

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

IRTA DR. MÁRKI SÁNDOR.

A DICSŐSÉGES

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM

TÖRTÉNETÍRÓJÁNAK,

Dr THALY KÁLMÁN

ORSZAGGYŰLÉSI KÉPVISELŐNEK,
A SZENT-ISTVÁN-REND S TÖBB KÜLFÖLDI REND VITÉZÉNEK,
TÖBB SZABAD KIRÁLYI VÁROS DÍSZPOLGÁRÁNAK,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA OSZTÁLYELNÖKÉNEK,
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELSŐ ALELNÖKÉNEK,
TÖBB HAZAI ÉS KÜLFÖLDI TUDÓS TÁRSASÁG TAGJÁNAK

ÖTVENESZTENDŐS ÍRÓI MŰKÖDÉSE ÜNNEPÉN

TISZTELETTEL ÉS SZERETETTEL

AJÁNLJA

MÁRKI SÁNDOR.

Ötven esztendeje, hogy megjelent *Thaly* Kálmán első önálló kötete. Címe: «Ne bántsd a magyart!» s a tizennyolcz éves ifjúnak a legnagyobb elnyomatás idején írt hazafias költeményeit tartalmazza.

Thaly neve öt esztendő mulva már egy oklevéltár élén jelent meg. Ennek a kötetnek, a Történelmi Kalászoknak elején közölte II. Rákóczi Ferencz sajátkezű levelét, mely szerint a fejedelemnek «teljes igyekezete az, hogy ezen nemes hazának hírét, nevét, szabadságát az egész keresztény világ előtt tündököltesse».

A lelkes, ifjú tudós örömmel látta, hogy *Szalay* László, a nemzet ihletett történetírója, az idegen uralomra következő átmeneti időkben minden eddigi történetírónál nagyobb hatással figyelmeztette a nemzetet arra a dicsőséges fejedelemre, a kiben a legélénkebb visszhangot keltette Zrínyi jelszava: «Ne bántsd a magyart!»

Úgy érezte, hogy Szalay elhunytával sem szabad elnémúlnia a kuruczvilág történetének. A hogy szerényen mondta, «kidőlt ugyan az erős oszlop s a nagy feladat kicsinyekre szállott: hagyján, — hiszen a gyenge erők munkálkodása is jobb a teljes tétlenségnél!» Ezen kicsinyek egyikének vallotta magát; de nem csüggesztette el a föladat nagysága, sőt roskadó erejének éppen az kölcsönzött szárnyakat.

Az Archivum Rákóczianumban s egyebütt ezer meg ezer kurucz oklevelet adott ki és terjedelmes, nagybecsű kötetekben, tanulmányokban ösmertette a nagy korszak főbb embereit, eseményeit. Főképen neki köszönhetjük, hogy az apróra megösmert küzdelmet most már a történelmi igazság teljes fényében láthatjuk. Az ő félszázados, fáradhatatlan kutatásainak érdeme, hogy Rákóczinak «nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik.» *Thaly* tette öntudattá, a mi a kuruczok népdalában fájó vágyakozás a bujdosó fejedelem után:

«Szeret Magyarország, óhajt Erdélyország:
Holtig szán, holtig bán —
Még a gyermekök is, tudom, visszakíván.
Mikor rég elmentem, visszaóhajtotok;
Mikor rég meghaltam, akkor is sirattok.
Haló poromból is föltámasztanátok, —
Összeszednétek még porhanyó csontimat!...»

Mit érezhetett az ősz tudós, a mikor nemzete meghagyásából ezeket a porhanyó csontokat a konstantinápolyi sirból tavaly más koporsóba ő maga rakta át, hogy valóságos diadalmenetben, a nemzet kitörő lelkesedése közt adja át a hazai föld édes nyugalmának?! Mit érezhetett, mikor a nemzet törvényben tette jóvá, a mit valaha törvényben vétett a fejedelem ellen?! «Mit rákentek a századok, lemosta a gyalázatot!»

Áldotta az isteni Gondviselést, hogy az, a miről ifjú korában álmodozott, a minek előkészítésén férfikorában évtizedekig dolgozott, most, öreg korában, Isten kegyelméből megvalósúlhatott. S kijelentette, hogy ezzel ő, a Rákóczi-kultusz öreg szolgája, befejezte föladatát.

Azonban nem dőlt ki az erős oszlop: reá nem az emlékezetnek, hanem az élőt megillető nemzeti elismerésnek örökzöld repkénye futott föl. Minden város sietett polgárának nevezni az ősz tudóst, a lelkes magyart, ki sohasem akart egyéb lenni, mint *a fejedelem íródeákja*. A Gondviselés kegyelméből ő még bizonyára sokáig fogja vezetni azt a fejedelmi kanczelláriát, a

melyben a félszázad óta gyűjtött anyagból mindenkinek tud munkát adni. Mert hiszen, a hogy negyvenegy éve megírta, a «gyönge erők munkálkodása is jobb a teljes tétlenségnél.» Így történt, hogy a Magyar Történelmi Társulat, éppen az ő javaslatára, én reám bízta a dicsőséges fejedelem életrajzának megírását.

Így állok oda azon öregek közé, hogy a Rákóczi irodalmi végrendeletében, emlékirataiban, meghagyott «módon megemlékezzem a multakról s lelkesítsem a fiatalságot annak elbeszélésével, a mi azelőtt történt volt.» Éreztetnem kell vele, miként Thaly tette fél századon át, hogy nemcsak a mi letünt ifjúkorunknak, hanem minden idők ifjúságának írta Petőfi: «Szép csillag a honszeretet: gyönyörűségesen ragyog.»

Thaly félszázados munkáját folytatom, mikor ebben az életrajzban ilyen csillagra mutatok. S ha rajta elmerengve, könny rengedez pilláimon: a költőnél erősebb hittel abban bízom, hogy ez nem a magyar nép alkonyának, hanem hajnalának harmatcseppje.

Ahhoz a sokhoz, a mit az élet, a haza és az emberiség követel tőle, tanúlja meg tőlem is az ifjúság a fejedelemnek azt az értelmét, hogy «nincs az a nehézség, a mit a bátorság könnyűvé nem tenne, ha erős akarat járúl hozzá.» Sohase felejtse el, hogy a fejedelem száz ifjú daliából társaságot alapított, mely a tudományokban, a katonai ösmeretekben, vitézségben, lovagiasságban az ország reménye, szemefénye, büszkesége legyen. Ne felejtse el, hogy Rákóczi akarata szerint az ifjúságnak kell folytatnia az öregek hagyományait s a királynak is megmutatnia, hogy «a magyar nemzet semmiesetre sem engedi magát szolgai félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli.» És minden magyar ifjúnak éreznie kell homlokán azt a csókot, a melylyel a szabadság dicső vezére illette a hűségére esketett száz nemes ifjút.

Mert bizony: «kevesen vagyunk, szeretnünk kell egymást», írta nekem közel negyven éve Thaly Kálmán, mikor a «Századok» munkatársai közé bevezetett.

A mit Thaly Kálmán ifjan mondott magáról, én az öregség küszöbén ösmerem el magamról, hogy a kicsinyek közé tartozom. Azonban a feladat nagysága engemet sem csüggeszt. Roskadozó erőmnek a lelkesedésen és a szorgalmon kívül szárnyakat éppen az a férfiú kölcsönöz, ki legmélyebben hatolt a dicsőséges fejedelem életének titkaiba, ebbe a kincses bányába, honnan a magyar szent koronához méltó drágakövek kerülnek ki.

Könyvemben az örök igazságot keresem, mint az a nagy ember, a kiről írok. S könyvemet szeretettel, tisztelettel ajánlom *Thaly* Kálmánnak, a Rákóczi-kultusz vezérének, a ki félszázados munka után boldogan mondhatta el, hogy föladatát befejezte.

BEVEZETÉS.

ISTENNEL, A HAZÁÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT.

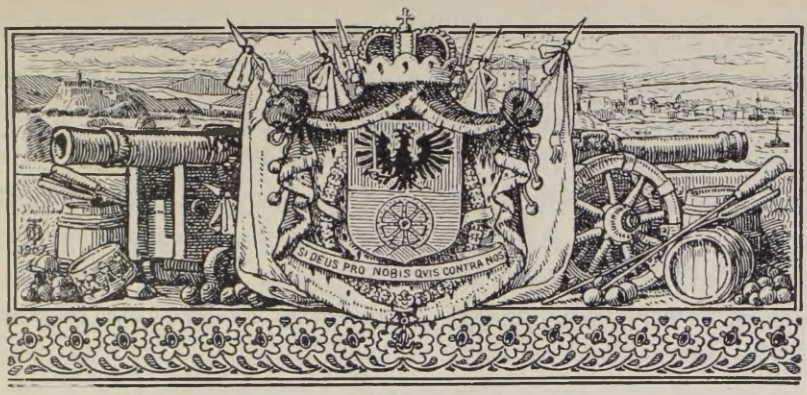

2. A RÁKÓCZI-CZÍMER. RAJZOLTA DŐRRE TIVADAR.

I.

AZ ÖRÖKLÖTT MAGYAR LÉLEK.

Második Rákóczi Ferencz az Örök Igazságnak ajánlotta könyvét, melyben leírta szabadságharcza történetét. Botorságnak tartotta volna elrejteni, vagy más színben feltüntetni a tetteket Isten előtt, a ki a multat, jelent, jövendőt mindenkinél jobban ösmeri. Munkáját egyedül azért írta meg, hogy tanúskodjék az igazság mellett, a mely Istennek ebben a művében, a szabadságharczban is megnyilatkozott.

A történelem lényegét abban kereste, hogy részletes, de legegyszerűbb előadása alapján kiderüljön, mik az ő emberi sötét tudatlanságának és mik az Örök Igazság isteni világosságának művei? Olyan kérdésekről vádolja magát, a mik alól a történelem őt éppen az Örök Igazság nevében mentegeti és többnyire föl is menti.

«Miről beszél a sírkő? — kérdezték a konstantinápolyi szent sírok utolsó lazarista őrei. — Miről beszél Zrínyi Ilona fiainak, a nagy, nemes II. Rákóczi Ferencznek a sírja? . . . . *Rákóczi*

lelke! Ki írná le a te szépségedet? Ki tudna nevet adni annak a hatalmas érzelemnek, a melyből erőt merítettél? Ki tudja más, csak te, a kit *hazának* nevez az emberi nyelv! . . .»

Rákóczi alázatosan leborúlt az Örök Igazság előtt, de azzal szemben is bátran emelte föl a fejét, mikor megvallotta, hogy törekvései csak egynek nem árthattak: a hazának; mert az volt első és fő czélja, hogy *fölszabadítsa nemzetét az idegen járom alól.*

Szépen kezdődött a XVII. század *Bocskay* Istvánnal; mahol-nap rútúl végződik nélküle. Mint vagyunk, mint leszünk, híre sincs benne Bocskaynak, kit magyarjai már csak sóhajtva említenek. Vajha hevenyén nyomába hághatott volna Szent Istvánnak egy Bocskay István, Corvinus Mátyásnak egy Bethlen Gábor!

Fiatal költő volt *II. Rákóczi Ferencz*, mikor így borongott;[1] öregedve, negyedszázad mulva, mint történetíró, hivalkodás nélkül mondhatta el, hogy száz esztendő mulva az isteni gondviselés csodálatos útakon *vele* kezdette meg a szabadságharczot, mely Bocskay óta minden nemzedéknek osztályrésze volt. Annak a századnak öt szabadságharcza oly csodás arányú időközökben következett egymásra, hogy az idők hasonlósága és az emberek visszaemlékezései következtében úgyszólván egymást folytatták. «Mindegyikből maradtak a következőre öregek, a kik még emlékezének a multakról s lelkesíték a fiatalságot a *szabadság* szeretetére, elbeszélvén az azelőtt történteket.»[2]

Rákóczi jogos büszkeséggel mondhatta,[3] hogy olyan ősöktől származik, a kik Magyar- és Németországban egykor sokat áldoztak és tettek a *szabadság* fennmaradásáért. Édes elei, a hazához való szerelmökért s virágzó előbbi szabadságának helyrehozásáért mindenöket koczkára vetvén, véröket, hitöket

[1] Thaly, Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. 285—6. Mások Rozsnyay Dávidnak tulajdonítják ezt a verset. Századok, 1872. 56., 197—8.

[2] II. Rákóczi fejedelem emlékíratai. Ötödik kiadás. 67—68.

[3] II. Rákóczi Ferencz levele Du Héronhoz, 1702. április 7. Thaly, Bercsényi-család, II. 448. Beszéde az ónodi országgyűlésen 1707 junius 6. Rákóczi emlékiratai, 222.

áldozták fel. – Családjának nemzeti, politikai jelentősége mindenesetre ezekben az áldozatokban és tettekben gyökerezik, de csak Bocskay szabadságharczával kezdődik. Pedig a Rákóczi-család akkor már félezeréves volt. Abból a Bogát-Radvány-nemzetségből vált ki, a melynek őse Radvány nádor, Vid főispánnal együtt egyik oka volt, hogy «Árpádnak népét Salamonnal sok baj emészté.» Csépánt először az Aranybulla korában nevezték Rákóczinak és Zsigmond először a Hármaskönyv megalkotása után kevéssel írta magát Felsővadászi Rákóczinak. Őkmaguk különösebben sohasem érdeklődtek koruknak ezen nagy alkotásai iránt; de Isten úgy akarta, hogy a *nemesi szabadság* ezen biztosítékainak vértanúja az a kései unokájuk, II. Rákóczi Ferencz legyen, a kinek fiaiban már nemcsak a Hármaskönyv, hanem az Aranybulla megalkotójának vére is csörgedezett.[4]

I. Rudolf király 1597 május 27-ikén újította meg a Rákócziak czímerét, a melynek zöld hármas halmán aranykerék s rajta kiterjesztett szárnyú sas áll, ezzel a körírattal: Si Deus pro nobis, quis contra nos? (Ha Isten velünk, ki ellenünk?) Szent Pálnak, Szent Istvánnak ez a kérdése lebbent el a haldokló Bethlen Gábor ajakáról; s ez nemcsak a tüzes Rákócziaknak, hanem a higgadt Széchenyieknek is a jelszava. Bíztatás, vígasz mindenkinek, a ki az Aranybulla záradékában felhívást és kötelességet látott a magyar szabadság védelmére. Azonban ekkor még *Bocskay* István és *Rákóczi* Zsigmond is a német párt főemberei voltak s 1604-ben őket igazán «ágyúkkal kergették el a király hűsége mellől.» Egy esztendő mulva Bocskay, már

4 A Rákócziak őseiről lásd Körössy György feljegyzéseit (Századok, 1875. 317–321.). Wertnernek és Karácsonyinak a magyar nemzetségekről írt könyveit (a Bogát-Radvány-nemzetségről). Thaly több czikke a Turulban (1884. 89–96., 1892. 153–6., 1893. 35–36., különösen 1905.) Petrovay György, a Rákóczi-család leszármazása. (U. o. 1897. 148.) Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, II–III. Nagy Iván, Magyarorsz. Családai, IX. 597–609. Szilágyi Sándor, A Rákóczi-család. Pest, 1861., 8 r., 61 lap. Nagy Géza a Pallas Lexikonában. XIV. 372–4. Doby Antal, Multak emléke. (Homonna és Vidéke, 1905. 19–47. és 1906. 2–15. sz.) U.-ő: A fényes Rákóczi-nemzetség családfája. Homonna, 1906., öt tábla. Wertner, A Rákócziak családi történetéhez. (Erdélyi Muzeum, 1898. 36–50., 94–106.)

mint Magyar- és Erdélyországok fejedelme, Rákóczi Zsigmondra bízta Erdély kormányát s a nagyvezér szerint «úgy tartotta ez országban, mintha önmaga két személy lett volna.» Bocskay halála után az erdélyiek őt választották fejedelemnek, hogy megőrizzék a szabad választás elvét s a török vagy német ne küldjön fejedelmet a nyakukra. Rövid uralkodás után csak akkor mondott le, a mikor ezt az elvet biztosítva látta.

Legöregebb fia, *György*, ötödmagával megesküdött, hogy nem nyugszik addig, míg Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet magyar királylyá nem koronáztatja. A választás megtörtént, de Bethlen nem engedte fejére tenni a hatalmában levő magyar koronát. Beérte vele, hogy — a minek II. Rákóczi Ferencz nevezte — a szabadság védője legyen s Erdélyt magyar nemzeti állammá, európai tényezővé tegye. Az ő politikai és katonai iskolájában növekedett *Rákóczi György*, a ki azután mint erdélyi fejedelem folytatta mestere politikáját. Ügyes diplomácziája az európai kérdéseket sohasem tévesztette szem elől s a harminczéves háborúban nem csekély föladatra vállalkozott. Dédunokája utóbb a hollandokkal való összeköttetéseire[5] és arra a szerződésre hivatkozott, melyben a franczia és a svéd királyok a Rákócziaknak biztosították az erdélyi fejedelemséget, melynek fenmaradásáért tehát hatalmas európai államok kezeskedtek.[6] Esterházy Miklós többel, egyenesen avval vádolta I. Györgyöt, hogy mohón vágyódott magára a szent koronára is; és búslakodott, hogy a nagyszombati egyezségben, mely utóbb linzi béke név alatt került a törvénytárba,[7] a fejedelem mindent megnyert, a mit csak kívánni tudott. Bizonyos, hogy *a lelkiösmeret szabadságát* ebben már nemcsak a kiváltságos rendeknek, hanem

5 Archivum Rákóczianum, III. 531. (1710. aug. 30.)

6 Rákóczi emlékíratai 20., 21., 58. l. és XIV. Lajoshoz 1706. aug. 5. írt levele. Fiedler, Aktenstücke zur Gesch. Rákóczi's II. 380. Szalay, Magyarorsz. Tört. VI. 380 Századok, 1895., 553.

7 Mint 1647 : v. és, a hogy Thaly 1907. decz. 1. az országgyülésen megjegyezte, mint egyszakaszos tvczikk. II. Rákóczi Ferencz nem a királyi, hanem a fejedelmi megerősítés helyéről nevezi nagyszombat békének. (Emlékíratai 68., 105., 153. oldalán).

3. I. RÁKÓCZY GYÖRGY

az egész nemzetnek biztosította. II. Rákóczi Ferencz szerint ez a béke szilárdította meg az ország szabadságát, mely azonban később eltöröltetvén, helyreállítása őt, a dédunokát illette.[8] Oktató intésében (1637 október 14.) I. György arra buzdította öregebb fiát s majdan utódát, György herczeget, hogy bátor és kész legyen hazája, nemzete szolgálatában, az Isten tisztességének oltalmában.[9] És *II. György*, a mint a felsőbbsége alatt egyesítette a hajdani Dácziának mind a három tartományát, talán helyreállítja Nagy Lajos király egykori birodalmát, ha politikáját nem rendeli teljesen protestáns vallása érdekei alá.[10] Lengyelország őt, családjával együtt, már 1654-ben bevette a lengyel hazafiak közé; de tatárokat, törököket zúdított reá s

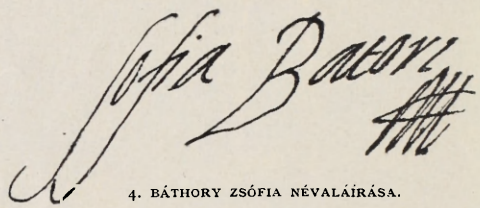

4. BÁTHORY ZSÓFIA NÉVALÁÍRÁSA.

Erdélyben is hazátlanná tette, midőn a fejedelem X. Károly svéd királylyal Lengyelország felosztására szövetkezett. Hiában hivatkozott (1658 január 8.) a medgyesi rendek előtt arra, hogy őseik mindig azt tartották: dulce est pro patria mori és hogy a hazáért örömmel ontották véröket, vesztették életöket.[11] A törökkel szemben többé nem védhette meg Erdély függetlenségét. Unokája, II. Rákóczi Ferencz beszéli róla,[12] hogy mikor egy öreg és több dibdáb ágyúval karácsonytól[13] pünkösdig lövette a Barcsay ellenfejedelemnek hódoló Nagyszebent, az ott levő törökök minden lövés után rókafarkkal porozták le a bástyákat, «mint az apáczák az oltárt.» Néhány hét mulva, ahogy

8 Önéletrajza (ahogy Vallomásait magyar fordítója, Domján Elek nevezi), 75.

9 Szilágyi Sándor: Fejedelmi parainesis. (Athenaeum, 1873. I. 21—27.)

10 Szilágyi, II. Rákóczy György, 116., 126.

11 Priorato, Hist. di Leopoldo, I. a 4. fejezet függelékének 16. lapján.

12 Archivum Rákóczianum II. 131. (1708. ápr. 6.)

13 Helyesebben 1660. január 7-től.

özvegye Báthory Zsófia mondta,[14] vére hullásával s élete letételével pecsételte meg *nemzetéhez való szeretetét, magyaros magyarságát, s kereszténységét.* «Míg élt, hazájának erős oszlopa s a nemzetére szakadó végső veszedelemben a vérrel és rabsággal teljes felhőket saját élete szerencséltetésével tartóztató s halasztó pajzsa volt.»

A mikor először sarkalták lemondásra, II. György kijelentette, hogy egészen és sértetlenül kell megtartania a fejedelemséget, a jogot s minden törvényes czímet egyetlen fia, *I. Rákóczi Ferencz* számára, a kit Erdély már nyolczesztendős korában, 1652 februárius 24-ikén szabadon választott fejedelemnek s a szultán is megerősített. Ferencz különben sem részes az apjának tulajdonított vétekben, azon isteni elv (Ezekiel, XVIII. 20.) alapján, hogy a fiú nem viseli apja bűnét. Fejedelemségét tehát az isteni és a népjognál fogva szabad lesz, ha akarja, mintegy apai örökségképen visszaszereznie, vagy visszafogadnia, mihelyt az uralkodásra alkalmas kort eléri.[15]

Az erdélyiek azonban már II. György életében Rhédey Ferenczet, majd Barcsay Ákost, — hősies halála után pedig Kemény Jánost, majd Apafi Mihályt választották fejedelemnek. Ferenczre azért sem gondoltak, mert 1661-ben római katholikus lett,[16] ők pedig már kilencz esztendeje kimondták, hogy ha protestáns vallását odahagyja, fölszabadúlnak hűségesküjök alól.[17] Ferencz nem is a fejedelemséget, hanem a *szabadságot* kereste,[18] mikor apósa, *Zrínyi* Péter bíztatására, fegyvert fogott a magyar alkotmány védelmére. De hozzátette, hogy a mikor hazája megmaradásáért életét, javait koczkáztatja, törvényei és szabadságai megtartásával mindvégig megmaradni kíván a király hűségében.[19] Gyönge volt ekkora föladatra. A fölkelés, a

14 Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. II. 43.

15 Történelmi Tár, 1888. 670—1.

16 Szilágyi, II. Rákóczi György, 79.

17 Tört. Tár, 1880. 753. Gergely, Teleki M. levelezése, II. 30. 1661. nov. 13. I. Lipót már örvendezett, hogy II. Rákóczi György özvegye fiával együtt visszatért a kath. hitre. Századok, 1896. 438.

18 1670. május 13. tiltakozott Apafi előtt e vád ellen. Tört. Tár, 1891. 244., 1896. 568—569., Apafinak május 28. kelt hazafias válaszával u. o. 569—570.

19 Történelmi Tár, 1896. 569.

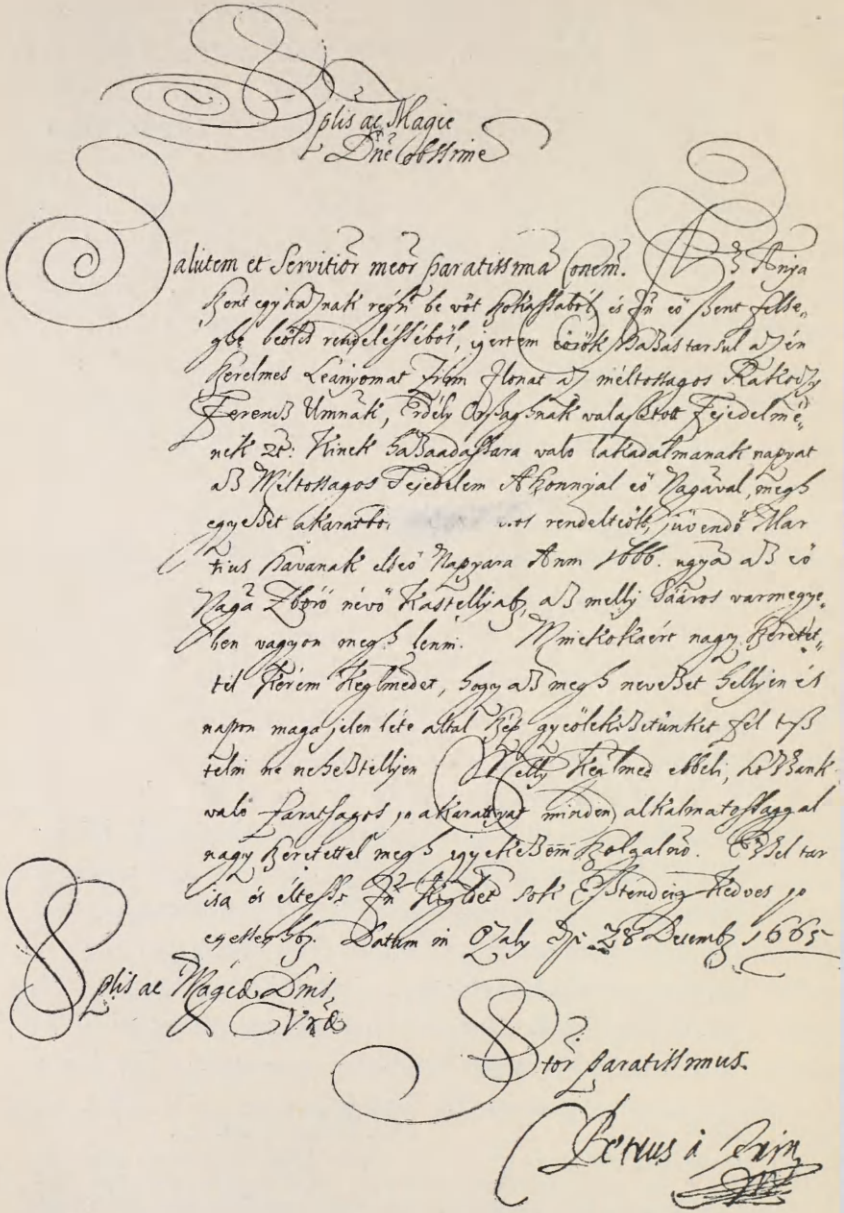

5. MEGHIVÓLEVÉL I. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS ZRÍNYI ILONA ESKÜVŐJÉRE

mely — Montecuccoli szerint — gonoszabb volt Bethlen, a csehek és a portugálok lázadásánál,[20] Zrínyi Péternek, Nádasdynak, Frangepaninak, Bónisnak a fejébe, Rákóczinak 400.000 forintjába, jövendőjébe, — Magyarországnak szabadsága romjaiba került. Fia, II. Rákóczi Ferencz, 38 év mulva keserűen jegyezte meg,[21] hogy édes atyjával a német nem tárgyalt rendesen. Csalárdszinű kegyelemosztásait követte az eperjesi vérpad és a sok mindenféle külön bizottság, a mi Bocskaynak és az ő elődeinek ünnepies tárgyalásait sohasem kísérte. Nem csoda — úgymond, — ha azt következtették belőle, hogy hamis a német s meg akar minket csalni: «melyet, adja Isten, minden magyar úgy higyjen, a mint mondja és valahára már tanúljunk a magunk példáján.»

A négy fejedelemhez [illegible] olt *a négy fejedelemasszony.* Régi, vitéz, gazdag, nagy házból való valamennyi. Maga Rákóczi büszkén hivatkozott a Báthoryak királyi és fejedelmi családjára, a Ráthold- és Gútkeled-nemzetségből való Lorántffyakra és Zeleméryekre, a lengyel Kosztkák, Radzivillek, Zagreszkíjek, Szienievszkíják rokonságára, sőt arra is, hogy női ágon egyenesen a Palaiologos görög császári családból származik. Zsigmond második feleségének, *Gerendy Annának* hozománya az erdélyi úri családok atyafisága, rokonszenve és a kedves nő halála után tíz esztendővel Erdély trónja volt. Fiuk, I. György felesége, *Lorántffy Zsuzsánna,* a sárospataki uradalmon kívül egyébbel is növelte a Rákóczi-család tekintélyét. Ez a «fejedelmi méltósággal tündöklő» igazi magyar asszony férfias lélekkel igazgatta Erdélyt, míg ura 1644—5-ben a magyar alkotmányért és a vallásszabadságért harczolt. Rendkívül sokat tett a protestáns egyház, tanítás, közműveltség érdekében s ott kereste a szabadságot, a hol az államférfiak nem mindig keresték: a tanításban, a szószéken és az irodalomban. *Báthory Zsófia* kezével

[20] Acsády a Szilágyi-féle Történelemben, VII. 266.
[21] AR. II. 341.

II. György az ecsedi uradalmat s a Báthoryak királyi és fejedelmi háza fényét kapta. «Szeresd feleségedet — intette őt atyja — annyi szeretettel és ragaszkodással, a mennyivel minden igaz férfiú tartozik nejének; de csak annyira, hogy ahhoz

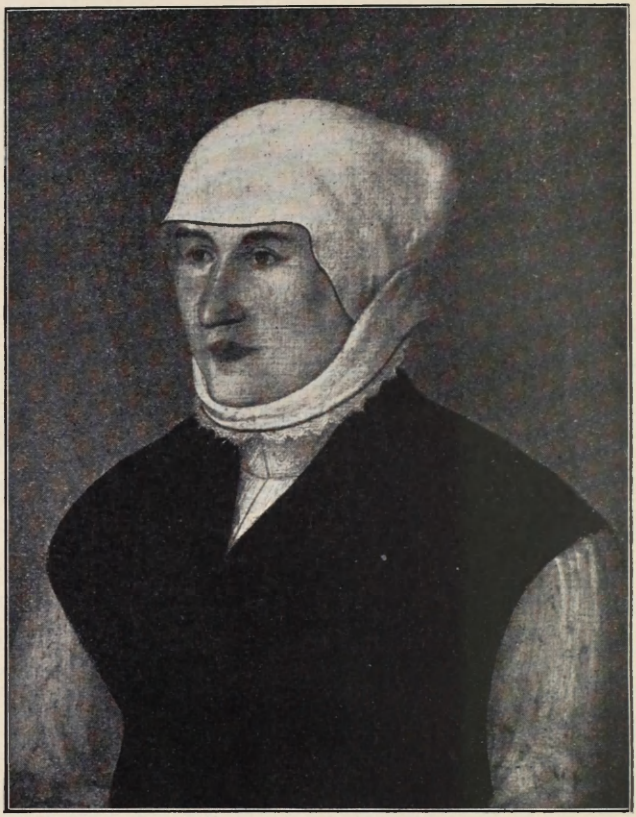

6. LORÁNTFFY ZSUZSANNA.

való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképpen az Isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja, ettől el ne vonjon. Mert feleséget még találhatsz, de hazát, nemzetet, Istent egynél többet nem.»

Báthory Zsófia azonban elfelejtette, a mit utóbb unokája, II. Rákóczi Ferencz kérdezett a nemzettől, hogy «mi kénysze-

rítette régen a dicsőséges Báthory-családot fegyverfogásra az Ausztriai Ház ellen?» Protestáns uráért elhagyta kath. hitét, hogy a Báthoryak dicső hagyományaival a Rákócziak necsak Erdély fejedelmei, hanem a lengyel protestánsok és a svédek segítségével Lengyelország királyai is lehessenek. Mikor ez a törekvés ura trónjába és életébe került, visszatért, sőt 17 éves fiát is magával vitte a katholikus hitre; mert «inkább akart a fejedelemségtől megválni, mint szent hitét elhagyni.»[22] Áttérése a XVII. század egyik legnagyobb magyar eseménye, mert úgyszólván jeladásúl szolgált a 13 vármegyében és az egész országban a katholikusok újabb térfoglalására.[23] Nem félelem szakította el vallásától, nem is világi dicsőség, mint végrendeletében (1660 május 16.) ura gyanította. Amazt nem ösmerte, emezt nem kereste. Hinni látszott, hogy fia, vagy unokája mint a szent római birodalom herczege könnyebben kerülhet a katholikus Lengyelország trónjára, honnan a protestáns Erdélyen olyanformán uralkodhatik, mint ükapja, Báthory István. Egy emberöltő mulva, közhit szerint,[24] ilyes czélokra rejtette el a Rákócziak kincsét. De ura halála után azonnal (1660 június 10.) I. Lipót védelmébe ajánlotta magát és fiát s lemondott minden fegyveres ellenállásról; mert illőnek tartotta, hogy mindenki támogassa a királyt, a mikor egész erejével Magyarország védelmére vállalkozik.[25] Unokája, II. Rákóczi Ferencz, magasztalta és áldotta Istent, hogy kegyelmével őt megerősítette s állhatatossá tette elhatározásában, mely reá is átszármazott. Isten ájtatos szolgáló leányának, emberi vélekedés szerint szentéletűnek nevezte őt.[26]

I. Ferencz 21 éves korában Zborón 1666 márczius elsején vette el a 23 éves *Zrínyi* Ilonát,[27] Péter horvát bán leányát.

22 Rákóczi önéletrajza, 4.

23 Varju János, A magyar szellemi művelődéstört. 239.

24 Századok, 1891. 738. V. ö. Katona, Hist. Crit. XXXVII. 404—9. l.

25 Priorato, id. h. l., a IV. könyv függelékében, 16.

26 Rákóczi önéletrajza, 4—5.

27 I. Rákóczi Ferenc 1645. febr. 24. Gyulafejérvárott, Zrínyi Ilona 1643-ban született.

A fiatalok sejtették, hogy a szokottnál nagyobb jelentősége van, mikor egymásnak *holtig* tartó hűséget esküsznek. Az elégedetlen főurak[28] az ő lakodalmukon határozták el, hogy élnek az Aranybulla záradékában adott jogukkal, a zsarnokságnak fegyveresen ellenállnak, az alkotmányos, független magyar királyságot török és franczia segítséggel helyre állítják.[29] Ferencz és Ilona első édes csókjának nemcsak a családi, hanem a nemzeti boldogság kezdetét kell vala jelentenie. Ilona vitéz tettekben férfias lelkű asszony volt, nemének és századának dicsősége, a Zrínyi-Frangepani-nemzetség utolsó dísze, mind a két urának méltó felesége; czímei, de kivált tettei következtében híres az egész

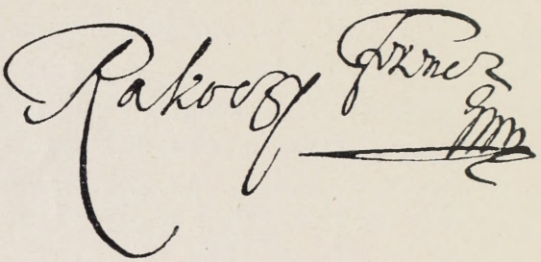

7. I. RÁKÓCZI FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

világon; méltóságos a szerencsében, nagy a szerencsétlenségben. Konstantinápolyban, a galatai templomban így jellemzi a számüzöttet harminczöt esztendő mulva sírfelírata, a mikor összetört már minden, de minden reménye, mi szívét hazája és családja dicsősége iránt a zborói esküvőn eltöltötte.

Távol legyen tőlem, hogy — a mit az ő fia kerülni kívánt[30] — megírjam a Rákóczi-család történetét s elmondjam Erdély fejedelmeinek, II. Rákóczi Ferencz őseinek tetteit. De utalnom kellett arra a *szabadságszeretetre* és *erős nemzeti érzésre*, a

[28] Az 1666. január 11-én meghivottak jegyzékét (melyben a császári és lengyel királyi pár, a nádor, érsek, kanczellár és öt püspök is van) Thaly közölte a Történelmi Tárban, 1881. 586–589.

[29] Pauler, Wesselényi összeesküvése I. 88–91.

[30] Rákóczi önéletrajza, 4.

mely ezeket az ősöket kivétel nélkül, ha nem is egyenlőképpen jellemezte. Bizonyára része volt benne az *átöröklésnek*, hogy a Rákócziak, Gerendyek, Lorántffyak, Báthoryak, Zrínyiek véréből támadt a magyar szabadság legeszményibb hőse, II. Rákóczi Ferencz. Egyik jezsuita tanára, Guttwirtt Menyhért, fényes ősei legfőbb dicsőségének 1690-ben azt tartotta, hogy II. Rákóczi Ferenczet ők adták a magyar nemzetnek.[31] De miképpen ő maga is hivatkozott az átöröklésre «*úgy van a természettől rendelve* — szólt fegyverre hívó manifestumában,[32] — hogy a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszúságot; és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapotba vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.»

Így történt, hogy nyolcz esztendeig küzdött nemzete élén azon zászlók alatt, a melyekre aranyos betűkkel íratta fel: «Cum Deo pro Patria et Libertate!» «Istennel a hazáért és a szabadságért!»

II.

CUM DEO!

Rákóczi szabadságharczának föltett czélja, a hogy maga mondta,[1] «mindenek előtt az *Isten dícsérete*, kinek kegyelmes szent karjai által hazánkat felszabadítani reméljük.» Valóban bízott benne, hogy erős istenség őrzi a magyar nemzetet. «Isten ő szent felsége sok esztendőtől fogva szemlélte nemzetünknek az utolsó romlással küzködő sorsát. Látván, hogy senki sincs, a ki ügyét fölkarolná és ellenségeinek kegyetlenül sanyargató uralkodása alól fölszabadítaná: *ő maga öltözött fegyverbe*, nemzeti elfélemlett bátorságunkat megadta, szívünket

31 Guttwirtt: Amores Mariani (Linz, 1690.) az ajánlólevélben.

32 1703. junius 7. Az 1704. (hely nélküli) kiadás 25. lapján (az Erdélyi Nemzeti Muzeumban).

1 Rákóczi hadiparancsa 1704. január 9. Erdélyi N. Muzeum, Kemény J. gyüjt. 37. kötet.

fölemelte, velünk táborba szállt és hadakozásunkat az egész világ szemeláttára mintegy semmiből megindította. Isten mindezekben a maga csodálatos, még a teremtésben elkezdett és minden természeti dolog eredetében gyakorlott munkájának szabott rendjét tündöklöttette.»[2] Rákóczi ezekben a szép szavakban és máshol is mindenkor Isten ügyének tekintette a magyar nemzet ügyét; hitte, hogy őt is az Isten szólította munkára és azért gondviselésébe ajánlotta magát.[3] Istenbe vetve hajónk horgonyát, az ég maga is hadakozik értünk; és «nem tulajdonítván e nyomorúlt nemzetségnek közönséges bűneit, midőn igaz ügyünknek ennyi gonoszak közt habzó hajóját a tovább való előmenetel széles tengerére bocsátjuk, Isten elvezérli azt gondviselése boldogító szelei által régi boldogságának bátorságos révpartjára és immár valahára megkoronázza az örökké való csöndességnek diadalmaskodó örvendezésével!»[4] Az igaz ügyet szerető Isten dolgainkat minden bizonynyal oly végre vezérli, a melyért magyar nyelvünk hálaadó szívvel örökké hirdeti az ő dicsőségét.[5]

8. I. RÁKÓCZI FERENCZ EPITAPHIUMA.

A magyar nemzet története bőségesen bizonyítja, hogy az Isten csodálatos gondviselése elejétől fogva védelmezte, megtartotta ezt a nemzetet, letapodott szabadságait helyreállította. Ha úgy látszott is, hogy a nemzetet tatár, cseh, török vagy német veti rabságba: mindazon nyomorúságok közt Isten oltalmat és

2 Rákóczi 1704. november 13. a megyékhez. Hornyik, Kecskemét tört. IV. 334.

3 Rákóczi önéletrajza, 83.

4 Manifestum, köztudománytétel. 1704. évi kiadás, 26–27.

5 Rákóczi 1706 julius 30. és augusztus 15-ikén a magyar nemzethez. Simonyi, Angol dipl. iratok, III. 199. Horváth, Magyarorsz. tört. VI. 443.

gyámolokat állított neki, csodálatos segedelmével kiszabadította ellenségei kezéből.[6] Ezt a mostani hadakozást az isteni bölcseség, a maga titkos vége szerint, olyankor támasztotta, a mikor ez a nemzet kétségbe esvén hajdani szabadságairól, rabsága láncát maga kovácsolta. De vezért adott neki, egyességre hozta elméjét, minden *idegen segítség nélkül* táplálta ügyét. Időközönkint megengedi ugyan sorsa hanyatlását, reménysége hűlését, de minden homályban mutat olyan útakat, a melyeken boldogúlása czélját elérni remélik mindazok, a kik Istenbe vetvén reménységöket, elhitették magukkal ügyök igazságát és azt, hogy az isteni kegyelem el nem hagyja az igazságtalanul üldözötteket, ha úgy látszik is, hogy néha szorongatja őket.[7] Isten, a ki az emberi elmét meghaladó okokból indította ezt a hadakozást, elménk felett való módokkal vet annak véget.[8] Mert hiszen ha dicsekedhetik

9. II. RÁKÓCZI FERENCZ 1690-BEN.

6 Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése (1710). Archivum Rákóczianum, III. 198.

7 U. o. 199.

8 Rákóczi 1710 szeptember 20. U. o. 165.

valamely nemzet a mindenható Úr-Istennek az ember okoskodását felülmúló nagy irgalmasságával, mások felett is méltán tulajdoníthatja ezt magának a mi nemzetünk és kiváltképpen tapasztalhatja magán az isteni kegyelemnek földerült bámulatos nagyságát.[9] Isten idáig is csodálatos útakon vezette dolgainkat; igyekezetünknek ezután is ő legyen bírája, törekvéseinket szent tetszése szerint ezentúl is ő kormányozza.[10]

Egyedül Isten bátorítja őt sorsa tömérdek viszontagságaiban, a miket mindinkább növekedni s a viharos tenger hullámainak módjára dagadni lát.[11] Isten az ő sarkcsillaga, mikor a tengereken jár; vezetője a harczban, vígasza a veszedelmekben, horgonya a hajótörésben, egyetlen jutalma fáradozásainak;[12] de előbb messze földön, különböző országokon, tengereken és veszedelmeken kellett átvezetnie, mielőtt szívéhez szólt és fejedelmi kötelességeiről felvilágosította.[13] És a mikor eltelt Isten kegyelmével, úgy érezte, hogy szíve megerősödik és lelkét ragadja valami azon nehéz föladat felé, a melyek szemei elé tódúltak és tárúltak. Miért ne hitte volna tehát, hogy Isten akaratából kell akarnia mindazt, a mi ellene mond a nyugalmat kedvelő, önző szeretet ösztönének.[14] Midőn évek mulva megírta most kezdett küzdelmeinek történetét, azért ajánlotta azt Istennek, mint az örök igazságnak, mert egyedül a puszta *igazságot* ismerte el vezérének; és mert méltóbbat nem ajánlhatott föl neki, mint Isten művét, a szabadságharcz tetteit, a mik az Úr dicsőségére és fölmagasztalására szolgálnak.[15] A küzdelem hevében is hirdette, hogy «Isten által felvett igaz ügyünk mellett való szíves munkálkodásunknak bizonysága jelen van önmagában.»[16] Érezte magában azt az isteni küldetést, a mely nélkül a

9 Rákóczi pátense 1711 május 13. Arch. Rák. III. 663.

10 Rákóczi Pálffyhoz, 1711 február 11. Károlyi önéletírása, II. 292.

11 Rákóczi önéletrajza, 399.

12 U. o. 166.

13 U. o. 175.

14 U. o. 166.

15 Rákóczi emlékiratai, 15—16. (Az ajánlólevélben.)

16 Rákóczi országgyűlési meghívója 1705 julius 1. Erdélyi N. Múzeum, Kemény-gyüjt. 38.

nemzetért nagyot nem tehet. Születése és egy szabad nemzet választása következtében Isten adott neki méltóságokat és czímeket, hogy azokat az ő dicsőségére használja. Bőségesen elárasztotta testi-lelki javakkal, ragaszkodást öntött belé állapota kötelességeinek teljesítésére, hitet és bizalmat adott lelkének.[17]

Isten, a ki porból vette föl ügyét s ingyen kegyelméből utóbb annyira vitte: azok segítsége nélkül is boldogíthatja, a kik többé előmozdítani nem kívánják.[18] Az uralkodók fondorlataival nem sokat törődik; mert az országok dolgait Isten kormányozza.[19] «Tegyünk, a mennyit tehetünk; hagyjuk a többit Istenre, a kinek szent akarata teljesedjék be rajtunk, akár boldogúlásunk, akár veszedelmünk által.[20] Állandósággal megáldott szíve indulatával akarta követni az isteni felség hívogató, útmutató kegyelmét. Nem tekintette hadai számát, hanem az ő jóra, vagy rosszra vezető szent kegyelmét s akaratát vette czélul; mert hitte, hogy meg nem szégyeníti.[21] Hiszen nyilvánvaló, hogy Isten még csapásaival sem kívánja őket eltörleni, hanem egyetértésre, a hazához való hűségre bátorítja szíveiket. Eltörli azokat, a kik inkább az ellenséghez hajolnak. Nem is gondolkozik a jövendőről; mert elméje föl nem éri azokat a csodálatos útakat, a melyeken őket Isten kegyelme vezeti. Akármennyit csavarog az ellenség, akármennyi szemlét tart, akárhogy tetteti magát: csak nem megy tovább az isteni szent akaratnál. Inkább azokra a tennivalókra gondol, a miket szükségesnek lát, hogy Isten jóra vezető kegyelmét — ha merné mondani — emberi módon is segítse.[22] De bár haszontalan bízni a magunk erejében: megáld az Isten, ha megáldani akar.[23] És ha elfogadjuk kezéből a jót, miért ne fogadjuk el a rosszat is? «Példát mutathat Isten nemzetünkön akár igazságában, akár kegyelmében. Az elsőnek

17 Rákóczi eml. 305—8. (Végrendeletében.)

18 Rákóczi 1706 január 9. Arch. Rák. I. 466.

19 Rákóczi Bercsényihez, 1707 november 13. U. o. II. 137.

20 Rákóczi Bercsényihez, 1708 április 13. U. o. 242.

21 Rákóczi 1708 szeptember 2. Arch. Rák. II. 311.

22 Rákóczi 1708 szept. 12. U. o. 330—1

23 Rákóczi 1708 október 9. U. o. 351.

ostorát megérdemeltük, a másikra okot — megvallja — nem adtunk; de mivel az emberi hamisságnál nagyobb szokott lenni szent kegyelme, ezt is leginkább most remélhetjük, a midőn minden emberi segítség bizalmából csaknem kifogytunk.»[24]

Még nem érkezett el az az idő, mikor Isten ködeibe akart hatolni,[25] hogy a hitlen ember — Arany János Dantejával — imádni tanúlja a köd oszlopában rejlő istenséget. De azt az isteni félelmet, a mely évek múlva úgy eltöltötte a száműzöttet, ki nem látja már a nemzetét harczra szólító ifjúban is? Szíve mélyén nincs-e ott már akkor is a tapasztalatokban megedzett férfiú hite:

«Teremtő vagy; mi méltóbb hozzád, mint részvétet érezni teremtményed iránt? Atya vagy; mi méltóbb, mint megszánni fiadat? Orvos vagy; mi illőbb, mint meggyógyítani a beteget? Ura vagy az uralkodóknak; mi nagyobb kegy tőled, mint megbocsátani szolgáidnak? Isten vagy; mi méltóbb hozzád, mint irgalmat gyakorolni?»[26] Istent később, az élettől megviselve sem felfogni, hanem imádni akarta. Nem kívánta megérteni műveit és cselekvése módját, hanem most a hazáért küzdve, később szemlélődve csodálni.[27] Ha nem igazította is minden cselekedetét Isten felé, sohasem vetette el a vallás alapjait, a mik a révedező lelkiösmerettől elhomályosítva megmaradtak szívében, mint a hamuval takart szikra.[28] A kegyesség és a vallásos élet gyakorlásában már csak azért is buzgólkodni kívánt, mert azt hitte, hogy a vallás külsőségei nélkül jól uralkodni nem lehet.[29] Tetthez abban a meggyőződésben fogott, hogy mint fejedelemnek *bármely vallású* alattvalóitól meg kell követelnie az Isten iránti hűséget; mert csak ennek megerősödése esetében lehet nyugodt, hogy vele szemben azok is teljesítik kötelességöket. Hiszen a ki elcsügged és hitét megszegi, Istene,

24 Rákóczi 1709 szeptember 27. Arch. Rák. II. 554.
25 Önéletrajz, 291.
26 U. o. 395.
27 U. o. 397.
28 Rákóczi önéletrajza, 178.
29 U. o. 170.

ura, nemzete, lelke és vére ellen vétkezik.[30] Nem bízott az olyan emberben, a ki nem hisz az Istenben.[31] Később, nagy tetteinek bevégzése után, azt a vallomást tette, hogy ha erdélyi fejedelemségét elfoglalhatja s a magyar király udvarában oly befolyást nyer, hogy a kath. hit ellen intézett támadásokat megsemmisítheti, a szétvált felekezeteket szelíd és békés eszközökkel akarta volna visszavezetni a valódi katholikus egységre.[32] De most, a szabadságharcz kezdetén, a magyar nép számára olyan imádságot írt, a melyet ő utána mindenki felekezeti különbség nélkül[33] mondhasson el a *hazáért*.[34]

III.

PRO PATRIA!

Rákóczi nyíltan hirdette, hogy első és főczélja a *hazának* idegen járom alól való felszabadítása.[1] «Megérdemeltük, uram — szólt a vitézlő magyar nép számára írt imádságban, — hogy a mi nemzetünk dicsősége idegenekre szálljon és a mi fiaink idegen nemzetek igája alá vettessenek. Méltók vagyunk, hogy eltöröltetett magvunkkal veszszen el a mi nemzetünk neve, mert tetőled: istenünktől, királyunktól és urunktól eltávoztunk. Mindazáltal, oh kegyelmes urunk, tekintsd meg e nyomorúságunknak tengerében síránkozó népedet. . . . És mivel hogy elménket szabadúlásunknak igyekezetére méltóztattál megmozdítani: cselekedeteinket igazgassad, karjainkat erősítsed, fegyvereinket élesítsed, hogy akaratodat teljes erővel követhessük. Adj, uram, azoknak, a kiket vezéreinkké akartál tenni, rendelésökben bölcsességet, az ellenkező dolgokban erősséget, a szeren-

30 Rákóczi Erdély rendeihez 1704 október 12. Erdélyi Nemz. Múzeum lt.

31 Rákóczi önéletr. 173.

32 Rákóczi emlékiratai, 18.

33 Whitworth Hedges angol miniszternek 704 február 6. Simonyi id. m. I. 125–9.

34 Közli Thaly a Rákóczi-tárban, I., XXIII–XXIV. Én az Erdélyi Muzeum 10491. sz. egykorú kiadását is használtam. Czímlapjának és első lapjának hasonmását l. alább a 247. lapon.

1 Rákóczi emlékiratai, 17.

csés állapotban tartózkodást, a hadakozásban bátorságot, az álomban vigyázatot, hogy a te akaratod útján járjanak. Környékezd meg, Uram-Isten, táborainkat és azokat a te irgalmasságodnak palástjával körülvevén, a mi ellenségeinknek leselke-

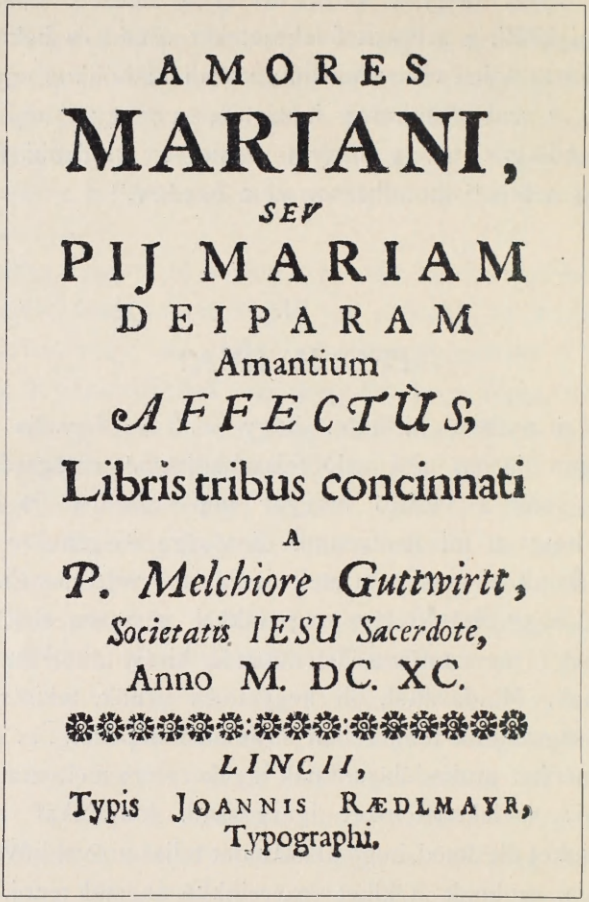
AMORES
MARIANI,
SEV
PIJ MARIAM
DEIPARAM
Amantium
AFFECTÙS,
Libris tribus concinnati
A
P. Melchiore Guttwirtt,
Societatis IESU Sacerdote,
Anno M. DC. XC.
LINCII,
Typis JOANNIS RÆDLMAYR,
Typographi.

IO. GUTTWIRTT RÁKÓCZINAK AJÁNLOTT MÜVE CZÍMLAPJA.

désétől oltalmazzad; kergesd el strázsálóinknak álmait, hogy készületlen ne találtassunk. Legyen a te angyalod őrízőnk és kalaúzunk a harczolásban, ki az ágyúknak és puskáknak golyóbisait elszéleszsze.... Engedd meg, édes urunk és kegyelmes atyánk, hogy visszafogadván kebeledbe népedet: a te paran-

csolataidnak útjaitól el ne tévelyedjünk, hanem a te igazságodat megőrízvén, csendességben és békességben a mi útaink igazgattassanak.»

S a fejedelem nemcsak imádkozott, hanem — ajkain Jézus kiáltással[2] — harczba is ment a hazáért. Ezt, ahogy maga megvallotta,[3] az okosság minden szabálya ellen s egy fiatal ember hevességével, de *hazaszeretettől* lelkesítve tette. Hazaszeretete, esküje sarkalta fegyverfogásra; fiatalos hév tüzelte, de nem uralomra, hanem a nemzet szolgálatára.[4] Már első kiáltványában figyelmeztette a nemzetet,[5] hogy igaz hazaszeretetért gerjedező magyar nemzetünknek Isten útat és alkalmatosságot mutat a kívánt szabadításra. Tudta, hogy «a hazaszeretet, mely természetesen mindenkiben megvan, gyanússá teszi azt a dícséretet, a melylyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja;» de úgy találta, hogy a nemzet vitézségét és nagylelkűségét mutatják még azok a tulajdonságok is, a mikkel azt rágalmazni hiszik; s tapasztalta, hogy a nemzet nem tűri a szolgaságot.[6]

A hazaszeretet oly jellemző tulajdonsága a magyarnak, hogy azt még Lipót király is ennek nevében hítta hűségre;[7] Rákóczit tehát fölösleges volt intenie Szirmaynak[8] vagy bárkinek: hitesse el nemcsak velök, magyarokkal, de azokkal is, a kik balvélekedésben vannak, hogy az egész haza boldogulásából s nem azzal ellentétben munkálja és várja a maga személye boldogulását és hogy több jót kíván hazájának, mint a franczián, kiben szegény nemzetünk többször is csalódott. Nem virágos beszéd, hanem történeti igazság, hogy Rákóczi éjjel-nappal a haza boldogságán munkálkodott,[9] s hogy a hazájához való igaz szeretet vezérelte.[10] Mindenkor megmutatta nemzetének,

2 Archivum Rákóczianum, I. 119.
3 Rákóczi emlékiratai, 28.
4 Önéletrajz, 164.
5 1703 május 12. Thaly: A Bercsényi-cs. tört. II. 469–470.
6 Rákóczi önéletrajza, 63.
7 1703 augusztus 13. Századok, 1874. 407.
8 1704 junius 29. (A dési gymn. könyv. levéltárában. Urbarium Tyrnaviense, 117.)
9 1705 augusztus 17. Széchényi Pálhoz. Arch. Rák. I. 391.
10 U. o. I. 451.

hogy semmi sincs, a mit érte megtenni vonakodnék.[11] Nincs más czélja, mint hogy boldognak lássa; s hitte, hogy Isten megadja a teljes boldogságot, ha megmarad szívökben az *egyesség* és az *őszinteség*.[12] Hitte, hogy a ki csöndes elmével megtekinti hazánk ügye folyását, általlátja, mire kötelezi őt a hazaszeretet.[13] S azoknak, a kik kötelességük teljesítésétől vonakodtak, szemökbe mondta, hogy a haza szolgálata nem mentségekkel, hanem közvégzések végrehajtásával, mindenkinek a maga határozatához való tökéletes ragaszkodásával vehet hasznot, előmenetelt.[14] Hazaszeretete, szoros kötelessége olyan útakat mutatott neki, a miken járnia kellett.[15] Például: Erdélyre a magyar haza szabadsága és biztonsága érdekében lévén szükség, fejedelemségéről nem hogy egyenlő értékű területért nem mondhatna le, de még akkor sem, ha másutt tízszerte többet adnának; mert hazájához való igaz szeretete nem engedné, hogy ebben módot találjon.[16] A világ előtt mindenkor úgy kívánt feltűnni, mint a ki hazafiságból hajlandó a békére.[17] Anna angol királyné jól ismerte, mikor utóbb azt mondta, hogy Rákóczi jobban szereti hazáját, mint hogy a békét hosszú időre késleltetné.[18] De, a hogy maga a fejedelem írta,[19] a haza szeretetétől őt nem választhatja el sem félelem, sem erősség, sem szegénység. A mikor látta, hogy nem köthet olyan békét, a mely hazája függetlenségét, szabadságát biztosítja, hazaszeretetből sokat könnyezett.[20] Hiszen ha elfogadja a személyének, házának tett kedvező ajánlatokat, távoznia kell a hazából s megtagadnia a nemzetet, a mely iránta a szeretetből fakadó ragaszkodás és bizalom annyi tanúságát adta.[21] S ő, a ki utóbb

11 Rákóczi emlékíratai, 292.

12 Rákóczi beszéde az ónodi országgyűlésen 1707 junius 22-ikén. Századok, 1895. 931.

13 1708 márczius 18-ikán Károlyihoz. Arch. Rák. II. 190.

14 1710. augusztus 5-ikén a borsodiakhoz. U. o. III. 485.

15 1710 julius 6. U. o. III. 275.

16 1708. október 25. U. o. II. 362.

17. Stepney Harleyhoz. 1704 szeptember 29. Simonyi id. m. I. 458.

18 1707 január 12-ikén Rákóczihoz. U. o. III. 302.

19 1708 deczember 17-ikén a sárospataki országgyűlésen. Rákóczi-Tár, I. 176—177.

20 Önéletrajz, 195.

21 U. o. 196.

ZRINYI ILONA.

azért utasította vissza a lengyel koronát, mert a hazaszeretet, vagy inkább «az önző szeretet» dicsőségének tartotta, hogy lengyel királysága ügyeit össze ne zavarja a haza iránt való kötelességeivel,[22] kezében még a vándorbottal is kész volt magát a haza javáért feláldozni.[23] A fejedelem egy alkalommal dicsősége tetőpontján szemrehányást tett a hazának, hogy méltatlanúl bánik vele, ki bújdosást szenvedett s életét, vérét, mindenét koczkáztatta érte.[24] Száműzetésének egy pillanatában a keserűség azt mondatta vele, hogy «*nincs más hazánk*, a mely felé törekednünk kell, mint az *égi haza*.»[25] De hazája térképét akkor is bizonyára azzal a kimondhatatlan érzéssel nézte, mint első száműzetésében, gyermekkorában, a mikor szülővárosa nevének megpillantásakor zokogva mondta, hogy a hazát nem lehet oly könnyen felejteni.[26] Volt idő, mikor őt mint törvényes királya és a haza nyilvános ellenségét, mint árulót és az igaz szabadság felforgatóját bélyegezték meg;[27] de nem bánt-

II. GUTTWIRTT RÁKÓCZINAK AJÁNLOTT MŰVE DÍSZCZÍMLAPJA.

22 U. o. 176.

23 1711 július 29. Szalay: Rákóczi bujdosása, 88.

24 Rákóczi emlékiratai, 222.

25 Önéletrajza, 19.

26 Thököly naplói, II. 323. (Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXIV.)

27 1715: 49. tvczikk. Eltörölte az 1906: 20. tvczikk.

hatta ez azt a nagy embert, ki úgy érezte, hogy belső érzelmeit tekintve, megilleti őt a *haza atyja* címe, melylyel az erdélyi rendek felruházták.[28] S a nemzet úgy tisztelte mindenkor, mint *szabadítót*, a hogy a nép már a fölkelés kezdetén és Bercsényi az ónodi országgyűlésen nevezte.[29]

IV.

PRO LIBERTATE.

A lengyelországi Bržezán várában 1703 május 12-ikén Rákóczi felszólította a magyarságot, fogjon fegyvert édes hazája, nemzete, szabadsága mellett; s megfogadta, hogy édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért ő maga a hatalmas Istennek segítségével s hatalmas karjának hadakozó erejével, tökéletes szívvel-lélekkel szenteli életét s egyedül hazánk és nemzetünk szabadságáért kész ontani vérét.[1] Élete alkonyán nem is félt őszintén kinyilatkoztatni az örök igazság előtt, hogy tetteiben egyedül *a szabadság szeretete* vezette.[2] A háborút saját hazája szabadságáért kezdette és azt sohasem akarta cserben hagyni idegen ország koronájáért, vagy a maga hasznáért.[3] Úgy hitte, a történelemnek minden olvasója könnyen megkülönböztetheti a közönséges lázadástól a szabadság általános jogos és törvényes védelmét. S megmagyarázza, hogy lázadást a zendülő nagy hűbéresek indítottak, szabadságharczot pedig a vármegyék, valahányszor látták a törvény és szabadság országos veszedelmét. *Lázadás* és fölségsértés az egyes nagyravágyók zavargása; *nemzeti háború* az ország jogainak a védelme.[4] Most a nemzet ennek a szabadságnak helyreállításáért, nem egyesekért fogott fegyvert.[5] Az Úr őt használta eszközül, hogy

28 Rákóczi emlékiratai, 208.
29 U. o. 222.
1 Thaly: A Bercsényi-cs. tört. II. 470.
2 Rákóczi emlékiratai, 20.
3 U. o. 58., 180.
4 U. o. 63—64. Eötvös Károly ezt a képviselőházban (1890 május 28-ikán) úgy mondta, hogy a magyar szent korona tagja csak perduellis (pártütő) és rebellis (forradalmár) lehet, de nem lázadó (seditiosus).
5 Rákóczi emlékiratai 72., 83.

fölébreszsze a magyarok keblében a szabadság szeretetét, mely a rossznak megszokásától már-már hűlni kezd vala.[6] Az isteni gondviselés őt küldte a puszta hazába, hogy azt fegyverre és szabadságra szólítsa. «És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szívek lángolni kezdtek a szabadság nevére és fegyvert ragadtak annak visszavívására.»[7] Mint minden nemzedékben, most is akadtak öregek, a kik még emlékeztek a multra; s elbeszélvén a történteket, a fiatalságot a szabadság szeretetére lelkesítették.[8] Édes ősei példáját követve, a haza régente virágzó szabadságának helyreállítására Rákóczi is koczkáztatni akarta mindenét, föláldozni vérét, hűségét.[9] Ügyének győzelméért igaz magyar vérét és életét igazságosan fölszen-

12. II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉRMEI. I.

telte s nemzete szabadságát vére omlásával és halálával is kész volt fölváltani,[10] mivel édes hazája régi szabadságának helyreállításánál egyebet nem viselt maga előtt.[11] A külföldi követek is tudták, hogy a jelen politikai helyzet fölhasználásával bosszút akar állani nemzete szabadságainak igazságtalan porba taposásáért s fölszabadítani akarja a szolgaság nyomorú igájába hajtott népet.[12] Ezt a szabadsághoz szokott népet erőszak sohasem

6 U. o. 65.
7 U. o. 79.
8 Rákóczi emlékiratai, 68.
9 U. o. 222. Levele Du Héronhoz, 1702 április 7. Thaly, A Bercsényi-cs. tört. II. 448.
10 Rákóczi Zala vármegyéhez, 1704 április 19. Hornyik id. m. IV. 297.
11 Rákóczi 1703 augusztus 29. Arch. Rák. I. 127. 1707. május 31-ikén az ónodi országgyűlés megnyitásán. Rákóczi-Tár I. 8.
12 Du Héron XIV. Lajosnak, 1702 április 7. Thaly id. m. II. 445.

bírja reá, hogy nyugodtan maradjon az osztrák kormány alatt; de megnyerhetik engedékenységgel és hű alattvalóvá tehetik, ha visszaadják jogait és szabadságát.[13] A külföldi hatalmaktól sem várt egyebet, mint a szabadsághoz való jogaik elismerését.

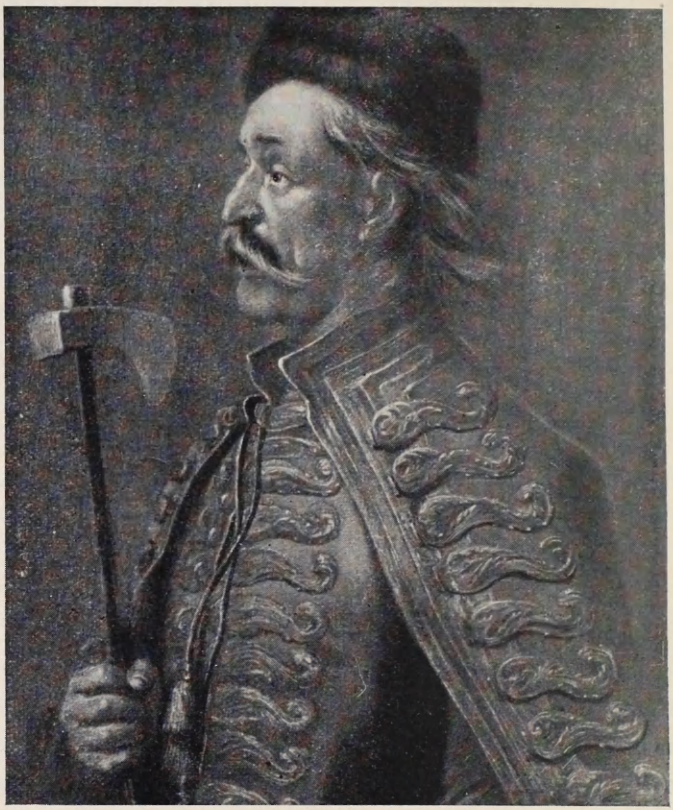

13. KURUCZ VITÉZ.

Apostoli áldást és védelmet kért XI. Kelemen pápától, hogy kiszabadulhassunk a sasnak körmei közül, ne küzdjünk tovább, mint a *szabadság* akarja, a *törvény* parancsolja; természetesen úgy, hogy visszatérvén az áldott béke biztonsága, az igazság tisztelete, a törvények szentsége és, a mi legnagyobb,

13 St. John Palmersnek 1711 január 30. Simonyi id. m. III. 478.

a királyi eskü sértetlensége, azokat utódainkra átszállíthassuk.[14] Már eleve ennek a szabadságnak megszilárdítására kérte a franczia és az angol királyokat is, a kiket felvilágosított, hogy az Aranybulla a fölkelés jogát biztosítja a szabadság ellen cselekvő uralkodókkal szemben.[15] Az orosz czárt szintén figyelmeztette,[16] hogy *Magyarország nem mondhat le szabadságának egyetlenegy pontjáról sem, mert egy sincs, mely törvényes nem volna és a melynek megoldására az uralkodót saját hite nem kényszeritené.* A magyar nemzet el van szánva, hogy inkább fegyverrel nyomják el, mint hogy szabad akaratából, szántszándékkal hajoljon rabigába.[16] Maga utasította törökországi

14. II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉRMEI. II.

követét, magyarázza meg a basáknak, hogy hazánk szabad ország és nemzet lévén, nem függ tőle sem, a fejedelemtől; s hála Istennek, még nincs kötél a nyakunkon![17]

Mindazáltal «a haza megbecsülhetetlen arany gyapjának megnyeréseért» nem idegen hadakkal jött be, hanem azért nyúlt fegyverhez, mert a haza törvényeinek, kiváltságainak, szabadságainak és diplomáinak elhatalmasodott letapodását, összeszaggatását és felforgatását a hazafiakkal együtt kimondhatatlanul megsértődve, tovább nem nézhette.[18] Hiszen a természet úgy rendelte, hogy a magyarok nemes elméje el nem szenved-

14 Rákóczi XI. Kelemenhez 1704. november 19. A vatikáni levéltárban.

15 Rákóczi önéletrajza, 131.

16 1708 október 25. Arch. Rák. II. 362.

17 1709 junius 24. U. o. II. 490.

18 Károlyi Sándor Pálffyhoz, 1710 deczember 20. Károlyi önéletírása, II. 223—224.

heti a bosszúságot és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapotba vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.[19] Mivel az osztrákok az ország ősi szabadságának mindenkor csalárd és veszedelmes mesterségeket készítettek, «hazánk megsebesült szabadságának mostohakézzel enyhített sebhelye . . . . . fegyverrel kíván elvágatni.»[20] De keresztény hazafiúi indulatában nem vérontást szomjazó, hanem békességes szabadságot óhajtott.[21] Mindvégig vallotta, hogy a békesség örökre össze van kötve a szabadsággal s egész tehetségével ezen az alapon kereste a haza boldogságát és szabadságát.[22] Azonban ők nem foghatnak fegyvert mindennap; száz év óta ez már a hetedik forradalom s valószínűleg az *utolsó* erőfeszítés a nemzet szabadságáért.[23] Különben sincs remény a kívánt sikerre, *ha csak akkor alkudozunk a szabadságról, mikor az egyik fél már lánczba van verve.*[24] Szívszakadva óhajtotta, hogy a nemzet szabadságait vagy igaz fegyverrel, vagy békével, de *mindenesetre* elérje.[25] Nem úgy tudta, mint Montecuccoli, hogy a háborúhoz pénz, pénz és pénz kell; hanem úgy, hogy *az is* kell; s még «kongó» pénzeit is libertásoknak nevezte. Ilyen libertásokból öntetett harangot a serkei reformátusoknak s Bercsényi latin versét íratta rá:

«Egykoron érez voltam; később mint a szabadság
Pénze, *libertás,* sok honfit a harczba vivék.
Újra beolvasztatva, harangja lettem az Úrnak
S kongatom és kérem: legyen immár béke, szabadság!»[26]

«Úgy látom — írta Rákóczinak Bercsényi[27] — azon szegény kongó maga magában mutatott példát *pro libertate!* Addig nem

19 1703 junius 7-iki manifesztum, 25.

20 U. o. 4—5.

21 Arch. Rák. I. 454.

22 1710 deczember 26. Károlyi önéletírása, II. 227.

23 1704 október 28. Simonyi i. m. I. 533. (The 7-th Revolution . . . in a few years: a hetedik forradalom kevés év alatt). Majd nem így mondja Stepney angol követ is már előbb, junius 21-én. U. o. I. 322.

24 1705 augusztus 17. U. o. II. 499—501.

25 1711. február 20. Szalay: Rákóczi bujdosása, 39.

26 Tört. Tár, 1882. 575. Az utolsó sor az eredetiben is hexameter.

27 1707 november 13. Arch. Rák. V. 491.

fogtok adózni, míg őt becsülitek: azt tette az. Dum non vultis mecum esse liberi ab onere, assummite maius!»

Pénzt a magáéból Rákóczi mindenkinél többet költött a szabadságra: de nem azért, mert neki többet adott az Isten, ki az erdélyi fejedelemséggel kárpótolhatja. A maga személyére nézve nem kívánt több szabadságot nyerni másnál. Nem panaszkodott volna, ha mindene odavesz is, *csak megmaradjon hazája kincse, a szabadság*. . . . .[28] Volt idő, mikor hihette, hogy nemzeti szabadságunk, melyet őseink sok időtől fogva repeső szíves óhajtással vártak s mely az egész világ előtt nagy emlékezetben forgott, újabban lábra kapott és mintegy porából megelevenedve, édes hazánkban állandó megmaradását mutogatta.[29] Volt idő,

15. II. RÁKÓCZI FERENCZ ERMEI III.

mikor szemökre hányta egyeseknek, hogy azért fogtak fegyvert, mert a németek idejében maguk nem tehették azt, a mit a németek tettek; s nem azért harczolnak, hogy mindenkinek szabadsága legyen.[30] Máskor ismét azokat korholta, kiknek, az ellenség csalárd hitegetésében bízva, eszökbe sem jut, mi a hajdani szabadság: csak jószáguk legyen s megigérjék életök biztonságát.[31] Volt idő, mikor azt követelték tőle, hogy bolond tanácstól indult véteknek ösmerje el a szabadságért odáig folytatott háborúját. Felindúlva kérdezte: minden kötelességének ellene mondván, nála ki lehetne hazájának és szabadságának nagyobb gyilkosa?[32] «Jobb azért — úgymond[33] — hitünket, lelkünket

28 1708 márczius 28. U. o. II. 215.
29 1707 február 15. U. o. II. 22.
30 Rákóczi 1707 márczius 27. Arch. Rák. II. 61.
31 1711 április 9. U. o. III. 617.
32 1711 április 18. Károlyi önéletírása, II. 378.
33 U. o. 379—380.

Istenünknek, — becsületünket a világnak s azzal életünket hazánknak megtartanunk, és mint a hóval födött vesszőszál várnunk újulásunkat tavaszunkon. . . .»

Könnyű a pokolba leszállni — szólt szabadságharcza kezdetén,[34] — de nagy munka, nagy feladat valakit megmenteni tőle. Ezt azok bizonyíthatnák, kik a mult időkben a béke édességében bizakodva s a leszállás könnyűségében megnyugodva, a szolgaságba, a poklokba szállítottak bennünket, utódaikat; a honnan milyen nehéz felvilágra hozni a szabadságot, a mindennapi tapasztalat tanítja. Mégis annyira hevítette «a szikrából élesztett tűz», a mint szabadságharczát nevezte,[35] hogy sokszoros csalódása után még száműzetése sivár éveiben is Isten karjának erejét hívta segítségül: szabadítsa fel azt a népet, melynek élére egykor őt állította. «Tekints siralmaira — fohászkodott Istenhez[36]; — tekints a szegények és özvegyek sóhajaira; hallgasd meg a nemzet kiáltásait, oszlasd el vakságát és engedd, hogy a földön a te aklodba vezessem. . . .» Még akkor is hinni tudott benne, hogy Isten eszközöket nyújt neki hazája, jobbágyai, gyermekei fölszabadítására s annyi ezer léleknek a nemzetek fogságából való megmentésére.[37]

Szerette volna megváltoztatni Európa egész rendszerét s olyan új alapra fektetni, melyen *minden európai nép szabadsága* megállhasson;[38] pedig — éppen az oroszokkal tárgyalván — tudta, hogy zsarnoki uralom későn értheti meg, mit jelent a hadakozás egy szabad országban.[39] De hazája szabadságát még foszlányaiban is jobban szerette, mint máshol bíborba takarva. Bercsényi elmagyarázta a lengyeleknek, Rákóczi milyen rajongóan szereti hazáját és dicsőséges szabadságát; s a lengyelek végig gondolták, hogy az az ember, a ki dicsőségét a szabadságért való munkájával szerezte s Isten áldását is abban kereste:

34 1704 május 18. Dési gymn. könyvtár, (Urbarium, 1714.)
35 Önéletr. 165.
36 U. o. 103.
37 U. o. 165.
38 1708. október 18. Századok, 1870. 85.
39 1708. junius 23. Arch. Rák. II. 393.

Lengyelország szabadságának romlására sem törekednék s mind a két haza megbántott szabadságát egyforma lelkesedéssel védné.[40] De neki csak az az élet és az a vér kellett, a melyet a magyar országgyűlés ajánlott az édes haza szabadságáért.[41] Nem hiában intette nemzetét a portugálok, svájcziak, hollandok szabadságharczainak példájára;[42] de hiában várta külső nemzetektől a magyar szabadság biztosítását. Egyik követe meg is mondta a hollandoknak, hogy az a borostyán, a melyet, Európa szabadságáért küzdve, a hollandok fegyverei arattak, nem arra való, hogy diadaluk emlékét a magyar nemzet megsirassa.[43] A küzdelem végén, az európai konferencziákon, Rákóczi tapasztalhatta, hogy a diplomaták jobban lelkesednek a tokaji borért, mint a magyar szabadságért; mert egyáltalán nem lelkesednek igazán semmiféle szabadságért és semmiféle vallásért.[44] Nem értették meg Rákóczi egyik emlékérmének fölíratát, hogy szabadságtól lelkesítve a vallásfelekezetek egyetértenek; nem értették azt a másikat sem, a melyiken Themis és Legalitas leoldják a Libertas bilincseit s a haza törvénykönyvére tekintenek.[45] De mostantól fogva minden magyar megértette Rákóczi erős hitét, hogy «mindent megád az Isten a szabadsággal, a nélkül pedig semmink sem leszen.» Úgy tekintette Rákóczit, Bercsényit, mint régi szabadsága igaz őreit, Istentől küldött vezéreit. És a nemzetért velök együtt fohászkodott a Mindenhatóhoz:

«Isteni erőddel add meg szabadságát,
Emeld föl még egyszer tündöklő zászlóját....»[46]

*

Utoljára 1848-ban emelte föl.

És ennél az évszámnál önkéntelenül is eszünkbe jut megkérdezni: csakugyan oly könnyen változnak-e hazánkban a jelsza-

40 1707 szeptember 7. Arch. Rák. v. 444.
41 1708 deczember 4. Rákóczi-Tár, I. 171.
42 1707. junius 1. Századok, 1895. 634. 636.
43 Klement 1712 január 15. Szalay: Rákóczi bujdosása, 277.
44 U. o. 265—6.
45 Az érmek leírása: Tört. Tár, 1893. 719—720.
46 Rákóczinak tulajdonított vers. Thaly: Adalékok, II. 17.

vak? Van-e bennünk olyan állhatatosság, a milyet Rákóczi kívánt győzni akaró nemzetének?

Istennel! Másfél századdal Rákóczi után újabb nagy megpróbáltatások közt Kossuth szerint «Isten minket választott ki, hogy győzedelmünk által a népeket megváltsuk a testi szolgaságtól, miként Krisztus megváltotta a lelki szolgaságtól.»

A hazáért! Kossuth mondta az oroszok betörésekor: «Ha győzünk, lesz hazánk és az elpusztult falvak felvirágzanak; ha pedig legyőzetünk, úgyis minden elpusztul.» «Erőnk kevés, de egészen a hazáé.»

A szabadságért! Hiszen Kossuth szerint a népszabadság fölszentelt bajnokai vagyunk. Akaratunk ereje menti meg a hazát gyermekeinknek; az menti meg a szabadság élőfáját, mely sehol sem ver gyökeret, ha gyávaságunk következtében kidől.

Ezekért a jelszavakért a nemzet amott nyolcz, emitt másfél esztendeig harczolt. A sikertelen küzdelmek után is szól a Rákóczi-, meg a Kossuth-nóta. Nem is hallgathat el soha, mert hangjaiban kiirthatatlan vágyak csendűlnek meg. Vágyak, a miket nagyon erős meggyőződésű vezérek neve fejez ki. Boldognak érezem magamat, hogy megírhattam az ezen vágyak valósítására való törekvések történetét: előbb az utolsó szabadságharczét, most a II. Rákóczi Ferencz életét. Mert csakugyan hiszem, hogy igaz hazaszeretetért gerjedező magyarságunknak maga az Isten mutat útat és alkalmat a kívánt szabadúlásra. Veszszen oda mindenünk, csak hazánk kincse, a szabadság maradjon meg!

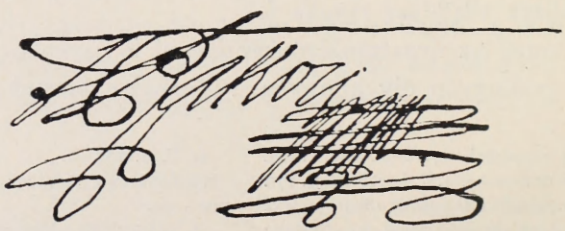

15. II. RÁKÓCZI FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

I. KÖNYV.

RÁKÓCZI IFJÚSÁGA.

17. A SZÜLŐI HÁZ. RAJZOLTA RICHTER AURÉL.

I.

A SZÜLŐI HÁZ.

Lipót király 1666 julius 30-ikán I. Rákóczi Ferenczet és mind a két ágon való törvényes utódait Sárosvármegye örökös főispánainak nevezte ki.[1] A várva várt utód és örökös csak 1667 októberében született meg és Zborón november elsején *György*nek keresztelték.[2] A gyermek azonban már néhány hónap mulva elhúnyt. Sokáig nem teljesedett Báthory Zsófiának az a kívánsága, hogy a fiatal pár az ősök jó emlékezetét s nemzetét «Isten áldásából a házasságbeli kötelesség által terjeszsze;»[3] sőt a családot csakhamar az a veszedelem fenyegette, hogy «nagyemlékezetű édes eleinek egyetlenegy maradéka és ága»,[4] a fiatal fejedelem, vérpadon dicstelenül

1 Thaly, II. Rákóczi Ferencz ifjúsága, 8. Mihalik, A kassai Rákóczi-kiállítás lajstroma, 108.

2 U. o. 6. A testament politique et moral du prince Rakoczi bevezetése szerint (1. 3.) Ferencznek hítták, de már csecsemő korában meghalt.

3 Történelmi Tár, 1881. 585.

4 A Litta-féle híres munka (Famiglie celebri italiane, 188. füzet) a Stragazziakat I. Rákóczi Ferencznek egy Angelo nevű fiától származtatja. Angelo 1670-ben Eperjesen született volna. Bátyjával (!), Ferenczczel, beutazván Olaszországot, megszerette

fejezze be életét. János Kázmért a lengyelek (1668 szeptember 16-ikán) megfosztván koronájától, Zrínyi Péter a vejét, I. Rákóczi Ferenczet akarta trónjára ültetni, miről azonban a francziák hideg magatartása következtében letett. Miközben a lengyelek 1669 tavaszán királyválasztásra gyülekeztek, Zrínyi rávette vejét, hogy visszaadja a protestánsoktól anyja által elkobzott egyházi és világi javakat. Ekként, a protestánsok kibékítése következtében, Rákóczi «egyszerre 20.000 fegyvert nyert». Apósa most már őt is beavatta a tervezett fölkelés titkaiba, sőt segítségkérő levelet is íratott vele XIV. Lajos franczia királyhoz; félesztendő múlva pedig IV. Mohammed szultánt kérte, hogy Apafi helyett Rákóczit tegye Erdély fejedelmévé. Rákóczi a felsőmagyarországi vármegyékkel már 1670 január 24-ikén gyűlést tartott a sérelmek orvoslása és — ha kell — a fegyveres ellenállás megbeszélése végett; hasonló czélból Eperjesre újabb, döntő gyűlést hirdetett. Miközben ipa Horvátországban fegyverkezett, ő sárospataki vendégeit, gróf Starhemberg Rüdiger tokaji várnagyot, a későbbi világhírű hadvezért és tisztjeit akarta megnyerni a fölkelés ügyének. Visszautasíttatván, elfogatta és Regécz várába csukatta őket, Tokajt pedig azonnal ostromolni kezdte. Április közepén Ónod, Diósgyőr és Kálló őrsége már hűséget esküdött neki, de Munkács alól saját édes anyja ágyúlövésekkel riasztotta el s így a családi kincseket kézhez nem vehette. Azonban az eperjesi gyülést előkészítő tállyai értekezleten (május 1.) az

a hajdani beneventoi langobárd herczegek ivadékának, Zottoni Zotto grófnak leányát Katalint s hogy Károly császár (!) ne üldözhesse, a méltóságát jelentő S. T. (Suprema Transsylvania) betűket ősi Ragozzi nevével egyberántva, Stragozzi név alatt új életet kezdett. Ő maga 1738 január 17-ikén, felesége 1743 julius 31-ikén halt meg. A házasságukból 9 gyermek származott. Ezt a leszármazást Thaly Kálmán képtelen humbugnak nevezte és Antonides a «Talmi-Rákócziak» czímű czikkében (Turul, 1903. 40—42.) mesének bizonyította. Mindamellett a nápolyi Mattino 1906 végén fölelevenítette a mesét s azzal toldotta meg, hogy Rákóczinak Vilmos nevű testvére is volt, s hogy Angelo egyik ivadékának, Napoleone Benedettonak a confraternito dei pellegrini kápolnájában levő sírfeliratán ez a felírat áll: «D. O. M., Benedictus Stragozzi olim Ragozzi e Transilvaniae regibus(!) sibi suisque fecit A. R. S. 1775.»; és hogy a Rákócziaknak San Giorgio La Molarában és Nápolyban még ma is élnek utódaik. (Budapesti Hirlap, 1907. 2. sz.)

urak már keményen kifakadtak ellene, mert a sérelmek orvoslása nem egyesekre tartozik, hanem az egész országra. Értesülvén pedig a bán elfogatásáról, felszólították, bocsássa el a német rabokat s kérjen kegyelmet magának. Valóban hamar elfelejtkeztek róla azok, «a kik a jó tokajit és tarczalit nyelték e napokban». Beteljesedett, hogy a gyors munka rossz munka és hogy az alap nélkül emelt épület hamar romlik.[5] A király április

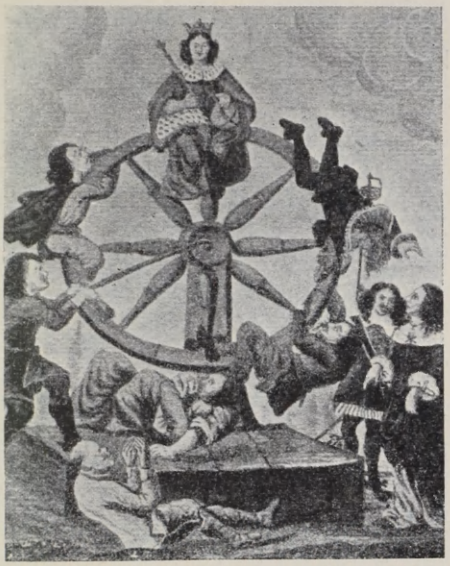

18. ZRÍNYI PÉTER ÉS KATALIN A SZERENCSE KEREKÉNEK FORGANDÓSÁGÁT SZEMLELIK.

21-ikén hűtelennek nyilvánította Rákóczit s hűségre intette a vármegyéket; mire ezek, «csak árnyéktól is megijedvén», elbocsátották hadaikat. Pedig Rákóczi el volt szánva, hogy ha a vármegyék el nem szakadnak tőle, még a bán hódolása után is feje-fennálltáig velök megy és úgy szolgál nemzetének; így azonban csak Erdélyben bízhatik. Ha a német nem ad neki kegyelmet, maga is bemegy Erdélybe; azután lássák, mit tehet-

5 Chernel Pál levele 1670 május 4. Tört. Tár, 1891. 241—2.

nek vele.[6] Két hét múlva már híre járt, hogy kegyelmet kapott.[7]

Anyját a bécsi kormány valóban felhatalmazta, hogy a király nevében kegyelemmel kecsegtesse, ha megtér. A nagyasszony, ki már előbb fegyvert fogott egyetlen fia ellen, saját szavai szerint[8] megalázta őt. Még Sporck János tábornok[8] hadtestének megérkezése előtt fegyvere letételére bírta és «a király legalázatosabb szolgájává tette». Ecsed és Sárospatak várait önként adta át a németeknek, a miért nyiltan hazaárulónak szidták. De bár ekként sok vérontástól és sok százezer tallér hadiköltségtől kímélte meg a királyt, a két millióra becsült hadiköltségek megtérítését fián követelték. Fölháborodva kérdezte a királytól: ezek után kinek legyen kedve a hűség megtartására s ki hiteti el fiával, hogy saját édes anyja nem csalta meg? Hiszen fia már Sárospatakon sem lakhatik, mert a németek, a megállapodással nem törődve, a belső várat is megszállották.[9]

A nagyasszony azonban csak 1671 április 27-ikén örülhetett fia «ujjászületésének», mert ekkor tudta meg, hogy kegyelmet kapott.[10] Negyednapra Ferencz apósának, Zrínyi Péternek s a fölkelés több más vezérének fejét a hóhér csapta le. Rákóczinak 400.000 tallért kellett fizetnie feje váltságául. Készpénze nem lévén, ötvenezer forintot trencséni jószágára tábláztatott be, 150.000-et élelmi szerekben és járulékokban kívánt törleszteni, a többit pedig anyjától vette kölcsön, kinek ezért a borsi kastélyt s a munkácsi és az ecsedi várak uradalmait kötötte le.[11] Wolckra gróf azonban még évek múlva is végrehajtással zaklatta a fejedelmet.[12]

6 Ispán Ferencz Teleki Mihálynak május 16. U. o. 248.

7 Chernel levele május 30. U. o. 250.

8 Életrajza Rosenkranztól: Graf Johann von Sporck. (Paderborn, 1854.)

9 Ezek a részletek Báthory Zsófiának 1670 szeptember 9-ikén a királyhoz intézett folyamodásában. Tört. Tár, 1901. 340–3.

10 Levele Lobkowitzhoz 1671 április 27. Tört. Tár, 1901. 343–4.

11 Rákóczi nyilatkozata a leleszi konvent küldöttei előtt 1671 május 27. Századok, 1896. 440–1.

12 Báthory Zsófia levelei 1672 augusztus 12.–1673. julius 16. Tört. Tár, 1901. 345–7.

I. RÁKÓCZI FERENCZ.

A fiatalok tapasztalták már, hogy nincs boldogság csapások nélkül; de azt is, hogy nincs szerencsétlenség vigasz nélkül.[13] 1672-ben leánygyermekök született, *Juliánna Borbála.* Isten végre «könyörült és meghallgatta kérésöket: mert miután több

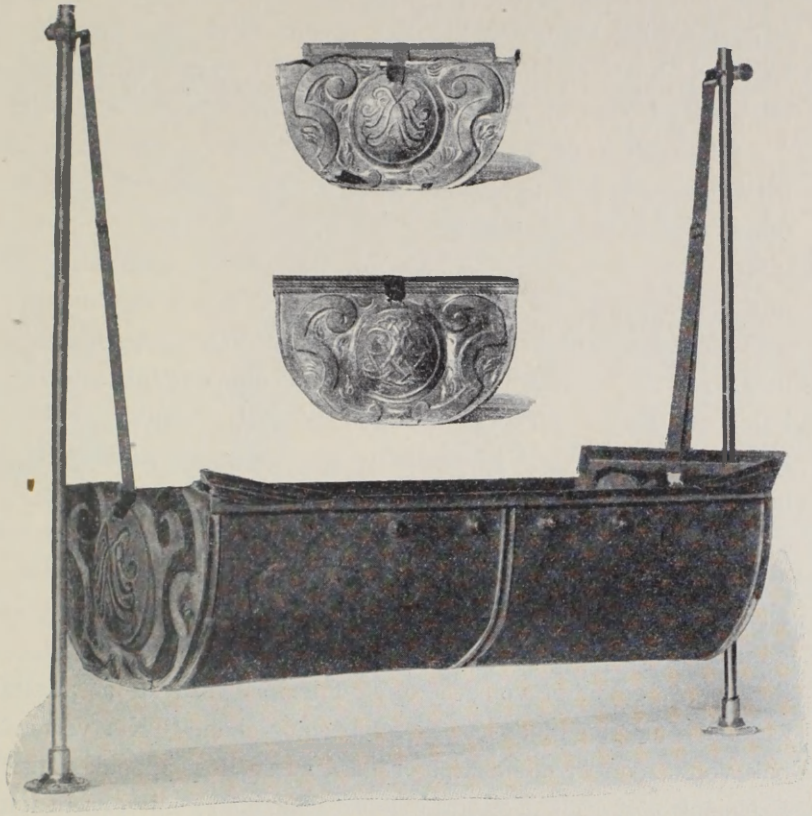

19. II. RÁKÓCZI FERENCZ BÖLCSŐJE.
(Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.)

esztendeig fiúgyermek nélkül majdnem árván éltek», fiúgyermekkel vigasztalta meg őket.

A zemplémvármegyei Borsiban, a Bodrog partján 1882 június 11-ike óta emléktábla jelöli azt az emeletes régi kastélyt, a mely-

[13] II. Rákóczi Ferencz levele 1714. május 18. Simonyi, Londoni Okmánytár, 281.

nek egyik tágas termében II. Rákóczi Ferencz 1676 márczius 27-ikén pénteken született.[14] E világra búra bár ne született volna; vagy a halál — jobb lett volna — koporsóba zárta volna: szíve kínját, nagy fájdalmát hogy ne kóstolhatta volna — mondja félszázad múlva egy neki tulajdonított költemény.[15] S harminczkét esztendős korában a sárospataki országgyűlésen törvényt hozatott, hogy a nemzet minden pénteket bőjttel és bünbánattal üljön meg: «mivel Isten ő szent felségének bűneinkért fölgerjedett sok haragját sok kázusokban (a mik közé talán saját születésnapját is számította) pénteken leginkább tapasztaltuk.»[16] Születésnapjának védőszentje egy vértanú volt; az a Szent Sándor, a ki a vallásszabadság nevében szembeszállt magával a római császárral is, bujdosnia, halnia kellett meggyőződéséért s a magyarországi avarok még sírja nyugalmában is megzavarták.[17] Véletlen-e, ha a Rákóczinak tulajdonított Officiumban[18] ott találjuk Rákóczi kortársának, VIII. Sándor pápának imádságát, a melyben kész magára venni minden szenvedést, a mit Isten keze küld reá?

Reá mérhetetlen bajokat, szenvedéseket küldött; mert az «Úr nem azért adta édes anyjának, hogy prófétát, tudóst vagy újítót neveljen belőle, hanem hogy példája legyen igazságának megaláztatásában és az ő könyörületében. Különben nem engedte volna, hogy fölemelje szavát a pusztaságban s majdan bujdosása sötét barlangjában.»[19] Két vértanúnak volt az unokája, haláltól drágán megváltott apának a fia.[20] Szüleinek első csókja oltotta bele azt az érzést, a mi végzete lett,

14 Rákóczi Önéletrajza, 4. Születésnapját ennek és egyéb adatoknak alapján Thaly (Rákóczi ifjúsága, 3—5.) teljesen tisztázta, de szóra sem méltatta Lipót királynak 1694 márczius 9-ikén kelt oklevelét, mely szerint Rákóczi három év mulva lett volna nagykorú, azaz 24 éves (u. o. 204.) s így 1673-ban született volna.

15 Közli Thaly, Adalékok a Thökölyés Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, II. 408.

16 1708 deczember 15-iki végzés. Thaly, Rákóczi-Tár, I. 176.

17 Zalka-Zsihovics, Szentek Élete, II. 273.

18 Officium Rákóczianum (Nagyszombat, 1749.), 428.

19 Testament politique et moral du prince Rákóczi, I. 1.

20 Malagola (Il Secolo XX. 1907. 23. l.) megjegyzése szerint «discendente da una progenie di eroi e di martiri per la nobile causa.»

20. II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZA BORSIBAN.

hogy «minden egyébnél jobban szeresse hazáját; és hogy ne tartsa sérelemnek, ha mindene elvész is: csak a haza kincse, a szabadság maradjon meg». Azt a függő bölcsőt, melyben valaha édesen szendergett[21] szabadságharcza kétszázadik évfordulóján ereklyéinek látogatói naponkint azért szórták tele rózsákkal, azért borították pálmaággal, mert úgy hitték, a nemzetnek olyan szabadítója pihent benne, mint az emberiségnek a betlehemi jászolban. Küldetése végén maga Rákóczi zavarba jött s pirult, a midőn Krisztus születését s annak körülményeit a magáéhoz hasonlította.[22] Isten, a ki őt és a világot teremtette, istállóban született: ő palotában. Krisztust ökrök és szamarak, szegény pásztorok vették körül: őt az udvari emberek nagy csapata; Krisztus szülői szegények voltak: az övéi fejedelmek; Krisztus szegénységben jött a világra: ő pedig gazdagságban. S azzal folytathatta volna, hogy Krisztus is útközben született, mint ő[23] s előtte Mátyás király, Bocskay István. De teljes alázat fogta el a körülmények egybevetésekor. Érezte semmiségét Isten színe előtt, lelke nyomorúságát földi boldogságában; s hálát adott Istennek, ki a keresztségben megtisztította a büntől, melyben fogantatott.

A római kath. hit szertartásai szerint keresztelték atyjáról Ferenczcnek, a királyról Lipótnak; azonban a keresztelés helyét, idejét és körülményeit nem ösmerjük. A családnak ezt a kedves ünnepét csakhamar mélységes gyász követte. I. Rákóczi Ferencz néhány napig Borsiban maradt,[24] azután azonban átment Zboróra,

[21] Rákóczi függő rézbölcsője, erősen fejlett barokk-ízlésben, alkalmasint I. Rákóczi Ferencz első fia, Lipót György számára, 1667. táján készült. Ezt a GG. névjegy gyanittatja; a VM (Virgo Maria) névjegy pedig azt, hogy Szűz Mária ájtatos tisztelőjének, Báthory Zsófiának, nagyanyjuknak ajándéka. A kassai ereklyekiállításon (1903.) a látogatók mindennap tele szórták virágokkal; s a fejedelem kassai temetése napján (1906 október 29.) e könyv írója a kolozsvári egyetem aulájában a trón előtt kurucz zászlók és dísz-őrség közt álló bölcső felett tartotta meg emlékbeszédét. A bölcső leírása Thalynál, Rákóczi ifj. 14—15. és Pósta Béla szíves adatai nyomán.

[22] Önéletrajz, 3.

[23] Szülei felváltva Makoviczán, Zborón és Sárospatakon laktak. Épen Munkácsra akartak menni anyjukhoz, Báthory Zsófiához, mikor családi örömük Borsiban marasztotta őket.

[24] 1676 márczius 30-ikán Zborón újból megteszi Mihályt az ónodi czigányok vajdájának. Gazdaságtört. Szemle, 1895. 121.

hol 1676 július 8-ikán élete 31-ik, házassága 11-ik esztendejében megtért őseihez.[25] Utolsó levelében árváit Lipót király oltalmába és kegyelmébe ajánlotta.[26]

Zrínyi Ilona gyorsan fölszárította könnyeit, hogy — mint gyermekeinek természetes gyámja,[27] — az árvák jogait, érdekeit

21. BÁTHORY ZSÓFIA, RÁKÓCZI NAGYANYJA.

és vagyonát mindenkivel szemben megoltalmazza. A mint tehát ideiglenesen eltemették a fejedelmet, azonnal megbízta *Kazinczy*

25 Rákóczi annyira nem emlékezett reá, hogy vallomásaiban (Önéletrajz, 5.) apját még nem egészen negyven évesnek, magát pedig hat hónaposnak mondja.

26 Thaly, Rákóczi ifjúsága, 7.

27 A Hármaskönyv 1. r. 113. címe szerint ha az atya meghal, de az anya életben marad s az apai házban nem törvényes korú a fiú vagy leány, akkor e fiú és leány gyámságát az anyának mindaddig szabad viselnie és gyakorolnia, míg előbb elhalt férjének czímét és nevét megtartja és második házasságra nem lép.

Péter királyi táblabírót, hogy Sárosvármegye július 20-iki közgyűlésén a csecsemő Ferencz örökös főispán nevében elnököljön.[28] A kis fejedelem még négy hónapos sem volt egészen, még bölcsője selyem bojtjaival sem tudott játszani, a mikor a közélet már feladatot rótt rá. Feladatoktól sohasem kímélvén meg, 59 esztendő múlva méltán írhatták róla, hogy csak az Úrban találta föl a nyugodalmat, melyet életében *sohasem* ösmert.[29] Édes anyja törvényes, bátor föllépésének érdemét növeli, hogy az oly időben történt, mikor Magyarország már negyedik éve állott Ampringen Gáspár kivételes, tehát törvénytelen kormánya alatt. Ennek a kormánynak kevés oka lehetett a Rákócziak óriási vagyona kezelésével megbízni azt az asszonyt, kinek atyját kivégezték, urát pedig roppant pénzbüntetésre ítélték fölségárulás czímén. Hiszen sohasem tudhatták, nem fog-e kedvezni a bujdosó kuruczoknak, kik atyja és ura megbosszúlását, mutatkozó sikereik támogatását várták tőle.

Azonban igazsága volt *Kazinczy* Péternek[30]: «világos törvényünk és megrögzött szokásunk» ellen tenni nem lehetett. A *király* már augusztus 12-ikén megerősítette Zrínyi Ilonát a gyámságban s egyúttal kijelentette, hogy, a fejedelem végső akaratához képest, az árvákat különös pártfogása alá veszi.[31] Gróf *Pálffy* Tamás magyar kir. udv. főkanczellár meg is írta az özvegynek, hogy a törvény és természet szerint való gyámsághoz tartván magát, immár Isten hírével nevelheti árváit.[32] Nevelte is olyképp, hogy Rákóczi abban — saját vallomása szerint[33] — fogyatkozást egyáltalán nem szenvedett.

Gyermekeivel az özvegy Munkácsra költözött át, hol az unokákat nagyanyjuk, Báthory Zsófia, senkiben, még saját anyjukban sem bízva, szerette volna nevelni. Igaz, hogy menye gyámi jogainak elösmertetésében ő maga is közreműködött;

28 Századok, 1873. 664.
29 Rákóczi konstantinápolyi sírirata.
30 Levele 1676 augusztus 1-éről. Századok, 1873. 664.
31 Thaly, Rákóczi ifj. 10.
32 Levele augusztus 20-ikáról. Századok, 1873. 665—6.
33 Önéletrajz, 5.

de a Rákócziak utolsó aranyos ágacskáját (ahogy az utolsó Árpádot nevezték) féltette még az anyai csók forró lehelletétől is. Menyének kis fia helyett Sáros vármegyében olyan politikai, katonai és közigazgatási ügyeket kellett intéznie, a mik könnyen ellenmondásokba és gyanúba keverhették oly időben, mikor a kormány föltétlen engedelmességet követelt, a bujdosó kuruczok pedig egyszer-másszor már Munkács és Kassa alá is elkalandoztak. A fejedelem ünnepies temetése is azért húzódott egy esztendőnél tovább, mert báró Schmidt tábornok, a kassai főparancsnok, attól tartott, hogy zavargás, vagy éppen lázadás tör ki, mikor a holttestet Zboróról Kassára hozzák.[34] Zrínyi Ilona azonban kis fia, mint örökös főispán nevében, elrendelte Sáros vármegye nemességének fölkelését s ennek védelme alatt 1677 augusztus 18-ikán Kassán a jezsuiták (most a prémontreiek) templomában valódi fejedelmi díszszel tétette nyugalomra Erdély választott fejedelmét.[35] «Adja az ég — fohászkodott ravatalánál *Kereskényi* István jezsuita atya, — hogy ez a mindnyájunkat ért sályos csapás jóra fordúljon s Ferenczedben, a te utódodban, egykor fényesen ragyogjanak föl lelked ékességei.»[36]

A kuruczok nem zavarták a temetést, de mostantól fogva még gyakrabban pusztították az árvák jószágait, hogy így álljanak bosszút nagyanyjukon, ki a protestánsokat, főkép pedig papjaikat minden módon zaklatta és üldözte. A nagyasszonyt erre saját türelmetlenségén kívül főkép nővére, Hedvig apácza (a lengyel gróf Luptovszkij özvegye) és gyóntatója, Kiss Imre jezsuita ösztönözte volna. Ilona már csak árvái érdekében is kíméletre, türelemre kérte őket; de ekkor azután vallástalannak, kurucznak, sőt önzőnek tartották, a ki szabadon akar gazdálkodni gyermekei jószágában.[37] A családi békességet felforgatni

34 Levele 1677 julius 24. Századok, 1873. 672—4.

35 Thaly, I. Rákóczi Ferencz halála és temetése. Századok, 1873. 661—687.

36 Panegyris luctuosa. Qua funebras exequias Transylvaniae principis Francisci Rákóczy . . . prosecutum est.« (Kézirata a budapesti egyetem könyvtárában.)

37 Maga a nagyasszony bizonyára épen unokái kedvéért törekedett annyira ősi javainak visszaszerzésére. Lásd a szilágysomlyói jószág ügyében írt leveleit 1676.

nem akarván, elbúcsúzott anyósától s télvíz idején, 1677 deczember 15-ikén, gyermekeivel és egész udvarával odahagyta Munkács várát. A húszhónapos Ferkó (ahogy nagyanyja hívta) másnap már a maga lábacskáin ment fel a borsii kastélyba, a hol született. A karácsonyi és az újesztendei ünnepeket édes anyjával és kis nénjével a sárospataki várban töltötte.[38]

II.

AZ ELSŐ HÉT ESZTENDŐ.

Gyermekeit *Zrínyi* Ilona 1678 januáriusa derekán Sárospatakról az abaúji Regécz várába vitte. Mindig mellettök volt; a nagy téli hideg ellen a hatalmas hintóban jól begöngyölgette őket, ételökre, italukra maga viselt gondot, maga öltöztette, fektette le őket. De ennyi gond mellett is megesett, hogy fia halálos beteg lett. Talán meghült a nagy hidegben; a várbeliek azt beszélték, hogy megbabonázták a bölcsőjét s alkalmasint Dolesznéra gyanakodtak, a kit már háromszor is elfogtak boszorkányság miatt.[1] A magyar urak,[2] pl. Gubasóczy kanczellár és Szelepcsényi érsek mérgezéstől tartottak[3] és intették Ilonát, vigyázzon kis fia ételére, italára, — jól megnézze, kit bocsát közelébe.[4] Már holt hírét költötték, de Ferkó — a hogy édes anyja hítta[5] — harmadik születésnapján túl volt minden

november 22. és 1679. október 4. Mikegyüjt. Erd. N. Múzeum.

38 Részletek Horváth Mihálynak Zrínyi Ilonáról és Thaly Kálmánnak Rákóczi ifjúságáról írt szép könyveiben.

1 Dolesznét Regéczen 1683 márczius 27-ikén is vallatták boszorkányság miatt, de ezt a vádat nem emelték ellene. Pöre: Tört. Tár, 1889. 4—12.

2 Thaly, Rákóczi ifj. 13—16.

3 Erre vonatkozhatik Thökölynek 1705 augusztus 25-ikén Rákóczihoz intézett levele is: «mikor kegyelmed még semmit sem vétett nekik (a németeknek), el akarták veszteni kegyelmedet; mit nem cselekednének kegyelmeddel, minekutána annyi tormát reszelt az orruk alá!» (Monum. Hung. Hist. xxiv. 632.)

4 Rákóczi maga említi emlékiratai 29-ik lapján, hogy az öreg Kamenskij Petronius orosz zárdafőnök gyermekkorában karjain hordozta őt, 1706 augusztus 2-ikán pedig száz rajnai forinttal jutalmazta meg Csitáry Jánosnét (Pap Máriát), ki kisded korában karjain, ölében dajkálta. (Thaly, Rákóczi ifjúsága, 30.) De a nagy udvarban könnyen akadhatott valaki, aki jó pénzért hajlandó lett volna gonoszságra.

5 Levele 1679 február 18. Tört. Tár, 1893. 352.

veszedelmen.[6] Májusban visszamentek Sárospatakra, hol Ferkóra nagy öröm várt: *Zaáry* András szerencsi tiszttartó az ő kis urát (a hogy közönségesen hítták) olyan betanított ponnyval lepte meg, a mely «nem nagyobb kecskénél, grádicsokat is már jár.»[7] A másik öröm akkor érte, a mikor «gyöngéden szeretett nagyanyját»[8] ismét csókolhatta. Szelepcsényi György érsek kibékítvén a két özvegyet, június közepén Ilona egész udvarával átköltözött Munkácsra, a hol azután egyfolytában 14 hónapot töltött. Valahára *Zrínyi* János cs. kir. százados is meglátogatta itt nénjét, Ilonát és «kedves angyalait». A fejedelemné mellett ismét volt férfiú: testvére, kinek társasága a tavalyi kellemetlen jelenetek ismétlődésétől megóvhatta. A nagyasszony is szívesen látta az ifjút, ki egy vértanú fia volt, de a «császár» kapitánya.

EGHI
ZENGES;
AVAGY
MENNYEI VIGASZTALO SZOZAT:
Mely alá-szállott a Méltóságos Fejedelmi RÁKOCZI,
és BATHORI, igen meg-keseredett, és igen nagy szomorúságban lévő gyászos
Vdvarhoz.
CASSAN,
Nyomtatott BOSITZ ISTVÁNnál
1677. esztendőben...

22. AZ I. RÁKÓCZI FERENCZ TEMETÉSÉN TARTOTT GYÁSZBESZÉDEK CZÍMLAPJA.

Azonban a császár kapitánya érdekelte a kuruczokat is, kik új vezérök, a daliás *Thököly* Imre parancsnoksága alatt napról-napra erősödtek. Mióta Zrínyi János a munkácsi várból a szomszédságot látogatta, minduntalan leselkedtek reá. Az erdélyiek gyakran pusztították a nagyasszonynak különösen máramarosi

6 Kazinczy Péter levele 1678 márczius 13. Thaly, Rákóczi ifj. 14.
7 Zaáry levele 1678 május 19. Thaly, Rákóczi ifj. 17.
8 Rákóczi önéletrajza, 5.

jószágait. Báthory Zsófia megfenyegette a hazapusztítókat, különösen «a minden rosszban supremus Teleki Mihályt» s a fejedelemasszonyt, a kit Isten ítélőszéke elé idézett.[9] A kuruczok azonban Zrínyinek Homonnayékhoz tett kirándulása idején 1678 november 24-ikén az ungvári vadaskert alatt, harmadnap pedig Vékénél (a Bodrogközben) a két fejedelemasszony és Homonnayné népéből 398-at levágtak, a többit pedig vízbefúlasztották, vagy — Zrínyi Jánossal és Kazinczyval együtt — elfogták. Ennél nagyobb nyereségök nem is volt a mostani hadjáratban.[10] A kuruczok Zrínyi Jánosban nem a császári tisztet, hanem a vértanú fiát látták; számítottak átállására és gavallérosan, szépen bántak vele Thököly és Apafi udvarában. Nénje gyöngéden meg is feddette, hogy talán boldog állapotban van és azért nem ad hírt magáról, pedig éjjel-nappal búslakodik utána. «Szolgálatukat ajánlják» Ferkó és Juliánka is, a kik «most Istennek hála, jó egészségben vannak».[11] Mindenfelé írt öcscse érdekében, magának Thökölynek is, a ki a szép özvegy kérését szívesen teljesítette. Zrínyi János augusztus közepén már ismét ölelhette nénjét és enyeleghetett «kedves apróival».

1679 szeptemberre együtt mentek át Zboróra s ott és a fölötte emelkedő makoviczai várban félesztendőt töltöttek. 1680 februárius 19-ikén itt látogatta meg őket *Thököly* Imre. Ilona szívesen fogadta. A magyarság régen egymásnak szánta őket s nem törődött a kettejök kora közt levő nagy különbséggel.[12] «Nagy lelkeken a szerelem csak úgy erőt vesz, mint a közön-

9 Báthory Zsófia Fráter István huszti kapitányhoz 1678. julius 4. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Múzeum.

10 Csatáry György és Veres Bálint levelei. Tört. Tár 1893. 529—531. Horváth, Zrínyi Ilona, 25—27. Angyal, Thököly, I. 202. Zrínyi János azonban már előbb kerülhetett Erdélybe. Báthory Zsófia 1678. julius 4. irja, hogy az a magas szál legény ottan nem lehet Zrínyi Ádám, Miklósnak alig 15 éves fia, a ki bécsi tanuló; hanem János, az ő menyének az öcscse. Irassanak vele levelet s menye azonnal ráismer. (Mike-gyüjt., Erdélyi N. Múzeum.)

11 Zrínyi Ilona levele 1679 februárius 18. Tört. Tár, 1893. 532.

12 Zrínyi Ilona 1680-ban 37, Thököly 23 éves volt. Gyöngyössy István költeménye szerint is:

«Elmult ugyan immár a tavasz éltében,
De nyarának most van legkedvesb színében.»

(Philologiai Közlöny, 1884. 371.) Thalynál névtelenül (Adalékok, I. 121.).

ségeseken» mondta volt évtizedek múlva anyjáról Rákóczi,[13] ki most még, mint Ferkó, semmit sem sejtve barátkozott az először látott leventével. «Nem mondhattam, hogy ne jöjjön», mentegetőzött anyósa előtt Ilona s kérte, ne tartsa olyan átkozott anyának, a ki nem gondol a gyermekeivel. Jobb volna, ha gyermekeivel együtt megölnék őt, mint hogy mocskos híreket terjeszszenek róla. Ha valamiben bűnös volna, soha sem kerülne anyja szeme elé; de mivel ártatlannak érzi magát, engedelmet kér, hogy két árvájával meglátogathassa.[14]

Fia születésnapját még a makoviczai várban ünnepelte, de

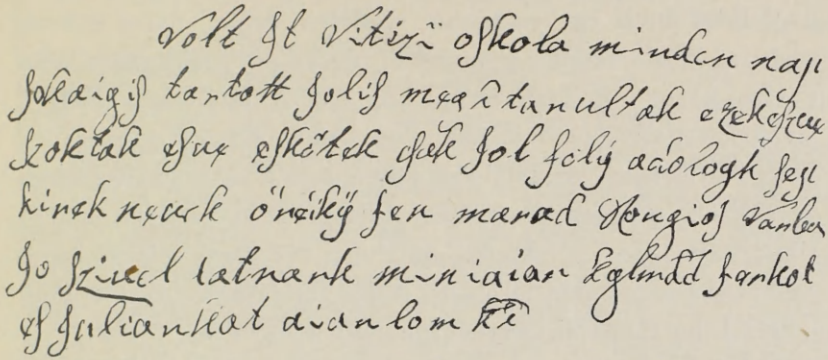

23. TŐREDÉK ZRÍNYI ILONÁNAK THÖKÖLYHEZ ÍRT LEVELEBŐL.

utána mindjárt Munkácsra ment gyermekeivel, kiknek látása utoljára derítette föl nagyanyjukat. A nagyasszony már 1680 április 11-ikén elkészítette végrendeletét, a mely két okból nagyon érdekes; először, mert igen nevezetes hagyományt tett a jezsuiták részére; s másodszor mert a munkácsi, ecsedi, borsii és somlyói uradalmakat az ingóságokkal együtt unokáira hagyta, de úgy, hogy ezért a kincstárnak 50,000 forintot fizessenek és egyéb kikötéseket is teljesítsenek. A szentmiklósi uradalmat teljesen a kis Ferencz kapta. Unokái gyámságára I. Lipót királyt

13 Histoire des révolutions de Hongrie II. 9.

14 Thaly (Valentinus Bujdosó) a Századokban, 1873. 216–7.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

kérte meg.[15] Két hónap múlva, június 14-ikén *Báthory* Zsófia hosszas küzdelem után elhúnyt. Még csak 51 éves volt, de a sors csapásai korán megvénítették. Unokája, Ferkó, csak úgy emlékezett halálára, mint valami álomra; de sokszor imádkozott érte azután is.[16]

Június 30-ikán Munkács helyőrsége hűséget esküdött Zrínyi Ilonának s «mindkét ágon levő magzatainak, méltóságos Rákóczi Ferencz és Rákóczi Juliánka ő nagyságaiknak».[17] A család mostantól fogva állandóan Munkácson lakott. Még a nagyasszony életében, vagy halála után kevéssel történhetett az az eset a kígyóval, melyről Rákóczi meglett korában is olyan élénken írt.[18] Édes anyja egy este, mint rendesen, étellel, itallal ellátva, saját ágyába fektette gyermekeit, de maga csak szokatlanul hosszú imádkozás után feküdt közéjük. A csakhamar mélyen alvók fölött a komorna imádkozva őrködött. Egyszerre borzadva vette észre, hogy az asztal alól kígyó mászik elő, lomhán csúszik az ágy felé s egyenesen a takaró alá bújik. A komorna réműlt sikoltására az anya fölriadt. Azt hitte, tűz van; ölébe kapta Juliánkát s a szobából kirohant. A kis fiú az ajtók előtt őrködő cselédek berohanásáig egyedül maradt a kígyóval.

Az ilyen eset és gyermekeinek betegsége, pl. 1681 tavaszán,[19] az özvegyet jobban megijesztette, mint valami ellenséges támadás híre, pl. ugyanazon esztendő őszén, mikor Apafi erdélyi fejedelem Ecsed ellen készülődött. Örült, mikor a fejedelem megváltoztatta szándékát: «nem gyönyörködvén neveletlen árváinak, sőt ezen darab magyar földnek Ecsed vára elvesztésével következendő kárában és pusztulásában.»[20] De — a

15 Katona, Hist. Crit. xxxiv. 372—4. Kr>-ness, Zur Gesch. Ungarns, 1671—83., 30. l.

16 Önéletrajz, 5. A kassai jezsuita (mostan prémontrei) templom falán levő felirat szerint «II. Rákóczi Ferencz e családi templomban imádkozott nagyanyja és atyja hamvainál az 1706. év október 15-ikén, 1707 deczember 8-ikán, 1708 január elsején, márczius 8., 9., 10. és április 6-ikán.»

17 Thaly, Rákóczi ifjúsága, 26.

18 Önéletrajz, 6—7. Mivel határozottan mondja, hogy ez az esemény négy éves korában, anyja eljegyzése előtt történt, itt kellett elbeszélnem.

19 Thaly, Rákóczi ifj. 26.

20 Zrínyi Ilona levele 1681 október 7. Tört. Tár, 1880. 418.

költő szerint[21] — éppen ilyenkor érezhette leginkább, hogy akármilyen nagy is állapotában, méltóságában: egyedül, kellő segítség nélkül mégis csak gyarló, gyönge asszony. Nem egyszer gondolt Thökölyre; de annyi intés, figyelmeztetés után el-eltöprengett, valóban lealacsonyítja-e méltóságát, ha *fejedelmi* özvegy létére egy *grófhoz* megy férjhez. Eszébe juthatott, hogy első szerelme mindenben kedvezett s mindig békességben élt urával, a kit szívében most is óhajtva emlegetett. — Azonban úgy találta, hogy «rozmaringról csalánra kell szállni».

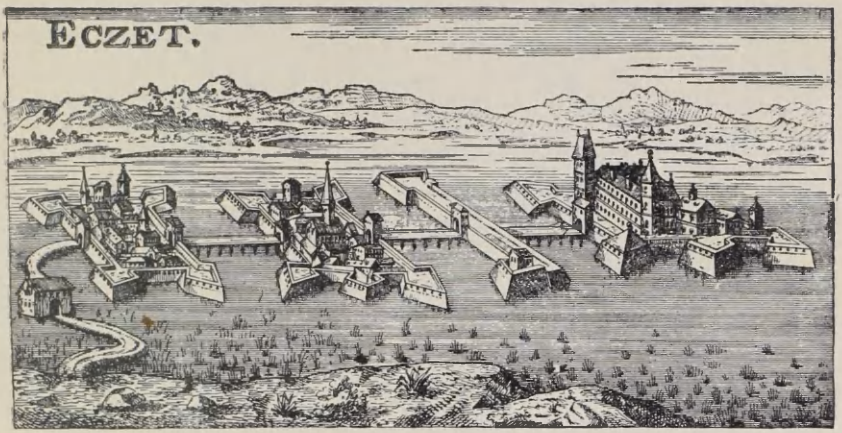

24. ECSED VÁRA

«Szokás, hogy a tövis rózsát virágozzon,
De nem, hogy töviset a liliom hozzon.»

Karácsonykor megtartotta eljegyzését *Thököly*-vel s 1682 január 8-ikán az udvar beleegyezését kérte a házassághoz.[22] Vőlegényétől nemcsak szerelmet várt, hanem politikai nagy elhatározásokat és sikereket is; pl. fia erdélyi fejedelemségének visszaszerzését. Másnap (január 9-ikén) a szultán már fogadta Thököly követeit, kiknek egyik titkos feladata az erdélyi feje-

21 Gyöngyössy költeménye. Philol. Közl. 1884. 391.

22 A házasság sürgetését Rákóczi is említi, Hist. des révolutions de Hongrie, II. 9. V. ö. Wagner, Hist. Leopoldi, I. 560., 562.

delemség szorgalmazása volt.[23] Thököly 1682 tavaszán valóban szövetkezett a törökökkel s Mátyás roskadozó palotája előtt a budaiak már mint jövendőbeli királyukat éltették.[24] A budai vezér szabad választást engedett neki a magyar és az erdélyi fejedelemség közt. Tanácsosai azt szerették volna, hogy mind a kettőt kérje s ha nem kaphatja meg, inkább Erdélyt óhajtsa. Onnan visszaszerezheti Magyarországot is és akkor Erdélyt átengedheti Rákóczi Ferencznek.[25]

Budáról *Thököly* mint európai hírű hős vonúlt Munkácsra; s május 30-ikán nagybátyja, gróf Zrínyi János kíséretében a kis Rákóczi egészen Leleszig ment eléje.[26] Munkácson 1682 június 15-ikén nagy fénynyel ülték meg a lakodalmat. Vallomásai írásakor Rákóczi már csak homályosan emlékezett az ünnepi lakomákra, «melyeket nemzeti szokás szerint ünnepies szertartással, de nagy eszem-iszommal, pazar módon tartottak meg».[27] Lipót király házassági engedélye csak harmadnap érkezett meg,[28] a mi nem bizonyítja, hogy a bécsi udvar, Thököly megnyerése végett, ezt a házasságot oly nagyon akarta volna, mint «az olyan idők viszonyaival ösmerősök» utóbb beszélték Rákóczinak. A kis Rákóczinak «akkor» bizonyára tetszett a daliás élet, a mely a munkácsi várat megelevenítette; a hírneves levente, a kit ezentúl apjának kellett neveznie. De öregebb korában mégis csak eszébe jutott az a történet a kígyóval; hiszen «akár véletlenül, akár az Isten rendelése szerint történt a dolog, idők folytán megértette, hogy édes anyja férje személyében kígyót fogadott magához».

Lipót király a házasságot megengedő levélben Zrínyi Ilonát ösmerte el a Rákóczi-árvák gyámjának, de uradalmaik várőrségei

23 Szabó Károly, Kisebb Tört. Munkái, II. 361. Géczy ebben az útjában az «úrfi»-ról is megemlékezett; skófiummal kivarrott zacskót hozott neki. Tört. Tár, 1886. 781.

24 Angyal, Thököly, I. 263.

25 Faigel, Du Vernay-Boucauldhoz 1682. szeptember 9. Tört. Tár, 1888. 482. Fráter István Telekihez deczember 2. Török-magyarkori Államokm. 366.

26 Pray, Epistolae Procerum, III. 482.

27 Önéletr. 6. Gyöngyössy költeménye, Philol. Közl. 1884. 396.

28 Faigel levele Tört. Tár, 1887. 763.

25. THÖKÖLY IMRE.

hűséget esküdtek most már Thökölynek is. Rákóczi mindvégig háza és családja szerencsétlenségének tartotta ezt a házasságot. «Kebelében szenvedély hatalmi rég nyugodtra csillapultanak», a mikor mostohaatyját még mindig kígyónak nevezte, a ki tönkre akarta tenni testét, lelkét, hogy az örökös jogon őt illető várakat és erősségeket megkaparítva, Magyarországot és a magyar koronát is hatalmába kerítse. Azonban három hónappal a lakodalom után Thökölynek már helyébe hozták a koronát. 1682 szeptember 16-ikán Ibrahim vezir a szultán nevében kinevezte Magyarország királyának s koronával, királyi jelvényekkel ékesítette föl. Thököly ugyan, mint Bocskay, csupán fejedelemnek és Magyarország részei urának nevezte magát; de mostoha fia sohasem tartott törényesnek olyan uralkodást, mely nem a nemzet szabad választásán alapúlt.[29] Talán ezért maradt meg váltig azon felfogása mellett, hogy az áldott emlékezetű anyjával kötött házasság felülmúlta Thököly várakozását és rangját.

Az 1683 év elején tartott kassai országgyűlés sem lelkesedett a török szövetségért. «A mióta álarczát eldobta — írja Thökölyről Rákóczi[30] — a népszerűség is elszállott nevéről. Magyarországban azóta csak olyan főnöknek tekintették, a kinek pártja nemcsak a király ellen fogott fegyvert, hanem az országnak a soproni országgyűlésen (1681.) törvényesen helyreállított kormánya ellen is. A törökkel való szövetsége nemcsak Európa, hanem a hazafiak előtt is gyűlöltté tette. Arról vádolták, hogy határtalan nagyravágyásának kész mindent föláldozni; s felelőssé tették mindazon nyomorúságért, a mit a török háború fog hozni a hazára.»

Az országgyűlés ideje alatt a kis Rákóczi is Kassán tartózkodott a családdal.[31] Nem lehetetlen, hogy az élénk eszű, gyors felfogású gyermek már észrevett valamit abból a hangulatból,

29 Érthetően megizente ezt 1706 január 9-ikén magának a szultánnak is. Archivum Rákóczianum I. 470. A Testament politique-ban (26. l.) irodalmilag is hirdeti, hogy törvényes uralom csak a nép szabad hozzájárulásával alakúlhat.

30 Histoire des révolutions de Hongrie, I. 299.

31 Anyja levele 1683 január 15. Thaly, Rákóczi ifj. 37.

THÖKÖLY IMRE.

melyet férfiú korában oly tartózkodás nélkül jellemzett. A család azután Lőcsére ment át, a hol február 20-ikán a bástyákról ágyúlövések hirdették, hogy megszületett Thököly István,[32] Rákóczi Ferencz mostohatestvére. Azonban tőle nem «bokrosodott» a Thököly-nemzet, mert a fiúcska már április 3-ikán elhunyt.[33] Májusban Zborón és Szerencsen időztek, júniusban Sárospatakon, melyet Thököly a Rákócziaknak éppen akkor szerzett vissza.[34] Ott és Regéczen Ferencz el-elnézte édes anyját, hogyan varrja, hímezi a mindenféle színű új zászlókat a nyári hadjáratra.[35]

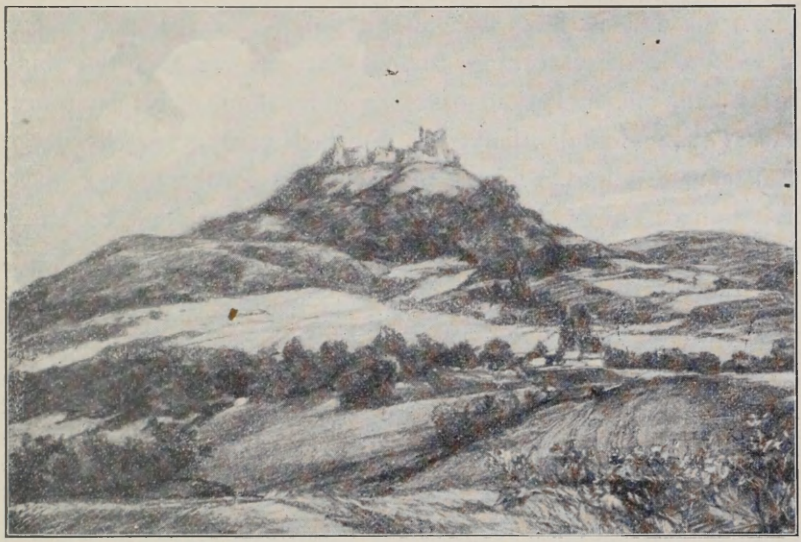

26. REGÉCZ VÁR ROMJAI.

De nemcsak készülni látta, hanem követte is ezeket a zászlókat. Thököly visszatérvén az eszéki táborból, a hol a Bécs ostromára sietö Kara Musztafa nagyvezirrel találkozott, Regéczre sietett, s onnan már július elején egész erejével megindúlt a török megsegítésére, vagy inkább a Habsburg-ház ha-

32 Horváth szerint (Zrínyi Ilona, 54.) György.

33 Thaly, Adalékok I. 113., 159.

34 Angyal, Thököly, II. 27.

35 Anyja levele Regéczről 1683 junius 21. Thaly, Rákóczi ifj. 38.

talmának megtörésére. Egész családja és udvara elkísérte Szikszón, Rimaszombaton és Bozókon át Léva váráig. Ott a kurucz király (július 22-ikén) elbúcsúzott feleségétől és Juliánkától, de magával vitte *Rákóczi* Ferenczet, a ki csak három hónapja múlt 7 esztendős.

Ennyi volt Hasdrubal is és csak másfél esztendővel idősebb Hannibal, mikor apjuk, Hamilcar Barcas, megeskette őket, hogy mindhalálig gyűlölik hazájuk ellenségét s mindjárt magával is vitte őket a háborúba. Így vitte Thököly a kis Rákóczit a legkeményebb támadásba, mely valaha kelet felől érte az akkori római birodalmat. Bécs falai alatt Rákóczi elődei négy békében biztosították Magyarország szabadságát; az utolsó Rákóczinak látnia kell, miként roskad össze az a hatalom, mely ezt a szabadságot minduntalan fenyegeti. Nevének varázsa, népszerűsége csak emelte a kurucz király tekintélyét, a törököt pedig megnyugtathatta, hogy, Erdély trónjára jutva, az unoka hívebb lesz hozzá, mint nagyapja.[36] — Thököly azt szerette volna, hogy a kis Rákóczi már zsenge korában megszokja a tábori élet minden viszontagságát, nyomorúságát. Hasonlót akart gyermekeivel Hamilcar Barcas, a kis Caligulával Germanicus, Romulus Augustulusszal Orestes; és e miatt senki sem mondta őket szívtelen apáknak. De Thökölyt Rákóczi maga is annak tartotta, a ki csak azért hordozza magával mindenütt, hogy a korához nem illő fáradalmak elpusztítsák. Szemrehányást tesz ezzel édes anyjának is, a ki a leggyöngédebben szerette, de ura akaratát megváltoztatni nem tudván, mindenben megnyugodott.

[36] Rákóczi (Önéletrajz, 8.) rossz szándékot látott abban, hogy meghordozták a törökök és tatárok seregei közt, a kik házát nagyatyjának ellenök való hadakozásai miatt gyűlölték. Azonban a fejedelem ennek a gyűlöletnek jelét sohasem tapasztalta. Később a szultántól nemcsak ő, hanem fia is kapott athnamét s mindaketten az ő vendégei voltak a száműzetésben, azt pedig ő maga jegyezte föl (Önéletr. 355.), hogy a törökök legnagyobb szerencsétlenségökben sem akarták a békét az ő kiadatása árán.

III.

A KIS RÁKÓCZI A TÁBORBAN.

Rákóczi Ferencz 1683 július 22-ikén elbúcsúzván anyjától, a táborral mindenütt követte apját, a kurucz királyt. Verebélyen, a semptei várban, Cseklészen egymást érték a hódoló és tisztelgő küldöttségek; 26-ikán már Pozsony városába is bevonúltak, de a várat lövetniök kellett, hogy a Bécset ostromló törökök számára a hídfőt biztosítsák. A kis Rákóczi sátora a pozsonyi szőlőhegyeken állott; hű kamarásával, *Kőrösy* Györgygyel, onnan nézte Pozsony égését. Idős korában is «borzadva emlékezett vissza, mint álomra, a törökök, tatárok Bécs alól miként hurczolták rabságra a kereszténveket, miként fosztották ki őket».[1] De pár nap múlva (július 29-ikén) Károly lotharingiai herczeg visszafoglalta Pozsony városát s kiverte a szőlőhegyekből Thökölyt, ki csak bajosan szedhette össze hadait. Másfél hónapig a kurucz király Pozsony vármegyéből csak kelletlenül támogatta a törökök hadakozását s az ország határát egy pillanatra sem hagyta el. A nagyszombati, cseklészi, királyfalvi táborban az élet így is igen mozgalmas volt, mert a fejedelem Ausztria és Morvaország fölverésére minduntalan küldött kisebb csapatokat. Fiát magával vitte mindenüvé, Nagyszombatba is, mely távozásuk után azonnal leégett (augusztus 7-ikén). Ferenczet inas, vagy inkább nemesapród módjára tartotta maga mellett, ámbár alig képzelhető el, miféle szolgálatra használhatott volna egy 7—8 esztendős gyermeket. Ferkó külön sátorban lakott kedves tanítójával, *Badinyi* Jánossal és hű kamarásával, *Kőrösy* Györgygyel. Thököly nem vette észre, hogy a gyermek már a pozsonyi táborozás óta beteg; különben gondoskodott volna, hogy a vérhas (dysenteria) ellen gyógyítsák; orvosai ugyan szívesen segítettek volna rajta,

[1] Önéletrajz, 9.

de valami ösmeretlen befolyás visszatartotta őket. Kis uruk mégis kiépült a bajból, melyet a sok utazgatással járó rendetlen életmód, hőség, szomjúság, éhség okozott. Rákóczi maga mondja visszaemlékezéseiben, hogy igen gyakran szomjazott s nemegyszer örült, ha egy darab kenyérrel verte el éhségét.[2] Viszontagságait Kőrösy és Badinyi megírta édes anyjának, a ki azonban ezeket a tudósításokat túlzásoknak tartotta. Huszonhatéves ura kétségkívül könnyelműen bánt fiával, de nem rosszakarattal. Rákóczi maga bevallja, hogy egészsége mindamellett is megmaradt és gyönge teste megerősödött. Thökölynek ennél egyéb czélja nem lehetett. Halálos ágyán, 1705 szeptember 3-ikán kelt végrendeletében bizonyos büszkeséggel említi, hogy Ferencz egy darab ideig az ő keze és gondviselése alatt növekedett[3] s áldotta őt fiúi szeretetéért, hozzá való jóindulatáért.[4] «Édes fiam-uram — írta neki élete utolsó esztendejében is, — bizony állhatatlan a világ; de a közöttünk való relatio és szeretet holtig való.»[5]

Abban a hitben, hogy Bécs ostroma még sokáig tart, Thököly 1683 augusztus 24-ikén intézkedett, hogy feleségének kényelmes lakást készítsenek a táborához közelebb eső semptei várban; az őszi hűvösebb napok beálltával fiát is oda akarta küldeni. A szeptember 12-ikéről 13-ikára menő éjszaka a kis Rákóczi talán éppen a reá váró boldogságról álmodozott, mikor egyszerre irtózatos lárma riasztotta fel. A Bécs alól futó törökök, tatárok, irányt tévesztve, neki szaladtak a kurucztábornak, mire nagy tolongás, kavarodás támadt. A koromsötét éjszakában Thököly azonnal fölszedette táborát. Fia — miként maga

[2] Rákóczi elbeszéli (Önéletrajz, 8. és Hist. des révolutions, II. 11—12.), hogy ebben a táborozásban majdnem megmérgezték; de Thaly (Rákóczi ifj. 49. l.) helyes következtetése szerint ez később, 1685 őszén történt. Különben Thökölynek ez évben 58 étekfogója, 10 pohárnoka, 17 szakácsa és 5 sütője volt. (MHH. XXIV. 80—87., 88—90., 95—98.), Rákóczi panasza tehát még háborús időben is jellemző.

[3] Thököly végrendelete. MHH. XXIII 399. és levele 1704. április 15. U. o. XXIV. 524.

[4] Thököly levele 1705 julius 4. U. o. XXIII. 357. és 1705 augusztus 23. U. o. 385.

[5] Thököly levele 1705 junius 17. U. o. XXIV. 602.

27. POZSONY A XVII. SZÁZADBAN.

mondja — szolga módjára szintén ott dolgozott, de majdnem agyonütötte a lezuhanó sátor. Azután a nélkül, hogy valaki üldözte volna, Thököly és hada hanyatt-homlok megfutott. «Az örök bölcseség így zavarja meg a gonoszokat».[6] A majdnem 40 kilométernyi útat szakadatlan futással tették meg Semptéig. A fáradt gyermek végre édes anyja karjai közt pihenhetett meg Léván, hol szeptember vége felé pár napig az egész család együtt maradt. De ebből a családból mindörökre ki volt zárva *Zrínyi* János. A király őt Bécs ostroma alatt ifjúsága virágában (28 éves korában) puszta gyanúra elfogatta s a tiroli Rottenbergben, majd Grazban húsz esztendeig, mindhalálig (1703 februárius 18-ikáig) «a halálnál is gyötrelmesebb» életre kárhoztatta».[7]

Léva alól Thököly serege nem kanyarodott mindjárt Esztergom alá, mint Rákóczi írja, hanem maga is északkeleti irányba, Korpona felé indult, majd, merész fordulattal, Debreczen felé csapott. Csak deczember 16-ikán, Tokajnál tért vissza ismét a felvidékre, hova Léváról egyenesen küldte családját. Rákóczi megvallja, hogy mialatt mostohaatyja távol volt, gyöngéden szerető édes anyja oldalán egészen megújult. De anyját nem hagyta nyugodni urának válságos helyzete; a téli hadjárat idején mindenüvé követte s fiát, néha leányát is magával vitte. A telet együtt töltötték különböző útakon. Lassankint már megszokták nyomorúságaikat. Rákóczi elösmeri, hogy napról-napra könnyebben viselte szenvedéseit, a miket a kicsinyek pártfogójának, Istennek irgalma enyhített. Isten erőt adott neki, hogy minden nyomorúsággal daczoljon; betakarta, mikor fázott és a földön hóval borítva feküdt.[8] Évek múlva a gimnáziumban bizonyosan ő fogta fel legjobban Horatiusnak azt az intelmét,[9] hogy a gyermeket minden szükség, nélkülözés elviselésére, szabad ég alatt élni, minden veszedelemmel daczolni tanítsuk, ha azt

6 Önéletrajz, 9.

7 U. o. 130. Wienerisches Diarium, 1703. 30. sz.

8 Önéletrajz, 9—10.

9 III. könyv, 2. óda.

akarjuk, hogy majdan mint erős ifjú kergesse az ellenséget. Mert csak így tanulja meg, hogy szép és dicső dolog meghalni a hazáért: dulce et decorum est pro patria mori. Mennyire használt ez a kemény iskola, az az arczkép mutatja, melyet a keserves téli táborozás után alkalmasint Thököly festetett,

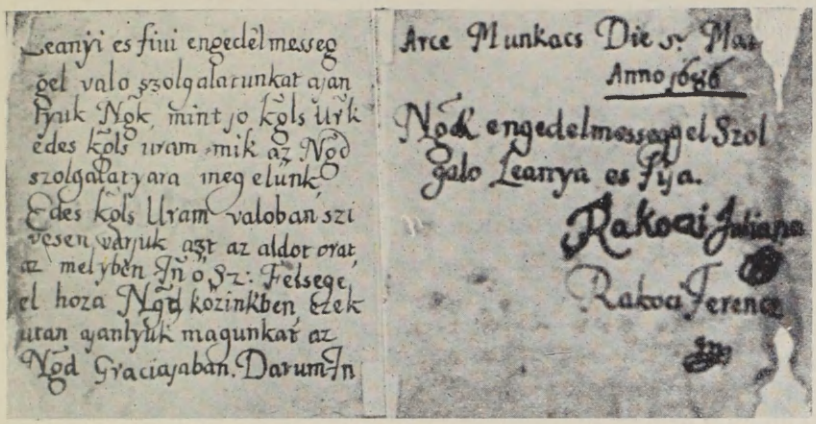

28. II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS NÉNJE LEVELE THÖKÖLY IMRÉHEZ

hogy a kis Rákóczi nyolczadik születésnapján (1684 márczius 27-ikén)[10] édes anyjának kedveskedjék vele. Ennél a fiúnál szebb, ártatlanabb, gyöngédebb, a mellett mégis fejlettebb, egészségesebb és tekintetében nyíltabb gyermeket képzelni alig lehet.

Márczius óta Ferencz többnyire édes anyjával és kis nénjével együtt tartózkodott Eperjesen és Sárospatakon. Júliusban

10 A kép eredetije a M. T. Akadémiáé.

elkísérték Thökölyt Szádvárra, Krasznahorkára, Tornára, augusztusban pedig Kassára, hová Thököly gyűlést hirdetett, hogy a haza fenmaradásáról tanácskozzanak. Főerejét most Schultz altábornagy ellen kellett fordítania, ki, Rákóczi szerint, fortélyos ember volt s legjobban ösmerte a magyarok természetét. Elfoglalta a várak egy részét Thököly Késmárkjával és a Rákócziak Makoviczájával együtt; Eperjes alatt pedig meglepte a kurucz királyt, ki csak alig menekülhetett Regéczre, családjához. A hegyaljai szüretek kedvéért alkalmasint családja is lekísérte Szerencsre, hol október 19-ikén újabb harczra akarta tüzelni nemzetét. A világ figyelme azonban róla most már teljesen a dunai csatavonalra fordúlt, hol a keresztény hadak a törökökön mindjobban erőt vettek. Regéczen, a hol családját 1685 elején újból fölkereste, hiában akarta XIV. Lajos franczia király s más külső fejedelmek érdeklődését újból magára vonni. Nemrég János lengyel király is csak annyit ígért neki, hogy, ha menekűlnie kell, hozzátartozóival együtt megvédi Sztrij várában. A töröktől nemcsak nem várhatott segítséget, hanem, szégyenszemre, az érsekújvári török őrséget is neki kellett élelmeznie. Apafi pedig éppen ezt az időt találta legalkalmasabbnak, hogy a fogarasi országgyűlésen hűtlenségben elmarasztaltassa s erdélyi jószágait elkoboztassa. Felsőmagyarországi uradalmainak nagy része is Schultz altábornagy kezeiben lévén, jövedelemre csak úgy számíthatott, ha a bányavárosokat török segítséggel elfoglalhatja. A török azonban nem segíthette; egész Magyarország földje égett a talpa alatt.

Thököly nem tartozott a könnyen csüggedők közé s megerősítette hitében felesége, a ki 1685 márczius 14-ikétől május 11-ikéig a tiszántúli táborozásban mindenüvé elkísérte. A fejedelemasszony május 15-ikén ért vissza Patakra; megjelentével az új kertnek is volt virága.[11] Pár nap múlva virágbimbói is voltak: Regéczről megérkeztek a fejedelmi gyermekek. Ilona-

[11] Ezt a finom bókot Kellemesy János írta Zrínyi Ilonának 1685 május 5. Thaly, Rákóczi ifjúsága, 47.

II. RÁKÓCZI FERENCZ 8 ÉVES KORÁBAN.

napját (május 22-ikét) vígan űlték meg a kurucz királylyal együtt, ki csakhamar megtudta, hogy Ungvár éppen aznap szabadult fel Schultz ostroma alól. Az altábornagy azonban

29. SCHULTZ BÁLINT ALTÁBORNAGY.

14.000 főnyi hadtestével kiköszörűlte a csorbát. Elfoglalta Krasznahorkát, sőt két hónapi ostrom után Eperjest is, hol pedig az asszonyok is résztvettek a falak védelmében.

A táborba Thököly ujból magával vitte a kis Rákóczit, a kinek jelenléte most különösen emelhette az ő megcsappant tekintélyét. Hű kamarását, *Kőrösy* Györgyöt rendelte a gyermek mellé, ki mostanában különösen nagy, friss jó egészségnek örvendett.[12] Könnyebben bírta a fáradalmakat, mikor Schultz altábornagy üldözte őket s a pusztákon, mocsarakon keresztül kellett bolyongniok.[13] Thököly valamelyik tanácsosának[14] ekkor az a sötét gondolata támadt volna, hogy senkit sem lepne meg, ha a kis fiú ilyen viszonyok közt valamiképpen elpusztúlna s gazdag öröksége Thököly kimerült kincstárára szállna. Titokban tehát — a hogy beszélték — ajánlatot tett a szerény viszonyok közt élő Kőrösynek, hogy ha a gyermeket megmérgezi, egy vár és annak uradalma lesz a jutalma. A kamarás megborzadva utasította vissza az aljas ajánlatot s többé senkiben sem bízva, megkétszerezte éberségét. Ő maga lett a szakácsa, mindenese. Inkább nagy óvatassága, mint a szükség okozhatta, hogy nem egyszer éheztek s mindennapi szükségleteikben fogyatkozást szenvedtek. Az árvák atyja megvédte a gyermeket,[15] de csakhamar újabb megpróbáltatásokat mért reá. Rákóczi maga mondja, hogy apjának serege napról napra apadt, a várak elestek s végre is (szeptember 20-ika táján) munkácsi várukban kellett menedéket keresniök. Thököly Magyarországnak ebben a legbiztosabb várában akarta hagyni feleségét, a ki pedig arra kérte, vigye magával, mert gyalog is kész követni őt. «Vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz

12 Sárossy Sebestyén levele 1685 május 28. Thaly, Rákóczi ifj. 48.

13 Önéletrajz, 10.

14 Thaly (id. m. 53.) magát Absolon Dániel kanczellárt gyanusítja, a ki utóbb urát és Zrínyi Ilonát is elárúlta. Önéletrajzában (8. l.) és a Hist. de révolutionsban (11. 12.) Rákóczi senkit sem nevez meg, és az eseményt az 1683. évi táborozásokkal kapcsolatban beszéli el; de Thaly szerint (id. h. 49.) «ily pokoli tervet csakis reménytelen állapotok, utolsó, kétségbeesett erőfeszítések szülhetnek». Ezt a tervet már Szalay László (Magyarorsz. Tört. v. 359.) s újabban Thököly életírója, Angyal Dávid is (Thököly, II. 148—9.) mendemondának tartotta. Ha Thökölynek csak sejtelme is lett volna ilyen kisérletről, halálos ágyán, 1705 augusztus 25-ikén merte volna-e irni Rákóczinak, hogy a németek, «mikor kegyelmed még semmit sem vétett nekik, el akarták veszteni kegyelmedet?» (MHH. XXIV. 632.)

15 Önéletrajz 8.

szeretet. . .»[16] Ezt a szeretetet Thököly most tette a legnagyobb próbára.

Nagyváradra készült, hogy a basától valami segítséget eszközöljön ki. Tudta, hogy a török Bécs ostroma óta többé nem bízik benne. Magával akarta tehát vinni a kis Rákóczit, hogy

30. GRÓF CAPRARA AENEAS.

hűségéért esetleg kezesnek küldjék Konstantinápolyba. Zrínyi Ilona sírt, zokogott, de szörnyű lelki küzdelem után végre is beleegyezett. Az útra hamar elkészültek, mert podgyász nélkül kellett indúlniok. A fejedelmi fiú örült, hogy a legszebb paripát adják alája; hiszen néhány hónap óta a lovaglásban telt legfőbb

16 Zrínyi Ilona levele 1685 szeptember 12. Thaly, Rákóczi ifj. 55.

gyönyörűsége. Már elő is vezették a paripákat. *Badinyi* János, az egyik nevelő, a búcsúzkodások ideje alatt bement a kápolnába és tanítványa, kis ura életéért, boldogságáért a káplánnal misét mondatott. Isten meghallgatta könyörgését. Alig jött ki, Thököly lóra pattant, de kijelentette, hogy Ferencz itthon marad.[17] S így nemcsak a férjjel, hanem a gyermekkel szemben is igaz maradt: «Vajmi nagy dolog volt minden időben a szeretet.» Rákóczi eznap, szeptember 27-ikén látta utoljára mostohaapját, a kit október 15-ikén Ahmed váradi basa elfogatott és vasra verve küldött Nándorfehérvár felé.

Erre a hírre október 25-ike és november 6-ika közt Kassa, Szádvár, Regécz, Patak, Ungvár egymásután meghódoltak gróf Schultz Bálint altábornagy utódának, Caprara Aeneas Sylvius grófnak. A regécziek és patakiak kegyelmet kértek «kegyelmes kisuruknak, Rákóczi Ferencz ő nagyságának», valamint anyjának és nénjének. Azt akarták, hogy a regéczi uradalom jövedelmeit az árvák számára a kamara helyett az uradalmi tisztek kezeljék, a várba császári őrséget ne tegyenek s a mostani őrség annak idején illendően elbúcsúzhassék kegyelmes asszonyától, kisurától, kisasszonyától. De Caprara csak a megtérőknek ígért kegyelmet s az átadott két várban a több millót érő családi kincseket is lefoglalván, azokat, az árvák felnőttéig, a királyi kamara vette őrizet alá. Ezeket a milliókat az árvák, kevés kivétellel, örökre elvesztették[18] s oly hírek keringtek,

17 Önéletr. 10. l. Angyal szerint (Thököly, II. 149.) így nem történhetett a dolog s arra figyelmeztet, hogy november 8-iki hírek szerint éppen Zrínyi Ilona akarta fiát kezesnek küldeni, nem ugyan Konstantinápolyba, de Bécsbe. De ha valamelyik hírnek nem hihetünk, ez bizonyára az utóbbi. Még csak 15 esztendeje mult, hogy a bécsi kormány lefejeztette Zrínyi Ilona apját s éppen két esztendeje, hogy elfogatta öcscsét, Jánost, családja utolsó reménységét. Micsoda bizalommal küldte volna most fiát Bécsbe, mikor két esztendő mulva Munkács hősies védelme és rendes capitulatiója után is úgyszólván rabúl vitték őt oda fiával és leányával? Konstantinápolyban egy 9 éves fiú bizonyosan nem került volna a Héttoronyba s mohamedánussá sem nevelik, mint Rákóczi utóbb (Önéletr. 11. l.) hitte. A vértanúság koronája helyett a török inkább Erdély fejedelmi süvegét tartogatta volna számára s Apafi halála után szivesebben küldte volna be sereg élén az ötödik Rákóczit, mint az Erdélyben népszerűtlen Thökölyt.

18 Thaly, Rákóczi ifj. 59—60. A nándorfejérvári rabságban Thököly nemcsak a maga, hanem a Rákócziak, Zrínyiek,

hogy ellenségeik a család tovább terjedésének reményét is megsemmisíteni akarták.[19] De a «rabság bilincseit kerülő magyarság» mostantól fogva reájuk, főképp pedig dicső édes anyjukra[20] tekintett, mert «egy Munkács várába szorult a szabadság».[21]

IV.

MUNKÁCSTÓL BÉCSIG.

Caraffa tábornok 1685 november derekán kezdte meg Munkács ostromát, melyet négy hónap mulva maga Caprara folytatott. Zrínyi Ilona november 21-ikén és márczius 10-ikén ismételve megtagadta gyermekei várának átadását. Ebbe az erősségbe gyermekeivel ő mint I. Rákóczi Ferencz árváinak édes anyja s nem mint Thököly Imre felesége zárkozott. Támadás esetén védenie kell gyermekei örökségét. A császárnak nem vétettek, mégis elfoglalják váraikat. Pedig nem hiszi, hogy a császárnak vagy tábornokainak nagy dicsőségére válnék, ha fegyvereiket egy nő és árvái ellen fordítják. Ő ugyan gyönge asszony, de többi várának elvesztésétől s az ostromtól sem ijed meg annyira, hogy elfelejtse, mivel tartozik gyermekeinek.

A harczias vörös zászlók három esztendőnél tovább lobogtak a vár bástyáin s a történelem azóta sem találta túlzásnak a kis Rákóczi névnapi köszöntőjét, a melyben Munkácsot Bethuliához, édes anyját Judithoz hasonlította. A világ talán nagyobb csodálkozással látta ezt az egyenetlen küzdelmet, mint százhúsz esztendővel azelőtt a szigetvári veszedelmet. És Zrínyi, a költő,

Nádasdyak elkobzott javainak visszaadását is sürgette. (Thököly naplója. MHH. XXIV. 258.)

19 Gr. Zichy István vezérőrnagy 1685 november 12-iki híre szerint Bécsben, hogy a Rákóczi-család tovább ne virágozzék, oly tanácsokat adnak, hogy «discantistát csináljanak az ifjúból». Thaly, Rákóczi ifj. 172. Nem bizonyos, ez a terv nem függ-e össze az imént említett mérgezési szándékkal? Várkastélyt, uradalmat Körössynek Bécsből inkább igérhettek.

20 Emlékirataiban Rákóczi dicső nőnek nevezi édesanyját. (Ma mère glorieuse.)

21 Rákóczi köszöntő-verse édesanyjához. (Thaly, Adalékok, I. 221.)

ki megzengte nagybátyja dicsőségét, ha megéri unokahuga hősiességét, talán újból a Múzsához fohászkodik:

«Engedd meg, hogy neve, mely most is köztünk él,
Bővüljön jó híre, valahol nap jár-kél;
Lássák pogány ebek: a ki Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkön él!»

A Múzsa most Rákóczit csókolta homlokon, ki vallomásaiban néhol valódi költői lelkesedéssel szól várvédő édes anyjáról. Politikai ügyekben az éleseszű Absolon kanczellár, katonai dolgokban Radics András kapitány maradt Zrínyi Ilona mellett; de tanácsban felülmúlta őket az ő édes anyja, a kinek Isten a nők megszokott tehetségét meghaladó bölcseséget és hősi lelket ajándékozott. Bátran és igazán férfias lélekkel látta közeledni üldözőit. «Emlékezel Uram-Istenem, nem is hiszem, hogy elfelejtetted szolgáló leányodnak»: igen gyakran miként ápolta, gyógyította a betegeket saját készítésű orvossággal. Rettenthetetlenül járta körül a falakat. Egy ágyúgolyó a mellette álló cselédleány fejét úgy tépte szét, hogy annak agyveleje reáfrecscsent. «Istenem, te tartottál pajzsot az ágyúgolyó elé... Megtartottad, hogy irgalmadra többször legyen érdemes azon sanyarúságok és nyomorúságok után, a melyeken átvezetted őt. Mindezekért ő téged jobban dícsér az égben, mint a hogy én, szegény bűnös, dícsérhetlek a földön....»

A regék világába illett az a gyakran ismétlődő jelenet, mikor Magyarország legszebb asszonya, pánczélba öltözve, karddal az oldalán, vezeti gyermekeit a bástyákra, melyek fölött ilyenkor még sűrűbben röpkednek a bombák, granátok.

«Két pellikán fiát szárnyával fedezte,
Szempillantás nem volt: szemeivel nézte,
Hogy vagy egyikének ne legyen eleste;
Kevéssé távozván, azonnal kereste.»[1]

Tizedik születésnapjára «Ferkó» azt a kegyet kéri, hogy a szokottnál tovább maradhasson a bástyán s anyjuk nevenapján

[1] Fia névnapi köszöntőjéből 1686 május 22. Thaly, Adalékok, I. 221.

a szépen serdülő «Juliánka» azzal dicsekszik, hogy ezzel is megmutatta «fiúi voltát». S ha tanulni, pihenni, aludni tértek: kétmázsás bombák döngették lakóosztályuk falait. Az egyik keresztül is törte a kihallgatási teremnek, egy másik pedig Juliánka szobájának boltozatát, s a tüzes golyók felgyujtották fejök felett az épületet. A mikor kétheti bombázás után az ostrom egyelőre megszűnt: a várőrség a huszárvár előtt[2] háromszoros díszlövés-

31. MUNKÁCS VÁRA.

sel fogadta kisurát, ki fényes magyar ruhában, kezében fejedelmi buzogánynyal lovagolt el a sorok előtt[3] s azután a kapitányoknak, tiszteknek, vitézeknek szép beszédben köszönte meg «igaz

2 Huszárvárnak általában a ravelinet, palánkot nevezték. Fogalmát 1710 szeptember 5. nagyjából maga Rákóczi is meghatározza: Arch. Rákóczianum, III. 154—5., 157.

3 Egykorú életnagyságú arczképe dús fürtökkel, magyaros üstökkel ábrázolja: aranygombos piros dolmányban, piros nadrágban, lábán sárga csizmákkal; oldalán karddal, kezében buzogánynyal. Thaly, Rákóczi ifj. 69.

hűségöket és fáradságukat». Másnap ott ült az asztalfőn, mikor anyja a vár alatt elterülő réten sátrak alatt áldomást adott a tiszteknek. Május 5-ikén a tizesztendős gyermek már meghítta nevelő apját a várba. Végtelenül kedves már külsejénél fogva is az a valóságos babalevél,[4] a melyet ő maga írt a fejedelemnek, nénje csak aláírta. Legrégibb fenmaradt levelét megszólítás nélkül így kezdi: «Leányi és fiúi engedelmességgel való szolgálatunkat ajánljuk nagyságodnak mint jó kegyelmes urunknak. Édes kegyelmes uram, mik a nagyságod szolgálatjára még élünk. Édes kegyelmes uram, valóban szivesen várjuk azt az áldott órát, a melyben Isten ő szent felsége elhozza nagyságodat közünkbe. Ezekután ajánljuk magunkat a nagyságod grácziájába. Nagyságodnak engedelmességgel szolgáló leánya és fia Rákóczi Juliánna, Rákóczi Ferencz.» Ennek a parányi levélnek «finom a hajtása: oh áldott, oh áldott a kezeírása!»

Zrínyi Ilona megírhatta urának, hogy a torony a felső házakkal együtt odavan és csupán hálóháza, aranyos palotája maradt meg; de megijedni senki sem látta sem őt, sem gyermekét. Valamint őseik: fejök fennálltával, életök letételével ők is készek voltak megtartani a várat. Lássa meg az ellenség, kivel kezdett ki; ha asszony is, Munkácson meg merte várni őket: vigyék el hírét máshová is. Most azonban arra kérte a fejedelmet, jöjjön hozzá, hogy igaz hűséggel és szeretettel adhassa kezéhez gyermekeit a várral és a benne valókkal együtt; ha holta történnék is, könnyebb lenne lelkének.[5] Legyen gondja Munkácsra és két gyermekére.[6] Volt itt vitézi iskola mindennap. Sokáig tartott, jól megtanúlták ezek. Összeszoktak, összeesküdtek: szép hírök-nevök örökre fenmarad. Rongyos várba jószívvel látnák mindnyájan a fejedelmet; igaz szeretetébe ajánlja két gyermekét s köszöni «édes gyermekeinek ajánlott atyai szép jóakaratát».[7] «Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek még

4 Eredetije a Telekiek marosvásárhelyi törzslevéltárában, miss. oszt. 730. csomag. Facsimiléje ebben a könyvben.

5 Levele 1686 május 5. Tört. Tár, 1880. 418—9.

6 Levele 1686 május 10. U. o. 420.

7 Levele 1686 junius 4. U. o. 422.

eddig az ideig voltak — írta elérzékenyedve pár napja. — Sohasem tapasztaltam egyebet bennök az igaz szeretetnél és engedelmességnél hozzám semminemű változásokban. Abban leginkább gyönyörködtem, hogy egymáshoz igaz atyafi (testvéri) szeretettel voltak; ha abban hozzám és az én édes uramhoz (Thökölyhez) tovább is megmaradnak: jutalmat vesznek mitőlünk, áldást az

32. GRÓF CARAFA ANTAL.

Istentől s jó példát adnak a világ fiainak.»[8] Nem bánta volna, ha belehal is, csak fiúval örvendeztesse meg urát;[9] de vágya nem teljesülvén, annál hevesebb anyai szeretettel csüggött Rákóczi árváin. A munkácsi elfogadó palotában, tiszteitől környezve, május 22-ikén mélyen megindúlva fogadta névnapi verses köszöntőjüket.[11] Fia az Isten dicsőségét keresők példája gyanánt

8 Thaly, Adalékok, I. 223—4.

9 Levele 1686 május 10 és május 31. Tört. Tár, 1880. 420.

10 Nyolcz év mulva 1694 október 13-ikán született leánya, Zsuzsika, egy esztendőt sem ért meg.

11 Közli Thaly, Adalékok, I. 220—3.

dicsőítette Szent Ilonát, ki nem szánta kincsét, csakhogy a föld gyomrában is megkerestesse Krisztus szent keresztjét s az egész világot megörvendeztesse vele, a békeség jelével. Ez rontotta meg a gonosz Luczifert (a kinél alkalmasint Caprarára gondolt), a sanyarú inségből ez szabadította meg mindnyájokat. Megdobban az ember szíve, ha arra gondol, kegyelmes asszonyukkal együtt mily nagy inségben voltak a múlt napokban. Szárnyával fedezte két pellikán-fiát; vigyázott, hogy egyik se essék el s kereste őket, mihelyt kissé eltávoztak. Mit mond ezekre a Bethuliához méltó Munkács? Vitézei azt felelik, hogy szerencsejökre Ilona s nem Judit ment az ellenségre. A szabadság az egyetlenegy Munkács várába szorúlt s ezt a várat egy Zrínyi-szívű asszony tartotta meg. Hol van, hogy hálát adjon az inség bilincseit kerülő egész magyarság? — Juliánka inkább az édes anyát magasztalta, kinek szeretete édesebb a méznél; de mintha «fiúi voltát» mutatná, ő is azt kívánta, hogy Munkács védője «szép nemzetünk hírét égig emelhesse».

A veszedelem egyre nőtt, mert *Terzi* Guido gróf két ízben nagyobb erővel látott a vár ostromához. Ha Thököly könnyedén hódol az ellenségnek, Zrínyi Ilona Munkácson megteszi, a mit Hasdrubal felesége tett Karthagóban: a kishitűt és szerelmét megátkozva, gyermekeivel együtt rohan az égő vár lángjai közé. De Thököly alapjában véve Buda visszavétele és a mohácsi csata után sem szakított eddigi politikájával. Még mindig jobban bízott azokban, a kik őt verték lánczra, mint a kik az eperjesi vértörvényszék felállításával vezették be az örökös királyságot, az Aranybulla záradéka eltörlését s vele az önkényes uralom lehetőségét. Zrínyi Ilona mindamellett 1687 karácsonya táján állítólag olyan titkos levelet kapott tőle, melyben késznek mutatkozott, hogy áttér a kath. vallásra és üldözi eddigi hitfeleit, ha XI. Incze pápa a bécsi udvarnál kieszközli kívánságai teljesítését.[12] Absolon kanczellárt — Rákóczi határozott állítása szerint —

[12] E végből felesége udv. káplánját, a ferenczrendi Bárkány Jánost kívánta Rómába küldeni. Az útikészülettel függhetett össze, hogy 1687 deczember 29-ikén

ez a levél bírta reá, hogy Munkácsot a németek kezére játszsza, mielőtt Thököly elárulhatná az ágostai hitvallásúakat. Azonban Zrínyi Ilona már három hete megírta[13] Béthune lengyelországi francia követnek, hogy a hiányos és fizetetlen őrséggel Munkácsot meg nem védheti, s ha segítséget nem kap, alkudozásokba kell bocsátkoznia. 1688 elején valóban alkudozni kezdett Carafával, a ki figyelmeztette, hogy ha az ellenállást folytatja, a fényes Rákóczi-ház fejedelmi magzatainak inkább mostohája, mint édes anyja lesz.[14]

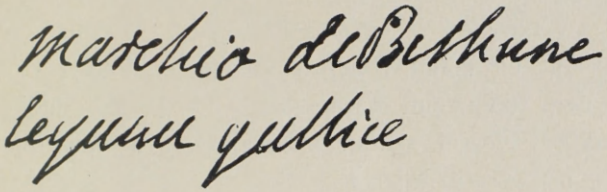

33. BÉTHUNE FRANCZIA KÖVET NÉVALÁÍRÁSA.

Január 15-ikén papíroson[15] s harmadnap valóban is, a fejedelemasszony és az őrség átadta Munkács várát a németeknek. A föltételek szerint a várban levők életökre és vagyonukra nézve teljes kegyelmet nyernek. A fejedelemasszony és árvái szabadon, rangjukhoz méltóan élhetnek, de Bécsben, honnan a király engedelme nélkül nem távozhatnak. Ingóságaikat visszakapják, az ingatlanokat azonban a kamara fogja kezelni, mivel az árvák gyámsága — «atyjuk végrendelete értelmében» — különben is a királyt illeti. Thökölynek a várban levő ingóságait a kincstár lefoglalja. A hódolati esküt mindenkinek le kell tennie. Ez meg is történt 23-ikáig, mikor azután az őrség

Zrínyi Ilona 15 rőf remek posztót utalt ki Bárkánynak. (Tört. Tár, 1900. 339.) Rákóczi (Önéletrajz, 13. és Hist. des révolutions, 1. 381.) ebben az esetben jogosan kételkedett Thököly szándékának őszinteségében. Azóta kiderült, hogy a fejedelem 1703 május 18-ikán föltételesen csakugyan áttért a katholikus hitre, és csak a föltételek nem teljesítése miatt történt, hogy mégis az ágostai hitvallásban hunyt el.

13 Levele 1687 deczember 8. Tört. Tár, 1888. 741.

14 Vico, de rebus gestis Caraphaei, 257.

15 A föltételek MHH. XXIV. 316—321. és Wagner, Analecta Scepusiensia, IV. 202.

keservesen elbúcsuzott a hős fejedelemasszonytól és gyermekeitől.[16]

Véget ért az ostrom,[17] a mely három esztendő alatt Európa érdeklődését magára vonta. Lipót király a szerződést már február 4-ikén megerősítette. A kamara emberei, Szentiványi László vezetése alatt, még előbb elkezdték az árvák javainak összeírását.[18] Carafa ugyan intette őket, hogy ne bántsák az ártatlan árvák tulajdonát, ne mondhassák róla, hogy szavát megszegte,[19] de Terzi gróffal együtt maga is szokatlanúl sok «emléktárgyat» tartott meg. Szentiványi László elsikkasztotta a kincsek egy részét s az egészet csak 70477 forintra becsülte,[20] holott közhit és maga Rákóczi szerint milliókat értek. A kis Rákóczi nem tudta, mit határoztak felőle; de emlékezett rá, hogy anyja kevéssel azután panaszkodott a vár föladása föltételeinek megsértése miatt.[21]

Zrínyi Ilona 1688 február 10-ike táján örökre elbúcsúzott Munkács várától. «Búsan köszönté a büszke orom, mely vívni látta karját egykoron; és a mező, hol vívták a csatát . . . .[22] Rákócziék kocsisai: talán a két Viszniczei, Parlag László, Rigó Ferencz, Lengyel Vojticz[23] majdnem mindenütt a Rákócziak és Thökölyek birtokán vitték az immár hazátlanokat. Elhaladtak a kis fejedelem szülőfaluja, Borsi mellett; Zborón szomorúan ünnepelték Juliánka nevenapját; s ilyen nagy kerülővel jutottak arra az útvonalra, melyet a kassa-oderbergi vonal ma is követ. A hogy maga Rákóczi írja, alig érezték az évszak szigorúságát, mivel «nagyobb gondok kergették a kisebbeket s különben is

16 A búcsú január 23-ikán történhetett, mert Zrínyi Ilona eznap írja, hogy a búcsúzásnál nem adhatta meg Radics András 1200 frtnyi fizetését, a mit azonban a derék kapitánynak Rákóczi 1705 julius 12-ikén végre is megtérített. Tört. Tár, 1900. 343—4.

17 Főforrás Dobay Zsigmondnak, Absolon titkárának diariuma. Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. 415—418. V. ö. Thaly, Rákóczi ifj. 63—92.

18 Az összeírást közölte Thaly Thököly naplóiban, Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 324—392.

19 Angyal, Thököly, II. 175.

20 Századok, 1891. 737.

21 Önéletrajz, 14.

22 Zrínyi Ilona búcsúja. (Jánosi Gusztáv költeménye).

23 Tört. Tár, 1900. 340.

megszokták a bajokat». Megőrízték nyugalmukat akkor is, mikor Rózsahegynél nyerges lovuk alatt a Vág partja leszakadt. Kiugráltak a hintóból, melyet a mélységbe zuhanástól a kocsis

34. GRÓF KOLLONICS LIPÓT.

ébersége s az előrohanó cselédek gyors munkája mentett meg.[24]

A mintegy 500 kilométernyi út fáradalmait trencsénvármegyei

[24] Önéletrajz, 14–15. Thaly, Rákóczi ifj. 95–96.

rovnei és ledniczei kastélyukban pihenték ki. Itt értesültek, hogy a király, mint főgyám, gróf *Kollonics* Lipót bibornokra bízta a gyermekek gyámságának gondjait.

Kollonics kora legeszesebb macchiavellistái közé tartozott. Vítéz máltai lovagból lett pap: nyitrai, wienerneustadti, győri püspök, bibornok, végre esztergomi érsek; de mindhalálig főképen államférfiúi babérokra áhítozott. Szívesen lett volna Ausztria Mazzarinija vagy legalább is Colbertje. Mint magyar kamarai elnöknek, nagy tervei voltak Magyarország gazdasági felvirágoztatására; azonkívül már tavaly elkészítette büntető törvénykönyve tervezetét, most pedig a magyar közigazgatás átalakításáról szóló javaslatán dolgozott.[25] Az elpusztúlt országban a reformok szükségét mindenki érezte, de méltán tartottak tőle, hogy az alkotmány eltörlése követi. Kollonics adta meg az alaphangot ahhoz a politikához, melyet azután Kaunitz, Metternich, hozzá hasonlóan magyar indigenák, odafejlesztettek, hogy a magyar királyság alkotmánya csak annyiban maradjon meg, a mennyiben az összbirodalmi alkotmánynyal nem ellenkezik. Ez azonban, közhit szerint, annyit jelentett, mint Magyarországot rabbá, koldussá, katholikussá, németté tenni; s híre futott, hogy Kollonics mondott is ilyesmit.[26] Magyarország rab lenne mint osztrák tartomány, koldús mint ausztriai gyarmat. Az egységes osztrák birodalom elve követelné, hogy az uralkodó vallását kövesse és hogy német módra igazgassák. Nagy eszméit, a melyek közűl a közadózásról és a katholikus egységről szólót utóbb Rákóczi is elfogadta, már eleve visszautasították módszere miatt, melylyel valósítani akarta. A szentkoronát nem akarták kalappal leborítani és nem engedhették meg, hogy Kollonics néhány magyar-

[25] Reformjavaslatait ismerteti Szalay, Magyarország története VI. 145—46. és Mauer, Cardinal L. Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn, 261—324. Ez egyúttal legjobb és legbővebb (574 oldalra terjedő) életrajza.

[26] «Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam.» Histoire des révolutions de Hongrie I. 139. Fessler óta (Die Geschichten der Ungern, IX. 485.) ezt több történetíró ismétli, de nem egyformán idézi, mert némelyek szerint «Hungariam miseram, deinde catholicam, denique germanicam» akarta tenni. Ez ellen Karácsonyi a Haller-féle Történelmi hazugságokban (808. l.) és Dudek a Religióban (1906. 385. l.).

kodó tettel és kijelentéssel[27] eltéritse figyelmöket az alkotmány veszedelméről.

Teljesen népszerűtlen volt az az államférfiú, kihez a szerencsétlen családnak fordúlnia kellett; és Magyarország legnagyobb reménységének, Rákóczinak neveltetését a hazafiak épp oly bizalmatlanúl látták az ő kezében, mint egykor V. Lászlóét a Cilleyében.

Zrínyi Ilona azonban kénytelen volt folytatni az útját. Gyermekeivel éppen Rákóczi tizenkettedik születésnapján (1688 márczius 27.) érkezett Bécs alá. A város kapuját zárva találván, a tömeg gúnyolódásai közt 2—3 órát kellett várakozniok, míg beeresztették őket.[28]

Egyelőre az ágostonrendiek kolostorában, a Burg mögött kaptak szállást. Estefelé ott mutatkozott be Kollonics bíbornok a fejedelemasszonynak, mint gyermekei gyámja. Az árvákkal már anyjuk jelenlétében ridegen bánt, azután kocsijába ültette mindakettőt, hogy bemutassa pártfogójuknak, a királynak. Azonban már az Orsolya-apáczák zárdájánál kiszállította Juliánkát a hintóból s a testvérétől válni nem akaró, síró hajadont «berugdosta» a kapun.[29] A kis grófot azután — a hogy a fejedelmi fiút ezentúl nevezték — jószágigazgatójához vitte, a kinél tanítója, Badinyi és kamarása, Kőrösy társaságában anyja és nénje miatt aggódva, sírdogálva, három napot töltött. Negyednap, márczius 31-ikén, az érsek kocsit küldött utána, hogy elbúcsúzzék tőlük, mert Bécsből máshová viszik. «Mi jogon teszik ezt? — tört ki a gyermek. — Hiszen nem lázadtam fel a király ellen! Ártatlan létemre miért alkalmaznak ellenem erőszakot?»[30]

Mérhetetlen fájdalommal búcsúzott el édes anyjától, kit ebben az életben sohasem látott többé. Negyvenhét esztendő mulva csak a sír nyugalma adta vissza édes anyjának, a ki halálos

[27] Dudek czikke II. Rákóczi Ferenczről a Religióban, 1906. 383—385.

[28] Rákóczi önéletrajza, 16.

[29] En la poussant avec le pied. Hist. des rév. II. 14—15. Rákóczi említi önéletrajza 17-ik oldalán is, hogy nénjét az érsek erőszakosan taszigálta be.

[30] Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 322

ágyán is elösmerte, hogy fia sohasem szomorította meg. Könnyei új erővel törtek elő, mikor rendkívül szeretett nénjétől kellett válnia. Az érsek másnap (április 1.) saját hintaján vitte misét hallgatni az irgalmasok templomába; azután Badinyivel s az eiskorni prépposttal egy elég rongyos bérkocsiba ültetve, útnak indította Csehországba. A város kapuján kívül a Bécsben időző magyar főuraknak egész banderiuma várt reá, hogy az önkény durvaságát fejedelmet megillető hódolattal enyhítsék. A tüntetőket a király az utánuk szalasztott testőrökkel parancsolta vissza. A bérkocsi most már tovább döczöghetett «ismeretlen állomások felé».[31]

V.

RÁKÓCZI NEVELTETÉSE.

1. MAGYARORSZÁGBAN.

RÁKÓCZI Ferencz éppen tizenkétesztendős volt, a mikor Bécs kapui bezáródván mögötte, *magyar neveltetése* véget ért. Atyját piczi korában elvesztette s anyja gondosságának köszönhette, hogy neveltetésében sohasem esett fogyatkozás. Zrínyi Ilona őt igazi anyai szigorúsággal szerette, minden helytelenségét észrevette, büntette; de maga mellett hálatta, teste, lelke fejlődésére személyesen ügyelt. A mint 1680 április elején[1] Munkácsra költöztek át, kamarásnak érkörösi és sámsondi *Kőrösy* Györgyöt rendelte fiacskája mellé, a kit azonban csak ötesztendős korában vett ki teljesen az asszonyok és a dajkák kezéből. Hívebb, derekabb, becsületesebb felügyelőt nem választhatott volna ennél a tanúlt szabolcsi nemesnél, a ki hivatalát teljes nyolcz esztendeig, mindaddig megtartotta, míg

[31] Önéletrajz 17—18. Thaly, Rákóczi ifj. 101—7. A neuhausi jelentés 1688 április 12-ikéről. MHH. XXIV. 322.

[1] Kőrösy 1687 január 14-én írja, hogy már hat esztendeje és 9 hónapja van a méltóságos gyermek mellett. Levele Tört. Tár, 1900., 335.

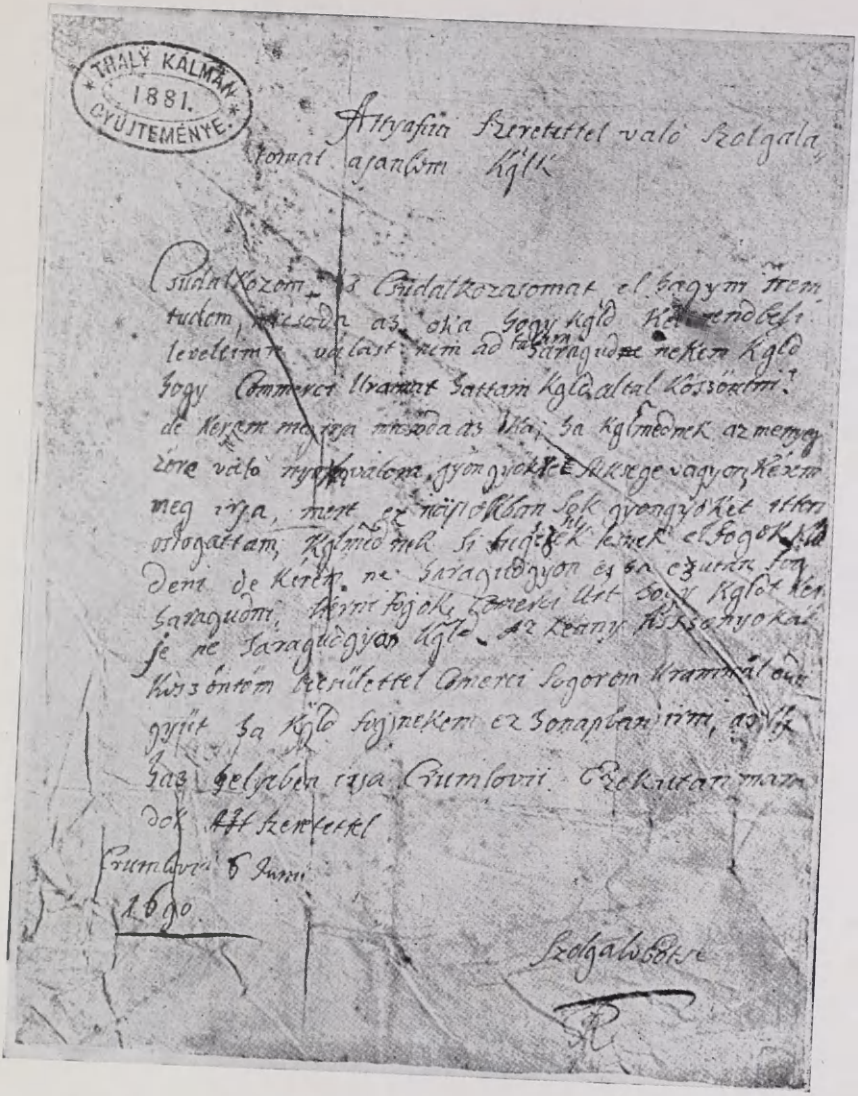

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE RÁKÓCZI JULIANNÁHOZ 1690. JUN. 6.

Bécsben 1688 márczius 31-ikén erőszakosan el nem szakították kisurától. Mindenkor büszke volt reá, hogy nagyembernek ő nevelte föl s naponta imádkozott érte.[2] Viszont Rákóczi is megvallotta,[3] hogy tanítói képezték ki benne a rangjához illő erkölcsöket; ők szorították reá, hogy este, reggel rendesen imádkozzék.

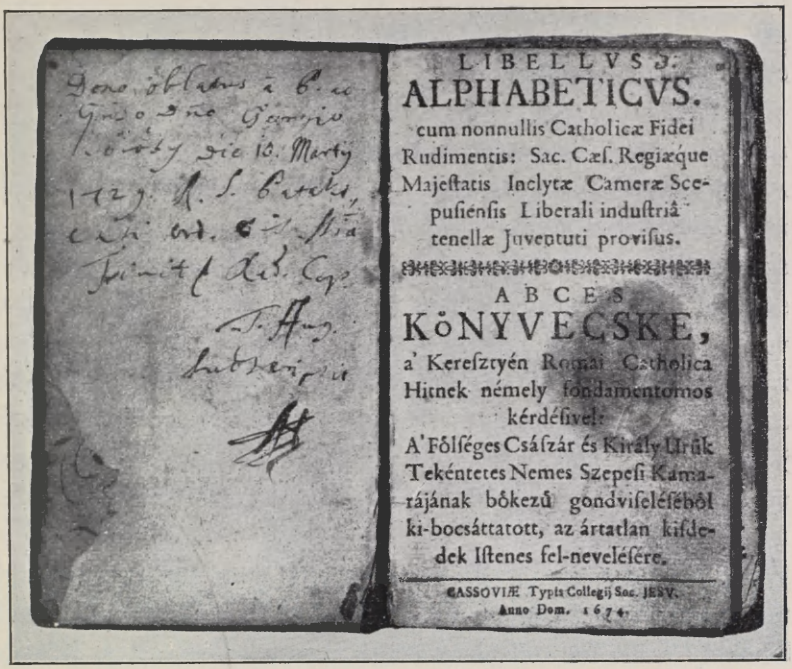
LIBELLVS
ALPHABETICVS.
cum nonnullis Catholicæ Fidei Rudimentis: Sac. Cæſ. Regiæque Majeſtatis Inclytæ Cameræ Scepuſienſis Liberali induſtriâ tenellæ Juventuti proviſus.
ABCES
KÖNYVECSKE,
a' Kereſztyén Romai Catholica Hitnek némely fondamentomos kérdéſivel:
A' Fölſéges Császár és Király Urúk Tekéntetes Nemes Szepeſi Kamarájának bőkezű gondviſeléſéből ki-bocsáttatott, az ártatlan kiſdedek Iſtenes fel-neveléſére.
CASSOVIÆ Typis Collegij Soc. JESV.
Anno Dom. 1674.

35. RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVECSKÉJE.

Míg Körösy inkább testére, egészségére ügyelt, tanulmányait ötesztendős korától fogva *Badinyi* János vezette. Ez a zólyomvármegyei nemes különben is a Rákócziak udvarában növekedett; iskoláit Patakon végezte s nevelőnek kétségtelenül Thököly ajánlotta, kinek bejárója volt. Hittanra és ABC-re a gyermeket *Bárkány* János ferenczrendi atya tanította egy 1674-

2 Körösy levele 1709 október 24. Thalynál, Rákóczi ifj., 51.
3 Önéletrajz, 5.

ben megjelent ABC-és könyvecskéből, mely a katolikus hit némely alapvető kérdését is magában foglalta. Ahogy a könyvre maga a tanító írta: «A bölcseségnek kezdete az Úr félelme. Kitől mindennemű jóknak áldását kívánja Páter Bárkány János a méltóságos és nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi-familiának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferkére. Kinek az Úr napjait sokakra terjeszsze, földön, mennyben örökösen nagyra nevelje.» [4] Ebben a könyvecskében maradtak reánk a fejedelem első írásgyakorlatai.

Tanítóinak, feljebbvalóinak Rákóczi — saját följegyzése szerint [5] — abban a gyönge korban nagyon is engedelmeskedett. Ártatlanságában Istent igazán szolgálta és szerette, a korához mért ájtatossági gyakorlatoktól — a mennyire emlékezett — sohasem huzódozott. Nagy vigasztalására szolgált, ha gyermeksége és ifjúsága kezdetéről gondolkozott, mert azt hitte, ártatlan volt Isten előtt. Mondták neki, hogy egyáltalán nem voltak rossz hajlandóságai; mégis gyakran büntették, mivel rest volt a tanulásban és túlságosan szerette a fegyvereket, a katonásdijátékokat. Thököly, a ki 1682 június 15-ikén lett mostohaatyja, azokban a zord időkben különösen ezeket a hajlamait akarta fejleszteni, szabályozni.

A lakodalom után [6] Badinyi azonnal latin nyelvre fogta s tanulmányait, a mennyire lehetett, a táborban is folytatta, hová Thököly a kis fiút 1683-ban magával vitte. Ösmeretes, Körösy milyen hűséggel, odaadással őrködött kis ura élete, egészsége fölött; s hogy mérgezéstől tartva, végül maga lett szakácsa, mindenese. Badinyi viszont lelke megmérgezése ellen oltalmazta. A mikor «ravaszul próbára tették, hogy hitétől eltántorítsák», Badinyi megvédte, ahogy tehette; bizonyára nemcsak azért,

4 Ez a «Libellus Alphabeticus. ABC-és könyvecske» a kegyesrendiek budapesti rendházának tulajdona. Ösmerteti Schweighoffer a Kalazantinumban, 1903—4., 22. l. A számüzetésben egykori tanítója nevére Rákóczi már nem emlékezett tisztán, mert Zrínyi Ilona káplánját Bárkányi Ferencznek írja (Önéletr. 13.); a számadókönyv 1687-ben elhallgatja Páter Bárkány keresztnevét. (Tört. Tár, 1900. 339.)

5 Önéletrajz, 5.

6 «A mikor anyám férjhez ment Thökölyhez» mondta volt Rákóczi maga 1688 április. Mon. Hung. Script. xxiv. 323.

mert — mint Rákóczi írja — igaz keresztény létére Istent és őt odaadással szolgálta, hanem azért is, mert tudta, hogy egy hétesztendős fiút nem szabad theológiai kérdésekkel zaklatni. A gyermek különben maga is visszavágott mindazzal, a mit Bárkány János könyvéből tanúlt; de, mint hitte, Isten mégis önmagában védelmezte s támogatta őt, hogy hitében állhatatossá tegye.[7] A gyermek más táborozásokban is részt vett s e közben teste, lelke megedződött. «Kisurunk ő nagysága igen nagy s fris jóegészségben vagyon s jól is tanúl» — írta Csató András udvarnok Regécz várából 1685 május 12-ikén.[8] De már az év végén, a mikor az ellenség Munkács várába zárta őt családjával együtt, annyit gyönyörködött az ostrom izgalmaiban, a vitézi mérkőzésekben, merész hadiműveletekben, hogy néha keményebben kellett őt szorítani a humaniorákra. Nem szívesen foglalkozott, pedig tanítója, Badinyi, irodalmilag képzett, sőt verselgető ember volt. Az ő szavaival fohászkodott Pallashoz, mikor édesanyját felköszöntötte:

«Pallas, bölcseségnek szép istenasszonya,
Téged követőknek igaz oktatója,
Nyelvünk kerekinek, kérünk, megoldója —
Föltett szándékinknak légy igazgatója!»[9]

A mellett vallásos érzésben nevelte őt úgy Badinyi, mint Bárkány, hogy majdan erős, talán egyetlen támasza legyen hitének. Jézusra figyelmeztették, a ki hallgat és tanít; néma és oktat. Megérttették vele, hogy mindenkinek azon állapot felé kell igyekeznie, a mely az emberi tökéletesedéshez vezet.[10]

Azonban ezt a tökéletesedést egy ostromlott várban, golyók fütyülése közt ők sem adhatták meg többé az élénkeszű, gyors felfogású gyermeknek.

Már elvégezte a gimnáziumi két alsó osztályt (classis elementaris, infima grammaticae classis), sőt bizonyára a középső vagy harmadik osztályt (media grammaticae classis) is

7 Önéletrajz, 8.
8 Thaly, Rákóczi ifj., 48.
9 Thaly, Adalékok, 1. 220.
10 Önéletrajz, 7., 175., 190.

megkezdvén, elég folyvást beszélt latinul. A hittanon kivül Alvarez (Alváry) Quae maribusa volt a fődolog; a földrajz, történelem, számtan még Badinyi szabadelvű felfogása szerint is csak mellékesen, a sárospataki iskola hagyományaihoz képest jött számításba. Zrínyi Ilona tehát 1687 tavaszán *Izdenczy* Mártont azzal a kérelemmel küldte III. János lengyel királyhoz, a nagy Szobieszkijhez, nyujtana módot, hogy a fejedelmi gyermeket felsőbb oktatásban, magasabb kiképeztetésben részesítse. A király május 7-ikén kegyesen felelt s a követtől szóval bővebben is izent,[11] de Rákócziból még sem lett krakkói deák. Munkács feladása következtében az árvák főgyámja maga Lipót király lett, a ki azonban a gyámság s vele a nevelés gondjait Kollonics bibornokra bízta.

Bécsbe még Körösy és Badinyi is elkísérhette Rákóczi Ferenczet, de 1688 április elsején magyár nevelői közül már csak Badinyit engedték vele menni. Szomorúak voltak mind a ketten, de a tanító titkolta a maga bánatát s ahogy lehetett, vigasztalta kisurát. A melléjök adott prépost csak másnap tudatta velök, hogy Csehországba viszi őket. «Oh megszomorodottak vigasza, — sóhajtott visszaemlékezései írásakor Rákóczi — ha a te kegyelmed megtanít vala, hogy te mindenütt velem vagy, sokkalta jobban megvigasztaltál volna, mint tanítóm jelenléte; mert már akkor rájöttem volna, hogy jövevény vagyok ezen a földön és hogy kevés különbség van abban: Magyarországban, Ausztriában, vagy Csehországban vándorlok-e. Meggyőztél volna, hogy nekünk nincs más hazánk, mint az égi haza . . . .» Most azonban «mi eshetett keservesebben a gyermekfejedelemnek, mint számkivetésbe mennie hazájából, elszakadnia szüleitől, ismeretlen tartományba hurczolva, születéséhez és rangjához nem illő bánásmódban részesülnie és teljességgel idegen erkölcsű és szokások közt élő, ösmeretlen nyelven beszélő emberek közt magára maradnia?»[12]

[11] Thaly, Rákóczi ifjúsága, 82—83.
[12] Önéletrajz, 19. és 22.

1688 április 3-ikán szombaton délben érkeztek meg *Jindřichův Hradec*-be (Henrik várába) vagyis *Neuhaus*-ba, Csehországnak ebbe a délkeleti városkájába — s ott a jezsuiták rendházába és szemináriumába (a mostani kaszárnyába) tértek be. Az atyák igen szivesen és nagy megkülönböztetéssel fogadták a fejedelmek ivadékát. Alig öltözködött át, a templomba vezették, hová

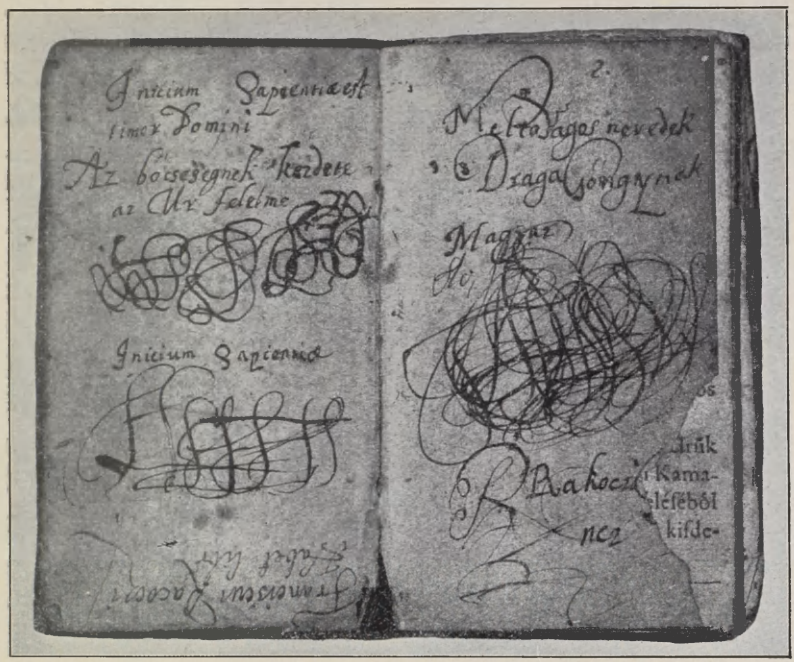

36. RÁKÓCZI BEJEGYZÉSEI ABC-ÉS KÖNYVECSKÉJÉBEN

magyar díszben, kezében fejedelmi buzogánynyal vonult be. Mentéje lánczán ötvennél több, magyarkája (kócsagtollas kalpagja) forgójában 12 gyémánt csillogott. Így jelent meg a tiszteletére rendezett iskolai színjátékon és a negyven terítékű lakomán is.

Ebéd után azonban a prépost tudatta vele, hogy mostantól fogva itt folytatja gimnáziumi tanulmányait s hogy ha írni vagy izenni akar édes anyjának, bízza eddigi tanítójára, ki holnap

reggel hazaútazik Magyarországba. Nagy zokogások közt hiába kérte a prépostot, teljesítse a bibornok igéretét; még néhány hónapig, a míg megszokik, hagyja nála Badinyit. Bevezették szobájába, hol a két Kollonics (a bibornok unokaöcscsei) és Wolkra grófokkal kellett együtt laknia. Másnap reggel hiába szólongatta tanítóját: Badinyi már hajnalban elutazott. A jezsuiták vigasztalták. «Minek kínoznak? — riadt rájuk. — Inkább öljenek meg, ha megérdemlem; inkább pusztítsanak el, mint hogy elhagyatva, nyomorúltan éljek!» Nem az elkényeztetett gyermek makranczossága volt ez, hanem a hivatására nevelt fejedelmi fiú felháborodása a vele történt jogtalanság ellen. *Ezt* sohasem is felejtette el; de mint gyermek, nagynehezen megnyugodott benne, hogy tanítóját nem kell siratnia: jó dolga lesz, — iószág-igazgatónak nevezik ki.[13]

II. AUSZTRIÁBAN.

Rákóczit 1688 április 3-ikán írták be a jezsuiták neuhausi gimnáziumába, hol egyelőre a három alsó nyelvtani osztály anyagát ismételtették vele. A ma is fennálló intézetbe előkelő, jómódú családok gyermekei jártak; de mégis időbe került, míg megszokta, hogy másokkal egy sorban, egy padban üljön, a közös étkezőteremben rozskenyeret, sovány ételeket egyék, fanyar bort igyék s hálószobáját olyanokkal oszsza meg, a kik előtt titkolni szeretné bánatát, könyeit. Elhagyatottnak, hazátlannak érezte magát; társai játékaiban nem vett részt, mosolyogni alig látták. Badinyi elmenetele után három napig minduntalan sírt és imádkozott. Tanárai, hogy szórakozzék, 5-ikén a Kollonics és Wolkra-fiúkkal együtt fölvezették gr. Slawata Joachim neuhausi várába, hogy megmagyarázzák annak ritkaságait. A fiú szórakozottan hallgatta fölvilágosításaikat, mikor az egyik teremben egyszerre csak a falon függő térképhez rohant, gyorsan fölkereste rajta Munkács nevét s újra könyekben tört ki. «Nem

[13] A neuhausi jezsuita tudósítása. MHH. XXIV. 322.

lehet oly gyorsan felejteni . . . .» válaszolt a jezsuitáknak, kik felindulása okát kérdezték. «Ez a kis hős igazán méltó a részvétre és szeretetre», tette hozzá egyik tanára a jelenet leírásában. Ha Voltaire írja azt le, a kitől XII. Károlyról hasonló tudósítást olvasunk![14] A kisúrnak önérzetét is hamar észrevették. Mikor a gyermek már az első napokban megunta, hogy minduntalan csak méltóságos, vagy gróf úrnak szólítsák, meg-

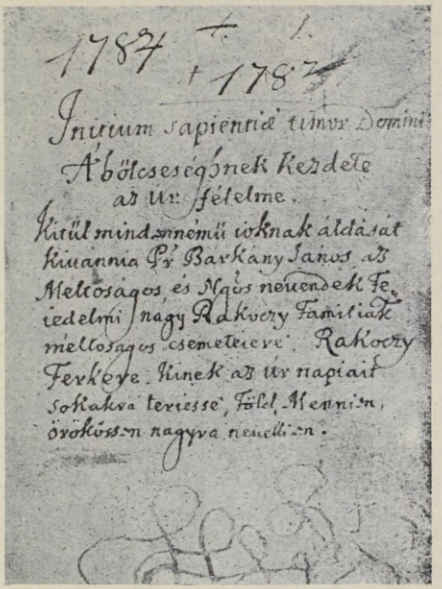

37. BÁRKÁNY JÁNOS AJÁNLÁSA RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVÉBEN.

kérdezte, miért teszik ezt? «Hiszen én fejedelem vagyok: engemet grófok szolgáltak!» A jelenet leírója[15] megjegyezte, hogy minden a fejedelemre emlékeztet benne, de kevélység nélkül. Rákóczi

14 Pár év mulva a kis XII. Károly két térképet látott apja szobájában. Az egyik a török korabeli Magyarországot ábrázolta, a másik Rigát, Livlandnak egy idő óta svéd kézben levő fővárosát. Magyarország térképe alatt Jób szavai álltak: «Az Isten adta, az Isten elvette: legyen áldott az Úr neve!» Ezt olvasva, a gyermek odaírta Riga tervrajza alá: «Az Isten adta s az ördög sem veszi el tőlem!» (Voltaire, XII. Károly, 15—16.) Ezek a gyermekek később amúgy is találkoztak az életben!

15 A neuhausi tudósítás. MHH. XXIV. 321—4.

ezt a bűnt sohasem ösmerte. A kevélység — a mint már híres ember korában írta[16] — nem abból áll, hogy az ember azt kívánja és követelje, a mi megilleti, hanem a mikor azon felül akarja magát becsültetni. Már ebben a korban mutatta egész megjelenése, hogy nem a hiúság, hanem az önérzet vezette. Említett tanárának jellemzése szerint egész valóságában nincs középszerűség: beszéde, magatartása, járása mind méltóságos. Csak akkor mult tizenkétesztendős; de oly nagy és fejlett volt, hogy 3—4 esztendővel idősebbnek látszott. Szép piros arcza, ragyogó nagy szeme, szép metszésű szája, vállára omló dús gesztenyeszínű haja, daliás termete azokat is megnyerte, a kik csak látták; a kik szóltak vele, jellemének nyiltsága, okos beszéde, tanultsága lepte meg. A róla írt első (sajnos, egyúttal utolsó) jelentés április 12-ikén teljes rokonszenvvel szól a fejedelmi gyermekről. Megjegyzi, hogy most már jókedvű. Ha ablakából látja, hogy tanárai a kertben sétálnak, odafut hozzájuk: «mintha mindig náluk növekedett volna». Megigérte, hogy németesen fogja viselni haját·s hogy — bár eleinte szívesebben gondolt a cseh nyelvre — németül is megtanúl.

Talán egész életében csak ez utóbbi igéretének beváltásával nem sietett; igaz, hogy nem is kinálkozott reá sok alkalma. Az intézetben deákul társalogtak, Neuhaus pedig tősgyökeres cseh város volt, mely ősi nyelvét mindamellett is megőrizte, hogy három oldalon német városok környezték. Csehországban öt esztendőt töltött, még sem fogott rajta a német szó és csak később sajátította el; a mi annál jellemzőbb, mert latinul, francziául, olaszul, lengyelül, sőt valamennyire csehül és tótul is elég hamar megtanúlt. 1688 májusától fogva beletörődött helyzetébe. Csakhamar olyan szorgalmas, jó tanuló lett, hogy már június elején fölvették a gimnázium negyedik, vagyis legfőbb nyelvtani osztályába, a szintaxisták közé. Ez nemcsak az ő tehetségét, hanem magyar tanitóinak alapos munkáját is

[16] Rákóczi levele 1709 szeptember 2. Archivum Rákóczianum, II. 528.

NEUHAUS.

dícséri. Szorgalma, gyors felfogása, a szentgyakorlatokon való buzgó részvétele, alkalmazkodó képessége, udvariassága következtében csakhamar megszerették tanárai, a kiknek társaságát szívesebben kereste, mint tanulótársainak, saját lakótársainak barátságát. Legjobban szerette maga az igazgató, a köszvényes öreg Zimmermann, a kivel gyakran sakkozott.[17] A Kollonics- és Wolkra-fiúkkal ellátogatott a neuhausi várba is, hol gróf *Slawata* Joachim tartományi marsall és felesége mindenkor

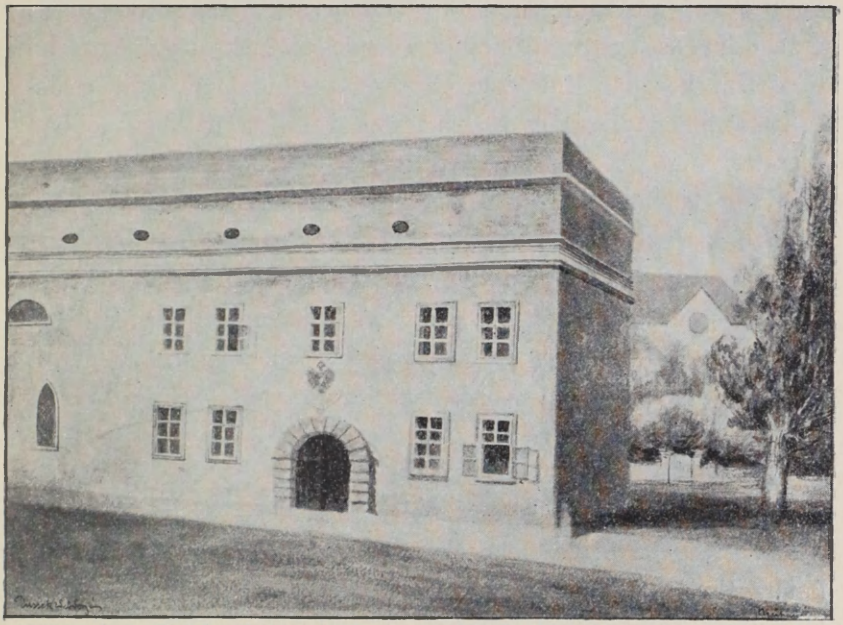

38. A NEUHAUSI JEZSUITA KOLOSTOR.

szívesen látták a fiatalokat s még az intézetbe is küldöztek nekik jóféle ételeket és borokat. De a gróf különösen Rákóczit szerette meg, a ki majdnem mindennapos lett nála. Kilovagolt, kikocsizott, sétált, vadászott is vele a Nežárka kies völgyében.

Joachim halálakor öcscse, *Lipót* passaui kanonok odahagyta a papságot s hogy a család ki ne haljon, bátyja özvegyét vette

[17] 1688-ban a Rákócziak ingóságai közt volt egy elefántcsont ostábla (Tört. Tár, 1886. 773.) s tíz év mulva egy sakkjáték is. (U. o. 1900. 352.)

el. Rákóczit ők is szerették s talán annál inkább, mert fiuk nekik sem volt; még később, prágai tartózkodása idején is lelehítták magukhoz. Mindenkor szívesen látta az eiskorni prépost is, a ki idehozta. Valósággal könyein keresztül szerette meg ezt a derék embert, a ki a természetnek annyi szép titkáról tudott beszélni. Majdnem minden szobájában volt egy-egy messzelátó, a melyekben a kutatni szerető ifjú annyira gyönyörködött, hogy egyet kérdezősködés nélkül magával vitt az intézetbe, hogy annak ablakaiból is gyönyörködhessék a táj szépségeiben és a csillagos égben. Ennek a szenvedélyének utóbb vezérlőfejedelem korában is hódolt. A természettudományokat, csillagászatot, mennyiség- és méréstant ezekben az időkben jobban szerette, mint pl. a történelmet, a melyben az ő hazája multja úgy sem jelenhetett volna meg hamisítatlanul. Tanárai, a kik papnak szerették volna nevelni, korlátolni akarták reális irányát s kegyes olvasmányokkal halmozták el; de a ki utóbb imádságos és vallásbölcsészeti könyveket írt, most megunta az elmélkedéseket. Pedig elnöke volt a Szűz-Máriáról nevezett társaságnak, hol magyarázat nélkül olvasott föl értekezéseket Kempis Tamásnak Krisztus követéséről szóló könyvéből. Hivatalos kötelességét, mint elnök, pontosan teljesítette, de Isten igéjének olvasása — saját vallomása szerint — nem táplálta a lelkét. Értette a betűt, de nem ismerte a szellemet. A természet kutatásában az imádságos könyvek olvasásán kívül különösen klasszikus tanulmányai gátolták, a melyekben 1689 óta egy jelentéktelen paptanár vezette. Cicero levelei és beszédei, Livius történetei, Ovidius, Vergilius, Horatius remek költeményei csaknem teljesen betöltötték akkoriban az irodalmi oktatás körét, melylyel Rákóczi 1688/9-ben mint a poézis és 1689/90-ben mint a retorika tanulója ösmerkedett meg. Klasszikusokkal nyári pihenőjében is foglalkozott s később szívesen hivatkozott Caesar commentariusaira, Tacitusra, Senecára s Aesopusra is.[18]

18 Pl. Archivum Rákóczianum I. 493., II. 173., III. 141., IV. 413. stb.

Gimnáziumi életének évei éppen nem tüntek el nyomtalanul; Rákóczi utóbb mint költő némi figyelmet s mint szónok és levélíró teljes elösmerést követelhet magának. Csakhogy ezen a téren a magyar nyelvben tünt ki, holott a magyar nyelvet mint gimnazista csak anyjához és nénjéhez írt leveleiben gyakorolhatta s ennek következtében napról-napra hibásabban

39. KRUMLOV VÁROS ÉS KASTÉLYA.

használta. «Talán haragud nekem kegyelmed, — évelődött nénjével [19] — hogy Commercy uramat [20] hagytam kegyelmed által köszönteni?» Ki hitte volna akkor, hogy a ki így ír magyarul, valaha stilusának magyarosságával tünik ki? És Magyarország egyik legnagyobb szónoka lesz az az ifjú, ki Csehországból hazatérve, már csak törve beszélte a magyart, sőt azt a kétségbeesett vallomást tette, hogy a hazai nyelvet teljesen elfelejtette? [21]

19 1690 junius 6-án irt levele. Közli Thaly, Rákóczi ifj., 131—2.

20 Commercy herczeg tábornagy, Rákóczi Julia egyik udvarlója. L. a 24. jegyzetet e könyv 100. lapján.

21 Önéletrajz, 31.

Neuhausi gimnáziumi élete befejezésekor 1690 június első napjaiban a vizsgálaton különösen ékesszólásával, szép latin dikcziójával tünt ki. *Guttwirtt* Menyhért talán a poetika tanára, irodalmi emléket állított ottlétének abban a hosszú latin, verses munkájában, melyet Mária szeretetéről írt és a melyet a tizenötödik esztendejébe lépő Rákóczi arczképével ékesített. Erre az értelmes, előkelő, szép arczra tekintve, megértjük, hogy Rákóczit «mindenki szerette, mindenütt szívesen fogadták s nem szomorították meg sohasem, mert másokat ő sem bántott».[22] Gimnáziumi életének ez a legszebb emléke.

A nyári szünetet, mint rendesen, most is kirándulásokkal, a Jézustársaság egyes rendházainak látogatásával töltötte. Krumlovban (Krumauban), a Rosenbergek sasfészkében, a jezsuiták fényesen fogadták, ő pedig bőségesen osztogatott emléktárgyakat: ékszereket, igazgyöngyöket. Tréfás levelében[23] nyakravaló gyöngyöket igért nénjének is, ha csakugyan elveszi öreg gavallérja, Commercy herczeg tábornagy.[24]

Kollonics bibornok, a ki annak idején maga is tizennégyéves korában került az egyetemre, gyámfiát, a $14^1/_2$ éves Rákóczit neuhausi pater gubernatora (nevelője) felügyelete alatt 1690 augusztusában «a bölcsészet legszélesebb körű tanulmányozása végett» a *prágai egyetemre*,[25] az 1653-ban egyesített Carolo-Ferdinandaeumba küldte. A jezsuitáknak az Újvárosban a Károly-téren levő rendházába (a mostani helyőrségi kórházba) szállásolta el. Innen hosszú és elég kanyargós úton jutott el az egyetemre, melynek főbejáratán «Lex civium dux» (Törvény

[22] U. o. 25.

[23] 1690 június 6-án kelt magyar levelét Thaly 1903-ban a kassai ereklyekiállításon bemutatta.

[24] Commercy herczeg az 1685. évi magyarországi hadjáratban a lorraini herczeg táborkari főnöke volt, mint savoyai Jenő a badeni herczegé; s oly jeles ember, hogy Lassay (Recueil de differentes choses. I. 245.) Jenőt csak bizonyos kételkedéssel nevezi eszesebbnek és tehetségesebbnek. Vitézségéről, erejéről is dicsérettel szól (I. 131., 133., 135., 142.) s így az ifjú magyar herczegnő büszke lehetett a már öregedő Commercy hódolatára.

[25] A prágai egyetem akkori viszonyairól l. Tomek, Geschichte der Prager Universität. Prága, 1849 és Rákóczi önéletrajza, 25—27., 30.

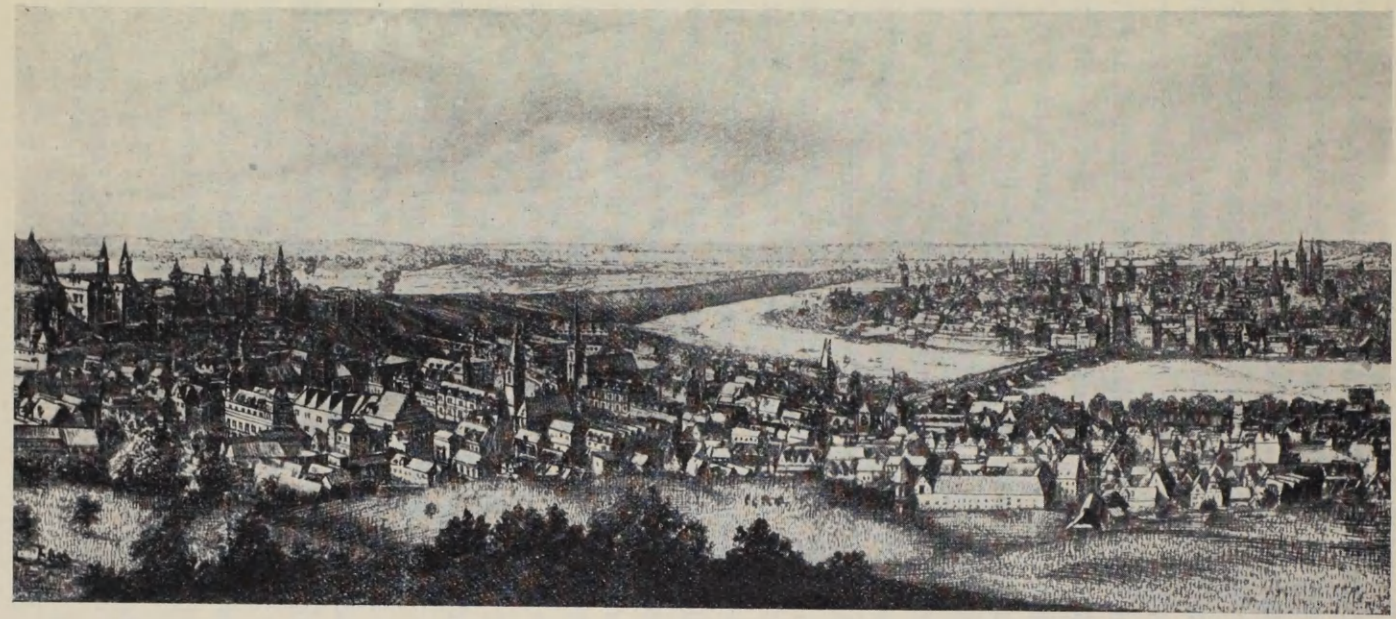

40. PRÁGA A XVII. SZÁZADBAN.

a polgárok vezére) fölírat üdvözölte a belépőt. Az első évfolyamban (1690/1) logikát, metafizikát, matematikát tanúlt. A bölcsészeti, főkép a logikai olvasmányokat s előadásokat szárazaknak találta. Mégis olvasott, tanúlt; s ha önmagát és tudását keveselte is, tanára beérte haladásával. A metafizikát már csak azért sem szerette, mert nem tudta, mi hasznát veheti a reá váró politikai föladatokban. Ellenben nagyon lelkesedett az egyetemen csak mellékesnek tekintett matematikáért, pedig nem tanították terjedelmesebben, mint ma a magyar gimnáziumok IV—V. osztályaiban. A gimnáziumban a számtant akkor egészen elhanyagolták s így az egyetemen mindent elülről kellett kezdeni.

Szabad ideje nagy részét az építőművészek és a matematikusok könyveinek olvasgatásával, festéssel, geometriai ábrák készítésével töltötte; de mivel csak előadni hallott és senki sem oktatta, saját vallomása szerint voltaképp semmit sem értett az egészből. Az évfolyam végén elvitték őt *Neisse*-be is, az oppelni herczegség fővárosába, hol negyedéve fejezték be Mária menybemenetelének tiszteletére szentelt gimnáziumi templomukat. A jezsuiták híres könyvtárában itt is különösen a matematikai és mérnöki műszerek érdekelték. Egy körzőt el is vitt magával emlékbe, a miért később nagyon restelkedett, mert szó nélkül tette;[26] kárt azonban nem okozott vele, mert itt is ékszereket, gyöngyöket ajándékozott ismerőseinek.

A második évfolyamban fizikát hallgatott s mellesleg etikát. Hogy az egyetemhez közelebb legyen, a város «kisoldalán» annak szomszédságában béreltek számára lakást, de ott is a jezsuiták felügyelete alatt maradt. Zárkozott lett, gyűlölte a világiak társaságát és a szórakozásokat;[27] de tanulmányait ezúttal sem hanyagolta el. A természet szépségeiben, jelenségeiben, titkaiban már gyermekkorában gyönyörködött s most a kor fizikájában nem azt találta, a mit vágyakozva keresett benne.

[26] Önéletrajz, 24.

[27] Önéletrajz, 26—27. oly őszintén vallotta meg ifjúsága tévedéseit, mint Sz. Ágoston, Petrarca, vagy kortársai közül Bethlen Miklós. (Önéletírása, I. 351.)

A természetet az Isten szolgálójának tekintette[28] s azt a meggyőződést vitte magával az életbe, hogy Istent nem a természeti jelenségek kutatása, hanem az az óhajtás sérti, melynél fogva kíváncsiságból akarunk tudni az ő tetszésével ellenkező dolgokat. Isten azt akarja, hogy csodálják műveit s műveiben imádjuk őt és nagyszerű dolgait; azok láttára ismerjük fel kicsiségünket s hallgattassuk el az értelmet olyan dolgokról, a melyeket úgy sem foghatunk fel.[28] De az emberi természet czélként áll Isten igazsága előtt; s Istennek nemcsak azok a művei csodálatosak, melyeket, mivel értelmünket meghaladják, vallásos érzésünk következtében tartozunk elhinni; hanem azok is, a miket megérthetünk. A rejtelmek figyelmes vizsgálata az elmét nem teszi rabbá, hanem fölvilágosítja.[29] A természet világánál is sok bölcselő látta be, hogy mindent az Isten teremtett.[30] A babonaságot, asztrológiát, alchimiát gúnyolta és megvetette, a mit sok tekintetben prágai fizikai tanulmányainak s további olvasmányainak köszönhet.

Az iskolai év végefelé történt, hogy Rákóczi Ferencz testvérét, Juliát, sok mindenféle nehézség legyőzése után, *Aspremont-Reckheim* Nándor Gobert gróf altábornagy Bécsben 1691 június 24-ikén feleségül vette. Az árvák gyámja ugyan, Kollonics bíbornok, Rómából a pápaválasztásról visszatérve, a tudtán kívül egybekelt házasokat egyidőre elválasztatta s a grófot vizsgálati fogságba, Juliát pedig a tullni apáczakolostorba csukatta; azonban a király mint főgyám személyes közbelépése következtében csakhamar mindketten visszanyerték szabadságukat s vele boldogságukat.[31] Kevéssel azután Lipót király abba is belenyugodott, hogy Heissler és Doria tábornokokért, a kiket Thököly a zernyesti csatában (1690 augusztus 21-ikén) fogott el, *Zrínyi Ilonát* urához, a kuruczkirályhoz bocsássa; de semmiképp sem

[28] Önéletrajz, 42—43.
[29] Önéletrajz, 91., 93.
[30] U. o. 424.
[31] E házasság története Thalynál, Rákóczi ifj., 136—148.

egyezett bele, hogy Törökországba fiát, Ferenczet is magával vihesse, sőt hogy csak el is búcsúzhassék tőle. Zrínyi Ilona 1692 január 20-ikán hagyta el Bécset, május 13-ikán Magyarországot. Sohasem látta többé hazáját, fiát, leányát. Távozását sokáig titkolták Prágában tanuló fia előtt, a ki egyébiránt őszintén megvallja, hogy akkor sem igen búsult a dolgon, a mikor megtudta; mert, idegen erkölcsökhöz szokva, nem fogta fel, minő állapotra jutott.[32]

Különben is úgy tüntették föl előtte édes anyját, mint családja, hite, hazája megtagadóját; s nénjét mint haszonlesőt, a ki elperelné jószágait, ha gyámja, Kollonics bibornok engedné. Annyira vitték, hogy el sem olvasta, hanem a bibornokhoz

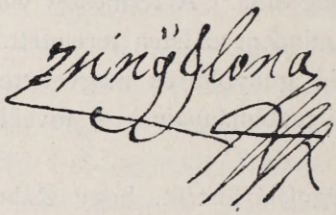

41. ZRÍNYI ILONA NÉVALÁÍRÁSA.

küldte nénje levelét, melyben ez a pör valódi állásáról felvilágosítani s megmagyarázni akarta, hogy ő csupán anyai örökségét követeli. Pedig nénje, vagy inkább derék ura, éppen azt szorgalmazta, hogy az örökség ügyében hallgassák ki Ferenczet is, a ki immár tizenhat éves lévén, törvény értelmében önállóan kezelheti vagyonát. A bíróság ki is mondta, hogy Ferencz kiskorúsága véget ért, a császár pedig megparancsolta, hogy Bécsbe jöjjön. Éppen befejezvén fizikai tanulmányait, a nyári szünetben, a jezsuiták rendházainak szokásos látogatása helyett, nevelője kíséretében csakugyan Bécsbe ment. Már másnap fölkereste a bíbornokot, a ki továbbra is vállalkozott ügyei vezetésére. Azt ajánlotta, hogy harmadnap térjen vissza Prágába, az egyetemen fejezze be bölcsészeti tanulmányait s azután a

32 Önéletrajz, 29.

THÖKÖLYNÉ ZRINYI ILONA.

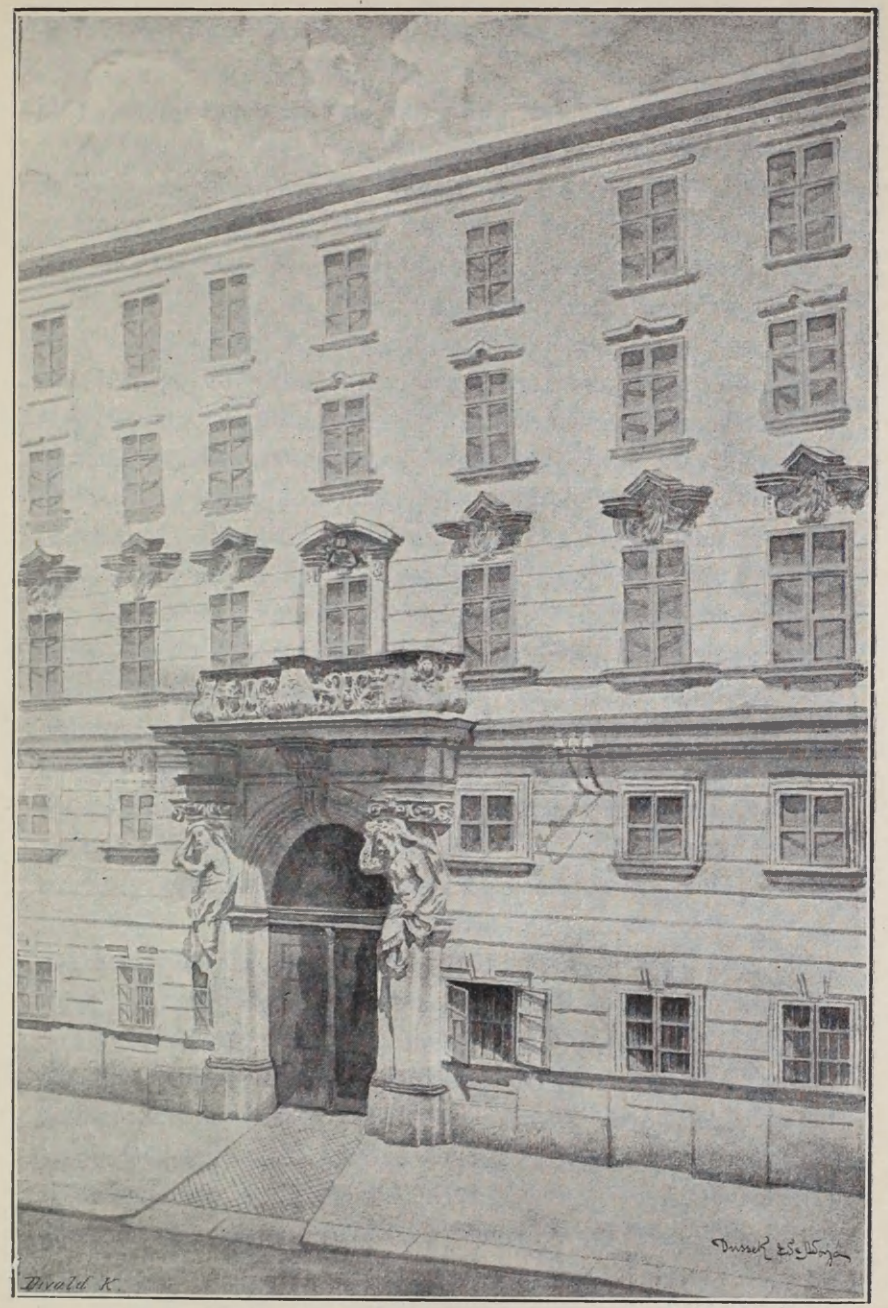

42. RÁKÓCZI BÉCSI PALOTÁJA.

jezsuiták parmai vagy ingolstadti (bajorországi) egyetemén hallgassa a jogot.

De minden számítását elrontotta az ifjú Aspremontné, a ki négyesztendei elválasztás után valahára még ez este találkozott öcscsével. A testvérek sírva borúltak egymás nyakába, de csak nagyjából értették meg egymást, mert Ferencz csupán töredezve beszélt magyarul s még nem tudott németül és franczíául. Annyit azonban megértett, hogy nénje őt tanulmányai abbahagyására s birtokai átvételére ösztönzi. A metafizikának és a német birodalmi jognak mint magyar földbirtokos úgyis kevés hasznát venné. Figyelmeztette, mekkora különbség van a német birodalmi és a magyar jog közt; ha tehát időt és felhatalmazást ad a bíbornoknak, kiforgatják ősi javaiból, jogaiból s rábeszélik, hogy jezsuita legyen és jószágait a jezsuitáknak adja. Ne fogadja el a bíbornok további gyámkodását, hanem térjen vissza hazájába s ott, állásához és rangjához méltóan, önállóan éljen és gazdálkodjék. Ők pedig éljenek egymással testvériesen, békességben s ennek jeléül már most költözködjék át az ő házukba.[33]

Nénje távozása után ennek ügyvédje részletesen megösmertette őt a per okával, s hogy tulajdonképpen csak a leánynegyed kiadásáról van szó; megmagyarázta neki az idevonatkozó hazai törvényeket. Éjjel az ifjú Rákóczi jól meggondolta a dolgot. Eszébe jutott, hogy nemcsak nénje, hanem néhány jezsuita is figyelmeztette őt állása és hivatása kötelességeire s hogy ezek a jóakarói sem helyeselték a Jézustársaságba való belépését. Viszont úgy hitte, hogy más jezsuiták Kollonicscsal együtt valóban csak vagyonára áhítozva szeretnék jezsuitává tenni. Másnap határozott. Átköltözött nénjéhez, harmadnap pedig, a határidő lejártával, köszönetet mondott a bíbornoknak eddigi gondviseléséért. Kérte, adassa vissza az őt és nénjét illető ingóságokat, javakat és jövedelmeket s tartsa meg őket ezentúl is baráti jóindulatában. A bíbornok látható s egyre fokozódó fel-

33 Bécs belvárosában a Himmelpfort-utczában 13. sz. a. Képe a 105. lapon.

indulással hallgatta. Szaggatott szavakban jelentette ki, hogy ezek után leveszi a kezét róla, átengedi hízelkedő nénje és sógora fondorlatainak, ifjú szenvedélyeinek, a mik miatt javait kétségtelenül elpocsékolja; s ha úgy megbántotta őt, többé semmit se várjon barátságától. Azután karon ragadva, kivezette a kapun.[34]

VII.

BÉCSBEN ÉS OLASZORSZÁGBAN.

Rákóczi legnagyobb tanítómestere az élet lett. Maga mondja, hogy nem tudta s talán soha sem tudta volna Magyarországon, a mit megtanúlt Franczia-országban; oktalan maradt volna a világi életben, ha sorsa nem vezeti a magányba; de abban talán langymeleg lesz és az ártatlan, megengedett dolgok ürügye alatt inkább a maga, mint az Isten akaratát követi, ha Isten végül Törökországba nem vezérli.[1] Isten sok olyan dolog ismeretével áldotta meg, a mit sohasem tanúlt: országok, fejedelmek, külső államok ismeretével, a miket ő mind fel akart használni a közjó érdekében.[2] Sok éven keresztül nem ismerte Isten kegyelme kincseit s maga sem tudta, miért nem ismerte: azért-e, mivel tanúlni nem akart, vagy mivel Isten nem akarta őt tanítani?[3]

Az élet először is arra tanította, hogy a legvilágosabb jogok elösmeréséért is küzdenie kell. Ezüstneműit Kollonics mind pénzzé verette, hogy kifizethesse azokat a kegyes alapítványokat, a miket nagyanyja a jezsuitáknak és a ferenczrendieknek tett; ingóságait pedig azon a czímen tartotta vissza, hogy azokból -- ugyanazon végrendelet értelmében — először is a jezsuitáknak hagyott százezer tallért kell kifizetnie. Mikor azután kiderült, hogy a végrendelet koholt és érvénytelen, a jezsuiták 1692 deczemberében elvesztették pörüket s be kellett

34 Önéletrajz, 31—33.
1 Önéletrajz, 408.
2 U. o. 175.
3 U. o. 221.

érniök 20,000 rajnai forint ajándékkal; de e közben az árvák jószágai, a lelketlen gazdálkodás következtében, olyannyira elpusztúltak, hogy néhány esztendeig negyedrésznyit sem jövedelmeztek, mint azelőtt.[4]

A pénz tehát csak idővel jött meg, a mikor a fiatal herczeg már tapasztalatból ösmerte az élet második tanulságát, hogy az idő is pénz. Bécsbe jövetele óta sógora himmelpfortgassei palotájában élt, melyet igen sokan látogattak; egyrészt mert Aspremonte özvegy nővérei, Althann, Souches és Kollonics-Cavriani grófnék is Bécsben laktak, másrészt mert most a gróféknak minden atyafia, ösmerőse talált valami ürűgyet a látogatásra, hogy lássa a dúsgazdag, szép s máris olyan érdekes multú fejedelmi fiút. Rákóczi, a ki akkor lépett ki a jezsuiták iskolájából, nehezen szokott meg ebben az új világban, mely részben éppen ő körülötte alakúlt. Némán és félénken húzódott vissza a kiváncsiaktól, hiszen németül, francziául beszélni sem tudott velök. De amúgy sem értette nagyvilági társalgásukat, vonatkozásaikat, megjegyzéseiket, enyelgéseiket, a miknek hallatára néha mégis természetes szégyenkezés fogta el. Maga mondja, hogy eleinte Babylonban érezte magát és sok dologtól megborzadt, a mit a világ csak ártatlan szórakozásnak tekintett. A mindennapi megszokás végre magával ragadta; mások példája csalogatta, nem akart másokat megbántani vonakodásával s utoljára meg is szerette ezt a léha életet. Először a kártyát, azután a színházat. Néha éjjel-nappal kártyázott s valóban feltűnő, hogy nénje és sógora nem mérsékelte ezt a szenvedelmét, mely korához, hivatásához egyáltalán nem illet. Még később, vezérlő-fejedelem korában is küldözgettek neki kártyát Magyarországba,[5] holott udvarában a kártyát, koczkajátékot akkor már tiltotta s felakasztással fenyegette azokat a katonákat, a kik saját fegyverökre kártyáznak.[6] Később még francziaországi

4 Önéletrajz, 33—34. A lelketlen gazdálkodásra nézve l. Komáromytól: A Rákócziak kincse Munkács várában. Századok, 1891. 736—750.

5 Stepney levele 1706 június 14. Simonyi, Angol diplomatiai iratok, III. 79.

6 Tört. Tár, 1880. 578.. 1885., 559.

43. GRÓF BATTHYÁNY II. ÁDÁM.

bujdosásában is sokat kártyázott[7] s erős elhatározással csak 1715 április 20-ika után mondott búcsút a kártyának és minden nyerekedő játéknak.[8] A vándorszínészek Bécsben akkor még bálházakban játszottak, a melyek közül egy éppen a Himmelpfortgasseban volt; de Rákóczi egyszer-másszor bizonyára fölkereste a judenplatzi, kärthnerthori, neumarkti fabódékat is. Kevéssel azután, hogy Straniczky társasága bevonúlhatott Bécs első állandó színházába (1712.), Rákóczi már mint bujdosó tapsolt a roueni, párisi, versaillesi, chantyllii előadásokon. A maga bolyongásait is színészéletnek, a színjátékot mindennapi kenyérnek mondta.[9]

Misére Bécsben csak nagy ünnepeken járt, imádságait, kivált este, elhanyagolta. Gyóntatója, egy szelidlelkű, kedves kapuczinus gyakran intette és feddette is, de mindenkor feloldozta, mert nem talált benne rosszindulatot.[10]

Rákóczi legjobban érezte magát barátjának és rokonának, gróf *Batthyány* Ádámnak társaságában. Batthyány dunántúli főkapitány és főpohárnokmester (később horvát bán) éppen abban az esztendőben, harminczéves korában vette el *Strattmann* Nóra (Eleonóra) grófnét, a miniszter leányát, a ki maga is gyermek volt még: alig 14—15 esztendős. A kis herczeg gyakran meglátogatta Batthyányiékat Bécsben, Tót-Rohonczon, Németújvárt, Körmenden is, hol gyakran vadászott, mulatott. Többször kérte barátját, vállalja magára az ő uradalmainak rendbehozását, a főfelügyelőséget; s mivel ezt (1692 deczember 12-ikén) a király is óhajtotta, a főkapitány valóban «magára vállalta a kereszténvi szeretet ezen munkáját és kötelességét». A kanczellária (deczember 15.) arra kérte a grófot, hogy Rákóczival külföldi útja alatt is levelezzen.[11]

Igazi jóakarói — Aspremonte, Batthyány, Strattmann és György darmstadti herczeg[12] — különböző okokból két módot

7 Önéletrajz, 254., 260., 262., 263. Rákóczi-tár, I. 265., 309., 315., 316., 318., 342., 335.

8 Önéletrajz, 272., 273., 275.

9 Önéletrajz, 255., 267.

10 U. o. 35.

11 U. o. 180.

12 György herczeg ekkor 23 éves volt

kerestek, hogy «szívesen, mosolyogva felejtse fájdalmait,»[13] a szerelmet, a melyet most érzett először. Az első mód, hogy tapasztalatok szerzése czímén *Olaszországba* utazzék, a mire a király már novemberben parancsot is adott.[14] A második, hogy *házasságra* lépjen valamely német herczegnővel. Az egyik, a kit ajánlottak, a büszke Welf-család tagja volt, *Vilma Amália* braunschweig-lüneburgi herczegnő, három évvel idősebb Rákóczinál, a ki ennek következtében nem is lépett föl kérő gyanánt. A herczegnő öt év mulva (1699 februárius 24.) még fiatalabb férjet kapott — I. József ifjabb magyar király személyében.[15] Rákóczinál valamivel idősebb volt *Magdolna*, hessen-darmstadti herczegnő is, György hessen-darmstadti herczeg unokahúga s a mi ennél sokkal többet jelentett, Eleonora Magdolna Terézia német-római császárné és magyar királyné közeli rokona. Rákóczi nyiltan bevallja, hogy őt egyrészt György iránt való barátságból, másrészt politikai és társadalmi tekintetből választotta. Szándékát Lipót királylyal ennek gyóntatója, Menegatti jezsuita atya útján tudatta s engedelmet kért, hogy olaszországi útjából hazatérve, a herczegnőt megkérhesse s e végből a német-római birodalomba mehessen. A leány atyja már beleegyezett s bízott benne, hogy a király sem fog ellenezni olyan házasságot, mely őt szorosabban fűzheti az uralkodóház érdekeihez. A válasz azonban egyre késvén, Rákóczi az udvar kedvező határozatának kieszközlésére György herczeget és Aspremonte grófot kérte meg. 1693 április 5-ike után[16] végre elindúlt olaszországi útjára, a melynek őt szerelméből s mostani házassági terveiből is ki kellett gyógyítania.

szül. 1669 április 25.). Később 1704—5-ben mint cs. tábornok Gibraltar hősies, de eredménytelen védelmében tűnt ki.

13 Önéletr. 37.

14 U. o. 34.

15 Amália Vilma braunschweig-lüneburgi herczegnő 1673 április 21-én, Rákóczi 1676 márczius 27-én, I. József 1678 julius 26-án született. A herczegnő protestáns volt és csak József kedvéért lett katolikus. Meghalt 1742 április 10-én. Róla nevezik a bécsi Hofburg egyik részét Amalienhofnak. (Wurzbach, Biogr. Lexikon, VI. 145—6. és 292.)

16 Megőrzés végett ez nap adott át három ékszeresládát a bécsi karmelita-apáczáknak. Thaly, Rákóczi ifj., 184.

Sógora, a szelid és kegyes *Aspremonte* Frigyes Gobert jánosvitéz (máltai lovag), Olaszország kitűnő ismerője kísérte el egy inspektorral, Günzner Károly titkárral,[17] báró Vissenacque József fölovászmesterrel[18] és számos szolgával. Ösmeretlen akarván maradni, az Aspremonte-ok egyik címe után Borsheim bárónak nevezte magát;[19] talán azért is, mert ez a név szülőföldjére, Borsira emlékeztette. Hintóival és hátas lovaival Rákóczi először is Wiener-Neustadtot (Bécsujhelyet) ejtette útba, hol meglátogatta nagyapja, Zrínyi Péter és nagybátyja, Frangepani Ferenc börtönét s a sírt, hová a nemzet vértanúit temették. Innen oldalkirándulást tett Magyarországba, hogy Körmenden és Németújváron elbúcsúzzék gróf Batthyánytól, Horvátország új bánjától és feleségétől. A bán is átkísérte őt Regedébe (a stájerországi Radkersburgba), honnan a Dráva völgyén fölfelé Tarvis felé folytatván útját, Pontebbánál lépett olasz (velenczei) területre. Április 28-ikán már Velenczében volt.[20]

«Kevés percz emléke volt előtte kedvesebb, mint az, a melyben *Velenczét* legelőször pillantotta meg, a mint gondolája a mestrei csatornából a nyilt lagunába bekanyarodott.» Megkapóan írja le azt a hatást, a melyet «Velencze kövei», Ruskin szerint, kivált a hajdani, soha vissza nem térő utazások idejében gyakoroltak a tudnivágyóra.[21] Egészen új dolog volt előtte ez a város, melynek nagyszerű és ragyogó templomai, palotái a tengerből emelkedtek ki. A templomokban ugyan, mint maga megvallja, nem kereste, de mégis föltalálta az Istent, mert a remekművek, képek, szobrok szemlélete hozzá emelte. A művészetben talált igazi gyönyörűség megóvta, hogy «a vétkek és iszonyú bűnök tengerén úszó város» általános romlottsága magával ragadja az ottan töltött két hét alatt. Úgy látszik, több megrendelést tett; pl. bizonyára ekkor csináltatta, de csak

17 1692 november 20. óta volt titkára. Tört. Tár, 1900. 364—5.

18 U. o. 1900. 365.

19 Önéletrajz, 37. Később 1701-ben mint «részeg» dragonyos, majd mint franczia kereskedő, szász kapitány, német hadmérnök, 1702-ben Varamits és 1711. óta Sárosi gróf neve alatt bujdosott.

20 Tört. Tár, 1900. 365.

21 Ruskin, Velencze kövei, II. 1.

ASPREMONTNÉ, RÁKÓCZI JULIÁNNA.

egy esztendő mulva vitette haza azt az ezüstbe foglalt hatalmas kristályüveg-serleget, a melybe teljes czímét belevésette.[22]

Velenczéből Padován, Ferrarán, Bolognán át ért Firenzébe, hol négy hónapig lakott a Salvietti-palotában. Sógora bemutatta őt Medici III. Cosimo toscanai fejedelemnek s az előkelő köröknek, maga pedig tovább utazott rendje székhelyére, Maltába, honnan hetek mulva tért vissza. Ferencz csak imént mult 17 esztendős, de magára hagyatva is megőrízte komolyságát, mérsékletét. Nem zárkózott el teljesen; délelőtt megtette szokásos sétalovaglásait s a vívásból, tánczból órákat vett, — de kerülte a tivornyákat, sőt magát a fejedelmi udvart is, a mit rossz néven vettek tőle. Mérsékletét vallásos neveltetésének tulajdonították, holott reggeli és estéli imádságait már elhanyagolta s miséket csak ünnepnapokon hallgatott. Egyetlenegy káros szenvedelmétől, a kártyázástól nem tudott megszabadulni. Különben tanulmányait sem hanyagolta el. Firenze ekkor inkább a tudományok, mint a művészetek városa volt, de műtárgyaival így is lebilincselte figyelmét. Az olasz nyelvet itt tanúlta meg, a hol az a legszebben cseng. Mikor jó barátaival a környéket bejárta, hogy nagyobb kirándulásait könnyebben tehesse meg, kíséretét (magát Günzner titkárt és Vissenacque főlovászmestert is) szep-

44. III. MEDICI COSIMO ARCZKÉPE.

[22] Századok, 1895. 564—5.

tember 11-ikén hazaküldte Bécsbe,[23] maga mellett csak egy komornyikot s egy házfelügyelőt tartván meg. Velök ment az Arno völgyén lefelé Pisába, Livornóba s onnan a tenger partját szegélyző, szédítő meredekségeken át Genova felé. Három napig nyaktörő útakon haladt öszvérén, melynek egyetlen botlása halálát okozhatta volna. Viareggio pinetái, Massa remek fekvésű kastélya, Carrara világhírű bányái, a speziai öböl, Chiavari és Rappali festői szépségei közt a veszedelem eszébe jutott ugyan, de eleresztette öszvére kantárát, s egészen az óvatos állat ösztönére bízta magát. Gyönyörködött a jobbfelől meredeken emelkedő sziklákban, balfelől a tenger és a völgyek mélységes szakadékaiban, örvényeiben. Szebb és regényesebb útat tett meg, mint a mai kiránduló, kinek vasútja éppen a legbájosabb pontokon tűnik el valamely alagútban. Nem pihent a középkor legállhatatlanabb városában, Genovában sem, mert folytonosan templomait s egyéb műemlékeit látogatta.

Október elején a Po síkságának nyugati részét járta be. Genovából Torinóba, onnan Milanóba, Parmába, Modenába s a már ismert Bolognába ment, mindenütt 2—3 napot töltvén. Riminitől az Adriai-tenger partján haladt Anconáig. Valódi áhítat vezette Loretóba, hova évenkint ma is fél millió ember zarándokol Szűz Mária házához, melyet a legenda szerint Nazaretből az angyalok először (1291.) Rákóczi őseinek, a Frangepaniaknak fiume-tersatói birtokára, azután pedig (1294.) ide hoztak.[24] Három napot töltött ezen a helyen s egész útja alatt csak itt érezte, hogy idejét jóra fordította és lelkiösmeretével kibékült. Egészen elmélyedt Krisztus megtestesülésének a titkában s kegyelettel hallotta a búcsújáró helyen történt csodák elbeszélését. Később, mikor mint bujdosó vallásos elmélkedésekben keresett vigaszt, szemrehányást tett magának, hogy keveset foglalkozott Istennel, söt a kételkedés is erőt vett rajta; de valóban nem lehet hitetlennek tekinteni, a ki oly fiatalon

[23] Tört. Tár, 1900. 365.

[24] A tersatói ház története 1291—4. Arany János: Koszorú, V. 336—347.

olyan jó, tökéletes, megvigasztaló gyónást tudott végezni, mint ő Loretóban.[25] Maga mondja, hogy vallásos érzület és nem kiváncsiság vitte a szomszéd Cirolóba is, hol a fölfeszített Krisztus fából faragott óriási képét mutogatták a híveknek és tömérdek csodát beszéltek róla. Mise végeztével visszatért Loretóba, hogy még egyszer ájtatoskodjék Szűz Máriának és a kis Jézusnak Girolamo Lombardo által faragott szobra előtt, melynek képét azután fölvette a neve alatt megjelent imádságos könyvbe a loretói litániával együtt.[26] Ez a litánia két évtized mulva hányszor adhatott vigaszt a bujdosónak!

45. A LORETOI SZUZ MARIA KEPE AZ «OFFICIUM RÁKÓCZIANUM»-BAN.

Október közepén érkezett Rómába.[27] Egy bérházban szállt meg s alig helyezkedett el, azonnal folytatta megszokott vívó- és tánczgyakorlatait, a miket itten geometriai, történelmi és földrajzi tanulmányokkal toldott meg. Szorgalmasan látogatta a templomokat is, a melyekben — a loretói ájtatosságok után — már nemcsak művészi, hanem vallási élvezetet is talált. Délelőttönkint, bár az idő télre járt, a kies kertekben

25 Karácsonyi János a Kath. Szemlében, 1903. 638.

26 Officium Rákóczianum, 1749. évi kiadás. 138—141.

27 Innen csak egy 1693 november 28-án (gazdasági ügyekben) írt levelét ösmerjük. Közli Thaly, Tört. Tár, 1900. 347—8.

sétálgatott, vagy az örökváros mindenkorbeli régiségeit nézegette. Tisztelkedett *XII. Incze* pápánál, a ki éppen akkor nyert a canossai vezekléshez hasonló elégtételt, mert XIV. Lajos visszavonta (1693 szeptember 14.) a franczia nemzeti egyház érdekében kiadott 1682. évi rendeletét. A pápa nagy kitüntetéssel fogadta Báthory Zsófia unokáját és szentek ereklyéivel ajándékozta meg. Rákóczi azonban a szentek neveit évek mulva elfelejtette, a két kis ereklyés ládát pedig elfogatása idején (1701.) vagyona elkobzásakor elvesztette. A szentek iránt való tiszteletlensége miatt csakhamar még jobban vádolta önmagát.

1694 februáriusában ugyanis Rómából, ahol négy hónapot töltött, a sok briganti miatt egy népes társasághoz csatlakozva indúlt Napoliba (Nápolyba), hová öszvéreken körülbelül 5 nap alatt érkezett el. A város nevezetességeinek megtekintése közben ellátogatott a székesegyházba is,[28] a Capella di S. Gennaróba, vagyis a Tesoróba, hol Szent Gennaro (Januarius) beneventói püspök «drága vérét őrzik és inkább látni való gyanánt teszik ki az utasok, mint az ájtatoskodók kedvéért.«[29] A mise alatt, mikor rendszerint a szentek lefejezéséről szóló evangéliumot olvassák fel, az üvegedényben levő aludt vér az edény felfordítása után szemeláttára olvadni és forrni kezdett és a mise végéig lefolyt az edény üres részébe. Inkább hitetlen kiváncsisággal, mint ájtatossággal nézte és vizsgálta a csodát, melynek — mint előtte s utána annyian — természetes okait kutatta, de nem találta.[30] Hasonló kiváncsiságot tanusított az éppen működ-

28 Rákóczi (Önéletr., 43.) az apáczák templomát mondja.

29 Thaly keresztelő Szent Jánosnak mondja s nem tollhibából, mint bírálója, b. Mednyánszky Dénes mondta a Századokban (1881. 780.); Thaly a második kiadásban (196. l.) fel is tartotta az első kiadás (166. l.) állitását, mely Rákóczi szövegén (Önéletr. 43.) alapul. Egyébiránt keresztelő Szent János teste Sebastéban, feje a római San Silvestro in Capite templomában nyugszik; Rákóczi tehát tévedett.

30 A Bourbonok bukása óta 1905 szeptember 19-én az olasz uralkodó család tagjai közül először az aostai herczeg (maga is természetvizsgáló) volt jelen S. Gennaro csodájánál, a mi miatt 1906 márczius 22-én Gaudenzi interpellált is az olasz parlamentben. A természetes magyarázatra nézve l. dr. Kőszeghy Mihály czikkét Szent Januárius véréről (Kath. Szemle, 1906. 132—144.) és dr. Császár Józsefét (Religió, 1907., 227—9.). Kár, hogy nem említik Rákóczi megfigyelését.

désben levő Vesuvio vizsgálatánál is; sőt megvallja, hogy kelleténél kiváncsibb volt, mint általában véve a természetnek ama sok és nagy, csodás látnivalóinál, a mikkel ebben a nápolyi útjában találkozott.

Nápolyban nem tántorították el útitársainak könnyelműségei. Örült, hogy megszabadult tőlük s tovább mehetett Gaetába, hol fölkereste a Szentháromság kápolnáját, mely a Krisztus halálakor támadt óriási hegyszakadék fölött épült.

Rómában értesült, hogy Lipót király őt már legközelebb nagykorúnak nyilvánítja s ugyanakkor hallotta azt is, hogy elhunyt Magdolna darmstadti herczegnő, a kinek megkérésére mindjárt olaszországi útja befejeztével akart a német birodalomba menni. Talán inkább az illendőség, mint a gyász érzete vezette, mikor ennek a hírnek hatása alatt lemondott a velenczei karnevál világhírű ünnepségeiről. Február 23-án már ott volt a lagunák városában, de nem érdekelték «a zajos és álarczos nép szertelen mulatságai, a nagyszerű látnivalók és hangversenyek». Két napi pihenés után (februárius 25-ikén) «kelleténél nagyobb sietséggel» indult Bécs felé. Ez a sietség leginkább kitűnt a Semmering-hágón. Maga a hágó Stájerország és Alsóausztria határán Mürzzuschlag és Glognitz közt 980 méterre emelkedik. Akkor voltaképpen még csak gyalogút vezetett át a meredek, szinte a levegőben függő kősziklák közt.[31] De Rákóczi nem törődött a veszedelemmel. Nem az a vágy kergette, hogy meggyőződjék, igaz-e a jegyese haláláról szóló hír; hanem a szerelem, mely másfél esztendő óta nagy erővel lobogott szívében egy fiatal teremtés iránt s új erővel lángolt fel, a mikor már csak ez a hegy választotta el attól, «kit Istennél is jobban szeretett».[32] Ifjú tüzétől hajszolva — a mint maga beszéli — egy zivataros éjszakán harmadmagával kelt útra. Elül egy szánkán útikalauza, utána másik szánkán ő maga egy olyan kocsissal,

[31] A Semmering kocsiútja csak 1728-ban készült el.

[32] Olaszországi útjának leírása Önéletrajzában, 37—44. l. s Thalynál, Rákóczi ifjúsága, 173—202.

ki először járt erre felé. A nagy szélvihar csak úgy csapkodta arczukba a sűrűn hulló havat. A hó és a sötétség miatt semmit sem láthattak s mégis megeresztett gyeplővel, őrületes sebességgel vágtattak előre. «Megeresztette ifjúsága gyeplőit is»: mert a sötétségben is látta csillagát, azt a ragyogó szempárt. És a több mint 3000 kilométernyi útról Isten egészségben, épségben vezette vissza Bécsbe, hol nénje ölelő karjai s örvendező rokonai, barátjai jogadták.

VII.

RÁKÓCZI HÁZASSÁGA.

Alig érkezett Rákóczi Bécsbe, Lipót király őt 1694 márczius 9-ikén nagykorúnak nyilvánította, vagyis a hátralevő idő[1] elengedésével felruházta mindazon jogokkal, a melyek a nagykorúakat a Hármaskönyv I. része III. czímének 6. §-a értelmében megilletik. Ezt nemcsak pártfogói (bizonnyal Strattmann, Batthyány, Aspremonte) esedezésére tette, hanem azért is, mert «a fejedelemfi» elméjének elegendő érettsége és mély belátása a teljeskorúságnak eléggé, *sőt nagyon is* megfelel.[2] Ez annál nevezetesebb nyilatkozat, mert maga Rákóczi elégedetlen volt önmagával. Megérkezése érdeklődést keltett a császárvárosban. Márczius első felét folytonos vendégeskedéssel, színházlátogatással, köznapi társalgással, éjjeli kártyázásokkal töltötte. A kártyán néha annyit vesztett, hogy adósságot kellett adósságra csinálnia és fecsérelnie vagyonát, mely fölött éppen most nyert szabadkezet. Keserűen jegyezte meg, hogy mindezt ártatlan szórakozásnak, a társasélettel járó felejtkezésnek tartották. Talán szándékosan is elfoglalták, hogy utána ne járjon a jegyese haláláról szállongó híreknek, a melyekről jó félesztendő

1 Az oklevél szerint három, a valóságban hat év, mert Rákóczi kétségkívül 1676-ban s nem 1673-ban született.

2 Az oklevél kivonata Thalynál, Rákóczi ifj. 203—4.

mulva tudta meg, hogy az egész csak az udvar költeménye. Eleonóra királyné nem akart sógorságba jutni a «rebellisek» ivadékával, a «rebellis» magyarok reménységével; s az ő akaratával hiresztelték Darmstadtban Rákóczi, Bécsben Magdolna herczegnő halálát, hogy a fiatalokat örökre elszakítsa egymástól.[3] Talán halottnak vélt menyasszonya emlékére szánta azt a kegyes alapítványt, a melyre a nagykorúsítását elrendelő okirat hivatkozik.

46. A NAGYSÁROSI KASTÉLY.

Márczius iduszát még Bécsben töltötte; azután kiszakította magát léha környezetéből és sógorával együtt Magyarországba utazott, hogy átvegye és jobbkarba hozza ősi javait. Tizennyolczadik születésenapját már mint nagykorú ünnepelte Szerencsen.[4] Május végéig sorra járta uradalmait, még a szatmár- és szabolcsvármegyeiket is. Útjának legnagyobb eseménye a sárosvármegyei örökös főispánságába való beiktatása volt. E végből

3 Rákóczi önéletrajza, 47—48.

4 1694 márczius 28-ikán kelt egy levele. Thaly, Rákóczi ifj. 207.

főispáni helytartója, gróf *Erdődy* György, már május 4-ikén intézkedett, hogy Lipóczi *Keczer* Sándor alispán Eperjesre gyűlést hirdessen. A vármegye május 14-ikén nagy lelkesedéssel fogadta a meghívást s a beiktatás idejéül június 3-ikát, helyéül a Rákócziak nagysárosi kastélyát fogadta el. A fejedelem — a hogy a meghívólevél is nevezte — a rokonság egy részével már június elsején Nagysároson volt, hová harmadnap nagy számban gyülekeztek össze a Rákóczi-családnak kipróbált hívei, hogy lássák, hat év alatt hová fejlődött «kisuruk». A formaságok elintézése és a főispáni hitlevél megállapítása után küldöttség hítta a terembe a főispánt. Kitörő lelkesedéssel fogadták a szép ifjút, ki ragyogó magyar ruhában, kardosan, gyöngyös aranybuzogánynyal jelent meg előttük. Gróf Erdődy letette főispáni helytartóságát, melyet majdnem tíz esztendeig viselt. Mint a vármegye valóságos főispánját mutatta be a fejedelmet, ki a beiktatólevél felolvasása után kezébe vette az ország törvénykönyvét s megesküdött annak és a vármegye statutumainak megtartására.

«A főispánság ugyan — szólt hozzá Usz Gábor megyei főjegyző — magában véve nagy tiszt és nagy méltóság, mindazonáltal nem valami egyeduralom és határtalan hatalom, melyből valaki magának korlátlan törvénykezést követelhetne, hanem csak a meddig országunk törvénye engedi és bocsátja; holott másként is minden hatalom Istentől származik, de nem az alárendeltek elnyomására, hanem a közönséges osztó igazságnak gyakorlására.» A fiatal főispán mennyire megértette ezt az intelmet, egy emberöltő mulva tett politikai végrendelete is mutatja, mely szerint a mikor a látható hatalmak (a fejedelmek és hatóságok) a törvények ellenére működnek, elsősorban ők maguk állanak ellene az isteni törvények és a józanész uralmának.[5] A főjegyző figyelmeztette Rákóczit, hogy fejedelmi vére és méltósága nem mai eredetű, hanem olyan dicsőséges ősöktől származik, a kik a római szentbirodalmi herczegséget már 1645-

5 Testament politique et moral du prince Rakoczi. 1. 26.

ben megnyerték; s ez az ő mostani méltóságos hivatala csak első zsengéje és lépcsője legyen más nagyobb méltóságok elérésére és gyakorlására.

Rákóczi válaszát nem ösmerjük; de ösmerjük az első határozatot, a melyet mint elnök kimondott és a melyben először kél a nemzeti érdekek védelmére. Kimondta, hogy a vármegye nem ad előfogatokat a cs. kir. katonaságnak, míg ez jóvá

47. A NAGYSÁROSI TEMPLOM.

nem teszi a lakosságnak okozott károkat; a mire különben gróf Corbelli eperjesi parancsnok újabb erőszakkal felelt, mert karhatalommal szedette össze a kívánt előfogatokat.[6]

A nagysárosi ünnepségek után Rákóczi több látogatást tett; pl. Kassán, hol gróf *Nigrelli* Oktáv táborszernagy, Felsőmagyarország főparancsnoka, már csak azért is szivesen látta, mert olaszul beszélgethetett vele. Ott és Munkácson, Dobóruszkán, Sárospatakon, többnyire uradalmi ügyekkel foglalkozott.

6 Sárosvármegye gyűlésének leírása Thalynál: Rákóczi ifj. 208—217.

A nép egész Felsőmagyarországban nagy, de — a németektől tartva — titkolt lelkesedéssel fogadta. Ez a lelkesedés azonban — a hogy Rákóczi maga írja[7] — nagyon megcsappant, mikor tapasztalták, hogy anyanyelvét jóformán elfeledte, idegen módra ruházkodik, viselkedik. Mindezt olybá vették, hogy nemzetét megtagadta. Viszont a bécsi udvar is bizalmatlan és nyugtalan volt már negyedik hónapja tartó körútja miatt, mert tudta, házának mekkora tekintete és hitele van a hazafiak előtt. Kész veszedelemnek hitte hosszasabb ott tartózkodását, a mire pedig szükség lett volna, mert Rákóczi elpusztúlva, elnéptelenedve találta uradalmait. Sógora már útközben többször figyelmeztette, hogy azok jókarba állítása és a nemzet bizalmának visszaszerzése végett Magyarországban kell megtelepednie; de ezt csak úgy teheti, ha megházasodik. Az uralkodóház gyűlöli családját, a melynek ő az utolsó sarja s a míg legény marad, mindig azt fogja hinni, hogy izgat és bujtogat ellene. Az udvar bizonyára legjobban szeretné, ha rangján alúl házasodnék, mert ezzel «elugratná a fejedelemséget«; de az is megtörténhetik, hogy maga a király választ számára menyasszonyt, a kit visszautasítani vagy elfogadni egyaránt bajos lesz. Legjobb volna tehát, ha rangjához méltó menyasszonyt már most ő maga keresne. S mikor Rákóczi *Althan* grófkisasszonyt, Aspremonte unokahúga nevét említette, sógora felvilágosította, hogy ez a házasság voltaképen csak nénje, özvegy Althan grófné hiúságának hízelegne. Az Althanok egyik őse már 954-ben harczolt a magyarok ellen. Egy másik (Kristóf) 1578-ban magyar hazafi lett s ennek fia mint tábornagy hősiesen küzdött a magyarok érdekében; de a családnak mégis csak grófi rangja van. Grófok a Bethlenek is, Bethlen Gergely most éppen Erdély főgenerálisa; mégis trónjába kerülhet II. Apafinak, ha csakugyan elveszi a főgenerális leányát, Bethlen Katát, a kivel pedig éppen e napokban jegyezte el magát, hogy ne a király válaszszon

7 Önéletrajz, 43.

neki menyasszonyt. Apafinak is, Rákóczinak is fejedelmi családból kellene nősülnie.

Rákóczi megköszönte, megfogadta a jótanácsot s július 12-ikén már sógorával együtt Bécsben volt. A Himmelpfort-utczában,

48. ERZSÉBET SAROLTA ORLEANSI HERCZEGNŐ.

a hol Savoyai Jenő herczeg is lakott, megvette sógorának 952.[8] (most 13. számú) palotáját s háztartását most már magyarosabban szervezte. Kevéssel ezután történt, hogy *Gauden*, a mainzi érsek és választófejedelem ügyvivője, egy hessen-rheinfelsi herczegnőre figyelmeztette őt. Ez a herczegnő Mária

8 Arneth, Prinz Eugen, 1. 469.

Amália *Sarolta*, bájos, szőkehajú, kékszemű, rózsásarczú leányka volt, Károly hessen-rheinfelsi uralkodóherczeg gyermeke. 1679 márczius 8-ikán született[9] s így csak mostan múlt tizenötéves. Rákóczinak tetszett a kora is, az alakja is. Talán hasonlatosságot is talált közte és megsiratott menyasszonya, Magdolna közt; hiszen anyjuk egy volt, Leiningen-Westerburg Alexandra Juliánna grófnő, előbb a darmstadti s most a hesseni herczeg felesége.[10] Családja már a XIII. század végén került Hessen élére. A hesseni uralkodókban magyar vér csörgedezett, mert e családból Hessen első herczege, I. Henrik, Lajos thüringeni és hesseni tartománygrófnak s feleségének, magyarországi Szent Erzsébetnek volt az unokája.[11] Sarolta herczegnő e szerint tizennegyedik ízbeli egyenes leszármazottja Szent Erzsébetnek. Ha tehát Eleonóra királynénak nem tetszett, hogy Magdolna herczegnő rokonságba hozza őt Rákóczival, még kevésbbé tetszhetett, hogy az ifjú magyar herczeg most az Árpádoknak egyik ivadékát vegye el; legkevésbbé pedig az tetszhetett, hogy a herczegnő nagynénje, a szép Liselotte (Erzsébet Sarolta) útján XIV. Lajos franczia királynak, a Habsburgok legnagyobb ellenségének legyen a sógora. Ki gondolta volna, hogy egy hessen-rheinfelsi herczeget utóbb mint kérlelhetetlen jakobinust tiltsanak ki Franciaországból[12] s hogy egy Leiningent mint a Habsburgok kérlelhetetlen ellenségét végezzenek ki Magyarországban?[13] De Bécsben könnyen jöhettek arra a gondolatra, hogy ilyen

9 Turul, 1884. 91.

10 A hesseni család történetére l. Vehse, Gesch. der deutschen Höfe (Hamburg, 1853.), XXVII. kötet s ugyan ötőle Gesch. der Höfe der Häuser Baiern, Württemberg, Baden und Hessen, v. kötet. Türckheim, Hist. généalogique de la maison de Hesse. 2 kötet (1819—20.) és Rommel tízkötetes műve (Gesch. von Hessen.) A Leiningenekre nézve l. Brinckmeier, Geneal. Gesch. des . . . Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. (Braunschweig, 1890—1.) Két kötet.

11 Ezt először Thaly mutatta ki. (A Rákóczi-ház és Árpád vére. Századok, 1882. 239—242.)

12 Chuquet, Un prince jacobin : Charles de Hesse, ou le général Marat. Páris, 1906.

13 Marczali említi (Gróf Leiningen levelei és naplója, XVI.), hogy Lujza porosz királyné nagyanyja Leiningen-lány és Viktória angol királyné anyja egy Leiningen özvegye volt; de a magyar vértanúra talán jellemzőbb, hogy Rákócziné anyja is Leiningen leány.

49. LAJOS VILMOS BADENI HERCZEG.

házasság Rákócziban mindenesetre növelni fogja a forradalomra való hajlandóságot. A siker első föltétele tehát a titoktartás volt.

Még mindig folyt az a háború, melyet XIV. Lajos 1688-ban, éppen Liselotte öröksége miatt izent a német birodalomnak s melyre I. Lipót egy európai szövetség megalakításával felelt. 1694-ben a küzdelem már lankadt. A szövetség egyik tagja, Orániai Vilmos angol király és németalföldi helytartó Flandriában 120.000 emberrel is kevésre ment Luxembourg 90.000 franciája ellen. I. Lajos Vilmos badeni herczeg és császári vezér a Rajna mentén De Lorges ellen már második esztendeje keményen oltalmazta heilbronni hadállását. Rákóczi engedelmet kért Lipót királytól, hogy hadi tapasztalatok szerzése végett sógora, Aspremonte cs. altábornagy kiséretében Lajos herczeg, majd Vilmos angol király főhadiszállására utazhassék. A király nemcsak megadta az engedelmet, hanem meg is dicsérte és ajánlólevelekkel látta el.

1694 augusztus 10-ikén után tehát útra keltek és Szent István napja táján már a heilbronni táborban voltak. Lajos herczeg szivesen és tisztelettel látta a fiatal fejedelmet[14] Aspremonte gróffal együtt, a ki anyja (Carignan Lujza Krisztina) családjáról rokona volt. Tizenöt tanulságos napot töltvén táborában, szeptember elején átmentek Kölnbe, hol — előre megbeszélt terv szerint — Károly hessen-rheinfelsi herczeg és felesége fogadta őket. Pár nap mulva odaérkezett Sarolta herczegnő is, ki néhány évet betegeskedve töltött a thorni apáczáknál s most is gyöngélkedett. Nagynénje (Liselotte, az orléansi herczeg felesége) szerint[15] gyakran látott kisérteteket s álmában előre feltünt előtte az a szoba, melyben húsz év mulva meg fog halni s hol orvosa, Helvetius kezéből fogja ajkaihoz emelni az eleusisi csészét. Ideges volt, de sokkal szebb, mint a milyennek Rákóczi képzelte; a mellett oly művelt és kedves, hogy Rákóczit teljesen elbájolta.

[14] Hist. des révolutions de Hongrie, II. 18.
[15] Szalay a Századokban, 1870. 5.

Néhány nap mulva meg is kérte őt s örült, hogy politikai okokból — Lipót király és császár közbelépésétől tartva — a herczeg maga is helyeselte a házasság mielőbbi megkötését.

50. ERZSÉBET SAROLTA (LISELOTTE) ORLÉANSI HERCZEGNŐ.

Alig maradt annyi idő, hogy Wannfriedből, a hessen-rotenburgi herczegek székvárosából, a kelengyét elhozassák. 1694 szeptember 25-ikén megkötötték a házassági szerződést, melynek értelmében Károly herczeg 20.000 hesseni kamara-forintot adott leányával,[16]

16 Officium Rákóczianum 309.

Rákóczi pedig százötvenezer német forint jegyajándékot kötött le menyasszonyának, 15.000 rajnai frt értékű ékszereken kívül. A herczegnő udvartartását (30 személylyel és 20 lóval) Rákóczi a maga költségén szervezte. Másnap (szeptember 26-ikán vasárnap) a kölni székegyház fölséges ívei alatt a még csak 23 éves József Kelemen bajor herczeg és érsek a főoltárnál eskette össze a $18^1/_2$ éves Rákóczit a $15^1/_2$ éves Sarolta herczegnővel. Rákóczi utóbb őszintén megvallotta,[17] hogy a házasság szentségéről alig volt fogalma. Lelkesedett felesége szépségén, de házasságra mégis inkább politikai okokból, mint szerelemből lépett.

Szeptember 27-ikén ő a magyar urakat és vármegyéket, apósa pedig a német fejedelmeket értesítette az esküvőről; mire az ifjú pár Bécs felé indult. A Rajna és Majna völgyében lassan haladtak; október 10-ikén még csak Frankfurtban voltak. Itt kapta *Magdolna* darmstadti herczegnő levelét, melyből már nagyon későn értesült, a bécsi udvar s különösen Eleonóra császárné milyen szívtelen játékot űzött velök, mikor egybekelésök megakadályozására mindakettőjök halálhírét költötte. Mindenesetre jellemző, hogy több mint félesztendő alatt egyik fél sem járt utána, mi történhetett a másikkal. Szívében ezzel a titkolt szilánkkal még öreg napjaiban is énekelgette Mária Magdolna himnuszát: hogy a mikor a mennyei világosság atyja Magdolnára tekint, a szeretet lángjára gyúlaszsza, sóhajtozni ne engedje... Életének ezt a regényét talán sohasem tudta meg a felesége, a kit most Aschaffenburgba vitt *Anzelm Ferencz* mainzi érsékhez és választófejedelemhez, ki házasságuk útját egyengette. A választó nagy örömmel fogadta a fiatalokat s harmadfél hónap mulva (deczember 21-ikén) újabb szívességet tett velök, mikor, mint a birodalom kanczellára, Rákóczi szentrómai birodalmi fejedelemségét sürgette. Az ifjak azután Bajorországon át Regensburgba értek, hol a hintókat és társzekereket

17 A házassági szerződés szövege Thalynál, Rákóczi ifj. 239—241.

II. RÁKÓCZI FERENCZ NEJE, SAROLTA AMÁLIA HERCZEGNŐ.

51. JÓZSEF KELEMEN KÖLNI ÉRSEK ÉS VÁLASZTÓFEJEDELEM.

hajókra rakták s a Duna hátán lassan haladva, csak november végén kötöttek ki Bécsben. Nagyon barátságtalan fogadtatás várt reájuk. Már harmadnap szobafogságot kaptak, a miért Rákóczi a király engedelme nelkül lépett házasságra, holott a király már ki is szemelte gyámfia menyasszonyát.[18] Aspremonte azonban, kinek mézesheteit az udvar egykor szintén ilyen módon keserítette meg, fölmutatta a nagykorúsításról szóló királyi oklevelet, mire a fiatalok visszanyerték szabadságukat.[19]

18 Hist. des révolutions de Hongrie, II. 18—19.
19 Önéletrajz, 48.

52 II. RÁKÓCZI FERENCZ CZÍMERE.

II. KÖNYV.

RÁKÓCZI KÖZÉLETÉNEK KEZDETE.

53. A NAGYSÁROSI VÁR ROMJAI.

I.

A SÁROSI FŐISPÁN.

Hogy a bécsi fogadtatás kellemetlenségeit feledtesse, Rákóczi kétezer mázsa liszt árán gyémántokat vásárolt feleségének s alig kétheti időzés után (1694 deczember közepén) levitte őt magyarországi jószágaira. Egy hét mulva már Sárospatakon voltak, hol a karácsonyi és újévi ünnepeket is töltötték. Újesztendő napján Keczer Sándor alispán vezetése alatt Sárosvármegye küldöttsége üdvözölte és meghivta őket a vármegye legközelebbi közgyűlésére. 1695 január 28-ikán a vármegye határán az érkezőket fényes küldöttség várta, mely az ifjú fejedelemnőnek diszes ajándékkal, egy Eperjesen 250 tallérért készült ékszerrel kedveskedett. A magyar vármegye drágább emléket adott, mint a mennyi hozományt készpénzben kapott Rákócziné nagynénje, a ki pedig a franczia király öcscséhez, Fülöp orléansi herczeghez, a későbbi regenshez ment férj-

hez. De ennél is többet ért az a magyaros szivesség, melylyel a bájos német asszonyt körülvették és ünnepelték. A főispán a nagysárosi várban több napot vígan töltött a sárosi urakkal, január 31-ikén pedig Sárospatakra vitte farsangolni feleségét. Fényes és zajos udvart tartott. Felesége udvara 30, az övé 80 szolgálattevőből és 44 fönyi karabélyos és dragonyos testőrből állott, nem is szólva a várnagyokról és a gazdatisztekről, a kik közt Rákóczi legbizalmasabb emberei, egykori nevelői voltak: Kőrösy György kincstartó, a hegyaljai bortermelés főintézője s Badinyi János családi levéltárnok. Bejáratosak voltak a cs. kir. tisztek is, a kik a fejedelem váraiban (Patakon, Ecseden, Tokajban, Ónodban, Munkácson) elhelyezett őrség élén állottak. Nem szivesen találkoztak velök, mert a bécsi udvar titkos megbízottainak, kémeinek tartották őket a vidéki urak, kik feleségeiket, lányaikat is magukkal hozták. Látogatásaikat viszonozni kellett. A mulatozások, vendégeskedések, vadászatok közben fesztelenebb volt a társalgás, mint az öreg udvarmesternének tetszett. Nem ösmerte azt a családiasságot, mely az akkori magyar nemességét a vérség szorosabb kötelékei nélkül is összefűzte. Mindent a nyugati merev illemszabályok szerint itélvén meg, csapodárnak, hütlennek tartotta Rákóczit, ha magyaros bizalmassággal szólt egyik-másik nemesasszonyhoz, leányhoz.

Besugásaival, bujtogatásaival folytonosan ingerelte úrnőjét, a ki néha szemrehányásákat tett urának. Rákóczit a méltatlanságok annyira bántották, hogy életét is megunva, lóra ült s tüskön-bokron keresztül nyargalózva «kereste a poklot és halált».[1] Különben is elfogta a vallásos kételkedés, mely akkor szokott jelentkezni, mikor a világba lépő fiatal ember először érintkezvén más vallásúakkal, észreveszi, hogy eddigi vallásos neveltetése alapelvei nem elégítenek ki mindenkit. A pataki protestáns tanárok nem hatottak reá, mert hiszen a jezsuiták elől gönczi menedékhelyökről is éppen ezekben a napokban kellett

[1] Önéletrajz, 49.

tovább bujdosniok Kassára; de a jezsuiták, a kik örökükbe ültek és más papok csakhamar észrevették, hogy a jobbadán protestáns urak Rákóczira nemcsak politikai, hanem vallási felfogás tekintetében is hatottak. A fejedelem azzal vádolja önmagát,[2] hogy már régen kialudt szívében a kegyesség szik-

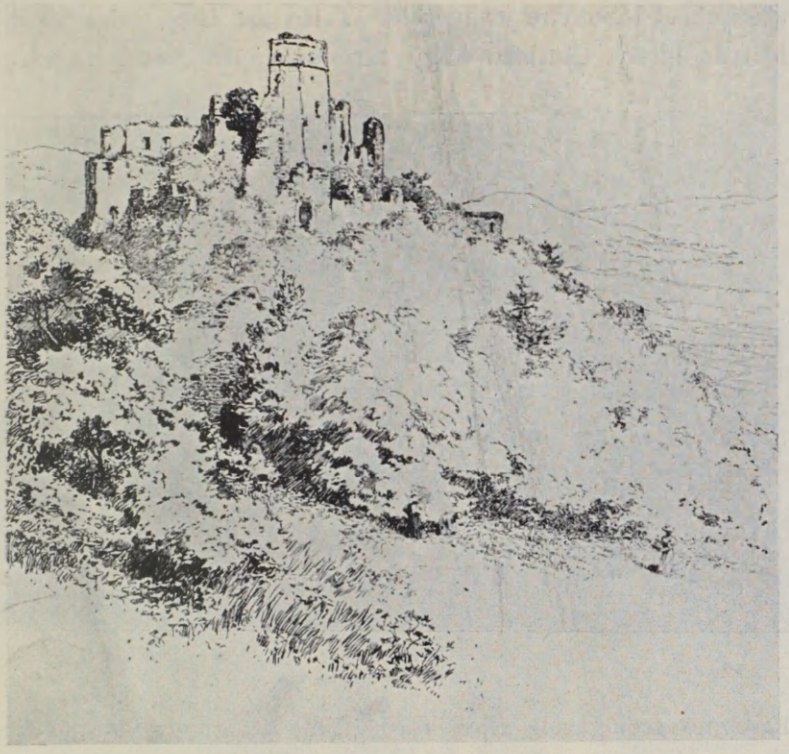

54. A ZBORÓI VÁR.

rája s egyre jobban elsötétült előtte a vallás világa; róla majd furfangos, majd kíváncsi kérdéseket tett s a papokkal beszélgetett és vitatkozott, hogy vallási kérdésekben való jártasságát fitogtassa. Egyeseknek tudatlansága vagy hallgatása, — másoknak hízelkedése és tetszésnyílvánítása mind messzebbmenő

[2] Önéletrajz 49.

nyilatkozatokra ragadta. Örült, a mikor nyilvános társalgások alkalmával a különböző felekezetű vendégek tapsoltak neki, mert sok dologban egyetértettek. Mennyire szigorúan ítélt önmagáról és a katholikus vallás lényegével mennyire nem jutott olyan ellentétbe, mint maga is hitte, abból látszott, hogy jezsuita gyóntatóatyja nem vádolta vagy figyelmeztette, pedig a vitatkozásoknál többnyire jelen volt.[3] Talán azt látta, mint valaha Mátyás király Gattinál, hogy tulajdonképpen csak a szőrszál-

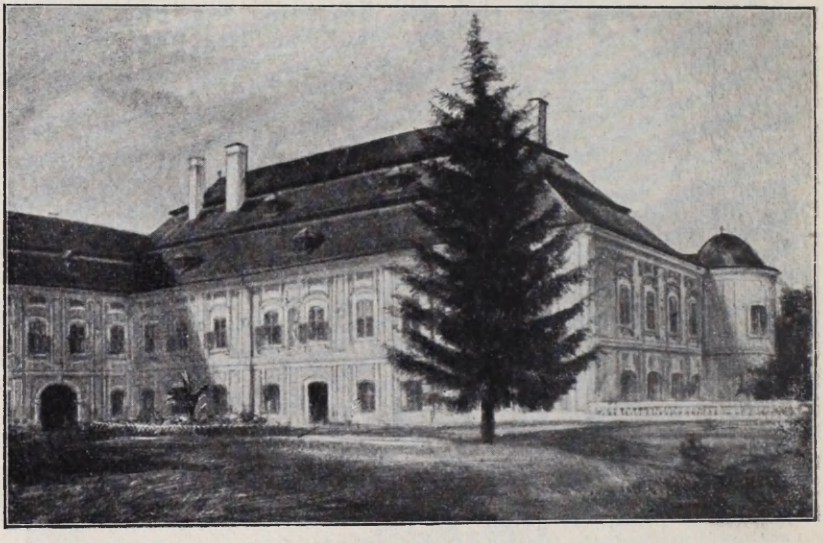

55. A ZBORÓI RÁKÓCZI KASTÉLY.

hasogató teologusok ellen fordúl, kik az erkölcsi tanításokat és az evangéliumok magyarázatát elhanyagolják.[4]

Húsvét utánig maradt Patakon, azután felváltva Szerencsen, Borsiban, Munkácson, Helmeczen, Regécz, Sáros és Zboró váraiban, Bártfán és Eperjesen többnyire uradalmi ügyekkel foglalkozott.

Már az év végén eligérkezett nagynénjéhez, Rákóczi Erzsébethez, ki erre őket újesztendő napján (1696.) s pár nappal

3 Önéletrajz, 50.

4 Galeotti, De dictis et factis Matthiae regis, xxx.

Le Prince RAGOTSKY

François Prince Ragotski, fils de Federic Prince de Ragotski et de Helene de Esdrin, depuis Comtesse de Tekelly, et petit fils du Prince de Transilvanie. Epousa le 25. Mars 1694. Charlotte Amelie fille de Charles Landegrave de Hesse Rumfels, et de Alexandrine Juliene Comtesse de Leiningen.

II. RÁKÓCZI FERENCZ 1694-BEN.

utóbb is sürgetve kérte. Gróf Erdődy György ugyanis bepanaszolta őt, hogy vele, mint hitestársával, nem akar együtt lakni Szomolánban. Január 4-ikén Kollonics tábornok azzal intette békülésre, hogy különben kolostorba záratja; harmadnap azonban két heti meggondolási időt adott neki. Erre a január 21-iki tárgyalásra már az időközben megérkezett fejedelmi párral ment el s annak és Keczer sárosi alispánnak jelenlétében ismételte megváltozhatatlan szándékát.[5] A bibornok nem ugyan kolostorba, de Kistapolcsányra küldte, hová az ifjú fejedelmi pár is követte. Nagyon fiatal, de nagyon boldogtalan asszony volt Rákóczi Erzsébet, mikor (1673.) egyik versében megírta, hogy

«Ád jobbat az Isten: megsárgúl a kalász, — —
Megfordúl még egykor búsúlt Rákóczi-gyász».

Nagyon szerette kisöcscsét, a kit árvaságában sohasem hagyott el. Már tíz esztendeje két faluval jutalmazta meg azt a jogtanácsost is, a ki a császári tábornokoknál s a bécsi miniszteréknél sikeresen fáradozott a két árva érdekeinek védelmében.[6] Maga gyermektelen lévén, még 1693-ban is kedves szép lovait nevezte gyönyörű magzatainak, búfelejtetőinek, időtöltőinek.[7] Kastélyának minden folyosója tele volt szarvasagancsokkal, vadászszenvedelme diadaljeleivel. Rákóczi maga is gyakran járt ki vadászni s néha napokra is elmaradt.

Azonban minduntalan visszatért Kistapolcsányra, hol nagynénje kastélyának száznál több terme 1696 május 28-ikán délben mintha naposabb lett volna a szokottnál: «megfordúlt a Rákóczi-gyász örömre». Megszületett a várva-várt fiú-örökös,[8] kinek ereiben már Árpád vére csörgedezett. *Lipót*, Lajos, György, József, Antal névre keresztelték. Három keresztapja volt: *Lipót* király, *Lajos* badeni herczeg, *Aspremonte* altábornagy; három keresztanyja: *Zsófia* (V. Frigyes pfalzi választófejedelem leánya), a hannoveri választó felesége; *Mária Amália* hessen-kasseli

5 Tört. Tár, 1893. 84—91. Századok, 1900. 485—6.
6 Thaly, Rákóczi ifj., 79—80.
7 Századok, 1900. 493.
8 Rákóczi levele 1696 május 28-ikán. Thaly, Rákóczi ifj., 264.

tartománygrófné és *gróf Erdödy Györgyné* (Rákóczi Erzsébet), a ki a keresztvízre tartotta. Sárosvármegye bizonyára a nemzet nevében szólt, mikor július 4-ike táján a Sárospatakra érkezett Rákóczi előtt küldöttség útján tolmácsolta örömét «a Rákóczi-ház új bimbójának szerencsés fakadása felett». Feleségét, báró *Hellenbach* János híres selmeczi orvos tanácsára, már előbb a vihnyei fürdőbe vitte. A fürdőzés után a gyönge gyermeket egyelőre még Hellenbach gondviselése alatt hagyván, augusztus közepén mind a ketten hazamentek Sárospatakra. Ott azonban a fejedelem nem szívesen lakott, mert bántotta, hogy saját várában cs. kir. katonaság parancsol, mely őt magát is szemmel tartja. Átmentek tehát nagysárosi kasztélyukba, október vége felé pedig fölrándúltak Bécsbe, hogy hesseni Károlynak bemutassák első unokáját, fiukat.

Károly fejedelem látogatásának egyik czélja az volt, hogy Rákóczi római szent birodalmi fejedelemségét Lipót császárral és királylyal valahára elismertesse. Rákóczi ősei között öt Báthory és négy Rákóczi volt Erdély választott fejedelme s egynek, édesapjának, kivételével mindannyian uralkodtak is. A birodalmi fejedelemség címe a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1595 január 28-ikán adott császári diploma s az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem s III. Ferdinánd római császár közt 1645 augusztus 16-ikán kötött béke értelmében egyaránt megillette. Anyja ennek elösmertetésére már 1681-ben lépéseket tett s akkor, bár hasonló címet egyszerre hatan is kértek a császártól, bizonyára nem az illeték (23,365 r. forint) lefizetésén, hanem politikai tekinteteken múlt a dolog.[9] Hét esztendő mulva a gyermek kifakadt, mikor — felsőbb utasításra a — neuhausi kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a címhez[10] s még a nagy-

9 Thaly, Rákóczi ifj., 32—34.

10 Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a czímeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kanczellária pedig 1692 deczember 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 junius 30-ikán a munkácsi őrség is

kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a czímhez[10] s még a nagykorusításról szóló oklevélben is (1694) azt használta. Ez annál feltűnőbb, mert III. Vilmos angol király, III. Frigyes brandenburgi, Miksa Emánuel bajor, Ágost szász választófejedelmek stb. ugyanakkor fejedelemnek, testvéröknek, rokonuknak szólították. Házassága előtt egy hónappal (1694 augusztus 24-ikén) maga Rákóczi vette kezébe az ügyet s az udvarnál két év alatt három emlékíratban fejtegette kívánsága jogosságát. De midőn kért a Habsburgoktól, büszkén figyelmeztette őket, hogy anyai őseinek, a Báthoryaknak köszönhetik magyar trónjukat; apai ősei mint szerződő és hadviselő felek álltak szemben s ősei fejedelmi rangját négy nemzedéken át senki sem vonta kétségbe. Deczember 4-ikén kijelentette, hogy élni fog fejedelmi czímével. Ezt az udvar is hajlandó volt elismerni, de csak úgy, ha egy nevét viselő huszárezredet ajándékoz az uralkodónak. Rákóczi nem akarta pénzen megvásárolni öröklött jogát s a tárgyalásokat megszakította. Apósa sürgetésére csak most, novemberben újította meg kérését, a melyet Lipót császár és király ezúttal teljesített is, még pedig ellenszolgálatok nélkül, de csak saját személyére nézve.[11]

Azok, a kik jobban ismerték, ennél nagyobb dolgot vártak volna Rákóczitól. Azt remélték, hogy, mint sárosi főispán, maga

10 Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a czímeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kancellária pedig 1692 deczember 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 június 30-ikán a munkácsi őrség is anyjának ugyan mint fejedelemasszonynak, neki azonban csak mint méltóságos úrnak esküdött hűséget s 1687 január 14-ikén Kőrösy György is csupán méltóságos gyermeknek nevezte. (U. o. 26., 31.) Azonban az ötéves Rákóczit és nénje követét az 1681. évi soproni országgyűlésen már a fejedelmi helyre, mindjárt az ország zászlósai után ültették; ugyanazon évben b. Saponara ezredes mint cs. biztos Munkácson fejedelmet megillető tiszteletben részesítette s 1692-ben Bécsben Lipót király maga is a fejedelmek részére előírt szertartások közt fogadta.

11 A herczegi czím érdekes kérdésére nézve l. Thaly, Rákóczi ifj., 270—300. Jellemző, hogy Rákóczi mostohaapja, Thököly, 1688-ban szégyennek, gyalázatnak tartotta, hogy Esterházy nádor a római birodalmi herczeg czíme után eseng. (Szalay V. 427.) De Rákóczi egy nemzetközi szerződésben biztosított czímet követelt vissza!

is megjelenik az országos rendek gyülekezetében, mely Pozsonyban október 18-ika óta öt héten át tanácskozott a sérelmekről. Hitték, hogy a november 10-ikén kiadott leirat után, mikor a gyülekezetet törvénytelenül Bécsbe rendelték, azokhoz csatlakozik, a kik a lelkes Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetése alatt tiltakoznak a kormány alkotmánysértő reformtervei és az ellen, hogy ilyen életbevágó ügyeket országgyülésen kívül tárgyaljanak. Rákóczi azonban nem ment el Pozsonyba, sőt Bécsben sem

55. RÁKÓCZI HÁZA EPERJESEN.

vett részt a tanácskozáson, pedig elösmerte, hogy ez hivatalos kötelessége volna. Mulasztása annál meglepőbb, mert szinte lelkesedve írt az ellenzék magatartásáról és saját vallomása szerint az egybegyült mágnásoknál jobban ismerte a bécsi minisztérium nemzetrontó terveit, mivel sokat forgott a németek társaságában.[12]

A mikor a király a gyülekezetet feloszlatta, november végén Rákócziék is visszatértek Sárospatakra. Ott és Eperjesen több hónapot immár elösmert fejedelmi rangjuknak megfelelő fény-

[12] Önéletrajz, 74.

ben töltöttek. Rákóczi, mióta apa lett, a munkácsi herczegséggel és a pataki, regéczi, tokaji uradalmakkal mint egyedűli földesúr akart rendelkezni, a mi azonban ellenkezett a nénjével és sógorával 1692-ben kötött egyességgel és pörre vezetett. A bécsi udvar szívesen látta az atyafiságos szeretet megbomlását, mert azt hitte, hogy a pörlekedők anyagi tekintetben teljesen kimerülnek s politikai jelentőségöket s félelmességöket elvesztik. Ez a pör 1697 elején indúlt meg, a mikor Rákócziék Eperjesen olyan vígan farsangoltak. A fejedelem fölkeresett sok olyan bírót, prókátort és más befolyásos embert, a kikkel a pör érdekében érintkeznie kellett. Valamelyiknek a leánya — saját vallomása szerint — heves szerelemre gyujtotta és Báthory Gábor forró vére annyi csábító alkalom, dőzsölés, tánczvigalom, eszem-iszom közt — majdnem hatalmába kerítette.[13] Szívében azonban ezen az eperjesi farsangon minden másnál erősebb szenvedelem lángolt fel olthatatlanúl: *a honszerelem.*

II.

A PARASZTHÁBORÚ 1697-BEN.

Bercsényi Miklós gróf ungi főispán, az új tartományi főhadbiztos, 1697 januáriusában Tokaj helyett Eperjest választotta székhelyének. A «notable»-ok múltévi pozsonyi és bécsi gyűlésén az ellenzék vezetői közé tartozott s eperjesi házában a három Szirmay (István, András, Miklós), a három Vay (Ádám, László, Mihály), Radics András, Berthóti Ferencz, Keczer Sándor és mások gyakran keseregtek és tanakodtak a haza állapota fölött. A beszélgetést rendesen másra fordították, ha a németesen öltözködő Rákóczi megjelent köztük. Maga is észrevette, hogy az ország és a haza ügyeit senki sem merte szóba hozni előtte, mert nem tudták, hogy német ruhája hon-

[13] Önéletrajz, 54.

szerető magyar szívet takar.[1] Ezt leghamarabb Bercsényi vette észre, a kivel gyakran vadászgatott együtt. Ott, az erdők mélyében vagy a szabad mezőn, a hol kémeket nem láttak maguk körül, egyre bizalmasabban, őszintébben közölték egymással gondolataikat; kölcsönösen elpanaszolták keserűségeiket, szomorúságaikat s keresték a segítség módját. Isten után bizonyosan Bercsényi műve volt, hogy a fejedelem napról-napra jobban felfogta, átérezte hazája nyomorúságát s hogy szívét, elméjét nagy dolgokra hajlította. Megerősítette abban a hitében, hogy hazája és ősei tekintélyénél fogva egyedül ő adhat irányt az egyformán gondolkodók szándékainak; csak ő szerezheti meg a külföldi keresztény uralkodók barátságos támogatását. Neki kell helyreállítania az 1645. évi linzi (nagyszombati) békét, a melyet a politikai és vallásszabadság biztosítására dédapja, I. György erdélyi fejedelem kötött III. Ferdinánd királylyal. Mivel azonban az akkor biztosított szabadságokat a hatalom később jobbadán eltörölte, azoknak visszaszerzésére egyedül ő fordúlhat a franczia és a svéd királyokhoz, kik dédapjával az utódokat is kötelező szövetséget kötöttek.[2]

Thököly török fogsága óta a nemzetet egyik csapás a másik után érte. Thököly ugyan pár hónap mulva kiszabadúlt, de Munkács feladása után alig maradt 2—3000 embere. Buda elfoglalása után a kuruczok jobbadán elfogadták a király kegyelmét. Apafi, erdélyi fejedelem, vagy inkább első minisztere, Teleki Mihály, szintén szabadúlni vágyott a török pártfogás alól. 1686-ban hadi szövetségre lépett I. Lipóttal, a ki azonban beküldte hadait s valósággal elfoglalta a fejedelemséget. Magyarország szabadságát is nyiltan el akarta kobozni. Buda visszavétele s Erdély elfoglalása után 1687-ben Pozsonyba országgyűlést hirdetett, de megfélemlítésére Eperjesen «borzalmas és Nero ideje óta hallatlan» vérpadot engedett fölállítani, hogy eltegye láb alól a gyanúsakat, kiket arról vádoltak, hogy

[1] Önéletrajz, 54.
[2] Önéletrajz, 75.

Rákóczi édesanyjával leveleztek. Rákóczi meg volt győződve, hogy az udvar ezzel az örökös királyság útját akarta egyengetni. «Gyászolnak az özvegyek és az árvák, megfosztatván édes szüleiktől — szólt a nemzethez 1703-ban. — Elszedték a Gabiusok főbb fejeit és sokaknak kiontott ártatlan vére az Ábelével együtt az egeket verdesi . . . .» Pozsonyban a rendek ily körülmények közt tanácskoztak Józsefnek megkoronázásáról és az örökös királyság megalapításáról. Az ellenzéki Draskovics országbíró hirtelen halála, talán megmérgeztetése, minden ellenmondást elnémított. Elfogadták az örökös királyságot s eltörölték az Aranybulla záradékát, melyben II. Endre, «az az igazán bölcs király» a törvénysértő királyokkal szemben hűtlenség bűne nélkül való ellenállásra adott jogot a nemességnek. A segély és az adó megajánlására már nem került a sor. Nagyságát az udvar szabta meg; a hadbiztosság, a katonasággal egyetértve, vetette ki a vármegyékre s a nyomorúlt néptől hallatlan és barbár módon zsarolta ki. Ezt még bűnökkel is tetézte. Ha a szegény ember fizetni nem tudott, szemeláttára gyalázták meg a feleségét. Másokat halálra vertek s a nyomorúság és rossz bánás miatt panaszkodókat eltették láb alól. A panaszokat ugyan megvizsgálták, de egyetlen német katona szavának is többet hittek, mint valamennyi magyar ember tanúskodásának. A közkatona a népen, a tiszt a nemességen hatalmaskodott; s a tiszt szemet hunyt a közkatona, a tábornok a tiszt garázdálkodásainak hallatára. A rombolás munkájára az egész katonaság összeesküdött. Mindez gyökerestül felforgatta az ország törvényes kormányzatát. A vármegyék fő- és alispánjai, tisztviselői nem végezhették tisztöket; a ki mégis buzgólkodott, azt rebellisnek csufolták s néha meg is verték. Az udvarhoz hiában fordúltak följelentésekkel, folyamodásokkal. A kizsarolt nép el sem viselhette a sürgetésekkel, megkeresésekkel járó újabb költségeket. A hadbiztosok valóságos hárpiák voltak, a kik a nemzet megrontására törekedtek; a németektől, magyaroktól egyaránt megfizettették magukat s a népnek és a vármegyéknek

iszonyú uzsorára kölcsönöztek pénzt. A helyőrségek parancsnokai a vár körül egy ágyúlövésnyi távolságban földesuraknak tekintették magukat; korcsmákat, mészárszékeket, vámházakat tartottak a körön belül eső nemesi kuriákon s mások jobbágyait erőszakosan hajtották el robotolni. Uraknak ugyan a nemeseket nevezték, de birtokaik jövedelmét a németek tették zsebre.

58. MAGYAR PARASZT.
(Egykorú fametszetről.)

Rákóczi ilyennek találta a helyzetet,[3] mely az utolsó tíz esztendőben egyre rosszabbodott. Magát is azok közé számította, a kik «ha gottlinyelven nem beszélnek, önön honukban meg nem élnek». A híres eperjesi farsang végén (1697 febr. 20.) igazán hamut hintett a fejére s búcsút mondott a gondtalan életnek. Sárospatakon töltötte a nagyböjtöt; ott ünnepelte huszonegyedik születésenapját s a husvétot; de a helyőrség apró zaklatásait, alkalmatlankodásait megunva, április 21-ikén udvarával együtt Szerencsre ment át, hol az események csakhamar figyelmeztették végzetére.

Bercsényi akkor már nagy titokban értesítette legbizalmasabb barátait a Rákóczi lelkében végbement változásról, rejtettebb gondolatairól, mik a beavatottakat rendkívüli öröm-

3 Önéletrajz, 54—57. és 72—73. A jobbágyok akkori viszonyairól l. Liczney János: Iter Oeconomicum, 1707. V. ö. Acsády, Magyarország Budavár visszavétele korában, 172—197. Gray-Gebhardi (Weltgeschichte, LIII. kötet, 400.) a parasztság elnyomásáért az alkotmányt teszi felelőssé s az udvart védelmezi.

mel töltötték el.[4] A nép, a melynek olyan áldottlelkű földesura volt, ösztönszerűen benne reménykedett. Jobbágyai, szabadosai már hónapok óta titkos összejöveteleket tartottak az ő regéczi erdeiben, hegyeiben, de vadászatai közben sohasem háborgatták panaszaikkal. Mozgolódásuk nem maradhatott rejtve, azonban megállapodásukat erős esküjök következtében titokban tartották. Május közepén egy nemes költő az ő nyomorúságukat is megsiratta. Csüggedezve kérdezte, hol van a magyar szabadság, hol van az igazságos Mátyás, hol van István király, a magyarok tündöklő napja, ragyogó csillaga? Eltűntek; s a nemzet idegenek rabja lett. Thököly szerencsétlensége óta nincs, a ki vezesse; nincs, a kihez fejét a nyomorúlt magyar nép lehajtsa, a ki szívét, lelkét fölemelje, előbbi koronáját megadja.[5] A szegény nép azonban máris hitte, hogy *van* ilyen tündöklő napja, ragyogó csillaga. Nem remélhette, hogy dúsgazdag földesura önként álljon az élére; de bízott benne, hogy kényszerítheti rá. Mert hiszen «akárhova bujdossék előle, a Rákóczi-nevet a Száva vize se mossa le róla: a vér nem változott vízzé».[6]

Tokaji Ferencz, a regéczi vár egyik volt hajdúhadnagya, most bujdosó kurucz, maga mellé vett olyan elszánt embereket, mint Szalontai János, Kabay Márton református pap stb., és titokban szervezte velök a népet a regéczi, majd a szalánczi erdőkben. Július elsején[7] egyszerre három helyen tört a németekre: Tokajt, Sárospatakot elfoglalta, a sátoraljaújhelyi vásáron a pataki főkapitányt és harmincz emberét levágta. Thököly ezeres kapitányának nevezte magát, de a bujdosó fejedelem helyett Rákóczit akarta vezérré tenni. Rákóczi június 26-ikán feleségével és egész udvarával három napig vadászott a Tokaj közelében levő balsai erdőben. 29-ikén visszatért Szerencsre s onnan július elsején hajnalban éppen nekikészült, hogy vadászatra menjen át Patakra,

4 Önéletrajz, 75.

5 Thaly, Adalékok, I. 272—3.

6 Szirmay István Rákóczi Erzsébetről. Századok, 1900. 486—7.

7 Gray-Gebhardi szerint (Weltgesch. LIII. 407.) 1697. június 1. fegyverre szólított minden magyart a szabadság védelmére.

hol másnap Sarlós Boldogasszony ünnepét akarta megülni, mikor két jobbágya sürgős kihallgatásra jelentkezett. Hírül hozták, hogy Thököly kuruczai elfoglalták tokaji és pataki várait, most pedig őt magát is hatalmukba akarják ejteni. Rákóczi mindezt hihetetlennek gondolta s letartóztatta a két jobbágyot; de mégis rendbe szedte udvarát, hogy meglepetés ne érje. Pár pillanat mulva a Tokajról menekülő németek már megerősítették a híradást. Hirtelen befogatott a nők hintajába, maga pedig feleségével együtt lóra ült, hogy könnyebben menekülhessen.

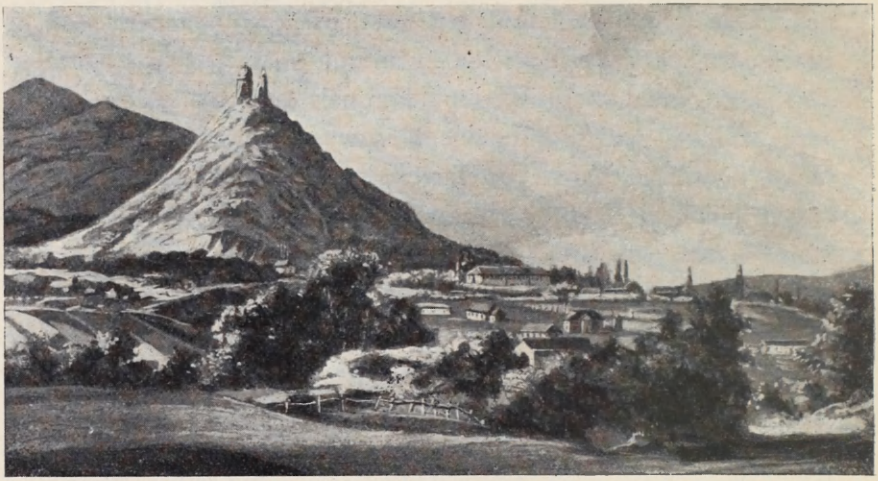

59. A SZALÁNCZI VÁR ROMJAI.

A fölkeléshez, forradalomhoz nem értvén, nem szerette volna, hogy elfogják s mint a támadás vezérét tüntessék fel a különben is gyanakodó bécsi udvar előtt. Elhatározta, hogy egyenesen a németek kezében levő Kassára menekül, hol *Nigrelli* Oktáv őrgróf, Felső-Magyarország hadparancsnoka, két esztendő óta meghitt barátja volt s olaszul nem-egyszer levelezett vele. A fölkelők azonban már elállották az odavezető útat s így a németeknek egy másik várában, a borsodvármegyei Szendrőben akart meghúzódni. Ennek a várnak kapitánya olasz volt:

Guadagni Sándor őrgróf, 1684 óta egy ifjú magyar asszony, Forgách Dorottya grófnő ura s 1687 óta magyar honfiú, a ki megesküdött, hogy a szent koronát és az ország törvényeit mindhalálig védi.[8] Most azonban attól félt, hogy Rákóczi maga is a fölkelőkkel tart és csellel akarja elfoglalni Szendrőt; becsukatta tehát előtte a kaput. A fejedelem ennek következtében a védtelen városba szorult, hol a kuruczok minden pillanatban elfoghatták. Másnap délben kémei hírül is hozták, hogy Patak felé küldött társzekereit már csakugyan utolérték, de nem bántották. Még fedezetet is adtak mellékök s úgy kísérték be rendeltetésök helyére, Patakra, hova őt magát is várták, hogy közéjök álljon. Rákóczi azonnal megírta Nigrellinek, miért nem kereshetett nála s miért nem talált Guadagninál oltalmat; harmadnap pedig (július 3.) Szendrőről tovább menekült saját, rohamosan növekedő népszerűsége elől.

A tornai és szepes-gömöri hegyek déli tövében mindenütt nyugati irányt követve, először is Selmeczbányára igyekezett, báró Hellenbachhoz, hogy pénzt kölcsönözzön tőle bécsi útjára. Szerencsről ugyanis oly gyorsan kellett indúlnia, hogy pénzzel egyáltalán nem láthatta el magát; a fölkelők pedig, kik többnyire saját jobbágyai voltak, azóta elfoglalták várait, uradalmait és azokat csak mint vezéröknek adták volna vissza. Ki kellett futnia a hazából, ha a németekkel elhitetni akarta, hogy nincs része a felkelésben; maradnia, ha a nemzet bizalmát eljátszani nem kívánta; egyelőre pedig magyar és német elől egyaránt rejtőzködnie. A vele levő egyetlen hintóban gyermekét s a dajkát helyezte el; ő maga feleségével és kiséretével együtt lóháton tette meg az egész útat. Felesége folytonosan gyöngélkedett ugyan s ura aggodalommal látta törődöttségét; de büszke volt reá, hogy igazán férfias lélekkel tűrte a bajokat s kitartott éjjel-nappal a lovaglásban. Csak annyi pihenhetett, a mennyi okvetlenül szükség volt az utasok és a lovak erejének helyre-

[8] Életrajza Széchy Károlynál: Gróf Gvadányi József, 29—39.

pótlására. Sietniök kellett, mert a fölkelés híre gyorsan terjedt s a németeket gyűlölő nép az előttük álló vidékeken is bizonyosan csatlakozott volna a kuruczokhoz. Rákóczi egy perczre sem veszítette el nyugalmát, béketűrését; a reá nehezedő bajok közt csendesen dúdolgatta Szent Ambrus himnuszát, a Te Deumot.[9]

Negyednap, július 6-ikán este érkeztek Selmeczbányára, hol néhány napot akartak pihenni. Másnap szolgái az összeszakadozott szerszámok és saját dolgaik rendbehozásával bajoskodtak, mikor délben, éppen ebéd idején, az útczán nagy lótás-futás támadt. A lakosok fejöket vesztve kapkodták össze értékesebb holmijokat, hogy a bányákba, aknákba, barlangokba rejtsék el; a bátrabbak pedig fegyverkeztek, mert híre futott, hogy a kuruczok a városra rontanak. Úgy hitték, Rákóczi menekülése hozza őket nyakukra s most lármásan követelték: tartóztassák le a fejedelmet s adják ki a fölkelőknek, hogy kegyelmet nyerjenek tőlük. A fölkelők közeledését a várból újabb ágyúlövés jelezte. Rákóczi abban a veszedelemben forgott, hogy nem menekülhet tovább, mert lószerszámai szanaszét voltak a városban a mesterembereknél, szolgái elszéledtek s a gyermekkel sem lehetett olyan könnyen mozdúlni. Végre is báró *Hellenbach* adott egy kocsit a fejedelemné holmijának szállítására s nagyjából a hintót is rendbehozták a gyermek és dajkája számára. Báró *Thavonat* Lajos Albert kamaragróf száz aranyat kölcsönzött Rákóczinak, a ki a nép szidalmai és fenyegetései közt estefelé kiséretével együtt elhagyhatta a barátságtalan várost. A Szélakna felé vezető mélyen bevágott hegyi útakon alig haladtak 2—3 kilométert, a hintó összetört s a mögötte járó kocsi elől elzárta a mély és szoros útat. A hintó helyreállítására és fedezésére Rákóczi Vissenacque lovászmestert néhány lovassal oly parancs mellett hagyta vissza, hogy ha a kuruczok közelednek, a gyermeket ölbe kapják s lóháton hozzák

9 Az Officium Rákóczianumban 30—31.

utána. Ő maga feleségét úttalan hegyi utakon és ösvényeken kísérte tovább az éjszaka és a sziklák vak homályában. Bizonyosan nagyobb gondok közt, mint mikor harmadéve Pisától Genovába menve, vagy pedig a Semmeringen átkelve, vakmerő hegyi utakon kísértette az Istent. Elül a vezető ment, utána Rákóczi, majd felesége. A kantár szárát a ló nyakába vetették. A sürű fák alacsony lombjai miatt csak előrehajolva ülhettek s ha egyik a másiktól kissé elmaradt, fütytyel adott jelt magáról.

60. SELMECZBÁNYA.

Ilyen keserves éjszaka után július 8-ikán még napkelte előtt jutottak el Kistapolcsányra, kedves nagynénjök várába. Alig jutottak be a kapukon, a közellevő várakból második ágyúlövés jelezte a kuruczok közeledését. Rákóczi elhatározta, hogy felesége kimerültsége következtében itt marad a harmadik ágyúlövésre is, melyet az ellenség megpillantásakor szoktak tenni. Különben is meg akarta tudni, mi történt fiával a törött hintón; mert vagyona és jövendője elvesztésénél jobban aggasztotta a gyermek sorsa. Nagynénje szintén nyugtalankodott e miatt s talán szemrehányásokat is tett. Annál nagyobb lett az örömük, mikor

estefelé Vissenacque a kijavított hintón jó egészségben és sértetlenül adta át szüleinek «szerelmök zálogát». Egyúttal hírül hozta, hogy a tegnapi riadalmat rémlátás okozta. Báró Thavonat kéme ugyanis messziről óriási port látva, azt hitte, az ellenség közeledik, pedig csak egy gulya tért hazafelé. A kém lóhalálában vágtatott be a városba, ordítozva hirdette az ellenség jöttét. Mikor lovával felbukott s vérezni kezdett, az útczai nép azt hitte, az ellenség sebesítette meg s még jobban megbódúlt. Pár órával Rákócziék távozása után kiderülvén, hogy az egész csak vaklárma, Vissenacque is nyugodtan intézkedhetett a hintó helyreállításáról.

A környéken akkor a brandenburgi választófejedelemnek négy ezrede állomásozott s így a menekülők biztonságban érez-

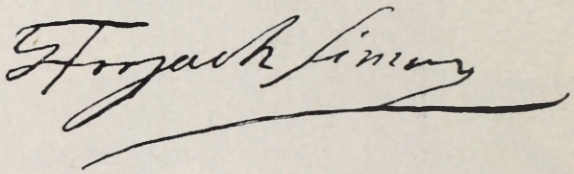

61. GRÓF FORGÁCH SIMON NÉVALÁÍRÁSA.

hették volna magukat. Nagynénjök is erősen marasztotta őket; Rákóczi azonban mentül hamarabb Bécsben akart lenni, hogy a vádaskodásoknak elejét vegye. Pedig szeme előtt lebeghetett nagyapja, Zrínyi Péter, a kit egy (majdnem egészen olyan körülmények közt megtett) bécsi út a vérpadra vezetett. Július 9-ikén hintóban folytatta útját.[10] Másnap csak feleségét és kis fiát küldte tovább, ő maga pedig egyelőre Galgóczon maradt gróf Forgách Simonnál, hogy a fölkelés állásáról híreket halljon.

10 Rákóczi határozottan mondja (Önéletr. 62.), hogy Tapolcsányban csak egy napot töltött s másnap már tovább indult. Thaly ezt (Rákóczi ifj. 323.) tévedésnek tartja, mert július 21-ikén még Tapolcsányban volt. Azonban ha ott csakugyan két hetet pihent, akkor újabb nehézség támad a kronológiával; mert július 21-ike után ment Tapolcsányról Bécsbe. Ott a királynál, miniszereknél stb. látogatásokat tenni s augusztus 4-ikén ismét Eperjesen lenni: nagyon hajszolt út lett volna. A sietségnek most volt oka, mikor úgyszólván az alibit, a fölkeléstől való távollétet kellett Bécsben bizonyítani. Július 21-ikén Rákócziék mindenesetre Tapolcsányban voltak, de már hazatérőben Eperjes felé.

A városban sétálgatva, hallotta is német tisztektől, hogy a kuruczok — állítólag báró Petrőczi Istvánnak, Thököly tábor-

62. BÁRÓ PETRŐCZI ISTVÁN.

nokának vezetése alatt — már az ő állomásuk, Likava és Árva várai alá érkezvén, az őrség őket küldte Bécsbe jelentést tenni

és segítséget kérni. Rákóczi nem kételkedett szavaikban s lovait és cselédjeit gróf Erdődy szomszédos uradalmába küldve, 11-ikén postán maga is Bécsbe indúlt.

Bécsben először Kollonicsot kereste föl, kinek tanácsára mindjárt kihallgatást kért a királynál. Őszintén elbeszélte hirtelen útazása okát; elmondta, hogy javainak elvesztése következtében inséges helyzetbe jutott és segítséget kért. A bécsi udvart meglepte jövetele. Hiszen ha a fölkelők élére áll, a hadjárat sikerét nagyon megnehezíti, talán lehetetlenné is teszi. A régi kuruczok nagy elkeseredésökben nagy számban csatlakoztak volna új vezérökhöz abban a pillanatban, mikor Drinápolyból hatalmas sereggel maga II. Musztafa szultán jön Nádorfejérvár alá, hogy ott vívja meg a döntő csatát. A császári sereg ily körülmények közt nem fordúlhat a felvidéki parasztok ellen, kiknek fölkelése az egész országot magával ragadja, ha Rákóczi vállalja el a vezetést. Ő bizonyára összeköttetést teremt Thökölynek a délvidéken portyázó kuruczaival, sőt magával a szultánnal is, ki Nádorfejérvár alól ilyen biztató jelenségek után egyenesen Budavár visszafoglalására mehet. A bécsi udvart jobban aggasztotta a fölkelés, mint a törökök részéről fenyegető veszedelem.[11] Nagy gondtól szabadúlt meg, mikor előtte Rákóczi maga jelentkezett s mikor megtudta, hogy Petrőczi sincs a fölkelők közt. Kitűnt, hogy a fölkelésnek nincs félelmetes vezére s hogy a nemesek nem csatlakozhatnak oly mozgalomhoz, mely már az első napokban közönséges parasztlázadásnak bizonyúlt. A vármegyék kétségtelenül másképen fogadják Rákóczi fölhívását, mint a Tokaji Ferenczét, a kit voltakép még csak Rákóczi jobbágyai követtek. A mozgalom sorsa is Rákóczi uradalmaiban dőlt el. Bercsényi mint tartományi főhadbiztos, a király megbízásából már július 14-ikén fegyverre szólította a tiszamelléki vármegyéket az «inkább zenebonás, mint ellenséges népnek lecsöndesítésére» s a király nevé-

[11] Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 97.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

ben kegyelmet igért a megtérőknek. Akkor azonban már gróf Pálffy János és herczeg Vaudémont Károly Tamás tábornokok s báró Ritschan és Mihályi Pál Deák ezredesek megindúltak a fölkelők ellen s ez utóbbiak a Haragod mezején, Rákóczi kedves vadászterületén, június 6-án és 9-ikén szétverték a számosabb, de rosszúl fegyverzett parasztokat. A kettős győzedelem hírére gróf Kinszky első miniszter legegyszerűbbnek tartotta volna, hogy kiirtsák a Bécsben éppen együttlevő Rákóczi-családot, a Habsburgok örökös ellenségét, különben a lázadás még mindig tovább terjedhet, vagy új lángra gyúlhat. Rákóczi viszont (egyrészt attól tartva, hogy a császáriak most már az ő várai ellen fordúlnak s ingóságait zsákmányra bocsátják, másrészt pedig hogy — mint sárosi főispán — a közrend alkotmányos helyreállításában és a szegény nép érdekeinek megvédésében részt vegyen), engedelmet kért és kapott a királytól, hogy visszatérjen Magyarországba és Vaudémont herczeggel érintkezzék.

Csupán két szolga kíséretében hegyi ösvényeken a legnagyobb gyorsasággal kelt útra. Némi pihenőt tartott július 21-én Kistapolcsányban, hol magát, feleségét és kis fiát fölvétette a nagynénje pártfogása alatt álló «Mária-társaságba»,[12] de Mária Magdolna másnapi ünnepét már aligha ülte meg ottan. Csakhamar értesült, hogy Vaudémont július 17-ikén Tokaj városát elfoglalta. A katholikusok Rákóczi udvarházában misét hallgattak s imádkozva várták végzetöket; a katonák senkinek sem irgalmaztak, még a csecsemőknek sem. «Dulce est pro patria mori», felelte Vaudémont fenyegetéseire Kabay Márton, kabai pap. Másnap a herczeg Tokaj várát is megszállhatta, mert Tokay Ferencz, a németek éberségét kijátszva, éjjel az egész helyőrséget átköltöztette a Tiszán. Vaudémont katonái éppen akkor vették körül Sárospatakot, mikor Rákóczi Eperjesre érkezett. Jöttét a fejedelem azonnal jelentette a herczegnek, a kitől kíséretet és Nigrellinek, a kitől tanácsot kért. Néhány

[12] Századok, 1871. 431. Mind a három név Rákóczi saját kezeírása.

óra mulva Nigrelli megírta neki, hogy jobb szerette volna, ha Bécsben marad és onnan nézi az itten végbemenő eseményeket. Ezalatt Szalontai János az őrség egy részével kimenekült Sárospatakról, a hajdúk másik része azonban helyt állott és csak föltételek mellett adta át a várat. Vaudémont, a föltételekkel nem törődve, karóba húzatta, akasztatta a kuruczokat, katonái pedig elrabolták Rákóczinak ott talált kincseit, melyeket a tolvajoknak csúfolt szegény jobbágyok becsületesen megőríztek. Az a kímélet, a melyet földesuruk vagyona iránt tanúsítottak és néhány vallomás megerősítette Vaudémont herczeget abban a föltevésében, hogy a fölkelés értelmi szerzője maga Rákóczi, a ki azonban az utolsó pillanatban épp úgy cserben hagyta híveit, mint nagyapja most huszonhat éve. Eperjesen és Kassán Nigrellinél tett látogatásakor Rákóczi észrevette, hogy a nemesség szökésnek tekintette bécsi útját s őt okolja a nép dúlásai miatt.

Pedig kétségtelen, hogy Rákóczi tartózkodásának oka nem saját személye volt (hiszen Bécsben nagyapja sorsa várhatott reá), nem is vagyona mentése (hiszen azt jobbágyai és a németek egyenes boszúállásának egyaránt kitette), hanem az, hogy csak néhány hónapja pillanthatott be a közállapotokba s még nem érzett elég készültséget magában a politikai vezetésre. A mostani válság idején Rákóczit Bécsben is, Ungváron is megbízhatatlannak, mert határozatlannak tartották. Olyanformán gúnyolták, mint tíz esztendő mulva ő gúnyolta gróf Esterházy Antalt: «Mindnyájan készen vagyunk a halálra, csak — meg ne öljetek!» A megfejtés kulcsa azonban Rákóczi húsz év mulva tett nyilatkozatában van: «Annyira habozók az ember gondolatai, olyan kevéssé ösmeri önmagát s annyira hasznos neki a balsors, hogy saját cselekedeteiben sem bízik.»[13] És valóban, ezen mozgalom után csak négy esztendővel adhatott hálát az Istennek, hogy «elhatározásában megerősítvén, nem kellett törődnie többé a halál és az erőszak veszedelmével».[14]

[13] Arch. Rákóczianum, II. 548.
[14] Önéletrajz, 369.

A paraszthábor mégnem ért véget s a bujdosó kuruczokat Rákóczi szalánczi és regéczi erdőségeiből, utolsó menedékhelyeikről kellett összefogdosni.[15] Ennek és a megtorlásnak az a színe volt, mintha Vaudémont herczeg egyenesen Rákóczi ellen viselt volna háborút. Kassán Nigrelli, majd Marsigli grófok figyelmeztették Rákóczit, hogy Vaudémont herczeg följelentést tett ellene s ha táborába megy, biztosan elfogatja.[16] Rákóczi tiltakozott a hamis vádak ellen, de nem tartotta tanácsosnak, hogy ártatlanságában bízzék. Tudta, hogy «a bécsi udvarban spanyol nézetek uralkodnak» s a folytonosan gyanakvó miniszterek közöl legfeljebb Strattmannban bízhatik, míg gróf Kinsky Ulrik, Kollonics és mások lázadónak tartják. Augusztus 8-ika táján tehát, Eperjesről csupán a makoviczai várba, nénjéhez rándúlván ki két napra, a lehető leggyorsabban visszatért Bécsbe. Menegatti Ferencz jezsuita-atya (a király gyóntatója) útján a királynak, egy más befolyásos ember útján pedig Kinskynek azt az ajánlatot tette, hogy minden kellemetlen eshetőség elkerűlése végett hajlandó magyarországi örökös birtokait elcserélni egy német-római birodalmi vagy ausztriai herczegségért.

Később, nagy viharokban megedzve, szégyelte kishitűségét s hogy nem bízott erősen az Istenben. Megvallotta, hogy a jövendőt akkor saját egyéni körűlményeihez és vágyaihoz mérte; légvárakat épített, álmodozott s lelke a tenger hullámaihoz hasonlóan háborgott. A király nevében őt Menegatti Kollonicshoz utasította; Kinsky pedig azt izente, hogy a dolgok mai állásában csakugyan legokosabb kegyelmet kérnie. Az udvar tudja, hogy levelezett és összejátszott az uralkodóház külföldi ellenségeivel s iratok bizonyítják, hogy jobbágyai lázadását ő maga szitotta. Ha minderről töredelmes vallomást nem tesz, a király mindenesetre lefoglalja jószágait. Rákóczit ez a válasz nagyon felháborította; de mielőtt válaszolna, előbb Kollonicsot kereste

[15] U. o. 132.

[16] Vaudémont kegyetlenségeiről Cserei, Tört. Tár, 1906. 543.

föl, hogy tőle magától hallja a király akaratát. A bíbornok megnyugtatta, hogy a király igen kegyesen vette ajánlatát, de nem fogadhatja el. Egyrészt azért, mert sem a birodalomban, sem Ausztriában nincs a kincstárnak hasonló terjedelmű birtoka; s másrészt mert érdekében áll, hogy megmaradjon Magyarországban, hol több szolgálatot remélhet tőle.[17] Rákóczi tudván, hogy a két államférfiú egymásnak esküdt ellensége, tudatta a bíbornokkal, hogy mikor köszönetet fog mondani a királynak, egyúttal panaszt emel Kinsky sértő bánásmódja és nyilatkozata miatt. Magának Kinskynek pedig megizente, hogy többé ne tegyen előterjesztést a királynak, a kitől már kedvező választ kapott s megtudta, hogy jobban vélekedik felőle, mint minisztere.

A minisztert boszantotta az izenet, mert kitűnt, hogy Rákóczival nem tehet úgy, mint II. Apafi Mihálylyal, a kit hasonló fenyegetések közt vett reá a fejedelemségről való lemondásra és birtokai elcserélésére. Néhány nap mulva a király kihallgatáson fogadta Rákóczit és kegyes szavaival maga is megnyugtatta. Lipót királynak — ahogy egy esztendő mulva Villars franczia követ jellemezte,[18] — sok jó tulajdonsága volt: szellemes, igazságos, jámbor, vallásos, az ügyek iránt folytonosan érdeklődő, a kiben jóformán csak azt lehet hibáztatni, hogy nem elég határozott. Rákóczi szerint is jó és igazán istenes életű volt, de nagyon hallgatott minisztereire, a kik közül Kinskyvel ő most úgyszólván nyilt ellenségeskedésbe lépett. Elhatározta tehát, hogy egyelőre odahagyja Bécset s gróf Batthyány rohonczi várában tölti el a telet, hogy fondorkodó ellenségeitől távol nyugodtabban éljen. Ott értesült, hogy Vaudémont herczeg, a főhaditanács rendeletére, augusztus 14-ikén odahagyta az ő uradalmait és része volt (szeptember 11.) a zentai diadalban, melylyel Jenő savoyai herczeg a török hadjárat sorsát eldöntötte.[19] Most már a Rákóczi regéczi és szalánczi

17 Önéletrajz, 66. és 71.

18 Palma, Notitia rerum Hung. III. 249. Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 415.

19 A fölkelés története Rákóczi Önéletrajzában, 54—70. Thaly, Rákóczi ifj. 301—343. Thaly, Bercsényi, II. 173—213. Thaly, Adalékok, I. 275—284. Feldzüge des Prinzen Eugen, II. 94—99.

erdeiben bujdosó kuruczok sem remélhetvén segítséget a töröktől, október vége felé Szalontay vezetése alatt keresztülvágták

63. SAVOYAI JENŐ.

magukat s Bukovinába menekültek, hogy török földön várják meg, mikor szólítják őket haza a szabadság védelmére. Tokay

és Kabay a spielbergi vár tömlöczébe kerültek. Négy hónapi küzdelem után véget ért a fölkelés, a melynek reménye Rákóczi, serege Rákóczi jobbágysága, harcztere Rákóczi birtoka, ára a Rákóczi iránt való bizalmatlanság s következése újabb elnyomás volt.[20]

III.

HÉTKÖZNAPOK.

(1697 – 1700.)

Rákóczi 1697-ben Nagyboldogasszony napja táján családostúl leköltözött a vasvármegyei Rohonczra, hol gróf Batthyány Ádám horvát bán kastélyában — megszakításokkal — körülbelül egy esztendőt töltött. Ott, a csendes hienczek közt, az ország legnyugatibb részében, Ausztria határán, saját jószágaitól távol, a föltétlenül királypárti bán vendégét nem vádolhatták, hogy izgatni akarja a népet, a melylyel «ezen az ösmeretlen vidéken» egyáltalán nem érintkezett. Pedig életének sok ábrándos emléke fűződött ehhez a kedves helyhez. Még csak huszonegyesztendős múlt; nem csoda, ha igazán szenvedései közt látta és szerette meg feleségét. A fejedelemasszony egy idő óta gyakran betegeskedett s oly súlyosan, hogy vissza kellett vinnie Bécsbe, hová maga is többször felrándult. Egy alkalommal már a halotti szentséget is feladták neki és fölgyógyulásáról lemondva, Rákóczi keservesen megsiratta. Felesége erős és férfias lélekkel viselte el a közelgő halálfélelmet s atyja és ura könnyein meg nem indúlva, azt mondta, inkább szeretne meghalni, mint élni. Rákóczi sokat és buzgón imádkozott életben maradásáért.

Valószínű, hogy régi ellensége és rosszakarója, gróf *Kinsky* Ferencz cseh főkanczellár és titkos tanácsos, ez alkalommal heves szemrehányást tett neki, hogy felesége miatt a falut elhagyta s újra megjelent Bécsben; Rákóczi vallomásaiból

[20] Erről Rákóczi, Önéletr. 65–66.

csak annyit tudunk, hogy éppen ekkor hevesen összetűztek.[1] A fejedelem azonban ezúttal nem tért vissza Rohonczra, hanem leutazott Sárosvármegyébe, már csak azért is, hogy, a király parancsához képest, Bercsényivel együtt intézkedjék a lengyel határok miatt való villongásokban, a melyekben jobbágyai is résztvettek.[2] A vármegyében kevés bizalommal találkozott, mert a tavalyi parasztmozgalomban tanúsított magaviselete a nemes-

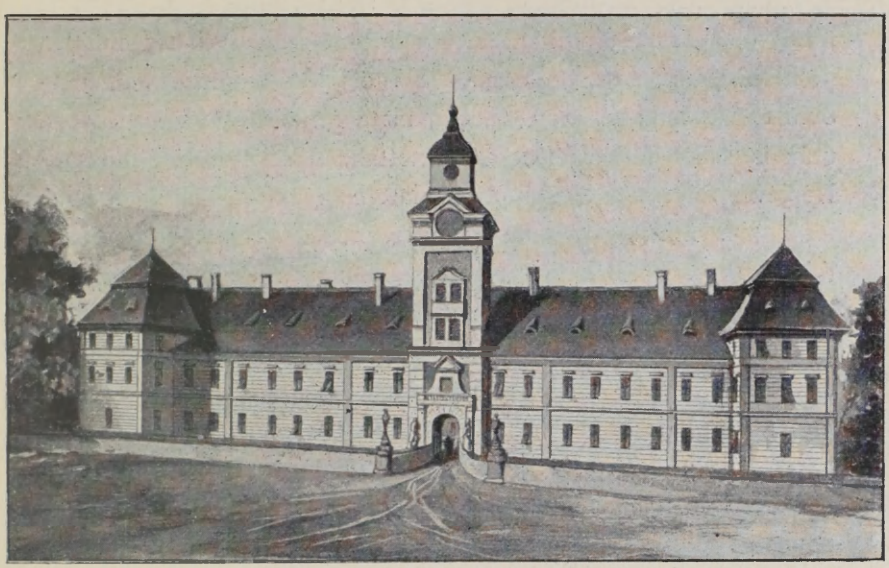

64. A ROHONCZI VÁRKASTÉLY

séget tartózkodóvá, idegenkedővé tette iránta.[3] Hiszen Bécsben azt mondta volna, hogy «ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná onnan s elvetné!»[4] Azt pedig itthon is

[1] Rákóczi (Önéletrajz, 70—71.) szerint Kinsky összetűzésük után talán egy évvel halt meg. Ha az 1697. augusztusi jelenetre gondolt, úgy másfél évet kell vala mondania; mert Kinsky 1699 februárius 27-ikén hunyt el. (Wurzbach, Biogr. Lex., XI. 280.) Rákóczi azonban 1698 februárius 24-ikén már Nagysáros on volt s onnan csak május végén tért vissza Bécsbe (Thaly, Rákóczi ifj. 344.); így tehát bécsi újabb összezördülésök februárius közepén történhetett. Más különben nincs adat (u. o. 343—5.), hogy Rákóczi 1697 augusztus közepén túl 1698 május végéig Bécsben lett volna.

[2] A király 1697 deczember 4-iki rendelete. Thaly, Bercsényi, II. 215—6.

[3] Önéletrajz, 75.

[4] Cserei históriája (1852. kiad.) 315.

mindenki láthatta, hogy német (helyesebben spanyol) ruhában jár, idegen az életmódja, minden szokása, udvara s a vadászatokon kivül egyéb iránt alig érdeklődik. Rákóczi legjobban érezte helyzete visszás voltát. Tudta, hogy veszedelmes volt Bécset elhagynia s birtokain időznie; de azt is, hogy fölöttébb terhes Bécsben laknia. A téli szálláson levő katonaság tönkretette jobbágyait. Rendkívül elszomorodva hallgatta panaszaikat, de egyelőre nem segíthetett rajtuk.[5] Sejtve, hogy magának a királynak parancsából kémek követik,[6] még mindig került minden politikai érintkezést, de vármegyéje ősi jogait mindenben megóvni törekedett; pl. *Usz* Gábort, kit a rendek a király tilalma után is újból főjegyzőnek választottak, föleskette és beiktatta.[7] Nénjével folytatott osztálypöre miatt is gyakran kellett időznie jószágain. Ezt a pört, ahogy hitte, nénje az udvari emberek titkos tanácsa szerint, az udvar s különösen gróf Kinsky fondorkodására még 1696 őszén indította ellene. Nénjét a vagyonnak csak úgynevezett leánynegyede (quartalitium) illette meg; ő azonban, az ingóságok 1695. évi osztályához hasonlóan, az ingatlanok felét is természetben követelte, holott már valami háromszáz esztendő óta a kielégítés országos gyakorlat szerint pénzben történt, a munkácsi, tokaji, regéczi és pataki uradalmak pedig az adománylevelek értelmében csakis a fiú-ágat illették. Nénje ezenfelül női hozományképen követelte azt a 60.000 forintot, a mivel édesanyjuk járult édesatyjuk fejeváltságához, holott ennek visszafizetését csakis száműzetésben élő édesanyjuk követelhette volna. A fejedelem ismételve találkozott nénjével és kész volt a legméltányosabb egyezségre, melyet egyszer már (1697 márczius végén, talán éppen a fejedelem születésnapján, egy kedves családi ünnepén) meg is kötöttek;[8] azonban újabb nehézségek következtében a pör tovább folyt. Főképp ennek szemmel tartása végett történt, hogy Rákócziék 1698 november közepén leköltöz-

5 Önéletrajz, 71.
6 Feldzüge des Prinzen Eugen, II. 97—99.
7 Thaly, Rákóczi ifj. 344.
8 Valószinüleg csak az ecsedi, ónodi, szerencsi, ledniczei, debrői stb. uradalmakra nézve.

ködtek Magyarországba s felváltva Nagysároson, Eperjesen, Szerencsen, Munkácson és más váraikban, városaikban több mint másfélesztendőt töltöttek.[9] Mikor azután pörükben minden bíróság a fiúág javára ítélt, Rákóczi, beérvén ezzel az elégtétellel, 1699 szeptember 18-ikán önként s végképpen kiegyezett szeretett nénjével, kinek ezt nagy oka volt «hálaadó szívvel» fogadnia.[10]

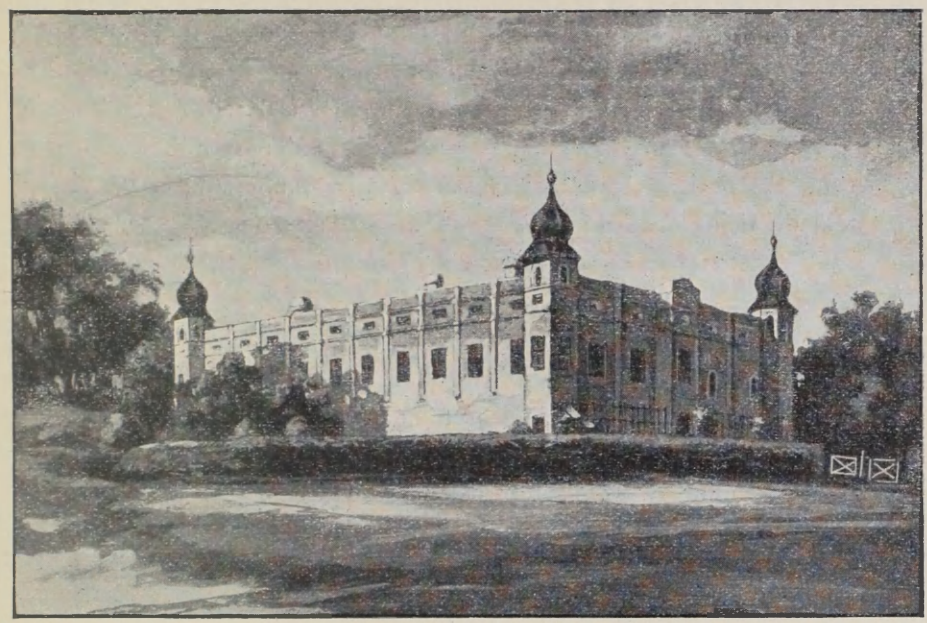

65. A BRUNÓCZI VÁRKASTÉLY.

Ez a vége felé hajló 1699. év, melyet Rákóczi a század utolsó évének nevezett, a gazdálkodás csöndes munkája, a családi pör izgalmai és a vadászat gyönyörűségei közt szinte észrevétlenül érlelte meg Rákócziban a politikai elhatározásokat. Mestere gróf *Bercsényi* Miklós volt, a ki nemzete szenvedései és a politikai élet iránt először keltett benne komolyabb érdeklődést; de a gróf nevelő hatását tönkretenni látszott az 1697. évi

9 Erről részletesen Thaly, Rákóczi ifj. 354.
10 U. o. 346–353.

jobbágyfölkelés, mely az ifjú fejedelmet egy időre ismét Bécs karjaiba hajtotta. Ekkor még oly gyöngének mutatkozott, mint nagy megpróbáltatások idején *édesatyja*. A mint azonban 1698 novemberében újra lejött Magyarországba s ott egyfolytában másfél esztendőt töltött, Bercsényi azon volt, hogy Rákócziban *édesanyja* nagy lelkét keltse életre. Csaknem folytonosan együtt voltak, még Bécsbe és Pozsonyba is együtt utaztak; Brunóczon, Bercsényi kastélyában, most is mutogatják azt a sarokszobát, a hol Rákóczi kipihente egy-egy bécsi útja fáradalmait.

Mint testi, lelki jóbarátok, teljes bizalommal viseltettek egymás iránt. Rákóczi sok politikai műveltséget köszönhetett Bercsényinek, de teljes önállósággal alkotta meg és közölte vele terveit, a melyeket az ország bajainak és nyomorúságainak megorvoslására készített.[11]

Nem gondoltak többé arra, hogy az udvarhoz kéréssel, panaszszal, felszólalásokkal fordúljanak, mert ennek idáig semmiféle hasznát nem látták; egyenesen odatörekedtek, hogy lerázzák nyakukról az osztrák uralmat. Távol állott Rákóczitól úgy a dicsőség, mint a magasabb méltóság, vagy éppen a korona elnyerése vágya. Nem is csupán saját sérelmeinek megtorlására, hanem a szegény nép szenvedéseinek, sanyarúságainak láttára akarta megkezdeni hazája fölszabadításának a művét. Azt hitte, hogy már letett esküjénél fogva is kötelessége megmenteni a hazai törvényeket, segíteni a nyomorúltakat s megszabadítani az árvákat attól az igától, a mit joggal és méltányossággal nem törődve raktak reájuk. Ezen indító okokat lelkiösmerete még élete alkonyán, a száműzetés komor napjaiban is helyeselte. Terveit, ahogy maga mondta,[12] a világi politika

[11] Így írja ezt maga Rákóczi (Önéletrajz, 79.) mit annál inkább ki kell emelni, mert I. Lipót életírója, Wagner F. jezsuita atya óta (Historia Leopoldi Magni, II. 737.) szokás, hogy «mindenekfölött Bercsényit, a német név engesztelhetetlen ellenségét» tekintsék Rákóczi elhatározásai igazi okának. Ez ellen szól az a remek jellemzés is, a melyet Bercsényiről maga Rákóczi írt (Emlékiratai 73—74. lapjain). Később visszatérek a két nagy férfiú egymáshoz való viszonyára.

[12] Önéletrajz, 78.

szabályai és elvei s az emberi bölcseség csalóka számításai szerint készítvén, fontolóra vette a bel- és külügyeket egyaránt.

Az ország *belső* bajait, melyek a harmadévi parasztfelkelést okozták, éppenséggel nem orvosolta az 1699 január 26-ikán végre megkötött karlóczai «dicsőséges» béke. Mit jelentett az Magyar- és Erdélyországra nézve, Rákóczi szerint csak az tudhatja, a ki súlyát érezte [13] s a ki ösmerte, hogy ottan «rólunk nélkülünk» végeztek.[14] A visszahódított négy magyar vármegyéből Szlavónia néven külön tartományt alakítottak, a jászkún-kerületet a német lovagrendnek adták zálogba, lerombolták a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Ecsedet, Patakot, Ónodot). A már tíz éve működő új szerzeményi bizottság (neoacquistica commissio) az ú. n. török jog alapján járt el. A visszahódított területen a birtokosokat okirataik bemutatására és követeléseik igazolására kényszerítette, okirataikat azonban visszatartotta. Javaikat, hacsak nagy összegen meg nem váltották, királyi adományképpen, más jószágokkal együtt nagybirtokká egyesítve, a német miniszteréknek és más kegyelteknek a kezére játszotta.[15] Az udvar ilyen és hasonló tettek után azt hitte, hogy tökéletesen kimerült a magyarok ereje, lelkök elcsüggedt, s mivel szabadsága sarkköveit amúgy is kidöntötte, akaratát akadálytalanul végrehajthatja.[16] Rákóczi, a mikor az Aranybulla záradékának alkalmazására, a fegyveres ellenállásra gondolt, valóban legyőzhetetlen akadályokat látott maga előtt. Az ország tele volt katonasággal, minden vár és város helyőrséggel. Az országban nem volt sem pénz, sem hadikészlet és saját kincstára is üresen állt.[17]

A *külföldben* sem sokat bízhatott.

Éppen Bécsben volt, mikor megérkezett oda a ryswicki béke

13 Levele 1706 január 9. Arch. Rákóczianum, I. 470.

14 Rákóczi az 1704. évi manifestum (Recrudescunt) 9. lapján.

15 Bővebben Rákóczi önéletrajzában, 73. Rákóczi előadásából az tünnék ki, hogy az új szerzeményi (helyesebben újraszerző) bizottságot a karlóczai béke után állitották fel, holott már 1688-ban nagyban működött s 1690 augusztus 11-ikén végképpen szervezték. Csak az 1741 : XXI. tvczikk törölte el.

16 Rákóczi önéletr. 79., Emlékiratai 69. és 1708 február 3-iki levele (Arch. R. II. 160.).

17 Önéletr. 79.

(1697 szeptember 20.) híre; de már csak Rohonczon tudhatta meg, hogy (október 30.) a császár is kibékült a franciákkal. Ennek és a karlóczai békének következtében a Habsburg-háznak többé nem volt nyílt ellensége. Folytonos diadalaival oly rémületbe ejtette a török birodalmat, mely Thökölyt sem tudta talpra állítani, hogy Rákóczi egyáltalán nem számíthatott reá. Nem számíthatott Magyarország másik szomszédjára sem, Lengyelországra. Bécsben sokat érintkezvén külföldi követekkel, tudta, hogy «erős» Ágoston, kit szász választóból 1697-ben a bécsi udvar pártfogása juttatott a lengyel trónra, nem felelt meg egészen a császár várakozásának. Tudta azt is, hogy a dicsőséget szomjazó király ürügyet keres a háborúra; de veszedelmesnek tartotta, hogy terveit idegen uralkodóval, idegen udvarral közölje. A német-római birodalom ügyeit Rákóczi már rokonsága révén s mint a birodalom egyik herczege is jól ismerhette. Értesült, hogy ott egyes fejedelmek nagyon elégedetlenek a császárral, pl. amiatt, hogy Lipót a fejedelmek tanácsa és a birodalom akarata nélkül alkotta meg Hannover számára a nyolczadik választófejedelemséget. De ha tudta, hogy ott az egyenetlenségnek igen sok magva van elhintve, tudta azt is, hogy ezeknek kicsírázására még igen sokáig kellene várnia.[18]

Így bírálgatva a királyok és fejedelmek helyzetét, Rákóczi és Bercsényi reménykedni kezdtek ugyan, de megállapodásra nem jutottak. A gondviselés azonban, miként Rákóczi írja,[19] elhatározta, hogy egész Európa ügyeit felforgatja, országokat és királyságokat megdönt, újra alkot és az ő aggodalmaikat is csillapítani kezdi. Ez éppen akkor történt, mikor Rákóczit családi ügyei Bécsbe szólították.

A Rákóczi-testvérek közt 1699 szeptember 18-ikán kötött szerződés negyedik pontja úgy szólt, hogy kölcsönösen öröklik egymás javait, ha valamelyiköknek magva szakad. Rákóczi

[18] A külügyeknek ez a jellemzése Rákóczinál: Önéletrajz, 79.
[19] U. o. 80.

RÁKÓCZI JÓZSEF HERCZEG.

egyetlen fiacskája pedig, *Lipót-György*, ekkor már hét-nyolcz hónapja betegeskedett. Lőcsén a híres *dr. Spillenberger* gyó-

66. I JÓZSEF KIRÁLY, RÁKÓCZI JÓZSEF KERESZTAPJA.

gyította, de nem menthette meg. Egyre sorvadozott és «lassan, észrevétlenül lobbant el, mint az elégő gyertyaszál». 1700 január

végén vagy február elején hunyt el a még nem is négy esztendős gyermek.[20] Halála Rákóczit mélyen elszomorította,[21] de felesége akkor már megsugta neki egyhónapos titkát, hogy «a mi eddig kétséges vala, most biztosítva áll már a jövő». Augusztus 17-ikén[22] Bécsben, a hová magyarországi körútjukból visszatértek, megszületett második fiuk, a kit keresztapja, József ifjabb magyar király nevére, *Józsefnek* kereszteltek. József király két esztendővel volt fiatalabb Rákóczinál, a ki iránt mindenkor jóakaratot tanusított».[23] Kegyelmesen emlékezhetik felséged az én személyemről — írta hozzá a fejedelem tizenegy év múlva[24] — mert felséged udvarában számos esztendeig lévén, semmi egyebet nem kerestem, mint hogy felséged kegyelmességét megérdemelhessem». Maga az ifjabb király is hivatkozott reá,[25] hogy gyermekkora óta jóakarója volt a magyaroknak; Rákóczi szerint[26] nemcsak jó lélekkel volt a nemzet iránt, hanem vígasztalta is szerencsétlenségében; azért utóbb is[27] nagy tisztelettel nyilatkozott róla.

Bécsben, az ifjabb király udvarában, a fontosabb politikai hírekről másoknál előbb értesülhetett. Ott volt, mikor «Európa minden fejedelme» tervezgetni kezdett, II. Károly várható halála esetére, hogyan töltsék be a spanyol trónt: «a mi hirtelen szinte forrongásba hozta lelkeiket és az ügyeknek fordúlatot adott».[28] Míg ugyanis az 1698 szeptember 28. és október 11-iki szerződésekben Hollandia, Anglia és Francziaország a spanyol birodalmat a hétéves József Ferdinánd bajor herczeg (I. Lipót unokája) és a franczia dauphin közt akarták megosztani s a Habsburgoknak csupán Milanót meghagyni: a bosszús II. Károly

20 Turul, 1884. 92.

21 Önéletrajz, 70.

22 Alexandra hesseni választófejedelemné (Rákóczi anyósa) wanfriedi, szeptember 8-iki levele szerint. (Thaly, Rákóczi ifj. 356—7.) Maga Rákóczi vallomásaiban már nem emlékezett fia születése havára és napjára. (Önéletr. 83.)

23 Rákóczi emlékiratai, 285. és önéletrajza, 121.

24 Károlyi Sándor önéletírása, II. 278—9.

25 Lasztóczy László levele Bécsből 1705 május 27. Tört. Tár, 1898. 262.

26 Archivum Rákóczianum, I. 392. (1705 augusztus 17-ikéről).

27 Stepney levele 1705 május 5. Simonyi, Angol dipl. iratok, II. 74.

28 Önéletrajz, 80. Október 17-ikén csakugyan Bécsben volt. Thaly, Rákóczi ifj. 345.

novemberben a kis bajor herczeget tette meg osztatlan birodalma örökösének. *Villars* őrgróf (a későbbi herczeg és tábornagy) éppen ezekben az időkben lett XIV. Lajos bécsi követe. Hogy a Bourbonok és Habsburgok közt elkerülhetetlen háborúban a Habsburgok erejét Magyarországban idején lekösse, megösmerkedett Rákóczival s őt ura jóakaratával, vagy éppen egyenes segítségével biztatta, ha ősi jószágait, vagy Erdély trónját visszaszerezni óhajtaná. Rákóczi úgy érezte, hogy dédapjának, I. Györgynek, a franczia és svéd királyokkal kötött szövetsége ő reá is kiterjed s ahhoz a magyarok közül egyedül csak ő folyamodhatik. Nyilatkozataiban azonban fiatal létére is nagyon óvatos volt; végre teljesen megvonta bizalmát Villarstól, a ki nagy barátságban élvén Jenő savoyai herczeggel s más főrangúakkal, beszélgetés közben ezeknek kelleténél többet mondott s egyébként is vigyázatlan volt.[29]

A diplomácziát ujabb izgalomba ejtette, a mikor (1699 február 6.) József Ferdinánd bajor herczeg, a spanyol trón jelöltje, hirtelen meghalt, vagy — ahogy Rákóczi is hallotta — «eltették láb alól».[30] A császári udvar most már más úton akarta biztosítani a Habsburgok spanyolországi uralmát; ellenben a francziák, angolok, hollandok az európai egyensúly érdekében[31] az osztrák ház tulságos uralmának megtörésére és Spanyolország felosztására szövetkeztek. A császár Kinsky gróf halála (1699 február 27.) után Harrach Ferdinánd grófot, majd ennek a fiát, Lajost küldte II. Károlyhoz. Egyik sem boldogúlt, mert az öreg gróf megsértette a királyné földijét és mindenható komornáját, a hesseni származású *Berlepsch* Mária grófnét,[32] a ki azután a királyi párt

29 Önéletrajz, 75. és 81. Szalay, Magyarorsz. Tört. VI. 50. Horváth, Magyarország Tört. VI. 279. Thaly, Bercsényi, II. 288—9. és Rákóczi ifj. 372. Maga Villars emlékirataiban (Mémoires du duc Villars), a melyek különben csak 1700-ig terjednek, név szerint nem emliti Rákóczit, kivel Villars életirója, Vogüe (Villars d'aprés sa correspondence et des documents inédits) sem foglalkozik.

30 Önéletrajz, 80. A méregpor, az ú. n. Successionspulwer alkalmazását Heigel (Kronprinz Joseph Ferdinand von Bayern, 158.) tagadja.

31 Rákóczi ezt a kifejezést itt használja először (Önéletrajz, 80.)

32 Rákóczi szerint (u. o.) Perlips nevű nemesnek özvegye.

67. HERCZEG VILLARS.

teljesen elidegenítette az osztrák politikától.[33] 1700 márczius 13 és 25-ik napjain Anglia, Hollandia és Francziaország abban egyeztek meg, hogy Károly főherczeg, I. Lipót második fia örökölje ugyan Spanyolországot, az Indiákat és Németalföldet, tehát a bajor választónak szánt területet, de az olasz tartományokat a franczia dauphinnek adják Lotharingiával együtt, melynek herczege kárpótlásul Milanót kapná. Rákóczi éppen ekkor, márczius második felében Bécsben járt.[34] Barátjai, a franczia, angol és holland követek, maguk értesítették a diplomácziai fordulatokról, melyekben neki is szerepet szántak. A tervezgetésekbe, úgylátszik, bevonták *Du Héron* marquist is, a lengyelországi franczia követet, akit azonban Rákóczi nem ismert, s így éppen olyan tartózkodó volt vele, mint a fecsegő bécsi követtel, *Villars*-ral szemben. A jövőben és a közelgő háborúban bizakodva, jókedvűen tért vissza Magyarországba, hogy barátainak megvigye a dolgok alakúlása hírét.[35]

IV.

RÁKÓCZI TERVEI S ELFOGATÁSA.

(1700—1701.)

Barátaival Rákóczi gyakran tanácskozott 1700 április második felében Sárospatakon, májusban pedig Nagysárosban és Szerencsen. Abban állapodtak meg, hogy a haza nyomasztó helyzetében, a dédapja idejében kötött franczia-erdélyi szövetségre hivatkozva, Rákóczi *XIV. Lajos* franczia király pártfogását kérje; de haboztak, Rákóczi maga beszéljen-e a franczia követekkel, megbízottat küldjenek-e hozzá, vagy egyenesen a királynak írjanak? Végre is ez utóbbiban állapodtak meg, mert akadt bizalmas emberük, ki levelöket elvigye. Ez a bátor ember egy belgiumi franczia volt, *Longueval* cs. kapitány

33 U. o. 80—81. Philippson, Ludwig XIV. 385.

34 Thaly, Rákóczi ifj. 355.

35 Önéletrajz, 81.

a badeni (most 23. sz.) magyar gyalogezredben. *Dujardin* ezredes őt harmadéve mutatta be a fejedelemnek, ki az éleseszű, ügyes és örökösen a könyveket bújó tisztet csakhamar megkedvelte. Sokszor és szívesen látta vendégül, mert műveltsége, szellemes franczia társalgása, magyar érzelme, fitogtatott ragaszkodása miatt megkedvelte, sőt bizalmával is megajándékozta, s Bercsényi tudtával[1] némely politikai titkába beavatta. Most, mikor az ezredet Rákóczi sárosi uradalmaiból Árvába helyezték át, a kapitány szabadságot kért Liègeben lakó családja meglátogatására; mit azzal jelentett be Rákóczinak, hogy szívesen veszi utasításait, ha a külföldre valami megbízatást akar adni. A fejedelem nagyjából közölte vele terveit s hogy őt szemelte ki a XIV. Lajosnak szóló levél átadására. A kapitány készségesen vállalkozott s megigérte, hogy Párisba is ellátogat. Abban állapodtak meg, hogy utazása kezdetén fölkeresi a fejedelmet Bécsben, s ott veszi át a levelet.[2]

Június elsején Rákóczi már ismét Bécsben volt, hol felesége szülése miatt egyfolytában több hónapot töltvén, nyugodtan megfigyelhette a politikai helyzetet. Ahogy mondja,[3] I. Lipótot a hatalmasságok egyenesen felszólították, záros határidő alatt nyilatkozzék, elfogadja-e a már említett márcziusi szerződést, melynek értelmében fia, Károly főherczeg, nem örökölné az egész Spanyolországot? Ezzel a meglepő kérdéssel nagyon összefüggött az a levél, a melyet Rákóczi *Ferriol* konstantinápolyi franczia követtől kapott. Ferriol hét háborút harczolt végig Magyarországban; Thökölynek előbb katonája, utóbb franczia ügyvivője volt; de a mint 1700 január 5-ikén elfoglalta állomását Konstantinápolyban, egykori gazdáját, az eladósodott kurucz királyt mellőzte. XIV. Lajost a fiatal Rákóczira figyelmeztette, mint a ki a spanyol örökség miatt várható háborúban Magyarországban fölkelést támaszthat s ezzel a császári haderő egy részét ottan lekötheti. Aligha tör-

[1] Különben Du Héron 1701 julius 7-iki levele szerint Bercsényi nem helyeselte Longueval beavatását s az ügyek folytatását magyarokra szerette volna bízni. Thaly, Bercsényi, II. 292.

[2] Önéletrajz, 82.

[3] U. o. 81.

tént XIV. Lajos tudta nélkül, hogy Ferriol most franczia segítséggel bíztatta Rákóczit, ha az elégületlenek élére állana.[4] Rákóczi még teljesen a követ levelének hatása alatt állt, mikor október végén Bécsben fölkereste őt Longueval és megbízatására figyelmeztette. Rákóczi tehát bezárkozott vele s maga még nem lévén elég jártas a franczia nyelvben, kellő tájékoztatás után reá bízta a *XIV. Lajos*-hoz és *Barbesieux*[5] hadügyminiszterhez szánt levél megfogalmazását és szerkesztését, de a leveleket, Longueval tollbamondása után, november elsején ő maga írta meg.[6] Természetesen nem tudhatta, hogy II. Károly spanyol király éppen aznap halt meg s hogy egész birodalma örökösévé a dauphin második fiát, Fülöp anjoui herczeget, XIV. Lajos unokáját tette; nem tudhatta tehát azt sem, hogy «az ország közügyeinek intézését a legjobb akarattal a legkedvezőbb külügyi viszonyok közt vette kezébe s bízta azok folytatását az isteni gondviselésre». Úgy hitte, nem is Longuevalnak, hanem az Örök Igazságnak tollbamondása után írt, mert egyedül esküje, kötelessége és az agyonsanyargatott nép iránt való részvét következtében cselekedett.[7]

Több havi mulatozás és szórakozás után Rákóczi 1700 november közepén odahagyta a «bűnös Babylont», Bécset, a melyet ekkor látott utoljára. Három hónapos fiacskáját, Józsefet,

4 Várnay György levele 1703 junius 7. Thaly, Bercsényi, II. 490. Horváth szerint (VI. 279—280.) Ferriol a bécsi jezsuiták és Longueval fondorkodására akarta beugrasztani Rákóczit; de képtelenség, hogy egy franczia követ éppen most akarjon szolgálatot tenni az osztráknak. De Bonnac marquis (Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople) elődjét, Ferriolt, hóbortos, sőt koronkint őrjöngő embernek mutatja be; de Ferriol Correspondence-a és a török udvarról írt tanulmánya (németül: Wahrste und neueste Abbildung des türkischen Hofes) őt komolyabb embernek mutatja.

5 Barbesieux marquis, a nagy hadügyminiszter, Louvois fia, atyja halála (1691.) után 23 éves korában már hadügyminiszter, helyesebben hadügyi államtitkár lett, mert a király csak a hadsereg anyagi ügyeinek vezetését bízta reá. Ebben az állásban maradt haláláig, 1701-ig. (Voltaire: Le siècle de Louis XIV., a Rébelliau-Marion-féle 1894-iki kiadásban, 248., 285., 481—2) Több történetírónk tévesen nevezi külügyminiszternek.

6 Önéletrajz, 115. Fiedler, Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczi's. II. 551. A levél szövege ismeretlen, Thaly, Bercsényi, II. 292—3. Mivel azonban Rákóczi Longuevalt nem a kül-, hanem a hadügyminiszterhez szóló ajánlattal látta el, bizonyára fegyveres segítséget kért.

7 Önéletrajz, 85.

Schilling asszony gondjaira bízván, feleségével egy kényelmesen fölszerelt hajóra szállt s a Dunán lefelé indúlt Budára, a hol udvari emberei és fogatai várták. A napok rövidsége, a szeles időjárás és a sok állomás miatt a szokottnál is lassúbb hajózással érkezett Pozsonyba, a hol az urak éppen akkor a nádor elnöklete alatt nyolczados törvényszéket tartottak.[8] Ezeket a gyűléseket utoljára az 1681 : XXVIII. tvczikk szabályozta. Az országgyűléstől irtózó bécsi kormány, úgy látszik, a franczia parlamentek szerepét szánta nekik, hogy a főurak még se érezzék oly nagyon a nyilvánosság hiányát s a rövid folyású pörök tárgyalásánál kibeszélhessék magukat. Rákóczi szerint most is nagy számban gyűltek össze.[9] Jövetelökről értesülve, barátai a kikötőhöz tódúltak, hogy meghíjják őket lakomájukra; de nem volt kedvök kiszállni, holott a kedvezőtlen szelek miatt csak másnap evezhettek tovább. Komáromnál már végképp megúnták a hajózást, a melyet nemcsak fiatalos szeszély, hanem az okosság is javasolt, mert a gyönge fiatal asszonyt kímélni kellett. Most azonban mégis postakocsin folytatták útjokat s így hamarább érkeztek Budára. Mit érezhetett Rákóczi, mikor először látta Mátyás király palotája romjait, hajdani fényes fővárosának omladékait! A mostani fényes Budapest fővárosnak akkor együttvéve sem volt több lakosa 7000-nél és maga Buda csak három esztendő múlva kapta vissza szabad királyi városi rangját. Itt, az egykori fővárosban érezhette leginkább, milyen szegények a városok, polgárságuk mennyire megfogyatkozott, a mesterségek, iparágak mennyire hanyatlottak bennök és egész állapotuk micsoda emlékoszlopa az ausztriai uralkodásnak![10]

Podgyászos hajóinak megérkezése és átrakása után Rákócziék néhány nap múlva tovább utaztak Gyöngyösre, a mely már az ő birtokuk volt és ott ünnepelték a karácsonyt.[11] Ott hallotta azt a várva-várt hírt, hogy II. Károly spanyol király meghalt,

8 Szirmay Endre önéletrajza szerint a pozsonyi Octavaliák októberben voltak. Tört. Tár, 1892. 416.

9 Rákóczi önéletrajza, 116.

10 Rákóczi emlékiratai, 78.

11 Rákóczi önéletrajza, 116.

még pedig éppen aznap (nov. 1.), a mikor ő segítségre szólította XIV. Lajost. Tudta, hogy ez a halál teljesen megváltoztatja az európai helyzetet s türelmetlenül várta a bonyodalmakat, lelki nyugalommal a párisi választ. Életmódján már csak a feltűnés és gyanú elkerülése végett sem változtatott s különösen a vadászat szenvedelmének élt. Mindjárt az ünnepek után vadászgatva ment át feleségével Sárospatakra; ottani kúriájukban ünnepelték Szilveszter-napját[12] és az újesztendőt, a mely a válságos XVIII. századot megnyitotta. Rákóczi azonban «nem ösmervén a jövendőt, nem félt a reá várakozó bajoktól».[13]

Patakról 1701 január végén[14] feleségével együtt átrándult nagysárosi várába. Ide érkezett hozzá *Longueval*, ki elhozta *Barbesieux* franczia hadügyminiszternek deczember 8-ikán kelt levelét, a melyben biztosítja őt királya jóindúlatáról, szóval pedig azt izente, hogy a tárgyalások folytatása végett a maga és politikai barátai nevében ügyvivőjét meghatalmazó levéllel küldje vissza.[15] A mint tehát február 3-án Eperjesen megtartotta Sáros vármegye tisztújító közgyűlését,[16] a farsangolás ürűgye alatt már harmadnap hegyi ösvényeken, hóval teljesen belepett útakon indúlt Ungvárra, hogy Bercsényivel és a beavatottakkal tanácskozzék. Magával vitte Longuevalt is. Farsang végére érkeztek meg s három napig (febr. 7—9.) maradtak. 9-ikén már elkezdődött a nagybőjt, hanem azért folytak a víg vadászatok és Longuevallal csak mellékesen tárgyaltak. Rákóczit elkedvetlenítette, hogy óvatosságot, bővebb megfontolást ajánlott Bercsényi, a ki apósának, gr. Csáky István országbírónak halálával a felsőmagyarországi főkapitányságra vágyott. Most tehát ő maga is vontatva, lanyhán és felületesen tárgyalt a kapitánynyal. Barátját talán önzőnek is tartotta, holott a tervezett fölkelés mindjárt az első napokban boldogúlhatott volna, ha a tekintélyes

12 1700 deczember 31-ikén itt kelt a fejedelemné nyugtatványa. Thaly, Rákóczi ifj., 358.

13 Önéletrajz, 116.

14 Egy okirata 1701 január 27-ikén még Patakon kelt. Thaly, id. h.

15 Önéletrajz, 116.

16 Thaly, id. h.

hadak fölött rendelkező főkapitány indíthatja meg. Bizalmatlannak inkább Barbesieux iránt kellett volna lennie, kiről saját királya megírta, hogy minden dolognál többre becsüli a herczegekkel való lakomákat és hogy feladatait az élvezetek kedvéért elhanyagolja.[17] Azonban nem akarta megszakítani a franczia udvarral megindult levelezést s 10-ikén Munkácsra

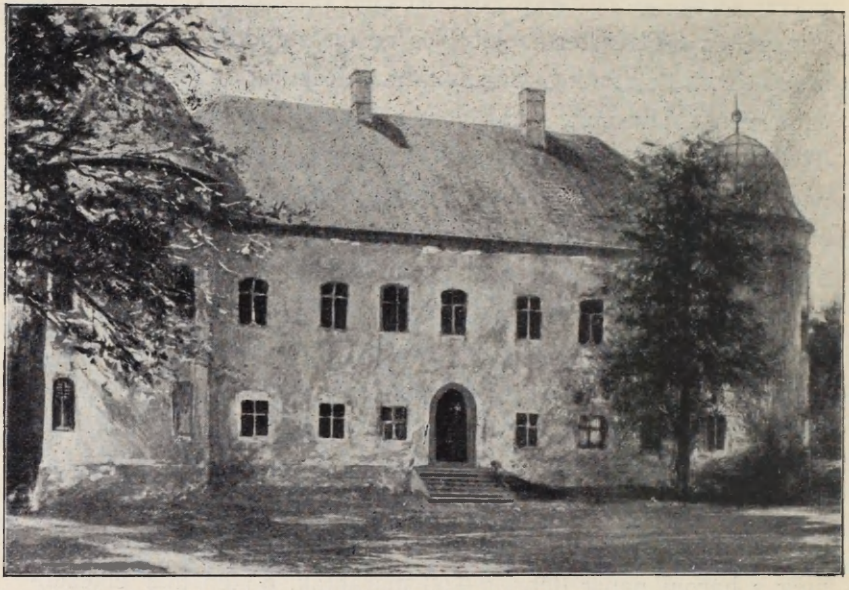

68. A NAGYSÁROSI KASTÉLY HOMLOKZATA.

átmenvén, másnap megírta újabb levelét, melynek franczia szövegét ezúttal is Longueval mondta tollába. Megköszönte a király jóakaratát, azonban a kívánt meghatalmazó levél elküldését későbbre igérte.[18] Élőszóval egyebet is izent. A fölkelés csak úgy sikerűlhet, ha a király Lengyelországon át segítőcsapatokat küld s hadfogadásra pénzt kölcsönöz. A szabadság

17 Levele Le Tellier rheimsi érsekhez. Voltaire, Le siècle de Louis XIV. 481—2.

18 Önéletrajz, 117. Szalay L. VI. 51. Ez a levél Fiedler szerint (Actenstücke, II. 551.) megvan a franczia külügyminisztérium «Hongrie de 1700 à 1704.» IX. kötetében. Onnan egész terjedelmében közölte velem Georges Mazeran s kitűnt, hogy az voltaképp Thökölynek Thalynál is (Bercsényi II. 384—5.) ismertetett 1701. évi föltételeit tartalmazza. A november 1. levélnek eredetije ma sem került elő. (L. u. o. 292—3.)

kivívása után az adósságot örömest visszafizetik. Óhajtja továbbá, hogy a király Magyar- és Lengyelország egyesítésére törekedjék, mert a két ország csak így állhat meg az osztrákkal és a törökkel szemben.[19] Azután gyanútalanúl bocsátotta útjára Longuevalt.

A nagybőjtöt, melyet ezúttal megtartott, Munkácson töltötte s ott ünnepelte a húsvétot is, mely ez évben éppen születése napjára (márczius 27-ikére) esett. Mivel pedig «megostoroztatása ideje közeledett», elhatározta, hogy meglátogatja Sárosban hagyott

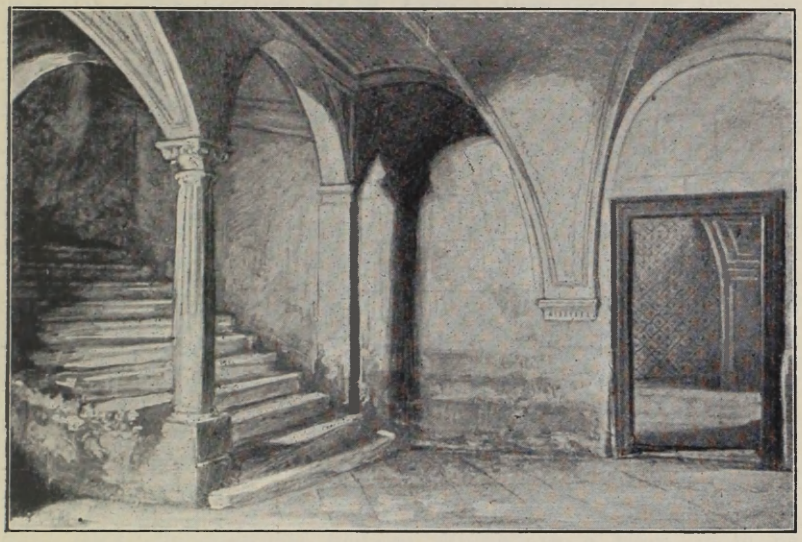

69. A NAGYSÁROSI KASTÉLY LÉPCSŐJE.

beteges feleségét, ki, a tavalyihoz hasonló okból, ismét Bécsbe készülődött.[20] Csak pár napot akart ottan tölteni s azután kimenni Szerencsre, hogy tavaszszal ott vadászgasson. Munkácsról április 12-ikén indúlt el. Árvizektől megrongált rossz útakon haladt; s minthogy a hidakat a víz többnyire elvitte, a megdagadt patakokon úsztatva kelt át. Feleúton udvara nagyobb részét előre küldte a podgyászszal Szerencsre s maga csupán testőrsége kis csapatával tért le Sáros felé. Nem tudta, miért,

19 Wagner, Hist. Leopoldi, II. 737.

20 Bercsényi levele 1701 április 5-ikén. Thaly, Bercsényi, II. 299.

de sietett; fiatal lelke még gyönyörködött is az eléje torlódó akadályok legyőzésében és szerette a veszedelmeket.[21] 17-ikén baj nélkül érkezett Sárosra, hol feleségét meggyógyúlva találta.

Este az Eperjesről kilátogató német tisztekkel kártyázgatott, a mikor átnyujtották nénjének Zborón kelt levelét. A küldött Munkácson kereste s az árvizek miatt nagyon megkésett vele. Meglepve értesült belőle, hogy bécsi hírek szerint Longuevalt Linzben elfogták s elszedtek tőle több levelet, a melyek közül azonban a veszedelem láttára egyet lenyelt. Most Bécsben vallatják. Majdnem megőrült a hír hatása alatt, de annyira uralkodott magán, hogy a tisztek semmit sem vettek észre. Mindamellett hamarosan véget vetett a játéknak és visszavonúlt. Legokosabbnak tartotta, hogy a közellevő Lengyelországba meneküljön, de nem volt nála elegendő készpénz; a mi eléggé mutatja, hogy valóban nem sokat gondolt levele következéseivel. Még különben is bízott Longuevalban és hogy éppen az ő levelét semmisítette meg; valamint a királyban és udvarában, a mely iránta kegyesnek és barátságosnak mutatkozott. Hiszen Longueval elfogatásának már két hete s így, ha nem kímélnék, azóta őt is hatalmukba kerítették volna. Talán feleségét sem akarta megrémíteni gyors távozásával. Maradt tehát és vele együtt tért nyugalomra. Szemét azonban kerülte az álom, mert a szabadúlás módján töprenkedett. Éjfél után 2 órakor egyszerre nyílni hallotta egyik szobája ajtaját, mire vadászkutyája ugatása is figyelmeztette. A második ajtónyitásra felesége fölébredt és komornáját szólította; ő pedig éppen fölkelni készült, hogy a zaj okának utána nézzen, mikor az ágya közelében levő ajtó egy hatalmas ütésre fölpattant. Salm Károly ezredének (a mostani 45-ik számú galicziai gyalogezrednek) két ösmerős tisztje gyertyával, pisztolylyal lépett ágyához és őt a «császár» nevében fogolynak nyilvánította.

Rákóczi nagyon nyugodtan és méltóságosan viselkedett. Néhány szóval lecsillapítván fölindúlt felesége kifakadásait,

[21] Önéletrajz, 118.

csöndes hangon kérdezte a tisztektől a «császár» akaratát. Kijelentették, hogy parancsukhoz képest Eperjesre viszik be; de megengedték, hogy befogasson hintajába, és hogy cselédei, szolgái szokott módon felöltöztessék. Hajnalodott, mikor április 18-ikán, hétfőn, kocsira ült. Feleségét nem tudta lebeszélni, hogy otthon maradjon; a tisztek pedig megengedték, sőt hítták is, hogy elkísérje.[22]

Az elfogatás híre futó tűzként terjedt el az uradalomban. A Rákóczihoz határtalanúl ragaszkodó nép mindenütt összefutott és könyezve nézte a szomorú menetet. Mit várhatott a szegény jobbágy, ha így bánnak az ország leggazdagabb földesurával, kinek egy millió holdja van! Az eperjesiek még jobban megdöbbentek főispánjuk sorsán, mert a tizenhárom év előtti eseményeknek, Carafa vértörvényszékének megújulásától tartottak! Hiszen gróf *Solari* Viktor tábornok, a kit Bécsből elfogatására és őrzésére küldtek ide, tulajdonképpen régi haragosa volt, mert Rákóczi a birtokain elkövetett kihágások miatt panaszt emelt ellene. Azóta azonban egy váratlan eset miatt[23] a fejedelemnek legjobb barátja lett s három hétig tartó fogsága szigorúságán minden tőle telhető módon enyhített. Megengedte, hogy a fejedelemasszony már megérkezése napján (április 18.) postakocsin Bécsbe indúljon s ura érdekében eljárja a hatalmasokat; megengedte azt is, hogy Aspremontné, ki Zboróról a hír hallatára lóhalálában még aznap délben megérkezett, szeretett öcscsét meglátogassa. Azt sem gátolta, hogy Rákóczit gazdatisztjei és cselédjei fölkeressék s hogy (április 26.) magához hívatván báró *Klobusiczky* Ferencz kir. személynököt, előtte fogsága idejére Lipóczi *Keczer* Sándor sárosi alispánt minden jogi és birtok-ügyben teljes hatalmú megbízottjának nyilvánítsa.

[22] Rákóczi önéletrajza, 119—120. Szirmay Endre önéletrajza Tört. Tár, 1892. 416. A velenczei követ jelentése április 23-ikán Malagolánál, Deutsche Revue, 1907. 91.

[23] 1698-ban török fogságba, a konstantinápolyi Héttoronyba került, a hol azonban Zrínyi Ilona közbenjárására a szokottnál jobban bántak vele. Hist. des rév. II. 24.

Rákóczival egyidőben fogták el báró *Szirmay* István kir. ítélőmestert, nemsokára pedig a három *Vayt:* Ádámot, Mihályt és Lászlót. Hír szerint sok mágnásra várt hasonló sors; különösen Bercsényit keresték, a ki azonban már negyednap értesülvén Rákóczi elfogatásáról, kétnapi fáradságos bujdosás után szerencsésen átmenekült Lengyelországba.[24] Társai sorsának bizonytalanságán kívül Rákóczit az is aggasztotta, hogy nem tudta, miként viselkedjék kihallgatása alkalmával; mert nem ösmerte elfogatása valódi okát. Longuevalt majd hűnek, majd hűtlennek képzelte s találgatnia kellett: mindakét levelét elfogták-e, vagy csak az egyiket; egyáltalán van e az udvarnak írott bizonysága s nem csupán gyanú alapján zaklatják-e?

Első izgatottsága csillapultával menekülésre gondolt, mert meghallotta, hogy, mint nagyapját, a bécsi kormány kiviteti Magyarországból és idegen bíróság elé állíttatja. Nagy előkészületeket tett, hogy, ha szerencsi várán keresztül viszik, ott levő udvara kiszabadítsa. Azonban az áradások miatt egy lovas- és két gyalog század fedezete alatt saját hintaján május 5-ikén Kassára kísérték s onnan 16-ikán[25] saját uradalmain át indúltak vele Ausztria felé. Jobbágyai titokban azonnal ajánlatot tettek lovászmesterének, báró *Vissenacque* Sándornak, hogy a fejedelmet a *Rochefort* Ferencz vezetése alatt álló 25 karabélyos testőrrel útközben kiszabadítják. Többen lettek volna a németeknél; de nemeslelkű földesuruk gyöngéden visszautasította ajánlatukat. Egyrészt azért, mert úgy gondolkozott, hogy akár sikerül, akár nem sikerül a terv, a katonák a falvakat haragjukban feldúlják s a jobbágyokat kard élére hányják; másrészt pedig attól tartott, hogy ha a vállalat meghiusúl, elveszti József ifjabb király, a miniszterek, az udvari emberek és a külföldi fejedelmek jóindulatát, barátságát. Így tehát sorsára bízta magát.

[24] Menekülése részleteit saját elbeszélése nyomán Rákóczi maga mondja el. Önéletrajz, 150—1.

[25] Pálóczi Horváth György naplója. MHH. II. oszt. XXXI. k., 247. A naplóíró szerint «valami új machinatióval vádoltatnak, de valóságosan okát nem tudni.»

67. VAY ÁDÁM.

Mivel gyalogkatonák is kísérték, csak lassan haladhattak előre. Minden állomásnál pontosan megtették az előírásos óvóintézkedéseket. Két őr állott szállása kapujában, kettő pedig nappal nyitott ajtaja előtt s éjjel ágya mellett kivont karddal őrködött. Mindamellett nyugodtan és jól aludt, jóízűen ivott egy-egy kortyot a magával vitt tállyai borból;[26] csak az étel nem ízlett neki. *Solari* tábornok, ki a hintóban mellette ült, bámulattal figyelte meg szíve, lelke nyugalmát. Férfias magaviselete és szellemes, kellemes társalgása a tábornokot mindjobban lebilincselte; annyira bízott a fejedelem őszinteségében, hogy többé a külső világtól sem zárta el teljesen. Miskolczon kétnapi pihenőt tartott vele, mely alkalommal a város vendégei voltak, s nem gátolta, hogy a fejedelem az elbúcsúzó Vissenacque-nak egy szép fehér angol paripát ajándékozzon.[27] Megengedte, hogy Budán, a hova május 20-ika táján érkeztek, a fejedelem titkára átadja felesége levelét, s hogy vele négyszemközt értekezzék; sőt «őszinte és becsületes lélekkel» őmaga adta át Rákóczi leveleit a más kocsikon jövő Vay Ádámnak és Szirmaynak s meghozta ezek válaszait a nélkül, hogy tartalmuk iránt kíváncsiskodott volna. Rákóczi még felesége leveléből sem tudta kivenni, XIV. Lajoshoz írt első vagy második levelét fogták-e el; zavarát növelte, hogy egyikrek tartalmára sem emlékezett világosan. Még mindig nyugalmat erőltetve, Istenre bízta dolgát, de már azzal sem igen törődött, hová viszik. Május 26-ikán Győrött a vásárosok levett kalappal nézték a szomorú menetet s imádkoztak a foglyok kiszabadúlásáért. A Rábcza abdai hídjánál a katonák egy szép pontyot fogtak és Rákóczinak kedveskedtek vele. A fejedelem megajándékozta őket, de a halat visszavetette a vízbe: «Menj és örülj szabadságodnak! — szólt. — A gondviselés bárcsak énhozzám is olyan kegyelmes volna, mint én vagyok

[26] Még 1708 november 25-ikén is megkérdezte hű Körösyjét, hová való bor az, a mit akkor Sárosról színelve vitt magával? Mert egész utazásában jól megtartotta színét és ízét. Úgy emlékezett, hogy tállyai bor volt. Tört. Tár, 1882., 752

[27] Szendrei, Miskolcz története, II. 310. Tört. Tár, 1900. 384.

most tehozzád és visszaadná szabadságomat!»[28] Magyaróvárott két napot pihentek, míg a király parancsolatát. vehették, hová menjenek. *Solari* csakhamar tudatta Rákóczival, hogy a rendelet értelmében *Wiener-Neustadtba* fogja kísérni.

68. BÁRÓ SZIRMAY ISTVÁN.

Ez a vár ugyan az uralkodó egyik nyári mulatóhelye volt, de a fejedelem nagy lelki felindulással, szomorú sejtelmekkel indúlt oda. Eszébe jutott a vérpad, a melyen ott végezték ki

[28] Kolinovics nyomán Thaly, Bercsényi, II. 309. Ezt a jelenetet Tompa Mihály is megénekelte. («A fogoly», 1858. Közli Vende: Rákóczi-versek, 53—55.)

anyai nagyapját, Zrínyi Pétert és vejét, Frangepanit, a kik mostan is ott pihennek. Méltán hihette, hogy őt is áldozatul hurczolják oda Magyarország szabadságáért, a melynek teljes eltörlését elhatározták. Május 29-ikén odaérkezve, a roppant számban összecsődült nép valóban gúnyolódva, szitkozódva fogta körül hintaját. Ez a jelenet a tizenkét év előtti durva bécsi jelenetre emlékeztette s arra a sok keserűségre, a mely azt követte. Másnap, 30-ikán, a várnak abba a boltozatos szobájába, a császári konyha éléstárába zárták, a hol valaha nagyapja készült a halálra. Minden emberi reményt elvesztve lépte át börtöne küszöbét;[29] de Istennek ajánlotta magát és megfogadta, hogy egész életében megbőjtöli a hétfői napot, a mikor elfogták (április 18.) és a mikor bezárták (május 30.).

V.

RÁKÓCZI FOGSÁGA.

(1701.)

A WIENERNEUSTADTI börtönben Rákóczin kívül több magyar úr raboskodott: báró Szirmay István, Vay Ádám, László és Mihály; Sándor Gáspár és később Okolicsányi Pál, Szluha Ferencz. Rajtuk kívül még sok más urat és nemest akartak befogatni, köztük Széchenyi Pál kalocsai érseket; de a háború küszöbén még sem akarták túlságosan felizgatni a közvéleményt. Így is megbotránkoztatták azt azzal, hogy az 1713 : XXXIV. t.-czikk ellenére, Okolicsányit és Szluhát kivéve, törvényes idézés nélkül fogták el őket és «félretétetvén személyök mineműsége, sűrű őrizettel körülvétetvén, szoros tömlöczi ocsmányságba rekesztették.»[1] A magyar törvényeket, amelyekkel már elfogatásuk ténye is ellenkezett, alkalmazni egyáltalán

[29] Velencze bécsi követének junius 4-iki jelentése szerint társaival együtt meglepettnek látszott; «nem tudom, a borzasztó benyomás, vagy valami rossz sejtelem következtében-e.» (Malagola, Franz II. Rákóczi. Deutsche Revue, 1907. 91.)

[1] Rákóczi 1703 junius 7-iki manifesztumának 21. pontja.

nem akarták,[2] és semmibe sem vették az 1536 : XXXIV., 1603 : XI., 1608 : XIV., 1618 : XIV., 1649 : XI. és 1687 : V. törvényczikkek intézkedéseit.[3] Abból indúltak ki, hogy az ausztriai fejedelem nem köteles ellenök pert indítani; holott a magyar királyt semmi sem oldhatja föl a törvény és saját esküje alól.[4] Rákóczi úgy hitte, hogy e törvények alapján nem lehetne őt elítélni sem leveleinek világos és valódi értelme, sem cselekedeteinek természete szerint; de mivel nagyapja esetéből gyaníthatta, miként járnak el vele szemben, mentőeszközöket keresgélt, hogy idegen és illetéktelen bíróságok ellen megvédhesse magát. Élete megmentése végett kész volt hátsó gondolattal (mentalis reservatióval), sőt — mint maga mondja — másoknak nem ártó hazugsággal is elcsavarni levelei értelmét, mivelhogy a levelek hiteles voltát nem tagadhatta. Remélte, hogy a bizonyítékok alapján el nem ítélheti semmiféle méltányos bíróság. Az a tudat, hogy hű és állhatatos rabtársain kívül senki sem tanúskodhatik ellene, teljesen lecsillapította háborgó kedélyét s ettől fogva nem félt sem a kihallgatástól, sem az ítélettől, sem a haláltól.[5]

Szűk börtönét apródja, *Berzeviczy* Ádám és egy komornyikja osztotta meg vele. Étkezésénél jelen volt *Lehmann* Gottfried várparancsnok is, a Castelli-dragonyosok kapitánya. A húst és a kenyeret mindig maga a kapitány vágta fel, hogy megbizonyosodjék róla, levél, reszelő vagy más efféle nincs-e benne elrejtve. Asztalbontás után maga szedte össze az evőeszközöket, különösen a késeket, hogy Rákóczi valami kárt ne ejthessen önmagában. Ennyire ment a bécsi udvar gyanakodása és vigyázata. De Lehmannban a porosz származás csakhamar felülkerekedett az osztrák katonán. Rákócziné ugyanis Bécsből már április 23-ikán megkérte I. Frigyes porosz királyt, járjon közbe I. Lipótnál, hogy szabadon bocsássa urát, akinek ártatlanságáról

2 Rákóczi önéletrajza, 124.
3 Rákóczi levele I. Lipóthoz az id. manifestum 1704. évi kiadásának 31. lapján.
4 Az id. manifestum 23. lapján.
5 Rákóczi önéletr. 123—4.

életével kezeskedik.[6] Ugyanakkor más európai uralkodókat is hasonlóra kért. A porosz és az angol királyok követei siettek tudatni vele, hogy uralkodóiktól parancsot kaptak a közbejárásra. Ezeket a leveleket egy császári testőrrel, ki egy esztendeje még Rákóczi komornyikja volt,[7] beküldte Lehmann kapitányhoz és engedelmet kért, hogy küldötte a fejedelemmel szólhasson. A kapitány csak annyit engedett meg, hogy a zárt ablakon keresztül hangosan tudakozódjék egészsége felől. Mindamellett a pommerániai poroszt nagyban meghatotta, hogy királya is érdeklődik foglya iránt, a kit ebéd után nyájasan meg is kért, beszélje el szerencsétlensége okát. A fejedelem fölvilágosította, hogy tulajdonképpen csak gyanú, rosszakaratú vádaskodás és a franczia királyhoz írt leveleinek helytelen magyarázata következtében fogták el. A kapitány közben is többször jelentette részvétét, végül pedig igazságot adott az üldözöttnek. Biztatta, hogy ütni fog szabadulásának órája; sőt, a birodalmi törvényekben való nagy jártassága segítségével, német nyelven le is írta a tényállást, hogy azt a fejedelemasszony híven megismerhesse. A jutalom, a mit ezért Rákóczitól várhatott, semmi esetre sem lehetett akkora, mint a büntetés, a mivel tette fölfedeztetése esetén a császár sujthatta. Egyébiránt a fejedelem semmibe sem akart addig fogni, míg kihallgatása meg nem történik.

A titkos tanács ezúttal is, mint harmincz éve Zrínyi Péter esetében, idegenekből alakított kivételes bíróságot (judicium delegatum) Rákóczi ügyének megvizsgálására. A bíróság elnöke gróf *Buccelini* Frigyes Gyula osztrák kanczellár lett; tagjai gróf *Öttingen* Farkas (az udvari tanács elnöke, akihez Longueval az elárult leveleket először vitte) s két más úron kívül *Eillers*[8] János császári haditanácsos, a titkos tanács titkára. Buccelini és Eillers — egyébként 1687 óta magyar honosok — július

6 Történelmi Tár, 1882. 149.

7 Ez valószínűleg a következő lapon említendő Menegatti.

8 Az 1687 : xxix. tvczikk s a titkos tanács több jegyzőkönyve (Tört. Tár, 1897. 388., 390.) így, — Rákóczi (Önéletrajz, 126.) Ehlersnek, a történetírók egy része Eulernek írja. Öttingenre nézve l. Fessler, ix. 492., 494.

72. I. FRIGYES POROSZ KIRÁLY.

11-ikén megjelentek Neustadtban s maguk elé vezettették Rákóczit. Az elnök ugyan leültette a vádlottat, de különben nem törődött rangjával, méltóságával. Előadta, hogy a császár nevében hallgatja ki, mivel reábizonyúlt, hogy a franczia királylyal gonosz czélzatú és az országot veszedelembe dönthető levelezést folytatott s pártütésébe, összeesküvésébe 82 főurat avatott be.[9]

A következő főbb kérdésekre kívántak tőle feleletet: Volt-e sok titkos összejövetele az elégületlenekkel? Szövetkezett-e külföldi hatalmakkal a császári hadsereg ellen, hogy magát és Magyarországot franczia védelem alá vesse és hogy franczia közbenjárásra Lengyel- és Törökországot a császár ellen háborúra bírja? Igért-e a franczia király neki 200.000 tallért, pártosainak pedig két millió livrest és kellő számban tiszteket, mihelyt ez igéret elfogadására fölhatalmazást nyer a rendektől? Igaz-e, hogy Munkács és Ungvár császári őrségét elveszteni akarta? Igaz-e, hogy három sereget akart felállítani: egyet Thököly alatt, egyet a Tiszánál és egyet Kassánál s hogy a cseheket és a sléziaiakat is föllázítani akarta?[10]

A fejedelem mindenekelőtt tiltakozott a pörös eljárás illetéktelen módja, alakja és törvényszéke ellen; kijelentette, hogy *ennek* a bíróságnak felelni nem tartozik, mert mint birodalmi herczeg csak a birodalmi s mint szabad magyar fejedelmek örököse csak a magyar országgyűlést ösmeri el illetékes bíróságának. A császári udvari kanczelláriában csupán Ausztria,

9 Önéletrajzában (127. l.) Rákóczi «körülbelül» 60-ról tud, 1703 junius 14-iki manifestumában (21. l.) és a Hist. des révolutionsban (11. 27.) 82-ről. Ennyit mond Balla is a Nagykőrösi Krónikában (67. l.) Elfogatásuk okának azt tartja, hogy a spanyol örökösödési háborúban a francziák segítségére a magyar urak Lipót ellen 14 ezredet állítottak. Köztük volt a Rákóczié is. Mikor ezeket «Bécsnél meglátták volna és már menni kellett volna nekik, nem Olaszország felé utaztak, hanem Laxenburg felé mintegy 10.000-en mentek, hogy ott a felséges udvart fölvernék; mely alattomban való conspiratiót észrevevén, az udvar kinyilatkozott, hogy annak főoka Rákóczi Ferencz volt, azért is azonnal megfogattatott.» A mely kor Mária Terézia utolsó éveiben ilyen sületlenséget elhitt, I. Ferencz idejében is elhihette a Martinovicsék szándékairól terjesztett meséket.

10 Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 416—7.

73. ÖTTINGEN FARKAS.

valamint a császár és az osztrák főherczegek ügyeit tárgyalhatják; már pedig az ő ősei sohasem voltak Ausztria lakosai és polgárai.[11] *Kivételképpen* azonban, a császár parancsára, mégis felelni fog a kérdésekre, megmutatni akarván, hogy bízik ügyében és nem keres kibúvót.

Felelt is, de — mint maga mondja[12] — nem őszintén; mert a bíróság megalakítása sem történt őszintén s így azt hitte, a maga és társai élete megmentése végett lepleznie kell az igazságot. Minden *törvényes* bíróság előtt megvallhatta volna, hogy a bemutatott czímezetlen levél XIV. Lajosnak szól; ő azonban kijelentette, hogy azt III. Vilmos angol királynak írta, amiben a bírák jogosan kételkedhettek, mert a király akkor már javában alkudozott a császárral és Hollandiával, hogy a spanyol ügyben XIV. Lajos ellen szövetkezzenek. Azt azonban elismerte, hogy Longueval tollbamondása és szövege szerint ő maga írta a levelet, amelyben csakugyan vannak a lázítás gyanúját fölkeltő kifejezések. Nem azért írta, hogy elküldje, hanem hogy meggyőződjék, a kapitány csakugyan ugratni akarja-e? Felségének, a ki egy pillanatra beszólította a szomszéd szobába, nyomban elpanaszolta Longueval álnokságát s kijelentette, hogy tűzbeveti a levelet, mielőtt ellene fölhasználhatnák. Amint azonban visszatért, látta, hogy Longueval egy papirost már is a tűzbe dobott s elhitette vele, hogy ez éppen az a levél. Azonban nem valószínű, hogy a bíróságot meggyőzhette volna óvatossága teljes hiányáról, főképp mikor azt vallotta, hogy a második levél is csak ilyen stilus-gyakorlat volt, s hogy annak elrendelt megsemmisítéséről sem bizonyosodott meg. A többi vádat könnyebben czáfolhatta meg; pl. hogy Szirmaitól 200.000 forint előleget akart fölvenni a fölkelés czéljaira, holott sohasem szólt vele erről;[13] azután, hogy szövetkezett Thökölyvel, kinek Erdélybe kellett volna betörnie; vagy hogy az ungvári és a munkácsi

[11] Neki is csak egy palotája volt Bécsben.

[12] Önéletrajz, 127.

[13] Szirmay önéletirása. Szalay, VI. 117.

őrséget lekaszaboltatni akarta.[14] Kijelentette, hogy mindez csak Longueval hazugsága, a mivel szemben kész esküt tenni, s akár száz tanút állítani.

A másnapi kihallgatáson azonban Longueval, akivel szembesitették, nemcsak ismételte, hanem esküvel is erősítette vallomását.[15] Rákóczi keserűen jegyezte meg, hogy ellene maga volt vádló és tanú és tőrbe csalta az az ember, a ki kenyerét ette.[16] Elámúlt, hogy a vád szerint megsértette azt a felséges királyt, a kit a természettől már születésekor beleöntött ösztönnél fogva, különösen pedig mióta eszével élni tanúlt, nemcsak kegyelmes királya, hanem jóságos atyja gyanánt is «imádott». Elámúlását növelte az ellene valló tanúnak hitetlensége és hálátlansága.[17] Vádlott társai, a menekült Bercsényi kivételével, nem is ismerték a kapitányt, a ki azonban velök szembesítve is állítani merte, hogy résztvett tanácskozásaikban, sőt tanácskozásaik helyéről és körülményeiről is tudott mesélni.[18] Rájuk fogta, hogy ismerik a leveleket (a melyekkel szándékosan és megvesztegetve elfogatta magát), holott azokat Rákóczi még Bercsényivel sem közölte, sőt magának sem másolta le.

Mindezek után a fejedelem kijelentette, hogy megjelenik Magyarország, mint hazája igazságának törvényszéke előtt s kész ottan megvédelmezni ügyét; azonban ezen bíróság törvényessége és eljárása ellen írásban tiltakozott, mire visszavezették börtönébe.[19]

Teljesen elkészült a halálra, mert meg volt győződve, hogy az udvar minden módon nagyatyja sorsára juttatja. Lelke vigasz-

14 Ez a két vád a Mercure historique et politique hágai lap nyomán (1704., 479.) Thalynál, Bercsényi II. 318.

15 A velenczei követjelentések szerint (az Archivo di Stato ai Frariban, Dispacci, 1700—1701. évi 181. csomag 639., 649., 703., 731. és 1701—2. évi 184. csomag 260., 276. száma szerint Bécsben Longuevalt eleinte cselszövőnek és árulónak tartották. Malagola czikke, Deutsche Revue, 1907. 91.

16 Önéletrajz, 128.

17 Az 1703 junius 7-iki manifestumban, 1704. évi kiadás, 29. l.

18 Pl. hogy Szirmay, Okolicsányi és a három Vay egy nap értekezletet tartottak Rákóczinál, a ki azonban bebizonyította, hogy ezek akkor nagyon távol voltak egymástól s nála egyszerre sohasem is találkoztak. Horváth, VI. 284.

19 Önéletrajz, 128.

talására gyóntatóatyát kért; s pár nap múlva *Sagel* jezsuita atyát, a wiener-neustadti rendház rectorát adták melléje. Sagel az utolsó török háborúban mint tábori főpap szolgált Magyarországban, amelynek szomorú helyzetét tehát meglehetősen ismerte. Gondolkodóba ejtette, hogy Anselm Ferencz mainzi érsek és választófejedelem oly erélyesen működött Rákóczi kiszabadításán[20] s mély hatást tett reá a fejedelem gyónása. Így történt, hogy levelet írt a már említett *Menegatti* Ferencz jezsuita atyához,[21] a ki ugyan csak Wolf atya halála után lett I. Lipót rendes gyóntatója,[22] de máris nagyban hatott az uralkodóra. Ösmerte a Rákóczi-család viszonyait is, mert Rákócziné komornyikja szintén egy Menegatti volt.[23] Egészen megnyerte az ügynek Wolf atyát, I. Lipót gyóntatóját, a kit öt esztendő múlva Rákóczi valóban a maga szabadítójának nevezett; hiszen később, mint gyóntató, a vesztőhelyre is elkísérte Lehmann kapitányt, hogy Rákóczira és barátaira terhelő vallomást ott se tehessen.[24] *Lehmann* kapitány már eleinte megengedte, hogy a fejedelem és neje egymással nagy titokban levelezzenek. Sagel és a kapitány tudtával Berzeviczy Ádám kimódolta, hogy leveleiket Rákóczi kutyájának nyakörvébe rejtve küldözgessék egymáshoz.[25] Mivel a fejedelem sokat panaszkodott szobája egészségtelen, fülledt és bűzös levegője miatt, felesége Bécsben kieszközölte, hogy Nagyboldogasszony ünnepe (augusztus 15-ike) táján[26] egy tágas, szellős és világos terembe helyezték át. Megvallja, hogy életében ennél semmi sem esett neki jobban. Mint a csekélységekben is gyönyörködő gyermek örült ennek a váratlan cserének. Egyrészt azért, mert gyóntatója itten már miséz-

20 Hist. des rév. II. 36—37. Rákóczi önéletr. 128.

21 Arneth szerint (Prinz Eugen, I. 193.) teljesen tiszteletreméltó ember, aki nagy befolyását egyáltalán nem használta rosszra, hanem lelkiismeretesen fordította azt a császári ház és a tartományok javára.

22 U. o. 465.

23 Az udv. és szolgaszemélyzet fizetéstáblázatában már 1700 novemberében szerepel. Tört. Tár, 1900. 357. 1701 november 12-ikén gróf Mansfeld, a cs. udv. főhaditanács elnöke, őt is kihallgattatni kívánta, hol járt, a mikor kiengedték Wiener-Neustadtba? U. o. 1897. 394.

24 Horváth, VI. 286.

25 Tört. Tár, 1897. 392.

26 Az önéletrajz (129. l.) szerint 11 hét mulva.

hetett is; másrészt pedig mivel nem tudott betelni a szabadabb kilátással. Órahosszat elüldögélt ablakainál; nézegette a kis kertet, a vár árkainak tiszta vizét, a benne úszkáló halakat, az óriási tokot, a vízszínén tovasikló hattyút. Ezek is csakhamar megszokták a fejedelmet, mert időnkint etetgette őket.[27] Szent István napja (augusztus 20 ika) után azt is megengedték neki, hogy könyveket, papirost, tentát, mathematikai szereket és festéket hozasson.

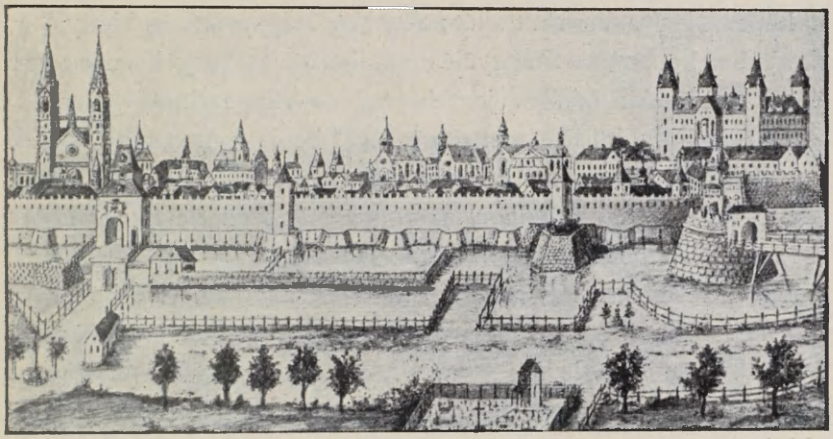

74. WIENER-NEUSTADT A XVII. SZÁZADBAN.

Mostantól fogva úgy osztotta be idejét, hogy a reggeli könyörgés után valami irodalmi vagy tudományos művet olvasott; rajzolt, festegetett; azután a Szűz Mária tiszteletére írt imádságos könyvbe mélyedt el. Délben a kapitánynyal mindenkor igen jól ebédelt s társalgás után lehevert szundikálni. Majd ismét olvasott, festegetett, míg be nem jött *Sagel* atya, a kivel főképpen világi dolgokról beszélgetett. Az ő távoztával imádságos könyvéből olvasgatott, fel s alá sétált szobájában. Estebéd és kissé szórakozott imádkozás után lefeküdt. Magányát lassankint megszokta s idejét éppenséggel nem vesztegette fölösleges dolgokra.

27 Madarász Viktor 1903-ban olajfestményben örökítette meg, hogyan eteti a tó hattyúit.

Sőt utóbb elismerte, hogy fogsága kissé lehűtötte ifjúsága és fiatalos lelke tüzét; megkomolyította, sok gonosztól visszatartotta, de az eddiginél kételkedőbbé tette. A szentírást inkább kíváncsiságból és bírálgatva olvasta, mint lelki vigasztalódásra törekedve. A birodalmi törvényeket, Lehmann segítségével, alaposan végigtanúlta s gondosan összehasonlította a magyar törvényekkel.

Észrevette, mi különbség van a római jogon és egy szabad nép jogán alapúló törvények közt. Amott egy Nero, Domitianus stb. törvényhozásához teljesen illett, hogy kivégezzék a hűtlenség gyanúja alatt állót; ellenben Magyarország királyai a korlátlan hatalmú országgyűléseken hozott törvényekben a vádlottat megvédik minden jogtalanság és elhamarkodás ellen és csak a minden külsőség megtartásával bebizonyított hűtlenséget büntetik. Tiltják ugyan az ország ellenségeivel való levelezést, de ő az ország barátaihoz, az angol és a franczia királyokhoz békességes időben, nem az ország kárára, hanem éppen szabadsága biztosítására írt; már pedig az Aranybulla értelmében a törvénytelenséggel szemben a nemesnek nemcsak erre, hanem még a fölkelésre is joga van. A mellett a magyar törvények értelmében az országgyűlés, mint az ő illetékes bírósága, a külföldi, nem nemes és nem magyar Longueval tanúskodását el sem fogadhatná egy magyar nemes ellen. Világos volt tehát, miért jobb a vesztére törő udvarnak a Nerók, neki pedig az Endrék törvényeihez ragaszkodnia. Sőt ez, mint sárosi főispánnak, esküje értelmében kötelessége is volt. Elhatározta tehát, hogy az ügyében illetéktelen külföldi bíróság kérdéseit ezentúl felelet nélkül hagyja, s nem törődik többé sem a halál, sem az erőszak veszedelmével. Talán csak most tudta meg, hogy javainak zár alá vételére a cs. udv. kamara a szepesi kamara főnökét, báró *Thavonath* Lajos kamaragrófot, már július 6-ikán utasította s hogy harmadfél hét múlva a kiküldött bizottság (gróf Szentiványi László, gróf Brankovics János és Rau János Jakab) meg is kezdte működését.[28] Augusztus 16-ikán az ausztriai cs.

[28] Tört. Tár, 1900. 379. V. ö. Thaly, Bercsényi, II. 321.

udv. kanczellária a császár parancsához képest utasította a cs. udv. kamarát, hogy Rákóczi és társai jószágait a császár engedelme nélkül ne idegenítse el s Rákócziné, Bercsényiné és gyermekeik eltartása költségeit eme javak jövedelméből fedezze. Ez annál jellemzőbb, mert az uralkodó nevében csak ekkor hagyták meg Hoche alsó-ausztriai kamaraügyésznek a Rákóczi ellen szóló vádlevél sürgős elkészítését.[29] Ezt azonban még szeptember 7-ikén is sürgetni kellett.[30] Mit vártak tőle, onnan gyaníthatni, hogy ugyanaznap az uralkodó Rákóczi elkobzott javaiból a hitelezőket a harmincz év előtt kivégzett Nádasdy országbíró javainak elkobzásánál követett módon rendelte kielégíteni.[31] Ez annál tanulságosabb, mert Laxenburgban I. Lipót maga mondta az udv. haditanács elnökének, hogy Rákóczi ellen a pört rendes úton el fogják veszíteni.[32] Annál természetesebb, hogy a fejedelem ezt a pört rendes útra kívánta terelni.

Mikor tehát szeptember közepén[33] a wiener-neustadti polgármester a «császár» nevében megjelent előtte, hogy az idézést az ügyész vádlevelével együtt átadja, a polgármestert az idézéssel és a vádlevéllel együtt határozottan visszautasította. Nem hihette, hogy az idézés a császár tudtával történnék, mert az uralkodó igen jámbor lévén, nem feledkezhetett meg Magyarország minden törvényének megtartására tett esküjéről; ezzel pedig az idézés ellenkezik s őt külföldi bíróság elé törvénytelenül nem kényszerítheti. A polgármester zavartan távozott írataival, de harmadnap visszahozta mindakettőt s kijelentette, hogy parancs értelmében otthagyja a fejedelem asztalán. A fejedelem azt válaszolta, hogy ha a király elfelejtette esküjét, ő nem felejtette el azt, a mit a hazai törvényekre tett. Jobb igazságtalan ítélet következtében meghalnia, mint hogy esküszegése alapján mentsék föl. Tegyen a polgármester tetszése szerint, de ő ugyan helyökből sem mozdítja el az íratokat, a melyeket

29 Thaly, Bercsényi, II. 325–7.
30 U. o.
31 U. o. 327.
32 Tört. Tár, 1897. 391.
33 Rákóczi (Önéletr. 132.) szerint, «ha jól emlékszik», ez fogsága harmadik (de voltaképpen negyedik) havában történt.

— ennek jeléül — az asztalon krétával mindjárt körülkanyarított.

Azt hitte, az idézés valóban I. Lipót tudta nélkül történt s börtönéből emlékíratot intézett a királyhoz, a kit különben is jóakarójának tartott. Menegatti, Miller és Wolf jezsuita gyóntatók ezt a jóakaratot folyvást ébren akarták tartani. Maga a királyné, Lobkowitz herczegné, a hannoveri herczeg, a svéd követ és a két hessen-darmstadti őrgróf szintén érdeklődtek iránta.[34] Az idézésre harmincz nap alatt kellett volna felelnie, de erre nem is gondolt, mert kétheti töprengés után rájött, hogy életét csak szökés következtében mentheti meg. Erről titkos levélben feleségét is értesítette. Október tizedike táján, a mikor a válaszra kitűzött határidő közelgett, Lehmann kapitány, bortól fölhevülve, a szokottnál jobb kedvvel lépett be hozzá. Biztosította, hogy életét is kész föláldozni érte s maga ajánlotta, hogy menekűljön, mert ő készségesen segíti. Rákóczi azonban óvatosan felelt. Figyelmeztette, hogy bízik ártatlansága kiderülésében s helyzetét nem akarja rontani a bizonytalan menekülés megkisérlésével. Míg ártatlannak nem nyilvánítják, nem hagyja el börtönét, ha minden kaput nyitva hagynának, minden őrséget megszüntetnének is. Mindezt egészen másképp gondolta, de végre sem bízhatott föltétlenül abban a tisztben, a kiben a császári udvar föltétlenül bízott. Nem tudhatta, hogy Wolf jezsuita atya nagy igéretekkel már valóban megnyerte az ő ügyének, s hogy a kapitányt saját 18 esztendős öcscse, Lehmann Jakab Kristóf is rábeszélte. A fiatalember kornyétás (zászlótartó) volt a Castelli-dragonyosoknál; gyakran bejárt bátyjához és Montecuccoli Herkules ezredestől s Marsichi alezredestől, Rákócziné pártfogásával, éppen most nyert szabadságot, hogy Pommerániában a lehnsfeldi atyafiakat meglátogassa.[35] Barátja pedig, *Kertzl* András Adalbert, ugyanazon ezred hadnagya,

34 A titkos tanács 1701 november 9. és 12-iki ülésének jegyzőkönyve. Tört. Tár, 1897. 391., 393.

35 Történelmi Tár, 1897. 392—4.

rokonát, Kertzl ezredest, Lehmann felebbvalóját hangolta minden lehető elnézésre Rákóczi Ferencz iránt.[36] Különben Lehmann csak bizonyos kikötésekkel akart kedvezni a fejedelemnek. Másnap ugyanis már teljesen józanon jelentette ki, hogy menekülése érdekében koczkára teszi életét; de esküdjék meg, hogy semmi rosszat nem követ el.[37] Ezt Rákóczi meg is fogadta. Kijelentette, hogy nem lesz lázadó; de csodálkozott, hogy tőle kérdi, hogyan akar szabadulni, holott mint a vár parancsnoka, ő könnyebben találhat reá módot. Legjobb volna tettetnie, hogy a császártól kapott parancs következtében őt Grazba szállítja. Rendeljen

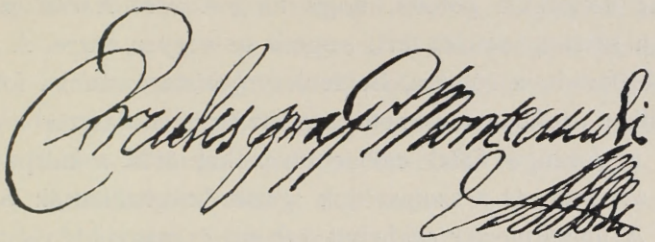

75. MONTECUCCOLI HERCULES NÉVALÁÍRÁSA.

e végből postakocsit, azután költse föl őt éjtszaka, tisztjei jelenlétében közölje vele a parancsot; ültessen kocsijára két altisztet, de hagyja meg nekik, hogy a Lajta közeli gázlójánál szálljanak le, mert a túlsó parton nagyobb fedezet várakozik a fogolyra. Így magára maradva, feltűnés nélkül folytathatja útját Olaszországba s a semleges Velenczéből könnyen átmehet a franczia seregbe.[38] Lehmann időt kért meggondolásra s az éjszakát Rákóczi is a terv fontolgatásával töltötte el. Ha nem sikerülne, úgy hitte, azzal vághatja ki magát, hogy csupán a király igaznak vélt parancsát követte.

36 Copie derer zweyen Urthlen, so an T. Lehmann . . . und A. A. Kertzl . . . den 24. Decz. 1701 in Neustadt exequirt worden. (Egykorú négy oldalas nyomtatvány). Ritter naplója (MHH. XXVII.) 441—3.

37 Lamberg Zsigmond 1701 november 10-iki jelentése a titkos tanácsban. Tört. Tár, 1897. 392.

38 Önéletrajz, 134. Utóbb a titkos tanácsban csakugyan azt hitték, hogy Velencze felé menekült s Berca grófnak utasításokat akartak adni üldözésére. Tört. Tár, 1897. 391. Lehmann kapitány utóbb azt vallotta, hogy Rákóczi Danczkán (Danzigon) át Svédországba akart szökni. U. o. 392.

Másnap a kapitány kereken kijelentette, hogy ebben a szándékában nem segíti; azonban ismételte hűségesküjét s megigérte, hogy az ablakrostély áttöréséhez kalapácsot és fogókat, a leereszkedésre kötelet és a vadaskertből való kiosonáshoz kulcsot fog adni. A menekülésnek ebben a módjában viszont Rákóczi kételkedett; mert a fal elég magas, a víz is elég mély volt és csak ügyes tornázással juthatott volna el a rácsos hídhoz, a melyen több zárt ajtó van. Mindamellett másnap megkapván a szerszámokat, nagy csendben és óvatosan azonnal munkához látott. Kiszaggatta az ablak rostélyának horgait, de mindjárt viaszból pödrött horgokkal pótolta, hogy ha a szigorú *Kertzl* ezredes, szokása szerint, szemlét tart, semmit se vegyen észre. A mikor már beléfáradt, apródjára, Berzeviczyre bízta a munka folytatását. Mikor azonban türelmetlenségéért egyszer-másszor megdorgálta, a duzzogó fiatal ember olyanokat ütött a kalapácscsal, hogy az őrök és a szomszédok igazán meghallhatták volna a zajt.[39] A polgármester sejthetett valamit és nagyobb vigyázatra intette a kapitányt, a ki azonban mentegetőzött, hogy az őrzés nagyon nehéz, mert napi hat krajczár zsoldért és «komisz» ellátásért megbízható katonákat nem kapnak. Törökök, ráczok, magyarok s más nemzetiségűek vannak századában s ő maga is szivesebben szolgálna a táborban mint itten.[40] Rákóczi udvari káplánja, *Bévilacqua*, október végén szintén mondott olyasmit, hogy ura egy hét mulva kiszabadúl.[41]

Már valóban minden rendben volt, a lovak is készen álltak, de a fejedelemné búcsút akart mondani urának. Hetek, hónapok óta örökös félelem, aggodalom közt élt Bécsben, mert, ahogy XII. Károly svéd királynak írta, urát a korhely, könnyelmű franczia vádja alapján összeesküvésről s így olyan bűnről vádolják, a minek büntetése az élet, vagyon, becsület elvesztése s

39 1701 november 10-ikén a wiener-neustadti polgármester jelentése szerint az ablakrostély annyira össze van törve, hogy azt Rákóczi egymaga nem tehette. Tört. Tár, 1897. 393.

40 A polgármester jelentése az udv. kanczellárhoz 1701 november 5-ikén. Tör. Tár, 1897. 391—2.

41 U. o. 393.

vele az egész Rákóczi-ház romlása. Arra emlékeztette, hogy Rákóczi nagyapja trónját és életét vesztette a svéd szövetség miatt s így ő maga bizonyosan számíthat a mostani svéd király jóakaratú közbenjárására.[42] Azonban a szökéstől maga is inkább remélte ura szabadulását, mint a fejedelmek jóakaratától. Bécsben szigorúan vigyáztak minden lépésére; mégis a fejébe vette, hogy fölkeresi férjét. Ajándékokkal lekötelezte a pár napig Bécsben időző Kertzl hadnagyot. Október 30-ikán (?) parasztmenyecskének öltözve jött Wiener-Neustadtba, hol egy külvárosi házban ruhát váltott. Kertzl hadnagy a vár kapujában úgy fogadta, mintha sógorasszonya volna, saját szobájába vezette, este pedig, keresett ürűgy alatt, beengedte a fejedelemhez. Ekként nemcsak egy szerető házaspárt tett rövid időre ismét boldoggá, hanem alkalmat is nyujtott a szökés részleteinek megbeszélésére. Másnap hajnalban könnyek és zokogás közt váltak el egymástól.[43] Néhány nap mulva Rákóczitól a szellemekben hívő rabtársa, báró Szirmay István, egy használt inget kért, hogy átadja egy spiritista asszonynak, a ki a szellemek segítségével megmenti minden bajtól, ha szökése nem sikerűlne. Teljesítette kivánságát, pedig éppenséggel nem volt babonás és az occultismusról szóló könyveket mint kritikus olvasgatta. Azonban szomorú helyzetében igazán hinni látszott, hogy a czél szentesíti az eszközöket s hogy a jó ügy érdekében az ördög segedelmével is élhet. Maga Szirmay is egyébként nagyeszű, bölcs ember volt; annyira szerette Rákóczit és úgy óhajtotta szabadulását, hogy örökbe akarta fogadni a wiener-neustadti jezsuitákat és tornyuk felépítésével kecsegtette őket, ha elősegítik Rákóczi menekülését; ez a nagy szeretet vitte a spiritizmussal való kisérletre is.[44] Gyakorlatibb eljárás volt ennél, hogy

42 Rákócziné XII. Károlyhoz október 15. Eredetije a svéd állami levéltárban. (Diplomatica, Transsylvanica oszt.) Péterffy, XII. Károly magyar összeköttetései, 9—10.

43 Önéletrajz, 136—7.

44 Rákóczi önéletrajza, 137—8. V. ö. Tört. Tár, 1897. 385., 391. Rákóczi az ing átengedése miatt utóbb pironkodva mentegetőzött; pedig inkább rajongó öreg barátja megnyugtatására tette: gyöngédségből, nem babonából.

Rákóczi a kapitányt dragonyos egyenruha kölcsönzésére kérte, mert azt remélte, hogy a Castelliek egyenruhájában könnyebben és feltűnés nélkül távozhatik a várból.[45] Komornyikját, a kiben nem igen bízott, valamely ürügy alatt Bécsbe küldte és november 6-ikán este a magánszolgálatára rendelt dragonyosnak is megparancsolta, hogy ne jöjjön be sütni, főzni, mert rosszul érzi magát, másnap pedig különben is bőjti napja van. Este kocsisa (valószínűleg Zborói Horváth Zsigmond)[46] a lovakkal együtt már megérkezett a város kapujánál levő szállásra s így minden készen állt a menekülésre.

VI.

RÁKÓCZI MENEKÜLÉSE.

(1701.)

Vasárnap, november 6-ikán este Rákóczi meghagyta apródjának, osonjon ki a vár hátulsó kapuján, kocsisa szállásán üljön lóra s a vadaskert szögleténél levő gázló mellett várjon reá. Azután leborult a Megváltó képe előtt és Isten áldását kérte szabadulására, élete legveszedelmesebb munkájára. Lehmann meghatva szemlélte ezt a jelenetet; azután kilépett a fejedelem szobájából, melyet az övétől csak egy szűk folyosó választott el. Az ottan álló dragonyosnak megparancsolta, hogy gyertyát gyujtson. Ez akkor még nagyon sok időbe került s az őr mentegetőzött, hogy a szabályok értelmében nem hagyhatja el állomását; de a százados megnyugtatta, hogy helyette addig ömaga őrködik s elvette puskáját. Míg a dragonyos odajárt, Rákóczi átsurrant a kapitány szobájába s a spanyolfal mögött dragonyosnak öltözött fel. Alig készült el vele, apródja azzal a hírrel toppant be, hogy a vár mellékkapuja be van

45 Önéletrajz, 138.

46 Legalább 1710 szeptember 14-ikén ezt jutalmazta meg wiener-neustadti szabadulásakor állhatatosan megmutatott hűségéért. Arch. R. III. 536.

zárva, nem mehetett ki a szállásra. A fejedelem megparancsolta, hogy egyenesen a főkapura kerüljön s ha kérdőre vonják, mondja azt, hogy Sagel jezsuita atyához megy, mert Rákóczi beteg, — gyónni akar; ha pedig a város kapujához ér, az őrálló polgárokat világosítsa fel, hogy ő Castelli-ezredbeli tiszt: küldjék utánna dragonyosát (Rákóczit), a ki valahol a korcsmákban részegeskedik. Berzeviczy elment, de a fejedelem nem követte addig, míg meg nem tudta, kijutott-e a főkapun. Egyedül maradt a szobában a Lehmannokkal. Ekkor a szabadságon levő Kertzl ezredes helyettese, a várőrség őrnagyja, oly váratlanúl toppant be, hogy Rákóczi és a fiatal Lehmann alig huzódhatott a spanyolfal mögé. A közlegényből lett öreg, goromba tiszt láttára a kapitány hebegni kezdett, az asztalon égő gyertyát elfútta s minden hidegvérét elvesztve, föl és alá járkált a szobában. Öcscse is sóhajtozott és suttogva kérdezte Rákóczitól, mit csináljon most már. A fejedelem a rendkívül kínos helyzetben is megőrízte nyugalmát s mosolyogva csillapította a fiatal embert. A vén őrnagy a suttogásból, gyertyaoltásból talán azt következtette, hogy valami gyöngéd légyottot zavart meg. Majdnem negyedóráig gyanútlanúl beszélgetett a kapitánynyal, a ki, hidegvérét kissé visszanyerve, megkérdezte, nem látogatják-e meg a foglyokat? Az öreg ráállott.

A mint távoztak, Rákóczi siettette fiatal barátját, mert rövid idő mulva az ő szobáját is megszemlélik s akkor kiderül a szökés. Hamarosan előre küldte a kis tisztet, ő pedig a köpenyegtartó zsákkal a vállán nehézkes léptekkel követte. Végigmentek a belsővár hosszú folyosóján, s baj nélkül haladtak el mind a hét őrség előtt, a mely a magyar rabokra vigyázott; pedig az egymást fölváltó katonák égő gyertyákkal jöttek velök szembe. A várból is szerencsésen kijutottak és szállásukra mentek egy özvegy asszonyhoz. Lehmann mindjárt tovább gyalogolt. Megbeszélés szerint a város falain kívül álló parasztszekeret kellett volna fölkeresnie, hogy megvigye a jóhírt a fejedelemasszonynak Bécsbe s onnan tovább meneküljön Poroszországba.

Ő azonban fiatalos könnyelműséggel előbb a várba indúlt, hogy megnyugtassa a szökés sikere miatt aggódó bátyját. Maga Rákóczi, a mint ledobhatta a zsákot, jókedvűen pattant nyeregbe. A várost ugyan nem ösmerte, de azt hitte, hogy egymagában is odatalál a kapuhoz. Azonban a nagyon szűk sikátorok közt eltévedt s éppen a várba vezető útra került, a hol akkor gyujtották meg a lámpákat. Nem kérdezősködhetvén, adta a részeget; nyergében dűlöngözött és rekedt hangon valami népdalt énekelt. Így nem tünhetett föl, ha boros fővel nem tudja az útat. Szerencséjére, a fiatal Lehmann észrevette baját; füttyentett neki s karjával mutatván az útat, tovább sietett. Rákóczi most már sarkantyúba kapta lovát s éppen akkor ért a kapuhoz, mikor az őrség fegyverbe állt s a sorompót egy őr leeresztette, hogy lelakatolja. Az első pillanatban azt hitte, hogy észrevették s meggátolni akarják szökését. Az őr azonban megkérdezte, a Castelliekhez tartozik-e, mert ha ő az a dragonyos, csak siessen: kapitánya már elment. Borízű hangon mondta, hogy az bizony az ő kapitánya; mire felvonták a sorompót és áteresztették. A míg látták és hallották, hadonászva, kurjongatva ment tovább.

A vadaskert szögleténél, a gázló mellett várt reá apródja, Berzeviczy. Rögtön kocsiba űltek, de a beálló sötétségben, a szakadó záporban, feneketlen sárban feleségének fejér lovai[1] csak bajosan tudtak czammogni. A kocsis csupán egyszer járt errefelé, s mivel a szél és zápor a kocsi gyertyáját minduntalan kioltotta, kétszer is neki hajtott a Fertő ingoványainak, úgy hogy teljesen elakadtak a sárban, kátyuban. Kiszálltak a kocsiból és gyalogosan vezették jobb útra a lovakat. Végre november 7-ikén éjfélután két órakor eljutottak valamiképpen Nezsiderbe, a hol a vendéglősnél a fiatal Lehmann már pár napja megrendelt egy parasztszekeret, három lóval, hogy tiszteket vigyen a

[1] Rákóczi szerint (Önéletrajz, 142.) felesége a lovakat nem futásra szoktatta, hanem meghízlaltatta, azt hivén, így jobban megfelelnek, mint ha gyakori lovaglás következtében lesoványodnának. Ellenben a titkos tanács november 17-iki ülésének egy jegyzőkönyve szerint egy lovász azt vallotta, hogy Rákócziné lova nagyon lesoványodtak, majdnem odavannak. Tört. Tár, 1897. 393.

galgóczi (freistadti) lóvásárba. A vendéglős azonban addig okoskodott, húzódozott, hogy csak négy óra felé indulhattak tovább, sorsára hagyván saját kocsisukat a lovakkal együtt.[2] Berzeviczy tisztnek, Rákóczi őrmesternek volt öltözve. Ha valaki üldözi őket, semmiesetre sem menekülhetnek, mert a virradtig tartó sötétségben, a Nyulasok földjének (a Heidebodennak) úttalan

76. RÁKÓCZI MENEKÜLÉSE WIENER-NFUSTADTBÓL.
(Egykorú metszet után.)

útjain megint többször eltévedtek. Csak 11 óra felé érkeztek Kiliti alá, hogy Somorja felé átkeljenek az Öreg-Dunán a Csallóközbe.[3] Azonban hiában kiabáltak, hiában mutogattak pénzt a somorjai révészeknek, a roppant szél miatt nem jöttek át és csak a szél elülése után, négy órakor szállitották át őket. Késedelem nélkül észak felé folytatván útjokat, átkeltek a Kis-Dunán is és alkonyatfelé megérkeztek Cseklészbe, hogy onnan posta-

[2] Ezek még 12-ikén sem kerültek vissza Bécsbe. Tört. Tár, 1897., 392.
[3] U. o. és Önéletrajz, 143.

kocsin mehessenek tovább. Ezt a helyet már 1683 óta ösmerte, a mikor ott Thökölyvel mint gyermek heteken át táborozott,[4] de különben is gyakran járt arra felé bécsi útjaiban; ösmerte jól a postamestert s attól tartott, hogy elárúlja, ha ő maga megy be hozzá lovat kérni. Ezt tehát apródjára bízta, maga pedig, köpenyegébe burkolózott. Ugyancsak tettette az alvást, mert észrevette, hogy a falu tele van Castelli-dragonyosokkal, a kiket nemrégiben tettek ide wiener-neustadti állomásukról.

A harmadik veszedelem az volt, hogy a szabályok értelmében a postamesterek csak azoknak adhattak lovakat, a kik útlevelet mutattak fel. A postamester azonban vagy be volt csípve, vagy szüksége volt a pénzre, mert nem akadékoskodott s Berzeviczy valahára előkerült a postakocsival. Az úton mindenütt cseléd gyanánt követte apródját. Néhol részeges katonák módjára magára hagyta s parasztokkal együtt mulatott a zsidó korcsmákban, hogy az indúlásnál ismét hozzácsatlakozzék; mert hiszen nem ihatott együtt a «gazdájával». Egyébiránt csupán mutatta, hogy iszik; mert szökése estéjétől fogva csak Nezsiderben evett, ivott valamicskét. Kenyeren és pálinkán kívül egyébként sem igen kapott volna egyebet. Bajmóczon, a hová szerdán, november 9-ikén este érkeztek, nagy éhségét egy kis pálinkával akarta csillapítani. A pénz értékét nem igen ösmervén, a kínált összegért a korcsmáros akkora üveget tett eléje, hogy szinte kétségbeejtette vele. De nem merte mutatni járatlanságát s iddogálni kezdett; végre pedig — minden gyanú elkerűlése végett — rászánta magát, hogy dragonyoshoz illően egyszerre fölhajtja az egészet. Ettől azonban olyan gyomorégést kapott, hogy harmadnapig egy falat kenyeret sem tudott lenyelni s folyton savanyúvízzel, sörrel, tejjel, borral oltogatta belső tüzét. Poprádnál, az utolsó postaállomásnál, sok időt kellett vesztegetnie, míg zálogba csapott lótakaróiért lovat kapott, hogy átmehessen Lengyelországba «lovat venni». November

4 Thaly, Rákóczi ifj., 40—42.

11-ikén délfelé érkezett meg Podolinba; s mivel nagy meglepetésére még ebben a Lengyelországnak elzálogosított városkában is jártak császári tisztek, nem mert a vendéglőben maradni. Berzeviczytől hallotta, hogy ő valaha a piaristáknál tanúlt s hogy itten él egyik volt tanára. Bementek tehát hozzá s kérték, adjon éjszakai szállást, mert Berzeviczy, császári tiszt létére, párbajban megölte egyik tiszttársát s most hűséges őrmesterével együtt menekül. A derék öreg vígasztalta, mindennel ellátta s másnap mise után egy megbízható fuvarossal sietve átküldte őket Lengyelországba.

Rákóczi elhatározta, hogy a podolini piaristáknál alapítványt tesz, a melynek a fejében minden hétfőn misét mondjanak megszabadúlása örömére.[5]

Szabadúlásának a híre érthető feltűnést keltett Ausztriában és Magyarországban egyaránt. A dolog különben azonnal kiderült. Hiszen a szökés ideje alatt Lehmann az öreg őrnagygyal tudvalevőleg éppen börtönvizsgálatra indúlt. Lehetőleg késleltette a körútat, hogy Rákóczi szobájára egyhamar ne kerüljön sor. De az őrök csakhamar azt jelentették, hogy onnan nem hallanak neszt. Az őrnagy kérdésére a kapitány azt felelte, hogy Rákóczi rosszúl érzi magát és lefeküdt. Mivel azonban már előbb is arról susogtak, hogy nem lehet rendben a dolog, az őrnagy fölnyittatta a szobát — és üresen találta. A kapitány kijelentette, hogy nem tudja elképzelni, miként történhetett a dolog. Ő ártatlan benne.[6] S ezt valamennyire hitték is, mert az ablakrostélyt kifeszítve, összetörve találták.[7] Maga Lehmann csak harmadnap (november 8-ikán) tett hivatalos jelentést,[8] a mi még inkább reá terelte a gyanút. A titkos tanács másnap[9] azonnal kiküldte gróf Lamberg Zsigmondot,

5 Menekülése részletei Önéletrajzában, 138—146. Podolini tartózkodásáról Prónai Antal a Kalazantinumban, 1906. 3. sz. Ott a rend háza egy szárnyát most is róla nevezik.

6 Ritter krónikája. MHH. XXVII. 442.

7 Tört. Tár, 1897. 393.

8 U. o. 390.

9 U. o. 391. Ritter szerint (id. h. 442.) azonnal elfogták őket. Akkor azonban Lehmann nem tehetett volna jelentést.

hogy elfogja őt az őrséggel együtt. Különben a felügyeletben és az üldözésben oly hihetetlen mulasztások történtek, hogy gróf *Mansfeld*, az udv. főhaditanács elnöke szerint mindez csak úgy sikerülhetett, ha magának az uralkodónak tudtával és beleegyezésével történt.[10] A menekült három levelet hagyott börtöne asztalán: egyet-egyet a császárhoz, császárnéhoz és József ifjabb királyhoz. A Lipóthoz szólóban elmondta, hogy ha az isteni felséghez az elnyomott bármikor bizalommal fordúlhat, neki is szabad a népek és nemzetségek földi istenéhez fordúlnia. Most már harmadízben tiltakozik előtte a fölségsértés vádja, de az ellen is, hogy vele a haza törvényeinek nyilvános megvetésével jártak el. A törvények mellőzése, sanyarú rabsága, esküjének semmibe vevése s az ellene tanúskodók megvesztegetésének kísérlete után már egyedűl csak a szökésben kereshetett menedéket. De ama rettenetes és igaz bírónak, az Üdvözítőnek ítélőszéke előtt esküvel fogadja, hogy hazája igazságának törvényszéke előtt kész bármikor helyt állani. Arra kéri tehát a királyt, esküje értelmében adjon erre neki alkalmat. Neki, mint a nyomorúltak vigasztalójának, az árvák atyjának ajánlta szerelmes feleségét és gyönge gyermekeit; s könyek közt térdenállva kéri: hűsége és ártatlansága zálogai gyanánt fogadja őket kegyelmébe. Őt, a bujdosót se törölje ki leghívebb és legártatlanabb szolgáinak a sorából, hanem hazája törvényei szerint szolgáltatván neki igazságot, vigye régi kegyelmességének révpartjára.[11]

Levelét bemutatták a titkos tanácsban is, a mely először november 9-ikén foglalkozott szökése ügyével;[12] de gróf Mansfeld, bemutatta a császárnak hozzá intézett levelét, vagy inkább czéduláját is, a melyben meghagyja, kövessen el mindent, hogy Rákóczit ismét kézrekerítsék. Mansfeld úgy hitte, a császárnak

10 Tört. Tár, 1897. 391.

11 Levele I. Lipóthoz az 1703. junius 14-iki manifestum függelékében. 1704. évi kiadás, 28—32. ll. Hist. des révol. II. 32. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 174. Thaly, Bercsényi, II. 315. Szalay, VI. 56—8.

12 Gr. Harrach Ferdinánd följegyzései a Tört. Tárban, 1897. 390—2.

is megmondta, hogy úgy van az, ha a dologba papok, barátok és asszonyok (preti, frati e donne) elegyednek. Rákóczit szerinte a kiküldött bíróság elé kellene idézni és ha meg nem jelennék, makacsságban elmarasztalni, jószágait elkobozni. Az egyik kamarás azt ajánlotta, hogy díjat (tagliót) tűzzenek ki a fejére. *Eillers* titkár szerint a kiküldött bíróság Rákóczi megidézése nélkül is ítélhet, s elkobozhatja vagyonát (a mit szemmel láthatólag fődolognak tekintett), mert szökése bűnösségének a jele. Az pedig nem okozhat fejtörést, hogy az országon kívül ítélik el. — 12-ikén Lamberg azt jelentette, hogy a kapitány semmit sem akart vallani, s mikor hóhérral és megkínzással fenyegette, arra kérte, inkább lövesse főbe s tisztességes módon végeztesse ki. Ő azonban megmondta neki, hogy ezt a császár csak önkéntes vallomása esetére engedi meg. Végre azt vallotta, hogy őt zászlótartó öcscse bírta Rákóczi megszabadítására; de azt hitte, nem tud az őrségen keresztül kijutni s akkor ő maga büntette volna meg. Különben Rákóczi esküvel fogadta, hogy nem indít lázadást. Neki azt mondta, hogy Danczkán át Svédországba megy; de hová ment, azt csak Rákócziné tudhatja, a ki hadnagyát (Kertzlt) egy ezüst karddal és órával kötelezte le. A főhaditanács gyanúsnak talált mindenkit; Rákócziné császári parancsra már is megvizsgáltatta, de úgy hitte, legjobb volna őt császári parancs nélkül kolostorba záratni, hogy senkivel se beszélhessen, mert, a kapitány szerint, mindenről tud. Mások jobbnak tartották, hogy megvárják a császár hazaérkezését s rendelkezését; de azonnal kiterjesztették a vizsgálatot mindenkire, a kihez a gyanúnak csak árnyéka is fért; pl. Sagel és Wolf atyákra, Bévilacqua káplánra, Montecuccoli ezredesre, Marsichi alezredesre, Menegatti komornyikra, gróf Martinitz Miksára, a kinek házából valaki szintén fölkereste Rákócziné t; sőt megfigyeltették a két darmstadti herczeget, a hannoveri herczeget és a svéd követet is, a kik többször jártak Rákóczinénál. Okolicsányi Pált és Szirmay Miklóst elfogatni rendelték, mert Du Héron varsói franczia

követhez intézett levelében Bercsényi rájuk hivatkozik. Lehmannt kínzással és hóhérral kell kényszeríteni teljes vallomásra. Rákóczinét és gyermekeit letartóztatják, Rákóczi fejére díjat tűznek ki s 10.000 forintot adnak annak, a ki élve, 6000-et, a ki holtan adja kézbe. Boroszlóban Plenk kanczellárt és Haslinger tábornokot Rákóczi és a fiatal Lehmann megfigyelésére útasították stb.[13]

Maga Rákóczi a jezsuitáknak s különösen *Wolf* atyának tulajdonította szabadulását. Wolf mint gyóntató maradt Lehmann kapitány mellett, a kit mindhalálig kegyelemmel kecsegtetett, hogy társai ellen ne valljon.[14] Hogy állhatatosságában megtartsa, elkísérte a vesztőhelyre is, a hol deczember 24-ikén, kardjának összetörése után, lefejezték, fölnégyelték[15] és elrettentő példa gyanánt négy különböző városban akasztották bitófára. Azt, a melyik a wiener-neustadti kapu előtt lógott, négy esztendő mulva, a mikor Rákóczi már győzedelmes fölkelés élén állott, a Neustadtig portyázó kuruczok magukkal vitték Kőszegre, a hol *Ujváry* Gergely plébános tisztességesen eltemettette.[16] A magyarság tehát *akkor* lerótta háláját a derék porosz iránt, ki, a mint megfogadta, önzetlenül áldozta föl életét Rákócziért. A fejedelem utóbb tízezer tallérral segített özvegyén.[17] Hasonló összeggel jutalmazta *Lehmann* Jakab Kristófot is, az egykori kornyétást, a ki olyan nagy segítségére volt[18] s újabb számüzetésében is érdeklődött ügyei iránt.[19] *Kertzl* hadnagyot ugyan szintén fejvesztésre és kardja összetörésére ítélték s kapitányával együtt ki is vezették a vesztőhelyre, ekkor azonban a császár arra kegyelmezte, hogy a győri várban hat esztendőt töltsön vason.[20] A hat esztendő elteltével Rákóczi a testőrző karabélyos

13 Harrach följegyzései a titkos tanács nov. 12-iki üléséről. Tört. Tár, 1897. 392—5.

14 Rákóczi 1706. évi válasza a jezsuitákért felszólaló vármegyéknek. Horváth, VI. 286.

15 Copia derer zweyen Urthlen, so an G. Lehmann u. A. A. Kertzl stb. 1701. évi nyomtatvány és Ritter krónikája. MHH. XXVII. 443.)

16 Archivum R. IX. 389. Károlyi-család oklevéltára, V. 94—101.

17 Arch. R. II. 426. (1709.)

18 U. o. II. 409., 412., 426. (1708—9.)

19 Bercsényi levele 1711 augusztus 17. U. o. VII. 14.

20 Ritter krón. MHH. XXVII. 443.

ezred őrnagyává, majd udvari fizető biztossá tette és «személyéhez megbizonyított igaz és valóságos hűségeskedéséért» a magáéból Szvidnik faluval és Tállyán egy szőlővel jutalmazta meg.[21] Kertzl is követte őt második száműzetésébe.[22] Viszont I. Lipót *Longueval* kapitányt, a koronatanút, jutalmazta Horvátországban szép jószággal.[23] Du Héron varsói franczia követ helyesen jegyezte meg, hogy Rákóczi szándékait a bécsiek nem tudták volna meg, ha XIV. Lajos Longuevalt vagy illendően megjutalmazta volna fáradozásaiért, vagy legalább reményt nyujtott volna a jutalomra.[24]

Rákóczi mindhalálig megbőjtölte azt a napot,[25] a melyen «az isteni jóság Dániellel az oroszlánok feltátott torkából és az undok rabságból csodálatos szabadítással kihozta».[26] A bécsi kormány tudta, hogy Magyarország felé menekült, de Velencze és Boroszló felé is kerestette. November tizedikén országszerte elrendelte üldözését, 24-ikén pedig valóban *vérdíjat* tűzött ki a fejére. A vármegyéket megfenyegette, hogy irgalmatlanúl megbünteti azokat a községeket, a melyek a menekűlőt határukon átengedték s föl nem adták. Az ilyeneknél «még az anyjuktól szopott tej is keserűre fog fordúlni». Jószágait már előbb lefoglalták, őt magát pedig halálra ítélték abban a pillanatban, a melyikben *vérdíjat* tűztek ki a fejére. Azonban itt is az történt, a mi Angliában félszázad előtt a worcesteri csata után. A szegény nép ottan is tudta, hogy a parlament ezer font sterlinggel jutalmazza, a ki bemutatja Stuart Károlynak, «az utolsó zsarnok fiának» a fejét. Mégis szállást adott a parasztruhában bujdosónak, a ki hol szénaboglyába vájt odúban, hol fák lombozata közt töltötte éjszakáit, míg külföldre menekülhetett. Magyarországban Rákóczi vérdíjára sem akadt pályázó; s ilyen pályázók a külföldön sem a nép sorából kerültek ki.

21 Arch. R. II. 10., 586., 598.; III. 328—9.

22 U. o. III. 743.; VII. 66.

23 Balla, Nagykőrösi krónika, 68. Annak, hogy jószágon kívül báróságot és ezredparancsnokságot nyert volna, semmi nyoma.

24 1701. november 10. Thaly, Bercsényi, II. 387.

25 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 6.

26 1703. junius 14-iki manifestuma 22.

VII.

LENGYELORSZÁGBAN.

(1701—1702.)

LENGYELORSZÁG határán a menekülő Rákóczi 1701 november 12-ikén kelt át s harmadnap *Krakóba* érkezett. Dragonyos ruháját itt titokban franczia öltözettel cserélte föl s francziának mondta magát; azonban egyéb óvatosságot nem igen tanusított, pedig tudta, hogy üldözik. Otthon érezte magát, hiszen családja már 1644 június 27-ikén honosságot nyert Lengyelországban. Egész nyugalommal látogatta sorra a város nagyszerű templomait, a melyekben műértő szeme Vischer Péter és Veit Stoss alkotásaiban gyönyörködhetett. Mit érzett, a mikor megmutatták neki a vávelhegyi székesegyház tizenegyedik kápolnájában Báthory István király vörös márványból faragott trónját és síremlékét! Titkolnia kellett meghatottságát, mert «az idő nem volt alkalmas annak kijelentésére, hogy az ő véréből származik».[1] Ezt csak azután mondhatta meg, ha Varsóban Bercsényivel találkozott s megnyugtató értesítéseket hallott. Már feleségétől tudta, hogy a gróf Lengyelországba menekült s II. Ágost király szívesen fogadta.[2] Lelkesedését, akarata erejét ösmerve, gyaníthatta, hogy az udvarban ezt a félesztendőt nem töltötte hiában s tett valamit az ügyért, a melyért most mindaketten bujdosnak.

November 17-ikén tehát Berzeviczyvel négyes fogaton *Varsóba* indult. Útközben Cestochova (Censztochow) környékén dragonyosokat látott. Nem gyaníthatta, hogy ezek voltaképpen Brückner császári kapitány katonái, a kik Pietrkov és Tuscyn[3] közt éppen tegnap támadtak Bercsényire s a merénylet kudarcza miatt most szívesen állanának bosszút rajta, ha tudnák, kicsoda.[4]

1 Önéletrajz, 146.
2 Hist. des rév. II. 42—3.
3 Rákóczi (Önéletr. 153—4.) szerint Petrikov és Studin.
4 A kaland részletei. U. o. 153—4.

Ágost király éppen aznap vallotta be Du Héron franczia követnek, hogy titkos szerződést kötött a császárral. Nem akadályozhatta meg az álruhába bujtatott császári katonák portyá-

77. II. ÁGOST LENGYEL KIRÁLY.

zásait. Rákóczi szerint a mágnások is külön pártokra szakadtak. A legtöbb eladta a lelkét, a mi «jogos bizalmatlanságot» keltett benne.

A 300 kilométernyi útat majdnem egy hét alatt tette meg,[5] de 24-ikén már Varsóban volt.[6] A ghettóba, a zsidók félreeső városrészébe szállt, a hol a szent római birodalom bujdosó herczegét aligha keresik. Francziának adva ki magát, a Szent-Keresztről nevezett franczia misszió egyik lazarista szerzetesét azonnal magához hívatta, azon ürűgy alatt, hogy szent Katalin ünnepe itt lévén, gyónni s másnap a templomban áldozni akar. A barátnak nem nevezte meg magát, de fölkérte, menjen át a szomszédságukban lakó *Du Héron* franczia követhez és mondja meg neki, hogy valaki fontos dolgot közölne vele, ha módot nyujtana a találkozásra; az ügy titkos természeténél fogva ömaga nem mutatkozhatik a követség házában. Du Héron csakhamar megjelent s ugyancsak elbámúlt, mikor megtudta nevét, mivoltát, kalandjait. Hiszen éppen eznap hallotta a királytól, hogy Rákóczi Lengyelországba érkezett. Mindamellett kissé kételkedett, talán attól tartva, hogy császári kémmel van dolga. Keresztkérdésekkel faggatta tehát s megkérdezte, ösmeri-e Bercsényit? Az igenlő feleletre figyelmeztette, hogy ne bízza el magát, mert már tudják szökését s Lengyelországba jövetelét; tehát könnyen úgy járhat, mint Bercsényi, a kit a császártól küldött orgyilkosok a napokban majdnem eltettek láb alól. Este hat órára újabb találkozót adott neki a lazaristáknál.

A mikor a nagy sárban a rendházba ment, *Montméjan* atya, a misszió és a rendház feje, tudatta vele, hogy a követ még nincsen itt; de bevezette őt a nagy ebédlőbe és sokat kérdezősködött tőle Bercsényiről. Észre lehetett venni beszédén, hogy

5 Bercsényi 17-ikén reggel még Tuscynben volt, 20-ikán reggel pedig már Varsóban beszélt a franczia követtel. Három nap alatt eszerint körülbelül 130 km. útat tett meg jó lovakon, de nem olyan nagyon jó országútakon. A 300 kilométerre tehát Rákóczinak 6—7 nap kellett.

6 24-ikén Du Héron még csak annyit jelentett XIV. Lajosnak és csak annyit mondott Bercsényinek, hogy — a mint magától Ágost királytól hallotta — Rákóczi Lengyelországba érkezett. A fejedelemre ekkor még nem hivatkozhatott. Bizonyos azonban, hogy délután már találkozott vele, mert a közbenjáró papnak a találkozás napján Rákóczi azt mondta, hogy Szent Katalin «közelgő» ünnepén gyónni akar; ez pedig november 25-ikén, tehát másnap volt. (Önéletr. 147.)

tudja ugyan, hol van a gróf, de kételkedik, valóban Rákóczival beszél-e. A fejedelem tehát elővette zsebéből pecsétnyomóját és kérte, mutassa meg a grófnak. Pár pillanat mulva visszatért, de egyedül. Miközben a jól besötétedett ebédlőben beszélgettek, a fejedelem észrevette, hogy háta mögött valaki óvatosan, nesztelenül kinyitja az ajtót, mintha megfigyelni akarná őket. Hátra tekintett s arcza látható lett. Az ösmeretlen most nagy erővel kicsapta az ajtót, odarohant a fejedelemhez, nyakába borúlt és zokogni kezdett. Bercsényi volt, a keresve-keresett hű barát.

«Az ember örömei — szólt a fejedelem évek múlva, erre a megható jelenetre visszagondolva — oly rövid ideig tartanak s oly hírtelen elmúlnak, hogy míg élvezi, ki sem mondhatja, mit érez bennük». Ő is így járt; pedig azt hiszi, ennél kellemesebb esemény alig történt vele. «Hozzá fűzte a szív és a sors». Első felindúlásuk könyeinek letörlése után mosolyogtak, tréfálkoztak; de Rákóczit nagyon megdöbbentette barátjának külső megjelenése: a lesoványodott arcz, beesett szem, megeresztett szakáll, sárgás arczszín, a félig német, félig franczia rongyos ruha. Orgyilkosoktól félve, Bercsényi a múltheti kaland óta ebben a kolostorban lappangott és csak Montméjan házfőnök tudta, hogy a züllött külsejű litván nemes, a ki ájtatoskodási gyakorlatok végzésére jött ide, voltaképpen kicsoda. Most is megengedte a két jó barátnak, hogy egy szobában háljanak. Hiszen annyi mondani valójuk volt! De csak suttogva beszélhettek, hogy a czellán átjáró, vagy a szomszéd czellában lakó barátok ne hallják. Bercsényi tövéről hegyére elbeszélte vagy inkább elsuttogta, mi történt vele brunóczi menekülésétől a pietrkovi orvtámadásig, vagyis ez év április 21-iktől november 16-áig. Rákóczi meggyőződhetett róla, hogy barátja valóban nem vesztegette el a lengyel földön idáig töltött félesztendőt. *Mecsinszkij* sztaroszta őt Bialában a kamalduliak kolostorában már július elején bemutatta Ágost királynak, a ki valamennyire személyes tapasztalatokból is ösmerte a magyar viszonyokat,

78. BRZEZAN.

most pedig Bercsényi lelkes előadásából és emlékíratából nyert alaposabb tájékoztatást. Bercsényi azzal kecsegtette, hogy a magyarok királyukká koronázzák, ha megszabadítja őket a Habsburgoktól. A franczia és spanyol királyok közbenjárása mellett XII. Károly svéd királylyal békét kötve, a Habsburgoktól Ágost visszakövetelné a lengyeleket megillető Sziléziát, biztos visszautasítás esetében őmaga Szilézia, egy másik hadtest a Vereczkei-hágó felől, Thököly Imre, kinek Erdélyt biztosítaná, török hadakkal Szeben táján, Miksa Emánuel bajor választó pedig Passau és Linz felől támadna I. Lipótra, a kit így arra kényszeríthetnének, hogy Magyarországról és Sziléziáról lemondjon. Ha azonban nem akarna a császár ellen nyiltan hadakozni, legalább azt engedje meg, hogy egy hadosztálya franczia zsoldba állva nyomúljon Magyarországba, melyet ekként könnyű volna fölkelésre bírni.[7] A tervnek ez a része nemcsak a királynak, hanem a szenátusnak is tetszett s egyideig nagyon valószínűnek látszott, hogy, ha a svédekkel kibéküllhet, Ágost király betör Magyarországba. XIV. Lajos azonban július 28-ikán, majd augusztus 4-ikén úgy találta, hogy ebből csak Ágostnak volna haszna; s mivel a császár neki még nem izent hadat, eltiltotta Du Héront az ügy további tárgyalásától. Rákóczi azt hitte, hogy ha ez a háború őt a wiener-neustadti fogságban éri, Lipót király okvetetlenül kivégezteti. Azonban XIV. Lajos ridegsége és XII. Károly fényes győzelmei lehetetlenné tették a terv valósítását; hiszen a Szapiehák meghívására XII. Károly már egyenesen Lengyelországot fenyegette. Du Héron ezt sem tartotta bajnak, mert ha a svéd király a lengyelekkel a franczia iránt barátságos új királyt választat, ezt könnyen rá lehet venni Magyarország megsegítésére. Ágost tehát, főképp minisztere, gr. Beuchling tanácsára és Strattmann császári követ ösztönzésére, most már inkább a császár pártfogását kereste. A mellett azonban hitegette Bercsényit is, és felszólította, hogy Cestocho-

7 Rákóczi önéletr. 151—2. Thaly, Bercsényi, II. 359—382.

vában személyesen tárgyaljon Thököly titkárával. A kurucz király Erdély fejedelemségén kívül azt is kikötötte, hogy minden jószágát visszakapja s örökösét megnevezhesse. Gondolt-e Rákóczira, a kinek elfogatásáról már értesült? Talán Zrínyi Péter sorsától féltette, mert Munkács vára és uradalma visszaadatását nem mostoha fia, hanem felesége jogán sürgette; és midőn római birodalmi herczegséget kért magának, szintén ez okból hivatkozhatott inkább az Esterházy nádornak, mint a mostoha fiának adott hasonló czímre.[8] Bercsényi, Rákóczi szabadúlásáról még nem tudva, csakugyan elindúlt a cestochovai tárgyalásra, azonban Brückner dragonyosainak orvtámadása miatt sietve visszatért s most Rákóczit is figyelmeztette, hogy a császáriaktól óvakodnia kell.

Rákóczi úgy hitte, hogy a franczia barátoknál, a politikai üldözöttek eléggé megszokott menedékhelyén, nagyon is szem előtt vannak. Ágost király pár napja különben is figyelmeztette Du Héront,[9] hogy a mostanában kötött szerződés alapján a császárnak joga van a lázadó alattvalókat Lengyelországban is elfogatni s így jó volna, ha Bercsényi Oláhországba menekülne. Egyelőre azonban mindaketten másnap (november 26-ikán) csak a kolostorral szomszédos házba költöztek át s Rákóczi kifogástalan új ruhákat vétetett barátjával, hogy francziákhoz illően jelenhessenek meg Du Héronnál. Itt kifejtették, hogy ha a franczia vagy a spanyol király nevében 5—6000 fegyverest fogadhatnak, egész Magyarország fegyvert ragadna I. Lipót ellen és hozzájok csatlakoznék. Ez nem volt hivalkodás, mert másfélesztendő múlva a fölkelés ilyen idegen segítség nélkül is általános lett. Rákóczi egyénisége és esze már ennél az első hosszabb tárgyalásnál megnyerte Du Héront. «Rákóczi fejedelem szép ember és oly szellemes, hogy eléggé ki sem fejezhetem — írta e talál-

8 Ezek a föltételek II. Ágosthoz 1701 októberében érkeztek be. (Thaly, Bercsényi, II. 384—5.) Azonosak a Fiedlernél (Actenstücke, II. 551.) hibásan Rákóczinak tulajdonított föltételekkel.

9 Thaly, id. h. 407.

kozás hatása alatt XIV. Lajosnak;[10] — szerencsétlenségében rendkívüli lelki erőt tanúsít.» Viszont Rákóczi is előkelő megjelenésű, nyájas és hivatala minden kellékével megáldott embernek találta a követet,[11] a ki azonban ebben a pillanatban igazán nem tudta, mit tanácsoljon a magyar uraknak. Ágost király a császár mellé hajol, a mágnások pedig pártoskodnak és a többet igérőhöz csatlakoznak. Legmegbízhatóbbnak még az ország primását, *Radźiovszkíj* Mihály bíbornokot tartotta, a ki a mult királyválasztáskor (1696 június 27-én) *Szienyievszkíj* palatinussal együtt leginkább pártolta a franczia Conti Lajos herczeg jelöltségét. De a követ tulajdonképpen még sem ő benne bízott, hanem unokahúgában, *Lubomirszka* Ilona Erzsébet herczegnőben, Szienyievszkíj Ádám belzi palatinus, nagy hetman és az ország tábornoka feleségében, a kivel Rákóczi a Kosztka-Báthory család révén rokonságban állt.[12] Ennek a férfias lelkű szép asszonynak rendkívüli hatása volt urára s a primásra egyaránt. A követ tehát rábeszélte Rákóczit és Bercsényit, hogy ellátogassanak a bzuramenti Lovicsba, hol nemcsak a primással találkozhatnak, hanem a herczegnővel is, a ki a magyar menekültek vendégszerető fogadtatásáról már azelőtt valamennyi uradalmában intézkedett.[13]

A 75 kilométernyi útat nem tették meg egészen hiában. A primás nagyon udvarias volt; a császári érzelmű Ágost király jóakaratával ugyan nem biztatta, de megnyugtatta őket, hogy Szobieszkíj Konstantin herczegre, a törökverő III. János király fiára és a nemességre számíthatnak. Ő maga még anyagi áldozatok árán is támogatni fogja törekvéseiket.[14] Magával a herczegnővel nem találkozhattak, mert mostohaanyját már néhány hete a karlsbadi fürdőbe kísérte;[15] már pedig vendégszerető meghívását addig nem fogadhatták el, míg személyesen be nem mutatkoznak.

10 Du Héron november 27-iki jelentése. Thaly, id. h. II. 417.
11 Rákóczi önéletr. 147.
12 Rákóczi emlékiratai, 22. Önéletr. 155.
13 U. o. 155.
14 Hist. des révol. II. 51.
15 Önéletr. 155.

November 30-ikán tehát már ismét Varsóban voltak, hogy Du Héronnal értekezzenek. Beszámoltak útjukról, a melynek egyik legnevezetesebb eredménye, hogy Szobieszkíj Konstantin herczeg magyar királyságát *Lubomirszkíj* főtábornagy és *Szienyiavszkíj* tábornok is szívesen támogatnák. A magyarok bizonyára jól fogadnák szabad gondolkodása, s megnyerő, népszerű modora miatt. A tervet valósítani lehetne, ha XIV. Lajos módot nyujtana Rákóczinak és Bercsényinek, hogy 5—6000 emberrel Magyarországba nyomúljanak. Rákóczi bízott benne, hogy a király nem hagyja el; hiszen most is éppen a hozzá való ragaszkodás miatt üldözik. Meg volt győződve, hogy ha Ágost király a császárral szövetkezik, akkor a magyarországi beütés vezetését helyette egy lengyel királyi herczegre kell bízni. A követ másnap ezt a tervet azzal ajánlotta XIV. Lajos figyelmébe, hogy bizonyára jól vélekednék Rákóczi tehetségeiről, ha tudná, titokban mily tekintélyes pártot szervezett, míg Longueval el nem árúlta.[16] Hogy újabb árúlás ne rontsa meg mostani ügyekezeteit, Varsóból még eznap (deczember 1-én) kiküldte Rákóczit és Bercsényit, valamivel később pedig Berzeviczyt és Szirmay Miklóst is *Minszk* várába, hol *Mecsinszkíj* sztaroszta vendégszeretettel fogadta őket. Feltűnés elkerülése végett Rákóczi mint Ágost király szász kapitánya ment ebbe az erősségbe, mely a Berezinába ömlő Szviszlocsnál fekszik, elég közel (alig 40 km.-re) Varsóhoz és, a mi fő, Du Héronhoz. A derék követ oly óvatos volt, hogy (levele feltörésétől tartva) a bujdosókat még abban az újabb (deczember 16-iki) sürgönyben sem nevezte meg, a melyben XIV. Lajostól pénzbeli segítséget kért számukra, hogy nagy szükségbe ne jussanak; addig is ő segítette őket, ahogy lehetett.[17] Óvatossága nem volt fölösleges, mert megtudta, hogy elfogatásukra gr. Strattmann varsói cs. követ a lengyel uraktól újból katonákat kért, de nem kapott.[18] Hiszen

16 Du Héron 1701 deczember 1-i sürgönye. Thaly id. h. II. 421.
17 Du Héron deczember 22-iki sürgönye. Thaly, id. h. 422.
18 Önéletrajz, 155.

SZIENYIAVSZKÍJ ÁDÁM.

ha csak Lengyelországban maradnak is, a császár nem vonhatja ki hadait Magyar- és Erdélyországból s így egész erejével nem vehet részt a spanyol örökösödési háborúban.[19]

A követ a magyar hadjáratot már ezen a télen szerette volna megkezdeni s mivel karácsonyra a belzi palatina is megérkezett Karlsbadból, Rákóczit és Bercsényit Minszkből, a hol négy hetet töltöttek, sietve Varsóba hítta. Maga kísérte el Rákóczit karácsony éjjelén a herczegnőhöz. A rokonok akkor látták egymást először. A szép asszony, a kinek ura éppen vörös-oroszországi (galicziai) jószágain tartózkodott, nemcsak udvariasan fogadta a fejedelmet, hanem arról is kezeskedett, hogy ura, a mennyiben teheti, gondoskodni fog élete biztonságáról és védelméről.[20]

Karácsony első napján a herczegnő Rákóczit franczia hadmérnök, Bercsényit német polgári mérnök képében egy apródjával urához Galicziába küldte. Az 1702-ik év elején érkeztek a *moscseniczai* erdőségben levő remetelakba, vagy inkább eldugott kastélyba, a hol az előre értesített Szienyiavszkíj palatinus és tábornok fényes ebéddel és nagy kitüntetéssel fogadta üldözött rokonát s azonnal a legszorosabb, igazán mindhalálig tartó barátságot kötötte vele. Nem hitte, hogy akármiben is fogyatkozást szenvedjenek. Mikor ő neki magának a varsói országgyűlésre kellett mennie, jókedvű, tréfás franczia orvosát hagyta náluk, hogy testileg, lelkileg jól érezzék magukat. Éppen azért, mert oly nagyon is fényesen fogadta őket s olyan jól gondoskodott róluk, híre futott, hogy vendége tulajdonképpen Conti herczeg, a ki most a palatinus és a svéd király segitségével akarja elűzni II. Ágost királyt. Ez a «bolond hír», a minek Rákóczi nevezte, nemcsak a király figyelmét keltette föl, hanem másokat is találgatásokra késztetett, ki lehet a titokzatos idegen? *Szalontay* János, a ki múltkori fölkelésének leveretése óta egyre bújdosott, Lengyelországban éppen akkor mindenütt

19 Du Héron idézett sürgönye.

20 A végzetes találkozásról Rákóczi, Önéletr. 155., 419.

kereste Rákóczit s a fényes vendéglátás hírére, valami sejtelemtől megragadva, 1702 január 20—25 közt Moscseniczába is ellátogatott. Elmondta a fejedelemnek és Bercsényinek, hogy ő nagy titokban bejárta egykori fölkelése színterét s a népet még búsabbnak, elkeseredettebbnek találta. 3—4000 embert már is könnyen összegyűjthetne s a dolog könnyebben menne a multkorinál, mert a császári csapatok nagy részét kivitték Olaszországba; de már tapasztalatból tudja, hogy a fölkelés csak úgy sikerülhet, ha nagyúrak vezetik. A mire tehát 1697-ben kényszeríteni akarta, most kérve-kéri Rákóczit, Bercsényivel együtt álljon a fölkelés élére. A meglepett urak tövéről-hegyére kikérdezték Szalontayt a közhangulatról. Rákóczi azonnal izent Szienyiavszkijnak, a kitől azt remélte, hogy 4—5000 tatárt és kozákot hamarosan egybegyűjthetne a betörés czéljaira. Mindjárt meg is kérte, ne eressze vissza addig a tatár kán emberét, míg Varsóból vissza nem tér Bercsényi, a kit nagy titokban Du Héronhoz küldött jelentés és értekezés végett. Azt kérte a követtől, járna közbe, hogy ügyüket XIV. Lajos a lengyel korona tábornagyainak, a primásnak és Jablonovszkij krakói várnagynak támogatásába ajánlja. Szienyiavszkij a csapatok, Potoczkij kievi palatinus a tűzérség szervezése tekintetében bizonyára szivesen követné a király utasításait. Rákóczi franczia pénzen fogadott hadak élén törvén be, a magyarok kétségtelenül melléje állnak s I. Lipót helyett a trónra olyan lengyel herczeget ültetnének, a kit XIV. Lajos ajánl nekik. Ők, mióta a nemesi szabadság megsértése miatt Szobieszkij Konstantinból kiábrándúltak, legszívesebben *Jablonovszkij* János herczeget, a krakói grófot és várnagyot, a lengyel korona nagyvezérét látnák trónjukon. Az öreg herczeg Ágost király nevében már előbb ajánlatokat tett Rákóczinak, hogy a császárral kibékítse. De az önzetlen fejedelem megfogadta, hogy csak úgy tér vissza hazájába, ha szabadságait helyreállítva és személyén kívül hazáját is biztosítva látja.[21] Ezek a tárgyalások ébresztet-

[21] Rákóczi Bezenvalhoz 1711 november 24-ikén. Szalay, Rákóczi bujd. 176.

ték benne azt a gondolatot, hogy Jablonovszkijt ültesse a magyar trónra. Igaz, hogy a herczeg már 68 esztendős és beteges; de két derék fia van, kiket családi összeköttetéseik is ajánlanak. Az egyiknek, János Szaniszlónak, Bethune marquise a felesége s így kedves lehet XIV. Lajos előtt; a másiknak, Sándor János buszki sztarosztának és a korona nagy zászlós urának, felesége Szienyiavszka Theophila.[22] Ha e mellett XIV. Lajos a galicziai urakat támogatná abban a törekvésökben, hogy II. Ágost helyett Conti hg. legyen a királyuk, ezzel svédországot is megnyerné a franczia érdekeknek, a mi végből Rákóczi személyesen tárgyalna XII. Károlylyal. Háta mögött a francziák iránt barátságos Svéd-, Lengyel- és Magyarországokkal, a császár nagyon kényelmetlenül érezné magát s a spanyol örökösödés kérdésében gyorsan engedne. A követ mindezt azonnal tudatta a királylyal. Megjegyezte, hogy Rákócziban megvan minden tulajdonság, a minek következtében XII. Károly megkedvelheti. Lelkesedve fűzte hozzá, hogy a király leghelyesebb politikája volna: támogatni az elégedetlen magyarokat s módot nyujtani nekik szabadságuk visszavívására. Január végén Bercsényi visszaérkezvén Moszczeniczába, Rákóczi azzal bocsátotta el Szalontayt, hogy a fölkelésnek nem szabad kitörnie addig, míg XIV. Lajos meg nem ígéri a kért támogatást; mert a sikertelen kísérlet újabb szerencsétlenséget hozna az országra.[23]

Azonban évek mulva[24] maga is eltűnődött rajta, mi következnék hazánkban, ha minden, az ellenségtől való félelemre adott okot maga is oly hathatósan venne szívére, a mint sokszor a jelenségek adnának ösztönt, ha hazánkért készek nem volnánk *akármely halálra is* feláldozni személyünket?

[22] Siebmacher, Wappenbuch, IV. kötet, 14. sorozat, 57.

[23] Szalontay látogatására nézve l. Du Héron 1702 január 20. és 26-iki sürgönyét s ennek alapján Thaly Bercsényijét, II. 429—432. Ez a látogatás január közepén történt; a követ 20-ikán jelenti XIV. Lajosnak, hogy Szalontay eljövén, találkozni szeretne a belzi palatinusnál levő urakkal, miről őt maga a palatinus értesítette; 26-ikán pedig már Bercsényi varsói útjáról számol be.

[24] 1710. deczember 16. Arch. R. III. 322.

VIII.

HÍREK A HAZÁBÓL ÉS A KÜLFÖLDRŐL.

(1702.)

Szienyiavszkíj figyelmeztette moscseniczai vendégeit, hogy egy megszökött pénztárnoka elárulta kilétöket Strattmann császári követnek s így ottan többé nincsenek bátorságban. Február elsején tehát átköltöztette őket *drikovi* erősebb kastélyába, hová egy idő mulva Varsóból feleségével együtt ő maga is kirándult. Lubomirszkának sok nemes tulajdonsága volt. Rákóczi szerint férfiúhoz illő az esze és a bátorsága, nemét meghaladó nagy a lelke.[1] Jött idő, a mikor úgy látszott, tőle függ, uráé vagy Rákóczié legyen-e a lengyel korona; s a mikor zavarba hozta saját királyát, a svéd és a franczia királyt, magát a czárt és a császárt is.[2] Ő lett Rákóczi Egeriája,[3] ki ismeretségok első pillanatától fogva tettre buzdította; s ő lett Rákóczinak majdan Kassandrája is, a ki a vég kezdetén megizente neki, hogy «nincs mit bíznunk a muszkához, — a franczia históriák is csak imaginatiók».[4]

Rákóczi a szabadságharcz igazi megindítása munkáját abban a hosszas tanácskozásban határozta el, melyet a Drikovba érkező Szienyiavszkíj-párral és Bercsényivel folytatott. Alkalmat erre XIV. Lajosnak Du Héronhoz 1702 márczius 2-ikán intézett az a kijelentése adhatott, hogy ha akad olyan lengyel főúr, a ki a magyar fölkelés élére állani s esetleg a koronát elfogadni hajlandó, ő megadja azt a segítséget, a mit tőle észszerűen kérhetnek. De ismernie kell a fölkelés tervezőinek szándékait, javaslatait, összeköttetéseit, a kívánt összeg nagyságát s a remélt siker biztosítékait. Rákócziról mindenesetre rosszúl ítélt,

1 Rákóczi emlékiratai, 21. és önéletr. 156—7., 170., 178—9., 208. V. ö. Medows 1708 deczember 1-i jelentését. Simonyi, Angol dipl., III. 412. és Tört. Tár, 1882. 157.

2 Arch. R. V. 440—2., 445., 448.; VII. 82. 216.

3 Szalay, Rákóczi bujdosása, 45.

4 Bercsényi levele 1710 deczember 20. Arch. R. VI. 637.

mert azt hitte, hogy ha XII. Károly elfoglalhatja Szász- és Csehországot, ott kárpótolni lehet őt Magyarországban elkobzott jószágaiért.[5] A fejedelem valóban «a svéd király fölszentelt lába elé vetette magát» s pártfogást kért tőle. Hiszen «veleszületett kegyelmének sugaraival már fogsága sötétségébe is bevilágított s páratlan nemeslelkűségének csodálatos bizonyságát adta azzal, hogy megemlékezett őseinek a svéd korona iránt tett legalázatosabb szolgálatairól». Minden jószágának elvesztése után csak az ő jóságában bízhatik. Ez a remény enyhíti nyomorúságait, ez csökkenti azt a veszedelmet, a melylyel ellenségei naponkint fenyegetik. Azért maradt ebben az országban, hogy majdan megösmertesse vele őseitől öröklött buzgóságát, s testvérével, Bercsényivel együtt, védelmét kérhesse ő, a világ legboldogtalanabb herczege.[6] Nem vagyont keresett. Már vagyona első elkobzásakor (1688) megjegyezte, hogy milliónyi vagyonából ugyan többen meggazdagodtak, de köszöni Istennek, ki elvette az alkalmat, hogy vagyonával helytelenül éljen.[7] Két hét múlva XIV. Lajos egyelőre 12.000 livre évdíjat utalt ki Rákóczinak, 8000-et Bercsényinek.[8] Ha Rákóczi nyugodtan akar élni, bizonyára elfogadja Szienyiavszkíjék ajánlatát, hogy a császáriak fondorlatai elől távoleső ukrajnai birtokaikra húzódjék. De ezt most is körűlbelűl olyan okból nem fogadta el, mint kilencz esztendő mulva a czár ajánlatát, ki neki és bujdosó társainak szintén Ukrajnában adott volna megfelelő területet. A hely messze volt, minden érintkezéstől elzárva; benne pedig reményt keltettek a franczia király igéretei.[9] Tehát arra határozta el magát, hogy Bercsényivel együtt Szienyiavszkíjék bržezani jól őrzött várába vonúl.

Bržezan Jaraszló (Jaroszlav) és Ilyvó (Łwow, Lemberg) közt, Magyarország határától 130—140 km. távolságban s így az

5 XIV. Lajos válasza Thaly, Bercsényi, II. 434—5. V. ö. az 1702. évre nézve Klopp, Der Fall des Hauses Stuart, IX. 63—70.

6 A kelet nélküli franczia eredeti a svéd áll. levéltár diplomatikai «Transylvanica» osztályában. Péterffy Lajos szíves közlése.

7 Önéletrajz, 15.

8 Thaly, id. h. 439.

9 Önéletr. 157., 234.

ügyek szemmeltartására alkalmas helyen feküdt. Rákóczi 1702 márczius végén jött ide s egy esztendőnél tovább senki sem kételkedett rajta, hogy az, a minek mondja magát, t. i. franczia hadmérnök; a mi annak bizonysága, hogy szakjában otthonos volt. Jó gyakorlatnak és készülésnek látszott ez jövendő feladatához, melyhez képzett hadmérnökök nélkül kellett kezdenie. Most ő maga vezette a várerősítés munkáját s Bercsényi mint német építész-mérnök működött mellette. A lengyel urak sűrűn látogatták s Du Héronnal is folyvást összeköttetésben maradtak. Április elején «a két magyar úr» innen adta meg válaszát XIV. Lajos öt kérdésére. Kijelentették, hogy czéljuk a jelen politikai körülmények felhasználásával *bosszút állani* nemzetök szabadságának igazságtalan eltiprásáért, felszabadítani a népet a szolgaság nyomorú igája alól s rábírni az országot, hogy XIV. Lajosnak tetsző királyt válaszszon. Rákóczi ennél a pontnál még bizonyára Jablonovszkijra gondolt, kinek a franczia király iránt való őszinteségében s jó hajlamaiban kételkedni nem lehet és kire a lengyel urak közűl leginkább számított; az öreg úr azonban már négy nappal ezen levél elküldése előtt április 3-ikán meghalt. A magyar urak különben, a hogy XIV. Lajost biztosították, legtöbbet bíztak a nép lelkesedésében, a mostani rendszer iránt táplált gyűlöletében s abban a körülményben, hogy a spanyol örökösödési háború miatt Lipót király a katonaság nagy részét kivitte s a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Patakot, Szendrőt) — őrség hiányában — leromboltatta. Összeköttetéseik most még nem elegendők, de azonnal azok lesznek, ha munkához láthatnak. Ösmerik hazájokat s az is ösmeri őket; rájok gondol, mint szabadítóira s már is engedelmeskedik nekik. Januáriusban (Szalontay ottjártakor) elég volt a nép lecsillapítására az az egyszerű üzenetök, hogy ne mozdúljon, míg ők nem mozdúlnak! Arra kérik a királyt, küldjön egy derék tábornokot a csapatok vezetésére s egy hadbiztost azoknak fizetésére, a segélyösszeg kezelésére. Ha a király erre a vállalatra 400.000 tallért áldoz, Olaszországban

milliókat takaríthat meg.[10] Rákóczi azzal biztatta a követet, hogy a háborút csakhamar Bécs kapujáig vihetik. A következések megmutatták, hogy ez nemcsak afféle captatio benevolentiae volt. «Hogy ha engemet — szólt — nagyravágyás, bosszúvágy, ifjúi nyughatatlanság ösztönöznének erre a válla-

79. I. LIPÓT.

latra, úgy a rohamos szenvedelmek elhamarkodásra késztetnének; de mivel ügyekezeteimet ő felsége (XIV. Lajos) érdekei és hazámhoz való buzgó szeretetem vezérlik: Ön (Du Héron) nem veszi rossz néven, ha nyiltan kijelentem, hogy czélt érni

10 Du Héron 1702 április 7-iki sürgönye. Thaly, id. h. II. 444—7. 1701 november 16-ikán csak 200.000 tallért számítottak. U. o. II. 392.

csak pontosan fizetett hadakkal remélek . . . Habár házam hatalmát a balszerencse kisebbítette is, meghagyta számomra azt az előnyt, hogy nagyon sok barátom és párthívem van, már csak azon okból is, mivel oly ősöktől származom, kik Magyar- és Németországban egykor sokat tettek a szabadság fenmaradásáért».[11]

Április 8-ikán Du Héron azzal kecsegtette XIV. Lajost, hogy a betörés már augusztus elején megtörténhetik s néhány nap mulva figyelmeztette, hogy a lengyelek meggyőződése szerint az osztrák-ház hatalmát legjobban a magyarok megsegítésével korlátolhatja. A király május 18-ikán ki is jelentette, hogy óhajtja Rákócziék tervének a sikerét, de segedelmet csak akkor ád, ha ennek a sikernek némi látszata mutatkozik. Közben azonban május 15-ikén I. Lipót megüzente a háborút XIV. Lajosnak, a ki most már sietett biztosítani Rákóczit és Bercsényit, hogy a békébe annak idején őket is belefoglalja s 2—3 hónap mulva 3—400.000 tallér, sőt, a körülményekhez képest, nagyobb hadisegélyt utal ki számukra.

Strattmann császári követ, akármilyen hézagosak lehettek is értesülései, aggodalommal kísérte az ügyek fejlődését. *Lipót* király az olasz és a bajor háború kitörése óta a tíz gyalog és kilencz lovas ezred nagyobb részét mindamellett is kivitte az országból, hogy gróf Erdődy Kristóf kamaraelnök ismételve figyelmeztette, Rákóczinak mennyi híve van a nemesek és a könnyen felizgatható nép között.[12] A király valóban gondolt Magyarország megnyugtatására, de nem az alkotmány biztosításával, hanem olyképp, hogy Strattmann követ útján ismételten kegyelemmel és örökös birtokai visszaadásával kecsegtette Rákóczit, a ki azonban, az alkotmányos sérelmek orvoslása előtt, nem sietett «visszakerülni az osztrák ház körmei közé». A bécsi udvar tehát más módon tett kísérletet a franczia-magyar összeköttetések megsemmisítésére. Része volt benne, hogy Ágost

[11] U. o. 447—9.
[12] Wagner, Hist. Leopoldi, II. 740. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 216.

király Du Héron marquist, a magyarok lelkes barátját, a svéd királylyal való levelezés gyanúja miatt, kiutasította Lengyelországból. Viszont, közhír szerint, a császár sógora, *Szobieszkij* Jakab herczeg, 50.000 aranyat ígért volna egy lengyel főúrnak,[13] ha Rákóczit elfogatja vagy megöleti. A mellett Strattmann is egyre ösztönözte a királyt, távolítsa el Brzezánból a bújdosókat. Azonban a császáriak befolyása nagyot csökkent, a mikor májusban XII. Károly elfoglalván Varsót, kijelentette, hogy ki nem megy addig Lengyelországból, míg ki nem veri, vagy maguk a lengyelek ki nem kergetik Ágost királyt. Fogadásának június 19-ikén a klissovi győzelemmel, majd Krakó megszállásával adott súlyt. Szienyiavszkij Ádám, a kit Du Héron már egy esztendeje[14] késznek és alkalmasnak tartott a Magyarországba nyomuló franczia zsoldosok vezetésére, résen állott, hogy családi vára a bujdosókkal együtt valamiképpen Ágost király és a császáriak kezére ne kerüljön. Ugyanis azt a titokzatos lengyel főurat idáig, ha a várba vagy uradalmaiba jött, rendesen 50—60 fegyveres, valóságos rabló-csapat kísérte. A nép, mint nálunk a Fatia Negráról, azt rebesgette, hogy segedelmökkel ő maga «sok olyast csinált titokban, a mit ezeknek a rablóknak tulaj-

13 Rákóczi (Önéletr. 157.) elhallgatta a nevét, mivel 1719-ben még élt, csak annyit jegyzett meg, hogy vele vérrokonságban levő nagy nemzetségből származott. Thaly szerint (Bercsényi, II. 453.) a Báthory-rokonság révén egyik Radzivill hg. lehetett; de lehetett Lubomirszkij György herczeg is, (szül. 1666. † 1735 október 14-ikén) a ki visnici és jaroszlávi gróf, szandomiri vajda (palatinus) lévén, gyakorta járt-kelt ezen a vidéken. Ellenben a Radzivillek törzsbirtokai Litvániában feküdtek. Egy esztendő mulva, mikor a titokzatos főur Ilyvó mellett levő táborába hitta Rákóczit, ez elég nyiltan megkérdezte tőle, hogy talán méltatlanságról gyanúsítja nemzetségével szemben? A Radzivillekkel soha sem volt baja, ellenben egy Lubomirszkij aligha nézte jó szemmel egy Lubomirszkával való viszonyát. A kibékülés megtörtént ugyan, de egy Fatia Negra-féle alak Rákóczinak nem lehetett állandó barátja. 1706 óta, mint a szepesi városok kormányzója, György herczeg nyiltan a császárral tartott és Rákóczinak mindvégig sok bosszúságot okozott; de a fejedelem még 1709 januárius 26-ikán is azt irta róla (Arch. R. II. 438.), hogy nem kell tartani tőle; mert való ugyan, hogy barátságára nézve filius est fortunae, de ellensége senkinek sem lesz. Azonban 1711 julius 29-ikén ismét nyiltan vádolta, hogy évekig fondorkodván személye ellen, elfogadott olyan megbízatást, a melyért Ribinszkijnek a bécsi kormány hiába igért grófi czímet, tábornoki rangot és 200.000 forintot. (Fiedler, Actenstücke, I. 362—3. Szalay, Rákóczi bujd. 90.)

14 Rákóczi emlékir. 22. Önéletr. 157—8.

donítottak».[15] Júliusban tehát Szienyavszkíj nagyobb és fegyelmezettebb csapatot hozott magával, hogy Bržezan helyőrségét megerősítse.

Az aggodalmak fölöslegesek voltak, a várat ostromolni senki sem ment, s az esztendő második felét Rákóczi megszokott gyakorlatai és vadászatai közt nyugodtan töltötte. Most már szabadabban levelezhetett a franczia udvarral, a melylyel a magyar ügyek állásáról hol közvetlenül, hol a danczkai követ, Jean Louis *Dusson*, ismertebb néven marquis *De Bonnac* útján levelezett.[16] A követet azonban nem ismerte s így koránsem fordúlt hozzá olyan szívesen és bizalmasan, mint elődjéhez, Du Héronhoz; ebben a jóval nagyobb távolság is akadályozta. Magyarországba azért nem írt leveleket, mert ugyan csak három napi járásra volt hazája határától és munkácsi uradalmától; de a franczia udvar keveset törődvén előterjesztéseivel, nem akarta hiú igéretekkel áltatni híveit.[17]

Ezek tehát maguk látogatták meg őt.

1703 márczius idusa táján Bržezanban két szegény magyar sorra járta a házakat s mindenütt kereste Rákóczit. Bercsényi gyanúsnak találta a dolgot s megbízta lovászát, Barvinszkyt, hogy szép módjával tudja meg tőlük, mit akarnak. A lovász azzal tért vissza, hogy azt csak Rákóczinak mondhatják meg, mert valami fontos dologban jöttek. A vadászatról hazatérő fejedelem már a gróf szobájában találta őket. Alig szólt hozzájuk, beszédéről a szegény magyarok ráismertek és sírva, zokogva borúltak lábához. Elmondták, hogy egyikök *Pap* Mihály munkácsi nemes, másikuk *Bige* László, Thököly egykori kurucz hadnagya s a jobbágyok küldték hozzá. Baltát kértek, hogy fölhasítsák botjukat, a melybe megbízólevelöket rejtették. Papirossal bélelt botjuk jelent annyit a magyar szabadság történetében, mint Brutus aranyrejtő botja a rómaiéban. A levélben a job-

[15] Önéletr. 158.

[16] De Bonnac: Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople elősszavában Schefer Károly közli az emlékeit megíró követ életrajzát.

[17] Önéletr. 158.

bágyok megbízták a két nemest, hogy járják keresztül-kasul Lengyelországot, míg valahol rá nem akadnak urukra, a kinek kiszabadulásáról értesültek. Mondják meg neki, hogy mindnyájan

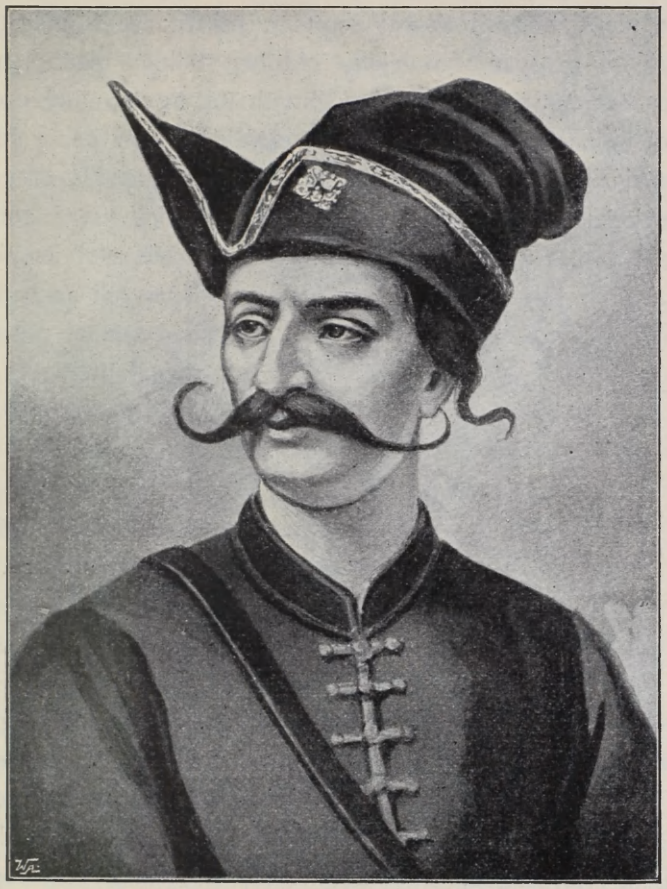

80. ESZE TAMÁS.

híven ragaszkodnak hozzá és hogy végső vonaglása és sóhajtozásai közben a magyar nemzet csak az ő intését várja a fölkelésre. A követek szerint ezen nincs mit csodálkozni; mert az egész nép pásztor nélküli nyáj módjára tévelyeg. Végső kétségbeesésében községenkint csoportba verődik, és Rákóczi

után epekedik, róla beszél, benne reménykedik. A császári katonaság kiment az országból Olaszországba és a Rajnához; csak a várakban vannak még valami 30.000-en, de ezek sem tarthatják magukat sokáig, ha a felzúdult nép körülfogja őket. Itt az ideje, hogy Rákóczi segítsen rajtuk; mert már tavaly kivitték a magyar ezredeket, október 8-ikán pedig nyolcz huszár- és négy gyalogezredet állítván föl, 12.000 (helyesebben 20.000) újonczot követeltek a vármegyéktől. Már pedig ha idegenbe viszik a fegyverfoghatókat, az otthon maradó öregek és gyermekek nem tehetnek katonai szolgálatokat. A katonafogdosás elől azonban a legények az erdőkbe, nádasokba, pusztákra menekültek és Bagossy Pál ezredes üldözései elől végre is Beregmegyébe húzódtak. Ott Rákóczi tarpai jobbágya, *Esze* Tamás szervezte őket csonkapapi *Kiss* Albert, *Pap* Mihály, *Bige* György, *Nagy* Márton és mások segítségével. A mikor számuk már 5700-ra szaporodott, a tél vége felé gyűlést tartott. Előadta az ország szomorú helyzetét, megeskette őket, hogy segítenek rajta s hogy e végből követeket küldenek Thökölyhez Törökországba, Petrőczyhez Oláhországba, Rákóczihoz Lengyelországba. Tudatták velök, hogy fegyvert fognak, akármilyen segítséget kapnak tőlük. Remélték, hogy a nemesség is csatlakozik hozzájuk azzal a haddal, a melyet a vármegyéknek kellett kiállítaniok, a melynek legénysége azonban elszéledt, hogy besoroztatva ne kelljen elhagynia hazáját, családját. Kérték Rakóczit, hogy legalább némi reményt nyujtson a segítségre; mert a fegyverviselésre alkalmasoknak egyébként előbb-utóbb mégis el kell hagyniok a hazát, a melynek pedig szüksége van rájuk.

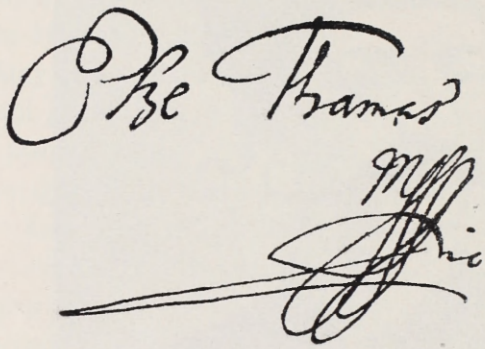

81. ESZE TAMÁS NÉVALÁIRÁSA.

A fejedelem, Bercsényivel tanácskozva, úgy találta, hogy a nép nem igen fontolta meg előterjesztését s erre oktalanúl támaszkodnának; de okoskodását egyáltalán nem vethetik meg. Hiszen, ha közlésök igaznak bizonyúl, könnyű lenne a mozgalmat megindítani; de ha ezt a hadviseléshez megkívántató alap és a külső segedelem reménye nélkül tennék, még nagyobb romlásba döntenék a szegény népet és sikerre nem lehetne reményök. Abban egyeztek meg, hogy Bercsényi elég éleseszű ifjú, hű lovászát, Barvinszkyt küldik velök vissza levelekkel, a melyekben Rákóczi biztosítja a népet, hogy még életben van, és segítséget visz nekik, ha készségesek, engedelmesek, dolgosak és hívek lesznek.[18]

Rákóczi mindenekelőtt a külföldi segítséget akarta biztosítani. *Sutton* Róbert konstantinápolyi angol követ már ebben az időben tudta róla, hogy a franczia király költségén él s De Bonnac franczia követtel levelezget.[19] A király valóban kiutalta a már tavaly megigért 12.000 livret, de a fölkelés érdekében a fejedelem márczius 17-ikén újabb sürgős előterjesztéseket tett neki.[20] Kérte, Danczkában tartson készen pénzt, mindennemű fegyvert, rendeljen oda haditiszteket és vegye rá a lengyel főurakat 4000 lovas és ugyanannyi gyalogos kiállítására, a kiknek élén bemenjen Magyarországba, fölkelésre bírja a népet és a nemességet, elfoglalja a várakat, egyesüljön a francziák szövetségesének, Miksa Emmánuel bajor választónak seregével s őt az ország beleegyezésével a magyar trónra emelje. Harmadik

18 Rákóczi emlékiratai 24—25. Önéletr. 159—160. Károlyi S. emlékirata a Rákóczi-háború kezdetéről. (Századok, 1874. 322. l. Itt Waltherr Imre Rákóczi szolgáját Barvinszkynek, Thaly, Bercsényi életében, II. 464. világosan Berzeviczynek írja; de maga Rákóczi emlékiratában és önéletrajzában egyaránt a Bercsényi lovászáról szól; a Barvinszky nevet tehát erre alkalmaztam). V. ö. még Feldzüge des Prinzen Eugens IV. 122., 631.; V. 239.; Thaly, i. h. II. 454—464. Szalay, VI. 66—67. Horváth, VI. 299—301. stb.

19 1703 márczius 31-iki levele. Simonyi, Angol dipl. I. 15.

20 Emlékiratai, 22—23. A De Bonnachoz intézett kísérő íratban (közli Thaly, Bercsényi, II. 465—7.) Rákóczi azzal sürgeti a király segítségét, hogy «annyi ember lévén immár a titokba avatva, a több ezer közt akadhat valamely árúló s azért a dolgot halogatni nem lehet, hogy a késlekedés miatt az egész vállalat össze ne omoljon.»

kívánsága az volt, hogy járjon közbe a szultánnál Thököly megsegítésére s az erdélyi fejedelemség helyreállítására.

A legmeglepőbb *Miksa* királyságának fölvetése. A bajor választó 41 éves volt és már húsz év óta ismeretes a magyarok előtt, mert Bécs fölszabadítása óta harczolt hazánkban a török

82. MIKSA EMMÁNUEL BAJOR VÁLASZTÓ FEJEDELEM.

ellen. Mint már Lipót veje ismételve részt vett Buda vára ostromában ; egyik hőse a mohácsi (vagy inkább harsányi) csatának s 1688-ban mint az egész hadjárat fővezére, Nádorfejérvárat is visszavítta. Az okos, vitéz, szeretetreméltó fejedelmet II. Károly, Spanyolország utolsó Habsburg-királya, németalföldi helytartóvá, később pedig fiát Spanyolország örökösévé tette. Miksa azonban fia halálát bécsi méregnek tulajdonította s

ezért II. Károly halála után a Habsburgok táborából elkeseredetten ment át a Bourbonokhoz. 1702 szeptembere óta mint XIV. Lajos bevallott szövetségese nyilt háborúban állt apósával, a császárral. Akkor, a mikor Rákóczi reá gondolt, éppen azon volt, hogy egy délnémet (sváb) királyság alapítása végett Villars franczia tábornokkal (a volt bécsi követtel) egyesüljön.[21]

IX.

A NÉP BEHÍVJA RÁKÓCZIT.

(1703.)

A BÉCSI kormány 1703 április 29-ikén számbavétetni akarta, mekkora ereje lesz a tervezett egységes Ausztriának. Magyarországban szintén elrendelte a földek, parasztok, polgárok összeírását, sőt a nemesekét is. «Nagyfontosságú dolog ez az összeírás — jegyezte meg mindjárt akkor Szakáll Ferencz kolozsvári polgár. — Távol legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam; de ugyanakkor, mikor Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azalatt jött a szabadító, a világ megváltója. Mostan is a szegény nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indúlt meg a szegény magyar szabadítására; kit Isten boldogítson ügyekezetében. Reménységünk lehet itt is; mert mint a zsidóság a római birodalom alatt sanyargott, a mikor Isten nem testi, de lelki szabadítót küldött: úgy mi is ugyanazon birodalom alatt nyomorogván, nálunk is összeírást indítanak. De Isten el fogja küldeni szabadítónkat».

Mindenütt ezt a hitet találta Barvinszky, a ki két hónap alatt bejárta Rákóczi uradalmait. Május 10-ike táján *Pap* Mihály vezetése alatt a népnek egy kis küldöttségével tért vissza Brzezanba. Hírűl hozta, hogy mindenütt szeretettel, örömmel fogadták, de a biztatásnál most már többet várnak: tiszteket és zászlókat, hogy a támadást megkezdjék.

[21] Rákóczi tehát 1703 márczius 17-ikén nem írhatta, a mit jegyzékére hivatkozva emlékirataiban (23. l.) mond, hogy a választó akkor már elfoglalta Passaut és Linzet. Passaut csak 1704 január 8-ikán foglalta el, Linzet pár nap mulva.

Rákóczi és Bercsényi május 12-ikén Brzezanban csakugyan kiadták fegyverre hívó szózatukat: éppen aznap, mikor királyjelöltjük, Miksa Emmánuel bajor választó Duttlingennél a franczia sereghez csatlakozott. «Nem lehet oly magyar — szóltak, — ki az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó, minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzet kegyetlenségét, porcziózó s képtelen adóztató zaklatásait, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már mint láb alá vetetteknek csúfolásait elégségesen nem érzette s nem értette volna. Elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyökeres veszedelménél egyebet senkisem ítélhet vala, ha a minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csodálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől nem környékezte és az által a mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetéért gerjedező magyar nemzetünknek is útat és alkalmatosságot nem mutatott volna a kívánt szabadúlásra.» A mostaninál jobb és biztosabb alkalmatosságot az ország sohasem remélhetvén, ők bújdosásban töltött életök minden napját édes hazájok régi szabadságának, dicsőséges nemzetök régi jó hírének, nevének, elnyomott országuk lakosainak javára, hasznára szentelték s a magyar haza képtelen nyomorgatásán szánakodó királyok és fejedelmek segítségét keresték. Meggyőződtek, hogy itt az ideje az ország fölszabadításának. Igaz hazafiságukra intik tehát a mindenrendű igaz magyarokat, hogy fegyvert fogjanak édes hazájok és nemzetök mellett és a birodalom ellen. Addig is, míg ők kimehetnének, a fegyverfoghatók engedelmeskedjenek a kiküldött elüljáróknak s tiszteknek s mások is jóindúlattal viselkedjenek. Ők maguk is késedelem nélkül megindúlnak elegendő segítőhaddal. »Édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, a hatalmas Istennek segítségével s az ő hatalmas hadakozó karjának erejével, tökéletes szívvel-lélekkel szenteljük életünket s vérünket ontani egyedül hazánk és nemzetünk szabadságáért, minden privátumnak vágyódása nélkül készek

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

leszünk». Bíznak Istenben, a nemzet bátorságában és hazaszeretetében s a velök egyetértő királyok segítségében, hogy ezen a most Istentől nyújtott alkalommal elérik és mindnyájok munkájával helyreállítják nemzetök régi szabadságát és hazájok örökös megmaradásával dicsőséges szabadságban végzik életöket.[1]

Pap Mihály volt az első, a ki fölesküdött Rákóczi piros selyemzászlajára,[2] melynek egyik oldalán a fejedelem címere és kezdőbetűi álltak, másik oldalán pedig ezek a szavak: *Cum deo pro patria et libertate!* (Istennel a hazáért és a szabadságért!) Maga is megesküdött, hogy megsegíti, el nem hagyja a vele tartókat és hogy a míg a franczia segítő csapatok megérkezhetnek, barátaival hamarosan egy kis hadat gyűjt össze a határra. Azonban zászlait ki ne bontsák addig, míg újabb parancsát nem kapják; mert azokat egyelőre csak a nép összetoborzására kell használniok annak a jeléül, hogy nem valami rablók, hanem a Rákóczi kuruczai. Meghagyta, hogy a templomokat, czintermeket, kolostorokat, nemeseket, nemesi kúriákat, kastélyokat, utazókat, kereskedőket sehol se bántsák, falut, várost, malmot ne égessenek, a szegényeket ne kínozzák. Ha lehet (pedig hogy lehet, megmutatták 1697-ben), egy vagy több várat egy időben megrohanva foglaljanak el a rest németektől, kiknek tisztjei többnyire haszonlesők, gondatlanok, gyávák.[3]

Alig bocsátotta el a követeket, Bercsényivel a fölkelés anyagi eszközeinek biztosítása végett Ilyvó felé indúlt. Kész volt vagyonát lekötni, hogy egyes lengyel főuraktól katonaságot nyerjen. Útközben ily czélból látogatta meg barátját, *Visnyoveczkij* herczeget s hasonló okból kereste föl Ilyvóban barátját, gróf

[1] Az egész pátens szövege Thalynál, Bercsényi II. 469—471. Ezt Boné András Diószegen julius 19-ikén hirdette ki. (Erdélyi nemz. múzeum levéltára. Kemény, Erdély tört. eredeti levelekben. XXXVII. kötet.) Jellemző, hogy Stepney bécsi angol követ junius 22-ikén kétségbe vonta hitelességét. Simonyi, Angol dipl. iratok I. 22.

[2] A velenczei követ már junius 9-ikén írja, hogy az elégületlenek három zászló alá sorakoznak: a Rákóczi, Bercsényi és Petrőczy zászlaja alá. Malagola a Deutsche Revueben, 1907., 92.

[3] Rákóczi Emlékiratai, 25., Önéletr. 161.

Potoczkij Mihály kiovi palatinust. Csak két szolgával ment külvárosi házába, holott gyaníthatta, hogy ellenségei minden lépésére ügyelnek s könnyen elfoghatják. Barátja szokott szívességgel fogadta, de aggodalmasan közölte vele, hogy nem nyújthat teljes biztonságot, mert udvari népének és testőrségének csak egy része van jelen, egy mágnásrokona pedig (Lubomirszkij György ?), a kinek jó szándékaiban éppenséggel nem bízhatik, már is követet küldött hozzá és arra kéreti Rákóczit, keresse föl őt egy mértföldre levő táborában. Potoczkij valósággal megrémült, mikor a fejedelem kijelentette, hogy elmegy vele a táborba s erről semmiképp sem engedte magát lebeszélni. A mint utóbb maga mondta, hiú nemeslelkűség álomképe volt cselekedetének rugója; mert ellenségének sok tettéből gyanította, hogy az most valami tisztességes ürűgyet keres a kibékülésre, azért versenyezni akart vele a nemeslelkűségben. A történelem kitűnő ismerőjének talán az is eszébe jutott, hogy Imre király hasonló személyes bátorsággal fegyverezte le lázadó öcscsét. A mint megérkezett, a hintóból kiszállva, ismeretlen rokonához közeledett. «Ha nem ismered is — szólt — rokonod az, a kit üldözőbe vettél. Legalább azt mondják, hogy üldözöd, de én nem hiszem. Ha mégis igaz a dolog, talán azért tetted, mert azt gondolod, hogy a te nemzetségedhez vagy barátságodhoz méltatlan dolgot követtem el; eljöttem tehát, hogy lásd és hidd, van bennem valami, a mi tehozzád méltó».

Csak ekkor nevezte meg magát. A főúr meghökkenve, pirúlva hátrált néhány lépést, de azután kitárta karját és megölelte rokonát. Megvallotta, hogy Szobieszkij Jakab valóban 50.000 aranyat ígért neki, ha elveszti Rákóczit. Jó barátja kedvéért és kívánságából érdeklődött is bržezani életmódja iránt, de csak bizonytalan tudósításokat kapott, élete ellen pedig sohasem törekedett. Mint igazi jó barátok váltak el, de barátságára nézve — Rákóczi szerint[4] — ez a főúr mégis csak

4 Arch. R. II. 438. V. ö. jelen életrajz 225. lapján a 13. jegyzettel.

«a szerencse fia maradt». Bercsényi, a ki aggodalommal várta a vakmerő vállalkozás sikerét, nagy örömmel fogadta sértetlenül visszatérő barátját.[5] Másnap megnyugodva ment tovább Varsóba, a honnan azonban De Bonnac akkor már visszautazott Danczkába.

Rákóczi ugyanakkor kirándult Holesiczára Szienyavszkíjnéhoz, hogy onnan, a határszélekhez közelebb eső helyről figyelje meg és vezesse a magyarországi mozgalmakat. Itt körülbelül két hetet akart tölteni, de egy váratlan körülmény csakhamar kizavarta nyugalmából. Bercsényi még el sem érhette Varsót, mikor június elején Magyarországból Majos János fiatal nemes, a vén Pap Mihály és Bige György érkezett hozzá követségbe. Húsz lovas és harmincz gyalogkisérőjöket Huchlevánál, a munkácsi szorosnál, a lengyelek nem engedték be országukba.[6] Először Ilyvóban keresték őt, csak azután jöttek ide de, a feltűnés elkerülése végett, Rákóczi czélszerűbbnek látta őket Drosdeviczában fogadni, hová Szienyavszkíjnéval együtt maga is átrándult *Konskíj* podoliai (a későbbi krakói) kormányzóhoz. Konskíj jámbor és igaz életet élt feleségével együtt. Rákóczi ez idő szerint mint bizalmas barátját és mint tüzérségi tábornokot kereste föl. Talán a követséget is azért fogadta jelenlétében, hogy meggyőzze őt a magyarországi mozgalmak komoly jellegéről.[7]

Majos, a bátor, de szegény nemes, előadta, hogy több ezernyi fegyveres nép várakozik Rákóczira a határokon. Arra kérik, ne hagyja el ezt a sokaságot, a mely segítségében bízva szánta el magát a fölkelésre. A nép készen áll és van lelke, bátorsága arra, hogy pontosan teljesítse a parancsokat; de vezérre van szüksége, a ki irányt adjon lelkesedésének. A fölkelők száma naponkint növekedik s így nemsokára tenniök kell valamit; ők tehát azért jöttek, hogy bekísérjék az országba, vagy legalább is

5 Az érdekes találkozás: Önéletr. 161—3.

6 Károlyi emlékiratai. Századok. 1874. 324. Majost a fejedelem (Önéletr. 163.) Istvánnak írja.

7 Drosdoviczára az Önéletr. (163. l.) szerint «talán háromnapi késedelem után», az emlékiratok (25. l.) szerint körülbelül két hét múlva ment át.

megvigyék parancsait.[8] Mert a forradalomra vágyó nép kedvező hangulatát föl kell használnia.[9] — Megtudta tőlük a részleteket is.[10]

A mikor Pap Mihály a küldöttekkel május 19-ikén hazaérkezett Brzezanból, Rákóczi nyíltlevele és üzenete úgy elragadta a népet, hogy többé egy perczig sem akart várni. *Esze* Tamás, *Kis* Albert és mások tanácsot tartván, nem törődtek többé «Rákóczi Ferencz Magyarország fejedelme teljes meghatalmazottjának», Pap Mihálynak tiltakozásával, hanem elhatározták, hogy kitűzik Rákóczi és Bercsényi zászlait, kihirdetik nyíltlevelöket. Meg is tették május 21-én Váriban és Tarpán, másnap pedig Beregszászon.[11] Rákóczi későbbi[12] nyilatkozata szerint tulajdonképpen tarpai jobbágyai voltak az elsők, a kik mellette és édes hazánk mellett fegyvert kötvén és életöket fölszentelvén, minden veszedelemre jó szívvel adták melléje önmagukat.[13] A zászlók alatt mindnyájan fölesküdtek kuruczoknak, Rákóczi katonáinak. Megválasztották gyalogsági kapitányoknak *Esze* Tamást, *Kis* Albertet, *Móricz* Istvánt; lovasságiaknak pedig *Pap* Mihályt, *Majos* Jánost, *Nagy* Mártont. Mindez aznap történt, a mikor Károlyi Sándor és Csáky István főispánoknak ellenök, «a zavargó parasztok» ellen fölkelt nemesei szétoszlottak. Ebben talán annak is volt része, hogy a fölkelők nekik is átküldték Rákóczi nyíltlevelét, a melyből láthatták, hogy nem egyszerű paraszthaddal van dolguk.[14] Esze Tamás, a ki legkegyelmesebb ura, a felséges Rákóczi Ferencz fejedelem legfőbb és első gyalogsági kapitányának nevezte magát, seregével Úrnapjáig (június 7-ikéig) Vári táján a Tisza révét őrízve akarta megvárni Majosék követségét és magát Rákóczit, a kit a nép Messiásnak nevezett.[15] Azalatt a falvakban, városokban mindenütt

8 Rákóczi emlékíratai, 26.

9 Önéletr., 163.

10 Károlyi emlékirata. Századok, 1874. 324.

11 Károlyi önéletírása, 137.

12 1708 augusztus 25. Thaly, Bercsényi II. 475—6. Tarpának most is van egy selyemzászlaja Rákóczi arczképével és czzel a felírattal: Tarpa kurucz volt, Tarpa kurucz marad. Az Esze-család most is vezetője a nagyközségnek.

13 Károlyi emlékiratai. Századok, 1874. 323—4.

14 Károlyi levele 1703 május 25. Thaly, id. m. 479.

15 1703 május 24-iki levél. U. o. 477. Az ungvári cs. parancsnok május 27-iki levele. U. o. 483.

kihirdette Rákóczi nyiltlevelét, föleskette a népet s Bereg és Ugocsa földmíveseit jobbadán megnyerte. Május végén már körülbelül 6000-en álltak fegyverben. Mindamellett Rákóczi elhamarkodottnak tartotta a fölkelést. Otthon azt hirdették, hogy 15.000 főnyi idegen haddal jön, majd meg, hogy 15.000 tatárral vagy 5000 svéddel készül betörni; holott Drosdoviczában csak két dolog közt választhatott: katonaság, tisztikar, fegyver, pénz nélkül bemenni, vagy pedig a felbiztatott népet cserben hagyni. Istenhez fordúlt. Honszerelme, esküje sarkalta, fiatalos heve tüzelte, de nem az uralomra, hanem hogy nemzetének szolgáljon. Tartózkodóvá tette a veszedelem látása és az a körülmény, hogy nem bízott tehetségében; józan esze is azt tanácsolta, hogy lengyel barátaitól összeszedje a megígért csapatokat, megvárja Bercsényi visszatértét s a franczia segítséget. Csak lassan akart közeledni az ország határához, hogy ezzel is táplálja a nép lelkesedését, a mely «nem tarthat sokáig; és ha az első tűz lelohadt, a második sohasem olyan erős». Meggondolta, hogy ez a nép meggondolatlanúl ugyan, de az ő segítségében bízva kelt föl; ha szétverik, a közvélemény neki tesz szemrehányást, miért hagyta el? A nép sem önmagát vádolná meggondolatlanság miatt, hanem őt, hogy nem segítette meg szükségében.

Azonban nemcsak hadjárata kezdetén, hanem annak a végén is[16] «biztató pátensül» adta mindenkinek a Szentírás egész históriáját. Úgy hitte, abból átláthatjuk, mily csodálatos útakon és módokon, «minden emberi elme fölött» szokta vezetni az isteni bölcseség a benne tétovázás nélkül, egyenesen bízókat. «A szerencse közzé ottan-ottan változásokat is vetvén, hol kétségbeejti, hol reménységgel fölemeli az emberi elmét csak azért is, hogy vele a maga hatalmát és dicsőségét megismertesse.» Tudta jól, hogy a magyart olyan választott népnek nem mondhatja, a milyen hajdanta a zsidó volt; azonban úgy hitte, hogy Istenben való egyenes bizodalma következtében azzá teheti.

[16] Rákóczi a tanácsuraknak 1710 április 29-ikén. Arch. R. III. 251–2.

Lelki vigasztalást a csüggedőknek nem azért írt, mintha nem volnának más eszközei, a mik az emberi gyarlóságokat és a gyönge elméket biztatván, a boldogúlást remélni nem engednék. Azonban mindezekben olyan állandóságot, mint amabban, senki sem igérhet s ömaga inkább amarra, mint erre kívánt támaszkodni. De föllelkesedve tette hozzá, hogy ha az isteni fölség mégis az ő gyöngesége és munkája által akarja eszközölni a neki rendelt véget: «ime mindazoknak követésében is életünket és fáradtságunkat nem kímélvén, hadainkkal együtt fáradozunk, hogy ebben a hazában ellenségünk fegyvere ellen ügyünk boldoguljon s állandóképpen végezhessük országunk dicsőséges szabadsága megtartására czélozó munkánkat».

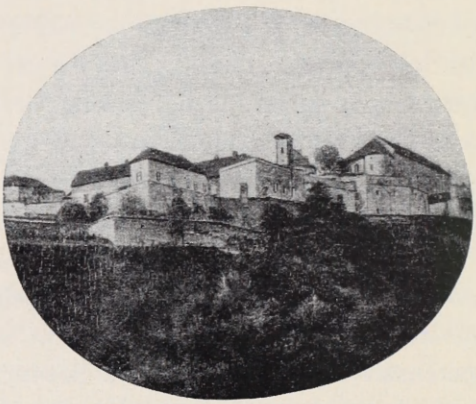

83. A MUNKÁCSI VÁR.

III. KÖNYV.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

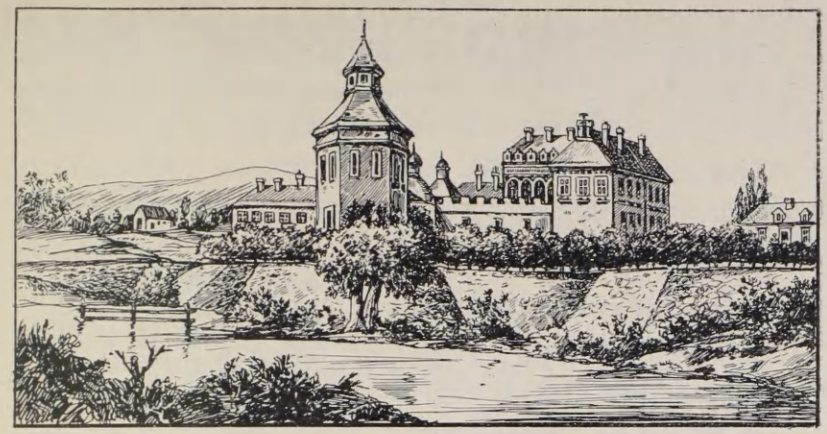

84. A BRZEZANI KASTÉLY.

I.

A FÖLKELÉS OKAI.

(1703.)

TANÁCSOT Rákóczinak «végre is a hiú dicsőség adott: a haza szabadságáért buzgó szeretet, a nagylelkűség és az a belső óhajtás, hogy semmivel se vádolhassa magát». Bízván ügye igazságában és Isten segedelmében, június 7-ikén, Úrnapján elhatározta, hogy megindúl Magyarország felé és megkezdi a szabadságharczot. Hét hónap mulva erről a napról, de Munkács várából keltezve adta ki a keresztény fejedelmekhez és köztársaságokhoz intézett híres nyilatkozatát (manifestumát) «nemzetünknek s édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt tett hallatlan megnyomoríttatásáról, maga méltóságos személyének nagy méltatlan szenvedéséről és az ausztriai ház erőszakoskodása alól való felszabadúlásért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról».[1]

1 A méltóságos fejedelem felsővadászi Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk által... az egész keresztyén világnak eleibe adatott manifestum, köztudománytétel. 1704. 8 r. 32 oldal. (Az Erdélyi Nemzeti Muzeum példányáról). Latinul közli egyebek közt Centum gravamina Hungariae germanis proposita, 1704. Hist. des révol. II. 55—108. Katona, XXXVI. 287—301. Francziául Manifeste du Prince Rakoczy. Basel,

Ha Rákóczi később bocsátotta is ki ezt a manifestumot, a melyről, íratása idejéhez képest, az 1704. év elejének eseményei közt kellene szólani, bizonyos, hogy benne azokat az okokat akarta felsorolni, a mik 1703 június 7-iki szilárd elhatározására, a szabadságharcz megkezdésére ösztönözték. A szöveg később készült el, de a panaszok, a miket olyan velőtrázó szavakban foglalt össze, a tűrni többé nem tudókat ekkor késztették kitörésre. Az a maroknyi magyarság, a mely Konskíjék drosdoviczai kastélyában, idegen földön, ajkairól leste az indúlásra szóló parancsot, aznap érezte legjobban, hogy «*recrudescunt inclytae gentis Hungarae vulnera*»: «megújúlnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei». Ott, idegenben küzdve a bizonytalansággal, a mely a hazában már is fegyverkező kuruczok sorsa miatt aggasztotta őket, arra a rendíthetetlen elhatározásra bírta, hogy «hazája megsebesült szabadságának mostoha kézzel enyhí-

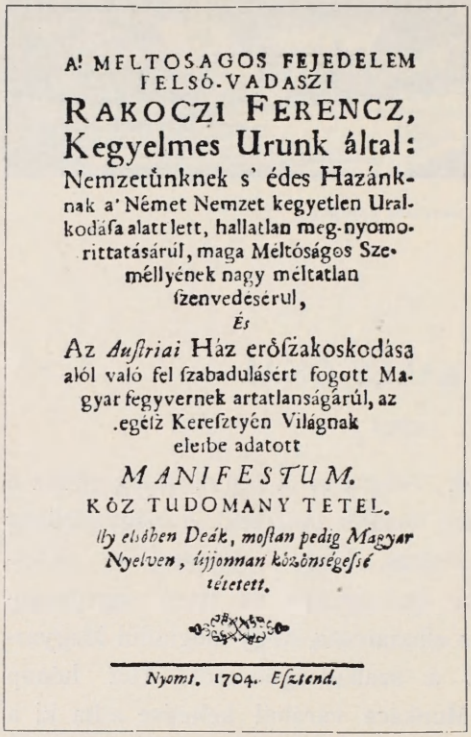

A' MELTOSAGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADASZI
RAKOCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatásáról, maga Méltóságos Személlyének nagy méltatlan szenvedeséről,
És
Az *Auſtriai* Ház erőszakoskodása alól való fel szabadulásért fogott Magyar fegyvernek artatlanságáról, az egész Keresztyén Világnak eleibe adatott
MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMANY TETEL.
Ily elsőben Deák, mostan pedig Magyar Nyelven, újjonnan közönségessé tétetett.

Nyomt. 1704. Esztend.

85. RÁKÓCZI MANIFESZTUMÁNAK CZÍMLAPJA.

1708. (Apponyi, Hungarica, II. 349.) Kihagyásokkal újabban Hornnál, François Rákóczi II. 123—133. Angol kivonata 1704 márczius 15-ikéről Simonyi, I. 182—4. l. Először Szalay (VI. 140.) bizonyította be, hogy a kiáltvány nem Munkácson és nem 1703 junius 7-ikén kelt, mert hiszen aznap még a lengyelországi Drosdoviczában volt (Thaly, Bercsényi, II. 493.), hanem 1704. elején írta Ráday Pál, a mint naplójában maga mondja (Rákóczi-Tár, I. 400.), ezzel mutatkozván be mint a fejedelem belső titkára. A fejedelem sajátkezű javításaival 1704 februárius 27-ikén éjjel nyomatták ki a nagyszombati nyomdában. (Szalay, IV. 140. és Horváth, VI. 330.)

UNIVERSIS ORBIS CHRISTIANI PRINCIPIBUS & REBUSPUBLICIS.

Nec non aliis quibusvis cujuscunque Conditionis, Gradûs, Honoris, Dignitatis, Officii ac præeminentiæ STATIBUS & ORDINIBUS.

NOS FRANCISCUS DEI GRATIA, PRINCEPS RÁKÓCZY, DE FELSÓ VADÁSZ, COMES de Saáros, DUX Munkacſienſis & Makoviczenſis, DOMINUS Perpetuus de Saáros-Parak. Tokay. Regecz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Onod, &c. Ad perpetuam Rei Memoriam.

REcrudeſcunt diutina Inclytæ Gentis Hungaræ *vulnera, totiesque curâ novercante, ſauciæ Regni Libertatis lenita cicatrix, poſteaquam tacitè labantibus membris, ad extremè lethalem, ſub fatali Domûs Auſtriacæ Dominio metuitur ſinceræ partis ſerpere interitum, Enſe reſcindi poſtulat. Stupent multorum animi, iteratâ tumultuantis Regni novitate attoniti, Gentemq́ hanc inconcuſsâ gloria ac leni tranquillitate per tot ſæcula florentem ſtetiſſe, jamquè continuatâ temporum ſerie, luctuosò vicisſitudinum fatò involvi, dum Orbis miratur, plurimi perfidiæ in Regem, innataquè excitandorum motuum aviditatis, erroneâ opinione, rerum haud gnari inſimulant. Date juſto dolori, ac querimoniæ veniam, laxatisquè tantis-*

86. A MANIFESTUM LATIN KIADÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

tett sebhelye — minekutána alattomban elbágyadtak tagjai az ausztriai háznak Isten ítéletéből való birodalma alatt, félvén, hogy ép részére is ráhat a végső veszedelem — fegyverrel kíván elvágattatni».

És azután huszonegy pontban világosan foglalta egybe fölkelésének okait. Tudta, hogy sokan elámúlnak és megrettennek a megháborodott ország új mozgalmától, gyászos változásától; a világ csodálkozva vádolja őket a király ellen való hitetlenségről és a fölkelésnek velök született kívánságáról. Vétkes vélekedés ez, mert nem tudják a dolgot. Azonban engedjék kifejezni igaz fájdalmukat, panaszukat és ítéljenek magasabb szempontból, mint igaz bírák, a mikor táborozásuk okát nyilvánosságra hozzák.

Az ország rendeinek behálózásával az osztrákok már egynéhány száz esztendeje magukhoz ragadták a magyar királyságot. Azóta folytonosan *az ősi szabadság ellen* törtek, a mint ezt a Báthoryak, Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és Thököly fölkelései bizonyítják. Fölkeléseik oka az, a mi a mostanié: hazánk törvényeinek megmondhatatlan roncsolása, szaggatása. Tönkre tettek sok magyar nemzetséget, a hazafiaktól elvették a méltóságokat, idegen jövevényeket hoztak be, elviselhetetlen adókat vetettek ki. A *szabadválasztás* helyett rettentéssel behozták az örökös királyságot, hogy önkényesen uralkodhassanak. II. Andrásnak az önkényuralmat korlátozó törvényét gyalázatosan eltörölték. A többi törvény megtartását ugyan esküvel fogadták, a valóságban azonban hazánk törvényeinek minden igazságát szabad szakállra pusztították.

A Márssal társalkodó harczias nemzetet lassankint kivetkeztették hadi méltóságából és a *tisztségeket* törvénytelenül idegenekre bízták. Magyar főtiszt csak egy-két erősségben van, a többi elől elzárták a haladás útját. A magyar hazafi saját honában számkivetettnek érezte magát, idegen jármot vetettek a nyakába. Az uralkodásnak új rendszerével álltak elő. Az udvari tanács ragadta magához a kormányt, a magyar urakat kirekesztették a tanácsból és — mint pl. a karlóczai békekötésnél —

rólunk nélkülünk határoztak. Az udvari kamara szabadosan uralkodik. Zsarnoksága, erőszakoskodása miatt az árvák, özvegyek siralmai az egeket verik és Isten bosszúállásáért esedeznek. Kincsre szomjazva, a király esküjével nem törődve, a jószágokat elszedték törvényes uraiktól és idegeneknek adták. Nagyobb elkeseresedést semmi sem okozhatott, a magyarokat az osztrákoktól ennél semmi sem idegeníthette el jobban, mint az, hogy idézés és ítélet nélkül megfosztották az urakat a török hatalma alól fölszabadult birtokaiktól, a melyekért ők maguk is harczoltak. Az ítéleteket parancsszóra hozatták. A régi birtokosokat jogaik igazolására, irataik előmutatására és arra kényszerítették, hogy ősi javaikat felettébb nagy kárukkal valami kincstári birtokkal cseréljék el. Az így elvett földekre idegeneket telepítettek le; s az országban csak azt hallották: *költözzél el, régi lakos!* A régi dicsőséges szabadalmakkal ékeskedő kuruczokat és jászokat alávetették a németek uralkodásának. Az udvari kamara egészen elvette a magyar kamara hatalmát, vagyis ezt magától függővé tette. A természet maga is vádolja az udvari kamara mondhatatlan fösvénységét, hogy a lakosokat eltiltotta a kifogyhatatlan bőségű só szabad keresésétől s azt drága áron maga árúlja, miért is a nép nagy része sótalanúl eszi kenyerét.

Elidegenítették a koronához tartozó jószágokat; megkettőztették a harminczadokat; bérbe adták az árúsboltokat. Még több szomorúságot okozott az elviselhetetlen adózás, a melyet törvénytelenül, az országgyűlés megkérdezése nélkül vetettek ki és hajtottak be. Édes hazánk virágzó és ritka gazdagságának, régi boldogságának már csak színes árnyékát láthatjuk. A köznép kifogyott minden értékéből és kétségbeesett. Sokan felakasztották magukat, mások török szolgálatba álltak, sőt olyanok is akadtak, a kik feleségöket a végrehajtónak, gyermeköket a töröknek adták zálogba. Az ország népével a török is szelidebben bánt s az osztrákok egyesztendei sarczolása fölért azzal, a mit a töröknek ötvenesztendeig fizettek.

Az osztrákok az ország minden rendje ellen egyaránt kegyetlenkedtek; papot, főurat, nemest, szabad várost egyformán *megadóztattak*. Nemhogy megszűntették volna, mint igérték, a szokatlan adózást, hanem behozták a fogyasztási adókat is. Katonákkal szedették be a tartozást, tömlöczbe vetették, kínozták a fizetni nem tudót és az ország csak titkon sóhajtozott. Könnyű volt mindezekből azt következtetni, hogy a magyarok szabad nyakára a szolgaság örökös jármát akarják vetni. Az ország évenkinti *rendes ítélőszékeit* eltörölték; nyolczados törvényszékeket már ötvenesztendő óta nem tartottak. Ebből sok zűrzavar következett. Megrontották a törvényeket, új perrendtartást kezdtek. «Következtek a ragadományok, nőtt a hatalmasabbak szabadsága, megnyomoríttattak az árvák, felprédáltattak az özvegyek . . . Mindezek tővel, hegygyel egyeledtenek össze, számkivettetvén az igazság».

Senki előtt sem titok *a vallás megháborítása*. A vallás és vele a haza szabadságának megrontása régi szokott dolga az osztrákoknak. A személyválogatás nélkül megnyomorított csehek bizonyíthatják legjobban a közmondás igazságát, hogy «eloszlanak a nagy vizek és patakokká lesznek.» A vallás színe alatt az egyenetlenség magvát hintik el s megrontják az országot. Idegen papok prédikálnak, azok húzzák a jövedelmeket, a kik hanyattfekvő tunyaságukban nem gondolnak a magyar nemzet lelki épülésével.

Hazánk törvényei az *osztrákok* gonosz kívánságai következtében hevernek; az országgyűlések hajdani aranyszabadsága egy udvari tanácsnak hódol. A kegyetlenség útjának nevelésére nincs bizonyosabb jegy, mint az, hogy a szabad országot a közönséges országgyűléstől elvonják. S mióta elvonták, mind nagyobbakat mertek cselekedni, úgyhogy a mit önkényesen rendeltek el, törvény színében tűnt föl az elnyomottak előtt. Az *országgyűlést* kormányszékek váltották fel, a melyek a haza lakosait tetszésök szerint igazgatják s így a szabad ország önkényes uralom alá jutott. Négy esztendővel ezelőtt az országon

kívül hítták össze a főrendeket. Azt akarták, hogy az országgyűlés helyett jövőre ezek ilyen gyülekezetekben hozzanak áldozatot, a kisebb nemességet paraszti állapot alá vessék, a nagyobbnak jogait korlátolják, az ország törvényfolyását osztrák módra alakítsák át. «Be gyönyörű szép szentsége ez a királyi hit leveleinek!» Utóbb emlékirataiban is azért állította, hogy a

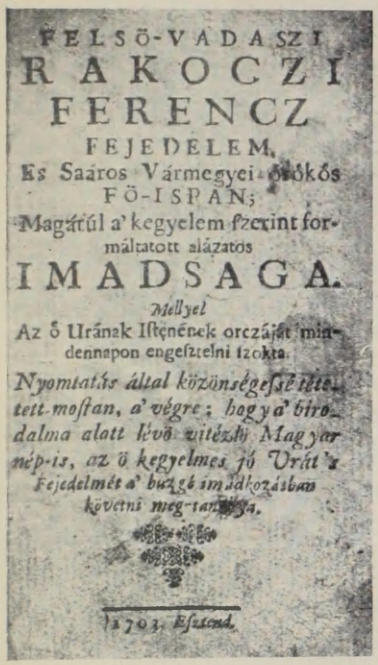
FELSŐ-VADASZI
RAKOCZI
FERENCZ
FEJEDELEM,
Es Saáros Vármegyei örökös
FŐ-ISPÁN;
Magától a' kegyelem szerint formáltatott alázatos
IMADSAGA.
Mellyel
Az Ő Urának Istenének orczáját mindennapon engesztelni szokta.
Nyomtatás által közönségessé tétetett most-tan, a' végre; hogy a' birodalma alatt lévő vitézlő Magyar nép-is, az ő kegyelmes jó Urát's Fejedelmét a' buzgó imádkozásban követni meg-tanúlja.
1703. Esztend.

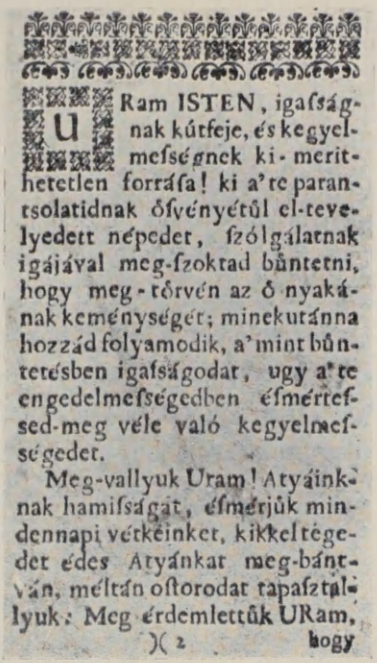
URam ISTEN, igasságnak kútfeje, és kegyelmeſségnek kimeríthetetlen forrása! ki a' te parantsolatidnak ôſvényétûl el-tevelyedett népedet, ſzólgálatnak igájával meg-ſzoktad bûntetni, hogy meg-törvén az ô nyakának keménységét; minekutánna hozzád folyamodik, a' mint bûntetésben igasságodat, ugy a' te engedelmeſségedben éſmérteſsed-meg véle való kegyelmeſségedet.
Meg-vallyuk Uram! Atyáinknak hamiſságát, éſmérjûk mindennapi vétkeinket, kikkel tégedet édes Atyánkat meg-bántván, méltán oſtorodat tapaſztallyuk: Meg érdemlettûk URam,
)(2 hogy

87. RÁKÓCZI IMÁDSÁGÁNAK CZÍMLAPJA ÉS ELSŐ LAPJA.

királyok lévén mindenkor az első törvényszegők, törvényes jogaik védelmére ők kényszerítették a magyar nemzetet. A császárnak, mint igen jámbor fejedelemnek emlékeznie kellett volna esküjére, a melyet Magyarország törvényeinek teljes épségben tartására tett. Azonban más történt.

Az örökös királyság fölállítását az eperjesi mészárlással vezették be. «Gyászolnak az özvegyek és árvák, megfosztatván

édes szülejöktől. Elszedték a Gabiusok főbb fejeit és soknak kiontott vére az Ábelével együtt az egeket verdesi». Még sem telt be az osztrákok kegyetlenségének mértéke; nem érte be ennyi vérrel, nem nyugodott mindaddig, míg Rákóczi és még 82 főbb hazafi vérét nem ontja. Rákóczi, szabad fejedelmek örököse, magános életet élve, könnyes szemmel nézdegélte hazájának napnyugatra rohanó állapotát. Bátorságos lelkiösmerettel óvakodott minden változástól, minden rossztól; mégis elfogatták és ocsmány tömlöczbe rekesztették. Fölségsértéssel vádolták, hamis tanúkat fogadtak ellene, jutalmat igértek rabtársainak, ha ellene vallanak; elferdítették leveleit, törvénytelen bíróság elé állították. A haza törvényeinek nyilvános megszegése és az élete ellen leselkedő veszedelem láttára csak a szökésben kereshetett menedéket. Távollétében tökéletlen, igazságtalan, hamis ítéletet hoztak ellene, sőt ki is mondták, hogy az osztrák fejedelem egyáltalán nem is volt köteles pört indítani ellene. Mintha feloldozhatná magát a törvény alól! Azonban mást bizonyítanak Magyarország törvényei, a magyar király esküvései, a melyek világosan tiltják, hogy a nemest elvonják törvényes bíróságok előtt. Nem szégyelték kimondani, hogy a királyi kincstár pörbe fogta. Ő ismételve kijelenti, hogy meghajlik olyan ítélet előtt, a melyet szokott módon mondanak reá. De a gonoszúl fölingerelt fejedelem elméjét a törvényekkel nem lehetett meglágyítani; pedig a hozzá hasonlóan felségsértésről vádlottakat fölmentették, szabadon bocsátották, holott tudhatták, hogy ilyen nagy dolgot magános ember nem cselekedhetett. Számkivetésben van ott az igazság, a hol az elmének eleve bevett dühössége uralkodik.

Az osztrák birodalom hajóinak negédesen kiterjesztett vitorlái addig játszadoztak, míg az Úr-Isten bosszúállásának örvénye a nyomorúság habjaival el nem borította. Nem akarja az isteni irgalmasság, hogy ezt az országot az osztrákok tovább is lopják. Azért szabadította meg Rákóczit, ezért hozza be a külső fejedelmek jóakaratával az ország belső részeibe, hogy igaz fegyverének hadi vezére legyen. A természet úgy rendelte, hogy

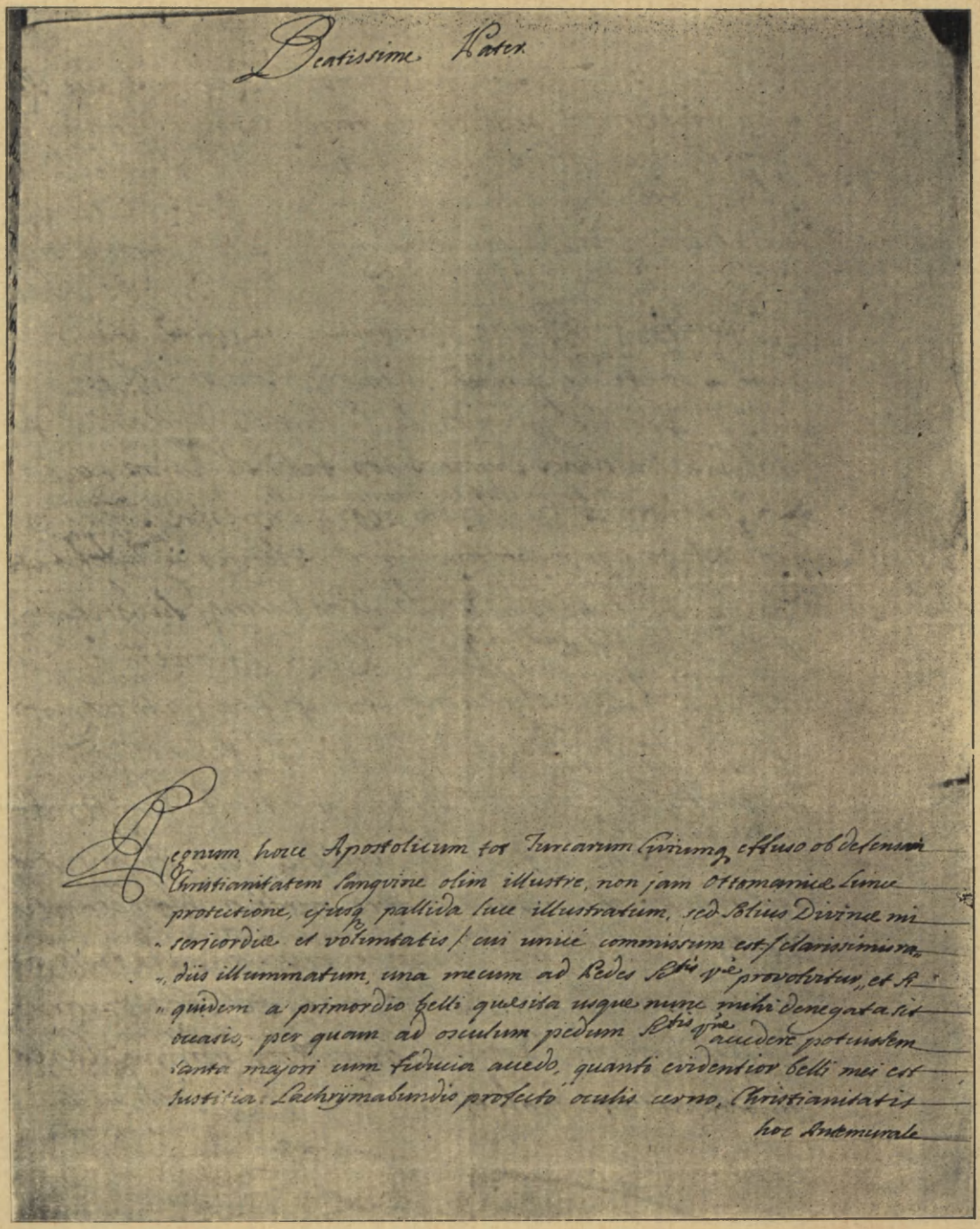

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE A PÁPÁHOZ 1704. NOV. 19.

hoc Antemurale, nunc in Civium cruore tinctum transmutatum
esse Amphitheatrum; ac propriarum Legum restitutionem, Sacro-Sancto
verbo Regio firmatorum Diplomatum executionem; Justitiam denique
Sole Clariorem armis quaerere coactum esse; quae cuncta Siquidem
nulla praeter manifestum meum clariori indigebunt expositione,
Calamum quamvis ad proponendas quaerelas tantis injurijs faecun-
diorem abstineo, ut Sti Vrae brevius Afflicti Regni hujus Statum
ea qua par est reverentiâ ac humilitatê repraesentare possim
et ne in id quod evitare volui incidam, non a Viennensis obsidi-
onis tempore altius inchoabo; neminem latere credens tantorum
Saeculorum machinationem, quae ad nullum directius quam ad
Subjugandum regnum hoc finem instituta, per occultos Arcvdo Poli-
tices anfractus ducta, ab eo tempore in apricum fractis fidei repa-
gulis irrupit; et quâm quam militiae Regni reductio ac licen-
tiatio, exterae inductio, nihil se Legaliter boni producturum fa-
cilê demonstrasset, Titulorum Vanitas, futurorum Spes, praesenti-
um motus, eam oculis Magnatum obduxit Caliginem, ut per
Lanienam Eperjesiensem immane Crudelitatis portentum, faci-
lis Haereditati Strata sit via; eo tamen instabilior, quanto inno-
centum Sanguine Lubricior, et Divinis praeceptis contrarior. Tyran-
nica unô verbô inchoata est, ut Diaetae Superexistentis re-
frangatq Libertas, eripiatq Suffragium; Sedes enim ejus Posoni-
um Germano circumdatum milite, minis adhibitis quid pro-
mittere potuit, praeter extremam renitentibus Ruinam, quam
certê Haereditatê agnitâ coactivê, non evitarunt, sed differen-
tes transmiserunt in posteros. nec diu emansit Magnatum
clerique Patrij posthabitio, exterorum ad opima Altario pro-
motio, Contributionum, exactio, Dicasteriorum Commissariorum
illegalis erectio, ut praeteream Juris neo-aquistici vel cla-
rius dixerim

rius dixerim Neo=Tyrannici erectionem, quo nimirum Impera-
tor Solutione, Sanguine Hungarorum recuperatos limites locaq om-
nia ante Sub contributione Turcarum existentia, Spretis possesso-
rum Juribus, neglectis jurati Diplomatis cancellis, quibus fines
Regni Se recuperaturum promiserat, Sibi attributa, vel Redemp-
ta Jure Turcarum esse voluit; Taceo hinc provenientes violen-
tas bonorum ab immemorabili tempore possessorum occupationes,
Solicitantium non exauditorum plures quandoque Solicitatorum
bonorum valore expositos Sumptus; alia denique infinita pro
pemodum gravamina, quae Regnum exangue reddentes ad
finalem ruinam tendens, spretis Supplicationibus, inexauditis
quaerelis, ad Armatas venire preces coegere; ut proprias et Sctis
Vrae notas quaerelas Scleam; quas omnes DEo Justae Causae vindi-
ci et Dulcissimae Patriae Amori consecrans, redeo ad publica, ut
Sctas Vra me arma pro Regni libertate Seposita omni ambitione
gerere convincat; nec me a pace tam alienum esse, prout Im-
peratoria Mtas ne fors Sts Vra informare intendit. Verum Bea-
tissime Pater. Sive praeterita recogitem, praesentia cernam,
et Futura praevideam, quid pacis, tranquillitatis, Libertatisq
Sperandum est ab eo Principe, qui firmissimum quoq Hu-
manae Societatis vinculum Juramentum, tuta Conscientia (:
ita Suadente ac dictante Confessarii Sui Sententia tanquam
vinculum putativae iniquitatis:) perfringi posse credit. Ergo
ne Libertas nostra iniquitas est quae a tot retroactis tem-
poribus a Divis Regibus nostris Sancita est? ergone illarum
Legum restabilimentum iniqué peto, quae tot Regum et
proprio Juramento nemine cogente quâ Justae confirmatae
sunt ac quamvis

sunt ac quamvis permansionis earum firmissimam statuere velim basim, quis me de peccato arguere potest? aequo Sctisque Orbisque Christiani subjicio Judicio. Perfidi, Rebellis nomine calumnior, cujus captivi innocentiam putativorum complicum absolutio confirmat, Liberi verò Justitiam, Leges Divinae, Humanae ipsaque natura demonstrant. Tanto tutior (: repeto :) ad osculum Pedum Sctis Vae accedo, quanto major Causae meae est Justitia, nihil mihi a Sctae Vrae aliud promittens, quam eam Regno huic Apostolico Benedictionem et protectionem, per quam ab unguibus Aquilae aut erui possimus, aut non plus stringi, quam praenominata Libertas vult, dictant Leges. Ita nimirum, ut reducta Almae pacis Securitas, Justitiae Cultus, Legum Sanctitas, et quod maximum Juramentum Regium perpetuò inviolabilia transmittantur in posteros. Ego verò dum iterum iterumque poplite flexo Sctis Vae pedes exosculor permaneo.

Sanctitatis Vestrae

Humillimus, obedientissimus perque tuoque demississimus Servus

Ujvarini die 19. Novembris 1704

Franciscus Princeps Rakocz

a magyarok nemes elméje el nem szenvedheti a bosszúságot és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapot alá vettetvén, nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál. «Nyilvánvaló legyen azért a keresztény világ előtt a magyar nemzetnek igazi fegyvere . . . . Mi (mert a maga hitét ennyiszer megszegőknek tovább hinnünk nem lehet) édes hazánknak az ausztriai járom alól való kiszabadítására, mely mindeneknek minden szeretetét együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként fölszenteljük. És hogy e fegyverfogásunkban nincs semmi negédségünk, nyerekedésünk s magános dicsőségünk: az Isten előtt, a szent angyalok előtt, józan jó lelkiösmerettel közönségesen nyilvánvalóvá teszszük. Hadakozik értünk az ég; és nem tulajdonítván e nyomorúlt nemzetségnek közönséges bűneit, midőn ennyi gonoszok közt habzó hajóját igaz ügyünknek a továbbvaló előmenetelnek széles tengerére bocsátjuk, az Isten gondviselésének boldogító szelei által régi boldogságának bátorságos révpartjára elvezérli és immár valahára az örökkévaló csendességnek diadalmaskodó örvendezésével megkoronázza.»

Támadása okait a fejedelem még fölségesebben fejtette ki abban a levélben, a melyet másfél esztendő mulva *XI. Kelemen* pápához intézett.[2] Lábaihoz borúlt az egész apostoli országgal együtt, mely a kereszténység védelmében annyi vértől ázott. Már nem a török hold halovány fénye, hanem egyedűl Isten irgalmának és akaratának legnagyobb sugara világítja meg ezt a hazát. A fejedelem könybenúszó szemekkel látja, hogy a kereszténység védőfala most a polgárok vérével befestett színkörré alakúlt át. Saját törvényei helyreállítását, annyi szent királyi szóval erősített hitleveleinek végrehajtását, napnál világosabb igazságát fegyverrel kell keresnie. Nem ismétli mindazt, a mit manifesztumában már elmondott és, hogy a gyűlölködést

[2] 1704 november 19. Finom török rizspapiroson egészen a fejedelem kezeírása. A vatikáni levéltárból dr. Veress Endre szives figyelmeztetésére lefényképeztettem és ehhez a könyvhöz mellékeltem.

kerülje, csak a bécsi ostrom idejéig megy vissza. Mindenki tudja, hogy azóta mindent elkövettek az ország leigázására. A görbe útakon járó álpolitikusok, a kik odáig titkosan dolgoztak, azóta, a hit korlátait összetörve, nyilvánosan támadtak. Az ország katonaságának leszállítása, szabadságolása s a külföldinek behozatala nem válhatott a törvényes állapotok javára.

A főurakat hiú címekkel, a jövő reményeivel, a jelen miatt való aggodalmakkal vakitották el. Az embertelenül kegyetlen eperjesi mészárszék szörnyűségei könnyűvé tették az örökös királyság útját. De bajos volt megállani ezen az úton, a melyet síkossá tett az ártatlanok vére. Egyetlenegy zsarnoki szóval megtörték az országgyülés szabadságát, megfosztották szavazatától, mert a tanácskozás helyét Pozsonyban katonaság vette körül. Az ellenszegülőket végső romlással fenyegették s az örökösödés elismerésére kényszerítették. A vitás kérdéseket az utókorra hagyták.

Nemsokára már nyiltan mellőzték az urakat és a hazai papokat; a gazdag főpapi javadalmakra külföldieket neveztek ki. Adókat vetettek ki, törvénytelen módon kerületi biztosokat rendeltek. Az új szerzeményi jog helyesebben az új zsarnokság fölállítását jelentette, mert a császár a magyarok költsége és vére árán a töröktől visszaszerzett határokat és helyeket a hódítás jogán magának tartotta meg. Semmibe sem vette a birtokosok jogait és a hitlevelekkel erősített esküvéseket, a melyeknél fogva fogadást tett az ország határainak visszaszerzésére. Elfoglal olyan jószágokat, melyek emlékezetet meghaladó időktől fogva bizonyos családokhoz tartoztak; és meg sem hallgatja a kárvallottak panaszait. Végtelenek a sérelmek, a mik az ország végső romlását okozzák. A folyamodások visszautasítása következtében a könyörgőket végre is fegyverre kényszerítik. Mellőzi saját panaszait, a miket az igazságos ügyet megbosszúló Isten és az édes haza gondjaiba ajánl. Ő maga minden dicsvágy nélkül fogott fegyvert s a békétől sem idegenkedik annyira, mint a pápával elhitetni szeretnék.

Akár a múltat, akár a jelent, akár a jövőt tekinti: a béke, nyugalom, szabadság tekintetében mit lehet remélni olyan fejedelemtől, a ki azt hiszi, nyugodtan törheti szét az emberi társadalom legerősebb bilincsét, az esküt, mert gyóntatója szerint az a vélt igazságtalanság bilincse. Hát igazságtalanság a mi szabadságunk, a melyet szent királyaink réges régi időben adtak nekünk? Hát nincsen igazsága neki, mikor helyreállítani kívánja azokat a törvényeket, a melyeket annyi királynak s magának I. Lipótnak is esküje következtében mindenki igazságosaknak tarthat? Mikor azok megtartására a legerősebb alapot akarja lerakni, ki vádolhatja őt bűnről? Ezt a pápa és a keresztény világ ítéletére bízza.

Hűtlennek, lázadónak rágalmazzák őt; pedig mint *fogolynak* ártatlanságát rabtársai fölmentése s mint *szabadnak* igazságát az isteni és emberi törvényeken kívül maga a természet bizonyítja. Magára nézve semmit sem remél a pápától; de áldását és pártfogását kéri ezen apostoli országra nézve, hogy kiszabadúljunk a sas körmei közül s ne kelljen tovább harczolnunk, mint a mennyi ideig a szabadság akarja, a törvények kívánják. Csak addig küzdenek, míg visszatér az áldott béke s vele az igazság tisztelete, a törvények szentsége és, a mi a legfőbb, a királyi eskü sértetlensége. Ezeket akarják örökségül hagyni utódaikra.

II.

HAZAINDÚLÁS.

(1703.)

VENI SANCTE SPIRITUS! Sóhajtotta február 18-ikán vasárnap délben Zrínyi Ilona és csöndesen elhunyt kisázsiai száműzetésében. *Veni sancte spiritus!* Sóhajtotta június 9-ikén szombaton fia, II. Rákóczi Ferencz a drosdoviczai templomban és édes anyját gyászolva, talpig feketében,[1] de szívében

[1] Kassai levél 1703 junius 25. Thaly, Bercsényi, II. 504.

egy szebb jövendő reményében megindúlt lengyelországi száműzetéséből. Elbúcsúzott vendégszerető gazdájától, Konskíjtól és Szienyiavszkíjnétól és estefelé, borongós, sáros időben, kevés fegyveresttől és Konskíj néhány lovastestőrétől kísérve távozott Drosdoviczából. «Nehéz a várása a jónak a veszély közt — írta neki Bercsényi évek múlva;[2] — de több jót várhatunk jól indúlva, mintsem megrekedve». S a fejedelem csakhamar tapasztalta, hogy «olyan a reménység dolga: ha csal is egyfelől, úntalan biztat másfelől; sőt ha nincs is, talál okot a biztatásra».[3]

Harmadnap délben (június 12-ikén) a határtól 7—8 kilométerre, Drohobiczában hallotta azt a hírt, hogy Úr napján, 7-ikén a máramarosi *Dolhán*, Károlyi Sándor szatmári főispán megverte a kuruczokat. Háromezerből csak 50 esett el, de a többi úgy szétszaladt, hogy Esze Tamás mellett csupán ötszáz gyalog és ötven lovas maradt.[4] Rákóczit nem lepte meg ez a kellemetlen hír: midőn hazája szerencsétlenségét érezni kezdte, mikor elhatározta, hogy mindenáron segítségére kél, nagyjában mind előrelátta, a mi érte.[5] Titokban ugyan szemrehányást tett magának, hogy ezt a fölkelést az eszély minden szabályával daczolva, csupán fiatalos lelkesedésétől és hazaszeretetétől buzdítva kezdte; de ha tudta is, hogy még visszavonúlhat s volna is reá oka, mostan már égett attól a vágytól, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerje. Elhatározta, hogy folytatja útját és, a szétvert kuruczokat összeszedve, a határon várja be azt a segítséget, a melyet követe, *Kálnásy* István útján most *Visnioveczkij* herczegtől és Potoczkíj kiovi palatinustól sürgetett. Nem akarta, hogy kihűljön a nép szívében égő buzgalom. Különben is azzal biztatták, hogy a kuruczokat könnyen összeszedhetik s hogy munkácsi uradalma lengyelországi határán 5000 ezer gyalog és

2 1710 deczember 10. Arch. R. IV. 627.

3 Bercsényi Rákóczinak 1712 julius 6. U. o. VII. 172–3.

4 Rákóczi emlékiratai 28. 31. 47. Önéletr. 169. Károlyi önéletírása, I. 138. Károlyi emlékirata, Századok, 1874. 325—7. Thaly Bercsényi, II. 497—9. Stepney angol követ jelentése szerint (Simonyi, I. 21.) a csata 8-ikán volt; a fölkelők 100 halottat, 17 foglyot és 4 (II. Rákóczi György idejéből való) zászlót vesztettek.

5 Szalay, Rákóczi bujd. 176.

500 lovas várakozik reá. Június 13-ikán tehát folytatta útját. Skoliéba (Szkolyába) azonban nem akarták beengedni, mert azt hitték, hogy Konskíjnak vele levő katonái a tüzérséget illető hátralékot akarják behajtani. Azonban nagy örömmel fogadták, mikor egy zsidó ismerőse a falusiakat felvilágosította, hogy kicsoda és mi járatban van. Egy szomszéd lengyel faluból idejött hozzá *Kaminszkij* Petronius szentvazulrendi szerzetes, és

88. A VERECZKEI HÁGÓ.

könyezve üdvözölte a fejedelmet, a kit 1679-ig, míg szentföldi útjára nem ment, munkácsi ruthén pap korában nem egyszer hordozott a karjain.[6] Nem tudott betelni látásával s ajánlkozott, hogy elkíséri egészen a határokig. És Rákóczi valóban úgy érezte, hogy «kifeszített vitorlákkal mer indúlni a szelek ellen». Félretett minden fontolgatást, követte esküjét és kötelességét,

6 Rákóczi (Emlékir. 29.) határozottan mondja, hogy a következő esztendőkben jó szolgálataiért, nevezetesen többszöri orosz követségéért munkácsi orosz püspöknek nevezte ki. Így írja Lehóczky is (Századok, 1896. 445.), de tagadja Zsatkovics Kálmán, a munkácsi egyházmegye történetírója, azt állitván, hogy ha kinevezte is Rákóczi, a munkácsi zárdát és egyházmegyét nem láthatta; egyúttal szolgalelkűnek, árulkodónak, haszonlesőnek jellemzi. (U. o. 562—4.)

«Isten mélységes gondviselése és irgalma karjaiba vetette magát és az eddiginél gyorsabb léptekkel nyomult előre». Már estefelé tovább indúlt Skolieből és az Orava völgyén fölfelé kapaszkodva haladt a Vereczkei hágó felé, hová parancsot küldött *Esze* Tamásnak, hogy a dolhai csatából megmenekült kuruczokkal eléje jöjjön. A fejedelem azonban eltévedt a szoros hegyi útakon, a kijelölt helyet el nem érhette s így június 14-ikén csütörtökön reggel, Magyarország határától alig 3—4 kilométerre, *Klimiecz* faluban pihenőt kellett tartania. A kurucz nóták irója (Endrődi Sándor) szerint

«Az Isten nevében — Rézdobok, trombiták
Itt vagyok, én népem, — Riadozzatok át
A honi határon — — Nagy-Magyarországon!»

Nagyobb biztosság kedvéért megparancsolta, hogy a Beszkidek tulsó oldalán, Magyarországban álló kurucz csapatokat hozzá vezessék. Déltájban érkeztek meg Esze Tamás és Kiss Albert vezetése alatt. Alig voltak ezeren; csak felének volt puskája; a többi beérte kaszával, lándzsával vagy éppen furkósbottal. A kinek volt, kilőtte puskáját a találkozás örömére; de a legtöbbnek «Szent Tamás volt a pátronusa»; nem hitték, hogy valóban Rákóczi áll velök szemben. A fejedelem lecsöndesítvén zajongásukat, buzdító beszédet intézett hozzájuk. Sokan mondogatták, hogy ez csakugyan az ő hangja; de mások még mindig kételkedtek, ő-e valóban. Ekkor újabb hosszú beszédben biztosította őket hazaszeretetéről és hozzájuk való igaz ragaszkodásáról. Most már meggyőzte őket s mindnyájan nagy örömmel, lelkesedéssel esküdtek neki hűséget.

A fejedelem maga is csőcseléknek nevezte azt a maroknyi hadat, a melynek élére állt; de el volt szánva, hogy ebből a csőcselékből teremti újra az önálló magyar hadsereget. És a mikor már ilyen hadsereg élén állt, ezt a napot, június 14-ikét, a parancsnokság átvétele napját tekintette a szabadságharcz, «a szikrából élesztett tűz» kezdetének. Érmet veretett «a szabadság megkezdett művének» emlékére, mert «megtette munkája

felét, a ki jól fogott hozzá». A jog és törvényesség eznap oldotta le a szabadság békóit.[7]

Még két napot töltött Klimieczben,[8] honnan azonnal visszabocsátotta Konskíj lovasait. Hű komornikján, Pázmánon kívül csak két lovásza maradt mellette eddigi kíséretéből. Így teljesen saját belátása és tudása szerint szervezte a kis csapatot; valóban ő ültette el a kisded makkot, a mely nemsokára erős sudarba szökkent. *Esze* Tamáson és a rovott multú *Kiss* Alberten kívül a vezetők közül csak *Móricz* István és *Horváth* szolgált a rendes katonaságnál, amaz mint közlegény, emez mint őrmester. A többi csupán dúlás, rablás közt szerzett némi fogalmat a hadakozásról. A sereget a fiatal, de iszákos és házsártos *Majos* István akarta vezetni. A népnek már azért sem kellett, mert nemes volt; *Papp* Mihályt ellenben szívesen látta volna a lovasság élén, mert a népből származott. Rákóczi *Esze* Tamást tette meg ezeres kapitánynak s a többit is meghagyta tisztökben, mert tudatlanok voltak ugyan és veszekedők, de a nép szerette őket, más erők pedig nem voltak. Hogy mégis tartson valami fegyelmet, a fejedelem azonnal kihirdette a hadiszabályzatot. Bírót rendelt a vétkesek megbüntetésére, megparancsolta, hogy pálinkát, bort senki se igyék; ellenben az eleség szétosztására ő maga ügyel föl. Eleséget, különösen kenyeret és húst, bőven hoztak a munkácsi uradalom orosz jobbágyai, a kik most családostúl tódúltak át a határokon, hogy láthassák az ő jószívű földesurukat. S a mint meglátták, térdre rogytak, oroszmódon keresztet hánytak magokra és örömükben sírtak. A fejedelem könyekig megindúlva tekintett rájuk. És mindenki valóban meghatva gondolhat ezekre a szegény emberekre, a kiken a lelkesedés annyira erőt vett, hogy hazaküldték feleségeiket, gyermekeiket s kardokkal, vasvillákkal, kaszákkal fölfegyverkezve mind

7 Az érem leírása: Tört. Tár, 1893. 720.

8 Junius 15-ikén még innen kéreti magához Vajda Jakab ungvári tiszttartót az ungvári páterrel együtt, minthogy «hite pap nélkül sokáig lennie nem engedi». De a levelet másnap már a beregi Zavadka közelében eső Szentpéteriről (Petrusoviczáról) küldte tovább. Thaly, Bercsényi, II. 502—3.

járt fölcsaptak kuruczoknak, megesküdtek, hogy élni, halni akarnak Rákóczival s valóban hűségesek voltak hozzá mindhalálig. Két nap alatt a sereg 3000 gyalogra és 300 lovasra növekedett. «Paraszti lelkesedésében» a nép ezt az erőt nagyobbra becsülte, s a hír még jobban nagyította.

Ha a fejedelem akkor is az emberi okosság tanácsait követi, későbbi vallomása szerint sohasem mer ekkora munkába fogni. De Isten értésére adta hazája iránt való kötelességeit; lelkesítette, vezette, hogy félredobja a veszedelem minden gondolatát és teljesen a forrongó, dühöngő nép zabolátlan csapatainak szentelje magát. És Isten kegyelméből ez a kicsike szám három esztendő alatt 75.000 főnyi hadsereggé szaporodott. . .[9]

A maroknyi nép nagy bátorságát látva, Rákóczi június 16-ikán csütörtökön «átkelt Magyarországon, mint Caesar a Rubiconon».[10] Kibontotta piros zászlait, a melyekre föl volt írva: *Cum deo pro patria et libertate:* Istennel a hazáért és a szabadságért![11]

III.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

(1703.)

Tündöklő zászlaját *Rákóczi* magyar földön először a *Vereczkei hágón* tűzte ki 1703 június 16-ikán; s mire delet harangoztak, a beregi Szentpéteri és Zavadka közt pihente ki az átkelés fáradalmait.[1] Nem maradhatott sokáig ezen a vidéken, mert zabkenyeren kívül alig adhatott egyebet embereinek, a kiknek számát *Vajda* Jakab tiszttartó csakhamar Bercsényi ungvári jobbágyaival növelte. *Esze* Tamás, *Boné*

9 Ezeket a napokat legszebben és legigazabban maga Rákóczi írta le önéletrajza 164—5. és emlékiratai 28—31. lapjain; de a kettőnek néhol ellentmondó adatait egyeztetni kellett.

10 Károlyi levele 1703 május 27. Thaly, Bercsényi, II. 481—2.

11 A Pro Libertate kezdőbetüire irt annagramma szerint: Princeps Rákóczi Obtinebit Libertatem, Illa Beata erit Regno Tranquilla Autem Tenebitur Expost. S a másik anagramma szerint: Princeps Rákóczi Occlusus Liberatus, Item Bercsényi Exul Redux Totam Austriam Turbant Ense. (Mikó-gyüjt. Erdélyi N. Muzeum).

1 Fekete László levele 1703 junius 18. Thaly, Bercsényi, II. 503.

András «uruk mellett voltak mint a darázs»[2]; és velök *Török* Péter, *Pikó* Demeter. A fejedelem folyvást gyakorolta kis csapatát, de nem számíthatott annak kellő gyarapodására és ellátására, míg a magyar katona természetének megfelelő síkságra nem vezeti. Oda hítták a tiszántúliak, a hajdúvárosok, a jászok és a kunok titkos követségei is. A mint tehát portyázóitól megtudta, hogy szabad az út Munkács felé, június 21-ikén leindúlt

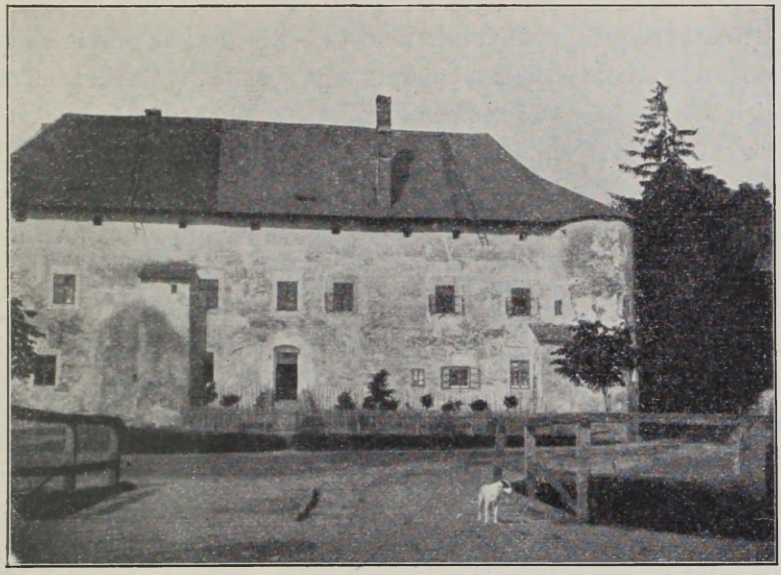

89. A SZENTMIKLÓSI RÁKÓCZI-KASTÉLY.

a Latorcza mentén. Árpád nyomdokait követte s föladata nem volt könnyebb: visszaadni önmagának s majdnem újraalapítani a hazát. De hiszen a nép úgy tudta, hogy Rákóczié most már az Attila pajzsa, tollas buzogánya, a Lehel kürtje, a Szent László sisakja![3]

Mindenütt saját uradalmában járva, a fejedelem június 23-ikán este már szentmiklósi, másnap pedig munkácsi kastélyában szállt meg. Magyar szokás szerint azonnal csatározott a vár alatt már azért is, hogy lovasait kissé gyakoroltassa. Azután

[2] Thaly, Adalékok, II. 6. A teljes szöveg Századok, 1904. 692–3.

[3] Századok, 1886. 441–3., 544–5.; 1891. 746.; 1896. 773–7., 942–4.; 1897. 171–2. Tört. Tár, 1886. 772.

visszaparancsolta őket; a gyalogságot a városba szállásolta el s őröket állított ki. Pár óra múlva már lárma és puskaropogás riasztotta fel nyugalmából: a katonák fölverték a pinczéket, tiszteikkel együtt idogálták a jóféle hegyaljai borokat, megittasodtak, összeverekedtek. A fejedelem rögtön beüttette a hordók fenekeit, összeszidta a garázdálkodókat s tekintélyével egy pillanatra helyreállította a rendet és fegyelmet.[4] Hiszen már egy esztendeje biztosította Du Héront, hogy a nép rokonszenvét szoros fegyelemtartással szeretné megnyerni; mert ez biztosítaná az ország meghódolását s megfosztaná a császárt ama jelentős erőktől, a miket a katonaságban, jövedelemben Magyarországból merít.[5] A fejedelem május 12-iki fölhivásában is a nép lelkére kötötte az engedelmességet[6] s el volt szánva, hogy még a tiszteket is megpálczáztatja, ha rakonczátlankodnak.[7] A népnek már az első pillanatban észre kellett vennie, hogy fegyelem és erős vezetés alatt áll.

Éppen a csetepaté idején jött le hozzá a várból jó ösmerőse, *Thury* kálvinista pap, a várba menekült lakosok követe. Hírül hozta, hogy Munkács várában mindössze 500 német gyalog van; de egy részök rokkant, a másik pedig sógorságban, atyafiságban lévén a városiakkal, nem ellensége Rákóczinak; sőt a tisztek közt is akadnak hívei. Parancsnokuk, gróf *Auersperg* Farkas György ezredes, Rákóczinak szintén jó ösmerőse, eleinte ugyan csak 200-ra becsülte, most azonban már 4000-re becsüli a kuruczok számát. Nem igen bízhatik erejében, mert akkor hallotta, hogy az innen Pestre menő Montecuccoli vasasezredet útjában a jászkunok meglepték és tönkreverték. Ezt Rákóczi valószínűnek tartotta, mert a jászkunok követei máris hűséget fogadtak neki. Másnap azonban, június 25-ikén, arról értesült, hogy egy század német lovasság, a Munkács megsegítésére szánt puskaporral, a 15 kilométerre levő szerednyei kastélyba zárkózott. Tudva, hogy kuruczai a jól megerősített vár ellen

4 Rákóczi emlékiratai, 32.

5 Rákóczi levele 1702 április 7. Thaly, d. h. II 448.

6 Önéletrajz, 161.

7 1703 szeptember 7-ikén kelt hadi fegyelmi szabályzata. Tört. Tár, 1904. 37.

ostrommal nem boldogulhatnak, fizetett embereket küldött oda, hogy a falaihoz épített istálókat és aklokat felgyujtsák s ezzel a puskaporos kocsikat felrobbantsák. Ha pedig a robbantás nem sikerülne s az ellenség másnap folytatni akarná útját, válogatott puskásait küldte erre az útvonalra, hogy a mocsarak és bokrok közt lesekedjenek a kivonúló ellenségre. Ilyen körülmények közt hallotta, hogy a Montecuccoli-vasasok június

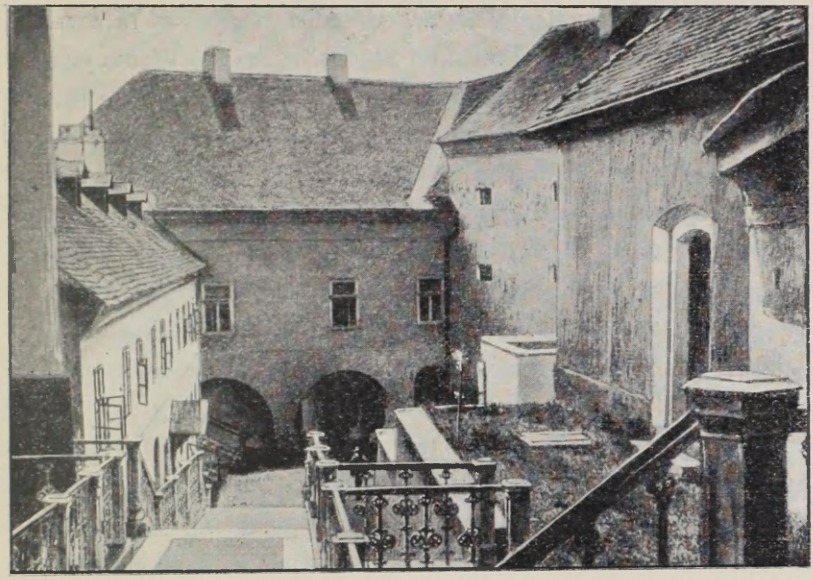

90. MUNKÁCS VÁRÁNAK BELSEJE.

19-ikén visszafordúltak külföldi útjokból és Munkács felszabadítására jönnek. Munkács szalmafödeles faházai közt neki nem volt több embere 3000 rosszúl fegyverezett gyalognál és 500 lovasnál. Ezt a számot azonban a hír 10.000-re növelte s így a népet nagyon elkedvetlenítette volna, ha visszavonúl egyetlenegy ezred elől. Maradni pedig annyit jelentett, mint kitennie személyét, hazája érdekeit a biztos veszedelemnek. Mástól nem várhatván jó tanácsot, neki magának kellett kigondolnia, hogyan tartsa fenn egyrészt serege bátorságát és az erejébe vetett

hitet, másrészt pedig hogyan vágja ki magát a bajból. Senkinek sem szólt tehát a vasasok közeledéséről, hanem a fegyverteleneket szentmiklósi vára alá küldte. Színleg azért, hogy a vár háta mögé kerülve, egy segítségére érkező kurucz csapat előhadának mondhassa. Tényleg azonban azért, hogy a fegyvertelenek a várható csatában ne alkalmatlankodjanak a fegyvereseknek és hogy a velök való egyesülés ürügye alatt becsülettel odahagyván Munkácsot, távozását ne tekintsék futásnak. Így 27-ikén csak 5—600 puskás, kaszás gyalog és valami 150 lovas maradt vele a városban. Előörsöket állított ki a Latorcza szigetére s lenyugodott.

Másnap hajnalban, mikor kuruczai a szigetben álló előörsök felváltására mentek s már az őrszemeket is kiállították, egyszerre szembekerültek a Montecuccoli-vasasok két századával, melyet *Szentiványi* János néhány huszárral kerülő útakon hozott a nyakukra. Gróf *Stella* Rokus őrnagy és *Quirini* kapitány vasasaira az őrség egyideig élénken puskázott, de végre is vissza kellett vonúlnia. A vasasok a segítségre sietö kurucz lovasokat is visszaverték s a város főutczáján maguk előtt kergették. Rákóczinak, a ki éppen öltözködött, alig maradt annyi ideje, hogy gyalogsága egy részét udvarháza sövénykerítése mellett, a másikat pedig a szemben levő piacz bódéi közt fölállítsa. Azután lóra pattant s háza nyitott kapujában Majos néhány lovasával várta a támadást. Házán túl a menekülő kurucz lovasok a mellékutczákba kanyarodtak. Majos, a mikor a kapu előtt elrohanni látta a vasasokat, legényeivel rájuk vetette magát, s megölt közülök 26-ot. Gróf *Quirini* kapitánynak, a ki tegnap még azzal kérkedett, hogy Rákóczi szívét karjára szúrva viszi haza a csatából, levágta «kardra nőtt karját»[8] s megsebesítette a vértagadó Szentiványit is. A vasasok többi része végig szágúldott a városon s a temetőben foglalt állást.[9]

8 «A szegény legény éneke» szerint «törökkel próbált híres Kalafát egy szegény legény mint egy merő fát, a földre leejté kardra nőtt karját». Századok, 1904. 693.

9 Ugyanazon vers szerint Montecuccoli hadának strázsáit, generálisát levágván, a német tábor «fordítá (lova) száját.» U. o.

Rákóczi nem várhatta meg, míg új támadásra rendbe szedik magukat. A sövénykerítésű, szalmalfedelű udvarházban nem védhette magát, mert a szomszédságban levő házakat a vasasok máris felgyujtották; ha pedig ágyút hoznak le a várból, pár pillanat alatt halomra lőhetik őket. Kisebb veszedelemnek tartotta, hogy az égő városon át az ellenség szemeláttára vonúljon vissza. Bátorította, majd menetoszlopokba rendezte kuruczait; de a sorok egyenességével, a zárkózással stb. nem törődött, mivel azt úgy sem tarthatták volna meg. A város közepén a csapat vissza akart fordúlni és csak a fejedelem újabb buzdító beszédére folytatta útját. Ő maga a menetoszlop éléről tizenöt lovassal most már annak a közepére helyezkedett, hogy az előtte járókra és a mögötte jövőkre jobban ügyelhessen. A vasasok nyugodtan nézték elvonúlását, csak akkor akarván az utóhadakra támadni, ha az előhad már szembe kerül a vértesezreddel, a mely körűlvette az egész várost s még a várból is magához akarta venni a gyalogság egy részét. Azonban egy közkatona Rákóczinak olyan gázlót mutatott a Latorczán, a melyen át a kuruczok könnyebben elérhették Oroszvég helység kerítéseit s onnan a szőlőkbe és a hegyekbe juthattak. Mire a vasasok észrevették mozdulatukat, már túlvoltak a veszedelmen. A szőlőkből láthatták, a várbeli gyalogság mint vonúl le ágyúkkal, a vasasok, vértesek mint állanak föl századonkint a mezőkre nyíló utczákban. Öt-hat kurucz elesett, hat-hét eltünt, Rákóczi három zászlaja és — beteges inasának feledékenysége következtében — útiládája, aranyaival és fejérneműivel, az ellenség kezébe esett, a várost pedig a császáriak feldúlták, fölégették; de mindezeknél veszedelmesebb volt, hogy Rákóczi elesténck is híre futott. A fejedelem jól hallotta a szegény oroszok jajveszékelését, mikor a hegytetőkön kanyargó útakon haladt. «A kik ezeket a sorokat olvasni fogják, — írta — alig hihetik el a nép akkori fájdalmát és hozzám való ragaszkodása nagyságát».[10]

10 Rákóczi emlékíratai 35—37. Thaly, Bercsényi, II. 508—517.

Hiszen pár nap mulva, a mikor a csata híre Máramaros vármegyébe is eljutott, az egyik földesúr azzal riadt szomorkodó jobbágyaira: «Ördögszülték! Oda van az Istenetek; levágták most azt a Rákóczit, akit Isten gyanánt tartottatok»![11] Egyrészt hogy életben maradásáról a népet megnyugtassa, másrészt hogy Lengyelországgal való összeköttetését biztosítsa és Szentmikló-

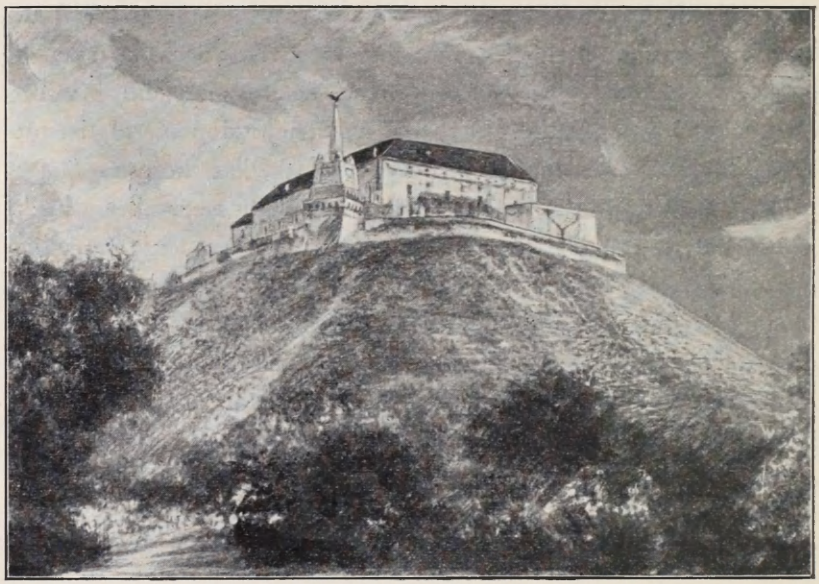

91. MUNKÁCS VÁRA.

son hagyott hadát is magához vonja, haladéktalanul északfelé hátrált, mielőtt a németek, vagy a szomszédos Máramaros vármegye fölkelő nemesei elvághatnák visszavonulása útját. «Ez desperátus ember»! — írta róla Munkácsról Orosz György aznap, 30-ikán,[12] a melyen Rákóczi, senkitől sem üldözve, a lengyel határon levő falujába, Zavadkára, baj nélkül eljutott. Oda várta Bercsényit, aki már egy hete megbíztatta, hogy idegen

[11] Thaly id. h. III. 44.
[12] Századok, 1873. 18.

hadakkal jön segítségére s hogy a lengyel országgyűlés tudni sem akar a császárral való szövetségről, ellenben mindenki örül Rákóczi bemenetelének, fölkelésének.[13] Még Zavadkára érkezése napján csatlakozott Rákóczihoz *Ocskay* László és *Borbély* Balázs, a kik kétszáz szökevény császári huszárral tegnap fényes nappal, az egész Montecuccoli-ezred szemeláttára vonúltak el a munkácsi vár alatt.[14] Ebből és Bercsényi elfogott leveléből gr. Auersperg s Montecuccoli sejthette, hogy még csak ezentúl nyílnak meg igazán Rákóczi hazai és külföldi erőforrásai.

«Agyarkodik Montecuccoli,
Mája vagyon méreggel teli;
Gyakran mondja: tausend Wunder!
Ördöggel bír ez az ember!»[15]

Ocskay és Borbély embereivel Rákóczi lovassága 400 főre szaporodott és ez a csapat lett a kurucz lovasság magva. Ocskay, a ki ezúttal ötödször szökött meg a császáriaktól, most a fejedelemnek tette le az esküt. Közkatonái utóbb jobbadán tisztek lettek.[16] Olyan érdem, a mit másfél század mulva Damjanich is elösmert a harmadik zászlóaljról; de ő a legényeket, a kik «az ördögöt is megvernék», még sem neveztette ki tiszteknek, mert akkor hova lenne a zászlóalja?

Csak most, július 4-ikén érkezett meg Bercsényi 800 főnyi, aránylag kitűnően fegyverzett lengyel segédcsapatával, a mely közt két század oláh gyalogos, sőt néhány kozák és tatár is volt. A mi idáig történt, az föltétlenül Rákóczi nevéhez fűződik; s az ifjú fejedelem éppen a fölkelés megindításában adta férfias nyugalmának, önállóságának és jelentős tudásának tagadhatatlan bizonyságait. — Nemcsak ezekről a napokról, de élete egész folyásáról elmondhatta utóbb, hogy őt nem a dicsőség vágya vezette, hanem a kellő és helyes cselekvés ösztöne hajtotta

13 Bercsényinek ezen junius 24-iki levele Munkácsnál a vasasok kezébe esett. Közli Thaly id. h. II. 517—8.

14 Rákóczi emlékir. 37. Thaly, Ocskay László. 2. kiadás. I. 23—24.

15 Thaly, Adalékok, II. 340.

16 Rákóczi emlékiratai, 37.

előre. Mindig Isten előtt és Istenért cselekedte, hogy végrehajtsa azt a művet, a melyre magát Istentől hivatottnak érezte. És ebben a műben nem riadt vissza akadályoktól, a természetével daczoló bajoktól, csapásoktól, ellenmondásoktól, magától a haláltól sem. *Ez* volt ő abban a pillanatban már, a mikor egy maroknyi paraszthad élére állt mindamellett is, hogy erdélyi fejedelmek ivadéka és római birodalmi herczeg volt.

Második beindulásával ki kellett békítenie és megnyernie azt a nemességet, a melyet 1697. évi dúlásaival[17] a jobbágyság elidegenített.

IV.

AZ ELSŐ SIKEREK.

(1703)

Ocskay és Borbély lovasai hírül hozták Zavadkára, hogy az alföldi nép türelmetlenül várja Rákóczi jöttét s arra kéri, minden áron keljen át a Tiszán. A fejedelem szívesen fogadta az üzenetet, mert a hegyek közt különben sem remélhette lovassága növelését; igen rosszúl fegyverzett hadával, melyet ő maga csak 400 lovasra és 2000 gyalogra becsült, mégis koczkáztatottnák tartotta a kimozdúlást. De meg hadjáratának czélpontja is megközelíthetetlen volt, mert a Borsova, Szamos és Tisza folyók kiáradtak s víz alá borítottak messzeföldet. Azonban nem lett volna jó Bercsényi lengyeleit sokáig ott tartani a határokon, mert a felpénzzel csakhamar visszaszökdöstek volna. Hiszen ő róla magáról is azt híreszlelték, hogy megunta a hitegetéseket, visszament Lengyelországba. Hadait sem tarthatta zabkenyeren; Majos pedig mindössze csak negyven búzakenyeret vitt magával a munkácsi kolostorból és csupán Rákóczinak kedveskedhetett egy kulacs borral. A fejedelem bízott kuruczai lelkesedésében, bátorságá-

[17] Rákóczi emlékiratai, 27.

ban s így július 7-ikén reggel Zavadkáról másodszor is beindúlt az országba. Másnap Polyánkánál, a hol megpihentek, Bercsényi megírta *Kende* Mihály császári huszár-alezredesnek, hogy ne

92. GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS 1703-BAN.
(Egykorú festmény után.)

gátolja átkelésöket Tiszabecsnél. Személyesen ösmervén a fejedelmet és őt is, tudhatja, hogy nem jöttek üres kézzel és nagy alap nélkűl az országot felbolondítani: van pénzök, haduk,

szerződésök idegen királyokkal és minden készületök. Azonban Kassa felől már Montecuccoli ezrede is útban volt a Tisza felé, hogy «ama nebulókat megtanítsa» és gróf Löwenburg szatmári parancsnok komolyan intette gróf Csákyt: itt az ideje a rebellisek kiirtásának, ne engedje oda másnak a pálmát! Ezután a császár sem igen ad kegyelmet a lázadóknak, ők tehát éppen ne adjanak.[1] Rákóczinak meg kellett előznie, hogy Csáky és Kende csapata, Tiszabecsnél vagy Milotánál átkelvén a Tiszán, Beregben egyesüljön Montecuccolival[2], és «ha már a lázadásnak fejét nem is kaphatja, legalább erős tagjait bénítsa meg».[3]

Július 14-ikén tehát Rákóczi a hegyek és erdők rejtekéből hirtelen *Beregszászra* csapott, melynek bírája már az ország határán hódolt neki. Onnan rögtön a Tiszabecscsel szemben elsánczolt rév ellen indúlt; azt lovasságával bevette s most a folyam csetfalvi kanyarúlatába szorúlt lovasokra támadt. Ezek segítséget kaptak a tulsó partról, honnan a gyalogság tüzelése is védte őket. A fejedelem, a kurucz gyalogság késedelmezése miatt, a rohamot abbahagyatni akarta, mert féltette lovasságát a nagyobb erővel szemben; azonban Ocskay és Borbély zárt sorokban oly erővel csaptak a császáriakra, hogy azokat a Tiszába, vagy a mocsarakba szorították s nagy részöket Kende alezredessel együtt levágták.[4]

Első katonai sikere után Rákóczi visszahúzódott a hű Váriba, hogy fáradt vitézeivel a Borsovafolyó jobb partján töltse az éjszakát; mert attól tartott, hogy Csáky és Stein a Tiszán átkelve dél felől, Montecuccoli pedig észak felől a Tisza és Borsova félszigetében összemorzsolja, ha megtudja, milyen maroknyi serege van.

Lefekvés idején táborát valóban azzal a hírrel verték föl, hogy az ellenség már Beregszászra ért. Bercsényi a mellett volt, hogy a hegyek közé vonúljanak vissza; Rákóczi azonban ezzel

[1] Löwenburg levele 1703 junius 27 Századok, 1873. 16.

[2] Montecuccoli levele julius 11. U. o. 21.

[3] Löwenburg levele julius 12. U. o. 23.

[4] A csata leírása: Rákóczi emlékir. 38—39. Századok, 1873. 24., 1874. 401. Thaly, Bercsényi, II. 521—3.; Ocskay, I. 24—25.

nem akarta elárulni gyöngeségét. A hegyekbe húzódás megmentené ugyan életöket, de ártana a közügynek, a melyért fegyvert fogtak. Ellenben, ha magát a Tiszántúl elfogják is, a fölkelés nagyot nyer az átkeléssel, mert az Alföld népe mindjárt csatlakoznék. Szavát adta tehát magyar lovasainak, hogy ha a gyalogok és a lengyelek vonakodnának, velök kísérli meg az átkelést. A tanácskozás kissé elhúzódott olyan válságos időben, mikor két tűz között álltak. De már éjjel megtudta, hogy Beregszásztól a németek rövid kémszemle után visszahúzódtak; reggelre pedig azt a meglepő hírt hallotta, hogy Csáky fölkelő nemesei is abbahagyták a hídcsinálást, elsülyesztették hajóikat és elszéledtek, mert nem érkeztek meg Löwenburg gyalogjai és Rabutin dragonyosai. Csak később derült ki, hogy a megbódulást egy német trombitás

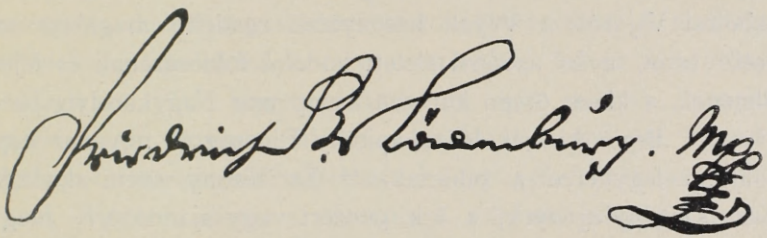

93. BÁRÓ LÖWENBURG FRIGYES NÉVALÁÍRÁSA.

okozta, ki Rákóczi táborából megszökvén, elhíresztelte, hogy a fejedelem 40.000 svéddel és lengyellel, sok ágyúval siet Szatmár ostromára, a hajdúk megnyerésére s azután Pozsony felé.[5]

Azonban, hajók hiányában, Stein és Kobilka kapitányoknak még mindig elég jelentős erejével szemben Rákóczi nem erőltette az átkelést Tiszabecsnél,[6] hanem Váriból Tarpán át a 30 kilométerre levő Námény felé küldte előre Esze Tamás ezredét. Másnap (16-ikán) maga is követte a sereggel. A gyalogság egész nap övig gázolt a sárban, mocsárban. «De — kér-

5 Rákóczi emlékiratai, 39. Gróf Löwenburg levele 1703 julius 15. Századok, 1873. 24. Gróf Csáky levele julius 16. (ó-naptár szerint 4.) U. o. 1874. 401.

6 Pápay János ecsedi prefektus julius 17-ikén még nem tudta, Tiszabecsről hová lettek Rákócziék és hogy szándékuk szerint átjönnek-e? Századok, 1873. 25.

dezte az emlékein fölmelegedő fejedelem[7] — van-e olyan nehézség, a melyet könnyűvé nem tenne a bátorság, ha erős akarat járúl hozzá? Ez a rosszúl fegyelmezett, félig mezítelen nép, mely tűzhelyét és családját elhagyva, mindenfelől hozzá sereglett, vitézűl követte zászlait.» Náménynál, a hol másfél hónappal azelőtt is áttört az alföldiek föllelkesítésére, Esze Tamás július 16-ikán már átkelt a Tiszán Löffelholz tábornok vízimalmainak és elrejtett csolnakainak segítségével.[8] Hadaival másnap fölverte Károlyi Sándor ocsvai udvarházát. Maga Rákóczi csak július 18-ikán, szerdán költözött át a Tiszán Vásárosnáménynél és aznap ott táborozott.[9] Serege ekkor már annyira szaporodott, hogy mindenütt kész volt bevárni a német hadat; de maris elfoglaltatta és őríztette Rakomáz mellett az aranyosi révet, hogy Tokaj felől váratlanúl meg ne támadhassák.[10] 19-ikén a szabolcsi Vajáról, a Vayak kastélyából rendelte magához az ecsedi bírót, a ki azonnal sietett hódolni földesurának és fejedelmének, a kinek ötven kurucza aznap már Nagykárolyig portyázott.[11] Boné András lovaskapitány Diószegről ugyanaz nap szólította fegyverre a bihariakat.[12] És bizony «nem akadtak olyan szegénylegények, a kik pénzért vagy ajándékért» megcselekedték volna, hogy Rákóczi vagy Bercsényi elfogásával szerezzenek maguknak «igen nagy hírt, szép nevet», a hogy gróf *Pálffy* Miklós koronaőr éppen ezekben a napokban óhajtotta.[13]

Azonban a szabolcsi nemesség *parasztvezérnek* nézte mind a két urat s a mocsarakkal körülvett kisvárdai várba zárkózott előlük. Gyanakodóvá tette, hogy a parasztok oly sietve csatlakoztak hozzájuk. Az urak visszavonúlását a parasztok arra magyarázták, hogy a németekkel akarnak tartani; s különben is gyűlölvén őket, barmaikat, gulyáikat elhajtották. Rákóczi

7 Rákóczi emlékiratai, 41—42.

8 U. o. 42. Skotka Mihály szatmári harminczados levele 1703 julius 19-ikén. Századok, 1874. 400. Szűcs, Debreczen tört., 704.

9 Pápay id. levele, Századok, 1873. 25. Rákóczi levele julius 18. Thaly, Bercsényi, III. 12.

10 Rákóczi id. levelében.

11 Pápay levele julius 19. Századok, 1873. 26.

12 Erd. Nemz. Muzeum, Kemény gyűjt.

13 Gr. Pálffy Miklós levele gróf Barkóczy Ferencz zempléni főispánhoz julius 18. Thaly, id. h. III. 13.

érthetőnek találta, hogy a nemesek egyelőre ilyen se hideg, se meleg módra viselkedtek; mert valóban nem tudhatták, melyik a nagyobb ellenség: a német-e, vagy a jobbágy? Éppen azért csak kevesen menekültek a német helyőrségek oltalma alá, hanem inkább egyes nagyurak váraiban húzódtak meg. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók stb. mint megválasztott tisztek vezették a népet mindenünnen a Rákóczi táborába;[14] de ötven év előtt részben hasonló elemekből alakúlt Cromwell hadserege, sőt «mezítlábos» parlamentje is; még pedig a szabadság minden kára nélkül. Mint Dósa György idejében, a szegényebb nemesség most is hosszú fontolgatás nélkül csatlakozott a jobbágyokhoz és pedig leghamarabb Ugocsa- és Beregvármegyékből. *A nagyobb urak közül* először az Ilosvayak jöttek: János, Bálint, Imre, Ábrahám, Dénes, kiket személyes szeretet és családi ragaszkodás csatolt Rákóczihoz. A szabolcsi nemeseket a fejedelemnek még ostromolnia kellett Kisvárdán.

Maga is félt, hogy a falak és igen magas tornyok megmászására a népet inkább a zsákmány reménye, mint a hazaszeretet tüzeli; beérte tehát azzal az igéretökkel, hogy nem fognak fegyvert ellene s elvonúlt a vár alól a hajdúvárosok felé.[15] Útközben, a szintén szabolcsi Gyulajnál, 23-ikán csatlakozott hozzá az első magyar főúr, báró *Melith* Pál a krasznaközi nemességgel s itt fogadott hűséget ecsedi várának őrsége is. A foglyul hozott prefektust, *Pápay* Jánost, Rákóczi maga mellé fogadta főtitkárnak s fölépíteni rendelte az ecsedi várat, melynek védelmére 200 lovast küldött. Másnap a kuruczok már Debreczen és Nagykároly alatt portyáztak. Sok kárt okoztak dolhai legyőzőjüknek, báró *Károlyi* Sándor szatmári főispánnak, a ki már hetek óta Bécsben járt a királynál, miniszteréknél, tábornokoknál. Emlékíratokban, beszédekben kérte őket, ne kicsinyeljék a veszedelmet s a nép elégedetlenségét, melynek okait bőségesen fejtegette; a fölkelés elnyomására szervezzenek

14 Rákóczi emlékiratai, 42.

15 Baiz csongrádi tiszttartó levele (1703. augusztus 12.) szerint ágyúk nélkül bevette. (Thaly, Bercsényi, III. 31.)

hamarosan állandó nemzeti hadsereget, a további bajoknak pedig a szegény nép megvigasztalásával vegyék elejét. Hiszen immár majdnem tizenegy vármegye forog veszedelemben a hajdúvárosokkal és Debreczennel együtt s Rákóczi hatalma még inkább fog erősödni.[16]

A fejedelem július 25-ikén már ott ájtatoskodott a nyírbátori templomban ősének, a kenyérmezei hős Báthory Istvánnak sírja előtt, melynek fölírata a csüggedőt Ézsaiás szavaival (XXVI. 19.) buzdítja: «Serkenjetek föl és énekeljetek, a kik a porban lakoztok!» A porban lakozó *debreczeniek* voltak az elsők, a kik *a szabad királyi városok* polgárai közül leghamarabb serkentek föl a nemzeti ügy védelmére, mert már másnap hódoltak a Sámsonban táborozó fejedelemnek.[17] Ettől fogva nemcsak parasztok, bocskoros és birtokos nemesek, főrendek, hanem városi polgárok is küzdöttek Istennel a hazáért és szabadságért. A bihariak *Boné* András vezetése alatt, puszta jövetelének hírére, 3000 gyalogot és 4000 lovast állítottak s alispánjuk, *Buday* István, letette a hűségesküt. A hajdúk 2000 lovast és 6000 gyalogot ajánlottak fel; csak arra kérték, foglalja el Nagykállót, hogy távollétökben a németek onnan ne zaklathassák családaikat. 28-ikán tehát Rákóczi Sámsonból ismét észak felé, *Kálló* ostromára küldte hadai egy részét s másnap maga is odament. Az öt bástyájú várat 400 hajdún kívül 40 császári védelmezte. Rákóczi, eszközök hiányában, ostromzárra gondolt. A diószegiek azonban rohamot sürgettek s dühösen rohantak a kapura, hogy fejszékkel törjenek maguknak útat. Hiában járván, a fejedelem jutalmat ígért annak, a ki tüzes nyilakkal felgyújtja a bástyákhoz nagyon közel épült házakat és istállókat.

16 Károlyi S. emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. Századok, 1874. 312—340., 396—413. V. ö. Rákóczi emlékirataival, 31., 47.

17 A részletekre nézve l. Szűcs, Debreczen története, 697—732. Debreczen volt egyúttal az első törvényhatóság, mely kétszáz esztendő mulva, 1903 május 22-ikén Rákóczi szabadságharcza emlékezetét megünnepelte. A városnak a szabadságharczban követett szerepét az ünnepi szónok, Thaly Kálmán, szép beszédben fejtegette («Ünnepi beszédek», 13—35.).

A lengyelek és az oláhok fel is gyújtottak egy házat. A tüzet ugyan a lakosok eloltották, de most már maguk is a vár feladására nógatták a parancsnokot, *Eckstein* János hadnagyot. Este öt órakor a parancsnok valóban alkudozni kezdett s még azon este föladta a várat olyan föltétellel, hogy ő kardosan, a többi pedig fegyvertelenül vonulhasson ki belőle. Mindamellett valamennyien hűséget esküdtek Rákóczinak, a kinek tüzérsége alapját a most átadott négy ágyú és hét taraczk vetette meg. Kálló lévén egyúttal a salétrom-főzés középpontja, a kuruczok most már elegendő puskaport is gyárthattak.[18]

Erre annál nagyobb szükség volt, mert Boné András bihari kuruczain, várad-olaszii vereségök után, Popovics Tekelija (Tököli) János ezredes a ráczokkal Pocsajnál újabb győzelmet aratott; Diószegig űzte őket és a föld népét mindenütt zaklatta. Angol tudósítások kiemelik,[19] hogy Rákóczi és Bercsényi a pocsaji ütközetben nem vettek részt, mert 4—5000 fölkelővel még Kálló alatt állottak. Hadaik nemcsak ott szaporodtak, hanem Diószeg körül is 10—12.000-re növekedtek. Debreczen városa pedig éppen ezekben a napokban mutatta meg, a hazáért anyagiakban is mennyi áldozatot kell hozni, ha kőfal, erősség, fegyver nem védi is az ellenség boszúállásával szemben.[20] Egész népe hűséget esküdött a fejedelemnek, ki augusztus 2 ikán innen értesítette első sikereiről XIV. Lajost és a lengyeleket. A fejedelem azonban már másnap megindúlt, hogy meglephesse Várad-Olaszit. Mivel a hajdúvárosok és Debreczen kocsikat adtak, minden szekérre 6—8 gyalogot ültetve, táborával 5-ikén s így a kiszámított időnél hamarább Diószegre ért. Némi nyugvás után Bercsényit tovább küldte Várad felé, maga azonban ott maradt.[21] A nép megnyugtatására azt híresz-

18 Rákóczi levele De Bonnachoz 1703 augusztus 2. (Thaly, Bercsényi, III. 23—24.) és emlékiratai (43—44.) a részletekben némi eltéréssel beszéli el Kálló bevételét.

19 Simonyi, Angol dipl. I. 27., 29.

20 Thaly ünnepi beszéde 1903 május 22-ikén, 24. l. Szűcs, Debreczen tört., 705—6. Simonyi, Angol dipl. I. 26—27. Stepney (u. o.) Debreczent Magyarország leggazdagabb városának nevezte.

21 Stepney augusztus 29-iki hirei szerint

telte, hogy ez csak az előhad, s ha nem sikerül is a támadás, majd jóváteszi a dolgot a nyomában járó derékhereg. A gróf azonban másnap[22] hajnalban hamarosan elfoglalta és fölgyújtotta a várad-olaszi palánkot. Rácz lakosait levágatta vezérökkel, Kiss Balázszsal együtt, a ki negyvenesztendei szolgálata emlékéül 14 golyót hordott a testében.

Székelyhídról, a hova Diószegről ment át, a fejedelem már augusztus 9-ikén felszólította a rácz határőröket, hogy, ha a váradiak sorsára nem akarnak jutni, fogjanak fegyvert ők is a haza védelmére, a mely esetben hajdúszabadsággal jutalmazza őket.[23] A bihariak nagy lelkesedéssel hallották, hogy Rákóczi seregének *egy része is* elegendő volt egy jól megerősített város bevételére, a császáriaknak a várba-szorítására s a vidék rémeinek, a ráczoknak megsemmisítésére. A szalontai és a sarkadi hajdúk siettek is a nemzeti ügyhöz csatlakozni. Máramarosvármegyébe a fejedelem Ilosvay Bálintot, Krasznába pedig a vén Szőcs Jánost küldte be egy-egy csapat élén a nemesség és a nép megnyerésére. Ő maga Margitáról augusztus közepén Biharból Szatmárvármegyébe nyomúlt és először is *Nagykároly* várát vette ostrom alá. Ezt a gazda, *Károlyi* Sándor, távollétében felesége, *Barkóczy*.Krisztina védelmezte negyven némettel és számos hajdúval. Bízhatott a négy szögletbástyában, a vízzel telt árokban és a sok ágyúban; annál kevesebbet bízhatott Rákóczi a maga erejében s azért titkon tett kedvező ajánlatokkal akarta hódolatra bírni Károlyinét s az őrséget. Bercsényivel megíratta neki, hogy nemcsak nem áll boszút a dolhai győzelemért, hanem meg is oltalmazza jószágaiban és visszaadatja elhajtott gulyáit, méneseit, a németeket pedig teljes biztonságban kísérteti el Szatmárra. Pár nap mulva tehát, a mikor rohamot színlelt, a báróné feladta a várat s a hajdúkkal és húsz némettel együtt hűséget esküdött a fejedelemnek, ki a

Simonyi, I. 32.) Bercsényi 7000-rel Buda, Rákóczi ugyanannyival Várad felé indúlt.

[22] A Feldzüge des Pr. Eugens (v. 607.) szerint szept. 10-ikén.

[23] Szalay VI. 95.

másik húsz németet, adott szavához képest, Szatmárra kísértette.[24]

Ide jött hozzá hódolni Nagybánya város küldöttsége a mely előadta, hogy kapuit már 14-ikén megnyitotta két zászlóalj kurucz előtt, de kénytelen volt lelövetni a hollómezei *Pintye* Gligort és társait, a kik hitszegően rabolni kezdtek. A fejedelem helyeselte, sőt meg is dícsérte eljárásukat, elfogadta hűség-

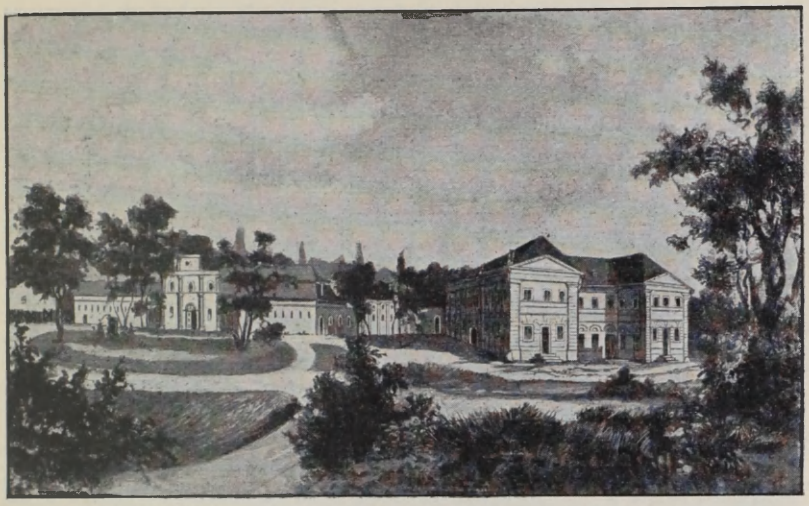

94. A NAGYKÁROLYI VÁRKASTÉLY A XVIII. SZÁZADI ÚJRAÉPÍTÉS UTÁN.

esküjöket és *Porcsalmy* Istvánt tette meg magyar helyőrségek kapitányának. Ezzel és a szomszédos két Kapnikbánya hódolatával sokat nyert, mert kezébe jutottak az ottani arany-, ezüst- és ónbányák a pénzverő házzal és puskapor-malommal együtt.[25] — Itt hallott két másik jó hírt is. Az egyik, hogy *Ilosvay* Bálintnak Huszt német őrsége, báró *Eytner* parancsnok megöletése után, augusztus 17-ikén nemcsak feladta a várat, hanem át is állott, mire Máramaros nemessége szintén hűséget eskü-

24 Rákóczi emlékiratai, 47. Károlyi augusztus 25-ikén Rózsahegyen értesült a dologról. Thaly, Bercsényi, III. 41.

25 Rákóczi emlékiratai, 47—48.

dött a fejedelemnek.[26] A másik, hogy a vén *Szőcs* János ezredes Szilágysomlyót augusztus 21-ikén elfoglalta.[27] Hiszen nem volt nagy dolog ártalmatlanná tenni egy roskadozó várban harmincz lovatlan vén lovast; de 86 esztendő mulva az öreg De Launaynak is csak 80 rokkantja s néhány svájczija akadt egy világváros közepén a Bastille védelmére: bukását mégis a szabadság világraszóló diadalának tekintették. Mindenesetre jellemző, hogy

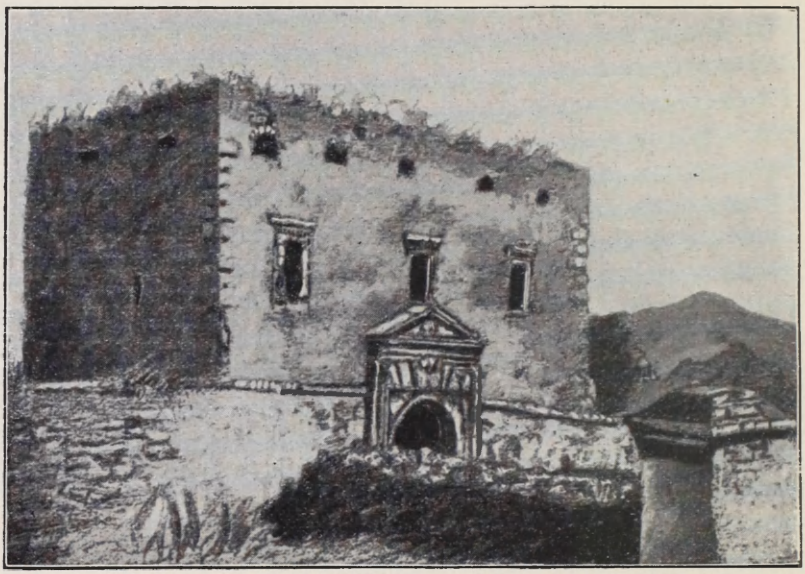

95. A BÁTHORY-VÁR SZILÁGY-SOMLYÓN.

báró *Glöckelsperg*, a ki közkatonából lett a császári sereg egyik legvitézebb tábornoka, Somlyón nem merte bevárni a kuruczokat, hanem (augusztus 5-ikén) Szatmárba zárkózott előlük. Háta mögött ugyan *Rabutin* altábornagy 8000[28] császárival állott Erdélyben, de Glöckelsberg attól tartott, hogy Montecuccolival

26 U. o. 44. Thaly, Bercsényi, III. 44—45. Stepney levele szeptember 5. Simonyi, I. 33.

27 Rákóczi u. o. 45—46. Stepney levele szeptember 5. Simonyi, I. 33. Cserey Hist. 322. Petri, Szilágyvárm. monogr. II. 166.

28 Feldzüge des Pr. Eugens, v. 610. Rákóczi (emlékir. 44.) szerint csak 4000. Az ezredek dislocatiója szerint Erdélyben 1700-ban 8 ezred állott 102 században. (Mike-gyüjtemény az Erdélyi N. Múzeumban.)

egyesülten sem bír a 16.000 fölkelővel, a mennyire Rákóczi híveinek a számát ebben az időben becsülték.[29] A bécsi magyarok mégis azt hitték, hogy ez a «tumultus» lecsendesedik nemsokára: a rebellió elolvad, mint a hóharmat.[30]

V.

RÁKÓCZI SZATMÁR ALATT.

(1703).

RABUTIN de Bussy Lajos János császári altábornagy minden erejét Erdélyország védelmére tartogatta. Váradolaszi, Huszt, Somlyó elfoglalása után jogosan hitte, hogy Rákóczi Biharból egyenesen Erdély ellen indúl s nem tudhatta, keletfelől Thököly nem tesz-e hasonló kisérletet; hiszen mindaketten Erdély fejedelmeinek nevezték magukat. Számíthattak a törökökre, kik — Rákóczival majdnem egyidőben, július 11-ikén — nyiltan fölkeltek szultánjok, II. Musztafa ellen s olyan urat kerestek, a ki felbontsa a karlóczai békét, hadat izenjen a német-római császárnak, visszaszerezze a Magyar- és Erdélyországban elvesztett főuralmat. A török védelem idejében Bocskay, Bethlen és a két Rákóczi Erdélyből őrködött a magyar szabadságra, a mely azonnal lehanyatlott, a mint ez az őrködés megszűnt. Thököly sikertelenségeinek oka abban rejlett, hogy nemcsak nem volt ura Erdélynek, de ennek még őszinte támogatására sem számíthatott. Rákóczi fölkelésének sorsa is azon látszott megfordúlni, elfoglalhatja-e Erdélyt? A fejedelem hat esztendő múlva maga mondta, hogy őt sokan figyelmeztették őseire, a kik Erdélyből szokták vala oltalmazni Magyarországot s ebből következtették, hogy ügyének alapja Erdély fölszabadúlása legyen. Azonban Rákóczi szerint nem vették figyelembe

29 Stepney levele augusztus 22. Simonyi, I. 30.

30 Gr. Kálnoky Sámuel erdélyi udv. kanczellár Aporhoz, 1703 augusztus 22-ikén. Szádeczky: Apor verses művei és levelei II. 18. (MHH. II. oszt. XXXVII. kötet).

az idők különböző voltát: mennyivel könnyebb volt akkor Erdély nyugodalmas birodalmából segítni Magyarországot, mint most a maga saját erejével keresni és kivívni mindakét ország boldogúlását. Politikájának nyitja abban áll, hogy nem törekedett egész határozottan Erdélyt akkor elnyerni, a mikor Magyarországot külső segítség nélkül kellett oltalmaznia.[1]

Viszont a császári sereg első sikertelenségének az oka abban rejlik, hogy — a török forradalom fejleményeire várva — Rabutin nem mozdúlt ki Erdélyből azonnal, a mikor a Magyarországon állomásozó hadakkal két tűz közé szoríthatta és összetörhette volna Rákóczi gyülekező kuruczait. Taktikai szempontból tekintve hadállását, a fejedelem így is aggódott a miatt, hogy a mikor serege még csak alakúlóban volt, Glöckelsperg ötszáz lovassal Szatmárba vonúlt; mert ha a Munkácson táborozó Montecuccoli-ezred megindúl és átkelve a Tiszán, a Szamos védelme alatt Glöckelsperggel egyesül: könnyen szétszórhatja fegyvertelen és fegyelmetlen seregét, a melyet tanúlatlan tisztek vezettek. Nem remélhette, hogy Szatmár erős és jól fölszerelt várát elfoglalhassa és veszedelmesnek tartotta, hogy annak körűlzárásával töltse az időt a síkságon; de a neki hódoló vármegyéket sem hagyhatta sorsukra az ellenséges vár torkában.[2] Elhatározta tehát, hogy a császáriak egyesülésének gátlására és a megyék védelmére mégis előrenyomúl Szatmár felé.

Szent István napján már, Szatmártól 7—8 kilométerre, Vetés falunál táborozott. A császáriak azonnal kicsaptak, hogy átvágják a malomgátat és víz alá borítsák az egész vidéket; azonban Rákóczi gyalogsága és három ágyúja elől visszavonúltak. A Szamos két ága közt fekvő várnak két kijárata lévén, a fejedelemnek arra kellett törekednie, hogy — az eleségszerzés megakadályozása végett — mindakét kijárót elállja. De nem voltak elég ügyes tisztjei, hogy kétfelé ossza seregét s így beérte annyival, hogy éjjelenkint őröket küldjön a hídak szemmel-

1 Rákóczi levele 1709 julius 27. Arch. R. III. 159.
2 Rákóczi emlékiratai, 46—47.

tartására. Ezek azonban rendesen csak akkor vették észre az ellenséget, a mikor az már eleséggel megrakodva tért haza a várba. A kuruczoknak különben sem tetszett az éjszakai őrködés

96. RABUTIN DE BUSSY CSÁSZÁRI ALTÁBORNAGY.

és az egyhelyütt való hosszas, tétlen táborozás, mert változatosságra és zsákmányra vágyakoztak. A jobban fegyverzettek e miatt ki-kiszökdöstek a táborból, a rosszabbul fegyverezettek

pedig nem teljesítették kellően a rendes szolgálatot. A tisztek jobbadán maguk is közönséges emberek lévén, nem mertek, vagy nem is akartak parancsolni a fegyelmetlen népnek, a melynek fékentartása és rendezése egészen Rákóczi és Bercsényi föladata lett.

A roppant hőségben a Szamos vize nagyon leapadván, szatmári titkos híveinek tanácsára Rákóczi azon mesterkedett, hogy a Szamos egyik ágát a másikba vezesse s így a nagyon elhanyagolt földsánczokkal és bástyákkal védett várost egyenesen a száraz meder felől támadja meg. Vetés alól tehát víz ellenében augusztus 30—31-iki éjjelén a sötétség és sűrű bokrok védelme alatt egyetlen hadoszlopban a vártól keletre levő Pálfalva alá indúlt. Oldalvédőkkel fedezte a menetet s ő maga Bercsényivel középütt a lovassággal haladt. Egyszerre oldalról egy szeles fiatal nemes tört reájuk; a jelszót kérdezte s a felelet megvárása nélkül elsütötte karabélyát. Abban a hiszemben, hogy itt az ellenség, az előhad egyszerre megfordúlt, a derékcsapatra vetette magát, mire az utóhad a vélt ellenségre tüzelni kezdett. A két vezér előugratott, hogy ezt a valóságos öngyilkosságot megakadályozza; de Bercsényi, lovának lerogyása következtében, megsebesült és elájúlt. Nagynehezen félrevitetvén s biztosságba helyezvén őt, Rákóczi kiáltozva akarta megállítani a hadat; de szavát a zajban nem értették. Előcsapata megerősítése után a gyalogságot mégis sikerült megállítania, mire a sereg többi része is visszanyerte nyugalmát. Ez, mint a munkácsi visszavonúlásnál, megint Rákóczi személyes érdeme volt. Ennyi zavar után hajnalban végre elérte czélját. Tábort ütött Pálfalvánál s másnap (szeptember 1.) megkezdte a Szamos balágának eltöltését, hogy a vizet egészen a jobbra kanyarodó anyamederbe terelje. A várbeliek lovastámadással akarták meghiúsítani szándékát. Rákóczi szintén lovasokat küldött ellenök, de a gát végére gyalogokat helyezett, hogy amazokat, visszaveretésök esetében, támogassák. A tanúlatlan lovastisztek csatarend nélkül rohantak az ellenségre, a mely tehát könnyedén zavarba hozta és visszaverte őket.

97. SZATMÁR.

Elvette néhány zászlajukat, de csak keveset sebesített s ölt meg közölük. A gyorsan lelkesedő kuruczokat nagy csüggedés fogta el. Nyugalmát megint csak a fejedelem őrízte meg, a ki egyedül állt a sereg élén, mióta Bercsényit Nagykárolyba küldte fejsebe gyógyítására. Belátta, hogy nem táborozhat ily közel az ellenséghez, a mely a bokrok és berkek közt gyalogságával akármikor meglepheti őket. A mint tehát elkészítette a gátat, a futás színének elkerülésével visszatért Vetésre.

Az ostromzár unalmát olykor vadászatokkal űzte el. Egyszer az erdőben elesteledve, az éjszakát néhány palotásával egy majorban akarta tölteni. Legényei egy részét eleségkeresni küldte. Ezt megsejtve, egy várbeli tiszt, a ki már régebben lesett rá, katonáival az udvarba nyomúlt. Úgylátszik, azt a jelenetet akarta eljátszani, a mely tavaly (június 10—11-ike éjjelén), szintén egy magános házban, az olasz Rivaltánál Vendôme franczia vezért majdnem Savoyai Jenő főhadsegédének, Davia marchesenek kezébe juttatta.[3] Rákóczi épen kinézett az ablakon. «Herczegem! — szólt reá a tiszt, pisztolyát fölemelve — ez egyszer kezemben van ön; de adja meg magát kegyelemre!» A fejedelem válasz helyett nyomban lelőtte a tisztet, azután öt emberével gyorsan eltorlaszolta magát. Szerencsére, a lövés zajától megriasztva, a palotások éppen akkor érkeztek vissza, mikor a császáriak fölgyújtani akarták a majort. Oly elkeseredéssel támadtak rájuk, hogy valamennyit levágták.[4] A táborban nagy rémületet okozott az a hír, hogy a fejedelmet megölték; s akkor sem nyugodtak meg egészen, mikor egészségesen tért vissza. Az öreg *Ujhelyi* István ref. pap mindjárt meg is mondta neki, hogy a ki csak igazán kívánja a fejedelem boldogúlását, aggodalommal látja gyakorta való vadászatait. Mert ezer oka van annak, hogy mostan már nem tehet úgy, mint ezelőtt három-négy esztendővel. Olvashatta, a kémek hány királyt,

3 Arneth, Prinz Eugen, I. 176—7.

4 Des Alleurs emlékirata 1705-ből. Fiedler, II. 461. Szeptember 24-ikén ez ügyben s a Bercsényi sebesülése ügyében már tanúkat hallgattak ki Huszton és Máramarosszigeten. Thaly, Bercsényi, III. 49.

II. RÁKÓCZI FERENCZ 1703-BAN.

fejedelmet vesztettek el vadászásban. De egy lónak elesése, egy fenevadnak támadása is életökbe kerülhetett. Effféléktől, a mik azonban most is megeshetnek, az Isten őrízze őt; mert bizony «akkor jönne el a jajok jajja e magyar nemzetre és akkor szakadna nyaka e mai dolognak!» [5]

Pedig ez a «dolog» napról-napra fejlődött. Most már a szabolcsi és máramarosi nemesség is kibontott zászlókkal csatlakozott a kuruczokhoz. Báró *Sennyei* István, a kit a jobbágyok bodrog-tárkányi várában szorongattak, szintén eljött és letette a hűségesküt. Rákóczi ezt nagy nyereségnek tartotta, mert úgy hitte, hogy mindnyájuknál többet ért a hadakozáshoz. Talán össze is függ Sennyei hódításával, hogy Domahidán (Szatmár és Nagykároly közt), szeptember 7-ikén Rákóczi kiadta a második hadiszabályzatot, «minthogy a hadakozásnak szerencsés kimenetelét Isten után a rendtartástól is várhatta».[6] Ugyanott szeptember tizedikén haditanácsot hívott össze, a melyben a felgyógyult Bercsényi is résztvett. Később a gyöngeség jelének tartotta,[7] ha valamely tábornoka *mindent* a hadak tanácsából vitt végbe, s megrótta [8] azt a tábornokát, a ki a helyett, hogy tetthez fogott volna, haditanácsot tartott s megkérdezte azokat a tiszteket, a kiket legtöbbre becsült és a kiknek szavára kelleténél többet hajtott. Mindamellett mostantól fogva, egy-egy nagyobb elhatározás küszöbén, csata előtt vagy csata után néha maga is tanácskozott a vezérekkel. Nem egyszer jutott arra a meggyőződésre, hogy némely szerencsétlenséget elkerülhetett volna, ha szilárdan ellenáll az alkalmatlan és tolakodó tanácsadóknak; de nem érezte magában azt a vezéri biztosságot, a mely, ilyen tanácsadókkal szemben, a maga tapasztalataira hivatkozhatik.[9] Ezúttal abban állapodtak meg, hogy Bercsényit egy nagyobb hadtesttel Tokaj felé küldik a Munkácsról odavonúló Montecuccoli-ezred figyelem-

5 Szatmár alatt mondott szavait ismétli 1703 deczember 5-ikén Ungvárt kelt levelében. Thaly, Bercsényi, III. 49.

6 Közli Tört. Tár, 1904. 36–39.

7 1705 junius 25. Arch. R. I. 355.

8 Rákóczi emlékiratai, 164.

9 Rákóczi emlékiratai, 141., 142.

mel kisérésére és a tiszai révek biztosítására. Maga Rákóczi hódolatra intvén Pest, Pilis, Solt egyesült vármegyéket,[10] domahidi táborából szeptember közepén visszatért a szatmári ostromzárlathoz. Ott hallotta, hogy Nigrelli tábornok — néhány nappal halála (szeptember 23-ika) előtt — visszaparancsolta Montecuccolit, mert elégtelennek tartotta erejét Rákóczi hadaival és a nép meglepően gyors fölkelésével szemben. A megérkező Bercsényit tehát a németek helyett a harangodi síkon (Tokaj és Ónod közt) az öreg *Szalontay* János vezetése alatt fölkelt hajdúk fogadták, a kik azonnal hűséget esküdtek Rákóczinak.[11]

Szeptember 17-ikén a kuruczok egyszerre két várat zárhattak körül; emitt Bercsényi vagy inkább alvezére, *Orosz* Pál, Tokajt, a Krajnya orosz népével pedig *Haraszthy* Imre Bercsényi birtokát, Ungvárt. Kővár ugyan (szeptember 15-ikén) Rabutin hatalmába került s az altábornagy hír szerint 6000 főnyi megfigyelő hadtestet küldött Zsibó felé a határra, de a hírszerzés végett leküldött *Ilosvay* Imre Szamosújvárnál megverte székely hadait s diadala jeléül néhány elfoglalt zászlóval tért vissza Szatmárra. A fejedelem örült a váratlan hírnek; de Erdély megtámadását alkalmasabb időre halasztotta. Bercsényi különben is arra sürgette, hogy, Szatmár alatt csupán kisebb hadat hagyva, gyalogsága javarészével hozzá csatlakozzék; mert Tokaj lévén a «tizenhárom vármegye középpontja», onnan egységesebben intézheti a hadjáratot. Rákóczi valóban kelletlenül vesztegelt Szatmár alatt, nem is bízott annak bevételében; de nem akarta magukra hagyni a hozzá csatlakozott vármegyéket. Hiszen elég nagyszámú seregének még mindig csak negyedrésze volt tűrhetően fölfegyverkezve, hadi dolgokban pedig «a legotrombább tudatlanságot» tapasztalta. Ott kellett tehát maradnia, hogy hadait valahogyan begyakorolja s hogy — hírneve érdekében — legalább a várost elfoglalja. Egyébiránt (szeptember 26-ikán)

10 A domahidi táborból szeptember 13. Hornyik, Kecskemét tört. 242—4.

11 Rákóczi emlékiratai, 51. Szalontay csakhamar udv. főbiztos és tokaji révkapitány lett; 1708-on túl nincs nyoma.

örömmel jelentette XIV. Lajosnak, hogy fegyvereit Isten megáldotta s az országot egészen a Dunáig érdekeihez fűzte. Háromszor verte meg a ráczokat, egyszer az erdélyieket; elfoglalta Kállót, Károlyt, Somlyót, Nagybányát, Husztot; körűltáborolta Szatmárt, Munkácsot, Ungvárt, Nagyváradot, Tokajt. Idáig nem találkozott ellenállással az a szándéka, hogy hazája boldogságát a megállapított terv szerint keresse; de ezt a tervet gyorsan kell végrehajtania, mert az ellenség is gyűjti és rendezi erejét.[12]

A gyorsaságban maga járt elül jó példával.

September 27-ikén éppen Sennyeivel tanácskozott, mikor az őrök Szatmár városából két polgárt vezettek hozzá. A polgárok elmondták, hogy ők — magyarok — odabenn többen vannak a németeknél; már megunták a hosszas ostromot. Ha tehát Rákóczi olyan helyen támadna a falakra, a hol a védelem reájuk van bízva, szívesen megkönnyítik bejutását. Mostan akár mindjárt megmutathatják a Szamos gázlóját, a melyen a gyalogság a Pálfalvánál elfogott s a nagy szárazságban különben is leapadt vizen könnyen átkelhet; de siessen, hogy a Szamos meg ne áradjon és hogy a várbeliek meg ne tudják üzenetöket.

Rákóczi, Sennyei tanácsára, a szeptember 27-ikéről 28-ikára menő éjjelen a város kapui közelében lesbe állított 3—4 lovasszázadot, a gyalogságot pedig a város megjelölt részével szemben levő bokrok közé bujtatta, hogy füstjelre a falak ellen támadjon. A lovasság ingerkedésére a kapuk kinyiltak ugyan, de a német lovasok benmaradtak, holott máskor, pl. a pálfalvi gát csinálásánál, odahagyták a várat, hogy a kuruczokat üldözhessék. Mivel pedig Nagybánya felől porfelleget vett észre, ezt a 3—4 századot Rákóczi arrafelé küldte kémkedni s megtudta, hogy a német lovasság tér vissza az eleséggel. A kurucz lovasok most rejtekökből parancsszó nélkűl előrerohantak; de akkora port vertek, hogy ezt a németek is észrevették, vágtatni kezdtek s előbb érkeztek a várkapuhoz. Eközben adott jelre a gyalo-

[12] Fiedler, II. 437. (A szövegben szeptember 26-iki, a czímben és a tartalomjegyzékben szeptember 22-iki keltezéssel).

gok megrohanták a falakat; be is jutottak a városba, de a helyett, hogy hirtelen elállták volna a vár kapuit, gyujtogatni és rabolni kezdtek. A város elfoglalása után Rákóczi azonnal megrohanta a várat; kuruczainak egy része már föl is jutott a sánczokra, de kellő támogatás hiányában vissza kellett vonúlniok. A vállalatnak ez a része tehát nem sikerült; de az is siker volt, hogy az eleséggel jól ellátott városnak a vár többé nem vehette hasznát; szorúlt helyzetbe jutott, a vidéket nem háborgathatta s így most már maga a fejedelem is más, fontosabb feladatok megoldására gondolhatott. Előbb azonban, hogy teljes biztosságban hagyja a Szatmár körűlzárását folytató hadtestet, enněk részére kitűnően védelmezhető táborhelyet keresett. Jól megvizsgálta a környéket s a Szamos egyik kanyarúlatában olyan félszigetet talált, a melynek partja köröskörűl meredek, bejárása pedig alig 75 méter széles volt. Ezt a bejárást árokkal és czölöpös mellvédővel megerősíttette, a kapu őrségének védelmére pedig külön kis erősséget készíttetett. A tábor másik felén a Szamoson hídat veretett talpakból s a hídfő oltalmára redoutot építtetett. Így megerősítve, ez a hely fölért magával a várral is. Mivel ehhez közel feküdt, mindig szemmel tarthatták a császáriakat s könnyen elvághatták őket a vártól, ha takarmányszerzésre kijöttek.[13]

Minthogy a fejedelemnek «a nemes ország szorgos és kívántató szolgálatának folytatására a Tiszán át kellett mennie», még szeptember 27-ikén[14] *Sennyei* Istvánra bízta Szatmár ostromának folytatását. Készűlődései közben hallotta, hogy *Szőcs* János, *Borbély* Balázs és *Váradi* János deák szeptember 21-ikén rohammal vették be Szolnok várát az ír *Walters* kapitánytól, száz embert levágtak s 14 ágyút elfoglaltak.[15] Most már 2000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal ő maga is Tokaj alá indúlt.

13 Rákóczi emlékiratai, 54—55.

14 Rákóczi levele Nagy Pál károlyi kapitányhoz szeptember 27-ikén. Arch. R. I. 128. Windworth november 17-ikén (Simonyi, I. 51.) október 27-ikére teszi Rákóczi indúlását, holott Rákóczi szeptember 29-ikén még Szatmár, október 9-ikén már Nagykároly alatt volt.

15 Wienerisches Diarium, 1703. 19. sz. Szalay, VI. 101.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A KÖZNÉP.

(1703.)

Mielőtt a Tiszához indúlt volna, Rákóczi véget akart vetni annak a látszatnak, hogy ő csupán valami *parasztfölkelés* vezére, a ki olyasmire vágyik, mint közel kétszáz esztendeje Dósa György. Hiszen maga is megrótta a népet, hogy II. Ulászló idejében visszaélt a kereszteshábort hirdető bullával s fölzendült a nemesség ellen; de mégis szánta, hogy legyőzetése után a nemesség korlátlan jogokat nyervén jobbágyai fölött, a törvények értelmében a parasztnak már csak egy tulajdona volt: a lelke. A tót és az orosz parasztok elég türelmesen viselték ezt a jármot; de a magyar jobbágyok gyűlölték uraikat és az egész nemességet. Rákóczi úgy vette észre, hogy most sem akarnak egyebet, mint szabadságukat megbosszúlni. A nép közűl csak a szabadosoknak állapota volt jobb a többinél, de például a hajdúk helyzete sem ért föl a nemesekével. Ha teljesedik a hajdúvárosok alapítóinak a szándéka és mint határőröket katonai fegyelem alatt tartják, elejét lehetett volna venni annak a sok kárnak, a mit az ország minden részében kószálva okoztak.[1] Rákóczi első katonái pedig a jobbágyok és a hajdúk voltak. Vele is gúnyolódhattak volna, gúnyolódtak is, mint dédapjával, I. Rákóczi Györgygyel, hogy »csak tudatlan, fegyvertelen, megzavarodott pórnép követi, melynek alig tizedrésze van ellátva puskával, némelyeknek csak bunkósbotjuk van; hát ezektől féljünk?»[2]

Valóban sajátságosnak látszik, hogy vezéröknek a jobbágyok akkora urat ismernek el, a kinek egymagának egymillió kétszázezer hold földje van, félmillió forintnál több évi jövedelme, régi származása, fényes neve, nagy czíme és sok várnivalója.

[1] Rákóczi emlékiratai, 69—70.

[2] Lippay érsek III. Ferdinándhoz, 1644 május 16. Toldy, Esterházy LXXIV. munkái.

De a nagy hitbizományok, majorátusok alapításának idejében éppen azok a nagy uradalmak, latifundiumok voltak a legbizonytalanabbak, a melyeknek gazdái — mint Rákóczi — saját érdekeik föláldozásával «a nemzetséges (nemzeti) közügy munkájának előmozdítására szentelték életöket»;[3] még pedig olyan időben, mikor az emberek nagyobb része «a közjót sem tartja jónak, ha nem érzi in privato (magánügyeiben) hasznát».[4] Sokszor ismételte, s a történelem igazolta, hogy vérét hazája és nemzete szabadságáért minden személyes haszon nélkül, kész ontani. A kincset, vagyont megvetette,[5] pedig Lipót király máris három millió forintot vett föl az ő lefoglalt javaira.[6] Igy csak e miatt is bátran odaállhatott volna a társadalom elégületlenei közé, a parasztok élére, a kik ő nála sokkal jobban ragaszkodtak a földhöz, vagy inkább a földnek használásához. Ebben a pillanatban földönfutó volt, mint a többi, a ki éppen ezért bízta reá sorsa vezetését; és azért, mert tudta, hogy van szíve és van érzéke a nép szenvedései iránt. Erről utóbb maga Rákóczi is vallomást tett. «Bizonyára — szólt[7] — nem azért nyomorgottam egész télen át a szalmás gunyhókban és most sem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni állapotomhoz illendő jó alkalmatosságot meguntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kivánnám; hanem hogy, a hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtől szabatott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, a mely hazánk szolgálata után jobban kinyilatkoztatik, mintsem a külső pompa hívságos mutogatásával. Ne emlegessem én se érdemeimet, a ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem és szenvedem. S hallgassa el más is annak idején kívül való keresését; mert szent Pállal reá kell

3 Rákóczi 1704 augusztus 6. Tört. Tár, 1901. 400.

4 Bercsényi Rákóczihoz 1708 márczius 27. Arch. R. v. 584.

5 Önéletrajz, 170.

6 Thaly, Bercsényi, II. 454.

7 1710 julius 6. Arch. R. III. 277.

98. MÚLATÓ KURUCZOK.

térnünk, hogy haszontalan szolgák vagyunk, mivel mindezeket követve, csak kötelességünket és hivatalunkat követjük.»

A szabadságharczot ő készítette elő, de kitörésének idejét a nép türelmetlensége hozta meg. A vagyontalan népnek kellett őt elkobzott rengeteg vagyonába visszahelyeznie, hogy abból a vagyonból teremtsen eszközöket saját gazdasági és talán politikai helyzete javítására. És Rákóczi mindjárt a fölkelés elején megmutatta, hogy «a kinek a föld népe kedvez, annak ember keveset árthat.»[8] Máris megadta a feleletet gr. Auersperg kérdésére: «Hiszen csak parasztok; s ha rebellisek is, mi az?»[9] «Ha pórhaddal, erősség nélkül kezdhettem, — mondta utóbb ő maga[10] — bizonyára jobb módom lesz benne jobb haddal és jobb időben.» Mindig vallotta, hogy a míg az ellenség a föld népe *szívének* ura nem lesz, bizony Magyarországot sem fogja bírhatni.[11] Őt pedig a nép annyira szerette, hogy az erdélyiek attól féltek, saját jobbágyainak fegyvereivel akarja magát korlátlan urukká tenni; s úgy érezte, valóban egyedül tőle függ, hogy, a nép első lelkesedését fölhasználva, ezt megtegye.[12] Rabutin tábornok már a fölkelésnek első hírére különösnek találta, hogy a gubernium kiáltványa nem a király iránt való hűségre inti a népet, hanem inkább más gondolatokat ébreszt benne. Hiszen — szólt — ha a népnek is volna annyi esze, mint Bethlen Miklós kanczellárnak! Akkor nem ártana bírálgatni, ismertetni a Rákócziak történetét; de így mit használ a franczia király pártfogásának s más effféléknek beleszövése? A népet röviden intsék az ura iránt való kötelességre s intsék meg, hogy a ki Istennel és saját lelkiösmeretével nem törődve hűségét megszegi, azt a tábornok, mint a császár ellenségét, tűzzel-vassal elpusztítja.[13] Annyi szenvedés után azzal a meggyőződéssel szállt

8 Orosz György beregi alispán levele 1703 május 28. Századok, 1873. 13.

9 1703 junius 25. U. o. 16.

10 1711 május 17. Arch. R. III. 669.

11 1706 september 7. U. o. I. 611.

12 Rákóczi emlékiratai, 211.

13 Rabutin a guberniumhoz 1703 aug. 10. és 19. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Muzeum. Szept. 9. megírta, hogy fölösleges a vármegyéknek és székeknek fölkelniök; majd választ ő valami más utat, a miről rövid időn hallanak. (U.-o.)

sírjába, hogy emlékét mindvégig megőrzi a nép, a melynek mindenkor kegyében állt.[14] Azóta az államférfiak után többször is elárasztotta Magyarországot az özönvíz, de egyszer sem moshatta el azokat a könnyeket, a melyeket a szegény parasztok öntöttek bejövetelekor örömükben, első szerencsétlenségekor bánatukban.[15]

Rákóczi nem egy nép osztálynak, hanem *az egész nemzetnek*

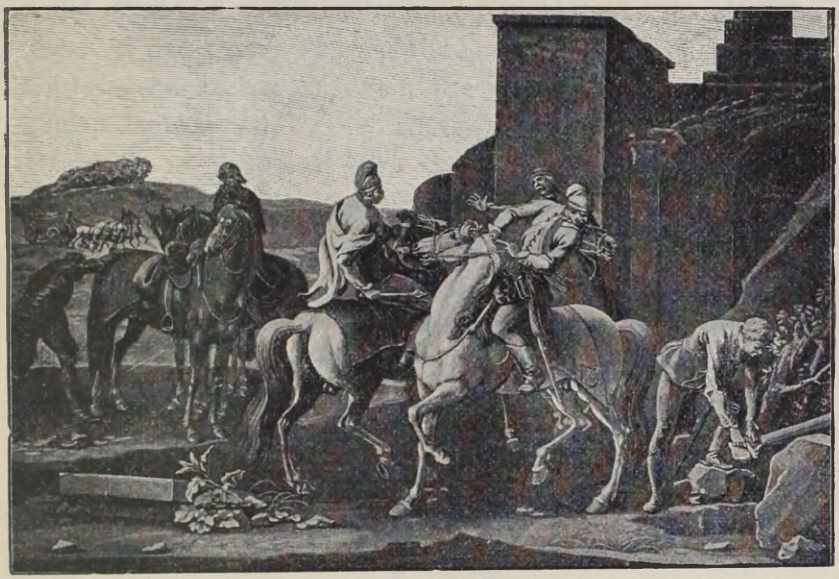

99. FOSZTOGATÓ KURUCZOK.

fölszabadítására fogott fegyvert. Sohasem tévesztette szeme elől, hogy «*mind gazdagnak, mind szegénynek* egyenlő a mostani hadakozás czélja és a nemesi szabadság»;[16] és hogy a hadakozást *mindnyájuk* megbántott szabadságának helyreállítására kezdte. Senki se mondhassa, hogy a Rákóczi személyéért szenved; hanem *mindnyájan egymásért*, közönségesen magukért és maradékuk szabadságban való maradásáért szenvedjenek.[17]

14 Önéletrajz, 196. V. ö. Marczali, Rákóczi Ferencz és a nép. Budapesti Szemle, 1907. 361. sz. 1—9. l.

15 Rákóczi emlékiratai, 31., 37.

16 1706 márczius 23. Arch. R. I. 496.

17 1708 május 9. U. o. II. 264.

Már május 12-ikén éppen a nemesi szabadság megvédésére szólította fegyverbe a nemzetet. Jellemző, hogy felhívására első sorban maguk a jobbágyok álltak zászlai alá és hogy a nemesség és a jobbágyság Dolhánál még az ő bejövetele előtt szembe került egymással. Hiszen a nép mint megrontóit gyűlölte az államot, a katonaságot, a vármegyéket, a földesurakat egyaránt. A velenczei követ már 1699-ben sejtette, hogy országos parasztlázadás készül.[18] Rákóczit valóban saját jobbágyai hítták be s még egy esztendő mulva is abban a reményben követték, hogy «ha valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti: szabadságot ad neki, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad, mivel annakelőtte az ő szüleatyáik is szabadsággal élő emberek voltak.»[19] A fejedelem sohasem akarta, hogy a jobbágyok haszonlesésből és a nemesi rend ellen való boszúságból jöjjenek zászlai alá; hogy a mely jobbágy kurucz lesz, földesurát az a maga örökségéből kihajtsa, erdeitől eltiltsa, a vámot, dézsmát, a régi szentkirályok adományait elvegye tőle; csak azt akarta, hogy senki se gátolja őket a fegyverfogásban. De mindjárt eleinte megtörtént, hogy a jobbágyok helyetteseket fogadtak, maguk pedig otthon maradtak, a földesuruknak szolgálni akarókat öléssel fenyegették, földesurukat pedig «minden szemérem és irtózás nélkül becstelenségekkel, adta-teremtette mondásokkal» illették.[20] A fölkelők elvárták, sőt fejvesztés büntetése alatt követelték, hogy egy jobbágy is oly földesurának szolgáljon, a ki Rákóczi uram részén nincs.»[21] Sőt a kurucz parasztok példája a labancz jobbágyokat is fölbátorította. «Mind oly vakmerő parasztok — írták a Görgénybe szorult nemesek, hogy urukat nem szeretetből annyira, mint félelemből becsülik; annyira elfajúlnak és szófogadatlanok, hogy nem egyéb szolgálatra, de még tüzifa hozására sem vehetjük rá.»[22] Több helységbe többé

18 Acsády, A magyar jobbágyság tört. 251.

19 1704 juliusában «a marosszéki szegény, megnyomorodott, igaviselő jobbágyok» az erdélyi országgyűléshez. Tört. Tár, 1906. 27.

20 A négy Perényiné panasza 1703 november 1. Arch. R. I. 233—4.

21 Teleki Mihály Vass Györgyhöz 1703 augusztus 30. Mike-gyűjt., Erd. N. Muz.

22 A guberniumhoz 1703 decz. 24. U.-o.

be sem eresztették a földesurat, földeit szétosztották maguk közt s azokat ellenzés nélkül szabadon művelték.[23] Mindez többnyire olyanokkal történt, a kik közel negyven év alatt sem értették meg

103. MAGYAR NEMES RÁKÓCZI KORÁBAN.
(Egykorú angol metszet után.)

Rákóczi apjának azt a figyelmeztetését, hogy a jobbágy nem rab, hanem ember s nem kell vele oktalan állat módjára bánni.[24] Fia az imént, május 12-ikén, kijelentette, hogy fölkelésének

23 Pásztói tanúvallatás 1765 augusztus 27-ikén. Békefi, A pásztói apátság oklevéltára, 296.

24 1666 augusztus 25. Tört. Tár, 1882. 376.

egyik czélja a szegénység teljes nyomorúságainak megváltása, nem pedig változása.[25] Csak a gazdag ne nyomja el a szegényt,[26] mondta később is; mert *a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszánál.*[27] Jól tudta, hogy «mind a két részről megvan az a morgás, a ki *propter meum et tuum* (az enyém és a tied miatt) meg szokott lenni.[28] Erős érzéke volt korának socialis bajai iránt: «hazájának fájdalmas sebeit mindenünnen látta».[29] Akart is segíteni rajta, de osztályháború felidézése nélkül, mert kezdettől fogva abban bízott, hogy a közromlás egyességet okoz.[30]

A nemesség azonban Rákóczi hadai elől idáig nemcsak az Alföldön, hanem pl. Nógrádban is eltorlaszolta magát a várakban, kastélyokban. A fejedelem bosszúsan látta, hogy a jobbágyok az ő tudta és akarata ellen fegyveresen támadnak a földesurakra.[31] Az egész ország tele volt fegyveres néppel; a fölkelők számát ekkor már Stepney, a bécsi angol követ is 30.000-re becsülte. Azt jelentette a londoni kormánynak, hogy ennél nagyobb fölkelés sohasem volt Magyarországban;[32] 72 vármegyéből csak tíz maradt meg egészen a király hűségében.[33] A bécsi udvar megdöbbent ettől a váratlan, gyors mozgalomtól, a nép valóságos áradatától.[34] Féltette a császárvárost. Trombitaszóval hirdettette ki, hogy minden család ellássa magát egyesztendei eleséggel, vagy pedig hagyja el a várost. Az örökös tartományoktól 20—22.000 ujonczot szedett Rákóczi «parasztjai» ellen s a Magyarországban állomásozó császári sereg főparancsnokává gróf *Schlick* Lipót tábornagyot nevezte ki.

Az udvarnak meg kellett mutatni, hogy *nem egy néposztálylyal, hanem az egész nemzettel áll szemben.* Károlyi Bécs-

25 Thaly, Bercsényi, II. 471.
26 1708 január 15. Arch. R. II. 155.
27 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.
28 1707 szeptember 11. U. o. II. 99.
29 1710 februárius 16. U. o. III. 29.
30 1711 februárius 11. Károlyi önéletírása, II. 230.
31 Rákóczi emlékiratai, 56.
32 Stepney jelentése szeptember 29 Simonyi I. 38.
33 Stepney október 6. U. o. 40.
34 Rákóczi emlékiratai, 56.

ben nem tudta kivinni, hogy az udvar megnyugtatni törekedjék úgy a nemességet, mint a népet, a mely amazt «ha lehetne, egytől-egyig kiirtaná,»[35] de Rákóczinak az ellentéteket mindenesetre el kellett oszlatnia, hogy a nemzeti ügyet diadalra vezesse. Szeptember 27-ikén a szatmári táborból a vármegyékhez intézett körlevelében[36] ezért jelentette ki, hogy hadakozásuknak és a végre felkötött fegyveröknek nem az a czélja, hogy édes hazánk igazságát, szabadságát, a hozzá hűséges úri, fő és nemes rendek jószágait, jobbágyait, birtokát bontogassa és elrontsa, hanem az a feladata, hogy az idegen nemzettől földre tapodott és elhanyatlott országunk, édes nemzetünk régi nagy emlékezetét, hírét, nevét, fogva tartott szabadságát annak törvénytelen, igazságtalan hatalma alól felszabadítsa, régi állapotára és rendjére visszaállítsa. Minthogy pedig a hűségére tért jobbágyok, zsellérek, taksások és bérlők földesuraiknak továbbszolgálni, adózni, robotolni, engedelmeskedni egyáltalán nem akarnak, megparancsolta, hogy azokat, a kik közülük fegyvert fogtak és az ország szabadságáért vele együtt hadakoznak, mindenféle adózás és közteher viselése alól fölmentsék, a többit azonban földesuraikkal szemben törvényes paraszti szolgálataik teljesítésére szorítsák.[37]

Mindez csak nagyon kis része volt annak, a mit hazafias felbuzdulásukért a szegény jobbágyok várhattak; de nem is Rákóczitól, hanem *magától a hazától,* a szabadságharcz dicsőséges sikerétől kellett várniok sorsuk jobbrafordulását: gazdasági állapotuk javítását, lelkiösmereti szabadságuk biztosítását. Még akadtak szófogadatlan, engedetlen jobbágyok évek mulva is,[38] de 1703-ban épp úgy fölösleges aggodalomnak bizonyúlt,

35 Károlyi emlékirata. Századok, 1874. 329.

36 Tört. Tár, 1901. 398.

37 Mindez majdnem olyanformán hangzott, mint ugyanakkor az erdélyi kormányzóságnak a székelyekhez intézett intelme: «Vessék egybe a szabadságot a jobbágysággal. A szabadságot atyáik, mint a mieink, édes hazájokért, urukért vérrel szokták volt keresni. A jobbágyságot pedig és a szabadságtalanságot a hitetlenséggel és az otthon-üléssel». Szádeczky az Erd. Muzeumban, 1900. 567—8.

38 Tört. Tár, 1901. 377., 399., 401. Arch. R. I. 153.; II. 99.

mint majdnem másfélszázad mulva, 1848-ban, hogy a szegény nép a maga érdekeit szembeállítja a haza érdekeivel. Rákóczinak, mint később Kossuthnak, halhatatlan érdeme, hogy a nép lelkesedésének helyes irányt adott s a socialis mozgalomból nemzeti szabadságharczot teremtett. Pedig szabadságharcza végén a fejedelem irtózatos képet festett,[39] milyen lesz a jobbágy helyzete, ha fegyverét letéve, visszatér boszúálló uraihoz; nem azokhoz, a kik vele együtt, hanem a kik *ellene* harczoltak. Mivelhogy «letévén a forgót és farkasbőrt: zekében, bocskorban asáte, kapáte, mert nem a disznó orrába való az arany perecz. Nem hogy szabadságot érdemelnének jobbágy uraimék; inkább érdemlenek nyársat, akasztófát a sok tolvajságért.»[40] Ez azonban csak az egyik «szempont». A másik józanabb. Mert hiszen Rákóczi is megrótta, mindjárt szabadságharcza második évében, «a vakmerő, megátalkodott, minden szabadságot magának követelő, fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanságát»;[41] a bécsi udvar később reménykedett is benne, hogy szembe állíthatja őt a néppel.[42] A nép ugyan továbbra is gyűlölte az urakat, de szerette a hazát, védelmezte, oltalmazta. Még a szabadságharcz lezajlása után is büszkén kérdezte:

«Ki nyargalta fel mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Ausztriáig?
Szegény legény, nem úr lova nyargalt odáig!»

Nagy Ausztriának látnia kellett, hogy a nép Rákóczival és a vezetőkkel jobban egyesült, mint valaha. A forradalom (a szécsényi gyűlésen) «has cemented the heads and the people more, than ever«:[43] «minden eddiginél jobban összeforrasztotta a vezetőket és a népet».

39 1711 április 18. Károlyi önéletírása, II. 383–4.

40 Cserey históriája, 457.

41 1704 február 27. Arch. R. I. 399.

42 1705 december 29-ikén (Bercsényi Rákóczihoz). U. o. IV. 756. 1706. junius 1. (Rechteren). Simonyi, III. 60.

43 Stepney, 1705 november 4. U. o. II. 229.

VII.

A NEMZET MEGMOZDÚLÁSA.

(1703.)

SZATMÁR alól Rákóczi mint *az egész magyarság vezére* indult — az ecsedi láp megkerülésével Nagykárolyon,[1] Ecseden,[2] Nyírbátoron át[3] — Tiszalucz felé. Október 15-ikén Bercsényi odáig ment eléje, mert csak ekkora kerülővel vezethette az ostromlott tokaji vár alá. Lucznál fogadta a fejedelem *Károlyi* Sándort, a ki csalódva jött haza Bécsből és Kassáról, hogy most már neki esküdjék hűséget s egy hónap mulva mint kurucz-tábornok szerezzen érdemeket.

Károlyi adta az első példát a császári zászló elhagyására s az ő, majd gróf Forgách Simon és gróf Esterházy Antal ezredes átállása adott a fölkelésnek igazi erőt és sikert.[4] A tábornok nagyon jól ismerte ennek a fölkelésnek valódi okait,[5] de a vezetésre sokáig képtelennek tartotta Rákóczit.[6] Eleinte a fejedelem sem ismerte és becsülte eléggé, sőt bizalmatlankodott is iránta, mert Thököly egykori katonáinak hatása alá került. Maguk a tisztek már a háború első éveiben nem egyszer vádolták csalfaságról, sőt hűtlenségről.[7] Azonban, a fejedelem szerint,[8] olyan elmének, mint Károlyi, nem sok oktatás kellett; a természet felruházta mindennel, hogy jó tábornok legyen belőle. Szilárd, munkás, fáradhatatlan; felfogása gyors, a módok és segédeszközök kitalálásában ügyes; a mellett vídám, nyájas, a ki embereit jól megválogatta s a kellő helyen alkalmazta. Gyűlölte a mulatozásokat és a semmittevést. Neki mindig több pénze volt, mint más tábornokoknak, pedig a népet és a vármegyéket nem zsarolta. Katonai értékét csak a háború vége

1 Itt volt október 9-ikén. Arch. R. I. 128—9.

2 Okt. 9. U. o. 129. és Hornyik, Kecskemét tört., IV. 249—250.

3 Október 10. Arch. R. I. 129—130.

4 Arneth, Prinz Eugen I. 209.

5 Emlékírata a Századokban, 1874. 312—330.

6 Rákóczi eml. 83.

7 U. o. 84., 89., 95., 119., 164.

8 U. o. 271.

felé ismerte meg, de akkor talán kelleténél is többre becsülte. Úgy hitte, hogy a lehetetlenségből is lehetőt csinál.[9] Képesnek tartotta oly dicsőségre, melynél nagyobbat nem kívánhat.[10] Azok közé sorolta, kiknek esze nem a fejökben, hanem a szívökben van.[11] Megjövendőlte, hogy az ország minden dolga előbb-utóbb kettejökre száll; követniök kell tehát hivatalukat és azt cselekedniök, a mit lehet.[12] A luczi eskü napjától mi mindennek kellett történnie, hogy nyolcz esztendő múlva reá bízza legdrágább kincsét, édes hazáját![13] És noha csakhamar Isten ítélőszéke elé idézte,[14] még mindig tudta mentegetni azt a férfiút,[15] a ki megvallotta magáról, hogy ő se nem kurucz, se nem labancz, hanem igaz magyar; s a ki róla a legnagyobb tisztelettel szólt még akkor is, mikor már mindennek vége volt.[16]

A fejedelem érthető jó kedvvel fogadta Károlyi hűségesküjét. Egyébként is jó híreket hallott. Báró *Kyba* János császári ezredes, a bródi vár és a szávamelléki végvidék parancsnoka, aki Szegeden szeptember 29-ikén őt még gyalázatos lázadónak nyilvánította,[17] Halas mellett október 3-ikán nagy vereséget szenvedett és sebeiben október 8-ikán meghalt.[18] Másnap a fejedelem már örvendezett, hogy fegyvereit édes hazánk, nemzetünk boldogúlására Isten ennyire elősegítette és hogy az a föld is elérte szabadúlását az idegen nemzet igája és az adózás terhe alól. Nem kételkedett, hogy a Duna-Tisza köze ezentúl mindenképpen elősegíti a közjóra való ügyekezetét, mert a szabadság helyreállítása csak így mehet végbe mielőbb.[19]

9 Rákóczi 1710 márczius 28. Arch. R. III. 82.

10 Rákóczi 1710 szeptember 20. U. o. III. 165.

11 Rákóczi 1710 november 3. U. o. III. 190.

12 Rákóczi u. o. s 1710 április 11., u. o. III. 232. Szalay, Rákóczi bujd. 13.

13 Rákóczi 1711 február 18. U. o. III. 593.

14 Rákóczi 1711 április 9. U. o. 618—620.

15 Rákóczi önéletrajza, 203—206. Rettenetes ítélete Károlyi önéletírásában, II. 367—395.

16 Századok, 1904., 703—704.

17 Közli Hornyik, IV. 247—8. Bécsi tudósítások szerint (szeptember 13.) Kyba Pest és Baja közt a rebelliseknek egyik csapatát szétverte, 8 zászlaját elvette (Mike-gyűjt., Erd. N. Muz.)

18 Az elesett 234 emlékére a halasiak 1905 november 27-ikén szobrot állítottak.

19 Rákóczi levele október 9-ikén az ecsedi táborból. U. o. 249—250. V. ö.

101. KÁROLYI SÁNDOR.

De a fölkelés gyors sikere nem kapatta el Rákóczit. A mikor október 16-án[20] először tartott szemlét a tokaji tábor fölött, méltán megütközött az egész úgynevezett «ostrom» elrendezése fölött. A kis mezei ágyúk a hegy tetején elsánczolt telepről egyáltalán nem árthattak a várnak, a melyet legalább 400 német védett s el volt látva mindennemű hadikészlettel s eleséggel. A város előtt levő sánczban (lunetteben) rendesen 30 német őrködött, s onnan minduntalan kirohanva, a tapasztalatlan és fegyvertelen kuruczokat csapatszámra elkergette a vár alól. A várbeliek a Bodrogközbe vezető útjokat is biztosították, hogy 15—20 kilométerről behajthassák a szükséges vágómarhákat. Ilyen körülmények közt tehát senki sem tekinthette Tokajt ostromlott várnak. Az ostrom vezetését Rákóczi azonnal átvette.

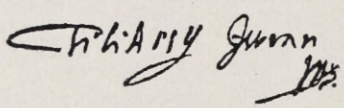

102. TELEKESSY ISTVÁN EGRI PÜSPÖK NÉVALÁÍRÁSA.

Bercsényit Eger megszállására, alvezérét pedig, Orosz Pált, Somlyó alá küldötte.[21] Bercsényi már okt. 31-ikén bevette Eger városát, körülfogta a várat s rábírta *Telekessy* István püspököt, hogy hűséget esküdjék Rákóczinak.[22] Maga a fejedelem Tokajnál hídat veretvén a Tiszán és a Bodrogon, seregét a várnak északnyugati (szárazföldi) része alá vezette, mire az ellenség visszavonta a külső sánczban levő őrséget.[23]

Időközben október 7-ikén a bécsi minisztertanács azt javasclta I. Lipótnak, hogy most már komolyan lépjen föl a magyarok ellen. Ha lehet, adóelengedéssel, általános ígéretekkel, kegyelemhirdetéssel nyugtassa meg őket; egyúttal azonban küldjön be nagyobb haderőt s a horvátokat is parancsolja ellenök. Rákóczi és Bercsényi fejére tűzzön ki újból vérdíjat, feleségeiket vitesse Glatz várába; azt a magyart pedig, a ki levág egy kuruczot, ennek vagyona felével jutalmazza, hogy »egyik farkas megegye

Rákóczi emlékiratai, 55. Stepney levele október 17. Simonyi I. 44. Hornyik, IV. 35—37.

20 Arch. R. I. 130. Rákóczi emlékiratai, 56.

21 Rákóczi levele október 16. Arch. R. I. 131.

22 Rákóczi emlékiratai, 57.

23 U. o. 56.

a másikat.«[24] Október 18-ikán meg is jelent a király nyílt levele,[25] a mely a hat hét alatt megtérőknek bocsánatot és kegyelmet hirdetett. Kikelt Rákóczi és a «gyalázatos lázadás» többi indítója és vezetője ellen, a kik ellenségesen törtek saját hazájukra, a nyomorúlt népet a szabadság megnyerésével és az adómentesség hiú reményével bolondították, a gyöngébb eszüeket vagy ingadozókat megijesztéssel vagy ígeretekkel elcsábították, a várak egy részét árulással vagy bűnös vakmerőséggel elfoglalták, a barmokat elhajtatták stb. Elhatározta tehát, hogy az istentelen lázadókat üldözteti, elfogatja és felségárulásukért másoknak megrettentésére könyörtelenül bünteti. A vérdíjat ugyan külön nem említi, de — Sulla proscriptioira emlékeztető módon — csakugyan megigérte, hogy a levágott vagy elfogott kurucz vagyona felét minden bírói eljárás nélkül a tett végrehajtójának adja. Inti tehát a magyarokat, hogy köteles hűségökről, hazájok és nemzetök őszinte szeretetéről és saját érdekeikről megemlékezve, hat hét alatt visszatérjenek királyukhoz. Súlyt adott nyíltlevelének, hogy gróf *Schlick* Lipót tábornagy 5200 főnyi sereg élén egy hét múlva Pozsonyból megindúlt a fölkelők ellen s az északnyugati vármegyék fölkelő nemeseivel erejét a hónap végéig megkétszerezte. *Ocskay* feladata volt, hogy a morvaországi és rácz csapatokkal való egyesülését megakadályozza; de rövid időn azt kellett jelentenie Rákóczinak, hogy seregét Schlick okt. 31-ikén szétverte, Lévát 12 ágyúval elfoglalta s most a *bányavárosok* elfoglalására indúl.[26]

Rákóczi Lőcse alól Bercsényit, Kecskemét felől Károlyit, legújabb tábornokát rendelte Schlick és Forgách ellen. A két sereg hamarosan egyesült és Zólyom alatt ugyanaznap, november 15-én verte meg Forgách hadait, a mely nap Schlick Beszterczebánya hódolatát fogadta.[27] Schlick visszavonúlt Körmöcz-

24 Feldzüge des Pr. Eugen, v. 611—3.
25 Közli Hornyik, IV. 250—3.
26 Rákóczi emlékiratai 56—57.
27 A velenczei november 29-iki jelentés Alsok (Altsohl, Zólyom) városról azt írja, hogy helyőrsége jobbadán átpártolt a fölkelőkhöz, a kiknek száma folyton növekszik. Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 94.

bánya és Bajmócz felé, sőt Forgáchot is maga után rendelte. Nemcsak a bányavárosokat adta föl, hanem Morvaországot, sőt Bécset is kellő fedezet nélkül hagyta a kuruczok előtt, a kiknek számát a hír 18.000-re növelte. A bányavárosok egymásután hódoltak Rákóczinak, ki az elfutott báró *Thavonath* helyett báró *Hellenbachot* tette kamaragróffá. A bányák okszerű művelésével ez a jeles szakember és kiváló pénzügyi tehetség jóidőre nagy jövedelemforrást biztosított a forradalomnak, melynek gyors terjedése a király évi jövedelmét már is három millió forinttal apasztotta.[28] Pedig főképpen a pénztelenség okozta, hogy a bécsiek nem tudták összehozni azt a 10—12.000 katonát, a mennyit elegendőnek tartottak a fölkelés teljes elnyomására. Rettegve gondoltak arra az időre, a mikor a Duna befagy, a kuruczok Bécs alatt is megjelennek, Alsómagyarország hozzájuk pártol és a császárnak, hogy velök végezhessen, békét kell kötnie XIV. Lajossal.[29] A fölkelők valóban szerencsével jártak. Több várat elfoglaltak,[30] szám, rend, fegyelem, erő tekintetében egyre gyarapodtak. A nagyszombati egyetem deákjai tömegesen felcsaptak kuruczoknak, de Bercsényi kívánságára csakhamar visszatértek tanulmányaikhoz, a mi rendkívül jellemző a «forradalom» férfiainak komoly gondolkozására.[31] Nagyszombat elfoglalása hírére a király a koronát Pozsonyból elvitette Bécsbe, melynek utczáin deczember 7-ike óta kimondhatatlan volt a zavar és tolongás, mert mindenki a kuruczok betörésétől tartott.[32] Rákóczi tokaji táborába Erdélyből is jó hírek érkeztek. Ott az első

28 Menzi szerint (Finanzen Österreichs von 1701—1740., 98—99.) 1704-ben egyenes adókból 7,850.000 forintnak kellett volna befolynia, de Magyarország fölkelése és pusztulása miatt csak 4,600.000 forint folyt be. 1703 májusában az Oppenheimer bankház bukása az állam hitelét különben is nagyon megrendítette. (Fellner, Österr. Zentalverw. I. k. I. r. 96—97.)

29 Whitworth Hedgeshez 1703 november 25. Simonyinál, I. 59—62.

30 Rákóczi maga beszéli el (Emlékir. 59—60.), gróf Csáky Mihályt egyik szolgája, Trencséni Varró Mátyás, milyen durva furfanggal kényszerítette Szepesvár föladására.

31 Bercsényi Károlyihoz 1703 deczember 3. Szalay, VI. 111.

32 Whitworth Hedgeshez deczember 8. és 12. Simonyi, I. 69—71., 75. Gróf Esterházy Ferencz cs. ezredes levele deczember 13. Thaly, Bercsényi, III. 85—86. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 93., hol azonban Pozsony helyett Kassát ír.

nagyobb győzelmet *Orosz* Pál tábornok aratta Boncidánál (nov. 10.) a labancz székelyeken, a kik csakhamar seregestűl Rákóczi mellé állottak. Pár hét múlva Erdélyben már csak az ostromolt várak helyőrségei voltak labanczok. És *Bethlen* Miklós erdélyi kanczellár szerint «a mely dolgot Kis Albert hetven talpassal indíta áprilisban, májusban hétszáz, júniusban hétezer, deczemberben hetvenezer számra nőtt.» Rabutin nem bánta. «Tanúljon a császár — szólt a kanczellárhoz; — ha kalapot akar csináltatni, ne csináltassa vargával!»[33]

A *külföld* egyre fokozódó érdeklődéssel kísérte a fölkelés terjedését, a Habsburg-ház veszedelmét. Bécsben már azt beszélték,[34] hogy XIV. Lajos Barbezièrest titkos megbízással küldte Rákóczihoz; Anna angol királyné utasította bécsi ügyvívőjét, Whitworthot, értesse meg szövetségesével, a császárral, hogy ha nem tud egyszerre három csatateren küzdeni, mindenáron békűljön ki a magyarokkal, mire nézve szívesen fölajánlja közbenjárását, sőt kezességét is.[35] Az angolok úgy tudták, hogy Rákóczi Lengyelországon át «sok» fegyvert, puskaport, pénzt kap a franczióktól, sőt tisztek is jönnek hozzá.[36] Mindez csak részben volt igaz. Rákóczi egyelőre csupán a maga és nemzete erejére támaszkodott. Tokaj alatt «*keményebb* télre vágyakozva tűrte azt a kellemetlenséget, hogy *szellős sátorban* kellett laknia s elviselnie az idő minden viszontagságát . . .»[37]

Ebbe a sátorba karácsonyra egy bájos özvegynek kellett volna megvinnie az élet minden örömét és — az udvar izenetét. Gróf *Batthyány* Ádám horvát bán még augusztus 26-ikán elhúnyt. A sors megkímélte attól, hogy ellenségesen kerűljön szembe jó barátjával, Rákóczival; de attól nem, hogy a politikai önzés már négy hónap mulva szembe ne állítsa szép özvegyét a fiatal fejedelemmel. Savoyai Jenő herczeg, a ki Bécsben

33 Bethlen Miklós önéletirása. II. 303.

34 Whitworth Hedgeshez november 25. Simonyi, I. 60.

35 Hedges Whitworthoz és Stanhopehoz, deczember 10. Simonyi, I. 72—74.

36 Whitworth Hedgesnek november 25. U. o. 60. Maróthy István Sennyey Istvánnak 1704 január 5. Arch. R. I. 200.

37 Rákóczi emlékiratai, 61.

valaha egy utczában lakott Rákóczival, ösmerte azt az ártatlan rajongást, a melylyel a fejedelem tizenhat éves kora óta föltekintett a vele egykorú Batthyánynéra. Úgy hitte, hogy a házasság hamuja alá rejtett szikránák olthatatlanúl kell kitörnie, ha most, tizenegy év múlva találkozik a két fiatal rokon: az előkelő özvegyasszony («widow of quality») és a fiatal gavallér («young gentleman»). Amazt négy hónapja a halál, emezt harmadféléve a politika fosztotta meg a házasélet boldogságától; s azt talán már csak egymásban találhatják föl. Savoyai Jenő herczeg rábeszélésére az özvegy 1703. karácsonya előtt, árvái kíséretében, politikai megbízatással indúlt Rákóczihoz Tokajba; a mint azonban átkelni akart a Dunán, a kellően nem értesített báró *Pfefferhoven* tábornok budai várparancsnok letartóztatta és csak a herczegtől gyorsfutár útján nyert fölvilágosítás után engedte folytatni útját.[38] Talán, ahogy a költő írta Nagy Lajos és egykori szerelmese, Mária találkozásáról, Rákóczi is tántorodást érzett egy kis szóra, a szép, közel arczra, szembemosolygóra; de az ész fénye az ő homlokán is kivillant: visszautalá egykori szentképét. Visszautalá utóbb politikai küldetésben járó nénjét, feleségét is; pedig, édes anyja halála óta, ezt a három asszonyt tisztelte, szerette legjobban a világon. 1704 márczius 29-ikén pártfogása alá vette az özvegynek és árváinak dunántúli birtokait, mivel «megértették édes hazánk szabadítása mellett való indúlatát s hazánkhoz és hozzá való szeretetöknek megbizonyítására nála, táborában magukat bejelentették.«[39]

A milyen eszményi volt ennek a két léleknek a szerelme, olyan eszményinek bizonyúlt az a barátság is, a mely Rákóczit és Bercsényit összekötötte. Savoyai Jenő herczeg egyiket sem szállíthatta le a porba. Hiában hitte, hogy Rákóczinak szíve egy bájos asszony, esze egy jó barát hatalmában van; Rákó-

38 Whitworth Hedgeshez 1704 január 5. (Simonyi, I. 89.) nem nevezi meg «az előkelő özvegyet». V. ö. e könyv IX. fejezetével és Rákóczinak 1704 márczius 29-ikén a Batthyányak részére adott menedéklevelével (közli Thaly, Bercsényi, III. 101.), amelyben bizonyítja, hogy Batthyányné az árvákkal táborában bejelentették magukat.

39 Thaly, Bercsényi, III. 101.

czinak helyén volt a szíve is, az esze is. A mennyire csalódott a herczeg abban a föltevésében, hogy a daliás ifjú fejedelemhez a béke angyalát eszményképe alakjában kell elküldeni, annyira csalódott abban is, hogy akad Mefisztó, a ki megzavarhatja a fölkelés két vezérének eddigi példás egyetértését. Különben is azt hitte, a mit a bécsiek nagy része, hogy Bercsényi a fölkelés lelke: Rákóczi helyett mindent ő cselekszik.[40] A herczeg tanácsára tehát a nádor a maga titkárát, *Jeszenszky* Istvánt, a békealkudozások előkészítésére nem a fejedelemhez, hanem Bercsényihez küldötte. A titkár karácsony táján meg is jelent a szempczi táborban. Tudatta, hogy a király kész helyreállítani az ország szabadságát, alkotmányát, visszaadni Rákóczi «úr» rangját, méltóságát, javait; kegyelemben részesíteni minden megtérőt, s magát Bercsényit a béke előmozdításáért jószágokkal, méltóságokkal jutalmazni.[41]

VIII.

FELEKEZETISÉG ÉS KÜLFÖLDIESKEDÉS ELLEN.

(1704.)

Esterházy nádor megkérdeztette Bercsényitől, voltaképpen *mik a fölkelés okai?* Olyat kérdezett, a mit neki kellett volna tudnia[1] és a mire a királypárti gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érsek már deczember 20-ikán maga is megfelelt báró Scalvinioninak, a ki az udvari körök nevében érdeklődött ez iránt.[2] De megfelelt állítólag maga Rákóczi is, a kinek nevében egy manifestum 26 oldalon hatvan pontban sorolta fel a nemzet sérelmeit.[3] Kijelentette, hogy semmit sem akarnak

40 Arneth, Prinz Eugen, I. 227.

41 Whitworth Hedgeshez 1703 deczember 29. Simonyinál, I. 85.

1 Bercsényi felelete, Hist. des révolutions, II. 104. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 417.

2 Miller, Epistolae archiep. Georgii et Pauli Széchenyi. I. 35—44. Szalay, VI. 119—121.

3 Kivonatban Whitworth már 1704 január 5-ikén ismerteti mind a hatvan pontot. Angolul közli Simonyi, I. 90—93. (Magyar eredetijét nem ismerem.)

tenni a király ellen, sőt tisztelettel, szeretettel dolgoznak dicsőségéért; hálásak lesznek iránta, ha velök mint jó fejedelem bánik s helyreállítja valamennyi kiváltságukat és szabadságukat. Mivel (protestáns) vértanúik vére a lelkiösmeret szabadságáért az égre kiált, kívánják, hogy templomaikban szabadon végezhessék istentiszteletöket. Adják vissza a jezsuiták kezén levő egyházi javaikat levéltáraikkal, korábbi hivatalaikkal, méltóságaikkal, kollégiumaikkal és azok jövedelmeivel együtt. Magyar- és Erdélyországból száműzzék a jezsuitákat az idegen származású katolikus papokat utasítsák ki az országból s az áttérni akarót senki se kényszerítse, hogy szándékának okát adja. A protestáns iskolákat mindenütt régi állapotukba állítsák vissza. A lutheránusok Magyar- és Erdélyországban bárhol szabadon telepedhessenek le. A törvényszéki bírák minden városban felében katholikusok, felében protestánsok legyenek, s a városi hatóságok felváltva katholikusokból és protestánsokból alakúljanak. A protestánsokat lelkiösmeretökkel ellenkező vallási szertartásokra ne kényszerítsék, pl. ne kelljen résztvenniök az úrnapi ünnepségeken, haldoklóhoz az Úr testét vivő pap előtt ne kelljen térdre borúlniok. Szabad legyen harangoztatniok. A vegyes házasságból született fiú atyja, a leány pedig anyja vallását kövesse, s gyermekét egy szülő se kényszeríthesse más vallásra. A protestánsok egyházi ügyekben zsinatokat tarthassanak s ezekre a király is küldhessen biztost, de ne jezsuitát.

Rákóczi szerint ezeket a pontokat Bécsben koholták, alkalmasint azokból, a melyeket Okolicsányi terjesztett Széchenyi érsek elé, mint a háború kitörését okozó sérelmeket. Hét hónap mulva Okolicsányi Pál vezetése alatt Gyöngyösön 13 vármegye protestáns követei mégis végrehajtásukat követelték; ellenben XIV. Lajos, XI. Kelemen pápa közbelépésére, határozottan figyelmeztette, hogy nem segítheti a katolikus vallással annyira ellenkező, sőt annak kiirtására törekvő szándékaiban. Nagyon kellemetlen helyzetbe jutott; de hiszen éppen ez volt a bécsi udvar czélja. Ha teljesíti a protestánsok kívánságát és vissza-

adatja a linzi békében nekik biztosított templomokat, akkor valódinak, tehát reá nézve kötelezőnek ismeri el ezt a koholt manifesztumot; ha pedig nyilt levélben nyugtatja meg a pápát és a franczia királyt, hogy a katolikusokat megrövidíteni nem engedi, belső háborúba kergethetné a fölkelő magyarokat. Hiszen Okolicsányi Pál nyiltan izgatta a protestánsokat, hogy ha Rákóczitól meg nem kaphatják, a királytól kérjék kivánságaik teljesítését.[4]

Ha igazi a manifestum, Rákóczi arra a pontra jut, hogy a parasztok vezéréből *a protestánsok vezére* legyen s fölkelése a vallásháborúk színében tünjék föl. Hadainak nagy része valóban a protestánsokból került ki; de Rákóczi nem akart sem osztály-, sem felekezeti harczot. Még ez a koholt manifestum is azért jelentette ki Isten és emberek előtt, hogy a most fegyverben álló magyarok szabadságuk visszanyeréséért küzdenek s azonnal hazatérnek, ha a király biztosítja szentesített törvényeiket. E végből kész helyet jelölni a béketárgyalásra, fegyverszünetet s majdan, az idegen hatalmak kezessége mellett, békét is kötni. Politikai tekintetben csak néhány részletes kivánsággal állt elő. Ilyen volt, hogy a német-római birodalomba a magyarok 15 évig vám nélkül szállíthassák élelmi és iparczikkeiket és hogy az örökösödési háborúban 6000 gyalognál és 4000 lovasnál nagyobb erővel ne kelljen segítniök a királyt, ezt a *magyar sereget* azonban külön tűzérséggel láthassák el. Saját személyére nézve azt kivánta, hogy családjával együtt visszanyerje korábbi szabadságát, vagyonát, különösen Munkács vára uradalmát. Az ellene 1703 április 30-ikán hozott itéletet semmisítsék meg; adják vissza régi tisztségeit, méltóságait, ösmerjék el birodalmi herczegnek stb. Hívei kegyelmet nyerjenek s kapják vissza tisztségeiket, jószágaikat. A ki a király szolgálatába akar átlépni s leteszi a hűségesküt, azt minden bizalmatlanság nélkül fogadják. A béke pedig olyan

4 Rákóczi emlékiratai, 107.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

szent legyen, hogy annak megkötése emlékezetét a katolikusok és a protestánsok évenkint megünnepelhessék templomaikban.

Rákóczi azonban csak hadi sikerek árán remélhetett kielégítő békét. Vele szemben *Wildenheim* Károly alezredes már tizenkettedik hete védelmezte Tokaj várát, pedig Bécsben nem egyszer beszélték, hogy megadta magát a fejedelemnek.[5] Úgy látszik, visszautasította az ajánlatokat, mert Rákóczi azonnal parancsot adott a rohamra, a mint az 1704 esztendő első holdváltozása fagygyal köszöntött be s a Tisza és a Bodrog egyetlenegy éjtszaka befagyott. Minden oldalon körülvette a várat, de voltaképpen csak a szárazföld felől akarta megtámadni. Maga jelölte ki tisztjei helyét és kalaúzokat adott melléjök. Hadai vitézül támadtak. Parancsa nélkül is megrohanták, részben meg is mászták az alsó falgátat, azonban a puskatűz elől hátrálniok kellett. A színlelt támadás tehát meghiusúlt s igy a száraz felől intézett igazi sem sikerülhetett, mert azt a vonalat a várbeliek elegendő erővel védelmezték. Az ellenség azonban most már becsülni kezdte a kuruczok vitézségét s a második ostrommal való fenyegetésre Vízkereszt napján alkudozni kezdett a fejedelem megbízottaival, Vay Ádámmal és Buday tábornokkal. A január 9-ikén aláírt föltételeket a fejedelem másnap megerősítvén,[6] az őrség szabadon elvonúlhatott Pestre, de az ágyúkat, mozsarakat, fölszereléseket át kellett adnia s a császáriak közűl, a ki akart, a fejedelem szolgálatába állhatott.[7] Bercsényi Somorján 15-ikén Te Deumot mondatott[8] annak örömére, hogy egy egész hadtestet többé nem kötött le ez a vár, a melyet különben a fejedelem, mint a hely földesura, csakhamar lerontatott. Seregeit pedig téli szállásra vezetvén, maga Rákóczi februárius 8-ikán bevonúlt Miskolczra, kipihenni a téli hadjárat

5 Whitworth 1703 deczember 15. (Simonyi, 1. 78.) A Feldzüge des Pr. Eugens (v. 620.) szerint 1704 január 1.

6 Thaly, Bercsényi, III. 94. A fejedelem (Emlékir., 62.) tévesen tette Pál fordulása idejére.

7 Rákóczi emlékiratai, 62. Az «Accords-Puncten» 4-r. 2 oldalon meg is jelentek. (Gróf Apponyi S. Hungarica, II. 338—9. l.)

8 Illyés István püspök naplója. Magyar Sion, 1865. 882.

fáradalmait.[9] De szó sem lehetett pihenésről. Folytonosan szemmel kellett tartania Kassa, Eger, Szendrő és Eperjes német helyőrségeit, a melyek néha idáig portyáztak. Mesterségesen is terjesztette serege nagyságának a hírét, hogy legalább ekként tegye őket tartózkodóbbakká; de különben, saját vallomása szerint, «gyakran bölcsesség lett volna meggondolatlanul cselekedniök», ha tudják, kuruczhada milyen állapotban van.[10]

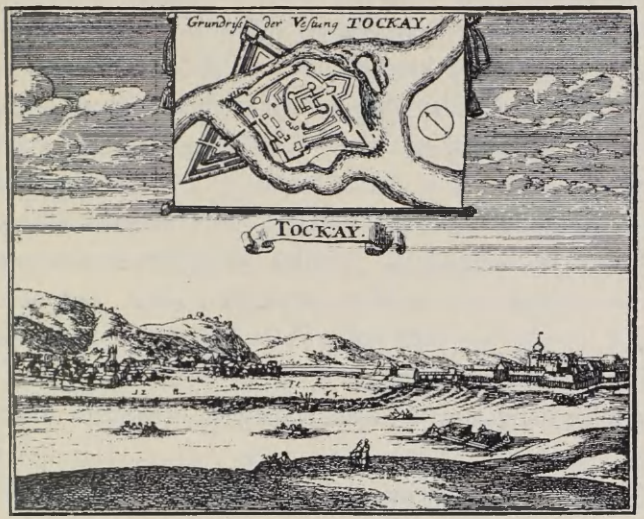

103. TOKAJ.

Az elég szigorú télben katonái félmeztelenül jártak zsákmányolni és fosztogatni. Savoyai Jenő herczeg még szomorúbbnak találta a császári sereg állapotát.[11] A katonák legnagyobb része meztelen és rongyos, nincs pénze, a tisztek is koldússzegények. Sokan éhség, inség, vagy ha megbetegedtek, ápolás hiányában pusztúlnak el. A tisztek és legények kislelkűek; mindenütt csak panaszt és kétségbeesett káromkodást lehet hallani. Két emberöltő mulva a forradalmi Washington szintén azt

9 Rákóczi emlékír., 80. Szendrei, Miskolcz tört. II. 311.
10 Rákóczi emlékiratai, 81.
11 Arneth, Prinz Eugen, I. 231. (1704 január 22.)

jelentette a kongresszusnak, hogy ezer embere mezitláb jár, de azt is, hogy csodálja meztelen és éhes katonái türelmét, hűségét. A történelemben példátlannak találta, hogy emberek, a kiknek nem volt ruhájok a hideg ellen, takarójuk, a mely alatt alhassanak, csizmájok, hogy ne kelljen útjokat talpaik vérével festeniök, — mégis zúgolódás nélkül tűrjék nyomorúságaikat. És kinek nem jut eszébe Saint Just, a ki lehúzza a polgárok lábairól a csizmákat, hogy katonáinak legyen miben járniok? Rákóczi semmiesetre sem végzett náluk kisebb munkát, a mikor a mostani félmeztelen katonákat rövid időn teljesen felruházva állította szembe az ellenséggel. Lelkesedést, sőt rajongást keltett bennük a szabadság iránt. Sokáig éppen ezért vonakodott elfogadni az Erdélyben kezébe esett gróf Pekri Lőrincz, gróf Mikes Mihály, báró Száva Mihály és más urak hódolatát, hogy oly színben ne tűnjenek föl, mintha hüségöket és szabadságukat árúba bocsátották volna. Maga tanácsolta nekik: térjenek vissza a király hűségére s más foglyokért majd kicseréli őket; és csak ismételt sürgetésökre vette be tőlük a hűségesküt; mire Kővár főkapitánya, gróf Teleki Mihály is csakhamar hozzácsatlakozott.[12]

A dunáninneni részekben Schlick egészen Pozsonyig hátrált, s a császáriak hatalmában csak egyes várak maradtak. Bercsényi a Csallóközbe tette át főhadiszállását, a honnan Károlyi Sándort 1704 január 11-ikén 5000 emberrel átküldte a Duna jegén a Dunántúlra. Pápa várát ellenállás nélkül megszállta, a hónap végéig jóformán az egész Alsó-Magyarországot Rákóczi hűségére eskette, fölfegyverezte és katonailag szervezte.[13] Császáriak csupán Győr, Esztergom, Szigetvár, Sopron, Fraknó, Lánzsér és Németújvár erősségeiben maradtak. Más várak semlegessé-

[12] Rákóczi emlékiratai, 81—82. Az erdélyi gubernium 1703 augusztus 22-ikén felszólította Pekry Lőrincet, hogy megyéje (Fejér) ügyében megjelenjék előtte; októberben a brassaiak már mentegetőztek a gubernium előtt, hogy Pekrynek városukban lefoglalt javait ez időszerint nem szállíthatják Szebenbe. (Mike Sándor gyűjt., Erd. N. Muz.)

[13] Rákóczi emlékiratai, 82. Károlyi önéletírása, 1. 71—73.

gök elismerését kérték; pl. Sümeg, a hol gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek és Szalonak, a hol árváival gróf Batthyány Ádám horvát bán özvegye lakott. Január 19-ikén Bécs külvárosainak lakosai rémülten menekültek a belvárosba, a falak mögé; sokan Szászországba és Olaszországba szaladtak. Mindenki egyetértett abban, hogy Bécs elveszett, ha a császár is odahagyja. A velenczei követ egy hét mulva is azt írta, hogy rettegés uralkodik mindenütt, mert a szabadság szent nevében az egész ország a fölkelők zászlait követi.[14]

Nem csoda, ha első sikereinek hírére a lengyel trón betöltésénél egyesek, pl. *Radziovszkij* Károly bíbornok, *Lubomirszkij* a korona marsallja és *Szienyievszkij* Ádám reá, Báthory István kései unokájára gondoltak.[15] XII. Károly, a ki elől a pultuszki csata óta II. Ágost saját országában jóformán bujdosni kényszerült, nem gátolhatta meg Rákóczi jelölését és azt, hogy a primás és barátai szavazatokat gyüjtsenek számára. A varsói országgyülés 1704 január 24-ikén ideiglenesen felfüggesztette II. Ágost királyi hatalmát. Három jelölt jött szóba: *Szobieszkij* Jakab, XII. *Károly* és II. *Rákóczi Ferencz*. Amazt a svéd király Sléziában vadászat közben elfogatta — újabb példával igazolván az öreg Ujhelyi Istvánt, a ki Rákóczit vadászatközben óvatosságra intette. XII. Károly képtelenségnek tartotta a maga jelöltetését. Mit csinálna ő, a protestáns, ebben a katolikus országban? A korlátlan uralkodó ebben a fejetlen köztársaságban? Különben is inkább osztogatja, mint szerzi a királyságokat.[16] Február elején tehát a primás Rákóczinak ajánlotta fel a koronát. Ha a fejedelem olyan önző, a milyennek híresztelték, most alkalma lett volna, a nemzeti ügy cserbenhagyásával, megmentenie magyarországi roppant uradalmait s egy idegen ország-

14 Francesco Loredan velenczei követ jelentései. 1704 január 19. és 26. Malagolánál, Deutsche Revue, 1907. 95.

15 Ebből a korból való a lengyel Miatyánk, Lubomirskij kortesverse, mely arra kéri az Istent, hogy ha őt nem akarja, legalább egy lengyelt akarjon, ne svédet, németet, badenit, bajort. Rákóczit nem említi. (Dési gymn. könyvtár, Urbarium).

16 Rambaud, Lavisse-Rambaud Hist. universelle-jében, VI. 790.

ban megkísérelnie egyik őse koronájának megszerzését. Azonban azt felelte a csábító ajánlatra, hogy a háborút *saját hazája szabadságáért* kezdette. Nem tartotta helyesnek és becsületesnek, hogy hazája ügyét feláldozza saját hasznáért és egy idegen ország koronájáért. Nem akarta elhagyni hazáját és

104. XII. KÁROLY, SVÉD KIRÁLY.

kitenni a legnagyobb veszedelemnek, az eddiginél is tűrhetetlenebb elnyomatásnak és annak, hogy szabadságának még árnyékát is elveszítse. Ezt az üzenetét *Ráday* Pál és *Okolicsányi* Pál, a kiket január 29-ikén látott el utasításokkal, nemcsak a bíbornoknak vitte meg, hanem XII. Károlynak is. A királyhoz intézett levelében elmondta, hogy méltatlan

fogságából és szomorú számkivetéséből megszabadúlván, életét az osztrák iga alatt nyögő hírneves Magyarország fölszabadítására szentelte. Igazságos fegyverei a lakosok önkéntes egyetértése következtében győzedelmesen és jó sikerrel járták be az ország minden egyes részét. Mindamellett a király jóakaratába és oltalmába ajánlja nemzetét, mely egykor a kereszténység legvirágzóbb országa volt. Vegye szívére, dicsőemlékű ősei milyen buzgón ragaszkodtak hozzá s adja meg azt az oltalmat, a melyet ezen ország karai és rendei követök, *Ráday* Pál útján kérnek tőle.[17] Őseitől öröklött buzgósággal fordúl a királyhoz — írta már előbb gróf *Piper* Károly svéd miniszter-

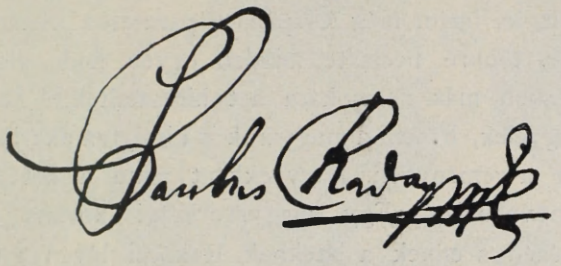

105. RÁDAY PÁL NÉVALÁÍRÁSA.

elnökhöz. — A király kegyét Lengyelországban nem kérhette oly szabadon, mint óhajtotta. Most szabadságharcza igazságára hivatkozva kéri azt. A háború okait kifejti imént kibocsátott manifesztuma; s a királytól csak olyanokat kér, a mik a magyar szabadság és haza helyreállítása végett a svéd koronának is hasznosak lehetnek.[18] Emlékeztette a királyt, hogy nagyapáik szerződése értelmében 40.000 tallér segítségre tarthat számot; ő azonban beéri azzal is, ha ugyanakkor, mikor I. Lipót védelmére 6000 dán megy, őt 6000 svéddel segíti meg.[19] A lengyel koronát tehát Rákóczi egy szóval sem említette.

Ágost király, a kivel szemben fölléptették, visszakövetelte ugyan hozzá küldött szász katonáit, de biztosította barátságáról.

17 Rákóczi levele XII. Károlyhoz 1704 február 2-ikán a svéd áll. lt. kanczelláriai elnöki osztályában. (Péterffy szíves közlése.)

18 Rákóczi levele gr. Piperhez január 29-ikén. U. o.

19 Rákóczi emlékíratai, 58.

Megigérte, hogy ellene a császárt nem segíti, sőt föl is ajánlotta közbenjárását a császárnál a magyarok kibékítésére.[20] A mikor tehát február 27-ikén csakugyan megfosztották trónjától,[21] a lengyel trón egyetlen jelöltje Leszcynszkíj Szaniszló maradt. «Nagyon fiatal még» — ellenkezett a primás. «Körülbelül egy idős velem», felelt a narvai győző és február 14-ikén csakugyan őt választották meg Lengyelország királyának. De ha Voltaire csodálkozott,[22] hogy maga XII. Károly 23 éves ifjú létére hajlandó volt «elajándékozni» Lengyelország koronáját, Szobieszkíj pedig nem akarta elfogadni, mindezeknél feltűnőbbnek találhatta volna, hogy ezt csak akkor tették, a mikor egy magyar fölkelő, imént még csupán a parasztok vezére, hazája boldogságát többre becsülte minden egyéb földi dicsőségnél. Pedig Bécsben már nemsokára azt hiresztelték,[23] hogy nemcsak a lengyelek, hanem a magyarok is királylyá akarják választani abban a reményben, hogy ekként mind a két királyság hatalma növekedik. «Egy magyarországi korona forogván Rákóczi kezén s ennek a játéknak Rákóczi lévén a munkása, — írta ezekről valamit hallva Thököly[24] — én Erdélyből segítője lehetnék; kire Isten segítse is, hogy Magyarországot ad pristinum florem inducálhassa»! Mindez nemcsak egyesek álmodozása volt. Pár hónappal a lengyelek ajánlata után Stepney angol követ meg volt győződve, hogy ha Rákóczi Magyarország királyának akarná kikiáltani magát, azt Heister fáradt 4000 embere meg nem akadályozhatná.[25] Maga Rákóczi is tudta, hogy a vármegyék, a melyek valamennyien hűséget

20 U. o. és Önéletrajz, 176. Szalay, VI. 117., 152—3. Whitworth Hedgesnek, 1704 január 12. Simonyinál, I. 98.

21 Erről a magyarok egy február 27-ikén Varsóban kelt levélből azzal értesültek, hogy a svéd király a lengyel köztársasággal együtt hadat izent a császárnak. Hamel-Bruyninx márczius 12-ikén egy Bécsen át február 28-iki kelettel Varsóból kapott levéllel akarta meggyőzni Bercsényit a hír valótlanságáról. Simonyi, I. 198.

22 Voltaire, XII. Károly (magyarul), 99—103.

23 Hamel-Bruyninx hollandi követ jelentése 1704 márczius. Simonyi, I. 226.

24 Thököly utasítása Pápay Gáspár részére 1704 szeptember 12. Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXIV. 561.

25 Stepney Marlborough herczeghez 1704 julius 29. Simony, I. 364. Harleyhez julius 30. U. o. 367.

LESZCYNSZKIJ SZANISZLÓ ÉS NEJE.

esküdtek neki, az eddiginél *talán* nagyobb méltóságot is adnának neki, ha — mi távol legyen tőle — saját hasznát keresné.[26] Azonban — saját vallomása szerint[27] — senki sem mondhatja, hagy valaha csak említeni is hallotta volna tőle a felséges czímre való vágyódását; különben is úgy volt meggyőződve, hogy a világi nagyravágyás a fejedelmi méltóságot, a mely néha elviselhetetlen teher, a boldogság helyett szokta hajhászni.[28] Őt azonban, mint mindjárt emlékíratainak elején hangoztatja,[29] nem vezérelte bosszúvágy, a koronára vagy fejedelemségre törekvő nagyravágyás, uralkodásra való ösztön, csak az a hivságos dicsőség, hogy hazája iránt megtegye kötelességét.

Ime az ember, a ki a *magyar koronát* éppen olyan bölcs mérséklettel hárítja el magától, mint a mult században Bocskay, Bethlen, Thököly, mert mindannyian csak az alkotmányos királylyal való megegyezést keresték; és ime az ember, a ki csupán hazájára gondolva, elhárítja magától a *lengyel koronát*, a mely nagyapjának trónjába és Erdély függetlenségébe került.

Ilyen emberről hitte Savoyai Jenö herczeg, Esterházy nádor, sőt maga a király is,[30] hogy tanácsokkal és tettekkel gróf Bercsényi izgatja és látja el, hogy tehát Bercsényit a magyar udvari kanczellárság fölajánlásával s egyéb igéretekkel elvonhatják Rákóczi pártjáról. Bethlen Miklós erdélyi kanczellár ugyanakkor álnév alatt írt röpíratában[31] Bercsényinek egyenesen a nádorságot, Rákóczinak pedig a szentrómai birodalombeli fejedelemség czímét szánta olyképp, hogy magyarországi jószágaiért a birodalomban vagy az osztrák örökös tartományokban megfelelő területtel kárpótolják. Százszor jobb volna ez úgy neki, mint a nemzetnek annál, hogy Magyarországban vagy Erdély-

26 Rákóczi Károly lotharingiai herczeghez és osnabrücki püspökhöz 1704 május 18-ikán. A dési gymn. könyvtárában. «Urbarium, 1704», 81.

27 Thaly, Kalászok, 232.

28 Önéletrajz, 238.

29 Emlékíratai, 20.

30 I. Lipótnak 1704 február 11-ikén és Esterházy nádornak másnap Széchenyi Pálhoz intézett levele. Thaly, Bercsényi, III. 113—117.

31 Olajágat viselő Noé galambja. Kiadta Szalay, gr. Bethlen Miklós önéletírásában. II. 404—405. és saját másolatomban.

ben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét, házát végnélkülözhetetlen romlásba, veszedelembe ejtse. Magyarországi javaiból azután Bercsényit, Károlyit stb. lehetne kielégíteni.

A Bercsényi megnyerésére szánt titkos alkudozásokkal egyidőben a király nyiltan is kísérletet tett a béke helyreállítására. Már 1704 újesztendő napján biztosította az összes vármegyéket, s ezt különösen a földmívesekkel és a parasztokkal akarta tudatni, hogy ha hűségére visszatérnek, az országgyűlés megnyíltáig semmiféle adót sem szedet tőlük.[32] Másnap felhatalmazta gróf *Széchenyi* Pál kalocsai érseket, hogy a fölkelőkkel béketárgyalásokat kezdjen, sérelmeik orvolását s az országgyűlés tartását megígérje.[33] Lébényszentmiklóson 28-ikán az érsek már tárgyalt is Bercsényivel és Károlyival, a kik azonban kijelentették, hogy Rákóczi tudta nélkül magukat semmire sem kötelezhetik. Az érsek tehát egyenesen a királyhoz[34] és Rákóczihoz fordúlt, hogy az annyira óhajtott békét helyreállíthassa.

IX.

RÁKÓCZI ÉS BERCSÉNYI.

MAGA a magyar vér sugallja nekem — írta Széchenyi Rákóczinak, — hogy itt az ideje, itt a dicsőséges alkalom visszanyerni ősi alkotmányunkat, szert tenni tartós nyugalomra; mert a «császár» nemcsak alkudozni kész a magyarokkal, hanem a kívánt biztosítékokat is hajlandó megadni. Ha ezt visszautasítjuk, pusztaságra jut az ország és patakokban fog omlani a vér; mert a háború, mint a koczkajáték, gyakran szerencsésen kezdődik, de gyászosan végződik. A háború pedig csak akkor igazságos, ha czélja a jogtalanság visszaverése és nem a bosszúállás.[1] «Nem tagadom — felelt a fejedelem

32 Szalay, I. 122—123
33 Közli Katona, XXXVI. 425—7.
34 U. o. 428—9.

1 Miller, Epistolae archiepiscoporum Georgii et Pauli Széchenyi, I. 68—74. Katona, XXXVI. 429—432.

1704 február 5-ikén,[2] — hogy az igazságos fegyvernek csak jó béke lehet a czélja és hogy, ezt a czélt szem elől tévesztve, a harczoló feleket vád érheti a kiontott vér miatt; de van-e remény jó és tartós békére? Hiszen a császár most is arra biztatja a törököt, hogy fegyvert fogjon ellenem és jutalmat ígér gyilkosomnak.» Mindamellett lenyelné az osztrák háztól megaranyozva nyujtott eledelt, ha nem tudná, hogy a gyógyszerészek is megaranyozzák piluláikat, szép külsővel akarván feledtetni a keserűséget; de éppen ebből a példából tanúlta meg, hogy nem mind arany, a mi fénylik. Annyi megszegett eskü, annyi megsértett törvény, annyi igaznak üldözése inkább győzni vagy halni készteti. Nem viszi rá a lélek, hogy a széttört igát ismét a maradék nyakára tegye.

Az érsek február elsején Bécsbe már megvitte a Bercsényitől hallott föltételeket, a melyek azonban sehogysem tetszettek a minisztereknek; pl. hogy Rákóczi országgyűlést hirdessen Székesfejérvárra, Kollonicsot távolítsák el a kormányból, a békéért külső hatalmasságok kezeskedjenek.[3] I. Lipót 12-ikén nagy általánosságban, de, a miniszterek szerint, a fölkelőkre nézve igen kedvezően válaszolt. Egyúttal Whitworth angol és Bruyninx hollandi követet is fölkérte közbelépésre.[4] Azt azonban rossz néven vette, hogy a magyarok nem koronás ifjabb királyuk, József közbenjárását kívánják, a ki pedig kész volna reá. Az országgyűlés összehívásának királyi jogáról sem volt hajlandó lemondani és az 1687. évi törvények felülvizsgálásába belemenni.[5] Széchenyi érsek február 14-ikén azzal akart hatni Rákóczira, hogy az udvar a «brandenburgi» választóval alkudozik 30.000 főnyi segélyhad iránt és a választót (ki különben már régen megkoronáztatta magát) talán el is ösmeri porosz királynak; sőt készebb letenni Spanyolországról, kibékűlni a francziával és behívni a törököt, mint Magyarországról lemon-

[2] Katona, xxxvi. 432—3.
[3] Whitworth febr. 2. Simonyi, i. 120—1., febr. 6. u. o. 125.
[4] Whitworth febr. 13. U. o. 139—140.
[5] Szalay, vi. 132—3.

dani. Arra kéri tehát, előzze meg a bajt azzal, hogy megnyugszik az országgyűlés összehívásában és József ifjabb király közbenjárásában. Idegen fejedelem sem biztosíthatja jobban a nemzet jogait és szabadságát. Hiszen a mostani fejedelmek már alig törődnek a szerződések megsértésével. Nagyobb kezesség, ha *a kormány és a hadsereg magyar lesz*, a mitől pedig a császár most aligha idegenkedik.[6] A fejedelem tíz pontban jelentette ki, hogy kell ugyan országgyűlést tartani, mert hiszen éppen az az egyik főpanasz, hogy nem tartanak; de majd csak protestáns a hatalmak, továbbá Lengyelország és Velencze közbenjárásával megkötendő béke után hirdessék ki, mert egy mostani országgyűlésen az udvar teljesen összeveszíthetné a pártokat. Az udvar mindenesetre úgy tárgyaljon a magyarral, mint más szabad nemzettel. Semmisítse meg azonnal a Rákóczi ellen hozott ítéletet s a linzi béke értelmében ösmerje el olyan szabad fejedelemnek, a milyen János király fia, vagy Báthory Zsigmond volt.[7] A fejedelem nem nyugodott meg Széchenyinek abban a felvilágosításában, hogy ez az országgyűlés tisztán csak a béke tárgyalásával foglalkoznék;[8] de február 29-ikén értesítette, hogy látogatását elfogadja, nem ugyan Váczon, mint eleinte tervezték, hanem Gyöngyösön, a hová Török András, a jászok és kunok alkapitánya, elegendő fedezet mellett fogja kisérni.[9]

Már előbb kezéhez érkeztek a Recrudescunt kinyomtatott példányai,[10] a melyekben — még 1703 június 7-ikéről keltezve — az összes keresztény fejedelmeket és köztársaságokat felvilágosítja, hogy annyi hiábavaló kisérlet után az ausztriai házzal fegyveresen kell leszámolnia.

6 Katona, xxxvi. 433—4.

7 Miller, Epistolae, 110—2.

8 Széchenyi levele, febr. 19. Katona, xxxvi. 436.

9 U. o. 437.

10 A fejedelem sajátkezű aláírása a számozatlan 8 lapra terjedő folio-nyomtatvány alatt a Telekiek marosvásárhelyi levéltárában «Pro Parte Generosi Domini Capitanei Michaelis Koss de Debreczen. Anno Dni 1704. 26. Febr.» A már ösmertetett manifesztumot tehát eznap küldette szét.

Ennek első példányát Bercsényi már márczius 9-ikén átadta *Hamel-Bruyninx* hollandi követnek, ki őt Semptén a hágai és bécsi udvar megbízásából fölkereste, hogy a hollandok és az angolok közbenjárását fölajánlja. És átadta neki a magyarok alaptörvényeinek egy kivonatát is. Helytelennek találta, hogy hozzá fordúlt és nem egyenesen Rákóczihoz, a kinek megkerülésével senki sem tárgyalhat, mert *ő a nemzeti mozgalom feje* s a béke ügyében ő is csak a rendekkel egyetértve határozhat.[11] Márczius idusán a követ azzal a tudattal tért vissza, hogy a fölkelés vezetői *külön* nem alkudoznak és hogy a magyarral csak mint *egységes szabad nemzettel* tárgyalhatnak.[12] A béke ügye, a hogy a fejedelem Bercsényi útján értesítette őt, nem csupán tőle, hanem az egész nemzettől függ, a mely nem egyesek kedvéért, hanem mindenkinek a szabadságáért ragadt fegyvert.[13]

Ismét kárba veszett az a fondorkodás, a melylyel megingatni akarták Rákóczinak Bercsényibe vetett bizalmát. A fejedelem nem kételkedett a gróf hűségében, őszinte barátságában; de ilyen körülmények közt a fölötte nagy bizalmat és a legkisebb bizalmatlanságot egyaránt veszedelmesnek tartotta. Hogy barátaiban bizalmatlanságot ne keltsen, faggatásaikra mindenkor határozottan, de nem mindig egyenesen felelt.[14] Kevésben lévén nagy bizodalma, úgy hitte, nem sokban csalódhatik; némelyiknek csak szükségből hitt.[15] Hiszen annyira tévetegek az ember gondolatai, önmagát is oly kevéssé ösmeri, hogy saját cselekedeteiben sem bízhatik.[16] Őt pedig, fiatalságánál fogva, most még részben saját hívei is tökéletesen képtelennek tartották a katonai és a politikai ügyek vezetésére s azt hitték, mindent Bercsényi akarata szerint tesz.[17] Ugyanakkor azonban Bercsényi

11 Bruyninx jelentése Simonyinál, 1. 189–206. Stralenheim svéd ügyvivő XII. Károlyhoz 1704. ápr. 11. A svéd áll. lt. Caesareana alosztályában.

12 Stepney jelentése márczius 19-ikről, 184–188.

13 Rákóczi emlékiratai, 83.

14 Önéletrajz, 379. Erről maga Bercsényi is vádolta őt. Rákóczi emlékiratai, 147.

15 Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

16 Önéletrajz, 369.

17 Rákóczi emlékiratai, 73., 82–83.

arról vádolta, hogy másokra hallgat. «Olyan nagyságod, mint a paradicsommadár — írta neki;[18] — nagyok a szárnyai, kicsiny a teste; csak az orrán függ a szegény madárka s úgy lógatja a szél.» De bocsánatot kért tőle, mikor a fejedelem ezen sértés miatt rendreutasította. — Rákóczi attól tartott, hogy ha fölötte bízik benne, csakugyan előre nem látó, gyönge eszű embernek gondolják, a kit Bercsényi vakon vezet; de azt sem akarta, hogy bizalmatlanságával megsértse legjobb barátját, a ki ennek következtében a maga ügyét csakugyan különválaszthatná az övétől. Most tehát őszintén figyelmeztette, mivel gyanusítják: hogy külön akar egyezkedni az udvarral és cserben hagyja a közügyet, midőn a fejedelem tudtán kívül politikai ügyekbe avatkozik.[19] Máskülönben is azt tartotta, hogy Bercsényi személye és modora nagy akadálya a magyar urak egyesülésének. Sokan kevésre becsülték és nem akartak vezetése alatt állani; viszont ő is előbbre valónak hitte magát a többinél, nem tűrt egyenlőséget s katonái keménynek, tűrhetetlennek ítélték. «Fesztelenségében kiméletlenül csípős és gúnyolódó volt, komoly dolgokban könnyelmű s ha feddenie kellett, élesen és megvető módon tette. Nyakasan bámúlta saját tehetségét. Ékesen szóló a beszédben, késedelmező a tettekben, ingadozó a kétes esetekben. Széleskörű ismeretei következtében bőséges, de bizonytalan tanácsokat adott; a szerencsétlen eseményekért mindig másokat okozott.» A fejedelem azonban, a ki ilyen szigorúan ítélt róla, tudta, hogy Bercsényi híven ragaszkodik hozzá: szeretetből is, kényszerűségből is. Barátságuk és szeretetök kölcsönös lévén, a fejedelem sokszor pártját fogta a vezérnek. Gyakran mentegette azzal, hogy indúlatos, heves természetét mérsékelni nem bírja. Különben sem látván benne rosszakaratot, meg nem változtathatta és igazságosan nem bün-

[18] Bercsényi Rákóczihoz 1704. jún. 12. Arch. R. IV. 54.

[19] Rákóczi emlékiratai, 82—83. Hasonló figyelmeztetést nem intézett hozzá, mikor az erdélyi fejedelemségre törekvéséről vádolták; de éreztette vele nem elég alapos neheztelését. Századok, 1906. 15—17.

tethette; azért titokban elnézőnek tartották vele szemben. Zárkozottnak hitték Bercsényit, mert nem kereste senkinek a barátságát s a fejedelmen kívül nem is volt egy barátja sem; sőt olykor reá is neheztelt, ha — a méltányossághoz ragaszkodva — kívánságát nem teljesíthette mindenkor.

Sok ösmerettel, tág látókörrel lévén megáldva, ő maga könnyen felfogta az ügyeket; de az észt és a tehetséget másokban ritkán tudta fölismerni. A szabadságharczban Rákóczi maga mellett olyan hatalmat adott neki, a milyet a lengyelek szoktak adni egyes nagyoknak saját királyuk irányában, de mindig a törvények határai közt. E miatt sokat rágalmazták, mert úgy hitték, hogy a gróf a hatalomban és a méltóságban is egynek tartja magát a fejedelemmel, a ki azonban — saját vallomása szerint — sohasem tapasztalta, hogy vétett volna a köteles tisztelet és engedelmesség ellen. Megvédelmezte a fösvénység és a kincsrevágyás méltatlan vádjával szemben is. Éles elméjét, érett ítéletét, mindhalálig tartó szeretetét, barátságát és hűségét többre becsülte valamennyinél, a kik közül senki sem volt iránta őszinte, míg ő maga, a fejedelem, minden titkát közölte vele. Rágalmazták a miatt is, hogy fényűzése árnyékot vet a fejedelemre; mert «a közügyekben járatlanok lévén», nem fogták fel, hogy Bercsényinek, pl. a külföldi követekkel való alkudozások idején, képviselnie kell állása tekintélyét, mely szorosan összefügg a nemzet méltóságával. S ezt mentül inkább magyarázta nekik, annál erősebb lett a meggyőződésök, hogy nem veszi észre, a gróf mennyire felülmúlja. Terveivel gyakran csak azért állt elő, hogy a nemzet előtt eldicsekedhessék; de sajátszerű szelleme őt a tettek végrehajtásához «sohasem» vezette; egyébiránt ha hibát követett el, azt leginkább éppen tulságos óvatossága miatt tette.

Maga Rákóczi szerint[20] ilyen volt az az ember, a kit Bécsben a béke legfőbb, sőt egyedüli akadályának tartottak s a kit

[20] Rákóczi emlékiratai 73—74., 83., 110. 133., 239., 250.

mint ilyet akartak leleplezni a békét óhajtó nép és nemesség előtt.[21] Utóbb kevesebbnek találták, mint hitték, de mégis orákulumnak a magyarok között, a kihez képest a többi tanácsos semmi.[22]

A semptei eset, sőt Bercsényi egész élete mégis nyilvánvaló bizonyság a mellett, hogy ez a tüzesvérű, lángoló szívű, nagyeszű ember a szabadság és fejedelme ügyén kívül egyéb dicsvágyat nem ösmert. Kevéssel ezután írta,[23] hogy életét és vérét nemcsak ő maga, de Isten és a végzet is egybefűzte, összenyügözte a fejedelemhez való szíves kötelességével s a fejedelem egyre újból gerjesztette hűségének amúgy is égő tüzét. Követi, a mit parancsol; mert Istennek, a hazának és a fejedelemnek szentelte életét: így él és így fog halni.[24] Azt akarta, hogy a fejedelem olyan szolgájának tartsa, a ki minden hivatal és jelleg nélkül kívánja tanúsítani igaz állandóságát és a ki minden egyéni haszon nélkül beérné vele, ha legalább részben láthatná a közügyért való fáradozása sikerét. Vigasztalódni tudna, ha más élne is jó emlékezetével abban, a mi jóért ő is fáradozott, bujdosott, szenvedett és a mikor nem őt ösztönözték, hanem ő ösztönzött másokat.[25] «Kegyes, jóindúlatú fejedelméért» minduntalan «újragerjedt jól gyúladt s úgyis égő igaz szolgai kötelessége». Miklós, *mint Miklós*, mindenkor az a szolgája a fejedelemnek, a ki tavalynál is előbb volt. Megöregedhetik, megdőlhet ereje; megvetheti a haza és elveszítheti fejedelme kegyét is, quia humanorum vicissitudinum hic ordo, haec sors, hoc fatum est: az emberi viszontagságoknak ez a rendje, ez a sora, ez a végzete; de nem tartotta lehetőnek, hogy az ő eltökélett és gyökerezett kötelessége a fejedelem személye és a haza iránt változásnak botránkozó ízére is érhessen valaha, nem hogy botránkoztatni akarna. Szeretné a

[21] Simonyi, II. 269.

[22] Bruyninx Stepneynek, 1706. jan. 18. U. o. 356.

[23] Bercsényi Rákóczihoz 1704. június 22. Arch. R. IV. 67.

[24] Bercsényi Rákóczihoz 1704. augusztus 28. U. o. 97.

[25] Bercsényi Rákóczihoz 1705. november 9. U. o. 733–4.

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS.

fejedelem elé tartani szíve tükrét, hadd tapasztalja, honnan jön a szava . . . .»[26] Mivel életét, egész erejét és tehetségét igazán föláldozta a fejedelem szolgálatára: «nihil est mihi residuum».[27] Bujdosása kezdetén és később sohasem írt másképpen.

Jól tudja és ösmeri a fejedelem az ő tökéletes szívét és hozzá való kötelességének elszakadhatatlan voltát: iránta Isten és a sors kötelezte őt engedelmességre.[28] Csak a halál végzi be kötelességét! Mikor a száműzetésben haldokolt, a fejedelem akkor is mindig mellette volt s hozzája való barátságát holtáig megmutatta.[29] S ha most még, a fölkelés kezdetén, találgatták, mije volt ő Rákóczinak, sírköve közel kétszázada hirdeti, hogy olyan hü vala hozzá, mint Achates Aeneashoz.[30] Olyan hasonlat, a,mit kétségkívül ő maga kívánt megörökíteni, elégnek tartván, hogy csupán neve szerint említsék őt ama nagy ember mellett, a ki egész hősköltemény érdemelt. Azonban előbb akadt méltó történetírója, mint magának a fejedelemnek; és ez a történelem, a mely bevilágít az ő nemes szíve minden rejtekébe, a forradalom megteremtőjének, éltető lelkének, vezérlő szellemének nevezi őt.[31] Valóban, egyetlen igazán forradalmi jelleme a szabadságharcznak, a melynek egész hosszú ideje alatt izzott és hevített. Egyéniségének nincs párja az egész fölkelésben; már azért sem, mert ezt az izmos egyéniséget minden tekintetben alája tudta rendelni a fejedelemnek. Azt akarta, hogy az ő feje körül ragyogjon a dicsőség fénye, a szabadság glóriája s a nép megváltónak tekintse mindvégig, mint bejövetelekor. A nép, sőt a történelem sem kereste: annak, a ki más előtt meghajolni nem tudott, mi oka volt megtagadnia hatalmas egyéniségét a fejedelemmel szemben. Nevöket azonban örökre összefűzte és a

[26] 1706. deczember 12. Arch. R. V. 335–6.

[27] 1708. márczius 24. U. o. 582.

[28] 1712. január 23. U. o. x. 13–14.

[29] Mikes Kelemen levele 1725. november 6.

[30] V. ö. Vergilius Aeneasa I. éneke 188. és VI. éneke 158. versével.

[31] Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi-család. Három kötet. Budapest, 1885–1892. Sajnos, még befejezetlen; csak 1706 végéig megy. Bercsényi szép jellemzése II. 417–9., III. 193–201. és Hadtört. Közl. 1892. 577–585.

szomorú évtizedekben is úgy emlegette, mint a magyar nép élő tükreit, nemzetünknek hírszerzőit, fényes csillagit. A marathoni csatáért az athéniek sem Miltiadesnek egymagának ítélték oda a koszorút.

X.

A GYÖNGYÖSI ELSŐ ÉRTEKEZLET.

(1704. márczius.)

MERÉSZ ellenség nem egyszer hozhatta volna zavarba a fejedelmet, a ki Tokaj bevétele után 1704 január 19-ikétől[1] márczius 4-ikéig[2] éppen azért tartózkodott Miskolczon, mert azt hitte, hogy seregének gyöngesége a császáriakat támadásra bátorítja. Azonban az egész idő alatt nem követtek el olyan meggondolatlanságot, a mi néha bölcsességnek is beillenék[3]. Itt értesült, hogy fölkelt Erdély és a Dunántúl is[4] Károlyi már január 21-ikén csatlakozásra szólította a szomszédos örökös tartományokat, maga Rákóczi pedig 28-ikán a horvátokat[5], de épp olyan sikertelenül, mint a hogy nem nyerhette meg a ráczokat, a kiknek pedig egy töredéke Károlyi előtt hódolatra jelentkezett. Rákóczinak tiszta és világos nemzetiségi politikája volt, a miről később lesz szó; de, mint előtte és utána annyi magyar politikusnak, neki is tapasztalnia kellett, hogy ennek a kérdésnek megoldása nem a szabadságharcz, hanem a béke idejére tartozik.

A béke tárgyalására a vármegyéket, urakat, nemeseket, *Gyöngyös* városába hítta. Előbb azonban seregét márczius 4-ikén Miskolczról személyesen vezette — Emődön és Mezőkövesden át —

[1] Eznap már innen ír Sós Jánosnak. Arch. R. I. 158.

[2] Thaly, Bercsényi, III. 132. Darvas naplója alapján. Szepesi János szerint márczius 1. indult ki (Arch. R. I. 213.), de márczius 8. azt írja (u.-o. 112.) hogy «ma negyednapja» — tehát 5-ikén — ment Miskolczról Eger alá.

[3] Rákóczi emlékiratai, 81.

[4] Erről bővebben ír ő maga u.-o. 81—86.

[5] Acsády, Magyarország tört. I. Lipót és I. József korában (Szilágyi, A magyar nemzet tört. VII. 564—5.

Maklárra, a hová 6-ikán érkezett. Másnap már onnan bombáztatta Eger várát, vagy inkább annak csak belső várát, mert a szőlők felé levő Hornwerket (ouvrage corné), vagyis az ötszögű bástyázat külső műveit, az ellenség már előbb lerontatta. Gróf *Zinzendorf* Ferdinánd cs. ezredes az erősséget elég gyönge helyőrséggel védelmezte az oda szorult ráczokkal és magyarokkal együtt. A ráczok gyakran kirontottak, pl. márczius 10-ikén is, a mikor *Gyürky* Ádámot, a fejedelem udvari lovas karabélyosainak ezredesét, a fejedelem szemeláttára lelőtték. «Hazánk fiát, drága vérünket, Mars unokáját, nemzete koronáját» a fejedelem nagy díszszel temettette el s özvegye tartására, árvája nevelésére

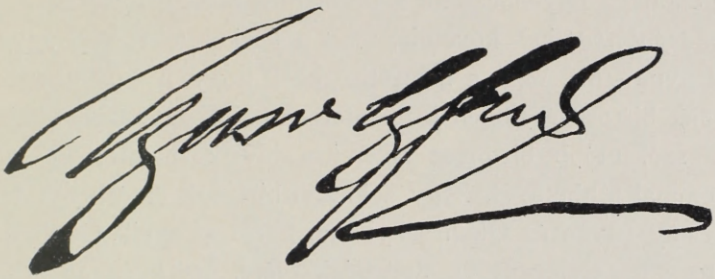

106. KÁROLYI SÁNDOR NÉVALÁÍRÁSA.

a véglesi uradalom felét rendelte.[6] A kuruczok azzal bosszulták meg, hogy a ráczoknak minden kirohanását visszaverték s legnagyobb vitézeiket levágták. Rákóczi Tokajból hozatott középszerű ágyúi és mozsarai az erős falaknak keveset árthattak; de az ágyúzásokkal járó rázkódtatások következtében a víztartók megrepedvén, remélte, hogy az őrséget kiszomjaztatja s megadásra kényszeríti. Márczius idusán azonban az ostrom vezetését gróf *Forgách* Simon tábornokra bízta, hogy harmadnap személyesen nyithassa meg a *gyöngyösi értekezletet*.[7]

Itt nem egyszerűen gróf *Széchenyi* Pál előterjesztéseinek meghallgatásáról volt szó. A dunántúli és az északnyugati vár-

6 Gyürky Ádám temetési zászlajáról: Századok. 1869. 133—4.

7 Márczius 12-én már átrándult Egerből Gyöngyösre, talán az előkészületek megtétele végett (Arch. R. I. 80.); márczius 15-ről vannak Egerből (u.-o. 80—81.), de Gyöngyösről keltezett levelei is (u.-o. 164.)

megyék ágostai hitvallású követei egyenesen azért jöttek, hogy a linzi békében kimondott vallásszabadságot és az őket illető templomok visszaadását sürgessék. Rákóczi az országgyűlésre tartozónak mondta ezt a dolgot, sőt esküvel is fogadta, hogy követeléseiket az összehívandó országgyűlés elé terjeszti;[8] csak így nyugtatta meg valamennyire a protestánsokat, a kik a halasztásban kész veszedelmet láttak. A katolikus fejedelem Kollonich politikáját folytathatná, hiszen szövetségese, XIV. Lajos és több vezére (Bercsényi, Károlyi) is katholikus; ellenben a király a protestáns (angol és hollandi) hatalmak közbenjárását elfogadván, kétségkívül kedvezni fog a protestánsoknak.[9] Mindez elegendőkép figyelmeztette a fejedelmet, hogy nagyon határozott *egyházpolitikát* kell követnie, mert a felekezeteket épp úgy meg kell nyugtatnia, mint a nemzetiségeket, hogy a szabadságharcz jövőjét biztosítsa. Ebben a tekintetben (miről egyházpolitikájában lesz szó) utóbb bizonyos sikerekre hivatkozhatott; de aggodalommal tölthette el, hogy a királyi biztosok (Széchenyi érsek, Szirmay István és Okolicsányi Pál) közől az egyik, Okolicsányi, maga állt az elégedetlen ágostaiak élére. Így könnyen juthatott arra a gondolatra, hogy a felekezeti viszályt Bécsből szítják. Máskülönben a 80-éves Okolicsányit a magyarok is becsülték tapasztalatai, jámborsága, törvénytudása miatt,[10] sőt ekkor még a fejedelem is jó hazafinak ösmerte.[11] Bécsben titkos kurucznak tartották a másik két királybiztossal együtt. Szirmay Thököly miatt Glatzban, Rákócziért Wiener-Neustadtban már raboskodott és Bécsben még most is rendőri felügyelet alatt állott; a bécsiek tehát azt remélték, hogy, mint a magyar szabadság erős védőjének, hitele van a nemesség és a nép előtt. Rákóczi igen bölcs és nagyeszű embernek, de habozó természetűnek tartotta egykori fogolytársát. Szirmay nagyon ragaszkodott hozzá, de meggyőződését a helyzethez és az időhöz képest változtatta.[12]

8 Rákóczi emlékiratai, 147. Levele XIV. Lajoshoz 1704 junius 15. Friedler, II. 442.

9 Katona, XXXVI. 444—5.

10 Stepney 1704 április 10. Simonyi I. 234.

11 Rákóczi emlékiratai 218.

12 Stepney 1704 augusztus 9. Simonyi, I. 373—4.

107. SZÉCHENYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK.

Széchenyivel, a követség fejével, Rákóczi voltaképpen most ösmerkedett meg, Bercsényi azonban már azelőtt is sokat beszélt neki szép tulajdonságairól, a haza szabadsága iránt való buzgóságáról. E miatt a bécsiek gyanúsították is, de most, mint a szabadság barátját, éppen azért küldötték követségbe, hogy a nemzetet ezzel is meggyőzzék békés szándékaikról.[13] Az érsek népszerű volt; a főlkelők is bíztak benne, mert mindenkor védelmezte az ország jogait s ha régebben hallgatnak reá, «a mostani bajok» elmaradnak.[14] A biztosok kegyelmet, jóakaratot, őszinteséget igértek és a szabadság tökéletes és «nagylelkű» helyreállításával kecsegtették a főlkelőket. Válaszában a fejedelem a Habsburgoknak szemökre hányta számtalan szószegésöket, fondorlataikat, a törvények megsértéseit. Huszonöt pontban foglalta össze «mit kíván a magyar nemzet?» A tengeri hatalmak kezességén kívűl a Svéd- és Lengyelországét is kiványa. Míg Rabutint és Heistert vissza nem hívja, a magyarok nem tárgyalnak. A király a törvények értelmében többször tartózkodjék az országban, Tartsa meg az ország szabadságait és kiváltságait, nevezetesen a szabadválasztás jogát és András király törvényeit. Törvény értelmében háromévenkint országgyülést hirdessen. A magyarokat az ország közügyeinek tárgyalásából ne zárja ki. Az idegen katonákat — törvény értelmében — vitesse ki. A nádori méltóság és bíróságok hatáskörét állítsa helyre. A katholikus egyházi javadalmakat ne adományozza idegeneknek; a protestánsok javára szóló törvényeket pedig valahára hajtassa végre. A szabad királyi városoknak adja vissza teljes törvényhatósági jogaikat. A magyar kincstár ne függjön az udvaritól. A sóval és élelmi czikkekkel való kereskedés, törvényeink értelmében, szabad legyen. A tisztségeket magyaroknak és ne idegeneknek adja. Csak az országgyűlésen megszavazott adót szedesse. A töröktől vissza-

13 Önéletrajz. 137.

14 Rákóczi emlékiratai, 87. Széchenyi jellemzése «egy lengyel királyi tanácsostól» (1706.), Thaly, Tört. kalászok, 205—6; Lánczytól: Századok, 1882, 273—299.; Thalytól u.-o. 480.; Márkitól: Széchenyi Pál életrajza, 21—24.

vett helyeket, királyi esküje értelmében, csatolja vissza. A töröktől való visszahódítás czímén elvett jószágokat adja vissza gazdáiknak. A törvénytelen bizottságokat, küldöttségeket, törvényszékeket szüntesse meg. A Rákóczi ellen törvénytelenül idegen bíróság előtt hozott itéletet semmisítse meg. Az idegenektől vegye vissza Magyarországban törvénytelenül szerzett birtokaikat. Szervezze újra a bécsi magyar kanczelláriát, mely tele van törvényeinket nem értő idegenekkel. Állítsa vissza a jászok, kúnok és más népek, polgárok elkobzott jogait. Szerezze vissza a koronától elidegenített javakat. A jezsuitákat vigye ki az országból. Hatalmazza föl a fejedelmet és az érseket, hogy módokat találjanak, miként akadályozzák meg Erdélynek Törökországhoz való csatlakozását és tegyenek javaslatot szabadsága biztosítására.[15]

Ezek valóban nem voltak forradalmi kívánságok; forradalminak inkább csak az a nyilatkozat tekinthető, hogy visszautasította József ifjabb király közbenjárását. Mert ha király: nem lehet közbenjáró; király pedig csak új szabad választás alapján lehet, a kierőszakolt örökös királyság eltörlése után.[16] Ily körülmények közt az érsek márczius 29-ikén a fejedelemtől elvált a nélkül, hogy csak fegyverszünetet is köthetett volna. Tanúja volt 27-ikén, hogy Rákóczi születésnapja egyúttal Magyarország újjászületésének a napja. A jókívánók közt ott volt Fierville franczia követ, Michel konstantinápolyi franczia követségi titkár, a lengyel és a török követ, sőt őmaga is, a királyi biztos. A parasztlázadás, a melyet Bécsben tavaly kinevettek, európai jelentőségű szabadságharczczá izmosodott, mely Bécset nem egyszer hozta zavarba.[17]

A gyöngyösi értekezlet megadta az alaphangulatot a fejedelem minden további béketárgyalásához, a miknek egyetlen következése a nemzet jogos kívánságainak teljesítése, a szabadság

[15] Stepney, 1704 november 12. Simonyi, I. 552.

[16] Közli Katona, XXXVI. 470—5. Der malcontente Fürst Rakotzy, 39. Rákóczi emlékiratai, 87—88.

[17] Széchenyi jelentése a királyhoz április 2. (Katona XXXVI. 445—7.) és 1704 november 6. (Simonyi, I. 544—5.) V. ö. egy lengyel királyi tanácsos levele 1706-ból. (Thaly, Kalászok, 165—6.)

helyreállítása lehetett. Sajnos, megint történt olyasmi, a mit a történelemben véletlenségnek neveznek, hogy t. i. nem ösmertek, vagy figyelmen kívül hagytak olyan körülményt, a mi az események fejlődését más útra terelhette volna. Mint száz esztendővel azelőtt, megint egy Forgách akarta megakadályozni és ezúttal meg is akadályozta, hogy a nemzet szabadságharczát palotaforradalommal: a régi rendszerű király eltávolításával tegyék fölöslegessé. Ugyanis alig tért vissza Rákóczi Gyöngyösről Eger alá,[18] megjelent előtte április elsején gr. Forgách Simon borsodi főispán[19] és — a mi ez esetben hasonlíthatatlanúl többet jelentett — császári tábornok, hogy szolgálatait felajánlja és hűséget esküdjék. Ezt József ifjabb király jóváhagyásával a végből tette, hogy a fejedelmet és a nemzetet visszatartsa új király választásától s arra bírja, hogy I. Lipótot arra kérjék: a magyar koronát még életében adja át fiának, Józsefnek.[20] József tehát hajlandó lett volna atyjával szemben olyasmit tenni, mit valaha Mátyás tett bátyjával, I. Rudolffal szemben.

Az egri táborban feltűnést keltett a német ruházatú, de magyar szívű császári tábornok, a ki sokszor mondogatta, hogy «nem vagyunk most Bécsben!»[21] Bercsényi már április 28-ikán figyelmeztette a fejedelmet, hogy Forgáchnak, mint előbb gróf Kéry János fólovászmesternek, titkos megbízatása volt a király részére «megcsinálni a magyarokat.»[22] Rákóczi nagyon kevésre becsülhette az egész tervet, ha új hívét azonnal meg nem kérdezte a hír mibenlétéről, a melynek fontosságáról csak 13—14 esztendő mulva, a száműzetésben győződött meg, Forgách

18 A alkudozások megszakításának hatása alatt jelent meg egy Manifesto esortatorio alli Ungheresi istigati alla ribellione da Francesco Rakocsi (a velenczei Biblioteca Marcianában, Misc. Stor. d'Eur. 1847—1873. sz. a.), a mely gyalázza Rákóczit s azt bizonyítgatja, hogy az ajánlott békét el kell fogadni. Malagola, Deutsche Revue, 1907., 96.

19 Márczius 31. már ott volt Arch. R. I. 81.

20 Márczius 18. hagyta oda Bécset, hol 27-én tudták meg, hogy kurucz lett. Szalay, VI. 159. Átpártolása érdekes okairól Spangár, Magyar Krónika 72., Katona XXXVI. 483—4.

21 Rákóczi emlékiratai, 88. Simonyi, I. 316. Thaly Forgáchról a Századokban 1875. 125. és 1882. 551—2. Thaly, Bercsényi, III. 149—152.

22 Darvai Ferencz április 13. Arch. R I. 344.

BÉCS KÖRNYÉKÉN 1704-BEN ELFOGOTT KURUCZ.

akkor vallotta be, hogy nem mert vele előállani oly időben, a mikor azt a fejedelem és a nemzet nagy hajlandósággal fogadta volna.[23] Egyébiránt e szándék valósulásával sem igen történik egyéb, mint Rudolf lemondatása után II. Mátyással. Most azonban a királyi biztosok egy része azzal a jelentéssel tért vissza Bécsbe, hogy Gyöngyösön a papok és a nemesek egyenesen megmondták Rákóczinak és Bercsényinek: nekik nem kell sem király, sem császár,[24] a mit félesztendő mulva barátja gr. Veterani császári alezredes előtt a fejedelem azzal ismételt, hogy szabad nemzetöknek joga van új királyt választani.[25] Maga a fejedelem — az angolok szerint[26] — olyan követeléseket tett, mintha ő volna Magyarország királya. A hollandi követ úgy találta, hogy sokan valóban komolyan gondolnak Rákóczi megválasztására;[27] Wratislaw cseh kanczellár pedig éppen az angol követet vádolta, hogy a magyarokat új király választásának követelésére bíztatta.[28]

Rákóczi az erdélyi fejedelmek, egy lengyel király s a bizánczi császárok ivadéka, fiai, anyjuk után, az Árpádoknak vérei lévén, olyan uralkodóházat alapíthatott volna, a mely az Árpádok trónján hasonló joggal űlhet vala, mint a Habsburgoké. De Rákóczi mindenkor tiltakozott a korona után való törekvés vágya ellen[29] s éppen olyan nyiltsággal vallotta be, hogy *Miksa Emmánuel* bajor választó megválasztására a közjó érdekében őszintén törekedett.[30] A Wittelsbach tavaly azt a hibát követte el, hogy nem Csehországra tört, mint a magyarokkal való csatlakozása érdekében Rákóczi tanácsolta, hanem Tirolra, a honnan egy kis nyaralás után kiverték. Azonban ezen a télen elfoglalván Passaut, Linzet, az osztrákok attól tartottak, hogy Bécset — Rákóczival együtt — kétfelől akarja megtámadni. Valóban

23 Arch. R. IV. 26.

24 Rákóczi emlékiratai, 88.

25 Stepney Hedgeshez 1704 április 12. Simonyi, I. 234.

26 Whitworth Harleynak 1704 október 29. U.-o. 508.

27 Ellis Stepneyhez 1704 márczius 28. U.-o. I. 218.

28 Bruyninx jelentése a hollandi kormányhoz 1704 márczius végén. U.-o. 226.

29 Stepney gr. Kaunitzhoz 1704 április 20. U.-o. I. 281.

30 Önéletrajz, 78. Emlékiratai 20.

ellenállásra buzdította a fejedelmet és azzal bíztatta, hogy a császárral ő és Francziaország csak úgy kötnek békét, ha őt is belefoglalhatják.[31] Marsin franczia tábornagy már január 17-ikén értesítette Rákóczit, hogy a franczia, bajor, magyar seregnek április 15-ikén három irányból kell Bécs ellen támadnia.[32] Villarsnak ez a terve olyanforma volt, mint jó száz esztendő mulva (1809.) a Napoléoné, a mikor a magyarok szintén számításba jöttek Beauharnais és Davoust hadseregei mellett. Ha sikerül, egészen másképpen alakúl a forradalomban égő Magyarország sorsa.[33] Politikai ábrándozás, káprázat volt-e, ha Rákóczi annak szánta Szent István koronáját,[34] a kit egy érem már is Csehország királyának,[35] egy-két hízelkedő pedig a szent római birodalom leendő császárának nevezett?[36] Rákóczi utóbb megírta,[37] hogy «az egyetlen alap, a melyen a háborút kezdte, a választóval való egyesülése volt».[38] Ezt az alapot azonban rosszúl választotta, mert *Miksa Emmánuel* féltékenységén és hitszegésén az egész terv megdőlt. De olyan nagy dolog volt-e csalódnia egy emberben, kiben akkora hadvezérek is csalódtak, mint Villars és Vendôme? S nagy dolog volt-e bíznia olyan hadjáratban, a melyben vele Heister Szigbertet állítják szembe?

Heister, ki majdnem-lázadásba hajtotta a «mindig hű» Tirolt, gróf Schlick helyett 1704 január 22-ikén azzal a kikötéssel vette át Magyarországban a császári hadak főparancsnokságát, hogy szolgálatait nagy jószágokkal jutalmazzák, ha a lázadást vérbe fojtja.[39] Mert a magyarral keménység és rémuralom nélkül boldogúlni nem lehet. Január 17-ikén a király gróf *Pálffy* János tábornokot nevezte ki horvát bánnak s a horvátokkal és a szerbekkel Heister segítségére rendelte. Velök szemben a Dunántúl *Károlyi* Sándor állott, a ki húsvét hétfőjén egészen

31 Önéletrajz, 176. Emlékiratai 23.

32 Whitworth Hedgesnek 1704 februárius 27. Simonyi, I. 152.

33 Stepney Hedgesnek, április 12. U.-o. I. 241.

34 Lederer Béla összegyüjtött munkái, II. 239. Századok, 1889. 723.

35 Wienerisches Diarium, 1704 februárius 6–9.

36 Ranke, Französische Geschichte IV. 151.

37 Vogüé, Villars d'aprés sa correspondence, I. 260.

38 Rákóczi emlékiratai, 103.

39 Feldzüge des Pr. Eugen, v. 319.

Bécsig portyázott. A bécsiek réműlete az egyiptomi futáshoz hasonlított. A császárt, a mikor a Szent-István templomból kijött, a fölingerült nép durva szitkokkal illette.[40] Károlyi

108. MIKSA EMMÁNUEL BAJOR VÁLASZTÓ FEJEDELEM.

fő tisztjei vén kuruczok voltak, Thököly hívei: vitéz, de durva, dorbézoló, fosztogató katonák, a kik máról holnapra éltek. A haditanácsban rendesen leszavazták azokat az igaz

40 Stepney Hedgesnek, márczius 22. Simonyi, I. 210.

magyarokat, a kiknek nem zsákmány kellett, hanem szabadság.[41] Mindig a határokon túl akartak kalandozni, a helyett hogy a hazai föld védelmére fordították volna minden erejöket. Károlyi nem sokat törődött a fejedelemmel, a kit Bercsényi eszközének tartott és csak apró-cseprő sikerekről tett jelentést a nélkül, hogy a belső bajokat föltárta volna előtte.[42] A gyöngyösi alkudozások ideje alatt Kismartonban, a nádor várában táborozott s onnan lovassága egy részét a szerbek, a másikat a horvátok megfigyelésére küldte. Maga gondatlan és kicsapongó tisztjeivel inkább múlatott, mint őrködött a Lajta mellett. Elég szépszámú gyalogsága volt, márczius 20-ikán mégis megfutott Heister németjei és dánjai elől és csak Pápánál pihent meg egy kissé. Pár nap mulva Dunaföldvárnál egész serege átkelt a Dunán és magára hagyta azt az országrészt, a mely az első kedvező alkalommal oly örömest és készségesen csatlakozott a szabadság ügyéhez.[43] Gróf *Eszterházy* Dániel ugyan ott maradt 5000 emberrel, de többé nem gátolhatta, hogy Heister tűzzel-vassal ne pusztítsa a Dunántúlt, a melyet «a kismartoni bor vesztett el».[44]

A fejedelem, a ki ekkor még nem igen ösmerte Károlyit, nem tudta elképzelni megveretése valódi okát és természetes forrását. A mikor a vert vezér Eger alá, hozzá érkezett, még bátorította és vigasztalta is korának kicsiben Terentius Varroját, hogy, serege tapasztalatlansága miatt, nem esett kétségbe a haza sorsa fölött. Dorgálás helyett a Tiszántúlra küldte, hogy ott hadat toborozzon és azután hozzá csatlakozzék; mert hiszen könnyen elgondolhatta, hogy a Dunántúl megrémítése és biztosítása után Heister most már egész erejével az északnyugati határon működő Bercsényire veti magát.[45]

41 Rákóczi emlékiratai, 85.

42 U.-o. 84–86.

43 A dunántúli hadjáratról maga Károlyi, Önéletirás, I. 71–94. Feldzüge des Pr. Eugen VI. 140–6. Thaly, Bercsényi III. 135–145.

44 Bercsényi Rákóczihoz, április 18. Simonyi VI. 10. Rákóczi emlékiratai, 89.

45 Rákóczi emlékiratai, 89–90.

XI.

A DUNÁNTÚLI ÉS A RÁCZ HADJÁRAT.

(1704).

GYÖNGYÖSI értekezlet után a fejedelem harmadfélhétig ostromolta Eger várát.[1] Már meglehetősen türelmetlenkedett, a mikor Forgách tábornok április 16-ikán végre rávette Zinzendorf ezredest, hogy nyolcz hónapig teljesen semlegesen viselkedjék, azután pedig, ha fölmentő sereg nem érkezik, ellenállás nélkül átadja a várat.[2] Rákóczi nagyon kedvezőnek tekintette ezt a szerződést, melynél jobbat puskapor és ostromszerek hiányában nem remélhetett. Másnap már megindult a Duna felé, hogy ismét fegyverre szólítsa és megsegítse a Dunántúlt. Egy budai levél április 29-ikén azzal ijesztgette a bécsieket, hogy Rákóczi Földvárnál hídat vert, és 14.000 emberrel, 14 ágyúval, 2 mozsárral átkelni készül.[3] Ez azonban korai hír volt. A fejedelem Árokszálláson,[4] Dömsödön[5] és Dabon át[6] csak április 30-ikán érte el a Dunát, a hol azután Ordasnál (Kalocsától északra) három hétig (május 31-ikéig) táborozott.[7] Onnan értesítette (május 5.) a dunántúliakat, hogy a közügy elősegítésére s a németek és ráczok visszaverésére mielőbb feles hadakkal költözik át hozzájok; ne higyjenek tehát az ámítóknak, a kik azt hirdetik, hogy nem gondol velük. Hiszen az a legfőbb vágya, hogy a nemzet régi igazságát, szabadságát helyreállítsa, ellenségét megszégyenítse és megszabadítsa az országot a Habsburg-háztól, a mely alatt élete folytonos haldoklás volt. Egy hét alatt tehát fogjanak újból fegyvert s ő jó rendben és fenyíték-

1 Ez idő alatt itten kelt oklevelei: Arch. R. I. 81—83. Hornyik IV. 295. Mihálik, Rákóczi-ereklyekiállítás, 190., 192., 195. sz.

2 Rákóczi emlékiratai, 90. Thaly, Bercsényi, III. 132.

3 Stepney Hedgesnek május 3. Simonyi. I. 258.

4 Ápr. 19. Arch. R. I. 84.

5 Ápr. 26—28. U.-o. I. 85. Pester Lloyd 1906. 263. r. sz.

6 Ápr. 28. Szalay, VI. 164.

7 Arch. R. I. 85—88., 165.; Századok, 1899. 109.; Tört. Tár, 1904. 35., 1906. I. Hadtört. Közl. 1895. 303. Hornyik, IV. 299—302. Mihálik, 87. l.

ben tartott hadaival megoltalmazza őket.[8] Ekkor már Ordas mellett Imsódnál Forgách Simont néhány lovasezreddel s egyéb hadakkal, mintegy 4000 emberrel, be is küldte Tolnavármegyébe; minek hírére Heister is abbahagyta Bercsényi és a Vág vidéke ellen tervezett támadását s Komáromon át 16-ikán visszatért a Dunántúl védelmére.[9] Mindamellett Rákóczi Károlyit négy lovasezreddel Bercsényi mellé rendelte, maga pedig az udvari hadakkal és a tisza-dunaközi csapatokkal a balparton maradt. Úgy vette észre, hogy katonái nem akarnak szülőföldjüktől távolabb harczolni, sőt így is bajos őket együtt tartani, mert lakóhelyeiket a ráczok kegyetlenségeitől féltik és családjaik oltalmára hazaoszlani készülnek. Valóban hajmeresztő hírek érkeztek a ráczok barbárságairól, dúlásairól, az asszonyok, öregek, gyermekek borzasztó lemészárlásáról,[10] a miben különben Heister rendes katonái is versenyeztek velök.[11] Kegyetlenségeiktől gróf Esterházy Antal cs. ezredes annyira megundorodott, hogy feladván Pápát négyszáz emberrel, maga is kurucz lett. Példáját Esterházy Dániel és más urak is követték, a nemesség pedig mindenütt fegyvert fogott. Forgách csakhamar a multkorinál nagyobb lovas- és gyaloghad élén állott.

A fejedelem ezalatt mindent elkövetett a dunai átjárók oltalmára és hadai rendbeszedésére, begyakorlására. Május 14-ikén újabb hadiszabályzatot bocsátott ki a fegyelem biztosítására;[12] hogy pedig a mellette levő hadakat kedvök szerint foglalkoztassa, «elhatározta, hogy a ráczokat kipusztítja, szétveri és az ország elhagyására kényszeríti».[13] Megtorlásra kellett gondolnia a császáriakkal szemben is, a kik őt valósággal «vogelfreinek» tekintették. Ordason a kuruczok karóba húztak egy

8 Hornyik, IV. 297–9.

9 Feldzüge des Pr. Eugen, VI. 150.

10 Rákóczi emlékiratai, 91.

11 Wagner, Hist. Leopoldi, II. 754. Széchenyi érsek levele a királyhoz junius 2-ikán. Hist. des révol. II. 219. Thaly, Bercsényi, III. 160. Később Matyasovszky nyitrai püspök, kanczellár, Rákóczinak azt a vádját, hogy a császáriak gyermekeket sütnek, oda módosította, hogy gyermekeket a ráczok sütnek, a németek «csak» rabolnak. Stepney Hedgesnek, május 31. Simonyi, I. 293.

12 Tört. Tár, 1904. 35.

13 Rákóczi emlékiratai, 91.

szász hadnagyot, a ki elfogatásakor bevallotta, hogy Bécsben őt magasan álló férfiak bérelték föl a fejedelem meggyilkolására. «Hogyan bízzék Rákóczi és a magyar nép a kegyelemben, ha a békealkudozások alatt ilyen galádúl járnak el ellenük?» — kérdezte az angol Stepney.[14] «Álarczokat kerestek, hogy elfödözzék ábrázatukat — írta a fejedelem a békét szorgalmazó Széchenyinek is[15] — és a természet elámítani akarta szívöket, hogy ne testi, hanem lelki szemöket nyissák ki.» Nem tudta elképzelni, hogy az ország királya szégyenletesnek és magához méltatlannak tartsa a kezességet. Ennélfogva kerüli is a fegyverszünet zöld füvében rejtőző kígyót, a mely semmi esetre sem a tavasz szülötte; hiszen a tavasz a legalkalmasabb a lovasság, az egészség és az erők rendbehozására. Szívesen elkerülné, hogy a várak falainak a tövét polgárok vérével öntözze; de a császár katonasága a gyermeket anyjából is kivágja, tűzbe dobja, másokat megcsonkít vagy megöl. Mindezek inkább bizonyítják az osztrákok kegyetlenségét, mint a gyávák részére hirdetett kegyelmöket. A béke mellett buzgólkodó érseknek udvarában a császári sasok miatt idestova kalászok hullámoznának, ha azt az ő kuruczai nem oltalmazták volna. Ha a császár kegyelmet ígér is, megtagadják a szolgák — a hogy Heister kiáltványa bizonyítja — s végtére senkisem tudja, tulajdonképen ki uralkodik és kitől kell remélni. Ha a Rákóczi manifesztumában felsorolt sérelmekre nem általános ígéretekkel, hanem pontonkint felelnének, az országnak ő is több bizalommal tehetne javaslatot; de így nagyon meg kell fontolniok, visszatérjenek-e a mindenkor kétséges béke ölébe s hogy kárhoztassák a háborút, óhajtsák a békét. Pedig kétségtelen, hogy kellő biztosíték mellett minden fegyveres magyar jobban hajlik a békére mint a háborúra. A békének azonban olyannak kell lennie, hogy

14 Stepney Hedgesnek 1704 ápr. 12. Simonyi, I. 236. — Május 17-ikén u.-o. 273. De okt. 6. Marlborough hg. nevében I. József számára készített emlékíratából a gyilkosság vagy mérgezés gyanúját elhallgatta. U.-o. I. 469. V. ö. Hadtört. Közl. 1895. 302.

15 1704 május 18. Katona, XXXVI., 462—465. Dési gymn. könyvtár, «Urbarium 1714,» 83—6.

a szabadságot ebben a sokat zaklatott hazában ne csak ők élvezzék, hanem utódaik is.

Heister csodálkozott, hogy Széchenyi nemcsak jót nem vár, de még fél is a császári fegyverek győzelmétől. Ridegen intette, figyelmeztesse a magyarokat, hogy nem kíméli feleségeiket, gyermekeiket sem, ha meg nem hódolnak.[16] Mindez nyiltan ellenkezett a nagyban hirdetett «császári és királyi» kegyelemmel; de nagyon egybevágott az angol és hollandi követeknek azzal a megfigyelésével, hogy a katonák mindenképen akadékoskodnak, mert barátot és ellenséget egyaránt megrabolva, jobban szeretnek vagyonosodni, mint békét kötni.[17] Magának a királynak annyi pénze sem volt, hogy Lamberg Ferencz grófot a béke érdekében Heisterhez és Széchenyihez küldje;[18] fegyverszünetet mégis csak olyan föltételek mellett akart adni, ha a kuruczok a Dunántúlról teljesen kivonúlnak s az ausztriai és a morva határoktól egészen a Vágig húzódnak vissza. A fejedelem Széchenyi érseket és biztostársait, Viza püspököt és Okolicsányit, május 19-ikén Pakson fogadta, a hol a Földvárnak nevezett római castrumot a Dunán készülő hajóhíd védelmére megerősítette. Az érsek nem bírta meggyőzni a fejedelmet a király szándékainak őszinteségéről. Óhajtotta magát a békét, de nem az olyan fegyverszünetet, a mely őt ereje szétforgácsolására kényszerítené és szövetségesei előtt gyanússá tenné. Nem utasította kereken vissza a tengeri hatalmasságok (Anglia és Hollandia) kezességét, de ehhez más biztosítékokat is kivánt; azonban semmiből sem látta, hogy a király őszintén akarna segíteni a nemzet sérelmein. Nem tapasztal egyebet, mint kegyetlenséget s a király parancsaival szemben engedetlenséget, az ország kipusztítására, kirablására való törekvést; az ajánlatokra tehát csak akkor hallgathat, ha ígéretek helyett tettekkel állanak elő.[19]

[16] Katona, xxxvi. 465.

[17] Stepney Hedgesnek, Simonyi, i. 266.

[18] Stepney, május 6. U.-o. i. 268., május 21. 278—8. l. Miller, Epist. i. 233., 239.

[19] Hist. des révol. ii. 215. Katona, xxxvi. 467—1. Stepney Hedgesnek, május 28. Simonyi, i. 290.

Mit használna a béke olyan császárral, a ki — a hogy másnap az angol és a hollandi követeknek írta[20] — nem elég hatalmas ahhoz, hogy rendeleteit miniszterei és tábornokai megtartsák?

Néhány nap mulva, május 28-ikán, Szomolánynál, a Fejérhegyekben Ocskay és Károlyi két tűz közzé szorította, megverte és Jablonczában el is fogta *Ritschan* cs. tábornokot.[21]

109. KURUCZ TÁBORI JELENET.

Ezzel mindenesetre bajba került Heister, a ki a Csallóközön át tőle, a parasztok harangodi legyőzőjétől várta a segítséget. Bécsben mindjárt csöndesebben beszéltek, midőn a magyar küldöttek kijelentették, hogy visszatérnek az engedelmességre, ha

[20] 1704 május 20. Simonyi, I. 291—2.

[21] Rákóczi emlékiratai 93. Arneth, I. 294. Thaly, Bercsényi, III. 163., 171., Ocskay I. 41—42. Feldzüge d. Pr. Eugen, VI. 153—8. Ujváry egykorú verse Thalynál, Adalékok, II. 39—43. Wagner, Hist. Leopoldi, II. 754. Hist. des révol. II. 151. Katona, XXXVI. 548.

szabadságaikat, kiváltságaikat biztosítják, sérelmeiket orvosolják. Rákóczi magát a fegyverszünetet ellenezte, mert hiszen tökéletes békét is köthetnek, ha ezt az udvar komolyan akarja. Stralenheim svéd ügyvivő már valószínűnek tartotta, hogy mind a két fél kérni fogja a svéd közbenjárást s írt is a fölhatalmazás végett XII. Károly királynak.[22]

Károlyi a szomolányi csata után átmehetett Forgáchhoz a Dunántúlra; de ezt csak nagy kanyarúlattal, sok időveszteget-téssel tette. Június 9-ikén már Becsig portyázott s elkövette azt a «gorombaságot», hogy ott a vadaskertben a király két kedves párduczát lelövette.[23] Harmadnap Forgách a szemerei mezőre hítta magához, hogy egyesüljenek és a Győrhöz szorúlt németek szökését meggátolják. Erős lovasságával különben alig tarthatott Heistertől, ki a gyalogságnál öregedvén meg, semmit sem értett a lovassághoz, mely a hőségtől és nagy menetektől

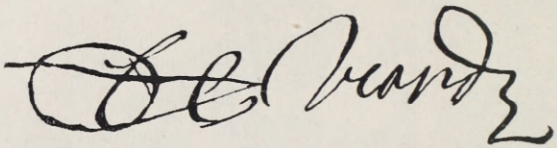

110. VIARD EZREDES NÉVALÁÍRÁSA.

különben is elgyötörve érkezett a csatatérre. Forgách azonban a helyett, hogy a fáradt császáriakat most támadta volna meg, Károlyira várt s közben találkozót is adott *Viard* cs. ezredesnek, a kitűnő lovasnak, mi miatt akkor és utóbb sokat gyanúsították. Június 13-ikán a *koronczói* (máskép győrszemerei) csatát elvesztette; az ellenséges lovasság tönkretette gyalogságát, a mely pedig már a török háborúkban rendhez, fegyelemhez szokott. Forgách a veszteséget tisztjei ügyetlenségének tulajdo-

22 Stralenheim XII. Károlyhoz 1704 jun. 7. Svéd áll. levéltár. A diplomatica «Caesareana» osztályában.

23 Gr. Pálffy Miklós jun. 11. Szalaynál, VI. 175. Ekkor a pfalzi választó akarta kezébe venni az alkudozásokat s 10-ikén egész éjszaka tárgyalt a magyar küldöttekkel és a közbenjárókkal. Simonyi, I. 303—5.

24 Rákóczi emlékiratai. 92. Hist. des rév. II. 149—150. Katona XXXVI. 553—4. Thaly a Hadtört. Közleményekben, 1890. 445—458.; 1891. 433—461. Apponyi, Hungarica. II. 339. A svéd Stralenheim 1704

nította; de tulajdoníthatta volna annak is, hogy többé nem bíztak benne. Lovasai az utolsó pillanatban megtagadták az engedelmességet, mert azt hitték, nem győzelemre, hanem mészárszékre akarja őket vezetni.[24] A gyalogságot azóta a Dunántúl az egész szabadságharczban nem lehetett többé talpra állítani.[25] A futó hadat az elkésve érkező Károlyi szedte össze s némiképen már rendezve adta át Forgáchnak, a ki a fejedelem előtt sietett tiltakozni minden gyanúsítás ellen.[26] Csak Rákóczi legyen az ő kegyelmes ura és balvélekedéssel ne legyen felőle: a többivel egy cseppet sem gondol. Mint emberséges ember, a fejedelemlemnek igaz híve és sohasem hagyja el. Ezt az ütközetet ugyan elvesztette, de a hadverés Istennél áll; mégis csak megmutatták már egyszer a németnek, hogy szembe szálltak vele. A sereg (mint Mohácnsál) maga sürgette a harczot s így szégyenlette volna elkerűlni.

A fejedelem mással is mentegette őt; pl. azzal, hogy Bercsényi ellenszenvből, Károlyi pedig bizalmatlanságból és azért nem ment idejében a segítségére, mert tisztjei csak portyázásokban gyönyörködtek, nem rendes csatákban. A Dunántúl működő három tábornok: Forgách, Károlyi és Esterházy Antal merőben ellenkező gondolkozásuk miatt sohasem tudtak egymással megférni, pedig Esterházyt is Forgách nyerte meg a nemzet ügyének.[27] A csatatéren Károlyi győzedelme, a melyet Rabatta József tábornokon a szentgotthard-nagyfalui csatában július 4-ikén aratott,[28] csakhamar helyreállította a dunántúli kuruczsereg önérzetét; a mi csak növelte Forgách népszerűtlenségét. Teljessé tette, mikor kegyelemhirdető levelében a király június 28-án kimondta, hogy serege Szemere (Koronczó) mellett majdnem ütközet nélkül győzött.[29] Hiában nyomúlt Forgách

junius 21-ikén úgy hallotta, hogy a magyarok 3000 embert vesztettek, a császáriak csak — százat. (Svéd államlt. «Caesareana.»)

25 Rákóczi emlékiratai, 235.

26 Levelei Rákóczihoz jun. 14., 17. és 26. Hadtört. Közl. 1891. 447—453.

27 Károlyi emlékiratai, 91—94.

28 Károlyi jelentése. Tört. Tár, 1881. 590—2. Feldzüge des Pr. Eugen, VI. 166. Thaly, Bercsényi, III. 191.

29 «Urbarium 1714.», 78—81. l. A dési gymnasium könyvtárában.

30 U.-o. 67—70. l.

most már a Muráig; Nagykanizsáról (július 27.) hiában buzdította a horvátokat, hogy ők is csatlakozzanak Rákóczihoz, a ki az égtől küldetve fogott fegyvert.[30] A fejedelem visszahítta a Dunántúlról. Érezte, hogy nyomozást és vizsgálatot kellene indítnia az annyiféleképen gyanúsított vezér ellen; de saját tekintélyét még nem tartotta elég erősnek arra, hogy törvényesen járjon el ellene.[31]

A fejedelem ekkor már Szeged alatt állott. Június 27-ikén odahagyta Soltnál elfoglalt hadállását, a melyből idáig a bácsmegyei ráczoknak Heisterhez való csatlakozását megakadályozta. Most egyenesen ellenök indúlt, a római sánczok vidékére. Kikerülte a Duna melletti bajosan járható Sárközt; Kiskőrösnél gróf Esterházy Antal már a »három város« (Kecskemét, Kőrös, Czegléd) kocsisoraival és a szolnoki ágyúkkal várta. 29-ikén a fejedelem kocsira ültette a gyalogságot s azzal és a lovassággal váratlanúl gyorsan Bács vára alatt termett, a melyet a meglepett Fluck cs. ezredes az első felszólításra föladott. A fejedelem innen július 4-ikén kilencz zászlót küldött győzedelme jeléül a solti táborba[32] s azután szélvész gyanánt csapott Titelre, honnan 12-ikén már sikereiről értesíthette Thököly Imrét.[33] Komoly ellenállással sohasem találkozott, mégis híre terjedt, hogy valamelyik csatában megsebesült.[34] A rácz hadak átmenekültek a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, családjaik pedig elrejtőztek a nádasokban, melyeket azonban Rákóczi rájuk gyujtatott s a mocsarakban valóságos hajtóvadászatot rendezett ellenük. A falvakban és a mezőkön talált gulyákat, csordákat elhajtatta. Saját vallomása szerint érezte, hogy «ez a hadjárat nem igen válik becsületére»; azonban másképp nem nyugtathatta meg erről a vidékről való katonáit, kiknek családai ellen a ráczok idáig hasonló módon kegyetlenkedtek. Hadjárata a mellett menetgyakorlatnak is bevált. Kuruczai

[31] Rákóczi emlékíratai, 103.
[32] Századok, 1868. 622.
[33] Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 536.
[34] Gróf Lamberg följegyzései. Hadtört. Közl. 1894. 546.

nagyon szenvedtek a nyári forróságban, mert az ízzó homokban naponkint 8—12 órai útat kellett tenniök, vizet pedig nem igen kaptak, mivel a Duna folyását nem követhették mindenütt. A fejedelem azonban résztvett minden szenvedésökben, bajukban. Szüntelenül tanította őket: milyen legyen a menetök,

III. KURUCZ HARCZI JELENET.

hogyan álljanak csatarendbe, miként szálljanak táborba. Egy-egy táborhelyre megérkezve, az őröket maga állította ki s egész éjfélig sorra járta őket, hogy lássa, helyökön vannak-e, nincs-e hiba, mulasztás. Július 19-ikén már Martonos alatt állott s másnap körűlvette Szeged belvárosát, az ú. n. palánkot, a ráczok egyik főfészkét. A roppant kimerültség következtében lázba esett

és már súlyos beteg volt, mikor parancsot adott a palánk ostromára. Azonban a roham sikerült s a kuruczok a várost bevették és a ráczok házait kirabolták. Tehát három hét alatt s így hallatlan gyorsasággal dicsőségesen befejezte a ráczok ellen intézett hadjáratát.[35]

Mint maga mondja, józanúl ennél többet nem reménylhetett. Mindamellett Szeged alatt maradt, hogy bevegye magát a várat is, a melyet báró *Globitz* Ferencz János tábornok és gyalogsági ezredes 400 császárival védett. Azonban seregének egy része, szokott módon,[36] a hadjáratban ejtett zsákmánynyal még a kótyavetye megtartása előtt hazaszéledt.[37] Ágyúi napokig késtek, miközben betegsége naponkint súlyosodott, pedig olyan dolga volt itt, «a mely halogatást nem kivánt».[38] Forróláza nagyon kínozta és égető szomjúságát csak a Tisza feketés, iszapés halszagú vizével enyhíthette. A Tiszából alig meríthettek számára egy kanta vizet, hogy hal ne legyen benne. A fűben pedig nagy zöld pókfélék (skorpiók?) lappangtak, a melyeknek mérges csípése őt is érte, egy tűzértisztjének pedig halálát okozta. A fejedelem behúzatlan kis vászonsátorban lakott, a mely a nap égető sugarai ellen alig oltalmazta. Lázas betegségében is, mint a hadjárat kezdete óta mindig, szénán és egyszerű párnazsákon teljesen felöltözve feküdt, hogy semmi se érje készületlenül és kuruczainak jó példát adjon. Idejárúlt, hogy napokig kellett várakoznia dr. Lang Jakab bányavárosi német orvosra, mert franczia sebészét, Dupont-t, elküldte a temesvári basához, kit arra kért, hogy az odamenekült ráczokat ne engedje a határok közelében tartózkodni. A mikor dr. Lang megérkezett, a fejedelmet többen kérték, ne vegye be erős orvosságát, mert valószinűleg megmérgezi. Azonban a Parmeniókkal szem-

35 Rákóczi emlékiratai, 91., 94—95., 99. Hornyik a Századokban 1868. 621—2. Thaly (Bercsényi, III. 212.) a palánk bevételét ulius 24—25-re teszi.

36 Rákóczi emlékiratai, 93.

37 Rákóczi a kecskemétiekhez 1704. julius 24. Hornyik, IV. 305. Sőt egy zászlótartója éppen az őrállomásról szökött meg. Rákóczi levele szept. 18. U.-o. IV. 320—1.

38 Rákóczi a három városhoz julius 30. U.-o. 306.

ben neki is volt annyi bizalma a maga Philipposa iránt, mint hajdan nagy Sándornak. Úgy gondolkozván, hogy gyógyítatlanúl a láz mérge mindenesetre megöli, a bizonyos rossz helyett a bizonytalant választotta; megitta az orvosságot s hamarább meggyógyúlt mint remélte.[39]

Betegsége alatt az ostromot *Vay* Ádám és *Gyürky* Pál tábornokok vezették. A fejedelem szerint azonban Gyürky sohasem tudott bánni a gyalogsággal s különben is fogadása tartotta, hogy várba magát sohasem rekeszteti. Így tehát a váron kívül és belül egyaránt képtelen volt a gyalogság vezetésére.[40] Vay pedig, nemzete szerint «a legbölcsebb magyar»,[41] nem volt egyúttal a legjobb hadvezér. Augusztus 8-ikán tehát a fejedelem az ostromot a Dunántúlról odarendelt *Forgách*ra akarta bízni, a ki Bercsényi szerint is legtöbbet értett a rendszeres harczoláshoz.[42] Azonban inkább Kassa és Eperjes ostromára rendelte őt, mert többé nem remélte, hogy báró Globitz az ő ötven középszerű bombavetőjének hangjára megadja magát olyan várban, a melynek belül földdel tömött falai, jó karban levő tornyai, árkai és fedett útjai voltak. Különben is gondolkodóba ejtette az az izenet, a mit a temesvári basától Dupont hozott neki, hogy Szegedet a bevétel után át kellene adnia a szultánnak, ki azt a karlóczai békében csupán a királynak engedte át. Szívesen hajlott tehát Széchenyi érsek kívánságára, hogy a fegyverszünet, vagy éppen a béke iránt újabb tárgyalásokat kezdjen. Az udvari körök ugyan a koronczói győzelem után ismét hajthatatlanoknak mutatkoztak, de maga a király már június 20-ikán kijelentette a magyar biztosoknak, hogy minden eddigi ígéretét teljesíteni kívánja, sőt az egyezség megkötése után három hónappal az országgyűlést is egybehívja s azontúl három évenkint tart országgyűlést. A labancz urak mindezt oly

39 Rákóczi emlékiratai, 99—100.
40 Rákóczi, 1707 ápr. 24. Arch. R. II. 70.
41 Szalay a Századokban, 1870. 2.
42 Bercsényi Rákóczihoz, szeptemb. 8. Arch. R. IV. 123. Rákóczi (emlékír. 103.) rosszúl emlékezik, hogy Forgách csak a szegedi tábor elhagyása után érkezett hozzá. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 213.

örvendetesnek tartották, hogy meggyőződésök szerint szakadás történnék a kuruczok közt, ha vezetőik a kedvező feltételeket visszautasítanák.[43]

A fejedelem azonban ezúttal nem zárkozott el az egyezkedés elől. Augusztus 12-ikén megírta rendeletét a vármegyékhez a vallástürelem dolgában,[44] s másnap abbahagyta Szeged ostromát, mely soká kötné egy helyhez. Az északát már a tömörkényi pusztán töltötte;[45] 16-ikán pedig Csongrádról hagyta meg a tiszavidékieknek, hogy az ellenség elől kibujdosó szegedieket mindenütt szívesen lássák: «azt hozván magával a közönséges igazság és a keresztényi indulat».[46]

XII.

RÁKÓCZI ÉS A SZERBEK.

Az imént lefolyt hadjárat a nemzet figyelmét a szerbekre fordította. Már is őket tartották a béke legnagyobb akadályozóinak, mert mindenben a bécsi kormány készséges eszközei gyanánt viselkedtek.

Rákóczi szabadságharczának kezdetekor a szerbek még csak tizenharmadik esztendeje laktak a Tisza és a Maros jobbpartjain, hová I. Lipót őket oly időben telepítette le, mikor országgyűlés nélkül, önkényesen uralkodott. 1700-ban belőlük alakította a tiszai és a marosi határőrvidéket; bevallottan a törökök ellen való határvédelemre, be nem vallottan a magyarság fékentartására. A határőrök száma a tisztekkel együtt 3854 volt: 1536 lovas és 2318 gyalogos.[1] Rákóczi és Bercsényi még a haza

43 Stralenheim XII. Károlyhoz jun. 21. Svéd államlt. «Caesareana».

44 Kelt Szegeden 1704 aug. 12. Közli Hornyik, IV. 306—8.

45 U.-o. 309. Globitz várparancsnok aug. 17. értesítette a halasiakat, hogy a kuruczok tábora Szeged alól eltakarodott. U.-o. 310—311.

46 U.-o. 310. Báró Globitz október 7-ikén a bujdosóknak szabad visszatérést s a ráczok ellen védelmet biztositott. U.-o. IV. 325—7.

1 Iványi István, A tiszai határőrvidék. Hazánk, II. 256—9.

határán álltak maroknyi fölkelő seregökkel, mikor már arra gondoltak, hogy szerb csapatokat is fogadjanak zsoldjukba. Ha ebben a császáriak megelőzik őket, utóbb nagy összeggel sem nyerhetik meg a szerbeket, míg most nagyon kevéssel, talán 5—6000 tallérral is beérnék. Ilyen módon több ezer szerb katonát küldhetnének Stájerország zaklatására.[2] A császáriak azonban előbb jártak. Nagyvárad alatt a nemzetiségek közül először valóban Kiss Balázs ráczai szálltak szembe a magyarokkal.[3] A fejedelem 1703 augusztus 9-ikén székelyhídi táborából figyelmeztette őket, hogy országunknak ők is elég búját, bosszúját szenvedték; hogy tehát országunk régi dicsőséges szabadságában részesülhessenek, halogatás nélkül fogjanak azonnal fegyvert és kötelezzék magukat édes hazánk szolgálatára. Ha megteszik, igaz magyarságára igéri, hogy fiúról fiúra, maradékról maradékra szabadságban tartja őket: sehol és senkinek sem fizetnek adót, a szabadságért harczoló rácz városoknak pedig hajdúszabadságot ad, úgy hogy csak fegyverökkel szolgálják a hazát. Azonban ha a magyarok és a maguk szabadsága mellett föl nem ülnek, vagy ellene éppen fegyvert fognak, minden könyörületesség nélkül öleti, vágatja őket, még a gyermeköket is kardra hányatja és Isten boldogítván fegyverét, egészen kigyökerezi őket a magyar hazából.[4] Viszont b. Kyba cs. tábornok, a bródi és szávamelléki szerb hadak vezére, szeptember 29-ikén Rákóczit, Bercsényit becstelen, csaló, hitszegő pártütőknek nyilvánította s mint az Isten, a világ, a haza ellenségeit, a közbéke háborítóit egész pártjukkal együtt végső veszedelemmel fenyegette.[5] Azonban két hét mulva a tábornok már a halasi kuruczhalom halottjai közé került. A szerbek Kecskemét és vidéke vagyonának pusztításával álltak bosszút. A jegyzőket, a kik e miatt Bécstől kértek oltalmat, a fejedelem vasra verette, november

[2] Thaly, Bercsényi, II. 506.

[3] Rákóczi emlékir. 45—46. Az egész mozgalom összefoglaló története Hornyiktól: A ráczok ellenforradalma. Századok, 1868., három közlemény.

[4] Szalay, VI. 95.

[5] Századok, 1868. 545.

elsején azonban, mielőtt hadat indítana ellenök, még egyszer magukba térésre, vele való egyetértésre intette a szerbeket. Három hét múlva (november 22-ikén) I. Lipót is biztosította Csernovics patriarchát, hogy megújítja az illyr nemzetnek adott kiváltságokat, mihelyt leveri a lázadókat és vezéreiket. Lelkesítse tehát fölkelésre a görög nem egyesülteket a zavargók ellen, de ne nyiltan, hanem a szokásos egyházi látogatások ürűgye alatt.[6]

Azonban 1704 január 13-ikán Sümegen a drávamenti, szerémi és bácskai szerbeknek egy követsége Károlyi Sándor tábornok előtt megjelenvén, bejelentette, hogy hűséget fogadnak Rákóczi iránt, sőt ötezer emberrel is segítik. A kellemesen meglepett tábornok azonnal oltalomleveleket adatott nekik s a kuruczokat szigorúan eltiltotta a szerbek zaklatásától, támadásától.[7] Itt volt tehát a szerbek csatlakozásának történeti pillanata; de mielőtt Károlyi értesíthette volna a bácskai szerbek ellen küldött kurucz hadakat, ezek győzelmet arattak Kreutz és Monaszterli hadain. A szerbek ebben a sümegi egyesség megtörését látták; árulással vádolták a magyarokat «s oly határozottan ragaszkodtak ezentúl az ellenpárthoz, hogy többé sehogysem lehetett őket megingatni».[8] A fejedelem nem akadályozhatta meg a dolgot, mert a sümegi egyességről és a kurucz győzelemről egyszerre értesült; sőt a kurucz ezredeseket sem lehetett úgy vádolni, mint 1849 május 6—7-ikén Hatvani őrnagyot, ki fegyveres föllépésével a magyarok és románok abrudbányai egyességét hasonló módon rontotta el. Hiszen a kurucz ezredesek majdnem 200 km. távolságra voltak Sümegtől, míg Hatvani Abrudbányán a helyszínén győződhetett volna meg a dolog állásáról. A szerbek első sorban Pécs és

6 Szentklárai a Századokban, 1883. 372—3. Savoyai Jenő hg. dec. 5. Kijelentette a kecskeméti két jegyzőnek, hogy a király szigorúan megtiltotta a szerbeknek a pusztítást. Hornyik u.-o. 1868. 549—550. De már deczember 16-ikán ő maga utasította Löffelholtz ezredest, lázitsa fel a szerbeket a magyarok ellen a császári kegyelem minden biztositékának megigérésével. Szentklárai, Száz év Délmagyarország történetéből. 1. 117.

7 Károlyi önéletleírása, 1. 73—74.

8 Rákóczi emlékíratai, 84.

Veszprém feldúlásával álltak bosszút s mindakét helyen még a püspöki székesegyházakban is gyilkoltak, raboltak. A pópák a nekivadúlt népet a nők és gyermekek iránt is borzasztó kegyetlenségekre ingerelték. A fejedelem szerint «a természetet és kereszténységet irtózatba ejtő kegyetlenséget követvén el, asszonyi állatokat és ártatlan gyermekeket sütögetni, horogba vetni semmiképen nem irtóztak».[9]

A vérlázító hírekre Rákóczit elhagyta türelme. Elhatározta, hogy kiirtja «ezt a fajt, mely a magyarnak természetes ellensége... Kipusztítja, széjjelveri és az ország elhagyására kényszeríti».[10] Valóban, maga vezette a bácskai irtóháborút, a melyet 1704 június 29 és július 19 közt diadallal fejezett be.[11] Saját nyilatkozata szerint lett volna módja benne, hogy egész lakóhelyestűl elpusztítsa, ha ily vakmerő engedetlenségért szoros igazsága szerint akart volna visszafizetni; azonban inkább kegyelmességével akarta megnyerni «azt a nemzetet». Felszólította *Csernovics* Arzén patriarchát, állítsa a rácz nemzet szeme elé a németektől szenvedett törvénytelenségeket, a közügy elősegítésére tartson vele gyűlést s biztosítsa az egész népet, hogy minden sérelmét orvosolni fogja. A patriarchának 20.000 forintot ígért fáradozásaiért és Hellebrandt János ezredest bízta meg, hogy ebben az ügyben tárgyaljon vele.[12]

Hellebrandt a szerbek kibékítésének nagy barátja volt. Már félesztendővel azelőtt úgy találta, hogy a Horvátországtól Erdélyig a véghelyeken lakó ráczok mindnyájan örömest meghajolnának, de látják és tapasztalják, hogy (a fegyelmezetlen kuruczok) «a meghódolt magyar nemzetet is kínozva megölik és parolájokat, hitöket meg sem tartják», azért hogy ne kínoztassák magukat, inkább oda mennek, a hová két szemök viszi őket. «Így nem

9 Rákóczi emlékiratai, 91., és levele Csernovics Arzénhez 1704. szept. 6. Századok, 1883., 373. Századok, 1868. 610–614.

10 Rákóczi emlékiratai. 91. Levele 1704 április 12. Arch. R. I. 83.

11 L. ebben a könyvben, I. 333–342. Századok, 1868. 614–623.

12 Századok, 1883. 373–4.

szaporítjuk, hanem pusztítjuk az országot; ha ez tovább is így lesz, az Istennek nagy büntetése száll reánk: én azt lelkem ismeretére nem veszem.»[13] Ezt a jóindulatú ezredest a szerbek most jól fogadták; olyasmit ígértek neki, hogy ezentúl békességesen szántanak, vetnek, visszatérnek mezei munkáikhoz, megegyeznek a magyarokkal és sohasem hadakoznak többé ellenök. Mindamellett, mikor szüretre nagy készületeket tettek, az ezredes egy «fordúlást» tett hadaival Szabadka és Baja felé, hogy lássa, csakugyan meghódoltak-e, vagy csalárdságot forgatnak eszökben.[14] Stepney deczember 3-ikán már azt újságolta Harley angol miniszternek, hogy a szerbek, a kik idáig sok kárt okoztak a fölkelőknek, most a császáriak ellen akarnak fordúlni, Stájer- és Horvátországok határain pusztítani és ott megtelepedni.[15] 1705 márczius 2-ikán a fejedelem újabb levelet intézett a szerbekhez. Elmondta, hogy az ő megrontott szabadságuk munkáját igazságos igyekezettel akarja összekötni a magyar szabadság helyreállításának munkájával. A rácz nemesek közűl sokan nemcsak hűségére állottak, hanem többi magyar fizetett hadai közé is beálltak s ez ügy elősegélésében fegyveresen szolgáltak; pl. az egri szerbek és a szerb századok Draguly Farkas erdélyi ezredében. De ne érjék be vele, hogy megszüntették ellene a harczot, hanem álljanak be seregébe tömegesen, vagy — ha gazdagodni kívánnak, — három hét alatt küldjenek Egerbe hódoló követségeket. Máskülönben feles hadai tűzzel, vassal, fegyverrel végképpen elpusztítják őket, feleségeiket, gyermekeiket. A rácz nemzet tehát gondolja meg ezt az utolsó intését.[16]

A bácskai, szerémi, budai szerbeket 1705—6-ban Bottyán tartotta féken s irgalom nélkűl levágott minden szerb foglyot.[17] Még Starhemberg Guidó is szép legényeknek, de vadaknak mondotta a császári hadak mellé rendelt ráczokat, a kik gyujtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak, sőt saját tisztjeikre is fegyverrt

[13] Hellebrandt Károlyihoz 1704 február 23. Arch. R. I. 107—8.

[14] Századok, 1868. 625.

[15] Simonyi, I. 588.

[16] Arch. R. IX. 172.

[17] Részletek Thalynál Bottyán életében.

fognak.[18] «Boldog Isten! — írta Rákóczi[19] — a földből bújt-e ki az a sok rácz, vagy az égből hullott eső módjára? ... Elhihetjük-e, hogy bennünket a német leigázni nem akart és azt a sok ezer ráczot, midőn Sándor László Pécset, Károlyi csaknem

112. KURUCZ VITÉZEK.

Bécset égette, Hellebrandt Verovicát égette, ellenünk fel nem támasztotta volna? Az istenért, az ily híreket tiltsuk a köznép közt is (mert a paraszt ember egy seregből is ezret csinál).»

S itt, az időrend megszakításával, előlegeznem kell valamit

[18] Arneth, Starhemberg, 415.
[19] Rákóczi Esterházy Antalhoz 1706 július 23. Arch. R. I. 568.

a szerbek történetéből, hogy a szabadságharczhoz és Rákóczihoz való viszonyuk világosabban kitűnjék. A kuruczok szerencsés hadakozásait a szerbek azzal bosszúlták meg, hogy 1707 április 3-ikán Kecskemét városát feldúlták, fölégették s lakosai közül 394-et levágtak. Levágtak több török kereskedőt is, a mi nagy kellemetlenséget okozott a bécsi udvarnak, mert a törökök beavatkozását csak hosszas diplomatiai tárgyalásokkal lehetett elhárítani. Kevéssel utóbb a fejedelem az iránt kezdett tárgyalni Péter czárral, hogy közbenjárása mellett a szerbeket megnyerje a magyar szabadságharcz ügyének; de hiába sürgette ezt az ügyet.[20] Maguk a szerbek új patriarchájuk, Diákovics Ézsaiás útján, egyenesen a királyhoz és a pozsonyi országgyűléshez fordúlva, kemény kikötések mellett követelték országos állásuk elösmerését és jogviszonyaik szabályozását.[21]

A szerbek erre az elösmerésre Nagykőrös, Czegléd és más magyar helységek pusztításával akartak érdemeket szerezni; Béri Balogh Ádám a kölesdi győzelemmel (1708 szept. 2.), Bottyán János és Szűcs István («a ráczok ostora») több lovas támadással, a sarkadi hajdúk pedig a szerbek legvitézebb ezredesének, az aradi Tekelija (Tököli) Jánosnak elfogásával torolták meg dúlásaikat. Tekelija a fogságban értesűlhetett az oroszoknak a szerbek és a magyarok kibékítésére irányúló terveiről. A szabadon bocsátott szerb ezredest a császáriak végre is gyanúsnak találták és elfogatták, mert hír szerint azt izente Bécsbe, hogy béküljön meg a császár a magyarokkal, ha akar: nekik más dolguk akad.[22] Tököli azonban épp úgy elkésve akart csatlakozni a nemzeti ügyhöz, mint 1849-ben Jancu; s a nemzetiségeknek mindakét szabadságharcz leveretése után okuk volt megbánni késedelmöket. 1722-ben a szerbek már izengettek Rákóczinak, vezesse őket, mint a czár szövetségese, halálos ellenségök, a császár

[20] Nedeczky Sándor a fejedelemhez 1707 október 31. (Hazánk, 1868., 40., 41. sz.) Rákóczi levele 1708 június 8. Arch. R. II. 389. Tárczy, Nagy Péter czár és Magyarország, 53.

[21] Diákovics emlékirata 1708 január 4. Századok, 1868. 705–6.

[22] Rákóczi Bercsényihez 1711 márczius 30. Arch. R. III. 605.

ellen.[23] 1735-ben Szegeden Jovanovics Péró Rákóczi hazajövetelében bízva kezdte meg lázadását.[24] És 1790-ben Tekelija unokája, Tököli Sebő is megkérdezte a temesvári szerb kongresszuson: «Azt hiszitek, boldogabbak lesztek, ha a magyarok földjén laktok ugyan, de önkényes hatalom rendelkezik veletek? Nem bánom, nevezzétek ezt boldogságnak, de én nem kérek belőle.»[25] Ötvennyolcz esztendő mulva a szerbek még egyszer felhasználni engedték magukat, mint valaha Rákóczi ellen. De a mikor a magyar nemzet a számüzetésből hazahozta a fejedelem holttestét, 1906 október 27-ikén Orsován 220 szerb, köztük 28 szerbiai képviselő,[26] ezzel a felirattal tett koszorút a koporsóra: «Rákóczinak és dicső társainak, a kik a szabadság elnyomói ellen küzdöttek, a független Szerbia polgárai.»

XIII.

A GYÖNGYÖSI MÁSODIK ÉRTEKEZLET.

(1704. augusztus—szeptember.)

RÁKÓCZI még Szeged alatt értesült, hogy az erdélyiek őt július 6-ikán fejedelemnek választották;[1] tíz nap mulva Szolnok és Gyöngyös közt hallotta, hogy 13-ikán Marlborough és Jenő herczegek *Höchstadt* és *Blendheim* közt megverték a francziákat és a bajorokat.[2] Egy pozsonyi levelező mindjárt megjegyezte, hogy ehhez fogható győzelem századok óta nem volt; de még nem tudta, hasznos-e vagy káros a magyarnak?[3] Mialatt a császáriak egyre-másra tartották a Te

23 Rákóczi az orléansi herczeghez 1722 május 24. Fiedler, II. 520.

24 Márki, Péró lázadása, 20., 37., 87.

25 Márki, A temesvári szerb kongreszszus. Aradi Hirlap 1884., 123. sz.

26 A szkupstina három napra felfüggesztette üléseit, hogy tagjai a küldöttségben részt vehessenek.

1 Július 27-ikén Hadady Györgytől, augusztus 6-ikán a Lázár Ferencz vezetése alatt álló követségtől. Századok, 1906. 113., 229—231.

2 Rákóczi levele XIV. Lajoshoz augusztus 29. Fiedlernél, II. 449.

3 Rákóczi emlékíratai 103., 178., 265. Gróf Altheim Bécsbe 17-ikén vitte meg a

Deumokat,[4] Rákóczi azonnal gyanította, hogy külföldi segítségre többé nem támaszkodhatik, a bajorokkal, franciákkal nem egyesülhet, a bajort nem választathatja meg magyar királynak[5] s erdélyi fejedelemsége elfoglalásával is várnia kell egy darabig.[6] Mindamellett el volt szánva, hogy a *Gyöngyösön* megnyíló második békeértekezleten is *fentartja követeléseit*, pedig előre tudta, hogy — mint minden győzelem után, — a bécsi udvar az eddiginél is jobban fog akadékoskodni.[7] Bercsényi reménykedett benne, hogy Gyöngyös helyett Ólmoshoz kell mennie.[8] Hiszen már *Anna* angol királyné figyelmeztette a bécsi udvart, hogy ha az egész nép elégületlen, csekély győzelmekkel a fölkelést nem nyomhatja el és hogy ő, mint a császár fő szövetségese, jogosan és komolyan kívánhatja a fegyverben álló magyarok kibékítését.[9] Ezt akarták a hollandok is, hogy a császár azután minden erejével a francziák ellen fordúlhasson.[10] Június elején a király valóban olyan engedékenynek mutatkozott, hogy a nádor el volt ragadtatva, ellenben a magyar küldöttek (Viza és Okolicsányi) elégedetlenkedtek. Az angol követ szerint egy nemzetnek, mely szabadságáért már hétszer fogott fegyvert, csakugyan óvatosnak kell lennie.[11] Szerinte a békét legjobban ellenzik a javaikat féltő jezsuiták, a háborúban szabadon gazdálkodó tábornokok, a protestánsok kiirtását óhajtó papok és az önkényre hajló miniszterek.[12]

hírét (Simonyi, I. 385—6.), melyről tehát Rákóczi gyorsan értesült. Az elesett francia katonák zsebében megtalálták Ács (Aachs) Mihály prédikátornak Strassburgban 1702-ben a «Boldog halál szekere» czímmel nyomtatott imádságos könyvét, a melyet a csatlakozás pillanatában mint ismertető jelt mutattak volna meg a magyaroknak. (Thaly, Bercsényi, III. 214.) Azonban erre nem nyílt alkalom. A «boldog halál szekere» 15.000 francziát és bajort vitt a másvilágra.

4 Arch. R. IV. 97.

5 Simonyi I. 385—6. Tört. Tár 1896. 20.

6 Rákóczi emlékiratai 103, 178. Önéletrajz 176.

7 Harley Stepneyhez, 1704. szeptember 12. Simonyi I. 429. Whitworth szeptember 26. U. o. 439.

8 Vagyis ólomgolyókkal lőttetnie. Arch. R. IV. 95.

9 Hedges Stepneynek 1704. április 18. Simonyi, I. 243. Harley Stepneynek július 4. U. o. 337—8. és julius 21. U. o. 358.

10 A hollandi kormány a császárhoz április 21. U. o. 261—3.

11 Stepney június 21. U. o. I. 321—3. Rákóczinak azonban ezúttal nem írt sem ő, sem Bruyninx, mert utolsó levelökre nem válaszolt elég udvariasan s nem fogadta el közbenjárásukat.

12 Stepney július 2. U. o. I. 355—6.

Mindamellett a «császár» június 26-ikán elhatározta, hogy bár szemerei (koronczói) győzedelme után megsértett királyi tekintélyéért bosszút állhatna, «vele született osztrák jámborságánál és kegyelménél fogva» kímélni akarja a keresztények és alattvalói vérét, visszaadni a sok viszontagságon átment ország nyugalmát, meggátolni a nép végső romlását. Tehát *még ez egyszer* hajlandó *kegyelmet* adni és orvosolni törvényeseknek látszó sérelmeiket. E végből *Széchenyi* érsek elnöklete alatt bizottságot küld ki a béke tárgyalására. Most már az egész világ láthatja, hogy akárhogyan bántották, sértették, nincs forróbb vágya a mostani mozgalom lecsöndesítésénél, a nép megnyugtatásánál, «kedvelt» országa nyugalmának és békéjének helyreállításánál, a törvények erejének visszaszerzésénél, az azoktól eltántorodott lelkek visszatérítésénél.[13]

Kaunitz herceg felszólította Rákóczit, hogy egyenesen vele tárgyaljon. Szirmay Istvánt is rávette arra, hogy Rákóczinak, Bercsényinek békéltető levelet írjon.[14] Húsz esztendővel ezelőtt a király — írta Szirmay a fejedelemhez[15] — azt válaszolta a nemzetnek, hogy *lázadókkal nem alkuszik*, inkább fegyverrel veszti el az országot; s mikor a diploma megsértése miatt biztosítékot kivánt tőle, azt kérdezte, a pogány miféle biztosítékot ígért az athnamé mellé? Ezt a mostani kegyes választ tehát alig remélhették; s így bízhatik benne, hogy Rákóczi nem szalasztja el ezt az alkalmat, melynél kedvezőbbet még nem ért a magyar, mióta a magyar nemzet fennáll. Isten őt olyan bölcs elmével áldotta meg, hogy megitélheti, ha Bécsből ír is neki, igazán és alaposan ír-e, vagy hízelkedésből? Hitére mondja, Bécsben akármelyik magyar is hiába hízelkedik,

János Vilmos pfalzi gróf, a ki junius 9—10. éjszaka, a bécsi riadalom idejében állt az udvari békepárt élére, július végén már elkedvetlenedve akart visszavonúlni, mert törekvése fő ellenzőit, Harrach, Mansfeld és Buccellini miniszstereket megbuktatnia nem sikerült. Stepney Marlboroughnak július 25. U. o. I. 360—3.

13 Dési gymn. könyvtár. «Urbarium, 1714», 78—81.

14 Stepney Harleynak 1704. augusztus 9. Simonyi, I. 373—4.

15 Június 29. Dési gymn. könyvtár. «Urbarium, 1714.» 115—7. A Bercsényihez ugyanakkor írt levél u. o. 117—9.

mert a német fölteszi róluk, hogy Bécsben lakva sem kívánnak rosszat hazájoknak, és hogy csak külsőségekben különböznek egymástól. Rákóczi Bethlennél s az eddigieknél jobb reménységekkel foghat a tárgyaláshoz. Az örökös királyság ne legyen akadály; hiszen megvolt az már I. Ferdinándtól fogva, sőt a nemzeti királyok alatt is, mert a szabadválasztást rendesen az elsőszülöttre korlátolták. Elég, ha meggátolják az örökös királyság elfajúlását. Vigyázzon, azt ne higyjék róla, mint Thököly Imréről, hogy a közhaza javát félretévén, a maga hasznát keresi; már pedig a tárgyalástól való vonakodását erre magyaráznák. Rákóczi necsak a magyarokat, de a balvélekedésben levőket is győzze meg, hogy a haza boldogúlásától s nem annak ellenére várja a maga boldogúlását és hogy több jót kíván hazájának, mint a franciának, ki már többször is megcsalta szegény nemzetünket.

Mathai *Viza* János neszter-fejérvári püspök, kalocsai nagyprépost és *Okolicsányi* Pál augusztus 5-ikén Szegeden már találkoztak a fejedelemmel, a ki hajlandónak mutatkozott elfogadni az angolok és a hollandok közbenjárását, de szeretné megnyerni a svédekét és a lengyelekét is.[16] A két úr az udvarnál csakhamar gyanúba esvén, Rákóczihoz a király helyettök *Szirmay* Istvánt küldte, a ki azonban nem bízott a sikerben.[17] Pedig augusztus 23-ikán a császár kijelentette az angol és a hollandi követeknek, hogy békét akar kötni a magyarokkal, a kik olyan nagyon makacsok.[18]

Rákóczi azonban Szent István napján (a mikor az érsek még csak megindúlt Sümegről), azzal az eltökélt szándékkal érkezett Gyöngyösre, hogy meghallgat a békére vonatkozó minden előterjesztést. Így akarta függőben tartani a legfélénkebbeket és azokat is, kik féltek a jövő miatt. Egy szabad nemzet kormányzásában semmit sem tartott veszedelmesebbnek, mint a titkolózást, nem gátolta tehát, hogy a bécsi udvar

[16] Viza és Okolicsányi Stepneyhez. Simonyi, I. 378.
[17] Stepney szeptember 6. és 7. U. o. I. 417., 419–423.
[18] Stepney Harleyhoz. U. o. 388–9.

küldöttei szabadon érintkezzenek mindenkivel. Ezt annál hasznosabbnak vélte, mert ígéreteiket üres szavaknak találta.

Széchenyi érsek már augusztus 28-ikán előterjesztette egy három hónapra tervezett fegyverszünet feltételeit,[19] a miket «resolutiójában» Rákóczi csekély módosításokkal és hozzáadásokkal szeptember 2-ikán el is fogadott.[20] E szerint ráállott, hogy a megszállott várak ostromzárán könnyítsen, az eleségszállítást s a helyőrségek kiegészítését megengedje, úgy azonban, hogy a csapatok hadállása ne változzék. Hajlandó Pozsonyba vagy Nagyszombatba követeket küldeni a béketárgyalásokra, de a végső elhatározást az országgyűlésnek tartotta fenn.

Gyöngyösön már is volt valami fiókországgyűlés-féle. Okolicsányi Pál királyi biztos izgatására ugyanis az északnyugati tizenhárom vármegye protestánsainak követei hivatlanul is megjelentek, kihallgatást kértek, s a linzi (1645.) béke értelmében őket megillető templomok visszaadását sürgették. Nem nyugodtak meg a fejedelem válaszában, mely szerint országgyűlés elé terjeszti a dolgot és esküvel fogadja, hogy ott kívánságaik teljesednek. A fejedelem magától még azon esetben sem intézkedhetnék, ha törvényesen elismert feje volna a nemzetnek. Csak kálvinista udvarnagya, báró *Vay* Ádám és ágostai hitvallású főudvarmestere, *Ottlyk* György útján bírhatta reá a követeket, hogy a vallás ügyét mostan még ne bolygassák, mert ezzel csak a bécsi udvarnak tennének szolgálatot. Kiáltványt bocsátott ki, mely szerint az országgyűlés további intézkedéséig minden felekezet megtartja templomait, javait és szabadon gyakorolhatja vallását.

Így kerülte ki azt a tőrt, a melyet neki az udvar ezen az értekezleten vetett,[21] hogy elidegenítse tőle a protestánsokat,

19 Közli Katona, xxxvi. 480—1. V. ö. Széchenyi jelentése a királyhoz Millernél II. 102—5. Whitworth Harleyhoz szeptember 13., 20. Simonyinál I. 430—4., 437—440. Stepney Harleyhoz november 3. U. o. 514. és 524.

20 Stepney id. h. 514.

21 Rákóczi emlékiratai, 105—7. Whitworth levele szept. 17. Simonyinál, I. 436. Széchenyi érsek maga is megbotránkozott, hogy Viza és Okolicsányi az ő háta mögött alkudoztak Gyöngyösön. (Miller, Epist. archiepisc. II. 116.)

tehát a magyarok nagy többségét, magára vonja a pápa egyházi átkát s elszigetelje a franczia királytól és a bajor választótól, azoktól a katholikus uralkodóktól, a kiknek szövetségében egyedül bízhatott. A bajor követ azonban Gyöngyösön is mellette volt és szeptember elsején éppen az ő kívánságára küldte kökényesdi *Vetésy* Lászlót a bajor huszárok betanítására,[22] vagy inkább a magyar érdekek képviseletére. Nagyon természetes, hogy a protestáns hatalmak jóindúlatát is biztosítani törekedett. A svéd követségből Ráday Pál nem a legjobb hírekkel tért vissza. A fejedelmet nagyon bántotta, hogy XII. Károly szóra sem méltatta az őseivel kötött szövetség említését, holott azok a svéd királyokat annak idején híven segítették háborúikban. Mindamellett bízott benne s remélte, hogy a radomi titkos megállapodásokról Sapieha útján mielőbb értesíteni fogja.[23]

XII. Károly hideg válaszát az okozta, hogy Rákóczi követei a török szövetség eshetőségéről beszéltek előtte. A fejedelem augusztus 28-ikán, mikor erdélyi fejedelemmé történt megválasztásáról értesítette, megnyugtatta, hogy szerfölötti gyöngeségök érzetében gondoltak ugyan török zsoldosok felfogadására, mert úgy hallották, hogy a császár érdekében *Marlborough* herczeg angol-hollandi sereggel jön ellenök; időközben azonban értesültek az angol és hollandiai rendek jóindúlatáról, melynél fogva hadaikat a birodalomból nem engedik kivezetni. Siet tehát kijelenteni, hogy a török portától felajánlott segítséget idáig egyáltalán nem fogadták és ezentúl sem fogadják fel, mert nem akarják, hogy az Ausztriai Ház ellen való lázadással, vagy a kereszténység érdekeinek mellőzésével vádolják őket. Igazságos fegyvereiket úgy is mindenütt siker koronázza, mert megszabadúltak attól a borzasztó veszedelemtől, melylyel az Ausztriai Ház fenyegette szabadságukat és lerázták magukról a törvénytelen uralmat.[24]

[22] Vetésy emlékirata III. Károlyhoz 1715-ben Fiedlernél, 1. 22—23.

[23] Rádai Pál levele gr. Piperhez Gyöngyösről, 1704. augusztus 27. A svéd áll. levéltárban. (Dipl. Transsylv.)

[24] Rákóczi XII. Károlyhoz augusztus 28. A svéd áll. levéltárban. (Dipl. Transsylv.)

Hasonló szellemben írt a porosz királynak is.[25]

Az alkudozások idejére a császáriaknak fegyvernyugvást engedett. Panaszkodott azonban, hogy a «nemzetünkhöz való természetes gyülölségből» a német ismét megcsalta. Heister Szent István napján durva kiáltványban [26] fenyegette meg «a pártütők istentelen csőcselékét», melynek a császár kegyelmet ad, holott haragjában kiirthatná; a kegyelemmel és a fegyvernyugvással nem törődve, Pápa városát fölégette, lakosait kard élére hányta, majd Dunaföldvár felé nyomult. Rákóczi tehát szeptember 7-ikén parancsot adott elosztott hadai összegyüjtésére, hogy ezt a szószegést Ausztria és Morvaország dúlásával torolja meg. Negyednap *Ocskay* már fölégette a morva Dürrnkrutot,[27] a hol Kun László magyarjai jó félezredéve a cseh királyon nyert fényes diadallal erősítették meg a Habsburgok trónját. Rákóczi maga is Szécsény és Léva felé akart nyomúlni, hogy a Vág mellett álló Bercsényi erejét növelje. Bercsényi örült, hogy a feje-

113. ALSÓ-AUSZTRIA KÖZELKORÚ TÉRKÉPE.

25 Levele augusztus 28. Tört. Tár 1882. 151. Marczali, Regesták, 270.
26 Rendelete szeptember 7. és 8. Hornyik, IV. 315—7.
27 Thaly, Ocskay, I. 44.

delem nem engedi magát másodszor is megcsalatni az alkudozásokkal, hanem személyesen jön «az istentelen, csalárd ellenségre», a mely a maga lakóhelyén s a maga országában lesz kénytelen téli szállást adni a kurucznak. Lássák ebből, hogy a fejedelem az országnak nemcsak egyik részét, hanem az egész országot szereti. Ha csak a maga hasznát és dicsőségét keresné, az erdélyi fejedelemségbe való beiktatás maga is okot és ösztönt adhatna neki, hogy ne jöjjön a Vág felé; de most már láthatja a haza, hogy nyilt leveleiben nem hiában emlegette hazafiságát: mindent félretéve, az ellenségre megy s dolgozik, fárad a közjóért.[28] Azonban a fejedelemnek időre és nyugalomra lévén szüksége,[29] jobbnak tartotta a fegyverszünetet a hadi tüntetésnél;[30] tehát a már megállapított föltételekkel Viza püspököt és Okolicsányit Bécsbe küldte. Ezek csak 18-ikán érkeztek oda, a mikor a székvárosát féltő király már öt napja aláírta a fegyverszünetet és az érsek mellé Szirmayt küldte ki a további tárgyalásokra.[31]

Vizát és Okolicsányit a király 21-ikén, az angol és a hollandi követeket másnap fogadta. Ennek az lett a következése, hogy a minisztertanács azonnal a fegyverszünet meghosszabbítása mellett nyilatkozott. Az angol és a hollandi örömest hallotta, hogy a fejedelem, még szeptember 2-ikán írt leveléhez képest, hálás köszönettel, bizalommal fogadta kormányaik közbenjárását, vagy épen kezességét; de csak a maga nevében nyilatkozhatik, mert a határozat a rendekre tartozik. A külföldi követek becsülni kezdték azt a férfias önállóságot, a melyet Rákóczi az egész gyöngyösi értekezlet alatt tanúsított. Meglepetve látták, hogy nem ijesztette meg sem Heister előnyomulása, sem a höchstädti vereség. Fentartja minden követelését; a világot egy franczia-bajor-török-magyar szövetség eshetőségével nyugtalanítja; tár-

28 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 9. Arch. R. IV. 130—1.

29 Rákóczi emlékiratai, 105.

30 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 14. Arch. R. IV. 141.

31 Whitworth levelei. U. o. 433., 435., 437. Lamberg följegyzései, Hadtört. Közl. 1894. 548.

gyal angolokkal, hollandokkal, németekkel, svédekkel, lengyelekkel; s hadat küld Ausztriára, a melynek miniszterei nem

114. I. FRIGYES VILMOS, POROSZ KIRÁLY.

akarják, hogy Magyarország nevében tárgyaljon velök, mert ez azt jelentené, hogy az egész ország vele tart.[32]

[32] Whitworth jelentései szeptember 20., 24. és 27. Simonyinál I. 437—455. Stepney emlékirata Marlboroughhoz október 6. U. o. I. 475.

XIV.

A SELMECZI ÉRTEKEZLET.

(1704. október.)

YÖNGYÖSRÖL serege élén Rákóczi az érsekkel együtt útra kelt az Ipoly völgye felé. Ő maga a vihnyei fürdőbe igyekezett, a hova orvosa küldte;[1] de útközben találkozni akart báró Szirmayval, a ki Bercsényi kíséretében betegen jött eléje. Bercsényi szerint csak nagy reménységgel kell táplálni a császáriakat, a kik úgy sem hoznak hadat; sőt jobb kevés, mint nagy hírrel jönnie a fejedelemnek.[2] A találkozás szeptember 20-ika tájékán Ipolyságon történt meg.[3] *Szirmay*, a nélkül, hogy előbb Széchenyivel tárgyalt volna, egyenesen Rákóczihoz fordult, a kit sikerült rávennie, hogy meghatalmazottait elküldje Selmeczbányára, ha a császár is megbizottakat küld oda a fegyverszünet tárgyalására. A fejedelem ezt a helyet a vihnyei fürdőhöz való közelsége miatt választotta. Gyakran értekezett a körülötte levő urakkal s így részletes utasításokkal láthatta el béke-biztosait: a katholikus *Károlyi* Sándort, az ágostai *Jánoky* Zsigmondot és az ev. ref. *Ráday* Pált, a ki nemrég tért vissza a porosz udvarból. Ekként Szirmay néhány nap alatt elérte, a min Széchenyi, Viza és Okolicsányi hónapok óta hiában fáradoztak.[4] Az érsek kissé duzzogva ment előre Bátra, a honti Szekincze kies völgyébe, hogy ott nyaralva, közel érhesse a fejedelmet Vihnyén és Selmeczbányán. «Csak nem egyezik, úgy látom, a politika a theologiával!» — vélte róla Bercsényi, ki hazatérőben őt meglátogatta.[5]

1 Rákóczi emlékir. 107. Whitworth szeptember 20-án úgy tudta, hogy Rákóczi és az érsek még Gyöngyösön vannak s hogy Szirmay is oda készül. (Simonyi I. 438.) Szeptember 17-ikén azonban Bercsényi már hivatkozik a fejedelemnek a nógrádi Gutáról írt levelére. (Arch. R. IV. 146.)

2 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 16. U.-o. 146.

3 Szirmai titkára, Sarer, már 23-ikán Bécsbe érkezett Szirmay jelentésével. Simonyi, I. 445.

4 Whitworth Harleynek, 1704 szeptember 27-ikén. Simonyinál, I. 449—50.

5 Levele a fejedelemhez szeptember 25-én. Arch. R. IV. 147.

A fejedelem néhány napot töltött Ipolyságon. Ott fogadta szeptember 25-ikén az erdélyi országgyűlésnek gróf *Mikes* Mihály vezetése alatt érkező követségét, a mely meghítta az erdélyi fejedelemség elfoglalására és a beiktatásra.[6] Idehozta gróf *Veterani* Gyula a Montecuccoli-vértesek alezredese is Kassa átadásának föltételeit megerősítés végett.[7] Ez a jó hír tehette hajlandóvá Rákóczit a fegyverszünet meghosszabbítására.[8] Bécsben, a hol a törökökkel való szövetkezésétől féltek, azt beszélték, hogy engedékenységének oka hosszas és veszedelmes betegsége; Whitworth angol követ azonban[9] ennek okát a fejedelem protestáns tanácsosaiban[10] kereste, kik Bercsényi szerint is mindennap kedvetlenítik a «pápistákat» s nem mérséklik a fejedelem bosszúságát. Úgy viselkednek mint valóságos gyermekek, a kiket a szép szó kényeztet, a kemény szó megrettent.[11] Hír szerint ünnepies küldöttséget vezettek a fejedelemhez és kijelentették, hogy hazájukat nem koczkáztatják a franciák és a bajorok kedvéért; ha tehát Rákóczi ellenezné is, ők nemcsak elfogadni, de kérni is készek Anglia és Hollandia közbenjárását. Az alkudozásokat akkor sem szakítják meg, ha a király visszautasítaná a poroszok és svédek beavatkozását; sőt, ha alkotmányuknak egyéb biztosítékát megnyerhetik, föltétlenül az angolok és hollandok kezességét sem követelik. A protestánsok mindenesetre inkább bíztak a fejedelemben mint Bercsényiben, de Okolicsányi a közbenjárók előtt hiában vádolta hitfeleit ilyen, a gyöngyösihez hasonló föllépésről. Nem is volt szükséges, hogy fejedelmöket olyasmire kényszerítsék, a minek kívánatos voltát az a tavasz óta önmaga nem egyszer hirdette, s nem értette, a király is miért tartaná azt magához méltatlannak.[12] A mint Bruyninx-

6 Rákóczi emlékiratai, 107–9. Századok, 1906. 320–324.

7 U. o. 107. A szept. 23-án iki capitulatio ösmertetése Thalynál, Bercsényi, III. 234–7.

8 Rákóczi szeptember 27-iki levelére hivatkozva szeptember 29-ikét említi Bercsényi, Arch. R. IV. 158.

9 Whitworth Harleyhez szeptember 27-ikén. Simonyi, I. 453–6.

10 Vay Ádám, Ráday Pál, Pápai János, Jánoky Zsigmond stb.

11 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 29-ikén. Arch. R. IV. 159.

12 Rákóczi Széchenyihez, 1704 május 18-ikán. Katona, XXXVI. 462.

nak mostan is írta, óhajtja, de forma szerint még nem fogadhatja el a közbenjárást, mert ez a rendekre tartozik. A hosszabb fegyverszünetnek, vagy éppen a békének az a legfőbb akadálya, hogy a király nem akarja őt elismerni erdélyi fejedelemnek; felesége és gyermekei kiadatását azonban aligha ellenezné. Ha békét kötne, azt hazaszeretetből s nem az ellenség előnyomúlása miatt tenné;[13] Erdélyt pedig — az odavaló rendek meghallgatása nélkül — nem akarja belefoglalni sem a hosszabb fegyverszünetbe, sem a békébe.[14] Egyébiránt Szirmay titkára már szeptember 30-ikán Bécsbe érkezett azzal a hírrel, hogy a fejedelem október 15-ikéig meghosszabbítja a fegyverszünetet.

Elküldte a selmeczi értekezletre kinevezett királyi biztosok és Stepney angol s Bruyninx hollandi követek útleveleit is,[15] a melyeket azonban egyideig nem akartak elfogadni, mert fejedelmi modorban voltak kiállítva.[16] Ezzel egymagával két hetet vesztettek. A bécsiek mindenesetre kényelmetlenül érezték magukat, hogy Selmeczbányán egy «fölségsértővel és lázadóval» kell alkudozniok. A követség feje báró *Seilern* János miniszter lett, a mi nagyon érthető módon bántotta Széchenyit. Seilern különben is úgy beszélt Whitworth előtt, mintha bűnösöknek menne kegyelmet adni. «Pedig joguk van a szabadságra és a jó bánásmódra» — jegyezte meg az angol.[17] Stepney pedig, az egyik közbenjáró, a ki azonban most még Marlborough táborában időzött, hosszú emlékiratban fejtegette[18] Marlborough előtt, hogy Rákóczi tizenegy kívánsága közől egy sem túlságos. Az országot valóban meg kell nyugtatni, még pedig a törvények és jogok tiszteletbentartásával s olyan általános bűnbocsánattal, a mely Rákóczi és vezértársaira névszerint is kiterjedjen. Mivel még

13 Stepney Harleyhez, szeptember 29. Simonyi, I. 458.

14 Whitworth Harleyhez, október 1-jén. U.-o. 460.

15 U.-o. 461.

16 U.-az október 4-ikén. U.-o. 464—7; október 8-ikán. U.-o. 487. Okolicsányi október 9-ikén vitte Bécsbe az új útleveleket, a melyeket azonban a biztosok csak óvás mellett fogadtak el, mert Rákóczi még mindig fejedelemnek nevezte magát. U.-o. 488., 491—3.

17 Whitworth Harleyhez, október 4. Simonyinál, I. 467.

18 Közli Simonyi, I. 471—9.

nem ösmerte a fejedelmet, úgy gondolta, Erdélyért más országban adhatnának neki kárpótlást; mert multjánál fogva itthon a békében sem érezné magát biztosnak.

A fejedelem szeptember végén Ipolyság mellett hagyván seregét, igen csekély kísérettel ment Vihnyére, mely Selmeczhez két órajárásnyira fekszik. Október elsején már ott volt.[19] Remélte, hogy két hét alatt végezhet, azért csak október 15-ikéig hosszabbította meg a fegyverszünetet.[20] Azt akarta, hogy a tárgyalást «némi méltósággal» vezessék s a külsőségekben is éreztessék a külföldi közbenjárókkal, hogy szabad nemzet fiaival van dolguk. Fogadásukkal Selmeczen Bercsényit bízta meg, a ki már október elején odaérkezett s pompakedvelő feleségével együtt olyan fényt fejtett ki, hogy — a mint az ottlevők mondogatták — elhomályosúlt mellette a fejedelem vihnyei háztartása. A fejedelem hiában akarta őket megnyugtatni, hogy ennek így kell lennie, a nemzet méltósága maga is követeli, hogy Bercsényi megfelelő fénynyel emelje állása tekintélyét; mégis csak vádolták, hogy az idegenek előtt ő játszsza a fejedelem szerepét, sőt valóban is neheztel Rákóczira, mert megkérdezése nélkül fogadta el az erdélyi trónt, a melyre ő vágyott.[21] Stepney később úgy találta, hogy a magyarok minden más nemzetnél jobban gyönyörködnek a pompában, de a selmeczi és vihnyei fogadtatásoknál — úgy látszik — önmagukat akarták felülmúlni.[22]

Maga Rákóczi csak egyszer jött be Selmeczre. Fejedelmi megtiszteltetésben részesült. Durrogtak a mozsarak, szóltak a dobok, a trombiták, fegyverbe lépett az egész helyőrség s a város elüljárósága a kapu előtt örömtől áradozó latin beszéddel fogadta.[23] Bercsényi majdnem mindennap kikocsizott hozzá jelentést tenni.

A fejedelem nyiltan csak október 15-ikén bízta meg őt, hogy gróf Mikes Mihály főispánnal, Jánoky Zsigmond tanácsos-

19 Katona, xxxvi. 589—590. Szalay, vi. 201.

20 Whitworth Harleyhez, október 1-jén. Simonyinál, i. 461.

21 Rákóczi emlékiratai. 109—110.

22 Stepney Harleyhez, november 3-ikán. Simonyinál, i. 521.

23 Lamberg följegyzései. Hadtört. Közl., 1894. 551.

sal és Ráday Pál titkárral együtt megkezdje az alkudozásokat.[24] A császár biztosai, *Seilern* elnöklete alatt, Széchenyi érsek (most már titkos tanácsos is), gróf Koháry István altábornagy, gróf Lamberg Zsigmond, báró Szirmay István, Okolicsányi Pál és Viza János (a legújabb czimzetes püspök) voltak. A mint Seilern október 17-ikén megérkezett, Okolicsányit azonnal Vihnyére küldte, hogy a fejedelmet a biztosok nevében üdvözölje. *Bruyninx* hollandi követ személyesen ment Vihnyére, hol kitüntetéssel fogadták. A fejedelem biztosította, hogy a fegyverszünet dolgában szívesen fogadja közbenjárását, de a béke az országgyűlésre tartozik, melyet a fegyverszünet idején akar összehíni. Figyelmeztette, hogy a magyaroknak aligha nyílik több alkalmuk szabadságuk kivívására; jobb tehát karddal a kezökben elvérezniök, mint nyakukat önként a szolgaság jármába hajtaniok. Hiszen szomorú tapasztalatokból tudják, hogy sem ígéret, sem szerződés nem biztosítja őket a Habsburgok túlkapásai ellen. Másnap, a mikor Bruyninx visszatért Selmeczre, a császári biztosokat nagyon aggasztotta, hogy Rákóczi csakugyan országgyűlést hirdet; mert ez csökkentené a király tekintélyét s erősítené a fölkelőkét.[25] Ennél is rosszabb hírt vitt Bécsbe gróf *Veterani* Gyula alezredes. Kassa feladása után, éppen a hollandi követ ottlétekor (október 20-ikán), útbaejtette Vihnyén fiatalkori barátját, a fejedelmet, a ki szívesen látta, megvendégelte s előtte négyszemközt igen bizalmas nyilatkozatokat tett,[26] a mik azonban Bécsbe Veteranival már nagyon elferdítve érkeztek.[27] A velenczei követ szerint mindenesetre fölhatalmazta Bécsben annak kijelentésére,

[24] Szalay, VI. 201—2.

[25] Whitworth Harleyhez, október 25. Simonyinál, I. 504—6.

[26] Ugyanaz október 29-én. U.-o. 508.

[27] Stepney Harleyhez, november 15. U. o. I. 561. és a külföldi udvaroknál levő angol követekhez november 27-ikén. U.-o., 565. Rákóczi azt mondta volna Veteraninak, hogy ők az örökösödési törvény eltörlését, a szabad királyválasztást, az ő független erdélyi fejedelemségének elösmerését, Esterházy nádor letételét, helyébe Bercsényi megválasztását és minden mostani birtokuk megtartását követelik. Azt is mondta volna, hogy Lipót nekik se nem királyuk, se nem császáruk; a magyar trónra nincs joga sem neki, sem fiának, a római királynak. Magyarország szabad állam, a mely szabadon választ királyt s valószínűleg Berry herczeget ülteti trónjára. Stepney szerint valószínűleg Veterani terjesztette ezt a nyilatkozatot, a melyhez

hogy egyéb dolga van most, mint kezet csókolni a császárnak. Utolsó csepp véréig fog küzdeni a szabadságért s ha rá kényszerítik, a töröknél keres segítséget.[28]

115. RÁDAY PÁL.

Ily körülmények közt senki sem várhatott sokat az október 21-ikén megnyilt tárgyalásoktól, melyeket egyelőre Hamel-

hasonlót azonban ő és Bruyninx sohasem hallottak sem Rákóczitól, sem Bercsényitől. Később tehát Bécsben Bruyninxszal együtt sorra czáfolta az efféle híreket, a melyek a magyarokat tüntették volna föl a béke megakasztóinak. U.-o. 561. és 566. V. ö. 508. l.

28 Malagola, Deutsche Revue, 1907. 97.

Bruyninx vezetett. A császáriaknak három külön felhatalmazásuk volt a magyarokkal való alkudozásokra, Erdély ügyeinek rendezésére és a fegyverszünet meghosszabbítására. A hollandi követ meghatalmazó levele nem tetszett Rákóczinak, mert az ő nevét nem említette és nem szólt a kezességről, a mely nélkül pedig ők nem bízhatnak az udvarban. A formaságokon átesve, a császáriak 24-ikén Rákóczi gyöngyösi határozatával (resolutiójával) szemben a fegyverszünetnek egészen új, de képtelen föltételeit terjesztették elő.[29] Bruyninx hiában intette mérsékletre Seilernt; az indúlatos, házsártos embertől a magyarok nem várhattak jót s különben is gyűlölték, mint a ryswicki békekötés negyedik (a protestánsokra sérelmes) pontjának szerzőjét. A hollandinak később már a magyarokat kellett csitítnia, hogy heves válaszszal meg ne hiúsítsák a kibontakozást. Tudni sem akartak a hónap végén lejáró fegyverszünet meghosszabbításáról. Hiában sürgette ezt Stepney is, a ki gróf Wolckra magyar kamarai elnökkel 27-ikén megérkezvén, másnap Bruyninxszal együtt jelentkezett Vihnyén. A fejedelem fényesen, udvariasan fogadta s a császáriak szörnyűködésére — bár nem elég őszintén — ők is megadták neki az uralkodó fejedelmeket megillető tiszteletet.

Megértetni kívánta Rákóczi az angollal, hogy «mi magyarok olyan viszonyban vagyunk Ausztriával, mint Skóczia Angliával, mert saját külön alkotmányunk, kormányunk, hadseregünk, kincstárunk stb. van. Ausztria mégis úgy akar velünk bánni, mint Anglia Irlanddal, vagyis mint meghódított tartománynyal; pedig bennünket nem hódított meg!» Áttérve a fegyverszünet kérdésére, kijelentette, hogy már is sok bajuk, veszteségök volt a miatt, hogy bízott az udvar békés szándékaiban.[30] Hiszen

[29] A Dunántúl a császáriak hatalmában maradjon. Rákóczi Ausztria és Morvaország határaitól egészen az Ipoly vizéig rendelje vissza hadait (vagyis a várakon kivül a bányavárosokat is hagyja oda); seregei vonúljanak ki a Duna-Tisza és a Körös-Maros közéből is; a megszállt váraktól mindenütt 22 kilométerre hátráljanak stb. Szövege Katonánál, XXXVI. 571—576. és Szalaynál, VI. 203—6. Hogy ezt 25-ikén terjesztették elő, Stepney mondja. Simonyinál, I. 566.

[30] Stepney jelentése november 12-ikén. Simonyinál, I. 554.

Bercsényi 16000 emberrel fölverhette volna Bécset, Ausztriát, Morvaországot, csak Szirmay csillapítására hagyta abba a dolgot; ugyanakkor azonban Heister bevette Simontornyát, Siklóst s Földvárig ellenállás nélkül meghódította a Duna jobbpartját, mert ráfogta, hogy őt nem értesítették a fegyverszünetről. Ezt tehát hasztalanúl hosszabbítanák meg, mert úgy sem vezetne békére, a mit pedig a nemzet őszintén óhajt. Bercsényi hozzátette, hogy a császáriak magatartása többet ér a fejedelemnek, mint Kassa és Eperjes bevétele, mert most már a nemzet láthatja, hogy csak a fegyverben bízhatik. Egyébiránt ez csupán egyéni nézetök; a nemzet nevében csak akkor válaszolhatnak, ha előbb a körülöttük levő urakkal tanácskoznak. 29-ikén a fejedelem valóban az ottlevő húsz úr elé terjesztette az ügyet; s határozatuk alapján tudatta, hogy nem adhat meghosszabbítást. Az új föltételek következtében különben is valami 5800 km² területről kellene lemondania. A császáriak már is czélt értek a fegyverszünettel, mert kipihentették, megerősítették hadaikat. Hibáztatta, hogy a föltételekben szó sincs a békéről s hogy a király június 20-iki kiáltványa csak szakadást akart okozni köztük, a mi azonban nem sikerült. Ők nem foghatnak fegyvert mindennap; néhány évtized óta ez már a hetedik forradalom: Báthory, Bocskay, Bethlen Gábor, a két Rákóczi és Thököly után ő következett. Valószínűleg ez az utolsó erőfeszítés szabadságukért. Önvédelmükre, a mi első természetes joguk, minden képzelhető megfontolással újból elszánták magukat. Ha pedig az egész világ cserben hagyja őket, kétségbeesésökben inkább hódolnak a töröknek, mint hogy alávessék magukat a legnagyobb méltatlanságoknak. *Stepney* megjegyezte, hogy ilyen eljárásra nemigen ösztönözheti az a mód, a melylyel a törökök és a francziák mostohaapjával, Thökölyvel elbántak. Erre a fejedelem igen ügyesen (very handsomely) felelt. Hogy háborúba keveredvén az Ausztriai Házzal, a szövetségesek erejét a francziák javára megosztotta, az végzetes kényszerűség, a mit hazájával együtt ő sajnál legjobban. Megkérdezte, a király a béke kedvéért

nem ösmerné-e el őt erdélyi fejedelemnek; de midőn ezt Stepney lehetetlennek mondta, szóba sem hozta többé, pedig még hét óra hosszat beszélgettek. A társalgás folyamában Stepney őt Miksa Emánuel bajor választóra figyelmeztette, a ki a kedvező feltételek visszautasítása következtében földönfutóvá lett. «A jövendő Isten kezében van s ő nem hagyja el az igaz ügyet — felelte a fejedelem. — De ha szigorúságában büntetni akarja őket, jobb becsületesen halniok karddal a kezökben, mint az Ausztriai Ház igájába görnyedniök.» Megköszönte az angol és a holland kormányok közbenjárását, melyre kétségkívül nemcsak szövetségesök, a császár érdekében, hanem a szabadságáért küzdő magyar nemzetet is megszánva vállalkoztak. Kéri őket, ha most nem jártak is sikerrel, jó szolgálatukat a béke érdekében ezentúl se tagadják meg.

A közbenjárók Vihnyéről még aznap délután visszamentek Selmeczre. Figyelmeztették a császáriakat, hogy többé ne számoljanak a fegyverszünetnek november 15-ikéig való meghosszabbítására; másnap a fejedelem nevében Ráday Pál valóban színtelen feleletet hozott. A felek egyideig még kölcsönös magyarázatok kérésével töltötték az időt. Pedig Bruyninx meg volt győződve, hogy Rákóczi pár nap alatt nemcsak a fegyverszünetet írná alá, hanem a békét is, ha a magyarok *biztosítékot* kapnának, hogy a király megtartja a szavát.[31] Stepney mindjárt észrevette, hogy Rákóczi Magyarország alkotmányának fenmaradását nem reméli az erdélyi fejedelemség helyreállítása nélkül; azt pedig méltán várhatta, hogy az ellene hozott ítéletet már most megsemmisítsék. Seilernt nem kötötték utasításai, mégis mereven ragaszkodott hozzájuk. A megegyezést azzal hiúsította meg, hogy úgy járt el, mintha a franciákkal alkudoznék az európai békéről. Különben a szakítással járó felelősséget egyik fél sem akarta magára vállalni; Rákóczi azonban hamarább határozott. Október 31-ikén, a fegyverszünet lejárta napján,

[31] Rákóczi később (Emlékir. 110.) azt mondja, hogy a hollandi követtől azért tagadta meg a fegyverszünet meghosszabbítását, mert Kassa feladása után a faltörő ütegeket egyenesen Lipótvár ostromára akarta vitetni.

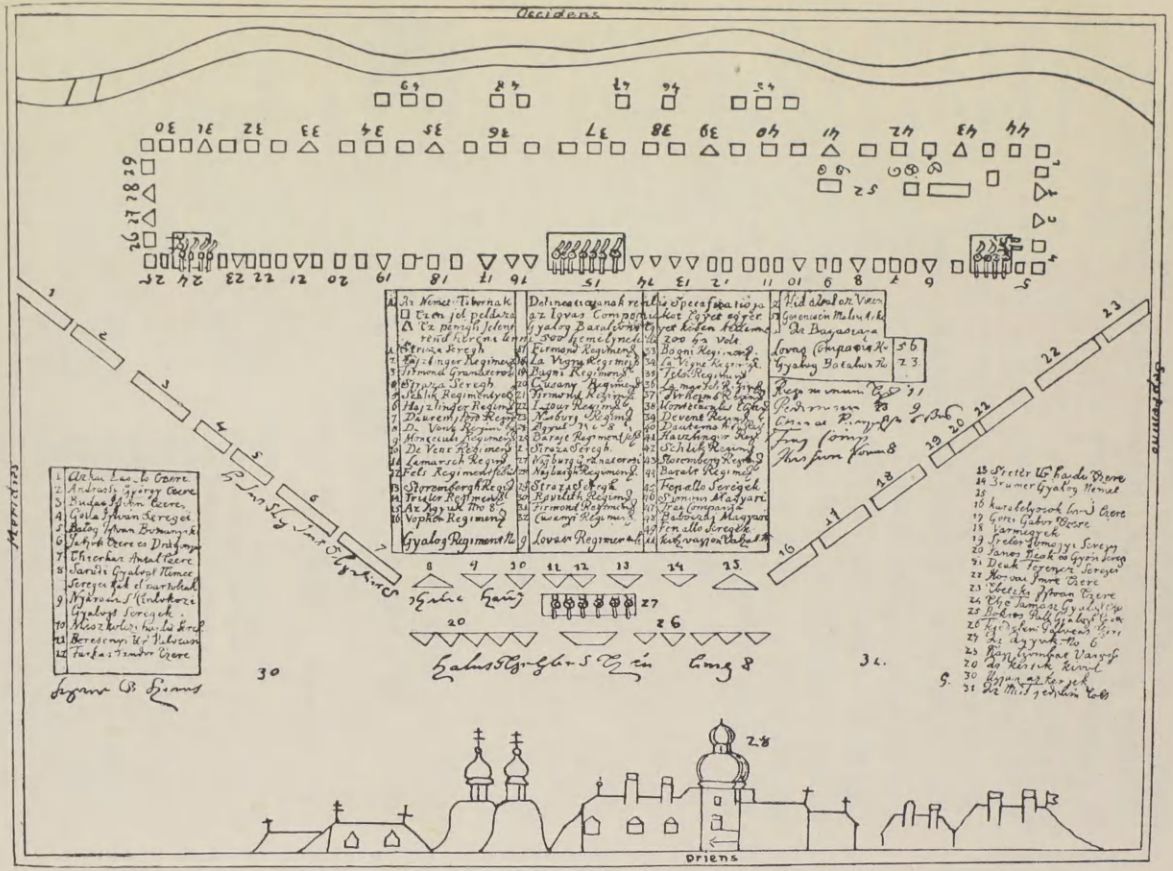

A NAGYSZOMBATI CSATA HADFELÁLLÍTÁSA. 1704. DECZ. 26.

Vihnyéről — Selmecz elkerülésével Zsarnóczán át — az ipolysági táborba indult s oda még aznap megérkezett.[32]

November 5-ikén Seilern, Lamberg és Kohárý is elutaztak. Másnap, a gazdag aranybányák megtekintése után, Bercsényivel a holland és az angol követ szintén odahagyta Selmeczet. Mocsonokról november 4-ikén írt levelökben megköszönték a fejedelem vendéglátását s reményöket fejezték ki, hogy az alkudozásokat az ország nyugalma helyreállítása érdekében csakhamar újrakezdhetik. Válaszában Rákóczi valóban kérte is őket közbenjárásuk folytatására.[33] November 21-ikén Stepney kihallgatásakor viszont a király jelentette ki, hogy a béke érdekében a fölkelők makacssága mellett is megtesz mindent, a mi becsületével és méltóságával nem ellenkezik.[34] És november 25-ikén újra beküldte Heislert Magyarország — — meghódítására.[35]

XV.

A NAGYSZOMBATI CSATA.

(1704 deczember 26.)

November 18-ikán[1] a fejedelem már *Érsekujvár* alatt állott 16.000 főnyi hadával és Szeged alól iderendelt faltörő ágyúival azonnal megkezdte az elég elhanyagolt vár bombázását. Egy álló hétig törette a falakat. Igen csodálatosnak

32 A selmeczi tárgyalásokról l. Rákóczi emlékir. 109—110. Hist. des rév. II. 247—257. Egy lengyel kir. tanácsosnak levele Thalynál, Tört. Kalászok, 167—9. A közbenjárók levelei Simonyinál, I. 487—574. Katona, XXXVI. 559—588.

33 Az alkudozásokra nézve l. Stepney november 3., 12., 15. és 19-iki jelentéseit Simonyinál, I. 515—539., 550—558., 559—567., 569—571. Széchenyi jelentése a királyhoz u. o. 543—8. Viza és Okolicsányi a pfalzi választóhoz november 26-ikán. U. o. 573—582. Lamberg följegyzései Hadt. Közl. 1894. 550—2. Rákóczi emlékiratai, 109—110. Thaly, Bercsényi, III. 243—265. Katona, XXXVI. 559—588. stb.

34 Stepney Harleyhoz, november 22. Simonyinál, I. 572—3.

35 U. o. november 26-ikán, 575—6. A fejedelem panasza szerint Heister 16000 osztrákkal közelit, a ráczok és horvátok másfelől jönnek, a császár más seregei Erdélyből és Tótországból, «hogy a magyarokat elborítanák». (Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Tört. Kalászok, 169.)

1 Ezen napról itten kelt levelei Hornyiknál, IV. 332—4.

találta, hogy minden napnyugtakor szabályos időközökben, nagy távolságból öreg ágyúk dörgését hallotta. Ellenséges ágyúk nem lehettek, mert *Bottyán* tábornok [2] kellőképen gondoskodott tábora fedezéséről; a tünemény népies magyarázatát meseszerűnek tartotta, a természeti jelenség okát azonban maga sem bírta megfejteni. *Achsmann* várparancsnok csak saját németjeiben bízhatott, még *Hartl* térparancsnok németjeiben sem. Hajdúi a

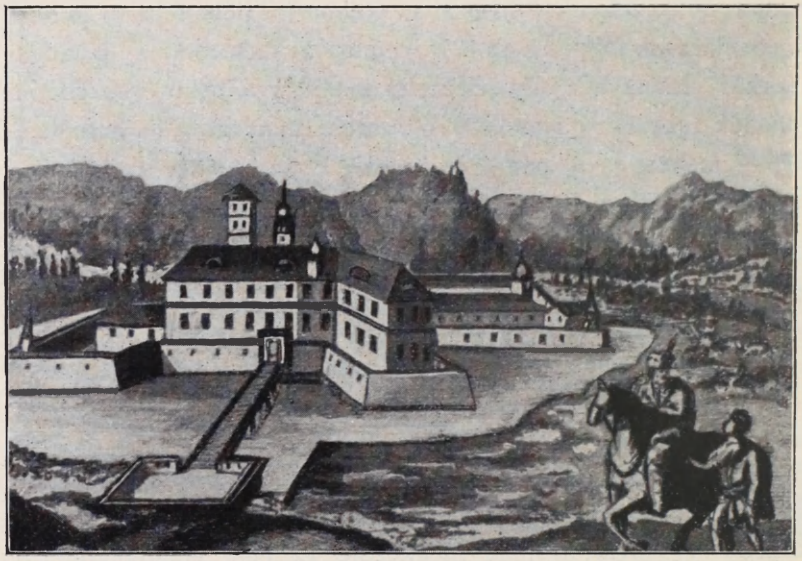

116. SEMPTE VÁRA.

plébánossal, tiszttartóval, harminczadossal, postamesterrel együtt a fejedelem kezére akarták juttatni a várat s e végből Hartl térparancsnokkal egy éjszaka végképen meg is állapodtak. November 16-ika éjjelén tehát, a megbeszélt helyen és időben, a kuruczok egész csendben meghágták a falakat, a hol a vár-

[2] Bottyánt — átjövetelében bízva — a fejedelem már 1703 deczember 10-ikén kinevezte tábornoknak, tíz nap múlva pedig dunántúli generálisnak, de csak 1704 október 10-ikén fogadta hűségesküjét. Harmadnap már Érsekujvár ostromának előkészítésére küldte ki.

beli hajdúk «Éljen Rákóczi és a szabadság!» kiáltással fogadták őket. Most már, Härtl németjeinek segítségével, a kapukat megnyitva, fegyveresen támadtak az álmaiból fölvert Achsmann csapataira, a melyek kénytelenek voltak megadni magukat. A közkatonák, ötnek kivételével, Rákóczi szolgálatába álltak; a hajdúk továbbra is a várban maradtak Ebeczky Imre ezredes parancsnoksága alatt, s melléjök a fejedelem még 200 gyalogot és négy lovasszázadot rendelt.[3] Ő maga ügyelt föl, hogy nagyjából rendbe hozzák a várat, a mely ettől fogva északnyugaton a kuruczok hadműveleteinek alapja lett.

Az ősz ugyan már vége felé járt, de olyan szép volt, hogy a fejedelem *Lipótvár* ostromával is kisérletet akart tenni. A kuruczok szívesen vállalkoztak, mert a mezei munka most nem csalogatta őket haza, zsákmány pedig bőven kínálkozott. Báró *Schwarzenau* cs. ezredes csak 5—600 emberrel őrködött ebben a jól épült, de eléggé elhanyagolt várban, mely a Vág és a Dudvág közt levő síkon uralkodott. A fejedelemnek csupán 8000 embere volt és rosszúl fölszerelt tűzérsége; azonban a gyorsaságban, meglepetésben és hadai lelkesedésében bízva, mégis vállalkozott az erejét meghaladó ostromra. November 22-ikén tehát Újvár alól megindúlt a gyalogsággal; és Tornóczon meghálván, másnap már *Sempte* várában tartott haditanácsot Bercsényivel. Három napot töltött a várban, hogy hadai teljesen átköltözhessenek a Vág szeredi két hídján. Bercsényit az egész 12.000 főnyi lovassággal a morva határok fölverésére küldte, maga pedig a gyalogsággal észak felé nyomúlt s a Vág és a Dudvág közt lévő keskeny földet szállta meg. Főhadiszállását szeptember 27-ikén gróf *Forgách* Simon galgóczi várába tette át; fölégette a Lipótvárból a síkságra vezető hídakat s a két folyóra támaszkodva, egészen elzárta a várat. Magasan fekvő lakásából nemcsak a maga vívósánczaiban, ágyútelepein, táborá-

3 Az ostrom leírása Rákóczinál, Emlékir. 110—111 Theatrum Europaeum, XVII., 1718., 68. Bél M., Notitiae Hung. IV. 375. Thalynál Hadtört. Közl. 1892. 231—6., 1895. 304—6., Bercsényi, III. 266—273. és A nagyszombati harcz, 3—9.

ban, hanem az ellenséges várban történő dolgokat is láthatta.[4] Tudta, hogy a császáriaktól elfoglalt kassai ágyúk rosszkarban vannak s oly messziről a járhatatlan útakon csak napok mulva érkezhetnek meg; puskapora sem igen volt; azonban a várból kiszökdöső császáriak kétségbeesettnek mondták az őrség helyzetét s így november 27-ikén kisebb (12 és 16 fontos) ágyúival is megkezdte az ostromot. Franczia mérnökeinek és tűzéreinek jól irányzott golyói így is sok kárt okoztak a nedves, máladozó várfalakban. Deczember 18-ika táján valahára Kassáról is megjöttek az ágyúk; de éppen aznap, a melyen *Heister* cs. tábornagy Dévény közelében átkelt a Morván, hogy a vár fölmentésére siessen. A tábornagy folytonosan csatározva Récze alatt (Pozsony és Szentgyörgy közt) negyednap egyesült Herbersteinnal s most már 20.000 emberrel és 24 ágyúval nyomúlt a Fejérhegység keleti tövében Ompitolon át Nagyszombat felé.

A fejedelem De la *Motte* ezredesre, a várépítő Vauban egykori segédtisztjére bízta Lipótvár ostroma folytatását, maga pedig a sereg másik részével gróf *Esterházy* Antal tábornokkal karácsony első napján délnyugatnak indúlt, s a megbeszélt terv szerint Farkashidánál egyesült Bercsényivel. 21—22.000 főnyi serege és 6 ágyúja volt. Mivel — saját vallomása szerint — újoncznak érezte magát a hadakozásban, «olyanoktól kért tanácsot, a kik azt hitték, hogy értenek hozzá». A tanács oda ment ki, hogy nyilt térséget kell keresni az ütközetre, a melyet legjobb volna Nagyszombatnál elfogadni. Nem igen bízott ugyan rosszúl fegyverzett seregében, de nem volt más menekvése; mert ha abbanhagyja Lipótvár ostromát, lehangolja azon vidék lakosságát, visszavonúlása közben pedig egész serege felbomolhatik. Így a maga terve szerint karácsony estéjén csatarendbe akarta állítani hadát, hogy még éjfél előtt megindúlva, hajnalban Nagyszombat alatt lehessen. Erről azonban, az ellenség újabb

4 Rákóczi emlékiratai, 111—113. Thaly, A nagyszombati harcz, 11—19.

mozdulatairól vett hírek alapján, Bercsényi lebeszélte; mert bajos ilyenkor csatarendet csinálni. Az éjszakai menet könnyen zavarba jöhet, mivel a nagyszombati síkra egy szorúlaton kell keresztülvonúlni s ott torlódás támadhat. Az ellenség különben

117. GRÓF HEISTER SIGBERT.

is olyan lassan mozog, hogy hajnalban indúlva is megelőzhetik és rendezett dandárokkal vonúlhatnak végig a síkon. A fejedelem ráállt, a mit később megbánt, mert nem maradt ideje kémszemlére s nem választhatta meg a csatateret. Kedvetlenül nézte a csillagos eget, a melyen egy nagyobb csillag harczolni

látszott két kisebbel, de utoljára is eltűnt emezek elől. Nem tudhatta, nem ez lesz-e az ő sorsa is Heisterrel és Herbersteinnal szemben.[5]

Karácsony másodnapján délfelé tiszta, hideg, száraz időben érkezett Nagyszombat alá. Egy óra tájban észrevette, hogy Gerencsér felől az ellenség éppen most közeledik: nagy menetoszlopban a négyszögbe (carré) zárt podgyászszal. Jobbról-balról Ebeczky és Ocskay huszárai messziről kísérték a cs. sereget, de nem árthattak neki.

Nagyszombat elég meredek magaslatról uralkodik a síkságon. Hitvány falai, bástyái előtt egyetlen védelem a városon két ágban keresztülfolyó Tirnavapatak volt, melyhez a város

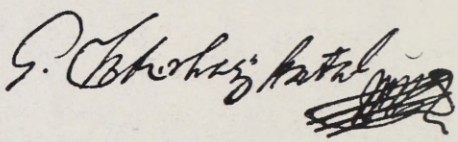

118. GRÓF ESTERHÁZY ANTAL NÉVALÁÍRÁSA.

két széléről két mély és lejtős út vezetett. A fejedelem aggodalmasnak tartotta vezéreinek azt a tanácsát, hogy ezt az emelkedést szállja meg és gyalogsággal rakja meg a várost; mert ha az ellenség a magaslat mentében vonúl el és hátukba kerül, egyenesen a Lipótvárt ostromló táborra csaphat. «Azok, a kik azt hitték, többet tudnak nála,» ezt maguk is lehetőnek tartották, de úgy vélték, hogy könnyebben mozgó hadaikkal a legrosszabb esetben is eléje vághatnak. Mégis sikerült meggyőznie őket, hogy ez veszedelmes kisérlet volna; mert kelet felé a Vág és Dudvág közé szorúlva, ezen a szűk helyen a lovasság nem támadhatna elég hosszú arczvonalban s oldalba sem foghatná az ellenséget. A tetőn pedig magán védelemre gondolhatnak, még pedig siker nélkül, mert Heisternek erősebb és jobb a tűzérsége. Megparancsolta tehát, hogy a síkon álljanak csatarendbe.

5 Kolinovics Thalynál, Nagyszombati harcz, 26.

Ezzel a mellette levő két tábornokot, Bercsényit és Esterházy Antalt bízta meg s egyiket az egyik, a másikat a másik mély úton küldte előre. Azt hitte, hogy a síkságnak a Tirnaván kívül nincs egyéb vize, hogy tehát hadai mozgását a terep nehézségei nem akadályozhatják. Mindenki hallgatott róla, hogy a városi magaslat tövében egy mélyen bevágott malomhajtó patak is folyik, mely a magaslat aljában levő elég terjedelmes tóból ered. Postakocsin ugyan régebben többször járt errefelé, de akkor keveset törődött a vidékkel s nem vette észre sem a kis

119. NAGYSZOMBAT.

hídat, sem a bokrok közt haladó kis patakot, a melyen áthajtott. Most azonban úgy vélte, hogy míg a sereg csatarendbe áll, katonai szemmel hamarosan megvizsgálhatja a terepet.

Néhány vezetővel és csekély kísérettel lóra pattant, hogy körűlnyargalja a várost s még idejében élére állhasson seregének. Azonban alig indúlt el, olyan hóförgeteg támadt, hogy éppen semmit sem láthatott s vezetői sem tudták, hol járnak. Visszafordúlt, hogy arra az útra találjon, a melyen Esterházyt küldte előre a gyalogsággal és a lovasság balszárnyával. Még az ereszkedőn volt, mikot megdördültek az ágyúk és dörgésök-

kel szétszakították a hófelhőket. Az ellenség csatarendben állt előtte a patak balpartján. Háta ekként védve lévén, keveset árthatott neki Esterházy, a ki útasítása ellen egyetlen egy vonalban állította föl hadait s így ki sem fejthette egész erejét. Már olyan közel álltak egymáshoz, hogy egy ágyúgolyó el is szakította a Rákóczi kiséretében levő egyik nemes ifjú lábát; de a fejedelem csak hívei kérésére vágtatott tovább, hogy elfoglalja a számára a város északkeleti szögletén, a zsidókapu és az apáczák kolostora közelében kijelölt dombot.

Innen látta, hogy az ellenség balszárnyával északkelet felé kanyarodik, tehát olyanforma mozdúlatot tesz, mintha Lipótvár felé ügyekeznék. Bercsényi azonnal hozzáküldte hadsegédét, a franczia Norvalt, s azt ajánlta, hogy mivel az ellenség kerülni látszik az ütközetet, ne csapjanak vele össze. A fejedelem azonban úgy találta, hogy azt Heister már az útjában álló tó miatt sem teheti meg. Azt izente tehát, hogy «nem mogyorókat ropogtatni jöttünk ide» s megparancsolta, hogy oldalban támadja az ellenséget. A fővezér azonnal rohamra küldte Ebeczky Istvánnak a jobbszárny szélén álló lovasait, kik áttörték a császáriak sorait s fosztogatni kezdték a podgyászos kocsikat. Mialatt Bercsényi a gyalogság megindítására sietett, Ilosvay Imre, Deák Ferencz, Ónodi János Deák, Somogyi és Sréter huszárai szintén támadtak. A jobbszárnynak ez a tüze a balszárnyon Ocskay László, Andrássy György, Goda, Balogh és Buday István huszárezredeit is magával ragadta. A gyalogság szintén támogatásukra indúlt; szuronyszegezve foglalta el az ágyúk nagyobb részét, s eljutott Heister tábora közepéig. A tábornagy utóbb úgy nyilatkozott, hogy sohasem látott ennél hősiesebben harczoló gyalogságot.

Miközben azonban a gyalogokok a lovasokkal versengve zsákmányoltak az ott elfoglalt társzekerek közt, Rákóczinak egyik német szökevényekből alakúlt csapata, *Scharudi* János zászlóalja, az ellenség közelében fehér zászlót tűzött ki s hirtelen sortüzet adott a mellette rohanó Nyárády-ezredre. A hajdúk, a helyett hogy az árúlókra rohantak volna, meglepetésökben

megfutottak s más gyalogezredeket is magukkal sodortak. Heister azonnal parancsot adott a Fels-vérteseknek, hogy az ekként üresen maradt helyre vágtassanak s a magyarok balszárnyát vágják el a középtől. A fejedelem, ki mindezt elég közelről

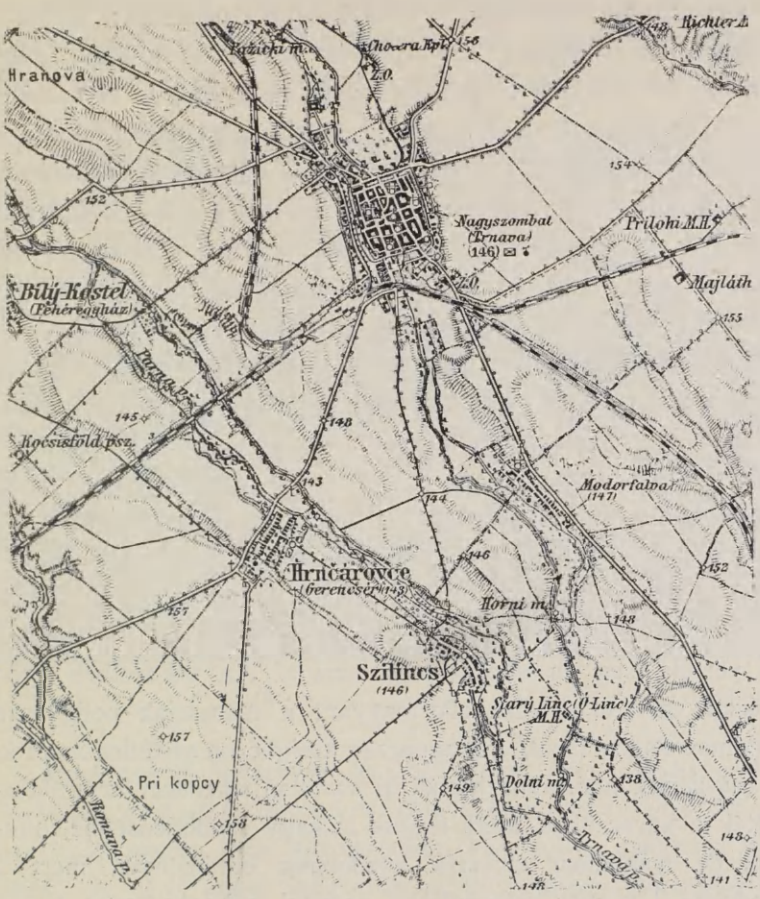

120. A NAGYSZOMBAT ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

látta, azonnal kardot rántott, hogy ellenök rohamra vezesse karabélyosait. Azonban néhány udvari nemes, a kit Vay Ádám udvari kapitány még a csata előtt megesketett, hogy vigyázni fog a fejedelem életére, körülfogta s az egyik megragadván lova kantárszárát, nem engedte mozdulni. Azt mondhatta, a mit

utóbb Forgách mondott neki: «Kérem nagyságodat az Istenért, maga személyét ne veszedelmeztesse, mert nagyságod életében vagyon minden reménységünk Isten után..... Nagyságodnak vannak generálisai; de nekünk nincs több Rákóczi Ferenczünk!» A nemes urak ösmerték a várnai csata történetét; ha ott a kíséret nem a Murád szultán lova kantárszárát fogja meg, hanem az I. Ulászlóét, ma nem beszélnénk a Balkán elvesztéséről. De akárhogyan fájt ennek a másik fiatal embernek, hogy nem engedték harczba elegyedni, annál is jobban fájhatott neki, hogy nélküle nem mozdúltak karabélyosai sem, a kik a zavarnak Vay vagy Ottlyk vezetése alatt véget vethettek volna. *Ezen* fordúlt meg a csata sorsa és csak másodsorban a Scharudi árúlásán. Elröppent az a pillanat, melyben a bajt jóvá lehetett volna tenni. A balszárny, kivált Ocskayval, még csodákat mívelt, de máshol a rend teljesen fölbomlott. A fejedelem tehát a magaslatra vezette karabélyosait. Ott nemcsak összeszedte, hanem — Bercsényi segítségével — rendezte is a futókat és lovasságának födözete alatt megkezdte visszavonúlását, hogy Szerednél vagy Vecsénél keljen át a Vágon.

A vezetése alatt vívott első csatát elvesztette; Bercsényi azonban azzal vigasztalta, hogy ne búsúljon, mert a «németeket mi vertük meg és minket a confusio». Az ütközetben 1500 császári esett el és csak 180 magyar; a császáriak podgyásza majdnem tönkre ment, a magyaroké Galgóczon sértetlen maradt. A császáriak nem aknázhatták ki váratlan sikeröket, nem üldözhették a kuruczokat, mert maguk is nagy rendetlenségbe jutottak; de csakhamar élvezték küzdelmök eredményét, mert a fejedelem Lipótvár megszállását azonnal abbanhagyatta s így elérték czéljokat, a vár fölszabadítását.[6]

[6] Az egész csata első katonai tüzetes leírását lásd Thalytól: A nagyszombati harcz (Pest, 1869. Kömetszetű csatatérképpel.) 27—73. U. ő.: Bercsényi, III. 297—307. és Ocskay, I. 46—48. a csatarend egykorú képével. Rákóczi emlékíratai, 113—120. Bél, Notitia Hungariae novae, II. 64—68. Dolfin Dániel velenczei követ szerint ez az ütközet inkább mészárlás volt, mint csata. (Malagolánál zavarosan, Deutsche Revue, 1907., 97—8.)

A fejedelem Szereden kelt át a Vágon, de gróf Esterházy Antal semptei várában sem gondolt pihenésre. Azonnal haditanácsot tartott, általános fölkelésre szólította az északnyugati vármegyéket s a 26-ikáról 27-ikére menő egész éjszaka íratta a parancsokat. A szeredi híd védelmét Esterházy Antalra, a vecseiét és a sereg teljes összeszedését Bercsényire bízta, ő maga pedig a lipótvári táborból elfutókat gyülekeztette.

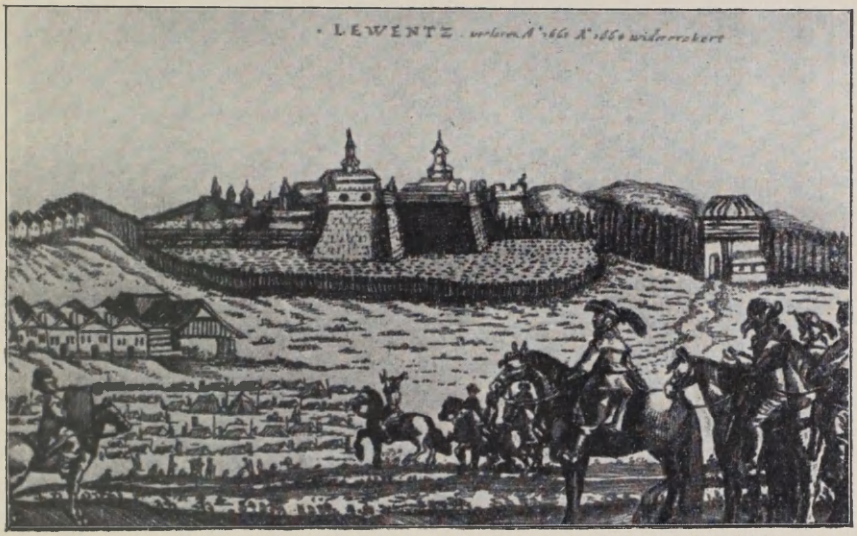

121. LÉVA VÁRA.

Mocsonokról deczember 30-ikán átment *Léva* várába, a mely hadainak még 1703 november 28-ikán kaput tárt. Olyanformán érezte itt magát, mint hétesztendős korában a cseklészi futás után; de édes anyja helyett most kötelességérzete nyugtatta meg. Léva várában higgadtan tekinthetett végig hadi szerencsétlensége okain és következésein. Látta, hogy nemcsak vitéz, de egyúttal fegyelmezett katonaságot kell teremtenie. Nem csüggesztette, hogy Nagyszombat alól vitézeinek nagy része hazaszéledt; hiszen győzelmes csaták után is hazamentek pár napra a zsákmánynyal, zsákmányt pedig ezúttal is bőven ejtettek.

Most, mintha érezték volna, hogy a fejedelemnek nagy szüksége van rájok, a szokottnál gyorsabban összeverődtek. És «elég volt őket hadtestbe gyüjteni, hogy ismét visszanyerjék bátorságukat. Megveretés után különben sohasem voltak annyira megréműlve, hogy készek ne lettek volna újból az ellenség ellen menni.»[7] Ezt eléggé tapasztalták a császáriak, kiket már a nagyszombati harcz estéjén újból háborgattak.

XVI.

RENDÜLETLENÜL.

(1705. január – február.)

Az új esztendőre *Radvánszky* János azt kivánta a fejedelemnek, hogy az Isten, a kit áldani kell fejedelmi személyének csodálatos megtartásáért, szerencsés élettel, dicsőséges *diadalokkal* boldogítsa megszomorodott népe szabadítására.[1] Erdélyből, a hol Radvánszky volt a fejedelem biztosa, csakugyan az a jó hír érkezett, hogy, a szászokat kivéve, az egész ország Rákóczi mellé állt. Pekry és Teleki grófok ugyan «szánakozásra méltó hadimozdúlatokat tettek», de mégis elég szerencsével jártak s a fejedelem most harczban megedzett, szerencsés katonát küldött be fővezérnek gróf *Forgách* Simon személyében.[2] Az a jó hír is vigasztalta, hogy deczember 28-ikán Glöckelsperg János Henrik cs. altábornagy és Löwenberg Lajos vezérőrnagy Szatmárt végre föladta Forgáchnak. Az őrség lobogó zászlókkal, zeneszóval, katonai díszszel éppen 1705. újesztendő napján vonúlt ki a várból.[3] Mivel Eperjes már egy

7 Rákóczi emlékiratai, 119. Thaly, A nagyszombati harcz, 73–93.

1 Radvánszky Rákóczihoz Kolozsvárról 1705. deczember 31. Tört. tár. 1906. 431.

2 Rákóczi emlékiratai, 210–1.

3 U.-o. 120. Thaly, Bercsényi III. 312–5. és Adalékok, II. 72–77. Az átadás föltételei a mvásárhelyi Teleki-lt-ban, Teleki Sándor osztálya, 3268. sz.

hónapja (deczember 1.) szintén meghódolt,[4] Felső-Magyarország egészen az erdélyi határokig felszabadult.[5]

Újesztendő napján, a mikor Bécsben *Heister* Hannibál, a tábornagy öcscse, a nagyszombati csatában elfoglalt harmincz magyar zászlóval kedveskedett I. Lipótnak, Nagyszombatért *Bottyán* azzal állott bosszút, hogy Morvaország határát dúlta, égette;[6] a fejedelem parancsára pedig azért, mert Heister a nagyszombati harczban megsebesült és elfogott kuruczokat megölette, *Bossányi* ezredes megtorlásúl levágatta az Eperjesnél kapitulált harmadfélszáz muskatérost.[7] A fejedelem ezt tanácsosai javaslatára, az igazság látszata alapján s abban a hitben parancsolta neki, hogy ez méltányos, megengedett, a közjóra hasznos, sőt az adott viszonyok közt szükséges is. Később sem találta bűnnek vagy lelkiismeretbe vágó cselekedetnek; de mint könynyelmű, barbár és embertelen eljárást minden fejedelmi tette közt az egyetlennek tartotta, a mit élete minden napján szánnia, bánnia kellett.[8]

Forradalmi tett volt s Rákóczi ezekben a lévai zaklatott napokban egyéb forradalmi elhatározásokra is készen állott. Január 3-ikán tartotta meg azt a tanácskozást, a mely kimondta, hogy a szabadságharcz sikere érdekében szükség van *rendes hadseregre és állampénztárra.*

«Megkeményedett már a szíve», írta Széchenyi érsek Rákócziról, a kit ezekben a nehéz napokban Lévára követett. A nagyszombati harczban megtanúlta a fejedelem, hogy csatákat nem csupán a katonaság számával lehet nyerni és hogy *jó tisztek, jó fegyelem, elegendő pénz* nélkül nem lehet ilyen nagy vállalatot vezetni. Máshol lesz szó róla, hogyan szervezte hadseregét és a pénzügyeket. Mennyire jellemző, a mit emlékirataiban maga

4 Századok, 1873. 104.

5 Rákóczi emlékiratai, 120.

6 Stepney Harleynak 1705. január 3. Simonyinál, 1. 613. Wienerisches Diarium 1705., 151. sz.

7 Thaly, A nagyszombati harcz történetében. Stepney levelei Simonyinál II. 3., 8., 10.

8 Rákóczi önéletrajza 170—1.

is kiemel, hogy rézpénzeire, a polturákra és a libertásokra melyeknek veretését most határozták el, nem a maga czímerét, hanem a közszabadság jelvényeit verette; az ország czímerét s ezt a jelszót: *Pro libertate!* Széchenyi azonnal figyelmeztette gróf Pálffy János horvát bánt, hogy mentűl inkább halogatják a mozgalom csillapítását, annál nagyobb a veszedelem; mert «ezek naponkint mind jobb rendbe veszik magukat: regimenteket állítanak, fizetik hadaikat s német, franczia instructorok vannak köztük.»[9] A fejedelem halállal fenyegette mindazokat, a kik a nagyszombati harcz után hazamentek s a legrövidebb idő alatt vissza nem térnek.

Magyarország a vert vezér táborában maradt! Vízkereszt napján Rákóczi átment udvari hadaival Kistapolcsányra,[10] a hol főkép Lipótvár alól odagyülekező gyalogságának rendezésével bajoskodott.[11] Bécsben aznap még úgy hitték, hogy Nyitrán van, holott a vármegye jobbadán meghódolt a királynak;[12] csak tíz nap mulva bizonyosodtak meg róla, hogy Kistapolcsányban tartózkodik.[13] A labancz városokban még országszerte Te Deumokat tartottak Heister nagyszombati pyrrhusi győzedelméért, mikor a tábornagy Bercsényi megerősödött hadai elől jónak látta odahagyni azt a várost és azt a vidéket; mire Stepney mindjárt meg is jegyezte, hogy a császár, úgy látszik, nem képes fegyverrel leverni Magyarországot.[14] *Károlyi* Sándor, sok duzzogás után, valahára szintén megjelent 6000 tiszántúli huszárral a zsitva-verebélyi táborban, a hová január 22-ikén Rákóczi is átrándúlt, hogy haditanácsot tartson vele, Bercsényivel, a két Esterházyval és Bottyánnal, és a háború tervezetét megállapítsa a tél hátralevő hónapjaira.[15] A fejedelem méltán

9 Széchenyi levele 1705 január 9. Szalaynál, VI. 230.
10 Wass György naplója. Monum. Hung. XXXV. 446.
11 Rákóczi emlékiratai, 119.
12 Stepney Harleynak január 7. Simonyinál, I. 617.
13 U.-az január 17. U.-o. I. 634.
14 Stepney Shrewsbry hgnek január 24. Simonyinál, II, 5.
15 Wass naplója. M. HH. XXXV. 446–9.

neheztelt Károlyira, a kinek már a nagyszombati csata előtt táborában kellett volna lennie, a ki azonban három hadnagya elfogatása és személyes sérelme miatt idáig kérette magát. Keveset adott mentségeire. Tudta, hogy azért nem jött, mert nézete szerint sohasem szabad rendes csatát vívniok a németekkel. Most azonban már nem bánta, hogy akkor — mint Szapolyai János vajda valaha Mohácstól — akarva, nem akarva elkésett; sőt örült is neki, mert tiszántúli hadai vitézek, de fegyelmetlen fosztogatók lévén, magukat szintén a podgyászra vetették s ezzel a futók számát csak növelték volna. Most legalább veretlenül álltak előtte, a kikkel, egy kis fegyelmezés után, sikerekre számolhatott. A lévai és a verebélyi haditanácsban már elhatározta, hogy az altiszti és a tiszti kart újra szervezi; sőt önmagában a vezérkar újjáalakításának gondolatával is foglalkozott; mert «megtanúlta első rendes csatájából (a nagyszombati harczból), hogy egyikök sem ért a taktikához; hogy legjobb akaratú, de rosszúl fegyverzett csapatait a tisztek nem tudják vezetni és hogy a nála szolgáló szökött németekre nagyon kell vigyázni.»[16]

A hónap két utolsó napján a fejedelem Nyitrán, a hová Kistapolcsányról rándúlt át, ismét haditanácsot tartott Bercsényi, Károlyi és Esterházy Antal tábornokokkal.[17] Februárius 5-ikén I. Lipót már 23—27 osztrák falu égését láthatta a bécsi várpalota ablakaiból s hallhatta, alattvalói miként átkozzák őt és minisztereit, hogy ezt a bajt elhárítani nem tudják.[18]

Határszéli helyzeténél fogva Bécs annyira ki volt téve a kuruczok minden támadásának, hogy államférfiainak és sörházi politikusainak egyaránt békére kellett gondolniok. Nem is idegenkedtek tőle; s talán többre becsülhették volna, ha deczember 26-ikán nem Heister győz Nagyszombatban, hanem a békeértekezlet Bécsben. *Kaunitz* János Vilmos gróf, a ki éppen aznap tett újabb kísérletet a király és a nemzet kibékítésére, 1705

16 Rákóczi emlékiratai, 120.

17 Wass György naplója. M. HH. xxxv, 447.

18 U.-o. 448. Thaly, Bercsényi, III. 327—8. és A nagyszombati harcz, 93—113.

január 11-ikén hirtelen meghalt. A bizottság elnökévé halálos ágyán maga helyett Schlicket ajánlotta, ki a magyarokat minden bécsi miniszternél jobban ismerte; szinte természetes tehát, hogy utóda gróf *Harrach* lett, a kit pedig egy ideig a király sem akart kinevezni, mert tudta, hogy Kollonicscsal való barátsága miatt a magyarok gyűlölik.[19] 22-ikén a gróf már megtartotta az első értekezletet a magyar-ügyben s ezen annyi jóakaratot tanusított, hogy Stepney bízni kezdett benne; különösen mikor arra kérte a királyt, hagyjon fel a titkos alkudozásokkal s bízza az egészet az újra szervezett bizottságra.[20] Ezt a közbenjárók azonnal tájékoztatták az eddigi sikertelenségek okairól. Figyelmeztették, hogy a magyarok semmiesetre sem bocsátkoznak alkudozásokba törvényes jogaik, alkotmányuk helyreállítása és teljes biztosítása nélkül; tanácsolták egyúttal, hogy az újabb amnestiában Rákóczit és a főbbeket név szerint megemlítsék.[21] 23-ikán a bizottság már csakugyan foglalkozott a fölkelők gyöngyösi 25 békepontja közül a tizenkilenczedikkel, mely a Rákóczi ellen hozott ítéletet törölni kívánta; Harrach azonban 29-ikén megjegyezte, hogy ha Rákóczi s az elégületlenek leteszik a fegyvert s a köteles engedelmességre visszatérnek, a király kegyelmet ad nekik és nyilatkozatában névszerint megemlíti őket. A bizottság úgy határozott, hogy *mindenki* kegyelmet nyer, a ki a fegyvert leteszi és az engedelmességre visszatér.[22] Másnap már teljesen megállapodott a 25 pontra adandó válaszban.[23] A király, a ki február 5-én a Burg ablakánál ismét 18 helység lángolásából sejtette, hogy Heister nagyszombati diadala még sem oly tökéletes, másnap helybenhagyta a «magyar» bizottság munkálatát, mely elfogadja ugyan az angolok és hollandok közbenjárását, de

19 Stepney január 15. és 17. Simonyinál, 1. 632., 636.

20 Stepney Harleynak 1705 január 24., Simonyinál II. 2. 4. Az új bizottság elnöke Harrach, tagjai Savoyai Jenő hg., Lichtenstein Ádám hg. (aki azonban nem vett részt, pedig ő óhajtotta legjobban a békét), Mansfeld gróf, Pálffy Miklós gróf, Seilern báró.

21 Stepney Harleynak január 28. U.-o. II. 7—8. Ez utóbbit már 1704 október 6. sürgette. U.-o. 1. 471.

22 Történelmi tár 1897. 410., 414.

23 Stepney Harleynak január 31. Simonyinál II. 12.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ADOMÁNYLEVELE BALOG ISTVÁN POZSONYI FŐKAPITÁNY RÉSZÉRE 1705.

semmit sem szól a kezességről s kimondja, hogy az eddig ígérteknél a protestánsok nem várhatnak többet.[24] Magyarországnak azonban háromnegyedrésze protestáns lévén, ez a ridegség annyit jelenthetne, hogy a főczél ennek a vallásnak megrontása, a minek nyomában az önkényes uralom járna; már pedig ebben az esetben Rákóczi a magyarsággal a törökök karjaiba vetné magát.[25] Mindamellett a közbenjárókat is megnyugtatta az a 15 pont, amelyben a király Széchenyi érseket újból felhatalmazta az alkudozások megkezdésére;[26] mivel azonban a 25 a és 15 pontú válasz közt ellentétek voltak, a bizottság a közbenjárókat kérte meg, hogy a két oklevélből egy harmadikat szerkeszszenek s azt azonnal elküldvén Rákóczinak, megkérdezzék tőle, elfogadja-e az alkudozások alapjául.[27] Február 26-ikán az angol alsóház is felíratban kérte Anna királynét, hogy Lipótot alattvalóival, a magyarokkal kibékíteni törekedjék;[28] emlegették is, hogy e végből, mint külön követ, *Paget* lord megy Bécsbe. Azonban Rákóczi maga figyelmeztette *Stepneyt*, hogy ők a lordot, a karlóczai békekötésnél tanúsított magatartása óta, a magyar nemzet ellenségének és Thökölyék száműzetése okának tartják.[29] A lord főkép azért nem vállalkozott a küldetésre, mert osztrák barátai, bizalmas kérdésére, őszintén megmondták, hogy a bécsi udvar csak időt akar nyerni az alkudozásokkal.[30] Bizonyos, hogy az udvar tudni sem akart a kezességről. Báró *Seilern* vállalkozott Stepney azon állításának czáfolására, hogy erre van példa, mert 1620-ban II. Ferdinánd hajlandó lett volna a Bethlennel kötendő békét a spanyol, franczia és lengyel királyokkal biztosítani. A közbenjárókat arra sem akarták fölhatalmazni, hogy külön kedvezéseket ígérjenek Rákóczinak és a főbbeknek; mert a császár miért kedvezzen

24 Stepney Harleynak, február 11. és 14. Simonyinál, II. 21., 23.

25 U.-ő. február 7. U.-o. II. 18.

26 U.-ő. február 21. U.-o. II. 26.

27 U.-ő. február 25. és 28. U.-o. II. 28., 32—35.

28 Simonyi, II. 29.

29 Rákóczi Stepneyhez 1705 április 28. U.-o. II. 69. Stepney Harleynak február 28. és junius 27. U.-o. II. 35. és 145.

30 Stepney Harleynak május 30. U.-o. II. 105—6. Cserei, Hist. 343.

olyanoknak, a kik annyi bajt okoztak neki?[31] Szirmayt, Vizát, Okolicsányit az udvar egyelőre megint csak Bercsényihez küldte, ez azonban őket ismét Rákóczihoz utasította azzal a kérdéssel: akarják-e a magyarok, hogy Rákóczit, Bercsényit külön megnevezzék a megkegyelmező levélben? Elfogadják-e ünnepiesen a hatalmak közbenjárását? Rákóczi miért sértette meg az eperjesi vár föladása föltételeit?

Azonban melegség, sőt hő sugározott abból a levélből, a melyet márczius elsején Stepney és Bruyninx írtak Rákóczihoz, kihez azt magának Széchenyinek kell vala elvinnie. Hivatkoztak reá, hogy mult november 11-ikén kelt levelében ő maga is számított további közreműködésökre. Ezt viszont a czászár is elfogadta s az ország biztonsága, sértetlensége és jövendője érdekében mindent megtenni ígért. Ígéri különösen, hogy a katonaságot ezentúl szigorú fegyelemben tartja; hogy az ifjabb király a országban fog lakni s lemegy az országgyűlésre, a melyet háromévenkint hí egybe. A szabad választás dolgában ragaszkodik az 1687. évi törvényekhez. A magyar államtanács és a kanczellária tekintélyét megőrzi. Béketárgyalásoknál ezentúl magyarokat is alkalmaz; a magyar törvények átnézéséről és rendszerbe foglalásáról gondoskodik; a nádori tisztet, kanczellária, kamarát régi tekintélyökben megtartja stb.; egyebekről pedig az országgyűlés fog határozni. Azok, a kik valóban óhajtják a békét, mindezt — a közbenjárók szerint — elegendőnek tarthatják. Kérik tehát Rákóczit, a vezéreket és a szövetkezett rendeket, hogy ha már közbenjarásukat elfogadták, valahára szabatosan és hitelesen nyilatkozzanak ezekről a pontokról s bizonyítsák be, hogy hajlandók a békekötésre, a mit ők, a maguk részéről, egész erejökkel hajlandók előmozdítani.[32]

[31] U.-ő. február 28. U.-o. II. 32—34.

[32] Katona, XXXVI. 653—661.; Szalay, VI. 220—225.

XVII.

RÁKÓCZI EGERBEN.

(1705 első negyedében.)

KÖZBENJÁRÓK levelének keltekor a fejedelem már Egerben volt. Február 13-ikán hagyta oda a kistapolcsányi kastélyt. Estefelé Kisszécsre, másnap Verebélyre érkezett, a hol 18-ikán haditanácsot tartott Bercsényi, Károlyi és Esterházy Antal tábornokokkal. Károlyinak meghagyta, hogy Karvánál a Duna jegén át menjen a Dunántúl visszafoglalására, a magyar nemzet szabadítására, az osztrák határok fölverésére; Esterházyt Kassa felé küldte a hazaszökdösött, elszéledt hadak összegyűjtésére; Bercsényit a Vág mellett hagyta, ő maga pedig a gyalogság egy részével Eger felé tartott, hogy a jövő hadjáratra készüljön.[3] Az éjszakát és a másnapot Kisszecsén (Barsban) töltvén, 20-ikán éjszakára egy Léva közelében levő faluban[4] szállott meg, hol másnap délelőtt öleléssel, könnyezve búcsúzott el Bercsényitől, ki Lévától fölkereste.[5] Felsőszemeréden, Inámon, Csalomján, Szécsényen, Kazáron, Pétervásáron, Bocson át február 28-ikán érkezett Egerbe, a hol *Telekessy* István püspök saját sézáin jött eléje. Az egriekkel a papok és szerzetesek élén a város maklári kapuja előtt nagy ünnepséggel, hosszú magyar beszéddel fogadta s átadván neki a város kulcsát, a templomba vezette, hol Te Deumot énekeltek. Az egész idő alatt pergett a dob, lobogtak a zászlók s három versben lőttek az ágyúkkal.[6] Attól kezdve tavasz nyiltáig «ott telelt, az ország közepén».[7]

Harmadnap megvizsgálta Eger várát és annak egész föl-

1 Közli Simonyi, II. 40.

2 Wass György naplója, MHH. xxxv. 449. Arch. R. IX. 168.

3 Rákóczi emlékiratai, 122. Wass naplója, id. h. 449.

4 Wass szerint (449 l.) Csepűn; talán Csejkőn?

5 Wass u.-o. 450. Délután 2 órakor Bercsényi már Léván volt. Arch. R. IV. 375.

6 Wass György naplója, id. h. 450 Schmitt, Agrienses Episc. III. 348.

7 Rákóczi emlekiratai, 122., 129.

szerelését,[8] ha ez idő szerint nem tarthatott is tőle, hogy az ellenség odarekeszti. Hiszen éppen most értesült, hogy Károlyi már (februárius 20.) benyomúlt a Dunántúlra, minek következtében a fejedelem azonnal a nemzet ügyéhez való csatlakozásra intette a ráczokat, a kiket különben tűzzel-vassal pusztít ki az ország ama részéből és a Duna-Tisza közéből.[9] Márczius 11-ikén nagy fénynyel vonúlt be a városba *Des Alleurs* Comte de Clinchamp franczia tábornok, XIV. Lajos követe. Küldetése már régen aggasztotta a bécsi udvart és a szövetségeseket. Mintegy harminczadmagával még tavaly szeptemberben megérkezett Nándorfehérvárra. Beszélték, hogy sok pénzt s nem kevés fegyvert hozott Rákóczi számára, kit jöveteléről azonnal értesített. Berlini, kölni, nápolyi, siciliai küldetéseiből mint ügyes diplomatát ösmerték; de mennél ügyesebb volt, Azem nagyvezér annál inkább félt, hogy megzavarja a karlóczai békét; gondoskodott tehát, hogy jól éljen Nádorfehérvárott, de nem engedte át a határon. A mikor azonban az év végén megbukott, szelid és gyönge utóda, Ibrahim, beküldte Temesvárra, hol a basa újból letartóztatta és csak egy hónap múlva, februárius elsején engedte meg, hogy a fejedelemhez utazzék. Bekisértette Kolozsvárra, honnan azután gróf Forgách Simon erős csapatot adott melléje.

Des Alleurs megjelenése Egerben nemcsak a francziáknak, hanem a törököknek jóindúlatát is jelentette.[10] A fejedelem márczius 12-én ünnepies kihallgatáson fogadta a követet, a ki átadta a király levelét s üdvözletét.[11] Rákóczi megköszönte azt a jóakaratot, melyet a legkeresztényibb király a háború kezdete óta tanúsít iránta s a melyet követe küldésével most hazájára is kiterjeszt. Szüntelenűl csodálja azt a nemes érzést, a mely királyi szívét betölti s melyet ellenségei maguk is csodálnak;

8 Wass, id. h. 450.

9 Márczius 2-iki nyílt levele. Arch. R. IX. 171. 2.

10 Angol levelek 1704 szeptember 11. — 1705 márczius 18. Simonyinál I. 451., 620—1., 635; II. 297. V. ö. Századok 1875 486—9; 1895. 548—563; 1897. 551.

11 Wass naplója id. h. 451. A franczia követnek solemnis audientiája — írja Bercsényi márczius 25-ikén — elhiszem, csudásnak látszott Posteaquam (a békebiztosok? táblabírák?) uraméknak.» Arch. R. IV. 417.

rajta lesz, hogy mindenkor méltónak bizonyúljon nemeslelkűségére.[12] A követtől a fejedelem jogosan várhatott olyan odaadást, a milyet elődje, *Fierville* d'Hérissi lovag tanúsított, ez az igen becsületes ember, a kit szelídsége és jó modora miatt az egész nemzet szeretett, a kit azonban a császáriak a nagyszombati csatában elfogtak[13] és csak egy esztendő múlva bocsájtottak szabadon.[14] A már öregedő Des Alleursben a fejedelem csalódott. Azt hitte, fegyvert, tiszteket, pénzt hoz magával; kíséretében azonban csak *Le Maire* és *Damoiseau* hadmérnökdandárosok voltak.[15] Titkos kihallgatásakor egy emlékíratot nyujtott át, a mely tele volt kérdésekkel: hogyan áll a háború, az erősségek, a hadszertárak stb. dolga? A követ nagyon meglepődött, mikor a feleletet két óra mulva már írásban is megkapta. A fejedelem csakhamar megalkotta róla véleményét. Szakértő katonának, józan és türelmes államférfiúnak, kellemes, szellemes társalgónak, de szőrszálhasogatónak találta, ki néha oly kiméletlenül nyilatkozott a legnépszerűbb felfogások ellen is, hogy még a franczia tisztek sem szerették valami nagyon.[16]

A fejedelmet Bercsényi mindjárt figyelmeztette, hogy ne nagyon bízzék a franczia segítségben. Mivel jöhetett ez a nagyhírű generális?[17] «Édes nagyságos uram — írta márczius 27-ikén az éppen 29 éves fejedelemnek[18] — neked élek, neked halok; de a nagy Istenért kérem nagyságodat: ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb, míg utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapodjunk meg ha lehet; könnyen lehet s jobban lehet azután is feljebb mennünk. Hazámat, nem magamat nézem. Nagy munka, continuálni (folytatni a háborút) magyarnak... Sok szem sokfelé lát.» Hosszabb fegyverszünet

12 A beszéd tartalma olyas lehetett, mint a márczius 17-ikén XIV. Lajoshoz írt levélé. Fiedler, II. 451—2.

13 Rákóczi emlékíratai 86., 126.

14 Simonyi, II. 296., 322., 326., 331., 358., 389.

15 Rákóczi emlékíratai, 125. Bercsényi szerint azonban (1705 márczius 21.) sok az ingyenér (ingenieur) vele. Arch. R. IV. 414. Damoiseau nem jött Egerbe; őt a követ Erdélyben hagyta Forgách mellett, Medgyes ostrománál.

16 Rákóczi emlékíratai, 125—6.

17 Bercsényi Rákóczihoz 1705 márczius 14. és 17-ikén. Arch. R. 401., 409.

18 U.-o. IV. 424.

megkötését ajánlotta, mert — békében reménykedve — a császáriak így talán kivinnék a katonaságot. Mindezt Szirmay, Okolicsányi és Viza bizalmas közléseinek alapján írhatta; de másnap Stepney már aggodalmasan jelentette Londonba, hogy a magyarok aligha gondolnak békére, mert segítséget kaptak a francziáktól s remélik, hogy a francziák a törököket is megnyerik számukra.[19]

Híre terjedt annak is, hogy a fejedelem Egerben gyűlést tartott a nemzet főbbjeivel; s ennek a békülésre kedvezőtlen határozatát abból következtették, hogy április elején a fejedelem Nagyvárad és Arad ostromának szemmeltartására Debreczenbe ment volna.[20] Ez azonban tévedés. A fejedelem inkább a nyugatról, mint a keletről jövő hadi hírekre ügyelt. *Károlyi* ugyan Kilitinél márczius 31-ikén vereséget szenvedett Heistertől és serege egy részével odahagyta a Dunántúlt; a másik azonban «erős várba» vonúlt: a Bakonyba. Onnan folytatta a guerilla-háborút, melynek jelentőségére Spanyolország éppen ezekben az időkben tanította Európát. Északnyugaton *Bercsényi* kiköszörűlte a kurucz fegyveren esett csorbát. Márczius 30-ikán Modor, másnap Bazin, harmadnap Szentgyörgy, majd a császáriak téli szállása, Csallóköz hódolt hadainak s a fővezér már Pozsony és Komárom ostromára gondolhatott. Így történt, hogy I. Lipót a maga fővezérét, a szemerédi, nagyszombati, kiliti győzőt, április közepén visszahítta Bécsbe; Rákóczi pedig a kurucz fővezérnek vörös (rubint), fejér (gyémánt) és zöld (smaragd) kövekkel kirakott gyönyörű zománczozott aranylánczot ajándékozott.[21] A bécsi udvar kénytelen volt *IV. Frigyes* dán királytól kérni hadi segítséget.[22] Már április vége felé rebesgették, hogy ezt meg-

19 Stepney Tuckernek 1705 márczius 28. Simonyinál, II. 55.

20 Stepney Harleynak április 8. U.-o 59.

21 Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 26-ikán. Arch. R. IV. 517.

22 1703 deczemberében két zászlóalj gyalog és egy ezred lovas dán egyideig már állomásozott Pozsonyban, hol ezt a csapatot maga Jenő savoyai herczeg rendezte, a gyalogságot azonban mindjárt Morvaországba küldte; a lovasság Tramp dán tábornok halála (1704 április) után is Pozsonyban maradt, majd Cusani tábornok vezetése alatt a Csallóközben szolgált. Simonyi I. 68., 78., 87., 254; II. 67.

kapja, de a dán király beleegyezése Kjöbenhavenből csak június 15-ikén, 6100 főnyi segédserege pedig, Harboe tábornok vezetése alatt, csak egy hónap mulva érkezett meg Bécsbe.[23] Rákóczi úgy vélte,[24] hogy ha összeszedheti kuruczait, ellenségeit mindenesetre megszégyenítheti. Remélte különben, hogy a dánnak nagyobb lesz a füstje mint a pecsenyéje, mert képzelhetetlennek tartja, hogy a jobbadán amúgy is protestáns Magyarországba az udvar annyi lutheránust küldjön. Sőt azt is hallotta, hogy a dán király nem is engedi őket harczba menni, csak annyit akar elérni velök, hogy elszállásolásukkal egy kissé megijeszszék a magyarokat. De ha lejönnek és harczolnak is, annyian[25] nincsenek, hogy hátrálnia kelljen előttük. Emlékirataiban utóbb önérzetesen jegyezte meg,[26] hogy a tél folytán a győzelmes császári sereg tönkretétetvén, az udvar a dán segédcsapatok nélkül a hadjáratot nem folytathatta volna; s ez okból folyamodott ismét az alkudozásokhoz.

Széchenyi érsek, *Szirmay*, *Viza* és *Okolicsányi* áprilisban Egerben is fölkeresték, hogy fegyverszünet vagy éppen béke kötésére indítsák. A fejedelem és Bercsényi nem idegenkedtek egyiktől sem, de elég hosszú fegyverszünetet akartak, hogy azalatt országgyűlést tartsanak, mert a fejedelem már Selmeczbányán megmondta, hogy a rendek híre nélkül nem fogadja el a külhatalmak kezességét s békealkuba sem ereszkedik.[27]

A föltételek, egy egykorú politikai röpirat szerint,[28] azt bizonyították, hogy a király az osztrák tartományok módjára akarja kormányozni Magyarországot; még pedig merő jóakaratból, mert azon kormányzás alatt az örökös tartományok

[21] U.-o. II. 67., 135., 155. Ennek a segédcsapatnak 1704-től 1709-ig terjedő története külön, 224 lapra terjedő kötetben: Rockstoh, K. C. et danzk Korps historie. (Kjöbenhaven, 1896.) Sajnos, a magyar oklevéltári adatokat nem ismeri.

[24] 1705 július 1-én. Arch. R. I. 361. július 3. U.-o. 370.

[25] Július 18—29. a dánok számáról nagyon különböző értesülései voltak. Arch. R. I. 372., 373., 396.

[26] Rákóczi emlékiratai, 123.

[27] Bercsényi Rákóczihoz 1705 április 22-ikén a tervezett országgyűlésről. Arch. R. VI. 471—475.

[28] Egy lengyel királyi tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 169—170.

sokkal jobban virágzottak Magyarországnál. Azonban ezt az álláspontot maguk a követek sem merték képviselni, mert tudták, hogy a király esküvel fogadta a magyar törvények megtartását. Mint máskor, itt is alakiságok és haszontalan kérdések feszegetésével töltötték az időt. A gyűlésnek egyetlen haszna csak a hadifoglyok kölcsönös kicserélése iránt kötött egyesség (cartella) lett; de a császáriak ezt sem tartották meg olyan pontosan, mint a röpírat szerzője véli.[29] Rákóczi csak kezesség mellett akart békülni. Ez ügyben április 25-ikén meg is kérdezte a vármegyéket. Ezer vérökkel keresték idáig régi szép nemzetséges szabadságuk igaz fölállítását; s azt most is csak végsőig menő hadakozással, vagy a törvény s az állandó béke erejével kereshetik. Hivatkozott nyilt leveleire s a selmeczi alku kinyomatott okirataira, hogy ő a békétől nem idegenkedik. Most a másik fél ismét leküldte követeit, de hallgat a béke biztosításának, a *kezességnek* módjáról. Azonban a mult időkből tudhatják, saját kárukkal tapasztalhatták, mit gyümölcsöztek az eddigi békekötések. Átláthatják, hogy a haza minden további tárgyalásának és kiegyezésének első és egyetlen alapja a *kezesség*. E nélkül tárgyalni annyi, mint a fövényen épült háznak óránkint történhető beomlását rettegve és elkerülhetetlenül várniok. Kérdi tehát a vármegyéket, kívánjon-e ilyen kezességet a bécsi udvartól s kérje-e reá a külhatalmakat? Az ekként megkötendő békét végül amúgy is az országgyűlés elhatározása alá terjesztené.[30]

Április 28-ikán a közbenjáróknak megírta,[31] hogy a kezesség az az erős szikla, a melyre építenek. Az ő őszinteségében bizonyára csupán azok kételkednek, a kik az őszinteséget csak álarcznak használják és nem ösmerik az ő hazaszeretetét. Ugyanakkor a keresztény világ összes fejedelmeit és köztársaságait külön manifesztumban törekedett meggyőzni, hogy fegyvert

[29] Rákóczi a rabok szabadúlásáról 1705 deczember 20-ikán., 1. pont. Arch. R. IV. 457.

[30] Közli Hornyik, IV. 356—8. Említi Stepney május 13-ikán. Simonyinál II. 83.

[31] Hist. des révol. II. 325—6. Simonyi, II. 100—101.

fogott ugyan, de sohasem idegenkedett olyan békétől, a mely hazája szabadságát biztosíthatja. Kifejtette, milyen hadi sikerei voltak a mult nyár óta s mégis mennyire kész volt alkudozni. A selmeczi tárgyalások idején azért nem hosszabbította meg a fegyverszünetet, mert a bécsi udvar magatartása következtében semmi reménye nem volt a békére; ebben a tekintetben az angol és a hollandi követek tanúságára hivatkozott. Neki és a vele szövetkezett magyaroknak legfőbb vágya, hogy ősi szabadságaikat a hőn óhajtott békében virágozni lássák. Tehát ne tudják be nekik, hogy békehajlamokkal eltelve is harczolni kénytelenek; hiszen a fegyverszünet feltételeiből láthatják, hogy nincs egyéb választásuk, mert az Ausztriai Ház elhatározta szabadságuk végső megrontását. Ők csak arra törekszenek, a mit az Ausztriai Ház esküvel fogadott, hogy helyreállítsák a szabadságot és oly rendkívül nagy szenvedések után visszaadják az ország nyugalmát, a nemzetnek pedig, valaha az egész kereszténység védőfalának, boldogságát.

Ez volt Rákóczinak utolsó vádlevele *I. Lipót* ellen, a ki hatvanhat éves korában, uralkodása 48-adik esztendejében május 5-ikén délután 4 órakor elhunyt.[33] Keresztapja, gyámja, komája volt a fejedelemnek, a ki, ahogy 1701-ben írta, nemcsak mint királyát, de irgalmas atyját is imádta.[34] 1688 óta 1701-ig elhatározó befolyása volt Rákóczi sorsának alakulására. A fejedelem néha bizonyos gyöngédséggel ösmerte el, hogy jobb szíve volt miniszterein él; pl. felszabadította Kollonics gyámsága alól, nem ellenezte a darmstadti herczegnővel való egybekelését, helybenhagyta testvérével való osztozkodását s nagykorúnak nyilvánította.[35] Rákóczi jó és igazán istenes életű uralkodónak tartotta; csak azt sajnálta, hogy igen szokott hallgatni miniszterei tanácsára.[36] Még 1697-ben, a tokaji zendüléskor, sőt 1701-ben

32 Katona, xxxvi. 665—671.

33 Stepney Harleynak május 5. Simonyi, ii. 73. Bercsényi Rákóczinak május 9-ikén. Arch. R. iv. 498.; 12-én u.-o. 502. Vay Rákóczinak május 17-ikén, u.-o. ix. 190.

34 1703 június 7-iki manifestuma függelékében 129.

35 Thaly, Rákóczi ifjúsága, 156., 173., 177., 199.

36 Rákóczi emlékiratai, 69.

Longueval elfogatása idején is bízott jóindulatában.[37] Egyéniségét épp úgy tiszteletreméltónak találta, mint utána 90—100 esztendő

122. I. LIPÓT KIRÁLY.

múlva Danton a XVI. Lajosét. De éppen ilyen esetekből tűnik ki, hogy a politikai történelemnek mégsem az egyéni tulajdonságok adnak irányt, hanem az a közszellem, a melyben feloldódnak.

37 Rákóczi önéletrajza, 119.

Rákóczi előtt nem jóakarójának, hanem hazája elnyomójának képe lebegett. «Emlékezete — úgymond, az eperjesi vérpadra gondolva, — nem márványtáblára, de minden élő magyarnak szívébe véres betűkkel van bevésve.«[38] Nem az a sérelem bántotta, hogy őt hűtlenség czímén földönfutóvá tette s azután szabadságharczát ismételve[39] lázadásnak nyilvánította, a melyet csak az ő kegyelme tehet jóvá s Rákóczira talán ki sem terjedhet. Hiszen ezt lengyelországi bujdosásakor sem akarta elfogadni, a nemzet élén pedig fölháborodva utasította vissza a hűtlenség, pártütés vádját. Legélesebben ő különböztette meg a frondeurködést a szabadságharcztól.[40] Ennek a szabadságharcznak okául később is, a Habsburg-ház száműzetésekor, azt a kegyetlen zsarnokságot mondotta, melylyel Lipót az ország karainak és rendeinek nyakára ült és a szabad nemzetet gyalázatos szolgálat és jobbágyi sors alá hajtotta.[41] Ha ebben a mozgalomban a nép érdekeinek czímén csak a személyes érdekek ütköznek össze, mint a Frondeban, I. Lipót kormánya, miként a XIV. Lajosé, Rákócziban megtalálja a maga Turennejét, a ki az ő Condéja, Bercsényi ellen fegyveresen is megvédi a királyi tekintélyt. Végzete volt, hogy Rákócziban és Bercsényiben nagyszombati győzelme után épp úgy menekülő pártosokat látott, mint Stuart Károly a gainsboroughi diadal után Cromwellben és Fairfaxben. Pedig mennyivel élénkebben emlékezhetett volna a declaration of rights történetére, a mely — éppen az ő újabb önkényes uralmának kezdetén — megmutatta, hogy a népet csak jogos követeléseinek teljesítésével lehet visszatartani a forradalmaktól. Tapasztalnia kellett Rákóczi mondásának igazságát, hogy «a gyűlöletes nevet s mindazt a mocskot, a mit a rágalom századok óta szór a szabadság védőire, azok érdemlik meg, a kik megtörték a törvényt és esküjöket; nem pedig azok, a kik jogaikat védelmezik».

38 Rákóczi emlékiratai, 69.

39 1703. október 18., deczember 17., márczius 25., június 26.

40 Rákóczi emlékiratai, 63.

41 Az ónodi függetlenségi nyilatkozatban, 1707 június 14.

Utóbb, Magyarország függetlenségének kimondásakor, a szövetkezett rendek hasonlóképpen lesujtó itéletet mondtak I. Lipótról; s ez maradt meg a köztudatban. A Corpus Jurisban azonban a Rákóczi szabadságharczának megszünte után hozott 1715. évi törvények bevezetése azt hirdeti, hogy «néhai üdvözült Lipót, dicsőséges emlékezetű császár és Magyarország királya, vele született, különös kegyelmességénél s atyai indúlatánál fogva arra törekedett, hogy ezt az apostoli országot állandó békében legkegyelmesebben megtartsa.» Az már nincs meg a törvénykönyvben, hogy «a mikor meglepte őt a kikerülhetetlen gyászos végzet (a halál), mely egyenlőképpen jelenik meg a királyok palotáiban s a szegények kunyhóiban»: Rákóczi Ferencz kardját és zászlait babérlevelek koszorúzták és azokat az egész nemzet követte.

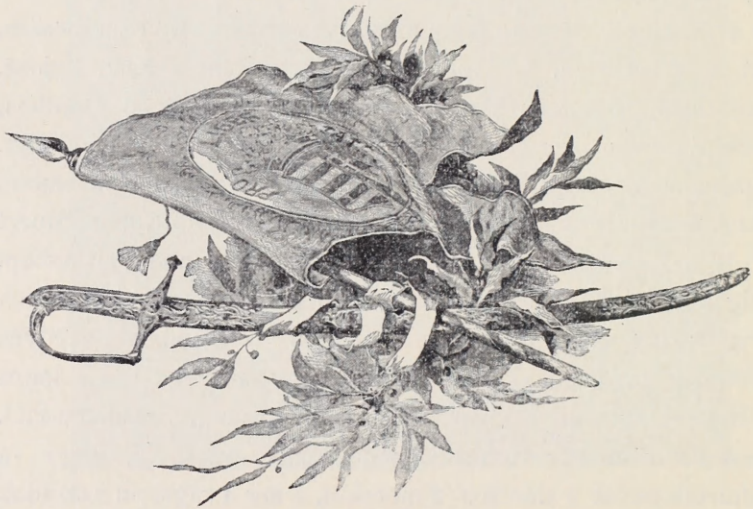

123. II. RÁKÓCZI FERENCZ KARDJA ÉS ZÁSZLÓJA.

IV. KÖNYV.

ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG ÉS VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉG

124. RÁKÓCZI-KORABELI FEGYVEREK.

I.

RÁKÓCZI ÉS AZ ELSŐ ÖRÖKÖS KIRÁLY.

(1705.)

STEPNEY már I. Lipót halála napján megjegyezte, hogy a császárváltozás hasznára válik a magyarokkal való kibéküléshez, mert *I. Józsefnek* római és magyar királyról Rákóczi és Bercsényi egyaránt nagy tisztelettel nyilatkoztak előtte.[1] Az új király nemsokára valóban kijelentette Esterházy nádor, Kollonich primás és Pálffy bán előtt, hogy nagyon sajnálja Magyarország pusztulását. Megvizsgálja s orvosolja a magyarok sérelmeit, a miket apja idejében szenvedtek és a mikben neki nem volt része: koronázási esküjét megtartja, hitlevelét pedig a legközelebbi országgyűlésen törvénybe iktattatja. Felhatalmazta a primást, hogy ezt a papsággal, a nádort pedig

1 Stepney 1705 május 5-ikén Simonyinál, II. 74.

hogy a nemességgel tudassa. Ha azonban a magyarok elmulasztják ezt a kedvező alkalmat, kérlelhetetlenül bánik el velök, ha örökös tartományait az utolsó faluig zálogba kellene is vetnie. Jelszava: Amore et timore — szeretettel és ijesztéssel.[2]

«Josephus király nekem kegyelmes, jó uram volt! — mondá gr. Forgách Simon erdélyi kuruczvezér több tiszt jelenlétében már május 15-ikén.[3] — Ha tudtam volna, hogy meghal Leopoldus császár (a kit adtával említett), ma kurucz nem volnék. Most is félek az Istentől: a háládatlanságot ő szent felsége megveri». Viszont a magyar fővezérnek, Bercsényinek és a radikálisoknak, mindjárt Lipót halálakor, az volt a felfogásuk, hogy nem ismerhetnek el olyan királyt, a kinek megválasztását törvénytelennek nyilvánították. A főségszünet tehát, az interregnum, a lehető legvilágosabb. Ha nem állana is a nemzet fegyverben, József magának a pozsonyi 1687: I—II. tv.-czikknek értelmében képtelen az uralkodásra, mert megesküdött a feltételekre és az országgyűlés tartására; de nem tartott országgyűlést s így esküje semmis; a ki pedig meg nem esküdött, nem király. Ez az Isten ítélete. Azzal a törvénynyel a mi törvényeinket akarták elveszteni; de magát ezt a törvényt vesztették el, mert a fegyverben álló magyarok ezt a választást el nem ismerhetik. Mivel tehát nem örökös király, semmi közük hozzá. Lipót király személyében meghalt fölkelésük oka. Ki kell hirdetni, hogy ez idő szerint nincs királyunk.[4]

A nádor komolyan félt, hogy ezt a felfogást a fejedelem is magáévá teszi. Titkárát, *Jeszenszky* Istvánt küldötte hozzá Egerbe és arra intette levelében, ne kívánja országunk romlását, ne szomjúhozza édes nemzetünk keserves vére ontását, mikor olyan úrral van dolga, a ki magát minden törvényes igazság megtartására kötelezi. Azonban feltöretlenül kapta vissza levelét,

[2] Stepney május 16. U. o. 85. A király május 15-iki kiáltványa a dési gymnasium 1714-iki Urbariumában. 104—7. Lasztóczy László levele május 27-ikén. Tört. Tár, 1898. 262.

[3] Teleki naplója, 124.

[4] Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 12. Arch. R. IV. 502—3.

123. I. JÓZSEF KIRÁLY

mert csak *méltóságos* úrnak czímezte benne Rákóczit, úgy gondolván, hogy a két év előtti ítélet következtében nem írhatja sem fejedelemnek, sem herczegnek.[5] Rákóczi a nádort, a kit felelőssé tett a régi rendszer bűneiért, különben sem fogadhatta el közbenjárónak. Ellenben, hír szerint, udvarias, sőt meleghangú levélben üdvözölte az apja örökébe lépő királyt.[6] Hiszen uralkodása kezdete olyan kedvező csillagzat, mely eloszlatja azokat a fellegeket és viharokat, a mik a nemzetet körűlfogták s majdnem elsülyesztették. Királyuktól a magyarok régi szabadságuk visszaállítását remélik; mit a király iránt ősi hűséggel és bizalommal viszonoznak. Ömaga (Rákóczi) mindig mély hódolattal és őszinte ragaszkodással viseltetett *személye* iránt. Nemcsak zavarni nem akarja uralkodását, hanem kész az egész nemzettel együtt hűséget is fogadni neki. Feláldozza életét érette, mint törvényes uráért és királyáért, ha orvosolja azokat a sérelmeket, a mikkel a nemzetet azok a gyűlöletes miniszterek illették, kik a jó fejedelem nevével és tekintélyével méltatlanúl éltek.

A gyűlöletes miniszterek azonban megmaradtak, és nem igyekeztek meggyőzni az uralkodót, hogy ez a magánlevél nagy politikai fordúlatra vezethet. A fejedelem udvariassága még sem maradt minden viszonzás nélkűl. A császárné magához hívatta feleségét s értésére adta, hogy a császár kész volna őt urához bocsátani, ha ezzel a békealkudozást siettethetné.[7] Majdnem egy esztendő mulva József király is biztosította a fejedelemasszonyt, hogy neki nem volt része az atyja és a herczeg (prince) között támadt kellemetlenségben; hiszen ömaga mindig különösen becsülte a herczeget. Semmit sem is óhajtana inkább s dicsőségének tartaná, ha a herczeget visszavezethetné

5 Stepney június 20-ikán és 27-ikén. Simonyinál, II. 138., 146–7. A levél Lambertinál, Mémoires pour servir á l'histoire du XVIII. siécle, III. 608–9. Katona, XXXVII. 31–34. Szalay, VI. 239–241.

6 Lamberti III. 607–8. Katona, XXXVII. 35–36. Szalay, VI. 242–3. Horváth (VI. 383.) ezt koholt vagy későbbi levélnek tartja.

7 Rákóczi Bercsényihez 1705 július 3. Arch. R. I. 371.

kötelességére. Meg van győződve, hogy ebben a herczeget a grófok gátolják, kik szellemén uralkodnak.[8] Ezeknek a befolyásától kellene őt megszabadítani. A herczeg ne hallgasson a fölizgatott nép szenvedélyes tanácsaira, hanem inkább felesége és gyermekei sorsára gondoljon. Ő atyai indúlattal viseltetik Rákóczi kis fiai iránt s a herczeg javára mindent megtesz, a mit hozzávaló őszinte jóindúlatból megtehet.[9]

A fejedelem eleinte valóban remélte, hogy meglehet a béke; mert a mostani uralkodó még atyja életében nemcsak jóindúlattal volt a nemzet iránt, hanem majdnem vigasztalta is szerencsétlenségében.[10] Elismerte, hogy a mostani császár nem vakbuzgó, a jezsuitáknak nem ad annyi hitelt, mint az apja. De ha a vakbuzgóság nem is viszi rá, ráviszi a politika, melynek következtében a protestánsokat a franczia király is üldözi a maga országában és csak másutt pártolja.[11] Az udvart magát megbízhatatlannak tartotta.[12] «Az új császár ígér ugyan mindent, de ha hazánk dolgait eszem szerint folytatni kívánnám, bizony, ígéretének keveset hinnék!» Viszont Bécsben Rákóczi környezetét okolták, hogy a békét akadályozza,[13] sőt már az elszakadás vágyát is megérleli a fejedelemben. Hiszen július elsején, a mikor Rákóczi országgyűlést hirdetett a Rákos mezejére,[14] ismét képtelennek és törvénytelennek nyilvánította az Ausztriai Ház uralkodását.

A dolog valóban nem József király és Rákóczi *személyes* jóakaratán vagy éppen barátságán, hanem azon az *elvi* kérdésen fordúlt meg, az 1687 : I. t.-cz. értelmében *szabadon* megválasztott József király uralkodhatik-e az örökös királyságot behozó és az

8 Gróf Forgách Simon szerint a fejedelemnek Bercsényi, Des Alleurs «merő praeceptorai s Vay uram is, a mit szeret, véghez viszen ő nganál». Pedig egyébként «soha nem hitte volna, minő ambitiosus, senkivel nem gondol, tanácsát, opinióját másoknak be nem veszi, sőt megcsúfolja». Hadtört. Közl. 1891. 454–5.

9 Hist. du Prince Ragotzi (1707) 213–4.

10 Rákóczi Széchenyinek 1705 augusztus 17-ikén. Arch. R. I. 392. Rákóczi emlékiratai, 181.

11 Rákóczi Okolicsányi Pálnak 1705. U. o. I. 448–9.

12 Rákóczi Thökölynek 1705 júliusban. U. o. I. 375.

13 Katona, XXXVII. 36.

14 Közli Katona, XXXVII. 36–41.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

ellenállás jogát eltörlő 1687 : II—IV. törvényczikkek alapján s nem szorúlnak-e ezek a törvényczikkek átnézésre, javításra? Rákóczi már 1703 június 7-iki manifesztumában az uralkodóház bűnei közé sorolta, hogy országunk arany szabadságát, a mely a maga erejét annyi száz esztendőtől fogva a királyok szabad választásában megrontatlan szokással megtartotta, «*örökös* uralkodásnak ábrázatára, az ebben való megegyezésre *rettentéssel* élvén, szolgai változással elváltoztatta». Az Aranybulla záradékát is csak azért törölte el, hogy az örökösödés behozatalával «felettébb való szabad uralkodásának nagyobb eredetét vehesse». Nem hatott reá az a Szirmay-féle érvelés sem, hogy az örökös királyság voltaképpen megvolt az 1687. évi országgyűlés előtt is.[15] Stralenheim már azelőtt megírta XII. Károly svéd királynak,[16] hogy Lipót király azért sem fogadhatja el a svédek közbenjárását, mert a westfaleni béke csak az osztrák örökös tartományokra nézve engedi meg a svédek közbenjárását; azonban — úgymond — *akkor még* Magyarország választóország volt és csak 1687-ben lett az Ausztriai Ház öröksége.

Tisztázni kellett előbb azt a fogalomzavart, a melyet Bécsben az *örökösödés* kérdésében az önkényes uralom javára mesterségesen támasztottak. Az udvar az örökös királyság eltörlésének és az Aranybulla záradékának helyreállítása alapján egyáltalán nem akart tárgyalni. Rákóczi ezzel szemben a nemzet készségét tapasztalta a hadakozásra. «Lássa Isten, mit végzett felőlünk!» [17] Utóbb a bécsi udvar a nagyszombati értekezleten előzetes biztosítást kívánt az iránt, hogy a magyarok ezeknek a törvényeknek revizióját nem fogják követelni.[18] Viszont a magyarok felszólaltak az ellen, hogy a császár Magyarországot örökös királyságnak nevezgesse.[19] A közben-

[15] Szirmay Rákóczihoz 1704 június 29. A dési gymnasium Urbariumában.

[16] 1704. április 11-ikén. Svéd áll. levéltár (Caesareana alosztály.)

[17] Rákóczi Thökölynek 1705 augusztus 17-ikén. MHH. XXIV. 613.

[18] 1705 augusztus 27. — 1706 februárius 27-ig számos adat van erről a közbenjárók nagyszombati naplójában. Simonyinál, II. 409—428.

[19] Kajaly és Gerhardt tiltakozása 1705 deczember 12-ikén. U. o. II. 423.

terimus augebimus, & extendemus, omniaq; alia faciemus, quæcunq; pro bono publico, honore, & incremento omnium Statuum, ac totius Regni noſtri Hungariæ juſtè facere poterimus; Sic Nos Deus adjuvet, & omnes Sancti.

Sacræ Cæſareæ, & Regiæ modernæ Majeſtatis, Sereniſſimorum Maſculorum Hæredum Primogeniti, pro naturalibus, & Hæreditariis Regni Hungariæ, Partiumq; Eidem annexarum Regibus declarantur.

ARTICULUS II.

ET ſiquidem Sua Majeſtas Sacratiſſima Cæſarea, & Regia Victricibus, & glorioſis Armis ſuis immanem Chriſtiani nominis hoſtem Turcam crebris cruentis generalibus Conflictibus fuſum, Divinâ præauxiliante ope, ab eorundem quotidiè Capitalitèr infeſtatis Cervicibus propulſare, deq; ipſius faucibus, in quibus hactenùs à tanto tempore non absq; ſumma totius hujus Nationis pernicie gemebant, nominatiſſima iſtius Regni Fortalitia, interq; eadem florentiſſimam olim Sedem Regiam Budam, & Antemurale totiesfati hujus Regni, cum potiore ejusdem parte eripere, ac in eliberationem iſtius dulciſſimæ Patriæ, hæc & alia ſuperius fuſius enumerata impendere dignata eſt: In perpetuum proinde recolendorum tantorum beneficiorum memoriam, & in æviternum recognoſcendam humillimè complacentium animorum ſuorum gratitudinem, præfati Univerſi Status, & Ordines hujus Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum declarant; Quòd à modò impoſterum neminem alium, quàm altetitulatæ Suæ Cæſareæ, & Regiæ Majeſtatis propriis ex Lumbis ſuis deſcendentium Maſcu-

126. AZ 1687 : II. T.-CZ. KEZDŐSORAI.
(A M. N. Múzeum eredeti példányáról).

járók már eleinte csak úgy reméltek sikert, ha annak fejében, hogy a magyarok elismerik az örökösödés jogát, a császár biztosítja a nemzet törvényeinek és jogainak megtartását, oda-értve az Aranybulla záradékát is.[20] Nem tudták, a bécsi miniszterek miért ütödtek meg azon, hogy ők a felkelők előtt szóba hozták az örökösödési jogot és az Aranybulla záradékát, holott ezekről százszor meg százszor írtak. Azok bele vannak foglalva a magyarok 1704 június 20-iki sérelmeibe is, mikre az udvar részben már válaszolt. Miért kellene hallgatni olyan pontokról, a miket Magyarországban minden okos ember ismer? Bercsényi utóbb megmondta Rechteren hollandi követnek, hogy míg ezeket a kérdéseket el nem intézik, nem bocsátkoznak alkudozásokba, mert különben a császár rabszolgáinak tekintenék őket.[21]

A felkelő magyarok ebben a kérdésben valóban nem szorúltak Hugó *Grotius* tudós fejtegetéseire, van-e joguk szembeszállani fejedelmükkel?[22] Rákóczi bölcsnek nevezte II. Endrét az ellenállás jogának megengedéséért[23] s ennek és az örökös királyságnak kérdésében csak a közbenjáró hatalmak képviselői előtt akart világosan nyilatkozni.[24] Neki a békebiztosokkal az volt a felfogása, hogy meg kell szüntetni az *örökösödés* szónak kétértelműségét. Más a királyi méltóság örökösödése és más az ország örökös birtoklása, mely Magyarországot az örökös tartományok módjára a Habsburgok uradalmai közé sorolja. Nem elég tagadni, hogy a Habsburgok nem akarnak Magyarországon önkényesen, zsarnoki módon uralkodni; hiszen azt is tagadják, hogy Ausztriát és Csehországot úgy kormányozzák.[25] Ezek pedig tulajdonaik. A záradék eltörlésének és a királyi örökösödésnek ürügye alatt Magyarországot is ilyen

20 Emlékiratuk 1705 augusztus 30-ikán. U. o. 505—6.

21 Rechteren és Bruyninx Stepneyhez 1705 deczember 24. Simonyi, II. 305—6. V. ö. u. o. 312.

22 Egy lengyel kir. tanácsos levele, 1706. Thaly, Kalászok, 123—4.

23 Rákóczi önéletrajza, 56.

24 Széchenyi Pál a királyhoz 1705 szeptember 15. Arch. R. II. 513.

25 Szalay, VI. 315.

tulajdonuknak akarták tekinteni. Azért kívánták, hogy mivel Magyarország egy harmadát teszi a Habsburgok tartományainak, az egészre kivetett tizenkét millió forint adóból négyet Magyarország fizessen és katonaságot is ebben az arányban adjon. A királynak tehát a nemzet megnyugtatására feltétlenül már most ki kell jelentenie, hogy Magyarországot a királyi örökösödés czímén nem kormányozza örökös tartományainak módjára. Törvényei értelmében Magyarország szabad és lakosai is szabadok; s őket még csak nem is akarta megfosztani szabadságaiktól.[26] A fejedelem maga hasonló értelemben nyilatkozott a szenátussal együtt. Kijelentette, hogy I. József igenis örökös király, de nem örökös ura a rendeknek és az ország sem örökös jobbágya neki.[27]

Sajátságos, hogy az előleges nyilatkozatot, a melyet magától értetődőnek kellett volna tekinteni, a király nem akarta ily határozott alakban megtenni, mert tekintélye csorbítását, őszintesége kétségbevonását látta benne. Csak annyit jelentett ki, hogy a magyar örökösödési törvény alapján nem kíván korlátlanúl uralkodni.[28] Bruyninx szerint az udvar sohasem mutatta ki világosabban, hogy — éppen csak korlátlanúl akar uralkodni. Az udvar vagy vak, vagy azt hiszi, az egész világ olyan ostoba, hogy át nem látja rosszúl elrejtett gondolatát.[29] A közbenjárók egyáltalán nem csodálkoztak volna rajta, ha ennek következtében a magyarok a trónt üresnek jelentik ki.[30]

Rákóczi mérsékletét az bizonyítja legjobban, hogy még a kívánt előzetes nyilatkozat nélkül is kész volt megkezdeni a békealkudozásokat;[31] miről a közbenjárók nála később személyesen is meggyőződtek.[32] A fejedelem Józsefet csak I. Lipót

[26] A magyar békebiztosok a közbenjárókhoz 1705 deczember 28-ikán. Szalay, VI. 316—7.

[27] 1706 januárius 30-ikán. Géresi, Károlyi-okl. V. 381.

[28] 1706 januárius 20-ikán. Simonyi, II. 366.

[29] Bruyninx, januárius 25-ikén. U. o. II. 373., 377—8.

[30] U. o. januárius 24-ikén. U. o. II. 426.

[31] Stepney Harleyhoz 1706 márczius 3. U. o. II. 559.

[32] Stepney 1706 június 7-én. Simonyi, III. 77.

halála után teljes egy esztendővel nevezte császári *és királyi felségnek*,[33] azonban továbbra is csupán trónkövetelőnek tekintette, mert nem igazi szabad választás útján jutott az uralomhoz.[34] A békét, a hogy Rákóczi utóbb három esztendei keserű tapasztalat után mondotta,[35] így is megköthették volna, ha a Habsburgok uralkodásvágya határt ismert volna. Rákóczi azonban és a rendek el voltak szánva, hogy ennek vérük árán is gátat vetnek. A fejedelem az erdélyi katonatörvényt is azért szentesítette, mert kerülte azt a látszatot, hogy a jobbágyok fegyverével korlátlan hatalomra tör.[36] A ki ilyen szigorú volt önmagával szemben, annak másokkal szemben is joga volt a bírálatra, vagy legalább az őrködésre. A népek — mondotta egy belső emberének tulajdonított röpirat [37] — nem a végre vannak teremtve, hogy a fejedelmek nagyravágyásának szomorú játékai és nevetséges múlatságai legyenek. A fejedelmek a népek boldogságára és békességére valók és csak az Isten lehet czélja minden cselekedetüknek: a magyarok ellenségei akárhogyan vélekedjenek is ebben a tárgyban. A szabad választástól nem függő «uralkodásra való következés» (a successio) olyan visszaélés, mely csupán törvénytelen uralkodóhoz illik.[38] Rákóczi később, csendes magányában is kikelt az olyan fejedelmek ellen, a kik hivatalukat jobbadán csupán arravalónak tartják, hogy kényök-kedvök szerint uralkodjanak és saját gyönyörűségükre éljenek, a hogy éppen I. József tette, és tették, teszik mindazok, kik azt hiszik, hogy a mit akarnak, már szabad is. Még jó, ha az ilyen fejedelem legalább Istentől, a maga lelkiismeretétől s azonkívül gyóntatójától kér tanácsot.[39]

Rákóczi már fegyverfogásakor 21 pontban fejtette ki az osztrák abszolutizmus terjeszkedése módját: hogyan kellett tör-

33 1706 május 8. A fegyvernyugvás megerősítésében. Simonyinál, III. 43.

34 A rozsnyói szenátus-ülésben 1707. január 22-ikén. Századok, 1896., 16. Ez ellen Esterházy nádor 1707 augusztus 20-ikán. U. o. 1895., 935—6.

35 Rákóczi 1707 szept. 12. U. o. III. 339.

36 Rákóczi emlékiratai, 211.

37 Thaly, Kalászok 188.

38 Az ónodi függetl. nyilatkozat, 1707. Thaly, Kalászok, 183.

39 Rákóczi önéletrajza 183., 186.

vény gyanánt teljesíteni mindent, a mit magános tanács alapján rendeltek. Semmit sem hagytak próbálatlanúl, hogy az osztrák hatalom ebben a «gazdag ragadozásban» örvendhessen. És a szabad országban már csak «a magános tetszés szerint való gazdai hatalmas uralkodás» volt hátra.[40] Fegyvere szerencséjének elhanyatlásakor az angolok is[41] észrevették, hogy az udvar inkább erőszakkal akarja legyőzni a magyart, mint panasza okainak elhárításával kiengesztelni. Szép szavakkal tartja, az orvoslást pedig a jövőre igéri. Mindent felhasznál, hogy az ország kiváltságait eltörölje és azt korlátlan uralma alá vesse.

Mégis elmondhatjuk, hogy Rákóczi nem az örökös királyságnak, hanem a belőle vont és az alkotmány ellen törő ilyes következtetéseknek volt ellensége. Hiszen később saját házában is örökössé akarta tenni az erdélyi fejedelemséget.[42] De a zsarnoki hajlamok valamikor egy trónralépő királyt arra bírhatnának, hogy az országgyűlés és az eskü mellőzésével követelje elismerését, a mi a nemzet jogának elkobzását jelentené s veszedelmesebb volna az örökösödési jog elfogadásánál.[43] Ezt a harmadik nemzedék meg is érte II. József uralkodásábsn. A gyermektelen és beteges királynak senki sem jósolt hosszú életet. Azt hitték, a kérdést halála egymaga megoldja,[44] mert Magyarországban ezzel törvényesen megszűnik a successio.[45] Csak négy magyar volt azon 34 titkos tanácsos közt, a ki előtt I. Lipót már 1703 szeptember 12-ikén rendezte fiai kölcsönös örökösödésének az ügyét.[46] Ezt az oklevelet Magyarországban nem ismerhették; de a fejedelem már 1705 deczember 26-ikán megjövendölte a leányág örökösödésére való törekvést, «melyet a nemzet örökös

40 1703 június 7. Manifestum, 19. l.

41 Medows 1709 június 29-ikén. Simonyinál III. 446. Palmes 1710 szeptember 20-ikán. U. o. 459.

42 Rákóczi Bezenvalnak 1711. november 24-ikén. Fiedlernél II. 488. és Szalaynál, Rákóczi bujdosása, 178.

43 Rákóczi Klement útján Anna királynéhoz, Szalaynál id. h. 116.

44 Egy kurucz röpirat Károlyi önéletírásában, II. 216. Rákóczi 1710 november 22—29. Arch. R. III. 202.

45 Bercsényi Rákóczihoz 1711 május elején. U. o. VI. 724.

46 *** Die pragmatische Sanktion. Österr.-Ung. Revue 1906. XXXIV. 12.

siralmával is fog jajgatni jövendőben». Látta, az udvar milyen szép ürűgyeket és színes okoskodásokat keres magának, hogy «ezt a keserves pilulát annál is inkább megaranyozván, velünk elnyelesse». De bizonyára nem javasolhatja édes nemzetének, hogy súlyos nyavalyáját méreggel gyógyítsa. «Jobb lesz tehát, ha az udvar őszinte akar lenni, hogy olyanokról gondolkozzék, a mik lehetségesek is legyenek».[47] Az 1687 : II. t.-cz. csak József császár elsőszülöttjére s annak ivadékaira szorította a korona örökségét; de ez az örökség József leányait nem illeti, mert felesége, a római császárné, Magyarországnak nem koronás királynéja. A nemzet tehát József halála pillanatában visszanyeri királyválasztó jogait és szabadságait. Egyelőre mint helytartót, a nádort fogja illetni az ország ügyeinek továbbintézése.[48]

Rákóczi és Bercsényi a szabadságharcz végén még nem tudták, hogy az osztrák örökös tartományokban József után Károly, ennek magvaszakadtával pedig nővéreik, I. Lipót leányai örökölnek.[49] Akkor hallották azt, hogy az európai kongresszus a magyar trónöröklést is szabályozni kívánja; de mit várhattak ettől, ha csak az öröklést rendezik, nem a szabad választást és nem a jövendő, vagy akár csak a mostani kormányformát?[50] Rákóczinak csupán a rastatti béke idejében (1714) tűnt fel, hogy az udvar a trónörökösödés dolgában újabb titkos megegyezésen töri a fejét.[51] Pedig akkor már majdnem egy esztendeje (1713 április 19-ike óta) készen állt a pragmatica sanctio mint házitörvény, a melyet ő még 1705 karácsony másodnapján megjósolt. Rákóczi felfogását mi igazolhatta volna jobban, mint az a bizonyosság, hogy Bécsben az örökösödés rendjét a törvényhozás megkérdezése nélkül, családi megállapodások szerint akarták rendezni?

47 Rákóczi levele Arch. R. I. 450. Thaly, Bercsényi, III. 721.

48 Rákóczi 1711 május 1. U. o. III. 644. Hasonló értelemben írt Bercsényi gróf Wehrdennek, Ágost király miniszterének 1711 május elején és november 2-ikán. Arch. R. VI. 724., VII. 51.

49 Bercsényi Rákóczihoz 1711 november 2-ikán. Arch. R. VII. 51.

50 Rákóczi Bercsényihez 1711 deczember 11-ikén. U. o. III. 700. — Bercsényi Rákóczihoz 1711 deczember 16-ikán. U. o. VII. 72.

51 Rákóczi önéletrajza, 236.

II.

A NYÁRI HADJÁRAT 1705-BEN.

Rákóczi őszintén kereste a nagy alkotmányjogi vitának törvényes és így egyedül megnyugtató megoldását; de az Aranybulla záradéka alapján: fegyverrel a kezében. Pedig a labancz urak nem voltak hajlandók elhinni, hogy neki és a magyarságnak igaz és helyes oka lett volna a fegyverkezésre; szerintök ezt az udvar és a kereszténység sem hiszi el.[1] Egyikök, gróf Czobor Márk, Bécsben egy fényes lakomán Stralenheim svéd követ hallatára Rákóczit, Leszczinszky Szaniszlót és XII. Károlyt nevezte Európa legczégéresebb pártütőinek; a miért a bécsi udvar kiszolgáltatta őt az elégtételt követelő — svéd királynak.[2] A Habsburg-ház valóban lázadónak tekintette, pedig sem nem elégedetlen, sem nem revoltáló alattvaló, hanem szabad fejedelem és a franczia király szövetségese volt, a ki saját maga és hazája védelmére fogott fegyvert.[3] S lehetett-e kívánni, hogy a fejedelem, ki az igazságért viselt háborút, magát lázadónak vallja?[4] «Az emberséges ember — felelt Rákóczi a vádaskodóknak[5] — lelkét Istennek, vérét és életét urának, becsületét pedig magának szokta tartani; ő tehát magát lázadónak nem ösmerheti el.» Európa érdeke követelte, hogy Magyarország teljes békét nyerjen s népe felépüljön. Ezt az országot, a melyet — igen helyesen — a kereszténység védőfalának mondanak, nem kellene önkényesen kormányozni, hanem törvényes kormányt adni neki s arra bírni, hogy magát a törökök ellen védje. Ez az ország, ha őszintén kibékítik és ha kielégítik igazságos kívánságait, a melyek még legutolsó

1 Pálffy levele 1711 február 5. Károlyi önéletleírása, II. 284., 286.

2 Arch. R. VIII. 273.

3 Vetésy XIV. Lajoshoz 1711 deczember 1. Fiedler, I. 261. Szalay, Rákóczy bujdosása 203.

4 Klement a hágai kongresszushoz 1712 január 15. Szalay, id. h. 274.

5 1711 február 11. Károlyi önéletleírása, II. 291.

királyainak hitlevelein alapúlnak, Ausztriát erősebbé fogja tenni a szabadság és az európai egyensúly veszélyeztetése nélkül. Ha meg nem nyugtatják, alkalmat ad örökös zavarokra és háborúkra, a melyek egy egész hadsereget megakaszthatnak.

Rákóczi a háborút Európa közszabadságáért is viselte; elvárhatta tehát, hogy annak idején európai békében biztosítsák Magyarországnak törvényeken és hitleveleken alapúló lelki és világi szabadságait.[6] Azonban már Marlborough herczeget figyelmeztette, hogy az udvar a magyar nemzetet kiirtani törekszik. A Habsburgokkal szemben olyan a helyzetünk, mint előbb a Hollandiáé. A szövetséges sereg diadalai büszkévé teszik a császárt,[7] a ki már uralkodása ötödik napján megtett minden készületet e háború erősebb folytatására.

Heister helyett 1705 május 10-ikén Herbevillet nevezte ki magyarországi fővezérnek. A 6100 dánt is odaértve, 16 tábornok alatt 27.000 rendes katonát rendelt parancsnoksága alá. Odaszámítva az országban szanaszét álló császáriakat a ráczokkal, horvátokkal és a különböző helyőrségekkel együtt, a császárnak kerekszámban 80.000 embere állt szemben a kuruczokkal, kiknek hadát maga Rákóczi csak 75.000 főre becsülte.[8]

A hadak rendezésével és a békealkudozásokkal elfoglalva, Egerből a fejedelem a szokottnál később mozdult ki. Hadjáratához úgy akart fogni, hogy eddigi hadakozásának az mintegy végső megfejtése legyen. Ennek következtében június 15-ikén a Dunához rendelte Károlyit is, ki ebben az időben Gyula várát vívta s végső csapást akart mérni a marosvidéki határőrző ráczokra. Tudta, hogy visszahívásáért a tábornok duzzogni fog. Megintette, hogy hézagos értesítésekből ne mondjon ítéletet, mert nem akarja ugyan ama föld helységeinek elpusztúlását, de azt sem, hogy azoknak képzelt veszedelméért az *egész* ügy tetemes kárt szenvedjen. Harmadnap pedig a

6 Klement id. emlékirata, 276–7.
7 Rákóczi Marlboroughoz 1709 október 20. Tört. Tár, 1882. 160.
8 Rákóczi emlékiratai, 129–130.

debreczenieket rótta meg, a kik Károlyi ottmaradását kérték. Az ilyenekre ő semmit sem ad és Károlyi csalódik, ha azt hiszi, hogy hadi intézkedéseit ezzel megváltoztathatja. Se nem illendő, se nem hasznos, hogy rendeleteit a debreczeniek kitrombitálják.[9]

Másnap, június 18-ikán, megkezdte ez évi hadjáratát[10] s Egerből, a lovakat fűre bocsátva, megindúlt a solti dunai sánczok felé. 21-ikén Árokszálláson táborozott, a jászok közt.[11] Másnap Hatvanban,[12] harmad- és negyednap a dányi tónál,[13] Budával egy irányban.[14] Itt értesült *Esterházy Dániel* futárjától, hogy Glöckelsperg tábornok budai parancsnok *Bottyánt* heves összecsapás után beszorította a kömlődi Bottyánvárba s ötödnapra, 22-ikén, annak elhagyására és felégetésére kényszerítette.[15] Dánynál érkezett hozzá Bercsényi futára is azzal az izenettel, hogy Herbeville a Csallóközből eleséggel akarja ellátni Lipótvárát, miben a fejedelem meggátolhatja, ha hirtelen eléje vág a Vágnál. A fejedelem egyelőre mégis délnyugat felé fordúlt, hogy megsegítse a solti sánczot, a melyet Glöckelsperg erősen bombáztatott. 26-ikán tehát erőltetett menetben tette meg a 30 kilométernyi rossz utat Dánytól Ócsáig. Másnap még nehezebb, mert mocsarak és lápok közt vezető úton akart eljutni délnyugat felé Szentmiklósra;[16] a napot azonban pihenésre fordította. Harmadnap értesült, hogy a kuruczok visszavették a balparti hídfőt, a hídat is elszakították s az ellenség átkelését — hajók hiányában — lehetetlenné tették. Így tehát nem akadt ottan dolga; s mivel nem is remélhette, hogy a hídat helyreállíthatja s azon át a Dunántúlt megsegítheti, elhatározta, hogy Esterházy és Károlyi hadait is magához vonva, Pest felé nyomúl, de a mennyire lehet, minden nyilt ütközetet

9 Szalay, VI. 247—8.

10 Egy oklevele június 18. még Egerben kelt. Arch. R. I. 433.

11 U. o. I. 433—4.

12 U. o. I. 434.

13 Rákóczi levelei június 23., 24. U. o. I. 353. és IV. 599. Szalay VI. 246. tévedésből ír Ságot.

14 Rákóczi emlékiratai, 130.

15 U. o. és Arch. R. I. 355., 356., 358. Thaly, Bercsényi, III. 376—383.

16 Rákóczi Esterházy Dánielhez június 27. Arch. R. I. 356.

elkerül.[17] Július elsején Ócsán valóban egyesült Károlyi Sándor s Esterházy Dániel hadaival.[18] Tábornokai tanácsára történhetett, hogy lemondott Pest ostromáról, melytől Glöckelsperg tartott s melyre ő éppen a most kihirdetett rákosi országgyűlés biztonsága érdekében készülődött.[19] Július 3-ikán még Ócsáról tudatta az angol királynéval és a hollandi rendekkel, hogy a béke dolgában ünnepiesen elfogadja közbenjárásukat,[20] de hadaival még aznap átvonúlt Gyömrőre.[21] Csupán Halasnál hagyott némi katonaságot, hogy vigyázzon a császáriakra, kik a Duna-Tisza közét most már legfeljebb Pétervárad felől fenyegethetik.[22] Gyömrőn és Csabán kelleténél tovább kellett vesztegelnie. Nem a menet nehézségei tartóztatták fel, bár haladását mindenesetre lassította, hogy ivó- és itató-vízért néha 7—20 kilométernyi kitérést kellett tennie.[23] Az keserítette el, hogy katonái, főkép a tiszántúliak, hazaszökdösnek s békére hajlanak.

Gyömrőn szemlét tartott felettük s beszédet intézett hozzájuk.[24] Nem tudta, fájdalmát vagy bosszankodását közölje-e velök. Az első esetben méltán terjesztheti keserűségét eléjök, kik, az ő példájára, életöket hazájok dicsőséges szabadságára szentelték és mindenöket elhagyván, a végből jöttek zászlai alá, hogy győzzenek vagy meghaljanak. A vitézlő rendnek ezt a dicsőséges eltökélését csak a haza ügyén szánakozó szívvel és zokogva szemlélheti. Elfelejti keserves sorsát, éjjel-nappal való fáradozását, veszedelmek közt forgó állapotát és nem hozza elő eddigi szerencsés hadakozásait. Most azonban oka van panaszra, mert csorbát ejtettek az ügyön. Azok a vitézek, kik, vele együtt,

17 Rákóczi emlékíratai, 131. Levele Bercsényihez június 28. és 30. U. o. I. 358—9.

18 Rákóczi Bercsényihez, Arch. R. I. 359., 360.

19 U. o. I. 361—2. és IV. 602.

20 Rákóczi, Anna angol királynéhoz, július 3. Simonyinál, II. 174—5. Katonánál XXXVII. 89—91.

21 Arch. R. I. 370—1.

22 Arch. R. I. 362.

23 Rákóczi Bercsényihez, július 3. U. o. 370—1.

24 Közli Toldy István, A magyar polit. Szónoklat Kézikönyve, XXIX. l. Hanthó, Olvasókönyv, 107—8. Beöthy, A magyar nemz. irodalom tört. ismertetése, 2. kiadás, 256—7. Szalay, Magyarország tört. VI. 249—250. Hist. des révolutions, II. 332., de hibás dátummal. Horn, François Rákóczi, 228—9. A beszéd egykorú példánya Kassa város levéltárában. (Mihalik, 102.)

verejtékökkel és vérökkel helyezték a régi szabadságot megközelítő állapotba: hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták, mert lágyszívűeket, elfajúltakat tűrtek maguk között, a kik a magyar nevet nem érdemlik. Nagyobb szerencsének tartotta volna, ha, a hazát védve, gyarló testét velök egy sírhalomba rakják, mint hogy neki, az élő, de csaknem eltemetett vezérnek, becstelen cselekedetökről kell emlékeznie. Mit akarnak? . . .

Inkább békűljenek meg csalárd ellenségeikkel, a kiknek igáját így segítik. Akkor ő is leteszi szerencsétlen vezéri tisztét, hogy meggyalázott életét tengereken, pusztákon bujdosva végezze. Veszszen oda őseinek dicsőséges Rákóczi-neve, csak több ilyen gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe: nem bánja, csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. Visszamegy a sötét tömlöczbe, melyből Isten keze kiszabadította; kész a gyászos vérpadra lépni, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, mint hogy haldokolva, gyalázatosan éljen velök. De ha van bennök magyar vér és szeretik őt — nem mint urukat, hanem mint atyjukat, társukat, véröket —: bosszúlják meg gyalázatát ama hazaárúlók megbüntetésével, a kik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették. «Magatok pedig, oh fiaim — végezte gyönyörű beszédét — segítsétek magatoknak boldogúlására való ügyekezeteimet. Vígasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem — oly szívvel, a mint kezdettem — hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogúlására czélzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset tőletek; s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!»

Így csak az beszélhetett, ki teljes egyéniségét vitte a küzdelembe, nem csupán azt a dicsőséget, a mely ősei nevét veszi körül. Bizalmat kelthetett benne az a lelkesedés, a melylyel hadai fogadták intő és lelkesítő beszédét. Arra gondolt, hogy

Károlyit az Alföld fedezésére ezen a vidéken hagyja, ő maga pedig Esterházy Dániellel Vácz vidékére megy, elfoglalja a Szentendrei szigetet és hidat veret a Dunán, hogy el ne szakadjon a dunántúliaktól.[25] Másnap és harmadnap Rákoscsabán táborozott, a honnan újból biztosította a szegény curialista és armálista nemességet, hogy mivel már az Ausztriai Ház uralkodásának vége szakadt, a paraszti szolgálat alól ezt a szegény, leigázott nemességet örökre fölszabadítani kívánja.[26] Veresegyházán, hol két napot pihent,[27] még abban a meggyőződésben

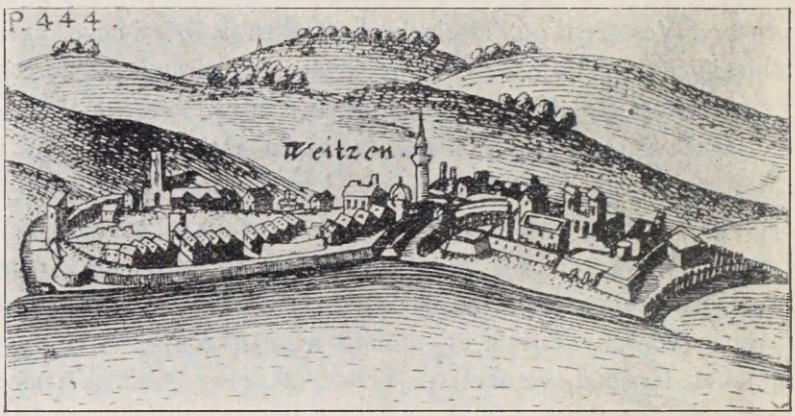

127. VÁCZ.

élt, hogy kisebb baj volna a vágontúli föld elveszítése, mint ha Glöckelsperg, ki a Duna balpartján mindig egy irányban haladt vele, átcsapna Pestnél az Alföldre s a kurucz hadakat egymástól elvágná. Azt úgy sem gátolhatja, hogy Herbeville a Csallóközből kijöjjön; s ha kijön és Bercsényi a Vágtól visszavonúlni kénytelen, nyilt mezőn még mindig megszégyeníthetik ellenségöket.[28]

Három nappal később, mint szerette volna,[29] július 9-ikén

25 Arch. R. I. 356., 364., 365.

26 Rákóczi Ugocsa vármegyéhez 1705 július 5. Tört. Tár, 1901. 402.

27 Július 7., 8. Arch. R. I. 363—5. Thaly, Bercsényi, III. 387.

28 Rákóczi Bercsényihez július 7. Arch. R. I. 363—4.

29 Már július 6-ikán ott akart lenni. Arch. R. I. 371.

Vácz püspöki városnál ütött tábort.[30] Csak itt mondott le arról a tervéről, hogy hídat veressen a Dunán; de nem arról, hogy figyelemmel kísérje a hatalmas folyamot, a melynek tulsó partján Glöckelsperg árnyék gyanánt kísérte, hogy Komáromnál Herbevillehez csatlakozzék. A fejedelem tehát úgy intézkedett, hogy gyalogsága a Duna völgyén felfelé, lovassága a gyönyörű erdős, füves Börzsönyi-hegyeken át nyomúljon, a társzekerek pedig a honti Tompáig szintén a hegyek közt haladjanak.[31] Ő maga a lovasságnál maradván, Verőcze és Nagymaros közt odahagyta a Dunát, s a Nagypatak völgyén felfelé 12-ikén a honti Szokolya alá került, de még aznap megindúlt az Ipoly és a Garam felé. Másnap már a Garam völgyében, Esztergom vármegyében, Bénynél, vagy, a hogy templomáról nevezi, Szentbenedeknél állott. Ez az 1217-ből való templom uralkodott a Garam hídján s öt év mulva a fejedelem gondoskodott is megerősítéséről.[32] A szép mező kedvéért tábort veretett a «római», helyesebben azonban avar sáncznál, mely a falut két hatalmas gyűrűben fogja körül.[33] Csak három, szükség esetében két állomásra lévén a Vágtól, ott akart maradni mindaddig, míg bizonyosabbat nem hall Herbeville szándékáról; mert nem szerette volna kiélni a Vág vidékét. Bercsényi még aznap (július 13-ikán) felkereste a szomszédos Kéménden[34] s megállapodott vele a közös eljárásban. Személyesen is, hírből is ismerte «a jámbor öreg» Herbeville grófot s olyan tőrbe akarta ejteni, a milyenbe mást nem ejthetett volna. Des Alleurs nem is hitte, hogy sikerüljön tervének ez a része, azonban helyeselte Lipótvár megszállására vonatkozó előterjesztését. Le Maire dandárnokot, a kivel éppen

30 Rákóczi emlékiratai, 132. Thaly, Bercsényi, III. 387.

31 Rákóczi emlékirataiban (131—2) érdekesen írja le a terepet.

32 Rákóczi levele 1710 márczius 2. Arch. R. III. 55.

33 Rákóczi emlékiratai, 132. A külső gyűrűt a párkány-nána—balassagyarmati vasút keresztülmetszi. A sánczra vonatkozó repertorium Forster-Gereczénél, Magyarország műemlékei, II. 291. Lehóczky (Archaeol. Ért. 1858. 349. l.) a néppel együtt török földvárnak tartja s helyesen gyanítja (bár Rákóczi itt tartózkodását nem említi), hogy a kuruczok is használták s mostanig fentartott állapotába helyezték.

34 Arch. R. I. 378. Thaly, Bercsényi, III. 388.

most vizsgálta meg a közellevő Esztergom helyzetét, hasonló tanulmányok czéljából Bercsényivel most Lipótvár alá küldte, mert mindakét várat ostromolni akarta. Megbízta, hogy mielőtt kijönne Herbeville a Csallóközből, rekeszsze el gátakkal a Dudvág csekély vizét, a Dudvág és a Vág közt hányasson egy jó sánczot, nyári vízállásra számítva, vizsgálja meg a Dudvág gázlóit s emeltessen ezen gázlók védelmére redouteokat.[35] 16-ikán tűzérsége is megérkezvén,[36] harmadnap átment a barsi Fajkürtre.[37] 19-ikén már Surányból kérdezte meg Széchenyi érseket,[38] hol találkozzanak a békealku dolgában. Útbaejtette Érsekújvárát is, a hol két napot töltvén,[39] 21-ikén az északnyugaton fekvő Mocsonokra ment s augusztus 2-ikáig ott táborozott.[40]

Végrehajtotta tehát szándékát: egyesült vágmelléki hadaival, hogy, ha kell, megverekedjék a Csallóközbe zárkozott ellenséggel. A Vágon azért nem kelt át, hogy Herbeville őt gyengének higyje[41] s kijöjjön a szigetből, a mi — egy sikertelen kísérlet után[42] — augusztus 3-ikán meg is történt.[43] Erről és Le Maire sánczainak elkészüléséről értesülve, a fejedelem már előtte való nap «nagy erővel» átment Patára. Ott a Vág szeredi hídját azonnal lerontatta, a két gázlót pedig a víz alatt vert hegyes karókkal tette járhatatlanná.[44] A hídőrség kivételével egész gyalogságát a sánczba vetette. Úgy tudta, hogy Herbeville elkülönítette gyalogságát a lovasságtól; elfogadta tehát Bercsényi önkéntes ajánlkozását, hogy lovasságával megakadályozza a két fegyvernem egyesülését és Lipótvár megsegítését, az ellenséget a törbe vezető útra csalja s ezzel váratlan zavarba hozza.[45] Ő maga a Vág patai bozótos partján várta, mi fog történni az egészen fedetlen tulsó parton.

35 Rákóczi emlékiratai, 132—3.

36 Arch. R. I. 370.

37 U. o. I. 395.

38 U. o. I. 373—4. Július 24-ikén Rákóczi Nyitrára tűzte ki a találkozót. U. o. 374.

39 Arch. R. I. 396.

40 Arch. R. I. 372—4., 378. 380., 382—3.; IX. 201. Simonyi, II. 183. Fiedler, I. 282., 284., 286.

41 Rákóczi Vetésyhez 1705. július 29. Arch. R. I. 378.

42 U.-ő Ráday Pálhoz júl. 29. U. o. I. 381.

43 U.-ő Bercsényihez augusztus 3. U. o. I. 385. Stepney Harleynak augusztus 5. Simonyinál, II. 183.

44 Stepney Harleynak, Simonyinál II. 183.

45 Rákóczi emlékiratai, 133. Arch. R. I. 385.

III.

A PUDMERICZI CSATA.

(1705 augusztus 11.)

HERBEVILLE a pozsony-nyitrai országúton Borsa felől augusztus 5-ikén Diószeg és Szered felé nyomúlt előre. Rákóczi azonnal visszaparancsolta Szered várából Sennyey tábornok gyalogságát Semptére, a hova ágyúival és udvari hadaival maga is átment. Herbeville elől déltájban oda vonúlt vissza Bercsényi lovassága is, mire a fejedelem fölszedette a szeredi oldal hídpallóit s a semptei hídfő védelmét gránátosaira bízta. Az ellenség délután négy óra felé kezdett mutatkozni s podgyász nélkül, de sok eleségszállító szekérrel a rendkívül nyilt és egyenes síkon a Dudvág és a Vág között ütött tábort. A fejedelem azonnal ágyúztatni kezdte, mit az ellenség viszonzott, de a bokroktól födött kuruczokat nem igen vehette czélba. Gyanítani lehetett, hogy Herbeville az éjjel kémszemlét küld észak felé a tábora és Lipótvár közt levő terep kikutatására; azért a fejedelemnek sietnie kellett, hogy őt törbe csalja, s a biztosnak tetsző alkalmat el ne szalaszsza. Elhatározta tehát, hogy a dél felé három órajárásnyira levő vecsei hidon 4000 válogatott lovast küld át a Vágon, más 4000-et pedig észak felé a Galgócz-Karkócz táján emelt sánczolaton keresztül; s míg ezek napkelte előtt egy órával a szárnyakra csapnak, szemben a derékssereggel ő maga tesz nagy riadást. A sikert biztosra vehette, mert Herbeville még csak szekértáborral sem védelmezte serege szárnyait, pedig a nyilt terepen egyáltalán nem számíthatott fedezetre. A vállalat végrehajtásával a fejedelem az önként ajánlkozó Bercsényit és Géczy Gábort bízta meg, ő maga pedig az ellenség kezébe jutott szeredi várral szemben egész éjszaka egy magaslatról, a semptei hídfőnél figyelte meg a császáriak mozdúlatait.

Éjféltájban az ellenség Szered felől megkísérelte elfoglalni a hídat, de egy órai tüzelés után abbahagyta a dolgot. A fejedelem sohasem tudta meg a czéltalan támadás és elhallgatás okát, mert különben csend volt az egész vonalon. Sőt a csend még hajnalban is tartott, a mi nemcsak nyugtalanította, de bosszantotta is a fejedelmet. Csupán az vigasztalta, hogy napkelte után egy órával (körülbelül háromnegyed hatkor) Herbeville riadót veretvén, a szeredi vár kiürítése után szép rendben egyenesen a neki vetett törbe indult Lipótvár felé. Megindult ő is a balparton, mindig egy magasságban maradva az ellenséggel, melynek menetét egy-egy ágyúlövéssel zavarta meg. Hiába várta, hogy Géczy hátban, Bercsényi szemben támadjon. A szőllőhe-

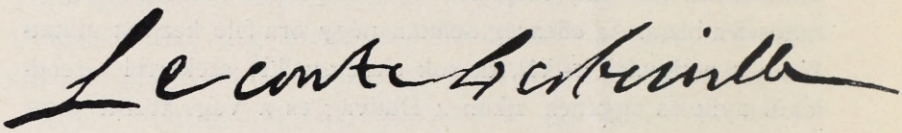

128. GRÓF HERBEVILLE NÉVALÁÍRÁSA.

gyek szoros útain csak Bercsényivel egymagával találkozott, a ki már előbb megizente, most pedig személyesen jelentette, hogy a rossz útak miatt elkésve érkezett a sánczokhoz. A sánczokon át Le Maire nem engedett rést nyitni a lovasságnak, melyet tehát a sánczolatok mögött állított fel. Ezt a hibát már nem lehetett jóvátenni. Az ellenség helyzete így is kétségbeejtő volt; mert Herbeville már értesült, hogy dél felől lovashadak mutatkoznak, északon pedig erős gyalogság őrzi a Dudvág gázlóit.

A mikor a zélai hídon át Rákóczi parancsára Buday István lovasezrede is oldalba fogta, azt hitte, hogy ez a kuruczok előhada s rögtön csatarendbe állt. Balszárnyát valamennyire még fedezték a Dudvág füzesei, a jobb azonban teljesen födetlenül állt a kuruczok ágyúival szemben. Pálffy altábornagy, Herbeville egyik alvezére, utóbb megvallotta a fejedelemnek, hogy már csak azt várták, mikor jön egy trombitás, a ki megadásra szólítsa őket. Vitézül állották a tüzet; de mikor dél felől

Géczy lovasai még mindig nem támadtak, Herbeville a jobbszárnyat menetoszlopba alakította, hogy a már megtett úton a Dudvág farkashidai átkelőjén huzódjék vissza a Farkashida s Nagyszombat közt levő földhátra. A fejedelmet bántotta, hogy terve saját hadainak késedelmezése miatt éppen az utolsó pilla-

129. GRÓF PÁLFFY JÁNOS.

natban hiusúl meg; de még mindig bízott benne, hogy a császáriakat megszoríthatja a Dudvág mellett, ha a gázlók védelmére épített három redoute-nál La Motte csekély gyalogságát Esterházy Antal a karkóczi sánczok gyalogságával hamarosan megsegíti. Ezt pedig a karkóczi sánczok veszedelme nélkül meg lehetett volna tenni, mert Herbeville most már nem folytathatta

útját Lipótvár felé. Esterházy mozdulatának támogatására és fedezésére a lovassággal Bercsényi vállalkozott, a ki szerette volna jóvátenni hibáját. A fejedelem azonban egy dombról, a honnan az egész csatatért áttekinthette, bosszankodva látta, hogy a főtábornok nem támadja meg az ellenséget az egyetlen egy hídnál, a melyen át a mély szakadékokon át visszavonúlhatott. Egyik parancsot a másik után küldte hozzá; de mindhiába, az ellenség már a redoute-ok közelébe ért. Ott is nagy hiba történt. Esterházy odavitte ugyan gyalogságát, de nagyon kevés kuruczot talált bennük. La Motte-tal nem is beszélve, megizente a fejedelemnek, hogy a Dudvágot nem védelmezheti meg és visszavonúl, a mit, a parancs megvárása nélkül, meg is tett. Ekkor azonban a füzesből és a nádasból kibukkant La Motte elrejtett gyalogsága, mire a meglepett tábornok késznek nyilatkozott visszatérni vele a redoute-okhoz; de már elkésett. Arra a hírre, hogy az ellenség előhada átkelt a gázlón, minden biztos értesülés keresése és újabb kísérletek tétele nélkül visszahozta gyalogságát. Bercsényi lovassága követte példáját.

Herbeville nekik köszönhette, hogy megszabadúlt a kelepczéből. «Helyzetemben más mindenki árúlást gyanított volna — jegyezte meg a fejedelem;[1] — de mindezek oka csak a vastag tudatlanság s a határozatlanság közt habozó és lebegő elméjök volt». A nap eredménye az lett, hogy Herbeville nagy kerűlővel mégis csak bejutott Lipótvárra s azt egy esztendőre mindennel ellátta. Elhagyott táborhelyét Rákóczi szállta meg: jobbjával a Vágra, baljával a Dudvágra támaszkodva.

Szirmay, a ki jelentéktelen ajánlatokkal éppen aznap (augusztus 6.) érkezett hozzá, bizalmasan közölte vele, hogy Herbeville csak pár napig maradhat a várban, mert seregével a szorongatott erdélyi hadaknak, különösen Szeben, Brassó és Fogaras várának megsegítésére kell mennie, addig pedig minden döntő ütközetet kerűlnie. Rákóczi és a haditanács tehát

[1] Rákóczi emlékiratai, 138. Az egész hadakozás u. o. 132—8. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 390—398.

már ezért is döntő ütközetre akarta kényszeríteni, a mit a kuruczsereg is óhajtott, mert restelte tábornokainak váratlan kudarczát s bízott a maga nagyobb számában. Rákóczi bosszúságát növelte, hogy Herbeville lerontatta Le Maire sánczait és (augusztus 8.) összebombáztatta, felégette Gaigócz városát, a mely Rákóczihoz ragaszkodván, nem teljesítette parancsát. A mint tehát a fejedelem megtudta, hogy Herbeville Lipótvár alól Karkóczon és Nagyszombaton át akar visszakerülni a Csallóközbe, elhatározta, hogy elvágja visszavonúlása útját. Nem követte a nagyszombati síkságra, mert okúlt nyolcz hónapja ott szenvedett kárán, hanem augusztus 10-ikén Cziffernél erőltetett menetben eléje kerűlvén, csakugyan elvágta a szigettől.

Másnap hajnalban megvizsgálta és csatára alkalmasnak találta Cziffer határát. A tervezett csata terén középütt esett volna a falu, előtte a Gidra-patakkal, mely hadállásával egyirányban haladt a síkon. A két végén a patak közelében egy-egy kerített urasági ház állott; a fejedelem mindegyiket egy zászlóalj gyalogsággal és két ágyúval rakatta meg. Seregét a falu felé ereszkedő lejtőn csatarendbe állítva várta az ellenséget, a melyet a Nagyszombatról jövő országúton reggel hét óra tájban pillantott meg. Azonban őt is észrevette az ellenség s hirtelen kanyarodással nyugat felé fordúlt a Gidra-patak felső folyásánál levő Pudmericz és Vöröskő felé. Rákóczi ezt sem igen bánta; úgy hitte, hogy a Fejérhegység hazafias népe nemcsak eleséget nem ad a németnek, de még zaklatja is, a mennyire lehet; csallóközi tárházaihoz pedig az ő hadai miatt nem juthat. Nem is akart mozdúlni elfoglalt állásából, csupán némi csapatot küldött a császáriak szándékainak kikémlésére. Ocskay László azonban Esterházy Antallal, Ebeczky Istvánnal és más tisztekkel egyetemben Bercsényihez ment s arra kérte, beszélje rá a fejedelmet, hogy kövesse az ellenséget. Bercsényi valóban Rákóczi elé vezette a küldöttséget, a melyhez Ottlyk is csatlakozott, Thököly egykori karabélyosezredese.

A fejedelem türelmetlenül hallgatta Bercsényi beszédét, hogy a vele jött tisztek jól ismervén a vidéket, az előrenyomúlást tanácsolják és kérik, mert az ellenséget csak így lehet beszorítani a hegyek közé. Indúlatán mindamellett uralkodván, hidegvérrel figyelmeztette őket, hogy nyugtalanságuk és egyenetlenségök nagy kárt okozhat. Azt a vidéket hegyi patakok szaggatják meg, ez pedig sehogysem jó terep egy főképpen lovasságból álló sereg számára. Sok időbe kerülne, míg csatarendbe állhatnának s akkor sem foghatják körül a német sereget, a mely különben ismét kiszabadúlhat kezökből. Ha megvizsgálják azt a terepet, bizonyosan elállanak kérésöktől s megmaradnak mostani helyükön, a melyet jól ösmernek.

A vezérek szótlanúl távoztak, de egy kis tanakodás után visszajöttek. Előadták, hogy lemondanak az előnyomúlásról, mert meggyőződtek a fejedelem szavainak igazságáról; de azt ajánlották, hogy erről a lejtőről, a hol állanak, mégis följebb, északnyugat felé huzódjanak. A katonaság bosszankodik, zúgolódik, hogy itt hevertetik s nem viszik a futó ellenség üldözésére. Ne szalaszszuk el a jó alkalmat holmi franczia taktikai szabályok miatt, a miket a nemzet természete nem vesz be, mert lelkülete tettre készti s a hosszú várakozás ellenkezik tüzével. A katonaság megnyugtatására okvetetlenül kell tenniök valami mozdulatot. Határozott, követelő föllépésök gondolkodóba ejtette, fiatalsága és tapasztalatlansága magával ragadta a fejedelmet és teljesítette kívánságukat. Csatarendjének megtartásával északnyugat felé huzódott, pedig hibásnak tartotta ezt a mozdúlatot s első bosszankodásában talán nem is bánta volna, ha megverik, mert legalább szemökbe vághatja, hogy neki van igazsága.

Seregét arra a hegyhátra vezette, mely a Gidra jobbpartján Pudmericz és Dubova közt alig észrevehető módon, de Vöröskő mellett a Kuklával mégis 564 méterig emelkedik. A fejedelem délben ért a pudmericzi élre s kellemetlen meglepetéssel tapasztalta, hogy lovassága meredek hegyoldal elé jutott Lindava táján. A Pudmericz felé szelíden lejtősödő hegy

lábánál a völgyet tó zárta el, melyből egy kis patak eredt. A Gidra és a Cseszte patakokból egyéb erek ágaztak ki, a melyek szaggatottá, vizenyőssé tették a rétet és az erdőséget. A Cseszte éppen Pudmericnál ömlött a Gidrába, azon a helyen, a hol az Istvánfalva környékén emelkedő dombok az előbb említett dombokhoz legközelebb érnek. Ebben a szorosban állt a pudmericzi malom, a mely a Gidra-Cseszte völgyének bejáratán uralkodott. A fejedelem tehát e malom fölött állíttatta föl La Motte ágyúit.

130. A PUDMERICZI CSATA SZÍNHELYE.

Alig szállt le lováról, hogy a nagy melegben a fák aljában hüseljen, megpillantotta Istvánfalva táján az ellenséges lovasságot, mely leszállni készült az erdős völgybe. Tisztjei azonnal körülvették s kérték, hogy gyalogságot küldjön az erdőségbe, a melyet ők «jól» ismernek s lovassággal kerüljön az ellenség hátába. Ügyes tisztekkel ezt a tervet csakugyan végrehajthatták volna s a fejedelem ki is adta a parancsot. Az ellenség, mely egy pillanatra megállott, rögtön visszahúzódott s a velök szemközt levő hegy mögött kezdett kibontakozni. Élénk

ágyúharcz kezdődött. A fejedelem, hogy seregét a lejtőn az ellenség ágyútüzének ki ne tegye, egész gyalogságát levezette a völgybe a falut és a tavat körülvevő fák, bokrok közé; jobbadán lovasságból álló balszárnyát pedig lejebb, a dombok háta mögé rendelte. A terepet és a helyzetet egyáltalán nem tartotta támadásra alkalmasnak. Csáky István tábornok dandára így is csak nagyon bajosan vergődött keresztül a süppedékes réten. Bercsényit, ki ezt maga tudatta vele, a gyalogság élén La Motte ágyúinak fedezete alatt akarta küldeni a malom ellen. A főtábornok őszintén kijelentette, hogy nem ért a gyalogság vezetéséhez; a lovasság jobbszárnyával tehát az ellenség balszárnya ellen küldte. Csáky lovasdandára visszavonulásának fedezésére ekkor egy gyalogdandárt akart felállitani a patak mentén, de főhadsegéde vagy a dandárnok félremagyarázta a parancsot s a gyalogság kelleténél tovább nyomúlt előre. Herbeville ezt hadállása és a malom ellen intézett rohamnak vélte. Vasasokat és gyalogokat küldött a malom ellen, a melyet csupán La Motte ágyúi védtek, mert a hajdúk mind a dandárral mentek. Andrássy György tábornok, ki a hibát észrevette, hátrább vezette a dandárt s visszaverte az ellenséget. Azonban a patakon átkelve, üldözés közben sorai felbomlottak s az ellenség visszanyomta. A tábor őrségének lovastisztjei nagy hévvel siettek segítségére, de a meredek lejtőn meg kellett állaniok.

Rákóczi ebben a válságos pillanatban ért az ágyúüteghez, mely körül a lovasság és a gyalogság összetorlódott. A heves vágtatás következtében óriási porfelleg támadt, melyet a roppant szél a hátúl levő lovasság szemébe szórt. A vihar lekapta a fejedelem süvegét is; egyik apródja azzal a figyelmeztetéssel adta vissza, hogy az ágyúk körül levő embergomoly vége ingadozni kezd. Odasietett, hogy rendet csináljon. Megállította elég rendetlenül visszavonúló lovasságát, de ennek ritka sorai közt a futó hajdúk könnyen keresztüljutottak. A porfelleg a napot is elhomályosította. Bercsényi azt hitte, az ellenség áttörte a

fejedelem seregének balszárnyát s most reá rohan. Ennek következtében ő is visszahuzódott. Nyugalmát csak a portól mentes völgyben rendesen haladó gyalogság őrízte meg.

A csata azonban mindamellett is elveszett, hogy a fejedelem nem látott egyéb ellenséget, mint azt az első ízben felbukkant hadosztályt s a malom ellen küldött két zászlóaljat. Nem is veszett oda több 2 taraczknál s a 60 kurucz halála 150 császárinak életébe kerűlt.[2] Herbeville nem mert hinni győzedelmében. Nem gondolt a kuruczok üldözésére, mert attól tartott, hogy megint törbe csalják. A csatavesztésnek nem is voltak komolyabb következései. De oly nagy volt a fejetlenség, hogy a tizenkettedikére menő éjszaka Rákóczi is csak irtózatos kerülővel, az érsekújvári Dunán át a Csallóközbe is betévedve jutott el a Vág vecsei hídjához, hová hajnalban érkezett. Onnan ment a nyitrai várba a gyalogság összeszedésére, a mi ezúttal sokkal könnyebben sikerült, mint máskor, mert hadai nem széledtek haza.[3] Nem is vesztette el a haza szerencséjébe vetett bizodalmát, a mely ezen harcz kezdetén lelkesítette.[4] Tudta, hogy kétségbevonják hadvezéri képességeit s meggondolatlan vezérnek tartják, a ki a franczia tisztek tanácsain kapdosva, nem számol eléggé a katonás magyar nemzet szokásaival és szellemével. Hinni kezdte, hogy a háborúra valóban szerencsétlen csillagzat alatt született s hogy hadviselésében van valami végzetszerű.

Mióta Caesar hadat viselt a gallusok ellen, Rákóczi nem ösmert a pudmericzihez hasonló esetet. A nagy hadvezér com-

2 Stepney szerint (Simonyi, II. 188.) 4 ágyú, 400 magyar, Wagner szerint (Historia Josephi, 59.) 30 kurucz ágyú (tehát a meglevőnél több) veszett oda; Rákóczi szerint (Arch. R. I. 389—390.) 2 taraczk és 60 kurucz, 150 német veszett oda (u. o. 391.). Az egykorú német újságlevél szerint (Apponyinál, Hungarica, II. 345. l. 1489. sz.) a Salm-ezredbeliek Ocskayt is agyonverték, pedig folyton kiabálta: «Ocskay vagyok! Ocskay vagyok!»

3 A pudmericzi (a császáriak hadállásáról vörőskői vagy istvánfalvi, azaz stefanswörthi) csata legbővebb leírása magánál Rákóczinál (Emlékíratai 138—146. és levelei, Arch. R. I. 388—391. Relation von der .... bey Stephanswörth 2 Stund von Tyrnau erhaltenen Victorie den 11. Augusti 1705. (Két levélre terjedő egykorú nyomtatvány Apponyinál, id. h.) Feldzüge des Pr. Eugen VII. 430—440. Szalay, VI. 151—161. Thaly, Bercsényi, III. 398—406.

4 Rákóczi Gyürky Pálhoz augusztus 13. Arch. R. I. 389.

mentariusait olvasgatva, a gallusok szellemét találta föl — a magyarokban. Ugyanolyan szellem élt azokban, mint emezekben. De vigasztalta, hogy — az igazat megvallva — a császár tábornokai közt sem akadt Caesarokra. Herbeville élelmet vitt Lipótvárba, elfoglalta a redoute-okat, megnyert egy csatát: de hogyan?! Látta őt a fejedelem átmenni a pusztákon, látta sánczainkat megvívni s látta utóbb, hogyan foglalta el tőle Erdélyt; azonban semmiféle caesari tulajdonságot nem födözött fel benne.[5] Nem födöztek föl maguk a bécsiek sem; és csakhamar gúnyolni kezdték Herbevillet, a ki *ilyen* győzelemért tartatott Te Deumokat.[6] A csatában jelenlevő Pálffy bán is némi hazafias büszkeséggel figyelmeztette Jenő savoyai herczeget, hogy a fölkelőket nem lehet többé haramiáknak tartani, mert meglehetősen megtanulták a hadakozás módját.[7]

A császári tábornokok szétrebbentették ugyan Rákóczi seregét, de tönkretenni nem tudták.[8] Harmadnap, Nagyboldogasszony napján, a fejedelem már újra támadt: Béri Balogh Ádámmal a Dunántúl, s Bercsényivel Morvaországban, melynek lázongó parasztságát csatlakozásra szólította. Nem engedhette megfogyatkozni azt az erkölcsi erőt, a melyet rendesen támadó háborúk adnak egy nemzetnek; megmutatni akarta az udvarnak és a külföldnek, hogy a császáriak apró sikerei a nemzeti ellenállást meg nem töri. Nem képzelte, hogy az udvar Herbevillet Erdélyben pihentesse, mikor ő a sokkal féltettebb Morvaországot zaklatja. A főtábornok hamarosan bevett néhány várat, fogva küldött a fejedelemhez körülbelül 500 császári katonát s hadai egészen Bécsig portyáztak.[9] A fejedelem augusztus 29-ikén mégis visszahítta, mert az ellenség viszont Buda felé kezdett nyomúlni s így a kuruczoknak egész erejöket össze kellett szedniök.[10] De az országgyűlésen is szükségök volt Bercsényi jelenlétére.

5 Rákóczi emlékiratai, 146.

6 Feldzüge des Pr. Eugen. VII. mellékletek, 342.

7 U. o. VII. 439—440.

8 Rákóczi emlékiratai, 146.

9 Ez érdekes beütés története Thalynál, Bercsényi, III. 407—416.

10 Rákóczi levele Arch. R. I. 399—400.

IV.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ESZMÉJE.

(1705.)

MAGYARORSZÁGBAN tizennyolcz esztendő óta nem volt országgyűlés, pedig mind a két fél elismerte, hogy a nemzet és a király közt megzavart egyetértést ott kell helyreállítani. A bécsi udvar, hogy időt nyerjen, minden kényesebb kérdést annak a számára tartogatott; Rákóczi azonban sohasem bízott a Habsburgoktól összehívott országgyűlések szabadságában és semmit sem várt végzéseiktől.[1] Öt esztendős gyermek volt, a mikor az 1681. évi országgyűlésre már meghívták s képviselőjét a zászlós urak és az esztergomi érsek közé ültették.[2] Az alkotmányt azonban csak a papiroson állították helyre s Thököly kuruczai fegyverben maradtak. Magyarország sarkalatos szabadságainak elkobzása új erővel indúlt meg az 1687. évi országgyűlésen, a melyet Rákóczi az ősi szabadság ellen intézett merénylet eszközének tekintett.[3] Szerinte egyik országgyűlés sem tárgyalt teljes szabadságban és az ország szabadságaira veszedelmes törvényeket alkotott; azokat tehát a szabadságért lelkesedők és harczolók törvényeseknek nem tarthatták.[4] 1698-ban, bár nem vett részt az urak pozsonyi értekezletén, azokkal tartott, a kik szerint országgyűlésen kívül adót, katonaságot megszavazni, döntő határozatokat hozni nem szabad.[5] Három esztendő múlva a börtönben is azt hirdette, hogy az ellene emelt vád az országgyűlés elé tartozik s hogy a magyar törvényeket a keresztény fejedelmek a *korlátlan hatalmú* országgyűléseken alkotják.[6] Most azonban — a hogy fölkelése kezdetén írta[7] — az országgyűlések aranyszabadsága egy udvari tanácsnak udvarol. Pedig a kegyet-

1 Rákóczi emlékiratai, 104.
2 Thaly, Rákóczi ifjúsága, 281., 295.
3 Rákóczi önéletrajza, 55—56.
4 Rákóczi önéletrajza, 179.
5 U.-o. 74.
6 U.-o. 127., 131.
7 Az 1703 junius 7. manifestum 17—18. pontja.

lenség útjának nevelésére az a legbizonyosabb jegy, ha a szabad országtól elvonják a közönséges országgyűlést s a helyett dicasteriumokkal igazgatják a lakosokat. Ha megszorúlnak, megígérnek mindent, a mit a törvények kívánnak; de attól kell tartaniok, hogy vagy semmit sem adnak, vagy törvénytelen országgyűlésekre, sőt esetleg éppen a miniszterekre bízzák az egyesség magyarázatát.[8] Ez világosan arra vonatkozik, hogy I. Lipót 1704 márczius 25-ikén megígérte az országgyűlés összehívását és a sérelmek orvoslását[9] s hogy a titkos tanács javaslata szerint ezt az országgyűlést Pozsonyban vagy Sopronban magának a királynak kellene megnyitnia, bezárnia.[10]

Rákóczi eleinte nem tartotta magát jogosúltnak, hogy Erdélyben országgyűlést híjjon egybe, mert az erdélyiek fölött nem volt semmi hatalma.[11] Mikor azonban június 5-ikén mégis egybehítta,[12] a gubernium mindenkit eltiltott a megjelenéstől, mert annak összehívására a király fölhatalmazása következtében az egész országban csak a guberniumnak van joga.[13] Az erdélyi példa következtében a kormány Magyarországban is azért vonakodott a fegyverszünet megadásától, hogy Rákóczi azalatt országgyűlést ne tarthasson Gyöngyösön s Erdélyben be ne iktassa magát.[14] A fejedelem azonban világosan kijelentette, hogy a külföldi közbenjárás és kezesség elfogadása «az egész királyságra» tartozik[15] s bár sokáig vonakodott ilyen lépéstől,[16] október 20-ikán megmondta, hogy országgyűlést maga fog összehívni.[17] Ettől a biztosok nagyon féltették az uralkodó tekintélyének csökkenését s a fölkelők hírének növekedését;[18] a titkos tanács tehát teljes három hónap mulva megfontolás tárgyává tette, hogyan hirdessenek olyan diétát, a melyen

8 Rákóczi 1704 május 18. Dési gymn. könyvtár (Urbarium, 1714., 85.)

9 U.-o., 86—91.

10 1704 április 9. xv. jegyzőkönyv. Tört. Tár., 1897., 387.

11 Rákóczi emlékiratai, 101.

12 Erről alább a 453. lapon lesz szó.

13 1704 junius 24. Tört. Tár., 1906. 8.

14 Stepney 1704 szeptember 2. Simonyinál, 1. 418.

15 Rákóczi Stepneyhez 1704 szeptember 2. U.-o. 1. 439.

16 1704 május 20. Alloma hágai jelentése szerint ellenezte. U.-o. 1. 277.

17 Simonyi, 1. 505.

18 U.-o. 1. 506.

Rákóczi és a fölkelők is megjelenhessenek.[19] Azonban a kuruczok aligha bíztak volna ez időre adandó menedéklevelökben.[20] Mivel a két esztendeje tartó szabadságharcz új helyzetet teremtett, ha a kibékülés nem sikerülne, az önkényuralom ellen küzdő ország nemzeti kormányát valahára szervezni kellett; Bercsényi tehát 1705 április 22-ikén Hatvanba s május 16-ikán a Rákos mezejére gyűlés összehívását ajánlotta Rákóczinak.[21]

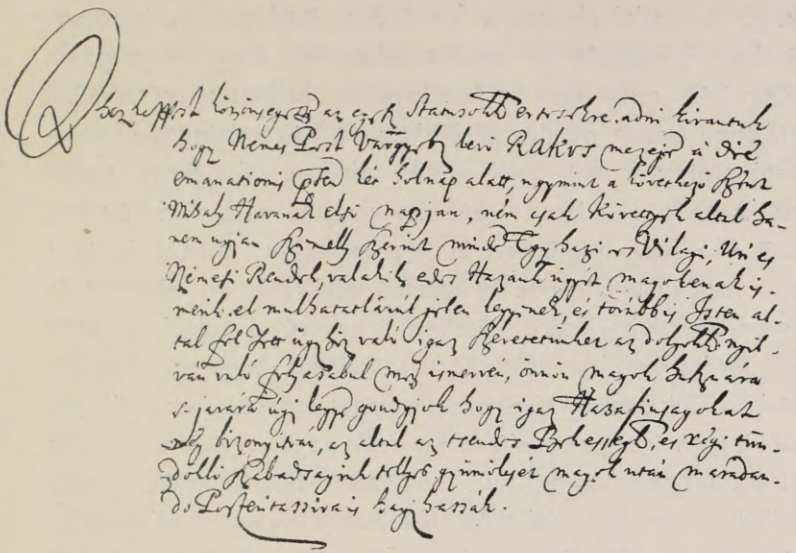

131. MEGHÍVÓ A RÁKOSI ORSZÁGGYŰLÉSRE 1705. JÚLIUS 1.

A fejedelem már április 25-ikén felszólította a vármegyéket, hogy még annak kihirdetése előtt nyilatkozzanak a kezesség dolgában és állítsák össze a sérelmek jegyzékét.[22] Május 15-ikén az új király, I. József is megígérte, hogy a sérelmek orvoslására országgyűlést tart, mire magyar tanácsosai két hónap mulva újból sürgették.[23] Azonban elkéstek vele. A fejedelem — bizonyára nem elsietve, mert fölkelésének immár harmadik

19 1705 január 23. XVI. jegyzőkönyv Tört. Tár, 1897. 387—410.
20 Stepney 1705 február 28. Simonyinál, II. 34.
21 Arch. R. IV. 471—475., 518. (Rendkívül érdekes fejtegetés.)
22 Hornyik, IV. 358.
23 Dési gymn. könyvtár. (Urbarium, 1714. 100., 106.)

esztendejében — szeptember elsejére s «a régi hajdani országgyűlésének formája szerint[24] összehítta a rendeket a *Rákos mezejére.* Meghívójában[25] hivatkozott pátenseire, a melyekben bőven kifejtette, hogy az Ausztriai Ház képtelen és törvénytelen uralkodása miatt megromlott régi dicsőséges szabadság helyreállítására kellett fegyvert fogniok. Idáig egyetértettek és Istentől most már nemesi szabadságuk csöndes révpartra jutását remélhetik. Az Ausztriai Háznak a törvények eltörlésére való mesterkedésében legnagyobb és legveszedelmesebb fegyvere maga az országgyűlés volt, mert a törvényekbe beiktatott záradékkal éppen ottan akarta minden szabadságuktól és törvényöktől megfosztani a magyarokat, hogy azután mindent saját kénye szerint cselekedhessék. «De lám, a szíveket vizsgáló és a rövidségeken bosszút álló Isten mit hozott ki ügyekezetéből! Mert a felséges császár halálával, Istennek csodálatos rendeléséből, ellenünk és szabadságaink kitörlésére készített fegyverével tulajdon maga kárára fordítá minden mesterkedő szándékát, hogy azon országgyűlési záradék erejével kirekesztvén magát a törvénynek hathatósságaiból, *nyilvánságosan elégtelenné tette az országlásra.*» Ennek jeléül tekinti, hogy egyes külső hatalmak felajánlották közbenjárásukat s az Ausztriai Ház leküldte követeit. Őszintessége kétséges ugyan, de mivel mégis a *békességre* való hajlandóságát tanusítja és szabadságunk megadását igéri, ezt az egész ügyet, hogy magánérdekeinek kereséséről senki se vádolhassa, a rákosi országgyűlés elé kívánja terjeszteni. Ott egyértelemmel akármit határoznak, ki nem vonja magát a minden jóra ügyekező közakarattól. Bizonyítsák be igaz hazafiságukat azzal, hogy a *csöndes békesség és régi tündöklő szabadságaink teljes gyümölcsét* hagyják utódaikra. Az ország lakosainak ura, Istene virassza fel és valahára állandóan tündököltesse a nemzeti szabadságunkkal dicsőségesen egyesült csendesség napját!

[24] Rákóczi Thökölyhez 1705 július 10—12. MHH. XXIII. 360.

[25] Közli Katona, XXXVII. 36—41. Szalay, VI. 262—4. Egy eredeti példánya az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény gyüjt. L. e műben 431. l.

Egy hét mulva úgyszólván mentegető levelet írt az országgyűlés összehívása miatt XIV. Lajoshoz, minden népakarat gyűlölőjéhez.[26] A körülmények kényszerítették reá, mert a római király a nemzet minden jogos kívánságának teljesítését ígérte s így tudnia kell a rendek akaratát. Bizonyára csak a király megnyugtatása végett tette hozzá, hogy vigasztalhatatlan volna, ha a rendek olyat határoznának, melynek következtében a segélypénzt nem használhatná a kitűzött czélra. Egyébiránt más leveleiben[27] a franczia király és a bajor választó lanyhaságában kereste a *békepárt* erősödését. Hiszen 50.000 tallér segítséggel nem lehet eligazítani Magyarország dolgát s XIV. Lajos nemhogy szövetséget nem kötött velök, de írásban még arról sem

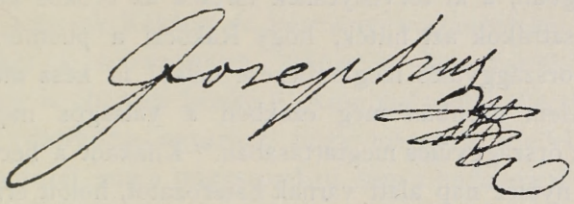

132. I. JÓZSEF NÉVALÁÍRÁSA.

biztosította Rákóczit, hogy az ő és az ország megkérdezése nélkül nem köt békét a császáriakkal. Ilyen írásos biztosítás egészen másképpen hangolhatná az országgyűlést. Ennek megnyitását hajlandó volt szeptember 7-ikéig halogatni, míg t. i. XIV. Lajos olyan írásbeli biztosítékkal felelhet, a melyet a rendek elé terjeszthet. Ebben ki kellene jelentenie, hogy Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel örökös védő- és daczszövetségre lép; a császárral meg nem békül, míg jogait, vagy éppen függetlenségét a nemzet ki nem vívja. Ha a hadjárat sora úgy fordúlna, hogy előbb kellene békét kötni, Erdély- és Magyarországnak akkor kurucz kézen találandó része teljes felségjoggal Rákóczinak, halála után pedig a szabadon választandó fejedelemnek igazgatása alatt maradjon. A háború ideje alatt XIV. Lajos a mostani

26 Veresegyházról julius 8. Fiedler, II. 452—3.

27 Mocsonokról julius 29. Vetésyhez két levél u.-o. I. 282—5.

segélyösszeget adja; ha pedig Rákóczi rabságba esnék, szabadítsa ki s bujdosásában Lengyelországban megfelelő jószággal biztosítsa saját és társai személyes szabadságát, megélhetését. Ő különben ennek az ügynek *nem ura, hanem csak vezére s az fog történni, a mit a rendek határoznak.* A vármegyék az angolok és a hollandok közbenjárását már is elfogadták, de a mellett a svéd és porosz királyok kezességét is kívánják.[28] Maga Rákóczi sohasem fogja javasolni édes hazájának, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon. Ha a várható ütközetben az ellenség győz, felfuvalkodott szokása szerint bizonyára alábbhagy eddigi ígéreteivel; ha pedig a magyarok győznek, az országgyűlésen még a *királyválasztás és az uralkodó letétele* is szóba jöhet, mert alig van az országban, a ki törvényesnek tartaná az örökös királyságot.

Az osztrákok azt hitték, hogy Rákóczi a pudmericzi csata után az országgyűlés megkérdezése nélkül is kész megbékülni. A fejedelem azonban még ezekben a válságos napokban is bízott az országgyűlés megtartásában.[29] Kifakadt a bécsiek ellen, kik tőle nyolcz nap alatt várnak határozatot, holott erre háromesztendei háború sem volt elegendő. Kitől várják? Hiszen a rendek hozzájárulása nélkül sem ő, sem más nem határozhat az ország ügyében, a melyet ő mindenesetre a rendek elé terjeszt. Ha a császár hajlandóbb megtartani a törvényeket, mint megkísérelni fegyvere szerencséjét, akkor a gyűlés ideje alatt nincs szükség a háborúra; különben sem remélhetnek sikert, ha szabadságról csak akkor akarnak alkudozni, a mikor az egyik fél már lánczba van verve.[30] Széchenyi érsek ennek a szép és fontos levélnek szellemében figyelmeztette a közbenjárókat, hogy a békekötés sikere a Rákosra összehívott magyar rendek egyetemétől függ.[31] Az uralkodó pedig megkérte a

[28] A közbenjárás és kezesség elfogadásának nehézségeiről lásd Stepney igen érdekes, a magyar felfogáshoz nagyon közelálló nyilatkozatait 1705 május 23., 27., junius 24., július 22. jelentéseiben, Simonyinál II. 91—5., 92—102., 142—152., 172—4.

[29] Rákóczi Forgáchnak 1705 augusztus 15. Arch. R. I. 391.

[30] Rákóczi Széchenyihez 1705 augusztus 17. Simonyinál, II. 499—501.

[31] Széchenyi a közbenjárókhoz augusztus 25. U.-o. 498.

közbenjárókat, hogy azon a gyűlésen maguk is megjelenjenek és jelentsék ki, hogy ő az örökös királyság joga alatt nem korlátlan hatalmat, hanem *törvényes kormányzatot* ért.[32] De a fejedelem az örökösödés és Aranybulla záradékának eltörlése kérdésében ragaszkodott régi álláspontjához,[33] a melyhez az országgyűlés kétségkívül csatlakozni fog. Az uralkodóház tehát most is abba a megalázó, sőt egyenesen aggasztó helyzetbe kerülhetett, mint került pl. Bethlen korában Beszterczebányán, a hol a rendek úgyszólván az ő beleegyezésével tanácskoztak arról, hogyan szabadúljanak meg tőle, vagy legalább önkényes uralmától. Bécsből különben azt a hírt terjesztették, hogy könnyen megköthetnék a békét, mire az új király nagyon hajlandó és azt csak Rákóczi és Bercsényi magánérdekei gátolják.

A békét a szerencsétlen ütközetek következtében maga a nemesség is óhajtani kezdte.[34] Azonban tudták Bécsben és a kuruczok táboraiban egyaránt, hogy magát a fejedelmet nem csüggesztette el sem a nagyszombati, sem a pudmericzi vereség; nem is hitték tehát, hogy egyszerűen azt akarja, a mit százesztendeje Bocskay akart a korponai országgyűlésen: törvények közé iktatott békében kellő kezesség mellett helyreállítani az alkotmányt. Szándékai iránt nem volt tisztában maga Bercsényi sem, a kit pedig általában véve az ő sugalmazójának tartottak. Szeptember elsején, a morvaországi beütés után,[35] már ismét Nyitrán volt. Onnan a fejedelem másnap[36] vele és Széchenyi érsekkel együtt lovas hadak kíséretében indult Érsekújvárra,[37] ekkora kerülőt tévén, hogy eljusson a szécsényi országgyűlésre. Ugyanis mindjárt a pudmericzi csata után úgy intézkedett, hogy a vármegyék egy része Szécsénynél, a másik pedig Lévánál gyülekezzék s ott várja további rendeletét; ezt augusztus 19-ikén adta ki. Aznap «bizonyos kiváltképpen való okokra nézve»

32 Sinzendorf a közbenjárókhoz szept. 2. U.-o. 506–7.

33 Széchenyi a császárhoz szeptember 15. U.-o. II. 512.

34 Rákóczi emlékiratai, 147.

35 Arch. R. IV. 696.

36 Szeptember 1. még ott volt, 2-án már Érsekújvártt. Arch. R. I. 402., 404.

37 Rákóczi levelei onnan szeptember 2. U.-o. 405–6.

a Rákos mezejéről *Szécsénybe* tette át, «a nemes haza státusainak egyben való gyűlését» «az Isten által fölvett közügynek minden jobb útakon s módokon a nemes ország közakaratából való előmozdítására».[38] Azonban a Részekhez tartozó vármegyéket most sem hítta meg, mert «erdélyi fejedelem lévén, azokat magától nem akarta elszakítani».[39] Érsekújvárról a fejedelem Bercsényi, Széchenyi érsek stb. szeptember 3-ikán értek a barsi Nagyodra, 4-ikén a honti Viskre,[40] 5-ikén Tompára,[41] 6-ikán Balassagyarmatra s 7-ikén, a mikorra XIV. Lajos feleletét várták, Szécsénybe,[42] hol a várba szálltak.

Bercsényi útközben, teljes öt napon át sokat faggatta a a fejedelmet, mit akar tenni a gyűlésen, milyen alakot akar annak adni? «Csak az a szándékom, — kapta válaszúl — hogy *mint egyszerű honpolgár* vegyek részt benne; éljek a szavazatommal és végrehajtsam a hozott határozatokat.»[43] Alkalmat nyujt az uralkodó követeinek, hogy ajánlataikat egyenesen a rendek elé terjeszthessék; s beváltja Gyöngyösön a protestánsok követeinek tett esküjét, hogy kívánságaikat a rendek elé hozza s a határozat értelmében cselekszik. Bercsényi mindezt keveselte, sehogysem találta természetesnek; s mentűl nyiltabban beszélt a fejedelem, annál kevesebbet hitt neki. Panaszkodott, hogy megváltozott és bizalmatlan irányában. Mindenképen csűrtecsavarta kérdéseit, hogy az ő gondolkodásának megfelelő választ kapjon s ijesztgette, hogy rossz vége lesz a dolognak, ha terve mellett megmarad. Akármit beszélt, a fejedelem nem mondhatott egyebet, mert a valót mondta. Ezen az úton tanúlta meg legjobban, hogy *az őszinteségnél nincs nagyobb ügyesség a világon.*[44] És mi is megtanúlhatjuk, hogy olyan egyénisége volt, a melyet legjobb barátjának, Bercsényinek sem áldozott fel. Pedig

38 Rákóczi augusztus 19. rendelete Katonánál, XXXVII. 41—2. Augusztus 26. két levele ez ügyben. Arch. R. I. 396—8.

39 Rákóczi Károlyihoz szeptember 7. U.-o. I. 407.

40 U.-o. I. 405.

41 Rákóczi-tár, II. 116.

42 Rákóczi levelei Szécsényről szept. 7. U.-o. I. 407—410.

43 Rákóczi emlékiratai, 148.

44 Rákóczi emlékiratai, 147.

még nem volt egyéb tekintélye, mint a mit maga a természet adott neki születésével és fölkelésével; sőt ő maga éppen azért gyüjtötte most egybe a rendeket, hogy bírákká tegye őket saját ügyükben.[45]

V.

A SZÖVETKEZETT RENDEK VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉGE.

(1705.)

 GYÜTT volt hat püspök, számos szerzetes és világi pap, 36 főúr, 25 vármegye nemessége, majdnem valamennyi város polgárságának követsége, több ezer ember, mikor a fejedelem a nagyszécsényi Borjúpáston, Bethlen Gábor 12 árboczos sátrában, Isten segítségül hívása után a rendek gyűlését 1705 szeptember 12-ikén megnyitotta. Kétszáz esztendő mulva, a hazának ismét válságos napjaiban, Nógrád vármegye az országgyűlés és húsz vármegye küldötteinek, nagy sokaságnak jelenlétében ugyanazon mezőn Rákóczinak «hazánk függetlenségéért kibontott lobogója körül csoportosúlva, a fejedelem magasztos emléke előtt áldozattüzet gyujtott, hogy lángja hevében, mint az ércz a kohó tüzében, nemzeti érzésünk megtisztúljon és megerősödjek».[1]

Erre valóban alkalmas az a megnyitó beszéd, a melyet *Telekessy* püspök üdvözlete és a fejedelmi előterjesztések felolvastatása után Rákóczi tartott. Megköszönte a rendeknek, hogy szabad akaratukból hozzácsatlakoztak és támogatták erőfeszítéseiben, a mikben már harmadik éve fáradozik, hogy nemzetét az idegen járom alól felszabadítsa. Emlékeztette őket fogságára, menekülésére, bujdosására, bejövetelére és arra, hogy harczolva

45 Rákóczi XIV. Lajoshoz deczember 30. Fiedler, II. 455.

1 Nagy Mihály alispán megnyitó beszéde. Közli a Pesti Hirlap 1905 szeptember 13-iki száma.

és tárgyalva egyaránt mindent megkísérelt az ősi szabadság helyreállítására. Boldognak érzi magát, mivel annyira vitte ügyüket, hogy szabadon tanácskozhatnak érdekeikről. Az ország karait és rendeit éppen avégből gyüjtötte egybe, hogy a békéről s egyéb ügyekről az úri és szegény nemesi rend szabadon szólhasson és szavazhasson, egyúttal azonban a haza védelméről tanácskozzék. Jelen vannak a császár követei (Széchenyi, Viza, Szirmay, Okolicsányi), hogy egyenesen eléjök terjeszszék a kibéküles feltételeit, a mikről a gyülésnek kell határoznia. Mert ezután ő csak mint az ország egyik főura, vagy inkább mint a haza javáért buzgó *polgár* jelenik meg köztük. Ezennel *lemond* eddigi tisztéről, hatalmáról, tekintélyéről, a mit egyenként letett esküjökkel idáig ráruháztak. Nem akar eléjök terjeszteni, vagy éppen rájok kényszeríteni semmiféle házszabályt, a melynek értelmében gyüléseiket tartsák; hanem, a kormányt kezéből kiadván és az ország rendelkezésére bocsátván, mint egyszerű nemes a szerint cselekszik, a mint ebben az ügyben közakarattal végeznek és határoznak.

Kétszáz esztendő mulva Nógrád vármegye ünnepén a szónok méltán inthette a fiatalokat, emeljenek szíveikben a haza és szabadság szeretetének olyan oltárt, a milyenre Rákóczinak ez a ragyogó példája int.[2] Méltán buzdította nemzetét egyetértésre, mert Rákóczi is ennek *hiányában* kereste annak az okát, hogy a szabadság eszméje nem ülhetett teljes diadalt. A mint ugyanis bejelentette, hogy az angol és a hollandi közbenjárók készek lejönni a gyülésre, most már mint a gyülés egyszerű tagja riadt azokra a nemesekre, kik személyesen meghívatva is otthon maradtak, holott a gyülésből egyenesen az ellenségre kell menniök. «Az ilyen nemesek — szólt — nemtelen legények; mert az ősök kardjával szerzett szabadságokat zsoldosok, jobbágyok, béresek, kocsisok oltalmára bízzák, a mivel a nemességet lealacsonyítják.»

[2] Dr. Fáy Albert nógrádi főjegyző beszéde. Id. h.

Visszavonult sátorába; de *első* országgyűlési beszédének így is nagy hatása lett. A rendek azonnal újabb nemesi fölke-

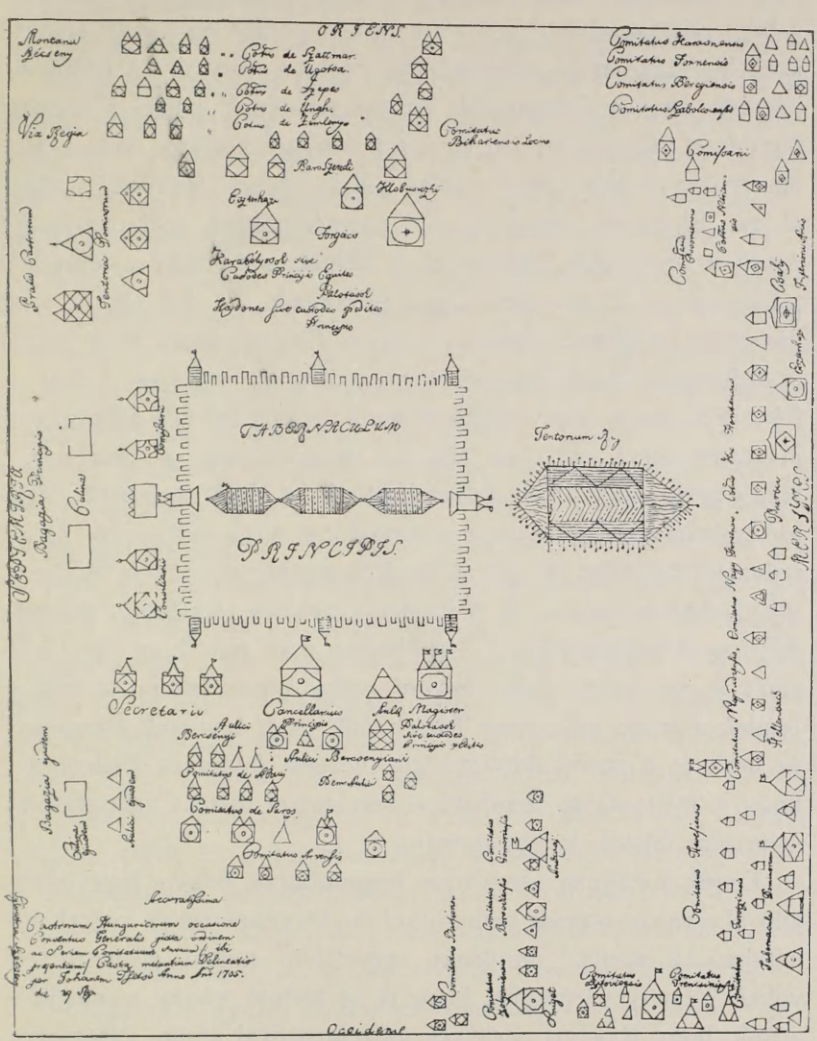

133. A SZÉCSÉNYI ORSZÁGGYŰLÉSI TÁBOR.

lést hirdettek. Nemessége, szabadsága, vagyona elvesztésével fenyegettek mindenkit, a ki fegyveresen azonnal meg nem jelenik

ezen a gyűlésen, honnan unitis viribus et armis (egyesült erőkkel és fegyverekkel) indúlnak a csatatérre.[3]

Harmadnap a nemesség külön gyűlt össze az ország sátorában. Elhatározták, hogy a nemesi és az úrirend együtt tanácskozzék s egymással szorosan összetartson. Egy úr és nemes se jelenjék meg a főpapoknak és mágnásoknak külön gyűlésén. Mindezzel tulajdonképpen egy százéves gyakorlatot szentesítettek s így hitelre talált az az állítás, hogy Rákóczi is így akarja. Elnöknek, vagyis királyi személynöknek (personalisnak) *Radvánszky* Jánost választotta s elhatározta, hogy a főrendek táblájával csak üzenetek útján érintkezik. Ez két okból volt nevezetes, majdnem forradalmi lépés. Először azért, mert ezt az összejövetelt ezzel rendes országgyűlésnek nevezte, holott a fejedelem maga konventnek mondta az egybehívás alkalmával. Másrészt azért, mert az alsóház megalakítását a protestáns, főkép ágostai hitvallású követek abból az okból sürgették, hogy az egykamarás gyűlésben a katholikus urak és papok le ne szavazhassák őket. Az így megalakúlt alsóház azonnal a választás megerősítését kérte. A fejedelem azonban ismételte tegnapelőtti nyilatkozatát, hogy a gyűlésben csak mint honpolgár vesz részt s így nincs joga elvetni vagy megerősíteni, a mit a rendek a közjó érdekében határoznak. Alig távoztak, Bercsényi az urak és a papok küldöttségét vezette hozzá és kijelentette, hogy a méltóságuk szembetűnő sérelmével történt választásban soha sem fognak megnyugodni.

Ennek a napnak eseményei megmutatták, hogy a fegyverben álló Magyarországnak nem volt olyan törvényhozó és végrehajtó hatalma, a melyet mindenki aggodalom nélkül elismerhetett volna. Némely vármegyét idáig is az tartott vissza a megjelenéstől, hogy Rákóczi a gyűlés összehívásával olyan felségjogot gyakorolt, a mit még a nádor is csak a király kiskorúsága

3 Rákóczi emlékiratai, 148. A szécsényi országgyűlés naplója a Rákóczi-tárban, I. 423–4. Lugossy, Töredék-napló a szécsényi gyűlésről az Új M. Múzeumban, x. 1. Csécsi János, Acta conventus Szécsényiani kézirata nyomán Szalay, VI. 270–1. Csécsi a havi krónikákban (MHH. XXVII. 271.) csak futólag szól a gyűlésről.

esetében gyakorolhatott s a mire őt a nemzet, mint ilyen, sohasem hatalmazta fel. Idejárult, hogy a fejedelem lemondott arról a tisztéről, amelyet idáig sem a nemzet formális megbízásából, hanem az iránta *egyenként* letett hűségeskü alapján teljesített.

Szeptember 15-ikén tehát, a rendek második ülésének a napján, Magyarország a törvényhozásnak majdnem olyan válsága előtt állt, mint Francziaország — szintén forradalmi időkben — 84 esztendő mulva. De Rákóczi nem XVI. Lajos gyönge királyi parancsával, hanem Mirabeau erős eszével eszközölte a három rend egyesülését, a minek a két országban olyan ellenkező okokból kellett megtörténnie. Az urak és a papok élén jelent meg az ország sátrában s kijelentette, hogy a perszonális választása ügyében a rendeket illeti a határozat; de maga is szeretné tudni, hogyan állapítják meg a gyűlések rendtartását? Nagy vihar követte szavait. A főrendeken kívül a vármegyei követek egy része is fiókgyűlésnek tartotta a tegnapit, a mely csak bitorolta a rendek minőségét és jogait. A nélkülök tett elnökválasztást el nem ismerik s a pártoskodók megbüntetését kívánják. Az indulatokat Rákóczi csillapította le. Előrebocsátotta, hogy csupán *mint magánszemély* beszél, mert közhatalma nincs. Értesülvén a választás módjáról és hogy az csak egy töredék műve, azt a maga részéről is kárhoztatja. De éppen ebből az eseményből következik, hogy *teljes ülésben* kell határozniok arról, miképpen tartsák a gyűléseket, miként tegyék az indítványokat, miként hozzák, miként adják ki a határozatokat? Mivel azonban *jelenlétével* a házszabályok megalkotásában senkit sem akart korlátozni s mivel nem akarta, hogy a közjó keresésén kívül mellékes czélokat tulajdonítsanak neki, az ország sátrából azonnal eltávozott.

Másnap a gyűlés *Bercsényi* javaslatára kijelentette, hogy ha sok vármegye és főúr nem jöhetett is el, az egész ország nevében határoz. Mivel azonban az ország főméltóságai (a nádor, országbíró, kanczellár stb.) nincsenek jelen s mivel az uralkodó elküldötte biztosait, hogy a kiegyezés érdekében előterjesztést tegyenek, királyválasztásról szó sem lehet s így

országgyűlés (diéta) tartására sincs szükség. Jobb azért, ha *konventnek* nyilvánítják a gyűlést és követik a szabadságukra nagyon féltékeny lengyeleket, a kik egy választott főnök vezetése alatt szoktak szövetkezni és megesküdni szabadságuk helyreállítására. Azt ajánlotta tehát, hogy magukat *szövetkezett rendeknek*, főnöküket azonban ne marsallnak nevezzék, mint a lengyelek, hanem valami másnak, a mi Rákóczi születésének és fejedelmi méltóságának inkább megfelel.

A gyűlés helyeselte javaslatát. Elhatározta, hogy a szövetkezett magyarok karai és rendjei közönséges konventjének nevezi a gyűlést, a melyen azonban az ország minden dolgát úgy tárgyalja, mint a valóságos országgyűlésben. Megköszönte a fejedelemnek a magyar haza igaz ügyében tett eddigi szolgálatait, de egyhangúlag s nagy éljenzések közt újból megkérte és felhatalmazta a nemes ország dolgainak folytatására és kormányzására. Egyúttal 18 tagú bizottságot nevezett ki az új szervezet kidolgozására s a választandó főnök czímének és méltóságának megállapítására. A bizottság azonnal tudatta az ország határozatát a fejedelemmel, a ki eddig megeshetett fogyatkozásai miatt megkövette a rendeket s a nemes ország szolgálatára ezután is készneк nyilatkozott. Úgy vélekedett, hogy a kül- és belviszonyokat tekintve, méltán nevezhetik magukat szövetkezett rendeknek. Czélszerűnek látná, ha a választandó főnöknek már czímében is benne volna, hogy a rendeknek ő *nem ura, csak vezetője*. Szükségesnek tartja azt is, hogy a főnök mellé tanácsosokat, szenátorokat rendeljenek.

A bizottság haladéktalanúl megkezdte tanácskozásait s ezek értelmében a rendek szeptember 18-ikán elhatározták, hogy fejöket duxnak, a magyar nyelv szellemében pedig *a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok vezérlő fejedelmének* nevezik. Azonnal megállapították a fejedelem és a rendek esküjének idejét s 19-ikén — a papok habozása következtében először a tábornokok és főurak — a rendek mindnyájan hűséget esküdtek a szövetségnek és a fejedelemnek. Nagyobb nézeteltérés csak

két dologban történt. Először is, a papok azzal a kiköttéssel esküdtek meg, hogy a szövetség határozatainak csak annyiban engedelmeskednek, amennyiben azok a római kath. anyaszentegyháznak ellenére nem lesznek. Másodszor pedig, hogy a 24 szenátor kinevezési jogát a fejedelem elhárítani akarta magától, mert sok ember vágyódván erre a méltóságra, attól tartott, hogy a ki nem nevezettek mellőzötteknek érzik magukat s elidegenednek tőle, sőt miatta az ügytől is. Végre is abban egyeztek meg, hogy a kinevezés a rendek előterjesztésére történik.

Szeptember 20-ikán vasárnap tíz órakor *Telekessy* István egri püspök az ország sátorában misét mondott, melynek végeztével *Pethes* András czímzetes püspök felolvasta az eskümintát, a fejedelem pedig letette a hitet az egri püspök kezébe. Megfogadta, hogy a megbántott szabadság és törvények helyreállítására kötött szövetséget úgy becsüli és tartja, mint tulajdon életét. Felbontani nem akarja, ellene tenni senkit sem enged, sőt teljes erejével terjeszti és segíti, ahhoz külső szövetségeseket is keresvén. Az egyességet, mint ezen szövetség lelkét, kiváltképpen megtartja, de másokkal is megtartatni igyekszik. Az összeszövetkezett magyarságot és hazánk szabadságának fölvett ügyét nem hagyja el, igazán vezérli. A szövetkezett Magyarországnak minden nemesét, vitézlő és hazánkért fölfegyverkezett rendeit törvényes szabadságaikban és igazságaiban, törvényes kiváltságaikban nem háborgatja és háborgatni nem engedi, sőt azokat megtartani és oltalmazni tartozik. A vallásból olykor származni szokott egyenetlenségek eltörlésére és a szívbeli egyességnek növelésére az országban bevett három vallást a maga törvényes szokott szabadságában megtartja és másokkal is megtartatja. A mit ezen szövetkezett rendekkel közakarattal köt, rendel és végez, azt nemcsak megtartani és megtartatni, de teljes erővel és tehetséggel véghezvinni is törekszik.

Telekessy azután rövid szentbeszédet intézett a fejedelemhez. Mózesnek a teremtésről szóló könyvéből (I. 14.) vette a szöveget: «Legyenek világosító testek az ég boltozatán, hogy különbséget

tegyenek a nap és az éjszaka közt; és legyenek jelei bizonyos időknek, napoknak és esztendőknek.» Áldást mondott a fejedelemre. Életében, bujdosásában, felmagasztalásában Mózeshez hasonlította. Megköszönte, hogy lekötelezte magát az országnak, mely viszont hűséges szolgálatait ajánlja neki. Síp-, dob- és trombitaszó kíséretében most Bercsényi, Forgách, Esterházy Antal és Csáky István tábornokok ősi szokás szerint háromszor fölemelték a fejedelmet, kit a sokaság mindannyiszor lelkes vivátokkal üdvözölt.

Végül *Ráday* Pál felolvasta s a fejedelemmel mindannyian aláírták *a szövetség oklevelét*, mely szerint, mivel az Ausztriai Ház ellen a szabadságért fegyvert fogtak, «szükségesnek ítélték, hogy mindenekelőtt olyan fejet válaszszanak maguknak, a ki velök hittel szövetkezvén, hazánk ügyét — valamíg Isten által régi szabadságainak helyrehozásával és megnyerésével kívánt czélját el nem éri, — nemcsak a hadi dologban, hanem a törvényes, egyházi, politikai és gazdasági dologban is igazgassa, kormányozza és velök egyetemben oltalmazza. Így választották közönségesen és egyenlő akarattal[4] méltóságos Rákóczi Ferencz fejedelmet, kegyelmes urukat, Erdélyország választott fejedelmét a szövetkezett rendeknek is fejedelmévé. Magukat, sőt maradékaikat is esküvel kötelezik, hogy hozzá és a szövetséghez örök hűtlenség és hazaárulás büntetésének terhe alatt hívek maradnak». Az erről szóló oklevelet három egyenlően hiteles példányban állították ki. Egyet Rákóczinak adtak át, egyet a lengyel primáshoz és egyet, a protestánsok kívánságára, György hannoveri választófejedelemhez (a későbbi angol királyhoz) küldtek el megőrzés végett.[5]

4 Ezt I. József királyhoz 1711 február 11-ikén intézett levelében Rákóczi külön is kiemelte. Károlyi önéletleírása. II. 280.

5 A szövetség oklevele Rákóczi-tár, I. 432—4. Kemény József. Erdély története 38. k. (Erdélyi Múzeum). Századok, 1870. 337—348. Az eseményekre nézve: Rákóczi emlékiratai 147—153. Rákóczi-tár, I. 424—7. Egy 1706-ik évi röpirat: Thaly, Kalászok, 170—2. Egy egykorú napló töredéke Új M. Múzeum, II. 46—52. Hist. des révol. II. 340—3. Katona, XXXVII. 44—47. Szalay, VI. 272—281. Horváth. VI. 394—399. Thaly, Bercsényi, III. 421—425.

A fejedelem 36 asztalnál 72 fogásos ebéddel vendégelte meg az ország rendeit,[6] a kiknek szeretete és bizalma nagyon meghatotta.[7] A következő három nap azonban oly heves *vallásvitákban* telt el, hogy Bercsényi már az országgyűlés feloszlatását s a háborúba indúlást javasolta.[8] Szeptember 22-ikén a fejedelemnek magának is odakiáltották, hogy mielőtt a békét

134. II. GYÖRGY HANNOVERI VÁLASZTÓFEJEDELEM.

tárgyalnák vagy az ellenségre támadnának, a vallássérelmet kell meggyógyítani.[9] A fejedelem szép beszédben fejtegette, hogy hiába fognak addig a templomok visszaadásához, míg az ellenség előnyomúlását meg nem gátolják. A rendek a két ügyet párhuzamosan kívánták tárgyalni. A fejedelem ebben végre is megnyugodott. Majd a vármegyék sérelmeinek tárgyalásával

6 Ottlyk naplója, MHH. XXVII. 96.
7 Rákóczi emlékíratai, 153.
8 Thaly, Bercsényi, III. 425.
9 Rákóczi-tár, I. 428.

töltötték az időt, a melyet pedig ugyancsak fölhasználtak, mert egy nap néha két ülést is tartottak. Végre szeptember 25-ikén az esti ülésben *Pethes* András püspök előterjesztette a szervező bizottság javaslatát a szenátus megalakítása ügyében. A bizottság az 1510: X. és az 1518[10]: XXXIX. és XL. törvényczikket vette alapúl. Azt javasolta, hogy a *tanács* 4—4 papi és főúri s 16 nemesi, összesen 24 szenátorból álljon, a kiket a rendek

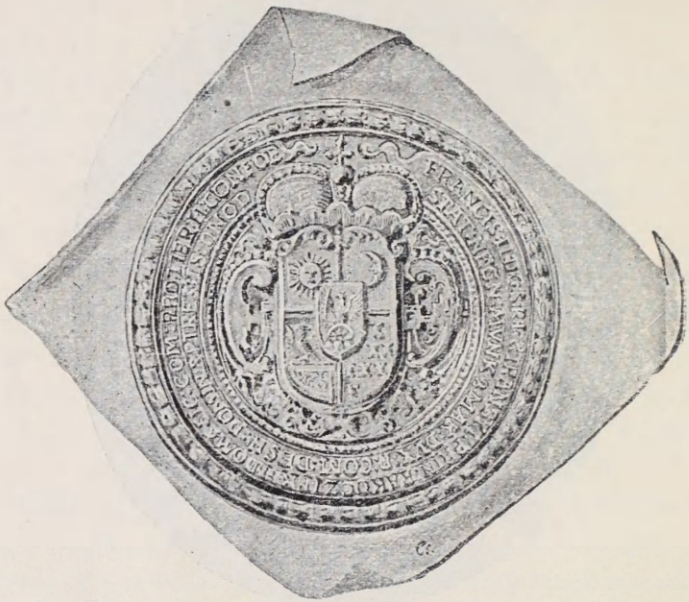

135. II RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELMI PECSÉTJE.

válaszszanak s a papokat a papok, az urakat az urak, a nemeseket a nemesek fizessék. A vallás ebben a kérdésben is vitát okozott. A fejedelem végre is oda nyilatkozott, hogy a szenátorok választásánál ne a vallást, hanem az arra érdemes embereket nézzék; mert azok nem a vallást, hanem a *külügyeket* fogják igazgatni. A számok arányát is megváltoztatni kívánta olyképp, hogy 6—6 papi és úri szenátor mellett 12 nemes legyen.

[10] A szécsényi országgyűlés naplója hibásan ír 1519-et, u.-o. I. 429.

Helyesebbnek tartotta, hogy a szenátorokat ne rendenként, hanem országosan fizessék. A gyűlés nemcsak ezt fogadta el, hanem, bizalmának fényes jeleképpen, a szenátorok választását is a fejedelemre bízta, de olyképp, hogy a kinevezést közölnie kell velök, kikre a fejedelem halála után a választás joga visszaszáll.[11] Hogy pedig a vármegyék ne küldözgessenek minduntalan követeket a fejedelem udvarába, elhatározták, hogy minden vármegye 2—2 alkalmas embert, többnyire nemes ifjakat tartson ottan s ezek járjanak el vármegyéik megbízásaiban.[12] Ezzel egy időben határozták el a közgazdasági tanács fölállítását.

Szeptember 30-ikán a szenátus elnökének (első szenátornak), főtábornoknak és fővezérnek gróf *Bercsényi* Miklóst, a közgazdasági tanács elnökének pedig báró *Klobusiczky* Ferenczet választották meg. A fejedelem úgy találta,[13] hogy mindakét testületnek csupán tanácsadó joga volt s hogy egyik sem korlátolta őt a politikai, hadi és pénzügyekben. A szenátus a politikai ügyekbe később is csak az ő határozott felszólítására avatkozott be; mert a fejedelem érezte, hogy a teljesen korlátlan hatalom idővel árthatna a rendeknek. Ezek azonban a *béketárgyalások* ügyében teljesen biztosították régi jogaikat. Mivel ugyanis a közbenjárók le nem jöhettek Szécsénybe, Bercsényi elnöklete alatt egy hattagú bizottságot választottak a velök és a császáriakkal való alkudozásokra. Azonban olyan utasításokat adtak, mintha — a velenczei követ megjegyzése szerint[14] — lehetetlenné akarnák tenni a békét.

A fejedelem október 2-án szentesítette a meghozott tizenkilencz törvényczikket, a melyek a szövetség megalakításával, a vezérlő fejedelemség, szenátus és közgazdasági tanács felállításával végrevalahára alakot és szervezetet adtak a fegyverben álló hazának, teljes felségjogot a vezérlő fejedelemnek.[15] De nemcsak a

[11] Rákóczi-tár I. 429—430.

[12] 1705: III. t.-cz.

[13] Rákóczi emlékiratai, 153.

[14] 1705 szeptember 25. Velenczei sürgöny. Malagola czikke a Deutsche Revueben, 1907. 235.

[15] Rákóczi XIV. Lajoshoz december 30. Fiedler, II. 456.

jövendőre gondoltak, hanem azokra is, a kik azt vérök és boldogságuk árán előkészítették. A VII. törvényczikkben felhatalmazták a fejedelmet és a szenátust, hogy az *eperjesi vértanúk* utódainak elkobzott jószágait visszaadják; a VIII-ikban visszaadták *Thököly* Imre fejedelem és bujdosó társainak javait s

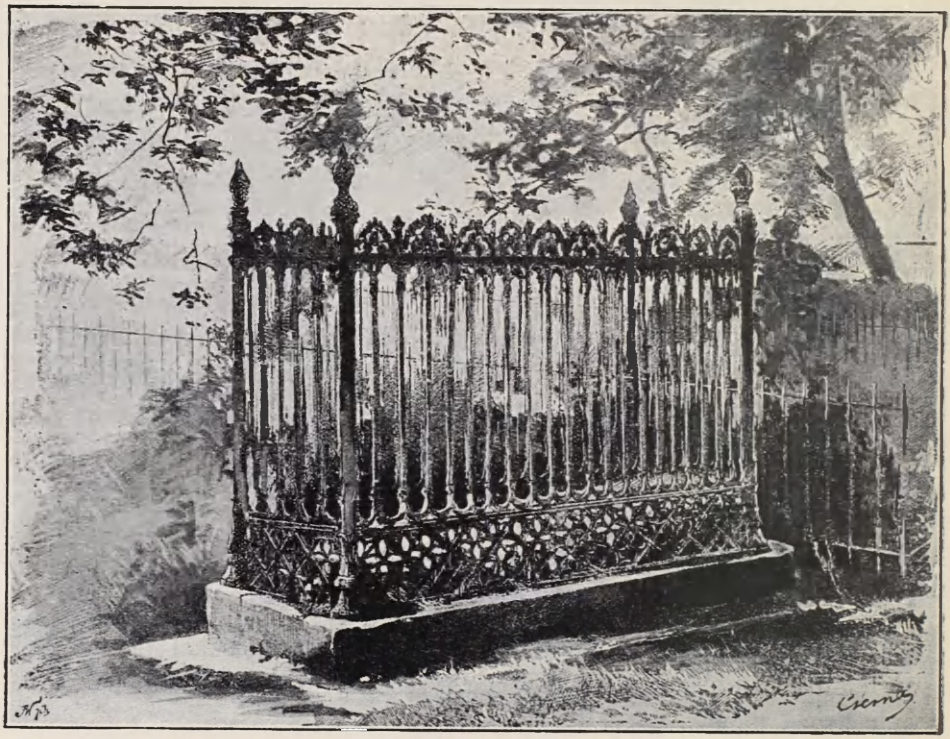

136. THŐKŐLY KISÁZSIAI SÍRJA.

megígérték, hogy a kötendő békében róluk is gondoskodnak. Kegyelettel ismerték el, hogy Thököly fejedelem fegyvert fogván a magyar haza szabadságának helyreállításáért, azon ügynek minden jó úton és módon való folytatására életét, jószágát feláldozta s hazafiúi magyarsága szerint hazánkért most is bujdosik.

Nemzet és fejedelem megkésett koszorújával. Csak arra a sírra tehették le, a melyet a messze Kis-Ázsiában, az örmények

nikodémiai temetőjében az örmények alig öt napja hantoltak fel. Ki gondolt volna arra, hogy Magyarországnak ez a mai szervezkedése újból egy ilyen messzefekvő sírhoz vezethet? A rendekhez intézett búcsúbeszédében Rákóczi fejedelem bizalommal tekintett a jövendőbe. Kétségtelennek tartotta, hogy «ez a szövetkezés egyesítette a nemzet szellemét s fölébresztette a szabadság vágyát; a szabadságét, a melynek első zsengéit a nemzet már megízlelte.» Másnap a templommá átalakított sátorban hálát adtak Istennek s a rendek haza vagy a táborba siettek.[16]

VI.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG.

(1704—5.)

Herbeville cs. tábornagy huszonegy ezreddel szeptember elején odahagyta csallóközi táborát; Thököly halála napján bevonult Nagykőrösre és Debreczenbe, a Thökölyről szóló törvény kihirdetése napján pedig Szeged alá indult, hogy a Tiszán és a Körösökön átkelve hatoljon Erdélyországba, a szorongatott *Rabutin* tábornagy segítségére. A fejedelem időközben megírta Károlyi Sándornak, az alföldi hadak vezérének, hogy ha az ellenség csakugyan Erdélynek tart, ottan ömaga vág eléje.[1] Erdélyi hadainak vezére, gróf *Pekri* Lőrincz tábornok, már előbb figyelmeztette,[2] hogy valóban jó volna, ha Isten behozná ebbe a szegény hazába, mely elvesz számtalan nyomorúságai közt, ha késlekedik bejönni. Nemsokára Széchenyi, Szirmay királyi békebiztosok is azt mondták, hogy mindjárt leborotváltatják magyar szakállukat, ha Rákóczi beereszti a németet Erdélybe.[3]

16 Rákóczi emlékiratai, 157. Rákóczi-tár, I. 431—2. A törvények teljes szövege u.-o. 436—448.

1 Rákóczi 1705 szeptember 23. Arch. R. I. 420.

2 Pekri augusztus 27. Történeti Tár 1899. 468.

3 Bercsényi november 7. Arch. R. IV. 731.

Pekri teljes joggal emlékeztette Rákóczit Erdély nyomorúságaira; mert — ha a fejedelem előtt először, 1704 június 3-ikán talán Torda, Kolozs és Doboka vármegyék követei vetették is fel — egész erővel ő ragadta meg az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Rákóczi megválasztása gondolatát.[4] Ezt a három vármegye küldötteinek és a solti táborban levő erdélyieknek nevében beadott emlékiratban tette. A vármegyék árulónak tartották II. Apafi Mihályt, mivel a fejedelemség jogáról I. Lipót javára lemondott. Kifejtették, hogy a Rákóczi nevében szervezetlenül hadakozó kuruczok Erdélyországot dúlják, fosztogatják. A rendetlenségek megszüntetése végett az országgyűlés összehívását kérték.[5] Ezek után majdnem mellékes kérdés, valóban

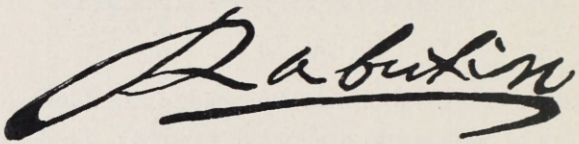

137. RABUTIN NÉVALÁÍRÁSA.

felajánlották-e magát a fejedelemséget; másnak úgy sem ajánlhatták volna fel, mint a kit az országgyűlés összehívására kértek. Reá kellett gondolniok az 1648. évi westfáleni béke értelmében is, a mely szerint Franczia- és Svédország I. Rákóczi György minden megválasztandó utódának biztosította Erdély trónját.[6] Maga Rákóczi már előbb meggyőződött, hogy a szerződés reá vonatkozó részének nagyon csekély a nyomatéka.[7] Hadjárata kezdetén azt tartotta volna legjobbnak, ha török hadakkal Erdélyt maga *Thököly* foglalja el, az 1690-ben megválasztott fejedelem. Ebben a tekintetben ismételten írt a konstantinápolyi franczia követnek s magának Thökölynek;[8] a ki már 1703 október 30-ikán értesítette, hogy a franczia követ őt szökésre és Rákóczival való egyesülésre intette, mert egy az ügyük, egy

4 R. Kiss István a Századokban, 1906. 2—10.
5 Rákóczi emlékiratai, 101.
6 U. o. 20.
7 U. o. 21., 58.
8 U. o. 23. Thaly, Bercsényi, II. 507.

a czéljuk. A kuruczkirály azonban borongva figyelmeztette: okúljon az ő példáján, kit a mi állhatatlan nemzetünk közül sokan őszinte s hamis hitökkel, a szerencsétlenségnek csak gyenge szelétől is megijedve, megcsaltak s mellőle félre állván, a sárban hagyták.[9] Fél esztendő mulva biztosította, hogy éppenséggel nem akar eléje vágni hadi működésének.[10] Később is csak arra kérte, ne felejtkezzék el róla: foglalja bele a békébe őt és bujdosó társait. Szabadítsa ki, vegye védelmébe javait. Ő, mint hazája vértanúja, édes hazájáért csöndes elmével viselte mindidáig ez idegen országban fölöttébb megfogyatkozott állapotát. De hazájában akarna meghalni és eltemettetni.[11]

Azonban sohasem mondott le arról a reményről, hogy valaha még visszaülhet Erdély trónjára. Ha fejedelemmé választják is Rákóczit, az ő öreges, beteges voltára nézve elérheti azt holta után is. Egy magyarországi korona forogván Rákóczi kezén, ő Erdélyből segítője lehetne; kire Isten segítse is, hogy Magyarországot ad pristinum florem indukálhassa![12] Rákóczi utóbb úgy nyilatkozott,[13] hogy Thököly ugyan mindenképpen ellene tör, de ő valóban őszintén akarta előmozdítani hazatérését. Minden intézkedése azt mutatja, hogy Thököly megválasztása mellett foglalt állást s az urakat is az ő részére hangolni ügyekezett. Ezt elvi szempontból tette; mert a már egyszer megválasztott Thököly újraválasztásával lehetett legjobban bizonyítani, hogy a szabad választástól a Habsburgok éppen olyan törvénytelenül fosztották meg, mint Magyarországot.

Erdély másik élő fejedelme, *II. Apafi* Mihály, szóba sem jöhetett. Árulónak tartották, mivel kislelkűen lemondott trónjáról, jogairól és császári kegyelemkenyéren félig-meddig rab módjára élt Bécsben.

Bethlen Miklós erdélyi kanczellár is megírta már híres röpiratát, az «Olajágat viselő Noé galambját», a melyben Erdélyt

9 Monum. Hung. Hist. (Thököly naplói) XXIV. 519–520.

10 U. o. 522.

11 U. o. 524, 530, 534, 544, 557.

12 Thököly Pápai Gáspárhoz 1704 szeptember 12. U. o. 560–1.

13 Rákóczi önéletrajza, 176–7.

és a Részeket úgy akarta megmenteni a Habsburgoknak, hogy egy nagynémet házbeli református fejedelem Habsburg-leányt vegyen feleségül s a török szultán és a magyar király védelme alatt uralkodjék.[14] Mások *Jenő* savoyai herczeget akarták volna egy Habsburg-leánynyal összeházasítani s Erdély trónjára emelni; de a herczeg visszautasította a kalandos tervet.[15]

Pekri Bercsényit gyanusította, hogy erdélyi fejedelem akar lenni. Rákóczi erre nem felelhetett mást, mint azt, hogy nem áll útjába a rendek elhatározásának.[16] Különben az egész kérdésben Bercsényi megkérdezése nélkül járt el s hinni látszott,

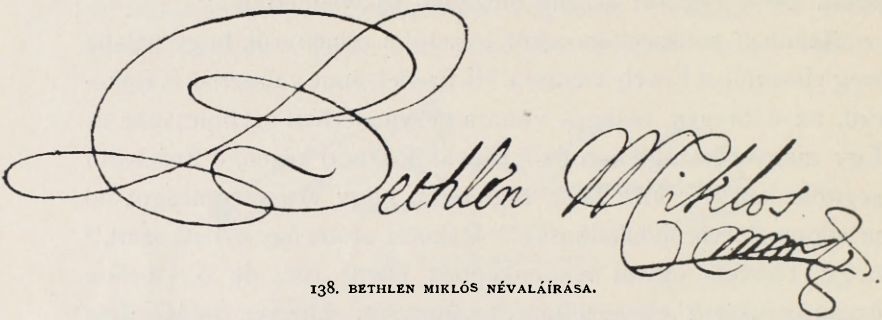

138. BETHLEN MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

hogy a főtábornok, ha talán nem is vele, de Thökölyvel szemben csakugyan Erdély trónjára vágyik.

Pekri fogadkozott, hogy a gyulafehérvári országgyűlésen magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, a kiért hálát adhasson Istennek.[17] A természettől mindennel megáldott Erdélynek Rákóczi szerint sem volt egyébre szüksége, mint jó fejedelemre.[18] A két ország egyesítése s a katholikus vallás érdekében

14 Kiadva Tört. Tár, 1891. 39—45. Kéziratban több példánya ismeretes. Jellemző, hogy mikor Bethlen Miklós 1703 július 2-ikán Rabutintól megkapta Rákóczi és Bercsényi brzani («praczinghi») május 12-iki kiáltványát, «szabados discursust inditott a megírt pátens felől; ratioi — úgymond — oly helyesek és igazak, hogy egész lehetetlennek tartja, hogy ne tessék az elkeseredett népnek. Meglátja minden, generalis insurrectio leszen és hamar időn más bíró járása leszen. Minden jót édes nemzetünk javára!» (Teleki naplója 7—8. l.)

15 Századok, 1870. 110.

16 Rákóczi emlékíratai, 102.

17 Pekri Vayhoz 1704 június 21. Thaly, Tanulmányok 145.

18 Rákóczi emlékíratai, 214.

mindenesetre kivánatosabbnak tartotta, hogy ő legyen a fejedelem s ne Thököly, a ki félig-meddig a törökök rabja és olyan valláshoz tartozik, melynek Erdélyben csak a meg nem nyerhető szászok közt van gyökere. Thökölyt mint gyermek nem szerette; még mostan is úgy hitte, hogy minden módon ellene tör;[19] s egy Pekrivel szemben, a ki pedig Thököly sógora volt, érdekeit mégis ő védelmezte legjobban. Figyelmeztette, hogy Erdélybe ő egyáltalán nem küldött csapatokat; ott Thököly emberei rendetlenkednek, a kiknek ő nem parancsol. Az országgyűlés összehívása jogát sem bitorolhatja.[20] Az emlékirat benyujtói tegyenek úgy, a hogy jónak látják. Az urak azonban figyelmeztették, hogy azok a szervezetlen hadak nem Thököly, hanem Rákóczi híveinek vallják magukat és mint ellenségeiket lekaszabolnák őket is, a rendeket is, ha a fejedelem világos megbízása nélkül gyűlnének össze. Nyilatkoztassa ki, hogy engedelmével tartják meg a gyulafehérvári országgyűlést, sőt védelmükre fejedelmi biztost is nevezzen ki. Rákóczi mind a kettőtől vonakodott, mert tökéletesen szabad elhatározást akart biztosítani az erdélyi rendeknek, hogy még árnyéka se látszassék, mintha magát akarná megválasztatni. A mint tehát június 5-ikén július 5-ikére Gyulafehérvárra valóban összehítta az országgyűlést, közmeglepetésre fejedelmi biztosnak *Radvánszky* Jánost nevezte ki, az eperjesi vértanú fiát, a kit atyja halála és vallása egyaránt Thököly hűségére intett. Utasította, hogy semmiképpen se gátolja a rendek szabad elhatározását; a minek czélja nem is a fejedelemválasztás, hanem Thököly 1690. évi választásának elismerése, a hadi fegyelem és az adóügy rendezése volt.[21]

A meghívókat csak június 13-ika után küldték szét és — a kormányzóság tilalmával nem törődve[22] — Thoroczkay István hadainak védelme alatt a rendek mégis feltűnő nagy számban gyűltek össze Gyulafehérvárott. Nemcsak a vármegyék és a

19 Rákóczi önéletrajza, 176—7.

20 Rákóczi emlékiratai, 101.

21 Rákóczi emlékiratai, 102. R. Kiss István a Századokban 1906. 17—21., 97.

22 1704 június 24. A kormányzóság mindenkit eltiltott a megjelenéstől, mert csak neki van joga a király nevében országgyűlést hirdetni. (Erdélyi muzeum.)

székelyek jelentek meg, hanem Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével a szászok is. Nem jöttek teljes önzetlenséggel. «Az elvett jószágokat s labancz urak jószágait a kuruczok felforgatván, ki-ki most kér jószágokat — írta Henter Krisztina Béldi Kelemennek.[23] — Most már mindenki felíratta kívánságait. A kit régen vártunk Istentől, most ő felsége megadta érnünk.[24] A fejedelem azt csak megadja, a ki megkeresi elvett igazsága felől!»

Pekri mindjárt az alakúlás napján, július 7-ikén megtette javaslatát, hogy éljenek törvénytelenül elkobzott jogukkal és válaszszanak maguknak fejedelmet.[25] Nemzetünk régi dicsőséges állapota, ékessége — szólt — teljességgel elenyészett, örökségünk idegenekre szállt, szabadságunk szolgálatra változott, a magunk földjén már jövevények, számkivetettek, sőt rabok lettünk. A nyomorúságok tengerén habokkal küzködő nemzetünk hajóját a szélvészek hol a napkeleti, hol a napenyészeti partra vetették és már szinte teljességgel elmerítették, midőn nemzetünk fő szabadságát, a szabad választást, a hatalmas török nemzet megrontotta, a német pedig teljességgel eltörölte és helyette zsarnokságot állított fel szegény édes hazánkban. Oh, boldogtalan sorsa és állapota régen dicsőséggel fénylő nemzetünknek, a mely a századok forgásával ismételve mintegy körben visszatér nemzetünkre és édes hazánkra, még pedig egyre veszedelmesebb támadással! Mindazonáltal ilyen keserves állapotunkban is nagy kegyelmét és szerelmét tapasztaljuk édes jó atyánknak, Istenünknek: reménységünk felett olyan nagyelméjű, bátorszívű, bölcs férfiakat, igaz magyarokat támasztván, a kik minden veszedelmet megvetettek s Istenben való teljes bizalommal és az ő segítségével felvették nemzetünk ügyeit. Általuk Isten hatalmas karral kihozta és megszabadította nemzetünket a kegyetlenek fogságából, mint régen Izraelt Egyiptomból.

[23] 1704 július 1. Mvásárhelyi Teleki-lt., Béldi-osztály.

[24] Hogy t. i. a Béldi Páltól elvett jószágokat most visszakérjék.

[25] Valószínűleg az ő beszédének visszhangja az a bevezetés, a melyet nagyborosnyai Bartha András, az új itélőmester (protonotarius), ezen országgyűlés törvényeinek élére latinúl s a második törvényczikk elé magyarúl írt.

Sok nyomorúságunkon megesett az Isten szíve. Az Ausztriai Ház sok ezer veszedelmének habjaiból, mint Mózest a fáraó dühössége elől, kiragadta és megtartotta jobb kezének férfiát, a kit eleve nemzetünk szabadúlására rendelt. *Rákóczi* Ferenczet hatalmas karral és karddal, mintegy Mózes vesszejével felkészítvén, elküldte nemzetünknek az egyiptomi teherviselést sokkal meghaladó német iga alól való megszabadítására.

Másnap tehát az ország szabad választása jogán Rákóczi Ferenczet teljes szívvel és szeretettel *fejedelmüknek választották* s alázatosan kérték, hasonló atyai szívvel, szeretettel fogadja és ne vesse meg őket. Szívüket, szeretetüket, nemzetüket és édes hazájukat önként, nem kényszerítve; szeretetből, nem félelemből; nem idegennek, hanem mint a magukénak, régi boldog emlékezetű, nagyhírű és méltóságú fejedelmök virágának ajánlják fel neki. A választásnak bőven kifejtett föltételei röviden a következők: A négy bevett *vallás* szabad gyakorlatát biztosítja. Az *unió* föltételeit megtartja s azokra a bejövetelekor tartandó országgyűlésen vagy a törvényhatóságokban a rendeket felesketi. *Jó szomszédságban* él minden néppel; háborút a rendek megegyezése nélkül nem indít, a török szövetséget megújítja. *Tisztségekben* a hazafiakat az idegenek kedvéért nem mellőzi. A tizenkét *tanácsost* a három nemzet ős, örökös hazafiai közül választja s megegyezésük nélkül derekasabb országos ügyekben nem intézkedik, mert intézkedését az ország különben megsemmisítheti és száműzi azt a tanácsost, a ki őt törvénytelen vagy veszedelmes tettre indítja. *Követeket* a tanács megkérdezése nélkül nem fogadhat, nem küldhet; külső országokkal pedig csak az ország akaratából szövetkezhetik. Az ország *határaiból* semmit sem idegeníthet el s a Bethlen Gábor korabeli határokat visszaállítani törekszik. A szabad *fejedelemválasztás* jogát tiszteletben tartja, fejedelemségét másra át nem ruházza. A rendek *szabad szólását* nem gátolja s megengedi, hogy panaszát mindenki szabadon előadhassa. A rendek kiváltságainak sérelmeit a legközelebbi országgyűlésen orvosolja. Mindenkit megtart

ősi jogaiban. Igaz törvényt szolgáltat; személyében, vagyonában senkit sem bánt törvénytelenül; a törvényszékek és az országgyűlés tárgyalásaiban személyesen nem vesz részt; az eléje föllebbezett pörökben a tanács többségének ítéletét mondja ki. Az *igazság* keresésében mindenkinek teljes szabadságot enged s mások rovására magának és családjának jószágokat nem szerez.

Az ország *törvényeit* megtartja és másokkal is megtartatja. Főispánoknak, főkapitányoknak és főtiszteknek vagyonos és született igaz hazafiukat vagy honosítottakat nevez ki s őket az ország törvényeire, szabadságára és hűségére megesketi; idegen hadakat pedig az ország akarata nélkül nem tart. A *székelyek* tábornokait, kapitányait a székelyek közül nevezi ki s meghagyja a főkirálybírák szabad választása jogát. A *szászok* ezentúl is maguk válaszszák királybíráikat s egyéb tisztjeiket, a fejedelem csak megerősítse őket. Kincstárnoknak igaz ős, örökös főrendű hazafit rendeljen. *Főkomornyikja* s minden egyéb udvari tisztje ős, örökös hazafi legyen. A fejedelem *a haza jövedelmét* magában a hazában és a haza szükségeire költse el, a fegyvereket és a hadiszereket kivitetni ne engedje. A *szabad kereskedést* és *közlekedést* ne gátolja. A hűtlenség vagy magszakadás következtében a kincstárra szállt vagy szálló javakat ne tartsa meg magának, ne adja feleségének vagy gyermekeinek, hanem érdemes hazafiaknak; s a kincstár javait csak törvényes útakon szaporítsa. A rendektől ne kívánjon térítvényt; érje be hűségesküjökkel és szabad akaratuk szerint való szolgálataikkal. A hazafiakat ne vigye hadakozni a határon túl, hanem csak a haza oltalmára használja. Ha pedig Isten boldogítja fegyverét s békéhez juttatja, maga a fejedelem is a hazában lakjék; s ha magyarországi jószágait meglátogatja, csak a tanács (szenátus) egyharmadát vigye magával s időnkint ezt is felváltassa. Végre pedig a haza sorsáról ne a fejedelem és a tanács, hanem az egész országgyűlés határozzon.[26]

[26] Az 1704. évi törvényczikkeket, a miket az országgyűlés jeles monográfusa, R. Kiss István is hiába keresett, dr. Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi főgymnasiumi

GRÓF PEKRI LŐRINCZ.

Július 8-ikán a fejedelem hatalmát ennyire korlátozó föltételek mellett választották meg II. Rákóczi Ferenczet. Helyette biztosát, Radvánszkyt háromszor fölemelték s Te Deummal, majd lakomával ünnepelték a szerencsés eseményt.[27] Hogy mentül nagyobb illendőséggel adják tudtára megválasztását és ugyanolyan illendőséggel hozzák be, követségbe rendelték ki[28] a vármegyék részéről Petrovinai *Pekri* Lőrinczet, a székelységről Zabolai *Mikes* Mihályt, a szászok részéről *Kolozsvári* Mártont, a Részekből Somlyai *Tordai* Istvánt. Addig is Szárhegyi Lázár Ferenczet bízták meg, hogy a fejedelmet megválasztásáról értesítse.

Ezen a három (Bartha és Rákóczi választásáról s a követség kirendeléséről szóló) törvényczikken kívül még hetet hoztak. Új törvényes pecsétet készítettek a három nemzetnek; a gubernium ot a hozzátartozó tisztségekkel és pecsétekkel együtt eltörölték; a havasalföldi és moldvai vajdákhoz követeket rendeltek; Pekrit Erdély főtábornokának választották meg és intézkedtek az általános felkelésről; hadbiztosságokat rendeltek; a tisztek nyomozáshoz való pecsétét törvényesítették s eltiltották azt a pénzt, a mit Rabutin Szebenben veretett.

Mind a tíz törvényczikk tanusítja, hogy ez a «hevenyészett forradalmi országgyűlés» alkotni is tudott, pedig a törvények elfogadásával (július 12-ikén) hat napi tanácskozás után már véget ért.[29] A rendek egy része azonban, mint valami honvédelmi bizottság, együtt maradt. A csonka országgyűlést maga Rákóczi is elismerte, mert javaslatokat terjesztett eléje; pl. július 17-ikén a só árának felemeléséről.[30] A gyűlés július 17-ikén tudatta mindenkivel, hogy mivel azt választotta fejedelemnek,

tanár találta meg a gróf Mikesek levéltárában s ő volt szíves velem közölni.

27 Rákóczi emlékiratai, 103. Radvánszky Rákóczihoz július 9. Tört. Tár, 1906. 31. Ez ellen Zieglauer, Archiv des Vereines siebenb. Landeskunde, új folyam, VIII. 163. Czáfolata R. Kiss István, Századok, 1906. 106—7. Losárdy Zsuzsánna dicsőítő költeményt irt a választásról. Marosvásárhelyi Füzetek, 1860. I. 143—7.

28 1704: III. t.-cz. (Csutak közlése). V. ö. Századok, 1906. 114. Erd. Múzeum, 1900. 572. A követek számára adott utasítások eredeti fogalmazata az erdélyi nemzeti múzeum levéltárában, Kemény gyüjt., Erdély tört. 37. kötet.

29 Radvánszky Rákóczihoz július 13. Tört. Tár, 1906. 39.

30 Rákóczi Radvánszkyhoz július 27. U. o. 203—4.

a ki által igájuk könnyítésére Isten útat mutatott ezentúl csak Rákóczinak s ne a gubernátusnak engedelmeskedjék.[31] Viszont a labanczok szebeni csonka, még pedig nagyon is csonka országgyűlése augusztus 2-ikán (helyesebben 9-ikén) a gyulafehérvári országgyűlés határozatait törvényteleneknek, Rákóczi fejedelemmé választását felségsértésnek, semmisnek nyilvánította s fej- és jószágvesztés terhe alatt parancsolta meg, hogy Rákóczi «urat» senki se ismerje el fejedelemnek, a lázadók végzéseit senki se hajtsa végre.[32]

A kurucz rendek azonban augusztus 17-ike táján a Lázárféle követségtől már nagy örömmel értesültek, hogy Rákóczi leküzdte aggodalmait: *elfogadta az egyhangú választást*, mely ősei trónjára hítta. Megígérte bemenetelét s már intézkedett is a fehérvári palota kijavításáról. Megválasztását nemcsak a vármegyékkel, hanem a barátságos hatalmakkal, a franczia, svéd és porosz királyokkal is tudatta. Megírta most már Bercsényinek is, a kivel hetek óta nem levelezett. A főtábornok örült, hogy az erdélyiek minden idegen követ, idegen segítség nélkül saját akaratukból, a béketárgyalások alatt, fontolgatás nélkül, a nyakukon levő ellenség megvetésével választották meg. Mind ez a magyarság bizalmát, lelkesedését, erejét mutatja; de attól tartott, hogy a fejedelem Magyarországból bajosabban tarthatja meg Erdélyt, mint a hogy ősei Erdélyből megtartották Magyarországot és csak elforgácsolja a szabadságharcz erejét. Annyi bizonyos, hogy ennek a szabadságharcznak gyökere *nem* Erdélyben volt, mint a mult századbeli fejedelmek korában s Rákóczinak nem állt módjában, hogy hadműveletei alapjává Erdélyt tegye. Csak úgy tehette volna, ha török pártfogásra támaszkodik, a mi ellen azonban, megválasztatása bejelentésekor, a porosz király előtt határozottan tiltakozott. És valóban késett választása bejelentésével a szultánnál, a ki pedig, még a karlóczai

[31] Századok, 1906. 223.

[32] A manifestum szövege az Archiv des Ver. f. sieb. Landeskunde új folyamában, VIII. 269. Hermann, Das alte und neue Kronstadt I. 93. szerint a tiltakozást megújította az 1705 deczember 15-iki labancz országgyülés.

béke után is, egyszerű tudósítás helyett tulajdonképen hódolatot várt II. György unokájától.

Egyhangú választása azt bizonyította, hogy a törökös Thökölyt Erdély nem akarja; mást pedig, kettejökön kívül, Rákóczi sem akarhatott. Ezt, némi keserűség után, Thökölynek be kellett látnia. Most tehát Rákóczira várt az a nehéz feladat, hogy Erdély gondját is magára vegye. El is határozta, hogy bemegy oda, de nem az önként ajánlkozó Bercsényivel, nem választása eszközlőjével, Pekrivel, hanem gróf *Forgách* Simonnal. Maguk a még együtt levő rendek egy 6000 főnyi fizetett sereg fölállítását tartották volna legjobbnak; a mellett azonban azt kívánták, hogy Pekri katonai uralmának még látszata is megszűnjék.

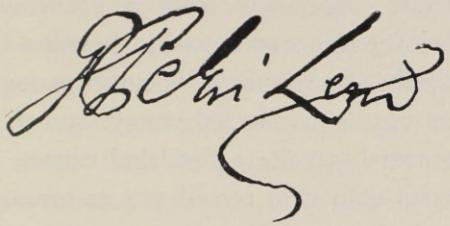

139. GRÓF PEKRI LŐRINCZ NÉVALÁIRÁSA.

Valóban Erdély fölszabadítása nemcsak politikai, katonai és nemzeti, hanem, és pedig legfőképpen, társadalmi kérdés volt. Megoldása sikerétől függött az elszegényedés és a kivándorlás megakadályozása. Mintegy föltámadt a XVII. század szelleme, mikor a bekecses diplomaták biztosítani tudták Erdély európai helyzetét; példájukra most is az orosz, török, franczia, svéd, lengyel, oláh összeköttetések ápolását ajánlották. A többire, a részletekre nézve úgy vélték, hogy a fejedelem *elég* okos és olvasott ember lévén, ha a történt dolgokról való írásokat a mostaniakkal összeveti és őszinte felvilágosításokból megismeri Erdély szellemét, dolgai folytatásáról maga csinálhat tervet.[33]

Erdély történt dolgainak emlegetése arra, az éppen nem magában álló kívánságra is akarta figyelmeztetni a fejedelmet,

33 Századok, 1906. 229—236. Rákóczi jól ismerte Erdély történetét, melyre nézve Bethlen Farkas históriáját tartotta a leghitelesebbnek. (Emlékiratai, 66.)

hogy a *portára* követséget küldjön *megerősítése* kieszközlése végett. Mentül jobban halasztja ennek a követségnek elküldését és a fejedelmi székbe való beiktatást, annál erősebb lesz az erdélyiek meggyőződése, hogy mégis jobb lett volna helyette Thökölyt, a törökök régi, kipróbált hívét fogadni vissza, a ki mindhalálig köztük élne. A fejedelem udvarában úgy tudták, hogy ennek a pártnak feje most már éppen az a *Pekri* tábornok, a ki imént még legjobban sürgette Rákóczi megválasztását, de már is kiábrándúlt belőle, mert késedelmesnek, határozatlannak s olyannak találta, ki az ő szolgálatait nem becsüli eléggé. Most már ő hirdetgette, hogy Rákóczi csak neve szerint fogadja el a fejedelemséget, de nem jön be lakni közéjük, hanem magyarországiakra, tehát *idegenekre* bízza a kormányt. Ha tovább vonakodik a bejöveteltől, csakugyan jobb volna behívniok Thökölyt, a kit a tizenhárom vármegye is szívesen fogadna. Rákóczi eleinte valóban úgy gondolkozott, hogy átveszi ugyan Erdély kormányát, de nem használja a fejedelmi czímet, mert a höchstädti csatavesztés után nem remélhette az ország megtartását.

A mikor Ipolyságon szeptember 25-ikén gróf Mikes Mihály vezetése alatt az erdélyiek népes és fényes követsége megkérte fejedelemsége elfoglalására, ezt ugyan megígérte, de akkorra halasztotta, a mikor a magyar ügyek fejlődése megengedi.[34] Az pedig nem engedte meg. A kibékülés fő akadálya az *erdélyi kérdés* volt. A király semmiképpen sem akart lemondani Erdélyről. Viszont Rákóczi nem akart Magyar- és Erdélyországról *egyszerre* alkudozni, mert ezzel az erdélyi rendek nem bízták meg. Az angol közbenjáró szemébe mondta Rákóczinak, hogy túlságosan sokat és teljesíthetetlent kívánna, ha azt követelné, hogy a király elismerje őt erdélyi fejedelemnek.[35]

34 R. Kiss István szerint (Századok, 1906. 320—341.) «a Mikes-féle követségnek nem volt olyan nagy hatása Rákóczira és az események fejlődésére, mint az Emlékiratok (107—9.) feltüntetik; nevezetesen 1. nem az bírta rá a fejedelemség elfogadására, 2. nem volt hatással Thökölyvel való viszonyára és reá vonatkozó terveire».

35 Stepney szeptember 29., október 1., deczember 27. jelentései. Simonyinál, 1. 458., 461., 609.

Ebben a kérdésben tehát Rákóczi csak akkor adhatott határozott választ az erdélyi követségnek, mikor elég erősnek érezte magát, hogy *fegyverrel* biztosítsa a választásban nyert jogait.

Thököly Imrének visszafogadása annyi lett volna, mint Erdélyt átengedni a fejetlenségnek és a vele járó német uralomnak. Így történt, hogy Rákóczi október 12-ikén egyenesen az erdélyiekhez fordult. Intette őket, ne adjanak hitelt az ellenségnek, ki a francziákon és bajorokon nyert győzelmeit egyúttal a felkelők veszedelmének hirdeti s őket fegyverletétele inti. Ha kevés ideig költséggel, bajjal, teherrel jár is ez a hadakozás, nemzetünk szabadságának s boldogúlásának megszerzése (a mivel össze van kötve minden ilyen nagy s hasznos munka), azután majd teher nélkül, állandó békességben lesz könnyebbedésök és örömük. Már személyesen bement volna, de a Felvidéken maradt, mert ott az ellenség, személyes jelenlétében oda kell a nagyobb erő s onnan kell vigyáznia mind a két hazára. Rövid nap mulva azonban, a mint az Isten megsegíti fegyverét és igyekezetét, ellenségének megzabolázására oda is bemegyen. A ki elcsügged és hitét megszegi: Isten, ura, nemzete és vére ellen vétkezik.[36]

Később (október 30. és november 15.) a maga bemeneteléig gróf *Forgách* Simon tábornokot küldte be szép rendes sereggel. Egyúttal (deczember 20.) felállította az erdélyi tanácsot, melynek a tábornokkal egyetértésben, de a polgári ügyekben függetlenül kellett működnie.[37] Gondoskodott a hadbiztosságról és a gazdasági ügyek igazgatásáról is; de a főbb méltóságok betöltését bemenetele idejére halasztotta.[38]

A Mikes-féle követség deczember 13-ikán a fejedelem nélkül érkezett vissza Erdélybe. Karácsony után négy vármegye, még mindig a csonka országgyűlés nevében, gróf Csáky István vezetése alatt, újabb követséget küldött Rákóczihoz a választási föl-

36 Rákóczi levelei október 11. és 12. Vihnyéről. Erdélyi nemzeti múzeumi levéltár okleveleinek törzsgyűjteménye. Köntzei Károly irataiból.

37 Rákóczi emlékiratai, 124. Századok, 1875. 86. Forgách 1705 február 6. már azt kívánta, hogy a tanács ne legyen független a generalatusságtól. Tört. Tár, 1906. 435.

38 Századok, 1906. 336.

tételek módosításával, mert értesültek, hogy a 27 feltétel közül néhányat nem akar elfogadni. A fejedelem válaszát 1705 május 23-ikán a négy vármegye megnyugvással fogadta s a többivel is tudatta.[39] Ezzel a választógyűlésnek utolsó jelenete is véget ért.[40] Csak az az egy vigasztalta a rendeket, hogy a fejedelem újból megígérte bejövetelét.[41] Szükség volt reá; mert biztosának, *Radvánszki*nak figyelmeztetése szerint, «ha tízezer embert küldene is ki az országból, nem tenne annyi lankadtságot az emberek szívében s az ellenséget és az árúlókat (kik már is a német segítséget emlegetik) nem bátorítaná annyira», mint távolléte.

VII.

RÁKÓCZI ERDÉLYI HADJÁRATA.

(1705.)

ERDÉLYBEN a kimutatások szerint 1704 végén 18.082 katonája volt Rákóczinak, de a ki nem mutatottakkal együtt ezt a számot legalább 21.000-re tehetjük.[1] A fejedelem 1704 deczember 20-ikán tudatta az erdélyiekkel, hogy ennek a tekintélyes haderőnek élére gróf *Forgách* Simont állította. Az új fővezér harmadnap már fegyverre szólította az országot.[2] A harczban megedzett, szerencsés katona első sikereivel a fejedelem meg volt elégedve; de később megbánta választását, mert az indúlatos ember még jobban szította az Erdélyben mindennapos egyenetlenséget. Folytonosan ujjat húzott a kormánytanácscsal, melynek tagjai a fejedelemnek sem tetszettek; de hát «minden fából nyilat kellett csinálnia». Magát a fejedelmet is vádolták, hogy idegent küldött a nyakukra, a ki törvényeik-

39 Szombati György Radvánszkynak 1705 május 24. Tört. Tár, 1906. 439—440.

40 A gyűlés bő és jeles leírása R Kiss Istvántól a Századok és Tört. Tár 1906. évi köteteiben. A törvénycikkek megtalálásának érdeme Csutak Vilmosé.

41 Radvánszkyhoz 1705 május 25. Tört. Tár, 1906. 441.

1 Az erdélyi kurucz haderő létszámáról Thaly, Hadtört. Közl. 1896. 4—10.

2 Szádeczky az Erdélyi Múzeumban 1900. 572—3.

kel nem törődik s uralkodni akar rajtuk. De Forgách ellen nem igen lehetett keményebben eljárni, mert még kiméletlenebbül bánik az erdélyiekkel s végképen elidegeníti őket.[3]

A fejedelem, Forgách előterjesztésére, 1705 márczius 18-ikán újból megsürgette az erdélyi vármegyék és székek fölkelését s Forgách most már, körülbelül 35.000 főnyi sereg élén, derekasabb műveletekhez foghatott.[4] Június 15-ikén, hosszas ostrom után, bevette Medgyes várát. Később elfoglalta a vöröstoronyi szorost is, a melyen át a szászok Bécscsel közlekedtek és körülzárta, egyúttal azonban egyik segédtisztje által udvariasan üdvözölte Rabutint Nagyszebenben. Német őrség már csak a szebeni, fogarasi és brassói várakban volt.[5] Ekkor Radvánszky biztos is jónak látta, hogy a fejedelem bejöjjön Erdélybe,[6] mit ez május 27-ikén és szeptember 25-ikén ismételve megigért.[7]

Nagyon jól ismerte Erdély hadi jelentőségét. Tudta, hogy ezt a hegyektől körülvett országot majdnem megközelíthetetlenné lehetne tenni. Az ország egyes vidékeit, belső háború esetében, megannyi különálló erősség gyanánt védhetni. Felsíkjai, a miknek meredek oldalait sürü bokrok védik; lapályai, tavai, völgyei, kígyózó folyói, nagy hegyei — együtt és külön — szirtektől körülvett, megközelíthetetlen táborhelyek.[8] Az volt a nagy kérdés, ezeket a táborhelyeket ő veszi-e be előbb, vagy Herbeville; mert a ki előbb jár, azé az erdélyi medencze. A fejedelem tudta, hogy a Habsburg-ház önként sohasem fog lemondani Erdélyről; de érezte azt is, hogy a nemzeti párt sem mondhat le.[9] Amazt hatalmi, emezt nemzeti érdekek vezették; s a homlokegyenest ellenkező érdekek sorsát csak a fegyver dönthette el. Különben a szécsényi országgyűlés 1705 : XI. törvényczikke már ki is nevezte a szövetkezett rendek képviselőinek a fejedelem beiktatására Bercsényit, Pethes püspököt és

3 Rákóczi emlékiratai, 120—1., 124.

4 Erdélyi Múzeum, 1900., 573. Fizetett lovasa 4850, gyalogja 10.669 volt. Thaly, Kalászok, 230—1.

5 Rákóczi emlékiratai, 125., 138.

6 Radvánszky Rákóczihoz 1705. május 27-én. Tört. Tár, 1906., 436.

7 U. o. 441. Erdélyi Múzeum, 1900. 573.

8 Rákóczi emlékiratai, 215.

9 Lánczy a Századokban, 1882. 697.

Galambos Ferenczet, a kiket egyúttal megbízott, hogy védő- és daczszövetséget kössenek Erdélylyel.[10] Maga a fejedelem november 4-ikére a végből hirdetett Gyulafehérvárra országgyűlést, hogy beiktassák erdélyi trónjába,[11] s intézkedett a gyulafehérvári fejedelmi ház helyreállításáról.[12]

Hadjárata sikerét a fejedelem olyan biztosra vette, hogy arany emlékérmet veretett, a melyen ő, mint Herkules, sorban levágja a császári hydra hét fejét. «Tandem opressa resurget»: «az elnyomott végre feltámad», íratta alá magyarázatát.

Az előkészületek megtételére már Szécsény alól Erdélybe küldte Forgáchot s 1705 október 7-ikén maga is Eger alá indult.[13] Értesítette Károlyi Sándort, a kinek Esterházy Antallal együtt kell vala feltartóztatnia az ellenséget, hogy hadaival egy hét mulva maga is csatlakozik hozzá; előbb azonban keressen alkalmat a Herbeville-lel való megütközésre.[14] Ezt remélhette is, mert Károlyi akkor már átkelt a Tiszán s erősen sürgette a fejedelmet, hogy az ellenség kellő fogadására Erdély felé siessen. «Repülnék, ha repülhetnék», felelte Rákóczi. Egerben alig időzve,[15] 16-ikán már Tokajban volt,[16] azonban sok fontolgatás után sem tudott magával tisztába jönni: Károlyi nélkül bemenjen-e Erdélybe, mivel gróf Esterházy Antal oly gyorsan nem követhette volna hadaival. Megbizonyosodván, hogy az ellenség nem a Maros lippai vagy a Fejérkörös halmágyi szorosán, hanem a szilágysági Meszesen át akar Erdélybe törni, maga is arrafelé tartott. Tokajból még október 16-ikán átment Nyíregyházára, a hol három napig táborozott;[17] 21-ikén Tasnádon,[18] 22-ikétől 24-ikéig Szilágysomlyón volt.[19] Somlyónál kellett eldőlnie, Herbe-

10 Rákóczi-tár, I. 445.

11 Jakab, Kolozsvár tört., III. 77.

12 Az erdélyi fejed. tanács rendelete Köblös Jánoshoz 1705. szeptember 12-én. Mvásárhelyi Teleki-lt., Teleki Sándor osztálya, 1535. sz.

13 Rákóczi levelei okt. 5., 7. Arch. R. I. 430.

14 Rákóczi Károlyihoz okt. 7. U.o. 430—1.

15 Ott volt október 11. (Arch. R. IX. 239., 255.) és 12-ikén (Szalay, VI. 298. Hornyik, IV. 379.) Átment Ónodra is. (Arch. R. IV. 702.)

16 Szalay, VI. 298.

17 Október 16. Arch. R. IV. 711. Október 17. Tört. Tár, 1886. 357. Október 18. Arch. R. IX. 260.

18 Arch. R. IV. 715.

19 Wass György naplója. MHH. XXXV. 463. Arch. R. IV. 715.

ville a karikai vagy a zsibói hegyszorúlaton át akar-e betörni. A karikai szoros alatt voltakép az Egregy szűk völgyét értették. Rendkívüli fontosságát már a rómaiak felismerték[20] és a szoroson uralkodó hegységet hatalmasan megerősítették. A fejedelem még a szécsényi országgyűlés idején megbízta elsánczolásával De la Motte ezredest, míg a Szamos völgyében fekvő zsibói átjárás megerősítését Damoiseaunak parancsolta meg.[21]

Október 24-ikén a fejedelem egy nap alatt tette meg a Somlyóról Zilahra vezető 30 kilométernyi útat. Másnap a meszesi hágón át a rövidebb, de fárasztóbb hegyi útat is megtette Magyaregregybe, a rómaiak Largianajába, a melyet a Karika-szoros legmagasabb pontjának tartott. Innen négy úton lehet bejutni Erdélybe: Csucsa, a Vaskapu, Hídalmás és Zsibó felé. A fejedelem méltán írhatta Bercsényinek, hogy itt mintegy középhelyen van; akármely felé jön az ellenség, könnyen ellene mehet, a helyet pedig sánczokkal úgy megerősíthetik, hogy sehol sem juthat be.[22] Ezen, a hadviselésben nevezetes, ponton tehát Forgách tábornoknak élelmiszereket kellett volna felhalmoznia és utászokat odarendelnie; a fejedelem azonban bosszúsan tapasztalta, hogy serege még elég kenyeret sem kaphat és hogy egyik sáncza sem elég biztos. A kormánytanács a tábornokot, ez pedig amazt vádolta a mulasztás miatt; de a fejedelem most már nem vesztegette az időt a vizsgálattal, hanem gyorsan pótolta a hiányokat. Még Forgáchot is védelmezte a rázúdúló vádak ellen, hogy a döntő harczban ne legyen meghasonlás a tisztek közt. Pedig Forgáchot nemcsak az erdélyiek gyanusították, hanem Bercsényi is megírta a fejedelemnek azt a pletykát, hogy Schlick azért ment Erdélybe, mert Forgách úgyis hozzá áll.[23] Az erdélyi urakat a fejedelem alig győzte inteni, hogy ne kérjenek addig tisztségeket, jószá-

20 L. különösen Torma Károly térképét Északi-Dácia Ager Porolissensiséről: «A limes dacicus felső része».

21 Rákóczi emlékiratai 155., 159.

22 Wass naplója id. h. 468.

23 Rákóczi emlékiratai, 158—9. Arch. R. IV. 702. Forgách levele november 21. Thaly, Bercsényi, III. 471. Pekrié deczember 13. U. o. 471—2.

gokat, ne osztozzanak a medve bőrén: «nincs most ideje». «Ezt a rajtam levő mentét sem tudom még, enyém-e, vagy a másé. Ha a németen győzedelmet veszünk, majd megleszen érdeme szerint mindenkinek az előmenetele.»[24] Maga járt utána, hogy a szorost mindenképpen megerősítsék. Egregytől északkeletre Romlottnál (a rómaiak Certiajánál) a déli menedékes oldalon ma is mutogatnak húsz kis dombot, a mit ágyúinak fedezésére hányatott. Északkeleten, az Almás völgyében, Kettősmező Cetatea határrészében mutogatják azt a kőszirtet, a hol, monda szerint, Rákóczi táborának őre állt; az egy kilométer hosszú sánczot, a melyet a fejedelem hányatott (Șanțul Racolța) s a kútat, a melynek környékén mészárosai a húst vágták; az

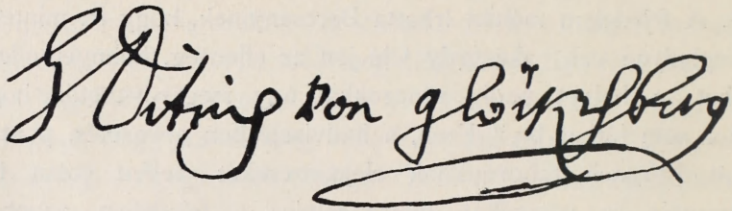

140. GLÖCKELSPERG NÉVALÁÍRÁSA.

Egregy völgyében pedig Prodánfalvánál azt a másik kútat (Fântâna lui Racolți), a melynek vizét annyira szerette.[25]

Azonban Herbeville, Rákóczi készülődéseiről értesülve,[26] megváltoztatta útját, mely Nagyváradról Csucsán át erre felé vezette volna. A vidéket jól ismerő Glöckelsperg tanácsára Szilágysomlyó felé fordult s november 7-ikén oda, majd, nagy kanyargásokkal, Zsibó alá érkezett.[27] Két vagy három menetre volt szüksége, hogy a hegyeket megkerűlhesse, míg a kurucz tábor csak 14 kilométerre (Rákóczi szerint két óra járásnyira) feküdt

24 Cserei Hist. 351.

25 Hodor, Doboka vármegye, 532. Petri, Szilágy vármegye, I. 269—271.

26 Rákóczi (Emlékiratai 160.) szökevényeknek vagy elmaradóknak, Cserei (Hist. 354.) egy oláh kémnek tulajdonítja, hogy nem maradt titokban a Karika-szoros erős volta.

27 Rákóczi (id. h. 160.) rosszúl emlékezik, hogy Somlyó és Zsibó egy völgyben fekszik; a Kraszna völgyéből a Zilahéba, egy 300 méteres hegyhát és egy szálas erdős hegylánczolat között nyomúltak.

Zsibótól. Félnapig hulló őszi eső gátolta az ellenség haladását, mert az agyagos, síkos úton a lovasság és gyalogság csak kínosan juthatott előre. Sok szekér, podgyász, beteg, marha és ló rekedt meg a feneketlen sárban. Később azonban kitisztult az idő s Herbeville könnyebben mozoghatott.

November 9-ikén a fejedelem a fölösleges «assessoriát» Szamosújvárra akarta kísértetni, de Teleki Mihály, Veress Sámuel

141. ZSIBÓ KÖRNYÉKE.

személyében, olyan biztost ajánlott neki, a ki nem ismerte az útat. «Ebben sem tudsz hát eljárni! — riadt a fejedelem Telekire. — Hát nagyobbakat hogy-hogy vihetsz véghez?!» Másnap azután Kővár oltalmára küldte Telekit.[28] Akkor tudta meg Herbeville irányváltoztatását. Most tehát csupán két zászlóaljat hagyott a karikai sánczban. Az egregyi magyarokat is magához véve,[29] a zsibói sánczokhoz indúlt, a társzekereket azonban a Szamos

28 Teleki naplója, 133—4.

29 Petri, Szilágy vármegye, I. 266.

völgye felé küldte előre. Ha Károlyi a Sennyei-dandárt a Karikaszorosán át hozzáküldi, maga pedig hadtestével az ellenség közelében marad s annak táborát az ütközet idején megtámadja és felgyujtja, a sikerben kételkedni alig lehetett. Zsibó alatt, a hová 10-ikén este érkezett, 23.836 embere volt. A legnehezebb feladat a balszárnyra várt, a melynek vezetésére Forgách elég kedvetlenül vállalkozott, mert nagyobb rangja volt Des Alleurs őrgróf altábornagynál, a ki a jobbszárny franczia gránátosait s az idegen ezredeket kapta. Rákóczi az ágyúütegeket az őrmezei hegy sánczaiban állította föl, melyek a Szamos Turbucza és Tihó közti kanyarúlatán uralkodtak. Az ellenség ugyan a balszárnynyal egészen a Szamosra támaszkodott, de többi részét a hegyek födték. Pekri Lőrincz s az erdélyi urak jobb szerették volna, ha a fejedelem a csatát a Szamos nyilt keresztesi mezején fogadja el, hol lovassága egész erejét kifejtheti; de a fejedelem inkább bízott a rendes seregeknél szolgált Des Alleurs és Forgách tanácsában, a gyalogsággal és tűzérséggel jól megrakott sánczokban.[30] Károlyi megüzente, hogy a kellő pillanatban be fog avatkozni.

Szent Márton napján, november 11-ikén délelőtt, éppen a gyulafehérvári fejedelmi beiktatásra szánt időben, az ellenség még elég csöndesen maradt. A tihói bérczről Rákóczi Csáky László társaságában[31] nyugodtan tekintett végig a Szamos áttörésének festői völgyén. Mind a ketten azzal a szándékkal mentek ebédelni a gróf szurduki kastélyába, hogy délután a Szamos jobbpartján, a turbuczai hegy lejtőségein felállított őrszemeket fogják megvizsgálni. Erre azonban nem jutott idejük. Alig ebédeltek meg, hírül hozták, hogy a császáriak balszárnya megmozdúlt és a sánczok ellen nyomúl. A fejedelem azonnal lóra pattant, hogy odavágtasson, a honnan a sortüzelést hallotta. Azonban a puskaropogás csakhamar elnémúlt s a fejedelem szemben találta magát a futókkal, majd magával Des Alleurs-

30 Rónai Horváth, Magyar hadi krónika, 348.
31 Hodor, Doboka, 552.

rel. A jobbszárny vezére tudatta vele, hogy Forgách balszárnyát a németek szétverték s rajta többé ő sem segíthetvén, vissza kell vonúlnia. Pár pillanat mulva Forgách szintén személyesen jelentette, hogy Glöckelsperg a ráczokkal és néhány német lovasszázaddal erdei útakon meglepte, másfelől pedig Virmond császári tábornok támadta. Mivel a lovasság nem támogatta a gyalogságot, az őrmezei sánczokat odahagyni kényszerült. Nagy veszteséget nem szenvedett ugyan, de a magyarországiak az erdőkbe, hegyekbe szétszóródva, a táborba többé aligha térnek vissza.[32] Az egyik szemtanú szerint[33] «igazán duce cervo pugnabant leones: szarvas vezetése alatt harczoltak oroszlánok, mert a hajdúság szívesen ment volna az ellenségnek, de a tudatlan vezérek

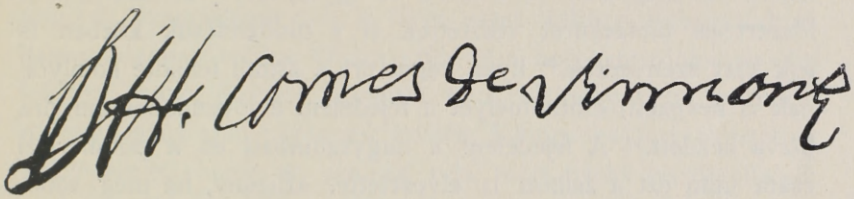

142. GRÓF VIRMOND TÁBORNOK NÉVALÁÍRÁSA.

zavart okoztak». Károlyi sem teljesítette kötelességét, nem támadta meg az ellenséget. Utóbb azzal mentegetőzött, hogy azért nem, mivel a császári lovasság ledöntött fákkal jól eltorlaszolta az útját. Voltaképp azonban tisztjeire hallgatott, kik ráfogták, hogy a fejedelem nem ismeri Herbeville hadállását, melyhez csak egy szoroson át lehet jutni; mivel pedig azt a császáriak bizonyára keményen megszállják és védik, fölösleges volna ezt a hadtesttel koczkáztatni és megbontani. Ha az őrmezei sánczok elvesznek is, ezzel a sereggel még mindig lehet zaklatni az ellenséget. A fejedelem hibáztatta Károlyit, hogy nem került az ellenség balszárnyának a hátába a zsibói országúton, a hol azt néhány lovas őrszemen kívül semmi sem

[32] Néphagyomány szerint sokan az őrmezei sziklák közt találtak menedéket. U. o. 13. Az őrmezeiek ekkortájban telepedtek át az Egregy mellől mai helyökre.

[33] Ottlyk önéletírása, MHH. XXVII. 98.

védelmezte; ekként az egészet közrefoghatták és tönkre tehették volna.[34]

Bölcs tanácsokban tehát ezúttal sem volt fogyatkozás; csakhogy ezek a tanácsok mind elkésve érkeztek és semmi sem tehette jóvá azt a hibát, hogy a fővezér, a fejedelem, az ütközet megkezdése pillanatában nem volt a csatatéren. Most, hogy a futók magukkal ne sodorják, vagy az üldözők kezébe ne essék, Tihó alól átúsztatott a Szamos jobbpartjára, a turbuczai hegyek alá,[35] s körülbelül a mostani vasút irányát követve húzódott Szamosújvár felé.

Az őrmezei százados tölgyek lombjai alatt magyar források szerint 400, német adatok szerint 6000 kurucz aluszsza örök álmát. A magyarok 60 zászlót, 28 ágyut, több mozsarat, sok lőszert és társzekeret vesztettek el s üldöztetésük közben is sok kárt szenvedtek.[36] Ilyen véget ért a zsibói (eleinte somlyóinak is nevezett) csata, melyet a fejedelem a jövendőben annyira bízva kezdett.[37] A fejedelem a nagyszombati és a pudmericzi csata után ezt a zsibóit is elvesztette. «Bizony, ha még többször így járunk — írta Károlyi, — földön hagyattatunk.»

Visszavonúlása közben a fejedelem éppen egy hegytetőre jutott, mikor messziről egy feléjük jórendben haladó lovasságot pillantott meg azon az oldalon, a honnan az ellenség útját állhatta volna. Egyik tábornoka, talán a különben vitéz Ester-

34 Rákóczi emlékiratai, 165. Károlyi hadainak egy része Zsibótól északnyugatra a solymosi hegyekben állott, a hogy ezt a Căruiu helynévhez fűződő hagyomány bizonyítja. Onnan a solymosi patakon leereszkedve, Károlyi maga is elzárhatta volna a zsibó—udvarhelyi utat.

35 Kazinczy Ferencz utazásai, XXIII. levél, 218 l. Azt hiszi, hogy onnan Kővár vidékén és Máramaroson át Lengyelországba menekült.

36 Herbeville alkalmasint a halottakhoz számította az eltünteket is. A temesvári basa hírei szerint 3000 gyalog (Simonyi, II. 270 l.), a hollandi követek szerint (u. o. II. 276.) 247 magyar, 1500 császári esett el. Schlick 4000 kurucz, 150 császári haláláról beszél. (Szalay, VI. 301.) Rákóczi szerint (Eml. 163.) a halottak számát nem lehetett megtudni. Károlyi hitelesebb (helyszíni) tudósítása szerint (Századok, 1898. 735.) 400 magyar, 1000 német esett el.

37 Rákóczi emlékiratai 158—165. Károlyi két levele a zsibói csatáról, Századok, 1898. 732—5. Cserei Hist. 351—355. Wagner, Hist. Josephi, 60—65. Katona, XXVII. 66—73. Horváth, VI. 406—9. Szalay, VI. 296—306. Thaly, Bercsényi, III. 468—472. Petri, Szilágy várm. monographiája, I. 263—273. Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 136—8. Simonyi, II. 251., 254., 263., 270., 276., 295., 297.

házy Antal, erre úgy elvesztette a fejét, hogy kiabálva intette a fejedelmet, gyorsítsa az útját, ha mindjárt föl kellene is áldoznia társzekereit. A fejedelmet bosszantotta ez az idegesség. Megparancsolta, hogy valami csapatot küldjön előbb kémszemlére s győződjék meg, nem Sennyei dandára-e az; mert az ellenséges lovasság ekkora kerülőt oly rövid idő alatt alig tehetne meg; ha pedig útjokat akarná állani, gyorsabban haladna. A tábornok azonban még tőle távoztában is lármázott, meggondolatlanúl beszélt és kevésbe mult, hogy meg nem riasztotta a sereget. Pedig kitűnt, hogy ez valóban a Sennyei dandára, a melyet, parancs szerint, Károlyi még tegnap este a fejedelem mellé rendelt.

Több mint 80 kilométernyi út után a sereg 12-ikén este érkezett Szamosújvár alá. A híres várat Rákóczi hitványnak és haszontalannak találta. Olyan szűk volt, hogy mozdúlni is alig lehetett benne. A kissé együgyű báró Kemény Péter parancsnoksága alatt oláh parasztok őrízték. Tábornokai figyelmeztették a fejedelmet, hogy ne szálljon oda, mert hátha kiszolgáltatják az ellenségnek; de aggodalmukat még a vár állapotánál is szánalmasabbnak találta. Fáradt fejét nyugodtan hajtotta pihenőre a szegény oláh parasztok közt, noha elkeseredésében egy cseppet sem bánta volna, ha a vár még azon éjtszaka leég, mert nem állott módjában, hogy kellően megerősítse. Korán reggel fölkelve, vitéz ellenállásra buzdította a parancsnokot és az őrséget; de maga sem bízott benne, hogy valamely támadást visszaverhessenek, noha karabélyos ezredét is velük hagyta. Seregével még aznap (november 13-ikán) tovább ment Bethlenvára felé, a mely az Ilosvai-hegyek emberfői hágóján, a Szamos ilosvai és láposi átjáróján, a Kővár felé vezető úton uralkodik.[38]

Ha a zsibói vereség után Rákóczi teljesen kétségbeesettnek tartja helyzetét, nem kerül erre, Szamosújvár és Bethlen felé, hanem a turbuczai hegy felől a legrövidebb hegyi útakon átcsap Szatmárba, a hol már ő parancsolt. Egy ideig azonban arra

[38] Rákóczi emlékíratai, 165—7.

gondolt, hogy Herbeville elkényszeredett hadainál előbb érhet Kolozsvárra, a hol a megyei urak, városi polgárok már nagy készületekkel, a jezsuita egyetemi tanárok pedig diadalkapukkal várták «a nagy Rákóczit», hogy «a legkedvesebb fejedelemnek szívüket adják ajándékba».[39] Azonban a fejedelem Szamosújvár megvizsgálásakor belátta, hogy erre a jelentéktelen várra nem támaszkodhatik, elég ideje pedig nincs, hogy az országgyűlés védelmére Magyarországból vonjon magához hadakat. Károlyi hadtestével nagyobb feladatokra szintén nem vállalkozhatott s még Orosz Pál tábornoknak Szeben körül levő seregével sem biztosíthatta összeköttetését. Így folytatta tehát útját Bethlenre, hogy az Emberfőn keresztül térjen vissza Magyarországba. Mikor azután Herbeville, Schlick és a dán Harboe tábornokok november 18-ikán megszállták Kolozsvárt,[40] az erdélyiek teljesen elvesztették a fejüket. Pekri Lőrincznek Gyulafehérvár, Orosz Pálnak Szeben, Kálnoki Péternek Brassó alól hadastúl menekűlnie kellett, mire a megbódúlt urak és nemesek egy része családostúl átfutott Oláhországba, Moldvába, Máramarosba. Rákóczi ugyan, «hogy az erdélyieket a csüggedéstől megóvja», Bethlen, Szőcs és Magyarlápos közt[41] mindenütt megszállotta és biztosította az emberfői hágót, de egy perczig sem kételkedett rajta, hogy Erdély sorsán ezúttal semmit sem fordíthat. Több napi időzés után tehát meglehetős fáradsággal megkezdte visszavonúlását[42] «az Emberfő nevű kegyetlen hegyes passzuson», hol még elegendő kenyérrel sem láthatta el megfogyatkozott seregét. Kolozsvárról Beszterczére rendelt társzekereit is ezen az úton vitette haza.[43]

39 P. Gyalogi, De rebus memorabilibus Transsylvaniae Anni 1705. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény gyüjtem., XXXIV. köt., 347—349. l. U. o. másolata is.) Utána Jakab is (Kolozsvár tört. III. 77—8.) leírta a Rákóczi s 8 más fejedelem arczképével és Forgách Simon lovas képével, a kegyesség, szabadság, tudomány, bölcseség, hadvezéri képesség és nagylelkűség symbolumaival s a városok czímereivel díszesített pompás diadalkaput, melyet a nagytudományú Kapy Gábor jezsuita egyet. tanár tervezett. V. ö. Cserei, Hist. 355. Ottlyk önéletleírása, MHH. XXVIII. 99.

40 Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 138. Cserei, 355.

41 Szalay, VI. 303,

42 Rákóczi emlékíratai 167.

43 Ottlyk önéletleírása, MHH. XXVII. 99.

A fejedelem november 19-ikén Kovásra érkezett, de csak 21-ikén ment föl a délre eső Kővárba. Teleki Mihály, a kit a multkor megpirongatott, a helyőrség élén háromszoros üdv-

143. A SZAMOSUJVÁRI RÁKÓCZI-HÁZ.

lövéssel fogadta őt és kíséretét (gróf Forgách Simont, Esterházy Antalt s a franczia követet). A fejedelmet meghatotta a hegylakók ragaszkodása, hódolata. Jutalmul meghagyta régi szokásaikat, úgy gondolkozván, hogy az ellenség különben is

elkerüli a félreeső várat, miben nem is csalatkozott. Mindamellett mikor 24-ikén tovább ment főhadiszállásáról, Kovásról, Erdőszádán nem fogadta Telekit s hazaparancsolta Kővárra, hogy ottlétekor adott utasításait azonnal teljesítse.[44] Sok gondja volt, mert 12.000 erdélyi követte kivonulásában, katabázisában. Gondoskodott ellátásukról, de nem tagadhatta, hogy haszontalanúl növelték a háború költségeit és terhére voltak a szomszédos vármegyék lakosainak, a kik közt elszállásolta őket.[45]

November 24-ikén már magyarországi területen volt, a szatmári Erdőszádán. Másnap onnan tudósította XIV. Lajost, hogy mióta elismerte erdélyi fejedelemnek és biztosította segítségéről, őseinek nyomdokait kívánta követni. Az erdélyi rendek előtt akart szerződést kötni vele, de erre a kormányt nem találta elég szervezettnek; azonban ha a király úgy megbízik benne mint elődeiben és Apaffiban, meggyőződhetik hű és lelkes szolgálatairól. Ne adjon hitelt annak a szóbeszédnek, hogy Des Alleursrel tábornokai nem értenek egyet; hiszen az utolsó csatában ezek önként neki engedték át a fővezérletet. Ennek a csatának és a hadjáratnak sorsáról követe, kökényesdi Vetésy László, élőszóval fogja őt értesíteni.[46] Harmadnap azzal biztatta Erdélyben hagyott vezérét, Károlyit, hogy ha Bethlenvárát, az erdélyiek gyöngeszívűsége miatt, azóta elvesztettük is, erőnk visszatérése után a többivel együtt könnyen visszafoglalhatjuk.

Figyelmeztesse a hadakat, ne panaszkodjanak a hazára, mert a haza jobban panaszkodhatik rájuk; hiszen dicséretesen bebizonyított, igaz magyarságú vitézségük után most lassankint csüggedeznek.[47] S midőn Károlyi más alkalmaztatását kérte, mert őt okozzák a zsibói vereségért, föllángolva felelte,[48] hogy bizony ő is panaszkodhatnék, de nem akkor van ennek az ideje, mikor a ház ég. Láthatja, mennyire bízik benne, mikor a haza védelmét ilyen súlyos körülmények közt rábízza. Erdélyt akkor

44 Rákóczi emlékiratai, 167 és Teleki naplója, 136—137.

45 Rákóczi emlékiratai, 168.

46 Fiedler, II. 453—4.

47 Rákóczi Károlyihoz Erdőszádáról november 27. Szalay, VI. 303—4.

48 U. o. 305—6.

sem volna szabad oly hirtelen elhagynia, ha minden erdélyi árúló volna is. «Erőt a szerencsén nem vehetünk s nem most az ideje bágyadt katonának a hadakozásra. Nyugodjunk, magam is azt javallom; de az országot odahagyásával ne bódítsuk.» Válogatott karabélyosaival holnap maga indúl felváltására. «Tudom, mire vetem személyemet, úgy — a mi nehezebb — hazám dolgait is; de *legalább eleget teszek hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok.* Lássa a katona, ha ott hágy; *kész vagyok már rég az áldozatra*». Megvallja, elkeseredett a szíve; de az ügy szolgálatára jött a megvetett földnépe közé, nem Erdélyországért, mely nélkül az Isten idáig is eltartotta. Hazája ügyéért megy, pedig úgy látja, ennek szolgálata alatt mindenkinek személyes kielégítését értik. «Én indúlok — fejezte be fölséges levelét. — Lássa Isten, hová teszi s mit csinál hazám dolgaival; ha nincs más orvoslás, rajtam ne múljék.«

A megnyugtatott, sőt föllelkesedett Károlyi Déstől Tasnádig azonnal felállította hadait, melyeknek föladata Erdély visszaszerzése volt. Deczember 8-ikán Rákóczi Isten áldását kívánta fáradozásaira. Annak, a mi a zsibói csata után történt, a rögtöni változásnak, gyöngeségnek, csüggedésnek okát a balsorsban kereste. A tapasztalás éreztette vele, hogy nincsenek valami nagy számmal, a kik készek a halálra; de azzal az elszántsággal tért haza, hogy szerencsés hadviselés reményében inkább választja a halált, mint kétes béke burkában a szolgaságot.[49] Már tavaly figyelmeztette a csüggedőket,[50] hogy az ő állandó szívében senkise kételkedjék; hiszen tapasztalt mindent, a mitől félnie kell, de az isteni kegyelem mindenből kiszabadította. Tudja, mennyi kell még ahhoz, hogy oly gyönge erőre szoruljon, mint a milyennel hadakozását kezdte. De ha akkor ráadta magát, hazájától most sem sajnálja fáradságát s vérét.

49 Rákóczi XIV. Lajoshoz deczember 30. Fiedlernél, II. 456—7.
50 Arch. Rákóczianum, I. 451.

VIII.

RÁKÓCZI ÉS A NEMZETISÉGEK.

Erdély nemzetiségei a fejedelmet nem fogadták ellenségesen, de azzal a lelkesedéssel sem, a mely annyira méltó lett volna a férfiúhoz, ki *mindnyájuk szabadságát* kereste. Milyen jellemző, hogy az eszményi gondolkozású fejedelem a vesztett csata után is nyugodtan bízza magát arra a szegény népre, a melynek latorságával, álnokságával ijesztgették. Nem történt meg vele, a mi megtörtént a nóta szerint a háromszékiekkel a feketehalmi csatában, hogy

«Ellene föltámadt gyülevész sok szászság,
Erdőkben bujdokló hitvány, rossz oláhság.»[1]

A Szamos völgyét s Erdélyt nem a nemzetiségek, hanem a császáriak miatt kellett odahagynia. Erdély nemzetiségei ugyan helyenként harczoltak ellene, de még nem fejlődött ki köztük az az odium nationis, az a féktelen gyülölködés, a mely közel másfélszázad múlva a polgárháború és a szabadságharcz legiszonyúbb jeleneteire vezetett. A katonai sikertelenség következéseit most meglehetősen egyformán érezte az oláh a magyarral: «Májre-csájre Molduváre: fut Havasalföldre, — Ungur-bungur, amaz rumuj, sátorát fölszedte.»[2] De ezekben a válságos időkben a fejedelem nem az erdélyi és nem a partiumbeli oláh, szász, ruthén, tót nemzetiségeket intette hűségre, mert ez a hűség nagyban és egészben véve megvolt; hanem Bethlenből, Erdély földjéről, az ezer kilométerre lakó *horvátokat* figyelmeztette, csatlakozzanak a szabadságharcz ügyéhez, a szövetséghez.[3]

A nemzetiségek közül csupán ezek és a szerbek aggasztották, a kik ellen egyszer már maga is vezetett irtóháborút. A ráczok nyelve «magyar népre szól sok átkozódást»,[4] míg a felvidéki tót az Ave Máriát nemcsak tótúl vagy németül, hanem

1 Thaly, Adalékok, II. 34.
2 Thaly, Adalékok, II. 96.
3 1705 november 17-ikén. Fiedler, II. 589.
4 Thaly, Adalékok, II. 160.

magyarul is tudja[5] s a tót kurucz azzal büszkélkedik, hogy «nem tudok én semmi tótúl, mert ín magyar vagyom.»[6] Az északi szlávok: a tótok és ruthének ragaszkodása nagyon szembeszökött a déli szlávok: a horvátok és kivált a szerbek gyűlölködésével.

A fejedelem mindent elkövetett a nemzetiségek megnyugtatására, az ellentétek elsimítására; de készen állt azoknak

144. KURUCZ TISZT ÉS KÖZVITÉZ.

megtörésére is. «A végre kellene megegyeztetnünk szívünket, — szólt a küzdelem végén is[7] — hogy *mindnyájan, a kik édes hazánk tagjai vagyunk*, egyenlő szívvel és elmével concurrálnánk hazánk felháborodott sorsa lecsendesítésében.» Hiszen a közromlás egyességet szokott okozni; s a mit tett, azért tette, mert az ország egyetértett vele.[8] «Isten által kezünkbe vett közszabadságunknak régtől fogva óhajtott céljához közelgő

5 U. o. II. 351.
6 U. o. II. 375.
7 Rákóczi Pálffyhoz 1711 május 28-ikán.
Fiedler, I. 355. Arch. R. III. 676. Szalay, Rákóczi bujd. 68—69.
8 Károlyi önéletírása, II. 280.

nemzetséges ügyünk — írta legdicsőségesebb napjaiban[9] — felette megkívánja a szíveknek egybeégetődésök után az egyenlő mértékben való consensust; úgy hogy vérünket s javunkat szomjazó ellenségünk kegyetlensége igáját másként nyakunkból ki nem vethetjük, hanem egybekapcsoló közönséges karokkal.»

A nemzetiségek fölbujtóinak a nép a császáriakat tartotta, a

145. KURUCZ KÖZVITÉZEK.

kiknek csapataiba beosztva harczoltak. A csaszáriakat általában véve németeknek nevezte s a bécsi politikai irányt, nem pedig a német nemzetet, vagy pedig a hazai németséget értette a «német» nevezet alatt. Ebben az értelemben írta, hogy «hamis a német s meg akar minket csalni;»[10] s ebben az értelemben mondja a neki tulajdonított vers:[11]

«Ne higyj, magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek.»

9 Rákóczi Abauj vármegyéhez 1707 márczius 14-ikén. Arch. R. II. 53.

10 1708 szeptember 24-ikén. Arch. R. II. 341.

11 Thaly, Adalékok, II. 114—116

Eltörölhetetlen jellegnek tartotta a németet; «pokolban is az lesz, ha oda készül, mert rajta marad a bűz.»[12] Úgy vagyunk vele, mint két kuvasz, a melyik fogát vicsorgatja, de marakodni nem mer. «Ötölük sem lehet s mitőlünk sem. Mind a ketten eleget hadakoztunk s örömest becsülettel elválnánk egymástól.»[13] A hazai *németek* egy része néhány város, mint Pozsony és Sopron kivételével, első felhívására 1703-ban készségesen csatlakoztak hozzá,[14] mert ágostai hitvallásukat féltve, a bécsi kormányban többé nem bíztak. A fejedelem belőlük, valamint a császár erdélyi német csapataiból a hadjárat vége felé is dragonyos ezredet akart állítani.[15]

Valóban örök időkre tanulságosak Rákóczinak a nemzetiségekhez való viszonyát megvilágító adatok.

1. A RUTHÉNEK.

Rákóczit a hazába érkeztekor tudvalevőleg a *ruthén parasztok* fogadták először. Csapatonként rohantak eléje feleségeikkel, gyermekeikkel együtt és a mint meglátták, térdre rogytak, orosz módra keresztet vetettek magukra s bőven hullatták könnyeiket, a melyek a fejedelem könnyeit is kicsalták. Nemcsak élelemmel látták el a bevonuló kuruczokat, hanem feleségeiket, gyermekeiket hazaküldvén, beálltak a kurucz seregbe s megfogadták, hogy urukkal, Rákóczival akarnak élni, halni.[16] A mikor Munkács alól, az első szerencsétlen kísérlet után, vissza kellett vonúlnia, «az elkeseredett nép könnyeket hullatott és orosz szokás szerint jajveszékeléssel töltötte el a hegyeket, völgyeket.» «A kik e sorokat olvasni fogják, — írta maga a fejedelem — alig hihetik el a nép ekkori nagy fájdalmát és hozzám való ragaszkodásának nagyságát.«[17] Saját uradalmaiban negyven orosz pap[18] föltétlen hűségére számíthatott.

[12] 1710 július 3-ikán. Arch. R. III. 128.
[13] 1709 szeptember 1-én. U. o. II. 526.
[14] Kaindl, Gesch. der Deutschen in den Karpatenländern. II. 70.
[15] Rákóczi, 1710 augusztus 10-ikén. Arch. R. III. 303.
[16] Rákóczi emlékiratai, 31.
[17] U. o. 37.
[18] Századok, 1896. 447—8.

Azonban az orosz papok, batykók közt izgatók is akadtak, a kik közül egyet Buday István tábornok mint kémet már 1704 elején a fejedelemhez küldött.[19] 1708-ban Kochlarovics bukóczi orosz pópa, ki abban a hírben állt, hogy a fegyver nem fogja, szintén a fejedelem ellen, a császár érdekében bujtogatott,[20] miért a fejedelem elfogatni rendelte.[21] Elfogatta a homonnai orosz papot is, a ki nem a fejedelem, hanem a császár által kinevezett munkácsi püspökkel levelezett.[22] A fejedelem ugyanis nem fogadta el munkácsi püspöknek sem Vinniczky Györgyöt, a kit XI. Kelemen pápa, sem Hadermarszky Jánost, a kit I. József nevezett ki,[23] hanem 1708 február 26-ikán visszaállította a püspökséget a kievi érsek hatósága alá.[24] Püspöknek Kamenszky Petronius kolotkai prépostot nevezte ki,[25] a ki őt valaha karjain hordozta és szabadságharcza kezdetén már az ország határán

146. RÁKÓCZI RUTHÉN JOBBÁGYAINAK UTÓDAI.

19 Arch. R. I. 349.

20 Századok, 1881. 124.

21 Rákóczi Vaynak 1708 február 28-ikán. Arch. R. 172.

22 Rákóczi Bercsényinek 1708 márczius 17-ikén. U. o. 185.

23 Századok, 1896. 563.

24 Arch R. II. 24—26.

25 Arch. R. II. 27. Márczius 12-ikén a püspökség javait kezéhez is adatta. (U. o. II. 45—46.) Rákóczi tehát jól emlékezett (Emlékíratai, 29.), hogy ő lett a munkácsi püspök. Nagyon természetes, hogy ezt a kinevezést a pápa nem erősítette meg, de nem erősítette meg I. József püspökét sem s így egyik sincs fölvéve a munkácsi püspökök jegyzékébe. Zsatkovics azonban (Századok, 1896. 564.), ki Kamenszkyt igen sötét szinekkel festi, és azt állítja, hogy csalódva tért vissza Lengyelországba, szemelől téveszti, hogy Rákóczi 1710 szeptember 20-ikán Byzanczi György kállai orosz papot tette Kamenszky halálával munkácsi vicariusnak (Arch. R. III. 541—2.) s így harmadfél éven át Kamenszky tényleg munkácsi püspök volt.

üdvözölte.[26] Az izgatás tehát inkább Kamenszky püspöksége, mint Rákóczi ellen folyt, noha ez a két kérdés (a püspökség hovátartozása s a nép hűsége) egymással szorosan összefüggött.

A ruthén nép mindvégig hűségesen küzdött a szabadságért s mikor a fejedelem elhagyta az országot, utolsó éjszakáját Duzsár János budpalóczi házában egy kecskelábú bükkfa-asztalon töltötte. A szegény nép közel két századon át kegyelettel őrizte és mutogatta ezt az asztalt s mikor *Bay* Ilona úrnő ezt a nemzeti ereklyét megvásárolta, síránkozva kísérte el Beregszászba. A beregvármegyei falunak ma Rákócziszállás a neve s örökre hirdeti azt a kegyeletet, a melylyel a ruthének Rákóczihoz még a síron túl is ragaszkodtak.

2. A TOTOK.

A tótok hűségét a ruthénekéhoz hasonló tisztelet illeti meg; őket azonban inkább a Bercsényi, Ocskay iránti lángoló szeretet vitte Rákóczi seregébe. Eleinte sem a szabadság ügye, hanem az urak ellen fordúltak, de 1704 februárius 6-ikán Bácsmegyei György vezetése alatt elegendő volt ötven lovast küldeni a «Tótságra», hogy szétverjék azt a 4–500 tót parasztot, a ki nem tudni, mi okból, a nemeseket, tisztviselőket tűzzel sütögette, kínozta, pénzt zsarolt tőlük. Nógrád szomszédságában nagyon csoportozott a föld népe, mi a nemességet igen aggasztotta;[27] de a jobbágyok a maguk érdekeinél itt is előbbre valónak tartották a haza ügyét s Bercsényi tót felhívására májusban már tömegesen tódúltak Ocskay zászlai alá.[28] «Egy füttyentésre», ha kell, tízezer tót gyűl össze;[29] s a fehérhegységbeli és vágmenti tótoknak valóban nagy részök volt Ritschan cs. tábornok vereségében. «Za hori, za kosztolni» (a hegyekbe, a templomkerítésekbe) mindig akadtak tót puskások[30] és a fejedelem mindig bizalommal, szeretettel emlegette «a tót imperiumot». «Nem kis

26 Rákóczi emlékir. 28–29.
27 Hevenesy Rákóczihoz. Arch. R. I. 100–1.
28 Thaly, Bercsényi III. 163.
29 U. o. III. 171.
30 Századok, 1875. 88.

állapot a hidak csináltatása; de azok is kitelnek, ha úgy akarja a tót imperium.»[31] «Legnagyobb reménységem a tót imperium — mondta máskor;[32] — de mint mondják, (a kis alföldön) sík a környék, nincs hegy és csak egyedül marad az isteni kegyelem, a mely elég, ha megérdemeljük.» Tót patriarcháknak nevezte Ottlykot, Okolicsányi Mihályt, a kik a nép, hely és körülmények ösmeretével a tót vidékeken katonai tekintetben is jó tanácsokat adhatnak neki.[33] A puchói németek üldözéséről szólva,

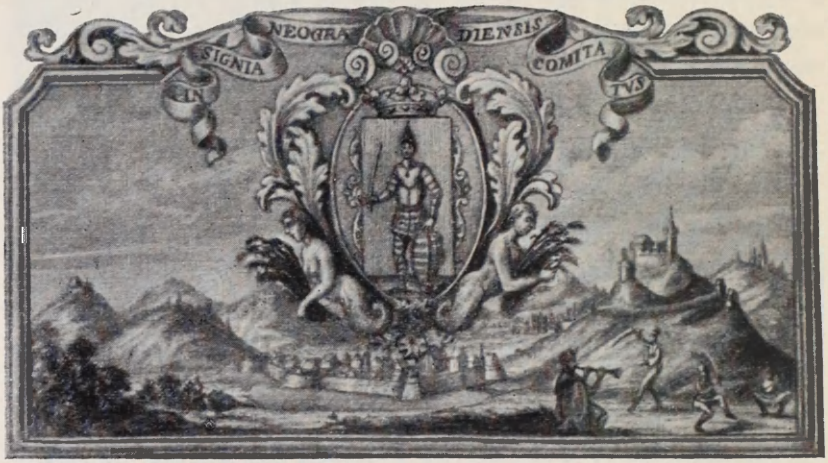

147. NÓGRÁD VARMEGYE CZÍMERE.

dicsérte a tótságot, mely fölöttébb jól kezdte munkáját,[34] de olyan fontos erősséget, mint Érsekújvár, még sem szeretett volna az eléggé be nem gyakorolt tót hajdúkra bízni.[35]

Később, a hadi szerencsétlenségek idején, már nem tudta, kivel s miképen lehetne a Tótságon lármáskodni; de ha lehetne, szívesen tenné.[36] Később, a mikor ismét tehette, Bercsényi meghagyta, hogy a tótok (mint akárhányszor az alföldi magyarok) hagyják oda falvaikat, menekűljenek a hegyek közé; noha attól

[31] 1706 márczius 20. Arch. R. I. 494.
[32] 1708 augusztus 13. U. o. II. 303.
[33] 1707 november 8. U. o. II. 131.
[34] 1707 november 15. U. o. II. 141.
[35] 1708 április 4. U. o. II. 226.
[36] 1709 június 6. U. o. II. 480.

tartott, hogy «még ellenséget csinálunk vele a tótból, mert csak desperált a föld birodalmunkról».[37]

A tót kuruczok valóban szomorkodva nézték, mikép repül a páros sas felettük; a sasok miként verték szét a magyar sólymokat, a tót galambokat, hogyan küldtek pusztítani hollókat, varjakat. A míg e hazában a sólymok szárnyaltak, addig a galambok is bátran turbékoltak. És visszakívánták a sólymokat:

148. TÓTOK RÁKÓCZI KORÁBAN

jöjjenek, ne hagyják megölni a gerlét, galambokat![38] S Rákóczi tót kurucza még a szabadságharcz leveretése után is büszkén dalolgatta:[39]

«Nem tudok én semmi tótúl, mert én magyar vagyom;
Ha megtudni akarjátok, Liptovában lakom.
Hej, mikor én kurucz voltam Rákóczi vojnában:
Czifra plachta-zásztavában jártam Oravában! . . .»

37 1709 augusztus 18. U. o. VI. 289.

38 Tót népdalok (1866.). 43—44. Thaly, Adalékok, II. 264—5. A tót labancz dala u. o. 266—7.

39 Kollár, Narodnie zpiewanky (Nemzeti dalok. Két kötetben. Buda, 1834—5.) Thaly, Adalékok, II. 375—6.

3. A ROMÁNOK.

Munkácsi első sikertelen kísérlete után Rákóczi 1703 júliusában Zavadkáról egyebek közt a kievi palatinustól küldött két század oláh gyaloggal indúlt vissza a hazába.[40] Részben ezeknek az oláh gyalogoknak köszönhette Kálló vára bevételét, vagy inkább meghódolását.[41] Benn a hazában Hatzogan Márkuly nagyváradi cs. ezredes volt az első oláh, a ki egy 300 főnyi oláh csapattal csatlakozott hozzá.[42] Az ér-diószegi uradalomban az oláhok szintén fölcsaptak kuruczoknak, dézsma helyett azonban falvankint csak egy-egy vágómarhát akartak adni.[43] A többi bihari oláhság behúzódott a hegyek közé s így semmit sem lehetett rajta venni.[44] Rákóczi tiszáninneni oláh jobbágyai hűségesen kuruczkodtak. A szatmáriak sem vonakodtak, hiszen Szatmár alatt eleget hallották dörögni Rákóczi ágyúit. Az avasi ember most is mondja: «Asea suna, ca adeu lui Rákóczi»: «Úgy dörög, mint a Rákóczi ágyúja.» Az óhitű *Szuhay* Mihály vezetése alatt a Finták, Tatárok, Papok, Drágosok, Sztánok stb. csakhamar csatlakoztak. Avasfelsőfaluból egymagából 40 nemes oláh vett részt a küzdelemben s a surányfalvi Karácson Tógyer vitézségét sokáig emlegették.[45] 1703 augusztusa végén a kővárvidéki oláh ármások már odahagyták a császárt. «Itt telik be: — írta Teleki Mihály kővári főkapitány[46] — jámbor fogadást az eb, ki megállja; de mégis inkább illik ez nekik: Eb az oláh szablya nélkül!» Mindenütt hangzott az oláh kuruczok nótája:

«Măi Rákóczi, Bercsényi,
Unde-i merge, acolo om fi!»

(«Hej Rákóczi, Bercsényi,
A hova mentek, ott leszünk!»)

Egy háromszéki oláh pap már 1703 telén Rákóczihoz akart menni, hogy elmondja a tervét, miként lehetne kuruczczá tenni

40 Rákóczi emlékiratai, 37.
41 U. o. 44.
42 Thaly, Bercsényi, III. 32.
43 1703 deczember 13. Arch. R. I. 262—3.
44 U. o. I. 192.
45 Marosán Viktor, Az avasi oláhok a Rákóczi-forradalomban. Magyar-román Szemle 1896. 35., 49.
46 Második Teleki Mihálynak életéről való magaírásai. (Kézirat a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban) 10. l.

az erdélyi oláhságot; de Dolhay György gyanúsnak találta és Huszton 1703 deczember 14-ikén elfogatta.[47] Pedig az oláhok megnyerése csakugyan nem tartozott a lehetetlenségek közé. Ki tudja, hová fordúl a koczka, ha az erdélyi oláhokat Rákóczi a katholikusokkal való egyesülés ügyében épp úgy megkérdezi, mint I. Lipót megkérdezte az 1700 szeptember 4—14-ikéig tartott nagy zsinaton? A vallásunió 15 pontja s a római pápa primatusának elösmerése, melynek alapján I. Lipót «az erdélyi oláh nemzet» részére érseket nevezett ki, az oláhok nagyobb részét nem elégítette ki.[48] Az unitusokkal, a görög-katholikusokkal szemben a többiek mint görög-keletiek szervezkedtek vallásszabadságuk védelmére s tiltakoztak a vallásunió ellen. A kormány elfogatta vezéröket, *Nagyszeghy* Gábort, a ki azonban a börtönben is megmondta, hogy az oláhoknak nem kell az unió s vallásuk szabadsága érdekében készek török vagy franczia segítséggel föllázadni. Rabutin cs. tábornagy szerint ez nem éppen üres fenyegetődzés; mert az erdélyi három nemzet, ha valami változást akar, rendesen előbb az oláhokat ugratja be, hogy ha azután a dolog nem sikerül, szépen visszahúzódjanak s mindenért az oláhokat tegyék felelősekké.[49] Valóban teljesedett Nagyszeghy jóslata, hogy ha tovább is erőszakolják az uniót, az oláhok, mint aféle szegénylegények, rablóbandákba állanak össze, de nem hagyják magukat és vallásukat. Ő maga is híres ezredes lett a kuruczok közt. Mások szerint a vallás alig lehetett az oka, hogy az oláhok egy része a kuruczokkal tartott.

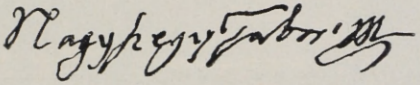

149. NAGYSZEGHY GÁBOR ALÁÍRÁSA.

A román származású nemesség Rákóczihoz csatlakozott, mert ugyanazon eszmékért lelkesült, mint a magyar nemesség; a jobbágyok pedig a jobbágyságtól való felszabadúlásukat remélték.[50] Leghamarább a kőváriak verődtek össze egy csa-

47 Arch. R. I. 178.

48 Jancsó, A román nemzetiségi törekvések, I. 642. Păcăţian, Carte de aur, I. 45—53.

49 Nilles, Symb. I. 235—9.

50 Bunea Ágost levele hozzám 1907 márczius 13-ikán.

patba s a labancz uraktól egyre-másra hajtották el a méneseket, gulyákat, nyájakat. Mikor 1703 augusztus 20-ikán 36 császári katona Nagybányáról Szatmárra akarta vitetni a pénzverő-eszközöket, *Pintye* Gligor az oláh kuruczokkal Nagybányát megszállotta. A polgárok zálogot adtak s az odaszorúlt franczia muskotályosok hajlandóknak látszottak átállni a kuruczokhoz;

150. SZEGÉNYLEGÉNY A KURUCZVILÁGBAN

Pintye azonban «mint parolát és hadakozó regulát nem ösmerő ember» 22-ikén erővel akarta bevenni a várost, mire Deésy István tanácsos agyonlőtte.[51] Október 28-ikán a kurucz oláhok már a kővári Vaskapu végéig portyáztak, de Teleki ágyúi elől visszavonúltak. «Ennél nagyobb bátorságuk nem is volt oláh uraiméknak.»[52] Ellenben *Draguly* Farkas oláh-rácz ezredének sikerei is akadtak; pl. győztek a jeneieken, világosváriakon.[53]

51 Rákóczi emlékiratai, 47. Teleki naplója (kézirat), 10—11. Sok adat Pintyéről Smik Antalnál: Adalékok Felsőbánya város monographiájához. Pintye ügyében a vizsgálat még 1706-ban is folyt. Arch. R. I. 22.

52 Teleki naplója, 23.

53 Arch. R. II. 404., 446; IX. 171.

Egy részök a fejedelmet utóbb a száműzetésbe is követte.[54] *Hatzogan* Márkuly,[55] *Szudricsán* István szintén egy-egy oláh kuruczezredet vezettek.[56] Szudricsán 1703 őszén Gyulafehérvárt is elfoglalta volna, ha meg nem adja a helyőrségtől kért egy órai haladékot. Magyarúl riadt a városbeliek küldöttére, Borbély Mihályra: «Siess, ördögadta! Csináljanak, a mit akarnak, mert különben a csecsemőket is levágjuk!»[57] Maros- és Udvarhelyszékben *Neagru* (Fekete) Vaszil, Háromszékben és a Bárczaságon *Kimpián* Bukur, Aranyosszékben *Balika* oláhjai Rákóczi kuruczai lettek;[58] pedig az erdélyi kormány már 1703 november 17-ikén intette a sárdi, karkói, igeni, zalaknai, abrukbányai falvak oláh lakosait, hogy «a mostan feltámadt, kurucz nevezete alatt prédáló és szabadságnak nyerése alatt őket dúló és pusztító ellenséghez magukat ne adják, velök egyet ne értsenek.»[59] Az enyedvidéki magyar labanczok főkép az oláhoktól, «a kurucz nevezete alatt összegyült tolvajoktól» tartottak, kik az Erdőhátságon összeverődve, Felső- és Közép-Orbón, Diómált, Gyógyon, Muzsinán «tekeregtek». Számosan lévén, egyik falu sem állhatott nekik ellen.[60] A fejedelem azt hallotta Balogh Zsigmond erdélyi ezredéről, hogy katonái mind a hegyek közül valók, tolvajsághoz és egyéb megengedhetetlen dolgokhoz szoktak, miért Orosz Pál tábornok Baloghot el is fogatta. A fejedelem magára vállalta az oláh ezred fizetését, de megbízta Pekry Lőrinczet, hogy azt fegyelemre és hadirendre szoktassa.[61] Ezt egyáltalán nem tartotta lehetetlenségnek. 1704 elején az ifjú Barcsay Gergelyt állította a Hunyadban «kóborló oláhság» élére. Barcsay már február 8-ikán hadiszemlét tartott Körösbányán az oláhok fölött, kikhez Brádról Orlay Miklós is csatlakozott 140 kurucz-

54 Rákóczi emlékiratai, 296., jegyzet.

55 A szászvárosi tanács a guberniumhoz 1704 január 13-ikán őt is vádolja Szászváros és Romosz fölveréséről. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Muz.

56 Századok, 1875. 86.

57 Tanúkihallgatások ez ügyben Gyulafehérvárott 1703 november 2-ikán. (Telekilevéltár.)

58 Cserei Hist. 426.

59 Telekiek törzslevéltára. Magyarúl és latinúl.

60 Földvári György a guberniumnak 1704 február 16-ikán. Mike-gyüjt. Erd. N. Muz.

61 Rákóczi 1706 október 9. Thaly, Kalászok, 236.

czal. Barcsay onnan Hátszeg vidékére készült, hogy azt is megnyerje a fölkelés ügyének. Híre járt, hogy Rákóczi az ott kóborló oláhságot a magyarságra viteti. Február 9-ikén e végből az oláhok gyűlést tartottak Brádon, hová minden túlamarosi bírónak másodmagával kellett mennie.[62]

Az oláhok a fejedelem mellett 1705-ben buzogtak legjobban, mikor bemenetelét várták s 1707-ben, mikor valóban bement. A fejedelem azt hitte, hogy a Barcsayak és Jósikák által föl-

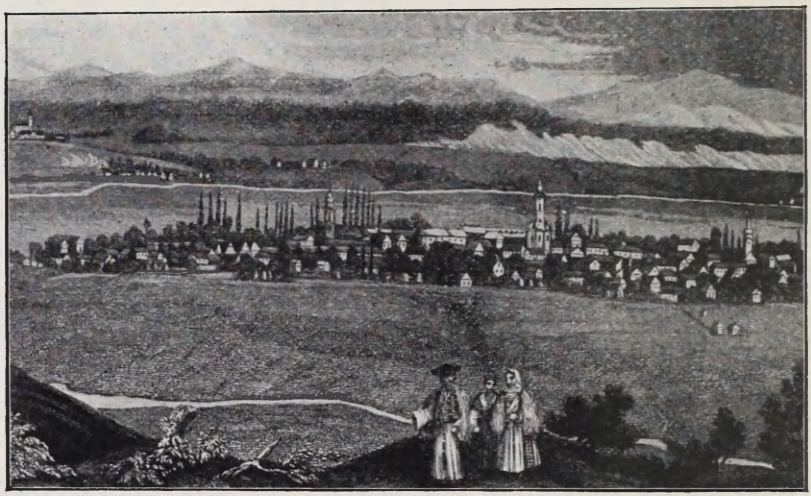

151. MÁRAMAROS-SZIGET

lelkesített hunyadi oláhság egymaga is elegendő lesz a déznai és halmágyi szorosok megvédésére.[63] Szamosújvárat az ifjú báró Kemény Péter vezetése alatt oláh parasztok védelmezték. A fejedelem gyönge katonáknak tartotta őket, de annyira bízott hűségökben, hogy, az óvatossággal nem törődve, a zsibói csatavesztés után egy éjszakát köztük töltött.[64] Kevesebbet bízott a kővári oláhokban,[65] a kik pedig legrégibb hívei voltak s nem

62 Csulay Balázs a guberniumhoz 1704 február 4. és 11. Mike-gyűjt. Erd. N. Muz.

63 Rákóczi Forgáchhoz 1705 augusztus 26-ikán. Arch. R. I. 398.

64 Rákóczi eml. 165—7.

65 Cserei szerint (322. l.) «a kővári kutya tolvaj oláhok» hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztíták az egész országot.»

akarta rájok bízni Kővár oltalmát.[66] Sztojka József máramarosi oláh püspök ellen vizsgálatot indított,[67] de Komlósira s a nép más barátaira bízta, hogy a *máramarosi* oláhságot újból föllelkesítsék a szabadság ügye iránt.[68] Bercsényi különben figyelmeztette, hogy ezzel a haddal a tábor körül nem ver ellenséget; mert gyorsan megriad és szétszalad az erdőségbe («la padura!»). Ez a legtöbb néphad sorsa. De a rendes ezredekben az oláhok hűségesen vitézkedtek s kurucz tárogató mellett dalolták:[69]

Frunză verde, nuca saca,
Num treaba boi, nici vacca;
Frunză verde pune in clop,
Nu te nita nici la foc!

(Zöld levél, de száraz dió,
Nem kell nekem ökör, tinó.
Zöld levél a kalapodra:
Még a tűznek se nézz oda!)

Az erdélyi hajdútánczot az oláh batuta nótájára, ütemére járták.[70] Rákóczival azonban voltaképpen csak az óhitűek tartottak, a kik «a hitehagyott» görög-katholikusok jószágait úgy égették dúlták, mint a kuruczok a labanczokét.[71] 1707-ben a görög-keletiek letették a püspökségről Athanaziust és helyébe *Circa* Jánost választották meg. A fejedelem 1708-ban a hazai oláhok vallásának megvédése érdekében Brankován havasalföldi vajdával is tárgyalt,[72] másrészt pedig Péter czárral lépett érintkezésbe, a mi a vérmesebbeket azzal kecsegtette, hogy nemcsak az oláhokat tartja meg hűségében, hanem a szerbeket is megnyeri a fölkelés ügyének. Hiszen a görög-keleti templomokban már ekkor széltére használták a Moszkvából küldött szertartásos és misekönyveket. Azonban ennek a reménynek a hadjárat szerencsétlen fordulata csakhamar véget vetett.

66 Rákóczi 1708 április 4. Arch. R. II. 227.

67 Rákóczi-levéltár, 1706. év, 1542., 1544. sz. Arch. R. I. 22.

68 1707 november 1. Arch. R. II. 121.

69 Marosán id. h. 1896., 34.

70 Thaly, Adalékok, II. 95—101. Réthei Prikkel Marián az Ethnographiában, 1905., 225—237.

71 Az erdélyi oláhok uniáltatásáról való (Bod Péternek tulajdonított) rövid história szerint az unióval járó zenebonát 1703-ban «a hazában való zenebona lecsendesíti, úgy, hogy félbenhagyván, senki az oláhokat arra nem erőltette». Magyar-román Szemle, 1897., 179.

72 Nilles, I. 373—4.

4. A SZÁSZOK.

A szászok egy része szintén Rákóczival tartott. Hatalmas comesukat, Hans Sachs de *Harteneck*et a magyarok Szász Jánosnak nevezték. A mikor a gubernium 1703 nyarán elfogatta, Rabutin a fogarasi várba küldte, mert félt a szászok zavargásaitól. Ügye megítélését az országgyűlésre akarta bízni; de Harteneck kijelentette, hogy ez ellen tiltakozik s elítéltetése ellen már előre is felebbez, mert az ország fele a kuruczok kezében lévén, ez csonka és törvénytelen országgyűlés lenne. Azonban október 18-ikán halálos ellensége, Bethlen Miklós kanczellár is felszólalt, hogy közönséges bűnök (paráznaság, gyilkosság, ördöngősség) miatt lévén vádolva, adják törvényes bíráinak, saját nemzetségének a kezébe. Ne vádolják őket se a szászok, se a németek, se az utódok, hogy azért akarják elveszteni, mert gyűlölik a szászokat, a kikért annyit fáradott és verekedett. Hiszen idáig mindenben az történt, a mit Szász és két német akart; a másik két nemzetet is a szászokkal, sőt a jobbágyokkal akarták egy talyigára ültetni. Mindamellett tiltakozott a szász comes leveleinek lefoglalása ellen, mert árulásról nem vádolták s nem kutathatják, levelezett-e a kuruczokkal, kiknek száma napról-napra növekedett. Végre is átadták a nagyszebeni tanácsnak, a mely a szászok egyik legkiválóbb emberét csakugyan halálra ítélte és 1703 deczember 5-ikén kivégeztette.[73] Ilyen vége lett a nagyszebeni királybírónak, a kinél többet Pempflinger és Weiss óta egy szász politikus sem tett a szászok és Habsburgok érdekében. Mégis mint fölségsértőnek kellett halnia; mert féltek, hogy Rákóczi táborába vezeti a szászokat és kurucz lesz, mint titkára, Körtvélyesi János, vagy két jó barátja, Pekry Lőrincz és Mikes Mihály.

73 Bethlen M. önéletírása, II. 282—334. Teutsch, Gesch. der sieb. Sachsen, II. 3—29. Cserei Hist. 333—5. Már a kanczellár kívánta (u. o. 311.), hogy életírója akadjon; de csak 1869-ben adta ki életrajzát Zieglauer, Harteneck Graf der sächsischen Nation czímmel. Roth D. és Jósika Miklós regényt (A nagyszebeni királybíró), Albert Mihály, a szászok legnagyobb költője és Teutsch Traugott tragoediát írt Harteneckről.

Hartenecket a történetírók egy része úgy tekinti, mint a nemességnek a polgárság, a magyarságnak a németség, a jezsuitáknak a protestantismus és a katonaságnak a közjog ellen folytatott küzdelme áldozatát. Rákóczi 1703 november 29-ikén az erdélyieket a német elnyomás ellen szólította fegyverre, de 1704 februárius 9-ikén hozzátette, hogy a németek a szászoktól is elvették azokat a szép szabadságokat, a miket őseitől, a boldogemlékezetű magyar királyoktól kaptak. A szász egyetem azonban a szászokat nem hiában figyelmeztette a császár iránt való hűségre.

«Tudnivaló dolog, — írta Bethlen Miklós kanczellár[74] — hogy a szász natióban vagy regius funduson dominus terrestris

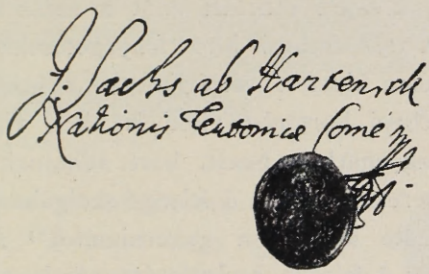

152. HARTENECK NÉVALÁÍRÁSA ÉS PECSÉTJE.

és nemes föld semmi nincsen, hanem a dominus terrestris (földesúr) a király és az egész határ regius fundus (királyi telek). Az incolák (lakosok) mind egyarányú privilegiata semi rustica (kiváltságos félparaszt), de nem jobbágyionális personák, mert mikor akarnak, elmehetnek. És így a regius funduson nemesföldnek, parasztföldnek distinctiója vagy keresése nincsen, mert abban egy sincs nemes föld.»

A szász földön tehát nem voltak nemesek és jobbágyok, kiknek Rákóczi az ország más részeiben eddigi sikereit köszönhette; azért első sorban annak katonai megszállására gondolt. A kuruczok már szeptember 30-ikán megszalasztottak 83 hajdút[75]

74 Földvári Györgyhöz 1703 június 6. Mike gyüjt. Erd. N. Muzeum.

75 Bethlen Sámuel Vass Györgynek 1703 szeptember 5-ikén. Mike-gyüjt.

és Kós Mihály ezredes október 2-ikán nyársbahúzással fenyegette a beszterczei bírót, ha megöletné a kuruczczá lett Horváth Jánost.[76] Két hónap múlva a város már körül volt zárva.[77] A hogy a bíró és tanács panaszkodott, keserű könnyhullatással látták utolsó romlásukat; nincs toll, mely a körülöttük levő falvak nyomorúságát a dolog nagyságához képest leírhatná.[78] Szebent már a fölkelés első hírére erősíteni kezdték[79] s Rabutin onnan mindenkit «rabbá tőn». 1704 elején a brassai bírák már «igen szomorúan» jelentették a guberniumnak a Barczaság pusztulását.[80] A kuruczok márczius 12-ikén Segesvár és Kőhalom táján portyáztak,[81] 16-ikán pedig fölégették Ó-Brassóban a Hosszú- és a Hátulsó-utczát.[82]

Az újabban kivetett császári adót a szászok sem fizették készségesen. A szászsebesi bíró fenyegetésekkel sem tudta beszedni a városra kivetett ezer forintot. A szászok kijelentették, hogy ha a szebeni börtönbe viteti is őket, vitesse, de pénzt nem adnak, csak marhát, búzát, bort adhatnak. «Mit tegyek ezekkel az emberekkel, a kik ő felsége szolgálatával nem gondolnak?» kérdezte a bíró a guberniumtól.[83] Április 28-ikán kijelentette, hogy ő felsége szolgálatára alkalmatlanok lesznek, ha 200 főnyi segítséget nem kapnak. A szászvárosiak is megizenték, hogy ők 130-an elégtelenek megvédeni a kimerült és elpusztult várost. Rabutin váltig haragudott mind a kettőre, hogy nem tudták elküldeni a szebeni czitadella építésénél rájuk kivetett dolgokat.[84] Ellenben Rákóczi már 1704 május 7-ikén védelméről és pártfogásáról biztosította a szászokat. A szász nemzet erre gyűlést tartván, arra kérte, hogy a szászokat ne csak a labanczokkal, hanem a kuruczokká lett császáriakkal szemben

76 Levele 1703 október 2-ikán. U. o.

77 Kolosvári János Bethlen Ferenczhez deczember 3-ikán. U. o.

78 1703 deczember 19. U. o.

79 A kincstári bizottság ezt már 1703 június 20-ikán javasolta. U. o.

80 1704 január 23. U. o.

81 A brassai bíró levele 1704 márczius 15. U. o. A segesvári bíró jelentése márczius 31. U. o.

82 U. o. márczius 16. és 19. U. o.

83 Scharfenbachi Kovács Tamás 1703 október 8. Mike-gyűjt. Erd. N. Muz.

84 A segesváriak és szászvárosiak jelentései 1704 április 28. Mike-gyűjt. V. ö. Teutsch, id. h. II. 31., 33.

is mentse föl adósságaik és tartozásaik megfizetése alól.[85] Június 21-ike táján Medgyes, Segesvár, Szászváros, Szerdahely, Ujegyház, Nagysink, Köhalom és Szászsebes már megválasztot-

153. RESZLET BRASSÓ BASTYAIBOL

ták követeiket a gyulafehérvári országgyülésre.[86] Rákóczi nagy elégtétellel jegyezhette föl emlékirataiban, hogy négy szász szék megjelent és csak a német helyőrség akadályozta meg Szebent, Szászsebest, Brassót s magát a szász comest a megjelenésben.[87] Sőt éppen a szászok hangoztatták legjobban, hogy olyan fejedelem kell nekik, a ki köztük lakjék; s ha Rákóczi nem fogadná el a fejedelemséget, Pekry rávehetné őket, hogy Thökölyt hívják be, a kihez vallása miatt talán inkább is vonzódtak.[88]

85 Tört. Tár, 1906. 422—3.

86 Századok, 1906. 107. V. ö. Teutsch, Gesch. der Sachsen, II. 33. Tévedett tehát Zieglauer (Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde, VIII. 163.), ki ezt Rákóczinak nem hitte el.

87 Rákóczi emlékiratai, 103.

88 U. o. 108.

A zsibói csata után nagyon megfogyatkozott Rákóczi szász híveinek a száma. Hogy a még hívek el ne kedvetlenedjenek, a fejedelem Károlyi Sándor tábornokot felhívta, akadályozza meg Csáky András ezredes kihágásait, kivált pedig a szászok marháinak elhajtását.[89] Majd — a tábornok kívánságára — megígérte, hogy 1707 november 26-ra összehívatja a tanácsosokat a szászok terheinek igazságos kivetése érdekében.[90] Ekkor még a szász papok egy része neki fizette a «cathedralis censusbeli aranyokat».[91] A császáriak azonban egy esztendő múlva már menekülésre kényszerítették szász híveit. Ezeknek a bujdosóknak a fejedelem 1709 februárius 15-én ezer kősót adatott.[92] Viszont a bujdosó magyar labanczokat a szász labanczok látták el, de jó pénzért. «Ezek a rossz brassai szászok» Cserei szerint[93] «nem érzették a revolutiót, sőt többnyire mindnyájan inkább meggazdagodtak», mert a katonaság s a bujdosók nekik fizettek a szállásért, ételért, italért. Erdélyben csak a brassai és a szebeni szászoknak volt pénzök, mert kurucz kézbe csak az ő városaik nem kerültek. Rákóczi Erdélyt csak a Királyföld visszahódításával nyerhette volna meg újra; azért szolgálatába akarta fogadni Prazsmoszkij 80 zászlóalj lengyelét. A fizetésről — úgymond — nem kell búsúlni, mert «kitelik a szásztól, csak magában jó legyen.»[94] Mikor azonban 1710-ben a császáriak a kuruczokat Erdélyből majdnem mindenünnen kiszorították, a szászok emlékérmet verettek,[95] a melyben kicsúfolták Rákóczinak azt a

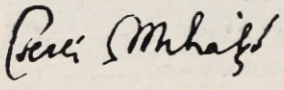

154. CSEREI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

89 Rákóczi Károlyihoz 1706 augusztus 26-ikán. Arch. R. I. 598.

90 Rákóczi Károlyihoz 1707 november 11-ikén. Arch. R. II. 136.

91 Rákóczi Kismarjayhoz 1709 márczius 21-ikén. U. o. II. 629.

92 Rákóczi ugyanahhoz 1709 februárius 15-ikén. U. o. II. 625.

93 Cserei, Hist. 369. De már a 371-ik lapon maga mondja, hogy a labancz magyarok sokszor szégyelték magukat, mikor 50—60 hitvány brassai paraszt szász és rossz oláh 8—900 kuruczot hajtott maga előtt. «Szégyenlettük magunkat, kivált a brassai szászoktól, hogy olyan rossz emberek».

94 Rákóczi Bercsényihez 1710 márczius 18-ikán. Arch. R. III. 73.

95 Az érem leírása Tört. Tár, 1893. 720.

másik érmét, a melyen három Veszta-szűz táplálja az egyetértés tüzét. Egy kétfejű sasos katona kardjával sepri le az oltáron égő tüzet s elkergeti a három Veszta-szüzet, míg az érem másik oldalán Erdély kilencz városa egy dús lombozatú fa — a császárság — árnyékában pihen.

IX.

A NAGYSZOMBATI BÉKEALKU A MISKOLCZI TANÁCSÜLÉSEKIG.

Éppen a zsibói csatavesztés napján történt, hogy Bottyán János, a ki 8000 emberrel egy hete kelt át Földvárnál a Dunán, Simontornyát rohammal bevette. Azután maga vagy vezérei elfoglalták Palotát, Tatát, Pápát, Bottyánvárát, Pécset, Siklóst, Sümeget, Csobánczot, Kapornakot, Kőszeget, Szentgotthárdnál megverte és Stájerországba kergette a fiatalabb Heistert, a Lajtán túlra szorította Pálffyt. Bécset ismét zaklatta, az év végéig a Dunántúlt Szlavónia nagy részével együtt megtisztította az ellenségtől; és ebben a véres munkában serege számát megháromszorozta.[1] Beváltotta igéretét, hogy megveszi Ausztrián, a mit a német Erdélyen vonszon.[2] Ezek után a fejedelem a maga altatása nélkül írhatta az egyik békebiztosnak, Szirmaynak: «Nem minden napnak mult el a fénye és a mely szerencse ma siralmat, holnap adhat örömet.» Való, bejött Erdélybe az ellenség, de az ő hadai is elérkeztek Bécs tájékára; «ki nyert, ki vesztett, megmutatja az idő.» Az ő szíve nem függ sem a szerencsétől, sem a szerencsétlenségtől, hanem egyedül Isten kegyelmes oltalmától.[3] A németek, kik a hatalomnak

[1] A részletekre nézve l. Bottyán életét Thalytól és Bottyán levelezéseit. Arch. R. IX. 253—278.

[2] Mégis éppen ebből a korból való a Pro Libertate kezdőbetüiből csinált anagramma: Peribitis Rebelles Omnes Laqueo, Igne, Bello, Ense, Peste, Tempore: Austriae Tributarii Eritis. (Mike-gyűjt. Erdélyi N. Muzeum.)

[3] Rákóczi Szirmay Istvánhoz deczember 26. Arch. R. I. 451—2.

mindenkor több eszközével dolgoztak, csak Bismarck idejében mondtak ehhez hasonlót: nem félünk senki mástól, csak az Istentől.

«Csodálatos az Isten jósága, a melynél fogva bennünket veszteni, de győzni is engedett s engemet Erdély egy darabjáért az ország terjedelmes dunántúli részével kárpótolt» — írta az év végén XIV. Lajosnak, a kit megnyugtatott, hogy nem fél annyira a háborúban bizonytalan haláltól, mint a kétséges békével járó szolgaságtól.[4]

Követei tehát az erdélyi váratlan kudarcz után is emelt fővel vehettek részt a nagyszombati béketárgyalásokon. A fejedelem oda, Bercsényi vezetése alatt, még október 6-ikán gróf Csáky István, Sennyei István, Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Kajali Pál és Labsánszky János tanácsurakat, I. József pedig október 22-ikén gróf Wratislaw Venczel János cseh kanczellárt és Széchenyi Pál érseket küldte teljes hatalommal.[5] A biztosok már október 26-ikán megjelentek Nagyszombatban s harmadnap Sunderland és Stepney angol s Rechteren és Hamel-Bruyninx hollandi közbenjárók csatlakoztak hozzájok.[6]

A magyarok deczember 20-iki és 28-iki jegyzékökben előleges királyi nyilatkozatot kértek az iránt, hogy a királyi örökösödés nem jelenti Magyarországnak az örökös tartományok módjára való kormányzását; a király nem bánik az örökös tartományok módjára Magyarországgal, mely törvényeinek értelmében szabad lévén, lakosai is szabadok; és a király sohasem szándékozik megfosztani a magyarokat szabadságuktól. Mindez nem a Declaration of rights visszaverő, hanem az 1790: x. t.-cz. alaphangja. Bercsényi megmondta, hogy nem lehet addig béke, míg világosan meg nem mondják, mit értenek az 1687: II. t.-cz. örökös királysága alatt: a *királyi méltóság* örökösödését-e, vagy pedig — az örökös tartományok módjára — az *ország* örökös

4 1705. deczember 30. Fiedler, II. 456–7.

5 Hist. des. rév. III 41., 65–66. Miller, Epist. Széch. II. 203., 212. Katona, XXXVII. 93–95.

6 Hist. des révol. III. 19–31. Katona, XXXVII. 97–100.

birtoklását. Mert ha ezt az utóbbit értik, akkor az Aranybulla záradékának eltörlése a korlátlan uralom elfogadását jelenti. Az ellenkezőt pedig hiában, vagy csak olyan joggal állítják, hogy hiszen a császár Ausztriát és Csehországot is törvényei

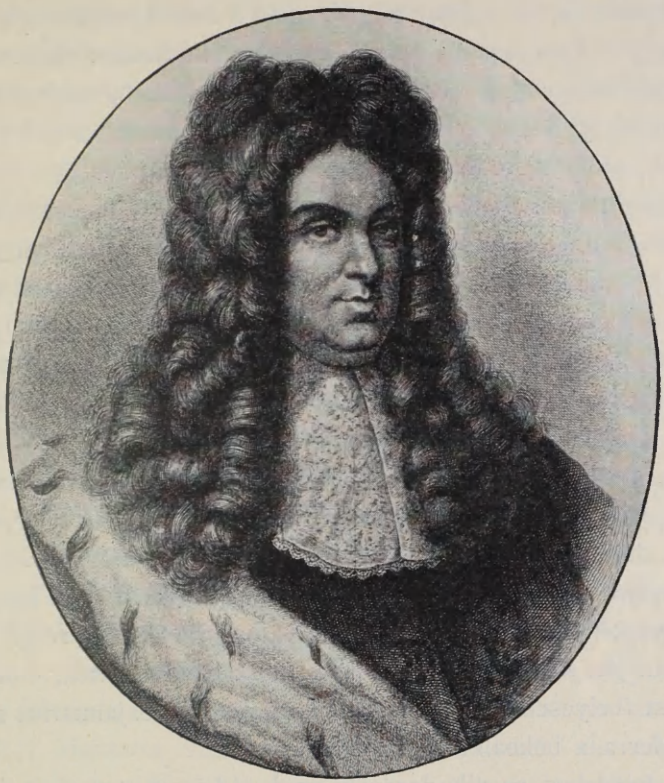

155. GRÓF WRATISLAW VENCZEL.

értelmében, tehát nem zsarnok módjára kormányozza. Magyarország azonban nem akarja, hogy ebben a sorozatban és biztosításban ő legyen a harmadik.[7]

A mit mondtak, a fejedelem nevében és az ő szellemében mondták; s oly világosan, ahogy később még csak Deák Ferencz mondhatta 1861. évi két fölirati javaslatában.[8] Bruyninx

7 Hist. des rév. III. 95—133. Katona, XXXVII. 105—120.

8 Mindamellett Stepney a deczember 20-iki választ kötekedőnek és sok tételé-

szerint azonban egyik félnek sincs igazsága s ha Rákóczi válasza váratlanúl nem lesz kedvező, legjobb volna abbahagyni az egész alkudozást; társa azonban, Rechteren, bízott benne, hogy Rákóczi válasza még mindent megváltoztathat, kivált ha a nemzet egyszer tisztán lát. A miniszteréknek mind a ketten megizenték, hogy a magyarokkal semmi szín alatt nem köthetnek békét, míg törvényeiket vissza nem állítják. A hatalom egészen Rákóczi és Bercsényi kezében van, a kiknek a nemzet teljesen lekötötte magát; ők viszont Franciaországgal szerződtek s így őszintén nem óhajthatják a békét.[9] Pedig Rákóczinak Erdélyben szenvedett vereségei után komolyan kellene gondolkoznia a béke megkötéséről.[10] Azonban az alkudozások sorsát már eleve eldöntötte Bercsényinek az a Bécsbe küldött izenete, hogy Erdélyt, ha benne van is Herbeville, a fejedelem és az ország egyáltalán nem engedi oda.[11] Bécsben mégis egész komolyan foglalkoztak azzal a halva született gondolattal, hogy Rákóczit Erdély helyett német herczegségekkel, Bercsényit pedig a magyar udvari főkanczellársággal kenyerezzék le s így vonják el a nemzet ügyétől.[12]

A közbenjárók úgy hitték, hogy Rákóczi Bercsényinél őszintébben óhajtja a békét és sajnálták volna, ha az udvar őt elhanyagolná.[13] Bizonyos megnyugvással értesültek róla, hogy ha nem jön is el Nagyszombatba, mint eleinte hitték,[14] országgyűlést (helyesebben tanácsülést) hirdetett 1706. január 25-ére Miskolczra a békealkudozások ügyében.[15]

A fejedelem az alkudozások egész ideje alatt a tiszáninneni tájakon tartózkodott. Erdélyi hadjáratából hazatérve, nyolcz

ben érthetetlennek tartotta. (Simonyi, II. 308.) A második jegyzéket, mely egyúttal Rákóczi válaszát tartalmazta (u. o. 315–317.), Rechteren és Bruyninx világosabbnak mondották (u. o. 317.).

9 Bruyninx Stepneynek deczember 23. (Simonyi, II. 301.) Rechteren és Bruyninx Stepneynek deczember 24. (U. o. 305–6.)

10 Stepney Harleynak deczember 29. U. o. 308.

11 Bercsényi a fejedelemhez 1705. végén. Arch. R. x. 5.

12 Simonyi II. 283., 284. Thaly, Bercsényi, III. 485–7.

13 Bruyninx Stepneynek 1706. január 4. Simonyi, II. 320.

14 Bruyninx Stepneynek 1705. deczember 23. U. o. 302.

15 Bruyninx Stepneynek 1706. január 6. U. o. 327.

napot (deczember 11—18-ig) töltött ősi birtokán, az ecsedi várban, melyet romjaiból újra fölépíteni rendelt, mivel fekvését igen különösnek, bevehetetlennek, talán egész Európában páratlannak találta.[16] 18-ikán Vásárosnáményban,[17] 20—21-ikén Beregszászon[18] tartózkodott, a karácsonyi ünnepeket pedig Munkácson, rég nem látott várában töltötte. Itt azzal a nagyszabású tervvel foglalkozott, nem lehetne-e oly rendkívüli és annyira ellenkező fekvésű két várát, Ecsedet és Munkácsot csatornával összekötni, a Latorcza zsilipjével az egész vidéket víz alá meríteni s megközelíthetetlenné tenni a várat, a melynek várhegye megerősítésére Damoiseauval valóban részletes tervet készíttetett.[19] Eleve gondoskodni akart olyan mentsvárakról, a melyekből, mint valaha édesanyja, ha a hadjárat szerencsétlen fordulatot venne, magára hagyatva is megvédelmezze a magyar szabadságot.

Most azonban még nyílt mezőn kereste a szabadságot. Deczember 30-ikán — egy nappal később, mint szerette volna — nagyobb állomásokat tartva megindult Tokaj felé, hogy a Tisza túlsó partján, Rakomáznál szemlélje meg a fölkelő vármegyéket, a melyeknek 1706. január 15-ikére kellett odagyűlekezniök.[20] Szilveszter estéjét és 1706 újesztendő napját a beregi Mezőkaszonyban töltötte, 2-ikán átment Tiszaszalkára s 3-ikán, Csapnál átkelvén a Tiszán, Szabolcs vármegyében, a Tisza félszigetszerű kanyarulatában, Tornyos-Pálczán tíz napot töltött.[21] Hajttatta volna mindenfelől a hadakat, de nem sok sikere volt munkájának.[22] Egy szenátor sem volt mellette, még udvari kapitányát is Huszt várába küldte holmi rendeletekkel; annál egyénibb az a Bercsényi előtt kifejezett óhajtása, hogy mindenesetre tárgyaljon a béke vagy legalább a fegyverszünet

16 A várnak és az ecsedi lápnak megkapó leírása Rákóczi emlékirataiban, 168—171. Itt tartózkodása idejére nézve l. Arch. R. I. 437—8., Simonyi, II. 326. és Teleki naplója 139. Emlékirataiban (172. l.) Rákóczi úgy emlékezett, hogy pár hetet töltött Ecseden.

17 Arch R. I. 439.

18 U. o. I. 439—440. Századok, 1877. 359.

19 Rákóczi emlékiratai, 173.

20 Rákóczi Bercsényihez 1705. deczember 28. Arch. R. IV. 763.

21 1706. január 4—12. Arch R. I. 441., 459., 463., 465., 472. Teleki naplója, 139—140.

22 Rákóczi Bercsényihez 1706. január 4. Arch. R. I. 459.

felől: Ne mondja a keresztény világ, hogy ők az okai a háború folytatásának; főképp mivel felesége azt írja, hogy Wratislaw cseh kanczellár személyesen akar érintkezni vele.[23] A császár azonban úgy gondolkozzék Magyarország kormányáról, mint akár az Angolországéról, ha szabadságunkat megtartani akarja. Ha megteszi, az angol sem lehet hűbb királyához, mint a magyar őhozzá. Hiszen az eddigi mozgalmakat mindig az az egy okozta, hogy az Ausztriai Ház uralkodásától fogva egy király sem akadt, a ki törvényeinket megtartotta volna. A szövetkezett rendek csak akkor tehetik le fegyverüket, ha családásuk esetében joguk lesz megint fölvenni. Ő kész átengedni Erdélyt, ha a rendek más megfelelő módot találnak szabadságaik biztosítására. Az Ausztriai Ház nem ok nélkül tart attól, hogy az erdélyi fejedelem a törökkel czimborálna még a törvényesen uralkodó király ellen is; ez nem helytelen föltevés; de majd keresünk útat, hogy megzabolázzuk az olyan fejedelmet, a kinek helytelen dicsvágya zablyáját ömaga venné szájába.[24]

Így írt, így gondolkozott Rákóczi, tanácsosaitól távol is! Élő hit töltötte be a szívét. A mely Isten porból fölvevén az ügyét, a maga ingyen kegyelméből ennyire vitte: azt, azok segítsége nélkül is boldogítja, a kik többször előmozdítani nem kívánják.[25] Aznap azonban, a melyiken fejedelemmé választatása bejelentésével követséget küldött be a portára,[26] úgy találta, hogy a békét sohasem remélhette jobban, mint mostanában, mert úgy sejti, a bécsi udvar még Erdélyt is hajlandó volna átengedni,[27] mit különben kétségtelenül csak a porta nyugtalanítására mondott. Viszont a bécsi udvar nyugtalanítására azt a hírt terjesztették, hogy a törökök kiegyeznek az oroszokkal,

23 Rákóczi Bercsényihez január 4. Arch. R. I. 460.

24 Rákóczi Szirmayhoz. U. o. 462—3. Január 11-ikén tehát Okolicsányi Pál méltán írhatta Stepneynek, hogy Rákóczi köz- és nem magánügynek tekinti az erdélyi fejedelemséget. Simonyi, II. 345.

25 Rákóczi Pekrihez 1706. január 9. Arch. R. I. 466.

26 1706. január 9. A követség utasítása u. o. 468—472.

27 Rákóczi Pápay Jánoshoz január 9. U. o. 473—4.

mert Magyar- és Erdélyország felé akarják fordítani erejöket; Rákóczi Erdélyt hajlandó átvenni a szultántól s érte adót fizetni. Ha Erdélyt az őszi hadjáratban elfoglalhatta volna, követeit, ajándékait, ajánlatait a porta — a karlóczai béke megtörésével — azóta már elfogadta volna.[28]

Az ennyiképpen megítélt fejedelem január 12-ikén átment Rakomázra,[29] a hol, régebben megállapított terve szerint, a fölkelt

156. MISKOLCZ.

vármegyék seregeit 15-ikén megszemlélte s még aznap átkelt Tokajba.[30] Szerencsen két-három napot pihenvén,[31] 22-ikén már Miskolczon volt, a hová a tanácsurakat várta. A folyó ügyekről akart tárgyalni velök; mivel — ahogy írta[32] — dolgai még jól folynak ugyan s a jövő hadjáratra tizenkétezer emberrel szaporítja hadait, de a békesség útját is megkísérteni kívánja. Annyi azonban bizonyos, hogy nemzete szabadsága árán nem akart békülni. A király január 20-ikán másfélhonapi habozás

[28] Sutton Stepneynek, január 13. Simonyi, II. 350—351.

[29] «Tokaj felé». Január 7-iki levele. Arch. R. I. 465.

[30] Hadtört. Közl. 1892. 242.

[31] Itt van január 17—18. Arch. R. 441., 476.

[32] Vetésyhez január 22. Arch. R. I. 477.

után újból kijelentette, hogy a házát rég megillető és 1687-ben csak megerősített királyi örökösödés jogán nem vágyik korlátlan és zsarnoki kormányra, ahogy rágalmazzák és ahogy képzelik, mert megtartja az ország törvényeit és végzéseit s erős kézzel őrzi meg valamennyi hű alattvalójának jogait és kiváltságait.[33] De ez a határozatlan hang hogyan elégíthette volna ki a fejedelmet, mikor még Stepneyt is bántotta a helytelen fogalmazás. A legnagyobb oktalanságnak tartotta volna, ha azt mégis átnyújtják a magyaroknak, kik ennek következtében az alkudozásokat végképpen megszakíthatják.[34] A közbenjárók Rákóczi válaszának vétele előtt azelőtt sem voltak hajlandók, most meg éppenséggel nem akartak lemenni Miskolczra, holott a fejedelem békebiztosai, tanácsurak lévén, mindannyian lementek oda s így az alkudozások Nagyszombatban megakadtak. A tanácsülés megnyitása napján (január 25-ikén) Bruyninx figyelmeztette közbenjáró társait, hogy a miskolczi gyűlés a királynak erre az oklevelére alkalmasint a trónjától való megfosztással és az alkudozások megszakításával felel. Hiszen az udvar sohasem jelentette ki még ilyen világosan, hogy Magyarországon korlátlanúl akar uralkodni s hogy békekötésének ez az egyetlen czélja.[35] Az udvar vagy vak, vagy olyan ostobának hiszi a világot, hogy nem veszi észre rejtett szándékait.[36] Ezen rejtett szándékok közé tartozott az is, hogy Wratislaw cseh kanczellár gyakrabban tanácskozott Rákóczinéval, mint valaha, abba a gyanúba akarván ekként keverni a fejedelmet, hogy a nemzet háta mögött alkudozik az udvarral.[37] Ilyen körülmények közt valóban méltatlan Medelin velenczei követnek az a vádja, hogy Rákóczi kevés jóakaratot tanusított a béke

33 Lamberti, Mémoires pour servir à l'hist. du XVIII. siècle, IV. 99. Hist. des révol. III. 187. s köv. ll. Katona, XXXVII. 128–9. Szalay VI., 319. Ez oklevél éles bírálata Bruyninxtól január 25. Simonyi, II. 371–6.

34 Stepney a hollandi követekhez január 20. és 21. Simonyi, II. 363–5. Harleyhez január 23. U. o. 366–8.

35 Bruyninx Stepneyhez és Rechterenhez, január 25. Simonyi, I. 371–6.

36 U. ő Stepneynek január 25. U. o. 377.

37 Stepney Bruyninxnak, január 29. U. o. 382.

iránt.[38] Igazságosabb volt vele szemben Stepney, ki most is meg volt győződve a fejedelem őszinteségéről s arról, hogy a maga érdekeit a közjó alá rendeli.[39]

Mivel az udvar változtatás nélkül küldte le szerencsétlenül fogalmazott nyilatkozatát, egy közbenjáró sem ment le Miskolczra. Hiszen nem mondhatnának újat a magyaroknak. Rákóczi irányában követendő szertartásuk zavart és elégületlenséget támaszthatna s már alkalmasint csak a gyűlés végére vagy eloszlása után érkezhetnének meg.[40] Rájuk s a tanács tagjaira

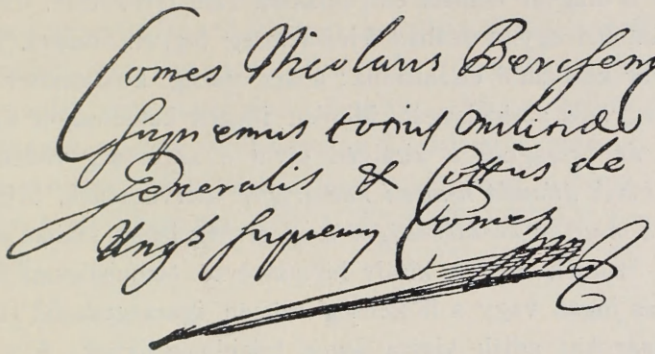

157. GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

várakozva, a fejedelem január 30-ikán nyitotta meg az első tanácsülést, a melyen köszönettel fogadták Bercsényinek a nagyszombati alkudozásokról tett jelentését. Maga a fejedelem is hangoztatta, hogy a jó békességet mindenki óhajtja; de kételkedett benne, a szécsényi országgyűlésen nyert megbízatásuk kiterjed-e a további tárgyalásokra is. A tanács úgy határozott, hogy a törvényczikk egyben-másban homályos ugyan, de a vezérlő fejedelemnek és a szenátusnak folytatnia kell az alkudozásokat. Azonban február 5-ikén kifakadtak az ellen, hogy az Ausztriai Ház a január 20-iki nyilatkozatban sem ösmeri el Magyarországot szabad országnak, őket pedig a törvény

[38] Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 236.

[39] Stepney Okolicsányihoz, január 29. Simonyi, II. 384.

[40] Bruyninx Stepneynek február 8. Simonyi, II. 388–9.

értelmében szabad országbelieknek, hogy így és ne mint valami jobbágyokkal akarjon velök szóba állani. Már pedig ők csak mint szabad országbeliek küldik ki megbízottaikat a béke további tárgyalására. Ezeknek föltételeit többnapi (február 8—12.) bőséges tanácskozásuk után állapították meg.[41] Ezek szerint az angolokon és a hollandokon kívül a svéd és porosz protestáns és a lengyel vagy velenczei katholikus hatalmak kezességét is kívánták. András királynak az ellenállásról szóló záradékát helyre kell állítani, mert csak így gátolhatják meg az Ausztriai Háznak a magyar nemzet elnyomására való törekvését. Erdély a Tiszántúllal együtt szabad fejedelemség legyen anélkül, hogy a magyar koronától elszakadna; a két ország kölcsönösen biztosítsa egymás szabadságát. Minden idegen katonaságot vigyenek ki az országból a királyén kívül s az ország védelmére 40.000 főnyi *állandó nemzeti hadsereget* szervezzenek. Állítsák helyre *a magyar köztársaságot* s az ország ismét szabad állam legyen. Szűnjék meg a király birtokszerző (acquisticum) joga; a hódítás jogán vagy a hűtlenség czímén igazságtalanúl elkobzott jószágokat adják vissza jogos tulajdonosaiknak. A vallás kérdésében az 1681. évi soproni és az 1687. évi pozsonyi végzéseket meg kell semmisíteni; s a királyi méltóság öröklését legfeljebb úgy megengedni, hogy, a mint a törvény is kívánja, csak az elsőszülött és annak maradékai örököljenek. A rézpénz forgalmát lehetőleg a külföldre is ki kell terjeszteni.

A gyűlésnek tehát igen határozott politikai tervezete volt, a mit nem a magyarság hadi szerencséje, hanem követeléseinek szigorúan törvényes alapja tett érthetővé. Valóban nem volt forradalmi jellege. Hiszen Bercsényi ezúttal is hathatósan kérte a fejedelmet, «álljon meg a darabolt lépcső fordulóján». A fejedelem mindjárt figyelmeztette is Des Alleurs franczia követet,

[41] A tanácsülés február 3—16-iki ülései jegyzőkönyveit először Thaly ösmertette, Bercsényi, III. 515—519. Ennek nyomán Szendrei, Miskolcz tört. II. 326—331. Károlyi S. följegyzései. U. o. II. 331—342. Károlyi önéletírása I. 155—6. Géresi, Károlyi-család oklevéltára, V. 374—381.

hogy ha XIV. Lajos rendes szövetséget nem köt vele, mint erdélyi fejedelemmel s a magyar szövetkezett rendekkel, magára vessen, ha megragadják a kínálkozó alkalmat és I. Józseffel kibékülnek. Bercsényi elnöklete alatt azért küldette ki újból a kilencz tanácsosból álló békebizottságot, hogy rendszeres alkudozásokat folytasson. Úgy hitte, ha az angol és a hollandi közbenjárókat meggyőzheti a nemzet ügyének igazságáról, ezek még kényszeríthetik is a császárt a béke elfogadására.[42]

Ez a tanácsülés, mint alább olvasható, gyökeresen rendezte a rézpénz ügyét. A tanács mellé egy kanczellária állított fel, több hadi szabályzatot készített, nyilatkozott a jezsuiták ügyében felszólaló hat vármegye ellen stb. Fő czélja a honvédelem alaposabb szervezése volt. A mikor tehát a tanácsurak 1706. február 15-ikén elbúcsúztak a fejedelemtől, abban a reményben távoztak állomásaikra, hogy csakhamar háború vágja el, vagy béke gyógyítja meg a dicsőséges magyar nemzet régi sebeit.

X.

ERDÉLY FÜGGETLENSÉGE.

(1706.)

Azsibói csatavesztés után Pekry Lőrincz a csombordi táborból 1705 november 15-ikén a fejedelem nevében arra intette az erdélyieket, hogy senki se ütközzék meg s ne essék kétségbe a dolgok fordulatán és ne álljon el az igazságos ügy mellől. Vegyék elő igaz magyarságukat és «minden rendekül fegyvert fogván, ezen ellenségen való győzedelmeskedésöknek jó reménysége alatt nemzetökért, ennek szabadságáért, feleségökért, gyermekökért, a sok óhajtó szegényekért keljenek ki és mind egy csepp vérök kiomlásáig hűségesen vitézkedjenek, hogy így

42 Rákóczi emlékiratai, 178. Thaly, Bercsényi, III. 520—1.

jövendőben ne az iga, hanem a szép szabadság szálljon ivadékaikra.»[1] Viszont Rabutin november 26-ikán a szászsebesi táborból örvendezett,[2] hogy fegyvereinek szerencséje következtében földerült az a nap, a mikor Gyulafehérvárt helyreállíthatja a kormányzóság tekintélyét s a haza kívánatos nyugalmát. Akarja, hogy ennek teljessé tétele végett a gubernium mielőbb országgyűlést hirdessen Segesvárra vagy Medgyesre s közzétegye, hogy a király, ki «boldogemlékezetű atyjának és eleinek példájára birodalmát kegyelmességre akarta alapítani», kegyelmet hirdet mindenkinek, azokon kívül, a kik főindítói s okai voltak ennek a mostani háborúság fentartásának. November 29-ikén Segesvárra deczember 15-ikére országgyűlést is hirdetett, «ő felsége szolgálatja és ennek a szegény megromlott hazának is a java és megmaradása úgy kívánván».[3] Ez a csonka országgyűlés sietett újból hódolni I. Józsefnek, egyúttal semmisnek nyilvánította Rákóczi fejedelemmé választását.[4] «Tanúlj, Erdély, tanúlj — intette a nemességet Cserei Mihály[5] — ne czimborálj többször Magyarországgal; mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadat, még sem tudtál tanúlni.» Rabutin karácsony másodnapján bosszankodva figyelmeztette a guberniumot, mennyire illetlen, hogy előtte Segesvárt fegyveresen jelenjenek meg azok a kegyelemkérők, a kik csaknem az utolsó perczig Rákóczi pártjához tartoztak s hogy ezek csúfolják a császárpártiakat, a kik mohón hallgatják beszédeiket, sőt az egyik mágnás, Keresztesi, még meg is vendégelte őket.[6] 29-ikén egyenesen megkövetelte, hogy a kegyelemkérők báró Nesselrode segesvári parancsnok előtt tegyék le fegyvereiket, zászlaikat, dobjaikat.[7] Január 22-ikén Görgény[8] s éppen egy hónap mulva Déva is a császáriak kezébe került. Erdély kurucz nemes-

1 Mike gyűjt. Erdélyi N. Múzeum.

2 A guberniumhoz. U. o.

3 Országgyűlési meghívó 1705 november 29. Teleki-lt., Teleki Sándor oszt., 3268.

4 Mémoires de Rabutin, 149. Cserei Hist. 361.

5 Cserei, Hist. 358.

6 Mike-gyűjt. Erd. N. Múzeum.

7 U. o.

8 A Telekiek elvett 22 ládájáról szóló jegyzék január 22., február 4. és április 10-ik napjáról a Teleki-lt.-ban.

ségének színe-java Magyarországba követte a fejedelmet s éppenséggel nem tartott tőle, hogy «a magyarországi kása» megégeti a száját. Az otthon maradtak hűségesküjének beszedésére a labancz országgyűlés és a szász egyetem 1706 februárius 25-ikén biztosokat rendelt.[9] Mialatt a régi és az újdonsült labanczok márczius 20-ikára a szebeni általános számadásra készültek, hogy szenvedett káraikat ottan megtérítsék,[10] a bujdosó kuruczok

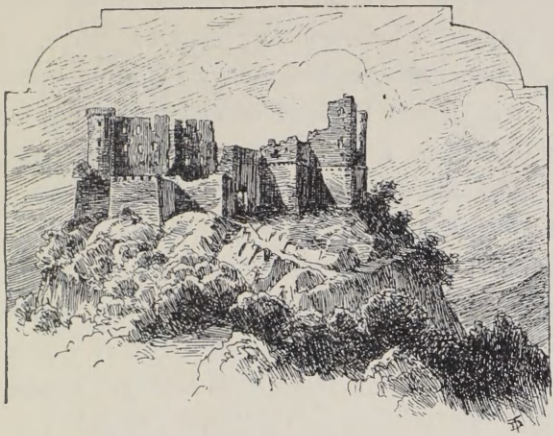

158. HUSZT VÁRA.

csattanó választ adtak a segesvári labancz országgyűlésnek.

A fejedelem Miskolczon másfél hónapot a pénz- és hadügyek rendezésével töltvén, 1706 márczius 8-ikán átment Egerbe,[11] hol azután április 22-ikéig maradt.[12] Megérkezése napján nyílt meg *Huszton az erdélyi országgyűlés*, a mely Vay Ádám és Kálmánczai István magyar tanácsurak jelenlétében azonnal kimondta, hogy Erdély a magyar confoederatióhoz csatlakozik.[13] Elméjökre vették ezen két hazának az egész világ előtt jó hírrel

9 Mike gyűjt., Erdélyi N. Muzeum.

10 Gr. Teleki László levele Segesvárról 1706 februárius 22. (Teleki-lt. T. S. oszt.)

11 Aznap már onnan írt Bercsényinek és Károlyinak. Arch. R. I. 478—481. Szendrei szerint (Miskolcz tört. II. 342.) 9-éig maradt Miskolczon.

12 Arch R. I. 534.

13 Juramentum Confoederationis Inclytorum Regnorum Hungariae et Transsylvaniae Statuum et Ordinum 1706 márczius 8. Az eredeti szövetséglevél a mvásárhelyi Teleki-levéltárban. Hasonmása ehhez a könyvhöz mellékelve.

s nagy győzedelmekkel tündöklő régi dicső sorsát és boldogságát. Ellenben keservesen tekintették az Ausztriai Háznak kegyetlen uralkodását követő és most is sok szerencsétlenséggel küzködő nyomorúságait. Tökéletesen belátták tehát, hogy «ezen két hazának szerencséje azon egy hajóban evezne, a melynek mind elmerülése, mind sorsának bátorságos partra való jutása elszakadhatatlanúl össze volna kapcsolva». Idáig is közösen hadakoztak az Ausztriai Ház ellen s ezentúl is hadakoznak, mert «mind a közügyre, mind azon egy magyari vérre, mind pedig természetre és nemzetséges szokásra való nézve összeköttettek». Állandó és mind a két hazának rendjei közt tehát megmásolhatatlan akarat legyen, hogy a szabadság helyreállítására felvett mostani ügyet mind a két fél tulajdon magáénak tartsa. Az Ausztriai Házzal egyik fél se lépjen békességre egymásnak híre és akarata nélkül. «Nyilván való lévén, hogy *az erdélyi fejedelemségnek az ausztriai regimentől való elszakadása mind a két hazának boldogúlására szükséges*, — ahhoz képest ha szintén a magyarországi státusok részéről békességre menne is a dolog, mindazonáltal az se legyen másként, hanemha annak egész minden szabadsága megadatik.» Mivel tehát az Ausztriai Ház Erdélyhez semmi igaz jogot nem táplálhat, Rákóczi fejedelmet a szabad választásnak elejétől fogva fentartott ereje és a magyar nemzetnek kezesség formában leendő istápja szerint is Erdély s a hozzá tartozó részek birodalmában eltökéllett végzésökhöz képest megtartják. Ha pedig az Ausztriai Ház a magyar szabadság biztositására kötendő békét, szokása szerint, ismét felbontaná, az erdélyi rendek annak védelmére fegyvert fogni kötelesek; viszont Magyarország is köteles Erdélyországot az Ausztriai Ház ellen mindenkor segíteni.

Erdély rendei tehát oly időben mondták ki a Habsburg-háztól való elszakadásukat, a mikor Francziaország még nem válaszolt határozottan a felajánlott franczia-bajor-erdélyi-magyar szövetség tervére és a mikor még nem érkezett meg XIV. Lajos válasza, hogy Rákóczival csak az erdélyi fejedelemségbe való

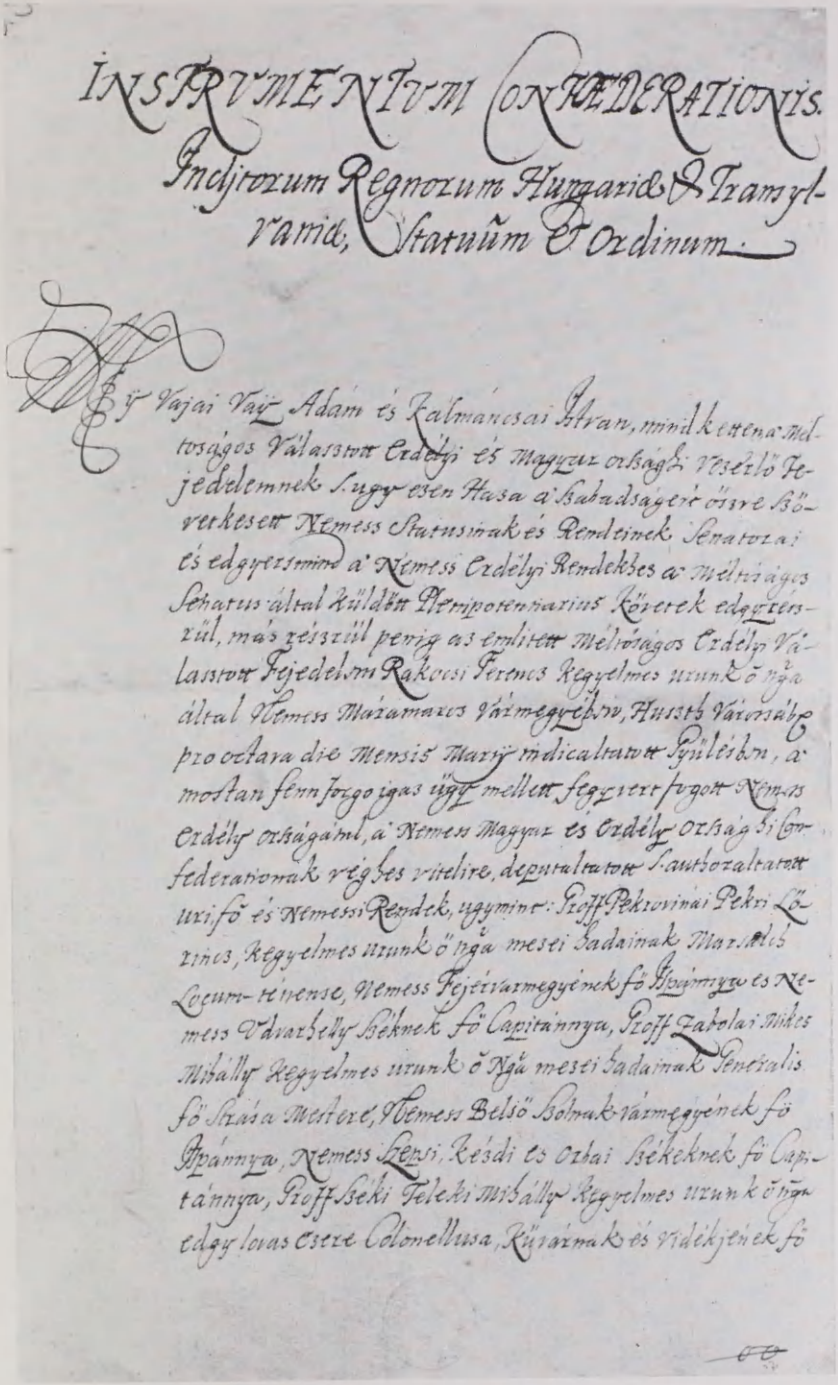

INSTRVMENTVM CONFŒDERATIONIS.
Inclytorum Regnorum Hungariæ & Transylvaniæ, Statuũm & Ordinum.

Ey Vajai Vaÿ Adám és Kalmáncsai Istvan, mindkettenæ Méltoságos Választott Erdélyi és Magyar országhi Vezérlő Fejedelemnek s. ugy ezen Hasa a Szabadságért öszve szövetkesett Nemess Statusinak és Rendeinek Senatorai és edgyersmind a Nemess Erdélyi Rendekhes a Méltóságos Senatus által küldött Plenipotentiarius Követek edgyrészrül, más részrül penig az emlitett Méltóságos Erdélyi Választott Fejedelem Rakocsi Ferencz Kegyelmes urunk ő nga által Nemess Máramaros Vármegyébén, Husztb Várossábe pro octava die Mensis Martij indicaltatott Gyülésben, a mostan fenn forgo igas ügy mellett fegyvert fogott Nemess Erdély országáról, a Nemess Magyar és Erdély Országhi Confederationak véghes vitelire, deputaltatott s. authoraltatott uri, fő és Nemessi Rendek, ugymint: Groff Pekrovinai Pekri Lőrincz, Kegyelmes urunk ő nga mesei hadainak Marsalch Locum-tenense, Nemess Fejérvármegyének fő Ispánnya és Nemess Udvarhelly Széknek fő Capitánnya, Groff Zabolai Mikes Mihály Kegyelmes urunk ő Nga mesei hadainak Generalis fő Strása Mestere, Nemess Belső Szolnak vármegyének fő Ispánnya, Nemess Szepsi, Kézdi és Orbai Székeknek fő Capitánnya, Groff Széki Teleki Mihály Kegyelmes urunk ő nga edgy lovas ezere Colonellusa, Kűvárnak és Vidékjének fő

A HUSZTI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGZÉSEINEK 1—3. ÉS UTOLSÓ LAPJA.

fö Capitánnya, Gyerö Monostori Kemény Simon, Barcsai Barcsai Abraham, Czegei Vass Daniël, Branicskai Josika István, Nagyszegi Nagyszegi Gábor, A' Nemess Erdélyi Varmegyek részérül Székely Kocsárdi Balog Sigmond, Kis Dobai, Dobai Péter, A' Partiumbeli Nemess Vármegyék részérül, Dolhai Dolhai György, A' Nemess Székelység részérül, Szepsi Sz. Ivanyi Henter Benedek, Vargyasi Daniël Ferencs es Csik Sz. Mihallyi Sándor Panos, A' Becsületes Szász Natio részérül Bestercsei Soppel Andras, A' Nemess Várasok részérül Kolosvári Gálffi Pál es Debrecseni Tikos Panos, adgyuk tudtára mindeneknek a' kiknek illik es Levelünknek rendibenn: Hogy minek utánna fellyül irt Principalis uraink elméjekre vötték volna esen két Hazának az egésszvilag elött, jóhirrel s nagy Gyösedelmellyel tündöklö, régi dicsö Sorsát és boldogságat ellenben penig az Austriai Háznak kegyetlen uralkodasa által lött, és mostis a' Sok Szerencsétlenséggel Küszködö nyomorusságit keservesen tekintvén, tökélletessen, el, látnák hogy esen két Hazának Szerencséje azon edgy hajóbann evesne, a' melljnek mind el merülése, mind Sorsának bátorságos partra valo jutása, el szakadhatatlanul öszve volna kapcsolva, mind két részrül, jonak, hassnosnak és elmulhatatlanul szükségesnek itéltetett hogy valamint a' mostani fel fegyverkesésnek alkalmatosságával, mind a' két Haza kös akarattal, fegyverrel, es erövel hadakosott az Austriai Ház ellen, ugy azt továbbis allandoképpen foljtatván akik máshéntis, mind a' kös ügyre, mind azon edgy Magyari verre

II.

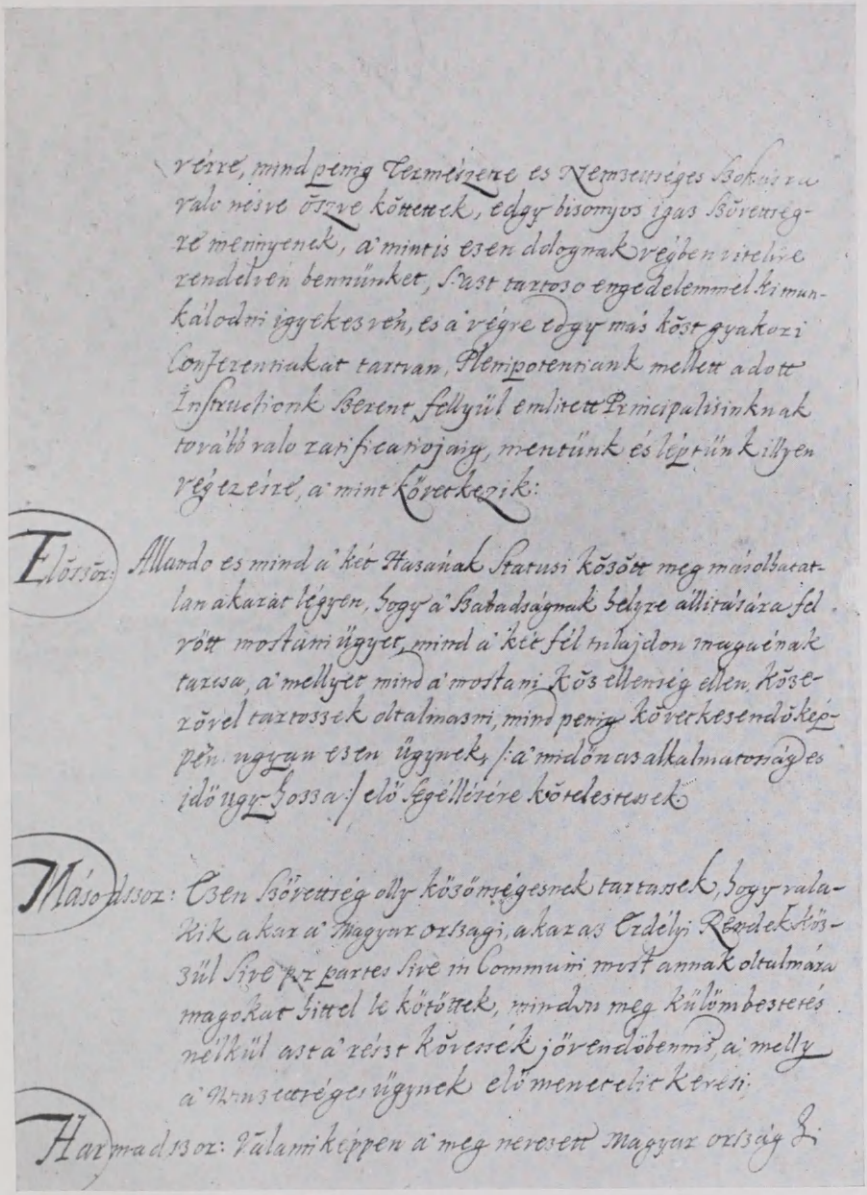

vérre, mind penig Természete es Nemzettséges Szokásra valo nésve öszve köttettek, edgy bisonyos igas Szövettségre menyenek, a' mint is esen dolognak végben vitelire rendelven bennünket, s'azt tartozo engedelemmel kimunkálodni igyekezvén, es a' végre edgy más köst gyakozi Conferentiakat tartvan, Plenipotentiank mellett adott Instructionk szerent fellyül emlitett Principalisinknak tovább valo ratificatiojaig, mentünk és léptünk illyen végezésre, a' mint következik:

Elöször: Allando es mind a' két Hazaúak Statusi között meg másolhatatlan akarat légyen, hogy a' Szabadságnak helyre állitására fel vött mostani ügyet, mind a' két fél tulajdon magaénak tartsa, a' mellyet mind a' mostani Köz ellenség ellen, közerövel tartossek oltalmazni, mind penig következendöképpen ugyan esen ügynek, /: a' midőn az alkalmatosság es idő ugy hozza :/ elö segéllésére kötelestessek.

Másodszor: Esen Szövettség olly közönségesnek tartassek, hogy valakik akar a' Magyar Orszagi, akar az Erdélyi Rendek köszül sive per partes sive in Communi most annak oltalmára magokat hittel le kötöttek, mindon meg külömbestetés nélkül azt a' részt kövessék jövendöbenni, a' melly a' Nemzettséges ügynek elö menetelit keresi.

Harmadszor: Valamiképpen a' meg nevezett Magyar ország

Dominum, Dominum nostrum Clementissimum in Oppidum Auszth Cottus Maramarosiensis, ad 8vum diem Mensis Martij A. 1706. Congregatorum Praefixa et Celebrata.

Vaij Adam

Kalmanczay Gottfried

Petri Levinez

Mikolas Mihaly

Teleki Mihaly

Kemeny Simon

Barcsai Abraham

Vass Daniel

Jonka Istvan

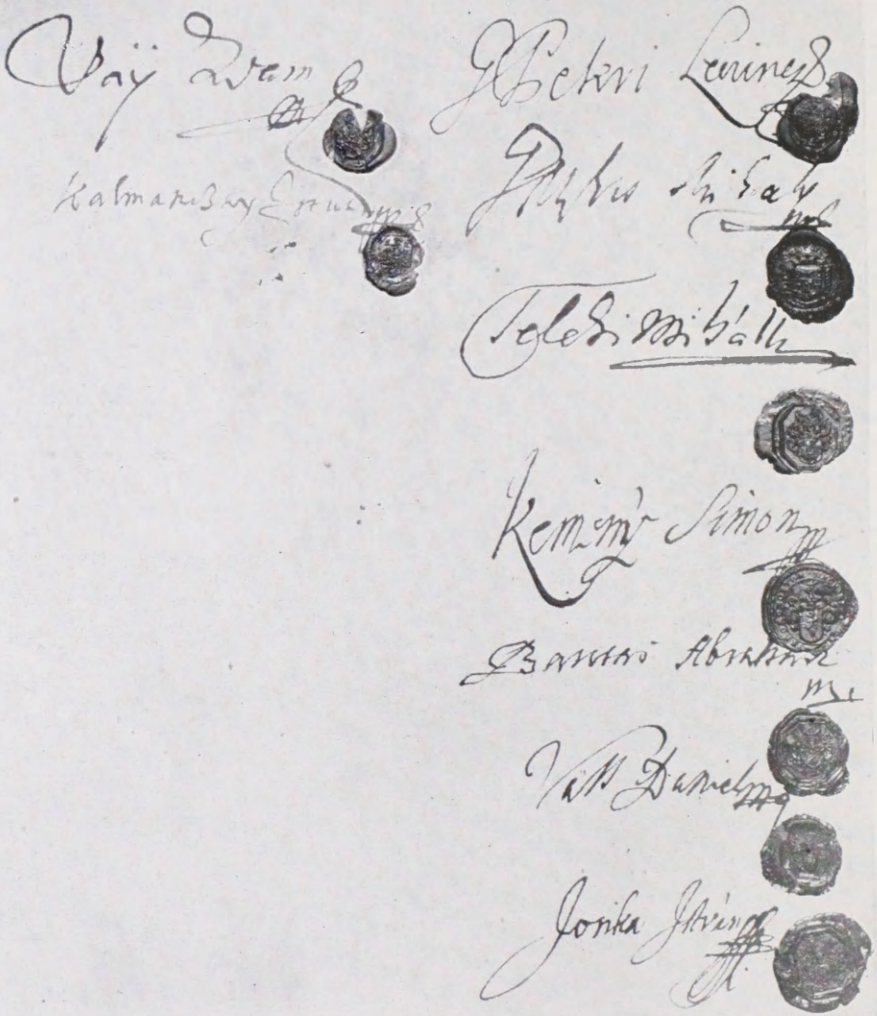

beiktatása, a magyarokkal pedig függetlenségök kimondása után szövetkezhetik.[14] Az elkeseredés olyan általános volt, hogy a huszti, majd az ónodi függetlenségi nyilatkozatot nem lehet egyszerűen külföldi bujtogatásra visszavezetni. A huszti gyűlésen, márczius 13-ikán, 341 úr és nemes sajátkezű aláírásával és pecsétjével erősítette meg azt az esküjét, hogy «az Ausztriai Ház által megbántódott szabadságunk és törvényünk helyben való állítása végett a méltóságos erdélyi választott és Magyarország confoederált státusai vezérlő fejedeleme, Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk ő nagysága által felvett, ő nagysága ellen folytató és forgató *Ausztriai Ház ellen* való igaz, nemzetséges ügyünk mellett az ő nagysága hűségében, utolsó csepp vérünkig és halálunkig való megmaradással leszünk, ő nagyságától függünk és abban megmaradunk s el nem hagyjuk» stb., a most kötött uniónak pedig igaz tagjai lesznek.[15] Az unió első következése az volt, hogy márczius 16-ikán az erdélyi rendek is követeket küldtek a nagyszombati békealkudozásokra; de határozottan utasította őket annak kijelentésére, hogy Erdélyország többé nem függ az Ausztriai Háztól, hanem szabadon választott fejedelmüktől, II. Rákóczi Ferencztől függenek s a szabad választás mellől el nem állanak.[16]

Ez annál fontosabb nyilatkozat, mert az angol és a hollandi közbenjárók már a nagyszombati békealkudozások elején figyelmeztették a magyarokat, hogy az uralkodóház semmi szín alatt nem engedi át Erdélyt Rákóczinak, hanem inkább valami más fejedelemséggel kárpótolja. A fejedelem gyanította, hogy a

14 Rákóczi emlékíratai, 178., 198.

15 Három külön eredeti oklevél. Datum ex congregatione generali in oppido Huszth celebrata die 19. mensis Martii Anno 1706. Expeditum per me Franciscum Darvay prothonotarium. (Marosvásárhelyi Teleki-levéltár. Régi jelzése: fasc. 27. nro 616.) Rákóczi levéltárának 1706 május 12-ikén készült jegyzéke szerint ott 1501. sz. a. megvolt a huszti konvent összehivó-levele és 1550. sz. a. az ott hozott törvények jegyzéke (Arch. R. I. 20., 22.). Az udvar (Egy lengyel kir. tanácsos levele szerint, Thaly, Kalászok, 204.) sok levéltár fölégetése után «már azt hiszi vala, hogy ennek az erdélyiekkel kötött békelevélnek semmi mása meg nem maradott: de a fejedelem azt kinyomatván, közönségessé tette vala.» Most a Teleki-levéltárból az eredeti is előkerült.

16 Thaly, Bercsényi, III. 523., 726.

miniszterek, kik inkább kezöket vágatnák le, mint Erdély átengedését aláírják, nyilván az Ausztriai Háznak fiúágon való kihalásáról gondolkodnak s azt szeretnék, hogy akkor is az Ausztriai Ház leányági maradéka hordozza kezében Erdélylyel Magyarország zaboláját.[17] Ő maga kész volt Erdélyről lemondani, ha a nélkül is biztosítják hazánk szabadságának helyreállításáról; de az Ausztriai Házból még idáig egy királyunk sem volt, ki a törvényeket megtartotta volna.[18] Akkor még arra gondolt, hogy a magyar király felsősége alatt legyen Erdély fejedelme s mint ilyen a magyar alkotmányosság természetes kezese. Ezt nem a Habsburgok iránt érzett gyülölete sugallta; másfél esztendő mulva a bajor választóval, mint esetleges magyar királylyal szemben is szabályozni kívánta az erdélyi fejedelem helyzetét.[19] Ellenzett minden követelést, a mi független fejedelmi jellegét sértené.[20] Azért izente meg a török portának is, hogy készebb kibékülni a római császárral, mint — a szokott évi ajándékon kívül — adót fizetni a szultánnak.[21] De a huszti országgyülés Német- és Törökországtól egyaránt független Erdélyt akart; mire a fejedelem újból kijelentette,[22] hogy az erdélyi fejedelemség dolga olyan *közügy*, a mely nélkül meg nem békülhet. Nem boldogúlhattak tehát vele mindazok, a kiket 1706 első felében az udvar azért küldött hozzá, hogy Erdély birtokát magánügynek tüntessék föl. Ragaszkodott ahhoz a területhez, a melyet a gondviselés rendelt számára.[23] «Én már ezekről sokszori declaratiókat tettem s írtam, a melyektől hazám javát óhajtó s kereső elmém, szívem habozó változásokkal se nem csüggedezik, se a jövendőnek félelmétől meg nem változik — mondta volt egyízben.[24] — Lássa az édes hazám, ha maga

17 Rákóczi Okolicsányi Pálhoz 1705 deczember 26. Arch. R. I. 449.

18 Rákóczi Szirmayhoz 1705 deczember 26. U. o. 451—2. és 1706 januárius első hetében, 463.

19 Vetésy levele 1707 október 13-ikán. Fiedler, I. 302—3.

20 Rákóczi 1706 januárius 4-ikén. Arch. R. I. 462.

21 Rákóczi utasítása a portai követek számára 1706 januárius 9. U. o. 472.

22 Rákóczi Okolicsányihoz 1706 május 13-ikán. U. o. 543—4. V. ö. levelét Szirmayhoz. Arch. R. I. 554.

23 Stepney Harleynak 1706 június 14. Simonyinál, III. 75.

24 Rákóczi Károlyihoz május 15. Arch. R. I. 544.

oltalmára alkalmatosnak akar-e tenni, avagy azzal nem gondolván, maga maradékinak jármot akar hagyni nyakában? Szokott mondásom szerint: quo fata vocant, virtus secura sequitur...»

A szenátus Ersekújvárott valóban bevette a 23 békepont közé másodiknak, hogy «Erdély az Ausztriai Ház uralma alól kivétetvén, fejedelmét szabadon válaszsza».

Azonban az udvar hallani sem akart erről, sőt arról sem,

159. LEUCHTENBERG HERCZEGSÉG TÉRKÉPE.

hogy az erdélyi urak Rákóczinak, mint erdélyi fejedelemnek követei jelenjenek meg a nagyszombati értekezleten. Hiszen Erdély egészen a császár kezében van s kormánya már be is nyujtotta az ország kívánságait. A kormány és az egész ország tiltakozott Rákóczi megválasztása ellen, mert «személyét utálják.» Nincs tehát semmiféle okuk ezen a világon, hogy az erdélyiek ügyét az ő nevében szorgalmazzák.[25] A közbenjáró hatalmak képviselői szintén úgy vélték, hogy a különben is a kívánatok be-

25 Wratislaw a közbenjárókhoz június 13. Simonyi, III. 71.

adása után (június 14.) érkezett erdélyiek nem képviselhetnek olyan országot, a mely tiltakozott Rákóczi fejedelemsége ellen s a bécsi udvarnál keresett pártfogást.[26] Mialatt a czímet keresték, hogyan tárgyaljanak mégis velük,[27] Wratislaw Érsekújváron június 30-ikán szemébe mondta Rákóczinak, hogy a császár utolsó magyar alattvalóját is szívesebben elösmerné erdélyi fejedelemnek, mint őt.[28] Biztosította, hogy *Burgau* grófságot (Ulm és Augsburg közt) és a felső-pfalzi *Leuchtenberg* herczegséget, a melyeket imént koboztak el a bajor választótól,[29] független német fejedelemséggé alakítják számára s ülést és szavazatot adnak neki a német birodalmi gyűlésen, magyarországi jószágait is meghagyják, de Erdélyben meg nem tűrhetik. A fejedelem azonban kijelentette, hogy nem czélja családjának emelése, mert ő a háborút egyedül hazája szabadságáért kezdte s ehhez születése csatolja. Most még hálásabbnak kell lennie hazája iránt, a mely rábízta a kormányt. De ő az erdélyi fejedelemséget sem követeli s beéri vele, ha a király megtartja a Diploma Leopoldinumot. Ha ebben csak személye az akadály, a választásról szóló oklevelet visszaadja az erdélyi rendeknek, hogy mindkét félnek tetsző fejedelmet válaszszanak. Nem bánja, ha legkisebb szolgáját teszik is helyébe. Ebben a szellemben nyilatkozott a fejedelem később kedves nénjének is, Aspremont őrgrófnénak, a ki az udvar felhatalmazásával biztosította, hogy a császár mindent megad, az egy Erdélyt kivéve.[30]

Még abban is csak nehezen nyugodott volna meg, hogy a béketárgyalások idején ő is, a császár is erdélyi fejedelemnek

26 Rechteren Wratislawnak 1706 június 24. Simonyi, III. 89–91.

27 U. o. III. 110., 113–5., 118–9., 119–122., 122–3., 125–9.

28 Stepney Harleynak július 13. U. o. III. 140.

29 Histoire du Prince Ragotzi (1707.), 216. Stepney Harleynak 1706 július 10. Simonyi, III. 160. Burgan őrgrófság a Habsburgoké volt 1806-ig, a mikor Bajországhoz került; a sváb tartományban, a Dunába ömlő Mindel mellett feküdt. Leuchtenberg fontosabb, mivel 220 km²-re terjedt s herczegi rangú tartománygrófjának ülése és szavazata volt a birod. gyűlésen. 1616–1707 közt, a Leuchtenbergek kihaltával, a bajor választóké, 1709–1714-ig Lamberg herczegé volt; azután visszakerült Bajországhoz. Történetét megírta Wittmann (1852.) és Brunner (1862.)

30 Rákóczi emlékiratai, 179–181. (Hist. des révol. v. 295–7.)

nevezzék magukat;[31] pedig mennyire nem kereste ezt a czímet, abból is kiviláglik, hogy az erdélyi fejedelemséget megválasztása után nyiltan csak 16 hónap mulva s akkor is a szécsényi országgyűlés kívánságára fogadta el.[32] A szécsényi törvényt s nem a maga érdekét követte. A nagyszombati tárgyaláson már június 29-ikén és 30-ikán eldőlt, hogy a szövetkezett magyarok el nem állanak az Erdélylyel kötött uniótól s hogy Erdélyt nem áldozzák fel a császáriaknak.[33] Viszont az udvar sem mint Rákóczi, sem mint az erdélyi szövetkezett rendek követeit nem akarta odabocsátani az erdélyieket a nagyszombati tárgyalásokhoz, hanem csupán mint az erdélyi elégületlenek küldötteit. Bercsényi gróf meggyőzte a közbenjárókat, hogy nálunk egy vármegyének is vannak rendjei, Erdélyből pedig hét vármegye: Hunyad, Fehér, Torda, Aranyosszék, Kolozs, Belső-Szolnok, Doboka most is Rákóczinak engedelmeskedik s az ő erdélyi kormánytanácsa őrzi a magyar és székely nemzetek pecsétjeit is; az udvar azonban nem engedett.

«Elejétől fogva általláttam, — írta a fejedelem[34] — hogy semmi egyébre a bécsi udvar annyira nem czéloz, mint hogy Erdélynek egyszer tett választását semmivé tehesse, vagy pedig a békesség megszakítását saját nagyravágyásomnak tulajdonítsa.» Abban a meggyőződésben élt, hogy a lemondással nem teheti magát érdemetlenné a fejedelemségre, mint II. Apafi Mihály. Ha az erdélyi rendek másként gondolkodnak, nem kívánja letett hitökkel kényszeríteni őket, hogy érette hadakozzanak. De vak volna, úgymond, a ki be nem látná, hogy őket ezzel a magyarországi békességből is kirekeszteni akarják; mert a mint beleegyezünk, hogy ne szövetséges rendeknek, hanem elégedetleneknek nevezzék őket, elösmerik vele, hogy nincs joguk tanácskozni az ország dolgairól; s hogy erdélyi rendeknek csak a császár

31 Rákóczi 1706 június 19. Rádaynak. Arch. R. I. 553.

32 Stepney Harleynak július 2. Simonyi, III. 108.

33 Bővebben Thaly, Bercsényi, III. 740—2.

34 Rákóczi Bercsényihez július 5. Arch. R. 558—9.

híveit lehet nevezni. Ha pedig ezek a hallgatagon elösmert rendek nem akarnak elszakadni a császár uralkodásától: hogyan tekintsék jogosnak azt az elszakadást, a melyet az elégületlenek szövetsége mondott ki?

Július 23-ikán Stepney már kedvtelenül írta, hogy a békealkudozások véget értek s hogy mindenki Wratislaw erdélyi politikáját tartja a szakadás okának.[35] Wratislaw és maga a császár szerint a magyarok nem akarják a békét; pedig Bruyninx szerint[36] megköthetnék, ha meghagynák Erdélyben a szabad fejedelemválasztás jogát. Ezen az áron Magyarországgal régen megbékülhettek volna s nem kellene attól tartaniok, hogy a török erdélyi fejedelemmé teszi Rákóczit. Nem köthetnek addig békét, míg Erdélyt Rákóczinak nem adják.[37] A török az erdélyi fejedelemválasztást nem tekintette volna a karlóczai béke megsértésének. És ha a választás a béke megkötése után történnék, a császár pártfogása alatt álló választott fejedelemtől nem követelnének adót. Másképen állana a dolog egy független fejedelemmel szemben, kivált ha az segítséget kérne a császár ellen.[38] De a bécsiek inkább bevárják a törökkel való szakítást, mint hogy Erdélyt átengedjék Rákóczinak.[39] Rákóczi többször biztosította Stepneyt, hogy — Thököly példáján okúlva — a török pártfogását csak a legnagyobb szükségben kérné. De az udvar inkább koczkáztatja Magyarországot, mint hogy lemondjon Erdélyről.[40] A közbenjáróknak, a kik ebben az ügyben július 18-án magával Rákóczival értekeztek, az volt a felfogásuk, hogy ha a magyarok lemondanának Erdélyről, gyalázatosan elhagynák szövetségeseiket s nemsokára maguk is olyan szolgaságra jutnának, mint az erdélyiek. Szabad országban élő embernek fájdalmas látni a leigázásnak ezt a tervét.[41]

35 Simonyinál, III. 165—6.
36 Stepneyhez 1706 november 15. U. o. III. 278.
37 Bruyninx Stepneynek, deczember 8. U. o. III. 278.
38 Sutton Stepneyhez, szeptember 26. U. o. 250—1.
39 Bruyninx deczember 15. U. o. III. 287.
40 Stepney Harleynak, deczember 27. U. o. 294—9.
41 Stepney Harleynak, 1706 július 20. U. o. III. 158—9.

Rákóczi megfogadta Illésházy István százesztendős tanácsát, hogy kétfelé ne szakítsa az országot s messzebbre és a jövendőre is nézzen.[42] Ezért kívánta Magyarország és Erdély egyesülését, a mi — legalább a papiroson — meg is történt. De Illésházy óta Magyarország nagyidőre elvesztette szabad választása jogát s így tulajdonképen nem kétféle, magyar és erdélyi, hanem csak egy: erdélyi szabad választásról volt szó. Ebben pedig ragaszkodnia kellett Bocskaynak szintén százesztendős végrendeletéhez, hogy Erdélyben, a nemzet egységének veszedelme nélkül, külön fejedelemnek kell uralkodnia.[43] Máskülönben elvesz Magyarország alkotmánya, szabadsága is. Ez az erős meggyőződése okozta a nagyszombati békealkudozások megszakítását.

XI.

RÁKÓCZI ÉS HORVÁTORSZÁG.

Hűséges emberei Rákóczinak oly területeken is akadtak, a melyekre állandóan császári ágyúk voltak kiszegezve; pl. az erdélyi szászok földjén vagy Horvátországban. A fejedelem kezében utolsó eszköz volt a kényszerítés. Nemzetiségi politikájának alapja a kölcsönös megértés, a mit azonban sohasem keresett a magyar nemzeti eszme rovására. De szerinte egy emberélet nem elegendő arra, hogy átalakítsa és megváltoztassa Erdély három törvényes nemzete szellemét. Megilleti az a dicséret, hogy az új időktől kívánt nemzeti szellemet nemcsak Erdélyben, hanem egész Magyarországban megteremteni törekedett. Innen van, hogy Erdély uniójával egyidőben Horvátországot, mint társországot is megnyerni törekedett a nemzeti ügy számára.

Horvátország legdélibb részén 1568. óta végigkígyózott a katonai határőrvidék, ellenben magyar igazgatás alatt állt a drávántúli kerület, vagyis Valkó-, Pozsega-, Szerém- és Verőcze-

[42] Szalay, Magyarorsz. tört., IV. 497. [43] Katona, Hist. Crit. XXVIII. 665.

megyék területe,[1] a melyet csak egy évtized mulva kezdtek Szlavóniának nevezni és Horvátországhoz számítani. Ez az Új-Szlavónia sohasem volt ország, mint a régi, a mely alatt a mai Horvátország három főmegyéjét, Zágrábot, Kőröst és Varasdot értették. Horvátország éppen ezekben az időkben kezdett mai területén kialakúlni s így nagyon természetes, hogy Rákóczinak számolnia kellett vele, mint a független Magyarország alávetett (partes subjectae) és kiegészítő részével.

Azonban a horvátok Rákóczi barátjának, gróf *Batthyány* Ádám bánnak halála (1703 augusztus 26) után szintén a nemzeti ügy ellenségei közé szegődtek. Hálásak voltak I. Lipót iránt, ki tántoríthatatlan hűségüket magasztalva, pár héttel azelőtt osztrák kormány alól horvát kormány alá rendelte az Unna, Kulpa és Száva közt levő területet.[2] Lajos bádeni őrgróf gróf *Pálffy János* altábornagy kinevezését azzal ajánlotta I. Lipót figyelmébe, hogy megbízhatik személyében, erélyében, buzgóságában, tehetségében.[3] Jenő, savoyai herczeg is őt tartotta legalkalmasabbnak a «lázadók» leverésére.[4] 1704. elején bánná kineveztetvén, mindjárt szervezte is az ellenforradalmat Horvátországban. Két esztendő mulva gróf Forgách Simon szemére vetette, hogy felesége okos asszony létére búsul, mert tudja, hogy a magyarok a jövő nemzedék szabadságáért küzdenek, ő pedig üldözi őket.[5] A bán azt felelte, hogy ha felesége még tízszerte szomorúbb volna is, akkor sem szegné meg a császár iránti hűségét. Nem a magyarokat üldözi ő, hanem a király ellenségeit.[9] Bercsényi szerint azonban[7] Pálffy soha nem hazudik nagyobbat, mint mikor magát nem hazudni mondja. Pálffy nevéhez a kegyetlenségeknek egész sora tapad; a bán teljes kiméletlenséggel tört a kuruczokra s rácz és horvát hadait, ha

[1] Esterházy Pál nádor rendelete 1711 februárius 23. Pesty, Száz levél Horvátországról, 14.

[2] 1703 július 10-iki rendelet. Szalay, VI. 142. Kukuljevics, Arkiv, II. 60–64.

[3] Levele 1703 november 15. Arneth, Prinz Eugen, I. 469.

[4] U. o. 229.

[5] Forgách Pálffyhoz 1706 márczius 27. Simonyi, II. 587.

[6] Pálffy Forgáchhoz 1706 márczius 29. U. o. 588–590.

[7] Bercsényi Rákóczihoz 1709 október 3. Arch. R. VI. 358.

160. ERDŐDI ÉS VÖRÖSKŐI GRÓF PÁLFFY JÁNOS.

talán akarta is, nem tudta meggátolni a Dunántúl rablásában, égetésében s még az asszonyoknak, gyermekeknek is legyilkolásában.[8] Később[9] Rákóczi mégis Isten csodálatos munkájának tartotta, hogy példa nélkül ellenségünk kormányzását Pálffynak, a magyarnak kezére adta és juttatta oly időben, midőn az idegen nemzet végrehajtani kívánja nemzetünk fölött magában régen kimondott ítéletét. Tőle remélte a békét, a küzdelmek sikerének biztosítását. Ez a háború vége felé tett nyilatkozata eléggé megmagyarázza, az egész küzdelem alatt miért nem mondott le soha arról a reményéről, hogy a horvátokat megnyerheti a szabadság ügyének. De még a fölkelés végén is hiában

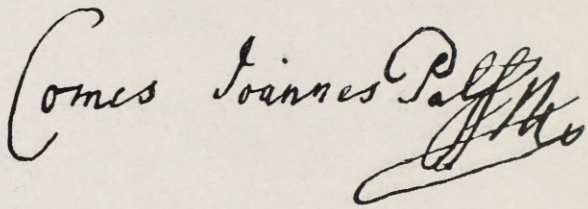

161. GRÓF PÁLFFY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

intette, feleljen meg Pálffy János a Feldmarschalnak: lázadó volt-e a magyar, vagy csak a jogát védte?[10] Bercsényi pedig megvallotta, hogy jobban fél a Pálffy *színes* magyarságától, mint a Heister mérgétől, mert sokat megcsal az ő magyarsága.[11] Ő maga sohasem hitte, hogy «az a férfiú, kire az udvari visszahatás egyik legromlásosabb eszköze volt bízva,»[12] buzgó híve lehessen az alkotmány helyreállításának. «Magyar emberrel volt ugyan dolgom, — írta utóbb a fejedelem is[13] — de olyannal, a ki szivvel-lélekkel a némethez szitott.»

Lipót király azonban örvendett, hogy a horvátok a bánnak, ennek az ő szemében gondviselésszerű embernek, kineveztetését

[8] Thaly ítélete róla: Századok, 1882. 488., Hadtört. Közlemények 1890. 415. Lánczy Gyula védelmezte: Századok, 1890. 293—4.

[9] 1710 november végén. Arch. R. III. 199., 202.

[10] 1711 február 11. Károlyi önéletírása, II. 291.

[11] 1711 január 29. Rákóczihoz. Arch. R. VI. 686.

[12] Lánczy a Századokban, 1890., 293.

[13] Rákóczi önéletrajza, 194.

örömmel fogadták. Kérte őket, legyenek hívek ezekben a nehéz időkben; őseiket követve, siessenek szorongatott trónja segítségére. Hogy pedig harczi kedvöket növelje, ismételten megigérte a *határőrvidék polgárosítását.*[14]

Ugyanekkor (1704 január 18) Rákóczi szintén figyelmeztette a horvátokat, hogy a visszacsatolásban nincs mit bízniok. Országuk, mely a magyar korona tartománya, tulajdonképen a stájer kormánytól függ; országuk néhány elszakított részét nyiltan a szomszédos osztrák tartományokhoz kapcsolták; s néhány megyére korlátolták a bán hatóságát, mely valaha három országra terjedett ki. Reméli tehát, hogy a horvát nép vele közösen fog harczolni a szabadságért. Hiszen *benne is horvát vér csörgedezik*, mert édes anyja horvát s vele együtt dicsőséges ősök ivadéka. Önmaga nem nagyravágyásból, hanem hazaszeretetből fogott fegyvert. Ha tehát valaki, a közjó hátravetésével, nyiltan vagy kéz alatt neki ellenállana, mint a haza szabadságainak és törvényeinek árulója, érezni fogja a tűz és vas bosszuló súlyát.[15]

A horvát rendek azonban a varasdi gyűlésen februárius 20-ikán nem neki, hanem ellene a királynak ajánlottak meg 15.000 zsoldost a Dráva vonalának védelmére.[16] Károlyi Sándor azonnal hadakat küldött a Dráva felé, de csakhamar meggyőződött róla, hogy «a horvátországiaktól hajlandóság semmi úttal sem lehet».[17] Mindamellett a fejedelem azt remélte, hogy nagyobb nehézségek nélkül elfoglalhatja a horvátországi kikötőket, kivált ha meggyőzheti a lakosokat arról, hogy a spanyolországi összeköttetésnek tetemes hasznát látják. E végből XIV. Lajost arra kérte, utasítsa a nápolyi spanyol kormányzót, hogy őt hadi szerekkel és katonákkal segítse. Ennek láttára a török felhagyna azzal a titkos tervével, hogy újból Dél-Magyar-

[14] l. Lipót a horvátokhoz 1704 január 24., 27. Kukuljevics, Arkiv, II. 64—66. Margalits, Horvát tört. repertorium, I. 23.

[15] Margalits, II. 741. Szalay, IV. 142.

[16] Wienerisches Diarium, 1704. 56. sz. Szalay, VI. 143.

[17] Szarka Zsigmond Károlyihoz Csáktornyáról 1704 márczius 6. Arch. R. I. 214.

ország rovására akarjon terjeszkedni.[18] Azonban július 5-ikén I. Lipót már megdicsérte a horvátokat, hogy nem csatlakoztak Rákóczihoz, sőt küzdöttek is ellene; őseik módjára maradjanak is hívek az uralkodó-házhoz, mely fentartja jogaikat, szabadságaikat, kiváltságaikat.[19] Három hét mulva viszont gróf *Forgách* Simon írt hozzájuk, mielőtt átkelne a Murán és a Dráván. Mivel Rákóczi mintegy az égtől küldve fogott fegyvert s igazságos fegyverei mindenütt győzedelmeskednek, csatlakozzanak hozzá, hogy felszabadítsa őket az Ausztriai Ház igája alól s jó régi szomszédságukkal elvesztett régi szabadságukat is helyreállítsa.[20] Forgách hadai benyargalták a Mura mentét, de a horvátok tovább is ellenségeink maradtak.[21] Csínom Palkó nótájában a kurucz kicsúfolta «a nagyszájú» horvátot, kinek fekete (parasztnak való) a csizmája, hosszúnyakú, kurtafarkú, görcsös a paripája; nincs egyebe, csak egy rossz, rozsdás «kalabérja,» életlen szablyája, — «sokszor száznak sincs közöttük egy pipa dohánya».[22] Csatlakozásuk mégis nagyot fordított volna a szabadságharcz dolgán. Azért történt, hogy Rákóczi fejedelem, éppen a szerencsétlen zsibói csata után, Bethlenből 1705 november 17-ikén, *Vojnovics* Józsefet újabb felhívással küldte a horvátokhoz, szövetkezzenek vele a *közös szabadság* oltalmára, máskülönben *hazaárulók* módjára bünteti őket.[23] Talán ez a felhívás bírta Pálffyt arra az elhatározásra, hogy mikor az udvar deczember 10-ikén Bruckból Bécsbe hivatta, ne fogadja el az olasz hadsereghez való küldetését; mert neki, mint horvát bánnak, esküje értelmében, különben sem szabad Magyarországon kívül szolgálnia.[24] Harmadfél hónap mulva (1706 február 24.) Wiener-Neustadtba ment, hogy hadat gyüjtsön a magyarok ellen[25] abban a városban, a melyben egy horvát bánt a magyarok

18 Fiedler, II. 445. Szalay, VI. 165.

19 Margalits, I. 23.

20 Forgách a horvátokhoz 1704 július 27. «Urbarium, 1714.» 67—70. l. (Dési gimn. könyvtár).

21 Rákóczi emlékiratai, 91., 97.

22 Thaly, Adalékok, II. 91.

23 Fiedler, II. 589., 47. sz.

24 Stepney Harleyhoz 1705 deczember 12. Simonyi, II. 273.

25 Rákóczi 1706 márczius 29. Arch. R. I. 504.

szabadságának keresése miatt egy emberöltővel azelőtt lefejeztek. Egy hónap alatt 22 kornyétaaljból és 2 zászlóalj németből állt a hada s a nyáron mindössze 8000 emberrel csatlakozott Starhemberg Guidó fővezérhez. Stepney angol követ szerint[26] ezer német rendes katonáján kívül «a többi horvát, oláh, rácz és más ily barbár nemzetekből áll, kik több kárt okoznak mint maga az ellenség».

Időközben a fejedelem a miskolczi tanácsülésből 1706 február 8-án Horvát-, Tót- és Dalmátországot határozottan felszólította a szövetséghez való csatlakozásra.[27] Hallotta is, hogy a francziák a tenger felől, Horvátországon át akarnak segítségére jönni[28] s örvendett, hogy «Horvátország felől jobban lengedeznek a franczia szelek».[29] Pálffynak akkor még csak 4000 embere volt a Dráva mentén és sikerült is Csáky Mihály tábornokot helyéből kinyomni; de, úgy látszik, nem sokat tartott «a franczia szelektől», mert más csatatérre, a császáriakkal való egyesülésre törekedett. Ha folytatni lehetett volna a Vojnovics vállalatát, a fejedelem szerint «jobban megindúlt volna Pálffyban a bolha».[30] Azonban így is bízott a horvátországi tervekben; csak attól tartott, hogy csorba esik rajta, ha csakugyan 15.000 angol és hollandi megy Olaszországba.[31] Ilykép a bécsiek újból kedvökben jártak a horvátoknak. A király május 26-ikán megdicsérte hűségöket. Remélte, hogy a magyar «lázadók» ellen jövőre is segítik s megigérte, hogy hálás lesz irántuk.[32]

Mindamellett báró Vojnovics, a kit Rákóczi ezredesnek nevezett ki, Boszniában megkezdte a táborozást. Török és bosnyák hadakat szedett, hogy segítségükkel fölkelésre bírja a granicsárokat, kik Rákócziban vértanú bánjuk, Zrínyi Péter unokáját látták. A fejedelem szeptember 28-ikán a nagyvezirt török levele

[26] Stepney Harleyhoz 1706 augusztus 14. Simonyi, III. 193. V. ö. Thaly jegyzeteit Rákóczi emlékirataihoz 184., 234.

[27] Thaly, Bercsényi, III. 519. Szendrei, Miskolcz tört. II. 337. Századok, 1879. 297. Laszowszki 64 levele 1708-ig, Vjesnik Arkiva, 1905. VII. 229–236.

[28] Rákóczi 1706 márczius 22. Arch. R. I. 495.

[29] Rákóczi április 13. U. o. I. 524.

[30] Rákóczi április 2. U. o. I. 504.

[31] Rákóczi április 17. U. o. 528.

[32] Margalits, I. 23. Kukuljevics Arkiv, II. 67–68.

szerint[33] biztosította, hogy a jó szomszédság kötelességeit és feladatait a háború alatt mindig tiszteletben tartotta. Most arra kéri, hogy a magas oszmán birodalom és a hírneves magyar nép között a korábbi időben teljes vonzódással megőrzött és fentartott barátságot ne feledje el s teljesítse követeinek (kétségkívül a segítősereg szedésére is vonatkozó) kérését. Nyilvánítsa kegyességét vele és e hírneves néppel szemben s nyujtson minden lehető módon segítséget a ravaszsága és álnoksága következtében felülkerekedett Ausztriai Ház ellen viselt háborújukban. Mindezt a külső hatalmak küszöbön állónak tartották, mert a konstantinápolyi császári követeket, Guarient, fatuskónak, gyávának és kapzsinak tartották.[34] Különben is azt beszélték,[35]

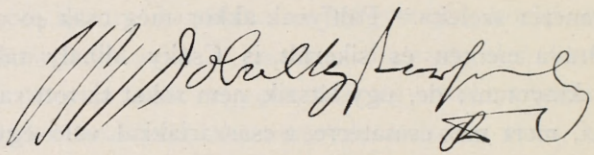

162. STARHEMBERG GUIDÓ NÉVALÁÍRÁSA.

hogy Rákóczi már 1703 óta 80.000 tallér évi adót fizet a töröknek, ki erdélyi fejedelemmé akarja tenni,[36] és sürgették,[37] hogy a növekedő franczia befolyással szemben a szultánt a karlóczai béke pontos megtartására figyelmeztessék. Gróf Herberstein Ernő tábornok, a bródi és gradiskai végvidék parancsnoka, a boszniai basa előtt már deczember 15-ikén tiltakozott, hogy Rákóczi számára török-horvátokat toborozzanak. Vojnovics azonban továbbra is sűrűn levelezett egyes horvátokkal. Kis-Oláhország, mely alatt Horvátország legdélibb területét, a mai Lika-Krbava-megyét értették, már októberben elfogadta tőle Rákóczi nyilt leveleit s vele egyesülten Kosztajnicza elfoglalásával akarta

33 Kelt a hedsra 1118. évében Dsemadi-ul-àkhir hó 20-ik napján. Eredetije a konstantinápolyi diváni Hun-ajunban. (Dr. Karácsonyi Imre szíves közlése és fordítása.)

34 Sutton Stepneyhez 1706 szeptember 26. Simonyi, III. 250—3.

35 Illésházy, az új kanczellár, november 15. U. o. III. 262. Coljer konstantinápolyi hollandus nagykövet 1707 február 7. U. o. III. 305—7.

36 Bruyninx 1706 deczember 8. U. o. III. 278.

37 Harley Stepneynek deczember 21. U. o. 289—290. Stepney válasza deczember 28. U. o., 294—299.

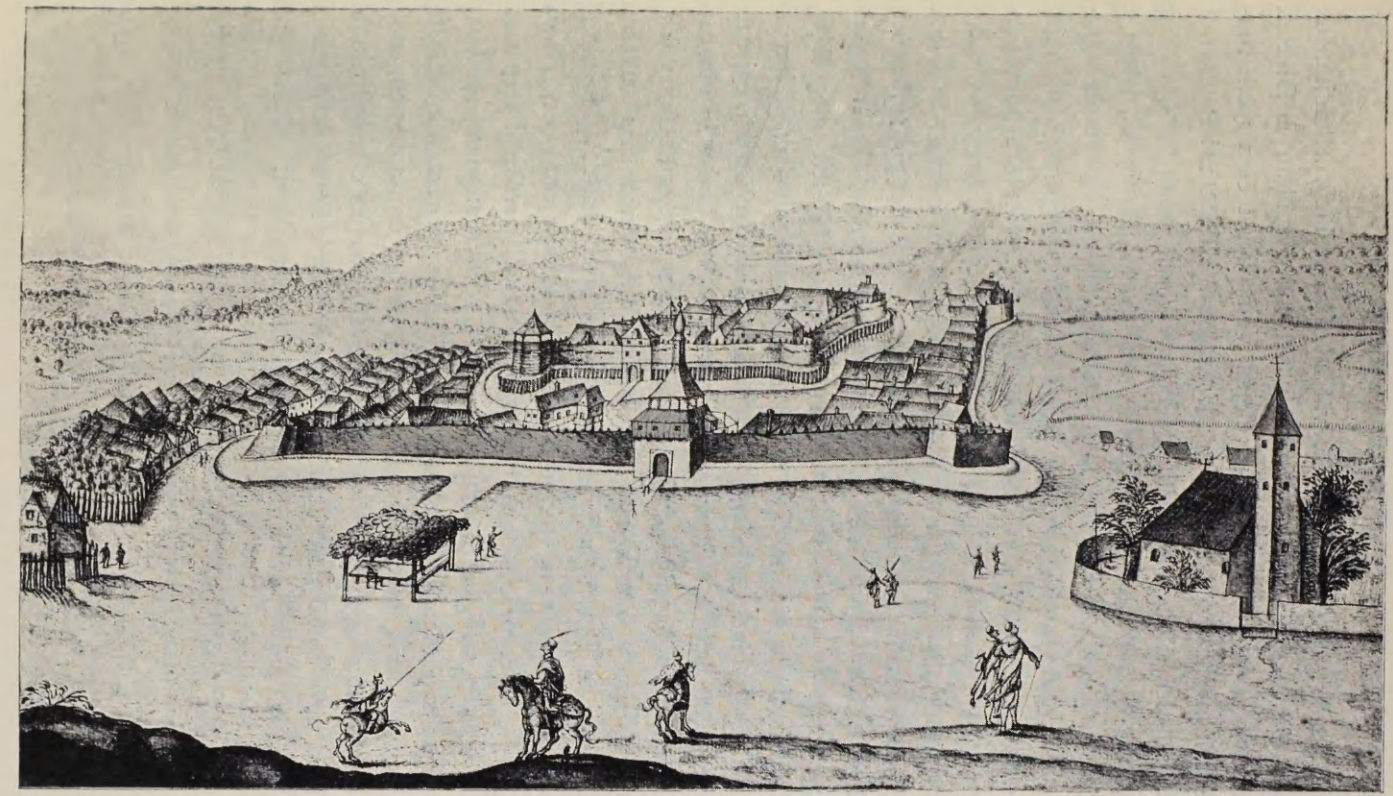

163. ZALAEGERSZEG

a támadást kezdeni. Ezt a horvát lakosságot Tiell, a haditanács alelnöke, már is nyilt ellenségnek tartotta. Azonban a fölkelés elmaradt, mert a szultán 1707 elején Vojnovicsot és a mellé rendelt franczia ezredest a bosnyák területről kitiltotta.[38] Bercsényi meg is írta Rákóczinak,[39] hogy Vojnovicsnak minden dolga csak icz-ficz-vicz. Jobb volna Károlyit odaküldeni Erdélyből, hogy a Szerémségen és Szlavónián át támadja meg Horvátországot.

A fejedelem még mindig bízott ennek megnyerésében. 1707 február 3-ikán a rozsnyai tanácsülésből felhívta a horvát és szlavón rendeket, szövetkezzenek még az országgyűlés megnyitása előtt a magyar rendekkel; hogy ha a nemzet nélkülök diadalmaskodnék, ne legyenek kirekesztve a diadal gyümölcsének élvezéséből.[40] Foglalkozott a Horvátországba való betörés gondolatával is. Nem attól tartott, hogy a németek megelőzik, hanem hogy a sánczokat és az átjárókat megerősítik, a horvátok pedig fölkelnek ellene; a támadás czélját tehát titkolni szerette volna.[41] Gróf Esterházy Antal csakhamar be is tört Horvátországba; s nagyobb erővel a feladat teljesen sikerülhetett volna, mert maga a bán is úgy találta, hogy a horvátok nem szivesen harczolnak, ha német ezredek nincsenek velök.[42] Mostantól fogva valóban csak annyiban számítottak, a mennyiben *Pálffy* János, *Draskovich* János, *Jellachich* Miklós, *Gotthal* Péter alatt a császári seregbe beosztva küzdöttek.[43] Horvátország 1708-ban mindössze 1020 embert adott Rákóczi ellen, de azzal a kikötéssel, hogy a horvát hadak Egerszegen és Keszthelyen túl ne menjenek, mert szabadságaik és kiváltságaik értelmében az országon kívül nem tartoznak katonáskodni.[44] Sőt gyanúba is keveredvén, hogy közülök néhányan a kuruczokkal levelezneek, I. József gróf

38 Thaly, A dunántúli hadjárat. Századok, 1879. 296–300.

39 Bercsényi 1707 márczius 26. Arch. R. v. 374–5.

40 Szalay, VI. 389.

41 Rákóczi Károlyihoz 1707 október 24. Arch. R. II. 116–7. 1709 január 29. U. o. II. 440.

42 Pálffy Starhembergnek, Századok, 1880. 35.

43 Rákóczi emlékiratai, 184., 235., 253., 255. a jegyzetekben.

44 Szilágyi, A M. Tört. Társ. soproni kirándulása, 83. (Melléklet a Századok 1883-ik évi kötetéhez.)

Keglevich Pétert küldte ki királyi biztosnak az ügy megvizsgálására.[45] Vége felé a granicsárok már úgy megunták a háborút, hogy mikor a rendek 1709-ben ismét 1500 embert szavaztak meg a magyarok ellen, csapatostúl vándoroltak ki Törökországba.[46]

Mindezekből kitűnik, hogy a nemzetiségiek között a fejedelem bizonyos fokig a horvátokra és a szerbekre is számíthatott, a kik pedig részben határőrök voltak s így katonai fegyelem alatt állottak. A bécsi udvar valóban vele szemben tett először sikeresebb kisérletet, hogy a délszlávokat a nemzeti ügy ellen fölhasználja. Hatása azonban katonai erejénél tovább nem terjedt. S van igazság a zágrábi egyetemi ifjuság egy részének 1906. évi nyilatkozatában, hogy jelentősek ezek az események, a melyeket a világtörténelemben felejthetetlen, hatalmas dolgok idéztek elő. Jelentős az a kor, a melyben Rákóczi szerepelt, mert abban az időben horvátok és magyarok egy véres tragoediában egyetértve állottak egymás mellett.[47] S Rákóczira alkalmazhatjuk a nagy horvát költő, Karnarutics szavait:[48]

«A ki halni dicsőn, becsülettel rohant,
Égbetörő hírét mindig zengi a lant . . .
Nem hal meg a neve és el nem enyészik,
Míg a folyók zúgnak, fönn lesz örökkétig!»

XII.

A FEJEDELEMASSZONY KÜLDETÉSE.

A FEJEDELEM Erdély függetlenségében, Horvátország csatlakozásában s a nemzetiségek megnyerésében kereste Magyarország önállóságának legfőbb biztosítékait; de mindenkor készen állt a becsületes békére, a mely a haza szabadságát és alkotmányát helyreállítja. Rechteren már 1706 márczius 3-ikán jelentette a császárnak, hogy Rákóczi kész megkezdeni a békealkut, de fegyverszünet kötése nélkül ez az alku

45 U. o. 83—84.
46 U. o. 84.
47 Budapesti Hirlap 1906. 296. sz. a Hrvacka Pravo után.
48 Vuchetich Sándor fordítása.

megakad, mert a főbb emberek minduntalan kénytelenek lesznek a hadsereghez távozni.[1] Az udvar elő is terjesztette a fegyverszünet föltételeit, de a magyarok azokat nem fogadhatták el.[2] «Ha ők beszélnek, mi cselekedjünk», fakadt ki a fejedelem.[3] Ha négyfelől támadnak is a császáriak, ő Isten kegyelméből csak beleül a borbélyszékbe s forgatja azt, a mint lehet. Mert régen átlátta s látja most is, hogy csak piszmogás a dolgunk és az Aesopus kuvaszával a konczhoz kapdosunk, kénytelenség nélkül békességet várván a némettől. Ő azonban már megunta az okoskodó mulatságot. Bercsényi, a magyar békebizottság feje is váltig intette: ne vesse reménységét másba mint a fegyverbe; nem boldogít bennünket sem a levelezés, sem a közbenjárás, sem a pártfogás, sem semmiféle elmélkedés, ha fegyverünk csonkúl; ebből álljon minden reménységünk. A hogy kezdette, a fejedelem fegyverrel folytassa a dolgot.[4] Azonban «a tengeri csodák»[5] (az angol és holland közbenjárók) másképpen gondolkoztak. Stepney márczius 26-ikán újabb emlékírattal fordúlt az udvarhoz, Okolicsányi is tett egy javaslatot, de Rákóczi nem bízott az udvar őszinteségében és ragaszkodott a miskolczi föltételekhez.[6] Úgy találta, hogy az alkudozások iránt mindakét részről nagy a bizalmatlanság, pedig ő ezt többször tiszta szívből szerette volna kigyomlálni. A fegyverszünet eddigi tárgyalása arról győzte meg, hogy megvetik a békességet, hacsak valami reménységecskéje is fénylik a fegyvernek; de a bécsi udvar akárhogyan gondolkozik is róla, ő semmiképp sem mulasztja el, hogy hazánk állandó szerencséjét és boldogúlását keresse.[7]

Április 13-ikán helybenhagyta, hogy Bercsényi kétheti előleges fegyverszünetet kötött, sőt a rendes fegyverszünet határidejét Szent Mihály-napig szerette volna kiterjeszteni.[8] Maga

1 Simonyi, II. 560.

2 Stepney márczius 10. és 20. U. o. II. 565., 575.

3 Rákóczi Bercsényihez márczius 20. Arch. R. 493.

4 Bercsényi Rákóczihoz 1706 márczius 17. Arch. R. v. 58.

5 U.-ő április 29. U. o. 112.

6 Rákóczi Károlyihoz április 9. U. o. I. 513.

7 Rákóczi Okolicsányihoz április 12. U. o. I. 522.

8 Rákóczi Bercsényihez április 13. U. o. 524—5. Április 17-iki levele u. o. I. 528—9.

mondja,[9] hogy a höchstadti csatavesztés óta nem bízott többé a külföldi segítségben; hajlott tehát a békére, a melyet csak a közbenjáró hatalmak útján remélt elérni. Ezért szánta el magát a rendszeres alkudozásokra.

Egerből, a hol nagy munkásságot fejtett ki,[10] április 22-ikén

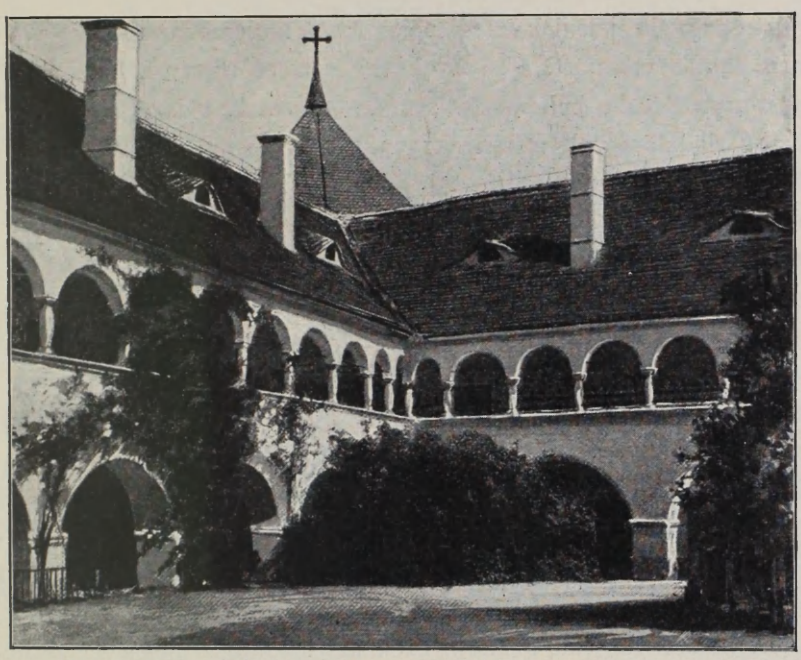

164. A KISTAPOLCSÁNYI KASTÉLY BELSEJE.

megindúlt Kistapolcsányra; de csak könnyű szerrel; még podgyászát is ott hagyva, hogy visszajöhessen, ha a béketárgyalások és a hadiműveletek nem kívánják ottmaradását.[11] 22-ikén Ballára ment hálni,[12] másnap Szécsénybe,[13] a hol a fegyverszünet fejében a Rábántúl átengedését kívánóknak azt izente, hogy hitét

9 Rákóczi emlékíratai, 178.

10 Hornyik, Kecskemét, IV. 389., 390. Vasárnapi Ujság 1863., 37. sz. Mihálik, 113. Simonyi, II. 571. Történelmi Tár, 1882. 351. Századok, 1874. 255–7., 274.; 1875. 62. Arch. R. 442., 478–535. Rákóczi emlékíratai, 178. stb.

11 Rákóczi Károlyihoz április 21. Arch. R. I. 534.

12 Onnan írt Bercsényinek u. o. 535.

13 U. o. és 536. Simonyi, II. 619., III. 21.

se feleségéért, se gyermekeiért meg nem szegi és a szövetség rovására nem enged oda földet.[14] Április 25-ikén érkezett Kistapolcsányra, s némi megszakítással május 16-ikáig maradt ottan.[15] Nem kevés csodálkozással értesült róla, hogy az udvar idáig nem tapasztalt hajlandóságot mutat a fegyverszünet megkötésére,[16] sőt hozzá engedi Bécsből feleségét is, hogy mint a béke angyala jelenjék meg nála. 1701 november hetedike óta nem látták egymást. Ura szökése után az udvar a fejedelemasszonyt Bécsbe belebbezte s még gyermekeit is elvette tőle. Nagy riadalom volt Bécsben 1703 április 3-ikán, a mikor báró Kintzichné «látta az ablakon keresztül», hogy elszökött a fővárosból s bizonyosan Felső-Magyarországba ment, «lázadó» ura elé.[17] Azonban nem volt benne ekkora elszántság. Sokat írt és szólt ura érdekében,[18] a mikor csak tehette, levelezett is vele; de sohasem írta azt, a mit anyósa, Zrínyi Ilona írt Thökölynek: «Vagy élet, vagy halál, — semminemű félelem, sem nyomorúság engemet kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak éppen kegyelmed el ne hagyjon! Én, ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahol hallom kegyelmedet lenni . . . . Vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet!» Úgy hitték, német létére jobban érzi magát a németek közt. Mikor Szőcs János ezeres kapitány szidta az esztergomi labanczokat, hogy nem igaz magyarok, mert német vér van bennök, ezek azt felelték,[19] hogy ez iránt a kuruczok is tapogassák meg a fejüket, «mivel ezen két nemzetség régen conjungáltatott még Géza vezér idejében és a mikor a kuruczok fejedelme (Rákóczi) megházasodott.» Ausztriában a kuruczok betöreseikor a fejedelem csak azokat kímélte, a kiknél, mint felesége jóakaróinál, pl. Zinzendorf Tivadarnál,

14 Rákóczi Bercsényihez április 24. Arch. R. 536.

15 Arch. R. I. 537–9., 540–7. Simonyi, III. 18.

16 A fegyverszünet 13 pontját az udvar április 12-ikén adta át a közbenjáróknak. Közli Hist. des rév. III. 219. és Katona, XXXVII., 139–147.

17 Tört. Tár, 1895. 29.

18 Bécsben legtöbbször Wratislaw cseh kanczellárral és Szirmayval tárgyalt ura érdekében. Stepney levele 1705 deczember 23. Simonyi II. 298.

19 1703 október 2. Arch. R. IX. 122.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

az ő pecsétje van.[20] Az új császárné már 1705 nyarán megkérte őt, hogy az alkudozások gyorsítása végett látogassa meg az urát.[21] Majdnem egy esztendő múlva, 1706 április 10-kén, Bercsényi azzal az izenettel küldte Hubert a fejedelemasszonyhoz, hogy fegyvernyugvás lévén, a maga jószántából jöjjön le Bécsből hajón vagy kocsin Fischamendig, honnan kurucz sereg kísérné be az országba.[22] De abba már nem egyezett bele, hogy elraboltassa magát. »Ebből semmi sem lesz» — mondta[23]; — nem látja hasznát az eféle óvatosságnak; hacsak maga nem jön; a véletlenre nem lehet a dolgot bízni.» A fejedelem azonban 24-ikén Dőry Lászlótól már megtudta, hogy teljesítik még Lipót idejében hangoztatott kívánságát: látogatóba hozzáengedik feleségét,[24] ha írást ad róla, hogy az udvar első felszólítására visszaküldi Bécsbe. Ezt a föltételt, Stepneyhez írt levelében, Rákóczi el is fogadta.[25] A császár már 27-ikén megengedte a leutazást, de Rákóczi levelét magánál tartotta,[26] másnap pedig öt nappal meghosszabbította a fegyvernyugvást. Remélte, hogy «ezen cselszövésekre alkalmas asszony egyenetlenséget okoz a fölkelők vezérei közt». Mint előbb Wratislawnak a fejedelemnőnél tett látogatásai, most a fejedelemnő lemenetele azt a látszatot kelthetnék, hogy Rákóczi az ő megkerülésökkel tárgyal.[27]

Stepney mégbotránkozott rajta, hogy a bécsi miniszterek Horatiusnak azt a tanácsát követik: «intézd a dolgot becsületesen, ha lehet; akárhogy, ha nem lehet.» De Bercsényi megnyugtatta, hogy ezek a pókhálószerű cselszövések (these cobweb intrigues) jelentéktelenek; a fejedelem már észrevette a kifeszített hálót, de sokkal jobb hazafi, hogy hazája javát a maga hasznáért föláldozná.[28]

20 Rákóczi Károlyihoz 1704 márczius 1. Szalay, VI. 156.
21 Rákóczi Bercsényihez 1705 július 3. Arch. R. I. 371.
22 Bercsényi Rákóczinak 1706 április 10. Arch. R. V. 87.
23 U.-ő április 16. U. o. v. 99.
24 Rákóczi Bercsényinek április 24. U. o. I. 536.
25 Rákóczi Stepneynek április 24. Simonyi, II. 619.
26 Bruyninx Stepneynek április 27. U. o. 631.
27 Stepney Harleynak május 1. U. o. 639–641.
28 U. o. II. 642.

A fejedelemné április 28-ikán elbucsúzott a két császárnétól s 30-án örökre elvált két szép fiától; de ha őket nem vihette, legalább arczképeiket vitte el édes apjukhoz.[29] Bécset sem látta többé. Éjfélben érkezett Pozsonyba ura díszhintaján nagy udvari

165. II. RÁKÓCZI FERENCZ FIA, GYÖRGY.

kisérettel és két svadrony dragonyossal. A császári tábornokok és a labancz főurak nagy díszszel fogadták. Gróf Erdődy György országbíró venturútczai palotájában, hol urával valaha boldog napokat töltött, újra igazi fejedelemnének érezhette magát. Kivált

[29] Thaly, Bercsényi, III. 668., 673. Lásd itt a 165. és 166. képet.

mikor május elsején maga a várparancsnok, Zinzendorf cs. ezredes, vezette eléje a kurucz huszárokat, a kiknek élén Szalay Pál huszárezredes őt a fejedelem és az országtanács, Szögyényi Ferencz hadsegéd pedig a kurucz-sereg nevében üdvözölte.[30]

166. II. RÁKÓCZI FERENCZ FIA, JÓZSEF.

Május elsején d. u. 5 órakor a fejedelemasszony hermelines biborruhában szállt hatlovas hintajába, a mely mellett gr. Starhemberg Gnidó tábornagy fővezér, gr. Pálffy János bán lovassági tábornok s még nyolcz császári tábornok lovagolt, ötven kurucz

30 A fejedelemné egész fogadtatásának bő és szép leírása u. o. 662—682.

huszár fedezete alatt. A fellobogózott város utczáin, ahogy koronázáskor szokás, Bercsényi tikára, Orbán Pál, telemarokkal szórta a nép közé az újveretű körmöczi ezüstpénzeket. A récsei kapu külső sorompójánál Ocskay László farkasbőrös deli huszárai fogadták a fejedelemasszonyt, s a mint elbúcsúzott a császári tábornokoktól, tárogatók hangjai közt vágtatva kísérték tovább.

Igazi diadalmenetben érkezett a fejedelemasszony és fényes kísérete Vedrődre, hol gróf Bercsényi Miklósné vezetése alatt a főrangú hölgyek küldöttsége fogadta és Semptére, hol Bercsényi fővezér és «az úrfiak bandériuma» várta. Május 3-ikán, az eddiginél is fényesebb kisérettel, a fejedelemasszony, oldalán Bercsényivel, abban a hiszemben indúlt tovább, hogy Kistapolcsányban találkozik urával. Nyitra-Ujlaknál d. u. 5 órakor egy lovas karabélyos csapat sortűzzel, tisztelgéssel üdvözölte. A csapat párduczkaczagányos deli kapitánya tisztelegve kérte a fővezér parancsát, a ki jól megvárakoztatta, de azután mosolyogva parancsolta meg, hogy rendelje ki a karabélyosokat. A kapitány pár pillanat mulva már az egész sereg élén, teljes fejedelmi díszben, minden kifejthető hadi pompával ugratott Deliája hátán a hintó mellé, előre hajolt s megcsókolta a fejedelemasszonyt: édes feleségét.[31] A zordon kuruczoknak kicsordúlt a könnye. Mindegyik érezte: «vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet», s mi nagy a bánat, keserűség, a mely az ifjú, szép házaspárt már ötödfél esztendeje elszakítja egymástól. Teljesedett a fejedelem vágya: ha börtönében feleségét hétfőn látta utoljára, lássa először is hétfőn! Azért jött eléje idáig, hogy pár nappal előbb gyönyörködjék látásában. Erről a kedves meglepetésről csak Bercsényi tudott, a ki most a Delia hátára pattant, hogy a boldog pár egy hintóban folytathassa útját.

Minden képzelhető hadi pompa közt, a nép és katonaság örömrivalgása közt, vonúltak be a nyitrai vár püspöki palotá-

[31] Fogarasy István levele 1706 május 24. Tört. Tár, 1882. 558.

jába. És bizony eznap nem egy ifjú pöngette vidáman hangos cziteráját:[32]

«Eltesse az Isten Rákóczi Ferenczet,
Mi édes urunkat s minden vezéreket:
Tovább is serényen a magyar nemzetet
Oltalmazzák s üzzék országból németet!»

A fejedelem is jókedvűen írt Károlyinak: ne csodálkozzék, ha a fegyverszünet megkötéséig minden pontjára nem válaszol;

167. NYITRA VÁRA.

de *most az egyszer* ő is hazakéredzett, a feleségéhez; úgyis látja, visszakéri a német, «mert megharagítom».[33] Még ez este is tanácskozást tartott a fegyverszünet dolgában. Már előbb is hitték róla, hogy Bercsényivel szemben a kisnemességre és a köznépre támaszkodva ő békét akar s a követekkel egyenesen tárgyal.[34] Május 5-ikén Stepney angol és Rechteren

[32] Thaly, Adalékok, II. 107.
[33] 1706 május 3. Arch. R. I. 540.
[34] Fürstenberg Egon a szász választóhoz május 20. Tört. Tár, 1882, 350.

hollandi követek is megjelentek Nyitrán, hogy «tiszteletöket tegyék a fejedelemasszonynál». Nemsokára, «mintegy véletlenül» a fejedelem is benyitott a szobába, mire hosszasan és ismételve tanácskoztak. Három nappal megtoldták a fegyvernyugvást s a kéthónapos fegyverszünet föltételeiben másnap megállapodtak.[35] A fejedelem ezeket a közbenjárók útján azzal az izenettel küldte a császáriakhoz, hogy vagy írják alá, vagy hagyjanak békét a színes tárgyalásnak.[36] Ő maga a törvény értelmében a szenátusnak tartotta fenn azok helybenhagyását és a békeföltételek megállapítását.[37] Hetedikén feleségét a sokkal kényelmesebb és kedvesebb kistapolcsányi kastélyba vitte át.

Május 8-ikán Stepney és Rechteren már örömmel értesítette, hogy az udvar a fejedelem ajánlata értelmében fogadta el a fegyverszünetet.[38] A fejedelem biztosította őket, hogy mindig őszintén fog eljárni s nem kételkedik, hogy a császár is ezt teszi.[39] A május 8-iki fegyverszünetet mindkét részről csak 16-ikán hirdették ki,[40] de a fejedelem Ordódy György testőrlovasezredes és Pongrácz András útján már 12-én értesítette róla az Erdélyben szembenálló Károlyit és Rabutint.[41]

A magyarokat a király s a két közbenjáró hatalom a május 8-iki fegyverszünetben ösmerte el először szövetséges rendeknek és hadviselő félnek. Nagy örömben voltak tehát és véghetetlen gyönyörű dolognak tartották, hogy igen becsületes, törvényes és igazságos hadakozással elértek annyit, hogy a császár ne úgy bánjék velök mint pártütőkkel és árulókkal, hanem az ő méltóságuk szerint, mint Magyarország szövetséges rendeivel.[42]

Kistapolcsányban a fejedelem kissé nyugodtabban beszélgethetett feleségével. A beteges asszony, kinek gyógyulását a bécsi

35 Rechteren a hollandi kormánynak május 20. Simonyi III. 35.

36 Rákóczi Károlyihoz május 8. Arch. R. I. 540.

37 U. o.

38 1706. május 8. Simonyi, III. 12—13. V. ö. III. 48.

39 Rákóczi Stepneyhez és Rechterenhez május 16. U. o. III. 28.

40 U. o. 41., 54.

41 Ifj. Biás István gyüjteménye Marosvásárhelyen.

42 Vay Ádám röpírata Thalynál Kalászok, 172—3.

orvosok egyedül a karlsbadi fürdőtől remélték,[43] elmondotta urának, a császár milyen őszinte jóindulattal viseltetik iránta és családja iránt, melynek számára Burgau bajor grófságot, cserében Erdélyért, örökös birodalmi herczegséggé tenné. S kérte urát, gondolja meg, mivel tartozik királyának, hitvesének, gyermekeinek.[44] Rákóczi azonban csak államférfiakkal akart tárgyalni. az államot érdeklő ügyekben. Ezért, több halogatás után, végre

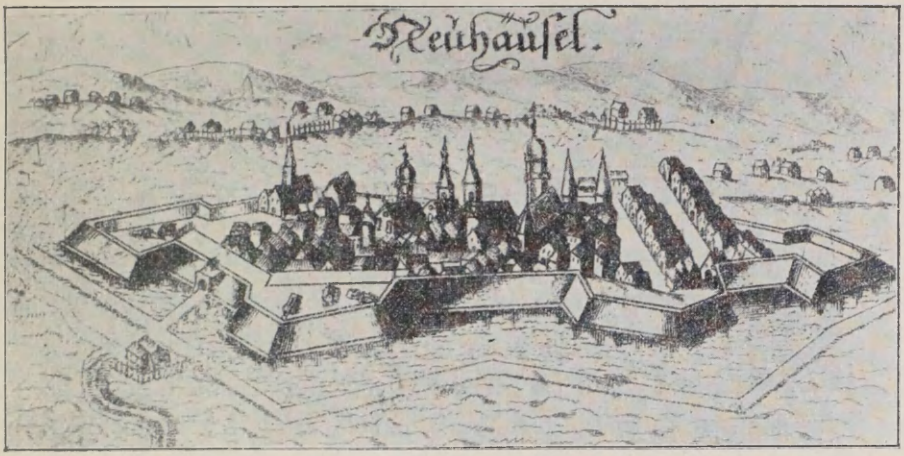

168. ÉRSEKÚJVÁR.

sem ellenezte,[45] hogy Wratislaw Nyitrán meglátogassa a fejedelemasszonyt, a kinél azután, a szertartás nehézségeinek elhárítása végett, mintegy váratlanul találkozzanak. De «bizonyára idővesztésre jön, ha az Erdélyről való lemondásra akarja bírni».[46]

A fejedelem május 16-án még Kistapolcsányban tünődött, hogy nem lévén mellette a szenátus kanczellárja és titkárja, hogyan szentesítse a császár által már május 11-ikén aláírt fegyverszünetet. Ő egyedül nem írhatja alá, mert a szenátus

43 Rákóczi Szirmaynak május 13. Arch. R. I. 543.

44 Histoire du Prince Ragotzi (1707), 213—216.

45 Lawes angol követségi titkár szerint kívánta. Simonyi, III. 33. A fejedelemné már az év elején, január 4-ikén figyelmeztette őt, hogy Wratislaw meglátogatni akarja. Arch. R. I. 461.

46 Rákóczi Szirmaihoz május 13. U. o. I. 543.

neve is benne van; mivel pedig gondoskodnia kell a szenátus tekintélyéről, hirtelen nem tudta kitalálni, miként lehessen meg a dolog.[47] Azonban Érsekujváron, hová feleségével és egész udvarával átköltözött, 19-ikén már megtartotta a tanácsülést[48] és 20-ikán rendben volt «a dolog»: aláírta a fegyverszünetet, melyben az uralkodót először címezte császári királyi felségnek.[49] Hanem azért eszébe jutott a csillagjós jövendölése, «kinek ha a mondását hinni kell: még csak négy esztendő mulva leszen szerencsés vége hadakozásunknak.[50]

XIII.

«NE HIGYJ, MAGYAR A NÉMETNEK!»

(1706.)

SAROLTA fejedelemasszony a fegyverszünet megkötésekor befejezettnek tartotta küldetését. Emlékeztette az udvart a bécsi orvosok nyilatkozatára, hogy neki júniusban a karlsbadi fürdőbe kell mennie, mert a nélkül meg nem gyógyulhat.[1] A császár azonban nem engedte meg, hogy ősznél előbb menjen oda, mert jelenléte javára válhatik a békekötésnek, a mennyiben ura is hajlandóbb a békére, mint Bercsényi. S a herczegnének akármilyen szüksége van egészségére, a közjót — Wratislaw szerint — mindig eléje kell tennie a magánérdeknek.[2] Rákóczit magát is bántotta ez a halogatás. Félt, hogy felesége, Wratislaw látogatására várakozva, kifogy a fürdőzés idejéből. Könnyen átlátja ugyan, hogy ezt azért teszik

47 Rákóczi Bercsényihez május 16. Arch. R. I. 546.

48 Lawes Lewisnak május 22. Simonyi, III. 42.

49 Rechteren Bruyninxnak május 22. U. o. 43. A magyar bizottságtól hiában kérvén a szerződés magyar szövegének kinyomatását, azt a császáriak Nagyszombatban és Pozsonyban eszközölték. V. ö. Szabó, Régi Magyar Könyvtár, I., 1717. és 1721. sz. Közli Hist. des rév. III. 245—327. Katona, XXXVII., 151—179.

50 Rákóczi Szirmayhoz május 13. Arch. R. I. 543.

1 Rákóczi Szirmaynak május 13. Arch. R. I. 543. Rákóczi emlékiratai, 181.

2 Wratislaw Rechterennek május 22. Simonyi, III. 41.

vele, mert azt hiszik, más okai is lehetnek a karlsbadi útnak; de — úgymond — sokszor az emberek szokták magukat megcsalni az olyan vélekedésekkel.[3]

Legalább kellemessé akarta tenni felesége érsekújvári tartózkodását. Ebeczky Imre brigadérost és várparancsnokot azonnal újabb utasításokkal látta el, egyrészt azért, mivel «a hadirendnek jó folytatása a jórendet és vigyázást leginkább akkoron kivánja, a midőn legkevesebbet tarthatni az ellenségtől»; másrészt azért, mert udvarával maga is Érsekújváron lakik s így az összezsúfolt házak közt a tűztől jobban kell óvakodni s a kapukat is szigorúbban őrízni.[4] A városban

«A fejdelem háza szép épületekkel
Vagyon északfelé, rakva szép kövekkel.»[5]

Ez a ház mostan nagy élénkségnek, vigadozásnak helye volt. Váltig panaszkodott *Ottlyk* György főudvarmester, hogy a fejedelemasszony «nagy galibára jött ki Bécsből, mert tékozló és pompát űző természete véghetetlen volt».[6] A fejedelem gondoskodott ugyan jó tokaji borokról, de feleségének Stepney Bécsből, orvosság gyanánt, pezsgővel is kedveskedett.[7] A fejedelem utóbb maga is bosszankodva írta, hogy Újvárt a szenátus vadászott, tánczolt, mulatott, koczódott.[8] Feleségének tetszett az a katonai és diplomatiai sürgés-forgás, a mely ura hatalmát jelentette. A fejedelem, a ki Esztergom ostromára készült, ágyú- és mozsárütegeit a piacz közepén állíttatta fel. A vár alatt 12.000 főnyi idegen módra szervezett lovasságot és gyalogságot vont össze gróf Forgách Simon vezetése alatt.[9] Június 6-ikán a fejedelem a tatárországi követségökből hazatérő Bay Mihályt

3 Rákóczi Szirmaynak június 15. Arch. R. I. 551. A fejedelemasszony lejövetelét is utóbb oly oknak tulajdonították, mely «a szép asszony» hitvesi becsületét mélyen sértette. Stepney Bruyninxhoz 1706 november 24. Simonyi, III. 265.

4 Érsekújvári rendtartás, Arch. R. I. 547—8.

5 D. Veress Gerzson verse. Thaly, Adalékok, II. 358.

6 Ottlyk önéletírása. MHH. Script. XXVII. 100.

7 Stepney Rákócziné hoz június 20. Simonyi, III. 85—6.

8 Rákóczi Károlyihoz október 15. Arch. R. I. 637.

9 Rákóczi emlékiratai, 181.

és Pápay Gáspárt fogadta.[10] De kivált az újból megindúlt béke-alkudozások okoztak nagy járást, kelést.

A király már május 26-ikán kinevezte a békebizottságot, melynek elnöke Károly lotharingiai herczeg, osnabrücki és olmützi érsek lett, alelnöke pedig Wratislaw Venczel gróf. A bizottság többi tagjai: Széchenyi Pál, Illésházy Miklós, Lamberg Zsigmond és (utóbb) Wolkra Ottó grófok, kik mellett, kisegítők gyanánt, Szirmay báró, Viza püspök és Okolicsányi álltak.[11] A fejedelemnek oly kevés reménysége volt a békességhez, hogy az alkudozásoknak inkább csaknem bizonyos felbomlását, mintsem folytatását várta.[12] Június 6-ikán azonban, a szenátus megkérdezésével, ő is kinevezte a békebizottságot,[13] melynek tagjai, Bercsényi elnöklete alatt, Károlyi Sándor, Csáky István, Sennyey István, Petes András püspök és egri nagyprépost, Galambos Ferencz és Jánoky Zsigmond udv. kanczellárok, Gerhard György, Kajali Pál szenátorok és Labsánszky János, a szenátus kanczelláriájának igazgatója lettek. Másnap Stepney és Rechteren tiszteletöket tették a fejedelemasszonynál s ott «mintegy véletlenül» találkoztak a fejedelemmel. Rákóczi tudatta velök, hogy az erdélyi követek megérkeztek s kívánságaikat a magyarokkal együtt adják be a nagyszombati congressuson. Ő az erdélyi fejedelemségről nem mondhat le s reméli, a császár is elösmeri a szabad választás jogát. Hiában kérték ők is, a fejedelemasszony is, hogy Erdély helyett a német birodalomban fogadjon el kárpótlást; hiában hivatkoztak a magukkal hozott Onstein bárón, ki szemtanúja volt május 23-ikán Brabantban a francziák ramilliesi vereségének; hiában hagyták nála a brabanti és spanyolországi eseményekről érkezett lapokat, a mik a francziák helyzete reménytelenségéről tanúskodtak.

Des Alleurs franczia követ, a ki éppen akkor érkezett oda, más tudósításokkal szolgált a fejedelemnek, a kit másnap is

[10] Századok, 1873. 618.

[11] Az oklevél: Hist. des rév. IV. 3—5. Katona, XXXVII. 184—7.

[12] Rákóczi Károlyihoz június 2. Arch. R. I. 550.

[13] Az oklevél: Hist. des rév. IV. 19—20. Katona, XXXVII. 190—192.

hiában ijesztgettek a francziák állhatatlanságával, a mit a kölni és bajor választók, az anjoui herczeg s maga Thököly fejedelem eléggé tapasztaltak. Erdély kérdésében semmiképpen sem

169. KARLSBAD.

tudták meggyőzni; s egyetlen sikerök az volt, hogy az örökös királyság dolgát, a közbenjárók februárius 19-iki nyilatkozata után, egyelőre mindamellett sem kívánta bolygatni, hogy azt

Bercsényi nagyon sürgette. Június 8-ikán délután a fejedelem hadiszemlét tartott s távozása után Bercsényi is bemutatta a sereget a közbenjáróknak,[14] a kik még aznap a keresztényi szeretet nevében kérték Wratislawot, járja ki a császárnál, hogy a beteg fejedelemasszony Karlsbadba mehesssen. Ittmaradásával úgy sem igen használ a császárnak.[15] Másnap kedvetlenül tértek vissza Nagyszombatba.[16] Ott hallották, hogy Salm herczeg nem pártolja Rákócziné elutazását, mert neheztelt rá római és velenczei fondorlatai miatt.[17] Attól tartott, hogy ennek az útjának is politikai czéljai vannak. A császár úgy hitte, hogy már elmúlt a karlsbadi fürdőzés ideje; azonban nem akarta gátolni, hogy, ha betegsége miatt okvetlenül mennie kell, Morvaországon át odamehessen.[18] Azonban ezt mégis a béketárgyalások alakulásától tette függővé.

A szövetséges rendek tanácsában készült békepontokat a magyarok Nagyszombatban, a békecongresszus alakuló ülésén, június 13-ikán mutatták be.[19] Nagy figyelmet érdemelnek, mert a magyarok ötödfél éven át szívósan ragaszkodtak hozzájuk, s még 1711-ben a salánki szenátus-ülésen, majdnem a végső veszedelem pillanatában is, fontolóra vették, engedhetnek-e belőle *valamit?*[20] Föltételeik szerint a békéért annak idején, Anglián és Hollandián kívül, Svéd-, Porosz- és Lengyelországok, valamint Velencze is kezeskedjenek. Erdély szabadon válaszsza fejedelmét. Az 1687. évi kierőszakolt törvényczikkelyeket, minden baj forrásait, semmisítsék meg; az ellenállásról szóló záradékot állítsák helyre; a trónörökösödés kérdés tárgya maradjon. Minden idegen katonaságot vigyenek ki az országból. Az alkotmányos főméltóságok és az országtanács hatáskörét állítsák helyre.

14 Rákóczi emlékiratai, 182—4.

15 Stepney és Rechteren Wratislawnak június 8. Simonyi, III. 66—7.

16 Stepney Harleynak június 14. U. o. 73—8.

17 Bruyninx Stepneynek és Rechterennek június 12. U. o. 67.

18 U. ő. Ugyanazoknak június 13. U. o 70. és Wratislav ugyanazoknak június 13. U. o. 71—2.

19 Stepney Harleynak június 15. Simonyi, III. 81.

20 Rákóczi emlékíratai 181., 292.

Ujitsák föl a főkapitányságokat, a törvényes kincstartóságot. A koronát hozzák vissza s Murány várában őrizzék. Az újszerzeményi (török- vagy fegyverjogot) örökre eltöröljék. Az udv. haditanács és kamara ne avatkozzanak az udv. kanczellárhoz tartozó magyar ügyekbe. A hazai tisztségeket valláskülönbség

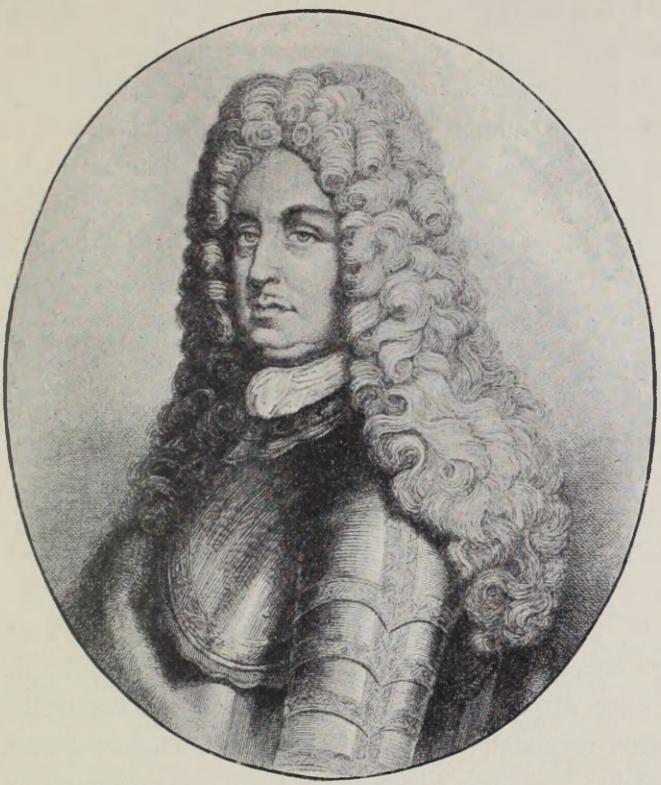

170. SALM HERCZEG.

nélkül érdemes hazafiak kapják. A vallás szabad gyakorlatát a szécsényi barátságos egyezség alapján biztosítsák. A jezsuitákat üzzék ki az országból. Az igazságot a magyar törvények értelmében szolgáltassák ki. Az udvar, a kamara és kincstár a károsultaknak teljes elégtételt adjanak. A volt császár törvénytelen adományai, kiváltságai stb. semmisek. A kurucz rézpénz forgalomban maradjon, míg a bányák felejövedelméből beválthatják.

A király ezentúl róluk nélkülök ne köthessen békét. Az ország lakosai ugyan, hazájuk, szabadságuk igazságos védelmére fogván fegyvert, nem vétkeztek, sőt dicséretes dolgot cselekedtek; de hogy dicső tettöket rosszra ne magyarázzák, a soraikban harczoló idegenekkel együtt teljes kegyelmet kapjanak. A nemesi előjogok érzékeny sérelmet szenvedvén, a Rákóczi fejedelem és Bercsényi főtábornok ellen hozott törvénytelen itéleteket semmisítsék meg s őket érdemökhöz képest elégtételben részesítsék. A nemesek, jászkunok, hajdúk kiváltságait hagyják meg. Országgyűlést legalább háromévenkint tartsanak. Szent és sérthetetlen legyen minden törvény, szabadság, intézmény, szerződés, királyi hitlevél. Országgyűlési határozat nélkül törvénytelen adókkal senkit se zaklassanak. Mindezeket a szövetséges rendek összesége erősítse meg s a teljes hatalmú kezesek jelenlétében hajtsák végre. Az ellenfélen állók mondjanak le tisztségeikről s azokat az országgyűlés töltse be, mely ekként a törvényes kormányt helyreállítván, a többi számtalan sérelmet is orvosolja.[21]

Stepney szerint[22] ezek a kívánságok három osztályba sorozhatók: 1. Olyanokra, a melyekre a császárt lelkiösmerete kötelezi, mert a józan észen, igazságon és tényeken alapúlnak; 2. olyanokra, a miket a császár atyai hajlandóságból megengedhet; 3. olyanokra, a mik szokatlanok és szemtelenek (impertinent), pl. a rézpénz forgalma és beváltása, valamint Rákóczi és Bercsényi megjutalmazása. A közbenjárók aligha titkolták ezt a felfogásukat, mikor a kívánatokat 17-ikén Bécsben átnyújtották a császárnak, ki mindent igért az alkudozások sikere érdekében.[23] Bécsbe mentek a cs. bizottság elnökei is (Lotharingiai Károly hg. és Wratislaw gr.) s pár nap mulva Széchényi Pál is, hogy a császár elnöklete alatt tanácskozzanak ebben az ügy-

[21] Hist. des révol. III. 351—391. Vay, Egy lengyel kir. tanácsos levele Thalynál, Kalászok, 174—6. Horváth, VI. 436—8. A császáriaktól adott válaszszal együtt Katona, XXXVII. 206—237. Szalay VI. 332—348.

[22] Stepney Harleynak június 15. Simonyi, III. 83—4.

[23] Stepney Harleynak június 19. Simonyi, III. 86.

ben. Kedvező választ — a szövetségesek győzedelmei következtében — senki sem remélt;[24] a császár a fegyverszünetet is

171. KÁROLY LOTHARINGIAI HERCZEG.

csak július 24-ikéig volt hajlandó meghosszabbítani.[25] Ezzel a fegyverszünetet épen száz napra kerekítették ki.

[24] U.-ő június 26. U. o. 93. és július 1. U. o. 104.

[25] A lorraini hg. június 29. U. o. 94. A mediatorok június 30. U. o. 96. és 99.

A válasz megadása előtt Wratislaw cseh kanczellár találkozni akart a fölkelés vezetőivel, a kikkel szemben a császárnak az volt a nézete,[26] hogy kárpótlásuk ugyan, vagy éppen megjutalmaztatásuk, az 1608 : XXIII. t.-cz. példájára az országgyűlésre tartozik, de «ha a béke meglesz, a császárnak vele született kegyelmességétől, a melyben teljesen bízni kell, sokat várhatnak, kivált ha ennek a mostani kibékülésnek a művét őszintén előmozdítják». Bercsényi azonban a nála megjelent Wratislawot már június 29-ikén felvilágosította, hogy a mostani confoederatio alapelvénél fogva senki sem számíthat magánhaszonra s így nem történhetik meg, mint régebben, hogy a közjó érdekében kezdett békealkudozások magánérdekek kielégítésével végződjenek. A kanczellárral, ki a fejedelmet csak Rákóczinak nevezte, a fejedelemről külön egyáltalán nem beszélt; de figyelmeztette, hogy a közbenjárók ezt a dolgot nyilvánosan tárgyalják; a szövetkezett rendek ereje is nagy. Különérdekekről szólani még akkor sem lehetne, ha a fejedelem maga is akarná.[27]

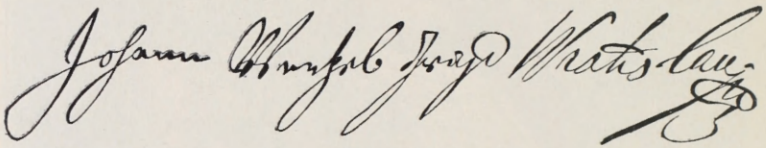

172. GROF WRATISLAW NEVALÁIRASA.

A kanczellár ezek után szomorúan ment Szirmay báró és Okolicsányi kíséretében «próbálni» a fejedelmet, a kivel másnap (június 30-ikán) a fejedelemasszony érsekújvári termeiben találkozott.[28] Ennek a fogadtatásnak részleteit már ösmerjük.[29] «Herczeg — szólt a kanczellár másnap,[30] — Ön Franciaországban bízik; pedig ez azoknak a fejedelmeknek kórháza, kiket

26 Katona, xxxvii. 233.

27 Bercsényi Rákóczihoz június 29. Arch. R. v. 137—8.

28 Így javasolta ezt a fejedelemasszony már májusban. Lawes levele, május 19. Simonyi, iii. 33.

29 L. e könyvben 582—3. l.

30 Rákóczi emlékiratai, 181.

igéreteinek és fogadásainak megszegése következtében szerencsétlenségbe döntött. Ön is ezeknek a számát fogja növelni s ottan hal meg.» «Nem Franciaországot tekintem — felelte Rákóczi — hanem kötelességemet.» Mindamellett Wratislaw, mikor július 2-ikán Nagyszombaton át visszatért Bécsbe, Stepneyvel szemben úgy mutatta, hogy meg van elégedve küldetésével;[31] de Rákócziról később nagyon tiszteletlenül nyilatkozott. Viszont Stepney utóbb Wratislaw érsekújvári «szemtelen» (impertinent) magaviseletét okozta, hogy Rákóczi megváltozott és közönyös lett a béke iránt.[32] Július 5-ikén a fejedelem már meg is írta Bercsényinek, hogy a szenátus elé viszi azt a kérdést, az udvar merev magatartása következtében félbeszakítsák-e a tárgyalásokat?[33] Az udvar különben is rajta volt, hogy Rákóczi személyét állítsa oda a törés okának.[34]

Most már a fejedelemasszony sem halasztotta tovább karlsbadi útját. Ura gr. Forgách Simon vezetése alatt minden ott levő ezredből egy századot rendelt melléje kiséretül, a kikhez Bercsényinek még két ezredet kellett adnia. Érsékújvárról július 7-ikén nagy katonai tisztelgések közt indult el; udvara egy részével maga a fejedelem is elkisérte őt Szeredig. Ott töltötték a másnapot: a szép, beteg asszony pihenve, a fejedelem pedig Bercsényivel és a szenátorokkal a béke ügyéről tanácskozva. 10-ikén Modorfalván búcsúztak el a házasok egymástól s a fejedelemasszony és fényes kisérete július 13-ikán reggel Hodolinnál ért a morva határra, hol Ritschan cs. tábornok vette magára útja biztosítását.[35] Hazajövet «kevesebb czeremóniával is beéri» — borongott a fejedelem.[36]

Alig érkezett haza Érsekújvárra, július 16-ikán kedves nénje, *Ilona*, Aspremont örgrófné örvendeztette meg látogatá-

31 Stepney Harleynak július 2. Simonyi, III. 110.

32 Stepney július 13. és 23. U. o. 140. és 166.

33 Rákóczi Bercsényihez július 5. Arch. R. I. 559.

34 Bercsényi Rákóczinak július 6. U. o. V. 149—150.

35 Thaly, Bercsényi, III. 761—4.

36 Rákóczi Bercsényihez deczember 15. Arch. R. I. 656.

sával. A császárnak ő is olyan «magánkövete»[37] volt, mint a a fejedelemné, Wratislaw kanczellár s legutóbb gr. Kéry János fölovászmester. Ő is azzal biztatta, hogy a császár fehér lapot terjeszt eléje, minden lehetőt megad neki — az egy Erdélyen

173. GRÓF ASPREMONTNÉ, RÁKÓCZI JULIÁNNA.

kívül. Rechteren Bécsből aznap szintén azzal az izenettel tért vissza Nagyszombatba, hogy az udvar még a fegyverszünetet sem hosszabbítja meg, ha Erdélyről le nem mond. «Ime — úgymond — a császár akarna békélni, de a miniszterek nem enge-

37 Stepney Harleynak julius 28. Simonyi, III. 173.

dik; ime, küldte a fejedelemhez a nénjét, ha vehet bizodalmat.» Bercsényi előtt Rechteren is, Stepney is nagyon kikeltek az udvar ellen. «De hiszen — szóltak — Isten megsegíti az igazságos ügyet! A bécsiek a katonaságban bíznak, nagy készületeket tesznek, legalább három oldalról akarnak támadni egy csapással: innen is, onnan is, Horvátországból és Erdélyből. Nincs remény a békére. Isten segítse küzdelmeiteket! Tegyétek föl keményen a tiltakozást: a világ elébe terjesztjük ártatlanságtokat. Úgy látszik, Isten az Ausztriai Házat minisztereiben és azoknak kevélységében akarja megbüntetni. Ejh, uraim! — fakadt ki Stepney — nincs dicsőségesebb mint a hazáért és a szabadságért meghalni; nincs nagyobb boldogság, mint az elösmert igaz ügyért harczolni![38]

A fejedelem éppen akkor értesült erről,[39] a mikor nénje arról biztosította, hogy a bécsi udvar őszinte s maga is kívánja a fegyverszünet meghosszabbítását; s hogy őutána még egy futárnak kell jönnie. Öcscse elkeseredve tette hozzá: Úgy látszik, a bécsiek most is egy bakot nyúznak, a melyet én is bőgetek a magam részéről. A rossz hírekre rögtön intézkedett, hogy a hadakat a fegyverszünet felbomlása készületlenül ne találja, de «mégis mind éltette benne az Aspremontné reménysége a bizodalmat.»[40] Jártak, keltek a futárok. 18-ikán Semptére kiment a szenátus, és a magyar békebizottság a meghívott közbenjárókkal együtt. Rákóczi Stepneyvel, Rechterennel és Bruyninxszal nénje lakosztályában találkozott. Nyugodtan értesítette őket, hogy a császárnak kívánságaikat illető július 12-iki feleletére[41] a válasz most készül, azt a szenátus még ma tárgyalni kezdi, és ha legkésőbb 20-ikáig értesül a fegyverszünet meghosszabbításáról, 24-ikéig átadja a közbenjáróknak. Ellenkező esetben nem tárgyalnak tovább, hanem manifesztum-

38 Bercsényi Rákóczihoz julius 16. és Károlyihoz julius 26. Arch. R. v. 161—2. és Rákóczi-tár, II. 133—4.

39 Rákóczi Bercsényihez julius 16. Arch. R. VII. 214.

40 Bercsényi Károlyihoz július 26. Rákóczi-tár, II. 134.

41 Közli Hist. des révol. IV. 67—121.

ban terjesztik ügyöket a világ elé.[42] A közbenjárók a fogadtatás friss hatása alatt értesítették a cs. bizottság elnökét, a lotharingiai herczeget, hogy ők ezt a nemzetet valóban hajlandónak találták a békére és sürgették a fegyverszünet meghosszabbítását Már előbb[43] megmondták neki, hogy a béke vagy háború felől a császár dönt. Ha békét akar adni népeinek, engedjen időt annak megkötésére.

Azonban Nagyszombatba hazatérve, már másnap megtudták, hogy nem engedett s hallani sem akart még a fegyverszü-

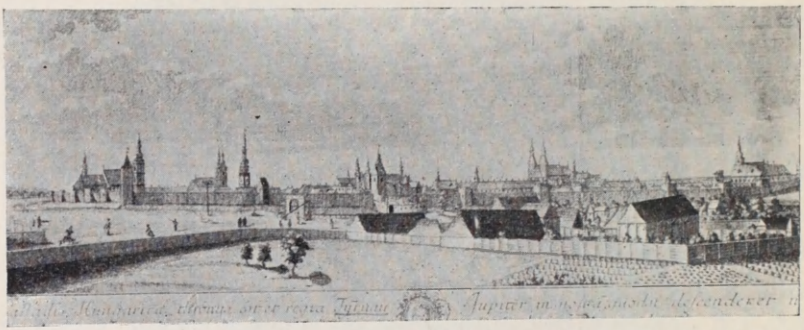

174. NAGYSZOMBAT.

netről sem. A béke, mint már egy előbbi fejezetből ösmeretes, Erdély függetlensége vagy az Ausztriai Házhoz tartozása kérdésén hiúsult meg. «A fejszével így estek neki a fa gyökerének — írta Stepney.[44] — Annak, a ki szerencsére szabad kormányzat alatt él, nem kis fájdalommal kell látnia, hogy a szegény népnek (mely öthatod részben a reform. egyházhoz tartozik) egy csapásra elveszik a szabadságát és kiteszik a szolgaságnak, üldözésnek, nem törődve a közbenjáró hatalmakkal.» A közbenjárók 21-ikén délelőtt könyezve szorítottak kezet Kajaly Pál szenátorral, mikor a szövetkezett rendek nevében

42 A közbenjárók levele július 18. Simonyi, III. 148—9. Stepney Harleynak u. o. 153—160.

43 Július 16. U. o. 162.

44 Stepney Harleynak július 20. U. o. III. 159.

elbúcsúzott tőlük.[45] Délután kimentek a szeredi kastélyba, hogy elbúcsúzzanak a fejedelemtől, a ki keserű hangúlatban volt. Mindamellett megigérte, hogy egyelőre elkeseredésében sem szövetkezik a törökkel vagy más idegen hatalommal. Annyira sze-

175. MARLBOROUGH HERCZEG.

rette volna a békét, hogy már meg is íratta a vármegyékhez a meghívókat a szécsényi országgyűlésre, a mely eldöntötte volna, fentartsák-e vagy felbontsák az erdélyi rendekkel kötött szövetséget. Meg is mutatta nekik a már aláírt meghívókat. Ezeket azonban nem küldheti szét, mert többé nincs idő a tanácsko-

45 Stepney u.-annak, július 24. U. o. III. 168.

zásra. A császár szentelt személyéről minden tisztelettel szólt s nagyon sajnálta, hogy megint fegyvert kell fognia.

Az udvar makacsságán annálinkább csodálkozott, mivel nénje más biztatásokat hozott.[46] Megköszönte a közbenjárók fáradozásait, s külön levélben fejezte ki háláját az angol királyné és a hollandi rendek iránt;[47] de Marlborough herczegnek megírta, hogy Európa szabadságáért vívott diadalai nagyon ártanak Magyarország szabadságának, mert a bécsi minisztereket elbizakodottakká teszik.[48] Megkérte a közbenjárókat, hogy másnap vigyék magukkal Bécsbe nénjét, Ilonát. Ő maga érzékeny búcsút vett «szegény megkeseredett nénjétől,» a kit sohasem látott többé[49] s még 21-ikén este visszaindúlt Érsekújvárra, a hadakhoz. Másnap Kajaly a közbenjáróknak átadta a magyarok tiltakozását,[50] melyben «a bekövetkezendő újabb vérontásért Isten előtt felelőssé teszik azt, a ki féktelen nagyravágyásában rajtuk zsarnokoskodni akar. Azonban Magyarország szövetséges karai és rendei a hadviselés hullámzó tengerén az isteni gondviselés vezérlete alatt igazságos fegyvereikkel kifeszítik a vitorlákat és sérelmeik megbosszúlására felhívják a nemezist.» Ezzel a kilencz hónapja tartó béketárgyalások véget értek.

Úgy hiszik, ennek a hatása alatt készült az a vers,[51] a melyet némelyek egyenesen a fejedelemnek tulajdonítanak:

«Ne higyj, magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpenyeged
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!»

46 Stepney Harleynak július 24. Simonyi, III. 167—171. Beszéde a császárhoz augusztus 1. U. o. 181—2. és Thaly, Bercsényi, III. 790—2.

47 Hist. des révol. IV. 155—167.

48 Rákóczi Marlboroughhoz július 23. U. o. 166—7.

49 Rákóczi Bercsényinek július 22. Arch. R. VII. 215. V. ö. Thaly, Bercsényi, III. 787—8.

50 Szövege Hist. des révol. IV. 139—155. és Katona, XXXVII. 241—6.

51 Thaly, Adalékok, II. 114—116.

XIV.

RÁKÓCZI ESZTERGOM ALATT.

ózsef császár, a ki a múlt télen a kuruczok miatt nem solymászhatott, 1706 július 13-ikán meghagyta gróf Starhemberg Guidónak, az új fővezérnek, kövessen el mindent, hogy vadászatait «azok a zsiványok» többé el ne rontsák.[1] Rákóczi ügyesnek, de egyúttal szerencsésnek is tartotta az európai hadvezért[2] s megvallotta róla, hogy igazi elvek szerint folytatta a hadakozást.[3] Saját seregében a fejedelem még nem tartotta rendezettnek a fővezérlet kérdését. Bercsényinek, a ki Forgáchcsal az érsekújvári hadiszemlén összezördült,[4] egyenesen megmondta, hogy nem követelheti Forgáchtól a fővezéri czímet, mert őt a szövetséges rendek sohasem ruházták föl ezzel a méltósággal. Midőn a szenátorok közbeléptek, azt felelte, hogy bármilyen barátja Bercsényinek, igazságosan meg nem másíthatja, a mit mondott; mert jól tudják, hogy Szécsényben a fővezérségről szó sem volt s a szenátusnak kellene közbelépnie, ha a fejedelem mégis fővezérnek nyilvánítaná Bercsényit.[5] S ha e miatt Bercsényi valóban sértve érzi magát, a fejedelem azzal csakugyan nem segít a dolgon, hogy őmaga Erdélybe megy harczolni.[6] Oly időben, mikor a császári sereg élén egy Starhemberg állt, a fővezérlet ügyét a magyar seregben is rendezni kellett. Ez azonban összefüggött a nemzeti hadsereg végleges szervezésével, a miről külön lesz szó.

A császári sereg július 25-ikén négy rajnai ezreddel erősödve kezdte meg a küzdelmet, a mi ellen a hollandi rendek csak-

1 Rinck, Kaiser Josephs Leben, 41.

2 Rákóczi emlékiratai, 229.

3 Rákóczi 1708 junius. Arch. R. II. 281.

4 Ennek részletei Rákóczi emlékirataiban, 182—3.

5 Rákóczi u. o. 183—4. Thaly figyelmeztet (Bercsényi, III. 701.) hogy külön törvényczikk nem intézkedik ugyan Bercsényi fővezérségéről (a mi miatt a jókai táborban 1705 október 23—24. a tisztikar es legénység zúgolódott is), de az 1705 : IX. t.-czikk nyiltan főgenerálisnak nevezi Bercsényit.

6 Rákóczi emlékiratai, 184.

hamar tiltakoztak,[7] mert a Rajna mellől a császár éppen akkor vonja el a csapatokat, mikor leginkább volna szükség rájok s azokat a császár legjobb alattvalói ellen viszik. Pedig a tapasztalás megmutatta, hogy a magyar háború mellett alig lehet

176. STARHEMBERG GUIDÓ.

legyőzni a közös ellenséget abban az európai háborúban, mely első sorban éppen az Ausztriai Ház javára folyik a közös ellenség: a francziák ellen. Az angol-holland-osztrák szövetségben mindenkinek teljes erővel kellene dolgoznia a közczélért. A császár tehát békűljön ki a magyarokkal, küldje vissza a Rajna mellől elvont csapatokat, mert különben önállóan kell eljárniok

7 A hollandi rendek a császárnak 1706 augusztus 18. Simonyi, III. 202—210.

oly időben, mikor a francziák magukat a hollandiai határokat fenyegetik. Azzal, hogy a császár másfelé rendeli a birodalom erejét, a spanyol örökösödési háború ügyét tönkre teszi. Az angol kormány is abban a nézetben volt,[8] hogy az alkudozások megszakadása következtében szenvedni fog Európa közös ügye. A szövetségesek mindenesetre vesztenek, mert reájuk nehezedik a háború terhe. A rajnai katonaság kivonása és a magyarok megtámadása csak a francziáknak használhat. Ezt a királyné tudatni kívánta magával a császárral is, a kit különben is gyanúsítottak, hogy titokban alkudozik a francziákkal. A királyné mindent megtett a veszedelem elhárítására; de a magyarokkal szemben a bécsi udvarnak is eszére kellene térnie.

A szemelgetést folytatni lehetni; de ennyiből is kitűnik, hogy Rákóczi nem hallgatott egyszerűen a francziák izgatásaira,[9] hanem nyugodtan mérlegelte az európai viszonyokat, a mikor a szabadságharczot folytatta. Hiszen egy bécsi miniszter éppen most állította fel azt az elvet, hogy Európában csak két hatalmasság van: a Habsburg- és a Bourbon-ház és hogy a többinek az egyikhez vagy a másikhoz kell csatlakoznia.[10] A fejedelem nem volt-e valóságos kényszer-helyzetben, a mikor Bécsben mindenki arról beszélt, hogy a magyarokat tűzzel-vassal kell kiirtani[11] s mikor az angol államférfiak nem ösmertek a császárhoz hű katholikust, ki ne kivánná Magyarországnak tűzzel-vassal való meghódítását?[12] És csak a francziákban kellett-e bíznia annak, a kinek ügye igazságát, mint láttuk, a francziák ellenségei, az angolok és a hollandok, annyiszor elösmerték, sőt ezt a császárnak szemébe is mondották?[13]

8 Warre államtitkár Stepneynek julius 30. Simonyi III. 175. Tilson Stepneynek augusztus 6. U. o. 184—6. Harley Stepneynek augusztus 13. U. o. 190—1. és aug. 27., 216—8.

9 Pedig a csaszár is erről vádolta őt Anna angol királynéhoz szeptember 23. intézett levelében. Simonyi, III. 245.

10 Harley Stepneynek augusztus 27. Simonyi, III. 217.

11 James Fury Lewisnak julius 21. U. o. 164.

12 Tilson Stepneynak augusztus 6. U. o. 184.

13 Stepney beszéde a császárhoz aug. 8. U. o. 181—2.

«Senki sincs — szólt Rákóczi a nemzethez [14] — ki legkedvesebb őseinek a mult időkről való beszélgetéseire emlékezve, vagy a történetet érett észszel olvasgatva, világosan nem tudná és kézzelfoghatóan észre nem venné, a zsarnoki kevély uralmát gyarapítani törekvő Ausztriai Háznak örökös hitszegését és annak a néppel és a mi nemzetünkkel kötött bármely szerződésének megszegését.» Ők ezt tudva is alkudoztak vele. Eléje terjesztették törvényes kívánságaiknak legigazságosabb pontjait; de mikor a szabadság helyreállításának édes gyümölcse már-már megérett, az Ausztriai Ház ismét kijátszotta őket és a közbenjáró hatalmakat. Az idegen nemzet újra megmutatta, mennyire gyűlöli törvényeinket és jogainkat és hogy újból a nyakunkra akar ülni. A mikor tehát a támadásra ismét elkészült, a tárgyalásokat minden törvényes ok nélkül megszakította. A dicséretesen működő közbenjárók útján az egész keresztény világ láthatja, hogy mi őszintén jártunk el. A mikor tehát mégis fegyverhez kell nyúlnunk, buzdúljon föl minden hazáját igazán szerető magyarnak a vére s álljon bosszút a kevély ellenségen, ki — mint azelőtt az eperjesi mészárszéken — most is kész a mi vérünket ontani. A mikor eziránt parancsát veszik, keljenek föl fejenkint és mutassák meg, hogy valamint édes hazájuk szabadságát szeretik, az annak kivívásával járó fáradságokat nemcsak szívesen elviselik, hanem vérök ontásával sem fukarkodnak, biztosak lévén benne, hogy a legigazságosabb ügyeket pártoló Isten oly biztosan vezeti dolgainkat, a melyért igaz szívből és magyar dicsérettel áldjuk mindörökre.

A háború megújulásakor Starhemberg első sikere a Csallóköz elfoglalása és a Rábaköz szorongatása volt, Esterházy Antalé pedig, a dunántúli hadak új parancsnokáé vagy inkább a Bottyáné, a Fertőtől Sopronig terjedő sánczok bevétele és Alsó-Ausztria határának pusztítása. Maga Rákóczi Érsekújvárról augusztus 2-ikán indúlt Esztergom ostromára.[15] Erre a

[14] Érsekujvár, aug. 15. U. o. 196—9. Horváth, VI. 442—3.
[15] Arch. R. I. 578.

célra, a nélkül, hogy tervét valakivel közölte volna, tüzérségét már a télen gondosan előkészítette.[16] Remélte, hogy április 15-ikén az ostromot megkezdheti, ha az ágyúk akkorra odaérkezhetnek. Különben «olyan leszen a dolgunk, mint a kit a borbély ugyan székbe ültet, megmos és szappanoz, de borotvája nem lévén, meg nem borotválhat. Való — úgymond — kevés az ember benne, de azzal nem hull hamarább a kőfala .... Én, bizony, azt akarnám, holnap kezdhetnők a *durdút;* csak legyen

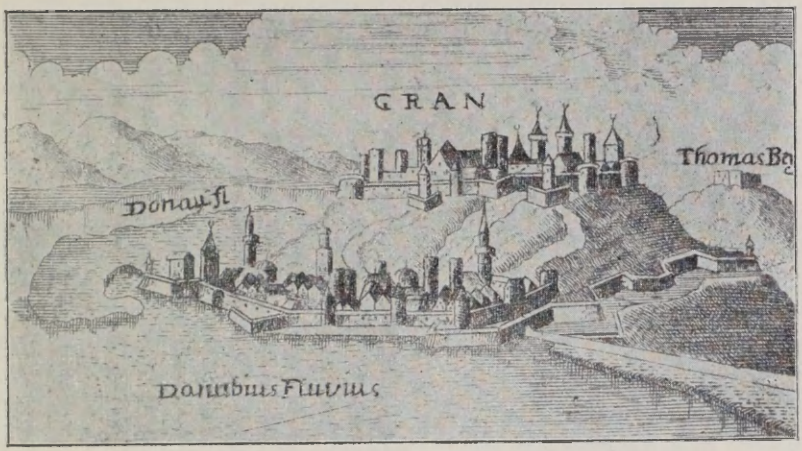

177. ESZTERGOM.

olyan, mint a púpú!»[17] Azonban, a béketárgyalások és a száznapos fegyverszünet miatt csak augusztus 4-ikén szállott Párkányhoz. Még ágyúinak megérkezése előtt intézkedett, hogy Forgách lovassága átkeljen a Dunán s fenntartotta az összeköttetést Esterházy Antal hadaival.[18] Ömaga a Garam torkolatánál, a Garam és Duna balpartján levő közben ütötte föl táborát, melynek közepén sátora egy dombon állt, hogy onnan beláthasson ütegeire. Jó kurucz vitézek egy nap alatt csinálták

16 Rákóczi emlékíratai, 172.

17 Rákóczi Bercsényihez április 4. Arch. R. I. 509.

18 Rákóczi Esterházyhoz augusztus 5. U. o. I. 579. Esztergom ostromáról több adat van Villányinál: Három évtized Esztergom-megye és város multjából 1684—1714. V. ö. Rákóczi emlékíratai, 185.

meg azt a dombot és hozzá a földet kezökben, süveggel hordották:

«Urunknak sátora magas helyen legyen,
Szép tábora fölött végig tekinthessen.
Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messziről mindenki mindjárt megláthassa!
Süveggel hordották, a dombot úgy rakták:
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.»[19]

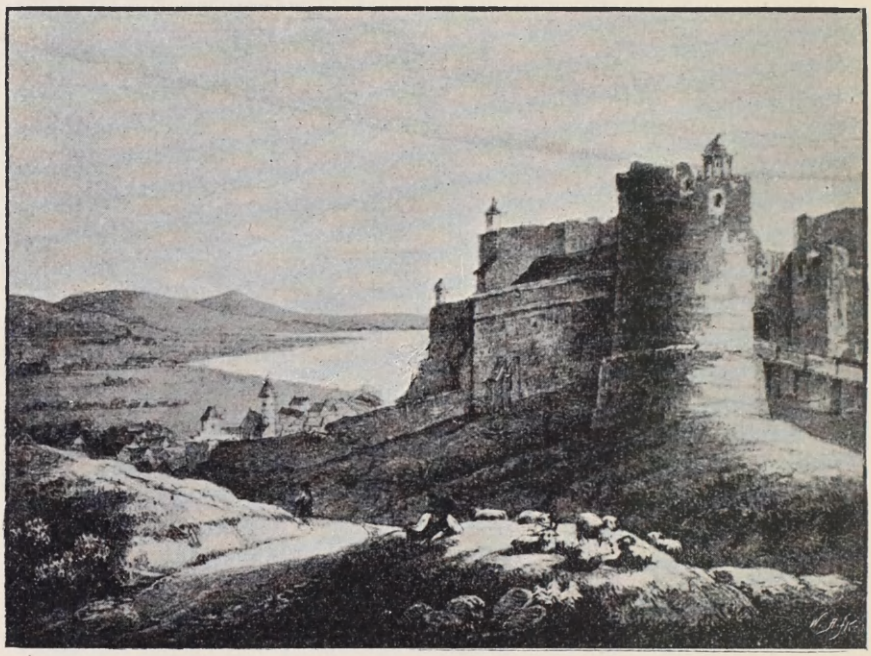

178. ESZTERGOM VÁRÁNAK ROMJAI.

De palotásai közt a fejedelem nem pihent perzsaszőnyegen, fényes tigrisbőrön, hanem hadai közt járt-kelt, buzdított és intézkedett. A hatodikáról hetedikére menő éjtszaka saját jelenlétében kezdette el a sánczok ásatását.[20] 9-ikéig, ahogy tervezte, el is készült velök, a sánczokkal, és a talpakból épített

19 Esztergom megvételéről. Thaly, Adalékok, II. 117–9.

20 Levele Bercsényihez augusztus 6. Arch. R. I. 580. és augusztus 7., u. o. 581.

esztergomi híddal. Mialatt túlnan Gyürky Pál tábornok az idegen lovassággal és egy gyalog hadtesttel várta a jelt a támadásra, a fejedelem 9-ikén bombáztatni kezdte a várat, de az egész tűzérség csak harmadnap láthatott munkához.[21] Le Maire hadmérnök-brigadéros merész gondolata volt, hogy a Dunán keresztül lövesse a várat, a mire, az ágyúk tökéletlensége miatt, idáig senki sem mert vállalkozni. A fejedelem később rájött, hogy rohama ezen oldalról mindamellett sem sikerülhetett volna, hogy a várhegy itt, a víz felé nem olyan meredek, mint máshol. Még sem bánta meg, hogy engedett Le Mairenek, mert a vele szemben levő Szent-Tamáshegyet olyan czölöp-mellvédő oltalmazta, hogy a várnak ez a része sokkal erősebb volt, mint közönségesen hitték. A várossal tornyokkal és két kis szögletbástyával biztosított falak kötötték össze; a Duna felé a várat 5—6 méter széles kőfal védelmezte, a melynek tövében, kis vízálláskor, zátony látszott. A vár maga nagyon szoros és szűk lévén, az őrség kényelmére csaknem életkérdés volt a város megtartása.

«Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
Kardjával felmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlajára·
Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!
Szóljatok ágyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!»

Augusztus 11-ikén «meg is bődülének Rákóczi ágyúi s hejh, megrendülének Esztergom tornyai». Csütörtökön, 12-ikén, a résekre a fejedelem rohamot rendelt. Azonban a budai ráczok Visegrádhoz érkezésének híre annyira megbódította a hadakat, hogy «hátrafutással kezdették az ostromot», «hátúl fordúlván az erősséghez, a táborhelyeket ostromolták inkább mintsem a várost» és «gyalázatos megszaladásukkal a fejedelem a várbeli

[21] Rákóczi Bercsényihez, augusztus 11. U. o. 585.

ellenség megréműlésének hasznát nem vehette». Az ellenség, a mely a roham kezdetén a várba zárkózott és csak 16 embert hagyott a város őrzésére, éjtszaka hamarosan körülárkoltatta a réseket. A fejedelem nem akart erre időt engedni; pénteken tehát, 13-ikán, újra kezdte az ágyúzást és estefelé neki hajtott másfélezer hajdút az ostromnak, melyet ő a Dunaparton levő párkányi kis kápolnából nézett.[22]

A fejedelem az ostrom után rendbehozatta a sűrű lövések következtében a sánczon meggyöngült lövőréseket, hogy másnap, Nagyboldogasszony napján, magát a várat kezdje lövetni. Az elég gyönge falak közé menekült a városi nép nagy része és így a szűk helyen összezsúfolt nép és katonaság harmadnapnál tovább alig állhatott volna ellen. *Kuckländer* tábornokot, a cs. várparancsnokot, Rákóczi a haditudományokkal keveset törődő együgyű öregnek,[23] de olyannak ösmerte, a ki megtesz minden tőle telhetőt, és nem hallgat az asszonyi síránkozásra.[24] «Helyben kell maradnom és engem itt mindenkor meg lehet találni», írta még tavaly Bottyánnak.[25] A fejedelem már napok óta lövette a várat. Egy üteget a vár közelében levő barlangban állított fel, s a golyók olyan magasra is elég biztosan találtak. Mikor már meglehetős rést tört, éjjelre ostromot rendelt. Az ellenség azonban töméntelen gránátot és bombát vetett a rohanókra, kiket a szokatlan tűzeső meglepett, úgy hogy a nagy lárma mellett sem boldogúltak. Az ellenség tehát nyugodtan elgátolhatta a rést. A fejedelem most maga ajánlotta Le Maire tűzérbrigadérosnak és de la Motte tűzérparancsnoknak, hogy az említett barlangból tűzaknát ássanak. Tudta, hogy az ilyen természetes üregből a levegő húzása miatt bajos aknát alakítani, s valóban tapasztalta, hogy a keskeny hasadásra következő kemény vörös márványban az utászok egyre nehezebben dolgoznak.[26]

22 Rákóczi Bercsényihez augusztus 14. Arch. R. I. 586—7. Károlyihoz u. o. 587—8. Emlékirataiban, 180. Vers Esztergom bevételéről Thalynál, Adalékok, II. 118

23 Rákóczi eml. 187.

24 Rákóczi Bercsényinek, augusztus 11. Arch. I. 586.

25 Kuckländer Bottyánnak 1705 április 3. U. o. IX. 181.

26 Rákóczi eml. 186—7.

Időközben izgató híreket hallott. Rabutin Erdélyből a Karika szorosán át a Tisza felé nyomult. A nép önként égette föl előtte kunyhóit, hogy szállást, eleséget ne találjon s Károlyi folytonosan ingerkedett vele. A Vágot nem kellett félteni Starhembergtől, kinek csak 6000 katonája volt a rettegett 30.000 helyett s az is Komárom vára alá húzódott. Szemmeltartására Bottyán is elégnek látszott; Bercsényi 6000 emberrel Károlyi

179. KURUCZ CSAPAT.

támogatására sietett; oda akart menni a fejedelem is, ha Rabutin Tokajnál átkelne a Tiszán. Siettette tehát utászait, de az aknák megtöltésére nem volt elegendő puskapora. Az ágyúk gyújtólyukai is megromlottak. Hogy a népet kímélje, a fejedelem nem rendelt ostromot, hanem az augusztus 17-ikére menő éjtszaka tíz öreg mozsárral folytatta a bombázást.[27] De panaszkodott, hogy pattantyúsai gyakorlatlanok, tíz lövésök közül három ha talál.[28] Mindamellett a vár falát tövig lerontatván, a mennyire

[27] U. o. 188. és levele Károlyihoz augusztus 17. Arch. R. I. 591.

[28] Rákóczi Károlyihoz augusztus 20. U. o. 594.

a hegy meredeksége engedte, augusztus 22-én hajnalban ostromot rendelt. A hadak eleje a törésig föl is ment, de a meredekség miatt tovább nem hatolhatván, végre is visszavonúlt két ember halálával. Az ellenség oly gyarlóan tüzelt, hogy magaviselete inkább valami sáncz, mint ily nevezetes vár védelméhez illett volna. Mindamellett a fejedelem az elkezdett aknában bízott legjobban.[29] Aggasztotta, hogy ez a vár annyi ideig köti egy helyhez. Már azon gondolkozott, hogy másra bízván az ostrom folytatását, arra felé nyomúl, a merre a hadiműködés dereka kívánja.[30] Dolgán a Bercsényivel való találkozás sem fordított;[31] de «miért hagyná el jókedvéből ezt a kies Jeruzsálem városát?»[32] Esztergomot csak azért szállta meg, hogy sáncz-vonalaiból harczra csalogassa a dunántúli és a csallóközi ellenséget, a mire lett is volna alkalma, ha közel éri Esterházy Antalt s egyesűlhet vele. Most még csak portyázó had sincs előtte, a melytől a híreket megtudhatná; ha tehát Bottyán nem siet a Vág mellékére, kénytelen lesz Esztergom megszállását abbahagyni, hogy tüzérségét biztosítsa.[33]

A fejedelem a vár feladását kérte Kucklándertől, a ki azonban «csak elhivé magát: nem adja a várat, — berdót igen kiált»;[34] sőt szeptember 5-ikén éjtszaka kitört, az aknákat elfoglalta, az utászokat kardra hányatta, a barlangban őrséget hagyott s a puskapor egy részét fölvitte magával a várba. Az üreghez a vártól fél puskalövésnyire csak egyetlenegy keskeny ösvény vezetett; mindamellett Rákóczi elhatározta, hogy megkísérli a visszafoglalást. Másnap tehát összegyűjtötte Fodor, Révay, Esze Tamás, Csajághy, Lóczy András ezredeit és saját palotásait, a kik azután az ágyú harmadik lövésére nagy lelkesedéssel támadtak. «Tüzes garánáttól világos az éjjel»; de a barlang német

29 U. ő. ugyanahhoz augusztus 23. U. o. 595.

30 Rákóczi Esterházy Antalhoz augusztus 31. U. o. 599.

31 Rákóczi Bercsényihez szeptember 1. U. o. 601.

32 U.-ő. Esterházy Antalnak szeptember 1. U. o. 604.

33 Rákóczi Esterházy Antalnak szeptember 7. Arch. R. I. 608—9.

34 Thaly, Adalékok II. 118.

KURUCZ FÖLKELŐ.

őrsége nem várta be a vitéz és büszke támadókat, hanem hat embere elvesztésével, a hogy lehetett, fölkapaszkodott a várba.[35] Rákóczi az ostromot pár nappal elhalasztotta, mert egy szökevénytől értesült, hogy Kuckländer kész alkudozni vele, ha annak rendje-módja szerint szólítja föl reá. Másnap tehát, szeptember 8-ikán jókor reggel, azzal az ajánlattal szólította fel a parancsnokot, küldjön ki egy tisztet, a ki meggyőződhetik, hogy az aknák, a melyeknek szerkezetét ösmeri, befödve, kanóczokkal ellátva, a felrobbantásra készen állanak. A parancsnok erről meggyőződvén, 24 órát kért a gondolkodásra. Másnap kijelentette, hogy magával a fejedelemmel kívánna szerződni, de a fejedelem Gyürky Pál tábornokot bízta meg az alkudozással s magának csak a jóváhagyást tartotta fenn.[36] Kuckländer, a segítséget várva, húzta, halasztotta a dolgot és csak 12-ikén küldte ki a kezeseket, sőt még egy napot kért a feladási pontozatok elkészítésére. Ezt a fejedelem kénytelen volt megadni, mert ijesztésen kívül nem volt más módja a szorongatásra.[37] «A sok lerme után» szeptember 13-ikán végre aláírták a föladás föltételeit, a melyeknek értelmében a németeknek már másnap mindenestül oda kellett volna hagyniok a várat. Ez azonban csak 17-ikén történt meg, még pedig a komáromi ellenségnek csaknem szemeláttára. Az őrség a résen át vonúlt ki a várból, így akarván megmutatni, hogy azt nem gyávaságból hagyja oda. 19-ikén

«Hasad a szép hajnal, piros a hegyoldal . . . .
Esztergom várába Rákóczi felnyargal.
Esztergom utczáin szikrát hány patkója:
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.»[38]

A fejedelem örömet lövetett és Szent István kápolnájában Te Deumot énekeltetvén, hálákat adott az Istennek. Másnap a

35 U. o. 119. Rákóczi eml. 189. Rákóczi Bottyánhoz szeptember 6. Arch. R. I. 668–9.

36 Rákóczi Gyürky Pálnak, szeptember 9., 10. Arch. R. I. 671–2.

37 Rákóczi Esterházy Antalhoz szeptember 11. U. o. I. 613. Bercsényihez, u. o. 614. és szeptember 12., u. o. 617. Rákóczi emlékiratai, 189–190.

38 Thaly, Adalékok, II. 119.

kellő intézkedéseket megtette a vár védelmére. · Parancsnoknak egyelőre Bonafous franczia ezredest, helyettesének pedig Horváth Tamás ezredest állította a Bonafous német ezredéből, két zászlóalj vörös palotásból és néhány hajdúból álló őrség élére.[39] Később oka volt megbánni, hogy nem inkább Csajághyra esett a választása. Esterházyt két ezred lovassággal Esztergom átellenében hagyta, hogy a várnak eleséggel való ellátását és a rések helyreállítását siettesse; Bezerédjt pedig arra utasította, hogy Starhemberget háborgassa, ha ez Esztergomot ostromolná. Ő maga, hogy Bercsényihez csatlakozzék, szeptember 20-ikán Zsiliz felé távozott Esztergom várából, mely a remélt egy hét helyett hét hétig tartóztatta föl hadjáratában[40] s melynek sorsa még ezután is aggasztotta. Lehetetlennek gondolta, hogy a várat a császáriak két tábor nélkül szállják meg, mert ilyen kevés néppel neki sem sikerült volna a bevétel, ha nincs a mezőben tábora, mely az ellenségnek ellenállt és módot nyujtott, hogy az ostromot innen és túl folytathassa. 23-ikán a fejedelem Zsilizről Barsra ment s ott értesült, hogy az ellenség már Almás és Neszmély közé szállt és hogy a Bonafous parancsnoksága alatt Esztergomban hagyott két zászlóalj palotás és egy ezred német helyőrség németjei szökdösnek. Helyébe tehát Csajághyt szerette volna állítani.[41] 24-ikén az ellenség tíz ágyúval már lövette is a karvai sánczokat, a miknek csak úgy vehette hasznukat, ha valóban ostromolni akarja Esztergomot. Ehhez 22 lovasszázada, 6 zászlóalj gyalogja és alig 2000 rácza volt.[42] Arra a váratlan hírre, hogy Starhemberg Chassanttól már szeptember 27-ikén elfoglalta az erős karvai (nyergesújfalusi) sánczokat, Gyerk felől azonnal Esztergom alá sietett. 28-ikán Starhemberg épen akkor

39 Thaly, Bottyán élete, 505.

40 Rákóczi Bercsényihez, szeptember, Arch. R. I. 169. Arneth, 416. Wagner, Hist. Josephi, 136. Az őrség kivonulása nem 14-ikén történt, mint általában irják, hanem, ahogy Rákóczi mondja (Eml. 190.), két nappal a Te Deum előtt, a mi Rákóczinak aznap kelt levele szerint szept. 19-ikén volt. Arch. R. I. 622.

41 Rákóczi Bercsényinek szeptember 23., Esterházy Antalnak és Vay Ádámnak szeptember 24. Arch. R. I. 630—2.

42 Rákóczi Bercsényinek szeptember 28. U. o. 632—3.

indult a vár ostromára, mikor ő megérkezett.[43] Nem teljesítették azt a parancsát, hogy menetközben oldalban támadják meg az ellenséget. Két ezredet át akart küldeni a hídon, hogy a városból kirohanást tegyenek; de a tisztek megdöbbenését és aka-

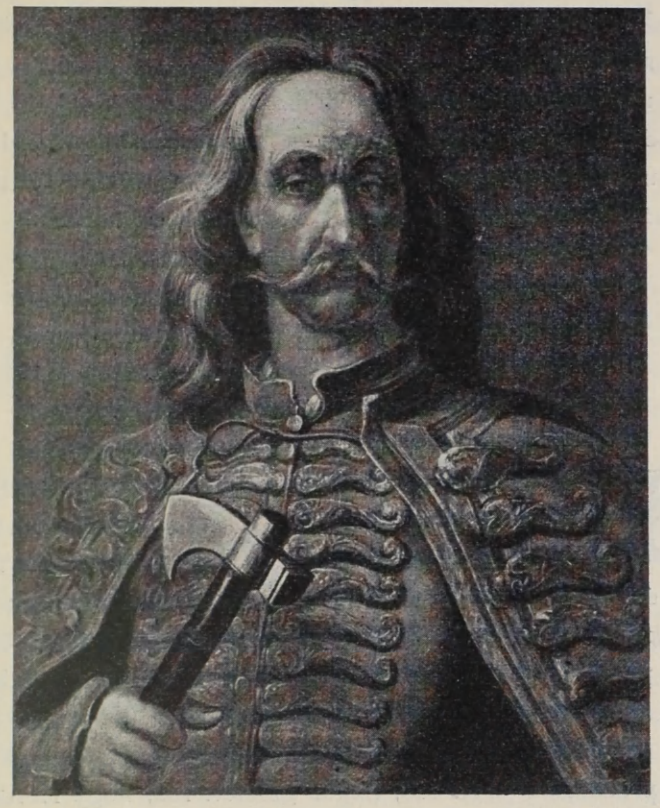

180. KURUCZ VITÉZ.

dékoskodását tapasztalva, abbahagyta, hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen. A hidat tehát, hogy az ellenség föl ne égesse, a fejedelem maga bontatta le, mert 3000 embere elégtelennek látszott 7000-rel szemben. Ennél többet nem tehetvén, a fejedelem visszatért. Az ellenség 29-ikén már rendbe hozatta a

43 Levele október 2. U. o. 633—4. V. ö. emlékirataival, 191—2.

szenttamáshegyi sánczokat, s október elsején készen voltak ütegei. A fejedelem élelemmel bőven ellátta Esztergom várát egy hónapra, mert úgy hitte, hogy tovább úgy sem tarthatja magát. Sőt addig sem tartotta. Október 12-én igen tisztességes föltételek mellett megadta magát a császáriaknak.[44] Mindamellett a fejedelem Bonafoust elfogatta, s ha magyar, le is fejezteti, mert nagyon hallgatott a tanulatlan tisztekre, a kik sohasem láttak ostromot s így hamar elcsüggedtek.[45] A császár azonban, október 18-án kelt köszönő levelében, Esztergom visszafoglalását Isten után Starhemberg rendkívül hű buzgóságának és hatalmas bátorságának köszönte.[46]

XV.

AZ 1706. ÉVI ŐSZI HADJÁRAT.

STARHEMBERG és Rabutin egyesülése Magyarország leigázását jelenthette volna. Esztergom kétszeres ostroma egyik legfőbb gátja volt ennek a veszedelemnek. Kuruczok és labanczok irgalmatlanúl égették, pusztították a hadjáratuk útjába esett falvakat és pedig a kuruczok többnyire «uruk parancsolatjából».[1] Ez nem volt egészen helyes hivatkozás. A fejedelem még ki sem jött Lengyelországból, mikor — 1703. május 12-ikén — már eltiltotta a falvak, városok, malmok égetését, prédálását.[2] Volt idő, mikor gondolt reá, hogy Herbeville előtt mindent föl kell égetnie, ha vele szemben megnyerni akarja a hadjáratot; de az égetést csak a végső szükségben engedte meg.[3] Helyesen következtette, hogy Erdélyben zsibói veresége után sem az ő segítsége, hanem a hadakozás rendje okozta a

44 Károlyinak október 15. Arch. R. I. 639. Emlékiratai, 192—3.
45 Rákóczi emlékiratai, 193.
46 Szalay, VI. 361.

1 Károlyi, I. 168—9.
2 Thaly, Bercsényi, II. 471.
3 Rákóczi emlékiratai 154., 177—8., 187.

sok égetést.[4] Stepney nyiltan bizonyságot tett mellette,[5] hogy a magyarok ausztriai égetései csak megtorlásai a császáriak magyarországi barbárságainak. A közbenjárók nevében kérte Savoyai Jenő herczeget, tiltassa meg a magyar falvak égetését, ha nem akarja, hogy a magyarok is égessék az osztrák helységeket.[6] A fejedelem szerint az ellenség nagyon kevés ösztönt adott reá, hogy országát kímélje,[7] de nem látta a módját, magyar helységeket miért kelljen fölégetni a német előtt. Hiszen vagy az egész hazát kell elpusztítanunk, de abban azután mi sem maradhatunk meg; vagy kiéheztetnünk akkora sereget, a melyet

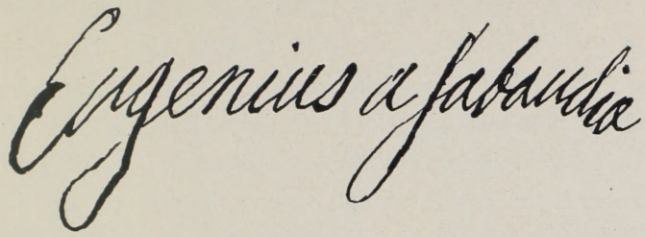

181. SAVOYAI JENŐ NÉVALÁÍRÁSA.

azonban — úgy látja — oda kell bocsátanunk, a hová menni akar. Lehetett volna s lehetne is égetni olyan pusztákon, a hol a sereg mértföldeket megy falu nélkül; de ezentúl sűrübb falvakat találván, a föld népét vagy ellenünk lázítják, vagy éhhelhalóvá teszik: sok szegénynek átkát és talán Istennek is bosszúálló fegyverét hozván magunkra.[7] A gyujtogatást azontúl is csupán a haza legnagyobb szükségében engedte meg; csakhogy a mostani hadjáratban ezt az engedelmet elég gyakran kellett megadnia.[9]

4 Rákóczi Pekrinek 1706. január 9. Arch. R. I. 466.

5 Stepney Harleynek 1705. augusztus 19. Simonyi, II. 192.

6 Stepney 1706. február 13. Simonyinál, II. 394. Pálffy gyönge mentsége szerint (1706. márczius 29.) nem a németek gyujtogatnak, hanem a ráczok. U. o. II. 509.

7 Rákóczi 1706. szeptember 5. Arch. I. R. 607.

8 Rákóczi Bercsényinek szeptember 7. U. o. I. 611.

9 Károlyi szeptember 2. «Urunk parancsolatjából» égette Szolnok várát és városát, szeptember 13. Maklárt az egri malmokat, 22-ikén Szikszó környékét, Bercsényi október 15-ikén a kassai útba eső helyeket, (Károlyi önéletírása, I. 168—172.) deczember 13-ikán Debreczent. (Arch. R. I. 655.)

Rabutin égetve, pusztítva nyomúlt Szeged alól Eger alá.[10] A fejedelem már szeptember 7-ikén meghagyta Bercsényinek, hogy abban a várban egy ráczot és németet se hagyjon meg, «mert mindenkor mindkettőt azon helységek mételyének tartotta.»[11] A megtisztított őrséget Rabutin hiába szólítván megadásra, szeptember 15-ikén elszállott Eger alól, 22-ikén felégette Szikszót s 30-ikán körűlvette Kassát, a melyet másnap már lövetni kezdett.[12] A fejedelem szerint[13] az ellenség nem bízhatik a megvételben, négy ágyujával keveset árthat a bástyáknak, falaknak s Radics Endre, ki valaha oly dicsőn védelmezte Munkácsot, az őrséggel bizvást ellenállhat; de emlékirataiban[14] megvallja, hogy éppen az ellenkezőtől tartott. Úgy hitte, hogy a város elesik, mielőtt ő megérkezhetnék, mert Rabutin táborában voltak azok a német tisztek, kik valaha feladták neki Kassát, melynek tehát minden gyöngéjét ösmerték; a hitvány falak összetörésére pedig Rabutinnak nem 4, hanem 22 ágyúja volt. Bercsényi Torna és Károlyi Boglár mellett az ő jól begyakorolt hajdúira nem hiába várakoztak. A fejedelem már október 4-ikén gyüjteni kezdte a hajdúkat,[15] a kikkel 9-ikén Tornaalján[16] s 11—12-ikén Tornán volt velök, hol Bercsényivel egyesült. Sehogysem dícsérte tábornokai magatartását. Különösen hibáztatta, hogy egyszer sem tudták elfogni az ellenség takarmány- és abrakszállítmányát s nem szállták meg lovasaikkal azokat a gyönyörű réteket, a melyeket a Hernád s annak egy malomárka fog közre. Innen, a falak és a város aljában könnyen tönkre tehették volna a betegségekkel és rossz élelmezéssel küzdő ellenséget. Már meg is parancsolta Károlyinak, hogy megszállja ezt a helyet, mikor meghallottta, hogy érkezésének

10 Wagner, Hist. Josephi, 142.

11 Arch. R. I. 611.

12 Rákóczi 28-ikán úgy értesült, hogy ez már «valószínűen» megtörtént 25-ikén. Arch. R. I. 632.

13 Rákóczi Bercsényihez szeptember 19. Arch. R. I. 622.

14 193. l.

15 Arch. R. I. 635.

16 Rákóczi Pekrihez október 9. Thaly Kalászok, 233—7.

hírére Rabutin abbahagyta az ostromot s majdnem 2000 embere elvesztésével Tokaj felé húzódott. Teljesedett tehát a fejedelem jóslata, hogy «ha a bentlevők oltalmazni akarják magukat, Kassa alatt az ellenség meg nem várja a hideg esőt.» [17] Kassa

182. A KASSAI RÁKÓCZI-PALOTA.

megtartását a szilárd és határozott jellemű *Radics* Endre brigadérosnak, a parancsnoknak, október 14-ikén a városban személyesen köszönte meg. Megelégedését nyilvánította a helyőrség és a lakosság iránt is, a kik oly becsületesen megtartották

[17] Rákóczi Károlyihoz október 4. Arch. R. I. 635.

az ostrom kezdetén letett hűségesküjöket[18] s mindnyájan igen jól viselték magukat. Ellenben keményen megrótta és otrombának nevezte a tűzérparancsnok hibáját, hogy mindjárt az első napon porrá nem lövette Rabutin nyomorú ágyútelepeit; holott ezt könnyen megtehette volna, ha 30—40 ágyút a megtámadott hely homlokzatán egy sorba állít s nem helyezi szét a város falain köröskörűl.[19]

A fejedelem, ki szigorúan dorgált és szeretettel jutalmazott, két napot, (október 14—15.) töltött kassai palotájában, a mostani honvédgyalogsági kaszárnyában. 15-ikén a jezsuiták templomában imádkozott atyja és nagyanyja sírjainál. Másnap már visszaindúlt Torna felé,[20] onnan azonban Nagy-Idán át[21] visszatért a Hernád völgyébe s 18-ikától 24-ikéig Mérán táborozott.[22] Bruyninxnak, a ki őt a császár békés hajlamairól biztosította, innen felelte, hogy ezt bajos összeegyeztetni a nagyszombati alkudozásoknál követett eljárással. Ott inkább törvényt akartak szabni a legyőzötteknek, mint helyreállítani a békét; inkább kiirtani a nemzetet, mint igazságos békét kötni. Ő azonban addig nem ajánlhatja nemzetének az alkudozások újból való megindítását, míg a főbb pontokra olyan feleletet nem kap, a mely rajtuk nem ejt újabb sebeket.[23] Ettől pedig méltán tarthatott. Hiszen Stepney, a ki legnagyobb sajnálatára éppen mostan vált meg hivatalától,[24] úgy találta, hogy a hollandiak a ramilliesi béke óta sokkal követelőbbek, mint előbb; s attól félt, hogy a torinoi győzelem viszont a bécsieket teszi rátartókká.[25] A magyarok reményeit is növelhette, hogy XII. Károly svéd király betört Szászországba, a mit a császár elkerülhetett volna, ha idején békét köt a magyarokkal.[26]

18 A szeptember 26-, 27-ikén letett hűségeskü eredetije Kassa város levéltárában. V. ö. Mihalik, 102. l.

19 Rákóczi emlékiratai, 195—6.

20 Október 15-ikén Bodolról írt Károlyinak. Arch. R. I. 636—640.

21 Ráth, Rákóczi utazási helyei. (Emlékir. 3. kiad. 310.) és Arch. R. I. 434.

22 Simonyi, III. 255—7, Arch. R. I. 640—2., Mihalik, 189. sz.

23 Rákóczi Bruyninxnak, október 18. Simonyi, III. 255—6. Hasonló szellemben írt október 24-ikén Szirmaynak. Arch. R. I. 642.

24 Rákóczi búcsú- és elismerő-levele hozzá október 23. U. o. 257.

25 Stepney Harleynak október 24. U. o. 258.

26 Stepney levelei Harleyhoz és Cardonnelhez, szeptember 8. U. o. 232—4.

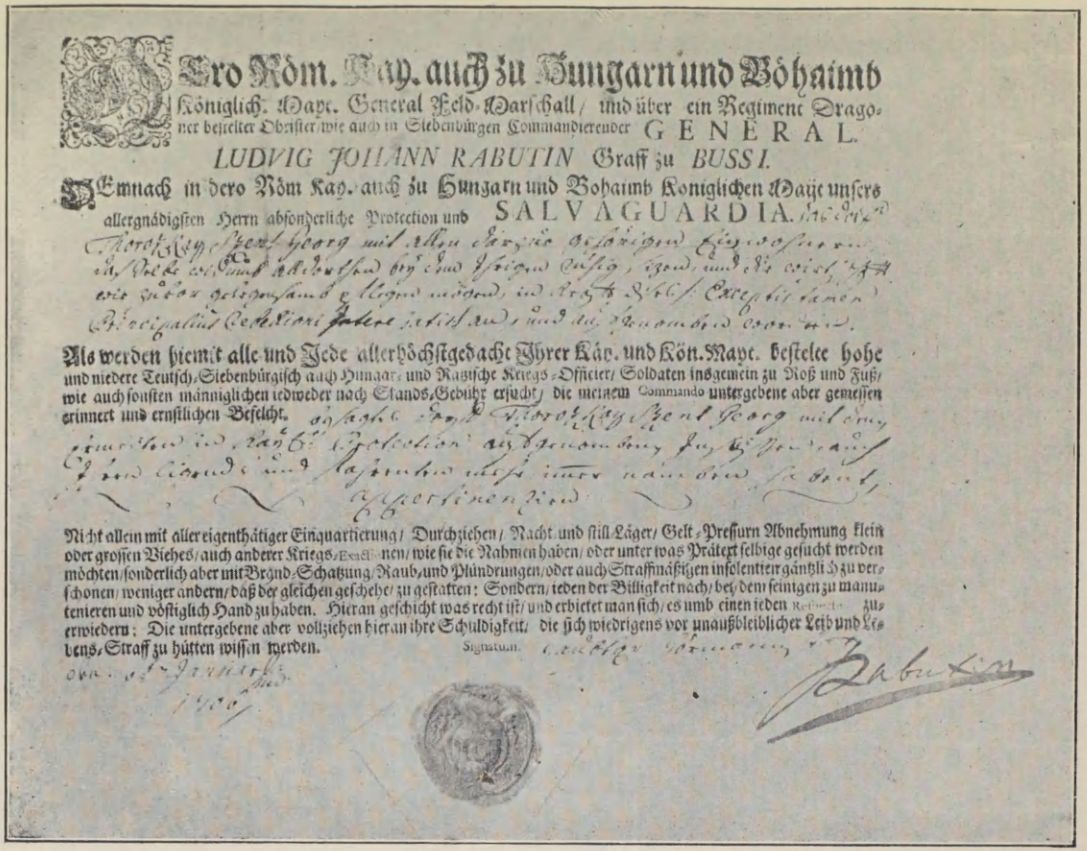

Dero Röm. Kay. auch zu Hungarn und Böhaimb Königlich. Mayt. General Feld-Marschall/ und über ein Regiment Dragoner bestelter Obrister/ wie auch in Siebenbürgen Commandierender GENERAL.

LUDVIG JOHANN RABUTIN Graff zu *BUSSI.*

DEmnach in dero Röm Kay. auch zu Hungarn und Bohaimb Koniglichen Mayt unsers allergnädigsten Herrn absonderliche Protection und SALVAGUARDIA.

Als werden hiemit alle und Jede allerhöchstgedacht Ihrer Käy. und Kön. Mayt. bestelte hohe und niedere Teutsch-Siebenbürgisch auch Hungar- und Ratzische Kriegs-Officier/ Soldaten insgemein zu Roß und Fuß/ wie auch sonsten männiglichen iedweder nach Stands-Gebühr ersucht/ die meinem Commando untergebene aber gemessen erinnert und ernstlichen Befelcht.

Nicht allein mit aller eigenthätiger Einquartierung/ Durchziehen/ Nacht- und still-Läger/ Gelt-Pressurn Abnehmung klein oder grossen Viehes/ auch anderer Kriegs-Exactionen/ wie sie die Nahmen haben/ oder unter was Prätext selbige gesucht werden möchten/ sonderlich aber mit Brand-Schatzung/ Raub- und Plündrungen/ oder auch Straffmäßigen insolentien gäntzlich zu verschonen/ weniger andern/ daß der gleichen geschehe/ zu gestatten: Sondern/ ieden der Billigkeit nach/ bey dem seinigen zu manutenieren und vöstiglich Hand zu haben. Hieran geschicht was recht ist/ und erbietet man sich/ es umb einen ieden Respectus zu erwiedern: Die untergebene aber vollziehen hieran ihre Schuldigkeit/ die sich wiedrigens vor unaußbleiblicher Leib und Lebens-Straff zu hütten wissen werden.

Signatum.

Rabutin

GRÓF RABUTIN TÁBORNOK MENEDÉKLEVELE.

A magyarok pedig nem békűlnek addig, míg be nem látják, hogy fegyverrel is meghódíthatják őket.[27]

Rabutint, a ki Károlyit október 16-án Tokaj alól visszaszorította, a fejedelem nem háborgatta a tokaji szüretelésben; mert úgy hitte, hogy az újbor, az édes szőlő, a hideg éjjelek és a Tisza vize jobban megviselik hadait, mint az ő portyázásai.

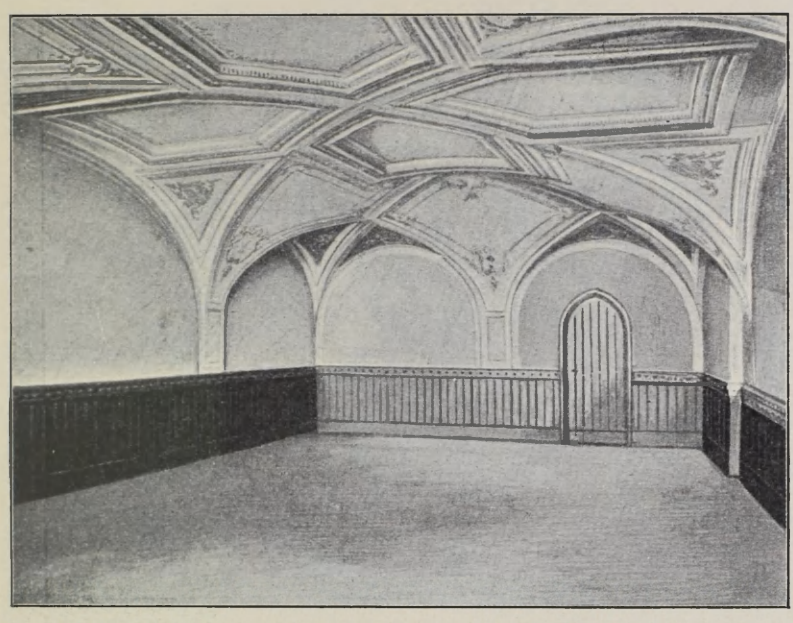

183. A KASSAI RÁKÓCZI PALOTA DÍSZTERME.

A tábornok tehát 23-ikán baj nélkűl kelhetett át a Tiszán, de Károlyi kuruczainak kapdosásai következtében csak lassan haladhatott előre. A fejedelem, Méra alól 24-ikén megindúlván, az abaúji Halmajon, a zempléni Sajókörömön s a borsodi Tibold-Daróczon át november 1-én a szintén borsodi Szihalom alá szállt táborával.

Helyesen gyanította, hogy Rabutin Szolnok felé ügyekszik. Károlyinak tehát meghagyta, hogy Rabutin és Starhemberg

[27] Stepney Harleyhoz, szeptember 15. U. o. 239.

egyesülésének meggátlása végett hadaival a Tarna mellékére, az ő táborába siessen.[28] November 3-ikán azonban már átkelt a Tarnán, sőt csakhamar a Benén, Gyöngyösön, Zagyván is és november 5-ikén a Zagyva-Galga közében, a pestmegyei Tótfaluban táborozott. Ott viszont Forgách Simont rendelte magához.[29] Elégedetlen volt mind a két tábornokával. *Forgách* nem

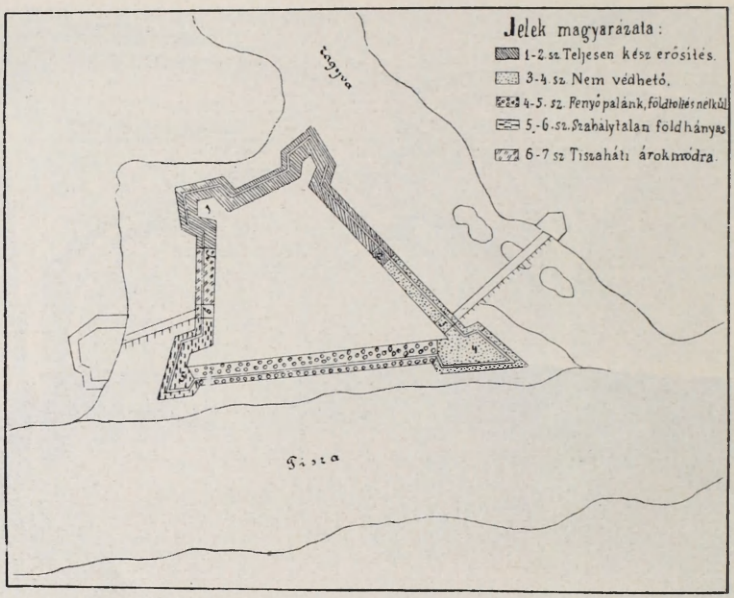

184. SZOLNOK VÁRA.

hajtotta végre azt a parancsát, hogy színből Morvaország ellen nyomúlva, Bazinnál hirtelen Pozsony felé forduljon s azt meglepetéssel elfoglalja, vagy legalább is felgyujtsa Starhembergnek ottlévő éléstárait.[30] A helyett — mint Károlyi a debreczenieknek — időt engedett a pozsonyiaknak a szüretre, a mivel sok időt vesztegetett. Megsarczolta Bazint, Modort, Szentgyörgyöt s az osztrák Zistersdorf alatt tönkre tett egy dragonyos ezredet; de veszni engedte Esztergomot (október 7.) s így meg nem

28 Rákóczi Károlyihoz november 2. Arch. R. I. 642.
29 Rákóczi Forgáchhoz november 5. U. o. 643.
30 Rákóczi emlékíratai, 191. V. ö. 196—7.

békíthette Rákóczit az Ausztriában elfoglalt zászlókkal. Károlyit is megdorgálta,[31] hogy Kállóból ír neki, mikor az ellenség Derzs-

185. XIV. LAJOS.

nél áll s 24 óra alatt Szolnoknál állhat. A rácz elűl-hátúl lézengve jár, a kurucznak jó híre sincs. Mindenki azt teszi, a

[31] Rákóczi Károlyihoz november 7. Arch. R. I. 645–6.

mit akar. Felelőssé teszi parancsai végrehajtásáért. Nem vigasztalás, hogy az ellenség átmegy a Bácskaságba; Károlyitól idáig is oda mehetett, a hová akart; s az csak nem győzelem, ha idehagy bennünket. «Írhatnék többet is ilyeneket, — szólt végül — hogyha hazám ügyétől indíttatott szívem fájdalmait követni akarnám. A haza én reám bízá dolgainak kormányzását. Tehetségem szerint folytatom rendelkezéseimet, miknek — látom — azok a követői, a kik akarják. Magam úgy járok, mint ennekelőtte vadászó időmön tapasztaltam a sok külön nyomhajtó kopók között szerencséjét vadászatomnak.» November 4-ikén tehát maga küldött kemény gyalog portyázókat az ellenségre, hogy «megitassák vele a Tisza vizét.»[32] Károlyi ugyan némileg megnyugtatta, de 8-ikán Szolnok és a Tiszántúl sorsa miatt folytonosan aggódva ment Hevesbe Gyöngyös alá. Onnan tudatta XIV. Lajossal, hogy az országot egyrészt az ellenség dúlta fel, másrészt maga a nép, hogy az ellenség benmaradását megnehezítse. A nemzet azonban mégis kitartóan védelmezi jogait s áldozatra való készsége és önmegtagadása nagyobb mint hitte. Ez azonban nem tarthat így örökké. Nagy ideje, hogy a nemzet valami jelét lássa a király igéretének, s bízzék benne, hogy nem hagyja el azt a népet, mely pártfogásában és a jobb jövendőben bízva, visszavetette a bécsi udvar ajánlatait. Ő maga az újabb ajánlatokat is a király pártfogásában reménykedve vetette vissza.[33]

10-ikén Gyöngyösről megindúlván, a hevesi Ecséden át[34] a nógrádi Lőrinczibe ért, hol egy hétig táborozott.[35] 20-ikán a Zagyva völgyén fölfelé indúlt Rozsnyóra, hová tanácsülést akart hirdetni. Pásztón, Füleken és Rimaszombaton át[36] 26-ikán érkezett Rozsnyóra.[37] Ott néhány jó hír fogadta. Erdélyben Károlyi, Orosz Pál és Pekry hadai elég szerencsésen portyáztak. A Dunántúl Vasmegyében a győrvári (hibásan egervári) csatá-

[32] Rákóczi Esterházy Antalhoz november 5. U. o. 644.

[33] Fiedler, II. 472—3. Horváth, VI. 456. Századok, 1895. 554.

[34] Arch. R. IX. 319. Bezerédj levelében.

[35] Arch. R. I. 646—9. Ráth, Rákóczi emlékiratai, 3. kiadás, 311.

[36] Ráth, u. o. Tört. tár, 1880. 389.

[37] Arch. R. I. 649.

ban[38] november 6-ikán és 7-ikén gr. Andrássy István, Bezerédj és a két Kisfaludy brigadérosok fényes diadalt arattak Heister Hannibál altábornagyon (a tábornagy testvérén), a kit az ifjú Sibrik Gábor el is fogott.[39] Azonban nem vigasztalták meg sem az onnan hozott, sem a Forgách ausztriai (zistersdorfi) győzedelmes csatájából küldött zászlók. Sőt Forgáchot, a kit Rozsnyóra rendelt, maga elé sem bocsátotta s a krasznahorkai várba záratta,[40] mert azt hitte, összejátszik a császáriakkal. «A midőn egy főispánt és generális marsalkot — írta Forgáchné Hontvármegyének[41] — az ország szokása ellen, a kiért leg-

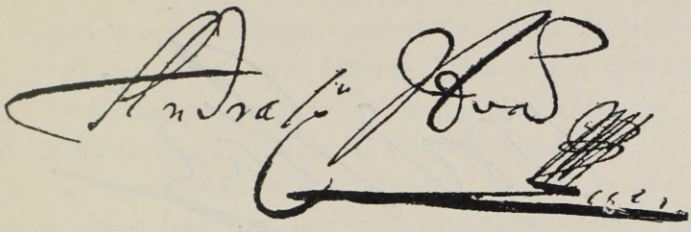

186. GR. ANDRÁSSY ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

inkább a magyar nemzet most is fegyverben vagyon, oly kemény áristomba tesznek, mint az én uramat is tették, nagy okának kell lenni . . . .» «Ha csupán haragból bántam volna így Forgáchcsal — felelt a fejedelem[42] — bizonyosan többször is megérdemlett volna ily bánásmódot. Azonban igen veszélyes lesz vala ily szellem ellenében félrendszabályokkal élni.» Példát akart teremteni az engedelmeskedni nem tudó vezérekkel és tisztekkel szemben, a kiknek sikertelenségeit tulajdonította.

Nemcsak a nép volt elégedetlen ezévi hadjáratával, hanem önmaga is. «Elhiszem, — írta Orosz Pál tábornoknak[43] — van

38 Leirása Thalynál, A nagyszombati és a győrvári harcz, 114—134. (Különösen gr. Andrássy István tábornok jelentése a fejedelemhez november 15-ikéről, 121—7. l.) Thaly újabb adatai e diadalról Hadtört. Közl. 1895. 311—338.

39 Rákóczi emlékiratai, 202.

40 U. o. 197—8.

41 Forgáchné november 28. II. Rákóczi Ferenczcznek . . . . kiadatlan eredeti leveleik, 73.

42 Rákóczi eml. 197.

43 Rozsnyóról, deczember 1. Arch. R. I. 650—2.

elég olyan beszéd, hogy fűtőznek az urak s fázik a rongyos katona, holott most ez, most amaz kellene. Csak elhagyának bennünket! De, legyen bár Isten ítélője dolgomnak, ha annyit nem kívánnék tűrni, szenvedni, mint a legmezítelenebb: csak szolgálhatnék hazámnak. De ha magam jelen vagyok: harczolni nem kell, mert ha megvernek, megbódúl az ország. Ha kicsiny a táborom, nem találják jónak; mert kitanúlja az ellenség, elvesztjük sokaságunknak hírét s bátran fog persequálni. Ha nagy lesz a tábor: mostani időben hol subsistál? Mezőben soknak nem lehet, egy faluban nem fér, sokba szaggatni vagy nem bátorságos, vagy közel hozzája nem lehetünk; élése honnan

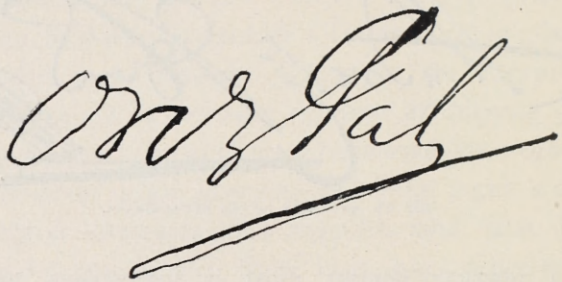

187. OROSZ PÁL NÉVALÁÍRÁSA.

soknak, a hol a keveset koplalással tartjátok? Tudom, erre azt mondja: való; de kérdezi viszont: hát hol a sok generális és a felföldi had? Mi megsegítettük őket, — már távolról néznek minket. De csak azt tudnám: van-e kedve vagy nincs a formális harczhoz, nem kellene kérdezni, hol van a generális, hol van a fejedelem, hol van a had? . . . Engemet okoznak a szerencsétlen harczokért s némelyek mondása szerint könnyű elveszteni a népet, nem nekünk való a harcz; nem tudunk mi a kótához, okosabb ő nálunknál. Ha még egyszer confusiót szenvedünk, vége lesz hadakozásunknak. Lám, az eleink sohasem harczoltak, mégis meg tudták nyomorítani a németet; hanem csak csípdessük! Jól mondja, való nagy okok. De minek hát a csípdeséshez (guerilla-harczhoz) a sok had, a ki is se nem bújkálhat

maga hírével, se nem szaladhat, hanem csak magában fárad, oszol, éhezik, morog s kárhoztatja a commandójának a lelkét. Úgy tehát mi lesz a vége? Csak így szaladjunk cselédeinkkel, gyermekeinkkel és szekér hátán lakjunk? Isten ne adja! Segítsük most magunkat, a miként lehet: bágyasztassuk az idővel az ellenséget.»

Most a Tiszántúl van az ellenség, az ottani lakosság úgy sem nyugodhatik; tehát az itteninek enged egy kis időt az erőgyűjtésre. De tudja erre is a magyar ember feleletét: Az ilyenadta, ha én szenvedek, szenvedjen ő is, ő sem jobb nálam! Ha azonban háborúba viszik, kiabálni fog: Csak hurczolnak bennünket! Ihen, a lovam is odavan, magam is elbágyadtam: ennyi napja, hogy kenyeret nem láttam. Télen-nyáron rajtunk a munka! És kimorogván magát, ott hagyja fejedelmét az üres zászló mellett. Hát mit csináljunk? Hadd morogjon! .... «Úgy, de ilyen nyomorúságban van a föld népe: ez lesz, az lesz! De bizony, mind *más* lesz: úgy lesz, mint Isten akarja. Nem drágább a nyír-víz a tokaji szüretnél, sem a szamosközi asztag a hernádmelléki kazalnál.[44] Hiszen úgy is az vala a vox az elmult táborozásban, hogy nem lehet erőt venni rajta; az Istennél van az órája, még el nem jött. Hadd menjen: majd magában is elvesz a mezőben, a pusztában. Sokkal nem jó próbálni rajta, mert ha confusióban reducáltatik a had, elszélyed, megréműl az ország: úgy járunk, mint a zsibói harcz után Erdélylyel; hanem csak jobb válogatott jót küldeni. No, most már előttetek van: próbáljátok! Nem lehet panaszotok, hogy ez ilyen szúnyogcsípésre elegen nem vagytok.«

«Én-velem pedig senki magát ne mentse; mert én sohasem mondom, hogy ne próbáljon. Soha senkitől azért számot nem veszek, ha jót cselekszik, hanem ha parancsom ellen jár. Még abban sem oly mérgesen, mint kellene; mely sok rossznak oka, megvallom, de az időt is az időhöz kell mérni.»

44 Vagyis Rákóczi is vesztett annyit, mint a nyirségi és szamosközi nép.

Keményen írt, mert nem akarta, hogy a bíztatás mellett úgy járjon, mint tavaly Zsibónál, a hol be kellett érnie vele, hogy megsiratták a hegytetőről. «Ezek ugyan elmultak, mint a hó; de azért jó a *tapasztalat* a hadakozó emberben, hogy az ilyenek eszébe jussanak: annak idejében a következendő rossztól őrízhesse magát.»

«Távollétemben is érzem, szánom a katona morgását; — végezte hatalmas levelét — de ha az ő eszén járok, magának sem lesz jó, nekem se. Hadd morogjon hát, szegény: *hamarább megbékélek én vele, mintsem a némettel!*»

Rozsnyón hallotta, hogy a német november 28-ikán megszállta Debreczent, melynek lakossága elfutott. A fejedelem olyan szín alatt, hogy a lakosok hazaszállingóznak, égetőket akart a városra küldeni, mi nagy válságba, szorúltságba hozta volna a császáriakat. Rossz néven is vette Károlyitól, hogy a várost s vele az ellenséget megkímélte.[45] Azonban «a nagy hideg időben s éhségben így is annyi német döglék meg, hogy egy reális szemben való harczon sem kellett volna többnek elveszniök».[46] A császáriak csak újesztendő napján indúltak tovább Berettyóújfalura és Szolnoknál keltek át a Tisza jegén. Teljesedett, a mire Károlyi már régebben[47] figyelmeztette a fejedelmet, hogy a befagyott Tisza nem bástya, hanem az ellenség hídja. Szolnok várát, a melyet a fejedelem tavaly nagyjából újraépíttetett, Rabutin felrobbantotta s január 21-ikén Pesten, majd Budán helyezte el téli szállásra elnyomorodott hadát.[48]

Emlékirataiban a fejedelem őszintén megvallotta, hogy nagyon elcsüggedt, mert a pesti út akadályozására küldött csapatai «szokás szerint» semmit sem tettek. Elcsüggedt, mivel legszebb tervei füstbe mentek; a hadviselés hibás elveiről elterjedt szerencsétlen elfogúltság annyira uralkodott az elméken.[49]

45 Rákóczi Károlyihoz deczember 13. Arch. R. I. 655. Emlékiratai, 196. Debreczen jegyzőkönyve Szűcsnél, Debr. tört. 720—2.

46 Cserei hist. 362—3.

47 Károlyi Rákóczihoz 1705. október 4. Hadtört. Közl. 1895. 310.

48 Rabutin, Mémoires, 153.

49 Rákóczi emlékiratai, 196.

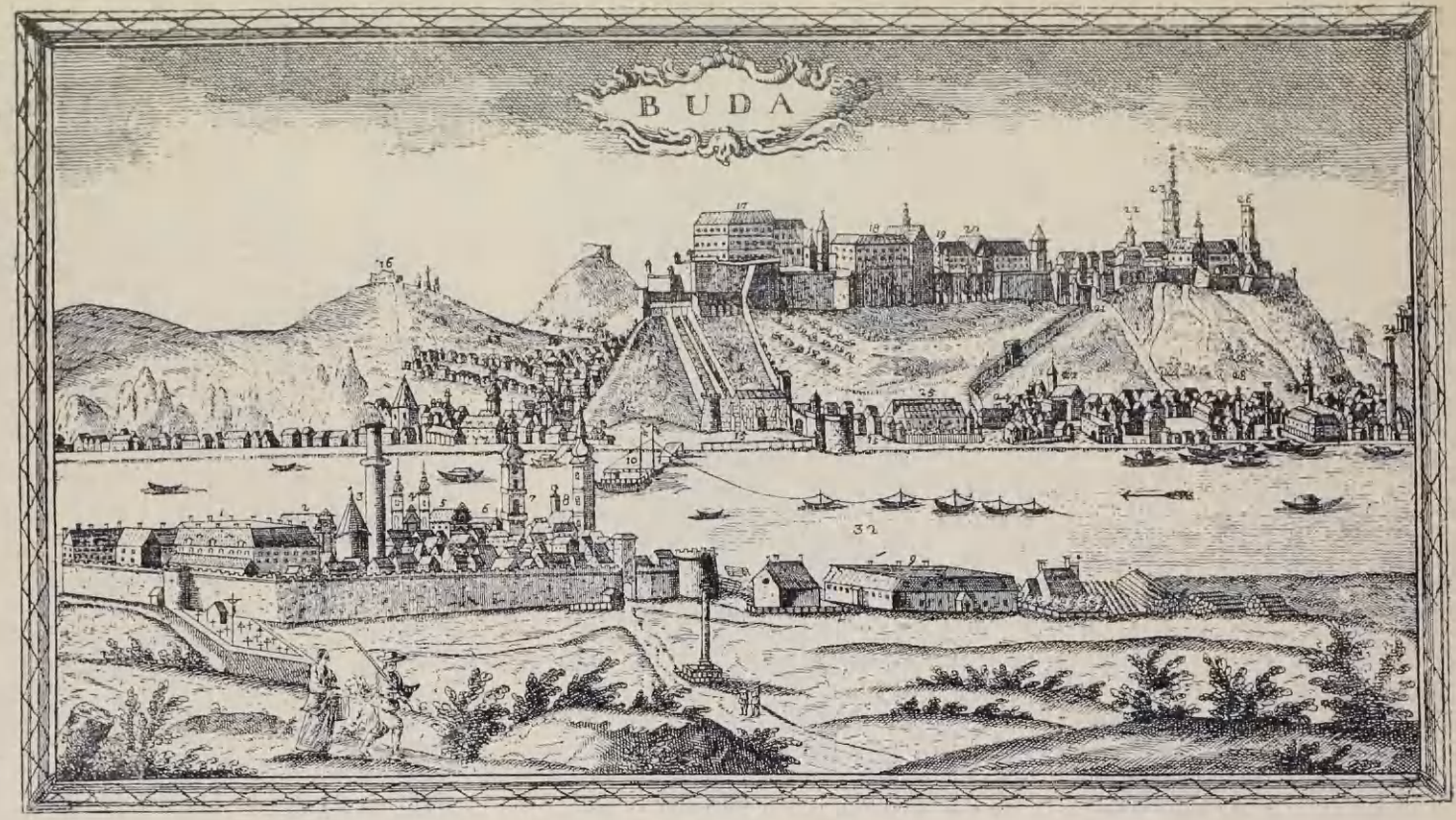

188. BUDA ÉS PEST A XVIII. SZÁZADBAN.

XVI.

A ROZSNYÓI TANÁCSÜLÉSEK.

(1706 deczember 18. — 1707 február 5.)

A FEJEDELEM 1706 deczember 13-ikára Rozsnyóra hítta össze a szenátust; azonban a rövid határidő és a hosszú utak miatt a megnyitásra a 24-ből csak 7 kormánytanácsos jelent meg. A fejedelem már 15-ikén jól tudta, hogy a szenátusban a hadakozás folytatásáról és a hadak ellátásáról ily kevesen nem határozhatnak; de úgy gondolta, arról is hasznos lesz beszélgetni, az újesztendőben hogyan kezdjék az új munkát?[1] Deczember 18-ikán nyitotta meg és 20-ikán fejezte be az értekezletet, a melyben megállapodtak a vármegyékre kivetendő másfél millió forintos hadi adó alapelveiben s még néhány pénzügyi intézkedésben. A behatóbb tárgyalásokat a fejedelem január 15-ikére halasztotta s akkorra a közgazdasági tanácsot is egybehítta.[2]

Deczember 23-ikán, a fagy újabb beálltával, Kassára indúlt[3] s másnap már megérkezett. Karácsony két napját ott ünnepelte s a szemináriumi templomban végezte ájtatosságát. Az ünnepek nagyobb részét Le Maire-rel töltötte, a ki részletes terveket mutatott be Kassa megerősítésére. A fejedelem jóváhagyta ezeket s egy esztendő mulva a várost már vízzel telt széles árkok, előárkok és fedett utak vették körül.[4] Gálszécsen, Szobránczon és Ungváron át, melynek ura, Bercsényi, akkor Beszterczebányán táborozott, 28-ikán az ungi Daróczra[5] s másnap Munkácsra ért, hol két hetet szánt pihenésre.[6]

Már várta az a nemes, a kit felesége segítségére küldött s orvosa, dr. Lang, a ki a fejedelemasszonyt Érsekújvárról Karlsbadba kísérte. Tőlük tudta meg, hogy feleségét a nép dühe

1 Rákóczi Bercsényihez deczember 15. Arch. R. I. 657.
2 Thaly a Századokban 1896. 8—10.
3 Utiterve deczember 21. Arch. R. I. 658.
4 Rákóczi eml. 203.
5 Ráth. id. h. 311.
6 Rákóczi Károlyihoz deczember 30. Arch. R. I. 659. Emlékiratai, 203.

ellen Morvaországban csak a melléje rendelt katonaság védte meg. Csehországba érkeztekor hallotta meg a fegyverszünet felbomlása hírét. Prágában azonnal faggatni kezdték, utazásának mi a czélja s rendre vizsgálták a magával vitt hordókat, mert gyanakodtak, hogy nem tokaji bor van bennök, hanem a csehek föllázítására vagy pedig XII. Károly pártfogásának megnyerésére szánt aranypénz. Folytonos zaklatások közt ért *Karlsbadba*, a hol valahára elkezdhette a fürdőzést. Azonban még be sem

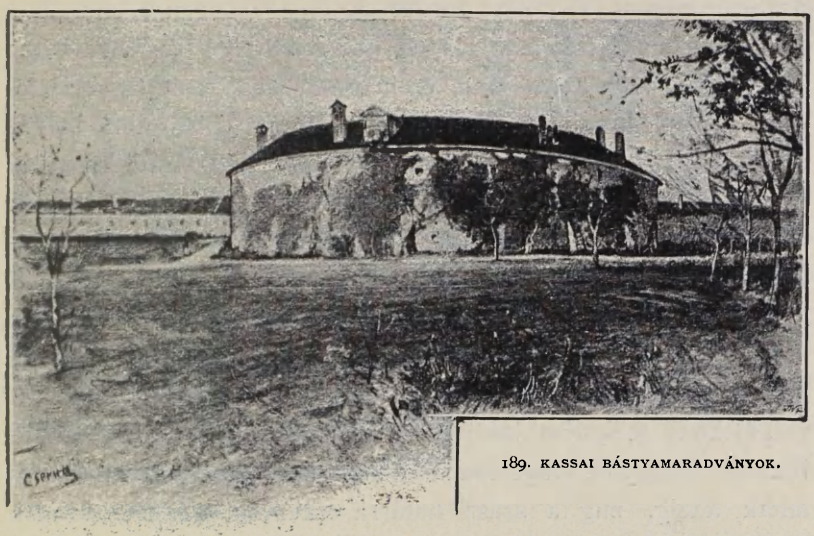

189. KASSAI BÁSTYAMARADVÁNYOK.

fejezhette, mikor a császár nevében fogolynak nyilvánították s ajtai elé polgárőrséget rendeltek. Így akarták megakadályozni, hogy ki ne mehessen XII. Károly svéd királyhoz Szászországba s rajta voltak, hogy Cseh- és Morvaországon át urához térjen vissza. Hiszen, a hogy a svéd királynak maga írta, neki is az a szándéka, hogy fölkeresse fejedelmi férjét, a ki után folytonosan sóhajtozik; azonban többé nem követhette szabadon elhatározását. A méltatlan bánásmód ellen már október 8-ikán XII. Károly és a közbenjárók pártfogását kérte. Azonban még súlyosabb megpróbáltatások vártak rá. A polgári őrséget *Radzievskij* hadnagy vezetése alatt az egeri helyőrségnek egy

százada váltotta fel, mely oly szigorúan őrízte, hogy az ágyban fekvő beteg folytonosan szemök előtt legyen. Ausztriában tehát valóban nincs ok a megütközésre, ha a század végén a franczia nemzetőrség épp úgy alkalmatlankodott egy Habsburg herczegnő, Mária Antoinette szobájában, mint most a rendes császári katonák Sarolta herczegnőnél. A nő becsületét mélyen sértő pletykák is mind a két fejedelemasszonynál hasonlók voltak. Idejárúlt, hogy ismét kutattak politikai czélokra szánt aranyai után s a városi tanács is mindenképen alkalmatlankodott neki. Csakhamar alapos oka volt attól tartani, hogy Teschenbe, vagy más rosszabb helyre szállítják át. Így érlelődött meg lelkében az a határozat, hogy «biztosabb helyre szökjék az igazságtalan bánásmód elől, melynél fogva senki sem részesítette az őt megillető tiszteletben». Mikor az év végén lábadozni kezdett, orvosai tanácsára sétalovaglásokat tett. Ilyenkor mindig Radzievskij hadnagy és néhány katona kísérte.

Ennyit hallhatott a fejedelem Munkácson, de emlékirataiban a terv gyors valósulását egyfolytában mondta el, miben bátran követhetjük. Egy nap a titokba beavatott hadnagy csak két megbízható szolgával kísérte ki a fejedelemasszonyt. A város határát elhagyva, vágtatva menekültek s jóformán meg sem álltak addig, míg a szász határra érkezvén, «jó szerencséjök január 30-ikán XII. Károly hadseregének leibsergi táborába nem vezette». Innen kérte «az elnyomottak pártfogóját, a nagy királyt», engedje meg, hogy itt maradhasson, míg egészsége helyre állván, urához visszatérhet. A király azonban, kinek főhadiszállása Lipcsénél volt, udvariasan megizente, hogy nem fogadhatja; a mi érthető, mert a császárral Szászország megszállása után is békében akart élni. Azonban a svéd tábornokok közül néhányan tisztelegtek a fejedelemasszonynál, a kiknek tanácsára azután Poroszországba, majd Lengyelországba ment át s ott is maradt a szabadságháború végéig. A fejedelem hozzáteszi, hogy «megjósolta neki ezeket a kellemetlenségeket, a mik bizonyára nem nagy becsületére válnak a bécsi udvar-

nak».[7] Ez váltig mentegetődzött, mikor a szép szökevény magának a császárnak is megírta, hogy a méltatlan bánásmód elől menekült és nincs más czélja, mint visszamenni urához. Mindez megfoghatatlan volt a bécsiek előtt és csupán asszonyi alaptalan félelemnek tulajdonították. Hiszen a császár megengedte, hogy Magyarországba utazzék s erre az útra minden készen állott. Panasza következtében néhány tisztet nagyobb figyelemre és több tiszteletre utasítottak. Miért tehát a szökés? A szelíd hollandi Bruyninx is bosszankodott rá, hogy az udvarnál mindenféle bizalmas ügyben fölhasználván, most ilyen félszeg helyzetbe hozta. Nem találta elég vigasztalónak a fejedelemasszony azon kijelentését, hogy nem fog csodálkozni a történteken, ha mindenről értesül. A császár különben megintette őt, hogy a legrövidebb úton térjen vissza urához, ellenkező esetben ha elfoghatja, bezáratja. A tisztet pedig, a ki megszöktette, Prágában jelképesen fölakasztatta.[8]

190. XII. KÁROLY NÉVALÁÍRÁSA.

A fejedelem Munkácsról már január 11-ikén megindult, de Nagymihályon, Kassán, Tornán keresztül a göröngyös utak és a hófuvások miatt csak 16-ikán érkezhetett vissza Rozsnyóra,[9] hová újesztendő napján 15-ikére megint egybehítta a szenátust.[10] 18-ikán már ott volt,[11] de a szenátussal az első teljes ülést csak 22-ikén tarthatta meg, csupán 13 tanácsos jelenlétében. Bemutatta a békealkudozások ügyében a közbenjárókkal váltott levelezéseit s kétségkívül jó hatást tett, midőn felolvastatta *Anna* királyné levelét, melyben igen dicsérte a békére való hajlandóságát.[12]

7 Rákóczi emlékiratai, 203—4. Sarolta fejedelemasszony levelei XII. Károlyhoz 1706 október 8. és 1707 január 30. a svéd orsz. lt.-ban, (Diplomatica Transsylvanica). Stepney két levele 1706 november 24. Simonyinál, III. 264—5. Lorenzo Tiepolo velenczei követ Malagolánál, Deutsche Revue, 1907., 233.

8 Bruyninx Rákóczihoz 1707 február 7. Simonyinál III. 310—2. Stepney Addisonnak márczius 8. U. o. 315. Emlékirataiban Rákóczi (205. l.) mindjárt 1707 elejére teszi Szieniawszka munkácsi látogatását, mely azonban csak két hónap mulva történt meg.

9 Arch. R. II. 4., 6.

10 Századok, 1896. 7.

11 U. o. 1895. 557.

12 Anna királyné Rákóczihoz 1706 október 6. Simonyi, III. 253—4.

A fejedelem a külső ügyekről és a bécsi udvarral folytatott tárgyalásokról részletesen tájékoztatta a magyar közvéleményt s így semmi esetre sem érheti az a gyakran hangoztatott, de mindenkor igazságtalan vád, hogy némely dolgok elhallgatásá-

191. ANNA ANGOL KIRÁLYNŐ.

val, némelyiknek kiszínezésével és egyoldalú tudósításokkal akarta téves útra vezetni a nemzetet. A most bemutatott nyolcz levél maga is világot vetett a magyar szabadságharcz nemzetközi helyzetére.[13] A fejedelem a gyűlésen sem nyilatkozhatott

[13] A rozsnyai gyűlés jegyzőkönyve. Századok, 1896. 13.

másképen, mint például a béke ügyében írt leveleiben.[14] A rendek tudtával annyi csalódás után is kész alkudozni, de nem hiszi, hogy néhány kérdés megelőző elintézése s a svéd és porosz királyok közbenjárása nélkül valamibe foghasson; az általános békében pedig a magyar nemzet ügyét is figyelembe kell venni. A miniszterek azonban semmit sem akartak tudni három főkívánsága: a kezesség, az erdélyi szabad választás és a katonaság kivitele felől;[15] sőt azt sem szerették, hogy a közbenjárók ebben az ügyben Rákóczival levelezzenek.[16] Bíztak abban a hírben, hogy négy dunáninneni, sőt — a mi teljesen téves értesülés volt — valamennyi dunántúli vármegye is fenyegetve intette volna a fejedelmet békére.[17] Bruyninx újesztendő másodnapján Rákóczit valóban biztosítani merte, hogy József király a nemzetnek minden törvényes kívánságát megadja.

A rozsnyai gyűlés ebből a levélből erősödött meg abban a hitében, hogy valamint azelőtt ámítva és nem őszintén tárgyaltak, úgy mostanság is a nemzet veszedelmére ügyekeznek.[18] Ezzel szemben a szenátus előtt állt XIV. Lajos franczia király izenete,[19] mely szerint Rákóczit, ha beiktatják, erdélyi fejedelemnek ösmeri el és vele, mint ilyennel, diplomácziai viszonyba lép. Ellenben nem ösmerheti el mindaddig a magyarországi confoederatiót, míg az ki nem mondja az Ausztriai Háztól való függetlenségét, mert ellenkeznék a franczia király méltóságával, hogy más uralkodó alattvalóival tárgyaljon. Ez válasz volt Rákóczinak Egerből tett kérdésére és teljesen megfelelt a nemzetközi szokásoknak; nem lehetett tehát az elszakadásra való felbujtásnak, izgatásnak tekinteni. A fejedelem megírta már a mult nyáron, a mikor a lengyelekkel, svédekkel közös hadműveletre készült, hogy Magyarország, mihelyt szövetségét

14 Okolicsányihoz 1706 november 6. Simonyi 282–3. Stepneyhez deczember 18. U. o. 288–9.

15 Bruyninx Stepneynek, deczember 22. Simonyinál, III. 291.

16 U.-az ugyanannak, deczember 29. U. o. 300.

17 Stepney Harleynak, 1707 január 11. U. o. 301.

18 Századok, 1896. 14–15.

19 Rákóczi eml. 198–9.

keresik, kétségtelenül elválik az Ausztriai Háztól és új választáshoz lát.[20] Néhány hónap mulva ismét kijelentette, hogy Magyarország, ha Svéd- és Lengyelországokkal szövetkezhetik, nyomban új királyt választ.[21] A függetlenség kimondását tehát, nem éppen Francziaország szövetségétől várva, Erdély már tavaly kimondta függetlenségét. Francziaország föltételesen (hogy t. i. a beiktatás is megtörténjék) sietett azt elösmerni; sőt elégnek tartotta a fejedelemválasztást magát is, hogy Des Alleurs marquis már 1705 márczius 10-ikén mint franczia követ jelenjék meg az erdélyi fejedelem egri udvarában. Kéz alatt valamennyire eddig is segítette Magyarországot; de a nyilt szövetség föltétele itt is a függetlenség kimondása és az arra következő első sikerek voltak, mint évtizedek mulva az amerikai Egyesült-Államoknál. Rákóczi XIV. Lajosban talán még jobban bízhatott, mint Washington XV. Lajosban; de ugyan gyönge politikusnak tartanák ma a nagy amerikait, ha ezt a bizalmat kihagyta volna számításából! Pedig Amerika csak gyarmat volt, Angliának kétségtelen birtoka; míg Magyarország törvényesen önálló alkotmányos állam, a min az örökös királyság behozatala sem változtatott. Mostani királyát a nemzet csak trónkövetelőnek tekintette, mert az uralkodásához kötött feltételeket nem teljesítette, a mennyiben az ország lakosaival a szükséges dolgokra nézve nem tudott megalkudni és megegyezni. Nem tartották szabadon választott királynak. Nem is királyválasztás végett hirdetett országgyűlésen s mellé a rémuralomnak, az eperjesi mészárlásnak idejében választották meg. Tett ugyan esküt, de nem tartotta meg, sőt határozottan annak ellenére cselekedett. A királyi és uralkodói méltóság jogos birtokában sem volt; mert atyjának a szabadságharcz alatt történt halála után erőszakosan, katonai erővel akarta és akarja magát a királyság birtokába helyezni.

Mindezeknek figyelembevételével a fejedelem a januárius

[20] Rákóczi Szaniszló királyhoz 1706 augusztus 4. Szalay, VI. 391.

[21] Rákóczi utasítása Rádayhoz 1706 deczember 2. U. o. 393.

192. XIV. LAJOS.

22-iki tanácsülésen fölvetette azt a kérdést, mit tegyenek a haza biztosítására, mivel a kibékülésben többé nem bízhatnak. Tanácsos-e *kimondani az Ausztriai Háztól való elszakadást*, a trónról való letételét s a trón megüresedését? Figyelmeztette a szenátorokat, hogy a közbenjáró hatalmak ugyan elösmerték ügyünk jogosságát, de a mi kedvünkért nem vesznek össze a császárral, míg össze nem törik az a felsőség, a melyet a császári fegyverek annyi győzelem után vívtak ki a francziákkal szemben. Ha kimondjuk a függetlenséget, szerződhetünk a franczia királylyal, a ki ennek következtében az általános béke tárgyalásánál

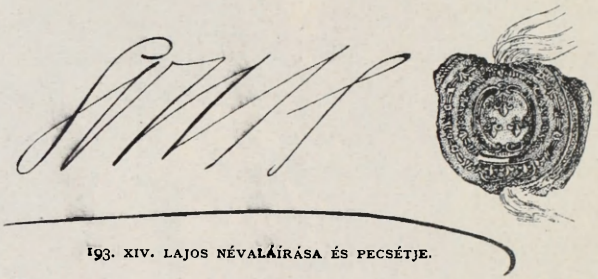

193. XIV. LAJOS NÉVALÁÍRÁSA ÉS PECSÉTJE.

a szövetségeseket megillető előnyöket biztosíthatja számunkra.[22] Azonban a függetlenségi nyilatkozat bajt is hozhat a nemzetre. Mert ha a császár fegyverrel győzi le nemzetünket, a hódítás jogára támaszkodva, épp úgy eltörölheti törvényeinket, mint a hogy azt II. Ferdinánd tette a csehekkel a fehérhegyi (prágai) csata után.

Sok hozzászólás után a szenátus még aznap kimondta, hogy látván az Ausztriai Ház fortélyos és színes béketárgyalásait, a

[22] Rákóczi tudta, hogy XIV. Lajos békülni akar ellenségeivel s deczember 18-ikán figyelmeztette is, hogy ez a hír megijeszti a nemzetet. De nem kételkedett, hogy követei, mint Erdély fejedelmének követei, kiket Magyarország ügyeivel is meg lehetne bízni, a franczia király eszközléséből az általános béke-kongresszusban részt vehetnek. (Fiedler, II. 474.) Ehhez a gondolathoz számüzetése első éveiben is hajthatatlanul, de nagyon érthető módon ragaszkodott. 1706 augusztus 6-ikán maga figyelmeztette Lajost, (u. o. II. 468.), hogy ősével, I. Györgygyel, XIII. Lajos felhatalmazottja, Croissy, az utódokra is kiterjedő szövetséget kötött (1642 április 26.). Szinte csodálatos, miért nem hivatkozott reá, hogy ennek értelmében az általános békébe is bele kell őt foglaltatnia, a mire dédapja még a linzi békekötés után is gondolt, mikor attól tartott, hogy III. Ferdinánd nem hajtja végre a békét. A kongresszuson való megjelenés most még inkább jelentette volna Magyarország nemzetközi elösmertetését.

vele való megbékülésben nem bízik. Folytatni kell tehát a hadakozást. Az Ausztriai Ház bizonyára ellenünk fordítja minden tőle kitelhető és gondolható erejét. Az erejében megfogyatkozott magyar haza egymagában nem állhatván ellene, szükségképen külső fejedelmekhez kell fordulnia s a velök való szövetséget keresnie. Ezt főképen azért kell tennie, hogy az általános európai béke tárgyalásánál szava legyen s abból ki ne rekeszszék. Külső fejedelmekkel azonban nem szövetkezhetik, hacsak magát szabad nemzetnek nem nyilvánítja; mert egy fejedelem sem fogadhatja pártfogásába a más fejedelem jobbágysága alá vetett nemzetet. Hogy pediglen magát szabad nemzetnek nyilvánítsa, szükséges az ausztriai uralomról való lemondás (Dominii Austriaci abrenunciatio): «úgy, hogy a ki ezen édes hazánk eleitől fogvást szabad nemzetét maga jobbágyának és örökös vasallusának tartja, azt ez — régi eleitől származott, törvényes szabadságához ragaszkodván — úgy mint azon szabadságainak megrontóját, urának ne tartsa».

Ennek kimondására a jelen idő lévén legalkalmasabb, össze kell hívni az országgyűlést Rozsnyó városába februárius 24-ikére, hogy a letételt ugyanaz a nemesség mondja ki, mely a szövetséget megalkotta. Időközben küldjenek az európai hatalmakhoz követeket, a kik föltárják előttük hazánk igaz ügyét, az önkényes uralomra törekvő Ausztriai Házzal való kibékülés lehetetlenségét, s őket jóakaratra, pártfogásra kérjék. Addig a szenátorok az egész határozatot titokban tartsák.[23]

A fejedelem tudta, megírta, talán el is mondta, hogy «ingadozik Európa mérlege, a mit idáig a Bourbonok tartottak kezökben; a mit ezektől elvesznek, az vagy Ausztriát fogja erősebbé tenni, vagy pedig Anglia és Hollandia kapja. Ezek ugyan Európa legszabadabb államai; de remélhetni-e, hogy Magyar- és Lengyelország védelmére fegyvert fogjanak?» Ellenben politikai

[23] Rákóczi emlékiratai, 198—9. és Rosnaviensia Conclusa. Századok, 1896. 13—16., a melylyel Thaly először mutatta ki, hogy Vetésynek Fiedlernél közlött s a Habsburgok detronizációjára vonatkozó levelei nem hitelesek, sőt hazugok.

szükség: Svéd-, Lengyel- és Magyarország szövetsége, hacsak Európa ismét a török karjaiba nem akarja hajtani hazánkat. Már pedig a nemzet inkább hódol a töröknek, mint az eperjesi mészárszék rendezőinek. «Igaz, a császár némi ködös csillagzatra mutat, mint a békeszándék hirdetőjére; de Magyarország a nyomorúság oczeánján nem bízhatik ebben a kis fényben. Nem sarkcsillag az, melytől révpartra jutását remélhesse!»[24]

A szükszavú jegyzőkönyvből is látható, hogy ez a gyűlés, melyben a fejedelemmel együtt mindössze 14-en vettek részt, nem hódolt a tömeget gyakran magával ragadó ékesszólás erejének, hanem diplomácziai iratok, mérséklő beszédek meghallgatásával, az európai helyzet és minden eshetőség figyelembevételével, nyugodtan, megfontolva, egyhangúlag hozta meg határozatát. Az egészen harmadnap (24-ikén) csak annyit módosított, hogy a fejedelem az országgyűlést ne Rozsnyóra, hanem a borsodi Ónod mezejére s nem február 24-ikére, hanem — hogy a külföldre küldött követek jobban eljárhassanak dolgaikban — május elsejére, Szent Fülöp napjára hirdesse ki, hogy «a szabad uralkodásra vágyódó Ausztriai Ház által földre tapodott édes hazánk törvényes szabadságát régen óhajtott virágzó állapotára» hozhassák.[25] Ezen az ülésen azt is kimondták, hogy külföldre küldött követeik a legalkalmasabbnak nyújtsanak reménységet a királyságra; a miből kitűnik, hogy a függetlenség fölvetésének antidinasztikus, de nem antimonarchikus czélja volt. Kimondták továbbá, hogy hazaáruló, a ki az országgyűlés megnyiltáig hitet nem tesz a confoederatióra.[26] Február 3-ikán, még egyszer és utoljára, Horvátországot is azzal hítták föl a csatlakozásra, hogy ha nélküle győznek, kizárják a győzelem gyümölcsének élvezéséből.[27]

Egyeseket már a tisztító tűzön sem engedtek keresztül. A szenátus is belenyugodott, hogy gróf Forgách Simon altábor-

[24] Rákóczi utasítása Rádayhoz, 1706 deczember 2. Szalay, VI. 393—4.

[25] Az ónodi generalis convent meghívója visszafelé, január 22-ikéről van keltezve. Egy eredeti példánya az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, Kemény, Erdély tört. 38. kötet.

[26] Századok, 1896. 19.

[27] Szalay, VI. 389.

nagy rabságban maradjon,[28] január 24-ikén pedig Illyés István szenátort és czímzetes püspököt lemondásra kényszerítette,[29] mert egyiket sem tartotta megbízható embernek. A forradalmi idők a jellemet előbbrevalónak tartották az írói és minden egyéb érdemeknél. Volt forradalmi erő abban is, hogy mikor a függetlenségi nyilatkozathoz a külföld jóváhagyását, sőt segítségét keresték, egyúttal elfogadták Bercsényinek a honvédelem és a hadsereg újjászervezésére vonatkozó terjedelmes javaslatát.[30] Ez annak a jele, hogy a fejedelem és a tanács Istenen kívül mégis csak a nemzet saját erejében bízik legjobban. «Nem szorúltunk meg annyira — izente a svéd és a lengyel királyoknak,[31] — hogy, ha kell, a háborút még több esztendeig ne folytassuk .... A *nép* velünk van egy lélekkel!»

XVII.

A FEJEDELEM ERDÉLYI ÚTJA.

A FEJEDELEM és a szenátus 1707. február 5-ikéig maradt Rozsnyón.[1] A tanácsnak az utolsó napokban jelentette be, hogy még a tavaszszal elfoglalja erdélyi fejedelmi székét.[2] Bemenetelét mind a két hazára szükségesnek találván, megbízta Vay Ádámot, menjen előre s Hadadon vagy más alkalmas helyen Pekri Lőrinczczel, Mikes és Teleki Mihálylyal s a két Barcsayval beszélje meg az országgyűlés összehívására s az ő bevonulására vonatkozó dolgokat. Tájékozódjék a fejedelmi beiktatásoknál követni szokott szertartásokról, a fejedelmek udvartartásáról és

28 Esete Rákóczinál, Emlékiratok, 197—8. Pöre és mentsége Hadtört. Közl. 1891. 433—461. Thaly, gróf Forgách Simon mint tábornok és író. (Irodalom- és műveltségtört. tanulmányok, 211—268. l.)

29 Századok, 1896. 18.

30 Ösmerte Rákóczi, emlékiratok, 199—202.

31 Rákóczi utasítása Rádayhoz. Szalay, IV. 394.

1 Február 4. és 5. napjairól még vannak a fejedelemnek a tanácsból kelt rendeletei. (Arch. R. II. 15—18.) Aszalay udv. titkár tévedése lehet, hogy február 4-ikén egyik rendeletét mégis Munkács várából keltezi. (U. o. 16.)

2 Rákóczi eml. 202.

a kincstári jószágokról.[3] Teleki Mihály őt már az esztergomi táborban megbiztatta,[4] hogy a német kijövetelével az egész Erdély újabban meghódol és a nemesség visszatér hűségére. Hiszen még a labancz Teleki László is rosszul érezte magát Szebenben. «Örjöngenek az emberek és mi javainktól, boldogságunktól megfosztva kínlódunk e könyörületlen szász veremben. Az Isten szállaná meg az emberek kevélységét szent lelkével és tanítaná meg arra, hogy adják meg az Istennek, a mi az Istené, a császárnak, a mi a császáré!»[5]

194. A ROZSNYÓI RÁKÓCZI-HÁZ.

Október 30-ikán a fejedelem a borsodi Tibold-Daróczon táborozott, mikor az erdélyi megyék «a fejedelem rájok való gondviselése után újólag kiszabadúlván és mintegy halálos betegségből felgyógyúlván», valóban «nagy örömmel, eltökéllett jó lelkiösmerettel futottak kegyesen oltalmazó szárnyai alá». A vármegyék szónoka tiszta szívvel és lélekkel kívánta, hogy az Úristen őt édes nemzetünknek az egyiptomi igából való

3 Kelet nélkül, Arch. R. II. 6–8.

4 Rákóczi Telekihez 1706 augusztus 22. Erdélyi Nemz. Múzeum, okl. törzsgy. (Köntzey ajándéka.)

5 Teleki László 1706 szeptember 19. Mike-gyüjt. Erdélyi N. Múzeum.

kiszabadításra csodálatosan kimutatván, édes hazájokba hamarosan behozza, békességesen és nagy örömmel méltóságos fejedelmi székébe ültesse és hosszas esztendőkre — ellenségeinek bosszújára és megszégyenítésére — szerencsés, boldog országlással megáldja. Megköszönték, hogy «nem tekintvén mostani esetöket», fejöknek megkegyelmezett; de kegyelmet kértek jószágaikra nézve is.[6] A fejedelem még aznap írásban közölte velök kedvező határozatát.[7] Velőkig ható szavakban előre bocsátotta, az Ausztriai Ház milyen zsarnoki módon uralkodott rajtuk. Dicsérettel emlékezett meg a nemes vármegyéknek buzgóságáról, melylyel a szabadság visszavívására a magyarországi nemes rendekkel nemcsak szövetkeztek, hanem őt szabad akaratjokból fejedelmöknek is választották. A midőn azonban az ellenség hadi szerencséje és nagyobb ereje következtében Erdélyből kivonúlnia kellett, keserűséggel hallotta, hogy «a maguk szabadságának oly drága munkájához, és hozzá, fejedelmökhöz szorosan tartozó kötelességöknek levetkezésével őt nemcsak megtagadták, hanem — a mint kérésökben is bevallják — az ellenség álnok, hitegető, édes beszédeit s keresztényi hit alatt adott kegyelmét elfogadván, tulajdon vérök, életök s nemzetök drága szabadságai és belső részei ellen való fegyverkezésre és ellenségeskedésre hittel tettek igéretet. Nevezetes és czégéres bűnük miatt példásan büntethetné őket; azonban, egynéhány főbbet kivéve, a nemes vármegyék tagjainak mégis kegyelmet adott személyökre nézve. Csupán jószágaik elkobzását rendelte el; azonban megengedte, hogy azoknak visszaadatása iránt egyenként folyamodjanak hozzá. Ebben az ügyben Beszterczére 1707. január 10-ikére országgyűlést hívott össze.[8]

Báró *Tige* a gyűlés megtartását és a kuruczok megerősödését akadályozni akarván, az év elején Debreczen alól, hol Rabutintól elvált, ismét Erdélyre rontott; de nem Nagy-Váradon

6 Kemény gyüjt. az Erd. N. M.-ban.

7 Rákóczi az erdélyi vármegyékhez, október 30. U. o.

8 Fehérmegye levele főispánjához, Pekri Lőrincz tábornokhoz 1706 deczember 22. (Teleki-lt., T. S. oszt. 3268. sz. eredeti fogalmazat. Fehérmegye követei Olasz Jakab és Hatvani György voltak.

át, a honnan a kuruczok Kolozsvár alatt várták, hanem Déva felől. Csak Szeben megsegítése után, február 1-én indult Kolozsvár felé, a melyet azonban a Bethlen-bástya felrobbantása után sorsára hagyott. «A kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lőn a kétféle had között; annál több kerített magyar város sem vala Erdélyben: az is elpusztúla Rákóczi miatt.»[9] Kocsárd alatt Pekri fölverte Tiget és visszaszorította Szeben alá, de nem aknázta ki győzedelmét; mindamellett erősen biztatta a fejedelmet Szeben bevételével és bejövetelét sürgette. A fejedelem — Rozsnyóról Munkácsra menve — február 8-ikán Sárospatakról értesítette,[10] hogy már szinte útban is van

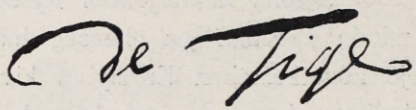

195. TIGE TÁBORNOK NÉVALÁÍRÁSA.

«a nemes haza sokféle zűrzavarokkal összeegyeledett állapotának Isten szent segedelméből mindnyájokat megörvendeztető rendbe és karba állítására». Hadi segítséget azonban a nagy fagyok miatt csak tavaszra igérhetett. A nála éppen eznap tisztelgő erdélyi követséget biztosította,[11] hogy «bemenvén a hazába, oly rendbe kíván minden dolgot állítani, melyből mindenekre nemzetünknek régen kívánva várt és óhajtott boldogúlása terjedjen és állandóképen maradékainknak is megörökösödjön». Február 11-ikén már ismét Munkácson volt,[12] hogy erdélyi útjára készületeket tegyen.[13] 15-ikén onnan hirdetett Marosvásárhelyre[14] márczius 28-ikára országgyűlést a fejedelemségbe való beiktatásra, a melyre a Részek (Partium) vármegyéit is meghítta. Eleink — szólt — sok időtől fogva repeső szíves óhajtással várták az egész világ előtt nagy emlékezetben forgó

9 Cserei Hist. 373.

10 Arch. R. II. 18—20.

11 U. o. 20.

12 Rákóczi Darvayhoz, Arch. R. II. 20.

13 Rákóczi eml. 203., de 1706 végéről mondva, a minthogy a fejedelem a rozsnyai tanácsülést mindvégig 1706 keretében beszélte el.

14 A helyre nézve azonban még febr. 21. is habozott. A gyűlést legjobban szerette volna Kolozsvárt megnyitni, a beiktatással Gyulafehérvárt folytatni s egy harmadik helyen (talán Marosvásárhelyt) befejezni. (Rákóczi Vayhoz, Arch. R. II. 23.)

nemzeti szabadságunk helyreállítását. Azt azonban az Ausztriai Ház az örökös királyság behozatalával gyökerestül felforgatta és elnyomta. Mikor a szabadság újabban lábra kapott, porából

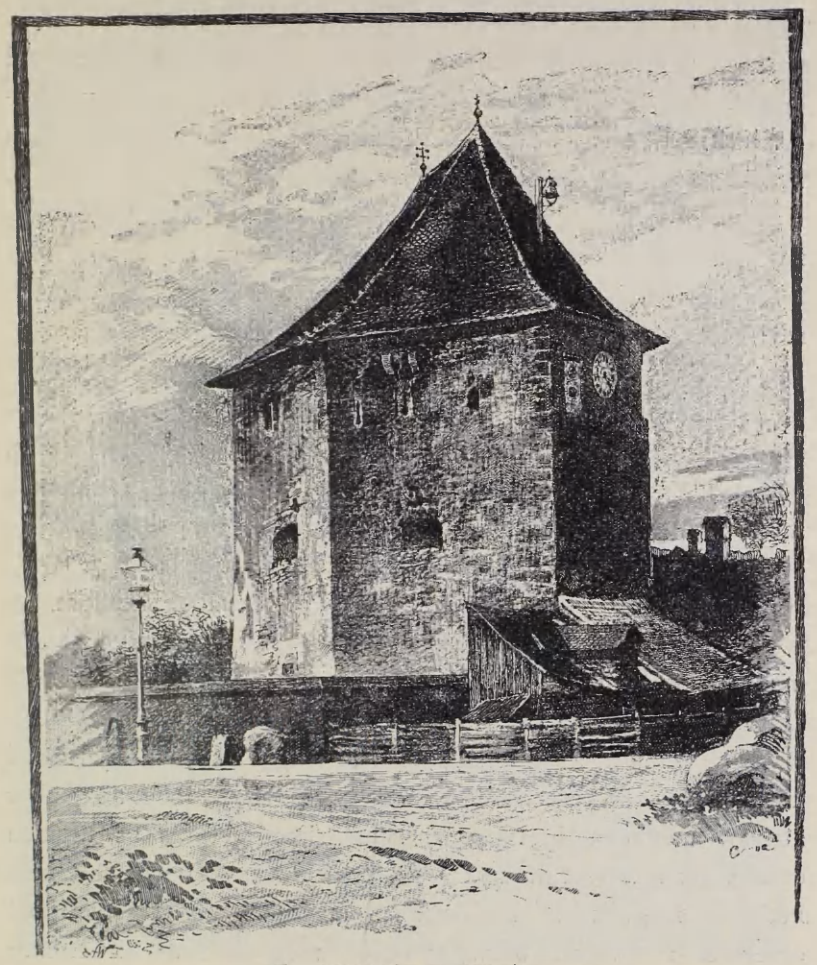

196. A KOLOZSVÁRI BETHLEN-BÁSTYA.

megelevenedett és édes hazánkban állandó megmaradását mutogatja; de megerősítése végett értelmünket, akaratunkat, minden tehetségünket egyesíteni kell a mostan hirdetett országgyűlésben és minden tettökben.[15] Pár nap mulva — márczius 3-ikán —

[15] Biharvármegye és Debreczen meghívója u. o. II. 22.

jóváhagyta a beszterczei országgyűlés határozatait[16] és kedvesen fogadta, hogy a rendek őt újból behítták. «Reá hűséges óhajtással és kívánsággal váró híveit személyes jelenlétével és a régtől sokféle sanyargatásokkal küzködő haza zűrzavaros állapotának a jó rendbe való hozás által kívánatos szabadsággal díszeskedő csendesség megujulásával nemcsak megörvendeztetni, hanem Isten szent segedelme által mintegy új életre támasztani és vezérelni kívánta.»

Munkácson őt ebben az időben a vendéglátás színe alatt nagyon fontos külső politikai tárgyalások tartóztatták. Már februárius 26-ikán megérkezett hozzá Bercsényi feleségestül, márczius elsején pedig Szkólyából *Szienyiavszka* herczegné, 300 lengyel katonával és sok úrral.[17]

A főtábornok nagyon vidám tervet készített erre a találkozásra. A mint megjön a herczegné, a mulatságot újra kezdik, nyájas kedvvel vígadnak; pénteken (márczius 4.) készülődnek, szombatra Ungvárra mennek, vasárnap hip-hoppolnak, hétfőn is farsangolnak, kedden kedvvel végeznek. «Szerdán? E bon! Bu (wo) ist der Herr Oremus? Durt wohnt er a kapliczában!»[18] A fejedelem nagyjából jóváhagyta és követte is ezt a «regulamentalis opiniót», de a zajos ünnepségek színe alatt komoly tanácskozások folytak. XIV. Lajos már tavaly megvásárolta Rákóczi számára a Szobieszka Mária lengyel királyné jaraszlói uradalma felét 800.000 livreért;[19] a fejedelem még 1706. november 28-ikán megbízta Fierville ezredest, hogy ebben az ügyben értekezzék a herczegnővel.[20] A szerződést saját neve alatt nem köthette meg, mert az őseinek lengyel honosságáról szóló oklevelét a lengyel országgyűlésen még ki nem hirdették.[21] *De Bonac* marquis tehát, a XII. Károlynál levő franczia követ, *Bilinsky* gróffal, a korona fő maréchalljával úgy szerződött,

16 Rákóczi Pekrihez u. o. 30.

17 Tsétsi János krónikája. MHH. XXVII. 306.

18 Bercsényi Rákóczihoz februárius 18. Arch. R. v. 365.

19 Rákóczi eml. 308. Rákóczi Krucsaynak 1712. május 20. Arch. R. III. 740.

20 Rákóczi Krayhoz 1706 november 28. Arch. R. I. 686.

21 Rákóczi önéletr. 212.

hogy azt a herczegnő nevére írják,[22] a miben most a fejedelem is megnyugodott.[23] Lehet, hogy ekkor megint szóba hozták

197. GRÓF BERCSÉNYINÉ, CSÁKY KRISZTINA GRÓFNŐ.

Rákóczi lengyel királyságát, a melyet a herczegnő ekkor még a svéd király segítségével akart megszerezni rokonának. A fejedelem

[22] Rákóczi eml. 308.
[23] Rákóczi Krayhoz, 1707 márczius 17. Arch. R. II. 58.

viszont csak úgy nyujthatna segítséget Lengyelországnak, ha a svéd király biztosítná őt támogatásáról; mert e nélkül nem teheti ki hazáját új háború viszontagságainak, az oroszok és a kozákok barbár betöréseinek.[24] Most, márczius 10-ikén, megizente neki, hogy seregének egy részével kész Lengyelországon át a föl-kelésre hajlandó Sziléziába nyomúlni.[25] Ha Károly ekként előbb nyomúlhat Csehországba s a császárral szemben összefog a magyarokkal, Magyar- és Erdélyország függetlenségét nemcsak kimondani, hanem biztosítani is lehetett volna. Pedig a munkácsi zajos farsangolásnak éppen ezeket a nagy terveket kellett takargatnia.

A herczegnő távozása után márczius 12-ikén (a tervezettnél egy nappal később) végre csakugyan megindúlt Erdély felé.[26] Ungvárt Bercsényiék vendégszeretetét élvezve, harmadnap folytatta útját.[27] Jó híreket hallott. Károlyinak az alföldi Maros mentén, Esterházy Antalnak és Bottyánnak a Dunántúl voltak sikerei s Bercsényi Lipótvár ostromához készült. Ezeknek a híreknek hatása alatt a nádor és a labancz urak az ország alkotmányos szabadsága érdekében a király elé terjesztett emlékíratukban[28] maguk is sürgették, engedje meg az erdélyieknek, hogy maguknak a magyar királytól függő fejedelmet válaszszanak, a kihez azonban a Részek ne tartozzanak. Bizonyára megnyugodtak volna a már megválasztott Rákócziban is, ha ezt a korlátozást elfogadja. Hiszen Erdélyből már jóformán csak Szeben, Déva, Fogaras és Brassó volt a császáriak kezén.

A fejedelem kísérete egyre nőtt, a mint Ecseden (márczius 17-ikén), Túnyogon (márczius 18-ikán), Szatmáron (márczius 19-ikén), Erdőszádon (20—21-ikén), a szilágyi Czikón (22—23-ikán) és Szamosújfalun (23-ikán) át Erdély határaihoz közeledett. Itt várták az erdélyi urak: Teleki Mihály, a ki három vonalban állította fel a partiumbeli sereget, Mikes Mihály, Barcsay Ádám,

[24] Rákóczi Potoczki kijevi palatinusnak, 1707 január 16. Arch. R. II. 8.

[25] Szalay a Századokban, 1870. 12.

[26] Rákóczi eml. 205. Márczius 12. Munkácson kelt levelei. Arch. R. II. 45.

[27] Ungvárt márczius 13—15. U. o. II. 46—57.

[28] Szalay, VI. 398. Horváth, VI. 461—4.

Bethlen János, Bartha András stb. A fejedelem lóháton, feltett süveggel fogadta Teleki és Mikes üdvözletét. Válaszában elmondta, mi czélja volt kezdettől fogva. Igen nyájas beszéddel adott hálát Istennek az eddigi sikerért s mindnyájokat biztosította kegyelméről. Benn, a fejedelem szállása előtt, Mikes üdvözölte a fejedelem környétás udvari hadát, mire Vay Ádám udvari kapitány felelt.[29]

Másnap a fejedelem Teleki Mihályt, Barcsay Ábrahámot, Bartha Andrást egy levéllel követségbe küldte Marosvásárhelyre a rendekhez s később maga is utánuk indúlt. Csákigorbón, Szinnyén keresztül 26-ikán ért Désre, «eleinek kedves lakóhelyébe», hol másnap 31-ik születésnapját töltötte. Szivét fölvidította a hely szép, kies fekvése; de elméjét mód nélkül fel-

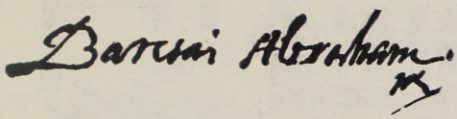

198. BARCSAI ÁBRAHÁM NÉVALÁÍRÁSA.

háborította az országban növekedő zűrzavar, a hatalmasok kegyetlen uralkodása, sarczolása. Úgy látta, némelyek nem azért fogtak fegyvert, hogy általános legyen a szabadság; hanem hogy most ők kövessék el, a mit valaha a német tett.[30] Kedvetlenül folytatta útját Bálványosvár alján, Mátén át a kolozsi Nagynyulasra, a hol egy ezreddel gr. *Pekri* Lőrincz fogadta.« Pekriben ugyan senki sem bízott — írta a fejedelem;[31] — de ravasz és hatalmas szónok lévén, sok zavart okozhatott». A fejedelem márczius 30-ikán érkezett Mezőbándra,[32] az utolsóelőtti állomásra, hol azután négy napot töltött. A rendek már másnap megválasztották a három nemzet és a Részek egy-egy követét az üdvözlő küldöttségébe, a melyet a fejedelem harmadnap nagy díszszel fogadott.

29 Teleki Mihály naplója, márczius 23. Teleki-lt.

30 Rákóczi Bercsényihez 1707 márczius 27. Arch. R. II. 61.

31 Rákóczi emlékiratai, 206.

32 Teleki naplója márczius 30-ikáról. Emlékirataiban (206. l.) a fejedelem rosszul emlékezett, hogy a megnyitási határidő előtt tíz nappal érkezett meg; mert a határidő márczius 28. volt.

Nagyon elégedetlen volt a beiktatás föltételeivel; úgy vette észre, ezek azért olyan szigorúak, hogy ne valósíthassa meg ősei egykori törekvését, családjában örökössé ne tehesse a fejedelemséget. Ösmerve Rákóczinak az örökös királyságról vallott nézeteit, senki sem vádolhatja azzal a következetlenséggel, hogy örökös fejedelemségre tört volna. Csak később, száműzetése első esztendejében tartotta kívánatosnak, hogy Erdély az ő

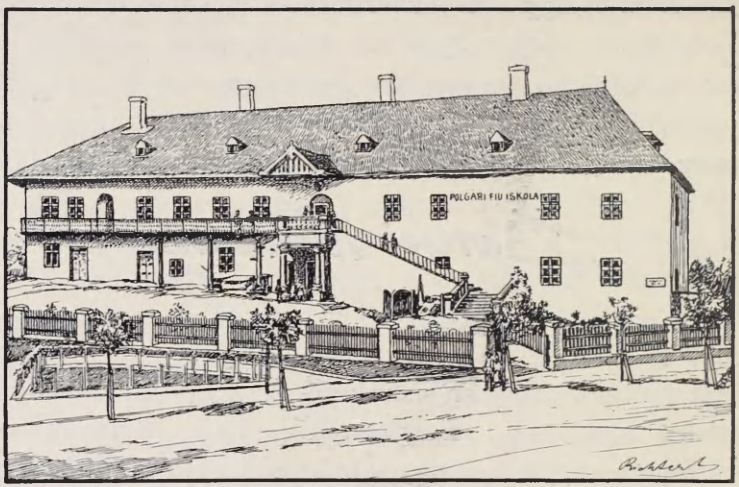

199. A RÁKÓCZI-HÁZ DÉSEN.

családjának örökös fejedelemsége s a magyar királyok hűbérese legyen, ha nem akarják, hogy a török ismét elfoglalja; azonban a fejedelemséget akkor is szabad választatása alapján követelte vissza.[33] Ellensége volt a korlátlan uralkodásnak is, hiszen évek óta küzdött ellene: «utat keresvén a fejedelmek megzabolázására».[34] Már a szécsényi országgyűlésen kijelentette, hogy a tárgyalásnak és az ország kormányzásának meghatározása teljes szabadsággal a rendek joga.[35] Később, a versaillesi udvarban, XIV. Lajos kormányzása szellemához közeledett;[36] de most azt

33 Rákóczi Besenvalhoz 1711 november 24. Fiedler, II. 488. Szalay, Rákóczi bujdosása, 178.

34 Rákóczi Szirmaynak 1706. január 5. Arch. R. I. 463.

35 Rákóczi önéletrajza, 177.

36 Intelmei a fejedelmek számára u. o. 172—5.

tartotta, hogy valamint ő nem kívánja mások jogait csorbítani, úgy azt sem engedheti, hogy akárki is piszkálhasson fejedelmi és földesúri jussaiban.[37] A szabadságharcz kitörésekor különben is egyedül tőle függött, hogy a nép első lelkesedését fölhasználva, a rendek összehívása és választás nélkül legyen Erdély fejedelme. De a választott fejedelmekre mindig gyanakodnak s ha tulajdon lelkiösmeretök meg nem nyugtatná őket, folytonosan szerencsétlenek volnának. Pedig a legábrándosabb dolog azt hinni, hogy esküvel és törvénynyel köthetnek meg olyat, a kit saját lelkiösmeretök meg nem köt.[38] El volt határozva, hogy inkább visszafordúl s a városba be sem megy, mintsem elfogadja Apafi hitlevelét, melynek több pontja ellenkezett a fejedelmi méltósággal.[39] Április 4-ikén módosításokkal ősei hitlevelének kiadásában állapodott meg a rendekkel. Néhány pontot csak azért hagyott meg, hogy a közte s az ország közt származható bizalmatlanságot eltávoztassa; mert «némelyek olyanok, hogy ha kérték volna, sem cselekedte volna, nemhogy arra ne esküdjék, hogy nem cselekszi».[40]

A hitlevélnek tizenkilencz pontja volt.[41] A fejedelem megfogadta, hogy mindenkit személyválogatás nélkül megoltalmaz a négy bevett vallásban; de nem bírhatta rá a rendeket, hogy a másik háromnak módjára helyreállítani engedjék a katholikusok püspökségét.[42] Kijelentette, hogy a Magyarországgal kötött uniót megtartja, a haza törvényes szabadságához illő békét szerez. Az országokkal, kivált a törökökkel jó szomszédságot tart, az ország tisztjeit meghagyja, minden nemzetből összesen 12 tanácsost választ. Az ország határait, végházait el nem idegeníti, a szabad fejedelemválasztás jogát megőrzi, a tanácsban és az országgyűlésen a szólásszabadságot biztosítja. A sérel-

37 Rákóczi 1708 április. Arch. R. II. 256.
38 Rákóczi eml. 211—2.
39 U. o. 206.
40 Rákóczi Bercsényihez, 1707. április 4. Arch. R. II. 62—3. Teleki naplója április 4-ről.
41 A marosvásárhelyi országgyűlés I. t.-c.-e. Az Erdélyi N. Múzeumban levő példányról közölte Thaly, Tört. Tár, 1897. 580—3.
42 Rákóczi eml. 206—7.

meket országgyűlésen megszünteti, a kiváltságokat, adományokat tiszteli, igaz törvényt szolgáltat s mindenkinek szabadságot enged igazsága előmozdításában. A régi, el nem törölt törvényeket megtartja, a főispánt a vármegye kellő vagyonú nemeseiből nevezi ki; a székelyeknek, szászoknak saját nemzetökbeli tiszteket ad. Az ország rendeit térítvények adására, akaratlan szolgaságra nem kényszeríti s ha ezt a hadjáratot befejezi, a hazafiakát külföldi hadjáratra ki nem viszi.

Ezek után bevonúlása s fogadtatása rendtartásait szabályozta. Mivel a régi szokásokról már a legöregebbek sem tudtak, elhatározta, hogy a magyar királyok koronázásánál szokásos módon iktattatja be magát.

XVIII.

AZ UTOLSÓ FEJEDELMI BEIKTATÁS ERDÉLYBEN

A FEJEDELEM április 5-ikén, kedden indúlt meg Mezőbándról. Nyulason csatlakozott hozzá Pekri ezrede, mely már harmadnapja állott ottan; továbbá Székely Miklós kopjás, lobogós ezrede és öt század karabélyos. Erre következett tizenkét karabélyos, két udvari strázsamester és párosan az étekfogók; két zöldlobogós étekfogó egy allovászmesterrel; 12 szépen fölszerszámozott mezei vezetékló, s 8 (Teleki szerint 9) drágaköves, aranyos, ezüstös török szerszámú ló, melyet 2—2 (Teleki szerint 1—1) gyalog palotás vezetett. A két fölovászmester után mentek a török síposok, rézdobosok és hat trombitás. A két fölovászmester után párosan bejáró úrfiak jöttek, majd két csuhadár (cubicularius, udvarnok), két fegyverhordozó, három főhadsegéd s párosan Vay udvari kapitány és Ottlyk főudvarmester.

A fejedelem maga szarvasszínű fakólovon ült: «zöld bársony, skófiummal készült egyetmás rajta; fejér kolcsag, köves, medailleos süveg a fejében.»

Mindjárt a fejedelem után ment Des Alleurs tábornok, franczia követ, két magyar tábornokkal s a kornyéta (fejedelmi zászló)

NOS FRANCISCUS II. DEI GRATIA SACRI ROMANI Imperii & Transylvaniæ *Princeps* RAKOCZY; Partium Regni Hungariæ *Dominus*, & Siculorum *Comes*; *Pater Patriæ*; Pro Libertate Confœderatorum Regni Hungariæ Statuum, necnon Munkácsiensis & Makoviczienſis *Dux*; Perpetuus *Comes* de Sáros; *Dominus Hæreditarius* in Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerents, Onod, &c.

Memoriæ commendamus, tenore præsentium significantes, quibus expedit, Universis: Quòd cùm post sumpta ad redintegrandas Inclytæ Gentis Hungaricæ Libertates, jamque à quadriennio, faventibus Superis fœliciter continuata Arma, ad capessendum Regni Transylvaniæ, Partiumque Hungariæ eidem annexarum, Regimen Electi & Invitati; Fidelibus nostris Dominis Statibus & Ordinibus dicti Regni nostri Trium Nationum, pro die vigesima octava Mensis Martii, Anni præsentis infrà scriptis, in Civitatem Maros-Vásárhely Generalem Diætam, pro Paterna animi nostri solicitudine indixissemus, ubi prædicti Iidem Domini Status & Ordines more solito, magno numero Congregati, conclusis tandem Tractatibus, salutem, publicamque eorum tranquillitatem tangentibus & concernentibus, Nostram venientes in præsentiam, exhibuerunt & præsentaverunt Nobis, certos quosdam infrà scriptos Articulos, in eadem Diæta, communibus Ipsorũ votis & suffragiis, parique & unanimi consensu conclusos. Supplicantes Nobis humilimè, quatenus Nos eosdem omnes & singulos Articulos, omniaq́, & singula in eisdem contenta, ratos, gratos, & accepta habentes, Nostrumq́, benignũ Principalẽ consensũ illis præbentes, authoritate Nostra Principali clementer acceptare, approbare, ratificare & confirmare, atq́, tàm Nos ipsi observare, quàm per alios õnes quorũ interest, observari facere dignaremur. Quorũ quidem Articulorũ tenor talis est.

A MAROSVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYÜLÉS ARTICULUSAINAK ELSŐ LAPJA.

nol a azon summa Pénz a' végre rendeltetett vólt, hogy az akkori idöben a' Tatár rabságában esteknek ki váltására fordíttassék; mindazáltal azon szükségre kevesset *expendálván*, és nagyobb részét magánál meg ta tván, a' kikért mit adott-is, azokat *contractualiter* maga Jobbágysága alá kötelezte: Végeztük Felséged *Consensus*sából egy akarattal, hogy az ollyan nagy igasságtalanságra nézve, nem tsak az említett adósság és erőszakos Jobbágyság alól fel-szabadúljanak, hanem egyszersmind a' mostani ki-rendelt *publicus Inquisitor*okáltal ezen állapotban *inquirál*tatván, a' magok Fö Tiszti és *Thesaurarius* Ur Atyánkfiai eleibe vihessék panaszokat; a' kik-is szorgalmatoson *investigál*ván és bizonyoson ki-tanúlván a' dolgot, tegyenek és tehessenek a' Felséged *ratificatio*jáig illendö *satisfactio*t.

ARTICULUS XXVI.

A' Máramarosiak és Beszterczeiek közt való Controversiá*nak el-igazításáról.*

A' Máramarosi és Beszterczei Atyánkfiai között az Iza vizén egynéhány Faluk Határi, és Havasok iránt való *Controversiá*nak *investigatio*jára, Felséged Kegyelmes *Consensus*sából rendeltük *Commissarius*oknak, a' Vármegyékröl, Gróff *Bethlen János* és *Suki Mihály*; a' Székelységröl, *Keresztúri Miklós*; a' Szász *Natio* részéröl, *Apódi György*, Atyánkfiait: ö Kegyelmek mindenik részröl egyet értvén, és bizonyos *Terminus*t *præsigál*ván, *investigál*ják, és a' következendö Ország Gyülésére *reportál*ják.

Conclusio.

NOs itaque præmissa supplicatione Fidelium Nostrorum, Dominorũ Statuum & Ordinum, Regni nostri Transilvaniæ & Partium Regni Hungariæ eidem annexarum, Trium Nationum, Clementer exaudita & admissa, præscriptos universos & singulos Articulos, Nobis modo præmisso præsentatos, præsentibusq; Literis Nostris de verbo ad verbum insertos & inscriptos, ac omnia & singula in eisdem contenta, ratos, gratos & accepta habentes, eisdem Nostrum Principalem consensum præbuimus, atque illos & quævis in eisdem contenta, authoritate Nostra Principali acceptavimus, approbavimus, ratificavimus & confirmavimus. Offerentes Nos benignè, quòd præmissa omnia in omnibus Punctis, Clausulis & Articulis, tam Nosipsi observabimus, quàm per alios omnes, cujuscunque status & conditionis existant, inviolabiliter observari faciemus. Imò acceptamus, approbamus, ratificamus & confirmamus, harum Nostrarum vigore & testimonio Literarum mediante. Datum in Civitate Nostra Maros Vásárhely, *Die vigesima prima currentis Mensis Aprilis, ultimâ videlicet dictæ Generalis Nostræ Diætæ, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septimo.*

A MAROSVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYÜLÉS ARTICULUSAINAK UTOLSÓ LAPJA.

alatt az udvari népség. A fejedelem 3 s az udvari kapitány és főudvarmester 1—1 hintaját öt század karabélyos, 3 század vöröskopjás székely és két század franczia gránátos követte.

Így érkeztek a Maros vásárhelyi hídjához, hol az erdélyi rendek lóháton várakoztak. A hídon átkelve, Pekri Lőrincz az ország nevében üdvözölte. Ekkor jobbról-balról 3—3 pompásan öltöztetett kengyelfutó csatlakozott s közrefogták őt a vörös deliások (ezüst csattos katonák). A követek párosan sorakoztak a kornyéta után. Egyebekben a régi rendet megtartva, a nép örömrivalgása közt mentek a mai Posta-rétre.[1] Ott a fejedelem számára készített emelvényt, a melyet drága szőnyegek borítottak, Szentiványi János 12 század palotás gyalogja és hat század franczia gránátos, három hadrendben fölállítva, őrízte. A díszmenettel érkezők szintén csapatonként arczczal fordúltak az emelvény felé, melynek közelében a bejárók, csuhadárok, fegyverhordozók az udvari kapitánynyal és a főudvarmesterrel együtt leszálltak lovaikról, míg a fejedelem a rendekkel lóháton ment egészen odáig. A rendek nem szálltak le, mert a fejedelem maga figyelmeztette őket, hogy ez az ő beiktatása előtt nem illenék. Bejárók, csuhadárok a fegyverhordozókkal kísérték föl az emelvényre, hová Teleki Mihály (mint gazda), Vay és Ottlyk vezették föl. Fenn, baloldalt állott a négy bevett vallás 24 papja, püspökeikkel, kivéve a katholikus püspököt, a kit a fejedelem udvari főpapja, gróf Zichy Pál képviselt.[2] Jobbról a regalisták helyezkedtek el. Az emelvény közepén kerekded asztal állott s rajta kereszt; előtte pirosbársony karosszék. Amaz volt az oltár, ez a trón. A fejedelem a kettő közé állott. Jobbról Vay, balról Ottlyk állt mellette; mögötte egy-egy fegyverhordozó tartotta a fejedelmi tollas buzogányt és a gyémántos kardot.

[1] Ugyanott, hol gránit-obeliszk jelzi Töröknek, Horváthnak és Gálfinak a szabadságért 1854 márczius 10-ikén történt kivégzését. Emléket érdemelne ott az erdélyi utolsó fejedelmi iktatás megtörténte is.

[2] Mivel csak négy katholikus székely esperes jelent meg, két jezsuitának kellett volna az egyes felekezeteknek fenntartott hatos szám kiegészítése végett az emelvényre fölmenni; de ők a kolozsvári diadalív óta történt zaklatásokra s egyéb nyomós okokra hivatkozva kimentették magukat (Historia missionis M.-Vásárhelyiensis Soc. Jesu [kézirat a marosvásárhelyi plébánián], 60. l.)

A fejedelem a rendek szónokának, gróf Pekri Lőrinczneк üdvözlő beszédére «gyönyörűséges peroratioban» válaszolt. Megmagyarázta, a régi fejedelmek miért kívánták, hogy a szabad ég alatt, mindenkitől látható emelvényen iktassák be őket. Azért tették ezt, — úgymond — mert ők az égnek kiterjesztett erőssége alá, a földnek színénél feljebb hivattatván, ne felfuvalkodásból, hanem a világot igazgató Isten hívásából merészeljenek föllépni. «És ottan is gondolják meg: a népeken való birodalom ámbár

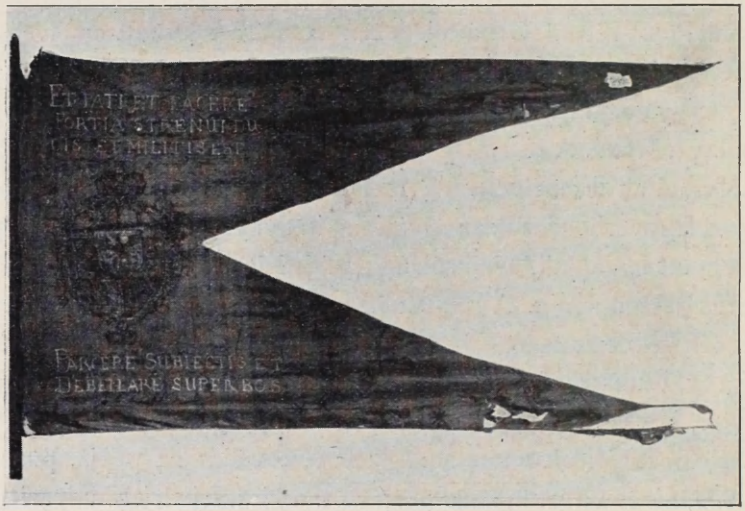

200. PEKRI LŐRINCZ ZÁSZLÓJA. I.
(Az Erdélyi Nemzeti Muzeumban.)

szintén felemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányzás által erősíttetik meg.» Elmondta aztán, gyermekségétől fogva mennyiszer tapasztalta Isten gondviselését. Ártatlanul megfogták, rágalmazták: egyedül Isten keze szabadította meg. Majd bujdosott, de idegen országból az angyal behozta a hazába, hogy kezére vegye megromlott szabadságunkat. Ezek voltak a lánczszemek, a melyek őt a fejedelmi méltóság fölvételére vezették. Végül kifejtette, miként kívánja az országot igazgatni, a szegényeket, árvákat, özvegyeket oltalmazni. Hathatós beszédét köny-

nyezve azzal fejezte be, hogy sok jót kívánt az ország minden rendeinek.

Ekkor megint Pekri szólt; az ország nevében eléje terjesztette a beiktatás föltételeit, kérte azok felolvastatását s hogy rájok a régi fejedelmek szokása szerint hitet tegyen. Egyúttal megkérte, fogadja el a felséges czímet, a melylyel az országgyűlés felruházta.[3] A fejedelem azt felelte (s később meg is írta), hogy sohasem vágyódott erre a czímre. Ha a rendek a maguk dicsőségére mégis illen-

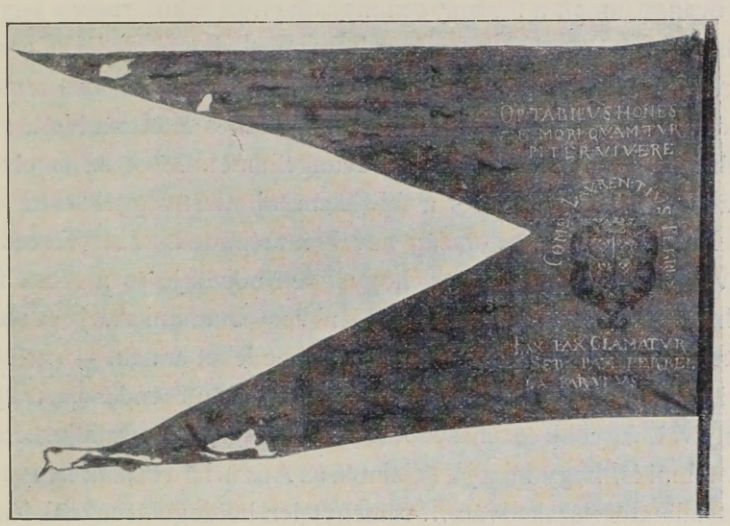

201. PEKRI LORINCZ ZÁSZLÓJA. II.
(Az Erdélyi Nemzeti Muzeumban.)

dőnek tartják czíme növelését, ő semmiben sem akar ellenkezni, sőt teljes ügyekezetével rajta lesz, hogy ezen nemes haza hírét,

3 Az erdélyi fejedelmeket a XVII. században kegyelmeseknek és nagyságosoknak (néha méltóságosoknak), latinul illustrissimusoknak és celsissimusoknak szólították. Serenissimus czímet rendesen csak a királyoknak adtak s a német-római császárok a franczia közül először XIV. Lajost szólították maiestasnak serenitas helyett. Hasonlót a spanyol, angol és dán királyok s az orosz czár hiában követeltek a maguk részére. Érthető zavart keltett tehát az udvarnál, a mikor Rákóczi 1706 június 17-ikén mint serenissimus princeps küldött követeket a nagyszombati béketárgyalásokhoz; de 1710 szeptember 8-ikán már büszkén hivatkozott rá, hogy a serenissimus czímmel őt a muszka czáron kívül más királyok is megbecsülik. XIV. Lajos franczia, V. Fülöp spanyol, Anna angol királyok és I. Frigyes porosz királyok őt

nevét, szabadságát az egész világ előtt tündököltesse. Tegye őt Isten olyan szerencséssé, hogy a felséges címmel mind az országnak, mind a hazafiaknak annyit szolgálhasson és kedveskedhessék, a mennyit eddigi méltóságos címével ügyekezett és kívánt szolgálni.[4]

Engedelmével azután *Bartha* András ítélőmester felolvasta a föltételeket[5] s kérte, tegyen hitet reájok. A fejedelem tehát az oltárhoz közeledett. Gróf Zichy Pál, az udvari főpap, eléje tartotta az evangéliumot, a törvényben megállapított esküformával együtt. Jobbkezét Rákóczi az ezüst feszületre téve,baljával pedig az ország törvénykönyveire (az Approbatákra és a Compillatákra) támaszkodva, hangosan felolvasta az eskümintát és letette a hitet, mire Pekri megcsókoltatta vele az evangéliumot. Most az emelvény közepére tették trónját s a fejedelem föltett süveggel leült.

Bartha András az ország nevében szép, de hosszas beszédben üdvözölte őt. Azt fejtegette, hogy Isten adja a jó és a rossz fejedelmeket a szerint, a mint megáldani vagy büntetni akarja az alájuk vetett népeket. A mennyivel nagy öröme lehet annak, — szólt[6] — a ki a fölháborodott tengernek szélvészei után csendes partra jut: annyival nagyobb és teljesebb örvendezésünket tapasztaljuk országostul mi is, hogy mindjárt eleintén az Ausztriai Háznak kegyetlen birodalmától elszakadván,... reménytelen boldogulásunknak fényét kiderülni láthattuk akkor, a midőn felséged... az egész magyar nemzet ügyét karjára vévén, mindekkoráig úgy igyekezte e hazának is dolgait szerencsés fegyverének előmenetelével kormányozni, hogy mindazokban szíves atyai gondviselését minden privatum,

cousinjoknak szólították. Rákóczi ügyelt is Európa egyes részeiben elismert címére. Mencsikoff orosz hadvezért s a konstantinápolyi franczia követet figyelmeztette, hogy ne czímezzék őt celsissimusnak, ha uraik serenissimusnak czímezik. A bécsi udvar eleinte csak Rákóczi úrnak, később is legfeljebb illustrisnak nevezte; de teljesen ő sem adta meg a császárnak a követelt czímet. Az utolsó napokban (1711 február 18-ikán) bosszúsan jegyezte meg, hogy inkább tárgyal a czárral, mintsem arról vetekedjék, clementissimus-e vagy benignissimus?

4 Thaly, Kalászok, 232.

5 Közli Thaly a Tört. Tárban, 1897. 583—4.

6 Beszédének ez a része — úgy látszik — belekerült az 1707 : I. tvczikkbe. U. o. 578—9. A beszédért Bartha a fejedelemtől utóbb, április 21-ikén, száz arany tiszteletdíjat kapott. Századok, 1888. 48.

haszon és dicsőségkeresés nélkül bizonyítván, egész szabadságunk helyreállítását kimunkálódhassa. Őseire, saját megbecsülhetetlen érdemei és a nemzeti ügy szabados folytatása iránt való tekintetből őt, ki a hatalmat más úton is megszerezhette volna, önként és szabadon választották s most szívök nagy örvendezésével be is iktatták fejedelmöknek. Sőt nemcsak az őseit megillető felséges czímet ruházták reá vissza, hanem teljes indulatuk kinyilatkoztatása végett, hogy tapasztalt nagy érdemeit, a mennyire lehet, az egész magyar nemzet képében megjutalmazhassák, őt jó atyjuknak, *pro patre patriae* vallják, ösmerik, nyilvánítják s magukat országostul, három nemzetestül fejedelmi kegyelmességébe ajánlják.

A nép erre háromszoros vivátot kiáltott, a fejedelem pedig szép beszédben válaszolt. Salamon király szavaival kezdte, bölcsességet kérvén az Istentől; végül pedig atyai szeretetéről biztosította népet, amelyet Isten a rendek kívánsága szerint hatalma alá helyezett. Beszéde végén a katonaság sortüzet adott, mire a lelkesült, fényes menet az előírt rendben a jezsuiták szerény kápolnájához indult.[7]

A kápolnában gróf Zichy Pál apát négy székely prépost segítségével tartotta meg a hálaadó istentiszteletet. Ennek végeztével a fejedelem a katonaság üdvlövései közt átment a szállásul kijelölt Szabó Ferencz-féle palotába[8] *Antalffi* János főesperes (a későbbi erdélyi püspök) latin egyházi szónoklatának meghallgatására; de utóbb a kápolnában is meghallgatta *Mocsonoky* Pál magyar szentbeszédét. A jezsuiták később hálásan ösmerték el, hogy a fejedelem a római katholikus egyháznak dicséretes, valódi és igaz fia volt,

7 Ez a kápolna egy szerény társházzal a mai Széchenyi-téren állt, az 1728 után épült kath. templom helyén. Tekintettel a hely szűk voltára, annak idejében sokan a várbeli ev. ref. templomban akarták megtartani a beiktatás egyházi részét, de — a vásárhelyi jezsuiták bejegyzései szerint (Hist. missionis M. S., 60.) — Rákóczi azt mondta volna, hogy készebb Erdély határáról visszafordúlni Magyarországba, mint kálvinista templomban tartani beiktatását; s inkább választotta a jezsuiták kis kápolnáját.

8 Ezt feltünteti Tóth-Mikolai István kincstári irnok 1821. évi rajza (Prospectus fori lib. reg. civ. M.-Vásárhelyiensis versus occidentem. (Teleki-lt.) Lásd mását a 606. lapon. Mások szerint a fejedelem a Makariás-ház földszintjén szállt volna meg, mint utóbb II. József császár is. A nagy tanácskozó (?) termet a kaputól balra mutogatják.

mert megakadályozta a máshitűek kívánságát, hogy ezt a kápolnájukat elvegyék, a rendet pedig — a magyarországiak módjára — Erdélyből kiűzzék.

A fejedelem azután kihallgatást adott Szabó Ferencz házában, hová a kápolnából gyalog ment át. Először a rendek üdvözölték szép szónoklattal s ő mindenkivel kezet szorított. Szépen üdvözölték őt a katholikus, majd sorban a református, evangélikus és unitárius papok, kikkel szintén kezet fogott. Nyilvános kihallgatáson fogadta Des Alleurs marquist is, a ki trónfoglalása alkalmával XIV. Lajos üdvözlő-levelét nyujtotta át; a magyarországi szövetséges rendek szintén külön követség útján kívántak neki szerencsét. Az egész napi ünneplésben a fejedelem kifáradt s estebédjét egymagában költötte el.[9]

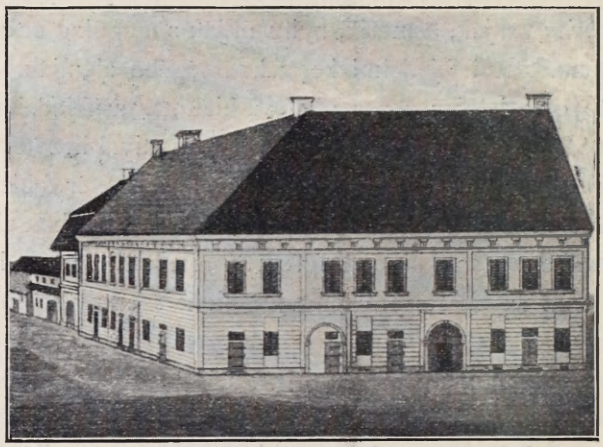

202 RÁKÓCZI MAROSVÁSÁRHELYI SZALLÁSA.

Udvari hadait másnap azonnal a Szebent ostromló hadak erősítésére küldte, hogy senkise vádolhassa afféléről, mintha katonai

9 A beiktatás ünnepségeinek leírása Rákóczinál, Emlékíratok, 207—210. Teleki Mihály kézírati naplója április 5-ikről. Aszalay Ferencz szenátusi titkár levele 1707 április 6-ikról. (Rákóczi emlékíratai, 208—9.) Egy névtelen följegyzés az Erd. N. Múzeumban. (Kemény J. gyüjt. Collectio maior, 19. kötet. Ism. Kelemen Lajos, Erdélyi Hirlap, 1907, 80. sz.) Historia missionis M.-Vásárh. societatis Jesu (kézirat a m.-vásárhelyi plébánián, 59—61. l.). A sok ellenmondás ezek nyomán egyeztetve. V. ö. Szádeczky II. Rákóczi Ferencz Erdélyben, 13—18.

nyomás alatt akarná megtartani az országgyűlést.[10] A rendek még aznap magában az országgyűlésben esküdtek meg, hogy hűségesek lesznek iránta,[11] mire a fejedelem 7-ikén hét különböző palotában vendégelte meg az urakat s a piaczon a népet. «Álmélkodtak is

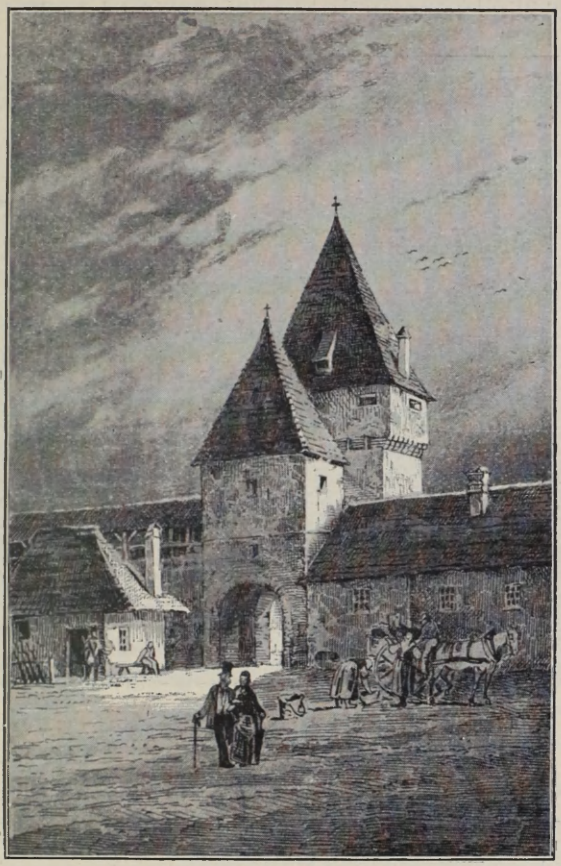

203. A SZEBENI VÁRKAPU.

rajta az erdélyi urak», a kik vederszámra ihatták a legfinomabb tokaji borokat; s a nép is annyit meríthetett a boroskádakból, hordókból, a mennyit csak akart.[12]

10 Rákóczi emlékiratai, 210.

11 Teleki naplója, április 6-ikán. Lásd 1707 : IV. tvcz.

12 Ottlyk önéletírása, 101—2. Az erdélyi névtelen, id. h.

Április 8-ikán nyílt meg a várbeli református templomban a tulajdonképeni országgyűlés. «A kinek — szólt előterjesztéseiben a fejedelem [13] — csak az elmult saeculumban is dicsőséges szabadságaiban frissen illatozó virágzását (ámbár a kies szellő lengedezésének színe alatt) az ausztriai szélvész háborúja szomorúan elher-

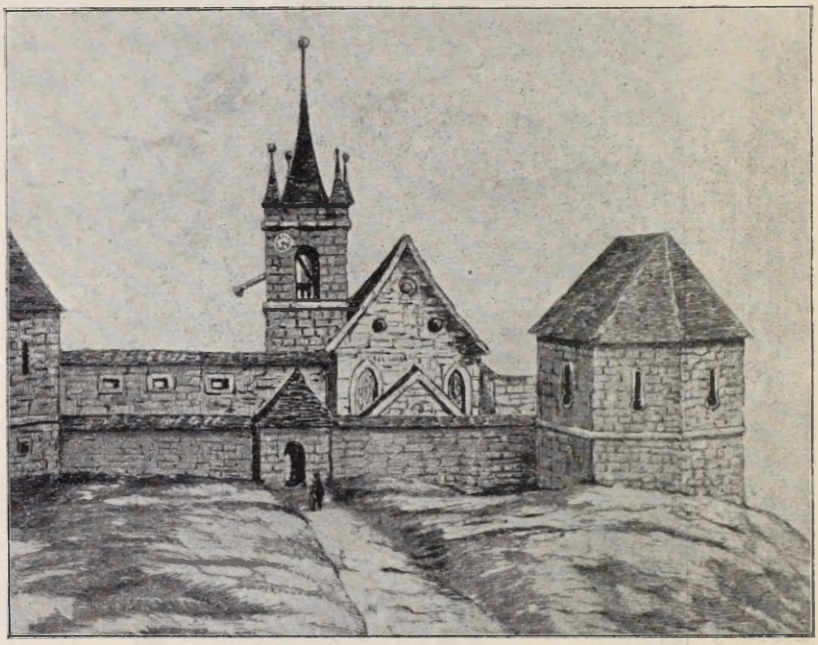

204. A MAROSVÁSÁRHELYI VÁRTEMPLOM.

vasztotta vala: annak mindazáltal szép törvényes igazságában és rendben fundáltatott s kiterjedett gyökerét a nagy Istennek jó gondviselő kegyelme oly móddal takargatta, a honnan újólag azon drága szabadsági jusnak bimbója kinövén, mind kicsírázhasson, mind pedig idejében feljövő délszínnek alkalmatosságával, annak előddedi virágának teljességét, a mint reméljük, végre mindnyájan

[13] Propositio seren. principis Dni Fr. II. Rákóczi ad inclytos trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum universos status et ordines . . . facta. Folio, 12 oldal. Egy-egy példánya az Erdélyi N. Muzeumban és a Teleki-levéltárban. Teleki naplója szerint a propozicziókat 12-ikén kezdték tárgyalni.

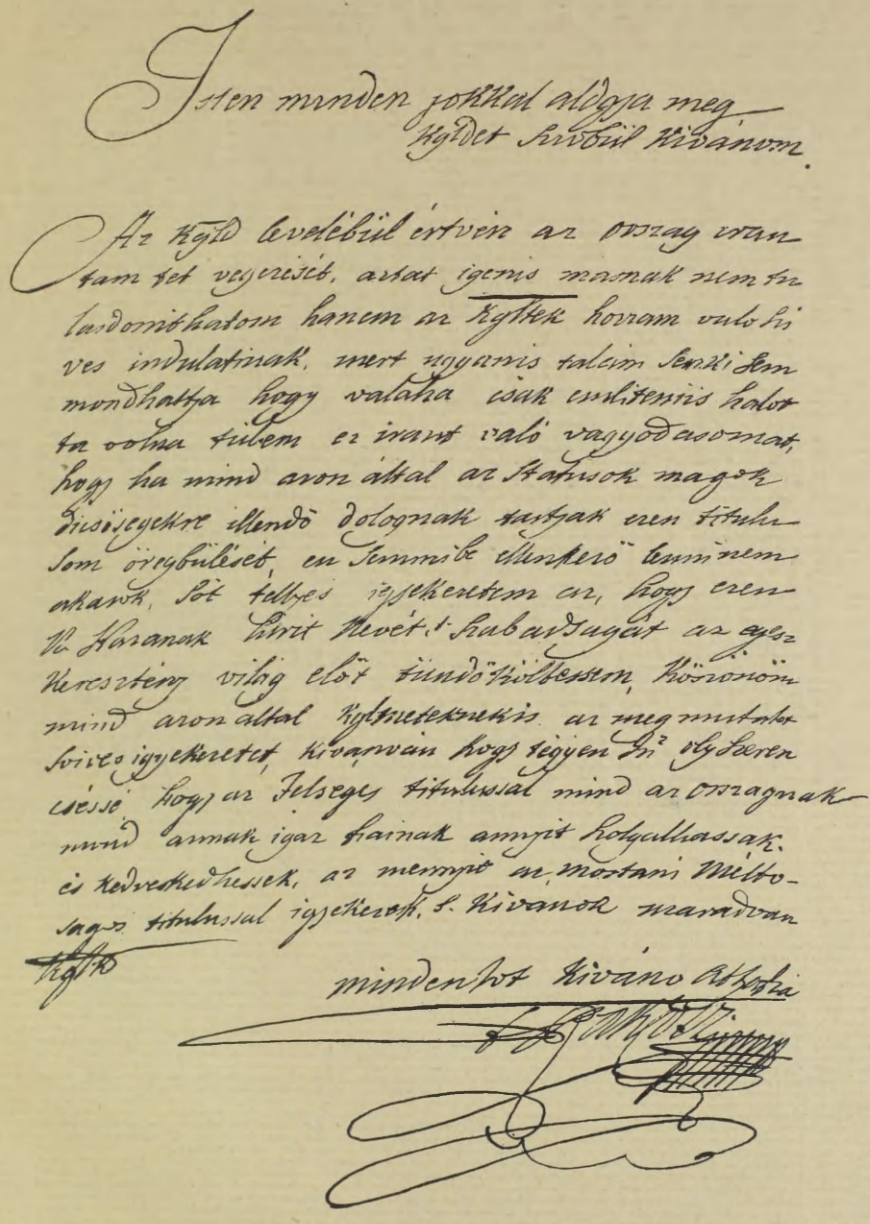

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE PEKRI LŐRINCZHEZ.

PROPOSITIO

SERENISSIMI PRINCIPIS

DOMINI

D. FRANCISCI II.

DEI GRATIA, SACRI ROMANI IMPERII, ET TRANSYLVANIÆ PRINCIPIS

RÁKÓCZI;

Partium Regni Hungariæ DOMINI, & Siculorum COMITIS; Pro Libertate Confœderatorum, Regni Hungariæ Statuum & Ordinum, ùt & Munkacsienſis & Makoviczienſis DUCIS, &c.

Ad

Inclytos Trium Nationum Regni Tranſylvaniæ, & Partium Hungariæ, eidem annexarum, Univerſos Status & Ordines, in Generalibus eorundem Comitiis, ad diem 28. Menſis Martii, Anni præſentis 1707. *ex Edicto Sua Serenitatis Principalis, in Civitatem Maros-Vásárhely, Indictis & Celebratis, facta.*

205. RÁKÓCZI ERDÉLYI FEJEDELMI ELŐTERJESZTÉSÉNEK CZÍMLAPJA.

szemlélhessük». Teleki szerint[14] az erre következő kemény javaslatok jobb s állandóbb időkre haladhattak volna. Három olyan urat is látott, a ki a fejedelem háta mögé tétette volna az ország törvényét, csak javukra váljék. Rákóczi beiktatásából önként következett, hogy a rendek örökre ellene mondtak II. Apafi Mihály és az Ausztriai Ház erdélyi fejedelemségének.[15] De a többi törvényjavaslat is keménynek látszott, a mit az erdélyiek arra magyaráztak, hogy a Rákóczival jött magyar, főkép katholikus urak, otthonosan akarnak berendezkedni Erdélyben.[16]

A fejedelem mindjárt a megnyitáskor *kormánytanácsosokat* nevezett ki, hogy erdélyi ügyekben akkor is legyenek tanácsosai, mikor a rendek nincsenek együtt. Azonban Toroczkay István elnök-

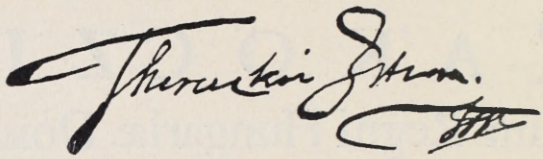

206. THOROCZKAI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

lete alatt most csak nyolcz szenátort nevezett ki[17] s négy helyet fönntartott a Szeben fölszabadítása után hűségére térni akaró urak számára.[18] Az egyik tanácsost, Kemény Simont, személynöknek s a tizenkéttagú fejedelmi tábla elnökének nevezte ki.[19] Ítélőmesterekké Bartha Andrást és Samarjay Pétert tette. Április 13-ikán többnyire katholikusokkal töltötte be az erdélyi s a részekbeli főispánságokat.[20] A fejedelemség kincstárát 11-ikén Barcsay Ábrahám

14 Teleki naplója április 12-ikén.

15 1707 : II. és III. tvcz. Tört. Tár, 1897. 584—6.

16 «Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sokféle ítéletivel — kérdi Teleki az idézett helyen, — hogy a magyarországi némely telhetetlenek száz jobbágygyal be nem érik vala; olyak pedig itt Magyarországban húsz ház jobbágygyal is alig bírnak. Sőt némelyikünk Radnóttal s a többi Apafi-jószágokkal álmodozik vala. Osztjuk vala magunknak ezt s amazt. A Teleki-familia jószágai is már őket illeti vala. Ez ilyen zavaros vízben való halászásnak adjuk nemzetestül az árát. Erdélyi hív szolga úr bizony feloszthatta volna, a mit neki adtak volna. Incorporálák is sokan magukat.»

17 Ezek az 1707 : VIII. tvcz. szerint : gr. Pekri Lőrincz, Barcsay Mihály és Ábrahám, Kemény László, gr. Mikes Mihály, Vay Ádám, gr. Teleki Mihály, Arelt János. Esküjök u. o. és Tört. Tár, 1897. 589—590.

18 Rákóczi eml. 210.

19 «A tábla fiainak» feladatát ő maga ismerteti u. o.

20 Teleki naplója április 13-ikán a főispánok felsorolásával.

tanácsosra, mint kincstartóra, de saját fejedelmi kamarai jószágainak és bányáinak és jövedelmeinek kezelését régi módon külön igazgatóra, Kismarjay Albertre bízta. Hogy jóakaratát megmutassa s a nép sorsán enyhítsen, odacsatolta (a XXIII. t.-cz.-ben) az iránta hűtelenektől lefoglalt javakat is.[21] Különben maga mondta, hogy ezen a gyűlésen nem voltak különös czéljai s nem kívánt egyebet, mint eszközöket a háború folytatására.

Két dolgot azonban semmiképen sem ért el. Április 14-ikén ugyanis a vallásszabadság elve nevében az *erdélyi katholikus püspökség* helyreállítását javasolta. Az erre támadt heves vitában a rendeket őmaga akarta meggyőzni a javaslat szükségességéről; rendre czáfolgatta okaikat s még Pekrit is elhallgattatta; de az evangélikus református és evangélikus rendek előterjesztése következtében a kérdést 17-ikén végre is levette napirendről. Teleki — saját vallomása szerint — megadta az árát a pápista püspök nem akczeptálásának, de azzal vígasztalódott, hogy az erdélyi református egyházkerület őt választotta meg gondnokának.[22] Másik veresége végzetesebb volt, mert egészen tönkretette erdélyi hadait. Abban ugyan téved a fejedelem,[23] mintha *törvényben* mondták volna ki, hogy t. i. a megegyezése nélkül katonáskodó jobbágyot minden földesúr visszakövetelheti; de bizonyos, hogy a vármegyék követei ilyen utasításokat hoztak magukkal.[24] Például a belső-szolnokiak tiltakoztak az ellen, mintha a fejedelemnek édes nemzetünk és hazánk nagy javára czélzó fegyverét kevesíteni vagy fogyasztani ügyekeznének; de nagy fájdalommal látják, hogy a hadakba többnyire minden tekintetben alkalmatlan parasztemberek is beállanak, kiknek nincs jó fegyverök, lovuk. Csupán a földesurak szolgálata elől menekülnek oda, de jobbadán megvesztegetvén a hadi tiszteket, rövid katonáskodás után hazatérnek, otthon laknak, a falusiakat zaklatják, ingyen élősködnek, a fejedelem s az ország parancsaival nem törődnek. Atyjuk és más hozzá-

[21] Rákóczi eml. 210—1.

[22] Teleki naplója április 14., 16., 17-ikén. Rákóczi eml. 206—7. Rákóczi Bercsényihez április 13-ikán. Arch. R. II. 66.

[23] Emlékiratai, 211.

[24] Pl. Belső-Szolnok vármegye követei, Fosztó Zsigmond és Prónai István. Teleki lt., T. S. oszt. 1537. k.

tartozóik, még külön kenyéren élő atyjokfiai számára is az adó felének elengedését követelik s a törvényhez ragaszkodó bírákat halállal fenyegetik, verik, károsítják.

A törvénybe csak annyi jutott be (1707: XV. t.-cz.), hogy «felséges urunk, a militia intertentiója, ruházása és fegyverkezése iránt való felséged propositióját alázatosan értvén, mindenikről egész dispositiót töttünk, a naturálékat repartiáltuk.» A fejedelem úgy vélte, hogy bármily képtelen is ez a törvény, oly természetű háborúban, a milyet ők viseltek, teljesen föllázította volna a kedélyeket, ha visszaveti, mert azt hitték volna, hogy a jobbágyok fölfegyverzésével korlátlan uruk akar lenni. A magukat politikusoknak tartók azt rebesgették ugyan, hogy róla ilyesmit nem tesznek föl; de egy rosszakaratú fejedelem megtehetné. «Még a józanabbak sem látták be, hogy jelenleg olyan háborúról van szó, a mely által szabadságunkat akarjuk visszavíni; szabadságunkat, a melyet ők már is élvezni óhajtanak.» Igen rosszul esett a fejedelemnek, hogy mindazok után, a miket szabadságszeretetből tett, gyanakodtak reá. «De — úgymond — az a választott fejedelmek sorsa, hogy folyton gyanakodnak rájuk s ha tulajdon lelkiösmeretök meg nem nyugtatná őket, mindig szerencsétlenek volnának.» Már csak azért is beleegyezett abba a törvénybe, mert azt hitte, hogy Erdély birodalma Magyarország fölszabadulásától függ. Ha ez sikerül, azt is megnyeri; de ha a császár fegyverei meghódítják Magyarországot, saját erejéből Erdélyben sem sokáig tarthatja magát; mert «ha a várost bevették, a fellegvár sem daczolhat sokáig.»[25] Idejárult, hogy a székelyeket saját tisztjeik vetették szolgaságra, mert, a törvényekkel daczolva, minden katonai szolgálat alól kivonták, hogy földjeiket míveljék. Mostanától fogva pedig az erdélyi urak általában véve úgy bántak katonáskodó jobbágyaikkal, hogy a fejedelem szíve valóban megesett rajtok. Erdélyben többé nem is volt nagyobbszámú hada[26] s voltaképen Erdélyben is a magyar szövetség erejére kellett támaszkodnia.

[25] Rákóczi emlékiratai, 211—2. [26] U. o. 212.

Április 16-ikán Pethes András püspök és Galambos Ferencz magyar szenátorok előbb a fejedelem és a tanács előtt, azután pedig magában az országgyűlésben javasolták, hogy a magyar-

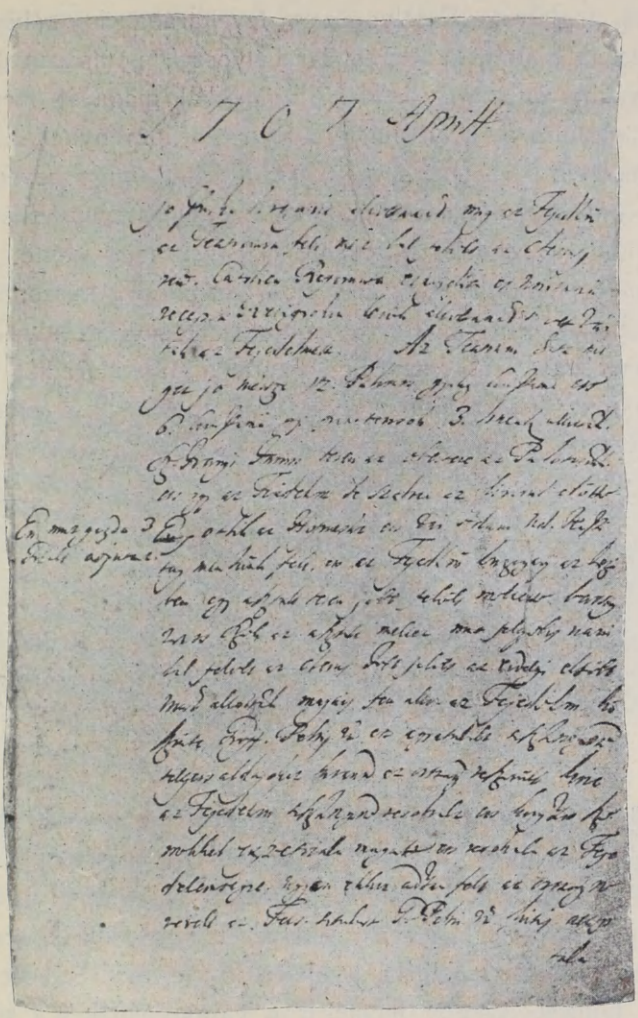

207. TELEKI MIHÁLY NAPLÓJÁNAK EGY LAPJA A BEIKTATÁSRÓL.

országi szövetkezett rendekkel Huszton kötött szövetséget megerősítsék. A rendek a X. törvényczikkben nemcsak ezt tették, hanem gróf Mikes Mihályt, Kemény Simont, Lázár Ferenczet

és Kolozsvári Mártont követeknek választották az ónodi országgyűlésre, hogy ott a huszti országgyűlésnek *minden* czikkelyét ne csak törvényczikkelyben ratifikálják, hanem azt ünnepélyes okiratba foglalva, Erdélyország levéltárába is behozzák.[27] A fejedelem hintón, két sereg karabélyossal, pompásan öltöztetett lovakkal és némely udvari szolgákkal maga is megjelent az országgyűlésen s helybenhagyta a javaslat törvénybeiktatását.[28]

A mennyire lehetett, sürgette az ügyeket, hogy bevégezvén ezt az országgyűlést, az ónodinak megnyitására siethessen.[29] Igy azután a rendek testületileg jelenvén meg előtte, «Isten kegyelméből» csütörtökön, április 21-ikén mind a huszonhat törvényczikkelyt szentesíthette.[30] A trónon föltett süveggel ülve írta alá az articulusokat. «Hej, articulus, bár más időre maradtál volna! — sóhajtott Teleki Mihály.[31] — Azelőtt fennállva és süvegemelítve tettek választ az országnak, akczeptálván az szerint is az articulusokat. Itt is mondhatta volna az érsek:[32]

A királynak olyak adnak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.»

XIX.

HAZATÉRÉS MAGYARORSZÁGBA.

(1707.)

A FEJEDELEM április 21-ikén délután hagyta oda Marosvásárhelyt. Útközben megszemlélt egy 3000 főnyi székely gyalogságot, a melynek nagyobb része csak botokkal volt fölfegyverezve. Hogy a székelyeket kissé föllelkesítse, az ifjú Cserey Jánost megbízta, gyüjtsön össze egy ezredre való székely kopjást. Cserey megfelelt a várakozásnak s a székely

27 Tört. Tár, 1897. 592—3.
28 Teleki naplója, április 16-ikán.
29 Rákóczi emlékiratai, 212.
30 Rákóczi Bercsényihez április 24-ikén. Arch. R. II. 69.
31 Teleki naplója, április 21-ikén.
32 Lippay György. L. Erd. Országgy. Eml. X. 410.

kopjások utóbb, az udvari hadakhoz csatolva, kitűnő szolgálatokat tettek.[1] Az éjszakát a fejedelem a kiesen fekvő radnóti várkastélyban töltötte, a melyet dédapja, I. György idejében Serena Ágoston velenczei építőmester emelt.[2] Másnap, nagypénteken, ott végezte ájtatosságait. «Ezen szent napokban — szólt[3] — nem hiában olvastaték a passióban: convenerunt prin-

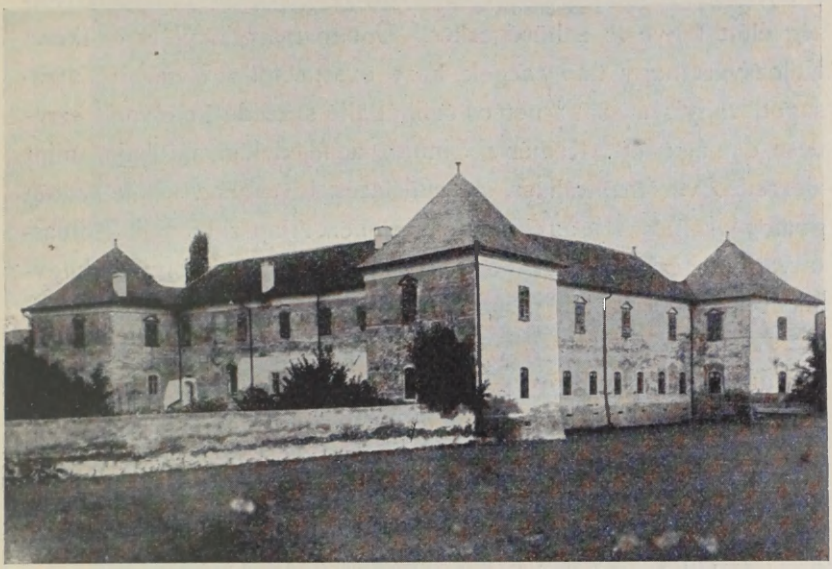

208. A RADNÓTI VÁRKASTÉLY.

cipes sacerdotum et seniores populi in unum», mert itt értesült az ágostai hitvallásúak revőczei gyűléséről, mely különösen az egyházi fegyelem helyreállításával, de, a fejedelem gyanítása szerint, politikai kérdésekkel is foglalkozott. Templomozás után megszemlélte a radnóti malmokat s éjszakára átment a tordaaranyosi Egerbegyre. Nagyszombat napján (április 23.) innen vonult be Kolozsvárra, hol a húsvéti ünnepeket töltötte.[4] Innen

1 Rákóczi emlékiratai, 213. Levele Bercsényihez április 24. Arch. R. II. 69. Teleki naplója április 21.

2 Kővári, Erdély régiségei, 213—4.

3 Teleki naplója április 24—25.

4 Rákóczi Bercsényihez, április 24. Arch. R. II. 68.

üdvözölte feleségét, a ki akkor Berlinben tartózkodott, hogy megtudakolja, a porosz király elfogadná-e a magyar koronát fia számára, a kinek azonban előbb át kellene térnie a katholikus vallásra.[5] Innen köszöntötte Bercsényit is abból az alkalomból, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés a IX. törvényczikkben visszafogadta erdélyi hazafinak s megengedte, hogy a fejedelemnek az ónodi országgyűlésre küldendő erdélyi követség előtt tegye le a hűségesküt.[6] Ünnep másodnapján, 25-ikén[7] Kolozsvárt nagy ünnepségek közt avatta föl a Nemesi Társaságot, vagyis a száz[8] nemes úrfiból álló századot, melynek ezredese ő maga lett. Kemény Simon, a fejedelem unokája, mint alezredes vezette szállása elé a délczeg lovasokat, a kik azután gyalog járúltak eléje az elfogadó teremben. Alapszabályaik felolvastatván, megeskette őket, hogy háborúban egymást sohasem hagyják el és nemességökhöz illetlen dolgokat egyáltalán nem követnek el.[9] Ezt a nemesi társaságot a fejedelem azért állította fel, hogy «az ausztriai kegyetlen birodalom által eltaposott régi dicsőséges magyar nemzetnek és sok úri és nemesi mellőzött családoknak hajdani boldog állapotát helyreállítsa s a mostani igaz nemes vérből származott ifjak szerencséjét előmozdítsa». Azt akarta, hogy «a jóságos cselekedetekben gyakorolván magukat és minden feslett erkölcsöt számkivetésbe küldvén, szüntelenül szeme előtt forogjanak s mint valami fiatal fák, a miket országunkba ültetett, jó és tökéletes felnövekedésök következtében hasznos gyümölcsöt teremjenek édes hazánk szolgálatára... Igaz nemes vérhez nem illő cselekedetekkel meg ne mocskolják magukat, hanem tökéletesítsék magukat az ország hasznára, leginkább pedig a hadi dolgokban, melynek gyakorlását, az ifjúságnak ezt a drága kincsét, az ellenség a nemes vértől elvette. Legyenek rajta, hogy más hadi tisztek helyébe érdemesen léphesse-

5 Századok, 1870. 73.

6 Arch. R. II. 69. és V. 416. Tört. Tár, 1897. 592.

7 Teleki naplója, április 25., (Thaly szerint, Rákóczi emlékiratai, 214.) 26-ikán.

8 A szám változott. 1710-ben már csak 80—90 volt. Tört. Tár, 1883. 391—3. V. ö. Arch. R. III. 479.

9 Rákóczi eml. 213.

nek.»[10] Az eskü letétele után az ifjak térdre borultak; a fejedelem egyenkint fölemelte és megcsókolta őket: mint társhíveit.[11]

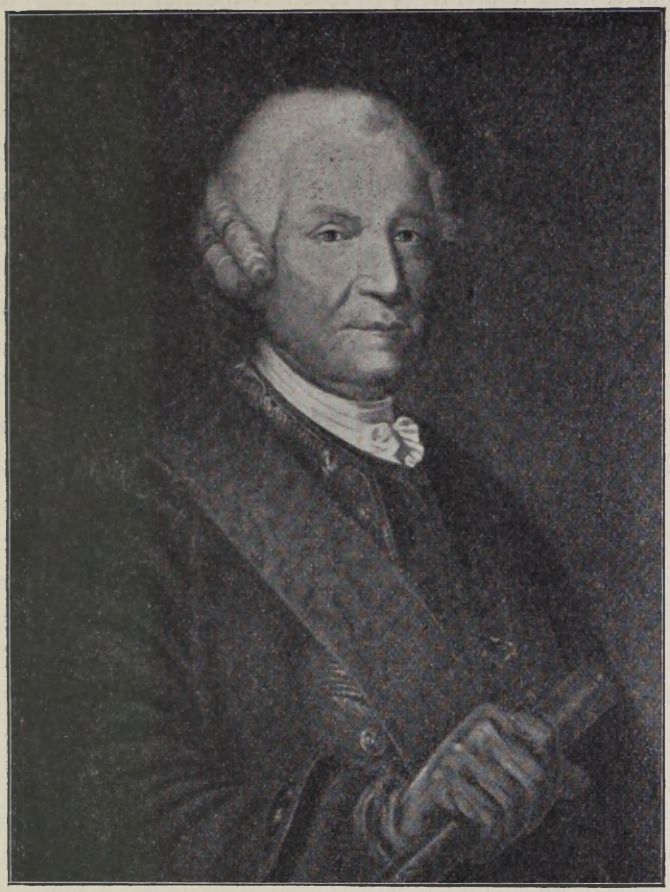

209. GRÓF BERCSÉNYI LÁSZLÓ, FRANCZIAORSZÁG MARÉCHALLJA.

Magának és a hazának jó szolgákat akart nevelni belőlük.[12] Mint később Mária Terézia, a testőrző nemes ifjakat ő is a kül-

10 Ráday Pál beszéde 1707 november 13. a nemes ifjak felavatásán. Beniczky naplója a Rákóczi-Tárban, I. 62–63. 1708 április 21. a fejedelem újból előadta a társaság czélját. U. o., 117.

11 Rákóczi eml. 214. Arch. R. VIII. 389.

12 Bercsényi Rákóczihoz 1709 július 13. Arch. R. VI. 207.

földi finomabb műveltség megszerzésére biztatta s azt akarta, hogy udvarában a franczia társalgáshoz szokjanak. Bercsényinek nem kellett neheztelnie, hogy «rossz fia» mostan már tudni fogja: comment c'est repas?[13] Mert a rossz fiúból később Franczia-ország tábornagya lett, az egyetlen idegen, a ki a franczia hadseregben annyira vitte.[14] Az önálló magyar hadsereg vezéreinek idővel ebből a társaságból kellett volna kikerülnie. «Azt az ifjúságot — írta utóbb a fejedelem[15] — formális és reguláris hadakozásra kívánván tanítani: kevesenként kommandirozni csak azért is nem szokta, hogy az ellenkezéstől és volatilis (gyors, heves) *Rajta Miska!* hadakozástól elszoktassa őket.»[16] De nemcsak katonai, hanem keresztényi erényeket is követelt tőlük; és «mivel minden jóságos cselekedet kútfeje az isteni félelem», mindennap elmondatta velök azt az imádságot, a mit ő maga írt számukra s azután misére küldte őket.[17] A «gavallérok» társaságát a Szentháromság oltalmába ajánlotta[18] s idővel ebből akarta kifejleszteni az «Isteni Gondviselés» című vitézi rendet.[19] Saját nyilatkozata szerint ez az intézmény nemes versenyre ösztönözte az egész magyar- és erdélyországi nemességet s egykoron bizonyára megfelelt volna várakozásainak: «Ha Istennek, kinek neve minden tetteiben dícsértessék, nem tetszett volna máskép rendelkezni.»[20]

A fejedelem Kolozsvárt más állami ügyekkel is foglalkozott s a főbbekkel tanácskozást tartott. «Keserves a lelkemnek, — mondta volna ez alkalommal — hogy az eleim erdélyi fejedelmek voltak s én semmi örökös jószágaikat nem bírom.» Gróf Mikes Mihály megjegyezte, hogy kicsiny munkával juthatna

13 U.-ő 1708 október 2. U. o. VI. 116.

14 Rákóczi 1708 június 3. Egerben vette föl a társaságba az alig 19 éves Bercsényi Lászlót; 1709 deczember 18. Hrabóczon kornétássá tette. 1712-ben XIV. Lajos testőrgránátosa, 1738. tábornok, 1742. altábornagy, 1758 márczius 19-ikén tábornagy lett.

15 Esterházy Antalhoz, 1710 május 5. Arch. R. III. 255.

16 Talán ezért nevezte ki ugyanaznap a tanult Bagosi Pált brigadérosnak. (Eredetije a gr. Bánffyak levéltárában, Erdélyi N. Múzeum.)

17 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 63.

18 Arch. R. III. 504.

19 Rákóczi eml. 213.

20 U. o. 214.

hozzá: csak egy előterjesztésébe kerülne. Az ország azonnal visszaadná.[21] A fejedelem azonban ezt az előterjesztést sohasem tette meg; pedig élt az adományozás jogával, mert a számkivetett Bánffy György kolozsvári házát Mikes Mihálynak, Apor István kolozsvári házait pedig Vay Ádámnak adományozta.[22]

«Eleve jól tudván, hogy minden dolgoknak a rend légyen a lelke», április 27-ikén nyomtatott nyilt parancsban tette közzé az imént lefolyt országgyülésnek a katonaságra vonatkozó határozatait addig is, míg a teljes hadiszabályzatokat kinyomathatná.[23] Ugyanaznap intézkedett a szász mesteremberek összeírásáról[24] s gondoskodott Kun István kárának megtérítéséről.[25] Még aznap[26]

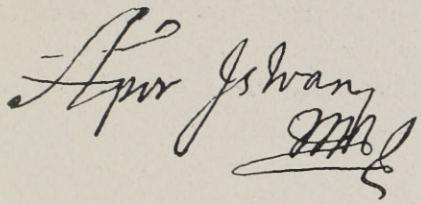

210. APOR ISTVAN NEVALAIRASA.

odahagyta Kolozsvárt, melynek tanácsa a hóstátban (külvárosban) búcsuzott el tőle. Mit érezhetett, mikor áthaladt a fenesi csatatéren, hol nagyapja a fejedelemséget elvesztette. Gyalún, Vistán, Magyarsárdon és a szentkirályi hágón át ment 28-ikán Szentmarjára[27] s onnan 29-ikén a Szilágyságba. Zsibó mellett alaposabban szemügyre vette multkor elvesztett csatája helyét. A mint mondja,[28] csak akkor látta, mennyit tehetett volna Károlyi s mennyi mulasztást követett el azon a szerencsétlen napon. Különben április 30-ikán személyesen udvarolt neki Károlyi Szilágysomlyón,[29] a hol május elsején megpihentek. Május 2-ikán

21 Teleki naplója április 25.

22 Teleki naplója április 25.

23 Teleki-levéltár, T. S. O. 1538. Közli Magyar Könyvszemle, 1879. IV. 296. Említi Thaly, Tört. Tár, 1879. 808.

24 Tört. Tár, 1882. 559.

25 Teleki-levéltár, Földváry-osztály, LXXI. 215. sz.

26 Teleki naplója szerint április 26-ikán, de ezt a 27-ikén Kolozsvárt kelt okiratok tévedésnek bizonyítják.

27 Arch. R. II. 71. Ráth, 312.

28 Rákóczi eml. 215.

29 Károlyi önéletírása, I. 190. Arch. R. II. 72.

a fejedelem Margitta felé folytatta útját «éhhel haldokló és bágyadt marháival»;[30] 3-ikán átment Székelyhídra Károlyi Sándorral együtt, ki a várról tervrajzot készített.[31] Hogy Ónodhoz hamarabb érkezhessen, útját egy állomással megrövidítette. Már 4-ikén Debreczenbe érkezett s kissé megvigasztalta a ráczok érkezésének hírére újból megfutni akarókat. Hiszen belátta, hogy Debreczen megmaradásának nincsen jobb módja a futásnál; ugyanis ha az ellenség a lakosokat otthon találja s a templom körül magát besánczolja, megfizetik otthonmaradásuk árát, mert a kuruczok nem szenvedhetik ott az ellenséget s porráteszik városukat; ha azonban a császáriak nem találják

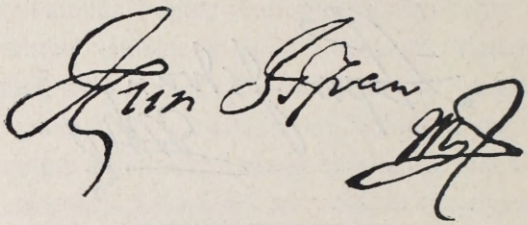

211. KUN ISTVAN NEVALAIRASA.

otthon a népet, feléjök sem néznek.[32] A fejedelem maga hozta hírül, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés április 21-ikén a XXIV. törvényczikkben a hű és hazafias Debreczent a maga részéről is fölvette a szabad királyi városok sorába. Másnap, május 6-ikán, éppen a kálvinista Rómából küldte követségbe Brenner Domokos szepesi prépostot Rómába,[33] talán hogy megnyugtassa XI. Kelement. A pápa ugyanis Keresztély Ágost esztergomi érsekhez április 2-ikán intézett levelében[34] megrótta az «új dolgok indítóit», a kik nemcsak törvényes királyuk ellen keltek föl, hanem az egyház kegyúri és egyéb jogait is érinteni és

30 Arch. II. 72.

31 Károlyi, I. 190. Vára Rákóczi szerint (Eml. 168.) a Kraszna ingoványai közt feküdt. (Összetévesztette az Érrel.) Kevéssel látogatása után augusztus 29-ikétől 1709 október 25-ig maradtak fenn székelyhídi uradalmának jegyzőkönyvei. Arch. R. II. 651—6.

32 Rákóczi Bercsényihez május 5. Arch. R. II. 72. és 1709 február 23. U. o. II. 445.

33 Levele XI. Kelemen pápához a vatikáni levéltárban. Dr. Veress Endre szíves közlése.

34 A dési gimnázium Urbariumában, 168—170.

212. KERESZTÉLY ÁGOST SZÁSZ HERCZEG, ESZTERGOMI ÉRSEK.

bitorolni merészlik. A fejedelem május 6-ikán vett örökre búcsut a puszták városától, a mely azontúl is híve maradt, csak egyszer gondolt semlegességre. «Ha abban bízik a bírájuk, Dobozy, — szólt akkor a fejedelem[35] — hogy nem megyek tovább haragommal a praedestinatiónál, én is azt mondom; de ha az Isten is azt méltóztatott praedestinálni, a mit én gondolok: csak eszköze leszek szent akaratának, — úgy is beérik vele!» A város azonban megint inkább elszaladt a császáriak elől vagy a hó hátán épített új várost, de a fejedelem mindvégig, változó sorsban is tapasztalta a hazájához való igaz hajlandóságát.[36]

Május 6-ikán este a fejedelem Böszörménybe ment a hajdúk közé.[37] Egy időben nagyon elégedetlen volt velök, mert be nem váló személyeket állítottak maguk helyett, némelyek pedig éppenséggel otthon maradtak. «Nem ezt kívánja a haza szolgálatja s kivált mostani szüksége», korholta őket akkoron.[38] Egyébként is tapasztalta a talpasoknak csúfolt[39] hajdúk «sokszori gyengeségét»[40] és «a haza szolgálata érdekében» csak imént[41] intézkedett, hogy a hajdúvárosok engedelmeskedjenek Biharvármegyének. Úgy gondolkozott,[42] hogy ha a hajdúvárosok első alapítóinak szándékát mindenkor híven követték volna és lakóikat czélszerű katonai fegyelem alá vetik, elejét vehették volna annak a rossznak, hogy csalják az országot és a nemességet, a mennyiben egyik helyről a másikra vándorolnak, hogy földjeik után ne kelljen adózniok az uraknak. Ő maga csak nem régen[43] tette Gönczöt hajdúvárossá, de meghagyta Abaúj-vármegye hatósága alatt és a közterhek alól nem mentette föl. A tíz hajdúváros katonasága szervezését már a háború kezdetén főkapitányukra, Buday István tábornokra bízta[44] s a hadjárat

35 Rákóczi Károlyihoz 1708 április 11. Arch. R. II. 238.

36 Rákóczi levelei 1709 augusztus 10., 1710 szeptember 9., deczember 12. Arch. R. II. 215.; III. 205., 533—4.

37 Rákóczi Bercsényihez, május 6. Arch. R. II. 73.

38 Rákóczi Károlyihoz, 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 400.

39 Rákóczi Károlyihoz 1708 június 17. Arch. R. II. 280.

40 Rákóczi Bercsényihez 1706 április 11. U. o. I. 521.

41 Rákóczi Galamboshoz 1707 márczius 14. U. o. II. 51.

42 Rákóczi emlékiratai, 70.

43 1707 márczius 14. Arch. R. II. 54.

44 Arch. R. I. 73., 308.

vége felé megható nyilatkozatokat tett hűségökről, kitartásukról. «A hajdú nyomorék, — szólt[45] — mert egész télen az utczákon vájt lyukakban, szalma s fa nélkül lakott. Az avart szaggatják s azt égetik. A tisztek töltöznek a kvártélypénzzel, hajdúnak, katonának semmit sem adnak.» Saját vallomása szerint[46] örökös hajdúvárosaiból álló ezrede végül annyira megfogyatkozott, hogy némely zászlója alatt csak 10—15 szolgált. De eleik által kiadott

213. GÖNCZ.

s általa is megerősített kiváltságaikra hivatkozva, őket az ezred kiegészítésére szólította fel. Azt akarta, hogy a hajdúvárosok személyesen táborozzanak és a haza szolgálatában fegyverekkel foglalatoskodjanak.[47] De kijelentette, hogy a szabad hajdúkat valamely őrségben vagy ezredben lekötni nem lehet: «más lévén az ő hivataljok».[48]

A hajdúvárosok lelkesedéssel fogadták a fejedelmet, ki egynapi pihenés után, május 8-ikán érkezett kedves kastélyába, Szerencsre.[49] Odajött hozzá 14-ikén Károlyi Sándor, 20-ikán

45 1710 márczius 12. U. o. III. 65.

46 1710 márczius 12., augusztus 8., szeptember 24. Arch. R. III. 65., 490., 507.

47 1710 május 9. U. o. III. 422.

48 1710 április 1. U. o. III. 386.

49 Rákóczi Bercsényihez. U. o. II. 75. A Századok (1895. 627.) tévesen 12-re teszi érkezését.

pedig Bercsényi.[50] 16-ikán már az ónodi országgyűlésen kellett volna lenniök, de mivel az árvizek miatt a vármegyei urak csak lassan gyülekeztek, tanácskozásokkal és vadászatokkal töltötték az időt. Május 23-ikán mind a hárman átmentek Ónodra,[51] vagy inkább a körömi mezőre, a hová az árvizek miatt az országgyűlés táborát áttette. Ide nagy és fényes kíséretével május 24-ikén, kedden délután öt órakor vonult be.[52] Elül, vörös lobogók alatt, két székely sereg s a karabélyos ezred; utána a fejedelem aranyos szerszámú vezetékjei Giczey Zsigmond fő-lovászmester felügyelete alatt. Majd Ottlyk György udvarmester, Vay Ádám udvari kapitány, a szenátorok s Bercsényi és Károlyi vezérek. A fejedelem pompás török pej-paripán. királyszínű bársony köntösben, a nemes ifjaktól körülvéve jött. Nyomában az úri és a főrendek, vármegyei urak, kornyéta alatt a párduczos udvari nép s a mezei hadak következtek. A fejedelem leszállt a sátor előtt, a melyet székely karabélyosok és franczia gránátosok vettek körül. Odabenn elbúcsúzott a tábornokoktól, szenátoroktól, főuraktól és pihenőre tért.[53]

50 Károlyi önéletírása, I. 191.

51 Károlyi, u. o. A bártfai követek naplója. MHH. XXVII. 123.

52 Ez ünnepély leírásával kezdődik Beniczky Gáspár 1707—10. évi becses naplója. Közli Thaly a Rákóczi-tárban, I., 5—232. l.

53 U. o. 5—6. l.

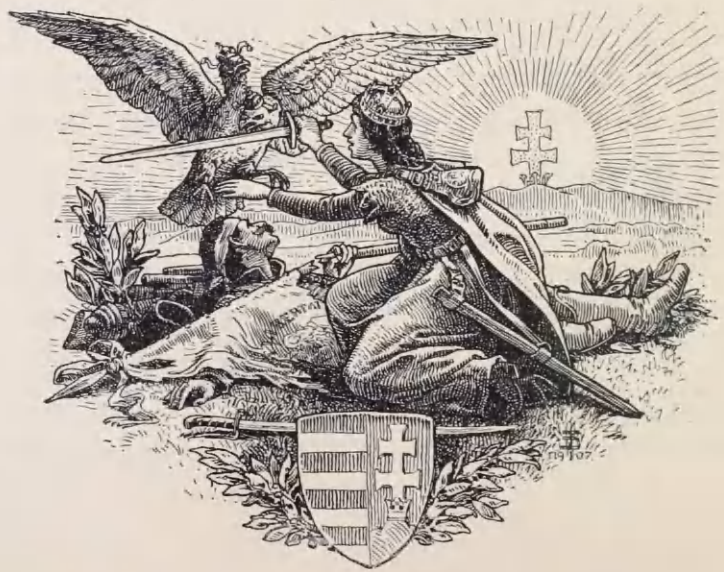

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

MEGHÍVÓLEVÉL I. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS ZRÍNYI ILONA ESKÜVŐJÉRE.

(18. l.)

Spectabilis ac Magnifice Domine observandissime.

Salutem et servitiorum meorum paratissimam Commendationem. Az Anya szent egyháznak réghi be vőt szokássából és Isten eő szent felséghe beölcs rendeléséből, igértem eörök házastársul az én szerelmes Leányomat Zrínyi Ilonat az méltossagos Rakoczy Ferencz Uramnak, Erdély Orszaghnak valasztott Fejedelmének etcetera. Kinek hazaadassara valo lakadalmanak napyat az Méltossagos Fejedelem Aszonnyal eö Nagysagaval megh egyezet akaratból és értelemből rendelteök, jővendő Martius Havanak elseő Napyara Anni 1666. ugyan az eő Nagysaga Zbóró névő Kastellyaban, az mely Sáros varmegyeben vagyon megh lenni. Minekokaért nagy szeretettel kérem Kegyelmedet, hogy az megh nevezet hellyen és napra maga jelen léte altal szép gyeőlekezetünket fel tisztelni ne neheztellyen. Melly Kegyelmed ebbeli, hozzank valo faratsagos jo akarattyat minden alkalmatossaggal nagy szeretettel megh igyekezem szolgalnom. Ezzel tarcsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok Esztendeig kedves jo egessegben. Datum in Ozaly dje 28 Decembris 1665.

Spectabilis ac Magnificae Dominationis Vestrae Servitor paratissimus.

Comes Petrus à Zrin. m. p.

2.

TÖREDÉK ZRÍNYI ILONÁNAK THÖKÖLYHEZ ÍRT LEVELÉBŐL.

(59. lap.)

Volt it Vitézi oskola minden nap sokaig is tartott Jolis meg is tanultak ezek eszve szoktak eszve eskôtek csak Jol foly a dologh szep hirek nevek őrőkij fen marad. Rongios Varba Jo szivel latnank miniaian kegyelmedet Jankot es Juliankat aianlom kegyelmednek.

3.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS NÉNJE LEVELE THÖKÖLY IMRÉHEZ.

(71. l.)

Leanyi es fiui engedelmesseggel valo szolgalatunkat ajanlyuk *Nagy-ságodnak* mint jo *kegyelmes Uramnak*. edes *kegyelmes* uram mik az *Nagysagod* szolgalatyara meg elünk Edes *kegyelmes* Uram valoban szivesen varjuk azt az aldot orat, az melyben *Isten* ő *Szent* Felsége el hoza *Nagy-sagod* közinkben, ezek utan ajanlyuk magunkat az *Nagysagod* Graciaja-ban. Datum In *[2. l.]* Arce Munkacs Die 5. Mai. Anno 1686. *Nagy-sagodnak* engedelmesseggel szolgalo Leanya es Fija Rakoczi Juliana mp. Rakoci Ferencz mp.

Külczim: Meltossagos Thököly Imre *kegelmes* Urunk Apánk*nak* ő Nag*yság*ának alázatossan irtuk.

4.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE RÁKÓCZI JULIÁNNÁHOZ.

1690. JÚN. 6.

(88. l.)

Attyafiui szeretettel valo szolgalatomat ajanlom *kegyelmednek*.

Csudalkozom és csudalkozasomat el hagyni nem tudom, micsoda az oka hogy *kegyelmed* két rendbeli levelemre válast nem ad talam haragud nekem *kegyelmed* hogy Commerci Uramat hattam *kegyelmed* altal köszönteni? de kerem meg irja micsoda az oka, ha *kegyelmednek* az menyegzőre valo nyakra valora gyöngyökre süksege vagyon kérem meg irja, mert ez napokban sok gyongyőket itten ostogattam, *kegyelmednek* si *[így]* suksege-sek lesnek el fogok küldeni de kérem ne haragudgyon és ha ezutan fog haragudni, kérni fogok Commerci *Uramat* hogy *kegyelmedet* kerje ne haragudgyon *kegyelmed*. Az Leany Asssonyokat köszöntőm becsűlettel Comerci Sogorom Urammal edgyűtt. ha *kegyelmed* fog nekem ez honapban irni, az Uj haz helyiben irja Crumlovii. Ezek utan maradok szeretettel

Crumlovii 6 Junii 1690.

Szolgalo Eőtse
Franciscus Rakoczi.

5.

BÁRKÁNY JÁNOS AJÁNLÁSA RÁKÓCZI ABC-ÉS KÖNYVÉBEN.

(95. l.)

Initium sapientiae timor Domini. A' bölcseséghnek kezdete az Úr félelme. Kitül mindennémü ioknak áldását kivánnia *Pater* Bárkány János az Méltoságos es *Nagyság*os neuendék Feiedelmi nagy Rakoczy Familia*na*k méltoságos csemeteiere. Rakoczy Ferkera, kinek az Úr napiait sokakra teriesse, Föld,- Mennien, örökössen nagyra nevellien.

6.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE A PÁPÁHOZ. 1704. NOV. 19.

(248. lap.)

Beatissime Pater.

Regnum hocce Apostolicum tot Turcarum Civiumq*ue* effuso ob defensam Christianitatem sangvine olim illustre, non jam Ottomanicæ Lunæ protectione, ejusq*ue* pallida luce illustratum, sed solius Divinæ misericordiæ et voluntatis [cui unicé commissum est] clarissimis radiis illuminatum, una mecum ad Pedes *Sanctita*tis *Vestr*ae provolvitur et siquidem a primordio belli quæsita usque nunc mihi denegata sit occasio, per quam ad osculum pedum *Sanctita*tis *Vestr*ae accedere potuissem tanta majori cum fiducia accedo, quanto evidentior belli mei est Justitia. Lachrÿmabundis profectó oculis cerno, Christianitatis ‖ *[2. lap]* hoc Antemurale, nunc in Civium cruore tinctum transmutatum esse Amphitheatrum; ac propriarum Legum restitutionem, Sacro-Sancto verbo Regio firmatorum Diplomatum executionem; Justitiam deniq*ue* sole clariorem armis quærere coactum esse: quæ cuncta siquidem nulla præter manifestum meum clariori indigebunt expositione, calamum quamvis ad proponendas quærelas tantis injuriis fœcundiorem abstineo; ut *Santita*ti *Vestr*ae brevius Afflicti Regni hujus Statum ea qua par est reverentiâ ac humilitatê repræsentare possim et ne in id quod evitare volui incidam, non a Viennensis obsidionis tempore altius inchoabo; neminem latere credens tantorum sæculorum machinationem, quæ ad nullum directius quam ad Subjugandum regnum hoc finem instituta; per occultos Pseudo-Politices anfractus ducta, ab eo tempore in apricum fractis fidei repagulis irrupit; et quàmquàm militiæ Regni reductio ac licentiatio, exteræ inductio, nihil se Legaliter boni producturum facilè demonstrasset,

Titulorum Vanitas, futurorum Spes præsentium moetus *[igy]* eam oculis Magnatum obduxit Caliginem, ut per Lanienam Eperjesiensem immane Crudelitatis portentum, facilis Hæreditati strata sit via; eo tamen instabilior, quanto innocentum sangvine Lucubrior et Divinis præceptis contrarior. Tyrannico unô verbo inchoata est, ut Diætæ Superexistensis refragat*ur* Libertas, eripiat*ur* Suffragium, Sedes enim ejus Posonium Germano circumdatum milite, minis adhibitis quid promittere potuit, præter extremam renitentibus Ruinam, quam certè Hæreditatè agnitâ coactivè non evitarunt; sed differentes transmiserunt in posteros, nec diu emansit Magnatum cleriq*ue* Patrij posthabitio, exterorum ad opima Altaris promotio, Contributionum exactio, Dicasteriorum Commissariorum illegalis erectio, ut præteream Juris Neoaquistici vel cla- ‖ *[3. lap]* rius dixerim Neo-Tyrannici erectionem, quo nimirum Imperator solutione, Sangvine Hungarorum recuperatos limites locaq*ue* omnia ante sub contributione Turcarum existentia, Spretis possessorum Juribus, neglectis jurati Diplomatis cancellis, quibus finis Regni se recuperaturum promiserat sibi attributa, vel Redempta Jure Turcarum esse voluit; Taceo hinc provenientes violentas bonorum ab immemorabili tempore possessorum occupationes, solicitantium non exauditorum plures quandoque Solicitatorum bonorum valore expositos sumptus; alia denique infinita propemodum gravamina, quæ Regnum ex-angve reddentes ad finalem ruinam tendens, spretis supplicationibus, inexauditis quærelis, ad Armatas venire preces coêgêre; ut proprias et S*anctitat*i V*estr*æ notas quærelas sileam; quas omnes Deo Iustæ Causæ vindici et Dulcissimæ Patriæ Amori consecrans. redeo ad publica, ut S*anctit*as V*estr*a me arma pro Regni libertate Seposita omni ambitione gerere convincat*ur*; nec me a pace tam alienum esse, prout Imperatoria M*ajest*as nefors S*anctitatem* V*estram* informare intendit: Verum Beatissime Pater, sive præterita recogitem, præsentia cernam, et futura pravideam, quid pacis tranquillitatis, Libertatisq*ue* sperandum est ab eo Principe, qui firmissimum quoq*ue* Humanæ Societatis vinculum Juramentum, tuta Conscientia [ita svadente ac dictante Confessarii Sui Sententia tanquam vinculum putativa iniquitatis] perfringi posse credit. Ergo-ne libertas nostra inquitas est quæ a tot retroactis temporibus a Divis Regibus nostris sanctita est? ergone illarum Legum restabilimentum iniquè peto, quæ tot Regum et proprio Juramento nemine cogente quâ Justæ confirmata ‖ *[4. lap]* sunt? ac quamvis permansionis earum firmissimam statuere velim basim, quis me de peccato arguere potest? æquo S*anctitat*is V*estr*æ orbisque Christiani

subjicio Judicio. Perfidi, Rebellis nomine calumnior, cujus Captivi innocentiam putativorum Complicum absolutio confirmat, Liberi vero Justitiam, Leges Divinæ, Humanæ ipsaque natura demonstrant. Tanto tutior [repeto] ad osculum Pedum *Sanctitatis Vestræ* accedo, quantò major Causæ meæ est Justitia, nihil mihi a *Sanctitate Vestra* aliud promittens quàm eam Regno huic Apostolico Benedictionem et protectionem, per quam ab ungvibus Aquilæ aut erui possimus aut non plus Stringi, quam pronominata Libertas vult, dictant Leges; Ita nimirum, ut reducta Almæ pacis Securitas, Justitiæ cultus, Legum Sanctitos, et quod maximum Juramentum Regium, perpetuò inviolabilia transmittan*tur* in posteros. Ego vero dum iterum iterum*que* poplite flexo *Sanctitatis Vestræ* pedes exosculor permaneo

Sanctitatis Vestræ
Ujvarini die 19. Novembris 1704.

Humillimus, obedientissimus perpetuo*que* demississimus servus
Franciscus Princeps Rakoczi m. p.

7.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ADOMÁNYLEVELE BALOG ISTVÁN POZSONYI FŐKAPITÁNY RÉSZÉRE. 1705. AUG. 3.

(384. lap.)

MY FEJEDELEM Felső Vadászi RAKOCZY FERENCZ Nemes Saáros Varmegyenek Örökös Fő Ispannya Munkacsi és Makoviczai Herczeg, Saáros Patak, Tokaj, Regecz, Ecsed Somlyo, Lednicze, Szerencs, Onad Varaknak Őrökős Vra. Ettc. Adgyuk tuttara a' kiknek illik, hogy Mÿ Kegyelmes tekintetben vevén Nemes Poson Vármegyei Fő Kapitany Nemzetes es Vitézlő Balog István hivünknek Hazájahoz és Nemzetehez való igaz szeretetiből szarmazott a' mostani köz Űgynek elő segellésében valo szives készségét és Valósággal meg mutatott dicseretes maga viselését, Mellyett hogy továbis minden készséggel, és allandosaggal az Üdőnek és helynek alkalmatossági és kivánsaga szerint fogna nyilvánvalová tenni bizonyossan remelvén; Sőt azonkivül fen meg nevezett Fő Kapitány hivünkhöz valo kegyelmesseggünktül viseltetvén, Erre valo nézve, Nemes Poson és Nítra Varmegyekben, söt egyebüttis talalhato akarmely nevel nevezendö Nehai Orban Pál Itilö Mester immobilis minden Ioszágit és javait, a mellyek tudni illik actu fiscus kéznél vannak, es eddig általunk valamely erdemes Hazafiának nem conferáltattak, fen említett Fő Kapitány Nemzetes Vitézlő

Balog István hivünknek, és utriusque sexûs Successorinak attuk és conferáltuk, a' minthogy e' Levelünk erejével adgyuk és conferállyukis Kegyelmesen, a Nemes Ország továb valo dispositiojaig. Költ Patánal levő Táborunkban, Kis Asszony Havának harmadik napján Ezer Het száz Ötödik Esztendőben.

F. Rakoci m. p. Sigismundus Zanokj m. p.

(P. H.) Gregorius Ráti m. p.

8.

MEGHÍVÓ A RÁKOSI ORSZÁGGYULÉSRE. 1705. JÚL. 1.

(431. l. Töredék.)

Ahoz keppest közönsegessen az egesz statusoknak ertesekre adni kivantuk, hogy Nemes Pest vármegyében levö Rakos mezején à die emanationis praesentis két holnap alatt, ugymint a következő szent Mihály Havának első napján, nem csak követtyek altal hanem ugyan személly szerint minden Egyhazi és Vilagi, Uri es Nemesi Rendek, valakik edes Hazank ügyét magokénak ismerik el múlhatatlanúl jelen legyenek, és tovább is Isten altal fel vett ügyhöz való igaz szeretetünket az dolgoknak nyilván való folyasabul meg ismervén, önnön magok hasznára s javára úgy legyen gondgyok hogy igaz Hazafiusagokat meg bizonyitván, az altal az tsendes Bekessegnek, es regi tündöklő szabadságink gyümölcsét magok után maradando Posteritassira is hagyhassák.

9.

A HUSZTI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGZÉSEI. 1706. MÁRCZ. 8.

(508. l.)

INSTRVMENTVM CONFOEDERATIONIS Inclytorum Regnorum Hungariæ et Transylvaniæ Statuûm et ordinum.

Mÿ Vajai Vaÿ Adám és Kalmánczai István, mindketten Méltoságos Választott Erdélyi és Magyarországhi vezérlő Fejedelemnek s ugy ezen Haza a' szabadságért öszve szövetkezett Nemess Statusinak és Rendinek Senatorai és edgyszersmind a' Nemess Erdélyi Rendekhez a' Méltóságos Senatus által küldött Plenipotentiarius követek edgyrészről, más részrül penig az emlitett Méltóságos Erdélyi Választott Fejedelem Rakoczi Ferencz Kegyelmes urunk ô Nagysaga által Nemess Máramaros Vármegyében, Huszth Várossában pro octava die Mensis Martÿ indicaltatott Gyűlésben, a' mostan fenforgo igaz ügy mellett fegyvert fogott Nemess Erdély országátul,

a' Nemess Magyar és Erdély Országhi confederationak véghez vitelire, deputaltatott s authoraltatott uri, fő és Nemessi Rendek, ugymint: Groff Pekrovinai Pekri Lőrincz, kegyelmes urunk ő *nagysaga* mezei hadainak Marsalch Locumtenense, Nemess Fejérvármegyének fő Ispánnya es Nemess Vdvarhelly Széknek fő Capitánnya, Groff Zabolai Mikes Mihálly Kegyelmes urunk ő *Nagysaga* mezei hadainak Generalis fő strása Mestere, Nemess Belső Szolnok Vármegyének fő Ispánnya, Nemess Szepsi, Kézdi és Orbai Székeknek fő Capitánnya, Groff Széki Teleki Mihálly kegyelmes urunk ő *nagysága* edgy lovas ezere Colonellusa, Kűvárnak és vidékjének fő || [2. lap.] fő Capitánnya, Gyerő Monostori Kemény Simon, Barcsai Barcsai Abraham, Vass Daniël, Branicskai Josika István, Nagyszegi Nagyszegi Gábor, A Nemess Erdélyi Vármegyek részérűl Székely Kocsárdi Balog Sigmond, Kis Dobai Dobai Péter, A' Partiumbeli Nemess Várme gyék részérűl, Dolhai Dolhai György, A Nemess Székelység részérűl, Szepsi Sz.: Ivanyi Henter Benedek, Vargyasi Daniël Ferencz es Csik Sz.: Mihallji Sándor Janos, A' Becsűletes Szász Natio részérűl Besterczei Soppel András, A' Nemess Városok részérűl Kolosvári Gálffi Pál es Debreczeni Tikos János, adgyuk tudtára mindeneknek, a' kiknek illik ez Levelűnknek rendibenn: Hogy minek utanna fellyűl irt Principalis uraink elméjekre vőttek volna ezen ket Hazának az egéssz vilag előtt, jó hirrel s nagy Győzedelmekkel tűndőklő, régi dicső sorsát és boldogságat ellenben penig az Austriai Háznak kegyetlen uralkodasa által lőtt, és mostis a' sok szerencsétlenséggel küszködő nyomoruságit keservesen tekintven, tőkéletessen, el, látnák, hogy ezen két Hazának szerencséje azon edgy hajóbann evezne, a' melljnek mind el merűlése, mind sorsának bátorságos partra jutása, el szakadhatatlanul őszve volna kapcsolva, mind két részről, jonak, hasznosnak és elmulhatatlanul szükségesnek itéltetett hogy valamint a' mostani fel fegyverkezésnek alkalmatosságával, mind a' két Haza közös akarattal, fegyverrel, es erővel hadakozott az Austriai Ház ellen, ugy azt továbbis allandoképpen foljtatván a' kik másképtis mind a' kőz ügyre, mind azon edgy Magya-ri || [3. l.] vére, mind penig Természetre es Nemzettséges szokásra valo nézve őszve köttettek, edgy bizonyos igaz szővettségre mennyenek, a' mintis ezen dolognak végben vitelire rendelvén bennünket, s azt tartozo engedelemmel ki munkálodni igyekezven, es a' végre edgy más közt gyakori Conferentiakat tartvan, Plenipotentiank mellett adott Instructionk szerént fellyűl emlitett Principalisunknak tovább valo ratificatiojaig, mentűnk és léptűnk illyen végezésre, a' mint kővetkezik:

Elòszòr: Allando es mind a' két Hazának Statusi kòzòtt meg másolhatatlan akarat légyen, hogy a' szabadságnak helyre állitására fel vőtt mostani űgyet, mind a két fél tulajdon magaénak tarcsa, a' mellyet mind a' mostani kòz ellenség ellen, kòzeròvel tartozzék oltalmazni, mind penig kòvetkezendòképpen ugyan ezen űgynek, | a' midőn az alkalmatossag es idő ugy hozza | elő segéllésére köteleztessek.

Másodszor: Ezen szővettség olly kőzőnségesnek tartassek, hogy valakik akar a' Magyar orszagi, akar az Erdélyi Rendek kőzzül Sive per partes Sive in Communi, most annak oltalmára magokat hittel le kőtőttek, minden meg kűlőmbeztetés nélkűl azt a' részt kòvessék jővendöbennis, a' melly a Nemzettséges űgynek előmenetelit keresi.

Harmadszor: Valamiképpen a' meg nevezett Magyar országhi ||

— — — — — — — — — — — — — — —

[Utolsó lap:] [per] Dominum Dominum nostr*um* Clementissimum in oppidum Huszth Co*mita*tus Maramarosiensis, ad 8v*um* diem Mensis Martÿ. *Anni* 1706. Congregator*um* p*rae*fixa et Celebrata.

Vay Adam m. p. (P. h.)
Kalmanczay Istvan m. p. (P. h.)
G. Pekri Leorincz m. p. (P. h.)
G. Mikes Mihály m. p. (P. h.)
Teleki Mihálly m. p. (P. h.)
Kemény Simon m. p. (P. h.)
Barcsai Abraham m. p. (P. h.)
Vass Daniel m. p. (P. h.)
Josika István m. p. (P. h.)

10.

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE GR. PEKRI LŐRINCZHEZ.

(Kelet nélkül.)

Isten minden jokkal aldgja meg K*egyelme*det Szivbül kivánom. Az K*egyelme*d levelébül értvén az orszag irantam tet vegezését, aztat igenis masnak nem tulaidonithatom hanem az K*egelme*tek hozzam valo szives

indulatinak, mert ugyanis talám senki sem mondhattja hogy valaha csak emliteniis halotta volna tülem ez irant valo vagyodasomat, hogy ha mind azon által az Statusok magok dicsösegekre illendö dolognak tartjak ezen titulusom öregbülését, en semmibe ellenkezö lenni nem akarok, söt tellyes igyekezetem az, hogy ezen *Nemes* Hazanak hirit, nevét, s-szabadságát az egész keresztény világ elöt tündököltessem, köszönöm mind azon által *Kegel*meteknekis az meg mutatot szives igyekezetet, kivanván hogy tegyen *Isten* oly szerencséssé hogy az Felséges titulussal mind az országnak mind annak igaz fiainak annyit szolgalhassak, és kedveskedhessek, az mennyit az mostani Méltosagos titulussal igyekezek, s-kivánok maradvan

Kegelmeteknek mind Jot kiváno Attyafia

F. Rakoczi mpp.

II.

TELEKI MIHÁLY NAPLÓJÁNAK EGY LAPJA A BEIKTATÁSRÓL.

(613. l.)

1707 April*is* 4

jo Puska lövesnyire allottanak; mig az Fejede*l*em az Teatromra fell ment bal felölt az clerusj rend. Catolica. Reformata, Evangelica es Unitaria recepta Religiokon levők állottanak s- ott vártak az Fejedelmet. Az Teatrum hata meget jo messze 12. Palotass gyalog Compania ess 6. Compania gy*alog* granateusok 3 linea*ban* allott*anak* Sz. Ivanyi Janos leven az obestere az Palotasok*nak* ess igy az Fejedelem le szalvan az lovarul elötte En mint gazda, 3 *Gener*all adjutant Es Otlik az Hoppmester ess Vai Adam helt kesziteni mentünk fell ess az Fejedelem dragonyosi az köziben egy asztalt teven jobb felölt mellette barsony veres szek az asztall mellet mint felyolis iram bal felölt az clerus Jobb felölt az erdelyi elsöbb urak allottak maga is fen allot az Fejedelem köszönte Groff Pekri U*ram* ess agratulalt tisztessegesse*n* tellyes aldasokat kivan*van* az orszag reszirüll kire az Fejedelem tisztessegesse*n* resolvalt ess könyves szemekkel expectoralá magat ess resolvala az Fejedelemsegre ugyan ekkor advan fell az orszag nevevell az Fels*eges* titulust G. Pekri V*ram* kitis acceptala.

TARTALOM.

Ajánlás Thaly Kálmánnak. *(3—8. l.)*

BEVEZETÉS.

ISTENNEL, A HAZAÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT. I. Az öröklött magyar lélek. *(11—23.)* II. Cum Deo! *(23—29.)* III. Pro patria! *(29—34.)* Pro libertate. *(34—42.)*

ELSŐ KÖNYV.

RÁKÓCZI IFJÚSÁGA.

I. A szülői ház. *(45—56.)* II. Az első hét esztendő. *(56—66.)* III. A kis Rákóczi a táborban. *(67—77.)* IV. Munkácstól Bécsig. *(77—88.)* V. Rákóczi neveltetése. 1. Magyarországon. *(88—94.)* 2. Ausztriában. *(94—107.)* VI. Bécsben és Olaszországban. *(107—118.)* VII. Rákóczi házassága. *(118—130.)*

MÁSODIK KÖNYV.

RÁKÓCZI KÖZÉLETÉNEK KEZDETE.

I. A sárosi főispán. *(133—141.)* II. A parasztháború 1696-ban. *(141—158.)* III. Hétköznapok. 1697—1700. *(158—169.)* IV. Rákóczi tervei s elfogatása. 1700—1701. *(169—182.)* V. Rákóczi fogsága. 1701. *(182—198.)* VI. Rákóczi menekülése. 1701. *(198—207.)* VII. Lengyelországban. 1701—1702. *(208—219.)* VIII. Hírek a hazából és a külföldről. 1702. *(220—231.)* IX. A nép behívja Rákóczit. 1703. *(231—238.)*

HARMADIK KÖNYV.

A SZABADSÁGHARCZ KEZDETE.

I. A fölkelés okai. 1703. *(241—251.)* II. Hazaindulás. 1703. *(251—256.)* III. A szabadságharcz kezdete. 1703. *(256—264.)* IV. Az első sikerek. 1703. *(264—275.)* V. Rákóczi Szatmár alatt. 1703. *(275—284.)* VI. Rákóczi és a köznép. 1703. *(285—294.)* VII. A nemzet megmozdulása. 1703. *(295—303.)* VIII. Felekezetiség és külföldieskedés ellen. 1704. *(303—314.)* IX. Rákóczi és Bercsényi. *(314—322.)* X. A gyöngyösi első értekezlet. 1704 márczius. *(322—332.)* XI. A dunántúli és a rácz hadjárat. 1704. *(333—344.)* XII. Rákóczi és a szerbek. *(344—351.)* XIII. A gyöngyösi második értekezlet. 1704 augusztus—szeptember. *(351—359.)* XIV. A selmeczi értekezlet. 1704 október. *(360—369.)* XV. A nagyszombati csata. 1704 deczember 26. *(369—380.)* XVI. Rendületlenül. 1705. január—február. *(380—386.)* XVII. Rákóczi Egerben. 1705 első negyedében. *(387—396.)*

NEGYEDIK KÖNYV.

ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG ÉS VEZÉRLŐ FEJEDELEMSÉG.

I. Rákóczi és az első örökös király. 1705. *(399—410.)* II. A nyári hadjárat 1705-ben. *(411—418.)* III. A pudmericzi csata. 1705 augusztus 11. *(419—428.)* IV. Az országgyűlés eszméje. *(429—437.)* V. A szövetkezett rendek vezérlő fejedelemsége. 1705. *(437—449.)* VI. Az erdélyi fejedelemség 1704—5. *(449—462.)* VII. Rákóczi erdélyi hadjárata. 1705. *(462—475.)* VIII. Rákóczi és a nemzetiségek. 1. A ruthének. 2. A tótok. 3. A románok. 4. A szászok. *(476—495.)* IX. A nagyszombati békealku a miskolczi tanácsülésekig. *(495—505.)* X. Erdély függetlensége. 1706. *(505—515.)* XI. Rákóczi és Horvátország. *(515—525.)* XII. A fejedelemasszony küldetése. *(525—536.)* XIII. Ne higyj, magyar, a németnek! 1706. *(536—550.)* XIV. Rákóczi Esztergom alatt. *(551—564.)* XV. Az 1706. évi őszi hadjárat. *(564—577.)* XVI. A rozsnyói tanácsülések. 1706 deczember 18.—1707 február 5. *(578—589.)* XVII. A fejedelem erdélyi útja. *(589—600.)* XVIII. Az utolsó fejedelmi beiktatás Erdélyben. *(600—614.)* XIX. Hazatérés Magyarországba. 1707. *(614—624.)*

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

	Lap
1. II. Rákóczi Ferencz fejedelem. Mányoki Ádám festménye	1
2. Zrínyi Ilona	32
3. I. Rákóczi Ferencz	48
4. Thököly Imre	64
5. II. Rákóczi Ferencz 8 éves korában	72
6. II. Rákóczi Ferencz levele Rákóczi Juliánnához 1690 június 6.	88
7. Neuhaus	96
8. Thökölyné, Zrínyi Ilona	104
9. Aspremontné, Rákóczi Juliánna	112
10. II. Rákóczi Ferencz neje, Sarolta Amália herczegnő	128
11. II. Rákóczi Ferencz 1694-ben	136
12. II. Rákóczi Ferencz	152
13. Rákóczi József herczeg	164
14. Szienyiavszkij Ádám	216
15. II. Rákóczi Ferencz	232
16. II. Rákóczi Ferencz levele a pápához 1704. nov. 19.	248
17. II. Rákóczi Ferencz 1703-ban	280
18. Leszcynszkij Szaniszló és neje	312
19. Bercsényi Miklós	320
20. Bécs környékén 1704-ben elfogott kurucz	328
21. A nagyszombati csata hadfelállításának térképe 1704 deczember 26.	368
22. II. Rákóczi Ferencz adománylevele Balog István pozsonyi főkapitány részére 1705. aug. 3.	384
23. Gróf Pekri Lőrincz	456
24. A huszti országgyűlés végzései 1706. márcz. 8.	508
25. II. Rákóczi Ferencz	528
26. Kurucz felkelő	560
27. Rabutin menedéklevele	569
28. A marosvásárhelyi országgyűlés articulusai (1907. ápr. 1.)	600
29. II. Rákóczi Ferencz levele Pekri Lőrinczhez	608

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

	Lap
1. Czímlap. Tervezte Dörre Tivadar	1
2. A Rákóczi-czímer. Rajzolta Dörre Tivadar	11
3. I. Rákóczi György	15
4. Báthory Zsófia névaláírása	16
5. Meghívólevél I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona esküvőjére	18
6. Lorántffy Zsuzsánna	20
7. I. Rákóczi Ferencz névaláírása	22
8. I. Rákóczi Ferencz epitaphiuma	24
9. II. Rákóczi Ferencz 1690-ben	25
10. Guttwirtt Rákóczinak ajánlott műve czímlapja	30
11. Guttwirtt Rákóczinak ajánlott műve díszczímlapja	33
12. II. Rákóczi Ferencz érmei I.	35
13. Kurucz vitéz	36
14. II. Rákóczi Ferencz érmei II.	37
15. II. Rákóczi Ferencz érmei III.	39
16. II. Rákóczi Ferencz névaláírása	42
17. A szülői ház. Rajzolta Richter Aurél	45
18. Zrínyi Péter és Katalin a szerencse kerekének forgandóságát szemlélik	47
19. II. Rákóczi Ferencz bölcsője	49
20. II. Rákóczi Ferencz szülőháza Borsiban	51
21. Báthori Zsófia, Rákóczi nagyanyja	53
22. Az I. Rákóczi Ferencz temetésén tartott gyászbeszédek czímlapja	57

		Lap
23.	Töredék Zrínyi Ilonának Thökölyhez írt leveléből	59
24.	Ecsed vára	61
25.	Thököly Imre	63
26.	Regécz vár romjai	65
27.	Pozsony a XVII. században	69
28.	II. Rákóczi Ferencz és nénje levele Thököly Imréhez	71
29.	Schultz Bálint altábornagy	73
30.	Gróf Caprara Aeneás	75
31.	Munkács vára	79
32.	Gróf Carafa Antal	81
33.	Béthune franczia követ névaláírása	83
34.	Gróf Kollonics Lipót	85
35.	Rákóczi ABC-és könyvecskéje	89
36.	Rákóczi bejegyzései ABC-és könyvecskéjében	93
37.	Bárkány János ajánlása Rákóczi ABC-és könyvében	95
38.	A neuhausi jezsuita kolostor	97
39.	Krumlov város és kastélya	99
40.	Prága a XVII. században	101
41.	Zrínyi Ilona névaláírása	104
42.	Rákóczi bécsi palotája	105
43.	Gróf Batthyány II. Ádám	109
44.	III. Medici Cosimo arczképe	113
45.	A loretói szűz Mária képe az «Officium Rákóczianum»-ban	115
46.	A nagysárosi kastély	119
47.	A nagysárosi templom	121
48.	Erzsébet Sarolta orléansi herczegnő	123
49.	Lajos Vilmos badeni herczeg	125
50.	Erzsébet Sarolta (Liselotte) orléansi herczegnő	127
51.	József Kelemen kölni érsek és választófejedelem	129
52.	II. Rákóczi Ferencz czímere	130
53.	A nagysárosi vár romjai	133
54.	A zborói vár	135
55.	A zborói Rákóczi-kastély	136
56.	I. Lipót névaláírása	139
57.	Rákóczi háza Eperjesen	140
58.	Magyar paraszt	144
59.	A szalánczi vár romjai	146
60.	Selmeczbánya	149
61.	Gróf Forgách Simon névaláírása	150
62.	Báró Petrőczi István	151
63.	Savoyai Jenő	157
64.	A rohonczi várkastély	159
65.	A brunóczi várkastély	161
66.	I. József király, Rákóczi József keresztapja	165
67.	Herczeg Villars	168
68.	A nagysárosi kastély homlokzata	174
69.	A nagysárosi kastély lépcsője	175
70.	Vay Ádám	179
71.	Báró Szirmay István	181
72.	I. Frigyes porosz király	185
73.	Öttingen Farkas	187
74.	Wiener-Neustadt a XVII. században	191
75.	Montecuccoli Hercules névaláírása	195
76.	Rákóczi menekülése Wiener-Neustadtból	201
77.	II. Ágost lengyel király	209
78.	Bržezan	212
79.	I. Lipót	223
80.	Esze Tamás	227
81.	Esze Tamás névaláírása	228
82.	Miksa Emmánuel bajor választófejedelem	230
83.	A munkácsi vár. Záróvignetta	238
84.	A bržezani kastély. Fejlécz	241
85.	Rákóczi Manifestumának czímlapja	242
86.	A Manifestum latin kiadásának első lapja	243
87.	Rákóczi imádságának czímlapja és első lapja	247
88.	A vereczkei hágó	253
89.	A szentmiklósi Rákóczi-kastély	257
90.	Munkács várának belseje	259
91.	Munkács vára	262
92.	Gróf Bercsényi Miklós 1703-ban	265
93.	Báró Löwenburg Frigyes névaláírása	267
94.	A nagykárolyi várkastély a XVIII. századi újraépítés után	273
95.	A Báthory-vár Szilágy-Somlyón	274
96.	Rabutin de Bussy császári altábornagy	277
97.	Szatmár 1703-ban	278
98.	Mulató kuruczok	287
99.	Fosztogató kuruczok	289
100.	Magyar nemes Rákóczi korában	291
101.	Báró Károlyi Sándor	296
102.	Telekesi István egri püspök névaláírása	298
103.	Tokaj	307
104.	XII. Károly, svéd király	310
105.	Ráday Pál névaláírása	311
106.	Károlyi Sándor névaláírása	323

	Lap
107. Széchenyi Pál kalocsai érsek ...	325
108. Miksa Emmánuel bajor választófejedelem ...	331
109. Kurucz tábori jelenet ...	337
110. Viard ezredes névaláírása ...	338
111. Kurucz harczi jelenet ...	341
112. Kurucz vitézek ...	349
113. Alsó-Ausztria közelkorú térképe	357
114. I. Frigyes Vilmos, porosz király	359
115. Ráday Pál ...	365
116. Sempte vára ...	370
117. Gróf Heister Sigbert ...	373
118. Gróf Esterházy Antal névaláírása	374
119. Nagyszombat ...	375
120. Nagyszombat és környékének térképe ...	377
121. Léva vára ...	379
122. I. Lipót király ...	394
123. II. Rákóczi Ferencz kardja és zászlója ...	396
124. Rákóczi korabeli fegyverek ...	399
125. I. József király ...	400
126. Az 1687 : II. t.-cz. kezdősorai ...	405
127. Vácz ...	416
128. Gróf Herbeville névaláírása ...	420
129. Gróf Pálffy János ...	421
130. A pudmericzi csata színhelye ...	425
131. Meghívó a rákosi országgyűlésre 1705 július 1. ...	431
132. I. József névaláírása ...	433
133. A szécsényi országgyűlési tábor	439
134. II. György hannoveri választófejedelem ...	445
135. II. Rákóczi Ferencz fejedelmi pecsétje ...	446
136. Thököly kisázsiai sírja ...	448
137. Rabutin névaláírása ...	450
138. Bethlen Miklós névaláírása ...	452
139. Gróf Pekri Lőrincz névaláírása ...	459
140. Glöckelsperg névaláírása ...	466
141. Zsibó környéke ...	467
142. Gróf Virmond tábornok névaláírása ...	469
143. A szamosújvári Rákóczi-ház ...	473
144. Kurucz tiszt és közvitéz ...	477
145. Kurucz közvitézek ...	478
146. Rákóczi ruthén jobbágyainak utódai	480
147. Nógrád vármegye czímere ...	482
148. Tótok Rákóczi korában ...	483
149. Nagyszeghy Gábor névaláírása ...	485
150. Szegény legény a kurucz világban	486
151. Máramaros-Sziget ...	488
152. Harteneck névaláírása és pecsétje	491
153. Részlet Brassó bástyáiból ...	493
154. Cserei Mihály névaláírása ...	494
155. Gróf Wratislaw Venczel ...	497
156. Miskolcz ...	501
157. Gróf Bercsényi Miklós névaláírása	503
158. Huszt vára ...	507
159. Leuchtenberg herczegség térképe	511
160. Erdődi és Vöröskői gróf Pálffy János ...	517
161. Gróf Pálffy János névaláírása ...	518
162. Starhemberg Guido névaláírása	522
163. Zalaegerszeg ...	523
164. A kistapolcsányi kastély belseje	527
165. II. Rákóczi Ferencz fia, György	530
166. II. Rákóczi Ferencz fia, József ...	531
167. Nyitra vára ...	533
168. Érsekújvár ...	535
169. Karlsbad ...	539
170. Salm herczeg ...	541
171. Károly lotharingiai herczeg ...	543
172. Gróf Wratislaw névaláírása ...	544
173. Gróf Aspremontné, Rákóczi Julianna ...	546
174. Nagyszombat ...	548
175. Marlborough herczeg ...	549
176. Starhemberg Guido ...	552
177. Esztergom ...	555
178. Esztergom várának romjai ...	556
179. Kurucz csapat ...	559
180. Kurucz vitéz ...	563
181. Savoyai Jenő névaláírása ...	565
182. A kassai Rákóczi-palota ...	567
183. A kassai Rákóczi-palota díszterme	569
184. Szolnok vára ...	570
185. XIV. Lajos ...	571
186. Andrássy István névaláírása ...	573
187. Orosz Pál névaláírása ...	574
188. Buda és Pest a XVIII. században	577
189. Kassai bástyamaradványok ...	579
190. XII. Károly névaláírása ...	581
191. Anna angol királynő ...	582
192. XIV. Lajos ...	585
193. XIV. Lajos névaláírása és pecsétje	586
194. A rozsnyói Rákóczi-ház ...	590
195. Tige tábornok névaláírása ...	592
196. A kolozsvári Bethlen-bástya ...	593
197. Gróf Bercsényiné, Csáky Krisztina grófnő ...	595
198. Barcsai Ábrahám névaláírása ...	597

199. A Rákóczi-ház Désen 598
200. Pekri Lőrincz zászlója. I. 602
201. Pekri Lőrincz zászlója. II. 603
202. Rákóczi marosvásárhelyi szállása 606
203. A szebeni várkapu 607
204. A marosvásárhelyi vártemplom... 608
205. Rákóczi erdélyi fejedelmi Előterjesztésének czímlapja 609
206. Thoroczkai István névaláírása ... 610
207. Teleki Mihály Naplójának egy lapja 613
208. A radnóti várkastély 615
209. Gróf Bercsényi László, Franczia-ország maréchallja 617
210. Apor István névaláírása 619
211. Kun István névaláírása 620
212. Keresztély Ágost szász herczeg, esztergomi érsek 621
213. Göncz 623
214. Záróvignetta. Dörre Tivadar rajza 624

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem színnyomatú arczképe (czímkép) eredeti felvétel Mányoki Ádámnak a szász király taschenburgi kastélyában őrzött festményéről.

Zrínyi Ilona arczképe (32. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő festményről dr. Kammerer Ernő és dr. Térey Gábor szíves engedélyével id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

I. Rákóczi Ferencz (48. l.). Kupeczki János festménye után metszette Westermeyer.

Thököly Imre arczképének (64. l.) eredetije Lord Bath birtokában. A Történelmi Képcsarnokban lévő festményről, melyet Braunecker Ernestin báróné másolt, új fényképfelvételt id. Weinwurm Antal készített.

II. Rákóczi Ferencz 8 éves korában (72. l.) A M. Tud. Akadémia képes termében. Az eredeti felvétel dr. Szily Kálmán főkönyvtárnok szíves engedélyével készült.

II. Rákóczi Ferencz levele Rákóczi Juliánnához (1690 június 6.) (88. l.). Eredetije Thaly Kálmán gyüjteményében. Olvasását l. «*Hasonmások szövege*» 4. sz.

Neuhaus látóképét (96. l.) újabb rajzról Richter Aurél másolta.

Thökölyné, Zrínyi Ilona (104. l.) id. Weinwurm Antal eredeti felvétele a Lord Bath birtokában lévő eredetinek a Történelmi Képcsarnokban őrzött másolatáról, melyet Braunecker Ernestin bárónő készített.

Aspremontné, Rákóczi Juliánna (112. l.). Eredetije gróf Erdődy György birtokában.

II. Rákóczi Ferencz neje, Sarolta Amália herczegnő (128. l.). Az Eperjes város birtokában levő eredeti festményről. Újabban tárgyalások folynak arról, hogy a város az eredeti festményt letétképen a Szépművészeti Múzeumban helyezze el.

II. Rákóczi Ferencz 1694-ben (136. l.). A Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményéből.

II. Rákóczi Ferencz (152. l.). Eredeti metszetről.

Rákóczi József herczeg (164. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Szienyiavszkij Ádám (216. l.). Eredeti olajfestményről a brězezani «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

II. Rákóczi Ferencz (232. l.). Eredetije miniature-festmény Thaly Kálmán birtokában.

II. Rákóczi Ferencz levele a pápához. (Ujvár. 1704. nov. 19.) (248. l.) A levél eredetije a vatikáni levéltárban őriztetik, photographiai hasonmásához dr. Veress Endre úr szíves közvetítésével jutottunk. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 6. sz. a.

II. Rákóczi Ferencz 1703-ban (208. l.) A Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről. Id. Weinwurm Antal photographiai felvétele.

Leszcynskij Szaniszló és neje (312. l.) Amédée Vanloo festménye után I. Moyreau metszette.

Bercsényi Miklós (320. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban.

Bécs környékén 1704-ben elfogott kurucz (328. l.) Eredetije a bécsvárosi Történelmi Múzeum tulajdona.

A nagyszombati csata hadfelállításának térképe (1704. decz. 26.) (368. l.) Az eredeti rajz a gróf Forgách-levéltárban. Megjelent Thaly: Ocskay László I. köt. 2. kiadásában.

II. Rákóczi Ferencz adománylevele Balog István pozsonyi főkapitány részére 1705 aug. 3. (384. l.) Eredetije dr. Márki Sándor birtokában. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 7. sz. a.

Gróf Pekri Lőrincz (456. l.) Egykorú festmény a Történelmi Képcsarnokban. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele.

A huszti országgyűlés végzései (1706. márcz. 8.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti példányról. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 7. sz. a.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (528. l.) A Történelmi Képcsarnokban levő XVIII. századbeli festmény után. (Műtárgyak leíró lajstroma 66. l.) Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Kurucz felkelő (560. l.) Kupeczky János festményének a Történelmi Képcsarnokban lévő Vogl-féle metszetéről. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele. (V. ö. Mill. tört. VIII. 39. l.)

Rabutin menedéklevelének (569. l.) eredetije az Erdélyi Nemz. Múzeum kéziratárában őríztetik.

A marosvásárhelyi országgyűlés articulusai (1707. ápr. 1.) (600. l.) Az Erdélyi Nemz. Múzeumban őrzött eredeti példányról.

II. Rákóczi levele Pekri Lőrinczhez. (Kelet nélkül.) (608. l.) Eredetije a kolozsvári ereklyemúzeum Dániel-család levéltárában. Kiadta Thaly «Történelmi Kalászok. Pest, 1862» cz. művében. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 10. sz.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

Czímlap Dörre Tivadar tanár, festőművész tervezte és rajzolta. Szintén tőle való a 11. lapon lévő fejlécz *(Rákóczi-czímer)* s a 624. lapon lévő záróvignette.

I. Rákóczi György (15. l.) XVII. századi festmény a Történelmi Képcsarnokban.

Lorántffy Zsuzsánna (20. l.) A Történelmi Képcsarnokban lévő XVII. századi olajfestményről. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

I. Rákóczi Ferencz epitaphiumát (24. l.) a premontrei rend kassai egyházában levő eredeti után először közölte Thaly K. Századok 1873. 660. l. Körirata: CELSISSIMUS DOMINUS DOMINUS FRANCISCUS RAKOCZI DEI GRATIA ELECTUS TRANSYLVANIAE PRINCEPS, PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINUS ET SICULORUM COMES PERPETUUS DE SAAROS, EJUSDEMQUE COMITATUS SUPREMUS AC PERPETUUS COMES ETC. PIE OBIIT ANNO DOMINI 1676. DIE 8[6] IVLII AETATIS SVAE 31.

II. Rákóczi Ferencz 1690-ik évi arczképét (25. l.) Guttwirtt Menyhért «Amores Mariani» (Lincii 1690) cz. művéből vettük. Aczélmetszetben már korábban (keret nélkül) kiadta Thaly Kálmán: «II. Rákóczi Ferencz ifjúsága» 128. l. Az eredetit Müller Antal festménye után Kilian metszette. A mű ajánlása: « ILLVSTRISSIMO DOMINO | DOMINO | FRANCISCO LEOPOLDO GEORGIO | RAKOCZY, | Ex Principibus Ragoczy, | Comiti | DE FŐLSO [így] VADASZ &c. &c. Dum in Gymnasio Societatis IESV Novae- | Domi fine ter felici Eloquentiae studia coronaret.»

II. Rákóczi Ferencz érmei. I—III. (35, 37, 39. l.) Az Erdélyi Nemzeti Múzeum példányairól az Érem- és Régiségtár fotografiai felvétele (dr. Pósta Béla egyetemi tanár szives engedélyéből.)

Kurucz vitéz (36. l.) A Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti festményről. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

A szülői ház (45. l.) Richter Aurél rajza.

Zrínyi Péter és Katalin a szerencse kerekének forgandóságát szemlélik (47. l.). Zrinyi Katalin sorsvetőkönyvéből, melyet Ivančan Lajos a M. Könyvszemle 1906. évfolyama 232 s köv. lapjain ismertetett. Az eredeti Alsólukaveczi Mixich Miklós birtokába van.

II. Rákóczi Ferencz bölcsője (49. l.) Az Erdélyi Nemz. Múzeum Régiségtárában őrzött bölcsőről dr. Pósta Béla igazgató úr szíves engedélyével a Régiségtár phot. műintézete készített számunkra új felvételt.

II. Rákóczi Ferencz szülőháza Borsiban (51. l.) Háry Gyulának a Történelmi Képcsarnokban őrzött eredeti tusrajzáról.

Báthori Zsófia, Rákóczi nagyanyja (53. l.). A munkácsi várban őrzött egykorú olajfestmény után kiadta Tabody József «Munkács multja és jelene. Ungvár 1872» cz. művében.

Az I. Rákóczi Ferencz temetésén tartott gyászbeszédek címlapja (57. l.) A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött eredeti után készült.

Ecsed vára (61. l.) egykorú metszet. Éble Gábor: «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Budapest 1898» cz. művének reproductiója után.

Thököly Imre (63. l.) a Tört. Képcsarnokban őrzött eredeti rézmetszetről. Stevensz Péter műve.

Regécz vár romjai (65. l.), *Krumlov város és kastélya* (99. l.), *A nagysárosi kastély* (119. l.) *és templom* (121. l.), *A nagysárosi vár romjai* (133. l.), *A zboróri Rákóczi-kastély* (136. l.), *Rákóczi háza Eperjesen* (140. l.), *A szalánczi vár romjai* (146. l.), *A rohonczi* (159. l.) és *brunóczi várkastély* (161. l.), *A nagysárosi várkastély homlokzata* és *lépcsője* (174., 175. l.), *A brženzani kastély* (241. l.), *A vereczkei hágó* (253. l.), *Munkács várának belseje* (259. l.), *Munkács vára* (262. l.), *A nagykárolyi várkastély a XVIII. századi újraépítés után* (273. l.), *A kistapolcsányi kastély belseje* (527. l.), *A kassai Rákóczi-palota díszterme* (569. l.), *A rozsnyói Rákóczi-ház* (590. l.), *A Rákóczi-ház Désen* (598. l.) cz. képeinket újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.

Pozsony a XVII. században (69. l.) Merian metszete.

Schultz Bálint altábornagy (73. l.) Boethus «Kriegeshelm» (Nürnberg 1686) cz. munkájában megjelent metszetről. (II. 172.)

Gróf Caprara Aeneás (75. l.) Wolfgang András Mátyás egykorú metszete a Szépműv. Múzeum Lanfranconi-féle gyüjteményében.

Munkács vára (79. l.) egykorú metszet Rossi «Teatro della guerra» cz. művében.

Gróf Carafa Antal (81. l.) egykorú metszet Bubics Zsigmond gyüjteményében.

Gróf Kollonics Lipót (85. l.) Weigel metszete Immessen Vilmosnak bécsi egyetemi doctori tételén. (Bécs, 1689 július 13.) A Tört. Képcsarnokban.

Rákóczi ABC-és könyvecskéje (89, 93, 95. l.) a piarista rend budapesti könyvtárában őriztetik. Bárkány János ajánlásának olvasását l. Hasonmások szövege 5. sz.

A neuhausi jezsuita kolostor (97. l.) Dussek Ede Adorján rajza.

Prága a XVII. században (101. l.) Hollar Venczel egykorú képe után.

Rákóczi bécsi palotája (105. l.) Dussek Ede Adorján rajza.

Gróf Batthyány II. Ádám (109. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVII. századi olajfestményről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

III. Medici Cosimo arczképe (113. l.) Garcia rajza Yriarte Károly «Florence» cz. művében.

A loretói szűz Mária képe az «Officium Rákóczianum»-ban (115. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeumi példányról (Tyrnaviae 1749.).

Erzsébet Sarolta orléansi herczegnő (123. l.) egykorú metszet, ismeretlen szerzőtől.

Lajos Vilmos badeni herczeg (125. l.) régi metszet után Richter Aurél rajza.

Erzsébet Sarolta (Liselotte) orléansi herczegnő arczképe (127. l.) Hyacinthe Rigaud festményéről (Szépművészeti Múzeum) id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

József Kelemen kölni érsek és választófejedelem (129. l.) Heckenauer Lénárt egykorú metszetéről.

II. Rákóczi Ferencz czímere (130. l.) Richter Aurél rajza.

A zboróí vár (135. l.) XIX. századi tusrajz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.

Magyar paraszt (144. l.) Ernst Lajos gyűjteményében lévő egykorú metszetről.

Selmeczbánya (149. l.) XVII. századi metszet után.

Báró Petrőczi István (151. l.) egykorú festmény báró Bánffy György örökösei birtokában.

Savoyai Jenő (157. l.) Kupeczky János festménye után Vogel Bernát metszette és nyomtatta. Eredetije a Történelmi Képcsarnokban.

I. József király, Rákóczi József keresztapja (165. l.) Egykorú rézmetszet bársonymodorban a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.

Herczeg Villars (168. l.) egykorú rézmetszet. Ismeretlen szerzőtől.

Vay Ádám (179. l.) egykorú festmény gróf Erdődy Ferenczné galgóczi kastélyában.

Báró Szirmay István (1707 óta gróf) (181. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVIII. századi eredeti festményről id. Weinwurm Antal felvétele.

I. Frigyes porosz király (185. l.) Blesendorff Sámuel 1697-ik évben készült metszetéről.

Öttingen Farkas gróf (187. l.) egykorú rézkarcz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában. Nunzer metszete. Nyomatott Felsecker Jonathán örököseinél Nürnbergben.

Wiener-Neustadt a XVII. században (191. l.) F. Fisch rajza után.

Rákóczi menekülése Wiener-Neustadtból (201. l.) egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében köv. aláírással: «Le Prince Ragozzi qui s'enfuit déguisé en habit d'une femme da la forteresse de Neustat et il va faire révolter la Hongrie.»

II. Ágost lengyel király (209. l.) Bernigeroth metszete után.

Brženzan (212. l.) a brženzani «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

I. Lipót (223. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő eredetiről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Esze Tamás (227. l.) a Vasárnapi Ujság 1868. évf. 27. számában közölt képről Richter Aurél rajza.

Miksa Emmánuel bajor választófejedelem (230. l.) a «Kayser-Adler II. 1684.» 188. lapján közölt eredeti metszetről.

A munkácsi vár, Záróvignetta (238. l.) fénykép után.

Rákóczi Manifestumának czímlapja (242. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum 10.490. számú példányáról.

A Manifestum latin kiadásának első lapja (243. l.) a budapesti Egyetemi Könyvtár példányáról. Megjelent a Mill. tört. VII. 573. l.

Rákóczi imádságának czímlapja és első lapja (247. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum példányáról.

A szentmiklósi Rákóczi-kastély (257. l.) eredeti fénykép után.

Gróf Bercsényi Miklós 1703-ban (265. l.) XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban. (Műtárgyak leíró lajstr. 70. l. 28. sz.)

A Báthory-vár Szilágy-Somlyón (274. l.). Először megjelent a Vasárnapi Ujság 1886. évfolyam 50. számában.

Rabutin de Bussy császári altábornagy (277. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött eredeti metszetről.

Szatmár 1703-ban (278. l.) Lerch metszete Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» cz. művében.

Mulató kuruczok (287. l.). Először megjelent Angyal Dávid «Thököly Imre» cz. művében. E szerint az eredeti festmény a gróf Berchtold család birtokában van. V. ö. Tört. Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstr. 69. l. 24. sz.

Fosztogató kuruczok (289. l.) Rugendas György Fülöp egykorú metszete után A Tört. Képcsarnokban.

Magyar nemes Rákóczi korában (291. l.) az eredeti angol metszet (1700-ból) Ernst Lajos gyüjteményében.

Báró Károlyi Sándor (296. l.) egykorú festmény gróf Károlyi Lajos tótmegyeri kastélyában.

Tokaj (307. l.) a «Neu eröffnete ottom. Pforte» 1690. évi kiadásából.

XII. Károly, svéd király arczképe (310. l.) Kraft 1717-iki eredeti festménye után.

Széchenyi Pál kalocsai érsek (325. l.) XVIII. századi festmény a Történelmi Képcsarnokban.

Miksa Emmánuel bajor választófejedelem arczképe (331. l.) J. Vivien festménye után készült metszetről.

Kurucz tábori jelenet (337. l.), *Kurucz harczi jelenet* (341. l.), *Kurucz vitézek* (349. l.) mind a három az Ernst Lajos gyüjteményében lévő eredetiek reproductiója.

Alsó-Ausztria közelkorú térképe (357. l.) a dr. Márki Sándor birtokában levő eredeti után készült.

I. Frigyes Vilmos, porosz király (359. l.) Pesne Antal (1684—1757) festménye után Wolfgang János György rézmetszete.

Rádai Pál (365. l.) Mányoki Ádám festménye után.

Sempte vára (370. l.) XVII. századi metszet után.

Gróf Heister Sigbert (373. l.) rézmetszet bársonymodorban a Történelmi Képcsarnok grafikai gyüjteményében. Jelzése: «Chr. Weigel excud. Norimb.»

Nagyszombat (375. l.) XVII. századi metszet után.

Nagyszombat és környékének térképe (377. l.), *a pudmericzi csata színhelye* (425. l.), *Zsibó környéke* (467. l.) szerző némi módosításaival a kisebb katonai térkép reproductiója.

Léva vára (379. l.) XVII. századi metszet után.

I. Lipót király apotheosisa (394. l.) a Történelmi Képcsarnokban őrzött egykorú metszetről.

II. Rákóczi Ferencz kardja és zászlója (396. l.) és *Rákóczi korabeli fegyverek* (399. l.) mindkettő Cserna Károly eredeti rajza.

I. József király (400. l.) eredetije a Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében.

Az 1687: II. t.-cz. kezdősorai (405. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról.

Vácz (416. l.) XVII. századi metszete után.

Gróf Pálffy János arczképe (421. l.) könyomat Weingärtner Károly «Heldenbuch. Teschen 1882.» cz. művében.

II. György hannoveri választófejedelem arczképe (445. l.) Kneller Gottfried (1646—1723) festménye után Nertue György metszette rézbe.

II. Rákóczi Ferencz fejedelmi pecsétje (446. l.) a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában lévő eredetiről Cserna Károly rajzolta.

Thököly kisázsiai sírja (448. l.) Cserna Károly rajza.

A szamosújvári Rákóczi-ház (473. l.) Dörre Tivadar eredeti rajza.

Kurucz tiszt és käzvitéz (477. l.) és *Kurucz közvitézek* (478. l.) mindkét kép eredetije Ernst Lajos gyüjteményében.

Rákoczi ruthén jobbágyainak utódai (480. l.) eredeti fényképfelvétel után, mely dr. Tárczy Károly birtokában van.

Nógrád vármegye czímere (482. l.) Bél Mátyás «Notitia Hungariae» cz. művéből való.

Tótok Rákóczi korában (483. l.) Mikovinyi rajza Bél Mátyás «Notitia Hungariae» cz. műve II. köt. 320. lapján Turóczvármegye térképén.

Szegény legény a kurucz világban (486. l.) Ernst Lajos birtokában lévő egykorú metszetről. Aláírása: «Ein Hungar» «Hongrois» «Hungaricus».

Máramaros-Sziget (488. l.) Varsányi rajza után Tyroler aczélmetszete a Kubinyi—Vahot-féle «Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853.» II. köt. 143. l.

Részlet Brassó bástyáiból (493. l.) Cserna Károly rajza.

Gróf Wratislaw Venczel (497. l.) Arneth: «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből.

Miskolcz (501. l.) Varsányi rajza után Rohn könyomata Kubinyi-Vahot «Magyarország és Erdély képekben» II köt. 112. l.

Huszt vára (507. l.) Dörre Tivadar rajza.

Leuchtenberg herczegség térképe (511. l.) részlet egy közelkorú térképről.

Erdődi és Vörösköi gróf Pálffy János (517. l.) Cserna Károly rajza a gróf Pálffy János pozsonyi kastélyában lévő eredeti olajfestményről.

Zalaegerszeg (523. l.) XVII. századi tusrajz a Történelmi Képcsarnokban.

II. Rákóczi Ferencz fiai, György és *József* (530. és 531. l.). Az eredeti olajfestmények báró Radvánszky Albert zólyomradványi kastélyában.

Nyitra vára (533. l.) fametszet Kubinyi és Vahot «Magyar- és Erdélyország képek ben» III. kötete 11. lapján.

Érsekújvár (535. l.) XVII. századi metszetről készült.

Karlsbad (539. l.) az eredeti metszet jelzése szerint «Frater Henricus sculpsit».

Salm herczeg arczképét (541. l.) Arneth: «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből vettük.

Károly lotharingiai herczeg (543. l.) egykorú metszet ő Felsége hitbizományi könyvtárában.

Gróf Aspremontné, Rákóczi Juliánna, mint Diana (546. l.) az Erdődy grófnő ónodi kastélyában őrzött eredeti vízfestményről rajzolta Cserna Károly.

Nagyszombat látóképe (548. l.) közelkorú metszetről készült.

Marlborough herczeg (549. l.) újabbkori metszet után.

Starhemberg Guido arczképét (552. l.) Arneth id. művéből vettük át.

Esztergom (555. l.) XVII. századi metszet után.

Esztergom várának romjai (556. l.) Szerelmey Miklós «Magyar hajdan és jelen. Pest 1847.» cz. művéből.

Kurucz csapat (559. l.) Ernst Lajos gyüjteményében lévő régi kép után id. Weinwurm Antal felvétele.

Kurucz vitéz (563. l.) a Történelmi Képcsarnokban lévő festményről id. Weinwurm Antal felvétele.

A kassai Rákóczi-palota (567. l.) eredeti fénykép után.

Szolnok vára 1705. okt. 4. (570. l.) Károlyi alaprajza után. Először megjelent a Hadtörténelmi Közlemények VIII. évfolyamában.

XIV. Lajos arczképét (571. l.) Vaillant rajza után Van Schuppen metszette.

Buda és Pest a XVIII. században (577. l.) az eredeti, közelkorú metszet a Történelmi Képcsarnok metszetgyüjteményében.

Kassai bástyamaradványok (579. l.) Cserna Károly rajza.

Anna (Stuart) angol királynő arczképe (582. l.) Kneller Gottfried festménye: «G. Kneller S. R. Imp. et Angl. Eques Aur. pinx. I. Smith fecit. Aláírása: «Serenissima et potentissima Anna D. G. Angliae Scotiae Franciae et Hiberniae Regina &c. Inaugurata XXIIIO die Aprilis Anno 1702.»

XIV. Lajos életnagyságú arczképe (385. l.) Drevet metszete után, Hyacinthe Rigaud (1659—1743) festménye után.

A kolozsvári Bethlen-bástya (593. l.) Cserna Károly rajza.

Gróf Bercsényiné, Csáky Krisztina grófnő (595. l.). Az eredeti olajfestmény gróf Csáky György Napoleon birtokában.

Pekri Lőrincz zászlója I. II. (602—603. l.) Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzik. Az Érem- és Régiségtani Intézet felvétele. A zászló felirata egyik oldalon: OPTABILIVS

HONES- | TE MORI QVAM TVR- | PITER VIVERE | COMES LAVRENTIVS PEKRI [Pekri-czímer] PAX PAX CLAMATVR | SED PAX PER BEL- | LA PARATVR. || a másik oldalon: ET PATI ET FACERE | FORTIA STRENVI DU- | CIS ET MILITIS EST | [Rákóczi czímer] || PARCERE SUBIECTIS ET | DEBELLARE SUPERBOS.

Rákóczi marosvásárhelyi szállásának rajza (606. l.) Tóth-Mikolai István kincstári irnoknak a Teleki-levéltárban őrzött 1821. évi rajza után készült.

A szebeni várkaput (607. l.) régi festmény után Székely Árpád rajzolta.

A marosvásárhelyi vártemplom (608. l.). Fametszet Kubinyi és Vahct: «Magyarország és Erdély képekben (Pest 1853)» cz. mű II. kötete 67. lapján.

Rákóczi erdélyi fejedelmi előterjesztésének czímlapja (609. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról.

A radnóti várkastély (615. l.) eredeti fényképről készült.

Gróf Bercsényi László, Francziaország maréchallja († 1762.) (617. l.) a Történelmi Képcsarnokban levő Latik-féle másolatról. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Keresztély Agost szász herczeg, esztergomi érsek (621. l.) Weigel bársonymodoros rézmetszete a Történelmi képcsarnok grafikai gyüjteményében. Id. Weinwurm Antal új eredeti felvétele. (V. ö. Mill. tört. VIII. köt. 57. l.)

Göncz (623. l.) Cserna Károly és a

Záróvignette Dörre Tivadar rajza.

NÉVALÁIRÁSOK, KÉZÍRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Báthori Zsófia névaláírása (16. l.). Eredetije az Országos Levéltárban: Rákóczi-levéltár 12. csom. Olv. *Sofia Batori* m. p.

Meghívólevél I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona esküvőjére (18. l.) Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 1. sz.

I. Rákóczi Ferencz névaláírása (22. l.) 1671. márcz. 12-ikén kelt levelén az Országos Levéltárban. Olv. *Rákóczi Ferencz m. p.*

II. Rákóczi Ferencz névaláírása (42. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő «Recrudescunt» latin példánya alatt. Olv. *F. Rakoci m. p.*

Töredék Zrínyi Ilonának Thökölyhez írt leveléből (59. l.) A levél kelte 1686 jún. 4. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 2. sz.

II. Rákóczi Ferencz és nénje levele Thököly Imréhez (71. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 3. l.

Béthune franczia követ névaláírása (83. l.) A marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Kelet: 1679. febr. 15. Olv. *Marchio de Bethune legatus galliae.*

Zrínyi Ilona névaláírása (104. l.) az Országos Levéltárban őrzött kelet nélküli levelén. Olv. *Zrínyi Ilona m. p.*

I. Lipót névaláírása (139. l.) 1678. okt. 18-ikán kelt oklevelén. Eredetije a bécsi állami levéltárban. Olv. *Leopoldus.*

Gróf Forgách Simon névaláírása (150. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 1715. máj. 10-ikén kelt oklevelén. (Bíás István közl.) Némileg eltér tőle a Mill. tört. VII. k. 592. lapján közölt autogramm. Olv. *G. Forgach Simon.*

Montecuccoli Hercules névaláírása (195. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő oklevélről. Olv. *Ercules Graff Montecuccoli m. p.*

Esze Tamás névaláírása (228. l.) 1706. jan. 17-ikén kelt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Esze Tamás m(anu) p(ro)pria.*

Báró Löwenburg Frigyes névaláírása (267. l.) febr. 1-én kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Friedrich Br. Löwenburg.*

Telekesi István egri püspök névaláírása (298. l.) 1708. febr. 2-ikán kelt leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Telekesy Istvan m. p.*

Ráday Pál névaláírása (311. l.) 1709. ápr. 28-ikán kelt leveléről. Eredetije a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Paulus Raday m. p.*

Károlyi Sándor névaláírása (323. l.) 1711. ápr. 12-ikén kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Olv. *Károly(i) Sándor.*

Viard ezredes névaláírása (338. l.) A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő 1702. márcz. 21-ikén kelt oklevélről. Olv. *De Viard.*

Gróf Esterházy Antal névaláírása (374. l.) 1705. márcz. 24-ikén kelt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *G. Eszterhazy Antal m. p.*

Gróf Herbeville névaláírása (420. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban levő 1706. jan. 2-ikán kelt oklevélről. Olv. *Le conte Herbeville.*

Meghívó a rákosi országgyűlésre (1705. júl. 1.) (431. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 8. sz. a.

I. József király névaláírása (438. l.) 1707. decz. 23-ikán kelt oklevelén. Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában. Olv. *Josephus m. p.*

A szécsényi országgyűlési tábor (439. l.) id. Tsétsy János sárospataki tanár egykorú rajza után. Először megjelent Thaly Kálmán: «Rákóczi tár» (Pest, 1866.) I. kötetében.

Rabutin névaláírása (450. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött 1707. okt. 8-án kelt levelén. Olv. *Rabutin.*

Bethlen Miklós névaláírása (452. l.) 1668. szept. 9-iki leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Bethlen Miklós m. p.*

Gróf Pekri Lőrincz névaláírása (459. l.) 1705. márcz. 8-ikán kelt leveléről, a marosvásárhelyi Teleki-levéltárból. Olv. *G(ró)f Pekri Lőrincz.*

Glöckelsperg névaláírása (466. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti oklevélről, mely 1706. márcz. 11-ikén kelt. Olv. *G. Ditrich von Glöckelsberg.*

Gróf Virmond tábornok névaláírása (469. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban évő 1721. nov. 4-ikén kelt oklevelén. Olv. *Ott. Comes de Virmond.*

Nagyszeghy Gábor névaláírása (485. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő 1719. decz. 13-ikán kelt oklevélről. Olv. *Nagyszegy Gabor m. p.*

Harteneck névaláírása és pecsétje (491. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum kézirattárában őrzött eredeti oklevélről. Olv. *J(ohannes) Sachs ab Harteneck Nationis Teutonicæ Comes m. p.*

Cserei Mihály névaláírása (494. l.) 1705. jan. 25-ikén kelt eredeti leveléről. Marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Cserei Mihály.*

Gróf Bercsényi Miklós névaláírásának (503. l.) olvasása: «*Comes Nicolaus Bercheny supremus totius militiae Generalis et Comit(a)tus de Ungh Comes m. p.*»

Gróf Pálffy János névaláírása (518. l.) 1710. aug. 27-ikén kelt oklevél eredetije a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Comes Joannes Palffy m. p.*

Starhemberg Guidó (522. l.) és *gróf Wratislaw névaláírásait* (544. l.) Arneth: «Prinz Eugen von Savoyen» cz. művéből vettük. Olv. *Johann Wenzel Graf Wratislaw.*

Savoyai Jenő névaláírása (565. l.) 1724. nov. 25-ikén kelt oklevélről. Olv. *Eugenius a Sabaudia.*

Andrássy István névaláírása (573. l.) 1708. febr. 5-ikén kelt leveléről. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. *Andrasy Istva(n) m. p.*

Orosz Pál névaláírása (574. l.) 1709. decz. 23-ikán kelt leveléről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Orosz Pal.*

XII. Károly névaláírása (581. l.) először Széchy K. «Gróf Gvadányi József» című művében (Tört. Életrajzok) 275. l. jelent meg. Olv. *Carolus.*

XIV. Lajos névaláírása pecsétje (586. l.) Turenne tábornokhoz küldött leveléből. Olv. *Louis.*

De Tige cz. tábornok névaláírása (592. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött 1707. szept. 26-ikán kelt oklevélről. Olv. *de Tige.*

Barcsai Ábrahám névaláírása (597. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő 1709. decz. 12-én kelt oklevélről. Olv. *Barcsai Abraham.*

Thoroczkai István, az erdélyi hadak főkapitányságának névaláírása (610. l.) 1704. febr. 10-ikén kelt oklevélről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Thoroczkai Istvan m. p.*

Teleki Mihály Naplójának egy lapja a beiktatásról (613. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban őrzött eredeti kéziratról. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 11. sz.

Apor István névaláírása (619. l.) 1688. máj. 3-ikán kelt eredeti oklevélről. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban. Olv. *Apor Istvan m. p.*

Kun István névaláírása (620. l.) a marosvásárhelyi Teleki-levéltár okleveléről. Olv. *Kun Istvan.*

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

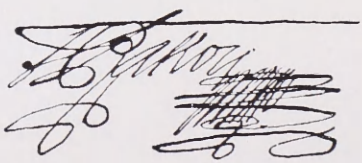

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

IRTA MÁRKI SÁNDOR.

II. KÖTET.

BUDAPEST, MDCCCCIX.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉG ÉS EURÓPA

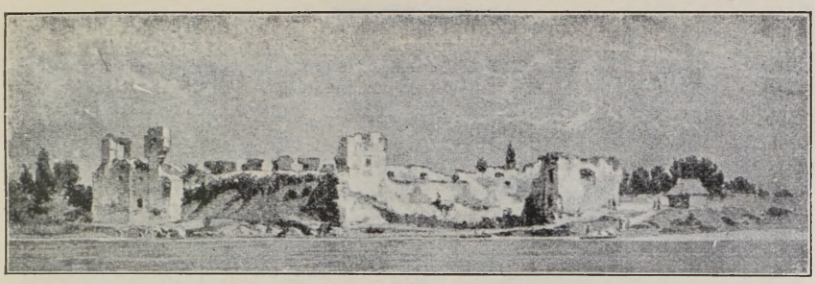

2. ÓNODVÁR ROMJAI.

I.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS KEZDETE.

(1707.)

A FEJEDELEM várva várta, Ónodon mikor kezdheti meg azt a munkát, a melylyel — mint meghívó levelében írta — «földre taposott édes hazánk törvényes szabadságait régen óhajtott virágzó állapotára hozza» és a nemzet igazságos ügyét, ha már a béketárgyalásokon nem tehette, az országgyűlésen jó megegyezés által hasznosan végezze be. A vármegyék követei közül a nyitraiak, trencséniek, turócziak még nem érkeztek meg, de a fejedelem tovább nem várakozott rájok. A rendek már különben is tartottak értekezleteket a fejedelem üdvözlése és a sérelmek összeírása ügyében s 27-ikén a szenátus is megkezdte tanácskozásait. Az ónodi országgyűlés[1] megnyitása napján, május 31-ikén reggel 8 órakor a fejedelem a rendekkel az ország sátorában a Szentlélek segítségül hívása mellett misét hallgatott, azután kíséretével visszament a maga sátorába. A rendek azonban együtt maradtak s elhatározták, hogy a távollevő királypárti esztergomi érsek helyett az egri püspököt, Telekessyt kérik meg az üdvözlő beszéd

1 Ennek kritikai története, a források bőséges idézésével, Áldásy Antaltól a Századok 1895. évi kötetében.

tartására. A püspök erre csak a harmadik izenet után vállalkozott, de rögtönözve is igen szép beszédet tartott, mikor a fejedelem, a szenátoroktól körülvéve, az ország sátorában 11 órakor újra megjelent.

«Most bocsásd el, uram, a te szolgádat — idézte az ószövetségi Zachariás szavait; — mert látták szemeim az üdvözítőt». Ő meg a többi öreg most már vidámabban válhatnak meg ettől a világtól, mert látták felséges vezéröket, a ki Isten segedelmével helyreállítja a magyar nemzet régi szabadságát. Örömmel üdvözölte őt, hogy szerencsésen hazatért Erdélyből, a hol beiktatták a fejedelemségbe. Emlékeztette a czímerében levő sasra, a mely merészen száll a magasba. Hazánk is fel fog emelkedni elnyomott helyzetéből. A krónikák megírják, milyen szomorúságot okozott világszerte, mikor Győr, a kereszténység védőfala, elesett; de azt is megírják, milyen általános örömet okozott, mikor, Isten csodájára, ismét visszanyertük. A haza fölszabadítása ennél is nagyobb örömet fog szerezni. Tartsa meg az Isten a fejedelmet szegény magyar hazánk szerencséjére!

A fejedelem meghatva felelte, hogy szíves indulattal végezte és végzi a magyar nemzet javára szolgáló súlyos munkát; mert tökéletes szeretettel viseltetvén édes hazájához, életének nagy veszedelmeivel is istenesen és szüntelenül munkálkodik édes hazája régi, óhajtott szabadsága helyreállításán. Örömmel értesült róla és szemeivel is látja, hogy a rendek összegyültek; de szomorúsággal tölti el, hogy a vármegyék és egyéb rendek egy része nem törődik a nemzeti ügy előmozdításával, s megveti a haza dolgainak szorgos elővitelét. Egyesek azt halogatásukkal, távolmaradásukkal mintegy szándékosan késleltetik, holott az ellenség nagy szorgalommal folytatja a maga incselkedő hadi műveleteit. Mielőtt tehát megtenné előterjesztéseit és kifejtené, mi végre hítta össze a rendeket, mindenekelőtt tudnia kell, akarnak-e munkához látni, vagy megvárják a távollevőket? Hogy pedig más alkalommal hasonló késedelmek ne gátolják a haza

3. BERKESS ANDRÁS VÁCZI PÜSPÖK.

boldogúlását: nem kívánnak-e a jelen esetben valami büntetést kiszabni?[2]

A rendek, némi vita után, elhatározták, hogy egyesek távollétében is munkához látnak, az elmaradókat pedig — azok

[2] Telekessy és Rákóczi beszédének menete Beniczky és a bártfai követek naplója után. Rákóczi-tár, I. 8. és MHH. XXVII. 130—132.

kivételével, kik a nagy árvizek miatt nem jöhettek idáig — az 1498: I. t.-cz. 3. §-a értelmében pénzbirsággal büntetik. Ezzel a fejedelem fölkelt s az ülés véget ért.

Aznap délután s másnap hajnalban a rendek gyülése kívánatosnak tartotta, hogy az előterjesztéseket ne tárgyalják mindjárt felolvastatásuk után, hanem rendek szerint két vagy éppen három táblára oszolva vitassák meg. Kérésöket Berkess András váczi püspök terjesztette a fejedelem elé, a ki ezek után a nyilt ülésben megjelenvén, arra intette őket, hogy előterjesztéseit a közjó szempontjából tárgyalják. Ezt a gyülést is egyedül a közjó előmozdítására hítta össze. Vegyék tehát azt szívökre s bizonyítsák be közindulatukat.[3] Erre Labsánszky János szenátor, mint egyúttal a szenatus kanczelláriájának igazgatója, felolvasta a fejedelem előterjesztését a megokolással együtt.[4] A fejedelem kifejezte örömét, hogy két esztendő alatt most másodszor gyülhetnek össze szabadon és sok szélvész után ma nyugalmasabb parthoz jutottak. Mióta vezérlő fejedelemnek választották, igaz, eltökéllett szívvel csak azt akarta, hogy hivatalának megfelelvén, édes nemzete boldogulását minden úton keresse a melléje rendelt szenátussal. Boldog reménységök napja még nem virradt fel, de Isten megszégyenitette ellenségeiket. Most már nemcsak idegen nemzetek történetéből, hanem a magukéból is tudhatják, milyen haszna van a nemzeti szövetkezésnek. Megczáfolták azt a hitet, hogy a magyar állhatatlan, hűtelen. Az ellenség az ő haszonlesésének tulajdonítja a béketárgyalások felbomlását. Hálóba akarta keríteni őket, mikor a nemzet kívánságait egy hatalmában levő országgyülésen akarta tárgyalni. A fegyver jogán óhajt eljárni Erdély s az újszerzeményi bizottság ügyében s újból a maga jobbágyává szeretné tenni a nemzetet. Miként bízhatnának olyan országgyülésben, a melylyel nem közlik 24 vármegye szövetségének egyhangú kívánságát s a hol nemzettagadó urakból állana a többség? Inkább

[3] A bártfai követek naplója, 134.

[4] Közli Szalay, VI. 411—417.

RÁKÓCZI RESOLUTIÓJA 1706. OKT. 30.

hervadjon el ifjúságának virága, mint hogy ilyen nyomorúságra vezesse nemzetét. Ilyen hitegetés után csak járomban hízott árulók fussanak; igaz hazafiak inkább a pusztai és az erdei vadak módjára nyomorognak. Hatalmas erővel leczkéztette meg a békepártiakat, a kik a nemzet ellenségeinek csalárd ígéreteiben bíznak; pedig hitök és hazafiságuk kényszeríti a hadakozásra. A portugálok, helvétek, németalföldiek példáját kövessék, a kik, ha megijedtek volna a súlyos hadakozásoktól, ma is viselnék

4. ÓNOD ÉS A KÖRÖMI FELSÍK TÉRKÉPE.

igáját annak az ellenségnek, a kitől ők szabadulni kívánnak. Ez az ellenség tette értéktelenné a rézpénzök becsét is, úgy, hogy most nem is gondolhatnak értéke visszaállítására; s a háborút üres erősségekkel, töltetlen ágyúkkal kell folytatniok, vagy módot találniok, hogy mindenkinek rendes fizetést adjanak. Tavaly a seregre rézpénzben 5.693,046 forintot költöttek s félévre a legnagyobb takarékosság mellett most is 2.691,640 forintot kell költeniök, holott a kincstári javak és a harminczadok nem jövedelmeznek többet 495,475 forintnál. Ha tehát a nemesek idegenkednek a személyes fölkeléstől, váltsák meg magukat annak terhe alól.

A fejedelem élőszóval is buzdította a rendeket, hogy előterjesztéseiről tanácskozzanak s ha a hazára üdvösebbet javasolhatnak, tegyenek indítványt. Majd újabb kötelező igéretet tett, hogy intézkedik az elkobzott javak visszaadása ügyében. Mivel pedig nádort, országbírót, ítélőmestereket a folytonos háborúk miatt nem választhatnak, a pörös ügyek intézésére válaszszanak 24 bírót, a kikből két főtörvényszéket alakítsanak: egyet Eperjesen s egy másikat Korponán.[5] Azután maga is végighallgatta a nagyszombati békebiztosok jelentését, a mely azzal végződött, hogy «a német nemzet sohasem volt őszinte alkuvásaiban és csak rászedni törekedett a magyarokat». Az országgyűlés erre «a nem elég hazafias» császári biztosok (Széchenyi Pál és Szirmay István) javait elkobozni rendelte, mire a fejedelem az ülést bezárta.[6]

A rendek egy részének sehogysem tetszettek a nagy elhatározást követelő előterjesztések s nem vármegyék, hanem a négy kerület szerint akarták leadni szavazatukat. A fejedelem, a kivel üzenetek útján érintkeztek, a június 3-ikán tartott ülésben élőszóval is kijelentette, hogy ezt különösnek tartja. A német időkben a bécsi kormány beérte 2—3 megvásárolt vagy lekötelezett ember nyilatkozatával, míg ő mindnyájukat kész meghallgatni s előtte mindenki szabadon beszélhet. Hajthatatlanul megmaradt kívánsága mellett, a melyet Bercsényi is támogatott, hogy ebben a kérdésben vármegyénként és fejenként a másnapi ülésben nyilatkozzanak. Az uzsora dolgában azonban a rendek és a fejedelem teljesen egyetértettek s az ellen a június 3-iki ülésben szigorú határozatot hoztak. «Valóban fájdalmas szívvel éreztük, — szólt nevökben a fejedelem — hogy sokak hazánkfiai közül, a kikre bízta volna a felséges Isten a mindenekkel való jótételt, annak gazdag és elfogyhatatlan tárházából s kegyelméből ingyen vett világi múlandó jókkal visszaélvén, nem hogy keresztény szeretetből kívánnák azon egyvérű, de a sok

5 Bártfai napló június 1-éről, 136. 6 Horváth, VI. 477.

nyomorúságok által minden értékből kipusztúlt, utolsó szükségre jutott s elalélt atyjokfiait más idegen, sőt az isteni ismereten kívül levő pogányságnak is nevezetes példájával segíteni, hanem hallatlan uzsorákra adván ki maguk költségét, sokakat szabadságukból kivetkeztetvén, jobbágyság keserves igájának keserves szívvel való felvételére kényszeríttetnek. Micsoda igazságnak mondhatja valaki a szükségtől kényteleníttetett édes vérének megnyomorítását, uzsora s a törvény által meghatározott mód felett való interes meg nem fizetésével nemcsak kevés javacskáit, de maguk s gyermekök személybeli szabadságait is siralmas járom alá vetni kényteleníttető segítségnek örökös megrontását?» [7]

Ezzel a rendelettel Rákóczi örökre beírta nevét a szocializmus történetébe s a nemességet is fölmentette az önzés vádja alól. Még élénken emlékeztek arra a hatalmas levelére, a melyet a szegény népből kikerült katonák köznyomorúságáról és ennek ellenszereiről félesztendővel azelőtt kiadott. [8] Ösmerték fölkelésének azt az egyik czélját,[9] hogy a háborúból a szegénység nyomorúságainak teljes *megváltása* s ne csupán változása következzék. A szocializmus történetében felejthetetlenek azok a szavai, a mikkel a szomolnoki bányászok sztrájkja miatt megleczkéztette a gazdasági tanács elnökét. «Mit gondol, — kérdezte tőle [10] — melyik nagyobb ok a haragra: az-e, hogy annyi sok szegény embert éhhelhalóvá tesz, a rendet megbontja, a hadirendszert és annak órakerekét megállítja; vagy az, hogy az urak s mások fizetését ezen ország hasznára el nem törli?« «*Azt mondják uram* azt mondja — írta máshol [11] — hogy (a háborúra) minek adnának, mikor a pénz csak az urak ládájában marad s tréfából összemocskolnak, összezavarnak minden rendeket. Nem mernek szólani s nemhogy szabadságra menné-

7 Rákóczi rendelete június 3. Eredetije az Erd. N. Múzeum okl. törzsgyüjteményében.

8 Rákóczi levele 1706 deczember 1. Arch. R. I. 650—2.

9 Az 1703 május 12. manifesztumban. Thaly, Bercsényi, II. 471.

10 Rákóczi 1708 márczius 20. Arch. R. II. 198—200.

11 1708 augusztus 24. U. o. II. 305.

nek, hanem nagyobb iga terhe alá vettetvén, még szólniok sem lehet». Pedig «csak a gazdag ne nyomja el a szegényt,»[12] mert a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszánál».[13] Tíz esztendő múlva megkérdezte önmagától, mije maradt azokból, a mikkel élt, és a mit még remélhet? Ahhoz az igazhoz fordúlt, a ki keserves könyekkel ette kenyerét, míg ő gazdagságban, tisztességben és minden gyönyörűség bőségében lakomázott. Az idő azonban elmúlt ezen igazról s a gazdagról és a dobzódóról egyaránt; kettejök közül melyik a boldogabb?[14] Nem is hitte, hogy őneki magának egyéb tulajdona lehetne inségén, nyomorúságán, gyarlóságán kívül.[15]

Nagyon jellemzi ez a szocziális felfogás azt a nagy embert, a ki politikai életünkben talán először használta a *köztehervíselés* nevét,[16] s a ki annak az elvét ha a megszokott subsidiumok fogalmán egyelőre nem ment is túl vele, már mostani előterjesztéseiben alkalmazni akarta. Ez azonban a magyar rendekben is olyanforma gyanút gerjesztett, mint imént az erdélyiekben, hogy ő, a ki különben is parasztokkal kezdte a szabadságharczot, a köznép megnyerésével akar hatalomra szert tenni.

Más körülmény is növelte a rendek kedvetlenségét. Gróf *Forgách* Simon fia, majd felesége arra kérte őket, tudakolják meg a fejedelemtől a tábornok elfogatásának az okát, rendeljenek pörújítást és engedjék meg, hogy a rab vezér az országgyűlés elé jöhessen. A fejedelem azonban csak mint magánembereket fogadta rendek a követeit. Szemökre hányta, hogy szakadást okozhatnak s figyelmeztette őket, hogy efféle kérést csak a nyilt országgyülésben terjeszthetnek eléje. Mindez eléggé mutatta, hogy a fejedelem *felségjogait* és a *felelősség elvét*, a fejedelemnek és az országgyűlésnek *egymáshoz való viszonyát* rendezni kell s nem lehet egyszerűen a gyakorlatra hagyni.

[12] 1708 január. Arch. R. II. 155.
[13] Rákóczi 1710 márczius 18. U. o. III. 73.
[14] Rákóczi önéletrajza, 112.
[15] U. o. 351.
[16] 1710 márczius 31. és április 5. Arch. R. III. 225., 392.

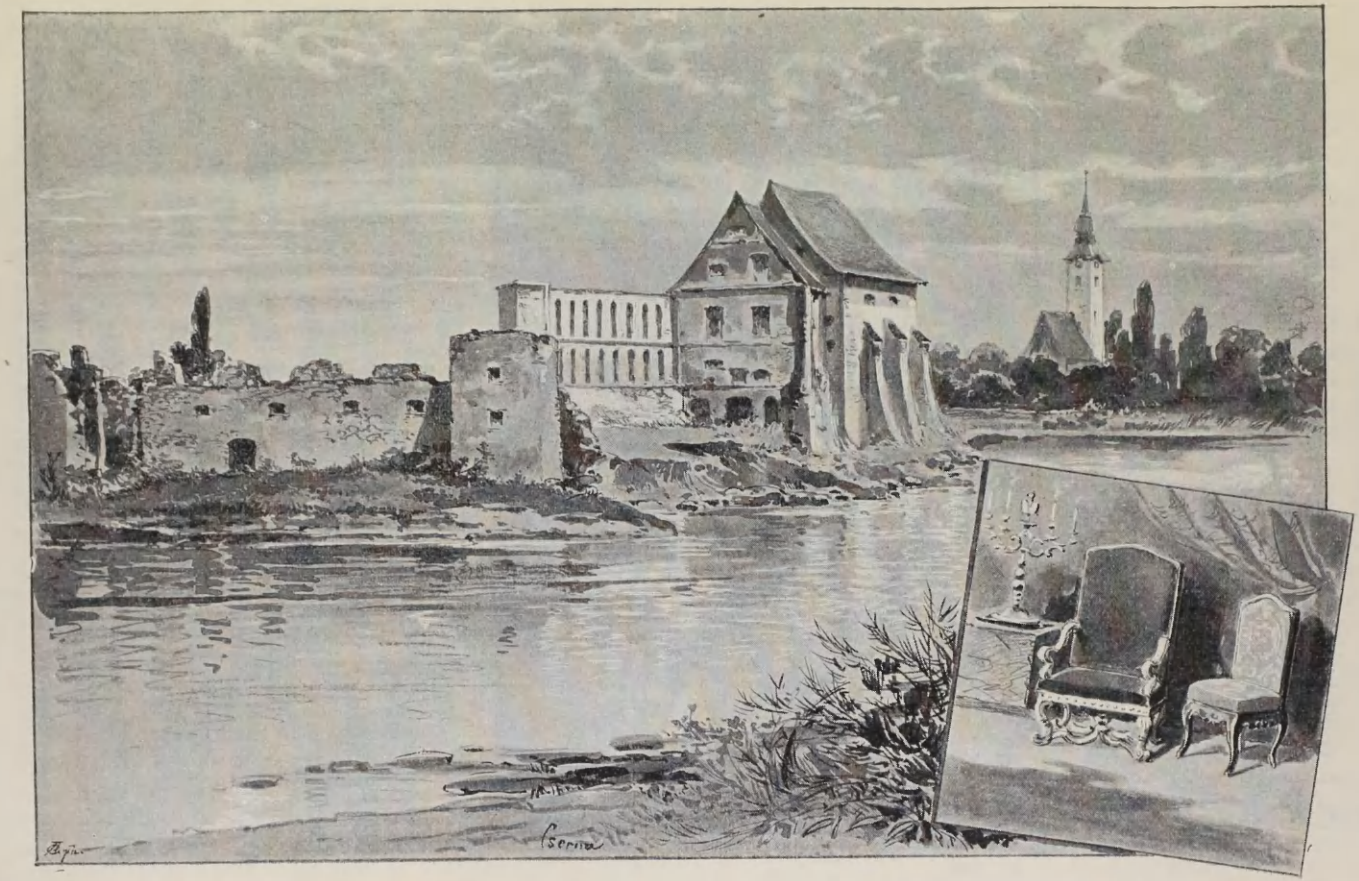

5. AZ ÓNODI VÁR ROMJAI.

Pl. a rendek egy részének nem tetszhetett, hogy az előterjesztések tárgyalásánál jelen van a fejedelem is, a ki ugyan buzgón hirdette a szólás szabadságát, de, közjogi állásánál fogva, végrehajtó hatalma biztosítékaira is ügyelnie kellett. Június 4-ikén e végből nemcsak megjelent az országgyűlésen, hanem védelmezte is a *közadózásra* vonatkozó előterjesztéseit, a mikben Bercsényi támogatta legjobban. A követek egy része, adó

6. GR. FORGÁCH SIMON ELFOGATÁSA.

helyett, inkább a kincstári javakban, az ország közjövedelmeiben s a tiszteknek és másoknak elajándékozott kincstári javak visszavételében kereste a fedezetet, a másik pedig a 10%-os jövedelmi adó megszavazásában. A fejedelem, a fedezet legigazságosabb módjáról gondolkozván, nem határozott kívánság, hanem «kegyelmes vélemény» alakjában kijelentette, hogy úr és szegény *egyaránt* adózzék az után, a mije van. Kifejtette, hogy nem lehet ragaszkodni sem a kincstári jószágok, sem a bányák és harminczadok jövedelmeihez, mert ezeknek csak a hírök nagy, de nem hajtanak többet évenkint néhány százezer forintnál.

Ebből idáig is vett az ország a tűzérséghez szükséges szereket s a hadak számára különféle dolgokat; de mindez kevés a haza mostani szükségei közt. Legigazságosabb adónak a közteherviselést, közadózást tartotta, de erről még nem győzhette meg a rendeket. Csupán két millió forintot szavaztak meg olykép, hogy ezt az adót porták szerint osztják el, de dikák szerint vetik ki, s függőben hagyják a nemesség hozzájárulását.

II.

A BÉKEPÁRT MEGTÖRÉSE.

(1707 június 6.)

A RÉZPÉNZ ügye a közadónál is hevesebb vitát keltett s magával sodorta a békepártot. A fejedelem a meglevő érczpénzt 12 millióra becsülte. Abban jobbadán egyetértettek, hogy többet veretni nem szabad s hogy a készletnek csak egyharmada maradhat forgalomban. De nagy forrongást okozott Bercsényinek az az indítványa, hogy ha a katonákat rézzel fizetik, rézzel adósságokat is fizessenek s engedjék meg, hogy a zálogbavetett jószágokat necsak ezüst, hanem rézpénzen is kiválthassák. Ezt a kisebb nemesek s a katonák zajosan helyeselték, s nem fogadták el egyes káptalani és vármegyei követek óvását, mivel megbízatásukra nem hivatkozhattak. A fejedelem, hogy pártatlanságát bebizonyítsa s minden aggodalmat eloszlasson, a rézpénz dolgát a hétfői, június 6-iki ülésre halasztotta.[1]

A kitűzött időben, kevéssel 8 óra után, ő maga szólalt föl először. Úgy hitte, a rézpénz dolgában könnyen határozhatnak, mert már eleget gondolkoztak róla s bizonyára rájöttek, hogy a rézpénzt nem törölhetik el egészen, mert nincsen ezüstpénzök. A libertások értékét mindenesetre olyképen kell szabályozniok

[1] Beniczky naplója, 10. Bártfai napló, 141—142.

és biztosítniok, hogy — miként Bercsényi a mult ülésben kívánta — mindent vehessenek rajta. Isten törvényszéke elé idézte mindazokat, a kik a tárgyalásokat szándékosan nyujtják.

Komoly intése, szép beszéde nem törte meg az obstructiót. *Berkes* András váczi prépost tizenhárom vármegye nevében tiltakozott az ellen, hogy a rézpénzzel, mint az ezüsttel, adósságot lehessen törleszteni, zálogjószágot kiváltani. A fejedelem ebben alávaló pártütést, szövetségbontó törekvést látott. Nyiltan megkérdezte, van-e fölhatalmazása a tizenhárom vármegyétől? Nem hitte, hogy legyen, mert a nemesek ezen az országgyűlésen nem vármegyéik képviseletében, hanem *személyes* joguknál fogva jelentek meg; tehát nem is vármegyéik utasítása, hanem saját belátásuk szerint, fejenként szavaznak. Bercsényi ungi, Károlyi szatmári, Csáki beregi főispánok nyomban megjegyezték, hogy vármegyéik ilyen tiltakozásra senkit sem hatalmaztak fel, a mit Berkes sem tagadhatott.[2]

Bercsényi szerint a rendek most már láthatják, miért akarta a fejedelem, hogy a vármegyék ne ötönként, hatonként, vagy kerületenként, hanem mindannyian fejenként, szabadon fejezzék ki vélekedésöket. Legújabban *Turóczvármegye* is rávenni akart 6—7 vármegyét, hogy a béketárgyalások folytatása érdekében ne a fejedelemnek, hanem alattomban a többi vármegyének írjanak, a mi kétségtelenül ellenkezik a szövetségre letett hitökkel.

Turóczvármegye 1707 január 31-ikén[3] valóban körlevélben buzdította a vármegyéket, hogy egyesült erővel ügyekezzenek megszüntetni a háború következtében rájuk nehezedő terheket, mert a kivetések egyenesen ellenkeznek az ország törvényeivel és szabadságaival, a melyekért most életöket föltették. Azelőtt

[2] Beniczky naplója, 11. Bártfai napló, 142—144.

[3] Tárgyalni már 27-ikén kezdték a szentmártoni közgyűlésen és pedig a trencséni körlevél kapcsán. A hosszas tárgyalás mutatja, hogy a dolog nem ment simán és egyhangúlag. Részletesen l. Áldásynál, Századok, 1895. 710—729. Az oklevél keltére nézve u. o. 727. és 1875. 189. A vármegye januárius 27-iki ülésének jegyzőkönyve u. o. 1896. 99—100. Rakovszky és Okolicsányi levelei ez ügyben u. o. 103—105.

effélék miatt bátran fordulhattak a császárhoz; most azonban csak fohászkodva kell nyögniök a terhek alatt. Ennyire még sohasem voltak. Hozzájárulás végett közlik tehát a fejedelemhez intézett fölterjesztésöket, hogy országuk szabadsága és törvényei érdekében annál hathatósabban léphessenek föl. A fölterjesztés-

7. TURÓCZ VÁRMEGYE. (Bél térképéről.)

ben magában arra kérték a fejedelmet, hogy adasson választ a királynak a béke ügyében adott válaszára. Gondolja meg, hogy a király az országgyűlés nélkül nem hozhat törvényt, de az ország sem határozhat királyi szentesítés nélkül. A kezességen nem kellene múlnia a dolognak, mert nagyobb és erősebb kezességre gondolni sem lehet, mint a milyennel Bocskay békéjét kötötték. Akkor Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaország,

valamint Szilézia álltak jót, hogy a magyar király sértetlenül megtartja a haza törvényeit és szabadságát. A magánügyeket a válasz beadása után is elintézhetik. Törvényök és nemesi szabadságuk megsértését látják abban, hogy az ország közszükségleteire rendelt vasat és sót magánérdekekre használják. Kérik tehát, hogy abban többé fogyatkozást ne szenvedjenek s hogy a fejedelem megtartsa őket törvényesen biztosított szabadságaikban.[4]

Május 12-ikén, mikor a vármegye már az ónodi országgyűlésre készülődött, újból kijelentették, hogy ezt a határozatot az *egész* vármegye hozta. Ez a határozat Rákóczit nemcsak személyes becsületében sértette, hanem magyar érzésében is, mert nagyon alkalmasnak látszott ellenforradalom szítására. Úgy hitte, hogy a legkisebb vármegye «maréknyi» nemességét[5] *Okolicsányi* Pál és fia, Kristóf főjegyző izgatta fel, a mit könnyűnek tartott, mert Turóczban minden harmadik nemes az Okolicsányi nevet viseli, a többi pedig rokonságban, sógorságban van vele.[6] Már április 12-ikén fogadkozott, hogy «Pál gazdára» lesz gondja ezen az országgyűlésen. Szél indítja ezt a nádszál módjára hajladozó elmét. Kétségbeesve a háború szerencsés végéről, olyan terveket forral, hogy azok következtében békekötésre kényszerítse. Dolgát azonban, hite ellen, nem nézheti behunyt szemmel.[7] A szomszédos öt-hat lutheránus vármegye, a hová a turócziak elküldték körlevelöket, azt felbontva vagy felbontatlanúl küldték vissza a fejedelemhez, a kit biztosítottak róla, hogy a felsorolt sérelmeken egyedül a mostan úgyis összejövő országgyülésen kívánnak segíteni. Nincs tehát értelme annak a vádnak, hogy a fejedelem nagyobb sereget azért vont össze Ónod alatt, hogy megrettentse vele a turócziakkal talán egyetértőket s hogy a franczia katonaságot Bercsényi és Károlyi

4 Közli (de hibásan január elseji keltetel) Szalay, VI. 421–3. Századok, 1895. 712–714.

5 Nem olyan «maréknyi», mint Rákóczi irta. (Eml. 218.) 1709 július 27-ikén csupán Gömörben 699 menekült turóczit irtak össze. Turul, 1894. 160.

6 Rákóczi emlékiratai, 218.

7 U. o. és Arch. Rákóczianum, II. 65. (Bercsényihez.)

már föl is eskették volna a fejedelem ügyének megbosszúlására. Szóra sem érdemes az a gyanusítás, hogy Bercsényi és a három Ilosvay már ki is osztották egymás közt a szerepeket, miként fojtsák vérbe az országgyűlési ellenzéket; vagy, hogy maga a fejedelem is tudott volna a tervezett államcsinyről s Ottlyk udvarmesternek meg is mondta volna, hogy a gyűlésen olyan borzasztó dolgok fognak történni, a miken elbámúl a világ.[8]

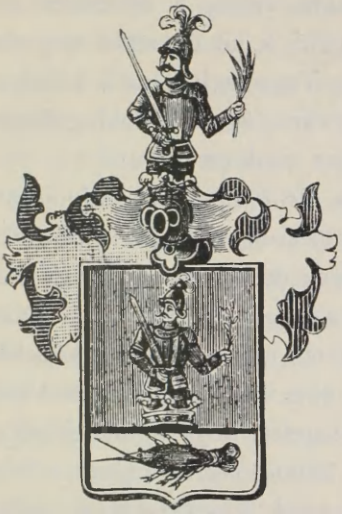

8. A RAKOVSZKY-CSALÁD CZÍMERE.

9. AZ OKOLICSÁNYI-CSALÁD CZIMERE

Hiszen ugyanazon hírkoholó is elösmeri, hogy Rákóczi előbb vizsgálatot akart indítani ebben az ügyben.[9] A fejedelem az Örök Igazság színe előtt jelentette ki,[10] hogy csupán magyarázatot kívánt kérni a turócziaktól; de sem ő, sem más nem gondolt arra, a mi szónoklatának hatása következtében történhetik.

A mikor tehát Bercsényi csakugyan szóba hozta a turócziak frondeurködését, a fejedelem maga is «igaz szívbeli felindúlással»

8 Vetésy László (évek mulva koholt) titkos tudósítása az ónodi gyűlésről. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe d. kais. Akademie d. Wissensch. IX. 461. Fiedler, Aktenstücke, I. 292—4.

9 U. o. 293.

10 Rákóczi eml. 219.

fakadt ki azok ellen, a kik a szövetséget megbontani akarják. Újból bőségesen kifejtette, elejétől fogva hogyan folytatta a haza dolgait. És most, a mikor remélhetné, hogy annyi éjjeli és nappali nyugtalanságai után legalább köszönetet nyer, zsarnoknak nevezik. Turóczvármegye azt írja más vármegyéknek, hogy a mostani iga nagyobb, mint a németek korabeli és hogy most még folyamodni sem lehet, mint a császár idejében. Ha tehát a német zsarnok módjára bánt velök, a fejedelem még nagyobb zsarnok. Felszólítja, álljon elő, a kit ő valaha meg nem hallgatott, maga elé nem bocsátott. Vagy melyik az a közteher, a mit ő nem a nemes ország javára, ügyünk boldogúlására, hanem a maga és erszénye hasznára fordított volna?[11]

Rakovszky Menyhért alispán és *Okolicsányi* Kristóf főjegyző turóczi követek a felolvasott körlevelet újra fejtegetni kezdték s azzal védekeztek, hogy ők nem törekedtek lázadásra vagy pártütésre, hanem csupán sérelmeiket akarták előterjeszteni. A roppant zajban a fejedelem nem értvén meg szavaikat, közelebb szólította, hogy jobban hallhassa őket. És a mikor mindenki izgatott volt, őmaga nyugodtan fejtegette, hogy a mit előadtak, mindaz természetes következése a háborúnak, a melyet a bécsi udvar nyakassága és saját határozatuk következtében szabadságuk visszaszerzéséig kell folytatniok. Meg nem foghatja, mit panaszkodik éppen Turóczvármegye, a mely a háború kezdete óta alig látott más ellenséget, mint a futó Schlicket s helyzeténél fogva nem is esik a hadak útjában. De világosan kitűnik panaszaikból, hogy a felsorolt bajok miatt egyeseket vádolnak haszonleséssel. Első sorban bizonyára őt magát. Mert hiszen nagyon érdemetlen lett volna arra a megtisztelő bizalomra, hogy fejökké válaszszák, ha elnézte, tűrte volna az efféle rendetlenségeket, föltéve, hogy a vármegye mindazt tudatja vele. De kérdi: intéztek-e hozzá és kik ellen intéztek ilyen panaszokat? Ha pedig neki nem panaszkodtak, miért panaszkodtak a vármegyéknek?

[11] Bártfai napló, id. h. 144–5.

Turóczvármegye eljárásából nyilván kitűnik, hogy azért nem fordúlt hozzá, mivel őt magát is bűnösnek, vagy legalább részrehajlónak tartotta. De kérdi: az ő rendeletére szedtek-e tőlük a rendes közadónál többet, a melyet minden vármegye elfogadott és kiszabott?

Sennyei kanczellár ekkor a turócziak ellen a törvényes eljárás megindítását javasolta. A két követ újabb védekezése most már a fejedelmet is kihozta sodrából. Szemökre lobbantotta, hogy valóságos merényletet követtek el, a mely ellenkezik szövetségökkel. Turócz megmutatta, mennyire kételkedik az ő személyében, mikor a helyett, hogy eléje, mint a szövetség fejedelme elé terjesztette volna sérelmeit, a közegyetértéssel tökéletesen ellenkező útakat keresett. Gyógyíttatni akart olyan sérelmeket, a miket előadni sem tud. Hiszen azok, a miket említett, nem is sérelmek, mert közösek mindnyájunkkal, a kik köteleztük magunkat, hogy addig folytatjuk a háborút, a míg szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk. Mindezeknél fogva igazságot és elégtételt kíván a szövetkezett rendektől azért a méltatlan és becsületsértő eljárásért, a melyet Turóczvármegye vagy tisztjei ellene, fejedelmök ellen elkövettek.

Hosszú, kínos csend után újból beszélni kezdett. Keservesen esik látnia — szólt, — hogy vonakodnak teljesíteni kérését (a törvényes vizsgálat megindítását), holott az igazság kiszolgáltatását a szövetség utolsó tagjától sem lehet megtagadni.

Mivel azonban a csend tovább tartott, a fejedelemnek azt kellett hinnie, hogy a gyűlés helyesli a turócziak eljárását. Elkeseredett és oly haragra lobbant, hogy nem bírta szívébe visszafojtani indulatát, visszatartani könyeit.[12]

«Édes nemzetem! — kiáltott.[13] — Hát ezt érdemeltem hazám ügye mellett való sok szíves fáradságom után?! Ezt érdemeltem tőled bujdosásaim után?! Életemet, véremet, mindenemet érted

[12] Rákóczi emlékiratai, 219—221.

[13] U. o. 221—2. Bártfai napló, id. h. 145. Rákóczi emlékir. 222. Századok, 1895. 718. A nemzeti múzeumban levő ónodi diarium, teljes szövegében Tört. Tár, 1895. 527. (Áldásy Antal közlése.) A beszéd szövegét ezen három változat egyeztetésével adom.

szenteltem föl. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem. Sőt, a mi több, hozzád való szerelmökért s virágzó előbbi szabadságodnak helyrehozásáért édes eleim is, koczkára vetvén mindenöket, véröket, hitöket feláldozták. S rólam most azt hiszik, hogy hazám kárával kincseket gyüjtök. Nem tehetek mást, mint hogy kezökbe adjam azt a méltóságot, a melylyel a rendek a szécsényi országgyülésen felruháztak. Visszavonúlok erdélyi fejedelemségembe. Készebb vagyok megvonni magamat az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem türöm, nem szenvedem el! Magammal viszem koporsómba! Mert te tudod, Istenem, hogy igazszívű vagyok és privátumot nem kívánok . . . . Édes hazám, ne szenvedd rajtam ezt a gyalázatot!»

Az erre kitört roppant zajban Sennyei kanczellár újból indítványozta a turócziak pörbefogatását, mit gróf Esterházy Dániel tábornok is pártolt. Saját ügyéről lévén szó, a fejedelem fölkelt, hogy odahagyja a sátort; azonban Klobusiczky erővel, de tisztelettel visszaültette székébe. Bercsényi a dühtől könyezve riadt a rendekre: oly hálátlanok-e, hogy távozni engednék szabadítójukat, mielőtt igazságot szolgáltatnának neki rágalmazói ellen? «Inkább haljanak meg ezek a gazok!» kiáltott s kardjával Rakovszky vállára csapott. Most már kirepültek a kardok hüvelyökből. Károlyi tábornok fejbe vágta Rakovszkyt, ki társával együtt menekülni próbált, de Ilosvay Bálint és Imre odakünn is vágták, úgy, hogy a sátortól nem messzire összerogyott s pár pillanat alatt meghalt. *Platthy* Sándor turóczi ügyvédet báró Zay András ellen maga a fejedelem mentette meg, a kinek lábaihoz borult.[14]

A katonák közt rendkívüli izgalmat keltett annak a híre, hogy a sátorban a követek egymást ölik. A fejedelem azonnal néhány tisztet küldött a palotások lecsillapítására. A francziák,

[14] Platthy köszönő levele Rákóczihoz 1707 június 23-ikán. Századok, 1906. 108—9. Platthy utóbb, június 21-ikén a rendek előtt azzal mentegetőzött, hogy Bercsényi fölindúlását látva, azért nem szólalt meg, mert azt hihették volna, hogy a körlevél az ő tudtával készült; holott a fejedelem is megmondhatja, hogy nem tudott arról, míg a fejedelem nem szólt felőle. (Bártfai napló, 170.)

a fejedelem életét féltvén, ágyúikat az országgyűlés sátra felé fordították. A fejedelem nagysietve szalasztotta megnyugtatásukra *Zay* Andrást, a kinek azt felelték, hogy nekik azt mondták: már meg is ölték a fejedelmet s néhány vármegye a császáriakhoz akar átállani. Csak Rakovszky holttestének láttára s akkor hittek neki, mikor a súlyos sebeivel menekülő Okolicsányit ők maguk fogták el.

10. RAKOVSZKY LEVÁGATÁSA.

A fölhevült urak csakhamar visszatértek a sátorba, a mely előtt az egyik követ, Rakovszky, ruháitól megfosztva, holtan hevert. Hogy a katonaság a többiekben is kárt ne ejtsen, a turóczi nemeseket azonnal őrizet alá tették s Bercsényi indítványára törvényes vizsgálatot rendeltek ellenök a fejedelem megsértése miatt.[15]

[15] Rákóczi emlékiratai, 221—3. Bártfai napló, 146. Az ónodi napló, Tört. Tár, 1895 526—8. Névtelen napló u. o. 1902. 415—6. Beniczky naplója: Rákóczi-tár I, 12. Histor. Bildersaal (1740.) VII. 98—100. Vetésy levele Fiedlernél, I. 294. Katona (Kolinovics után) XXXVII. 346—357. Szalay, VII. 419—427. Horváth, VI. 479—485. Fessler, IX. 614—617. Acsády (a Szilágyi-féle történelemben), VII. 636—8. Szalay-Baróti, IV. 20—22. Áldásy a Századokban, 1895. 715—721.

Másnap, 7-ikén, a rendek az ország sátrában, igen nagy csendben és veszteglésben, majdnem egy órahosszat várakoztak a fejedelemre. A mint tábornokaitól környezve megérkezett, tiltakozott az ellen, hogy a tegnapi esetet előre megfontolt dolognak tartsák. Nem is gondolt reá s el sem képzelte, hogy ilyesmi történjék. Azonban végrehajtotta a rendek tegnapi határozatát s most már azt kérdezi, mi a fődolog ezentúl? «*Hazaszeretet, egyetértés!*» felelte Károlyi Sándor, a ki lelkes szavakban tett esküt a szövetség hű szolgálatára.

A gyűlés azután meghallgatta az Okolicsányi kihallgatásával megbizottak jelentését s Bercsényi és Károlyi szavainak hatása alatt *halálra* ítélte Okolicsányi Kristófot. Halálra méltónak ítélt *mindenkit*, a ki részt vett a szövetség ellen való lázadásban; vagyonukat elkobozni és a háborúban elesettek családjainak vagy az elesetteknek javára fordítani rendelte. Az ország sátráról leszakították Turóczvármegye zászlaját s Rakovszky holttestе fölött szétszaggatták, 1639 óta használt pecsétjét pedig elvették. Kimondták, hogy Turóczvármegyét feloszlatják s a többi vármegyék közt osztják szét. Elfogatták Platthy Sándort, majd Beniczky Gábort, a kik ennek a határozatnak végrehajtására nem vállalkoztak.[16]

Június 9-ikén Okolicsányi Kristófot lefejezték, de a fejedelem engedelmével tisztességesen eltemették, míg Rakovszky holttestét az égi madaraknak engedték át. 15-ikén a fejedelem nevében Sennyei kanczellár a megejtett vizsgálat alapján a nemvétkesek szabadon bocsátását, a többivel szemben pedig a vizsgálat folytatását javasolta. Állásától felfüggesztették a gyanús turóczi főispánt, kit csakhamar fogva hoztak a körömi táborba; de megengedték, hogy a fejedelem administratort nevezzen ki helyébe, s rábízza a vármegye *új pecsétjét, új zászlaját.*[17] Az országgyűlés tehát megsemmisítette a vármegye eltörléséről

[16] Bártfai napló, 147—8. Rákóczi emlékiratai, 223. Beniczky naplója 16. A névtelen ónodi napló, Tört. Tár, 1902. 416.

[17] Beniczky naplója, R. T. 1. 23. Századok, 1895. 849.; 1896. 102. (Áldásy Antal czikke.)

multkor hozott határozatát, mely ilyen alakban nem is került a törvények közé. A vádlottak mellé a fejedelem ügyvédeket rendelt s végre is szabadon bocsátotta őket, mert nem akart a törvény teljes szigorúsága szerint eljárni ellenök.[18] Biztosította az angol és a hollandi követeket, hogy fontos okai voltak Okolicsányi Pál elfogatására is, a ki nem számíthat a közbenjáró hatalmak védelmére, mert hűséget esküdött neki és a szövetségnek. Már azért is le kellett tartóztatnia, mert naponkint látja, hogy más hatalmak sem járnak el másképen; s nagyon jól tudja, hogy adott esetekben az angol parlament és a hollandi kormány hasonlóképen cselekedtek.[19]

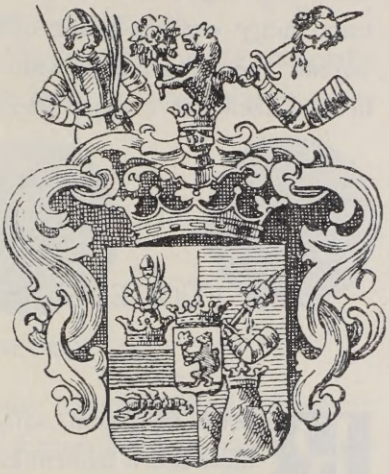

11. TURÓCZ VÁRMEGYE CZIMERE.

A fejedelem csakhamar alkalmat adott Turóczvármegyének a megtérésre. Megengedte, hogy gyűlést tartson, mi november 22-ikén, 26-ikán megtörténvén, kijelentette, hogy rendjei utolsó csepp vérökig hívek maradnak a fejedelemhez. Egyúttal megkérték őt, hogy új főispánt nevezzen ki, adjon új zászlót s adassa vissza régi pecsétjöket, levéltárukat.[20] Ez meg is történt; deczember 29-ikén a fogságban elhunyt Révay Ferencz főispán helyett Révay Gáspár lett a főispán-helyettes, tehát éppen az, a kit a fogoly Okolicsányi Pál ajánlott a fejedelemnek.[21]

18 U. o. 1. 129.

19 Rákóczi levele 1707 szeptember 12. Simonyi, III. 340—1. Az Okolicsányi Pál kivégzéséről légből kapott hírek u. o. III. 359—360., 361—2., 428. Okolicsányi Pál 1709 februárius 20-ikán bántatlanúl érkezett vissza Bécsbe, honnan halálával telekürtölték a világot.

20 Századok, 1895. 729. A vármegye jegyzőkönyve Thalynál u. o. 1896. 98—102.

21 U. o. 1896. 109. (Thaly, Az ónodi országgyűlés történetéhez.)

Ideiglenesen tehát helyreállította a vármegyét,[22] a mit, a császári hadak győzelmei után, 1709 szeptember 27-ikén József király a maga részéről is megtett.[23] Azóta a vármegye, a véres esemény emlékére, mind mai napig vörös posztóval behúzott asztalnál tanácskozik. De Ottlyk Györgygyel senki sem kérdezte többé mellette, hogy «midőn hetvenezer lovas, gyalog fegyverviselő ember volt Rákóczi hűségén: nem jó lett volna-e azon szép fegyvernek erejével megbékélni?» És senki sem állította, hogy «ez lett volna örökké való emlékezet és a szabadságban megnyugovásra való emlékezet».[24] A Bécs felől fúvó tavaszi szellőket a nyári melegség megemésztette.[25]

III.

A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT.

(1707 június 13-ikán.)

RÁKÓCZI fejedelem, saját vallomása szerint, nagyon megilletődött a tábornokok hirtelenkedése és a saját szavai következtében történt vérengzés miatt. Attól tartott, a mi be is következett, hogy a szólásszabadság elnémításáról,[1] pártzsarnokságról[2] s arról fogják vádolni, hogy ilyen megrettentéssel akarja kicsikarni a függetlenségi nyilatkozatot, az uralkodóháztól való elszakadást. Ezt a házat ő ismételten vádolta, hogy — most húsz esztendeje — az eperjesi vértörvényszék rettentő hatása alatt mondatta ki az örökös királyság behozatalát.

22 Egyoldalú tehát I. Józsefnek az az 1709 július 14-ikén emelt vádja, hogy az egész Turócz vármegyét proskribálta. Katona, XXXVIII., 533.

23 A vármegye közel egykorú leírása (Bél, Notitia Hungariae novae, II. 291—361.) egyebek közt ezt is említi. I. József a vármegye új czímerét az Okolicsányiak és Rakovszkyak czímerképéből állíttatta össze.

24 Ottlyk önéletirása. MHH. XXVII. 104.

25 Bercsényi Rákóczihoz 1707 május 4. Arch. R. V. 421.

1 «Ez az a szabadság — irta Katona, XXXVII. 353. — a melyben a szabad szót tűrni nem szabad.»

2 Harley Medowsnak 1708 február 14. Simonyi, III. 361—2. (Sacrifice to Party Tyranny.)

De nem hirdethetik-e, hogy annak eltörlését ő is hasonló eszközzel, az ónodi vértörvényszék rettentő hatása alatt kívánja kimondatni? Arra valóban nem hivatkozhatott, hogy az országgyűlés csak olyasmit tett, a mit — szintén egy szónoklat hatása alatt — egy másik országgyűlés már hatodfél százada megtett Aradon. De a szenátus, a melyet a viharos űlés után azonnal megkérdezett, valami hasonlóra gondolt. Kijelentette, hogy a függetlenségi nyilatkozatot a túróczi ármánykodások következtében nem halasztani, hanem éppen siettetni kell.

A konvent különben minden izgatottság nélkül tárgyalta tovább a rézpénz ügyét, a mely azon ármánykodások véres megtorlására vezetett. Pedig nem közönséges nyugalom kellett június 8-ikán annak elhatározásához, hogy a libertások értékét 60%-kal csökkentsék, ha már — a fejedelem tiltakozása következtében — 80-nal nem csökkenthetik. Idejárult, hogy a devalvált rézpénzből mindössze 2,200.000 forintot hagytak meg a forgalomban, ezeket — a csalások és megtévesztések elkerülése végett — Szűz Mária képével felülbélyegezték és kimondták, hogy több rézpénzt nem veretnek. Más forradalmak is nyultak hasonló megszorításokhoz; pl. ugyanazon század utolsó harmadában a függetlenségökért küzdő amerikaiak, majd a francziák, a kik közül azonban amazok egy, emezek pedig 45 milliárd frank értéket egyszerűen megsemmisítettek. Sőt jó száz esztendővel Rákóczi után hazánk a külső háborúk következtében olyan kettős devalvácziót ért meg, a mely 92%-kal csökkentette a papirospénz értékét. Az ónodi országgyűlés tehát valamennyinél nagyobb százalékot mentett meg a közvagyonból. Az így hozott áldozatot csak ideiglenesnek és a kölcsön egy nemének tekintette, mert a pénzbeli hadisegítség rendezése következtében azt remélte, hogy a rézpénz becse önmagától helyreáll. Bizonyára ideálizmus

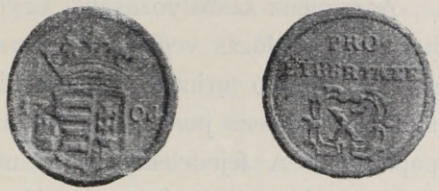

12. RAKOCZI FELULBELYEGZETT PENZE.

vezette őket, mint Bercsényit, a ki úgy hitte, hogy addig nem adózik a magyar, míg a szabadságnak meghozza azt az áldozatot, hogy pénz gyanánt fogadja el a libertást. Rákóczinál jobban senki sem érezte és érezhette, hogy a rossz pénz hol méltó, hol méltatlan sírást, morgást okoz; de úgy vélte, hamarjában nincs annak egyéb orvossága, mint megemlékezni hazánkhoz való szeretetünkről és kötelességünkről.[3] Mihelyt nem fogadják el, államadósságot kell csinálni,[4] a rézpénz lévén a háború alapja.[5] Maga ment elől jó példával: magánpénztára számára ezüst helyett mindenütt elfogadta a pecsétes kongóban való fizetést; ne mondják, hogy a rézpénz megvetése tőle származik.[6]

A rézpénz szabályozásával egyidőben (június 11-ikén) történt, hogy a közadózás végleges tervének elkészítéséig nádori porták szerint félmillió forintot vetettek ki a vármegyékre s ez adózás alól a fejedelem javait sem vették ki. Ez nem maradt csak papiroson. A fejedelem utóbb, mikor észrevette, hogy neki mégis kedveznek, saját rovatalát önmaga igazította ki, hogy több adót fizessen.[7] Ugyanakkor, mikor a katonaság az országgyűlés előtt többi közt arról panaszkodott, hogy az ezredekben elég katona van, a ki mezitláb kénytelen lován ülni: a rendek a fejedelemnek százezer és a főtábornoknak ötvenezer tallért ajánltak föl udvartartásra.[8] Bizonyára nagy pénz, mikor az évi zárószámadás szerint az ország közönséges szükségleteire mindössze 2,998.967 forintot adtak ki.[9] Azonban a nemzet vezérei idáig a magukéból sokat költöttek az országra, melynek most, ha teljesen szakítani akart a császári udvarral, az eddiginél kisebb áldozattal kellett gondoskodnia az államfőt megillető környezetről.

A külön állami berendezkedés sokkal nagyobb állami terhek fölvállalásával s a társadalomban több takarékossággal járt volna

3 Rákóczi Esterházy Antalhoz, 1707 augusztus 24. Arch. R. II. 85.

4 U.-ő Károlyinak, 1707 szeptember 11. U. o. II. 97.

5 Rákóczi emlékiratai, 235.

6 Rákóczi Darvai Ferenczhez 1707 szeptember 2. Arch. R. II. 607.

7 Beniczky naplója. RT. I. 14., 75.

8 Bártfai napló. MHH. XXVII. 153., 158.

9 Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 416.

együtt. Mondogatták is, hogy ha behozzák a köztehervisélést, bizonyára kevesebben járnak bársonyban, mert minden adófizető számot vet az erszényével.[10] De Bercsényi mégis helyesen jellemezte a közhangulatot. «Falustól menjünk inkább, mintsem adózzunk! Ugyanis *jobb adjból* lett a jobbágy; most sok jobbágyból lenne *jobb ne adj*. Ezerszer meghalna inkább, ha feltámadhatna. Én erről, felséges uram, azt tartom, a mit Curtius ír,[11] olyan most az egész hazánk. Ha hír üti a fülünket, felbuzdúl a vérünk et objecta movent sensus, ex radice affectus»: a dolgok gyökerestül megmozdítják az érzelmeket és a szenvedelmeket.[12]

Pünkösd napján a fejedelem a rendekkel együtt zenés misét hallgatott s két órahosszat figyelt Kürtössy András esztergomi kanonok és tornai főesperes szentbeszédére.[13] Másnap, június 13-ikán délelőtt istentisztelet után[14] az országgyűlés csöndesen kezdődött. A rendek már a törvényczikkeket szerkesztő bizottságot is kiküldték.[15] Csak délután[16] került sor az országgyűlés valódi feladatára.

A fejedelem újból felolvastatta előterjesztéseinek a békealkudozások meghiúsulásáról és az Ausztriai Ház magatartásáról szóló részét s azután ő maga szólalt fel. Részletesebben kifejtette az ottan mondottakat és beszámolt a haza állapotáról. Az Ausztriai Ház hazafiak útján, de színesen kezdte tárgyalni a békét; hazafiak útján akarta hálójába keríteni Magyarország szabad-

10 Bártfai napló, 172.

11 De rebus gestis Alexandri Magni, 1. könyv, 1. fej.

12 Bercsényi Rákóczihoz 1708 április 5. Arch. R. v. 604.

13 A névtelen ónodi napló, Tört. Tár, 1902. 416. Kürtössy életrajza (1648—1732). Szinnyei, Magyar Írók, VII. 588—9.

14 Diarium conv. Onodiensis. Tört. Tár, 1895. 529.

15 Bővebben Áldásy, Századok, 1895. 739—740. Érdekes, hogy Beniczkynek (RT. 1. 14.) erről a napról nincs egyéb följegyezni valója.

16 A névtelen napló, Tört. Tár, 1902. 416. mondja, hogy délután is sessio volt, melyben a confoederatioba újonnan beállók hitöket letették a fejedelemnek. «Ezután beszélgettek a nemzetünkbeli és idegen nemzetből való hadaknak fizetéséről.» A bártfai követek naplója (MHH. XXVII. 159.) ezt a napot, Károlyi önéletírása (1. 193.) a következőt, a névtelen napló (id. h. 417.) 18-ikát mondja az abrenunciatio napjának. Részletességénél fogva a bártfai napló érdemel legtöbb hitelt. Ennek nyomán lehet megállapítani azt is, a mire emlékirataiban (223. l.) a fejedelem már nem emlékezett bizonyosan, hogy az indítványt maga Rákóczi tette.

ságait és csalfa tárgyalásaival csak kijátszani akarta a nemes szövetkezett rendeket. Szükségesnek látja és ítéli tehát, hogy a rendek lemondjanak az Ausztriai Ház és József királyságáról.[17]

Mindjárt utána *Bercsényi* — idáig az elhalasztás barátja — helyesen emelte ki, hogy ez az ellenmondás nem új dolog. Már a szécsényi országgyűlés ezen az alapon alakította meg a rendek szövetségét és a vezérlő fejedelemséget. Nem is hivatkozott reá, hogy akkor már kétszázesztendős volt a rákosi végzés, a mely nemzeti királyságot követelt, s hogy azóta Erdélyország is kimondta az elszakadást. Időközben kitűnt, hogy az Ausztriai Ház nem akar békülni. Az ország lakosai bölcsen beláthatták királyuk csalfaságát, alattvalóival szemben atyai szeretet helyett tanusított durvaságát. Maholnap fegyverrel igázza le őket s örökös rabszolgáivá és jobbágyaivá teszi. Ha tehát a külföld elösmerésére és segítségére számolnak, a már elfogadott elv alapján jobb, ha törvénybe iktatják az elszakadást és vele a függetlenséget. Józsefet idáig sem ösmerték el királyuknak; tehát szakadjanak el tőle és házától nyiltan is. *Eb ura fakó!*[18]

Eb ura fakó! — kiáltottak a feltüzelt rendek s lelkesedéssel[19] fogadták el azt az indítványt, hogy «mai napságtól fogva József nem királyunk. Abrenunciálván mindenekben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságot viseljünk. Mely fölkiáltásunkat megerősítjük a szövetségre letett hitünkkel. Az ország pedig mondassék *interregnumnak* mindaddig, míglen más országgyűlés alatt királyt nem választunk.»[20]

Azonnal letették az esküt a fejedelem iránt,[21] a kit a királyválasztásig a közhatalom élére állítottak. Bizottságot küldtek ki a nyilatkozat megszerkesztésére. A haza ellenségének nyilvání-

17 Nemcsak Rákóczi, hanem a csakhamar megalkotott 1707 : II. tvcz. is lemondásnak nevezte az abrenunciatiot. Enyhébb kifejezést már valóban nem választhattak.

18 Beszéde a bártfai (MHH. XXVII. 159—160.) és a pozsonyi névtelen napló (Tört. Tár, 1895. 529.) alapján. «Az eb ura fakó» mondás régisége és jelentése («ebnek parancsoljon a komondor!») Tóth Bélánál, Szájról szájra, 49—50.

19 Rákóczi emlékiratai, 225.

20 A pozsonyi névtelen naplóban, Tört. Tár, 1895. 529—530. Katona, XXXVII. 361.

21 Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 416. (Áldásy közlése.)

tották, a ki, annak közzététele után két hónappal, a szövetséghez nem csatlakoznék. Tanácskoztak a magyar és az idegen katonaság

13. I. JÓZSEF KIRÁLY.

fizetéséről. Az egyházi rend megnyugtatására megengedték, hogy a papság zsinatot tartson s hogy a megürült esztergomi érsekség élére prépostot válaszszanak.[22]

[22] U. o. és 1895. 530.

Az országgyűlés tárgyalásai a következő napokban csöndesen, sőt vontatva folytak, mert a fejedelem a nyilatkozatkészítő és a törvényeket szövegező bizottságok munkásságára fektette a fősúlyt. Június 18-án a rendeknek már mind a kettő bemutatta a kész szöveget. A legnagyobb figyelmet természetesen a II. törvényczikk keltette, a mely József királyságának lemondását, az interregnumnak, vagy király nem létének bekövetkezett idejét, és az Ausztriai Ház akármimódon követelt mindennemű jogának eltörlését mondta ki.

Az első két törvényczikket az artikulusok mellékelt hű, de kisebbített utánzata tartalmazza [23] egészen az eperjesi vértörvényszék megemlítéséig. «Melyekre magunk is jól emlékezünk — folytatja a törvény. — Bizonyosan tudjuk s kitanúltuk az országnak abban az időben nagy szorongatásban s inségben levő főfő rendei életének és jószágainak veszedelemben-forgásával *minden előre lenni szokott választás nélkül Józsefnek a királyi székbe erőszakos és tyrannusi kegyetlenséggel való betolását*, fentartott álokokkal lett *hite letételének semmirevalóságát*, erőkaszos voksolásoknak törvénytelenségét, annak felette tyrannuságának tovább is folytatását.» Vádolja, hogy az álnok béketárgyalásokkal József nemcsak nem igyekezett helyreállítani az ország előbbeni szabadságát, hanem — atyja gonosz cselekedeteinek helybenhagyásával — maga is hasonló zsarnoki kegyetlenséget üzvén, az országot raboltatta, pusztíttatta, fenyegette, hogy ismét gyalázatos zsarnoki szolgálat alá hajtsa. Mivel pedig ezt már Szent István első törvényének 4. része is tiltja: «ezen mi mindnyájunk közös akaratával végzett s megerősített artikulusunkkal magunkat említett első József császár és ő általa az egész Ausztriai Ház rajtunk követelt királyi engedelmességétől, tiszteletétől és minden magának tulajdoníttatni kívánt jussától magyar koronánkhoz, országunkhoz és annak igazgatásához, most avagy jövendőben akármi módon való ragaszkodásától felszabadultaknak s meg-

[23] A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti (2-r. 6 levél) példányáról.

ARTICULUSOK,

Mellyek a' MAGYAR-ORSZAGI Hazájok Szabadságáért ősszve-szövetkezett *Státusok* és Rendek, e' folyó 1707. Esztendőbéli Pünkösd Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján lévő Mezőben tartatott Közönséges Gyülésében *concludál*tattak, és végeztettek.

ELŐL-JARO BESZED.

Mellyben ezen Gyülésnek Terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

MI ISTEN Kegyelméből FEJEDELEM RAKOCZI FERENCZ, A' Szabadságért ősszve-szövetkezett Magyar-Országi *Status*oknak és Rendeknek Vezérlő FEJEDELME, és Hazánk szabadságáért ősszve-szövetkezett egész Magyar-Országi minden *Státus*ok és Rendek: Adgyuk tudtára mindeneknek, a'kiknek illik: Hogy midőn Mi a' fellyebb-való Esztendőkben az Austriai Háznak elviselhetetlen jármával szorongattattunk vólna, édes Nemzetünk régi dicsőséges, és Szabadságához-való szeretetűnktől viseltetvén, annak óltalmára fegyvert fogván, kedvünket, szívünket, a' *Szécsényi* közönséges Országos Gyülésünkben, erős Szövetségünknek szoros kötésével ősszve-csatolván, egyedül a' vala szándékunknak minden tzéllya, hogy az által Országunkat, 's édes Hazánkat hajdani virágzó állapottyába állathassuk, és mind Magunknak, 's mind kedves Maradékinknak állandó bóldogságunkra erős fundamentomot vethessünk. Kihezképest a' Békességnek *Tractá*ját, mindnyájunk egyező akarattyából megpróbálnunk kivánván, és a' *Mediator*ok sok-biztatásához képest jó folyamattyát, 's véghez mehetését-is reménlvén, arról-való üszta igaz indúlattal tett *Tractá*beli munkálkodásunk után, Vezérlő Fejedelmi *Authoritás*unkból, e' folyó 1707 Esztendőbéli Pünkösd Havának első napjára, az Onod táján lévő Mezőben hirdettetett, de az után bizonyos okokból azon hólnapnak 16-dik napjára elhalaltatott közönséges Gyülésünkre, Hazánk köz javának munkálkodására nézve ősszve-gyülekezvén, eléggé láttuk 's tapasztaltuk, melly távol lőtt légyen azon Békesség *Tractá*jában az *Austriai* Háznak a' megegyezéshez való igaz igyekezeti, a' ki-is külömbkülömb-féle csalárd mesterségeivel hálóba keríteni, és néminémű képen véle szülelett *Tyrannus*i kegyetlen uralkodásra-való vágyódásával, maga elébbeni kemény 's gyalázatos szolgálatjának igája, és annak nyomoruságos sorsa alá hajtani igyekezett Bennünket, az ellen-való Magunk, édes Magzatink, 's Javaink óltalmazására mindnyájan fel-kiáltván, újabb meg-egyezett kedvel, és szível közönségesen végeztük e' következendő Articulusokat.

A Szövetségnek meg-tartásáról, ellene vétőknek pedig büntetéséről, 's példájáról.

ELSŐ ARTICULUS.

AZ Egyesség lelkének (melly az Országoknak, 's Birodalmoknak egyedül-való meg-tartója) az emberek elméjében-való munkálkodását, más sok rendbéli Országok, 's Tartományok példájából-is tapasztalván, minden gonosz ellen leg-tulajdonabb orvosságnak lenni, mindeneknek ellen tartása nélkül elvégeztetett, hogy a' Mi ősszve-szerkeztetett Szövetségünknek kötele tovább-is felbomolhatatlanúl maradgyon, és megtartassék. A' minthogy az előttem keserves nyomoruságink, 's régi Elcink szomoru példájából bőségesen eszünkbe vévén, hogy az *Austria*iak orőszakos kegyetlensége, semmi által nem nevekedett inkább, mint Országunk Lakosinak, 's Rendeinek szivekben plántált, 's hintett egyenetlenségek 's viszsza-vonások magvai által, a' mint azt a'-jelen-való példa-is előnkbe adgya, hogy mi haszna lőn ama' tettetes Békeség *Tractá*únak, mellyek az *Austria*iak csalárd igéreti árnyékán való kapdosásával, szövetségünknek némelly hitetlen, s méltatlyes Tagjai ingerléséből, *Turócz* Vármegyét annyira vitték, hogy ő a' maga közönséges Gyüléséből egynéhány Vármegyékre eszt-vesztő leveleket irván, azok által szakadásokat, 's viszszavonásokat nem csak szerzeni igyekezett, hanem ezen Gyülésre küldött némelly Tagjai által, midőn a' Gyülekezetben közönségesen benn ülnénk, azon pártos Irásokban-való hamisságit óltalmaz-

A mi, 's

AZ ÓNODI GYÜLÉS ARTICULUSÁNAK ELSŐ LAPJA.

ni, 's tökélletlẽ párt-fogásokkal támogatni nem irtózott. Minekokáért Hazánkhoz-való igaz buzgóságtól vifeltetvén, azon *Turótzi* párt-ütő Elönkbe állott *Deputatusok* halálos efetit, tudniillik azok közzül egyikének, úgymint *Rakonfzki Menyhártnak* azon Vármegye Tábla Aſſeſſorának Vitézink fegyvere által, Hazánkhoz-való igaz buzgó indulatiból 's gerjedezésiből, mindjárt a' Gyülésben köztünk történt halálát, nem csak méltónak és helyesnek itéltük 's appróbáltuk, hanem következendö napokon a' Társát-is *Okolitsáni Kriſtófot*, ugyan azon Vármegye Vicé-Iſpánnyát, höhér keze által, feje vételével érdeme ſzerint megbüntettettük; annak felette azt-is elvégeztük, valakik ezután-is, ezen Mi Szövetségünk avagy *Conſœderation*nk ártalmára járván, azon vétekben tapaſztaltatnának, haſonló buzgósággal, mint hitetlenek és árúlók, Hazánk Szabadságáért fel-fogott fegyverünk éli által, minden idö múlás nélkül nyomban s hevenyében büntettetſſenek, ſemmi ellenvetö okok és kifogások az ellen nem haſználhatván: Melly Vármegyének Záſzlóját-is eltépettük, és a' Petsétyét-is elvétetvén, a' dolognak tovább-való kinyomozásáig, 's törvényes eligazításáig félre tétetni rendeltük: És hogy azon Vármegyének, azon pártosságban tapaſztalandó több Tagjai-is, nem külömben ha más *Conſœderátu*nnk-is akár hol lakozók legyenek, ekkoráig aſſele pártütésekben, és támadás inditásban avatkozottaknak lenni, vagy affélékben fejeket törni, 's léledzeni, a' Gyülés után-is jövendöben kitanúlthatnának, a' *Conſœderation*nak köz java azt kivánván, minden halogatás nélkül, a' ki ſokſzor veſzedelmes ſzokott lenni, mind azokat áreſtomba vétetni, 's a' fogságból annak az ö ſzokott rendi ſzerént a' Felſéges Vezérlö FEJEDELEM, és SENATUS itélö ſzéke eleibe, hogy ottan a' dolog valóságának ki-nyilatkozása után, érdemek ſzerént büntettetſſenek, *cui*áltatni elvégeztük.

JOSEPHUS Királyságának lemondása, az Interregnum*nak, vagy Király nem létének be következett ideje, és az Auſtriai Ház akár mimódon* prætendált *mindennémü* juſsának *el-törlése.*

MÁSODIK ARTICULUS.

MInekokáért az *Auſtriai* Háznak olly tsalárd alattomban-való alánk áskálásával, veſzedelmünk munkálódása, és álnokúl velünk bánása, 's nem egyébre (hanem hogy maga kegyetlen uralkodáſa, és utálatos igája, 's erőſzakos haralma alá hajthaſſon Bennünket,) tzélozáſa, avagy tsak onnan-is bövſégeſen ki-tetſzik, hogy ö Királyi hatalmával, 's *authoritas*ával gonoſzúl élvén, 's nem lévén maga köteleſségére (melly Hazánk irott Törvényeiben, és a' hittel meg erősített Diplomákban böven le-van ábrázolva:) ſemmi tekintete, külömb-külömb-féle ſzínek alatt nyilván való erőſzak-tételre, vér-ontásra, és ezen Magyar Nemzetnek fel-tett el-törlésére ki-fakadott, úgy hogy már többé nem a' Királyi igazgatói, és öltalmazói hivatalban foglalatoskodott, hanem az Orſzág lakos Rendeinek, és azoknak Szabadságinak nyilván-való Ellenſégévé változtatta magát, annyira, hogy ſok rendbéli mély alázatoſsággal nem külömben, mint Iſteni Felſégnek, mind az elöbbeni *Auſtriai* Királyoknak, 's mind az elsö LEOPOLDUSnak nyujtott eſedezö *ſupplication*okra-is a' panaſzoknak, és *gravamen*eknek, ſoha ſemmi orvoslását e' Haza nem nyerhette, ſöt hova tovább naponként nagyobb nagyobb gonoſzban merült állapattya. Méltán fordittyuk tehát azon nehéz iga, és kegyetlen *Tyrannus*i uralkodásra nézve ſzemeinket mind azokra a' gonoſzokra, és Szabadságink ki-forgatására, mellyeket kegyetlen *Tyrannus*i Orſzáglásának kezdetitöl, 's derekaſabban pedig a' Mi idönkbéli emlekezetünktöl fogva, mindenféle ſzínek alatt elkövetett, és elkövetni ugyan ſzokásba vett vala, mellyeket másként is már ennekelötte ki-botsátott, 's nyilván-valóvá tett közönſéges irásinkkal a' Kereſztyén Világ itéleti alá botsátottunk. És noha azon ſok gonoſzságoknak temérdek vóltától indittatván, avagy tsak igazságos fegyverkezésünknek fel-fogásával is, és kegyetlen *Tyrannus*i uralkodása ellen-való Szövetſég kötésünkkel, 's az által tett Vezérlö FEJEDELMI *Gubernium*unknak meg-erősítésével hozzája-való kivántt engedelmeſségünknek, nem jól folytatott Királyi Orſzáglásának, azonnal ellene mondottunk, és magunkat az alól fel-ſzabadúlttaknak lenni ki-jelentettük; mindazáltal tovább-is éles, és meg-értt elmével viſgálván, és meg gondolván a' moſtani Orſzágló *Első* JOSEPH Császárnak, a' MAGYAR *Coronához* képzett *Jus*át, és álnokúl koholtt *prætenſio*ját, vagy ahoz jutásra-való kivánságát, kit a' *Poſoni* Orſzág Gyülésében, az Orſzág *Statui* és Rendei által, magának örökös *Jus*sal adatottnak lenni állat. Minthogy azon Orſzág Gyülésbéli *Decretum*nak rendi így ſzól: MI LEOPOLDUS, 's a' t. *Midön elménknek több ſzorgalmatoſsági között Eleinkről reánk ſzállott Magyar Orſzágunknak hajdani boldog állapattyának helyre hozásában fáradoznánk, ezen haſznos orvoslás-is juta Eſzünkbe, hogy e' folyó* 1687. *Eſztendöbéli Szent Lukáts napjára Szabad Királyi Poſon Városában, az egéſz Egyházu, 's Világi, Nemesi, és több emlitett Magyar Orſzági, 's hozzája tartozó Részekbéli Statusoknak és Rendeknek közönséges Orſzág Gyülését hirdetvén, a' bolott Magunk-is jelen lévén, Felséges Értz Hertzeg* JOSEPH *Első-ſzülött Fiunkat, nékiek jövendö Királlyokká, 's Urokká koronáztatnik, 's a' t.* A' honnat nyilván ki-tetſzik, fenn-lévén épen akkoriban valóságosan az *Eperjeſi Meſsé*nek vér-ontó *Theatrum*a, annak rettentö, 's kegyetlen hóhérlásiból, melyekre

menekedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván és deklarálván: *mindazoknak abrenunciálunk és ellenmondunk.* És ekképpen régi dicső szabadságunknak s *legfelső* törvényes jussunknak erejével és authoritásával, mely mind isteni, mind emberi törvények szerint reánk szállott és származott — senki arra bennünket nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem *teljes jókedvünkből és szabadakaratunkból hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük.*»

Ötödnap, június 22-ikén, a fejedelem ismét felolvastatta és azután a többi czikkel együtt szentesítette ezt a törvényt. Azonnal manifesztumot[24] intézett a nemzethez és Európához, hogy tudassa az Ausztriai Háztól való elszakadást és megmagyarázza annak az okát. Ezt egészben véve az I. és II. törvényczikknek szavaival tette. A külföldet külön is figyelmeztette, hogy ebben a határozatban más nemzeteknek, különösen pedig régi eleiknek példáját követték, kik levetették a királyi székből Pétert és Abát, mint törvényeink megrontóját és Ottót, kit a trónba mások ültettek.[25] Az egész keresztény világ láthatja mostani s több más manifesztumukból, hogy ők Szent Istvánnak és II. Endrének a zsarnokság ellen hozott törvényei értelmében jártak el, s Portugália, Németalföld és Svájcz példáit követték, mikor kimondták az interregnumot, hogy szabadok lehessenek. Kérték tehát a keresztény hatalmasságokat, álljanak az igazság mellé, a mely figyelmöknek minden más gondolatnál legméltóbb tárgya.

[24] Manifeste du Prince Rakoczy avec sa lettre à l'empereur, la publication de l'interrègne, et le manifeste du Comte Tekely. Bázel, 1708. 12-r. 48. lap. (Gróf Apponyi S.: Hungarica, II. 349.) Lambertini, Mémoires du XVIII. siècle, IV. 490. Katona, XXXVII. 362–9. Egy lengyel kir. tanácsosnak levele, Thalynál, Kalászok, 181–3. Szalay, VI. 434–8. Áldásy a Századokban, 1895. 744–5. A manifesztum dátuma abból állapítható meg, hogy a fejedelem június 22-ikén már átküldte a szentesített törvények másolatát az angol és a hollandi követeknek. Levele Simonyinál, III. 326.

[25] Zsigmond ideiglenes letételére nem hivatkozott, pedig az szintén «generalis universorum regnicolarum in unum voluntatem facta confoederatio» következtében történt. II. Ferdinánd letételét viszont talán azért mellőzte, mert azt nyomban Bethlen királylyá választása követte s nem akarta, hogy erre való hivatkozásában őt hasonló törekvésről gyanusítsák.

«A népek — mondta Vay Ádám a függetlenségi nyilatkozat védelmére kibocsátott röpíratában [26] — nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásainak szomorú játékai és nevetséges mulatságai legyenek; hanem a fejedelmek a népeknek boldogságáért és békességéért állíttatnak elő és mindenikének csak az Istennek kell cselekedetei czéljául lenni: akármi vélekedéssel legyenek is e felől a magyarok ellenségei.»

IV.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGE.

(1707.)

A FEJEDELEM június 18-ikán maga kérte a rendeket, hogy a mi nem tetszik a törvényjavaslatok szövegében, azokon a nyilt ülésben változtassanak.[1] Tehát pontonkint olvasták föl valamennyit s egyetmást módosítottak is rajtuk. Például maga Rákóczi javasolta, hogy *fejedelmi helytartót* válaszszanak, a ki Magyarország politikai, igazságügyi, hadi és gazdasági ügyeit vezesse, mikor őt kötelességei Erdélybe szólítják. Nagy lelkesedést, vígasságot [2] keltett, mikor erre a méltóságra gróf *Bercsényi* Miklóst ajánlotta. A főtábornok elfogadta az egyhangú választást,[3] minek örömére a fejedelem másnap megvendégelte a rendeket.[4] Az erdélyi ügyek azért jöttek szóba, mert Pethes egri nagyprépost éppen ezen a sokszorosan nevezetes napon jelentette a gyűlésnek, hogy követtársával, Galambos Ferenczczel együtt megjelent az erdélyi fejedelem beiktatásán s az erdélyi rendeket felszólította a szövetséghez való csatlakozásra. Az erdélyiek helyeselték történelmi példáit és okait,

26 Egy lengyel kir. tanácsos levele Thalynál, Kalászok, 188.

1 Bártfai napló, 164.

2 Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 417.

3 Rákóczi emlékiratai, 227. Bártfai napló, 165.

4 Tört. Tár, 1902. 417. (A Névtelen napló szerint.)

a mikkel azt bizonyítgatta, milyen áldásos volna a két ország egyesülése.[5] A szövetség megkötésére be is küldték követeiket, a kiknek megjelenése természetesen még nyomatékosabbá tette a függetlenségi nyilatkozatot.

Harmadnap, június 20-ikán, az erdélyi követek: gróf *Mikes* Mihály, báró *Kemény* Simon, *Lázár* Ferencz és *Kolozsvári* Márton Csécsről négy hintón, a főrendek, két székely és négy karabélyos csapat kíséretében nagy fénynyel vonúltak be a körömi táborba.[6] A fejedelem az ország sátrában nyilt ülésben fogadta őket. Belépésökkor az egész országgyűlés fölemelkedett; csak a fejedelem maradt ülve. A követség szónoka kijelentette, hogy nemcsak kedvesen fogadták, hanem már teljesítették is a magyar rendek fölhívását: Erdély belépett a magyar confoederatióba s most csak azt kéri, hogy a szövetséget továbbra is sértetlenül fentartsák. Sennyei István kanczellár a fejedelem és a rendek nevében biztosította őket, hogy semmit sem mulasztanak el a szövetség fentartására.[7] Az erdélyiek távozása után újból felolvasták és sok tekintetben módosították a törvényczikkelyeket, a melyeket tehát újból, alaposan megrostálták. Pl. maga a fejedelem utasította vissza Klobusiczkynak, a gazdasági tanács elnökének azt a vádját, mintha a szabad királyi városokban polgárjogot nyert görögök vagy más kereskedők a bortól nem fizetnének harminczadot. Este hat órakor a fáradt követek azzal oszlottak szét, hogy a távozni akarók kedvéért már másnap megkezdik a függetlenségi nyilatkozat aláírását és megpecsételését. A fejedelem pihenni tért, Bercsényi azonban fényesen megvendégelte az erdélyi urakat.[8]

21-ikén a fejedelem a szenátusban, Sennyei pedig a rendeknél elnökölt. A rendek meghallgatták és elfogadták a hadi szabályzatokat,[9] azután maguk elé vezettették a túróczi nemeseket, a

5 Bártfai napló, 163—4.

6 Bővebben u. o. 167—8. Beniczky, 15—16. Kolinovics Katonánál, XXXVII. 373.

7 A szövetséget az 1707 : III. t.-cz. valóban megerősítette.

8 Bártfai napló, 167—9. Beniczky naplója, 15—16.

9 Áldásy részletesen ismerteti a Századokban, 1895. 854—5., 922—928. megjelent ieles tanulmányában.

kik bocsánatot kértek tőlük és a fejedelemtől, mire visszanyerték szabadságukat.[10] Az országgyülés rendes tárgyalásai a kiengesztelődésnek ezzel a szép jelenetével végződtek.

Június 22-ikén szerdán reggel 9 órakor a fejedelem az egész szenátus kíséretében ment az országgyülés záróülésére. Újra felolvastatta s azután először is önmaga írta alá a függetlenségi nyilatkozatot. Majd különböző ügyeket vettek elő. A fejedelem azért ellenezte új országos pecsét készítését, mert az ország czímere köré akkor az ő nevét és czímeit[11] kellene vésetni, miből rosszakarói azt gyaníthatnák, hogy — mire pedig gondolni sem akar — a királyságra vágyik.[12] Meg is hagyták a régi pecsétet.[13] Egyesek fölszólaltak a czímkórság és a ruházatban való fényüzés ellen is,[14] de a visszaélést törvénynyel nem korlátolták.

Az utolsó beszédeket maga a fejedelem tartotta. Először is a vallás ügyében szólalt fel azzal az indítványnyal szemben, hogy törvényt hozzanak azok ellen, kik a szécsényi országgyülésen a vallás ügyében hozott végzések végrehajtását gátolják. Megnyugtatta a rendeket, hogy a három felekezet panaszainak megvizsgálására és elintézésére már is küldött ki bizottságokat. A szécsényi megegyezés és alku után a katholikus, helvét és ágostai vallású rendek közt nem volna többé különböző felfogás, ha a végzéseket mindenütt végrehajtották s azok ellen néhol nem akadékoskodtak volna. Egyébiránt nem hitte, hogy akadna valaki, a ki a szécsényi végzéseket bontogatni

10 Bártfai napló, 170. Beniczky naplója, 17. Más turócziak elfogatásáról Kolinovics Katonánál, XXXVII. 374.

11 Czíme 1707-ben: II. Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből a szent római birodalomnak és Erdélynek választott fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja, a szabadságért szövetkezett Magyarország rendeinek vezérlő fejedelme, Munkácsnak és Makoviczának herczege, Sáros örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod stb. örökös ura.

12 Bártfai napló, 172.

13 Rákóczi 1705-ig családi czimerét és czímét használta pecsétjén, melynek leírása 1704 február 14-ikéről Arch. R. I. 74. Az eredeti ezüstlapú pecsétnyomó a M. N. Múzeumban. Fejedelmi pecsétjén 1707-ben a Rákóczi-czimer és körülötte a 11-ik jegyzetben említett czím latinul. Rajza ebben a könyvben. Közjogilag helytelen volt a latin köriratban, hogy a vezérlő fejedelemséget nem emelte ki, hanem a dux szót a confoederatiora, Munkácsra és Makoviczára egyaránt vonatkoztatta. Rákócz pecsétjéről később lesz szó.

14 Bártfai napló, 172.

kívánná; hiszen így sohasem jutnának megállapodásra. Tehát csak az a feladat, hogy a végzéseket mindenütt és mindenben végrehajtsák. Éppen Szécsényben tapasztalta, hogy délutánonkint nem jó tanácskozni; azonban az országgyűlés berekesztése után még ma hajlandó tárgyalni ezt az ügyet a bizottságokban. A rendek valóban megkérték őt a felek kihallgatására és döntő ítélete kimondására.[15]

S most a fejedelem fölállott, hogy berekeszsze az országgyűlést, mely 15 ülésben 24 törvényczikket hozott.[16] A gyűlés kezdetén — szólt — örömmel lépett az ország sátorába. Még nagyobb örömmel távozik belőle, mert látja, hogy Isten ő szent felsége a nemes szövetkezett rendek szívét egyességben megtartván, az országgyűlést szerencsésen végződni engedte. Kéri az Istent, hogy a rendeket továbbra is megtartsa ebben az egyetértésben. Könyek gyűltek a szemébe, mikor a túrócziak gyanúsítására és esetére gondolt. Biztosította a rendeket, hogy mindenkor szíves akarattal, nagy veszedelmek közt is jó ügyekezettel és a maga hasznának keresése nélkül igyekezett kormányozni a magyar hazát s nincs egyéb czélja édes hazája boldogságának keresésénél. S nem kételkedik, hogy Isten ezt a boldogságot megadja, a szövetkezetet az ő valóságos mivoltában megtartja, ha a rendek megemlékeznek hazafiságukról s megőrzik szívökben az egyességet és az őszinteséget, a melylyel óhajtott hajdani szabadságuk visszanyerésére kell törekedniök. Szeressék a hazát olyan tökéletes szeretettel, a milyennel ő szereti.[17]

15 Bártfai napló, 173. Már Katona (xxxvii. 400) megczáfolta Ribinynek azt az állitását (Memorabilia augustanae confessionis in regno Hungaria, ii. 168.), hogy Onodon törvényt hoztak a jezsuiták kiüzetése ellen. Hiszen május 10-ikén már számüzetésbe mentek Nagyszombatból.

16 A törvények ilyen czímen jelentek meg: Articulusok, Mellyek a' Magyar-Orszagi Hazájok Szabadságáért Őszveszövetkezett Státusok és Rendek e' folyó 1707. Esztendő-béli Pünkőst-Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján lévő Mezőben tartatott Közönséges Gyülésében concludáltattak és végeztettek. (2-r., hat számozatlan levelen. A M. N. Múzeumban.) A fejedelem a kész példányokat Terebesről aug. 28-án küldözte szét. Levele Katonánál, xxxvii. 377—8. A törvények egyik kiadása a hely megnevezése nélkül, a másik Nagyszombatban jelent meg.

17 A beszéd menete a Bártfai napló (172.) és Beniczky (17.) kivonatának egyeztetésével.

Így ért véget a nevezetes országgyűlés, a melyen, kisebb fölszólalásait nem tekintve, Rákóczi 12 nagyobb szónoklatot tartott s a rendek elhatározásainak szónoklatai erejével mindenkor irányt adott. Most a szenátussal és az udvarral eltávozott az ország sátorából, de rövid idő mulva nagy fénynyel tért oda vissza, hogy a templommá átalakított sátorban a rendekkel együtt adjon hálát az Istennek. Mikor a mise végén Pethes András egri prépost a Te Deumot kezdte enekelni, megdördültek az ágyúk, a kivonult két ezred pedig sortüzet adott.[18]

14 A SZERENCSI TEMPLOM.

Azután még sötét estig folytatták a törvényczikkelyek aláírását, pecsételését, miközben a fejedelem jelenlétében a vallásügyi bizottság azonnal megkezdte és csak 27-én fejezte be tárgyalásait.[19] 23-ikán a követek majdnem mind hazamentek. Tizenegy óratájban Bercsényi, több főúr, az udvar és három karabélyos század kíséretében maga a fejedelem is megindúlt Szerencsre, a hol már harmadnapja vártak reá lengyel vendégei: Viszniovszka herczegné és menye, a lithvániai marsall s több főrangú úr és hölgy. Délután 2 órakor megérkezvén, a fejedelem nagy ünnepséggel fogadta, majd gazdagon megvendégelte őket, de kíséretével még azon este visszatért a körömi táborba.[20] Másnap misét hallgatott, a szegényeknek kihallgatást adott, némelyeket külön is magához hívatott s egész nap sokat dolgozott. Harmadnap felöltötte szép selyemreczés pánczélingét, hanem azért délelőtt, délután tanácskozott a vallásügyi bizottságokkal, és csak sötét este, szövétnekek világa mellett tért pihenni sátorába.[21]

Annál zajosabban telt el június 26-ika. A fejedelem meghívására a lengyel vendégek Szerencsről ellátogattak a körömi táborba. A fejedelem Bercsényivel, ennek fiával, több ezredessel és udvari hadával a táboron kívül lóháton várta, üdvözölte, majd dob- és trombitaszó közt kísérte be őket. Az ország sátrában misét hallgatván, a fejedelem az idősebb herczegnét, Bercsényi pedig a fiatalabbat a fejedelmi sátorba vezette. Onnan Bercsényiné kedves meghívására csakhamar az egész fényes társaság Bercsényiékhez ment ebédelni. A zeneszón föllelkesedve, ebéd után tánczra perdültek: a magyar urak a lengyel, a lengyelek a magyar nőket jól megforgatták. Maga a fejedelem is tánczolt,

[18] Az országgyűlés részletes története Áldásytól a Századok 1895. évi folyamában és külön kötetben. Thaly Adalékai az 1896. évi folyamban. Csepreghy Kálmán: Az ónodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894. 8-r. 158 lap. Fiedler, Der blutige Landtag zu Onod. Bécs, 1852. 8-r. 16 lap. (Sitzungsberichte, IX.) stb.

[19] Bártfai napló, 174. Névtelen napló, Tört. Tár, 1902. 417.

[20] Beniczky naplója, 18. A Viszniovszkij-család Halicsban, a lublini vajdaságban és Chelmben volt elterjedve.

[21] U. o. 18—19.

de nem sokat. Estefelé a vendégek sok búcsúzás után indúltak vissza Szerencs felé, de a lengyel urak egy része már alig bírt ülni a lován s néhányan el is maradoztak. A fejedelem egy darabig még elbeszélgetett az urakkal, — azután maga is feküdni tért.[22]

Kétségtelen, hogy a lithvániai marsall nem csupán mint a hölgyek kísérője jött a körömi táborba s hogy a lengyel-magyar urak eznapi barátkozásának mélyebb jelentősége volt. Rákóczit vendégei arról értesítették, hogy a lublini országgyűlés június 8-ikán Ágost lengyel királyt örökre megfosztotta a tróntól, Leszczynszkij Szaniszló királyságát pedig trónbitorlásnak nyilvánította, s új királyválasztást rendelt el.[23] Nem egészen a véletlen műve, hogy az egymásra utalt Lengyel- és Magyarországban *az interregnumot majdnem egyidőben, csak ötnapi különbséggel mondták ki.* És összefügg a körömi víg nap történetével, hogy a fejedelem Ottlyk Pált már 28-ikán Lengyelországba küldte s hogy a szenátussal ismételve (28-ikán és 29-ikén) tartott értekezletek után 30-ikán 12 futárt tizenkétfelé indított titkos izenetekkel.[24]

Július elsején virradat előtt udvari népével és Bercsényivel együtt ő is odahagyta a körömi tábort, de csak azért, hogy megtekintse a kassai várerősítéseket. Váltott lovakon már délután öt órakor Kassára érkezett; másnap, Sarlós Boldogasszony ünnepén, misét hallgatván, nyolcz óratájban Bercsényivel együtt Perényen át visszaindúlt a körömi táborba, hová, a főtábornok gyöngélkedése miatt, csak késő esett érkezett meg. Már ott találta báró Révay Ferencz túróczi főispánt s Lehóczky György, Kostyál György és Czemanka Ádám túróczi nemeseket, a kiket a vármegyébe küldött karabélyosok kísértek ide tisztességes fogságba. 3-ikán, vasárnap, holmi hadi és építési terveket vizsgált meg. Nagymise után, a mit a sze-

22 Beniczky naplója, 20—21.
23 Tárczy, Nagy Péter czár és Magyarország, 44.
24 Beniczky naplója, 21—22.

& impediti eſſent) compareant , Publicaque unitis viribus tractent , ac concludant, & quidem Comitatus cum Vexillis, ac Sigillis ita adſint, ut in Conventu Comitatûs Univerſitatem, in gremio autem Comitatûs relicti, non niſi particulares & privatas Perſonas repræſentent.

Officium ſupremi Comitis, Comitatûs Aba-Uj Magnificis Dominis, Familiæ Perényi, de Perény reſtituitur.

ARTICULUS XXIII.

QUerulosè ſanè gravem Injuriam, & depreſſionem fui in hoc Conventu, Nobiliſſima & antiquiſſima Familia Magnificorum Baronum Perényi de Perény expoſuit, Familiam eandem dignitate & officiô ſupremi, Perpetui Comitis Comitatûs Aba-Uj à ſæculis tentô, per Domum Auſtriacam illegaliter, ſolô diverſitatis lineæ prætextu privâſſe, & exuiſſe. Et quia hujusmodi injuria denotatæ Familiæ evidenter comperta fuiſſet, eandem igitur in integrum ejusmodi Dignitatis ſupremi ac Perpetui Comitis Officium poſtliminiô redintegramus, & reſtituimus.

De Oppidi Göntz in numerum Hajdonicalium receptione, ejusdemque Dominorum tàm Hæreditariorum, quam Hypothecariorum contentatione.

ARTICULUS XXIV.

PRæclaris, & Egregiisgeſtis Oppidi Göntz Incolarum, pro Libertate Patriæ, jam inde ab initio ſumptorum Armorum excubantium, & militantium, animum Sereniſſimi DUCIS ad id inducentibus, ut ad eorundem bene geſtorum recognitionem benignè inclinatus, eosdem in numerum Hajdonicalium Oppidorum adnumerare, Privilegiis etiam Hajdonicalibus condecorare dignatus ſit, præmiſſam ſuæ Serenitatis benignitatem, publicô hócce Articulo, unitis vocibus ratificavimus. Nè autem ejusmodi Privilegium Hæreditariorum Dominorum, & Hypothecariorum Poſſeſſorum Juribus quidquam præjudicii inferre poſſit, quatenùs ſua Serenitas Ducalis, cum Hæreditariis Dominis, reſpectu Juris ipſorum, uti & Decimarum Venerabilis Capituli Agrienſis convenire, Hypothecarios verò ſummæ eorum Hypothecariæ perſolutione, contentare; utrique denique ſatisfactionem, modalitate adinveniendâ impertiri queat, annuimus, & ſtatuimus.

Nos itaque DUX, Cæterique Regni Hungariæ pro Libertate Patriæ Confœderati Status & Ordines modô præmiſsô, pro publica Regni permanſione tractata, conclusa, ac in ſtylum & ordinem, ac diſtinctos Articulos redacta, omnia & ſingula Acta, facta & concluſa pleno Conſenſu approbamus, ratificamus & confirmamus, ad eorum omnium firmam, ac inviolabilem obſervationem & manutentionem, Nosmet obligamus & obſtringimus præſentium per vigorem. Datum in prædicto Campo ad *Onod* ſito, die 22. Menſis Junii, ultimâ videlicet antefati Generalis Conventûs Noſtri, Anno ſupràſcripto, *Milleſimô Septingenteſimô Septimô.*

AZ ÓNODI GYŰLÉS TÖRVÉNYCZIKKEINEK ZÁRADÉKA.

nátorokkal s más urakkal az ország sátrában hallgatott végig, délután két óráig a szenátusi bizottsággal, ebéd után pedig Bercsényivel és az Erdélyből érkezett báró Kemény László szenátorral tárgyalt; majd késő estig íróasztala mellett dolgozott.

15. AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS EMLÉKSZOBRA.

Hétfőn már a podgyászt is tovább küldte Szerencs felé, de napközben még egy gyűlést tartott a szenátusi bizottsággal. Végre a szenátorokat elbocsátván, estefelé Bercsényivel, Des Alleurs-rel, egész fejedelmi udvarával és a karabélyos seregekkel végképpen odahagyta a körömi tábort s főhadi-szállását Szerencsre tette át.[25]

25 Beniczky naplója, R. T. 1. 23—24.

Az ónodi gyűlésre sok tekintetben megelégedéssel gondolt vissza. Úgy vélte, mint egyik belső embere,[26] hogy a magyarok magaviseletében nemcsak a külső lehetőség volt meg, hanem a belső hatalom is. A határozatokat törvényeseknek és olyanoknak tartotta, a mik az 1687. évi kényszerített törvényt megsemmisítik. A mit Ónodon végeztek, mindaz a törvényeken és a legrégibb példákon épült, az igazságot pedig és a törvényeket lábra állította. 1907. október 13-ika óta Ónod főterén fehér obeliszken fekete, és szürke márványtáblákon valóban aranyos betük hirdetik, hogy «a saját királyaitól halálra sanyargatott nemzet az ónodi gyűlésen mondotta ki elszakadását méltatlan uraitól, hogy hitének, tűzhelyének, szabadságának és becsületének védelmében semmi se gátolja». Márványba vésették Rákóczi szavait is, hogy «mi édes hazánk ezen járomból való megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket . . .» Ennek az ónodi oszlopnak, az ünnepi szónok[27] szerint, hirdetnie kell, hogy «a mi félistenünk, a mi bálványunk, II. Rákóczi Ferencz és a kuruczok valamikor ennek a földnek taposták göröngyeit, ennek a környéknek szitták a levegőjét. Itt határozták el a kitartó, rendíthetetlen küzdelmet az ország jogaiért, alkotmányáért, függetlenségéért, szabadságáért. Hirdesse ez az oszlop, hogy volt egy kor, a melyben megértették a kuruczok lelkét, törekvéseit álmait s leborúltak azok nagysága előtt, a kik a hazát mindeneknek elébe helyezték.»

[26] Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 286—7.

[27] Dr. Szentpáli István miskolczi polgármester.

V.

TILTAKOZÁSOK ÉS AGGODALMAK.

(1707 július—augusztus.)

Az ónodi határozatról *Medows* bécsi angol követ már július 13-ikán megjegyezte, hogy »a magyarok hangosabban beszélnek, mint valaha«. Eleinte azt hitte, hogy mindez a svéd király titkos befolyásának tulajdonítható;[1] majd, hogy a Konstantinápolyban nem rég kipattant összeesküvéssel hozható kapcsolatba. Mindenesetre valószínűnek tartotta, hogy az alkudozások fonala ezek után megszakad.[2] A dolog különben nem lephette meg a közbenjárókat, mert *Bruyninx* már másfél esztendeje megjósolta, hogy az örökösödés jogára támaszkodó császárt leteszik s vele többé nem tárgyalnak.[3]

Herczeg Esterházy Pál nádor az ország négy rendének nevében először július 29-ikén tiltakozott az ónodi végzések ellen.[4] Szent István napján a keresztény államokhoz intézett manifesztumában ismételte tiltakozását.[5] Magasztalta I. Lipótnak és I. Józsefnek a nemzet iránt tanúsított atyai jóindúlatát, s a pártosokat vádolta, hogy a közjót feláldozták magánérdekeiknek. Mikor a lázadás zászlótartói és vezetői látták, hogy *őrűlt* szándékaik nem igen sikerűlnek, a népjog és a személyes szabadság sérelmével nyílt ülésben levágatták a túróczi követeket s ezen tragikus jelenet hatása alatt erőszakolták ki a gyűlés határozatát. A hűtlenek főnökei és előljárói oly zabolát-

1 Harleynak, július 13. Simonyi III. 325.

2 Harleynak, július 23. U. o. 327—8. A török összeesküvés czélja Ahmed szultán letétele és a nagyvezér meggyilkolása volt. Histor. Bildersaal, VII. 352.

3 Bruyninx Stepneynek és Rechterennek 1706 január 25-én. U. o. 371—4.

4 Erről József király augusztus 4-ikén testimonialist adott ki s azt kinyomatta. (Ívrét, 3 lap. Egy darabja a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában, 972. kézirat, 267—9. l.)

5 A manifesztum teljes czíme Szabónál, Régi Magyar Könyvtár, III., 4576—7. sz. V. ö. Szegedi, Rubricae titulorum capitum et articulorum Juris Hung. III. 246. Magyarúl Szalaynál, VI. 438—451. Horváth, VI. 495—7. Jellemző, hogy Wagner (Historia Josephi, 203.) csak néhány sorral említi az egész ónodi határozatot.

lanúl gyalázták az uralkodó személyét és családját, hogy azt a tisztesség szabályai szerint, még az ellenséges fejedelmek is szégyelték volna. A zsarnokság főfő polczára és gonosz meggazdagodásra törekedve, a haza ellenségeinek nyilvánították azokat a hazafiakat, kik az erény magasságából a gonoszság és az örökös hűtlenség örvényébe bukni nem akarnak.

16. I. JÓZSEF KIRÁLY.

Védte József királyságát és az örökösödés törvényességét, valamint az 1625: III., 1647: II. és 1655: II. törvényczikkeket. a melyek az interregnumot veszélyeseknek nyilvánították. A szabadság kiforgatóinak és a haza pusztítóinak nevezte a fölkelés vezetőit, a kik lázadás és összeesküvés következtében szerzett hatalmuknál fogva jogosúltaknak tartották magukat, hogy gőgösen és makacsúl kimondják az interregnumot. E végzésöket előbbi társaiknak most már mint járomba fogott hűbéreseiknek hirdették ki. Erre, az országgyűlés összehívása jogá-

17. II. RÁKÓCZI FERENCZ.

nak bitorlására, s a hűségesek jószágainak elkobzására, a pártosok törvényt nem idéztek, mert nem találtak; azonban «a törvényeknek ezen jeles őrzői» ösmerhetnék legalább az 1542: VII. törvényczikket, a mely a hűtlenek javainak lefoglalását rendeli el.

Mindezek után tehát *megsemmisíti* a hűtlenek fejei által összecsődített ónodi konvent határozatait, s azoknak eszközlőit büntetés alá eső *hűtleneknek* nyilvánítja. Az országos rendek nevében kijelenti, hogy I. Józsefen kívül más királyt nem ösmer el. Abban a biztos tudatban, hogy a király megtartja hitlevelét, hódolatát vére hullatásával is tanúsítani kívánja.

Jellemző, hogy ez az eszesen, éles szatirával és nagy szenvedélylyel megírt manifesztum nem vádolta Rákóczit a királyságra való törekvésről. Pedig a bécsi udvart nem lephette volna meg, ha az ónodi országgyűlés azt teszi Rákóczival, a mit a beszterczebányai tett Bethlennel, kit a trónjától megfosztott II. Ferdinánd helyett azonnal királynak kiáltott ki. De a mint Bethlen nem engedte fejére tenni a hatalmában levő szent koronát, Rákóczi szintén nem kereste ezt, ha nemrég a magyar királyok koronázási szertartásai szerint iktatták is be az erdélyi fejedelemségbe. Egy esztendő mulva a labancz országgyűlés maga is felszólalt az alkotmányos uralkodás érdekében; de csak egy jelentéktelen töredék képviselete lévén, határozatai sohasem jöttek be a Corpus Jurisba. Az ónodi nyilatkozat megítélésénél azért döntő fontosságú körülmény, hogy a szövetkezett rendek olyan királyt tettek le, a kinek törvényhozói munkásságát nem ösmeri a magyar törvénykönyv, a melyben 1687-től 1715-ig, tehát majdnem három évtizedre terjedő hézag van. Az ónodi rendek e szerint nem hiában beszéltek zsarnokságról. De a tróntól való megfosztás jogosúltságát nem az Aranybulla záradékában keresték, sőt azok sem arra alapították, a kik még az eltörlés előtt felkeltek, hanem arra a *többségre*, a melyben a szabadság általános, jogos és törvényes védelmére

fölkelt vármegyék[6] voltak. Ebben a többségben látta Rákóczi a nemzet akaratát, a mely az ő kérdésére[7] most az interregnum kimondásában nyilvánúlt meg. Azonban *József* király 1708 augusztus 25-ikén az ónodi végzéseket Istentől nyert hatalmánál fogva semmiseknek és alkotóit hűtleneknek, felségsértőknek, a haza ellenségeinek nyilvánította; üldözésöket, megfogásukat s vagyonuk elkobzását elrendelte.[8]

A nádor első tiltakozása napján, július 29-ikén, vagy talán csak évek mulva, de emlékíratát erről a napról keltezve, Vetésy figyelmeztette a fejedelmet, hogy az a lépés, a mit a rendekkel Ónodon tett, nagy és veszedelmes a köz- és személyes érdekre egyaránt. Emberileg szólva, csak magának az Úristennek egész hatalma és csodálatos védelme háríthatja el a nemzetről annak szomorú következéseit. A míg fegyverben állanak és van sikere fegyveröknek, a szövetségesek bosszankodva látják, mint akadályozzák meg Ausztriát, hogy egész erejét Franciaország ellen fordítsa s azt Spanyolország átengedésére kényszerítse. A sikereiktől való félelem, az állam java s a szövetségesek érdeke a bécsi udvart ma még békére ösztönözhetik; de a mint elvesztik előnyeiket, vagy a mint a szövetségesek szerencsésen folytatják a háborút, alkalmasint maguk biztatják és segítik a császárt leverésökre. Meg kell gondolni a szövetkezettel járó bajokat is. Kevés kell hozzá, csupán a szerencsének egy kis

6 Esterházy nádor a manifesztum végén 14 megyés püspökön stb. kívül 25 királypárti főispánt sorol fel, de — in partibus infidelium. A felsorolt vármegyék nagy része követeket küldött az ónodi országgyűlésre. Mennyi vármegye maradt királypárti, kitűnt a következő évi pozsonyi országgyűlésen. Lásd Tört. Tár, 1896. 385—8. Az Ónodra hivatalosak jegyzéke Századok, 1896. 19.

7 Vetésy, a ki 1707 márczius 19-ikén és május 23-ikán hosszú levélben óvta Rákóczit az abrenunciatiótól (Fiedler, I. 49—51., 54—58.), utóbb gyártott emlékiratában azt állítja, hogy a fejedelem eleinte nem is akarta azt, de Bercsényi rávette. (U. o. I. 292.) Ha nem akarta volna, nem indítványozza önmaga s nem lelkesíti pártolásra Bercsényit, a ki egyideig valóban húzódozott a teljes szakítás gondolatától.

8 Rendelete nyomtatásban folio 5 oldal. Egy darabja a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában. Kéziratok, 972. sz. 273—277. l. A függelék a király hűségében levők közül felsorol 25 püspököt, 13 zászlósurat, 32 főispánt, 6 apátot, prépostot, káptalant, 39 mágnást, 13 várost; és kijelenti, hogy a többit felsorolni nincs tere. (U. o. 277—8. l.)

változása, hogy a confoederatio leglelkesebb hívei is köpenyeget fordítsanak. Ha elszakad az olvasó szála, a szemek róla leperegnek.

A fejedelem érdekei annyira összeforrtak a szövetkezettel és olyan sajátságosak, hogy azokat az Ausztriai Ház csak kényszerítve teljesítheti. A fejedelem nincs abban a helyzetben, hogy a maga erejével kényszerítse rá; ahhoz a szövetséges rendeknek sincs erejök; tehát *külföldi segítség* kellene. Nem hízeleghet magának azzal, hogy az állam és a protestáns vallás érdekei elegendők volnának rábírni az angolokat és a hollandokat Erdély trónjának biztosítására. Megtehetnék, de nem teszik meg, mert nem akarják sérteni vele az Ausztriai Házat, melyre nagyobb szükségük van, mint Rákóczira. A valláskülönbséget amúgy is mindig csak ürügynek tekintették. Magyarország valamennyi kálvinistájánál és lutheránusánál többre becsülnek Flandriában 2—3 elfoglalt várost.

Isten ne adja, hogy a fejedelem valaha *török* segítségre gondoljon. Akkor már *inkább a most elűzött hatalomnak hódoljon meg*, a mely akármilyen kemény, elviselhetőbb a hitetlenek szolgaságánál. *Egyedül Franciaország* az a keresztény hatalom, a melytől segítséget és pártfogást remélhetne. Ennek most is, jövendőre is érdekében áll, hogy Rákóczi megkapja Erdélyt s ez most és mindörökké megtartsa a szabad fejedelemválasztás jogát. Sőt idegen segítség nélkül Rákóczi meg sem tarthatja Erdélyt. Ebben a tekintetben most (mintha Vetésy nem látta volna Munkácson a lengyel és az orosz követeket) csak Franciaországra támaszkodva tarthatja meg; azonban a jelen körülmények, alku és szövetkezés nem elég biztosíték. A mantovai herczeg példája bizonyítja, hogy kisebb fejedelmeknek a nagyobbak pártfogását kell keresniök.[9] De ha lehetne is olyan szövetséget kötni, a mi valóságos segítséget és pártfogást

9 Tessé tábornok, később Rákóczi barátja, 1701 április 5-ikén franczia-spanyol csapatokkal «elfoglalta» a német birodalomtól Mantovát, melyet herczege voltaképpen 60,000 pisztol készpénzért és 30,000 tallér havi segítségért adott át neki.

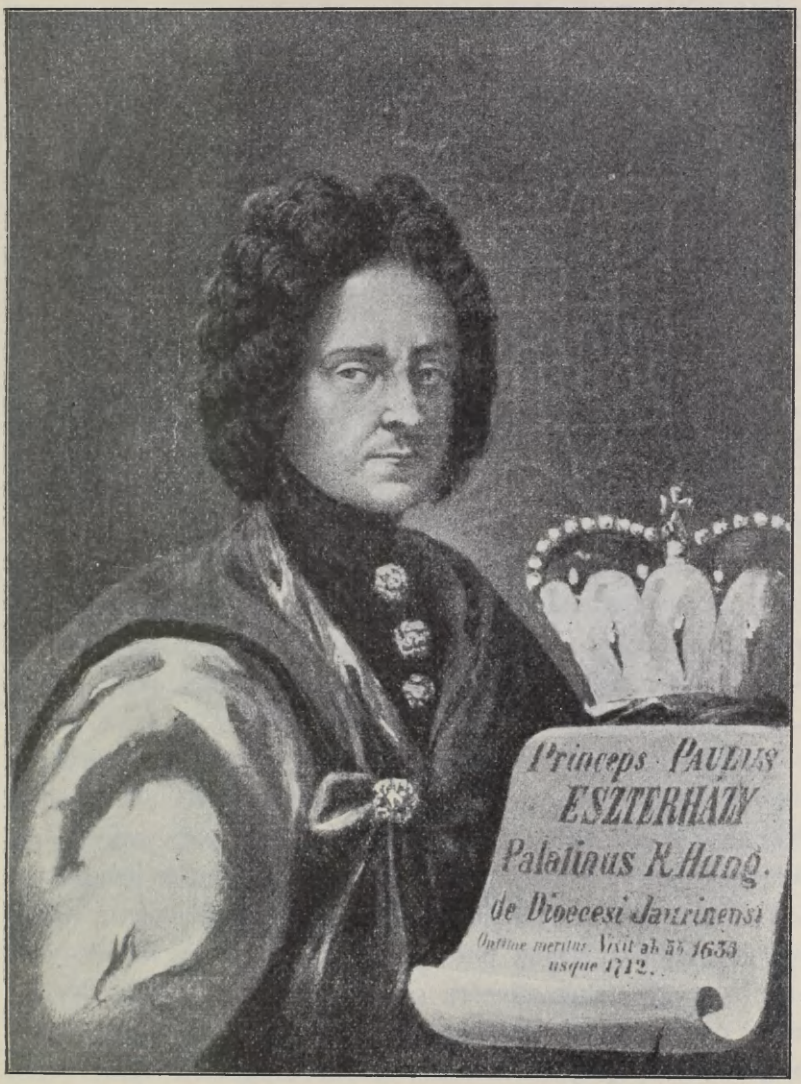

18. ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

biztosítana, erre Francziaországot többé semmiféle ok, illendőség, esdeklés, fenyegetés árán sem lehet kötelezni az után, a mit Rákóczi Ónodon tett. *XIV. Lajos többé nem törődik vele és a magyarok zavarával.* Nézetét a nagy tanács csak más tekintetekből s talán a bajor választó kedvéért változtathatja meg.

Vetésy szerint javukra kellene fordítniok azt a kedvezést, melyben a király a bajor választót részesíti s nem kellene kérdezgetni tőle, akar-e élni őszintén ezzel a kedvezéssel. Csak így lehetne megtudni, milyen titkos gondolatokkal és szándékokkal viseltetik a magyarok iránt. Ha helyesli a bajornak megválasztását a magyar trónra, úgy a magyarok bizonyosak lehetnek jóakaratáról. Helyeslésével veszedelemnek teszi ki királyságát s becsülete őt a magyarokkal szemben a lehetetlennek megkísértésére is kényszeríti. A király maga kétségtelenül kedvez a választónak, de ebből még nem következik, hogy óhajtaná megválasztását. Semmiesetre sem szeretné, hogy ezzel a szövetkezetteknek s a fejedelemnek alkalmat adjon a szövetség megkötése kérésére. Csak időt akar nyerni azzal a segítséggel, a melyet a fejedelem olyképpen nyujt neki, hogy a császáriak ellen oldaltámadását folytatja.

Ha a fejedelem más bizonyítékokat is akar a király rosszhiszeműségéről, két rossz közül a kisebbiket kell választania: *kiegyezni a császárral úgy, ahogy lehet.* A hazára nézve még mindig kisebb veszedelem elfogadni egy megsértett és megharagított fejedelem törvényeit, mint vakmerőség és konokság tekintetében kitenni magát bosszújának. Igaz, hogy a fejedelem ennek következtében elveszti munkája gyümölcsét, Erdélyt, de mivel ő a haza atyja, jó atyaságát dicsőségesebb és hasznosabb megmutatni a közjó iránt. Ha az áramlat ellen akar úszni, ereje előbb-utóbb elhagyja s elmerül. Megeshetik, hogy az angolok és a hollandok támogatásával módot talál Erdély megtartására. A jelen körülmények közt egyedül az erdélyi fejedelmek szabad választásának helyreállítására gondolhatnak.

Semmiképpen sem szabadúlhatnak az Ausztriai Háztól; de minden követelésök megadására kényszeríthetik. A szövetségesek már is belátják, hogy a magyar háború nélkül Franczia-ország nekik engedné át Spanyolországot, föltéve, hogy biztosítják Rákóczit az erdélyi fejedelemségben. Rákóczi legalább 6000 emberrel segíthetné őket. Még csak meg sem sértené vele Franczia-országot, mely nem koczkáztatná jövendőjét azért, hogy Rákóczit megbüntesse. Sőt a maga érdekeit jól ösmervén, szükség esetén meg is segítené a fejedelmet.

Franczia-ország sokáig nem folytathatja sikerrel a háborút, a császárral köthető békét nem szalasztja el a magyarok kedvéért s a béke érdekében majd talál ürűgyet, hogy halogassa *Miksa Emánuel* megválasztását. A magyar korona fejében talán azt kívánja a választótól, hogy a tizenhárom vármegyét átengedje Erdélynek, Rákóczinak. A választó különben is csak XIV. Lajos beleegyezésével fogadta el jelöltetését s a császárral, a hogy a búcsúzáskor Vetésynek mondta, csak jó és biztató jelek közt száll szembe. Rákóczi is tapasztalhatta, hogy *Des Alleurs* az ónodi gyűlésen nem sürgette Miksa megválasztását; mert, úgy látszik, *jobb szeretné, ha Rákóczit választanák meg magyar királynak.* Rákóczi fogadja el XIV. Lajos támogatását Miksa jelöltségére nézve, de ne fogadja el a tizenhárom vármegyét. S ha XIV. Lajos halogatná a választás dolgát, a fejedelem egyezkedjék ki a császárral a legelőnyösebb feltételek alatt, sőt, ha máskép nem megy, Erdély átengedésével. Mindent meg kell tennie annak biztosítására; de ha még sem engedik át, inkább áldozza fel azt az uralmat, a melyet nem tarthat meg, hogy megtartsa a haza életét, vagyonát.[10]

A *kétféle* kibontakozás ajánlója, *Vetésy*, egy hónap mulva már Lengyelországban és a czár környezetében kereste a kibontakozás *harmadik* módját.

[10] Vetésy emlékirata Rákóczihoz 1707 július 29. (Fiedler, I., 58—62.) Bizonyosan később kelt, de helyzetrajza miatt így is megérdemelte bővebb ösmertetését.

VI.

RÁKÓCZI MEGHÍVATÁSA A LENGYEL TRÓNRA.

1707 július 4. — augusztus 20.

A FEJEDELEM július 4-ikén estefelé a körömi táborból Bercsényi, Des Alleurs és az egész udvar kíséretében ment át Szerencsre, a hol másnap hosszasan tárgyalt a hadiszabályzatok dolgában. Dolgaikat végezvén, Bercsényi elbúcsúzott, a fejedelem pedig július 6-án Des Alleurs-rel egy hintóban, a környétás udvari nép és katonaság kíséretében folytatta útját Sárospatak felé. Nem fojthatta el megindúlását, mikor másnap megszemlélte a várat és a kastélyt, melyet a németek végső romlásra juttattak. Mise után megint egy hintóban hajtottak at Leleszre és 8-ikán Putkahelmeczre, hol Bercsényivel és a két *Barkóczy* Ferenczczel tanácskoztak. 9-ikén délben vadászgatva érkeztek meg Munkácsra, hol a fejedelem végre szabadságot vett magának, hogy néhány napig magánügyeivel foglalkozzék.

Megszemlélte azokat a lovakat, a miket fölovászmestere, *Pogány* Ádám, Törökországból hozott; gyönyörködött ménesében és lovainak iskolázásában. Egyszer-másszor kiment vadászni, vagy a kertbe sétálni. *Krucsay* Márton prefektussal gazdasági ügyekről tárgyalt; s alaposan és ismételten megvizsgálta a vár körül végzett építéseket. Még pihenése is olyan volt, hogy a kertben Bethlen Farkas magyar- és erdélyországi latin történetéből olvastatott föl egyes részleteket, vagy pediga Danczkáról a hadak számára hozatott sok szép karabélyt és pisztolyt vette szemügyre. A mellett szokott módon végezte levelezéseit és kihallgatásait.[1]

[1] A július 4—15-iki napok története Beniczkynél, 23—26.

Július 15-ikén egész fejedelmi udvarával vadászatra ment Putkahelmeczre, másnap pedig Ungvárra, hol országos ügyekben hosszasabban kívánt tárgyalni Bercsényivel. Harmadnap együtt indúltak vissza Munkácsra, a hová, Szerednyén át, 19-ikén érkeztek meg. A fejedelem onnan küldte *Ráday* Pált és *Kálnásy* Jánost az orosz czár és a lengyel köztársaság követei elé Ungvárra. 21-ikén Rádayval érkezett hozzá *Volniszkij* Mihály lengyel megbízott, a kivel tudatta, hogy Ungváron fogadja a követ-

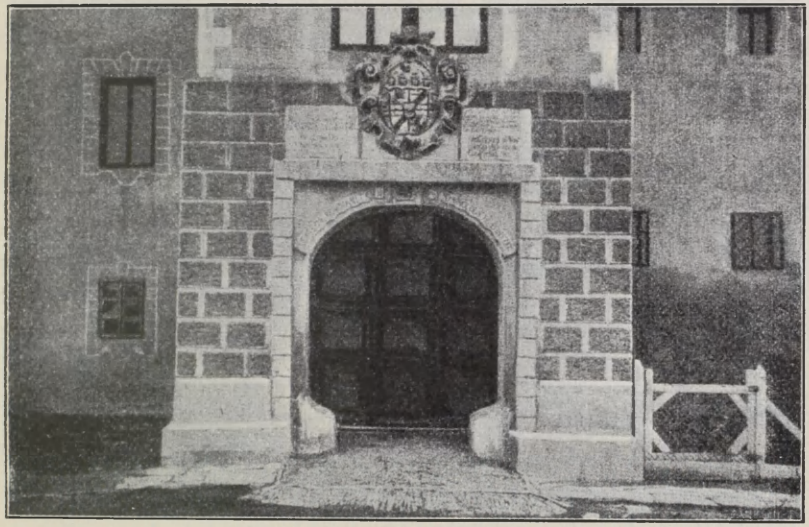

19. A LELESZI KONVENT FŐKAPUJA.

séget. Harmadnap reggel *Bercsényi* előre ment oda, hogy mint házigazda készüljön a vendéglátásra. Estefelé a fejedelem szintén elindúlt két karabélyos sereggel, a nemesi társasággal s az udvari néppel. Éjjeli szállásán, Putkahelmeczen érte utól *Nedeczky* Sándor, a ki azonnal jelentést tett lengyelországi küldetéséről.[2] Nedeczky már negyedszázaddal azelőtt Esterházy Pál nádor titkára volt s öt éve királyi adományt nyert birtokaira; mégis csatlakozott a fejedelemhez, ki a diplomácziai ügyekben és a

[2] Beniczky naplója 27—29.

szláv nyelvekben jártas embert szívesen alkalmazta lengyel- és oroszországi küldetésekre. Most teljesen bízott benne; de két esztendő mulva kegyetlenül lehordta, könnyelműnek, felületesnek és tehetségtelennek találta.[3]

Július 24-ikén a fejedelem nagy fénynyel vonúlt be Ungvárra, hol Bercsényi szép sereg élén s három ágyúlövéssel üdvözölte s a várba vezette. Rákóczi Nedeczkyt küldte a lengyel, majd az orosz követ üdvözlésére. Nagy fénynyel fogadta előbb amazt, utóbb a hatlovas aranyos hintón érkező *Korbe* (Csorbe) Ivanovics Dávid orosz papot, a czár belső tanácsosát. Az erdélyi

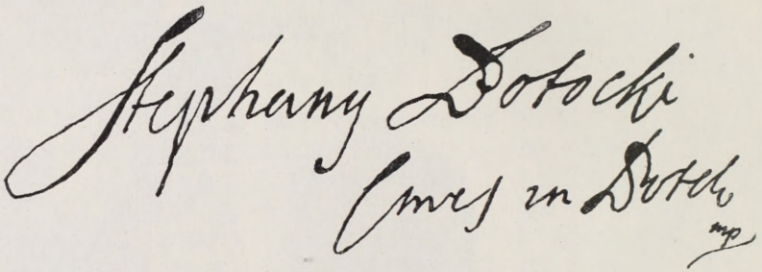

20. POTOCZKI ISTVÁN NÉVALAÍRÁSA.

származású göröggel egy órahosszat magánosan tárgyalt.[4] Tőle hallotta, hogy Ágost király lemondott a lengyel koronáról, mire a czár a lengyel köztársasággal együtt elhatározta, hogy *Rákóczit emeli a lengyel trónra.*[5]

3 Rákóczi levelei 1709 szeptember 2—5. Arch. R. II. 527—9., 532., 536—540.

4 Beniczky R. T. 1. 29. Rákóczi tehát nem jól emlékezik (Emlékiratai, 224.), hogy előterjesztései meghallgatását egyenesen Ráday Pálra bízta. Ez csak a részletekre vonatkozhatott, de szóbeli előterjesztést Korbe először őneki tett.

5 Tomasivskyj István, kinek könyvem néhány képét köszönöm, a Zapiski naukovoho tovarisztva imeni Sevcsenkában (Lemberg, 1908. 73—74. kötet) bőven foglalkozik Magyar- és Lengyelország ezen korbeli állapotaival. Alaposan jellemzi mind a két ország helyzetét egészen a magyar fölkelés kitöréséig, a meddig ezen munkám írása közben eljutott. Műve már is 98 lapra terjed s különösen a III. részben (74. kötet 53—87. l.) becses adatokat tartalmaz Rákócziról, a kit azonban nagyon hidegen és sokban igazságtalanul ítél meg. Bercsényit félig-meddig éppen parvenunek tartja. Felfogása szerint Rákóczinál a lengyel ügyekre nagyobb befolyása volt Francziaországnak, mely megnyerni akarta a lengyeleket a magyaroknak. Lengyelország szereplése tehát ebben az ügyben nem annyira önkéntes, mint inkább a versaillesi udvar akaratának visszatükrözése.

Szieniavszka herczegné munkácsi és *Viszniovszka* herczegasszony ónodi látogatásai után mindez nem lephette meg. Már az altranstädti béketárgyalások alkalmával sejtette, hogy ebben a bonyodalomban reá feladat vár. Gyalázatos cselekedetnek tartotta azt a békét; de «nem csoda, hogy elhagyta Isten azokat, a kik öt elhagyták».[6] Az a béke, Bercsényi szerint, antimoniumhoz hasonló; de a fejedelem szerint még orvosságnak sem igen jó; már pedig csak úgy élhet vele.[7] A béke megkötése után szomorúan írt *Potoczkij* kievi palatinusnak.[8] «Lengyelország szabadságai — úgymond — a miénkkel annyira összefonódtak, hogy a mint a letűnt kölcsönös boldogság emlékezetét méltán sirathatjuk, úgy most nyomorúságaink koronáját *az övéknél jobb sorsban, mert összetartóbb lélekkel* készülünk föltenni». Lángoló hazaszeretetét felül nem múlhatva, égő szavakkal óhajtotta, hogy törekvéseiknek egyenlő sikere legyen. Egyedül azt akarja, hogy elősegítse ezt a barátság kötelékével, a mit azonban seregének jelenlegi állapotában nem tehet, mert hadai az ellenséggel szemben otthon vannak elfoglalva. Ha számukat emelheti is, külföldi hadműveletekre nincs elég embere, míg a svéd király nem biztosítja segítségéről.

Április 27-ikén a czár még szövetséget ajánlott a császárnak. 50.000 embert igért XII. Károly várható támadásaival szemben; de kikötötte, hogy a császár *Savoyai Jenőt* vagy — Erdély megtartása fejében — *Rákóczi* Ferenczet ösmerje el lengyel királynak.[9] A velenczei követ szerint[10] a bécsi udvar nem bánta volna, hogy Rákóczit még ilyen áron is eltávolítsák Magyarországból; de tartottak tőle, hogy egy korona tekintélyével és hatalmával s több kormánypálcza egyesítésével még

6 Rákóczi Bercsényihez 1706 decz. 3. Arch. R. I. 653.

7 U. ö. decz. 17. U. o. I. 657.

8 1707 január 1us. Arch. R. II. 8—9. A mint írta, nehéz volna a svéd segítség nélkül hazáját a lengyelek megsegítésével új háború viszontagságainak s a muszkák és kozákok barbár berontásának kitennie.

9 Noorden, Europäische Geschichte im XVIII. Jahrhundert. II. 578. Szalay, Rákóczi bujd. VIII—IX. Bruyninx levele 1706 deczember 15. Simonyi, III. 287—8. V. ö. Saussure, Törökországi levelei (közli Thaly Kálmán), 238—9.

10 1707 január 1us 8. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 234.

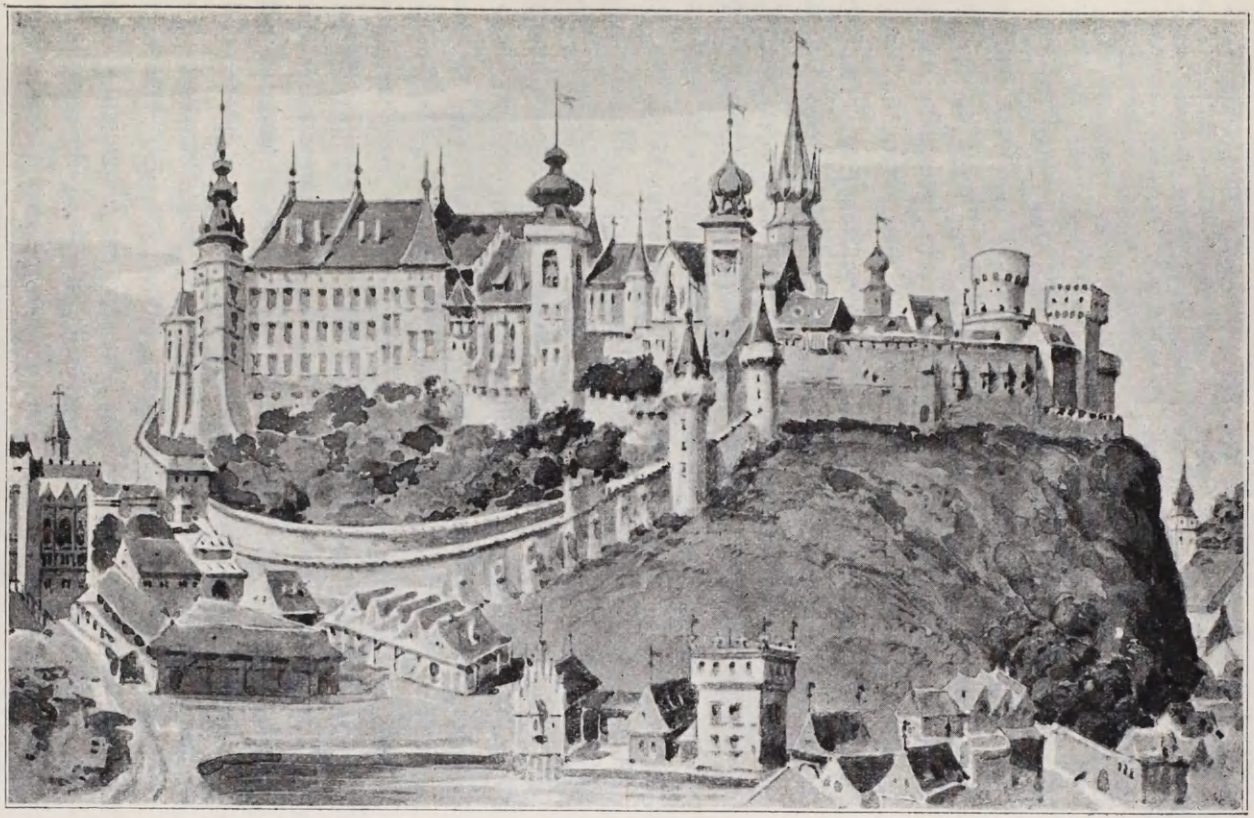

21. A KRAKKÓI KIRÁLYI PALOTA

SAVOYAI EUGÉN.

jobban felizgatja a felkelőket. A tervről tehát az udvar tudni sem akart s kérte a czárt, ne támogassa többé a magyar és az erdélyi forradalom fejét.[11] Pár hét mulva, a velenczei követ szerint,[12] a lengyelek is lemondtak Rákóczi megválasztásáról, mert *lázadót* még sem tettek volna meg királyuknak. Nem tetszett nekik az sem, hogy Bercsényi annyira érdeklődött Rákóczi megválasztása iránt és hogy ezt a czár szorgalmazta legjobban. A bécsi udvar tehát napirendre tért a czár fölkínált szövetsége fölött, a melynek ára Rákóczi lengyel királysága lett volna.

Azonban Bécs és Velencze ezúttal rossz értesítéseket szerzett. A czár nem hagyta a dolgot annyiba s a lengyeleknek június 8-ikán megnyílt nagytanácsa *a koronát fölajánlotta Rákócznak*. Követségök most az orosz czár követével együtt jött a fejedelemhez, hogy elhatározását hallja. A vonakodót *Korbe* a czár nevében bizalmasan figyelmeztette,[13] hogy ha a koronát visszautasítja, hazáját nagy veszedelembe sodorhatja, mert akkor a lengyelek alkalmasint *Savoyai* Jenőt ültetik be a krakkói királyi palotába. A herczeg azután, mint a császár szövetségese, északról hatalmas új ellenség gyanánt támadhat a kuruczokra, sőt a czár maga is szövetkezik a császárral. Ha azonban Rákóczi vele szövetkezik, hazája sorsát jobban biztosíthatja. A czár szeretne a franczia királylyal szövetkezni s a svédekkel békét kötni. Ha ebben a szándékában Rákóczi támogatja, az eddiginél jobban segíti őt törekvéseiben.

Ez az ajánlat, mely az ónodi határozat után negyven nappal érkezett, egymaga is bizonyítja, hogy *Magyarország függetlensége kimondását a fejedelem nem csupán XIV. Lajosban, hanem az általános európai helyzetben bízva és pedig jogosan bízva, indítványozta.* Most valóban beláthatatlanúl széles szemhatár nyílt meg előtte. Nagy oka volt, hogy máskép

[11] Noorden, id. h.

[12] 1707 februárius 5. Malagola, a Deutsche Revueben, 1907. 234.

[13] Rákóczi eml. 224. V. ö. Vetésy levelével a bajor választóhoz július 29-ikéről (tollhibából 19-ről) Fiedler, 1. 63.

válaszoljon, mint először[14] és többé ne utasítsa vissza a jelöltetését.[15]

A czár és a köztársaság követeit az ünnepies fogadtatás napján fényesen megvendégelte.[16] Jobbján az orosz, balján a lengyel követ ült. Egymást érték a fogások, a lelkes áldomások és szólt a zene este hét óráig. Asztalbontás után a fejedelem visszavonúlt szállására, de ott is sokáig társalkodott a követekkel. Este a vendégek tánczra kerekedtek; magának a fejedelemnek és Bercsényinek is rendkívül jókedvük volt s mind a ketten tánczoltak éjfélután kettőig.[17]

Másnap, 25-ikén, Vetésy is megérkezett XIV. Lajos udvarából. Egész halom levelet és titkos iratot adott át a fejedelemnek.[18] Bőjt napja volt, mégis máskorra kellett hagynia cassandrai intelmeit. Ki hallgatott volna reá ebben a pillanatban, mikor két hatalom követeinek jelenléte azt a hitet keltette, hogy a *szláv Európa* nyugodtan fogadja, sőt helyesli az Ónodon történteket? Lehetetlennek látszott, hogy a harmadik hatalom, Francziaország, ne helyeselje. Vetésytől éppen arra vártak választ: a bajor választó, a kihez tulajdonképpen küldték, száműzetését hajlandó-e fölcserélni a magyar királysággal? Az ő királysága kérdését nem lehetett különválasztani Rákóczi lengyel királyságától. A fejedelem előbb az orosz követtel, délután pedig (este 11-ig) az éppen jelenlevő szenátorokkal tárgyalt. 26-ikán az orosz és a lengyel követeken kívül Vetésyt is fogadta, majd megint a szenátorokkal tanácskozott. 27-ikén megint fogadta a lengyel követet, de a nap nagyobb részét a czár követével töltötte. A búcsúkihallgatáson azzal a felelettel küldötte vissza, hogy köszöni a czárnak, a miért személyéről megemlékezett. Mivel azonban Lengyelország szabad állam s tudja, hogy a czár semmiképpen nem akarja csorbítani ennek a nemzetnek szabadságát és nem kívánja akadályozni király-választását: azt hiszi, nagyon ártana

[14] Rákóczi emlékiratai, 225.
[15] Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 234.
[16] Leirja Beniczky, R. T. 1. 29—30.
[17] Beniczky, 30.
[18] U. o.

tervének, ha a lengyelek megtudnák, hogy a czár felajánlta neki a trónt s ő elfogadta tőle. Ha tehát a czár valóban őt szeretné látni a lengyel trónon, kéri, tartsa titokban a követ küldetése czélját és a fejedelem elhatározását. Tekintse a dolgot *meg nem történtnek* mindaddig, a míg ezt az ajánlatot Lengyelország primása és nagytanácsa forma szerint meg nem teszi.[19]

A két követ Ungváron maradt, a fejedelem azonban Bercsényivel és egész udvarával még délután haza indúlt. Szerednyén meghálván, 28-ikán délelőtt érkezett Munkácsra s délután már ott volt a lengyel követ is. Másnap a fejedelem sokat tanácskozott Bercsényivel és — *Ráday* Pál fogalmazásában — megállapította a czárhoz intézett feleletet. Megbízta *Nedeczkyt*, hogy két bejáróval: *Gosztonyi* Miklóssal és *Madocsányi* Jánossal menjenek át Ungvárra az orosz követhez és kísérjék be Lengyelországba. Velök ment Ungvárig Bercsényi is. A lengyel köztársaság követe másnap búcsúzott el a fejedelemtől,[20] a ki nagyon higgadtan ítélte meg a neki felajánlott megtiszteltetést. A követ előterjesztését nem találta őszintének, mert *Szczembek* Szaniszló primás és testvére, a kanczellár, valamint *Dönhoff*, a szandomiri confoederatio marsallja, megmaradt Ágost király hűségében. Azonban nem tartott tőlük s a lengyel követ útján a czárnak és a lengyel nagytanácsnak megizente, hogy *külön követség* útján köszöni meg iránta tanúsított jóakaratukat.[21] Egyúttal sietett megnyugtatni *Des Alleurs*-t s általa XIV. Lajost, hogy mindez nem ellenkezik a franczia érdekekkel. Folytatni akarja a háborút a császárral és a czárhoz csatlakozik, ha a svéd visszautasítja a francziák közeledését. A dolog különben sincs még befejezve.[22]

Az orosz és lengyel követek távozása után még egy nyugodt hetet töltött Munkácson *Vay* Ádám, majd *Károlyi* Sándor és az

19 Rákóczi emlékiratai, 225. Beniczky 31.
20 Beniczky naplója, 31—32.
21 Rákóczi emlékiratai, 228.
22 Vetésy a bajor választóhoz július 29. (tollhibából 19.) Fiedler, 1. 63. (Az 58. lapon maga is 29-et ír.)

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR

újból látogatóba jött *Bercsényi* társaságában.[23] A négy nagyeszű ember minden oldalról meghányta-vetette az eshetőségeket. A fejedelem augusztus 6-ikán udvari népével kornyétásan maga is megindúlt, hogy közelebb érje az északról várható nagy elhatározásokat. Nem akarta elszalasztani, — mint mondta[24] — azt a pillanatot, a melyikben a körülmények kedvezni fognak a

22. VARANNÓ ÉS HOMONNA VIDÉKE.

háború jó befejezésének, ha t. i. szerencsés volna — franczia és bajor közbenjárás mellett — a svéd királyt kibékíteni a czárral.

Útközben Daróczon fogadta a russiai palatinus két fiát, a kiknek anyja Munkácson őt az év elején meglátogatta.[25] A fiúkat, kik éppen az orosz czár elől menekültek hozzá, szentmiklósi uradalmában cselédjeikkel együtt kényelmesen elhelyezte.[26]

23 Július 30. — augusztus 6. története Beniczkynél, 32—33.

24 Rákóczi emlékiratai, 227—8.

25 Rákóczi levele 1707 január 10. Arch. R. II. 4.

26 Beniczky, 34. Szentmiklós története Szále-Kovács Juliától, Vahot, Magyar- és Erdélyorsz. képekben, III. 109—111.

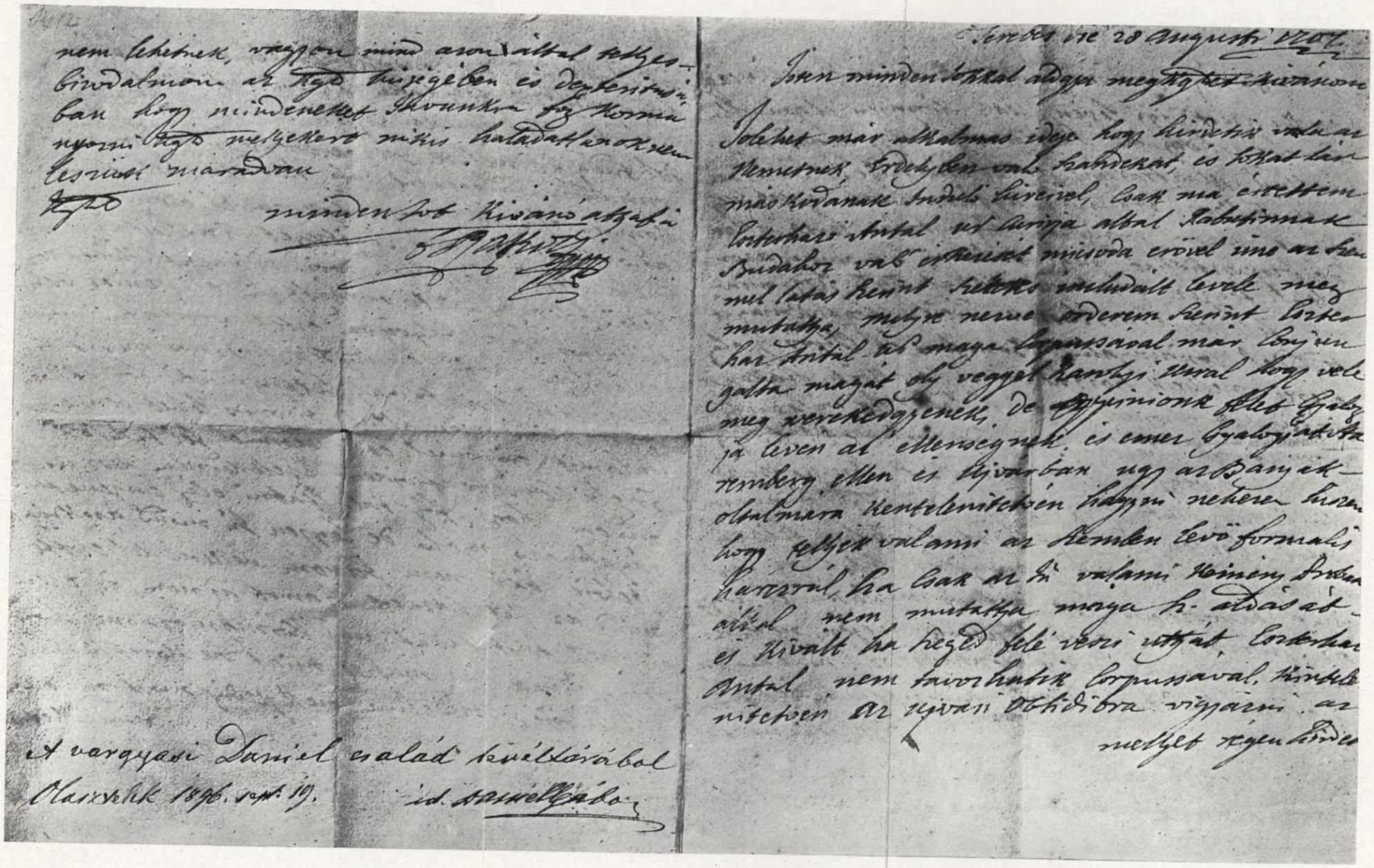

II. RAKÓCZI FERENCZ LEVELE GR. PEKRI LŐRINCZHEZ.

Vay Ádám udvari főkapitányt és báró *Kemény* Lászlót Erdélybe küldte, maga pedig Szerednyéről, a hol meghált, augusztus 7-ikén bevonult Ungvárra. Harmadnap Bercsényivel együtt Szobránczra és Nagymihályra s negyednap (10-ikén) környétásan szép sereggel ment át gróf Homonnai Zsigmondnéhoz Homonnára, hová a szenátorok egy része is elérkezett. Ugyanakkor *Vay* útján megkérdezte a Huszton egybegyűlt tanácsurakat, *elfogadja-e a lengyel koronát, vagy sem?* Minden tanácsosnak írásba kellett foglalnia s aláírnia véleményét. Egy szívvel-lélekkel azt tanácsolták, hogy fogadja el. A fejedelem azonban még mindig aggódott. Úgy érezte, megsérti esküjét, a melyet

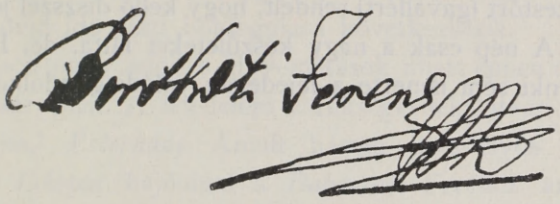

23. BERTHÓTI FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

Erdélynek és a szövetkezett rendeknek tett le, ha esküt tesz a lengyeleknek is. Hiszen mint lengyel királynak jó egyetértésben kell élnie a császárral; mint magyarnak, háborúskodnia kell vele. Az első esetben a magyarokat, a másodikban a lengyeleket keverné bajba. Bizonyosat valóban nem mondhatott addig, míg a svéd király Szászországból ki nem mozdúl.[27]

Tizenegyedikén a szenátorokkal tanácskozott. Másnap és harmadnap Viszniovszka herczegné s 18-ikán Péter czár küldöttjét fogadta.[28] 19-ikén — a lengyel köztársaság és a czár meghívásához képest — utasításokat készített a *lublini* lengyel országgyűléshez és a czárhoz küldendő követei számára. Megbízta őket, magasztalják a czár hatalmát, a mely nemsokára még jobban gyarapodik, kivált ha szövetkezik a franczia királylyal, kinek közbenjárása mellett a svéd királylyal is kibékülhetne. Ha mindez

27 Rákóczi emlékiratai, 228—9.

28 Augusztus 7—18. története Beniczkynél, 34—37.

megtörténik, járjon közbe a versaillesi és a bécsi udvarnál s az általános békében Magyarország szabadságait is biztosítsa. Ekként a béke az egész kereszténységben helyreállván, a czár indítson háborút a török ellen s egyrészt Magyar- és Lengyelország, másrészt Francziaország segítségével verje ki Konstantinápolyból és egész Európából.[29]

Szent István napján ilyen utasítások mellett *Bercsényi* vezetése alatt küldte el követeit: a confoederatio részéről *Klobusiczky* Ferencz és *Berthóti* Ferencz szenátorokat s Erdély nevében *Ráday* Pált, mivel betegsége miatt *Andrássy* István nem mehetett. Mellékök szép sereget, több udvari tisztet, bejárót, étekfogót és nemes testőrt (gavallért) rendelt, hogy kellő díszszel jelenhessenek meg. A nép csak a nagy készületeket látta, de, Bercsényit kivéve, senki sem ismerte a fejedelem valódi gondolkozását.

VII.

RÁKÓCZI SZÖVETSÉGE A CZÁRRAL.

1707 augusztus 22. – szeptember 24.

A FEJEDELEM 1707 augusztus 22-ikén elbúcsúzván *Homonnai* Zsigmondnétól, Homonnáról udvarával együtt átment Terebesre gróf *Andrássy* Istvánékhoz.[1] Este már ott tanácskozott *Des Alleurs*-rel, a ki a versaillesi udvar szándékairól és hajlandóságairól rendszerint kedvezőbben tájékoztatta, mint a párisi új residens, *Vetésy*. A két diplomata értesítései sehogy sem vágtak össze.[2] Vetésy szerint XIV. Lajos nyíltan a

[29] Károlyi önéletirása, II. 491–2.

[1] Beniczky naplója, 38. Vetésy szerint augusztus 26–27-ikén még Homonnán adta ki a porosz királyhoz szóló megbízó levelét és utasítását (Fiedler, I. 64–66.), de ez csak előre-keltezés lehet, mert a fejedelem ezekben a napokban Nagyazar mellett vadászott (Beniczky, 39.); magát Vetésyt pedig Bercsényi, mint augusztus 28-ikán Szandomir közeléből írta, éppen akkor postán előre küldte Lublinba. (Arch. R. v. 437.)

[2] Vetésy emlékirata III. Károlyhoz Fiedler I. 6–7. Des Alleursben Bercsényi is kételkedett. Pl. 1707 szeptember 14 Arch. R. v. 447.

bajor választót vagy Rákóczit, voltaképpen azonban a *Bourbon*-családnak valamely tagját szeretné látni a magyar trónon.[3] Ezzel akaratlanúl elösmerte, hogy a franczia király öszintén érdeklődik Magyarország iránt s azt dinasztikus kötelékekkel szorosabban akarja magához fűzni. Hiszen ha nemcsak Spanyol-, hanem Magyarországban is a Bourbonok uralkodnak, a Habsburgoknak a világhatalom helyett csakhamar az osztrák örökös tartományokkal kell beérniök, mert a porosz királyság megalapítója már sem titkolta, hogy a császári koronára vágyik.

A fejedelem Terebesen várakozott a tudósításokra, s a tárgyalások nyomán olyan erős segítségre számított, a mely által a hazának rövid idő alatt boldogúlása következhetik.[4]

Szilézia a nagy adók s elnyomatások miatt éppen ekkor kelt föl a császár ellen. A fejedelem «szükségesnek látván azon tüz gerjesztését»,[5] *Esterházy* Antalt három karabélyos ezreddel, *Szádeczky* Gáspár hajdúival s *Babocsay* Ferencz árvai népfölkelöivel a kisuczai határokra rendelte, hogy lássák, nem nyílik-e alkalom beavatkozásra? A hadműveletet nem fegyverének erejére, hanem a szilézíaiak belső hajlandóságára épitvén, inkább a megfigyelő hadtest *hirének* nagyságára, mint valóságára számított. Ez a nagyság pedig «kitelik a sok tótból, gubából és éjszakai tüzekből, a hegyeket és völgyeket ellepő táborhelyekből...» Az idő és alkalom egyedül szokta a rendeleteket adni. A határra érkezvén, *Esterházy* nyílt levelekben biztassa a szilézíaiakat, hogy a szövetséges rendektől remélhetik vallásuk egyenlőségét, a terheiktől és az adóktól való felszabadúlásukat, szabadságaik helyreállítását vagy megnyerését, a mire öt néhányan különben is megkérték. Világos, hogy Szilézián át vezetett volna a porosz királyfi útja Magyarországba. Terebesen a fejedelem úgy hallotta, hogy a szilézíai rendek és parasztok lázadása következtében *Starhemberg* és *Rabutin*

3 Vetésy 1707 május 23. U. o. I. 58.

4 1707 augusztus 28. A Dániel-család (most a kolozsvári ereklye-múzeum) levéltárából a levél fényképe ezen könyvhöz mellékelve.

5 Augusztus 24. Arch. R. II. 83—85.

utasításai megváltoztak. Szerette volna tehát, hogy a czár Sziléziában ne akadályozza a svédet, s remélte, hogy *Bercsényi*, ha Varsóba kell is ezért mennie, ebben a tekintetben hatni fog a czárra. Otthon különben sem tartott semmiféle meglepetéstől.[6]

Bercsényi követségét az orosz kíséret már a határon nagy tisztelettel fogadta. A lithvániai marsall maga várta Duklán, nem tudva, hogy más irányt választott. A muszkák ütötték, verték, akasztással fenyegették a lengyeleket, ha nem buzgólkodtak eléggé a magyar urak ellátásában. A parasztok tehát akárhány helyütt elfutottak előlük, de visszaszállingóztak, mikor látták, hogy a magyarok nem bántják őket. «Csak úgy szeretik ezek egymást, mint mi a németet!» — jegyezte meg Bercsényi. *Szieniavszkij* és felesége Varsóban a czárnál ekkor még mindent elkövettek, hogy Rákóczié legyen a lengyel korona. Pártja nagyban növekedett, de mindenki meg volt győződve, hogy a választás előtt meg kell verekedni a svédekkel. Az országgyűlést elnapolták szeptember 9-éig. A primás, a marsall és a főbb urak Varsóba mentek, hol a czárral együtt türelmetlenül várták Rákóczi követeit.[7]

A svédek hadimozdúlatairól a fejedelmet azok a franczia tisztek értesíthették, a kik *XII. Károly* táborából Lengyelországon át érkeztek hozzá Terebesre. Bártfa felől viszont *Visznovszkij* herczegné és Krakó felől Szieniavszkíjné látta el izenetekkel.[8] A napok látszólag gondtalanúl teltek a szalánczi hegyekben, s a nagyazari erdőkben rendezett vadászatokkal. Némelyek azt hitték, a fejedelem jobban gyönyörködik a szécskeresztúri határban lőtt három nagy öreg szarvasnak koronájában, mint a lengyelekében. A beavatottak tudták, hogy még a vadászatok idején is közdolgokkal foglalkozik és gyakran tárgyal *Des Alleurs*-rel, *La Motte*-tal és gróf *Tourneau*-val.

6 Rákóczi Bercsényinek, augusztus 26. Arch. R. II. 88—89.
7 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 2. U. o. v. 438.
8 Beniczky naplója, 40., 42., 43.

SZIENYIAVSZKIJ ÁDÁMNÉ.

Mindnyájokat meglepték azok a hírek, a miket egy orosz futár Bercsényi levelével[9] Varsóból 17-ikén hozott Terebesre.[10]

Szieniavszkij herczegné Varsó közelében Bercsényi elé ment. Vele nem találkozhatván, Rádaynak, Nedeczkynek könyezve tett szemrehányást, miért határozott a fejedelem az ő híre nélkül? Semmi sem lesz a dologból; a választás elmarad, csúfot űznek belőle, a franczia is elhagyja. *Szaniszló* király maga terjeszti azt a bécsi hírt, hogy Rákóczi kibékült a császárral s odahagyja Magyarországot a lengyel királyságért. Vetésynek is megmondta, hogy kár volt elfogadni a koronát a lengyelek beleegyezése nélkül, mert ők senkit sem választanak meg. Minden áron békét akarnak; már pedig Rákóczi megválasztása újabb háborúra vezetne. A korona fölajánlását kényszerűségből tették. Az ország, ha csakugyan választania kell, bizonyára *Ágost* királyt választaná meg, a ki csak a svédek miatt mondott le koronájáról. Egyetlenegy szenátor sem szavaz Rákóczira s ömaga is ellene fordúl, ha nem fogadja meg intését. Nem akarnak vele együtt elveszni. A lengyelek megunták az oroszokat s a megérkező svédekkel szövetkeznek kiüzetésökre.[11] *Bercsényi* szerint,[12] úgy látszik, a herczegné elámította a czárt is, mert megkérdezte Nedeczkytől, miért változott meg Rákóczi? Nem is várták fényesen Bercsényit, a ki Varsóba szeptember 5-ikén este 9-kor csöndben vonúlt be s a Radzivill-palotában szállt meg. Azonnal meglátogatta a herczegnét, a ki valamennyire most már megnyugodott, hanem azért figyelmeztette a követet az akadályokra. A svéd megindúlt Lengyelország ellen, s míg a háború sorsa el nem dől, a rendek semmit sem tesznek. Nincs mit bízni a lengyel korona felajánlásában; csak azért tették, hogy a béketárgyalásokra alkalmuk legyen s elállhassanak tőle. Azonban megigérte, hogy a czárral mindent megbeszél. Valóban,

9 Szeptember 7. Arch. R. v. 439–446.

10 Beniczky, 45.

11 Vetésy Rákóczihoz szeptember 5. Fiedler, I. 66–67.

12 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 7. Arch. R. v. 440.

oly bizalmas volt vele, hogy 7-ikén jókor reggel a czár maga ment hozzá. Az ágyból azzal a hírrel ugrasztotta ki, hogy *Toulon*-nál augusztus 22-ikén a franczíák megverték Savoyai Jenő hadait, a mit a palatinusné azonnal megizent Bercsényinek. Tíz óra tájban a főtábornok *Golovkin* kanczellárnál egy kis házban találkozott a czárral. Latinul kezdte ünnepies üdvözletét, de azután *Andrej*, a Korbéval[13] járt tolmács útján egyszerű beszélgetés alakjában folytatta. A mikor a lengyel követek kérdésekkel árasztották el, a czár maga sugta a tolmácsnak, hogy most ne szóljon Bercsényi, majd máskor szól vele erről. Délután *Golovkin* már fölkereste. «Okosabb a többinél — írja róla a főtábornok; — de a többi sem bolond!» Azontúl gyakran tárgyaltak együtt. A kanczellár nagyon hajtogatta, hogy bajos dolog megkötni a szövetséget, mert a körülmények nem engedik meg, hogy egyenesen szembeszálljanak a császárral; ha általában szövetkeznek is, a királyválasztást el kell halasztaniok.

Valóban igaznak látszott *Dönhoff* marsall mondása,[14] hogy a magyarok csak a zavart növelni mentek Varsóba. De Bercsényi neki is, a kujaviai püspöknek is megmondta, hogy tetteiben Rákóczit egyedül a hazájához és a szabadság dicsőségéhez való szeretet vezeti. Azt a dicsőséget, a melyet hazájában a szabadság munkájával szerzett, és a miben Isten megáldotta, sohasem kívánta föláldozni magánérdeknek. Azonban hazájában fölszentelve magát a szabadságért, attól sem vonakodhatik, hogy a szomszéd haza szabadságának is használjon. Mindennél előbbre való előtte a két haza szabadsága. Mellét kitárva, férfias lélekkel kész mindenre, a mi újra éleszthető és meggyógyíthatja Magyar- és Lengyelország megsértett szabadságát. Abban állapodtak meg, hogy folytatják, a mit elkezdtek és a czárral egyetemben tárgyalnak vele. Nyolcz más lengyel követ is lelkesedéssel hallgatta Bercsényinek a szabadságszeretetre és a nemesi dicső-

[13] Korbé Magyarországból hazamenet a sok dinnyeevés következtében meghalt. Arch. R. II. 103., v. 442.

[14] Montmejan atya (Rákóczi és Bercsényi volt házigazdája) tudatta Bercsényivel, Arch. R. v. 443.

ségre való hivatkozását. Dicsérték a fejedelmet, de ennél tovább nem mentek. *Szieniavszkij* a maga részéről minden jót igért, de már a czár is észrevette, hogy nagyon meghűlt a magyarok iránt való barátsága; mert hol magának akarja a lengyel koronát, hol senkit sem tart reá méltónak. A mellett Szaniszló királylyal is fentartja összeköttetéseit.[15]

Néhány nap mulva a lengyel köztársaság főemberei már «egészen Rákóczira függesztették elméjöket». Kijelentették, hogy ha ő el nem fogadná, inkább választásra sem akarnak fakadni s majd meglátják, mit tegyenek. Ezt a czár is szükségesebbnek tartotta, mint a dicsőség keresését s ha meg nem kapja a magyaroktól, ellenségeinek

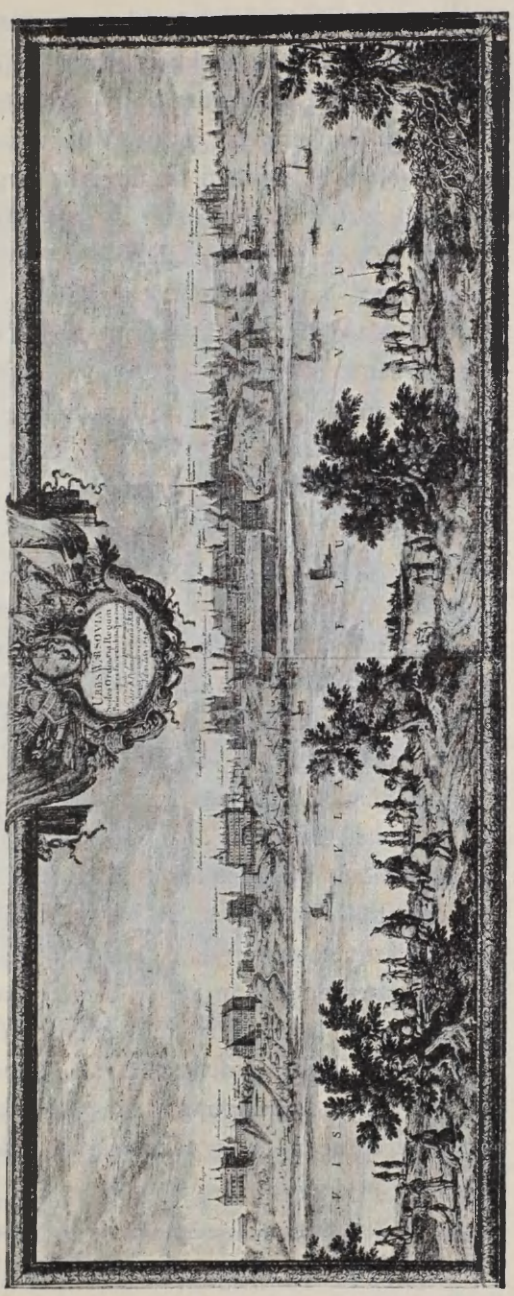

24. VARSÓ.

[15] Arch. R. v. 444—445.

tartja őket.[16] A főtábornok tehát arra törekedett, hogy elhitesse a czárral és a lengyelekkel kívánságaik teljesíthető voltát, de Rákóczi szabad elhatározását is biztosítsa.

Mencsikov herczeg, a kit Vetésy császári érzelműnek tartott,[17] ebben az ügyben bizalmasan tárgyalt Bercsényivel, még pedig oroszúl. «Rákóczinak is szolgálok, kegyelmednek is.»[18] A sok német és orosz tiszt előtt nem akart beszélni, mert «itten igen sokan vannak», hanem elment Bercsényihez. A tárgyalásokban formaszerint nem vett részt. Mindamellett nagy érdeme volt benne, hogy a magyarok és a czár megbízottai: gróf *Golovkin* Gábor, a császári és a szent tanács minisztere, *Dolgorukij* Gergely herczeg rosztovi helytartó és *Safirov* Péter belső titkár, szeptember 12-ikén végre megállapodtak a *szövetség föltételeiben* és azokat 14-ikén alá is írták.[19] Az I. pontban Rákóczi erdélyi fejedelem kijelentette a czárnak, hogy a lengyel köztársaság rendei kérésére elfogadja Lengyelország koronáját, ha királynak választják. Viszont a czár a köztársasággal kötött egyességéhez képest megigéri, hogy szabadon megválasztása esetében őt Lengyelország trónjának királyi méltóságában és tekintélyében minden erejével, fegyverével, pénzével és más hadi költségével, a maga és a lengyelek hadaival, nemcsak a béke és a nyugodt uralkodás biztosításáig, hanem (ha ellene talán pártok keletkeznének) a jövendőben is megtartani igyekezik. A király tekintélyét mindig és mindenütt tiszteletben tartja. A mikor a czár jelen van, a háború és az ország dolgaiban az ő meghallgatásával, beleegyezésével és tanácsával jár el. Ha nincs jelen, egész seregét a választott király legfelsőbb rendelkezése alá bocsátja olykép, a hogy a szövetséges hadseregeknél szokás. Ha a svéd a jelen hadjáratban nem törne be Lengyelországba, akkor, szeptember elsejétől

16 Bercsényi Rákóczinak szeptember 14. Arch. R. v. 446–7.

17 Fiedler, 1. 66. Életrajza Jessipovtól, Ruszkij Archiv, 1875. 7–10. füzet.

18 Ja Sluga i Knyazu Rákóczimu i twoi. Arch. R. v. 444.

19 U. o. 447. Ó-naptár szerint szeptember 4-ikén kelt. Közli Fiedler, 1. 308–312.

számítva, három, legfeljebb négy hónapra elhalasztják a királyválasztást, hogy franczia-bajor közbenjárással Rákóczi megkísértse a svédek és az oroszok kibékítését. Ha ez nem sikerül, Rákóczi köteles a lengyel koronát minden további halogatás

25. MENCSIKOV SÁNDOR HERCZEG.

nélkül elfogadni. A czár őt és a magyar nemzetet továbbra is megtartja barátságában. Rákóczi megválasztatása után a lengyel köztársaság nélkül semmi esetre sem köt békét a svéddel; viszont Rákóczi sem tárgyal az ellenséggel a czár tudta nélkül.

Ha a svéd Magyarországra törne, a czár nem tagadja meg katonai és pénzbeli segítségét Magyarország karaitól és rendeitől; hadai azonban a magyaroktól a szokásos ellátáson kívül

egyebet nem követelhetnek. A pénzbeli segítség összegét Rákóczi megválasztása után állapítják meg.[20] A czár minden jó módot megkísért, hogy a császárt Magyar- és Erdélyország szabadságának visszaadására hajlítsa.[21] Minden lehetőt megtesz, hogy Rákóczit a császár meghagyja Erdély fejedelemségében s ebben segíteni fogja. Ha a svéd nem békülne ki a czárral és seregét nem vonná ki Lengyelországból, sőt az uralkodásba is beleavatkoznék, akkor a két szövetkezett fejedelem egyesült erővel és közös elhatározással azt tegye, a mit legjobbnak lát s hozza *nyilvánosságra* szövetségét. Ha pedig (a mitől Isten őrizzen), Rákóczinak Lengyelországból kibujdosnia kell, ellátására a czár Oroszországban egy tartományt ad s nem tagadja meg a menedéket barátaitól és híveitől. A Magyarországba rendelt orosz sereg szabadon átvonúlhat Lengyelországon és mindennel szabadon kereskedhetik. Ez a megegyezés nem másítja meg a czárnak a lengyel köztársasággal idáig kötött vagy ezután kötendő szerződéseit.

Szeptember 14-ikén a czár nagyon nyájasan fogadta *Bercsényit*. «Kegyelmed, úgy hallom, beszél oroszúl, hát így beszéljünk» s jobban megértette őt a többinél. A hogy mondta, a franczia aligha köt vele ünnepies szövetséget; de ha kibékíti a svéddel: «mindnyájan Magyarországra mennénk. Nem nehéz nekem a császár!» Rákóczival kötött szövetségét jobbnak gondolta egyideig titokban tartania, mert ha a svéd ki nem mozdúl Szászországból, jobb a francziával szövetkezni és állani a békességet. De ha kijön a svéd, tudnia kell, elvállalja-e a fejedelem a lengyel királyságot? «Mert nekem az kell, hogy *akkor* ember legyen mellettem!»[22]

[20] Ez van az első két pontban; az erre következő 8. pontot Fiedler (I. 310.) nem közli. Kimaradt (I. 311.) a 16. pont is; az utolsó a 17-ik. Az előzetes szerződésnek csak hét legfőbb pontját adja (U. o. I. 67—68.) és megkötése idejét szeptember 21-ikére teszi, holott Bercsényi már 19-ikén odahagyta Varsót.

[21] Montmejan atya Varsóból szeptember 17-ikén figyelmeztette Torcy franczia külügyminisztert, hogy ezzel a czár mintegy kötelezte magát minden erejével segíteni azt, kit XIV. Lajos Magyarország királyává jelölt ki. Fiedler, I. 69.

[22] Bercsényi a fejedelemhez szeptember 14. Arch. R. V. 447.

VIII.

RÁKÓCZI ÉS EURÓPA.

1707 szeptember—október.

GRÓF CZOBOR MÁRK Bécsben, báró Stralenheim Henrik svéd követ jelenlétében, *Rákóczit*, *Leszcsinszkijt* és *XII. Károlyt* nevezte Európa legczégéresebb pártütőinek.[1] XII. Károly elégtételt követelt és Szilézia határán 50.000 ember élén várta a feleletet. A bécsiek az ő befolyásának és bosszújának tulajdonították, hogy Ónodon a magyarok kimondták az interregnumot; a labancz grófot tehát őrizet alatt hozzáküldték, hogy ezzel is lohaszszák ellenséges indulatát.[2] Bezenval biztosította Rákóczit,[3] hogy a svéd király hajlandóbb megtámadni Ausztriát, mint kibékülni vele, Löwenhaupt tábornokot pedig csak a sereg egy részével küldi Lengyelországba. Pár nap mulva, a lengyel korona felajánlása után, Rákóczi Ráday útján megkérdezte XII. Károlyt, számíthat-e segítségére, ha a lengyel korona visszautasítása miatt a czár a császárral szövetkezik? A király megizente, hogy *Leszcsinszkij* Szaniszlót mindenesetre megtartja a lengyel trónon s maga is mentűl előbb Lengyelországba megy a czár kiűzésére.[4] A fejedelem nem akarta elveszteni sem ennek, sem Károlynak a jóindúlatát. Maga éppenséggel nem vágyott a lengyel koronára, de annál jobban arra, hogy a két hatalmas ellenséget kibékítse s *Magyarország javára* a francziákat, oroszokat, svédeket beavatkozásra bírja. Arra törekedett, hogy a bajor választó fejedelem magyar, Szaniszló lengyel király s őmaga erdélyi fejedelem legyen. Saját vallomása

[1] Voltaire, XII. Károly, 147—8. Arch. R. 273. jegyz. Noorden, Europ. Gesch. im XVIII. Jahrh. II. 570.

[2] Medows Harleynak, 1707. július 13. Simonyinál, III. 325. Czobor rőpirata Stralenheim ellen: Relation de l'affaire du Comte Zobor avec le Baron de Stralenheim (1711.) Ezzel szemben: Lettre de Monsieur N. N. a son amy, concernant la Relation stb. 1711. 4-r. 11. lap. V. ö. Apponyi, Hungarica, II. 353. Egykorú lapok bőven foglalkoztak vele.

szerint *ez volt minden cselekedetének és alkudozásának a rugója.* Mert — úgymond[5] — «a lengyel korona mögött állott a *hazaszeretet*, vagy igazabban mondva: az az önző szeretet, a mely

26. B. STRALENHEIM.

a haza iránti kötelességénél fogva dicsőségnek tartotta Lengyelország koronáját, holott ennek ügyei — a két ország érdekeinek érthető ellentétei miatt — nem fértek össze a magyar háborúval».

XII. Károlyt kellemetlenül érintette, mikor értesült, hogy Rákóczi fényes követséget küldött a czárhoz. Minden titkolózás

NAGY PÉTER CZAR.

mellett is megtudhatta, hogy a varsói szerződésben Rákóczi föltételesen elfogadta Péter czár kezéből a lengyel koronát az ő védettjével, Szaniszlóval szemben; sőt a czár segítségét is kikötötte arra az esetre, ha Károly e miatt megtámadná. A bécsi hírek[6] elég közel jártak a valósághoz, hogy Rákóczi lengyel királysága Magyar- és Lengyelország egyesülését jelentené.

Meglepetéssel azonban Károly is szolgált az új szövetségeseknek. Augusztus 22-ikén váratlanúl kibékült a császárral.[7] Szászországból azonnal Lengyelországba indúlt, hogy kiűzze onnan az oroszokat s Péter helyett *Szobieszkij* Jakabot tegye czárrá. Szebb hadserege volt mint valaha. «A világ sorsa a fiatal győző kezébe látszott letéve.»[8] «Ekkor semmi sem látszott előtte lehetetlenségnek.»[9] Általánosan beszélték, hogy Lengyelországba azért tért vissza, mert rábeszélte *Piper* kanczellár, kit az angolok és a hollandok megvesztegettek. A czár 12 évi fegyverszünetet ajánlott neki, hogy ez idő alatt rendezze Magyar- és Lengyelország ügyeit és Szent István koronáját a bajor választónak szerezze meg.[10] Azonban *Károly* többé senkivel sem tárgyalt. A czár még *Bercsényi* varsói tartózkodása idején elfogadta a haditanács javaslatát, hogy ne várja be Lengyelországban, hanem maga után csalja Oroszországba és ott tegye tönkre. A lengyelek nem nagyon búsúltak távozásán, mert majdnem ellenség módjára bánt velök. Rákóczi futárt futár után küldött *Bercsényihez*, hogy még a svéd betörése előtt visszahíjja.

A főtábornok szeptember 18-ikán el is búcsúzott a czártól s másnap hazafelé indúlt. *Nedeczkyt*, a kinek a czárnál kellett maradnia, előre küldte Lublinba, hol az urak még mindig nagy rokonszenvvel nyilatkoztak Rákócziról, kihez a kujaviai püspö-

3 Augusztus 11. Fiedler, 1. 69.
4 Rákóczi eml. 225.
5 Önéletr. 176.
6 Medows Harleynak szeptember 7. Simonyi, 337.
7 Erről Bezenval már augusztus 29-ikén értesítette Rákóczit. Fiedler, 1. 69.
8 Rambaud, Oroszorsz. tört. 1. 423.
9 Voltaire, XII. Károly, 150.
10 Rákóczi emlékiratai, 236.

köt szerették volna küldeni a tudnivalók megbeszélésére.[11] Azonban a királyválasztásról egyelőre szó sem lehetett.[12] A svédek jövetele hírére még *Szieniavszkijné* is lemondott Rákóczi meglátogatásáról; Bercsényi pedig szeptember 24-ikén már Belzycséből (Lublin közeléből) mentegetőzött a fejedelem előtt, ha talán mélyebben ment bele a tárgyalásba, de hamarabb akarva sem térhetett vissza.[13]

A fejedelem a tárgyalások egész ideje alatt az északi határok közelében maradt. Szeptember 19-ikén, Szievianszkijné levelének vétele után, Terebesről megindúlt Sárospatak felé. Ünnepiesen fogadták mindenütt. Sátoraljaújhelyen eléje ment az egész város a gyermekekkel együtt és szép latin beszéddel üdvözölték. Sárospatak alatt a reformátusok élén *Csécsy* János, a kollégium hírneves tanára rövid, de szép üdvözléssel fogadta.[14] Sárospatakon elég egyhangúan teltek a napok,[15] egészen október 2-ikáig, mikor megérkeztek *Klobusiczky* Ferencz és Ráday Pál, kik bővebben először tájékoztatták az orosz-lengyel ügyek állásáról. Negyedikén még ott ülte meg a nevenapját. A katonák zeneszóval, az udvari emberek beszéddel üdvözölték; ő maga pedig meggyónt s a nagy templomban megáldozván, misét és egyházi szónoklatot hallgatott. Másnap a nemes úrfiakkal, karabélyosokkal s egyéb udvari népével Leleszen át Ungvárra ment, hogy a tárgyalások lefolyásáról mielőbb értesüljön.[16] *Bercsényi* nagy tisztelettel fogadta s részletesen beszámolt követsége eredményéről. 6-ikán és 8-ikán egész nap bezárkózva tanácskoztak s a fejedelem még a lengyel és orosz futárokat sem fogadta.[17] Úgy érezte, hogy a czár visszavonúlása következtében eddigi szándékai meghiúsúltak. Hibáztatta a kíséretében levő *Des Alleurst*, hogy XIV. Lajos az ő kedvezőtlen jelentései következtében nem hajlandó a svédek és az oroszok

11 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 24. Arch. R. v. 450—2.

12 Oginski, Denkwürdigkeiten. (Pipitz és Fink bevezetése, XLIX—L. lap.)

13 Arch. R. v. 451.

14 Beniczky naplója, 46—47.

15 Ezekről l. u. o. 47—50.

16 Rákóczi Károlyinak október 7. Arch. R. II. 110.

17 Beniczky naplója, 50—52.

kibékítésére.[18] Kedvetlenül írt *Esterházy* Antalnak,[19] ki panaszkodott, hogy nincs mivel biztatni a hadakat. Minek kér újdonságokat tőle, a ki elejétől fogva az isteni kegyelemben való bizalommal és szabadságunk édességével, nem pletykákkal gerjesztette hazánk szívét? Némely dolgot kidobolni se nem illik, se nem lehet.

Ezek közé sorolta, hogy Vetésyt Ungvárról október 11-ikén[20] újabb utasításokkal küldte -követnek Francziaországba a bajor választóhoz és ugyanakkor írta alá a varsói szerződést. Még aznap hazaindúlt Sárospatakra, a hintóban is Bethlen Farkas históriáját olvasgatva. *Nedeczky* Sándornak, a kit a czár mellé rendelt, utóbb megírta, hogy ők Magyarországban nem félnek a svédektől, de az ő tudta és utasítása nélkül még se kezdjen újabb tárgyalásokba, mert bizonyos lehet benne, hogy nem hagyja jóvá. Mindent a franczia udvar válaszától tegyen függővé. Ha Moszkvában többé nincs reá szükség, menjen át — mint a lengyel köztársasághoz rendelt követ — a lengyel táborba s ott is csitítsa a rendeket, hogy várják meg a franczia király feleletét.[21] Egy hét mulva arra intette,[22] figyelmeztesse a czárt, ne üljön fel a bécsi híreknek, a melyek bizalmatlanná akarják tenni a magyarok, francziák, bajorok iránt s gátolni akarják a svédekkel való kibékülését. A mióta a czár odahagyta Lengyelországot, a császár a magyarok ellen is nagyobb erővel lép föl s úgy látszik, Lengyelország felől újabb haddal kíván betörni. Mondja meg a czárnak, hogy a szerződés 6. pontja értelmében most már számot tart segítségére; mert senki sem kívánhatja, hogy a lengyel korona kedvéért zavarban és árván hagyja Magyarországot. A lengyelekkel szintén meg kell értetni, hogy Magyarország szabadságának elvesztésével az ő szabadságuk is füstbe megy. Olyan jóslat, a mely néhány évtized mulva teljesedett.

18 Rákóczi emlékiratai, 237.

19 Október 14. Arch. R. II. 112.

20 Beniczky naplója, 52. Az időben gyakran tévedő Vetésy szerint (Fiedler, I. 72.) ez 13-ikán történt.

21 Rákóczi Nedeczkynek október 28. Arch. R. II. 119—120.

22 November 5. U. o. 126—127.

A svédekhez szintén küldött követet. November 14-ikén búcsúzott el tőle *Ráday* Pál,[23] hogy XII. Károlynál kimentse Bercsényi orosz követségét s egyúttal fölkérje a királyt, hogy Erdélyt olyanformán vegye gondjaiba, mint Sziléziát. Ezt a westfaleni békekötés 11., 12. és 17. pontja értelmében kívánta tőle, mert úgy gondolkozott, hogy azok a pontok Erdélyre is vonatkoznak.[24]

A svédek ezalatt teljesen meggyűlöltették magukat Lengyelországban, a melylyel lealázó módon bántak. Még mielőtt (december vége felé) XII. Károly odahagyta a szerencsétlen országot, hogy az orosz birodalom ellen nyomúljon, december 21-ikén (ó-naptár szerint 10-ikén) *a czár aláírta a Rákóczival kötött szerződést.* Azzal az egyetlenegy ponttal egészítette ki, hogy országaikban egymás emberei szabadon közlekedhessenek és kereskedhessenek.[25]

Rákóczit ebből a szerződésből nem a lengyel korona, hanem a hazájának ígért segítség érdekelte. Nyugodt lélekkel mondhatta el, hogy sohasem kereste a lengyel koronát oly időben, a mikor hazája felszabadúlásával kellett foglalkoznia.[26] Valóban nem kereste, hanem maga a köztársaság ajánlta fel — izente a nándorfehérvári szerdárnak.[27] — Ne csodálkozzék rajta, ha ezt a jó alkalmat teljességgel nem vetette meg. Nem azért tette, mintha az Istentől kezébe adott birodalmakkal meg nem elégednék. Ha a hatalmas ozmán nemzetség is megelégedett volna azzal, a mit eleinte nyert, a maga hatalmát és dicsőségét ilyen nagyra nem terjeszthette volna. Ő azonban a királyságra való választást elhalasztotta. Később[28] a czárnak is megírta, hogy a lengyel primás más urakkal Ágost felé hajolván, megválasztásában többé nem bízik; a szövetségtől azonban el

23 Beniczky naplója, 64.
24 Medows Harleynak december 17. és 21. Simonyi III. 351., 356.
25 Fiedler, I. 312.
26 Utasítása Vetésy számára október 13. Fiedler, I. 297.
27 Rákóczi Pápay Gáspárnak 1708 február 3. Arch. R. II. 160.
28 1708 március 19. U. o. II. 194.

nem áll s reméli, a czár sem vonja meg tőle pártfogását. *Nedeczky* csak 1708 szeptember 30-ikán hozta haza a már

27. NAGY PÉTER CZÁR.
(Le Roy metszete.)

kilencz hónapja aláírt szerződést, még pedig a czárnak azzal az izenetével,[29] hogy ragaszkodik Rákóczi megválasztásához. A fejedelem megvallotta, sokat gondolkodott ilyen körülmények közt,

29 Rákóczi Bercsényihez. U. o. II. 347.

miként szolgálhatna hazájának. A czárhoz csatlakozzék-e, vagy megfogadja, a mit XII. Károly svéd és Szaniszló lengyel királyok nevében *Crassau* tábornok izent neki, hogy ne engedje Magyar- és Erdélyországban szabadon barangolni a czár futárait. Ne ragaszkodjék olyan szövetséghez, a melynek hasznát nem veheti; lengyelországi pártját, különösen a Szieniavszkijakat, bírja rá Szaniszló királyságának elismerésére. Ha ezt megteszi, hatalmas része lesz az orosz hadjárat elfojtásában és módot ad a két királynak, hogy a bécsi udvart követelései kielégítésére kényszerítsék. Sőt ezt ünnepiesen meg is igérik.[30]

Így fonódott egybe Magyarország sorsa nemcsak a spanyol örökösödési, hanem immár az északi háború sorsával is. A svéd és lengyel királyok Rákóczi barátságát keresték, a czár nyíltan szövetkezett vele s a lengyel trónra jelölte. Nem állott többé elszigetelve s a czár nyílt és a franczia király titkos szövetségesét lázadónak senki sem tarthatta. A *franczióknak* a függetlenségi nyilatkozat idejében *Vendôme* herczeg alatt a Maas és *Villars* alatt a Felső-Rajna mellett sikereik voltak s kevéssel a nyilatkozat megtétele után *Savoyai* Jenőnek vissza kellett vonúlnia Toulon alól. Előre lehetett látni, hogy XIV. Lajos nem fogja tűrni Anglia és Skótország egyesítését és III. Stuart Jakabot hadsereg élén küldi a skót trón elfoglalására. Ha a királyt Skótország függetlenségénél jobban érdekli Magyarország függlensége s a Firth of Forth helyett valahol a magyar tengerparton, talán Fiuménál szállítja partra hadseregét, az örökösödési háborúnak kétségkívül döntő fordúlatot ad, s biztosítja vele Rákóczi győzedelmét. XIV. Lajosnak semmi esetre sem tartozik szerencsés elhatározásai közé, hogy a sorrendet megfordította.

Első sorban *ezért* kellett halogatnia a magyar szövetség megkötését. Azonban nem valószínű Vetésynek az az évek mulva

[30] Szalay a Századokban, 1870. 8–9.

emelt vádja, hogy erre a halogatásra Des Alleursnek két külön utasítást adott volna: egyet a szövetség megkötésére s egy másikat annak halogatására.[31] Az előbbinek tartalmát *Torcy*

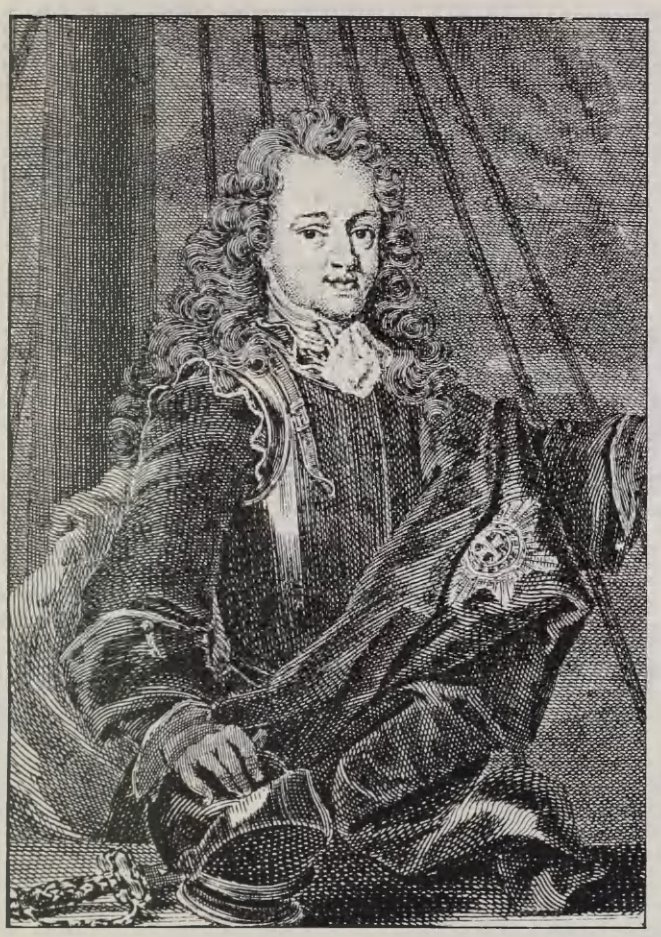

28. STUART JAKAB.

miniszter vele is közölte, a másik csak Vetésy föltevése, a mit a következések igazolni látszottak. *XIV. Lajos* különben is kéziratot intézett Rákóczihoz, a melyben biztosította teljes

[31] Vetésy emlékirata III. Károlyhoz 1715-ben. Fiedler, I. 5—6.

jóindulatáról, pártfogásáról és hogy belefoglalja az általános békébe.[32]

XI. Kelemen pápa éppen az év elején figyelmeztette József császárt, hogy ha szép szerével ki nem viszi, erővel veri ki katonáit Parmából, Piacenzából és Szent Péter örökségéből. A fejedelem tehát egyrészt a kegyúri jogok gyakorlása miatt támadt félreértések elsimítására, másrészt a szentatya jóindulatának megnyerésére *Brenner* szepesi prépostot még május 6-ikán Rómába küldte.[33] A pápa ugyan nem akadályozhatta meg, hogy a császári csapatok Román keresztül Nápoly ellen vonúljanak; de sokáig ott tartotta Brennert s politikai magatartása és helyzete igazolni látszott a magyar klérusnak azt a részét, a mely a császárt nemcsak Rákóczi, hanem egyúttal a pápa ellenségének tekintette.

29. STEPNEY CZÍMERE.

Angliában Stepney György háromesztendei követségének ideje alatt hazájában a magyarok mellett valódi hangúlatot tudott kelteni. *Harley* angol miniszter szerint[34] külön utasítások nélkül is a lehető legjobban értelmezte a királyné szellemét s Anglia géniuszát. A nagy magyarbarát éppen ezekben a napokban húnyt el. Westminsteri sírjára[35] a magyaroknak valóban

32 U. o. 1. 6. Ugyanakkor a király megígérte a fejedelemnek, hogy a spanyol királytól megszerzi számára az aranygyapjas rendet; kiutalta a hátralevő segélyösszegeket s még százezer livret ajándékozott neki a Berlinben rendelt gyémántos ékszerek kiváltására.

33 Rákóczi XI. Kelemenhez 1707 május 6. A vatikáni levéltárban. (Veress Endre szíves közlése.)

34 1705 július 14. Simonyi, II. 164.

35 A Westminster kórusának déli szárnya déli oldalán elökelő helyen van felállítva, a mit a Westminster Schoolhoz való viszonyának köszönhet. Dart szerint inkább márványának gazdagságával kelt figyelmet, de a kidolgozás, mely a Sir Claudesley Shovelére emlékeztet, nem méltó ilyen nagy emberhez. (The Westminster Abbey Guide, 30.) Dr. Richter Aladár, ki Londonban jártakor (1908 nyarán) a síremlékről a mellékelt szép fényképet készíttette, az emléket a többiekhez mérten is elég méltóságosnak s elég jókarban levőnek tartja. Az emléktelirátát Dr. Horváth Jenő volt szíves (1908 április 15) lemásolni, s Richter Aladár felülvizsgálni. Az így megállapított szöveget a kötet végén, a képek magyarázata közt közöljük, de már itt megköszönöm két kitünő barátom szívességét, hogy Stepney halála kétszázadik évfordulóján hazánk és Rákóczi nagy barátjának emlékét a Westminster homályából szemünk elé varázsolták.

A WESTMINSTER BELSEJE.

oda kellene vésetniök azt az arany igazságot, a melyet a tárgyalások megszakításakor a magyar békebiztosoknak mondott: «Ejh, uraim, magyarok! Nincs dicsőségesebb, mint elesni a hazáért... Nincs édesebb, mint elösmert igaz ügyért harczolni!» Az *angolok és a hollandusok* igaz jóakarói voltak a magyaroknak mindamellett is, hogy Rákóczi évekkel megnyújtotta a spanyol

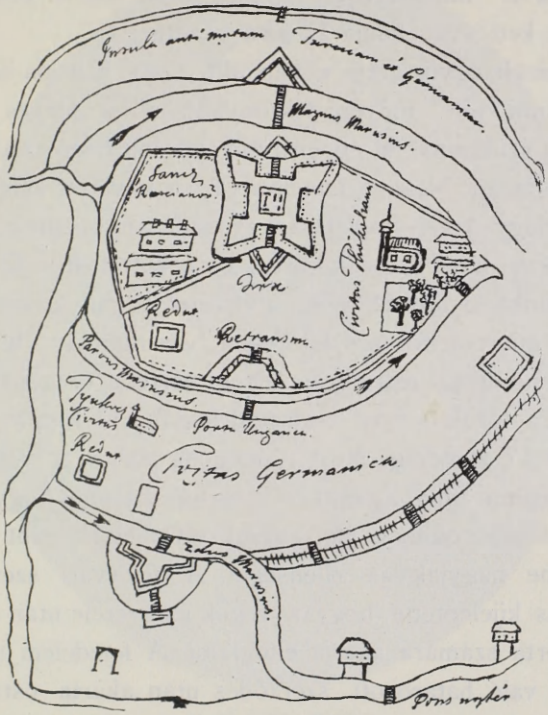

30. KÁROLYI TERVRAJZA ARAD VÁRÁRÓL.

örökösödési háborút.[36] A fejedelmet[37] mindvégig biztatták, hogy megtartják az erdélyi fejedelemségben, vagy pedig Magyarországban szereznek neki megfelelő önálló fejedelemséget. Viszont a bécsi miniszterek még a hadjárat végén is azt mondták, hogy ha idegen hatalmak nem avatkoztak volna a dologba, hat hónap

36 Lintelo hollandus követ Jablonskynál, 1712 márczius 8. Tört. Tár, 1882., 170.

37 Rákóczi 1709 deczember 4. Arch. R. II. 577.

alatt az ügyet befejezték volna, visszaadván a békétleneknek jószágaikat, méltóságaikat, lelkiismeretök nyugalmát.[38] Ennél igazabb, a mit Bruyninx mondott,[39] hogy ha a magyarok biztosítást kapnának az iránt, hogy a császár megtartja, a mire megesküdött, pár nap alatt aláírhatnák a békét. Maga Rákóczi állandóan az angol és a hollandus kormány jótállásában kereste ezt a biztosítékot.[40] Marlborough herczeg évek mulva sem remélte, hogy ez a kettős közbenjárás jóra vezetne.[41]

Rákóczinak egyik ereje abban állt, hogy Európa nem tudott tisztába jönni vele, milyen viszonyban áll a fényes portával, *III. Ahmed* szultánnal, ki éppen a fölkelés kitörése óta ült a trónra. Az 1707. esztendő elején a temesvári basa követett küldött a fejedelemhez, hogy Arad elfoglalására és átadására buzdítsa, mert csak így lehet biztosítani a török-kurucz összeköttetést.[42] Klobusiczky Gáspár munkácsi udvarbíró ezt a követet czigányszekeren küldte Ungvárra, miért a bosszús fejedelem becsukatta;[43] de csak kedvetlenül gondolt az ostromra. A régi történt dolgokat vizsgálván, tudta, a török milyen csalárdúl foglalta el Lippát és Gyulát stb. Egy-két esztendeig most is meghagyná őt a végek birtokában, de azután annyi izgágát és versengést tenne, hogy nagyobb megbotránkozást okozna ama várak elvételével, mint az, hogy most benne hagyják az ellenséget. A fejérvári szerdár már különben is kijelentette, hogy a végek megvétele után a Szerémséget a porta számára akarja elfoglalni. A fejedelem tehát csak a portával való határozott szerződés után akarta ostromoltatni Aradot;[44] de Károlyi azt július 2-ikától 25-ikéig a szerződés megvárása nélkül is ostromolta.[45]

Egyrészt Vilson és Löffelholz katonáinak vitézsége, másrészt a miatt nem boldogúlt vele, mert az őrséget jó pénzért éppen

38 1709 deczember 4. Arch. R. II. 577.
39 Palmes 1711 márczius 18. Simonyi, III. 489.
40 Stepney 1704 november 12. U. o. I. 554–5.
41 Stepney 1705 július 22. U. o. II. 172–4.
42 Marlborough 1709 márczius 11. U. o. III. 430–1.
43 Rákóczi eml. 231–2. Levele 1707 április 19. Károlyi Okl. v. 625–6.
44 1707 márczius 14. Arch. R. II. 50–51.
45 Július 17. Károlyi-Okl. v. 641.

a megsértett temesvári basa látta el.[46] De nemcsak az őszinteségnek ez a hiánya kedvetlenítette a fejedelmet; saját szavai szerint eléggé[47] ösmerte a török miniszterek hangulatát is, hogy ne siessen bejelenteni erdélyi trónfoglalását, mire a törökök bosszújától és támadásától tartó erdélyiek sürgették.[48] Pedig

31. III. AHMED SZULTÁN.

ezekben az időkben az angolokat ismét nyugtalanították a portáról érkezett hírek. A törökök hangosan panaszkodtak a szlavoniai határok védelmére épített tornyok miatt, a mik a Rákóczi számára szedett török önkéntesek betörését akarták gátolni. Nem lehetett tudni azt sem, a szultán szó nélkül tűri-e, hogy

[46] Márki, Arad Tört. II. 266.
[47] Bőven Márki, Arad Tört. II. 277–294.
[48] Rákóczi eml. 231–2.

Kecskeméten a császári ráczok ötven török kereskedőt levágtak s árúczikkeiket elvették.[49] Pápay János a franczia követtel együtt eléggé sürgette a tiltakozást.

A függetlenségi nyilatkozat hírével a fejedelem 45 font aranyat küldött a nagyvezirnek, tízet a kiajának s ezer-ezer aranyat a muftinak és az öreg Maurokordatosnak, a szultán háziorvosának.[50]

Türelmetlenül várta, mit szól a szultán ahhoz, hogy az oroszszal szövetkezett; mert ez a szövetség teljesen elidegenithette tőle. «Ha készül — úgymond,[51] — mindenesetre a czár ellen fakasztja ki mérgét.» De a ki Ausztriától nem mer elégtételt kérni a Kecskeméten legyilkolt törökök miatt, az lemond a muszka háborúról is, ha milliónyi ajándékot kap a czártól.[52] Úgy hitte,[53] hogy a barátság és az őszinteség az igazmondást megkívánja. Azért Pápay Gáspár útján hímezés-hámozás nélkül megizente a nándorfehérvári basának, mennyire ernyedtnek tartja a török birodalmat.[54] Végházaiban a vitézlő rend eltunyúlt; inkább kereskedő, mint katona; a nagy idők tanúi elöregedtek, vagy meghaltak; a fiatalok a nyugodalmas életet keresik. Még fővezérnek is olyat tesznek meg, a ki sohasem volt háborúban s a kényelmes életet szereti. Eltűrik a németek paczkázását, béketörését, csakhogy hadakozniok ne kelljen velök. Tartományaik a végső romláshoz közelednek, s idestova, ha ez a mostani nemzeti háború sikerül a német ellen, a hatalmas török birodalom egyetlen bástyája Magyarország lesz. Moldvát és Havasalföldet a porta csakhamar elveszíti; nem Magyarországgal szemben, mely a maga igen csekély hatalmával gondolni

49 Medows 1707 augusztus 27.

50 Hammer, VII. 122. A fejedelem 1707 augusztus 16-ikán 6000 tallért utalványozott Pápaynak. Arch. R. II. 81.

51 Rákóczi 1708 január 18. Arch. R. II. 153.

52 U. o. és 1708 márczius 17. U. o. II. 189.

53 Rákóczi Pápay Gáspárnak 1708. július 19. U. o. 294—6.

54 Rákóczi 1708 február 3-ikán kifakadt az ellen, hogy a kereskedő janicsárok nem akarták udvari kapitányának átadni a nándorfehérvári szerdár levelét, hanem tőle magától erőszakoltak ki kihallgatást. Jól lehordta őket, a szerdárnak pedig megizente, hogy holmi dibdáb kereskedőket nem bocsáthat maga elé. Arch. R. II. 159.

STEPNEY SIRJA A WESTMINSTERBEN.

sem mer elvételére; hanem a lengyelekkel s még inkább az oroszokkal szemben. Ő ugyan szövetségese az orosznak; de őszintén figyelmezteti a török nemzetet, hogy a németen kívül az orosztól kell legjobban tartania. Ha a törökök megvetik is az oroszoknak naponkint növekedő hatalmát, jusson eszökbe, saját birodalmukban is mennyire elterjedt azoknak a vallása. Be kell látniok, Moldvától a Fehér-tengerig hány ezer kard kelhet föl ellenök, a muszka mellett. Ennyi ezer lelket a birodalom megfogyasztása nélkül ki nem irthatnak; csak úgy zabolázhatják meg, ha rendbeszedik Moldvát és Havasalföldet s nem tűrik, hogy azok a németekhez vagy az oroszokhoz húzzanak. Hiszen pl. Havasalföld 1707-ben is 8000 köböl búzánál többet szállított Szebenbe a németeknek, kik e nélkül nem tarthatták volna magukat Erdélyben a kuruczok ellen; sőt az erdélyi vajdaság és a fogarasi uradalom reményében a vajda tömérdek pénzt is adott nekik kölcsön.

Fölöslegesnek tartotta azok aggodalmát, a kik szerint a független magyar királyság helyreállítását a törökök fegyverrel akarnák meggátolni. A letűnt századokban sem a magyarok gyöngeségének kell tulajdonítani a törökök előhaladását, hanem a pártszakadásnak, a melytől azonban most nincs okunk félni. A törökök különben is úgy elerőtlenedtek, hogy inkább a békét keresik, mint a háborút.[55]

Mindezekből elég érthető, miért nem kapott Rákóczi a török szövetségen, a melyet pedig az európai államférfiak minden pillanatban lehetőnek tartottak.[56]

Rákóczi azonban «mindenkor csak jót remélt, mert Isten irgalmassága ellen való dolog volna elhagyni nemzetünket. Hazánkban csapdosván, Isten külső országból segít meg».[57] A külső segítségtől várván boldogulásunk nagy részét, a függet-

55 Rákóczi Jablonskyhoz 1708 október 18. Századok, 1870. 85—86.

56 Marlborough herczeg még 1907 februárius 7-ikén is úgy hallotta, hogy a török felajánlotta pártfogását Rákóczinak, sőt Des Alleurs még 1711 januárius 7-én is bizonyosnak tartotta a török segítséget. Simonyi, III. 426., 472.

57 Rákóczi 1709 szeptember 1. Arch. R. II. 526.

lenségi nyilatkozat után a háborút óvatosabban akarta folytatni, mint azelőtt, hogy még egyes veszteségekkel se koczkáztassák a külső fejedelmek jó vélekedését. «Sok dolog könnyű volna magában véve, ha az általános körülmények és fogyatkozások nem nehezítenék».[58] Károlyi már a zsibói csata után megjövendölte, hogy ha külső segítséggel ezentúl is hiában biztatjuk nemzetünket: «földön hagyattatunk».[59] A fejedelem csak a számüzetésben vallotta be, hogy Isten felforgatta minden tervét: egyetlenegy külföldi hatalomnál sem talált támogatásra.[60] De megmaradt a nép szívében s életével végre is *egymaga* lett az alkotmány fentartásának sokat keresett kezessége.[61] Látnunk kell tehát, *mije* volt ő a hazának, milyennek képzelte a független Magyarországot.

58 Rákóczi 1709 június 19. U. o. 487.
59 Károlyi 1705 november 12. Századok, 1898. 734.
60 Önéletrajza, 176.
61 Karácsonyi a Kath. Szemlében, 1903. 654—5.

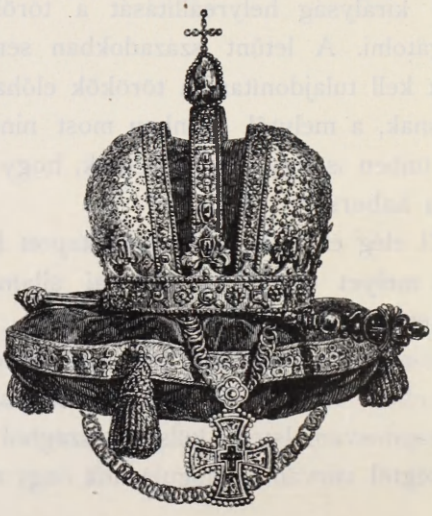

32. OROSZ CSÁSZÁRI KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI KORMÁNY, NEMZETI HADSEREG.

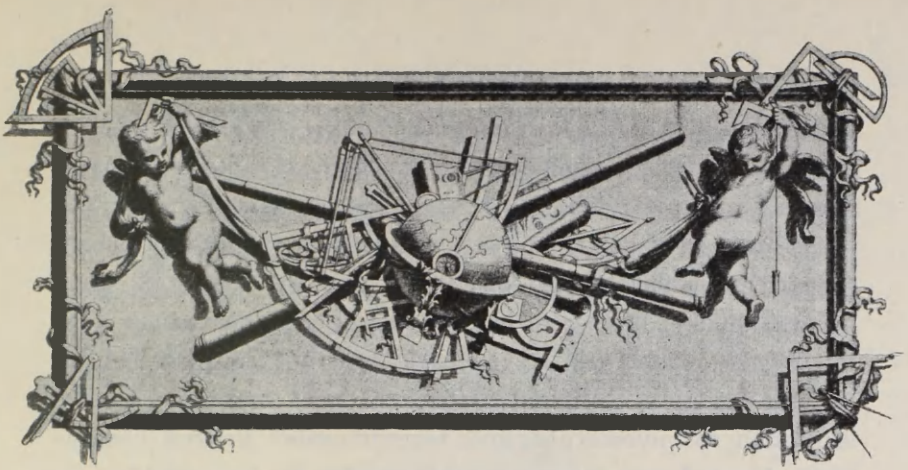

33. MARSIGLI «DANUBIUS»-ÁBÓL.

I.

A FEJEDELEM.

RÁKÓCZI 1703 május 12-ikén megesküdött a nép küldöttei előtt, hogy nem hagyja el azokat, a kik parancsainak engedelmeskednek.[1] Szerencsétlensége napjaiban is élt benne az az elhatározás, a mely a megvetett föld népének szolgálatára kihozta. Tudta, mire veti személyét és — a mi ennél nehezebb — hazája dolgait; de legalább abban akart eleget tenni kötelességének, hogy nyugodni nem kívánt. Elindult: lássa Isten, hova teszi és mit csinál hazája dolgaival; ha nincs más, rajta ne múljék. Ha ott hagyja is a katona: ő már régen elszánta magát az áldozatra...[2]

Esküjét mindenkor híven megtartotta, de sohasem felejtette el, hogy ő *csak vezére* és nem ura az ügynek.[3] Nem Erdélyországért, nem a fejedelemségért jött be, mert «e nélkül eddig is eltartotta a jó Isten, hanem hazája ügyéért».[4] Az erdélyi

1 Önéletrajz, 161.

2 1705 november 27. Károlyi-Okl. v. 334—5.

3 1705 július 29. Fiedler, I. 282. Rákóczi eml. 152.

4 Károlyi-Okl. v. 335.

fejedelemmé választásakor elterjedt hírekkel szemben kijelentette,[5] hogy azért semmiképpen sem hagyja el a nemzeti ügyet, hanem azzal a lelkesedéssel, készséges és igaz, egyenes hazafiúi szeretettel szolgálja, a melyet eddig is tapasztaltak benne. Szüntelenül munkálkodik, fáradozik, míg Isten az elkezdett nemzeti munkát oly végre juttatja, hogy édes nemzetünk régi dicsőséges állapotának, törvényének és szabadságának helyreállítását láthatja. — Viszont *Esterházy* Dániel szerint[6] — Erdély sem talált sok nyomorúságának labirinthusából kedves Theseusának kivezérlésére bátorságosabb fonalat és hasznosabb eszközt, mint hogy fejedelmének választotta Rákóczit. A magyarországiak egy esztendő mulva az 1705 : I. törvényczikkely értelmében a régi szabadság helyreállítására úgy választották vezérlő fejedelmöknek, hogy az országot ne csak a hadi dolgokban, hanem a törvényes, egyházi, politikai és gazdasági állapotokban is igazgassa, kormányozza és velök együtt oltalmazza.[7] Melléje azonban 24 tagú tanácsot rendeltek s a béke megkötését az országgyülés magának tartotta fenn.[8] Az erdélyiek még részletesebben szabták meg választása[9] és beiktatása föltételeit.[10] Ónodon az interregnum kimondása után a rendek újabb esküt tettek le a vezérlő fejedelem iránt. Mostantól fogva *majdnem királyi*, helyettese pedig, Bercsényi Miklós, *alkirályi* hatalmat gyakorolt olyanformán, mint 1446 június 5-ike óta Hunyadi János és helytartója Ujlaki Miklós. A nádorságot egyik szervezkedés idején sem törölték el; Hunyadi mellé Hédervári Lőrinczet választották nádornak, Rákóczi mellé azonban a nemzettel szemben álló Esterházy Pál helyett nem tettek másikat. Föladatait jóformán báró *Sennyei* István kanczellár végezte, még pedig nagy tudása és igaz magyar lelkülete mellett is abban a meggyőződésben, hogy «akármely országban

5 1704 augusztus 6. U. o. v. 104.
6 1704 augusztus 22. U. o. v. 140.
7 Rákóczi-tár, I. 437. A fejedelem s a rendek esküje u. o. 438—9.
8 1705 : II. és IV. t.-cz. U. o. 440—1.
9 Márki, Rákóczi, I. 455—6.
10 U. o. I. 599.

s népek között, ha az elüljáró fejek helyes akadályokra nézve elmaradnak, az egész nép nevével és személyében a közönséges csöndesség megszerzésében a jelenlevők végeznek s végezni tartoznak is».[11] Rákóczi maga is hangoztatta,[12] hogy a rendek hozzájárulása nélkül nem határozhat sem ő, sem más az ország ügyében.[13] Alkotmányos érzülete oly erős volt, hogy a legteljesebb mértékben elösmerte felelősségét. «Mi tartozunk szá-

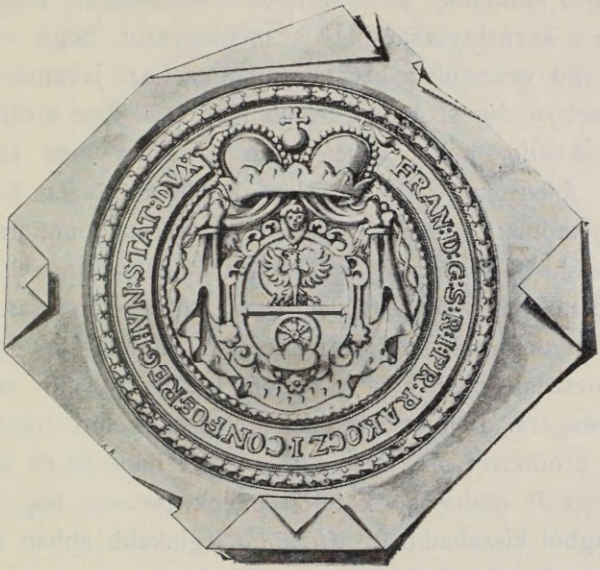

34. RÁKÓCZI PECSÉTJE AZ ÓNODI GYŰLÉS MEGHÍVÓJÁN.

mot adni az ország dolgai folytatásáról mind Isten s mind hazánk előtt».[14] Az országgyűlés végzésének alárendelte akaratát, pl. a protestánsok templomainak, iskoláinak visszaadása, a jezsuiták kiűzése, az erdélyi jobbágyok katonáskodásának korlátozása ügyében; pedig ábrándnak tartotta azt a hitet, hogy eskü és törvények köthetnek olyanokat, a kiket tulajdon lelki-

11 Sennyei Károlyihoz 1711 április 22. Károlyi önéletírása, II. 364.

12 1705 augusztus 17. Simonyi, II. 500.

13 Jól tudja azt a nemes vármegye — írta 1705 május 27-ikén Máramarosnak, — hogy a haza közönséges szolgálata és dolga akárminemű intervenientiákban is közönséges concursusok nélkül nem effektuáltathatik. Károlyi-Okl. v. 206.

14 1705 június 15. Károlyi-Okl. v. 222.

ösmeretök nem köt.[15] Az országgyűlés nem szabta meg külön *a vezérlő fejedelemnek a törvényhozáshoz való viszonyát;* a miből az következett, hogy a fejedelem a tanácskozásokban is résztvett. Előre lehetett tudni, aggodalmasnak talál-e valamely javaslatot, vagy törvényerőre emeli azt. Azonban így volt ez Hunyadi János kormányzósága idejében is. Rákóczi maga mondta, hogy önkényesen semmit sem tesz, *politikai ügyekben nincs teljes hatalma.*[16] Alkotmányos kötelességeire maga figyelmeztette a kormánytanácsot[17] s megjegyezte, hogy «a midőn betű szerint veszszük a közstatutumot, a haza javának nagyobb előmenetelére fog szolgálni.[18] Különben is «akkor menne füstbe a confoederatio, mikor a feje igéretét meg nem tartaná».[19]

Mint fejedelem, a közjó elősegítésében kívánt foglalatoskodni,[20] utóbb[21] mégis gondatlan pásztornak mondta magát, pedig valaha «felettébb gyönyörködött a közvéleményben, mely azt hirdette, hogy ő fejedelemségre való». Trónusát, bíborát csillogó nyomornak tartotta,[22] de magát mint a fejedelmet, olyan közszemélynek, a ki a közjóra köteles ügyelni, nem saját hajlandóságára. Lelkiösmeretének ítélőszéke előtt bűnössé válnék, ha a bűnöket meg nem torolná.[23] A háborút és az emberi vér kiontását utálta, de kötelességének tartotta, hogy népét a szolgaságból kiszabadítsa.[24] *Hivatala* leginkább abban áll, hogy ezen ügynek a hazától választott feje lévén, annak tagjait úgy kormányozza, a mint legjobbnak s legillendőbbnek látja.[25] De nem tőle függ mindennek a kormányzása![26] Már a szécsényi országgyűlésen kijelentette, hogy az ország kormányzása felett való rendelkezés teljes szabadsága a rendeket illeti.[27]

A kormányzás bölcseségét abban találta,[28] hogy 1. a feje-

15 Rákóczi eml. 212.
16 U. o. 124. De Önéletrajzában (178. l. korlátlan hatalmat említ.
17 U. o. 184.
18 1710 július 25. Arch. R. III. 458.
19 1706 október 15. U. o. I. 637.
20 1710 márczius 30. U. o. III. 385.
21 1716 deczember 24. Önéletr. 108—9.
22 Önéletrajz, 83.
23 U. o. 205.
24 U. o. 413.
25 1710 július 17. Arch. R. III. 285.
26 1712 január 16. U. o. III. 730.
27 Önéletrajz 172.
28 U. o. 172—3. már drinápolyi tartózkodása idején.

delem Istentől és az emberektől kérjen *tanácsot*, ha eleget akar tenni keresztényi és hivatalos kötelességének. 2. *Igazságosan ítéljen*, de nem az ember, hanem az Isten igazsága szerint. 3. Legyen szívében *szeretet*, mert ez a leghívebb tanácsadó. 4. Ne csupán lelkiösmeretében és tulajdon eszében bízzék, mert csalódhatik. 5. Mindabban, a mit hivatala következtében cselek-

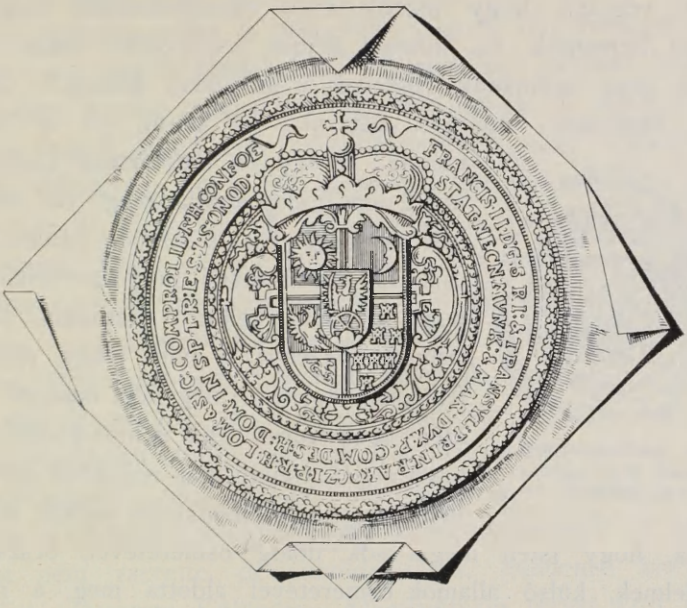

35. RÁKÓCZI FEJEDELMI NAGYPECSÉTJE.

szik, legyen meg az Isten lelke. 6. *A felebaráti szeretetet* az igazság törvényei szerint ápolja. Ne siessen a *büntetéssel*, különösen az emberi vér kiontásával, de ne irgalmazzon mindenkor, mert a gonoszokon könyörűlve, a jóknak árt. 7. Minden hitfelekezetű alattvalójától *vallásosságot* követeljen. 8. Legyen *alázatos* Isten előtt, de legutolsó alattvalójától is kívánja meg, hogy a fejedelem előtt megalázkodjék. 9. Ne vesse meg méltósága *külső díszét*, a pompát és a szertartásokat, mert ez a népet tiszteletre, engedelmességre, alázatra szoktatja. 10. Legyen mindig készen a háborúra, tartsa rendben a *katonaságot* a nép

védelmére. 11. Gyűjtsön *kincseket*, de közjóra, közhaszonra s a nép azokat ne kényszerűségből, hanem inkább szeretetből adja. 12. A *közvagyont* a szolgálat és az érdemek megkülönböztetésével oszsza szét, hogy minden tisztviselője állásához mérten, de fényűzés és hivalkodás nélkül éljen.

A fejedelmeknek ezt a valóságos *tizenkét táblás törvényét* azzal végezte, hogy tisztök ezen rendeltetésénél balgaság többet keresniök. Ha minden ember tudná szíve titkát, talán sokat nem találnának rossznak, a mi annak látszik.[29] Gyóntató, tanácsadó, hűséges alattvaló, hű barát, jó és bátor katona, serény és megbízható kincstartó mind nem nyugtathatja meg. Az emberi szív ürességét csak a *szeretet* töltheti ki és csak ez zabolázhatja meg szenvedelmeit, hogy hivatalát kellően elláthassa. Ezt a tizenkét törvényt, a mint maga mondta, fejedelem korában még nem ösmerte egészen; azok szerint tehát nem is kormányozhatta népét, a mely igaz érzülettel egyesült vele. Azonban hivalkodás nélkül tehette hozzá, hogy Isten mégis sok dolog ösmeretével, országok, fejedelmek, külső államok ösmeretével áldotta meg, a miket mind használni akart a közjó érdekében. Nem törekedett fejedelemségre, a magyar nemzet fölött való uralomra; hiszen a szécsényi nemzetgyűlésen még a hadvezérlet minden jogáról is lemondott. Szabad országgyűlések határozatából lett erdélyi és magyar fejedelem s azért, mert ezek a választások gondolkozásával, hazája iránt való kötelességérzetével megegyeztek.[30] Tulajdonképpen csak *első polgára* akart lenni hazájának. Hiában keresett ebben önmaga iránt való szeretetet, hiúságot; hiába intett arra, hogy majdan akárki írja meg tettei történetét, e miatt ne magasztalja.

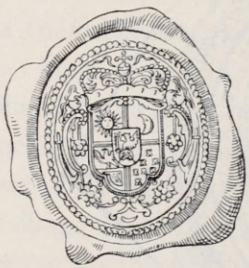

36. RÁKÓCZI PECSÉTJE 1707. SZEPT. 18-ÁN PEKRYHEZ ÍRT LEVELÉN.

[29] 1707 november 8. Károlyi-Okl. v. 727.
[30] Önéletrajz, 174–6.

A historikus, a ki belemélyedt vagy belemélyed az ő lelkének világába, a fejedelmet mégis azok közé sorolja, a kiket — saját mondása szerint[31] — a történelem dicsérettel halmoz el, az ókor annyi emlékkel magasztal. Önmagát ő balgatagnak, szánandónak s nem dicséretre, hanem részvételre érdemesnek tartja, mivel hasztalanul pazarolt el annyi talentumot. A történelem azonban arra tanít, hogy — mint rendesen — mostani keserű nyilatkozatában is túlságosan szigorú volt önmaga iránt. Látta ő az ágyúk füstfellegén keresztül is *a jövendő szabad, független, gazdag Magyarország körvonalait*, a miket biztos kézzel rajzolt maga elé. Kormányzásának nagy jelentősége éppen abban áll, hogy *jól kigondolt terv alapján fogott az új Magyarország kiépítéséhez*. A fejedelem föladatairól vallott eszméit jobbadán csak a száműzetés keserves éveiben, már nemcsak meghiggadva, hanem el is keseredve foglalta írásba. Mint fejedelem és kormányzó előbbjárt az írónál; nemcsak tervezgetett, hanem alkotott is a közélet minden ágában.

37. RÁKÓCZI GYŰRŰPECSÉTJE.

Kétségtelenül tanúlt ellenfeleitől, *Kollonics* bíbornoktól, vagy *Tüzes* Gábortól, kik valamivel az ő felkelése előtt már részletes terveket készítettek Magyarország kormányzásáról.[32] A bíbornokot nem szerette, de sokoldalúságát, mindenre kiterjedő gondját elösmerte. Különösen *közgazdasági* tervei közt talált nagyon figyelemreméltó pontokat; egyúttal akárhány olyat, a mit Colbert már előbb szerencsésebben és nemzetiesebb felfogással fejezett ki. *Az európai eszmék* neki is olyan jellegzetesen *nemzeti* alakban kellettek, mint nagy kortársai közül pl. Péter czárnak, vagy — valamivel később — I. Frigyes Vilmos porosz királynak. *Független, központi kormányt* most kellett teremteni. Ez, legalább az átmenet idején, nem lehetett a réginek egyszerű másolata, már a vezérlő fejedelemségnek nálunk idáig ösmeretlen fogalma miatt sem. A törvényhozás, közigazgatás,

[31] Önéletrajz, 177.

[32] Kollonicsra nézve l. Márki, Rákóczi, I. 86. Tüzes G. emlékirata 1701-ből: Tört. Tár, 1900. 219—263.

igazságszolgáltatás nem lehetett nemzetibb a réginél, de alkalmassá kellett tenni a reformokra. *A had-, pénz- és külügyeknek* vissza kellett nyerniök két század előtti függetlenségöket és nemzeti irányzatukat. Múlhatatlanúl valósítani kellett a *gazdasági önállóságot* s Magyarországot felszabadítani nemcsak Ausztriának, hanem általában véve a külföldnek gazdasági gyámkodása alól. Együttjárt ez a népesedés emelésének s a zilált társadalomnak rendezésével. Az egyház, iskola, irodalom, tudomány, művészet ügyeinek s a nemzeti állam érdekeinek szoros összekapcsolása mint politikai feladat is az elsőrangúak közé tartozik.

Nagyon hosszú kitérés lesz és megakasztja a fejedelem élete drámájának elbeszélését, de részletesen kell látnunk, reformjainak valósításával Rákóczi *milyenné akarta tenni Magyarországot.* Meg kell ösmerkednünk kormányzatának egész rendszerével; mert ebből tűnik ki lelkének nagysága, gondolkodásának mélysége, jellemének nemessége, akaratának szilárdsága, munkájának folytonossága, figyelmének osztatlansága, tudásának sokfélesége és egyéniségének sok egyéb tulajdonsága, a mi egy kormányzót nemzete áldott nagyságai közé emelhet. Erős, meggondolt kormányának köszönte, hogy csatavesztései mellett is nyolcz esztendei szívós küzdelemre lelkesíthette nemzetét. Érdeme, hogy gyökeresen leszámolt azzal a nehézséggel, a melyet az uralkodóháznak és Ausztriának a magyar közjoghoz való viszonyában talált, s egész erejével a nemzet természetes tehetségeinek kifejtéséhez látott. «Szánta ezt a hajdan oly szépen virágzott nemzetet, hogy .... nem pallérozhatta ki azokat a szép és nagy tulajdonságokat, melyekkel született». Fejedelmi székét azért «nem úgy ékesítette föl mint király, hanem mint *hazánk atyja*, mint eleven képe ama híres Corvinusnak.» Vallotta, hogy «nincsen uralkodás, hanem csak csalárd buzgóság által megvakított köznépen»; de *megtörténhetik, hogy ez a pártos nemzet dicsőséges lesz.*[33]

33 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok. 187., 205.

Ez volt kormányának végső czélja.

Régi alapon akart új Magyarországot. Közjogi tekintetben csakugyan nem újított, hanem csak a régi végzéseket elevenítette föl. *Vay*val együtt hihette, hogy az igazgatásnak minden formáját össze lehet zavarni, meg lehet bolygatni külső hatalmak beavatkozásával, viharok, tévelygések támasztásával. Ezzel szemben azt a *belső hatalmat* akarta izmosítani, a melynek

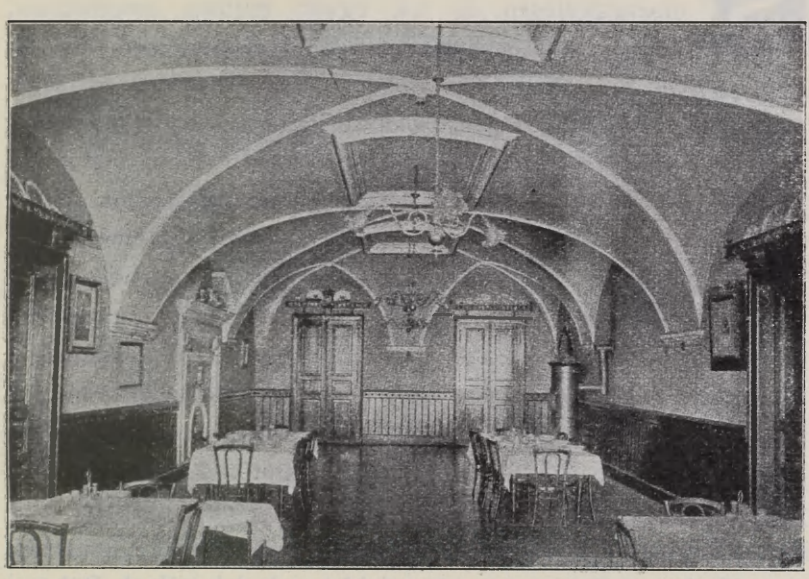

38. AZ UDVARI ÜNNEPSÉGEK TERME KASSÁN (MOST A TISZTI KASZINÓ OLVASÓTERME).

vezére az ország és a törvény.[34] Már ezért is helytelenül ítélik meg, a kik vezérlő fejedelemségében csak a külföldi segítség után való kapkodást látják. Képzelődésében, okoskodásában ő a másiknak, a belső hatalomnak sugallatát követte a kételkedésnek és hazugságnak minden elegyedése nélkül.[35]

34 U. o. 185.

35 U. o. 186. Ez a nevezetes röpirat Hugó Grotiuson s másokon kívül főképpen a magyar törvények alapján szól (123—6.) a felségjogról s nyomban utána előadja a magyarok igazgatásának eredetét. Föltétlenül szükséges Rákóczi fejedelmi hatalmának és kormánya alapelveinek megértésére is.

II.

A FEJEDELEM A GYÜLÉSEKEN.

Szótol a tettig rendesen nagy a köz. Rákóczi az ónodi országgyülésen és sok egyéb esetben megmutatta, hogy szavai és tettei közt a távolságot nem ösmeri. Bercsényivel hitte, hogy tettekre, nem szavakra van szükség.[1] Forradalmakat, szabadságharczokat voltaképpen azok indítanak, a kiknek szavát a tett olyan gyorsan követi, mint a lövés a tüzelésre adott vezényszót. Rákóczi hatalmának, befolyásának egyik eleme a szó hatalma volt. «Az isteni gondviselés — mondta önmagáról[2] — elküldött a puszta hazába, hogy *fegyverre és szabadságra hivó szózat legyek.* És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szivek lángra lobbantak a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére» Ez bizonyára nem tartozik ama szóvirágok közé, a mik szép dolgok ugyan, de nem pótolják az igazságot. Csak másfélszázad mulva akadt szónok, a ki beszéde erejével a magyar népet úgy tudta lelkesíteni. Annak a jelenetnek a mikor Klimiecben 1703 június 14-ikén a szegény jobbágyok leborulnak Rákóczi előtt, a ki hazaszeretetet és szabadságot hirdet nekik, csak egyetlen egy párja van az újabb magyar történelemben: Kossuth Lajos czeglédi beszéde 1848 szeptember 24-ikén, mely 12.000 honvédet állít talpra. Azt a hatást, a melyet Rákóczi a sárospataki országgyülésen 1708 november 28-ikán ért el, a mikor beszédére a rendek életöket és véröket ajánlották a hazáért, a híres pozsonyi jelenetnél jobban még csak egy ember közelítette meg: Kossuth Lajos, a ki 1848 július 11-ikén 200,000 embert kérvén a haza védelmére, valamennyi képviselő esküre

[1] Századok, 1895. 736.
[2] Rákóczi emlékiratai, 79.

emelte kezét és úgy kiáltotta: «Megadjuk!» Caius Mucius szavait másfél század alatt csak két ember ismételhette úgy, hogy szavaik és cselekedeteik közt meglegyen az elszakíthatatlan kapcsolat: Rákóczi a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt egy nappal és Kossuth a függetlenségi nyilatkozat indítványozásakor. A költő, Kossuth dicsőítője, valóban Rákóczival mérte őt össze:

«Szónok, kitől a zsarnok vére fagy, –
Rákóczi égből kitört lelke vagy!»

Azt a csodálatos hatást, a melyet nemzetére gyakorolt, egyik sem csupán szava erejével érte el; írói, egyéni, forradalmi tulajdonságaik együttvéve tették mind a kettőt, sőt — egyideig úgy látszott — Rákóczit fejedelmi származása egymaga is megteheti a nemzet vezérének.

Rákóczi, mondhatni, a vérbeli szónokok közé tartozott. Születés, családi hagyományok maguk is arra kötelezték, hogy a szó erejét hatalma növelésére használja. Csak tizesztendős volt, a mikor egyik kezében lova kantárát, a másikban fejedelmi buzogányát tartva, csinos beszédben köszönte meg a kapitányoknak és hadnagyoknak, hogy édes anyja vezetése mellett Munkács várát megtartották a magyar szabadságnak. Erre a szónoklatra, valamint az anyja nevenapján mondott szép köszöntőre még bizonyosan nevelője, *Badinyi János* tanította be. Magának a szónoklatnak mint művészetnek legelemibb szabályaival csak három esztendő mulva, 1689-ben, a neuhausi gimnáziumban ösmerkedett meg. Egy esztendő mulva ott a záróvizsgálaton mint latin szónok kellemes föltűnést keltett.

De nem Quintilianus, nem is Cicero vagy Caesar tanulmányozása tette azzá, a mi ezen a téren lett. *Latinul*, noha a latin szó mindenütt járta, később, a közpályára lépve, csak idegenek előtt beszélt, pl. az 1710 január 21-iki hadiszemlén lengyel katonáihoz; de ugyanakkor svéd zsoldosaihoz *francziául*, a kuruczokhoz *magyarul* szólt s így egyetlen egy nap három

nyelven tartott gyönyörű beszédeket.[3] A német, cseh és az olasz nyelvekben nem vitte annyira, hogy szónoklatokat tarthasson; de mindenesetre azon magyarok közé tartozott, kik — mint Bercsényi, Kossuth, Apponyi — több nyelven egyenlő szónoki sikereket arattak. Ez nála annál nagyobb érdem, mert Neuhausból Bécsbe s onnan hazakerülve, csak akadozva, hibásan beszélt magyarul; holott már 19 esztendős korában beiktatták sárosvármegyei főispánnak, s így nemcsak latin orációkat, hanem magyar szónoklatokat is vártak tőle.

Sárosvármegye szeretettel bocsátotta meg beszéd közben ejtett hibáit s örök büszkesége, hogy ő nevelte Magyarországnak egyik legnagyobb szónokát. Zemplén- és Abaujvármegyék, a melyek őt 1708-ban a maguk kebelében hallhatták, már egész teljességében hódoltak szónoki képességeinek.[4]

A szabadságharcz kitörése óta a nép és a katonaság szent áhítattal hallgatta. 1703 június 17-étől 1711 január 31-éig a néphez és a katonasághoz intézett 12 beszédének emlékezete maradt fenn. Főképpen a teljes szövegében ösmert *gyömrői beszéd*[5] tanusítja azt a gondot, a melyet szónoklatainak művészi megszerkesztésében oly szerencsésen tudott egyesíteni a közvetlenséggel, a mely pedig annyiszor csábít pongyolaságra. Hatalmas, szép, fejedelmi okos beszédnek mondhatjuk ezt is, a hogy a *nagykárolyi* hadiszemlén 1708 februárius 6-ikán tartott beszédét az egykorúak mondták.[6] Előadásához bizonyos politikai bátorság és nyiltság kellett, mert a hadak demoralizációjának az a kíméletlen ostorozása, a melylyel mind a kettőt kezdte, olyan lelkierőt és önbizalmat követelt, a milyennel Jézus verte ki a kufárokat a templomból. A beszéd közepén megmagyarázta, mire vállalkozott, mi ennek a szabadságharcznak igazi czélja. A végén megkapó szavakban hítta fel őket a haza és a szabadság védelmére. Ez az elrendezés egymaga is mutatja, meny-

3 Rákóczi-tár I. 228—9.

4 Rákóczi-tár, I. 107—8., 110. Arch. Rákóczianum, II. 217., 221., 223.

5 L. e könyv I. kötetében 414—416. l.

6 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 96. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1890. 494—5.

nyire tisztában volt nemcsak népszónoki, hanem népvezéri föladataival is. Dorgált, meggyőzött, lelkesített egy rövid negyedóra alatt mint olyan, a ki nagyon jól érezte, hogy joga van mindegyikhez, sőt hogy csak neki van joga. Micsoda elemi erő van szavaiban, a mikor a *nagykállói* hadiszemlén (1710 január 21-ikén) a lanyhákra azzal riad, hogy az utolsó mérkőzés előtt állanak, őseik régi dicsőséges példáit kell követniök s a gyáván megfutót saját bajtársának kell lelőnie, levágnia.[7] «Itt az idő — szólt hozzájuk *Kisvárdán* is,[8] — hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járma alá vessük magunkat.»

Különösen népies és katonai beszédeiben gyakran említette önmagát; hivatkozott szenvedéseire, áldozataira, nagy terveire, végső elszántságára. De nem hivalkodás, nem hiúság ez olyan vezérnél, a ki nagyon jól érezte, hogy a szabadságharcz minden sikerét tőle, az ő bátorságától, okosságától, szerencséjétől remélik. Mivel buzdíthatott volna jobban, mint a maga példájával? Saját halhatatlan lelkét szerette volna belélehelni nemzetébe, hogy mindenkinek erében ugyanazon szent lelkesedés tüze forralja föl a magyar vért; s mégis a maga bírájává teszi nemzetét, katonáit. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. A végső pillanatban, az *olcsvai* beszédben is (1711 január 31-ikén) áldozatul áll tisztjei elé: «Ha halálélettel vagytok felőlem, ime, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem, a mit akartok; lelketekre hagyom magamat . . .» Saját akaratának a nemzet akarata alá való ilyen alárendelése mindenkor meggyőzte hallgatóit, hogy beszédeiben és tetteiben nem saját személyének, hanem magyar nemzetének javát, dicsőségét keresi.

Katonai beszédein kívül ezt különösen *országgyűlési szónoklatai* bizonyítják. 1705—1709 közt a szécsényi, marosvásárhelyi,

7 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, 1. 228—9.
8 Rákóczi emlékiratai, 289.

ónodi, egri, sárospataki, huszti teljes vagy részleges országgyűléseken, öt év alatt tehát hat összejövetelen, a mennyire tudjuk, körülbelül 34 beszédet tartott. Megnyitó és bezáró szónoklatait a trónról, a többit a zöldasztal mellől, ülve vagy állva tartotta. A tűz és lelkesedés trónbeszédeiből sem hiányzott. Különösen «gyönyörűséges»-nek tartották az erdélyi fejedelemségbe történt beiktatásakor mondott «perorációját.» De nem hiányzott a tűz és lelkesedés a legszárazabb közgazdasági kérdések fejtegetéseiből sem. Csodálatosan tudott alkalmazkodni a tárgy természetéhez, de a tárgyat is csodálatosan alkalmazta a maga természetéhez. Mindig Rákóczi volt, a ki szólott; mert a maga eszméit, gondolatait hirdette, akár mint fejedelem, akár mint mágnás, vagy inkább — a hogy maga mondta — «mint a haza javáért buzgó polgár» beszélt.

Alig volt a közéletnek kérdése, a melynek megoldását magvas, alapos fejtegetéseivel meg nem könnyítette volna. A házszabályok, a vallásügyek, a templomok visszaadása, a szabadság régi harczosainak kárpótlása, az igazságszolgáltatás gyorsítása, a közadózás és a közteherviselés, a rézpénz, az újonczozás, a dézsma stb. dolgában valóságos szakembernek bizonyúlt. Széles ösmereteivel fejedelmi tekintélyének fölhasználása nélkül is tudott hatni és meggyőzni. A vitába majdnem mindig új szempontokat vitt be; azonban különösen a közteherviselés sürgetése közben mutatkozott az újkor és az új eszmék emberének. Valóban, méltatlan dolog arról vádolni öt, hogy nevéhez nem fűződik olyan demokratikus alkotás, mint a Bocskayéhoz a hajdúk letelepítésével. A közteherviselés, az egyenlő megadóztatás ügyében az ónodi országgyűlésen (1707 június 4-ikén), Zemplénvármegye közgyűlésén (1708 márczius 16-ikán), az egri konventben (1708 május 21-ikén) és a sárospataki országgyűlésen (1708 november 28-ikán) tartott beszéde a demokráczia történetében is előkelő helyet követel magának.

A mikor Rákóczi az országgyűlésen, vagy a nép előtt férfiakat szólított fegyverbe Istenért, hazáért, szabadságért: mi ragadhatta meg jobban a lelkeket, mint a *könny*, mely szeméből előbuggyant, arczán végigömlött, mert annyi szenvedést, igazságtalanságot tovább tűrni nem akart? A könny, a mely beszéd közben az emberiség megváltójának szemében is megcsillant, nem gyöngeség, nem hatáskeresés, hanem teljes átszellemültség jele volt azoknál is, a kiket — mint Rákóczit és Kossuthot — a nemzet a maga megváltóinak nevezett. Rákóczi könnyezett, a mikor az ónodi országgyűlésen lemondott vezérlő fejedelemségéről, majd midőn az országgyűlést berekesztette; a pataki templomban zokogva ajánlotta a nemes ifjak zászlaját a seregek urának pártfogásába; Olcsván sok könnyet hullatott hazájáért, mikor a haditanácsban a szomorú helyzetet vázolta.[9] Gróf Pálffy János tábornagy gúnyolta is, hogy *fegyvere a szónoklat és a sirás.*[10] De nem lett volna szabad felednie, hogy a mikor Rákóczi sírt, zordon tisztjei és a rendek is nedvesedni érezték pilláikat, s Ónodon halniok kellett azoknak, a kik ezt a könnyet fakasztották!

Egy-egy beszédében Rákóczi keresztülvezette a hallgatóit az érzelmek minden fokozatán. Mi volna ennek tanulságosabb példája, mint éppen a most említett ónodi beszéd, a melyben a legprózaibb pénzügyi kérdésnek, a rézpénz értéke emelésének tárgyalása közben ismételt felszólalásai után a hidegséget, a mely eleinte fogadta, a vérontásba átmenő lelkesedésig tudta hevíteni? Száraz számokkal, zárószámadások előterjesztésével, forradalmi időkben gyújtó hatást értek el más pénzügyminiszterek is, pl. a franczióknál Necker, nálunk Kossuth; de gyanusításokkal szemben az országgyűlésen valaki aligha kapott fényesebb elégtételt, mint Ónodon Rákóczi, kit az eszmék egéből egyesek épp úgy a sárba akarták levonni, mint három emberöltő mulva

9 Beniczky naplója, Rákóczi-tár I. 12., 17., 200. Pulay Károlyi S. önéletirásában, II. 262. Rákóczi önéletrajza, 195.

10 Szalay, Rákóczi bujdosása, 35.

Párisban Dantont, a kit számadásainak titkos tételei miatt hurczoltak meg. Mind a két esetre szól egy párisi népszónoknak, Gonchonnak megjegyzése: férfiak, kik igazán rajongtak a hazáért, a hatalmat csak ennek érdekében keresték s a módokban eltértek, de a lényegben egyetértettek: egymásnak kölcsönösen költött hibákat tulajdonítottak, a helyett, hogy jobban tartottak volna az utókor gyűlöletétől és szemrehányásaitól, mint a pártoskodók tőrétől és az idegen szablyától. Ebben a mérkőzésben Rákóczi szónoklata még végzetesebb volt a turócziakra, mint Ciceróé Catilinára és követőire.

A szenvedélyre kevesebb alkalom nyilt a *magyar és az erdélyi szenátusok*, vagy a hadi, közgazdasági és az udvari gazdasági tanácsok ülésein, a melyekben a fejedelem szintén szorgalmasan részt vett és saját vallomása szerint «eleget beszélt».[11] Itten nyugodt, okos fejtegetéseivel hatott, pl. a miskolczi tanácsülésen (1706 február 7-ikén) a rézpénz ügyében.[12] Erre a nyugalomra nem a hallgatók kisebb száma intette, mert pl. a miskolczi és kassai tanácsülések, a vármegyei követek megjelenése következtében, fiók-országgyűlésekké szélesedtek ki. Az a körülmény mérsékelte előadása tüzét, hogy inkább meggyőzni, mint lelkesíteni kívánt. De ki nem érezné izzó lelkének egész hevét az erdélyi szenátushoz Salánkon 1711 február 12-ikén intézett beszédében,[13] a mely egyúttal utolsó politikai szónoklata volt, mert pár nap mulva már önkéntes számkivetésbe ment.

34 országgyűlési, 12 katonai, 5—5 szenátusi és vármegyei, összesen 56 beszédének az emlékezete és kivonata maradt reánk; egész terjedelmében csak egy, a gyömrői.[14] Ösmerjük a fejedelemnek azt a szokását is, hogy Szilveszter napján az udvari tisztviselők elbúcsúzásánál s újesztendőkor a köszöntéseknél

11 Rákóczi levele 1708 szeptember 12-ikén. Arch. Rákóczianum, II. 321.

12 Rákóczi emlékiratai, 174—6.

13 Rákóczi önéletrajza, 199—200.

14 Mindezekről részletesebben szóltam s beszédeit csoportosítottam az Erdélyi Múzeumban 1907. 65—84. Itt a részletezésre nincsen tér.

rendesen beszédeket szokott volt tartani;[15] azonban ezekről a kétségkívül politikai tekintetben is fontos nyilatkozatokról nincsenek följegyzéseink.

A fejedelem nemcsak tartani, hanem hallgatni is szerette a szép szónoklatokat. *Bercsényi* Miklós, *Károlyi* Sándor, *Ráday* Pál, *Pekri* Lőrincz, *Bartha* András, *Vay* Ádám, *Telekesy* István, *Berkess* Antal, *Keczer* Sándor, *Barkóczy* Ferencz koruk leghíresebb szónokai közé tartoztak. Rákóczi szerint az ő fogságában levő *Tolvay* Gábornál sohasem lehetne jobbat feldobolni, hogy a pozsonyi királypárti országgyűlésen az ő nevében megbízás nélkül tarthat kemény beszédeket.[16] De megtörtént, pl. 1707

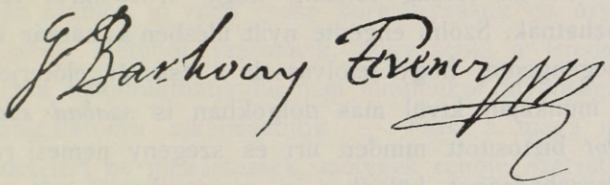

39. GR. BARKÓCZI FERENCZ NEVALAIRASA.

június 6-ikán a rézpénz ügyében, hogy az ellenzék valóságosan obstruált, «nem gondolván a fejedelem sok szép declaratióival, szíves expectoratióival.»[17]

Semmiben sem korlátolta a *szólás szabadságát*. A szécsényi országgyűlésen boldognak mondta magát, hogy szabadon tanácskozhatnak ügyeikről s a szólásszabadság érdekében, kivált a személyét érintő kérdésekben, vissza is vonúlt a tanácskozásoktól.[18] Az erdélyi országgyűlésről elküldte udvari hadait, hogy a rendek ne tarthassanak valami beavatkozástól.[19] Az ónodi országgyűlés megnyitásánál kijelentette, hogy előterjesztéseire nézve mindenkinek a véleményét meghallgatja s nézetét mindenki bátran elmondhatja. Június 6-ikán maga hítta föl Okolicsányit

15 Rákóczi-tár, I. 179—180. Márki, Kurucz újesztendők. Erdélyi Hirlap, 1907. 1. sz.

16 Rákóczi levele 1708 márczius 2-ikán. Arch. R. II. 177.

17 Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 11.

18 Rákóczi emlékiratai, 148., 150.

19 U. o. 210. Ezzel szemben lásd a következő 20. jegyzetet.

és Rakovszkyt, hogy Túróczvármegye sérelmeit szabadon adják elő. Midőn személye megbántását a rendek oly véresen torolták meg, nem akarta azonnal tárgyaltatni a függetlenségi nyilatkozatot, hogy ez a vérengzés, «a tábornokok helytelen magaviselete» és az udvari hadak jelenléte a rendek megfélemlítését ne jelentse. De arra nem volt hajlandó, hogy hasonló esetek meggátlása végett szólni engedje a szenátust, melynek szólásjoga ily közgyűlésen nem volt; s nem is tartotta illendőnek, hogy először a kormánytanács szóljon a kormány fejét illető ügyben.[20]

Már 1705. szeptember 12-én boldognak érezte magát, mert annyira vitte az ország rendeit, hogy érdekeikről *szabadon* tanácskozhatnak. Szólni engedte nyilt ülésben a császár követeit is és megengedte, hogy felolvassák a császár előterjesztését. A béke munkáján kívül más dolgokban is *szabad szólást és szavazatot* biztosított minden úri és szegény nemesi rendnek. A szólásszabadságot különben a szenátusban,[21] sőt a hadi-tanácsban is megőrizte; pl. Ocskayt itt nem világosíthatván föl, beszélni hagyta.[22] A küzdelem végén azonban megjósolta, hogy ezentúl «ha kit szóra hoz a tűrhetetlenség, vagy valamely megjegyzett vitézi emlékezet, — minden szava, sőt, ha megáll, az is rebelliónak fog magyaráztatni. Sok hamis tanúvallomás, nyárs, kerék, akasztófa rettegő félelme lesz előtte mindennek.»[23] Jóslata mindamellett is teljesült, hogy 1711 május elsején a küzdelmet befejező szatmári béke a jövő országgyűlésre biztosította a szabad voxot.[24] Azonban, ahogy pár nappal a túróczi eset után Bercsényi figyelmeztette a rendeket, most *tettekre* van szükség, nem szavakra.

20 U. o. 222—3. Századok, 1895. 639., 715., 723., 725. Ellenben Kökényesdi Vetésy László arról vádolja, hogy a merénylet előre volt készítve, éjjel az ország sátorára kartácscsal megtölt ágyúkat irányoztak. Fiedler, Aktenstücke, I. 292.

21 Rákóczi levele 1708 szeptember 12-ikén. Arch. R. II. 321.

22 Rákóczi emlékiratai, 242.

23 Rákóczi levele 1711 április 18-ikán. Károlyi Önéletírása, II. 384.

24 U. o. II. 434.

III.

A KORMÁNYTANÁCS ÉS KANCZELLÁRIA.

Isten az emberi nemzetet — Rákóczi szerint[1] — királyságok és fejedelemségek alá osztván, a törvény és igazság szerint való alkalmazásukat *kormányok* alá hagyta. Es a mennyiben a fejedelmeket is közös emberi gyarlóság alá vettette s ezeknek is mindent maguk erejével véghezvinni nem enged: alattvalóit segítségűl rendelte. Kinek-kinek alkalmazását kétségkívül szabadakaratjokra hagyta, mivel tőlük egyedül kíván számot, jó vagy rossz kormányzásuk és országlásuk folytatásáról. Melyből származik, hogy senki a fejedelmeknek vétkül nem tulajdoníthatja, ha nem mindenkor kívánsága szerint való szolgálatokra alkalmaztatik, — csak a maga igazságos cselekedeteiért ne mellőztessék, melynek rendje szerint minden birodalom és fejedelemségek alatt az embereknek géniuszához és tehetségéhez alkalmaztassanak is a hivatalok.

A fejedelem mellett 1704 óta egy *udvari tanács* állott, a melynek tagjai esküt tettek, hogy a fejedelem szolgálatában s a nemes országnak vagy magánosoknak dolgaiban az igazság és a törvény szerint járnak el.[2] Mivel azonban ennek nem volt elég törvényes tekintélye, a szécsényi gyűlés 1705 szeptember 25-ikén elhatározta, hogy az 1500:X. és az 1518:XXXIX. törvényczikkelyek értelmében *huszonnégytagú szenátust* alakít. Meg is alakította a II. törvényczikkelyben[3] s törvénybe iktatta azt a 16 urat, a kiket a fejedelem a rendek jelöltjei közűl kinevezett.[4] Ezek a többi nyolczczal együtt a következők:

Gróf *Bercsényi* Miklós főtábornok, később fejedelmi helytartó, egyúttal a szenátus elnöke;[5] *Illyés* István, *Pethes* András,

[1] 1710 április 29. Arch. R. III. 249.

[2] Eskümintájok: Tört. Tár, 1881. 169.

[3] Rákóczi-tár, I. 429., 440. Márki, Rákóczi, I. 446–7.

[4] Az ugyanekkor alapított közgazdasági tanácsról külön lesz szó.

[5] Maga az elnök nem lehetett jelen a szenátus vagyis a consilium felállításánál,

Telekessy István püspökök; gróf *Barkóczy* Ferencz, gróf *Esterházy* Antal, gróf *Forgách* Simon, gróf *Károlyi* Sándor, báró *Vay* Ádám tábornagyok; *Berthóti* Ferencz, gróf *Csáky* István, *Galambos* Ferencz, *Gyürky* Pál, *Petröczy* István, báró *Sennyei* tábornokok; telekesi *Török* István ezredes;[6] *Beniczky* László, *Gerhard* György, *Jánoky* Zsigmond, *Kajaly* Pál, *Lapsánszky* János, *Soós* István, *Zay* Lőrincz. A szenátus fele tehát magasrangú *katonatisztekből állt.* Ez annál feltünőbb, mert a szenátusnak első sorban *külügyekkel* kellett foglalkoznia, holott a szenátorok egyrésze a magyarnál s latinnál egyéb nyelvet nem beszélt.[7] Feltünő azért is, mert, a szécsényi határozat előtt, a fejedelem még ragaszkodott ahhoz az elvi álláspontjához és elhatározásához, hogy a tanácsában levők közt katona ne legyen.[8] A szenátus a politikai ügyekbe csak a fejedelem külön felszólítására, esetről-esetre avatkozott be; mert a fejedelem tekintetbe vette a maga halandó voltát s hogy a rendektől nyert és szinte korlátlan hatalma a rendeknek idővel kárára lehetne. Igy történt, hogy a *békeügyekben* sem alkudozott a szenátustól függetlenül.[9]

Azonban néhány jelenségből sejteni lehetett, hogy a szenátus a még alig százesztendős főrendiház helyét van hivatva pótolni s az ismét egy kamarában tanácskozó országgyülésnek munkásságát nemcsak előkészíti, de meg is rostálja. A szenátus valóban már magának követelte *a törvények magyarázata* jogát.[10] Mennyivel óvatosabb ebben a tekintetben a fejedelem! Pl. az ónodi törvényeket igen világosaknak tartván, ellenökben

a melynek tervezetét Beniczky László készítette el. A fejedelem szerint (1705 október 20.) az elnöknek annyi fizetése lehet, mint egy szenátornak; a kincstartónak valamivel kevesebb. Arch. R. I. 455–6.

6 Csak akkor választották meg, mikor a szécsényi országgyülésen megválasztott Szirmay Endre ellen Bercsényi komoly kifogásokat tett. Rákóczi Szirmayt már 1694-ben meghitta a Rákóczi-ház tanácsába; de Szirmay inkább a zemplénvármegyei pénztárnokságot fogadta el. Szirmay nagy kort ért; 1656 június 18-ikán született s 1754-ben hunyt el. Tört. Tár, 1882., 414.

7 Pl. Gerhard. Arch. R. III. 142.

8 Rákóczi Teleki Mihályhoz 1705 május 9. Erd. N. Múzeum. Okl. törzsgy.

9 Rákóczi eml. 153., 155.

10 A miskolczi tanácsülések naplója. Szendrei, Miskolcz, II. 334.

magyarázatot adni nem akart s a magyarázatot sürgető Károlyit és társait türelemre intette.[11] Később adott ugyan magyarázatot, de sietve figyelmeztette Károlyit, hogy «a mennyiben lehet, törvényesen vegye hasznát».[12] Mert hiszen az olyan végzéseket, a miket az országgyűlésen közönséges megegyezéssel hoztak, nem lehet magánúton minden okból felforgatni, tehát magától ő sem kívánja megváltoztatni azt az állapontot.[13] Egyik kapitányát, a ki egy régibb s egy újabb törvény közt bizonyos ellenmondást látott, egészen *az újabb törvény alkalmazására* utasította: hogy ne vádolhassák a törvény újabb módosításáról, vagy ürügy ne maradjon valamely kivételre.[14] Maga a szenátus külön biztost küldhetett a vármegyékhez (pl. 1707-ben Szabolcsba, Szatmárba, Biharba) a kormány szándékainak megmagyarázására, a pénzügyekben való felvilágosításra. Az országos számonkérő bizottságot is az rendelte ki.[15] Volt idő, mikor «üdvös tanácsot» a fejedelem csak önmagától várhatott;[16] de később, félesztendővel a szenátus felállítása után, mikor egy szenátor s még az udvari kapitány sem volt mellette, boldogtalannak érezte magát, hogy senkivel sem értekezhetett. Ilyenkor nem intézkedett, csak véleményt adott a hozzá intézett kérdésekben.[17] Pedig tapasztalta, hogy pl. a hadbiztosság dolgait, kivetéseit még a szenátorok sem értik, holott ő maga «sok oktatásban» részesítette őket; ezért inkább szánta őket s nem haragudott rájok.[18] Néhány tanácsos majdnem mindig volt mellette, de *a teljes szenátus összehivása* rendesen országos eseményt jelentett. Így történt ez 1706 január 30, — február 10-ig *Miskolczon*;[19] 1706 májusában *Érsekujvárt*,[20] 1706 deczember 18, — 1707 februarius 5. *Rozsnyón*,[21] 1707 augusztus 11—19. *Homonnán*,[22]

[11] 1709 márczius 13. Arch. R. II. 455.
[12] 1709 márczius 24. U. o. II. 459.
[13] 1709 november 30. U. o. II. 575.
[14] 1710 április 12. U. o. III. 399.
[15] Arch. R. II. 14.
[16] Rákóczi eml. 34.
[17] 1706 január 4. Arch. R. I. 460.
[18] 1708 október 16. U. o. II. 356.
[19] Fiedler, II. 457. Károlyi önéletír. I. 155—6. Szendrei, Miskolcz II. 326—342.
[20] Károlyi, I. 164. Simonyi, III. 42.
[21] Márki, Rákóczi I. 578—589.
[22] Rákóczi-tár, I. 35—37. Beniczky Gáspar naplójában.

1707 deczember 10—24. (voltakép 29-ikéig) *Kassán*,[23] 1708 május 18, — junius 12.[24] s újból szeptember 6—23. *Egerben*,[25] 1709 június 16, — július 6-ikáig, s újból augusztus 7—9-ikéig *Sárospatakon*. Azontúl még *Salánkon*, majd a már külföldi *Zalusán* tartott egy-egy tanácsülést, de már a nemzeti ügy lehanyatlása idején, csupán 9 szenátorral, közéjök számítva a megkegyelmezett *Forgáchot* és az új szenátorok közül gróf *Csáky* Mihály tábornokot és az erdélyi kanczellárt, *Ráday* Pált.[26]

A gyüléseken rendesen a fejedelem elnökölt s nemritkán szónokolt is;[27] a határozatok hozatalára tehát nagy befolyást gyakorolt. Némely szenátusi ülést valóságos országgyülésnek tartottak; így a miskolczit, kassait. Az utóbbiban Liptó és Borsod kivételével az összes kurucz vármegyék és városok képviseltették magukat.[28] A fejedelem a tanácsosokkal együtt nagyban győzte a munkát, mert az üléseket — sürgős esetekben — naponkint reggel 9-től este 5-ig, legfeljebb egy kis déli pihenővel, tartották.[29] Mindezt sok önzetlenséggel tették, mert hazafiságuk megmutatására 1708 szeptember 14-ikén hátralevő fizetésöknek feléről arra az esztendőre lemondtak.[30]

Erdély tanácsa és kormánya mindig el volt különítve Magyarországétól.[31] A fejedelem szigorúan alkalmazkodott Erdély törvényeihez; Erdély igazgatására tehát 1704 deczember 20-ikán a consiliumot mint külön kormánytanácsot alkotta s meghagyta, hogy a főhadparancsnokkal egyetértve járjon el. Első tanácsosai nem olyanok voltak, a milyeneket óhajtott; azért «minden fából nyilat kellett csinálnia».[32] A consiliumot késedelmesnek, akadé-

23 U. o. 74—81. Nagy Iván, A kassai kormánytanácsról; M. Akad. Értesítő, 1854., 306.

24 Rákóczi-tár I. 125—135.

25 U. o. 157—161. Arch. R. II. 338.

26 A többi hat szenátor: Esterházy Antal, Csáky István, Galambos Ferencz, Vay Ádám, Soós István, Petrőczy István. Arch. R. III. 665.

27 A szenátusban tartott szónoklatairól l. Márki, Erdélyi Múzeum, 1907. 82—84. l.

28 Rákóczi-tár, I. 74.

29 U. o. 78—79. Arch. R. II. 331. 1706 október 15-ikén a fejedelem mégis megrótta a szenátust, hogy csak vadászik, tánczol, mulat, koczódik. Arch. R. I. 637.

30 Arch. R. II. 331.

31 Rákóczi Vetésyhez, 1711 július 29. Szalay, Rákóczi bujd. 89.

32 Rákóczi eml. 124. Századok, 1875. 86 (Thaly jelentése.)

kosnak találta; végre is azzal küldte be Forgách tábornokot, hogy rendeleteinek végrehajtására szorítsa.[33] Az 1707: V. (marosvásárhelyi) törvényczikk értelmében a *tizenkét tanácsurat* minden (magyar, székely, szász) nemzetből, az ősörökös jószágú hazafiak közül kellett választania s ezeknek megkérdezése és hozzájárulása nélkül nem volt szabad derekas, országos dolgot végeznie.[34] Erdélyből és a Részekből a VIII. t.-cz.-ben egyelőre csak a következő 9 urat nevezték meg, mint a szenátus tagjait: *Toroczkay* István tábornokot mint elnököt; gróf *Pekry* Lőrincz, gróf *Mikes* Mihály és gróf *Teleki* Mihály tábornokokat, *Barcsay* Ábrahám kincstartót, *Barcsay* Mihályt, *Kemény* Lászlót, *Vay* Ádámot és *Arelt* Jánost.[35] Velök 1707 november 27—29. *Kisvárdán* tartotta az első tanácsüléseket;[36] 1708 február 2—12-ikéig *Nagykárolyban*,[37] 1708 július 17-ikén *Taszáron*,[38] október 22 — november 12-ig *Szatmárt*,[39] 1709 április 23—25-ikén és szeptember 15 — október 5-ikéig *Munkácson*,[40] utoljára 1711-ben *Salánkon*, tehát mindig Erdély határain kívül tanácskozott az erdélyi urakkal. Hozzájok vette a táblafiakat is,[41] kiket szintén az 1707: VIII. t.-cz. rendelt melléje. Már 1708 június 3-ikán meghagyta, hogy ne *deputatum* consiliumot, hanem csak consiliumot írjanak Erdélyben; különben haszontalan szóbeszédre adnának okot.[42] A kormány rendszerét maga a fejedelem ösmertette emlékirataiban.[43]

Külön kanczelláriája volt mind a két szenátusnak; de nem kezdettől fogva. A fejedelem az udvari tanács mellett már 1704-ben szervezte az *udvari kanczelláriát*, melynek élére *Jánoky* Zsigmondot állította s mellé egy titkárt, iktatót, expeditort s több kanczellistát állított.[44] A mikor Matyasovszky László

33 Rákóczi eml. 155.
34 Tört. Tár, 1897. 580—1.
35 U. o. 588. Esküminták u. o. 589—590. Rákóczi eml. 210.
36 Rákóczi-tár, 1. 67—68.
37 Rákóczi-tár, 1. 95—97.
38 U. o. 144.
39 U. o. 1. 165—7.
40 U. o. 1. 196—7., 216—8.
41 U. o. 196—7. Ezekről bővebben: Rákóczi eml. 210.
42 Arch. R. 11. 274.
43 Rákóczi eml. 210—211.
44 A kanczellár esküminta: Tört. Tár, 1881. 168—9.; a kanczellistáké 171. l. (Thaly Kálmán közlése.)

királyi kanczellár (nyitrai püspök) 1705 május 11-ikén meghalt, a szécsényi országgyűlés a szenátus mellé külön kanczellárt választott báró *Sennyei* István személyében. Megelőzte a királyt, a ki csak egy esztendő mulva nevezte ki kanczellárnak Illésházy grófot.[45] Sennyei mellé a gyűlés két előadót, titkárt, több kanczellistát rendelt s igazgatónak *Lapsánszky* János szenátort tette meg.[46] *Krucsay* István és *Aszalay* Ferencz szenátoriális titkárok a fejedelemnek is mindvégig bizalmas emberei voltak; mint expeditor, Kazy szerzett érdemeket. A fejedelem a legegyszerűbb irodatiszt iránt is érdeklődött. Mikor a mennykő Egerben 1708 június 4-ikén becsapott a kanczellária sátrának

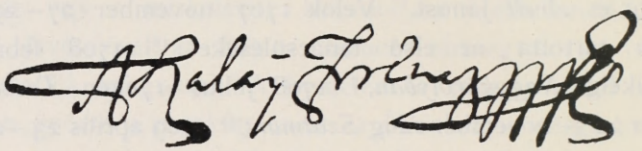

40. ASZALAY FERENCZ NÉVALÁIRÁSA.

árboczfájába, a megsérült Rajmannus kanczellista gyógyításáról maga a fejedelem gondoskodott.[47]

Az erdélyi kanczellár helyét 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlés nem töltötte be, hanem *Ráday* Pálra, az udvari kanczellária igazgatójára bízta a kanczellária igazgatását.[48] Ráday akkor mindössze 30 esztendős volt, egy évvel fiatalabb a fejedelemnél, kinek nyájas szavai bírták reá négy év előtt, hogy a nemzeti ügyhöz csatlakozzék.[49] Oly hévvel csatlakozott, hogy, mint a fejedelem belső titkára, a Recrudescunt-ot is ő fogalmazta.[50] Követségben járt a svéd, porosz és lengyel királyoknál, a czárnál, a török szerdárnál. Az országgyűléseknek legkiválóbb szónokai közé tartozott, a ki még az utolsó

45 1706 szeptember 21. Simonyi, III. 243.
46 Ottlyk önéletírása. M. H. H. XXVII. 95.
47 Rákóczi-tár, I. 132.
48 U. o. I. 401. Rákóczi eml. 224.
49 Önéletrajza Rákóczi-tár, I. 397—419. Szinnyei, Magyar Írók XI. 350. Életrajza a rá vonatkozó irodalommal együtt u. o. 349—354. Négyesy László bevezetése Ráday Pál munkáihoz (Budapest, 1889.), 1—75.
50 Rákóczi-tár, I. 400.

(szatmári) országgyülésen is lelkesen védte fejedelmét, kit olykor csatáiban is kísért. Rákóczihoz kevés lélek állt közelebb az övénél; azért az erdélyi szenátusi kanczellária igazgatójának — egyúttal a nemesi társaság auditorának[51] — az ügyek menetére nagyobb befolyása volt, mint a magyar szenátus kanczellárának.

Az udvari kanczellária eleinte egymagában állt s a másik kettőnek feladatait is végezte. A magyar szenátus csak 1706 februárius 4-ikén szakította ki belőle a szenátusi kanczellláriát.[52] A fejedelem még 1705 márczius 27-én nevezte ki *Jánoky* Zsig-

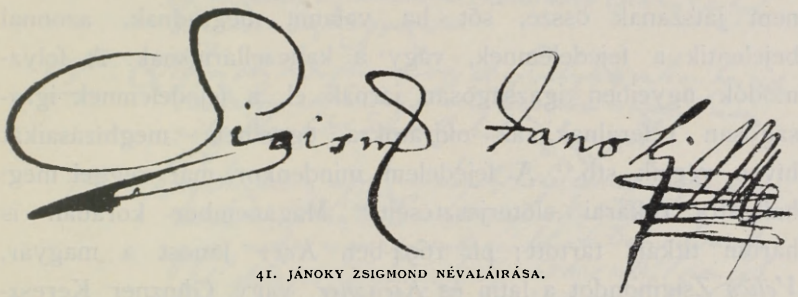

41. JÁNOKY ZSIGMOND NÉVALÁIRÁSA.

mondot udvari kanczellárnak,[53] s őt a különválasztás után Hontvármegyében két faluval jutalmazta meg.[54] Az igazgató 1707 nyaráig Ráday Pál volt, kinek a törvények és más állami iratok kinyomatására is ügyelnie kellett.[55] A kanczellária leveleinek díjait a fejedelem 1706 szeptemberében állapította meg,[56] s ennek alapján igen sok tiszti kinevezést stb. expediáltak. «De azt akarják a tisztek — bosszankodott a fejedelem még évek mulva is,[57] — hogy sült galamb repüljön a szájokba, s mindenhez ingyen jussanak; a mi kivált ezután éppen nem lehet, mivel a kanczellláriának csak az ilyen accidensből áll inkább a fizetése». Az udvari és a szenátusi kanczellláriák irodai szükségleteit félévenkint egyszerre kérték a közjövedelmi tanácstól, s a

51 Rákóczi-tár, I. 62.
52 Thaly, Bercsényi, III. 516.
53 Vass Gy. Naplója M. H. H. XXXV. 452.
54 1706 április 9. Eredetije Thalynál.
55 1706 augusztus 29. Arch R. I. 664.
56 Rákóczi levéltárában 1727. sz. a. Említi Arch. R. I. 31.
57 1710 augusztus 10. U. o. III. 301.

szükségletek közt a különböző minőségű papiros, pergamen, festésre való arany, kék és vörös színek (kagylókban), közönséges és spanyol viasz, gummi, irón, tollkés, spárga, téntakészítő szerek, porzó stb. szerepelnek.[58] A fejedelem főtitkára *Pápay* János volt, a kit törökországi követségekre is alkalmazott. Utóbb fiának, Józsefnek főkanczellára lett,[59] s a mikor meghalt (1740-ben), «annyi közül már csak négyen maradtak, a kik a szerencsétlen fejedelmet idegen földre kísérték».[60]

Az udvari titkárok és altitkárok esküvel fogadtak a haza és a fejedelem ügyeiben titoktartást és hogy az ellenséggel nem játszanak össze, sőt ha valamit megtudnak, azonnal bejelentik a fejedelemnek, vagy a kanczelláriusnak. A folyamodók ügyeiben igazságosan járnak el, a fejedelemnek igazságosan referálnak, az okiratokra ügyelnek, megbízásaikat híven végzik stb.[61] A fejedelem mindenkor már reggel meghallgatta titkárai előterjesztéseit.[62] Magánember korában is három titkárt tartott; pl. 1694-ben *Kéry* Jánost a magyar, *Vélics* Zsigmondot a latin és *Kienzner* vagy Günzner Keresztélyt (ennek betegsége miatt 1701-től *Sorpek* János Jakabot) a német nyelvre.[63] Mint fejedelemnek *franczia titkára* is volt.[64] Régi titkárai közül megtartotta Kéryt és Vélicset, a kik 1705-ben az elfoglalt Kassáról Munkácsra szállították levéltárát.[65] Titkárai voltak továbbá: *Kántor* István 1705—1711-ikéig hadügyekben;[66] *Beniczky* Gáspár 1707—1710-ikéig bizalmas magánügyekben,[67] a ki a titkos levéltárt is rendezte s a nemes ifjak társaságának ügyeit vezette;[68] továbbá *Ráthy* Gergely ungi alispán,[69]

58 Krucsay István 1708 január 11. Tört. Tár, 1882. 567—8.

59 1738-ban. Tört. Tár, 1890. 418.

60 Mikes, Törökorsz. Lev. 352.

61 Formula juramenti. Tört. Tár, 1881. 169—170.

62 Naplójában Beniczky sokszor említi.

63 Thaly, Rákóczi ifj. 225., 251. Tört. Tár, 1900. 357., 364—6., 376.

64 Rákóczi-tár, I. 118.

65 Arch. R. I., IX. l.

66 Századok, 1875. 107. A fejedelem 1704 január 21. neki adta az elszaladt gyöngyösi német postamester házát. U. o. 1877. 359. V. ö. Arch R. I. 686., II. 498.

67 Naplója, Rákóczi-tár, I. 1—232. Arch. R. II. 627.

68 Arch. R. I., XI. lap és a fejedelem levele 1710 szeptember 16-ikáról, III. 539.

69 U. o. I. 433.

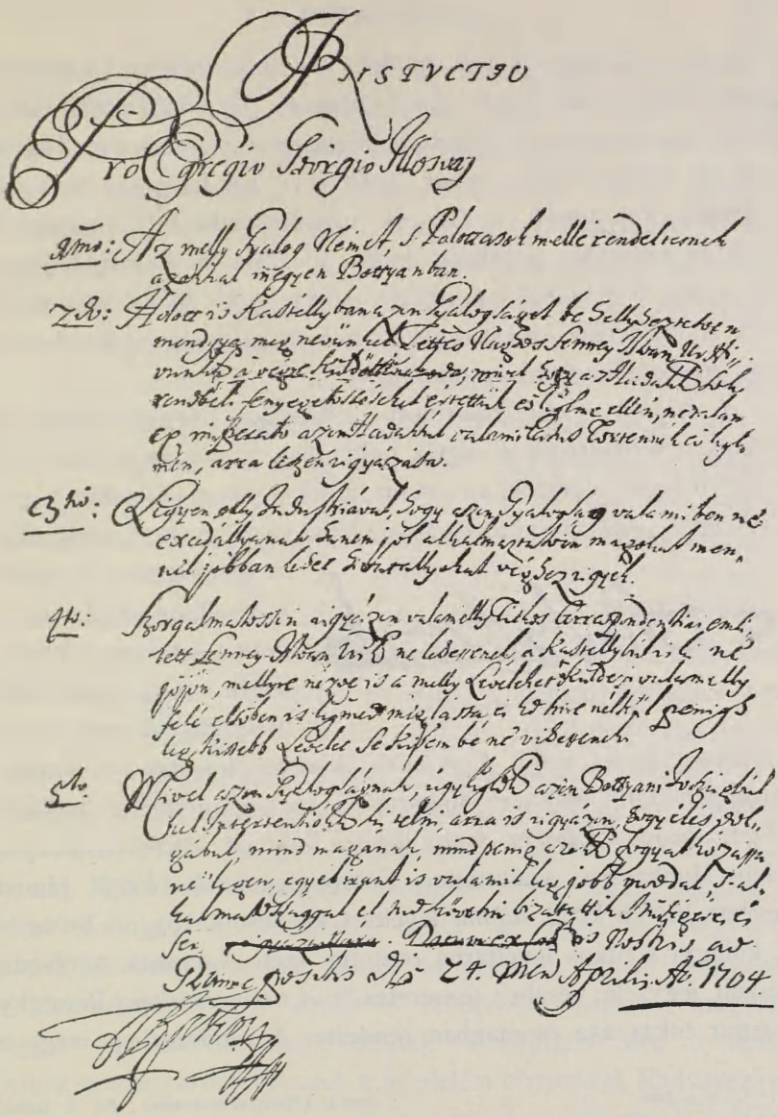

Instructio

Pro Egregio Georgio Illosvay

1mo: Az melly Gyalog Nemet, s Palottasok melle rendeltetnek azokkal inegyen Bottyanban.

2do: Holott is Kastellybana azon Gyalogságot be Sellyszeztetvén mendsya meg nevünket Lettes Nagyos Sennyey Illoan Ur Hivunkhoz a végre Küldöttünkoda, mivel hogy az Hadakhoz sok rendbeli fenyegetőszőseket értettük és lehlme ellen, nevalam ez mizerato azon Hadakhul valamilatus Tortennek és lehlmen, arra leszen rigyázása.

3tio: Legyen olly Industriával, hogy azon Gyalogság valamiben ne excedállyanak hanem jól alkalmaztatvén magokat mennel jobban lesz hivatallyokat végszenigyek.

4to: Szorgalmatossan rigyázon valamelly Tiskos Correspondentiai emlitett Sennyey Illoan Ur Hoz ne lesszenek, a Kastellybul is ki ne jöjön, mellyre nézve is a melly Levelecket Küldesz valamelly felé elsőben is lehmed meglassa, és ha hire nélkül penigs leg kissebb Levelec se kissem be ne vissenek.

5to: Mivel azon Gyalogságnak, úgy lehet azon Bottyani Jószágbul kel Intertentiókhoz ki telni, arra is rigyázon, hogy éles volgábul, mind maganak, mind penig azon Hoz hogyat hozassa ne legen, egyebirant is valamit leg jobb mondal, s alkalmatosszaggal el tudkövetni bizattatik Insegére, és sex ~~rigyázattára~~. Dacum ex Castris Nostris ad Ramne positis die 24. Mensis Aprilis Ao. 1704.

[illegible]

Szamos Pápai

12 PÁPAY JÁNOS INSTRUCTIÓJA ILOSVAY GYÖRGY SZÁMÁRA.

Pongrácz György, kinek naplót kellett vezetnie a béketárgyalásokról,[70] *Horthy* István,[71] *Ebeczky* Sámuel, utóbb különösen hadügyekben,[72] *Szenczy* Ferencz diplomata stb. Hozzájuk *két erdélyi udvari titkár* járult.[73] A fejedelem egyik-másik értesítés elmaradását a titkárok változásainak tulajdonította;[74] mert az egyik azt gondolja, hogy a másik már megküldötte; de ez alig is lehetett másképpen a folytonos táborozások idejében. A fejedelem nemcsak nekik, hanem pl. alfegyverhordozójának, *Ilosvay* Jánosnak is diktált.[75]

A levéltár rendbentartását szigorúan megkövetelte. Itt őrizték a szövetséglevél egyik példányát,[76] mindazokkal a mérhetetlen becsű okíratokkal együtt, a miket most jobbadán a gróf Erdődyek *vörösvári* kastélyában, Vas vármegyében tartanak.[77]

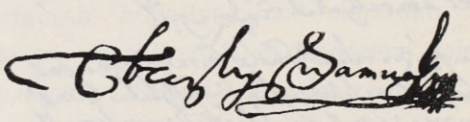

43. EBECZKY SÁMUEL NÉVALÁÍRÁSA.

A levéltárban a családi és az állami érdekű archivumot szorosan elkülönítették. 1694—1698-ikáig (Bécsből visszahozatva) *Badinyi* János, majd *Kolosváry* András levéltárnok kezelte Sárospatakon.[78] Rákóczi elfogatása után a gyüjteményt bekebelezték a kassai kamara archivumába, honnan a fejedelem 1704 telén Munkácsra szállíttatta. Főlevéltárnoknak *Kéry* Jánost nevezte ki,[79] a ki az *állami* levéltárt két csoportba: 1. belügyi, 2. külügyi s titkos levéltárba osztotta szét. Amannak 1706-ban készült jegyzéke részben ösmeretes.[80] *A titkos levéltárt* Beniczky Gáspár titkár 252 csomagban rendezte. A rendezésben maga a

70 U. o. I. 560.

71 U. o. II. 458.

72 U. o. III. 690., VII. 15., 16. Rákóczi, Önéletr. 299.

73 U. o. II. 627.

74 1708 októberi 12. U. o. II. 352.

75 Rákóczi-tár, I. 118.

76 Rákóczi eml. 153.

77 Ösmerteti Thaly, Akad. Ertek. a történettud. köréből 1867. III. 23—39. Századok, 1870. 581—604., s az Arch. Rákóczianum I. kötete előszavában. Az ő halhatatlan érdeme, hogy az anyag legbecsesebb része most már a közönség előtt is ösmeretes.

78 Tört. Tár, 1900. 349. és Thaly, Rákóczi ifj. 225., 257. A fejedelem 1695-ben Körösy Györgyöt bízta meg Badinyinak időnkint való helyettesítésével. Tört. Tár, 1900. 350.

79 Fizetése: Arch. R. I., IX—X. l.

80 Közli u. o. I. 1—38.

fejedelem is résztvett.[81] Az ő gondosságával szemben Vay Ábrahám arról vádolta a bécsi udvart, hogy fölégetett minden archivumot és levelet, a mi ellene szolgálhatott.[82] 1706-ban az erdélyi rendek csakugyan hiában követelték vissza országos levéltárukat, a melyet Rabutin Bécsbe vitt.[83] Rákóczi tehát egy magyar és egy erdélyi *országos levéltár fölállítására törekedett.* Büszke volt reá, hogy archivumában vannak eleinek idegen hatalmasságokkal folytatott levelezései.[84]

A kormánynak és a törvényhozásnak, tehát *az államnak hivatalos nyelve a magyar volt,*[85] csak mellékesen a latin. Ez Erdélyben egyszerűen a nemzeti állam helyreállítását, Magyarországban a gyökeresebb újítást jelentette. A fejedelem még a műkifejezéseket is magyarúl akarta íratni a törvényekben. Bercsényi, vele szemben,[86] úgy találta, hogy jobb volna, ha a törvényczikkelyekben meghagynák a deák aerarii conservatort s nem írnák magyarúl kincstárnoknak: «ne prejudikáljunk azon nagy dignitásnak». Senator, praeses, consilium oeconomicum, secretarius, registrator, rationum exactor, cancellista, calefactor, janitor — ezek mind deák szók; ha magyarázzuk, hosszú lesz!» Valóban nagy óvatosság a törvényhozás, kormány és hadsereg élén állóktól, kik pedig a legkitűnőbb magyar írók közé tartoztak. Különben a magyar hivatalos nyelv jogait némileg a bécsi kormány is elösmerte, mikor az 1706. évi fegyverszünet okiratát nemcsak latinúl és németűl, hanem magyarúl is kinyomatta,[87] s a király és tábornokai zamatos magyarsággal írt kiáltványokat intéztek a néphez. Még a szász székek is magyarúl leveleztek a fejedelem biztosával, Radvánszky.

81 Pl. 1707 november 21., 1708 július 9., szeptember 2., november 8., 1709 január 19., május 1., július 23., november 5. L. Beniczky naplóját ezen napokról.

82 Thaly, Kalászok, 204.

83 U. o. 225.

84 1710 augusztus 30. Arch R. III. 531. Azonban a szepesi kamara oklevelei egy részének őrzését a tanács határozatából az egri káptalanra bízta 1709 január 27. Leskó, IV. 412—3.

85 Szederkényi, A magyar nyelv II. Rákóczi Ferencz korában. Magyarország, 1893. deczember 20. 1. sz. V. ö. Márki, A magyar mint államnyelv. (Arad, 1878.)

86 1705 október 10. Arch. R. IV. 700.

87 Rechteren 1706 május 22., 26. Simonyi, III. 44., 55.

val.[88] A felvidéken szintén minden magyarúl ment.[89] Bajor- és francziaországi követét a fejedelem jónak látta figyelmeztetni, hogy francziául czímezze levelét: «nem lévén tanácsos, hogy ily messzeútra magyarországi nyelvvel éljen».[90] A nemzet hálával gondolhat arra a nagy magyarra, ki azt akarta, hogy Isten diadalt adván, «hálaadó szívvel Isten dicsőségét magyar nyelvünk örökre hirdesse».

IV.

A VÁRMEGYÉK ÉS A VÁROSOK.

Nemzeti háborúnak a fejedelem a vármegyék egyesült ellenállását nevezte;[1] ennélfogva ezeknek igazgatását. önkormányzatát a szabadságharcz legfőbb biztosítékai közé számította. A vármegyék valóban lelkesedéssel csatlakoztak hozzá; némelyik, így Vas, az ellenségtől megszállt székhelyén is teljesítette kívánságait, pl. követeket küldött az országgyűlésre.[2] 1703 őszén már az ország 72 vármegyéjéből csak tíz maradt meg egészen a király hűségében: Trencsén, Nyitra, Pozsony, Komárom, Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Zala.[3] Mindamellett Szécsényben, 1705-ben csak 26 vármegye, 3 kerület és 20 város alakította meg a szövetséget,[4] mely összesen 102,706 km²-re terjedt ki s így a mai Magyarországnak egyharmadát sem foglalta magában. Azonban katonailag meg volt szállva a Dunán- és Tiszántúl nagyobb része[5] s Erdély a

88 Századok, 1875. 87.
89 U. o. 1872 583.
90 1705 augusztus 1. Fiedler, 1. 286.
1 Rákóczi eml. 63.
2 Századok, 1879. 482.
3 Stepney 1703 október 6. Simonyi, 1. 40.
4 L. a mellékelt vázlatot. Vármegyék: Abaúj, Árva, Bars, Bereg, Borsod, Esztergom, Gömör, Heves-Külsőszolnok, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pestpilissolt, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes (a lengyel zálog nélkül), Torna, Trencsén, Turócz, Ugocsa, Ung, Zemplén, Zólyom. Kerületek: Jászság, Kiskunság, Nagykunság. Városok: Bazin, Bártfa, Beszterczebánya, Bélabánya, Breznóbánya, Eperjes, Kassa, Késmárk, Körmöczbánya, Libetbánya, Lipcse, Lőcse, Modor, Nagybánya, Selmeczbánya, Szatmárnémeti, Szeben, Szentgyörgy, Újbánya, Zólyom.
5 Már 1708-ban a király hűségén csak hat csonka vármegye volt, t. i. Moson,

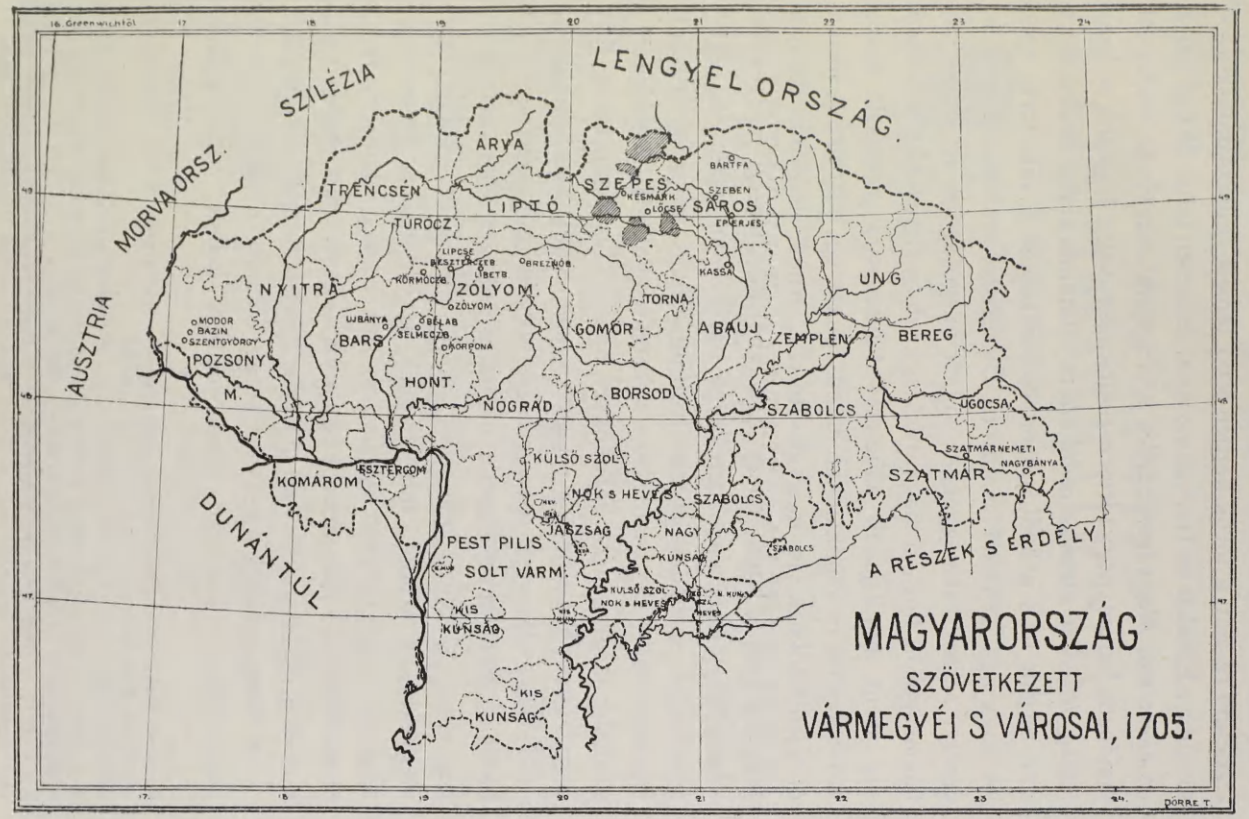

44. MAGYARORSZÁG SZÖVETKEZETT VÁRMEGYÉINEK S VÁROSAINAK TÉRKÉPE.

Részekkel mint külön ország jött számításba. Mellőzve Erdély legdélibb részeit, a török kézben levő temesi szandzsákbasaságot, továbbá a Bácskát és Horvátországot, összesen tehát 86,648 km²-t, *az egész mai Magyarországból 235,646 km²*, vagyis az országnak majdnem három negyedrésze politikailag vagy legalább is katonailag *Rákóczi vezetése alatt állott.*[6] Hatalma ennél többre sohasem terjedt ki s a hadi viszonyokhoz képest a vele tartó terület nagysága gyakran változott. Dícsérettel emlékezett meg az erdélyi nemes vármegyéknek abbeli buzgóságáról és szíves hajlandóságáról, hogy a magyarországi nemes státusokkal a szabadság szent munkájának állhatatos folytatására nemcsak összeszövetkeztek és munkájukat, fáradságukat egybekötötték, hanem őt fejedelmöknek is megválasztották. Annál nagyobb keserűséggel értesült, hogy mikor Erdélyből az ellenség kiszorította, s buzgóbban és serényebben kellett volna szembeszállniok, «akkoron maguk szabadságuknak oly drága munkájához és hozzánk, fejedelmükhöz, szorosan tartozó kötelességöknek levetkezésével nemcsak megtagadtak bennünket», hanem el is fogadták az ellenségtől kínált kegyelmet s tulajdon vérük, életük, nemzetük drága szabadsága ellen való fegyverkezésre és ellenségeskedésre tettek hittel igéretet. Mindez méltó büntetést érdemelt volna, de inkább kegyelmesen, mint keményen akart eljárni az erdélyi vármegyékkel s néhány bűnösebbnek kivételével a nemes vármegyék tagjainak 1706 október 30-ikán megkegyelmezett.[7] Bölcs mérsékletének köszönhette, hogy a vármegyék ismét melléje sorakoztak s őt néhány hónap mulva a fejedelemségbe is beiktatták.

A vármegyéknek a császári sereg számára a spanyol örökösödési háború kezdetén 12.000 embert kellett volna kiállíta-

Pozsony, Komárom, Nyitra, Sopron, Zala egy része. Pest labancz vármegyéje 7—8 nemesből állt. Tört. Tár, 1896. 386—8. A dunántúli tíz vármegye sümegi gyűlése 1708 január 15—24-ikén Rákóczi mellett volt. U. o. 1899. 193—234. s egyebek közt tisztújításokat sürgetett, mert a tisztek hiánya következtében a haza szolgálata megrövidül és sok rendetlenség támad.

6 Károlyi a confoederatio törvényességéről 1706 január 22-ikén. Károlyi-Okl. v. 371.

7 Híres resolutioja az Erdélyi Nemz. Múzeum eredeti példányáról ehhez a könyvhöz mellékelve.

INSTRUMENTVM CONFOEDERATIONIS

INCLITORVM REGNI HVNGARIAE STATVVM & Ordinum pro Libertate confoederatorum.

M. AGADEMIA KÖNYVTÁRA

Ai alól specificált MAGYAR ORSZÁGI Statusok és Rendek adgyuk tudtára örök emlekezetül mindeneknek a' kiknek illik ez Levelünknek rendiben HOGY minekutánna az Szabados Vrasagra vágyodo AVSTRIAI HAZ a' Királyi Diplomát hiti meg Szegesevel által hagiuan, minden Törvenyeinket meg vetven és földre tapodván, Edes Hazankat s-nem zetünket minden Szabadsagatul nem tsak meg fosztotta, hanem ennek Több Tagjait minden kegyetlenseggel öldöklötte, és sokakat közzülök rettenetes kinokkal e' Föld Szinerül eltörlem nem irtozott volna, ISTENnek tsudalatos vezerlesebül azon kegyetlen uralkodas rabsagabul Meltosagos Fejedelem RAKOCZI FERENCZ kegyelmes Vrunk eö Nagysaga ki Szabadulván és azon Hazank szabadsagat eltörlö, s-artatlan verünket szomjuhozó AVSTRIAIAK ellen Velünk edgyütt Fegyvert fogván, és mar harmadfel esztendöktül fogva hasznossan hadakozván, e' végre hogy ezen VGY dolgaban közönseges akarattal tovább is annal jobb Rend tetethessek e' folyo Ezer hetszáz ötödik esztendelen September Havanak elsö napjára ide az Szecsenyi Mezöben GENERALIS CONVENTVSRA Bennünket hivogato Leuelei által öszue gyüjtött volna, szüksegesnek iteltük, hogy mindeneknek elötte egy olly FEJET válaszszunk magunknak, a ki velünk edgyütt hittel confoederálván ezen Hazank Vgyét vala meg ISTEN által regi Szabadsaginak helyre hozasával és meg nyerésé

vel

AZ »INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS« ELSÖ ÉS UTOLSÓ LAPJA.

rint Varmegyeknek es Kiralyi Varosoknak, resz szerint s: miuel ne-
melly Nemes Varmegyék pecsettyei az Ellenseg kezenel leuen vi-
gore Præsentium annihilaltatnak, s az altal az uj pecsetnek esi-
naltathatasara fel szabáditatnak: Jazoknak Deputatusi, usualis
Pecsétünkel, es saját kezünk Subscriptiojaualis meg erössitettük.
KÖLT az Szecsenyi Mezőben celebralt GENERALIS CON-
VENTUSUNKBUL Szent Mihaly Hauának huszadik napjan
Ezer het száz eötedik ESZTENDOBEN.

Comes Nicolaus Bercseny
Supremus totius Militiæ
Generalis & Cottus de
Ungh Supremus Comes

Comes Simon Forgach de Ecsimes
Generalis Comitis Marchalcus Cottus
Borsodiensis Supremus Comes

Stephanus Pelekey
Agriensis Cottus Heres suus Comes

Comes Antonius Esterhazy Generalis Cavallariæ
partium Transdanubianarum Supremus Generalis
nec non Helyttii Cottus Comaromiensis Supremus
Comes

Stephanus Dolny Eppus et
Supremus Comes Stanarum

Andreas Pettes El.
Eppus Ansad et Præp.
Agrien

Comes Franciscus Barkoczy intra Danubium
et Tibiscum existentium supremus Generalis et
supremus Cottus Zemplinensis

Alexander Karolyi Partium
Regni Ungariæ Transtibiscanarum Ge-
neralis Comendans Supremus Comes Cottus
Szatmarum

Emericus Pongrácz
El: Eppus Phartensis
Archid: Zolienses

niok;[8] Rákóczinak majdnem tízannyit is kiállítottak. Fegyvert fogtak mellette a dunántúliak is,[9] pedig a szövetségalakító gyűlésen nem képviseltethették magukat.[10] A fejedelem mindjárt eleinte tudatlanoknak és tétleneknek mondotta[11] a vármegyei és községi tisztviselőket, a kik a katonaság számára nem gondoskodnak előfogatokról. Bajos is volt a dolog, mert a tisztviselők egy része katonáskodni ment, egy-egy tisztépítő-székre pedig a főispánnak valamelyik tábornoktól kellett hazakérnie a katonáskodó nemeseket.[12] *A főispánok egy része tábornok vagy ezredes volt.* Alsó-Fehérben Pekry Lőrincz, Szepsi-, Kézdi- és Orbai-székben Mikes Mihály, Békésben és Máramarosban Vay Ábrahám, Küküllőben Thoroczkay István, Kolozsban Teleki Mihály, Tordában b. Kemény Simon,[13] Biharban Budai István, Beregben és Ugocsában gr. Csáky István, Ungban gr. Bercsényi Miklós, Sárosban maga a fejedelem, Zemplénben Barkóczy, Borsodban gr. Forgách Simon. Sőt az *alispánok* egy része is ezredes volt; pl. Borsodban Szentpétery Imre brigadéros, Vasban Enyedi András, Sárosban Rhott Mihály stb. Ebből azonban nem következett valami katonai kormány,[14] már csak azért sem, mert a

45. MAGYAR NEMESEK.

8 Rákóczi eml. 23.

9 U. o. 82.

10 Rákóczi (U. o. 147. és 153.) azt mondja, hogy ezen a gyűlésen valamennyi vármegye és 4—5 kivételével, a mennyiben t. i. német őrség volt, valamennyi sz. kir. város megjelent. A 4. sz. jegyzetből látható, hogy a valóságban mely vármegyék és városok írták alá a szövetséglevelet.

11 U. o. 113.

12 Perényi Zsigmond 1704 márczius 23. Arch. R. I. 319—320.

13 V. ö. Turul, 1905. 51.

14 Károlyit 1707 ápr. 11. keményen megintette, mikor a Partiumban levő vármegyékre

vezetőket jobban lekötötte a tábor, mint a vármegye. Ha az első alispán nem volt otthon, a másodalispán vezette a közigazgatást. Némelyik vármegyének különben is *kettős tisztikara* volt: egy *külső* vagyis kurucz (pl. Győrben Komáromi István) s egy *belső* vagyis labancz (a várba szorult labanczokkal). Ugocsában Ujlaky István 1704—1710-ig alispán volt, pedig holta napjáig kárhoztatta, szidta a fölkelést.[15] A fejedelem szerint «attól következett mindeddig Máramaros vármegye nyomorúsága, hogy sok lévén a főispán, a melyeket maguknak mind keresnek, mind csinálnak, annyifelé szakadtanak azon vármegyének tagjai, hogy magukon segíteni és a parancsolatokon eligazodni nem tudnak». Ő pedig a nehéz időkben nem segíthetett a régi visszaéléseken.[16] A megyei nemességet rendszerint a főispán vezette az ellenség ellen; de mikor pl. Jósika István hunyadi főispán a vajdahunyadi táborban levő nemességet odahagyta, ez Kendeffy Mihályt választotta meg vezérnek.[17]

A fejedelem a főispánnak *jelölő* és a vármegyének *választójogát* semmiképpen sem kívánta gátolni. Ezt határozottan megmondta akkor,[18] mikor Barkóczy zempléni főispánt megkérte, hogy megyéjébe Szepesi János főpostamestert jelölje alispánnak és, ha a vármegye *szabad szavazata és választása* azt hozná magával, állítsa be abba a tisztségbe. De nem avatkozott be, mikor Telekesy püspököt mint hevesi főispánt bevádolták előtte, hogy nem nemes szolgáit, Tarródy Istvánt és Nagy Ferenczet, megyei tisztviselőkké választatta; különben is kitűnt, hogy ezek nem voltak parasztok és szavazat útján nyerték tisztöket.[19]

Olyan esetekben, mikor országgyűlést nem hihatott össze, a vármegyéket szólította fel nyilatkozatra; pl. a selmeczi meghiúsult béketárgyalások után, tegyen-e előterjesztést a bécsi udvarnál a

karhatalmat küldött; mert erre egyedül neki van hatalma. Meghagyta, hogy híre nélkül többé efféle dologba ne elegyedjék. Károlyi-Okl. v. 618. Roskoványit, a végrehajtás vezetőjét azonnal visszarendelte Máramarosból. U. o. 618—9. Ápr. 17-iki lev. u. o. v. 621.

15 Tört. Tár, 1901. 401. Utóda Ilosvay György. U. o. 411.

16 1710 szeptember 23. Arch. R. III. 306.

17 1704 június 29. Tört. Tár, 1906. 8—9.

18 1706 augusztus 5. Arch. R. I. 144.

19 1704 január 10. Leskó, IV. 372—4.

külső hatalmak kezessége iránt s meghívja-e ünnepiesen a kezeseket?[20] Elismerte tehát a vármegyék nagy politikai súlyát.

Állami szempontból *a vármegyék ellen* különösen két esetben lépett föl keményen. Az egyik a *turóczi eset*, a melynek részletei ösmeretesek;[21] a másik a vele összefüggő *eperjesi konventikulum*. Erélyesen bánt velük, mert nem engedhette meg a közügyek és a szövetség gyöngítését.[22] Ismerte a vármegyéknek azt a német időkből származó szokását, hogy a szomszé-

46. EPERJES.

dos vármegyék valamely főbb vármegye területén gyűltek össze; de azt meg nem engedhette, hogy — mint az eperjesi konventikulum előtt tették Nagymihályiban — magános nemesnél gyűljenek össze tanácskozásra.[23] Szigorú rendeletet intézett a vármegyékhez az efféle konventikulumok ellen, a nemesi fölkelés előkészí-

[20] 1705 április 25. Károlyi-Okl. v. 185—7.

[21] L. a II. kötet 15—26. lapjain.

[22] 1706 márczius 12. Arch. R. I. 490. Károlyi-Okl. v. 439.

[23] 1706 márczius 20. U. o. I. 494. A vármegyéknek már 1704 április 2. meghagyta, hogy gyűléseiket ezekben a harczias időkben lehetőleg valamely táborhoz közel tartsák, hogy szükség esetében segítséget kaphassanak s különböző helységekben fölváltva, a lakosság megterhelése nélkül gyűlésezzenek. Károlyi-Okl. v. 66.

tése és a közgyűlést megkerülő részleges gyűlések mellőzése érdekében.[24] Csodálatosnak tartotta, hogy a vármegyék vagy inkább azok nevében egyesek ilyen konventikulumokat tartanak. Rajta volt, hogy a vármegyék megismerjék a gonosz elmék törekvéseit.[25] A vármegyei élet elvadulását nem tűrte;[26] azonban utóbb is félt, hogy a vármegyék közül sokan megkonkolyosodván, az első zűrzavarra fogják őt kényszeríteni.[27] Aggódott, hogy a bakafántos, önfejű vármegyei tisztek «félhangokkal megbontják jó összhangra indult és rendelt kótáit», mert már mostan is mindenütt a *nincsent* és a *nem lehetet* beszélik.[28] De nem tette meg, a mire már régebben gondolt,[29] hogy a szófogadatlan megyei tisztek jószágait előrement intés után lefoglaltassa.

A vármegyék nyakasságát részben annak tulajdonította, hogy a közgyűlésen nemcsak a hivatottak jelennek meg. A mikor egy ízben maga is részt vett Abaúj vármegye közgyűlésén, nem hitte,[30] hogy ahhoz fogható rendetlen állapotot lehessen találni az országban. Hiszen *parasztemberek és parasztasszonyok is megjelentek ottan*, a kiket csak azért nem küldött ki, mert azt akarta, hogy hallják a beszédét s újult sebüket legalább dolgaink bő kifejtésével enyhítse. De sok lett volna tollára tenni azokat a rendetlenségeket, a miket tapasztalt. Meg is parancsolta a főispánnak, hogy vizsgálatot indítson az alispán ellen s ha vétkesnek találná, «az igazság folyása szerint nem javallaná, hogy valaki fejet cseréljen vele». Ha a nemes vármegyék az akkor divatos *paraszt vármegyékkel* valamiképpen egybeolvadhatnak, hazánkban a demokráczia váratlanul nagy lépést tesz előre.

A fejedelem sohasem töprenkedett és nyugtalankodott annyit, mint a függetlenség kimondása után. A vármegyék rendetlenségeinek tulajdonította a *szegénység terhét*. Abaújban ő maga is részt vett a *dikák* kivetésének átvizsgálásában, de nem igazodhatott el a dolgon, mert a vármegyének még jegyzőkönyve sem volt.

[24] 1706 márczius 23. U. o. I. 495–9.
[25] 1707 április 1. U. o. I. 502., 518.
[26] 1706 márczius 23. U. o. II. 59–60. az eperjesi ügyben.
[27] 1707 április 13. U. o. II. 65.
[28] 1708 január. U. o. II. 155.
[29] 1705 május 20. Károlyi-Okl. v. 209.
[30] 1708 márczius 30. U. o. II. 217.

Végre is hajlandóbb volt eltörölni az adóvégrehajtást, mint hogy igazságtalanságok történjenek.[31] Megvallotta, hogy ha vármegyei tiszt volna, a sok alkalmatlan kívánsággal talán az ő fejét is elszédítenék.[32] A vármegyéket azonban Egerben, majd Kassán

47. MAGYAR NEMES ASSZONY.

számonkérő ülésbe gyűjtötte össze és szigorúan ellenőrízte.[33] Ily alkalmakkor is meggyőződött,[34] hogy «a vármegyék mindenütt megegyeztek a sírás-ríváson, semmit sem adáson; melyre nézve egyezzünk meg mink is az exequáltatáson és kemény-

31 1708 április 4. Arch. R. II. 223.

32 1708 márczius 30. U. o. II. 221.

33 1708 április 11. U. o. II. 234. A vármegyékkel máskor is tartottak részgyűléseket; pl. Esterházy Dániel a dunántúli vármegyékkel 1704 augusztus 31-ikén Keszthelyen. Károlyi-Okl. v. 140—1.

34 1708 április 25. Arch R. II. 251.

kedésen, mivel sok rossztól tarthatunk». Viszont azonban a többinél együgyűbbnek tartotta Máramarost, mivel mindent megigér, olyat is, a mit — pusztulása nélkül — rajta megvenni nem lehet. Még a fölkelés kezdetén, Máramarossal történt az a furcsa eset, hogy mikor Szatmárnak kellett volna fölkelnie, ő kelt föl, mert nem vette észre, hogy a fejedelem rendelete nem neki szól, hanem Szatmárnak.[35] Az egész Máramaros 125 faluból állt; de havonkint 1184 köböl búzalisztet, 2058 köböl zabot, 142,000 font borjuhúst és 50.000 kősót kellett a tábor és a kincstár részére szállítania. Pedig, a fejedelem szerint, a nép szentül hitte, hogy ha a német igát lerázza, nem kell terheket viselnie.[36] Unta a vármegye panaszait, «sok haszontalan búsításait és együgyűségükből származó rövidségét». A tiszteket büntetné, ha mindezt nem a vármegye nevében tennék; de beérte azzal, hogy végrehajtás végett kikerestette a jegyzőkönyvekbe fölvett parancsait.[37]

A hol lehetett, segített a vármegyék terhein; pl. fejedelmi hatalmánál fogva Krasznában 20-ra,[38] Szatmárban, mely valósággal «a háború székhelye», 25-re szállította le a porták számát.[39] Egyébiránt sehol sem tartotta elviselhetetlennek a közterheket, ha mindenütt rendben tartanák a dolgokat; de keservesen tapasztalta Abaújban, hogy rakta-rakogatta szájokba a dolgot, mégsem tudják, hogyan kezdjenek hozzá.[40] Mikor a tűzérségi pénztár felállításakor a vármegyék nyakasságát tapasztalta, úgy látta, elő kell vennie a deák mondást: ibant qua poterant; qua non poterant, ibant.[41] De fogadkozott, hogy megtanítja a nyakasokat, pl. a borsodiakat, a kik gyűlésükön egyenesen megmondták neki, hogy ne hadakozzék értük.[42] Sárosra nemcsak mint főispán, hanem mint fejedelem is ráírt,[43] hogy a haza törvényei szerint a nemeseknek saját költségükön kell

35 1704 márczius. Arch. R. I. 311.
36 U. o. I. 197.
37 1709 február 21. Vay főispánhoz. U. o. II. 444.
38 1705 május 28. Károlyihoz. Károlyi-Okl. v. 209.
39 1705 október 15. Szatmárhoz. U. o. v. 312.
40 1708 április végén. Arch. R. II. 256.
41 1709 márczius 24. U. o. II. 459.
42 1710 július 25. U. o. III. 138.
43 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.

szolgálniok. A régi rendetlenség meggyökeresedésének tulajdonította Máramaros bajait is[44] s a fölkelés, segély dolgában keményen írt Borsodnak, Zemplénnek stb.[45]

Különben a vármegyéket önmaga figyelmeztette *jogaikra.* Ha — úgymond — a maguk törvényével élni nem akarnak s a kihágókat meg nem zabolázzák, ő ezt törvénytelenül véghez nem viheti. Megírta nekik, hogy van Mózesük, vannak prófétáik; s ha megfelelő statutumokat fognak hozni, azokat annak útjamódja szerint megtartja.[46] Máramarosban, hol a técsői megyegyülés alkalmával hajdúi a nemességet fosztogatták, saját katonáival szemben csakugyan erélyesen védte a vármegye jogait.[47] De mikor Borsod nem szolgáltatta be a rá kivetett közterheket, magán az alispánon és a tisztviselőkön kezdte a végrehajtást; mert a haza közszüksége akármely igaz hazafi szemében előbbrevaló a magánérdeknél.[48] A hanyag megyei tiszteket az egri konventen maga elé rendelte;[49] az 1705: V. t.-cz. különben is felhatalmazta, hogy a hanyag vármegyékkel és azok tisztjeivel szemben vétségük minőségéhez képest járjon el.[50] Ugyanakkor (a III. t.-cz.-ben) a vármegyék 2—2 alkalmas megyei urat, többnyire *nemes ifjakat* rendelt a fejedelem mellé, hogy a gyakori követküldések költségeit megtakarítsák.[51] *A vármegyék követeit* néha tömegesen fogadta; pl. 1707 deczember 10-ikén Kassán, 1708 május 20-ikán Egerben.[52] Saját tapasztalatából is jól ismerte a vármegyéket. Mint vezérlő fejedelem is *Sáros vármegye örökös főispánjának* nevezte magát, sőt egy ízben Gálszécsen

44 1710 szeptember 23. U. o. III. 505.

45 U. o. III. 490., 516.

46 1710 április 4. Arch. R. III. 229—230. Rákóczi korából csakugyan több statutum van; pl. Kolozsvári-Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményében III. 244—261. Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa; IV. 1. 597—605, Hont, Turócz, Liptó, Árva, Pozsony vármegyékből; és III. 707—718., Debreczen, Szatmár, IV. II. 614. Körmöczbánya, 617—622. Nagyszombat, Szentgyörgy, V. II. 367—371., 377—9. Kőszeg városokból.

47 1710 április 16., 18. Arch. R. III. 236—8.

48 1710 április 5. U. o. III. 391.

49 Rákóczi-tár, I. 110.

50 U. o. I. 441.

51 Azonban a követségek nem szűntek meg. 1706 márczius 8-ikán a fejedelem tudta, hogy megint követségekkel fogják zaklatni; de mindegy — úgymond — akár gondol, akár nem gondol velük, most kell egyszer kitennie magáért! Arch. R. I. 480.

52 Rákóczi-tár, I. 72., 125.

1708 március 16-ikán *Zemplén*, s Enyiczkén március 28-ikán *Abaúj vármegye* közgyűlésein is *személyesen* résztvett és szónokolt; de «nem mint vezérlő fejedelem, hanem mint ennek titkos tanácsosa és a vármegye egyik tagja» jelent meg, hogy a köztehervíselésben hiba ne essék.[53]

Szavának mindenkor súlyt adott, hogy az országot, jobban mondva *a szövetkezett rendek területét alaposan ismerte.* Okiratokkal bizonyítható, hogy hazánknak 360 falujában és városában tartózkodott hosszabb vagy rövidebb ideig; s nem egyet ő maga jellemzett irataiban.

A falvak szegényesek és csekély számúak voltak. A fölkelés kezdetén Máramarosban csak 125 falu volt,[54] míg most 160 van. Ugocsa «olyan falukból áll: 2—3 ház van benne».[55] Tolnában, Baranyában, Fejérben összesen talán tíz faluban laktak emberek; a többiek a végházakban (Ozora, Pinczehely, Hidvég, Tamási, Fok, Szekszárd, Mohács, Simontornya) húzódtak meg.[56] A hadakozás és sok adózás miatt a szegénység mindjárt kezdetben annyira leromlott, hogy némely faluban 2—6 öreg gazda maradt. Ezeknek ugyanannyit kellett szolgálniok, mint mikor mind otthon voltak. A falvaknak tehát előbb-utóbb pusztulniok kellett.[57] Nem egy helység fogadta meg Miszt-Tótfalu példájára, hogy a hajdúkat be nem várja, ha bokor lesz előtte, a hova elbújhat; hiszen a gazda meg sem állhatott a maga házában![58] Diószeg vidékén hétszerte több katonát szállásoltak el, mint a mennyit szabad lett volna.[59] A bírák alig mertek kilépni az utczára, mert fenyegették, verték őket.[60] Az ostromhoz közelebb eső falvak lakosai nyugalmasabb vármegyébe menekültek át; ezek a vármegyék parancsot kaptak, hogy hazakergessék őket, különben rajtuk veszik meg az adójukat.[61] A falvak végpusztulásának megakadályozására a király megengedte, hogy a had-

53 U. o. 1. 107., 110.
54 Arch. R. 1. 197.
55 U. o. 1. 185.
56 Károlyi-Okl. v. 107.
57 Arch. R. 1. 235., 252.
58 U. o. 1. 237.
59 U. o. 1. 229.
60 U. o. 1. 252.
61 Budai István pátense 1704. március 10. U. o. 1. 308.

járat útjában esők necsak neki, hanem Rákóczinak is hódoljanak. Azonban a csak Rákóczinak hódolók népét «kicsinytől fogva nagyig eltörli, mezei gabonáját és lakóhelyét elégeti, marháját és mindennemű jószágát elprédáltatja».[62] Ezt meg is tette. Rabutin és báró Tige pusztításainak emlékére házaik ablakrámáit a toroczkaiak sok-sok éven át vérpirosra festették s kívül a fal felső részét tapasztás és meszelés nélkül hagyták.[63] A feje-

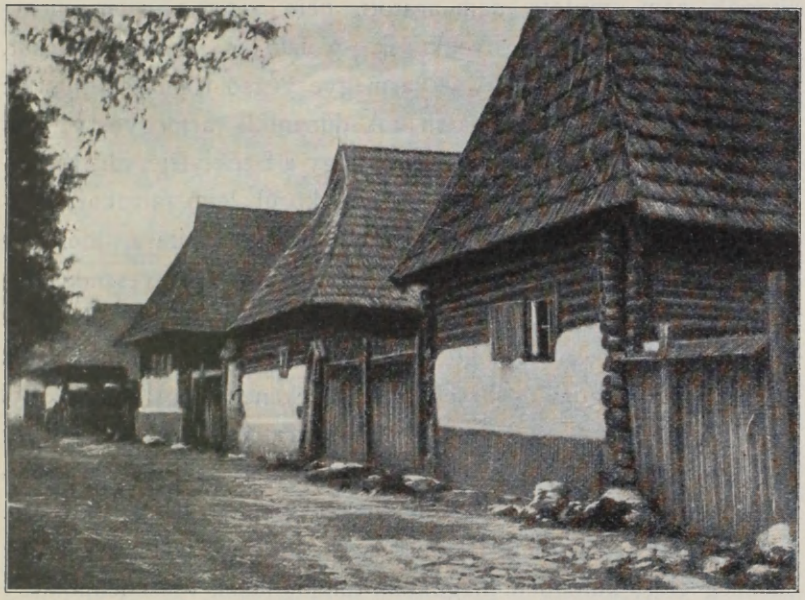

48. TOROCZKÓI KURUCZ HÁZAK.

delem nem tűrte, hogy a helységek kétfelé vagy éppen csak az ellenségnek hódoljanak. Ezt tűzzel-vassal akadályozta.[64]

A hadakozás módja még I. Endre korára emlékeztet, mikor a falvaknak mindenestől *költözködniök*, «futniok» kellett a betörő ellenség elől, hogy ezt az ínség verje meg. A fejedelem a bírót

62 Glöckelsberg ezredes a pestmegyeiekhez 1705 augusztus 4. Károlyi-Okl. v. 260. A fejedelem Erdélyben a malmokat azért nem pusztíttatta el az ellenség elől, mert ott «sűrű a falu és mindenütt sok a gabona». U. o. v. 328.

63 Téglás István szíves értesítése.

64 1707 szeptember 2. U. o. v. 678.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

a szeniorral s a parasztemberekké lett hajdúk egy részével együtt felakasztatni rendelte azokban a helységekben, a melyek az ellenséget bevárták.[65] Másrészt eleget bosszankodott az olyan tisztek miatt, a kik, ha valami vereséget szenvedtek, a falvak dúlásával álltak bosszút.[66] Szerinte a falvakban nem is lehetett a magyart úgy elhelyezni, hogy csoportban és készen lehessen tartani.[67] A mint a szegénység meghallotta, hogy *exequálni* akarják, nem szántott, nem aratott, nem vetett, hanem menekült, a merre látott s ilyenkor 2—3 falu is lakatlan maradt. Ugocsa megmondta, hogy a vármegye végső romlásra jut, ha a fejedelem nem segít a bajon.[68] A dunántúli vármegyék sümegi gyűlése (1708) helyesebbnek vélte, hogy a Székesfejérvár, Komárom, Győr, Esztergom labancz várai körül levő falvakat megtartsák a hadak ellátására és a haza szolgálatára, mert elszállításuk tömérdek kárral járna.[69] A fejedelem is veszedelmesnek tartotta, hogy falvakra oszszák szét a hadat oly helyen, a melyet az ellenség körülvett.[70] Elpusztult az Ipoly és a Garam melléke, Esztergom és Érsekújvár vidékének nagy része, hol csak Szentpéter maradt épen.[71] A hadjárat végén a falvak Eger környékén is mind puszták voltak.[72] Azonban a fejedelem csakugyan nem adhatott külön hadtestet minden határ őrzésére. Vigyázzanak a szegény lakosok is és, ha kell, szálljanak el az ellenség elöl; különben maguknak tulajdonítsák veszedelmöket.[73]

Azonban a falvak *újratelepítéséről*, a menekülök ellátásáról is gondoskodott. Még a fölkelés előtt foglalkozott ezzel a kérdéssel, mikor 1699 július 17-ikén az elpusztult Mezőtúrt betelepítette.[74] Később a szökevény németek letelepítése gondolatával foglalkozott.[75] Megengedte, hogy a tordamegyei (erdélyi) bujdo-

[65] 1707 szeptember 11. Károlyi-Okl. v. 688.
[66] 1707 november 8. Arch. R. II. 135.
[67] 1707 november 1. U. o. II. 122.
[68] 1709 márczius 20. Tört. Tár, 1901. 410.
[69] U. o. 1899. 213.
[70] 1710 február 12. Arch. R. III. 22.
[71] Bottyán a fejedelemhez 1705 szeptember 2. U. o. IX. 215.
[72] 1710 május 11. U. o. III. 260.
[73] 1710 márczius 30. U. o. III. 383.
[74] Thaly, Rákóczi ifj. 354.
[75] 1706 április 18. Arch. R. I. 532. mert akkor »felesebben szöknének«.

sók letelepedjenek matolcsi birtokán.[76] Az ellenség elől bujdosóknak Máramarosban, Ugocsában, Szatmárban, Zemplénben, Gömörben, Borsodban stb. mindig abban a hitben adott szállást, hogy az első kedvező alkalommal visszaviszi őket elhagyott falvaikba. A füredi, egyeki, roffi lakosok visszatelepítését mindenképpen pártolta. Heves vármegyét utasította, hogy a közadóban, szekerezésben s más terhek viselésében őket minden lehető kedvezésben részesítse. Így az elszéledt lakosok hamarább összegyülekezhetnek s az ország szolgálatára, a nemes vármegye segítségére gyarapodhatnak, lakhelyeiket fölépíthetik.[77] Azonban nem helyeselte, hogy Ebeczky Tamás Gács várából falut épített. A haza szolgálata érdekében keményen megtiltotta,[78] hogy a parasztságot bebocsássa oda, mert a parasztságot nem lehet helyőrzésre használni. Az ecsedi vár kijavítása alkalmával számos házat romboltatott le, de gondoskodott róla, hogy a kilakoltatott családok el ne széledjenek, hanem alkalmas helyet kapjanak, hová cselédestől, marhástól vonulhassanak; összeíratta valamennyit, hogy annak idején visszatelepíthesse őket.[79]

49. TARPA VÁROS PECSÉTJE.

Városok alapításával a vármegyéket nem szívesen gyöngítette. A mikor pl. *Gönczöt* hajdúvárossá tette, megnyugtatta Abaúj vármegyét, hogy azért hatósága alatt hagyja s a közterhek viselése alól sem menti föl.[80] Így jutalmazta meg utóbb a

76 1710 május 18. U. o. III. 109.
77 1710 márczius 19. U. o. III. 372., 468.
78 1709. június 2. U. o. II. 476.
79 1705 július 23. és — magyarázatúl — augusztus 31. Károlyi-Okl. v. 253—4., 276.
80 1707 márczius 14. Arch. R. II. 54.

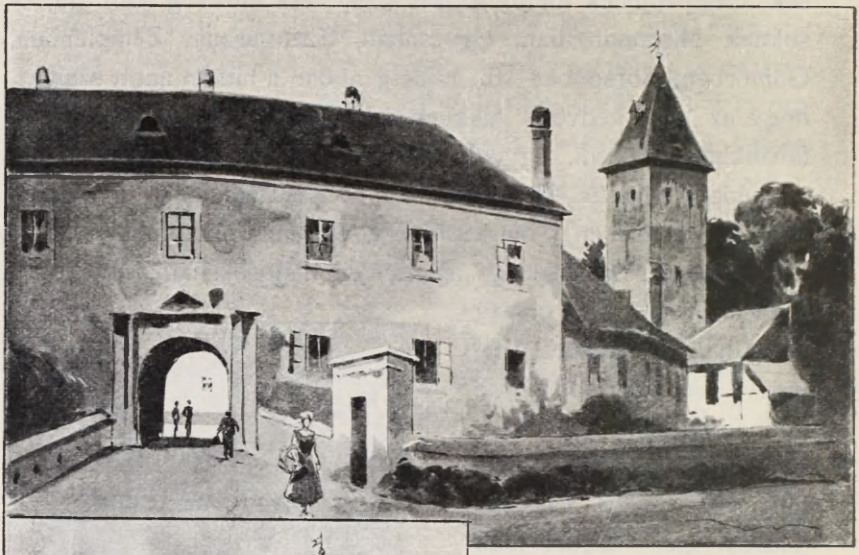

50. KŐSZEG.

beregi *Tarpát* is hajdúvárosi szabadságokkal,[81] a miknek tiszteletbentartásáról gondoskodott is.[82] Viszont a *hajdúvárosokat* engedelmességre intette Bihar vármegye iránt.[83] A városok általában véve ragaszkodtak hozzá,[84] pedig a hadjárat céljaihoz képest nyugodtan adta ki a parancsot pl. Kecskemét és Kőrös porrá tételére.[85] A városok elpusztítása, a mint mondta,[86] sokaknak kárvallása nélkül meg nem lehet, de

81 1708 augusztus 15. Lehóczky, Bereg, III. 759—760. Thaly, Bercsényi, II. 475—6.

82 1710 márczius 16. Arch. R. III. 371.

83 Ebben az ügyben 1704 január 1., márczius 12. és 18., április 2. kelt levelei Biharhoz: Károlyi-Okl. v. 55., 60—61., 65—65.; 1707 márczius 14. Arch. R. II. 51. Károlyi-Okl. v. 611.

84 Miskolczot 1704-ben egyszerre 567 polgára szolgált zászlai alatt! Szendrei, II. 324.

helybenmaradása sem kevesebb kérdés. A városok híven képviseltették magukat az országgyűléseken.[87]

Némi összeköttetésben maradt vele Pest városa is, a melynek pedig a vármegyétől való függetlenségét, szabad királyi városi rangját Watula János Jakab polgármester éppen 1703-ban járta ki s hűségére a szemközt levő budai vár őrsége vigyázott. A fejedelem a *határszéli városok* nehéz helyzetét mindig figyelembe vette. *Szakolczát*, mely miatta sokat szenvedett, semlegesnek nyilvánította. Nem adott ilyen jogot az inkább császárias érzelmű *Kőszegnek*, hogy ne tegye a kétszínűek menedékhelyévé: pro receptaculo Nicodemorum.[88] De menedéklevelekkel látta el mindazokat a városokat, a melyeknek lakosai az ellenség elől egyszer-másszor kiköltözni kényszerültek; így Szegedet, Kecskemétet, Nagykőrös,[89] Debreczent az erdélyi 1707:XXIV. t.-cz.-ben hűsége és hazafiasága miatt sz. kir. városi jogaiban megerősítette.[90] Megparancsolta, hogy az elfoglalt Szatmár városában az ő engedelme nélkül senki se merjen házat építeni, mert azt akarja, hogy rendesen épült város legyen belőle.[91] «Elég várost építhetünk, ha a németet elkergetjük», mondta volt egy alkalommal.[92] Mikor a városok a rossz pénz miatt háborogtak, úgy vélte, hogy egy darabig inkább a városok zúgolódjanak, mint a vitézlő rendek.[93] Kassán megzabolázta a nyakas városiakat: kapitányt rendelt számukra, azonban a város kiváltságainak sérelme nélkül. Nem fogadta el a közjó és a haza szolgálatával össze nem férő folyamodásaikat. A haza boldogúlása a legfőbb törvény. A kiváltságokat a végből kapták, hogy hazájokat szolgálni tartoznak; annak szolgálata alól tehát a kiváltságaikra s az időre és a körülményekre való hivatkozással nem kérhetik fölmentésüket.[94] Mily tanulságos adat, hogy

85 1705 szeptember 26. Károlyi-Okl. v. 301.
86 1705 szeptember 22. U. o. 298.
87 Rákóczi eml. 78., 147.
88 1706 április 17. Arch. R. I. 527–8.
89 Hornyik, IV. 310., 394.
90 Tört. Tár, 1897. 605.
91 1705 január 2. Szalay, VI. 218.
92 1708 november 7. Arch. R. II. 367.
93 1708 június 30. U. o. 286.
94 1710 november 19. Esterházy Dánielhez. U. o. III. 327.

mégis ez az egyszer-másszor makacskodó város maradt hozzá a leghívebb és jutalmát abban kereste, hogy a dicsőséges fejedelem földi maradványai felett őrködhessék!

V.

A BÍRÓSÁGOK.

AHOL az igazság helyett erőszak, az egyenes ítélet helyett csalárdság uralkodik, ott senki semmihez, még életéhez sem bízhatik és nem lehet semmiben bátorságos. Már pedig éppen ez a dolog kényszerítette édes nemzetünket, hogy az igazságtalanság, erőszak és csalárdság ellen fegyvert fogjon és magát megbosszúlja; bízván az igazságnak Istenéhez, a kinél az ítélet igazságban vagyon.[1] Élete vége felé Rákóczi azt a vallomást tette, hogy az országot kormányozva, *igazságot szolgáltatott.* Igazságos volt, mivel már természeténél fogva borzadt az igazságtalanságtól. Hitte, hogy a fejedelmeknek igazságosan kell ítélniök; de nem az ember, hanem az Isten igazsága szerint. Tisztöknek ezt a követelményét össze kell kapcsolniok Isten és felebarátaink szeretetével. Erre törekedjenek minden munkájokban, cselekedeteikben, ítéleteikben. Az igazságban mindenki az igazságot kövesse, mert egyedül ez a bizonyság tetteiről. Az ember igaztalansága egész bizonyosan tanusítja, hogy távol van az Istentől.[2] Saját életét is azért írta meg, hogy megnyilatkozzék benne az igazság, a melyet minden olvasójának szívébe átültetni akart.[3] Istent magát tekintette az örök igazságnak; utóbb azért ajánlotta neki emlékiratait.[4] Mert hiszen a bíró is fölmenti a töredelmesen valló vádlottat, s ha Isten irgalom nélkül ítélne, ki üdvözülne? Isten sohasem

[1] A Bárczaságon levő hadak minden rendeinek manifesztuma 1704 márczius 14. a hermányi táborból. Kolozsvári unit. főgimn. könyvtár, 972. kézirat.

[2] Önéletrajz, 78., 170., 172., 215., 221.

[3] U. o. 283.

[4] Emlékiratainak előszava, 15—16. Ajánló levél az Örök Igazsághoz.

annyira igazságos, hogy egyúttal irgalmas nem volna; de nem is olyan irgalmas, hogy igazságos nem volna. Ez a kérdés sarkpontja; ez az a mélység, a melybe az ember bepillantani akar.[5]

Megírta a császárnak is,[6] hogy igazság és kegyelmesség a királyok székeinek gyámolai. A fejedelmek semmi esetre se siessenek a büntetéssel, különösen az emberi vér kiontásával; de ne is irgalmazzanak mindenkor, mert a ki mindig irgalmaz a gonoszoknak, árt a jóknak.[7] Megtanúlta Thököly fejedelemtől, hogy a mely karba és méltóságba állította őt az Isten, olyan mértékben illik hozzá az igazság kiszolgáltatása és az igazságos, helyes kívánságok pártolása.[8] Mert számkivettetésben van ott az igazság, a hol az elmének eleve bevett dühössége uralkodik.[9] Mikor szemére lobbantották, hogy megveti a fölkelés első indítóit, méltán kérdezte, ki tehet róla, ha elromlottak? A ki rosszúl viseli magát, azt épp úgy meggyűlölheti, mint a mennyire szerette azelőtt. Csak mindenben megtartsák a rendet és az igazságot![10] A közigazság rendje azt hozza magával, hogy mindenkinek megadják a magáét.[11] Az igazság nem a pörös rész panaszában áll, hanem a bíró ítéletében; különben e világon sohasem szolgáltatnák ki.[12] Előtte kedves lehet az ember, hanem azért megharagudhatik rossz cselekedetére s azt bünteti benne, midőn idejét, hasznát, módját látja.[13] Hiszen mind az ő, mind a Bercsényi személye egyaránt hitelét vesztené az ország előtt s végtére nagyobb szerencsétlenség kerekedhetnék belőle, ha pl. Csáky Mihály tábornok rosszúl főzött dolgait a nép és az igazság kielégítésére példa nélkül hagynák. Ideje s alkalma van Bercsényinek megmutatni az ország előtt, hogy rosszúl cselekedő atyafiának sem kíván kedvezni. Tudja, hogy nem rosszakaratból, hanem elégtelenségből cselekedett; de sok példa mutatja, hogy ezzel nem tesznek eleget az ország-

5 Önéletrajz, 396–7.
6 1711 február 11. Károlyi, II. 281.
7 Önéletr. 172–3.
8 Thököly naplói, I. 355. (M. H. H. XXIII.)
9 1704. manifesztum, 25. l.
10 1706 április 9. Arch. R. I. 515.
11 1707 márczius 3. U. o. II. 31.
12 1708 márczius 28. U. o. II. 216.
13 1708 április 11. Arch. R. II. 237. (Károlyi Sándorhoz.)

nak; azért mindenkinek elégtételére föl kell függeszteni hivatalától. Ne mondják, hogy csak a szegényeket tudják büntetni.[14]

Jogos szigorúságért az ellenséget sem kárhoztatta. Mikor Pálffy cs. tábornagy törvényt láttatott Balog Ádámon, ki hír szerint labanczságra igérkezett, megjegyezte, hogy *ha úgy van*, menthető a cselekedete.[15] Egy igazságtalanúl megkárosított kereskedő miatt keményen megdorgálta Esterházy Antalt,[16] s figyelmeztette, hogy «nem a kegyelmed ellenségei, avagy Pulyay vádlói, hanem az igazságnak folyása, melyre köteleztettem, okozták mindezeket». Máskor is intette, hogy mielőtt nyilvánosan vádat emelne báró *Hellenbach* bányagróf ellen, közölje vele bizalmasan, hogy készülhessen feleletre; mert sok dologban bizonyára helyesen fogja magát menthetni. Némely dologról csak a fejedelem és Hellenbach tud, más vádló nem. Mindenekfölött gyanús előtte, hogy vádlói akkor állanak elő, mikor kitette őket tisztökből és nem akkor, mikor kárát látták benne az országnak. Titokban mindenesetre nyomozzák a dolgot, de nyilvánosságra ne hozzák, a míg jobb alapja nincs.[17] Azonban a vád útját sohasem zárta el, mert «nem lehet a panaszló félt igazságában megfojtanunk».[18] Nem tűrte az önbíráskodást.[19] Viszont azonban a hivatalos hatalmaskodást is korlátolta, mert «senki sem lehet a maga bírája».[20] Ezért kért saját ügyében is igazságot és elégtételt magától az országgyűléstől a turócziak sértegetései ellen; s mikor a fölindulás és harag az urakat véres bosszúra ragadta, az ügyet, a mint lehetett, a törvényes eljárás útjára terelte vissza.[21]

A hazai és külföldi igazságszolgáltatás lényegével és módjával még wienerneustadti rabsága idejében kezdett foglalkozni.[22]

[14] 1709 augusztus 13. U. o. II. 518.

[15] 1710 deczember 12. U. o. III. 205.

[16] 1710 deczember 5. U. o. III. 319.

[17] 1707 szeptember 27. Arch. R. II. 108—9.

[18] 1710 márczius 20. Arch. R. IX. 744.

[19] Ennek klasszikus példája, midőn a szegény Szakács Péter ügyében a kegyetlen Lővei Sámuel ellen vizsgálatot rendelt 1707 október 28. Károlyi-Okl. v. 716—8.

[20] 1710 április 20. U. o. III. 403—4.

[21] Rákóczi eml. 221—3. Bővebben e könyvben, II. 24—26. l.

[22] Márki, Rákóczi, I. 182—198.

Tiltakozott akkor az idegen bíróság illetékessége ellen, de kijelentette, hogy ha a törvények értelmében magyar bíróság elé állítják, minden tettéről felel s aláveti magát az ítéletnek. Magatartásának jelentősége van, mert a bécsi kormányt a szabadságharcz leveretése után évtizedeken át visszatartotta annak az elvnek megsértésétől, hogy minden magyar honpolgárt csak törvényesen lehet megidézni és illetékes bírósága elé kell állítani. A bécsi kormány a szabadságharcz leverése után sem felejthette el azt a tanúlságot, hogy Rákóczi híres manifesztuma szerint a törvénytelen ítéletek és bíróságok a fölkelés legfőbb okai közé tartoztak és hogy a rendes bíróságok megszüntetésének rossz következései voltak.[23]

A fölkelés megindításával Rákóczira várt a *rendes bíróságok helyreállításának* nagy feladata. Ebben az az elv vezette, a mit Bercsényi úgy fejezett ki,[24] hogy törvény s tudomány a bírák instrukcziója; nem lehet más utasításuk, mint hogy igazságosan és illetékesen ítéljenek. Középszolnok vármegye már a fölkelés kezdetén megkérdezte *Sennyei* tábornokot, hogy mivel Guthy Farkas egy csekély dologban nem felebbezte meg ítéletöket, egy vármegye ítéletét, törvényét hogyan akarja mégis felülvizsgáltatni, oly szokatlan és törvény ellen való dologra hogyan akarja öket kényszeríteni?[25] A fejedelem különben a nemesek törvénytudományát hézagosnak, a törvénytudók fölös számát a pörök kedvelőjének, a törvényszéki elnököket, bírákat, ügyvédeket haszonlesőknek tartotta.[26] Még a fölkelés vége felé is fölsóhajtott, hogy szánja meg az Isten bíráink értetlen és ravasz ítéletét, mert a vétkeseket nem érdemes a kerületi törvényszékekre küldeni.[27] Igaz, hogy nyilatkozata adott esetre (Sztrakovszki fölmentésére) vonatkozik s általánosítani nem akarhatta. De nemzetünk rossz tulajdonságának tartotta,[28] hogy

[23] A manifesztum 6., 7. és 15. pontjai.
[24] 1705 február 22. a fejedelemhez. Arch. R. IV. 377.
[25] 1703 november 26. Arch. R. I. 249.
[26] Rákóczi eml. 76—77.
[27] 1710 június 1. Arch. R. III. 114.
[28] 1709 augusztus 6. Sárospatak. U. o. II. 510.

mikor a magyar ember *tanúkihallgatásra* megy, mindenki elhagyja suttogását, az ember ki nem keresheti dolgát s «magában csak úgy van a dolog. Szánjon meg az Isten bennünket, mert az ilyek miatt következnek a rendetlenségek!» *A személyes szabadságot* egykönnyen sérteni nem engedte. Barkóczy tábornokot azzal intette a letartóztatott szíjgyártó szabadon bocsátására, hogy részrehajlatlan bíró elé kell állítani s az után igazodjék dolga törvényesen. Nem engedi, hogy törvény nélkül sanyargassa.[29] Oly esetben, mikor az a gyanú mutatkozott, hogy a vádlottat kínzásokkal vagy egyébként hamis vallomásra, bírták, szigorú vizsgálatot rendelt el, mert nem akarta, hogy «tökéletes hazafiúságos szívet viselő hívei efféle mocskokba való méltatlan keverés által keseríttessenek».[30]

Az ítélőtáblát a fejedelem először is Erdélyben szervezte újra. Ítélőmesternek az 1707: VIII. t.-cz. értelmében[31] *Bartha* Andrást és *Samarjay* Pétert, kincstári igazgatónak Patkós Jánost, bíráknak Kemény Simont, Andrássy Istvánt, Kemény Boldizsárt, Jósika Isvánt, Henter Benedeket, Dániel Ferenczet, gróf Bethlen Jánost, gróf Petky Dávidot, Rhédey Pált, Thoroczkay Jánost, Henter Mihályt és Suky Mihályt tette meg. A bírák megfogadták, hogy a táblán, terminusokon, az országgyűlésen, diétákon s mindenütt igaz törvényt tesznek, azért ajándékot senkitől sem fogadnak el. A törvényben senkinek személyére nem néznek, atyafiságot, barátságot, félelmet, haragot, gyűlöléseket félretesznek, az igazat hamissá, a hamisat igazzá nem teszik stb.

Mindjárt ezután 1707 június elsején az ónodi országgyűlésen Magyarország számára is *törvényszékek fölállítását* javasolta. Az ügyek állapota nem engedte, hogy sok rendes bírót és tisztet nevezzen ki, de a törvényszékeket *állandóknak* akarta,

[29] 1705 deczember 18. Arch. R. 1. 439.
[30] 1707 január 8. Károlyi-Okl. v. 595.
[31] Tört. Tár, 1897. 589., 591—2. Az igazgató azt is megfogadta, hogy az ügy érdekében beadott leveleket nem olvassa el, a reá bízott leveleket semmi szín alatt sem teszi közzé stb. (Thaly Kálmán közlése szerint.)

hogy «a pörlő felek se most, se azután annak erejében meg ne csalatkozzanak». Idáig általános volt az a panasz, hogy nincsenek *rendes bírák* s így a felek nem nyerhetnek igazságot. A fejedelem tehát, a szenátus véleménye alapján, azt javasolta, hogy a pörös ügyek elintézésére a vármegyékből összesen 24 bírót válaszszanak. Ezeket tizenkettesével két ítélőtáblába oszszák be, s mindegyik tábla maga válaszsza meg elnökét. Itéletök

51. BIRÓSÁGHOZ MENŐ MAGYAR NEMES ASSZONY ÉS SZÁSZ HAJADON.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

ellen a vármegyék és királyi városok székein a szenátus elé lehessen fölebbezni.[32] Az országgyűlés háromnapi tárgyalás után elfogadta javaslatát. Az új rend szerint a vármegyék mindenszentek napján évenkint összesen 24 ülnököt választanak a törvénytevő táblába, mely novemberben, deczemberben, januáriusban *Eperjesen*, a következő évnegyedben pedig *Korponán* tartja üléseit. A tábla felülvizsgálja az ítélőmesterek előtt folyt pörö-

32 Századok, 1895. 637–8.

ket; de az ő ítélete elől viszont a szenátushoz lehet felebbezni. A királyi városok a táblához s onnan a fejedelemhez és a szenátushoz felebbezhetnek; azok azonban, a melyek idáig a tárnokmester elé vitték ügyeiket, azokat egyenesen a fejedelem és a szenátushoz terjeszthetik.[33]

A fejedelem tehát csak mint princeps senátus volt a legfőbb bíró. «Az ó-testamentumban — mondta utóbb ő maga[34] — a királyok és fejedelmek ítélték és bírálták a népet. Bár most is így volna! De amiótától fogvást minden ország magának törvényeket csinált s pedaneus és subalternus (segéd- és al-) bírákat és magistratusokat (hatóságokat) rendelt: ez így stricte (szorosan) nem értetődhetik.» Igazán mint princeps senatus járt el. 1709-ben tudatta a vármegyékkel, hogy a bíróságoknál megfelebbezett ügyekben a *döntést* magának tartván fel, június 18-ikára Sárospatakra összehítta a szenátust. Ebben az igazságos Mátyás király nyomdokain haladt.[35]

Nagyon természetes, hogy a folytonos háborúk következtében sem a régi, sem az új törvényszékek nem működhettek akadálytalanúl. A dunántúli vármegyék sümegi gyűlése 1708 elején külön intézkedett, hogy az igazságot legalább a megnevezett esetekben kiszolgáltassák s az ítéleteket végre is hajtsák.[36] Borsod vármegye egy ízben egy önkéntes hadnagy bujdosó feleségét 200 forintban elmarasztalta, mert az ügyvéd abbahagyta védelmét, a táborban levő férj pedig nem vigyázhatott a perre. «Mivel e mostani nemzetséges hadakozásunk a törvényszékek szokott folyamatját néhányszor akadályozza és felfüggeszti» — a fejedelem utasította a vármegyét, találjon módot, hogy törvényes perujítás helyett ezt a dolgot a törvény

33 U. o. 739. A vitában a fejedelem nem vett részt. Beérte vele, hogy javaslatát majdnem változatlanúl fogadták el. Eperjes, hol a fejedelmnek háza volt, már a kurucz háborúkban 1687-ben szerzett érdemeivel is megérdemelte a kitüntetést; Korpona pedig azért, mert az 1681 : XXVI. t.-cz.-ben meghagyott protestáns gimnáziumát 1702-ben betiltották azon a czímen, hogy többé nem véghely. Korpona a tábla felállítása miatt hálából még elfoglaltatása (1708.) után is szolgálta Rákóczi érdekeit.

34 1710 deczember 12. Arch. R. III. 320.

35 Zoltán Vilmos a Független Magyarországban, 1897 márczius 15., 96. l.

36 Tört. Tár, 1899. 213—4.

hosszas folyamatja nélkül elintézze.[37] Más alkalommal Károlyinak is megírta, hogy bizonyos panaszos ügyeknek legközelebbi orvossága a törvény volna; de az a mostani hadakozásban *megszűnvén*, a panaszost igazságtalan volna várakoztatni.[38]

A nemzet nyolcz esztendeig úgyszólván a táborban élt; a fejedelem tehát kiváló gondot fordított a *hadbíróságok szervezésére*. 1706 április 9-ikén már elmondhatta, hogy minden

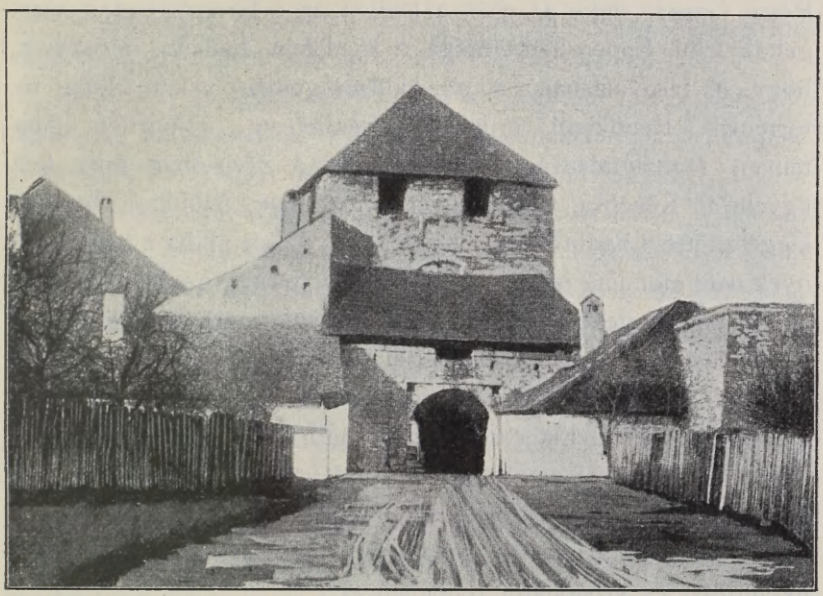

52. A KORPONAI RÉGI VAROSKAPU.

főkapitányságnak és ezrednek külön hadbírája van.[39] Az 1707 július 5-ikén kiadott általános katonai szabályzatban megparancsolta, hogy katonai ügyekben mindenki az egyetlen illetékes hatósághoz, a hadibírósághoz fordúljon. Az ezredek hadiszékeinek ítéleteivel szemben első folyamodású bíróságnak a kerületi hadiszéket, fölebbezési táblának pedig a táborkarhoz beosztott főhadibíróságot jelölte meg; azonban az ezredek hadiszékeinek rögtönítéletei elől a főtábornokhoz, sőt magához a

37 1710 február 8. Arch. R. III. 343—4.

38 1706 április 18. Arch. R. I. 531.

39 U. o. I. 519—520. Rákóczi eml. 201.

fejedelemhez is lehetett fölebbezni.[40] A hadbíróságok az 1707-ben kiadott haditörvények szerint ítéltek,[41] még pedig igen szigorúan. Az ördöngöst, a templomrablót megégették, a megrögzött káromkodót lefejezték, a gyilkosokat, emberölőket, méregkeverőket karóba vonták, vagy kerékbe törték, felakasztották, az öngyilkos javait elkobozták stb.

Kajaly Pál volt az országos főhadbíró (generalis auditor) s Révai Gáspár ügye az első, a melyet az ő bírószéke előtt vizsgáltak felül. Éppen azért maga a fejedelem hallatta intőszavát, hogy a tárgyalásban, a pör külsőségeiben valami hiba ne történjék. Rendkívül érdekesen részletezte, a pörben idáig milyen szabálytalanságok történtek s a revizióban mire kell ügyelni.[42] Később, Csajági János dolgának felülvizsgálatában, kiegészítette a hadi törvényes eljárás hézagait; pl. ha a haditörvények nem mondják is, a gyalogos tisztek bíráit a revizió alkalmával gyalog tisztekből rendelte összeállítani; mert nem lehet egy ezzel ellenkező egyetlen eljárásból közönséges szabályt alkotni.[43] Bezerédj és társai hazaárulása ügyében Kajaly Pál elnöklete alatt a bíróságban Esterházy Antal tábornagy ezredebeli tisztek néhány szenátorral együtt hoztak ítéletet.[44] Ez annál nevezetesebb, mert 1704-ben a fejedelemnek még nem volt elég tekintélye, hogy az árulásról gyanusított Forgách tábornok ellen nyomozást és vizsgálatot rendeljen el.[45]

Régi gyakorlat szerint az országban levő végházaknak az ellenséggel való egyenetlenségeit a *végházak törvényszékén* vizsgálták felül s a bűnöst rendesen halállal és nem pénzváltsággal büntették. Ezt a rendek szövetsége annál inkább helybenhagyta, mert a pénzváltságra szóló ítéletek a nemes emberek megfogatására és a szegények zaklatására vezettek. Egy esetben

40 Thaly, Tanulmányok, 294.

41 U. o. 297—314. A XI—XII. czímek behatóan foglalkoztak a hadbíróság intézményével és a haditörvényszéki eljárással; olyan jogászországban, mint a mienk, az eddiginél több figyelmet érdemelnének.

42 Rákóczi Bercsényihez 1708 szeptember 24. Arch. R. I. 344.

43 1710 május 3. U. o. III. 419.

44 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 177—8. Rákóczi eml. 257.

45 Rákóczi eml. 103.

tehát a fejedelem megsemmisítette Esterházy Dániel altábornagynak ezzel ellenkező határozatát, melyet az ő helybenhagyása nélkül különben sem lehetett volna végrehajtani. Kijelentette, hogy a fejedelem vagy a főtábornok parancsolatán kívül a haditörvényszéken senkinek sem illik a pöröket felülvizsgáltatni.[46] A haditörvények azért rendeltek hadbírákat, hogy megvizsgálják a törvényes állapotokat s jóváhagyás vagy megsemmisítés végett a főkapitányokhoz, főbenjáró ügyekben pedig egyenesen a fejedelemhez küldjék.[47]

Az *udvari* szolgákat és hadakat a fejedelem válogatás nélkül az ország haditörvényei alá vetette. A panaszt az udvari auditor vette föl s az udvari marechalnak (b. Vaynak) jelentette be, a ki kisebb esetekben az udvari hadnagy elé utasította a feleket. Fontosabb esetekben saját elnöklete alatt legalább hét főbb udvari szolgarendből alakította meg a bíróságot, az ítéleteket pedig jóváhagyás végett a fejedelemhez terjesztette föl.[48] Az ítéletek szigorúságát bizonyította, hogy a palotásoknak külön *hóhéruk* volt.[49]

A fejedelem különös szigorúsággal büntette a szitkozódást, átkozódást, hamis esküvést, tolvajságot.[50] Már mint egyszerű földesúr felhatalmazta a munkácsi bírákat, hogy a káromkodókat és az istentelenség-tevőket ők maguk büntessék.[51] Kemény rendeleteket adott ki az említett bűnök, különösen a káromkodás ellen 1703 szeptember 7-ikén,[52] 1704 június 4-ikén,[53] 1705 augusztus 29-ikén,[54] 1706 június 6-ikán.[55] Vessző, pálcza, agyonkövezés volt a káromkodók büntetésének fokozata; mert «nemzetséges igaz ügyünket istentelenséggel semmiképpen sem akarja folytatni, a káromkodók pedig igaz ügyünket vétkes

46 1710 július 9. Arch. R. III. 281—2.

47 1710 deczember 12. U. o. 320. A katonai biráskodásra sok példa van a két Esterházy tábori és jegyzőkönyveiben.

48 Tört. Tár, 1880. 576.

49 U. o. 1882. 566.

50 U. o. 1880. 572., 577.

51 1700 februárius 25. Lehóczky, Munkács új monográfiája, 134.

52 Tört. Tár, 1904. 37.

53 Székely Oklevéltár, VII. 124—5.

54 Tört. Tár, 1904. 39—41.

55 Rákóczi-lt. 1239. és 1305. sz. Arch. R. I. 12., 14. Közli Hornyik, IV. 302.

cselekedetökkel vesztegető ártalmas mételyek». A magyar haza eddig való sok nyomorúságát a több közönséges vétek mellett, különösen a káromkodás rút szokásában és abban kereste, hogy azzal koptatják Isten dicsőségére teremtett nyelvöket, abban tartják egész vitézségöket.[56]

Az otthon lézengő, erkölcstelen, tolvaj, szökött katonák ellen már 1704 november 23-ikán hadnagyságokban, kapitányságokban, ú. n. parasztvármegyékben szervezte a köznépet,[57] Radványszkyt pedig már előbb Erdélybe küldte a prédálás, húzásvonás, marhahajtás és egyéb tolvajságok gátlására, büntetésére.[58] Mindez a *rögtönítélő bíróság* egy nemét jelentette. De ezek után is iszonyúsággal hallotta, a Rézben mennyire elszaporodott a hegyi tolvajság s azért egy egész gyalogezredet küldött kihajtásukra.[59] A lólopást a tisztek maguk is megengedték.[60] A fejedelem a tolvajok egy részét felakasztatta,[61] a tolvaj biztost megvesszőztette s a többit akasztófával fenyegette.[62] Mikor Vay Ádám megkérdezte, mit csináljon a nyirségi tolvajjal, gúnyosan jegyezte meg, hogy talán azt hiszi, ha mindeniket föl kellene akasztani, kevés lakos maradna.[63] Máramarosban a tolvajok nagyon elszaporodván, meghagyta a vármegyének,[64] hogy az ország törvénye és a régi gyakorlat értelmében minden helységben fölállíttassa a *falu botját*. Szorosan vigyázzon, hogy mindenki illendő biztonságban élhessen, mert az ország törvénye azokat is bünteti, a kik kötelességökben restebb módon járnak el.[65] Azonban «a tolvaj sem mindjárt tolvaj azért, hogy megfogják — mondta;[66] — hanem akkor lesz tolvajjá, a mikor törvényesen annak bizonyítják». Jószágában, fejében elmarasztaltatni tehát s vagyonából a károsult feleket kielégíteni csak itélet alapján engedte; és megtiltotta, hogy a mint megfogták, mindenét széthordják.

56 Tört. Tár, 1904. 40.
57 Hornyik, IV. 338.
58 1704 június 13. A solti táborban. Tört. Tár, 1906. 3.
59 1705 május 5. Arch. R. II. 73.
60 1709 augusztus 6. U. o. II. 511.
61 1709 augusztus 13. U. o. II. 517.
62 1708 augusztus 11. U. o. II. 300—1.
63 1710 márczius 25. U. o. III. 215.
64 1710 május 1. U. o. III. 418.
65 Arch. R. III. 418.
66 1710 deczember 12. U. o. III. 321.

Nem kívánta vissza a szabadságharcz előtti korszakot, mikor a törvénytudók feles száma következtében elszaporodtak a pörök, a mik csak az ügyvédek és a bírák erszényét töltötték.[67] *Leghíresebb ügyvédeknek* Okolicsányi Pált és Mihályt tartotta.[68] Platthy Sándort, az igen hiú és vakmerő turóczi ügyvédet, az

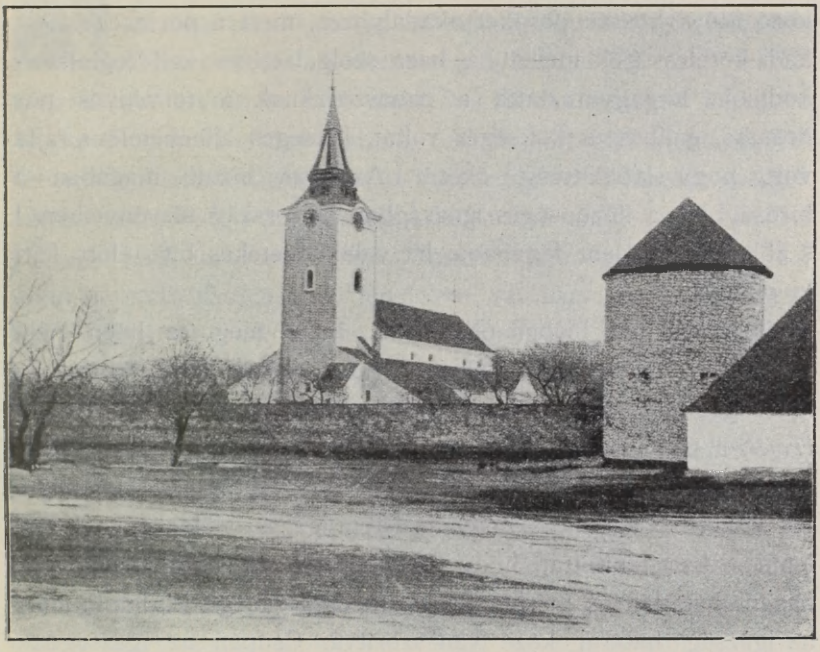

53. A KORPONAI VÁRTEMPLOM.

ónodi országgyűlésen megvédelmezte a lekaszabolástól.[69] Kora legnevezetesebb politikai pörében, a melyet a lázadó turóczi prókátorok vármegyéje ellen indított, ő maga rendelte ki a védő ügyvédeket.[70] Azonban később is kikelt az olyan ügyvéd ellen, a ki felét hamisan tájékoztatta.[71] Szerinte minden pör az igazságért folyt. «Megesnék bele — mondta,[72] — ha minden ország-

67 Bővebben Rákóczi eml. 77.
68 U. o. 87. Thaly, Rákóczi ifj. 348., 351.
69 Rákóczi eml. 222.
70 Rákóczi-tár, I. 126.
71 Arch. R. III. 320.
72 1708 márczius 28. U. o. III. 212.

ban kiki széltében foglalná, a mit a magáénak gondol lenni. Valjon abból áll-e a szabadság, hogy a magunk tekintélyével nyomjuk el ellenfelünket? Vagy azért pöröljünk, a mit a mienknek nem állítunk lenni? Ha úgy, talán ő, a fejedelem is elkezdi a pört Nagykárolyért, Károlyi pedig Munkácsért. Szép kis dolog lesz belőle.» Szinte örvendezett, hogy a mostani hadakozó idő a hosszú pöröket akadályozza, mert a pörlekedőknek, hadi kötelességök mellett, a haza szolgálatában kell foglalatoskodniok. Elmagyaráztatta a panaszosaknak a törvényes pör hosszas, galibás és költséges voltát, kétséges kimenetelét s rajta volt, hogy kibékíttesse őket.[73] Azonban bízott magában a bíróságban, a közönséges igazságban, az ország törvényeiben [74] s abban, hogy lesz foganatja, ha valaki illetékes bíró előtt fejti ki okait.[75]

Tisztelői nem hiában óhajtották, adná meg az Isten neki Mátyás király egész birodalmát;[76] nem hiában hasonlították az igazságos Mátyás királyhoz. Fölismerték benne az *igazság erejét*, a mely a hitetéssel meg nem fér s hitték, hogy az igazság mindenkor hitelt talál az emberséges embernél.[77] Önmagáról viszont ő azt hitte, hogy az isteni igazság példaképének kell lennie. Azt tanította, hogy Isten föltétlenül uralkodó lény, hasonlíthatatlan és mérhetetlen szabadsága mégis korlátolt, mert az igazság határai közé van szorítva. Csupán az igazságnak van alávetve, a mely azonban nem más, mint önmaga; önmagának azonban nem lehet alávetve. A teremtménynek ellenben nincs saját lénye, külön és saját igazsága, hanem alá van vetve az Istentől nyert, veleszületett igazságnak. Józan eszünk következtében észreveszszük a *természet jogát*, melyből a *tételes törvények* erednek. A földön ezek a törvények képviselik az isteni igazságot.[78]

73 Arch. R. III. 407.
74 U. o. 414.
75 U. o. 512.
76 Vass György naplója. M. H. H. XXXV. 445.
77 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 205.
78 Testament politique et moral du prince Rákóczi. I. 1., 7., 11. (Ez a műve 1725-ben készült.)

VI.

RÁKÓCZI MINT HADÚR.

A NÉP szeretete, lelkesedése volt Rákóczi szabadságharczának éltető ereje. «Nem alkuszunk! — szólt oda Bercsényi egy alkalommal a hollandus követnek. — Mi szabadságot keresünk, nem sajtot!» «Ha szabadságot kerestek, — felelt a hollandi csöndesen, — ne értéktelen rézpénzzel fizessetek, hanem vágjátok le a sok arany-ezüst lánczot mentéitekről, veressetek pénzt belőle s katonátok majd jobb kedvvel harczol. Hollandia nem ezüst, hanem ólompitykés katonákkal vívta ki szabadságát.» A fejedelem valóban arra törekedett, hogy lelkes, de zsákmányhoz szokott, fegyelmezetlen népfölkelők helyett jól fizetett, jól fegyelmezett *nemzeti rendes hadseregre* bízza a szabadság ügyének kivívását s megoltalmazását.

Fölkelése és hadjárata megmutatta, a mit őmaga hirdetett,[1] hogy a nemesség járatlan a katonai ösmeretekben; mestereik nem voltak, de voltak tanítványok, a kik közé önmagát is számította. A háborúról elavult vagy ferde fogalmaik voltak, különösen a Thököly korabeli kuruczoknak. Tanúlniok és tanítaniok kellett tehát egyidőben. Maga is szüntelenül tanította hadait, pedig újoncz volt a hadakozásban s tanácsadói éretlenek, a kik azonban azt hitték, hogy többet tudnak nála. Először a nagyszombati veszteség világosította föl, hogy egyikük sem ért a harcztanhoz. Azután is «nyelnie kellett» azoknak szemrehányásait, kik szerint a francziáknak a nemzet szokásaival és elveivel ellenkező elveit és tanácsait követi. Neki viszont arra kellett törekednie, hogy «ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra való hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapaszsza, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik».

[1] Rákóczi emlékiratai 77., 80., 95—99., 114—5., 120., 146.

Forgách Simon, a ki ösmerte a fejedelem «szent ügyekezetét a jó militáris disciplinához»,[2] *nemzete katonai tanítójának* szánta őt.

A fejedelem valóban már 1705-ben tervezte, hogy Magyar- és Erdélyországban *katonai akadémiákat* állít föl tisztek képzésére;[3] egyelőre azonban be kellett érnie a *nemes ifjak társasága* fölállításával. Ezek az ifjak, az isteni gondviselés, vagy a Szentháromság gondviselésének lovagjai, a társaság alapszabályai szerint[4] a fejedelem oldala mellett és szeme előtt növekedtek, hogy hazájukhoz való szeretetüket az isteni félelemmel, többféle tudománnyal és jóságos erkölcsökkel tanúlják és gyakorolják. Ismeretes az a féltő gond, a mellyel fölöttük őrködött. Katonai gyakorlataikra nem-egyszer ő maga ügyelt föl.[5] A társaságat, mint egy katonai akadémia magvát, a békében is fentartani kívánta és csak az ott tanúltaknak akart tisztségeket adni. Hogy *tiszteket* képezzen, a háború kezdetétől fogva nagy udvart tartott, mert így akarta magához vonni a nemeseket. A katonáskodást úgy kedveltette meg velük, hogy tavasz kezdetén mindig személyes jelenlétében gyakoroltatta őket franczia gránátos századával. Néhány magyar tisztet pedig egyenesen azért küldött ki Francziaországba, hogy a hadiszokásokat elsajátítsák. Ezek XIV. Lajos hadjárataiban mint beosztott magyar tisztek vettek részt; sőt Saint Geniez ezredét a király egy ilyen magyarnak, Salamonfai *Ráttky* Györgynek ajándékozta, ki a fejedelem meleg ajánlásával ment ki hozzá.[6] A magyar *udvari hadak*, a palotások, a fejedelem nyilatkozata szerint, égtek a tanulás vágyától.[7] Nem mondhatott hasonló dícséretet a *mezei hadakról*. Ott a fiatal tiszteket az öregebbek példái többnyire elrontották. Azonban a kapitányoktól, hadnagyoktól, tizedesektől mégis megkívánta, hogy az alattok álló vitézeket tanítgassák, oktassák,

2 Forgách előszava Zrínyi török áfiumához, Századok, 1882. 534.

3 Rákóczi Sréterhez, 1705 november 23. U. o. 1893. 813.

4 Közli (de I. vagy II. Rákóczi Györgynek tulajdonítja) Rumy, Monum. Hung. I. 188. Ismerteti Thaly, Tanulmányok, 328–342.

5 Rákóczi-tár, I. 199.

6 Journal du marquis de Dangeau, X. 490. és XIII. 317. Századok, 1875. 490.

7 Rákóczi emlékiratai, 128–9.

II. RÁKÓCZI FERENCZ MINT IMPERATOR

(A Gróf Erdődy Károlyné ónodi kastélyában őrzött egykorú festményről.)

harcz idején miként álljanak egy rendben s legjobban miként bánjanak a fegyverrel.[8] Az iskolákból tiszteknek kinevezett fiatalok jóakaratot tanusítottak. Az *altiszti testület*, melyet a fejedelem a hadsereg alapjának tartott, nem felelt meg a föladatának, mert a káplár, őrmester pajtáskodott a falujabeli közlegénnyel s együtt szöktek haza szántani, aratni, szüretelni.[9]

A fejedelem szerint a hadakozás a szerencse dolga;[10] szerencsénk nagy része pedig attól függ, hogy megelőzzük az ellenséget.[11] Csak elmefuttatások mindazok, a mikből — a magunk dolgai nyomán — az ellenségről akarunk ítélni. Néha olyanokról is gondolkozunk, a mikről az ellenség nem is álmodozik.[12] Ha csak azt akarjuk tudni, az ellenség merre ment, azt 2—3000 ember is véghezviheti; de ha minden istenadta éjszaka — a mint a haza szolgálata kívánja — csapdosni, nappal ugyanannyival kísérgetni akarnók, a lovak fáradtsága miatt kétannyival sem vihetjük véghez. Mert bizonyára fárad, a ki fáraszt...[13] Nagy gondja volt a hadak *menetelésére* s rendes *fölvonulására*. Ebben a részben néha rendkívül sokat kívánt tőlük.[14] A menetrendet, mikor csatlakozásról volt szó, a vezérek rendesen magától Rákóczitól kapták.[15] Seregét egy-egy dombról olykor úgy rendezte el, mintha ütközetbe kellene mennie s néhány kilométerre így marsíroztatta. A rendetlenül menőket megbüntette.[16]

A jövendőt nem tudhatván, az ügyet a történhető dolgok szerint kívánta kormányozni.[17] Véletlen esetekre is számított.[18] Lehetetlennek tartotta hazánk minden helyét hadaink dirib-darabolásával megoltalmazni kár és veszedelem nélkül.[19] Apró portyák helyett a hadak összevonását ajánlotta. Hiszen a vezér sohasem bátoríthatja jobban az országot és hadait, mint ha meg-

8 Az 1706. évi regulamentum 43. pontja. Tört. Tár, 1885. 562.
9 Rákóczi eml. 97—98.
10 1706 márczius 13. Arch. R. I. 486.
11 1706 márczius 20. U. o. I. 494.
12 1706 augusztus 29. U. o. I. 598.
13 1706 szeptember 3. a párkányi táborban. U. o. 603.
14 Rákóczi eml. 36., 49., 114., 132., 139., 156. Arch. R. I. 371., 405., 427.
15 Arch. R. I. 404.
16 1708 május 15. és június 18. Arch. R. I. 124., 137., 139.
17 1706 szeptember 7. U. o. 610.
18 1706 szeptember 27. U. o. II. 107.
19 1706 szeptember 12. U. o. I. 618.

mutatja nekik a maga erejét.[20] A vezér azon legyen, hogy csoportban tartsa hadát s nézze, kivel van dolga. Abból gyaníthatja legjobban, mire céloz.[21] Az éjszakai próbákon a zavartól való félelmet tartotta a legnagyobb bajnak, mert a jelet föl nem ismervén, a kuruczok egymást ölik. Ajánlotta, hogy jel gyanánt odvas fák villogó darabjait tűzzék süvegeik mellé. «Ez olyan villámlás (ötlet) — írta ő maga,[22] — a mely próba (tapasztalat) híjjával vagyon; nem is vétene az ember, ha csak kuriozitásból megpróbálná.» Minden hadi szabállyal ellenkezőnek tartotta, hogy teljes erővel vagy elégséges gyalogság nélkül *várat* vívjanak, kivált hegyek között.[23] Arra tanította katonáit,[24] hogy a rést oltalmazni nem lehet jobban, mint ha mély árkot csinálnak a háta mögött, éjjel-nappal keményen lángoló tüzet tartanak benne, de csak akkor, ha az ellenség a ravelint megvette és hídakat rak az árkon; mert másként nem volna elegendő fájok. Hogy pedig hirtelen gerjeszthessenek tüzet, szurkos rőzséket tartsanak készen s az árok két oldalán belül sánczot vessenek. *Táborőrségi*, valamint főképpen *várvédelmi* utasításaiban[24] sok taktikai érdekesség és sok gyakorlati tanács van.

Nyilt harczban mindvégig ajánlotta a harczászati rend és a zárkozottság fentartását s hogy a tisztek szorosan csapataiknál maradjanak.[25] A hadirend jó folytatása, szerinte, a jó rendet és vigyázást leginkább akkor kívánja, a mikor legkevesebbet tarthatni az ellenségtől.[26] A lármáskodások ellen való műveletekre maguk tanították az ellenséget; mert rászoktatták, hogy 1—2 ezer emberével, sőt kevesebbel is bátran sétáljon. Már benne volt az a vélemény, hogy harczot nem állanak s az a felfuvalkodás, hogy meg nem győzhetik. Attól kell tartani, hogy hadát megosztván, csúffá teszi eldiribelt-darabolt hadtesteiket. Volna ez ellen orvosság és ha a dolgokat annak rendje-módja szerint tudnák foly-

[20] 1708 június 7. U. o. II. 276.
[21] 1709 szeptember 4. Arch. R. II. 534.
[22] 1706 október 4. U. o. I. 636.
[23] 1709 szeptember 4. U. o. II. 534.
[24] 1704 július 1. Hadtört. Közl. 1895. 300—3. 1710 szeptember 24. Arch. R. III. 168.
[25] 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 273—7.
[26] 1706 május. Arch. R. I. 547.

tatni, könnyű volna hirtelen egyiket vagy másikat megszégyeníteni.[27] A fejedelem megtartotta a *régi magyar hadviselés* több módját; pl. a szekérsánczokat;[28] de már arra is gondolt, hogy az alföldön a spanyol háborúban bevált *guerilla-harczot* folytassa.[29]

Leveleiből nagyon sok hasonló megjegyzést lehetne kijegyezni, a mik bizonyítják, hogy nem csupán olvasmányainak (főképpen talán a Schola militaris modernának) hatása alatt állt. Mindig szívesen hivatkozott a gyakorlatra. Hadakozásának súlya abból állott, hogy a tárgyakat dolgainkhoz bárdolni s magát a dolgot véghezvinni törekedett. Mivel pedig *a rendszabás új dolog hazánkban*, azt mindenkinek tapasztalatból kell tanúlnia. Ez ugyan lassú munka; de az időn erőt venni csak az Isten hatalmában áll.[30]

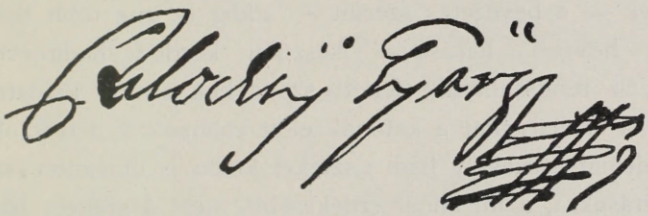

54. PALOCSAY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

Éppen a szabadságharcz első esztendejében történt, hogy *Palocsay* György huszárkapitány magyarra fordította I. Lipót király hatvan pontból álló *hadi artikulusait.*[31] Még abban az esztendőben szeptember 7-ikén Rákóczi is kiadta 21 pontú *hadi ediktumát*,[32] a melyet a hadak számára 1704 január 19-ikén és május 14-ikén újabbak követtek, szintén 21 pontban,[33] július 1 pedig egy utasítás a táborőrség számára.[34] Már november 13-ikán figyelmeztette a vármegyéket, hogy több ezredbe behozta a hadi szabályzatokat, melyek a külföldön jó sikerrel jártak. «Lehet

27 1707 november 8. Károlyi Sándorhoz. U. o. II. 135.

28 1707 szeptember 27. U. o. II. 108.

29 Önéletrajz, 196.

30 1708 április 13. U. o. II. 241.

31 Eredetije Thaly Kálmáné, Századok, 1873. 171. mutatványnyal. Hadtört. Közl. 1895. 299.

32 Közli Bányai K., Tört. Tár, 1904. 36—39. a Gencsy-család levéltárából.

33 U. o. 35. Thaly, Tanulmányok, 275—6. Erdélyi N. Múzeum, Kemény-gyűjt. 37. köt.

34 Thaly, Hadtört. Közl. 1895. 299—304. Július 24-ikén is szigorúan tiltotta az edictumok és a hadi regula ellen való dolgokat. Hornyik, Kecskemét tört. IV. 305.

azért öröme a nemes vármegyének ily *istem munka* által nemzetünknek lett rendbeveretése s abból következhető nagyobb szerencséje a szegénységnek is.»[35] Ismeretes a fejedelemnek 1705 május elsején kelt hadi utasítása[36] és utasítása a várparancsnokok számára.[37] Magát a császári regulamentumot a fejedelem csak 1705 október 6-ikán kezdte tanúlgatni;[38] de a részben ennek nyomán szerkesztett ideiglenes hadiszabályzat 47 pontjával október 12-ikén már annyira kész volt, hogy kinyomatás végett átküldhette Bercsényinek.[39] A fővezérnek azonban aggodalmai voltak s így a fejedelem elnöklete alatt 1706 februárius 6—8-ikán még egyszer átmentek a szövegen[40] és csak azután nyomatták ki.[41] Más keresztény nemzetek dicséretes példáját követték — a bevezetés szerint — addig is, míg több dolog és állapot bővebb leírásával készűlni kezdett haditörvényeik és egyéb rendszabásaik feltett szándékuk szerint kiadatnának. Ezeket a szabályokat a katonák előtt többször kellett fölolvasni. A fejedelem a székely hadi tiszteket külön is utasította szigorú megtartásukra, a mi annál érdekesebb, mert a székely hadak a császári hadiszabályzatok fordítójának, *Palocsay* Györgynek parancsnoksága alatt állottak.[42]

A haditörvényeknek az ország törvényeiből való kikeresésére[43] az ónodi gyűlés 1707 június 18-ikán bizottságot küldött ki, a mely 21-ikén már bemutatta a teljesen kész hadiszabályzatot.[44] Ezt a fejedelem július 5-ikén szentesítvén, Lőcsén 2000

35 Hornyik, u. o. IV. 335.

36 Thaly a Ludovika Akadémia Közlönyében, 1876.

37 Megjelent Egerben, 1705. Thalyé.

38 Arch. R. I. 8.

39 Magyar Könyvszemle, 1899. 319.

40 Szendrei, Miskolcz tört. II. 336—7.

41 Hadi Regulák avagy articulusok. Nagyszombat, 1706. 8-r., számozatlan 11 lap. Ismerteti Thaly, Tanulmányok, 315—327.

42 Rákóczi a székely tisztekhez 1706 május 26. Erdélyi N. Múzeum, okl. törzsgyűjt.

43 1706 deczember 12-én Bercsényi ezzel már foglalkozott. A mint a fejedelemnek írja, kihagyta a regulamentumból a beszállásolt hadak boritalát. «Miért? Ut gratia principis locum habeat. (Hogy alkalom legyen a fejedelem kegyelmére.) Ha már nagyságodnak udvarol a regulamentum: egy pohár bort ő kegyelmének, — egész kvártély s vendégség lesz belőle!» Arch. R. v. 336. 1707. februárius 15-ikéről azt írta, hogy körülbelül négy nap múlva fejezi be a regulamentumot, mert több dolga van vele, mint vélte. U. o. 360.

44 Századok, 1895. 850—1., 854—5., 922—8. Ismerteti Thaly a Tanulmányok-

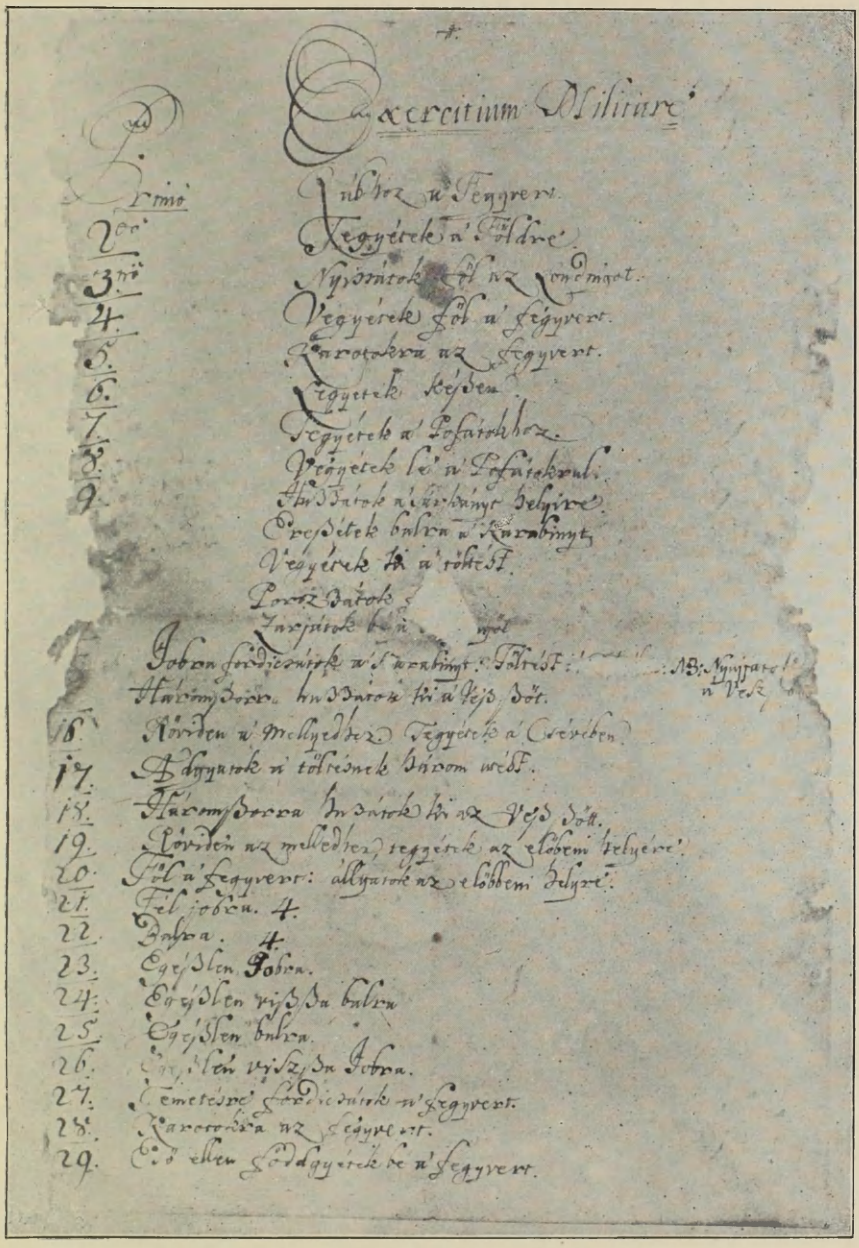

KURUCZ VEZÉNYSZAVAK.

30. Karotokra az Fegyvert.
31. Lábhoz a' fegyvert.
32. Térdepöllyetek le.
33. Kellyetek föl.
34. Karotokra az fegyvert.
35. Elsö Klid egeszlen jobra. NB. Mars.
36. Tegyétek bal lábhoz a' fegyvert. Eresszétek bal karotokra a' fegyvert.
37. Vegyétek elöl az Farmatringot. NB. A' Fegyvert kezében.
38. Vessétek vállotokra az farmatringot.
39. Tegyétek el a' farmatringot. NB. Azonnal job lábhoz a' fegyver
40. Karotokra az fegyvert.
1. Az elsö Klid egeszlen balra.
2. Két Klidbül formállyatok Jármat. NB. Czuggal fél jobra, fél balra vagy Contra Mars.
3. Jobrul, balrul Saserozzatok.
Három Klidbül formállyatok kettöt. NB. Jobrul, balrul.
Hátulso Klid elöre, ru[illegible]n Mars.
Hátulso Klid legyen kés[illegible] Tüzet.
7. Az elsö Klid legyen készen; Tüzet egészen.
8. Platony, szerint Tüzet. NB. [illegible]abinnyal és Pisztollal.
49. Aufmaserozzatok
50. Abmaserozzatok Czugveijs.
51. Balrul vagy jobrul Contramaserozzanak.
52. Czuggal avanceserozzatok.
53. Czuggal Retirállyatok.
54. Jobrul balrul formállyatok Flankot Mars.
55. Formállyatok Svadronyok Carét.
56. Hátulso Klidek Legyenek készen
57. Helyben Svingollyatok, és formállyatok két Treffet, Svingollyatok Jobra, vagy balra Mars.
58. Két Trefbül formállyatok négyet. Mars. Svingollyatok.
59. Négy Trefbül formállyatok kettöt, Mars. Svingollyatok.
60. Két Trefbül formállyatok edgyet Mars. Svingollyatok.

61

darabban kinyomatta,[45] s több százat saját aláírásával és pecsétjével is ellátott. Magyarúl és latinúl adta ki, hogy az idegen tisztek is használhassák. Magyar műszavainak egy része az 1869-ben fölállított magyar honvédség szabályzataiba is átment. A fejedelem úgy hitte, hogy mikor kezünkbe veszszük a jó rendtartás erejét és ahhoz mérjük hazai természetünket, mely a német ellenségnél többet kibír, továbbá népünknek számosabb, virgonczabb, frisebb munkabírását, a magyarnak veleszületett vitézkedő vérmes indulatát: ellenségünk kezéből, igenis, kiveszszük hatalmaskodó eszközeinek s fegyverének erejét. Mivel a *fizetés* a rend és az engedelmesség zabolája, első sorban a tisztek, az altisztek és a közlegények fizetését szabta meg. Azután megállapította az *ezredek létszámát, a tisztek kinevezése és elmozdítása módját, a mezei és kerületi tábornokok hatáskörét, az udvari vagy testőrző hadak, tűzérség és helyőrségek szabályait.* Ezredesektől fölfelé a tisztek kinevezése jogát magának tartotta fenn; a többiét megosztotta a fő és vezénylő tábornokok s az egyes ezredesek közt. A második rész a hadak fizetéséről, ruházatáról, az ezredek pénztáráról szólt s kivette a katonaságot a közterhek viselése alól. A harmadik rész a hadiszemlékkel, ujonczozással, lovasítással, s a fegyverek és ruházat szolgáltatásával foglalkozott; a negyedik a téli szállásokkal, az ötödik a hadi pénztárakkal és a hadak fizetésével, a hatodik a hadbiztosság intézményével, a hetedik pedig, nagy általánosságban, a haditörvényekkel.

Ugyancsak 1707-ben jelentek meg «a magyarországi konfederált nemes státusok és rendek részéről szabott *hadi regulák, ediktumok és törvények*,[46] a melyek tizenkét czímre és sok szakaszra osztva tartalmazzák az első rendszeres magyar katonai büntető törvénykönyvet.[47]

ban, 278—294. Erdély számára a fejedelem a hadiszabályzatot Terebesen 1707 szeptember 3-ikán némi módosítással és pedig az országgyülésre való hivatkozás nélkül, fejedelmi méltóságának teljességénél fogva adta ki. Thaly, u. o. 295—6.

45 Munányba még 1708 szeptember 6-ikán is 823 darab edictumot, 734 regulamentumot küldtek. Tört. Tár, 1882. 571.

46 Ívrétű 14 iven, vagyis 28 számozatlan levelen Nagyszombatban nyomatták ki.

47 Thaly, Tanulmányok, 297—315.

Abban a meggyőződésben, hogy «a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató regulái nélkül a hadakozásnak hasznosan és boldogúl folyni nem lehet»,[48] a hadiszabályzatokat folytonosan kiegészíteni és javítani igyekezett. Így a beszállásolás módját,[49] a támadás, üldözés és hátrálás ügyét.[50] Regulamentum számába megy a munkácsi vár védelmére kiadott utasítása is.[51]

Bizonyára szükségét érezte a *gyakorlati szabályzatok* elkészítésének is. Ezek még XIV. Lajos korának első felében is nagy ritkaságok voltak. Órániai Móricz már 1597-ben készített utasítást a pikák és puskák kezeléséről, de pl. Poroszország első gyalogsági szabályzata a puskákkal való bánásról csak 1702-ben kelt, Schulenburg Szászország első Exercier-Reglement-jét a gyalogság és Flemming a lovasság számára csak 1704-ben készítette el. A puskával való gyakorlatok szabályzatát Rákóczi alkalmasint lefordíttatta, de csak a nemestestőrétől, veszprémi *Badicz* Ferenctől följegyzett 36 vezényszó maradt reánk.[52] Irányt általában véve a császárnak képes Exercitium militaréja adhatott,[53] csakhogy a német vezényszavakat magyarokkal pótolták.[54] «Az Ausztriai Ház megigéri most, — írta Bercsényi a fejedelemnek[55] — hogy *holt still fon süs!* »(Halt! Still vom Schüssen!)« Tudom én azt, — tréfált máskor[56] — rechtz um, khert aich! Mindjárást ott fordúlok, a hol parancsolja felséged!»

48 Rákóczi, 1706. Tört. Tár, 1895. 558.

49 1706 deczember 5. Nagyszombati magyar-latin nyomtatvány, 1706.

50 Hadiparancs alakjában 1710 februárius 25. Hadtört. Közl. 1892. 273—7.

51 1711. februárius 10. Arch. R. III. 572—590.

52 Közli Thaly a Századokban, 1868. 741—2. A régibb kurucz vezényszavakra nézve l. dr. Stripszky Hiador értekezését a Századokban, a Kemény-féle följegyzés alapján. (1909.) 128—142. és 203—217., magáról Rákóczi fejedelemről különösen a 202. lapon.

53 Megvolt gróf Forgách Simon könyvei közt. Századok, 1882. 537.

54 A kurucz katonai műszavak egy része német és franczia maradt; pl. adjutant, artoleria (Artillerie), aufpot (Aufgebot, népfölkelés), berdo (Wer da ?), bogácsia, brigadéros, fasina, feldbábel (Feldwebel), flinta, generálstób, Haupt Wacht, infantéria, Kherausz (Gewehr heraus!), lajdinont vagy lajtenant, lavéta, marschutta (Marsch-Route), mundirung, muntir, order, placzmajor vagy Plotzmajor (még Munkácson is!), postirung, parátsoft vagy prajtsofft (Bereitschaft), ravelin, regiment vagy regyiment, reklutázás, rekruta, remunda, rostog (Rasttag), silbokt (Schildwacht), spanis rajter, torup (troupe), volenterség stb. Ezek a szók Rákóczi leveleiből valók.

55 1704 szeptember 12. Arch. R. IV. 136.

56 1709 október 7. U. o. VI. 366.

A szécsényi gyülésről írt latin gúnyiratban németül beszél a rendes katona: «Brauchst Geld, brauchst Curaschi; nichts Geld, nichts Curaschi!» Már a zsoldos katona legalább káromkodik egyet magyarul: «Ebteremtette!» Károlyi pedig magyarúl kiáltja: «Csak rajta! Csak rajta!» [57] Sokat küzdött Rákóczi a «Rajta, Miska!» csatakiáltás hívei ellen; de — ahogy Pálffy mondta, ki Rákóczi szerint maga is németül szolgált a németnek,[58] minduntalan «kard, ki kard!» lett a dologból.[59] A hol — a kurucz nóta szerint — német sas vert fészket, mindenütt berdót (Wer da?) kiáltoztak; [60] míg a fejedelem táborában a tót kurucz is «magyarul szpivált».[61]

Károlyi Sándor 1703-ban nem vehette rá I. Lipótot a *magyar nemzeti hadsereg* megalkotására.[62] Ennek *ujjászületése Rákóczi nevéhez fűződik.* 1705 újesztendő napján a szenátus az ő javaslatára mondta ki a rendes magyar hadsereg fölállítását; [63] s az ő halhatatlan érdeme, hogy ezt a sereget nemcsak tanítani, hanem lelkesíteni is tudta. Igazi renaissance volt ez: a régi magyar hadviselésnek az európai hadakozáshoz való alkalmazása. A fejedelem, míg reformjaiban gátolta, gyakran kifakadt a régi magyar hadakozás, különösen a Thököly-féle hadviselés módja ellen; de idővel elösmerte, hogy «rekurrálnunk kell a mi magyar artikulusunkhoz, a mely még régi eleinktől hagyattatott ránk».[64] A könnyű lovasság, szétszórt csatározás, portyázás, apró harczok, meglepetések [65] és lesek,[66] a falvak fölége-

57 Thaly, Adalékok, II. 83—84.

58 1711. április 18. Károlyi önéletirása, II. 377.

59 1711 márczius 28. Arch. R. III. 603.

60 Thaly, Adalékok, II. 268.

61 U. o. II. 375—6.

62 Károlyi emlékirata, Századok, 1874. 330., 340. Takáts Sándor, kisérletek a magyar haderő feloszlatására U. o. 1904. 302. Később, 1706. januárius 22-ikén, Károlyi hajlandó volt százezer német lovas és gyalog katonát meghagyni az országban, de úgy, hogy ezek mindenben magyaroktól függjenek és az ország belsejében seholse állomásozzanak. Károlyi-oklevéltár v. 367.

63 Szalay, VI. 230.

64 Rákóczi 1709 augusztus 3. Arch. R. II. 509.

65 Azonban a kuruczok is gyakran meglepni engedték magukat s ilyenkor mindig vereséget szenvedtek. (Rákóczi eml. 104., 282., 283.) «Gyarló sikere szokott lenni a mi hadaink között az olyan aktusoknak — irja a fejedelem (Arch. R. II. 509.) — a hol idejök nincsen a hozzá való készülésre: obruáltatnak az ellenség hirtelen való jövetelétől.»

66 A lest Rákóczi már legelső támadásainál alkalmazta. (Eml. 39.) Erre az alföldi homokbuczkákat nagyon alkalmasaknak tartotta. (U. o. 156.) Szerinte a mulatozó

tése,[67] a falvak üresen hagyása az ellenség előtt,[68] a nép erejének megfeszítése együttvéve okozták hogy a nemzet a világ egyik legjobb hadseregével, a császárival szemben nyolcz esztendeig a sikernek sok reményével küzdhetett. Rákócziról elmondhatni, a mit ő másokra értett, hogy «jó a magyar, ha jól vezetik».[69]

VII.

RÁKÓCZI RENDES HADAI.

Rákóczi ötszáz paraszttal kezdte a szabadságháborút, egynegyed esztendő múlva már 26,620-szal folytatta s háromesztendő múlva 116,700 katonája volt.[1] Ez annál beszédesebb adat, mert *III. Károly* király serege húsz esztendő múlva is csak 180—184,000 katonából állott.[2] 1706 közepéről 52 lovas és 31 gyalog, összesen 83 ezred ösmeretes, a hová azonban nincsenek beszámítva a tüzérek, aknászok, hidászok, az udvari külön csapatok, a szabad hajdúk és más szabad csapatok.[3] Velök az ezredek száma száz lehetett.[4] Ez százezer embernek

(hanyag) parancsnokok minden próbája abból áll, hogy messze helyezvén a lest, maguk sohasem támogatják; azért a közrend bizalmatlan is irántuk. (1708 augusztus 24. Arch. R. II. 305.) «Szoros földön (defilé-vidéken) — mondta máskor — vagy harczolnunk kell, vagy csalókat vetnünk.» (1710 január 31. U. o. III. 13.)

67 Erre nézve l. e könyvben, II. 124—126.

68 Ez különösen 1706 óta, mind gyakoribb. Arch. R. I. 446—7., I. 540., II. 96., 109., 343., III. 171., VI. 289. stb.

69 1709 szeptember 16. Arch. R. II. 534.

1 A séllei tisztartó és élelmezési biztos főljegyzése 1706 augusztus 9. Hadtört. közl. 1896. 10. Maga Rákóczi (Önéletrajz, 169. és Emlékir. 129.) csak 75.000-et említ; Boné András ezredes már 1703 őszén százezret (Arch. R. I. 329.), 1706-ban a kincstár 52.000 lovast és 27.000 gyalogot, összesen 79.000 vitézt fizetett (Századok, 1895. 637.), de ide csak a rendes katonák vannak beszámítva az erdélyiek nélkül, kiknek száma 1704-ben 18.082. (Hadtört. közl. 1896. 9.) A császáriak (Das verunruhigte und wieder beruhigte Königr. Ungarn, 66. l.) 1706 nyarán százezerre becsülték a jól begyakorolt kuruczok számát. A létszámra nézve részletesen l. különösen Thaly czikkeit: Hadtört. közl. 1891. 7—26., 153—179. és 1896. 4—10. l.

2 Gömöry Gusztáv a Hadtört. közleményekben, 1896. 366—7.

3 Thaly, Bercsényi, III. 711.

4 Thaly, Hadtört. közl. 1888. 16.

felelt meg, a mennyiben a fejedelem 1704 márczius 15-én meghagyta, hogy két hét alatt toborzás útján[5] minden ezredet ezer legényre egészítsenek ki; különben elmozdítja tisztjétől, a ki csak nevét akarja viselni kapitányságának.[6] Már 1705 deczember 26-ikán *Forgáchot*[7] és *Esterházy* Antalt tíz (6 gyalog és 4 lovas) új ezred fölállításával olyképp bízta meg, hogy minden gyalogezred 12 seregből (századból), összesen 1500 emberből

55. KURUCZ LOVASCSATA.

álljon: fegyverzetök flinta, fejsze, szurony legyen. Minden ezernek legyen egy zászlóalj pikása, s minden zászlóaljnak egy gránátos százada. Ruházata kékposztó, nyári abamente (köpenyeg helyett), ezerenként különböző színű hajtókával. A lovasezred ruházata sárgabőr dolmány és nadrág, zöld aba, nyári mente. Minden lovas ezernek lehetőleg 12 századból, összesen

5 1705 május 27. Károlyi okl. v. 209.

6 Arch. R. I. 164–5.

7 Forgách már 1704 június 26-án sürgette öt rendes hadsereg fölállítására. Hadtört. közl. 1890. 453.

A legénység létszámát az ezredek egyenlőtlensége következtében biztosan megállapítani nem lehet. Rákóczi csak hosszas fáradozások után érhette el, hogy rendes ezredeinek létszámáról havonkint pontos jelentéseket kapott;[23] de ezeket a jelentéseket nem-igen merte közölni azokkal, a kikre valamely vállalatot, vagy külön hadműveletet bízott. Mert, úgymond,[24] nemzetünknek meg volt a haditudományokban járatlan népeknél általános hibája, hogy készségesen belekapott akármibe, de ha a valóság ki nem elégítette, mindent abbahagyott. Ha menetközben vagy a táborban látták, mekkora helyet foglalnak el, mindjárt támadni akartak; s ha a vezérek nem teljesítették kívánságukat, vagy hadicselből hátráltak, vezereiket szidva hazakotródtak.« Pedig ha látták volna a létszámkimutatásokat, a nagynak látszó sokaságról másképp vélekedtek volna.» Remek a fejedelemnek az a levele, a melyben kifejti, hogy a nagy és a kis szám emlegetése egyaránt veszedelmes és mindakettő ok vagy ürügy a katonai szoczializmusra. Éppen azért nem vette nagyon érzékenyen, ha a legénység hazaszökdösött. Majd felváltatja karácsony után más haddal. Kinyujtózik otthon, megúnja magát, elfelejti bosszúját s visszajön . . . Inkább küld válogatott jót, de szúnyogcsípésre így is elegen vannak. Forradalmi időkben élt s tudta, hogy az

57. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKEN.

23 Mintaszerű a Károlyi hadtestéről (lovas- és gyalogezredeiről és 12 vármegye hadinépéről 1706 február 26-án Diószegen megkezdett «mustrakönyv», mely eredetiben 790 folióalapra terjed. (Kivonatosan közli Károlyi okl. v. 405—436.) E szerint 241 században 20.017 ember volt.

24 Rákóczi eml. 98.

NOS FRANCISCUS II.
DEI gratiã Sacri Romani Imperij & Transylvaniæ Princeps RAKOCZY,
Partium Regni Hungariæ Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriæ, Pro Libertate Confoederati Regni
Hungariæ Statuum, nec non Munkacsiensis & Makoviciensis Dux, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hæreditarius in Saaros
Patak, Tokay, Regecz, Ecsed, Somlyo, Ledmeze, Szerencs, Onod, etc. Universis & singulis quorum nimirum interest, aut interesse potest, et quoquo
condam Illustris Comitis Ladislai Csáki de Keresztnagy Regiminis Comestris Ordinis Officialibus et Militibus Gregariis Cujuscunque Nostris Visu
ris lecturis aut legi auditoris Fidelibus Nobis dilectis Salutem, & Principalis gratiæ Nostræ propensionem. Nemoris Vitesi KUN ISTVAN
Hiriinknek, mostani Nemocsegyes Ugy alkalmatosságával Orszagunk szolgalatya mellett valo serenyi maga viselesei, es dicsereti hiszegeskedesei kolmes
tekintetben veven, egyszersmind ezen eddig meg mutatott igas Hazafiusagbeli szivos kiszeges, abban valo alhatatossagat az udokk es hedgeknek mivelhetik kep
pest ismeretben Erre valo nezve, a egyebiranta is iranta valo kegyelmessegünkül vis dicsereti meg neresett KUN ISTVAN Hiriinknek, ne hai Gr. Csáki
Lászlo Regimentyebeli Lovas Pro Colonellussagy Tisztre es Hivatallyal, atunk engedjuk es confirmaljuk, a mint Vigore præsentium Collationalium Nostrarum
adgyuk engedgyuk es conferallyuk is kegyelmesen: Parancsolyuk annak okaert mind azoknak a kiknek illik, hogy fenn emlitett Colonellussunkat
ismerven azon lisztsegben altalunk constitualtatnak lenni Hiszen szolgalatyaban, ugyszo hivatalyaban keppest Parancsolatunkbul, vagy Fiskalis
Orderek iran, az emlitett Regimentyebeli Hadainak kezet Szatmar Die vigesima tertia Mensis Octobris Anno
Millesimo Septingentesimo Octavo.
Stephanus Horthy

RÁKÓCZI KUN ISTVÁNT EZREDESSÉ NEVEZI KI. (1708. OKT. 23.)

időt is az időhöz kell mérni; minden rendeletet végrehajtani nem lehet.[25]

A hadkiegészítés az 1707 július 5-iki törvény óta ujonczozás útján és territoriális alapon történt; vagyis a mely vármegyéből valamely ezredet állítottak fel, a vármegye területén levő helyőrséget is ahhoz az ezredhez sorolták s így az ujonczozás könnyebb és zavartalanabb volt.[26]

A hadsereg két főrészből állt: t. i. *rendes* (reguláris) és *mezei* hadakból, ezerekből. Amazok a hadsereg legértékesebb elemei, s köztük különösen az *udvari* hadak kitünően fölszerelve és kiképezve. Minden ezrednek volt egy törzskara, hová az ezredest, alezredest, őrnagyot, szállásmestert, hadbírót, káplánt, hadsegédet, titkárt, prófontmestert, szekérmestert, rézdobost és prófoszt számították. A századok száma 6—15, a legénység száma 300—1300 közt változott a szerint, a mint az ezredet valamely harcz jobban megviselte, vagy a szökés megfogyasztotta. Minden ezred és minden század a maga (egy vagy több színü) *zászlajára* esküdött fel.[27] Azért az ezredzászlókat selyemből, a századokét muszulyból nagy díszszel készítették,

58. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKEN.

25 Említett levele. V. ö. 1706 deczember 1. Orosz Pálhoz. Arch. R. I. 650—2.

26 1707 januárius 5. Károlyi okl. v. 594—5. Thaly, Tanulm. 285. Esze Tamás és Ecsedy János tisztjei személyválogatás nélkül fogdostak össze öreget, vént, falutartó és fegyverkezésre alkalmatlan embereket s kötözve magukkal hordozták mindaddig, míg magukat hadiszolgálatra nem kötelezték. E miatt a férfiak a falvakat pusztán hagyták, erdőkre s más félrevaló helyekre bujdostak el. (Eötvös Miklós levele 1707 november 22. Károlyi okl. v. 470.)

27 Czuberka (Kuruczkori fegyverek 116—120.) a zászlókkal aránylag röviden foglalkozik. A zászlófestészetre nézve l. Thaly tanulmányát, Arch. Ért. x. 69—77.

képek kel, czímerekkel, buzdító felíratokkal látták el[28] s többnyire a fejedelem jelenlétében, nagy templomi ünnepségek közt szentelték föl;[29] sőt a nemes ifjak zászlajának fölszentelésekor maga a fejedelem tartott a katonákhoz buzdító beszédet. Talán sohasem is esett zászlain akkora gyalázat, mint mikor a pápai katonák, leégett városuk láttára, az utcza porába dobták zászlaikat s káromkodva fogadták meg, hogy többet nem kuruczkodnak.[30]

59. HARCZI JELENET A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Különböző harczokban sok zászlót vesztett, de hozzá is sok elfogott zászlót küldtek; pl. a győrvári csatából 34-et, a kölesdiből 24-et stb. Az audiencziás sátrán levő kornyéta jelentette az ő főhadiszállását,[31] minden hadi elhatározás központját.

Az udvari hadak első sorban a fejedelem személyét oltalmazták s az ő kornyétái alatt vonultak harczba. A fejedelem fizette ezt a mintegy 5500 főnyi hadat saját uradalmai jövedelméből s udvartartása költségeiből. A szövetkezett magyaroknak egy vörös és az erdélyieknek egy kékruhás *palotás ezre* volt; amaz a fejedelem uradalmi jobbágyaiból, emez jobbadán a székelyekből került ki. Később, a mikor megfogyatkoztak, a fejedelem egy ezerbe egyesítette a kettőt. Az udvari

[28] 1706 február 23-án zászlókhoz 95 vég vörös, fehér, zöld és kék muszulyt (török, de Erdélyben most is divatos kelmét) vettek. Tört. Tár, 1882., 557. A lengyelek zászlait a fejedelem csak bagariából vagy festett vászonból csináltatta. Arch. R. III. 18.

[29] Pl. Telekessy püspök Szécsényben 1705 szeptember 8-ikán húszat (Czuberka, 117—8.) és 1708 május 17-ikén Egerben tízet. (Rákóczi-tár, I. 124.) Különösen fényes volt a nemes ifjak zászlószentelése Sárospatakon 1709 május 26-ikán u. o. I. 200—1. A fejedelem nem volt jelen, mikor 1707-ben Zsolnán, Krmann luth. püspök Czelder ezredének 8 zászlaját felavatta. (Krmann: Actus inaugurationis vexillorum. Zsolna, 1707.)

[30] 1707 augusztus 16. Századok, 1879., 666.

[31] Arch. R. III. 258.

gyalogsághoz tartozott egy *franczia gránátos osztály* 3—400 emberrel, a *zöld vadászok* puskáscsapata 60—200 emberrel; továbbá az *arnótok százada* (120 ember); s a *daliások* vagy a kapcsosok százada (100 ember). Az udvari lovashadak alkotórészei: a *karabélyos vörös huszárok; a székely kék kopjások*; *a lovas gránátosok;* Dittrich német gyalogjai; Charrière idegen (főképpen lengyel és svéd) lovasai, mind külön ezredekben. A *nemesúrfiak*

60. VÁROSTROMLÓ KURUCZ GYALOGSÁG.

vagy gavallérok kompániája (60—130 emberrel), az udvari hadak legfőbb dísze és reménysége volt.[32]

A gyalogságot a fejedelem a hadakozás leglényegesebb részének tartotta; Thököly korában azonban teljesen elhanyagolták. A nemesekkel alig lehetett volna megkedveltetni, s a vezetésre alkalmas tisztek alig akadtak. Hiszen a közmondás szerint «csak a kutya jár gyalog». Az infantériát hathatós fegyvernemmé, Rákóczi szerint, csak úgy lehetett volna tenni,

32 Thaly, Hadtört. közl. 1888. 16—18. és 1891. 164—7. Az udv. hadak ékszerei, ruházata, fegyverzete. Tört. Tár, 1882. 556—7.

ha sikerül *a katonákat a néptől különválasztani;*[33] azonban ennek az osztályozásnak a nemzeti és a népszellem nem kedvezett. A fejedelem még a háború kitörése előtt[34] figyelmeztette a franczia királyt, hogy Magyarországban gyalogságból egész hadtestet szervezni s annak élére magyar tábornokot kapni nem lehet. *Sennyei* mindamellett már 1704 elején sürgette a fejedelmet, hogy gyalogságot szervezzen, mert a gyalog németben a lovas nem sok kárt tehet.[35] Pár hónap mulva, a koronczói csatáról szólva, a fejedelem el is mondhatta, hogy gyalogosai voltak legjobb s legrendesebben fegyverzett csapatai.[36] Gyalogság nélkül a németekkel szemben való harczot nem látta tanácsosnak.[37] Ezt a fegyernemet idegen módra szervezte s 1706-ban már elkészítette utasítását a gyalog tisztek számára.[37] Az 1708 év elejére gyalogságát teljesen kiegészítette és fölszerelte. Ez a fegyvernem ekkor volt a legszebb és a legfegyelmezettebb.[38]

61. HUSZÁR.

Rákóczinak összesen 31 *gyalogezrede* volt; ebből 17—24 a rendesek közé tartozott.[39] Mindenikben nyolcz század volt 150, valamennyiben tehát 37,200 (ebből a rendesekben 20,400—28,800) tiszttel és legény-

33 Rákóczi eml. 95—97., 110., 143.

34 1701 november 16. Thaly, Bercsényi II. 397.

35 Arch. R. I. 284.

36 Rákóczi eml. 92.

37 Rákóczi Károlyihoz 1707 augusztus 29. U. o. II. 90.

38 Említi Arch. R. I. 7.

39 Thaly, Hadtörténelmi közlemények 1888. 18. Az 1707 október 21-iki kimutatás Magyarországban 17, Erdélyben 7, összesen 24 ezredet említ. (U. o. 1891. 21.) Lónyay tábornok 1704—1710. évi kimutatásai (Arch. R. VI. 494.) 19 fizetett ezredet sorolnak fel. Az 1706 július 16-iki sistema totius militiae szerint (Thaly, Bercsényi, III. 709—710) a tiszáninneni hadtestben 7, a tiszántúliban 3, a dunáninneniben 7, a dunántúliban 3, az udvari hadakban 3, az erdélyiben 4, összesen 27 gyalogezred volt; ezt Thaly (u. o. 710—711.) Bercsényi udv. palotásaival, s Horváth Tamás, Sennyei Pongrácz, Winkler Vilmos ezredeivel 31-re egészítette ki.

nyel.[40] Később, a hadjárat vége felé 2000 gyalogot is alig tudott összeszedni és csak két udvari ezredét vitte táborba. A helyőrségeket sem láthatta el kellőképen, s a hegyszorosok védelmére egyáltalán nem maradt embere. Pedig szüntelenül munkálkodott, hogy gyalogsága számát, erejét növelje, gyarapítsa.[41]

A lovasság volt a legnépszerűbb, legnemzetibb, legerősebb fegyvernem. A szabadságháború első perczeiben Rákóczi 3000 emberének csak egy tizede szolgált lovon. A mint a hegyekből a síkra szállt alá, a lovasság száma egyre nőtt. Csak úgy «özönlött» táborába;[42] pl. Biharból egyszerre 3000. Ocskay és Borbély Balázs vezetése alatt 1703 június 30-ikán csatlakozott hozzá az első 200 *császári* huszár. Ez a két század lett Rákóczi híres rendes lovasságának a magva. Utóbb csaknem valamennyiből tiszt lett.[43] Azontúl mindvégig a lovasság volt a legnépesebb fegyvernem; de nagyobb részét a fejedelem sohasem tudta kellően fölfegyverezni és ruházni. A lovat a közkatona kimélte, mert a magáé volt;[44] de a hol kellett, ugyan megeresztette a kantárszárat. *Károlyi* lovasai Ausztriában (1705-ben) 9 nap alatt 345 kilométert nyargaltak fel s 30 helységet

62. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

40 Ez azonban csak a regulamentumban követelt szám; a valóságban jóval kevesebb, mert némelyik ezred 3—400 emberre fogyott le, vagy szét is oszlott.

41 Rákóczi Bottyánhoz 1709 január 5. Arch. R. IX. 578.

42 Rákóczi eml. 31., 38., 39., 42., 43.

43 Thaly, Bercsényi, II. 519—520. Rákóczi sokszor elégedetlenkedett első tisztjeivel.

44 U. o. 243—4. Egy lovas fölszerelése körülbelül 100 forintba került. (Századok, 1895. 845.) Rákóczi 1704 május 9. megengedte Kecskemétnek, hogy a reá kirótt 600 lovas helyett ugyanannyi lovas eltartására 15.600 frtot (lovasonként 26 forintot) és dragonyosoknak való jól fölszerelt 30 lovat adjon. (Hornyik, Kecskemét tört. IV. 299—300.)

elégettek. Máskor egy nap 71 kilométert tettek meg. *Bezerédj* huszárai és dragonyosai 1706-ban egy etetéssel 24 óra alatt 150 kilométernél többet kalandoztak be, miközben ráértek várat vívni, zsákmányolni.[45] A fejedelemnek 52 lovasezrede volt[46] 10—10 svadronynyal s minden svadronyban, a tiszteken kívül, 80—100 közkatonával.[47] Így a lovasság száma 50—52,000-re ment. 1710-ben már csak 36 lovas ezredet és 2 dragonyost említenek,[48] a mi 30—36,000 embernek felelne meg. Öt dragonyos ezredet kivéve, a többi mind (rendes vagy mezei) huszár vagy lovas

63. ÁGYÚVONTATÓ KATONÁK.

hajdú volt. A *székely lovasságnak* kopját kellett hordania s Rákóczi 1707-ben egy ilyen kopjás ezredet toborzott.[49]

A négy *dragonyos* ezredet Rákóczi 1706 elején szervezte s a huszárság egy részével együtt gyalog-harczolásra is begyakorolta. Szerette, csaknem dédelgette testőrző lovas gránátos ezredét, a mely 12 században 1200 (de rendesen kevesebb) főből állt.[50] Voltak ezredei, a melyeket csak hiányosan, gyengén s nagyon egyenlőtlenül szerelhetett föl.[51] A lovasokat leginkább

45 Más példákkal együtt Thaly, Hadtört. közl. 1888. 19—20. Eble, Károlyi Ferencz, 1. 8—10., Századok 1, 2. 1880. 146.

46 Arch. R. IX. 302. Thaly id. h. 1891. 20—21. felsorolja névszerint is az ezredeket.

47 Bezerédj huszárezredében az önkéntes századdal együtt 1200 ember volt; Bottyán mezei huszárezrede pedig 13, sőt egyidőben 24 századból állt. U. o. 1888. 19.

48 Arch. R. VI. 492—4.

49 Rákóczi eml. 212—3.

50 Hadtört. közl. 1891. 15., 19.

51 Pl. Győri Nagy János ezredes 654 huszárja közül 110-nek lova sem volt; pisztolya pedig csak 85-nek, flintája 55-nek, kardja 228-nak. U. o. 18.

csak télen tudta együtt tartani s utána még a tavaszi fűveltetés alkalmával;[52] nyaranta, kivált egy-egy sikertelen csata után, sok baja akadt a mezei lovasok hazaoszlása miatt.

A tüzérség, a harmadik fegyvernem, már természeténél fogva a rendes hadsereghez tartozott. Alapját a fejedelem azzal a négy kis ágyúval és néhány mázsa puskaporral vetette meg, a mit 1703-ban a kállói várban talált.[53] Még az országba jöve-

64. VÁROSTROMLÓ KURUCZ TÜZÉREK.

tele előtt hadmérnököket, bombamestereket, pattantyúsokat kért XIV. Lajostól,[54] a ki tíz hónap mulva be is küldött néhány franczia hadmérnököt. A kurucz tüzérség szervezésében ezeknek (Le Maire, De la Motte, Damoiseau, Rivière, Bersonville, St. Juste) kétségtelenül nagy érdemük van. A fejedelem 1705 deczember 26-ikán a tüzérség főlállitását Szandai *Sréter* János tüzérségi főfelügyelőre (a volt franczia tüzérkapitányra) és De la

52 Rákóczi eml. 129., 242., 276.

53 U. o. 44. Rakóczi tüzérségéhez a legbecsesebb adatokat Thaly szolgáltatta: Hadtört. közl. 1888. 343–354. és Századok, 1898. 806–813.

54 1703 márcz. 17. Thaly, Bercsényi, II. 466.

Motte tüzérségi ezredesre bízta. Megengedte, hogy mester- és más szükséges embereket akárhonnan is fogadjanak.[55] A hadszertárak, gyárak igazgatása, a fegyverkészítés, az ágyúk és a bombák öntése a Sréter föladata volt.[56] Sréter, Bácsmegyei Ádám tüzéralezredessel együtt, gyakorlott franczia, osztrák, lengyel, olasz tüzéreket, magyar bányászokat és városi polgárokat fogadott zsoldba. A tüzérség ellátása — a szálláspénzen kívül — eleinte 46,572, utóbb — mindent beleszámítva — 106,990 forintba került.[57] Az egész tüzérség 6 században és egy munkásszázadban összesen 674 emberből állt.[58] Gyakorlatlanságuk következtében a fejedelem még 1706-ban is szerencsének tartotta, ha tíz lövés közül hárommal eltalálják az ostromlott vár falát,[59] s összeszidta a kassai tüzérparancsnokot, ki otromba hibát követett el.[60] Károlyinak is megmondta,[61] hogy pattantyúsokra ne várakozzék, mert azokat teremteni nem lehet. Nemcsak saját példájával biztatta tüzéreit, pl. Érsekujvár védelmében, hanem tanította is őket; pl. hogy lárma idején éjjel a várból, az ellenség számának megtudására, világító labdákat, koszorúkat dobjanak ki. Maga rendelkezett, az ágyúkat hogyan helyezzék el a várfalakon.[62] «Az artilléria státuszának» rendezését az ónodi gyűlés máskorra halasztotta.[63] Az erdélyi tüzérség szervezését, hogy «legalább egynéhány aprólékos helyet kifüstölgethessen», a fejedelem ugyanakkor még szükségesnek tartotta,[64] de egy esztendő mulva már fölöslegesnek nyilvánította.[65]

55 Arch. R. x. 4.

56 Századok, 1896. 111.

57 Bercsényi 1709 június 18-án. Arch. R. VIII. 68. Sréternek sok baja volt a tüzérségre rendelt pénz összegyüjtésével s 1709 márczius 24-én a fejedelem bevallotta, hogy kifáradt az alap megszerzésében. Arch. R. II. 459.

58 Hadtört. közl. 1888. 344—5. De la Motte 1708 február 1-én 579-re tette a tüzérség létszámát. U. o. 347.

59 Rákóczi Károlyihoz 1706 augusztus 20-ikán Arch. R. I. 594.

60 Rákóczi eml. 196.

61 1710 szeptember 7-ikén. Arch. R. III. 156.

62 1711 február 10. U. o. III. 579—581.

63 Századok, 1895. 855.

64 1707 márczius 27-ikén Arch. R. II. 62.

65 1708 június 17-ikén. U. o. 614. Azért a máramarosi kénbányák jövedelmével másképpen rendelkezett.

VIII.

A MEZEI HADAK.

HAJDÚK nem csekély számmal voltak a rendezetlen (irregularis) hadak közt. *Forgách* elpanaszolta[1] a fejedelemnek, hogy a koronczói csatában nem bírta támadásra, lövésre vinni 2300 hajdúját: «csak állottak, mint a barmok. Nehéz ezzel az állhatatlan magyarral hadakozni!» Másként kell ezzel a magyarral bánni; mert csak próbálni (portyázni) akarnának, csatára pedig nem akarnak menni». Forgách vádját a hajdúk magán a Dunán túl is megczáfolták, a hol pl. 30 puskás hajdú Csobáncz várát megvédelmezte oly neves katona ellen, a milyen Rabutin volt s 50 tisztjét, 300 gyalogját pusztította el.[2] A fejedelem is legszívesebben a várak őrségében alkalmazta a hajdúkat. «Ha a várakat meg nem tarthatjuk, — mondta[3] — mi hasznát veszszük a hajdúnak? Hiszen jobb lesz akkor tatárosan hadakoznunk». Thököly bujdosói elég tatárosan hadakoztak s Forgách úgy hitte, a hajdúsággal nem vihet végbe semmit; mert ha nyer: oszol s hazahordja a zsákmányt; ha veszt: úgyis. Az erdélyiek mégis inkább ezer fizetett hajdút kértek; mert «amazok keménységét csak a kerék töri meg s utálatosakká teszik magukat ezenkaza előtt».[4] De Lóczy és

65. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

1 1704 június 14. Hadtört. Közl. 448—451.
2 Esterházy Antal 1707 márczius 11. Károlyi-Okl. v. 610.
3 1707 augusztus 23. U. o. v. 661.
4 Radvánszky Rákóczihoz 1704 július 9. Tört. Tár, 1906. 32.

Nyáry «fene hajdúi» is egyszer már kardra mentek egymással. A fejedelem «ily rossz cselekedetet büntetés nélkül nem hagyhatott», s a bűnösöket agyonlövette. Máskor ismét agyonlövetett néhány lázadó hajdút, hogy «10—12 ember halálával ezeren is tanuljanak, mert különben jó végét nem várhatjuk dolgainknak»;[5] és «jobb egész ezereknek inkább a tizedét megöletni, mintsem rossz voltuk miatt nagy fogyatkozásokat szenvedni».[6]

66. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A tíz hajdúváros főkapitánya *Budai* István, majd 1706-tól *Szemere* László volt. A hajdúvárosok többször kaptak parancsot személyes fölkelésre,[7] de rendesen odahaza maradtak, vagy hadakozásra alkalmatlan embereket állítottak maguk helyett. Hiában intette őket a fejedelem, hogy «nem ezt kívánja a haza szolgálata».[8] Sokszor tapasztalta gyöngeségöket.[9] Nem annyira a szabadságot, mint a hajdúszabadságot keresték. A salánkiak otthon káromkodtak, lövöldöztek, részegeskedtek s a legnyakasabbak mégis arra akarták kérni a fejedelmet, hogy dobot, zászlót adjon és hajdúvárossá tegye községöket;[10] de Rákóczi csak Göncznek és Tarpának adott hajdúszabadságot.[11] A piskoltiak, mielőtt hadba mentek, hitelben megitták

5 Arch. R. I. 628. Károlyi-Okl. v. 459.

6 1706 augusztus 18. Károlyi-Okl. v. 511.

7 Pl. 1704 május 7., 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 349., 400. Károlyi 1706 márczius 21-iki kimutatása szerint 8 hajdúvárosból összesen 652-en keltek fel személyesen, 151 állított helyettest, 147 zsoldost, 149 gyalog szolgált; 17 nem keltföl, 225 pedig vagyontalan volt. Károlyi-Okl. v. 435—6.

8 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 400. Károlyi-Okl. v. 274.

9 1706 április 11. U. o. 521.

10 1703 november 14. U. o. I. 240.

11 Göncznek 1707 márczius 14. U. o. II. 54. Tarpának 1708 augusztus 25. Thaly, Bercsényi, II. 475—6. Horváth Sándor a Turulban, XXVII. 77—79. Lásd Márki, Rákóczi, II. 131. lapján Tarpa pecsétjét.

Pap Sámuel borait, de azután nem akartak fizetni; mert mindegyik azt mondta: «én katona s hajdú vagyok».[12] A császári rendes hadakban is sok baj volt velök. Gyulai Ferencz hajdúi, a kiknek az olasz csatatérre kellett menniök, Rákóczi fölkelésének hírére *Fejszés* András vezetése alatt 1703. julius 3-án Ecsed városában fölzendültek, kapitányukat s Pallosicsot, szét akarták vagdalni. Gyulai (mint naplójában írja) nagynehezen csillapíthatta le őket, de éjszakára a város négyszáz lakosával és régi katonájával vigyáztatott rájok. A szabad hajdúkat őrségben vagy ezredben alkalmazni nem volt szabad: «más lévén az ő hivatásuk».[13] A hajdúvárosok személyesen táboroztak és a haza szolgálatában fegyveresen foglalkoztak, az ezerek számára való szekerekről is maguk gondoskodtak.[14] Rákóczinak az országgyűlés még 1708 deczember 12-ikén is 12.000 új hajdút ajánlott meg olyképp, hogy a vármegyék minden 50 forint hadisegély fejében egy hajdút állítsanak.[15] A fejedelemnek saját örökös hajdúvárosaiból szedett ezre a háború vége felé úgy megfogyott, hogy egy zászló alatt csak 10—15 ember maradt; de a fejedelem a teljes létszámot követelte.[16] A hajdú — a fejedelem szerint — nyomorék, mert egész télen az utczákon vájt lyukakban, szalma és fa nélkül lakott. Az avart szaggatták, azt égették; a tisztek

67. HAJDÚ.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

[12] 1703 november 18. Arch. R. I. 243.
[13] Rákóczi 1710 április 1. U. o. III. 386.
[14] Rákóczi 1710 május 9. U. o. III. 422.
[15] Rákóczi-tár, I. 175.
[16] Rákóczi 1710 augusztus 8. és szeptember 24. U. o. III. 507.

töltöztek a szálláspénzzel s nem adtak sem a hajdúnak, sem a katonának.[17] Nem csoda, ha még a háztüzes, házhelyes gazdák is elszökdöstek az újonczozás elől; hiszen pl. Nógrádban egy évben háromszor is újonczoztak s kinek száz, kinek ötven forintjába került egy hajdú kiállítása. Nógrád el is határozta, hogy minden földesúr köteles fölszabadítani hajdújobbágyát.[18] A hajdúkérdésnek tehát, mint mindig, nemcsak katonai, hanem társadalmi jelentősége is volt.

68. SZÉKELY KURUCZ.
(Egykorú gobelin-munka. Pákey Lajos tulajdona.)

A *jászok és a kunok* külön ezerekben szolgáltak s közöttük a fejedelemnek már az első években 5—6000 «elég jó» huszárja volt.[19] Mikor saját földjükre várhatták az ellenség támadását, a fejedelem nem kívánta mindnyájoknak fölkelését, hanem megengedte, hogy egy részök otthon maradjon a menekülő családok költöztetésére.'[20] Ilyen időben semlegességnél s a haza szolgálatának előmozdításánál egyebet nem várt tőlük.[21] «Csak el ne oszlattassuk a jászságot — szólt még a hadjárat vége felé is[22] —

17 Rákóczi 1710 márczius 12. U. o. III. 65.
18 Ráday Rákóczinak 1709 június 14. U. o. IX. 678.
19 Rákóczi eml. 131.
20 1705 szeptember 5. Károlyi-Okl. v. 281.
21 1705 szeptember 8. U. o. v. 286.
22 1710 szeptember 4. Arch. R. III. 154. Bottyán 1709 június 9-ikén megírta Bercsényinek, hogy míg a fejedelemnél járt a haditanácsban, a jászság teljességgel eloszlott és alászökött, csupán a tisztek és az üres zászlók maradtak ott. Arch. R. IX. 674.

akár állandó katonánk, akár pénzünk legyen». A jászok azonban sokat panaszkodtak s a fejedelem hiában remélte, hogy «bereked a torkuk s megszűnnek a panaszló kürt fúvásától»;[23] viszont ő is szemökre lobbantotta, hogy nem gondoskodnak ezredök kiegészítéséről s elvonják magukat a haza közönséges szolgálatától.[24] A *kunoknak* szintén külön ezredök volt. A mikor őket más ezerekbe osztották szét, zászlóaljokat pusztán hozták utánuk. A fejedelem ezért nagyon haragudott. Az ilyen parancsolatokat másra magyarázó «haereticusokat» megbüntette, mert ebből jó nem következhetik.[25]

69. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A *székelyek,* a hogy maguk mondták,[26] nem a zsákmány és szabadon uralkodás kedvéért fogtak fegyvert, hanem azért, hogy «szegény hazájok, édes nemzetök, feleségeik, házi tűzhelyeik, árváik, özvegyeik» megtámadói ellen védelmezzék magukat. Azonban a napra, a holdra, csillagokra kellett megfogadniok, hogy a németek ellen többé nem harczolnak.[27] Mindamellett Csík, Gyergyó és Kászonszékek Petky Dániel főkapitány alatt újból fölkeltek a szabadság védelmére és Csíksomlyón, Csíkszeredán tanácskoztak a Székelyföld védelméről.[28] A fejedelem a különböző ezredekben szolgáló székelyeket 1706 februárius 23-ikán külön csapatba szedette össze, de egész ezred nem telt ki belőlük.[29]

23 1709 április 7. Arch. R. II. 462.
24 1710 szeptember 23. U. o. 506.
25 1708 május 4. U. o. II. 258–9.
26 1704 márczius 14. a hermányi táborban. Urbarium, 61–67. (A dési gymn. könyvtárában).
27 Századok, 1875. 63.
28 1707 szeptember 4., október 28. és november 11. Székely Oklevéltár, VII. 137–8. Századok, 1899. 365.
29 Két levele Károlyihoz, Károlyi-Okl. V. 399., 404.

Erdély főerejének székelyekből kellett volna kikerülnie, de kapzsi tisztjeik inkább elvonták őket a katonai szolgálatoktól, hogy velök földjeiket műveltessék.[30] A fejedelem szerint saját tisztjeik gazságai okozták, hogy nem voltak elégségesek az ország oltalmára. Az 1707. évi hadiszemlén meggyőződött, hogy a székely gyalogság nagy részének fegyverzete jobbadán csak botból állott. Csupán Cserey János kopjás ezrede felelt meg föladatának.[31] Sokat fáradozott a székelyek rendbeszedésén, de sikertelenül.[32]

A *ruthén, oláh, tót* néphadaknak s szabadcsapatoknak érdemei és hiányai már ösmeretesek, azzal együtt, hogy Erdélyben az oláhok és a székelyek katonáskodását maga az erdélyi 1707 évi törvény tette majdnem lehetetlenné.[33] A *parasztdarabontokat* legszívesebben a várak őrzésére használták.[34] A *vármegyei ármások* (a fejedelem tréfás elnevezése szerint az «ármányos kapitányok») továbbra is a tolvajokat kergették.[35]

Nemesi fölkelést a fejedelem csak kivételesen hirdetett.[36] Az 1705 : IX. t.-cz. személyes fölkelésre kötelezte azokat az egyházi, úri és nemesi rendeket, a kik az országgyűlésen meg nem jelentek, vagy onnan a fejedelem híre nélkül távoztak.[37] A nemesek különben, a fejedelem jóváhagyásával, maguk helyett

30 Az erdélyi 1707 : xxv. t.-cz. Apor István csiki jobbágyait felszabadította. Tört. Tár, 1897. 605.

31 Rákóczi eml. 212—3.

32 1708 márczius 24. Arch. R. II. 204—7.

33 L. ebben a könyvben, I. 476—489.

34 1706 július 24. U. o. I. 570.

35 1706 július 29. U. o. I. 443.

36 Pl. 1704 februárius 6. (Hornyik, IV. 279.), 1704 április 7. (Károlyi-Okl. v. 70.), 1708 augusztus 4. (Rákóczi-tár, I. 150.), 1710 július 25. (Arch. R. III. 138.). 1708 április 25-ikén egyenesen megrótta Pekrit, hogyan merte Erdélyben a vármegyéket régi szokás ellenére fölkelés kihirdetese nélkül összegyüjteni? (Arch. R. II. 251.)

37 Rákóczi-tár, I. 444. A fejedelem levéltárában 1306. sz. a. parancsolat volt «az egyházi rendeknek regimentekbe való hozásáról.» Arch. R. I. 14. A fejedelem már 1705 szeptember 10-ikén intézkedett, hogy a városi nemességet ne kényszerítsék a vármegye zászlója alá menni. Károlyi-Okl. v. 287. Néha vakhír is elegendő volt a fölkelés kihirdetésére, pl. 1707 november 3-ikán, a mikor Szepes felől 2000 németet s az emberfői havasok felől is támadást vártak. 11-ikén már azt írta a fejedelem, (Károlyi-Okl. v. 730.), hogy a vármegyék mindenütt talpon vannak és csodálják a havasokból jött egerecskét. Minden hírt nagyítva, magunk szoktattuk rá az ellenséget, hogy egy-két ezer emberkével, sőt kevesebbel is bátran sétálgasson az országban. A hírhordást máshol is kárhoztatta.

zsoldosokat küldhettek a táborba.[38] Zsoldosoknak nem holmi vándorlókat vagy csapongókat, hanem olyanokat kellett fogadniok, a kikben megbízhattak, hogy el nem szöknek. Az elszökött zsoldos helyett mást kellett állítani; sőt akkor is, ha a helyettes meghalt vagy elesett. Ha pedig valaki a mezei vagy fizetett hadból állítana zsoldost, ezt a fejedelem fölakasztatja, megbízóját pedig megbünteti.[39] Később a föl nem kelt nemesek jószágát elkobozni rendelte.[40] Az országgyűlések többnyire egyúttal a nemesfölkelők gyülekező helyei voltak, hogy azonnal az ellenségre indúlhassanak. A fejedelem utóbb a pataki országgyűlést télvíz idején is fölkelésre s haladéktalan indúlásra sürgette, a nemesség pedig életét és vérét ajánlotta a szabadságért.[41] A fejedelem időnkint maga is megszemlélte a fölkelt nemességet; szónoklatot tartott hozzá s megbüntette az elmaradókat.[42] Osmeretes, hogy a vármegyék egyesült ellenállását tartotta nemzeti háborúnak, szabadságharcznak.[43] Nem is helyeselte tehát egyes vármegyéknek azt a törekvé-

70. UHLÁNUS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

[38] Bercsényi 1705 április 20. Hornyik IV. 353—6. Tanulságos adat, hogy a 12 északkeleti vármegyéből 1706 tavaszán 1695 lovas nemes jelent meg 2054 lóval és 250 szolgával; a távollevők maguk helyett 96 zsoldos lovast állítottak, de csak 51 lóval; a gyalog nemesek száma 1497, zsoldosaiké 28. Egyáltalán nem jelent meg 590, késedelmezésből van távol 631. Élükön 154 megyei és 82 országos tiszt áll s velök a főrendeknek 48 tisztje és szolgája. A vagyontalan és beteg nemesek száma 123. (Károlyi-Okl. v. 437.)

[39] A zsoldosok állítását s a személyes fölkelést a fejedelem a szécsényi végzések alapján Miskolczon 1706 február 18-ikán 9 pontban szabályozta. Károlyi-Okl. v. 397—9. Ezt kisérő rendelete 23-ikáról az Esterházy-levéltárban 593. sz. (Erd. N. Múz.) és 24-ikéről Károlyi-Okl. v. 401—3.

[40] 1706 augusztus 28. Arch. R. I. 666.

[41] 1708 deczember 6. Rákóczi-tár, I. 173.

[42] Pl. Makláron 1708 szeptember 2. U. o. 156—7.

[43] Rákóczi eml. 63., 64. Igy volt ez 1809-ig, a fölkelések megszüntéig.

sét, hogy insurgensek helyett csupa zsoldosokat küldjenek a táborba;[44] azt pedig sohasem engedte meg, hogy, különösen a szegények rovására, a nemesek pénzen váltsák meg a személyes fölkelést.[45] Némelyik család valóban dicsőségesen megtette kötelességét; pl. *Somogyi* Férencz ezredesnek 8 fia szolgált a kuruczok közt, az egyik mint őrnagy; más kettő vérét ontotta a hazáért.[46]

Szökevények elég nagy számmal szolgáltak a kurucz seregben. A fejedelem nem sokat bízott bennök. Ilyen csapatokra — szerinte[47] — csak akkor lehet számítani, ha erősebbek vagyunk az ellenségnél. Védőháborúban, akármilyen jól vezetik őket, mindig kevesebben vannak azok, a kik kezökben fegyverrel akarnak meghalni, mint azok, kik élni igyekeznek, hogy föl ne akaszszák őket. A császári seregből átszököttek közül egyes főtisztek (Ocskay, Scharudy, Breiner) valóban árúlással akarták elkerülni a kivégzést.[48] A fejedelem a zsibói hadállás, Karva stb. elárulását ilyen szökevényeknek tulajdonította.[49] Tudta, hogy nagyon kell rájok vigyázni,[50] mégis pátenst bocsátott ki, hogy a ki szolgálni akar, befogadja; ha haza vagy máshová akarnak menni, fegyveröket, lovukat fejérpénzen megveszi s őket fegyveres fedezet alatt kikísérteti, mihelyt megesküsznek, hogy nem harczolnak ellene; a kik pedig Magyarországban akarnak letelepedni, lesz gondja rájuk.[51] 1703 június 30-ikán csatlakozott hozzá az első 200 szökevény huszár.[52] Dürnkrutnál a császári táborból egyszerre 40 legény állott át. Salvét lőttek s azt kiáltották: «Vivat princeps Rákóczius!»[53] Később, mikor a császáriakból dragonyos-ezredet akart alakítani, óvakodott attól a látszattól,

44 1706 június 27. Arch. R. I. 555.

45 1710 augusztus 8. U. o. III. 490.

46 Bercsényi Rákóczihoz 1710 június 1. U. o. VI. 512.

47 Rákóczi eml. 127.

48 Ellenben a dunántúli várakba Rákóczi éppen azért tett szökött császáriakat, hogy fel ne adhassák a németeknek, kik a kézrekerült szökevényeket kivégezték. Cserei, 420.

49 Rákóczi eml. 160., 191. Arch. R. I. 633.

50 U. o. 120.

51 1706 április 18. Arch. R. I. 532. Sőt a szökést a fegyverszünet idején is könnyítette az átállási levelek korábbi keltezésével. U. o. I. 545.

52 Thaly, Bercsényi, II. 519.

53 Bercsényi 1706 augusztus. Arch. R. V. 211.

hogy csak a desertorokra számít.[54] Neheztelt is Forgáchra, ki nem fogadta meg azt a parancsát, hogy inkább kiküldje az országból a medgyesi és szatmári németeket (császáriakat), mint hogy fontos helyekre vezényelje; és hogy magyarokkal egyvelítse a (német) századokat.[55]

Birodalmi *szászok* már 1703-ban jelentkeztek Rákóczinál szolgálatra; közülök 1704-ben is néhány jó lovast, fegyvert és «finom» trombitást fogadott zsoldba.[56]

71. VÉRTES A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A szabadságharcz kezdetén Rákóczi és Bercsényi 20 század *oláh*, *lengyel* és *tatár* hadra szerződtek, századonkint havi 500, az egész évre tehát 120,000 tallér zsolddal.[57] Azonban ez a sereg sohasem verődött össze s az átkelésnél Rákóczinak csak két század oláhja és tatárja volt. Pekri Moldvában *tatárokat*, *oláhokat*, *szeményeket* akart fogadni. A fejedelemnek csak az utóbbiak kellettek, mert «ha maguk rosszak is, jók a puskáik».[58] Bercsényi a fölkelés kezdetén 20,000 fizetett tatárral fenyegette a császáriakat;[59] de csak kevés litvániai tatár (lipka) állt a fejedelem szolgálatába.[60] Később a ködmönös ruthéneket is tatároknak mondták.[61] Erdélyben Ujvári János a tatárok kapitányának nevezte magát. Báró Andrássy Miklós ferenczrendi barát («a dervis kapitány») alatt egy 400 főnyi *török-tatár* lovascsapat

54 1710 augusztus 10. U. o. III. 303.
55 1706 márczius 19. U. o. I. 492.
56 Rákóczi eml. 58. Arch. R. I. 217.
57 Bercsényi 1703 június 15. Thaly, Bercsényi, II. 505.
58 1706 januárius 9. Arch R. I. 465., 467., 473—5.
59 Századok, 1873. 21.
60 Rákóczi eml. 265.
61 Századok, 1873. 22.

híresedett el.[62] 1705 nyarán a fejedelem a fegyelmetlen tatárokat már megtizedeléssel (minden tizediknek fölakasztatásával) akarta féken tartani;[63] végre pedig[64] kijelentette, hogy neki többé nem kellenek a tatárok, a kik csak pusztításra valók. Törökországból már 1706-ben 10,000 *albán-arnót* hadra számított.[65] Később 30,000 forintot gyűjtött össze felfogadásukra,[66] de végre ennek a hadnak sokat igérgetett lejövetelében teljesen elvesztette bizalmát.[67] «Akárki mit mondjon — szólt[68] — csak jobb annál a *lengyel*, a ki már régtől fogva, ha rosszúl is, de hadakozik s a *puskaport* szagolja, amaz a *dohányt*. Amaz a pénz mellett a *dicsőséget* is szereti, de emez csak a *pénzt;* amannak praetensioitól nem tarthatunk, emennek saczczoltatása meg nem szűnik.» Pedig bizony 12,000 hosszúpuskás arnót gyalog nagyot változtathatott volna a hadjárat sorsán,[69] kivált ha *Omer* aga is arnót lovasokat szöktethetett volna be Rákóczi mellé.[70]

Lengyeleket a fejedelem már a fölkelés kezdetén akart, de csak a háború vége felé tudott zsoldba fogadni. Akkor is úgy hitte, hogy sok lengyelt tartani csoporton nagy bú és galyiba volna; őt magát hamarább kibosszantaná az országból, mintsem a németet kikergetné. De jobb a pénzt a rendes és lengyel hadra fordítani, mint olyanokra, a kik kapa helyett puskát vesznek a vállukra.[71] A lengyelek sem váltak be teljesen a rendes hadseregbe, a melynek végső rendezését az ő kimustrálásukkal kellett eszközölnie.[72] A *kozákokból* rendes hadat akart csinálni és jövendőben készen, oktatva visszaadni.[73] Kevés hasznát vehette annak a *svéd* csapatnak, a melylyel *Potoczkij* Mihály kievi palatinus különben is a háború vége felé menekült hozzá.

62 U. o. 1896. 776. Hadtört. Közl. 1888. 19.
63 1705 szeptember 7. Arch. R. I. 411.
64 1708 márczius 24. U. o. II. 206.
65 Rákóczi Eml. 231. Tört. Tár, 1882. 351. Thaly, Kalászok, 236.
66 1709 szeptember 23. Arch. R. II. 550. Máshol 9250 tallért említ. U. o. II. 547.
67 Arch. R. II. 553., III. 7., 34.
68 1710 február 18. U. o. 34.
69 Arch. R. IX. 706.
70 U. o. VIII. 190.
71 1710 február 18. U. o. III. 33.
72 1710 április 18. U. o. III. 101., 238.
73 U. o. III. 33. (Szentmártonkátáról, 1710. február 18.)

A *szekereseknek* külön szekérmesterök volt,[74] de a szekerészet szintén a rendezetlen hadak közé tartozott. Ha a vármegyék lovas vagy ökrös szekeren küldtek élést a táborba, a katonák a lovakat többnyire ott fogták, a szarvasmarhát pedig vágónak hajtották el.[75] Pest vidékén a kuruczok a tizenkét esztendőnél idősebb fiúkat megeskették, hogy a császáriaknak nem fuvaroznak s intőjelül minden községben akasztófát állítottak fel.[76] A fejedelem rossz néven vette, hogy a vármegyék nem szívesen adtak «forspontot»,[77] de fölháborodva utasította Sáros vármegyét, hogy a nemesi fölkelés czéljaira a szegénységtől kicsikart fuvart visszarendelje s a szegénységet kárpótolja.[78] A karabélyos ezred és más ezredek a szegénységet terhelték s a sereg mozgását akadályozták; később a fejedelem intézkedett, hogy az ezredek szekér nélkül, könnyű szerrel mozoghassanak.[79] Minden század mellett két *füvellőszekér* volt, kaszásokkal és béresekkel együtt.[80] Egész *szekérparkja* volt Munkácson, hol a marhákat vagyonos parasztemberek közt osztották szét tartásra és használatra.[81] A palotás-ezred szekerei és podgyásza Sáros vámegyében 30–40 faluban voltak elhelyezve; s a tiszteknek is feles számú szekereik voltak.[82] Nemcsak a fejedelem, hanem tisztjei is igen sok podgyászszal jártak,[83] a mi nagyon nehezítette a moz-

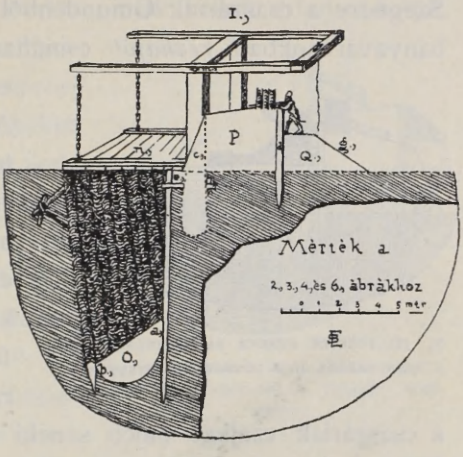

72. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. I. A SÁNCZ ÉS AZ ÖREGKAPU SZELVÉNYE.

74 Arch. R. I. 572.
75 Vitnyédi Zsigmond mosonyi alispán levele 1704 márczius 12. U. o. I. 120.
76 Lamberg cs. biztos 1704 november. Hadtört. Közl. 1894. 552.
77 1706 április 13. Arch. R. I. 525.
78 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.
79 1709 deczember 10. Arch. R. II. 586–8.
80 1710 máj. 5. U. o. III. 257. és máj. 11., 261.
81 U. o. II. 588.
82 1710 január 2. U. o. III. 330.
83 1710 február 12. U. o. III. 24.

gást. A palotások és karabélyosok javított szekereiből, a melyek az udvari biztos felügyelete alá tartoztak, a fejedelem utóbb *prófont-szekereket* akart csináltatni.[84] A sok képtelen szekerezés ellen az egri konvent egy ízben magának a fejedelemnek jelenlétében tiltakozott[85] s a fejedelem a jogtalan zsarolások ellen intézkedett is.[86]

A *naszádosok* a fölkelésből sem tűntek el teljesen. Vajdájuk *Pap* István volt, a karvai révkapitány. Olyan időben, a mikor Szegedre a császáriak Gmundenből hoztak hajókat,[87] Rákóczi a bányavárosokban *rézhajót* csináltatott, a melyet a Garamon eresztettek le a Dunára.[88] A császáriak sarkas és egyéb hajóinak megsemmisítésére taraczkokat küldött s nem egyet megtámadott és elfogott.[89] A dunai hajók építése módját különösen Bottyán értette s fejszével maga is dolgozott rajtuk.[90] Nem egyszer fölverte a császáriak csajkás hajóit s neki magának is volt 22 hajója.[91] Hellebrandt szintén mester volt a kompok, hajók, csolnakok összeszedésében.[92] Károlyi a nép lelkes közreműködésével szerzett Erdélyben hajókat, a melyeket azután a nyári rekkenő hőségben kocsikon szállíttatott a Dunához;[93] viszont Szemere László a víz alá sülyesztve rejtette el hajóit a czirkáló rácz csajkások elől.[94] Több ezrednél egyáltalán nem volt víziedény még a Duna mentén sem;[95] pedig molnáraival a fejedelem minduntalan készít-

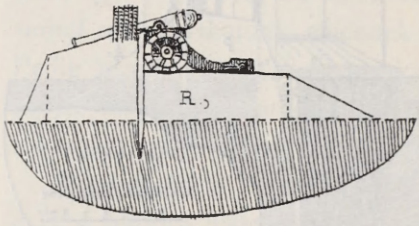

73. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. II. A LÖVEGPADOK SZELVÉNYE

84 1710 április 7. U. o. III. 90.
85 1708 május 30. Rákóczi-tár, I. 130.
86 Pl. 1710 január 26. meghagyta, hogy Grudzsinszky vezérőrnagy szabadon bocsássa a jászoktól — nemesi jogaik sérelmével — lefoglalt szekereket és barmokat. Arch. R. III. 339.
87 Gazdaságtört. Szemle, 1904. 102.
88 1705 július 16. Arch. R. I. 369.
89 Arch. R. I. 372., 575., 587. Simonyi, III. 131., 371., 374.
90 Rákóczi eml. 129.
91 1708 június 29. Arch. R. V. 670—1.
92 Arch. R. I. 108.
93 Rákóczi eml. 278.
94 Századok, 1879. 648.
95 Rákóczi 1709 augusztus 10. Arch. R. II. 516.

tetett új hajókat, ladikokat a hadak átszállítására,[96] Bottyán pedig, ha deszkája, gerendája nem volt, a sövényből font s náddal töltött hajókat sem vetette meg.[97]

A *műszaki* csapatok többnyire az ácsok, a molnárok, bányászok, kővágók sorából kerültek ki s jobbadán franczia hadmérnökök vezetése alatt állottak. Hídakat bámulatos ügyességgel és gyorsasággal tudtak készíteni s pl. Esztergom ostrománál is megmutatták ügyességöket az aknák készítésében. Az utászmunkához valamennyire minden közkatonának kellett értenie, a mit főképpen a sánczok építésében bizonyítottak be. Munkájukat a *sánczmesterek* vezették.[98] Mérnököket ilyen helyekre a fejedelem nem igen küldött, mert «a mennyiben a kommendók elméjét ismeri, eo facto rossz volna, ha más építené».[99] A hadmérnököket főképen a *várak* építésénél foglalkoztatta.

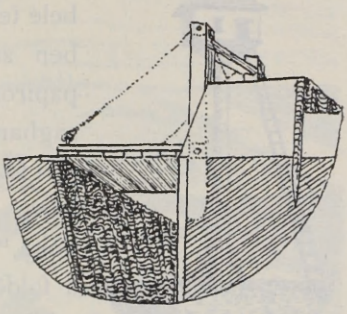

74. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. III. A KISKAPU SZELVÉNYE.

Hosszabb-rövidebb ideig összesen 147 kisebb-nagyobb vár és sánc volt a kuruczok hatalmában; de a háború színterén 26 mindvégig a császáriak kezében maradt. Néhány elfoglalt várat lerontatott, hogy őrizetökkel ne kelljen vesződnie; ezek közé tartozott Szatmár, Léva, Likava. Hiszen egyik végzete volt hadjáratának, hogy a várak ostroma mindig aránytalanúl sok idejébe került, mert sok lovasa volt, kevés gyalogja.[100] Erdélyben nem volt erőssége, a melyre támaszkodhatott volna,[101] mégsem engedte meg Norwald és Vissenacque ezredeinek, hogy Kolozs-

96 Arch. R. III. 440.

97 U. o. II. 289. A folyók átúszásánál nádkévéket is használtak. U. o. III. 241. Rákóczi eml. 89.

98 Arch. R. III. 92., 450.

99 1707 november 15. U. o. II. 140. Kívánja Károlyinak, hogy a sok aprólékos kommendók véghezvigyék parancsolatit és szerencsésebbek legyenek Sennyeinél, Budainál, Tordainál és több szentjeinknél, a melyekből áll a sánczőrzők lithániája.

100 Rákóczi eml. 97.

101 U. o. 166—7. Csak Károlyi hadtestére támaszkodhatott.

vár falait kijavítsák.[102] Egyébként oly sokat költött a magáéból országos várak, különösen Érsekújvár, Kassa, Eger építésére, hogy a *labancz* udvari emberek szerint már ezért is megérdemelné az erdélyi fejedelemség címét.[103] Kassát *Le Maire*, Munkácsot, Ungvárt, Ecsedet *Damoiseaux*, Nagybányát *Pap* Mihály tervei szerint építtette újra. *St. Just* különösen hídfő-erősségeket emelt, de terveiben Bottyán nem igen tudott megnyugodni. Károlyi szerint[104] a fejedelem Érsekújvárt úgy megépíttette, hogy akármely monarchiába is beleillenék s a német belé tehetné legnagyobb seregét. Máskülönben zsörtölődött a fejedelemmel,[105] hogy papiroson mindent eléje visznek, de a valóságban semmi sincs meg: «másnak megyen a feje főzti belőle!» A nagykárolyi vár tervezőjét, *Stampát*, maga a fejedelem is korholta,[106] hogy többet épített papiroson mint a földön; mert formális leczke a tervrajza, a hogy professzorok szokták elmagyarázni: miként lehetne a helységeket úgy megerősíteni, hogy mindenütt védhetők legyenek? Mérnökileg is érdekes bírálatát azzal végezte, hogy az most a legjobb, a mi leghamarább elkészülhet.[107] De csak akkor erős a vár, — mondta máskor[108] — a midőn az oltalmazója elhiteti magával, hogy biztonságban van. Érsekújvár, Munkács, Ecsed, Kővár, Szolnok stb. építésének tervei és legapróbb részletei iránt is érdeklődött. Beniczky akárhányszor följegyzi naplójában, hogy ily tervezetek tanulmányozásával fog-

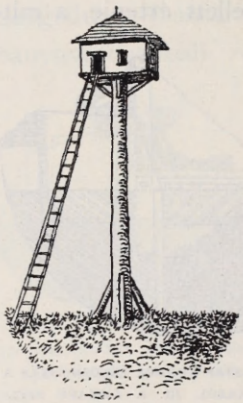

75. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. — IV. VIGYÁZÓ-TORONY.

[102] 1707 október 4. Károlyi-Okl. v. 705.

[103] Századok, 1895. 775. Külön várépítési alapra csak később gondolt. «Már az evangeliumból tudjuk — írta 1708 április 13-ikán — hogy minekelőtte az ember építeni kezdjen, szükséges, hogy magának fundust csináljon, a melynek nagyságához mérje épületeit.» Arch. R. II. 240.

[104] 1705 augusztus 27. Éble, Károlyi Ferencz, I. 47.

[105] 1705 október 4. Hadt. Közl. 1895. 309.

[106] 1710 május 25. Arch. R. III. 269.

[107] Azért írta 1706 április 13-ikán is, hogy Belényesből nagy erősséget csinálni nincs időnk, kicsinyt és gyengét építeni haszontalan. U. o. I. 523.

[108] U. o. II. 234.

lalkozott; de magát az építkezést is felülvizsgálta, s a helyszínén sok javítást, módosítást tett. Munkács nagyszerű megerősítésével várépítő feladatát befejezettnek tartotta. «Építeni már keveset fogunk» írta akkor [109] — s egy hét mulva parancsot adott ki a jászberényi erőd építésére.[110] Érsekújvár [111] és Munkács [112] várainak őrsége számára kiadott szabályzatai — de főkép az utób-

76. BOTTYÁN VÁRA.

biak — megérdemlik, hogy a hadtörténetírók részletesen foglalkozzanak velök.

A sánczokat, földvárakat (Karva, Imsód, Bottyánvára, Sarkad stb.) jobbadán magyarok építették, ősmagyar módon. Mikor a karvai sánczok ellen kifogásokat tettek, a fejedelem nem tudta elképzelni,[113] milyeneket építsenek ezután, hogy minden ember elméje megnyugodjék benne. Az ő korával a régi magyar sánczépítés is megszűnt s így nagyon is itt az ideje, hogy az

109 Arch. R. III. 51.
110 U. o. III. 55.
111 U. o. I. 547—8.
112 U. o. III. 572—590.
113 U. o. VII. 213. (1706. július 16. Bercsényihez.)

erődítésnek ezt a két század óta pihenő módját a hadtörténetírók szintén figyelmökre méltassák.[114]

Az élelmezési csapatok csak részben voltak szervezve. A had és tartományi biztosok a kincstári javakat nagyobbrészt bérbe adták s az árendások húzták, vonták a szegénységet.[115] A hadbiztosság részéről beadott sérelmeket az országgyűlés utóbb a regulamentumban orvosolta.[116] Egy svadronyhoz 3, egy gyalogszázadhoz 2 prófont-szekeret rendelt[117] s megállapította, hogy a tábori pékek és mészárosok hetenkint mennyi húsról és jól sült prófontról gondoskodjanak. Téli szálláson a gazda sütött húst és kenyeret.[118] De már régebben is adott ki a fejedelem szabályzatot a hadak élelmezéséről.[119] Sütőteknőkkel, lapátokkal, vakarókésekkel, szénvonókkal stb. a csapatok is el voltak látva[120] s a «proviánt-kemenczék» körül ahhoz értő emberek forgolódtak.[121] Tárháznak (néha templomokban, vermekben) legalább minden napi járóföldön kellett lennie. Az élelmezési biztosok közt sok járatlan, gondatlan és csaló akadt;[122] de az ilyeneket a fejedelem vasraveretéssel fenyegette.[123] Tudta, hogy Bercsényinek van parancsolata kenyér iránt a biztoshoz és hogy van biztosa; de — úgymond — abban nem biztos, lesz-e kenyér? Szerette volna, hogy harmad-, negyednapra is előre gondoskodjanak kenyérről; de félt, hogy «ez a nagy regularitású commissariatus megfogyatkoztatja a hadat s ebből nagy kár származik».[124] Ugyanakkor a durván őrölt gabonakenyér Herbeville császári hadában betegségeket okozott.[125] Volt eset, pl. Ugocsában, hogy a szegénység s kétségtelenül a katonaság is, «idegen ételnek nemeire, úgymint mogyorófa-barka és tengeri kocsány-kenyérre

114 A sánczokról most ír egy nagy munkát Soós Elemér honvédezredes úr, ki kéziratából több rajzot volt szíves átengedni könyvem számára.

115 Arch. R. IX. 445.

116 1707 június 15. Rákóczi-tár, I. 15.

117 Századok, 1895. 855.

118 U. o. 922., 925.

119 Pl. 1704 februárius 15. Hornyik, IV. 282.

120 Arch. R. I. 312.

121 U. o. I. 214.

122 Rákóczi eml. 216—7., 272.

123 Károlyi Sándorhoz. 1705 október 1. Arch. R. I. 427.

124 Bercsényihez Mocsonokról, 1705 július 31. Arch. R. I. 383.

125 Rákóczi eml. 158.; de bevallja, hogy ugyanakkor Egregynél az ő hadának sem volt elég kenyere.

szorult és úgy tengette magát».[126] A fejedelem saját uradalmaiban «szaporasággal» süttette a kenyeret a hadak számára, egyébként pedig azt tartotta, hogy «a kenyérbeli szükség mindeneknek mestere lévén, magában is szab regulát.»[127]

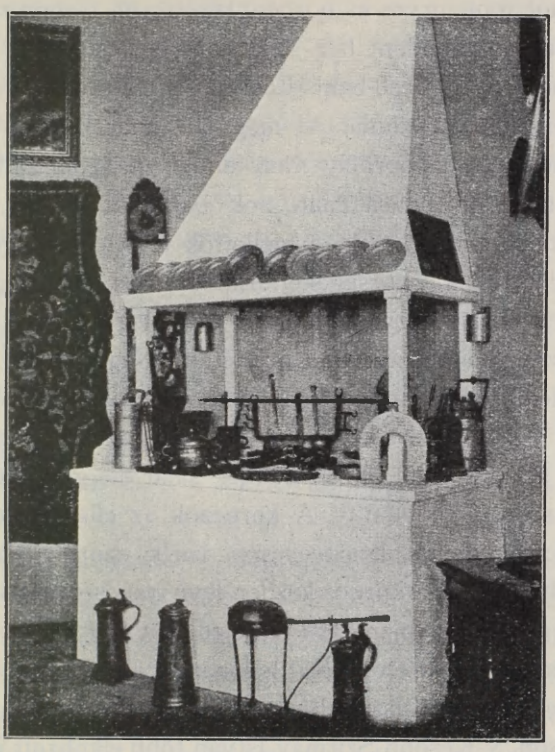

77. KURUCZ KONYHA.

Az egészségügyi csapatok szervezését Rákóczi már a harmadik esztendőben megkezdte. Különösen a zsibói csatában boszszankodva látta, hogy a sebesültek hazaránszorogtak s inkább gyógyíttatták magukat otthon kuruzsló vénasszonyokkal,[128] mint a

126 Ugocsa Rákóczihoz a szirmai gyűlésből 1709 márczius 20. Tört. Tár, 1901. 408. Több adat a Károlyi-levéltárban.

127 1707 október 15. Arch. R. II. 115.

128 Sőt 1707-ben Orosz Pál tábornok is egy érmelléki «boszorkány«-ra bízta magát. Századok, 1895. 719. De Marosfalván (Léva mellett) magasztaltak egy asszonyt, ki 1708-ig «Isten nevében» hatvannál több sebesültet gyógyított meg. Arch. R. VI. 150. Az ápolás általában magánházakban történt.

táborban *katonaorvosokkal.* Ennek következtében sokan elnyomorodtak. A fejedelem tehát azokat, a kik idején visszajöttek, meg is jutalmazta.[129] A sebesültek számára eleintén a városoktól kért kölcsön *borbélyokat,*[130] vagy pedig olyan városokban helyezte el őket, hol több orvos és borbély lakott; pl. Debreczenben, hol 1704 tavaszán minden ház tele volt sebesülttel,[131] 1707-ben Szombathelyen,[132] 1708-ban Lőcsén[133] és Egerben,[133] 1710-ben Miskolczon stb.[134] A dunántúli megyék panaszkodtak is,[135] hogy a mely helységben borbély van, annak a szomszéd falvakkal együtt a sebesek tartása miatt sok baja akad, mert a betegek ételben, italban válogatnak, a mellettök levő egészségesek pedig képtelenül terhelik a községeket. Ennek elkerülése végett a fejedelem intézkedett, hogy minden ezredben legyen 2—3 borbély,[136] a kiket az ezred pénztárából fizettetett. Nagyobb és sürgősebb munka idején külön is megjutalmazta őket, hogy «jobb kedvök legyen!»[137] Többször a szükséges orvosságok árát is a magáéból fizette ki s megtörtént, hogy ezeket saját négy lovas hintaján küldte a sebesültek után.[138] A kuruczok az ellenséggel szemben sem szívtelenkedtek; pl. a trencséni várba szorult labanczoknak megengedték, hogy a kurucz kézben levő trencséni jezsuita-patikából gyógyszereket kapjanak.[139] A fejedelem 1705 tavaszán a katonák hópénzéből való csekély levonásokkal állította fel *az első katonai kórházakat* Kassán, Beszterczén, Debreczenben, Pápán és Gyöngyösön.[140] Később Szirmay István több elkobzott jószágának jövedelmét fordította a sebesültek ispotályainak költségére.[141] Ezek meg is énekelték[142] a gyöngyösi tábori kórházat:

129 Rákóczi eml. 163.

130 A debreczeniek ezeket 1703 november 23-ikán már visszakérték. Arch. R. I. 247.

131 Arch. R. I. 214.

132 Századok, 1880. 33.

133 Századok, 1872. 593. Thaly, Adalékok, II. 190.

134 Arch. R. III. 357.

135 1708 január 15. Tört. Tár, 1899., 230.

136 Megfogyott ezredekben kettőt is elégnek tartott. Arch. R. III. 537.

137 U. o. 345—6., 408., 454.

138 1710 február 11. U. o. 345—6.

139 1704 márcz. 29—31. Tört. Tár, 1896., 7.

140 Arch. R. IV. 350., 439.

141 1709 június 9. és 1710 július 22. U. o. II, 482. és III. 454. A költségeket emelte, hogy az orvosságokat többnyire Danczkából hozatta.

142 Erdélyi János, Népdalok és Mondák, II. 273. Korát kimutatta Thaly, Adalékok, II. 189.

«Körtefa, körtefa, gyöngyössi körtefa:
A szegény katona megpihen alatta;
Karddal szántja földjét, vérrel boronálja,
Mégis ő felségét igazán szolgálja.»

Szolgálhatta is azt a felségesen gondolkodó Rákóczit, a ki megírta,[143] hogy «a tisztben nemcsak vitézség, de több ész is kívántatik; mert hogy *Bagosi* László a sebeseit és szekereit elhozta, azzal én előttem nagyobb vitézségének jelét mutatta meg, mintha személyében húsz németet ölt volna. Dispositióit, a melyek ehhez kívántattak, oly szoros állapotban helyesen folytatta, azzal egész bátorságát mutatta».

IX.

A HADVEZÉREK.

A HADSEREG ÉLÉN a fejedelem állt, a ki eleintén vitézül részt vett a csatákban, azonban a pudmericzi nap (1705 augusztus 11-ike) óta tisztjei «harczolni nem engedték».[1] Három álló esztendeig (a trencséni csatáig) mérsékelte is magát, de akkor «átlátta, hogy hazánk közszolgálatja nem engedi annyira való elvonását a hadműveletek személye szerint való folytatásában, a mint némelyek javallják»,[2] s attól kezdve megint nem kímélte élete biztonságát.[3] 1705 szeptember 18-ikán ő lett a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme s ezzel a hadsereg feje. A jelszót (parolát) mindig ő adta ki tábornokainak; szokás szerint először Bercsényi főtábornoknak s Vay udvari főkapitánynak sugta meg, ezek tovább adták a jelenlevő tábornokoknak.[4] A tábori főstrázsamester a fejedelem tábora előtt hasonló módon tudta meg a jelszót az udvari főkapitány-

143 1760 szeptember 4. Arch. R. II. 534.

1 Rákóczi 1705 augusztus 18. Arch. R. I. 394. V. ö. e könyvben I. 427.

2 Rákóczi 1708 szeptember 14. Arch. R. II. 324.

3 Pl. utóbb 1710-ben a betegeskedő Bercsényi helyett Károlyi és Esterházy Antal tábornagyokkal személyesen vezette a hadjáratot. Hadtört. Közl. 1890., 409.

4 Rákóczi eml. 183.

tól.[5] A főhadiszállást is mindig a *fejedelmi környéta* (czímeres zászló) jelezte a fejedelem audiencziás sátorán.[6]

Főtábornoknak (generalissimusnak) a szécsényi országgyűlés óta Bercsényit tekintették, de ezt a tábornokok egy része, pl. Forgách, nem ösmerte el jogosnak.[7] A fejedelem is csak 1706-ban, mint már egyúttal érsekújvári főkapitányt tette meg fővezérnek.[8] A bécsiek gúnyosan magyar Cromwellnek nevezték.[9] 1707-ben a rendek öt választották meg a fejedelem helytartójának,[10] de a küzdelem vége felé inkább külföldi követségbe küldte, csakhogy tervezett hadjáratában «tétovázó szellemével, gyakori betegségeivel s egyéb alkalmatlanságaival terhére ne legyen».[11]

78. LOVAS KAPITÁNY A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Bercsényi elmenetelével, ahogy maga a fejedelem írta,[12] a fejedelem után *Károlyi* Sándor báróra esett «a dolognak a terhe». Károlyin kívül *Esterházy* Antal és *Forgách* Simon grófok voltak a fejedelem tábornagyai. Esterházyt a történelem vitéz, de nem valami önálló vezérnek,[13] tábori könyve[14] lelkes katonának bizonyítja. A fejedelem szerint azonban tudatlan és határozatlan volt.[15] Ahogy máshol mondja, Károlyi jól s helyesen gondolkozik Esterházy kezéről, lábáról; csak a Hanczerli, Franczerli,

5 Hadtört. Közl. 1895. 300.
6 Arch. R. III. 258.
7 Rákóczi eml. 183.
8 U. o. 183., 201.
9 Horváth Czirill, M. Irodalomtört. I. 654.
10 Rákóczi eml. 227.
11 U. o. 282.
12 1710 november 15. Arch. R. III. 191.
Jellemzése Márki, Rákóczi, I. 295—6. Ėble, Károlyi Ferencz, I. 1—4. s több helyütt.
13 Hadtört. Közl. 1888. 22.
14 Kiadta Thaly Kálmán, 1901. 8r. XVIII. és 1032. lapon a két Esterházy életrajzával együtt. A hadjárat történetére nézve nagybecsű gyüjtemény.
15 Rákóczi eml. 137—8.

Speranczerli ne tegyen kárt a fejében; «mert az bizonyos, hogy a rémítő és magában indulni szokott híreknek hitelt ad.»[16] «Egész hadunk nem volna neki elég».[17] Elelvesztette a tramontánát és gyermek-tanácson indult; de hát «csak az idő füstölgetheti ki a ködös párákat az emberek fejéből».[18] Később Esterházy szerette magát főgenerálisnak írni, holott a generalissimus czím csak Bercsényit illette meg. «Ha már ő a fő — írta Bercsényi a fejedelemhez[19] — örömest tudnám, én már mi vagyok?» *Forgách* teljesen elméleti ember volt. A Dunántúl s Erdélyben nem állotta meg a helyét. Erről a tündérországról, ahogy hallo-

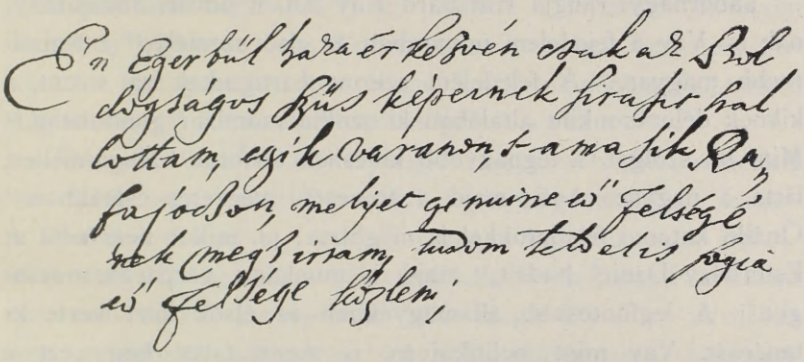

79. GRÓF BARKÓCZY FERENCZ KÁROLYIHOZ.
(Károlyi-levéltár.)

más után nevezte, Károlyi Sándortól kért felvilágosítást, katonai és polgári tekintetben hogyan kormányozza.[20] Mindenesetre tanult, képzett, vitéz katona, elösmert taktikus, de népszerűtlen, a kiben katonái sohasem bíztak igazán. Rákóczi sem szerette, korán terhére vált, de nagy hasznát vette a hadak szervezésében.[21] Remélte, hogy «szép hadi tapasztalatai következtében az óránkint változó körülmények szerint fog idővel és alkalmatossággal úgy élni, hogy rövid idő alatt hasznos fáradságai által tett hadiműködésének hasznát fogja közügyünk tapasztalni».[22]

16 1707 október 24. Arch. R. II. 116.
17 1708 februárius 6. U. o. II. 165.
18 1709 július 27. U. o. II. 508.
19 1710 július 12. U. o. VI. 553.
20 1704 augusztus 5. Károlyi Okl. v. 103.
21 Rákóczi eml. 121., 172., 177., 181.
22 1706 április 2. Arch. R. I. 506.
23 1710 februárius 20. U. o. III. 41

Engedetlensége miatt végre is kénytelen volt elfogatni s «illetlen petyegéseiért»[23] még fogságában is megfenyegetni.[24] De bizonyára tévedett Esterházy Antal, ki szerint a rendes hadak Forgáchot káplárságra sem itélték elégségesnek[25] s később a tábornagy szemrehányást tett a fejedelemnek, hogy hisz minden szónak, a mely őt vádolja.[26] A negyedik tábornagy idősb gróf *Barkóczy* Ferencz († 1709.) vitéz katona volt, a ki már Rákóczi öregapja korában szolgált, de vezényelni nem tudott.[27] Mindamellett a fejedelem olyan tekintélyt adott neki, hogy «a mit a haza szolgálatában jónak és hasznosnak ítél, azt elkövethesse».[28]

Tábornagyi rangja volt báró *Vay* Ádám udvari főkapitánynak is. Vay a fejedelem udvarában az első személy,[28] a legbölcsebb magyar.[30] A fejedelem szerint haragudtak rá sokan, a kiknek délutánonkint általában ki szokta mondani gondolatait.[31] Mint hű szolgát, a legnagyobb kincsnek tartotta.[32] Maga mellett látta a nagyszombati, majd a trencséni végzetes csatákban.[33] Önálló katonai feladatokkal is megbízta; pl. mikor neki adta át Esterházy Dániel hadait,[34] majd a munkácsi várparancsnokságot.[35] A legfontosabb államügyekben az elsők közt kérte ki tanácsát. Vay mint politikai író is megmutatta, hogy ezt a kitüntetést a legnagyobb mértékben megérdemelte.

Tábornagyok álltak az *öt főkapitányság* élén. A fejedelem az *érsekujvárit* a fővezérnek, Bercsényinek adta. Az *alsómagyarországit* (a győri és kanizsai egyesítésével) Esterházy Antalnak. A *kassait* (mely a felsőmagyarországi 13 vármegyére terjedt ki) Forgách Simonnak. A *szolnokit* idősb gróf Barkóczy Ferencznek. A *tiszántúlit* (szatmárit) Károlyinak. Hatodiknak *Erdélyt* lehetne mondani Pekrivel. Minden tábornagy-főkapitányt

24 Pöre és mentsége. Hadtört. Közl. 1891. 433—461.
25 1706 deczember 12. Arch. R. v. 341.
26 1712 szeptember 7. U. o. VII. 225.
27 Rákóczi eml. 201.
28 Rákóczi, 1705 decz. 30. Arch. R. I. 440.
29 Főkapitányi utasítása. Tört. Tár, 1880., 571—6.
30 Századok, 1870., 2. Rákóczi önéletr. 120—1
31 1708 április 11. Arch. R. II. 236.
32 1711 február 18. U. o. III. 593. Károlyi önéletírása, II. 295.
33 Rákóczi eml. 118., 246.
34 1705 június 23. után. Arch. R. I. 354.
35 1711-ben. Rákóczi eml. 294.

altábornagyi rangú kapitány helyettesített.[36] Rendelkezésökre állott egy-egy tartományi *főhadbiztos*,[37] ki a tárházakról, élelmezésről gondoskodott; alattuk álltak a *pénztárnokok* s a *ruházati biztosok*. Minden tábornagy mellett volt *hadbíró*, a ki a becsukott vagy elfogott katonák és tisztek ügyeit intézte.[38]

Altábornagyi rangot gróf *Csáky* Mihály és gróf *Esterházy* Dániel nyertek. Amarról egykor megírta a fejedelem, hogy «ha csak így viseli magát, idején visszaküldi inkább, mintsem bajoskodjék vele».[39] Azonban Csáky kiment vele Rodostóba is és 1757 deczember 7-ikén 81 esztendós korában mint Rákóczi utolsó generálisa halt meg.[40] Esterházy Dánielt a fejedelem könnyen zavarba jövőnek tartotta, a kiben ennek következtében nem-igen bízott;[41] gyöngeséget látott benne, hogy mindent a haditanács alapján tesz;[42] s összeférhetetlenségről vádolta.[43]

Tábornok volt *Andrássy* György, a nagyszombati és pudmericzi hős. Iszákossága miatt Bercsényi korcsma-generálisnak hítta.[44] A fejedelem szerint is[45] szeles, részeges indúlatú, csak őrjáratokra való; de hát hiába büntetnék azt, kinek Isten a tanulásra észt nem adott. Szívesebben látta maga körül az udvarban mint a táborban. Dícsérte[46] igaz hazafiúskodását, követésre

36 Rákóczi eml. 201. Arch. R. I. 484., VII. 215.

37 Pl. Darvas Ferencz (a kiről azt írja Bercsényi a fejedelemnek, hogy «ha malom volna a szája, elgyőzné Ujvárt prófonttal, de sületlen maradna a lisztje». Arch. R. VI. 142.); továbbá Palkovich Ferencz, Szentgyörgyi Horváth Zsigmond, gr. Csáky István, Gyulai Ferencz, Eötvös Miklós, Gellén Gergely, Lipóczi Keczer Sándor szenátor, Beniczky Mátyás, Lónyay Ferencz, Utz Ferencz. Erdélyben Száva Mihály (Tört. Tár, 1906. 45.) A fejedelem méltán mondta (1704 november 13. Hornyik, IV. 336.), hogy a commissariátus is a jó rend és regula ereje és éltetője. Azonban a császári kor hadbiztosait hárpiáknak nevezte. (Önéletr. 72.)

38 Minden ezrednek külön hadbírája volt (Arch. R. I. 519.), de megesett, hogy egyikmásik a nélkül maradt (pl. Buday ezredes, mikor Kajdy István a fejedelemhez utazott. U. o. I. 301.) A hadbírák közt többször emlegetik Kajdy Istvánt, Farkas Mihályt, Horvát Györgyöt, Palugyayt, Szentiványi Ráfaelt, Kajali Pált, Grassalkovics Jánost.

39 1710 január Arch. R. III. 3. Egy 1709 évi névtelen levél szerint, könnyen elvesztjük egész hazánkat,ha Csáky-féle parancsnokok alatt hadakozunk. Tört. Tár, 1908. 429.

40 Mikes levelei 1757 deczember 29.

41 1705 junius 23. Arch. R. I. 353.

42 U. o. I. 355.

43 1710 július 7. U. o. III. 129.

44 Arch R. X. 2.

45 1708 október 29. Arch R. II. 363—4. Részegessége miatt már 1705 szeptember 8-ikán megrótta. U. o. I. 409.

46 1710 május 1. és augusztus 1. Arch. R. III. 417., 475.

méltó hűséges magaviseletét s nem kételkedett «hazájához való tökéletes szeretetében való magagyakorlásáról». — *Andrássy* István egy ízben (1706 őszén) Alsómagyarország főparancsnoka volt, de gyönge vezér.[47] Forgáchot ő nevezte először árulónak[48]; később a fejedelem őt nevezte annak.[49] — *Bagossy* Pál, az ivreai hős, 1707 szeptemberében állott át Rákóczihoz, a ki azonnal vezérőrnagygyá tette. Becsülte a gyalogságot, értett vezetéséhez, látott rendszeres ostromokat, ütközeteket s Károlyit lassankint felvilágosította a hadviselésről.[50] *Berthóti* Ferencz szenátor, Forgách elfogatása után kassai helyettes főkapitány, régimódi, hű és eszes katona, ki I. Lipóttól már 1689-ben vitézségi érmet kapott.[51] Testvére *Berthóti* István, szintén régi katona, 1707—10. közt érsekujvári

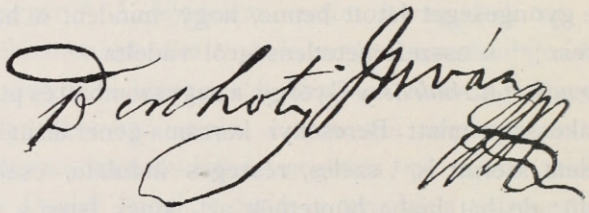

80. BERTHÓTI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

parancsnok. Páratlanúl megbízhatónak, ügyes vezérnek tartották; pe lábbaja helyhez kötötte. Bercsényi azt mondta róla, hogy ha lábat lehetne cserélni, nem egy nyalkának srófolná ki a lábát.[52]

Bottyán János volt a legnépszerübb tábornok, a kire katonái rajongással tekintettek. Vay a fejedelemnek azt írta róla, hogy olyan engedelmes iránta, mint egy közönséges kapitány: csak tudnának vele bánni s néha el is szenvedni egyet-mást! Igaz, néha kemény, de erre elég okot adnak.[53] Katonái Bottyán apánknak, öreg apónak, Jóltevő Jánosnak,[54] a fejedelem *tigris apánk*nak nevezte.[55] Azonban elhamarkodó természetűnek tartotta.

47 Thaly jegyzete, Rákóczi eml. 234.
48 U. o. 92.
49 1710 február 23—24. Arch. III. 48., 50.
50 Rákóczi eml. 270.
51 Elete és hagyatéka. Hadtört. Közl. 1896. 141—160.
52 1706 márczius 25. Arch. R. v. 66.
53 Vay a fejedelemhez 1705 május 17 U. o. IX. 188.
54 Századok, 1879. 280.
55 1706 április 17. Arch. R. I. 527.

«Nincs kétségem benne — írta egyik hadivállalatáról[56] — lesz Hübele Balázs: csak lovat adjon az Isten»! Eszében, megfontoltságában nem bízott.[57] Egyszerű ember volt az ő szemében, a ki nehéz teher neki; a vak, elszánt ábrázatú embernek, a ki emlékíratokkal gyötörte, nem győzött eleget prédikálni.[58] Kato-

81. BOTTYÁN JÁNOS HÁZA LÉVÁN.

nai jelentősége kétségtelen,[59] de hírneves dunántúli hadjáratait emlékirataiban a fejedelem alig említi; néha még a nevét is elhallgatta, vagy nem adta meg neki a megillető címet.[60] Nem

56 1706 július 30. U. o. I. 576.
57 1706 szeptember 21. U. o. I. 626.
58 1708 szeptember 29. U. o. II.347.
59 Ezt bőven fejtegette Thaly Bottyán életében és Századok, 1879. 280.
60 Rákóczi eml. 171., 234., 240.

kételkedett hazafiúi kötelességérzetében,[61] «szíves indulatában», de nem titkolta, hogy a vezetésben sok zavart szokott okozni.[62] Egyszer bosszúsan «ő vakságának» nevezte,[63] a kinek mind esze, mind szeme vak lesz olyan földön, a hol sohasem volt.[64] Csak «vízi eszét», a vizek védelmében való ügyességét ösmerte el.[65]

Bezerédj Imre 1706 julius 19-ikén lett brigadéros, 1708 augusztus 9-ikén vezérőrnagy.[66] Édes hazája mellett való dicséretes cselekedetei hírével Európában egész tartományokat betöltött; a hadjáratban egymaga 72 tisztet vágott le s azért magyar Herkulesnek nevezték.[67] A fejedelem szerint is megérdemelte a jó tiszt nevet;[68] mégis mint árulót kellett kivégeztetnie. — *Buday* István bihari főispán,[69] a hajdúk főkapitánya, főképpen mint a szatmári ostromzár parancsnoka[70] és mint a szeredi csata egyik hőse tűnt ki.[71] Gróf *Csáky* István szenátor a pudmericzi csatában a legválságosabb pillanatban vallotta be a fejedelemnek, hogy a gyalogság vezetéséhez nem ért.[72] *Ebeczky* István a nagyszombati, pudmericzi, majd a stomfai, trencséni csatákban s Ungvár védelmében vitézkedett.[73] Gróf *Forgách* György vezérőrnagynak nem jutott jelentősebb feladat. Deregnyei *Galambos* Ferencz vezérőrnagy mint szenátor többnyire a fejedelem közelében tartózkodott. *Gyürky* Pál helyén volt az idegen lovasság élén, de, a fejedelem szerint, nem értett a gyalogsághoz;[74] «kételkedett ügyünk boldogulásában s azért nem juthata az igéret földjére»![75] Gróf *Mikes* Mihály nagy tekintetben állt a székelyeknél, a kiknek grófja volt; de könnyű és hiszékeny elméje miatt Pekri úgy forgatta, ahogy neki tetszett.[76] *Nagyszeghy*

61 1709 július 13. Arch. R. IX. 699., 711.
62 1709 junius 19. U. o. II. 487.
63 1709 junius 4. U. o. II. 478.
64 1709 április 14. U. o. II. 467.
65 1709 július 15. U. o. II. 500.
66 Arch. R. I. 567., II. 313.
67 Rákóczi-tár, I. 177—8.
68 1708 április 6. Arch. R. II. 230.
69 U. o. I. 281.
70 Mint ilyenhez, a fejedelem 39 levelet írt. Arch. R. I. 73—78.
71 Rákóczi eml. 136.
72 U. o. 143.
73 Rákóczi eml. 114., 117., 140., 239., 250., 295. Bercsényi még 1709 junius 14-ikén is kétségbevonta tábornoki rangját. Arch. R. VIII. 62.
74 Rákóczi eml. 185. Arch. R. II. 70.
75 Rákóczi 1710 junius 7. U. o. III. 119.
76 Rákóczi eml. 206. 1708 után ő volt a Moldvába szorult bujdosók feje, residense pedig utóbb Dániel Péter. Arch. R. III. 488.

«csak a panaszaiból vette észre, hogy él, nem a próbáiból,« mert leveleiben nem látott egyebet kinyomásnál vagy verésnél.[77] Eleget unszolta, de látta, hogy kevés kedve van az újításhoz; nem tudta, ilyen volt-e azelőtt, vagy csak most lett ilyen, de felettébb hanyagnak találta.[78] Bercsényi kezdetben rendkívül dícsérte Rákóczi előtt,[79] a ki azonban úgy hitte, hogy ő mindenkinél jobban ösmeri; a mint mondja, egyszer olyan levelet írt neki, hogy ha nem ismerné, ki írta, keserves lenne a válasza.[80] Azt valóban nem tűrte, hogy «csekély állapotát» szemére hányják, katonái előtt megmocskolják, becsületében sértsék.[81]

Báró *Palocsay* György ezredes Prágából 30 huszárral szökött haza Rákóczihoz. Csak a háború vége felé, 1710-ben lett tabornok a vitéz,[82] jó verselő ember.[83] A fejedelem szerint katonái benne, mint parancsnokban, nem igen bíztak, de hazaszeretetében kételkedni nem lehetett.[84] Gróf *Pekri* Lőrinczet a fejedelem csak nagynehezen vette át a császáriaktól, a kiknek kedvéért «vásárra vitte hitét,» hogy náluk katholikus, nála pedig megint kálvinista legyen.[85] Bizalmatlanságát Bercsényi is szította,[86] pedig rokonságban álltak; politikai magatartása miatt a fejedelem valóban idegenkedett tőle s kétszínű, fondorkodó embernek tartotta.[87] Pedig lelke üdvösségén kívül Pekri semmit sem kívánt úgy, mint a fejedelem boldogúlását, hogy «azt a kegyetlen vasigát a szegény magyar nemzet nyakáról levenné»; s őt nem-

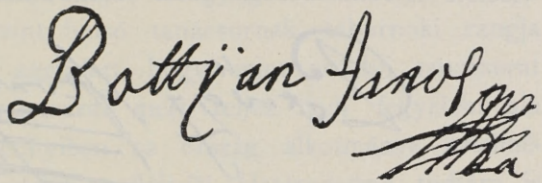

82. BOTTYÁN NÉVALÁÍRÁSA.

77 1706 május 25. Arch. I. 549.
78 1706 április 21. U. o. I. 534.
79 1704 április 26. U. o. IV. 20.
80 1709 április 19. U. o. II. 471.
81 Sennyei Istvánhoz írt kemény levele 1704 januárius 3-án. U. o. I. 273—4.
82 Ezt 1710 deczember 29-ikén Rákóczi is kiemeli. Arch. R. III. 327.
83 Életrajza Századok, 1873. 173.
84 1708 januárius 6. és 1710 deczember 29. Arch. R. II. 276., III. 327.
85 Rákóczi eml. 81.
86 1704 május 26. Arch. R. IV. 42.
87 Rákóczi eml. 101. Pekri életrajza Szádeczkytől, (Gróf Pekri Lőrincz levéltára,) Századok, 1908. 305—311.

Gábor neve a görögkeletiek vallási küzdelmeiből lett ösmeretes. A magyarok Érsekujvár hős védelme miatt tisztelték. Csicseri *Orosz* Pál Erdélyben, majd a Tiszántúl harczolt. A fejedelem csak Moldváig és a tengerek széléig, hanem ha bujdosásra jutna, a világ tulsó széléig is elkísérné.[88] Ebben bízva, a fejedelem erdélyi fővezérré tette; azonban első sikertelen kísérletei után észrevette, hogy mások gyöngének tartják.[89] Szemére vetette, hogy nem ért a gyalogság vezetéséhez, nem hallgat más katonák tanácsára, szánandó mozdulatokat tesz.[90] Thököly hadakozásában sem lehetett rosszabb rendtartás az övénél; táborozása, járása felfordúlt eszeveszettség;[91] az ellenség az ő rossz magaviselete és rendelkezései miatt ment be Erdélybe[92] stb. Némileg

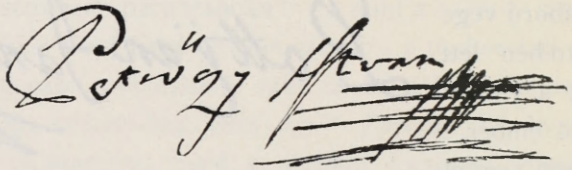

83. PETRŐCZI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

megnyugtatta, mikor értesült, hogy «a maga partjain kívűl kiterjedt elméjének árvize megtérni kezdett»;[93] de megrótta hanyag levelezéséért, melyből a fejedelem szolgálatának és az ország javának fogyatkozása következhetnék. Intette, ne hirtelenkedjék beszédében; ne fenyegetőzzék kibujdosással; ha panasza van, egyenesen hozzá fordúljon. «Mindezt atyai intésének vegye s dolgait úgy kormányozza, hogy az eddig nyert hírének, nevének gyarapítására ösztönt adjon és maga dicséretes cselekedeteinek s hasznos szolgálatainak jutalmát tőle s hazájától elvehesse».[94] Hiszen ellene «a maga nyelvénél egyéb nem áskál».[95] Nemcsak a fejedelem,[96] hanem a labanczság[97] is zsákmányra törekvőnek ismerte.

88 1706 február 6-iki és november 5-iki levelei. Antalffy, Petrőczy Katalin, 116.
89 Rákóczi eml. 206.
90 U. o. 233., 250.
91 1707 november 15. Arch. II. 138.
92 1708 február 3. U. o. II. 161.
93 Károlyi Sándorhoz, 1707 október 15. U. o. II. 115.
94 1707 október 27. U. o. II. 119.
95 1707 november 1. U. o. II. 122.
96 1707 november 15. U. o. II. 138.
97 Cserei, Hist. 415.

Báró *Petröczi* István Bukarestben 1703 november 29-ikén Bukarestből már késznek mutatkozott hazajönni, «ha bízhatik Rákóczi uram dolgaihoz».[98] A vén kurucz haza is jött és eleinte a csatatéren, 1708-tól pedig mint szenátor szolgálta a fejedelmet. 1712-ben férfiágon sírba vitte családját. Báró *Sennyei* István a háború kezdetén legtöbbet értett a hadakozáshoz.[99] 1706-ban az új kormánytanácsnak, majd a szövetséges rendeknek kanczellárja lett.[100] Nehezen vált meg katonáitól, de a fejedelem szerint,[101] «úgy sem illik a mankó s pálcza, a kalamáris és penna a kardhoz»! Áldotta igaz magyarságáért, vele való jótéteményeiért;[102] hiszen ügyünk igazságáért lelkesedve sokszor látta könybelábadni, majd fölragyogni a szemét![103] Gróf *Teleki* Mihálynak, mint belső tanácsúrnak, tábornoki rangja volt.[104] A fejedelem aggódott, hogy mint erdélyi tanácsurat hadi szolgálatra alkalmazza, mert teljes hadi fegyelem alá nem vethette, a mennyiben az ország alkotmánya értelmében a kormány rendelte melléje.[105] Határozottan tudtára is adta, hogy nem hadi, hanem politikai kérdésekben akar élni tanácsaival.[106] Pedig ebben a részben is nyugodt lehetett, mert nem kívánta saját gondolatait ura parancsolatai gyanánt véghez vinni.[107] *Thoroczkay* István előítéletes volt, nem modern, de megbízható;[108] 1705-ig mint Erdély főparancsnoka, azután mint az erdélyi szenátus elnöke tett szolgálatokat.[109]

A vezérkar a táborban el nem foglalt tábornokokból állt,[110] de a fejedelem időnkint a többieket is tanácsba gyüjtötte.[111] Kineveztetésök Rákóczinak sok nehézséget okozott; látta gyöngeségöket és jól megvizsgálta képességüket, mielőtt

98 Századok, 1908. 418.
99 Rákóczi eml. 51.
100 U. o. 177., 294. Századok, 1895. 851.
101 1706 május 15. Arch. R. I. 544. Károlyi okl. v. 475.
102 1709 április 20. U. o. II. 472—3.
103 1711 április 18. U. o. III. 624.
104 Rákóczi, 1711 április 23. U. o. III. 636.
105 1708 márczius 6. U. o. II. 178.
106 1710 április 29. U. o. III. 247—250.
107 1704 július 18. Tört. Tár, 1906. 46.
108 Rákóczi eml. 206. Rákóczi 1704 jan. 12. Arch. R. I. 158.
109 Századok, 1898. 224.
110 Az 1706 november 22-iki javaslat szerint. Arch. R. v. 3., 16. Bercsényi szerint a három Andrássy és 16 más. U. o. v. 317.
111 Pl. 1709 május 23. U. o. IX. 671.

határozott. Inkább híveket, mint lángeszűeket akart látni maga mellett.[112] Ne gondolják a tábornokok, quod sint condomini imperii![113] A tábornoki tekintély sehol sem áll — szerinte — abból, hogy mindenki abszolutus úr legyen; hanem hogy a parancsolatokat végrehajtsa. Velük szemben nem akar gyönge fejedelem hírébe kerülni.[114]

A fejedelem vagy a főtábornok parancsolatán kívül a hadi fórumon senkinek sem illik felülvizsgálnia az ügyeket.[115] S méltán bosszanthatta a fejedelmet, hogy ha olykor ellenkeztek parancsai a Bercsényi parancsaival, megkérdezték tőle, melyiknek engedelmeskedjenek.[116] Nem tűrte, hogy parancsait hánytorgassák, felülbírálják s a haditanácsban «némely nagy dolgokat át nem látó, se messze nem néző tisztek» véleményére és szavazására bocsássák.[117] Tábornokai többet higyjenek maguknak mint másoknak s az ő rendeleteit és a haza szolgálatát nézzék.[118] Semmi jót sem várt attól, ha mindenki hozzászokik, hogy *saját fantáziája szerint* rendelkezzék a hadak közt.[119] Viszont azonban többször intette vezéreit *önállóságra* s adott esetekben fölhatalmazta őket, hogy azt tegyék, a mit a haza szolgálatában jónak és hasznosnak ítélnek.[120]

A fejedelem többnyire döntő elhatározások küszöbén tartott *haditanácsot*.[121] Egyszer-másszor le is szavazták őt: «mintha valami végzetes átok fogta volna meg az elméket».[122] Különben gyöngeség jelének tartotta, hogy mindent a hadak tanácsából

112 Bercsényihez, 1709 március 17. Arch. R. II. 467.

113 1709 augusztus 13. Arch. R. II. 518.

114 1710 július 6. U. o. III. 279.

115 1710 július 9. U. o. III. 281.

116 1706 október 2. U. o. I. 635.

117 1710 február 21. U. o. III. 42.

118 1710 május 11. U. o. III. 262.

119 1707 március 23. U. o. II. 59.

120 1705 december 30. és 1706 augusztus 20. Arch. R. I. 440., 594.

121 Pl. 1703 szeptember 10. Szatmárt, 1705 Verebélyen a nagyszombati csata után, majd a pudmericzi csata előtt augusztus 10-ikén, 1706 február 13-ikán Miskolczon, 1707 február 2-ikán Rozsnyón, 1708 július 24-ikén Krakovánban, július 29—30-ikán Brezován, 1709 január 15., február 18—19. Munkácson, május 27. Patakon, junius 10—12. Enyiczkén, július 3. Patakon, november 16—17. Varannón, december 8—9-ikén Hrabóczon, 1711 január 31-ikén Olcsván.

122 Rákóczi eml. 246.

vigyenek végbe;[123] hiszen «a jó Isten tudja, ő maga is micsoda bajban van azoktól, a kik egy órában akarják is nem is a dolgot».[124] A tábornokok tanácsába rendesen a brigadérosokat is meghíta.[125]

A brigadérosokat, «a harczrendelő mesterség tisztjeit»[126] a fejedelem 1704 óta azért nevezte ki, hogy «a nemeseknek saját jobbágyaik és alattvalóik fölött magasabb rangot adhasson.[127] *Babocsay* Ferencz, Béri *Balogh* Ádám, Galanthai *Balogh* István, *Bezerédj* Imre, *Csajághy* János, *Czelder* Orbán, *Fodor* László,[128] *Ocskay* László, *Szalay* Pál, *Szemere* László voltak a legjelesebbek.[129] A fejedelem velök nem tett kivételt, mikor leírta, hogy egyik sem ért a vezetéshez, különösen a gyalogság vezetéséhez.[130] Fegyelem és alárendeltség dolgában keményen akarta fogni a kényeskedő és szófogadatlan brigadérosokat;[131] de nehéz volt kiigazodnia illetekességök és az abból származott rossznak kikereséséből.[132]

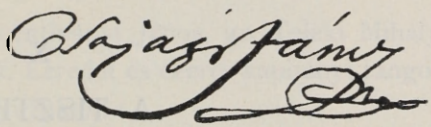

84. CSAJÁGI JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

A többitől különböző helyzete volt *Sréter* János brigadérosnak, mint a tűzérség főfelügyelőjének. Feladatát a fejedelemnek 1705 november 23-ikán kelt utasításai szabták meg.[133] Érdemei ezen a téren elévülhetetlenek. A fejedelem dícséretesnek tartotta magaviseletét, hozzá való hűségét, nemzetünkhöz és hazánkhoz megbizonyított szíves szeretetét;[134] néha azonban, pl. mikor a

123 Arch. R. I. 355. Czélzása Esterházy Dánielre vonatkozik.

124 1706 februárius 24. Károlyi okl. v. 405.

125 Pl. 1708 július 24. Rákóczi-tár, I. 147.

126 Rákóczi 1708 februárius 25. Századok, 1873. 38.

127 Rákóczi eml. 97.

128 A fejedelem patikárius ábrázatúnak mondta. 1709 januárius 20. Arch. R. II. 440.

129 Mellőzve ezeket és a kik idővel tábornokok lettek, brigadérosok voltak: Chassant, gr. Csáky László, Damoiseau, Domokos Ferencz, Esze Tamás, báró Jósika Dániel, Kisfaludy György és László, Le Maire, De la Motte, Nárai Nyáray László, Ordódy György, báró Perényi Miklós, Radics András, Réthey György és János, báró Sennyey Ferencz helyettese, Szalay Pál, Szentiványi János, Szentpétery Imre, Szűcs István, Vass Sándor, Vay László.

130 Rákóczi eml. 97. és 1707 április 15. Arch. R. V. 397.

131 1708 februárius 6. U. o. II. 164.

132 1708 márczius 2. U. o. II. 174.

133 Századok, 1898. 811—813.

134 1710 márczius 19. Arch. R. III. 373.

tüzérségi munkák Kassán megszűntek, ellene is kikelt. Vádolta, hogy keveset törődik feladatával, mert azt hiszi, eleget tett annak, ha a francziák (a hadmérnökök) ellen való panaszait kiprüszkölheti.[135] Tapasztalva tapasztalta benne az illetékességnek a csendesség és jámborszívű szuszmaság hamvával elrejtett tüzét. Sréter azt gondolta, minden mentségének helyet ad a francziák ellen való panasz és az, hogy «megmondtam, megparancsoltam».[136]

A fejedelem, a ki annyira szigorú volt önmaga iránt, tábornokaival, brigadérosaival szemben is alkalmazta a szigorúságot. Csak így remélte, hogy valódi vezéreket állíthat a nemzeti ügy élére.

X.

A TISZTIKAR.

Erős és megbízható, tanult, fegyelmezett tisztikar alakítására törekedett a fejedelem. Hosszas hadjárata a vitézségnek valódi iskolája lett, de tisztjeinek mindenkor ő maga volt legszigorúbb bírája.

Ezredeseinek (ezeres-kapitányainak) száma azokon kívül, a kikből brigadérosok vagy tábornokok lettek, összesen 162-re tehető. Ez olyasmit jelent, hogy nyolcz év alatt minden ezred körülbelül kétszer cserélt parancsnokot. Az ezredesek közül 12 német, 1 horvát (b. Vojnovics), 3 román, 7 franczia származású (Bonafous, Charrière, D'Absac marquis, Despignon, Fierville d'Hérissy, Rivière, báró Vissenacque); a többi tősgyökeres magyar. Köztük oly vitézek, mint Bay László, Berthóti Zsigmond, Bessenyey Zsigmond, Bokros Pál,[1] Boné András, Csáky András, Deák Ferencz, Eölyűs András, Gödény Pál, gróf Gyulai Ferencz

135 1708 márczius 2. U. o. II. 173.

136 Bercsényihez, 1708 márczius 30. U. o. II. 220.

1 Kikapó, de vitéz és literátus ember, írta Bercsényi a fejedelemnek. Arch. R. VI. 425.

és István, Halász Péter, a két Illosvay, Kaszás Pál, Kis Albert, Kos Mihály,[2] Lóczy András, Majos János, Máriássy Ádám — a fejedelem főhadsegéde, — Móricz István, Győri Nagy János, Ráttky György, báró Révay Gáspár és Imre, Szádeczky Gáspár, Vajda András,[3] báró Zay András és mások. Ifj. gr. BarkóczyFerencz, Béri Balogh Ádám, Bercsényi, Bezerédj, gr. Esterházy Antal, a két Kisfaludy, b. Perényi Farkas,

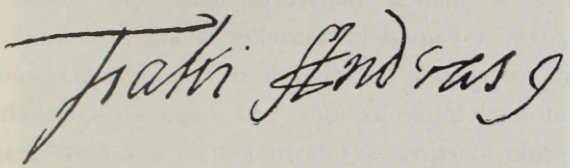

85. CSÁKI ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

Roth János, Sréter János, Szentiványi János, gr. Teleki Mihály stb., *ezredtulajdonosok* voltak. Ezredet és ezeres-kapitányi rangot egyedül a fejedelem adományozhatott.[4]

Bercsényi már idején kérte őt,[5] szoktassa el a tiszteket a szükségtelen *előléptetésektől.* «Könnyű az embernek tisztet találni, de a tisztre nehéz embert találni. Azért legyenek brigadérossá,

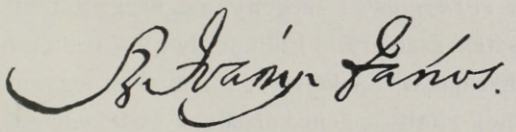

86. SZENTIVÁNYI JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

generálissá, hogy nekik az kell? Nem azért, hogy ők kellenetnek arra?» A fejedelem első tisztjei szabók, borbélyok, gulyások, kanászok, vagy Thököly-korabeli tisztek voltak. A későbbiek, vagy a Lengyelország felől jött franczia tisztek nem szerették, mert kalandoroknak tartották őket.[6] Rákóczi szivesen elcsapta volna fegyelmezetlen régi tisztjeit, de az iskolázottabb ifjak tiszti kinevezésének sok akadálya volt. A gyalogságnál, szerinte, igen

2 A fejedelem szerint régi, tanúlt, kemény ember. U. o. I. 148.

3 Örmesterből lett huszárezredes. Századok, 1873. 179—181.

4 Rákóczi 1710 februárius 21. Arch. R. III. 46. Az ezredekről való intézkedéseire nézve jellemző az 1707 április 24-ikén kelt parancsolat. U. o. III. 70—71.

5 1706 deczember 12. U. o. V. 338.

6 Rákóczi Eml. 42., 84., 86., 94.

kevés okos tiszt akadt; katonáikat nem tudták vezetni. Csak franczia és német tisztjei értettek a rendes hadsereg dolgaihoz, de ezek mellé sem adhatott jó kapitányokat és hadnagyokat.[7] Nem vehette hasznát azoknak a *franczia* kalandoroknak sem, a kik lopott tiszti kinevezésekkel jöttek hozzá.[8] Első tisztjeit butáknak, részegeseknek, durváknak, de a hadak közt népszerűknek találta. A későbbiek műveltebbek, de a hadi dologban szintén járatlanok s a mellett népszerűtlenek.[9] Gúnyosan hősöknek nevezte azokat a vágvidéki tiszteket, a kik árulóknak mondták tanácsosait, mivel nem beszélték le róla, hogy *hadgyakorlatokkal* és vadászatokkal töltse az időt.[10] Ő maga szívesen eltávolította volna feleséges tisztjeit és tábornokait, a kik csak magukról és

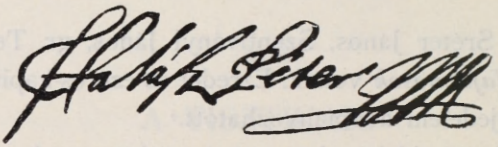

87. HALÁSZ PÉTER NÉVALÁÍRÁSA.

családjaikról akartak gondoskodni.[11] Pedig idején akart alapot teremteni *a rokkantak*, a szegény, megöregedett, ellovatlanodott, érdemes tisztek számára.[12] Elhinné, hogy a tisztek nem fizetésért szolgálják hazájokat, ha kell vagy nem kell, egyenlő értelemben nem sürgetnék előtte s nem kárpálnák cselekedeteit ... «Némelykor mindnyájan azt mondjuk: azért fogtunk fegyvert, hogy torkon verve elvert jogunkat igazságosan megnyerhessük, másszor pedig annak visszaadását kevés szolgálat nagymértékű megjutalmazásának állítjuk.»[13] Akárhány tiszt utazással töltötte idejét. Az ilyenek ok nélkül zúgolódtak fizetésök miatt, mert némelyikök szolgálatának még a rézpénz is érdemök felett való jutalma. Nem is fizette az olyan tiszteket, különösen ezeres-

7 U. o. 97., 116., 120., 125–7.
8 U. o. 127.
9 U. o. 215–6.
10 U. o. 240.
11 U. o. 284., 297.
12 1706 május 15. Arch. R. 544.
13 Károlyi Sándorhoz, 1707 szeptember
11. U. o. 11. 99.

kapitányokat, kik néha egész nyáron nem voltak a maguk ezrei közt, s így azok eloszlásának legfőbb okai.[14]

A tisztikar helyzetét az ónodi *haditörvényekben és szabályzatokban* rendezte. Tábornokot, ezredest, ezeres-kapitányt a fejedelem, alezredest, őrnagyot — hármas fölterjesztés mellett —

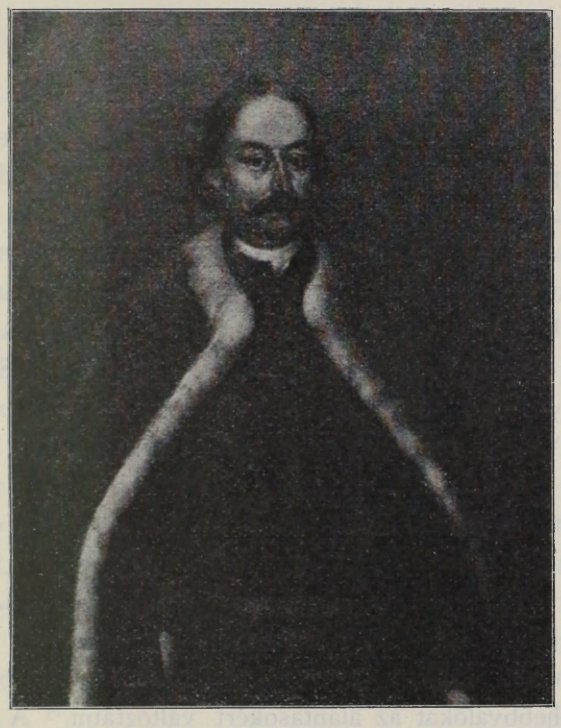

88. GRÓF GYULAI ISTVÁN EZREDES.

a főtábornok nevezett ki. Haditörvényszéki eljárás nélkül tisztségétől senkit sem lehetett megfosztani.[15] Kezdettől fogva buzdította tisztjeit, hogy ne csak nevét viseljék tisztségöknek.[16] «*Vagyon urunk* — írta Orosz Pál; —[17] ha parancsolatának eleget teszek, jót mond érette.» A fejedelem megigérte, hogy nem

14 1707 szeptember 2. és október 14. Arch. R. II. 112. és Károlyi-Okl. v. 678.

15 1707 június 21. Századok, 1895. 854—5.

16 1704 márczius 15. Arch. R. I. 164.

17 Sennyey Istvánnak 1703 november 1. U. o. I. 235.

hagyja el őket a szerencse semmiféle forgandóságában, mert erre fölszentelte magát és tulajdon vérét hazájához és hozzájok való igaz szeretetből.[18] Megrótta az olyan tiszteket, a kik — inkább tudatlanságból mint gyöngeségből — a támadásban zavarokat okoznak. Vannak, kik — ezeröket vagy seregöket odahagyva — a katonaság javával rend nélkül rohannak az ellenségre; míg mások — az okosság ürügye alatt — katonáikat előre küldik és saját életöket, véröket «hazájokért» kímélik.[19] «Oh kegyelmes uram, — sóhajtott Forgách is,[20] — de sok nagyhírű emberek!... De a harczon sohase!» A fejedelem tudta, látta tisztjei fogyatkozásait, hogy a hadról gondoskodni, összeköttetéseket fentartani s a dolog természetéhez képest maguknak tanácsot adni nem bírtak.[21] Úgy látta, boldogtalanságban vagyunk, mert a katona nem hisz a tisztnek, a tiszt a katonának.[22] Arra kérte az Istent, valahára adjon eszet az alantas tiszteknek, a kiknek gyöngesége vezette mindeddig hazánk dolgait. Szeleskedő, hebehurgyáskodó tétovázásuk naponkint növelte az ellenség szívét.[23] A balga tisztek a maguk kárán még annyi hadakozás után sem tanúltak. Két szélsőség volt bennök: vagy vakmerők, vagy felettébb okosak. Bárcsak Isten kormányozná eszöket![24]

A tiszteket nem szívesen csereberélte. A nemzeti hadat kezdettől fogva jó fegyelemre akarván szoktatni, tisztnek azt tartotta, a kit eléje terjesztettek, nem azt, a kit ő szeret, vagy nem szeret. Inkább kívánta az alantas tiszteket a feljebbvalókért, mint a feljebbvalókat az alantasokért változtatni.[25] A kényökön alvó, csak nyugodalmat kereső tisztekkel különben sem mehetett messzire.[26] Kereste, de későn találta meg a jó tiszteket;[27] pedig az volt az elve: *akárki legyen, csak hasznosan szolgálja hazáját.*[28] A haza szolgálatát azonban nem mindenkinek elméje

18 1708 szeptember 2. U. o. IX. 543.
19 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 274.
20 1704 június 14. U. o. 1890. 448.
21 1707 november 8. Arch. R. II. 135.
22 1708 október 9. U. o. II. 350.
23 1708 október 29. U. o. II. 363.
24 1709 január 29. U. o. II. 439.
25 1710 február 21. U. o. III. 45—46.
26 1710 márczius 8. U. o. III. 61.
27 1710 szeptember 24. U. o. III. 169.
28 1710 augusztus 10. U. o. III. 361.

szerint akarta folytatni, hanem a rendelkezéseit követő fő tisztjeinek parancsaihoz képest.[29]

Főhadsegédeit a jelesebb tisztek közül válogatta. Titoktartás mellett kellett megfogadniok, hogy a maguk nevében nem osztogatnak parancsokat és nem rendelkeznek.[30] Főhadsegédei közül

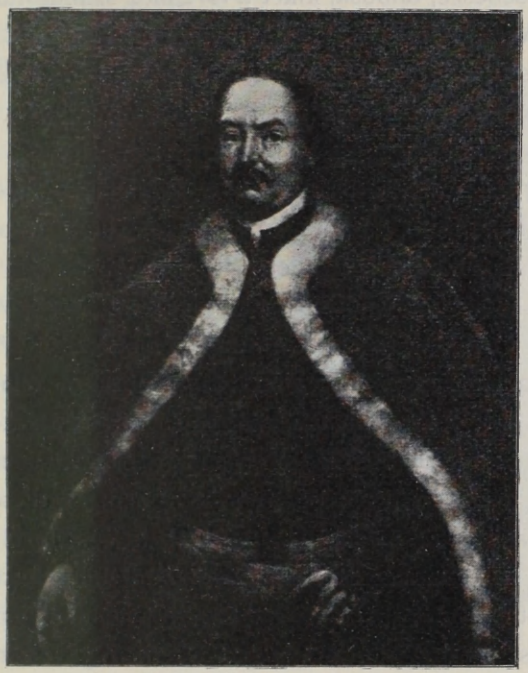

89. GRÓF GYULAI FERENCZ EZREDES.

ismeretesek: Perényi Zsigmond,[31] Grabarics Jakab, Máriássy Ádám — utóbb Rákóczi, majd Nagy Péter czár ezredese, végre Rákóczi József tábornoka,[32] — báró Fischer Mihály, Dániel György, Stössel Kristóf,[33] Józsa Mihály,[34] Huszár Imre,[35]

29 1706 május 26. Erd. N. Múzeum törzsgyűjt.

30 A főhadsegéd esküje: Tört. Tár, 1881. 171. l. (Formula juramenti generalis adjutanti.)

31 1704. Arch. R. I. 167.

32 1706. U. o. I. 445. 526. Tört. Tár, 1890. 417.

33 1707. Rákóczi-tár, I. 19., 42., 48., 83. Arch. R. II. 460.

34 1708. Arch. R. VI. 18. A trencséni csata után átszökött a császáriakhoz.

35 1709. U. o. I. 217.

Szakmári János, Szathmári Miklós, gróf Gvadányi Sándor, Nógrádi János, Rhédey Ferencz, Nagy Gábor[36] és Székelyhidy Mihály.[37]

Minden *ezrednek* volt ezredese, alezredese, őrnagya, szállásmestere, hadsegéde, hadbírája, káplánja, szekérmestere, mezei várnagya, sebésze, dobosa, kiket a *törzs*höz számítottak (officiales stabales). Volt az ezredben több kapitány, hadnagy, zászlótartó, őrmester, számvevő (fourir) és sebész, valamennyi *főtiszti* ranggal. A kürtösöket, pattantyúsokat, kézműveseket, káplárokat, közvitézeket a legénységhez számították.[38]

A meg nem felelő tisztekkel a fejedelem szigorúan bánt. «Bugdácsoljanak — mondta[39] — egymásután a pad alá, ha hiába vonjuk a padra a fejöket.»

Nem csekély baj volt a vezető tisztek gyakorta való *egyenetlensége*. A visszavonás miatt — a fejedelem szerint[40] — sokszor nagy fogyatkozások estek; pedig *Harley* angol miniszter megjövendölte, hogy ha a fölkelők egymás közt veszekednek, nyomorúságos körülmények közé jutnak.[41] A fejedelem, a jobbakkal együtt, remélte, hogy «ez a pártos nemzet dicsőséges lesz és irtózással, rettegéssel hall az osztrák kegyelemről és kegyességről.»[42] Tisztjeit milyen ékes szavakban tudta lelkesíteni egy-egy kivívott diadal, pl. a győrvári győzelem alkalmával! Kedvesen értesült,[43] hogy a magyar vérbeli, régi őseinktől reánk maradt s belénk oltatott virtust győzedelmes pálmaágakkal ékesítették.» Mind a mellett a kötelességet nem engedte érdemnek nevezni[44] s nagyon megválogatta, a legvitézebbek közül kit tüntessen ki adománynyal vagy más módon.

36 1710. Arch. R. III. 368., 386., 387., 390—1., 402., 504., 544.

37 1711. U. o. III. 692. Székelyhidy a számüzetésbe is követte a fejedelmet, ki Javoróvból több küldetéssel látta el.

38 Pl. 1707-ben a dunántúli hadtestben (3 ezred elhagyásával) 9039 embert mutattak ki; és pedig 81 törzstisztet, 578 főtisztet, 8315 legényt, 66 számfölötti és 179 önkéntes tisztet és legényt. Arch. R. IX. 452—3.

39 1706 február 9. Károlyi-Okl. v. 394.

40 1710 április 29. Arch. R. III. 249. Példák u. o. II. 113., 118., IX. 340. Simonyi, I. 240.

41 Simonyi, I. 342.

42 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Tört. Kalászok, 205.

43 1706 november 30. Hadtört. Közl. 1895. 323.

44 1710. Arch. R. III. 277.

Katonai érdemek jutalmazására használta a szabadságharcz kezdete, a szövetség megalakítása és az ónodi gyülés emlékezetére vert arany, ezüst, bronz *érmeket.* Volt ezüst érdemrendje is az ország czímerével és saját arczképével. Mikor ezzel egyszer egy *Wagner* nevű gránátos kapitányt tüntetett ki, a többi tisztek zugolódtak, hogy nem magyarnak adta.[45] Voltak saját arczképével ellátott arany vitézségi érmek is.[46] A győrvári harcz vitézeinek, majd *Blaskovics* János őrnagynak arany érmeket adott.[47] *Horváth* György zászlótartót, ki a 65-ből életben maradt 16 görgényi hőst Munkácsra vezette, arczképes arany, a többit ezüst éremmel jutalmazta.[48] «Isteni Gondviselés» név alatt vitézi rendet is akart alapítani, de nem maradt rá ideje.[49]

90. ZÁSZLÓTARTÓ A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Nemcsak jutalmazni tudott. Irgalmatlanul *büntette* a kötelességmulasztót, vagy éppen árulót. Fölhatalmazott minden tisztet, hogy mint nyilvánvaló *árulót* azonnal megölje azt a katonát, a ki a rendet megbontja, zsákmány kedvéért s egyéb okból előre megy, hátrább marad, vagy megfut.[50] Az egymás iránt való *bizalmatlanságot* mindenképpen irtogatta. Boldogtalanságnak tartotta, hogy a katona nem hisz a tisznek, a tiszt a katonának.[51] Mint a tükörben, úgy látta

45 Századok, 1886. 345–6.

46 U. o. 1888. 45. Egy ilyen tiz aranypénzt nyomott. Rákóczi emlékérmeiről öt kép kiséretében értekezett Rampacher Pál a Nummismatikai Közlönyben, 1907.

47 Rákóczi-tár, I. 45. és Hadtört. közl. 1895. 337.

48 Hadtört. Közl. 1891. 15.

49 Rákóczi eml. 213.

50 1710 februárius 25. Hadtört. Közl. 1892. 276.

51 1708 október 9. Arch. R. II. 350. Különben föltette, hogy Bercsényinek ő iránta is lehet balitélete. U. o. 369.

a jövendőt, ha a bizalmatlanságot szívünkben tápláljuk. S keserű gúnynyal tette hozzá, hogy mindnyájan készen vagyunk a halálra, csak — meg ne öljenek![52] Egyébiránt kevés tisztjében lévén nagy bizalma, saját nyilatkozata szerint[53] nem sokat csalódott.

A fegyelmet mindenkitől megkövetelte.[54] A ki istentelenségeket követ el, a kinek szeretete meghűl édes hazánkhoz és nemzetünkhöz, a ki a nemzeti ügyet fegyverrel szolgálni vonakodik, tisztjei iránt engedetlen, a zászlók alól elkóborol, a tolvajságokban elmerül; a ki a közjóért magyar szívvel, egy lélekkel nem kíván hadakozni, szenvedni és munkálódni: azt nem hazafinak, és magyarnak, hanem hazánk fattyának, nemzete árulójának nevezte.[55] Megmondta, meg is tette, hogy a mi kihágás történik a haditisztek lágysága vagy nemtörődömsége következtében, akármilyen rangú tiszt legyen, azt bünteti, nem a közlegényt vagy hajdút.[56] Harcza egyik előkészítőjét, *Kiss* Albertet fegyelmetlensége miatt főbelövetni akarta.[57] *Forgách* tábornagyot elfogatta, mert az engedetlenség szelleme ellen félrendszabályokkal élni nem akart;[58] pedig éppen Forgách hízelkedett neki azzal, hogy ösmeri a fejedelem szent ügyekezetét a jó katonai fegyelem iránt.[59] Vétkes tatár katonáit megtizedeltetni,[60] a lázongó hajdúk egy részét kivégeztetni rendelte, hogy «tíztizenkét ember halálával ezeren is tanúljanak; mert különben jó végét dolgunknak nem várhatjuk».[61] «Jobb egész ezereknek is inkább a tizedét megöletni, mintsem rossz voltuk miatt nagy fogyatkozásokat szenvedni.»[62] A rabok szabadúlásában bünös

52 1709. szeptember 20. U. o. II. 548.

53 1710 februárius 27. Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

54 Levele Du Héronhoz 1702 április 7. Thaly, Bercsényi, II. 448. Első kiáltványa 1703 május 12. Önéletr. 161., 169. Eml. 95.

55 1704 augusztus 25. Károlyi-Okl. v. 149.

56 1705 április 26. U. o. v. 188.

57 1704 márczius 15. Arch. R. I. 80. Gődény Pált is a miatt nem büntette súlyosabban, mivel «egy lévén azok közől, kik elsőben fegyvert fogtak, nem kívánta szomorítani.» 1705 június 10. U. o. 219.

58 Rákóczi eml. 197. Forgách valóban már 1704 augusztus 5-ikén megírta Károlyinak, hogy ha a fejedelem idején nem vet kapuczámét a katonák orrára, az ördög kommandérozza őket. Károlyi-Okl. v. 102.

59 Századok, 1882. 534.

60 1705 szeptember 7. Arch. R. I. 411.

61 1706 április 8. U. o. I. 530.

62 Utasítása Károlyihoz, 1706 augusztus 17. U. o. I. 591.

Károlyi hadnagyot *csak* az akasztófára akarta függesztetni.[63] A fölkelés kezdetén még a tiszteket is szabad volt megpálczázni,[64] Bottyán tábornok pedig egy ezredest is karóba-húzatással fenyegetett meg.[65] A fejedelem szintén halállal ijesztette azokat a tiszteket és legényeket, a kik egy vár föladása után is erőszakoskodnak; «idegen országban is hadd lássák, mily keményen akar eljárni és ilyesmit korlátozni.»[66] *Szegedi* hadnagy, a kinek a hazaszökötteket kellett volna visszahajtania a táborba: »éjjel-nappal eszik-iszik, veszekszik: maga is olyan, mint a hada».[67] *Dévay* Mihály alkapitányt a fejedelem elfogatni rendelte, mivel ezredét engedelem nélkül odahagyta.[68] *Barkóczyt* megintette,[69] ne tűrje a fegyelmetlenséget Ilosvay Bálint ezredében, mely a vizsgálni akaró szemlebiztos ellen a multkor kifakadt, hogy «ne mustráljon bennünket az ilyen s ilyen-haszontalan német!» Megtörtént, hogy pl. *Bezerédj* Rákóczi parancsára sem mozdult Sopronból,[70] a tisztek gáncsolták a fejedelem parancsait[71] stb.

91. TROMBITÁS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A tisztek addig csakugyan nem tarthattak fegyelmet, míg megválasztásuk és letételük ezredöktől függött. *Kaszás* Pál regimentje még az ezredes fölesketése jogát is magának követelte, tehát azt akarta, hogy az ezredes tőle s ne a fejedelemtől függjön; *Kállay* István őrnagyot ezrede a fejedelem tudta és

63 1710 márczius 31. U. o. III. 223.
64 1703 szeptember 7. Tört. Tár, 1904. 37.
65 Századok, 1879. 380.
66 1703 november 24. Arch. R. I. 146.
67 1704 márczius 5. U. o. I. 214.
68 1706 augusztus 1. U. o. I. 443.
69 1705 deczember 20. U. o. I. 440.
70 Rákóczi eml. 193.
71 Vádolták, hogy gátolja őket cselekvésökben. U. o. 240.

törvénylátás nélkül akarta lefokozni, a mi szintén a fejedelem jogaiba ütközött.[72] *Esterházy* Antal ezredét a fejedelem maga mellé rendelte, hogy fegyelemre tanítsa s a szökdöséstől leszoktassa; mert tudja és kesereg a szíve, mennyi a panasz előtte.[73] Nem akart olyan rakonczátlan tiszteket, mint pl. *Csepregi* János főhadnagy, a kinél rosszabb természetű zenebona-indító ember kettő sem volt az egész seregben. Az olyanokat, a kiknek megfelemlett szívéből csak petyegő panaszokat hallhat, a mik zenebonára vezethetnek, szívesebben hagyta volna az ekeszarva mellett. Károlyinak megizente, mondja meg az efféle tiszteknek, hogy nem kiméli tőlük az akasztófát, ha parancsolatait véghez nem viszik.[74] Tábornokait intette, szorítsák tisztjeiket a rendeletek teljesítésére, hogy hazánk ne szenvedjen olyan károkat, a mikből nehéz lesz kigázolni; és kifakadt a sok tiszt éretlen tanácsa, szófogadatlansága ellen.[75] De azt sem engedte, hogy a falvakban halálra verjék a szegény embereket s némelyiknek orrát is levágják.[76]

Nagyon keserítette, ha *gyávaságot*, *félelmet* tapasztalt; mikor pl. a had ki sem lőtte a puskáját, hanem bálvány módjára nézte az ellenséget «s talán fává változott, az Ovidius metamorphosesi szerint».[77] «1050 hajdú, 2070 lovas per regulam czinczig-vanczig — mondta máskor[78] — 3120-at teszen,» — s ennyi elég volna 500 aradi rácz ellen; de «per regulam pigri et hazaoszláczionis, attól félek, kevesebb lesz belőle. És hogyha az elmult nyáron egy sertéspásztor elfutamtathatta Debreczen városát: adja Isten, ezen végházak kommendói többször el ne futtassák e télen.» De azután maga vigasztalta Dobozi debreczeni bírót, ki az ellenség támadása miatt aggódott. «Sokakat meggyógyít a félelem. Sohase búsúljon azon, hogy megyen? A beteg, ha lesz ereje, fölkel.»[79]

A határozatlanságot a tudatlanság következésének tartotta. Egyik tisztjét azzal rótta meg, hogy még a rosszlelkű ember

72 Tört. Tár, 1906. 23—24.
73 Forgách Simonhoz, 1706 szeptember 21. Arch. R. I. 627.
74 1706 április 13. U. o. I. 522—3. Károlyi-Okl. v. 448.
75 1706 július 23. U. o. I. 569.
76 1704 április 9. Károlyi-Okl. v. 75.
77 1707 október 7. Arch. R. II. 111.
78 1707 november 15. U. o. II. 140.
79 1708 november 3. U. o. II. 366.

sem szokott annyi zavart okozni a hadakozásban, mint a határozatlan, kétséges és szándékait változtató elme.[80] Quod dixi, dixi,

92. GRÓF ESTERHÁZY ANTAL GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

quod scripsi, scripsi — riadt ő maga a debreczeniekre, kik azt remélték, hogy megváltoztatja szándékait.[81]

«Eleintén kezdett keménykedéseinek és reguláinak»[82] köszönhette, hogy a fegyelmet — legalább a gyalogságnál — 1706-ban

[80] 1709 augusztus 6. U. o. II. 513.
[81] 1708 november 3. U. o. II. 366.
[82] 1710 április 4. Arch. R. III. 229.

már jónak mondhatta.[83] Azonban a fegyelem csak a dicsőség napjaiban tartott. Később, a hanyatlás korszakában, Bercsényi elösmerte, hogy igazsága van: nem jó a tiszteknek abaratlan forraniok a maguk levében; «de, felséges uram, most nehéz eret vágni, ha készen nincs a kötőeszköze, vagy messze ....»[84] A fejedelem eléggé *elszántaknak* sem tartotta tisztjeit. «Adjon Isten valahára más resolutiót is nekik — sóhajtott egy ízben[85] — mert félek, úgy ne aludjunk el, mint a gyertya.» Panaszkodott, hogy sohasem vihette velök véghez, a mit idejében tervezett.[86] Keserű vallomás attól, a ki szerint boldogúlnunk vagy vesznünk kell: aut vincendum, aut moriendum est![87]

XI.

A HADSEREG FEGYVERZETE.

HAZÁNKBAN a mesterségek kezdettől fogva első sorban a vitézek szolgálatában álltak. Bizonyos fokig vitézeink maguk is mesteremberek voltak, a kik béke idején fegyvereik, szertáraik, ruháik stb. egy részét maguk készítették, háború idején maguk pótolták, javították. Rákóczi valóban a nemzeti hagyományokat követte s egyúttal a körülményekhez alkalmazkodott, mikor a fegyver- és hadiszergyártás, a ruházati, bőr- és élelmezési ipar terén egyenesen a hazafiak ügyességére, képességére és szorgalmára hivatkozott. Hasonló hivatkozás másfélszázad múlva, a technikának sokkal fejlettebb korszakában is, azt a csodát művelte, hogy egyszerű székelyek fából és érczből teljesen használható ágyúkat tudtak készíteni.

A *fegyvergyártást*, «hogy országunk szabadsága ellenségünk ellen stabilitáltassék»[1], Rákóczinak annyival inkább kellett fej-

83 Rákóczi eml. 238.

84 Bercsényi a fejedelemhez 1709 szeptember 24. Arch. R. VI. 346.

85 1708 szeptember. U. o. II. 321.

86 1709 márczius 13. U. o. II. 455.

87 1708 október 22. és 1710 márczius 12. U. o. II. 358., III. 65.

1 1704 április 26. utasítása. (Instructio pro generoso Francisco Lónyai.) Hadtört. Közl. 1891. 132.

SRÉTER JÁNOS.

kései) mintájára Beszterczebányán már 1706, Bajmóczon pedig 1707 óta szuronyokat is gyártottak.[8] A szelestei vashámorban ködmönös tatárok nyilakat kovácsoltak.[9]

A puskák, karabélyok, pisztolyok töltéset a kassai, érsekújvári, beszterczebányai és munkácsi hadszergyárakban szertüzérekkel s egyéb művesekkel készíttette s hordószámra szállíttatta a várakba, táborokba.[10] Az ágyúk öntéséhez Sréter János értett legjobban.[11] Az ágyú- és golyóöntés fő helyei Beszterczebánya

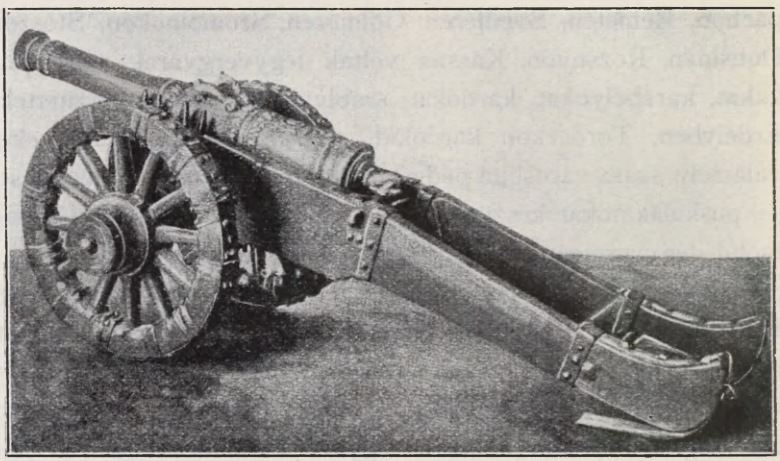

93. KURUCZ ÁGYÚ.

és (különösen ennek elvesztése után) Kassa, Szomolnok, Lőcse, Eger, Gölniczbánya, Tiszolcz, Debreczen voltak.[12] De az ágyúöntés időnkint a munkások fizetetlensége miatt megakadt.[13] Rákóczi Kistapolcsánban kisérletet tétetett, hogy a golyókat forma nélkül, fövényben, egyszerre százával öntesse, de ezek olyan varapotyosak lettek, hogy megrongálták volna az ágyúkat,[14] azért abba hagyatta. Sréter törzsében Bácsmegyei alezredesnek kellett az ágyúöntésre adott anyagot megmérnie,

8 Tört. Tár, 1882. 560.
9 Századok, 1873. 22. *Thaly*, Bercsényi, II. 521.
10 Hadtört. Közl. 1891. 135.
11 Századok, 1896. 111.
12 Századok, 1882. 576. Arch. R. v. 404.
13 Századok, 1882. 575–6. Arch. R. VI. 84.
14 1706 május 15. Arch. R. I. 545.

öntésöknél jelen lennie, a kész ágyút újból megmérnie s az öntőkkel leszámolnia.[15] Az ágyúk néha mint műdarabok is számot tettek.[16] Egy franczia a divatból kiment háromszázados bőrágyúk új szerkezetével kisérletezett a fejedelemnél, ki utóbb csodálkozva kérdezte Srétertől, miért nem ír a bőrágyú csinálója felől? Mennyire haladt, tanúlja-e valaki a mesterségét?[17]

Puskaport az ország különböző részében gyártottak. Eleinte Munkács 12 kölyűs pertörő malma látta el a fölkelőket s azután is ez maradt a legnagyobb puskaporgyár.[18] Beszterczebányán hetenkint 40 mázsát tudtak készíteni, de nem volt hozzá elég pénz.[19] A Felföldet ezeken kivűl Eger, Munkács, Huszt és Nagybánya, az Alföldet Debreczen, Erdélyt Besztercze és a marosszéki Náznánfalva, a Dunántúlt Sümeg, utóbb Várpalota s 3 más hely látta el puskaporral.[20] Mindezen helyek többnyire *kálisalétrom (KNO$_3$) -főzéssel* is foglalkcztak. Hogy az országban található salétromkészletet jobb móddal és nagyobb szorgalommal művelhesse, szaporítsa s az ország haszna öregbedjék, a fejedelem a salétromtermelést és annak műhelyeit 1705 április 29-ikén egy évre *Lányi* Pálnak adta bérbe.[21] A salétromfőzés középpontjává Nagykállót tette és 1707 április 13-ikán teljes megelégedését nyilvánította annak működése fölött.[22]

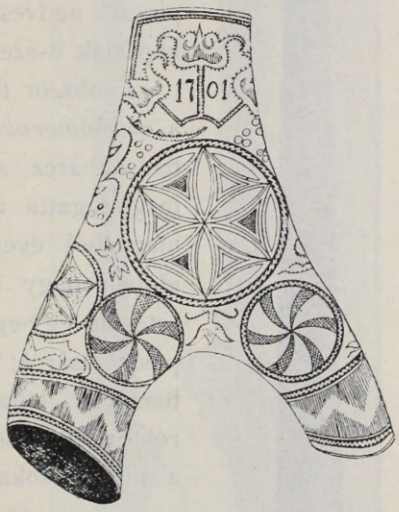

94. TULIPÁNOS PUSKAPORTARTÓ 1701-BŐL.

15 1708 jan. 13. Arch. R. II. 152. Rákóczi ágyúöntő műhelyeiről *Czuberka*, id. h. 76—8.

16 Századok, 1882. 575. Rendesen Pro Libertate fölirattal voltak ellátva.

17 1710 szeptember 8. Arch. R. III. 533. V. ö. Arch. Közl. 1878. XII. 84.

18 Czuberka, id. h. 45.

19 Tört. Tár, 1882. 575.

20 Részletesebben Czuberka, id. h. 44—52. Gazdaságtört. Szemle, 1898. 418—9.

21 Utasitása Gazdaságtört. Szemle, 1898. 529—532.

22 *Czuberka*, 47—50. A gyár igazgatója, Bélay Ferencz szerint ott 1707

95. FRÁTER ERZSÉBET HAJTŰJE.

Később, mikor a salétromos gazdák Kállón munkájukat abbahagyták, Rákóczi a feltört salétromos szérűkre és a műhelyekbe rabokat akart beállítani munkásoknak.[23] Külföldről is hozatott salétromot; de Magyarország még sem szorúlt reá, mint Francziaország kilenczven esztendő mulva a forradalom idején, hogy polgárai, asszonyai a salétromot nyirkos falakról vakarják le, pinczék nedves földjéből úgyszólván kanalanként kaparják össze.[24]

Többször fölkereste és megszemlélte Rákóczi a *vashámorokat*, a melyek úgyszólván a szabadságharcz arzenáljai voltak. Leggyakrabban meglátogatta a munkácsiakat,[25] a melyekre a magáéból évenkint ezer forintot — abban az időben nagy összeget — költött.[26] Szomorúan értesült egy-egy hámornak, pl. a vaskohóinak pusztulásáról;[27] örvendezett, mikor a felvidéki hámorok, huták és öntőházak jókarba állításáról és fejlődéséről értesült.[28] Nem hanyagolta el a kisiparosokat sem. Utász- és aknászcsapatai számára a tömérdek ásót, kapát, csákányt stb. többnyire a gömöri és szepesi mesteremberekkel készíttette,[29] a megbomlott fegyvereket egri, munkácsi stb. lakatosokkal javíttatta ki[30] s a puska agyának részeit reájok bízta. A lőcsei híres lakatosok puskákat is gyártottak.[31] Rákóczi panaszkodott, hogy kevés a lakatos; minek következtében a köpenyegtartó pantallérvasakat czigá-

augusztus 1-től 1708 januárius 31-ikéig 15 főzőüst mellett 11 magyar és 4 német salétromfőző dolgozott: ez utóbbiak szertűzérségi hadifoglyok voltak. Tört. Tár, 1882. 573—4.

23 1707 márczius 10. Arch. R. II. 40.

24 Magyar Hírmondó, 1794. I. 205.

25 Rákóczi-Tár, I. 212., stb.

26 Arch. R. 624., 631.

27 1703 deczember 12. U. o. I. 193.

28 1706 április 3. U. o. I. 506.

29 *Thaly*, Tanulmányok, 38.

30 Arch. R. III. 396., 705.

31 Czuberka, 95.

nyokkal csináltatta.[32] A *kovácsoknak* nemcsak a lovak patkolásához, hanem azok gyógyításához is kellett érteniök.[33] A fejedelem lovai mellett mind ilyen kovácsok voltak; velök vasaltatta a hazában gyártott szekereit is.[34] Mesterségok védelmére meghagyta, hogy kovácsműhelybe vagy malomba katonaságot senki se szállásolhasson, tőlük semmit se követeljenek.[35] Meghonosított egy új iparágat is, a *drótvonást*, s olyan mesterembereket keresett, a kik értenek hozzá s a drót feldolgozásához. A munkácsi vashámor mellett külön hámort építtetett számukra.[36] A *rézművesek* közül a rozsnyaiak a tábor számára is dolgoztak, pl. rézfazekakat csináltak,[37] sőt a selmeczbányaiak valóban nevezetes alkotásokra vállalkoztak, mert ők készítették a karvai révhez rendelt, de — sajnos — le nem írt rézhajókat.[38]

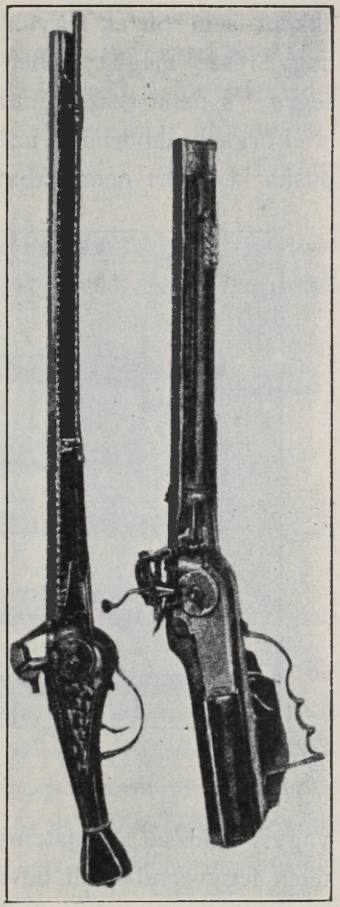

96. KARABÉLYOK.

Ezeket az adatokat csak akkor tudjuk igazán megbecsülni, ha nem felejtjük el, hogy hadjáratát olyanokkal kezdte, kiknek kardon, lándzsán, vasvillán, kaszán kívül egyéb fegyverük nem volt; kovács vagy kerekes puskát csak néhány százan használtak. A legjobban fölszerelt lovas egy két

32 Arch. R. III. 222. V. ö. u. o. II. 42.
33 Tört. Tár, 1881. 165.
34 Thaly Kálmán adatai u. o. 1882. 564.
35 Századok, 1895. 926.
36 Perényi Miklóshoz, 1710 július 26. Arch. R. III. 464—5.
37 Tört. Tár, 1886. 595. Arch. R. II. 40.
38 Tört. Tár, 1888. 790.

láb hosszú karabélylyal bajlódott, a melynek szája az ágyú torkával vetekedett; kardja nem elég kemény aczél, zablyája hitvány, nyerge hiányosan fölszerelt. Az ezredek felét még ekként sem birták egyformán ellátni.[39] A székely gyalogság nagy része még 1707-ben is csak bottal akart indúlni az ellenségre[40] s néha száz hajdúra jutott egy töltés.[41]

Forgách tábornagy azt fejtegette a fejedelem előtt, hogy a puska kedvéért nem szabad elhanyagolni a kardot, dárdát, pikát

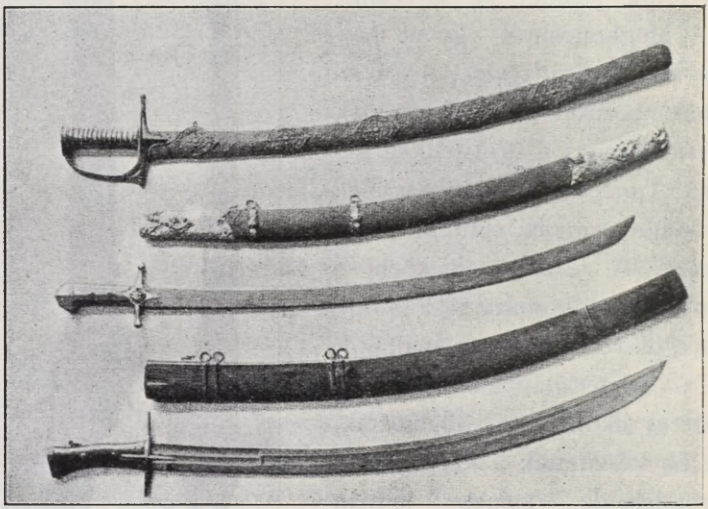

97. RÁKÓCZI-KARDOK.

vagyis lándzsát, kopját, nyilat sem. A magyar lovasnak «mezítelen fegyverrel» kell bevágnia a lövöldöző ellenségbe, a melyet rendesen a maga kára nélkül megszalaszthat. *A mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és a roham való:* táncz, nem sáncz; mert a magyart jó kedvvel, ugrálva kell vinni. A kard azonban nem való a gyalogságnak, mert könnyen megbotlik benne, ha

39 Rákóczi eml. 31., 90–99. Önéletrajz, 169. Arch. R. I. 177. Szazadok, 1874., 412. A részletekre nézve l. Czuberka többször idézett értekezését. (Kuruczkori fegyverek. Bpest, 1906. 8r. 159 lapon összesen hét fejezetben, a tárgyra vonatkozó bő bibliographiával.)

40 Rákóczi eml. 213.

41 Arch. R. I. 201.

hóna alá köti is. A kard valóban a lovasság fő fegyvere. Azonban találóan jegyezte meg a fejedelem, hogy nehéz a mi lovasunknak a német lovas tüze ellen a szorosokon próbát tennie, a hol nem fordulhat meg s nem emberkedhetik kardjával, melyhez tágasság kívántatik. Fogalom lett a kurucz kard pengéjére bevésett FRINGIA szó, mely frankból (vasból) valót jelent, de hagyományos találgatás szerint ez az értelme: «FRANCISCUS RÁKÓCZI IN NOMINE GENTIS IMPETIT AUSTRIAM», vagy a két utolsó szó helyett: «INSURGIT ARMIS».[42]

Legszivesebben török és egyszerű síma magyar *paraszt-kardokat* hordtak. A tisztek föliratokkal, képekkel ékesítették

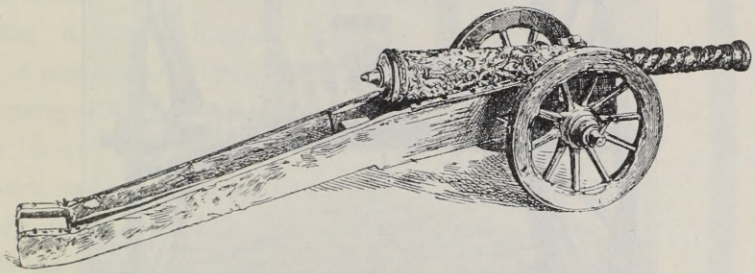

98. SUGÁRÁGYÚ.

szablyáikat. (Különösen a Máriás kardokat). Gondot fordítottak a markolat és a hüvely csinosságára, sőt művészi becsére is. A fejedelemnek 17 díszkardjáról, 8 pallosáról (többnyire kétélű, széles, egyenes hadikardjáról) és 8 hegyes tőréről van emlékezet, az egyik palloson a Boldogságos Szűz és Szent Miklós képével. Aranyos buzogány, aranyos, rubintos kard volt fejedelmi hatalmának jele; a tábori életben és a csatamezőn finom, de egyszerű kardot viselt. Három ilyen kedves szolgálati kardjáról van emlékezet.[43]

42 Magyarúl ilyenformán lehetne: Fejedelem Rákóczi Isten Nevében Győzni Indúl Ausztriába.

43 A fejedelem fegyvereinek jegyzéke 1708-ból: Tört. Tár, 1879. 176—8. 1683. május 8-ikáról és június 22-ikéről U. o. 1889. 12—15. 1688-ban elkobzott családi kardjai: Radvánszky, Magyar Családélet, 11. 387. Fegyverhordozóinak utasítása. Tört. Tár, 1881. 158—9. Rákóczi fegyvereinek leírása: Czuberka, Kuruczkori fegyverek, 20., 22., 31., 36.; a kurucz kardokról, u. o. 4—39. l. Czuberka a kurucz fegyvereknek megbízható és részletes leírását adja.

Új kardjainak tervét ő maga beszélte meg a csiszárral, különösen ha díszesebb munkáról volt szó. «Adjon Isten győzedelmet felségednek alatta», kívánta Bercsényi.[44]

A lövőfegyverek közül az *íjj* még nem ment ki egészen a divatból; Andrássy Miklós «dervis-kapitány» török-tatár csapata tüzes nyilakkal gyujtogatta föl a háztetőket.[45] Osmeretes, hogy

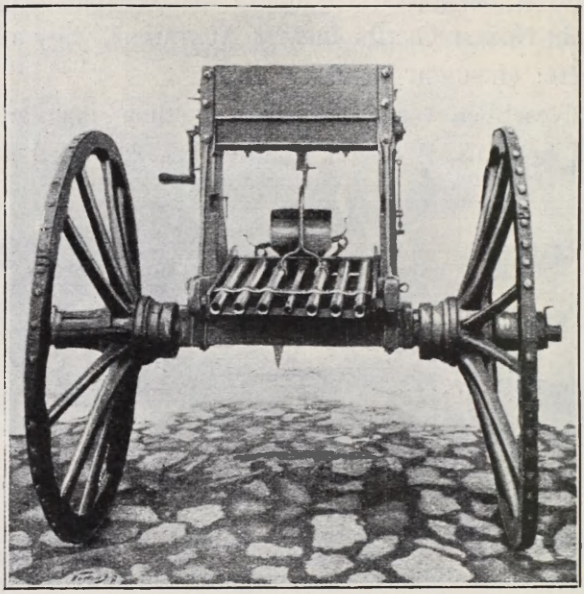

99. SEREGBONTÓ.

Rákóczi sokat tett a *puskapor* gyártása érdekében. Volt számos bomba- vagy pummahányó mozsara (olyan is, a mely két mázsás bombákat röpített), s voltak gránát-, labda-, kő- és tűzhányó mozsarai. Mindezeket többnyire várostromoknál használta. Némely mozsara csak jeladásra, vagy riadóra szolgált. Az *öregágyúk* 17—48, a *kisdedek* $^3/_4$—5 fontos golyókat szórtak. A faltörő *kartány* (carthaune) volt a legöblösebb; a *falkonéta* (falconette)

44 Bercsényi bíráló levelei 1710-ből. Arch. R. VI. 516—7., 520., 523. 1711. deczember 23. Szalay, Rákóczi bujd. 227.

45 Mindjárt a hadjárat elején. Hadtört. Közl. 1888. 21. De ezt a fejedelem Szibériába valónak tartotta. Arch. R. II. 206.

körülbelül felenagy, a vári és a mezei öreg vagy apró *taraczk* a legkisebb. A *haubiczból* kőgolyókat lőttek. Használtak *sugárágyúkat* és hírmondókat is, az utóbbiakat csupán jeladásra. 1708 óta a fejedelem a forgalomból kivont libertásokból is ágyúkat öntetett[46] az ország és családja czímerével s Pro libertate fölirattal.[47] Voltak elül, a cső szájánál elsüthető ágyúk[48] és ú. n. *seregbontók* is, melyek 5—20 csőből a mai golyószórók (mitraillense) módjára, de szintén kevés sikerrel lőttek.[49]

100. KURUCZ FOKOS.

Az ágyúgolyókat csaknem kivétel nélkül itthon öntötték. Ungvár ostrománál a németek «holdsugárnál öntött» mérgezett golyókat használtak, a milyeneket Kállóban Klára András is akart készíteni; de a nemeslelkű fejedelem nem engedte meg, mert a mérges üveggolyóbis használata a keresztényeknél tilos.[50] Nagy gondja volt a golyó és por készítésére, mégis panaszkodott, hogy olykor töltetlen,[51] vagy pedig 1554-ből, 1605-ből stb. való ágyúkkal kell hadakoznia.[52] Az új ágyúkat és mozsarakat többnyire saját jelenlétében próbáltatta ki s «tárgyat lövetett» velök.[53] Hanem azért az ágyúk hiányos fölszerelése miatt 1707 nyarán a hős csobánczіak a futó németeket csak sziklák, malomkövek legurításával űzhették el a vár alól.[54]

Puskákkal[55] a seregnek csak egy részét láthatták el, mert Sziléziából és Hollandiából nyolcz év alatt 18,000-nél többet nem lehetett behozni, a belföldi ipar pedig még nem

46 Századok, 1882. 575.

47 Az ágyúk részletes ösmertetése Thalynál, Arch. Ért. x. 56. és Czuberkánál, 53—82.

48 Arch. R. VIII. 403. A bőrágyúk kimentek a divatból, de a fejedelem most egy franczia mester javítása szerint tett velök új kisérletet.

49 Czuberka, 80—82. Századok, 1879. 392.

50 Századok, 1874. 412. Arch. R. I. 110., 444.

51 1707 június 1. Századok, 1895. 636.

52 Arch. R. I. 92.

53 Pl. Kassán 1708 április 14. Rákóczitár, I. 115.

54 Századok, 1879.. 394.

55 A kézi lövőfegyverekről Czuberka, 82—101.

volt elegendő a hiány pótlására. A szakállasok s a részben még kanóczos *muskéták* (muskotélyok) nagyon nehezek voltak; az utóbbiakat villára támasztva sütötték el. A vontcsövű stuczok kezelésére minden századból tíz legényt tanítottak be, hogy velök különösen az ellenséges tiszteket vehessék czélba.[56] A tessényi (tescheni), polhák (polyák, lengyel), jancsár és kozák puskák külföldi gyártmányok voltak. Itthon, Krompachban készültek a saját rendszerű magyar gyalogsági *kompák-puskák*.[57] Franczia, kovás szerkezetű, újmódi kézifegyverek voltak a *flinták*, a gyalogságnál leginkább használt puskák; de a

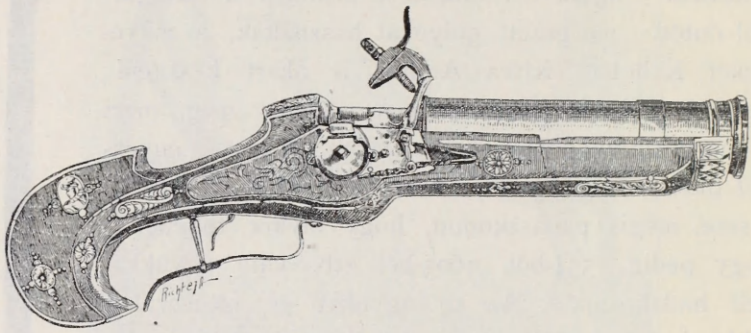

101. MORDÁLY.

Csajági hajdúinak adott 800 flinta közt húsz sem volt ép.[58] A *mordálylyal* gránátot vetettek. A lovasokat karabélylyal és kétkét pisztolylyal szerelték föl; pl. az egyik udvari (karabélyos) ezredet s a nemes ifjakat. «Rongyos karabélyos ezredemhez nem igen illik a pompa — sóhajtott a fejedelem;[59] — de semmi, — majd czifrább lesz!» A díszesebb karabélyokat Danczkában vagy Berlinben csináltatta s egy karabélyért s egy pár pisztolyért 9—10 tallért is adott. 1708-ban Danczkában 600 közönséges karabély 1500 tallérba, a németektől elkótyavetyélt 200 karabély csak 170

56 Rákóczi rendelete 1706-ból. Tört. Tár, 1882., 557. A fejedelem ezt jobbnak tartotta a kétkerekű seregbontónál, melyet Szentiványi javasolt.

57 1704-ből. U. o. 1884. 152. Rákóczi-nak a regéczi várban már 1683-ban voltak díszes krompachi puskáik. U. o. 1889. 15.

58 Bottyán a fejedelemhez, 1709 junius 22. Arch. R. IX. 685.

59 1706 április 30. U. o. I. 539.

forintba került.[60] A puskákat, karabélyokat díszesen kivarrott pantallérra (bandelière-re) akasztva hordták.[61] A fejedelem még a karabélyok, pisztolyok csövének méreteit is maga határozta meg.[62] Egyébiránt azt tartotta, hogy «a mezítelen fegyver az ellenséggel bátran kongrediáló hadnak a pisztolynál a mint alkalmasabb, úgy hasznosabbnak is tapasztaltatik; és a ki azzal az ellenségre menni nem merészel, a pisztoly sem ad annak nagyobb bátorságot.[63]

A töltések, golyók és puskapor készítéséről már volt szó.[64]

Az ütőfegyverek közül a *buzogányt* csak az önálló parancsnokok használták. A balta, csákány, fokos a hajdúság szokott fegyvere. Magának a fejedelemnek is volt egy furulyával ellátott díszes csákánya.[65] A *szálfegyverek* közül a lándzsa, lobogós kopja, dzsida (török lándzsa) és az altiszti dárda még mindig megmaradt, de a fejedelem az 1705-ben fölállított hat gyalogezrednél a lándzsát már csak kényszerűségből tűrte.[66] Helyette, a hol csak lehetett, *szuronyokkal* látta el kuruczait; pl. 1707-ben egyszerre 1300 darabot osztott szét gránátosai közt.[67]

A *védőfegyverekkel* többé alig gondoltak. A fejedelem 1705 szeptember 7-ikén *páncélingeknek* valót küldött a solti táborban levő hajdúknak[68] s őt magát és kis fiait is páncélosan ábrázolják.[69] Vezérei: Bercsényi, Pekri, Bottyán sem vetették meg a páncélt, de ez többé nem tartozott a kuruczok jellemző fegyverei közé. Támadó jellegét a szabadságharcz különben is csak az utolsó másfélesztendőben vesztette el.

60 Arch. R. II. 183., 392., 410.; III. 341—2.

61 A fejedelem pantallérja: Tört. Tár, 1882. 748.

62 Pl. 1706 november 28. Arch. R. I. 687.

63 1706 augusztus 11. U. o. 444.

64 Ezen fejezet élén, 214—15. l. Egyéb tüzes szerszámokról és hadi eszközökről l. Czuberkánál, 102—106.

65 A M. Nemz. Múzeumban.

66 Arch. R. X. 3.

67 Hadtört. Közl. 1891. II.

68 Arch. R. I. 407.

69 Arczképeik e mű I. 232., 528., 530—1. l.

XII.

A HADSEREG ELLÁTÁSA.

HALHATATLAN érdeme a fejedelemnek, hogy nemcsak álmodozott az önálló nemzeti hadseregről, hanem meg is tett mindent annak valósítására, fegyverrel, ruhával, élelemmel, fizetéssel való ellátására.

Ruházatról, mindjárt az első hónapokban, mindenki maga gondoskodott. A fejedelem félmeztelen hadakkal kezdte hadjáratát,[1] de halállal fenyegette azokat, a kik a nemességgel angliai posztóba akarták magukat öltöztetni.[2] Szánakozással látta hadai ruhátlanságát; már 1703 október 27-ikén elrendelte, hogy a bányavárosokban posztót vásároljanak s mentül hamarább köntösöket készítsenek számukra; november 18-ikán pedig a szatmári had számára már el is készült az első ezer és néhány száz köpönyeg.[3] A maga pénzén szabatott a legényeknek dolmányt és nadrágot abaposztóból; amaz darabonként 4 forint 50 dénárba, emez hetven dénárba került.[4] Később a hadak ruházatára való posztót az ország pénztárából fizette s nem engedte, hogy vásznon, zsinóron, gombon s ruhavarró mesterembereken kívül egyebet kívánjanak a vármegyéktől.[5]

Lónyay Ferencz főruhabiztossal együtt mindent elkövetett hadseregének egyenruházata érdekében.[6] 1704—1710-ig 5989 vég közönséges posztóból és 14,336 vég abából 30,558 darab posztó- és 11,304 abadolmányt, 25,248 abanadrágot, 524 «bruszflekket» (Brustfleck), 693 czafragot, 9648 tarsolyt és lódingot (tölténytáskát), 40,909 köpenyeget készíttetett.[7]

1 Rákóczi eml. 81.

2 1703 november 24. Arch. R. I. 146.

3 U. o. I. 156., 144.

4 U. o. I. 174.

5 Szigorú rendelete Károlyihoz Terebesről, 1707 szept. 10. Károlyi-Okl. v. 684—5.

6 Pester Lloyd, 1906. 263. r. sz. és Századok, 1880. 118. Történelmi Tár, 1882. 557.

7 Arch. R. VI. 496. (Extractus super universali perceptione et erogatione vestiturae militaris. U.-o. 492—7.)

Bottyán ezredének felruházását büntetésből egészen Kecskemétre rótta ki.[8] A szászoktól Boné András ezrede számára kékszínű remeket, vagy — ha nem lett volna elég — a törököktől veres abát vétetett.[9] 1706 márczius 6-ikáig aranyban 36,000 forintnál többet adott a törököknek abáért; s még ezer aranyat adott Károlyinak erre a czélra. Toldja meg kongóval,

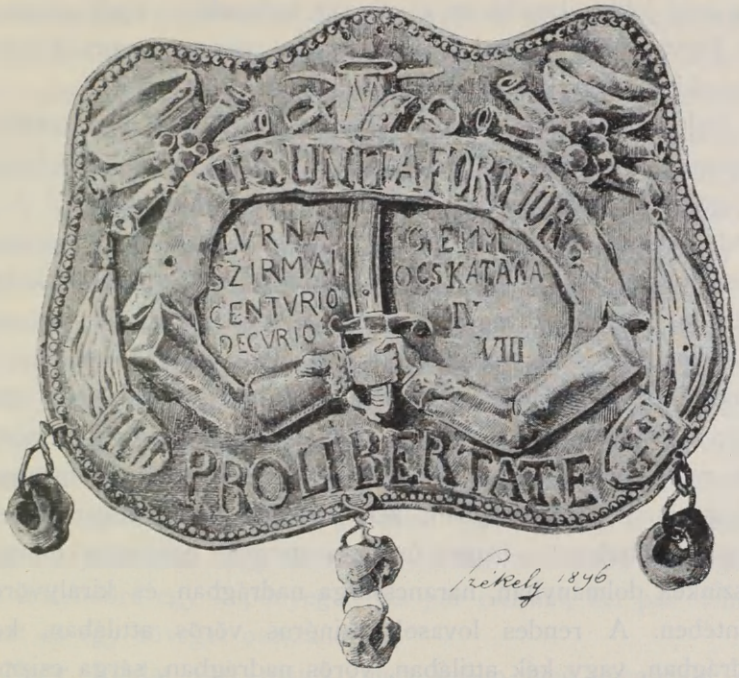

102. OCSKAY LÁSZLÓ TARSOLYA.

ha kevés; ha pedig áprilist találna járni, küldje vissza, mert alig győzi a sok abaposztó-hozatást.[10] 1705 deczember 2-ikától 1708 szeptember 3-ikáig a franczia segélypénzből Konstantinápolyban 80,000 tallérnál többet fizetett ki posztóért.[11] A szaloniki görögöknél 1708 márczius 12-ikén egyszerre 100,000 vég

8 1705 október 11. Arch. R. IX. 239., 267—9.

9 Erdélyi Nemz. Múzeum, oklevelek törzsgyüjteménye.

10 1706. márczius 8. Egerből Károlyihoz. Arch. R. I. 480.

11 Remonstratio perceptionum et erogationum. Arch. R. II. 420—2.

festett abát rendelt meg, végenkint 15 poltura híján két tallérral.[12] Más török kereskedőknek 1708-ban egyszerre 43,800 forintot fizetett ki[13] s 1708 május 26-ikán a török fővárosban ismét 20,000 vég abát rendelt meg 63,000 magyar forinton.[14] Azonban az abát nem tartotta nyereségesebbnek a posztónál; mert úgy találta, hogy ha toldását keskeny voltához méri, annál a posztó jobb, ékesebb és a színe is tartósabb.[15] 1708 tavaszától fogva többé ravicsi[16] posztót sem vétetett, mert biztosai naponkint panaszkodtak rosszasága miatt.[17]

Volt idő, amikor elmondhatta, hogy ha hadai nem mind ruhások is, nyárban meg nem fagynak; s ha hazájokat szívesen szolgálni kívánják, azt, mint eddig, híven megtehetik.[18] Legrendesebben először is udvari hadait ruházta föl. Palotásai közül a magyarokat tetőtől talpig vörösbe, az erdélyieket kékbe öltöztette fekete süveggel, sárga deli csizmával. A daliások aranykapcsos dolmányban, kék nadrágban, deli csizmában; a francziák kékben jártak medvebőr süveggel; a vadászok zöldben; a testőrök vörös attilában, kék nadrágban, vörös zsinóros kék mentében; a testőr lovas karabélyosok vörös kalpagban, dolmányban és nadrágban, kék salavári fejér köpenyegben, sárga csizmában; a nemes úrfiak aranynyal gazdagon himzett égszínkék dolmányban, narancssárga nadrágban és királyvörös mentében. A rendes lovasok zsinóros vörös attilában, kék nadrágban, vagy kék attilában, vörös nadrágban, sárga csizmában, nemez csákóban, a gyalogosok szintén kékben vagy vörösben feszítettek. A lovas gránátosok vörös egyenruháját medve-

[12] U. o. II. 385–6., 418–9. De csak 24.000 véget tartott meg. U. o. II. 162.

[13] U. o. II. 419–420.

[14] U. o. II. 375., 382–3.

[15] 1708 július 19. U. o. II. 293.

[16] Rawitsch poseni várost 1632-ben szilézziaiak alapították, de éppen 1707-ben az oroszok fölégették s így a virágzó posztógyártás különben is megakadt.

[17] Arch. R. II. 182.

[18] 1706 július 21. U. o. I. 563. Azonban Károlyi még a sereg ellátásának legjobb napjaiban is (1707 augusztus 24.) figyelmeztette a fejedelmet, hogy Bonefous ezredében a szolgálatra képes 200 ember »Ádám atyánk öltözetében nem tudja, októberben mint érkezik a berdó-kiáltásra.» De hozzáteszi, hogy ez nem a fejedelmen s nem az országon múlt, mert ezek kiadatták a szükséges posztót. (Károlyi-Okl. v. 663) A posztó-kezelésről elég részletes adatok maradtak fenn.

bőr süveg egészítette ki. A németek és hajdúk sárga sujtásos kék attilában és vörös nadrágban jártak. A lovasok csúcsos kalpagján s a gyalogosok magas nemez süvegén Rákóczi czímere volt kiverve, «Pro libertate» körírattal.

Tigrisbőr kaczagányt és fekete kócsagtollas forgót csak a fejedelem és Bercsényi viselhetett. A többi vezér párduczbőr kaczagányban járt fehér kócsagos forgóval, de a vezéri aranyos buzogány őket is megillette. Az ezredeseknek párduczbőr kaczagányuk volt, forgójukban kékre festett három darutollal; a többi tiszt farkasbőr kaczagányt viselt fehér darutollakkal. Csákójukon ezüst, az altisztekén posztózsinór jelentette a rangot; de a csatákban kitűnő altiszt is megkaphatta a farkasbőr kaczagányt. A tisztek angol selyem, az altisztek remek, a legények abaposztóban jártak; valamennyinek ruháját dúsan ellátták sujtással, pitykékkel, gombokkal. A tarsolyok, lódingok, pantallérok a tiszteknél művésziesek, de a legénységnél is szemrevalók voltak.[19] Mindamellett a dunántúli katonák panaszkodtak, hogy mundér, csizma kell, mert némelyik katonának mezítláb kell lóra ülnie.[20] Az ónodi országgyűlés azonnal két ruházati főbiztost nevezett ki (Lónyay Ferencz, Beniczky Márton), s rájuk bízta, hogy mindenkinek két dolmányt, nadrágot, két esztendőre egy köpönyeget, két pár csizmát, két pár fehér ruhát és egy süveget oszszanak ki.[21]

Nagy feladat várt reájok, mert itthon még megfelelő és elegendő bélést, czérnát stb. sem mindig lehetett kapni,[22] holott tiszta arany skófiumból vitézkötéseket, aranyfonalat, gombokat stb. itthon is tudtak csinálni.[23] A fejedelem kitünően értett az adjusztáláshoz és folytonosan érdeklődött iránta; pl. maga írta meg, mi minden kell a gránátosok medvebőrös süvegének készítéséhez,[24] vörös dolmányukat hogyan prémezzék sárgával.[25]

19 Ruhaszükséglet 3273 kurucz számára: Századok, 1880. 118.

20 1707 junius 11. Századok, 1895. 737.

21 U. o. 855., 922.

22 Arch. R. III. 221—2.

23 Tört. Tár, 1882., 755., 758.

24 1710 április 27. Arch. R. III. 407.

25 1710 szeptember 7. U. o. III. 500.

Megengedte, hogy a camisole és a palást abából legyen, de hozzátette, hogy bőrös magyar nadrágot hordjanak hozzá.[26]

«A rongyos szolgát», kivált a palotán, nem szenvedhette; posztójukat tehát az esztendő leteltével, kérés nélkül is kiadatta.[27] Az egyenruhában eltérést nem tűrt. Azért pl. igen haragudott, hogy angliai ezüst kapcsos csatlósai csákósüvegben járnak s megparancsolta, hogy kalpagban járjanak.[28] Bagosi Pál ezrede egyik századának saját uradalmaiból adatott süvegnek való hat fekete medvebőrt, a nemes ifjak süvegére pedig száz pár nyestet.[29] Mivel nem mindig kaphatott elég posztót, belenyugodott, hogy udvari hadainak köpenyege ne legyen éppen egyszínű; mert másként nem lehet velök szolgálni a télen.[30] Nagyon bántotta, mikor Bagosi zászlóalja új dolmányokban, de rongyos gatyákban jött a táborba, holott már kiosztották a legények közt a nadrágokat.[31] Még jobban bosszantotta, mikor Károlyi csapataiban maguk a tisztek is rongyosak voltak, holott 500 sing angliai posztót küldött nekik.[32] Mindamellett büszkén és jogosan írhatta:[33] «Tekintse akárki is az Európában hadakozó királyokat és fejedelmeket, vizsgálja hadaiknak tartását: fel találja bizonyára, hogy *sehol jobb sorsa nincsen, mint ezen hazánkban levő mezei hadaknak;* a melynek ha köntöse rongyos, lába mezítelen: ne nekünk, de torkának tulajdonítsa; de ennek megtöltését mitőlünk ne várja.» Ezt azok a számadások is igazolják, a miket az *egyik* főruházati biztos, Lónyay tábornok terjesztett be 1704—1710-ről. E szerint szállítani kellett 2509$^{7}/_{8}$ vég angol, 7349 közönséges ravicsi, 79,497 aba-, 44,082 török aba posztót, 3831 vég muszulyt, összesen 137,268$^{7}/_{8}$

[26] 1710 február 6. U. o. III. 18. Camisole = chemisette = melltyű.

[27] Tört. Tár, 1882., 756. 1709 október 12-én udv. embereinek egy része már oly rongyos volt, hogy nem kísérhette el őt a huszti gyűlésre. U. o. 1883., 195. 1710 szeptember 27-ikén pedig Sibrik Miklós udvarmester azt írta Szerencsről, hogy az udvar ott fogyatkozott, ruhátlan állapottal van. Szégyenli így nézni egy fejedelem udvarát. U. o. 401.

[28] U. o. 1882. 758—9.

[29] Arch. R. II. 608—9.

[30] U. o. II. 345.

[31] U. o. II. 272.

[32] U. o. II. 287.

[33] Károlyihoz Egerből, 1706 január 9. U. o. I. 516.

véget; valóban szállítottak 175,871-et, az előirányzottnál tehát többet.[34] Föltehetjük, hogy a másik fő ruházati biztoshoz körülbelül ugyanannyi posztó érkezett be, vagyis hogy a fejedelem mintegy 350,000 vég különböző posztót használt föl a sereg ruházatára, nem is szólva a köpenyegekről, csizmákról stb. A lovasságnál egy ember fölszerelése 60, a gyalogságnál pedig 20 forintba, a két fegyvernem tehát egymaga körülbelül négy millió forintba, mai értékben mintegy 80 millió koronába került.

103. CSATAKÉP A KURUCZ VILÁGBÓL.

1706 júniusában, mikor az érsekujvári hadiszemlén a fejedelem Ausztria, Anglia és Hollandia képviselőinek bemutatta, az egyenruhák díszét s a fegyverzetet és gyakorlottságot tekintve, a kurucz hadat Európa legjobb katonaságai közé számíthatták.

Az élelmezés olyan néptelen, szegény országban szintén a hadvezetés legnehezebb föladatai közé tartozott. Ennek főbb elveit a fejedelem már 1704 februárius 15-ikén megállapította.[35] A tábornok eszerint 25 személy és 25 ló után naponkint 50

34 Arch. R. VI. 492—7.
35 Közli Hornyik, Kecskemét, IV. 282.

font húst, havonkint pedig 12½ köböl lisztet, 37½ köböl abrakot kap. A közlegénynek naponkint két font hús és havonkint fél köböl liszt, lovának pedig havonkint másfél köböl abrak járt. Ételt, italt, főképpen bort, erőszakosan senkitől sem volt szabad elvenni,[36] de a fejedelem megengedte, hogy a régisége és dohossága miatt ehetetlen lisztet borért eladják és a korcsmában árúlják a nemes ország jövedelmének szaporítására.[37] A *bort* eleinte nem kímélte. A szatmári ostrom idején minden ezeres kapitánynak 9—10 tarpai hordó bort ajándékozott, hogy azt tisztjeikkel együtt költsék el.[38] Ecsedből egyszerre ezer köböl bort küldött a tokaji táborba,[39] hogy az ostromló vitézeket lelkesítse. Később mindenképpen korlátolta a részegességet, a tábori korcsmákat s a katonák rendes boradagát. Úgy hitte, nem jó dolog a katonáknak kijáró bor, mert ez minden vármegyében nem terem, a hol pedig bővében vannak, a korsót a gazda a maga részegeskedése kedvéért is az asztalra teszi s a szegény katona sem marad a nélkül.[40]

Mosolyogva fogadta a csodadoktor orvosságát, hogy a tábor akkor se éhezzék, ha kenyere nincs;[41] de mégis csak más módon gondoskodott a seregről. Mialatt a császári katonaság közt Pozsonyban az inség miatt majdnem lázadás ütött ki,[42] a kassai élelmezési biztos jelentése szerint 1706 augusztusában a kassai tárházakban 2337 kassai köböl gabona, 7404¾ köböl liszt, 2781¾ köböl árpa, 3098½ köböl zab, 47,770 font só, 988

[36] 1704 szeptember 6. Borovszky, Csanád, I. 313—4.

[37] Szendrei, Miskolcz tört. III. 410.

[38] 1703 deczember 21. Arch. R. I. 153.

[39] 1703 deczember 9. U. o. I. 191.

[40] 1706 deczember 15. U. o. I. 656.

[41] 1705 május 24. U. o. IV. 549. Szent. iványi János viszont (1707 november 2.) arra kérte Károlyit, hogy «necsak az öt árpakenyeret, de ez a had nagyobbára kálvinista lévén — úgy hiszi, a pápista sem mond mást — a két hal helyett az Izrael népe idejében a pusztában repülő fürjhúst, akár pedig a Tiszán innen termett szarvashúst hozzon magával», mert a nép nagyon szorong s attól fél, az egész földön apostolok oszlása lesz. Károlyi-Okl. V. 720.

[42] Stepney 1705 márczius 25. Simonyi, II. 51. A császáriak élelmezése ellen sok volt a panasz; pl. 1705 november 16-ikán Károlyi szerint «ma 15 napja, hogy (a császáriaknak) kenyerök nincsen: sült tökkel, tengerivel élnek». Századok, 1898. 735. A fejedelem is igen rossznak mondta a császáriak élelmezését. Eml. 158. és Századok, 1873. 22 Elég adat van erről a Feldzeuge des Prinzen Eugenben is.

máramarosi kösö, 70 oldal szalonna és 300 vágómarha volt készletben.[43] A fejedelem példásan büntettette az élelmezést megtagadó megyei tiszteket és falusi bírákat,[44] de a katonáknak és a biztosoknak is megtiltotta az élés pazarlását.[45] Még a táborban szolgáló kuruczok házanépét is kötelezte a kivetett eleség beadására.[46]

A nép különben ingyen és önként élelmezte a sereget, mert a marhatartás a fáradságon kívül egyébbe nem került s gabonát a föld bőven termett, a fejedelem pedig az élést az adóba

104. CSATAJELENET A KURUCZ VILÁGBÓL.

is beszámította.[47] Tudta, hogy széllel nem élhet sem a katona sem a lova. Intézkedett,[48] hogy a falvakra kivetett eleséget, fegyelemretartó tisztek szedjék be és semmit se bocsássanak zsákmányra. Tartózkodniok kellett a nemes emberek háza és személye fölverésétől, marhahajtástól és a szegénység sarczoltatásától; de nem számította hívei közé, a ki «deli asztagocskáit» a hadtól sajnálta.[49] Legtöbb panasza volt Erdély hanyag élelmezése miatt, a mit annak tulajdonított, hogy parancsait nem

43 Arch. R. v. 263.
44 1704 április 20. U. o. I. 84.
45 1704 május 17. U. o. I. 87.
46 1704 január 30. U. o. I. 290.
47 Rákóczi eml. 175., 237. V. ö. 1706 márczius 29-iki levelével. Arch. R. I. 501.
48 1706 szeptember 22. Arch. R. I. 627.
49 1707 október 7. Arch. R. II. 111.

hajtották végre.[50] Károlyit is azért nem küldhette Erdélybe Pekri segítségére a kívánt időben, mert ha ennek előtte egynéhány szekér élés nélkül nem mehetett, hogyan menne most egy tarsoly éléssel.[51] Károlyi hadában azonban más vidékeken is gyakran uralkodott éhség; volt idő, mikor katonái négy napra kaptak egy prófontot s kenyérért ingöket, sőt fegyvereket is odaadták.[52] Máskor megint az alföldön öt napig egy falat kenyerök sem volt, mégis zúgolódás nélkül mentek a ráczok ellen.[53] Igaz, hogy Palocsay György tábornok egyidőben 20 németet küldött *Krucsay* főhadbiztosra, hogy erőszakkal is kényszerítsék a kenyér s vágómarha elküldésére; mert a fejedelem «azt nem parancsolja, hogy a had koplaljon, benn lévén az országban».[54] A fejedelem sohasem tiltotta, hogy a maga és a kincstár jószágaiban is szedjenek élést és vágómarhát a hadak számára. Büntetésre méltóknak tartotta tisztjeit, a kik másképpen cselekedtek.[55] Magára vállalta a haragot az ilyen lefoglalásokért; mert «az (a salánki asztag) sem jobb a szentelt kenyérnél, a melyhez Dávid nyúlt vala».[56]

Ösmeretes, hogy Kassán, Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban, Ecseden s máshol nagy *tárházai* voltak, máshol pedig vermekben, sőt templomokban is tartott gabonát.[57] Kitünően gondoskodott a munkácsi vár eleségkészletéről; pl. 200 embernek egész esztendőre való peszmeget (kétszersültet) halmozott fel ottan.[58] Eger tárházából még a szük időkben is naponkint 831 adagot szolgáltatott ki.[59] Hatvan mellett egy ízben 60,000 kenyérrészletet gyüjtött egybe.[60] Csak a háború utolsó szakaszában volt oka panaszkodni, hogy *Nincs uram* lakik a prófontházakban s mindenütt üres a magazinum; mert pl. Kassára végrehajtás

50 1706 január 9. U. o. I. 466. Éble, Károlyi Ferencz, I. 52–53.
51 1707 szeptember 22. Arch. R. II. 105.
52 Rákóczi 1709. július 20. U. o. II. 502.
53 Károlyi a fejedelemhez, 1707. augusztus. Károlyi-Okl. v. 647.
54 1705 július 30. U. o. v. 257.
55 1706 április 9. Arch. R. I. 517.
56 1709 július 20. U. o. II. 503.
57 Arch. R. III. 271.
58 U. o. III. 573–4.
59 U. o. III. 384.
60 Medows Harleynak, 1708. márczius 31. Simonyi, III. 371.

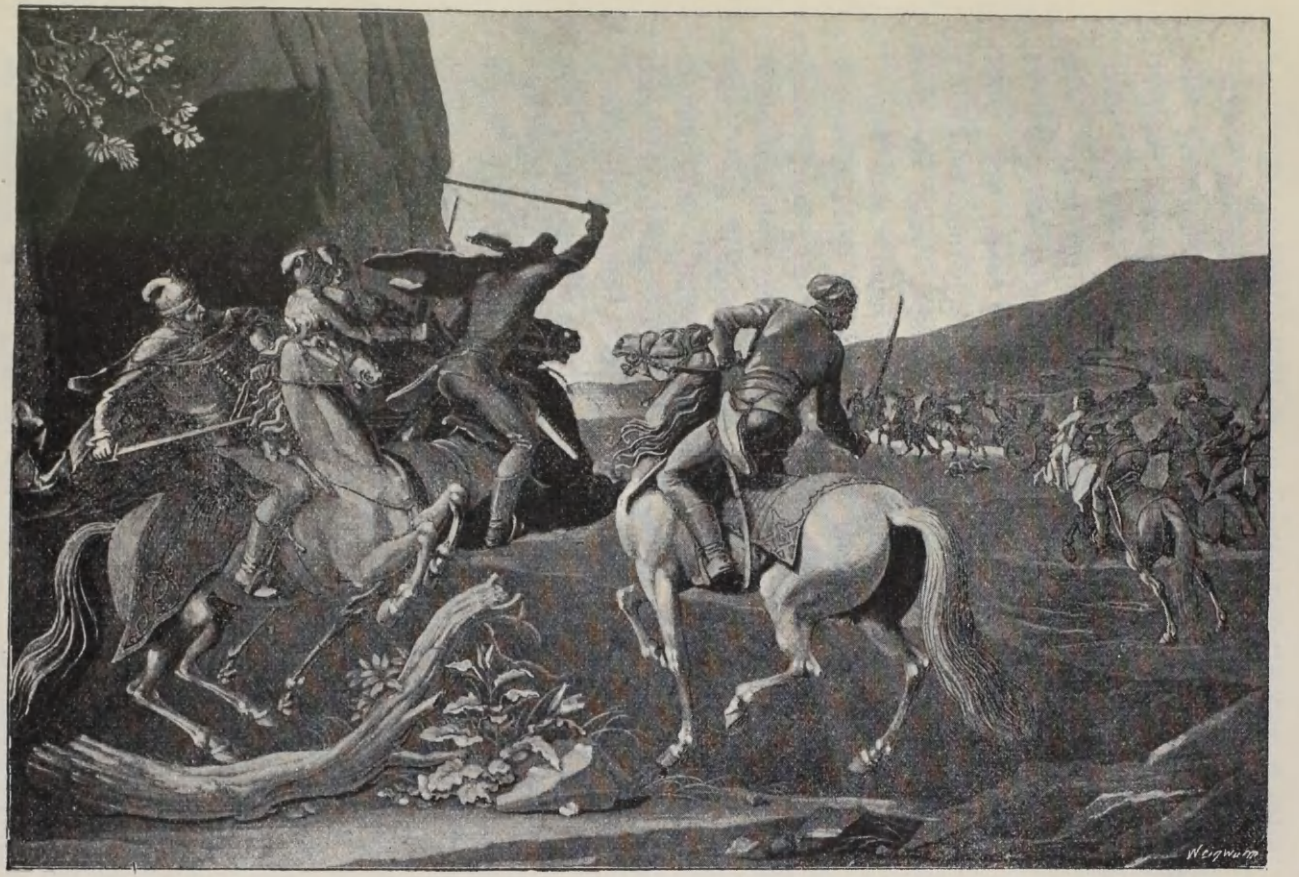

105. CSATAJELENET A KURUCZ VILÁGBÓL.

útján is csak 9 köből gabona került be két vármegyéből s nem volt embere, a kivel végrehajtani tudná rendelkezéseit.[61] Akkor már a pusztán maradt helységek vermeit is feltörette.[62] Mindenki éhségről panaszkodott a mindennel megrakott földön.[63] Élelmezési tisztjeit ilyen körülmények közt csalóknak, járatlanoknak vagy tudatlanoknak tartotta, tisztjei egy részét pedig arról vádolta, hogy a készletből dinom-dánomoznak.[64] Hol az eleséget adóba vagy készpénzfizetés mellett önként nem adták, az utalványokra való vásárlást tiltotta, mert «oly romlásától félt a vármegyéknek, a melynél nagyobb nem lehet s ezen kivetéssel jövendőbeli alapunkat fogjuk elrontani s magunkat kimeríteni».[65] A mikor Borsodvármegyét utasította, hogy az egri had mindennapi kenyeréről gondoskodjék, már búsan tette hozzá, hogy «ott kell vennük, a hol találunk».[66] De viszonzás nélkül akkor sem vett el semmit. Kikelt az olyan alispánok ellen, a kik nyilvánvaló zsarolásoknak mondták a tárházak megtöltésére kiadott parancsait; «mely gyalázatos szokás annyira eláradott hazánkban, mintha articulariter (törvényben) rendeltetett volna».[67]

A mikor lengyel hadai megtagadták az eleségszállítást, mint nemesekhez illetlen dolgot: fejedelem létére ő maga egy zsák gabonát vett föl magához a nyeregbe, hajdúi s udvari és idegen rendes hadai is hasonlót cselekedtek és így indúltak tovább Jászberényből Gödöllő felé.[68] A munkácsi éléshordásra szintén ő maga ügyelt föl: színek alá rakásra hordatta a zsákokat, eligazította a szekereket, a melyek tűzi vagy épületfákat, szénát, szalmát gabonát hordtak.[69] Éléstárai még a háború utolsó napjaiban is úgy tele voltak, hogy az ellenség faluról-falura csak napról-napra, ellenben a kurucz a várakból élelmezhette magát.[70]

61 Arch. R. II. 455., 467.
62 U. o. III. 88.
63 U. o. III. 190.
64 Rákóczi eml. 217., 272. L. különösen Thaly Ocskaiját, I—II.
65 Arch. R. II. 504.
66 U. o. III. 74.
67 U. o. III. 222.
68 U. o. III. 75—6.
69 U. o. III. 196.
70 Rákóczi eml. 284. Az ellenséget minden eleségtől elvágni törekedett.

Fizetett hadaktól remélte a háború győzedelmét s arra törekedett, hogy tisztjeit, legényeit jól fizesse, zsákmánytól, zsarolástól visszatartsa.[71] Hiszen *zsákmányolás* után hadai egyidőre jobbadán hazaszéledtek.[72] Hiában szabályozta a zsákmány megosztása rendjét.[73] Tűrnie kellett, hogy néha gyöngén vagy nem is fizetett hadai a nyereséget szétoszszák; csak legalább annyit akart elérni, hogy az eddigi mód szerint a hatalmasok és a gazdagok a szegényt meg ne rövidítessék, ne zaklassák.[74] Mezei hadainak kezdettől fogva adott némi fizetést, a mellett azonban arra buzdította őket, hogy hazaszeretetből és a szabadság megnyerése vágyától buzogván: *Vegyék szívökbe a dicsőséget fizetés gyanánt.* Hiszen más országok harmincz esztendeig is harczoltak szabadságukért, s fáradságuk fejében még sem kaptak egyebet a dicsőségnél.[75] Megértetni akarta a militiával, hogy *nemcsak három forintért szolgál,* hanem hazánk s önmagunk boldogságáért is.[76] Később Bercsényi szemére lobbantotta, hogy a mezei hadakat jobban fizeti, mint a rendes hadakat.[77] «Ha had uram fizetést kíván — fakadt ki egyszer a fejedelem,[78] — bajoskodjék érte: ne csak lógassa, tátogassa rám a száját». A hadak azonban elhitették magukkal, hogy a bányák tömérdeket jövedelmeznek s fizetésöket annyira sürgették «mintha idegen fejedelmet s nem hazájukat és magukat szolgálnák».[79] Mégis örök dicsősége ennek a hadnak, hogy — ha eleget zúgolódott is — az egész szabadságharczot libertásokkal küzdte vegig s ezüstpénzt csak az idegen hadak kaptak.

Hadserege valósággal rajongott érte. Kaszás Pál ezrede egy ízben kijelentette,[80] hogy «még lábának megcsókolásával s érette való vérünk kiontásával is életünk fogytáig mindeneket egész

71 1703 november 8. Arch. R. I. 142. 1704 október 11. U. o. I. 226. 1706 április 9. U. o. I. 516. 1707 november 15. U. o. II. 139.

72 Rákóczi eml. 216., 256.

73 1706 Rákóczi-lt. 1793. és 1824 sz. Említi Arch. R. I. 33., 34.

74 1704 november 13. Hornyik, IV. 337.

75 1705 június 14. Arch. R. I. 432.

76 1706 deczember 1. U. o. V. 332—3.

77 1710 június 7. U. o. III. 271.

78 1710 junius 7. U. o. III. 271.

79 Károlyihoz Egerből, 1706 április 18. U. o. I. 529.

80 1704. julius 8. Tört. Tár, 1906. 21.

készséggel cselekszünk»; ő pedig hadainak egy-egy diadala alkalmával[81] örült, hogy «a magyar vérbeli őseinktől reánk maradt s belénk oltott virtust győzedelmes pálmaággal ékesítették». Buzdította őket, viseljék fegyveröket tovább is oly vitéz bátorsággal, hogy «azáltal megdühödt ellenségünk mindenütt romoljon». S legyenek meggyőződve, hogy Isten őket tovább is megsegíti, és fegyverkezésök igaz voltát szabadságuk óhajtva várt révpartjára vezérli.

[81] 1706. november 30. Hadtört. Közlemények, 1895. 323.

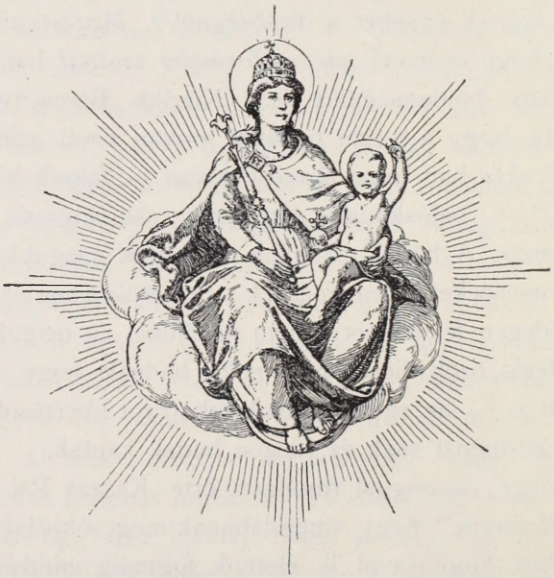

106. PATRONA HUNGARIAE.

HETEDIK KÖNYV

A GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁG

107. DUNAI HALAK MARSIGLI «DANUBIUS»-ÁBÓL.

I.

RÁKÓCZI PÉNZÜGYI POLITIKÁJA.

(1703—1707.)

A MAGYAR szabadságharczok abban a részben mindig eszményies küzdelmek voltak, hogy rendesen igen kevés pénzbe kerültek. Még az 1848/49 évinek költségei sem rúgtak többre hatvan millió forintnál, pedig a nemzet két nagy hatalmassággal állott szemben. És ennek a küzdelemnek a vezére, Kossuth, elösmerte,[1] hogy Rákóczi sem alkudozott. Kinyitották előtte minden kincsének, több mint fejedelmi birtokainak megajánlásával a megalkuvás kapuját, s ő nem alkudozott. «És e roppant áldozat, melyet elveiért hozott, emelik a nem alkudozó száműzött emlékét oly magasra, hogy az ily parányi ember, mint magam, szédeleg, ha hozzá föltekint.» Rákóczi a háború első öt esztendejében egyetlen egy garas adó szedése nélkül, pusztán a kincstári jövedelmek és az idegen segélypénzek fölhasználásával folytatta a háborút, melynek ebben a részben alig van párja a történe-

[1] Kossuth 1883 május 25. Komáromvárm. alispánjához. Iratai, x. 95.

lemben.[2] Hová törpül e mellett a frondeurök kapzsisága s milyen hitványak azok a vádak, a miket Rákóczi önzése, haszonlesése czímén emeltek és emelnek! «*Szeretet* legyen a fejedelmek kincseinek összegyüjtője, sáfára — szólt, a küzdelemre visszatekintve.[3] — Ez kötelezi arra alattvalóikat, hogy megadják neki, a mit adhatnak; de a fejedelmeket is visszatartja attól, hogy tehetségükön felül követeljenek tőlük. A mit pedig követelnek, jóra és közhaszonra kell fordítaniok. Felhalmozódott kincseiket az állás és érdemek megkülönböztetésével és mérlegelésével kell szétosztaniok.»

Az ő felkelésének egyik legfőbb oka az elviselhetetlen adó volt, a melyet törvénytelenül, az ország megkérdezése nélkül szedtek. Szabad nemzet nem viselhetett el akkora szolgaságot. A Habsburgok egyetlen egy év alatt ötvenszerte nagyobb összeget hajtottak fel a népen, mint a törökök; behozták a katonai végrehajtást, az adósokat börtönbe vetették, fogyasztási adókkal a kiváltságosakat is megterhelték, szabad nyakukra a szolgálat örökké való jármát akarták vetni.[4] Az udvar már 1699-ben mindent elkövetett, hogy a főurak értekezlete önkéntes segélyt, állandó adót szavazzon meg.[5] Mikor azután a forradalom kitört, valami igen nagy dolgot vélt elkövetni azzal, hogy Magyarország négymilliónyi adójából egyet elengedett.[6] A megmaradt részt azonban újból katonasággal szedette be s így valósággal Rákóczi táborába kergette a nyomorgó népet.[7] Egyébiránt az elengedett egy millió helyett I. Lipót már előbb három milliót vett föl Oppenheimer bankártól Rákóczi lefoglalt javaira.[8] Tanulságos adat akkor, mikor Rákóczi arra figyelmeztette XIV. Lajost, hogy ha a magyar fölkelés megindítására 400,000 tallért áldoz, az ügyek úgy fordúlhatnak, hogy Olaszországban milliókat takarít meg.[9]

2 Thaly, Bercsényi, III. 518.
3 Önéletrajz, 174.
4 Rákóczi manifesztuma 1703 június 7. 14. pont. Rákóczi emlékiratai, 23.
5 Rákóczi önéletrajza, 74.
6 Stepney 1703 augusztus 15. Simonyi, I. 28. Whitworth deczember 12. U. o. 76.
7 U. o. 31., 62., 76.
8 Thaly, Bercsényi, II. 455.
9 Rákóczi levele 1702 április 7. U. o. 447.

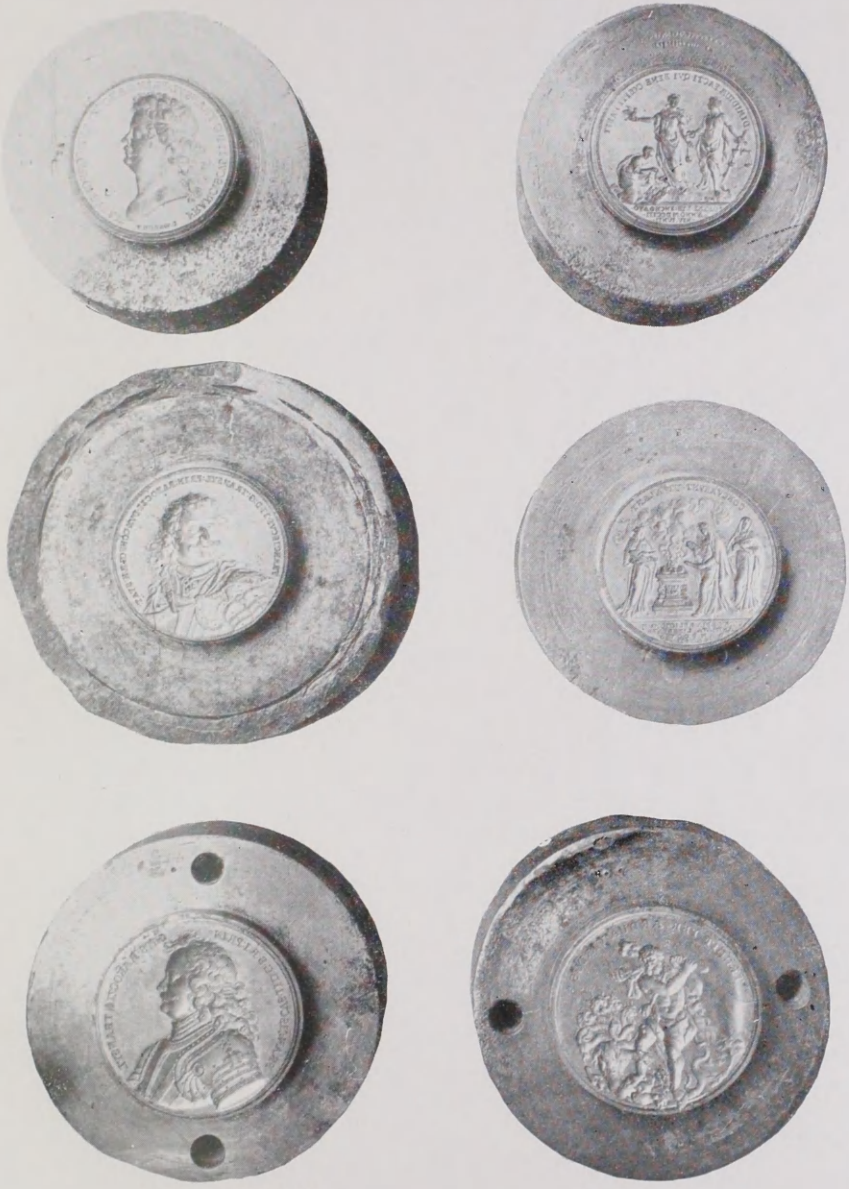

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉREMNYOMÓI AZ ERDÉLYI N. MÚZEUMBAN.

Lipót kormánya a török háborúkban körülbelül 40 millió forint államadósságot csinált, a spanyol örökösödési háború kitörése pedig újabb kölcsönök kötésére kényszerítette. Fedezetet, a megszorult kormányok örök bölcsesége szerint, az adók emelésében keresett. Az adót azonban már csak úgy növelhette, ha a teherviselést a kiváltságos rendekre is kiterjeszti, a töröktől visszaszerzett területeken a gazdátlan, vagy nem könnyen igazolható jószágokat a kincstár javára eladatja vagy zálogba veti, a sót, dohányt stb. állami egyedárúságnak nyilvánítja. Idejárult, hogy 1696 óta jó érczpénz helyett rézpolturákat kezdett veretni, a mi IV. Béla kora óta nem történt. A forgalomban levő rézpénznek értéke a fölkelés kitörése esztendejében már 211,158 frt 51 krajczárra növekedett s így Magyarország újabb rézkorszaka Lipóttal kezdődött. Azt a pénzt, a mit boraiért a nép a lengyelektől, marháiért a németektől kapott, a fejedelem szerint az osztrákok mind elzsarolták tőle adó fejében.[10]

108. I. LIPÓT RÉZPÉNZE.

A szabadságharcz egyik legfőbb oka éppen a tűrhetetlen adózás lévén, természetes, hogy Rákóczi nem akart adót szedetni a néptől, a mely tulajdon fegyvereivel és lovaival szolgált, önmagát élelmezte s így már különben is nagy terheket viselt. Kezdetben a fejedelem azon gondolkozott, hogy a császár örökös tartományait adóztatja meg,[11] s ebből fedezi a háború költségeit; azonban nem volt annyi rendes hadserege, hogy ezeket a tartományokat állandóan megszállva tarthatta volna. Annak pedig határozott ellensége volt, hogy a sereg zsákmányból tartsa el magát, noha tudni vélte, hogy a Thököly-féle tiszteknek a zsákmány kedvesebb a szabadságnál, katonáit pedig egy-egy sikerült

10 Rákóczi eml. 79. Skotka Mihály szatmári harminczados rettenetes rajza a nép adóra való képtelenségéről 1703 július 19. Századok, 1874. 399—400. V. ö. általában véve Mensi, Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1780. (Bécs, 1890.), kivált 3—4., 118—9. stb. ll.

11 Rákóczi eml. 104.

zsákmányolás után nem tudja visszatartani a hazameneteltől.[12] Abrudbánya már 1703 deczember 4-ikén panaszkodott neki, hogy nem ország kell a kuruczoknak, hanem csak préda; a rozsályiak pedig 1704 márczius 9-ikén igaz lelkiösmeretök szerint írták neki, hogy — az egy levágáson kívül — a tatár sem bánt volna különben velök, mint a kurucz.[13] A fejedelem 1706 április 9-ikén megtiltotta, hogy hada tatármódra nyereségért szolgáljon. «Ha nyereségért kíván szolgálni, mondjon le fizetéséről s tatármódra érje be egy esztendőre egy tallérral, ködmönnel és korbácscsal.»[14] Nem irthatván ki, legalább külön rendeletben szabályozta a zsákmányolás elharapózott szokását.[15] «Hogyha eddig — szólt[16] — a gazdasági kormányzatban fogyatkozások estek, méltó azoknak gyógyitásán fáradozni; de hogy hazánk jövedelmét azzal is megrövidítse, se kötelessége, se hivatala nem viszi rá.»

A kincstári javak jövedelme távolról sem volt elegendő a hadjárat és a kormányzat költségeire; hiszen Erdélyben a fölkelés kezdetén a kincstári javak értékét mindössze csak 75,655 forintra becsülték.[17] «Azt akarja-e akárki is — fakadt ki a fejedelem,[18] — hogy üres kézzel, puszta jószágban kezdjem Erdélyben a magyarországi gvarantiát? És midőn kiki jószágát épiteni, kímélni és gyarapítni kívánja: a miénk nyereségnek (zsákmánynak) engedtessék?» Nem akarta követni a császári udvari kamara rendszerét a földek elrablásában, a földesurak megfosztásában, a koronajavak elidegenítésében, a harminczadok megkettőzésében, az árúsboltok bérbeadásában, a lelketlen adóztatásban,[19] vagy a bányáknál való rablógazdálkodásban. «Tudja meg nagyságod — irta neki Ajtai Mihály,[20] — hogy soha se királyok, se császárok a nagybányai bányákat nem műveltették.» Az eladósodott város, valamely miniszternek a markát megkenvén, a «bányákat az adóssággal együtt a jámbor császár

12 U. o. 85., 105., 216.
13 Arch. R. I. 189., 307.
14 U. o. I. 516.
15 U. o. I. 33., 34. (1793. és 1824. sz. a.)
16 U. o. I. 516.
17 Gazdaságtört. Szemle, 1905., 4—931.
18 Arch. R. I. 516.
19 1703 június 7. manifesztuma 5., 9—14. pontja.
20 1703 november 22. Arch. R. I. 182.

nyakába vetette»; 3000 forintnál többet alig hajtottak. Ilyenformák voltak az állapotok a többinél is.

A kincstár jövedelmei közé sorozta a fejedelem a *papi tized váltságát* is; pl. Kecskemét, Nagykőrös és Czegléd a váczi püspököt illető dézma megváltása czímén évenkint ezer tallért fizetett volna, de a fejedelem Kecskemétnek megengedte, hogy, régi gyakorlat szerint, csak száz aranyat adjon.[21] A harminczadok jövedelmei a belső háború következtében nagyon megcsappantak, de meg sokat el is kellett törölni a törvénytelen vámok közül.[22] A fejedelem különben mar 1703 november 1-én szigorúan tiltotta, hogy hadai a harminczadosakat tisztjökben és hivatalukban háborgassák; mert «a nemes ország sokféle szükségeinek megteljesítésére a harminczadokból várható költség igen szükséges».[23] Harminczadokat maga is állított föl, pl. Kecskeméten,[24] de meglehetősen megunta a velök való vesződést; mert, ahogy az erdélyiekről Radvánszky írta neki,[25] valóságos harminczadok azok: a fejedelmi jövedelemnek csak harminczadik pénze jut a főtisztek kezéhez. Arra el volt szánva, hogy a harminczadosaknak megengedi a régi stilus folytatását.[26] Régen elhitette magával és átlátta azt is,[27] hogy rossz harminczados szokott lenni a jó kapitány, jó harminczados a rossz kapitány; de csak akkor volt az szokás, mikor a békességes időben eléje tették a harminczadost a széleket őrző tisztnek. Később a harminczadokat alábbszállíttatta,[28] majd a magyarországiakat egészen, az erdélyieket pedig részben

109. RÁKÓCZI PÉNZEI. I.

21 704 április 22. és 1705 április 29. Hornyik, III. 493., IV. 359.

22 Rákóczi emlékiratai, 79.

23 Arch. R. I. 139.

24 1705 január 3. Hornyik, IV., 344.

25 1705 márczius 6. Tört. Tár, 1906. 438.

26 1709 augusztus 28. Arch. R. II. 523.

27 1708 július 28. U. o. II. 298.

28 1707 június 14. az ónodi országgyűlésen. Századok, 1895. 851.

bérbeadatta;[29] de ekkor azután sok panaszt is hallott a törvénytelen harminczadok miatt.[30] Külön kellett intézkednie, hogy a katonaság savának harminczadát, a mely az országot illette, sőt külön alapúl szolgált, ne szedjék két helyen is.[31]

Kezdetben nagy gonddal míveltette az arany- és ezüstbányákat, de ezek alig hozták be a rájok fordított költséget; igy tehát a rézbányáktól várta a legnagyobb segítséget. Úgy találta, hogy ha a rézpénzt belső értéke szerint vereti, nem lett volna elegendő, nagysága miatt pedig kelendő. Azért tehát, az összes vármegyék és királyi városok beleegyezésével, a lévai tanácsülés (1705 januárius 3-ikán kelt) határozatából *rézpénzt* kezdett veretni, de nem a maga czímerével, hanem a közszabadság jelvényeivel.[32] A poltura egy drachmát nyomott s nyolczvan ért egy ezüst tallért. Egyik oldalán Magyarország czímere, a másikon a Boldogasszony képe volt Patrona Hungariae körírattal. A kongópénz vagy libertás kétféle volt: tíz és húsz polturás; amabból nyolcz, emebből négy tett egy tallért. Egyik oldalán (Rákóczi kívánsága szerint) *Pro libertate* felírat (s a húsz polturáson a Boldogasszony képe), a másikon Magyarország czímere. A poltura és a libertás tulajdonképpen nem volt pénz, csak pénzjegy; de eleinte mindenki szivesen fogadta, mert a kincstári javakon kívül Rákóczi és Bercsényi óriási uradalmait is fedezetnek, kész biztosítéknak tartották teljes értékére nézve.

A fejedelem meg volt elégedve a rézpénz óhajtott keletével, minek következtében a hadsereget rendesen fizethette; s a jó arany- és ezüstpénzt megtakaríthatta külföldi fegyverek és szövetek bevásárlására. Azonban maga sem hitte, hogy a folytonosan szaporított váltópénz az arany- és ezüstpénz hiányát tartósan pótolhatja. A vármegyék őt 1704-ben két millió forint értékű rézpénz veretésére hatalmazták föl. A szécsényi ország-

[29] 1709 szeptember 1. Arch. R. II. 641.

[30] Pl. Debreczen részéről 1710 márczius 28. Arch. R. III. 382.

[31] 1710 május 20. Arch. R. III. 427.

[32] Rákóczi emlékiratai, 79—80. Szalay, VI., 230. 1704 szeptember 8. Bercsényi meghagyta Hellenbachnak, hogy a X-polturásról ne hagyja el a Boldogasszony képét, mert Rákóczi csak a felíratról rendelkezett, nem a képről. Arch. R. IV. 117.

gyűlés úgyszólván korlátlan hatalmat adott neki a pénzügyekben, de ő maga így is ügyelt a kellő mértékek megtartására.[33] A nagybányai, beszterczebányai, selmeczi, körmöczi pénzverőházak (monetaria) megbízható tisztviselők: báró Hellenbach és Ajtai Mihály felügyelete alatt állottak. A kassait egyidőre Szepesvárra helyezte át. Abrudbányán is akart fölállítani s Munkácson 1705 deczember 20-ikán fel is állított egy pénzverőt, a melyet 1713-ban a győztes hatalom oszlatott fel.[34] Azonban *hamis pénzverők* árasztották el gyártmányaikkal az országot s a fejedelem főképp ennek tulajdonítja, hogy ez a pénznem rendkívül elszaporodott.[35] Bercsényi arra figyelmeztette őt,[36] hogy csak Körmöczön több polturát vertek két millió forintnál, a mennyit az ország mindössze rendelt veretni. A hadjárat végéig már körülbelül 12 millió forint értékű kongó volt forgalomban.[37] Magyarországra nézve ez mindamellett sem jelentett akkora válságot, mint Franczia-országra nyolcz évtized mulva az assignaták eláradása, vagy, mint Rákóczi ügyének bukása után éppen száz esztendővel, az osztrák devalvatio.

110. RÁKÓCZI PÉNZEI II.

Már 1705 október 29-ikén igen szigorúan intézkedett mindazok ellen, a kik a rézpénzt ingóságokért és árúczikkekért el nem fogadták, hogy pedig, ezüstre váltásánál, agiót vettek. Az ilyeneket fokozatosan vagyonuk negyedrésze, fele, majd teljes elkobzásával büntette.[38] Egyébiránt úgy tapasztalta, hogy

33 Rákóczi emlékiratai 79., 123., 153., 174.

34 A munkácsi pénzverésről Lehóczky az Archaeol. Értesitőben 1902. 316–322. V. ö. Tört. Tár 1881. 371–7.; 1906. 434., 443. Századok 1872. 589.; 1896. 111.; Arch. R. 1. 68., 506. stb.

35 Rákóczi emlékiratai, 175.

36 1707 november 3. Arch. R. v. 469.

37 Marczali, Wirthschaftl. Zustände in Rákóczi's Zeiten. Pester Lloyd, 1906. 263. sz.

38 Századok, 1874. 343.

ha a kereskedők fölemelték is portékáik árát, a vevők zugolódás nélkül fizették a nagyobb árakat. Több zavart okozott, hogy a nemesség nem akarta elfogadnia rézpénzt, mivel adósságait csak ezüstben vagy aranyban törleszthette és zálogba vetett ősi birtokait sem válthatta ki «vöröspénzzel.» Annál inkább kereste a «fejérpénzt», mentül inkább szaporodott a «vörös.»

1706. elején a miskolczi tanácsülésben a szenátorok egy része a pénzverő-házak bezáratását és adókivetését javasolta, ebből a kettőből remélvén a rézpénz hitelének javulását. Ez ellen azonban februárius 7-ikén a fejedelem fölszólalt. Figyelmeztette őket, hogy a háború kitörésének fő okai éppen az adók és a velök járó sarczolások, végrehajtások, bosszantások voltak. A szabadságharcz kitörése óta a nép, mondhatni, ingyen és önként élelmezi a sereget, mivel a marhatartás és a gabonatermelés jóformán semmijébe sem kerül. Marhája, gabonája eladásából csak nagyon kevés készpénzhez jut; ezt tehát valóban nem szabad elragadni tőle. A többségtől különben is hiában kérnék az adót pénzben; néhány gazdán kívül csak azok fizethetnének, a kiket a táborban zsoldért szolgáló, vagy zsákmányhoz jutó fiaik, rokonaik segítenének; ezek pedig méltán felzúdúlhatnának otthon levő családjaik zaklatása miatt. Ha a rézpénz bősége okozná az érték csökkenését, ezt a bőséget ne a nép, hanem a katonatisztek, nemesek s főkép a nagyurak közt keressék. Mivel pedig ezek nem adóznak, a pénzt ezen az úton bajosan lehetne forgalomba hozni. Nem is fogják mindaddig becsülni és keresni, míg az arany és ezüst módjára nem élhetnek vele. Nem gyüjtenek és tartanak olyan pénzt, a melyet adósságaik kifizetésére, zálogos jószágaik kiváltására, ingat-lanok vásárlására, kamatozásra nem használhatnak. Tudja, hogy nagy baj volna, ha a rézpénzt mindezekre alkalmasnak nyilvánítanák; mert anyaga nem ritka, de könnyenutánozható. Igen nehéz lenne szaporításában a hamis pénzverőket, és becsempészésében a külföldi kereskedőket meggátolni; talán csak úgy, ha az idáig használt pénzt valami bajosan hamisítható jegygyel látnák el. Végre

pedig, ha a rézpénznek ez idő szerint kevés is a becsülete, még legalább három esztendeig forgathatják. Ha a háború tovább tart, még mindig módjukban lesz adót kivetni. Legalább addig sem zaklatják adóbehajtással a népet, a mely készebb elszánni magát a végsőre, mint fizetni.

A szenátus a fejedelem beszédének hatása alatt kimondta, hogy a régi pénz értékét leszállítja s ezután a libertásokra a Boldogságos Szűz nehezen hamisítható kis képét nyomatja. Oly esetekben pedig, a melyekben a szerződés a pénz nemét ki nem kötötte, megengedi, hogy a rézpénzzel adósságot fizessenek, zálogba vetett földeket kiváltsanak és azt mindennemű adás-vevésnél használják.[39]

III. RÁKÓCZI PÉNZEI. III.

Alig jöttek ki a tanácsból, Forgách megfenyegette Szirmayt, hogy nála zálogban levő jószágait kongóval váltja ki; mire azután a labanczok elhíresztelték, hogy az egész határozatot Bercsényi és más eladósodott urak kedvéért hozták.[40] Mindamellett a fejedelem, a szóbeszéddel nem törődve, már február 6-ikán nyilt parancsot bocsátott ki a rézpénz ügyében,[41] a melynek foganatosítása érdekében első sorban pénzügyminisztere, *báró Hellenbach* munkásságára számított.[42] A vármegyék azonban kedvetlenül fogadták a rézpénz kényszerített árfolyama iránt kiadott rendeletét. A fejedelem felvilágosította őket,[43] hogy nincs más útja, módja a korábbi keserves adózásokban megnyomorodott családok helyreállítására, az elszegényedek árvák és özvegyek fölsegítésére, a

39 Rákóczi emlékiratai, 174—6.
40 U. o. 176—7.
41 Századok, 1874. 254.
42 Rákóczi Bercsényihez 1706 április 2. Arch. R. I. 506.
43 Rákóczi a vármegyékhez márczius 23. U. o. I. 499.

hazájokért harczoló vitézek megjutalmazására. Ki keresné és gyüjtené a rézpénzt, ha adósságai fizetésére és jószágai kiváltására nem fordíthatná? A kik ezt a közjó szeretetének ürügye alatt gátolják, szívök mélyében hazájok szeretetét a maguk érdekei alá helyezték. Másnap meghagyta nekik, hogy a boltbeli portékák árát méltányosan megszabják (limitálják). Ne engedjék, hogy rézpénzért mindent drágábban adjanak mint ezüstért, mert ez a hadviselésben olyan fontos rézpénz értékének csökkenésével járna.[44] A rézpénz megvetését csaknem nagyobb bajnak tartotta akármely harcz elvesztésénél. «Ezért — úgymond április 17-ikén[45] — megmozdúlnunk méltó s mindenekre fakadnunk, a mik által ennek becsét helyreállíthatjuk.» Megparancsolta tehát, hogy a ki rézpénzben többet követel árújáért, annak a megtüzesített kongópénzt (a libertást) homlokára süssék. Mindamellett évek mulva is élnie kellett az 1705: v. t.-cz. értelmében nyert jogával, hogy t. i. a rézpénz forgalmának helyreállításában nem buzgólkodó vármegyék tisztjeit maga elé idézze.[46]

A fejedelem nagyon szívesen tért volna vissza a «bimetallismus»-ra, az arany-ezüst értékre; azonban a híres arany- és ezüstbányák nagyon bizonytalan jövedelmet hoztak.[47] A bányavárosok hol ide, hol oda húztak úgy, hogy Károlyi Sándor szerint az egyetlen egy tokaji hegy többet ér minden bányánál.[48] A fejedelemnek már a háború második esztendejében is nagy kára volt az abrudbányai aranyváltásból,[49] noha intézkedett a jövedelem fokozása érdekében,[50] s ott az aranybányák művelését, Selmeczen pedig ezzel együtt az érczolvasztást is javította.[51] Tervet készíttetett, miként lehetne egy márka ezüstből különböző értékű pénzeket veretni.[52] Stepney és Bruyninx egy ízben[53]

44 Századok, 1873. 105.
45 Arch. R. I. 527.
46 Pl. 1708 július 15. U. o. 107.
47 Rákóczi eml. 123.
48 Századok, 1904. 716.
49 Rákóczi Radvánszkyhoz 1704 november 9., deczember 10. Tört. Tár, 1906. 417—9., 426.
50 Rákóczi Radvánszkyhoz, 1704 június 13. U. o. 1906. 2.
51 U. o. 1879. 583.
52 Arch. R. I. 16., 18. (1706-ból 1333. és 1389. sz. a.)
53 1704 november 5. Simonyi, I. 557. Ezek a bányák Stepney szerint «the richest gold and silver of any in Europe.»

lementek egy selmeczi aranybányába, a mely leggazdagabb volt egész Európában. A két követ bámulva jegyezte meg, hogy noha ezek a bányák most Rákóczi és Bercsényi kezében vannak, a sereget mégis rézpénzzel fizetik; s még jobban csodálkoztak, hogy ezt a pénzt országszerte készségesen elfogadják. Hellenbach, Rákóczi szerint, kitalált minden eddig nem ösmert módot az aranybányák művelésére; mégis csak egyszer örvendeztethette meg gazdagabb ér fölfedezésének a hírével.[54] Milyen különösen hangzik, hogy Európa Eldorádójában az aranyat a libertások rezében keresték! «Hogy a német a libertásból aranyat nem tudott csinálni — írta maga a fejedelem,[55] — abból még nem desperáltam, hogy ne lehessen. Arany nélkül nincs, az bizonyos, mert Selmeczen megpróbáltatván, ott találkozott benne; de igen kevés lehet. Tehát oly titka a természetnek, a melynek következtében az olvasztás által történhető dissipatio (felbomlás) vagy evaporatio (elgőzölgés) akadályoztathatik s következésképp szaporodhatik az arany.» Kevéssel utóbb[56] már azon panaszkodott, hogy a rézbányák is elfogyatkoztak; korántsem adnak annyit, hogy a hadakat fizetni lehessen belőlük. Keserűen tréfálkozott Károlyival, hogy feltalálta a módját, a mit ő még a rézpénzverés előtt kívánt volna feltalálni s a melyet Érsekújvárban és Miskolczon a szenátusban annyit főztek, de nem akadtak reá. Fölöttébb illendő is, hogy a szegény vitézlő rendet ne csak két

112. RÁKÓCZI PÉNZEI. IV.

54 Rákóczi 1708 április 6. Arch. R. II. 231.
55 1706 május 25. Arch. R. I. 549. Századok, 1881. 776.
56 1706 október 9. Thaly, Kalászok, 235.

hónapra, de mindenkor aranyban, ezüstben fizessék. Ha megérti ennek a módját, vagy inkább a lehetőségét, Isten óvja, hogy elmulaszsza. De a Lengyelországba ment pénzre Károlyi még se építsen, kéthónapi fizetés pedig különben sem csinálna bőséget; mert most is sok polturát vernek, még sem látni, mivel a ládácskában hevernek.[57]

A pénzügyi bajokon az 1706 deczember 13-ára Rozsnyóra összehívott tanácsnak kell vala segítnie. A fejedelemnek nagyon tetszett az a kitűnően kidolgozott terv, a melyet a pénzügyek rendezése tekintetében ez alkalommal *Bercsényi* mutatott be. Rákóczi is kifejtette,[58] hogy a rézpénz már majdnem egészen elvesztette értékét; a háború nagyon lanyhán folyik. A tiszteknek s az idegen módra szervezett hadaknak ruházata hiányos, mert a török, lengyel és sziléziai kereskedők nem akarják többé elfogadni a rézpénzt, nekik pedig nincs egyebök. A bányák a rájok fordított költséget sem térítik vissza. Bercsényi tehát számba vette, mibe kerül a hadsereg ruházata, s itthon mennyi szabó van, a ki azt a ruházatot elkészíthetné. Kivetette, minden egyes vármegyének mi a termése, mennyi kell abból önmagának, mennyit adhat az ország czéljaira. Azt javasolta, hogy ezek a vármegyék adó helyett szarvasmarhákat adjanak, s ezekkel cseréljék be a morva és a sziléziai árúczikkeket, a mi ellen a bécsi kormánynak sincs kifogása. Ezek után Felső-Magyarországra két millió forint adót vetettek ki, de úgy, hogy ezt minden vármegye olyan terményben fizesse be, a milyenben leggazdagabb. Minden főkapitányság területére kerületi biztosokat rendeltek, a kik a vármegye tisztviselőitől az adó fejében beszedett tárgyakat elfogadják, forgalomba hozzák s a cserében vásárolt katonaruhákat a hadakhoz szállítsák. Utóbb (1707 február 3-ikán) a szenátus határozatából Galambos Ferenczet küldötte Szabolcs, Szatmár és Biharvármegyékbe, hogy a zúgolódókat felvilágosítsa, miért kellett rézpénzt veretni s idáig miért nem

57 1706 október 15. Arch. R. I. 638–9.
58 Emlékiratai, 199–200.

segíthettek azon a drágaságon, a mit a rézpénz értékének a csökkenése okozott. Megizente, hogy a rézpénz forgalma és emelése érdekében kellett némi adót kivetni az országra és hogy a természetbeli járandóságot az arany- és ezüstpénz szűke miatt cserélik be ruhavételre. Egyúttal megnyugtatta őket, hogy az országnak ebből még haszna is lesz, mert a csere útján szerzett árúczikkeket magyar iparosok dolgozzák fel.[59]

A világ különben azt hitte, hogy Rákóczi szabadságharczát *XIV. Lajos franczia király pénzeli.* Ez nagy tévedés volt. XIV. Lajos 1705 augusztus 20-ikán 93.000 livret utalt ki a fölkelés czéljaira.[60] 1703 deczembere óta 1705 májusáig havonkint 10.000, összesen tehát, ezen kulcs szerint, 170.000 tallért adott; akkor ezt az összeget havonkint 5000 tallérral emelte, vagyis évenkint 180.000 tallért biztosított.[61] 1707 április 15-ikén az évi összeg 200.000 tallérra, vagyis a havi segélyösszeg 16.666 tallérra, 40 polturára emelkedett.[62] Ehhez a pénzhez a fejedelem csak bajosan, váltók útján jutott Danczkában és Konstantinápolyban. Az 1707 július 15-ikén eszközölt leszámolás szerint a franczia király évi segítség fejében még 156.166 tallérral és 20 polturával tartozott Rákóczinak, a ki tehát az ő pártfogására sokat nem építhetett.[63]

113. XIV. LAJOS MINT NAPKIRÁLY.

59 Arch. R. II. 12—14.

60 Szalay, VI. 99.

61 Rákóczi Krayhoz 1705. Arch. R. I. 452—4.

62 De Bonnac számadása. 1708 július 29. U. o. II. 408—411.

63 Kray Jakab, Ráday Pál, Berthóti Ferenc, Pápay János, De Bonnac és Des Alleurs számadásai 1708—9-ből. Arch. R. II. 374—5., 408—416., 420—9. a megfelelő fölmentvényekkel. V. ö. Rákóczi végrendeletével (1732.)

Az itt adott kulcs szerint a háború végéig, vagy inkább 1711 október 23-áig, midőn az eddigi összeget $^2/_5$-re szállították le, franczia segítségképpen 1,068.000 tallért kapott, vagy inkább kellett kapnia.[64]

Azonban csupán a hadsereg, a legszükösebb számítással, már 1705-ben is 2,505.000 forintba került évenkint, holott 3,600.000 kellett volna.[65] Egy jó esztendő mulva az ezredek összevonásával akartak körülbelül félmillió kongót megtakarítani;[66] azonban az 1706 év zárószámadásai szerint a legnagyobb takarékosság mellett is csupán e czímen 2,998.967 forintot adtak ki.[67] Ezzel szemben az évi fedezet csak XIV. Lajos 170.000 talléra s a kincstári javak és harminczadok alig félmillió forintnyi jövedelme volt. A többit a fejedelemnek jóformán a magáéból kellett előteremtenie.

A számok világa ilyennek mutatja azt az embert, a ki ellen nemcsak ellenségei, hanem a szövetség egyes tagjai is a haszonlesés vádját merték emelni. «Meglesz a haszon — írta Rákóczi már a háború első esztendejében;[68] — csak *előbb a szabadságot keressük.*»

II.

A BÁNYÁSZAT.

Csaknem kivétel nélkül Rákóczi hatalmában voltak a bányák a háború első kétharmadában. Müveltette is valamennyit, s untalan kerestette a jól fizető arany- és ezüstereket; de csak a rézbányák jutalmazták fáradságát.[1] Nem hiába csodálkoztak az angol és a holland követek, hogy réz-

64 A fejedelem ezt az összeget mindig kamat-veszteséggel kapta és sok baja volt a «Wechsel»-lel. L. 1706-ra nézve Arch. R. I. 686—8. 1707-re nézve u. o. II. 82.

65 Bercsényi Rákóczihoz 1705 június 10., Arch. R. IV. 561.

66 Bercsényi Rákóczihoz 1706 november 22. U. o. V. 319.

67 1707 június 11. beterjesztett számadás. Tört. Tár, 1902. 416. Marczali (a Pester Lloydban, 1906. 263. sz.) 5,700.000 forintra teszi rézpénzben a hadsereg egész szükségletét.

68 Sennyei Istvánhoz, 1703 november 11. Arch. R. I. 1. 44.

1 Rákóczi eml. 79., 123.

pénzzel fizeti seregét, holott az övé *Európa leggazdagabb aranybányája*, a selmeczi.[2] A beszterczei, körmöczi s néhány selmeczi bánya valamennyire kifizette magát, de pl. a legfontosabb selmeczi bánya, a Szélakna, a művelés költségét sem adta meg. Már abbahagyásáról s arról gondolkoztak, hogy azon a költségen más bányáknál tesznek hasznosabb beruházásokat.[3]

114. A BÁNYAVÁROSOK TÉRKÉPE. (Marsigli után.)

Hellenbach János Gottfried,[4] a kit I. Lipót mint orvost tett meg cs. és kir. tanácsosnak, majd bárónak, mint bányagróf mindent elkövetett a bányák jobb karba helyezésére. A szabadság ügyéhez csatlakozva, elveszítette a császártól nyert uradalmait, de megnyerte az ország és a fejedelem bizalmát. Rákóczi-

2 1704 november 5. Simonyi, I. 557. Selmecz és Körmöcz 1740—70-ig száz millió p. forintnál több aranyat és ezüstöt szolgáltatott pénzverésre. Szentkirályi, Erdélyi bányászat ismertetése, 60. Delius, Anleitung zu der Bergbaukunst, II. 419.

3 Bercsényi emlékirata 1707 november 5. Arch. R. v. 474—5.

4 Életrajza (1659—1728.) Veszpréminél, Succincta medicorum biographia I. 63—5. Horányinál, Memoria, II. 90., Szinnyeinél, M. Írók, IV. 667—8.

nak valósággal pénz- és kereskedelemügyi minisztere volt s a bányaügyek is rá tartoztak. Különösen három nagy nehézséggel kellett megküzdenie: *a munkásviszonyokkal, a szükséges faszén hiányával és a bányavízzel.* A mikor az arany- és ezüstbányák munkásait kénytelen volt fehér (ezüst) pénz helyett kongóval fizetni, ezek föllázadtak ellene, megkövezték, fejét két helyen beverték;[5] mire ő katonaságot vezetett a sztrájkolók ellen, negyvenet agyonlövetett s a többit a munka folytatására szorította.[6] Ekkor a fejedelem gróf *Csáky* István főhadbiztos elnöklete alatt kilencztagú bizottságot küldött ki a kincstári bányák munkásügyeinek és egyéb bajainak megvizsgálására.

Baj volt az is, hogy a *szén szűke* miatt nem lehetett elég érczet olvasztani s új szénégető műhelyeket kellett volna fölállítani. Beszterczére s még odább délre Zsarnóczáról a Garam vizén kellett volna leúsztatni a szénégetéshez szükséges fát. Sőt vasbányát is kellett volna találni valahol a közelben, hogy a nemes fémbányák olcsóbban dolgozzanak, mivel «a bányákhoz számos vas kívántatik».[7]

Azonban a bányák legnagyobb veszedelme a *fölfakadó víz* volt. 1690 óta a selmeczi Szélaknán folytonosan vesződtek vele. Végre *Höll* Kornél bányagépmester új vízemelőgépet eszelt ki Szélakna alagvizeinek kiszivattyuzására.[8] Az eddigi 10 pár ló helyett öt párt is elengedőnek tartott a munka elvégzésére; ezzel azonban növelte a költségeket.[9] Bercsényi azzal biztatta a fejedelmet, hogy neki olyan találmánya van, mely többet ér a «Cornelius Tacitusénál».[10] A fejedelem sikert kívánt Cornelius Tacitusnak; de mi haszna, ha víznél egyebet nem húz ki a bányákból! «Talán csak elvesztett fundusnak tartsuk már azt; mert mentül tovább keressük, annál nagyobb kókót találunk s valóban experiáljuk az olasz proverbiumát».[11] Hitte, hogy ha

5 Bercsényi, 1707. április 5. Arch. R. v. 384.

6 Szinnyei, IV. 668.

7 Arch R. v. 478. és II. 108.

8 Tört. Tár, 1882. 569.

9 Arch. R. v. 597.

10 U. o. v. 540. «Nagyobb vödörrel húzzátok, több víz gyün ki», jegyezte meg — nem éppen tréfásan. U. o. v. 557.

11 1708 márczius 2. Arch. R. II. 173.

bevág Bercsényi találmánya, meghozza azt a 70,000 forintot, a mit a Kunstmeisternek (Höllnek) ígértek. Nevetné, ha Bercsényinek sikerülne, a mi annak nem sikerült. «Nyernénk egy milliót az országnak vele».[12] Pár nappal ezután az elöntött aknában csakugyan egy 180 latos aranyat találtak s hitték, hogy gazdag érre bukkantak. «A rejtett dolgokról nem ítélhetünk», tette hozzá *Hellenbach*, a ki bízott az Isten áldásában, ha a bányákat szorgalmasan tovább művelik.[13] Bercsényi az új

115. BÁNYAMÍVELÉS A XVIII. SZÁZADBAN.

ér megtalálásakor azonnal meghagyta, hogy az első leleteket oszszák ki a szegények közt, a kik közül idáig 3—4000 ember, gyermek, asszony sírva könyörgött a szélaknai oszlop előtt, szánjon meg az Isten annyi ezer éhenhaló lelket s adja szent áldását a bányáknak.[14] A fejedelem 1707 július 3-ikán Selmeczen maga is megnézte Höll és Bercsényi vízimesterségét; saját kezével módosított egyet-mást a tervezeten s meghagyta, hogy

12 Bercsényi Rákóczihoz, 1708 márczius 7. U. o. v. 565.
13 Hellenbach a bányaügyi bizottságban 1708 márczius 31. U. o. v. 597.
14 Bercsényi Rákóczihoz 1708 április 2. U. o. v. 593.

ilyen vízemelő gépet a munkácsi vár számára is készítsenek.[15] Július 7-ikén az újbányai bányákat is megvizsgálta.[16] Olyanformán gondolkozott, mint Bercsényi, ki nem ösmerte el, hogy a bányáknak hasznát ne vehessék. De hát úgy vannak velük, mint azokkal az ezredekkel, a melyekben aránylag sok a tiszt, kevés a közkatona s így több a fizetésök, mint a hasznuk. Szűkös időkben is annyit költenek a bányákra, mint a jó esztendőkben; ha eltalálják a helyes arányokat, mindenik meghozza a maga hasznát.[17] Mikor azonban éppen újabb erővel indúlt meg az arany- és ezüstbányák üzeme, a császáriak annyira fenyegették a bányavárosokat, hogy Bercsényi őszszel ismét víz alá merítette az aknákat, összetörette az el nem mozdítható gépeket és társzekereken elvitette a bányászok műszereit.[18] A győztes császáriak tehát nem vehették hasznát a bányáknak mindaddig, míg a fölkelés leveretése után III. Károly vissza nem hítta számüzetéséből és bányagróffá nem nevezte ki báró Hellenbachot,[19] ezzel is igazolván Rákóczi emberösmeretét.

A Duna és az Ipoly közt a *börzsönyi* hegységben az esztergomi érseknek jó arany- és ezüstbányái voltak, a miket azonban a szabadságharcz viharai közt műveltetni nem lehetett; az elhagyott bányákban fölhalmozott készletek elviteléről a bányaügyi bizottság csak 1707-ben intézkedett.[20] Ott különben *Venczel* János komáromi harminczados új bányát is talált; a fejedelem Bercsényihez utasította azzal a kérésével, hogy Budától északra, Pilis vármegyében is kereshessen bányát.[21]

Erdély aranybányáit a fejedelem szintén nem hanyagolta el. *Sennyei* István ottan már 1703-ban utasította *Bágyoni* Zsigmondot az *abrudbányai* bányák művelésére.[22] A talált arany

15 Tört. Tár, 1882. 570. Rákóczi-tár, I. 141.
16 Rákóczi-tár, I. 142.
17 1708 február 8. Arch. R. V. 540.
18 1708 deczember 8. Medows. Simonyi, III. 414. Rákóczi eml. 257., jegyzet.
19 Szinnyei, I. 668.
20 Arch. R. V. 478.
21 1707 november 11. U. o. IX. 445–6.
22 Vajda György halmágyi tiszttartóhoz, 1703 október 30. Arch. R. I. 231.

eladását, megváltását a fejedelem részére akarta biztosítani.[23] Neki kedveskedett az Abrudbányán talált aranyrögökkel is, hogy

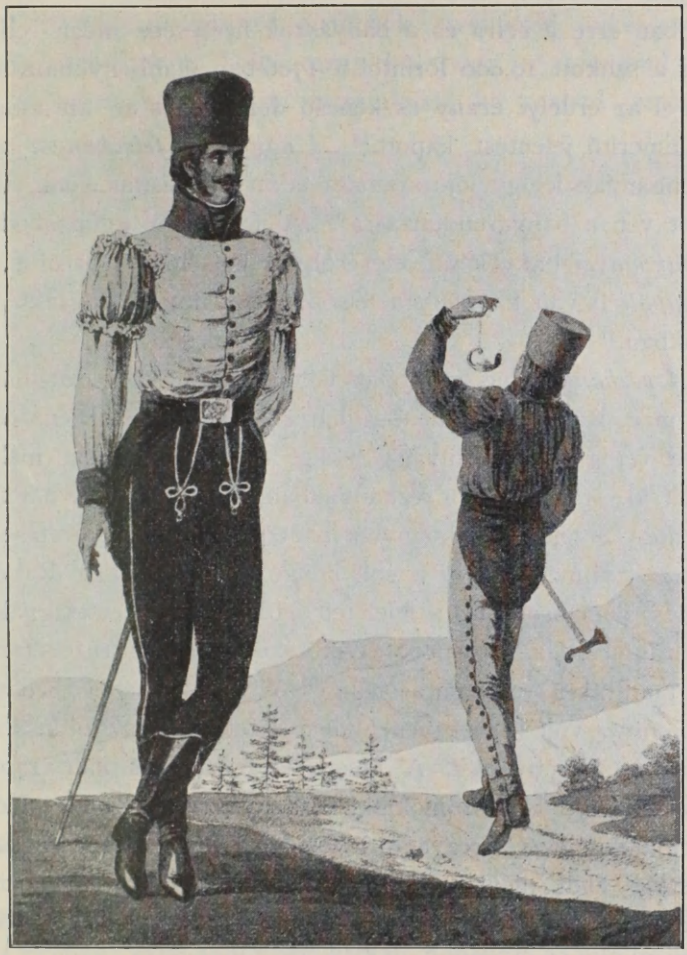

116. SELMECZI BÁNYÁSZOK.

fölhívja figyelmét a hegyek gazdagságára és jövedelmes voltára.[24] A fejedelem valóban utasította *Radvánszky* udvari tanácsost, vizsgálja meg, hogyan jártak el idáig Abrudbányán és Zalatnán

[23] Egy nehezék aranyért harmadfél forintot adtak. U. o. I. 177.
[24] 1703 deczember 3. U. o. I. 255.

a kéneső és az aranyváltás dolgában s ahhoz értő emberektől tanúlja ki, mit lehetne tenni a jövedelem fokozására.[25] Radvánszky nagyon károsnak találta az arany beváltását,[26] a fejedelem azonban erre a célra és a bányászok fizetésére mégis elküldte neki a szokott 10,000 forintot.[27] 1706-ban újabb nyomozást rendelt el az erdélyi arany és kéneső dolgában s az abrudbányairól kimerítő jelentést kapott.[28] *A nagy- és felsőbányai* arany- és ónbányák felügyelője számára adott bő utasítás élénk világosságot vet a bányarendtartásra.[29] A fejedelem gondoskodott a *kapnikbányai* bányák műveléséről,[30] s kétségkívül arról is, hogy *Szentpáli* István kapitány a felsőbányaiakat ne hátráltassa munkájukban.[31]

A rézbányák hasznosabbak voltak az arany- és ezüstbányáknál, mert Rákóczi a szabadságharczot jóformán rézpénzzel küzdötte végig, ennek anyaga pedig a haza földjének mélyéből került ki. A németek a rézbányákban annyi készletet halmoztak föl, hogy a fejedelem könnyen jöhetett a rézpénz veretése gondolatára. «Innen sült ki a sok kongó» — írja maga Rákóczi.[32] Sajnos, nem ösmerjük a feleletet a bányaügyi bizottságnak arra a kérdésére,[33] a vöröspénz veretése óta mennyi rezet fordítottak polturákra és ötgarasosokra? A legáldottabb rézbánya a *szomolnoki* volt (Szepesben), hol a rezet a bányákból kiszivárgó czementvízből nyerték. A közgazdasági tanács már 1706-ban utasítást ádott ki a szomolnoki rézbányászat ügyében.[34] Kétszáz szomolnoki hevér (érczvágó) a fejedelemhez Gálszécsre papjaik vezetése alatt ment panaszkodni a miatt, hogy a vármegye tulságosan megrótta őket dikákkal. Gyülekezetes jövetelöket a

25 1704 június 13. Tört. Tár, 1906. 2. 1710-ben hazánkban a szabad aranyváltás középszámításban $^{16}/_{24}$ belértékkel (a többi ezüst lévén) 13630, — 1720-ban már 34949 nehezék. Ebből $53^{17}/_{19} = 1$ bécsi gira, $= {}^{1}/_{2}$ font. (Szentkirályi, Erdélyi bányászat, 42.)

26 1704 november 9. U. o. 417—9.

27 1704 deczember 10. U. o. 426.

28 Levéltára jegyzéke. U. o. I. 7., 13.

29 Az udv. közgazd. tanács utasítása 1710. június 1. Tört. Tár, 1881. 371—377.

30 1708 május 24. és június 16. Arch. R. II. 612—3.

31 1710 június 2. U. o. III. 435.

32 1707 szeptember 27. U. o. II. 108.

33 1707 november 5. U. o. V. 478.

34 Rákóczi-lt. 1689. sz. a. Említve u. o. I. 26.

fejedelem eleinte zavargásnak tartotta, de csakhamar belátta, hogy végső nyomoruságukban merő bizalomból folyamodtak hozzá. Fölvilágosította tehát őket eljárásuk helytelenségéről, s hazaküldte őket papjaik és a főbbek kivételével, kiket azután alaposan kihallgatott. Tőlük megtudta, hogy — úgymond[35] — «elég németek volnánk mi magunknak, ha szabad szakállra

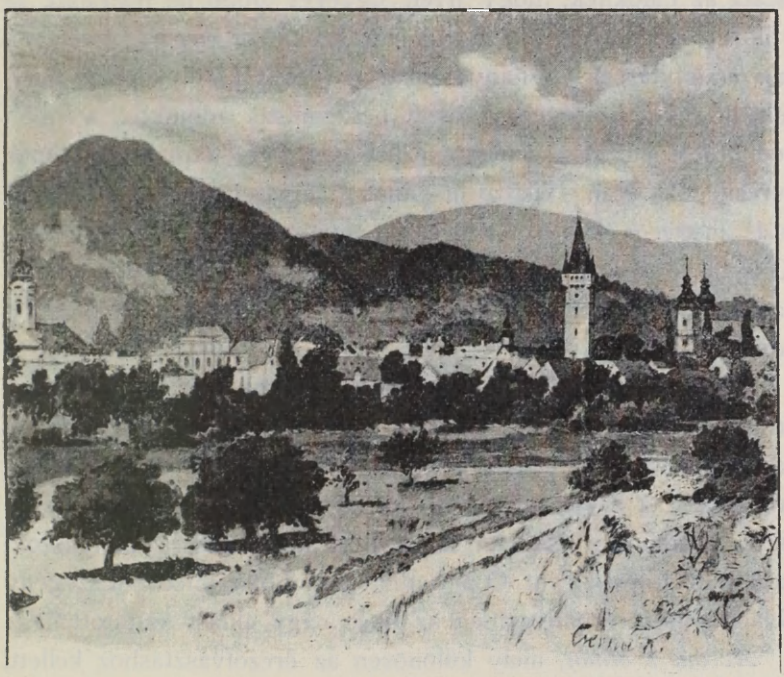

117. NAGYBÁNYA.

bocsátanánk a dolgokat. A bányászok bérének saját adójukból kellett kitelnie; csak annyi bért kaptak, a mennyi az adó levonása után maradt. Azzal biztatták őket, hogy polturákban majd nagyobb fizetést kapnak. A bányászok azonban *ezüstben* kívánták megállapított béröket. A fejedelem nekik adott igazságot s erélyesen kérdőre vonta a gazdasági tanács elnökét, *Klobusicz-*

[35] 1708 márczius 22. U. o. II. 198—200.

kyt. «Mit gondol, — kérdezte tőle — melyik nagyobb ok a haragra: az-e, hogy annyi sok szegény embert éhhelhalóvá tesz, a rendet megbontja, a hadi szisztémát és annak órakerekét megállítja; vagy hogy az urak és mások fizetését ezen ország hasznáért nem tollálja, de csak differálja? És következett homilia sancti Gregorii papae et reliqua». Végre megparancsolta az elnöknek, hogy ilyen ügyeket többé ne hozzanak se ő hozzá, se Bercsényi elé, hanem azokat *a megírt szabályok szerint* folytassák. A bányászokat rendesen és olyképpen fizessék, hogy a fizetés egy részét beszámítsák adójukba, a többit pedig felében réz, felében ezüst pénzben kapják. Lássanak kereskedők után, kik a magános bányatulajdonosoknál levő rezet megvegyék s az urburát a bányászok fizetésére fordítsák. Készebb ezeket a bányákat is abbahagyni, mint hogy azokat haszon nélkül, mások kedvéért, az ország nagy költségével míveltesse.

A bányászok képviselői beérték ennyivel. Hírűl adhatták az otthoniaknak, hogy a fejedelem alaposan ösmeri ügyöket, a bányarendet; bámulatos jártasságot tanusít a részletekben; erősebbek az érvei, mint magának a közgazdasági tanács nagyeszű elnökének s őszintén, szeretettel érdeklődik a bányászok, az ő munkatársai iránt. Ő örvendett legjobban, mikor «a szegény Gvadányiné» rézbányájában az Isten nagy áldást mutatott.[36]

Az ónt s ólmot, mely különösen az érczolvasztáshoz kellett, Rákóczi eleinte Sziléziából hozatta, mert Magyar- és Lengyelországban nem termett elég.[37] Golyóhoz való ónt azonban már kezdetben is szállítottak Nagybányáról,[38] majd Hodrus- és Újbányáról s Berzsenyről.[39] A bányamesternek kellett számot adnia róla, mennyi aranyat, ezüstöt nyer, mikor az ónt grébelyezik, a frisselt glétből mennyi ólom jön ki? Egy mázsa ólom 25 forintba került, egy mázsa glét 14-be.[40] A fejedelem már

36 Bercsényihez. 1708 márczius 12. Arch. R. II. 189.
37 Rákóczi eml. 123.
38 Arch. R. I. 129.
39 U. o. v. 598.
40 Tört. Tár, 1881. 373., 375.

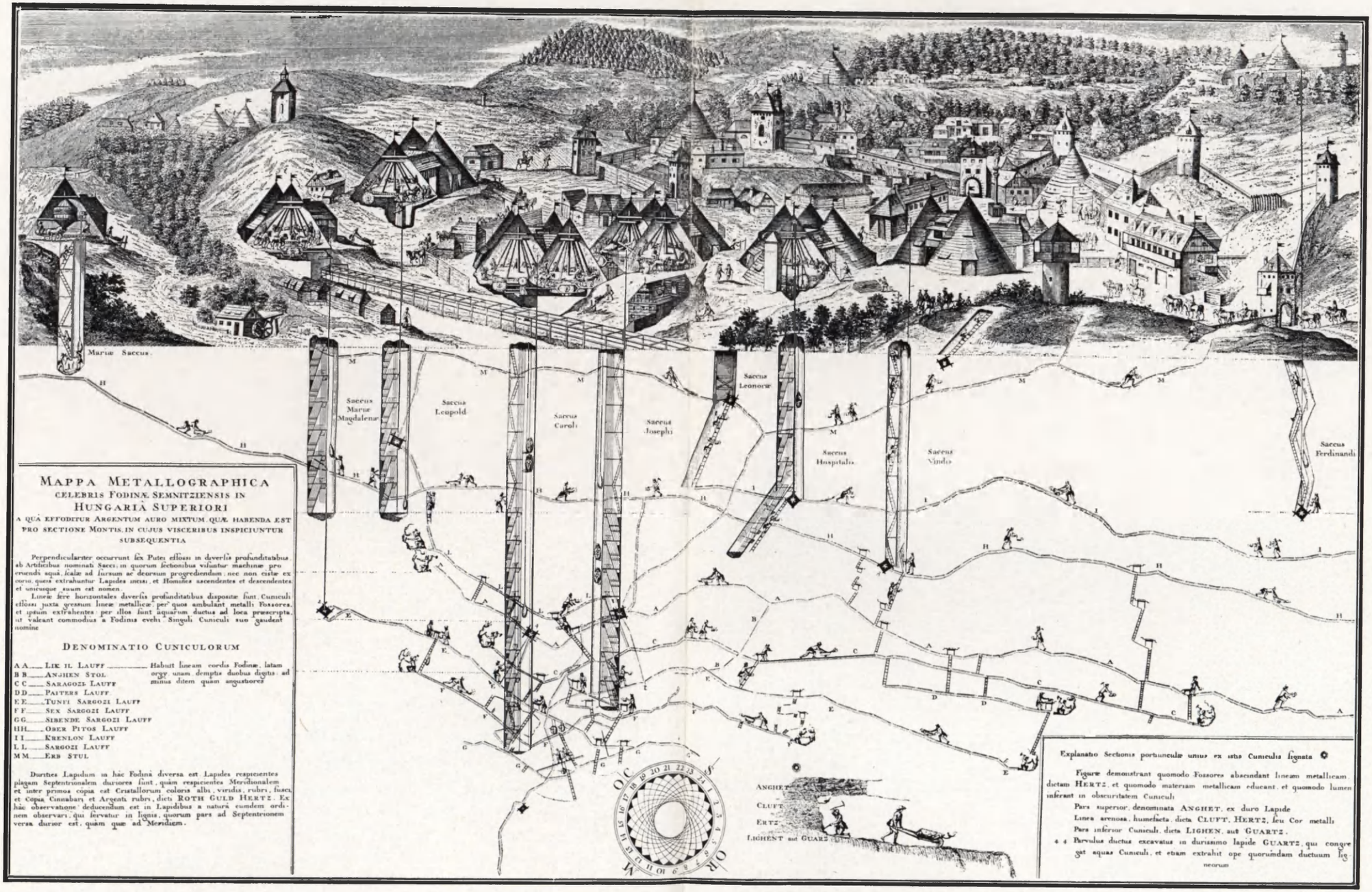

A SELMECZI ALSÓ- ÉS FELSŐBÁNYAMŰVELÉS KÉPE MARSIGLI „DANUBIUS"-ÁBAN.

1704 január 21-ikén meghagyta Sennyeinek,[41] hogy a szatmári táborban felesleges ónt adja át *Ramocsaházy* Györgynek, mert azt, a bányák mívelésére, a bányavárosokba kell szállítani. Az ón hiánya következtében a munkalkodó emberek ott máris hátramaradást szenvedtek. Nagybányán *Ajtai* Mihály oly derekasan működött, hogy egy esztendő alatt 200 mázsa ónt adott ki, a mi megért tízannyi darab császári aranyat.[42] A munkácsi

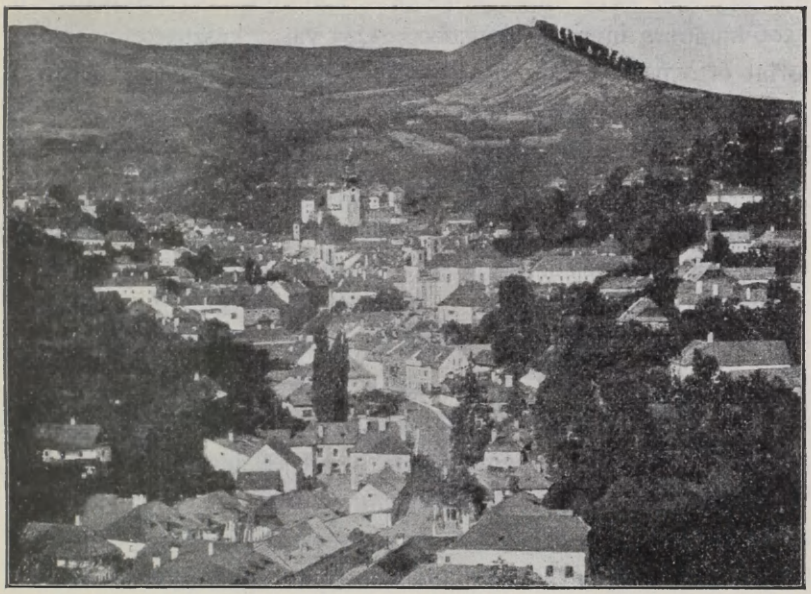

118. SELMECZBÁNYA.

vár ablakaihoz szükséges két mázsa ónért sem kellett többé Sziléziába szaladni.[43]

A vasbányák — különösen a tiszolcziak — ügyében már 1706-ban készültek utasítások, a miket azonban nem ösmerünk.[44] Ugyanakkor *Ramocsaházy* György is jelentést tett a fejedelem-

41 Arch. R. I. 158.

42 1704 deczember 14. Arch. R. I. 194. De 1705 október 15. panaszkodott, hogy a fejedelem (nem tudja, kinek javaslatára) 2—2½ mázsa ónt befogadó mintákat küldött s a beleöntött ónnal, aranynyal, ezüsttel Körmöczre viteti. Károlyi-Okl. v. 311.

43 1707 deczember 10. Tört. Tár, 1888. 793.

44 Rákóczi-lt. 1525. és 1599. sz. Arch. R. I. 21., 24.

nek a belényesvidéki vasbányászatról.[45] A vasat 1707 április 21-ikén az erdélyi XIII. t.-cz. első sorban a fegyverek csinálására és a tüzérség felállítására kívánta fordítani és a kereskedést csak a fölösleggel engedte meg.[46] Jellemző különben, hogy a fejedelemnek a vasat Toroczkóról is pénzen kellett vétetnie.[47] A vasbányák igazgatója, *Lányi* Pál, országszerte megtette, a mit tehetett. Lányi Gömör vármegye 27 hámorában (melyekhez egy újat 2474 forint költséggel építtetett) 167 munkanapon 1206 hámoros munkással 35,000 mázsa vasat készíttetett 259,000 forint értékben.[48] Nagy érdeme, hogy elegendő vassal látta el a sereget s minden elődjénél, jobban kiaknázta Gömör vármegye vasbányáit.

A kéneső (higany) hazánkban ma is csak Zalatnán, Porácson, Szlatinán található s itt is jobbadán czinóberből állítják elő. Abrudbányán a fejedelem az 1703 végén már valami 23 mázsára számított;[49] s 1706 május 15-iken ott ismét találtak czinóbert és ebből kiválasztható kénesőt.[50]

Kénre (büdöskőre) már csak a bányák művelése miatt is szükség volt, mert csupán Nagybányára havonkint $2-2^1/_2$ mázsa puskapor kellett a robbantásokhoz.[51] A fejedelem a máramarosi büdöskőbányákat eleinte gróf *Bethlen* Jánosra, később (mikor az erdélyi tüzérség felállítását elhalasztotta) *Kismarjay* Albertre bízta.[52] *A dragomérfalvi* büdöskőbányát egyenesen ő kezdte míveltetni.[53] Ma ezt egészen elfelejtették, pedig onnan egyszerre 60 mázsa büdöskövet is szállítottak Munkácsra.[54]

A salétrom ásását 1706-ban *Lányi* Pálra és 1707-ben *Ramocsaházy* Györgyre bízta.[55] A középpont 1703 óta[56] *Nagykálló* volt,

45 U. o. 1608. sz. U. o. 1. 26.

46 Tört. Tár, 1897. 594.

47 1707 márczius 2. Arch. R. II. 45.

48 Lányi számadásai 1707 április 20. — november 20. a M. T. Akadémia könyvtárában. Ismerteti a Budapesti Hírlap, 1908 211. sz., 22. l.

49 1703 deczember 3. Arch. R. I. 254.

50 U. o. I. 544.

51 1704 november 22. Arch. R. I. 182. Büdöskőről való relatio: Rákóczi-lt. 1235. sz. U. o. I. 12.

52 1708 június 17. U. o. II. 614.

53 Rákóczi-tár, I. 405.

54 1709 augusztus 30. Arch. R. II. 639.

55 Rákóczi-lt. 1205., 1209., 1627. sz. Említi u. o. I. 11., 25. 1707 április 13. Károlyi-Okl. v. 619.

56 A fejedelem rendelete 1703 november 28. Tört. Tár, 1909. 151.

honnan 108—120 fontos csomagokban küldték szét.[57] Télen át a salétrom-eresztő mester 8 legényével többnyire hiában hevert. Májustól kezdve a porvonás annyi munkát adott, hogy német rabokat is kellett alkalmazni a vár árkában bőven található salétrom ásására, hordására, főzésére, a mi 64 kisebb-nagyobb kádban történt.[58] A fejedelem szerint nagy hasznunkra válnék, ha a Tiszántúlról szednék be a salétromot, mert legalább a hazában maradna a pénz. A mennyire a kallói föld viszonyait

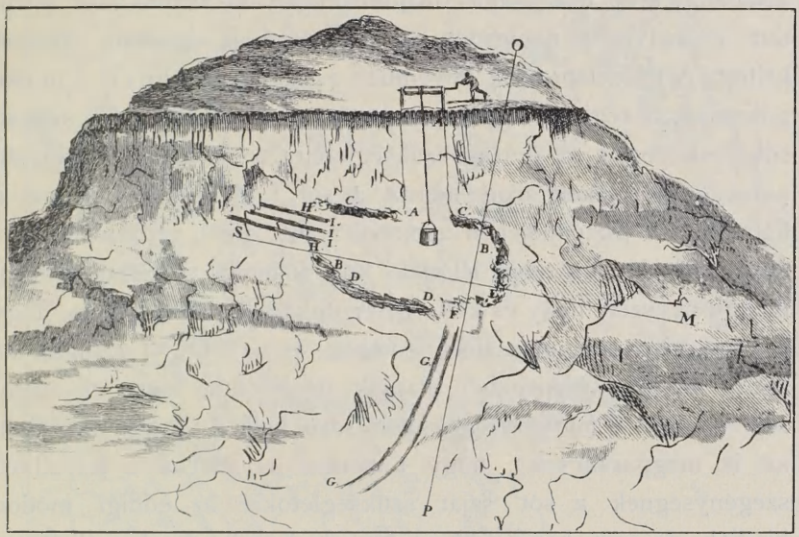

119. BÁNYAMÍVELÉS TERVRAJZA. MARSIGLI «DANUBIUS»-ÁBÓL.

ösmerte, remélte, hogy polturáért is beadják; de nem hitte, hogy az áldott nyíri ember valami sokat hitelezzen Hellenbach bárónak.[59] Tasson Lónyay Ferenczének is volt 15 mázsa salétroma, a mit a fejedelem Munkácsra szállítani rendelt.[60]

Kőbányákra nagy építkezései miatt volt szüksége. Franczia mérnökök kíséretében tekintette meg a beregújfalvi erdőkön túl levő új kőbányát.[61]

57 1704 november 22. Arch. R. I. 182.

58 Ramocsaházy György jelentése 1707 február 13. Károlyi-Okl. v. 604—7.

59 1708 április 4. Arch. R. II. 228.

60 Eötvös Miklóshoz, 1710 november 12. U. o. III. 545.

61 Beniczky naplója, 1709 január 29. 185. l.

A só elvonását, mostoha kezelését a fejedelem már 1703 június 7-ikén a fölkelés egyik legfőbb okának mondta; hiszen e miatt az Isten szolgálója: a természet maga is vádolja az udvari kamara mondhatatlan fösvénységét.[62] A mije a szegény embernek az adóból megmaradt, azt a só felcsigázott árán vették meg rajta. A szegény embernek még sóra sem volt pénze s kenyerének, eledelének sótalansága miatt sok ember megbetegedett, sőt meg is halt. Mivel a sót egyedül az állam árúlhatta, a só drágasága tulajdonképpen közvetett adót jelentett, a melyet a nemesnek és a parasztnak egyaránt fizetnie kellett. A fejedelem 1704 november 24-ikén eltörölte ezt a monopóliumot; a régi törvények értelmében helyreállította a szabad sókereskedést s az ország szükségleteire a máramarosi bányákban igen mérsékelt áron adatta a sót.[63] Máramarosból már a háború első esztendejében 200,000, majd ismét 300,000, nem is egy esztendő alatt tehát félmillió kősó kiadását rendelte el, a mit méltán nevezett nagy és költséges munkának.[64] Meghagyta, hogy a kamaraispánok, mázsálók, sóvágók és az ottlevő szolgák ne sóban, hanem készpénzben kapják fizetésöket, mert *az összes sójövedelmet a hadiköltségek pótlására* kell fordítani. Azonban azt is megparancsolta, hogy a nemes darabot s a körüllevő szegénységnek a sót saját szükségletökre az eddigi módon kiadják, de úgy, hogy vele ne kereskedjenek. A só szállítására külön biztost nevezett ki s Máramaros vármegyét az 50,000 só szállításán felül terhelni nem akarta.[65] Azonban négy esztendő mulva megintette a vármegyét, mely az 50,000 kősónak még 1704-ben fölvállalt szállítását maig sem teljesítette.[66] Ettől fogva

62 Manifesztum, 10. p., 14. l. L. e könyvben, 1. 245. Maguk Rákócziék I. Lipóttól 1669. február 10. nyertek engedélyt a munkácsi uradalomban sóbányák nyitására.

63 Rendelete Hornyiknál, Kecskemét tört. IV. 339—340. 1704 szeptember 6-ikán a kecskemétieknek az ország pénztárába befizetett 4000 forintért 2667 sókövet adatott. U. o. IV. 314. 1704. október 31. már munkálkodott a sókereskedés felszabadításán s 1705. május 19. könnyítéseket tett. Tört. Tár. 1908. 584., 587—8.

64 1703 november, 1704 február 4. és május. Arch. R. I. 70., 239., 292.

65 1704 február 29. U. o. 163—4.

66 1708 június 17. Arch. R. II. 614. Talán csak egy esztendei mulasztásról van szó; mert 1704-ben a vármegye Tokajig valóban leszállított 50,000, 1707-ben pedig 30,000 kősót. U. o. I. 70., II. 65.

a sót az aknán 25 pénzen adatta, gyakorlat szerint minden százra öt ráadással; a réven darabját nem engedte 40 pénznél

120. AZ ERDÉLYI BÁNYÁK TÉRKÉPE.
Marsiglitől (Danubius Pannonico-Illyricus.)

alább adni. A dézsmás sókat saját uradalma szükségleteire tartotta fenn.[67] Azonban sok panaszt hallott,[68] hogy Máramarosból

67 U. o. II. 618.
68 1709 február 21. U. o. II. 444.

üresen bocsátják vissza a szálakat (tutajokat), sót pedig pénzen sem adnak, mert a tisztek másokkal összejátszva kereskednek vele.[69] Legigazságosabbnak azt tartotta, hogy mindazokkal, kik az aknára mennek sóért, számozott czédulákat húzassanak s ki hányadik, abban a sorrendben vegye a sót. Mindennap tapasztalta emberei gazdálkodásában, hogy a fösvény többet költ; de nem tudott velök mit tenni. A sószállítás eddigi késedelmes voltát annak tulajdonította, hogy Máramarosban hivatalosan 6 forintra becsülték a szálak árát, mások azonban kéz alatt többet fizettek s megelőzték embereit, kik szálak nélkül maradtak.[70] Az oláhok már nem is igen faragtak szálfákat s így ez a kereskedelem hanyatlani kezdett.[71] Pedig, Pápai János számítása szerint, a máramarosi bányákban hónaponkint 21,000, évenkint tehát legalább 250,000 kősót lehetett termelni.[72] Csak kevéssel azelőtt romlott el az egyik akna; s a fejedelem mindjárt elrendelte egy újnak megnyitását.[73] Különben a máramarosi sóaknák termésének egyharmadát a nemesi társaság fizetésére rendelte.[74] A *sóvári* (sárosvármegyei) só jövedelmét a prófontsütésre fordítsák; mert «a biztosok is megtanúlták nyalni a sót» s máskülönben is bérbe akarta adni a máramárosi aknát; tehát bajos lett volna egyedül arra támaszkodnia.[75]

Az erdélyi sóból kevés haszna volt az országnak. Mikor 1703—4 telén a császáriak odahagyták *Désaknát*, a kuruczok ott csak 1500 kész kősót találtak; a többit a lakosok már széthordták.[76] A fejedelem 1704 június 4-ikén sietett utasításokkal ellátni *Kismarjay* Albert *dési* kamarai ispánt, kétségkívül abban

69 Idejárúlt, hogy a szálak kormányosai az egész kősókból jókora darabokat levágtak s útközben eladogatták, úgy, hogy Tokajban az ilyen sikkasztások következtében a rendesnél jóval kisebb kősót alig lehetett eladni. Az országnak ilyen megkárosítói ellen a fejedelem 1709 május 22-ikén szigorúan intézkedett. Arch. R. II. 634.

70 1710 szeptember 24. Arch. R. III. 163. Pedig a fejedelem már 1709 április 14-ikén meghagyta, hogy míg az ő számára való 30,000 kősót Tokajra nem szállítják, addig le ne bocsássák másnak a szálját. U. o. II. 631.

71 1710 szeptember 4. U. o. III. 152.

72 1709 július 12. U. o. II. 637.

73 1709 május 12. U. o. II. 632.

74 1709 márczius 22. U. o. II. 629—631.

75 1708 januárius 13. U. o. II. 151.

76 Ramocsaházy jelentése 1704. febr. 4. Arch. R. I. 293.

a szellemben, mint a *kolozsit*. Fentartotta azt a rendeletet, a mit a sóbányák mívelésére nagyatyja, II. György még 1658 május 12-ikén kiadott.[77] Ilyen utasítás mehetett 1706-ban *Szigethy* Mihály *tordai* sóispánhoz is;[78] de ezeket épp olyan kevéssé ösmerjük, mint az ugyanakkor[79] a sókereskedésről szóló tervezetét s az erdélyi sóházak, aknák és kincstári jószágok ügyében való nyomozások eredményét. 1708-ban Erdélyt különben is elvesztette. Csak hírből hallotta, hogy az ellenség a dési aknákat attól fogva parasztemberekkel míveltette és széltében engedte kihordani a sót, minek következtében a máramarosi aknák jövedelmei jócskán megfogyatkoztak. Kénytelen volt tehát eltiltani a kuruczokat a dési só vételétől.[80] Ez az ország közjövedelmeinek megcsonkítása és a tisztességtelen verseny ellen való tiltakozást jelentette.

III.

A FÖLDMÍVELÉS.

Bercsényinek 1701 augusztus 4-ikén XIV. Lajoshoz intézett emlékirata szerint[1] a történelem a mellett bizonyít, hogy a gondviselés Magyarországot gazdag terméssel szokta megáldani azokban az esztendőkben, mikor a magyarok szabadságért harczolnak. Ugyanakkor báró *Palocsay* György, Rákóczi későbbi tábornoka, hosszú versben írta le, hogyan gazdálkodik a magyar ember az egész esztendőben.[2] Mint maga mondja, már ifjú korában megpróbálta, mire néha tudós emberek tanították s hű képet festett az akkori magyar mintagazdaságról, a mely lényegében ma sem változott. A törvénytudomány mellett a gazdaság volt az akkori magyar nemes legkedvesebb

77 Rákóczi-lt. 1890—1. Arch. R. I. 37.
78 U. o. 1892—3. sz.
79 U. o. 1175. és 1878. sz. Arch. R. I. 10., 37.
80 1709 február 12. Arch. R. II. 441.
1 Thaly, Bercsényi, II. 378.
2 Közli Thaly a Gazdaságtört. Szemlében, 1898. 204—210.

foglalkozása. A *marhatartás* némi fáradságon kívül semmibe sem került, a föld bőven termett gabonát és mindenki a maga terméséből élt.[3] Az ország ugyan termékeny volt, de nem mindenütt egyformán s így az élést a kuruczoknak néha messze-földről kellett szállítniok. Még a szabadságharcz befejezése után is, 1720-ban, a tulajdonképpeni Magyarországban csak másfél millió pozsonyi mérőre becsülték a bevetett területet, kaszás-szám szerint 274.000-re a szénafüves réteket és kapás-szám szerint 314.000-re a szőlőket.[4] Rákóczi maga dícséri a trencséni művelt dombokat, a nyitrai szőlőhegyeket, szántóföldeket, réteket, a jászsági, hevesi, pestvármegyei falvak gazdasági erejét, a mezőségi gabonát és füvet.[5] De ösmerte a földmívelés óriási nehézségeit is a háborús időkben; hiszen a nép néha még ekére való vasat sem kapott![6] Kuruczai tavaszszal szántani, vetni, nyáron aratni, betakarítani, őszszel nyomtatni, szüretelni, szántani, vetni akárhányszor hazaszéledtek s néha csak a tisztek maradtak a táborban.[7] Számolnia kellett egy néphadsereg természetével. Diószegi tiszttartója néha még télen is négy szérűn nyomtattatta a búzát;[8] s így történt ez a taraczközi, huszti, somlyai uradalmakban is.[9]

Valami sokat az uradalmak sem termeltek; pl. a hadadiban 1702-ben 1017, 1703-ban 1150 kalangya volt asztagban; tavaszbúza pedig csak 74, rozs 70. A sertések éhen vesztek, mert nem volt makk.[10] Megtörtént, hogy a kuruczok a várakba szorult labancz uraknak külön adtak engedelmet a szántásra, pl. Kende Zsigmond szatmári alispánnak Czégényben.[11] I. Lipót király és Heister tábornok intették a népet, hogy térjen vissza házi tűzhelyeihez és békésen művelje földjét;[12] azonban a fejedelem azt írta Bercsényinek, hogy a cs. tábornokok karóba-

3 Rákóczi eml. 76., 175., 214.
4 Kőszeghy a Gazdaságtört. Szemlében, 1894. 286—7.
5 Rákóczi eml. 214., 247., 253., 272.
6 Századok, 1895. 845.
7 U. o. 1879. 658.
8 1703 deczember 6. Arch. r. 190.
9 1703 deczember 13. U. o. r. 261., 265.
10 Arch. R. r. 267.
11 1704 június 2. U. o. r. 350.
12 1704 június 14., 17. Dési Urbarium, 78—81., 211—2. (Kézirat.)

húzással fenyegették, a ki tavaszbúzát vetne,[13] s Érsekujvár környékén a virágzó gabonát is lekaszáltatták.[14] Máskor megint a dunántúli vármegyék panaszkodtak,[15] hogy saját kuruczaik, tavaszra kelvén az idő, vetéseikre bocsátották lovaikat, azokat eltapodták, semmivé tették. Kaszálás után a kissé megszáradt szénát elhordták; mire az elkedvetlenedett szegénység a szénatakarítást abbahagyta. A tavaszi és egyéb gabonát a katonák már lábán megemésztik. A kepében levő árpát, rozst éjjel-nappal cséplik, abrakolják. 1707-ben sok ezer keresztet abrakoltak fel, azért a szegény emberek pénzen vettek maguknak kenyeret. A kölest a katona nem vette el abraknak, hanem a kenyérnek való gabonát etette lovával. *Esterházy* Antal tábornok megnyugtatta a vármegyéket, hogy a fejedelem mindezt halálos büntetés terhe alatt tiltja, és sokan már is elvették büntetésöket. De ki lakoltatta meg *Nehm* cs. tábornok katonáit, a kik Kőszeg és a Gyöngyös vize mellett az éretlen gabonát szintén lekaszálták![16]

A fejedelem 1704-ben, egyebek közt, azért kötött fegyverszünetet, hogy az otthon munkálkodó szegénység folytathassa gazdaságát; de ebben a császáriak meggátolták.[17] Ő maga két esztendő mulva szívesen fogadta *Károly* lotharingeni herczegnek azt a kívánságát, hogy a labanczokat háborítatlanúl engedje aratni.[18] Mikor 1710-ben kiküldte *Korponay* Jánost a hűtlenek javainak elkobzására, figyelmeztette, hogy ezekben a javakban is műveltesse a szőlőket, a vetéseket annak idejében betakarítassa s illendő számadást adjon gazdálkodásáról; mert a hanyagságából következő kárt megtéríteni köteles.[19] Kevéssel utóbb[20] Pest, Heves és Borsod vármegyékben megtiltotta, hogy katonái a már megkezdett aratás alkalmával a mezőn maradt szemes

13 Okolicsányi Stepneynek, 1706 április 11. Simonyi, II. 600.

14 Rákóczi Bercsényinek, 1710 június 4. Arch. R. III. 117.

15 1708 januárius 15. Tört, Tár, 1899. 220–1.

16 1707 június 5–6. Századok, 1879. 485–6.

17 1704 szeptember 7. Hornyik, IV. 315.

18 1706 június 29. Simonyi, III. 95., 100.

19 1710 április 8. Arch. R. III. 398.

20 1710 július 9. U. o. III. 441.

életet csépeljék, nyomtassák, a lakosok szőleiben kárt tegyenek s őket munkájokban akadályozzák; különben a nép bántatlanul megfoghatja őket.[21] A terményekben való adó behajtását megkövetelte, s nyugtatvány mellett szegénytől, gazdagtól beszedette; de a pénzbeli zsarolásokat még szorultságában is tiltotta.[22] Nem helyeselte, hogy Csajághy tábornok éppen augusztusban követelt munkásokat Szolnok vára építésére; mert ilyenkor van a szegénységnek legtöbb dolga, azért még az ott munkálkodókat is hazabocsátotta.[23]

Békés időkben mit tehetett volna a földmívesekért olyan fejedelem, ki még a szabadságharcz legreménytelenebb napjaiban is így gondolkozott róluk! Igaz, hogy ösmerte nemzetét. Mikor nem tudta, ezredével hol van *Szentpéteri* Imre, egyenesen Szentpéterre írt neki, gondolván, «aratás alkalmatosságával» ott bizonyosan megtalálja.[24] Tavasszal belenyugodott, hogy *Deák* Ferencz hadát szántás-vetés előtt nem lehet összeszedni;[25] nyáron tűrnie kellett, hogy *Bagossy*nak 30 hajdúja maradt, azzal is búzát nyomtat;[26] s őszszel ő maga rendelte ki *Megyeri* és *Géczy* ezredeiből a legényeket, hogy a hadak számára csépeljenek.[27] Sohasem állott közelebb az ősi magyar hadviselés módjához, mint mikor így rendelkezett. Seregét ilyen engedékenység nélkül el sem tarthatta volna.

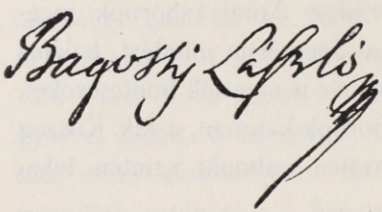

121. BAGOSSY LÁSZLÓ NÉVALÁIRÁSA.

Egy-egy *terméketlen esztendő* úgyis súlyossá tette a helyzetét. Pl. 1707 őszén Sziléziából vásárolt abrakot, mivel otthon nem termett; de hogy ezt a fogyatkozást a sziléziai kereskedők meg ne tudják s az abrak és a gabona árát föl ne verjék,

21 1710 július 9. Arch. R. III. 441.
22 1710 július 30. U. o. III. 470.
23 1710 augusztus 12. U. o. III. 504.
24 1710 július 27. U. o. III. 466.
25 1710 április 4. U. o. III. 227.
26 1710 július 27. U. o. III. 292.
27 Károlyihoz 1710 november 16. U. o. III. 227.

Bercsényi táborából küldetett élést a magáéba, mintha ott kelleténél több volna.[28] Akkor maga is 28.000 forint ára gabonát adott el az országnak, egy esztendő mulva pedig ezer hordó hegyaljai bort — egyszerű nyugtatványra.[29] A közgazdasági tanács útján el is tiltotta a terményeknek, főkép a gabonaéletnek halomra gyűjtését. A ki ezt a maga szükségletén felül tette, arra kötelezte, hogy a fölösleget a hadaknak vagy a szegényeknek megállapított áron adja el.[30] A papok 5—6 esztendőről is meggyűjtötték az élelmet; s az 1709. szükös esztendőben jobbadán hozzájok fordúltak, a kiknek pénzen kellett venniök a kenyeret.[31] A hogy a fejedelem maga írta,[32] az idő terméketlensége miatt neki sem termett több mint másnak. Zemplénben, Abaújban, Beregben, Ungban, Ugocsában 1709-ben általán módtalan terméketlenség uralkodott,[33] de már pl. Borsodban, Nógrádban Isten áldását bővebben tapasztalták.[34] Rákóczi szerint Isten bő áldást adott 1710-ben,[35] de sok helyütt a *sáska* pusztított,[36] máshol meg a pestis miatt kevés volt a munkáskéz.[37] Pl. a Hegyalja vidékén a nyájak pásztor nélkül gázolták a vetéseket s a marhák Bercsényi garami és ungvári ménesével együtt a hegyeknek szaladtak. Sok tábla maradt aratatlan, mert az oroszt (ruthént) a hegyről a síkra tüzes vassal sem lehet leűzni mezei munkára.[38]

Takarmányban néha akkora volt a szükség, hogy kuruczok és császáriak még a zöld gabonát is lekaszáltatták. A Duna-Tisza homokbuczkái közt széna csak a laposabb helyeken termett; annál dúsabb volt a fű meg a nád a Tisza-Körös közében s az erdélyi Mezőségen.[39] A fejedelem már június 4-ikén meghagyta a székelyeknek, 6-ikán pedig a vármegyéknek, hogy ne vona-

[28] 1707 november 8. Arch. R. II. 131.
[29] U. o. II. 215.
[30] 1707 január 29. Hornyik, IV. 396.
[31] 1709 június 9. Arch. R. IX. 673., 678.
[32] 1709 augusztus 28. U. o. II. 522.
[33] Arch. R. III. 356.
[34] U. o. III. 377., IX. 678.
[35] 1710 szeptember 12. Tört. Tár, 1901 411.
[36] Pl. Máramarosban. Arch. R. III. 504 Máshol u. o. VIII. 288.
[37] 1710 július 15. Tört. Tár, 1883. 399.
[38] 1710 július 7. Arch. R. VI. 548.
[39] Rákóczi eml. 156., 158., 214.

kodjanak kaszálni, takarodni, mert a takarmány nemcsak a hazáért küzdő hadseregnek kell, hanem az ő házi szükségleteikre is.[40] «Én bizony szénát nem teremthetek — fakadt ki egyszer; — lássa *Orosz* Pál, hogy élődhetik!»[41] Mikor azonban híre járt, hogy az ellenség Szolnokról Pest felé jön, Pest körül két mérföldre fölégetni rendelte a takarmányt.[42] *Bottyán* viszont felakasztással fenyegetett minden községi bírót, a ki nem gyűjtött szénát a lovasság számára.[43] Volt idő, mikor pl. a Mátrában se széna, se szalma nem termett;[44] ilyen szűk világban a fejedelem meghagyta, hogy *Esterházy* Dániel és *Andrássy* Pál generálisok a szénát fontszámra adják ki.[45] Ösmeretes, hogy a takarmány beszerzéséről, és kiosztásáról a hadi szabályzatokban, sőt személyesen is gondoskodott. A magánuradalmakban a gazdálkodás gondja a vitézek feleségeire maradt. «A gazdálkodáson — írta urának Károlyiné[46] — a mint a dobogó szív engedi, rajta leszünk.»

A szőlőmívelés érdekében a fejedelem sokat tett, mert a bor eladásából szerezte meg a szabadságharcz költségeinek egy jelentős részét. «A nemes ország mostani szükségének fölsegélésére akarjuk — írta már a fölkelés elején[47] — az egész hegyaljai fiskális szőlőket megszedetni és az ország közönséges hasznára fordítani.» Szőleinek és dézmás borainak főinspektorává már 1695 április 18-ikán kedves emberét, *Kőrösy* Györgyöt nevezte ki.[48] Rajnavidéki tapasztalatait értékesítette abban a szabályzatban, a melyet, *Rácz* Mihály közreműködésével, a hegyaljai szőlőmívelésről 1700-ban márczius 5-ikén adott ki.[49] Ennek 48 pontja a magyar gazdaságtörténelem legbecsesebb adalékai

40 Székely Oklevéltár, VII. 125. Hornyik, IV. 303.
41 1706 április 13. Arch. I. 524.
42 1706 szeptember 12. U. o. I. 616.
43 1707 június 26. Századok, 1879. 640.
44 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.
45 1710 október 14. U. o. III. 184.
46 1705 szeptember 30. Éble, Károlyi Ferencz, I. 51.
47 1703 szeptember 29. Tört. Tár, 1909 150.
48 Conventio vinorum inspectoris. U. o. 1900. 349—350. Mihalik, 84.
49 Közli 46 pontban Thaly, Tört. Tár, 1879. 584—592. és — ezt nem említve — Szamota 48 pontban (melyek közül új a 3ᵉ utolsó). Gazdaságtört. Szemle, 1894. 78—87.

közé tartozik. Nem-igen tetszett a nagyobb szőlősgazdáknak, de, *Babocsay* Izsák nyilatkozata szerint, valóban alkalmas volt arra, hogy a hegyaljai szőlők vinczellérjeit és munkásait rendbehozza.[50] Az öreg urat, a tarczali kincstári szőlők inspektorát, 1705 márczius 7-ikén, *Szalay* Pál lovaskapitány helyébe a kincstári szőlők inspektorának nevezte ki. Helyettesének *Héczey* Istvánt rendelte, ki már tíz esztendeje szolgált apósa, a tapasztalt Babocsay mellett.[51] 1706-ban a fejedelem újabb rendszabályokat bocsátott ki a szőlőmívelésről,[52] a miket érdekesen egészíthetnének ki *Bottyán*nak a győriek számára 9 pontban adott szabályzatai.[53] Ezeket ösmerjük, amazokat nem. Mennyi gyöngédség és okosság van a fejedelemnek abban a rendeletében,[54] melynél fogva *Kálolyi*nak meghagyja, hogy a gyöngyösieknek első sorban a szőlők miatt tett panaszain segítsen. A labanczok szüretelését lehetőleg gátolta. Bosszankodott, mikor a pozsonyiak potomáron, 4500 forinton váltották meg a szüretet,[55] vagy mikor a hajdúk meg nem gátolták a galgócziak szüretjét.[56] Jó néven vette, hogy a budai hegyekben a kuruczok a szőlőmunkára kijárókat s katonai fedezetöket untalan támadták, míg 1707 július 20-ikán vereséget nem szenvedtek.[57] A szüretet, behordást, szőlőmunkát tábornokai csak váltságdíj mellett engedték meg. Így a soproniaknak és budaiaknak,[58] a győrieknek, esztergomiaknak stb.[59] Mikor a győrieknek Fodor és Palásthy mégis 600 akónyi kárt okoztak, *Bottyán* benyujtotta lemondását.[60] A *Perényi*-család magán az egri országgyülésen panaszkodott Vas Sándor egri várparancsnok ellen, ki az egri szőlőket, réteket stb. pusztította.[61] A kuruczok 1707-ben azért foglalták el a budai magaslatokat, hogy a szüretet megakadályozzák s a tulajdonosok nem bírták kifizetni a kivetett nagy váltság-

50 Századok, 1874. 127.
51 U. o. 130—2., 162.
52 Rákóczi-lt. 1547. sz. Arch. R. I. 22.
53 1707 szeptember 22. U. o. IX. 425—7.
54 1705 szeptember 17. U. o. I. 414.
55 1706 október 19. U. o. I. 640.
56 1706 november 5. U. o. I. 643.
57 Századok, 1879. 649.
58 1707 szeptember 22. U. o. 1880. 43.
59 U. o. 44—45.
60 U. o. 127.
61 U. o. 1895. 847.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

díjat.[62] Viszont 1704 őszén a császár egyrészt éppen azért nem adott fegyverszünetet, hogy a fölkelők békében ne szüretelhessenek s az eladott bor árából a hadjáratra pénzt ne szerezhessenek.[63] Idejárult a birtok bizonytalansága. Pl. a kistoronai, újhelyi, bényei, sárospataki szőlőskertekből a fejedelem 1704 áprilisáig húszat foglalt le a kincstár javára 18.998 forint értékben[64] s az így elkobzott javakkal többnyire tisztjeit jutalmazta.[65]

A kincstári szőlők és a dézmaborok jövedelme a kincstárt illette. A kuruczok azonban nem igen engedték boraikba bemártani az akót s egyáltalán nem akartak dézmát adni; sőt a parasztság is a dézma elengedésében reménykedett.[66] Mindazoknak, kik vele személyesen táboroztak, a fejedelem valóban kezdettől fogva elengedte a neki járó bordézmát; de kegyelmével sokan visszaéltek, mert hazájokat nem szolgálták. Végre is összeíratta az ilyen szőlőket, hogy elkobozza mindazoktól, kik nem katonáskodnak.[67] Már 1707 október 8-ikán a gazdasági tanács elé terjesztette azt a tervet, a melyet a dézmás hegyaljai szőlők haszonbérbe-adására ő maga készített.[68]

Bortermése fedezte a háború költségeinek egy részét. Mikor az országba jött, beérte egy kulacs borral, melylyel *Majos* János megkínálta.[69] Háztartását akkor *Antalóczi* János látta el borral, de néhány hónap mulva[70] már megadhatta tartozását és *Sennyei* Istvánt is megajándékozhatta 300 cseberrel,[71] mert sok és jó bora termett. Így pl. az ecsedi uradalomban 1133·6 köböl majorsági, 1395·6 dézma, 291·11 czenzuális és 597·13 köböl lefoglalt bor, összesen tehát 3419·3 köböl. Félt, hogy ott vesznek a hegyeken, mert a kamarákban nem fértek s a színekben álltak.[72] Hordókat csak igen bajosan kaphatott.[73] Maga a fejedelem és

62 Medows 1707 október 12. Simonyi, III. 342–3.
63 Stepney 1704 szeptember 6. U. o. I. 418.
64 Arch. R. I. 218–9.
65 U. o. I. 133–4.
66 1703 deczember 10. Arch. R. I. 258.
67 1710 augusztus 24. U. o. III. 526.
68 Rakóczi-tár, I. 57.
69 1703 július 11. Századok 1873. 22.
70 1704 február 19. Arch. R. I. 162.
71 1703 október 17. U. o. I. 171.
72 1703 november 24. U. o. I. 248.
73 U. o. I. 237.

udvara néha oly «nyomorúlt» bort ittak, hogy majd elvesztek tőle. Pedig az utolsó magyarországi szüret is remek bort adott, mert reménységök felett sok *aszúszőlő* volt, sok helyütt a termésnek majdnem fele megaszott s így módjukban állt asszúszőlőbort csinálni.[74] Az utolsó szüretkor finom, de kevés bora termett a fejedelemnek. A tokaji *Aranyos* és *Vitéz*, a tarczali *Szarvas*,

122. RÁKÓCZI TOKAJI PINCZÉI.

a tállyai *Báthory*, a zombori *Nagykirály*, *Lajos*, *Virginás* és más hegyaljai szőlők: a *Hétszőlő*, a Tatai, Szerémi, Barát, Borkút, Palota-meggy, *Hasznos*, *Sas*, *Messzeláto* stb. 1750 akót adott, a mihez más hegyvidékekről még $3302^1/_2$ akó járult, pedig a császári hadak is sokat lefoglaltak.[75] «Mikor idejök volt a korcsmáknak», Ecseden egymagában 6000, sőt annál több köböl bor is elkelt s búzáért minden parasztember vett magának.[76]

74 Ottlyk levele 1710 október 16. Tört. Tár, 1883. 396–7.

75 U. o. 402–5. részletesen.

76 1703 deczember 9. Arch. R. I. 191.

A Szilágyságban 2—3 polturán vesztegették a bort,[77] Szatmárban legfeljebb 9 pénzt adtak egy ejtelért.[78] A nagybányai bornak Máramarosszigeten csak úgy volt kelete, ha — nagyobb itczével mérték.[79] Tehát Sziget is megkapta a czinkotai itczét. Ilyen bő termés volt 1707-ben is, minek következtében a bornak nem volt ára; mivel pedig a bor jövedelme a háború pénzforrásai közé tartozott, a fejedelem addig akarta árúltatni borát a korcsmákon, míg kitelik a dika-pénz s míg «a korcsmák folyása» kívánt forgalmat csinál a rézpénznek.[80] Nagy termés idején hol a kuruczoknak, hol a labanczoknak ártott meg az újbor.[81] Egyik kapitányát a fejedelem azért büntette meg, mert a táborba visszahajtott katonákat hordós és átalagos borokért ismét hazabocsátotta.[82]

A tokaji hegy valóban többet ért az aranybányáknál. Termését a fejedelem a nemzeti háború czéljaira fordította, ideértve azt is, hogy a külföldi uralkodók és diplomaták jóindúlatát tokaji borokkal igyekezett még jobban megnyerni. Maga is szerette a *szinelt tállyait*, melyből rendesen két nagy palaczkkal vitt egy-egy útjára.[83] A Hegyalján *ürmös* és *örvényes bort* is csináltak számára.[84] Nagyon bántotta, mikor értesült, hogy borai nem tetszettek az orosz uraknak. Hiszen az 1708-iak akárkinek a pinczéjében is megváltoztak s nem teremnek itt minden esztendőben olyan borok, mint ők képzelik.[85] Most ő maga adott utasítást a czárnak küldött tokaji bora szállításáról és kezeléséről.[86] Maga gondoskodott a porosz királynak szánt bor eladásáról is.[87] Volt oka reá, mert 1709/10. telén borai hűtelen kezelés következtében megfagytak, megromlottak s a külföldön szégyent vallott velök.[88] Hanem azután — az ő társaságában — «egy korty tokaji bor» ízlett is *Péter* czárnak,[89] s *Marlborough* herczeg

77 Arch. R. I. 262., 271., 276.
78 U. o. I. 269.
79 1704 január 15. U. o. I. 279.
80 1708 márczius 2. és 30. U. o. II. 175., 219.
81 Rákóczi eml. 89., 196.
82 1705 deczember 18. Arch. R. I. 439.
83 Tört. Tár, 1882. 751—2.
84 U. o. 572—3.
85 1709 szept. 5. Arch. R. II. 538., 548.
86 1709 szeptember 2. U. o. II. 529.
87 1711 június 18. U. o. III. 722.
88 1710 február 20. U. o. III. 40.
89 1711 augusztus 21. Rákóczi önéletr. 233.

mindenkit megkért, hogy Magyarországból Londonba indított több hordó borát háborítatlanul és szabadon bocsássák át.[90] Tapasztalta a fejedelem, hogy a külföldi diplomatáknak pénzre nincs szükségök, de «makacs kívánói a magyar bornak». Hágai követének, *Klement*nek ezt értésére is adta egy nő, kinek ura nagy befolyást gyakorol majdan a béketárgyalásokra. Négy antal (átalag) tokaji bornak tehát a fejedelem nagyobb hasznát veheti, mint néhány ezer tallérnak.[91] A diplomatákat a tokaji bor jobban lelkesíti a szabadságnál és a vallásnál.[92]

IV.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS A VADÁSZAT.

Semmijébe sem került a népnek a marhatartás, legfeljebb egy kis fáradságába; adója egy részét tehát *barmokban* fizette le s velök a szomszédos osztrák tartományokban is cserekereskedést folytatott.[1] A kuruczok hadi zsákmánynak tekintették az ostromlott várakba szorult labanczok marháit és azokat minden koczkáztatás és veszedelem nélkül elhajtották.[2] 1704 májusában Buda alól egyszerre 2500-at tereltek a solti táborba.[3] Sárvár alól *Károlyi* 1704 júliusában «gyönyörű ménest, gulyát, svájczer teheneket, különös fajtájú kecskéket, ménlovakat, szekeres lovakat» hajtatott hazafelé.[4] Az így elhajtott jószágot

90 1709 április 28. Simonyi, III. 436—7.

91 Klement, Rákóczihoz 1712 január 1. Szalay, Rákóczi bujd. 252.

92 Január 8. U. o. 265—6. 1881-ben Rudolf trónörökös lakodalmára az udvar tokajit kért báró Vay Miklós koronaőrtől, a ki Rákóczi egykori golopi pinczéjéből küldött is 200 (félliteres) palaczkot — Rákóczi korából és borából. Mikor az udvar a számlát kérte, az öreg báró mosolygott. «A Habsburgok nagyon gazdagok — szólt — de borért annyit ök sem adhatnak. Fogadják el hódolatom jeléül.» Valóban az a 200 üveg, a mely 1701-ben a mi pénzünk szerint «csak» 2000 koronát ért, 1881-ben már 8.182,000 korona értéket képviselt a kamatok kamatjával.

1 Rákóczi eml. 175., 200.

2 U. o. 216.

3 Arch. R. I. 223.

4 Károlyi Okl. v. 81., 83. A svájczer tehenekről elmondja, hogy azok igen hasznosak, másféle bikát nem kell hozzájok ereszteni; háromszor kell fejetni, ôszre kelve abrakon istállóban tartani, s vakarni mindennap.

a fejedelem többnyire megváltotta a kincstár számára s darabonkint 32 tallért is adott; de már 1706-ban «megunta a tőzsérséget».[5] Nagy istentelenségnek tartotta, hogy az «ökör-kommisszáriusok» kedvök szerint szabják meg a marha árát s azt rézpénzben fizetik meg.[6] 987 darabot, a melyet *Szluha* ilyen módon vett meg, Eger alá hajtatott, hogy ne tengődjenek a Tisza mellett ember és gondviselő nélkül.[7] Nemzetünk legnagyobb terhe és pusztulása, szerinte, abból származott, hogy a marha és gabona bevásárlásával megbízottak maguk limitálták a marhát és «torkon verve vették el a szegénységtől».[8] Hiszen ha pénz helyett marhát adhat, elpusztítják a szegény embert, a mint tapasztalta is Szatmárban, hol kereskedésre való ökröt válogatván, észrevette, hogy már *szántani sem tudtak, mert eladták az ekehúzó ökröket.* Széltében folyt az «istentelen cserebere». A legnagyobb baj, hogy mivel minden embernek van olyan marhája, azt a falu nem téríti meg annak, a ki adta s így sok szegény ember koldussá lett. A mikor kiszedik is a jószágot, rosszúl viselnek rá gondot, lesoványkodik s a kereskedő rá sem néz, vagy mód nélkül olcsón kívánja.[9] Már 1708 végén Magyarországnak marhákban való adósságát erdélyi ökrökkel kellett kiegyenlíteni; ezeknek árában az adott 500 vég posztón kívül az erdélyi hadaknak is akart juttatni valamit.[10]

A fejedelem maga sok *gulyát* tartott s tisztjei nyugat felé élénk marhakereskedést folytattak.[11] Ő maga gondoskodott,[12] hogy az uradalmaiban levő szarvasmarhák és juhok számára málha-diribdarab sókat szállítsanak s később, bujdosása kezdetén, ő maga bérelt 7000 forintért legelőt a bujdosók marháinak tartására.[13] Nagy kérdés volt, a szerencsi uradalmába küldött *fejős és meddő tehenekből* külön gulyát alkosson-e, vagy más gulyákba ossza szét?[14] Más nagyobb uradalmakban is, pl. *Sennyei* István

5 1706 augusztus 23. Arch. R. I. 595.
6 1708 szeptember 12. U. o. II. 321.
7 1708 szeptember 18. U. o. II. 331.
8 1708 szeptember 22. Arch. R. II. 335.
9 1708 október 12. U. o. 353.
10 1708 november 2. U. o. 365.
11 Tört. Tár, 1879. 583.
12 1708 szeptember 10. Arch. R. II. 619.
13 1711 június 14. Arch. R. III. 721.
14 1704 május 2. U. o. I. 323.

uradalmában, nagy gonddal osztották szét majorságokra az öreg meddő teheneket, ötöd-, negyed-, harmadfű tulkokat, öreg bikákat, tavalyi herélt borjúkat, öreg ökröket[15] stb. A bitang marhákat, bivalyokat, lovakat a katonák, a szegénység nagy megrövidítésére, a falvakkal tartatták[16] s kuruczok, labanczok egyaránt elhajtották a másik fél barmait. Pl. 1707-ben *Rabutin* sok ezret hajtatott el a dunántúliaktól,[17] a következő esztendőben pedig *Esterházy* Antal Horvátországból Magyarországba terelt át sok ménest és gulyát.[18] Marhatenyésztésre tehát senkinek sem lehetett valami nagy kedve.

123. ÖKÖRHAJTSÁR.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

A *lótenyésztés* általánosságát bizonyítja, hogy a szegény kurucz is a maga lován katonáskodott s azért, a hol lehetett, kímélte paripáját. Bánffy gubernátor Gyulai Ferencznek 1703-ban Delia nevü pej és Fáta nevü szürke paripáját csak mint atyafiának adta oda nyolczszáz forinton, mert különben ezerkétszáz forint volt az ára; de Bethlen János semmi áron sem adta oda a lovát.[19] Selejtesebb lovat 4—6 márjáson, elromlott német katonalovat 6—7 forinton is lehetett venni.[20] A katonaló napjában kétszer 3—3 marok abrakot kapott, söt éjfélkor is egészen abrakolt. A katona két kezét összetéve taszította ki az abrakot a rostába úgy, hogy két lóra valót is adott a lovának.

15 1703 november 30. U. o. I. 252—3.
16 Pl. Dés vidékén. U. o. I. 259.
17 A dunántúli vármegyék panasza, 1708 január 15. Tört. Tár, 1899. 219.
18 Rákóczi eml. 255. jegyz.
19 Gyulai kézirati naplója (az 51. gyalogezred könyvtárában), 4., 5.
20 Arch. R. I. 183., 267.

A kölest nem vette el abraknak, hanem inkább a kenyérnek való gabonát etette paripájával. 14 lóra egy pozsonyi csapott köböl jutott volna, de a katona mindig többet juttatott lovának.[21] Háborúba csak tavaszi *füvellés* után ment vele. Rendesen hat hét kellett a füvellésre,[22] mely a télben éhező szegény jószágot kellően följavította. «Bárcsak békével engedne füvelleni az ellenség — sóhajtott Rákóczi egy ízben,[23] — mert magam sem hinném, ha nem látnám, mennyire megnyomorodott a katona lova s megtúrósodott a kila-hordásban.» Legbajosabbnak tartotta, hogy a fű előtt semmire sem mehetnek; mert «igen búsúlnak a hadak lovai s nézik a földet».[24] De azután «akármennyit sírjanak, ríjjanak a katonák», hadba vitte lovaikat, mihelyt «megvelősödtek».[25] Azonban akkor is nagy gondja volt rá, hogy hosszas menetekkel a ló meg ne romoljon s ilyképpen egy-egy ezred alkalmatlan ne legyen a szolgálatra.[26]

A kuruczok nagyon szerették a *fakó* lovakat, vezéreik is jobbadán fakó lovon mentek a csatába, mert ezt a színt szerencsésnek tartották. A tisztek egy-egy jól begyakorolt paripáért 2—300 aranyat, a fakóért 5—800-at is adtak. A svéd hadaknak a fejedelem 33 lovat 917 rajnai forinton s egy karabélyos alá való lovat 18 forinton vásároltatott.[27] *Ottlyk* Györgynek egy *holdas* lóért 50 aranyat s a Jászságban 7 lóért összesen 140 tallért adott.[28] A csatában az ellenségtől elfogott lovakat rendesen elkótyavetyélték. Mikor *Liechtenstein* herczeg visszavásárolni akarta ilykép eladott lovait, a fejedelem azt felelte, hogy illetlen volna néhány kanczáért összegázoltatni az országot, mert olyan embereknél vannak, a kik pénzért nem adják, erővel pedig nem vehetik el tőlük.[29] Nyert csaták után a vezérek a legszebb lóval rendesen a fejedelemnek «udvaroltak».[30] *Bezerédj* azzal dicsért meg egy lovat, a melyet száz talléron váltott meg a seregtől,

21 Tört. Tár, 1899. 225—6.
22 Arch. R. III. 106.
23 1710 április 7. U. o. III. 90.
24 1710 április 4. U. o. III. 229.
25 1710 május 17. U. o. III. 264.
26 1710 szeptember 20. Arch. R. III. 165.
27 1710 május 17. U. o. III. 264.
28 1710 szept. 10. U. o. II. 49., III. 534.
29 1706 május 13. U. o. I. 543.
30 1704 június 3. U. o. IV. 47.

hogy «felséges urunknak is merné prezentálni: igaz *angliai ló*, — egy szóval nem egyéb a jónál».[31]

A «német» lovakat szívesen tartották meg maguknak. Csinom Palkó nótája szerint «enyím a német kanczája, tiéd a lódingja»; de nem kellett nekik a horvátok «hosszú nyakú, kurta farkú görhes paripája». Nóta kél Bezerédjről, a ki «tánczoltatja a lovát» és «a kurucz jó paripán» követi. Dalolnak Nagy Bercsényi Miklósról: «Járjad, lovam, járjad Újvárnak mezejét, hogy megszégyenítsük ellenség erejét». A székely kurucz «Bukefál barnáján repül, ha a koncz-osztásra kerül. Bukefál lovát szorítja, kardját, fogát vicsorítja». Balogh Ádám «fakó lova, a Murza, Lajta vízét megúszsza . . . Bécs alját ha nyargalja, császár azt megsiratja». És hangzott a dal arról is, hogy «Esztergom várába Rákóczi felnyargal: Esztergom utczáin szikrát hány patkója». A lóra termett magyar vezére csak kitűnő lovas és alapos lóismerő lehetett.

A fejedelem ménesei a leghíresebbek közé tartoztak. Két-esztendős korában már volt egy kis *ponnyja*; de csak kilencz-esztendős korában tanúlt rendszeresen lovagolni. Munkács első védelmekor már a katonák előtt is lóháton jelent meg. Neuhausi diák korában gróf *Slavata* Joachim gondoskodott róla, hogy rendesen lovagoljon. Visszakerűlve a hazába, a tizenhat esztendős ifjú nagy lovaglásokat tett gróf *Batthyány* Ádám uradalmaiban. Ez a gyakorlat rendkívűl gyönyörködtette Olaszországban is, hol Firenzében néhány olasz főúrral minden reggel kilovagolt. Egy háromnapos lovaglása, Firenzéből Sestrébe, még évtizedek mulva is borzalommal töltötte el. Külföldi útjait szívesebben tette meg lóháton, mint kocsin.[32] Külön lovászai, fullajtárai, kocsisai voltak, a kik összesen 44 hátas lovát gondozták. Ezek közé tartozott egy kedves *angol* és fehér *spanyol* lova. A fejedelemné számára két angol paripát, egy fekete angol lovat stb.

[31] 1707 október 13. U. o. IX. 435—6.

[32] Thaly, Rákóczi ifj. 17., 56., 75., 125., 165., 195. Rákóczi önéletr. 39—40., 49.

taníttatott be[33] s nevette feleségét, a ki lovait meghízni engedte, mert ritkán használta.[34]

Fölovászmestereinek nagy érdemei vannak a hazai lónemesítés körül. 1692 től 1701 végéig báró *Vissenacque* de Scutriy Sándor János volt a fölovászmestere. Parancsnoksága alatt álltak az ifju fejedelem karabélyos testőrei, a kik a fejedelem hintaja mellett lovagoltak; továbbá a palotás hajdúk, dobosok, trombitások, puskások, puskatöltők, vadászok, lovászok, kocsisok, fullajtárok, kengyelfutók, peczérek és a szekérmester, kovács, nyerges. 1704 elején a fejedelem lovas gránátos ezredessé nevezte ki «kedves, igaz, régi, hű és tökéletes szolgáját», a ki őt minden hadjáratában elkísérte. Két kedves lova volt: az egyik *pej*, a másik gesztenyeszínű, magyarosan *szeg*. Három hátas paripát és hintajába hat kis lovat az ezred adott neki használatra. A derék ezredes 1707 november 23-ikán húnyt el.[35] A szabadságharcz idejében Rákóczi valóságos fölovászmestere *Giczey* Zsigmond volt, a kit 1706-ban a *tatárokhoz* lovakat vásárolni küldött[36] és csak külföldi bujdosása kezdetén bocsátotta el szolgálatából.[37] Csebi *Pogány* Ádám, majd *Jávorka* Ádám már a bujdosás éveiben voltak fölovászmesterei.

A lovászmestereknek úton vagy hadjáratban mindig a fejedelem oldalán kellett lenniök és pedig ütközet idején három felkészült paripával. Szükség esetében saját paripájukat kellett a fejedelem alá adniok. A vezetéklovakat hűséges lovászokra bízták, kik közt megosztották a *paripák, pajzán és szekereslovak* gondviselését a szerint, ki mihez értett inkább. Éjjel-nappal, helyben vagy táborban néhány lovas mindig készen állt nyergelt paripákkal a fejedelem vagy a futárok szolgálatára. Lovai mellett

33 Tört. Tár, 1900. 358., 383–4. Talán ugyanaz a fekete angol paripa volt ez, a melyet elfogatása után 1701-ben b. Vissenacquenak ajándékozott. U. o. 384.

34 Önéletr. 142. A menekvő Rákócziné fogata. Histor. Bildersaal VII. 96.

35 Thaly közlései a Tört. Tárban, 1880. 181–9. és 1900. 354–5.

36 Bay és Pápay naplója, Századok, 1873. 611.

37 Sz. Király Ádám naplója. Rákóczitár, I. 240.

a fejedelem jó kovácsokat tartott, a kik a lovak patkolásához, sőt gyógyításához is értettek.[38]

A fejedelem Konstantinápolyból, Moldvából, Krimből hozatta lovait s ezt a *keleti fajt spanyollal keresztezte.*[39] Fajlovai után a török nagyvezir is vágyakozott.[40] Daliás jelenség lehetett, mikor pompás török pejlovon vonult be a körömi felsíkra, az ónodi országgyűlésre,[41] máskor meg Kassa alá.[42] A mellett azonban

124. RÁKÓCZINÉ FOGATA.

igazi *úrlovas* volt, a kit senki sem múlt felül a sétalovaglásban. Lovaiban mint valódi műértő és szakember gyönyörködött. 1705 márczius 21-ikén Maklár alá hajtatta ménesét,[43] hogy sétalovaglásai közt Egerből minél többet láthassa. 1709 július 5-ikén szerencsi ménesét szemlélte meg s másnap tizennégy vezetéklóval ment tovább Sárospatak felé.[44] 9-ikén már Munkácson

38 A lovászmesterek utasítása: Tört. Tár, 1881. 163—5.
39 Tört. Tár, 1879. 583.
40 M. H. H. xxviii. 233.
41 Rákóczi-tár, i. 5—6.
42 1707 deczember 4. U. o. i. 80.
43 Wass Gy. naplója. M. H. H. xxv. 452.
44 Rákóczi-tár, i. 6.

nézegette, Csebi Pogány Ádám milyen lovakat hozott neki Törökországból.[45] *Oskolás lovait* nyáron a hűvösben minden reggel és este gyakorolták; ő maga is többször résztvett a művészi lovaglásban, vagy legalább az ablakból nézte a gyakorlatokat.[46] Giczey Zsigmondnak néha valamennyi hátas és vezetékparipáját föl kellett vezetnie. Ilyenkor néha (pl. 1707 november 7-ikén) maga rendelte el, melyik aranyos szerszám mely nyeregre és melyik paripára való.[47] A *ménes* megválasztása, szétosztása, ha csak lehetett, az ő jelenlétében történt.[48] Barátainak ménesei iránt is érdeklődött. Pl. megtekintette *Bercsényi* lakárdi ménesét,[49] Kassán pedig néhai *Erdődyné*nek Zboróról hozott lovait.[50] Barátait szívesen megajándékozta 1—2 nemes fajlóval; pl. szerencsi méneséből Bercsényinek 2, Esterházy Antalnak egy szép *török* paripát ajándékozott.[51] *Hátas paripái* közül történeti nevezetességű lett a *Pandur*, mely a trencséni csatában nyakát szegte s majdnem végső veszedelemre juttatta a fejedelmet,[52] ki utóbb különösen a *Szarvast* kedvelte.[53]

Még ügye hanyatlása idején sem hanyagolta el méneseit. A Kúnságból két jó katonát rendelt ménespásztora mellé, kiknek fizetéséről s ellátásáról a ménesgazdának kellett gondoskodnia.[54] S mikor már Lengyelországba vetette ki a sors, ménesének a kapcsikonti mezőn ő maga jelölte ki a helyet. Utasította Vayt, hogy annyit fedeztessen, a mennyit a ménes mostani állapotához képest lehetőnek tart s vétesse számba, mennyi anyaló hiányzik. Mezőt, ha lehet, annyit foglaltasson, hogy még a künmaradt udvari emberek lovai is eltengődhessenek a ménessel.[55]

45 U. o. I. 25.
46 U. o. 26., 28., 33., 182.
47 U. o. 60., 183., 193.
48 U. o. 203.
49 1707 július 16. U. o. 27.
50 1708 január 19. U. o. 89.
51 1707 október 31. U. o. 55. Károlyinak 1708. márczius 6. kesely lovat adott. Károlyi-lt.
52 1708 augusztus 3. U. o. I. 150. Rákóczi eml. 251.
53 Arch. R. VI. 451. A lovaglásnál vörös és másszínű salavárdiát (török lovagló nadrágot) használt, a melyet fölkapcsoltak vagy fölvarrtak a rendes nadrágra. Tört. Tár, 1882. 764.
54 1710 május 17. Arch. R. III. 425.
55 1711 május 11. U. o. III. 653.

Az állattenyésztés többi ága nem érdekelte annyira, de ezeket sem hanyagolta el. Ősi módon folytatta a *sertéstenyésztést* s oly nagy arányokban, hogy pl. Huszt várából egyszerre ezer oldalszalonnát szállíttathatott Munkács várába.[56] A *méhtartásra* a Rákócziak mindenkor gondot fordítottak. 1708-ban ezer tallért vett be a mézből, mikor a *méz* csebrét 18 máriáson lehetett eladni.[57]

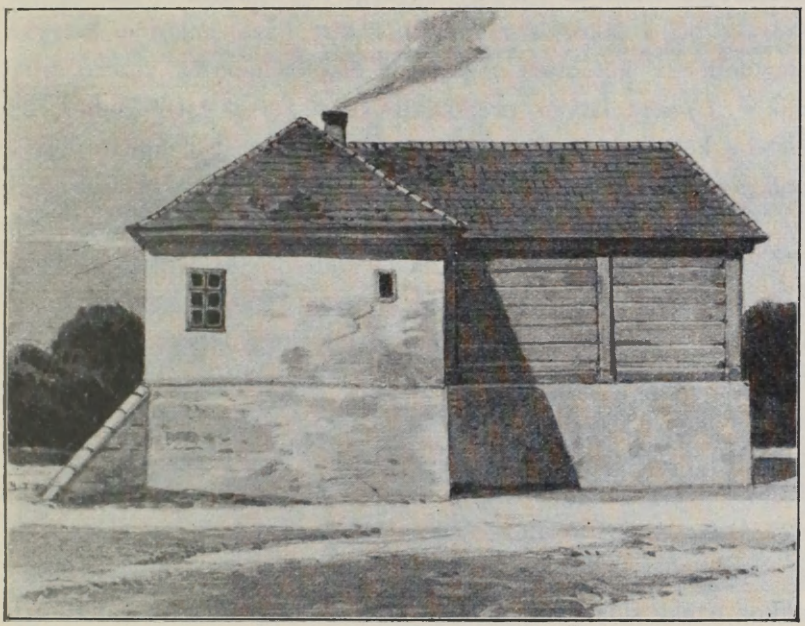

125. A MUNKÁCSI FEJEDELMI ISTALLÓK ÉS KOCSISZINEK CSOPORTJÁBÓL.

A *halászatot* pártolta, már csak azért is, mert minden hétfőn és pénteken böjtölt. Sárospatakon a Bodrog partján maga is szívesen halászott.[58] Gyanakodott, hogy a parasztok azért nem akarnak hídhoz való kasokat csinálni, mert halásztanyájokat féltik; hiszen a hol a kasokat lehányják, ott halászni többé nem lehet.[59]

A vadászatot nem csupán úri kedvtelésből üzte. Vadászni alkalmasint gróf *Slavata* Joachim tanította a csehországi Neu-

[56] 1707 márczius 9. U. o. II. 34.
[57] U. o. I. 258., II. 287.
[58] Pl. 1709 június 20. Rákóczi-tár, I. 204.
[59] 1706 július 28. Arch. R. I. 572.

hausban. Négy esztendő mulva, 1692-ben gróf *Batthyány* Ádám rohonczi, németújvári, körmendi birtokain már elösmert vadásznak tartották.[60] Mint fiatal férj, Balsánál feleségével együtt napokon át sátrak alatt tanyázott, hogy kedvökre vadászhassanak[61] s Bercsényivel azontúl is többnyire vadászatközben beszélgetett a haza bajairól.[62] Szerencsi vadászata elfogatása következtében maradt el.[63] Lengyelországi bujdosásában vadászgatva szórakozott s akkor is vadászatból tért haza, mikor a magyar elégületlenek küldötteit fogadta.[64] Már a nemzet vezére volt, mikor *Ujhelyi* István prédikátor kérve-kérte, tartózkodjék az életébe kerülhető vadászatoktól.[65] A felsővadászi templom egyik misemondó ruhája, hagyomány szerint, a Rákóczitól elejtett őz bőréből készült.[66] Fővadász-mestere, *Toldalaghy* Mihály, sokat írhatott volna vadász-szenvedelméről, de naplójának csak nagyon kései töredékei maradtak reánk.[67] A fejedelem maga is dícsérte a Tisza-Körös közét, mely bövelkedett mindenféle vadban, különösen gimben és vaddisznóban.[68] Tréfálkozott, hogy a kormányon is úgy jár, mint *ennekelőtte* vadászó idején tapasztalta vadászata szerencséjét a sok különféle nyomhajtó kopó közt.[69]

Vadászkutyáival sokat törődött. Megajándékozta azt a «jágert» és «jágermestert», a ki öt *tarka kopót* (chien courant, a hogy akkor írták, sinkuránt) hozott neki.[70] Négy forintot adott egy kopóhozó parasztnak ugyanakkor, mikor a *vizslák* gyógyításáért 2 forintot fizetett.[71] Öt vizslája és 17 kopója volt már vagyona 1701. évi lefoglalásakor.[72] Országos gondjai közt még arra is talált időt, hogy Szerencsre küldött kutyái számára árpa- vagy

60 Thaly, Rákóczi ifj. 125., 165.
61 1697 június 26—28. U. o. 313., 314.
62 1697—9. Thaly, Bercsényi, II. 280—1., 297. Önéletrajz, 107.
63 Önéletrajz, 117.
64 U. o. 158—9. V. ö. Thaly, Bercsényi, II. 428.
65 1703 deczember 5. U. o. III. 49.
66 Mihalik, Rákóczi-kiállitás, 146.
67 1734—5 márczius 13. Az Erdélyi Nemz. Múzeumban.
68 Rákóczi eml. 158.
69 Károlyihoz Tótfaluról (talán egy vadászat hatása alatt) 1706 április 30. Arch. R. I. 646.
70 1706 október 22. U. o. I. 565.
71 U. o.
72 Tört. Tár, 1900. 384.

zablisztről ő maga gondoskodjék.[73] A mikor kedves vizslája, *Roland*, elpusztult, «ő felsége úgy szánta, hogy meg nem mondhatni».[74] Egyedül vagy társaságban szívesen vadászott *foglyokra*, *nyulakra*, *őzekre*, *szarvasokra*,[75] egyfolytában néha tizenkét óra hosszat is.[76] Ottlyk Pál írja,[77] hogy mióta Szerencsre jöttek, a sok *foglyázás* és *kacsázás* közben a fejedelem öt pár csizmát szaggatott el. De mikor néha úgy elfogyott a nyúl, hogy három

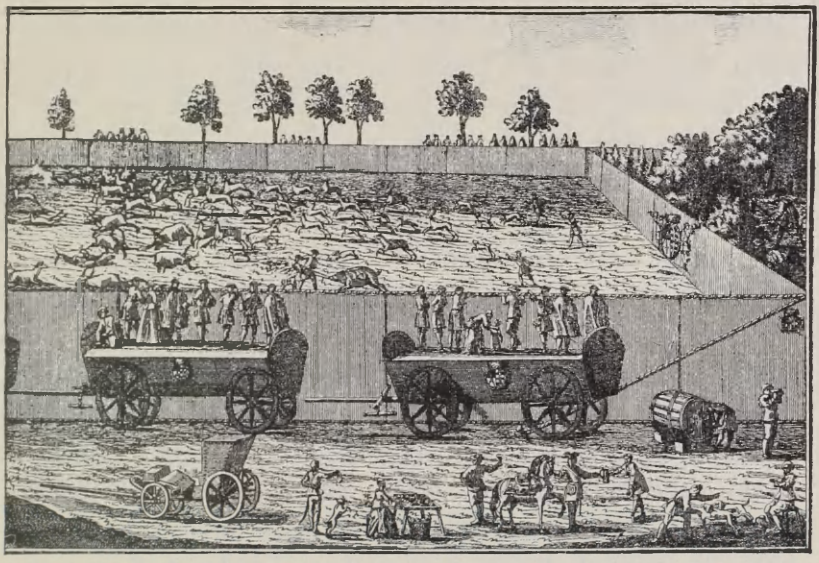

126. VADASKERTI VADÁSZAT.

óra hosszat is kellett keresnie![78] Egyszer *pacsirtázott*,[79] máskor[80] *medvére* vadászott. *Kerecsenmadarakat* nem küldhetett Haszán szaloniki basának, mert Magyarországban *mostan* nem kaphatott;

73 1707 márczius 11. Arch. R. II. 44.

74 1709 augusztus 30. Tört. Tár, 1883. 188. Beniczky nagyon dícséri ezt a hűséges állatot, mely nemcsak az idegeneket nem engedte a fejedelem közelébe jönni, hanem délutáni vagy éjtszakai álma közt még a legbenfentesebbeket sem. A fejedelemnek föltétlenül engedelmeskedett s visszajött, ha megszidta is. «Sok oly állapotokat követett el, a kit eszes embernek is kellett volna cselekedni, oktalan állatban pedig csodálatos volt.» Rákóczi-tár, I. 213—4.

75 Rákóczi-tár, I. 7., 11., 35—38., 82., 97., 117., 162., 193—6. stb. Arch. R. II. 467., 534. Tört. Tár, 1882. 765.

76 Rákóczi-tár, I. 94.

77 1707 október 24. Tört. Tár, 1882. 563.

78 1708 április 25. Arch. R. II. 250.

79 1708 szept. 29—30. Rákóczi-tár, I. 162.

80 1709 szeptember 23. Arch. R. II. 550.

de remélte, hogy ha az Isten beviszi Erdélybe, *sólymokkal* és *rárókkal* kedveskedhetik neki.[81] Huszti jobbágyait *róka-* és *nyest*-bőrök szállítására kötelezte.[82] A hadsereg ruházatánál tömérdek elejtett vad bőrét használták föl kucsmának, prémnek, kaczagánynak, bélésnek stb.

«Meglátszik, hogy nem vadászó ember kelmed s a mezőket nem járja, — írta egyszer Esterházy Antalnak[83] — a midőn a fű nem létéről panaszkodik; mert ha az egész tábor lovainak egyfelé való járásáról, de különb-különb strázsáltatásukról rendelést tesz: magam sem kívánnám, hogy annyi ideig azon táborban hevernénk, míg a füveket megétetjük.» Nem heverés, hanem nyugodalom kedvéért vadászott;[84] s nem is a vadászat, hanem a dolgok megfontolása kívánta, hogy «a reggeli nyugodalom és úgymondván, a vánkos tanácsával éljen».[85] Mert bizonyára «ő sem töltötte csak vadászattal az időt».[86] «Mi az ember, uram, hogy úgy felmagasztalod? — fohászkodott vadászat közben[87] — Mindeneket lábai elé vetettél s a mezőnek minden állatát alája rendelted. Engedd, hogy neked én is úgy alárendeljem itéletemet, a mint látom, hogy azokat jóságos intézkedéseddel te vetetted én alám. Hogyan köszönjem meg neked, uram hogy a vadászok tőrétől lelkemet kiszabaditottad? A mikor azonban én vadászok, ellenségeim reám is vadásznak. Tördd össze tőreiket, hogy hálójukba ne kerítsék lábaimat s ne hozzájok közeledjem, mikor feléd kell ügyekeznem. Munkára születtem, munkában telik gyönyörüségem; oh Szentlélek, töltsd el szívemet ezzel az édes érzettel! Mert akármit teszek ebben a világban, te-nélküled munka az és bánat.»

[81] 1708 május 18. U. o. II. 374.
[82] 1708 szeptember 15. U. o. II. 619.
[83] 1710 május 11. U. o. III. 261.
[84] 1710 augusztus 4. U. o. III. 145.
[85] 1708 június. U. o. II. 280.
[86] 1708 október 12. U. o. II. 352.
[87] Vadászimádsága az akad. Önéletrajzban, 392—3.

V.

RÁKÓCZI ÉS A KINCSTÁR URADALMAI.

Szent László, Hunyadi János, II. Rákóczi Ferencz roppant uradalmaik jövedelmeit önzetlenül fordították egy-egy nemzeti küzdelem költségeire. *Rákóczinak egy millió háromszázezer holdja volt s ingóságait önmaga három millió forintra becsülte.*[1] Bercsényinek Ungvár, Hódmezővásárhely, Brunócz, Temetvény stb. körül voltak óriási birtokai. Utánuk Forgách Simon volt a leggazdagabb földesúr. De valamennyi latifundium a nemzet rendelkezésére állott, a nemzet erőforrásai közé tartozott. Mély értelme van annak, hogy Rákóczi még hivatalos czímében is munkácsi herczegnek, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod örökös urának nevezte magát. Ez a kilencz uradalom csak egy része volt családi vagyonának, de fő tényezője a fölkelés gyors elterjedésének és meggyökerezésének. Munkácsot s általában véve örökös uradalmait a szabadságharcz vége felé olyan külön területnek tekintette, a melyet a czár Magyarország és a szövetséges hatalmak ügyeibe való avatkozás nélkül szállhatna meg, négy más vármegyével együtt.[2] Mint Szent László a bihari herczegségből, Csák Máté a Mátyusföldről: saját uradalmára támaszkodva akart daczolni a királyi hatalommal; de nem az az oligarchai gőg vezette mint Csákot, hanem az a hazaszeretet, mint Szent Lászlót, kinek sisakját az ő kincstárában őrizték.[3]

Rákóczi uradalmainak fő tömege a (Greenwichtől számított) keleti hosszúságnak 21—23. és az északi szélességnek 47—49. fokai közt terjedt el. Ebbe a keretbe tartoznak öröklött uradalmai, melyekre pénz- és katonai ügyekben a fölkelés egész ideje

[1] Tört. Tár, 1886. 768—789. Századok, 1891. 736. Vagyona, holdját mai értékben 600 koronájával számítva, 780 millió koronát érne.

[2] 1710 május 30. Szalay, Rákóczi bujdosása, 5—6.

[3] Komáromy, A Rákócziak kincse Munkács várában, Századok, 1891. 746.

alatt első sorban támaszkodott. Rákóczinak azonban nem hét, hanem 27 vármegyében[4] voltak családi birtokai és pedig — alapúl a községek mai határát véve — a következő terjedelemben:

a) *Magyarországban:*

Abaújban	13 falu	41.632 k.	hold
Árvában	1 »	4.510	»
Barsban	2 »	4.575	»
Beregben	194 »	418.848	»
Biharban	5 »	48.491	»
Borsodban	3 »	14.261	»
Gömörben	5 »	21.835	»
Hevesben	8 »	49.816	»
Jásznagykunszolnokban	1 »	71.281	»
Liptóban	2 »	23.785	»
Sárosban	6 »	14.929	»
Szabolcsban	32 »	169.288	»
Szatmárban	23 »	109.550	»
Szepesben	1 »	9.618	»
Szilágyban	50 »	130.085	»
Trencsénben	19 »	18.159	»
Ungban	7 »	10.083	»
Zemplénben	24 »	137.729	»
18 vármegyében	396 falu	1,288.675	k. hold

b) *Erdélyországban:*

Alsófehérben	12 falu	27.250 k.	hold
Fogarasban	1 »	3.950	»
Hunyadban	4 »	6.329	»
Kisküküllőben	6 »	12.400	»
Kolozsban	8 »	22.532	»
Marostordában	13 »	17.900	»
Nagyküküllőben	2 »	8.552	»
Szolnokdobokában	3 »	7.335	»
Udvarhelyben	1 »	3.093	»
9 vármegyében	50 falu	109.341 k.	hold
A két országban	446 »	1,398.785	» [5]

4 Ezeknek, különösen Erdélyben, mostani beosztását véve.

5 Nagyapjának, II. Györgynek ennél sokkal több vagyona volt. 1652-ben a mellett ingóságait tiz millió forintnál, évi jövedelmét félmilliónál többre becsülték. Acsády a Szilágyi-féle mill. történelemben, VII. 22—24.

c) *Lengyelországban:*

Jaraszló fele	1.309 k. hold
Wysocko	1.891 »
Összesen	3.200 k. hold

Rákóczi magyarországi uradalmainak nagyságát csak akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hogy ma az *összes* kisbirtokok

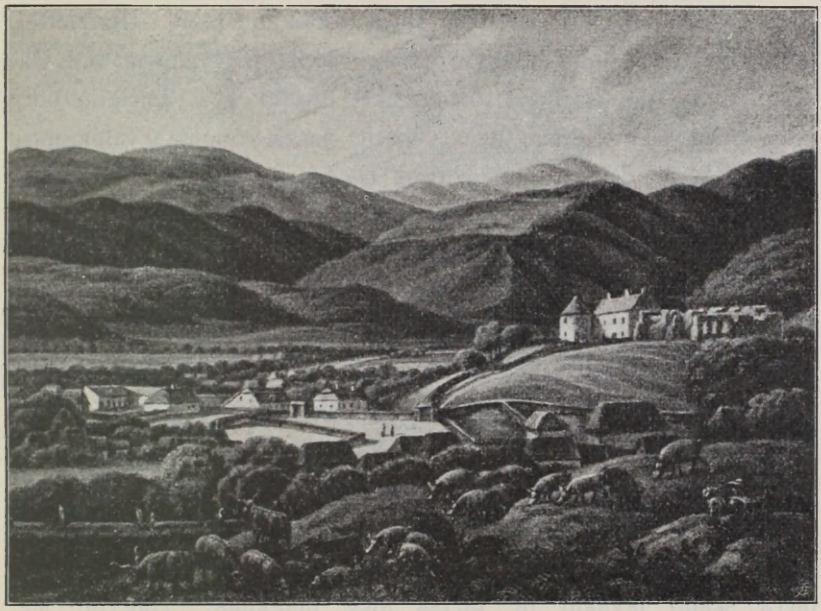

127. GYALÚ VÁRA ÉS KÖRNYÉKE.

száma csak 600,000 katasztrális holddal nagyobb az ő jószágainál. Ezzel szemben hazánkban ma is 16 millió k. hold esik a latifundiumokra, 6 millió a középbirtokra s így Rákóczi földjeinek terjedelmén nincs miért megütődni.

Főbb örökös uradalmai *Magyarországban:* a ledniczei Trencsénben; a jolsvai Gömörben; az ónodi Borsodban; a

6 Ma csak 303 hold a wysockói uradalom, a többi a lakosoké. (Gemeindelexikon von Galizien pro 1900.)

sárosi és a regéczi Sárosban; a makoviczai, sárospataki és tokaji Zemplénben; a munkácsi és a beleékelt szentmiklósi Beregben; az ecsedi Szatmárban, Szabolcsban és Beregben; a diószegi és a sólyomkői Biharban; a tasnádi, somlyói és krasznai Szilágyban. *Erdélyben* levő apai örökségének visszaadását nénjével már 1694 július 20-ikán szorgalmazta a tordai országgyűlésen, s a szilágysági és a bihari javakon kívül a fogarasi, gyalúi, görgényi, radnóti, balázsfalvi és daróczi uradalmakat kérte visszaadni. A rendek július 20-ikán mély tisztelettel üdvözölték őt, hogy magyarországi javai a gyámság alól felszabadúltak, de, a hazai törvényekre hivatkozva, kijelentették, hogy erdélyi uradalmait nem vehetik vissza a mostani tulajdonosoktól. A fejedelem megbízottai, *Badinyi* János és *Brezinay* János, ez ellen az ország színe előtt tiltakoztak, mivel azokat a javakat törvénytelenül s minden jog nélkül foglalták le a Rákócziaktól. Ezt a rendek július 23-ikán tudtúl vették, de a mint az 1694:IX. t.-cz.-ben is kimondták, «nincsen a nemes ország authoritásában, hogy a méltóságos Rákóczi-ház praetensiója szerint a projectumban specifikált és beadott jószágokat restituálhassa».[7] Egyébiránt erdélyi javai összevéve sem voltak nagyobbak az egyetlenegy munkácsi uradalom harmadrészénél. A mikor tíz esztendő mulva Gyulafehérvárott fejedelemnek választották, a rendek kikötötték, hogy a kincstárra szálló javakat ne tartsa meg magának.[8] Nagyon jellemző, hogy magánvagyona visszaadásáról akkor sem szóltak, mikor Bercsényit visszafogadták erdélyi hazafiúnak;[9] talán azért, mert ezt választott fejedelmöknél immár magától értetődőnek tartották. De bizonyos, hogy Rákóczi nem háborgatta öröklött javainak azon idő szerint való birtokosait. Valóban, nem hivalkodás az a később tett vallomása, hogy

7 Az idevonatkozó okiratok Szilágyinál, Erdélyi országgy. emlékek, XXI. 208—212., 215.

8 Márki, Rákóczi, I. 456. Azonban az 1707:I. t.-cz. XVIII. pontjában és a XXIII. t.-cz.-ben ezt már mellőzték. Tört. Tár, 1897. 583., 604.

9 Az 1707:IX. t.-cz.-ben. U. o. 592.

fejedelemsége korában a gazdagságot megvette;[10] azt csakugyan nem a maga, hanem a haza érdekében tartotta kívánatosnak.

Mialatt végrendeletében az öreg *Kapy* Gábor arra intette Rákóczit, hogy pótolja a javaiktól megfosztott hazafiakat; a hazafiakat pedig arra, hogy kárpótolják Rákóczit sok elvesztett jószágáért:[11] annál mohóbban sürgették javai elvételét azok a királypártiak, kik az elkobzott jószágokban részesülni reméltek.[12] Pedig gyaníthatták, hogy a hatalmas uradalmak nagy részét nem a királyi táborban is gyanús magyarok fogják kapni.

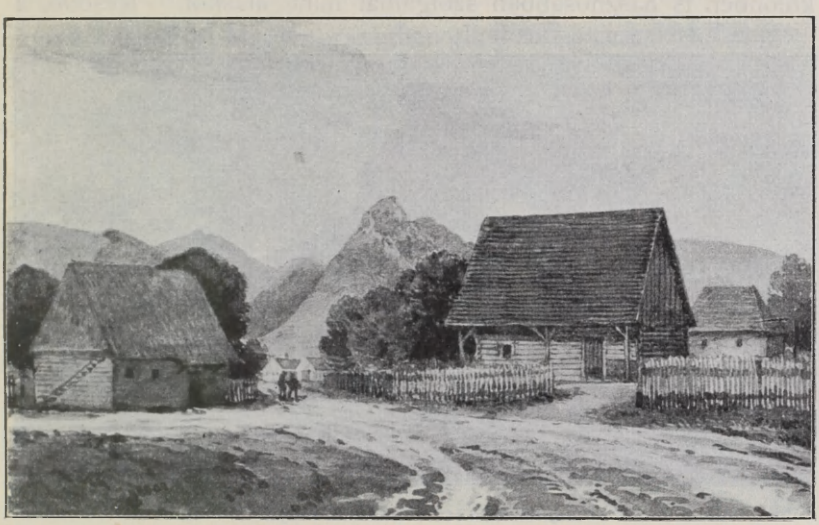

128. PUDPOLOCZ, RÁKÓCZI FALUJA. (AZ A HÁZ, A HOL 1703-BAN ÉJSZAKÁZOTT.)

Rákóczinak az egymással összefüggő Bereg, Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Szilágy területén minden megyében legalább

[10] Önéletr. 78. V. ö. Arch. R. II. 99. és sok más helyen.

[11] 1708. Urbarium, 262. (A dési gymn. könyvtárban.)

[12] Medows Boylenak, 1709 junius 22. Simonyi, III. 446. Ellenben: «Nem most az ideje — írta Rákóczi Károlyinak 1705 november 27-ikén — az eleim és a Kohányak jószágát disputálnunk, de hazánkat oltalmaznunk». Károlyi Okl. v. 334.

százezer, összesen majdnem egy millió holdja volt. De nem törekedett jobban ezeknek a vármegyéknek biztosítására, mint azoknál, a hol magánvagyona kevesebb volt, vagy a hol egyáltalán nem is tartozott a földesurak közé.

Huszonegy esztendős korában arra gondolt, hogy magyarországi uradalmait egy németországi vagy ausztriai egyenlő értékű uradalomért cserélje el; de a bécsi udvar maga figyelmeztette, hogy ekkora uradalma nincs s Magyarországban különben is hasznosabban szolgálhat mint máshol.[13] Később, a

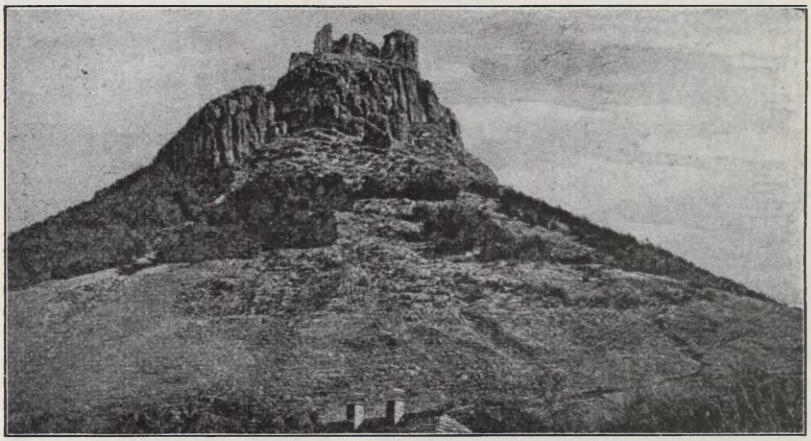

129. RÁKÓCZI FÜZÉRI VÁRÁNAK ROMJAI.

fölkelés második esztendejében, *Stepney* szintén észrevette, hogy békekötés esetében legbajosabb volna Rákóczit kárpótolni és számára más országban megfelelő birtokot kihasítani.[14] Hétezernyolczszáztíz km², vagyis majdnem 136 □ mfd ura, keserűen mosolyoghatott, mikor a császár a 220 km² *Leuchtenberg*, vagy a még kisebb *Burgau* uradalmát kínálta neki cserébe.[15] Mosolyát az udvarban megérthették, mikor — már a fölkelés végén — elképedve beszélték, hogy a czár *Ukrajnában* egy

13 Önéletr. 68. Thaly, Rákóczi ifj. 336—7.

14 Simonyi, I. 478—9.

15 Márki, Rákóczi, I. 512.

144.000 km² (2500 □ mfd) nagyságú, tehát az akkori egész Ausztriával fölérő területet adott neki.[16] Rákóczi Antaeusnak érezte magát, kinek a szülőföld ad erőt; s Archimedes módjára nem akart helyet keresni a Földön kívül, hogy azt sarkaiból kizökkentse. Nem a latifundiumhoz ragaszkodott, hanem a hazához. Vagyonát már idáig is kétszer kobozták el: 1688-ban és 1701-ben. Erre *XIV. Lajos* franczia király azt jegyezte meg,[17] hogy ha Rákóczi és Bercsényi rávehetik a svéd királyt Szász- és Csehországok megtámadására, Rákóczi könnyen találhatna kárpótlást Magyarországban elkobzott birtokaiért. Lengyel-

130. JARASZLÓNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

országban 1706-ban csakugyan megvette neki a *jaraszlói* (jaroslaui) uradalom felét.[18] Öt esztendő mulva, a mikor már harmadszor lett hontalan, a fejedelem egy keserű pillanatban arra gondolt, hogy a czár közbenjárásával ugyan visszanyerhetné magyarországi jószágát, de akkor is jobb volna azt pl. Mencsikoff herczegnek eladni s árán Lengyelországban venni örökbirtokot. Mert *szabad nép közt jobb középszerűnek lenni, mint szolgaság alatt elsőnek.*[19] Szebb és igazabb mondás ez a

16 Klement Rákóczihoz 1711 október 20. Szalay, Rákóczi bujd. 137.

17 1702 márczius 2. Thaly, Bercsényi, II. 435.

18 Jaroslau (az Allgemeines Ortschaften-Verzeichniss und Gemeindelexikon pro 1900 szerint) mindössze 2617 hektár vagyis 4549 kat. hold.

Caesarénál, mely szerint jobb elsőnek lenni egy faluban, mint másodiknak Rómában. A bécsi udvarnak, mely egyidőben a legnagyobb csehországi uradalom, *Poděbrady* odaigérésével akarta sarkalni a béke megkötésére, azt felelte, hogy odaadja legszebb uradalmát is annak, a ki tartós, szilárd, őszinte békét szerez hazájának.[20] A ki így gondolkozik a latifundiumról, azt köz- és nem magánvagyonnak tekinti.

Holdanként manap csak tíz korona tiszta hasznot számítva, Rákóczi évi jövedelmét Magyarországban 12, Erdélyben 1 milliónál többre kellene becsülnünk. Azonban gyermekkorában a gyámság, ifjúkorában a bujdosás ideje alatt uradalmait gondatlanúl kezelték, beruházásokkal nem törődtek,[21] jövedelmét a kincstárba szállították vagy elharácsolták s a birtok értékét alászállították. A hadjárat idején a háború gyakran folyt Rákóczi uradalmaiban, az udvari hadak többnyire ott táboroztak; más uradalmak pedig, pl. Trencsénben és Erdélyben, jobbadán az ellenség kezére kerültek. Az erdélyi javak inkább csak igény, mint valóságos birtok gyanánt szerepeltek s így is csupán rövid ideig, csak 1705—1708 közt. *Thököly* Imre javait 1705 szeptember 3-ikán, *Rákóczi* Erzsébetét 1707 végén örökölte ugyan, de fejlesztésökre, sőt békés művelődésökre is alig gondolhatott. Idejárúlt, hogy nénjének a fölkelés kitörése előtt még a fiúágat megillető javak egy részét is átengedte. A mellett uradalmainak egy része zálogba volt vetve; pl. az ecsedi (a melyhez 44 falu, puszta és részbirtok tartozott és a melyet a kincstár 193118 forint 25 krajczárért tett eladóvá) 53.000 forintért gróf *Bánffy* Györgynek, a majtényi 8000 forintért és

19 Rákóczi a czárhoz 1710 május 30. és Forgáchhoz 1711 november 26. Szalay, Rákóczi bujd. 5., 187.

20 Stepney 1705 szeptember 11. Podubraknak, később 1706 július 20-ikán Oudeprachnak s a császári kincstár legtekintélyesebb cseh uradalmának nevezi. (Simonyi II. 242., III. 160.) Poděbrady, a nagy György cseh király szülőhelye, az Elbe jobb partján, Prága és Königgrätz közt fekszik. Határa 3297½ kat. hold. (1322 hektár az Allg. Ortschaften-Verzeichniss szerint.)

21 Rákóczi sem költhetett beruházásokra. Ajtai szerint (1706 április 19.) «ez a méltóságos herczegi dominium annyira szállott, hogy oly rossz épületet sem erigálhatna, kit senki sem hihet». Károlyi-Okl. v. 462.

RÁKÓCZI FERENCZ
URADALMAI.
LENGYELORSZ.
TÖRÖKORSZÁG
Jaraszló
Szurovec
Kanczuga
Viszocska
Zboró
Makovicza
Lisavnik
Lisztva
Likava
Ledúcze
Rózsahegy
Rovno
Késmárk
Sáros
Bisztra
Lavadka
Veretzke
Pudpolócz
Holubina
Szolova
Osztrov
Szalánczy
Zsahar
Szkolos
Sz. Miklós
MUNKÁCS
Jolsva
Cseltnek
Petkibánya
Kistapolcsán
Dernecsény
Fony
Regécz
Doboruszka
Felsővadász
Sárospatak
Szerencs
Kaszony
Bereyszász
Turpa
Uzri
Kisar
Gyarmat
Serke
Tokaj
Rakonaz
Hadaszó
Hrsadek
Ónod
Nyiregyháza
Szentmihály
Debrő
Nyirbátor
Ujfalu
Tyukod
Tecsel
Dad
Majteny
Gencs
Szentmiklós
Józsefháza
Gorbed
Apa
Adony
Guongye
Kegye
Nagylétai
Tasnád
Székelyhid
Diószeg
Somlyó
Gorosló
Somkut
Pocsaj
Krasznai
Kodor
Boronamező
Lodá
Mezőtúr
Zsuka
Kamanfalva
Budatelke
Ormányes
Sz. Márton
Györeny
Kortvelyk
Gerendes
Szentanna
Bánd
Radnót
Pipe
Holdvilág
Pétek
Balázsfalva
Cserged
Csanád
Soroslyu
Presszaka
Alamor
Fogaras
Sázda
Tóhát
Vingard
Bajfalva
Gerend
Magyagy
Babolna
Terverte és rajzolta Márki Sándor.

2000 körmöczi aranyért báró *Károlyi* Sándornak,[22] az érdió-szegit pedig (1699-ben) *Gronsfeld* cs. tábornok bérelte. A regalékat jobbadán a «kisemberek» tartották bérben.[23] Nem hanyagolta el gazdasága ügyeit, de beruházásokat alig tehetett, mivel a tiszta jövedelmet, a termést, sőt a földjére fölvett kölcsönt is legnagyobb részben az állam pillanatnyi szükségleteinek a fedezésére fordította. Maga írja,[24] hogy volna vagy hatvanezer forintja jószága jövedelméből, a mit előlegezne az államnak. Adó és államadósság nélkül különben nem folytathatta volna a küzdelmet; s a dikák alól saját földjét sem vonta ki. A nagy-

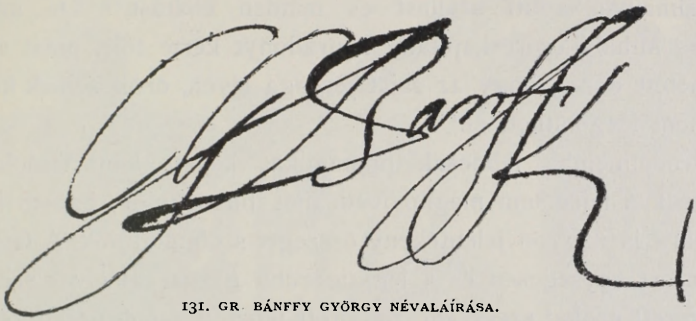

131. GR. BÁNFFY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

birtokosok az állam természetes hitelezői voltak; de a háború sikerétől függött, az állam beválthatja-e a nekik adott nyugtatványokat, az ilyképpen csinált államadósságot törleszthetí-e? «Ha az ország adósságait fizetni kezdjük» — mondta,[25] — akkor

[22] Éble, Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza, 8.

[23] L. különösen a munkácsi uradalom haszonbérleti szerződéseit. Tört. Tár, 1907. 84—89.

[24] 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. v. 689.

[25] Nem kicsinylendő összeg; hiszen 1694-ben csak 30.000 frtot akartak adni ledniczai uradalmáért, a mely pedig kerek számban 18.000 hold volt. Még ennél is nagyobb dolog, hogy az ecsedi uradalomért, mely hat vármegyére szólt, és a mely a Bánffyaknál volt zálogban, Bánffy György 1731-ben 30.000 rajnai forintot ajánlt a kincstárnak, pedig 1724-ben 193.118 forintra becsülték, s gróf Károlyi Ferencz 1747-ben végre is (a zálog kiváltásával) 153.000 forintért vásárolta meg. Az Aspremont-részt (a Rákóczi-uradalom másik felét) 1746-ban 130.000 forinton váltotta magához. (Éble, Az ecsedi uradalom. 9—24., és az 1747 deczember 12-én kelt extractus Bereg vármegye levéltárában, Cameralia, fasc. XXIII. nov. 28. Arday Pál szíves közlése). S a kir. kamara még meg is dicsérte Károlyit, hogy ilyen jó szolgálatot tett a kincstárnak. 1747-ben Mattyasovszky a liekavai uradalomért is csak 212.000 forintot ajánlott. (U. o. 20.) A latifundiumok tehát még nem jelentettek dúsgazdagságot; Károlyi Sándor szerint «bizony

neki panaszkodnia kellene, hogy Károlyit a közgazdasági tanács hamarább elégítette ki; pedig 1707-ben ő is 28,000 forint ára gabonát,[26] s 1708-ban 1000 hordó hegyaljai bort adott nyugtatványra. Hallotta ugyan, hogy ő többel tartozik az országnak mint más; de saját személyére ő sem kíván több szabadságot nyerni másnál; miért kell tehát többet költenie mellette? Egyedül azért, mert többet adott az Isten és többet nyerhet az erdélyi fejedelemség által? Lehet. A mit adott, ennélfogva nem sajnálta; s nem sajnálja. Hiszen az erdélyi menekültek egy részének is saját makoviczai és scsavniki uradalmaiban adott szállást és minden ellátást.[27] De mikor *Nyuzó* Mihály ezereskapitány Nyíradonyt kérte tőle, mást nem felelhetett annál, hogy az saját jószága lévén, örököseinek kárával nem idegenítheti el.[28]

Uradalmainak nemcsak önmagukat kellett fentartaniok, s nemcsak a fejedelem magánjövedelmét biztosítniok, hanem közczélokra is nagyon jelentékeny összeget szolgáltatniok. A fejedelem azért egységesen és a legszigorúbb gazdasági elvek szerint igyekezett azokat szervezni. Szakított tehát a *jószágigazgatóság* személyes rendszerével. Igaz, hogy ebben a rendszerben is voltak derék munkatársai; mint régebben *Klobusiczky* Ferencz és *Badinyi* János, újabban pedig *Körössy* György s Erdélyben *Pápay* János, kiknek hűségében és tudásában teljesen megbízhatott. Azonban Klobusiczky után *Jantó* János esete megmutatta, hogy veszedelmes dolog egy kis királysággal fölérő uradalom igazgatását egyetlenegy emberre bízni.[29] A fejedelem

százszor könnyebb jószágot találni s venni, mint gazdaembert belé». (U. o. 12. l.) Az az ezer hordó tokaji, a melyet Rákóczi az államnak adott kölcsön, legalább százezer forintot jelent, tehát az akkori bizonytalan időkben 40—50.000 kat. hold vételárával ér föl. Ezzel szemben a kurucz nyugtatványok sem voltak biztosabbak, mint 80 esztendő mulva a franczia assignaták; s így Rákóczi óriási áldozatot hozott.

[26] 1708 márczius 28. Arch. R. II. 215.

[27] 1707 november 1. U. o. II. 124. 1711 februárius 16. U. o. III. 706.

[28] 1707 augusztus 10. Károlyi Okl. v. 655.

[29] Jantót Rákóczi 1693 végén nevezte ki, de Badinyit rendelte melléje 1702-ben a szepesi kamara egyedül állította őt az elkobzott Rákóczi-javak élére. Thaly kapzsinak, hazafiatlannak és hűtlennek tartja. Arch. R. IV. 72. V. ö. Tört Tár, 1900. 348—9. Lehóczky, Munkács, 23.

1707-ben, a tapasztalatakon okulva, *udvari gazdasági tanácsot* szervezett, a melynek elnöke önmaga, alelnöke pedig *Ottlyk* György főudvarmester lett. A négy tanácsosi állást négy uradalmi prefektussal töltötte be. Főügyésznek Okolicsányi Mihályt, számvevőségi igazgatónak Bulyovszky Dánielt, titkárnak Beniczky Gáspárt nevezte ki. Évenkint négy gyűlést tartott velök, többnyire Patakon vagy Munkácson. «Mint minden okos embernek»,

132. A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI-HÁZ.

nagyon tetszett neki az igazgatás új módja.[30] Beniczky följegyzései szerint sokat foglalkozott gazdasága ügyeivel. Tisztjeit a köznemesség sorából választotta. Szentiványi Mihály, Krucsay Márton prefektusok, Semsey Péter sárosi,[31] Szádeczky Miklós ledniczei,[32] Raszlaviczi István makoviczai,[33] Gáll Márton,[34] majd

30 Bővebben Ottlyk emlékir. M. H. H. XXVII. 105., 7.
31 Tört. Tár, 1900. 365.
32 Mihalik, 84.
33 Thaly, Rákóczi ifj. 344.
34 Lehóczky, Munkács, 133.

Kálnási János munkácsi,[35] Hagara György pataki,[36] Csetneki János jolsvai,[37] s más tiszttartók nem voltak a szó szoros értelmében magántisztviselők, mert hűségök és tudásuk következtében igazán a közügynek tettek szolgálatot. A fejedelem saját uradalmaiban is a kincstári uradalmak rendtartását követelte meg. Ebben a tekintetben némileg a máramarosi kincstári jószágigazgató (Kálmánczai József) részére kiadott utasításai tájékoztatnak bennünket.[38] Törvényes büntetéssel fenyegetett minden gazdatisztet, a ki számadását nem adja be.[39] Minden számadást két példányban kellett beadni: egyiket a számvevőséghez, a másikat az udvari kanczelláriához; és megkövetelte, hogy három hónap alatt az egész jövedelmet beszolgáltassák a pénz-

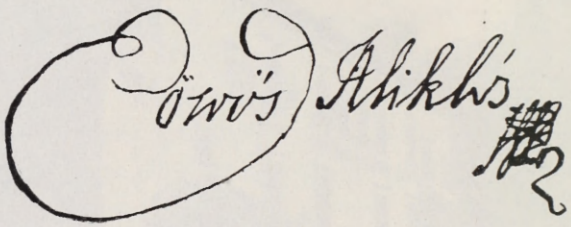

133. EÖTVÖS MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

tárba.[40] Szigorúan megintette a hátralékos tiszteket.[41] *Eötvös* Miklós kincstári jószágigazgatónak meghagyta,[42] hogy a hivatalukban rest tiszteket büntesse, az alkalmatlanok helyett másokat fogadjon.[43] Hasonlót már földesurasága kezdetén, 17 éves korában elrendelt,[44] s most a gazdasági tanács megalakúlása után prefektusai jelentéseihez képpest valamennyi uradalmában megváltoztatta gazdatisztjeit.[45] Képzelhetni tehát, milyen szigorú volt magukban a kincstári uradalmakban.

35 Tört. Tár, 1882. 569.
36 U. o. 562.
37 U. o. 568.
38 Gazdaságtört. Szemle, 1897. 69—78. (1704 deczember 6.)
39 1708 október 5. Arch. R. II. 620.
40 1708 deczember 31. U. o. II. 623.
41 1709 februárius 21. U. o. II. 626.
42 1711 márczius 3. U. o. III. 709.
43 1711 márczius 3. Arch. R. III. 709.
44 1693 november 28. Tört. Tár, 1900. 348.
45 1708 januárius 5. Rákóczi-tár, I. 85. Érdekes, hogy 1701 július 21-ikén b. Thavonat kamaragróf a lefoglalt Rákóczi-javakban annak idején többnyire meghagyta a régi tiszteket. Thaly, Bercsényi, II. 322.

A kincstári uradalmakat magánuradalmaitól sokkal jobban elválasztotta, mint nagyapja és dédapja, I. és II. György. Erre megválasztásakor az erdélyiek határozottan kérték is. Fölöslegesen tették. A fejedelemnek sohasem volt szándéka, hogy hazájának akármely szerencséjében is fáradsága jutalmát vagy költségét vérétől s nemzetétől kívánja, vagy új uradalmak és jószágok megnyerésében fáradozzék. Lelkiismeretét jobban megnyugtatta, hogy inkább hazafiúságának elégtétele legyen jutalma, mint új szerzéseinek a híre.[46] Mikor 1706-ban a hűtelen erdélyi nemesek birtokait elkobozta, ezt — saját nyilatkozata szerint[47] — nem oly véggel tette, hogy meg akarván azoktól fosztani az ország lakosait, velök fiskusát kívánta volna terjeszteni és bővíteni; hanem elsőben is fejedelmi jogát igyekezett ebben is fentartani. Különben is megengedte, hogy a károsodott nemesek birtokaik visszaadása iránt fejedelmi kegyelméhez folyamodjanak. Egyáltalán nem könnyen osztogatta a megürült jószágokat, pedig «sok volt előtte a kérő és az illetlen informáczió». Rákóczi nem azért kötött fegyvert s nem arra esküdött meg, hogy elvegye a másét (azokon kívül, a kik a szövetséghez nem csatlakoztak) és azokat másoknak oszsza ki; hanem azt fogadta, hogy mindenkit megtart szabadságában és jószágában, a ki ügyünkhöz esküdött. Rossz is volna azt mondani, hogy a mely jószágot a szegény legény vérével szerez, az az övé legyen; mert így szépen behoznák a neo-acquistumot, a melytől annyira irtóznak. Minden kérelmet tehát nem teljesíthet; de helytelen vád, hogy nem adja meg, a mit adhat. Szeme előtt van ítélője, az Isten, a ki előtt számot kell adnia s a kinek inkább akar tetszeni, mint az embereknek. Ha minden jószág azé lenne, a ki vérét ontotta érte: Nagykároly is másé lenne, az erdélyi fejedelemség is; mert ezeket sok szegény legény vásárolta a vérével.[48]

46 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. v. 690–1.
47 Az 1706 október 30-iki resolutióban. Erdélyi Nemz. Múzeum.
48 Rákóczi Károlyihoz 1706 október 12. Károlyi Okl. v. 537.

A fejedelem, a hol tehette, már a hadjárat kezdetén lefoglalta a *kincstári javakat* az állam részére,[49] de azokból 1705 szeptember 30-ikán a szécsényi országgyűlésen visszaadatta az eperjesi vértörvényszék áldozataitól s a Thököly Imrétől elvett jószágokat.[50] Az 1705 : XVIII. t.-cz. felhatalmazta, hogy a kincstári javakat eladományozza, vagy a haza szükségeire megtartsa. Már azelőtt is élt az adományozás jogával, pl. Pekri Lőrinczczel,[51] Orosz Pállal,[52] Bottyán Jánossal,[53] Balogh Jánossal szemben.[54] Azután nyert adományt Jánoky Zsigmond,[55] Páska Gábor atyja,[56] Vay Ádám,[57] Sámboki Nagy István,[58] Andrássy István,[59] Béri Balog Ádám,[60] Rétey Ferencz,[61] Kolozsvárv Dávid,[62] Telekesi Török István,[63] Vécsey Sándor,[64] Borvinszky Gál,[65] Nyuzó Mihály,[66] Szilágyi András,[67] Illésházy Imre,[68] Máriássy Ádám,[69] Illosvay Bálint,[70] Bulyovszky Dániel.[71] Esterházy Antal, kinek 2—3 dunántuli kincstári uradalmat igért,[72] sokadmagával tapasztalhatta, hogy «nem volt könnyebb tőle kérni, mint adni és osztogatni a fiskális

134. NYUZÓ MIHÁLY CZIMERE.

49 Pl. Pestvármegyében 1703 deczember 19. Hornyik, IV. 267.

50 1705 : VII. és VIII. t.-cz.

51 1705 február 5. Századok, 1908. 418

52 1704 május 1. Arch. R. I. 165.

53 1705 július 21. Arch. R. IX. 201—2. A tábornok 1708. szeptember 30-ikán újból kért tőle jószágot. U. o. II. 347.

54 1705 augusztus 3. Fac-similéje Márkinál, Rákóczi, I. 384.

55 1706 április 9. Mihalik, 113.

56 Páska Gábor Szebennél elesvén, a vitéz közkatona atyjának a fejedelem 1706 június 28-ikán egy oláhláposi malom vámját adta. Erd. N. Múzeum okl. törzsgy.

57 1706 július 3. U. o. Kemény-gyűjt.

58 1706 augusztus 8. Mihalik, 117.

59 1706 deczember 20. és 1707 szeptember 13. Századok, 1874. 271.

60 Hadtört. Közl. 1895. 324—7.

61 1707 február 4. Arch. R. II. 15.

62 1707 február 13. U. o. II. 20.

63 Arch. R. IX. 445.

64 1707 november 8. U. o. II. 132., de a fejedelem ezt sem adatta ki.

65 1707 deczember 6. U. o. II. 146.

66 1707 deczember 13. Turul, 1895. 52.

67 1707 deczember 19. Arch. R. II. 146.

68 1710 U. o. II. 648—9.

69 1710 márczius 3. U. o. III. 363.

70 1710 szeptember 24. U. o. III. 542.

71 1710 szeptember 26. U. o. III. 543.

72 1708. Egerben kelt levele szeptember 5. U. o. II. 313.

jószágokat és jövedelmeket, míg módja vala benne». A tiszántúliak ugyan nem kaptak uradalmakat, de csak azért, mert ott nincsenek elajándékozható uradalmak. «Abból, a mi elajándékozható volt — kérdezte Károlyitól[73] — mi maradott még hátra?» Hiszen szűkös helyzetének így is az az egyik oka, hogy érdeme jutalmát mindenki időnek előtte kívánta, hazáját bérért, fizetésért, jószágért szolgálta. A kötelességet érdemnek nevezvén, a véghetetlen kívánságoktól meg nem szűntek.[74] Mondogatták, azért fogtak fegyvert, hogy torkonverve elvett jogaikat világosan megnyerhessék; de a birtok visszaadását akárhányszor mégis kevés szolgálat nagy mértékű megjutalmazásának állították. Nem keresték, a fejedelem igaz igényt vagy kegyelmet teljesített-e, hanem gáncsolták eljárását.[75]

Volt idő, mikor a fejedelem pénze annyira megfogyatkozott, hogy az érdemet inkább jószággal jutalmazta.[76] De ha kikelt is a kapzsiság ellen, vasraverette *Faindl* eperjesi volt kamaratisztet, a ki a haza ügyében elesettekről jegyzéket kezdett nevezni, hogy birtokaikat majdan labanczoknak szerezze meg.[77] Óvakodott a balítéletektől, hogy a mostani szűk időkben másoknak ajándékozza az ország jövedelmét; lebeszélte tehát *Bercsényit* arról a tervéről, hogy a gróf Homonnai *Drugeth* Zsigmondné halálával a kincstárra szállt Homonnát megvegye vagy kibérelje; mert ha tízszer annyit ad is, mint más, Rákóczit kivéve senki sem hiszi el, hogy nem ingyen jutott hozzá.[78] Jószágaik elkobzásával fenyegette a fölkelni vonakodó nemeseket,[79] de ezt a jogát még a hűtlenekkel szemben is ritkán gyakorolta. Atyafinak ugyan nem szívesen adta az atyafi részét,[80] de az elkobzott birtokot mégis lehetőleg a családban hagyta. Pl. a hűtlen Palocsay Mihály javait Palocsay György,[81] Andrássy Istvánét Andrássy Pál és György kapta.[82]

73 1706 október 17. Károlyi Okl. v. 543.
74 1710 július 6. Arch. R. III. 277.
75 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. v. 690.
76 1708 október 4. Arch. R. II. 349.
77 1709 november 29. U. o. II. 572—3.
78 1710 július 31. U. o. III. 144.
79 1706 augusztus 28. U. o. I. 666.
80 1710 június 27. U. o. VI. 538—9.
81 1708 január 28. Századok, 1873. 180.
82 1710 márczius 10. Arch. R. 367.

A szécsényi országgyűlés már 1705 szeptember 30-ikán fölállította a *közgazdasági tanácsot* (consilium oeconomicum), mely 1706 újesztendő napján[83] kiterjesztett hatáskörrel lépett a szepesi kir. kamara helyébe. Elnöke *Klobusiczky* Ferencz. Tagjai:[84] Radvánszky János kincstartó, Krucsay Miklós és Spáczay Gábor kanonokok, Szentpétery Imre, Fodor László, Szepesy Pál, Pápay János, Prileszky Pál, Izdenczy Márton, Pálóczi

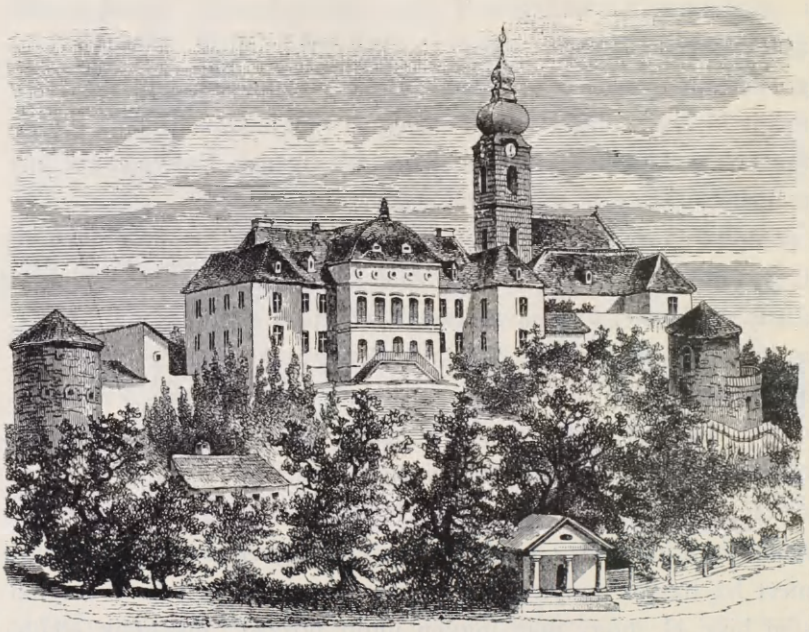

135. A SZÉCSÉNYI VÁRKASTÉLY.

Horváth György, Olasz Ferencz,[85] Szirmay Péter, Keczer Sándor, Platthy Sándor. Főügyész Okolicsányi Mihály, alügyész Dolinai Gábor, számvevők Bulyovszky Dániel s Kovács János. A tanács rendesen *Beszterczén*, néha *Kassán* (itt bizonyára elnökének, Klobusiczkynak házában) gyülésezett. *Hatásköre* kiterjedt az országban levő minden kincstári javakra és jövedelmekre,

83 Mint Rákóczi 1706 január 2-ikán írta, «e napokban». Károlyi Okl. v. 354.

84 Rákóczi-tár, I. 440.

85 Előbb a tanács titkára; rendes tagnak a szenátus 1707 február 5-ikén választotta meg. Arch. R. II. 18.

a Hellenbach igazgatása alá nem rendelt bányákra és pénzverőházakra, a harminczadokra, vámokra, salétromos helyekre, portörő malmokra, a kereskedelemre s mindezeknek tisztjeire. A fejedelem abból indúlt ki, hogy «hadakozásunk ereje kiváltképen az oeconomiának jó rendekre való hozatásában áll»; 1705 október 7-ikén tehát 23 pontban részletes utasításokat adott ki a közgazdasági tanács részére.[86] Apasztotta a fölösleges gazdatiszti állások számát, a meg nem felelők helyébe másokat fogadott, a búzatermelést elsőrendű szükségnek nyilvánította, a jobbágyok robotolását karhatalommal is biztosította, a kincstári javak magánkézbe juttatását szabályozta, a kincstári javakon levő szegénység érdekeit oltalmazta, a számadásokat szigorúan megvizsgáltatta stb.

A fejedelem olykor maga is résztvett a tanácskozásokon,[87] s többször megütközött a közgazdasági tanács helytelen kívánságai és nagyzolása miatt. Figyelmeztette, hogy a szövetkezett rendek nem törvénytelenségek elkövetésére állították fel s ilyest ő meg sem engedne; a feleket egyoldalú vádlásra elmarasztalni, a hamis pereket folytatni nem hagyja.[88] Csodálta, hogy a tanács magát talán a rendek közé számítja, mindenkor törvényhozási intézkedést vár maga iránt s ilyenek hiányában mellőzi parancsait. Tudnia kellene, hogy a régibb intézkedéseket az újabbak megszüntetik.[89] *Bercsényi* is úgy vélekedett, hogy az Oeconomicumban[90] a két C-nek régen közibe ugrott az O és Coconomicum (kotkodácsolás) lett belőle. Sohasem is lesz már ebből patronomicum (nevének megfelelő), «hanem ha patronus a patrando dictus».[91] A vezérek tehát elégedetlenek voltak a tanács működésével; pedig *Klobusiczky* elnököt a fejedelem őszintén szerette mint volt jószágigazgatóját s gazdasági ügyekben tanácsadó-

86 Közli Gazdaságtört. Szemle, 1897. 115—123. Ennek mintegy kiegészítése az udv. gazd. tanács utasítása 1710 június 1-ről a nagy- és felsőbányai bányák s a munkácsi pénzverő ház inspektora számára. Tört. Tár, 1881., 371—7.

87 Pl. 1708 június 13-án Egerben. Rákóczi-tár, I. 135.

88 1706 április 9. Arch. R. I. 517.

89 1709 június 22. U. o. II. 475—6.

90 A consilium oeconimicumnak.

91 1708 április 5. Arch. R. V. 604.

ját.[92] Időközben őt a pataki országgyűlés a hadbiztossági számadásokat vizsgáló bizottság elnökének is megtette,[93] a fejedelem pedig követségbe küldötte Lengyelországba és szenátorrá választatta.[94] Klobusiczky a gazdasági tanács okiratait magánál tartotta Rovnán. A mikor a falu 1710-ben leégett, ezek közül csak néhány ládát menthettek meg.[95] Ez annyira elkeserítette, hogy többé elnöknek sem tartotta magát s visszautasította az utalványok kifizetését. Bercsényi azonban nem fogadta el lemondását s Homonnára küldte ülést tartani.[96] Rákóczi már úgy is régen tapasztalta, hogy Klobusiczky nem elnök. De ha nem akar is az lenni — tette hozzá,[97] — eltörölhetetlen jelleg a német;

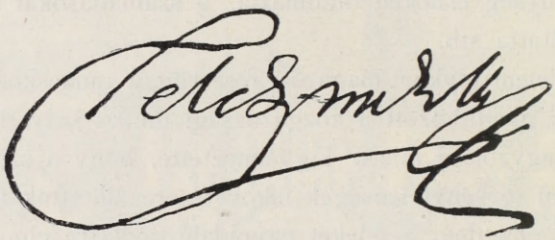

136. TELEKI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

pokolban is az lesz, ha odakészül (t. i. ha labancz akar lenni). «Rajta marad a bűz, a melyet megszagol Szirmay István, Tolvay és Thavonat; és mivel mindene megégett, a mije nincs, azt is elveszik tőle.»

Erdélyben a fejedelem *Teleki* Mihályt szintén a magyar gazdasági tanácsnak adott utasítások megtartására intette, különösen a jószágok visszaadása ügyében; de kijelentette, hogy *Erdély számára külön gazdasági tanácsot* állít fel. Sőt 1707 június 26-ikán a Részek gazd. ügyeinek vezetésére is külön felügyelőt rendelt *Sztojka* László személyében, a kinek azonban *Barcsay* Ábrahám belső tanácsostól és erdélyi kincstartótól kel-

92 Thaly, Rákóczi ifj. 254., 349—350.
93 1708 deczember 14. Rákóczi-tár, I. 176.
94 U. o. I. 49—50., 176.
95 Ezek most az orsz. levéltárban vannak. V. ö. Bercsényi levelével 1710 június 10. és 27. Arch. R. VI. 525., 538.
96 1710 július 6. U. o. VI. 548.
97 1710 július 3. U. o. III. 128.

lett függnie.[98] A fejedelemhez hű kamaraispánokat, ha időközben szolgálniok kellett is a császáriaknak, elüldözni nem engedte, s munkájok folytatásában őket karhatalommal is támogatni rendelte.[99] Mind a két országban voltak jóravaló kincstári tisztviselői; mint Ajtai Mihály, Darvay Ferencz, Grabarics Jakab, Kismarjay Albert, Veress Ferencz, Szlopnai János, Berhelyi György, Horváth Gábor, Móricz István, Görgei Imre, Szilvási István, Németh Péter, Bakai Ádám; de akadtak, a kik — mint pl. Szluha György — ügyei hanyatlásával odahagyták, labanczok lettek s ezzel nagy zavarokat okoztak.[100] «Rontáshoz tudunk, az építésre semmi gondunk!» zsörtölődött Ajtai a fölkelés elején

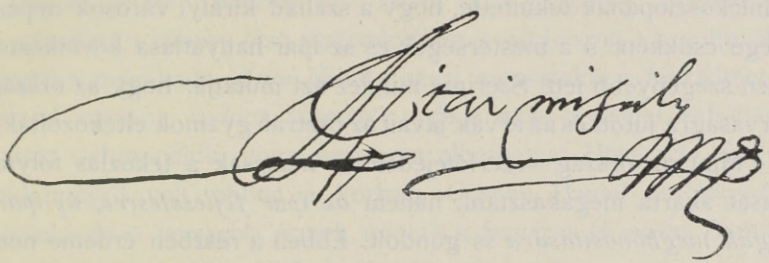

137. AJTAI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

«Ha mindenből úgy gazdálkodunk, hogy csak a készhez nyúlunk és mást helyébe nem teszünk, minden dologtól megcsenděl a garadunk.»[101] A fejedelem maga is buzdított a gazdálkodás jobb rendjének behozatalára, hogy kára ne legyen a hazának.[102] Elért annyit, hogy a kincstári és a magánuradalmak a nemzeti küzdelem kincsesbányái lettek; maradandóbb alkotásokat azonban nem tehetett. Bölcsen mondta, hogy «a mint időben élünk, minden dolgot idővel kell a maga jó rendjére s folyamatjára hoznunk és igazgatnunk».[103]

98 Károlyi Okl. v. 633—4. és 667.

99 Utasítása 1706 augusztus 22. Erdélyi n. múz. okl. törzsgyűjt. A consilium oeconomicum helyreállítását Bercsényinek már augusztus 20-ikán megigérte. Arch. R. I. 593.

100 1710 augusztus 6. Tört. Tár, 1883. 393.

101 1704 november 22. Arch. R. I. 181.

102 1706 szeptember 5. U. o. 666.

103 1705 október 7. Gazdaságtört. Szemle, 1897. 123.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A MAGYAR IPAR.

Az általános szegénység s a nép lustasága egyik okát a fejedelem abban kereste, hogy a Habsburgok nem törekedtek a magyar népet iparra és kereskedelemre szoktatni; másrészt azonban megrótta azokat a nemeseket, a kik gyermekeiket vagy a nemességhez nem illő kereskedésre adták, vagy mesterségekre taníttatták. Viszont az osztrák uralkodás emlékoszlopának tekintette, hogy a szabad királyi városok népessége csökkent s a mesterségek és az ipar hanyatlása következtében szegényebb lett. Szerinte mindez azt mutatja, hogy az ország árvaságra jutott és az árvák javait az osztrák gyámok eltékozolták.[1]

Mint az ország vezérlőfejedelme, nemcsak a tékozlás folytatását akarta megakasztani, hanem *az ipar fejlesztésére, új iparágak meghonosítására* is gondolt. Ebben a részben érdeme nem kisebb nálunk, mint nagy kortársának és barátjának, Péter czárnak érdeme Oroszországban. Nem volt ékes tervezetbe foglalt iparpolitikája, de bizonyos, hogy Mátyás király óta — Erdélyt nem tekintve — a tulajdonképpeni Magyarországban a XVIII. század kezdetéig senki sem tett Rákóczinál többet a magyar ipar érdekében. Általában véve hamis vád, hogy az úgynevezett forradalmi idők a mesterségeknek nem kedveznek. Elnyomnak ugyan néhány iparágat, de fölvirágoztatnak másokat, amikre a katonaságnak van különösebb szüksége. Péter czár, I. Frigyes Vilmos porosz király, sőt bizonyos fokig utóda Nagy Frigyes is, a hazai ipart első sorban éppen a katonaság szükségleteinek kielégítése végett teremtették meg. A külföldtől jobbadán elzárva, a behozatalban korlátozva, a nyolcz esztendeig tartó szabadságharcz segítő eszközeit Rákóczi szintén a haza földjén akarta előterem-

[1] Rákóczi emlékiratai 65., 77., 78.

teni, s a nemzetben szunnyadozó tehetségeket a mesterségek terén is fölébreszteni. S a forradalmi idők találékonyakká tették az embereket. Rákóczi Colbertje, *báró Hellenbach*, a bányaművelésnek és az érczíparnak olyan lendületet adott, hogy tehetségeit, a szabadságharcz befejezése után, az osztrákok sem akarták nélkülözni. Maga Rákóczi Munkácsból a szabadságharcz idején teremtett gyárvárost.

Ösmeretesek a fegyver- és puskaporgyártás, valamint a vasipar terén szerzett érdemei,[2] a mik oly szorosan összefüggnek a had fölszerelésével. Külön még csak a *vasmetszőket* kell említeni, a kik finomabb munkákat végeztek; pl. pecséteket metszettek, a pénzek mintáit készítették.[3] Mikor a nagybányai vasmetsző — mindjárt a háború első esztendejében — eltávozott s a polturák veretése megakadt, *Ajtai* Mihály azzal vígasztalta a fejedelmet: «Hadd menjen, tudom, visszajön; de a mint a német vályúján híztak, nehéz nekik, hogy úgy nem élhetnek.»[4] Híres vas- vagy példametsző volt ebben a korban *Ocsvay* Dániel és *Enyedy* Dániel,[5] de a legszebb érmek mintáit a franczia *Warrou* Dániel véste.[6] A *pénzverő műhelyekről* már volt szó.[7]

A *ruházati ipart* a hadjárat sok tekintetben fejlesztette.[8] Rákóczi rajta volt, hogy a *posztót* idővel a hazai ipar szállíthassa. A Vág vidékén a puchovai (puhói) posztósokat épp úgy foglalkoztatta, mint a németprónai szűrszabókat és csapókat, a kik köpenyegnek és nadrágnak való durva, de igen erős abaposztókat készítettek a kurucz hadak számára.[9] A disznódi szűrposztócsinálókat szerszámaikkal a szászvárosokba rendelte, hogy Pekri tábornok rendeleteihez képest folytonosan dolgozzanak.[10] Saját várában, Munkácson, 1707-ben posztómetsző műhelyt alapított,

2 L. ebben a könyvben, II. 213—224.

3 1704 február 8. Arch. R. I. 162.

4 1703 november 13. U. o. I. 176.

5 Tört. Tár, 1881. 371. A pénzverők személyzetéről. Arch. Értesítő, 1902. 320.

6 Arch. Ért. u. o. Néhány ilyen minta az Erdélyi N. Múzeumban, a melyeket mellékletben a jelen munkában is bemutattunk olvasóinknak.

7 Ebben a könyvben, II. 245.

8 Erről u. o. 224—230.

9 Tört. Tár, 1888. 791—2. Századok, 1873. 667—8.

10 Tört. Tár, 1882. 559.

melynek felügyelőjévé *Kálnási* Jánost tette. Meghagyta neki, vigyázzon, hogy a posztómetszők Munkácson mindenképpen megéljenek és dolgozhassanak. Vizsgálja meg időnkint mind a szerszámokat, mind a posztócsináláshoz való egyéb eszközöket s a hibásokat javíttassa ki. Senkinek se engedje bántani, károsítani a mesterembereket s legyen rajta, hogy ne csak ezek maradjanak meg, hanem mások is jöjjenek hozzájuk s így ez az *iparos gyarmat* folytonosan bővűljön, fejlődjék.[11] Egyszerre mindjárt 1500 forintot adott nekik birkagyapjú vásárlására.[12] Később a számüzetésben Mikessel együtt arra gondolt, hogy Magyarországban gyapotot is lehetne termeszteni és selyemhernyót tenyészteni; akkor legalább az országban maradna az a pénz, a mit a szabók és magánosok most gyapot- és selyemszövetekért adnak ki.[13]

A *szabókat* a fejedelem állandóan ellátta katona-munkákkal.[14] Ő neki magának külön udvari magyar és német szabói voltak, a kiket mind maga tanított tovább, mert saját ruháinak legapróbb részleteire nézve is megjegyzéseket tett, utasításokat adott stb.[15] Híres munkácsi szabóját, *Szabó* Gáspárt még kedves kamarása, Kőrössy György kedveért sem akarta elbocsátani, mert sohasem volt ilyen jó szabója. Drótmunka alá ő varrta legszebb skófiumos ruháit s még a hintóhoz való bársonykörnyületet is ő czifrázta.[16] Mikor egy görög szabó nem mert vállalkozni drága paplana kiszabására, Szabó Jánost rendelte melléje, hogy el ne rontsa; mert, a hogy mondta, «nem érdemel az oly szabó kenyeret, a ki paplant sem tud csinálni».[17] Nagyon bosszantotta, mikor egyik új szabója kiszabta a ruhájából; de évelődött Bercsényivel, a kinek a szabó úgy csinálta meg a nadrágját, hogy toldozás nélkül végre süveg sem telt ki belőle.[18] Gyöngyösi szabóival

[11] Arch. R. I. 35.; II. 37—38., 608. Tört. Tár, 1882. 559. Különben azelőtt 1688-ig, a vár feladásáig, Munkácson a várnak külön posztómetszői voltak. V. ö. Tört. Tár, 1900. 336., 341.

[12] Tört. Tár, 1882. 565.

[13] Mikes levelei, 138.

[14] Hadtört. Közl. 1891. 133.

[15] Bővebben Tört. Tár, 1883. 192.

[16] U. o. 196—7. és 1882. 752—3., 755—8., 767.

[17] Tört. Tár, 1883. 189.

[18] 1709. július 15. U. o. 1882. 766—7. Arch. R. II. 499.

főképpen katonaköpenyegeket, az egriekkel a nemes ifjak társasága számára egyenruhákat csináltatott.[19] Ha sürgős volt a munka, kocsikon szedette össze s valamely meghatározott helyre, pl. Ónodra küldte ki a városi és falusi szabókat, hogy közösen dolgozzanak, a mire karhatalommal kényszerítette, de egyúttal jól fizette őket.[20] 1706-ban készségesen elfogadta Bercsényinek azt a javaslatát, hogy *a hadsereg egész ruházatát hazai mesteremberek készítsék.*[21] A pompás egyenruhák ellőállításánál az *ötvösök, skófiumgyártók, hímvarrók, gombkötők* is sok foglalatosságot találtak. Ezeknek többnyire maga adott utasításokat, hogy szép, ízléses, szabatos munkát végezzenek. A hímvarrók a vastagabb vert drótból való mintát előbb mindig neki mutatták be; s ha nem tetszett, újabb mintát rajzoltatott képírójával, Mányokival.[22] Valóságos műremek volt a nemes ifjak társasága zászlajának hímzése.[23] Saját dolmányait, köntöseit többnyire a munkácsi *varrókkal* hímeztette.[24] Nem akarta őket elbocsátani még ügye hanyatlásakor sem; de megengedte, hogy asztalt tartsanak maguknak és darabszámra dolgozzanak.[25] Sárospatakon, Munkácson külön *gombkötői* voltak, a kiknek munkáit hol igen mocskosoknak, hol igen jóknak találta.[26]

Skófiumvarrók akkoriban Beszterczén, Radványban,[27] Bártfán voltak,[28] de 1708 óta a munkácsi állami skófiumgyár volt a legnevezetesebb.[29] Ott azok az örmények működtek, a kiket török ügyvivője Konstantinápolyból küldött számára. 1709-ben 481 $^2/_3$ lat finom ezüstöt, 5 lat aranyat dolgoztak föl *Duley* mester vezetése alatt.[30] De a fejedelem haragudott rájuk, nem bízott mesterségökben s a finomabb skófiumot ezentúl is a bártfai *Ganzaug*nál vonatta.[31]

19 Arch. R. III. 464—5., 471.
20 U. o. 472., 516.
21 Rákóczi emlékiratai, 200.
22 Tört. Tár, 1882. 754—6.
23 Leirása Rákóczi-tár, I. 200.
24 Tört. Tár, 1883. 378.
25 U. o. 1883. 378.
26 U. o. 188., 192.
27 U. o. 1888. 791.
28 U. o. 1882. 563.
29 U. o. 571. Állami gyárnak nevezhető, mert a mestereket a közgazd. tanács fizette s a fejedelem magán-megbízásáért külön díjazás járt. U. o. 402.
30 U. o. 402.
31 Tört. Tár, 1883. 188., 386.

A *süvegesek* a kuruczok kalpagjait, csákós süvegeit nem magyar, hanem morvaországi és sziléziai gyapjúból készítették; ezt is harmadkézből, a háború miatt a szokottnál jóval drágábban kapták. A rozsnyóbányai süvegesek mindjárt kezdetben folyamodtak is a fejedelemhez, hogy védelmezze őket Gömör, Zemplén, és Borsod vármegyék alacsony árszabása ellen.[32] A hadakban szolgáló idegenek kalapjait a magyar iparosok még a hadjárat vége felé sem igen tudták csinálni s azokat a külföldről kellett hozatni.[33]

A *szőnyegkészítést* Rákóczi nagyon pártolta. Egyik inasát már a háború előtt szőnyegeshez adta tanulóságra,[34] azután pedig számüzetésében maga is megnézte és tanúlmányozta Páris mellett a francia király szőnyegcsinálóinak munkáját;[35] de a háború nem kedvezett ennek az iparágnak. Annál nagyobb keletök volt a *sátormestereknek*, a kik nemcsupán közönséges vászonból dolgoztak, hanem az ország, Rákóczi és a főbbek számára kordoványbőrökből, veres bagazsiából stb. pompás díszítésekkel, famunkákkal stb.[36] Még az ágyhoz való menyezetet (superlátot) is a sátormesterek csinálták s egyéb kárpitos munkákat is végeztek.[37] A konyhasátorok, paripák sátorát stb. többnyire sátorcsináló zsidók állították fel.[38] Sátrakat Törökországból hozattak s jellemző, hogy a szécsényi országgyűlés sátrait — bécsi szabók készítették.[39] A *kötélverőkre* nemcsak a sátrak, hanem a hajóhidak, hajók stb. épitésénél is nagy szükség volt. A debreczeni, nagykárolyi kötélverők elég drágásak voltak, mert négy szál kötélért abban a pénztelen világban 200 forintot is kértek.[40] A sóaknákhoz Beszterczén megint másféle köteleket gyártottak 90—120 öl hosszaságban, 272 szálfonál vastagságban.[41]

A *bőripart* Rákóczi jobbadán a hadsereg számára foglalkoztatta. Már a hadjárat előtt voltak udvari czipészei, szíj- és nyereg-

32 U. o. 1884. 728—9.
33 Arch. R. VI. 476—7.
34 *Thaly*, Rákóczi ifj. 344.
35 Rákóczi-tár, I. 287.
36 Arch. R. III. 398., 425., 443.
37 U. o. III. 710. Tört. Tár, 1882. 572.
38 Tört. Tár, 1882. 572.
39 Arch. R. II. 380. Tudománytár, VI. 172.
40 Arch. R. I. 173., 256.
41 U. o. I. 279.

gyártói.[42] A hadjárat alatt is csinált *Sankó* uram a fejedelemnek hosszúszárú veres karmazsin és sárga stb. csizmákat.[43] Hanem «az Isten büntesse meg azt az udvari csizmadiát» — haragudott Fogarassy főpohárnok — Sárospatakon négy pár czizmánál többet nem varrt s a karmazsint és a fekete kordovánt pénzen kellett venni a fejedelem számára.[44] «A csizmadia — kérdezi máskor[45] — varr-e csizmákat a fejedelemnek? Ha nem varr, megvarrom én a testét egy bottal, hogy bizony megemleget, míg él!» Rákóczi szintén nehezteltet a kecskeméti csizmadiákra, a kik csak hazugsággal tartják s elzáratta a bírót, míg a sereg a megrendelt csizmákat teljes számban meg nem kapja.[46] Az egri «idegen nemzetbeli mesterembereket» pedig arra figyelmeztette, hogy mennél nagyobb számban készítsenek dragonyosoknak való német sarukat, mert idegen hadai számára jó pénzen eladhatják.[47] A lőcseiek jó hosszúszárú és deli csizmákat csináltak.[48] Magának szintén csináltatott szederjes karmazsinból vagy csak feketéből lutheránus (vagyis bőszárú, se nem magas, se nem alacsony) csizmát, a melyre ezüst sarkantyút veretett.[49] Voltak udvari vargái, szíj- és nyereggyártói is. Hintait, pompás karmazsin és egyéb lószerszámait rendesen saját szíjgyártójával készít-

138. VÁNDORLÓ LEGÉNY.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

42 *Thaly*, Rákóczi ifj. 257.
43 Tört. Tár, 1883. 196—7.
44 U. o. 185.
45 Tört. Tár, 1882. 760.
46 1710 augusztus 12. Arch. R. III. 494.
47 1710 február 10. Darvas Ferenczhez. U. o. III. 345.
48 Századok, 1872. 590—1.
49 Tört. Tár, 1882. 758—9.; 1883. 198.; 1900. 362—4.

tette.[50] Párduczbőreit rozsnyói *szűcsökkel* dolgoztatta ki,[51] pedig Munkácson és Szerencsen neki is voltak szücsei.[52] Huszton 1708-ban *szines bőrgyárat* állított, a melybe a karmazsin, szattyán és kordován bőrök keleties kidolgozására Törökországból hozatott örményeket.[53] Sok költséggel nem azért hozta ki őket, — mondta néhány hónap múlva[54] — hogy csak elkezdjék a munkát és mikor munkájokban már naponkint haladhatnának, ennyi heverésök után elmenjenek; hanem hogy addig működjenek, míg másokat is megtaníthatnak arra a mesterségre. Nem engedte őket szétmenni. Máramarosból és máshonnan Husztra hordatta a kecskebőröket karmazsin-csinálás végett.[55] *Alboér* konstantinápolyi zsidót megbízta, hogy tímárságuk folytatásához mindenféle szerszámokat szerezzen be, mivel eszközeikből teljesen kifogytak.[56] Törökök voltak a munkácsi *karmazsinos tímárok* is. Rákóczi maga rendelt számukra üstöket, festékmerítő rézkupát, gubicsot és timsót; s nagy örömére 1709 július 12-ikén végre munkához láttak.[57] Egyébiránt éppenséggel nem esett kétségbe, ha nem volt elég mesterembere. Igaz, hogy a dragonyosai pantalléraira rendelt börök megtöretése végett külön mesterembereket kerestetett. «Ha azonban — szólt[58] — a dragonyosok bőrt sem tudnak törni, megtaníthatják rá őket Eszterházy Antal magyar katonái. Erre se időt vesztegetni, se mesterembereket keresni nem kell; mert a bőröket ezredekre osztván, a katonák a maguk mulatságára is megtörik: csak ne tudják, mire való!» Még a dobokat is az országban, Lőcsén stb. készítette.[59]

Az élelmezési ipart a hadsereg szempontjából különös figyelmében részesítette. A *malmok* elégetését kezdetben tiltotta,[60] utóbb százával dúlta az ellenség területén.[61] Az ellenség az övéit

50 Tört. Tár, 1882. 763.; 1883. 194.
51 1707 február 8. Arch. R. II. 20.
52 Tört. Tár, 1883. 384.
53 Tört. Tár, 1879. 583.; 1883. 400.
54 1709 július 31. Arch. R. II. 63.
55 U. o. II. 646.
56 U. o. II. 650.
57 Arch. R. II. 630—1., 636.
58 1710 május 11. U. o. III. 261—2.
59 Századok, 1872. 591.
60 1703 május 12. *Thaly*, Bercsényi, II. 471.
61 Századok, 1880. 25., 26.; 1898. 734. Arch. R. I 622.; II. 86., 370.; IX. 424. Károlyi Önéletirása, I. 169. stb.

szintén egyre pusztította,[62] de ő, a hol lehetett, a leromboltakat újra építtette.[63] Gondot fordított a vízimalmokra. A somkúti felülcsapó malom a Borszópatakon két kőre épült, de csak tavaszszal és esős időkben fordúlván, *pokolidő malmának* nevezték.[64] 1708-ban két kerékre készítette az érsekújvári vízimalmot.[65] Úgy vélte, hogy a Dunán egy malmot sem lehet *kas* nélkül építeni.[66] Az ellenség és az árvizek dúlásai a vízimalmokban sok kárt tettek; a németek módjára tehát, kik a seregben vas kézimalmokat használtak,[67] szükségesnek tartotta a kézimalmok beszerzését,[68] hogy a nép és a katonaság ne mozsarakban törje meg a búzáját.[69] Szárazmalmokat is csináltatott, pl. Kézsmárkon a kuruczok építették az elsőt;[70] de nem csak a régi módon, hanem pl. Szendrőn, Debreczenben, a berzéki erdőben, Hernádnémetiben és Munkácson *Rouvier* kapitány és *Schwartz* gépészmérnök tervei szerint a népiesnél sokkal nagyobb arányban.[71] A munkácsi és a berzéki erdőben, a zemberi földvárnál és Hernádnémetiben a Hernádon franczia módra építtetett jeles mümalmainak tervei fenmaradtak.[72] *Koncz* Márton tarlósi molnár,

139. SZÁSZ IPAROS.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

62 Rákóczi emlékiratai, 158. Századok, 1879. 665.
63 Arch. R. II. 86. Századok, 1880. 26.
64 Tört. Tár, 1889. 392.
65 Arch. R. IX. 559.
66 U. o. I. 320.
67 Rákóczi emlékiratai, 158., 177–8. Arch. R. II. 502.
68 Arch. R. III. 575.
69 U. o. II. 164.
70 Rákóczi Esterházy Antalnak, Arch. R. III. 256. Századok, 1872. 594.
71 U. o. II. 50., 51., 56.; III. 575.
72 Tört. Tár, 1882. 569. Rákóczi-tár, I. 119., 122., 161., 201., 208.

a kuruczok Habakukja, és egy másik jövendölgető molnár[73] a megmondhatója, hogy ezekben a forradalmi időben miért kellett a szárazmalmoknak fölváltva fejér lisztet és fekete puskaport őrölniök s Háromszéken még a kásatörő malmokat is lefoglalni a puskaporgyártók számára.[74] A sereg részére Rákóczi helyenként *kenyérsütő kemenczéket* állíttatott,[75] s azokban sütötték a katonának való peszmeget, vagyis kétszersültet is.[76] Különben a helységek látták el őket kenyérrel. A marhákat maguk a katonák vágták le s így a pék- és mészáros mesterséget a táborban szinte fölöslegessé tették. Irataiban Rákóczi csak a pesti és a gyöngyösi mészárosokat említi különösen.[77] Az *italt* iparszerűen mérette ki s maga is tartott korcsmákat. Ecsedi uradalmában 10, a diószegiben pedig 6 új korcsmát nyittatott;[78] nem haszonlesésből, hanem azért, mert a rézpénznek értéke és forgalma nem lévén, addig kellett árúltatnia a bort a korcsmákban, míg kitelik a dika. A pénz forgalmát a korcsmák látogatásától remélte.[79] Olyan állami jövedelemforrás volt az, mint manap az ital-regále, mely a korcsmák látogatását szintén állami érdekké teszi. A sereget *Laczikonyhások* kísérték. Mivel a nemes ifjak társaságának Laczikonyhásai az ország számára se bort, se sört nem akartak árúlni, Rákóczi meghagyta a kompánia őrnagyának, Haller Gábornak, hogy erre kényszerítse őket.[80] Neki magának a Hegyalján (Tokajon, Tályán, Fónyban, Ardón) négy *sörháza* volt, a melyeknek gondviseletét 1706 július 6-ikán *Bükhelyi* Györgyre bízta azzal a kötelezettséggel, hogy Trencsén tájáról jó serfőzőket hozasson. A sört árpából és komlóból főzette; a ritka sörből azonban pálinkát is égetett.[81] Sörháza Munkácson is volt, de szívesebben itta Bercsényi ungvári

73 Századok, 1881. 46–60.
74 *Thaly,* Kalászok, 211.
75 Arch. R. I. 214., 312., 400.
76 U. o. III. 573–4.
77 Arch. R. III. 302., 397.
78 Szentgyörgyi József Ramocsaházyhoz 1704. deczember 9. U. o. I. 191–2.
79 Arch. R. II. 175., 219. Tört. Tár, 1900. 353–4. A nagybányai 400 köböl bor Máramarosszigeten az ottani mérték szerint csak 353½ köbölnek felelvén meg, oda *nagyobb itcze* kellett, hogy a korcsmának kelete legyen. Arch. R. I. 279.
80 Rákóczi utasítása, Gazdaságtört. Szemle, 1897. 260–1.
81 Arch. R. III. 527–8.

sörét.[82] Utóbb Munkácsról máramarosi uradalmaiba szállíttatott sörneveléshez és pálinkaégetéshez szükséges üstöket.[83] Séllén, Esztergomban, Kassán s az ország több más helyén szintén voltak sörfőző-házak.[84]

Az *agyagipar* a megszokott formák közt maradt; de számüzetésében Rákóczi aligha csak egyszerű kiváncsiságból tekintette meg a saint-cloudi porczellángyárat. Talán a jövőre gondolt, mikor visszatérhet hazájába s a porczellángyártással maga

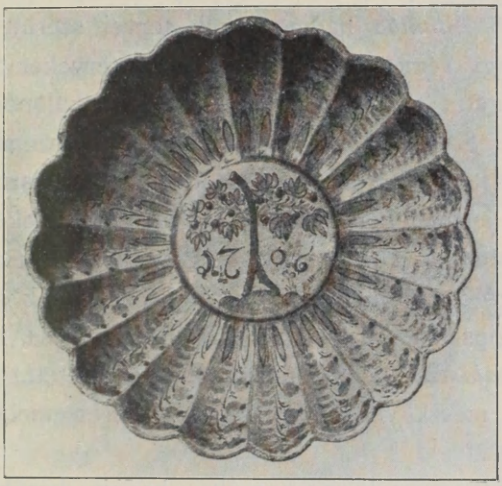

140. TÁNYÉR 1706-BÓL.

is kísérletet tehet. Már 1698 februárius 28-ikán intézkedett, hogy a regéczi *üveghutákban* Thomas *Hutnik* hutás vezetése alatt öreg kristályos karikákat, parasztkarikákat, poharakat, pinczetokokra való sótos üvegpalaczkokat készitsenek.[85] 1707 januárius 8-ikán a stomfai finom üvegcsináló morva hutások közül néhányat a munkácsvidéki hutákba rendelt. Közönséges üveghutái Munkácson, a sárosi Kurimán és a Mátrában voltak.[86] Foglalkozott

[82] Tört. Tár, 1900. 369.

[83] Rendelete Ottlyk Györgyhöz 1708. november 3. Arch. R. II. 621.

[84] Arch. R. I. 192.; II. 571., 621; VIII. 433.; IX. 527.

[85] Gazdaságtört. Szemle, VII. 1900. 142. (Tagányi közlése az orsz. levéltárból, Lib. Rajcsányian. tom. XX. nro. 50.)

[86] Tört. Tár, 1882. 559. *Thaly*, Tanulm. 38. Századok, 1873. 667.

a borhídi lerontott huta fölépítésének gondolatával is.[87] Beszterczebányán akkor cserépből és szarvból ezüstös pipákat készíttettek.[88] Rákóczinak hagyomány szerint volt *tajtékpipa*-faragója is; egy vadászjelenetekkel ékesített tajtékpipája ma is megvan.[89]

Az *építőipart* hogyan ne pártolta volna az a fejedelem, ki utóbb Grosboisban, majd Rodostóban — mint kortársa, Péter czár — maga is épített egy-egy kis kerti házat?[90] Már 1694-ben udvari építész-mérnöknek szerződtette *Freyssing* János Antal tiroli mérnököt és építőmestert,[91] a hadjárat idején pedig főképpen *Le Maire* és *Stampa* hadmérnökök tervei szerint új várakat építtetett, vagy régieket alakíttatott át. A terveket teljes önállósággal bírálgatta s kérlelhetetlen kritikáját különösen Stampa tapasztalta.[92] Szigorú volt sánczmestereivel szemben is; pl. Esztergom átellenében a sánczásást 1706 augusztus 6—7-ike éjjelén saját jelenlétében kezdette el.[93] A kőmíveseket az ország fizette.[94] Ebből a korból egy kőfaragójának neve is ösmeretes, a *Gerliczky* Györgyé.[95] Volt a fejedelemnek gyantározója (mázolója), gipszelője, meszelője és több kőmívese, téglavetője.[96] A *téglacsinálásról* külön tervezetet készíttetett.[97] A Husztról hozatott mészköveket, úgyszólván saját szemeláttára, Munkácson égettette ki.[98]

A *faipart* nemcsak megbecsülte, hanem később maga is üzte.[99] A finomabb asztalos munkákat (pl. összetolható hálószéket, fegyverrámát, könyvtokot stb.) *Merscher* Antal és *Mertz*

87 Arch. R. I. 182.

88 Tört. Tár, 1882. 574—5.

89 *Thaly* Kálmán tulajdona (előbb, Rákóczi ajándékából, a Forgáchoké). Mihalik, a kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás lajstroma, 119. Némelyek szerint 1753 táján egy Kovács nevű pesti vésnök faragta volna az első tajtékpipákat.

90 Önéletrajza, 316. *Mikes*, 282.

91 *Thaly*, Rákóczi ifj. 226.

92 1710 május 25. Arch. R. III. 269.

93 Arch. R. I. 581.

94 Századok, 1872. 591. V. ö. Arch. R. I. 283.; VIII. 433.

95 Arch. R. VIII. 433. Tört. Tár, 1882. 559.

96 Tört. Tár, 1882. 559. De pl. Ecsed javításánál felföldi tót és német mestereket alkalmazott. Károlyi-Okl. v. 270.

97 Arch. R. I. 19. (1706.) Ramocsaházy a téglavetésről 1705 augusztus 23. Károlyi-Okl. v. 270.

98 1707. márczius 9. Darvay Ferenczhez, U. o. II. 38.

99 Mikes Törökorsz. levelei, 226., 284., 296. Egy sajátkészítésű borstartója Thaly Kálmán hagyatékából jelenleg a magyar nemzeti muzeumé.

János érsekújvári műhelyében rendelte meg.[100] Udvari bognárát az uradalmi pinczék, kerékgyártóját a sok kocsiszín számára folytonosan foglalkoztatta. Szekerei egy részét egri kocsigyártó csinálta, egri kovács vasalta.[101] Egy hintója Lőcsén készült, de a hozzávaló üveget külföldről kellett vásárolnia.[102] Máskülönben csézáit a külföldről hozatta;[103] s a mint mondta: «azt a hintót veszi meg, a melyik a legszebb; mert gyermekségében megverték, ha a *szépet* nem akarta szeretni».[104] De udvari szabója a külföldi hintón is talált díszítni, bársonykörnyülettel, paszománttal czifrázni valót.[105] Az épülethez szükséges sok deszkát, zsindelyt jobbadán saját erdeiben fűrészeltette. Munkácsi és hernádnémeti műmalmait franczia *ácsok* és molnárok építették.[106] Panaszkodott, hogy pl. az ecsedi erődítés munkálataihoz ácsokat és molnárokat nem kapott.[107] A meglévő erőket a sánczok, várak, hídak, malmok, házak stb. építésénél állandóan foglalkoztatta. Nagyon bánthatta Bottyán jelentése, hogy *hajóácsokat* nem kapott; mert — parancsa szerint — kerestetett ugyan molnárokat, ácsokat, faragókat, de egyrészt seholsem talált olyanokat, a kik feleségök, gyermekök elhagyásával olyan messzeföldről (Érsekújvárról Eperjesre) mennének, másrészt nem is olyan derék mesterek, hogy

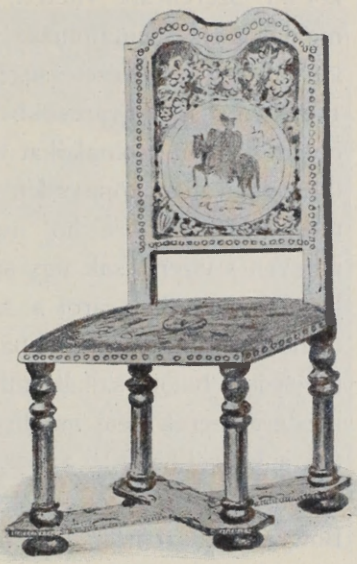

141. SZÉK BETHLEN MIKLÓS KASTÉLYÁBÓL.

100 Tört. Tár, 1882. 558.
101 Tört. Tár, 1882. 564.; 1900. 362–4.
102 U. o. 1882. 573.
103 Arch. R. I. 676.; II. 28., 75., 159., 193.; III. 299.; V. 420., 426. Tört. Tár, 1882. 571. Rákóczi-tár, I. 258.
104 Arch. R. II. 188.
105 Tört. Tár, 1882. 756., 759.
106 U. o. 1882. 569.
107 1707 szeptember 18. Arch. R. II. 105. A munkások pecsétes rézpénz helyett ezüstöt követeltek.

maguktól rendesen — ex arte — tudnának hajót fölépíteni. Mikor ő maga csináltat is: elejökbe nyírja, szabja; Rivière hadmérnök pedig nem akarja elbocsátani a keze alatt levő két mesterembert, a kik pedig alkalmasint értettek a hajócsináláshoz.[108] Bottyán nem csak jól tudta a dunai hajók építése módját, hanem fejszével maga is dolgozott.[109] *Pap* István naszádos vajda szintén jó ladikokat készíttetett; Rákóczi ezek közül egyet kocsin Szerencsre vitetett, hogy készítése módját az odavaló molnárok is megtanúlják. A *sarkas hajókon* kívül[110] ennek a kornak egyik nevezetessége volt az a *rézhajó*, a melyet Rákóczi 1705-ben a bányavárosokban csináltatott.[111] A Dunán egyébként olyan könnyű csolnakokat is használtak, hogy két rácz, a vízből kikapva, vállán könnyedén elvitte egy mértföldre is és ott eresztette ismét vízre, a hol neki tetszett. Az ilyen csolnak «úgy megyen a vízen, csak úgy suhog».[112] Károlyi Sándor is megtette, hogy Erdély határáról a kocsikon szállíttatott hajókat a dunamelléki Szalkszentmártonba.[113] A Tiszán, Dunán, Dráván stb. tömérdek hajót, sajkát sülyesztettek el,[114] a miknek pótlására mesteremberek nem mindig akadtak. Szálakon (tutajokon) csinálták a karvai hídat,[115] az esztergomit[116] stb. s azokon szállították a sót;[117] sőt Rákóczi olykor csekélyebb eszközökkel is beérte. Bottyánnak azt írta, hogy ha deszkából nem csináltathat hamarjában hajókat, szükség esetén ne vesse meg a sövényből fontakat és náddal töltötteket se, a melyeknek szintén jó hasznát vehetni.[118] De, a hol lehetett, jó móddal építtetett; pl. Szolnokon bizonyos hajók készítésére két mázsa vasat és 400 szál deszkát rendelt.[119]

A hadviselés szolgálatában állt az irodalom czéljait előmozdító ipar is, a melyet Rákóczi szintén melegen pártolt. Például

108 1708 május 5. U. o. IX. 478.
109 Rákóczi emlékiratai, 123. kiméletlen megjegyzése. Arch. R. V. 670—1.
110 Arch. R. III. 440.
111 U. o. I. 372.
112 U. o. I. 304.
113 Rákóczi emlékiratai, 278.
114 U. o. III., 130. Századok, 1879. 648. Arch. R. I. 108.
115 Rákóczi emlékiratai, 182.
116 Arch. R. I. 509.
117 U. o. I. 172.
118 U. o. II. 289.
119 U. o. III. 440.

a vasmegyei Lékán *papirosmalmot* állíttatott s Felsőmagyarországból Erdélybe is küldött papiroscsinálókat.[120] 1705 februárius 28-ikán erdélyi kanczelláriája már a Nagyenyeden készített papirosból rendelt tíz kötést.[121] A *könyvnyomtató műhelyek* közül a bártfai, kassai, kolozsvári, lőcsei, nagyszombati főképpen a kuruczok, a komáromi, pozsonyi, szebeni a labanczok számára dolgozott.[122] A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702

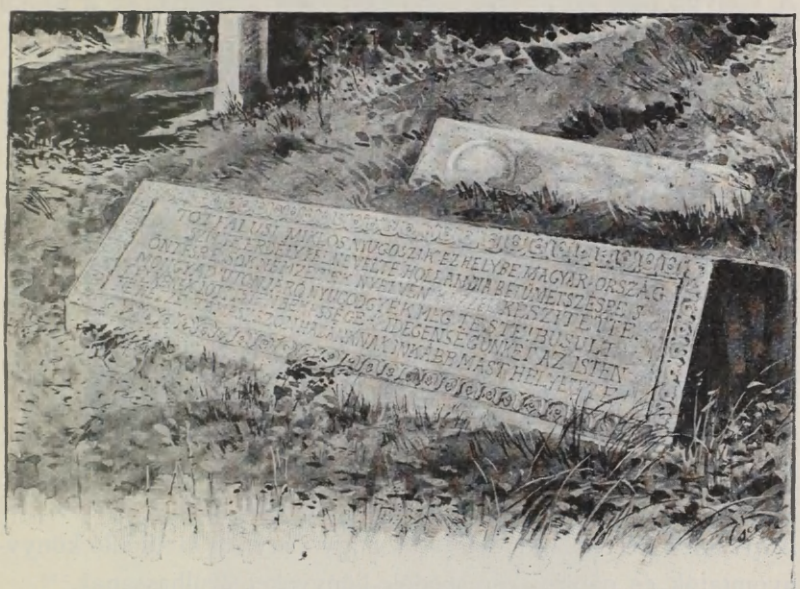

142. MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS SIRJA A KOLOZSVÁRI TEMETŐBEN.

márczius 20) hunyt el Misztótfalusi *Kis* Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója,[123] de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a nemzeti ügyet. Rákóczi hivatalos nyomdája sokáig *Brewer* lőcsei, majd kassai műhelye volt, hol a törvényczikkeket, hadiszabályzatokat, a kuruczok hírlapját (a Mercurius Veridicust) és a kalendáriumokat nyomatta.[124] Lőcsén

120 *Thaly*, Tanulm. 38.

121 Az erdélyi kanczellária Enyedi István nagyenyedi tanárhoz 1705 februárius 18. Teleki-levéltár.

122 Szabó, Régi M. Könyvtár, I. 657–700.

123 Életrajza Dézsitől, Magyar író és könyvnyomtató. Budapest, 1899.

124 Századok, 1872. 587. Bercsényi ezt a nyomdát 1710-ben átköltöztette Kassára. Thaly. Az első hazai hírlap, 41–44.

Miskolczy Ferencz volt a «typographiae cultor»;[125] Debreczenben Dobozi István főbíró, Kassán Berthóti tábornok ügyelt föl a nyomtatásra.[126] A törvényczikkek kéziratát sajtóba adás előtt maga a fejedelem is átnézte[127] s pl. Berthótit egy ízben intette, hogy ne siessen a kanczelláriából nyomtatni küldött könyv kiadásával, annak és a Szirmai Istvántól küldött prédikácziók tartalmáról tegyen jelentést és sürgesse a Heliotropium kiszedését.[128] A könyvkereskedést nehezítette is, midőn 1705 nyarán a kassai

143. RÁKÓCZI-KORABELI KELYHEK.

könyvkötők kérelmére megtiltotta, hogy a czéhen kívül álló könyvnyomtatók és papíros-kereskedők könyveket árúlhassanak.[129]

Udvarában tartott ugyan *órást*,[130] de a finomabb szerkezetű órákat Nagyszombatból és Bécsből hozatta. Volt közte ismétlő óra és olyan, mely a napot is mutatta.[131] Az órásmester időnkint sorra járta kastélyait s megigazította a fejedelem s mások óráit.[132] Órákat ajándékokba szokott osztogatni, de panaszkodott, hogy megbízottja nem igen ért a vásárláshoz, mert kopottakat is vett.[133]

125 Levele Thury Miklóshoz 1704. januárius 10. Arch. R. I. 277.
126 Arch. R. I. 238., 511.
127 U. o. I. 664.; II. 509.
128 1706 április 6. U. o. I. 511.
129 U. o. 190.
130 Thaly, Rákóczi ifj. 257.
131 Arch. R. IV. 756.
132 Tört. Tár, 1882. 759., 760., 764.
133 Arch. R. I. 461.

Az *ötvösöknek* mindig tudott munkát adni; a mi természetes, mert még katonasága egy részét, a testőrséget, udvari hadakat, a nemes ifjakat is arany- és ezüstgombos egyenruhákban járatta. Családi ékszerei milliókat értek s ezek számát Danczkából,

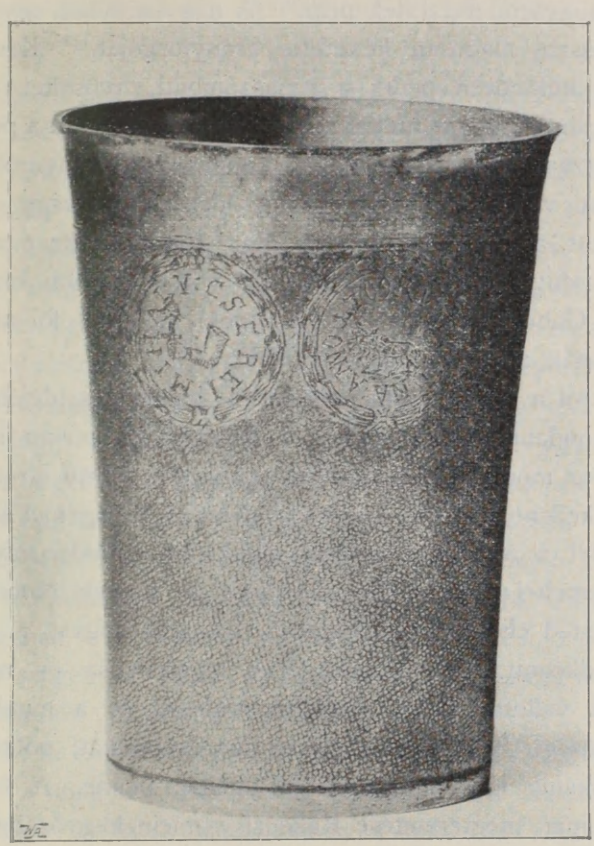

144. CSEREI MIHÁLY ÉS FELESÉGE IVÓPOHARA 1709-BÓL.

Bécsből stb. vétel útján szaporította. Többre becsülhette azt a magyaros női ékszert, egy eperjesi ötvös művét, melylyel a sárosi urak lepték meg a feleségét, mikor (1695) először hozta közéjök.[134] A kassai ötvösöket sokat dolgoztatta,[135] de bosszan-

[134] Thaly, Rákóczi ifj. 254.
[135] Tört. Tár, 1883. 384.

totta, hogy a munkácsi ötvös igen keveset, vagy talán semmit sem ért az ezüst patkó csinálásához. A maga csizmájára, sőt parádés lovai számára is az ezüst patkókat rendesen Selmeczen verette.[136] Újra csináltatta trombitásai gombjainak ezüstkapcsait, mert sehogysem tetszettek neki.[137] A nagyszombati egyetlenegy ötvös lassan, alaposan készítette aranyforgóját.[138] Kedvelte a losonczi, különösen pedig a rimaszombati ötvösöket, a kik a rézpolturából aranyat tudtak kivenni.[139] Nagybányán a pénzverőházban ezüstből gyertyatartókat, koppantókat, tányérokat, sarkantyúkat veretett.[140] Ha egy-egy díszkardot vagy egyebet csináltatott, a mesternek bőven adott utasításokat; s műízlésének Bercsényinél talán csak önmaga volt szigorúbb bírálója.[141] *Szőlősy* Gábor ötvös ez időből (1705) jegyezte föl az aranyolvasztásnak akkor szokásos módját.[142]

Magáról a fejedelemről nemcsak a számüzetés idejében lehetett elmondani, hanem most, a dicsőség napjaiban is, hogy mestember módjára dolgozott és úgy izzadt, mintha arcza izzadságával kellene keresnie kenyerét. »Isten, a ki engemet semmiből teremtettél s a te gazdaságod munkájára a földön oly magas állásra emeltél: segíts, hogy semmit se tegyek önmagamért, hanem érted éljek és dolgozzam.» Dologba fogva, mindenkor így imádkozott,[143] a nemzet első napszámosa és munkása, a ki azt vallotta, hogy munkára született és a munka az ő gyönyörűsége.[144] Mesterembereink iparostársukat, politikusaink iparpolitikájuk igazi megindítóját találják benne. A független magyar ipar megteremtése Rákóczi eszméinek győzelmét fogja jelenteni.

[136] U. o. 764–5.
[137] U. o. 756.
[138] Arch. R. IV. 46.
[139] Századok, 1881. 776.
[140] Arch. R. I. 182.
[141] U. o. III. 118.; VI. 516–7., 520., 523.
[142] Gazdaságtört. Szemle, 1897. 528–9. a M. Nemz. Múzeum levéltárából.
[143] Egy fejedelem áhitásai, 392.
[144] U. o. «Inter venandum».

VII.

RÁKÓCZI ÉS A KERESKEDELEM.

MEGRÓTTA a fejedelem a Habsburgokat, hogy nem iparkodtak a nép közé bevinni a kereskedést; de megrótta azokat a magyar nemeseket is, a kik fiaikat kereskedésre adták, a mi «nem illik a nemeshez.»[1] Ezt nem azért mondta, mintha a kereskedőket lenézte volna. Hiszen, mint már fejedelem, maga elnökölt azokon az egri és kassai értekezleteken, a melyeket a magyar kereskedelem előmozdításának megbeszélésére tartott s a melyre Bercsényin, Klobusiczkyn, Berthótin kívül a kereskedők képviselőit is meghítta. Magyar- és Lengyelország közt a kereskedés oly közönséges volt, hogy, feltűnés elkerülése végett, első bujdosása idejében kereskedőnek adta ki magát.[2] Fölkelésre szólító lengyelországi szózatában azonnal megtiltotta a kereskedők háborgatását.[3] Mint termelő maga is foglalkozott eladással, kereskedelemmel; s érezte, hogy a termést magának a termelőnek kell forgalomba hoznia. A polgárok maguk is szegények voltak és csak mint a danczkai, boroszlói nagykereskedők ügyvivői, viszontelárúsítói élhettek meg a kereskedésből. Ennek következtében mikor a rézpénz nagyon elszaporodott, a magyar kereskedők fölemelték az árakat, hogy megbízóiknak ezüsttel fizethessenek, a miben a vevők zugolódás nélkül megnyugodtak. Ugyan kellett óvakodni, hogy külföldi kereskedők rézpénzt ne csempészhessenek be; míg viszont ők egyáltalán nem akarták elfogadni a rézpénzt. Terményeket eladni nem lehetett; készpénzhez a nép a kereskedés és az

[1] Rákóczi eml. 65., 77.

[2] Önéletr. 151. Bercsényi is kereskedőnek adta ki magát. (Thaly, Bercsényi, II. 10.) Már előbb, 1697-ben, Tokay Ferencz kalmár képében járt faluról falura, hogy fölkelésre buzdítsa a népet. (Károlyi önéletírása, I. 54.)

[3] 1703 május 12. Thaly, Bercsényi, II. 471.

eladás pangása miatt nem juthatott, s így mindenki a saját terméséből élt.[4] Pedig Ausztria, mely a hús drágasága ellen védekezett, a leghevesebb háborúk idején sem gátolta, hogy a kuruczok a morva és sziléziai kereskedőktől barmokért szerezzék be szükségleteiket. A fejedelem báró *Hellenbach* bányagrófot bízta meg a *baromkereskedés* vezetésével.[5] Csakhamar észrevette, hogy Hellenbach emberei ezüstpénzen nagyszámú marhát vásárolván össze, Ausztriában enyhítették, de itthon növelték a hús drágaságát.[6] E miatt a vármegyék is panaszkodtak előtte; de — Rákóczi válasza szerint[7] — annyi felesszámú marhát még nem vittek ki, hogy azért elegendő kereskedelmi czikket szállíthattak volna a haza lakosainak. *Mindenféle kereskedelmi szükségletet* oly hirtelen nem elégíthet ki, de ha az *árszabást* megtartják, a marhák vásárlásában is helyesebb módon járnak el. A *cserekereskedés* elegendő külföldi árúczikket vonz a hazába a nélkül, hogy a marhaállomány észrevehetően megfogyatkoznék. Tapasztalta, hogy némelyek egyedül a maguk hasznát keresik s tömérdek marhát, sót, göbölyöket s egyéb élelmiszereket összegyüjtenek és velök az ország romlására nyerekednek. Elrendelte tehát, hogy *a ki igazságtalanul kereskedik* és összegyüjtött javait a limitatio szerint árúba nem bocsátja, attól az ilyen jószágot el kell kobozni.[8] Majd meghagyta, hogy a vármegyék a maguk terményadóját az arra rendelt biztosokhoz szállítsák. Egyrészt azért, hogy *az ország kereskedését* a szükséges portékák *cserélésével* megindítsák, másrészt, hogy a ki nem vihetőket a hazában levő mesteremberekkel fölmíveltessék s a hadak számára és ruházatára fordítsák.[9] Jobbnak tartotta az ország részére szedett és vásárolt marhá-

4 Rákóczi eml. 79., 173., 174—6., 200. Várnay Gáspár szerint is (1703 decz. 12.) a szegénység semmivel sem kereskedhetik, marhája senkinek sem kell. Arch. R. I. 194.

5 U. o. 200.

6 Bercsényihez, 1706 április 11. Arch. R. I. 521.

7 1706 augusztus 28. U. o. I. 665.

8 1706 július 18. Tört. Tár, 1991. 404. V. ö. 1706 deczember 21. Károlyi-Okl. v. 581—2.

9 1707 februárius 3. Arch. R. II. 13. Károlyi-Okl. v. 603.

kat, adott esetekben, posztóért *elcserélni*, mint pénzzé tenni. Hirtelen úgysem adhatók el, mert *nincsenek olyan pénzes kereskedők, a kik elég tőkét tehetnének le, vagy elég foglalót adhatnának.* Már pedig nincs haszon belőle, ha a marhát darabszámra adják el s úgy szedik föl a pénzt.[10]

A kik a *cserekereskedést* már a XVIII. század elején is anachronismusnak találják, ne felejtsék el, hogy a marhakeres-

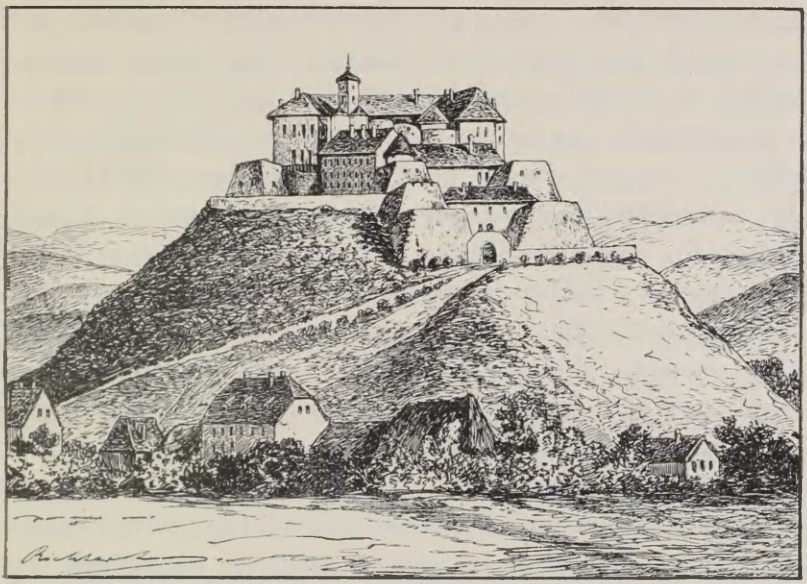

140. A MUNKÁCSI VÁR ÉS A SÓHÁZ KÖRNYÉKE.

kedés, mely két századon át az országnak a legtöbb és legbiztosabb jövedelmet hajtotta, éppen a karlóczai békével végződő török háborúkban ment tönkre. A marhatőzsérek mind megbuktak s Felső-Magyarországban már nem akadt vágni való marha. A drágaságot is el lehet képzelni, mikor pl. 1695-ben Erdélytől Győrig egy marha után 55 czímen fizettek vámot, illetéket stb.; pedig a jószágot még tovább is kellett hajtani Bécsbe.[11]

10 1708 július 19. Arch. R. II. 292.

11 Takáts, Külkeresk. mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Gazdaságtört. Szemle, 1899. 346–7.

Ez a nyomorúság Rákóczi fölkelésének főbb, de nem igen hangoztatott okai közé tartozott. A fejedelemnek tehát elsőrendű kötelességei közé tartozott, hogy ezen a gazdasági és kereskedelmi válságon segítsen. Éppen a fölkelés kitörése esztendejében érte a vásárló Ausztriát a pénzügyi bukás; az eladó Magyarország pedig — ösmert okokból — visszaesett a «rézkorszak»-ba. A Libertás csak neki kellett, nem a külföldnek; hanem a magyar ökörért az ellenséges Ausztria is szívesen adott iparczikkeket; mert így könnyebben jutott hozzájuk, mint ha lengyel kereskedők útján vásárol magyarországi szarvasmarhát. A gazdák is jobban jártak, mert ügynökök kizárásával s a mindenféle hajtási illeték és bajoskodás elkerülésével egyenesen a magyar államtól kapták meg pénzöket. Rákóczi tehát egy veszendőbe ment nemzeti tőkét akart megmenteni a cserekereskedés behozatalával. Nem az ő hibája, ha a teljesen bizonytalan, háborús időkben a marhahízlalásra, göbölyök tenyésztésére nem nyilt alkalom. «Országostúl nincs nekünk szerencsénk a kereskedésben,» fakadt ki[12], mikor *Szluha* Ferencz az állam részére egyszer ezer olyan hitvány marhát vásárolt, hogy a kereskedők rájok sem akartak nézni.

Cserekereskedést azonban a fejedelem azelőtt is és más árúczikkekkel is folytatott. Ösmeretes, hogy I. Lipót udvari zsidajától (Hofjud), Oppenheimer Sámuel bankártól feleségének már 1694-ben 2000 mázsa *lisztért* vásárolt gyémántokat. Még ösmeretesebb, hogy tokaji és más finom borokért fegyvereket, szöveteket stb., sőt — szövetségeseket is ügyekezett vásárolni a külföldön. A borért készpénzt is szívesen adtak. Állami egyedárúságot semmiből, a sóból és a marhakereskedésből sem akart csinálni; hiszen a monopólium ellen már híres manifesztumában kikelt és a só-monopólium megszűntetésekor azonnal helyreállította a sóval való *szabad kereskedést.*[13] Az állam és a közönség érdekeit *az árak megszabásával* (limitatióval) akarta megóvni.

[12] 1708 szeptember 22. U. o. II. 335.

[13] 1704 november 24. Hornyik, IV. 339–340.

Már eleinte[14] kikelt az olyan kereskedők ellen, a kik lelkiösmeretökkel, a fejedelemhez és a nemes országhoz tartozó kötelességökkel, a hadaknak a közjó előmozdítására tartozó mindennapi szolgálatával semmit sem törődvén, az eddig csinált s mindenütt árúlt kaszatöltéseket megkisebbítik s azt az illendő áron felül adni merészlik. Ezt országos nagy kárnak, a fejedelem és az ország iránt való szeretetlenségből, pártos indúlatból származó cselekedetnek és csalárdságnak nyilvánította. A hazai kereskedelem föllendítése végett 1705. június 11-én az egri táborban *magukkal a kereskedőkkel* tartott értekezletet s erre az enquêtere minden város két kereskedőt küldött.[15] Tehát a *kereskedők meghallgatásával készült az a törvényjavaslat*, a melyet a fejedelem nemsokára, szeptember 22-ikén, a szécsényi országgyűlés elé terjesztett.[16] Törvény mostan még nem lett belőle, mert az országgyűlés a munkálat kiegészítését rendelte el. E végből a fejedelem 1706-ban bekívánta több vármegye limitatióját, a királyi városokban levő boltosok árúczikkeinek részletes kimutatását, a főbb török kereskedelmi czikkek árjegyzékeit stb.;[17] s így azután a kereskedők dolgában újabb tervezetet készített.[18] A dolgot siettetnie kellett, mert az év vége felé a rézpénz értéke megromolván, az árak türhetetlenek, az eddigieknél ötszörte, hatszorta nagyobbak lettek. Pl. egy hordó bor 20 forint helyett 100 forint, egy rőf angol posztó 6 helyett 40 stb.[19] Ide járult a vármegyékben megindúlt izgatás. A fejedelem és a szenátus a hallatlan *drágaság* megszüntetésére már 1707. január 21-ikén az árszabások szigorú megtartására szólította fel a vármegyéket.[20] Tíz nap mulva kiadott hirhedt körlevelében Turócz vármegye arról

[14] 1704 februárius 24. Hadtört. Közl. 1891. 134—5.

[15] 1705 május 13-ikán kelt fölhívása. Századok, 1872. 587.

[16] Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 428.

[17] Rákóczi-lt. 1625., 1829. sz. Említi Arch. R. I. 25., 35. A limitatio dolgában Szepeshez 1706 márczius 24-ikén. Századok, 1873. 105.

[18] Rákóczi-lt. 1403. sz. Arch. R. I. 18.

[19] Tsétsi krónikája. Monumenta Hungariae Historica, XXVII. 301.

[20] Századok, 1896. 12.

[21] 1707 január 31. Századok, 1895. 714.

panaszkodott,[21] hogy drága minden, a mit a külföldről kell vásárolnunk: mindenféle posztó, fűszerszám stb.; minek az az oka, hogy *nincs szabad kereskedelem.* Már azt sem tudják, micsoda köntösben járjanak, vasat a maguk és a szegénység szükségére honnan vásároljanak, fűszerszám és só nélkül való ételekkel hogyan éljenek?

A fejedelem és a szenátus 1707 februárius 5-ikén valóban elkészítette az *országos limitatiót,* de csak a negyedik hetivásáron hirdettette ki. Azt, a ki drágábban árúlja holmiját, a vételárának egyharmadával s külön (a haza szükségleteire) 20 talérral rendelte büntetni.[22] Ennek az a váratlan következése lett, hogy a piaczok üresek maradtak; a kereskedők valósággal sztrájkoltak. A fejedelem tehát már márczius 13-ikán utasította Keczer Sándor szenátort és főhadbiztost, hogy *módjával* függeszsze föl a limitatiót, míg a piaczok megbővülnek.[23] A rendek az ónodi országgyűlésen[24] maguk is a sérelmek közé sorolták, hogy só és vas egyáltalán nincs a kereskedésben, vagy pedig méregdrága, minek következtében a nép sótalanúl eszi kenyerét s még ekevasa sincs. Kérték tehát a *szabad kereskedés* akadályainak elhárítását. Feltűnést keltett a kereskedőkre vonatkozó két javaslat. Az egyik (június 8.), hogy a királyi városokban levő kereskedők is adózzanak; s a másik, a mit *Klobusiczky* (június 20.) tett, hogy a királyi városok ne fogadjanak be polgárokúl akármicsoda görögöt, vagy más olyan kereskedőt, ki a harminczadnak csak egyharmadát fizeti s megtöltvén erszényét, kimegy az országból.[25] Egyébiránt a mesterség és kereskedelem utáni jövedelmet még 13 esztendő mulva is csak 76,000 forintra becsülték a városokban, 133,000-re a vármegyékben[26]; Erdély árúforgalma pedig most még jóval kisebb lehetett, mint 1701-ben, mikor legfeljebb 1,300.000 forintra ment.[27] A mi különben Magyarországban nem sikerült, Erdélyben 1707 április 21-ikén

[22] 1707 június 14. U. o. 845.
[23] Arch. R. II. 49.
[24] Századok, 1895. 845–6.
[25] Századok, 1895. 732., 854.
[26] Gazdaságtört. Szemle, 1894. 286–7.
[27] U. o. 1897. 397.

törvény (1707 : XXII. t.-cz.) szabályozta a termények és készítmények árát.[28]

A városi kereskedés akkor sehol sem elégíthette ki a kívánatokat. *Munkácson*, a székhelyen, a fejedelemnek 21—22 patikája (boltja) volt a görög kereskedők számára épített bazárban. A munkácsi kereskedőknek 1649-ben nyert szabadalmait még 1697 január 9-ikén megerősítette.[29] A munkácsi kereskedők idáig mind görögkatholikusok voltak. Mivel azonban Lengyel-

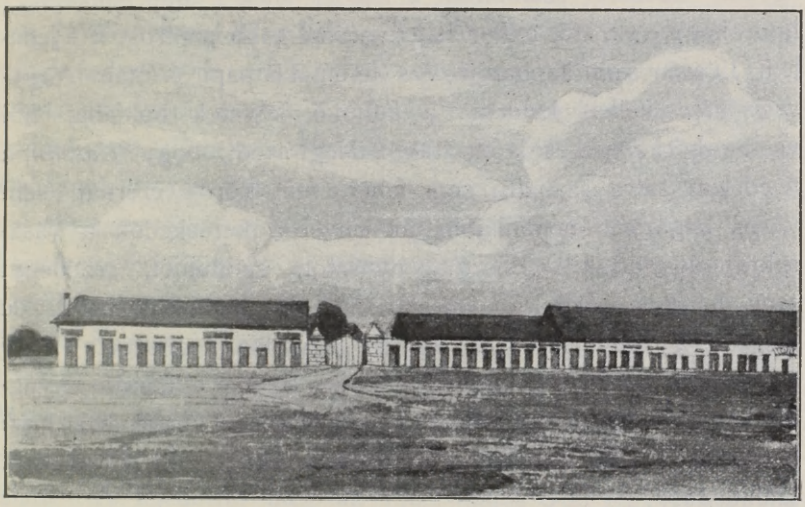

146. A MUNKÁCSI BAZÁR.

országban és hazánkban a hadakozás és a pénzek kelletlensége miatt a kereskedők a régi szabadsággal nem járhattak s kereskedésöket nem folytathatták, a fejedelem 1707 május 29-ikén megengedte, hogy munkácsi prefektusa (Krucsay) a korcsmákat lengyel zsidóknak adja bérbe posztóért; sőt 1708 február elsején egy Abesztanczi Jakab nevű zsidó már két boltot árendált.[30] A fejedelem *Érsekujvárt* is megengedte Keppisch Ábra-

[28] Közli Tört. Tár, 1897. 599—604.
[29] Lehóczky, Munkács, 210., 244. és Bereg tört. III. 436.
[30] Tört. Tár, 1907. 485—6.

hám, Jakab s Mózes és Tapoltschán Lázár zsidó kereskedőknek, hogy boltot nyissanak.[31] Utóbb ezek árulták el várat a császáriaknak. *Kassa*, *Eperjes* és *Lőcse* különösen a Krakkó, Varsó, Danczka felé folytatott kereskedelem miatt volt fontos. 1703 óta selyemgombot és zsinórt, angliai posztót, pennacsináló kést, tintához való gubacsot, «czitromot, limoniát, kaperlit (olajbogyót), faolajat, kondért, óntálat, tányért, habarniczát, stokfist, sáfrányt, tengeri aprószőlőt, fenyőmagot, keménymagot, greizt» stb. nem egyszer Lőcséről szállítottak a fejedelemnek s tábornokainak.[32] Igaz, hogy volt idő, mikor hét koncznál több papirost a fejedelem Lőcsén sem kaphatott;[33] s finomabb papiros után *Nagyszombatba* kellett küldeni: a külföldi követek boltjába, hol vastag bőrkeztyűket is árultak.[34] Megtörtént, hogy *Kassán* a fejedelem sátra számára sem fehér, sem vörös czérnát, sem vörös bagazsiát nem kaphattak mivel a kereskedők a vásárokra eloszlottak.[35] Posztót, nyusztot, skófiumot, rézedényt sem lehetett találni a mestereknél s a boltokban;[36] de máskor a fejedelem attól remélt egy kis segítséget, hogy a kassai kereskedők pénzét a kassai őrség ellátására nyugtatvány mellett lefoglaltatta.[37] A különben királypárti *pesti* hatósággal utóbb kereskedelmi szerződést kötött posztó stb. szállításra.[38]

Kecskeméten a kereskedők kényelmére harminczadot állított fel[39] s mivel a hadakozás miatt a kereskedelem nem biztos, ezt a várost jelölte meg olyannak, a meddig a délfelől jövő török kereskedők szabadon feljöhetnek. Arra, hogy *Gyöngyösön* árúlhasson, török kereskedő már csak kivételképpen nyert engedelmet.[40]

A magyar kalmárok különben akkor többnyire *czéhekben* éltek. A *szatmári* kalmárok magyar czéhszabályait a városi

31 Századok, 1904. 699.
32 Századok, 1872. 582–3.
33 1703 deczember 6. Arch. R. I. 257.
34 1706 ápr. 26 és május 9. U. o. 537., 541.
35 Tört. Tár, 1883. 391.
36 1705 április 22. Károlyi-Okl, v. 184.
37 1710 deczember 29. Arch. R. III. 326.
38 1710 július. Tört. Tár, 1883., 394.
39 1705 január 3. Hornyik, IV. 344.
40 1708 május 18. Arch. R. II. 372.

hatóság 1705 július 25-ikén erősítette meg.[41] Ebben, a régi módhoz alkalmazkodva, meghagyta, hogy a jogosúlt kalmárokon kívül a városba az elűljáróság engedelme nélkűl senki se hozhasson be portékát, s vidéki kereskedő a városban ne tehesse le jószágát, csak azért, hogy onnan külső sokadalmakra járhasson, de a kalmárbírák pecsétje alatt árúczikkeit egyik helybeli vásártól a másikig ott tarthassa stb. Ennek a szabályzatnak harmincz pontja mindenesetre megvilágítja az akkori kisvárosi kereskedők helyzetét.

A tábori markotányosok, a legszükségesebb holmikon kívűl, nyalánkságokat is árúltak. Bercsényi azt mondta,[42] hogy az ő ungvári új palotája igen jó volna — markotányboltnak. «Citroni, lemoni und allerhandt Gefróreneszt jó lesz árúlni bennök; de Palastnak — nix dájcs!»

Vásártartásra 1703—11 közt 336 helységnek volt (most 1590-nek van) joga.[43] A vásárnapok száma összesen 1277-re ment, melyből 1045 Magyar- és 232 Erdélyországra esett.[44] Horvát-Szlavonország s a Temesköz teljesen hiányzik a jegyzékből, sőt kimaradtak oly nevezetes helyek is, mint Pécs, Kaposvár, Mohács. A fejedelem nem osztogatott s maga I. József is csak négy helyiségnek adott ilyen jogot a fölkelés egész ideje alatt.[45] A fejedelem még az 1706 május 8-iki fegyvernyugvás idején sem ment bele szívesen, hogy Győr, Komárom, Esztergom, Buda és Székesfehérvár közelében a polgári lakosok számára szabad vásárokat engedélyezzen.[46] Ezt azonban katonai okokból tette, hogy a labanczok kerített városai ne láthassák

41 Gazdaságtört. Szemle, 1898. 79—86.

42 1708 deczember 25. Bercsényi a fejedelemhez. Arch. R. VI. 177. E szerint a «nix dájcs!» legalább is 80—90 esztendővel régibb szállóige, mint Tóth Béla hitte. (Szájrúl szájra, 67.)

43 A vásárok jegyzékét közli Neubárt János asztrologus kolozsvári Új és ó kalendárioma Christus Urunk születése utan való 1707. Esztendőre. Teljes jegyzeket adott 1703—1708-ig; 1709-től már csak az erdélyi sokadalmakat vette föl.

44 A legtöbb (147) vásárt júniusban, a legkevesebbet (56) februáriusban tartották.

45 Ez a négy község: Brezova, Facsét, Gergetek, Ireg (Gazdaságtört. Szemle, 1899. 422., 424—6.) nincs meg az említett naptárban.

46 A közbenjárók utasítása Hughes angol követségi titszthez 1706 május 24. Simonyi. III. 49—51. A biztosok jó pénzen ott vásárolhassanak, a hol lehet.

el magukat egykönnyen. Éppen azért nagyon helytelennek tartotta, hogy *Boné* András, a Váradot megszálló kuruczok vezére, megengedte a szegény vidékieknek a váradi vásárokra való bejárást. Vizsgálatot rendelt el, a tisztek ily alkalommal nem vettek-e el fizetést a szegényektől s nem engedték-e meg, hogy eleséget vigyenek be, a megszorult ellenségnek.[47] A vásárbirákat a nemzet elszegényedése főbb okainak tartotta, kik a szegénységet kínozzák.[48] A vásároknak még mindig sajátságos jelleget adott, hogy a kuruczok rendesen ott kótyavetyélték el az ellenségtől nyert mundért, lovakat, német nyergeket stb.; a fejedelem azonban ezeket egyik-másik ezred részére, ha lehetett, előre és egy tömegben megvette.[49] Elnézte, hogy a galgóczi vásárról hazatérő pozsonyi és nagyszombati kereskedőket kuruczai fölverték.[50] De védelmezte az elfogott kereskedőket az ellen, hogy árúczikkeiket azonnal elkobozzák, mert ezt sem az ő, sem más keresztény fejedelmek hadi törvényei meg nem engedik. A mit ilyen igazságtalanúl elvett pénzen építenének, az Isten igazságos keze elrontja s ha ő ilyesmit elszenvedne, hazájára s magára hozná az Isten ostorát![51]

Belső bajokkal küzdve, új kereskedelmi czikk meghonosítására nálunk jóformán csak *Ráday* Pál gondolt. A máramarosi sziliski tavakon az ott található *puszpángfa* értékesítése végett egy kis várost vagy falut szeretett volna építtetni, hogy ott a máramarosiak és moldvaiak közt kereskedelmi lerakó hely (locus depositionis mercium) keletkezzék.[52]

A hazai kalmárokat készségesen védelmezte a tisztességtelen *külföldi verseny ellen.* Helytelenítette,[53] mikor Károlyi kereskedői pátenst adott egy görögnek, mert ez az ország végzésével és tilalmával ellenkezett. A görög ugyan hazai lakos, de társai a külföldön laknak, érintkezik velök és az ezüstpénzt hozzájuk

47 1707 szeptember 2. Károlyi-Okl. v. 679.
48 1708 szeptember 22. Arch. R. II. 335.
49 1710 szeptember 5. U. o. III. 499.
50 1709 július 3. U. o. IX. 696.
51 1710 deczember 5. U. o. III. 317–9.
52 1709-ből. Rákóczi-tár, I. 405–6. Szilisk alatt kétségtelenül Szelistyét értette az Iza völgyében, Dragomérfalva közelében.
53 1707 november 15. Arch. R. II. 140–1.

küldi. Másként is lehetetlen, hogy a kereskedők a maguk árúit ezüstön árúlják és adják a lakosoknak, az ország javait pedig rézpénzen vegyék, magukat azzal töltsék s a hazát ilyen kereskedés nevével megcsalják. A közgazdasági tanácsnak is megírta, hogy mivel a hazába beszármazott, de nemzeti előjogokat nem gyakorló és nem honosított kereskedők sok csalárdságot követnek el, a határokon levő harminczados tisztek mindenütt vigyázzanak, s a kiknél olyan kereskedők által vásárolt borokat találnak, rézpénzben visszaadván a vételárt, kobozzák el az ország számára.[54]

A külfölddel a háború miatt bajosan ment a kereskedés. «Az idegen országban való cambiumot dobra nem üthetjük — írta,[55] — mert nem tanácsos, hogy minden ember tudja, honnan, minemű portékák és materiálék micsoda alkalmatosságokkal szállíttassanak.» Károlyi az uralkodóházzal való kibékülés elengedhetetlen föltételének tartotta, hogy a külföldiek és a honfiak egyaránt szabadon kereskedhessenek országokról-országokra.[56]

Törökországgal elég élénk volt a kereskedelem, hiszen a fejedelem egyszerre százezer vég posztót is rendelt török kereskedőknél.[57] Abát, kénesőt, puskaport, metélt dohányt, sorbetet, párduczbőrt, czitromot, stb. nem egyszer hozatott onnan.[58] A basák nagyon erős védelmet követeltek tőle a török kereskedők részére. A temesvári basa már 1705-ben kész volt a szomszédságot, barátságot felbontani, ha a fejedelem ki nem viteti *Csáky* Andrást, ki török kereskedőket elfogatott, megverte, megkárosította őket.[59] A labancz ráczok tették, de Rákóczinak is sok kellemetlenséget okozott, hogy 1707 április 3-ikán Kecskeméten számos török és görög kereskedőt megöltek.[60] Hasonló bajok megelőzése végett a fejedelem a török

54 Berthótinak, 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.

55 Ugyanannak 1707 márczius 11. U. o. II. 44.

56 1706 januárius 22. Károlyi-Okl. v. 373.

57 1708 februárius 3. Arch R. II. 162.

58 U. o. II. 60., 161., 162., 266., 513., III. 551—2., VI. 476., IX. 422. stb.

59 1705 januárius 14. Tört. Tár, 1899. 462.

60 Csamasir Ibrahim basa, Ozmán Aga és Haszán basa levele a kecskemétiekhez. 1707 április 7. Hornyik, IV. 415.

kereskedők útját ezentúl csak Kecskemétig biztosította, de azért hoztak azok párduczbőrt neki Rozsnyóra is[61] és nem kerülték el Gyöngyöst,[62] Egert s Kassát sem.[63] Törökországból érkező politikai leveleit többnyire «a gyakorta és szaporán járó» török kereskedők hozták el, kik így saját ügyöket is előmozditották. Kereskedésök jogának elvételével fenyegette őket, ha pontosan át nem adnák leveleit; de magához illetlennek tartotta, hogy «minden dibdáb (török) kereskedőt maga elé bocsásson.»[64] Kérte a basákat, hogy a határon egy kereskedőt se engedjenek át útlevél nélkül, mert maguk lesznek az okai, ha ezekben a bátorságtalan hadi időkben a tolvajok fölverik őket, vagy más bajuk történik. Inkább üljenek otthon, mint hogy útlevél nélkül járkáljanak; ha neki lesz szüksége valamely portékára, inkább beküld érte, vagy ír, hogy kihozzák.[65] Szerette volna, ha Törökországban vett holmiját a nándorfehérvári szerdár útlevelével s ajándékaképpen hiteles, idejáró kereskedővel küldenék ki, mert így, a szerdártól félve, az ellenség is jobban megkímélné.[66] A passus nélkül czékázó török kereskedőket a temesvári basa kívánságára sem fogatta el, hanem szép módjával kiküldte az országból.[67] Ha baja esett a török kereskedőnek, kárát a tettessel megtéríttette,[68] de a passus nélkül járók kárát nem vállalta magára. Nem adhatott melléjük mindig kísérőt, az ellenség pedig néha éppen kurucznak öltözve támadta meg őket.[69] Az is bosszantotta, hogy a kereskedők mindjárt a nándorfehérvári vagy a temesvári basánál panaszkodtak, a helyett, hogy az ő illetékes parancsnokló tábornokához fordúltak volna, kik, tisztök szerint, illendő elégtételt szerezhetnek nekik.[70] Bántotta, hogy a

[61] 1707-ben. Arch. R. II. 60.
[62] Arch. R. II. 372.
[63] Rákóczi-tár, I. 115.
[64] 1708 február 3. Arch. R. II. 159.
[65] 1708 május 20. Arch. R. II. 379.
[66] U. o. 380.
[67] 1708 június 29. Arch. R. II. 401.
[68] 1710 augusztus 5. U. o. III. 299. 1710 október 1. U. o. III. 512. 1706 április 6. vizsgálatot rendelt hat török kereskedőnek 3556 r. forintra becsült kára ügyében. A kereskedők kiemelték, hogy a császáriak Kolozsvárt és Fehérvárt nemcsak nem bántották, de őríztették is portékáikat. Károlyi-Okl. V. 442–3.
[69] 1710 augusztus 3. Arch. R. III. 477.
[70] Musztafa temesvári basának, 1710 aug. 12. U. o. III. 496.

147. KRAKÓ.

török kereskedők rézben kétannyi pénzt követeltek, mint ezüstben. Az ezüstpénz kivitelét nem akarta megengedni, a rézpénz hitelét pedig nem áshatta alá saját maga azzal, hogy teljesíti kívánságukat; azért inkább megfelelő súlyú mázsás rezet ajánlott fel nekik.[71] Viszont azonban megmondta,[72] hogy ha a török kereskedőnek pénze nincs, *török barátságon* az ő marháit meg nem veszi; czivódjék bár rajta az ördög az angyallal, akármelyik vigye el, nem bánja! Egyébiránt jellemző, hogy később, 1709-ben, követei az erdélyi fejedelemség athnaméjában a törökökkel *a szabad kereskedelmet* kívánták biztosítani,[73] s nemsokára egy millió tallér kölcsönt keresett a konstantinápolyi oláh, örmény és franczia kereskedőknél.[74]

Moldvából sertéseket vásárolt.[75]

Lengyelországgal fentartotta Felső-Magyarország élénk kereskedelmi összeköttetéseit. Jellemző, hogy *Ross* Vilmos krakói kereskedő és postamester iránt, a kivel elégedetlenkedett, Stepney angol követ engesztelte meg.[76] A fejedelem a krakkói várparancsnokot egy ízben megfenyegette,[77] hogy ha rossz szomszédja lesz, a *szünteleníil fel- s alá járó krakói kereskedőket* megárestáltatja, míg kárát meg nem térítik. Még barátnéja, Szieniewszka herczegné emberétől is elkoboztatta a gyapjút és csak később engedte szabadon kivinni.[78] Borát és néhány mázsa rezét lengyel kereskedőknél angliai posztóért s jó vastag skarlátért akarta elcserélni.[79] Szerződést kötött Karácsony Sándorral, kinek lengyelországi görög czimborái is voltak és a kiknek kész bőrárúkért ökörbőrrel akart fizetni. Ilyen alkura korábban egyes

71 1706 január 23. Károlyi-Okl. v. 375—6. Irinyi Zsigmond a pénzben válogató külföldi kereskedők árúinak elkobzását ajánlta. U. o. 379.

72 1709 május 25. Arch. R. III. 268.

73 1709 márczius 14. M. H. H. XXVII. 225.

74 1712 január 22. Szalay, Rákóczi bujd. 293—4. Rákóczival ezek a török kereskedők álltak összeköttetésben: Ajvas (Hajvas) Nili, Alboér Ábrahám és Mózes, Ali, Alifaj, Engörli Musztafa, Hadsi Ali Manoli, Hadsi Memhed, Musztafa, Szalo Zaim, Szulimán, Tukovics Ferencz és György. (L. az Arch. R. indexét).

75 1709 július 31. Arch. R. II. 638.

76 1706 augusztus 9. Simonyi, III. 186—7. Több adat van róla az Archivum Rákóczianum II. kötetében.

77 1706 szeptember 19. Arch. R. I. 685.

78 1707 február 27. U. o. II. 25.

79 Utasitása Kray Jakab számára 1709 márczius 9. U. o. II. 451.

krakói kereskedők is készek voltak.[80] Fegyverszállító kereskedőket már 1705-ben az akkor lengyelországi Danczkában keresett.[81] Ott csak annyi posztót akart vásárolni, a mennyinek nevezete alatt a fegyvereket kihozhassa. *Kray* Jakab kézsmárki kereskedő és főbíró feladata volt, hogy a fegyvereket ily módon becsempészsze.[82] Neki kellett lebonyolítnia azokat a danczkai váltóügyleteket is, a miket a lengyelországi puskapor- és salétrom-

148. KRAY JAKAB.

vásárlások fedezésére kötött.[83] *Paip* György danczkai bankár még mintaposztókkal sőt gyógyszerekkel, kristályüvegekkel is ellátta a fejedelmet,[84] s fizetés fejében bort is elfogadott.[85] Két másik *Paip*, Sándor és Gáspár, személyesen is jártak a fejedelemnél üzleti ügyekben;[86] mint bizományosok tehát meg lehet-

80 1710 márczius 27. U. o. III. 221.
81 Arch. R. I. 454.
82 1706 szeptember 12. U. o. I. 675.
83 1707 márczius 11. U. o. II. 44.
84 1707 április 13. U. o. II. 67. 1708 november 1. Tört. Tár, 1882. 750.
85 Tört. Tár, 1883. 405.
86 1709-ben Rákóczi-tár, I. 196., 208.

tek elégedve. Legjobban kelt Lengyelországban a bor. Az öreg Kőrösy György főkamarás még be is rugatta a lengyelországi kereskedőt, hogy drágábban vegye meg a fejedelem borát.[87]

Poroszországban egy Wagner nevű berlini kereskedő vásárolt magyar borokat, de az elszámolásnál nagy különbözetek voltak.[88] Berlinben a fejedelem *Klement* Jakabot bízta meg holmi «enczenbencze-vásárlásokkal,» de nem látta sem a pénzt, sem az árúczikkeket.[89] Fontosabb ennél, hogy a porosz királynak 1708. évi engedelme következtében a berlini és königsbergi kereskedők puskákat és pisztolyokat adhattak el a kuruczoknak.[90]

Oroszország többnyire lengyel kereskedők útján vásárolta a magyar bort. 1708 óta szőrmeárúi is útat találtak hazánkba. Mikor a fejedelem ott *fekete rókabőrt* akart venni bélésnek, félmillió forintra tartották, holott egy esztendeje háromszáz aranyon árúlták Ilyvóban. A fejedelem azt felelte,[91] hogy «ha csak főnix-madár formára szaporodik a fekete róka, oly mód nélkül megbecsesedvén, *Nedeczky* ne is gondolkozzék megvételéről; csak farkast hozzon.[92] Kitelel ő Isten kegyelméből róka nélkül is!» Borért azonban szívesen venne nyusztot, fejér és szép podoliai rókamállat, nyak- és hátbélléseket. Kijevben szintén rendelt *fejér farkasbéllést*, sőt *teát* (a hogy ő írta, herbatheát) is «olyan embereknél, a kik ahhoz értenek.»[93]

A nyugati államokkal még gyöngébben folyt a kereskedés. *Ausztria* felé majdnem teljesen megakadt a marha-, búza-, liszt-, borkivitel, a magyar kivitel legfőbb czikkei. Bécsből a fejedelem csak bizalmas úton remélhetett egyet-mást, de még a fölkelés vége felé is érkezett onnan «ferslógja.»[94] Morvaországból és

[87] 1710 február 23–24. Tört. Tár, 1883. 398.
[88] Arch. R. VI. 50., 53.
[89] 1710 április 16. Arch. R. III. 99.
[90] Századok, 1870. 75.
[91] 1708 június 23. Arch. R. II. 395.
[92] 1708 február 12-ikén a fekete rókabéléssel együtt rendelt meg három nagy fejér farkasmentét, vagyis vilcsurát. U. o. II. 168.
[93] 1709 szeptember 5. U. o. II. 538. A teát ajándékban kapta.
[94] Bercsényi a fejedelemhez, 1710 július 26. Arch. R. VI. 584.

Sziléziából gyapjút már alig és csak másodkézből lehetett venni, a mi a süvegesipart hazánkban majdnem tönkretette.[95] A fejedelem ugyan szabad kereskedést biztosított a fölkelő sziléziaknak,

149. KÜLFÖLDI BANKÜZLET.

míg ellenségeskedésre okot nem adnak,[96] de az ok nagyon hamar bekövetkezett. Egyébiránt a határszélek kölcsönös pusztítása következtében kereskedelmi összeköttetésre gondolni sem lehetett.

95 Tört. Tár, 1884. 729.
96 1708 szeptember 8. Arch. R. II. 317–8.

Angol és holland kereskedők még a fölkelés elején is jártakkeltek hazánkban. *Stepney*nek 1703 augusztus 15-ikén Aleppóból, Szmirnából, Törökországból, Bukaresten, Aradon, Szegeden át jövő angol kereskedők hoztak hírt a fölkelésről.[97] Az *angol posztót* azontúl is árulták, de már nagyon drágán, mert másodkézből vették hazánkban. *A hollandok* sem igen foglalkoztak többé a magyar borok vásárlásával azóta, hogy a kuruczok 1703 végén elfogták azt a 800 budai akó bort, a melyet *Taschenmacher* hollandus kereskedő Londonba akart szállítani.[98] I. Lipót király egyetlen anyagi kedvezés gyanánt azt igérte, hogy magyar alattvalói gazdagodását a borkereskedés fölvirágoztatásával mozdítja elő[99]; de az ebben a kérdésben megindított tárgyalások[100] néhány szép tervezeten kívül alig vezethettek egyéb eredményre. Mindenesetre van része benne Rákóczi fölkelésének, hogy a bécsi udvar gondolni kezdett a magyarok gazdasági érdekeivel. Kurucz kereskedők pedig az egész idő alatt oly nagy számmal jártak nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is, hogy a szatmári békében utóbb külön is kikötötték megkegyelmezésöket.

A fejedelem *vezető eszméje* a kereskedelemben is a szabadság volt. Nemcsak királypártiaknak, hanem külföldieknek is megengedte a kuruczokkal való kereskedést; de nem engedhette meg, hogy a kereskedők szabadon járván-kelvén a hazában, annak katonai állapotát kikémleljék. Tehát csak a fejedelem vagy *Nagyszegi* Gábor útlevelével is csak Jászberényig jöhettek be Ausztria felől. Ha beljebb jöttek, vásárolt marhájokat elkoboztatta. Minden vármegyének vigyáznia kellett az idegen tőzsérekre és más kereskedőkre. Azonban ez a rendelete is fentartja azt a szép elvét, hogy a «*a haza közönséges hasznára van a kereskedésbeli kommercziumnak szabados folya-*

97 Simonyi, I. 28—29.

98 Whentworth 1703. deczember 29. Simonyi, I. 84.

99 1704 junius 20. Horváth, VI. 352.

100 Részletesen Takáts a Gazdaságtört. Szemle 1899. évi kötetében. (Külkeresk. mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Négy közlemény.)

matja.»[101] Osztozott tehát a dunántúli tíz vármegyének abban a felfogásában,[102] hogy nem kell csak bizonyos személyekre bízni és szabott áron szállítani az idegen földről hozott és «hazánk hűsége alatt» nem található árúczikkeket; «mert valamentűl több kalmárok és kereskedők lehetnének, az árújok is úgy árúltatnék meg.»

VIII.

A KÖZLEKEDÉSÜGY.

OLYAN árvizeket régen nem értek az emberek, mint éppen az ónodi gyűlés idejében. Magát a gyűlést is a szomszédos körömi felsíkon kellett megtartani s a vármegyék egy részének követei az *árvizek* miatt csak elkésve érkeztek be. Néhol lehetetlen volt szekerekkel járni; pl. a Sajó mindenütt elszaggatta a hídakat, csak holmi gyalogpallók mellett úsztatva, lóháton lehetett átkelni. «Én pedig — írta Bercsényi[1] — semmivel sem vagyok jobb úszó a fejszefoknál, a száltenczerséget (kötéltánczosságot) sem tanúltam: nem merek a pallón lejtőzni.» Így történt, hogy a Lévától toronyirányban Ónodig levő 175 kilométeres út, a valóságban háromakkorát jelentett, mert északfelé óriási kerűlőt kellett tenni a vizek miatt. Újesztendőre Erdélyben is nagyokat kerültek a roppant árvizek miatt.[2] Ungban iszonyú vizek voltak.[3] A Maros, Körös és Sárrétje, a Berettyó, Hortobágy, Tisza úgy kiáradtak, hogy a hódmezővásárhelyiek Nagykároly felé keresvén a fejedelmet, Csongrádig csak hajón juthattak el és Tokajnál költöztek vissza a Tiszán. A víz a Tiszaháton néhány falut elvitt. A fejedelem szerint az árvizek alá vetett földön a nép sok helyütt a gólya-

101 Pestvármegyéhez 1710 május 9. Közli Zoltán Vilmos a Független Magyarországban, 1907 márczius 15., 96. l.

102 1708 január 15—24. Tört. Tár, 1899. 213.

1 Bercsényi a fejedelemhez 1707 május 16. Arch. R. v. 426.

2 Rákóczi Károlyihoz, 1708 január 8. U. o. II. 149.

3 U.-ő 1708 február 6. U. o. II. 163.

fészkekben, a ház hiúján lakik; vízimalmokat az áradat elsodorván, nem őrlik, hanem mozsarakban törik a búzát.[4] 1709-ben három hónapig a Garam és az Ipoly környéke merő tenger volt; a laponyagok még azontúl is színig voltak. Szekérrel, sőt lóháton sem lehetett arrafelé közlekedni. *Bottyán* tábornok összeíratta azokat az öreg embereket, a kik ilyen tavaszi árvizeket sokszor tapasztaltak.[5] Újesztendőtől április végéig az árvizek magát a fejedelmet is «áristomban» tartották Munkácson.[6] A Duna is hatalmasan megdagadt s Kalocsán a szegény emberek nem tudták, magukat vagy gyermekeiket mentsék-e előbb.[7]

Kecskemét
Kecskerna
Kecskerna
Kecskerna

a terepviszonyok alaposabb tanulmányozása után, azon tünődött, Munkácsot és Ecsedet, a melyet egymástól a Tisza választott el, nem köthetné-e össze csatornával? A két város távolsága egymástól toronyiránt (légvonalban) alig 70 kilométer; de csak az *Ecsedi-láp* hosszát 50 (szélességét 30), a *Szernyei-mocsárét* pedig 30 kilométerre becsülték.[8] Munkácstól a Tiszáig, a fejedelem szerint, rengeteg tölgyesek és roppant mocsarak váltakoztak, melyeket a máramarosi hegyekről leömlő vizek alkottak. A vizek lefolyását a beléjök dőlt fák akadályozták s annyira meglágyították a földet, hogy az útakon csak kemény télben lehetett járni. A Latorcza folyóból, mely egy puskalövésnyire folyik a munkácsi várhegytől, a különben is igen mocsaras rónaságot egyetlenegy zsilip segedelmével víz alá lehet ereszteni s a várat megközelíthetetlenné tenni. A vizek észszerű vezetése következtében csatornákkal lehetne összekötni Munkácsot és Ecsedet, a melyeknek fekvése oly rendkívüli s annyira ellenkező.[9] Ezzel a csatornahálózattal Munkácsot és Ecsedet tette volna a független Magyarország bevehetetlen váraivá. Készen állt reá, hogy zsilipjei segítségével vízbe fullaszsza az ellenséget; holott, mint valaha a hollandok, béke idején a víztől akart elhódítani művelhető területeket.

Mindez első lépés lett volna a *Tisza szabályozásához*. A második az, szintén 1705-ben,[10] hogy eltöltette a *Karcsát*, a Tiszának egyik ágát, a melyet pedig a zempléniek 1646-ban hollandus mérnökökkel kotortattak ki, hogy újra hajózhatóvá tegyék. Rákóczi gátja következtében támadt a *Hosszúrét*, a mely legnagyobb kiterjedése idején 460 km²-re növekedett s magában foglalta a Bodrogköz délkeleti felét. Erre az áldozatra a feje-

8 Körülbelül 1751-ig, mikor Bereg vármegye lebontatta Gátnál Rákóczi malmát, mely miatt a vizet idáig felduzzasztották. (Hunfalvy, Magyarorsz. term. viszonyainak leirása. II. 687.)

9 Rákóczi eml. 168—173. Érdekes, hogy mikor a mérnök az Ecsed város mellett levő árokból akarta elvezetni a vizet, a fejedelem 1707 szeptember 11-én megjegyezte, hogy előbb a Kraszna folyását kellene elgátolnia; különben erőt vevén a vizek, a munka kétannyi költséget okoz. Arch. R. II. 105.

10 Hunfalvy, II. 685—6. A Karcsa erét s a közte és a Tisza közt levő Hosszúrétet újabb térképek is jelzik.

delem a sószállítás és rendes hajózás biztosítása végett valószínűleg 1705 őszén szánta el magát, mikor a Tisza oly kicsiny volt, hogy nem lehetett rajta kősót szállítani Tokaj és Szolnok felé.[11] Az ér fejénél a tárkányi, közepén a lányvári s torkolatánál a kenézlői tiszai révet és átkelőt fentartotta; a Hosszúréten keresztül tehát töltéseket és hidakat kellett építtetnie.

A Tisza legjobb átkelő helyeinek Tokajt, Szolnokot, Csegét tartotta[12]; de csupán Szolnoknál volt biztos hídja és átkelője.[13] A többi csak tutaj és hajóhíd volt; felülről lefelé menve — Námény, Aranyos, Csap, Tárkány, Leányvár, Kenézlő-Balsa (Aranyosmező), Tokaj-Rakamaz, Lucz, Csege, Szeg és Szolnok réveit használták legjobban; Csongrádét, Szegedét az ellenség miatt ritkábban. A fejedelem nagy gondot fordított biztosításukra még az áradások idején is; mert a Tiszát természetes frigyesének tekintette a németekkel szemben.[14] Felső és középső szakasza állandóan az ő hatalmában volt s minden zegét-zugát jól ismerte Huszt és Szeged közt. Néha hajón is bejárta; pl. 1708 január 30-ikán Rakamázról paripán ment a Tisza partjához és a hajóba az udvari kapitánynyal, udvarmesterrel, fegyverhordozókkal s más szolgálattevőkkel beülvén, a víz ellenében Aranyosig 20 kilométerre ment fölfelé a folyón.[15]

[11] Rákóczi Bercsényihez 1705. deczember 10. Arch. R. I. 456.

[12] 1706 április 18. U. o. I. 530.

[13] Rákóczi eml. 56., 279.

[14] 1710 április 23. Arch. R. III. 104.

[15] Rákóczi-tár, I. 91. Aranyos alatt csak a Balsa és Vencsellő közt levő Aranyosmező érthető. Beniczky naplója szerint (U. o. I. 163.) Szerencsről a fejedelem csapatai 1708 okt. 3-ikán éjfélkor megindulván, a társzekerek Tokajnál, a hadak a fejedelemmel a Tisza másik pontján keltek át s az aranyosi mezőn szálltak táborba. Ezt a mezőt a sárospatak-nyiregyházai út metszette; harmadnap a tábor valóban Nyiregyházára ment át. (U. o. 76. l.) — Aranyos a szintén szabolcsi Bácsaranyos, mely a Tisza mellett fekszik, nem lehetett, mert akkor 1708 január 30-ikán a fejedelemnek Rakamaztól odáig víz ellenében télvíz idején egy nap körülbelül 160 km. útat kellett volna megtennie, hadai fölött szemlét tartania, s vadászgatva még aznap beérnie Kállóba, hová onnan csak dülőútak, míg Balsáról elég jó karban tartott útak vezettek. De Bácsaranyoson is járt a fejedelem, mikor Munkács felől 1707 november 24-ikén itt kelt át a Tiszán Kisvárdára (Rákóczi-tár, I. 66.) s a szatmári Atyáról 1710 deczember 6-ikán is itt akart átkelni Kisvárda felé. (Arch. R. III. 204.) Aranyosmezőt és Aranyos falut az egykorú följegyzések egyébként is megkülönböztetik.

A Tisza jobbparti mellékvizei inkább nehezítették, mint könnyítették a közlekedést. Ezt a *Bodrogon* főképpen a tokaji és a sárospataki hídakon keresztül bonyolították le[16]; de pl. a folyó zajlása miatt Rákóczi 1707 deczember 2-ikán csak bajosan kelhetett át rajta: népe Zemplénnél és Szőlőskénél, ömaga szintén az utóbbi helyen.[17] Munkácsról Ungvárra menet — lovon, kocsin vagy hajón — a *Latorczán* többször is át kellett kelnie.[18] 1708 tavaszán a Hernád nagyon kiáradván, a fejedelem a szélvész miatt eleinte nem mehetett át rajta csolnakjával s kisérletét csak a vihar lecsöndesedése után ismételhette.[19] A Tisza, Borsova s a már balparti Szamos roppant áradásai fölött, mint maga mondja,[20] hadjárata kezdetén csak hadainak bátorságával és a szükség érzetével győzedelmeskedett. Első dolga volt az ellenséges hajók elfoglalása. Hosszabb vonalon, kivált Szatmárban és a Szilágyságban, jól ismerte a *Szamos* völgyét,[21] melyet, különösen erdélyi szakaszában, nyíltnak és igen kellemesnek talált. Ismerte, de közlekedő vonalakúl nem használta a *Körösöket*, a melyekről megírta, hogy lapos mellékeiket dús fű és nád fedi. Az eső és hólé ezeken megállván, mocsarakat alkotnak, a mik nyáron át kiszáradnak s a gémek és vaddisznók tanyái.[22] A *Maros* völgyét a Szamosénál is sokkal kiesebbnek s nagyon fontosnak találta, mert kettéhasítja az erdélyi fejedelemséget. A Maros és az aranyos fövenyű Aranyos völgyét mosolygónak s kellemesnek mondta, a melynek tájképeit gyönyörűség szemlélni. Egyúttal ez volt a német hadak útja Erdély felé[23] s így a közlekedés czéljaira alig használta fel; de a császáriaknak az 1706 májusi fegyverszünetben megengedte, hogy arra járjanak.[24]

A Duna-hajózás jobbadán a királyiak hatalmában volt. A hannoveri Becker csak nemrég (1702) találta fel a francziák

16 Rákóczi eml. 56., 193.
17 Rákóczi-tár, 1. 69.
18 U. o. 1. 193.
19 U. o. 1. 116.
20 Rákóczi eml. 38.
21 U. o. 46., 48., 54—55., 160—1., 168.
22 U. o. 158.
23 U. o. 214., 233.
24 Kistapolcsányban, 1706 május 13. Károlyi okl. v. 474.

rezes hajóinál sokkal könnyebb és jobban kezelhető bőrös hajókat s a Dunán Lipót császár jelenlétében készített belőlük hajóhidat.[25] A császáriak dunai hajózását különben Rákóczi kuruczai majdnem lehetetlenné tették. Réveket, átkelőket a legkeskenyebb, de egyúttal legmélyebb, legsebesebb helyeken kerestek ki. Így, folyam mentében haladva, Somorja, Seprős, Néma, Karva, Esztergom, Szalkszentmárton, Solt-Földvár, Harta, Dunapataj, Imsós-Kömlőd, Paks és Foktő voltak a kuruczoknak, Dévény, Pozsony, Tamásháza, Nagymagyar, Guta, Komárom, Buda a királyiaknak főbb révei.[26] Amazoknak biztosítására, emezeknek háborgatására a fejedelem mindent elkövetett; de néha csak sövényekből font, náddal töltött hajókkal kellett beérnie.[27] Seprősnél (Óvár és Győr között) Bercsényi 3 jó kompon és 10 hajón (melyek közől ötöt Somorjánál elrejtve talált) egy nap alatt 3—4 ezer embert remélt átszállítani a Dunán.[28] A küzdelem vége felé a fejedelemnek a hatalmas folyamon már egyáltalán nem voltak biztosított révei és hajói; ez utóbbiakat Erdély határairól kocsikon kellett hozatnia.[29] Bőröshajókat is csináltatott,[30] de hajók még jobb időkben sem álltak a réveknél elegendő számmal. Így történt, hogy 1706 szeptember 27-ikén a karvai sánczból Lóczy 200 hajdúja közől csak tíz szabadult meg: «része hajón, része fasinán (rőzsecsomón), némely pediglen az anyja övedzőjével általverekedvén a Dunán.[31] Olyan emberek kellettek ide, a kik, mint *Török* Peti, sokszor általúsztak a Dunát,[32] vagy a kik — mint Károlyi — a Duna jegén keltek át.[33] Apró csolnakokkal, tutajokkal és rőzsékkel a Dunántúlt biztosítani s a Dunát a közlekedés hálózatába bevonni nem lehetett. A naszádosok és csajkások székhelyé-

25 Histor. Bilder-Saal, VI. 546. képpel.

26 A hídakkal a labanczoknak is sok bajuk volt. 1705-ben Herbeville egyik pesti hídját leúsztatta a Dunán s azután felvontatta Szegedig, hogy a Tiszát ott kösse át a németek és ráczok egyesülésére. Éble, Károlyi Ferencz, I. 49.

27 Arch. R. II. 289.

28 1706 augusztus 4. U. o. v. 194.

29 Rákóczi eml. 276., 278.

30 1707 szeptember 11. Károlyi okl. v. 692.

31 Arch. R. I. 633.

32 Rákóczi 1709 szeptember 10. U. o. II. 543.

33 Rákóczi eml. 83.

A DUNA TÉRKÉPE MARSIGLI »DANUBIUS«-ÁBÓL.

nek, *Titel*nek elfoglalása sem sikerült, pedig Károlyi már tervet is készített, hogy a Duna mellett Sóvár táján erős sánczot építtet a titeli hajóknak s a dunai révnek biztosítására.[34]

A Duna balparti mellékvizei is inkább katonai, mint közlekedési tekintetben voltak fontosak. A *Morván* többnyire Szakolczánál vezetett a hadak útja az örökös tartományokba. A *Vágon* Sók, Séllye-Vecse, Szered-Sempte, Bánka-Szerdahely voltak a

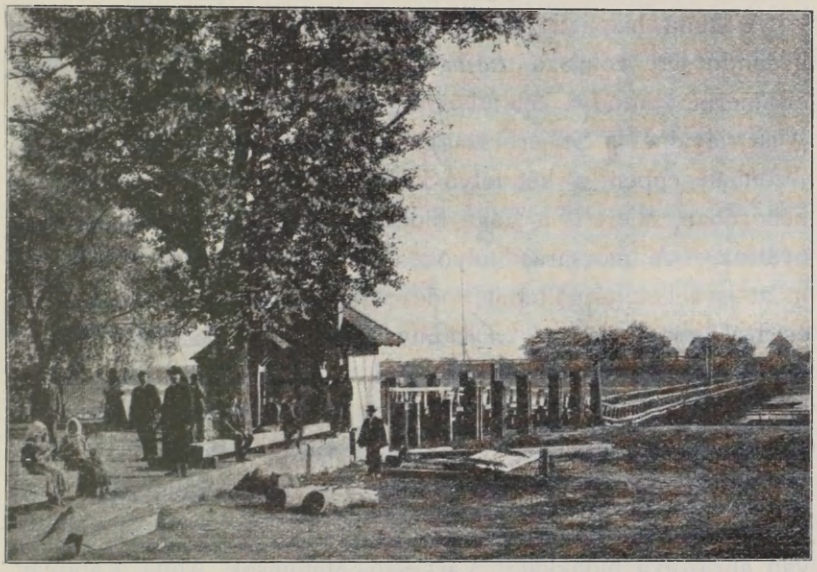

151. A DUNA TITELI RÉVE.

főbb hidak; de azon kívül is sok gázlója lévén, kevés had meg nem oltalmazhatta.[35] Lipótvár és Komárom közt 1703—1708-ig a harczok sohasem szűntek meg; azért a Vágot még tutajozásra is alig lehetett használni. A fejedelem a *Nyitra* folyócskát közlekedési vonalnak szintén nem tekintette; de szerette széles völgyét, a melyet rétek borítottak és szántóföldek, szőlőhegyek szegtek be.[36] Tapasztalta a «folyócska» hatalmát, mikor

34 Projectum a nyári operatiók folytatásáról, 1707 elején. Károlyi okl. v. 592.

35 Rákóczi 1706 szept. 5. Arch. R. I. 606.

36 Rákóczi eml. 253.

árvizek idején Károlyi hajókon szállította be Érsekújvárra az eleséget.[37] A *Garamot* a fejedelem már alkalmasnak tartotta arra, hogy a bányavárosokban csinált rézhajót azon szállíttassa le a Dunára.[38] A faúsztatást, tutajozást az egész vonalon nem engedte akadályozni.[39] Árvizek idején nagyobb eleségszállító hajókat is küldött a Garamra,[40] melynek bényi, csatai és macskarévi hídjait katonailag megerősíttette. Az *Ipoly* völgye szintén többször volt a hadak útja.[41]

A Duna balparti mellékvizei közül a fejedelem egyidőben hajlandó lett volna a *Lajta* és *Rába* közének semlegességét elösmerni.[42] Mind a két folyó útja, de gátja is lehetett az Alsó-Ausztriával és a Stájerországgal folytatott élénk közlekedésnek. Azonban éppen a két folyó köze nagyon erősen szenvedett a háborúban, miért is a Lajta hídjait a császáriak 1706-ban elhányatták.[43] A mocsaras folyóközben Bottyánnak egyszerre hét hídat is kellett csináltatnia,[44] de csak katonai célokra. A Rába és Rábcza átkelőit — a kapuvárit és az árpásit kivéve — a kuruczok egyidőben mind bevágták,[45] mivel az ellenség a Rábaközt elárasztotta, vagyis «a Rába a Dunára hozta a partját».[46] Pedig a Rábaköz Bécs és Grécz kapuját bezárhatja![47] Egy 1706. évi kurucz térképen a Nagy- és Kis-Rába, a Répcze és Gyöngyös folyókon, a szélesség 47—48. foka közt 32 helység van ábrázolva hidakkal.[48] Várkesző, Malomsok, Abda, Kapuvár, Lébényszentmiklós voltak a legféltettebb átkelők. A császáriak mindent elkövettek, hogy a Rábát — a római császárságnak már Nagy Károly idejében határvonalát — minden körülmény közt megtartsák. — A *Drávának* csak egyes pontjai voltak Rákóczi hatalmában. A Muraközt Horvát- és Alsó-Stájerország

37 U. o. 273. A részletekre l. Hadtört. közl. 1890. 411—2. Bercsényi László levelei alapján.

38 1705 julius 16. Arch. R. I. 368.

39 Századok, 1895. 846.

40 Rákóczi eml. 273.

41 U. o. 261.

42 1706 április 2. Arch. R. I. 504.

43 1706 május 2. U. o. v. 114.

44 1707 november 12. U. o. IX. 448.

45 Bercsényi 1704 szeptember 8. Arch. R. IV. 120.

46 U.-ő, 1704 szeptember 12. U. o. 136.

47 U.-ő, 1706 április 17. U. o. v. 102.

48 U.-ő, 1706 márczius 27. U. o. v. 69. A térképet, sajnos, nem mellékelhetjük.

erős bástyájának tekinthette.[49] A szerbek és horvátok ellen eleinte úgy védekezett, hogy a Dráva mellékét megjáratta, minden megtalált kompot, hajót, csolnakot megégettetett,[50] s jó darabon mind a két partot sánczokkal erősíttette meg.[51] 1706-ban, mikor a tenger felől a fejedelem franczia segítséget várt, a közlekedés biztosítása végett Bercsényi a Dráva vonalának megszállását s áthidalását sürgette.[52] Utóbb már inkább a Dráva és a Kulpa jegén át akart lovasokat beküldeni;[53] majd meg abban reménykedett, hogy Dályok és Mihócz közt két pár hajóval átkötheti a Drávát;[54] térképe azonban teljesen félrevezette.[55] Az 1707. és 1709. évi szokatlanúl nagy árvizek a Dráván keresztül egyidőre különben is lehetetlenné tették «az operácziók szabad útját».[56]

A vízi útaknál csak a *szárazföldiek* lehettek rosszabbak. Az ország nyugati részében elég széles *országútak* voltak;[57] de pl. Sárospataktól Ungvárig még a fejedelem lovaival is másfél napig tartott az utazás.[58] Erdélyi útját csak nagy ügygyel bajjal követhette, mert «sár nélkül veték vala a kompútust az útakkal», ő pedig elhatározta, hogy bemegy, «ha a torony összedűl is».[59] Erdélybe különben sok út vezetett s a fejedelem szerint[60] *Pekri* tábornok minden szorgalmával sem vágathat be minden útat és ösvényt annyira, hogy az ellenség vigyázását megcsalhassa». Az útaknak ez az elrontása kedvezett a hadi terveknek, de esztendőkre visszavetette a rendes közlekedést. Másképp volt, mikor a bejövő Rákóczi és Bercsényi előtt egyengették, tisztogatták a Beszkidek útjait![61] «Oly országon vagyok – írta a fejedelem Jászberényről[62] — a hol út nélkül is jár-

49 Szarka Zsigmond, 1704 februárius 17. U. o. I. 107.

50 Hellebrandt 1704 febr. 26. U. o. I. 108.

51 Zana György 1704 márcz. 2. U. o. I. 111.

52 1706 április 17. Arch. R. V. 102.

53 1707 október 22. U. 456.

54 1707 november 1. U. o. 465.

55 Dályok Mohácstól délre a Dunánál van s Mihócz (Dolnji Miholjac) attól 43 km-re délnyugatra a Dráva mellett.

56 Horváth Ferencz 1707 november 26. U. o. IX. 454. Esterházy Antal 1709 februárius 19. U. o. 617.

57 Pl. Trencsénnél, Rákóczi eml. 249.

58 U. o. 282.

59 U. o. 60–61.

60 1707 szeptember 11. Arch. R. II. 102

61 Várnay György levele, 1703 junius 7. Thaly, Bercsényi, II. 490.

62 1710 februárius 24. Arch. R. III. 49.

hatni.» De szívesen vette, mikor a vármegyék, pl. a dunántúliak, az útak, hídak, révek kijavításáról s a posták felállításáról intézkedtek.[63]

A postaútak hosszát Rákóczi idejében a fő- és mellékvonalakon 2200 kilométerre tehetni.[64] A fejedelem gondoskodott róla, hogy Nagyszombattól Kolozsvárig 530, Zólyomtól Nagybányáig 400, Lévától Eperjesig 270, vagy a Dunántúl Kőszegtől Etéig 165 km. hosszan a közlekedés meg ne akadjon. Nem kis érdeme, hogy háborús körülmények közt *nagyobbra fejlesztette a postai közlekedést mint a milyennek találta.* A közlekedés folytatására legszükségesebbnek [65] a posták jó móddal való fölállítását tartotta. Mindjárt fölkelése elején megpálczáztatta a postást, ki egy levelet megkésve adott át neki.[66] Az olyan posta halálnak volna jó, a melyik Szatmárról Ecsedre 12 nap alatt hozza meg a levelet.[67] De nem is mehetett nagy rendben a dolog, pl. Hatvanban, melynek postamestere egyúttal kuruczezredes volt s a levelek expediálásánál fontosabbnak tartotta, hogy a Csepelszigetre betörve, Ráczkeviről elhajtassa Savoyai Jenő herczeg ménesét.[68]

A fejedelem először 1703 november 11-ikén rendezte a postaszolgálatot és *Szepesi* Jánost nevezte ki *országos főpostamesternek.*[69] Deczember 12-ikén hat postát állított fel Szatmár vármegyében.[70] A főpostamester meghagyta a Szerencstől Szatmárig járó postáknak, hogy a fejedelem levelét éjjel-nappal, életök veszélyeztetésével is vigyék Szatmár alá Sennyey tábornokhoz és följegyezzék, mely nap, mely órában kapták s viszik tovább a levelet.[71] Ugocsa vármegye hamarjában ezer forint rendkívüli

63 1708 január 15—24. Tört. Tár, 1899. 214—5.

64 A mellékelt térképvázlatról lemérve.

65 Tört. Tár, 1899. 215.

66 1703 október 23. Arch. R. I. 134.

67 Szentgyörgyi József 1703 deczember 9. U. o. I. 191.

68 Whitworth Hedgesnek 1704 január 12. Simonyi, I. 99. Távozásakor a fejedelem csodálkozott, hogy megint egy kapitány, Szabó Márton kéri a hatvani postamesterséget; de Károlyi kedvéért megadta neki, 1705 november 4. Károlyi okl. V. 319.

69 Borovszky, Magyarorsz. Vármegyéi, I. 448. és Tört. Tár, 1909. 151.

70 1703. deczember 12. Arch. R. I. 260.

71 1704 február 9. Arch. R. I. 295.

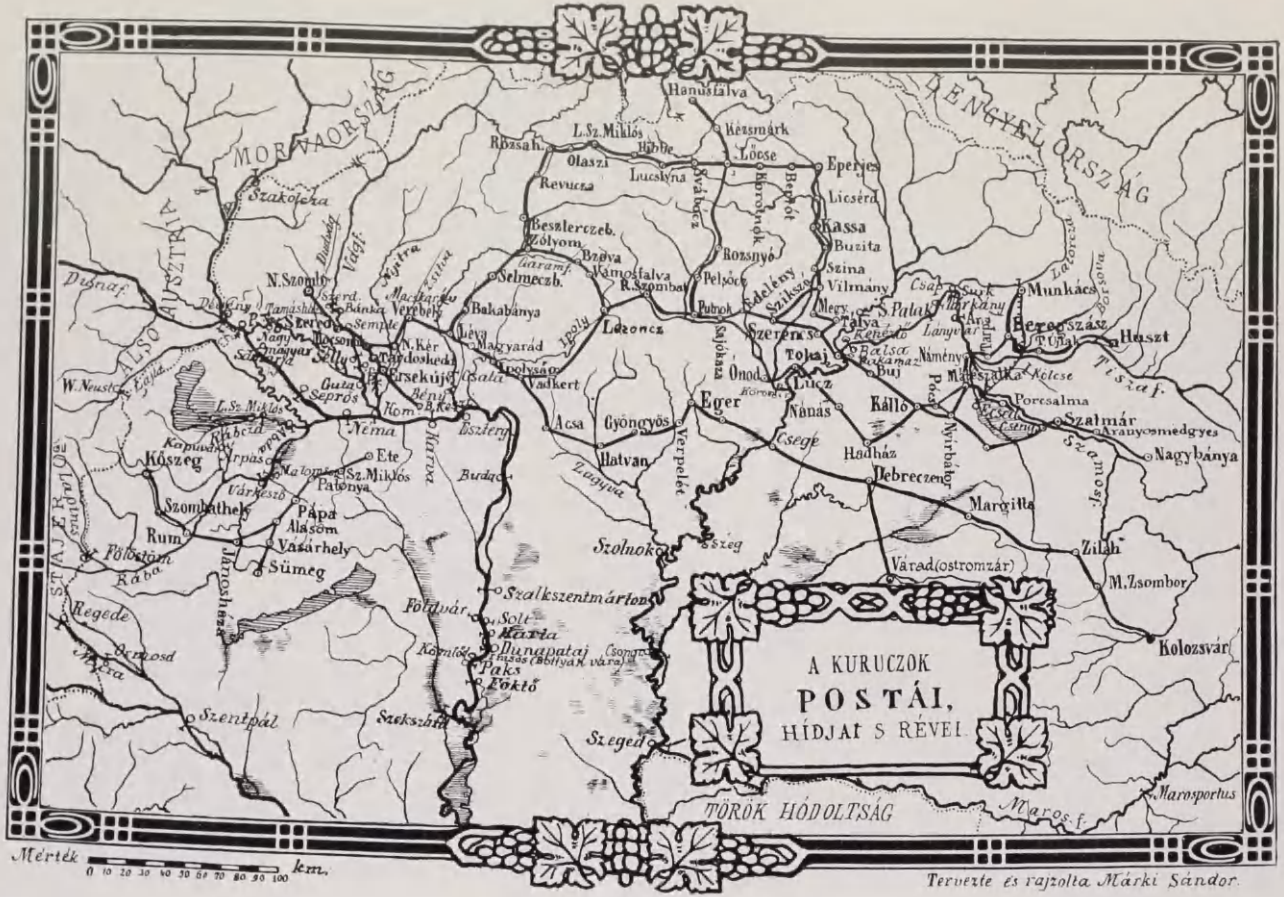

Tervezte és rajzolta Márki Sándor.

adót vetett ki a jobbágyokra, mivel a fejedelem meghagyta, hogy minden faluban postalovat kell tartani.[72]

A fejedelem az ország szolgálatának nem kevés előmozdítását látta abban,[73] hogy rendes helyeken postákat állítson fel s a postamestereket az eddigi visszaélések ellen megvédje. Elrendelte tehát, hogy a kik a nemes ország szorgos szolgálatában az ő parancsával járnak, azokat ingyen tartozzanak tovább szállítani, ellenben a parancsnokló vagy várbeli tisztek az útlevelével járókat pénzért, a szokott díjak lefizetése mellett, küldjék állomásról állomásra. A kiknek nincs ilyen útlevelök, azokat a postamesterek és postások necsak ne hordozzák a postán, hanem azonnal hírt is adjanak az állomásukon levő tisztnek, hogy az ilyeneket elfogassa.

Minthogy azonban ezek a panaszok meg nem szűntek s a vármegyék nem gondoskodtak a területökön működő postamesterek fizetésének és természetben való illetményeinek kiszolgáltatásáról, a fejedelem újból[74] szigorúan intézkedett «a nemes ország szolgálatában idáig történt káros fogyatkozások orvoslásáról». Hiszen a postalovak néhol úgy leromlottak, hogy még a fejedelem futárainak is gyalog kellett folytatniok sietö útjokat. Meghagyta tehát, hogy a vármegyék mindenütt gondoskodjanak jó lovakról s elegendő szénáról, abrakról, «ezt javalván a közjó, hozzánk s azon közjóhoz a nemes vármegyének eleitől fogva mutatott zélusa, avagy készsége».

Korszakalkotó a fejedelemnek az a rendelete, a melylyel 1705. újesztendő napjától a magyar- és az erdélyországi *postákat újraszervezte.*[75] A posták ingyen, illetőleg államköltségen fuvarozták a fejedelem követeit, a fővezér s a parancsnokló tábornokok futárait (kurírjait) s készfizetés mellett az útlevéllel ellátott

72 1704 január 10. Tört. Tár, 1899. 215.

73 Vihnye, 1704. október 22. Nyitra vármegye levéltárában.

74 Vihnye, 1704. október 25., u. o. Felolvasták Nyitra vármegye lukai közgyülésén, november 10.

75 A postamesterekhez 1705 márczius 4. kiadott 9 pontú utasítása: Nemzetgazd. Szemle, 1883. III. füzet; ismerteti Szádeczky, Gazdaságtört. Szemle, 1898. 244–7.

magánosokat. A leveleket és csomagokat rendes vagy — sürgősség esetében mint stafétákat — külön postajáratokkal küldték rendeltetésük helyére. A rendes posta hetenkint kétszer közlekedett szigorúan meghatározott díjak és szabályok mellett, s a postások nemcsak kártérítéssel, hanem esetleg hivataluk elvesztésével, sőt halállal lakoltak az okozott bajok miatt. Minden község köteles volt rendben tartani a maga postaútját. A postás fizetése évenkint 240, a fiókpostásé (veredariusé) 96 forint volt, a levelek, stafétak s utasok szállítási díján kívül.[76] Így a posták fentartása az államnak évenkint körülbelül 25—30.000 forintjába került. Éppen azért, hogy a nemes országnak több költséget ne okozzon, a fejedelem csak a legszükségesebb vonalak fölállítását engedte meg; pl. 1706 márczius 1. Losoncz és Besztercze közt,[77] julius 28-ikán Csege felé.[78] Szurdokról Abrudbányára rendes postákat még nem állíttatott, hanem kivezényelt katonákkal folytatta a levelezést.[79] Általában véve Erdélyben és a Partiumban az egész 1706. esztendőben csak katonák postálkodtak; de a fejedelem gondoskodott, hogy a helyökből ki nem bontakozott postamesterek megkapják fizetésöket.[80] Postamestereket egyszer-másszor már azelőtt is a katonák közt keresett.[81] A miben lehetett, könnyített a postások anyagi bajain; pl. minden postahivatal lovai számára réteket (ú. n. postaréteket) rendelt kihasítani;[82] mikor pedig értesült, hogy egyes községek a postalovakat eltartani nem tudják, utasította a hadi biztosi hivatalt, hogy egyelőre gondoskodjék szénáról, abrakról.[83]

76 Ez mégis fizetésjavitás-számba ment. Pl. 1703 október 20-iki jelentés szerint Huszton, hova 2 posta kellene, azelőtt a maguk lován szolgálók a fejedelemtől 64 forintot, négy köböl búzát, egy verő (a mezőre kivert) sertést kaptak; a kik pedig az öt város által adott postalovakon jártak, csak 45 forintot. Arch. R. I. 228.

77 Szepesi levele 1706 márczius 14. Postaközlöny, 1869. 23. sz.

78 Arch. R. I. 574. Erre Dobozi István észrevétele 1706 augusztus 26. Károlyi okl. v. 519.

79 1706 április 9. Arch. R. I. 520.

80 1706 deczember 26. Károlyi okl. v. 548.

81 Pl. Hanusfalvára 1704 január 13., mivel a vármegye mást nem talált, katonát keresett. U. o. I. 278.

82 1705 április 29. Hornyik, IV. 360.

83 1707 márczius 11. Arch. R. II. 43.

A német hadak mozgalmai miatt néha a kurucz posták egy része «helyéből kibontakozott» s e miatt a levelek egy része eltévedt,[84] vagy nagyon megkésett.[85] Maga a fejedelem is úgy látta, hogy a posták nevezetei megvannak ugyan, de némely helyütt hol az öregasszony, hol gyalog parasztember, hol falábú koldús hordja a leveleket.[86]

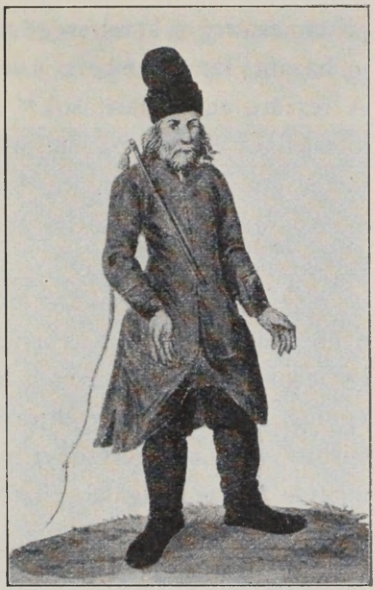

152. POSTAKOCSIS.
Akad. kézír. (Szendrei után.)

Sokat panaszkodtak a postamesterek fizetésök elmaradása, a háborúban esett káraik és a tömérdek szolgálat miatt,[87] minek okát a főpostamester, *Szepesy* János kapzsiságában, sőt hűtlen pénzkezelésében keresték. 1706 május 16-ikán már a fejedelem előtt állottak a posták fogyatkozásairól való panaszok.[88] A fejedelem egyrészt ezeknek figyelembevételével *szervezte az erdélyi postaügyet*[89] s megállapította főpostamester és a postamesterek esküimtáit.[90] Magát Szepesyt még nem tartotta hibásnak, de megkérte Barkóczy zempléni főispánt, hűséges szolgálatai után, jelölje őt alispánságra és — ha megválasztják — állítsa be tisztjébe.[91] — A mellett azonban vizsgálatot indított

84 Rákóczi Szirmainak 1705. január 4. U. o. I. 462.

85 Pl. Bercsényinek Bajmóczról 1706. deczember 1-én írt levelét a fejedelem Rozsnyón csak 8-ikán kapta meg. U. o. I. 653. A posta még a rozsnyai tanácsülés meghívásait is rendetlenül küldte és kézbesítette. Bercsényi szerint «nyilván jezsuitával álmodott a postamester». U. o. V. 345.

86 1707 márczius 23. U. o. II. 60.

87 Bőven Postaközlöny, 1869. 10., 31., 32. sz. és Szádeczky, II. Rákóczi Ferencz postái. Gazdaságtört. Szemle, 1898. 249—251.

88 Rákóczi lt. 1880. sz. Említi Arch. R. I. 37. A fejedelem is haragudott (1707 márcz. 19.) hogy a posták dolga teljes zavarban van; a Tiszántúl sehol sem állították fel, a leveleket a szegény lakosok hordják nagy késedelemmel. Károlyi okl. V. 613.

89 U. o. 1836., 1886. Említve Arch. R. I. 37.

90 U. o. 1873., 1887. sz. Említve u. o.

91 1706 augusztus 5. U. o. I. 444.

ellene. Bercsényi éppen a fejedelem harminczegyedik születésnapján jelentette,[92] hogy Szepesy állítólag már mindent rendbehozott s kifizetett; de hiány mutatkozik, a mit Beszterczén maga akar megvizsgálni. A fejedelem tehát Szepesy helyébe 1707 augusztus 5-ikén *Kossovics* Márton máramarosi hadbiztost nevezte ki főpostamesterré s kötelességévé tette, hogy postamesternek csak jó hazafit, tanult embert, s legalább is *írástudót* nevezzen ki.[93] A részére adott utasítások[94] a postaszervezetnek minden részére kiterjednek s a fejedelem csodálatos tájékozottságáról tesznek tanulságot.

Kossovics már első körútjában kiáltó hiányokkal találkozott s tiltakozott az ellen, hogy ezeket valaha neki tulajdonítsák;[95] de a fejedelem nemsokára mégis megpirongatta a posták késedelmes járásáért.[96] Kossovics a felelősséget a közgazdasági tanácsra hárította, melyet a fejedelem föl is hítt a postamesterek rendes fizetésére;[97] ezek azonban egyenesen Kossovics ellen emeltek panaszt. Bercsényi maga elé rendelte, hogy hanyagsága miatt a haza szolgálata hátramaradást ne szenvedjen.[98] Pedig nem ő volt az oka, hogy a postamesterek már nem akartak külön stafétákat küldeni, hanem maguk a tábornokok, kik ilyen követelésekkel zaklatták őket, de az előírt díjakat meg nem fizették.[99] A fejedelem — megint éppen a nevenapján[100] — *fegyelmi vizsgálatot* rendelt el Kossovics ellen és azt éppen a közgazdasági tanács elnökére, a staféták és kurírok küldése ügyét pedig, számadás terhe alatt, *Krucsay* István szenátusi titkárra bízta. Már azelőtt[101] megfenyegette azokat a postákat, a melyeknek nem tetszett, hogy a kurírokat rézpénzzel fizeti.

92 1707 márczius 27. U. o. v. 372.

93 Gazdaságtört. Szemle, 1898. 251.

94 Közli Postaközlöny, 1869. 28. 29. sz. Bőven ismerteti Szádeczky, Gazdaságtört. Szemle, 1898. 251–4.

95 Bercsényihez 1707 augusztus 17. Postaközlöny, 1869. 19. sz. Gazdaságtört. Szemle 1898. 254.

96 1708 márczius 2. Arch. R. II. 174.

97 1709 július 20. U. o. VIII. 121.

98 1710 márczius 7. U. o. VI. 470.

99 Bottyán a fejedelemhez 1709 junius U. o. IX. 691.

100 1710 márczius 27. U. o. III. 220. Ennek következtében április 29-én Bercsényi a vizsgálati iratokat Klobusiczkyhoz tette át. U. ő. VI. 503.

101 1707 november 1. U. o. II. 124.

Dőry Pal, Hadadi György, Antalóczy János, Sugó János, Kéry Zsigmond s más *futárok* gyorsaságukkal s megbízhatóságukkal néha valóban szolgálatot tettek az országnak.[102] A fejedelem még a *galambpostákat* sem vetette meg. A Jászságban ugyan — mint maga írja — mikor a németek egyszer rajtuk ütöttek, a galambkosár elveszett; «de a galamb, mivel még nem szárnyaszegett s jó repülő, el nem vész, hanem mindaddig kering, míg valakinek az ablakán berepül s ott magának nyugvó szállást szerez».[103] Kevéssel azután[104] a levelezések folytatására a fejedelem jóváhagyta a *parasztposták* fölállítását. A pestis miatt akkor már «postamestereink szellőztetik, mert későn hozzák a leveleket».[105] Nincs többé posta, a kurír sem járhat: elvesznek, eltévelyednek.[106]

153. SEREMETJEV OROSZ TÁBORNOK.

A fejedelem udvarából a *kurírok* a szükséghez képest indultak; a *rendes posták* minden szerdán és pénteken.[107] Postanapon a fejedelem szüntelenül írt, diktált s többnyire nem is ebédelt együtt udvara nagyjaival. «Ha oly szaporán vehetné Károlyi leveleit, mint ő íratja, nem lehetne panasza, hogy függőben maradnak a dolgok.»[108]

102 A főpostamester mellé beosztott hat czímeres kurír Rákóczi czímerét hordta a nyakában. (Gazdaságtört. Szemle, 1898. 252.) A kurírt útjában mindenki köteles volt gyámolítani. Hadady Györgyöt azonban a fejedelem fecsegőnek tartotta s megrótta 1706. április 19. Arch. R. I. 512—3.

103 1710 márczius 15. Tört. Tár, 1883. 378.

104 1710 márczius 31. Arch. R. III. 86.

105 1710 május 24. U. o. III. 109.

106 1710 május 29. U. o. III. 112.

107 Mosonytól Munkácsra a kurír tíz, a rendes posta néha kétannyi nap alatt járta meg az utat. Eble, Károlyi Ferencz, I. 14.

108 1706 április 18. Arch. R. I. 531.

Megkövetelte, hogy a posta pontosan szállítsa a leveleket, de, egy-egy megfigyelés alatt álló úrral szemben, korlátozta a levelezés szabadságát.[109] Abban a hiszemben, hogy sürgősek, a Károlyi nevére érkezett levelek némely részét egy ízben maga is felszakitotta-[110] Kivételképpen saját levelei fölbontását is megengedte tábornokainak[111] s volt rá eset, hogy Bercsényi feltartóztatta a fejedelem leveleit.[112] Ez tehát nem jelentette a levéltitok megsértését, mint a császáriaknál, kiknek kiváncsisága ellen a külföldi követek felszólaltak. Pl. Hamel-Bruyninx egy ízben panaszkodott, hogy Rákóczinak hozzá intézett levelét felbontották és visszatartották; Salms herczeget és Wratislaw grófot felszólitotta, kerestessék meg a levelet, mely azután meg is került.[113] Már azelőtt is lefoglalták a fejedelemasszonyhoz irt levelét s a posták jól értettek a gyanús levelek felbontásához és feltűnés nélkül való bepecsételéséhez.[114]

A fejedelemnek különösen *Bécscsel* és a *külfölddel* való levelezésében kellett óvatosnak lennie. Törökországi levelezéseit az odavaló kereskedők többnyire ingyen szállították.[115] Oroszés Lengyelországba rendesen egy *Miklós* nevű czímeres oláh kurírja vitte leveleit,[116] de más futárokat is gyakran használt erre a czélra. Különben állandó összeköttetésben állt *Ross* Vilmos *krakói* postamesterrel. A fejedelem egy ízben száz tallért igért neki, ha hat hét alatt válasz jön Miller Péterhez irt levelére.[117] Majd megkérdeztette tőle, mi módon állíthatna fel olyan biztos *magánpostát*, a melynek útján külföldi levelezéseit bátrabban és gyorsabban folytathassa. Legjobbnak tartaná, hogy erre a szolgálatra lengyeleket vagy oláhokat fogad-

109 Pl. 1704 április 24. Sennyei István esetében. Közli Magyarország, 1907. 4. sz.

110 1709 november 24. Arch. R. II. 570. Károlyinak 1705. április 3-iki levelét vissza is tartotta, hogy a rossz hírrel meg ne rémítse Károlyinét. Éble, Károlyi, I. 17.

111 1710 április 18. Arch. R. III. 187.

112 Pl. 1710 július 14. U. o. VI. 560.

113 1706 november 15., 28., deczember 15. Simonyi, III. 261., 285—7.

114 U. o. 261. V. ö. Szalay, Rákóczi bujd. 265.

115 Erre 1708 május 20-ikán ômaga figyelmeztette Pápay Gáspárt. Arch. R. II. 379. Hanem azért Ternovai Todorán is sok szép pénzt kapott Rákóczitól mint törökországi posta. Tört. Tár, 1882. 566.

116 U. o. VIII. 190.

117 1705 július 30. Arch. R. T. 382.

jon, kiket ösmerősei az országutakon bizonyos helyekre rendeljenek a levelek elhordása végett. Ha a postamester erre vállalkozik, *Kray* Jakab a posták fogadása és elhelyezése iránt oly feltétel alatt szerződjék vele, hogy innen *Danczkára*, onnan pedig vissza a legnagyobb sietséggel szállítsák a leveleket. Mindig jegyezzék rájuk az időt, hogy tudhassa, hány nap alatt jártak. Szabja meg büntetésöket az egy-egy napi késedelemre stb. Mindezekért a postamester a posták fizetésén kívül 400 forintot kap. Ha Ross nem vállalkoznék, Kray valami kereskedőt keressen, hogy az fogadjon postákat.[118] Ross azonban 1707. szeptember 25-én már meglátogatta a fejedelmet Sárospatakon[119] s megkötötte a szerződést Rákóczi *lengyelországi magánpostájára.*

154. MAZEPPA.

Mazeppa Iván Sztepanovics kozák ataman és *Golovkin* orosz főkanczellár felszólítására a fejedelem utóbb *Oroszország felé* is intézkedett a posták fölállításáról; de ennek csak úgy jósolt jövendőt, ha a bécsi udvar megtartja igéretét s Moszkva és Bécs között a postáknak «birodalmunkon való által menetelét nem ellenzi».[120] 1706 január 11-ikén meghagyta *Bay* Andrásnak, hogy *Moldva* felé négy jó, hű postát fogadjon s általuk a máramarosi havasokon vagy Lengyelországon át mentűl gyakrab-

118 Rákóczi Krayhoz 1707 augusztus 16. Arch. R. II. 80.

119 Beniczky naplója 48

120 Rákóczi Nedeczkyhez 1708. junius 23. U. o. II. 392–3.

ban tudósítsa.[121] Néha még párisi leveleit is Konstantinápolyon át kapta, mi óriási késedelmet okozott. Párisi levelezéseit tehát a *danzig—krakó—munkácsi* magánpostára terelte s mikor ez a pestis miatt megszakadt, *Ross* krakói postamester által nyitott reá újabb útat.[122]

Útlevél nélkül Európában akkor senki sem járhatott s ezt az ónodi országgyűlés[123] 1707-ben hazánkra nézve is megkövetelte. A varsói szerződés kimondta, hogy a magyar és orosz útlevelek kölcsönösen érvényesek, a mit azonban *Jahnus* orosz tábornok nemigen vett tekintetbe. Az oroszoktól megszállott területeken át a moldvai vajda sem fogadta el a Rákóczitól adott útlevelet s ennek érvényessége tekintetében *Seremetjev* orosz tábornokot kérdezte meg.[124]

Maga a fejedelem — két skoliei (galicziai) kirándulást kivéve[125] — 1703 junius 16-ikától 1711 február 18-ikáig nem hagyta el a hazát. Ez idő alatt — az oklevelek bizonysága szerint — az országnak 350 helyén tartózkodott hosszabb vagy rövidebb ideig s a Dunántúl kivételével bejárta a szövetséghez tartozó hazát, a melynek szabadságát, sok egyéb között, a közlekedési viszonyok javításával akarta biztosítani.

121 Arch. R. I. 462.

122 Bercsényihez, 1710 február 20. U. o. III. 40.

123 A hadiszabályzat IV. része 18. pontjában. Századok, 1895. 926.

124 Mindezekről Rákóczi eml. 274—5., 300.

125 1710 novemberében (u. o. 285—6.) s 1711. januáriusában (Arch. R. III. 562—7.)

155. POSTAKOCSIS, MAGYARORSZÁGI PAPIROS VÍZJEGYÉN.

NYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI MŰVELTSÉG

156. A VALLÁSSZABADSÁG EMLÉKÉRME.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I.

A VALLÁSSZABADSÁG.

Rákóczi az állam boldogulását és felvirágzását nemcsak gazdasági, katonai és politikai, hanem szellemi intézményeink, különösen a *vallásosság* és *közerkölcsiség* fejlesztésétől is várta. Az egyház és az állam közt, az ő felfogása szerint, olyan harmóniának kell lennie, mint a test és a lélek közt; amaz a jövendő, emez a jelen élet biztosítására törekszik. S minden szeretetnek, tehát a hazaszeretetnek is forrása a hit, a mely Istennek világossága s nem emberi munka. Vallásosságot követelt *minden felekezettől*, mert csak istenfélő emberektől várt alattvalói hűséget.[1] Egy nappal fölkelésének megkezdése előtt papot kért maga mellé Ungvárról, mert hite nem engedi, hogy sokáig legyen lelkiatya nélkül. A papot, ki hivatását teljesíteni készült, a császáriak elfogták.[2] Mint vezérlő fejedelem, udvari főkapitányának első gondjává tette, hogy ápolja az isteni félelmet és a vallásosságot s mindenkit a maga vallása szerint való istentiszteletre szorítson.[3] A táborba mindenüvé magával vitte térdeplő keleti szőnyegét,[4] és kápolnás ládáját a kereszttel, kehelylyel

1 Rákóczi önéletr. 51—2., 173., 180., 184.
2 Thaly, Bercsényi, II. 503—4.
3 Tört. Tár, 1880. 572.
4 1708 augusztus 8. U. o. 1882. 748.

stb.[5] Ő is, Forgách tábornok is, imádságokat írt a vitézek számára,[6] s képmutatónak ezért épp oly kevéssé tarthatták, mint a hadak élén imádkozó Bethlent, Gusztáv Adolfot, Cromwellt, a kik valamennyien protestánsok voltak. A kálvinista Róma bírája, *Dobozy* István is arra intette a debreczenieket,[7] hogy elfordúl tőlük az Isten, ha jobban nem térnek hozzá. «Nem volna ideje még az urak sok vendégeskedésének, tánczolásának s afféléknek. Éjjel-nappali *könyörgés, böjtölés* volna tisztünk. Bizonyára tartok, arra ne jussunk, a mire a zsidók.» A fejedelem kezdettől fogva megkövetelte a katonák reggeli s esteli imádkozását.[8] Minden ezredbe tábori papokat rendelt, hogy elejét vegye a hadak közt elterjedt «buzgóságtalanságnak» s az istentiszteletet mindenki a maga hite és vallása szerint gyakorolhassa, az erkölcstelen életet megjobbítsa.[9] Mikor *Bercsényi* a szécsényi országgyűlésen a vallásvita hevében elkáromkodta magát, a fejedelem nyiltan megkérdezte tőle, hogyan legyen a katonaság jámbor és ájtatos, ha a tisztek sőt a tábornokok maguk is mosdatlan szájjal *káromkodnak?* «Felséged katonái olyanok, mint az apáczák lovai — felelt *Forgách* Simon. — Azok sem mennek, ha a nyeregből amúgy istenesen, síma szelíd hangon szólnak hozzájok; de ha káromkodik, szitkozódik az ember, mindjárt neki vágtatnak a legnagyobb akadálynak és semmitől sem tartva, összegázolják».[10]

Külön lesz még szó arról a mély vallásosságról, mely az ő nagy lelkét betöltötte,[11] de már itten is utalni kell rá, hogy *a nép valóban hitt az ő mély vallásosságában.* Ezért történt, hogy kuruczai, a kik kilencztizedrészben protestánsok voltak, zúgolódás nélkül nézték, midőn az állam öröm- és gyászünnepeit katholikus szertartás szerint ülte meg. Mindennap, még a legkisebb faluban is, misét hallgatott. A nagyhéten szorgalmasan járt a templomba;

5 1710 január 22. U. o. 1883. 376.
6 Századok, 1882. 617–8.
7 1704 február 16. Arch. R. I. 296.
8 1703 szeptember 7. Tört. Tár, 1904. 37.
9 1705 október 11. U. o. 1904. 41.
10 Szalay, VI. 283.
11 Fraknói, II. Rákóczy Ferencz vallásos élete és munkái. Budapest, 1906. 8-r. 62 lap.

a feltámadásra éjfél után szövétnekek világítása mellett ágyúdörgés és puskaropogás közt vonúlt; hajadonfővel haladt az úrnapi körmenetben. Az egyházi ünnepeket nagy fénynyel tartotta meg, miközben a nép szemeláttára földreborúlva ájtatoskodott. Hadjáratba vonúltakor az oltár előtt térdepelve fogadta a püspök áldását, hogy az Úristen szerencsésséé tegye hadakozását.[12] Ki vonhatta volna ki magát annak a jelenetnek varázsa alól, mikor a nemes ifjak új zászlaját az oltár előtt szívéhez szorította, megcsókolta s könnyeivel áztatva nyújtotta oda a haza reményeinek, hogy majdan győzelemre vigyék?[13] Ki gúnyolódott volna azon, hogy szabadulása emlékére minden hétfőn böjtölt?[14] Hiszen ez a szabadúlás hozta meg a nemzet reményét; s a *pénteket* éppen a protestáns többségű sárospataki országgyűlés rendelte *országos böjtűl*, hogy megengesztelje Isten haragját.[15] Volt a népben még vallásosság s azt a nemzetet fentartó erők közé sorolták. A fejedelem pedig azt a szabadságot, a melyet a maga hitének nyílt és férfias megvallásában követelt, más felekezeteknek is biztosítani kívánta.

Már a Recrudescuntban a *vallásszabadság eltiprását* mondta a fölkelés tizenhatodik okának.[16] Nem ösmerte el a magáénak, de figyelemreméltónak tartotta azt a mindenütt terjesztett manifesztumot,[17] mely szerint a protestánsok vértanúinak vére követeli az elnyomott lelkiösmeret szabadságát és a templomok visszaadását. «Hogy a szép egyesség a hit s vallások közt megmaradjon», mindjárt akkor (1704 január 27-én) megtiltotta a templomok és az iskolák erőszakos visszafoglalását s *a vallási ügyek rendezését az országgyűlés feladatának mondta.*[18] A bécsi udvarnak tulajdonította, hogy vallásügyekben katholikusok és protestánsok egyaránt bizalmatlanok voltak iránta. Hír szerint a franczia királylyal titkosan szövetkezett, hogy franczia hadak

12 Sok adat Beniczky naplójában. (Különösen Rákóczi-tár I. 80., 112—4., 136.)
13 U. o. I. 200.
14 U. o. I. 6.
15 1708 deczember 15. U. o. I. 176.
16 Manifesztum, 17—18.
17 Márki, Rákóczi, I. 304.
18 Arch. R. I. 95—97. Századok, 1873. 103. Károlyi okl. v. 33. Ezt a rendeletét megújította 1704 augusztus 13. U. o. v. 122.

segítségével irtsa ki Magyarországból a protestánsokat.[19] Különös föltevés, mivel — saját adata szerint — hadainak $^{9}/_{10}$-e protestáns volt. Ha ilyesmit akar, olyan nemes haraggal nem kél ki az ellen, hogy hadaiban elhanyagolják az istentiszteletet s nem rendeli el, hogy azt *mindenkinek vallása szerint* szünet nélkül gyakorolják. Minden ezredhez az ezred többségének hite, vallása szerint rendelte ki a *tábori lelkészt*. Megkereste a különböző felekezetek megyés papságát, hogy hadaiba mindenütt «oly alkalmatos személyt állíttasson, a kinek mind tanítása által, mind kegyes élete példaadásával a vitézlő rend a kegyesség követésére indíttassék és az isteni tisztelet minden napokban az anyaszentegyház bevett szokása szerint gyakoroltassék».[20]

Gyöngyössy Istvánnal, a költővel együtt, a *katholikusok* bíztak a katholikus fejedelemben és vezérekben. A költő szerint az volna a dolgok szerencsés folyamának jó kezdete, ha — különösen a vallás ügyében — holmi újításokkal nem idegenítenék el az elméket; hanem félretévén mindent, a mi kedvetlenséget okozhat, szép egyességgel munkálkodnának a haza javán. Azonban a katholikusokat már nemcsak titkon, hanem nyíltan is üldözik; nem a fejedelem parancsából, hanem az ő elnézésével. Ha *Telekessy* püspök fel nem szólal a fejedelemnél, a prédikátorok majdnem mindenüvé bejutnak s elfoglalják a katholikusok templomait.[21] A püspök nem járt hiában a fejedelemnél, a ki azonban a nem-katholikusokat is «a jövendő elégtétel reményének fölkeltésével» akarta megnyugtatni. Míg Telekessy I. Lipóttól már 1700-ban kérte a kath. papságot sértő régi törvények eltörlését vagy módosítását, Rákóczitól az ágostaiak a gyöngyösi első értekezleten a vallás szabadságát biztosító törvények helyreállítását követelték.[22]

19 Önéletrajz, 179.
20 1705 deczember 11. Károlyi okl. v. 342—3.
21 1703 deczember 7. Leskó, Adatok az egri egyházmegye történetéhez, IV. 370—1.
22 Zsilinszky, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai. IV. 135—6.

Ebben a *király*, ügyes politikával, megelőzte. 1704 július 20-ikán a vallás szabadságát az 1681. és 1687. évi törvények értelmében biztosította.[23] De Rákóczi mind a két országgyűlést erőszak alatt állónak tartotta s egyéb törvényeit ez okból nem fogadván el, ezeket sem fogadhatta el.[24] Azonban a királyéhoz hasonló biztosítást az *Okolicsányi* Pálra hallgatók a gyöngyösi második értekezleten már hűségök jutalma gyanánt követelték tőle.

A fejedelem — a vármegyékhez intézett rendeletében[25] — kikelt «némely észvesztésnek nemzetünk közt levő eszközei» ellen, kik boldogan folyó nemzeti munkáját azzal akarják zavarni, hogy a hit és vallások közt egyenetlenséget, kedvetlenséget, haragot támasztanak. A fejedelem, az országgyűlés jóváhagyása reményében, már előbb megengedte *a hit és vallások szabad gyakorlatát*. Újból elrendelte, hogy a hitet és vallásokat mindenütt szabadon gyakorolják, a templomok és az iskolák a mostani tulajdonosok birtokában maradjanak, de templomokat, iskolákat — a bennök való *szabadtanítás* joga alapján — más felekezetek is szabadon építhessenek. A dézmák, kvarták, oktávák, szedeczimák a mostani gyakorlatban maradjanak. A *stólát* mindenki a maga egyháza papjának fizesse. A halottnak a közös haranggal valláskülönbség nélkül harangozzanak, de a harangozás díját annak az egyháznak adják, a melyhez a halott tartozott. Megkövetelte parancsának szigorú végrehajtását és addig is, míg az ország határozni fog, férfiúnak, nőnek egyaránt megtiltotta a templomok és az iskolák elfoglalását.

Az ágostaiak 1704 november elején sérelmeiket külön emlékiratban terjesztették a hollandi rendek és Anna angol királyné elé. A császár szövetségeseinek megmagyarázták, hogy Rákóczihoz éppen vallásuk régi szabadságának visszavívása reményében csatlakoztak.[26] Azonban Rákóczi rendelete a Nyitra és a Vág vidékén rettenetes lármát csinált. Itt az idáig csendben levők

[23] U. o. 138—9. Lehóczky, Bereg, I. 220. Simonyi, I. 436.
[24] Önéletrajz, 179. Leskó, IV. 376—8.
[25] 1704 augusztus 12. Hornyik, IV. 306—8.
[26] Zsilinszky, IV. 145—8.

fölébredtek; pl. Nagyszombatban tíz kálvinista sincs, de már is berzenkednek s mindent követelnek.[27] Néhány hónap múlva a zólyomlipcsei uradalomban s másutt a protestánsok csaknem szemmel látható támadással foglalták el a kath. templomokat; a kelyheket, szentségtartókat kinevették, a papokat pedig kiverni készültek.[28]

Erőt kellett adnia az 1647: v. törvényczikkelynek, a mely a vallásszabadság ügyében dédapja és III. Ferdinánd között kötött linzi békét a Corpus Jurisba iktatta; s a kiegészítésére hozott VI—XIV. törvényczikkelyeknek, a melyek a vitás templomokról intézkedtek. Az evangelikusok panaszkodtak, hogy a VI. t.-cz.-ben felsorolt *90 templomot* maig sem kapták vissza. A fejedelem vizsgálatot rendelt és pedig az 1647: VI. t.-cz. 9. §-a alapján Turóczban is. *A turóczi prépostság*, mely már régebben hűséget esküdött neki, 1705 február 3-ikán felszólalt javai összeírása ellen, a melyre okot nem adott s 6-ikán tisztelettel kérdezte, *elkobzás* czéljából történik-e ez és *Beniczky* Márton s *Prileszky* György birtokosok kinek a parancsából járnak el? A prépostság két tagját emlékirattal küldték a fejedelemhez, ki 8-ikán Kistapolcsányban fogadta őket. A feledelem nem nyilatkozott az összeírás czéljáról s így megmaradt az a gyanú, hogy a papi javakat az állam részére lefoglalni, *szekularizálni* akarja. De a turócziakat az újabb emlékiratukra február 10-ikén adott válasz megnyugtatta.[29] A fejedelem különben is fonákságnak tartotta, hogy a VI. t.-cz.-ben felsorolt olyan templomokat, a melyeknek hívei az utóbbi félszázadban megint katholikusok lettek, újból a protestánsoknak adjon vissza. Az 1647: XI. t.-cz. értelmében viszont azt sem akarhatta, hogy a tizedet oly kath. papok húzzák, a kiknek az illető községekben már nincsenek híveik. Nem akarta, hogy a máshitűek e miatt továbbra is gyűlöljék a kath. főpapságot, melyet vallásosságból, igazságból,

[27] Bercsényi Rákóczihoz 1704 augusztus 25. Arch. R. IV. 90.
[28] Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 5. Ü. o. IV. 492.
[29] Katona, XXXVI. 636—644., 647—8.

politikából egyaránt kímélni szeretett volna; de esküje s a törvények értelmében a protestánsok jogos kívánságait is teljesíteni óhajtotta. Olyan *barátságos kiegyezést* ajánlott, melynek egyetlen alapja a lelkiösmeret szabadsága, a vallások háborítatlan gyakorlata legyen.[30]

«Micsoda hazafia volnék én, ha nem munkálkodnám hazámnak lelki, testi szabadságát? — írta[31] a tiszántúli ref. püspöknek, a ki 14 egyházmegyével bejelentette hódolatát. — Kegyelmetek megmaradása, vallásának szabadsága országunknak törvényén fundáltatott.» Annyira azonban nem mehetett, mint *Platthy* Sándor turóczi ügyvéd, a ki szerint a vallásszabadság helyreállítása a világi szabadság helyreállításánál is fontosabb. A szécsényi országgyűlésen[32] a megyékkel és felekezetekkel külön tárgyalt ebben a kényes ügyben, mely a szövetséget oly könnyen megbonthatta. Néha négy órahosszat is beszélt velök, hogy engedésre bírja őket. Pedig maga sem engedett mindenben.[33] Pl. kijelentette, hogy a *sárospataki* templomot nem adja vissza az evangelikusoknak, mert ott nyugosznak ősei s az a város az ő székhelye; de hasonlót építtet nekik. Ellenben nem teljesítette a kath. papok kérelmét, hogy a pataki templomhoz tartozó alapítványokat is hagyja meg a katholikusoknak; mert dédanyja,

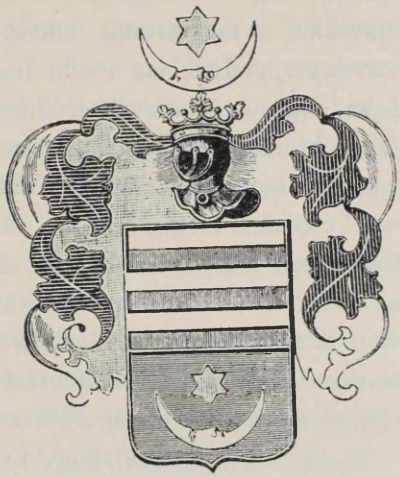

157. A PLATTHY-CZÍMER.

[30] Rákóczi eml. 154.

[31] 1705 május 8. Zsilinszky, IV. 155.

[32] Ennek vallásügyi viszonyai u. o. IV. 152—165. A budapesti növendékpapság magyar egyházirod. isk. munkálatai, XLVI. kötet, 369—400.

[33] A protestáns rendek követelései s a katholikusok felelete 1705 szeptember 23. Leskó, IV. 383—395.

Lórántfy Zsuzsánna, megátkozta, a ki azokat elvenné a pataki egyháztól és kollégiumtól. S mikor egy protestáns újból faggatta, remélhetnek-e, ingerülten pattant fel: «Édes uraim, miért kínoztok engem, miért vertek keresztre? Hányszor fogadtam esküvel, hogy adott szavamat beváltom s ti még sem hisztek, mégis háborogtok?» [34]

Időközben, 1705 szeptember 19-ikén, mint vezérlő fejedelem ünnepélyesen megesküdött, hogy a három (katholikus, ágostai, helvét) religiót a maga törvényes szabadságaiban megtartja és másokkal is megtartatja. Október elsején pedig a XIII—XVI. törvényczikkelyek (az 1608., 1647., 1681. évi törvényczikkelyek s az 1659. évi hitlevél értelmében) újból biztosították «barátságos szerződés alapján» az ágostai és helvét hitvallásúak szabad vallásgyakorlatát, az 1647-ben átadásra kijelölt 90 templom ügyének csöndes megegyezéssel való elintézését. Felhatalmazták a fejedelmet, hogy a templomok szétosztására biztosokat nevezzen ki. A rendek tudtúl vették a katholikus papságnak mindezek ellen való tiltakozását, de kijelentették, hogy a hozott törvény értelmében s a szövetséglevél erejénél fogva az is köteles az evangélikus státust megvédeni a maga törvényes követeléseiben és jogaiban.

Sokan úgy találták, hogy katholikus létére Rákóczi ebben a kérdésben nem volt önálló s protestáns tanácsosainak befolyása alatt állt. De tudnivaló, hogy a vallás kérdése miatt a poroszokon és svédeken kívül még a császár holland és angol szövetségesei is jóakarattal viseltettek iránta; ezt az európai érdekű kérdést tehát diplomácziai tapintattal kellett megoldania.

A fejedelem már október 6-ikán meghagyta a biztosoknak, hogy működésöket azonnal megkezdjék, s a megjelölt templomokat, iskolákat, parochiákat átadják. A hol a gyöngébb fél kívánja, templomok, iskolák, parochiák építésére helyet jelöljenek ki. Ne engedjék meg a szent eszközök megsértését s a hol a kath. templom a protestánsoknak jut, a plébánosok magukkal vihessék

[34] Szalay, VI. 283—4.

misemondó ruháikat s más egyházi szereiket. A katholikus is, a protestáns is csak a maga papjának fizessen. A harangozás, temetés közös legyen; s a halottat, bármilyen vallású, magába a templomba a templom tulajdonosainak szertartása szerint temessék. *A kórházakban* a betegeket és koldusokat *vallás-különbség nélkül* ápolják. Az átmenet évében a termés azé legyen, a ki vetette; s a szüret, a ki a szőlőt kapáltatta. Október 17-ikén a fejedelem a bizottságok hatáskörét a királyi városokra is kiterjesztette.[35]

A Bars, Esztergom és Komárom vármegyékbe kiküldött bizottságnak ránk maradt jegyzőkönyvei szerint[36] az osztozás *barátságos úton*, legfeljebb csöndes tiltakozással történt meg. Háborgásnak máshol sincs nyoma. A még vitás kérdések elintézésére a miskolczi tanácsülésből 1706 februárius 5-ikén egy héttagú bizottságot küldöttek ki.[37]

A visszavett templomok közül a legtöbbnek papja sem volt. Némelyik katholikus templomnak alig volt tíz híve a teljesen protestáns községben. A városokban azelőtt a lakosokat erőszakkal térítették vissza a katholikus hitre s így adták nekik a templomokat. A fejedelem, mint a régi királyok tették, megesküdött azokra a törvényekre, a melyek tiltották az ilyen erőszakot. Nem hallgatott azokra, a kik «biztatva és hízelkedve csalogatták a protestánsok épülő kőtemplomainak visszafoglalására, de lerombolták a szeretet lelki templomát, mely igazán Isten lakása».[38] S ezzel szemben figyelmet érdemel, hogy a *labancz klérus* a bécsi béke eltörlését éppen a századik évforduló idején sürgette s minden vármegyében legfeljebb egy helyen akarta megengedni a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Hiszen a protestánsok még mostani katholikus vezéreik alatt is

35 Tört. Tár, 1886. 354—6. Leskó, IV. 395—7.

36 1705 október 30. — november 25. Közli Zsilinszky Mihály. U. o. 1886. 357—368., 521—535. Ugyanő, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, IV. 166—200. A szatmári egyházmegye 1896. évi schematismusában is több érdekes adat van a szétosztásról.

37 Thaly, Bercsényi, III. 517—8.

38 Bártfai napló, Monum. Hung. Historica, XXVII. 173.

elfoglalják a katholikus templomokat s elkergetik a katholikus papokat, pedig nem a vallásért, hanem a közszabadságért fogtak fegyvert.[39]

Az ónodi országgyűlésen ekkor (1707 június 22-ikén) többen azt javasolták, hogy törvényt hozzanak *a szécsényi vallástörvény teljes végrehajtására* s az akadékoskodók megbüntetésére. A fejedelem ezt szükségtelennek tartotta. A törvény meghozatala óta nincs ellentét a katholikusok és protestánsok közt, csak helyenként gördültek akadályok a végrehajtás útjába. Úgy hitte, senki sem akarja a szécsényi végzéseket bolygatni s a viszályt felújítani, a végtelenségig nyujtani; csak a mulasztásokon kell segíteni.[40] A panaszokat a következő napokban meghallgatta s rendeletek útján segített rajtok.

Erdélyben könnyebb, de nem sokkal könnyebb volt a helyzete. Ott úgy találta, hogy a protestánsok nyomják el a katholikusokat, a kiknek püspöksége helyreállításáról tudni sem akartak. Fejedelemmé beiktatásakor hitlevélben esküvel biztosította a négy bevett vallás jogait.[41] De mindjárt azután — mint maga írta[42] — «a religiók dolgában valóban nehéz kérdések jöttek elő.» Bebizonyította, hogy az unió színe és neve alatt egyik a másiknak bevallott elnyomására törekedett. «De talán azokon is vigasztalással átsegít az Isten.» Át is segítette azzal, hogy a katholikus püspökség helyreállítása kérdését levétette napirendről.[43]

Franczia és angol tudósítások[44] méltán tulajdonították a fejedelem tapintatának az ügy kiegyenlítését. Az esztendő végén[45] Rákóczi azt írhatta XIV. Lajosnak, hogy ezentúl az sem árthat neki, a ki — a főhatalomban osztozkodni akarván vele — kéz

39 Rákóczi önéletr. 180—2.

40 Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 283—290.

41 Pokoly szerint (Az erdélyi ref. egyház története III. 65.) ebben «nem volt teljesen őszinte»; mert «egyik legfőbb gondja az volt, hogy a r. kath. püspököt reáerőszakolja az erdélyiekre». Szerinte a fejedelemséget is csak azért fogadta el, hogy valamiképpen a lutheránus Thökölyt ne válaszszák meg. (U. o. 64.) Erdélyi egyházpolitikájával különben nem foglalkozik. Zsilinszky erről bővebben ír (IV. 275—281.)

42 Berthóti Ferencznek, 707 április 13. Arch. R. II. 66.

43 Márki, Rákóczi, I. 611.

44 Stepney jelentése 1705 november 21. s a hozzá mellékelt franczia naplójegyzetek. Simonyi, II. 243—4.

45 1705 deczember 30. Fiedler, II. 455.

alatt ellene ingerelte a klérust és saját javára akarta kiaknázni a vallásügyet. Ő azonban azt hiszi, hogy szerencsésen és jól oldotta meg a kérdés, a melyet a közügyre kezdettől fogva igen veszedelmesnek tartott s mely valóban rendesen megbontotta a legjobb egyetértést. A pártok és felekezetek egyetértésével intézte el azt az ügyet, a melytől a bécsi udvar a szövetség bomlását remélte. A fejedelem a helyett éppen az egyetértés helyreállásának s annak örömére veretett emlékérmet,[46] hogy *katholikus, ágostai és helvét vallású papok egyaránt táplálják a hazaszeretet tüzét.* Vádolták ugyan, hogy ezzel «sokat tett az igaz hit kárára»; de e miatt még száműzetésében sem bántotta a lelkiösmeret. Fáradozásának végső czélja a *szeretet* visszaállítása, az egyenetlenség, gyűlölség s a belőlük eredhető vérontás okainak megszüntetése volt.[47] Őt, ahogy Jablonszky porosz szuperintendensnek írta,[48] kisded korától fogva, mióta a római katholikus hitvallás ágozataiba avatták, s mióta eszét tudja, az aggasztotta legjobban, hogy annyi a szakadás a csak névre, de nem lényegre nézve eltérő keresztény vallások közt. A mióta azután ennek a szabad népnek ügyét felkarolta, szivén az feküdt leginkább, hogy *kiegyenlítse a vallások viszályát,* a melynek magvát a gonosz vetette. Kölcsönös *szeretetre* akarta bírni azokat, kik — kereszténységökről megfeledkezve, — egymást határtalanúl gyűlölték. Őszintén hitte, hogy eljárása tetszett Istennek, mert *véghezvitelére erőt adott neki.* Alázatos imáival tovább is kérte kegyelmét, hogy a neve dicsőítésére kezdett munkát foganatosítsa. Mert hiszen igen jól tudta, hogy *ő csak elhintette a magot,* mely különféle földre esett s rossz ember könnyen szórhat bele konkolyt.

A konkolyvetők megjelentek, de az 1708—9. évi pozsonyi labancz országgyűlésen, a hol a vallás ügyét hevesebben tárgyalták mint a kuruczoknál.[49] Az a mag, a mit Rákóczi vetett,

[46] Ennek képe az 1. kötet 35. lapján.

[47] Önéletrajza, 180.

[48] 1708 október 8. Szalay a Századokban, 1870. 81—87. egész levelét közli.

[49] Ezekről Zsilinszky, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, IV. 282—397. s u.-ő: Egy forradalmi zsinat története 1707—1715. Budapest, 1889.

valóban kikelt, sőt termést is hozott, mert a *vallás szabad gyakorlatát* még a szatmári béke is biztosította. Rákócziról is elmondhatni, a mit Deák Ferencz mondott a negyvennyolczadiki törvénykönyv alkotójáról, hogy művének ez a része a bekövetkezett szerencsétlen események után is fenmaradt s «fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll; s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva».

II.

RÁKÓCZI ÉS A KATHOLIKUSOK.

I. A PÁPA ÉS A KEGYÚRI JOG.

MAGYAR népünk — a fejedelem szerint[1] — természeténél fogva tisztelte a papságot, de ennek még hazafias része is azt hitte, hogy a kath. egyházat csak az osztrák kormány biztosíthatja; tehát kész veszedelmet és egyházi átkot hozna reájok, ha fegyvert fognának Ausztria ellen. A nádor eleinte azt szerette volna, ha a közbenjárást maga a pápa, *XI. Kelemen* (Francesco Albani) fogadná el; de a titkos tanács[2] ezt nem helyeselte, mert a protestáns kuruczoknak nem kell a pápa, a ki a protestáns hatalmak társaságában különben sem vállalhatná a kezességet. A pápa is hinni látszott, hogy Rákóczi olyasmire vágyik, mint a Cevennekben Jean *Cavalier*, a ki a fölkelő franczia protestánsok, a *camisardok* (ingesek) élén éppen akkor erőszakolta ki a lelkiösmeret és vallás-szabadságát. Egy akkori német röpirat[3] valóban összehasonlította Rákóczi fölkelését a camisardokéval s a vallásszabadság elvételét, a lelkiösmeret kényszerítését mind a két helyen a pápa befolyásának

[1] Rákóczi eml. 71.

[2] 1704 január 31. Tört. Tár, 1897. 406.

[3] Die Ungarische und Sevennische Unruhen. Köln, 1705. 4r. 120 lap. Különös, hogy Philippson is (Ludwig XIV., 410.) a camisardokéhoz hasonlónak, de sokkal fontosabbnak tartja Rákóczi fölkelését. A camisardok fölkelése 1702—5-ben volt.

tulajdonította. Ellenben Rákóczi már a Recrudescuntban sem a pápát és a kath. papságot, hanem az Ausztriai Házat vádolta a vallásháborításért; sőt védelmezte is a *magyar* kath. papságot az *idegen* papokkal szemben;[4] Cavalier szerepére pedig nem vágyott.

A pápa mégis azt hitte, hogy protestáns fölkelés élén áll és szemrehányást tett XIV. Lajosnak, a ki pártolja. Lamberg császári követ hivatalosan közölte vele azokat a nagyon protestáns szellemű pontokat, a miket Rákóczi 1704 elején a béke föltételei gyanánt terjesztett volna elő. A fejedelem 1704 november 19-ikén gyönyörű levélben[5] nyugtatta meg a pápát. Apostoli áldását kérte a szabadságért küzdő hazára s a legteljesebb fiúi alázattal, egyúttal azonban hazafiúi hévvel és önérzettel figyelmeztette a nemzet jogaira. Levelének híre örömmel töltötte el még a kisázsiai remetét is, Thökölyt, a ki úgy hallotta,[6] hogy a pápától jó választ kapott. Ez nem volna utolsó vigasz: «ő szentsége lévén feje az egész kereszténységnek». A pápát a politikai viszonyok is a Habsburgok katholikus ellenfeleinek, a francziáknak és a spanyoloknak részére hajlították; kezdetben azért nem lépett föl Rákóczi ellen sem. Erősödött a bizalom, mikor a pápa nem ösmerte el Károly főherczeget spanyol királynak s visszautasította az éppen trónra lépő József király kívánságait, a miket Lamberg 27 pontban terjesztett elő. József király azonnal megszakította összeköttetéseit *Davia* nuncziussal s ridegen felelt a pápának, ki trónraléptekor üdvözölte. Az ellentéteket József küldötte, Grimaldi bíbornok sem oszlathatta el. A pápa nem ösmerte el a császárt Milano herczegének, mire a császáriak téli szállásra az egyházi államhoz tartozó területekre mentek. A pápa ekkor (1707 január 4-ikén) egyenesen megírta Józsefnek,[7] hogy ha szép szerével ki nem viszi,

4 Manifesztum, 1704. 16. pont.
5 Teljes szövege Márkinál, Rákóczi, I. 249—251. facszimilével.
6 1705 márczius 7. MHH. XXIV. 585. XI. Kelemen válaszát nem ösmerem.
7 Közli Lünig, Epist. Proc. Europae. III. 957—961.

erővel veri ki katonáit Parmából, Piacenzából és Szent Péter örökségéből.

Rákóczi tehát sietett elsimítani azt a rossz benyomást, a melyet Rómában az által keltett, hogy a magyar trónról letett József király emberével, *Sigray* Jánossal szemben mint a magyar királyi jogok *tényleges* gyakorlója, *Brenner* Jánost nevezte ki szepesi prépostnak. XI. Kelemen pápa ezt 1707 április 2-ikán a törvényes királylyal és az egyházzal szemben egyaránt jogbitorlásnak nevezte. Hamis és vakmerő felfogásnak nyilvánította, hogy a világi kegyurak necsak kinevezzék és birtokba iktassák, hanem a lelki ügyek végzésére is felhatalmazzák jelöltjeiket, a velök nem tartó papokat pedig, ha jónak látják, megfoszszák javaiktól s helyökbe mást nevezzenek ki. Rákóczi rendeletét, a melyet különben csak hírből ismert, a pápa az egyház törvényei és alkotmánya értelmében semmisnek nyilvánította. Fölhítta az új esztergomi érseket, *Keresztély* Ágost herczeget, hogy erősen szembeszálljon az ilyen törekvésekkel s védje meg az egyház szabadságát a világi és törvénytelen hatalom beavatkozása ellen.[8]

Ez téveszthette meg *Manchester* lordot, ki szerint[9] a bécsi udvar a pápától kiátkozó bullát eszközölt ki Rákóczi és a többi katholikus vezér ellen, de ezt még titokban tartják. A lord azt hiszi, csalódni fognak várakozásaikban, mert a felkelők inkább elhagyják katholikus vallásukat. Egyébiránt *Brenner* egy névtelen röpiratban sietett kifejteni a magyar királyok kegyúri jogait;[10] s kétségtelenül ennek a szellemében igyekezett fölvilágosítani a pápát, a kihez Rákóczi már május 6-ikán követségbe küldte.[11] Néhány hét múlva a pápa Taxis herczeg római palotájáról rendőrökkel vétette le a császár arczképét. Az ellentétek egyre növekedtek s a császáriak Nápolyba és Ferrarába is

8 XI. Kelemen Keresztély Ágostonhoz, 1707 április 2. Urbarium, 1714., 168—170. (Dési gimn. könyvtár). V. ö. könyvemben I. 620.

9 Harleyhoz 1707 április 30. Simonyi, III. 316—7.

10 Peculiares principum Hungariae in ecclesia Dei praerogativa. Lőcse, 1707.

11 Rákóczi megbizó-levele Brenner Domokor számára XI. Kelemenhez 1707 május 6. A vatikáni levéltárban. (Veress Endre szives közlése).

bevonultak, mikor Brenner oda hagyta az örökvárost. Törökországon keresztül[12] tért haza és július 27-ikén jelentkezett a fejedelemnél.[13] Követsége jutalmául a csanádi püspökséget kérte; mivel azonban nem volt fölszentelve, Rákóczi nem teljesítette kívánságát, hogy a papságot meg ne botránkoztassa.[14] A pápa tiltakozása óvatossá tette; de különben is ez időben remélhetett legtöbbet a szentszéktől.

158. XI. KELEMEN PÁPA.

XI. Kelemen ugyanis élesen szemére lobbantotta a császárnak az egyházi állam megszállását. «Látod, császár — írta egyebek közt[15] — mindez az apostoli székkel és a velünk szemben köteles tisztelet ellen a te nevedben az egyház jogai és érdekei ellen történik». Június 16-ikán már megfenyegette,[16] hogy ha tovább is ellenségesen viselkedik, erőszakra erőszakkal felel s *kiátkozza;* mire József császár nagyon erélyes tiltakozással felelt. «Bizony, gyönyörűséges manifesztum — lelkesedett a labancz Cserei;[17] — melléje tehetik a Rákóczi jezsuiták ellen való írásának s méltó hogy a császár példája szerint felnyissák szemöket a több pápista religión levő királyok». A császár mint Olaszország ura viselkedett s Nápolyt nem ösmerte el többé a pápa hűbérországának. *XI. Kelemen* tehát

12 Rákóczi szerint (1708 május 19.) Nándorfehérváron át. Arch. R. II. 270.

13 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 148.

14 Rákóczi Bercsényinek, 1708 szeptember 21. Arch. R. II. 333.

15 1708 június 2. Lünig, III. 971—3.

16 U.-o. 973—5. XI. Kelemen összegyüjtött bullái, beszédei és levelei két kötetben már 1729-ben megjelent.

17 Hist. 407.

fegyverkezett. Valóban időszerűtlen volt, hogy a fejedelem éppen ekkor kereste a porosz királynak a császár és pápa ellen való szövetkezését.[18] Kétségkívül inkább is osztozott Bercsényi felfogásában, hogy «már bizony majd a kálvinista katona is szentnek kiáltja a pápát».[19] «Minden rend erőt vett», maga Rákóczi is bízni kezdett arra a hírre, hogy a pápa a franczia királylyal s a velenczei és a genovai köztársaságokkal szövetkezett, a kiátkozást kihirdette[20] s hadserege élére a magyar viszonyokat jól ismerő Marsigli grófot állította. Azonban a gróf első sikerei után a pápa kibékült a császárral,[21] sőt utóbb[22] a magyar papságot is felszólította, hagyja oda Rákóczi zászlait s térjen vissza törvényes uralkodójához. Hiszen a ki keresztény kegyelettel nézi azt a vad háborút, a mely a hajdan oly virágzó magyar királyságot már évek óta emészti, belsejében megindúltan és szomorúan gondol a bajok szerzőire vagy részeseire. Vakságukban ezek annyira mentek, hogy a nyugalom visszatérésének és a törvényes király elösmerésének reménye eltűnt, sőt a hit maga is veszedelemben forog. Atyai szereteténél fogva keservesen látja a nép nyomorúságát, de ennél is jobban lesújtja, hogy az egyháziak közül is sokan megfeledkeztek állásukról s nem borzadtak a lázadókhoz csatlakozni. Megparancsolta tehát a világi papoknak és a szerzeteseknek, hogy ezen breve kihirdetése napján azonnal szakadjanak el a lázadóktól s többé semmiféle újítókhoz ne csatlakozzanak, mert különben nemcsak méltóságaikat, hanem világi kegyuraktól nyert javadalmaikat is elveszi s őket többé sohasem alkalmazza. A végrehajtással a prímást bízta meg, a ki az egyházi jog és a pápai felhatalmazás

[18] 1708 október 18. Jablonszkyhoz. Századok, 1870. 82—84.

[19] 1708 november 3. Arch. R. VI. 157.

[20] 1708 október 4., 14. U.-o. II. 349., 354.

[21] 1709 január 15. Du Mont, Noveau recueil de traitez d'alliance, II. 345. Corps universel diplomatique de gens, VIII. 233. Zink, Ruhe des jetzt (1726.) lebenden Europa. II. suppl. 177. Ranke, A pápák, III. 163. Téved tehát Szalay (Századok, 1870. 83.), mikor ezt a békét 1708 január 15-ikére teszi s Rákóczinak Jablonszkyhoz október 18-ikán írt levelét az e miatt érzett fölindulásnak tulajdonítja.

[22] 1709. augusztus 17. Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem. Közli Leskó, Adatok az egri egyházmegye történetéhez, IV. 427—8. A primás a brevét október 3-ikán hirdette ki s Telekesy november 1-én kapta meg. U.-o. 425—9.

értelmében teljes hatalommal járjon el azok ellen, kik a papi rend csúfságára hasonló merényletekkel föl nem hagynak és ilyen botrányoktól vissza nem riadnak.[23]

Később kijelentette,[24] hogy, a szentszék igen régi gyakorlata szerint, nagyméltóságú személyekről lévén szó, a püspökök javadalmainak elvételét csak a szentszék s az is csupán igen súlyos esetekben mondhatja ki. Azonban kész egy *másik* brevében felhatalmazni a prímást, hogy eljárhasson azokkal a püspökökkel szemben, a kik a fölkelők pártján megmaradnak s a király iránt a köteles engedelmességet megtagadják.

Ide zsugorodott össze az a bécsi hír, hogy a pápa Rákóczit és a fölkelőket kiátkozta.

A fejedelem[25] megbízta Brenner prépostot, tudja meg a varsói nunciustól, a pápa miért foglal el most vele szemben más álláspontot, mint a milyenről *Brenner* útján biztosította. Fejtse ki a nunczius előtt, hogy a rosszakaratú feladások következtében hamarosan kiadott bullák ártanak a szentszék tekintélyének s minden katholikus hívőben megingatják a papság iránt táplált bizalmat. Vége az lehet, hogy a nagyobbszámú protestánsok megkísértik a katholikus hit elpusztítását. Ő ugyan ezt mindenképpen gátolni fogja, de mégis jobbnak tartaná, hogy az apostoli szék, ha tekintélyét megrontani nem akarja, hagyjon fel efféle villámlásokkal. Azt ugyan fölteszi minden épeszű és józan ítéletű ember, hogy a pápa senkinek sem akar ártani s nem tör egy állam alkotmánya ellen; de ha tenné s a neki alárendelt klérus

[23] Ez azonban nem jelentette azt, hogy a primás javadalmaitól megfoszthassa a püspököket, sőt hogy ellenök egyáltalán el is járhasson. Piazza pápai nunczius szerint igaz ugyan, hogy Telekesy a császárnak mint magyar királynak letételét aláírta, de «mint mondják», kierőszakolva, könnyes szemmel. Különben a primás is kijelentette, hogy ő nem tette le a püspököt, csak végrehajtotta a brevét. (A nunczius, Spada pápai államtitkár és a primás levelei Leskónál, IV. 454—469.) Magát a brevét Bercsényi már 1709 október 30-ikán elküldte Rákóczynak, ki — úgy látszik — Viza püspök tollával válaszolt reá, mert Bercsényi november 10-ikén, Vizát ajánlva, kérdi Rákóczitól: «Ki merné Rómában disputálni most is a brevét?» Arch. R. VI. 379., 406.

[24] Spada pápai államtitkár Piazza nunciushoz 1710 szeptember 20. Leskó, IV. 461—2.

[25] Brennerhez Munkácsrol, 1709 decz. 4. Arch. R. II. 581—2.

engedelmeskednék, megeshetik, hogy Lengyelország példájára azt a rendek sorából kizárják. A római kúria tehát jól teszi, ha gondolkodását mugváltoztatja, vagy enyhíti. A pápa később valóban megsemmisítette a prímás intézkedését, a melylyel a kurucz püspököt letette.[26]

II. A VILÁGI PAPSÁG.

A fejedelem panaszkodott, hogy a katholikus papság nem csatlakozott hozzá azonnal; de az első hónapokban a nemesség sem csatlakozott. Amaz a protestánsoknak, emez a parasztoknak a vezérét sejtette benne. «Istenünk ő felsége ellen, melynek nevében s dicsőségének előmozdításában kötöttük fel fegyverünket, s úgy az anyaszentegyház ellen nem harczolunk» -- szólt a fejedelem, mindjárt fölkelése elején[27] s visszaadni rendelte a *szolnoki* vár elfoglalásakor a templomból és a barátoktól elvett dolgokat. Kuruczai a *veszprémi* egyházmegyében 12 plébánost egyetlenegy éjszaka kergettek el.[28] A *rákosi* templomban az oltárt megfosztották, az orgonát összerontották. «Ne hagyja fertőztetni a templomokat, mert reánk száll az Isten ostora!»[29] *Herkó* Fülöp móriczhidai plébánosra a falusiak kétszer is rátörtek, 53 pápista hívét félholtra verték, őt magát majd megölték.[30] *Zólyomvármegyében* meghagyták, hogy «pápista» papnak még pénzért se szántsanak s dolgozzanak. Nagyszombat tele volt a sok panaszkodó pappal. «Alamizsnával sem győzöm szegényeket — írta Bercsényi a fejedelemnek.[31] — Ne vétsek vele nagyságodnak, kegyelmes uram: valjon nem azért ver-e Isten bennünket?» A fejedelem megtette, a mit Lipót király sem mert megtenni, hogy a jobbadán unitárius és protestáns Kolozsvár kapitányává katholikust nevezett ki;[32] vezérei általában véve a

[26] A primás rendelete 1709 deczember 8. a pápa brevéje 1711 február 28. Ezek s az ügyre vonatkozó iratok Leskónál IV. 429–432. és Történ. Tár, 1896. 654–656.

[27] 1703 szeptember 29. U.-o. V. 33.

[28] Arch. R. I. 95.

[29] 1704 január 31. U.-o. I. 98.

[30] 1704 márczius 10. U.-o. I. 315.

[31] 1705 november 25. Arch. R. IV. 743.

[32] Vass György naplója. MHH. XXXV. 441.

katholikusok közül kerültek ki. «Eddig is pápista tisztekkel, fegyverrel és észszel voltam itt őrállója a hazának — írta neki Bercsényi;[33] -- most regimentszámra 26 ezer hada van itt mellettem nagyságodnak s a hazának: több óbester húsznál közülük pápista. Generálisait s az itt körülöttem levő vármegyék tisztjeit nagyságod ítélje; mégis: *a pápistának nem kell hinni.* Ők mondják, kik a fejedelem udvarában csak protestánsokat szeretnének látni».

A fejedelem hazafias szellemű magyar papságot akart. Már első manifesztumában kikelt az ellen, hogy a papok idegen nyelven prédikáljanak, a püspökséget idegeneknek adják; majd az ellen is, hogy a szerezetesrendek külföldi rendtartományoktól függjenek. Nem is Rákóczi személye, hanem protestáns környezete miatt a szécsényi országgyűlésen (1705 szeptember 19-ikén) a klérus, zajos jelenetek után, úgy tette le a hűségesküt, hogy kikötötte a katholikus egyház érdekeinek megóvását.

A fejedelem, a mennyire a háború viszontagságai megengedték, gondosan ügyelt ezekre az érdekekre. Mint vezérlő fejedelem és erdélyi fejedelem a politikai ünnepeket mindig katholikus egyházi ünnepekkel vezette be. De az aggodalmak új erővel támadtak fel a papi tized,[34] a templomok és az iskolák tulajdonjoga, a jezsuiták kiutasítása, a templomoknak néhol hadi czélokra fordítása[35] stb. ügyében. A saját elhatározásából folyó dolgokon mindenkor segíteni ügyekezett. A hazafiságában gyanús plébános ügyét előbb a püspökkel vizsgáltatta meg.[36] A *jász* papoknak teljes elégtételt ígért, mert mindeneket az egyházi rend megnyugtatására kívánt elintézni.[37] Felhítta a katholikus

[33] 1705 május 5. Arch. R. IV. 494.

[34] 1705 április 29. a klérust illető minden dezsmát bérbe vett az ország számára Hornyik, IV. 359. Ennek nehézségeire Kecskemét, Kőrös és Czegléd őt már május 26-ikán figyelmeztette. U.-o. 361—2.

[35] Károlyi a gabonaadót a jászberényi templomba hordatta (Rákóczi eml. 272.), mire a falak vért izzadtak. (Századok, 1881. 125.) Ottlyk főudvarmester a fejedelem újborát a munkácsi templomba rakatta be, mivel pinczében még nem tarthatta az újbort. Tört. Tár, 1883. 397.

[36] 1710 február 11. Arch. R. III. 347.

[37] 1710 február 12. U.-o. III. 349. Századok, 1881. 125.

és a református papokat, hogy személyes szabadságuk megsértéséről azonnal s ne akkor tegyenek jelentést, mikor a hadak már másfelé hadakoznak s így a kihágókat kinyomozni bajos. Egyúttal azonban felszólította a püspököt, hogy *néhány* plébánosa hazafiatlanságát ne tűrje.[38] A papok úgyis kedvetlenek lévén, nem akarta kedvetlenségök okát szaporítani.[39]. S a klérus valóban, még az 1709. évi pápai breve után sem fordult el tőle teljesen.

Az egyházmegyék papságának egy része a kuruczokkal, a másik a labanczokkal tartott, de vezető szerepet nem vállalt sem az egyik, sem a másik párton. Semlegesnek mutatkozott maga az *esztergomi érsekség* is, a melynek élén pedig 1707-ig Kollonics bíbornok állott. Papjai, sőt kanonokjai közül sokan Rákóczi hívei voltak. Akadtak, a kik koadjutorában, majd utódában, *Sachsen-Zeitz Keresztély Ágoston* bíbornokban titkos kuruczot sejtettek. Viza cz. püspök azzal hitegette Bercsényit, hogy az új prímás kész lejönni Nagyszombatba olajszentelésre. Protestásnak született, csak 1689-ben tért vissza a katholikus hitre; bízhatnak tehát türelmében s a magyarok iránt való jóindúlatában. A pápa bíbort küldött neki, ő pedig megmutatni szeretné magyarságát, remélve, hogy a nemzet sem akar ártani az igaz hitnek. «Legyen hát kuruczczá»! mondta Bercsényi. Viza ezt is lehetségesnek tartotta. Hiszen az a fejedelem Bécsben csak Isten jóvoltából él. Egyik is híjja ebédre, a másik is; szóval elégedetlen. Mint Ágost szász választó (a lengyel király), ő is mindenét elvesztette az udvari szép szó miatt. Kész tehát kijönni.[40] A protestánsok is bíztak benne, mert kijelentette, hogy szerinte *csak tudománynyal és jó példával lehet téríteni;* később azonban, a pozsonyi országgyűlésen, olyan javaslatot tett a kibontakozásra, hogy ennek következtében minden népszerűségét elvesztette. Idáig közbenjárónak, ezentúl az udvar

[38] 1710 február 26. Arch. R. III. 358—9.

[39] 1708 szeptember 30. U.-o. II. 516.

[40] 1707 márczius 16., 31., április 27. U.-o. V.* 375., 381., 416. Keresztély életrajza Töröknél, Magyarországi Primásai.

emberének tekintették.[41] Neki tulajdonították, hogy a pápa keményebben lépett föl a kuruczok ellen.

A békének igazi apostola volt *Széchenyi* Pál kalocsai érsek. Egyidőben panaszosan írta, hogy nem tudja, hova legyen, ha a fejedelem nem könyörül rajta s kenyérrel nem tartja.[42] A fölkelés első esztendejében ő maga buzdította Károlyit Regede körülzárására s a németekkel tartó őrségiek megfékezésére.[43] Heistert csak Lipót király parancsa gátolta meg, hogy e miatt elpusztítsa jószágait.[44] A fölkelők előtt népszerű és tisztelt ember volt.[45] Becsülték szép tulajdonai és a haza szabadsága iránt való buzgósága miatt,[46] pedig tudták, hogy híve a királynak, noha csak Isten előtt lehetett bátor «az ausztriaiak vadászata» ellen.[47] Kanonokjai jobbadán Rákóczihoz csatlakoztak. Széchenyi tiltakozott a függetlenségi nyilatkozat ellen s a fejedelem még sem kételkedett abban, hogy «a szegény nem-érseknek jó szándékai vannak, mert annak előtte is sokat és szívesen segítette a nemzet dolgait».[48] Hitte, hogy a királyért «lelkét is széltébe köti»,[49] de észre kellett vennie, hogy a főpap majdnem teljesen visszavonult a közügyektől. *Telekesy* István 1699-ben vette át az egri egyházmegye kormányát s a következő évben káptalanával együtt terjedelmes és megdöbbentő jelentést adott be a prímáshoz a katholikus hitélet szomorú állapotáról. Egyúttal felsorolta azokat a törvényeket, a melyek a Corpus Jurisban az egyháziakra nézve sérelmesek.[50] 1703 október 28-ikán kívánt

159. AZ EGRI KÁPTALAN PECSÉTJE.

41 1708 június 13. Medows Harleynak. Simonyi, III. 383.
42 Károlyi Okl. v. 116.
43 1704 februárius 12. Arch. I. 106.
44 1704 szeptember 10. Simonyi, I. 426–7.
45 1704 november 12. U.-o. I. 552.
46 Rakóczi eml. 87.
47 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 205–6.
48 1708. februárius 18. Arch. R. II. 169.
49 1708 márczius 30. U.-o. II. 220.
50 Leskó, Adatok, IV. 271–343. V. ö. u.-o. 438. és 437–440.

először «nagy jó reggelt szerető fiainak», az Eger városát ostromló hevesi kuruczoknak; de Szent István király haragos átkával fenyegette őket, ha bántanák a püspökséget.[51] A sereg tisztelettel felelt[52] s a püspök csakhamar csatlakozott a fejedelemhez, ki megnyugtatta, hogy a háborút nem a katholikus vallás elnyomására folytatja.[53] A fejedelem a káptalant is oltalmába fogadta,[54] és katholikus ügyekben Széchenyi Pálon kívül Telekesyt hallgatta meg legszívesebben.[55] Az ország keleti részén ő volt az egyetlen, a ki helyén maradt s a katholikusok nehéz sorsán könnyíteni törekedett.[56] Hazafisága, egyszerűsége, felebaráti és szabadságszeretete, előkelő származása miatt a fejedelem atyjának nevezte, a püspök pedig úgy bánt vele, mint fiával. Büszkén hivatkozott reá, hogy ezekben a forradalmi időkben nemcsak a 12 vármegyéből álló *egri*, hanem a *nyitrai, váczi, váradi, erdélyi egyházmegyékben is püspöki hatalmat gyakorolt.* Tizenkétezer embert bérmált meg s Egerben, Gyöngyösön, Kassán maga a fejedelem is megjelent mint bérmaapa. Olajat, vizet évenkint szentelt; 40 hordozható oltárt és 30 harangot áldott meg, 110 subdiakonus és 100 diakonus közül 96-ot szentelt föl papnak. Mindezt Isten segítségével és Rákóczi fejedelem pártfogásával a legkisebb akadály nélkül tette. Püspöki tisztét szabadon gyakorolta, az egri és a gyöngyösi gimnáziumokat a magáéból tartotta fenn, Eperjesen, Ungvárt saját papjaival neveltette az ifjúságot. Visszaszerzett tíz falut, a miket elődei már kétszázesztendeje elvesztettek. «Mindezekért — úgymond[57] — ha megérdemlem, hogy megkövezzenek, ám lássátok: István vagyok, a kövekhez hozzászoktam, semmitől sem irtózom.» Nemes példája a kuruczok részén tartotta azokat a papokat,

51 U.-o. 362—4.

52 U.-o. 365—6.

53 Rákóczi eml. 57. Ez akkor történhetett, mikor Telekesy Gyöngyösynek 1703 deczember 7-iki fölhívására (Leskó, IV. 370—1.) a fejedelemnél a katholikusok érdekében szót emelt.

54 1704 január 21. Leskó, IV. 374—5.

55 Széchenyi Kollonicshoz 1705 május 25. Miller, Epist. Georgii et Pauli Széchenyi, II. 166—7. Leskó, IV. 578—9.

56 Széchenyi Scalvinioninak 1705 június 20. Miller, II. 171—3. Leskó, IV. 381—2.

57 Hevenesi Gáborhoz 1708 október 10. Leskó, Adatok, IV. 411—412. Tört. Tár, 1896. 646.

kik — a fejedelem szerint — nem követték a jezsuiták elveit. A függetlenségi nyilatkozathoz csatlakozása miatt a prímás megfosztotta püpökségétől. Telekesy önérzetesen jelentette ki, hogy a pápa brevéje rá nem vonatkozhatik. Csak nem vétett a pápa és a császár ellen azzal, hogy a forradalmi időkben helyén maradt s a maga és a szomszéd egyházmegyék juhait megvédte a farkasok ellen? Pásztorbot volt a fegyvere, püspöksüveg a sisakja. Nem harczolt mással, mint *az egyház ellenségeivel;* ebben pedig *a fejedelem is segítette.*[58] A pápa valóban nem talált benne kánoni vétséget, mire a király visszahelyezte méltóságába.

A fölkelés elején a megyés püspökök közül *Nesselrode János Vilmos pécsi püspök* is gyanúba esett a bécsi udvarnál, mivel a császárné útján kieszközölte, hogy a Wacquerbarth lengyel követ Rákóczinak felajánlja ura közbenjárását.[59]

Az egyházmegyék püspökei a királynak, káptalanai azonban több esetben a kuruczoknak engedelmeskedtek, ha csak kényszerűségből is. A *váczi* egyházmegyét, a melynek püspökei változtak, *Berkes* András nagyprépost mint a szövetség híve kormányozta. «Ne félj, édes papom!» biztatta a fejedelem az ónodi véres jelenetnél; de Berkes hazament s a függetlenség kimondásában már nem vett részt.[60] Másképp látta most már a dolgokat, mint mikor Bottyánnak mint még császári ezredesnek azt mondta, hogy százötvenezer kurucz fogott fegyvert.[61] Mikor híre futott, hogy Egerből a német kezén levő Váczra akar visszaköltözni, Bercsényi megfenyegette, hogy egy órával előbb

58 Hatalmas védőiratának egy félbemaradt fogalmazata 1710-ből Leskónál, IV. 432—6., Belez Mátyás jezsuitához 437—440. és magához a primáshoz április 2. U.-o. 441—444. Belez előtt kiemelte, hogy egyházmegyéjében ő a protestánsok szabad vallásgyakorlatát Gyöngyös és Jászberény kivételével mindenütt megakadályozta. (U.-o. 439.) A prímás villáma ellen a tridenti zsinat, a kánonok és a pápai dekretumok védelme alá húzódott (443. l.) s kiváló tudósokra is hivatkozott (433. l.). Jellemző, hogy a bíbornokhoz intézett választ április 25-ikén a fejedelem is átnézte. Arch. R. III. 105.

59 1704 február 27. Whitworth Hedgesnek. Simonyi, I. 152—3.

60 Életrajza Nagy Ivántól. (M. Sion, 1869 és Tragor, Váczi Könyv, 52—70.)

61 1703 szeptember 29. Arch. R. IX. 115—6. Berkes Andrásnak eddig ösmeretlen arczképe: Márki, Rákóczi, II. 7.

berekre viteti. «Egerből datáljon, ne Váczról, mert látom, hamis pap. . . . Pastores animorum s maga hitének farkasa»![62] Berkes azonban tényleg a legkitűnőbb papok s a legjobb hazafiak közé tartozott. — A *váradi* nagyprépost *Bakó* János és néhány papja 1703 őszén fogolyként került Rákóczihoz, kit odáig «az eretnekek bajnokának és egyházi átok alatt levőnek» tekintettek, mert katholikus pap nem volt mellette.[63] A fejedelem sohasem tudta, mit csináljon az óvatos Bakóval; úgy hitte, «könnyű volna valamely kolostorba dugni».[64] De mindvégig Rákóczinál maradt és csak a küzdelem utolsó napján esküdött megint hűséget a királynak, ki méltóságát is visszaadta.[65] A *nyitrai* püspökség ügyeit Mattyasovszky kanczellár halála óta *Pyber* László cz. püspök vezette. Bercsényi, Pálffy és Heister közt nem egyszer járt közben; Bercsényinek néhány vármegye nevében megmondta, hogy nem harczolnak tovább, ha a király szabadságot ad; de Pálffynak is hét pontban fejtette ki, mit kíván a magyar nemzet. Bercsényi külön íratban nyugtatta meg, hogy a papság leteheti az esküt a szécsényi szövetségre, mert az nem vére ontását, hanem holtig tartó hűségét kívánja. Pyber letette az esküt és sokat buzgólkodott, hogy a jezsuiták külön magyar tartományt alkossanak s a szemináriumokban jó magyar papokat neveljenek. A függetlenségi nyilatkozat után «rövid és barátságos» emlékíratban bizonyította, hogy a római katholikus klérusnak, szent helyeknek és szenteknek adott egyházi jószágokkal nem lehet úgy elbánni, mint ahogy az angolok bántak VIII. Henrik idejében. A törvényekre hivatkozva kimondta, hogy azokra az evangelikusok nem támaszthatnak jogot, míg vissza nem térnek a katholikus hitre.[66] A mellett azonban a labanczokat is Rákóczi pártjára csalogatta, mire a fejedelem megjegyezte, hogy «csalogattatik az, a ki csalogat». Azonban

[62] 1709 augusztus 4. U.-o. VI. 251—2.

[63] Rákóczi eml. 71. Görgey Imre levele 1724 május 14. és június 19. Említi Kereszturi, Episc. Varadienses, II. 104.

[64] 1710 márczius 26. Arch. R. III. 81.

[65] B. Löffelholz kassai cs. parancsnok útlevele Bakó számára 1711 május 1. Kereszturi, id. h. II. 291.

[66] Ösmerteti Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 269—275.

nemannyira a győri püspökség felajánlása, mint, a trencséni vesztett csata után, kicsinyhitűsége vette rá, hogy *Spáczay* Gábor kanonokkal, a közgazdasági tanács tagjával együtt odahagyja a szövetséget. Bercsényi szerint ezért még az esztergomi érsek is megharagudott reá.[67]

Mathai *Viza* János neszterfejérvári cz. püspök és kalocsai nagyprépost, labancz békekövet volt 1707-ig, mikor átállott Rákóczihoz, ki megjutalmazta,[68] de megvetett és megbízhatatlan embernek tartotta.[69] A mikor «a vizát hálójába rekesztette»,[70] nem ígért neki püspökséget, sőt hűségesküjét sem akarta bevenni, és fogságban tartotta egyideig, mert «tökéletlen csabziság a dolga».[71] Bercsényi szintén azt tartotta, hogy «Viza keszegnek is rossz lesz».[72] A fejedelem azonban csakhamar őt bízta meg a *kalocsai érsekség uradalmának* igazgatásával.[73] Két esztendő mulva már Bercsényi is úgy gondolkozott,[74] hogy magukból űznek csúfot a mi papjaink, a mikor Vizát kisebbítik. Egyetlen szökevény püspökünk van, az is kókó, hanem azért a fejedelem ne engedje kínozni szegényt! Ugyancsak nevezetes ember volt, a mikor (az 1704—6. békealku idején) a császár képét viselte; és nagy embereknek tetszeni nem utolsó dícséret. Másként sem oly véggel lett kurucz, hogy csak Bakó váradi nagyprépositt hadakozzék. Akárhogy van is, azért már sok dolgot nyifogott ő végbe Bécsben és Rómában; s azt hiszi, senki sem meri most is vitatni a brevét Rómában.

A nemzeti ügyhöz más címzetes püspökök is csatlakoztak. Így *Pethes* András ansariai cz. püspök és egri nagyprépost, a ki egy ízben kálvinistákat is megidézett a katholikus szentszék elé, mire a fejedelem az ország törvényei alapján megintette.

67 Az Arch. R. indexében felsorolt oklevelek alapján.

68 Századok, 1882. 489.

69 Rákóczi eml. 218.

70 1707 április 24. Arch. R. II. 71.

71 1707 április 28., július 31. U.-o. II. 71., . 28.

72 1707 május 6. U.-o. v. 423.

73 1707 november 8. U.-o. II. 132. különben már T. Lipót valóságos püspökséget igért neki s ő a nyitrait szerette volna, bár ennek jövedelmét a kuruczok szedik. Stepney Simonyinál, II. 238—9.

74 1709 november 10. Arch. R. VI. 406.

hogy más ember aratásába ne bocsássa sarlóját.[75] Pethes különben szenátor volt s a szövetkezett rendeket Barkóczy Ferencz tábornokkal ő képviselte a fejedelem erdélyi beiktatásán.[76] Más megbizatásokat is végezvén, a fejedelem ezer forinttal jutalmazta, de megjegyezte, hogy a többi szenátor a hazának ajánlotta föl fizetése hátrálékát.[77] Pethes részt vett Rákóczinak minden országgyülésén s ő szentelte föl a nemes ifjak társaságának zászlaját.[78] A fejedelem nem hitte el az ellene szórt rágalmakat, «jóllehet ő is pap».[79] Pethes Eger veszedelme után a káptalannal Kassára telepedett át[80] s a város parancsnoka, Berthóti tábornok őt tette meg testamentuma egyik végrehajtójának.[81] A fejedelem gondoskodott róla, hogy az egri káptalan Kassára húzódva is megkapja jövedelmét.[82] Pethes volt az öreg egri püspök vikáriusa. — *Esztergomi* vikáriusnak a fejedelem báró *Pongrácz* Imre cz. püspököt és esztergomi kanonokot tette meg, mert bízott magyarságában. A papok ellen emelt panaszok megvizsgálásával őt bízta meg.[83] Később is némi kedvezésekben részesítette.[84]

Illyés István samandriai cz. püspök és szentjobbi apát szenátor lett, az esküt is letette; de nem akart a fejedelem mellett tartózkodni.[85] Mint gyanúsat, később fölmentették a szenátorságtól.[86] A jeles iró valóban a labanczokhoz csatlakozott; részt vett a pozsonyi országgyülésen s még abban az esztendőben (1708 november 30-ikán) mint esztergomi nagyprépost halt meg.

A győri egyházmegye püspöke (1695—1707.) Keresztély Ágost herczeg volt, a kit a nemzeti ügy jóakarójának tartottak. Kanonokjai közül gróf *Zichy* Pál 1706 november 23-ikán nyiltan

75 1705 június 27. U.-o. I. 357. Leskó, IV. 382.

76 Megbizólevele, 1707 márczius 3. Arch. R. II. 32.

77 1708 januárius 7. U.-o. II. 148. és Leskó, IV. 383.

78 Beniczky naplója 1709 május 26. 126., 170., 199., 200.

79 1710 márczius 26. U.-o. III. 81.

80 1710 május 31. U.-o. VI. 507.

81 1710 november 3. U.-o. III. 188.

82 1709 július 9. U.-o. VIII. 100.

83 1708 szeptember 17. U.-o. II. 328. Ezt éppen Kürtössy András esztergomi prépost javaslatára is tette.

84 1709 június 2. U.-o. VIII. 50.

85 1705 deczember. U.-o. X. 9.

86 Századok, 1896. 18.

kurucz lett, állítólag azért, mert nem kapta meg a váczi püspökséget s mert remélte, hogy a fejedelem visszaadja régi családi birtokát, a veszprémi palotát.[87] Most a fejedelem udvari papja lett s az erdélyi fejedelmi beiktatáson ő végezte az erdélyi püspököt megillető egyházi szertartásokat. Oly szegényesen élt, hogy téli köntöst is a fejedelem csináltatott neki, mert a felséges udvar gyalázatára mente nélkül van, fizetéséből pedig nem telik.[88] Mint tábori pap, «szegény, csak ő egyedül szolgál és legfrissebb is a többi közt».[89] A fejedelmet utóbb bujdosásában is követte.[90]

A veszprémi egyházmegye sem zárkózott el egészen. Kevés kedve is lehetett a labanczságra, mert 1704 májusában a veszprémi székesegyházat a kanonokok házaival együtt éppen a császáriak hamvasztották el, a templomban vért ontottak, a kelyheket s más szentedényeket stb. elrabolták, stb.[91] Így történt, hogy Kecskeméthy Mihály prépost mint Fejérvármegye követe vett részt a dunántúli kurucz vármegyék sümegi gyűlésén.[92] Veszprémi kanonok volt *Brenner* Antal Domokos is, a kit Rákóczi 1706 végén szepesi prépostnak nevezett ki.

A szepesi prépostság élén XI. Kelemen pápa nem tűrte meg Brennert, a ki röpiratban és Rómában személyesen hiában védelmezte Rákóczi kegyúri jogát és a kinevezés helyességét.[93] Bercsényi is kérte a fejedelmet, ne akarjon börtönbe vetni minden papot, olyan derék embert is, mint a lőcsei plebános. Mikor az esztergomi vikárius jubileumi hirdetést küldött a szepesi káptalanba, Brenner levágta Pyber pecsétjét s nevét és a magáét tette oda. A lőcsei plébános tiltakozott, mire Brenner a káptalan elé idéztette s javadalmaitól, lelkészségétől megfosztotta. Bercsényi ezért megintette, Berthóti pedig megizente, hogy ad neki száz forintot: menjen vissza Francziaországba,

87 Arch. R. v. 324.

88 1710 szeptember 13. U.-o. III. 536. Tört. Tár, 1883. 396.

89 Sibrik udvarmester 1710 szeptember 27. Tört. Tár, 1883 400.

90 Tört. Tár, 1899. 216.

91 Széchenyi Pál a királyhoz. Thaly, Kalászok, 204.

92 U.-o. 1899. 216.

93 Márki, Rákóczi, II. 376. l.

mert nem szenvedi meg Lőcsén.[94] Egyik kanonoka, *Fray* József, a legbuzgóbb kuruczok közé tartozott. XII. Károlynál is járt követségben Benderben, de «eljárt a szája». E miatt a fejedelem Munkácsba vitette, hogy misemondáson és istentiszteleten kívül ne legyen egyéb dolga,[95] mert «szégyenére volt nemzetünknek».[96] Később megbocsátott neki;[97] hiszen ha élesen beszélt is, azt mindenkor Magyarország védelmére tette; pl. Jahnus orosz tábornoknál nyakon akart csapni egy alezredest, ki megsértette a magyarokat.[98]

Az erdélyi püspökség helyreállítása lett volna egyházkormányzati téren Rákóczi legnagyobb alkotása. Az öreg Dr. *Illyés* András mint kinevezett erdélyi püspök Gyulafejérvárott a székesegyházban száz esztendő óta az első misét 1697 május 19-ikén mondta.[99] A gubernium azonban kiutasitotta Erdélyből, hogy ne háborítsa a haza csendjét, törvényét, unióját.[100] Nagyszombatból másodszor a fölkelés kitörésekor látogatott el egyházmegyéjébe, a hol körülbelül egy esztendőt töltött. A fejedelem bizonyára szívesen látta volna pártján a nagytudományú öreget, az elösmert írót és egyházi szónokot; Illyés azonban 1704 október 4-ikén ismét visszatért Nagyszombatba s távol maradt a politikától. A fejedelem az 1707. évi marosvásárhelyi országgyűlésen a rendek akaratával szemben nem bírta helyreállítani az erdélyi püspökséget. Azonban előkészítette a közhangulatot s kilencz esztendő múlva báró Mártonffy György már a protestánsoktól visszavett gyulafejérvári székesegyházban mondhatta el beiktató miséjét.[101]

A fejedelem figyelme még *a külföld magyarjaira* is kiterjedt, mert 1705—9. közt *Lippay* János magyar misszionáriust küldte a tatárországi (bessarabiai) Csobordsa falunak magyar katholikusai közé.[102] Ellenben néhány magyarországi álkeresztény törököt

94 1707 április 5. Arch. R. v. 386.
95 1710 július 19. U.-o. III. 136.
96 1710 július 27. U.-o. III. 142.
97 1710 július 31. U.-o. III. 145.
98 1710 július 26. U.-o. VI. 584.
99 Szinnyei, M. Írók, v. 48.
100 Rákóczi-tár, I. 416. Századok, 1881. 125.
101 Illyés András élete Szinnyeinél, v. 48—52. III. 754—5.
102 Századok, 1875. 614.

inkább visszaküldött a szerdárnak; mert «ha hitökben most sem keresztények, mindegy, akarhol viszi el őket az ördög».[103]

A görögkatholikusok püspökségei közül Rákóczit a *munkácsi* érdekelte legjobban. Ennek viszonyai *De Camelis* püspök halá-

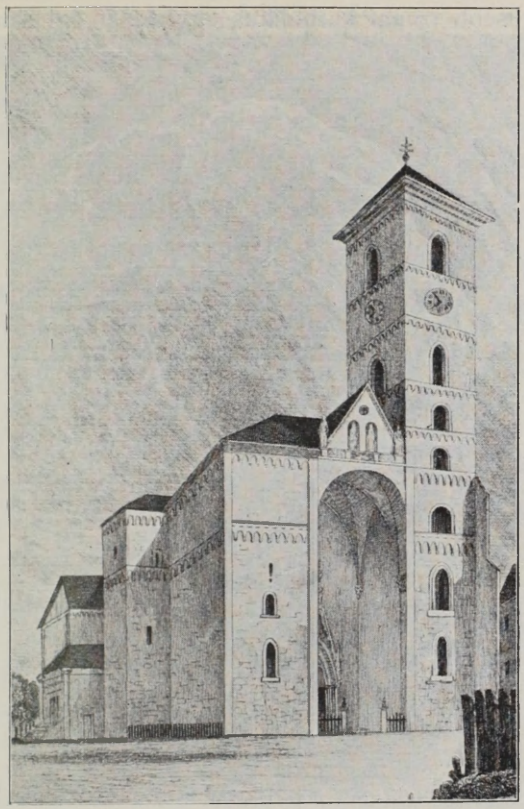

160. A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

lával (1706 julius) nagyon összezavarodtak. A papság *Vinniczky* Györgyöt választotta meg, a kit XI. Kelemen pápa 1707 április 7-ikén meg is erősített. A császár *Hadermarszky* János szerzetest nevezte ki, de ez ellen a zempléni főesperesség — Vinniczky

[103] 1707 április 29. Károlyi-Okl. v. 626.

érdekében — július 10-én tiltakozott.[104] A fejedelem — mindakettővel szemben — 1707 február 26-ikán *Kamenszky* Petroniust mint a kievi érsek suffraganeusát tette meg püspöknek. Emlékeztette a kievi érseket a lefolyt lázongásokra, mikor az Ausztriai Ház uralma alatt a görög szertartású egyházakat a legszentségesebb római katholikus egyházzal egyesítették. Ezen püspökség hosszú időn keresztül a kievi érsek invesztiturájától függött; azonban az unió óta ennek és az ő kegyúri jogának sérelmével az esztergomi érsekség alá került. Most már a mindenható Isten bosszúálló fegyverei következtében az egész haza visszanyervén szabadságát és kiváltságait, ő ezt a püspökséget a régi szokáshoz és gyakorlathoz képest visszaállítja a kievi egyházmegye hatósága alá. Kéri tehát, hogy Kamenszky Petroniust a püspökségbe bevezesse, fölszentelje s megerősítését a pápánál is kieszközölje. Harmadnap (február 28-ikán) Kamenszky kolotkai prépostot tudománya, hite, jámbor erkölcsei, buzgósága és hazafiassága jutalmául valóban kinevezte görögkatholikus püspöknek, és márczius 12-ikén a püspökség ingóságait is kezéhez adatta.[105] A császár püspöke nem

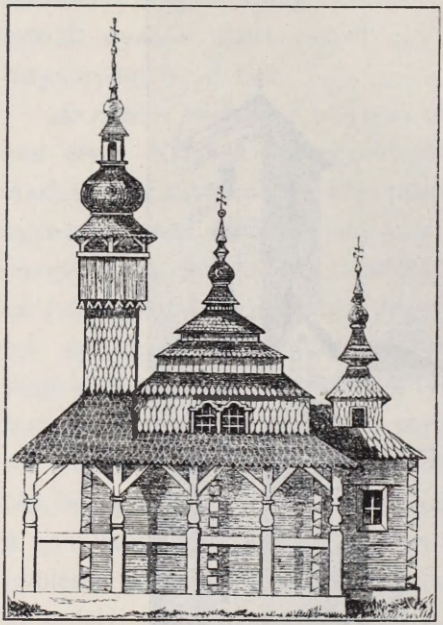

161. A PODHERINGI FATEMPLOM.

104 A magyarországi ruthének egyházi viszonyaira nézve az 1706. évig l. a budapesti növendékpapság Munkálatait, 1888. 399—449. l. és Zsatkovics a Századokban, 1896. 563.

105 Arch. R. II. 24—25., 27., 45—46. Feltünő, hogy Kamenszky püspökségének ezt a három okleveles adatát Zsatkovics (Századok, 1896. 563.) nem vette figyelembe s Lehóczkyt 1896-ban szólítja fel a

hagyta annyiban a dolgot. Bécsi pénzzel jött le a Krajnába, hogy az oroszokat Rákóczi ellen izgassa. Néhányad magával *Palocsay* Mihály (a kurucz tábornok öcscse) is csatlakozott hozzá, de harmincz magyar lovasnál több katonája így sem volt. Palocsay György kurucz tábornok előnyomulásának hírére s a bécsi pénz

162. VERZÁR ÖRMÉNY-KATHOLIKUS PÜSPÖK.

fogytával az ellenforradalom megbukott.[106] *Kochlarovics* bukóczi pópa még azután is bujtogatott a császár mellett [107] s a fejedelem

kinevező okirat közzétételére, holott az már 1873-ban megjelent. Ezek az okiratok bizonyítják, hogy Kamenszky mégis csak látta a munkácsi egyházmegyét, a melyben Rákóczi volt az úr. Hiszen csak munkácsi és szentmiklósi uradalmaiban 92 pap függött tőle! (Lehóczky, Beregm. kath. lelkészségek tört. 16., 17., 152.)

106 Palocsay György jelentései Palocsáról 1707 deczember 5., 15., 19. Károlyi Okl. v. 744—8.

107 Századok, 1881. 124.

elfogatta a homonnai papot is, mert a «nem-püspök» Hadermarszkyvel levelezett.[108] Kamenszky halálával a püspökség javait a fejedelem *Byzanczi* György kállai orosz papnak, az eddigi vikáriusnak, adatta át s az oroszvégi klastromot is gondjaira bízta.[109] Az a körülmény, hogy a kegyúri jogot ilyen uralkodói módon gyakorolta s a munkácsi püspökséget egyidőben hajlandó volt a magyar egyháztól elszakítani, egyik nevezetes oka volt a pápa brevéjének. Ennek kiadására első sorban éppen a kegyúri jog gyakorlása adott alkalmat; s talán az, hogy Erdélyben nem gátolta a görögkatholikus unió ellen irányuló mozgalmakat, sőt egyik kedves tábornoka éppen ezen mozgalom vezére, *Nagyszeghy* Gábor volt.[110]

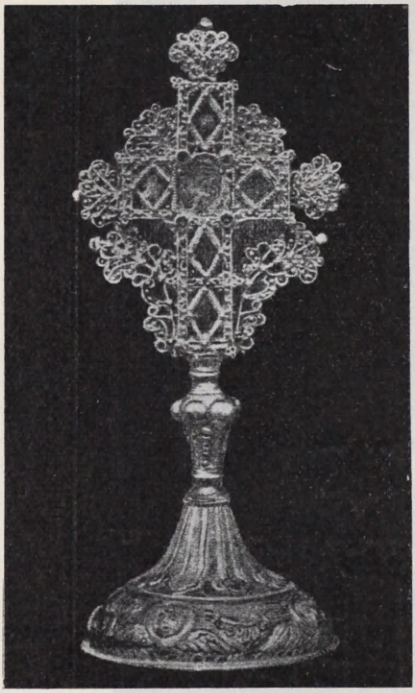

163. VERZÁR (VERZERESKUL) KERESZTJE.

Az örménykatholikusok erdélyi püspökségét Bocsánczi *Verzár* (Verzereskul) Oxendius alapította, a ki az örményeket Minász moldvai püspökkel és 3000 családdal együtt a görögkeleti vallásról a római katholikus hitre térítette vissza. 1690—1715-ig mint aladai cz. püspök és apostoli vikárius Beszterczéről, majd az újraalapított Szamosújvárról kormányozta az erdélyi örmény, sőt időközben az erdélyi római katholikus püspökséget is.[111] Az örmé-

108 1708 márczius 17. Arch. R. II. 185.
109 1710 szeptember 20. U.-o. III. 541—2.
110 Márki, Rákóczi, I. 485.
111 Életrajza Szongottnál, Szamosújvár történ. I. 257—296. A mellékelt képek is onnan valók.

nyektől már 1703 szeptember 6-ikán ötezer rajnai forintot eszközölt ki az erdélyi gubernium számára,[112] mely őt csakhamar a székelyek lecsöndesítésére küldte ki;[113] azonban Rozsnyó és Törcsvár között a kuruczok elfogták gróf Mikes Mihálylyal, Boldogfalvi Jánossal, több nemes emberrel és némettel együtt.[114] Eleinte kemény fogságban tartották, majd Rákóczihoz küldték, a ki — Cserei szerint[115] — «eléggé kényszerítgeté, hogy az ő hűségére álljon, de rá nem veheté. Sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá». A rabság különben mesebeszéd, mert az örmény püspök Kassán szabadon járt, kelt s végezhette papi kötelességeit.[116] Erdélyben elfogott örmény kémek azt vallották, hogy Rabutin a főnemeseket s külön az örményeket keményen megsarczolván, az ország könnyen meghódolna a kuruczoknak.[117] A fejedelem a zsibói vereség után visszavonulás közben egy éjszakát töltött Szamosújvárt, de észre sem vette Verzár alkotásait és csak a vár iránt érdeklődött.[118] Azonban ezek az alkotások valóban megérdemlik, hogy Szamosújvár szobrot állítson ujjáalapítójának, Verzár püspöknek, a legnagyobb magyar örménynek.[119]

III. A SZERZETESRENDEK.

A fejedelem szerint ilyen háborús világban a klastrom nem klastrom.[120] A szerzeteseket nem részesíthette mindig a kívánt oltalomban; nagy részök mégis vele tartott s lelkesítette a nepet, a melyre nagy hatást gyakorolt.

A benedekrendiek pannonhalmi apátsága hazafias folyamodás-

112 U.-o. I. 272—3.

113 Bővebben Cserei, I. 326—7.

114 A brassai bírák a guberniumhoz 1704 márczius 15. Mike-gyüjt. az Erdélyi Nemz. Múzeumban. Gróf Mikes Mihály levele márczius 18-án u.-o. Hozzáteszi, hogy «az örmény püspöknek recipe kell pro acqua nervina». Cserei szerint (id. h.) Hermány faluban fogták el.

115 U.-o. 327.

116 Szongott, I. 272.

117 1704 október 12. Arch. R. I. 169.

118 Rákóczi eml. 165—6.

119 A szobor felállítását Merza Gyula inditványozta 1893-ban s ő buzgólkodik legjobban az örmény püspökség helyreállitásán. Lásd a kolozsvári lapokba s az Erdélybe irt czikkeit.

120 1705 szeptember 7. Károlyi Okl. V. 284.

ban kérte őt, engedje meg, hogy az elhunyt *Karner* Egyed főapát utódjává megválasztandó rendtag továbbra is a németek kezén levő Győr várában székeljen, mert ott van a levél- és kincstáruk. A németek különben is gátolni akarják őket az apát szabad megválasztása jogában, hogy *idegent* ültessenek a nyakukra.[121] A szövetséghez való hűségöket számtalan cselekedetökkel bizonyították. Bercsényi a fejedelem nevében azonnal biztosította szabad választásukat, de úgy, hogy az új apát ne Győrött lakjék, hanem csak koadjutorát küldje be vigyázni a levél- és kincstárra. Az új apát *Göncz* Coelestinus lett.[122] A benedekrendiek *szekszárdi* apátsága czímét ekkor *Mérey* Mihály bozóki prépost és fejedelmi tanácsos viselte. Még a trencséni csata után is Bercsényi táborában volt s a fővezér őt «cum infula» vitte magával a fejedelemhez.[123] Majd gyanúba fogta, hogy Bozókban elfogatta magát a németekkel. «Már nem tudom soha: kell-e papnak hinni»?[124] Utóbb maga mondta, hogy egy rongyos alsó reverendában akarata ellen fogták el. Bercsényi most már beizent Nagyszombatba, hogy soha sem papnak, sem káptalannak nem lesz előtte hitele, a Vágon túlról 40 papot hozat el, ha ki nem bocsátják; s kérte a fejedelmet, valamiképpen el ne kobozza holmicskéjét.[125] «Szabadítsuk szegényt — válaszolta a fejedelem[126] — mert még ez sine exemplo est. Valamennyi pap, barát van: mind odaadnám érte»! Hiszen nem egyszer gyönyörködött szép deák egyházi beszédeiben.[127] A benedekrendiek *zalavári* elpusztult apátságának uradalmát *Ujváry* Gergely kőszegi plébános,[128] Rákóczinak egyik leglelkesebb híve kérte adományúl a fejedelemtől.[129] Az apátságot III. Károly király csak 1715-ben állította helyre.

121 1708 május 25. Arch. R. IX. 483—5.
122 Fejér Ipoly, Győr leírása, 619.
123 Arch. R. VI. 45., 191.
124 1709 augusztus 4. U.-o. VI. 251.
125 1709 augusztus 7. U.-o. VI. 255., 263.
126 1709 augusztus 10. U.-o. II. 516.
127 Pl. 1709 márczius 3. és 17. Rákóczi-tár, I. 190., 193.
128 Bottyán 1707 február 3. már apátúrnak nevezte. Arch. R. IX. 337.
129 Bezerédj a fejedelemhez 1707 július 17. U.-o. IX. 389.

A ferenczrendieket közönségesen kurucz barátoknak hítták, a miért Heister föl is verte kolostoraikat. Rákóczi szerette őket; hiszen az öreg *Bárkányi* János, most gyöngyösi házfőnök, mint kis fiút, gyakran ölébe vette.[130] A ferenczek voltak Bottyán legjobb kémei 1709-ig, mikor a tábornok megtagadta tőlük az útlevelet.[131] Azonban holtan is mind máig a gyöngyösi franczis-kánusok közt maradt.[132] Az Egerből kiszorult ferenczrendieknek

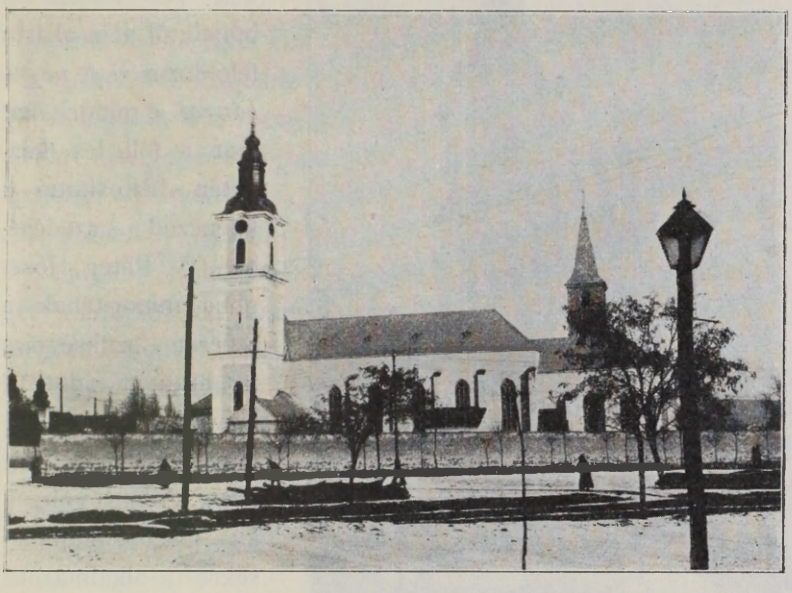

164. A FERENCZRENDIEK GYÖNGYÖSI TEMPLOMA.

és fejöknek, *Komlós* Placidus atyának, a fejedelem Hevesben egy ügyvéd házában jelölt ki ideiglenes szállást.[133] Alamizsnát adott a *szegedieknek* is, kik szintén miatta hagyták oda a várost.[134] *Szolnok*ból az egyetlen pátert, a csöndes, becsületes[135] *Jávorszky* Mihályt Munkácsra, maga mellé rendelte lelkiatyának. A szolnoki vár ujraépítése következtében a rendház úgy sem maradhatna mai

130 Századok, 1888. 54.
131 1709 február 20. Arch. R. IX. 518.
132 U.-o. IX. 793. Bottyánnak a templomban emléktáblája van.
133 Oltalomlevele Miskolczról, 1704 febr. 1. Leskó, IV. 375–6.
134 1704 augusztus 26. Hornyik, IV. 312.
135 Tört. Tár, 1883. 394.

helyén; a fejedelem alkalmasabb helyet jelöl ki számára és biztosítja a kecskeméti guardiánt, hogy azt saját költségén építteti föl.[136]

A *minoriták* tartományfőnökét, a ki *Eperjesen* lakott, igaz embernek és jó kurucznak tartotta, a ki megzabolázza az olyanokat, kik, mint pl. a huszti minorita, a Rákóczi szolgálatában álló németeket bűneiktől nem akarta feloldozni.[137] A *nagybányai* minoritákat már a fölkelés kezdetén biztosította a kilenczed szedésében.[138] Páter Josephus minoritának a szerzet szükségeire tíz aranyat adott.[139] Egyik udvari káplánja a minorita gróf *Kéry* Ádám volt, a kit kisebb küldetésekre alkalmazott. Nagy népszerűségnek örvendett báró *Andrássy* Miklós, minorita létére a törökök tatár légió vezére, a kit közönségesen derviskapitánynak vagy Andrássy basának híttak. 4500 emberre becsülték a valóságban csak 7—800 emberből álló hadát, melyet legszívesebben Ausztria pusztítására vezetett. Azonban negyedfélesztendei küz-

165. A FERENCZRENDIEK GYÖNGYÖSI TEMPLOMÁNAK BEJÁRATA.

136 1710 július 8. Arch. R. III. 439—440. Páter Mihály Munkácson 1710 augusztus 11. foglalta el hivatalát. Tört. Tár, 1883. 383.

137 1708 május 31. U.-o. II. 274.

138 1703 deczember 28. U.-o. I. 154.

139 U.-o. IX. 793.

delem után elbúcsúzott a kuruczoktól; «mert ha Péter, Judás, Tamás a Krisztus oskolájában megtántorodtak, nem csoda, ha ő is megbotlott e síkos világ törzsökiben«.[140] Ki nem elégített dicsvágy szakította el a nemzeti ügytől. «Igazán elvette jutalmát Magyarország szabadságáért való hadakozásának.»[141]

A szerviták (élükön Egerben *Oroszvári* Imrével) Rákóczi hívei voltak.[142]

A cziszterczieh Zirczre csak 1701-ben telepedtek vissza, de ott emelt két kápolnájukat és 13 czellájukat a kuruczok 1704 elején már elpusztították. Az apátság administratora, a szilézíai *Sebastian* Vilmos, Pápa elfoglalásakor Rákóczinak hűséget esküdött, de annak megszegése miatt csakhamar az árvai vár börtönébe, majd — Rákóczi kegyelme következtében — Egerbe, a püspök felügyelete alá került.[143] A rend badacsonyi szőlejét a csobánczi hősök kapták[144] s a cziszterczieh csak 1726-ban telepedtek vissza Zirczre.[145] A pásztói új apát, a wellehradi *Nezorin* Flórián s administratora, *Zborka* Methód, nem csatlakoztak a szövetséghez; a rend osztrák tartományától függtek s így uradalmuk jövedelmét nem élvezhették.[146]

166. FERENCZRENDI BARÁT.
Marsigli rajza. (Szendrei után.)

A prémontreiek jászói és leleszi prépostsága 1697, a türjei

140 Átpártolásának története 1707 szeptember 3-ikán a tanúvallatásokban, Károlyi-Okl. v. 680—2.

141 U.-o. v. 599—600.

142 Leskó, IV. 453.

143 Rainiss, A cziszterczieh a Rákóczi-korban. Századok, 1881. 155—6. Thaly, a zircz-cziszterczieh administratora a Rákóczi-korban. U.-o. 768—775.

144 1707 május 4. Századok, 1881. 66—67.

145 A zirczi cziszt. rend emlékkönyve, 28.

146 Békefi, A pásztói apátság tört. II. 4., 63.

1669 és a nagyvárad-hegyfoki 1705 óta s a csornai és horpácsi már régebben az osztrák pernetzi prépostságtól függött, mely azonban a szabadságharczban kevés hasznukat vette; azért 1710-ben valamennyit a morva lukai és gradetzi apátságoknak adta el.[147] A magyar prémontreiek jobbadán csatlakoztak a szövetséghez, *Lelesz* és *Jászó* váraiba kurucz őrségeket fogadtak be[148] és Leleszen szívesen látták a fejedelmet, ki ismételten megszállt náluk.[149] A leleszi országos levéltárból elvitt okíratok egy részét a császáriak a töltényeknél használták föl; a Bercsényi által megmentett 1699 okíratot maig is Bercsényi-aktáknak nevezik.[150] *Csornán* a kuruczok és császáriak felváltva táboroztak.

A kamaldoliak zoborhegyi remeteségét és székházát Rákóczi egy ízben meglátogatván, két remete eltartására és ugyanannyi remetelak állítására ezer forintot ajándékozott. A felavatásnál helyette 1708 július 14-ikén Bercsényi jelent meg. O maga sem gondolta, hogy a vele járó szertartás olyan nagy dolog; de azt hitte, hogy szép látszatja lesz a munkájának s «ha elkészül, felséged örök emlékezetére bízvást megérdemli felséged emlékezete viselését».[151] Ennek a szigorú szerzetnek ma már egy háza sincs hazánkban.[152]

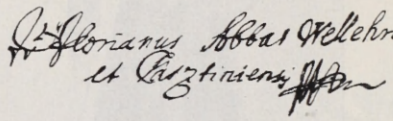

167. WELLEHRADI NEZORIN FLÓRIÁN NÉVALÁÍRÁSA.

A pálosok csatlakoztak a szövetséghez, sőt képviseltették is magukat az ónodi országgyűlésen, hol Barsmegye egyik követe *Wohlmuth*, az elefánti prior és a sátoraljaújhelyi pálosoké *Enyiczkey* István volt. Majthényi Pál, Blaskovich Imre és Dáni

147 Szöllössy, Szerzetesrendek, I. 32—33. Nátafalusy szerint (A jászóvári prém. kanonokrend névkönyve, 1872., 40.) az 1710 október 26-ikán jóváhagyott szerződés értelmében 234,600 forintért.

148 Arch. R. III. 193., 292., 466—7., 518.

149 Rákóczi-tár, I. 25., 50., 52.

150 Nátafalussy a Századokban, 1871. 599. és 603.

151 Arch. R. VI. 6. Rupp, Magyarország helyr. tört. I. 642.

152 A zoborhegyiről szóló latin ének Szöllössynél, I. 129—130.

Jáczint pálosokat a prímás utóbb megfosztotta állásuktól,[153] mire a fejedelem Majthényit a sárospataki plébánia vezetésével bízta meg.[154]

A kegyesrendiek (piaristák) Magyarországban még nem telepedtek meg; de volt házuk a Lengyelországhoz tartozó szepesi *Podolin*ban. A fejedelem hálából, hogy üldözői elől ott egykor elrejtették, a háború ideje alatt évenkint 20 hordó bort ajándékozott a podoliniaknak,[155] s misealapítványt akart tenni náluk.[156]

Az Orsolya-apáczákat, a kiknél nénje, Julia növekedett, mindenkor gyöngéd figyelemben részesítette. Mikor a szécsényi gyűlés vallásügyi biztosai a kassai apáczák templomát és iskoláját visszaadták a reformátusoknak, megvette nekik a két szomszédos házat, hogy zárdának és kápolnának alakítsák át.[157] Sajátjából bort is adatott az apáczáknak[158] s 1708 január 22-ikén meglátogatván őket, a fejedelemasszonynyal hosszasabban társalgott.[159]

A jezsuiták a köztudat szerint 1700-ban segítettek Rákóczinak és Bercsényinek a menekülésben. A fölkelés kezdetén a jezsuita generális igen keményen meghagyta a rend tagjainak, hogy *a háború ellen senkise szóljon és senkinek se vétsen.* A mikor Nagyszombatból a németeseket kiutasították, a magyar érzelmű jezsuiták emlékiratban kívánták tudatni a pápával, hogy *nem a katholikus hit gyűlölete vagy a szent rend megvetése*, hanem a maguk rosszasága és nemzeti érzésöknek hamissága vezette ki őket.[160] A szatmári jezsuitákkal sokkal kíméletesebben bántak.[161] A jezsuitákról ellenőrizhetetlen hírek jöttek forgalomba. Pl. hogy az *ungvári* jezsuiták — holott, az országba jöttekor, a fejedelem tőlük kért gyóntatót[162] — holdvilágnál öntöttek mérgezett golyó-

153 Keresztély Ágost 1709 deczember 18. Leskó, IV. 431—2.

154 A gazdasági tanácshoz 1710 augusztus 18. Arch. R. III. 523.

155 Tört. Tár, 1883, 403.

156 Önéletrajz, 146. A podolini házfőnök úr szives értesítése szerint nincs nyoma ily misealapítványnak, de a fejedelem ott tartózkodását emléktábla jelöli.

157 Tüdős, Rákóczi-emlék, 20.

158 1707 márczius 5. Arch. R. II. 33.

159 Rákóczi-tár, I. 89—90.

160 Bercsényi Rákóczihoz 1704 június 8. Arch. R. IV. 51—2.

161 1704 január 22. U.-o. I. 203.

162 1703. június 15. Thaly, Bercsényi, II. 503

kat a várvédő németek számára,[163] a szökevény németeknek pedig nem adtak addig feloldozást, míg visszaállásukat meg nem ígérik.[164] Bercsényi megkérte a fejedelmet, írja meg a római jezsuita generálisnak, hogy *ha Ausztriától független magyar jezsuita tartományt nem csinál, minden jezsuitát ki kell utasítaniok;* mert Ausztriával egy tartományban még a magyar érzelmüek sem lehetnek jók és hívek.[165] Ez annyira nem volt forradalmi kívánság, hogy utóbb (1709 július 24-ikén) a pozsonyi labancz országgyűlés is ismételte.[166] Az angolok a jezsuitákat vádolták, hogy a császári tábornokokat a kurucz protestánsok kiirtására s a fölkelésnek fegyverrel való elnyomására izgatják.[167] A szécsényi országgyűlés 1705 szeptember 30-ikán a VI. törvényczikkben[168] csak az osztrák rendi tartománytól való elszakadásuk és a szövetséghez csatlakozásuk kijelentésével akarta megtürni őket az országban. A németeket, mint a magyar ifjúság nevelésére alkalmatlanokat, így is *kiutasitotta*, a világi klérus rovására szerzett vagyonukat ennek visszaadatni rendelte s eredeti hivatásukhoz képest működésöket az ifjúság tanítására korlátolta. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turócz és Árva vármegyék ezen törvénynyel szemben a fejedelemhez tiltakozást nyujtottak be,[169] a melyben egyenesen arra kérték, hogy ne hajtsa végre a már szentesített törvényt. Annál inkább sürgette Bercsényi a fejedelmet, hogy a jezsuitáktól azonnal vegye el a parochiákat és csatolja a bujdosó (exulans) papok eltartása alapjához.[170] A fejedelem sokszor kikelt azelőtt is, azután is, a jezsuiták ellen, de *a hat vármegyének az ő nevében adott fele-*

163 Századok, 1881. 125.

164 Rákóczi 1706 deczember 15. Arch. R. I. 656.

165 1704 augusztus 29. U.-o. IV. 100. 118.

166 Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 397.

167 Stepney Hedgesnek 1704 június 11., Marlboroughnak június 18. Simonyi, I. 307—8., 319.

168 Közli Rákóczi-tár, I. 441—2.

169 Ad Franciscum Rakoczium supplicatio et protestatio sex comitatuum in causa exilii Societatis Iesu. Latin és német szöveggel. 4r. 2 levél. Apponyi Sándor, Hungarica, II. 343. Bod Péter, Historia Hungarorum ecclesiastica II. kötet, III. könyv, 322—324. Tartalmát magyar kivonatban közli Zsilinszky, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, IV. 203—4.

170 1705 október 20. Arch. R. I. 456.

letet[171] maguk a jezsuiták sem tartották hitelesnek.[172] Lehetetlen, hogy szóba ne hozták volna, mikor ismételten hozzáfordúltak,[173] s különösen mikor 1707 május 8-ikán az esztergomi érsek előtt kiüzetésük ellen tiltakoztak.[174] «Magyarországból — írták — felséges Rákóczi Ferencz fejedelem parancsára s a hozzáragaszkodó hazafiak egy részének akaratából ártalanúl küldik számüzetésbe a Jézus társaságát.» Ebben a *nemesi személyes szabadság megsértését* látják, mert megelőző megidézés és ítélet nélkül büntetik őket. *A jezsuiták hazafiak és jobbadán nemesek;* s ezt a jellegöket nem veszthették el az egyházi rendbe lépésökkel. Oly súlyos büntetésre, mint a *számüzetés*, csak törvényes eljárás után ítélhették volna őket. Bűnül csak azt róhatják föl nekik, hogy — kánoni tilalom következtében — nem tettek esküt a szövetségre. Ha ez bűn, bűnösek a Macchabeusok is, a kiket pedig a Szentírás a hazai törvények rettenthetetlen, bátor és állandó védelme miatt dicsőít. A jezsuiták hány ezer lelket adtak

171 Szövegét bőven ismerteti Zsilinszky, id. h. 205—225. A Kéler-féle gyüjt. alapján. Cserei is tudja (Hist. 379.), «hogy czikkelyenként fölvevé Rákóczi a vármegyék supplicatióját s remonstrála erős és megczáfolhatatlan ratiókkal, hogy nem tudják, mit kivánnak és mind maguknak, mind az egész országnak romlására, veszedelmére czéloz a jezsuiták mellett való instantiájok. Az Isten csodálatos vezérléséből pápista emberrel mondatá ki az igazságot és a jezsuitáknak minden istentelen praktikájokat napfényre vele kiadatá.»

172 Katona (Hist. Crit. xxxvii. 402—9.) egyenesen hamisításnak mondja. 1784-ben egy névtelen 8r. 48 lapon adta ki, állítólag a bécsi cs. könyvtár kéziratából. De ott Denis Mihály könyvtárnoknak 1784 május 1-én kelt levele szerint ilyen kézirat nincs. 1784-nél korábbi kiadása vagy kézirata sem ösmeretes. Katona szerint Rákóczi jellemével össze sem férnének a jezsuiták ellen abban összeszedett gyalázó adatok, unalomig elkoptatott érvek, sikamlós mesék. Hitelességét igen bőven czáfolja s e czáfolat hatása alatt nem foglalkozhatom vele. A josephinismusnak mindenesetre kapóra jött, hogy a jezsuita-rend eltörlését Magyarországban Rákóczi nagy nevére hivatkozva tegyék teljesen népszerűvé. A semmiesetre sem hivatalos jellegű responsumnak számos későbbi másolata ösmeretes, de eredetije — tudtommal — ismeretlen. A nemz. múzeum 1784. évi kiadásához is csak a supplicatio (a hat vármegye kérelme) van mellékelve. Azonban figyelmet érdemel, hogy Bod Péter Historia Hungarorum ecclesiastica cz. munkájában, (II. 324—340.) a Responsum föl van véve. Ez a mű ugyan csak 1888—1890. jelent meg, de írója már 1769-ben, tehát 1784 előtt 15 esztendővel, meghalt. Cserei is említette, Hist. 407.

173 Pl. 1706 szeptemberében a beszterczebányai jezsuiták. Rákóczi-lt. 1738. sz. (Említi Arch. R. I. 31.) 1706 deczember 12-ikén maga Bercsényi is hozzá utasította őket. U.-o. v. 340.

174 Katona, xxxvii. 392—6. Zsilinszky, iv. 226—230. Szerzője dr. Berzeviczy Henrik, a nagyszombati jezsuita-kollégium aligazgatója, ki Apologia czímmel már 1706-ban kiadott egy tiltakozást.

vissza az egyháznak, hány bűnöst mentettek meg a kárhozattól; mennyit tettek az öregek, koldúsok, rabok, haldoklók vígasztalására s mennyi önfeláldozással működtek a pestis idején?! S most a társaságnak ki kell mennie Mária országából! Kérdhetnék, mint Jézus a zsidóktól: «Sok jó dolgot mutattam nektek atyám nevében; melyikért követek meg engem»? Kimegy a társaság szülőföldje határaiból; kimegy idegen tartományokba, de kényszerítve, erővel és hatalommal kizavarva; vígan megy, mert nincs bűne. Apostolaik is örömmel távoztak a tanács elől, mert méltóknak találták őket, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek. Kimegy hazájából a társaság, mert honfitársai kizárják; de elmondhatja a Szentírással: «Anyám (Magyarország) fiai harczoltak ellenem». Elmegy: téríteni barbár népeket, pedig az apostolokkal elmondhatná a vele mostohán bánó hazának: «Először is nektek kellett volna az Isten igéjét hirdetnünk; de mivelhogy megvetitek azt és magatokat méltatlanoknak tartjátok az örökéletre, ime, a pogány népek közé megyünk». Azonban az őket betelepítő 1687: XX. t.-cz. értelmében tiltakoznak a száműzetés ellen, hogy hallgatásuk beleegyezésnek ne lássék.

Harmadnap, május 10-ikén [175] 34 jezsuita indúlt a Morva vize felé. «A lutheránusok — írta egy erdélyi jezsuita [176] — meghúzatták a harangokat, s Te Deumot (?) tartottak a Szent Jakab-útczában. Holott Erdélyben a háború alatt ha ki tartott haragot, de harangot senki nem vont reánk e mai napiglan. Pater *Kapy* Gábor pedig, ki az *egész* jezsuita-rendet igazgatni érdemes lett volna és nálunk azután is fő tisztségeket viselt, holtig le nem dörgölheti vala magáról a nyelvek szólását és a portát,» t. i.

[175] Tehát nem 1706 deczember 31-ikén, mint a fejedelemnek Bercsényi deczember 12-ikén javasolta. (Arch. R. v. 340.) Ennek oka az lehetett, hogy a fejedelem — éppen Bercsényi tanácsára — újból meghallgatta őket. Azonban a fejedelem 1706 augusztus 1-én újból intézkedett a szatmári, ungvári, pataki, kassai, eperjesi, egri és gyöngyösi jezsuiták javainak lefoglalásáról (Leskó, IV. 398—9.) s a kiköltöztető biztosok működését 1707 január 20-ikán megsürgette. (Századok, 1881. 41—2.)

[176] Gyalogi János: De rebus memorabilibus Transylvaniae anni 1705. Kézirat az Erd. Nemz. Múzeumban. Kemény, Collectio minor, XXXIV. 353—4.

hogy Kolozsvárt a fejedelmet diadalkapuval várta. Fejedelemmé avatásánál Rákóczi a jezsuiták templomában hallgatott misét [177] s másnap, mikor gróf Mikes Mihály figyelmeztette, hogy Pekri a jezsuitákkal szemben az erdélyi országgyűlésen a magyarországinak megfelelő végzést indítványozott, ezt felelte: [178] «Gróf uram, odaki a magyarok példáját ide alkalmaztatni nem lehet; mert mi a magyaroknak ura nem vagyunk, hanem előljárójuk. Ittbenn parancsolunk mint urak és nem hogy megengednénk, azoknak bántására végezzenek Erdélyben; sőt ha Isten továbbra boldogítja igaz ügyünket, odaki azokat is, a kik kimentenek, és ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket.» Az örök igazsághoz írt ajánló levele szerint is [179] «meg volt győződve, hogy ha erdélyi fejedelemségének békés birtokába jut, oly befolyása lesz a magyar király udvarában, hogy az orthodoxus vallás ellen intézett támadásokat megsemmisítheti és idő folytával a béke és egyesség helyreállván, szelid és békés eszközökkel visszavezetheti vala a szétvált feleket a valódi katholikus egységre». A jezsuitákat *mint tanítókat*, szükségeseknek tartotta.[180]

A hat vármegye, mikor újból tiltakozott a jezsuiták kiűzetése miatt, Rákóczit a haza atyjának nevezte, kinek a vallás, ha nem is a legnagyobb, de nem is a legkisebb gondja. A fejedelem azzal nyugtatta meg őket, hogy ebből nem következik veszedelem a hitre és az iskolákra.[181] Később — egy protestáns hatalom képviselője előtt [182] — úgy nyilatkozott, hogy ezt a háborút a jezsuita-tételek és elvek korlátlan garázdálkodása idézte föl. A rendek határozatát hajtotta végre, mikor eltávolí-

177 U.-o. 353. «A nép csak akkor tudta meg, hogy pápista.» Kolozsvárt is a jezsuitáknál hallgatott misét a monostori kath. templommal szemben levő bezárt kápolnaban.

178 U.-o. 353.

179 Rákóczi eml. 18.

180 Kazi, Hist. univ. Tyrnaviensis, 171. Baranyi Pál jezsuita még 1708 május 24. is lehetőnek tartotta, hogy «hazafiaink hasznát szeme előtt viselvén», Telekesy püspök közbenjárására a fejedelem «az alföldi magyarság vigasztalására s hasznára» legalább Egerben és Gyöngyösön helyreállitja a szerzetet. Leskó, IV. 409—410.

181 Katona, XXXVII. 397.

182 Jablonszky porosz superintendenshez 1708 október 18. Századok, 1870. 84.

totta őket az országból. Álláspontját világosan jelzi ömaga,[183] mikor elmondja, hogy a státusok őt a szécsényi confoederatio alkalmával a jezsuitáknak kiigazítására s nem sarczoltatására utasították. «Valóban is akkor menne füstbe a confoederatio, a midőn a feje meg nem tartaná ígéretét». Alkotmányos kötelességét teljesítette; a mint a jezsuita-törvény végrehajtóitól is megkívánta, hogy ne a jezsuita-szerzethez legyenek hívek, hanem a hazához.[184]

III.

RÁKÓCZI ÉS A GÖRÖGKELETIEK.

Rákóczi őszintén írhatta, hogy kezdettől fogva pártfogolta az erdélyi *görögkeleti* egyházakat. Ellenben vádolta az Ausztriai Házat, a mely pedig Erdélyen csak két évtized óta uralkodott, hogy elnyomni törekedett ezeket az egyházakat, a melyek «gonosz terveit» gátolhatták. Durva és tanulatalan emberekkel akarta kormányozni s papjait a népek köznevetségének tárgyaivá tenni. Csodálatos módon az egyház követői mindmaig oly elvakultak, a mit főképp az orosz népnél lehet tapasztalni, hogy minden javukra szolgáló munkában és igyekezetben saját romlásukat sejtik. Lelkök gondozását a fejedelem olyan férfiakra és püspökökre szeretné bízni, a kiknek segítségével nemcsak az egyházak állapotát javíthatná, hanem megbeszélhetné velök az egyházi fegyelem és a jó erkölcsök helyreállításának a módját is. Mivel azonban ilyeneket saját országában nem talált, nem csoda, hogy idáig zavaros állapotok uralkodtak és hogy maguk sincsenek vele tisztában, a római katholikusokhoz vagy a reformátusokhoz csatlakozzanak-e. Hozzá annál könnyebben fordúlhatnak főpapért, mert ő *velök tolmács*

183 Bodolóról Károlyihoz, 1706 október 15-Arch. R. I. 637.
184 1707 január 20. Századok, 1881. 42.

nélkül beszélhet. Kantemir havasalföldi sztolnik ösmerheti tetteiből az ő buzgóságát, a melylyel Magyar- és Erdélyországok szabadságának helyreállítására törekszik; elhiheti tehát, hogy nem kisebb gonddal és ügyekezettel gondoskodik az ő jövendő megmaradásukról. Hiába való dolog volna valami jót akarni, ha annak megtartására szilárd alapot vetni nem törekednének. Ezért a két országért századok óta az ottomán sárkány és az Ausztriai Ház császári sasa marakodott; mindakettő inkább elnyelni mint megvédeni törekedett. A szabadságért harczolókat azzal akarták megtéveszteni, hogy az egyik ellen a másiknak fegyverével küzdöttek. Egyszer az egyiknek, másszor a masiknak kedveztek, a háború végén pedig az egyiknek lábáról levett bilincseket a másikra verték.

168. KANTEMIR DEMETER MOLDVAI VAJDA.

Ki nem látja, hogy Isten kegyelméből most más idők járnak? Ezektől az időktől nem a rabságnak más alakját, hanem a szabadságnak virágzását remélhetjük; csakhogy verni kell a vasat, a míg meleg s a verés munkájában minden szomszédnak részt kell vennie. De valamint a hámorban nem mindenki verheti a vasat, hanem némelyek a fúvó alá tüzelnek, mások a szenet szítják s közvetve vagy közvetlenül egyébként foglalkoznak: a keresztény köztársaság műhelyében is egyenlő és közvetlen munkát várnak mindazoktól, a kik a szabadság drágakövét becsülni és használni akarják. A havasalföldi fejedelemtől ő nem katonai segítséget vár, mert tudja, hogy nem adhat; csak arra kéri, hogy

a czár hozzá és a ráczokhoz fegyveres szövetség eszközlésére követet küldvén, ezt a törekvést s vele az erdélyi fejedelemségnek s az egész keleti egyháznak javát előmozdítsa.[1]

Ebből kitűnik, hogy a fejedelem, a ki a munkácsi görög kath. püspökséget kész volt a kievi érsek hatósága alá helyezni, kész lett volna az erdélyi oláh s délmagyarországi rácz görögkeletiekre nézve elösmerni főhatóságnak az *orosz államegyházat*, a melynek megalkotásán szövetségese, Péter czár, ekkor dolgozott legjobban. Az orosz patriarchaság napjai már meg voltak számlálva s a helyébe tervezett szent zsinat magyar állami szempontból nem látszott veszedelmesnek. S ha áldozat lett volna is, úgy hihette, hogy ezt megéri *a görögkeletieknek a magyarsággal való kibékítése.* Az eszme sem az oláhokat, sem a szerbeket nem találta készületlenül; hiszen *Brankovics* György szerb «deszpota» hasonló gondolat fölvetése miatt ezért volt mostan is az osztrákok foglya.[2] Nem merték szabadon bocsátani, mert a czár és Rákóczi tervét veszedelmesen előmozdíthatta volna; sokkal jobban mint a hogy az erdélyi oláhok kurucz vladikája, *Circa* János tehette.[3] Brankovics, a ki a háromszáz év előtti Brankovics szerb despota és dúsgazdag magyar földesúr ivadékának, egyúttal a görög császárok rokonának mondta magát,

169. GÖRÖG-KELETI PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

1 Rákóczi latin levele Kantemirhoz 1708 márczius 24-ikén. Arch. R. II. 207–210.

2 Thallóczy Századok, 1888. 703–710.

3 A szerbek és oláhok e korbeli viszonyairól bővebben szól ezen könyv első kötete. (344–351, 484–486.)

nemcsak azelőtt, hanem fogságában is kereste a czár pártfogását; aligha nem támogatta volna tehát ennek szövetségesét, Rákóczyt, ki nem idegenkedett a kievi érsek primátusságának Magyarországra való kiterjesztésétől. Részben ezért kellett Brankovicsnak mindhalálig (1711. szeptember 19.) Ausztriában maradnia. Így az ellenségeskedés tovább tartott; s Rákóczi restelte is, nevette is, hogy egy ízben kuruczai a pünkösdi körmenetet kocsikon, dobszóval, zászlókkal járó ráczoktól megszaladtak, mire «ennek bűzétől, mint a bakszakál füstjétől megijedvén a gulya», a Tisza partjain levő helységek is menekültek.[4]

170. GÖRÖG-KELETI PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

Tanulságos a fejedelemnek az a megjegyzése, hogy a mohammedán török hatalom Európában sohasem tudott erőre kapni a keleti egyház határain túl, pedig két határvonalon, Spanyol- és Magyarországon át a nyugati egyházat is megtámadta. Spanyolországból teljesen kiverték s Magyarországból csak azokat a részeket tartotta meg, a melyekre egykor a görög szakadás kiterjedt. A görögkeletiek közt — szerinte — él ugyan az őskereszténység hagyománya, de babonáktól, visszaélésektől, koholmányoktól eltorzítva. Imádkoznak, bőjtölnek, arczukat megsoványítják, de nem ismerik a szeretetet; kihányják a legyet és szúnyogot, lenyelik a tevét. Meg volt győződve, hogy a keleti egyház az idők végeztéig szétszórt állapotban marad.[5]

4 1709 junius 25. Arch. R. II. 491.
5 Önéletrajz, 353—4.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

Itthon pedig fenmaradt 1707-ből a rácz papokra csinált kurucz nóta:[6]

«Ah, vízzel keresztelt dühödött pogány pap,
Hogy még a te szád is emberhúst rág, harap!
Jö még oly nap,
Hogy téged is elkap,
Fegyverével sátán pokolra csap!»

IV.

RÁKÓCZI ÉS A PROTESTÁNSOK.

Stepney a szabadságharcz kitörésének évfordulóján panaszkodott, hogy a császári tábornokok, a jezsuiták biztatására, a lázadás elnyomásának ürűgye alatt, kiirtják a protestáns vallást. Irtják *az angol királyné vallását*, míg seregei az osztrák ház fentartásáért véreznek.[1] Az angolok úgy tudták, hogy a protestánsok nagyon bíznak Rákócziban, de ellenségöknek tartják Bercsényit. Whitworth és a hollandus Bruyninx *Okolicsányi* Pált a császár protestáns szövetségeseinek támogatásáról biztosították, ha Rákócziék békülni nem akarnának; mert a császár igen sokkal tartozik szövetségeseinek, ők pedig készek Magyarországban is erősen védeni a protestánsok ügyét. Már pedig a protestánsok ünnepiesen kijelentették Rákóczinak, hogy hazájukat nem teszik ki idegen *(franczia-bajor katholikus)* érdekek miatt romlásnak, ha elfogadható föltételeket nyernek; s vele szemben is kérni fogják Anglia és Hollandia közbenjárását.[2] Rákóczi akkor megnyugtatta őket. Vihnyén az ágostai és a helvét hitvallású rendek már arra kérték az angol királynét, hogy fegyverrel is segítse fölkelésöket, ha a császár a vallásszabadság biztosításával békét kötni nem akarna. Kérték, hogy a talán meglevő európai protestáns szövetségbe a magyar protestánsokat

6 Székudvari Jánostól. Thaly, Adalékok, II. 167.

1 1704 junius 11. Simonyi, I. 307–8.

2 1704 szeptember 27. U. o. I. 455–6.

is fölvegye.[3] Az ágostaiak, Rákóczi engedelmével, *Szirmay* Miklós és *Meltzl* Mihály útján XII. Károly svéd királynál is elpanaszolták, hogy *a császáriak üldözik vallásukat.* A király kijelentette, hogy őt a vallás közössége s az Isten igaz tisztelete köti hozzájuk; kedves kötelessége tehát vigaszt és segítséget nyujtani s ezt meg is teszi minden időben.[4]

A fejedelem úgy hitte, hogy az ágostaiak szivesebben látnák a nemzeti ügy élén *Thökölyt*, mint őt,[5] ki a fölkelést protestáns irányba terelni nem engedte. Az angolok, hollandusok, svédek mindenesetre többet tettek volna érte, ha protestáns színezetet ad a fölkelésnek; de a fejedelem *a vallás ügyét csak részletkérdésnek tekintette.* Ösmeretes, hogy a vallásszabadság dolgát elsőrangú feladatai közé sorolta; közelebb is vitte a megoldáshoz, de nem engedte ürügyül használni, hogy gazdasági, politikai és katonai dolgokban *felekezeti* szempontok döntsenek. Ezt elég keservesen tapasztalta Turócz vármegye, a mely lutheránus többségű vármegyékből készült alakítani békepártot. Mikor a fejedelem az érsekújvári hadparancsnokság élére katholikus tábornokot akart állítani, hozzátette, hogy lutheránus lesz a viczéje, mert másképpen felpattan a lutheránus, tót imperium *Petrőczivel.*[6] *Hellenbach, Radvánszky, Gerhard, Kray, Ottlyk, Szentiványi* s más ágostaiak főtisztségeket viseltek udvarában. Az utóbbinak meg is írta, hogy ne legyen se kálvinistává, se baráttá, hanem csöndes elmével folytassa eddigi hűséges és hasznos szolgálatait.[7] Hellenbachhal pedig eltréfált, hogy «úgyis lutheranus lévén, feltalálja *in, cum, sub*» a maga követelését a bányákban.[8]

Az ágostaiak egyházi vezérei *Pilárik* István és *Krmann* Dániel (1663–1740.) superintendensek voltak.[9] Különösen ez utóbbi buzgólkodott az egyházi reformok érdekében; két év

3 1704 november 1. Simonyi, 624–631.

4 1705 julius 28. A svéd orsz. levéltárban, a kir. döntvények alosztályában.

5 Rákóczi eml. 149.

6 1706 július 22. Arch. R. VII. 215.

7 1711 május 11. U. o. III. 652.

8 1706 szeptember 11. U. o. II. 100.

9 Krmann életrajza Zsilinszkytől, Budapest, 1899. s Mencsiktől és Kluchtól MHH. Script. XXXIII. 424–450.

alatt négy egyházi gyűlést tartott s nagy része volt a *rózsahegyi zsinatban.*[10] A fejedelem szerint[11] állítólag csak az *egyházi fegyelem* javítása volt oka gyűlésöknek, a melyre régen készültek. Ugyanis a szécsényi egyezség következtében sok templom jutván kezökhöz, «szakácsból, miből tettek papokat, a kik az abuzívus keresztelést is behozták». Ezeket nem úgy írta, mintha megnyugodott volna benne, hogy alatta más nem fekszik s gúnyosan idézte Dr. Neapolitánusnak egy prognozisát. Igy nyilatkozott a fejedelem arról a zsinatról, a melyet a labanczok *forradalminak*, az ő érdekében tartottnak neveztek.

171. KRMANN KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

A zsinat főbb embereit száműzni akarták, mert ők is «száműzték Krisztus keresztjét» s a temetéseknél használt fakeresztek elhagyásával *új felekezetet* alapítottak. Ezért a pozsonyi labancz országgyűlésen utóbb éppen Spáczay apátkanonok, a volt kurucz szenátor, támadta őket legjobban.[12] Azonban a kurucznak mondott zsinat nagyon óvatos volt. Fölkérte *XII. Károly* svéd királyt, hogy az ágostaiak ügyében közbenjárjon a császárnál; mivel azonban a világi urak nagyobb része kurucz volt, Rákóczi jóakaratát is biztosítani kívánta. A fejedelemnek nem volt kifogása sem a XII. Károlyhoz küldött követség, sem az ellen,

10 Zsilinszky, Egy forradalmi zsinat története.

11 1707 április 24. Arch. R. II. 68–69.

12 Zsilinszky, IV. 360., 364., 379–390.

hogy *négy egyházmegyét szerveztek;* de a kereszt számüzetését s a törvényes ünnepek eltörlését valóban szentségtörés az ő nevével hozni összeköttetésbe, mint ezt utóbb a pozsonyi labancz országgyűlés tette.

Azok az értekezletek, a melyek ezt az országgyűlést bevezették, két szélsőség közt mozogtak: a bécsi béke és vele a vallásszabadság eltörlése, másrészt pedig az 1681 évi vallástörvény fentartása közt, holott a protestánsok ezt mindenkor ellenezték.[13] A megjelent 235 pap, nemes és polgár közt valóban csak 2 helvét és 8 ágostai hitvallású akadt. Hogy azonban a vallás ügyében mégis helyt álljanak, a Pozsonyhoz közelebb alló városok tanácsadókat rendeltek melléjük. 30 taggal így alakúlt meg 1708 márczius 13-ikán *az első evangélikus konvent*, mely ettől fogva a rendi országgyűlésekkel egyidőben tanácskozott a vallás ügyeiről.[14] Sérelmeiknek bőséges jegyzéke[15] elég érthetővé teszi, ezen a néhány protestánson kívül a többi miért maradt meg Rákóczi táborában. A labancz protestánsok is figyelmeztették a rendeket, hogy a vallási és polgári jogaiban megsértett népet a sok halogatás miatt *nem lehet eltántorítani Rákóczitól*, a ki különben is *mindenkor hajlandó volt segítem bajaikon.*[16] A miatt, hogy ki nem békülhetnek vele, *Okolicsányi* Pál a kath. rendeket vádolta, a kik türtnek nevezik a két protestáns vallást, holott — az éppen százéves törvény értelmében — azt a király is bevettnek ösmeri el. A mostani «átkos» háborút nem protestáns érdekből indították; hiszen vezetői és hívei jobbadán római katholikusok. A királyhoz intézett külön feliratukban kifejtették, hogy a mostani kurucz háború *vezérei* az ő megnyerésök, vagy inkább rászedésök végett az evangélikusoknak teljes szabadságot engedtek. Abból a sok száz templomból, iskolából és papilakból, melyeket tőlük a katholikusok 1647 óta elszedtek, némelyeket önként visszaadtak.

[13] Medows és Bruyninx jelentése 1707 deczember 17. Simonyi, III. 354. V. ö. Zsilinszky, IV. 282—292.

[14] Zsilinszky u. o. IV. 311—314., 352—3.

[15] U. o. IV. 318—322., 324—327.

[16] U. o. IV. 324.

Minthogy azonban a király nem ösmerheti el a szécsényi határozatokat, azoknak szellemében a pozsonyi országgyűlésnek kell intézkednie.[17] A rendekhez beadott nyilatkozatukban valósággal *követésre méltónak tüntették föl Rákóczi és Bercsényi egyházpolitikáját;* mert ha kelleténél kevesebb elfoglalt templomot adtak is vissza, a vallás szabad gyakorlatát evangélikus társaiknak mindenütt megengedték. Azért tették, mert tudták, hogy hétannyi evangélikus van mint katholikus. Ezeket a király ellenében nem csatolhatták másként magukhoz, mint *a szécsényi szemfényvesztéssel,* mely néhány templom odaigérésével csalta meg és tartotta pártjukon őket; ellenben vad kegyetlenséggel végeztették ki a jobbadán evangelikus Turócz követeit, kik a kibékülést akarták.[18]

József király már 1708 július 28-ikán semmiseknek nyilvánította a «törvénytelen» szécsényi, rozsnyói és ónodi «konventikulumok» összes vallásügyi végzéseit, de csak 1709 deczember 12-ikén biztosította a protestánsokat vallásuk szabadságáról; s visszahelyezett mindent abba az állapotba, a melyben «a zavargások» előtt voltak.[19] Mit nyertek vele, a protestánsok könnyen kiszámíthatták, mivel egyrészt éppen vallásuk sérelme miatt fogtak fegyvert. Valóban különös, hogy a protestánsok vezérének mondott Rákóczi egyházpolitikáját éppen a protestánsok előtt tegyék gyanússá s a protestáns többségű «konventikulumok» határozatait a protestánsok érdekében semmisítsék meg, holott ezeket a határozatokat éppen a nekik adott kedvezések miatt gáncsolták.

Rákóczi a szécsényi és az ónodi országgyűlések után is többször fogadott protestáns küldöttségeket; pl. a dunántúliakét, kik *Karcsay* Jánost és *Losonczy* Sámuelt küldték hozzá.[20] Sárospatakon három tanácsülést is tartott a varrannói ref. egyház dolgában és pedig ref. papok jelenlétében.[21] Saját ura-

17 U. o. 361–366.
18 U. o. 377–378.
19 U. o. IV. 399–403.
20 Beniczky naplója, 1708 július 12. Rákóczi-tár, I. 143.
21 1709 augusztus 7–9. U. o. I. 210.

dalmaiban anyagilag is kedvezett a protestánsoknak; pl. Munkácson[22] és Tállyán[23] telket adott templomépítésre; Miskolczot egy tizenegy mázsás ágyúval,[24] Serkét libertásokból öntött haranggal ajándékozta meg,[25] az iskolákat pedig mindenütt pártolta.

A császáriak hitegetéseivel szemben figyelmeztette az erdélyi ref. egyházat, hogy elolvadt már az *Apafi* Mihály idejében éles horgára ragasztott jóízű eledel édessége, mely testi és lelki szabadsággal csalogatta. Az egyház csaknem későn vette észre a torkába ragasztott horgot, a melylyel kihúzták a szabadság elevenítő és tápláló kies forrásából.[26] Már lezajlott a szabadságharcz, mikor még mindig akadt annak hirdetője,[27] hogy a református vallás csakhamar elenyészik Magyar- és Erdélyországban, ha ott a császár lesz a korlátlan úr. Nincs más mód ennek a vallásnak fentartására, mint fejedelmet vetni Erdélybe, jobban mondva: Rákóczinak szerezni meg ezt a fejedelemséget. Szelídsége, áhítatossága, buzgósága, kedves modora a kath. hitet is jobban felvirágoztatta volna ottan, mint az erőszak, a melyet Ausztria alkalmazott a protestánsok ellen. Az ugocsai protestánsok pedig a nagy esztendőkben minden hónap elsején imádkoztak és böjtöltek, hogy Isten a haza fegyveres ügyét szerencsésen vezérelje.[28]

166. MAGYAR KÁLVINISTA PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után)

22 1707 január 6., 1709 június 7.
23 1710 augusztus 22. Arch. R. III. 525–6.
24 Szendrei, Miskolcz, II. 311–2.
25 Felirata: Márki, Rákóczi, I. 38. Gagyon is van még egy libertásokból öntött harang. Orbán, Székelyföld, I. 121.
26 1710 április 29. Arch. R. III. 246–7.
27 Vetésy a dauphinhoz, 1711 deczember 1. Szalay, Rákóczi bujd. 206.
28 Lehóczky, Bereg, I. 220.

V.

RÁKÓCZI ÉS AZ ISKOLÁK.

Rákóczi, a mikor visszatekintett nyolczesztendei szabadságharczára, a veszteséget annak tulajdonította, hogy nem voltak népének tanítói. A mi történt, — szerinte[1] — «jele és keserű gyümölcse az Ausztriai Ház atyáskodó uralkodásának, mely alatt az egész nemzet olyan tulajdonságokat vett föl, mint a rosszúl nevelt gyermek; s ezekért a tulajdonságokért csak az atyát lehet kárhoztatni.» «Mert — kérdezte tovább — melyik ausztriai király alapított *kollégiumokat* az ifjúság erkölcsi művelésére? Melyik állított *akadémiákat*, hogy ezt a nemzetet a tudományokban és a szépművészetekben oktassa?» Kérdése annál súlyosabb, mert egykori gyámja, *Kollonics* bíbornok, Magyarország újjászervezéséről 1689-ben a királyhoz benyujtott tervezetében[2] valóban iavasolta, hogy I. *Lipót* király Budán és Kassán *egyetemet*, más városokban pedig fő- és közép iskolákat állítson; a miből azonban semmi sem lett. A fejedelem azzal vádolta a kath. papságot,[3] hogy a káptalanok egészen abbahagyták, vagy inkább a *jezsuiták*nak engedték át az ifjúság oktatását. A jezsuitáknak egykori jeles tanítványa ezzel a váddal nem a jezsuiták tudományát, hanem *tanításuk szellemét* akarta sújtani. Úgy találta, hogy a jezsuiták nemzetköziek voltak, a kik a nemzeti szellemet megrontották. Ausztriai főnökeik hatása következtében élénk gyűlöletet keltettek a magyar ifjakban Luther és Kálvin követői ellen. Balítéletekkel és vakbuzgó elvekkel töltötték el az ifjakat s az egyházi rend és a tanári pálya számára a legtudósabb, de egyúttal a legodaadóbb fiatalokat nyerték meg lovaguknak. A leggazdagabbakat Bécsben nevelték

[1] Rákóczi eml. 65.
[2] Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn. Kivonatban: Horváth, VI. 255—6
[3] Rákóczi eml. 70—71.

s Ausztria szeretetére buzdították.[4] Jó hazafi — Rákóczi szerint[5] — nem nézhette fájdalom nélkül a kisebb nemességet, a melynek nevelését az ausztriai kormány teljesen elhanyagolta. A nemes ifjú a latin nyelv elsajátítása és az iskolai tanulmányok bevégzése után rendesen hazament, megházasodott, s gazda lett vagy prókátor. Gyermekeik nevelésével keveset törődött s már olyanok is akadtak, a kik kereskedésre vagy mesterségekre adták őket, hogy taníttatásuk gondjaitól könnyebben szabadúljanak. A fejedelem szerint[6] valóban senki sem csodálkozhatik *a magyarok csekély műveltségén*. Senki sem vetheti meg őket, ha látja a nemesség járatlanságát a tudományokban és a katonai ösmeretekben. Ferdén nevelték a magyarokat, a kik pedig örömest tanúltak volna.[7] Tisztjei közül sokan elmondhatták Dálnoki *Veres* Gerzson kapitánynyal, hogy «nem laktak skólát akadémiában, nem tanúltak a híres Hollandiában», hanem önképzéssel pótolták neveltetésök hiányait.[8]

173. SZEKELY KATH. TANULÓ.
Marsigli rajza 1702 (Szendrei után.)

A nemzetietlen és felületes neveléssel szemben Rákóczi, a mint kezébe vette a közszabadság ügyét, *nemzeti és alapos neveléssel* akarta elősegíteni a független Magyarország megalapítását. *Abban kereste egész dicsőségét és gyönyörűségét, hogy az ifjúságot hazája szolgálatára nevelhesse.*[9] Mintha csak dédszüleitől, I. György fejedelemtől és Lorántffy Zsuzsánnától

4 U. o. 73.
5 U. o. 76.
6 U. o. 77—78.
7 U. o. 78. és 97.
8 Századok, 1904. 663—4.
9 Rákóczi, 1710 július 6. Arch. R. III. 279.

csolja meg a fiának, mit tanúljon. Alkalmazza őt a mindennapi dolgokban, hogy egy kis ügyességre és önbizalomra tegyen szert. Mert ezután is a fejedelemnek köszönheti inkább, ha lesz belőle valami s mindenkor megösmerheti atyáskodó kegyelmességét.[17] Ebből a fiúból utóbb csakugyan «lett valami», mert mint Franciaország tábornagya halt meg. Más fiatalemberek tanulását szintén figyelemmel kísérte s elősegítette. Gondoskodott későbbi titkárának és naplóírójának, Szatmári *Király* Ádámnak[18] és a görgényi hős, *Ráthonyi* János árváinak neveléséről, a mire — jellemzően — egy huszti korcsma jövedelmét szánta.[19] Örült, a mikor megkapta *Kray* Jakab fiának mennyiségtani dolgozatait. Intette is Krayt, taníttassa fiát szorgalmasan a *mérnökségre*, hogy jövendőben a haza szolgálatára alkalmazhassa.[20] Talán fülében csengett nénjének, Rákóczi Ilonának tanácsa, hogy ő maga *külföldön* ne tanúljon jogot és metafizikát;[21] de a nyelveket és reális tudományokat tanuló ifjúságot nem akadályozta a külföldre menetelben. *Csuzy* Jakabot (1704—8.) Konstantinápolyban egy tallér napidíjjal saját költségén képeztette ki a török irodalmi nyelvben és hivatalos levelezésben.[22] Jablonszky porosz udvari szuperintendens ajánlatára egy *Schwarcz* nevű mathematikai hallgatónak 500 tallért adott tanulmányai végzésére abban a reményben, hogy annak idején szolgálatába áll.[23] Segítette főudvarmesterének, *Ottlyk* Györgynek Poroszországban tanuló fiát is.[24] *Dobozy* Istvánt szintén oda akarta küldeni, hogy Jablonszky államtudományokra tanítsa,[25] de ez a kiküldetés elmaradt. XII. Károly 1705 július 28-ikán megígérte, hogy a porosz *greifswaldi* akadémián[26] négy magyar protestáns tanuló számára ösztöndíjat alapít.[27] A hollandus *franekeri* (franequerai) egyetemet[28] 1623—

17 1712 május 8. Arch. R. VII. 137. V. ö. IV. 420.

18 Szinnyei, M. Írok, VI. 211—2.

19 1708 június 25. Arch. R. II. 616.

20 1708 június 8. U. o. II. 390.

21 Thaly, Rákóczi ifj. 158—9.

22 Századok, 1874. 56., 1894. 905. 1708. május 20. Arch. R. II. 378.

23 1707 augusztus 16. U. o. II. 82.

24 1710 szeptember 3. U. o. III. 532.

25 1708 október 18. Századok, 1870. 82.

26 Története Minerva (Jahrb. d. gelehrten Welt), II. 274.

27 Századok, 1880. 795.

28 Tört. Tár, 1886. 600.; 1887. 197—8. Ez az egyetem 1810-ben megszünt.

1700-ig 486, 1703—1711-ig 42 magyar protestáns ifjú látogatta; számuk tehát még emelkedett is.[29] A szabadságharcz leverése után a kuruczok a szatmári békében ki is kötötték, hogy idegen országokban tanuló fiaik kegyelmet nyerjenek, ha idején hódolnak.[30]

Jellemző a *tanulás szabadságára* nézve, hogy Németországban gróf *Batthyány* Ferencz 1704-ben azért nem akart hódolni Rákóczinak, mert félt, hogy veszedelem éri a gráczi egyetemen tanuló kedves fiát s Bécsben levő három lányát. Azzal ijesztgették, hogy ha a várat feladja, gyermekeinek a fattyúk közt sem lesz helyök.[31] Ezzel szemben a kuruczok Szatmár körülzárásakor kibocsátották *Erős* Gábornak s másoknak ott tanuló gyermekeit s utóbb, a szülők esdeklésére, bizonyosan kibocsátották *Irinyi* Zsigmondnak és *Eötvös* Miklósnak fiacskáit is, mert «ezeket jure naturae et gentium áristomban nem tarthatják.»[32] *Esterházy* nádornak elég volt figyelmeztetni *Andrássy* Pált, hogy ne ostromolja Kismartont, mert bajuk eshetnék a kurucz Esterházy Antal testvérhúgának s Esterházy Dániel két lányának, kiket ott az

175. SZÁSZ TANULÓ.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

[29] Pákei János (1682—1748) 1704-ben egy erdélyi kurucz főtiszt íródeákja lett; a családi verses krónika szerint a külföldön, kivált Szászországban igen sokat tanúlt, a mikor lehetett, előadásokat is látogatott s hazajövet, Kolozsvárt theológiát tanúlt. »Nem próbálta a koplalógiát: adott (Pálffy unitárius püspök) neki jó asztalógiát.» (A Pákei — vagyis Nemes Tamás — ágnak leírása Pákei Jánostól, 1793. 19—21. l. Kézirat Pákei Lajosnál.) Károlyi is írja, hogy a táborban csak három inasa van, a többi mind íródeák, kiknek se éjjelök, se nappaluk a sok írnivalótól. (Eble, Károlyi Ferencz, I. 34.) A tanúlt fiatalembereknek tehát volt keletök.

[30] Károlyi önéletírása, II. 430.

[31] Arch. R. I. 118.

[32] 1703 november 14. és 1704 január 19. Arc. R. I. 240., 334.

apáczák nevelnek.[33] A Brünnbe zárt *Görgey* Jánost felesége azzal vigasztalhatta, hogy itthon «Palkó, Laczkó tanúlnak: mellettök van a perczeptoruk.» [34]

Az országnak akkor három egyeteme volt: a kolozsvári, kassai és a nagyszombati. Mind a háromban jezsuiták tanítottak s mind a három csatlakozott a nemzeti ügyhöz. A *kolozsvári* jezsuiták 1704-ben megkezdték új akadémiai palotájuk építését, még pedig ugyanazon a helyen, a Torda, Farkas és Fogoly útczákra néző helyen, a hol a mostani egyetem középponti épülete emelkedik, s a melyben ma Rákóczi bölcsőjét őrzik. A jezsuita tanárok abban az évben diadalkapuval várták egyetemök dicső alapítójának, Báthory István lengyel királynak ivadékát.[35] Valóban nem érdemelték meg, hogy kinevessék őket, mikor a zsibói veszedelem hírére a kaput sietve lebontották. *Körmendy* Imre tanár meg is mondta a császári auditornak: «Miért nem álltatok elejébe ti? Azt vártátok, hogy mi papok, szerzetesek kereszttel, olvasóval, szenteltvízzel menjünk ellene? A kuruczok a diadalív felállítását sem parancsolhatták ökröknek, hanem embereknek, a kik tudtak hozzá».[36] A *kassai egyetem* jezsuita tanárai közül a németesek az 1706 július 23-iki fejedelmi rendelet következtében eltávoztak, de a magyarok folytatták előadásaikat. Lipóczi *Keczer* Sándor főhadbiztos és szenátor 25.000 rajnai forintot ajánlt föl egy kánonjogi tanszék megalapítására s ajánlatát a szabadságharcz végével megkétszerezte.[37] A *nagyszombati egyetem* templomában a magyar jezsuiták a kuruczok szomolányi diadala hírére 1704 június 2-ikán Tedeumot tartottak, mire az egyetemi ifjúság a német rektor, német tanárok elkergetését követelte. Bercsényi a jezsuiták költségén *magyar ruhát csináltatott az ifjaknak*, a tanítást *magyar jezsuitákra bízta*, a németeket június 8-ikán katonai fedezet alatt a határszélekre küldte s minderről azonnal

33 Századok, 1883. (melléklet), 73.
34 1708 januárius 21. U. o. 1904. 145.
35 Márki, Rákóczi, I. 472. és Márki, a kolozsvári egyetem tört. 15.
36 Gyalogi, De rebus memorabilibus Transylvaniae Anni 1705. (Kemény, Collectio minor manuscriptorum, XXXIV. 349. az erdélyi n. múzeumban).
37 Farkas R. a Kassai Egyetem cz. emlékkönyvben 45—46.

SZENT IMRE KÉPE A KOLOZSVÁRI EGYETEMMEL 1728-BÓL.

176. A KASSAI EGYETEM TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE.

jelentést tett Rákóczinak.[38] De nem engedte meg, hogy az egyetemi hallgatók szembeszálljanak azzal a háromszáz bécsi egyetemi hallgatóval, kiket a császáriak az osztrák határon levő sánczok védelmére küldtek. Félesztendeje [39] a bécsi egyetem tanára felhítta a bécsi tanulókat, hogy a milyen jól forgatták a tollat, olyan jól forgassák most a kardot. Rákóczi és Bercsényi ellenben nem akarták, hogy a most már kurucz ifjak az egyetemet a csatatérrel cseréljék föl; mert *elég katonája, de kevés tudós embere van a hazának.* Mindamellett nem éppen elszigetelt adat

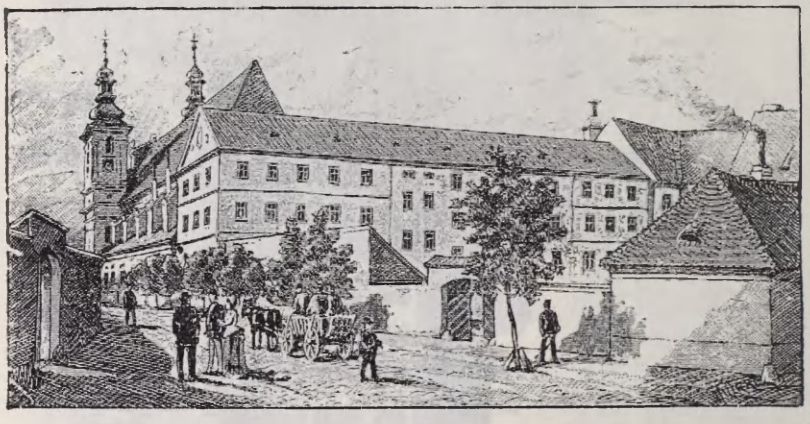

177. A NAGYSZOMBATI EGYETEM.

a *lőcseiek* lelkes határozata, hogy új támadás esetén *a tizenkétéves fiúktól fölfelé* mindenkinek fegyvert kell fognia.[40] Forgách Simon apródja, *Kiss* András, Szebenben szemébe mondta *Rabutin* császári tábornagynak és tisztjeinek, hogy nem áll át hozzájuk, mert ő magyar fiú. Éltette Rákóczi Ferencz fejedelmet s hozzátette: «Mi magyarok országúl fegyvert fogtunk a németek ellen; hát én sem szolgálok németet, akármilyen jó dolgom lenne is». «Hallottátok, urak? — kérdezte Rabutin. — Hogy bírjak én ezekkel a rebellis magyarokkal, *mikor még a magyar gyerek is ilyen nagy kurucz?*» [41]

[38] Hadtört. Közl., 1892. 25—26. Thaly, Bercsényi, III. 178—9.

[39] 1704 január 3. Hadt. Közl., 1892. 238.

[40] 1709 december 14. Századok, 1872. 600.

[41] Hadtört. Közl. 1891. 451—2.

178. DEÁK ÉS SZENIOR.

Így éreztek azok a tót deákok is, a kiket ekkor a fejedelem engedelmével, a beszterczebányai gimnáziumban 1706 óta *Bél* Mátyás tót nyelvre is tanított.[42] A *debreczeni kollégium* ifjúsága pedig ismételten föllázadt, mivel az elüljáróság az akkor (1704) először kinyomtatott iskolai törvényekbe nem vitt be elég szabad szellemet. «Isten csöndességet adván, a kollégium dolga újabb vizsgálódásra elővétetik» — nyugtatta meg az elüljáróság; vagyis megigérte, hogy *az iskolai törvényeket az ifjúság kívánságainak figyelembevételével alakítja át*».[43]

Erre, különösen a *református kollégiumokban*, majdnem mindenütt szükség volt. Fölkelése kezdetén Rákóczi az eperjesi, sárospataki stb. kollégiumokat becsukva találta. Győr, Komárom, Fejér, Veszprém és Vas vármegyékben a református tanítókat kevéssel azelőtt dragonyosok kergették ki az iskolákból.[44] Protestáns ifjaknak a külföldi egyetemek látogatását megtiltották. Ugyanekkor Bottyán cs. ezredes, a későbbi kurucz vezér, a nyitrai kegyesrendi gimnáziumban tekintélyes alapítványt tett, a melyet — bár «lázadó»-tól eredt — utóbb III. Károly is fentartani rendelt.[45] Európa egyszer-másszor meglepetve hallhatta, hogy az iskolákat nem a barbár kuruczok, hanem a császáriak dúlják föl. Pl. *Thoroczkay* István annyira kímélte a nagyenyedi kollégiumot, hogy ennek tanárait a város megszállásakor föl sem eskette a Rákóczi hűségére s egyik tanár szerint, «éppen semmi tekintetben nem akart alkalmatlankodni a kollégiumnak».[46] Ellenben b. *Tige* cs. tábornok az ő távozása után 1704. márczius 16-ikán[47] a várossal és a templom kastélyával együtt a kollégiumot is

42 Haan, Bél Mátyás, 22. Molnár, A közoktatás tört. 1. 366. Más megítélés alá esik, hogy a bécsi kormány a 1710 után nem gátolta a szerbeknél az orosz tanítók bejövetelét, az orosz könyvek behozatalát, majd az orosz nyelv tanítását. Századok, 1898. 63—64. (V. ö. Deszpotovics, Skole Szrba u Ugarszkoj i Hrvatskoj 1690—1740.)

43 1704 aug. 22. Tört. Tár, 1885. 615—9.

44 Thaly, Adalékok, 1. 292. Bercsényi, II. 286.

45 Arch. R. IX. 55—57., 67—70., 810—811.

46 P. Szathmáry, a Bethlen-főtanoda 131.

47 Bajcsi András lelkész, a tanárok, a deákok és polgárok csakhamar megfogadták, hogy a szomorú virágvasárnapja emlékét ezentúl évenkint megülik. (U. o. 143.) Virágvasárnapja 1704-ben márczius 16-ikára esett. Bethlen Miklós 1704 április 2-ikán kelt levele (Irodalomtört. Közl. 1906. 450.) valóban márczius 16-ikára teszi az esemény idejét.

fölégettette. Két tanító és 8 tógás deák hősiesen esett el a küzdelemben. Emléküket a kápolnadombi síremlék és a miriszlói mezőn s Jókainak egy szép elbeszélésében a többinek vitézségét «a nagyenyedi két fűzfa» őrzi.[48] És az a gyönyörű hagyomány,

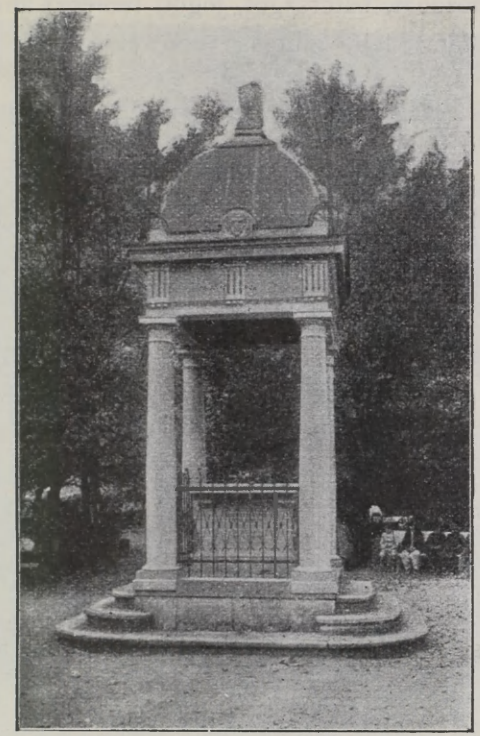

179. AZ ENYEDI KURUCZ DEÁKOK SÍREMLÉKE.

hogy a bujdosó diákok azután egyideig *a Székelykő barlangjaiban* hallgatták tanáraik előadásait.[49] 1706. szeptember 20 ikán a

48 Mind a kettőnek fényképét a kollégium és Bodrogi János tanár úr szívességéből közlöm. Az emléket a kollégium ifjúsága és a város 1896-ban állította fel. A latin felirat szerint a deákok közül 1704 márczius 16-ikán elestek s itt nyugosznak: Debreczeni István, Szászhalmi György, Szotyori Imre, Dobolyi Ferencz, Zágoni András, Váradi Bányai András, Krizbai György, Marosvásárhelyi Péter, Kaposi Rigó János, Magyari István, Szitai András, Vajai György, Szemeriai György.

49 Szathmáry, id. h. 130—137. Cserei, 335. A nagyenyediek emlékírata 1703—10. évi szenvedéseikről. Kézirat a Teleki-levéltárban, T. S. oszt. 834—5. sz. A barlang a Székelykő nyugati falában Toroczkó és T.-Szentgyörgy közt most nehezen

labanczok hasonló módon égették föl a *miskolczi* ref. iskola könyv- és levéltárát.[50] 1706—7 telén pedig Rabutin hadai a *debreczeni* kollégium könyvtárát, a melyet ki is fosztottak.[51] Egy császári tiszt a theológiát, igazságot, okosságot, csillagászatot, geometriát, filozófiát, bátorságot, jogot, reményt ábrázoló képek alá az auditórium falaira gúnyos verseket írt.[52] Mert hiszen —

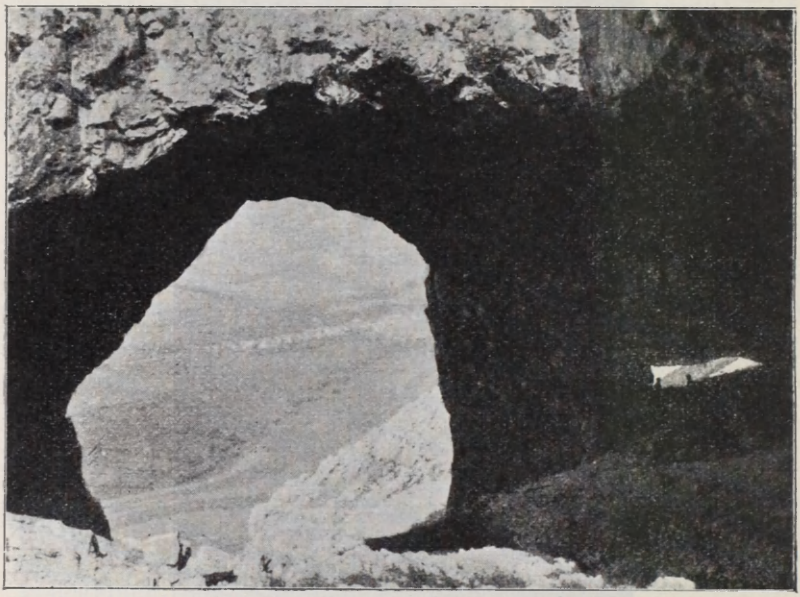

180. A SZÉKELYKŐ BARLANGJA MINT KOLLÉGIUM I.

csúfolkodott a Reménynyel — ki remél szabadságot, boldogságot ottan, a hol senki sem mer a házában megmaradni? Most már

hozzáférhető helyen fekszik. Két szerfölött nagy és egy kisebb kapu vezet a roppant nagy, mintegy 1500 m² világos szép terembe. A deákok és a tanárok ebben a belső fal mellé állított sátrakban tanyáztak és tanteremnek a három nagy ajtón át jól világított középső részt használhatták. A terem alján őskori és újabb cserépedények töredékei találhatók. (A barlangról szóló adatokat Téglás Istvánnak, a fényképeket Wolf Gyulának köszönöm). A szülék Toroczkára is azért küldték szivesebben a fiaikat az unitáriusokhoz, mert tudták, hogy ott barlangok vannak, hová veszedelem idején elrejtőznek. (Pákei János: A Pákei vagyis nemes Tamás-ágnak verses leírása. 18. l. Kézirat Pákei Lajosnál.)

50 Szendrei, Miskolcz tört. II. 449.

51 Bombardi, Topogr. regni Hung. 470. Szűcs, Debreczen tört. 721.

52 Teleki-levéltár T. S. oszt.

remélhetnek: Isten végét veti ennek, vagy kötelet ad azoknak, a kik hűtlenek akarnak lenni. A visszatérőket a király a régi kegyelemben részesíti s a réz libertásból mindjárt arany lesz!

A hajléktalan iskolákat a fejedelem és a megbotránkozott

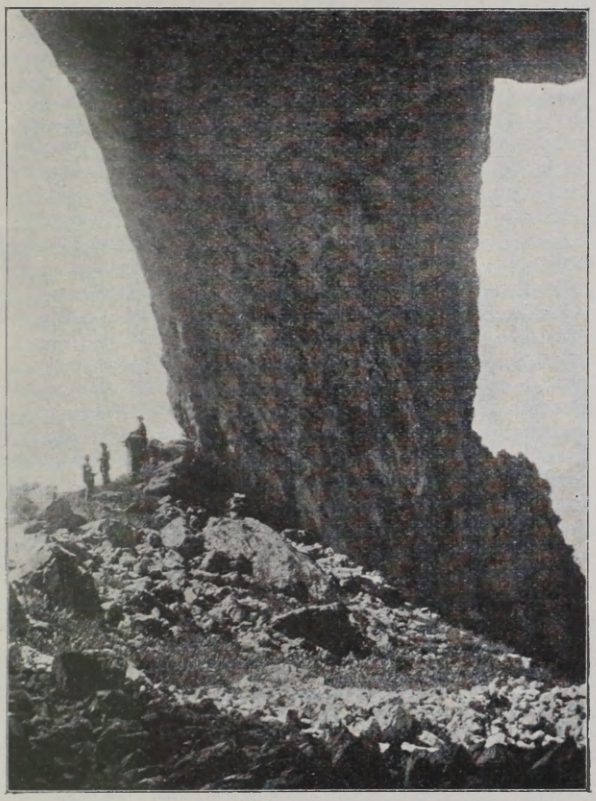

181. A SZÉKELYKŐ BARLANGJA MINT KOLLÉGIUM II.

külföld fogadta oltalmába. A fejedelem a bujdosó nagyenyedi deákokat *Máramarosszigeten* telepítette le s gondoskodott róluk, különösen a tudós Pápai *Páriz* Ferenczről és *Enyedi* Istvánról.[53] A *debreczeni* kollégium ifjúságának 1706-ban Beregszászon, majd Nagybányán adott menedéket, a következő esztendőben pedig

53 Századok, 1894. 906–7., 1895. 178.
54 U. o. 1897. 253.

1000 kősóval segített a hazatért főiskolán.[54] A *kolozsvári* ref. kollégiumnak is megadta a máramarosi aknákból évenkint járó

182. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ.

100 forintot.[55] A *sárospataki* kollégium ifjúságát, mely 1687 óta Gyulafejérvárt, Gönczön és Kassán bujdosott, *Csécsy* János

55 Rákóczi-lt. 1092. sz. Arch. R. I. 6.
56 Szinnyei, M. Írók, II. 223.

vezetése alatt 1705. majus 14-ikén visszatelepítette Sárospatakra[56] és a labancz Cserei szerint is régi szép virágzó állapotába helyezte vissza.[57] Örömmel hallotta ezt Csécsytől, ki őt 1707. szeptember 20-ikán a kollégiumi ifjúság élén üdvözölte.[58] A mikor ráért, a pataki tanárokkal mathematikai és természettudományi tételekről vitatkozott.[59] Különösen szerette *Simándy* tanárt, a kit mathematikai eszközeivel szívesen látott a várban s vele déltől

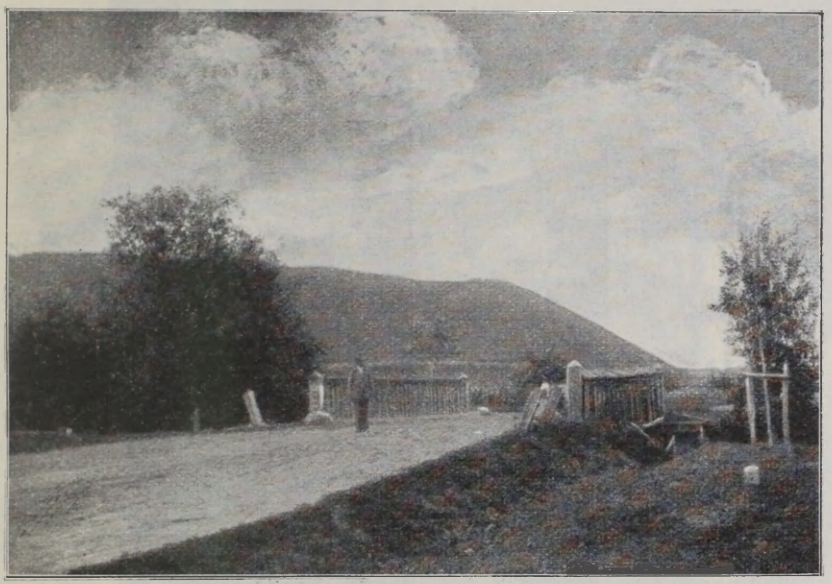

183. A NAGYENYEDI KÉT FÜZFA.

estéig «sok szép diskurzusokban múlatta magát».[60] Nagybátyjával, Rákóczi Zsigmonddal tartott, ki többre becsülte a tudós kincsét a gazdag aranyánál.[61] Milyen másképp hangzik az a tudósítás, hogy ügyének bukása után a császáriak elvették a sárospataki kollégiumot, 19 ellenálló deákot kard élére hánytak s a többi deákot a tanárokkal együtt Erdélybe szalasztották![62]

57 Cserei, Hist. 459.
58 Szinnyei, id. h. és Rákóczi-tár, I. 47.
59 Tört. Tár, 1879. 583.
60 1709 június 29—30. Rákóczi-tár, I. 205.
61 Tört. Tár, 1907. 516.
62 Cserei, Hist. 459.

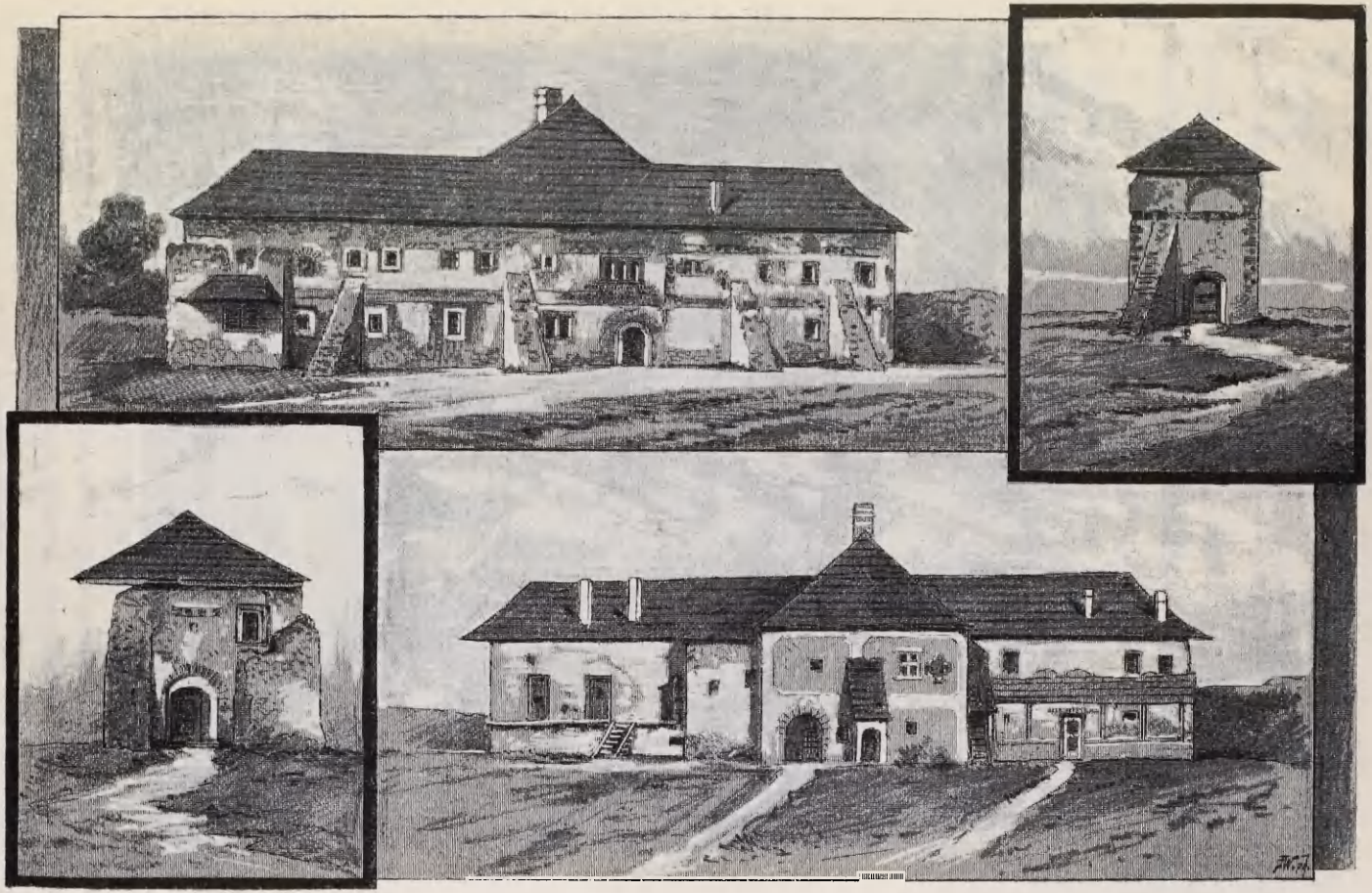

184. A SÁROSPATAKI KOLLEGIUM RÉGI ÉPÜLETE.

Rákóczinak az angolok és a svédek is kezére jártak a labanczoktól lerombolt iskolák helyreállításában. *Stepney* már 1704. május 17-ikén közölte az angol kormánynyal a *nagyenyedi* «egyetem» földúlatása hírét, mely a valónál sokkal rémesebb volt, mert számos tanár és több száz tanuló megöletéséről szólt.[63]

185. HARLEY RÓBERT.

Fölháborodva írta,[64] hogy Salms herczeg azért gátolja a király és Rákóczi kibéküléset, mert elveszthetné a 600.000 forintos hatvani uradalmat, a melyet József király *neveléséért* kapott. Pártolta az erdélyiek kérését a református egyetem helyreállítása ügyében, mi végből 30—40.000 forint kárpótlást kellene kieszközölni a császáriaktól. *Harley* minisztert és a canterburyi

63 Simonyi, I. 272—6.

64 1704 szeptember 3. U. o. I. 415—6.

érseket arra buzdította, hogy biztosítsák 10—12 erdélyi ifjú ingyenes nevelését a két angol egyetemen.[65] Anna királyné megengedte, hogy a templomokban gyűjtsenek az enyedi kollégium számára, s ilyképp 11.000 font sterlingnél (275.000 koronánál) jóval több jött össze.[66] Viszont XII. Károly 1709-ben a Rákóczi engedelmével nála járó Krmann szuperintendens útján 20.000 tallért ajándékozott az *eperjesi* kollégiumnak.[67]

A katholikus tanügy legégetőbb kérdésének *Pyber* László nyitrai püspökhelyettes a *papnövelést* tartotta[68] és ezt sürgette Bercsényi útján a fejedelemnél. «Sehol sincs már akadémiánk — szólt[69] — és kifogyunk a papoknak okosából; úgy sem sok van.» Bercsényi is figyelmeztette a fejedelmet, hogy ha más vallásúak nagy költséget sem szánnak az ilyen tanulóktól, talán mások sérelme nélkül engedhetnének ebben a tekintetben, hogy oly színben ne tűnjenek föl, mintha ártani akarnának a kath. egyháznak.[70] A fejedelem azt felelte, hogy a kispapokról valóban gondoskodni kell s ebben Pyber bízvást fáradozhat, mert szükségesnek látja, hogy a tanuló papok meg ne fogyatkozzanak.[71] Ez nem volt egyszerű szólam. Mert igaz ugyan, hogy a váczi egyházmegyében csak 4—5 plébános volt, de az egriben a «forradalmi» Telekesy 200 papnál többet ordinált s 1709. augusztus 4-ikén kiadta az *egri papnövelőnek* s a nemes ifjak nevelőintézetének alapítólevelét is.[72] A tanúlt papok megfogyatkozásának egyik oka a külföldieskedő *jezsuiták* eltávolítása volt. A hogy a szécsényi országgyűlés az 1705 : VI. t.-czikkben[73] kijelentette, a jezsuitákat annak idejében az ifjúság oktatására hítták be a hazába.

65 1704 október 6. U. o. I. 479—480.

66 Szathmáry, Bethlen-főtanoda, 158—9.

67 Krmann naplója. MHH. Script. XXXIII. 439.

68 I. Lipót már 1701 április 9-ikén elrendelte, hogy minden püspöki megyében legalább egy jól fölszerelt papnövelő intézetet alapítsanak (Szalay, VI. 63.), de ez csak néhol történt meg.

69 1708 április 5. Arch. R. V. 603. Telekesy panasza a papnövelés nehézségeiről 1707 januárius 12. Leskó, IV. 401.

70 Beszterczéről, 1708. április 5. Arch. R. V. 603.

71 1708 április 13. U. o. II. 378.

72 Leskó, IV. 413—424.

73 1705 szeptember 20. Rákóczi-tár, I. 441—2. V. ö. u. o. 432.

A számukra emelt kollégiumok, akadémiák, szemináriumok alapítványaiból az oktatás rendét bízvást folytathatták volna; ők azonban, jövedelmeik növelése végett, a világi papság és régi szerzetek részére fentartott egyházi javadalmakat is maguknak foglalták le. A szécsényi országgyűlés most ezeket a jószágokat visszaadta régi földesuraiknak és tanári, tanítói működésöket csak két kollégiumban engedte meg. *A tanitás hazafias szellemét* akként kívánta biztosítani, hogy kiutasította azokat a «németes» jezsuitákat, a kik ezentúl is osztrák és nem magyar tartományi főnök (provinciális) alá akartak tartozni.[74] Vagyonukat a szenátus a régi tulajdonosuknak és azoknak szánta, kik helyettök tanítanak és iskolákat állítanak. A németeseknek Nagyszombatból 1707. május 10-ikén valóban távozniok kellett. Mikor Pongrácz Imre megkérdezte a fejedelmet, hogy ha kiűzik a jezsuitákat, kik tanítják gyermekeiket tudományokra és erkölcsökre, Rákóczi azt felelte, hogy ehhez hasonló érvekkel már ő is előállott, de senkit sem győzött meg velök.[75] Olyan lelkes magyar jezsuita tanárok, tudósok és írók, mint *Bohus* András, Vízkeleti *Csete* István, *Gyalogi* János, *Kapy* Gábor, *Kazy* János, *Körmendy* Imre, az öreg *Szentiványi* Márton[76] és mások nagyon örültek,[77] hogy a nemzetietlen elemektől megszabadultak. Tanítványaik deákúl, de magyar érzéssel énekelték a templomokban:

Nostros duces,	(Vezérinknek,
Hosti truces	Védőinknek
Robore fac coelico!	Mennyei malasztot adj!
Rákóczium,	Egy Rákóczit,
Bercsénium	Egy Bercsényit
Ausu juva bellico!	Megsegítve győzni hagyj!)

74 Igaz, hogy az ausztriai provinciális éppen egy tudós magyar: Hevenesi Gábor volt.

75 Kazy, Hist. univers. Tyrnaviensis, 171.

76 Időközben, 1705 márczius 29-ikén meghalt. Mikor a németek őt 1704-ben magukkal hítták, azt felelte: «senki sem kerget sem szóval, sem tollal, — nem megyek.» Arch. R. IV. 52.

77 Bohus szerint (1704 junius 8.) «nagy az örömük a magyar jezsuitáknak, szegényeknek». U. o.

S ajkaikon felhangzott a nemzeti szövetség himnusza:

Probum ducem,	(Fejdelmünket,
Nostram lucem	Mi fényünket
Sanctus regat spiritus!	A szentlélek vezesse,
Super statum	Szövetkezett
Foederatum	Fő rendeket
Favor fluat coelitus![78]	Az Isten is szeresse!)

Mikes Kelemen utóbb a fejedelemmel beszélgetve juthatott arra a gondolatra, hogy a magyar iskolákban nem kellene oly sok időt fordítani a latin nyelvre, s jó volna egyrészt gyakorlatibb, másrészt irodalmibb irányba terelni a gimnáziumi oktatást. Mint hazafiak, azt akarták, hogy ne a tudatlanság, hanem a tudomány legyen közönséges a hazában s a leányok neveltetésére is úgy vigyázzanak, mint a fiúkéra. Hiszen majdan, mint anyáknak, nekik kell fiaikat nevelniök, oktatniok, tanítaniok, az ország szolgálatára alkalmatosakká tenniök.[79]

A népiskolák ügyében fontosak a fejedelemnek 1705. október 6-ikán és 17-ikén kelt utasításai, melyeket a szécsényi országgyűléstől a katholikus, református és lutheránus templomok, parochiák, iskolák és kollégiumok ügyében kiküldött bizottságokhoz intézett.[80] A nagy részletek nem tartoznak ide; de ide tartozik az az elv *(a tanítás szabadságának elve* a XVIII. század elején!), a mit a megyék előtt Rákóczi már 1704. augusztus 12-ikén kifejezett,[81] hogy *mindenütt szabad legyen iskolákat állítani és azokban szabadon tanítani.*

Ennél többet a nemzet napszámosai ma sem kívánhatnak. Megérdemel ilyen fejedelem olyan tanítót, mint *Lippay* István, a ki egy bessarábiai magyar faluból azt írta neki,[82] hogy míg maradhat, lelkesen tanít; sok jó könyvétől elválik, de míg egy hallgatója lesz, ott marad.

[78] Thaly, Adalékok, II. 441. és 444.

[79] Mikes, Törökorsz. levelek, 1725 junius 11., 79–81. l.

[80] Közli Századok, 1886. 355–7. A bizottságoknak erre tett jelentései u. o. 357–368. és 521–535. Közli Zsilinszky Mihály.

[81] Hornyik, IV. 307.

[82] 1706 augusztus 6. Századok, 1873. 615.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A TUDOMÁNYOK.

I. RÁKÓCZI A TUDOMÁNYRÓL ÉS A BABONÁRÓL.

Rákóczi szerint[1] az osztrák írók, durváknak, otrombáknak, barbároknak mondták a magyarok szokásait és szemökre vetették, hogy a tudományokban, szépművészetekben járatlanok. Maguk a püspökök sem annyira a tudományukkal, mint szent hivataluk méltóságával tűntek ki. A Habsburg-ház az iskolákkal, tudományokkal oly keveset törődött, hogy senki sem csodálkozhatott a magyarok csekély műveltségén, s nem vethette meg a nemeseket, kik járatlanok voltak a tudományokban és a katonai ösmeretekben.[2] Az ország élén Rákóczi már egyházi, hadi és tanügyi politikájában megmutatta, hogy ösmeri, mik a kötelességei a mulasztásokkal szemben. Éppen a hazai tudományok csekély gyakorlása következtében tartotta szükségesnek, hogy a főbb dolgokat «pennára tegye», s ne érje be azzal a mondással: «mitte rhetorem et nihil ei dixeris».[3] A mikor munkácsi levéltárát rendezték, megtalálták saját kezével írt dialogusait, szónoklatait s az Arany Szabadságról írt értekezését. «Aranyra és czédrusra érdemesek» tette hozzá a leltár készítője.[4]

Mátyás király és Bethlen Gábor óta az első és utolsó magyar fejedelem, a ki gyönyörűségét találta a magyar tudósokkal való vitatkozásban.[5] Megvallotta, hogy keveset tud a *arithmetikához*,[6] *alchymiához*,[7] de nagyon szerette a *hit- és természettudományokat*, a történelmet és a taktikát. Érdeklődött a geológiai képződmények iránt.[8] Csataközben észrevette, hogy az ágyúk dörgése

1 Rákóczi eml. 65.
2 U.-o. 77.
3 1711 február 10. Arch. R. III. 572.
4 U.-o. I. 46–47.
5 1709 június 29. Rákóczi-tár, 123. és Századok, 1894. 907.
6 1708 szeptember 12. Arch. R. II. 322.
7 1708 szeptember 21. U.-o. II. 334.
8 Rákóczi eml. 169.

megszakítja a hófelhőket.[9] Az Istennek szolgáló természetben[10] szívesen búvárkodott mikroszkópiummal,[11] vagy nagy messzelátóval.[12] Azt, hogy a rézben arany van, a természet titkának mondta,[13] de kutatás tárgyává tétette; ellenben kételkedve fogadta, mikor dr. *Parazzi* arra vállalkozott, hogy rézből aranyat csináljon.[14] Orvosa, dr *Lang* részére maga kerestetett bizonyos tinkturák készítéséhez termésaranyat.[15] Osmerte s még metafizikai magyarázatra is alkalmazta a delejes erőt, melynél fogva a delej a vasat és a vasra függesztett súlyt vonzza és magához emeli.[16] Szerette a kísérleti természettant és a csillagászatot s örömest társalkodott annak egyik hírneves tanárával, *Simándi* István tanárral.[17] Fizikai dolgokról utóbb száműzetésében is gyakran vitatkozott barátaival.[18] Mindennek természetes magyarázatát kereste, pl. az érsekújvári titokzatos dörgések esetében. Azt, a mit ezeknek okáról beszéltek, nagyon meseszerűnek találta, mert azokkal tartott, kik csak azt hiszik el, a mit érzékeikkel megfoghatnak. Legkönnyebben a földrengést kísérő morajra gondolhatott; de nem hallotta hírét, hogy — valahol Komárom

180. CSILLAGVIZSGÁLÓ ANGYAL BARANYI «VIATICUM SPIRITUALE»-JÁBÓL.

9 U.-o. 117.
10 Recrudescunt, 14. l. 10. p.
11 1706 július 24. Arch. R. I. 570.
12 1709 július 12. Tört. Tár, 1883. 187. U.-o. 1879. 175.
13 1706 május 25. Arch. R. I. 549.
14 Tört. Tár, 1883. 390.
15 Károlyi Sándorhoz, 1708 május 31. Arch. R. II. 271.
16 Önéletr. 228.
17 Szinnyei, M. Írók, XII. 1028.
18 Önéletr. 260.

körül — földrengés lett volna s így beismerte, hogy a tünemény okát nem bírja megfejteni.[19]

A fejedelem *földrajzi* megfigyelései és leírásai alaposak, kedvesek s megkapó a természet szépségei iránt való lelkesedése.[20] Éppen a *térképírás* reformjának a korában élt;[21] s ő, a ki már kis fiú korában tudta olvasni a térképet, ezt a háborúban még szorgalmasabban tanulmányozta.[22] Nemcsak mérnökei és vezérei (Bercsényi, Károlyi) készítettek számára térképvázlatokat és tervrajzokat, hanem maga is csinált eféléket, pl. udvari hadainak egri táboráról.[23] A hídvégi pusztán geometrice ő maga mérte ki a majorház, kert és az istállók helyeit.[24] Szabadságharczának utolsó keserves perczeiben is vágyakozással gondolt Königsbergben megrendelt mathematikai eszközeire.[25]

A *gépek* iránt nagyon érdeklődött. Ösmeretes, hogy *Höll* Kornél vízemelő gépének tervrajzán sajátkezűleg tett javításokat.[26] *Damoiseau*val Murány várában csigát csináltatott, körülbelül a siklók modorában, de göz helyett lóerőre.[27] Szendrőn és Munkácson műmalmokat *Rouvier* kapitány, Munkácson száraz és portörő malmokat *Schwantz* gépészmérnök tervei szerint építtetett.[28]

A régiségeket szerette. Megörült, mikor Karván a hídfő védelmére sánczokat készíttetvén, római castrumra bukkant, melyben ásásközben igen sok régi emléket és feliratot találtak.[29] Erdélyben is kutatta a római régiségeket; majd az ecsedi vár középkori építési rendszerét s a nyírbátori templom műemlékeit

19 Rákóczi eml. III. Hozzáteszi, hogy a dörgést ágyúlövések sem okozhatták. Lehet, hogy dörgéssel kísért meteor-hullás volt, a milyet 1705 május 13-ikáról Réthey György ezredes ír le. Századok, 1875. 420—1. V. ö. Márki, Rákóczi, I. 370.

20 Rákóczi eml. 54., III., 113., 158. 159., 165—7., 168—171., 214.

21 Erről Sandler, Die Reformation der Kartographie um 1700. München, 1905.

22 Rákóczi-tár, I. 25., 28., 67., 88., III., 112., 141., 184, 202., 203., 208., 213., 215—6., 231. Arch. R. I. 354., 493., 505., 521.; II. 239.; IV. 48., 468.; V. 168., 384—5.; VI. 7., 158. stb.

23 1708 május 14. Rákóczi-tár, I. 123.

24 1708 május 3. és 11. U.-o. 120—122.

25 1711 április 5. Arch. R. III. 615.

26 Márki, Rákóczi, II.

27 Tört. Tár, 1888. 794—5.

28 Arch. R. II. 51., III. 575. Gépezetök rajza fenmaradt Vörösváron. Tört. Tár, 1882. 569.

29 Rákóczi eml. 182.

tanulmányozta.[30] Attila pajzsát, tollas buzogányát, Lehel kürtjét, Szent László sisakját, Báthory István kardját stb. ereklyék gyanánt őrizte gyűjteményében.[31]

A czímer- és pecséttanban is járatos volt. Ő az első magyar fejedelem, a ki a színeket vonalakkal jelző állampecsétet használt, a miben III. Károly királyt öt esztendővel előzte meg. Színjelzése ugyan nem egyezik a most általánosan elfogadott Vulson de la Columbière, vagy Petra Sancta-féle módszerrel, de akkor hat-hét színjelző módszer divatozott s az ő pecsétvésője franczia mester volt. Rákóczinak hétféle pecsétje ösmeretes: a nagy állami, a kisebb fejedelmi, két nagy családi, egy monogrammos, egy gyűrűs és egy a maga és felesége czímerével ellátott pecsét.[32]

Történelmi érzéke nagyon erősen kifejlett. Meg volt győződve, hogy a történelmi eseményekből tűnik ki az Isten gondviselése, a melylyel mindent kormányoz és az emberek előtt ismeretlen czélok felé vezérel. Kevesen tudják a megtörtént dolgokat, pedig sokan fecsegnek róluk. Azokat az igazság föltárása és az események összefüggésének megértetése végett kell elmondani.[33] Az emlékíró saját lelkiösmeretéről adjon számot s ne az idők történetét írja meg. A világtörténelem feladata, hogy a *belső állapotokról* ítéljen, azonban többet beszél a fejedelmek hőstetteiről, vitézségéről. A bűnt erénynek szokta mondani, a középszerű tettet — a mellékes körülmények elhallgatásával — a legnagyobbra fújja fel s az ellenségnek legnagyobb tetteit is fitymálja. Szánalmas az olyan fejedelmeknek hiúsága, kik gyönyörködnek végbevitt tetteik megíratásában és azt hiszik, hogy az utókor szemében nagyok lesznek. Azonban a többi fejedelemnek is vannak költői, történetírói, a kik a maguk emberét mint hőst énekelik meg és dicsőítik. Különböző jellemzéseikkel annyira összezavarják a dolgokat, hogy a legigazabb dolgokat is két-

30 Thaly, Rákóczi ifj. 104.

31 Századok, 1880. 486.; 1886. 441—3., 544—5.; 1891. 746.; 1896. 773—7., 942—4.; 1897. 171—2., 262. Tört. Tár, 1886. 772. stb.

32 Sebestyén József úr szíves közlése, mely megdönti Heffnernek (Die deutschen Kaiser- und Königssiegel, XXVIII. tábla, 154. ábra) állítását, hogy VI. Károly császártól való az első színjeles állampecsét.

33 Rákóczi önéletrajza, 150.

ségbevonják s a kétségeseket igazaknak állítják. Természetes sorsa ez mindazoknak, kik hiábavalóságok után járnak és az erényektől eltérnek. A szentéletű fejedelmek emlékezete örökké való és folytonos dicsőség a része. Mindenkinek az igazságot kell keresnie és követnie, mert egyedül ez tesz bizonyságot tetteiről.[34] Magáról Rákócziról már életében életrajzok jelentek meg. Eleinte talán vádolta is magát, hogy nagy benne az önszeretet ingere, a tetszés vágya. Azoknak dicsőségére gondolt, kiket a történelem dícsérettel halmoz el és a régi világ módjára emlékekkel magasztal. De Isten csak az *egész embert* szereti s azért a hiúságról való lemondást követeli.[35] Hiszen elmúlik minden s még a történetek emléke sem marad meg sem a rosszról, sem a jóról.[36]

Mindamellett ő maga már a küzdelmek hevében megírta magyarúl a szabadságharcz történetét, mely azonban elveszett;[37] beszédeiben, leveleiben gyakran hivatkozott Magyarország történetére, sőt a portugálok, svájcziak, hollandusok szabadságharczainak históriájára is. A történelem bizonyította, hogy az Isten mindenkor megvédte szabadságunkat,[38] s hogy a históriák igazán írnak az osztrákok szabadságrontó törekvéseiről.[39] De ki olvashatta volna a históriában, hogy mióta kijöttünk Scythiából, valaha több okunk lett volna a reményre?[40] A történelem bizonyára mérsékelte az ő fiatalos hevét; de a történelemmel mégis hányszor gyujtotta lángra nemzetét?!

A hittudományokban később szerzett olyan meglepő jártasságot s elmélkedéseit, emlékiratait, önéletrajzát is akkor írta. De már is nemzetének elsőrangú írói közé tartozott *katonai és politikai szabályzataival*, legfőképpen azonban *leveleivel*, a melyeknek nagy tudása, mélységes gondolatai és nem ritkán csodás szép-

34 U.-o. 215.
35 U.-o. 177.
36 U.-o. 111.
37 Rákóczi eml., előszó, III. 1703-tól 1087-ig tett jegyzetei megvoltak a munkácsi levéltárban az 1710 június 2. tett leltározás szerint. Fasc. 1., 2., 12., 31., 70., 102. L. Arch. R. I. 39–43.
38 1710 november. Arch. R. III. 198.
39 Recrudescunt, 5.
40 Károlyi Sándorhoz, 1711 május 10. U.-o. III. 649.

ségei nagy nemzetek irodalmában is számot tennének.[41] Népdalok lettek a neki tulajdonított *költemények*, — szállóigék *szónoklatainak* legszebb mondásai.

Nincs az akkori irodalomnak, tudománynak egyetlen ága sem, a mely iránt a fejedelem nem érdeklődött volna; s ő védte legőszintébben a lelkiösmeret és a gondolat szabadságát, mely nélkül irodalom és tudomány nem virágozhatik. Így történt, hogy nemcsak a politikában és a csatatéren, hanem az irodalomban és a tudományban is vezére lett nemzetének.

A tudomány útját *a babona irtogatásával* egyengette. Még a felvilágosodott Bercsényi Miklós is meghallgatta a «látókat»: *Koncz* Mártont és Benedeket, nemcsak mint kémeket, de mint jósokat is; kihallgatta a csallóközi táltosasszonyt, idézgette a táltos-orákulumokat a fejedelem előtt is. Sokszor forgatta Drabicius jóskönyvét, mely sejteni engedte, hogy Rákóczi valamikor király lesz Budavárában. A földindulást, mennykőcsapást figyelmeztető jelnek tekintette. Gondolkodóba ejtette, mikor méhraj szállott az újvári ágyúra, vagy mikor egynap kétszer is leszakadt a zablyája. A kurucz vitézek hitték, hogy Bottyánt, Ocskayt, Csajágit golyó nem fogja, fegyver nem járja.[42] Bercsényi éjszaka is fegyveresen aludt, mert hitte, hogy a fegyverviselő nem hal meg pestisben.[43] Egy kicsikét a legvitézebb kurucznak is megborzongott a háta, mikor a szentgyörgyi csodaállat vérengzéseiről,[44] a murányi láthatatlan emberekről,[45] vagy a fekete halál idején az eperjesi ördöngös öregről stb. hallott.[46]

Rákóczi hadi szabályzatai az ország törvényei értelmében irtóztató halállal, megégetéssel büntette az ördöngösöket, boszorkányokat, varázslókat, bűbájosokat.[47] Saját tábornokai is szóba

41 Írói munkásságáról a III. kötet szól.

42 Mindezekre nézve l. Thaly: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. Századok, 1881. 40—60., 115—132. Drabeciusról vagyis Drábik Miklósról l. Kvaesala, Századok, 1889. 745—766.

43 1704 szeptember 17. Arch. R. VI. 335.

44 1704 július 28. Apponyi, Hungarica, II. 341—2.

45 1710 július 7. Arch. R. VI. 544—5. Századok, 1873. 516. és 1881. 128—130.

46 Századok, 1881. 127—8.

47 Hadi regulák (1706.) 45. §. Hadi Regulamentum (1707.) I. 1. §. Századok, 1881. 126—7.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

állottak a boszorkányokkal,[48] kik alatt különben jobbadán kuruzslókat, kenőasszonyokat értettek; Géczy ezredes meg éppen lódingba való boszorkánytörő czédulát hordott magával.[49] Sőt a protestánsok rózsahegyi zsinata is komolyan fölvetette azt a kérdést, hogyan kell védekezni a hazajáró lelkek, kísértetek ellen.[50] A fejedelemnek tehát számolnia kellett a *közhiedelemmel.* Azonban a szabadságharcz idejében csak egy asszonyt végeztek ki boszorkányság miatt, s Rákóczi tiszántúli javainak aligazgatója, *Bakay* Ádám, ezért mindjárt fejvesztéssel fenyegette meg a nyírbátori bírákat.[51] Egy tokaji lányt pedig, a ki «az ördögökkel tánczolt», *Keresztes* Ferencz főjegyző azzal mentett meg a máglyától, hogy negyvenesztendős lánynyal az ördög sem tánczol.[52]

Rákóczi már fogsága idejében foglalkozott az *okkultizmusra* vonatkozó ritka könyvekkel, bűvészek koholmányainak, csillagjósok jövendöléseinek olvasásával; de azokat csak kíváncsiságból s nem azért olvasta, hogy igazságokat keressen bennök. Tudta, mit irogatnak az ördöngösségről a balgaságok vizsgálói és a hazugságok tudákos kutatói; de nem tudta, mit mond a bibliában az isteni szellem a jövendőmondó asszonyokról s a babonaságról, a melyet oly komoly törvények tiltanak és büntetnek. Azzal vigasztalódott, hogy csak Isten tudhatja, mennyiben volt bűnös az ő tudatlansága.[53] A mikor a miatta becsukott Kertzl hadnagy 1706-ban kiszabadult a győri fogságból, eszébe jutott az asztrológus, ki szerint, *ha mondását hinni kell,* hadakozásának még csak négy esztendő mulva lesz szerencsés vége.[54] Szívesen fogadta a Bercsényitől «pro curiositate»[55] küldött *kabalát* is. «Adja Isten — tette hozzá szelíd humorral,[56] — hogy oly elízio ne legyen a prófécziájában, mint a versében!» Nea-

48 U.-o. 1881. 119—120. Pruzsinszky az Urániában, 1906. 193—4.

49 Századok, 1904. 651.

50 Zsilinszky, Egy forradalmi zsinat, 57.

51 Századok, 1881. 131—2.

52 Siegmeth, Vándorlás Rákóczi birodalmában. Turisták Lapja, 1907. 40.

53 Önéletrajz, 137—8.

54 1706 május 13. Arch. R. I. 543.

55 1708 február 27. U.-o. V. 554.

56 1708 márczius 2. U.-o. II. 177.

politanus asztrológiai jóslatait Bercsényi magyarázgatta neki;[57] ő maga is félig komolyan, félig tréfásan biztatta Forgáchot, olvassa a boroszlói, komáromi, lengyel és az angol igazmondó kalendáriumok prognosztikumait[58] s kalkulálja Drabeciust: akkor azután eleget remélhet, ha remélni akar. Ha pedig mindezeket úgy, mint bizonytalanokat megveti, és csalhatatlan reménységet kíván, emlékezteti arra az igazságos mondásra: Spes confisa Deo, nunquam confusa recedit, — ki Istenben bízik meg nem csalatkozik.[59]

A tudomány sem kellett neki *hit* nélkül; de a hitet nem engedte összetéveszteni a *babonával.* Mikor híre futott, hogy a Jászságban a katonai czélokra használt jászsági templomok falai vérrel verejtékeznek, vizsgálatra a *protestáns* Szentpétery Imre brigadérost küldte ki, a ki azt jelentette, hogy a fal nem véres, hanem veres festékes.[60] Ilyen ad hominem bizonyítás volt az is, hogy kiásatta a templomból Bezerédjt, hadd lássa a babonás nép, hogy a lefejezett áruló nem élt az eltemetéskor s nem mozdíthatta meg a földet maga fölött.[61]

Tudományos munkákat nemcsak munkácsi, szerencsi és sárospataki pihenései közt olvasott,[62] hanem útközben és a táborban is. A posta minduntalan hozott neki új könyveket;[63] s Aesopus, Ovidius, Seneca, Caesar, Tacitus mellett az európai, különösen a magyar irodalom ujdonságai is érdekelték. Jogosan írhatta magáról, hogy Magyarország szövetségének gondjai közt az irodalom nem volt utolsó gondja.[64] De ha szerette és oltalmazta is a vélemény szabadságát, a haza szabadságáért küzdve, nem türhette, hogy a tudomány és az irodalom *a haza érdekeit*

57 1707 május 2. U.-o. v. 419. «Nem hiában szokták mondani síró-rivásnak — irta Károlyihoz 1710 szeptember 4-ikén — planétája Károlyiban is influált.» Arch. R. III. 152.

58 Ilyeneket a lőcsei, nagyszombati, kolozsvári, szebeni kalendáriumok is közöltek. Pl. 1710. áprilisra; «A tudomány a vitéznek ékességére van és ugyanannak hasznára.» Sok bennök a politikai vonatkozás. A kolozsvári̇ból mutatóban közöltem az 1709-re irtakat az 1909-re szóló Kossuth-naptárban, 69—70. l.

59 1712 márczius 12. Arch. R. III. 739.

60 Századok, 1881. 125.

61 Tsétsi János havi krón. MHH. XXVII 380.

62 Többször említi Beniczky naplója.

63 Rákóczi-tár, I. 54., 57.

64 1707 július 11. Tört. Tár, 1879. 400.

sértse. Kedvetlen tapasztalatok birták reá őt és a szenátust, hogy 1707. február 3-ikán visszaállítsák a *czenzurát*. Két-két szenátorra bízták a vallási, erkölcsi, társadalmi művek és a tankönyvek átvizsgálását, míg a tisztán politikai és katonai munkák megelőző átolvasását maga a fejedelem és Bercsényi vállalta magára. Kijelentették, hogy vét a szövetség ellen, a ki botrányt okozó könyvet kinyomatni enged; de a régibb írók munkáinak eltiltását, elnyomatását nem engedték meg.[65]

II. A LEGINKÁBB MÜVELT TUDOMÁNYOK.

A hittudományokban Rákóczi a háború izgalmai közt nem mélyedhetett el annyira, mint később, a száműzetés nyugalmasabb éveiben. Sohasem szerette, hogy a tudósok a hit szent egyszerűségébe annyi mindent belemagyarázzanak. De ha a hitet a bölcsek kathedráiról száműzik is, menedéket talál az az Isten választottai szívének rejtekében; mert egyedül a hit: az alázat leánya, a szeretet testvére képes a rejtett dolgokat megfejteni.[66] Isten választott népének tartván nemzetét, mindjárt szabadságharcza kezdetén kinyomatta és országszerte elterjesztette a haza boldogságáért könyörgő «*alázatos imádságát*, melylyel az ő urának, Istenének orczáját mindennapon engesztelni szokta».[67] Ezt az imádságot a nemes ifjak minden reggel és este elmondották.[68] Imádságot írt zászlajuk fölszentelésére[69] s akkor is, mikor a hazából eltávozott.[70]

Kanczellárja, *Ráday* Pál, Benderben a török vezír és a svéd király feleletére várakozva Lelki Hódolás czímmel fejezte be imakönyvét.[71] *Forgách* Simon tábornagy a fogságban készítette

[65] Thaly a M. Könyvszemlében, 1895. 371.

[66] Önéletrajz, 396.

[67] Debreczen és Lőcse 1703.; Nagyszombat, 1704. Összesen 3 levél. V. ö. Simonyi, I. 125–6., 128–9. Dézsi a Századokban, 1904. 721–2.

[68] Rákóczi-tár, I. 63.

[69] U.-o. I. 200.

[70] Thaly, Adalékok, II. 321–2.

[71] U.-o. I. 401. Először Kassán jelent meg 1710-ben; legutóbb Budapesten 1889. (Olcsó Könyvtár, 256. sz.) Dr. Ferenczi Sári (Ráday Pál «Lelki Hódolás», 6.) kideritette, hogy az első kézirat 1705–6-ból való.

el «Győzhetetlen és minden testi és lelki ellenséget meggyőző fegyverét», mely a haza szabadsága mellett vitézkedő bujdosó magyarok számára imákat és vallásos elmélkedéseket tartalmazott.[72] Ebben az imádságot Istennel való beszélgetésnek nevezte, melyben az elme Istenhez fölmenvén, Istentől illendő dolgokat kér. *Petrőczi* Kata Szidónia a szebeni fogságban[73] fordította le Arnd imádságos és elmélkedő könyvét, a Tizenkét Liliomot. *Kazai* János, Soós István kurucz szenátor udvari papja Noé Galambja, Pápai *Páriz* Ferencz nagyenyedi tanár Pax Crucis és a labancz *Torkos* András győri ág. h. pap Engesztelő Áldozat czímmel írt imádságos könyvet. Közkézen forgott herczeg *Esterházy* Pál nádortól «A boldogságos Szűz Mária szombatja», mely mind maig a legelterjedtebb kath. imakönyvek közé tartozik s német, horvát, orosz nyelvre is lefordították. Történelmi nevezetességre vergődött *Ács* (Aachs) Mihály imádságos könyve, a «Boldog halálnak szekere». A höchstädti csatában ugyanis nagy számban találták Marsin tábornagy elesett katonáinál. A dolognak az a magyarázata, hogy a Bajorországon át Magyarországba nyomuló francziák ezt akarták barátságuk jele gyanánt szétosztani a magyarok közt.[74]

A fejedelem nemcsak meghallgatott olyan *egyházi szónokokat*, mint Telekessy, Fray, Illyés István, Kürtössy András, hanem pl. a nemes társaság zászlószentelésén, a pataki templomban, maga is mondott imaszerű beszédet.[75] A kor leghíresebb egyházi szónokai közé tartozott dr. *Illyés* István püspök és Vízkeleti *Csete* István jezsuita. Illyés 1707. január 24-ikén azon okból mondott le a szenátorságról, hogy egyházi munkákat akar írni,[76] de már mint labancz rendezte sajtó alá magyar szent beszédeit három kötetben. Csetének, a «magyar Cicerónak» (vagy inkább

72 Thaly a Századokban, 1882. 617—8. Az imádságról ekkor (1707.) külön kötetet írt Szakmári *Pap* János «Egyes ajakak áldozó tulkai» czím alatt.

73 Antalffy, Petrőczy Katalin, 104.

74 Ezt Czvittinger (Specimen Hungariae literatae, 1711. 14—15. l.) Strassburgban 1705-ben egy szavahihető embertől s Reitlingenben egy elfogott franczia kapitánytól hallotta.

75 Rákóczi-tár, I. 200.

76 Századok, 1896. 18.

Lactantiusnak) 1611 beszéde maradt fenn, de nyomtatásban csak két kötetre való jelent meg.[77] A kurucz idők megítéléséhez érdekes adalék, hogy a német hitszónoklatokat sem hanyagolták el. Mikor a jezsuitáknak távozniok kellett, Telekessy püspök a ferenczrendiektől kért német hitszónokot.[78]

A theológia terén az öreg *Szentiványi* Márton nagyszombati egyetemi tanár még most, élete alkonyán is, oly buzgón működött, hogy a fölkelés kezdetétől 1705-ben történt haláláig 9 művet adott ki, sőt halála után is jelent meg egynéhány. Majdnem minden munkáját latinul írta; de 1703-ban magyarul fejtegette azt az ötven okot és indulatot, melynél fogva «a mostani keresztények közt levő vallásokból egyedül a közönséges római vallást kell választani».[79] Javában munkálkodott még tanártársa, dr. Otrokocsi *Fóris* Ferencz is, a ki külön könyvet írt arról, hogy Luther és társai nem voltak az Istentől küldött igazi reformátorok, ellenben Róma az Isten szent városa, az egyház feje. Most különösen a Theologia Propheticával s a magyarok régi vallásáról írt könyvével keltett föltűnést, melyben, Szent Istvánnak fiához intézett intelmei nyomán, a magyar protestánsokat a katholikusokkal való egyesűlésre buzdította.[80] Dr. *Hevenesi* Gábor, az

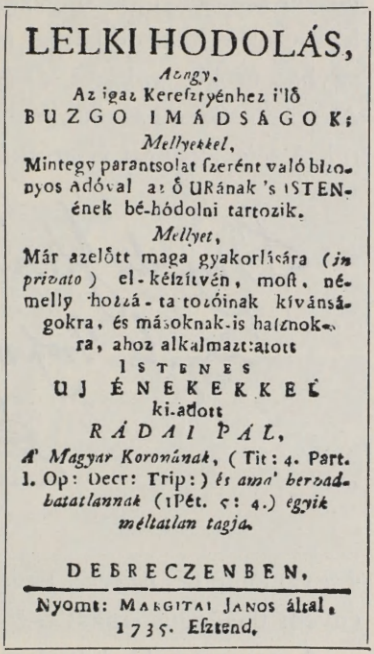

LELKI HODOLÁS,
Azagy,
Az igaz Kereſztyénhez i'lő
BUZGO IMÁDSÁGOK;
Mellyekkel,
Mintegy parantsolat ſzerént való bizonyos Adóval az ő URának 's ISTENének bé-hódolni tartozik.
Mellyet,
Már azelőtt maga gyakorlására (*in privato*) el-kéſzítvén, moſt, némelly hozzá-tartozóinak kívánságokra, és másoknak-is haſznokra, ahoz alkalmazt:atott
ISTENES
UJ ÉNEKEKKEL
ki-adott
RÁDAI PÁL,
A' Magyar Koronának, (Tit: 4. Part. I. Op: Decr: Trip:) *és ama' hervadhatatlannak* (1Pét. 5: 4.) *egyik méltatlan tagja.*
DEBRECZENBEN,
Nyomt: MARGITAI JANOS által, 1735. Eſztend.

187. RÁDAY «LELKI HÓDOLÁS»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

77 Ezekre s a következőkre nézve l. Szinnyei, Magyar Írók, az írók neve alatt s a Szabó—Hellebrandt-féle Régi M. Írókban.

78 Leskó, IV. 402—3.

79 Danielik, Magyar Írók, I. 148.

80 Ezt a kurucz Matthaeides Sámuel greifswaldi doktori értekezésében (Roma et Geneva Hungariae irreconcibilis, 1708.) képtelenségnek mondta.

osztrák és a magyar jezsuiták tartományfőnöke, most adta ki Szent Ignácz szikráit (latinúl), mely rövid idő alatt 45 kiadást ért s németűl, spanyolúl, lengyelűl is megjelent. Más vallásos latin iratai szintén elterjedtek. A protestáns, de labancz dr. *Köleséri* Sámuel előszóval látta el (1709) Gardenus Theologia pacificáját. A kurucz ifjabb *Ács* Mihály Magyar Theológiát írt, a melyet Bercsényi jószágigazgatójának, Szirmai Miklósnak ajánlott. Kuruczok voltak, de latinúl írtak: *Simonides* Pál az evangélikus egyház örökös voltáról, *Debreczeni* András az Istenről, *Pányoki* András a Szentháromságról, *Kocsi* (Major) Ferencz a Szentírásról. A fejedelem ezt az érsekújvári prédikátort megajándékozta,[81]

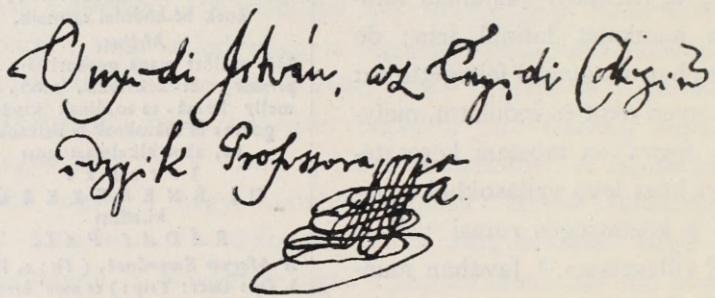

188. ENYEDI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

s gyámolította *Enyedi* István és Pápai *Páriz* Ferencz nagyenyedi theológus írókat is.[82]

A nevezetesebb hittudományi magyar munkák közé tartozik *Némethy* Mihály Mennyei tárháza, *Tecsi* Miklós Lilium humilitatisa, *Diószegi* Lelki fegyvere, *Debreczeni* Péter tizenkét üdvösséges elmélkedése, *Huszti* István Égre kézen fogva vezető kalaúza (a melyet Vay Ádámnak s feleségének, Zay Annának ajánlott), és »Paradicsomkertecské«-je, *Polgári* Gáspár Mérges golyóbisa (melyben a kuruczok káromkodásai ellen kelt ki), *Tarnóczi* István Holtig való barátsága, *Zólyomi* Boldizsár Szentséges elmélkedései, *Madarász* Márton elmélkedései (Szent

81 1706 szeptember 13. Tört. Tár, 1882. 565.
82 Századok, 1895. 278.

Bernát nyomán), a melyeket kiadójuk (Aachs Mihály) Szentiványi János kurucz brigadérosnak ajánlott. *Petrőczi* Kata is most, a fogságban fordította le a pietista Arnd Jánosnak az igaz kereszténységről való négy könyvét, s huszti betegségében az Igaz szívet.[83]

A bölcsészetet a fejedelem csak a magányban kedvelte meg s ott bölcselőnek vallotta magát.[84] Udvari kanczelláriájában akkor még nagyon jelentéktelen ember volt *Kiss* István, a ki negyedszázad múlva, a száműzetés kényszerű nyugodalmában kitűnő magyarsággal irta meg filozófiáját.[85] *Kassai* György külföldön, a wittenbergi egyetemen tanított és írt bölcseletet. Itthon a kuruczok védelme alatt fejtette ki dr. *Rajcsányi* György nagyszombati egyetemi tanár a legélénkebb filozófiai munkásságot, a mennyiben 1706—1709 közt a maga és tanítványai neve alatt hat füzetet adott ki. Legfontosabb a Harmonia philosophica és az Ars recte philosophandi. Egy névtelen «Ebresztő kakasszó» czím alatt bölcselkedett az igaz barátság természetéről, mivoltáról, gyümölcseiről.

189. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ «DICTIONARIUM»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

83 Antalffy, Petrőczy Kata, 104., 117—8.
84 Önéletr. 282.
85 Alexander, Magyar filozófia Rodostóban. (A Kisfaludy-Társ. Rákóczi-ünnepén 1906. október 27-én. Budapesti Hirlap, 1906. 296. sz.)

A neveléstudományba, mely még mindig Amos Comenius hatása alatt állt, új eszméket vitt be a «legnagyobb magyar pietista», *Bárány* György azzal, hogy lefordította a hallei hírneves paedagógusnak *Francke*-nak oktatását a gyermeknevelésről. Ebben a szüléknek és a tanítóknak «jó és kegyes tanácsot» adott, «mint viseljék magukat jólelkiösmerettel a gyermekek körül, hogy tisztökben az Isten bőséges áldását várhassák magukra». Kétségtelen, hogy a fordító már ebben a szellemben tanította a sárosi kurucz alispánnak, Roth Mihálynak gyermekeit,kiknek a könyvet ajánlotta. A tankönyvek közöl csak katekizmusok jelentek meg nagyobb számmal.

190. MARSIGLI.

A nyelvtudománynak nevezetesebb gyarapodása idősb *Csécsy* János sárospataki tanár latin értekezése a magyar helyesírás főbb elveiről, a mely éppen halála esztendejében (1708) jelent meg. Függeléke volt ez *Pápai Páriz* Ferencz latin-magyar szótárának, melylyel különösen az erdélyi iskolák szükségletein akart segíteni. Könyve teljesen különbözött Szenczi *Molnár* Albert százesztendős szótárától, melyet vele egyidőben (1708) újra kiadtak. Páriz a regi magyar nyelvet és a tájszólásokat is figyelembe vette. Rajta volt, hogy a magyar nyelv minden sajátságát feltüntesse s a középkori latinság szókincsét is megmentse. Mivel németül, angolul, franciául is tudott, s a népies nyelvet és tájszólásokat is ösmerte, a szók és szólásformák szabatos, magyaros megállapításában, értelmezésében elődeinél szerencsésebb volt. Műve összesen öt kiadást ért és

száz esztendeig a legtekintélyesebb szótár volt.[86] A szebeni gimnáziumban azonban beérték *Heltzdörffer* Mihály háromnyelvű kis szótárával. *Bél* Mátyás tót, *Gretser* Jakab görög, *Kaposi* (Juhász) Sámuel héber nyelvtanai kéziratban maradtak.

Irodalomtörténetet először *Czvittinger* Dávid selmeczi magyar nemes írt (1711). Bántotta a német Reinmann Frigyes állítása, hogy irodalomtörténetében magyar írókról azért nem szólhat, mert a magyarok többet adnak a tüzes lóra s a kivont kardra, mint a tudós könyvre.[87] Ő erre 250-nél több magyar író latin életrajzával felelt. Ezért — Baier altdorfi rektor verse szerint — Magyarország annyival tartozik neki, mint Franciaország Saint-Martinnak, Olaszország Tomasininak, Németország Adamnak, Belgium Miraeusnak. Egy másik német tanár pedig magasztalja, hogy a mikor hazájában Mars dühöng, ő Pallas szolgálatában áll. Hildebrand szerint megmutatta, hogy hazájának a háború ezer viharában is voltak tudósai; s a ki az írók örök dicsőségét fentartja, hazájának most maga is dísze, büszkesége.[88] *Spangár* András ugyanakkor magyarúl szerkesztette Magyar könyvtárát, mely azonban kéziratban maradt, pedig sok magyar író életrajzát tartalmazta.[89] A soproni *Serpilius* György regensburgi superintendens mutatványokkal adta ki az egyházi és világi énekköltők életrajzait.[90]

191. BÉL MÁTYÁS.

A földrajz számbavehető módon nem gyarapodott, pedig

86 Dézsi, Magyar Iró, 295–301.

87 Czvittinger, Specimen Hungariae literatae. Frankfurt, 1711. az előszóban.

88 U.-o. tizenegy üdvözlő vers.

89 Szinnyei, M. Írók, II. 558., XII. 1333.

90 1704. U.-o. XII. 945.

két olyan geografus szolgált a kuruczoknak, mint gróf *Marsigli* Alajos és *Bél* Mátyás. Nagy műveik még Rákóczi életében, de az ő hatása nélkül jelentek meg. Rákóczi híve volt dr. *Hidi* Gergely nagyszombati tanár is, a ki éppen a fölkelés kitörése előtt írta le Magyarország nevezetesebb városait. Művét *Timon* Sámuel egészítette ki. Németül a labancz *Cordato* István adott leírást Magyarországról. *Buchholtz* György (az öregebb) ismertette a Kárpátokban 1664 óta főképpen botanikai czélokból tett útjait, de munkája kéziratban maradt. Dr. *Csiba* István nagyszombati egyetemi tanár már megírta, de még nem adta ki Magyarország hegyeiről és gyógyító forrásairól szóló könyveit. Kéziratban maradt egy névtelentől Magyar- és Erdélyország leírása is 1710-ből.[91] *Sinapius* Dániel lőcsei ág. lelkész az alsósziléziai Oels-fejedelemséget írta le.[92] Az iskolákban Szőnyi *Nagy* István, *Bél* Mátyás és ifj. *Csécsi* János a földrajzot új, helyesebb módszer szerint, a *térképek* fölhasználásával tanították. *De l'Isle*, *De Fer*, *Jaillot*, *Sanson* magyar térképei voltak legjobban elterjedve; Rákóczi maga is többnyire ezeket használhatta.[93] A labanczoknál *Weigel* éppen a fölkelés kezdetén adta ki Magyarország új térképét, mely a karlóczai béke alapján 26 hónapi munkával megállapított új határokat tüntette

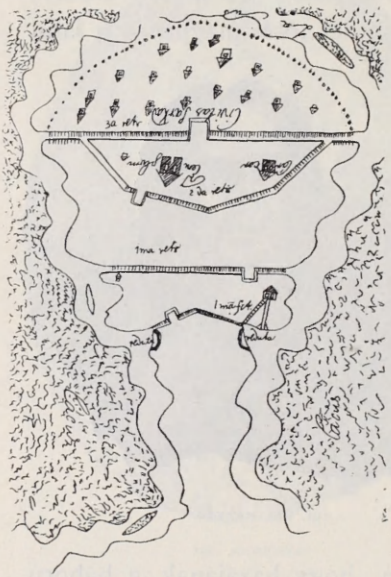

192. SARKAD TÉRKÉPVÁZLATA KÁROLYITÓL.

91 A budapesti egyetem Kaprinay-féle kéziratainak. 16a. ívrétű kötet, 230–335. l.

92 Olsnographia. Lipcse, 1707.

93 A Histoire des revolutions 1739. évi kiadásához is De l'Isle térképe (Carte de la Hongrie, de la Transilvanie et de la Sclavonie) van mellékelve. De l'Isle térképét Marsigli már 1703-ban javitotta.

föl;[94] s 1709-ben maga József király nyomatott ki egy térképet, melynek lemezét a m. kir. kamarában őrízték.[95] A postaállomásokon kifüggesztették a térképeket,[96] s Forgách a fogságban az «országmutató mappákkal» vígasztalódott.[97] Ha a konstantinápolyi erdélyi házban nem hiányozhattak «valamely kopott topographia-mappák»,[98] elképzelhetni, hogy Rákóczi, Bercsényi, Károlyi stb., kik maguk is értettek vázlatok készítéséhez, azok nélkül nem lehettek el, s a követek (Bay, Bivolinyi, Krmann, Nedeczky, a két Pápay, Szirmay, Vetésy stb.) sem indúlhattak el útjaikra. *Vogemonte* Lothár már fölvetette és tervrajzokkal is megvilágította a duna-fiumei csatorna kérdését; igaz, hogy a német és az osztrák kereskedelem érdekében.[99]

A mathematikai irodalmat a fejedelem nemcsak személyes hajlamai következtében, hanem tűzérsége érdekében is törekedett fejleszteni; szívesen pártolta tehát a külföldön tanuló mathematikusokat. Hajdúhadnagya *Tolvay* Ferencz — Radványszkynak ajánlva — újra kinyomatta magyar arithmetikáját, melynek rendszerét ő maga, az ifjak számára, igen világosnak tartotta. Az olasz practica arithmetika, azaz számvető tábla, újabb kiadásban jelent meg (1709), hogy megkönnyítse a kereskedők dolgát.[100] *Kaposi* (Juhász) Sámuel sárospataki tanár kéziratban hagyta mathematikai, csillagászati és naptárszerkesztési iratait.[101] A szepesmegyei *Pater* Pál danczkai mathematikai tanár külföldön írta és adta ki műveit. Itthon — néhány tanáron kívül — ennek a szakmát művelői közül csak a *kalendáriumcsinálók* boldogúltak. Sok naptár jelent meg;[102] de megesett, hogy Fogarasy, Rákóczi

94 Szentkláray, Száz év, I. 13.

95 Minnichsdorfer János György levele 1712 július 16. Bécsből. Orsz. levéltár, kincstári osztály; a pozsonyi kamara iratai közt.

96 Szentkláray, Száz év, I. 116. és Márki, Arad története, II. 811.

97 1708 januárius 5. Századok, 1872. 621.

98 1708 május 28-iki leltár. MHH. XXIV. 662.

99 Trattato intorno allo stabilimento del Commercio. Bécs, 1709.

100 Századok, 1875. 97.

101 Koncz, A marosvásárhelyi ev. ref. főiskola tört. 141—3.

102 Jegyzékök Szabó—Hellebrand Régi Magyar Könyvtárában.

főpohárnoka, 1709-ben, aranyon sem vehetett, mert sehol sem talált kalendáriumot.[103]

A természettudományi kísérletekről már volt szó,[104] s mint azoknak legbuzgóbb munkásairól, az orvosokról is.[105]

Az orvostudományt nem annyira irodalmilag, mint gyakorlatilag művelte a nürnbergi dr. *Lang* Ambrus, a fejedelem háziorvosa, a ki sírfölirata szerint a kémia és a természet titkait a legpontosabban kutatta és minden betegséget ösmert.[106] *Huszti* (Szabó) István debreczeni tanár és debreczeni, majd máramarosi orvos szintén kedves embere volt a fejedelemnek.[107] Négy füzet élettani és számos más orvosi értekezéssel alapította meg hírnevét. Rákóczi híres tábori orvosát, *Moller* Károlyt, idővel a magyar Hippokratesnek nevezték. A háború alatt írta le az essentia dulcisszal Beszterczebányán kitűnő sikerrel folytatott gyógyításmódot s a pestis és más mérges nyavalyák ellen való védekezést, a mely azonban csak harmincz esztendő múlva jelen-

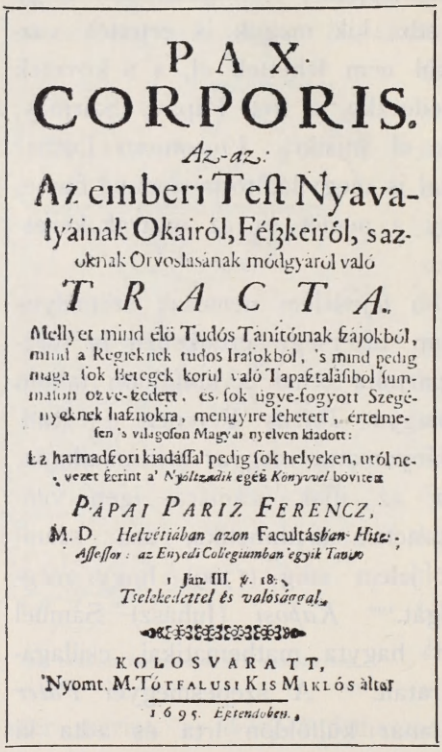

PAX CORPORIS.

Az-az:

Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, s azoknak Orvoslásának módgyáról való

TRACTA.

Mellyet mind élö Tudós Tanítóinak szájokból, mind a Regieknek tudos Iratokból, 's mind pedig maga sok Betegek körül való Tapasztalásiból summason özve-szedett, és sok ügye-fogyott Szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett, értelmesen 's világosan Magyar nyelven kiadott:

Ez harmadszori kiadással pedig sok helyeken, utól nevezet szerint a' Nyóltzadik egész Könyvvel bövitett

PÁPAI PARIZ FERENCZ,

M. D. Helvétiában azon Facultásban Hitz-Assessor: az Enyedi Collegiumban egyik Tanitó

1 Ján. III. v. 18.

Tselekedettel és valósággal.

KOLOSVARATT,

Nyomt. M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS által

1695. Esztendőben.

193. A «PAX CORPORIS» CZIMLAPJA.

103 1709 januárius 16. Tört. Tár, 1882. 755—6.

104 Ebben a fejezetben, II. 437—439. l. V. ö. Szinnyei, Magyarország természettud. és mathem. könyvészete. Budapest, 1878.

105 II. kötet, 185—87. l.

106 Rákóczi eml. 335.

107 1708 június 19-ikén még száz forintot adott moldvai útjára (Arch. R. II. 615.), tehát nem halt meg 1704-ben, mint Szinynyei (IV. 1469.) gyanítja. A másik Tóth István († 1710.) theológiai író volt.

hetett meg. Nagy érdeme, hogy *klinikát, laboratóriumokat rendezett be*, s így sok derék orvost nevelt a hazának.[108] A selmeczi *Hellenbach* János gyakorló orvost és írót az események más térre sodorták, mert a fejedelem bányagrófnak nevezte ki. Régi ösmerőse volt a fejedelemnek *Spielenberger* Dávid lőcsei főorvos, a ki a zsigerekről s az időszaki betegségekről írt; de a fölkelés kitörésekor elhúnyt. Sebek gyógyítására rendszeresen ő használta először a libánusolajat, a melyet kortása, *Buchholz* György, a Libanus Carpatica héjából és gallyaiból készített.[109] A fejedelem tábori orvosa és lelkes híve, a trencséni *Lischovini* Ferencz, a tudós orvosról írt értekezésével tűnt fel. Pápai *Páriz* Ferencz — bujdosása közben — a fejedelemasszonyt, sőt magát a fejedelmet is gyógyította.[110] Azonban a «Pax Corporis»-nak a belgyógyászatnak) hírneves írója irodalmi babérait most más téren kereste. A labanczok leghíresebb orvosa *Köleséri* Sámuel volt, a ki a földközitengeri skorbutról és a pestisről írt könyveket; a nép számára a rendes orvoslásnak közönséges reguláit adta. A kuruczoknak nem volt elég gyakorló orvosuk,[111] de tudomány dolgában nem szorultak a «széleseszű» alchimista csodadoktorra,[112] vagy a kapzsi Habtergeldtekre, a kik előre kérték béröket, mert tapasztalták, hogy *nem fizet a magyar, ha meggyógyul.*[113]

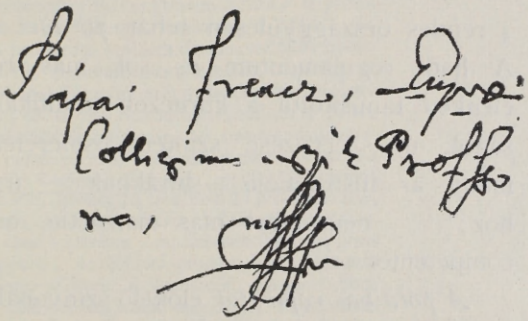

194. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

108 Ernyei József, Orvosi magániskolák a XVII—XVIII. században. (Felolv. a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi vándorgyűlésén, 1907 augusztus 28.)

109 Melczer, M. Plutarch, II. 121—2.

110 Századok, 1888. 53.

111 «Több itt (Szatmárt) a doktorné a doktornál» tréfálkozott Fogarasy főpohárnok 1708 október 27. Tört. Tár, 1882. 749.

112 1705 május 24. Arch. R. IV. 549.

113 Bercsényi a fejedelemhez, 170 augusztus 25. U.-o. VI. 38.

III. POLITIKA, HÍRLAPÍRÁS ÉS TÖRTÉNELEM.

A jogtudósok Rákóczi korában különösen mint törvényhozók mutatták meg erejöket. A *kuruczok* 1704-ben Gyulafehérvárt, 1705-ben Szécsényben, 1706-ban Huszton, 1707-ben Marosvásárhelyen és Ónodon, 1708-ban Sárospatakon és Sümegen, 1711-ben Szatmárt tartottak teljes vagy részleges országgyűléseket; a *labanczok* 1705-ben Szebenben és Segesvárt, 1708—9-ben Pozsonyban, 1709 ben Nagyszebenben. A fejedelem Gyulafehérvárott 10, Szécsényben 19, Vásárhelyen 26, Onodon 24, a 4 rendes országgyűlésen tehát *79 törvényczikkelyt szentesített.* A hadi regulamentum és sok más rendelet ezen kívül is élénken tanúsította a kuruczok kodifikáló képességét. A bíróságok új szervezése szintén ösmeretes. «Törvény s tudomány az instructioja a bíráknak — írta Bercsényi Rákóczihoz; [114] — nem lehet más instructio, quam ut juste judicet et competenter.»

A politikai röpiratok előkelő színvonalon állottak. Kéziratban lappang *Rákóczi* Arany Szabadsága, de ösmeretesek manifesztumai, melyeknek, a történelmi becsen kívül, irodalmi jelentőségük is van. Neki ajánlta *Forgách* Simon Zrínyi Miklós halhatatlan röpiratát a török áfium ellen való orvosságról. Forgách írta a Rákóczi Discursusai czímen ösmert tanulmányt,[115] mely a magyar alkotmányos kormányformát, különösen azonban a hadszervezetet ösmerteti és bírálja, még pedig *Magyarország teljes függetlensége szempontjából.* Azonban egy esztendő múlva, József halála után, «A veszélyes zűrzavarban habozó magyar elmének tusakodása» czímű röpiratában már a *kiegyezést* sürgette, a nélkül, hogy azt, a szatmári föltételek szerint, elfogadta volna. A fölkelés jogosságát legszebben és legalaposabban *egy lengyel királyi tanácsos levele* védelmezte meg, a mely 1710-ben

[114] 1705 február 22. Arch. R. IV. 377.
[115] Kiadta Császár Ferencz 1848-ban 8r. "XVIII., 58 l. Ösmerteti Thaly a Századokban, 1882. 542—556.

magyar, latin és franczia kiadásokban jelent meg.[116] Eleinte Rákóczit, utóbb Ráday Pált, de legtöbb valószínűséggel[117] *Vay* Ábrahámot tartották a röpirat szerzőjének. Bárki volt, a magyar közjognak olyan gyönyörű és meggyőző védelmét nyujtotta egy római birodalombeli úr részére, mint másfél század múlva Deák Ferencz Lustkandellel szemben. Hatalmas államjogi vitairat az az *apológia* is, melyet *Vay* 1706-ban a béke-alkudozásokról 1706-ban «a szabadság negyedik esztendejében» *Veracius Constantius* néven írt és «egy szabad ország szabad városában» nyomatott ki. Rendre veszi a kuruczok 23 békeföltételét s a császári békebiztosok feleleteire pontonkint válaszol.[118] A fejedelem oly nagyrabecsülte, hogy még követutasításban is hivatkozott reá.[119] *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Károlyi*, vagy *Esterházy* Pál, *Széchenyi* Pál, *Szirmay* István egyes levelei maguk is valóságos politikai röpiratok. Bercsényi szerette volna magyarra lefordítani a labancz *Szirmay* «Fenestra obscura Rákócziana»-ját, mert

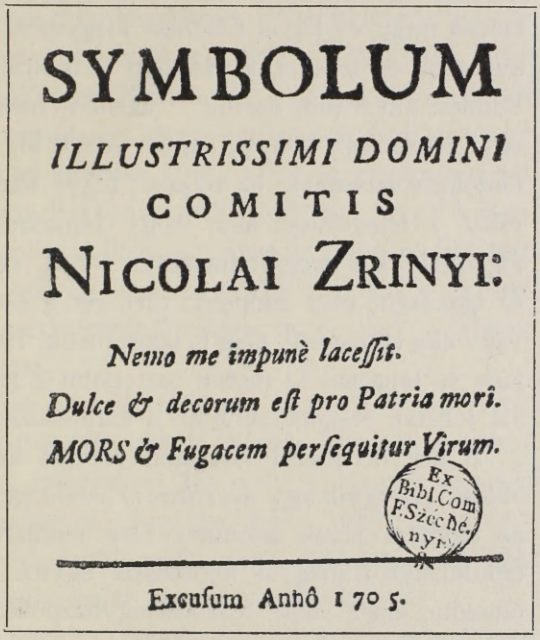
SYMBOLUM
ILLUSTRISSIMI DOMINI
COMITIS
NICOLAI ZRINYI:
Nemo me impunè lacessit.
Dulce & decorum est pro Patria mori.
MORS & Fugacem persequitur Virum.
Ex Bibl. Com. F. Szécsé. nyr.
Excusum Annô 1705.

195. AZ ÁFIUM 1705. ÉVI ELSŐ KIADÁSA.

116 Kiadta Thaly, Kalászok, 122—206. V. ö. Előszó, VIII—IX.

117 Ráday keresett, Vay — mint a névtelen — keresetlen s mégis méltóságos magyarsággal írt.

118 Remarques apologetiques. Közli a Histoire des revolutions de Hongrie. (A hágai 4r. 1739-iki kiadás 459—504. lapján.)

119 Brenner préposthoz, 1710 április 17. Arch. R. VIII. 237.

«igazán ezen a Rákóczi-ablakon át világosodik fel Magyarország az osztrák zsarnokságról». «Igen kitetszik belőle német uramnak foga fehére — mondta. — Talán csak ez is fölséged gondolkodásának más útját nyitja; noha elhiszem, ezt csak úgy kell nekünk becsűlnünk, mint ők Veracius uramat.»[120] A tárgyalások kezdetén gróf *Bethlen* Miklós «Olajágat viselő Noé galambja»[121] keltett nagy és jogos feltűnést kiegyezési tervével, a melyet a kuruczok és labanczok, Rákóczi és a király egyaránt elvetettek. Bethlen önvédelme szerint[122] azonban hadi, politikai vagy pénzügyi értekezést, könyvet azért adnak ki, hogy az olvasó megfontolja s használja, ha tetszik; tegye félre, ha nem. Ilyen iratokat a fejedelmek nem hogy büntetnének, de kedvesen is fogadnak, sőt megjutalmazzák. Nevét azért hallgatta el, mert az igazságot nem mindenki tűri, sőt a szerzőt, ha névtelensége vagy álneve kiderül, meg is büntethetik. Hova lenne a vélemény joga és tanácsot ki merne osztogatni a fejedelmeknek, ha csak azt lehetne elmondani, a mi a hatalmasoknak tetszik!

A kegyúri jogról két latin röpirat keltett nagyobb érdeklődést. Az egyik egy *névtelennek* rövid és barátságos fejtegetése az egyházi javak adományozása módjáról, a másik *Brenner* tanulmánya a magyar fejedelmek egyházi kiváltságairól. Amaz támadta, emez védte Rákóczi egyházpolitikáját.

Az első magyar politikai hírlap a fejedelem támogatásával jelent meg. A német hírlapok 1688. márciusa végén kezdtek foglalkozni Rákóczival,[123] ki már fiatalon megszokta a bécsi, az olasz és a franczia hírlapok olvasását.[124] Később hamburgi, stettini, varsói, hágai lapokat olvasott.[125] «Mi haszna írom ezeket magyarúl, — fakadt ki Bercsényi[126] — mikor tudom, már francziául olvasta felséged!» A szabadságharcz első felében a

120 Bercsényi 1708 márczius 7. és 13. U.-o. v. 561., 567—8.

121 Fridericus Gottfridus Veronensis néven. Kiadta Tört. Tár, 1891. 39—45. Sok másolata ösmeretes.

122 Tört. Tár, 1891. 47—48.

123 Thaly, Rákóczi ifj. 103.

124 Bercsényi 1701 április 5. Thaly, Bercsényi, II. 299.

125 Arch. R. II. 453., VII. 31. Szalay, Rákóczi bujd. 252.

126 1711 július 14. Arch. R. VII. 9.

1705 1.

Mercurius Hungaricus.

Agriâ 30. Maji.

SEreniſſimus Princeps Tranſylvaniæ, ob liberiorem ſalubriorémq; auram, Civitate hâc, tota cum ſua Aula exeundo, in apricis ejuſdem campis tentoria fixit, ac in dies, quâ venationibus, quâ exercendæ regulari Militiæ vacando, pro continuanda Campania, de apparatibus belli ſedulò diſponit omnia. Illuſtriſſimus Dominus Comes DANIEL ESZTERHÁZI Junior de Galantha, ob præclara ſua in Patriam merita, & proximè oſtenſos ad Civitates Sancti Georgii, Bazinium, & Modor, generoſos Actus, quibus peditatum hoſtilem duobus millibus numeroſiorem, cuncta tormenta & munitiones, omnem bagacsiam & arma noſtris cedere ignominioſèq; exire coëgit in Generalem Campi Marſchallum ſublimatus eſt, & cùm Sua Serenitas bellum ad partes Trans-Danubianas transferendum reſolverit, ad commendandam ibidem Armadæ partem eundem certò præfeciſſe dicitur, prout jam pro expeditione illa decem Regimina Equeſtria, præter peditatum, Danubium partim transiviſſe, partim ad tranſitum in procinctu eſſe, ex fideli relatione innotuit, quin & Artilleria eò deſtinata, ex Montanis Civitatibus, unà cum tormentis, ac ſufficientibus requiſitis adducta, Hatvaninum appulit, ac rectà ad pontem ſuper Danubio ſtratum devehitur. Archiepiſcopus Koloczenſis, nec-non Baro *Stephanus Szirmai* Legati Cæſarei hic adhuc morantur, ſuccenturiatos ſuos Epiſcopum *Viſa* & *Paulum Okolocsány* Viennâ præſtolantes, quos quandoquidem Sereniſſimus Princeps, cum confœderatis Hungaris, eâ cum reſolutione, ad Legatos Angliæ, & confœderati Belgii (qui hactenùs mediationem ſuam offerebant) remiſit, ut experimentum, ſimulq; affidationem à Sua Majeſtate, de admiſſione guarantiæ, pro futuri tractatûs pacis ſecuritate neceſſaria, ſumentes, quantocyus informationem ſuam dare velint, interea verò temporis Suâ Majeſtate Cæſarea fatis cedente, tantò jàm avidiùs eosdem cum reſponſoria reſolutione expectamus, quantò magis novum ſucceſſoris Regimen, quæ circa res Hungaras ſit intentio, ſcire cupimus. Sereniſſimo Principi, de Regimine Principatûs Tranſylvaniæ, quod adhuc vivô Cæſare, per liberum Statuum & Ordinum Votum obtinuit, multi eò magis congratulantur, quòd Joſephus

(1.)

A. XI. 279. KPREUSS. GEH. STAATS-ARCHIV BERLIN.

A „MERCURIUS VERIDICUS“ 1705. MAJUS 30-IKI SZÁMÁNAK 1. OLDALA.

fejedelemnek és Bercsényinek külön levelezője volt Pozsonyból, *Reszler* (Röszler) András, a ki «alkalmas curiositásokat» küldött, de mindenkor megbízható hírekkel látta el őket úgy, hogy «hírein építeni lehetett».[127] Nagy levelezést nem vállalt[128] s utóbb, mikor a pozsonyi országgyűlésen mint Pozsony város követe jelent meg, levelezése miatt az udvar kemény inquisitiójától tartott.[129] A Wienerisches Diarium és a bécsi Mercurius oly megbízhatatlan, rosszakaratú híreket közölt a fölkelésről, hogy Bercsényi ezeket, a Wiener Blattelt[130] és az utánuk induló német újságokat csak nyomtatott hazugságoknak nevezte.[131] Hogy tehát «ne láttassék mind igaznak lenni, a kit az idegen nemzet szokott promulgálni novellákban», gróf *Esterházy* Antal tábornok Kassáról 1705 április 14-ikén egy latin nyelven nyomtatott *magyar hírlap* első számával lepte meg a fejedelmet. Fölkérte, bízzon meg valakit a szerkesztéssel s kijelentette, hogy a lapnak maga is munkatársa lesz.

A magyar hírlapírás megalapításának dicsősége tehát gróf Esterházy Antal nevéhez fűződik.[132] Éppen kétszáz esztendő múlva hazánkban 1615 magyar és 342 nem — magyar nyelvű, összesen tehát 1957 hírlap és folyóirat jelent meg; de a kétszázados évfordulón jóformán senki sem emlegette az első magyar hírlapot s megalapítóját, Esterházy Antalt.

Rákóczi szívesen fogadta Esterházy eszméjét; valamennyi tábornokát utasította, hogy rövid, megbízható hírekkel lássák el az új hírlapot, mely *Mercurius Hungaricus* czímmel mint hetilap indult meg s *Mercurius Veridicus ex Hungaria* czímmel folytatta pályafutását. Legrégibb ösmert száma 1705. május 30-ikáról

127 Arch. R. IV. 94., 154.; V. 210.

128 1704 augusztus 25. U.-o. IV. 89.

129 1708 június 28. U.-o. V. 667. V. ö. Zsilinszky, IV. 301.

130 Arch. R. VII. 63.

131 Thaly, Az első hazai hírlap, 7.

132 Az első magyar hírlap története megíratásának érdeme viszont a Thaly Kálmáné. Ide vonatkozó főbb értekezései: Nyomtatott hírlapok a kuruczvilágban. (Vasárn. Újság, 1866. 11—12. sz.) Az első hazai hírlap. Bp. 1879. (Akad. tört. ért. VIII. kötet, 4. sz. 8r. 48 lap). Kurucz hírlapok 1705-ből Berlinben. (M. Könyvszemle, 1883. 229—245., a könyvünkben is közölt facsimilével.) Zuboly (Bányai Elemér), Kétszáz éves kurucz hírlap. (Pesti Napló, 1905 április 15. sz.)

kelt s naplószerüen, röviden közölte az eseményeket. Csak 1710-ben alakúlt át havi szemlévé.[133] A lengyel urak s maga XII. Károly már az első hetekben nagyon érdeklődtek iránta; s az angol és hollandus közbenjárók is teljes példányt kértek belőle, mert «históriákat iratnak ezen mi aktáinkból».[134] Híreit a fejedelem, majd Bercsényi kanczelláriájában s kétségtelenül a fejedelem és Bercsényi közreműködésével állitották össze.[135] «A bécsi ujságok hazugságokat írnak, de a mi a Mercuriusban van, igaznak kell tartani — írta Bercsényi jogos önérzettel.[136] — S elég azt, a mit *naponkint* hazudnak, a Mercuriusban *havonkint* igazsággal megczáfolni.» A hivatalos titkok kiirását, az érdeklődés felcsigázását Bercsényi nem akarta.[137] A lapot eleinte Kassán, majd Lőcsén, Bártfán s 1710 április 5-ike óta ismét Kassán nyomtatták, hol *Berthóti* tábornok ügyelt föl reá.[138] Sajnos, mindössze csak hat számát ösmerjük az első hazai hírlapnak.[139] Sajátságos, hogy *Urbich* bécsi orosz követ 1710 nyarán a Rákóczihoz még hü Eperjesen is nyomathatott oly ujságlapot,[140] mely a fejedelem csüggetegségéről adott hírt. «Több hazugság is mondatott már én felőlem, nemcsak az *eperjesi gazéta*» — jegyezte meg erre a fejedelem.[141] Különben már régen tapasztalta, hogy «van valaki udvaránál, a ki (külföldiek számára) firkál, de ez nem tud írni, legalább nem a belső valóság, hanem a külső jelenségek szerint ír s mindenkor hazudik».[142] «Azt mondják uram azt mondja» — gúnyolódott máskor;[143] s a sok fecsegést parasztok, öreg asszonyok híreinek nevezte. Az

133 Bercsényi 1710 márczius 10. Arch. R. VIII. 207.

134 Bercsényi Rákóczihoz 1705 november 7. U.-o. IV. 731. Thaly, Az első hazai hírlap, 17.

135 Története Thalytól: Az első hazai hirlap 1705—1710. Budapest, 1879. 8r. 48 lap. (Akad. Tört. Ért. VIII. 4.) 1706 augusztus 19—26. a lap híreinek eredeti fogalmazványa maig is megvan a vörösvári Rákóczi—Erdődy-levéltárban. Közli Arch. R. IX. 299—301.

136 1710 márczius 18. Arch. R. VIII. 112.

137 1709 november 6. Századok, 1872. 610.

138 Arch. R. VIII. 213.

139 Hellebrant a Tört. Tárban, 1895. 619. U.-o. 620—629. l. közli a február 3—27. és február 28. márczius 26-iki 4—4 levélnyi szám teljes tartalmát.

140 1710 június 24. Arch R. VI. 530.

141 1710 június 27. Arch. R. III. 126.

142 1708 márczius 20. U.-o. II. 195.

143 Károlyi Sándorhoz, 1708 június 30. U.-o. II. 287.

MERCURIUS VERIDICUS
EX HUNGARIA.

Nitriæ, 16. Menſis Auguſti. 1705

TError panicus invaſerat primùm has oras, ex moderno prælio, ad Arcem Veres-kő inito, qui tamen poſt meliùs cognitum rei ſtatum, certásque relationes, ſubitò reſedit, rebus hoc modô ſe habentibus: Poſtquàm Hoſtis ad extrema redacto fortalitio Leopoldino ſuccurrere conatus eſt, ſtrato ſuper Danubium ponte eôque trajectô, in campis Arcis *Szente* caſtra metatus eſt, ac ſub mediam noctem Vallum noſtrum, ad Fluminis Vagi ripam pro conſervatione pontis poſitum, furioſô impetu aggreſſus, poſtquàm inſultum ter repetiit, totiès itidem virtute Baronis *Nicolai Prinyi*, Cohortium Pedeſtrium Brigaderi, repulſus eſt, tàm exquiſita ſui cum clade, ut cæſis quàm plurimis, ac pluribus ſauciatis, aliquot currus cadaveribus repleret, ac ad tegendum occiſorum numerum, eadem nocte humaret. Quamvis verò datis Sereniſſimi Principis ordinibus, magna pars Exercitûs, per ſuperiorem pontem eô fine transire juſſus eſt, ut hoſtem (qui Armadam Noſtram abeſſe ratus ſecuriùs quievit) ante auroram ſummâ vi adoriretur: nihilominùs ob nimiam cunctationem res effectu caruit, cùm aliàs communi opinione credatur, hoſtem eâ nocte internecione deleri potuiſſe. Altero itáque die, rectà Leopoldinum iter ſuum direxit, ac inſidiarum neſcius, denuò in alterum Vallum incidit, ac per certos ictus adeò feliciter repreſſus eſt, ut viam longiorem quærere cogerétur, ac tantoperè confunderetur, ut ſi hic denuò à Noſtratibus invaſus fuiſſet, certò certiùs profligatum lugeret nunc Auſtria; verùm Deo aliter diſponente, intentionem ſuam aſſecutus eſt, ac dum miles Rákóczianus prælium diſtulit, hoſtis dictum Fortalitium commeatu juvit, militéque præſidiariô auxit, tanto furore in proximam Civitatem *Galgócz* irruens, ut eam totam cum Arce pulcherrima igni daret, ac pluribus Incolis contra Cartellam cæſis, ne mendicis quidem in Xenodochio repertis parceret. Interèa Exercitus Noſter exitum Hoſtis à valle Leopoldina avidè præſtolabatur, quem ut Generales Cæſarei conſpexerunt benè ordinatum, hæſit diutiùs totus exercitus hoſtilis viam effugii quærendo; ideôque hinc inde cavillando, ac nunc Moraviam versus, nunc retrorſum iter ſuum dirigendo, magnô fatigiô Noſtrates vexavit, eô potiſſimùm certo fine, ut conſtrictum locum commodè pro tutamine

A

A. XL. 179.

A „MERCURIUS VERIDICUS" 1705. AUG. 16-IKI SZÁMÁNAK 1. LAPJA.

első híren nem örült, nem szomorkodott, de sohasem is vette alapúl[144] s únta a sok pletykát és novinkát.[145] Annál jobban szerette a megbízható tudósításokat; pl. *Sugó* György jelentéseiben hibát nem tapasztalt. Becsülte benne, hogy sem okosabb, sem bolondabb nem akar lenni az eszénél. Hallgatással nem akar okosabbnak látszani, sokatmondással nyelve nem jár szaporábban az eszénél.[146] Az első magyar hírlap alapítója éppen a hamis és hazaellenes hírek megakasztása végett állította vissza a *czenzurát.*

Emlékiratok és naplók nagy számmal készültek a szabadságharcz idejében. Maga a fejedelem csak később, a száműzetés idejében állította össze emlékiratait és önéletrajzát; de már itthon gondoskodott az események följegyzéséről. Magát a Mercuriust is nyilt naplónak lehet tekinteni. Titkára, *Beniczky* Gáspár, 1707 május 24-től 1710 február 28-ig a fejedelemnek úgyszólván minden lépéséről számot adott diáriumában.[147] A megszakadt fonalat 1711 február 29-én Szatmári *Király* Ádám vette föl s 1717 április 24-ig, majd *Mikes* Kelemen a fejedelem haláláig folytatta;[148] de ez már a bujdosás korába esik. *Pongrácz* György erdélyi udvari titkárt maga a fejedelem bízta meg, hogy naplót vezessen a nagyszombati békealkudozásról s vele naponkint közölje, mivel néha a részletes tárgyalásokból kell világosságot venni az ilyen állapotokban.[149] Nagyon becsesek *Károlyi* Sándor «maga életének s azalatt történt állapotoknak emlékezetes folyási»;[150] a napló azonban 1706 november 16-ával megszakadt[151] és csak 1726-tal folytatódik. Még kiadatlan gróf *Teleki* Mihály naplója, mely 1690-nel kezdődik s az egész korszakot

[144] 1709 január 26. és 29. U.-o. II. 438., 439.

[145] 1708 január 29. U.-o. II. 157.

[146] 1708 márczius 2. U.-o. II. 176.

[147] Kiadta Thaly, Rákóczi-tár, I. 1—232. Pest, 1866.

[148] U.-o. 233—396.

[149] 1706 július 6. Arch. R. I. 560.

[150] Kiadta Szalay (Thaly előszavával) Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei czímmel, Pest, 1865. Két kötetben.

[151] Az I. kötet 201. lapján. A kor története szempontjából nagyon becses kiegészítése Pulay János tanulmánya a szatmári békességről (U.-o. II. 183—506.), melyet latinul 1712-ben írt a külföld tájékoztatására; magyarul Nagyszombatban csak 1718 április 14-én készült el.

felöleli[152] s kiadatlan gróf *Gyulay* Ferencznek is a fölkelés első éveiről és a spanyol örökösödési háboruról 1703—4-ben vezetett naplója, mely jelenleg az 51. ezred tulajdona. *Szaniszló* Zsigmond erdélyi nemes naplója 1682 április 2-tól 1711 április 27-ig terjed.[153] *Wesselényi* Istváné az 1704 április 27-től szeptember 6-ig közöl becses adatokat.[154] Gróf *Bethlen* Miklós önéletírása csak 1703-ig terjed.[155] Az 1703—4. évekről Czegei *Vass* György naplója tájékoztat.[156] *Cserei* Mihály protestáns létére erős labancz szellemben írta meg históriáját,[157] a melyben még Rákóczit is önzéssel vádolja. Könyve írásához 1709 deczember 16-ikán fogott s benne az 1661—1711. év eseményeit rendkívül vonzóan beszéli el. *Apor* Péter Rákóczihoz való hűsége miatt 1706—7-ben fogságot szenvedett, a melyet életének egyéb eseményeivel együtt csak III. Károly korában írt le, mikor örökbecsű munkáját, a Metamorphosis Transylvaniaet is alkotta.[158] *Bay* Mihály megírta az 1692—3. évi török követsége diáriumát.[159] 1705—6-ban együtt járt követségben a tatár kánnál *Pápay* Gáspárral, ki erről naplót vezetett.[160] *Pápay* János viszont gróf *Teleki* Mihálylyal együtt írt naplót 1709. évi nándorfehérvári követségökről.[161] *Kazinczy* András, ki az ónodi országgyűlésen is részt vett, 1683-tól naplót vezetett, mely azonban még nincs kiadva.[162] *Rozsnyai* Dávid negyven esztendőről

[152] Eredetije a marosvásárhelyi Telekilevéltárban; könyvemben többször idéztem. Jellemzése Századok, 1901. 433.

[153] Kilencz darabban közölte Torma Károly a Tört. Tár 1889—1891. évi folyamában.

[154] Közli Szathmáry K. u.-o. 1891. 13—59.

[155] Kiadta Szalay két kötetben, 1858—60.

[156] Kiadta Nagy Gyula, MHH. xxxv. kötet (Írók), 1896. A napló 1676-on kezdődik. Rákóczi korát tárgyalja a 358—468. lap. Fia László, kivel Rákóczit követte, a naplót csak 1714-ben folytatta.

[157] Kiadta Kazinczy Gábor az Újabb Nemz. Könyvtár 1. kötetében, 1852. Egyéb munkáiban is vannak a korra vonatkozó némi adalékok; pl. jegyzőkönyveiben (közli Szádeczky Lajos, Tört. Tár, 1903. 481—582. és Századok, 1903. 891—906.); de 1746 január 10-ikén kelt végrendeletében (közli u.-ő, Erdélyi Múzeum, 1895., négy közlemény) élete folyásáról nem szól. 1698-ban kezdődő naplója kiadatlan.

[158] Munkáit kiadta Kazinczy Gábor 1863. (MHH. xi. kötet, itt különösen 136—153.) és verses műveit s leveleit Szádeczky Lajos 1903. (U.-o. xxxvi—xxxvii. két kötet). Balló István szerint (Apor élete és működése 63. l.) kortársaival szemben részrehajlatlanabb mint Cserei és Bethlen.

[159] MHH. xxiii. 459—650.

[160] Kiadta Thaly a Századokban, 1873. 538—552., 602—618.

[161] MHH. xxvii. 174—256. (Írók.)

[162] Szinnyei, M. Írók, v. 1260.

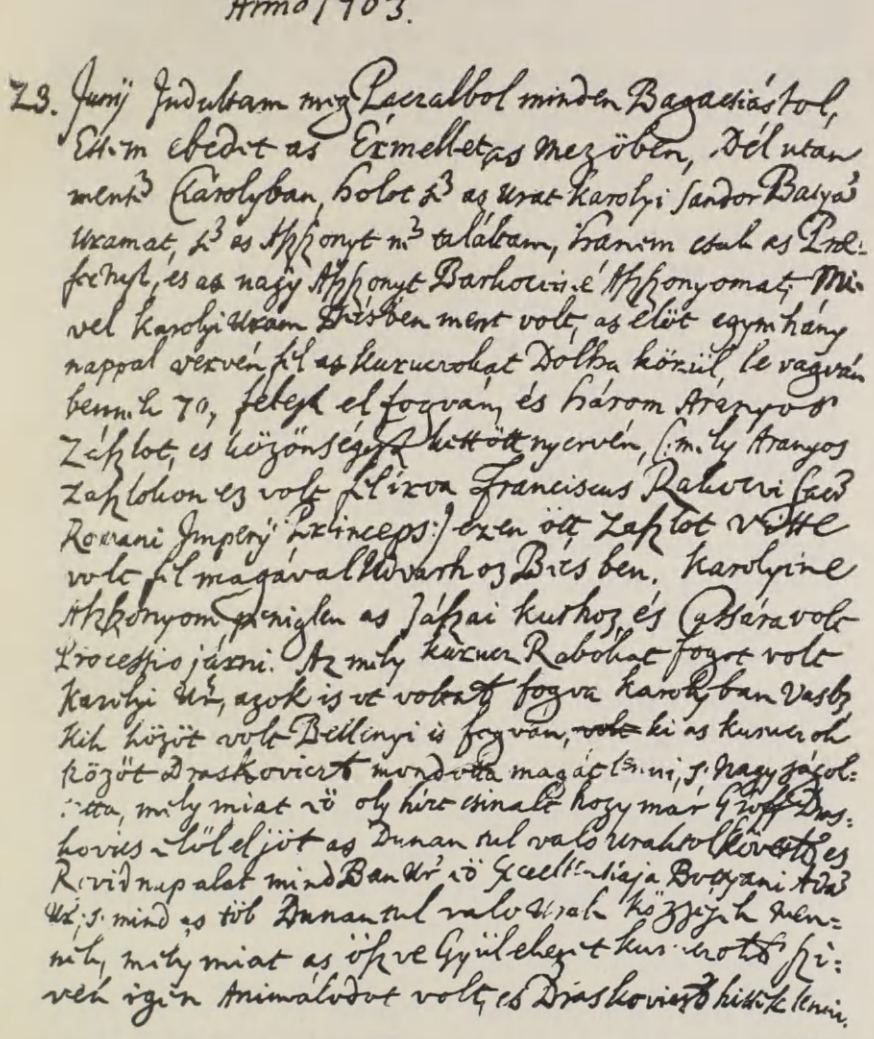

196. EGY LAP GYULAY NAPLÓJÁBÓL.

szóló történeti munkáját 1705 május 5-ikén nyujtotta át a fejedelemnek,[163] ki *Babocsay* Izsákot éppen akkor jutalmazta meg Tarczal és a Hegyalja 1670—1700. évi viszontagságainak leírá-

163 Századok, 1874. 54. Rozsnyay D. tört. maradványai. Kiadta Szilágyi Sándor, 1867. MHH. VIII. kötet. (Írók.)

sáért.[164] Valószínű hogy bécsi fogságában *II. Apafi* Mihály is folytatta 1694 augusztus elsejével megszakadt naplóit.[165] Rákóczi küzdelmeinek becses forrásai egyebek közt *Szakál* Ferencznek 1660—1718. és Vízaknai *Briccius* Ferencznek 1693—1711. évi naplói,[166] ifjabb *Inthell* János Tagebuchja,[167] *Komáromi* János törökországi diáriuma 1696—1705,[168] *Ottlyk* György önéletírása, *Péchy* Ádám bártfai követ naplója az ónodi országgyűlésről, ifj. *Csécsy* János havi krónikája, *Bivolinyi* István 1710—11. évi labancz naplója,[169] egy névtelennek töredékes naplója a szécsényi országgyűlésről,[170] *Ráday* Pál 1709. évi benderi követségének naplója,[171] *Rabutin* de Bussy mémoirejai,[172] *Szirmay* András 1680—1705. évi naplója,[173] Hans *Tschány* Ungarische Chronikja 1670—1704-ről,[174] idősb *Buchholtz* György diáriuma,[175] *Schmeizel* Márton hallei egyetemi tanárnak kéziratban maradt jegyzetei Erdély 1700—1706. évi történeteiről,[176] *Illyés* István szenátor krónikája,[177] *Ritter* György soproni polgár följegyzései 1701—19-ről,[178] *Graffius* Lukács emlékirata Medgyes[179] és *Fabri* Jánosé Szelindek viszontagságairól.[180] Mind bizonyságai annak a pezsgésnek, a mit Rákóczi hozott a közéletbe.

A történelem elé nemesebb föladatokat senki sem szabhatott, mint Rákóczi Ferencz, ki maga is az örök igazság nevében fogott emlékiratai elkészítéséhez.[181] Bárki légy — intette a históriskust[182] — ne dicsérj, ha megírod tett dolgaim történetét. Nem adhatott más intelmet *Brenner* Domokos hántai prépostnak

164 Századok, 1874. 127. Kiadta Rumy, Monum. Hung. I. (1815.)

165 Tóth Ernő, I. és II. Apafi Mihály naplója. Kolozsvár, 1900. 45—55. l.

166 Lugossy stb. Tört. Eml. 1760. II. kötet.

167 Kemény, Deutsche Fundgruben, 1840. III. 354—378.

168 Kiadta Nagy Iván, 1861.

169 Mindezeket kiadta Thaly, MHH. XXVII. kötet, 1875.

170 Kiadta Lugossy az Új M. Múz.-ban, X. I.

171 Közli Jerney, Tudománytár, 1841. IX.

172 Kiadta de Ligne hg Drezdában, 1795.

173 Közli Tört. Tár, 1882. 401—418.

174 Kiadta Paur Iván, Tört. Tár, 1858. v.

175 Ösmerteti Melczer Jakab, Nemzeti Plutarkus, 1816. II. 121—2. Ezt a Historischer Geschlechtsberichtet Zsilinszky 1888-ban a kézsmárki ev. lyceum levéltárában megtalálta. Századok, 1889. 72.

176 Vincze Károly, N. Plutarkus, I. 239.

177 Közli Knauz, M. Sion, 1863., 1865.

178 MHH. XXVII. 433—607.

179 Historisches Tagebuch, kéziratban.

180 1705—7-ről. Korrespondenzblatt, 1908. 144.

181 Rákóczi eml. 17., 63—66., 68.

182 Önéletrajz, 177.

sem, mikor ez fölajánlotta szolgálatát, hogy «hűségét historizáló pennájával bizonyítsa».[183] Nem teljesedett Brenner vágya, hogy valamely egyházi javadalomban, pl. a szepesi prépostságban, csöndesen írja meg Rákóczi küzdelmeinek történetét. De most, a hadjárat zajában, mint a fejedelem munkatársa, hiteles források alapján kezdte egybe állítani Magyarország forradalmainak történetét, melyben azt fejtegette, hogy a nemzet Szent István korától 1711-ig mindig csak törvényes kormányának biztosítására kelt föl.[184] Francziául írt, mert elsősorban a külföldet akarta tájékoztatni a nemzet jogos küzdelmeiről. Rendelkezésére álltak a fejedelem és az ország minden levéltárai, melyekből közölt is okiratokat. A fejedelem okleveleket, «régi fragmentumokat» kerestetett *Vay* Ádámmal is, mikor az erdélyi fejedelmek udvartartásáról s uradalmairól akart tájékozódni.[185] *Hevenesi* Gábor jezsuita tartományfőnök Kolonics bibornoktól majdnem száz kötet kéziratot kapott Magyarország egyházi s ő maga 91 kötet kéziratot gyüjtött Magyarország történetéről. Még csak gyermek volt, de már is gyüjtögetett *Kolinovics* Gábor, ki 1728-ban csakugyan megírta az 1701—1720-ig terjedő idők oknyomozó történetét.[186] Gondolt erre *Károlyi* Sándor is, de — saját nyilatkozata szerint — sem ideje, sem alkalma, sem tudománya nem lévén reá, levelekkel színig tölt ládáját feldolgozás végett fiára hagyta.[187] Megbízásából *Reviczky* Imre is írt egy történelmi munkát, a melynek teljességéhez okiratokat és nyugodt lakást kért megbízójától.[188] *Spangár* András jezsuita atya és pesti plébános szintén gyüjtögette már Pethő Gergely krónikája toldalékához a fölkelés idejére vonatkozó adatokat. Okiratok felhasználásával készült Rákóczinak egy életrajza, mely már 1707-ben

183 Bercsényi Rákóczihoz 1705 április 4. Arch. R. IV. 437. Róla bővebben a harmadik kötetben lesz szó.

184 Histoire des révolutions de Hongrie. Hága, 1739. Hat kis kötet. A két utolsó Rákóczi és Bethlen Miklós emlékiratait tartalmazza. Ugyanakkor a mű két nagyobb kötetben is megjelent. (4r. 504 és 258 lap.)

185 1707 január. Arch. R. II. 8. Rákóczi eml. 207.

186 Historiarum de rebus novissimae confoederationis Ungaricae, pace belloque gestis libri XII. Eredetije Thaly Kálmáné.

187 Károlyi önéletírása, I. 98.

188 1706 január 10. Károlyi-okl. V. 359. Neve az irodalomtörténetben ösmeretlen.

megjelent franczia nyelven.[189] Szerzője állítólag *Lenoble Ernst.*[190] Német nyelven Lipcsében 1711-ben jelent meg a fölkelés első teljes leírása.[191] Királypárti szempontból *Wagner* Ferencz gyűjtögette «Nagy Leopold», majd József császárok életéhez adatait,[192] de ezek csak 1719 után jelentek meg. *Rásid efendi*, a szultán udvari történetírója, Wagner könyvének megjelenése előtt három esztendővel járt hazánkban, de már írta 1660-on kezdődő történetét, a melyet azután 1721-ig folytatott. Rákócziról mint Erdély királyáról emlékezik meg benne.[193] A fejedelem különben úgy vélte,[194] hogy akárki mit mond, vagy ír a magyar háború okairól, lefolyásáról s következéseiről, — akárki vádolja *őt* hiszékenységgel, lanyhasággal, *másokat* pedig kapzsisággal: igazán csak az Isten tudja, miért fejlődtek úgy az események, a hogy végződtek.[195]

VII.

RÁKÓCZI ÉS AZ IRODALOM.

Régi kurucz verses krónika szerint «Homérus ha elő-jönne és e mai napon élne: az ő bölcs elméjének is adna gondot és dolgot.»[1] Homérus nem jött elő, epikusa maig sincs Rákóczinak. Költője maga a nép. A nép, a mely olyan könnyen felejt, őt sohasem felejtette el. Szívében

189 Histoire du prince Ragotzi, ou la guerre des mécontants sous son commandement. Páris, a király jóváhagyásával és szabadalmával. Két kötet, összesen 8r. 424 oldal. Másik párisi kiadása egy kötetben 424 és a kassai kiadás 352 oldal. Mindegyik a fejedelem arczképével.

190 Baranyai Béla, Rákóczi bibliographusa szerint. Századok, 1904. 726. Nevét franczia encyklopaediákban nem találom.

191 Wahrhafte curieuse Beschreibung von dem mit 1701—1711. gewahrten neunjährigen Rebellionskrieg in Ungarn. 12r. 167 oldal.

192 Historia Leopoldi Magni, két kötet Augsburg, 1719—31. Historia Josephi caesaris. Bécs, 1745.

193 Karácson Imre, Kath. Szemle, 1893. 753—9.

194 Önéletrajz, 191. (1717-ből).

195 A régibb korral csak kevesen foglalkoztak. Pl. Csiba István névtelenül írt latin könyvet Vak Béláról mint Nagyszombat alapítójáról s arról az öt főpapról, ki Nagyszombatot leginkább fejlesztette. A pozsonyi Moller Dániel altdorfi egyet. történel. tanár 184 könyve közt több értekezés van a Habsburgokról; a hálás I. Lipót császár ezekért pfalzi grófi czímmel jutalmazta.

1 Thaly, Adalékok, II. 337.

hordja, ajkára veszi a nevét. A búcsúzó Rákóczi megjósolta, a hálás magyarság valósággá tette:

Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország
S holtig szán, holtig bán;
Még a gyermekök is
Tudom, visszakíván.
Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtotok,
Mikor rég meghaltam,
Akkor is sirattok.
— — — — — —
Haló poromból is
Föltámasztanátok, —
Összeszednétek még
Porhanyó csontimat!

Porhanyó csontjait és a kuruczok dalait, a mikben lelke él, *Thaly* Kálmán valóban összeszedte; és haló porából a fejedelmet igazán ezekkel a dalokkal támasztotta fel. Rákóczi lelke ég, lobog, gyujt a dalokban; hisszük is, hogy egyiket-másikat maga Rákóczi írta. Fegyverrel akarta visszavívni, de énekben is visszasóhajtotta a Szent István, Mátyás, Bocskay, Bethlen Gábor korát.[2] Istent is arra kérte, mutassa meg, hogy ő a mi Istenünk; s a népet buzdította, hogy a vezércsillag fényességére nézzen.[3] Intette, ne higyjen a németnek, akármivel hitegetik.[4] És megsiratta nemzetét, mikor minden elveszett.

Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél;
Rád borúl a nagy tél,
Mikor semmi sem él,
Én Magyarországom![5]

De a számüzetésben is táplálja reménysége, hogy szívére még öröm száll, nem bú. Mert minden csak Istenen áll, a ki megalázhat, de föl is magasztalhat.[6] Elhiszik, hogy ő írta,[7] pedig utána sóhajtozva, hozzá írhatták azt a szép verset:

2 Rákóczi éneke Bocskayról. Thaly, Adalékok, I. 285. Sinay Miklós kézirataixii. kötete 408. lapjáról.

3 Rákóczi Ferencz éneke. U.-o. II. 13—19.

4 Ne higyj magyar a németnek. U.-o II. 115.

5 Rákóczi búcsúja. Figyelő, 1877. III. 124., VIII. 208.

6 Sok búkat árasztott .... Thaly, Adalékok, II. 407—410.

7 Beöthy, Irodalomtört. I. 425. A vers és dallama nagyon elterjedt Rákóczi ruthénjei közt is.

Repülj, fecském, ablakára,
Kérjed, nyissa meg szavadra;
Mondd, ezüstös lapot vevék,
Rá aranynyal írom nevét.
Képét gyémánt lapra festem,
Rubinkő-ládába rejtem
S azon leszek, hogy nevének
Nagy ünnepet szenteljenek.

Debreczeni lakodalmakon a vőfély még talán most is biztatja a czimbalmost:

Verd el a Rákóczi híres áriáját,
Melyet dalolt, mikor vítta Regécz várát![8]

S hány szívet dobbant meg ma is ez a *Rákóczi-nóta*, mely elsiratja Rákóczit, Bercsényit, vitéz magyarok vezérit, magyar népnek élő tűkörit, nemzetünknek hírszerzőit, fényes csillagit![9] A fejedelmet Isten csodálatosképpen tartotta meg a magyarságnak;[10] és, bizony, éltesse is az Isten Rákóczi Ferenczet, mi édes urunkat s minden vezéreket, hogy tovább is serényen oltalmazzák a magyar nemzetet s üzzék ki a németet az országból![11]

Látván sok országok, érdemét csodálják.
Méltó fejedelem: népnek így javalják,
Magasztalják
S dolgait számlálják.
Úr követe — magyarok gondolják.[12]

A szegény katona él-hal érte. «Karddal szántja földjét, vérrel boronálja: mégis ő felségét igazán szolgálja.»[13] Rákóczi sem hagyta cserben, a mikor kibujdosott országából, drága, kedves, jó hazájából: csak Istennek könyörgött, nem az embereknek.[14]

8 Thaly, II. 239. Regécz helyett talán Trencsénnek kellene állnia, mivel a Rákóczi-nóta keletkezését a trencséni csatával hozzák összeköttetésbe.

9 Thaly, A Rákóczi-nóta. U.-o. II. 208—246. Seprődi, (Erdélyi Hirlap, 1907. 5. sz. A Rákóczi-nóta és valtozatai.)

10 Thaly, Adalékok, II. 8., 73.

11 Vak Bottyánról való éneke. U.-o. II. 107.

12 Kecskemét pusztulásáról. U.-o. II. 157.

13 Musztafa, Karafa . . . U.-o. II. 187.

14 A kibujdosó Rákóczi imája. U.-o. II 322.

GRÓF KOHÁRY ISTVÁN.

A «csillagnéző magyar» szemében azért olyan nagy, hogy csak az imádság ér föl hozzá, nem a hízelkedés. Ez különben is ösmeretlen fogalom a népdalban. A szomolányi diadalról való énekben *Ujvári* Tamás kántor jól mondta Rákóczinak, hogy magyar közmondás szerint «a ki miként tanúlt, csak úgy tud szántani».[15] Nép és fejedelem érzése mennyire összeforrt, bizonyítja, hogy Bercsényi mindjárt megküldte Rákóczinak a legújabb kurucz népdalt:[16]

Széna fogytig,
Szalma elig;
Abrak termett, —
Ásd a vermet.

Hús, kenyér, a kvártély
S ha nem alszol ne félj:
Így él a kurucz.
— — — — — —

A nemzetet elfogta Rákóczi és Bercsényi szent lelkesedése. «Az egész magyarság zászlaja alatt az egész magyarság lantja zengett.»[17] A tábortűz mellől nézték a világot, az elhagyott nádas házat is, a hová visszavágyakoztak: patyolat kuruczok gyöngy feleségeikhez. Csinom Palkó, Csinom Jankó büszke önbizalmát ma is érezzük a fölcsendülő dalban.[18] Az önbizalom magasra csapong egy-egy diadalnak, le-lelohad egy-egy veszteségnek a hírére. De a kurucz sohasem önmagát siratja, hanem a kuruczvilágnak, a szabadságnak a veszedelmét. Azért kérdi:[19] «Mikor virrad megint, hejh, olyan szép idő: híres Bottyán hírét, a Bezerédiét egekig emelő, Balogh Ádám nevét, vitéz kuruczokét feltündöklötető?!» Kerekes Izsákkal hányan fogadkoztak:[20] «Kiontatom vérem apámért, anyámért, megöletem magam szép gyűrűs mátkámért, — meghalok én *még ma* magyar nemzetemért!» Nem kellett Rákóczinak «még egyszer» izennie, hogy mindnyájan elmenjenek érte! Bíztak benne a megpróbáltatások idején is.

15 Thaly, Adalékok, II. 43.
16 1708 november 3. Arch. R. VI. 158.
17 Beöthy, A kuruczvilág költészetéről. (A Kisfaludy-Társaság Rákóczi-ünnepén. Budapesti Hirlap, 1906., 296. sz.)
18 Thaly, Adalékok, II. 87—94.
19 U.-o. II. 144.
20 U.-o. II. 147—9. Vikár Béla a Budapesti Hirlapban (1907. 60. sz.) egy hasonló hangulatú székely verset közöl.

Kél a szél, a fákat vígan legyinti,
Kuruczokat a jó Isten segíti, –
Országunkat még egyszer megépíti,
Német ebtől valahára megmenti.[21]

Nemzetünk oszlopa, sok vitéz legénynek édes apja is arra inti a magyarokat, hogy soha ne higyjenek, csak jól forgódjanak, csak emberkedjenek. Majd megsegíti Isten az ő hű népét, győzedelmeket ad a szegény kuruczoknak![22] Rákóczi nótájában is[23] arra kérik az Urat, nézzen le rájok a mennyből, mentse meg őket attól a csúf ellenségtől, mely a híres magyaroknak véréből épül. Ne hagyja, hogy ilyen dühös, rút, irígy német ellenség gyalázza, mocskolja, kínozza s megfossza nevétől, mindenkoron győzedelmes dicsőségétől! Senki sem foszthatja meg attól Balogh Ádámot, a kinek törökbársony a süvege, most éli gyöngyéletét: Vele megy, a ki vitéz; fakó lovával megúsztatja a Lajtát, Bécs aljába nyargal, hogy a császár is megsiratja. Ha a császárt kinn kapja, hacsérosit lecsapja; magát is megugratja, Bécs várába futtatja.[24] «Mely nagy vitézséget minden nemzetségek álmélkodva csodálják».[25] S mikor minden vitézség kárba veszett, a bujdosó kurucznak nincs egyéb kívánsága, «csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom . . .»

Az a hatalmas, mindent befogadó *nemzeti érzés*, a mely a kurucz költészetben megnyilatkozott,[26] *a független Magyar-*

[21] Bezerédj nótája. U.-o. II. 184–7.
[22] Bercsényi nótája. U.-o. II. 206–7.
[23] U.-o. II. 208–214.
[24] Balogh Ádám nótája. U.-o. II. 261–2.
[25] Újváriak dícséreti. U.-o. II. 277–282.
[26] A Rákóczi-korabeli kurucz verseket elősör Thaly Kálmán gyüjtötte össze. (Régi Magyar Vitézi Énekek. Két kötet, 1864. Ennél teljesebb és rendszeresebb: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Második kötet, 1872.) Könyve 1703–11-ből 61 verset tartalmaz – a változatok nélkül, – de csak kisebb részben népdalokat. Thaly ezeket az adatokat már 1877-ben pótolta a Figyelő III. kötetében, 1885-ben az irodalom- és művelődéstört. tanulmányok toldalékában s több más közleményben. Káldy Gyula 1892-ben a XVII. és XVIII. századból egy kötetben 30 kurucz nótát adott ki (Kurucz dalok a XVII. és XVIII. századból). 1893-ban férfikarra átírva adta ki a szebb kurucz dalokat, melyek azóta országszerte újból elterjedtek. A kurucz költészetről tanulmányokat írtak: Badics Ferencz Beöthy Irodalomtörténetében, 1896. (I. 413–445.) Horváth Cyrill, 1899. (A régi magyar irodalom története. 625–660.) Ferenczi Zoltán 1880. (Figyelő, VIII. három közlemény.) Arany László, 1874. (Budapesti Szemle, 7. sz.) Jancsó Benedek, 1879. (Havi Szemle.) Kis Sándor, 1888. (A kuruczvilág költészete.) Beöthy

országnak valódi eleme. Mindig azok voltak a legnagyobb nemzeti hősök, a kiket seregök a szabadság kivívására dalolva követett. A nyergesujfalusi ostromban tíz fejsebet kapott az a két latin poéta, a ki princeps poetarumnak, a költők fejedelmének nevezte Rákóczit.[27]

Nincs is elérhetetlen távolság ezen korszak népdalai és műköltemények közt. A névtelen költők közt ott volt Bercsényi énekese, a ki 1710 május 30-ikán pestisben halt meg Kassán.[28] Talán nem ő volt az utolsó hegedős; de bizonyára az utolsók közé tartozott. *Ujváry* Tamás, *Miszlai* András, Dálnoki *Veres* Gerzson, *Szencsey* György,[29] *Kurtis* Lőrincz, *Novák* László nagyon közel állhattak hozzá. A szomolányi diadalt, a koronczói harczot, a Dunántúl siralmait, a bujdosók szenvedéseit, az egész kuruczvilágot úgy énekelték meg, a hogy éppen tudták; de a leggyöngébb verset is széppé tette, hogy a költő ott írta: a «holttetemek között való lételében». S ott sem magára gondolt: édes hazánknak, édes országunknak, magyaroknak kívánt szabadúlást.[30] Egy névtelen is mint szemtanú írt balladát a kölesdi harczról:

A kölesdi harczon, a kölesdi harczon
Hejh, én is ott voltam! — Elejének vágtam,
Elejének vágtam, közepét bontottam,
Mint kaszás a füvet döntöttem, rontottam.[31]

Arany Jánosnak a hangja ez és Arany János megírta, hogy «sok tudott honáért élni, halni olyan, ki feledve nyugszik egy hitvány zugolyban». Azért tehát «légyen emlékezet róluk, kik ezt néhány szép verset kezdték s írták».[32]

Zsolt, 1906. (Budapesti Hirlap, 296. sz.) Kohlmann Dezső (Zombori áll. gimn. ért. 1906—7., 22—41. l.). Lengyel Miklós, 1907. (Kurucz énekek) Deák Ferencz, kuruczkori irodalomtört. tanulmányok. stb.

27 Kurtis Lőrincz és Novák László folyamodása 1706-ból. Rákóczi válasza 1706 deczember 16. Figyelő, xv. 237. A chronostikon szerint Contra ger*m*anos *Dev*s est protect*i*o nostra. Magyarúl ilyenformán: N*é*metek e*l*len, hajh, *c*sak az *I*sten *véd*i hazánkat!

28 Bercsényi Rákóczihoz. Arch. R. VI. 506.

29 Thaly Adalékainak II. kötetében.

30 Miszlai verse u.-o. II. 50—51.

31 U.-o. II. 247. Ferenczi Zoltán megjegyzése: Figyelő, VIII. 128—9.

32 Miszlai verse u.-o. II. 67.

Rákóczi ügyéhez csatlakozott *Gyöngyösi* István, a Murányi Vénus költője, a ki mint gömöri alispán, mindvégig megtette kötelességét.[33] Gróf *Koháry* István eleinte kicsinyléssel írt a kuruczokról,[34] s karddal és versekkel harczolt Rákóczi ellen. 1706-ban és 1708-ban egész kötetekre való verseket írt össze és kifakadt Rákóczi ellen, ki «ravasz csalárdsággal sokakat csábított, tűzzel-vassal rabolt, égetett, pusztított». Így történt, hogy «aranynyal tündöklő hazánk szabadsága rézzé vált időnkben». Fájt neki, hogy csábrági vára elfoglalásakor «unalmában szerzett verseit» a kuruczok eltépték, szaggatták.[35] Éppen a fölkelés kitörése esztendejében hunyt el *Kőszeghy* Pál, Bercsényi titkára és házasságának, tetteinek megéneklője. Gróf *Zichy* Péter 1701-ben csínos verseket[36] írt Drugeth Klárához, ki felesége halála után 1708-ban, királyi főasztalnok létére, feleségül vette a kurucz fővezér leányát, Zsuzsikát.[37] Zichy mindhalálig (1726) labancz maradt. Ellenben báró *Palocsay* György labanczkapitányból lett kurucztábornok költeményeinek nagy része még kiadatlan;[38] de «szívvel nőtt verseit» pennája jobbadán a kuruczok táborában «végezte». Utána már sehogysem tetszett neki az «új idő, új világ, új élet, új újság».[39] Annál jobban dicsőítette *Tolvay* Imre jezsuita azokat az urakat, a kik

197. GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÖREGKORI ARCZKÉPE.

33 A katonák összegyűjtése ügyében 1704 április 18. Tört. tár, 1884. 728. De már szeptemberben meghalt. Elete Gyöngyösy Lászlótól, Irodalomtört. Közl. 1904. 385—436.

34 1703 június 11. és augusztus 3. Thaly, Adalékok, I. 332—6.

35 Koháry: Keserves életem. Thaly, Adalékok, II. 198—205.

36 Ösmertettem Irodalmi Értesitőmben, 1874. 75—76.

37 Bercsényi 1708 január 23. Arch. R. v. 521. 1710 július 25-iki levele szerint már két gyermekök volt. U.-o. VI. 580.

38 Thaly birtokában. Gazdaságtört. Szemle 1898. 204.

39 Ötöt adott ki Thaly az Adalékokban, II 21., 275., 379., 382.. 387. l.

ZICHY PÉTER.

a XVII. században a kuruczok, törökök és protestánsok ellen küzdve szolgálták az uralkodóházat.[40] *Csécsi* János, *Páriz* Ferencz, *Felvinczy* György (a labancz színigazgató) s mások kisebb verseit mellőzve, inkább terjedelménél, mint értékénél fogva említhető fel a kuruczvilágról két *históriás ének;* az egyik *Tolvay* Ferencz ritmusos históriája, melynek körülbelül 1200 versszakából csak 114 maradt fenn;[41] a másik Dálnoki *Veres* Gerzson verses krónikája 225 versszakban,[42] de ennek első és szebb része egy névtelen kurucz verselőtől van.[43] *Radvánszky* János szenátor fiatal korában szerelmes verseket írt[44] s Mu-

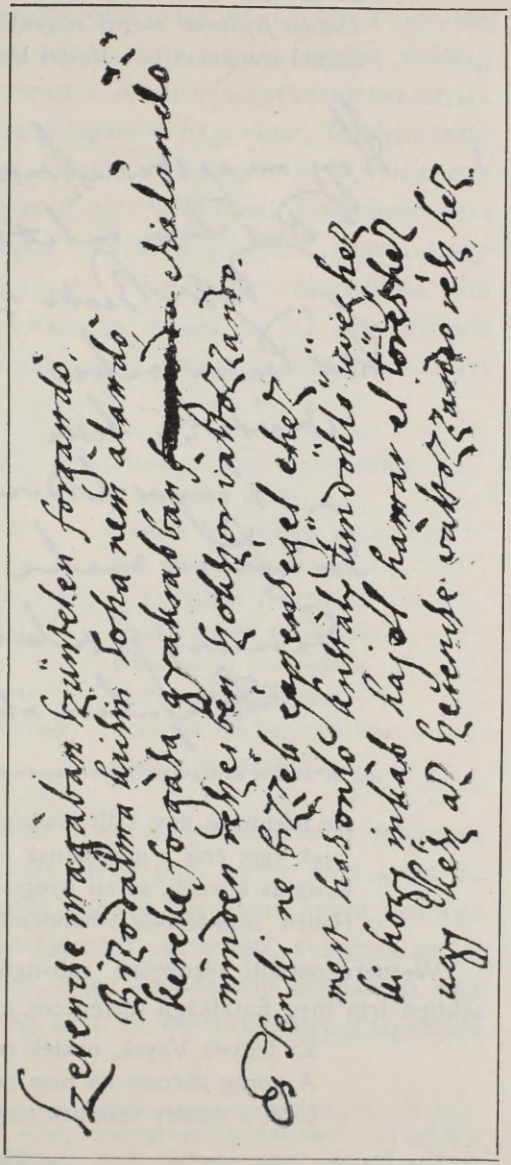

198. PALOCSAY GYÖRGY EGYIK VERSÉNEK (A «NEUSTADTI HARCZ»-NAK) ELSŐ KÉT VERSSZAKA.

40 «A megkoszorúzott XVII. század» Hegedüs István felolvasása a filológiai társaságban 1909 márcz. 10.

41 Thaly a Figyelőben, III. 116–7.

42 Thaly, Adalékok, II. 332–372.

43 R. Kiss István a Századokban, 1904. 654–687.

44 Közli B. Radvánszky Béla, Irodalomtört. Közl. 1904. (két czikkelyben).

zsájához talán a szabadságharcz idejében sem lett hűtelen; hiszen rágondolva írta 1734-ben:

Láttam igaz ügyet, hogy lenyomattatott,
Láttam sok ártatlant, hogy sok vért hullatott . . .
Láttam fejedelmi magát szegénységben,
Sárból emelteket bővelkedni kincsben.

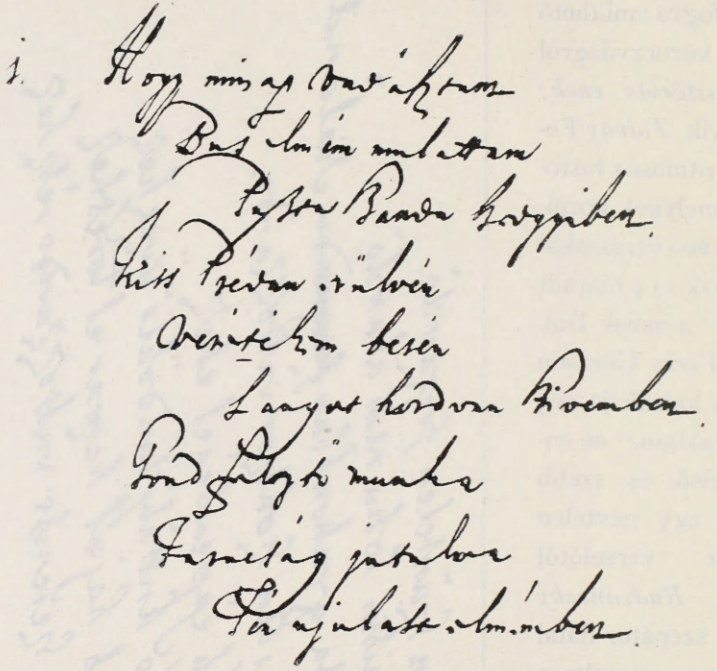

199. MUTATVÁNY RADVÁNSZKY JÁNOS «VERSESKÖNYV»-ÉNEK KÉZIRATÁBÓL.

Az istentelen ügy kiált diadalmat,
Jajuk eget érik s nem látnak oltalmat
Krisztus követői, se mi nyugodalmat,
Hanem *számkivetést* s mindentől tilalmat.[45]

Wienerneustadti «szomorú rabságában» *Vay* Ádám is versekben írta meg fiatalsága történetét, a melyet azzal fejezett be:

Ez legyen Vayak, nektek regulátok:
A görög ábéczét ha nem szavaljátok,
Csak a rendes számnak tízét számláljátok![46]

45 U.-o. 282–3.

46 Budapesti Hirlap, 1906. 169. sz.

Igazi forradalmi költőnő volt *Losárdi* Zsuzsánna. Követte bátyját, Miklós zászlótartót a háború zajába is, hazafias dalokat szerzett és énekelt a kuruczoknak, ápolta sebesültjeiket. Rákóczinak fejedelemmé választásakor dicsőítő ódát írt Erdély rendeihez, s ezt a fejedelem, kivel a zsibói csata napján együtt ebédelt, több ezer példányban kinyomatta. Mikor mindezekért a császáriak elfogták, megmondta: «Ha jó uram ő nagyságát, fejedelmünket és táborát követtem, azért császár ő felségét, a ki talán egy szót sem tud rólam, még meg nem sértettem. Énekeimet nem azért éneklem, hogy német uramékat kiirtsam, hanem hogy hazámat hazámban megsirassam».[47] Ítéletének végrehajtása elől 1706 május 29-ikén Törökországba menekült. Az erdélyieknek is eszökbe jutott *Losárdi* Zsuzsánna Rákóczi-nótája,[48] a melyért oly sokat szenvedett:

Dobszó, trombita-zendűlés
Hallatik, ágyú-rendűlés;
Oh, mely iszonyú, rettentő,
Löni vagy vágni serkentő;
Látjuk hanyatlani honunkat.
Vérbe keverve országunkat.
Magyar vér, magyar vér,
Ránts mérges kardot hazádér'!
Rajtunk az ellenség: pusztítsuk,
Hazánkat boldogítsuk.

Minden erőnk' országunk
Védelmére fordítsuk.
Törjük le azoknak szarvukat,
Kik fölemelték magukat
S a magyar nemzetnek
Nyakára űlni szeretnek.
Rontsuk el országukat.
Pusztítsuk hazájokat
S csináljunk egymás közt
Boldog társaságokat.

Pekri Lőrinczné (Petrőczy Kata Szidónia) szintén rabságot, üldözést szenvedett a hazáért. Negyvenöt verse közt talán az a legszebb, a melyet betegen, mint a fejedelem huszti vendége 1708-ban Kemény János nótájára írt: esztendői, keserves napjai múlását siratva. Búslakodott, hogy «mindennap meghalván, még sem jön halála»; pedig még azon év őszén elhunyt a fejedelem

47 Marosvásárhelyi Füzetek, 1860. I. 143—7. Szinnyei, VII. 1044—6. Versei — az alábbit kivéve — nem maradtak reánk.

48 Gróf Kemény József szerint ezt a marsot egy asszonynak tulajdonítják; de — kétségkívül helyes érzékkel — a Losárdiról szóló kéziratok közé tette. (Miscellanea MSS. 20. az Erd. N. Múzeumban.)

szentmiklósi kastélyában.[49] «Hazaszeretete — mondja egyik életírója[50] — odaemeli őt Rákóczi mellé, ki mellett, mint férfiideál mellett, e kor női eszményképeként ragyog». Valamivel előbb (1707 november 8-ikán) halt meg *Rákóczi* Erzsébet, a fejedelem nagynénje, a ki örömtelen ifjúságában valaha költeményeket írt.[51]

200. PEKRI LŐRINCZNÉ PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA ARCZKÉPE ÉS NÉVALÁÍRÁSA.

A *vallásos költészet* legszerencsésebb művelője maga *Esterházy* Pál nádor volt, a kinek kéziratban maradt énekei közől a legtöbb a Boldogságos Szűz dicséretét hirdeti. Pompás magyar-

49 Október 21-én. Szádeczky a Századokban, 1908. 311. Élete Thalytól, Athenaeum, 1874. U.-ő, Irodalomtört. Tanulmányok, 117—210. l. és Antalffytól, Petrőczy K. Sz. élete és munkái, 1903.

50 Antalffy, 122.

51 Thaly, Rákóczi Erzsébet mint költő. Századok, 1900. 481—494. Angyal Dávid megjegyzése u.-o. 1901. 359—360. Sírjáról Thaly u.-o. 1891. 764—5.

sággal kéri: «Én nyelvemnek és elmémnek adj, Szent Anya, oly erőt, hogy teneked, szent nevednek írhassak aranybetőt.»[52] A forradalmi *Ráday* Pál, a tüzes manifesztumok írója, éppen a szomorú 1710. évben gyüjtötte össze istenes énekeit, a melyeket a szabadságharcz alatt szerzett; s ezek közől a templomokban most is hangzik Szent Bernát éneke a Jézus nevéről.[53] *Illyés* András kegyes tanköltemenye az emberi élet bölcs berendezéséről, *Esterházy* nádor, *Páriz* Ferencz zsoltára, *Serpilius* egyházi énekei stb. a maguk nemében figyelemre méltó alkotások. Dávid hárfájában a szász *Teutsch* András is zsoltárokat írt s halát adott az Isten végtelen jóságáért, hogy az utolsó két században az egész szentírást német anyanyelvükön és hangosan olvashatják.[54]

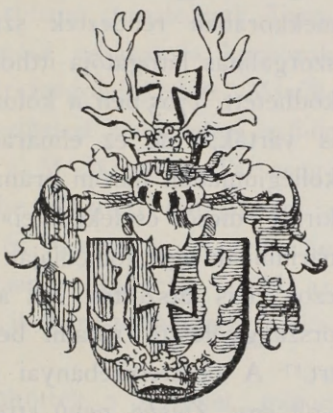

201. A PETRŐCZY-CZÍMER.

A *műfordítók* sorából élt még *Rozsnyay* Dávid, a Pantsatantra meséinek (Horologium Turcicum) első magyar fordítója[55] és gróf *Bethlen* Miklós, ki bécsi fogságában most fordította le Ariosto Orlando furiosóját.[56]

Színműveket is írtak. Kolozsvárt működött *Felvinczi* vagy Vinczi György, ki I. Lipóttól még 1696 október 26-ikán szabadalmat kapott,[57] hogy magyar és latin nyelven költeményeket és rímes verseket szerkeszszen, összegyüjtsön, elrendezzen, fölszereljen és előadjon, ezeket párbeszédekben felvonásokra és jelenetekre oszsza és komikus vagy tragikus darabjait Erdélyben

52 *Merényi* Lajos közlései az Irodalomtört. Közleményekben, 1892. és a Kath. Szemlében, 1892.

53 Ráday Pál Munkái (Négyesy előszavával) 1889.

54 Teutsch, Gesch. der siebenb. Sachsen, II. 41.

55 Ösmerteti Perényi, Rozsnyay Dávid, 41–75.

56 Irodalomtört. Közl. 1905. 159.

57 Közli Jakab Elek, Kolozsvár, Tört. Okl. II. 432–7. Facsimilében s magyar fordításban Váli, Magyar Színészet Tört. 54–56.

bárhol eljátszathassa. Kolozsvári hagyományok szerint[58] a széles, kinyúló ereszű házak széles padlásablakaiból tartott előadásokat, a miket a közönség az utczán álldogálva hallgatott. Az Árusok dicsérete, a Nyavalyák gyűlése vagy históriája, a Hegedű dicsérete, a Nyergesek dicsérete, Trója históriája, Kolozsvár a kurucz ostrom alatt: mind előadásra szánt párbeszédek vagy monologusok lehettek. Egy ilyen 1706-ból való, mikor kurucz sereg tekereg vár körül a hadban: «szőlőnk' szűri, népünk tűri; van éhség sok házban!«[59] A fejedelem maga is nagyon szerette a színészetet; tiszteletére már gyermekkorában rendeztek színielőadásokat.[60] A bécsi színházak szorgalmas látogatója itthon csak iskolai drámákban gyönyörködhetett. 1705-ben a kolozsvári jezsuiták komédia előadásával is várták,[61] de ez elmaradt; ellenben pl. a kassai jezsuiták kollégiumában három óránál tovább múlatott a «régi Mátyás király dicső cselekedetei» előadásában; a sárospataki szemináriumnak egy komédiáját is végig nézte.[62] Lehet, hogy labanczok el is játszották azt a *latin paródiát*, a mit a szécsényi országgyűlésről valami békepárti ember vagy éppen labancz írt.[63] A beszterczebányai cs. parancsnoknak bizalmas embere volt egy *Zbiskó* nevű «tréfás vagyis játékos», a ki azonban a kuruczok javára kémkedett.[64]

Még a *latin poéták* is a hazát, a fejedelmet, s Bercsényit dicsőítették,[65] de őket gúnyoló labancz versek sem hiányoztak.[66] Rabutin egyik katonája a debreczeni kollégiumnak, egy másik pedig Teleki Pál kendilónai puszta házának falait írta tele pasquillusokkal. Az utóbbiakra *Zilahi* András tanár ugyanazon

58 Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színészet tört. 1904.

59 Thaly, Adalékok, II. 121—9.

60 1683 február 17-ikén Eperjesen (Irodalomtört. Közl. 1904. 134.), 1688 április 3-án a neuhausi jezsuita kolostorban (Thaly, Rákóczi ifj. 113.).

61 Századok, 1889. 101.

62 Beniczky naplója 1707 deczember 28. és 1709 augusztus 5. Kolozsvárt Mikes már 1702. julius 8. játszott egy Mátyásról szóló darabban. 1909. 46—53.

63 Közli Thaly, Adalékok, II. 81—85.

64 1709 május 14. Arch. R. IX. 668.

65 Néhányat közöl Thaly a Figyelőben VII. 210—221., XV. 236—7. és Adalékok, II. 439—445.

66 1706 márczius 8-ikán Stepney Bécsből küldött néhányat Bruyninxnek. Simonyi, II. 563.

módon válaszolt;[67] Bercsényi pedig, annyi jó epigramma szerzője, latinul iratta föl egy libertásokból öntetett ágyúra:[68]

A haza pénze valék én, eszköze hadviselésnek;
Most a szabadságnak hirdetem a jogait!

VIII.

RÁKÓCZI ÉS A MŰVÉSZETEK.

TÁROGATÓK szava zeng riadót rohanó csapatoknak. Tárogatók szava kíséri a régimódi nótákat, a kuruczok dalait; az emeli a múlató társaságok jókedvét.[1] Másfélszázadra kiment a divatból; de újjászületett a fejedelem 216-ik születésnapján, mikor *Káldi* Gyula a M. Néprajzi Társaságban tárogató kíséretében mutatta be Rákóczi nótáját és a bujdosók énekét.[2] Ez a néhány dal és a tárogató vezette be az újabb nemzeties korszakot és igazolta Rákóczit, a ki az irodalom és művészet fejlesztésében is kereste nemzeti politikája diadalát.

Az egyházi zene szépségei betöltötték a szíveket, mikor *Cedron* Imre, Bercsényi, majd Rákóczi udvari karnagya, franczia, német és olasz zenekarával 1707 pünkösd napján s más ünnepeken az országgyűlés ónodi templomsátorában zenésmisét adott elő.[3] Ez a zenekar más templomokban is emelte a fejedelem és a hívek áhítatát. Ők muzsikáltak 1707 karácsony ünnepén a kassai öreg templomban és 1708-ban a kassai jezsuiták

[67] A marosvásárhelyi Teleki-lt. T. S. osztályában 68. Arch. R. VI. 84.

[68] Arch. R. VI. 84.

[1] Apor, Metamorph. Trans. 330. A tárogato leírása Tóth Bélától Hegedűs Pál Rákóczi-könyvében, 58—61.; Ábrányi Kornél, Pallas Lex. XV. 947. A tárogatót a krasznahorkai vár és a nemz. múzeum példányai alapján Schunda V. József budabesti udv. hangszergyáros divatos hangszerré alakította át; de bizonyos, hogy a régi tárogatónak jóval magasabb hangja volt, mint a mostaninak. Czuczor helyesen írta Riadójában hogy «*Sikolt* a harczi síp: riadj magyar, riadj!»

[2] Ethnographia, III. 133.

[3] 1707 június 12. Tört. tár, 1902. 416. Ezért a fejedelem június 19-én és augusztus 3-ikán Cedront megjutalmazta. Századok, 1888. 50., 52—55.

templomában.[4] A kassai plébános, *Sorger* János, maga is zene- és énekértő ember lehetett; vízkereszti kántálásért a fejedelem neki egyszer nyolcz, kántorainak pedig négy aranyat adott; ellenben Cedron, mikor a fejedelem szolgálatába állt át, hat hónapra csak hat aranyat kapott.[5] Lehet, hogy Bercsényi ekkor visszafogadta karmesternek Jacques *De Plume* tüzértisztet, a ki korábban «kétféle muzsikában» oktatta fiát, Lászlót, a később tábornagyot; de panaszkodott a fejedelemnek, hogy fáradságának nem volt jutalma.[6] Annyi bizonyos, hogy 1708 elején a fővezér őt megint magához rendelte.[7] Mikor egy esztendő mulva a fejedelem muzsikusokat kért Bercsényitől, ez sietett kívánságát teljesíteni s elvitte Mérey apátot is az infulával együtt.[8] Gyanítni lehet, hogy úrnapján az infulás misén De Plume és Cedron egyesített zenekara játszott. A fejedelem Cedron kívánságára oboistákat (hautboistákat) akart hozatni Bécsből; de utánok küldött emberét elfogták s a nyakába kötött sípokkal együtt felakasztották.[9] Zenekara föl lehetett szerelve, mert Murányba is küldhetett egy pár trombitát, négy baraszlai (breslaui) hegedűt, négy csomó római húrt, hat vonásra való czimbalmot és zongorára való húrt.[10] Munkács várának már 1687-ben külön orgonása volt,[11] s Esterházy nádor a virginán (épinette-n) hetvennégy szenténeket, tánczdarabot és nótát tudott kiverni.[12]

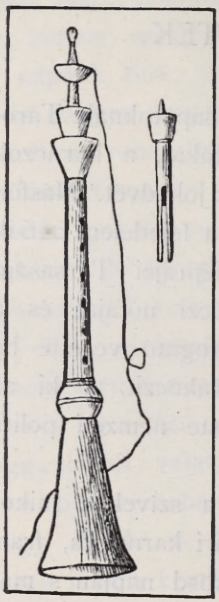

196. TÁROGATÓ.

4 Századok, 1888. 54—55.
5 U.-o. 55.
6 Káldi a Pallas Lexikonában v. 201.
7 1708 január 12. Arch. R. v. 509.
8 Bercsényi levelei 1709 május 14. és 22. Arch. R. VI. 188., 191.
9 Tört. tár, 1882. 570.
10 U.-o. 571.
11 U.-o. 1900. 337.
12 Merényi—Bubics, Esterházy Pál, 196. Esterházy nótái jegyzékének mellékelt jegyzékét (Kismartoni herczegi főlevéltár, Rep. 85.) Merényi Lajos úr szívességéből közlöm.

KURUCZ TÁROGATÓS.

A zenét a főurak kastélyaiban is művelték. Ennek köszönhető, hogy a népies költészet irodalmi, a népies zene pedig művészeti színvonalra emelkedett. Rákóczi kuruczkorának egyik halhatatlan érdeme, hogy a zeneműköltészet a népiessel először ölelkezett oly melegen s hogy a népies zene művészi lett. Nem állapíthatni meg teljes hitelességgel a kurucz hangjegyírást, tabulaturát.[13] A Thalytól összegyűjtött szöveget vén czigányoktól, öreg muzsikusoktól s főképpen Pálóczi Horváth Ádám és Fáy István gyüjteménye alapján Káldi zenésítette meg, de már művészi feldolgozásban. A kurucz zene renaissancea tehát az ő

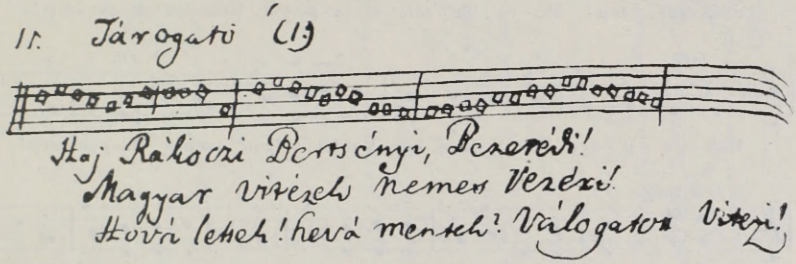

203. A RÁKÓCZI-NÓTA LEGRÉGIBB ISMERT DALLAMA P. HORVÁTH ÁDÁM GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

nevökhöz fűződik s a műzenében a népiesség terjedése a czigányság föllépésével esik egybe.

Bizonyos, hogy Rákóczinak *nem volt czigánybandája* s az ő korabeli oklevelek sehol sem említenek czigánymuzsikusokat. Azonban a hagyomány kétségtelennek tartja, hogy *Barna* Miska szerezte a Rákóczi-nótát[14] és hogy *Czinka*

[13] Fabó a Rákóczi-albumban (124. l.) s A magyar népdal zenei fejlődése czímű nagy művében (92. l.) közli az Esterházy- (helyesebben Vietorisz-) féle orgona-tabulatura facsimiléjét. Hosszasabb tanulmányt irt Esterházy Pál nádor énekeskönyvéről (u.-o. 91—110.), de Seprődi János szerint (Századok, 1908. 755. és Erdélyi Múzeum, 1908. 293—327. és 349—367.) megfejtései teljesen hibásak, egytől-egyig más ritmikai jelzéssel vannak irva, s nincs egyetlen adaléka sem, mely a maga eredeti, kódexbeli formájában állna előttünk. Ezen újabb átírás segíthet és akkor elmondhatni Fabóról, amit ő mondott Káldiról (A magyar népdal, 120.), hogy «a szigorú bírálat sok helyesbíteni valót talál, de azért elég igazi kincs van köztük. Ne féljünk a rostálástól.» V. ö. Fabó válasza, Erdélyi Múzeum, 1909. 214—232. Seprődi felelete u.-o. 233—243.

[14] Ennek körülményei Thalynál, Adalékok, II. 216. Fabó, A magyar népdal, 131—135. Barna mindenesetre élt Rákóczi korában, mert vén czigány volt már, mikor 1737-ben (mikor nevével először találko-

Panna a fejedelem kedves czigánya volt.[15] A történelem ez idő szerint nem igazolhatja a hagyományt és csak annyit ösmer el, hogy már voltak egyes czigánymuzsikusok. Több bizonyossággal szólhat más zeneszerzőkről és zeneművészekről.

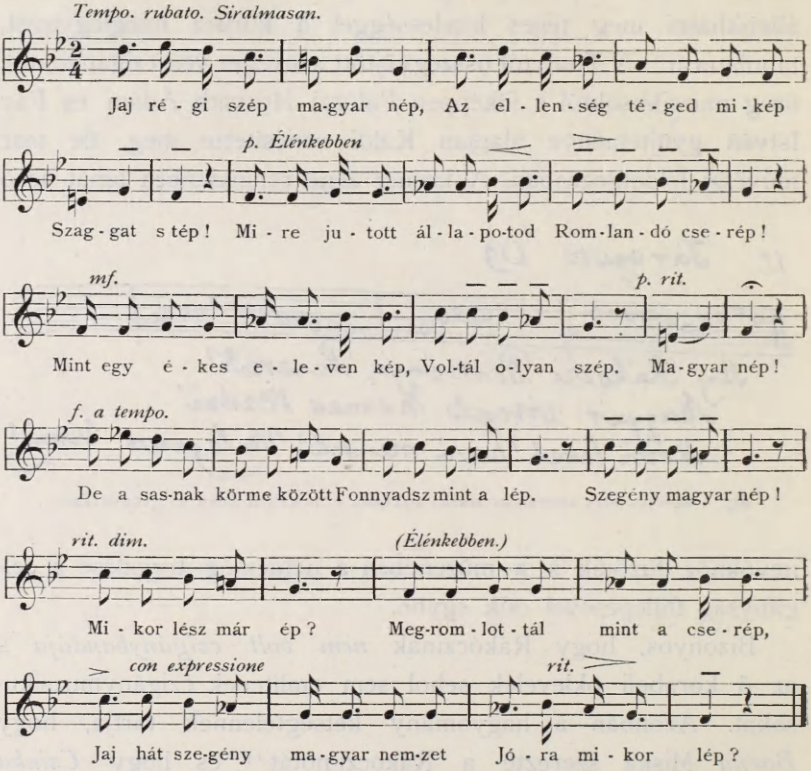

204. A RÁKÓCZI-NÓTA. (Káldy Gyula átiratában.)

A fejedelem, mint ifjú, nem egyszer gyönyörködhetett *I. Lipót* király jól szervezett udvari zenekarának előadásaiban.

zunk) egy czigányhangversenyen gróf Csáky Imre bíbornok előtt ő hegedült legjobban. A bíbornok le is festette mint czigány Orpheust. (Káldy a Pallas Lexikonában, II. 662.)

15 Czinka Panna, a czigány Sappho, 1722-ben született; mégis őt tartották 80—100 esztendő mulva Rákóczi kedves czigányának. Pl. Grellmann, Statist. Aufklärungen, 1795—1802. Sckwartner, Statistik des Königr. Ungarn, 1809—11. Ezt a hitet meggyökereztette Fáy István a Régi Magyar zene gyöngyeiben, 1857. Nincs nyoma, hogy Czinka Panna Rodostóban járt volna.

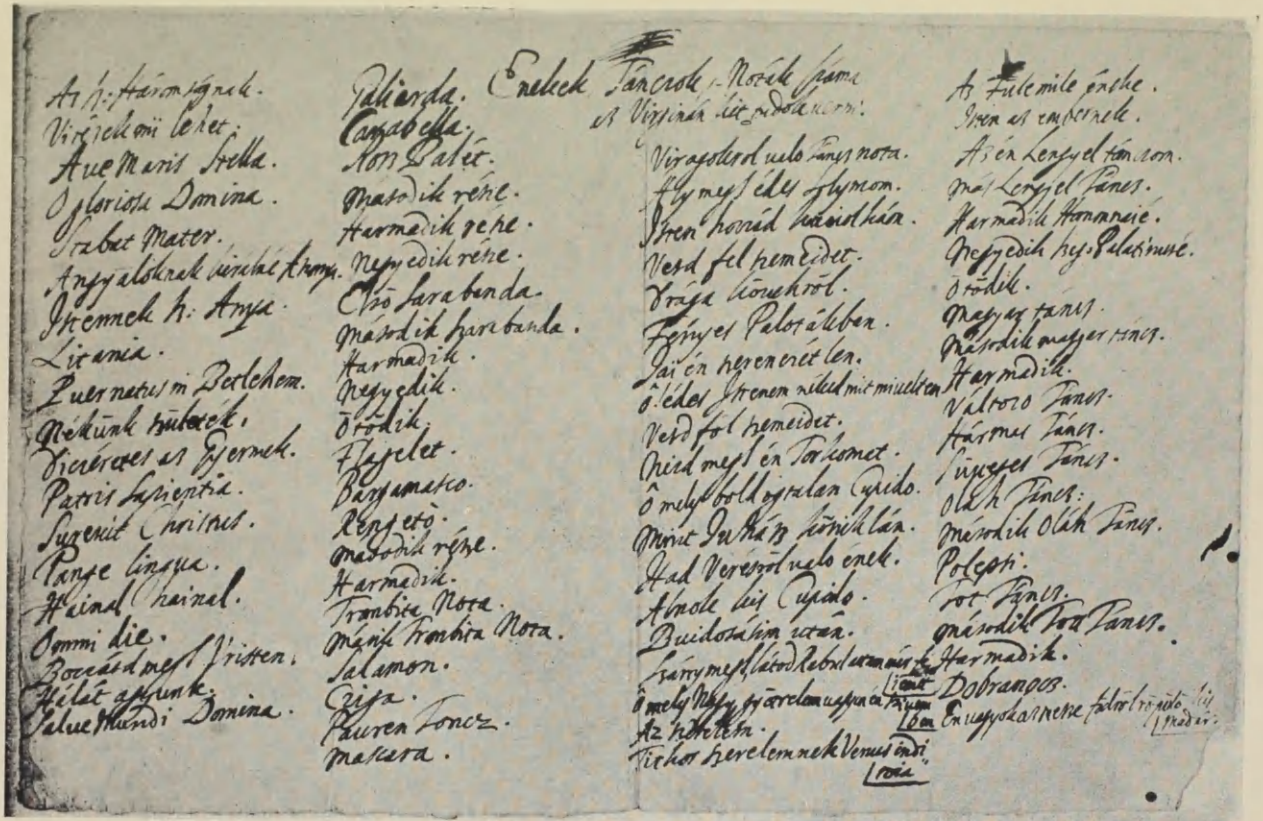

ESZTERHAZY PÁL ZENEI MŰSORA.

József trónörökös, a kinek udvartartásához volt beosztva, szintén szerette a zenét s királykorában zenekara százhét tagból állt. *Esterházy* nádor elösmert zeneszerző volt, s mikor a höflányi prépostságot a kismartoni plébániával egyesítette, jeles zenekart alapított, a mely az ő Harmonia coelestiséből vagy összeírt dalaiból (Két fejér hattyúról, Égő lángban forog szívem) néhányat bizonyára elő is adott.[16] *Rákóczi Erzsébet*, a fejedelem nagynénje, fiatal korában a szomolyáni vár ablakánál «hegedűt von-

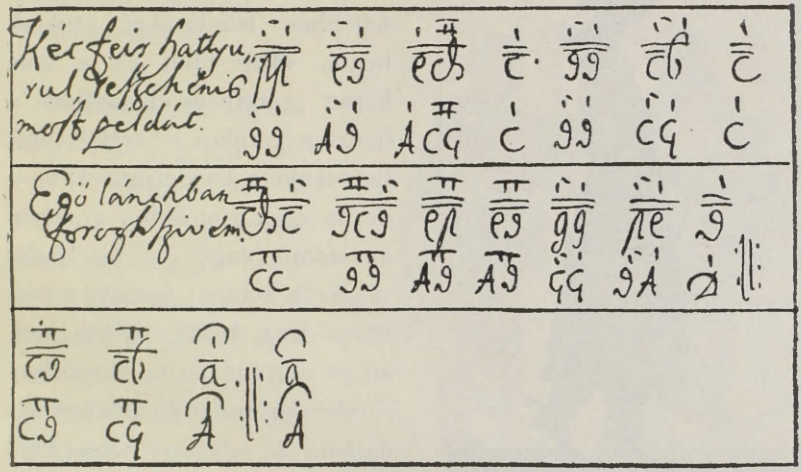

205 A VIETORISZ-KÓDEX 4^b LEVELE.

ván», arrafelé nézegetett, a hol (Semptén) Esterházy lakott.[17] *Kenessey* István hadipénztárosnak maga a fejedelem ajándékozott egy Guarnerianus-féle hegedűt, — bizonyára kortársának, Guarneri Andrásnak remekműveiből.[18] *Cedron*nak Bercsényi udvarában héttagú zenekara volt; három magyar *(Zsuffay, Jankó, Tánczos)*, két német *(Hans Michel* és *Joseph)*, egy czimbalmos és egy orgonás.[19] A diskantista (szopránénekes) dalolt a zeneszek játékához.[20] *Ottlyk* Sándor karabélyos tiszt[21]

16 Merényi—Bubics, 258.
17 Századok, 1904. 142.
18 Mihalik, 142.
19 Arch. R. VIII. 374., 412., 414.
20 U.-o. 412., 414.
21 Századok, 1872. 598.

és *Adámi* Jakab tüzérkapitány jó lantosok voltak. Az utóbbit Bercsényi úgy ajánlotta a fejedelemnek,[22] mint a ki mindenhez ért egy kicsit, de *lantolni* tud legjobban és «firgencz legény». A táborba kellene küldeni: «tüzelni és lantolni». A kurucz zenekar valóban így értelmezte föladatát. Maga *Cedron* — olasz vagy svájczi létére — több kedves kurucz dalt vagy hallgató palotásnótát szerzett; ha ezek közé nem tartozik is a tehénhús-nóta, melyet lakodalmaknál a tehénhús feladásakor szoktak húzni. «Más úton és a más kárán szeretném én tanítani a hadat a kótához — tréfálkozott Bercsényi a fejedelemmel;[23] — de ha csak simpliciter a *tehén-hús-nótát* vagy a *tót lejtöt* veszszük kótára: bizony, *zsidó-táncz* lesz belőle, a kit sem maga nem tud járni, sem más.» A tehénhús-nótáról különben azt mondta az egyszeri német karmester, hogy: «Es hat kein Takt, klingt aber doch wohl».[24] A Vietorisz-féle tabulatura bizonyítja, hogy a bujdosók nótáit, a kurucz dalokat már akkor hangjegyezték. A zsoltár hangjától a csürgöndölőig minden érzelem megnyilatkozik ezekben a dalokban, a melyek most, kétszáz esztendő mulva is a szenvedelmek minden viharával ragadnak magukkal bennünket; s a magyar skála, melyet ez a kor teremtett meg. a világ zeneértőinek figyelmét is leköti. Rákóczi korában a magyar zene- és dalköltők a nép hangulatát festették; alkotásaik azért

206. FALUSI KÁNTOR.
(Szendrei után.)

22 Szereden, 1704 szeptember 28. Arch. R. IV. 157.

23 1704 szeptember 8. Arch. R. IV. 124.

24 U.-o. a jegyzetben.

lettek népdalok és örökéletűek. A fejedelemről írva maradt, hogy börtönéből menekülve, *német* népdalokat dudolt.[25] Ösmerhette Bécsben az Oh du lieber Augustin szerzőjét, de azt a magyar szöveget is, melyet a labanczok bosszantása végett később[26] ugyanarra a nótára daloltak 1859—1861 táján, a kurucz szellem újraébredésének idején kissé megváltoztatott szöveggel:

Verd meg, uram, verd meg
Ebadta németjét,
Országunk szemetjét,
Kutyateremtettét!

207. KŐPCSÉNYI MUZSIKUSOK. I.
(Szendrei után.)

A búsmagyar *Domahidy* Miklós is felsóhajtott:[27] «Most kellene a *Perczig* szép vígasztaló éneklése, kit hajdanában szakmári házamnál elénekelt. Tudnám az emberséget, mert abban nőttem fel, de semmim sincsen.» Szatmár alól a dunaordasi táborba hívogatta Pápay János Buday tábornokot dunai halra, a melyre a nagybányainál jobb borból igyanak áldomást Szalay Pál ezredessel, ki «muzsikusaival appetitust csinál».[28] Ellenben Pekri Lőrincz Mikeszászán a *német síposokkal* fuvatott egy nótát, mikor észrevette, hogy az iddogáló Forgách tábornok a hajdúk előtt elszólja magát.[29]

A katonabanda síposokból, trombitásokból, dobosokból állott. Minden gyalogszázadban volt egy török sípos vagyis tárogatós,

25 Önéletrajz, 141.
26 Dallama Bartalusnál, Magy. Orpheus, 2.
27 1704 márczius 8. Arch. R. I. 306. V. ö. Gyulay naplója (kézirat) 14.
28 1704 június 1. U.-o. I. 71.
29 1705 augusztus 16. Tört. Tár, 1899. 464.

minden lovas században egy-egy trombitás. A gyalogoknál kétfenekű, a lovasoknál félfenekű (üst- vagy réz-) dobokat használtak. A hangszerek csinosságára nagy gondot fordítottak. A táborban, vagy a fejedelem szállásán a síposok, trombitások, dobosok egy-egy bandába verődtek össze, s az újesztendő napját, május elsejét vagy a fejedelem nevenapját nagy vígassággal köszöntötték.[30] Udvari ebédeknél, báloknál vagy nagy

208. KŐPCSÉNYI MUZSIKUSOK. II.
(Szendrei után.)

ünnepeken, sőt még a majtényi mezőn is, mint pl. az erdélyi beiktatásnál[31] «mindenféle hadimuzsikák és eszközök» hangoztak.[32] A fejedelem nevenapján 1707-ben a «jágerek», 1708-ban a trombitások «*kántáltak*».[33] «Finom trombitásokat» Berthóti Ferencz a szász hadakból szerzett. Ezek nagyon díszesen jártak; köntösüket arany galand és ezüst kapcsokra járó tizennégy

[30] 1706 október 4-ikén a fejedelem nevenapján hat muzsikus és dobos 15 tallért, 16 dobos 16 tallért kapott. Tört. Tár, 1882. 566. Rákóczi-tár, I. 70., 81., 83., 119., 163., 180., 187., 188.

[31] Tört. Tár, 1882. 563.

[32] Károlyi önéletírása, II. 424.

[33] Századok, 1888. 53., 55.

aranyozott ezüstgomb ékesítette, egészen a fejedelem ízlése szerint.[34] A sípost, ha jó móddal nem ment, csellel is befogták a bandába.[35] A dobot arravalónak tartották, hogy «nagy apparentiát, hírt és tartóztatást szerezzen az ellenség előtt».[36] De szerepe jutott a banda erősítésében is. A leghíresebb dobos

209. DOBOS ANDRÁS, A FEJEDELEM LOVAS DOBOSA. 1747. ÉVI KÉPRŐL.

Dobos András 1707-ben állt Rákóczi szolgálatába és negyven esztendő mulva is elverte a rézdobon:

34 Tört. Tár, 1882. 753., 755—6. Ebből a korból maradhatott fenn az az alliterációs mondás, hogy «sohasem hallottam szebben szóló szép sípszót, mint a szászsebesi szépen szóló szép sipszó.»

35 Pl. Sánta Miklós 1704 január 15. megírta Bárczy alkapitánynak, hogy sípost a csicsvai várból nem adhat; de ha kinnszorítja s elviszi, arról nem tehet. Most is Polyánkába ment: Sapienti pauca. Arch. R. I. 279—280.

36 1704 márczius 14. U.-o. I. 123.

Jó urunkra feltámadtunk:
Semmit nyertünk, csak vesztettünk ...
Országunkból kibujdostunk,
Magyar bortól elmaradtunk![37]

Rákóczi a művészeteknek minden ága iránt érdeklődött. A *képzőművészetekre* is gondolt, mikor a számüzetésben felsóhajtott: «Te tudod, Istenem, mit akartam Magyarországgal; te fogsz ítélni rólam». Már Olaszországban nagy lelkesedéssel tanulmányozta a templomokat és azoknak műkincseit: a festményeket, szobrokat, oltárokat, faragványokat.[38] A szépművészetek elhanyagolását a Habsburgok főbb mulasztásai közé sorolta,[39] de velök folytonos küzdelemre utalva, nem léphetett Mátyás király nyomdokába s nem tehetett a képzőművészetekért annyit, a mennyit tenni akart. Mégis sokat tett s az ő neve dicsőségétől elválaszthatatlan néhány művész neve.

Az iparművészet nemcsak nem hanyatlott, hanem sok tekintetben fejlődött is, mert a kuruczok a csatatéren is fényesen öltözködve szerettek megjelenni, s így elég munkát adtak az ötvösöknek, szkófiumvarróknak, hímzőknek stb. A műiparról különben már volt szó az ipar rovatában.[40]

Az építészet többnyire katonai czélokat szolgált, tehát csak iparszerüen fejlődhetett, s a művészethez *Freysing*, *Le Maire*, *Stampa* nevének kevés a köze.[41] Az inzsenérségnek dolgát — a fejedelem szerint[42] — úgy konczipiálhatni, mint a képíróét, kik közül noha mindenike képet ír, de ki olajos, ki vizes, ki száraz festékkel. Első sorban udvari épitész-mérnökének, a tiroli *Freysing* János Antalnak föladata lehetett, hogy kastélyait, templomait rendben tartsa, renoválja. Működését nem ösmerjük; de pl. a munkácsi, nagysárosi, eperjesi, sárospataki, szerencsi

37 Századok, 1874. 258. Arczképét az Andrássyak festették le.

38 Önéletrajz, 37.

39 Rákóczi eml. 65.

40 Ebben a könyvben II. 308—324. l. V. ö. Thaly: Műötvösség, czímervésés, szobrászat, műhimzés Rákóczi korában. Archaeol. Értesítő, régi folyam, XII. két és Tört. Tár. 1882—3., négy közlemény.

41 Az építőiparról l. e könyvben, II. 318—319. l.

42 1708 április 13. Arch. R. II. 240.

MÁNYOKI ÁDÁM ÖNARCZKÉPE.

stb. kastélyok stílusszerű helyreállítása, rendbehozása egymaga is elég föladatot róhatott reá.[43] A fejedelem 1709 május 14-ikén behatóan megtekintette szerencsi kastélya építését.[44] 1705-ben a gyulafehérvári fejedelmi lakás helyreállításáról is intézkedett.[45]

210. SZENT JÁNOS MUNKÁCSI SZOBRA. (Az 1703. évi csata emléke.)

A szobrászat jobbadán csak az épületek diszítésére szorítkozott. A fejedelemnek több kép- és kőfaragója volt, sőt maga is értett a kepfaragáshoz.[46] Fölkelése kezdetének egyik legbecsesebb emléke az a *Szent-János-szobor*, a melyet Quirini százados megöletésének emlékére Munkácson utóbb a császáriak állítottak.[47] Az az ország, a melyben egy *Warrou* Dániel készítette Rákóczi emlékérmeire az allegorikus alakokat és magának a fejedelemnek kitűnő arczképét, s a melyben, rajta kívül, *Enyedy*, *Ocsovai* és *Ötvös* is sikerült éremreliefeket metszettek ki, elmaradottnak, szegényesnek ebben a tekintetben sem mondható.[48]

Festészettel a fejedelem, mint műkedvelő, maga is foglalkozott. Wienerneustadti fogságának unalmát részben ezzel enyhítette;

43 Divald Kornél, A sárospataki vár. Ötven képpel. Budapest, 1903.

44 Rákóczi-tár, I. 198.

45 Teleki-lt. T. S. oszt. 1535. sz.

46 Thaly, Rákóczi ifj. 186.

47 Fényképét Lehóczky Tivadar úr szívességéből közlöm. A Rákóczi-kastély előtt kőszobrot állitottak arra a helyre, a hol Majos 1703-ban lelőtte Quirini császári századost. Ez a szobor jelenleg a munkácsi fő-utczában 58. sz. a. Lehóczky Tivadar házának udvarában áll. Egy időben azt hitték, Rákóczi faragta.

48 Századok, 1896. 111—113.

Podolinban mint menekülő festette le önmagát [49] s kora nagy eseményeiből bizonyára másokat is megörökített. Táborozás közben ájtatosan hallgatott misét a legkisebb falu templomában is; de egyúttal megbírálta az ott látott szobrokat, festményeket, min Forgách tábornok megbotránkozott s nem tartotta őt jó katholikusnak.[50] Nem tehetett másképpen, mert a művészet szeretetében növekedett föl. Eperjesen már születése esztendejében egész kis művészsereg dolgozott az apja temetésének díszéhez való képeken, hímzéseken, ötvös- és szobormunkákon.[51] Nyolcz, tíz és tizennégy éves korában már lefestették, pl. 1690-ben *Müller* Antal.[52] Ezek a festők egyúttal minden valószínűség szerint tanítói is voltak a festészetben. Lengyelországi bolyongása közben lengyel öltözetben festették le elefántcsontra és nagyobb alakban;[53] 1703-ból ösmeretes egy olajba festett arczképe.[54] Az ónodi várban volt egy arczképe, a melyet az oroszok 1849-ben czéltáblának használtak s összelövöldözték.[55] Érmeken *Warrou* s mások ismételten és igazán művésziesen ábrázolták a fejedelmet.[56] Egy alkalommal mint imperátort, római jelmezben festették le.[57] Világszerte ösmeretes *Mányoki*tól festett képe, a szász király taschenburgi kastélyának egyik féltett kincse.[58] Mindezek hiteles arczképek, a melyekhez ült is a fejedelem; 1708 április 12-én, pl. a naplóíró szerint,[59] Kassán egy derék képíróval (alkalmasint *Bogdán*nal) «rajzoltatta le» magát.[60] Képzelhető, hogy a fejedelem és a festő ilyenkor mindig művészeti kérdésekről társalogtak.[61]

49 Riedl, Rákóczi és a képzőművészetek. Budapesti Hirlap, 1906. 296. sz. 29. l. Kalazantinum, 1906. 3. sz.

50 Századok, 1874. 513. Hadtört. Közl. 1891. 453.

51 U.-o. 1873. 667.

52 Ezek a képek Thalynál. Rákóczi ifj. 45., 69., 128–9.

53 Mihalik, 119., 124.

54 U.-o. 145.

55 Thaly, Dunántúli levéltárak, 38. (az Akad. Értekezések közt.)

56 Tört. Tár, 1893. 719–721.

57 Valamennyi arczkép e könyvben.

58 E könyv 1. kötetének czímlapja előtt.

59 Rákóczi-tár, 1. 114.

60 Rákóczi életrajzának 1707. Nully-féle kiadásában a fejedelem lovasképe alkalmasint egy Thököly-féle kép ismétlése; ettől csak némiben különbözik a kassai Lancelot-féle kiadás képe, szintén 1707-ből. (Apponyi, Hungarica, II. 347–8. l. 1496–7. sz.

61 Részletesen: Századok, 1904. 646–9.

A fejedelemnek hírneves *udvari festője, Mányoki* Ádám, szokolyi (sárosmegyei) nemes a hannoveri Scheitz Andrásnak és a párisi Largillière Miklós hírneves arczképfestőnek volt a tanítványa. Tőlük leste el a rajz pontosságát, a ragyogó színezést, a jellemzés erejét. Berlinben a porosz király is fölkereste műhelyében. Ott ösmerkedett meg Rákóczinéval, a kinek számára már 1705-ben lefestette a fejedelmet és két fiát; 1706-ban talán vele együtt jött Magyarországba, hol a fejedelem 900 forint évi fizetéssel alkalmazta udvari festőjének. Nem annyira diplomácziai megbízással, mint tanulmányai folytatására küldte ki Hollandiába, melynek mesterei szintén nagyban hatottak reá. Königsbergben egyenesen a fejedelem megbízásából járt.[62] Ő lehetett «a fejedelem képírója», a ki Danczkában természet után festett le egy galambot, melynek fejét lágy szöggel a fához erősítette. A galamb alig bágyadt el s utóbb frissen mozgott.[63] Lengyelországból Berlinbe, majd Drezdába ment, hol — immár bujdosó urának ajánlatára — II. Ágost lengyel király udvari festője lett s 1757-ben — hat évvel idősebb mesterével Largillière-rel egyidőben — mint ilyen halt meg nyolczvannégy esztendős korában. Ott őrzik Rákócziról, III. Ágostról, Scembek és Sapieha kanczellárokról, egy főrangú nőről festett arczképeit s ú. n. malomköves tájképét.[64] A német festők közé sorolják a bazini születésű *Kupeczky* Jánost is, a ki 1686-tól 1708-ig Rómában működött, majd — Liechtenstein herczeg meghívására — Bécsbe ment s utóbb III. Károly király udvari festője lett.[65] Mányokinál tehetségesebb arczképfestőnek tartották s a labancz főurak szívesen ültek neki; pl. a Pálffyak családi képei

62 1711 április 5. Arch. R. III. 615.

63 Rákóczi-tár, I. 260.

64 Életrajza Vasárn. Ujság, 1889. 41. és 1896. 9. sz. Szanától Pallas Lex. XII. 294. Századok, 1874. 99., 512—3. és 1904. 647. Fővárosi Lapok, 1876. 108. sz. L'Advocat-Mindszenti, Biogr. Lex. v. 58. Tudom. Gyüjt. 1828. IV. 36—38. Riedl, Budap. Hírlap, 1906. 296. sz.

65 Pekár Gyula (A magyar festőművészet albumában, 60.) Rákóczi apja udv. festőjének mondja őt, holott I. Ferencz halálakor Kupeczky csak 9 éves volt és a svájczi Claustól csupán 17 éves korában kezdett tanúlni. Életrajzát külön füzetekben írták meg Zsilinszky Mihály 1878-ban, Nyáry Sándor 1889-ben (Der Portraitmahler Kupeczky. 8-r. 124 lap. U.-ő, Egy ismeretlen Kupeczky-kép. Képes Folyóirat, 1905. XXXVII. 245—7.)

közül nyolczat ő festett.[66] De a kurucz élet is érdekelte. Saját arczképe lehet a tárogatós, a mely hat más arczképpel együtt a magyar Szépművészeti Múzeum kincsei közé tartozik. Sok képét őrzik hazánkban, de műveinek legszebb gyüjteménye Nürnbergben látható. — *Bogdán* Jakab Bécsben tűnt föl először csöndéleti képeivel; majd Kassán Rákóczi udvari festője lett s mint ilyen szőlőt kapott Tokajban. A szabadságharcz végén valószínűleg a fejedelemmel bujdosott ki Angliába, hol Anna királyné számára sokat festett.[67] *Mediczky* László lengyel festő 1704-ben Belényesben tartózkodott, hol a ráczok mindenéből kifosztván, útlevelet kért a hazatérésre; a fejedelem azonban kijelentette, hogy «ha alkalmatos lészen a képírásra, szolgálatunkba beveszszük».[68] *Mindszenti* Mihály egri képíró már 1706-ban dolgozott a fejedelem számára.[69]

Az udvari festőknek nemcsak arczképeket[70] és talán csatajeleneteket, hanem zászlóképeket s iparművészeti mintákat is kellett festeniök. Állítólag maga Mányoki készítette a fejedelem dolmányának kivarrásához való ezüstmintát; ő írt formát a Kassán varrni kezdett ezüst trádorához; új hímzésformát csinált a fejedelem köntöséhez stb.[71] *A zászlófestést* jól fizették; pl. Rákóczi apjának temetési zászlajáért 1677-ben a képíró 350 forintot kapott.[72] A legdíszesebb zászlókat a kisszebeni képíró s a lőcsei *Pár* Mihály festette.[73] Egy kassai képírót Károlyi Sándorné foglalkoztatott zászlók festésével.[74] A *történelmi festőknek* szintén akadt munkájuk. Pl. Szirmay István megrendelésére *Metner* egy 10—12 rőfnyi vásznon festette le Caraffát és bírótársait, kik közül Szentiványi László valamit sug a Caraffa

66 A királyfai képtárban. Kumlik Emil a Budapesti Hírlapban, 1908. 108. sz.

67 Tud. Gyüjt. 1828. IV. 35—36. Századok, 1874. 32. Műveit Angliában újabban Térey Gábor kutatta s egy művét meg is szerezte a szépműv. múzeum számára.

68 Thaly a Századokban, 1869. 745. Művészet, 1904. 197.

69 1706 április 28. Tört. Tár, 1882. 564.

70 Látogatáson készülhetett Pekri Lőrincz arczképe. V. ö. Szádeczky czikkét, Századok, 1908. 419.

71 1709-ben. Tört. Tár, 1882. 755., 757; 1883. 192., 194.

72 Századok, 1873. 677.

73 Thaly, Archaeol. Ért. x. (1890.) 75. Párról a »Művészet», 1909. 412.

74 1706 július 6. Károlyi-Okl. v. 491.

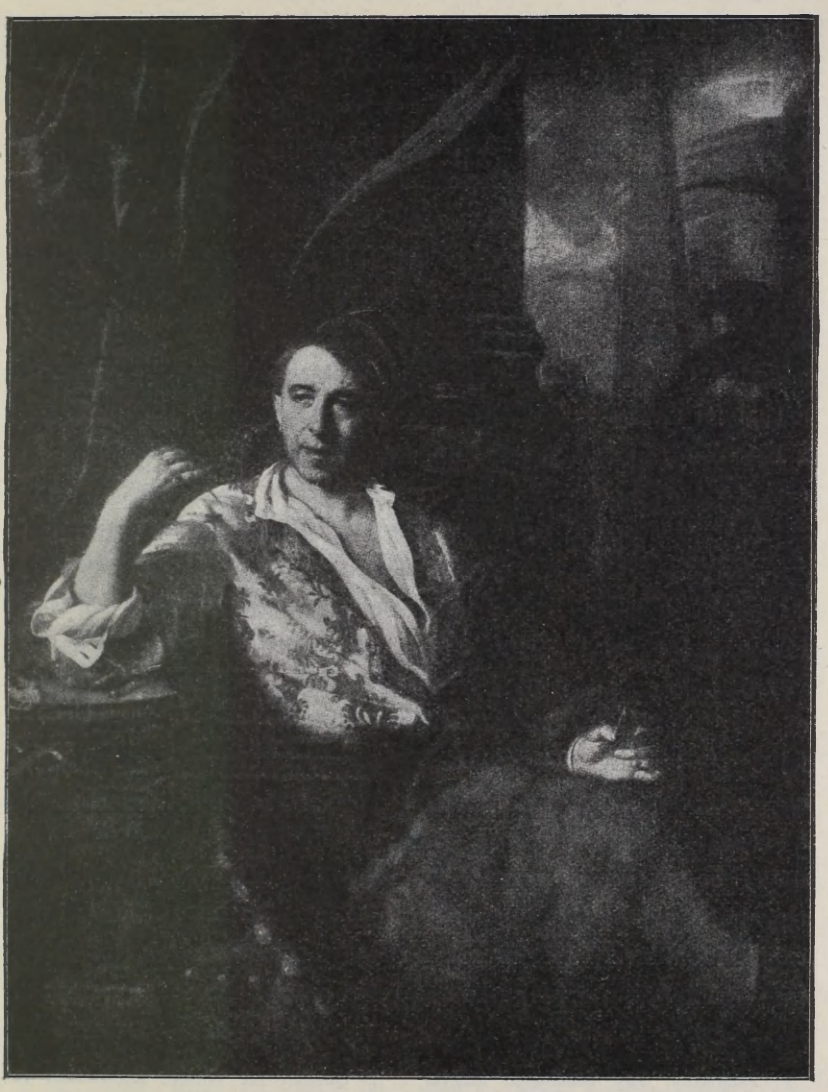

211. KUPECZKY JÁNOS ÁLLÍTÓLAGOS ÖNARCZKÉPE.

fülébe. A festő ezért a művéért száz aranyat és két átalag tokaji bort kapott.[75] Az augsburgi *Rugendas* György Fülöp (1666—1742), az augsburgi művészeti iskola igazgatója, Jacques Courtois követője, nálunk különösen élénk és jellemző *kurucz csataképeivel* lett ösmeretes.[76] A szintén külföldi *Richter* D. lefestette a fejedelemasszonyt és két fiát, s ezeket a képeket Bercsényi 1704-ben az elfogott báró Furtenburg császári kapitány útján ládákban küldte meg Rákóczinak, kit Richter utóbb szintén lefestett.[77] A szász *Schuller* Brassóban viszont már ekkor feltűnt *oltárképeivel*.[78] *Torzképfestők* sem hiányoztak. Alkalmasint Kupeczkytől van Bottyán ösmeretes karrikaturája, a melynek aljára önmagát is odarajzolta. Egy emlékérem rajzán a szebeni *Schuller* György egy pajzsos harczost ábrázolt, a ki a haza oltárán égő tüzet kardjával szétszórja s a három Vesta-szüzet elkergeti.[79]

A fejedelem és Bercsényi jártak elől jó példával a *képek gyűjtésében*. Mikor a soproni Szentmargitban (Margarethenben) a hajdúk *Scalvioni* házánál a képeket leszaggatták, ezeket *Niczky* Pál a maga számára megmentette;[80] Bercsényi pedig szigorú vizsgálatot rendelt, mikor a zsolnai templom átadásakor a Boldogasszony-képét a protestánsok megégették.[81] A szentképeket a fejedelem többnyire örökölte. Nagyanyja a lengyelországi Klokocowból vette meg s a munkácsi vár kápolnájában helyezte el a csodatevő Boldogasszony képét, a melyet ötvöse három koronával és sok más drágasággal ékesített föl.[82] A nagyasszony ugyanoda lemásoltatta és szintén fölékesíttette a censtochowi csodatevő Mária-képet is sok szentképpel együtt.[83] Krisztus-kép még a fejedelem wienerneustadti börtönében is volt; rendesen

75 Zsilinszky, Egy ismeretlen magyar festő. Hazánk, 1904. június 5. Századok, 1905. 87.

76 Számos képe jelent meg ebben a könyvben is.

77 1704 április 28. Arch. R. IV. 26. Mihálik, 177—8.

78 Quellen zur Gesch. Kronstadts. IV. 309.

79 Tört. Tár. 1893. 720.

80 1704 márczius 9. Arch. R. I. 314.

81 1705 deczember 9. U.-o. VIII. 20.

82 Tört. Tár, 1900. 323—4.

83 U.-o. 325., 327.

az előtt imádkozott.[84] 1688-ban a Rákóczi-árvák Patakra vitt kincsei közt említik Zrínyi Ilona képét, azt a tükröt, a melyikbe a Boldogasszonyképe volt festve a kis Jézussal, Szent Borbála két képét, egy mesterséges varrott képet, a censtochowi Boldogasszony és valami királyi vendégség rézre festett képét stb.[85] 1697-ben Rákóczi és felesége tíz képet bízott Kőrösy gondviselésére.[86] Az újhelyi fehérbarátoknál 3000 forintban volt elzálogosítva az a tízezer scudit érő gyémántos kép, a melyet XIV. Lajos ajándékozott Thökölynek, ki Rákóczit kérte meg, hogy váltsa ki, a míg kiválthatja.[87] Neki küldette el a galatai jezsuiták gondviselése alatt álló Boldogasszony-képet is a hozzátartozó ékszerekkel, a melyet azután a fejedelem a munkácsi várkápolnában helyezett el.[88] Az ő korából ma is több csodatevő Mária-kép van az országban; így a kolozsvári jezsuiták (most piaristák) templomában a könnyező Mária-kép stb. Kassán 1706-ban a jezsuiták templomában Loyolai Szent Ignácz, Surányban 1708-ban Szűz Mária képének könnyezéséről beszéltek.[89] Beszélik, hogy a rozsnyói tanácsülések idején (1706. november 26 — 1707. február 5. közt) a fejedelem maga is láthatta a templomban, mikor a térdelő Szent Istvánra tekintő Máriának, Magyarország nagyasszonyának képe sírt.[90] A szentképeket akkor általában véve inkább a hívők, mint a műértők szemével nézték, s rossz néven vették a fejedelemtől, hogy műbecsöket vizsgálja. Megvallotta,[91] hogy ha ő maga képírással vagy képfaragással foglalkozik, másra nem is gondol és teljesen arra a munkára szenteli idejét. Ha félbe kell szakítnia, a hosszantartó benyomás következtében mindig arra vágyakozik, hogy

84 Önéletrajz, 139.

85 U.-o. 1896. 700., 785.

86 U.-o. 1900. 252.

87 1704 április 2. MHH. XXIV. 523–4., 567

88 U.-o. 528., 641–5., 649., 650–2. Lehóczky, Munkács, 281.

89 Századok, 1881. 125. Esterházy Pál nádor kevéssel azelőtt (1696.) állította össze Mennyei Korona című könyvében az egész világon levő csodatevő Mária-képek jegyzékét. Ezt kiegészíti Balogh Ágost: Beatistima virgo Maria, 1873. Ösmertettem a Pesti Naplóban, 1872. 102. és Pallas Lex. XII. 338.

90 Hevenesi MSS. XVI. kötet 288. l. 37. sz. (A budapesti egyet. könyvtárban.)

91 Önéletrajz, 432–3. (1719-hez).

művét mielőbb folytathassa. Szeme, látása a *természetre* utalja mindenben, a mikor képet fest vagy farag; s a színek alkalmazásában a természetet kívánta követni. A festés, rajzolás — mondta máskor[92] — a remetét könnyen elvonja a lelki gyakorlatoktól; jobb tehát, ha inkább kézimunkával foglalkozik, mint festéssel és más művészetekkel. Ezek ugyanis erősebben hatnak a képzeletre, jobban szórakoztatnak s nem untatnak oly gyorsan, mint azok, a miknek folytonos gyakorlása a testet fárasztja.

A két országnak és a Rákóczi-háznak címerével kifestett egykorú műlap nemzeti színű betűi alulról lefelé, jobbról balra és keresztben olvasva nemcsak hazafias, hanem művészi ihlettel is igazán kívánták: «Vivat princeps Rákóczi, vindex patriae, diu vivat!»[93] Magyarország mindenben tőle várta felvirágzását.

92 Önéletrajz, 305—6. (1717-hez).
93 Thaly, Dunántúli levéltárak, 37.

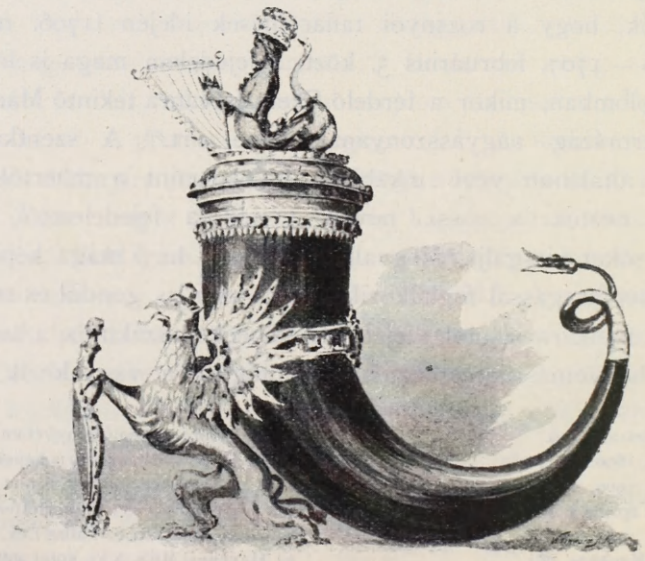

212. LANTOS SYRENA MINT ASZTALDÍSZ.
(Az Esterházyak fraknói kincstárában.)

KILENCZEDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ

213. ARAD

I.

ERDÉLY MÁSODIK ELVESZTÉSE.

1707—1708.

A FEJEDELEM éles esze, erős ítélete, mindenre kiterjedő figyelme, nagy tanúltsága a nemzeti állam kiépítésének munkájában tűnt ki igazán. Munkájának érdemét növeli, hogy folytonos csatazajban, örökös bizonytalansággal küzdve kellett dolgoznia.

Az akkori Európának egyik legnagyobb hadvezére, *Starhemberg*, még az ónodi gyűlés ideje alatt kitört a Csallóközből s Vágújhely, Trencsén és Lipótvár közt erős sánczot ásatott. Rákóczi majdnem olyan rossznak tartotta ezt a hírt, mint ha valami csatavesztésről értesült volna. Ahogy Bercsényinek mondta, ha Starhemberg megvalósítja elképzelhető tervét, akkor a szabadságharcz három hadjárattal véget ér; s ha diplomácziai

müködései sem sikerülnek, akkor *erejök végső megfeszitésére* kell gondolniok.[1] Pedig a császáriak helyzete sem volt kedvező. Rákóczit *Vetésy* Monsból értesitette, hogy a bajor választó Te Deumra megy, mert Berwick franczia hada Spanyolországban Almanzánál (1707 április 25-ikén) megsemmisitette Károly spanyol király hadait;[2] Valencia megadta magát a franczióknak s a Habsburg-király Barcelonába szorult. Vetésy mégis éppen ebben a pillanatban figyelmeztette Rákóczit, hogy semmit sem várhat XIV. Lajostól, ki még unokáját sem segitheti meg a spanyol trónon.[3] Milano, Mantova, Nápoly a császáriak kezébe került;[4] de meghiusult a Provence megszállásának, Toulon lerombolásának s vele a francziák földközitengeri hatalma megsemmisitésének a terve. Bercsényi kerülő úton magától a czártól hallotta,[5] hogy «Toulonnál megverték a németet»; Jenő herczegnek 6000 (helyesebben 10.000) embere elvesztésével kellett visszavonúlnia Piemontba. Mindenesetre oka volt Rákóczinak, hogy követével külön kihallgatáson üdvözölje XIV. Lajost, az asturiai herczeg (spanyol trónörökös) születése s az almanzai, touloni és németországi győzedelmek alkalmából.[6] Azonban éppen ezek a sikerek bátorították föl a franczia udvar kitűnőségeit, hogy *Fénelon* érsek és a *burgundi herczeg* vezérlete alatt békepártot alakitsanak, mely a császárral és szövetségeseivel a megegyezést keresse. A békepárthoz utóbb *Torcy* külügyminiszter, sőt némileg *Rákóczi* is közeledett. A fejedelem ugyanis a háború szerencsés befejezésére múlhatatlanúl szükségesnek tartotta, hogy a svéd királyt a czárral, a franczia király és a bajor választó közbenjárása mellett, kibékítse. A harczias párt, melynek élén maga a dauphin állott, minden kibékülést meghiusított.

Az udvar ily körülmények közt a Rajna vagy a Po mellől nem rendelhetett csapatokat Magyarországba, de az ónodi hatá-

[1] Rákóczi eml. 227.
[2] 1707 május 6., 15. Fiedler, 1. 53—54.
[3] 1707 május 23. U.-o. 1. 54.
[4] Vetésy 1707 április 19. U.-o. 1. 51.
[5] 1707 szeptember 7. Arch. R. v. 439.
[6] Az 1708 januárius 17-iki kihallgatásról Vetésy jelentése januárius 19-ikén. Fiedler, 1. 81.

rozatot sem hagyhatta katonai megtorlás nélkül. Legczélszerűbb lett volna minden erejét valahol a Tisza mellett összevonnia, hogy döntő csapást mérjen a kuruczokra; de ezzel Erdélyt könnyen kiszolgáltatta volna a törököknek, kikkel a bécsi diplomáczia sehogy sem tudott tisztába jönni. Rabutinnak tehát Erdély, Starhembergnek a Vág-vonallal szemben Ausztria és Pálffynak a Dunántúl ellenében Stájerország védelme jutott feladatúl: támadás helyett védelem.

214. FÉNELON.

Rabutin Bécsből 1707 augusztus 6-án indúlt le; eleinte a Dunántúl harczolt a kuruczokkal, de a hónap végén rászánta magát, hogy hétezer emberével Erdély felé nyomúljon. Szentkereszti András Bécsből mindjárt meg is biztatta gróf Teleki Sándort, ki Havasalföldre akart kimenekülni, hogy ha a segítség szerencsésen bemehet, «jobb leszen maga édes hazájában kinekkinek lenni, mintsem azon kívül mások grácziájától függni».[7] Kétséges volt, Rabutin Zarándon át a Kaján útján, vagy a Maros völgyén fölfelé akar-e bejutni. Most már ez utóbbi út is szabad volt, mert Károlyi július 25-ikén abbahagyta Aradnak három hétre tartó ostro-

7 1707 szeptember 12. Teleki-lt. 3489a.

mát s a hónap végén már Nagykárolyban várta a fejedelem parancsait. Rákóczi őt eleinte a Vág oltalmára rendelte, míg Esterházy Antal Sléziára üt.[8] Azt hitte, hogy Erdélyt *Vay* Ádám és *Pekri* megőrizhetik *Rabutin* ellen, ki gyalogságával nem repűlhet.[9—10] Károlyinak és Esterházy Antalnak Buda alatt kellett volna meggátolniok Rabutin átkelését, de ebben a fejedelem nem-igen bízott, mert saját gyalogságát Érsekújvár és a bányavárosok kötötték le. Ha tehát átkelhet is az ellenség, a Tiszántúlt sorsára akarta hagyni és csak a Részekben fölvenni a derekas kűzdelmet. Ott kellett — de Szeben ostromzárának fölszabadítása nélkűl — Pekrinek az erdélyi és

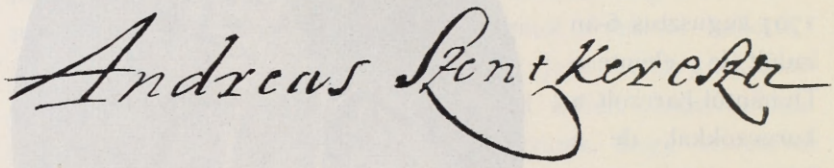

215. SZENTKERESZTI ANDRÁS NÉVALÁIRÁSA.

Vaynak az udvari hadakkal várakoznia Rabutinra. Tudta, sok fecsegés lesz a miatt, hogy ő maga nem megy Erdély védelmére; de akkor az orosz-svéd-franczia kiegyezés kedvéért az északi határok közelében kellett maradnia.[11]

1707 augusztus 30-ikán reggel[12] *Rabutin* valóban átkelt a Dunán, s Esterházyt visszarendelte a Vág mellé. Mikor híre

[8] A nándorfehérvári basa szerint három nap alatt bevehette volna Aradot, ha komolyan akarja. Ezen vád ellen Rákóczi követei megvédték Károlyit (Márki, Arad, II. 290.), azonban maga Rákóczi (Eml. 233.) hibáztatta, hogy nem hallgatott a melléje rendelt hadmérnökökre és idegen tisztekre, holott önmaga még sohasem látott ostromot.

9 Augusztus 24. Arch. II. 90. Károlyi a fejedelemnek azt válaszolta (Károlyi-Okl. v. 648.), hogy van ott elég had; «ha szalonna volna az ellenség, talán nem is jutna némelyiknek». Azonban «reflexióval lesz Antal úrra is.»

10 Augusztus 28. Arch. R. II. 90. Károlyi-Okl. v. 672. Rabutinnak — a fejedelem sajátkezű jegyzéke szerint — 5 lovas és 3 gyalogezrede s 1 gy. zászlóalja volt. Arch. R. II. 93.

11 1707 augusztus 28. U.-o. II. 91—92.

12 Esterházy Károlyihoz augusztus 30-ikán Aszódról, egyúttal az ellenség nyugtalanítására vonatkozó javaslatokkal, Károlyi-Okl. v. 674—7. Károlyi naplója szerint 31-én kelt át. Károlyi önéletirása, I. 197.

futott, hogy a svéd király Sléziára tört, hajlandó volt elhinni, hogy Rabutint e miatt Kecskemét alól visszahívták; hiszen Szered alól *Starhemberg* is Nagyszombathoz szállt és három ezredet küldött Morvaországba, a sléziai események szemmeltartására. Ha mindez igaznak bizonyulna, *Károlyi* egész hadtestével átmehet a Tiszán, hogy a rácz határőröknek a császáriakhoz csatlakozását megakaszsza.[13] Pekri is abbahagyhatja most már Szeben megszállását; mert ha Isten győzedelmet ad Rabutinon: ha marczipánja lesz is a német helyőrségnek, könnyebben föladja a várat, a mennyiben segítséget . többé nem remélhet. A szebenvidéki falvak oltalmazásáért tehát nem méltó elhagyni ily nagy reménységű jót, melytől az ország állandó boldogsága függ. Egy újabb zsibói veszedelemtől nincs mit tartani; mert az ellenség most nem olyan erős, mint akkor, hogy győzedelme esetén a két országot eláraszsza.[14]

216. II. APAFI MIHÁLY ARCZKÉPE.
(Szendrei után.)

Kellemetlenül érintette a fejedelmet, hogy az ellenségnek *kétfelől* való megtámadására tett intézkedéseit nem hajthatták végre; de Károlyinak minden intézkedését helybenhagyta. *Vay*val udvari hadait rendelte *Pekri* mellé, hogy derekas mozdulatot tehessen, ha Rabutin Aradnál késlekednék, vagy a Körösökre visszafordúlna.[15]

13 Szeptember 11. Károlyi-Okl v. 686–7. és Arch. R. II. 94–8.

14 Rákóczi Pekrihez szeptember 11. Arch. R. II. 101–3.

15 Szeptember 18. U.-o. II. 104. és az Erd. N. Múzeumban.

Károlyi mindenesetre folytassa útját, ha az ellenség Nagyváradon át akarna nyomúlni; ha azonban Solymos és Tótváradja felé menne, jobb, ha visszatér és a Vág védelmére *Esterházy* Antalhoz csatlakozik.[16] Ilyképp olyan bizonytalanságban hagyta Károlyit, mint maga a király Starhemberget;[17] de egy tarsoly éléssel nem is küldhette a tiszai pusztaságra, hová ezelőtt néhány száz szekér élés nélkül nem mehetett. Híre ment annak is, hogy Rabutin magával viszi II. *Apafi* Mihályt s a császár hűbéres fejedelmévé teszi. Ezt «csak azok hirdetik, — mondta[18] — a kik kívánják; de csodálnám, ha azok elhinnék, a kik a bécsi udvart ösmerik».

Károlyit a fejedelem maga intette, hogy ne hirtelenkedjék a bemenetellel s a sarkadi hajdúkat mindenesetre megsegítse, ha sánczukat az ellenség megszállaná. Leveléhez azonban egy udvari ember — a fejedelem tudta nélkül — czédulát ragasztott,[19] a mely olyasmit tartalmazott, hogy Pekri, a ki még szeptember 26-ikán is Huszton volt, Erdélyt nemannyira Rabutin, mint inkább Károlyi bemenetelétől félti. Azt mondta, ha be is megy, nem jön ki békével Erdélyből. A két vezér Nagyenyeden éppen aznap, a fejedelem nevenapján, találkozott egymással,[20] a mely napon Rabutin a *kajáni hágón át* Erdélybe nyomúlt.[21] Ez a hágó a Fehér-Körös völgyéből Borosjenő, Halmágy, Körösbánya és Brád felől az Erdélyi-Érczhegységen át vezet le Kőfalunál a Kajánpatak völgyébe, a mely Marosnémetinél ömlik a Marosba. Károlyi már augusztusban bíztatta a fejedelmet, hogy ha Pekri megteszi, a mit megírt neki, itten is helyt állhat.[22] Isten jó alkalmatosságot mutatott az ellenség meggyalázására, — felelte a

16 Szeptember 18. U.-o. II. 104—5.

17 Ezt maga is elösmeri szeptember 22-én U.-o. II. 105.

18 U.-o. II. 106.

19 Szeptember 27. Károlyi-Okl. v 704.

20 Károlyi önéletirása, I. 199.

21 Rákóczi eml. 233.) tévedésből s utána Kővári is (Erdély tört. v. 79.) Vaskapunak írja; gr. Barkóczy 1707 október 21-én Károlyi tudósítása nyomán a kajáni passust említi. Károlyi-Okl. v. 713. Különben szeptember 16-ikán a fejedelem már előre jelezte, hogy mivel az ellenség a makói útat választotta, könnyü feltenni, hogy Arad felé, vagy a Kajánon át akar bemenni. U.-o. 694.

22 Károlyi-Okl. V. 648.

fejedelem;[23] — itt az idő: legyen rajta minden erejével és tehetségével, hogy az ellenség zavarba hozásával édes nemzetünknek vígasztalást nyerhessünk. «Ellenségünk megzavarásával mindakét hazára vígasztalás terjed — írta nemsokára.[24] — Nemzetünknek szép hírét s emlékezetét előtte viselvén, azt az ellenségen való győzedelmeskedéssel terjeszsze.»

Annál érthetőbb felindulással értesült róla a fejedelem és az ország, hogy október 4-ikén a *kajáni csata* «egy embernek rosszasága miatt», csúfosan elveszett. Saját szavai szerint talán egy szerencsétlen harcznak elvesztése sem eshetett súlyosabban szívének a sok vérontáson kívül, mint «az ilyen gyalázatos gazembernek» vigyázatlansága. Haragja *Esze* Tamást érte, a kit már régen megbüntetett volna, ha a nemzet ügye iránt kezdetben mutatott hűségét és a sok szegény legény helytelen mondásait, morgásait nem tekintette volna. «Tagadhatatlan, — úgymond[25] — hogy hadakozásunk kezdetétől fogva ily csekély ellenség ellen nagyobb gyalázattal magunkat nem viseltük. Mert legalább kilőtte a puskáját, ha szaladott is a had; de itt bálvány módjára nézte s talán fává változott az Ovidius metamorphosusai szerint». Károlyi haditervét ezúttal is helyeselte, de nem hitte, hogy Rabutin Szeben megsegítésén kívül egyébre vállalkozzék. A hadakozás rendje-módja szerint a jónak még remélésére sem volt joga s az ellenség bebocsátásánál is nagyobb gyalázatnak tartotta a két vezér: Károlyi és Pekri torzsalkodását, melyet bosszankodó csodálkozással értett.[26] Károlyit és Vayt magához rendelte tanácskozásra s Károlyi seregét ez idő alatt Pekri, az udvari hadakat pedig Budai tábornok gondviselésére bízta.[27] Mivel «Pekri uram maga partjain kívül kiterjedett elméjének árvize kezdett megtérni»,[28] Károlyi október 20-ikán odahagyta

[23] Szeptember 16. U.-o. v. 694.

[24] Szeptember 22. U.-o. v. 698.

[25] 1707 okt. 7. Arch. R. II. 110—111. és Károlyi-Okl. v. 706—7. a szemtanú futár értesítése alapján. Helybenhagyta, hogy Pekri ezekért Esze Tamást elfogassa U.-o. v. 708.

[26] Rákóczi Vayhoz október 14. Arch. R. II. 113.

[27] Október 13., 14. Károlyi-Okl. v. 708—710.

[28] Október 15. U.-o. v. 711. Arch. R. II. 115.

Erdélyt és Szerencsen pár napot (október 24—28.) töltött a fejedelemmel,[29] a ki csakhamar újból panaszkodott az Erdélyből jövő rossz hírek miatt.

Rabutin szívesen fogadta a bejövetelén örvendező labancz urakat s már október 8-ikán biztosította őket, hogy küldetésének egyetlen czélja a hűségesek megoltalmazása és ennek a hazának java.[30] Mindenütt maga előtt hajtotta Pekrit, ki gyaloghadak vezetéséhez nem értett. Rákóczi már megbízatásakor kérte Pekrit, hallgasson *Szentiványi* János palotásezredesre, a ki legalább olvasgatott hadtudományi könyveket, alezredese pedig, *Limprecht* János, valóban értette a maga dolgát. Azonban a vezetés nagyon kapkodó volt. Alig választottak egy hadállást, a másikba mentek át minden terv nélkül. Ez a határozatlanság és tudatlanság döntötte el a hadjárat sorsát.[31] Rabutin Enyeden még a kollégium gyűjteményeit és könyvtárát is fölverette, Abrudbánya vidékét a kuruczoktól megtisztította, október 27-ikén bevonúlt Kolozsvárra, majd Bethlenvárát vette be. A Székelyföldről a császáriak elől gróf *Mikes* Mihály hadastúl kiszorúlt Moldvába.[32] Tarczali Zsigmond Bécsből dicsekedve írta, hogy a merre csak fordúl a császár hada, a kurucz már hírétől is szalad. Erdélyt úgy elpusztították, hogy a mi értünkre nehezen áll előbbi lábára. Pekri uram intézkedése miatt Rabutin talán fel is megy a télen az udvarhoz.[33]

A fejedelem szerint «nincs, a mit magában föl ne tegyen ezen ellenség, ha csak valamely oly csapást rajta nem teszünk». Újra beküldte tehát Károlyit, hogy az ellenséget «meg is csípje, ne csak csípdessük».[34] Hiszen az még nem tartja teljességgel magáénak Erdélyt s így a mieinktől nem is félti a föld pusztítását.[35] A Szamos mellékén levő karabélyos- és palotáshadak

29 Károlyi önéletírása, 1. 200—1.

30 Rabutin Teleki Pál és Sándor grófokhoz. Teleki-lt.

31 Rákóczi-eml. 233—4.

32 Cserei, Hist. 386—390. Kővári, Erdély Tört. v. 79—80. Moldvában gr. Mikes vezetése alatt még 1711-ben is körülbelül 2000 bujdosó élt. Rákóczi eml., 296. jegyzet.

33 1707 november 19. Teleki-lt. 3491. 9—1/116.

34 November 1. Károlyi-Okl. v. 718.

35 November 2. U.-o. 719.

TRANSYLVANIA
Hatzag
Vallis
Land vor dem
Wald
Alt land
Wein land
Com. Dobacen
Com. Kisder
Com. Sibin
Com. Sebes
Com. Sissa
Com. Thorda
Com. Kolosvar
Com. Albensis
Com. Hunyad
Com. Zarand
Com. Kraszna
Com. Belsensis
Com. Kuküllo
Com. Udvarhel
Com. Haromszek
Com. Csik
Com. Gyergyo
Com. Kövar
Com. Fogaras
Com. Arvensis
Com. Liptoviensis
Com. Thurocziensis
Com. Orbay
Com. Trencziniensis
Com. Arvensis
Com. Nitriensis
Com. Bihariensis
Com. Zolnok
Com. Crasna
Com. Bereg
Com. Ugocza
Com. Marmarosch
Com. Ugocza
Com. Szatmar
Com. Ugocza
Com. Szabolcz
Com. Ugocza
Com. Szabolcz
Com. Ugocza
Com. Szabolcz

nagyon várták már Károlyit. «Ne csak az öt árpakenyeret hozza, — tréfálkozott vele Szentiványi János, a palotások ezredese,[36] — hanem (ez a had nagyobbára kálvinista lévén, de a pápista sem mond mást) a két hal helyett az Izrael népe idejében a pusztában repülő fűrjhúst, akár pedig a Tiszán innen termett szarvashúst.» Mert a nép nagyon morog s bekövetkezhetik az apostolok oszlása. Elkedvetlenedve, kifáradva, éhezve, dideregve várják.

A czímeres posta *Pekri*nek e közben levelet hozott; még nem tudták, mi van benne, de «igen zöng az ég: félnek a mennyköütéstől».[37] A fejedelem valóban megrótta a vezért, hogy rendeletét nem hajtotta végre. Azért küldi be Károlyit, hogy a hajdúságot a menekült urak és nemesek oltalma végett a Lápos vidékére szállítsa, a magyarországi s részekbeli magtárakból ellássa és lovasaival az ellenséget egymástól elvágja. Károlyira bízta a magyarországi hadakat, reá az erdélyieket; de Károlyi, ha Pekri nem jár kezére, önállóan fog eljárni. Hallotta, hogy szegedi találkozásuk után reá is megjegyzéseket tett; de nem hirtelen beszédéért, hanem csak akkor számoltatja meg maga és a haza előtt, ha egyenetlenkedéséből fogyatkozások származnak. Egyikök sincs a másik fölé rendelve. Ha egyetértve működnek, majd belátja, milyen haszontalan volt az a beszéde, hogy Erdély nem kell a fejedelemnek; hiszen ki panaszkodnék a fejedelemre a miatt, hogy mások nem teszik meg kötelességöket? Ha csakugyan urat akar cserélni és kimegy Moldvába, hadait adja át gr. Mikesnek. Ő azonban bízik hűségében s kéri, ne hirtelenkedje el a dolgot. Ha sértve érzi magát, ne másokhoz fordúljon, hanem hozzá, a kiről az országban nem szabad balvélekedéseket támasztania. Fogadja meg atyai intését, s ezentúl növelje hírét, nevét, hogy jutalmát vehesse tőle és a hazától.[38] Pár nap múlva megint figyelmeztette, hogy ellene csak a saját nyelve áskál s ha a fejedelmet ösmerné, nem kellene

[36] November 2. U.-o. v. 720—1.
[37] U.-o.
[38] Október 27. Arch. R. II. 117—9.

bizonyos dolgoktól tartani. Ha *D'Absac*ot Náprádnál odahagyta is ezrede, neki sem kellett volna egészen a középszolnoki Bükk-Tótfaluig kijönnie; hiszen azt sem tudhatta, az egész német tábor üldözi-e, vagy csak egy portyázó csapatja. Ne a tisztjei után induljon, hanem tábornokhoz illően tegyen; s hogy úgy tehessen, részletes tanácsokkal látta el.[39] Bosszantotta, hogy alig 2000 német úgy kiszoríthatta; de mivel úgy értesült, hogy

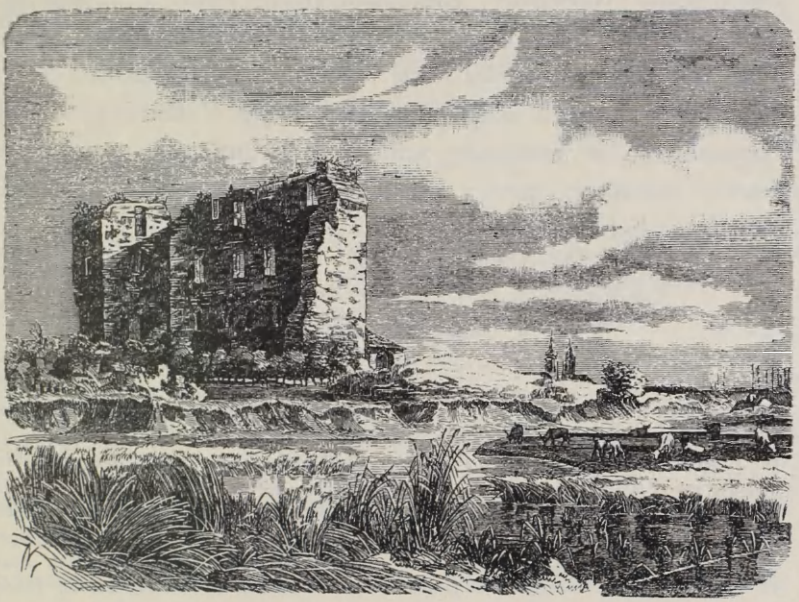

218. KISVÁRDA ROMJAI.

Rabutin hada téli szállásokra ment, saját hadának is pihenést engedett. Tudta, hogy ezek s egyebek miatt megrójják. De ha minden ember tudná szíve titkait, miért kell sok dolognak úgy lennie, a hogy van, talán sokat nem találna rossznak, a mi annak látszik.[40]

A gubernium Erdély lakosait hűségre intette a koronás király iránt,[41] a fejedelem pedig *Kisvárdára* hítta az erdélyi

39 November 1. U.-o. II. 121—4.
40 November 8. Károlyi Okl. v. 727.
41 November 10. U.-o. 728.

tanácsurakat.[42] Károlyi megszemlélvén Pekri hadait, november 6-ikán másodszor is odahagyta Erdélyt;[43] mert az erdélyiek nem állanak el előbbi megrögzött, feslett, gonosz szokásaiktól és előre megfontolt szándékuktól, hacsak maga a fejedelem jobb rendbe nem hozza őket s elragadott erkölcsüket meg nem zabolázza. «Nem hiába nevezik Erdélyt tündérországnak: magával hordozza a maga qualitását».[44] A mikor a fejedelem Olcsván meglátogatta Károlyit,[45] Kisvárdán pedig Pekri s az erdélyi menekültek hódolatát fogadta,[46] nem kételkedhetett többé, hogy *Erdélyt másodszor is elvesztette.*[47] Ezen nem változtatott a Pekri ellen rendelt szigorú vizsgálat.[48] Igaz, hogy Rabutin győzelme szomorú volt. A nemesség színe-java kivándorolt, s a falvak pusztán maradtak, mert a nép az erdőkben bujdosott. És felhangzott a bujdosók éneke:[49]

Sirassatok engem ti, apró madarak,
Szánjatok meg engem, erdőn lakó vadak!

42 November 12. U.-o. 732.

43 Károlyi önéletírása 1. 201.

44 Esterházy Antal Károlyihoz 1707 november 22. Károlyi-Okl. v. 738.

45 November 24. Beniczky naplója. Rákóczi-tár, 1. 66.

46 November 26. U.-o. 1. 67.

47 Tarczali Zsigmond szerint (1708 január 4.) Erdély annyira megtisztult a kuruczoktól, hogy — a mint Bécsben beszélték — a labanczok Munkácsig portyáznak. Teleki-lt. 3491. sz. Gróf Lanthieri alezredest Rabutin is azzal a jelentéssel küldte Bécsbe, hogy az ellenséget teljesen kiűzte s Erdélyt a császár hűségére visszatérítette. (Die eur. Fama, 1708. 73. füzet, 15. l.)

48 Rákóczi eml. 234. A vizsgáló bizottságot (Teleki Mihály, Kemény Simon, Csáki László, Dániel Ferencz, Jósika Dániel, Thordai István és a beszterczei Schoppel András személyében) a fejedelem csak 1708 februárius 23-ikán nevezte ki. Teleki csak kénytelen-kelletlen vállalta a «mocskos munkát». Hírül sem hallott — úgymond Naplójában, 194. l. — annyi inkvizicziót. «Ez is arra való volt, meghasonoljunk erdélyi elsőbb rendek.»

49 Vikár, Budapesti Hirlap, 1907. 60. sz.

II.

A MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT.

(1707—8.)

MAGYARORSZÁGBAN két csatatéren: a *Dunántúl és a Vág vidékén* folyt a küzdelem. Leghevesebben az osztrák határok mentében.

A Dunántúl *Bottyán* volt a vezér.[1] Karvánál 1706 deczember közepén kelt át a Dunán s a Rábaközből két hét mulva már

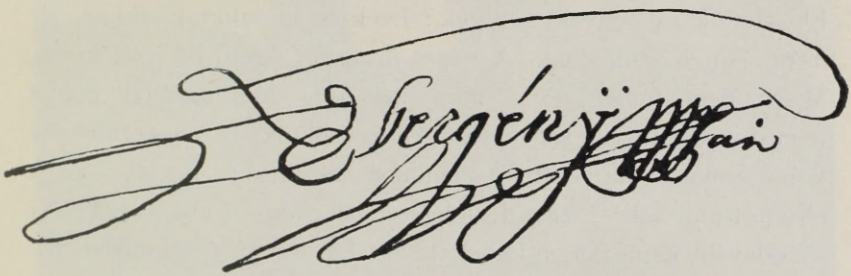

219. EBERGÉNYI LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

«kigyomlálta az ellenséget». Kőszegről kiszorította *Ebergényi* cs. altábornagyot s pusztításaira Stájerország dúlásával felelt.[2] *Starhemberg* Guidó akkor Rabutint küldte ellene. Bottyán vele szemben eleinte, a fejedelem utasításához (1707 február 3.) képest, guerilla-háborúra szorítkozott. Valósággal elnyűtte a császári hadat. A várak is megtették a magukét. *Kreuz* cs. tábornok életével fizette meg *Csobáncz* ostromát. *Száz* Márton kapitány, *Dóczi* Péter tiszttartó és az asszonyok, kik forróvizet, égő szurkot öntöttek az ellenségre, a kuruczok legnagyobb hősei közé emelkedtek. Kisfaludy Sándor, mikor odaült a

[1] A hadjáratot bőven és szépen írta le Thaly Bottyán életében és «A dunántúli hadjárat 1707-ben» cz. tanulmányában. (Hat közlemény a Századok 1879—1880. évi köteteiben.)

[2] Jellemző, hogy a Historia ducum Styriae (Graz, 1728., III. 81.) csak annyit említ, hogy Rákóczi fölkelésének lángjai nem egyszer érték Ausztria és Stájerország határait is.

kandallóhoz és felszította annak melegét, Csobánczról ezt a másik édes, kedves, agg regét is elmondhatta volna.[3] *Bottyán*, mint a villám, hol ide, hol oda ütött be. Ostrom alá fogta Sopront, sőt egy éjszakára Győr egyik külvárosát is bevette. *Bezerédj* Imre Ausztriát pusztította, Béri *Balogh* Ádám a ráczokat zabolázta meg. Császárnál, Kenesénél, Mosonynál *Bottyán* legyőzte a ráczokat, Sopronnál Nádasdyt. A császáriak vezetését a nyáron *Pálffy* vette át. Első sikereinek híre aggodalmat keltett a kisebb hitűekben. «Pápát fölégette? — kérdezte a fejedelem.[4] — Gönczczel, Miskolczczal, Szikszóval s többekkel is így cselekedett tavaly. Ezeket most már építik. Eloszlottak az odavaló seregek? Ezek is eloszlottak akkor, de most újonan szolgálnak. A népet levágta? Igen jól cselekedte. Miért nem futott előtte mint mások?[5] Maradásával magát hamishitűvé tévén szövetségünkhöz, tőlünk is megérdemelte volna annak büntetését. A malmot felégette? Tavaly mi is elrontottunk sok százat, de fölépítették eddig. Labanczczá lesz az odavaló katonaság? Lehet, kivált ha a német mindenét felprédálván, az eszét is elvitte. De mikor az ellenség nemzetünk üldözésére való szándékát kinyilatkoztatja, mit remélhet tőle *jövendőben?* S ha az állhatatlanság ráviszi is őket, nem tehetnek több kárt, mint Nagyszombatnál tettek.»

A kuruczok méltók voltak csüggedni nem tudó fejedelmökhöz. *Pálffy* mellé csakhamar *Starhemberg* Guidónak is segítségül kellett jönnie, hogy Bécs külvárosait megmentse sok más osztrák város sorsától, a fölégetéstől. Bottyán Sopron, Csepreg, Németújhely, Nagymarton alatt újabb diadalokat aratott. Deczember első felében Bezerédj Badenig portyázott s majdnem elfogta József császárt, a ki csak bajosan menekült el előle Wiener-Neustadtba.[6]

3 Csobáncz védelme: Századok, 1879. 391–6. A balatoni szövetség 1909. január 31-én felhívta a magyarságot, hogy a hegy tetején emléket állitson 1707. február 24-e csobánczi hőseinek.

4 Esterházy Antaltól, 1707 augusztus 26. Arch. R. II. 86.

5 Hogy t. i. az ellenség élelmezést, szállást, pihenést ne találjon a falvakban.

6 Thaly, Bottyán élete, 175.

A fejedelem «elég jónak» tartotta Bezerédj, Balogh és Kisfaludy brigadérosok dunántúli működését, de úgy találta,[7] hogy hadműködésöknek nem volt lényeges befolyása a háború eredményére; *Bottyán*ról pedig hallgatott. Bottyán azonban Sümegen karácsony ünnepén *Esterházy* Antalnak a vezérlettel együtt oly sereget adott át, mely nagyobb és jobb volt annál, a mivel egy esztendővel azelőtt munkához látott. Munkájának volt látszata,

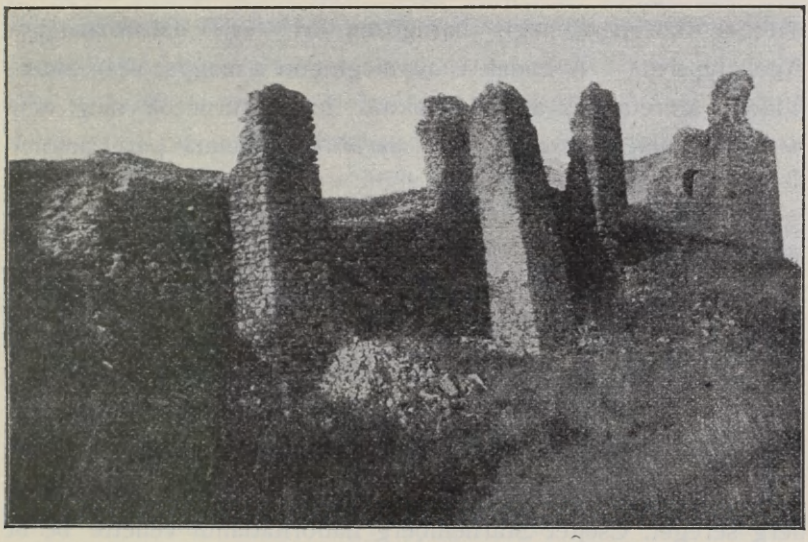

220. CSOBÁNCZ VÁRA.

mert a Dunántúlt, néhány vár kivételével, megtisztította az ellenségtől. Mindezt 10—12.000 emberrel, gyalogság nélkül, guerilla-modorban, oly hadvezérekkel szemben, mint *Starhemberg*, *Rabutin*, *Pálffy*.[8]

Esterházy Antal félesztendő alatt most másodízben kapott fontos megbízatást. 1707 nyarán, az ónodi országgyűlés bevégeztével, a fejedelem a követségbe menő Bercsényi helyett rá bízta a Vág mellett álló hadak parancsnokságát. Csalódott benne,

7 Emlékiratai, 234.

8 A hadjárat szép jellemzése Thalynál, Századok, 1880. 157—160.

mert nem tudta megakadályozni, hogy Vágújhelytől és Beczkótól fogva Starhemberg a Vág mellett mindenütt megerősítse, rendbehozza sánczait, a melyekből Tapolcsányig portyázhatott. Ott járt, a hol akart, vagy a hol nem akarta, hogy a kuruczok járjanak.[9] Azonban ennek a hadjáratnak is voltak fénypontjai; pl. *Ocskay* Sasvárnál (1707 augusztus 3.) Steinville ezredét szétszórta, magát Starhemberget Szegedig vetette vissza, Morvaországba beütött, Beczkó városát bevette.[10] Bercsényi október közepén mégis haragosan írt «egy darab magyar Apokalypsist».[11] A hadak iránt megingott a magyarok bizalma; hódolni szeretnének a labanczoknak, ha a kuruczok meg nem védhetik őket. *Elveszett a nép szeretete:* popularis periit amor.[12]

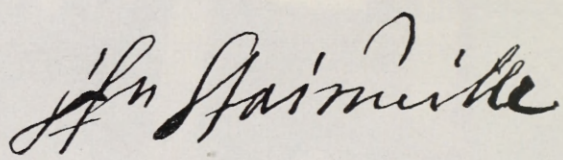

221. STEINVILLE NÉVALÁÍRÁSA.

Esterházy Antalnak — a fejedelem szerint[13] — elég ereje volt, mégis két alkalmat mulasztott el, hogy tönkre tegye Starhemberg seregét. Csejtét Starhemberg háborítatlanul vehette be öt más hegyi várral együtt s így a Fehérhegységet hatalmába kerítette.

A német csöndesen sétálgatva vitte végbe a maga «poszterungjait». A fejedelem nem helyeselte,[14] hogy Esterházy minden ilyen állomással szembe egy másikat állítson. Ez bevált hatott a franczia hadakozásban, de nem válik be a magyarban. Bár eddig is hadtestük lett volna a hadtestecskék helyett; portyázó csapatok mentek volna, nem portyázó csapatocskák;

9 Bercsényi Károlyihoz 1707 október 9. Rákóczi-tár, II. 215.

10 Thaly, Ocskay, I. 97—148.

11 1707 október 18. Rákóczi-tár, II. 217.

12 U.-o. II. 218.

13 Rákóczi eml. 229—230.

14 Esterházy Antalhoz, 1707 október 14. Arch. R. II. 112.

belekaptak volna a németbe, a helyett, hogy csak nézték. *Ocskay* egymaga nyerte el a hadjárat becsületét; a többi tiszt csak ide-oda utazgatott. Az ilyenek ne zúgolódjanak fizetésökért, mert még a rézpénzt sem érdemlik meg. A hadak zúgolódó rongyossága, fizetetlen morgása, fázékony dudogása, illetlen hazaárulása[15] arra figyelmeztette, hogy egész erővel végre kell hajtania az ónodi gyűlésnek a *hadi segélypénz* ügyében hozott határozatait, ha a jövő esztendőben nagyobb erővel akar hadakozni. Azért, a módozatok megbeszélése végett, október 13-ikán deczember hatodikára a vármegyék követeit Kassa városába hítta.[16] Addig is szerette volna, ha Bercsényi a Vágnál valami derekas dolgot művel Starhemberg ellen.[17] Azonban mindamellett sem történt semmi, hogy novemberben aggasztó hírek érkeztek Starhembergnek nyugat, Rabutinnak kelet, Lubomirszkijnak észak felől való támadásáról. Ezeket a híreket maga a fejedelem szállította le kellő értékökre.[18]

Lubomirszkij György Tivadar, a tizenhat szepesi város lengyelországi helytartója, mindenesetre rossz szomszéd volt. A fejedelem azt hitte, majd csak meggondolja, milyen kellemetlen a szomszédokkal való ujjvonás és más rendbe veszi magát.[19] Már idején vigyázatra intette *Berthóti* kassai alkapitányt s felhatalmazta, hogy nyugalomra intse őt, kártevő embereit pedig elfogassa. Egyelőre megtorlatlanúl hagyta sértéseit, mert a svéd királyt, kinek védelme alatt áll és a lengyel köztársaságot kímélni akarta; de remélte, hogy később a lengyelek sem ütköznek meg rajta, ha érdeme szerint bánik vele.[20] Elbízott, büszke csabziságát le fogja ültetni.[21] Betörésének s *Görgey* János és fia, György elfogatásának hírére most azonnal felültette a szomszéd nemességet. Kitűnt, hogy neve alatt mindössze hatvan német mutatkozott a határokon. Rákóczi tehát a

15 U.-o. II. 112.
16 Károlyi-Okl. v. 715.
17 Október 24. Arch. R. II. 116.
18 November 6. U.-o. 129.
19 1706 augusztus 28. U.-o. I. 664. szeptember 19., 684.
20 1706 szeptember 12. Arch. R. I. 675.
21 1707 április 13. U.-o. II. 65—66.

A M. KIR. [illegible] LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

híreket a kézsmárki hegyek fiadzásának, egerecske szülésének, faunus-táncznak nevezte, de még sem kicsinyelte. Hiszen mint lengyel királyjelöltet a lengyel ellen-királyok (Szaniszló és Ágost) részéről bármely pillanatban érhette támadás. Lubomirszkij a mellett a császáriakkal is egyetértett, az ország veszedelmére tört s a szökevény kuruczokat befogadta. Rebesgették, hogy a mellette levő ezer dánnal együtt a császár szolgálatába állt. Nem ugyan Lubomirszkij vagy a lengyel köztársaság ellen, de eshető betörések meggátlására a fejedelem valóban csapatokat küldött a határokra, különösen Novitarg felé. Csapatait csak abban az esetben akarta visszavonni, ha Lubomirszkij kezeskedik a hágók őrzéséről, vagy azt Szieniavszkíjra bízza.[22] Deczember 8-ikán, majd 1708 január 8-ikán Ráday Pált, Berthóti Ferenczet és Szalay Pált küldte hozzá Podolinba[23] és «jó formában» végzett vele, hogy ne szaporítsa ellenségei számát. Nem akarta őt Károly svéd, vagy Szaniszló lengyel király kész eszközévé tenni; mert ha Szaniszló a császárral szövetkeznék, a czárnak kevés hasznát venné.[24]

Nem függ össze *Lubomirszkij* mozgolódásával, de sokan kerestek összefüggést közte és azon mozgalom közt, a mely deczemberben Rákóczi uradalmában *a ruthének fölházítására* irányult. A Bécsből kinevezett *Hodermarszky* orosz püspök azzal izgatta a ruthéneket, hogy a császártól olyan szabadságot kapnak, mint a rácz határőrök, ha fegyvert fognak Rákóczi ellen. A püspöknek volt néhány fegyverese, de a sléziai és lengyel határokról, Kentiből nem mert beljebb jönni;[25] mind a mellett az izgatás híre még hónapok múlva is megújult.[26] Már akkor beszélték, hogy Slézia felől ellenséges betörés készül.[27] Rákóczi tehát Lubomirszkij ellen szedett hadait ennek meggátlására szerette volna küldeni. Tervéről azért mondott le,

[22] 1707 november 1., 5., 8., 15., 1708 januárius 8. U.-o. II. 129–134., 143–4., 149. Századok, 1904. 143–4. 1708 februárius 15. Fiedler, II. 479.

[23] Rákóczi-tár, I. 77., 84., 89.

[24] 1708 január 18. Arch. R. II. 153.

[25] Palocsay György levelei, 1707 deczember 5., 15., 19. Károlyi-Okl. v. 744–8.

[26] Századok, 1881. 124.

[27] Károlyi-Okl. v. 748.

mert a hírek nem igazolódtak, s a lengyel földet sem akarta megsérteni átvonulásával.[28]

Nem igen tetszett a hadaknak, hogy a fejedelem nem tartózkodik a táborban, s még a fővezért is követségbe küldi. Pedig *Ráday* Pál Sárospatakon november 13-ikán, mikor néhány ifjat megint nagy díszszel vettek föl a nemesi társaságba, arra intette a fiatal vitézeket, hogy a ritka példájú felséges fejedelemben mint tükörben szemléljék és csodálják az Isten által nagy mértékben ajándékozott királyi tulajdonságokat.[29] *Ocskay*, a ki november 11-ikén járt a fejedelemnél,[30] valóban azt tapasztalta-e, a mit a költő ír róla, hogy a fejedelem nagy úr és selyemágyban hál; még csak színe elé sem bocsátják a nemzet

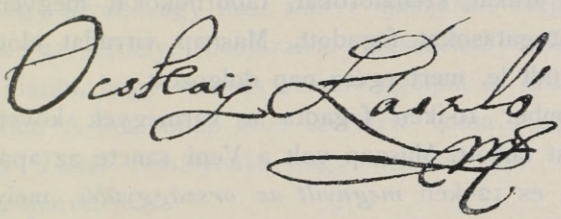

222. OCSKAY LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

katonáját?[31] Naplóírója[32] is sokat beszél róla, hogy szerette kutyáit, paripáit; vadászott, ebédeket, kihallgatásokat adott; templomba járt, olvasgatott, sétált lovagolt, gyönyörködött az udvari ünnepségekben s munkája tárgyalásokból, levelek írásából vagy tollba-mondásából állt. Most, hogy a kassai gyűlésre készült, Munkácsról, a hol csak három napot töltött, november 23-ikán indult meg. Másnap Olcsván találkozott *Károlyi*val, 24-ikén az ecsedi vár építését és az építés terveit szemlélte meg; 26-ikán Kisvárdán nagy díszszel fogadták az erdélyiek, a kikkel azután három napig

28 1707 november 8., II. Arch. R. II. 131., 134.

29 Rákóczi-tár, I. 63.

30 U.-o. I. 61.

31 Herczeg, Ocskay brigadéros czímű történelmi színművében.

32 Beniczky, Rákóczi-tár, I. 49—82.

beható tárgyalásokat folytatott. November 30-ikán környétásan megindúlt és útközben, deczember 3-ikán, Borsiban, szülőkastélyában ebédelt.

Deczember 5-ikén szeg török lován Bercsényi kíséretében nagy fénynyel, zeneszóval, zászlók közt vonúlt be *Kassa városába*, hol *Esterházy* Antal házához szállt. «Az útczák és az ablakok is rakva voltak a sok néppel.» Másnap Szent Miklós poharára, névnapra ment Bercsényihez, résztvett a gazdag lakomában, sőt asztalbontás után maga is tánczolt egy keveset. Deczember hetedike udvari és hadi tanácskozásokban telt el. Nyolczadikán, Boldogasszony fogantatása napján, megtartotta az ünnepet; még kihallgatást sem adott. Mise és szentbeszéd után a lengyel urakat, szenátorokat, tábornokokat megvendégelte s azután látogatásokat fogadott. Másnap virradat előtt kelt és későn feküdt le, mert egész nap dolgozott.

Deczember 10-ikén fogadta a vármegyék követeit, majd tanácsülést tartott. Másnap volt a Veni sancte az apáczák templomában és 12-ikén *megnyilt az országgyűlés*, melyen Liptó és Borsod kivételével minden vármegye megjelent. A fő helyet a fejedelem foglalta el; jobbról-balról mellette 10—10 szenátor ült. A fejedelem bőven kifejtette, hogy a gyűlés összehívásának fő oka *az ónodi törvények végrehajtása*, különösen a hadijáruléknak, a dikáknak beadása és igazságos kivetése. Délután is résztvett a tanácskozásokban. Másnap saját dikáinak előmutatását követelte. Mikor észrevette, hogy tisztjei kedvezésből hamisan vallották be jövedelmét, elrendelte az adóbevallás megigazítását s azt, hogy őt a valóságnak megfelelő nagyobb összeggel rójják meg. Ennek meg volt az a jó következése, hogy a vármegyék és a városok sem vonhatták ki magukat a helyreigazítás és nagyobb megrovatal alól. 16-ikán ehhez képest több mint 1,033.000 forintban állapították meg az egész ország dikáit,[33] pedig pl. az ellenségtől megszállt Trencsén vármegyét

33 Az Eur. Fama szerint (1708. 73. füzet, 16. l.) két hónap alatt behajtandó két millió tallért vetettek ki a vármegyékre. Csak olyan hiteles tudósítás, mint az a másik,

ki is hagyták a sorozatból. Az adót fehér (ezüst) pénzben rendelték fizetni, de a fejedelem felszólalására elhatározták, hogy a szegénységtől három polturát egy ezüst garasban fogadnak el. A termények árának megszabása már könnyebben ment. Az adó beszedéséről, az ellenség elől menekültek ellátásáról is nehézség nélkül határoztak.

Volt űlés, a mely reggel kilencz órától este ötig tartott. A fejedelem valamennyiben részt vett s azonkívül is folytonosan dolgozott. Elrendelte, hogy kanczelláriája az összes határozatokat közölje miheztartás végett a vármegyékkel és a városokkal. Az utolsó ülésen, deczember 24-ikén, még arra is rávette a rendeket, hogy a lovasezredek kiegészítésére minden száz dika után egy lovat, vagy húsz tallért ajánljanak meg. Erősen készülődött az erdélyi hadjáratra. Késedelem nélkül akart átkelni a Tiszán, hogy «szoros kézzel» nyúljon az erdélyi hadműveletekhez. A két ünnep közt szeretett volna megindúlni s meghagyta *Teleki* Mihálynak, hogy más erdélyi urakkal a Tiszáig menjen eléje.[34]

Nagy fénynyel űlte meg a karácsonyi ünnepeket. Ünnep másodnapja délutánján már ismét tanácsülést tartott és csak 29-ikén fejezte be a szenátus tárgyalásait. Igaz, hogy múlatságokban sem volt hiány. A fejedelem éjfélig is elnézte a tánczot Bercsényiéknél s három óra hosszat is gyönyörködött a jezsuitáknál egy iskolai drámában, mely Mátyás királyt dicsőítette.

Trombítások, síposok és egyéb hadi muzsikusok ébresztették föl újesztendő napján *az 1708. év nagy feladataira.* A most következő hadjáratban minden erejét meg akarta feszíteni,[35] s hadi készülődéseit nagy buzgósággal folytatta. Kassán saját jelenlétében próbáltatta ki az új ágyúkat[36] s január első

hogy «Ragoczi» palatinusnak nevezte ki «Berezeny» grófot. (U.-o.)

34 Teleki naplója deczember 21 — 22. 191. l. (Kézirat.)

35 Rákóczi eml. 238.

36 Rákóczi-tár, I. 83.

harmadában napról napra tárgyalt Bercsényivel, a fővezérrel. Súlyt adott ennek, hogy január 12-ikén *Des Alleurs* franczia tábornok és követ a fejedelem és az udvar jelenlétében a franczia király megbízásából ütötte szentelt vitézzé *Le Mairet*, Rákóczi egyik hadmérnökét, a ki megesküdött, hogy élete fogytáig hűségesen szolgálja — a franczia királyt.[37] A tömeg szemében *Rojovszkij* Ferencz lengyel követnek és a nándorfehérvéri vezér agájának megjelenése is jelenthetett valamit.

A fejedelem január 20-ikára, *Tasnád*ra tűzte ki az erdélyi hadak megszemlélését. Minden ifjú legénynek és cseléd nélkül való hívének megparancsolta, hogy jelentkezzenek *Károlyi*nál, kinek a haza szolgálatában való sok érdemes jó cselekedetét és szíves buzgólkodását ezúttal is elösmerte. *Esze* Tamás brigadérost a fölvidékre rendelte s helyette *Bagossy* Pál brigadérost küldte Károlyi mellé.[38] Egyrészt a hadi szemle hírének tulajdonította, hogy a császáriak Beszterczénél összevonták erejöket s kijebb jönni nem hajlandók.[39] Meghagyta tehát Besztercze és Kolozsvár kikémlését. Enyiczkén 20-ikán aláírván Lubomirszkijval az egyezséget, 23-ikára, keddre tűzte ki elindúlását.[40] Valóban csak 25-ikén indúlhatott. Másnap Mádon intézkedett, hogy a szemle alkalmával Károlyi jól elláthassa udvarát.[41] 29-ikén Tokajnál kornyétásan kelt át a Tiszán. Nagykállóban köszönettel fogadta *Károlyi* meghívását. Az erdélyiek a szemlére nehezen készülődvén, úgy látta, fáradságának egyetlen jutalma az lesz, hogy Károlyiékat meglátogathatja.[42] Február elsején már valóban megszállt *a nagykárolyi új kastélyban*, hol Károlyiék magyaros vendégszeretettel fogadták. Gazdája jó kedvét látva, az asztal mellett a rendes időnél tovább maradt, de csak csendesen poharazott. Így történt másnap is, az erdélyi urakkal való tanácskozás után. Mindenkor szívesen vette, ha a fiatalok

37 1708 január 12. U.-o. 1. 86—87.
38 Január 7. (Két levél.) Károlyi-lt.
39 Január 8. Károlyi-lt. B. Károlyihoz.
40 Január 20. Károlyi-lt.
41 Január 27. Károlyi-lt.
42 Január 31. Károlyi-lt.

tánczra perdültek; de a mellett gazdájával s az erdélyi urakkal napról napra országos ügyekben fáradozott. A mikor azonban 6-ikán megszemlélte az erdélyi házakat, úgy találta, hogy mindössze 150 emberrel egy zsák mentséget küldtek a mustrára.[43] Fejedelmi szívének nagy keserűségével látta, hogy ebből az országból nem jelentek meg elegen. Azok, a kiknek állásuknál, születésöknél fogva jobban illenék szolgálniok a hazát, a szolgálat alól kivonják magukat és azt a szegényekre hagyják. Mi oka lehet Erdélyország mostani boldogtalanságának s miért nem hajtották végre a marosvásárhelyi végzéseket, annak kiderítését, az ország kormányával együtt, *Károlyi* Sándorra bízta. Isten még boldogítani fogja az országot. Ő a maga részéről kegyes lesz mindenki iránt, pedig tudja, hogy gyanakodnak reá. El akarják hitetni — szólt később[44] — az ország lakosaival, hogy szabadságuk ellen való dolgokat követ el és minden hűségöknek becstelenség a jutalma. Azt hiszi, hogy ez az alattomos izgatás hiúsította meg a hadiszemle sikerét is.

Február 15-ikén *Gencs*nél szemlélte meg a Moldvából hazatérő erdélyi emigránsok seregét, a melyhez lelkesítő beszédet tartott.[45] 20-ikán *Bagossy* Pál gyalogezredét tekintette meg, másnap pedig az Erdélybe küldendő hadak ügyében intézkedett. Károlyinak ebéd után olyan jó kedve kerekedett, hogy tánczba eredett, mit a fejedelem sokáig elnézett.[46] Aznap *Nyuzó* Mihály ezredes már megfenyegette a maros-küküllőmenti erdélyieket, hogy ne bizakodjanak holmi haszontalan hiábavalóságban és tetszetős, szemfényvesztő reménységben. Hagyják abba megrögzött hűségtelenségöket, vakmerőségöket, szófogadatlanságukat, Álljanak mind Rákóczi mellé, a kinek fegyveres népe beérkezett,

43) Bercsényihez február 6. Arch. R. II. 163.

44) Károlyihoz márczius 6. Károlyi-lt.

45) Rákóczi-tár, I. 98.

46) U.-o. I. 99. Károlyi Klára február 23-ikán dicsekedve írta nagyanyjának, Koháry Juditnak, hogy ittléte alatt a fejedelem kegyelmes grácziával volt iránta. «Írhatom nagyságodnak, a tánczban bőven részesültem.» (Károlyi-lt.)

különben fölprédálja, fölégeti falvaikat, karóba húzatja őket, elhajtatja barmaikat; a mit ne a hazához és hozzájok való kegyetlenségének, hanem önmaguknak tulajdonítsanak.[47] Erre Szebenből *Rabutin* már 24-ikén felelt.[48] Csúfolta Nyuzót, hogy koplaló szájának restauratiójára koldúl, de ő eféle nyúzok ellen megoltalmazza a szegénységet s gondoskodott, hogy a kuruczok betörései ellen bátorságban legyenek. Ne teljesítsék tehát a nyúzó csavargók szamár kívánságait és ne féljenek Nyuzó rebellis aggkofás szándékaitól. Ő egynéhány hét alatt Magyarországra rohan s a lakosokat személyválogatás nélkül karóba vonatja, a minek okai az ilyen királyuk ellen versengő, nyúzó rebellisek. Fenyegetésekkel élt a császáriak részéről gr. *Löffelholz* kolozsvári

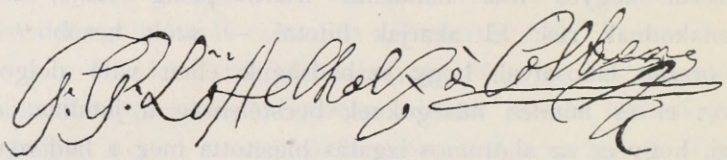

223. LÖFFELHOLZ NÉVALÁÍRÁSA.

parancsnok is, a ki szemére vetette a környék lakosainak, hogy vakmerően és haszontalanúl bíznak az ellenségben, holott több példából tapasztalhatták, hogy a mikor csak kiküldi kolozsvárról a cs. katonaságot, az ellenség sehol sem áll meg, hanem gyalázatosan elszalad.[49]

A fejedelem február 22-ikén már nyilt parancsot intézett a rendekhez, hogy a *Károlyi* Sándor tábornagy alatt beindított feles számú hadaihoz csatlakozzanak, a főparancsnoknak mindenben engedelmeskedjenek, nemzetök, hazájok boldogságáért igaz magyar vérök szerint szívesen munkálkodjanak.[50] Komolyan intette erre különösen a kibujdosókat, mert csak némelyeknél tapasztalta azt a buzgóságot, melynek mindenkit a közjóra

47 1708 február 20. Orsz. lt., gubern. oszt. (Török Bertalan szíves közlése).

48 Károlyi-lt.

49 Február 7. és 11. kelt parancsai. Károlyi-lt. A császári tábornokok jó magyarsággal írták pátenseiket.

50 Doboka megye rendeihez, február 22. Károlyi-lt.

kell nógatnia. Ezt szomorúságra és csodálkozásra méltó dolognak találta.[51]

Másnap bő utasításokkal látta el *Károlyit*, az erdélyi hadak főparancsnokát és a tizenhárom vármegye hadainak mezei tábornagyát. Reá bízta a hadi, politikai és közgazdasági ügyek intézését. Mint *főhadparancsnok*, teljes hatalmat nyer a seregnek hadtestekre osztására, portyázások elrendelésére, helyőrségek állítására, a harczállások megválasztására. Az ezredeket a meghagyott módon kellett rendeznie. *Keczeli* Istvánt *Teleki* Mihály jelenlétében iktattassa be a kővári alkapitányságba. A bujdosók közől azokat, kik a zsibói harcz után hadiszolgálatra kötelezték, de az alól kivonták magukat, küldje vissza ezredeikhez. A kik tőle és a szövetségtől elpártoltak, fogassa el és végeztesse ki. Kegyelemre csak azokat terjeszsze föl, kik valamely érdemes dologgal tették jóvá hibájukat. Különösen a Veres- és a Fekete- Réz (a Sebes- és a Fekete-Körös vidéke) lakosait zabolázza meg. Hogy a váradi ellenségnek ne szolgálhassanak, telepítse át őket Közép- és Külső-Szolnok vármegyékbe s a náluk található gabonával a szentjobbi, aranyosi, abrudbányai és sarkadi prófontházakat töltse meg. *A politikai és közgazdasági ügyekben* Barcsay Mihály, Toroczkai István, Teleki Mihály és Barcsay Ábrahám szenátorok tanácsával éljen és a határozatokat Pongrácz György titkárral jegyzőkönyvre vétesse.[52] A marosvásárhelyi gyűlésen elvállalt közterhek kirovásában és beszedésében *Barcsay* Ábrahám kincstartóval egyetértve járjon el, s rézpénz helyett hízlalni való marhákat fogadjon el. Ingyenes fuvarral a sze-

224. A PONGRÁCZ-CZIMER.

[51] A menekültekhez ugyanaz nap. U.-o.

[52] Pongráczot a fejedelem Kassáról március 5-ikén küldte le Károlyihoz. (Az idézett levél szerint.)

gény lakosokat ne zaklassa. Ha a hozzá és a közügyhöz hidegebb *szászokat* engedelmességre szoríthatja, necsak a vásárhelyi gyűlésen rájok kivetett összeget vegye meg rajtok, hanem többet is fizettessen velök, hogy a hívek terhein könnyítsen, a hűteleneknek pedig példát adjon. Ha mégis engedetlenkednek, példaképpen égesse föl egy-két falujokat és fogassa el bíráikat. Egyébiránt ezeket egyebekkel együtt hozzá és nemzetünk ügyéhez elejétől fogva és valósággal sok ízben megmutatott igaz hűségére és buzgó szeretete szerint bölcsességére és belátására bízta.[53]

A rendelet kiadásának napján, február 23-ikán a fejedelem Nagykárolyból kornyétásan indúlt meg *Károlyi*val és az erdélyi hadakkal együtt. Csak 26-ikán, Nyíregyházán váltak el egymástól. Hosszas utazásai után a fejedelem — mint maga mondta[54] — dolgait elvégezvén, nagyobb bajoskodásra sietett vissza *kassai* «ködös, büdös, sáros, vizes kvártélyába». 27-ikén Tokajnál átkelt a Tiszán s ott időzött harmadnap is, a mikor meg kellett volna nyílnia a *pozsonyi országgyűlés*nek, mely ellen már Nagykárolyban hatalmas nyilatkozatot adott ki.[55] Nyugtalanította az a hír is, hogy *Munkácsi* János már a szabolcsmegyei falvakat is sorra járja és a parasztokat sorra esketteti, de nem tudják mire. Intézkedett Munkácsi és a megesketett parasztok elfogatása iránt.[56] Elég valószínűnek látszott, hogy a bécsi kormány *északon az orosz, délen a magyar parasztokat akarja ellene lázitani*, hogy helyzetét saját uradalmaiban tegye tarthatatlanná. Később kiderült, hogy ez a Munkácsi egyszerűen szélhámos[57] s a fejedelem meg is kegyelmezett neki.[58]

53 Február 23. Két iven és egy levelen, a fejedelem nagy pecsétjével. Károlyi-lt.

54 Balsán, február 27-ikén. Arch. R. II. 170.

55 Február 18. L. e könyv III. fejezetében, 529—538. l.

56 Február 28. Vayhoz, Arch. R. II. 172. Másnap Károlyihoz, Károlyi-lt. Rákóczi (márczius 11.) maga mondja, hogy majdnem elfogatta a hasonlónevű zempléni perceptort. U.-o. Márczius 27. írja, hogy Munkácsi azelőtt étekfogónak jelentkezett nála, de nemességét nem bizonyította eléggé. U.-o.

57 1708 márczius 28. Arch. R. II. 214. V.-ö. u.-o. 220., 237.

58 1709 deczember 15. U.-o. II. 595.

GRÓF ESTERHÁZY ANTAL.

Mádon és Gönczön keresztül márczius 2-ikán érkezett udvarával *Kassá*ra, a hol a fő őrségen nyolcz zászlóalj várta s a városiak is lelkesedéssel fogadták.[59]

A csatatérről jó híreket hallott.[60]

A *Dunántúl* Esterházy Antal bevette és lerontotta Körmend várát, s hadai Horvát- és Stájerországba, valamint Alsó-Ausztriába is becsaptak. A *Vág vidékén* a gyönge Andrássy

225. SZÁSZ TANÁCSOS ÉS FALUSI BÍRÓ.

István helyébe állított Bottyán még az év elején visszanyomta «Büszkevári» *Starhemberg Miksa* altábornagyot, a fővezér öcscsét. Beczkó, Bolondócz és Galanta bevétele után Bornemisza János őrmester el is fogta az altábornagyot,[61] miért a fejedelem megajándékozta. Az altábornagynak, ki feles őrizet alatt 13-ikán érkezett meg, Kassán *Gombos* Imre házánál tisz-

59 Rákóczi-tár, I. 104.

60 Az 1707. évi hadjáratra nézve l. Feldzüge des Prinzen Eugens, I. sor. IX. 286—333., 1708-ra II. sor. I. 100—143.

61 Ezekről Bercsényi jelentése február 27. Arch. R. v. 549., 555—6. Thaly, Botyán élete, 195—205.

tességes szállást és ellátást rendelt[62] abban a reményben, hogy kiválthatja rajta édes két fiát.[63] Nemsokára *Viard*, a jeles császári tábornok márczius 9-ikén Pruszkán szétverte *Révay* Imre hajduit, mit «Rákóczi villáma»: *Ocskay* már 20-ikán a lisszai szorost őrző németek levágásával és Morvaország zaklatásával torolt meg.[64]

A császáriak a Vág vonalánál elég lankadtan viselkedtek, minek oka a fővezérségben beállott változás volt. *Starhemberg* Guidó már februárius 6-ikán megkapta spanyolországi fővezérré való kineveztetését[65] s márczius 3-ikán el is utazott.[66] A császár az ő személyében — XIV. Lajos szerint — egész hadsereget küldött Spanyolországba. Helyettesét, *Pálffy* bánt, Bercsényi csak téli királynak nevezte, mert nem hihette, hogy *magyar embert* állítsanak a kuruczok ellen küzdő császáriak élére.[67] Emlegették fővezérnek *Herbevillet* is, de Rákóczi csodálkozására, a «vén» *Heister*hez tértek vissza.[68] «Mentől többen lesznek — írta a fejedelem[69] — annál jobban lesz a dolgunk s hamarább vész eszök, a mint ezt már Starhemberg és Rabutin parancsnokságában is tapasztaltuk.» *Heister* márczius 31-ikén Pozsonyban átvette a főparancsnokságot[70] s ezzel a hadjáratnak új szakasza kezdődött.

62 Rákóczi-tár, I. 102—105.

63 1708 márczius 17. Arch. R. II. 189—190.

64 Bőven Thaly, Ocskay, I. 157—181.

65 Balku Mihály Bécsből már januárius 10. jelentette, hogy ő lesz a fővezér. (Teleki-lt. 3471. sz.) Rákóczi (Eml. 238.) tévesen írta, hogy olaszországi fővezér lett és (230. l.) hogy öcscse, Miksa elfogatása 1707-ben történt.

66 Eur. Fama, 1708. LXXV. 484.

67 Február 18. Arch. R. V. 538.

68 Eur. Fama, 1708. LXXVI. 274.

69 Április 13. U.-o. II. 243.

70 Simonyi, III. 371.

III.

A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS.

(1708.)

RÁKÓCZI szerint a császáriak a Vág felől talán azért húzódtak vissza Morvaország felé, hogy jelenlétökkel ne fenyegessék a rendeket, a kiket József király Pozsonyba hitt össze. Így a szabad megjelenés biztosítva lévén, elhitette magával, hogy sokan fognak odamenni. Máskor is volt már ilyen kókó a bécsi udvarnál, mely most is el akarja hitetni a keresztény fejedelmekkel, hogy ő mindenre kész.[1] *Medows* angol és *Bruyninx* hollandus követek megjósolták, hogy az országgyűlés kísérlete még jobban elkeseríti az ellenállást s nem vezet békére.[2] A primás elnöklete alatt Pozsonyban tartott előleges tanácskozások kívánatosnak tartották, hogy az országgyűlésre a fölkelt magyarok vezéreit, vármegyéit és városait is meghívják, de ne fejenként, hanem *általában;* így, ha nem jelennek is meg, a jelenlevők jogosan határozhatnak.[3]

Ezzel a joggal a fölkelők már is éltek; hiszen a múlt esztendő végén (1707 deczember 12—24.) a fejedelem jelenlétében tartották meg a *kassai* részországgyűlést. Éppen most (1708 január 15—24.) Esterházy Antal vezetése alatt a *dunántúli tíz vármegye* tartott fiókországgyűlést, mely azon hazarész védelméről intézkedett és hadisegítséget ajánlott meg.[4] Már is híre járt, hogy «a magyarok főnökei» *Tapolcsány*ba hirdetnek országgyűlést.[5]

Ilyen előzmények és *huszonegyesztendei megszakítás után*[6]

1 1708 január 29. Arch. R. II. 158.

2 1707 deczember 14. Simonyi, III. 353—7.

3 Zsilinszky, Magyar országgyűlések, IV. 282—295. A fölkelők meghívásának módjáról a titkos tanács már 1705 január 23-ikán tanakodott. Tört. Tár, 1897. 387.

4 Leírása Tört. Tár, 1899. 193—234.

5 Medows február 22-ikén. Simonyi, III. 364.

6 A bécsi titkos tanács már 1704 április 9-ikén javasolta, hogy Pozsonyban vagy Sopronban országgyűlést tartsanak s azt a király nyissa meg és zárja be. U.-o.

történt, hogy I. *József* Pozsonyba február 29-ikére csakugyan összehítta az országgyűlést.[7] A nádor január 26-ikán «kedves öcscse urát, a méltóságos fejedelmet» is meghítta mindazokkal együtt, kik ő felségének tartozó hűségöktől eltértek. Nádori tiszte s közbenjáró hívatala szerint intette és édes hazájához viseltető szeretetére kényszerítette a fejedelmet, hogy «országunk végső pusztúlásának és romlásának eltávoztatása s az ártatlan keresztény vér tovább való kiontásának megszüntetése kedvéért» ezt az alkalmat el ne múlaszsza. A vármegyéknek szóló királyi meghívókat küldje szét, hogy a megoszlott vármegyék együtt fáradjanak a hazánk lecsöndesítését és megtartását illető dolgokban. Ha visszatartja vagy eltitkolja a meghívókat s meggátolja a vármegyék megjelenését, az elmúltaknál sokkal több és veszedelmesebb, talán *váratlan alkalmatlanságok* követik szegény hazánkat. Ezek miatt Isten és a keresztény világ előtt főképpen a fejedelemre s a főbb vezérlőkre háramlanék minden ok és vétek. Holtuk után is keserves és szomorú emlékezetök maradna s azt a maradékok, kik valaha élni fognak, átkozódva fogják forgatni emlékezetökben. Nem kételkedett, hogy mindezt szívére veszi és megfontolja.[8]

Az angol követ, *Medows*, érezni látszott, hogy a pozsonyi országgyűlésnek nem lesz nagyobb tekintélye, mint a mekkora volt I. Károly angol király oxfordi ellenparlamentjének, a mely hozott ugyan fakó határozatokat, de a forradalmi parlament szóba sem állt vele. Ha pedig a pozsonyi országgyűlésen a fejedelem s hívei megjelennek, az angol követ szerint a király szétkergeti a rendeket,[9] a hogy I. Károly szétkergette még az oxfordiakat is, kik az örökösödés jogfolytonossága kérdésében nem osztoztak az ő felfogásában. Ugyanabban a kérdésben találkozhatott volna-e József király és Esterházy nádor, Rákóczi

7 Kovachich, Vestigia Comitiorum, 810. Az összehívó leveleket már 1708 január 4-ikén írogatták. (Tarczali levele. Teleki-lt. 3491. sz. és Balku levele január 10-ről u.-o. 3471. sz.)

8 Károlyi-lt. (másolat).

9 Medows február 15. Simonyi, III. 362.

és Bercsényi felfogása a pozsonyi országgyűlésen? Pozsony Rákóczi szemében sem jelenthetett mást, mint a mit Oxford jelentett Cromwellre nézve; tehát felelete sem lehetett más.

A fejedelem 1708 februárius 27-ikén kapta meg a nádor intőlevelét. Másnap már «hazájához buzgó szeretete folytattatta pennáját», hogy válasz nélkül ne hagyja némely czikkelyét. Annyi megszegett igéret után nem érti, miként javasolhatták ezt a gyűlést oly időben, mikor tudták, hogy a hazafiak azon meg nem jelenhetnek. Mert *országnak* csak nem nevezhetik a császár híveit, kiknek neveit egy félív papirosra kétszer, háromszor is följegyezhetik. Hazánk rabsága kötelét újra fonják, a kik az országról az ország megjelenése nélkül akarnak végezni. A nádor jobban ösmeri nála a törvényt és hivatalára letett hitét. Csodálkozik tehát, hogy gyönyörködik a *jobbágy-nevezetben* s őket is jobbágyságra hivogatja, holott véres verítékkel, keserves vérontással ez alól már felszabadúltak. Ők a nádort idáig sem ösmerték el közbenjárónak. Különben is melyik törvény

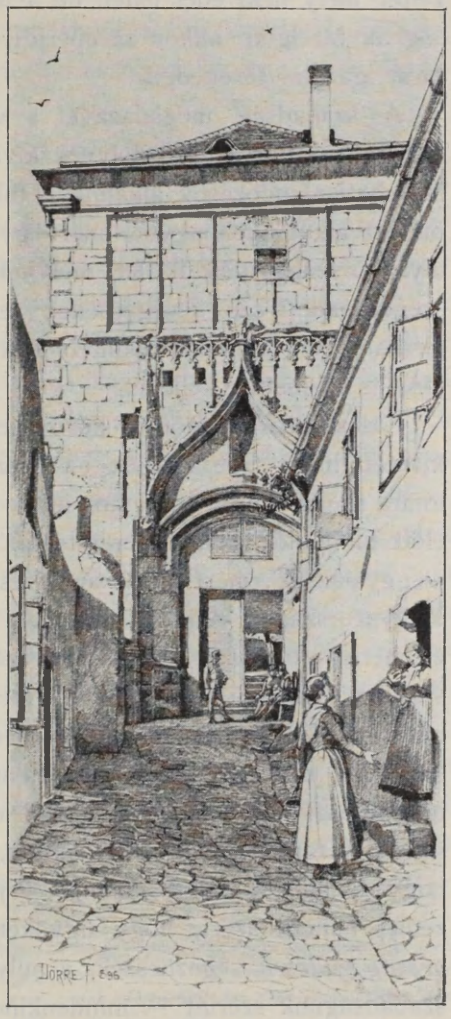

226. A POZSONYI VÁR DÉLI KAPUJA.
(Dörre T. rajza.)

teszi meg a nádort falusi bírónak, hogy közbenjárjon a jobbágy és földesura közt? Gyászba öltöztette a hazát a jobbágynevezettel, mely neki édes lehet, de a hazának keserű; s a zsarnokságnak hízelgett, mikor az eperjesi vérpadot és Rákóczi elfogatását igazolni törekedett.

A szabadság megadásával s valóban szépen szóló síppal édesgetik az országot, melynek kívánságait a király már a nagyszombati alkudozások alkalmával teljesíthette volna. Akkor azonban az alkut abbahagyta, mert győzelemre számított. Most is olyan országgyűlést hirdet, melynek biztosítéka a sokszor megszegett adott szó s végzésének reménysége a nádor közbenjárása. Pedig a nádor tekintélyének helyreállítására is közbenjáró és biztosíték kellene.

Lássa meg a nádor és környezete a nemzetünk beborítására kivetett hálót s ne viseljék az ország nevezetét. Bizony, siralomra méltó, hogy a hajdan nagy dicsőségű s minden ország előtt tündöklő hazánk szeretetét az egész keresztény világ előtt meggyalázzák; mert a császár kevésszámú hívei magukból erővel Magyarországot csinálni akarnak, s magukat jobbágyoknak elismerni, az ország dicsőséges szabadságait ellenségünk rabságában fölállítani kívánják. Ítélje meg a keresztény világ, holtunk után melyikünk cselekedeteinek és czéljainak a vége lesz dicsőségesebb. Ez egyedül attól az isteni kegyelemtől függ, a melyhez ragaszkodva, vérünket annyi esztendő óta jó kedvvel és szívvel bizonyára nem azért ontjuk, s ő sem azért akarja ontani, hogy — mint a nádor kívánja — jobbágyságra vezérelje nemzetét; hanem azért, hogy ügyöket oly *dicsőséges és szabad országgyűlésen* végezhessék, a milyenben — hajdani dicsőséges szabadságunk szerint — mindenkinek *nemesi szabad szavazata* tündöklött. Vezérlő fejedelmi hivatala szerint tehát ő is inti a nádort s a veletartó urakat, s az Isten igazságos ítélőszékére hívja őket, hogy hazafiúságukról, nemzetükről, maradékaikról megemlékezve, ne csak viseljék a magyar nevet, de ne is avassák magukat olyanba, a miből mindazoknak veszedelme követ-

kezhetik. Kövesse a nádor nagy dicsőséggel tündöklő, felejthetetlen elődének, Perényi nádornak példáját[10] s vegye szívére, fontolja meg mindezeket. Mivel pedig a vármegyék már amúgy is ösmerik a meghívólevelek tartalmát, a hozzáküldött csomagot felbontatlanúl visszaküldi, mert a császártól jött, a kit uruknak egyikök sem ismer el.[11]

A fejedelem ugyanaznap a *vármegyékkel* is közölte a meghívót.[12] Mindenki könnyen átláthatja, miért hirdet a császár országgyűlést most és nem letétele előtt, a nagyszombati vagy a selmeczi tárgyalások alkalmával. A czél bizonyára az, hogy *újra elösmertesse uralmát és királyságát*, a melynek ők az ónodi országgyűlésen az egész keresztény világ előtt ellene mondottak. Hogyan várják szabadságuk helyreállítását attól, a ki a szabadság értelmének ellenére s annak alapjából való felforgatásával a mellette levő urakat országnak lenni állítja és dicsőséges nemesi kiváltságainkat egyenetlenné akarván tenni, ezeket az urakat becsesebbeknek tartja a vármegyéknél, melyek közül a meghívóban egyet sem említhet föl. Országgyűlést nem régi boldogemlékezetű eleink módja szerint hirdet, mert az ország szabadságainak megbántódásakor *konventeket* szoktak tartani. (Hatvanban, a Rákosmezején). Azonban hasznosnak tapasztalta az utolsó pozsonyi országgyűlésen azt a közmondást, hogy a mit az úr kér, a jobbágynak akarnia kell; s megcsinált embereivel a nemzet nyakába vetette az *örökös királyság* elviselhetetlen vas jármát. Ezt az igát fegyverökkel és szövetséges szívökkel, hitökkel már levetették nyakukból. Most a császár,

10 Perényi Imre nádor 1515-ben lábbaja miatt szekérre ült s Pozsony útczáin úgy tiltakozott a Jagellók és Habsburgok családi szerződése és az országnak családi örökséggé tétele ellen.

11 Másolata a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában, 972. kézir.-sz. a. 185–8 l. Említi Eur. Fama, 1708. LXXVI. 263. U.-o. márczius 7-ikéről Bercsényi levele, melyben, a fejedelem levele után, feleslegesnek tartja, hogy külön válaszoljon, de kívánja, hogy nemzetséges igaz szabadságunk ügyét az Isten a nemzetnek és minden magyarnak elérni engedje. (A nádori czímet nem adta meg neki.)

12 U. o. 239–246. l. Külföldön híre terjedt, hogy Érsekújvárra országgyűlést hirdetett nekik. Élesen látók attól tartanak, — írta az Eur. Fama, LXXIV. 100. — hogy a keményfejű lázadókat nem lehet megfékezni, míg be nem verik a fejöket, vagy nem valósítják az angol-holland kezességet.

a béketárgyalásokat szóba sem hozván, csak gyűlést hirdet, a hol néhány követtel, a maga birtokában levő városban, saját hadserege közt kedve szerint alkudhasson az úgynevezett országgal s jóváhagyasson vele mindent, a minek elviselhetlensége miatt fegyvert kellett fogniok. Mikor ezt a vármegyék elé terjeszti, nem kételkedik, hogy letett hitökhöz, az ország végzéseihez, a hadakozás czéljához hívek maradnak mindaddig, míg súlyos hadakozásukat állandóan békével, szabadságuk helyreállításával koronázhatják. Ha mégis akadnak, a kik nagyobb hitelt adnak az ellenség hitegetéseinek és csalárd hízelkedéseinek s hitök és magyarságuk megtagadásával abban a gyűlésben megjelenni kívánnak, jelenjenek meg a fejedelem előtt s *ütlevelet kapnak.*

Ezzel az engedelemmel senki sem élt, pedig a vármegyék valamennyien tárgyalták a királyi meghívót. Zemplén vármegye magának a fejedelemnek jelenlétében tiltakozott ellene.[13] Zala, Baranya, Tolna tiltakozása — Bercsényi szerint[14] — s általán a Dunántúl revolucziója majd meggyőzi az innenső keményszájú magyarokat is. «Igen jól találta felséged — írta már korábban a fejedelemnek,[15] — hogy ezen országgyűlés ellen nem kell tiltakozni.» *Elég tiltakozás az interregnum egymaga.* Legfeljebb *a királyi czím használata ellen* lehetne protestálni. A király maga is kelletlenül türte az országgyűlést. Aznap, a melyen ez a fölkelők követeinek meghívását kérte tőle,[16] tudatta[17] a külföldi követekkel, hogy éppen csak a megnyitásra megy le s így nincs miért odafáradniok. Lehet, hogy az országgyűlés bezárására ismét lemegy,[18] de csak akkor, *ha Rákócziék a magyar koronát föl nem ajánlják a svéd királynak.* Egyáltalán nem ment le. Az ülések márczius 3-ikán kezdődtek, mikor a királyhoz küldött üdvözlő küldöttségnek arra is engedelmet kellene kérnie,

13 Márczius 16. Rákóczi-tár I. 107.
14 Márczius 20. Beszterczebányán. Arch. R. V. 574.
15 Márczius 7. U.-o. V. 562.
16 Eur. Fama, 1708. LXXV. 181.
17 Márczius 8. Simonyi, III. 365.
18 Balku Bécsből már április 23-ikán írta, hogy lemenni készül. Teleki-lt. 3471. sz.

227. GRÓF CSÁKY IMRE VÁRADI PÜSPÖK.

hogy Rákóczit és a fegyverben álló magyarokat követük, a primás, személyesen hívja meg a gyűlésre.[19] A fejedelem az országgyűlésre való meghívást békeajánlatnak nevezte, de megczáfolta azt a bécsi híresztelést, hogy élni akar ezzel az ajánlattal. A szövetkezet tagjai közűl — a mint a fejedelem a franczia és a bajor udvart biztosította[20] — senki sem fog megjelenni; puszta kiváncsisággal várják, mire megy ottan egy maroknyi nép, mely magát országnak nevezi. A pozsonyi rendek 16-ikán maguk is kedvetlenül hallották, hogy a király csak *Skarbala* alnádort és *Luby* Imre esztergomi prépostot akarja küldeni Rákócziékhoz. Attól tartottak, hogy az elpártolt magyarok ezeket alsórendű embereknek tartják s útlevelet sem adnak nekik; azért gr. *Csáky* Imre váradi püspököt, *Koháry* István tábornokot, *Festetich* Pál sopronyi alispánt és *Röszler* Farkas pozsonyi ügyvédet ajánlották a követségbe. Erre a primás, a rendek megbízásából, személyesen is kérte a királyt, a ki azonban Rákóczinak a nádorhoz intézett levele után nemcsak az elmenetelt, hanem a levélbeli felszólítást is megtiltotta.[21]

Aprilis 3-ikán az országgyűlést *Liechtenstein* Ádám herczeg és *Tran* Ottó ausztriai tartományi marsall nyitotta meg. Ily körülmények közt — az angol követ szerint — semmit sem lehetett remélni.[22] «A békességhez kevés a reménység, — panaszkodott egy bécsi labancz;[23] — mert, a mint látjuk, a malekontentusok nemhogy embereket küldenének reá, de ingyen nem is fütyölik, csak semminek vélik és a diéta helyén *konventikulumnak* nevezik.» «A nagy hírrel és méltósággal tündöklő *gyülekezetecske*» — ahogy a fejedelem valóban nevezte,[24] — nem tudta magát kiegészíteni, s hivatalosan nem érintkezhetett a kuruczokkal. Annál jellemzőbb, hogy a sérelmek fölsorolásában meglehetősen egy csapáson járt velök. A sarkalatos törvé-

19 Gróf Erdődy Sándor naplója. Közli Thaly Kálmán. Tört. Tár, 1896. 389.

20 Rákóczi Vetésyhez márczius 6. Fiedler, I. 315.

21 U.-o. 390. Zsilinszky, IV. 308–9.

22 U.-o. 391. Medows levele április 7. Simonyi, III. 373–4.

23 Balku Mihály április 23. Teleki-lt. 3471. sz.

24 Márczius 30. Arch. R. II. 220.

nyek, különösen a *személyes szabadság* helyreállítását sürgetve, elég érthetően céloztak Rákóczi elfogatásának és elitélésének törvénytelenségére. Követelték, hogy csak országgyűlésen kivetett adót kelljen megfizetniök. A fegyver jogán alapuló új szerzeményi bizottságot töröljék el. Országgyűlést három évenkint tartsanak, az országot törvényesen és csak magyarok kormányozzák, a bíróságok szakadatlanúl működjenek. A vallást szabadon gyakorolhassák, a nádor és zászlósurak tekintélyét

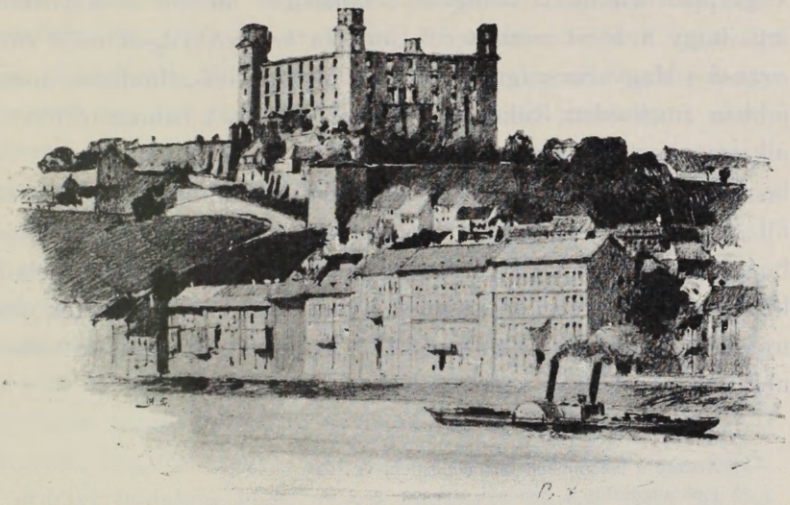

228. A KIRÁLYI VÁR POZSONYBAN.
(Cserna rajza.)

állítsák helyre, a koronát az országban őrizzék, az idegen katonaságot a fölkelés elmúltával vigyék ki stb.[25] Rákóczi szerint[26] «a Pozsonyban valamely *gyűlésecskét* tartó egynéhány magyar urak magukba szállván, és a német elejétől való istentelenségeit megfontolván, *kemény és darabos szókkal* küldöttek némely punktumokat a német császárnak, melyért igen vigyáznak rájok és tisztességes áristom alatt vannak némelyek közűlök.»

25 Horváth, VI. 517–521.
26 1708 július 9. Arch. R. II. 404.

A király nem engedte meg az országgyülésnek, hogy az örökös királyságnak, a katonaság kivitelének és Erdély visszacsatolásának kérdését feszegesse. Ez a rideg magatartás még a legodaadóbb labanczokat is lehangolta; a kuruczokat pedig, ahogy *Bartholdi* porosz követ azonnal észrevette, egyenesen a szabadságharcz folytatására buzdította. De az is ösztönözte őket, hogy a rendek többsége határozottan állást foglalt a *vallásszabadság ellen*, a mit pedig a jobbára protestáns kuruczok már végképpen elintézett dolognak tekintettek. Mentül bizonyosabb lett, hogy a bécsi miniszterek *minden nemzeti engedményt elleneznek* s Magyarországot *fegyverrel* akarják visszahóditani, annál jobban emelkedett Rákóczi tekintélye, a mely a nemzet történeti, alkotmányos jogait képviselte.[27] *Medows* angol követ szerint,[28] a bécsi miniszterek most már azon gondolkoznak, hogyan oszlassák föl az országgyülést bántalom és feltünés nélkül. Nem hitte, hogy a magyarokkal az angol királyné közbenjárása nélkül békét lehessen kötni. A rendek június 24-ikén intézkedtek föliratuk és sérelmeik fölküldéséről;[29] azután — a pestis kitörésének ürügye alatt — szétoszlottak.[30]

27 Acsády a millenniumi történelemben, VII. 645.
28 1708 augusztus 4. Simonyi, III. 392—3.
29 Gróf Erdődy naplója. Tört. Tár, 1896. 401.
30 Az országgyülés története Zsilinszky idézett müveiben.

IV.

KÉSZÜLŐDÉSEK.

(1708.)

Küszöbön álló hadjáratban a fejedelem kerülni akart minden döntő ütközetet;[1] de el volt szánva, hogy ha az ellenség megszállja *Érsekújvárt*, megharczol vele. Mondták neki, hogy két esztendeig ez a vár nem volt az övék, s ha elvesztik is, hadakozhatnak; de ő úgy gondolkozott, hogy «ha csak egy Görgény elvesztése is annyira csökkenti a szíveket, mit tehetne Újvár, a melyet ügyünk bástyájának tartanak!» Nyugaton s nem keleten, Erdélyben kereste a nagyobb katonai feladatokat; mert Erdély széléről késő megindítani a hadakat, ha amott baj lesz. Ha ezért rágalmazzák, inkább tűri a gonosz nyelvek mondásait, mint hazája veszedelmét.[2] A császáriak a ráczokon kívül kilencz gyalog- és tizenkét lovasezreddel készültek támadni és megint zsoldba fogadtak hatezer dánt, mert *Heister* legjobban bízott bennök.[3] A fejedelem azt hallotta a franczia udvarból, hogy a császár — a mint szövetségeseinek mondta — az erdélyi hadakon kívül 31.000 emberrel *három felől akarja megtámadni a kuruczokat*. «De hiszen eddig is megvoltak ezek — tette hozzá,[4] — mégis megtartott az Isten bennünket.» Ha pedig a dánok heringet fogni mentek, úgymond,[5] mi is készíthetjük a rókafarkat az ujvári bástyák tisztogatására, mert nélkülök a császáriak azt nem ostromolhatják meg. Hamburgi és stettini lapokból olvasta, hogy Passaunál már hajókra szálltak; ha véletlenül a Dunába vesztek, ő ugyan nem fogatja ki őket!

1 Eml. 238.

2 1708 április 4. Arch. R. II. 225–6.

3 Wagner, Hist. Josephi, 242. Az ez évi dán segítségre nézve l. Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 166–179.

4 Április 13. Arch. R. II. 240.

5 Április 6. U.-o. 231.

A nagyhéten és a husvéti ünnepek alatt Kassán a sok eső miatt alig mozdúlt ki a házból; gyakran tanácskozott magyar és franczia tisztjeivel; sokat olvasott és írt, vagy inkább diktált, s minden tehetségét hazája szolgálatára szánván, jól megfontolta a hadjárat tervét. Úgy hitte,[6] hogy ha mindenki úgy megvizsgálná a hadakozásnak állapotát és nemzetünk természetét, mint ahogy ő *naponkint* megfontolja, többen belátnák, mit tegyen és mire vezérelje őt azoknak különböző gondolkodása, a kiket kezére bízott az Isten. Rajtok uralkodva sem bárdolhatja és erőltetheti természetöket, hanem keresnie kell oly középútakat, a melyek szélsőségekre ne vezéreljék. Mindenkivel úgy kell élnie, a mint lehet, és sok emberrel szemben nem úgy, ahogy akarná. Nem akarhatta, hogy a haditervekbe mindenki beleszóljon; de mindig megkérdezte azokat, a kiknek véleményére adott. «Nem vagyok pápa — szólt,[7] — hogy csalhatatlannak tartsam magamat. Keveset beszélek ex kathedra, és a midőn vétkemet korrigálnom kell: nem azt szégyellem, hogy korrigálom, hanem hogy meggondolatlanúl cselekedtem; és bánom, hogy az Isten nem világosított fel.»

Károlyi, a kinek ezt írta, mindjárt *erdélyi hadjárata* kezdetén összeütközésbe jött egyes erdélyi urakkal. Maga a fejedelem figyelmeztette,[8] hogy *Teleki* Mihály tábornokot mint szenátort nem rendelheti alája, mert a szenátor Erdélyben a fejedelemnek is csak melléje van rendelve. Óvatosan kell eljárni ebben az állapotban, mert ezt hozza magával az ország szabadsága. Arra kérte tehát,[9] úgy mérsékelje indúlatát, hogy hazánk szolgálata fogyatkozást vagy hátramaradást semmiben se szenvedjen. Hiszen ha csöndes elmével tekinti meg hazánk ügye folyását, belátja, mire kötelez bennünket a hazaszeretet. Egymás géniuszának úgy kell engednünk, hogy meg ne sértsük az igazságot, de a tűz fellobbanásától is óvjuk magunkat.

6 Április 11. Arch. R. II. 233.
7 U.-o. II. 236.
8 Márczius 6. Károlyi-lt.
9 Márczius 18. U.-o.

A fejedelem értesülése szerint az ellenségnek oly sok a betege, hogy nem mozdul ki szívesen a Maros mögül; ezért nem tett idáig ő sem komoly kísérletet, hogy megsegítse a hősiesen küzdő *görgényieket.*[10] Most azonban sürgette Károlyit, hogy fölszabadításukra siettesse *Palocsay* tábornok útját. *Ráthonyi* János kapitány futára még 1707 november végén jelentette neki,[11] hogy az ellenség október tizedike óta ostromolja *Görgény* várát. A teljesen elhagyott országban száz palotással állt

229. GÖRGÉNY VÁRA A RÁKÓCZI-HEGYEN.

helyet ötszáz lovas, ötszáz gyalog császárival szemben. Bátorító üzenetnél egyebet akkor a fejedelem nem küldhetett s talán az sem juthatott be. Ráthonyinak azonban harmincz mázsa puskaporán s néhány törött ágyútaraczkján kívül[12] egyebe is volt: égő lelke, a melylyel a szabadsághoz csatlakozott. Dobó István módjára védelmezte a kis hegyi várat. Az ostrom harmadik

10 Márczius 6. Vetésyhez. Fiedler, I. 315.

11 Károlyi-Okl. v. 741. Az ostrom részletei Csereinél 393—6. Fundgruben, III. 374. Eur. Fama, 1708. LXXVI. 264.

12 A fejedelem Bercsényihez 1708 márczius 20. Arch. R. II. 219.

hónapjában, tisztelete jeléül, *Rabutin* saját fiát küldte be hozzá, hogy a vár föladását kérje. Ráthonyi kiállott a vár fokára, poharat köszöntött a tábornagyra s lekiáltott, hogy *kérje a fejedelemtől*, mert ő utolsó csepp véréig védelmezi a várat. Erre újból kezdették az ostromot. Ráthonyi nemsokára már csak makkal töltött ágyúkból felelgethetett a tüzelésre; de visszavert minden támadást. Egy éjszaka, mikor szokása szerint körüljárta az őrséget, egy labancz a vár piaczán lobogó tűznél meglátta, czélba vette, súlyosan megsebesítte. De a másnapi rohamot is visszaverte s az újabb csapatokkal erősödött császáriak minden újabb támadása ellen résen állt, míg az izgalom, a munka és a súlyos seb végre megölte.[13] A parancsnokságot most *Horváth* György zászlótartó vette át. Ekkor már útban volt báró *Palocsay* négy ezreddel, hogy mialatt Nyuzó kuruczai Gyulafehérvárig portyáznak, nagyobb feltűnés nélkül, az ellenséges csapatok megkerülésével nyomúljon Görgény alá.[14] Azonban elkésett. A vitéz *Horváth* palotásai, hogy a megadást elkerüljék, márczius 10-ikén kirohantak és tizenhatan keresztül vágták magukat a németeken. Másnap a hajdúk föladták Görgényt. «Elég vígasztalásom lehet — írta a fejedelem,[15] — hogy ezen testőrző-ezredekbeliek *legelső példát mutattak, miként kell őrzeni s oltalmazni az erősségeket.*» Valóben megtették kötelességöket, írta Károlyinak;[16] de akárki mit mond, az egész európai hadakozás módjából láthatni, hogy hosszas megszállás ellen a mai időkben külső segítség nélkül lehetetlen bármely várat megtartani. *Ráthonyi* dícséretes és igaz magyar vérhez illő, példás magaviselettel s életének édes hazájáért való letétele előtte új és friss emlékezetben lévén,[17] özvegyének, Nagyidai Annának s árváinak ellátásáról gondoskodott. A tizenhat görgényi höst munkácsi tróntermében ünnepiesen fogadta, Horváthtal a

[13] Mikeházán van eltemetve. Kővári, Erdély épít. eml. 180.

[14] Rákóczi Bercsényihez február 27. Arch. R. II. 170.

[15] Aprilis 4. U.-o. II. 224.

[16] 1708 április 4. Arch. R. II. 225.

[17] 1708 június 25. U.-o. II. 616. Annál feltünőbb, hogy emlékirataiban megfeledkezett a kuruczvilág egyik legnagyobb höséről.

vár védelmének történetét elbeszéltette, hűségöket megköszönte, példás vitézségöket magasztalta. Horváthot kapitányi ranggal,

230. RABUTIN.

arany érdemrenddel, a többieket pedig ezüst érdempénzekkel s egyéb ajándékokkal jutalmazta meg.[18] «Csak nem lehet nekünk *sok Ráthonyira* találnunk!» sohajtott Bercsényi.[19] Dal ma sincs

[18] Hadtört. Közl. 1891. 15.
[19] 1709 szeptember 21. Arch. R. VI. 344.

róla, mikeházi sírja jeltelen, emléktábla most sincs a görgényi váron; de örökké élnek azok a szép szavak, a melyekkel Rákóczi Ferencz vigasztalódott Görgény elvesztésekor: «Még franczia uraiméknál is ritka az ilyen példa!»

Károlyi tavaszi hadjáratának első feladata az volt, hogy Erdélyből ne engedje kijönni *Rabutint*, kinek, hír szerint, az olaszországi hadak parancsnokságát kellett átvennie.[20] A fejedelem születésnapjára az a jó hír érkezett, hogy első kimozdulása valóban nem sikerült, mert «ő is ember s neki sem lehetős az mindenkor, a mi másnak lehetetlen». Kalandos hírek jártak róla. Majd hogy a Maroson hajókra rakatta seregének fegyvereit és csapatostól fegyertelenül vonúlt ki a folyó török partján; majd pedig hogy Borosjenő felé hagyta el az országot. Április elsején a fejedelem úgy tudta, hogy «bottal üthetik a nyomát», mert Jenő felé valóban kiment. Sok tanúság van ebben a bizonytalanságban; mert Rabutin Szebenből csak a hónap végén tudatta Károlyival, hogy gyöngélkedése és másnemű megbizatása következtében útra készül s távollétében *Cusani* őrgróf lovassági tábornok helyettesíti.[21] Rákóczi már azelőtt egy hónappal hallotta, hogy az új parancsnok, báró *Kriechbaum* György Frigyes Pétervároadon, Szegeden és Aradon át készül bemenni Erdélybe.[22] Meg kellett gátolnia, hogy Heisterrel és a marosmenti ráczokkal egyesüljön.[23] Azért mondott le Szeged vagy Buda ostromáról, pedig erre a czélra néhány öreg ágyút is öntetett.[24] Kassán udvara népével április 14-ikén lóháton ment az öreg czitadellába, hol négy új ágyúval czélba lövetett, négy mozsárból pedig bombákat hányatott; de a költséges ostrom tervét örökre elejtette.[25]

20 Rabutin levele április 30. Károlyi-lt.

21 Rákóczi levelei márczius 21., 22., 27., április 1. U.-o. Bécsből Kriechbaum csak április 25. indúlt Erdélybe. Eur. Fama, 1708 LXXVII. 341.

22 Andorkó Péter Böszörményből április 8. figyelmeztette Dobozi debreczeni bírót, hogy tegnap a ráczok 800 lovassal és sok szekérrel már Bánhalmánál voltak, Kakat mellett. Károlyi-lt.

23 Rákóczi Vetésyhez márczius 31. Fiedler, I. 320.

24 Rákóczi-tar, I. 115.

25 Az Eur. Fama szerint (LXXVII. 339.)

Szerencsen, a hová Kassáról április 20-ikán környétásan költözött át, az Alföld megvédése tervének részleteivel foglalkozott. Megvizsgáltatta a Tisza és a Sajó réveit, hogy hadait, kivált a portyázó ráczok ellen, szükség esetében azonnal útnak indíthassa.[26] Bercsényi hadi rendeltetésén nem változtatott, holott a fővezér maga írta, hogy a német elfoglalni akarja Nyitrát, helyreállítani Lévát és ostromzár alá helyezni Érsekujvárt.[27] Már pedig neki nincs több hajdúja, mint a mennyi Újvár őrzésére kell.[28] De a fejedelem a Vág mellékénél is rosszabbnak tartotta a *Dunántúl* helyzetét, a melyen *Esterházy* Antal visszahívásával akart segíteni;[29] mégis csak meghagyta állomásán, a mit nem volt oka megbánni.

Május elsején a tábori zene megharsant Szerencsen a fejedelem ablakai előtt s vígan köszöntötte az új hadiesztendőt. Jól kezdődött, mert *Huissen*, a czár bécsi követe, tegnap azt a hírt hozta Rákóczinak,[30] hogy a császár átengedi neki az erdélyi fejedelemséget, kiviszi az országból a német katonaságot s Magyarországot magyarokkal kormányoztatja, ha megegyezhetnek. Igaz, hogy a követ a tegnapi nagy mulatság után «kornyadozva» állott vele szemben s a biztosítékokról nem nyilatkozhatott; a hadiesztendő az ő nyilatkozata következtében mégis a béke reményében kezdődött. Azonban Károlyinak a fejedelem a szokottnál keményebben írt,[31] hogy hadainak mozgását nem tapasztalja. Hiszen ha az ellenség megmozdulására vár, a támadással szemben elkésik, a védelemmel szemben pedig kifogy az időből. A hadak, úgy látja, könnyen belenyugodnának, hogy ne bántsák az ellenséget, ha az sem bántja őket. S megeshetik, hogy ötszáz aradi racz szégyenszemre fölépítteti a *szarvasi*

Rákóczi és Károlyi Nagyváradot árúlással akarták elfoglalni, de a fölbérelt magyar labancz viszont őket árúlta el.

26 Április 21. Károlyi Sándorhoz. Arch. R. II. 245.

27 Április 23. U.-o. v. 640.

28 Április 25. U.-o. II. 252. és Károlyi-lt.

29 Április 22. U.-o. II. 247. Esterházy dunántúli hadjáratáról tömérdek adat van Esterházy Antal tábori könyvében. Kiadta Thaly, 1901.

30 Május 1. U.-o. II. 257.

31 Május 6. Károlyi-lt. (Arch. R. II. 259. május 4. kelet alatt).

puszta várat, s ezzel elvágja a kuruczok összeköttetéseit Szeged és a török határ felé. Aznap, a melyen az orosz követ elbúcsúzott tőle, *Dániel* Péterrel elég éles izenetet küldött *Mikes* Mihály szenátornak is, a Moldovába menekült erdélyiek parancsnokának.[32] Úgy látja, igen kevesen emlékeznek meg hadakozásuk czéljáról és a szövetséghez való kötelességökről, a melyet a végre kötöttek, hogy mindnyájuk megbántódott szabadságát helyreállítsák. Senkisem mondhatja, hogy a fejedelemért szenved, hanem mindnyájan *egymásért*, közönségesen magukért és maradékuk szabadságban való megmaradásáért. Minden nyomorúságuk czélja és boldogúlásuk kívánsága ebből állván, senki sem sajnálhatná magáért való szenvedését.

Május 10-ikén egész udvarával, a nemes ifjakkal, három sereg karabélyossal és minden kadikészülettel Szerencsről kornyétásan indúlt a táborba; pedig éppen aznap írta, hogy a hadak szökését csak a béketárgyalások hírével tartóztathatná fel.[33] Másnap a *hídvégi* mezőn, az ónodi várral szemben, czéllövő gyakorlatokat tartott, harmadnap pedig megtekintette az *ónodi* puszta várat.[34] 13-ikán érkezett el a *daróczi* táborba. Az ezredek egy vonalban fölállítva, tisztelegve fogadták. A fejedelem szemlét tartott fölöttük, majd sátorába vonúlt s a tiszteket fogadta. Másnap udvari hadát Szeged felé rendelte, hogy egyéb hadakkal Nyuzó vezetése alatt elvágják a *Rabutin* kísérésére gyülekező ráczok és a tizenöt lovasszázad útját.[35] Harmadnap a daróczi dombról szemlélte meg udvari hadainak, a nemes ifjaknak és a karabélyos ezrednek had- és menetgyakorlatát. A mikor *Egerhez* közeledett velük, a várból háromszoros ágyúdörgéssel üdvözölték.[36] Táborban állt ott a nemesség is, mert erre a napra, május 15-ikére, a fejedelem még április 10-ikén *konventet hirdetett Egerbe*, hogy «a hazánk további megmaradását és a czélunk boldogúlását illető dolgokat», különösen a dikák ügyét

32 Május 9. Arch. R. II. 262–5.
33 Május 10. Károlyi-lt. és Arch. R. II. 267.
34 Május 11–13. Rákóczi-tár, I. 122.
35 Május 14. Arch. R. II. 267–8. Május 19., 269.
36 Rákóczi-tár, I. 124.

231. EGER LÁTKÉPE.

egyenlő erővel és munkával végezzék.[37] A fejedelem első útja az öreg templomba vezetett, hol Te Deumot hallgatott. Egyelőre *Telekesy* püspöknél szállt meg s ott fogadta Blaskovics István alezredest, kit Ocskay a Morvarországban nyert öt császári zászlóval küldött hozzá.[38] Ennek a diadalnak hírét — Bercsényi szerint[39] — meg lehetne írni külső országra is; hiszen a császáriak kisebbet is hírelnek!

Mostan négy hétig a fejedelem figyelmét Egerben[40] a konvent, a szenátus és a közgazdasági tanács tárgyalásai kötötték le; mert ezektől függött, lesz-e *pénze* a háború folytatására. Már másnap, május 16-ikán, fogadta a szenátorokat és a városi követeket; csak 20-ikán a késedelmesebb vármegyeieket. A szenátus 18-ikán megkezdte tanácskozásait, de a konvent csak 21-ikén nyilt meg. Az országgyűlést a városon kívül, a táborban, az ország sátrában tartották. A fejedelem kijelentette, hogy a háború kezdetétől fogva szíves indúlattal és teljes tehetséggel rajta volt a *közteherviselés* igazságos megosztásán. Azonban fejedelmi szívére vette a szegénység sok panaszát s összehítta a nemes vármegyék követeit, hogy számbavegyék minden egyes vármegye megterheltetését, s ha kelleténél több esnék rájuk, a fölösleget leírják és töröljék. Első sorban Tornavármegye adóját igazították meg. Majd elhatározták, hogy mivel nincs elegendő fehérpénz, a réz polturát továbbra is valóságos pénznek tekintsék. A konvent munkája jobbadán a rézpénz árfolyamának biztosítására és a vármegyei teherviselés felülvizsgálására szorítkozott. A gyűlés a parancsolatok végrehajtásában késedelmes és hanyag megyei tisztviselőket ad audiendum verbum principale rendelte. Az ónodi határozatok következtében elfogott túróczi urak mellé már május 21-ikén maga a fejedelem rendelt ügyvédeket; nem akart a törvények szigora szerint eljárni velök, hanem — a

37 Április 10. Károlyi-lt. A meghívókat április 12. írta alá. Rákóczi-tár, I. 114.

38 Rákóczi-tár, I. 124.

39 Május 12. Arch. R. v. 655.

40 Az Eur. Fama szerint (1708. LXXVI. 339.) Kassán volt a gyűlés és azon Bonac lengyelországi franczia követ is megjelent.

rendek óhajtásához képest is — kezesség mellett 26-ikán szabad lábra helyezte őket. Ugyanaz nap a rendek az ő jelenlétében határozták el a dikális összeírás és a hátralékok ügyének rendezését, 28-ikán pedig azt, hogy a szegénység a sok fuvarozás és a mindenféle termények beszállítása alól pénzen válthassa meg magát. Az új összeírás jobb módjáról napokon át folyt a vita.

Károlyit Ugocsa vármegye, *Rákóczit* Károlyi kérte, essék meg a szíve a szegényeken, árvákon, özvegyeken, mert a dika után való kivetéseket pénzen nem válthatják meg. Sok szegényt, árvát, özvegyet kényszerítettek, hogy ökörért cserélje be tehenét s így rójja le a pénzbeli kivetést. «Sír, jajgat a szegénység, hogy már a tehenét is elcserélte, gyermekeit tejtől megfosztotta s az ökröt még sem veszik el, hanem csak pénzt kérnek tőle.» [41] A fejedelem nemcsak meghallgatta a felszólalásokat, hanem maga is részt vett a vitában s enyhíteni törekedett a bajokon. Nem huzódozott olyan száraz munkától sem, a milyen az adóarány meghatározása volt. Június 5-ikén keményen megparancsolta, hogy minden vármegye egyenlőképpen adózzék. 8-ikán ő maga tett néhány javaslatot, a mit a rendek elfogadtak. Másnap a határozatokat összeírták, kihirdették, mire a konvent véget ért. A követek még aznap elbúcsúztak a fejedelemtől; s 12-ikén a szenátus, 13-ikán pedig a közgazdasági tanács is befejezte ülésszakaszát.[42]

A kurucz országgyűlés tehát még a labancz országgyűlés előtt szétoszlott. Nem foglalkozott vele s nem volt semmiféle támadó jellege. Közgazdasági föladatait a legnagyobb nyugalommal és higgadtsággal oldotta meg. Hanem a mikor véget ért, június 14-ikén a fejedelem lóra pattant; párduczbőrösen és forgósan megszemlélte a tábort, melynek kellő közepén folytak a tanácskozások; azután egész udvarával bement a városba. Résztvett

41 Ugocsavármegye szirmai közgyülésének levele Károlyihoz 1708 május 26. Károlyi-lt.

42 Beniczky naplója 123—136. A gyülés határozatai: Esterházy tábori könyve, 191—4.

az egyházi körmenetben, nagy ájtatossággal hallgatott misét s annak végén letérdepelt az oltár előtt. Az ősz *Telekesy* püspök áldást adott reá és imádkozott, hogy Isten szerencséssé tegye az újra kezdődő hadjáratban.

V.

KIRÁLYKERESÉS.

Bercsényi Rákóczinak azzal kívánt boldog husvétot, hogy növelje fejedelmi székét, érje meg méltóságos személyének *magasabbra* való helyezését:

> Lássa meg a világ nem semminek lenni,
> Kit az Isten szokott kezeire venni![1]

XIV. Lajos Rákóczit, a bajor választót, vagy valamely *Bourbon*t, talán Berry herczeget szerette volna magyar királynak.[2] Az angol *De Foë*, a Robinson Crusoe írója, már 1704-ben sürgette, hogy *Rákóczi legyen a magyar király*.[3] Stepney ugyanakkor megírta Marlborough herczegnek, hogy ha Rákóczi magyar királynak akarná kikiáltatni magát, ezt a császári sereg meg nem akadályozhatná.[4] Kerestek benne ilyen hajlandóságot; mert hiszen erdélyi fejedelemmé iktatásakor a magyar király koronázási szertartását követte.[5] A török basák maguk, sőt előttük a magyar követek is rendesen csak erdélyi királynak nevezték őt.[6] Az orosz és a porosz udvarban akadtak,[7] a kik szerint az Ausztriai Ház kihaltával a magyar nemzet őt választaná meg királynak. A lengyel koronával Péter czár, sőt egy lengyel párt

1 1708 aprilis 5. Arch. R. v. 599.

2 Vetésy 1707 május 23. Fiedler 1. 58. Stepney 1704 november 15. Simonyi, 1. 561.

3 Századok, 1907. 269. (The English Historical Review 1907 januáriusi füzete nyomán).

4 «To be proclaimed King of Hungary.» 1704 július 29. Simonyi, 1. 364.

5 Rákóczi eml. 207.

6 Századok, 1873. 546., 548.

7 Golovkin és Jablonszky. Arch R. VI. 719. Tört. Tár, 1882. 170.

is fölékesíteni akarta; s itthon, a trónon ülő Rákóczira mutatva, *Ráday* Pál kanczellár intette a nemes ifjakat, hogy Istentől nagy mértékben ajándékozott királyi tulajdonságait csodálják.[8]

Az ónodi I. és a vásárhelyi III. t.-czikk kétségkívül az *állami függetlenség* helyreállítását jelentette s a *nemzeti királyság* az európai egyensúly szempontjából is kívánatosnak látszott.

232. DE FOË DÁNIEL.

Az abrenunciácziót egyrészt abban a hitben mondották ki, hogy a míg Habsburg-királyuk lesz, senki sem fogja pártjukat; de ha király nélkül lesznek, találkozik elég, a ki pártjukat és ügyöket fölfogja.[9] Ezt a helyzetet Rakóczi nem a maga dicsősége kielégítésére teremtette. Azt kívánta, hogy a *bajor választót* hívják meg a királyságra a franczia király közbenjárása mellett.[10] Kószahírnek bizonyult, hogy a koronát a *svéd királynak* is felaján-

8 1707 november 13. Rákóczi-tár, I. 62—3.
9 Károlyi önéletírása, 490.
10 U.-o. Heigel, Historische Vorträge und Studien. III. 89.

lották volna, vagy hogy erre *Ágost* lengyel király is törekednék; de jellemző, hogy ezt maga József király is elhitte.[11] A mikor a szenátus 1707 februárius 24-ikén elvben kimondta a Habsburgok letételét, a külföldi udvarokhoz követeket küldött, hogy a királyságra annak nyujtson reménységet, a kit ezek a legalkalmasabbnak találnak.[12] Első sorban I. Frigyes porosz király egyetlen fiára, *Frigyes Vilmos* herczegre, és *Miksa Emánuel* bajor választófejedelemre gondoltak. Egyikre sem ezúttal először.

Rákóczi Ferencz nászutazása idejében családi ügyben fordult először *Frigyes* brandenburgi választóhoz.[13] Hét esztendő múlva Rákócziné őt mint már porosz királyt kérte ártatlan ura szabadon bocsátásának kieszközlésére;[14] s 1704 februárius 2-ikán Rákóczi Ráday Pált már mint követét ajánlotta a királynak.[15] Ráday és Okolicsányi Pál nemcsak a magyar protestánsok érdekében jártak a királynál. Kifejtették,[16] hogy Magyarország, ha helyreállítják, Ausztriának és Törökországnak egyaránt gátja lesz. Vallásszabadságról is csak a független Magyarországban lehet beszélni. Nagy dicsőség egy nemzetnek úgy visszaadni a szabadságát, ahogy a hollandok visszaadták Portugáliának, XII. Károly Lengyelországnak. A magyar szabadság visszaadására is itt a legjobb alkalom. A király ugyan a császár szövetségese, de kérik, szabadságharczuk ellen ne segítse a császárt, hanem mozdítsa elő, hogy kibéküljenek vele. Ha pedig Isten úgy akarná, hogy Magyarországnak más kormányformája legyen, védelmezze az országot abban az ősi jogában, hogy királyt szabadon választhasson; s ha az Ausztriai Ház fentartaná jogát Magyarországra, ellene szükség esetén az országot vegye pártfogásába s egy várható osztrák-török szövetség ellen fegy-

11 Medows 1708 márczius 3. és 7. Simonyi, III. 365—6. Bercsényi 1708 április 23. Arch. R. v. 640.

12 Századok, 1896. 19.

13 1694 október 10. Századok. 1898. 579.

14 1701 április 23. Tört. Tár, 1882. 149.

15 U.-o. Ráday és Okolicsányi április 24. Wartenberg gr. porosz minisztertől kértek útlevelet, mit május 3. a király egyenes parancsára meg is kaptak. Stepney már februárius 5-ikén beszélt a porosz király eshető közbenjárásáról. Simonyi, I. 123—4., 130.

16 1704 májusában. U.-o. 149—150.

verrel is oltalmazza. *Rákóczi* tiltakozott[17] minden olyan föltevés ellen, hogy ő maga szövetkeznék a törökkel. Ügyét a berlini udvarnál *Jablonsky* Dániel Ernő udvari pap karolta föl a legmelegebben s ő nyerte meg a magyarok részére báró *Fuchs*

233. FRIGYES VILMOS TRÓNÖRÖKÖS.

Pál minisztert is, a ki azonban még halála (augusztus 7.) előtt pár nappal is a magyarok kibékítését sürgette.[18] Jablonsky szerint a porosz evangelikusoknak sem mehet jól a dolguk, a birodalomban, ha a magyaroké rosszúl megy; de veszedelmet hoz rájuk, ha a magyarok ezentúl is a franciákban és a bajorok-

17 Ráday útján 1704 július 11. Tört. Tár, 1882. 150.

18 Levele július 30. Jablonskyé augusztus 9. U.-o. 150—1.

ban bíznak.[19] *Rákóczi* valóban kérte a porosz király közbenjárását;[20] *Ráday* pedig megírta,[21] hogy a béke könnyű, ha a király jól bánik velök, különben elvesztheti a királyságot; mire Jablonsky megmagyarázta *Ilgen* Rüdiger porosz miniszternek,[22] hogy a magyarok 1687-ben csak az örökös királyság kimondása, vagy a fegyveres leigázás közt választhattak. A porosz király *Printzen* útján a hármasszövetség megkötését sürgetvén XII. Károlynál, a föltételek közé fölvette a magyar, pfalzi és sléziai protestánsok érdekeinek védelmét s több visszautasítás után azt a XII. Károlylyal kötött örök szövetségben is biztosította. Attól pedig csak *Marlborough* herczeg berlini látogatása tartotta vissza, hogy XIV. Lajossal védő- és daczszövetségre lépjen.

Éppen ekkor történt, hogy a fejedelem megkérte Berlinbe utazó feleségét, tudakolja meg valamiképen, a porosz király hajlandó-e a magyar koronát elfogadni fia számára; s megengedi-e, hogy e végből fia áttérjen a katholikus vallásra? Azonban Szent Erzsébet egyik unokája, Rákócziné, ezt a kérdést nem intézte Szent Erzsébet másik unokájához, Hohenzollern Frigyes porosz királyhoz.[23] A még csak tizenkilencz esztendős *Frigyes Vilmos*nál sokan jobban is szerették volna magyar királynak a 45 éves, daliás, hős *Miksa Emánuel* bajor választófejedelmet, szintén az Árpádok ivadékát. Egyik őse, Wittelsbach Ottó, négyszáz esztendővel ezelőtt már viselte Szent István koronáját, ő maga küzdött Magyarország fölszabadításáért s pár év előtt a németek egy része a császári trónon is szívesen látta volna.[24] A Habsburgokkal szemben elvesztette országát s most mint

[19] 1704 augusztus 22. U.-o. 151. Megjegyezte, hogy ez nemcsak az ő véleménye, hanem a királyé s a miniszteréké is.

[20] November 15. U.-o. 151—2.

[21] 1705 június 5. U.-o. 153.

[22] 1705 június 18. U.-o. 153.

[23] Michailovits István 1901-ben több czikket írt a Hohenzollerneknek az Árpádokkal való rokonságáról. Rákócziné június 5-ikén levélben búcsúzott el a királytól, ki 7-ikén udvariasan felelt. 28-ikán a fejedelem is megköszönte felesége jó fogadtatását. Tört. Tár, 1882. 154.

[24] Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. II. 198. A Habsburgok s Wittelsbachok közt kiélesedett ellentétekre nézve l. C. Höffler közlését, Archiv f. oest. Gesch. XLIV. 263—398. és Heigel, Beziehungen des Kurfürsten M. E. von Bayern zu F. Rákóczi. (Sitzungsbuch der bayr. Akademie, 1885. I. 1—30.).

franczia hadvezér küzdött annak visszaszerzéséért. Nagyobb feladat gyanánt Szent István koronája jobban vonzhatta, mint a Hohenzollernt, a kire egy biztos trón öröksége várt. A magyarok már azelőtt is gondoltak reá a királyi szék betöltésénél;[25] *Vetésy* azonban 1707 május 23-ikán azt jelentette a fejedelemnek,[26] hogy a felséges elektornak kevés kedve van a királyságra.

234. ILGEN RÜDIGER.

*XIV. Lajos*nak inkább akar tetszeni, mint magát ebbe a dologba őszintén avatni. Nem azért, hogy nyereségnek nem tartaná a magyar királyságra menetelét, hanem azért, mert átlátja annak lehetetlenségét. XIV. Lajos pedig nem biztatja rá sem őt, sem Rákóczit, mert akkor neki kellene gondoskodnia, hogy egyiket vagy másikat a királyságban megtartsa.

25 Márki, Rákóczi, I. 229–231.
26 Fiedler, I. 58.

Rákóczi augusztus 26-ikán éppen Vetésyt küldte a *porosz királyhoz*, de a trón betöltéséről nagyon tartózkodva nyilatkozott a számára adott utasításban.[27] Megköszönte a királynak, hogy a császárt sohasem kívánja segíteni Magyarország ellen. Az országot királya valósággal rákényszerítette, hogy megfoszsza a tróntól. Most abban a helyzetben vannak, hogy királyt választhatnának, de ezt arra az időre halasztják, mikor a háború hathatósabb folytatása végett néhány külföldi fejedelemmel szövetkezhetnek. Szövetkeznek is a czárral és a lengyel köztársasággal, a mi természetes, mert a czár ajánlotta föl Rákóczinak Lengyelország koronáját. A tartózkodás oka az volt, hogy Vetésyt Rákóczi október 23-ikán egyenesen a *bajor választóhoz* küldte, ahhoz a fejedelemhez, a kit — mint írta — kezdettől fogva s most is királyuknak kívánnak. Nyugtassa meg, hogy az európai viszonyok kedvezők a trónhoz vezető útjának egyengetésére. Fejtse ki, hogy *Magyarország nincs elszigetelve a külföldtől.* Rákóczinak a czár nemcsak szövetségese, hanem Lengyelország trónjára is öt akarja ültetni, holott ő előbbrevalónak tartja hazája felszabadítását, mint a lengyel korona szerzését s többre becsüli a békét a bizonytalan háborúnál. Másrészt Franciaországnak sincs oka megsérteni a svéd királyt, ki Szaniszló lengyel királyságának fentartásához ragaszkodik. A lengyel bonyodalmak mindenesetre kellemetlenek hazánkra s a választónak magyar királyságára nézve; de a czár békülni óhajt a svéddel. A franczia királynak s a bajor választónak közbenjárását azzal hálálná meg, hogy állást foglalna a császárral szemben. A czárnak 80.000 főnyi rendes katonája lévén, ezen kibékülés után az általános béke érdekében nyomatékosan avatkozhatnék be. Ha azonban a svéd király, a czár hatalmának rohamos növekedésétől tartva, a közbenjárást nem fogadná el: a czár megtörésére a svéd és a lengyel királyok, a választó mint magyar király és ha kell, a török szultán, nagyon is elegendők volnának. Nem

[27] Fiedler, I. 64—65.

ösmeri a franczia király és a bajor választó közbenjárásának eredményét s így nem tudja, nem lehetne-e rábeszélni XII. Károlyt, hogy szabad királyválasztást engedjen Lengyelországban s ha a választás Rákóczira esnék, nyugodjék bele, hogy Szaniszló Nagy-Lengyelország egy részét kapja a királyi czímmel együtt.

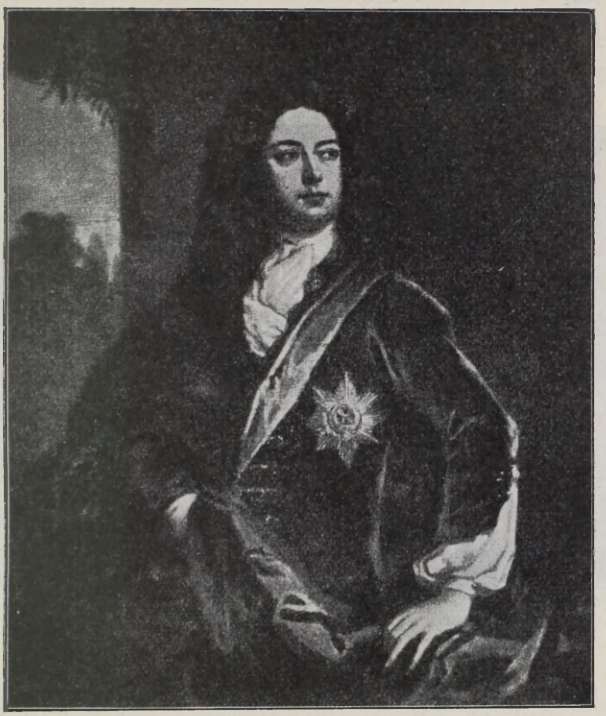

235. MARLBOROUGH HERCZEG.

Nem válnék dicsőségére a királynak, ha ezt megakadályozná; mert a választónak magyar s önmagának lengyel királylyá választását *szabadválasztás esetében biztosítva látja.* Ő a legtöbb mágnással együtt azon van, hogy a választó jusson Magyarország trónjára s mihelyt tudják jövetele idejét, összeköttetésbe lépnek vele. Ha a svéd király Moszkva ellen indul, ennek Francziaország nem veszi hasznát, de Károly legalább a választó bejövetelét sem akadályozhatja meg. Ha

Lengyelország ellen fordul, ezt vagy XIV. Lajossal egyetértve teszi s ekkor a választó bejövetelének nem áll útjában; vagy pedig titkos szándékai vannak, de ezeket ott a czár meghiusíthatja.

A fejedelem benn 15.000 főnyi udvari hadat állít az új király mellé s a nemzet egész erejével akár Csehországig megy eléje, hogy bejövetelét megkönnyítse. Adja tudtára Vetésy a választónak, hogy csupán erényei és a haza java miatt választják meg.

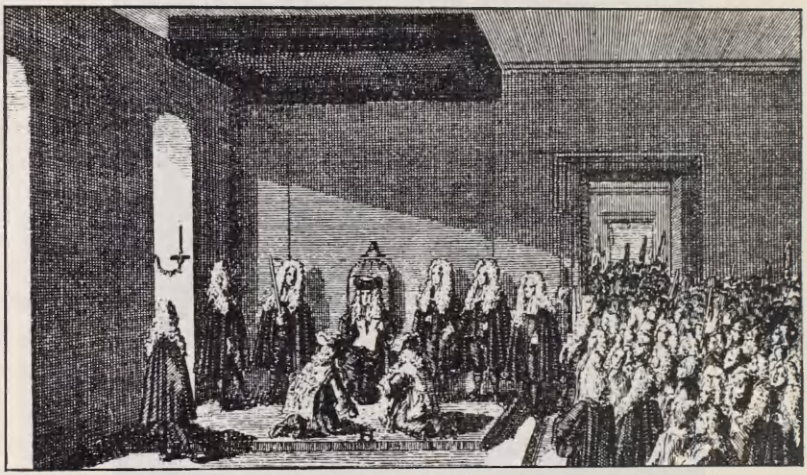

236. I. JÓZSEF CSÁSZÁR BÉCSBEN 1706 ÁPRILIS 29-ÉN MEGFOSZTJA HŰBÉRÉTŐL MIKSA EMÁNUELT.

A haza olyan fejedelmet akar, a ki megalapítsa és fentartsa szabadságát. Illetlennek tartanák, hogy kárpótlást kérjenek tőle veszteségeikért, a miket szívesen szenvedtek és szenvednek a hazáért. Rákóczi csak azt akarja megtartani, a mit az Isten neki adott, t. i. *Erdélyország* nyugalmas birtokát; a mihez, ha a választó a koronát elnyeri, a rendek beleegyezésével még Szatmár és Szabolcs vármegyét kéri csatolni olyképp, hogy országának határa a Tisza legyen. Kéri azonkívül az őt igaz jogon megillető Zrínyi- és Frangepani elkobzott javak visszaadását is. Ne adja Isten, hogy Rákóczi vágyakozzék a tizenhárom vármegyére, mely a korona legdrágább ékköve; sőt ezek megoltalmazásában vére

ontásával is segíti őt. Erdély fölségjogát különben az ország törvényei biztosítják. Nem kívánja, hogy házának a választásoknál elsőbbsége legyen mások felett. A rendek akaratából jelenleg *Bercsényi* a főtábornok. Utódját a király a rendek hármas jelölése alapján nevezze ki; de háborúban az erdélyi fejedelem legyen a fővezér. Mikor a fejedelem a táborban nem jelenik meg személyesen, csapata és főtábornoka a magyar főtábornoktól függjön.

237. XII. KÁROLY SVÉD KIRÁLY TÁBORA.

Ha a választó nem jöhetne be az országba, gondoskodjék egy tábornok alatt 15.000 katona eltartásáról s rendelje azt Rákóczi és Bercsényi vezetése alá. Ebben a seregben a magyar fiúknak elsőbbségök legyen a tisztségek elnyerésében. Kívánják a Lengyelországnak elzálogosított tizenhárom város és a szomolnoki bányák visszaszerzését a hozzátartozó falvakkal.[28] Ezeknek fele a kincstárhoz, másik fele a Csáky-grófokhoz tartoz-

28 A fejedelem Smolinznak írja Schmölnitz — Szomolnok német neve — helyett. Ennek a rézbányának egyik felét a kincstár 1671-ben elkobozta, a másikat pedig 1690-ben megváltotta a Csákyaktól. Bővebben Korabinsky, Geogr.-hist. Lexikon, 678—684. és Magyarország és a Nagyvilág, 1868., 226—229.

ván, készek megfelelő összegen megváltani. Szerencséjének tartja, ha — a választó közbenjárásával — az *aranygyapjas rendet* megkapja; de óhajtja, hogy azt a spanyol grandsággal együtt és Bercsényinél előbb kapja meg. Ha a Rákóczi-ház elvesztené Erdélyországot, az utódok *a munkácsi és makoviczi herczegség uralkodó herczegei legyenek* s olyan kiváltságokkal, mint a császárral és a birodalommal szemben a császárság uralkodó herczegei. Ha egy eshető török háborúban *Moldva- és Oláhország* visszakerülne, azt a király és az ország a fejedelemnek adja át örökölhető felségjoggal. A fejedelemség örökös védő- és daczszövetségben éljen Magyarországgal, a melylyel Erdély mint választófejedelemség van összekapcsolva.[29]

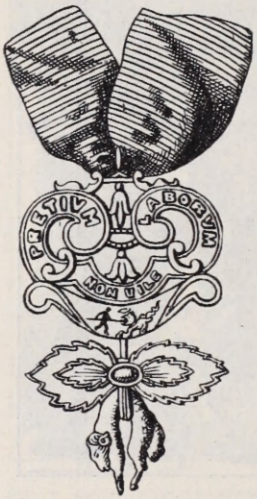

238. AZ ARANYGYAPJAS-REND JELVÉNYE.

Ugyanakkor Versaillesba rendkívüli követnek küldte *Tournon* János grófot,[30] a kit figyelmeztetett, hogy az erdélyi fejedelem követei mindig egy rangban voltak a savoyai és a lorraini herczegek követeivel. Köszönetet kellett mondania a királynak, hogy *Rákóczit méltónak tartotta a magyar koronára;* de egyúttal jeleznie, hogy *ezt Rákóczi éppen hazaszeretetből s XIV. Lajos érdekében sem fogadhatja el.* Nekik *hatalmasabb* fejedelemre van szükségök; olyanra, a ki szövetségeseire és a külföldi hatalmakra támaszkodva megállapítsa és helyreállítsa az ország szabadságát. *Ezért óhajtják királyuknak a bajor választót.* Öt magát szövetségese, a czár, azzal szólította föl a lengyel korona elfogadására, hogy különben szövetkezik ellene a császárral. Szeretne kitérni ezen kitüntetés

29 A megbízólevél és utasítás (harmincz pontban) Vetésy számára 1707 október 13. Fiedler, 1. 80. Rákóczi utóbb — 1708 februárius 6-ikán — erről írhatta, hogy a királyságra nézve «nagy részletességű bizalatásokat tett a bavarusnak». Arch. R. II. 166.

30 Utasítása 12 pontban Fiedlernél, 1. 304—8.

elöl; mert hazája és Erdélyország iránt való kötelessége nem engedi, hogy új gondokra vállalkozzék, de különben is meg van győződve, hogy megválasztása csak új bajokba keverné

239. MIKSA EMÁNUEL LOVASSZOBRA.

Lengyelországot. Inkább óhajtja, hogy a franczia király kibékítse a czárt és a svéd királyt, a kitől különben védelmet remél arra az esetre, ha a czár őt a lengyel korona visszautasítása miatt megtámadná. Mivel azonban a svéd király

még nem válaszolt, a czár és a lublini nagy tanács követei ellenben fölajánlták a koronát, azt határozottan már csak azért sem utasíthatta vissza, hogy a czár valóban ne szövetkezzék a császárral.

Ezekkel az utasításokkal teljesen egybevág a fejedelemnek az a másik nyilatkozata,[31] hogy minden cselekedetének és a czárral folytatott alkudozásának kulcsa: 1. *Franczia-bajor közbenjárás mellett béke a svédek és az oroszok közt;* 2. *A bajor választó legyen Magyarország királya;* 3. *Rákóczi tartsa meg az erdélyi fejedelemséget;* 4. *A lengyeleken Leszczinszkij Szaniszló uralkodjék.* Javúlt a helyzet, mikor a czár szentesítette a Rákóczival kötött szövetséget s megfontolás tárgyává tette, hogy a császárt a magyar koronáról a bajor választó javára lemondásra kényszerítse.[32]

Vetésy 1708 január 3-ikán, mint a magyar köztársaság és az erdélyi fejedelem rendkívüli követe a belgiumi Monsban emlékíratban[33] sürgette *Miksa Emánuelt*, teljesítse a rendek és a franczia király közös óhajtását: fogadja el a magyar koronát. Ennek legfőbb akadálya az volna, ha a czár csakugyan beváltaná fenyegetését és haddal segítené a császárt a magyarok ellen, föltéve, hogy Rákóczi visszautasítja a lengyel koronát. Azonban hosszas, megnyugtató fejtegetései után is a magyar köztársaság és a fejedelem nevében újból s különösebb föltételek nélkül ajánlotta föl neki a magyar koronát. Tiszta szívből kívánta, hogy igazságszeretet, kegyelmesség, törvényekben biztosított szabadság és állandó szerencse kísérje el erre a trónra.

XIV. Lajos, a kit a bajor választó erről az ajánlatról azonnal értesített, *Tournon* grófot, Rákóczi egyik követét a kihallgatáson biztosította, hogy a fejedelemnek kieszközli az aranygyapjas rendet, *elösmeri Magyarország függetlenségét* s követeit ugyanolyan módon fogadja, mint a hollandiakat.[34] Párisban január 17-ikén *Vetésyt* fogadta, a ki rövid beszédében[35] arra kérte,

[31] Rákóczi, eml. 226.
[32] U.-o. 236.
[33] Közli Fiedler, 1. 73—79.
[34] Rákóczi Vetésyhez márczius 6. U.-o. 1. 316.
[35] Jelentése január 19-ről u.-o. 1. 81—83. A fejedelem utóbb — márczius 21-ikén — úgy találta, hogy Vetésy olyasmit szorgalmazott, a mit Tournonnak kellett volna elvégeznie; de megbízta, hogy már most

hárítsa el azokat a nehézségeket, a melyek a bajor választónak magyar királysága elé gördülhetnek. A fejedelem nevében kérte válaszát úgy ebben az ügyben, mint a czárral való s a magyar nemzetre rendkívül fontos tárgyalások dolgában, mert ettől függ a nemzet boldogúlása s a küszöbön álló hadjárat czélja. A király biztosította a követet, hogy mindenben a fejedelem és az ország javára törekszik. Vetésy úgy találta, hogy a bajor választónak szenvedő szerep jutott s nincs más akarata mint a királynak. *Torcy* külügyminiszter és az udvar, szerinte, teljesen *Des Alleurs*, *De Bonac* és *Tournon* jelentéseinek hatása alatt áll; különben nem hinnék, hogy a fejedelemnek *Bercsényi*, *Károlyi* s más vezérek előtt olyan kevés a tekintélye.

A királyi tanács fontosnak tartotta a dolgot, mert megbeszélésére Monsba a bajor választóhoz ugyanazt a *Monasterol* grófot küldte, a ki hét esztendővel azelőtt ideiglenes szövetséget eszközölt ki a francziák, spanyolok és bajorok közt. A tanács három legyőzhetetlen akadályt látott a terv előtt. Lehetetlennek tartotta, hogy a választó az előtte álló nagyon veszedelmes úton bejuthasson Magyarországba; mert csak tengeren juthat Danczkába s onnan Lengyelországon át Magyarországba. De ha szerencsésen megérkeznék is, nincs elég jó serege, hogy a császáriakkal győztesen szállhasson szembe.[36] A császár pedig legjobb csapatait küldené az országba, ha annak élére a bajor választó állana. Nem küldhetnek vele akkora csapatot, hogy keresztül vághassa magát egész Németországon; nagy dolog volna, ha eljuthatna Bajorországba, vagy éppen a magyar határra. Ez a sereg ott nem telelhetne ki; s ha kitelelhetne is, nem kapna újonczokat s bajban nem segíthetné meg a választót. Magyarországban sem lehet akkora és olyan jó sereget szervezni, hogy az addig folytassa a háborút, míg a bajor választó fegyveres erővel,

hozza rendbe a dolgot Tournon-nal s folytassa, a mit elkezdett. U.-o. I. 317.

36 Pedig a császáriaknak a Vág mellől való részleges visszavonulását Rákóczi éppen ekkortájban (január 29.) annak tulajdonította, hogy «a bavariai elektor formális táborozást inditott ellenök, a mely igérete szerint nem lehetetlen», mert a mult télen is Monst más hires helyekkel együtt elfoglalta. Arch. R. II. 158.

vagy a békekötés alapján bemehet az országba. Maguk a magyarok képtelenek ellenállani a németeknek, szökött katonákból pedig nem lehet egész hadtestet alakítani. A magyaroké a vitézség tisztessége; jó katonák, de kevés a tisztjök; hadtest alakítására pedig jó katonáknál is inkább kellenek a jó tisztek. Egyébiránt a király Torcynak kijelentette, hogy *a magyar szövetkezett rendek követeit* oly tisztességgel fogadná, mint a hollandi rendek követeit szokta fogadni; de szeretné, ha a fejedelem a költséges követséget nem küldené addig, míg a függőben levő kérdésre nézve tisztába nem jönnek.[37]

Ez bölcs tanács volt. Bercsényi is azt javasolta a fejedelemnek, hogy a franciához csak akkor küldjenek ünnepies küldöttséget, mikor hasznát mutatja barátságának; vagyis *mikor a bajort ünnepiesen meghíhatják a trónra.* «De meg kell előbb a gyűrűváltásnak lenni.»[38] Ennek előkészítése végett a fejedelem *Tournon* gróf útján tudatta a királylyal, hogy ő a küszöbön álló hadjáratot személyesen s az eddiginél nagyobb erővel akarja vezetni, de az udvar is kövessen el mindent, hogy a bajort a magyar trónra ültesse s ezzel a végső csapást mérje ellenfelére, Ausztriára. Értesítette, hogy követe *Brenner* prépost, kihallgatáson volt a *pápánál*, a ki megnyugtatta, hogy később majd elösmeri követnek, de most a császár szomszédságára való tekintetből nem teheti. Brenner bebizonyította előtte, a bécsiek milyen hamis híreket terjesztenek a magyarokról. A pápa azzal felelt, hogy az említett okból nem nyilatkozik ugyan a Habsburgok letételéről, de *szívesen elfogadná a békebíróságot.* Rákóczi azonban erről hallani sem akart, mert *szabadságukba kerülne, ha új választás nélkül elismernék a letett királyt.*[39]

Biztatóbbnak látszott *a svéd király beavatkozása;* azonban Vetésy és a bajor követ nyomára jöttek, hogy *Roland*, Rákóczíné danczkai titkára, uraik titkait a svédeknek elárulta. Vetésy

37 Vetésy Rákóczihoz február 1. Fiedler, I. 83—86.
38 Márczius 24. Arch. R. v. 580.
39 Február 15. Fiedler, II. 480—1.

bemutatta a Roland táskájában talált leveleket *Torcy*nak, ki a titkárt azonnal a Bastillebe csukatta. A svéd követ lármát csapott, mert azt állította, hogy Roland az ő királya szolgálatában áll; de Vetésy bebizonyította, hogy ez idő szerint Rákóczi fizeti.[40] Ez a közbejött esemény annál kellemetlenebb volt, mert *Monasterol* grófnak a bajor választótól a svéd királyhoz kellett mennie s a fejedelem azt remélte, hogy Danczkából ő hozzá is eljön.[41] Monasterol márczius 16-ikán végre visszaérkezett Párisba; mire *Torcy* 24-ikén a király nevében tudatta Vetésyvel,[42] hogy *Solari* grófot küldi a fejedelemhez. Solari útba ejti a svéd királyt s arra ösztönzi, békűljön ki az oroszokkal. Ha ez megtörténik, segítséget ad a választónak, a ki Németországból és Livlandból szerzett 4000 lovassal Lengyelországon menne át Magyarországba. Ha a svéd király nem hajlandó a békére s a választó megsegítésére, Solari egyenesen a fejedelemhez megy, hogy beszámoljon küldetéséről, megösmerje a nép hangulatát s a fejedelemmel együtt tegye meg a szükséges intézkedéseket a választó bejövetelére. A választó mint egy királyi sereg parancsnoka megy Németországba, hogy alkalmas időben Bajorországba nyomúljon. A fejedelem ezalatt hathatósan folytassa a hadjáratot, mindamellett semmit se koczkáztasson. *Ütközetet ne fogadjon el*, hanem csak zabolázza meg az ellenséget, hogy erejének egy részét az a választó ellen ne küldhesse. Ha a választó nem törhetne be Bajorországba vagy semmiféle segítséget sem kaphatna a svéd királytól, akkor rajta lesz, hogy egy tábornokot küldjön be németűl tudó vagy éppen német tisztekkel. Annyi pénzt ad, hogy 4000 főnyi hadtestet alkothat szökevényekből és felsőmagyarországi lakosokból. A király nem fogadja el a közbenjárást addig a svéd-orosz béke ügyében, míg nem tudja, a svéd király résztvesz-e ebben a vállalatban. *Solari* grófnak a

40 Februárius 16. U.-o. I. 86. Kray 1706—7. évi számadásai szerint Roland titkár valóban 200 tallért kapott Rákóczitól 8 hónapra, tehát 300-at egész esztendőre. Arch. R. II. 425.

41 Márczius 8. Fiedler, I. 315—316. Levelét azonban Vetésy Fontainebleauban csak július 10. kapta meg.

42 Ennek jelentése Rákóczihoz márczius 20. U.-o. I. 88—90.

svéd király előtt ki kell mentenie Rákóczit a czárral kötött szövetsége miatt s biztosítania, hogy a lengyel koronát csak úgy fogadja el, ha azt Szaniszló király halála után törvényesen fölajánlják neki. Másnap (25-ikén) a király mindezt maga ismételte *Vetésy* előtt s fogadkozott, hogy *mindent megtesz Magyarország szabadságáért.* «Ez szép és jó — írta a követ a fejedelemnek;[43] — de majd meglátjuk, őszinte-e.» Francziaországnak nincs elég ereje a választó támogatására. *Júliusig eldől a sorsunk.*

A fejedelem sejtette, hogy a franczia udvar a lassú diplomácziai tárgyalásokkal csak időt akar nyerni. *Vetésy* utján figyelmeztette tehát,[44] hogy a Rajnánál minden képzelhető erejét össze kell szednie s lekötnie ott és Olaszországban a császár hadait, ha azt akarja, hogy a magyarországi hadjárat jól végződjék; mert különben gondolni sem lehet rá, hogy a magyar ellenállhasson a németnek. Békeajánlatának visszautasítása következtében a bécsi udvar erejének utolsó megfeszítésével törekszik leigázni a nemzetet, mely a franczia király védelmében bízva, készebb elviselni a legnagyobb ínséget, mint alávetni magát az Ausztriai Ház uralkodásának. Ezt abból is láthatják, hogy nem jelentek meg a pozsonyi országgyűlésen. A nemzet öt esztendő óta nem vesztette el erejét sem a vereségek, sem a béketárgyalások következtében. Ha kimodta *a király letételét*, nem változtat rajta ok nélkül mindaddig, a míg remélhet. De ha a király és a választó végtére határozott reményt nem nyújtanak, s nem fogadják el a fejedelem tervét, okai lesznek a nemzet fegyveres leigázásának.

A fejedelem a legnagyobb türelmetlenséggel várta a király és a választó elhatározását;[45] hiszen azzal, hogy *Stuart* Jakabot XIV. Lajos hajóhaddal küldte az angol trón elfoglalására, nem ejthette el azt a tervet, hogy *Miksát* a magyar trónra ültesse. Ha azonban a magyar hadjárat tervét a jövő esztendőre halasztanák, az semmi esetre sem sikerül. Az országban kevés a

43 U.-o. I. 89.
44 Márczius 31. U.-o. I. 317—320.
45 Rákóczi Vetésyhez április 16. U.-o. I. 320—323.

pénz, a háborút minden külföldi segítség nélkül kell folytatniok s belátja a nemzet, hogy egy külföldi fejedelem sem akarja segíteni. Nagyobb pénz- és hadisegítség nélkül a választó nem jöhet országába. Ha személyesen nem jöhet, küldjön legalább pénzt és tábornokot, ki seregét szervezze. A király, a ki *Des Alleurs*t még 1704 április elsején sajátkezű nyájas levél kíséretében küldte hozzá, most külön meghatalmazott minisztert nevezzen ki a vezérlő fejedelem mellé. Pártfogását,

240. VETÉSY FOGADTATÁSA XIV. LAJOSNÁL.

a nemzet függetlenségének elösmerését ezzel mutatná meg legjobban.

Április 12-ikén *Vetésy* Monsba érkezett, hogy magával a királyjelölttel tárgyaljon; de lováról lebukván, feküdnie kellett és csak 18-ikán beszélhetett vele. Ugyanazt hallotta tőle, mint a királytól, azzal a hozzáadással, hogy *Solari* gróf legközelebb a választó sajátkezű levelét viszi a fejedelemhez. Mindamellett Vetésy valószínűtlennek találta, hogy a király és a választó ebben a hadjáratban komolyan törekednének a terv valósítására. A választó ugyan parancsnok lesz Németországban, a Rajna mellett, de nem törhet be Bajorországba s így a magyarok

csalódni fognak.[46] Május 4-ikén Vetésy az éppen Németországba induló választót térdenállva és megindúltan kérte, mondja meg őszintén, *remélhetnek-e a mai körülmények közt.* Miksa tehát megmondta, hogy *ő többé semmit sem koczkáztat s az Ausztriai Ház ellen sem lép föl.* A franczia hadviselés nem engedi, hogy augusztus előtt Bajorországban legyen. Minden lehetőt megtesz, hogy oda eljusson; de ha eljut is, *nem fogadja el Magyarország koronáját addig, míg sereg élén oda 1709-ben dicsőségesen be nem vonúlhat* s míg az övén kívűl, mely Magyarországba kísérné, Németországban két más sereg nem biztosítja Franczia- és Magyarországok közt a szabad közlekedést. Franczia-országnak azonban erre nincs pénze s hamarosan be is akarja végezni a háborút; ezt pedig nem teheti, ha meg akarja szerezni neki a magyar trónt, a mi hosszú lélegzetű dolog. Kéri tehát Rákóczit, *intézkedjék a koronáról másképpen;* mert ő ilyen körülmények közt nem teheti ki házát és gyermekeit a végső veszedelemnek azért, hogy a mi királyunk legyen. Megeskette *Vetésyt,* hogy megőrzi a reá bízott titkot.

Ebben a szomorú helyzetben Vetésy még arra kérte a választót, fordúljon újból a franczia királyhoz, váltsa be legalább azt az igéretét, hogy a szövetséget megköti velünk. A választó mindjárt meg is bízta *Monasterol* grófot, hogy teljes odaadással járjon el ebben az ügyben. Ellenben *Solari* gróf küldetése elmaradt; nem ment sem a svéd királyhoz, sem Rákóczihoz.[47]

Vetésy is elkísérte a választót, ki Strassburgnál csakhamar 53000 főnyi sereget szedett össze, hogy Bajor- s talán Magyarországba indúljon, mihelyt Belgiumból *Vendôme* is megindul 90000 emberrel. Azonban nem volt szabad mozdúlnia a Rajna mellől, mert ennek torkolatánál várták a döntő csatát. Június 7-ikén tehát Saarlouisból *Vetésy* a fejedelem parancsára nagy kerülővel (Monson át) ismét Párisba indúlt, hová június 20-ikán érkezett. *Monasterol*tól tudta már, hogy *a király a szövetséget többé nem haj-*

[46] Vetésy Rákóczihoz, április 19. Fiedler, I. 90.

[47] Vetésy Rákóczihoz május 4. Fiedler, I. 92—93.

landó megkötni az 1705. évi alapon. «Egy bakot nyúz ez az udvar — írta Vetésy a fejedelemnek. — Az Isten szerelmére, ne engedje fölséged, hogy tovább is csalja az udvar, mely nem ad egyebet szép szavaknál.»[48]

A király Fontainebleauban július 3-ikán fogadta Vetésyt, ki előadta, hogy a magyaroknak vagy új királyt kell választaniok, vagy nyíltan a franczia király megigért védelme alá helyezkedniök. Kérik tehát kösse meg a szövetséget velök, mint szabad állammal s azzal a fejedelemmel, kit az üres trónra ültetnek. Királyuknak a bajor választót kívánják. Erre *az egész kereszténységben* őt tartják a legalkalmasabbnak s nem is gondolnak másra, hacsak ő felsége *saját családjából* nem ad nekik királyt. A háborút azonban a császár ellen csak úgy folytathatják, ha a király — igérete szerint — védő- és daczszövetséget köt velök; ellenkező esetben ki kell békülniök vele, hogy le ne igázza őket. Kérik tehát *végső elhatározását.* A választ sejteni lehetett. *Torcy* miniszter megmondta már, hogy a fejedelemnek nincs módjában béketárgyalásokat kezdeni, s hogy a pozsonyi országgyűlésen a protestánsok Rákóczinál hathatósabban sürgették a császárt a törvényes szabadság és a vallásgyakorlat helyreállítására. «Az Isten szerelmére, felséges uram — tette hozzá Vetésy, — ha nem teljesítik kívánságát, mutassa meg nekik, hogy módjában áll békét kötni.»[49] *Torcy* különben július 11-ikén azt a választ adta,[50] hogy a király az 1705. évi alapon kész szövetséget kötni Rákóczival mint *erdélyi* fejedelemmel s a szövetkezett rendekkel mint szabad állammal. De ha a fejedelem ez iránt tárgyalni akar, mint Erdély és a szövetkezett rendek fejedelme küldjön teljes hatalmú követet a királyhoz.

Torcy még a váratlan oudenardi csatavesztés[51] után is biztosította Vetésyt, hogy nincs mit változtatni azon, a mit neki mondott; de a diplomácziai szokáshoz híven, a király az emlék-

[48] Vetésy jelentései június 6., 16., 23. U.-o. 93—95.

[49] Vetésy július 3. Fiedler, 1. 96—99.

[50] Vetésy július 11. U.-o. 1. 99—100.

[51] Erről Rákóczi Ráttky György jelentéséből értesült. Fiedler, 1. 100.

iratra írásban nem válaszolt. Vetésy figyelmeztette Rákóczit,[52] hogy kételkedik a király feleletének őszinteségében. A mit igér, kevés az alapja s a szél azt is elhordja. *Scarron*, a költő, a ki ösmerte a franczia udvart, a királyt valaha azzal dícsérte meg,[53] hogy a kis nápolyi grófért kevés beszéddel sokat és sok szóval keveset tett; mert sokat igért neki, de semmit sem cselekedett. Gyönyörűségét találta benne, ha a szerint, a mint érdekei kívánták, igérhetett vagy ajánlhatott valamit; a szél nem olyan állhatatlan, mint ő. Barátjai és szövetségesei közől senki sem állíthatja meg. Ha szerencsés, tűrhetetlenül büszke és megveti szövetségeseit; ha szerencsétlen, föláldozza érdekeikeit s azt hiszi, eleget tesz minden kötelességének, ha azt mondja, hogy nem tehet többet. Vetésy tehát azt tanácsolta a fejedelemnek, ne áldozza föl magát olyan udvarért, a mely jobban szeret bosszantani, mint ezért ebben a dologban fáradozni. Titkolja el bosszuságát, sőt jó képpel nézze a játékot. Fizessen neki hasonlóval s ha a király hajlandónak mutatkoznék is a tárgyalásra, keressen ürügyet, hogy kijátszsza; mert egyre megy, akár kötünk szövetséget, akár nem. Érdekei veszedelmével Francziaország sohasem tartja meg szerződéseit. A fejedelem mindenképpen egyezzék ki a császárral, különben magára és házára vonja nemzete átkát. Ha ezt föláldozza Francziaország érdekeinek és önmagáért s a hazáért nem tehet jobbat, legalább saját személyét mentse meg és tartogassa kedvezőbb alkalmakra.[54]

A fejedelem már csak azért sem követte ezt a tanácsot, mert Vetésyt tájékozatlannak találta a franczia udvar szándékaira nézve, a melyekbe egyelőre ő sem akarta beavatni. XIV. Lajosnak ekkor már más jelöltje volt a magyar trónra. *De Bonac* marquis danczkai követ többször értekezett Rákóczinéval, kinek terveit a franczia udvarral is közölvén, engedelmet nyert, hogy azokat

[52] Július 18. U.-o. I. 102. Jellemző, hogy csak az nap kapta Rákóczi márczius 6. és április 26. kelt leveleit.

[53] Scarron azonban már 1660-ban meghalt s akkori megjegyzését félszázad múlva bajos volt alkalmazni.

[54] Július 28. Fiedler, I. 102–3. Vetésy követségi naplója u.-o. 103–111.

241. A BERLINI KIRÁLYI PALOTA.

a porosz király elé terjeszsze. *XIV. Lajos* nevében kijelentette, hogy kész a brandenburgi választót porosz királynak elösmerni s az európai béke helyreállítására közbenjárónak elfogadni, ha ezentúl semleges marad s hadait a csatatérről visszahíjja. Franciaország a császárnál többet, 50—60.000 tallért fizetne neki havonkint s pénzzel segítné abban is, hogy *fiát, a porosz királyt herczeget, a magyarok királyuknak válaszszák.* Ez nem vezetne szükségképen szakításra az Ausztriai Házzal. A király bízvást mondhatná, hogy nem akadályozhatta meg fia magyarországi útját. Egyébiránt a sléziai határon fölállított néhány brandenburgi csapatnak kéz alatt meg lehetne engedni, hogy Magyarországba szökjenek a trónörökös után.[55]

242. FRIGYES VILMOS TRÓNÖRÖKÖS.

A franczia udvar értesítette a tervről Rákóczit is, ki egy királyság megalapítójától s egy kitünően fegyelmezett hadsereg urától ebben a pillanatban már a szomszédságnál fogva is többet várhatott, mint a jelesebb, de földönfutó bajortól, a ki most valóban nem volt egyéb, mint franczia tábornok.[56] Danczkai ügyvivője, *Kray* útján tehát ő maga is írt ebben az ügyben Frigyes királynak és Jablonskynak. Frigyes a magyar ügyekről, *Wartenberg* miniszter tudta nélkül, már tájékozódott az ügyekről, mikor *Klement* János frankfurti

55 Klement emlékirata III. Károly királyhoz 1715. szeptember 22. Fiedler, II. 2—3.

56 A német történetirók azon vádja ellen hogy képmutató volt, l. Kvacsala czikkét, Századok, 1898. 581.

egyetemi hallgató a fejedelemtől részletesebb tervet hozott *Jablonsky* számára. Rákóczinak e szerint, Morva- és Csehországban, különösen pedig Sléziában sok titkos híve lévén, a magyarok még a nyáron ezekbe az országokba nyomúlnának; s akkor, ha a királynak úgy tetszik, a magyar és a porosz hadak egyesülnének. Mindenekelőtt azonban kéri a királyt, engedje meg a berlini és königsbergi kereskedőknek, hogy tüzi fegyvereket adhassanak el és szállíthassanak Poroszországon keresztül Magyarországba. Frigyes ezt megengedte; de a többire nézve csak akkor akart nyilatkozni, ha egy kurucz hadosztály már valóban benn lesz Sléziában. Egyúttal utasította Belgiumban és Olaszországban levő segédhadainak vezéreit, hogy — a mennyiben feltűnés nélkül tehetik — ne támogassák a szövetségeseket; a dán királynál pedig sürgette, hogy csapatait Bajorországból ne küldje Magyarországba.[57]

Rákóczi *a sléziai csatlakozás* reményében választotta csatatérnek az északnyugati felvidéket. Latin, német, cseh nyelvű pátenseket tartogatott készen a három osztrák tartomány föllázítására. *Frigyes* király azzal is megmutatta Rókóczihoz való jóakaratát, hogy hintót és saját méneséből szekeres lovakat küldött neki ajándékba, mire a fejedelem azonnal megbízta Krayt, menjen a berlini udvarba, üdvözölje a királyt unokája születése alkalmából, s adja át a nagy vállalat érdekében írt leveleket. a király már május 8-ikán biztosította Rákóczit barátságáról és jóakarátáról.[58] «A Mindenható isteni tanácsával világosítsa fel, isteni segedelmével támogassa, midőn annyi veszedelemben forog hazájáért. És a mi most olyan viharos: azt csöndes, főleg pedig biztos állapotra juttassa.»

57 Klement Fiedlernél, II. 3. Anna angol királyné már február 27-én tiltakozott a dán ezredeknek Magyarországban való alkalmazása ellen s Medows (május 30.) e tiltakozásnak tulajdonítja a sikert. (Simonyi, III. 370., 379.) Ösmeretes azonban, hogy a dánok ez évben is résztvettek a magyar hadjáratban. (Rockstroh, Et dansk Korps historie. 174—179.)

58 Arch. R. II. 193. Századok, 1870. 77

VI.

AZ 1708. ÉVI HADJÁRAT.

— 1708 június 15 — július 31. —

EGERBŐL 1708 június 15-ikén a fejedelem 10.000 emberrel[1] és azzal a bevallott szándékkal indúlt a Vághoz, hogy megoltalmazza, ha az ellenség száma megnövekedett; de támadja állásait, ha száma nem gyarapodott. Ha Isten itt szerencsét ad, ráér azután megsegíteni Erdélyt.[2] Azonban *hadjáratának igazi czélja Slézia volt*,[3] hogy azon keresztül hozza be Magyarország jövendő királyát: akár a bajort, akár a poroszt. Különösen büszke volt gyalogságára, mely még sohasem volt ilyen teljes, szép és fegyelmezett. Mindamellett, követeinek jelentéseire várakozva, nagyon lassan haladt előre. Másfél napot töltött a hevesi Atkáron,[4] egyet Ecseden.[5] Itt hallotta az első bizonyosabb híreket arról, hogy az ellenséget a pestis pusztítja. Ha ez igaz: nem hiában várta veszedelmének óráját. «Bezzeg, nagy bajtól mentené meg az Isten, ha a többi közé is terjesztené ezen ostorának súlyát!» 18-ikán Lőrinczben egy dombról szemlélte, hadai példás rendben hogyan vonúlnak be a táborba.[6] Másnap tábora közepén audiencziás sátrában fogadta *Mazeppa* zaporogi kozák hetman kapitányát, ki a moldvai Kimpolung és a máramarosi Borsa közt posták fölállítását kérte s *Golovkin* tábornok orosz minisztertől is hozott levelet. A Bercsényivel folytatott délutáni tanácskozása ezzel a követjárással függhetett össze. Huszadikán megszemlélte serege indúlását s hadait a lovasság egy részével maga is követte a nógrádi *Den-*

1 Rákóczi, június 30. Arch. R. II. 402.
2 Arch. R. II. 273.
3 Rákóczi eml. 238.
4 Rákóczi-tár, I. 136—7. Arch. R. II. 613.
5 Rákóczi-tár, I. 137. Arch. R. II. 278—280., 614.
6 Rákóczi-tár, I. 137. A Károlyi-ltban e napról s innen van keltezve Rákóczinak Károlyihoz írt levele, a melyet az Arch. R. (II. 278.) Ecsédről, 17-éről közöl. E szerint a külföldről jónírű szelek kezdenek fujdogálni s az idén ők is sokat megtehetnek.

gelegre, hol ismét hosszasan tanácskozott Bercsényivel. A rossz utak és egyéb bajok miatt a hadak csak bajosan mehettek tovább a nógrádi *Kövesd*nek. A tapasztalaton okulva, 22-ikén onnan három irányban küldte tovább hadait s *Bercsényi*vel és *Vay*val előrement a nógrádi Vadkertre, hogy a tábor helyét megválassza.

A mint beérkezett a sereg *Vadkert*re, a tábori őrség föl-

243. GOLOVKIN ALEXIEVICS FEDOR.

állítását azonnal, sőt másnap hajnalban s délután is megvizsgálta. Bercsényivel itt állapodott meg a Mazeppa kapitányától hozott levelekre nézve. Golovkin minisztert Nedeczky útján önérzetesen világosította föl,[7] hogy a haza állapotai éppen nem kétségbeejtők. Dolgai oly karban vannak, hogy senkire sem gyanakodhatik. Akadhatnak egyes haszonlesők; de kisebb baj tűrni őket, mint okot adni ízetlen egyenetlenségekre, kölcsönös gyülölségekre; hiszen idáig minden erőnk az egyességben állt. Öt esztendő tanusítja, milyen helytelenek a nemzetben meggyökerezett gyanakodások és vádaskodások. A szövetkezet háta mögött senki sem akar békülni; őt is, a többit is hite köti a confoederatióhoz. A német sem ígérhet többet, mint a mennyit már ígért; azt pedig csalárdságnak találták. *Nedeczky* elhiheti, hogy a haza most jobb állapotban van, mint mikor elhagyta.

Ennek a levélnek nagyon komoly alapja volt. A vágmelléki tisztek már is azt rebesgették, hogy *a tanácsosok közt árulók*

7 Levelei Nedeczkyhez, Mazeppához és Golovkinhoz június 23-ról. Arch. R. II. 392—399.

vannak, különben a fejedelem jobban sietne. Nem töltené az időt a hadak begyakorlásával és vadászattal olyankor, mikor az ellenség ki sem mer jönni a Csallóközből. A fejedelem csak akkor ütközik meg, a mikor az ellenség erős. Bercsényi nem hallgatta el ezeket a híreket a fejedelem előtt s folytonosan tervezgette a Csallóköz elfoglalását. A fejedelem a betörést könnyűnek tartotta, de a sziget megtartását nehéznek, mert a császáriak a komáromi vár ágyúi mögött biztosítva lennének. Hogy tehát *Bercsényi* szabadon cselekedhessen,[8] Vadkert alól még 22-ikén előre küldte a vágmenti hadakhoz, ő maga pedig, tudósításaira várakozva, négy napot töltött Vadkerten.[9] Az ellenségről kevés biztosat tudott.[10] Heisternek a várőrségeken kívül 18 ezrede volt, de úgy látszott, nem akarja odahagyni a Csallóközt. Bottyán eleget nyugtalanította. A karvai sáncznál ügyelt reá s Pozsonyt fenyegette. A morva határok védelmére *Viard* tábornok, kit Rákóczi igen jó lovas vezérnek tartott, odahagyta Vágújhelyet, a melynek csekély őrségét *Czelder* Orbánnak kellett körűlzárnia. Maga *Ocskay* Verbó és Ocskó alá sietett, hogy Viardot végképpen elrekeszsze a Vágtól. Bercsényi útján sürgette a fejedelmet, hogy ő is egész erejével támadjon Viardra, s megengedje Vágújhely rendszeres ostromát. Bottyán ellenezte, Bercsényi pártolta Ocskay tervét. A fejedelem azonban kimozdúlásával nem akarta felvilágosítani az ellenséget, hogy *serege kisebb a hírénél.*[11]

Alig vált el tőle Bercsényi, olyan jelentést küldött neki, a melyre «aludt egyet, mert a reggeli nyugalom és a vánkos tanácsával akart élni». Ezek a hírek nagyon megzavarták hadjárata terveit. Vagy általugrik, vagy el nem éri elméje Heister szándékát. De élni kell az alkalommal! A háború első rendszeres hadművelete *Vágújhely* volna, a minek megszállását, elfoglalását úgy kell kezdeni, hogy véghez is vigyék, mert az

8 Rákóczi eml. 240.
9 Rákóczi-tár, I. 138–9.
10 Levele Vadkertről Bercsényihez, Arch. R. II. 280–282.
11 Rákóczi eml. 241. Thaly, Ocskay, I. 182–197.

első vállalat sikere növeli, sikertelensége fogyasztja a hadak szíveit. Azt a hármas sánczot még *Starhemberg* csináltatta, a ki pedig igazi hadielvek szerint folytatta a hadakozást. Munkáját most sem nagyolta el, mint más tábornokok teszik, a kik a kuruczokat fitymálva, gyönge sánczokat készittetnek ellenök. Ide öregágyúk kellenek; pedig hetekbe kerül, míg azokat átküldhetik a Vágon. Az ellenségnek tehát elég ideje marad a visszajövetelre s igy mindenesetre harczolniok kell vele, hacsak a had-

244. VÁGUJHELY.

járatot szaladással nem akarják kezdeni. Fődolog azonban, hogy teljesen megbizonyosodjanak a császáriak állásáról és szándékairól.

Másnap, június 25-ikén kedvetlenül ment át *Drégelypalánk*ra s megbüntette a rendetlenül menetelőket. Ott kapta Bercsényi értesítését, mely szerint tegnapi jelentése jórészben Bottyán bizonytalan hírein alapult. Mindazonáltal sürgette *Vágújhely ostromát*, mert ha ez támadásra vezetne is: «nem lehet fölségednek kevesebbet várni, mint beljebb s nem lehet nagyobb hírrel, mint hamar».[12] A fejedelem azonnal értesítette, hogy

[12] Bercsényi június 24. Arch. R. v. 657—661.

Bersonville tűzérezredest hozzáküldi Vágújhely viszonyainak kitudására s maga is keresi az összeköttetést a «hadtestecskével». Valami 63 mázsa puskaport visz magával; «csak onnan legyen golyóbis, – bízzuk az Istenre a többit!» Ha Bercsényi kívánja, ő bizony megy, siet, röpül, mert megvallja, *régen vágyott a támadó hadakozásra.*[13] Emlékirataiban azonban őszintén bevallja,[14] hogy csak *lassan* akart haladni. Mikor a feleútat már megtette, azon szín alatt, mintha a *vihnyei* fürdőkre volna szüksége, arra felé indúlt s ezzel két hetet nyert. Előbb azonban 26-ikán átrándúlt Bercsényi *nagykoszmályi* táborába, s ott találkozott a főtábornokkal, ki idáig Kiskoszmályról, a Garam tulsó partjáról küldözgette hozzá jelentéseit.[15] Másnap Gyürky, Babocsay, Mikházy és Révay ezredeinek megszemlélése után a *tompai* táborba ment, hol Károlyi Sándor futárja búsította mindenféle hadkormányzati kérdéssel. A fejedelem egy kissé megnyomta a tollat s a hadműveletek elkezdésére buzdította az erdélyi fővezért.[16]

Június 28-ikán isteni tisztelet után a kirendelt karabélyosokkal, 200 palotással és udvari népével a Selmecz völgye ellenében a tompai táborból Németin és Berencsfalun át[17] ért a *Szélaknához* (Windschacht), a hol a *selmeczieket* tisztességesen fogadták. Némi időzés után folytatta útját s estefelé jutott el a barsi *Vihnyé*re. Tábort üttetvén, másnap kétszer is megfürdött a hővízben, melyet egy hét alatt összesen hatszor használt, mindenkor hosszasan.[18] Egy rég nem élvezett szórakozást is megengedett magának: 30-ikán délután «múlatságnak kedvéért kártyázott». Másnap résztvett a czéllövészetben; ő találta el legjobban a czentrumot, de a nyereséget másnak engedte át. 3-ikán átrándúlt Selmeczbányára, hol a bányákat s az aranynak az ezüsttől való

13 Június 25. U.-o. II. 283.

14 Eml. 240.

15 Rákóczi-tár, I. 139. Arch. R. V. 657–667.

16 A fejedelem válasza június 29. (Károlyi-lt.) és június 30. (Arch. R. II. 285–8.)

17 Beniczky naplójában Princzfalu, régi nevén Prencsfalu.

18 A rendes kúra tehát, melyet saját nyilatkozata szerint július 1. kezdett meg, (Arch. R. II. 284.), csak 3 fürdésre szorítkozott.

elválasztása módját báró *Hellenbach* társaságában tekintette meg.[19] Egyébként folytonosan országos dolgokban fáradozott. Kevés öröme telt a Vág mellékéről jövő hírekben, a melyeket Bercsényi, ki 28-ikán végre odaérkezett, maga a Bábel tornya históriájának nevezett.[20] A fejedelem megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy Viard tábornok és Vágújhely ellen indúljanak,[21] de belátta, hogy «körmösen kell hozzáfogni». «Még egy sem volt ilyen körmös obsidiónk» s ágyúk nélkül «csak piszmogás lesz a dolgunk és időtöltés». Erdély felől jó hírt hallott. A csúcsi szorosban, hol a multkor *Ribiczei* László viselte magát hősiesen,[22] most *Draguly* fogott el egy század németet.[23] A fejedelem nem felelt azonnal Károlyinak: «Ha a felséges fejedelem nem válaszol is — vigasztalta felesége[24] — talán más az oka, nem a neheztelés; ha pedig az, megint magába száll, mint máskor, oka nem lévén rá. Nem is szokott az urak grácziája sokáig egy nyomban maradni: úgy tapasztaltatik minden rendek között». A fejedelem azonban szívesen fogadta Károlyi futárát, vasvármegyei *Dániel* Ferencz alezredest. A fürdőzést és változó egészséget hozván föl késedelme okául — azzal felelt, hogy íme, nem csalódott: csak addig mérges a német, míg *Károlyi* össze nem vonja a hadát. Most, hogy összevonta, reményli, naponkint tapasztalja hasznát.[25]

A fejedelmet már július 3-ikán várták a kiskoszmályi táborba;[26] mivel azonban még maradnia kellett, másnap *Bercsényi* kereste föl abban a reményben, hogy «teljes megért egészségének gyönyörüségében» találja.[27] A fejedelem nagyon kezdte érezni, hogy régen nem volt olyan szüksége a gyógyításra, mint most; valóságos javulást csak elsején érezett, mikor fejének szédülései

19 Beniczky (Rákóczi-tár, I. 140—1.)
20 Bercsényi levele Surányról, június 29. Arch. R. V. 669.
21 Rákóczi Bercsényihez Vihnyéről, július 2. U.-o. II. 289. V. ö. u.-o. 402.
22 Rákóczi Károlyinak jún. 11. Károlyi-lt.
23 Rákóczi Bercsényihez július 2., Károlyihoz és a nándorfehérvári szeraszkierhez július 9. Arch. R. II. 290., 404.
24 Július 7. Károlyi-lt.
25 Július 9. U.-o. és Arch. R. II. 291. Dániel Gábor: A Dániel-család, 422.
26 Bercsényi, július 2. U.-o. V. 3.
27 Július 3. U.-o. 4. Rákóczi-tár, I. 141.

és a hirtelen hevülések szünni kezdtek. Megvallotta Bercsényinek, hogy igen gyöngén gondoskodott kúrája felől, pedig látja, hogy a tisztátalan kémény könnyen föllobban.[28] Eret is vágatott magán. Mivel pedig július 6-ikán *Bottyán* tábornok is megérkezett,[29] az északnyugati hadjárat tervét hárman újból megbeszélhették.

Július 7-ikén Bercsényivel együtt odahagyta a vihnyei fürdőt, s a latin poéta nem hiában könyörgött Neptunusnak és a forrásnak, hogy gyógyítsa meg Magyarország legnagyobb fejedelmét, az ősi erényekkel ékeskedő halhatatlan Rákóczit, nemzete díszét.[30] A fejedelem a főtábornokkal *Zsarnóczán* aznap délben *Radvánszky* János kincstartónál ebédelt; délután megtekintette az *újbányai* bányákat s éjszakára egész udvarával *Garamszentbenedekre* tért pihenni. 8-ikán reggel fölment a hírneves benedekrendi apátság várába s misét hallgatott abban a kápolnában, a melyet néhai nagynénje, Rákóczi Erzsébet építtetett. Délben már a *taszári* táborban ebédelt tábornokaival s főtisztjeivel, délután pedig *Des Alleurs* tábornokot és a tűzértiszteket fogadta. Isten visszahozván táborába, — mondta[31] — naponkint előre nyomúl az ellenség ellen, hogy aratás után sánczaiban keresse föl. Bercsényi előrement a *verebélyi* táborba, hová 10-ikén a fejedelem is követte. Másnap a Kérnél levő hadakat szemlélte meg. Az *érsekújvári* határban olyan vihar és jégeső érte utól, hogy a lovakat is majd feldöntötte s az egész hadnak meg kellett állnia. Az eső elállván, a várból egy zászlóalj katonaság jött eléje s bekísérte Érsekújvárba, hol háromszoros ágyúlövéssel fogadták. Alig ebédelt meg, Bercsényivel, Bottyánnal, Des Alleurs-rel stb. tanácskozott s a falakon kívül megtekintette hadmérnökeinek új «tüzes szerszámait».[32] Másnap folytatta a vár megvizsgálását s Bottyánt egy gyalogezreddel Guta felé küldte portyázni. Hasonló alapossággal vizsgálta meg

[28] Arch. R. II. 284—5., 290.
[29] Rákóczi-tár, I. 141.
[30] Figyelő, 1879. VII. 217.
[31] Gyömli nándorfehérvári agának, július 9. Arch. R. II. 405.
[32] Rákóczi-tár, I. 142–3.

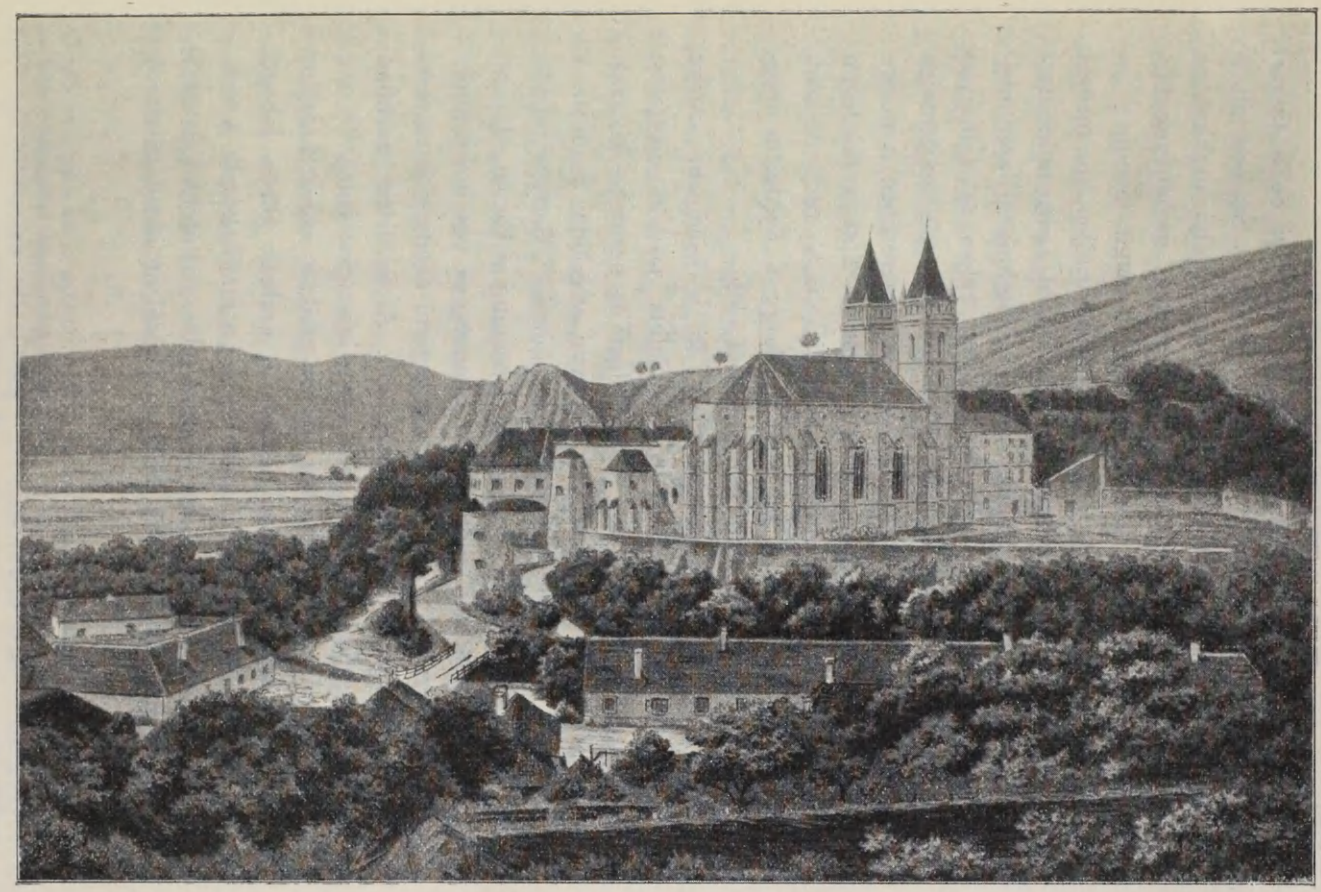

246. A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM

14-ikén *Nyitra* várát, közben pedig a verebélyi és a taszári táborokat. A barsi *Taszár*ban öt napot töltött.[33] Számos kihallgatást adott, Pekri Lőrinczczel és más erdélyi urakkal az erdélyi ügyekben, tábornokaival pedig a Vág mellékének biztosításáról tanácskozott. Idáig — a mint maga mondja[34] — mindig talált ürügyet, hogy hadaival hátramaradjon s ne menjen már most segítségére Ocskaynak, a kit Viard a morva határról visszaszorított, sem Bottyánnak, a ki a Vágdunánál ezer meg ezer tervet kovácsolt, sajkákon hogyan keljen át s hogyan fogdossa össze Heister előőrseit. Helyeselte a csallóközi németek megtámadását, de nem bízott Morvaország fölverésében, a melyre Ocskay b. *Haller* Gábor őrnagy vezetése alatt a fejedelem nemes ifjait is magával vitte. Brodból kicsalta Viardot, de cselvetése nem sikerült s a tábornok, a hogy a fejedelem megjövendölte, idején «elpatkolt», elvágtatott előle.

Egy heti portyázás után *Ocskay*, ki a fejedelem szerint «a fő-fő dicsekvők közé tartozott», július 11-ikén visszatért Verbó, majd Pöstyén alá.[35] A fejedelem öt szemelte ki arra, hogy fentartsa az összeköttetést Bottyán vágdunai hadteste s az övé közt, melylyel Slézia felé akart indúlni.[36] *Bottyán* csupán arra kérte a fejedelmet, ne engedje lerontatni a karvai sánczot, a mely éppen mostan állotta ki az ellenségnek egy heves támadását; hiszen a komáromi és az esztergomi ellenség kicsapásai ellen ez oltalmazza a vidék lakosságát. A fejedelem azonban fentartotta Bercsényi parancsát a sáncz lebontása iránt.[37]

Rákóczi a taszári táborban július 18-ikán végre készülőt fúvatott. A szállászcsinálóval élükön a szolgák vörös lobogó alatt indúltak meg, mire a tüzérség és a málháskocsik következtek egy-egy gyalogzászlóalj, mint elő- és utóhad között. A fősereg más úton indúlt meg; a fejedelem oldalt kísérte.[38]

33 U.-o. 143. Századok, 1873. 107. Tört. Tár, 1882. Arch. R. IX. 499. Július 16—17-ről a fejedelem levelei a Károlyi-lt.-ban.

34 Eml. 241.

35 Thaly, Ocskay I. 201—210.

36 Július 15. Arch. R. IX. 498—9.

37 Július 17. U. o. 499—500.

38 Beniczky naplója, 144.

Pont délben érkeztek Gimes vára alá, a hol tábort ütöttek. Onnan felesszámú lovasokat küldött Morvába, hogy az ott levő három cs. lovasezredet fölkeressék, s ha valamely városba szorúltak, körülvegyék. Maga is ágyúkkal, mozsarakkal készült utánuk menni, hogy — ha a németek segítséget nem kapnak, vagy a franczia megverné őket, téli szállásúl Morvát és Sléziát foglalja el.[39] Másnap már valóban folytatta útját:[40] a gyalogság a málhával az egyik, a lovasság a másik irányban. *Kovarcz* és *Appony* közt, a hol tábort ütöttek, Nyitra vármegye nevében a helyettes alispán üdvözölte.[41]

20-ikán, útját folytatva, a lovasság végre csakugyan egyesült *Nyitraszerdahely*nél Bercsényi, a gyalogság pedig *Rippény*nél Andrássy Pál táborával. A fejedelem maga is Szerdahelyre ment, hol aznap és másnap Bercsényivel és más tábornokokkal, ezredesekkel megbeszéléseket tartott. Hiszen indúlása hírére *Heister* is rögtön összevonta hadait. Bottyán jelentéséből a fejedelem csakhamar meggyőződhetett, hogy nem Érsekujvárt fenyegeti, hanem a Fehérhegyek s a morva határok védelmére siet.[42] 22-ikén tehát maga is előbbre nyomúlt a lovassággal. Átkelt a Vág morvánkai hídján s *Pöstyén* alatt megszemlélte *Ocskay* és *Babocsay* nyalka lovasdandárait. *Morvánkán* a két tábor generálisaival és brigadérosaival együtt megvitatta, mit kell tenniök Heister mozdulatával szemben. A legtüzesebben *Ocskay* javasolta, hogy a fejedelem most már egész erejével keljen át a morvánkai hídon és Stražnicén semmisítse meg Viardot, mielőtt Heisterrel egyesülhetne. Különben, ha rábízzák, ő egymaga is kicsalja a várból, mely a pozsony-szakolczai útvonalat védelmezte. A fejedelem azonban a vitéz brigadérost elégtelennek tartotta egy lovashadtest vezetésére. Megösmertette vele nagy tervét (a sléziai hadjáratot), de *Ocskay* erősködött, hogy ezzel

39 Július 19. Arch. R. II. 297.

40 Milyen jókor kelt, mutatja, hogy július 19-ikén még több levelet írt Gimesről. (Károlyi-lt.)

41 Július 19. Rákóczi pátense az erdélyiekhez. A Károlyi nemesség lt.-ban Bpesten.

42 Thaly, Ocskay László, I. 215–6. (A második javított és illusztrált kiadás.)

nem ellenkezik sem Viard megtámadása, sem a morvánkai hídon való átkelés. Valóban tetszetős terv volt: Bécset magából egy örökös tartományból fenyegetni, a Morva vonalán Szakolcza és Pozsony közt Magyarországtól elzárni s Heister északranyomulását is megakasztani ugyanakkor, mikor a fejedelem a derékhaddal Slézia felé fordúl, hogy behozza az új királyt. Azonban ha *Viard* nem űl fel a lesnek s nem hagyja magát tőrbecsalatni, a lovashadnak egy ostromlott vár alatt kellene elvesztegetnie erejét. Ezért mondta neki a fejedelem, hogy egy hadsereget nem lehet úgy vezetni, mint egy portyázó csapatot, Viard pedig, a mint meghallaná, hogy a fejedelem is ellene vonúl, beljebb húzódnék Morvaországba. A mikor látta, hogy Ocskay mégis bízik Viard meglepésében és körülfogásában, beszélni hagyta. S hagyott beszélni másokat is, kik nyiltan szemére lobbantották, hánytorgatták, hogy a franciák rossz útra vezetik. Ezek nem akarják, hogy véget érjen a háború; pedig bizonyosan véget érne, ha a gyönge és megosztott ellenségre törnének. Hiszen a Vágtól *Viard* stražnicei táboráig csak két állomás van; előbb ott lehetne, mint Heister. Ha nem akar is egész hadával indúlni, küldjön egy jókora portyázó csapatot a város megszállására.

A fejedelem károsnak tartottá volna, ha meggyökereznék az a balhit, hogy ő a franczia tisztekre hallgat. Belenyugodott tehát, hogy egész hadát keresztűl vezesse a «szerencsétlen» morvánkai hídon s azon túl, a pöstyéni oldalon, a mostaninál alkalmasabb helyen űttessen tábort. A körülmények, saját vallomása szerint, akarata ellen ragadták magukkal. Csak arra az egyre nem vehették rá, hogy gyalogságot küldjön *Viard* ellen; egyrészt, hogy hiában ne fáraszsza gyalogjait, másrészt mert föltette Viard ügyességéről, hogy nem engedi magát bekeríttetni a nem elég erős és nem elég labancz Szakolczában.[43] Július 23-ikán délig valóban hadastúl átköltözött a hídon s Pöstyéntől nyugatra, Krakován és Terbete közt a Dudvág mellett szállt táborba.

43 Rákóczi eml. 241—2. Thaly, Ocskay, I. 216—7.

Ott újabb haditanácsot tartott. *Ocskay* «annyira emelődött, hogy csaknem végigszántott»[44] az egész tanácson, a melyet tüzes beszéde magával is ragadt. A fejedelem ehhez képpest elhatározta, hogy *Pekri* vezérlete alatt válogatott lovasság élén őt küldi Viard ellen; s a tüzérséggel és a gyalogsággal maga is követi, ha a cs. tábornokot csakugyan beszoríthatja Sražnice várába.[45] *Le Motte* tüzérezredest a «csahosak» megnyugtatására szintén erős portyázócsapattal küldte Vágujhely alá, hogy újabb

246. HADI PARANCSOT OSZTÓ KURUCZ FŐTISZT.

jelentést tegyen a sánczok erősségéről és megvívható voltáról.[46] A mikor tehát merészen és egyenesen kellett volna előrenyomúlni, a fejedelem nagy tervét az a veszedelem fenyegette, hogy el kell ejtenie, vagy legalább is késleltetnie két vár ostroma miatt.

24-ikén reggel Vágujhely felől nagy ágyúzások hallatszottak. Attól tartva, hogy *Le Motte* nyakára hozza az ellenséget, a fejedelem a másfél mértföld kerületben fölállított tábori őrségeket maga megvizsgálta és megerősítette, hogy a váratlan meg-

44 Ebeczky István szeptember 28. Thaly, Ocskay, I. 217.
45 Az idevonatkozó utasítások július 23-ikáról keltek. U.-o. I. 219—220.
46 A július 23-iki utasítás. Thaly, Ocskay I. 224.

lepetéseket visszaverhessék. A délutáni haditanácsban *Le Motte* bejelentette, hogy az ujhelyi sánczok erősek és bevételök csak rendszeres, hosszas ostrom után remélhető. Ettől tehát a vérmesebbek is elállottak, de kimondták, hogy haladéktalanul *Viard* ellen kell indúlni. Reggelre kelve *Pekri* Lőrincz, Ocskay és Babocsay brigadérosokkal hat dandárban 7000 lovassal a fejedelem jelenlétében el is indúlt arra a «nevezetes próbára», mely a fejedelem és Bercsényi szerint «egész nyilatkozása»

247. CSEJTE.

a küszöbön álló műveleteknek és hadjáratnak. A fejedelem nyomatékosan intette Pekrit, hogy ha *Viard* Stražnice alól beljebb ment Morvába, ő semmiesetre se kövesse; mert, a hogy dolgainkat ösmeri, ebből a hadnak zsákmánynyal való visszaoszlása és kimondhatatlan csintétele következnék. Neki pedig az a szándéka, hogy arra-nyomulásával a föld népét magához édesgesse. Kevés és gyenge szálláshoz lehetne bizodalma, ha rendetlenűl, hebehurgyáskodva kezdenének a dologhoz.[47]

47 Július 26. Arch. R. II. 298. és Mercurius Veridicus, augusztus 6. (Károlyi-lt.)

A hadiszemléről visszatérve, a fejedelem maga osztotta be néhai *Esze* Tamás hajdúit a palotások közé s mise után *Bercsényi* Lászlót más ifjakkal együtt ünnepiesen beeskette a nemes ifjak társaságába. 26-ikán *Bonefoust* 2000 válogatott gyaloggal, 1000 lovassal, három ágyúval és egy mozsárral újból Vágujhely felé küldte a futóárkok (approche) kimérésére és *Csejte* vár ostromára. A gyalogság másnap 9—10 óra közt a várat rohammal csakugyan bevette s a parancsnokot harminczadmagával fog-

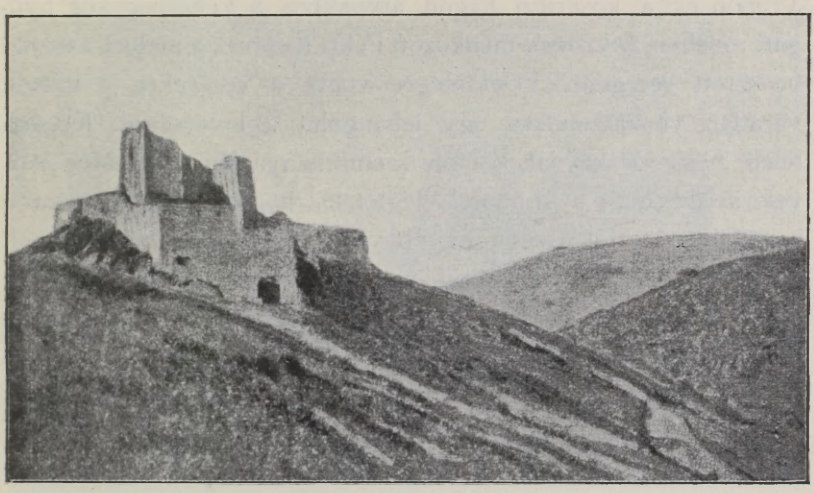

248 CSEJTEVÁR ROMJAI.

ságba helyezte.[48] 28-dikán a fejedelem biztos fedezet alatt maga is megtekintette Csejte várát, s visszatérve, Vágujhely alá is küldött portyázó csapatot. 29-ikén értesült, hogy *Heister* és *Pálffy* Pozsonyból megindúltak *Viard* megsegítésére s hogy Pekriék tegnap Stražnicénél szerencsésen harczoltak Viard ellen és a nemesifjak igen hösiesen viselkedtek.[49] Néhány óra múlva azonban *Blaskovics* alezredes maga hozta hírül, hogy Pekrinek egy hibás mozdulata következtében Stražnice alól Brezovára kellett visszavonúlnia. A fejedelem a rögtön megtartott haditanácsban

48 Beniczky naplója 147—8. Július 28. 6. Perényi Imre Károlyihoz. (Károlyi-lt.)
49 A csata Thalynál, Ocskay, 1. 231—5.

kijelentette, hogy maga megy Pekri segítségére, s megparancsolta, hogy az egész had készen álljon.

A had ezt kétszer sem mondatta magának. Nagy örömmel és lelkesedéssel követte a fejedelmet 30-án, abban a reményben, hogy egyenesen a Sasvár táján gyanított ellenségre vezeti. A mint a fejedelem *Terbetéről* éppen az indulás napján írta Károlyinak,[50] oly készülettel megy az ellenség ellen, hogy ámbár útban találja is valahol, Isten segedelméből megverekedjék vele. Verbón és a kosariczi hágón átvonúlva, a Fehérhegység nyugati tövében, *Brezován* találkozott Pekri hadával, a melyet azonnal beosztott seregébe. Felelősségre vonta a vezéreket, a kiknek váratlan visszavonúlása úgy lehangolta a lovasságot. Kétségtelen, hogy Ocskaynak komoly szemrehányásokat tett. Meg volt vele szemben az a szomorú elégtétele, hogy előre megmondta a vállalat sikertelenségét. Egyébiránt a veszteséget nagyobbnak találta időben, mint emberekben.

Brezován egy elfogott levélből értesült, hogy *Lipótvárban* a legnehezebb körülmények közt csak kétszáz gyalog van a helyőrségi szolgálat ellátására és száz hadifogoly őrzésére. Szerette volna tehát hamarosan helyreállítani és gyalogsággal megrakni az 1705-ben lerombolt sánczokat. Ha három hídat veretne a Vágon s Érsekújvárról mozsarakat hozatna a vár bombázására, bizonyosan nagyobb becsülettel végezné a hadjáratot, mint ha nyilt csatában mérkőznék meg Heisterrel és Viarddal, vagy pedig ha megfigyelő helyzetben töltené az időt.[51] Heister a Vág mentén a *dunántúli* állapotok miatt úgy sem gondolhatott hosszabb hadjáratra. *Bezerédj* Imre és *Balogh* Ádám a kopházi réteken táborozó németeket éppen az imént szorították be Sopronba, s mikor ezek július 26-ikán ötszázan kitörtek, megnyomták és a város kapujáig üzték, vágták őket. Csak valami harmincz labancz menekült meg, kilenczven fogságba jutott, a többi elesett.[52] Bezerédj mindjárt azután becsapott Stájerországba,

50 Július 30. (Károlyi-lt.)

51 Rákóczi eml. 245.

52 Esterházy Antal Károlyihoz, július 27. (Károlyi-lt.)

a hová Vasmegyéből egymagából 2000 paraszt ment vele. Gazdag zsákmánynyal megrakodva, Heisternek a Rába mellett hagyott podgyászát megszorította.[53] Volt tehát erő, mely Heister csapatainak egy részét lekösse, nem is szólva Bottyánról, ki a Duna átjáróit őrízte.

Azonban a haditanácsban *Bercsényi* többed magával ellenezte Lipótvár ostromát. Bizonyítgatta, hogy Lipótvár szerencsétlen hely rájok nézve, mert (Nagyszombatnál és Pudmericznál) már

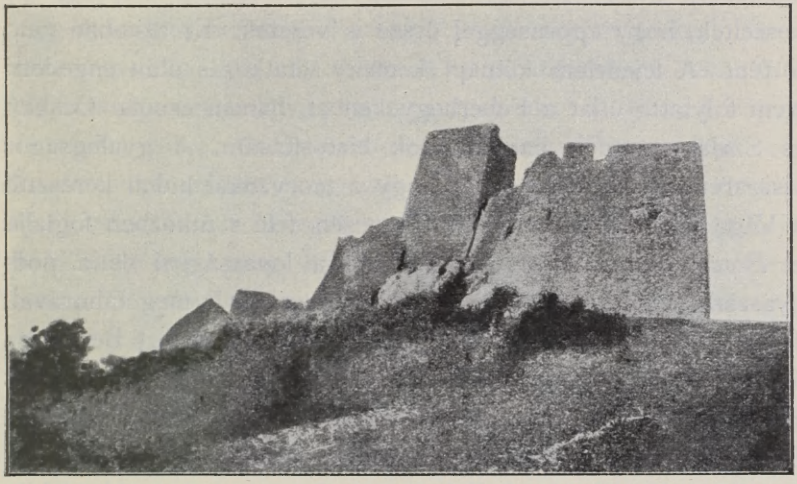

249. TEMETVÉNY VÁRA

két csatát vesztettek miatta. Ha megint odavezetnék, a lovasság azonnal szétoszlanék, hogy ne kelljen az ostrom idején oly soká hevernie. Lipótvár ostromát tehát a fejedelemnek csak olyanok tanácsolhatják, a kiket az ellenség megvesztegetett. Most első sorban *Trencsén* várát kell elfoglalni. A várbelieknek ugyanis már alig van mit enniök, s ha Viard nem szállíthat be eleséget, a parancsnok az őrséggel együtt megadja magát. Trencsén felé Viardnak csak egyetlen gázlója vagy hídja van a Vágon keresztül. A hídfő nincs megerősítve, a hidat tehát könnyen fölégethetik,

53 Aszalay Károlyihoz, augusztus 8. Esterházy Károlyihoz augusztus 10. Eredeti levelek a Károlyi-levéltárban.

a gázlót pedig elsánczolhatják. Csak oda kell menniök, hogy övék legyen a vár, a mely a sléziai betörést is nagyban megkönnyítheti. Bercsényinek, Ottlyknak, Ocskaynak annyira tetszett a terv, hogy azt hitték, már is a várban vannak. A könnyűnek látszó feladat megzavarta gondolkodásukat; nem hallgattak a fejedelemre, a kit csak *Vay* támogatott. «Úgy látszott — sóhajtott Rákóczi, — valami végzetes átok szállta meg az elméket.»[54]

A táborban mindenki tudta, hogy ő és Bercsényi ebben a kérdésben nincsenek egy véleményen; a labanczok pedig azt beszélték, hogy éppenséggel össze is vesztek. Ez azonban nem történt. A fejedelem kétnapi kemény vitatkozás után engedett. Nem folytatta útját a Fehérhegyeken át, hanem csupán Ocskay és Szalay ezredeit hagyta azok biztosítására. A gyalogságot visszarendelte délkelet felé, hogy a morvánkai hídon keresztül a Vág balpartján nyomúljon Trencsén felé s útközben foglalja el *Beczkó* várát. Maga a fejedelem a lovassággal és a podgyászszal a csejtei útra fordúlt s egy réten hált meg táborával. Július 31-ikén *Teleki* Mihálylyal egy pillanatra betért Bercsényi *brunóczi* kastélyába, a hol a kertben egy kis érett füget evett. Seregét a szerdahelyi gázlón vitte át a Vág túlsó partjára, Bercsényi *temetvényi* kastélya alá, a melyet kuruczai hamarosan hódolatra kényszerítettek, mire egynapi nyugvást engedett nekik.

A fehérhegyi nép szaladásnak vélte visszavonúlását s átkozta rossz tanácsadóit. Elvesztette a kedvét s kétségbeesett, most már fölszabadúlhat-e a németek igája alól.[55]

54 Eml. 245—6.

55 Beniczky naplója július 30—augusztus 1. Rákóczi-tár, 1. 148—9. Barkóczy Ferencz Károlyihoz augusztus 4. (Károlyi-lt.) Teleki Mihály naplója, 203. (A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.)

VII.

A TRENCSÉNI CSATA.

— 1708 augusztus 3. —

Mialatt hadai pihentek, a fejedelem Bercsényivel augusztus elsején előre lovagolt *Beczkó* vára megtekintésére. Másnap Lukáról a sereg nagyobb része — 15.000 ember 14 ágyúval — megindúlt *Trencsén* vára felé. Le Motte jelentette, hogy a várral szemben levő jobbparti emelkedéseket *Viard* már megszállta; a gázlót tehát el nem sánczolhatta és a híd fölgyujtására sem küldhetett gyalogságot, mert azt Viard könnyen elvághatta volna. Az ellenség megjelenése valóban meglepő volt. *Heister* július 29-ikén még csak Brod alatt állt. Magához vevén Viard csapatát, onnan erőltetett menetekben sietett Vágújhely alá. Délfelé tudta meg, hogy Rákóczi átment a Vág balpartjára. Azonnal intézkedett, hogy katonái jó ebédet, a lovak bőséges abrakot kapjanak s minden pillanatban készen álljanak a támadásra; mert lovasai nyolczvan kurucz gyalogot elfogván, megtudták, hogy Rákóczi Lehotánál száll táborba.[1] 2-ikán a fejedelem valóban a Turna és Lehota közt levő vidékre érkezett.

Életében mindössze egyszer járt Trencsén vidékén, de annak már húsz esztendeje, s akkor csak tizenkét esztendős volt.[2] 1705-ben komolyan gondolt Trencsén ostromára;[3] most azonban azzal a titkos elhatározással jött, hogy azonnal elszáll alóla, ha az ellenség Lipótvár felé fordúl s Nyitrát és éléstárait fenyegeti.[4] Nem ösmervén a vidéket, az első pillanatban elbájolta annak szépsége. A hegyi vár magas tornyai alatt van a kettős fallal körített város, és az elég szélesen kanyargó Vág folyó. A tulsó parton az erdős Fehérhegyek emelkednek; emitt a jólművelt dombok, a mik egy egy-két mértföld átmérőjű medenczét vesznek körül. A medenczét mintegy bezárja a Vágra dűlő Vöröshegy,

1 Wagner, Hist. Josephi, 243.
2 Thaly, Rákóczi ifj. 97.
3 1705 augusztus 26. Arch. R. I. 396—7.
4 Rákóczi eml. 246.

a melyen meglehetős szoros út vezet keresztül. A medencze alja kellemes és mély síkság, a melynek közepén igen mély és meredek partú hegyi patak kígyózik keresztül. De ő nem a táj szépségeit, hanem katonai előnyeit kereste. Jobbnak találta, hogy ne kövesse *Le Motte* tanácsát s ne a patak hosszában állítsa föl seregét, hanem Turna és Lehota közt a Vág folyót kísérő magaslaton. A tábor megerősítéséről a fejedelem maga gon-

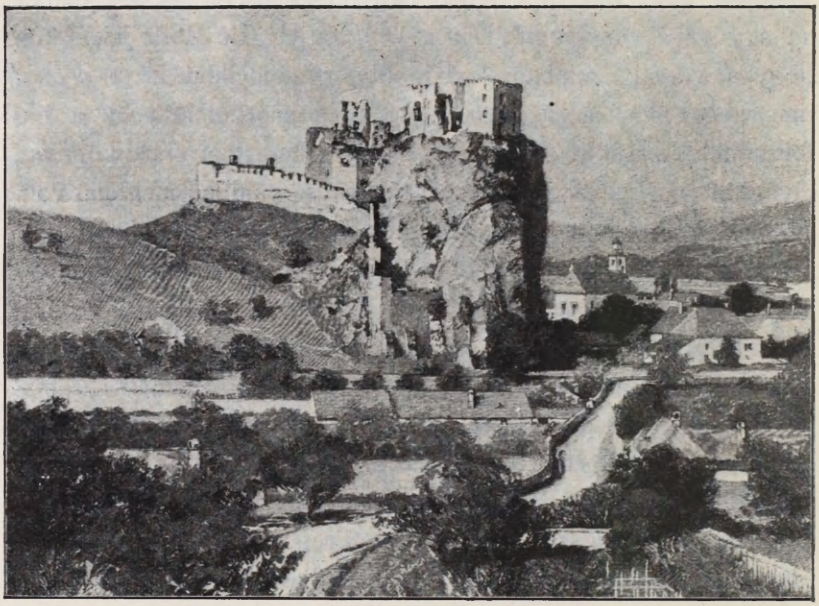

250. BECZKÓ VÁRA.

doskodott. Gyalogsága különben csak sötét este érkezett be. Ugyanakkor értesült, hogy *Heister* a lovassággal az ide egy nagy állomásra levő Vágújhelyig jutott. Minthogy időközben *Viard* is ellátta Trencsént élelemmel, a vár bombázását fölöslegesnek tartotta s arra akart szorítkozni, hogy megfigyelje az ellenség mozdúlatait. Heister erejét jóval kisebbnek tartotta a magáénál s nem hitte, hogy öt megtámadni merje. Ha Heister mégis mert támadni, azt nem csupán abban a hiszemben tette, hogy Rákóczi és Bercsényi Brezovánál összevesztek, hanem

251. TRENCSÉN VÁRA.

abban a meggyőződésben is, hogy Rákóczinak nincs sem gyalogsága, sem tűzérsége; lovassága pedig a vízmosásos, árkos földön nem fejlődhetik ki. A fejedelem azonban erősebb volt, mint hitte; mert 7000 lovasán kívül 8000 gyalog állt mellette 14 mezei taraczkkal; ellenben Heister seregének száma csak 10—11.000-re tehető.

Rákóczi felvonulásának befejezése után *Czelder* Orbán ezredes egy csapattal mint hátvédő maradt Beczkó és Bodóka közt a 468 méter magas Vöröshegy (Červena hora) szorosánál, mely közepe táján egészen a Vágra dől. A hegyről kellett tüzelnie Heister seregére, ha az a tábor és Trencsén felé nyomakodnék. *Pálffy* János előhada az éjszaka Vágújhelynél akadály nélkül átúsztatott a Vágon. A beczkói várhegyet elhagyva, hajnalban összecsapott Czelder vöröshegyi csapatával, melyet erős küzdelem után északnak, Rozvád és Szedlicsna felé szorított vissza. A puskaropogásra a fejedelem általános riadót veretett. Seregét rendetlen és szétszórt helyzetben találta, és csak nagy bajjal tudta csatarendbe állítani. Ez a csatarend Szedlicsnától Szoblahóig $7^1/_2$ kilométer hosszan három patak közt úgy készült, hogy középütt, *Turnánál*, maga a fejedelem állt a gyalogsággal, az udvari hadakkal és a tűzérséggel. Gyalogságát a hegytetőn végigvonúló árok s a lejtőség bozótja meglehetősen eltakarta. Az árok fölött kis rétre rendelte idegen lovasságát a gyalogság támogatása végett, Szentiványit pedig a palotás ezreddel a hamri erdőbe. A jobbszárnyon (Turna és Szoblohó közt a völgyben) *Pekri* vezette a gyöngébben fölszerelt mezei hadakat. A balszárnyon (Turna és Szedlicsna közt), az ellenség támadásának gyanított fő irányában, *Bercsényi* volt a lovasság parancsnoka. A derékhad fölállításával szemben torkollott a galgócztrencséni országútba a zsámbokrét-lehotai út. A legjobb lovasezredeknek (Bercsényi alatt) 14 ágyúval főképpen ezt az útvonalat kellett szemmel tartaniok. A fejedelem valóban szorossági (defilée) csatára számított, mert az ellenség a sok árok és vízmosás miatt csak egy irányban, az országúton támadhatott reá.

A rendelkezésére álló egy óra alatt csak nagyjából készült el a csatarenddel, mikor megpillantotta a császári sereget, a mely Turna felé húzódott. Azt hitte, bekanyarodik a lehotai útra, mely a legmagasabb pontján is csak 700 méter magas galgóczi hegység erdőségein vezet keresztül. Heister helyzete nagyon kényes volt. Csak most bontakozott ki a 17—18 kilométer hosszú vöröshegyi szorosból, hol, visszanyomatás esetében, útját könnyen

252. TRENCSÉN VÁRA.

elzárhatták volna. Szinte csodálatos, hogy a fejedelem Czeldert (már az előnyomúlás megakadályozása végett is) csak olyan kevés erővel hagyta a szoros védelmére. Turna és Szedlicsna felé a terep azontúl is rendkívül kedvezőtlen volt Heister lovasságára nézve, a mely a turna-bellai magaslaton Rákóczi seregét úgyszólván megvívhatatlan, de a császáriakra nagyon veszedelmes állásban találta. *Heister* serege széles arczélben úgy ment előre, hogy jobb szárnya Turna falu felé igazodott. Ott azonban váratlanúl balra, a trencséni országútra kanyarodott vissza. A fejedelem azonnal három zászlóalj hajdút küldött le a faluba, hogy, a sövények mögé rejtőzve, puskatűzzel támogassa a kurucz

lovasságot, ha az negyedkanyarúlattal rohanna a kisebbszámú ellenséges lovasságra. A Vág felé kanyarodás közben Heister seregének jobbszárnya meglehetősen födözetlenül maradt. A terep nehézségei miatt *kétszeresen* fárasztó kanyarodás meg is bontotta a császári lovasság rendjét.

A fejedelem nagyon nyomorúságosnak tartotta *Heister* mozdulatát s azonnal parancsot adott Pekrinek, hogy a jobbszárny lovasaival támadjon. *Pekri* egyenkint, lépésben vezette át lovasait a szoblahói Riba-tó megszakadt töltésén, s azon túl gyorsan csatarendbe állt. Ekkor azonban *Ebeczky* brigadéros hozzá lovagolt és figyelmeztette, hogy visszanyomatás esetében a Riba-tó gátja vesztét okozhatja és hogy a fejedelem a parancs kiadásakor aligha gondolt erre az akadályra. Pekri, a ki a multkor, Stražnicével szemben a szakolczai erdőnek egyik árka elől is visszafordúlt, most megint meggondolta magát s abban a rendben, a hogy jött, visszavezette lovasait a tó gátja mögé. Követte azt a végzetes hibát, a mely miatt huszonnégy nappal azelőtt az oudenardei csata elveszett, mikor Puységur — mint most Ebeczky — Francziaország kárával arra figyelmeztette Vendômeot, hogy a balszárny nem mehet túl Eyne falun, mert az ott folyó patakon lehetetlenség átkelni. Heister idáig csak arra gondolt, hogy *ütközet nélkül* vezesse hadait Trencsén alá; *Pálffy* pedig a nagyobb erővel szemben jobbnak tartotta volna a visszavonúlást, míg a vöröshegyi szoros nyitva áll előtte. Azonban Pekri szánalmas mozdulata más gondolatra térítette. Figyelmeztette Heistert, hogy a kurucz lovasság maga-

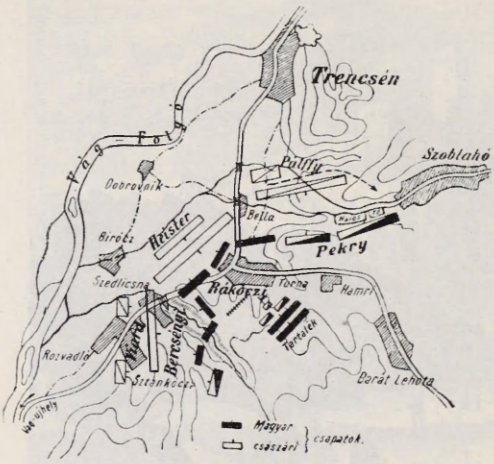

253. A TRENCSÉNI CSATA TERVRAJZA.

tartása éppenséggel nem mutat nagy elszántságra. Keveset koczkáztatnának vele, ha a könnyű rácz lovasokat két svadrony dragonyossal Pekri ellen küldenék.

A fejedelem, ki a hadvonala és a tartalék közt való összeköttetés megvizsgálása végett éppen ekkor lovagolt át a karabélyosokhoz, az ott talált Bercsényit azzal akarta megnyug-

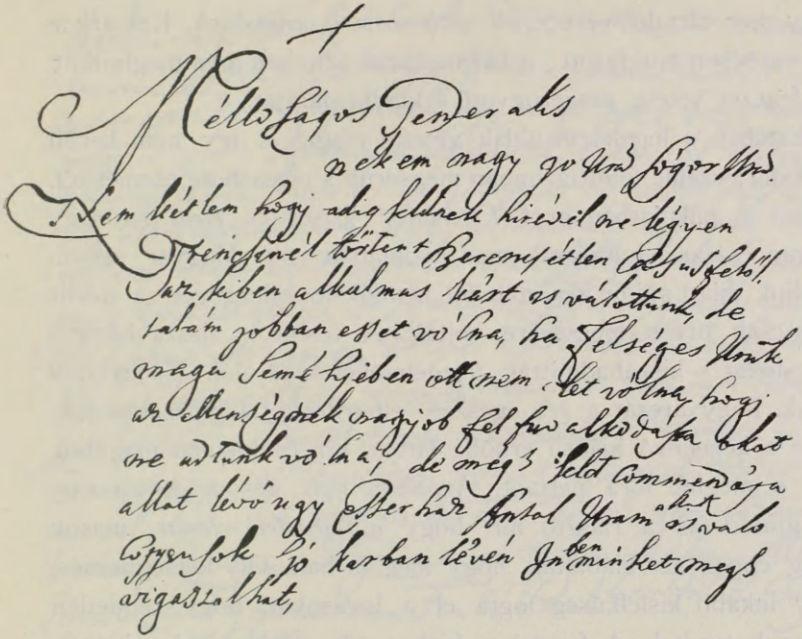

234. GRÓF BARKÓCZY FERENCZ LEVELE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL.

tatni, hogy az adott körülmények közt a császáriak nem támadhatnak. *Heister* azonban megfogadta Pálffy tanácsát. A fejedelem és Bercsényi a magaslatról láthatták, hogy Pálffy a császáriak balszárnyán levő könnyű rácz lovassággal az országút egyik árka mellé áll, bevárja ott az Althan-dragonyosok két századát s mint a szélvész támad a jobb szárnyra. A fejedelem az országút felé a derékhadhoz vágtatott, hol az ágyúk azonnal tüzelni kezdtek a ráczokra. Az országúton álló kurucz lovasok az első támadást visszaverték. A császáriak azonban csak színből

futottak meg, hogy a kuruczokat kicsalják erős hadállásukból; a mint ez megtörtént, a völgyben hirtelen szembefordúltak, a mi teljesen zavarba hozta a kuruczokat. Pekri, majd Ebeczky lovassága árkon-bokron keresztül, valami megmagyarázhatatlan félelemtől hajtatva futott vissza. A fejedelem azt hitte, hogy karabélyosaival visszatérítheti őket. Kedves Pandurja hátán lóhalálában rohant tehát errefelé, különösen mikor észrevette, hogy már tartalék-ezredének első sorai is engednek. Két árkon szerencsésen átugratott; a harmadiknál azonban lova megbotlott, bukfenczet vetett, összerogyott s kiadta páráját.

Estében a fejedelem oldalt vetette magát s így nem került a ló alá; szeme fölött azonban megsérült s elvesztette eszméletét. Ebben a pillanatban gróf *Esterházy* József és *Redl* hadnagy hatvan császári huszárral már nyomában volt. Magyar egyenruhájuk miatt akkor ismerték föl bennök az ellenséget, a mikor már csak ötven lépésnyire voltak. A testőrök visszaverték a támadókat s kiszabadították fejedelmöket a ló alól. Iszonyodva látták, hogy arczát a vér egészen elborította.[5] Lándzsákra fektetve a közellevő hamrii erdőbe vitték, hol csakhamar magához tért s megint lóra pattant. Azonban már későn. A táboron végigfutott az a riasztó hír, hogy *a fejedelem elesett;* mások pedig éppen azt kiabálták, hogy meg is halt. Oly kétségbeesés, vagy inkább kislelkűség fogta el a lovasokat, hogy rendetlen futásnak eredtek. A fejedelem hiában állt velök szembe, hiában akarta őket megállítani; az áradat magával sodorta. A mellette levő néhány szolgával tehát hadai után Bán felé menekült.

A gyalogság jóideig még dicsőségesen harczolt tovább. Báró *Perényi* Miklós, *Czelder* Orbán, báró *Andrássy* Pál, *Bonefous, Csajághy* János, *Nyáray* László, *Winkler* Vilmos hajdú-zászlóaljai, a fejedelem és Bercsényi palotásai *Szentiványi* vezetése alatt, *Fierville* franczia gránátosai, sőt *Luzsénszky* Sándor

5 Thaly 1889 október 7-ikén Konstantinápolyban a fejedelem sírját fölbontván, sérülésnek, zúzódásnak, forradásnak legkisebb nyomát sem találta sem a homlokon, sem az arczcsontokon. Hadtört. Közl. 1897. 155.

trencsénmegyei lovasai is hősiesen küzdöttek. Megmutatták, hogy ebben a hadállásban a kuruczoknak győzniök kellett volna, ha higgadtságukat oly megfoghatatlanul el nem vesztik.

Kapitánynál magasabb rangú kurucz tiszt nem esett el. Halva maradt a csatatéren *Belényi* Albert és *Bessenyey* László kapitány. A karabélyos ezrednek egy arnót kapitánya a fejedelem

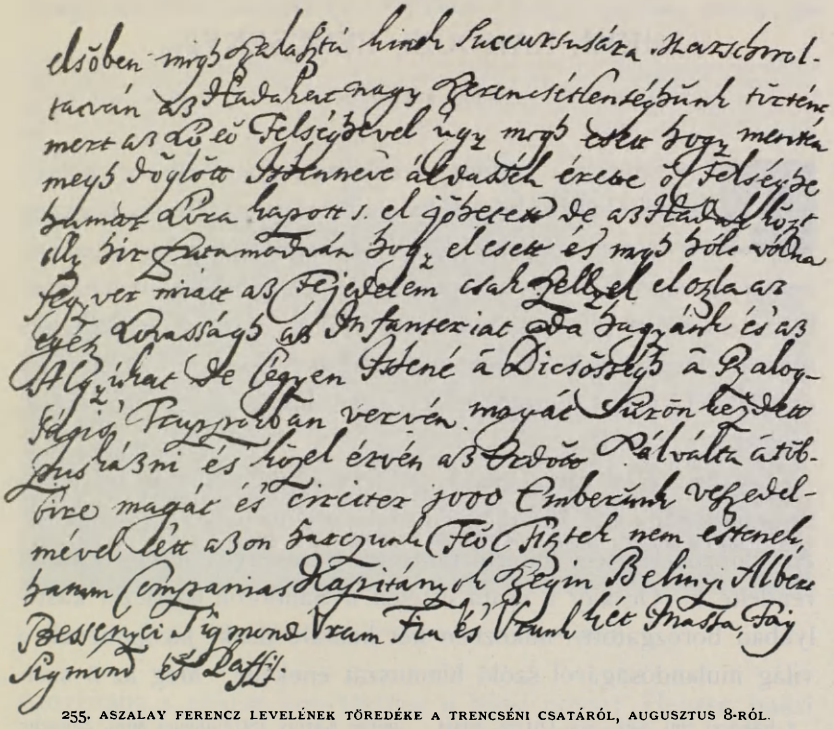

255. ASZALAY FERENCZ LEVELÉNEK TÖREDÉKE A TRENCSÉNI CSATÁRÓL, AUGUSZTUS 8-RÓL.

védelmében halálos sebet kapott s hat nap mulva mint hadifogoly halt meg Trencsénben. *Bercsényi* csak nagynehezen kerülte el, hogy üldözés közben *Vass* Pál császári huszárkapitány leszúrja. Elesett összesen 2400 (jobbadán gyalog) kurucz; fogságba jutott 25 tiszt és 400 közvitéz. Az ellenség kezébe került 44 (többnyire gyalogsági) zászló és 2 dob; az ellenséghez átállott 60 ember, köztük *Jósa* Mihály, a fejedelem hadsegéde, a ki 3000 emberrel félrehuzódott és az üldözésben még kalauzolta is az ellen-

séget. A császáriak veszteségét 600-ra teszik. Kuruczok és labanczok együtt pihennek azon halmok alatt, a miket a hamri és lehotai erdőben a csatatéren levő 5—6 falu népe emelt holttesteik fölé.[6]

VIII.

HEJH, RÁKÓCZI, BERCSÉNYI!

(1708. augusztus.)

A FEJEDELEM a végzetes trencséni csatában kapott súlyos sebeitől vérző homlokkal és orczával az Inovecz-hegység erdein át menekült és 1708 augusztus 3-ika estéjén a *nyitraszerdahelyi* kastélyba érkezett. Itt lelt pihenést, itt kötözték be sebeit és itt tölté az augusztus 4-ikére virradó éjszakát, a szintén megsebesült Bercsényi fővezérrel és hű kíséretével együtt. Hazájáért ontott nemes vére hullásával örökre megszentelte a kastélyt.

Így beszéli el ezt a kastélyon levő emléktábla, a melyet a trencséni csata kétszázadik évfordulóján ünnepiesen lepleztek le.[1] Az üldöző ellenség föltartóztatására Bercsényi *Ocskay* Lászlót rendelte ki. Ocskay a csata estéjén a Sándorok isztriczei kastélyában borozgatott, miközben két kántáló deák Jacoponénak a világ mulandóságáról szóló himnuszát énekelte.[2] Még az ő szét-

6 Rákóczi eml. 246—252. Ottlyk, MHH. XXVII. 108—111. Tsétsi u.-o. 362—4. Csereі, 401. Teleki naplója, 204. Thaly, A trencséni csatáról, Hadtört. Közl. 1889. 145—159. 313—331. Összegyüjté a csatára vonatkozó egykorú följegyzéseket. Ezek közt nincs a Mercurius Veridicus augusztus 6-iki tudósítása (Károlyi-lt.), de szó szerint közli ezt is. Az első hazai hirlapban, 27—30. A Feldzüge des Prinzen Eugens x. kötete közli a trencséni csata térképét, de hibás adatokkal. Én e könyvhöz Rónai Horváth Jenő Hadi Krónikájának (366—369.) tervrajzát vettem át. Zitterhoffer Károly (Streuffleurs Milit. Zeitschr. 1908.) és A v. Z. (Danzer's Armeezeitung, 1908.) alkalmi megemlékezésökben a Feldzügét követték, de még a csata napját is hibásan teszik augusztus 4-re.

1 Állitotta Szerdahelyi Béla és felesége, Ivánka Leóna, ki Pironcsák festőművésszel a fejedelem arczképét is elkészittette azon terem számára, a melyet Rákóczi vérével megszentelt. Az ünnepség leirása a Nyitramegyei Szemle 1908. 32. és a Nyitramegyei Független Hirlap 32. számában.

2 Thaly, Ocskay, 1. 250.

szórt ezrede összeszedéséről is a fővezérnek kellett gondoskodnia. Ellenben Nyitraivánkáról *Bottyán* a veszedelem hírére 600 válogatott huszárral lóhalálában azonnal megjelent Szerdahelyen, s fejedelme vérének láttára könyezve, de villámgyorsan gondoskodott a Nyitra hídjának és a helységnek megszállásáról. Éjfélben a fejedelem a két tábornokkal haditanácsot tartott s ennek alapján megparancsolta *Esterházy* Antalnak, hogy azonnal üssön be

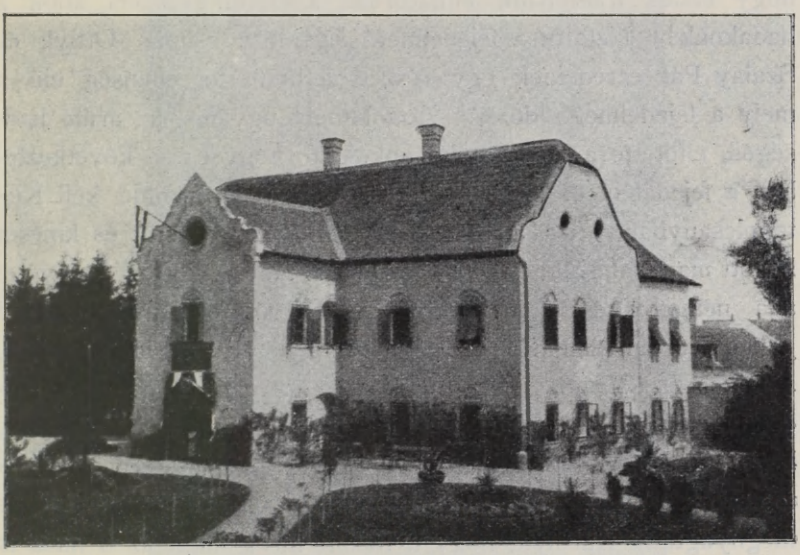

256. EMLÉKTÁBLA A NYITRASZERDAHELYI KASTÉLYON.

Ausztriába s ekként kényszerítse a bécsi udvart Heister hadai egy részének visszahívására.

Heister 4-ikén este már Bán alatt állott s Nagytapolcsányig portyázott. A fejedelemnek tehát menekülnie kellett. A *Gimes* erdejében a nemes ifjak százada vette körül. *Teleki* Mihály tábornok följegyzése szerint akárki láthatta, némely nemes úrfi miként dugta el a párduczbőrét, gémtollát, hogy kurucznak ne nézzék.[3] Este már *Kistapolcsány*ban pihentek meg. A fejedelem

3 Teleki Mihály naplója, 204.

innen hirdetett fölkelést a dunántúli vármegyéknek augusztus 13-ikára.[4] *Bottyán* ezalatt az ivánkai táborba sietett, hogy az ellenséget föltartsa s Nyitra és Érsekújvár védelméről gondoskodjék.[5] *Bercsényi* a vert hadat Macskarévnél nagyon bátortalannak találta. «Ha csak egy puskalövést hall is, szétmegyen — írta a fejedelemnek[6] — és nem ugyan az ellenség, de lármája éri fölségedet.» Már csak azért is egyesülni akart Bottyánnal, hogy ennek friss hada fölbátorítsa az övét. «Szívet adok a hadaknak!» biztatta a fejedelmet.[7] Egyelőre csupán Ottlyk és Szalay Pál ezredeinek egy részét vethette az ellenség elé, a mely a fejedelmet üldözte. *Jósa* Mihály ugyanis, az áruló hadsegéd, elhitette a német tábornokokkal, hogy esése következtében a fejedelem összetört s így pár napig pihennie kell Kistapolcsányban, hová a bányavárosokból sok ezüstöt és kincset hozott magával. Küldjék tehát reá *Viard* tábornokot 25 környétaalja némettel és 500 ráczczal.[8] Egy erős császári lovashad 5-ikén már valóban Kistapolcsány alatt portyázott. Ugyanaznap, a mikor *Heister* gróf megvitte Bécsbe bátyja trencséni győzedelmének a hírét,[9] a trencséni győző után futárt szalasztottak, hogy siessen vissza a határok és Bécs biztosítására. *Rákóczi* tudta, hogy a rosszat is óhajtva szokták vártatni; sietett tehát megnyugtatni Károlyit, hogy a túlzott hírek miatt az ő hada is meg ne bódúljon. Tudta, hogy sokan hirdetik sebbeesését, sőt halálát is. Halála — úgymond[10] — valóban kedvesebben esett volna ily gyászba öltözött sorsánál, édes nemzete gyalázata szemléléséné s veszedelméné. Azonban a mindeneket kormányzó s mindeneket szabad, de igazságos ítélete szerint rendelő Istennek úgy tetszett, hogy megtartsa életét; tengődik tehát a szerencsétlenség és bú habjai közt lebegő életben. Tökéletesen reméli mégis Isten szent kezéből való vigasztalását. Egyik

4 Thaly, Bottyán élete, 239—240. Thaly, Ocskay. I 253. Rákóczi eml. 252.

5 Bottyán Bercsényihez augusztus 6. Arch. R. IX. 503—4.

6 Augusztus 5. U.-o. VI. 11.

7 Augusztus 6. U.-o. 12.

8 Teleki naplója, 204—5.

9 Sándor Gergely Teleki Pálnak Bécsből, augusztus 8. Teleki-lt. 3486. sz.

10 Augusztus 5. Károlyi-lt.

fegyverhordozóját küldte az erdélyi főtábornokhoz, hogy részletesen tájékoztassa a körülményekről s megnyugtassa azokat, a kiknek szíve csüggedeznék és hazánk boldogúlásában való szívok habozna. Lássa mindenki, mit cselekszik. *Nem első példa ügyünknek akkoron való felmagasztaltatása, a mikor reménységünk*

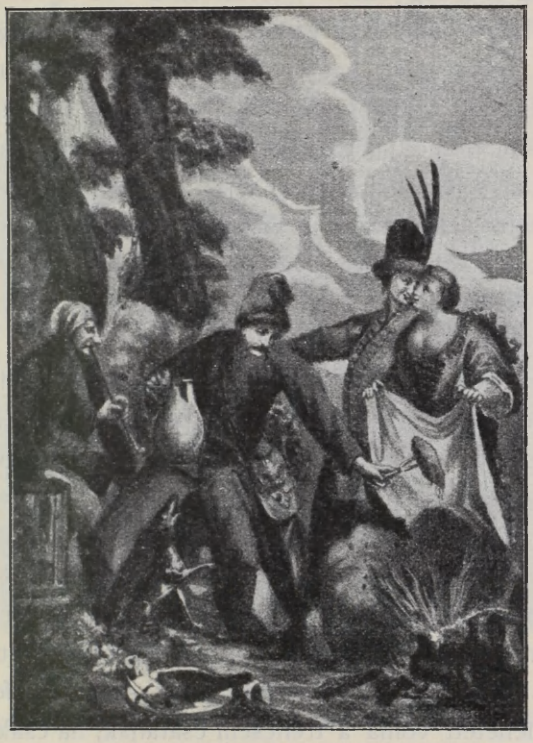

257. KURUCZ TANYA.

legkevesebb vala. Tudja, hogy Károlyi ide nem küldhet segítséget; csak úgy működjék, hogy mindakét felől (nyugatról, keletről) egyenlő szerencsétlenség ne érjen bennünket. Erősítse meg Gyulafehérvárat, mert bizonyos, hogy a trencséni diadalról értesülve, a császáriak Erdélyben is nagyobb erőt fejtenek ki. De Károlyi éppen ekkor[11] intette az erdélyi vármegyéket és székeket,

[11] Augusztus 10. Károlyi-lt. Másolata mellékelve.

hogy a fejedelemnek engedelmeskedjenek, másban ne bízzanak, vele ne ellenségeskedjenek, hanem Barcsay Ábrahám kincstartó rendeleteit végrehajtsák: «a mint urunk ő felsége igaz híveihez illik». Különben mint a fejedelem ellenségeivel bánik el velök.

Az ezredesek Rákóczinak szomorúan jelentették, hogy hadaik az erdőkben és a hegyekben szétoszlottak.[12] A fejedelem nyugtalankodott, hogy össze sem szedheti őket. Az ellenség mindenütt nyomában volt; igaz, hogy gyalogság és hadiszerek nélkül. Megeshetett, hogy továbbnyomúlásában a föld népét s a hazafiatlan urakat elcsábítja, gyorsasága következtében néhány erősséget elfoglal s Kassa felé veszi útját. Ebben az esetben Károlyinak — a fejedelem parancsa szerint — néhány ezredet kellett a Tiszához küldenie, hogy Kassa és a többi vár helyőrségét megerősíthessék.[13]

A fejedelemnek biztosabb helyre kellett sietnie; most már jobban ügyeltek személyére, a melyet — az ügygyel együtt — Trencsén alatt oly könnyelműen koczkáztattak. 5-ikén a csekély táborral együtt Tapolcsányról Báton át tovább ment Szemerédre, s 6-ikán Balassagyarmaton át *Szécsény*be, hol hadainak s önmagának egy kis pihenést engedett.[14] Itt várta a rosszúl gyülekező hadakat és hogy «mit machinál az a felfuvalkodott német».[15] Valamivel megnyugtatóbb híreket hallott. A lelkes öreg *Bottyán* nem hiában fogadkozott, hogy kész élni, halni nemzete és hazája mellett s utolsó csepp vére kiontásáig szolgálni fejedelmét.[16] Más vége lehetett volna a trencséni csatának, ha csak egy napig várakoznak is reá. Nagy munkával 3000 lovast szedett össze s Ersekújvárról szüntelenül portyázott a császáriak ellen. *Heister* Kistapolcsány alól csakugyan Bécs felé fordúlt; 8-ikán nagyhangon szólította feladásra Nyitra várát, de báró *Révay* Gáspár parancsnok felelete után harmadnap elszállt alóla s

12 Rákóczi eml. 251.
13 Augusztus 6. Károlyi-lt.
14 Beniczky naplója, 150—1. Teleki naplója 205.
15 Teleki naplója a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban, 205.
16 Augusztus 7. Bercsényihez. Arch. R. IX. 505.

Pozsonyba ment. «Ezen a földön nagy réműlés volt; de Istennek hála, már csillapodik», vigasztalta *Bottyán* a fejedelmet.[17] A Dunántúlról *Esterházy, Kisfaludy* László, *Bezerédj,* Béri *Balogh* Ádám, *Bottka* Ádám, *Ujkéry* János vitézségéről, Erdélyből *Károlyi*tól érkeztek vigasztaló hírek. A bányavárosok és a Garam melléke védelmét a fejedelem *Bercsényi*re bízta, kinek Bottyánnal és Ocskayval kellett együttműködnie.[18]

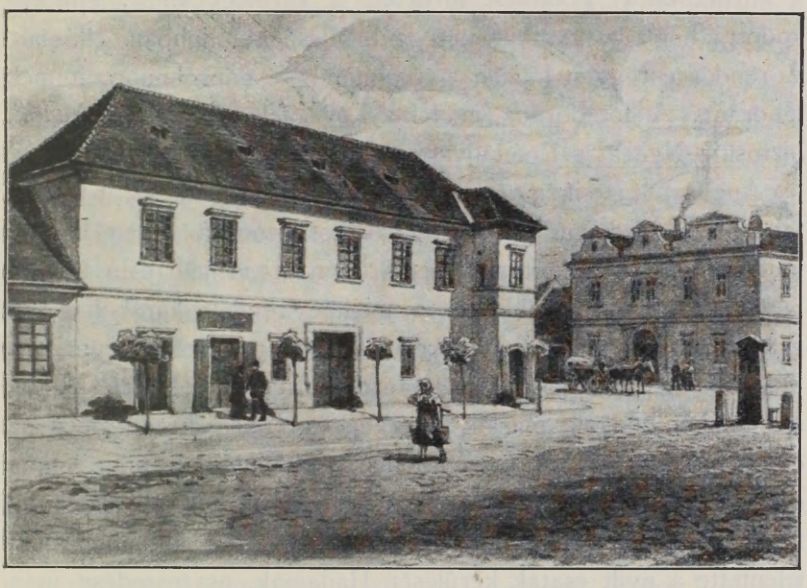

258. BERCSÉNYI SZAKOLCZAI HÁZA.

Emlékirataiban a fejedelem azt mondta,[19] hogy a trencséninél gyalázatosabb, nyomorúltabb, következményeiben gyászosabb csatavesztése sohasem volt; de a kurucz hírlapban[20] azzal csillapította a csüggedőket, hogy az ütközet inkább gyalázatos volt, mint veszedelmes. Azért jött Szécsénybe, a szövetség szülőhelyére, hogy a különböző útakon elszéledt katonaságot mielőbb egy hadtestbe gyűjtse. Bécsben azt beszélték, hogy Szécsényben kongresszust tartott, a melyen hívei a háború erélyes folytatását

17 Augusztus 9. a fejedelemhez. U.-o. 507.
18 Beniczky naplója, 151.
19 252. l.
20 Mercirius Veridicus, augusztus 9., 3. l.

határozták el. Beszélték azt is, hogy Nyitra megszállásának ideje alatt a császáriak elfogtak egy öreg morvát, a ki egész nyaláb fölhívást vitt a kuruczokhoz. Ezek a levelek a császárra nézve nagyon veszedelmes összeesküvést terveztek s talán a labanczok és kuruczok egyesüléséről szóltak.[21] Bécsben tehát attól tartottak, hogy *a fölkelés új erővel tör ki;* de a híreszteléseksből csak annyi volt igaz, hogy Rákóczi valóban buzdító levelet intézett a kuruczokhoz. Fölkelést hirdetett a vármegyéknek; gondoskodott, hogy a várakat őrséggel, eleséggel jobban ellássák. A rendes és egyéb hadak — úgymond — napról-napra jönnek táborába. A főtábornok mielőbb Léva felé vezeti a hadakat, biztosítja Nyitrát s Érsekújvárt és szembeszáll az ellenséggel.

Augusztus 10-ikén *Bercsényi* valóban átment az ipolysági táborba, a fejedelem pedig a hadak összevonása végett Egerbe indúlt, hová Homokterenyén és Bocson át 11-ikén este udvara népével, a nemes ifjakkal s a melléje rendelt karabélyos és gránátos hadakkal meg is érkezett. Másnap a székesegyházban misét hallgatott, majd kihallgatásokat adott.[22] Hetedfél hétig, szeptember 26-ikáig maradt Egerben és onnan kezdte meg az *önvédelmi háborút.* «A szerencsétlen trencséni csata után semmi sem sikerült többé»[23] s így támadó háború helyett mostantól fogva honvédelemre kellett szorítkoznia; a mi különben nem jelentette a nyilt csaták kerülését. Hadainak összeszedése után ő maga is a Nyitrát fenyegető ellenségre akart sietni. Nemcsak «reparálni» kívánta a dolgokat, hanem már arról gondolkozott, hogy télire bemehessen Erdélybe; hiszen a német megrontására azt tartotta legjobbnak, hogy a téli szállásolás idején füstöljék ki a városokból.[24] Nagy terv, a mikor mindenünnen azt hallotta, hogy «a hajdú csak szivárog», és «a katona szekerébe fogta lovát, úgy bujdosik».[25]

21 Medows Harleynak, szeptember 8. Simonyi, III. 398—9.

22 Beniczky naplója, 151.

23 Rákóczi eml. 252.

24 Augusztus 11. Károlyihoz. Arch. R. II. 299—300.

25 Bercsényi levelei Losonczról és Szécsényről a fejedelemhez u.-o. VI. 14., 18.

Egy-egy vitéz tett híre mégis csak színesebbé tette az egri napok szürkeségét. Ilyen volt, hogy *Félegyházi* Pál 150 rendes katonával és 60 sarkadi hajdúval Aradváros kapujánál levágtak hét németet s a Maroson átúsztatva, *Tököli* rácz ezredest meglepték s két öcscsével együtt elfogták. *Palocsay,* a váradi ostromzár parancsnoka, nem engedte meg foglyának, hogy kiszabadítása érdekében az Ausztriai Háznak írjon, «nem lévén itt neki arra szabadsága».[26] *Esterházy* Antal is azt írta, hogy a Dunántúl, «mióta ezen a földön fölséges urunknak fegyvere vagyon, egyszer *szerencsésebben és jobban nem folytak a dolgok, mint most*». Az ausztriai betörést is csak azért hagyta abba, hogy hátamögött Nádasdy és Kreutz cs. tábornokok tízezer embere egy seregben ne egyesülhessen s nem lehet tudni, a harmadik oldalról nem támad-e Heister?[27] Nagyboldogasszony napjára érkezett meg a trencsénihez hasonló másik nagy veszteségnek, annak a híre, hogy július 11-ikén *Oudenarde*nál a szövetségesek megverték a francziákat.[28] «S hát a bavarus már hol van?» kérdezte Bercsényi keserűen a fejedelemtől.[29] «Úgy látom, nem mind arany, a mi fénylik; nem parancsol az Istennek franczia uram is!»[30] «Victoria! Victoria! Victoria! Azt kiáltja Ausztria — írta egy bécsi labancz.[31] — Mindenfelől jó hírrel jő Mercurius». S megemlékezvén az oudenardei és a trencséni csatákról s a 6000 dán megérkezéséről, borongva teszi hozzá: «Misera Patria! Mentűl több had jő le Magyarországba, annál későbbre remélhetem a békességet.» «Ez még mind semmi, fölséges uram — vigasztalta *Bercsényi* a fejedelmet;[32] — csak a réműlés szűnjék meg.» Attól tartott, hogy a réműlés kétségbeesést okoz és szokásba

26 Palocsay Károlyihoz augusztus 13. Károlyi-lt. Sajátságos, hogy a Mercurius Veridicus ezt a hírt három sorban már július 28-ikáról közli Károlyi gyulafehérvári táborából. A glogovácz rácz azon melegében, augusztus 1. közölték a hírt Kriechbaum cs. tábornokkal. (Szentkláray, Száz év, 1. 119.) Az eset részletei Márkinál, Sarkad tört. 57—59.

27 Battyánhoz augusztus 12. Arch. R. IX. 511.

28 Vetésy a fejedelemhez Fontainebleauból július 18. Fiedler. 1. 100.

29 Augusztus 14. Arch. R. VI. 20.

30 Augusztus 15. U.-o. 23.

31 Balku Teleki Sándorhoz augusztus 18. Teleki-lt. 3471.

32 Augusztus 14. Arch. R. VI. 21.

jön az országos rémülés. «Tíz-húsz mérföldnyire is szaladni s bódúlni nem semmi!»

Némi bizalmat öntött a lelkekbe, hogy a szövetséges czár követe, Jemelian *Ukrainzew*, éppen ezekben a válságos napokban érkezett Egerbe.[33] Jó hír nem előzte meg. Éppen akkor tudták meg, hogy a svédek elől folytonosan visszavonúló czár Golovczynnál július 15-ikén vereséget szenvedett. Stratégiai tudományát *XII. Károly* ebben a csatában mutatta meg igazán. Nálunk ugyan a svédek megveretéséről beszéltek, mert háromannyi svéd veszett oda s a király testőrségéből is sokan elestek; de elösmerték, hogy a svéd tartotta meg a csatatért, melynek közelében az oroszok elsánczolták magukat.[34] Rákóczi augusztus 19-ikén Egerből három karabélyos századdal és 200 lovas gránátossal a nemes ifjak felét, főembereit, bejáróit, étekfogóit küldte a követ elé Németibe. A bevonúláskor az első hintóban *Sibrik* Miklós aludvarmester űlt a czár titkárával, a másodikban pedig *Ráday* Pál a követtel, a kit szállására kísértek. A fejedelem még azeste magánkihallgatáson fogadta. Másnap, a rövid látogatásra érkezett *Bercsényi* távozása után, volt az ünnepies, fényes fogadtatás *Telekesy* püspök, *Vay* udvari kapitány, *Ráday* kanczellár stb. jelenlétében. A követ nagyon szertartásosan mutatta be megbízó levelét. Hosszasan fejtegette, hogy ura jóindúlattal van a fejedelem iránt; nagyon óhajtja a varsói szerződés végrehajtását s kész fölajánlani közbenjárását a bécsi udvarnál a magyar ügyekre nézve. Sőt meg is bízta már ezzel a bécsi udvarnál levő meghatalmazottját, báró *Urbich* Pétert. A fejedelem rövid felelet és társalgás után, szállására kísértette a követet s azután — éppen Szent István napja lévén — misét hallgatott.[35]

33 Beniczky naplója, 153.

34 Berthóti Károlyihoz, augusztus 20. Károlyi-lt.

35 Beniczky naplója augusztus 19—20., 153—4. Rákóczi eml. 253. Teleki naplója, 205. A fejedelem már rosszúl emlékezett, hogy a fogadtatás Egerbe menetele után körülbelül egy hónappal történt volna. Aszalay is írja (aug. 22.), hogy az «moszkva czár követtye solemnis legatióval érkezvén ide, tegnapelőtt vala solemnis audientiája.» (Károlyi-lt.)

A fejedelem egymásután még négyszer fogadta *Ukrainzew*et s mindjárt utána 24-ikén *Des Alleurs*t. A kuruczok, sőt a labanczok is láthatták, hogy az orosz és a franczia udvarok nem veszik oly tragikusan a trencséni csatavesztést, mint ők maguk. Azzal majdnem egyidőben érte őket is egy-egy nagy veszteség, a nélkül, hogy ügyökről kétségbeestek volna. Rákóczinak nem tetszett, hogy a czár Urbich útján ajánlja föl közbenjárását a bécsi udvarnak, holott Urbich éppen az orosz-osztrák szövetség híve volt s «több jót kíván a bécsi udvarnak, mint urának».[36] Egyébiránt az orosz követ ajánlatainak megbeszélése végett 22-ikén szeptember 5-ikére *Egerbe hitta a szenátorokat.*[37] A meghívóban kiemelte, hogy nem annyira a trencséni ütközet, mint a hadak váratlan eloszlása okozta a zűrzavart, szívök szomorúságát. Ebben Isten igazságosságát, nemzeti bűneikért való gerjedezését tapasztalták; de irgalmának jeleit is a dunántúli és az erdélyi harczokban. Igaz ügyű közönséges hadakozásukat szent áldásával és segedelmével boldog végre vezérli. Sőt a külső birodalmakat is szíves szeretetre gerjeszti s ekként lelkünket láthatóképpen élesztgeti. A külföld lelkét, akaratát megtartásunkra, boldogulásunkra irányozza, közös munkára készti s ügyünket mindenható kezére veszi. Most például az orosz követ kíván vele s a nemes haza rendeivel oly dolgokat közleni, a melyek boldogúlásunk megközelítését nagy mértékben illetik.[38]

Bercsényivel még aznap közölte az orosz ajánlatokat. Az volt bennök a legjobb, hogy a czár *az erdélyi fejedelemség helyreállítását* kívánta; a többi azonban a fővezér szerint mind bécsi sugalmazás (különösen a jezsuiták visszafogadása). Az a czéljok, hogy az ajánlatokat a magyarok visszautasítsák s így őket tüntessék föl a béke ellenségeinek. Ezzel szemben pontról-pontra a bécsi, nikolsburgi, linzi béke értelmében kellene kimutatni a

36 Rákóczi a vadkerti táborból Nedeczkyhez, június 23. Arch. R. II. 395.

37 Rákóczi augusztus 22. U.-o. II. 304. Aszalay augusztus 22. és Barkóczi augusztus 26. Károlyi-lt.

38 Augusztus 22. Károlyi-lt.

czárnak, hogy akkor így volt a dolog s azt akarják, hogy ezentúl is úgy legyen; mert nem kívánnak egyebet, mint a minek igazságát már a czár is elösmerte.[39]

Ukrainzew feladatai közé tartozott *a szláv nemzetiségek kibékítése* is. A ráczokkal szemben az elfogott Tököli útján indíthatta volna meg a dolgot, ha már közéjök nem mehetett.[40] Sajátságos, hogy *Hodermarszky* munkácsi labancz orosz püspök éppen az ő ittlétekor, 23-ikán tört be Lengyelországból. A zborói kastélyt fölverte, Szluha Györgyöt és Aspremontné udvarbíráját kötözve elvitte, azonban Makovicza alól elkergették és *Czelder* Orbán hadai elől megugrott.[41] Végzetes lett volna Rákóczira, ha valakinek saját hűséges orosz jobbágyait is sikerül föllázítania! Az orosz követ különben megnyugtatni törekedett a fejedelmet, hogy a dánoktól nincs mit tartania; mert a dán szövetségben van Ágost lengyel királylyal s ha itt békesség lesz, a dán bedobol a svéd ellen, pedig most a magyarokra küldték be.[42] Pedig bizony — gróf *Potocki* István szerint[43] — Lengyelországban nincs egyéb hír, mint az, hogy a sok tanácskozás közben elvesznek ...

Itthon a bús magyarok nagyokat ittak. A fejedelem maga panaszolta,[44] hogy az alantas tisztek és ezredeik isznak, tánczolnak; minden próbájuk abból áll, hogy a lest messze helyezik el s ők maguk sohasem támogatják. A vármegyék, szegény emberek, nemesek a fejedelemre és tábornokaira panaszkodnak, hogy a nagy terhek miatt már szólniok sem szabad; nemhogy szabadságra mennének, hanem még nagyobb iga alá vetik őket. A vitézlő rend mindent összegázol. A biztosok széltében parancsolnak. A fejedelem rendeleteit és az ország végzéseit *Bercsényi*

39 Bercsényi Rákóczihoz augusztus 24. Arch. R. VI. 32—33. Rákóczi 26-ikán nem tartotta valószínűnek, hogy a pontozatokat Bécsben írták volna. U.-o. II. 307.

40 Bercsényi augusztus 19. U.-o. VI. 24. Rákóczi már 18-án meghagyta Palocsaynak, hogy Tökölit Egerbe hozza, mert beszélni akar vele. Károlyi-lt.

41 Barkóczi augusztus 26. Károlyi-lt. Rákóczi Egerből Bercsényihez, augusztus 28. Arch. R. II. 309.

42 Rákoczi augusztus 21. Arch. R. II. 303.

43 Horodenczéből Károlyihoz szeptember 11. Károlyi-lt.

44 Bercsényihez augusztus 24. Arch. R. II. 304—5.

derűre-borúra megváltoztatja. Nincs semmi állandóság. Az udvariak személyválogatás nélkűl bánnak szegénynyel, nemessel; ha panaszkodnak, meghazudtolják, csúfolják, szidják. Szeretne tehát vármegyénkint vizsgálatot rendelni ebben az ügyben; hadd menjen el a híre, hogy zabolázni akarja a rosszat. Hamarább

259. TÁNCZOLÓ KURUCZ.

gyűlnek a vármegyék mint a vitézlő rendek; pedig van tíz olyan ezred, a mely harczban sem volt, mégis eloszlott. Kevés az ellenség; könnyen megronthatnák, ha volna kivel. De három héttel a trencséni csata után, már mégis bízni kezdett: Isten kegyelméből majd csak összeszedik magukat.[45] A franczia vesze-

45 Augusztus 26. Arch. R. II. 306.

delem sem olyan nagy, mint eleinte gondolta s a németnek a Rajna mellett kevés a katonasága.[46]

Sok alaptalan dicsekvés volt *Steinlöffel* András cs. tábornagynak és erdélyi parancsnoknak abban a pátensében, hogy *Károlyi* Sándor Almásról Kolozsvárra s onnan Désen át Kővár felé szalad előle s a trencséni csatavesztés hírére Magyarország felé tartja a lova száját.[47] Igaz, hogy Károlyinak Kolozsvár alól el kellett szállnia, de Szászsebest augusztus 24-ikén bevette, mire Szászvárost, Gyulafehérvárt, Abrudbányát is elfoglalta.[48] «Hallatik, — írta Aszalay[49] — hogy exczellenciád is Erdélyben szerencsés progresszusokat tészen; kit annyival inkább elhiszünk,

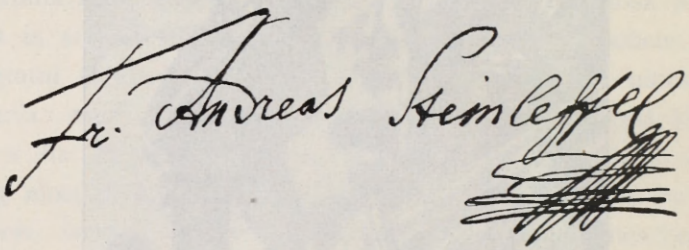

260. STEINLÖFFEL ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

mivel mindnyájan tudjuk nagyságodnak édes hazánk ügye promóczziójában való szíves buzgóságát.» Kijövetelét maga a fejedelem kívánta, mert több dologról akart vele tárgyalni.[50] A távollevő Károlyit visszaérkeztéig *Nyuzó* helyettesítette. *Mikes* Mihály tábornok is ekkor[51] kapott engedelmet a fejedelemtől, hogy Moldvából bemenjen Brassó vidékére, az ellenség háborgatása végett. A Dunáninnen azonban az állapotok rosszra fordúltak. *Révai* Gáspár 400 hajdúval és 30 ágyúval Pálffynak az ostrom harmadik napján, 25-ikén, kénytelen volt feladni Nyitra várát,[52]

46 U.-o. II. 307.

47 Augusztus 28. Apahidáról. Károlyi-levéltár.

48 Cserei, 336. Fundgruben, III. 375. Kővári, V. 82. R. Horváth. Hadi Krónika, 372.

49 Augusztus 22. Károlyi-lt. Egy augusztusi 22-iki levélre hivatkozik szeptember 12-ikén Medows is. Simonyi, III. 399.

50 Augusztus 30. Arch. R. II. 309.

51 Augusztus 24. Károlyi-lt.

52 Az ostromról Bercsényi jelentése a fejedelemhez. Arch. R. VI. 39—42. A vár leírása Rákóczinál, Eml. 253—4.

mire Pálffy 3000 lovassal Bajmócz felé fordult. Pereszlénynél *Ocskay* László, ki a trencséni csata óta oly gyanúsan viselkedett, 28-ikán árúló módon megadta magát neki s 900 lovasával,[53] Pyber és Spáczay püspökkel együtt labancz lett. Bottyán maga is aggódott, hogy a németek kezébe adják; Balogh István, Somogyi István, Bezerédj Imre gyanúsak voltak, Révay Gáspárt Bercsényi vasra verve küldte a fejedelemhez;

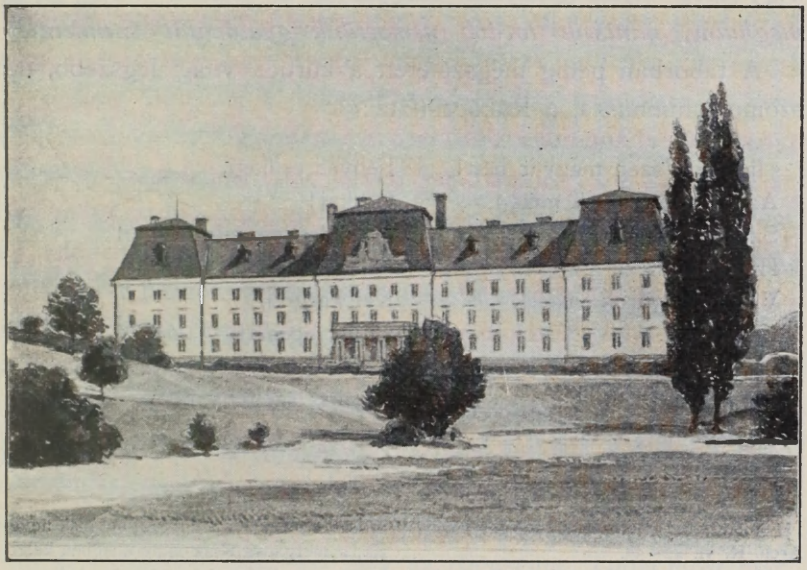

261. AZ ELEFÁNTI RÉGI PÁLOS KLASTROM.

az elefánti klastromba bevonúló Pálffy előtt Nyitra vármegye hódolt és labancz lett.[54]

Gyanúba vették magát *Esterházy* Antalt is, a ki pedig becsületes magyar lélekkel oltalmazta a hazát s megbosszúlta annak trencséni szégyenét. Augusztus 16-ikán egyszerre három felől tört Ausztriára. Kuruczai nagy zsákmánynyal tértek haza s itthon bevették Nezsidert, Rusztot. Szent István napja után, a

53 Bőven Thaly, Ocskay, I. 255—301. Ezredének egy része keresztülvágta magát, a többi az év végéig visszaszökött Rákóczihoz.

54 De néhány nyitrai főúr szeptember 5-ikén a fejedelem egri udvarában jelentkezett. Beniczky naplója, 157.

bosszús császár magát *Heister*t küldte a Dunántúl ellen. Híre futott, hogy a tábornagy már megnyerte Esterházy Antalt és Bezerédjt és velök együtt Buda, Pálffy pedig Liptó felöl ront Rákóczira.[55]

«Mutata rerum facies! — sóhajtotta a fejedelem.[56] — Ha csodálatosan Isten nem konzolál bennünket, csak *egyedül az a reménységem, hogy még talán az országban találkozik négy-ötezer olyan igazlelkü magyar, a ki inkább kezen akar meghalni, mintsem tovább nemzetünk gyalázatát szemlélni!*»

A táborban pedig megszületett a kurucz világ legszebb, de szomorú himnusza, a Rákóczi-nóta:[57]

«Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép?!. . . . .
Hejh, Rákóczi, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élö tüköri,
Nemzetünknek hírszerzöi,
Fényes csillagi,
Ocskai!
Az ellenség mindenfelöl
Öket emészti,
Üzi kergeti,
Búval epeszti,
Közinkbe sem ereszti . . .
Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképen veszti?!»

55 Mindezekröl Bercsényi a fejedelemhez. Arch. R. VI. 42—53.

56 Szeptember 1. Károlyihoz. Arch. R. II. 310.

57 Számos változata Thalynál (Adalékok, II. 208—246.), ki a nóta keletkezése idejét az augusztus 3—29-ike (a trencséni csata és Ocskay árulása) közt levö időre teszi. Vén korában Pálffy János, a trencséni győző is lejegyezte 1749-ben Gyulán a notának egy változatát (Figyelö, XIX. 396—397.) Ernyey József figyelmeztet, hogy a tótok és a csehek svihrovai nótának nevezik, a mely még Csák Máté idejében keletkezett, de Rákóczi is szívesen hallgatta. (Etnográfia, 1905. 237—9.) Ez a megjegyzés azonban nem vonatkozhatik magára a szövegre. Valószínü, hogy ennek főbb része mindjárt a trencséni csata után való általános bizonytalanság idejében termett, de egyes szakaszai (pl. az elsönek második fele s a 3. és 4.) alkalmasint késöbbiek, mikor a német uralom visszatért.

IX.

AZ EGRI TANÁCSÜLÉSEK.

(1708 szeptember 6—25.)

Bercsényi, Bottyán, Csáky István, Ebeczki s Bercsényi hadtestének többi tábornokai, brigadérosai, főtisztjei szeptember elsején újabb erős esküvéssel erősítették meg a szécsényi szövetségre letett hitöket. «Olajba főzzenek! — kiáltott Bottyán, ki betegen, térden állva esküdött. — Nem elég az *Isten úgy segéljen:* erősebben esküdjünk!» Bercsényi sohasem tapasztalt ilyen egyetértést tisztjei közt; s az egész had megfogadta, hogy pénteken, a trencséni csata napján, ezentúl minden héten bőjtöl, míg ki nem köszörüli a csorbát.[1] «Fö'-háborodott hazánk veszedelmes tengerének habjai közt» a fejedelem örömmel értesült[2] erről a felbuzdúlásról. Isten könyörülő kegyelmének megújulását látta a béketűrés és egyetértés visszatérésében. Annyit ér ez, mintha újabb tábor jött volna segedelmökre. Még Gedeon példájából is látja, miként választott Isten erős férfiakat, hogy megverje velök népének ellenségeit s megmutassa, hogy nem a had sokasága, hanem a benne való bizalom és eltökéllett szív veri meg az ellenséget. Tudja most már, hogy találkoztak olyan magyarok, a kikkel inkább hazája szabadságáért áldozhatja fel életét, mintsem *bujdosásra* adja kesergő fejét, mely koporsójáig gyászszal van beborítva. Kövessék tehát állandósággal megáldott szívok indúlatával az isteni felség hívogató s útmutató kegyelmét. Ne tekintsék a hadak számát, csak az ő szent kegyelmét s akaratát vegyék czélúl. Nem szégyenülnek meg; csak újabb vétkekkel ne ingereljék bosszúálló igaz-

[1] Bercsényi a fejedelemhez szeptember 1. Arch. R. VI. 52—53. Rákóczi szeptember 8. U. o. II. 314.

[2] Levele Bercsényihez szeptember 2. U. o. II. 311—312. A levél egészen a fejedelem saját kezeírása s azt Bercsényi a tisztek előtt is felolvasta. (U. o. VI. 61.)

ságát. Keservesen esett neki, hogy a szenátus küszöbön álló gyűlése miatt nem mehet közéjök, kikkel életét egyszer már hite szerint összekapcsolta, s most annak szívbeli megújításával köti össze. Buzgó szívvel kéri Istent, hogy vagy boldogulásukért engedje életét fölszentelnie, vagy hogy velök együtt lássa meg azt, a minek eléréséért édes és vigasztaló minden szenvedése és epesztő búja. Helyeselte a pénteki bőjt elrendelését, mert Isten aznap szégyenítette meg erejökben való elbizakodottságukat. Nyelvökkel mocskolták az Istent s inkább harczoltak ellene mint a német ellen. Nincs tehát miért fölháborodniok azok elpártolásán, a kik még most is inkább az emberi erőben mint az Istenben bíznak. Jobb, ha Isten a mostani változással kitisztítja és kiirtja közőlük mindazokat, kik a szegénység vérében s megsarczolásában, erszényük megtöltésében fáradoznak s nem a szabadság s hazánk boldogulása keresésében. Bátor, erős, eltökélt szívök helyreüti az eddig szitkozódó, morgó, zsákmányoló sokaságot.

Körülbelül ezen a hangon szólt szeptember 3-ikán a fölkelt nemesekhez is, a kik fölött Makláron tartott hadiszemlét. És ha már levelében is magával ragad bennünket az érzelem mélysége, nemessége, a meggyőződés ereje s az Istenben és a nemzetben való bizalom felsége: elképzelhetni, milyen csodálatos, gyujtó hatása lehetett az élőszó varázsának. Megdícsérte a megjelentek hazafiságát, de büntetést szabott a távollevőkre, a kiket kötelezett, hogy a közőlük fölkelt ezredek szegény legényei alá lovat adjanak.[3]

De már nemcsak beszéde szépségével, hanem győzedelmi jelekkel és hírekkel is lelkesíthette őket. Éppen a hadiszemle napján kapta meg azt a 11 zászlót, a mit Berthóti tábornok a palocsai csatában vett el «az orosz pap» zsoldosaitól. A keresztes, kétfejű sasos zászlók felirata szerint ezek a lengyelországi betörők pro fide, caesare et patria (a hitért, császárért, hazáért)

3 Beniczky naplója, 156—7. Arch. R. II. 312.

262. BOTTYÁN JÁNOS TORZKÉPE

harczoltak volna; de a kuruczok úgy tudták, hogy bécsi pénzért, magyar zsákmányért harczolnak.[4] Bercsényi nem hiában mondta, hogy Isten után a dunántúliakhoz van legnagyobb bizodalma, nem a francziához.[5] Béri *Balogh* Ádám Kölesdnél szeptember 2-ikán körűlfogta és teljesen megverte báró *Nehm* cs. tábornoknak 4000 ráczból álló hadtestét.[6]

«Lovasa üldözte, gyalogja öldöste,
Szegszárdig a mezőt vérével öntözte.»[7]

A fejedelem öt nap mulva értesült a győzedelemről,[8] melyben a német gyalogság elveszett, 2000 rácz elesett, 300 *(Pflugh* alezredessel együtt) fogságba jutott s hat ágyú odaveszett. A fejedelem megvallotta, hogy ez Istennek nagy kegyelme rajtunk s ebben a szép győzelemben is tapasztalja, hogy kegyes szemeit Isten újonnan ránk vetette. Éppen idejében érkeztek ezek a jó hírek, mert az orosz előterjesztések meghallására a szenátus tagjainak egy része a rendelt időre, szeptember 5-ikére, már megjelentek Egerben s másnap a fejedelem elnöklete alatt el is kezdték tanácskozásaikat. 25-ikéig összesen 15 űlést tartottak, még pedig — éppen Kisasszony napján — délelőtt is, délután is.[9] *Bercsényi* nem jött el s jobb szerette volna,[10] ha a fejedelem is úgy tesz a trencséni, mint tett a koronczói csata után, mikor Szegednél ijesztett az ellenségre; mert mindenkép-

4 Beniczky naplója, 156.

5 Szeptember 9. Arch. R. VI. 69. II-ikén is írja, «most egészen csak az tartja az emberekben a reménység lelkét, hogy túl a Dunán jót hisznek.» U. o. VI. 72.

6 Thaly a kölesdi harczról: Vasárn. Ujság, 1864. 30. sz. Medows szeptember 15. Simonyi III. 400. A dunántúliak abban a hónapban még több jó hírrel örvendeztették meg. Pl. Esterházy Antal Draskovicsot a Muránál megakadályozta, hogy horvátjaival betörjön; elfoglalta Bellatinczot, Kottorit; 1200-ad magával Légrádot bevette s Jellasics Gábor albán fiát, Györgyöt 500 horváttal lekaszabolta. (Esterházy kelet nélküli levele a Károlyi-levéltárban.) Csakhamar Csáktornyát és Pettaut is elfoglalta. (Medows Harleynak, szeptember 29. Simonyi, III. 402.)

7 Thaly, Adalékok, II. 245—6.

8 Szeptember 8. Ottlikhoz. Arch. R. II. 314., 316. Beniczky is (157. l.) mint a fejedelem, 7-ikére teszi a dunántúli szerencsés tudósítások megérkezését. Emlékirataiban a fejedelem nem említi sem mint kölesdi, sem mint simontornyai harczot.

9 Ezekre nézve l. Beniczky naplóját, 157—161.

10 Szeptember 4. Arch. R. VI. 63.

pen jobb, ha a harczmezőn, mint akármely helyben találja őt az oldallásra (flanquement) kényszerítő hír. Az erdélyiek már néhány hete valóban emlékeztették Rákóczit fejedelmi hivatalára, kötelességére s bemenetelét kívánták, mit a személyesen megjelent *Károlyi* erdélyi főtábornok az erdélyi hadiállapotok részletes megösmertetésével támogatott. A fejedelem szeptember 9-ikén a szenátus elé terjesztette az ügyet. Kijelentette, hogy czélja mind a két ország szerencséjének és boldogúlásának keresése. Azonban a mostani zavaros viszonyok közt a kétségbeesett és boldogúlásukban kételkedő elmék még jobban elcsüggednének, ha Magyarországból távoznék. A hadiműveletek erősebb folytatása, a hadak összeszedése és a béke bekövetkezhető tárgyalása is maradását kívánják. A mellett azonban úgy akarja betölteni fejedelmi hivatalát, hogy az erdélyiek se higyjék, mintha esztendeje tartó bujdosásukban, külföldi nyomorgásaikban őket az ellenséggel szemben sorsukra akarná hagyni. A Vág mellett akkor sem támadhatna, ha hadait Bercsényi seregével egyesítené; ellenben Károlyi azt hiszi, hogy ő, ha seregét 2000 gyaloggal megerősíti, Erdélyből az ellenséget kiverhetné, vagy legalább a várakba kiszoríthatná, kivált ha bemenetelével a fejedelem is fölbátorítaná a népet. Ha ezt elmulasztják, nem lesz hol tölteniök a telet; az erdélyi bujdosókról is gondoskodniok kell, az ellenség a Tiszántúlt is föllármázhatja s közreszorítja a kuruczokat[11] Károlyi, az előterjesztés elfogadásában bízva, ebéd után azonnal elutazott, hogy készületeit megtehesse.

A szenátus másnap (szeptember 10-ikén) tárgyalta részletesebben a kérdést. Több alapos felszólalás után mindnyájan javasolták, hogy a fejedelem küldje be Erdélybe testőrző gyalog hadait s tegye közhírré, hogy maga is bemegy, a mint Károlyi hátrább nyomja az ellenséget. Ha alkalom nyílik, meg is verekedhetik a császáriakkal, azonban személyét ne tegye ki vesze-

[11] Rákóczi Bercsényihez, a nap elhagyásával (Arch. R. II. 318–319.), de szeptember 10-ikéről, mint ez Bercsényinek másnapi leveléből (u. o. VI. 72.) kitűnik.

delemnek, mert a bekövetkezhető zavar teljes rendetlenségbe hozhatná a két haza dolgát.[12] Ez, a trencséni csata után néhány héttel, nagyon helyes észrevétel volt; a fejedelem azonban úgy gondolkozott, hogy a haza közszolgálata a hadműveletek személyes folytatásától nem engedi úgy visszahúzódni, mint némelyek javalják. Megigérte, hogy a zavarok eltávoztatása végett az időhöz és az alkalomhoz képest mindenesetre óvatosan fog eljárni;[13] ebben az ügyben Bercsényi meghallgatásától tette függővé elhatározását; a fővezér azonban levélben[14] a szenátus határozatához csatlakozott. «Csak a *sok* se lenne *kevés* had» parancsnokainknak (különösen Károlyinak) és valóban támadnának!

A szenátusnak azon ülésében a békességről is volt szó. A fejedelemnek jól esett, hogy szeretnék ugyan a jót, de nem bíznak benne. Mindamellett foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy ha tárgyalásra kerülne a dolog, nagyobb rossz elkerülésével mire mehetnének. Rendre mentek a nagyszombati pontozatokon s mivel mindenki megmondhatta véleményét, eleget beszéltek. A fejedelem álmélkodva tapasztalta, hogy sem többet, sem kevesebbet nem akarnak kérni, mint akkor. Áttértek tehát a *pénzügyek* rendezésére. A fejedelem úgy találta, hogy a rézpénzt csak az utolsó ítélet előtt harmadnappal támaszthatja föl s azért ezüstpénz-alapot kell teremteni. A szenátorok azt hitték, hogy 72.000 ember teljes létszámban kapja a fizetést; csodálkoztak tehát, hogy nincs költség annyi emberre. A fejedelmet bántotta a dolog, s gondoskodott a számadások előterjesztéséről; hadd lássák, hogy «nem lopunk». Fölújította azt a régi javaslatot is, hogy a falvakban és a gazdáktól kiutalás szerint maguk a katonák szedjék be fizetésöket; így elejét vennék a megyei tisztek zsarolásai, a hadak kihágásai és a végrehajtás könyörtelensége iránt való panaszoknak s a nehéz is könnyű lenne.[15] A fejedelem megmutatta a szenátusnak, hogy a magyar parasztember nem hogy pénzt adna morgás nélkül, de még bikkfalevelet

[12] Arch. R. II. 319.
[13] Szeptember 14. U. o. II. 324.
[14] U. o. VI. 72.
[15] U. o. II. 320–322.

sem ad örömest. «Szánja meg Isten nemzetünket!»[16] Bercsényi is azt mondta erre, hogy lelke volna a magyarnak, de gyönge a teste, kevés a pénze. Se nem fizet, se nem hal örömest. Olyan most a mi országunk, mint a durczás gyermek; se nem sír, se

263. RÁKÓCZI EGYKORU LOVASKÉPE.

nem nevet. De a magyart nem a fizetés, hanem a bizalom tartja a táborban; ha elcsügged, pénzért sem marad. A mint látható reménységet nyujtanak neki: megy és cselekszik valamennyi.[17]

[16] Szeptember 12. U. o. II. 323. Bercsényi megjegyzései 11-én u. o. VI. 74.

A fehérhegyi tótok is Ocskay labanczai közül azokat, a kik hozzájuk menekültek, kezöknél s hajuknál fogva vezették Vajda András kurucz ezredes elé: «Vágd agyon, uram, vágd: miért lettek kutyák!» «Tótok szegények, mégis magyar a lélek bennök.»[18]

Az orosz javaslatokkal a szenátus behatóan nem foglalkozhatott, mert *Ukrainzow* orosz követ néhány napi betegség után még a tanácskozások első napjaiban, szeptember 10-ikén meghalt. A fejedelem és egész udvara megadta neki a végső tisztességet, midön 13-ikán nagy díszszel a görögkeleti (rácz) templomba temették.[19] A fejedelem azzal vigasztalódott, hogy, *ha akarják,* Urbich is folytathatja a közbenjárást.[20] Egyébiránt 22-ikén már *Kurakin* Boris herczeget, a czár sógorát[21] s egyik legügyesebb diplomatáját és tábornokát fogadta. Kurakin néhány fiatal herczeget vitt tanulmányútra s később is az ő feladata volt, hogy a tanulmányúton járó fiatal oroszokra felügyeljen s a tánczban, lovaglásban, vívásban őket lankadni ne engedje.[22] Nem csoda tehát, ha a kuruczoknak nagyon megtetszett udvarias, finom modora.[23] Volt-e külön megbizatása, végezett-e valamit a fejedelemmel, nem tudhatták meg; de Bercsényivel együtt talán örültek is, hogy Dobrojenál augusztus 29-ikén a czárnak erős küzdelem után hátrálnia kellett XII. Károly előtt. Legalább «nem csúfolhat bennünket a mi jó kolligátusunk!»[24] Az orosz segítség késedelmét a fejedelem annak tulajdonította, hogy a császár még nem válaszolt a pozsonyi rendeknek s így a czár sem tudhatja, békűl-e császár, vagy sem.[25]

17 Szeptember 15. U. o. VI. 78—79.

18 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 17. U. o. VI. 81., 83.

19 Rákóczi szeptember 12. Arch. R. II. 323. Beniczky naplója, szeptember 10., 12., 13. Rákóczi-tár. I. 158—9. Ez a templom dombon épült a Szent Miklós kapuval szemben, hol Rákóczi 1705-ben a városba vonult. 1693-ban Egerben 76 házban 453 rácz lakott, kiknek 10 papjuk és barátjuk volt. (Neveik Szederkényinél, Hevesvárm. tört. IV. 10—11.) Az anyakönyvek csak 1750-ben kezdődnek s a legrégibb sirkő 1807-ből való; Ukrainzownak tehát ott nincs nyoma. (Dr. Nagy Béni szives tudósítása).

20 Arch. R. II. 323.

21 Rákóczi, szeptember 23. Arch. R. II. 338.

22 Russisches Archiv, 1871. 623.

23 Beniczky naplója, 160.

24 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 18. Arch. R. VI. 83. szeptember 20. U. o. VI. 90.

25 Szeptember 17. U. o. II. 329.

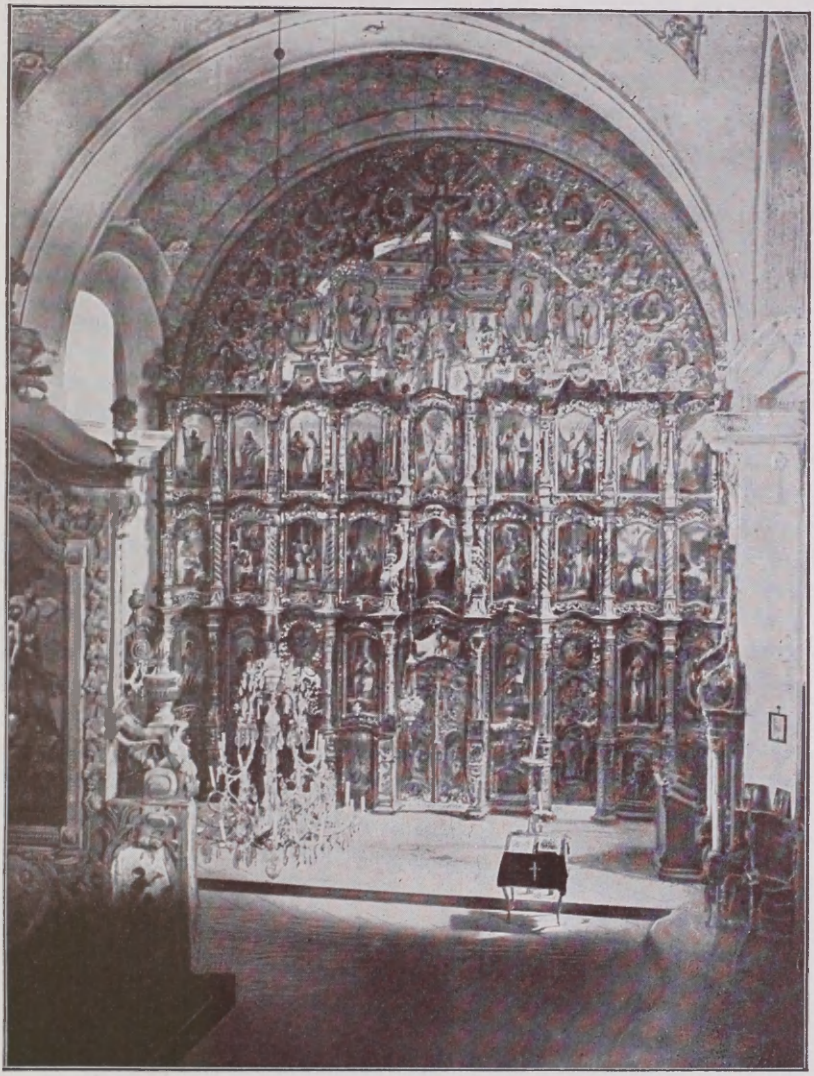

AZ EGRI GÖRÖG TEMPLOM BELSEJE.

Ugy volt, hogy a néhai *Ukrainzow* futárjának visszaérkezése után a fejedelem azonnal a táborba indúl,[26] de a szenátus még mindig a pénzügyek rendezésével bajlódott. A nép átkozódott a terhek miatt s így valóban könnyíteni kellett rajta. Azelőtt — írta Bercsényi a fejedelemnek[27] — szegény ember áldása után szállott rájuk az Isten áldása; méltán tapasztalják most az átkát annak, a kiért fegyvert fogtak. Világosítsa meg a bölcseség Istene a fejedelem és az egész szenátus elméjét, hogy a mostani nehéz körülmények közt könnyítést lehessen találni! A fejedelem egyik fülével a szegénység átkozódó és siránkozó panaszait, a másikkal a vitézlő rend zúgolódó morgását hallván, valóban rajta volt, hogy ne veszítse el se a vármegyék, se a katonák jóindúlatát.[28] Szeptember 20-ikán, a szenátus határozatára hivatkozva, meghagyta a vármegyéknek, legyenek a legnagyobb figyelemmel arra, hogy az arany és ezüst pénz a megszabott árfolyamban keringjen; mert nagy zavart okoz a szegénység közt, hogy a mely rézpénzért gabonáját, szarvasmarháját elvesztegette, azt a pénzt visszavetették a nyakába.[29] Pénzen engedte megváltani a terményeket; 30.000 emberre csináltatta meg a húsárszabást, s az egész rendes hadsereget — a dunántúliakon kívül — hajlandó volt leszállítani 30.000 főre. A teherkönnyítés dolgát egy, talán november elején Losoncz, Gyöngyös vagy Szerencs táján tartandó konventre szerette volna halasztani.[30] Tovább egyrészt éppen ezért nem tartóztatta a szenátorokat,[31] másrészt azonban *Urbich* bécsi orosz követ levele, a béke reményének megsemmisülése bírta erre.

A követ szerint ugyan a bécsi udvar nem idegenkedik a békétől, de Rákóczi ne emlegesse a közbenjárást, ne idegenkedjék a pozsonyi határozatoktól s attól, hogy Erdélyt és magánuradalmait másért elcserélje. Nem hogy a morva határra

[26] Szeptember 16. és 18. Arch. R. II. 327., 332.

[27] Szeptember 20. U. o. VI. 87—88.

[28] Szeptember 21. U. o. II. 334.

[29] Hevesmegye rendei Károlyihoz szeptember 27. Károlyi-lt.

[30] Szeptember 22. Arch. R. II. 335—6.

[31] Beniczky naplója, 161. Már 24. akarta őket elbocsátani. Arch. R. II. 338.

menne az Urbichhal való titkos találkozóra, de ezért bizony Maklárra sem indúl. Azt hiszik, hogy még most sem ösmeri őket, de ő maga azt hiszi, hogy «nincs haszna a békesség reménységének».[32] Az udvar a pozsonyi országgyűléshez intézendő leiratának közzétételével kívánja elkerülni a rendes béketárgyalást. A szeptember 24-iki ülésben *Barkóczi* Ferencz szép szavakban emlékeztette a szenátust, hogy így járt el I. Rákóczi Ferenczczel és Thökölyvel szemben is. A fejedelem hozzátette, hogy a csalárdszínű megkegyelmezéseket annak idejében az eperjesi vérpad s mindenféle kiküldött bizottságok követték. Ilyenek Bocskaynak és Rákóczi elődeinek béketárgyalásai után sohasem következhettek. Nem kételkedik benne, hogy még a labanczok is elégedetlenek a császárral; hiszen tapasztalják, hogy a német barátsága egyedül annak a magyarnak kedves, a ki nem kénytelen, hogy vele éljen. Hamis a német, meg akar bennünket csalni. Adja Isten, hogy ezt minden magyar úgy higyje, a mint mondja; és «valahára már tanúljunk a magunk példáján».[33]

Másnap, szeptember 25-ikén, hosszú, beható tanácskozások után, a szenátus ilyen hangúlatban fejezte be üléseit. A fejedelem a málhával azonnal előre küldte a gyalogságot s 26-ikán délelőtt lovas gránátosaival, karabélyos ezredével és egész udvarával megindúlt Egerből Szerencs felé.[34] Hallotta Bezerédj árulásának a hírét, de sokáig tamáskodott benne, hogy a ki az egyik nóta szerint «kardját német hússal eteti»,[35] a még frissebb nóta szerint «eladta a szép hazát».[36] Inkább arra gondolt, hogy az elpártoltak és a föld népe visszatérni, újból bízni kezdenek hozzá. Ez is mutatja, hogy csapásaival Isten nem akarja eltörölni őket, hanem egyességre, a hazához való hűségre bátorítja szíveiket s eltörli azokat, a kiknek inkább *oda* volna hajlandó-

32 Szept. 23., 24. Arch. R. II. 338., 340.
33 Szept. 24. U. o. II. 341. és Károlyi-lt.
34 Beniczky naplója, 161.
35 Bezerédj nótája. Thaly, Adalékok, II. 184.
36 U. o. II. 249. Rákóczi Károlyihoz szeptember 16. (Károlyi-lt.) Ez az utóirat az Arch. R. II. 327. lapja végéről elmaradt. Rákóczi Bercsényihez szeptember 17. Arch. R. II. 328.

saguk. Nem fél már a jövendőtől; elméje úgy sem éri föl azokat a csodálatos utakat, a melyeken Isten kegyelme vezeti őket. A trencséni csata és Nyitra feladása után ki merte volna hinni, hogy így fordul a dolguk? Azért akármennyit csavarog az ellenség, akárhogy mutogatja erejét, csak nem megy tovább az isteni szent akaratnál.[37]

X.

RÁKÓCZI A TISZÁNTÚL.

(1708. október 3.—november 17.)

HEISTER lovasságából négy ezred szeptember 21-ikén jelent meg először Érsekújvár előtt s másnap a gyalogság is megérkezett a vár alá. Az ostromló sereg számát 6000 lovasra s 7000 gyalogra becsülték.[1] A tavaszszal a fejedelem még úgy gondolkozott, hogy elég erős a vár kívül; ha olyan lesz belül is, vagyis jó őrséget vetnek bele, megcsalja magát, a ki vívni akarja.[2] Tizenkét ágyútól nem féltette.[3] De Heister negyvenöt ágyúval kezdte meg a bombázást.[4] Rákóczit tehát nyugtalanította az ostrom; hiszen «mindnyájunknak országostúl úgy kelletik lennünk, mint az ágon ülő madaraknak». Ha Heister annak rendje, módja szerint folytatja az ostromot, akkor lovasságát Bercsényi ellen küldi, hogy portyázásait megakaszsza.[5] Bercsényinek azonban 6000 embere sem volt[6] és szétszórt hadai egy részéről nem tudta: szaladni készül-e, vagy a hatalomnak engedni? «Mert Brutus hitén kezdenek sokan lenni —

37 Szeptember 18. U. o. II. 330—331.

1 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 23. Arch. R. IV. 94—95. Rákóczi Károlyihoz 29-én u. o. II. 345.

2 Március 8. U. o. II. 177.

3 Szeptember 21. U. o. II. 332.

4 Október 22. Fiedler, I. 325.

5 Szeptember 22. Arch. R. II. 336.

6 Szeptember 21. U. o. VI. 92. Heister azonban állitólag azt hitte, hogy 50.000 embere van. (Bercsényi, szeptember 28. U. o. IV. 109.)

a bruta bestiák.»[7] Bottyánban sem bízott s hogy eltávolítsa, segítséget kérni őt küldte a fejedelemhez,[8] mert «pöki nyilván a markát a német, hogy két hét alatt semmissé teszi Ujvárnak «erejét»; pedig ha Ujvár nem lesz, még a Duna partja is kisebb lesz».[9] *Berthóti* István tábornok várparancsnoknak, 100 ágyúja és, 300 beteget is odaértve, 1900 katonája volt a várban, melyet Heister 26-ikán kezdett bombáztatni.[10]

A fejedelem, a ki nyilt leveleiben folytonosan lelkesítette, bátorította kuruczait, bizalmas soraiban Bercsényinek megvallotta, hogy csak az Isten kegyelme segíthet rajtunk.[11] Nem remélt annyi hadat összegyűjteni, hogy két hadtestet állíthasson ki. Gyanította, hogy Ujvár eleste után Bercsényi hadteste föl fog oszlani; azért ha az ellenség előretör, neki, a fejedelemnek, hátrálnia kell. Czélszerűbbnek tartotta tehát, hogy önként hagyja oda Eger városát és Szatmár felé menjen Károlyi hadtestének rendbeszedésére, s az Erdélybe nyomulásra.[12] Egyideig arra gondolt, hogy magával viszi oda *Bottyánt* is, kinek a dunán-inneni táborban teljes hitele alig lehet, míg Erdélyben újra vérszemet kaphatna.[13] Azonban Ónodon át szeptember 28-án alig ért Szerencsre,[14] másnap reggel, nagy lármázó postakürtfúvással, *Bottyán* is megérkezett. Azonnal fogadta és «a vak elefántábrázatú» tábornoknak szép szóval tudtára adta, hogy — kivált míg Ujvár dolga eldől — Erdélyben szeretné őt alkalmazni. «Nem győzött neki eleget prédikálni», de az öreg vezér is végig olvasta hosszú emlékiratát és kérte, küldje vissza azonnal segítséggel, fölhatalmazással, mert úgy várják, mint az Isten angyalát.[15] Többször ebédelt a fejedelemmel, a kihez Pekri és Budai tábornokok s *Nedeczky, Klement* és *Des Alleurs*

7 Szeptember 22. U. o. VI. 93.
8 Szeptember 25—26. U. o. VI. 100., 101—104.
9 Szeptember 23. U. o. VI. 95., 97.
10 Szeptember 26., 27. U. o. VI. 106—7. R. Horváth (Hadi Krónika, 371.) öt ezerre teszi az őrséget.
11 Szeptember 23. U. o. II. 338.
12 Rákóczi eml. 255—6.
13 Szeptember 23. Arch. R. II. 339.
14 Beniczky naplója. 161.
15 Rákóczi Bercsényihez szeptember 30. Arch. R. II. 346—7.

követek is éppen abban az időben érkeztek. Október 2-án azzal bocsátotta vissza Bottyánta hadakhoz, hogy teljes bizalmát fejezte ki az ő és tisztjei állhatatos, igaz szíve, a nemzethez való buzgó indulatja iránt. Kijelentette, hogy nem azért megy Erdélybe, mintha segíteni nem akarná a vágmenti hadakat; hanem azért, mert a két haza szorgos szükségéhez képpest most az erdélyi ellenséget kell támadnia. Azonban őket sem hagyja el a szerencsének változó forgásaiban; hiszen magát és vérét igaz szeretettel szenteli a hazának és nekik.[16] Bercsényit megdöbbentette, hogy a fejedelem valósággal és ismételve elbúcsúzott tőle, mert valóban bemegy Erdélybe. Úgy tudta, megindúl arrafelé, de akképpen intézi a dolgát, hogy be ne érjen oda. S olyanformán intézkedik, mintha egy esztendeig is kellene őt helyettesíteni! «Azt jónak láttam — tette hozzá keserűen[17] — hogy legalább kétfelől ne féljünk; és fogyatkozását a kommandóknak mikor értettem: hitemre, nem értettem bémenetelét fölségednek.» Attól tartott,[18] a mennyire megvigasztalja Erdélyt, annyira elszomorítja Magyarországot. A hadjárat végefelé micsoda hadműveletheż foghat? Miként tartja meg a novemberre tervezett országgyűlést? A vármegyék s hadak sem tudván bemeneteléről, miként gondoskodik a téli szállásokról? Hová küldjék utána a követeket? Az ország micsoda reménység és kormány alatt maradjon? Hiszen ő maga még ennek a tábori és hazai munkának sem bír megfelelni, mert egyedül maradt; még helyettese, Andrásy Pál is megbetegedett. A haza belső ügyeivel alig foglalkozhatik, mert csak Ujváron és az ellenségen jár az esze. Az élő Istenre kéri, gondolja meg még egyszer Erdélybe való bemenetelét! A fejedelem azonban — az ágyússzekerekkel való baj miatt egy napi késedelemmel[19] — Szerencsről október 3-ikán valóban megindúlt Erdély felé.

16 Rákóczi október 2-án Babocsay és Ebeczky brigadérosokhoz, Balogh és Somogyi ezredesekhez. U. o. IX. 543.

17 Október 2. U. o. VI. 113—4.

18 Október 8. U. o. VI. 122.

19 Október 2. U. o. II. 348.

Nevenapját az aranyosi mezőben a trombitások, síposok és az ezredek muzsikusai zeneszóval köszöntötték. De mit érezhetett Rákóczi, mikor délután vasbaverve hozták eléje *Bezerédj* Imrét, kinek nevét az együtt övével dicsőítették?! Horváth István főhadnagy és Bezerédj ezredének más három hadnagya valóban fogva hozta az aranyosi táborba Bezerédjt, Bottka Ádámot, Szegedy Ignáczot, Ujkéri Jánost és Pöstyéni Gergelyt. A tanúvallatásokból és az okiratokból a fejedelem meggyőződvén undok tettökről, Perényi Miklósnak meghagyta, hogy Kassára kísértesse őket. Törvényesen, de rövidesen járjon el velök szemben s az ítéletet azonnal hajtassa is végre. Két heti nyugodalmat engedett a hűségben megmaradt hét századnak s intézkedett Horváth és társai megjutalmazásáról.[20] Keserűségét enyhítette az aznap hallott jó hír, hogy a porosz király — mint vele tudatta — kezébe akarja venni a magyarok ügyét s a közbenjárás folytatására külön követ útján kéri az angolokat és a hollandusokat. Hogy a császárt a magyar szabadság és Erdély visszaadására hajlandóbbá tegye, Olaszországból visszahíjja hadait. Rákóczi követét mint erdélyi követet fogadja; csak arra kéri, ne siessen beküldésével, hogy a magyar ügyekben való buzgósága miatt a bécsi udvar ne gyanakodjék reá.[21]

Október 5-ikén *Bagosi* Pál brigadérossal és *Dobozi* debreczeni bíróval eléje jött *Károlyi* Sándor, a ki, Nagykárolyba «kenyérre szalonnára» hítta magához. «Kedvesebb az nekem a kegyelmed házánál — felelte a fejedelem[22] — mint másutt volna a speciale (különlegesség), a hol nem adnák azt olyan jó szívvel, mint kegyelmednél ezt.» De nem akarta, hogy odamenetelével a vármegyék a föld népét terheljék, mert ő mindenütt készpénzen szokott élni. A mit tehát ott időzése alatt udvari hadai ellátására költenek, a vármegyéknek a subsidiumba betudja. Másnap azután továbbindúlt a rakomázi hadakkal együtt s Nyiregyházán,

[20] Rákóczi, október 4. U. o. II. 349. (Emlékiratai 257. l. szerint egyenesen Sárospatakra hozták őket.) Beniczky naplója, 163.

[21] Október 4. Arch. R. II. 349–350.

[22] Ezt már szeptember 24. megírta Károlyinak. Arch. R. II. 340.

Petrin, Vadin át a közben csatlakozott urakkal együtt 9-ikén érkezett Nagykárolyba.[23] Azonnal kitört rajta a hideglelés, mely őt egy hétig gyötörte.[24] Az öreg Barkóczi megírta s Károlyival külön is megíratta neki, hogy két helyről is hallotta hírét a Boldogságos Szűz képe sírásának; de annak is, hogy *Berthóti* Ferencz katonái a lengyel hágóknál három század németet szétvertek, Érsekújvár alól pedig a császáriak eltávoztak.[25] Ez a hír

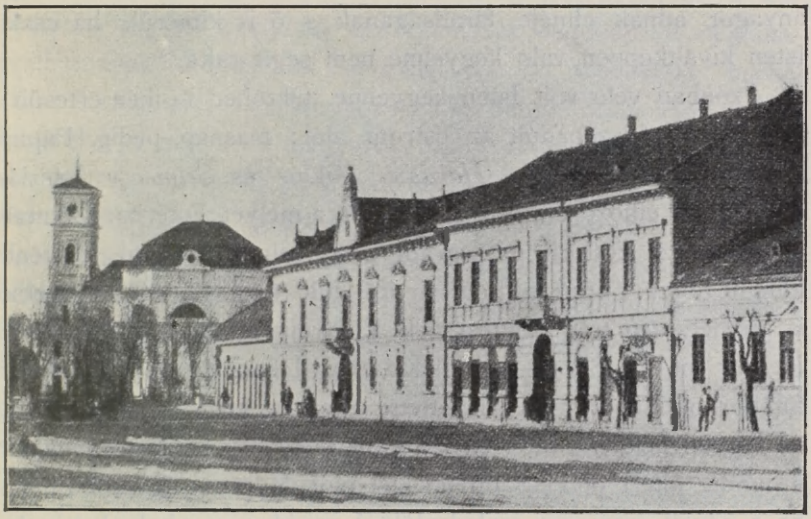

264. NAGYKÁROLY.

korai volt, de csakhamar teljesedett. A fejedelem jól gyanította, hogy megcsalta magát a német Ujvárral; s bánja, hogy vagy jobban nem készült hozzá, vagy másutt nem kereskedett. Erre az ostromra ő Nagyvárad ostromával akart felelni, hogy kiirtsa belőle a labanczokat és felszabadítsa a hadat, melyet alatta kellene tartani.[26] Megnyugtatta Bercsényit,[27] hogy nem indult sem futni,

23 Beniczky naplója, 163.

24 U. o. 164. Rákóczi október 16. irja (Arch. R. II. 355.), hogy két paroxismus után a hideg elhagyta; úgy látszik még 13-án, mert akkor már kisétált a mezőre.

25 Október 8. Károlyi-lt.

26 Október 9. Arch. R. II. 351. Október 19. u. o. 357.

27 Október 12. U. o. 351.

sem bujdosni; egyedül a két ország érdeke, s a szenátusnak és magának Bercsényinek véleménye hozta magával, hogy itt, Szatmár táján tartózkodjék az országgyűlés megnyiltáig.[28] Erre a gyűlésre a hadak ügyében Bercsényi tegye meg az előterjesztést, mert jobban illik s a rend is azt hozza magával, hogy ezt mások hozzák a fejedelem elé, s ne a fejedelem hozza mások elé. Elhiszi, hogy van Bercsényinek dolga, de bizonyára ő sem tölti csak vadászattal az időt. A külügyek az erdélyiekkel együtt elég anyagot adnak elméje fáradságának s ő is kimerül, ha csak Isten kiváltképpen való kegyelme nem segít rajta.[29]

Azonban vele volt Isten kegyelme. Október 14-ikén értesült hogy Ujvár felszabadult az ostrom alól; másnap pedig Pápai *Sándor* László ezredes, *Haraszti* Miklós és *Selmeczy* László hadnagyok elhozták azt a 24 zászlót, a melyet Esterházy Antal a bellatinczi, kottorii és légrádi győzedelmek látható jeleként küldött hozzá.[30] 16-ikán, Bercsényitől küldve, ifj. Barkóczi Ferencz is személyesen tett jelentést neki Érsekújvár felszabadulásáról.[31] Heister most, Bercsényi zaklatására, Léva felé fordult, de a főtábornok Ebeczkyvel fölégettette a várat, hogy labancz-fészek ne legyen belőle.[32] Bercsényi guerilla-háborúra szánta el magát s mindig kitért derekasabb ütközet elől. Mert — úgymond[33] — ha a német meg nem szalad előlünk, majd megszaladunk mi; de ha megszalad, kifáradásig vitézkedünk. Kétannyi rácz és labancz elszalad előlünk; de mi négyannyian is elszaladunk a német elől. Arra a hírre, hogy a császáriak a bányavárosokra mennek, a nép főképpen Gömör felé menekült s «rettenetes volt a bódulás».[34] Hogy még nagyobb ne legyen a bujdosó erdélyi

28 U. o. 352—3.

29 U. o. II. 353. A fölszabadulás nem október 10-én történt, mint a fejedelem Bercsényi aznapi levele (u. o. VI. 125—6.) alapján értette, nem is 11-én, mint Vetésyt értesítette (Fiedler, I. 325.), hanem 12-én, a mint arról Bercsényi 13-án tudósította. (U. o. VI. 127.) Medows október 13. Simonyi, III. 404—5.

30 Arch. R. VI. 120. Beniczky naplója, 164.

31 Arch. R. VI. 128. Beniczky, 164.

32 Október 15., 17. Arch. R. VI. 129., 130. október 22. Rákóczi Vetésihez. Fiedler, I. 326.

33 Október 17. Arch. R. VI. 132.

34 Október 21. U. o. VI. 142.

nemességnél, a fejedelem a gyűlést olyan helyre szerette volna kihirdetni, a hova, udvara nélkül, könnyen elmehessen a táborból; mivel azonban Kolozsvár megvételére elég hadiszert nem talált, lemondott arról a reményről, hogy lemehessen Erdélybe.[35]

Nem mondott le arról a hitéről, hogy még hasznát veheti a porosz király közbenjárásának.[36] Ha a király kieszközölné, hogy a békealkudozások Magyarországban ezen a télen elkezdődjenek, Francziaország is szerényebb lenne a szövetségesekkel, a kik azután a porosz királylyal és Rákóczival egyetértve megállapodhatnának *a jövendő magyar király személyére nézve.* A szövetségeseknek elsőrangú érdeke, hogy, Francziaországgal kibékülve, a császárt a magyarok királyválasztó jogának elösmerésére kényszerítsék s Magyarország szövetségével a római szent birodalmat a pápától kétségessé tett régi szabadságaiba és kiváltságaiba visszaállítsák. Ha Francziaország vonakodnék a békétől, a bécsi udvar legalább fegyverszünetet kössön Magyarországgal, mely hadaival ebben az esetben alkalmasint segítené is a császárt Francziaország ellen, de a béke megkötése után élne királyválasztó jogával. Ekkor Magyar-, Svéd- és Poroszországok, Anglia s Hollandia szoros unióba lépvén, *Európa szabadságát és egyensúlyát biztosítanák.* Az új magyar királyságot a törököktől nincs miért félteni. A törökök azelőtt sem gyöngeségünk, hanem pártoskodásunk miatt terjeszkedtek, mitől ma nem kell tartani. Gyöngeségök érzetében különben is készek volnának örökös békét kötni. A porosz királynak s a szövetséges Angliának és Hollandiának akaratával végrehajthatnák ezt a roppant és Istennek kedves munkát s Magyarországban biztosíthatnák a protestáns vallást. Ha mindezt elfogadhatatlannak tartanák, akkor a béketárgyalásokat egyszerűen az 1706. évi nagyszombati pontozatok alapján indítanák meg s a kiegyezés pontjait nem törvényczikkely, hanem valóságos békeszerződés alakjában biztosíta-

35 Október 16. Arch. R. II. 355–6. De Talabának október 25. is írja, hogy a télen Erdélyben akar működni s azért is jött ide. U. o. II. 362.

36 Október 14. U. o. II. 354.

nák. Ehhez azonban első sorban az erdélyi fejedelemséget kell helyreállítani.[37]

Ügyvivőjét, az ifjú *Klement* Jakabot, október 18-ikán[38] ilyen pontokkal küldte Berlinbe; nem egyenesen a királyhoz, hanem annak egyik bizalmas emberéhez, Jablonsky superintendenshez,

265. ANNA KIRÁLYNÉ.

hogy követének, Vetésynek útját egyengesse. Lépésének diplomácziai sikere nem volt, de jellemzi azt a hangúlatot, mely az eddigi külső politika elvetésével is kívánatosnak tartotta a békét. Ennek előmozdítására október 17-ikén szép szavakban kérte az angol királynét is, a ki semmiesetre sem akarhatja, hogy hadainak

37 Szalay a Századokban, 1870. 81—87. 38 Beniczky naplója, 164.

győzedelme ennek a nemzetnek utolsó veszedelmét okozza. Kéri a királynét, őrízze meg azt a melegséget, a melylyel a nemzet és az ő erdélyi fejedelemsége ügyét fölkarolta, s legyen meggyőződve a nemzet bizalmáról.[39] Malrborough herczegnek külön is megköszönte azt az érdeklődést, a melyet Berlinben időzése alatt felesége előtt tanúsított a magyar nemzet szabadsága iránt, a melyet igazságos és méltó békével kíván biztosítani. Kéri, eszközölje ki, hogy a királyné közbenjárjon értök.[40] Egyébiránt most sem mondhatott egyebet, mint a trencséni csata után,[41] hogy *nem köt rossz békét, -- inkább kibujdosik.* «A békességtől nem félünk, sőt kívánjuk — mondta akkortájban;[42] — de ne gondolja ellenségünk, hogy a mostani (már is reparált) kázusunkkal is úgy kívánjunk békelleni, a mint ő vélekednék, hogy csak magának s nem nekünk tetsző törvénytelen föltételeket írasson elő s azokra bennünket köteleztessen.» Szatmárt, a hova Nagykárolyból október 20-ikán kornyétáson ment át, Urbichnak egy leveléből meggyőződött, hogy semmit sem bízhatik a béke tárgyalásában; ennyi büszkeséget, felfuvalkodottságot az udvar még sohasem tanúsított.[43] Azt követelte tőle, hogy mondjon le Erdélyről, magyarországi jószágait pénzen adja el a császárnak, tegye le a fegyvert s úgy küldjön követeket a pozsonyi béketárgyalásokra. A császár különben nem hihet neki, mert az örökös tartományokat Rákóczi mostan is fegyverrel háborgatja. A közbenjárás vagy éppen a kezesség szóba sem jöhet,[44] mert hiszen ha ezt kívánnák, megerősítenék azt a felfogást, hogy nem tudják, miképpen kell háborút viselni vagy békét kötni.[45]

«Vagy boldogúlunk, vagy vesznünk kell», mondta a fejedelem.[46] Nemcsak a hadviselésre, hanem az egész politikai életre értette,

39 Simonyi, III. 406.

40 Fiedler, II. 17—18.

41 Usz Gábor bécsi ágens levele deczember 5. Századok, 1873. 33.

42 1708. szeptember 6. Nedeczkyhez. Arch. R. II. 507. Már előbb (junius 23.) biztosította őt, hogy a szövetség tagjai közűl senki sem akar részleges (partialis) békét. Arch. R. II. 394. Mégis ez lett a szabadságharcz vége.

43 Október 22. Arch. R. II. 358.

44 Október 25. U. o. 361.

45 Medows november 17. Simonyi, III. 412.

46 Október 22. Arch. R. II. 358—9.

hogy ha Isten elhozza az óráját: ne bízza reánk elkongatását, mint az újvári hajdúra, mert *elfelejti* azt ez a nemzet. A magyarnak úgy jár az esze mint a lova. Midőn kedvére lép, büszkén feltartja a fejét; ha megsarkantyúzzák, földön viszi az orrát s várja, hogy felrángassák a száját. Csak az Isten állhatatossággal áldja meg nemzetünket s a *bizalmatlanságot* ne bocsássa, ne hagyja eláradni hadaink közt; mert *egyedül csak az teheti győzedelmessé ellenségünket.*

Szatmárt négy hét alatt több ülést tartott az erdélyi tanácsurakkal,[47] a kiket kétségtelenül biztosított arról, mit a czárral is tudatott, hogy Erdély szabadsága nélkül nincs magyar szabadság. Nem hogy ugyanakkora, de tízannyi területért sem adja oda Erdélyt, melyhez nem a maga érdekéből, hanem hazaszeretetből ragaszkodik. A czárt az orosz-magyar szerződés 10. pontjára emlékeztette, mely szerint fegyverrel is megvédi őt az erdélyi fejedelemségben. A magyar szabadság is vagy egészen kell, vagy sehogy. A nemzet el van szánva, hogy készebb fegyverrel lenyomatni, mint szabadakaratból, szántszándékkal rabságra adni magát.[48] Hiszen Heister még «a rebelliseknek is meghagyta»,[49] hogy ne zsákmányoljanak, gyújtogassanak, mert különben élve dobatja őket a tűzbe. A tábornagy kellemetlenül érezte magát a bányavárosokban, melyeket különben ellenállás nélkül foglalt el, de kevés hasznukat vehette. Bercsényi — gyalogsága nem lévén a védelemre — összetörette Selmecz és a többi bánya gépeit, hogy a császáriak ne dolgozhassanak vele; az aknákat elárasztatta vízzel s Korponát, Zólyomot fölgyújtatta.[50] A fejedelem szerint[51] «elvész Fakanál (Löffelholz) uram, míg a bányákból kimeríti a vizet; s ha tovább is ott találna fütyörészni, kérdést se tegyünk felőle, ha lehet-e ő kegyelmét fölperzselni, mivel elég várost építhetünk, ha a németet eleresztjük».

47 Beniczky naplója, október 22., 26., november 4., 8., 12. (Rákóczi-tér, I. 165—7).

48 Rákóczi Talaba moszkvai ügyvivőhöz, október 25. Arch. R. II. 361—2.

49 «Rebellibus intimatur». Október 27. U. o. VI. 151., mire a bosszús Bercsényi a Magyarországot pusztító németeknek írt hasonló parancsot.

50 Wagner, Hist. Josephi, 249.

51 November 7. Arch. R. II. 367.

266. ZÓLYOM VÁRA.

Ezalatt Esterházy Antal a Dunántúl szintén sokat alkalmatlankodott a németeknek,[52] kiket a nagyon beteges dánok alig segíthettek. A fejedelem tehát nem tartotta az ügyek állását gyógyíthatatlannak, de úgy tapasztalta, hogy az egész nemzetet bizonyos kábúltság fogta el. Főurak, nemesek, tisztek, katonák nem törődtek többé a háborúval.[53] Főudvarmestere, Ottlyk is, csak Zsolna körűl akart hadakozni, mert birtokai ott voltak. Mindenki a maga vagyona és családja megmentésén dolgozott. A pozsony-, nyitra- és barsvármegyei menekülők, nem is szólva

52 Esterházy a fejedelemhez november 5. Tábori könyve, 251—2.

53 Ugocsavármegye szeptember 29-ikén nyiltan vádolta Károlyi S. előtt azokat a főurakat és asszonyokat, kik a nemesi föl-keléssel szemben kötelességöket nem teljesítették. Károlyi-lt.

az erdélyi bujdosókról, a szövetség értelmében élelmet és szállást követeltek tőle. Hogy a sok rendetlenségen segítsen, elhatározta a szenátus és a vármegyei követek összehívását.[54]

«A hazai dolgainak további folytatására — szólt meghívójában[55] — s azoknak minden útakon, módokon jó renden való kormányozására, addig is, míg Istenünk szent segedelme által boldogúlásunkra vezérlő fegyverünknek kivánatos czélját s éjjelt, nappalt egybetevő, szüntelen való fáradozásainknak és szíves munkálkodásainknak gyümölcsét vehetjük, — szükségesnek ítéltük bizonyos konventust hirdetnünk és a hazában publikáltatnunk; a mely alatt mind közönséges javunkra intézendő dolgokról konzúltáltathassunk, mind pediglen édes hazánkban való csendes megmaradásunkra, úgy a hadakozásnak szükségére s következendőképpen elősegéllésére tartozó mediumokról egyenlő szívvel és akarattal végezhessünk.» A gyűlést Tállyán november 22-ikén személyesen kívánta megnyitni.

Akaratlanúl is pihennie kellett, mert «egészséges, ifjú korához képpest» holmi dibdáb hűlés, hurut, főfájás, hevűlés annyira elkínozta, hogy a hónap második felét ágyban, csöndesen olvasgatva kellett eltöltenie és csak november 2-ikán kelhetett föl.[56] Jókedvvel válaszolt Bercsényinek, ki arról értesítette, hogy Heister visszahúzódik. «Az Isten ne is fordítsa arczát többször errefelé, hanem adja, hogy örökétig csak a hátát lássuk. Jók leszünk akkor cum nostris. De bezzeg az a bosszúság, hogy most csak a pennával kényteleníttetik kegyelmed bosszút állani Heisteren!»[57] Különben pedig sokakat meggyógyít a félelem. A beteg, ha lesz ereje, fölkel.[58] Bercsényi is azzal vigasztalta, hogy már semminek tartja a német dolgát; csak melegágyat vessünk a télen: mint a

54 Rákóczi eml. 256—7.

55 Október 28. Károlyi-lt. A határidő rövidsége miatt aggódván, Jánoki udv. alkanczellár megnyugtatta, hogy II. Ulászló 11. dekrétuma 25. t.-czikke értelmében az országgyűlés kihirdetésétől annak megnyitásáig egy hónap is elég. Arch. R. VI. 163.

56 Október 29. és november 2. Arch. R. II. 363—5. Beniczky naplója, 166.

57 November 2. Arch. R. II. 365.

58 November 4. Károlyihoz. Károlyi-lt. November 3-iki keltezéssel Arch. R. II. 366.

saláta, úgy kel ki a katona; s hajdú is terem még! Hadd bosszantsa Heister a tótot: az tavaszig maga is agyonüti a németet.[59] Isten, a franczia, a pápa s a szegény magyar átka majd megveri.[60] Gömör vármegye egymaga ezer kaszást állított ki a német ellen. «Kaszálni volna jó a németet, mert nem győzzük vágni», tréfálkozott Bercsényi a fejedelemmel.[61] De mit várhatott a fejedelem ilyen népfölkelőktől, mikor az aranyosszékiek,

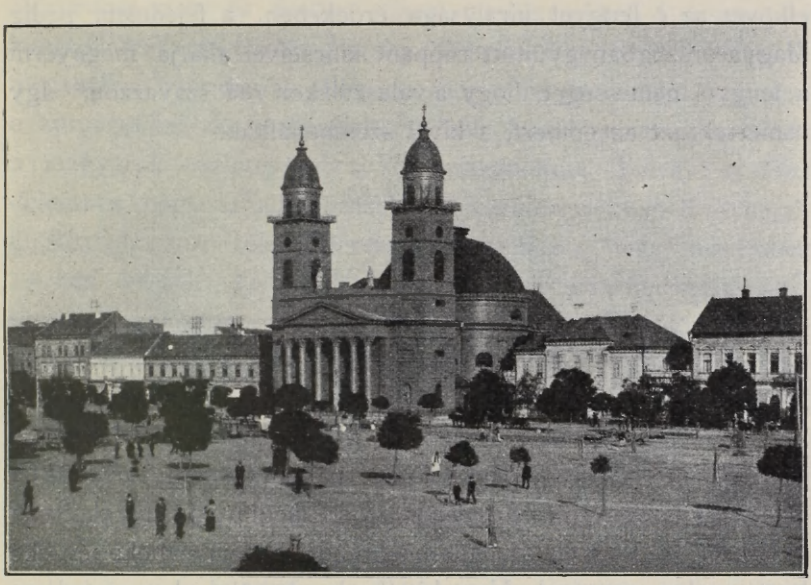

267. SZATMÁR.

a kik már hatodik esztendeje «mindannyi változások közt sem egyszer, sem másszor nem széledtek el, hanem csoportosan, seregekkel ő felsége hűségében megmaradtak», szatmárzsadányi táborukban Károlyit csupán arra az egyre kérték, hogy ne hagyja őket jóformán mezítelenül, télire csináltasson nekik ruhát.[62] Dániel György lovasait is láthatta félmeztelenül, nyereg nélkül; azért a gyöngébbeket inkább hazaküldte, hogy föl ne zúdúljanak.[63]

59 November 3. Arch. R. VI. 156.
60 November 4. U. o. 160.
61 November 8. U. o. 164.
62 Az aranyosszéki katonaság kérése Károlyihoz október 13. Károlyi-lt.
63 November 5. Károlyi-lt.

Omaga — mint lábadozó beteg — csak a Sár erdején levő ellenséggel, a nyulakkal hadakozhatott.[64]

Károlyit és Bercsényit is magához híván a tállyai gyűlésre, hadai nyomában november 13-ikán ömaga is megindult Szatmárról[65] s vadászgatva ment át Madarászra, Nagykárolyra, honnan 18-ikán érkezett Sárospatakra.[66] Bécsben azonban azt híresztelték, hogy kiment Lengyelországba, a hol *Szieniawszka* mindent elkövet az ő lengyel királysága érdekében, a fejedelem pedig Magyarországban gyűjtött roppant kincseivel akarja megnyerni a lengyel nemességet, hogy a választáskor reá szavazzon.[67] Így ösmerték azt az embert, a kivel szembenálltak.

XI.

A SÁROSPATAKI ORSZÁGGYŰLÉS.

1708. november 28. — deczember 17.

A KURUCZOK kezdettől fogva haszontalannak tartották a pozsonyi országgyűlésre való meghívásukat; ezt csak az uralkodás megszabott rendje s nem a béke érdeke hozta volna magával. Úgy hitték, ha békülni akar az udvar, előbb fegyverszünetet kell adnia; azután a császáriak is, a kuruczok is külön tartanának országgyűlést, mire delegátusaik egy harmadik helyen összejövén, meghánynák, vetnék a pontozatokat. A miben fölakadnának, a közbenjáró hatalmak követei nyilatkoznának s az így elkészült kiegyezést a kezes hatalmak erősítenék meg.[1] Ezt a tervet óvatosan magának József császárnak is elmondta *Tolvay* Gábor ítélőmester, kit rabságából a

64 November 5. másik levelében Károlyihoz. U. o.

65 Teleki naplója, 208.

66 Beniczky naplója, 167—8. MHH. XXVII. 375.

67 Medows Harleynak, deczember 1. Simonyi, III. 412.

1 Bercsenyi a fejedelemhez november 11. Arch. R. VI. 166—7.

fejedelem azzal a kikötéssel eresztett ki, hogy november 10-ikére, Szent Márton-napjára visszatérjen. Elmenetelekor tudatta vele, hogy kész békealkudozásba bocsátkozni, ha az udvar fegyvernyugvást köt.[2] A császár szintén meghallgatta, de meghagyta, hogy ne szóljon se Salm hg. miniszterelnöknek, se Heisternek, mert amaz a hatvani uradalmat, emez pedig a bányavárosokat féltve, megakaszthatják az ügyet; azért csak Trautson herczeg, Wratislaw gróf és Seillern báró miniszterekkel s a magyar kanczellárral értekezzék. Azzal a föltétellel, hogy a bányavárosok megszállva maradjanak, állapítsa meg a fegyverszünet föltételeit a kuruczokkal, de közbenjárók nélkül. Az udvar nem igen bízott a magyarok őszinteségében, de visszaküldte Tolvayt a fejedelemhez, hogy az alkudozások megkezdésére írásbeli fölhatalmazást hozzon tőle.[3] Bercsényi Losonczon már november 11-ikén beszélt *Tolvay*jal s a bányavárosok kedvéért nem szívesen szalasztott volna el egy karácsonyig terjedő fegyverszünetet. Ezzel a megjegyzéssel s az ifjú Gyulai Zsigmond kíséretében küldte az ítélőmestert a fejedelemhez, ki már amúgy is kihirdette az országgyűlést. Külön utakon, de ugyanaznap, november 19-én érkeztek meg Sárospatakra.[4] A fejedelem harmadnap fogadta Tolvayt s mindjárt azután sokat tanácskozott Bercsényivel és Károlyival. Tolvaynak azonnal visszaadta szabadságát a Morvában raboskodó Görgei János szabadonbocsátása fejében;[5] de magánál tartotta az országgyűlési tárgyalások idejére.

Már annak idején nehezen tudott megállapodni a gyűlés helyére nézve. Tállya, Kassa szűk, Eperjes messze; legalkalmasabbnak Putnokot vagy Rima-Szombatot tartotta volna.[6] Tállyát választotta, ha nem is azért, — hogy Bercsényi szerint[7] —

2 Medows Sunderland lordhoz, november 3. Simonyi, III. 408—9.

3 U. o. és Arch. R. VI. 168.

4 Ez nap tehát nem írhatott levelet Kassáról, mint Vetésy állítja. Fiedler, I. 121.

5 Beniczky naplója, 168. A naplóból kimaradt két sornak ez lehet az értelme. November 8-ikán Bercsényi különben is jelentette a fejedelemnek, hogy Tolvay magával hozta a Görgeieket. Arch. R. VI. 165.

6 Október 16. Arch. R. II. 356.

7 Október 21. U. o. VI. 142.

oda a jó borra a tót is tudja az utat,[8] hanem azért, mert minden szövetségest és vármegyét, az ónodi rend szerint, meghítt az országgyűlésre; ennyien pedig egy helységben nem fértek volna el, de elférhetnek a Tállyához igen közeleső városokban. Mikor azonban Patakra érkezett, megtudta, hogy Tállya elég pusztúlt állapotban van, vize, fája kevés, és ő neki is megártana, ha frissen meszelt, nedves házában maradna;[9] a gyűlést tehát áthelyezte Patakra, melynek vára kissé már épűlt s így a talán megérkező fejedelemasszony elszállásolására is alkalmas volt.[10] A vármegyei követek egy része 24-ikén, a szenátorok többsége pedig másnap tisztelkedett a fejedelemnél; a kinek az országgyűlés helyének megváltoztatásával, a sok kihallgatással és a kormánynyal annyi dolga volt, hogy «egy pipa dohány kiszívására is alig maradt ideje».[11] Hanem azért szakított időt magának, hogy a tudós professzorokkal találkozzék. Pater Székely Istvánt éppen ezekben a napokban bízta meg, hogy a sárospataki iskolákat a rhetorikáig fölállítsa. Pár nap alatt már felesszámban gyűlt egybe az ifjúság s a tanárok a nagyurakat megkeresték, hogy a szegény deákok számára ne kelljen koldúlni.[12] De a várt nagyurak közűl többen elmaradtak; feltűnt pl. *Telekesy* István egri püspök távolléte s hogy *Pethes* András sem mint egri nagyprépost és püspökhelyettes, hanem mint cz. püspök jelent meg.[13]

A követek és nemesek szép számmal jöttek el, de a mint 27-ikén kitűnt, a szomszéd falvakban levő szállásaikról az alakúló űlésen a megjelentek sem vehettek részt mindnyájan. Ott voltak azonban másnap a várpalotában, mikor a *fejedelem* a gyűlést megnyitotta. Megnyitójában hálát adott az Istennek, hogy hazafiúságokról és a szövetség iránt való kötelességükről

8 November 7. U. o. II. 367.

9 November 19. U. o. II. 369.

10 Bercsényi ebből a szempontból már október 31. ajánlotta. U. o. VI. 154. Beniczky naplója, 168.

11 November 29. Rákóczi Károlyihoz. Károlyi-lt.

12 Székely levele Károlyihoz 1709. január 15. Károlyi-lt., fasc. 199.

13 Telekesy levele kelet nélkül Leskónál, Egri Adatok, IV. 471—2. Beniczky naplója, 169.

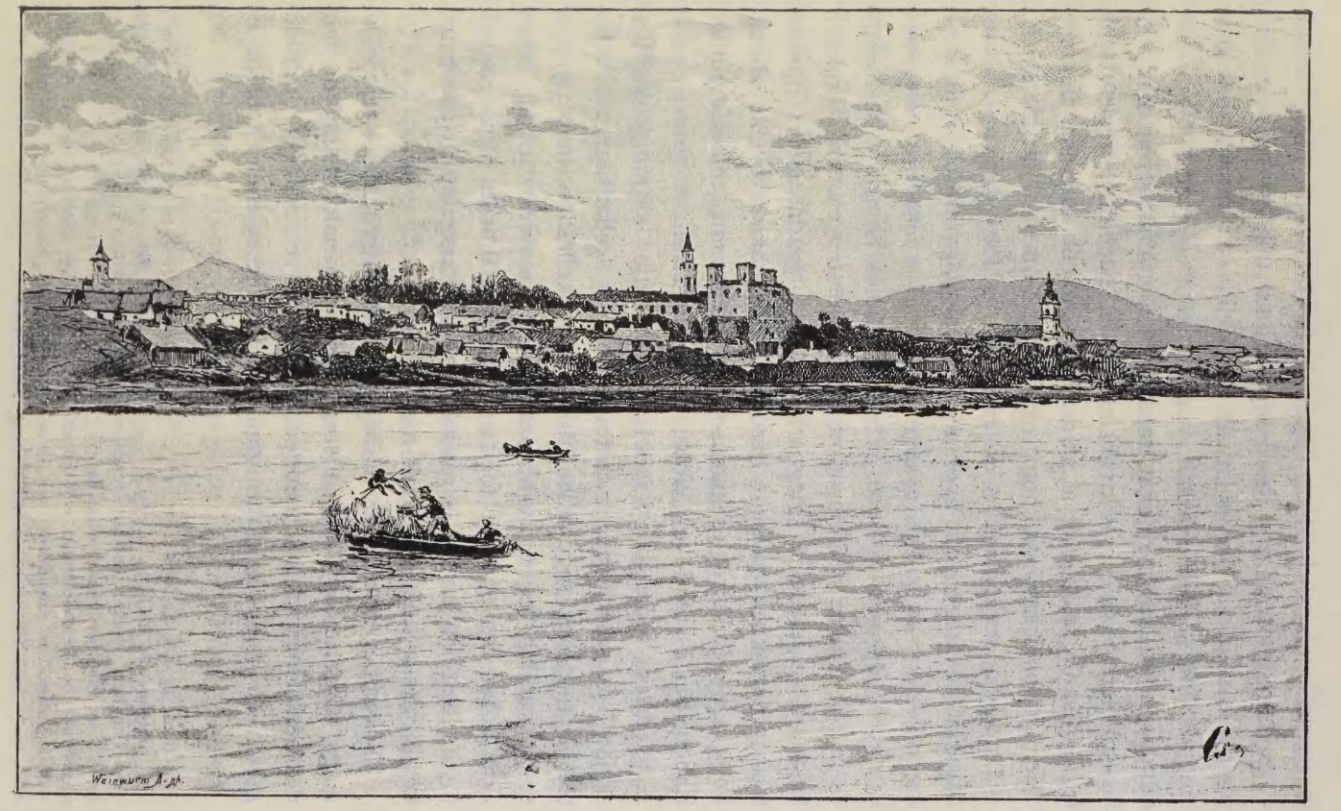

268. SÁROSPATAK LÁTKÉPE.

megemlékeztek, a közhaza javának folytatását szívükre vették s őt annak kívánatos kormányzásában minden úton-módon segítni kívánják. *Sennyei* István kanczellár az ország nevében megköszönte a fejedelemnek, hogy a hazáról olyan atyai módon gondoskodik, mindnyájukat tapasztalt kegyelmébe ajánlotta és hosszú életet, szerencsét kívánt neki.[14] A fejedelmi előterjesztések legfontosabb része volt a *zárószámadások* bemutatása. A fejedelem jobbnak tartotta, hogy ez az egész ország előtt történjék; s a magyar szellemnek is ez felel meg.[15] Hogy tehát az Isten haragját a szegények nyomorgatásával nagyobb bosszúra ne ingereljék és *az egész ország tudhassa, a törvényes kivetések és egyéb jövedelmek hova lettek,* s kitűnjék, hogy a fejedelem és mások azokat nem fordították, mint némelyek vélik, a maguk hasznára: a fejedelem megparancsolta a gazdasági és hadbiztossági tiszteknek, valamint báró *Hellenbach* bányakormányzónak, hogy a bevételekről és kiadásokról *nyilvánosan számot adjanak.* Ebben 81 esztendővel előzte meg mestereit, a franciákat.[16] A fejedelem tudta, hogy ezzel sem foghatja be mindenkinek a száját,[17] de szükségesnek tartotta, hogy a szabadságharcz vezetőinek tisztakezűsége ellen itthon és a külföldön nem egyszer emelt váddal végre szembeszállhasson; másrészt pedig, hogy akár békét köthet, akár folytatnia kell a háborút, a pénzügyek jó rendben folyjanak. A rendek, hogy a vizsgálatot gyorsítsák, két bizottság közt osztották meg a munkát.[18]

November 29-ikén az *ország dikáját* tárgyalták. A fejedelem maga sürgette legjobban a szegények adójának méltányos rendezését. Hogy a föld népe a nemzet ügye iránt el ne hidegüljön és hogy korábbi szándékai is teljesedjenek, a bajok és

14 Beniczky naplója, 170.

15 Október 18. Arch. R. II. 356.

16 Legalább Necker compte rendujét tekintik az első nyilvános számadásnak; egyébiránt ha Desmaratsnak — Rákóczit szintén érdeklő — számadása volt is az első, mely 1708. februárius 20-ikától 1715. szeptember 1-ig terjed (közli Eur. Fama, 1717. 291—308. és 380—402.), Rákóczi ebben az esetben sem utánzó.

17 Arch. R. II. 356.

18 Beniczky naplója, 170—1. A fejedelem levele Károlyihoz november 29. Károlyi-lt.

zavarok nagy részén segíteni igyekezett. Másnap a *hadügyi költségvetés* került sorra. Az előirányzat szerint a magyar hadsereg 75 ezredből áll, a melynek ellátására *havonkint* 56,250 mérő gabona, 11,250 mázsa hús, 113,685 mérő zab és árpa, 2030 kocsi s fejenként a lovasoknak 4, a gyalogosoknak pedig 3 rajnai forint hópénz kell. Ezenkívül megszavaztak sok fáradozásaikért a fejedelemnek 100,000, Bercsényinek 50,000, gróf Csáki Istvánnak 25,000, Vay udv. kapitánynak 20,000, a szenátoroknak fejenként 12,000 forint évi fizetést.[19] Deczember elsején a fejedelem a szenátussal a fölajánlott fegyverszünetről s az arra következhető békéről tárgyalván, nem mehetett a várpalotában megjelent rendek közé, a kik talán örömmel is üdvözölték Turócz vármegyének aznap érkezett követeit. Egyébiránt a hadak ellátásának és a nemzeti fölkelésnek ügyével foglalkoztak. Tulajdonképpen jobban ügyeltek a szenátusra, mert ennek tárgyalásaitól függött, béke lesz-e vagy háború. Sokan kétségbeesve és nyiltan kívánták a béke megkötését. A fejedelem tehát arra kérte Károlyit,[20] hogy ne csak maga jöjjön fel a gyűlésre, hanem a tiszántúli hadak követeit is hozza magával. Ezeknek utasításába bele lehetne venni, hogy mivel először ők fogtak fegyvert ezen ügy mellett, a német bizonyára bosszút állana rajtuk; de más vármegyék és hadak is jövendőben az ő kényszerítésükkel menthetnék magukat. Kérjék ennélfogva az országgyűlést, hogy békekötés esetében biztosítsa őket; a fejedelmet pedig elejétől fogva sokszor adott hitére kényszerítsék, hogy őket el ne hagyja; mert ha a vármegyék békülnének is, a fejedelemhez való hűségüket megtartani kívánják. Inkább fegyver alatt maradnak addig, míg elegendő biztonságot nem nyernek; s nem vetik alá magukat olyan békességnek, a melyben megfelelő biztonságot nem látnak. Végre pedig kívánniok kell, hogy az erdélyi fejedelemség az Ausztriai Háztól független legyen.

[19] MHH. XXVII. 376.

[20] U. o. 377. Beniczky, 172. Arch. R. II. 370. és Károlyi-lt. deczember 1.

A fejedelem tehát közel állott hozzá, hogy a vármegyék békepártjával szemben katonai *háborúpártot* szervezzen. Különösen deczember 4-ikén volt válságos a helyzet. A rendek nagyon zajos ülést tartottak a várpalotában. Kikeltek a katonaság ellátásával járó bajok ellen; ki a nagy messzeséggel, ki a szegénységgel, ki pedig azzal mentette magát, hogy a bujdosó nemesség élelmezése túlságosan megterhelő. Megállapodni semmiben sem tudtak. Ekkor a fejedelem a szenátus jelenlevő tagjaival együtt közéjük jött s beszédet intézett hozzájuk. Elmondta, hogy az igazságos Isten bűneikért érezteti velök súlyos ostorát. Ime, az ellenség észrevette, hogy szívük, bátorságuk megcsökkent a haza javának keresésében; azért olyan fegyverszünetet ajánl, a melynek értelmében a maga helyzetét jól megerősítvén, arra kényszeríthetné őket, hogy bármily békét elfogadjanak. Idővel azután jármot vetne nyakukba s maradékaikat örökös rabságra kárhoztatná. Ezt csak úgy kerülhetik el, jó fegyverszünetre és rendes béketárgyalásra az ellenséget magyarhoz illő elszántsággal csak úgy szoríthatják, ha Istenükben és igaz ügyükben bízva mindnyájan fölkelnek és ezen országgyűlésből ellene indúlnak.

Szavainak leírhatatlan hatása volt. Egy szívvel és lélekkel kiáltották, hogy *életüket adják, vérüket ontják édes hazájuk szabadságáért.* «Így még sohasem rezolválta magát az ország ellenségének elrontására mint most.»[21]

«Vitam et sanguinem!»

Ez az a fölkiáltás, a melyet Európa uralkodói legjobban irígyelnek az egész magyar történelemből. Csakhogy ők arra a felbuzdúlásra gondolnak, a mely 33 esztendő múlva, egy ifjú, szép királyné kérő szavaira, könyeire fogta el a szíveket és dinasztikus lelkesedést keltett. Mi arra a kitörő lelkesedésre gondolunk, a mely most deczember 4-én és száznegyven esztendő múlva július 11-én lángolt ég felé. Ha Rákóczi, majd Kossuth

[21] Fogarasy főpohárnok deczember 5. Tört. Tár, 1882. 752.

annyi energiát tapasztalnak a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltak a megajánlásban: Magyarországot valóban a poklok szavai sem dönthették volna meg. Másnap, deczember 5-én, némileg már megbontotta az egyetértést a *subsidium* ügye, melylyel az általános fölkeléssel és a hadsereg fizetésével kapcsolatban kellett foglalkozni. Nehézséget nem az összeg okozott, hanem a kivetés módja: porta, vagy dika szerint történjék-e? A rendek meg nem állapodhatván, végre is megnyugodtak a fejedelem javaslatában, hogy a subsidiumhoz a leszállított dikák szerint járúljanak. Minden vármegye üssön le egy-egy jókora összeget s így dika, porta, vagy más mód szerint fizessen. Idővel az országgyűlés a befizetésnek teljesen igazságos tervezetet készíthet.[22] Újabb áldozatot jelentett, hogy «a rézpénz nyakaszakadásával» a pénz értékének fölemelését abbahagyták, vagyis elhatározták, hogy a pénzt lázsival (agioval) a lakosok elfogadni nem kötelesek. Ez a pénz régi értékének csökkentését (devalvátióját) jelentette.[23]

Hatodikán nem tartottak ülést, mert hallatlan fénynyel ünnepelték meg *Bercsényi* nevenapját. A fejedelemmel együtt misét és szentbeszédet hallgattak a templomban, azután Szent Miklós poharára a főtábornokhoz mentek. A poharak csengésébe zordonan vegyült Bezerédj és társai lánczainak csörgése. Az árúlókat aznap hozták át Kassáról s tömlöczbe vetették, míg törvényt láthatnak felettük.[27]

A rendek a dikának még nevét is eltörölték s az ellenségnek ki nem tett vármegyékre tűrhető és erejüknek megfelelő összeget vetettek ki. Ezt a mérsékletet maga a fejedelem sür-

[22] Beniczky naplója, 173. MHH. XXVII. 378. Des Alleurs mégis éppen eznap írta feleségének, hogy nemsokára alkalmasint hazamegy, mert a fejedelem béketárgyalásokat kezdett; pedig Des Alleurs Torcyt ugyanakkor értesítette a harczias elhatározásról. Fiedler, I. 121.

[23] Rákóczi deczember 6. Arch. R. IX. 565. Bottyán erre 15-ikén megjegyezte (u. o. 569.), hogy ha már a pénzt devalválták s így kevesebb lesz a pénz, önmagunkat kell megróni; szegény és gazdag, hadi és nem hadiember egyaránt vallja be és adja ki pénzének tizedrészét: «azzal lehet idegen nemzetnek fizetni, a mely kíván hazánk szolgálatában hadakozni.» A fejedelem deczember 17-ikén valóban határozatot hozatott a decimalitás ügyében. (Beniczky, 176.)

[24] Beniczky, 173.

gette, a ki nem akarta, hogy a vármegyéket megterheljék s a szegénység tovább is panaszkodjék. Az összeg fölosztását csak a 10-iki ülésben folytatták.[25] Kiméletre valóban nagy szükség volt. «Arra jutottak szegény lakosaink — panaszkodtak a középszolnokiak[26] — hogy éhenhalástól minden órán gyalázatos koldulással kényteleníttetnek életüket megváltani.» Mostani elpusztult és tehetetlen állapotuknál súlyosabbat sohasem tapasztaltak. Károlyi erdélyi főtábornokot kérték, bölcs elméje szerint találjon oly módot, hogy kegyelmes uruk ő felségének és édes nemzetüknek tovább való szolgálatára megtartatván, megélhessenek és ne legyenek kénytelenek édes nemzetük irgalmaskodó birodalma alatt egész vármegyéstül hallatlan példára elpusztúlniok. Még a fogarasvidékiek is bevádolták a kuruczokat az erdélyi kormányszék előtt, hogy az elmúlt forradalmi időkben, mikor Fogaras vára ostromzár alatt volt, a váron kívül levő főplajások «rettenetes exactiókat tettenek, mind a districtusbeli szegénységen is, mind pediglen a havasokon levő asztinákon».[27]

Egyébiránt *Károlyi,* a ki néhány napot most Patakon töltött, megnyugtathatta a fejedelmet, hogy az erdélyi nép annyi zaklatás és szenvedés után sem szakadt el tőle. Szűz Mária szeplőtelen fogantatása napján, deczember 8-ikán, mikor a fejedelem az öreg templomban misét hallgatott és megáldozott, Erdélyben gróf *Montecuccoli* Herkules cs. tábornok még a *nőket* is kuruczoknak nyilvánította.[28] Szerinte Erdély *minden* kerített városában, falujában s egyéb helyein vannak olyan özvegyek, férjes asszonyok, atyafiak, a kiknek ura, fia, atyjukfia a kuruczok közt él. A császári katonaság ártalmára, botrányára ezek azokhoz minden hírt, újságot kivisznek, sőt ruházattal, étellel, itallal s egyéb jókkal is ellátják őket. Az ilyen nőket minden személyválogatás és tekintet nélkül még ebben a hónapban ki kell

25 Beniczky, 173—4. MHH. XXVII. 380.

26 Baksai közgyülésökből deczember 29. Károlyi-lt.

27 Erdélyi N. Múzeum Mike gyüjteménye, 1708-ból. Ennek érdekes kiegészítése Apafi herczeg 4 oldalas előterjesztése, az oláhokat jellemző sok részlettel.

28 Deczember 8. Erdélyi N. Múzeum, Mike-gyüjt.

üzni jószágaikból s nem szabad megengedni, hogy gabonájukból s egyéb ingóságaikból akármit is magukkal vigyenek, hanem őket ingóságaikkal együtt karácsonyig Kolozsvárra kell beszállítani. Azonban kegyelmet nyernek, ha uraikat, fiaikat, atyjukfiait erre az időre a kuruczoktól visszahívják; s ezek is visszakapják javaikat, ha Kolozsvárt hűséget esküsznek. Az asszonyok nem éltek a császári kegyelemmel. Erről sem szól az országos történelem, a mely évről-évre a hazaszeretetnek annyi jelét jegyezte föl. A mi szíveink azonban büszkén dobognak arra az emlékre, hogy az asszonyok, kiknek mindene a családi boldogság, ennél is előbbre valónak ösmerték a haza boldogságát.[29]

Hasonló hazafias önzetlenségre szorította a pataki gyűlés azokat a kétes nemeseket,[30] kik a Hegyalján s másutt kivonják magukat mind a katonai szolgálat, mind a teherviselés alól. Elrendelte, hogy azok, a kiknek nemességét a vármegye nem igazolja, minden országos terhet viselni kötelesek. A vármegyék terheinek elosztását végre is a fejedelemre bízták, ki munkálatát már 12-ikén bemutatta a rendeknek. Ugyanakkor a hadak kiegészítésére és az újonczozásra tévén javaslatot, kifejtette, hogy az ellenség incselkedéseinek mindenképpen ellene kell állaniok; de szemére lobbantotta a nemzetnek, hogy önmagában sem bízik. A gyűlés, a beszéden föllelkesedve, a hadak kiegészítésére 12,000 hajdút szavazott meg, olyképp, hogy minden 50 adóforint után egy-egy hajdút kell állítani. A fejedelem végű bemutatta a fegyverszünet pontjait s megjegyezte, hogy a császár nem talál nehézségre, ha a magyarokkal őszintén akar tárgyalni.[31] *Tolvayt* a pontozatokkal[32] azonnal Bécsbe küldték, *Esterházy* Antalt pedig, a dunántúli hadak fővezérét, már előbb[33] értesí-

29 Márki, Nemzeti ünnepeken, 30.

30 Deczember 11. Beniczky, 174.

31 Fogarasy főpohárnok már deczember 10-ikén megírta: «Ha a császár rezolválja, jó; ha pedig nem, az egész ország fölkelvén, ellene megyünk. Ez a végzés.» Tört. Tár, 1882. 752.

32 Rákóczi utasítása Tolvay Gábor számára s a fegyverszünet föltételei deczember 8. Esterházy tábori könyve, 279—282.

33 Bercsényi deczember 5. Arch. R. IX. 564.

tették, hogy a mint megérkezik hozzá Bécsből a jóváhagyás, a fegyverszünet megkötését azonnal tudassa az összes hadparancsnokokkal, kik ebben az esetben dobszóval tiltsanak el mindenkit az ellenségeskedéstől.

13-ikán a gyűlés elrendelte, hogy februárius végéig minden vármegye a legigazságosabb módon állítsa ki újonczait. A városokat, mivel amúgy is igen nagy a terhük, fölmentette a hajdúk közvetlen kiállításának kötelessége alól, a véghelyeknek pedig megengedte, hogy saját csapataikat és ezredeiket önmaguk egészítsék ki. Erre a kérdésre alkalmasint visszatért az este tartott haditanács is.[34] Másnap, a zárószámadások rendjén, Darvas Ferencz kerületi biztost pontonkint számoltatták meg; némely tételét nem fogadták el s Klobusiczky elnöklete alatt néhány követet küldtek ki a számadások szakszerű megvizsgálására. Ilyképp akarták elejét venni annak, hogy a fejedelmet és Bercsényit bárki is haszonlesésről gyanusítsa. Másnap Klobusiczkyt szenátornak választották s mindjárt le is tették vele az esküt. Ezután a fejedelem is megjelent a rendek közt. Elmondta, hogy bűneinkkel Istent méltó bosszúállásra ingereltük; kegyelmét tehát igaz bűnbánattal kell megérdemelnünk s ennek, a régi keresztények módjára, külső jelét is adnánk. Mivel Isten ő szent fölségének bűneinkért fölgerjedt haragját leginkább *pénteken* tapasztaltuk, szenteljük neki azt a napot minden héten bőjttel és igaz bűnbánat-tartással; hogy ekként megcsöndesedvén szent haragja, dolgainknak kívánt boldogúlását érhessük. Javaslatát a rendek egyértelemmel elfogadták és a szabályzat elkészítéséről gondoskodtak. Másnap a fejedelem templomba ment a szenátussal együtt s harmadnap, deczember 17-én, személyesen jelent meg az országgyűlés berekesztésére. Még egyszer hosszasabb vitára adott alkalmat az ország terhének könnyítésére beadott javaslatával. Azután felolvastatta, módosította és szentesítés után mindjárt szét is küldette[35] mind a 18 statu-

34 Beniczky, 175.

35 Levele Károlyihoz deczember 17. Károlyi-lt

tumot,[36] melyet az országgyűlésen a pénz- és élésbeli segítségről, a vitézlőrend kérésére megállapított téli szállásokról, a kapitányok utasításáról, a bujdosók elszállásolásáról stb. hoztak. Végre még egyszer megmagyarázta ezen országgyűlés összehívása okát. Biztosította a rendeket, hogy a haza dolgában mindenkor szívesen fáradozik s annak szeretetétől el nem

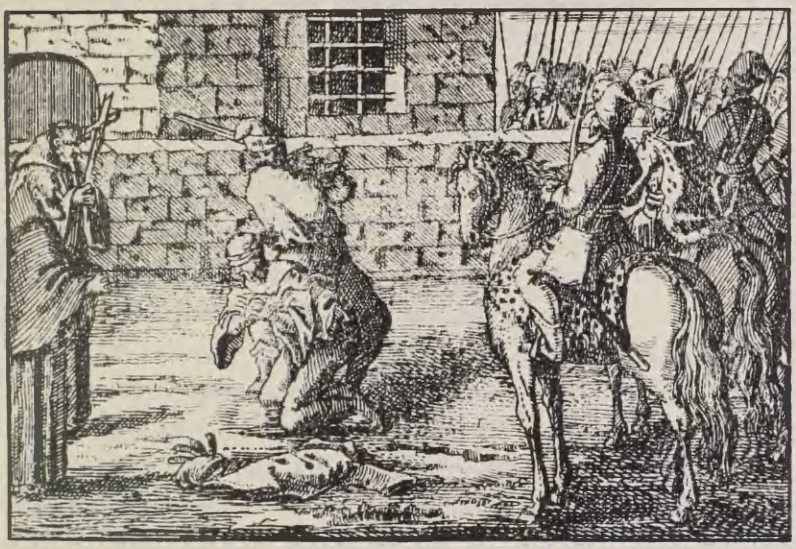

269. BEZERÉDJ KIVÉGEZTETÉSE.

választja *sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység*. Segítse az Úr-Isten mindnyájukat a haza boldogulására.[37]

A vármegyék követei megindúltan búcsúztak el a fejedelemtől, a kiről tudták, hogy ünnepies pillanatban tett fogadalmát szentül megtartja s a nemzeti ügytől nem tántorítja el sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység. A kik még maradtak, másnap halni látták azokat, kikben nem volt meg ez a lelkierő s a nemzeti ügytől eltántorodtak. Gróf *Esterházy* Dániel altábornagy elnöklete alatt a katonatisztekből és szená-

[36] Közli Esterházy tábori könyve, 283—288. (október 18. kelettel).
[37] Beniczky, 176—7. MHH. XXVII. 380.

torokból álló bíróság mint hazaárulókat *Bezerédjt* és társait halálra ítélte s ezt a fejedelem enyhébb felfogásával szemben 17-ikén az országgyűlés jóváhagyta. 19-ikén 10 órakor a szenátus gyűlése után, az elítélteket kivitték a város piaczára, felolvasták ítéletüket, mire Kajaly Pál főauditor a pálczát kettétörte. Vörös posztóra térdepeltették a bűnösöket s a hóhér előbb Bottkának ütötte el a fejét. Bezerédjnek megengedték, hogy elszavalja azt a búcsúzóverset, a melyet a siralomházban önmaga csinált.

«Jaj, gonosz szerencse, mint bánál énvelem!
Híremben, nevemben meggyalázál engem
... Jaj, hogy a Rákóczi már levágat engem ...
Mindazáltal mégis kész vagyok halálra:
Kinyujtom nyakamat Rákóczi kardjára!»

S a ki a csatákban egymaga 72 császári tisztet vágott le, csakhamar a hóhér pallosa alatt végezte életét. Bottka és Bezerédj holttestét a hajdúk a vasakkal és bilincsekkel együtt koporsókba tették s ezeket a templom sírboltjába temették el. *Szegedit* Bercsényiné kérelmére s *Újkérit* és *Pöstyénit* a fejedelem életben hagyta. Mindenki szánta Bezerédjt, kinek híre Európát betöltötte s a népdalok itthon is dicsőítették. «Szánja Isten az esetét; de minden igaz magyart őrizzen meg a haza elárulásától.»[38]

38 Beniczky, 177—8., MHH. xxvii. 380. Bezerédj búcsúzója. Thaly, Adalékok, ii. 251—260. Latin versekben is elsiratták. Medows februárius 20-ikán (Simonyi, iii. 429.) 18-ra tette a kivégzést.

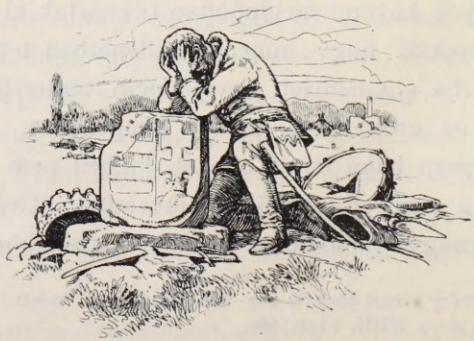

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

RÁKÓCZI RESOLUTIOJA.

(8. lap.)

Nyilván vadnak az egész világ előtt, az Austriai háznak czégéres, és minden Nemzetekre ki hatott, 's el terjedett mesterséges csalárdtsá„ | gi, mellyel valakik baráttságahoz folyamodtanak, annyival inkáb szép szin és édességes baráttsága alatt méregnél keservesseb merigyet hordozó álnok igire„ | tinek alhatatlan és változo ajánlásával, maga birodalma, vagy inkább mondhatni vass igája alá hódoltathatott, azokkal mely mostoha módra bánt, és á midőn | alkalmatosságát látta, minden világi gyönyörüségeket fellyül múló lelki 's testi szabadcságibul külömb külömb ábrázatok, és idegen talalmányoknak | Titulussa 's nevezeti alatt miként kiványa ki fordítani, a' melyre is majd minden szabad Nemzetek felett keserves emlekezetül pelda lévén a' Magyar Nemzet, a' mi„ | dőn minden Szabadcságunk veszettségének tengeriben láttatunk tellyességgel merülteknek lenni, akkor Isten azon szabadcságnak helyben hozására al„ | kalmatosságot 's fegyvert adván kezünkben, azáltal azon Isten-, és minden Nemzetektül appróbáltatott munkát, nem csak elkezdenünk engette, hanem ekkoráig | valo dicsiretes és csekély erőnk és tudatlanságunkhoz képest csudára méltó progressusokkal meg is áldotta 's ékesítette, 'a mely is az egesz Magyar Nemzetet concer„ | nálván meg kell vallanunk, ditsirettel kell a' Nemes Vármegyéknek abbéli buzgóságárúl és szives affectiójarúl emlekeznünk, mellyel a Magyar Országi Nemes Statu„ | sokkal, azon Szent Munkanak álhatatos continuatiojára nem csak őszve szövetkeztek, és munkájokat 's faradcságokat egyben kötötték, hanem annak bizonyos„ | jeleül és zálogáúl, Bennünket maga abbéli terheinek 's dolgainak kormányozására 's igazgatására szabad akarattyokbúl Feje-

delmekké is választot„ | tak. A' midőn pedig az Hadakozásnak természet szerént folyni szokott változása, és az Ellenségnek erősseb volta miatt is ki kelletett azon Hazából nyo„ | múlnunk, minémű keserűséggel tellyes affectussal vettük 's értettük, hogy a' midőn az Ellenkező dolgok alkalmatosságával szorossabban egybe eresztett tanattsal és erő„ | vel buzgosagossan és serényen el-kezdett kötelességek mellett kellett volna az Ellenség ellen operatiójokat 's munkájokat folytatni, akkoron magok szabadságok*nak* oly drága | munkájahoz és Hozzánk Fejedelmekhez szorossan tartozo kötelessegek*nek* le vetkezésével, nem csak meg-tagattak Bennünket, hanem a' mint Instantiajokb*an* is allegállyák, az | Ellenségnek álnok hitegető édes beszédi, 's kereszténvi hit alatt adott Gratiáját (melynek sokszori álhatatlanságát, és az egész világ előtt nyilvánságos természet | szerént való változását, maga keserves kárával és minden szabadságinak meg romlásával, már maga peldáján tapasztalta, 's gyakran experiálta volt :) am„ | plectálván, az maga tulajdon vére, élete, 's Nemzete draga szabadcsagi, 's belső részei ellen való fegyverkezésre, 's ellenségeskedésre tettenek hittel igiretet. Mely | nevezetes és czégéres Delictumokra nézve, noha mind Isten, 's mind az emberek fegyhetetlen Törvennye szerént pro qvalitate delicti, és peldás emlekezetűkepp*en* lehetett | volna animadvertálnunk; akarvan mindazáltal ebbenis inkább k*egyel*mességgel, mint kivántatható kénységgel a' Nemes Vármegyékhez viseltetnünk, ennehányat ki„ | vévén, kiknek Delictumok nevezetessebbek, kinek kinek a' Nemes Vármegyék Tagjai közül Szemellyének Delictumát k*egyelmes*s*en* condónálván, mind perpetua Amny„ | stiában tévén, Parancsoltuk csak joszagok*nak* confiscatioját, azt sem oly véggel, hogy meg akarván attúl fosztani a' N*emes* Ország lakosit, kivántuk volna Fiscusunkat | azzal terjeszteni s bővíteni, hanem elsőben is Fejedelmi p*rae*rogativánkat igyekezvén ebben is manuteneálni, nem akartuk valamely abusus kövesse ez*en* k*egyelmes* Intenti„ | ónkat; és noha tovább is k*egyelmes*s*en* Tőllünk resolváltatott hogy a fellyeb elégségesképpen declarált Deviátioért, a' N*emes* Vármegyék feles számmal annyival inkább | universali nomine joszágokban meg ne károsodgyanak, semmikepp*en* nemis akarjuk, hogy azon ideg*en* magyarázattya legyen; nem lévén mindazáltal a' Nemes | Vármegyék Tagjai közül mindenik személyének relative 's a vétekhez egyarányu p*ro*portioja 's állapottya, nem lehet senkinek injuriájával, ha in particulari kel„ | letik kinek kinek maga jószá-

gának remissioja iránt Hozzánk recurrálni, a' mint hogy alkalmatosságával kivánnyuk is, a' Nemes Vármegyékhez singu„ | latim elegsegeskeppe*n* es notabiliter Fejedelmi k*egye*lmessegünket contestalni. Datum in Castris Nostris ad Possessionem Darocz positis Die trigesimâ | *Mensis Octobris* A° Millesimo Septingentesimo SEXTO. |

F. Rakoczi m. p. (P. H.) Paulus Ráday m. p.
Georgius Pongrácz m. p.

2.

RÁKÓCZI LEVELE PEKRI LŐRINCZHEZ. 1707. AUG. 28.

(60. l.)

Terebes die 28 Augusti 1707.

Isten minden Jokkal aldgja meg kgdet, kivánom!

Jolehet már alkalmas ideje, hogy hirdeték vala az Németnek Erdélyben való szándékát, és sokat lármáskodának induló hireivel, csak ma értettem Eszterházi Antal ur Curirja által Rabutinnak Budához való érkezését; micsoda erővel? ime az szemmel látás szerént Szekeres includalt levele meg mutattja, melyre nézve Orderem szerént Eszterházy Antal ur maga Corpussával mar Conjungalta Magát oly véggel Károlyi Urral, hogy vele meg verekedgyenek, de Oppinionk felett Gyalogja lévén az ellenségnek, és emez Gyalogját Staremberg ellen, és Ujvárban, ugy a Bányák oltalmára kéntelenitetvén hagyni: nehezen hiszem hogy telljek valami az szemben levő formalis harczrul, ha csak az I*sten* valami kemény probák által nem mutatja meg Sz*ent* áldását; — és kivált ha Szeged felé veszi utját: Eszterházy Antal nem távozhatik Corpussával kéntelenittetvén az Ujvári obsidiora vigyázni, az melljet régen hirdet | 1[b]: az ellenség, de még eddig se irja se szelenczéje; ezek azért igy lévén, csak könnyen elgondolhato dolog, hogy az Partiumig nagy oppositio nélkül penetralhat az ellenseg; de ot valoban meg kellene vetni az ágyát, kihez képest még most merre forduljon, bizonytalan lévén: állando dispositiokat nem tehetni, de mindazonáltal tegjen oly dispositiokat kgd, hogy minden felé elérkezhessék; idejen fogjak magat kgldel Conjungalni Bonefous es Elljös Gyalog ezerei, melljek közül mivel gyakorta szökésére nézve az elsőnek nem hihetni: ha valamely operatiora kél az dolog (de nem eléb hogj eszre ne vegyjék intentionkat)

Compagniankent kel őket meg szaggatni; kgld mindazonaltal Szeben szorongatását hertelen félben ne hadgya, es az menyiben lehet az Lármát távoztassa, de azt se mulassa el, hogy az szorosokon obvialhasson idejen neki az melyet Károlyi ur tudositasihoz (kinek is megparancsoltam hogy directe tudositsa kgldet) fog kgld alkalmaztatni || 2ª : és Communicatis Consiliis közelitven egymáshoz, fogja kgltek folytatni az operatiokat.

Magam miben legyek occupatus: kgltek jol tudgya, melyre nézve várván naponként onnan is az tractarul valo tudositásokat, innen könnyen el nem távozhatok, mivel ezen negotiationkbul oly erős segitséget várhatunk, az mely által hazánk rövid idő alat következhető boldogulását is várhattjuk, és nem is volna tanácsos oda bolyogva eztet vontatni, ugis reménlvén hogj az kgltek hasznos operatioii által nem lesz távolj létem miat is fogjatkozas, kgld mind azon által bizonyos lehet benne hogy valamit erömmel és eszemmel fel találok de Erdely Conservatiojaert cselekednem kesz leszek, tudom hogj fog talaltatni elég engemet rágalmazo nyelv de légjen Isten mind azoknak iteloje bár nem banom nekem kel elotte mind az két hazaért szamot adnom, és ezen igjnek folytatását ugj kormanyoznom hogy egygyiknek az masik miat ne következnek jövendőre veszedelme ezek pedig most maskent || 2ᵇ : nem lehetnek, vagyon mind azon által telljes bizodalmom az kgld hüségében es dexteritasaban hogy mindeneket javunkra fog kormanyozni kgld melljekert mik is haladatlanok nem leszünk maradvan

Kgld

minden jot kivano attjafia

F. Rakoczi m. p.

3.

RÁKÓCZINAK PÁPAY JÁNOS ÁLTAL ÍRATOTT UTASÍTÁSA ILOSVAY GYÖRGY SZÁMÁRA.

(115. l.)

INSTRVCTIO Pro Egregio Georgio Illosvay.

1ᵐᵒ: Az melly Gyalog Német, s- Palottasok mellé rendeltetnek urokkal megyen Bottyanban.

2ᵈᵒ: Holott is kastéllyban azon Gyalogságot be hellyheztetven mondgya meg nevűnkel Te*kintetes* Na*gysa*ghos Sennyey Istvan Ur Hivunk*nek* a' végre küldöttének oda, mivel hogy az Hadak*nak* sok rendbéli

fenyegetőssèseket értettük eò k*egyel*me ellen, netalan ex insperato azon Hadaktúl valami Casus Tortennék eò k*egyel*mén, arra leszen vigyázása.

3^{tio}: Légyen olly Industriával, hogy azon Gyalogság valamiben ne excedállyanak hanem jól alkalmaztatvan magokat mennel jobban lehet hivatallyokat véghez vigyék.

4to : Szorgalmatosson vigyázon valamely Titkos Crrespondentiai emlitett Sennyey István Ur*amnak* ne lehcssenek, a' kastellybúl is ki ne jöjön, mellyre nézve is a' melly Leveleket küldezi valamelly felé elsőben is k*egyel*med meglássa és k*egyelmed* híre nélkül penigh legkissebb Levelet se ki sem bé ne vihessenek.

5to : Mivel azon Gyalogságnak, úgy k*egyelmednek* azon Bottyani Joszágbúl kel Intertentiok*nak* kitelni, arra is vigyázon, hogy élés dolgábul, mind maganak, mind penig ezek*nek* fogyatkozássa ne legen, egyéb iránt is valamit legjobb moddal, s- alkalmatossággal el tud kővetni bizatattik Hűségére és serény vigyázássára.

Datum ex Castris nostris ad Gyömrő positis die 24. Men*sis* Aprilis. Ao 1704.

F. Rakoczi m. p. Joannes Pápai m. p.

4.

KURUCZ VEZÉNYSZAVAK.

(152. lap.)

1^{a}: Exercitium Militare.

Primò Lábhoz a' Fegyvert.

2^{dò} Tegyétek a' Földre.

3^{tiò} Nyissátok föl az Londingot.

4. Vegyétek föl a' fegyvert.

5. Karotokra az fegyvert.

6. Legyetek készen.

7. Tegyétek a Pofátokhoz.

8. Vegyétek le a' Pofátukrul.

9. Huzzátok a' Sárkányt helyire.

[10.] Ereszétek balra a' Karabinyt.

[11.] Vegyétek ki a' tőltést.

[12.] Porozzátok f*el.*

[13.] Zárjátok be a' *serpe*nyőt.

[14.] Jobra fordicsátok a' Karabinyt: Tőltést [. . . . .] NB. Nyujjatok a' Veszszőhöz.

[1]5. Háromszorra huzzátok ki a veszszőt.

16. Rőviden a' Mellyedhez. Tegyétek a Csévében.

17. Adgyatok a tőltésnek három ütést.

18. Háromszorra huzzátok ki az Veszszőtt.
19. Röviden az melledhez, tegyétek az előbbeni helyére.
20. Föl a fegyvert: állyatok az előbbeni helyre.
21. Fél jobra. 4.
22. Balra. 4.
23. Egészlen Jobra.
24. Egészlen viszsza balra.
25. Egészlen balra.
26. Egészlen viszsza Jobra.
27. Temetésre fordicsátok a' fegyvert.
28. Karotokra az fegyvert.
29. Eső ellen föddgyétek bé a' fegyvert.
30. Karotokra az Fegyvert.
31. Lábhoz a' fegyvert.
32. Térdepőllyetek le.
33. Kellyetek föl.
34. Karotokra az fegyvert.
35. Első klid egészben jobra. NB. Márs.
36. Tegyétek bal lábhoz a' fegyvert: Ereszszétek bal karotokra a' fegyvert.
37. Vegyétek elől az Farmatringot. NB. A' Fegyvert kezében.
38. Vessétek vállotokra az farmatringot.
39. Tegyétek el a' farmatringot. NB. Azonnal job lábhoz a' fegyvert.
40. Karotokra az fegyvert.

[4]1. Az első klid egészlen balra.
[4]2. Két klidből formállyatok hármat. NB. Czuggal fél jobra, fél balra vagy Contra mars.
[4]3. Jobrul, balrul saserozzatok.
[44.] Három klidből formállyatok kettőt. NB. Jobrul, balrul.
[45.] Hátulso klid előre, r . . . n [1] Márs.
[4]6. Hátulso klid légyen készen [2] Tüzet.
47. Az első klid légyen készen-Tüzet egészen.
48. Plátony szerint Tüzet. NB. Karabinnyal és Pisztollal.
49. Aufmaserozzatok.
50. Abmaserozzatok Czugreisz.
51. Balrul, vagy jobrul Contramaserozzatok.
52. Czuggal aráncserozzatok.
53. Czuggal retirállyatok.
54. Jobrul, balrul formállyatok Flankot Mars.
55. Formállyatok Svadronyok Carét.
56. Hátulso klidek Legyenek készen.
57. Helyben svingollyatok, és formállyatok két Treffet, Svingollyatok Jobra vagy balra Mars.
58. Két Trefből formállyatok négyet. Mars. Svingollyatok.
59. Négy Trefből formállyatok kettőt, Mars. Svingollyatok.
60. Két Trefből formállyatok edgyet Mars. Svingollyatok.

[1—2] A kéziratból egy darab kiszakadva.

5.

RÁKÓCZI KUN ISTVÁNT EZREDESSÉ NEVEZI KI.

(1708. OKT. 23.)

(161. lap.)

NOS FRANCISCUS II. DEI gratia Sacri Romani Imperii & Transylvaniæ Princeps RAKOCZY Partium Regni Hungariæ Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriæ, Pro Libertate Confœderati Regni Hungariæ Statuum, nec non Munkácsiensis et Makovicziensis DVX, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hæreditarius in Saaros-Patak, Tokay, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerents, Onod etcet. Vniversis & Singulis, quorum nimirum interest, aut interesse potest, et signanter condam Illustris Comitis Ladislai Csák de Keresztszegh Regiminis Equestris Ordinis Officialibus, et Militibus Gregariis praesentes has Nostras Visuris, lecturis aut legi audituris Fidelibus Nobis dilectis Salutem, et Principalis gratiæ Nostræ Propensionem. Nemzetes Vitézlő KUN ISTVÁN Hivünknek, mostani Nemzetséges Ügy alkalmatosságával Országunk szolgálattya mellett való serény maga viselését, és dicséretes hüségeskedését kegyelmes tekintetben vévén egyszersmind ezen eddig meg mutatott igaz Hazafiuságbéli s-szives készségét, abban való álhatatosságát az üdőknek és hellyeknek mivoltához képest reménlvén: Erre való nézve, 's egyébirántis iránta való kegyelmességünktül viseltetven, meg nevezett KUN ISTVÁN Hivünknek, néhai Gróff Csáki László Regimentyebéli Lovas Fő Collonellusságh Tisztit és hiuatallyát attuk, engedtük, és conferáltuk, a' mint Vigore præsentium Collationalium Nostrarum adgyuk engedgyük és conferállyuk is kegyelmessen: Parancsollyuk annak okáért, mindazoknak a' kiknek illik, hogy fenn említett Colonellusunkat ismérvén azon Tisztségben általunk constitualtattnak lenni az nemes Haza szolgálattyában, magha hivatallyához képpest Parantcsolatunkbul, vagy Főbb Tisztei Orderek után az említett Regimentbeli Hadaink között . . .[1] *paran*tsolatitul s-dispositioitul függeni, s-azt véghez vinni Edictumunkban fel tőtt kemény büntetés alatt igyekezzenek s-el se mulassak. *Datum* . . . Szatthmár, Die Vigesima tertia Mensis Octobris ANNO Millesimo Septingentesimo OCTAVO.

Franciscus Princeps mp. (P. H.) Stephanus Horthi mp.

[1] A kipontozott helyeket a pecsét eltakarja.

6.

GRÓF BARKÓCZI LEVELE KÁROLYIHOZ.

(189. l.)

Én Egerből hazaérkezvén csak az Boldogságos szűz képeinek sirásit hallottam, egik Varanon, s-a másik Rafajóczon, melyet genuine eő Felségének megh irtam, tudom K*egyelmed*del is fogia eő Felsége közleni, — —

7.

EGY LAP GYULAI FERENCZ NAPLÓJÁBÓL.

(463. lap)

Anno 1703.

23. Junÿ Indultam meg Paczalbol minden Bagacsiastol, Ettem ebedet az Ér mellet az mezőben, Dél után mente*m* Károlyban, holot se*m* az Urat Karolyi Sandor Batya*m* Uramat, se*m* az Aszszonyt ne*m* találtam, hanem csak az Praefectust, és az nagy Aszszonyt Barkocziné Aszszonyomat; Mivel Karolyi Uram Bécsben ment, az előt egynehány nappal vervén fel az kuruczokat Dolha körül, le vágván bennek 70., felest el fogván és három Aranyos zaszló es közönségest kettőtt nyervén, (mely Aranyos zaszlokon ez volt fel irva Franciscus Rakoczi Sacr*i* Romani Imperÿ Princeps) ezen ött zaszlot vitte volt fel magával Udvarhoz Becsben. Karolyiné Aszszonyom peniglen az Jászai kuthoz, és Cassára volt Processio járni. Az mely kurucz Rabokat fogot volt Karolyi Ur*am*, azok is ot voltak fogva Karolyban vasb*an*, kik között volt Bellenyi is fogván, ki az kuruczok között Draskovics*nak* mondotta magát lenni, s-nagyságoltatta, mely miat eő oly hirt csinalt hogy már Gróff Draskovics elől el jöt az Dunantul valo Uraktol követ*nek* es Rövid nap alat mind Ban Ur*am* eő Excellentiaja Bottyani Ad*am* Ur s-mind az töb Dunan tul valo Urak közzejek mennek, mely miatt az öszve Gyülekezet kuruczok*nak* szivek igen Animalodot volt és Draskovics*nak* hittek lenni

23. Eade*m*.

8.

ESZTERHÁZY PÁL ZENEI MŰSORA.

(482. lap.)

Énekek, Tánczok, s-Nóták száma
az Virginán kit tudok verni.

Az Sz : Háromságnak.
Vitézek mi lehet :
Ave Maris Stella.
O-gloriosa Domina.
Stabat Mater.
Angyaloknak királné Aszonya.
Istennek Sz : Anya.
Litania.
Puer natus in Betlehem.

Nékünk születék :

Dicséretes az Gyermek.
Patris Sapientia
Surexit Christus.
Pange lingua.
Hainal hainal.
Omni die.
Boczásd megh Vristen.
Hálát agyunk.
Salue Mundi Domina.

Galiarda.
Carabella
Rosz Balét.
Második része.
Harmadik része.
Negyedik része.
Első sarabanda.
Második Szarabanda.
Harmadik.
Negyedik.
Ötödik.
Flagelet.
Bargamasco.
Rengető.
Második része.
Harmadik.
Trombita Nota.
Másik Trombita Nota.
Salamon.
Cziga.
Pauren Toncz.
Mascara.

Viragokrol ualo Tánez nota.
Ály meg édes Solymom.
Isten hozzád Kariolkám.
Vesd fel szemeidet.
Drága-kövekről.
Fényes Palotákban
Jai én szerenczétlen,
O ! édes Istenem néked mit miueltem.
Vesd fel szemeidet.
Nisd meg én Torkomat.
Ó mely boldogtalan Cupido.
Ment Juhász kősziklán.
Had Verésről ualo ének.
Álnok kis Cupido.
Buidosásim után.
Szány megh, látod Rabul attam már feiemet.
Ô mely nagy gyötrelem ugyan é szivemben.
Az szerelem.
Titkos szerelemnek Venus inditoia.

Az Fülemile éneke.
Isten az embernek.
Az én Lengyel tánczom.
Más Lengyel Táncz.
Harmadik Homonnaié.
Negyedik Szeg : Palatinusé.
Ötödik.
Magyar Táncz.
Második magyar táncz.
Harmadik.

Változo Táncz

Hármas Táncz.
Süueges Táncz.
Oláh Táncz.
Második Oláh Táncz.
Polepsi.
Tót Táncz.
Második Tótt Táncz.
Harmadik.
Dobranocz.
Én vagyok az mesze földről repülő kis madár.

9.

GRÓF KÁROLYI SÁNDORNAK A KISFALUDI TÁBORBAN (1708. AUG. 10.) KIADOTT INTIMATIOJA.

(536. lap.)

Én Károlyi Sándor az Felséges II. RAKOCZY FERENCZ Erdélyi és Vezerlő Magyar Országi Fejedelem *kegyel*mes Vrunk eò Felsége és az I. Confoederalt Magyar Országi Statusok Hadainak mezei Mareschallussa és Senatora, Felső Magyar Országi N. Tizenhárom Vármegyebeli Hadaknak Commandója, Nemes Erdélly Országának Plenipotentiarius Commendans Generalissa és N. Szatthmár Vármegyé*nek* örökös Fő Ispánnya ettc. Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik, Nevezetessen Szász Sebess Székben lévő Tiszteknek és minden rendbéli Lakosok*nak*, hogy minek utánna Felséges Vrunk eő Felsége *kegyel*mes Parantsolattyábul és Gjőzedelmes fegyverével ezen Nemes Hazá*ban* ennyire penetráltam vólna, Szükségesnek tartván elsőben is az velem lévő Hadnak subsistentiajáról és Intertentiojarul providealni, adtam előre ki eő Felségetől *kegyel*messen adatott Authoritas által Intimatiomat Tekintetes Ur Barcsai Ábrahám Erdéllyi Fő Thesaurarius Uramra, a' mint a' kivantato Naturalek*nak*, ugi az Erdellyi Hadak exolutiojára Tartozó Pénznek administratioja iránt azon Restantiakbul a' mellyek az elmult Esztendőbeli Impositáknak residuitássábul fognának emergálni, 's máig is Kegyelmetek Székin inhærealnak, melly szérint nem kételkedvén hogi maga hivatallya szerint említett Fő Thesaurarius Vr*am* eő *kegyel*me per Intimationes et Assigna*tio*nes requiralni fogja *Kegyel*meteket akartam előre ezen Parantsolatomat Patentaliter praemissalnom, adhortálván kit kit *Kegyel*metek közül tam in Particulari quam etiam Vniversali, hogi meg emlekezvén Felséges Vrunkhoz eő Felsegehez tartozó mind engedelmességekrül 's mind Homagialis Kötelességekrül, férre tévén egi vagj más bizodalmat, és Consideratioit mellyektül viseltettvén valamelly renitentiara és annyival inkáb ellenségeskedésre ösztönöztettnének, a midőn említett Thesaurarius Vr eő *kegyel*me Intimatioit vejendik, csak serennyen és hiven effectuállyák az Administratiok iránt tött Parantsolatokat, hanem egieb requisitiokb*an* is ugy contestállyák hivségeket, à mint Vrunk eő Felsége igaz Hiveihez illik máskjnt levén Példája *kegyel*metek*nek* az ellenségeskedésnek successusa iránt, ha kik tovább is eő Felsége Fegyverének oppo-

nálván magokat az Hadi operatioknak elősegillésében nem concurrálnak annyival inkáb fegiverkezesben találtattnak mint eő Felségenek nyilvan való ellenségi tüzzel, vassal fognak Persequaltattni, magoknak és minden Javaiknak veszedelmével es ez szerint magok lévén okai magok veszedelménck, Senkinek nem fogják tulajdonithattni. Præsentibus Perlectis Exhibentur Restitutis. Datum ex officio Supremi Generalatus Inclyti Regni Transylvaniæ in Castris ad Kis-Falud positis die decima Mensis Augusti Anno Millesimo Septingenteximo Octavo.

Károly Sándor mp. (P. H.) Georgius Pongrácz mp.

Szász Sebes Széknek.

10.

GRÓF BARKÓCZY FERENCZ LEVELE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL.

(595. lap.)

Méltóságos Generalis nekem nagy jó Uram Sógor Uram.

Nem kétlem hogy adig kegyelmednek hirével ne légyen Trenchinnél történt szerencsétlen Casus felől. az kiben alkalmas kárt is válottunk, de talám jobban esset vólna, ha Felséges Urunk maga Személyében ott nem let vólna, hogj az ellenségnek nagyob fel fuvalkodásra okot ne adtunk volna, de mégh kegyelmed Commendája allat lévő ugy Esterhaz Antal Uram allat is valo legyensek [legénység] jó karban lévén Istenben minket megh vigaztalhat,

11.

ASZALAY FERENCZ LEVELÉNEK TÖREDÉKE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL AUG. 8-RÓL.

(597. lap.)

. . . . . elsőben megh szalasztá kinek succursusára Marschiroltatván az Hadakat nagy szerencsétlenséghünk történt, mert az Ló eő Felséghevel úgy megh esett hogy menten megh döglött Isten neve áldassék érette ő Felséghehamar Lóra kapott s-el jöhetett de az Hadak közt olly hír futamodván hogy el esett és megh hólt vólna fegyver miatt az Fejedelem csak szellyel el oszla az egész Lovasságh az Infanteriat oda hagyánk és az Algyukat de légyen Istené a' Dicsősségh a' Gyalogság is Truppokban vervén magát sürőn kezdett puskázni és közel érvén az Erdött sálválta a' többiré magát és Circiter 1000 Emberünk veszedelmével lett azon harczunk Fő Tisztek nem estenek hanem Companias Kapitányok szegin Belinyi Albert Bessenyei Sigmond Vram Fia és Vrunk két Inassa, Fáy Sigmond és Pálffy.

TARTALOM.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉG ÉS EURÓPA.

I. Az ónodi országgyűlés kezdete. 1707 *(5—15.)* II. A békepárt megtörése. (1707 június 6.) *(15—26.)* III. A függetlenségi nyilatkozat. (1707 június 13-ikán.) *(27—34.)* IV. Az ónodi országgyűlés vége. (1707.) *(34—42.)* V. Tiltakozások és aggodalmak. (1707 július—augusztus.) *(43—51.)* VI. Rákóczi meghivatása a lengyel trónra. (1707 július 4 — augusztus 20.) *(52—62.)* VII. Rákóczi szövetsége a czárral. (1707 aug. 22 — szept. 24.) *(62—70.)* VIII. Rákóczi és Európa. (1707 szept.—okt.) *(71—86.)*

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI KORMÁNY, NEMZETI HADSEREG.

I. A fejedelem. *(89—97.)* II. A fejedelem a gyüléseken. *(98—106.)* III. A kormánytanács és kanczellária. *(107—118.)* IV. A vármegyék és a városok. *(118—134.)* V. A bíróságok. *(134—149.)* VI. Rákóczi mint hadúr. *(147—156.)* VII. Rákóczi rendes hadai. *(156—168.)* VIII. A mezei hadak. *(169—187.)* IX. A hadvezérek. *(187—200.)* X. A tisztikar. *(200—212.)* XI. A hadsereg fegyverzete. *(212—223.)* XII. A hadsereg ellátása. *(224—236.)*

HETEDIK KÖNYV.

A GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁG.

I. Rákóczi pénzügyi politikája. (1703—1707.) *(239—252.)* II. A bányászat. *(252—267.)* III. A földmivelés. *(267—277.)* IV. Az állattenyésztés és a vadászat. *(277—288.)* V. Rákóczi és a kincstár uradalmai. *(289—307.)* VI. Rákóczi és a magyar ipar. *(308—324.)* VII. Rákóczi és a kereskedelem. *(325—343.)* VIII. A közlekedésügy. *(343—360.)*

NYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI MŰVELTSÉG.

I. A vallásszabadság. *(363—374.)* II. Rákóczi és a katholikusok. 1. A pápa és a kegyúri jog. *(374—380.)* 2. A világi papság. *(380—395.)* 3. A szerzetrendek. *(395—406.)* III. Rákóczi és a görögkeletiek. *(406—410.)* IV. Rákóczi és a protestánsok. *(410—415.)* V. Rákóczi és az iskolák. *(416—436.)* VI. Rákóczi és a tudományok. 1. Rákóczi a tudományokról és a babonáról. *(437—445.)* 2. A leginkább müvelt tudományok. *(445—455.)* 3. Politika, hirlapirás és történelem. *(456—466.)* VII. Rákóczi és az irodalom. *(466—479.)* VIII. Rákóczi és a művészetek. *(479—496.)*

KILENCZEDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ.

I. Erdély második elvesztése. (1707—1708.) *(499—510.)* II. Magyarországi hadjárat. (1707—8.) *(511—526.)* III. A pozsonyi országgyülés. (1708.) *(527—536.)* IV. Készülődések. (1708.) *(537—548.)* V. Királykeresés. *(548—571.)* VI. Az 1708. évi hadjárat. (1708 június 15 — július 31.) *(572—588.)* VII. A trencséni csata. (1708 augusztus 3.) *(589—598.)* VIII. Hejh, Rákóczi, Bercsényi! (1708 augusztus.) *(598—612.)* IX. Az egri tanácsülések. (1708 szeptember 6—25.) *(613—623.)* X. Rákóczi a Tiszántúl. (1708 október 3 — november 17.) *(613—636.* XI. A sárospataki országgyülés. (1708 november 28 — deczember 17.) *(636—648.)*

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

		Lap
1.	II. Rákóczi Ferencz. (A marosnémetii gr. Kuun-kastély olajfestményéről)	1
2.	Rákóczi Resolutiója. 1706 okt. 30.	8
3.	Az ónodi gyűlés Articulusainak első levele	32
4.	Az ónodi gyűlés törvényczikkeinek záradéka	40
5.	Savoyai Eugén	56
6.	II. Rákóczi Ferencz levele Pekri Lőrinczhez, 1707 aug. 28.	60
7.	Szienyiavszkij Ádámné	64
8.	Nagy Péter czár	72
9.	A Westminster belseje	80
10.	Stepney sírja a Westminsterben	84
11.	Az «Instrumentum confoederationis» első és utolsó lapja	120
12.	Rákóczi mint imperator. (A gróf Erdődy Károlyné ónodi kastélyában őrzött olajfestményről)	148
13.	Kurucz vezényszavak	152
14.	Rákóczi Kun Istvánt ezredessé nevezi ki. (1708 okt. 23.)	161
15.	Sréter János	212
16.	Rákóczi éremnyomói az Erdélyi Nemz. Múzeumban	240
17.	A selmeczi alsó- és felsőbányamüvelés képe Marsigli «Danubius»-ában	260
18.	Rákóczi Ferencz uradalmai	296
19.	A Duna térképe Marsigli «Danubius»-ából	348
20.	A kuruczok postái, hídjai és révei	352
21.	Szent Imre képe a kolozsvári egyetemmel 1728-ból	420
22.	II. Rákóczi Ferencz	441
23.	A «Mercurius Veridicus» 1705 május 30-iki számának 1. oldala	456
24.	A «Mercurius Veridicus» 1705 augusztus 16-iki számának 1-ső oldala	460
25.	Gróf Koháry István	468
26.	Zichy Péter, a költő	472
27.	«Kurucz tárogatós»	480
28.	Eszterházy Pál zenei műsora	482
29.	Mányoki Adám önarczképe	488
30.	Gr. Esterházy Antal	524
31.	Károlyi Sándornak a kisfaludi táborban (1708 aug. 10.) kiadott intimatiója	536
32.	Az egri görög templom belseje	620

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

		Lap
1.	Czímlap. Tervezte Dörre Tivadar	1
2.	Ónodvár romjai	5
3.	Berkess András váczi püspök	7
4.	Ónod és a körömi felsik térképe	9
5.	Az ónodi vár romjai. Cserna K. rajza	13
6.	Gróf Forgách Simon elfogatása	14
7.	Turócz vármegye (Bél térképéről)	17
8.	A Rakovszky-család czímere	19
9.	Az Okolicsányi-család czímere	19
10.	Rakovszky levágatása	23
11.	Turócz vármegye czímere	25

	Lap
12. Rákóczi felülbélyegzett pénze ...	27
13. I. József király ...	31
14. A szerencsi templom. Dörre Tivadar rajza ...	38
15. Az ónodi országgyűlés emlékoszlopa ...	41
16. II. József király ...	44
17. II. Rákóczi Ferencz ...	45
18. Esterházy Pál nádor ...	49
19. A leleszi konvent főkapuja ...	53
20. Potoczki István névaláírása ...	54
21. A krakkói királyi palota ...	56
22. Varannó és Homonna vidéke ...	60
23. Berthóti Ferencz névaláírása ...	61
24. Varsó ...	67
25. Mencsikov Sándor herczeg ...	69
26. B. Stralenheim ...	72
27. Nagy Péter czár (Le Roy metszete) ...	77
28. Stuart Jakab ...	79
29. Stepney czímere ...	80
30. Károlyi tervrajza Arad váráról ...	81
31. III. Ahmed szultán ...	83
32. Orosz császári koronázási jelvények ...	86
33. Fejlécz Marsigli «Danubius»-ából	89
34. Rákóczi pecsétje az ónodi gyűlés meghívóján ...	91
35. Rákóczi fejedelmi nagypecsétje	93
36. Rákóczi pecsétje 1707 szeptember 18-ikán Pekryhez írt levelén	94
37. Rákóczi gyűrűpecsétje ...	95
38. Az udvari ünnepségek terme Kassán (most a tiszti kaszinó olvasóterme) ...	97
39. Gróf Barkóczi Ferencz névaláírása ...	105
40. Aszalay Ferencz névaláírása ...	112
41. Jánoky Zsigmond névaláírása ...	113
42. Rákóczinak Pápay János által íratott utasítása Ilosvay György számára ...	115
43. Ebeczky Sámuel névaláírása ...	116
44. Magyarország szöv. vármegyéinek s városainak térképe ...	119
45. Magyar nemesek ...	121
46. Eperjes ...	123
47. Magyar nemes asszony ...	125
48. Toroczkói kuruczházak ...	129
49. Tarpa város pecsétje ...	131
50. Kőszeg. Cserna Károly rajza ...	132
51. Bírósághoz menő magyar nemesasszony és szász hajadon. M. N. Muzeum. (Szendrei után) ...	139
52. A korponai régi városkapu ...	141
53. A korponai vártemplom ...	145
54. Palocsay György névaláírása ...	151
55. Kurucz lovascsata ...	157
56. Kurucz harczok Zsibónál ...	159
57. Huszár a gróf Bethlen-féle széken I. ...	160
58. Huszár a gróf Bethlen-féle széken II. ...	161
59. Harczi jelenet a gr. Bethlen-féle széken ...	162
60. Várostromló kurucz gyalogság ...	163
61. Huszár ...	164
62. Huszár a gróf Bethlen-féle széken III. ...	165
63. Ágyúvontató katonák ...	166
64. Várostromló kurucz tüzérek ...	167
65. Gyalogos a gróf Bethlen-féle széken I. ...	169
66. Gyalogos a gróf Bethlen-féle széken II. ...	170
67. Hajdu. Beich és Amigoni festm. (Szendrei után) ...	171
68. Székely kurucz. Egykorú gobelin munka. Pákey L. tulajdona ...	172
69. Gyalogos a gróf Bethlen-féle székről III. ...	173
70. Uhlánus a gr. Bethlen-féle székről ...	175
71. Vértes a gr. Bethlen-féle székről	177
72. Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. I. A sáncz és az öregkapu szelvénye ...	179
73. Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. II. A lövegpadok szelvénye ...	180
74. Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. III. A Kiskapu szelvénye ...	181
75. Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. IV. Vigyázótorony ...	182
76. Bottyán vára ...	183
77. Kurucz konyha ...	185
78. Lovas kapitány a gr. Bethlen-féle székről ...	188
79. Gróf Barkóczy Ferencz Károlyihoz. (Károlyi levéltár) ...	189

		Lap
80.	Berthóti István névaláírása	192
81.	Bottyán János háza Léván	193
82.	Bottyán János névaláírása	195
83.	Petröczi István névaláírása	196
84.	Csajági János névaláírása	199
85.	Csáki András névaláírása	201
86.	Szentiványi János névaláírása	201
87.	Halász Péter névaláírása	202
88.	Gróf Gyulai István ezredes	203
89.	Gróf Gyulai Ferencz ezredes	205
90.	Zászlótartó a gróf Bethlen-féle székről	207
91.	Trombitás a gróf Bethlen-féle székről	209
92.	Gróf Esterházy Antal gyermekkori arczképe	211
93.	Kurucz ágyú	214
94.	Tulipános puskaportartó 1701-ből	215
95.	Fráter Erzsébet hajtűje	216
96.	Karabélyok	217
97.	Rákóczi-kardok	218
98.	Sugárágyú	219
99.	Seregbontó	220
100.	Kurucz fokos	221
101.	Mordály	222
102.	Ocskay László tarsolya	225
103.	Csatakép a kuruczvilágból	229
104.	Csatajelenet a kuruczvilágból	231
105.	Csatajelenet a kuruczvilágból	233
106.	«Patrona Hungariae»	236
107.	Dunai halak. Fejlécz Marsigli «Danubius»-ából	239
108.	I. Lipót rézpénze	241
109.	Rákóczi pénzei I.	243
110.	Rákóczi pénzei II.	245
111.	Rákóczi pénzei III.	247
112.	Rákóczi pénzei IV.	249
113.	XIV. Lajos mint napkirály	251
114.	A bányavárosok térképe. (Marsigli után)	253
115.	Bányamívelés a XVIII. században	255
116.	Selmeczi bányászok	257
117.	Nagybánya	259
118.	Selmeczbánya	261
119.	Bányamívelés tervrajza. Marsigli «Danubius»-ából	263
120.	Az erdélyi bányák térképe. Marsiglitől (Danubius Pannonico-Mysicus)	265
121.	Bagossy László névaláírása	270
122.	Rákóczi tokaji pinczéi	275
123.	Ökörhajtsár. M. N. Múz. (Szendrei után)	279
124.	Rákócziné fogata	283
125.	A munkácsi fejedelmi istállók és kocsiszinek csoportjából	285
126.	Vadaskerti vadászat	287
127.	Gyalu vára és környéke	291
128.	Pudpolocz, Rákóczi faluja. (Az a ház, a hol 1703-ban éjszakázott)	293
129.	Rákóczi füzéri várának romjai	294
130.	Jaraszlónak és környékének térképe	295
131.	Gr. Bánffy György névaláírása	297
132.	A sárospataki Rákóczi-ház	299
133.	Eötvös Miklós névaláírása	300
134.	Nyuzó Mihály czímere	302
135.	A szécsényi várkastély	304
136.	Teleki Mihály névaláírása	306
137.	Ajtai Mihály névaláírása	307
138.	Vándorló mesterlegény. M. T. Akad. (Szendrei után)	313
139.	Szász iparos. Marsigli rajza 1700—1. (Szendrei után)	315
140.	Tányér 1706-ból	317
141.	Szék Bethlen Miklós kastélyából	319
142.	Misztótfalusi Kis Miklós sírja a kolozsvári temetőben	321
143.	Rákóczi-korabeli kelyhek	322
144.	Cserei Mihály és neje ivópohara 1709-ből	323
145.	A munkácsi vár és a sóház környéke	327
146.	A munkácsi bazár	331
147.	Krakkó	337
148.	Kray Jakab	339
149.	Külföldi banküzlet	341
150.	Az ecsedi láp	344
151.	A Duna titeli réve	349
152.	Postakocsis. M. T. Akad. kézír. (Szendrei után)	353
153.	Seremetjev orosz tábornok	355
154.	Mazeppa	358
155.	Postakocsis magyarországi papiros vízjegyén	360
156.	A vallásszabadság emlékérme. Rajzolta Dörre Tivadar	363
157.	A Platthy-czímer	369
158.	XI. Kelemen pápa	377
159.	Az egri káptalan pecsétje	383
160.	A gyulafehérvári székesegyház	391
161.	A podheringi fatemplom	392
162.	Verzár örmény-katholikus püspök	393

		Lap
163.	Verzár (Verzereskul) keresztje...	394
164.	A ferenczrendiek gyöngyösi temploma	397
165.	A ferenczrendiek gyöngyösi templomának bejárata	398
166.	Ferenczrendi barát. Marsigli fest. (Szendrei után)	399
167.	Wellehradi Nezorin Florián névaláírása	400
168.	Kantemir Demeter moldvai vajda	407
169.	Oláh falusi pap. M. N. Muz. (Szendrei után)	408
170.	Görög-keleti pap. M. N. Muz. (Szendrei után)	409
171.	Krmann kéziratának címlapja	412
172.	Magyar kálvinista pap. M. N. Muz. (Szendrei után)	415
173.	Székely kath. tanuló. M. N. Muz. (Szendrei után)	417
174.	Magyar kálvinista deák. M. N. Muz. (Szendrei után)	419
175.	Szász tanuló. M. N. Muz. (Szendrei után)	421
176.	A kassai egyetem temploma és épülete	423
177.	A nagyszombati egyetem	424
178.	Deák és szenior	425
179.	Az enyedi kurucz deákok síremléke	427
180.	A Székelykő barlangja, mint kollégium I.	428
181.	A Székelykő barlangja, mint kollégium II.	429
182.	Pápai Páriz Ferencz	430
183.	A nagyenyedi két fűzfa	431
184.	A sárospataki kollégium régi épülete	432
185.	Harley Róbert	433
186.	Csillagvizsgáló angyal Baranyi «Viaticum spirituale»-jából	438
187.	Ráday «Lelki hódolás»-ának címlapja	446
188.	Enyedi István névaláírása	448
189.	Pápai Páriz Ferencz «Dictionarium»-ának díszczímlapja	449
190.	Marsigli	450
191.	Bél Mátyás	451
192.	Sarkad térképvázlata Károlyitól	452
193.	A «Pax corporis» czímlapja	454
194.	Pápai Páriz Ferencz névaláírása	455
195.	Az «Áfium» 1705. évi első kiadása	457
196.	Egy lap Gyulay Naplójából	463
197.	Gyöngyösi István öregkori arczképe	472
198.	Palocsay György «Neustadti harcz»-ának első két versszaka	473
199.	Mutatvány Radvánszky János verseskönyvének kéziratából	474
200.	Pekri Lőrinczné, Petrőczi Kata Szidónia arczképe és névaláírása	476
201.	A Petrőczy czímer	477
202.	Tárogató	480
203.	A Rákóczi-nóta legrégibb ismert dallama P. Horváth Ádám gyüjteményéből	481
204.	A Rákóczi-nóta. (Káldy Gyula átiratában)	482
205.	A Vietorisz-codex 4^b levele	483
206.	Falusi kántor. M. N. Muz. (Szendrei után)	484
207.	Köpcsényi muzsikusok. I. Pacsich festm. (Szendrei után)	485
208.	Köpcsényi muzsikusok. II. Pacsich festm. (Szendrei után)	486
209.	Dobos András, a fejedelem lovas dobosa. 1747. évi képről.	487
210.	Szent János munkácsi szobra. Az 1703. évi csata emléke	489
211.	Kupeczky János állitólagos önarczképe	493
212.	Lantos syrena mint asztaldísz. Az Esterházyak fraknói kincstárában	496
213.	Arad	499
214.	Fenelon	501
215.	Szentkereszti András névaláírása	502
216.	II. Apafi Mihály arczképe. (Szendrei után)	503
217.	Erdély térképe	507
218.	Kisvárda romjai	509
219.	Ebergényi László névaláírása	511
220.	Csobáncz vára	513
221.	Steinville névaláírása	514
222.	Ocskay László névaláírása	517
223.	Löffelholz névaláírása	522
224.	A Pongrácz-czímer	523
225.	Szász tanácsos és falusi bíró	525
226.	A pozsonyi vár déli kapuja. Dörre T. rajza	529
227.	Gróf Csáky Imre váradi püspök	533
228.	A királyi vár Pozsonyban. Cserna K. rajza	535
229.	Görgény vára a Rákóczi-hegyen	539

		Lap
230.	Rabutin	541
231.	Eger látképe	545
232.	De Foë Dániel	549
233.	Frigyes Vilmos trónörökös	551
234.	Ilgen Rüdiger	553
235.	Marlborough herczeg	555
236.	I. József császár Bécsben 1706 április 29-ikén megfosztja hűbérétől Miksa Emánuelt	556
237.	XII. Károly svéd király tábora...	557
238.	Az aranygyapjas-rend jelvénye	558
239.	Miksa Emánuel lovasszobra	559
240.	Vetésy fogadtatása XIV. Lajosnál	565
241.	A berlini királyi palota	569
242.	Frigyes Vilmos trónörökös	570
243.	Golovkin Alexievics Fedor	573
244.	Vágújhely	575
245.	A garamszentbenedeki apátsági templom	579
246.	Hadiparancsot osztó kurucz főtiszt	583
247.	Csejte	584
248.	Csejtevár romjai	585
249.	Temetvény vára	587
250.	Beczkó vára	590
251.	Trencsén vára	591
252.	Trencsén vára	593
253.	A trencséni csata tervrajza	594
254.	Gróf Barkóczi Ferencz levele Károlyi Sándorhoz a trencséni csatáról	595
255.	Aszalay Ferencz levelének töredéke a trencséni csatáról, augusztus 8-ikáról	597
256.	Emléktábla a nyitraszerdahelyi kastélyon	599
257.	Kurucz tanya	601
258.	Bercsényi szakolczai háza	603
259.	Tánczoló kurucz	609
260.	Steinlöffel András névaláírása ...	610
261.	Az elefánti régi pálos kolostor	611
262.	Bottyán János torzképe	615
263.	Rákóczi egykorú lovasképe	619
264.	Nagykároly	627
265.	Anna angol királyné	630
26 .	Zólyom vára	633
267.	Szatmár	635
268.	Sárospatak látképe	639
269.	Bezerédi kivégeztetése	647
270.	Záróvignette. Dörre Tivadar rajza	648

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz arczképe. (Czímkép.) Lukácsy Lajos fényképfelvétele a marosnémetii gróf Kuun-kastély olajfestményéről. Néh. gr. Kuun Géza örökségéből B. Kemény József tulajdona lett.

Rákóczi Resolutiója (1706. okt. 30.) (8. l.) eredetije az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltárában őrzött eredetiről. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 1. szám a.

Az ónodi gyűlés törvényczikkei (32. l.) és a *Törvényczikkek záradéka* (40. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum eredeti példányáról.

Savoyai Eugen arczképe (56. l.) a Történeti Arczképcsarnok olajfestményéről készült.

II. Rákóczi Ferencz levele Pekri Lőrinczhez (1707. aug. 28.) (60. l.). Eredeije előbb a Dániel-család, most a Kolozsvári Ereklye-Múzeum levéltárában. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 2. sz. a.

Szienyiavszkij Ádámné aczképe (64. l.) a bržezani kastélyban őrzött olajfestményről a «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

Nagy Péter czár arczképe (72. l.) Kneller Godofred festménye után. (1697.) Smith János metszete.

A Westminster belseje (80. l.) és *Stepney sírja a Westminsterben* (84. l.) eredeti fényképfelvétel után készült dr. Richter Aladár kolozsvári egyetemi tanár szíves közbenjárásával.

Az «*Instrumentum Confoederationis*» (120. l.) a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött eredeti példányról. Mivel könnyen olvasható, olvasását a «*Hasonmások szövegé*»-ben mellőztük.

Rákóczi mint imperator (148. l.) egykorú eredeti olajfestményről, mely gróf Erdődy Károlyné, szül. Kolowrat Julia grófnő ónodi kastélyában őriztetik.

Kurucz vezényszavak (152. l.) a dr. Stripszkynél levő eredeti példányról. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 4. sz. a.

Rákóczi Kun Istvánt ezredessé nevezi ki 1708 október 23-ikán. (161. l.). Eredeti fényképfelvétel után. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 5. sz. a.

Sréter János arczképe (212. l.) a Történeti Arczképcsarnokban lévő eredeti olajfestményről készült.

Rákóczi éremnyomói (240. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őríztetnek.

A selmeczi alsó- és felsőbányaművelés képe (260. l.), valamint a «*Duna térképe*» (348. l.). Marsigli Aloys. Ferd. «Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in 6 tomos digestus. Hagae Comitum 1726.» cz. nagy műből vétetett.

Rákóczi Ferencz uradalmai (296. l.) és *A kuruczok postái, hídjai és révei* (352. l.) térképeket Márki Sándor tervezte és rajzolta.

Szent Imre képe a kolozsvári egyetemmel 1728-ból (420. l.) a kolozsvári sz.-ferencz-rendieknél levő eredeti fényképfelvétel után készült.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (440. l.) a Tört. Arczképcsarnok olajfestményéről.

A *Mercurius Hungaricus* 1705 május 30-iki száma (456. l.) s a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* 1705 augusztus 16-iki száma (460. l.) a berlini porosz állami levéltárban őriztetik.

Gróf Koháry István (468. l.) és *Zichy Péter* (472. l.) arczképei és a *Kurucz tárogatós* (480. l.) a Tört. Arczképcsarnok eredeti olajfestményeiről készültek.

Esterházy Pál zenei műsorának (482. l.) az eredetije a kismartoni Esterházy-levéltárban van. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 8. sz. a.

Gróf Esterházy Antal arczképe (524. l.) az Esterházy-család birtokában lévő eredeti olajfestményről.

Gróf Károlyi Sándornak a kisfaludi táborban (1708 aug. 10.) kiadott *intimatiója* (536. l.) a gróf Károlyi-levéltárban őrzött eredetiről. Olv. l. «*Hasonmások szövegé*»-ben 9. sz. a.

Az egri görög templom belseje (620. l.). Fénykép után.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A *Czímlapot* (1. l.) *Dörre Tivadar* tanár és festőművész tervezte és rajzolta.

Ónodvár romjai (5. l.) Cserna Károly rajza.

Berkes András váczi püspök arczképe (7. l.) a Nagy Iván hagyatékából Rákóczy Ferenczné, szül. Dedinszky Gizella úrnő tulajdonában levő egykoru olajfestményről készült.

Az ónodi vár romjai (13. l.) Cserna Károly eredeti rajza.

Gróf Forgách Simon elfogatása (14. l.) cz. képet a «Histor. Bilder Saal» VII. köt. 101. lapjáról vettük.

Turócz vármegye (17. l.) részlet Bél Mátyás (Notitia Hung. II. 320.) Mikovinyi-féle térképéről.

A *Rakovszky-* és *Okolicsányi-család czímereit* (19. l.) Nagy Iván: «Magyarország családai» cz. műből vettük.

Rakovszky levágatása (23. l.) cz. képet a «Histor. Bilder Saal» VII. köt. 99. lapjáról vettük.

Rákóczi felülbélyegzett pénze (27. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum régiségtárában lévő eredetiről készült.

I. József király (31. l.) a «POLITICA AUSTRIACA | IN | IMPERATORIBUS | AUSTRIACIS, | Eorumque Virtutibus adumbrata [Authore P. Gerardo Hilleprand è Soc. Jesu.] Viennae MDCCXVII.» című mű 164. lapjáról vétetett.

A szerencsi templom (38. l.) Dörre Tivadar rajza.

Az ónodi országgyűlés emlékoszlopa (41. l.) Klein Jakab ónodi tanító amateur-fényképfelvételéről készült.

I. József mellképe (44. l.). A «Dux Stiriae» cz. ill. műben jelent meg.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (45. l.) a Tört. Arczképcsarnok metszetéről készült.

Esterházy Pál nádor arczképe (49. l.) olajfestmény után. Megjelent a «Magyarország vármegyéi és városai» cz. vállalatban. Győr vármegye és város mon. 360. l.

A leleszi konvent főkapuja (53. l.) fénykép után.

A krakkói királyi palota képét (56. l.) a Brawn-Hoghenberg-féle «Theatrum præcipuarum totius mundi urbium VI. kötetében megjelent szines metszet után Cserna Károly rajzolta.

Varannó és Homonna vidéke (60. l.) Zemplén vármegye régi térképéről vétetett.

Varsó látképe (67. l.) Puffendorf Sámuel «De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege Gestis. Norimbergae 1729.» cz. műből vétetett.

Mencsikov Sándor herczeg arczképe (69. l.) a szentpétervári nyilvános könyvtár metszete után.

B. Stralenheim arczképe (72. l.). Az Europäische Fama CXXVI. füzetében jelent meg.

Nagy Péter arczképét (77. l.) Nattier festménye után Le Roy metszete.

Stuart Jakab arczképe (79. l.) az «Europ. Fama» CXXVII. füzetének czímképe után készült.

Fejlécz (89. l.) Marsigli «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből való.

Rákóczi pecsétje az ónodi gyűlés meghivóján (91. l.), melyet gr. Pekri Lőrincz állított ki. Az Erd. Nemz. Múzeum levéltára gr. Kemény József gyüjteményében lévő eredetijéről (Kelet: Rozsnyó, 1707 jan. 22.) rajzolta K. Sebestyén József, Kolozsvárt.

Rákóczi Ferencz fejedelmi nagypecsétjét (93. l.) Daróczon, 1706 október 6-ikán kelt resolutiójáról, kiegészítve más lenyomatairól, rajzolta K. Sebestyén József. (A legelső szinjelzett fejedelmi pecsét.) Felére kisebbítve.

Rákóczi pecsétje Terebesen 1707 szeptember 18-ikán gr. Pekri Lőrinczhez irt levelén (94. l.). Az Erd. Nemz. Múzeum levéltára gr. Kemény József gyüjteményében levő vörösviaszra nyomott eredetiről rajzolta K. Sebestyén József.

Rákóczi gyürüspecsétjét (95. l.) K. Sebestyén József rajzolta.

Az udvari ünnepségek terme Kassán (most a tiszti kaszinó olvasóterme) (97. l.) előbb a Pesti Napló Rákóczi-Albumában jelent meg.

1. *Magyar nemesek* (121. l.), 2—3. *Bírósághoz menő magyar nemesasszony és szász hajadon* (139. l.), 4. *Hajdú* (171. l.), 5. *Ökörhajtsár* (279. l.), 6. *Vándorló legény* (313. l.), 7. *Szász iparos* (315. l.), 8. *Postakocsis* (353. l.), 9. *Ferenczrendi barát* (399. l.), 10. *Oláh falusi pap* (408. l.), 11. *Görög-keleti pap* (409. l.), 12. *Magyar kálvinista pap* (415. l.), 13. *Székely kath. tanuló* (417. l.), 14. *Magyar kálvinista deák* (419. l.), 15. *Szász tanuló* (421. l.), 16. *Falusi kántor* (484. l.), 17—18. *Köpcsényi muzsikusok* 1., II. (485., 486. l.), 19. *II. Apafi Mihály arczképe* (503. l.), 20—21. *Szász tanácsos és falusi bíró* (525. l.) cz. képeink *Szendrei János* «Adatok a magyar viselet történetéhez. Bpest, 1908.» cz. művében jelentek meg először, a ki a műve számára készített fényképfelvételeket készséggel bocsátotta rendelkezésünkre. Az itt 1. és 4. szám a. eml. kép eredetije Beich és Amigoni freskója a schleissheimi bajor királyi kastélyban, a 2., 3., 5., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 21. sz. a. a Magyar Nemz. Múzeum «*Costume Bilder aus Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae* (N° 59.)» cz. kéziratában, a 19. sz. a. u. o. az «*Effigies Principum Transylvaniae*» cz. kéziratban, a 6., 8., 20. sz. a. a M. Tud. Akadémia *Imagines nationum Ditionis Hungariae* cz. kéziratában, a 7., 9., sz. a. Marsigli

Alajos Ferdinand «*La popolatione di Transilvania*» cz. 1700—1. készült kéziratában a bolognai egyetemi könyvtárban (másolata a M. Tud. Akadémia könyvtárában), a 17., 18. sz. a. «*Jo. Pacsich: Volkstrachten zu Kittsee* (Köpcsény) 1808.» cz. N. Múzeumi kéziratában foglaltatik. Igy javítandó ki a képek aláírása.

Eperjes (123. l.) Walzel könyomata után készült.

A magyar nemesasszony (125. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant tirées sur les tableaux peints d'après nature en 1707. et 1708. Paris 1714.» cz. művéből vétetett. Aláírása: «*Hongroise.*»

A toroczkói kurucz házak (129. l.) ifj. Wolff Gyula fényképfelvétele után.

Tarpa város pecsétje (131. l.). A «Turul» 1909. évfolyamában (78. l.) megjelent képről.

Kőszeg (132. l.) Cserna Károly rajza.

Kurucz lovascsata (157. l.) a «Historischer Bilder Saal» VII. Theil. 436. lapján lévő képről.

Kurucz harczok Zsibónál (159. l.) «Hist. Bilder Saal.» VII. Th. 89. l. («Frantzösischer Gesandter wird gefangen.»

Huszár I., II., III. (160., 161., 165. l.), *Harczi jelenet* (162. l.), *Gyalogos* I., II., III. (169., 170., 173. l.), *Uhlanus* (175. l.), *Vértes* (177. l.), *Lovaskapitány* (188. l.), *Zászlótartó* (207. l.), *Trombitás* (209. l.) cz. képeinket gr. Bethlen Miklós bethlen-szentmiklósi kastélyában lévő képekről ifj. Pákey Lajos fényképezte.

Városromló kurucz gyalogság (163. l.) a «Hist. Bilder Saal» VI. Th. 591. lapján közölt képről.

Huszár (164. l.) a Rákosi Péter, János és Boldizsár 1701 január 26-ikán kelt czímeres nemesleveléről. Eredetije Pákey Lajos tulajdona Kolozsvárt.

Ágyúvontató katonák (166. l.) Richter Aurél rajza a «Denkmal Serenischer Heldentaten» metszete után.

Városromló kurucz tüzérek (167. l.) a Hist. Bilder Saal» VII. Theil. 91. lapjáról.

Székely kurucz (172. l.) Pákey Lajos tulajdonában (Kolozsvárt) lévő gobelinhimzésről.

Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. I. A sáncz és az öreg kapu szelvénye (179. l.). II. A lövegpadok szelvénye (180. l.). III. A kiskapu szelvénye (181. l.). IV. Vigyázótorony (182. l.) Soós Elemér ezredes rajzai után.

Bottyán vára (183. l.) Soós Elemér rajza.

Kurucz konyha (185. l.) A Pesti Napló Rákóczi-Albuma után.

Gróf Gyulai István (203. l.) és *Gróf Gyulai Ferencz* (205. l.) arczképeit a marosnémetii gróf Kuun-kastélyban lévő eredetiek után Vadnai Béla dévai fényképész fényképezte.

Gróf Esterházy Antal gyermekkori arczképe (211. l.) a kismartoni eredeti olajfestményről készült.

Kurucz ágyú (214. l.), *Tulipános puskaportartó* (215. l.), *Karabélyok* (217. l.), *Sugárágyú* (219. l.), *Seregbontó* (220. l.), *Mordály* (222. l.) Czuberka Alfréd «Kuruczkori fegyverek 1906.» (Művelődéstört. Értekezések 21. sz.) cz. művéből.

Fráter Erzsébet tőrös hajtűje (216. l.) az Erd. Múzeum régiségtárában lévő eredeti után.

Rákóczi-kardok (218. l.) a Pesti Napló Rákóczi-Albumából (36. l.).

Kurucz fokos (221. l.) Ifj. Wolf Gyula fényképe után.

Ocskay tarsolya (225. l.) az Ocskay Mária bárónő birtokában levő eredetiről.

Csatakép a kurucz világból I., II., III. (229., 231., 233. l.) Rugendas György Fülöp metszetei a Szépművészeti Múzeum Lanfranconi-gyüjteményében.

Dunai halak. Fejlécz Marsigli A. F. «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből.

Rákóczi pénzei I., II., III., IV. (243., 245., 247., 249. l.) az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában lévő eredetiekről.

XIV. Lajos mint napkirály (251. l.) győzelmi emlékérméről.

A bányavárosok térképe (253. l.), *Bányamivelés tervrajza* (263. l.), *Az erdélyi bányák térképe* (265. l.) Marsigli A. F. «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből.

Selmeczi bányászok (257. l.) Bikkessy után metszette Beyer K. a Tört. Képcsarnok példányáról.

Nagybánya (259. l.) Cserna Károly rajza.

Rákócziné fogata (283. l.) a «Historischer Bilder Saal» VII. Th. 97. l. közölt képről.

A munkácsi fejedelmi istállók és kocsisszinek csoportjából (285. l.) Dörre T. rajza.

Vadaskerti vadászat (287. l.) Hans Friedrich v. Fleming: «Der volkommene teutsche Jäger. (Leipzig 1719.)» cz. művéből.

Gyalu vára és környéke (291. l.) Veress Endre: «Isabella királyné» cz. művéből.

Pudpolocz, Rákóczi faluja (állítólag az a 6. sz. ház, a hol 1703-ban éjszakázott.) (293. l.) A benne volt asztal a sárospataki coll. múzeumban őriztetik. Lehoczky Tivadar 1863-ban készített rajza után rajzolta Dörre Tivadar.

Nyuzó Mihály címerét (302. l.) 1707 május 20-ikán Szerencsen kelt címerleveléről K. Sebestyén József rajzolta.

Tányér 1706-ból (317. l.). Eredeti fénykép az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában őrzött cseréptányérról.

Szék Bethlen Miklós bethlen-szentmiklósi kastélyából (319. l.) Téglás István rajza.

Misztótfalusi Kis Miklós sirja a kolozsvári temetőben (321. l.). Fénykép után rajzolta Cserna Károly.

Rákóczi-korabeli kelyhek (322. l.) a Pesti Napló Rákóczi-Albumából.

Cserei Mihály és felesége ivópohara 1709-ből (323. l.). Az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában.

A munkácsi vár és környéke (327. l.). Lehoczky után Richter Aurél rajza.

A munkácsi bazárt (331. l.) a Lehoczky T. Munkács monographiájában közölt régi kép után Dörre Tivadar rajzolta.

Krakkó (337. l.) eredeti hollandi metszetről készült.

Kray Jakab arczképe (339. l.) eredeti olajfestmény után először a Vasárnapi Ujság 1904. karácsonyi ünnepi száma (Rákóczi emlékezete) közölte.

Külföldi bankiüzlet (341. l.) Schak B. A kereskedő könyve cz. műve után.

Seremetjev orosz tábornok arczképe (355. l.). Az «Europäische Fama» XCVI. füzetének czímképe után.

Mazeppa (358. l.) az Europ. Fama XXV. füzetének czímképe után.

Postás magyarországi papiros vizjegyén. (360. l.) Komáromi C. György leveléről.

A «*Vallásszabadság emlékérme*» *fejléczet* (363. l.) Dörre Tivadar rajzolta.

Platthy-czímer (369. l.) Nagy Iván «Magyarország családai» cz. művéből.

XI. Kelemen pápa (377. l.) az «Europäische Fama» LV. füzetéből.

Az egri káptalan pecsétjét (383. l.) Leskó: Adatok stb. cz. műve 236. lapjáról vettük.

A gyulafehérvári székesegyház (391. l.) Grundig Eduárd metszete után.

Verzár Oxendius örmény-katholikus püspök (393. l.) és Verzár (Verzereskul) keresztje Szongott Kr. Szamosujvár története cz. művéből (I. 285. és 428. l.)

A ferenczrendiek gyöngyösi temploma (397. l.) eredeti fénykép után.

Kantemir Demeter moldvai vajda (407. l.) az «Europ. Fama» CLV. füzetének czímképéről.

Az egykori kassai egyetem és temploma (423. l.) fénykép után.

A nagyszombati egyetem (424. l.) Dörre Tivadar rajza.

Deák és szenior (425. l.) Cserna Károly rajza a Szücs István «Debreczen sz. k. város történeté»-ben közölt kép s a debreczeni ref. collegium könyvtárában őrzött olajfestmény (Senior) alapján.

A Székelykő barlangja mint kollégium I., II. (428., 429. l.) ifj. Wolff Gyula fényképfelvétele után. (Az I. kép: A barlangból kilátás Toroczkó felé; a II. kép: a Kollégium-barlang két főajtaja és a köztük levő oszlop.)

Pápai Páriz Ferencz arczképe (430. l.) Cserna Károly rajza a Dictionarium czímképe után.

A nagyenyedi két fűzfa (431. l.). Eredeti fénykép után. (Az Országút Décse felé, képünkön a hídtól balra látható a két fűzfa.)

A sárospataki kollégium régi épülete (432. l.) Dörre Tivadar rajza.

Harley Róbert (433. l.) Kneller Godofrédnek a londoni «National Gallery»-ban őrzött festményéről.

Csillagvizsgáló angyal Baranyi P. «Viaticum Spirituale» cz. művéből (438. l.) Dézsi: Misztótfalusi K. Miklós életrajzából.

Marsigli (450. l.) Veress Endrének a «Magyar Könyvszemlé»-ben (1906. évf.) megjelent értekezése mellékletéről.

Bél Mátyás (451. l.), *Gyöngyösi István öregkori arczképe* (472. l.), *Petrőczy Kata Szidónia arczképe* (476. l.) *és czímere* (477. l.) a Beöthy-Badics-féle Képes Irodalomtörténet 1. kötete 3. kiadásából.

Tárogató (480. l.) Tóth Béla rajza a Magy. Nemz. Múzeum példányáról.

Dobos András a fejedelem lovas dobosa (487. l.) a krasznahorkai várban őrzött 1747. évi eredeti olajfestményről.

Szent János munkácsi szobrát (489. l.). Fénykép után Richter A. rajzolta.

Lantos syren, mint asztaldísz (496. l.). Az Esterházyak fraknói kincstárában lévő műtárgyról.

Arad (499. l.) Dörre Tivadar rajza.

Féneleon arczképe (501. l.) régi metszet után.

Erdély térképe (507. l.) Bouttats metszete Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» cz. művéből.

Kisvárda romjai (509. l.) Kubinyi M. «Gr. Thurzó Imre» cz. monographiájából.

Csobáncz vára (513. l.) Békefi Remig: «A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban» (Bpest, 1907.) cz. mű 278. lapjáról való, mely mű a «Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei» cz. gyüjteményes mű III. kötetének 1. rész 3. szakasza.

A *Pongracz-czímert* (523. l.) Pongrácz János részére 1707 június 27-ikén kiállított czímereslevélről rajzolta K. Sebestyén József.

A pozsonyi vár déli kapuját (529. l.) Dörre Tivadar rajzolta.

Gr. Csáky Imre váradi püspök arczképe (533. l.) Kolb J. Kristóf metszete a Tört. Arczképcsarnokban.

A királyi vár Pozsonyban (535. l.) Cserna Károly rajza.

Görgény vára a Rákóczi-hegyen (539. l.) Dörre Tivadar rajza.

Rabutin arczképe (541. l.) a Bubics Zsigmond birtokában volt egykorú rézmetszetről először Angyal D. «Thököly Imre» cz. műve II. köt. 269. lapján jelent meg.

Eger látképe (545. l.) Cserna Károly rajza.

Frigyes Vilmos trónörökös arczképét (551. l.) Boonen Arnold festménye után P. van Gunst metszette.

Ilgen Rüdiger (553. l.) Richter D. festménye után Ottó H. J. metszete.

Marlborough herczeg arczképe (John Churcill) (555. l.) Kneller Godofréd olajfestménye a londoni National Portrait Gallery-ban.

I. József császár Bécsben 1706 április 29-ikén megfosztja hűbérétől Miksa Emánuelt (556. l.) egy egykorú egyleveles nyomtatványról. Aláírása: «Ihre Käyserl: Majestät zerreissen die Investitur- und Lehen-Brieffe aller von denen gewesenen Churfürsten von Cölln und Bayren ingehabten Chur und Fürstlichen und anderen Reichs-Lehen, und werffen solche zu dero Füssen, welche hernach von beeden Herolden auff den Knyen auffgehoben, und in kleine Stuck zerrissen auch endlich von ihren zum Fenster gegen der Pastey hinausz geworffen werden.»

XII. Károly svéd király tábora (557. l.) a «Hist. Bilder Saal» VII. Bd. 720. l. képe után

Az aranygyapjas-rend jelvénye (558. l.) Richter Aurél rajza.

Miksa Emánuel lovasszobra (559. l.) egykorú bronzszobor Ö Felsége tulajdonában.

Vetésy fogadtatása XIV. Lajosnál (565. l.) a «Hist. Bilder Saal» VI. Bd. 728. lapján közölt képről.

A berlini királyi palota (569. l.) Széchy K. «Gvadányi József» cz. életrajzából.

Frigyes Vilmos porosz trónörökös (570. l.) az «Europäische Fama» CXLVII. füzetének czímképéről.

Golovkin Alexievics Fedor (573. l.). U. o. XLIV. füzet czímképe.

A garamszentbenedeki apátsági templom (579. l.) a «Magyarország vármegyéi és városai» cz. vállalat Bars vármegyéről szóló kötetéből.

Hadi parancsot osztó kurucz főtiszt (583. l.) Rugendás György Fülöp metszete után.

Trencsén vára (591. l.) Cserna Károly rajza.

A trencséni csata tervrajza (594. l.) Rónai Horváth Jenö «Magyar hadi krónika» cz. műve II. kötetéből.

A nyitraszerdahelyi kastély Rákóczi látogatásának emléktáblájával (599. l.) eredeti fényképfelvétel után.

Kurucz tanya (601. l.) Rogg G. metszete a Tört. Képcsarnokban.

Bercsényi szakolczai háza (603. l.) Dörre Tivadar rajza.

Táncoló kurucz (609. l.) Rein M. metszete a Tört. Képcsarnokban.

Bottyán János torzképe (615. l.) az Ernst Lajos gyüjteményében lévö eredeti metszet után.

Rákóczi Ferencz lovasképe (619. l.) a «Histoire du Prince Ragotzi 1707.» cz. mű czímképe után. Coster metszete.

Anna királyné arczképe (630. l.) Dahl Mihály festménye a londoni «National Portrait Gallery»-ban.

Zólyom vára (633. l.) Cserna Károly rajza.

Szatmár (635. l.). Fénykép után.

Sárospatak látképe (639. l.) Cserna Károly rajza.

Bezerédj kivégeztetése (647. l.) a «Histor. Bilder Saal» VII. Bd. 106. lapján közölt képről.

A *Záróvignette* Dörre Tivadar rajza.

NÉVALÁÍRÁSOK, KÉZIRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Potockij István (54. l.), *Berthóti Ferencz* (1708 augusztus 20-ikán kelt leveléről) (61. l.), *gróf Barkóczi Ferencz* (105. l.), *Aszalay Ferencz* (112. l.), *Jánoky Zsigmond* (Orsz. levéltár Beszterczebánya, 1686 szeptember 7-ikén kelt lev.) (113. l.), *Ebeczky Sámuel* (116. l.), *Palocsay György* (151. l.), *Berthóty István* (192. l.), *Bottyán János* (195. l.), *Petrőczy István*, III. István és P. Kata apja (Orsz. Levéltár) (196. l.) *Csajági János* (199. l.), *Csáki András* (1706 ápr. 11.) (201. l.), *Szentiványi János* (U. o.), *Halász Péter* (202. l.), *Bagossy László* (270. l.), *gróf Bánffy György* (Erd. Múz. Levélt. a gr. Keményféle Erdély története eredeti oklev. XXXVI. kötetében levö oklevél) (297. l.), *Eötvös Miklós* (300. l.), *Teleki Mihály* (1704 júl. 25. Teleki-levéltár) (306. l.), *Ajtai Mihály* (307. l.), *Wellehradi Nezorin Flórián* (Olv. F[rate]r Abbas Wellehradensis et Pasztiniensis mp.) (400. l.), *Enyedi István* (448. l.), *Pápai Páriz Ferencz* (Marosvásárhely, 1710 ápr. 14. Teleki-levéltár) (455. l.), *Petrőczi Kata Szidónia* (1686 jan. 14. Teleki-lt.) (476. l.), *Szentkereszti András* (502. l.), *Ebergényi László* (1702 okt. 16.) (511. l.), *Steinville* (514. l.), *Ocskay László* (517. l.), *Löffelholz* (522. l.), *Steinlöffel András* (610. l.) névaláírásai az Erd. N. Múz. levéltárában, Károlyi-levéltárban, Teleki-levéltárban és Orsz. Levéltárban őrzött eredeti oklevelekről vétettek.

Károlyi tervrajza Arad váráról (81. l.) először gr. Károlyi Sándor önéletírása. I. rész. Pest, 1865. 180. lapja mellékleteként jelent meg.

Rákóczinak Pápay János által íratott utasítása Ilosvay György részére (115. l.). Eredetije a Luby-család levéltárában. Olv. l. «Hasonmások szövegé»-ben 3. sz. a.

Magyarország szövetkezett vármegyéinek és városainak térképét (119. l.) Márki Sándor tervezte és Dörre Tivadar rajzolta.

Gróf Barkóczy Ferencz levele Károlyihoz (189. l.), a Károlyi-levéltárban őrzött eredetiről. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 6. sz. a.

Az ecsedi láp XVIII. századi képe (344. l.) Borsitzky Pál földmérő rajza után Kogutowicz és társa M. Földrajzi intézete metszette és nyomtatta. Éble Gábor «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza» cz. művéből.

Krmann kéziratának címlapja (412. l.) Zsilinszky Mihály «A magyar prot. egyház története» cz. művéből (411. l.).

Sarkad térképvázlata Károlyitól (452. l.) először Márki Sándor «Sarkad története» cz. művében jelent meg.

Egy lap Gyulai naplójából (463. l.) az LI. ezred tulajdonában levő eredetiről készült.

Palocsay György egyik versének (a «Neustadti harcz»-nak) első két versszaka (473. l.). Eredetije Lőcsén a b. Palocsay-levéltárban.

Mutatvány Radvánszky János «Verseskönyvé»-nek kéziratából (474. l.). Eredetije a b. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában.

A Rákóczi-nóta legrégibb ismert dallama Pálóczi Horváth Adám gyüjteményéből (481. l.). Eredetije a M. Tud. Akadémia gyüjteményében.

A Vietorisz-kódex 4ᵇ levele (483. l.) az Erdélyi Múzeum 1908. évfoly. 321. lapján jelent meg először.

Gróf Barkóczi Ferencz levele Karolyi Sándorhoz a trencséni csatáról (595. l.) és *Aszalay Ferencz levelének töredéke a trencséni csatáról augusztus 8-ikáról* (597. l.) mindkettőnek eredetije a Károlyi-levéltárban. Olv. «Hasonmások szöv.» 10., 11. sz. a.

A clichék id. Weinwurm Antal müintézetében készültek.

Igazítás. A Szendrei-féle viseletképek egy része tévesen van Marsigli rajzának jelölve. Kijavítását l. a Képmagyarázatban.

KÖNYVTÁR

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

(A marosnémetii gr. Kuun-kastély olajfestményéről.)

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
IRTA MÁRKI SÁNDOR.
III. KÖTET.
DÖRRE T.

II RÁKÓCZI FERENCZ.
A m. tört. arczképcsarnok eredeti olajfestményéről.

TIZEDIK KÖNYV

A HON VÉDELME MUNKÁCSBÓL

2. A MUNKÁCSI VÁR ALSÓ UDVARA.
Dörre Tivadar rajza.

I.

MUNKÁCSON.

— 1709. január 1.—május 2. —

AZ ÓRA ütött, hogy a magyarok, a mint fogadkoztak, valóban életöket adják, véröket ontsák édes hazájuk szabadságáért. Sárospatakról a fejedelem 1708. december 21-én indult el s a rossz útak miatt csak 23-án érkezett Munkácsra, hol nagy ájtatossággal ünnepelte a karácsonyt. Trombitások és egyéb muzsikások az újesztendő napján zeneszóval, az udvari emberek, *Vay* Ádám vezetése alatt, beszéddel köszöntötték a fejedelmet, a ki szépen, kegyelmesen válaszolt. Azután kíséretével a templomba ment, hogy a tavalyinál nagyobb áldást kérjen Istentől erre az 1709-ik esztendőre.[1] A bécsiek vidáman üdvözölték az újévet, mert báró *Ebergényi* altábornagy Bicsét, Budatint, Lietavát bevette s meghódította Trencsén vármegyét; igaz, hogy a helységek tele voltak kurucz csapatokkal.[2] *Pálffy* Zsolnáról, Selmeczről mind összevonta a

1 Beniczky naplója, 180.
2 Medows Harleynak, január 2. Simonyi, III. 416.

lovashadakat. A fejedelem nem tudta elképzelni, miért, de titkon a Hegyaljára rendelte Fierville ezredét.[3] Részben itt akarta elhelyezni az erdélyi bújdosóknak azt a részét is, a melyet nem a kisvárdai gyűlés határozatából rendelt Máramarosba.[4] Pénzt és több ezer kősót adott segítségökre: «kiért az Isten boldog előmenetellel áldja meg ő felségét és hosszú országlással!»[5]

Időközben előkészületeket tett barátnéjának, *Szieniavszkának* fogadására, a minek nagy politikai jelentősége lehetett, mert Szaniszló lengyel király, s a lengyel korona tábornoka, Szieniavszkij közt a pápa, Spinola nunczius, Szobieszkij király özvegye és Bonac franczia követ bevonásával olyan tárgyalások folytak, melyek csak Rákóczi javára szolgálhattak.[6] Szenelő szobájában a fejedelem itthon is eleget tárgyalt *Des Alleurs*rel.[7] Ahogy mondta, ha igazak az Olaszországból vett legújabb hírek, keveset gondolna a fegyverszünettel.[8] Föltételeit Bécsben mindamellett sem tartották elfogadhatónak, hogy egy emlékirat[9] az ő száműzetését, javaitól való megfosztását az ország felforgatására s elpusztítására, kielégítését pedig a magyarok kibékítésére vezető útnak tartotta. Hiába figyelmeztette az író az udvart, hogy az országnak már valósággal *köztársasági* a jellege; csak annyi történt, hogy több értekezleten tárgyalták a föltételeket s megbízták Tolnayt, hogy Esterházy Antallal együtt jelölje ki a dunántúli katonai határvonalakat. Remélték, hogy ha fegyverszünetet köthetnek, a kuruczok is képviseltetik magukat a pozsonyi országgyűlésen és elősegítik a kiegyezést.[10]

A császárra nézve sokan veszedelmesnek tartották volna, ha ilyen módon tárgyal a fölkelőkkel. Az udvar ezt mégis jobbnak vélte, mint ha megint az angol és a holland közbenjárást

3 Levele Károlyihoz január 3. Károlyi-lt.

4 Január 4. és 25. Máramaroshoz és Károlyihoz. U. o. és Arch. R. II. 437.

5 Január 7. Beniczky, 181. A fejedelem rendelete január 6-ikáról: Modus alimentationis exulantium. Károlyi-lt.

6 Medows Harleynak, január 12. Simonyi, III. 417.

7 Beniczky, 181.

8 Károlyihoz január 9. Károlyi-lt.

9 Esterházy tábori könyve, 296—8.

10 Medows Harleynak január 5. és 16. Simonyi, III. 416., 418—9.

kellene elfogadniok; pedig a legújabb labanczok is biztosították a kormányt, hogy e nélkül semmi sem lesz az alkudozásokból.[11] Rákóczi ügye tehát nem állt olyan rosszúl. *Heister* ugyan meghódította Árva és Liptó vármegyéket s az udvar éppen most alkudozott *Lubomirszkij* herczeggel, hogy a zálogban levő szepesi városokból 3000 zsoldost adjon a császárnak; de Esterházy is most sarczolta meg Alsó-Ausztria néhány határvárosát.[12] Rákóczi remélte, hogy a labanczok maguk juttatják kezére Nagyváradot[13] s a törökök a bécsiektől elégtételt követeltek a ráczoktól Kecskeméten megölt török kereskedőkért.[14]

A fejedelem elhatározta, hogy *Teleki* Mihályt és *Pápai* Jánost a nándorfehérvári szerdárhoz küldi; de erről a háromnapos tanácskozások idején a két főtábornoknak sem szólt.[15] «Olyan küldetés ez, a mely a két magyar hazának példás vigaszára szolgál — mondta Telekinek;[16] — s ha munkáját Isten megszenteli, nemzete előtt örökös érdemet szerez.» «Felséges uram — felelte Teleki, — szememmel látom ugyan édes nemzetem dolgainak hanyatló állapotát, de csak az időhöz képpest gondot viseljen az ország felségeddel, nemcsak Fehérvárra, de máshova is elmenni kész vagyok. Mert ugyan mikor felséged hűségére jöttem, akkor megfogadtam Istenemnek, hogy minden szükségben utolsó csepp véremig kész leszek s vagyok szolgálni; ehhez a küldetéshez pedig inkább csak ő felsége kegyelme kell.» A fejedelem még aznap elkészítette az utasításokat; a törökökkel való megösmerkedés végett a nemes ifjak közűl Nagy Pált és Markotsan Mihályt is a követek mellé adta és őket január

11 Simonyi, Angol diplomatiai iratok, III. 419—420. Rákóczi Urbichhoz. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 455.

12 Pálffy és Ebergényi a párniczai szoroson, Viard és Tollet a stureczi hágón, Ocskay és Egremont a Tátrán át nyomúltak előre. A három utóbbi január 10-ikén Rózsahegynél egyesült. A fejedelem szerint a német 16-ikán még ott fűtőzött a kastélyban és «alkalmasint prüszkölt a hidegtől». Arch. R. II. 435. A fejedelemnek jólesett, hogy Árva őrsége megesküdött a vár megtartására; remélte, hogy két hónap alatt megsegítheti. U. o. II. 438.

13 U. o. 420—1.

14 Január 7. Károlyi-lt.

15 Medows, január 23. Simonyi, III. 421—2.

16 Levele Károlyihoz január 17. Károlyi-lt. Károlyi 15-ikén, Bercsényi 16-ikán ment haza. Beniczky, 182—3.

23-ikán útjokra eresztette a fényes portához.[17] Érintkezniök kellett *velenczei* követével, gr. *Tournon*-nal, kinek különösen az ott időző *IV. Frigyes dán* királyt kellett kérnie, hogy hadait vonja vissza Magyarországból.[18] Velenczével szövetkezni kívánt. A pápával viselt háborújában Ausztria már egészen körűlveszi Velenczét, melynek tanácsa nyugodtan nézi mindezt s a köztársaság, ha félelem nélkűl is, csakhamar Olaszország romjai fölött fog állani. Szabad államoknak alapelve, hogy őrízkedjenek a támadó háborútól, de viszont a természet parancsa, hogy védekezzenek a megsemmisűlés ellen; Velenczének tehát nem szabad tűrnie, hogy Ausztria így körűlkerítse. Az európai egyensúly érdekében a hatalmak sem tűrhetik, hogy Ausztriának a franczián is nagyobb hatalma legyen. Az Ausztriai Háznak mostan csak két fia van; ha az egyik meghal, a másiknak részét is egyetlenegy birodalomban egyesíti. A magyarokkal való szövetség mindenesetre gátolná a császár hatalmát, s ha ehhez franczia szövetség járúl, a kép nagyot változik. A savoyai herczeget (Jenőt) visszavonulásra kényszerítnék, Nápolyt velenczei hajóhad is szorongatná, a Dalmátországban és Moreában nélkülözhető hadak Horvátországba nyomúlnának, az olaszországi hadak egyik fele helyőrségekben maradna, a másik megtámadná Cividalét, Görzöt, Stájerországot. Magyarországból a németek kivonúlnának; de nem támadhatnák Velenczét, mert Ausztriát, Morva- és Csehországot sem lehetne üresen hagyniok. Ausztriának tehát békét kellene kötnie. Adjon Velencze pénzt, hogy albánokat fogadjanak, kikkel megtámadják Horvátországot s elfoglalják Dalmácziát a császártól. Erre a czélra, a titkos liga értelmében, a franczia király is hajóhadat küld. Magyarország szabadon választandó királya *védő- és daczszövetségre lép Velenczével.*[19]

[17] U. o. 183—4. Teleki naplója, 211. Pedig már 21-ikén kellett volna indulniok. Arch. R. II. 436—7.

[18] Rákóczi Tournonhoz január 18., 21. Pápaihoz január 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 456—8.

[19] Rákóczi utasítása Tournonhoz január 21. U. o. 459—463.

Írt a fejedelem *Vetésy*nek is,[20] a kitől tudta, a franczia udvar és a bajor választó mily keveset érdeklődnek most már a magyar ügyek iránt. A bécsi udvarral folytatott tárgyalások ideje alatt a versaillesinak mindenesetre volna ideje tudatni vele, mit akar. Megmondhatja, hogy a nemzetet lehangolta a franczia udvar közönye s pártfogása látható jeleinek megtagadása; ha tehát kibékülhetnek a császárral, több kurucz ezred kétségkívül császári szolgálatba lép s növelni fogja a francziák ellenségeinek a számát. Egyébiránt *Torcy* külügyminiszter jókedvvel fogadta a deczember ötödiki sárospataki elhatározás hírét. Rögtön írt *de Bonac*nak, beszéljen a lengyel királylyal; s a beltzi palatinusnét intette, hogy ne engedje háborgatni Rákóczit, a kinek évi segélypénzét májustól százezer tallérral akarta felemelni. De Vetésyt nem altathatta el szép szavaival.[21] Berlinben az ifjú *Klement* rózsásabb színben látta a világot. Szerinte a porosz király az angolok és a hollandok útján akarta ösztönözni kiegyezésre a bécsi udvart, melynek azonban nem volt szabad gyanítania, hogy ez Rákóczi akaratával történik. Klementnek a porosz titkos tanács ülésén több kérdésre kellett felvilágosítást adnia; nevezetesen arra, nem tárgyal-e Rákóczi a törökökkel. Azt felelte, hogy a török tett előterjesztéseket, de a fejedelem csak akkor válaszol, ha megösmeri a szövetségesek határozatát. Más-

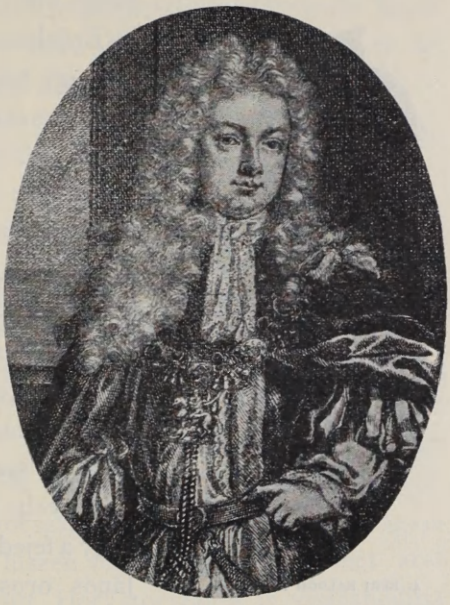

3. LORD RABY TAMÁS, UTÓBB STAFFORD GRÓFJA.

20 Január 10. Fiedler, I. 327—330.
21 Január 22. és február 16. U. o. I. 121—2.

nap *Warttemberg* grót és a berlini angol követ, lord *Raby* kijelentették, hogy Erdélyt már a protestáns hatalmak érdekében is biztosítani kell Rákóczi számára; s ennek a felfogásnak a külügyi viszonyok is kedvezni látszanak. Hiszen néhány nap mulva lord *Raby* azzal a hihetetlen föltevéssel lepte meg Vetésyt, hogy Svéd- és Oroszország Ukrajnában a tárgyalásokat befejezték. XII. Károly a kijevi palatinusságon keresztül Ilyvó (Lemberg) felé vonul; s ha ez igaz, Magyar- és Erdélyország határán állva, a császár épp úgy teljesíti követeléseit, mint mikor Szászországban állt. A dánok követelik, hogy királyuk visszahíjja a Magyarországba küldött katonaságot, minek következtében a császár békülni akar a pápával, hogy az Egyházi-Államokban levő hadakat hazahozhassa. Most már *Salm* herczeg is biztosította volna a bécsi magyar urakat, hogy a bécsi udvar csak úgy csöndesítheti le a fölkelést, ha helyreállítja a szabadságot.[22]

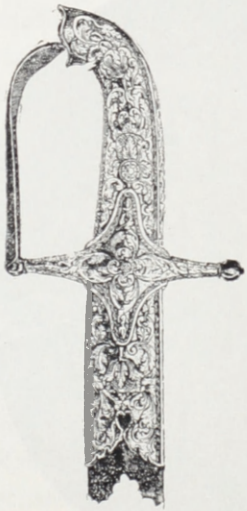

4. BÉRI BALOGH ÁDÁM KARDJA.

Növelte ezeknek a híreknek a súlyát, hogy a fejedelem január 26-ikán *Fischer* János orosz ezredest, állami tanácsost és kamarást, mint a czár küldöttét, ünnepiesen fogadta s 29-ikéig tartóztatta magánál. Másnap drága kárpitokkal és ezüstneműekkel ékesíttette a házakat, hogy illően fogadhassa *Szieniavszkát*, Lengyelország koronátlan királynéját.[23]

Lengyelországban — a fejedelem szerint[24] — igen közeledtek a dolgok a kifejlődéshez; annyival inkább, mert megírta nekik a czár, hogy nem bánja, akárki lesz a királyuk, csak ellen-

[22] Vetésy Rákóczihoz január 29-én és február 2-án. Fiedler, II. 20—21. A dán király valóban tudatta a császárral, hogy csapatait visszahíjja. Medows Boylehoz február 9-én. Simonyi, III. 426.

[23] Beniczky, 184—5.

[24] Január 26. Arch. R. II. 439.

sége ne legyen az ország. Itthon is akadtak hírek, a mik jobb kedvre hangolták a kuruczokat. Ekkor keletkezett a *Balogh* Ádám nótája:

«Török bársony süvegem —
Most élem gyöngy életem!»

A vitéz brigadéros a hónap derekán egy hét alatt kétszer tört Ausztriára, Bécsig portyázott, megtámadta a Laxenburgba menő császárt, testőrei (az arcière-gárdisták, hacsérosok) közül többet levágott s a császár csak bajosan menekűlhetett be Bécsbe.[25] Balogh Ádám nótája szerint[26]

Fakó lovam, a Murza,
Lajta vizét megúszsza;
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.

Császárt, hogyha kinn kapom,
Hacsérosit lecsapom;
Magát is megugratom,
Bécs várába futtatom.

Esterházy, aki 14-ikén maga is diadalt aratott a nyulasi Ballánál, egyenesen Horvátország visszafoglalására gondolt. Ennek, a maga idejében, a fejedelem is örűlt volna; most helytelennek tartotta, hogy a terv valósítására még hat ezredet küldjön át a Dunán, mikor az a veszedelem fenyegeti, hogy *Heister*, az északi vármegyék elfoglalásával, elvágja Lengyelországtól. Már pedig Horvátország kedvéért Heister nem hagyja oda Észak-Magyarországot; hiszen ha itt döntő győzelmet arat rajtuk, Magyarországgal együtt Horvátországot is visszahódítja a császárnak. Mióta a Vág-vonal elvesztésével a «tót lineára» szorúltak, semmit sem szabad koczkáztatniok. Többet érne Horvátországnál, ha visszanyernék mindazt, a mit a múlt háborúban elvesztettek.[27] A fejedelem fölfogását még nem ösmervén, *Esterházy* Antal harczias hangúlatban fogadta *Cusani* tábornok, *Pflugh* ezredes és *Tolnay* Gábor császári biztosokat, kik január 25-én a fegyverszünet ügyében a vasmegyei Pinkóczon

[25] Esterházy A. Károlyihoz január 23. Károlyi-lt. Esterházy január 4-én már (Tábori könyve, 823.) intézkedett az elfogott hacsérosokról.

[26] Thaly, Adalékok, II. 261—2.

[27] Rákóczi Bercsényihez január 29. Arch. R. II. 439—440.

előtte megjelentek. Különben sem bízván a bécsi udvar őszinteségében, sok nehézséget támasztott.[28] Szerinte[29] az ellenség nemcsak nem törekszik hazánk óhajtott békességére, hanem éppen azon van, hogy a fegyverszünet színe alatt folytassa mérges mesterkedéseit s őket «titkos, megszokott praktikája által emlékezetes rút, siralmas gyalázatba hozhassa». Ő azonban «kötve hisz a komának s bár túl se adnának könnyen hitelt, csalárd mézes szavának». Ijesztgették a császári sereg roppant erejével, «hogy szamár kívánságuk megadására hajthassák». Esterházy frissen és jól emlékezett, édes hazánk a múlt esztendőkben is mint serénykedett a békesség megszerzésében; de az ellenség, ha ugyanilyen dévajságban fog járni, Isten jóvoltából még vastagabban fogja tapasztalni fegyverünk keménységét. Ehhez azonban a honnak a haza szabadságát igazán szerető s kívánó fiai és nem fattyai egy igaz szívvel, lélekkel, megegyezett akarattal járúljanak most, mikor a fegyverszünet kötése meghiusúlt.[30]

Majdnem magában álló jelenség, hogy akadt kurucz, *Bontoczky* János futár, a ki éppen a forradalom szülőföldjén, Tarpán mert fejedelemsértő és lázító beszédeket tartani s azt hajtogatta, hogy nem bánja ha mindjárt német világ lesz is.[31] Sőt, hír szerint, sokan voltak már a fejedelem udvarában is, kik a német palástja alá hajlottak. «Hihető — jegyezte meg gróf *Barkóczi* Ferencz[32] — hosszabb palástot szabatott a császár magának, mint azelőtt volt; mert az első támadáskor *Serédi* Benedek azt mondta, hogy rövid a császárnak a palástja, nem férünk mindnyájan alája.» *Marlborough* herczeg, a ki megint szívesen fogadta Rákóczinak a közbenjárást kérő levelét, *Wratiszláw* grófot sietett figyelmeztetni,[33] hogy Anglia és Hollandia éppen a császár érdekében óhajtja a békét. A gróf rideg válaszára is

28 Esterházy id. levele és Medows, február 20. Simonyi, III. 428.

29 Esterházy Károlyihoz február 3. Károlyi-lt.

30 Ezt Medows Bécsben már február 2. tudta, de okát nem ösmerte. Simonyi, III. 422.

31 Rákóczi Károlyihoz febr. 4. Károlyi-lt.

32 Február 9. Károlyihoz. U. o.

33 Február 7. Simonyi, III. 425—6.

ismételte,[34] hogy lemond ugyan a közbenjárás gondolatáról, de tudja, hogy mások ezt a kiegyezést a szövetségesekre nézve a legnagyobb szerencsének tartanák. *Heister* szerint azonban Magyarországgal nem lehet békét kötni: meg kell tehát hódítani; a mi nem is olyan nehéz, mert a fölkelők egymással egyenetlenkednek. Rákóczi inkább a svéd királyban bízik, Bercsényi a czárban; s e miatt egymástól elhidegedtek.[35]

Ezt a tábornagy rosszúl tudta. A nemzet vezérei egyetértettek a fegyverszünet kérdésében s *Bercsényi* február 6-ikán maga is megjelent a szentmiklósi és a munkácsi fényes ünnepségekre, a miknek czélja, a víg farsang ürügye alatt, a haza jövendőjének megmentése volt.[36] *Szieniavszka* herczegné február 6-ikán este szánkán, sok lengyel úr és *Du Maron* franczia tiszt kíséretében érkezett Szentmiklósra. A fejedelem fáklyák világa mellett várta s fényesen megvendégelte. Még a közönséges lengyelek is annyi tokajit kaptak, hogy megittasodván, egymás közt vagdalkoztak. Másnap a fejedelem *Bercsényi* és *Des Alleurs* társaságában tisztelkedett a herczegnénél s ebéd után átszánkáztak Munkácsra. A szép asszony lovait maga Bercsényi hajtotta. A palotába a fejedelem a két sorban álló kapcsosok sorfala közt vezette föl vendégét szállására. Tizedikén gazdag lakoma után tánczmulatság volt, melyben a tegnap érkezett Bercsényiné is részt vett. Az uraknak jó kedvök volt estig, mikor mindenkinek sültekből jó merendát (útravalót) adtak s hazaeresztették őket szállásaikra.

Másnap a fejedelem kissé bágyadtnak érezte magát, de azért ünnepies kihallgatáson fogadta a nándorfehérvári török fővezér követét, *Szulejmán* csauzt,[37] ki tegnap *Barcsay* Miklós kíséretében érkezett. A nagyvezír levelét átvevén, török tolmács útján

34 Márczius 11. U. o. III. 430—1.

35 Medows Boylenak február 20. Simonyi, III. 428.

36 Barkóczi Ferencz szerint (február 9.) valami jó hírekkel jött, de nem tudják, milyenekkel. «Kikél, ha jó magja lesz!» teszi hozzá. (Károlyi-lt.)

37 Rákóczi február 15. így nevezi (Arch. R. II. 442.), Beniczky (187. l.) Szultán Achmetnek.

félórahosszat értekezett a követtel. Udvarában volt akkor *Pápai* Gáspár nándorfehérvári residens és *Dragul* kapitány is, a ki szintén Törökországból jött hozzá. Farsang utolsó napját a magyarok és lengyelek nagy fejedelmi lakomával ünnepelték meg. Éjfélig maga a fejedelem is szívesen nézte a tánczmulatságot. 13-ikán gazdagon megajándékozta s Pápai Gáspár kíséretében bocsátotta el a török követet, ömaga pedig Bercsényiékkel Ungvárra kísérte el a herczegnét. Két napi mulatozás után 16-ikán együtt jöttek vissza Munkácsra, hol másnap a lengyel urak társaságában sétalovaglást tettek a vár felé.[38]

Közben a fejedelem gyakran tanácskozott *Des Alleurs*-rel és *Bercsényi*-vel; kihallgatásokat is adott, pl. a szabolcsi uraknak, de a nap nagyobb részében leveleket írt és diktált. Az orosz-svéd háborúról egymásnak ellenmondó, izgató híreket hallott. Majd azt, hogy a svéd 24.000 muszkát vágott le;[39] majd pedig, hogy az orosz verte meg a svédet, s XII. Károly hír szerint hadai maradványával egy posványos helyre szorult. Örökös békére lépett az oroszszal, lemondott Lengyelországról, Livlandot Rigával az orosz kapta, a dánoktól elvett földeket visszaadta, Ágost királynak szászországi kárai fejében odaigérte Pommerániát, a Balti-tengeren vám nélkül szabad közlekedést biztosított az orosznak s a czár orosz fedezet alatt kísérteti öt vissza Svédországba.[40]

Bercsényi 25-ikén hazakísérte feleségét Ungvárra, de pár nap múlva visszatért Munkácsra, hol a fejedelem folytatta a tanácskozásokat vele és Des Alleurs-rel.[41] A hazából érkező hírek is sok gondot okoztak neki. Hiszen, a munkácsi fényes mulatozások idejében, az ugocsai oroszok és oláhok tengeri csokánból és mogyorófa-berkenyéből sült kenyérrel éltek, sőt a magyarság java is kivándorolt Lengyelországba. Némely faluban csak 2—3 ember maradt, a kik nem bírták sem magukat, sem a bujdosókat eltartani; mégis zaklatták őket a végrehajtásokkal.

38 Beniczky naplója 186—188.
39 Aszalay Károlyihoz febr. 21. Károlyi-lt.
40 Barkóczi február 23. U. o.
41 Beniczky, 189.

Magát Csató Gáspár másodalispánt is megverték, «melyet még az idegen nemzet sem cselekedett és követett el.»[42] Azonban a labancz sem volt szelidebb. A mikor valószínű lett, hogy a császáriak egyrészt Nagyvárad, másrészt Szeged felé kívánnak működni,[43] gróf *Herberstein* császári főtábornok Szegedről megfenyegette a három várost, hogy megmutatja «mint kellessék a kemény nyakúakat meghajtani és meghódítani», pedig nem

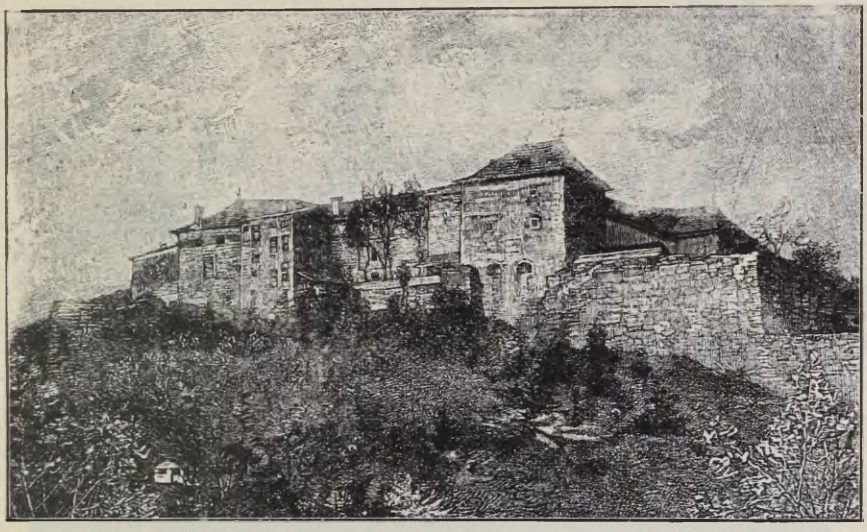

5. UNGVÁR

gyönyörködik a sok neveletlen ártatlan vérének kiontásában.[44]

A fejedelem ily körülmények közt *Orosz* Pál tábornokot Diószegre küldte, hogy az ottlevő gyalog és lovas hadak parancsnokságát átvegye; de elegendő ereje nem lévén, főképpen csak arra vigyázzon, hogy az ellenség a föld népét sehol se találja otthon s meg ne lephesse.[45] Károlyi akkor már odahagyta Erdélyt és a Tiszántúlt. A felvidéki hírek miatt a fejedelem őt

42 Ugocsa vármegye január 24. és márczius 20. Károlyihoz. Károlyi-lt.

43 Rákóczi február 24. Arch. R. II. 446.

44 Február 16. Károlyi-lt.

45 Rákóczi Orosz Pálhoz, február 24. Arch. R. II. 447.

január 17-én magához hívatta, de jövetelét be sem várva, megparancsolta, hogy késedelem nélkül útnak indúljon s eleséget vigyen be Érsekujvárra. Remélte, hogy indúlásának híre Liptóból és Szepesből visszatérésre vagy ütközetre bírja az ellenséget, mely a fegyverszünetben talán ezt a két vármegyét is magának akarja követelni.[46] A nógrádiak csakhamar siralmasan panaszkodtak Károlyira,[47] hogy hadai kegyetlenül bánnak

6. NÓGRÁD VÁRA.

a szegénységgel; húzzák, vonják, prédálják, tönkre teszik. Ha nagyobb rendben nem tartjuk a hadakat, Bottyán szerint[48] magunk magunkat igen szépen elpusztítjuk, minek az ellenség nagyon fog örülni. Bottyán köbölkúti jószágát először a kuruczok, azután a labanczok dúlták fel; a gazda keserű megjegyzése szerint[49] a mi a sáskától megmaradt, megette a hernyó.

46 Rákóczi levelei január 17., 20., február 13. Károlyi-lt.

47 Bottyán Károlyinak február 8. Arch. R. IX. 606.

48 Károlyihoz Szécsényből, február 20. Arch. R. IX. 620.

49 Bottyán Károlyihoz, márczius 2. U. o. IX. 627.

Ezekről s más bajokról Szécsényből maga Károlyi tájékoztatta a fejedelmet, kihez futárjai február 25-ikén és 26-ikán egymásután érkeztek.[50] Jelentette, hogy főfeladatát teljesítette, mert Érsekujvárt ellátta eleséggel;[51] a mint tehát az árvizek miatt jöhetett, a fejedelem visszarendelte őt a Tiszántúl és Erdély védelmére. Bercsényivel és Des Alleurs-rel Rákóczi gyakran tanácskozott a hadseregről s a tavaszi hadjárat tervéről. Kissé korlátolta *Szieniavszka* ott mulatozása, a mi a tervezettnél hosszabb időre terjedt.[52] Végre márczius 4-én kitűzték az elutazás idejét. A fejedelem a herczegné belső embereit emlékpénzekkel (tízes aranyakkal), a nőket pedig egy-egy öltözet aranyos kelmével ajándékozta meg s harmadnap, ebéd után, készülőt fuvatott. Hosszú szertartások és köszönések után egy hintóba ült a herczegnével s Bercsényi társaságában átkísérte Szentmiklósra, hol megháltak. 7-ikén délután két órakor elbúcsúzott vendégétől s megköszönte hozzávaló atyafiságos jóakaratát, a melyet meghálálni kívánt. Hintóba ült vele s egész udvarával még egy mélyföldnyire elkísérte. Ott azután nagy szertartások közt csakugyan elváltak egymástól. *Kálnási* János és *Sándor* István a karabélyos századdal egészen a magyarországi határokig ment a lengyelekkel, a fejedelem pedig visszatért Munkácsra.[53]

A lengyelek látogatásának következése volt, hogy *Nedeczky* útján a czárhoz, *Herbaix* útján a svéd és *Brenner* útján a franczia királyhoz fordúlt.[54] A czárt, szövetségök 9. pontja értelmében, közbenjárásra kérte. Ha Ágost most a czár segítségével akarja is visszanyerni lengyel koronáját, reméli, hogy nem változott meg vele szemben a czár jóindúlata, melylyel a koronát tavaly július 16-ikán neki ajánlta fel. Ő a feltételnek szívesen eleget tett volna, ha a kiszabott időre megválasztják; most is

50 Beniczky, 189—190.

51 Barkóczy Károlyihoz február 23. Károlyi-lt.

52 Rákóczi levele február 24. Arch. R. II. 446. Február 25-ikén kellett volna indúlnia. Aszalay Károlyihoz február 21. Károlyi-lt.

53 Beniczky naplója márczius 7—8. Rákóczi-tár, I. 191—2.

54 Utasításaik márczius 10., 12., 20. Fiedlernél, Archiv für öst. Gesch. XLIV. 463—472.

türelemmel várja a czár elhatározását. A franczia-bajor közbenjárás sem rajta múlt, mert ő elküldte Párisba követét; de a franczia királytól a hadi szerencse elfordult. Kéri, hogy a sors változandóságai közt Magyar- és Erdélyországról ne feledkezzék el. Nem oly gyönge még, hogy ebben az esztendőben ne folytathatná a harczot, ha a czár érdekei kívánják; de megbékített hazája a czárnak is többet használhatna. Ő csak hazája meg-

7. A BEREGSZENTMIKLÓSI RÁKÓCZI-KASTÉLY, DÉLNYUGATRÓL NÉZVE.

nyugtatása után gondolhat a lengyel koronára, de úgy tapasztalja, hogy Lengyelországban is sokan másképpen vélekednek s haboznak a béke megkötése és a háború folytatása közt. Ha a czár valóban vállalkoznék Ágost visszahelyezésére, ez a vele kötött ünnepies szerződésnek rovására történnék, pedig ő és a nemzet ettől várták boldogúlásukat. Felbontásától mi egyebet várhatnának hat esztendei küzdelmeik sikerének megsemmisülésénél? Ha azonban a czárnak megmásíthatatlan akarata is Ágost visszahelyezése, gátolja meg ennek következését: Magyarország romlását. Biztosítsa ezt a hazát, mely a bécsi udvartól semmi jót

sem remélhet. Ha a czár tudtával Magyarország szövetkeznék Ágost királylyal s a czár a svéd király romlásával fejezné be az elkezdett háborút, akkor *Ágostot magyar királynak is megválaszthatnák* s a lengyelek segítségével az Ausztriai Házat Magyarország szabadságának elösmerésére és Erdély átengedésére szoríthatnák. Az oroszok, lengyelek, magyarok egyesült hatalma Európa békéjének félelmetes bírósága lenne, Svédországtól a közbenjárás és kezesség dicsőségét elragadná s az általános béke megkötése következtében Európa hatalmai mint Európa szabadságának intézőjét tisztelnék.

Márczius 11-ikén fogadta Rákóczi a poseni palatinusné küldöttét, a ki egyúttal a svéd király residense volt. Ettől tudta meg, hogy *XII. Károly* ösmerni kezdi a magyar ügyeket, de seregének a Moldván keresztül való egyesítése, s a tatár kánnal való érintkezése előmozdítását kívánja.

A fejedelem 12-ikén *Romiers*-t küldte *De Bonac*-hoz, és *Des Alleurs*-höz Skoljébe, hogy általuk felajánlja a franczia király közbenjárását az orosz-svéd béke ügyében. Különben meg van győződve, hogy a svédek összeveszíteni akarják őt a czárral. Legnehezebbnek tartja azt a békepontot, a melyhez a belzi palatinusné legjobban ragaszkodik; mert Szaniszló királynak épp oly nehéz lemondani a svédekkel szemben vállalt kötelezettségekről, mint Szieniavszkij palatinusnak a magáéról. A kérdést tehát a béke ügyében tartandó országgyűlésre kellene halasztani. Ha azonban igaz, hogy az orosz 20.000 emberrel közeledik, titkára, *Herbaix*, ne várja meg a svéd udvarnál; ha pedig XII. Károly Litvánia felé vonúlna vissza, haladéktalanúl jöjjön haza. A mikor hírűl vette (április 7.), hogy a lengyel király a svéd király nélkűl semmit sem tehet, újból visszahívta őt; mert mit csináljon egy tehetetlen király udvarában?[55] Szaniszló megmondta, hogy nem akar benne hiú reményeket kelteni, mert XII. Károlynak az altranstädti béke óta nincs oka

[55] Archiv für öst. Gesch. XLIV. 472—3.

kikötni a császárral; ő azonban a fejedelem megbizottjával szívesen megbeszélné, miben tehetne neki valamely szívességet. A fejedelem tehát mégis megbízta Brennert a tárgyalással,[56] miből azonban semmi sem lett.[57]

Brennernek már előbb bő utasítást adott,[58] mikor a franczia udvarhoz küldte, hogy a lengyel, orosz, franczia viszonyokat, mint tükörben, egyszerre láthassa. Kívánja, hogy akár Ágost, akár Szaniszló marad, akár választás útján egy harmadik lesz a lengyel király, a fejedelem és a haza érdekeit megoltalmazza. Először Lengyelország fővezérét, Szieniawszkijt keresse föl, a kit most a lengyel ügyek intézőjének tartanak; felfogását tehát ösmernie kell. *Megvet minden személyes nagyravágyást és dicsőséget, mert egyesegyedül hazája javát keresi*, a mit Lengyelország békéjétől és az orosz-svéd pártfogástól remél. A lengyel köztársaságnak Szaniszló királylyal való kibékülését egyetlen módnak tartja, hogy kieszközölhessék az oroszokkal való békét s a nevezett hatalmak pártfogását. Ezt a nagyon kényes kérdést úgy kell tárgyalni, hogy a biztos orosz barátságot a bizonytalan svédért el ne veszítsük s a lengyel urak készek legyenek velünk a szabadság kölcsönös védelmére szövetkezni. Győzze meg a palatinust arról, hogy a háború kezdete óta Magyar- és Lengyelország hajóit együvé lánczolni s arra törekedett, hogy horgonyukon a déli (ausztriai) és az északi szeleknek ellenállhassanak. Kéri a palatinust, hogy követe előtt, ki, Franciaországba-menet, útbaejti, őszintén nyilatkozzék a helyzetről s arról, gondolnak-e még reá a királyválasztásnál, vagy meg nem történtnek tekintik a trónra való meghívását. Ha Svédország Szaniszló visszafogadását erőlteti, az oroszokkal való kibékülést nagyon megnehezíti, holott Lengyelországra kívánatos a két hatalom kölcsönös pártfogása. Ha a palatinus Ágostot akarja visszahelyezni, hivatkozzék a magyaroknak az oroszokkal kötött szövetségére. Figyelmeztesse, mily veszedelmes volna Lengyelországra, ha

[56] Április 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 474–5.

[57] Június 9. U. o. 476.

[58] Márczius 20. U. o. 469–472.

visszafogadna oly királyt, kit letett a trónról s ki a koronáról maga is lemondott.

Bercsényi távozása (márczius 12) után a fejedelem márczius iduszán *Kray* Jakabot Munkácsról előre küldte Skoljéba Szieniawskijhoz, hogy Des Alleurs-rel és De Bonackal jelenlétében számoljon le a franczia segélypénzek fölhasználásáról s rendbe hozza a jaraszlói uradalom dolgát. Nagyon bántotta a dolog; mert nem akarta, hogy tolakodónak tartsák azok, kik pénzsegítséggel bíztatták fel a háború folytatására, a mivel különben nagy hasznára volt a franczia királynak. Maga is átment volna Zavadkára, ha seregének összegyűjtése itthon nem tartja.[59] Kray útján megköszönte Szianiavskijnak, hogy Lubomirszkijt csöndesítette; de értesítette, hogy mégis megfigyelő csapatokat küldött a határra, mert hír szerint a herczeg a császár zsoldjában áll. A palatinus ilyen támadás megtűrésével nem akarhatja, hogy hazája Magyarország szabadságának elvesztésében közreműködjék; különben is, a magyaroknak és a lengyeleknek, mint a czár szövetségeseinek, jó szomszédságban kell élniök. S miért törjenek a lengyelek Magyarországra, mikor nekik is szükségük van minden emberre, hogy saját szabadságukat megvédjék?[60] Különben úgy tudta, hogy a svédeknek az oroszokkal szemben rosszúl megy a dolguk s remélte, hogy ezt a körülményt a magyarok javára fordíthatja. Mindennyi felleg közt is teljesen bízott benne, hogy *még ez idén felvirrasztja Isten ügyünk csillagát.*[61] Mivel Szieniawskij a lengyel haddal a czárhoz kívánt csatlakozni, a fejedelem sürgősen tanácskozásra hítta Bercsényit, a kit azonban betegsége akadályozott a megjelenésben.[62] Olyan fontosnak tartotta a dolgot, hogy 25-én maga indúlt Ungvárra, hova éppen 32. születésnapján érkezett meg. Ott töltötte a

59 Április 7. De Bonachoz. Archiv, XLIV. 473.

60 Rákóczi utasítása Krayhoz márczius 9-ikéről s levele a belzi palatinushoz márczius 13-ikáról. Arch. R. II. 449—454.

61 Márczius 13. Károlyihoz. U. o. 455.

62 Rákóczi márczius 16., 19. U. o. II. 456., 457. Potocki István a határszélről, Horodencéből éppen eznap írta Károlyinak, hogy a belzi palatinus az összes tábornokokkal odaérkezett, de svéd had nyomúl utána. (Károlyi-lt.)

nagyhetet és az ünnepeket; ott fogadta a sűrűn érkező lengyel postákat s folytonosan tanácskozott Bercsényivel.

Ezen tanácskozások tárgyára világot vet 31-én *Jablonskyhoz* intézett levele. Még nem tudhatta, hogy *Marlborough* herczeg Jablonskyt és Klementet Londonban márczius 25-én személyesen fogadta s a királyné nevében is megigérte, hogy minden lehetőt megtesz Magyarországért.[63] De tudta,[64] hogy ennek a lehetőségnek nagyon szűk határai vannak. A szövetségesek Európára nézve veszedelmesnek tartották Magyarországnak az Ausztriai Háztól való elszakadását; holott pár év előtt éppen arra szövetkeztek, hogy Spanyolországnak és Ausztriának az Ausztriai Házból ne ugyanaz legyen a királya. Magyarország századokon át volt a kereszténység védőfala a törökök ellen. A szövetségesek azt hiszik, hogy az erejét csendben összeszedő török hatalomnak ezentúl csak a császár erejével állhat ellen. De békében maradhat-e a török, mikor a császári hatalom terjeszkedését s azt látja, hogy a szomszédját, Magyarországot,

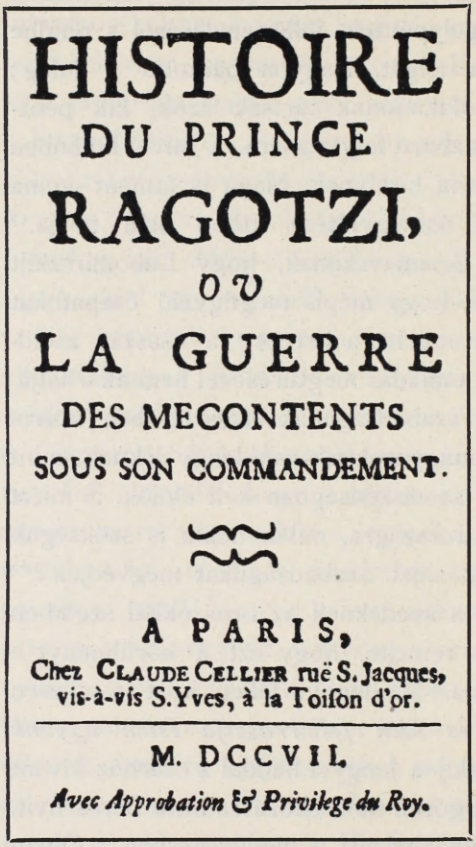
HISTOIRE
DU PRINCE
RAGOTZI,
OV
LA GUERRE
DES MECONTENTS
SOUS SON COMMANDEMENT.

A PARIS,
Chez CLAUDE CELLIER ruë S. Jacques,
vis-à-vis S. Yves, à la Toiſon d'or.

M. DCCVII.
Avec Approbation & Privilege du Roy.

8. A LENOBLE-FÉLE RÁKÓCZI-ÉLETRAJZ CZIMLAPJA.

63 Jablonsky Rákóczihoz márczius 28. Fiedler, II. 30.

64 Rákóczi Jablonskyhoz márczius 31. U. o. II. 31—34.

osztrák örökös tartománynyá teszi? Maga a nemzet is Magyar- és Erdélyország szabadságának elkobzása ellen «Acheronta movebit». Ha a szabadságért a szövetségesek nem kezeskednek, az utódok később behíhatják a törököket s Európának ismét harczolnia kell ellenök, majd a francziák ellen. Ezekkel szemben a császár maga elégtelen lévén, a hatalmak vagy segítik, vagy nézik a küzdelmét. Mire vezet ez, megtanúlhatják V. Károly és Szulejman történetéből. Ha pedig a császár kiverné a törököt Európából, mindjárt el is nyomja a protestánsokat; a mivel szemben csak Magyarország szabadságának helyreállításával, azaz hazánknak az Ausztriai Háztól való elszakításával lehet védekezni. Magyarország azonban örökre szövetkeznék a császárséggal, minek következtében Törökországtól az Ausztriai Háznak többé nem kellene tartania s ereje az összes kereszténység bajnokának, Magyarország királyának erejével növekednék. Magyarországot nem izgatná többet szabadsága helyreállításának a vágya, hanem, mint Lengyelország, senkitől sem félne, de más sem félne tőle. A nyugati és keleti császárságok közt feküdvén, ezeknek összeütközéseit mérsékelné. Ezt az ausztriaiak rajtunk való uralkodásának egész története bizonyítja. Magyarországnak a kereszténység körül szerzett érdemeit azzal jutalmaznák legjobban, ha felszabadítanák az osztrák iga alól. Szabadságában biztosítva, nem keresné többé azt a franczia szövetséget, a melyben most az osztrák uralom alatt nyögve bízik. A császár most is meghiusította az orosz czár közbenjárását, a fegyverszünet megerősítésének halogatásával sokáig függőben tartotta a békűlni akaró magyarokat s a Dunántúlra oly erővel vetette magát, hogy ezzel világos jelét adta a leigázás szándékának. Ily körűlmények közt kénytelen a török porta részéről újabban ünnepiesen tett ajánlatokat az eddiginél komolyabban megfontolni, sőt ünnepies követséget is küldeni a portára, mely a földretiportaknak határozottan segítséget igért. A nemzet mindent elkövet, hogy megmaradjon s nem lesz oka, ha ebből Európára veszedelem következik.

A fejedelem Ungvárról Munkácsra április 5-én késő este visszaérkezvén, azonnal Lengyelországba küldte *Nedeczkyt* és *Brennert,* ki «többet végez, jól vigyázva, sok darabos tanácsnál».[65] Mostan már előkészítette udvarát a tavaszi hadjáratra,[66] pedig a tábornokok nagyobb része úgy gondolkozott, hogy a német még nem kezdheti meg a hadműveleteket. Ha azonban mégis hozzákezd «és ők magukat benn találják felejteni, semmit sem beszélnek felőle: mi lesz?»[67] Tapasztalta, hogy a zavarok vízözön módjára borítják el az országot. «Talán majd észrehoz Isten bennünket; akkoron meglátjuk, hogy *nyomorúságunknak*

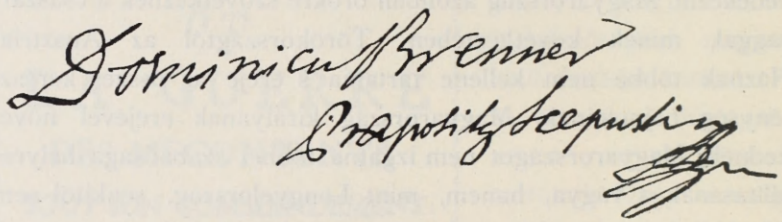

9. BRENNER DOMOKOS NÉVALÁÍRÁSA.

nagyobb része gyönge szívtelenségünkből származik.»[68] Könnyűnek tartotta volna megvédeni a felvidéki hegyszorosokat; de sehogy sem lehetett többé *gyalogságot* összeszedni, hiszen még a helyőrségeket is alig láthatta el. A *lovasság* szintén szánandó állapotban volt. Tisztek és katonák csak a híreken kapkodtak. Megdöbbentek az ellenség minden mozdúlatára, pedig a császáriak sokkal gyöngébbek voltak, mint Rabutin és Herbeville idejében. Ellenállásra komolyan senki sem gondolt többé; csak arra, miként mentheti meg családját, legkedvesebb holmiját. A fejedelem — saját vallomása szerint[69] — csak a zavart növelte volna, ha kevéssé megbízható hadaival megkezdi a hadjáratot. Azért maradt Munkácson ilyen sokáig.

65 Bercsényi március 26. Arch. R. VI. 185. Beniczky, 194.
66 Április 6. Beniczky, 194.
67 Április 6. Rákóczi Arch. R. II. 462.
68 Április 1. Rákóczi. U. o. 460—1.
69 Emlékiratai, 259.

Panaszkodott,[70] hogy Munkácson ő már élhetetlen lett; a jövő héten tehát megindúl s üresen hagyja a munkácsi tárházat, ha a nagyon neki eredt eső kiereszti börtönéből. A hadak is teljesen kiélték már téli szállásaikat. «A puszta vármegyén élődnének, ha élődhetnének — panaszkodott Krasznavármegye;[71] — de nem lévén, mivel: nyomorgattatván, nyomorgattatunk . . . nem adhatván, nem adhatunk.» A jászok hasonló panaszain a fejedelem maga akart segíteni. «Talán bereked a torkuk és megszűnnek a panaszló kürt fújásától.»[72] Sok bajról személyesen győződhetett meg, mikor «jószága körűlnézésére»[73] kirándúlt vadászni a beregi erdőkbe s a szőllőket is megtekintette.[74] De éppen ezen «kalandozó és utazó vadászatában» is úgy látta, rá kell térnie *Orosz* Pálnak, a bonczhidai csata után az erdélyi vármegyék előtt nyilvánított felfogására, mely szerint «a katona dolga az, hogy éljen s vegyen, a hol lehet, — a vármegye sírjon, ríjjon, panaszkodjék!»[75] Ő maga már saját ezüstneműit akarta pénzzé veretni, mikor Bercsényi «igaz magyarsággal» kisegítette.[76] Hiszen Érsekújvárnak magának 24870 frt 56 dénárra volt szüksége.[77]

Pedig minden jel arra mutatott, hogy az ellenség ezt a várat akarja ostromolni s a Dunántúlt szorongatni. Akkor pedig — Rákóczi szerint[78] — «megvídúl ezen föld s hiszem az Istent, még vérszemre is kapunk«. Károlyinak megint ezt a várat kellett eleséggel ellátnia, pedig jobb szeretett volna a Bácskában csinálni rendet a ráczok közt. Hiszen *Pápai* János személyesen,[79] *Teleki* Mihály pedig írásban, majd szintén személyesen is jelen-

70 Bercsényinek április 8. Archiv R. II. 464.

71 Április 16. somlyói gyűléséből Károlyihoz. Károlyi-lt.

72 Április 6. Rákóczi Károlyihoz. U. o. A Nyúzó-ezredbeli tisztek ellen pörölő jászapátiak ügyében április 14. U. o.

73 Levele Károlyihoz április 19. Károlyi-lt. és Arch. R. II. 469.

74 Beniczky, 195—6. Feltűnő módon Rákóczinak egy levele április 17. Tállyán kelt. (Károlyi-lt.) Talán tollhiba május helyett.

75 Április 17. Bercsényihez. Arch. R. II. 469.

76 Április 20. U. o. II. 472—3.

77 Április 17-iki consignatio. Károlyi-lt.

78 Április 20. Arch. R. II. 473.

79 Április 15. Beniczky, 195.

tették,[80] hogy a nádorfehérvári szerdár megintette a temesvári basát labanczkodása miatt, Szeged és Arad közt eltiltotta a németek járását, kelését, fegyverszállításait, s rendelete végre-

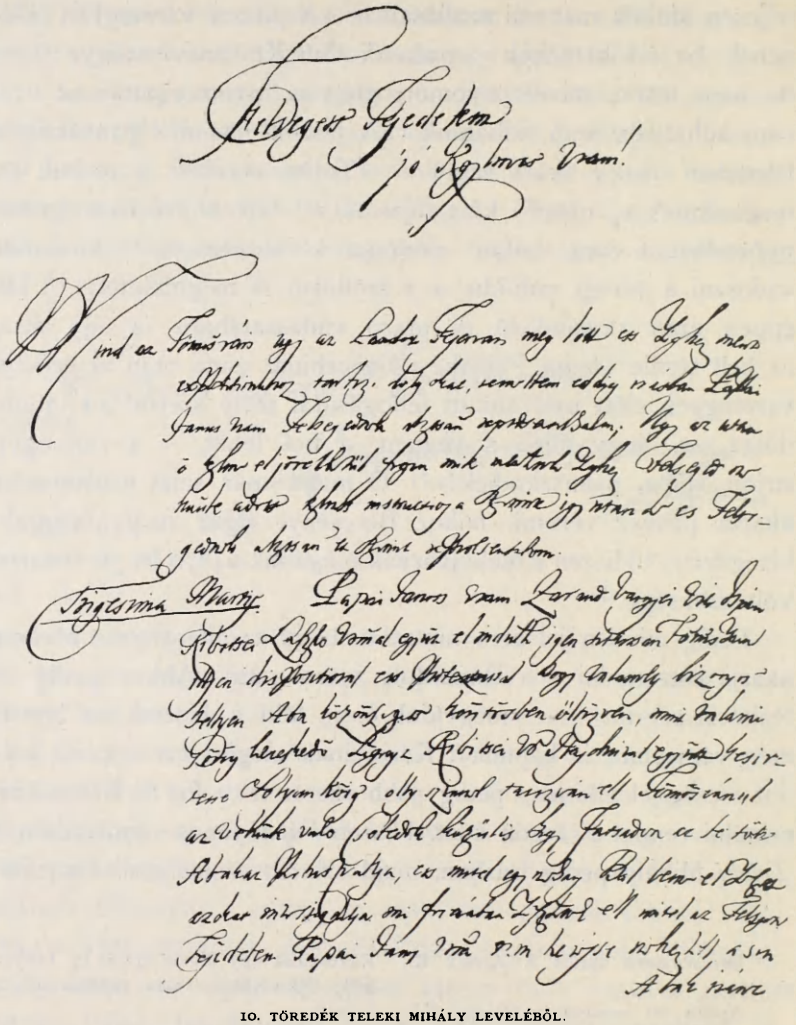

10. TÖREDÉK TELEKI MIHÁLY LEVELÉBŐL.

80 Április 17. a hosszútalvi Teleki-levéltárból 21 oldalon. Első oldalának fac-similéje ebben a könyvben, III. 24. l. És Teleki naplója a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 209—239. l. A fejedelem az elhunyt gr. Pekri Lőrincz helyett jutalmul Telekinek akarta adni az erdélyi tábornokságot. Április 27. hazaeresztette s öt hétre fölmentette a táborozás alól. U. o. 239—240. Június 13-ikán 1000 kősóval ajándékozta meg. (Károlyi-lt.)

hajtása végett zászlós hadakat is küldött a maróti szélekre. «A vén bolond basa» ugyan a követeket, néhány görög kereskedő tartozása fejében, le akarta tartóztatni, de a kurucz érzésű basa-aga és Gyömli ezt a meggondolatlanságot megakadályozta. Mikor a basa tihája kérdezte, miért pártolják úgy Rákóczi királyt, holott Karlóczán a törökök nem a magyarokkal, hanem a németekkel békültek meg, a basa-aga azt felelte: «A török nem békülhetett meg a magyarral, mert össze sem veszett vele; a némettel azért kellett megbékülni, mert ellenség volt. Most is csak alig békültek meg vele, de a magyarokkal a töröknek örökkön békességök van. «Elhiheted — szólt az aga Telekihez — te sem vagy igazabb nemzetedhez, mint én vagyok a magyarhoz.» Falvait, majorságait, nagy tisztségét itt hagyná s ha szabad volna, mentest menne Rákóczi király szolgálatára. Ha a basa Rákóczi ellen tesz, «a török császár szakállában piszkál»; ezért pedig zsinórral fizetnek. Ha a fejedelem arnótokat kap a szultántól, a tömösvári basa is szemet húny, hogy területéről legalább 500 hosszúpuskás török átmenjen hozzá. A fejedelem meg is írta a szerdárnak,[81] hogy az arnót basa indúlhat, mert az ő hadai készen vannak és Csanád vagy Titel körül megeshetik a csatlakozás. Ekkor már az erdélyi szenátorokkal is befejezte a négynapos tanácskozást[82] s mivel «a vizek kibocsátották az áristomból», a tábort május 2-án végre megindította.

És itten is szólt megint a Balogh Ádám nótája:

Vitéz, hol a tarisznyád?
Vedd elő a pogácsát.
Zsendely pattog, hull a nád,
Süthetünk ma szalonát.
... Harcz után, ha szomjazom,
Az áldomást megiszom!

81 Április 28. Arch. R. II. 474.

82 Április 22—25. Beniczky, 196—7.

II.

A KÜLFÖLD ÉS A MAGYAR KÉRDÉS.

— 1709. május 2—julius 29. —

Munkácsról a fejedelem május 2-ikán kirándult Zavadkára a palatinusnéhoz, alkalmasint arra a hírre, hogy a palatinus 6—7000 emberét Szaniszló király megverte. Harmadnap Rákóczi átment Bercsényihez Ungvárra, hol a külföldről egyéb hírek is vártak. Így, hogy a pápa és a császár kibékültek. Erről — *Barkóczy* tábornok szerint[1] — talán a többi uralkodó is példát vesz és megkötik az általános békét. Attól nem tartottak, hogy a pápa segíteni fogja a császárt, ellenben bíztak benne, hogy a franczia királynak személyes kiindulása a magyar ügyeknek is javára válik. Nagy megnyugvásra szolgált, hogy *Károlyi* másodszor is ellátta eleséggel Érsekújvárt. A fejedelem Ungvárról roszszúlléte és fontos tanácskozások miatt csak 10-ikén indúlt tovább. Lovas gránátosaival, a nemes ifjakkal, a karabélyosokkal és az útközben csatlakozott Károlyi Sándorral Pazdicson, Gercselyen és a lelkes Sátoraljaújhelyen át 12-ikén vonúlt be Sárospatakra.[2] Másnap hétfőn misét hallgatott, miközben a piaczon katonái teljes rendben álltak. Mise végével tovább vezette őket; útközben megszemlélte *Dettrich* István ezredes gránátos századát s tovább ment Tállyára. A «fagyos szentek» nem akadályozták, hogy a gyülekezés hetében néhány nemes ifjúval ki ne rándúljon a szerencsi kastély építkezéseinek megtekintésére, vagy egy kis vadászatra. De a munka is folyt; Károlyi Sándoron kívül különösen *Sréter* János tüzérdandárnokkal, *Rivière* tüzérezredessel és *Rottenstein* tüzéralezredessel tanácskozott. Főrendek is nagy számmal tisztelegtek

[1] Május 6. Károlyi-lt.

[2] Beniczky, 198. Tört. Tár, 1882. 767.

nála, Pünkösd első napját (május 19.) csendben ünnepelte; másod- és harmadnapján pedig ő maga vezette a nemes ifjak katonai gyakorlatait. Bevált a Bercsényi jóslata:[3] a mint közelebb érték, sűrűbben panaszkodtak neki. «Nem az orvoslásról gondolkoztak, hanem puszta időtöltésből is panaszkodtak, sopánkodtak. Nem csoda; mert oly kedves a magyaroknál a bajok emlékezete, hogy a mikor legvígabbak is, keserves nótákban siratják a múltat, szidták a jelent, kétségbeesve csúfolták a jövendőt; és ezt nevezték kedves társaságnak.»

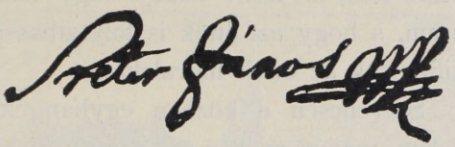

II. SRÉTER JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

Tállyáról május 21-én keserűen írt *Vetésynek*,[4] mert a franczia udvar eljárása arról győzte meg, hogy a király békét akar kötni s már meg is kezdte az alkudozásokat. Úgy bánnak vele, mint a kicsavart narancscsal s magára hagyják őt, hogy békére kényszerítsék, s alkudozásaikat ne zavarja, Vetésy azonban bíztosíthatja *Torcy* minisztert, hogy ez nem fog sikerülni; s hogy ő bízik a nagy király igéreteiben. Felfogásában legjobban megerősíti segélypénzének késedelmes fizetése. Láthatták, milyen helyzetben volt a trencséni csatavesztés óta, s a helyett, hogy segítették volna, az egész telet annak a kérdésnek megvitatásával töltötték el, hol tegyék le a segélypénzt s mégsem tették le ott, a hol kívánta. Megparancsolta, jelentse ki a miniszternek, hogy teljesen azt akarja, a mit a király akart; s akár segítik, akár nem, folytatja a háborút, a hogy tudja. Ha úgy jön a sora, *inkább számüzetésbe megy, mintsem kizárassa magát az általános békéből.* Meghagyta, fizesse ki az ékszert (az aranygyapjas rendért járó illetéket), kérje meg Torcyt, hogy azt biztos alkalommal küldje hozzá, ő maga pedig jöjjön haza abból az udvarból, hol jelenléte kellemetlen; előbb azonban biztosítsa a királyt, hogy változatlanúl ragaszkodik fölkent személyéhez, bízik további

3 Május 14. Arch. R. VI. 188.

4 Fiedler, I. 332—4.

pártfogásában s reméli, hogy őt is megkérdezik, mielőtt sorsáról határoznának.

Ez a levél eléggé megmagyarázza, hogy a fejedelem már csak a franciaországi bizonytalan helyzet miatt sem siettethette a nyári hadjáratot. Nem tudhatta még, hogy a békealkudozások már is meghiusúltak, mert Anglia és Hollandia igen kemény föltételeket szabtak XIV. Lajosnak. *Torcy* június elsején felindultan érkezett haza Hollandiából; s midőn *Vetésy* megkérdezte tőle, mi lesz: béke-e vagy háború, azt felelte: «*Háború*, uram, s hogy azt önök is folytathassák, első gondom lesz, hogy kifizessük az önök hátralékát.»[5]

Szerencsen e közben egyhangúan teltek a napok. A fejedelem május 25-ikén a nemes ifjakkal és a karabélyosokkal átment Sárospatakra, hova Bercsényi is megérkezett. Másnap igen nagy egyházi és katonai díszszel szenteltette föl a nemes ifjak századának zászlaját. Délelőtt 11 órakor a főtábornok a palotából hintón, az udvariak s más főurak, Vay vezetése alatt, gyalog mentek az öreg templom elé s ott várakoztak. A fejedelem lóháton hermelines bíborpalástban, török fehér trádoros (ezüstbrokátos) dolmányban, fehér posztó nadrágban, gyöngyös, telekes bocskorban,[6] teljes fejedelmi díszben vezette a nemes ifjakat, kik kétfelől a kapcsosoktól kisérve, brigádánként hármas rendben jöttek. A fejedelem a templom előtt fölállította őket, s gyakorlatot végeztetett velök; mire mindannyian leszálltak lovaikról, meghatározott rendben mentek be a templomba, s az oltár körül állottak fel. Mise és szentbeszéd után a fejedelem a nemes ifjakkal együtt megáldozott. Hosszas szertartások után előhozták aranynyal gazdagon kivarrt kék szép zászlajukat (kornyétájukat), melynek közepén kétfelől az Isten szeme volt hímzésben ábrázolva ezzel a körirattal: «Eadem et aequalis ubique» (Mindenütt egy és ugyanaz). A zászlót pater *Kéry* átadta az oltár előtt térdeplő fejedelemnek, ki fölemelkedvén,

[5] Június 4. Fiedler, I. 133.

[6] Tört. Tár, 1882. 767–8.

azt magasra tartotta és önmagától szerzett gyönyörű imádságban ajánlotta a seregek urának védelmébe. Könnyekig megindulva kérte az Istent, szünjön meg nemzetünkre kiontott méltó haragja és adjon győzedelmet a hazának. A zászlót átadta a püspöki trónon ülő *Pethes* cz. püspöknek, ki azt megszentelte, megáldotta s az ifjú báró *Haller* Gábornak, a nemes ifjak őrnagyának nyujtotta át. Erre a fejedelem és kisérete az előbbi rendben tért vissza a várba, melynek palotájában *Ráday* Pál,

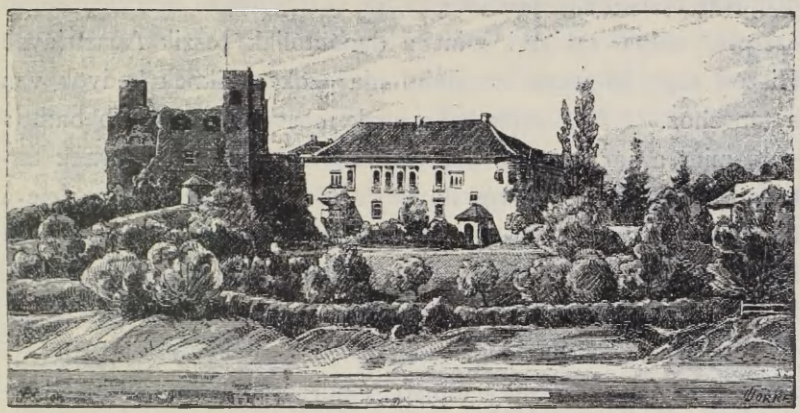

12. A SÁROSPATAKI VÁR.

a nemes ifjak főügyésze, a fejedelem s a főrendek jelenlétében szép buzdító beszédet intézett az ifjakhoz. Előbb *Haller* Gábor zászlótartó s utána az egész ifjúság fölesküdött a zászlóra, mely körül rövid idő múlva egy modern magyar állandó hadseregnek kellett volna sorakoznia. Az ünnepséget fejedelmi ebéd fejezte be, a melyen Bercsényi, Károlyi, Budai tábornokok, Vay főkapitány, Pethes püspök s más főrendek vettek részt.[7]

Másnap haditanács volt, de ez is várakozásra szánta el magát, mert a császáriak, a kik Árva vára elfoglalásán (április 10.) kívül újabb sikerre alig hivatkozhattak, maguk is tartózkodtak minden támadástól. 28-ikán a fejedelem Szerencsre in-

7 Beniczky, 200—1.

dúlt; *Károlyi* még útközben, *Bercsényi* pedig másnap Szerencsen búcsúzott el tőle. Úrnapját (30-ikát) csendes ájtatosságban töltötte; csak este tartott hadiszemlét a nemes ifjak fölött. Bercsényi elmenetele óta egyáltalán nem hallott híreket;[8] de mikor a hírlapok részletesen írtak a dánok visszahivatásáról, megváltoztatta multkori vélekedését, s a *védőháború helyett* most már a *támadást* is lehetőnek tartotta.[9] *Bottyán*, a ki június 3-ikán érkezett udvarába, mindjárt szívesen ajánlkozott, hogy 1200-ad magával Pozsonyig portyázgat; de a fejedelem Morvaországot szerette volna zaklatni, mint a dunántúliak teszik Ausztriával. Hiszen «egy kapitány is elindíthatja azokat, kiknek kedvök van a tánczhoz.»[10] A guerilla-háborúnak most már nagyobb barátja volt, mint a sárospataki tanácskozások idején.[11] Jó hírnek tartotta, hogy *Szieniawszkij* Ilyvó közelében nagyon megverte a litvániai nagy hetmant.[12] A németnek a Dunán való átkelését hallván, június 10-ikén Kassára indúlt, hogy *Esterházy* Antal hadi működése előmozdítása iránt tábornokaival tanácskozzék.[13] Már útközben, *Enyiczkén*, megtartotta az első értekezletet, a melyen Bercsényi, Csáky Mihály, Andrássy István és Pál tábornokok és egyéb brigadéroşok vettek részt. Kíséretökben másnap megtekintette a kassai erődítéseket, de 12-ikén Enyiczkén még népesebb haditanácsot tartott és csak másnap indúlt haza, útközben Regécz vára romjait is megtekintvén.[14] Szerencsen azonnal intézkedett a rendes ezredek szemléje iránt, s megköszönte *XIV. Lajos*nak,[15] hogy Vetésy útján újból pártfogásával bíztatta őt s a két hazát. Áldja meg az Isten a király jogos és igazságos törekvéseit, hősies munkáját koronázza szerencsés békével s alattvalói érezzék uralkodása boldogságát, a melyet majdan mi is neki köszönhetünk. 17-ikén délután,

8 Június 2. Arch. R. II. 475.
9 Június 4. U. o. 478.
10 U. o. 478. VI. 195.
11 Június 6. U. o. II. 480.
12 U. o. II. 481. VI. 199.
13 Rákóczi jún. 14. és 16. U. o. II. 483., 485.
14 Beniczky, 202–3.
15 Június 16. Fiedler, I. 143–4. Ugyanakkor Torcy marquisnak és Rouilliernek is írt. U. o. 144–5.

mikor a felebbezések átvizsgálása végett összehívott szenátus gyűlésére udvarával *Sárospatakra* ment át, feleségétől is érkezett két franczia gavallér.[16] Több mint valószínű, hogy a szenátus másnap a hozott izenettel s általán a külügyekkel is foglalkozott. Tagadhatatlan — mondta a fejedelem[17] — hogy jól megfontolván a *külföldi eseményeket, a melyektől boldogulásukat nagyrészben várhatják,* ezt a hadjáratot nagyobb óvatossággal kell folytatniok, hogy még kisebb veszteségeik se legyenek, s el ne veszítsék teljesen a külső fejedelmek jó vélekedését, a melyet tavalyi hadjáratukkal nagyon megcsonkítottak. Mostani eljárásától el nem tér, pedig e miatt némelyek hanyagnak és határozatlannak tartják. Magában véve könnyű volna sok dolog, ha az általános körülmények és a fogyatkozások nem nehezítenék. Nem csodálja, hogy mindenki odaragasztaná a tapaszt, a hol a fájdalmat érzi; de rossz borbély az, a ki a sebek mérgét megvizsgálván s mindegyiket be nem tapaszthatván, a beteg akaratán indúlva, éppen oda nem tenne flastromot, a hova legjobban kell. *Bottyánt* is figyelmeztette,[18] hogy nemcsak azokkal kell törődnie, a mik *körülötte* történnek, hanem tekintetbe kell vennie az *egész ország* külső és belső dolgait; nem gondatlanságból történik tehát, ha azonnal nem küldi meg a kívánt segítséget.

Pápai Gáspárnak Nándorfehérvárról június 3-ikán küldött levele szintén[19] gondot okozott a fejedelemnek és a tanácsnak. A szerdár e szerint az athnámé pontjait beküldi a fényes portára, de a karlóczai békében megállapított határral nem éri be. A portán már elhatározták az arnót hadak beküldését s hogy a fejedelemnek erre a czélra Karánsebes táján Marosnál kell sánczot építnie. Fetiszlán körül a dunai révhelyekről, hajókról, átszállításról már gondoskodtak. Karánsebes, honnan hajdan a Vaskapura vigyáztak, ismét basaság székhelye lesz. Margánál török területen azért akarják építeni a sánczot, mert így a

16 Beniczky, 203.
17 Június 19. Arch. R. II. 487.
18 Június 19. U. o. II. 488.
19 Június 3. Kivonatban. Károlyi-lt.

császáriak nem csaphatnak lármát s Rákóczi törekvéseit sem ronthatják a portán. A karánsebesi basa a Margánál sánczot építtető fejedelemnek akár dobbal vagy muzsikaszóval is küldet puskaport. Nem ellenzik a csanádi sáncz építését, de nem segíthetik benne; ellenben szeretnék, ha Aradot, Szegedet megszállaná.

A fejedelem attól tartott, hogy a török a fénykorabeli területet akarná Budával, Egerrel, Ujvárral, Váraddal, Kanizsával,

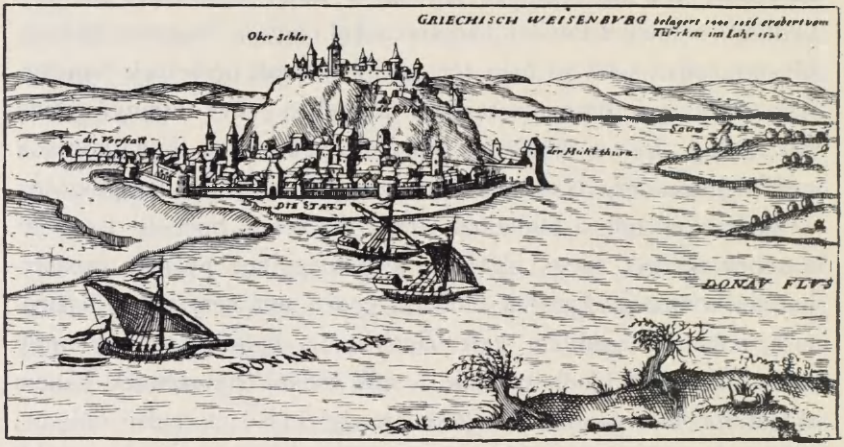

13. NÁNDORFEHÉRVÁR.

holott ő a Szerémséget is sokalja, az ország beleegyezése nélkül pedig semmit sem tehet.[20] Az arnót zsoldosok, a nélkül is kijönnek hozzá; ha tehát akar valamit a porta, adja elő kívánságát, «Hála Istennek, még nincs kötél a nyakunkon!» szólt a fejedelem.[21] Úgy hitte, a basa a Vaskapu krassószörényi oldalán a margai sáncz építését és megtartását csak azért kívánja tőle, hogy erejét tapasztalja, mert e miatt a szebeni németekkel alkalmasint harczolni s e miatt talán Nagyvárad megszállását is elhalasztani kénytelen. Aradot vagy Szegedet nem ostromolhatja, mert a basa nem igért hadiszereket.[22] Az erdélyi bújdo-

20 Június 23. Arch. R. II. 489. Bercsényi július 14. U. o. VI. 212.

21 Június 24. U. o. II. 490.

22 U. o. 490–1., 497. V. ö. I. 183.

sóknak is megizente Moldvába, hogy semmit se kezdjenek addig, míg rendbe nem hozza dolgát a külső országokban, kivált azon hatalmasságnál, a melytől függ ez a dolog és a melynek segítsége kinyilatkoztatását naponkint reméli. Pénze nincs a hadakozáshoz és más útakon, alapokon épített barátságban csak úgy lehet biztos, ha azt a hatalmat elébb *beleugratja* a munkába. E miatt késik, ezért nem adhatja ki határozatát; «mert az Istentől vállaira tett országok terhei elméjét, erejét idétlen munkájú dolgokra osztani és fordítani nem engedik.» A bújdosók hiában keresnének maguknak más pártfogót. Nem dicsekedik erejével, de erre a dologra ő mégis hasznosabb másnál. Saját példáján tudja, milyen nehéz a várakozás: de «az is jobb az idétlen gyümölcsnél, kivált mikor jó reménységet nyujt.» [23]

A politikában valóban csak reményről beszélhetett, nem bizonyosságról, mint a mathematikában, melylyel *Simándi* professzor a kollégiumban és magántársalgás közben is gyönyörködtette.[24] Július 7-ikén a fejedelem a szenátussal együtt a templomban adott hálát az Istennek, hogy a tizenegy ülésre terjedő tanácskozások véget értek; azután hazatért Szerencsre, hol másnap és harmadnap többnyire maga írt utasításokat külföldi követei számára.[25] Így pl. *Heinsius* hollandi nagypensionariust *D'Ancillon* (diplomácziai álnéven *St. Julien)* útján kérte a béke előmozdítására; [26] hiszen a németalföldieknél senki sem ösmerheti jobban a szolgaság szomorúságát, a szabadság becsét. Általa sürgette *Jablonskyt* is, hogy jelentést tegyen londoni útjáról. De különösen fontos volt az az emlékirata, a melyet vele küldött meg a protestánsoknak *hágai magyar követeihez.* Fejezzék ki ezek a porosz király előtt, hogy iránta való tisztelete szeretetté és tökéletes barátsággá alakúlt át; ebben és bölcseségében bízva, az ő kezébe teszi le a maga és hazája sorsát. Kéri, eszközölje

[23] Június 26. gr. Mikes Mihályhoz. Arch. R. II. 492–3.

[24] Június 29., 30. Beniczky, 205.

[25] U. o. 206.

[26] Fiedler közlése, Archiv für öst. Gesch. XLIV. 477.

ki, hogy küldöttei megjelenhessenek Hágában s ellensúlyozzák ott ellenségeinek hamis felvilágosításait, mit a jelen emlékiratban utasítások alapján maga is megtesz. Fejtsék ki, hogy a magyar királyságot még Szent István alapította, s annak legdrágább kincse mindenkor a *szabad választás* volt. A négy sarkalatos kiváltság felsorolása után kifejtette, hogy ezeket az Ausztriai Ház mindenben megsértette s hazánkat ezzel kergette

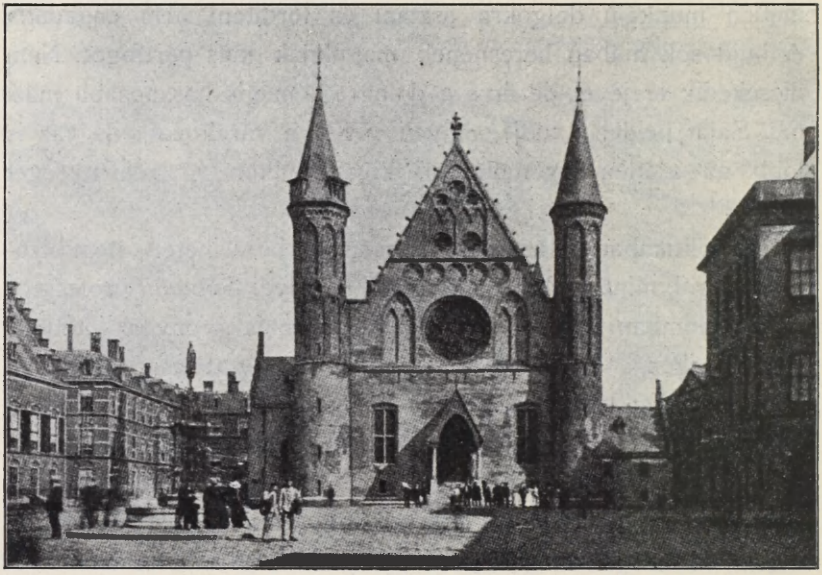

14. A HÁGAI „LOVAGOK HÁZA"

bele a török szövetségbe és a fölkelésekbe. A Habsburgok az örökös királyság behozatala óta a legzsarnokibb római császároknál is önkényesebben uralkodtak. Államcsiny volt,. hogy a mostani császárt I. Lipót választás nélkül koronáztatta meg magyar királynak, ki azonban, II. Endre aranybullája záradékának kivételével, esküt tett az összes kiváltságokra. Elmondta, miért kellett ennek következtében a jelen fölkelésnek kitörnie; erre pedig joga volt egy szabad és választó országnak. A választójogot az Ausztriai Ház az örökösödés behozatalával el-

törölte; de ezzel nem gátolhatja meg, hogy a magyarok régi királyaik nőágából keressenek maguknak királyt. Az Ausztriai Ház örökösödési joga különben is kétséges; Erdély függetlenségét pedig Rudolf király maga is elismerte s azt akkor sem veszthette el, mikor csel következtében alávetette magát I. Lipótnak. A tróntól való megfosztás okainak felsorolása után az Ausztriai Házat mint egész Európa szabadságának kész veszedelmét, a magyar nemzet esküdt ellenségét állította oda.

A magyar nemzetben, ha szabadon választhat magának fejedelmet, a szövetségesek hasznos munkatársat kapnak Európa érdekeinek védelmében. Tőlük tehát és a szövetségesektől azt kéri, eszközöljék ki, hogy *a császár vesse alá magát új választásnak* s annak, hogy *örökösödését angol mintára szabályozzák.* Állítsa helyre a szabadságot, ünnepiesen esküdjék meg a törvényekre, melyekre apja is megesküdött; a tisztségeket magyaroknak adja, *magyar nemzeti hadsereget* tartson s ha a törökökkel szemben zsoldosokat kellene fogadnia, ezeket is eskesse föl a haza hűségére. A zsoldosokat az örökös tartományokban magyar tisztek szedjék és vezessék. A nádornak adják vissza törvényes hatalmát s a király távollétében mint helyettes és alkirály kormányozza az országot. A császár mondjon le a *fegyveres hódítás* jogáról s mindenkinek adja vissza jogos és törvényes birtokát. Országgyűlési határozat nélkül adót ne vessen ki. *Erdélyt* teljes fölségjoggal adja át a törvényesen megválasztott Rákóczinak. Tartson azonnal szabad országgyűlést, mihelyt a hatalmak megbizottainak jelenlétében kibékül a nemzettel. Biztosítsa a fölkelt urak és tábornokok bántatlanságát. A protestánsok *vallásszabadságát* tartsa meg a szécsényi egyezség alapján s a jezsuitákat, az összes bajok okozóit, sohase fogadja vissza. A magyar békét foglaltassa be az általános békébe s mindakettőért ugyanazok kezeskedjenek. Kijelentette, hogy minden kívánsága megegyezik a törvényekkel; ha mégis visszautasítják, hamarább hódol a töröknek, mint oly fejedelemnek, ki kegyetlenségekkel, kivégzésekkel torolná meg a történ-

teket. Inkább fegyverrel a kezökben halnak meg, mint hogy nyakukat és szívöket egy kegyetlen és fösvény miniszter kegyelmére bizzák.

A bölcs és igazságos *porosz király,* a ki népeinek apja, bizonyára igazságosaknak és méltányosaknak találja ezeket a kívánságokat; s megengedi, hogy ha a reá és házára haragvó Ausztriai Ház üldözné s ő hazájáért tovább nem küzdhetne, a hozzácsatlakozókkal együtt birodalmába meneküljön. Nála fejezné be meglankadt életét és neki örömmel ajánlaná föl szolgálatát s mindenét. Atyjának, sorsa intézőjének tekinti őt s mint ilyentől vár jóakaratot, tanácsot és segítséget.[27]

A fejedelem alig irta meg utasítását, a szabadságharczosok ezt az egyik legfontosabb oklevelét, július 10-ikén visszatért Patakra, hol *Des Alleurs*-rel tanácskozott s Lengyelországból visszatérő hadsegédét, *Huszár* Imrét fogadta. Harmadnap Mikóháza felé vadászni menvén, még a hintóban is titkárai előterjesztéseit hallgatta. *Bottyánt* a dunántúliak bátorítására három ezreddel és kompokkal a Duna mellé rendelte, udvari hadával pedig maga is Károlyihoz akart csatlakozni; mert «életét és fáradtságát nem szánván, inkább vele akart fáradozni, mint Erdély felé menni.»[28] Azonban a következő esős napokban megint a szobákba szorúlva foglalkozott a külügyekkel. 19-ikén a porosz királyt s a tengeri hatalmakat megnyugtatni törekedett,[29] hogy nem szövetkezik a törökökkel, ha a szövetségesek határozott reményt nyújtanak; de a bizonyosról a bizonytalan kedvéért le nem mondhat. Nemzete baját nem akarja a legvégső esetre tartogatott orvossággal gyógyítani. Azt a hatalmak sem gyógyíthatják puszta szavakkal; tudnia kell, a császári udvar akar-e békülni vagy sem. A bécsi miniszterek, kiket a tárgyalások folytatására kért, még csak nem is feleltek leveleire. Ő tehát Bécsben nem tehet béke-ajánlatot, mert ezt könyörgés-

[27] Július 8. Fiedler (II. 52—62.) egész terjedelmében közli a fontos emlékiratot. V. ö. július 11. Bercsényi, Arch. R. VI. 204.

[28] Július 16. Károlyi-lt.

[29] Archiv für öst. Gesch. XLIV. 479. Arch. R. II. 498. Fiedler, II. 62—65.

BOTTYÁN JÁNOS.
(Dörre Tivadar rajza.)

nek vennék; azt hinnék, hogy a győztes szabja a törvényeket s nem adnák meg a nemzet jogos és igazságos kívánságait. A béketárgyalásokra őt és a bécsi udvart csak a közbenjárók szólíthatják fel. Sajnálja, hogy a hatalmak többé nem helyeslik az ő független erdélyi fejedelemségét, s tudja is, hogy a bécsi udvar és az önző miniszterei a maguk jószántából sohasem egyeznek bele Erdély különválasztásába, vagy egyenlő értékű területtel való kárpótlásába. A szövetségeseknek *ezt a kérdést Európa állapotainak figyelembevételével kell mérlegelniök* s talán példaképpen venniök, hogy a mostani porosz király apja egyenlő érték gyanánt adta a svédnek Pommerániát. Ha a fejedelem Magyarországban egy Erdélylyel fölérő területet kapna, Erdély átengedését a béke kedvéért nem ellenezné, de ebben az esetben is meg kell hallgatni a szabad nemzet akaratát. A nemzeti akarat nyilvánulása ellen a császár minden követ megmozdít és csak úgy enged, ha a hatalmak kényszerítik reá. Kétségtelenül legjobb volna Erdélyre nézve, ha a Rákóczi-ház örökös uralkodása alatt állna, de választási föltételei ennek keresésétől eltiltottak. Erdélyről le sem mondhatna a rendek megegyezése nélkül; ezt pedig semmi esetre sem kapja meg, hacsak nem biztosítják őket kormányzójuk vagyis vajdájuk szabad választása jogáról s arról, hogy ez független lesz a német tábornoktól. Mindezekre nézve ösmernie kell a hatalmak elhatározását, hogy azután ő is határozhasson a *török* ajánlatokra nézve. Tudatnia kell velök azt is, hogy az örökös királyságot Ausztria sem értelmezheti másképpen, mint Anglia, vagyis hogy az uralkodó a törvényben adott jogoknál többet nem követelhet magának. Hogy pedig *Klement* távozása esetében a hágai értekezleten érdekeit ne veszélyeztesse, Charles *D'Ancillont* utasította, hogy a magyar protestánsok küldötteit (Dobozit és Körtvélyesit) a július 8-iki békepontokról tájékoztassa.

A fejedelemnek nagy tekintete volt a külföld előtt, a mely a nemzet ügyét jóformán csak annyiban vette számításba, a mennyiben azt Rákóczi intézte. Hogy Erdélyért cserét ajánlottak,

azt — Bercsényi szerint[30] — azért tették, mert figyelembe vették hazájáért való nagy elszántságát, eleget akartak tenni kívánságának s örömest segítenének a nemzeten. Éppen azért *Klement* is arra kérte a fejedelmet, hogy az athnáméról megjöveteléig semmiesetre se határozzon.[31] A háború vagy a béke dolgát különben is Zólyom, Zsiliz, Liptó ellen tervezett hadi vállalatai sorsától, főképp a *liptai hadjárattól* akarta függővé tenni, a dunántúliak segítségére pedig Bottyánt küldeni. Bottyán a ráczok előtt híres, a parasztok közt ismerős, a Duna vizéhez nagy esze van, s a pestistől nem fél.[32] Lengyelországban is jobban bízott, mióta *Ágost* király a czárhoz közeledett.[33] Azonban óvatosnak kellett lennie, mert Bottyán táborában fogytán volt a kenyér, Károlyi katonái pedig négy napra kaptak egy prófontot, a pestis is terjedett s kedvetlen haddal bajos harczolni; hiszen «kevés szerencsétlenség is nagyon megdobogtatja az emberek szívét.[34] Július 24-ikén a fejedelem Patakról átment Szerencsre,[35] hogy terveit könnyebben megcsinálhassa és udvari hadait a csatatérre szétoszthassa.[36] 26-ikán odajött hozzá *Klement,* a ki a szövetségesek és a porosz király jóakaratával, s azzal biztatta, hogy őt mindenképpen megtartani szeretnék az erdélyi fejedelemségben; azonban nem tarthatják meg, mert a császár hamarább lemondana Magyarországról, mint Erdélyről, mely nélkül a kereszténységet meg nem oltalmazhatja. A császár nem teszi föl Rákócziról, de utódairól fölteheti, hogy a törökhöz csatlakozik; a fejedelemnek tehát *tíz magyar vármegyét adna Erdélyért.* A hatalmak külön békére ösztönzik a magyarokat, mert a nélkül nem köthetik meg az általános békét sem, melybe különben amazt belefoglalják. Ajánlják tehát, hogy tegye meg az első lépést *Lamberg* Mátyás Lipót herczegnél, a császár új miniszterelnökénél. A herczeg személyes ösmerőse volt a

30 Július 17. Arch. R. VI. 213.
31 Rákóczi július 13. U. o. II. 498. Ezt 14-ikén Bercsényi is ajánlta. U. o. VI. 212.
32 Július 15. U. o. II. 498–500.
33 Július 20. U. o. II. 501–2.
34 Július 23. U. o. II. 504.
35 Beniczky, 208.
36 Július 27. Arch. R. II. 506.

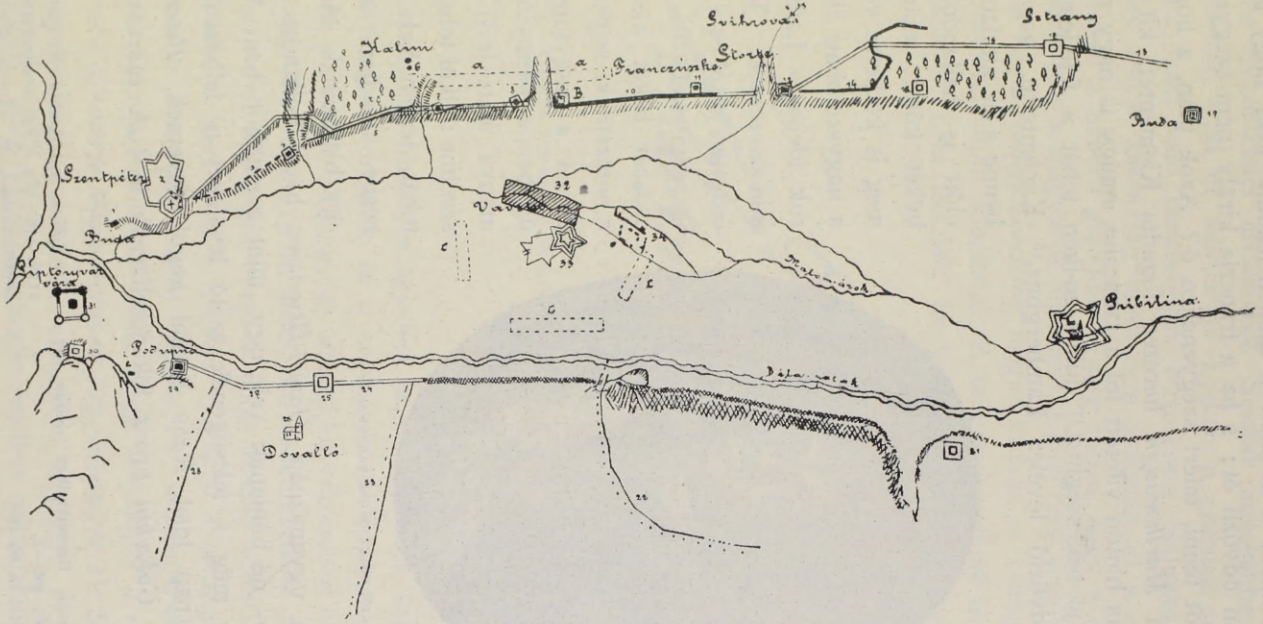

15 A LIPTÓI SÁNCZOK 1709-BEN

fejedelemnek, a ki azon a czímen írhatna neki, hogy új méltóságában üdvözli őt; s ha a franczia király nem szégyelt békeajánlatot tenni, miért szégyeneljen ő? Azok után, a hogy Londonban *Marlborough* herczeg fogadta Klementet, kit mindig hatlovas hintón vitetett föl a tanácsba, amúgy is nagy reménye volt a jó békességhez.[37] Július 29-ikén tehát a fejedelem megírta üdvözlő levelét Lamberghez.[38] Kijelentette, hogy bízik benne s az általános béke előtt is hajlandó külön békét kötni; már régen meg is köthette volna, ha a nagyszombati alkudozások idején is Lamberg a miniszterelnök. Jót vár őszinteségétől és a császár igazságosságától. Ha a császár békét akar adni a nemzetnek, segítni fogja ebben a nagyfontosságú ügyben, a mennyire a kormánya alatt levő ország sérelme nélkül teheti. Kéri tehát, lépjen vele levelezésbe s adjon útlevelet egy biztosának. Azonban — írta ugyanaznap *Hamel-Bruyninx* bécsi hollandus követnek[39] — ne bánjanak vele úgy, mint a multkor bánt Wratislaw, ki még a feleségének szóló leveleket is felbontotta. Írt ugyanaznap lord *Raby* berlini angol követnek, *Péter* czárnak és *Golovkin* orosz főkanczellárnak is.[40] A czárt röviden

16. GOLCZ OROSZ TÁBORNAGY.

37 Rákóczi Bercsényihez július 27. Arch. R. II. 506—8.

38 Fiedler, II. 66—67.

39 U. o. II. 66.

40 Július 29. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 478—483. Főbb vonásaiban Károlyi önéletírásában, II. 491—2. (Pulay János a szatmári békességről).

üdvözölte győzedelmei alkalmából. Sokkal melegebben írt a kanczellárnak, a ki őt február 15-ikén a czárnak iránta s a nemzet iránt való barátságáról biztosította. Sajnálta, hogy Nedeczky a svéd katonaság miatt nem juthatott el a czárhoz, a kit szintén a háború gátolhatott meg abban, hogy a császárnál közbejárjon a magyarok ügyében. Újból kéri erre mostan, mikor a *hágai békeértekezletek* megszakadván, a császár kész a magyarokkal külön kibékülni. A tengeri hatalmak irígylik a czár diadalait; nem akarják, hogy Szentpétervárát megtartsa

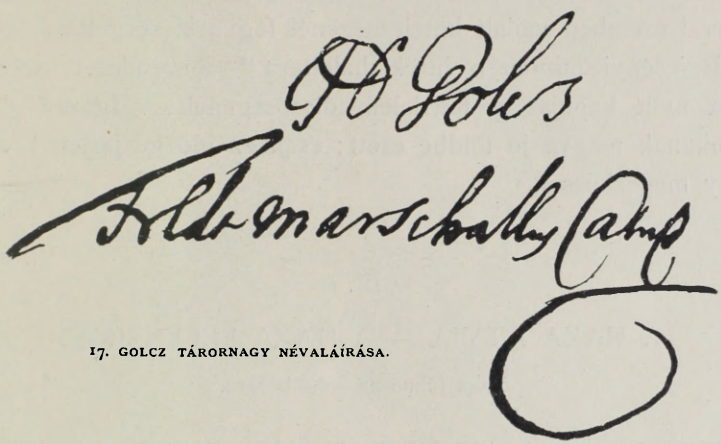

17. GOLCZ TÁRORNAGY NÉVALÁÍRÁSA.

s ha a spanyol örökösödés ügyében békét köthetnek, békebírák akarnak lenni, az oroszok és a svédek közt. Viszont azonban a czárnak módjában áll, hogy győzelmei következtében ő legyen Európa legfőbb bírája; s az lehet, ha szövetkezik a franczia királylyal s nyilvánosságra hozza a magyarokkal kötött szövetségét. Tudja a czár, hogy a császár elnyomja a nemzetet, legigazságosabb kívánságait sem teljesíti, a közbenjárást sem fogadja el; kényszerítni kell tehát, hogy *lemondjon a magyar koronáról s elösmerje Magyarország függetlenségét.* Ha Magyar- és Lengyelországok szabadon választott királyait, vagy egy közös király alatt orosz pártfogás mellett újraalakúlhatnak, *Európa békéje egészen a czártól függene.* Ha a császár önként

nem mondana le Magyarországról, *Golczot*,[41] vagy valamelyik más tábornokát egész erejével küldje be s fegyverrel kényszerítse rá. Ellene a szövetségesek sem segíthetik a császárt, sőt bíztatni is fogják, hogy mondjon le Magyarországról, mert nemcsak ennek, hanem a császárságnak a koronáját is elvesztheti. *A czár lenne Magyar- és Lengyelországok szabadságának, Európa békéjének helyreállítója.* Nem kételkedik, hogy a czár legyőzi a svéd királyt, de a czári sas ne érje be légyfogdosással s a keleti monarchia megteremtésére ily kedvező alkalmat ne szalaszszon el. Ezt nemcsak nemzete érdekében, hanem a czárral szemben vállalt kötelességénél fogva is sürgette.

Bercsényi mindezen hírek hallatára[42] «örvendezett szívvel látta nyílt kapuját a fejedelem dícsőségének... Igazán ezen munkának magva jó földbe esett; csak az idő jól járjon hozzá, hogy megérhessen.»

III.

A HAZA ATYJA — A HAZA ELLENSÉGE.

— 1709. július 23—október 12. —

IDŐKÖZBEN június 5-ikén újra megnyilt a tavaly elnapolt pozsonyi országgyülés. A harmadnap fölolvasott királyi leiratban[1] volt néhány pont, a mely megközelítette Rákóczi felfogását s így az egyezkedésre alapúl szolgálhatott; de különösen a pénz- és a vallásügyekre vonatkozó kijelentés a békülést majdnem lehetetlenné tette volna. A protestáns kisebbség hivatkozott reá, hogy a fölkelés katholikus vezetőit, Rákóczit és Bercsényit, először éppen ők akarták kibékíteni a királylyal. Ezek a kath. vezérek csak részben teljesítették a

41 U. o. 482. (Goler tollhiba.)

42 Az alkudozásokra s a külügyekre kiterjedő nagyérdekű levele augusztus 1-ről: Arch. R. VI. 233—240.

1 Hét fő pontját közli Pray, Hist. Regni Hung. III. Katona, XXXVII. 551. Horváth, VI. 550. A vallásügyekre nézve Zsilinszky, IV. 349—397.

18. GRÓF ILLÉSHÁZY MIKLÓS MAGYAR FŐKANCZELLÁR.

protestánsok kívánságait, de megengedték nekik a vallás szabad gyakorlatát. Tudták, hogy kétannyi protestáns van, mint katholikus; a többséget tehát a szécsényi «szemfényvesztéssel» akarták magukhoz csatolni. De kivégeztették a többnyire evangelikus Turócz vármegye követeit, még a katholikus Rakovszkyt is, mivel a királylyal békülni akartak s a templomokról szóló törvények érdekében felszólaltak.[2] A «lázadókról» azonban Pozsonyban még ennyi elösmeréssel sem volt szabad beszélni. Június 19-ikén József király az országgyűlést a lázadókkal szemben erélyes eljárásra sürgette s július 14-ikén gróf *Illésházy* Miklós kanczellár ellenjegyzése mellett már kiadta császári és királyi nyilatkozatát, mely szerint a magyar fölkelés fejeit és párthíveit a haza ellenségeinek nyilvánítja és száműzi, ha négy hét alatt vissza nem térnek a régi engedelmességre. Ennek közzétételével, mint királyi biztost, július 20-ikán *Liechtenstein* János Ádám András herczeget bízta meg. Az országgyűlés 23-ikán bizottságot küldött ki annak megállapítására, hogyan hirdessék ki a hosszas tanácskozások után megállapított nyilatkozatot. A herczeg kijelentette, hogy a kihirdetésnek, a király akaratához képpest, magában az országgyűlésben kell történnie; s azonnal meg is történt. E szerint Rákóczit és Bercsényit a haza ellenségeinek és fölségsértőknek jelentették ki; de bűnbocsánatot hirdettek minden más fölkelőnek, a ki mától kezdve négy hét alatt leteszi a hűségesküt. Megsemmisítették az ónodi és a többi konvent határozatait stb.[3] Spáczay kanonok, imént még Rákóczi szenátora, a kegyelemből kizáratni kívánta azokat a protestánsokat is, a kik a rózsahegyi kurucz zsinaton résztvettek.

De ime, az erdélyi fogoly kanczellárnak, Bethlen Miklósnak «nagy csodájára», *Teleki* Pál éppen «most szédült meg», a mikor a császár hívei legjobban remélték, hogy «az Isten jó végét adja

[2] Zsilinszky, IV. 377—8.

[3] Liechtenstein jelentése július 25-ikéről a császárhoz. Közli B. Mitis, Das Achtenedikt gegen Rákóczy und Bercsényi 1709. Beiträge zur neueren Gesch. Österreichs, 1906 szeptember. 82—83.

maholnap ennek a háborúnak».[4] *Bagosi* László cs. ezredes is imént lépett Rákóczi szolgálatába s elhúnyt bátyja ezredével éppen most várta az arnót katonák csatlakozását.[5] Ellenben «a háládatlan ország olyan fiáért, mint Bethlen Miklós, csak egy szót sem teve eddig. Hát a református státus oszlopáért! Oh urak, urak, — sóhajtott egy bécsi labancz[6] — hodie mihi cras

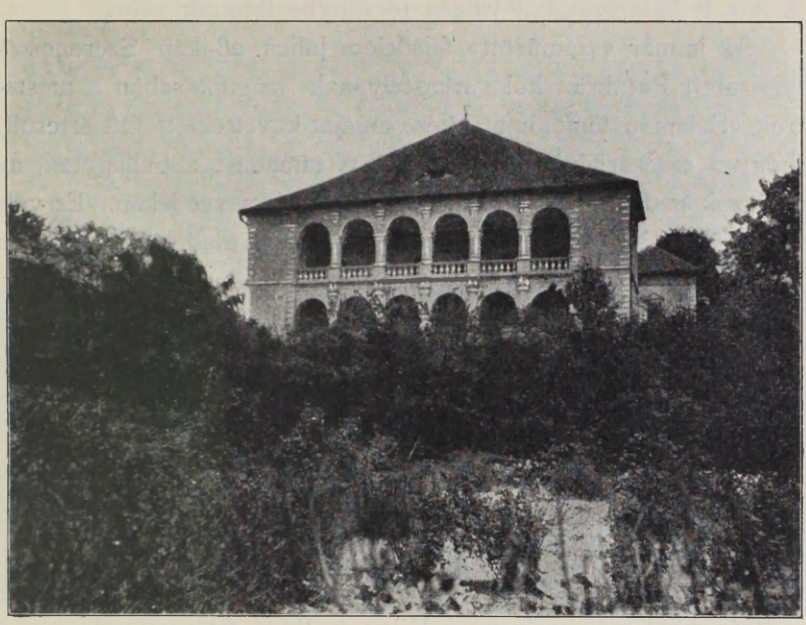

19. A BETHLENSZENTMIKLÓSI KASTÉLY.

tibi!» Az az országgyűlés, mely tűrte a legeszesebb labancznak, a bethlenszentmiklósi kastélya felé sóvárgva tekintő Bethlen Miklósnak bécsi fogságát, mit tehetett volna egyebet, mint hogy a haza ellenségének nevezze Rákóczit, kit a kuruczok a haza atyjának neveztek. Az udvar mellé állt, hogy törvényes látszatot adjon a nemcsak Rákóczi, hanem a független Magyar-

4 Bethlen Miklós Teleki Sándorhoz július 29. Teleki-lt. T. S. o. 382a—398. Teleki Pál szeptember 12. tisztelkedett a fejedelemnél. Beniczky, 216.

5 Rákóczi Bercsényihez július 27. Arch. R. II. 508.

6 Tarczali Zsigmond augusztus 31. Teleki-lt. 3491 a/1—116.

ország ellen is folytatott háborúnak. Pedig ennek czélja a magyar nép erőszakos letörése volt. Ezt korán[7] észrevette *Medows* bécsi angol követ, a ki augusztus 8-ikán kedvetlenül hagyta oda Bécset,[8] hol hiában fáradozott a magyar nemzet és királya kibékítésén. Öt nap mulva a pozsonyi országgyűlés is eloszlott, mert a király, a pestis terjedése miatt, megint elnapolta, a nélkül, hogy a hozott határozatokat valaha törvénybe iktatták volna.[9]

Az immár «száműzött» fejedelem július 28-ikán Szerencsről visszatért Patakra, hol várkastélyának megújításában a mesterek «Salamon temploma építése módját követték».[10] Ott értesült, hogy a császáriak az Erdélyből várt támadást abbahagyták, az oroszok pedig teljes győzedelmet nyertek a svédeken. Ez volt az első hír az oroszok *poltavai* (július 9-iki) diadaláról.[11] «Ezen országunk nagy javára czélzó hírt» a fejedelem azzal toldta meg, hogy a svéd király Moldva felé menekült s talán Magyarországon keresztül akar hazatérni, mert a császárt jobban gyűlöli mint őt s nem akarhat nagyobb ellensége kezébe esni. «Nagy madár volna ez a munkácsi kaliczkában!»[12] A francziák győzelméről érkezett hírt hamarosan megczáfolták; de a fejedelem méltán csodálkozhatott, hogy a szövetségesek Tournay körül pepecselnek, mikor egyenesen Páris ellen nyomúlhatnának. Ez a határozatlanság a francziáknak megér egy kis diadalt. Ha pedig a czár most már csakugyan Kijev és Ilyvó felé nyomúl: úgy ő is közelebb megy hozzá Munkácshoz s ha Isten segíti, megköti szerencséje csomóját.[13] Mindenesetre *Poltavánál dőlt el, a magyarok svéd vagy orosz segítséggel keressék-e szabadságukat.*

7 Medows június 29. Simonyi, III. 446.

8 U. o. III. 449.

9 A proscriptióról l. Rákóczi nyilatkozatát alább az v. fejezetben.

10 Júl. 29. Rákóczi Károlyihoz. Károlyi-lt.

11 Bercsényi már június 8. megjósolta, hogy a svéd rosszúl jár Poltava megszállásával (Arch. R. VI. 199.) s Rákóczi július 31., ő pedig augusztus 1. már értesült is a győzelemről. (Rákóczi levele a Károlyi-levéltárban, az övé Arch. R. IX 705.) A poltavai csatáról a szemtanú Krmann (a magyar evangelikusok követe) MHH. XXXIII. 541–563. V. ö. Rákóczi eml. 260., 275. és Cserei, 415–6.

12 Augusztus 6. Arch. R. II. 512. Bercsényi messzemenő tervei szeptember 7. U. o. VI. 316–320.

13 Augusztus 10. U. o. 516. Rákóczi önéletr. 192.

A fejedelem, a ki vallásügyekben augusztus 7—9. közt üléseket tartott a szenátussal, Nagyboldogasszony napját még Patakon ünnepelte. Másnap a kirendelt hadak fedezete alatt Munkácsra indult s Bacskán át, hol Vay Ádám vendége volt, 27-én későn este meg is érkezett.[14] Az orosz czár külön futárral ünnepiesen értesítette a *poltavai diadalról* s a varsói szerződés értelmében kérte, hogy a svédeket, a kik török földre

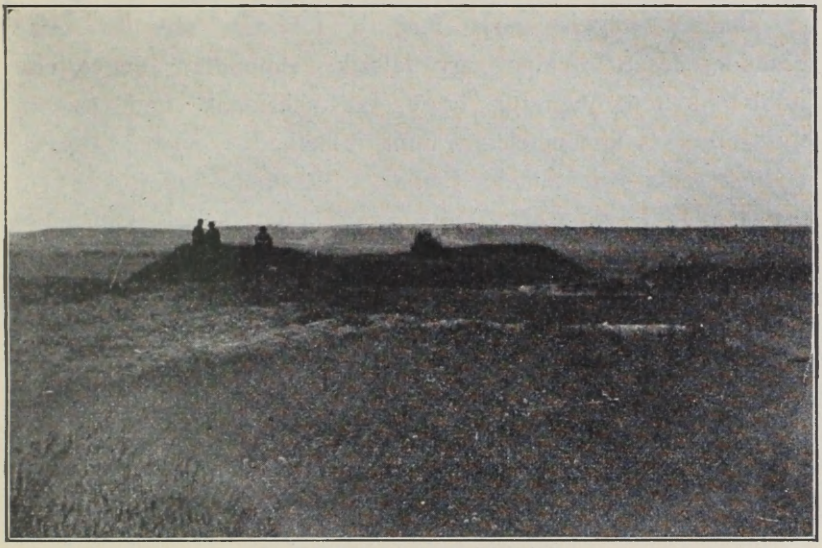

20. A LIPTÓI PRÓBA UTÁN ÉPÜLT REDOUTE.

menekültek, ne bocsássa át a határon. «Minden jó lesz, csak tartsuk magunkat!» lelkesedett a fejedelem.[15] És kisütögette volna a munkácsi vár ágyúit,[16] ha a magyar csatatérről is jó híreket hallhatott volna. Azonban *Bagosi* László augusztus 2—12. közt *Kriechbaum* cs. táborszernagyot nem bírta megakadályozni Nagyváradnak eleséggel való ellátásában. Igy van ez, vélte a fejedelem,[17] ha dolgainkat nem a hadakozás és a józan ész tör-

14 Beniczky, 211.
15 Rákóczi Bercsényihez augusztus 19. Arch. R. II. 519.
16 U. o. Károlyihoz.
17 Augusztus 6. Arch. R. II. 512.

vényei, hanem az öregasszony hírei szerint folytatjuk. Az ellenség széltében megcsal bennünket s a külföld még rosszabbúl vélekedik rólunk. «Végtére is rekurrálnunk kell — úgymond,[18] — a mi magyar artikulusunkhoz, a mely még régi eleinktől hagyatott reánk: a modo in posterum non fiat.» Károlyi alkalmasint megfeledkezett róla, a sárospataki vár kis erkélyén mit határoztak a mostani hadjáratról s Károlyi mit írt a trencséni szerencsétlen harcz után. Most ő tanácsolja, hogy mondja el az ábéczét, vagyis várja meg a fölindult szív és elme lecsöndesedését.[19] «Már úgy látszik, elmondta», engesztelte utóbb[20] s megnyugtatta, hogy «az akcziónak nem szintén oly szerencsés kimenetelét, a mint remélhettük volna, kegyelmednek senki sem tulajdoníthatja».[21] Ellenben hadbíróság elé akarta állítani gróf *Csáky* Mihály és *Andrássy* Pál tábornokokat, a kik «megijedtek a vén asszony hírétől» hogy t. i. Viard és Pálffy közeledik. Augusztus 9-ikén odahagyták a liptói sánczokat, a melyeknek egy részét, báró *Tollet* cs. tábornok hősies védelmének daczára, augusztus 4-ikén bevették.[22] Pedig Pálffy Dévény alól, hol elszélesztette Balogh István dandárát, a legjobb esetben is csak napok mulva és csak a szorosokat őrző Czelder Márton és Rivière legyőzése után érkezhetett volna meg.[23] «Lett volna csak velünk (Csáky, Andrássy és Babocsay helyett) *Bottyán* apánk — írta Csajági János brigadéros[24] — tudom lett volna Rajta, Rajta! Megvettük volna mind a vavrisói sánczot, mind a többi redouteot vérrel s rabunk volna eddig Tollet és Ebergényi!» De igaza volt egy névtelennek, hogy ha a Csáky módjára hadakoznak, könnyen és csakhamar elvesztik a hazát is.[25] A fejedelem attól tartott, hogy Csáky nyiltan áruló

18 Augusztus 3. Arch. R. II. 509.
19 Augusztus 6. U. o. II. 513—4.
20 Augusztus 10. Károlyi-lt.
21 Augusztus 19. U. o.
22 Augusztus 19. Arch. R. II. 519. Rákóczi kifakadása Csáky ellen augusztus 13. U. o. 517—8.
23 Thaly, Kurucz hadjárat Liptóban. (Tört. Tár, 1908. 400—431.) és Ocskay élete, II. 163—193. Márki, A liptói kuruczok. Századok, 1909. 808—815. Ennek kiegészítésére adjuk Lattyák Sándor főerdész úr térképvázlatát a 39. s fényképeit a 47. és 49. lapokon.
24 Tört. Tár, 1908. 420.
25 U. o. 429.

lesz, mint Ocskay;[26] de Bercsényi nemcsak ennek, hanem a börtönnek szégyenétől is megmentette sógorát. Csáky hadi pályája ezzel véget ért, de Rákóczihoz mindhalálig hű maradt.[27]

Heister ezalatt, júniustól kezdve, mindent elkövetett, hogy *Esterházy* Antalt kiszorítsa a Dunántúlról. Bevette Sümeget, s Palotánál szétverte Esterházy hadait. A szomorú híreket Mun-

21. ELPUSZTULT VAVRISÓI FUTÓSÁNCZ.

kácsra augusztus 22-ikén a hős Béri Balogh Ádám hozta meg, a kit Esterházy azzal is megbízott, hogy megtudja milyenek itten az állapotok, remélhetnek-e még valamit. «Én mindenkor csak jót remélek — írta a fejedelem,[28] — mert Isten irgalmassága ellen való cselekedet volna elhagyni nemzetünket.» Azonban a palotai vereség hírére a segítségül küldött *Bottyán* tábornok sem kelt át a Dunán, hanem Selmecz megtámadásával akarta Heistert a Dunántúl elhagyására bírni.[29] Heister azonban

26 November 6. Arch. R. II. 567.
27 Thaly, Ocskay, II. 192.
28 Szeptember 1. Arch. R. II. 526—7.
29 Ezekről Béri Balogh Ádám Munkácson aug. 22. személyesen tett jelentést a fejedelemnek. Beniczky, 212. Arch. R. II. 521.

előbb még bevette Simontornyát,[30] rendre hódoltatta a Dunántúlt, kegyetlenül büntette a fölkelőket, még az úriasszonyokat (Török Istvánnét, Kisfaludynét) is *megkorbácsoltatta* és csak azután ment át a Felvidékre. Esterházy, alig 5000 emberrel, novemberig helyt állott; de tisztjei akkor kijelentették, hogy ha abban a hónapban segítséget nem nyernek, ki labancz lesz, ki a más csatatereken küzdő kuruczokhoz csatlakozik.[31] Az utóbbi

22. LIPTÓ-BUDAI CSÁSZÁRI ÁGYÚTELEP.

teljesedett; a hogy mondták: együtt éltek, haltak. Nem valósúlt tehát a fejedelem reménye, hogy ha teljes zavarban vannak is, eltávozván tőlük az ellenség, talpra fognak még ők állani; de keserű gúnynyal tette hozzá, hogy az ellenségtől távol lesznek majd vitézek.[32] *Károlyi* Sándor Szent István napján szintén személyesen értesítette az erdélyi állapotokról. Ottan még lehetett volna valamit tenni; *Bánffy* György halála óta (1708. november 13.) az országnak nem is volt gubernátora, s Haller István

30 Rákóczi szeptember 17. U. o. 545.
31 Bercsényi november 12. U. o. VI. 407—8.
32 Augusztus 22. U. o. 521.

vezetése alatt az egész gubernium csak három tagból,[33] Erdély pedig voltaképpen katonai uralom alatt állt. Ha tehát a Nagyvárad alól hazasietö Kriechbaumot sikerül a királyhágói sánczok alól elverni, a guerilla-harcz Erdélyben elkezdödhetett volna.

De Károlyi hadtestét maga a fejedelem is gyöngítette, mert három ezredét oly szín alatt, hogy a ráczok ellen küldi, voltaképpen Bercsényi segítségére rendelte, mivel «nem szereti az oda fent levő állapotokat». Mert ha Pálffy 3—4 ezreddel is boldogul, mit remélhetnek ezután? Füleket sem ereje, hanem a szívevesztett kuruczhad boldogtalansága következtében foglalta el.[34] Azonban úgy vélte, hogy Károlyinak valóban lehetetlen Erdélyt is megtartania, Magyarországban is működnie. Ha igaz, hogy az ellenség Szatmárra vagy Máramarosra akar törni, akkor a császáriak valószinüleg kétfelől akarják támadni *Munkácsot*. Ennek új városát ő időközben már körülkerítette; szeptember 7-én annak bástyájára is fölállíttatja a strázsát, ő maga pedig fölmegy a várba, melynek őrségét (már csak a felettébb sok rab miatt is) 400 hajdúval növeli. Károlyi támogatására is számít s majd meglátja, csakugyan elment-e az ellenség esze, elég vakmerő-e őt megostromolni.[35] Bevallotta, hogy a Patakon megállapított haditervtől a nép türelmetlensége térítette el, s az kényszerítette a liptói hadjáratra. Most visszatérhetnek az eredeti tervre, mert Liptószentmiklóst és a többi szenteket visszanyerték s Fülek alól Pálffy is visszavonúlt. A fejedelem össze akarta szedni erejét s remélte, hogy ha ő nem bántja a németet, az sem bántja őt. «Mert bizony — írta[36] — úgy vagyunk mi a némettel, mint a két fogát vicsorgató, de marakodni nem merő kuvasz: ötőlük sem lehet s mitőlünk sem. Mind a ketten untig eleget hadakoztunk s becsülettel örömest válnánk el egy-

33 Cserei, 408.

34 Augusztus 22., 26. Károlyi-lt.

35 Szeptember 4. Arch. R. II. 534—5. 7-ikén már megköszönte Károlyinak, hogy Istenhez való fohászkodásai után első feladatának a fejedelem személyére való gondviselést tartja. U. o. II. 540.

36 Szeptember 1. U. o. II. 526.

mástól: a mint most Pálffy csak morogva vált el Bercsényitől.»

A fejedelem azért tartózkodott Munkácson, hogy közelebb legyen az orosz-svéd-lengyel csatatérhez, hol most már az ő sorsának is el kellett dőlnie. A svéd-orosz döntőhadjárat részleteit szeptember 5-ikén *Mayerfeld* svéd tábornok titkára, Bardilli s az evangelikusok követei, *Krmann* Dániel és *Podhorszky* Sámuel mint szemtanúk beszélték el neki.[37] Hogy a czárral találkozzék, elment volna Ilyvóra, hol feleségének lakást is rendeztetett be; de több hétig tartó útra most nem vállalkozhatott, mert kimenetelét szaladásnak vették volna. Azért, az általános felfordulás elkerülése végett, csak úgy akart kimenni, ha a czár előbb fegyverszünetre bírná a császárt. Akkor bővebben elmondaná a czárnak, *mi haszna lehetne hazánk szabadságából.* Ha beszélhetne vele, nem bánná, akár Ágostonnak, akár másnak adja a lengyel koronát, *csak hazánk szabadságát állítsa fel.* Nem bánja, ha csalódott is a lengyel koronában, csak az orosz szövetség többi pontjában ne csalódjék, mert az Ausztriai Házzal egyedül fegyveresen intézheti el dolgait.[38] És nem az már nálunk a kérdés: mit akar a német, hanem: miként oltalmazzuk magunkat.[39] Hiszen nem volt reménytelenebb a helyzete, mint a svéd királyé, kinek egy tábornoka, a beteg Mayerfeld, (vakhír szerint maga a svéd király) átutazóban Kisasszony napján meglátogatta s ura újabb támadásának terveiről a sikerben bízva beszélt.[40] Másnap muszka küldöttek Rákóczinak is levelet hoztak a czártól.[41] Most már nem Ágostot, hanem

37 Krmann, MHH. xxxiii. 594. Simonyi, iii. 432—3. Beniczky, 214.

38 Szeptember 7. Arch. R. ii. 537. Nedeczkit szeptember 2-ikán rendreutasította, hogy követtársával, Talabával, az elsőség fölött torzsalkodott, de az oroszországi angol követtel szemben nem tudta megvédeni az ő uralkodói jellegét; pedig most nem Esterházy Pál küldte Bécsbe, hanem a czárral szövetségben álló fejedelem küldte követnek. Visszahívni készült s külön, ösmert békítési terveit magában foglaló utasításokkal küldte ki Brennert; újból kifejtette terveit Golovkin kanczellár előtt is. Arch. R. ii. 527—534. és 536—540. Röviden Tárczynál, Nagy Péter és Magyarország, 57—58.

39 Szeptember 10. Arch. R. ii. 542.

40 U. o. 543.

41 Beniczky, 215.

A MALPLAQUETI ÜTKÖZET.

1709. szept. 11.

önmagát akarta volna megtenni lengyel királynak; ez pedig, a hogy «az asszony» izente, más urakkal együtt rajta volt, hogy Magyarországot is pártfogása alá vegye s a két országot a lehető legszorosabban egyesítse. Az asszony Brennerrel már a czár elé ment s újabb levelétől függ, kimozdul-e ő is Munkácsról; most azonban «háromfelé való külföldi dolgai»,[42] az erdélyi szenátussal szeptember 15–19-ikéig folytatott tanácskozásai s talán a munkácsi vár megerősítésének gondjai is itt tartóztatták. Az orosz czár lengyelországi látogatásának hírére a magyar szenátus, vagy éppen a konvent összehívásáról is gondolkozott.[43]

Mindenfelől fenyegető tudósításokat hallott. Szomorúsággal szemlélte a dunántúliak teljes rémülését s hogy Esterházy Antal azt a földet odahagyni készül. Mint a tükörben, úgy látta a jövendőt, ha bizalmatlanságot táplálnak szívökben. De hitte, hogy ha Bottyánt serege nélkül is küldi be, a túl maradni kívánó hadak és tisztek mint igaz magyarok nekibátorodnak. Tournay bevétele, a francziák bizonytalan helyzete, az arnót zsoldosok visszatartása is nehezítette állását. «Sed si fractus illabatur orbis — semmit sem teszen!» kiáltott fel.[44] S ha szeptember 11-ikén *Malplaquet*nál[45] leáldozott is a *nap,* melynek királya XIV. Lajos volt: az *északi fény,* mely a szövetséges czár birodalma felől jött, a választott útat eléggé megvilágította. Poltava vigaszt nyújthatott Malplaquetért; de a czárban sem bízott teljesen; mert kishitűségből s nem nemeslelkűségből keresi a békét, a ki nem tud élni a győzelemmel. A czár jobban félt az angoloktól, hollandoktól, mint a törököktől, tatároktól. A fejedelem tehát tanácsosait környékezte meg: százötven hordó tokaji bort ígért *Golovkin*nak, százat-százat *Dolgoruckij*nak, *Saffirov*nak, sőt odaígérte az arnótok zsoldjára szánt

42 Szeptember 10. Arch. R. II. 541.
43 Szeptember 15. U. o. 545.
44 Szeptember 20. Arch. R. II. 548–9.
45 Emlékirataiban Rákóczi egy szóval sem említi. Vetésy a csatáról már szeptember 13-ikán megküldte De Boufler maréchal levelének másolatát. (Fiedler, I. 147.) V. ö. Cserey, 419.

30.000 forintot is, ha kieszközlik a czár segítségét.[46] Nagy erőfeszítés volt ez, mert pénz dolgában megszűkült s kamatra keresett kölcsönt.[47] Csaknem kifogyott az emberiségbe vetett hitéből,[48] kivált mikor azokat a híreket hallotta, a melyeket hadsegéde, *Huszár* Imre, szeptember 27-ikén az orosz udvarból hozott.[49] Varsóban a lengyel szenátorok a czárt mint hazájuk szabadítóját és törvényes királyuk, Ágost visszahozóját ünnepelték. A czár valóban a köztársaságra hagyta a lengyel trón betöltése dolgát s az urak most már mindnyájan Ágost hívei lévén, Rákóczi többé szóba sem jött.

A czár, hogy a svédek miatt háborúba ne keveredjék a hollandokkal és az angolokkal, Magyarországot sem segíti meg, csak közbenjárását folytatja.[50] Ezt Jaraszlóban egyenesen megmondta *Rákócziné*nak, a kinél udvari embereivel ebédelt s éjfélig maradt nála. A fejedelemasszony okos és titkos politikai fejtegetéseit meghallgatta, s megajándékozta őt saját gyémántos mellképével, a melyet *Mencsikov* nyakából vett le; de «görög hittel pecsételte meg a nagy reménységű szövetséget». A czár különben meghagyta, tudassák Rákóczival és De Bonac marquisval, hogy ő mindíg hajlandó volt a béke érdekében közbenjárni a szövetségeseknél; sőt ha közbenjárása kedves volna XIV. Lajos előtt, felajánlja azt a svéd király és szövetségesei részére is. Des Alleurs erről minden megjegyzés nélkül értesítette XIV. Lajost s nyilatkozatra kérte XII. Károlyt is, kihez Munkácsról, egy erdélyi nemes által, egész nyaláb hírlapot küldött.[51] Ágost király ekkor nagyon kereste Rákócziné barátságát; *Spiegel* útján találkozásra s arra kérte, hogy férje barátságát is nyerje meg részére. Ettől Rákóczi nem is vonakodott, mert azt remélte, hogy Ágost által szintén hathat a czárra. «Csak

46 Szeptember 23. Arch. R. II. 550.

47 Szeptember 18., 23. U. o. II. 547., 551.

48 Szeptember 27. U. o. 554.

49 U. o. és Beniczky, 217.

50 Károlyi szerint (II. 493.) azért haragudott, hogy Rákóczi a svéd királylyal tartott s nem fogadta el a lengyel koronát.

51 Des Alleurs levele október 8-ikáról a svéd kir. levéltárban, Section Gallica.

Isten adjon erőt és hirtelen ne engedje megrontatni nemzetünk megbódult elméjét», maga menne ki a tárgyalásra, mert nincs embere. Így azután feleségét bízta meg, emlékeztesse Ágost királyt arra az izenetére, a mit a felajánlott magyar korona tárgyában az azóta elhúnyt Fierville útján küldött. Akkor a király azt mondta, hogy a német-római birodalom tagja lévén, választófejedelemségét félti a császártól. A magyar koronában nem bizonyos, a bizonyost tehát a bizonytalanért nem koczkáztathatja. Most azonban a nehézség megoldható a czár szövetségével s erejével; ha tehát ez ügyben újra tárgyal, jobban ösztönözheti a czárt is, a ki nem igen fogja föl szerencsés helyzetét. A lengyel urakat is kérte, hogy a választási föltételekben kötelezzék Ágostot a magyarokkal való szövetségre.[52]

23. PÉTER CZÁR.
(Wolkow I. J. képe után.)

Éppen megírta követutasításait, mikor — szeptember 29-ikén — megérkezett Károlyi, kivel az imént[53] tudatta, hogy nem vezeti sem harag, sem vád, csak a bajból kíván menekedni s a jövendőhöz alkalmazkodni. A főtábornok már a multkor írt neki Lőcse és Késmárk védelme ügyében, de a fejedelem ezt a levelet 27-ikén a medvevadászaton elvesztvén,[54] csak most beszélhették meg a dolgot.[55] A fejedelem nemcsak a várak, hanem

52 Szeptember 28. Arch. R. II. 555. Az alaphangot megadta Bercsényi szeptember 20-iki levele (u. o. VI. 337.), mely szerint ha a lengyelek jóakaróink, egyesüljünk velök s a czár Ágosttal és Rákóczival cseréltesse el a koronát. Beszélik, hogy a svéd király maga járt Munkácson, a svéd és az orosz kibékül s 15.000 orosz már megindult segítségünkre. «Mindennek nagyon nevelkedett reménysége van itt mindenütt.»

53 Szeptember 18. Károlyi-lt.

54 Szeptember 27. U. o.

55 Október 1. Arch. R. II. 555.

az ország állapotáról is két napig tanácskozott Károlyival, mert a konferenciára talán sohasem volt nagyobb szüksége.[56] Abban állapodtak meg, hogy vagy *a fejedelemnek magának, vagy Bercsényinek kell kimennie Lengyelországba,* mert embereik nem tudják a dolgokat úgy folytatni, a hogy kellene.[57] *Károlyi* Munkácson töltötte Ferencz-napját és az erdélyiek (gróf Mikes Mihály, Barcsay Mihály, Kemény László, Kemény Simon) s más urak élén ő üdvözölte a fejedelmet, a ki azonban bőjtöléssel ülte meg nevenapját. Október 5-ikén Károlyi s az erdélyi urak elbúcsúztak tőle.[58]

Harmadnap, 7-ikén, vadászatra ment át Ungvárra s ott írta meg újabb utasításait *a porosz, angol és holland* kormányokhoz küldött ügyvivője, Klement számára.[59] Megbízta, hogy ott legyen a czár és a porosz király találkozóján. Tudassa velök, hogy Bécsbe írt levelére választ sem kapott. Nem őszinték vele szemben. Azt hiszik talán, hogy törvényeket szabhatnak, békét diktálhatnak Magyarországnak, ha a szövetségesek háborúja jól végződik. Ha válságos helyzetében a keresztény fejedelmek nem segítenek, kénytelen lesz a törökök pártfogása alá menekülni. De talán meghallgatják az elnyomottak könnyek közt tett utolsó kérelmét. Kéri tehát a porosz királyt, bírja rá a czárt, hogy a fejedelmet — a vele kötött szövetség értelmében — biztosítsa Erdély birtokában és lépjen föl Magyarország érdekében. Télire szállásoljon katonaságot Sziléziába, minek következtében a császár talán könnyebben lemondana a magyar koronáról. Ez egész Európának érdekében áll; a törökök és svédek ellen való háborúban a czárnak javára válnék s a porosz királynak útat nyitna a császári trónra. A ki az Ausztriai Ház fiúágának magvaszakadtával a császár leányát elveszi,[60] az tisztán mint az örökös tar-

56 Szeptember 27. Károlyi-lt. Bercsényi (szeptember 20. Arch. R. VI. 338.) ilyen tanácskozásnak szükségét nem érezte, hasznát nem látta.

57 Október 1. Arch. R. II. 556.

58 Beniczky, 218.

59 Október 8. Fiedler, II. 70—73.

60 Józsefnek két leánya volt; Mária Jozefa, a kit — mint Rákóczi most megjövendölte — 1719-ben valóban Ágost fia, később III. Ágost néven Lengyelország királya vett el; és Mária Amália,

tományok ura is vitássá teheti a császári trónt. A bécsi udvar azért ragaszkodik olyan makacsúl Erdélyhez, mert Magyarországban a koronát csak a fiúág örökölheti, Erdélyt tehát (amelyet Magyarország zablyájának neveznek) a leányörökösnek szeretné biztosítani. Ha pedig a leányt Ágost lengyel király fia venné el, ez, mint lengyel király, még inkább remélhetné a császári korona elnyerését. Ily körülmények közt Rákóczinak és a szövetségeseknek ragaszkodniok kell a *St. Julien* (D'Ancillon) útján a hatalmakkal közölt feltételekhez, kivéve, hogy Erdélyt megfelelő területért elcserélni készek. Ha hadi és egyéb szerencsétlenségek következtében a magyarok végső szükségbe jutnának, az osztrákok kegyetlenségével szemben igyekezzék Klement a porosz királyt s a hatalmakat részvételre bírni. Az egész keresztény világ előtt tegyen óvást az ellen, hogy ne tulajdonítsák neki, ha esetleg a keresztény világ esküdt ellenségéhez kell menekülnie s ezzel beláthatatlan végű háborút idéz fel. Ha pedig tapasztalná, hogy a porosz király Ágost helyett jobban szeretné Rákóczit látni a lengyel trónon, tegyen javaslatot, hogy Ágost a lengyel koronát a magyarral cserélje el. Hogy az általános béke megkötése s a külföldi segítség elmaradása esetében a bécsi udvar mit akar vele, láthatja a porosz király abból is, hogy Rákóczi száműzetését milyen ünnepiesen hirdették ki.

Ezt az utasítást a fejedelem nem írta volna meg, ha nem október végén,[61] hanem október elején kapja meg *Hamel-Bruyninx* szeptember 11-iki válaszát, a melyet július 19-iki levelére írt. A hollandok bécsi követe ebben tudatta vele, hogy a *császár* nem adhatott határozott feleletet. Egész általánosságban biztosította, hogy nála jobban senki sem óhajtja a békét és Magyarország boldogulását; de keresnie kell a módot, a mely megfelel méltóságának és a nemzet javának. *Lamberg* miniszter sem tárgyalhat vele egymaga, mert az ilyen ügyek a császár

1722. óta Károly Albert bajor választónak (később VII. Károly néven a német-római császárnak) felesége.

61 Egész bizonyosan október 30-ikán. L. Rákóczi november 2-iki levelét. Fiedler, II. 73.

és az egész minisztérium elé tartoznak. Rákóczi — szerinte — elég későn határozta el magát az alkudozásra, melynek megindítását a császár többször megkísérelte; ha azonban felküldi föltételeit, a minisztertanács azt mielőbb tárgyalja.[62]

A fejedelem azonban, a ki október 11-ikén Ungvárról *Bercsényi*vel tért haza Munkácsra, a főtábornokkal, *Des Alleurs*rel s a kirendelt udvari népséggel másnap már a beregi Zavadka felé ment a belzi palatinusnéhoz, hogy közelebb legyen a czár udvarához.

IV.

A HUSZTI GYŰLÉS ÉS A LENGYEL HADAK.

— 1709. szeptember—deczember. —

Zavadkán *Szieniavszkijné* Rákóczival a czárnak azt az elhatározását tudatta, hogy ha a bécsi udvar nem fogadja el közbenjárását, fegyveresen is kész segíteni a fejedelmet. Minisztériuma azonban nem ösmeri eléggé az európai helyzetet s a fejedelmek érdekeit; azt tehát ismételt fejtegetésekkel és kérelmekkel kell meggyőzni arról, milyen veszedelem fenyegeti az oroszt a svédek és a szövetségesek részéről. A malplaquetı ütközet következtében kétségtelenül békét kér a franczia is, ha a czár nem adja iránta való jóakaratának valami világos jelét. Ennek az a legbiztosabb útja-módja, hogy mielőbb valóban megsegítse a magyarokat s ekként megoszsza a császár erejét. Ennek sürgetésére Vereczkéről október 15-én a fejedelem *Brennert* küldte a czárhoz, a kit figyelmeztetett, hogy a császár szövetségesei mindnyájan jóakarói a magyaroknak. Megigérték, hogy az általános béke tárgyalásakor mellettük lesznek; tudják azt is, hogy Magyarországot vagy Erdélyt fegyveres erő nélkül nem szakíthatnák el az Ausztriai Háztól. Ezt a szövetségesek

62 Szeptember 11. U. o. II. 68—70.

komolyan aligha elleneznék, mert már különben is belefáradtak a háborúba s a császárt a magyar szabadság helyreállítására sürgetik. Ha a czár a magyarok fegyveres megsegítésével késlekedik, vagy fölül a bécsi udvar hitegetéseinek, az európai béke megkötése elé az eddigieknél sokkal nagyobb akadályok gördülnek.[1]

Míg a fejedelem odajárt, *Vay* Ádám az udvari népséggel átment Husztra, hol a vármegye tisztességgel fogadta. Az erdélyi országgyűlés megtartását az erdélyi urak Munkácson még szeptember 16-ikán kérték a fejedelemtől, ki azt október 12-ikére ki is hirdette. Most elég számban várakoztak a Verchovina felől jövő fejedelemre. 17-ikén *Teleki* Mihály, *Teleki* Pál s más urak Dolháig mentek eléje, de ott csak a sereggel találkoztak; maga a fejedelem, a sok gödör és víz miatt, a Talabor völgye felé került. Másnap tehát a Husztközön át az urak is arrafelé fordúltak és Szelistye falunál nagy lelkesedéssel fogadták. Először *Teleki* Mihály, majd gróf *Mikes* Mihály és *Barcsay* Mihály ült be a fejedelemhez a hintóba; de azután az erdélyi tanácsurak mind lóra kaptak a bujdosó urakkal és nemesekkel együtt, miközben Barcsay Mihálylyal a ló felbukott.[2] Bevonúlván a városba, a fejedelem másnap reggel[3] azonnal értesítette Károlyit, hogy a muszka-dolgokat jókarban találta s megértvén a helyzetet, most már jobban bízik bennük. Egyúttal azonban őt is, Bercsényit is utasította, hogy Heister ellen, ki csekély sereggel jött át a Dunán, Gács vára feláldozásával különösen Eger várát fedezzék s védjék.[4]

A hűségében megmaradt[5] erdélyi urak és nemesek már 19-én összegyülekeztek a huszti vár tövében levő Fehér-házban,[6]

[1] Brenner számára az utasítás október 14-ikén, a meghatalmazás és a czárhoz írt sajátkezű levél 15-ikén kelt. Mindahármat közli Arch. R. II. 557–9.

[2] Teleki naplója, 250–2. Beniczky, 219.

[3] Teleki és Beniczky 18-ikára teszi a bevonulás napját; a fejedelemnek 18-ikán kelt levele azt írja, hogy «tegnap estéig alig tudott ide mászni». (Arch. R. II. 560.) De a 18-ika tollhiba lehet.

[4] Bercsényihez október 18. Arch. R. II. 561.

[5] Rákóczi október 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 487.

[6] Ezt 1907. máj. 26. emléktáblával jelölték meg, most pedig kórházzá alakítják át.

de hiába várakoztak a megnyitásra. Észrevették, hogy az öt napi halasztás következtében kifogytak az időből, kevés jót várhatnak a bujdosók ügyében s még egyszer ezen a vidéken kell telelniök.[7] A fejedelem az első három nap csupán az erdélyi szenátussal tárgyalt és csak október 22-én nyitotta meg a *huszti országgyűlést.* Hosszú, szép beszédben vetette a rendek szemére, hogy, az azelőtti időkhöz képpest, nagyon megcsökkent buzgóságuk a haza szabadságának keresésében. Nemhogy a táborba kívánkoznának, hanem, restségnek adván magukat, mindenkor téli szállásra kérezkednek. Híveitől ezt ő a haza szorongatott állapotában sem tagadja meg; azt azonban beláthatják, hogy ő egymaga, közsegítség nélkül, semmit sem tehet. Azért tehát ne csak gondolkozzanak róla, hogyan mehetne be Erdélyországba, hanem tegyenek is meg mindent vele együtt, hogy bemehessenek. Hogy pedig azalatt is megélhessenek és mindenki előadhassa szenvedett rövidségét, várni fogja a tanácsuraknak ez iránt való véleményét és folyamodását. A következő három napon át nem is foglalkozott az országgyűlés egyébbel, mint a bujdosók szállásainak kijelölésével és megszorításával, a Partium közterheinek arányos kivetésével és annak elhatározásával, hogy «némely jószágkeresetek és publikációk még folyhassanak.» Munkálataikat naponkint bemutatták a fejedelemnek, a ki sokat módosított rajtuk; pl. Teleki Mihálynak Vay Ádám «ebinformációja» miatt csak Mikes Mihály követsége után engedte meg, hogy szálláson Visken maradjon. Az országgyűlés 26-ikán ért véget.[8]

Időközben[9] megköszönte *Marlborough* herczegnek azt a szívességét, a melylyel az angol királyné s a rendek a magyarok iránt viseltetnek. Láthatják az ő számüzetéséből s abból a módból, a melylyel az osztrák fogságba jutott kuruczokkal bánnak, hogy az Ausztriai Ház a magyarok kiirtására törekszik

7 Barcsay Ábrahám Nagyszeghy Gáborhoz október 19. Teleki-lt.

8 Teleki naplója, 252. Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 220.

9 Október 20. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 483—5. Beniczky is írja (219. l.), hogy eznap az országgyűlési előterjesztések készitésével s a külügyekkel foglalkozott.

s őket olyan szolgaságba igyekszik görnyeszteni, a milyentől a németalföldiek szerencsésen megszabadultak. Elbizakodottá főképp az a győzelem tette, a melyet a szövetségesek szereztek neki; s noha a kuruczoknak még fegyver van a kezökben s

24. A HUSZTI RÁKÓCZI (FEHÉR)-HÁZ.

övék a legfontosabb erősségek, a császári tábornokok üldözései és durvaságai bizonyítják, hogy vérpadot akarnak fölállítani, a melyen az eperjesihez hasonló módon gyilkolják le az urakat és a nemeseket. Ennyi baj közt az fáj neki legjobban, hogy előbb-utóbb a keresztény név ellenségét, a törököt kell segitségül hívnia; mert a török járom is jobb annál a sorsnál, mely rájuk

várakozik. A szövetségesek hidegen nézik az ártatlan vér kiontását s a jezsuiták bosszúját, a melynél fogva utálatos erkölcstanuk a vallás ürügye alatt annyi keresztény lelket áldoz fel a politikának és a zsarnokságnak. Isten a mylord hősi fegyvereit nem azért áldotta meg ismételt győzelmekkel, hogy eltörölje ezt a szegény nemzetet, a mely csupán jogainak és szabadságainak védelmére kelt föl; Isten ezeket a győzelmeket éppen az elnyomottak védelmére s az igazság gyakorlására adta. Az angolok emlékezzenek vissza szomorú sorsukra, mikor királyaik szellemét a jezsuiták sugalták, a hollandok pedig gondoljanak vissza a spanyolok kegyetlenségeire. Ugyanaz a gondviselés, a mely más hatalmakat fegyverrel szabadított meg veszedelmes állapotukból, azért virágoztatta fel őket, hogy a szeretetnek ezt a munkáját most másokkal szemben gyakorolják. A szövetkezett rendekkel egyetemben bizalmuknak és őszinteségüknek legnagyobb jelét adják, mikor bíráiknak kérik fel őket s kezeikbe teszik le sorsukat abban a reményben, hogy fölszabadítják a nemzetet az iga alól, mely egész Európa érdekeit épp úgy fenyegeti, mint az ő szabadságaikat. Ennek a nemzetnek fölszabadítása csak úgy, vagy talán jobban is megörökítenék Marlborough herczeg nevét, mint egyéb hősi tettei. Egy hajdan híres, most annyira elhanyatlott nemzet és királyság nevében kéri erre.

Vetésy útján a franczia udvart is figyelmeztette,[10] hogy a nemzetet az ellenség előbb-utóbb elnyomja; őt és Bercsényit már is száműzte s az urakat és a nemeseket kiirtani készül. A kurucz sereg több hadtestbe van szétszórva; tesz, a mit tehet, de nem állhat ellen a németeknek, kik a csatatér urai. Elfoglalták Sümeget, Veszprémet, Simontornyát s a két utóbbinak helyőrségével kegyetlenül bántak.[11] A zavar általános, mert nincs

[10] Október 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 486—7.

[11] «Német sas vert fészket már Sümeg várában, berdót kiáltanak Vég-Simontornyában . . . Sárgúl már levele a sűrű Bakonynak, hervad szerencséje szegény kuruczoknak . . . Meddig áll fönn fejünk, csak az Isten tudja, csak az Isten tudja, senki sem mondhatja.» Thaly, Adalékok. II. 268.

pénz a katonaság fizetésére. Tudja, hogy pénzt nem adhat Franczia-ország sem, a mely hasonló zűrzavarban van; de legalább fizesse ki a kétesztendei hátralékot (650,000 livret). Reméli, hogy Francziaország egy nap észreveszi azokat a hibákat, a miket *De Bonac* Szaniszló királynak való nagy kedvezésével és az oroszok lekicsinylésével, *Des Alleurs* pedig az ország helyzetének rossz

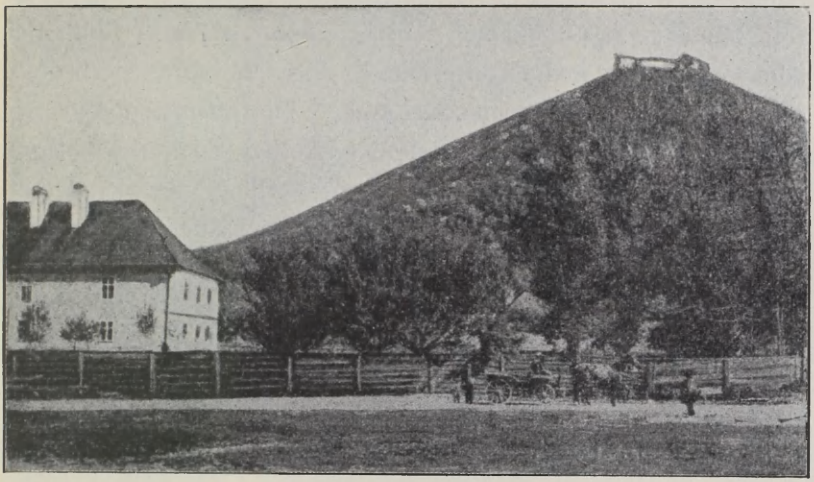

25. A HUSZTI VÁR A RÁKÓCZI-HÁZZAL.

megvilágításával követett el; mert nem jutottunk volna ebbe a helyzetbe, ha Des Alleurs, a czárra nézve, az ő utasításait követi. Ha más követ jönne, még föl lehetne kelteni a czár érdeklődését Francziaország iránt. Ez az ország különben, mint Tournonnak írta,[12] az utóbbi döntő csata óta magán sem tud segíteni; másképpen azonban Magyarország külügyi helyzete kedvezőbb, mint a belügyi.

A Des Alleurs-re vonatkozó vád alapos volt. Egy esztendő mulva az oroszok éppen neki, mint már konstantinápolyi franczia követnek tulajdonították, hogy a szultán háborút izent a czárnak. S Vetésy, az oroszokhoz küldött magyar követ, attól tartott, hogy Des Alleurs ármánya majd őt juttatja Szibériába.

12 Október 21. Arch. für öst. Gesch. XLIV. 488—9.

De Bonac valóban megkapta visszahívó levelét s 23-ikán levélben már el is búcsúzott a fejedelemtől, a ki lekötelező módon köszönte meg jó és balsorsban a magyarok érdekében kifejtett működését.[13] 26-ikán [14] a fejedelem *Barcsay* Mihálylyal és *Teleki* Mihálylyal egy hintóban távozott Husztról; az erdélyi urak egészen Nagyágig kísérték. Rákóczi az első éjszakát Szőllősön, a másodikat Drágabártfalván töltötte s 28-ikán érkezett Munkácsra. Ott kapta *Szieniavszkijné* levelét s Lublinból felesége sorait,[15] melyek értesítették, hogy Marienwerderben az északi hatalmak értekezletet tartottak,[16] Thornban pedig a czár találkozott Ágost lengyel királylyal s október 9-ikén szövetségre lépett vele. Fontos dolog ez, mert — a hogy Bercsényi már régebben mondta [17] — a lengyel és az orosz nélkül lehetetlen meglennünk. Halottak napján azonban a fejedelem megkísérelte az Ausztriai Házzal való kibékülés módját. Megírta *Bruyninx*-nak,[18] hogy neki és a szövetkezett rendeknek senki sem tulajdoníthatja, ha a tavaly *Tolvay* Gábor útján tett kísérletek nem sikerültek. Nem akart a császár megkerülésével s méltóságának sérelmével alkudozni; hiszen tudta, hogy a császár úgyis a minisztertanácsra bízza a dolgot; s arra sem gondolt, hogy ő maga a szövetkezett rendek háta mögött kössön békét; de abban a hitben, hogy az angol és a holland közbenjárók megbízatása nem járt le, velük közölte s közli újból a kibékülés sarkalatos föltételeit. E szerint 1. hajtsák végre a Lipót császár hitlevelét s ő felsége is tegyen rá esküt; 2. a szécsényi vallásegyezséget erősítsék meg; 3. elegendő módon gondoskodjanak a szövetség főbbjeinek biztonságáról és az egész országra szóló általános amnesztiát hirdessenek; 4. az örökös királyság zsarnoki uralommá ne fajúljon; 5. a fegyverjogot örökre töröljék el [19] s mindenkinek adják vissza jogos birtokát; 6. a végrehajtást

13 November 8. U. o. 489—491.

14 Teleki naplója (253. l.) szerint 27-ikén.

15 Rákóczi deczember 4. és 12. Arch. R. II. 575., 589.

16 Október 30. Beniczky, 221.

17 Szeptember 9. Arch. R. VI. 321.

18 November 2. Fiedler, II. 73—74.

19 Vagyis ne tekintsék az országot fegyverrel visszahódított területnek.

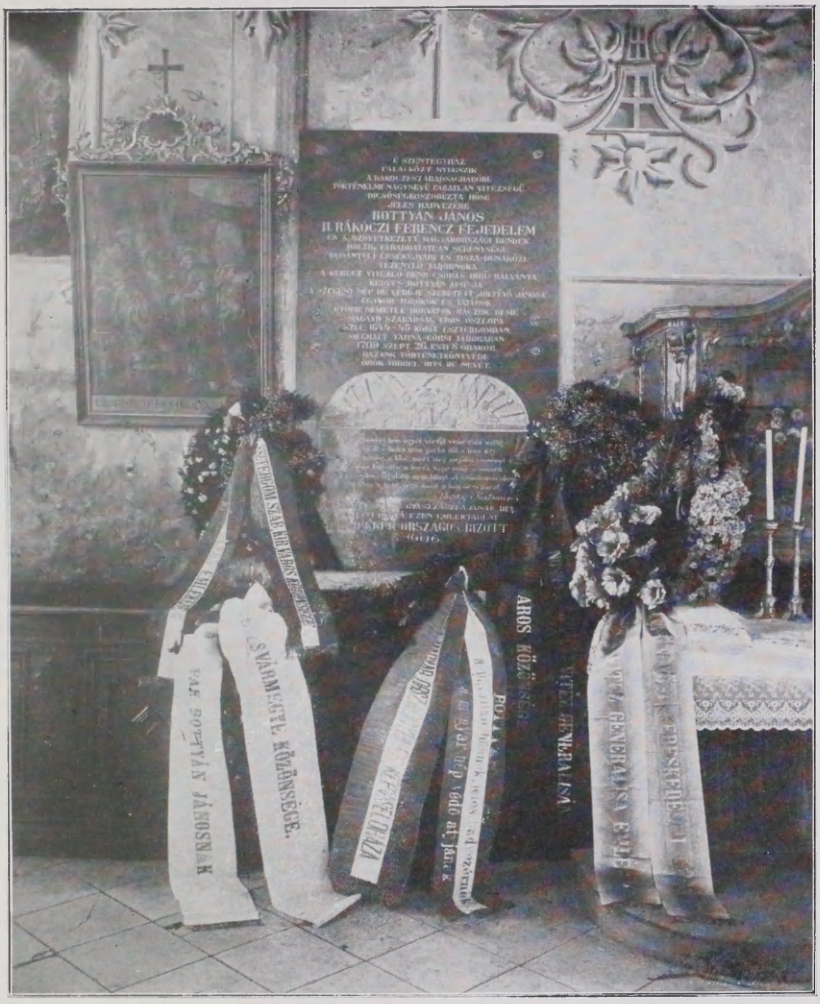

BOTTYÁN JÁNOS EMLÉKTÁBLÁJA GYÖNGYÖSÖN.

szabad és kellő módon összehívott országgyűlésre bízzák. Mindezeknek előzetes kidolgozása és szokott módon való törvénybe iktatása a czár közbenjárása mellett történjék. A fejedelem ezeket a pontokat Klementtel is közölte[20] s megmagyarázta, hogy a főbbek biztonsága alatt Erdély vagy megfelelő terület átengedését érti. Nem kér sem többet, sem kevesebbet, mint a *St. Julien*nek adott pontozatokban. Kívánja tehát, hogy a magyar békét az általános békébe is fölvegyék; mert a nélkül képtelenség az ország politikai és vallási boldogúlása.

Azonban tervet készített újabb hadak gyűjtésére is, remélve, hogy Isten megadja a nemzet szabadításának óráját.[21] Fájdalmas szívvel szemlélte a tisztek, tábornokok és a had szíve, elméje bódulását. *Darvas* Mihály főhadbiztos a szécsényi táborban a nemesek előtt magyarán megmondta, hogy Bercsényi elrontotta az országot, elpusztított bennünket; az ötvenezer tallért kihúzta a vármegyéken, az országot elhagyta: «Az ördög teremtettét sohasem látjuk itt többé. De engemet is vigyen el az ördög, akármint leszen a dolog, Jolsvánál tovább nem megyek.»[22] A sereg legnépszerűbb tábornokának, *Bottyán* Jánosnak és több más főbb embernek halála, a pestis pusztításai, az inséges esztendő nyomorúságai, a hadjárat vontatottsága s egyéb okok is csüggesztették a kuruczokat, kik közűl sokan hazamentek családjaikhoz. «Qui perdit numerum, incipiat iterum», mondta erre a fejedelem;[23] «zűrzavart kell indítanunk s az által keresnünk boldogságunkat. Nemzetünk tébolygó és sok rosszat lankadtságunktól remélő elméjét újból sohasem egyeztethetjük meg jobban, mint ezen újonnan fölgerjesztett szívünk jelenségében». Elhatározta tehát, hogy pátenseket ad ki friss ezredek gyűjtésére. Bercsényi Miklós csakhamar lelkes hangon, a haza szent szabadságának érdekében kérte is a vármegyéket, vegyék szívükre a haza sorsát, buzdúljon föl magyar vérük a szövetség iránt

20 November 2. Fiedler, II. 74–5. Horváth, VI. 555.

21 November 6. Arch. R. II. 566.

22 Ebeczky Sámuel Károlyihoz november 3. Károlyi-lt.

23 November 6. Arch. R. II. 566.

elvállalt kötelességeik teljesítésére, az eloszlott vitézlő rendeket küldjék vissza ezredeikhez s maguk is fegyveresen gyülekezzenek enyiczkei táborába.[24] A fejedelem zsoldosokat is akart fogadni; november 7-ikén Okolicsányi Mihályt küldte gróf *Potockij* Mihály kijevi palatinushoz, egykori jóakarójához, a kinek a poltavai csata után 4000 emberrel, mint XII. Károly és Szaniszló királyok hívének, Ágost király és az oroszok hadai elől menekülnie kellett. Figyelmeztette, hogy mint menekülőt nem fogadhatja be, mert ezzel Magyarország nyakára hozná az oroszokat és a lengyeleket; de szállást ad neki, ha zsoldjába áll, vagyis kurucz lesz és Lubomirszkij herczeget is lebeszéli az ellenségeskedésről.[25] *Des Alleurs* útján XII. Károlyt szintén biztosította, hogy hajlandó érte mindent megtenni, a mi tőle függ; a követ különben is éppen ekkor kapta *XIV. Lajos* rendeletét, hogy fölajánlja szolgálatait XII. Károlynak s Rákóczit is hasonlóra buzdítsa.[26]

A fejedelem *XII. Károly*tól még szerencséjében sem várhatott jót; mi jót várhatna szerencsétlenségében? Ha a török megsegíti is, a svéd király az oroszon áll bosszút s vele nem törődik. Ha elősegítené is hazatérését s akármi jót tenne vele, ezt csak a francziáknak tulajdonítja, a kikből pedig Rákóczival együtt kiábrándúlhatott volna. Egyébiránt a francziák jobban érdeklődtek a svédek, mint a magyarok iránt.[27] A fejedelem azonban még október 12-ikén kiküldte *Ráday* Pált Benderbe, hogy Károlyt a czárral békülésre bírja s a török szövetségtől elvonja. Előterjesztéseit a király nem vette elég komolyan, de *Ponyatovszkij* tábornok útján mégis tárgyalni kívánt vele.[28] Azonban előbb érkezett a czár követe, a kit Nagymihályon, hova Munkácsról átrándúlt, november 13-án fényesen fogadott.[29] A követ a bécsi udvar békefölteteleit hozta; de a fejedelem és

24 Horváth, VI. 553–4.

25 Levele a palatinushoz és utasítása Okolicsányihoz Arch. R. II. 568–9. Rákóczi eml. 264–5.

26 Des Alleurs XII. Károlyhoz november 8. A svéd kir. levéltárban (Section Gallica).

27 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 7. Arch. R. VI. 317.

28 Rákóczi Rádaynak deczember 5. U. o. II. 582–3.

29 Beniczky (222. l.) ezt egyáltalán nem említi.

Bercsényi azokat igen keményeknek s az alkudozások megindítására alkalmatlanoknak tartotta.[30] Másnap Hrabóczon át Varannóra ment, a hol három napon át élénk tanácskozást folytatott *Bercsényi* és *Károlyi* főtábornokokkal.[31] Helyzete nagyon nehéz volt.[32] Szállást, tartást, szekereket kellett adnia a németek elől futóknak. Egyik felől a németek szorították, másik felől a pestis. Alig volt már valami táborozó hada. Tisztjei és katonái családjaikat biztos helyre szállítván, visszatértek ugyan, de még portyázásra sem voltak elegen. Maga a fejedelem is azért bolyongott idestova, hogy hadával elkerülje a pestises falvakat s az ellenség észre ne vegye gyöngeségét. Most azonban, az ellenség közeledésének hírére, Károlyit november 18-ikán Kassa felé küldte, a hová Bercsényivel Gálszécsen, Szalánczon és Széplakon át 23-án ő maga is megérkezett s azonnal haditanácsot tartott. Az erősségek megtekintése és a szükséges intézkedések megtétele után[33] 25-ikén Károlyival visszatért Gálszécsre, hol *Potockij* lengyel tábornak, gróf *Tarlo* Szaniszló lengyel udvari maréchal s a lengyel titkár várakoztak reá.[34]

26. CZEHARZEWICZE TARLO GRÓF.

Másnap ünnepiesen fogadta őket, majd — Bercsényi jelenlétében — hosszasan tanácskozott velük.[35] Ezek az urak, Szaniszló

30 Rákóczi eml. 263—4.
31 Beniczky, 222—3.
32 Erről önmaga, Eml. 263.
33 A Kassa iránt a november 23-iki haditanácsban hozott határozatok: Arch. R. II. 571—2.
34 November 25. Károlyinoz. Károlyi-lt.
35 Beniczky, 223.

és XII. Károly királyok hívei, oláh-tatár segédhadakat s néhány század dragonyost ajánlottak neki. A poltavai ütközet után — a fejedelem szerint[36] — különben is olyanforma helyzetben voltak, mint ő maga. Azonban a fölajánlott hadakat nem lehetett összegyűjteni és a fejedelemnek be kellett érnie azzal a legfeljebb 4000 emberrel, a kit Potockij, az üldöző oroszok elől menekülve, a skoljei hágón át hozott az országba s Máramaroson át akart Moldvába, XII. Károlyhoz vezetni. A fejedelem meggyőzte régi lengyel barátját, hogy meg nem védheti őket szövetségesei, az oroszok ellen; hogy tehát ezeknek hadi fogságába ne essenek, jobb, ha fölhagynak az ellenségeskedéssel, magyar szolgálatba állnak s a czártól kegyelmet kérnek. *Potockij* nem ellenkezett s megigérte, hogy hadait Munkácsra vezeti, hová a fejedelem a lengyel urakkal november 27-ikén indúlt s deczember elsején meg is érkezett.[37] Másnap a bujdosó lengyelek is ott voltak.[38] Köztük vagy 200 abból az ezredből, a melyet De Bonac megbízásából *Bielk* svéd ezredes Lengyelországban eredetileg éppen Rákóczi számára gyűjtött, de Szaniszló király nem engedte hozzá; parancsnokuk most *Charrière* alezredes volt. A Zilik-ezredből, a melyet a hochstädti csatában elfogott francziákból alakítottak, 150 ember szintén átjött. Itt voltak a Smigelki-ezred töredékei, Szaniszló király testőrei, *Potockij* palatinus dragonyosai is, más lengyelekkel és lipkákkal (litvai tatárokkal). Hosszasabb vonakodás után deczember 2—4-ikén, a Bielk- és Smigelki-ezredbeliek s a francziák példájára, letették Rákóczinak a hűségesküt, de továbbra is Potockij parancsnoksága alatt maradtak.[38]

36 Eml. 264.

37 Beniczky, 223. Azonban Fiervillehez november 30. írt levele már Munkácsról van keltezve. Archiv. für öst. Gesch. XLIV. 491.

38 Rákóczi eml. 264—5. Rákóczi Rádayhoz deczember 5. Nedeczkyhez deczember 26. és a czárhoz 1710. február 2. Arch. R. II. 583., 602., III. 15—16. Beniczky, 224.

V.

AZ UTOLSÓ TÁMADÓ HADJÁRAT.

— 1710. januáriusában. —

Alig távozott el a fejedelem Husztról, *Esterházy* Dániel nógrádi hadait a császáriak szétszórták, a vadkert—szécsény—losonczi vonalat megszállták, Nyárádyt, puszta ijesztéssel, Gács vára föladására kényszerítették. Heister újra elfoglalta Liptót, a kuruczok csekély hadait Szepesben visszanyomta és Lőcsét már november 10-én ostromolni kezdte. A most zsoldjába fogadott svédeket és lengyeleket a fejedelem Morva és Ausztria megsarczolására akarta küldeni, hogy az ellenség a Szepességből ennek hírére az örökös tartományok védelmére térjen vissza.[1] A svédeket üldöző *Golcz* dandárnokot azonnal értesítette is, hogy *Potockij* többé nem a czár ellenségének, hanem szövetségesének szolgálatában áll; tehát az üldözés folytatásával s a határ átlépésével az orosz-magyar-szövetséget sértené.[2] Csakhogy ebben a szövetségben maga sem bízott erősen, mert úgy találta, hogy a czárnak jobbára német miniszterei és tábornokai nem fogják föl eléggé annak értékét. Erre s különösen Magyarországnak az Ausztriai Háztól való elszakítására a czárt a porosz királynak kellene figyelmeztetnie, a ki a császári koronát remélheti s az Ausztriai Háznak természetes ellensége.[3] Nem bízott abban sem, hogy a franczia király az általános béke megkötése alkalmával valami nagyon érdeklődnék a magyar nemzet iránt. A czár csupán saját háborúja befejeztével volna hajlandó segítséget

[1] Rákóczi deczember 5. Arch. R. II. 582—3.

[2] Rákóczi eml. 265. — Kőrösi László szerint (1709 deczember 23.) «a muszka czár (a mint vélekedhetni felőle) semmi apprehensioval nincsen reánk; gondolván azt, hogy az ő országából exuláljanak, akárhun ördögben lakjanak». (Teleki-lt. Földváry-oszt. F. LXXV. nro 139.)

[3] Rákóczi nagyérdekű levele Fiervillehez november 30. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 491—3.

nyújtani; így nála még követet tartani sem érdemes. Csak a királyok új szövetségétől várhatna valamit. Az az európai protestáns szövetség, mely a vallásszabadság védelmére alakulna, nem tarthatja föladatának Svédország teljes megalázását. Talán annyi történnék, hogy a protestánsok európai vezére a svéd király helyett a porosz lenne, mi a szövetségnek osztrák-ellenes színt adna. Az angolok és a hollandok, kik annyira ragaszkodnak az Ausztriai Ház spanyolországi uralmához, bizonyosan minden követ megmozdítanának, hogy Magyarországról lemondassák. Spanyolország tiszta katholikus, Magyarország ellenben vegyes vallású, mely szabadságát visszanyervén, vagy segítené őket, vagy legalább semleges maradna. Ez okból Poroszország, Anglia, Hollandia nem bánnák, ha Erdélyen, vagy Magyarország megfelelő részén Rákóczi fölségjoggal uralkodnék.

27. RAKOVICZA MIHÁLY PECSÉTJE.

A lengyel királyt, Ágostot, Brenner útján biztosította, hogy a neki is felajánlott lengyel koronát egyrészt azért nem fogadta el, mert megemlékezett arról a jóságról, a melylyel bujdosásában fogadta. Most is tőle kér tanácsot, mit tegyen, mert külső segítség nélkül a háborút nem folytathatja, a bécsi udvar pedig nem békére, hanem a nemzet leigázására törekszik. Főképpen a császáriak és *Lubomirszkij* hg. szepesi támadása kényszerítette rá, hogy a kijevi palatinus hadát szolgálatába fogadja. El van szánva, hogy hazáját utolsó lehelletéig védelmezi; de ha száműzetésbe kell mennie, kérte a királyt, hogy mint honosított lengyelt fogadja be. Mert keserűséggel látja, hogy már az egész nemzet

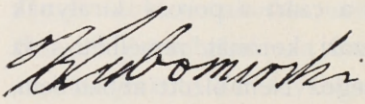

28. LUBOMIRSZKIJ HG. NÉVALÁÍRÁSA.

lemondott a németeknek való ellenállásról, a németek barbársága miatt kétségbeesett jövendőjéről s a hazához való hűséget inkább önkéntes száműzetéssel, mint férfias védelemmel kívánja bizonyítani. De mi történnék, ha XII. Károly Benderből török segítséggel visszatérvén, Szászországot elözenlené? Nem volna-e jobb, ha *Ágost király már most gondolkoznék a magyar korona elfogadásáról,* hogy ugyanolyan bajba ne kerüljön, mint a multkor, mikor korona nélkül maradt? A hogy kérte, küld is hozzá magyar testőröket, csak tudja, tiszteket vagy közlegényeket akar-e? A lengyelországi nuntiust pedig figyelmeztette, hogy a pápa ne fenyegesse a hozzá ragaszkodó papságot, mert ezzel az ország alkotmányát sérti; s ha a papság ebben mégis engedelmeskednék a pápának, megeshetik, hogy a lengyelek módjára, megszüntetik a papság rendi állását. Kéri tehát a nuntiust, hogy a római kuria felfogását megváltoztatni vagy legalább enyhíteni törekedjék.[4]

XII. Károlylyal *Ráday* Pál és *Ponyatovszkij* Szaniszló útján akarta folytatni dolgait s fölvetette azt a kérdést: magyarnak, svédnek, töröknek nem válnék-e nagyobb hasznára, ha most, mikor a magyar menekültek jótevőjét, *Rakovicza* Mihály moldvai vajdát a babadaki szerdár magával vitte,[5] helyette *magyar embert tennének meg moldvai vajdának?*[6] Vagy a porta nem adhatná-e át neki ezt a tartományt, hogy kajmakámokkal igazgatassa?[7] Talán Mikes Mihályra, Kemény Lászlóra, vagy Dániel Péterre gondolt, kik maguk is kibujdostak Moldvába s az ottani viszonyokat jól ismerték; de abba is belenyugodott, hogy a porta *Maurocordato* Mihályt teszi meg vajdának; hiszen az apja magyarbarát s mint görögöt az orosz is szívesen fogadja.[8] A szultán azonban nem sietett a vajdaság betöltésével s Rákóczi csakhamar arra a gondolatra jutott,[9] hogy ha az ellenség kiszorítná a kuruczokat,

4 Rákóczi Brennerhez deczember 4. Arch. R. II. 575–582.

5 Ráday Pál benderi naplója november 10. Rákóczi-tár, I. 407.

6 Rádayhoz, decz. 5. Arch. R. II. 583.

7 Deczember 15. U. o. II. 592.

8 1710 január 16. Arch. R. III. 7.

9 1710 márczius 25. U. o. III. 80.

a porta engedelmével megszállná Moldvát, nem bántaná az oláh urak földjét, hanem csak eladó birtokot vásárolna. Moldvának olyanforma helyzete lenne, mint Erdélynek a török pártfogás alatt. S ha a szultán görög fanariotáknak csakugyan bérbe-

29 MAUROCORDATO DI SCARLATI JÁNOS MIKLÓS.

adhatta Moldvát, miért ne adhatta volna bérbe a magyar Rákóczinak? Ha ezt *most* teszi, egészen más vége lehetett volna az 1716—7. évi török-osztrák háborúnak.

Nem volt mindez olyan kapkodás, a milyennek az első pillanatban látszik; sőt Munkácson «egész nap szüntelen való országos dolgokban foglalatoskodván», olyan javaslatokat és olyan megfigyeléseket tett, a mik elszigetelt helyzetében is európai

látóköréről tanúskodtak; de neki csak akkor adtak igazságot, a mikor már késő volt.

Deczember 6-án, az idén oly csöndes Miklós-napján, megindult Munkácsról, fogságból szabadult brigadérosát pedig, Nagyszegi Gábort, Máramarosba küldte, hogy a bujdosók parancsnokságát átvegye, s a szorosokra vigyázzon, hogy az ellenség megtörténhető támadása a bujdosókat és a lakosokat meg ne lepje.[10] Másnap a fejedelem Fekésházán és Körtvélyesen át Hrabóczra érkezett, hol az első három nap haditanácsot tartott tábornokaival, köztük Károlyival, ki csak 12-én ment vissza a sereghez.[11] A haditanács megállapodása szerint néhány nap mulva a fejedelem személyesen száll táborába, hogy az ellenséget a Szepességből visszatérésre kényszerítse, s az egész télen át zaklassa. Remélték, hogy ha terveik sikerülnek, dolgaikat egészen helyreállítják. Hiszen mezőben ilyen kevés ellenség még sohasem állt velök szemben s ha a pestis el nem fogta volna az országot, a császáriak ekkora sikert ingyen sem remélhettek volna.[12] 9-én két önkéntes azzal a szomorú hírrel érkezett az udvarhoz, hogy *Esterházy* Antal kiüresítette a Dunántúlt és Szekeres István ezredes alatt csu-

30. KRAY JAKAB SÍRKÁPOLNÁJA KÉSMÁRKON.

10 Deczember 6. Teleki-lt. Teleki naplója, deczember 19., 254. l.

11 Beniczky, 224.

12 Rákóczi decz. 10. Arch. R. II. 586.

pán 2000 embert hagyott ottan.[13] Ellenben *Czelder* hősies védelme és Károlyi szalóki támadása következtében Heister elszállt Lőcse alól. Késmárkot kezdte ostromolni, mely az ötödik napon (deczember 13.) ki is tűzte a fehér zászlót. Heister mindenkinek kegyelmet igért, de 16-án hat polgári és hat katonatisztet mégis kivégeztetett. Köztük volt a vitéz *Toperczer* Sebestyén szijgyártó, *Lányi* Márton és a fejedelemnek egyik kedves embere, *Kray* Jakab főbíró, kit Lengyelországba, különösen Danczkába küldözgetett megbízásokkal.[14] A tábornagy csak ezután ment a fenyegetett bányavárosok és Pálffy megsegítésére,[15] hogy ott beváltsa igéretét: fölakasztasson minden elfogott kurucz tisztet, megölessen minden foglyot.[16]

Látszott már *XI. Kelemen* pápa brevéjének és az országgyűlési proscriptiónak hatása; pedig «az Ausztriai Háznál szokásos istentelen proscriptionalist» a király csak hét esztendő mulva szentesítette. «Nemzetünk esküdt ellensége egynéhány ízben» izgatott és konkolyt hintegetett a fejedelem s mindazok ellen, kik «édes hazájuk törvényeinek s hajdani dicsőséges szabadságának megrontását egyenes szívvel érezvén, nemzeti ügyök folytatásában mindeddig tiszta szívvel viseltettek. A fejedelem úgy tapasztalta, hogy az egyenes szívüeket mégsem idegeníthette el elszánt hazafiságuktól; ezek hívek maradtak s «igaz hadakozásuk csöndes révpartra menetelét buzgó lélekkel várták». Azokat, a kik hűségöket elhagyták s az igaz ügy mellől elálltak, akkor akarta megbüntetni, mikor állhatatos munkájuk régen óhajtott jó kimenetellel jutalmazza hadakozásukat.[17] A «galibás, fáradságos, költséges útnak régen óhajtott békességgel való megkoronázását» óhajtotta, de a türelmetleneket arra emlékeztette, hogy a szövetség megkötésekor «az egész világtól megösmert igaz ügyünk mellett... nemcsak múlandó javainkat, hanem vérünket és életünket is önként elszántuk».[18] Erre emlé-

13 Deczember 5. U. o. II. 594.

14 Rákóczi deczember 26. U. o. II. 601.

15 Rónai-Horváth, Hadi krónika. Rákóczi levelei deczember 4., 5. Arch. R. II. 579—580., 582.

16 U. o. 589.

17 Rákóczi Mikeshez, november 28. Arch. R. II. 574—5.

18 Abaújvármegyéhez deczember 15. U. o. II. 596.

keztette a nemes ifjakat is, mikor 18-án szemlét tartván fölöttük, Haller Gábort őrnagyuknak, Bercsényi Lászlót pedig zászlótartójuknak nevezte ki.[19]

Másnap a terjedő pestis elől egész udvarával átköltözött Homonnára s ott töltötte a karácsonyi ünnepeket. Különösen sokat tárgyalt a kijevi palatinussal, kit hol ő keresett fel Pazdicson, Körtvélyesen, hol az látogatott el hozzá. *Varannó*ra, hova udvarával 29-ikén ment át, *Bercsényi* is megérkezett s másnap együtt indúltak *Peklény* felé, a téli hadjárat megkezdésére.[20] «Én már csak indulok — írta Károlyinak[21] — ut diu deliberata cito executioni mandentur;[22] mert ha az országnak reménységet nem adunk s hadainkkal nem operálunk: kevés jót remélhetünk a segítség felől, nem reparálhatjuk a dolgot. Minden konfuzióban van.» «A németek elég közel vannak ahhoz, hogy előnyomúljanak — írta *Des Alleurs* is.[23] — Ahhoz, hogy mi is előnyomúljunk, *elszántság és erő* kellene, a mi itt már régideje nincs meg.»

A fejedelem az erőt és elszántságot még egyszer fölébresztette. Pihent hadaiból mintegy kétezer gyalogot szedett össze és deczember 27-ikén[24] minden podgyász nélkül megindúlt *Homonná*ról. Átment Körtvélyesre a svéd-lengyel hadakhoz, melyeket más úton küldött előre. Velök, Károlyival s az érsekújvári csapatokkal egyesülve akart útat törni Morvaországba, hogy a császáriakat Magyarország belsejének odahagyására bírja. Meg volt győződve, hogy csak fegyveres sikerrel szabadíthatja meg hazáját az elcsüggedéstől, csak így kelthet bizalmat az északi hatalmakban. A haza iránt elvállalt kötelességet nemcsak szóval, hanem életével és vérével akarta megmutatni. «Mit hoz a jövendő, kitetszik idővel — tűnődött az indulás perczében[25] — mi jó

19 Beniczky, 225.

20 Beniczky, 225–6.

21 Még Homonnáról, decz. 22. Károlyi-lt.

22 Hogy a nagynehezen hozott határozatokat gyorsan végrehajtsuk.

23 Des Alleurs XII. Károlyhoz deczember 19. Svéd kir. lt. Sect. Gall.

24 Beniczky, 225. Rákóczi eml. 266. Előlegezett datum lehet, hogy a fejedelemnek Klementhez írt egyik levele deczember 28-ikáról még Homonnáról kelt. (Tört. Tár, 1882. 160.)

25 Brennerhez, deczember 26. Arch. R. II. 600–1.

lélekkel követjük a sorsot, a mi akár jó lesz, akár rossz, csak az Isten akarata teljesedik vele.» Szilveszter-napját Bercsényivel, kire a külügyek folytatását bízta és a kijevi palatinussal együtt az abaúj-bődi táborban érte meg.

Naplóíró titkárával együtt[26] sokan dicsőítették Istent, hogy a szegény haza sok változásai közt az esztendő utolsó napját a fejedelemnek eltölteni engedte; és sokan fohászkodtak: virraszsza fel jó egész-

31. OCSKAY LÁSZLÓ LEFEJEZTETÉSE.
(Egykorú metszet után.)

ségben az új esztendőre. Annak minden részében adjon neki egészséget, jó szerencsét, győzedelmet az ország ellenségei ellen; tartsa meg a megnyomorodott magyar haza szabadságának felállítására!

Másnap a verbói kastélyban *Jávorka* Ádám mint koldús kívánt boldogújesztendőt *Ocskay* Lászlónak, de még azeste mint nyalka hadnagy fogta el Ocskó alatt s Érsekújvárra kísérte Csajági brigadéros elé. Ocskay tagadta, hogy Rákóczit, Bercsényit valaha az ellenség kezébe akarta volna juttatni, vagy

[26] Beniczky naplója, 226.

szidta, becsmérelte volna; sőt ezerszer is megbánta, hogy labancz lett s »a magyarországi confoederatio és felséges fejedelmünk hűségétől recedált és hitét megszegte». 3-ikán a vesztőhelyre vitetve is nagyhangon esküdözött, hogy ő már megint a Rákóczi híve. Mindenkit intett, legyenek mindvégig hívek urukhoz, hazájukhoz és tanúljanak az ő szomorú példáján. De «ha fejét nagyhamar hóhér el nem csapja, testét vitézlő rend ízekké szaggatja». Karóba húzott feje körűl, a népballada szerint, a hollók is azt károgták:

«Kár, kár, kár, kár vala Ocskay Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek, lenni árulónak.
De nem kár hazáját, vérét eladónak
Szemeit kivájni fekete hollónak . . .» [27]

1710. újesztendő napján a fejedelem átment az abaúji Korlátra, hol másnap Bercsényivel, Károlyival és a svéd hadaktól jövő Csáky Mihálylyal tanácskozott. A tanácskozást 5-ikén és 6-ikán Halmajon folytatták, hol szóba jött *Hamel-Bruyninx*nak a fejedelem november 2-iki levelére adott rideg válasza is. A császár a hollandusnak kijelentette, hogy Rákóczinak, ha békét akar, képviseltetnie kell magát a pozsonyi országgyűlésen, mert *ez a kiegyezésnek egyetlen törvényes módja.* A közbenjárást a fölkelőknek a nagyszombati alkunál tanúsított kevély magaviselete következtében többé nem fogadhatja el.[28] Hamel erre megírta Rákóczinak, hogy a nagyszombati alku meghiúsulása, az ónodi határozat, a császáriak győzelmei, a kuruczok átpártolásai, Rákóczi és Bercsényi száműzetése következtében többé nem jár közben a magyarokért, hacsak kormánya erre egyenesen nem utasítja.[29] A fejedelem azonnal [30] utasította Klementet, tudja meg, a hollandiai kormány egyetért-e követének magánlevelével, hogy ő is tudhassa, növekedő szükségében a végső eszközökhöz forduljon-e? Csak hónapok múlva tudta meg,[31] hogy Marlborough

[27] Ocskay elfogatásáról s haláláról részletesen ír Thaly, Ocskay, II. 304—341.

[28] Klement Rákóczihoz 1710 februárius 28. Fiedler, II. 83.

[29] 1709 deczember. U. o. II. 77—78.

[30] 1710 januárius 6. Arch. R. III. 1—2. Bercsényi útján márczius 4-ikén újból. Fiedler, II. 93—94.

[31] Klement levele 1710 április 12. és 19. Fiedler, II. 100—101., 103—104.

herczeg nem tartja becsületesnek a hollandi követ eljárását s azt Heinsius hollandi nagypensionarius is kárhoztatja. Nem tartják lehetetlennek, hogy a követet a bécsi kormány megvesztegette. A magyarok iránt több jóakaratra utasították, de az elveszett időt visszahozni többé nem lehetett.

A fejedelem, újabban is csalódva, kard élére bízta a döntést. Károlyit és Csákyt előre küldte a hadakhoz, a svédeket pedig Eger felé indította útnak. Január 7-ikén a halmaji és szikszai határnál öleléssel búcsúzott el Bercsényitől, kit a kassai hadakhoz küldött vissza s a külügyek intézésével is megbízott. Ő maga még azeste a borsodi Emődhöz, harmadnap pedig — Gyürky Pál tábornok és Babocsay Ferencz brigadéros ezredeivel — Tibolddaróczhoz szállt. Hogy mozdulatait az ellenség elől elrejtse, a Mátra hegylánczolatával fedezte két menetoszlopban haladó serege előnyomulását, melynek czélja a vadkerti németek megtámadása volt.[32] Magához rendelte a Bükk túlsó oldaláról Károlyit is,[33] a ki pedig Losoncz felől zavarhatta volna őket; «de mi haszna, szaggatva jobban elbódítani a helyre nem állott eszű hadakat!» Daróczon a tiszántúli hadakra és karabélyos ezredére várakozott. Ahogy mondta, nem esnék nehezen neki a füstös kalyiba, a hol lakott, csak Lőcse ostroma ne nyugtalanítaná annyira.[34] Károlyi már 10-ikén[35] személyesen jelentette, hogy hadaival megérkezett; Bercsényi is küldött néhány ezredet, de a fejedelem csakhamar továbbküldte Edelény felé. A vele való hadat a fejedelem 14-ikén harczrendbe hozta s megszemlélte. Úgy találta, hogy ha ez egyesül a többivel, nem erejében, de Istenben bízván, nem kell kerülnie a 3000-nél aligha több ellenséget.[36] 15-ikén Mezőkövesdnél saját karabélyos ezredén kívül gróf Esterházy Antal, Paur Ferencz és Bokros Pál ezredei is csatlakoztak hozzá. Szihalomig gyakorlatképpen teljes csatarend-

32 Rákóczi eml. 266.

33 Január 9. Károlyi-lt.

34 Január 10. Arch. R. III. 3—4.

35 De csak este, mert eznapról a fejedelem még levelet írt hozzá. Károlyi-lt.

36 A fejedelem levele Tótfaluból december 15. d. e. 10-kor, u. o. Évszám nincs; a Xbris kétségtelenül tollhiba januarii helyett, mert a fejedelem 1710. ianuárius 15—17. volt Tótfaluban.

ben, azután pedig ezredenként haladt előre Tótfaluig, hol hadait megpihentette, ő maga pedig «egy dicsőséges kunyhóban rostokolt».[37] Az Érsekújvárba menőkre, Somogyira, Perényire és a tűzérségre várakozva, nem másnap, mint szerette volna, hanem csak harmadnap mehetett át Gyöngyöshalászibа,[38] s 18-ikán a hevesi Ecséden egyesült Károlyi hadtestével és a gyalogsággal.[39] Keveselte saját erejét; de föltette, hogy nem arra, hanem Istenre bízza vállalatát, arra pedig, ha másnak nincs, neki van kedve.[40] 20-ikán átvonúlt a nógrádi Kállóra; a gyalogságot a faluban helyezte el, a többit a falun kívűl. A pestis miatt különben rendesen elkerülte a falvakat. Nem törődött a szokatlanúl kemény téllel. Katonáival együtt néha a fagyott földön hált s mindnyájan örültek, ha a sivító szél ellen födhették magukat.[41] Még a szomszédos falvakban is kételkedtek Rákóczi személyes jelenlétében, mert nem láttak czifra sátorokat a táborában.[42] 21-ikén, mielőtt tovább indúlt volna, a magyar lovas hadakat és zászlókat s külön a lengyel-svéd hadakat körbe állítván, buzdító beszédet tartott.[43]

Elmondta a magyaroknak, az Úristen miképpen boldogította őt, mikor nem volt annyi hada, fegyvere, mint most. De a sok szegénynek, árvának nyomorgatását, a maga szent nevének káromlását Isten megbosszúlni kívánván, nemzetestűl ebbe a nyomorúságba vetett bennünket. Előbbeni szíves ügyekezetöktől valóban messze estek s immár azt művelik, a mit az ellenség követett el rajtuk. Ebben önmagát is vétkesnek tapasztalja. Ne bízzanak se a segélyhadakban, se a maguk sokaságában, hanem egyedűl az isteni kegyelemhez ragaszkodjanak; térjenek meg s viselkedjenek vitézi módon. Ő velök lesz szerencsében, szerencsétlenségben egyaránt; vezérlő fejedelmi tisztének minden hadi műveletben eleget tesz. Velök akar élni, halni. Gondolják

37 Január 16. Arch. R. III. 6. Beniczky, 228. Ugyanaznap Károlyihoz, Károlyi-lt.
38 Arch. R. III. 6. Beniczky, 228.
39 Beniczky, 228.
40 Január 16. Arch. III. 8.
41 Rákóczi eml. 266.
42 Arch. R. III. 8.
43 Kivonata Beniczky, 228–9.

meg, hogy *utoljára vonták ki kardjukat.* Az ellenség hízelkedéseinek ne higyjenek. Tartsák szemök előtt régi dicsőséges eleik tetteit s úgy várják kívánt szabadságuk megnyerését. Tovább nem szaladhatnak; ha mégis megszaladnak és a tisztek előre nem mennek, még a közkatonáknak is megparancsolta, hogy öljék meg őket. Azután a svéd hadakhoz ment és *franczia* nyelven szólt hozzájuk. Dicsérte idegen országokban végzett tetteiket; nem kételkedett benne, hogy országunk ellenségeivel szemben is hasonló szívvel, lélekkel küzdenek. Biztosította valamennyit, hogy azzal, a ki hadifogságba esik, kiszabadításukban a saját hadaira megszabott módon jár el. Végre a lengyelekhez lovagolt és *latin* beszédben dicsérte a szabadság mellett fölbuzdúlt ügyekezetöket. Mostan ő az elűljárójuk. A magyar ügy különben is össze van kapcsolva az ő szerencsétlenségökkel. A lengyelek mindenkor lelkesedtek a maguk szabadságáért. Mutassák meg bátorságukat most azon ellenséggel szemben, a ki az ő szabadságukat is földre tapodta. Hasonló védelemről biztosította őket, mint a svédeket. Ha dicsőség kell nekik: előttük van; ha zsákmány: nincs messze.

Középre a gyalogságot, a szárnyakra pedig a lovasságot rendelve, teljes csatarendben indúlt tovább s éjszakára Berczelen túl, az erdőben szállt táborba.

Január 22-ikén, Vincze napján, korán reggel a fejedelem és *Károlyi*, kinek hadvezéri tehetségét a fejedelem csak most ösmerte meg igazán,[44] a magyar hadakkal a tegnapi csatarendben indultak *Romhány* felé, hova délután egy óra tájban érkeztek meg. Romhány ott van, hol a Börzsönyi-hegyekből jövő Lókuspatakot a Cserhátnak egy sziklás foka észak felé téríti ki. A kanyarúlatnál nagy mocsarak voltak, a melyek az átkelést nagyon megnehezítették. A hadak a mélyvízű Lókus hídján s az odavezető gáton csak lassan takarodhattak át, mivel az ágyúkat is ezen a vonalon kellett átvontatni. A túlsó, balparton,

44 Rákóczi eml. 270.

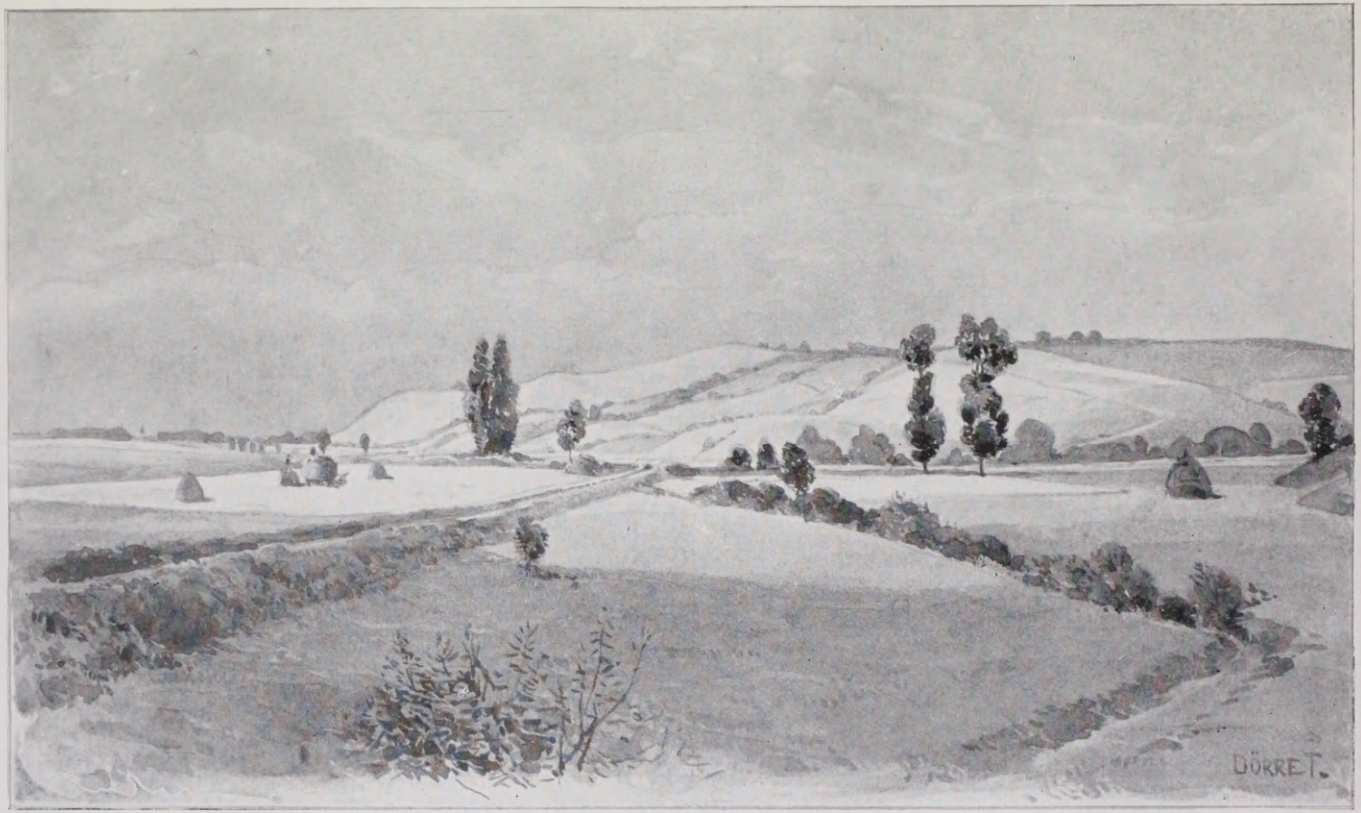

A ROMHÁNYI CSATATÉR.

(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

*Vadkert*től délre egy erdőben németek táboroztak, a kik, a portyások hírei szerint, Érsekújvár felé akartak menni, hogy Esterházy Antalnak onnan várt dunántúli csapatát Rákóczihoz csatlakozni ne engedjék. A kuruczok valamennyien még át sem verekedtek a sáron, mikor a fejedelem már csatarendbe állította a hadakat. Közepütt a svédek, jobbról a tiszántúli hajdúk álltak néhány rendes csapattal, balról a lengyelek, a tartalékban Sennyei és Dragul csapatai. Báró *Sickingen* cs. altábornagy nem akart időt engedni a teljes kifejlődésre. Mintegy 12.000 főnyi hadát szintén csatarendbe állította s 1500 lovassal a jobbszárnyon levő gyalogságot fenyegette. A fejedelem negyed fordulatot tett arczvonalával, hogy bekerítse. Mivel azonban hadvonala hosszabb volt a Sickingenénél, a balszárnyon álló lengyeleknél torlódás keletkezett, minek következtében Bagossy László hajdúinak egy részét a mocsárba szorították. A fejedelem maga tanúskodott róla, hogy jó félóránál tovább ezek a kuruczok is harczoltak. Vágták a németet «oly szorosan, hogy puskákkal verték, döfölték egymást, még ölben is költek; mert megtelvén

32. KURUCZ HARCZOS.

testtel, lóval és szaladó némettel a Lókus vize, csak megtolódott». Az ötezer labanczot valóban visszanyomták s kivált a ráczokat kaszabolták. Mikor a cheveaux-legersek a középre rohantak, a svédek és a magyar lovasok szorosan, jó rendben indúltak ellenök s a bevezető puska- és pisztolytüzelés után mezítelen karddal támadtak reájuk. A rendkívül heves rohamban ezernél több cheveaux-legers esett el s a Lókus mocsaraiba szorúlt századok közül többen lerakták a fegyvert, hogy életöknek megkegyelmezzenek. Ebben a pillanatban a fejedelem győztesnek tartotta magát. Az ellenség a Lókuson át akart menekülni, de sokan a mocsárba vesztek, vagy megtizedelte őket a meredek parton álló kurucztartalék gyilkos tüzelése. A győzelem teljessége a kitartó üldözéstől függött. A svédek azonban helyükön maradtak s nem vetették magukat a császáriak megtépett jobbszárnyára, melytől őket egy magaslat választotta el. Azt a hézagot, mely a gyalogság hátramaradása következtében támadt, gróf *Croix* cs. tábornok ügyesen felhasználta. Ezer dragonyossal negyedfordulatban a kurucz karabélyosokra rohant s ezzel megmentette Sickingent, a kinek már holt hírét költötték s alkalmat adott a megbomlott csatarend helyreállítására. A tiszántúliak időközben «a magyarok becsületes szokása szerint» zsákmányolni kezdtek s kifosztottak néhány társzekeret Sickingen hintajával együtt, sőt magának a fejedelemnek társzekerét is fölverték. Ezüst kanalait, tálmelegítőjét, arany kávéskanalát, arany sarkantyúját s patkóját stb., sőt kápolnás ládájából a kelyhet, keresztet stb. is elvitték. Ekkor egy *Migli* nevü részeges császári kapitány 12 emberrel egy csalitban olyan irtózatos dobolást, trombitálást kezdett, hogy a fosztogatók azt hitték, Vadkert felől segítségök érkezett a németeknek; átfutottak tehát a túlsó partra, mi az idegen hadakat is zavarba hozta. A fejedelem a Lókus hídjánál állva, személyesen akarta helyreállítani a rendet; Károlyi azonban nem engedte, hogy a trencséni veszedelem ismétlődjék. A csata hevében a lengyelek, a kik szem elől tévesztették, máris aggódva kérdezték: «Ubi est princeps?» «Hol van a fejedelem?» A szem-

tanú Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája meghatóan jegyzi meg, hogy «ez idegen nemzet volt, mégis féltette».

Rákóczi idegen hadai «megmutatták, hogy' kell harczolni a némettel»; de tapasztalt tisztek hiányában «nem verhette meg tökéletesen» az ellenséget. A hídon és a gázlókon a jobbpartra vonúlt hadat nem állította fel a patak meredek jobbpartján, hanem hátrálót veretett, szép csöndesen két mértföldnyire (Gutához) visszavonúlt. Az ellenség viszont Vadkert felé húzódott vissza. A csatatért mindakét fél elhagyta, de mindakettő győztesnek tartotta magát. Egy kurucz és több labancz ágyú ott rekedt a nádasban. A föld népe is csak egy hét múlva mert kimenni a csatatérre, hogy az elesetteket kirabolja s halmokba temesse. Babocsay Ferencz brigadéros, Becse András, Pásztói Horváth István és Andreánszky Zsigmond alezredesek 350 (Sickingen szerint 1000) közvitézzel elestek; a németek veszteségét másfélezer halottra és sok sebesültre teszik. Rendkívül sokat szenvedett a Savoyai Jenő (most 8. dragonyos), Althan (most 6. uhlánus) és a La Tour (Thurn) és Taxis (most 7. dragonyos) ezred. Uhler őrnagy, gróf Clary, báró Stuben és Logan kapitányok is a halottak közt voltak s a kuruczok több törzs- és főtisztet elfogtak, sőt zászlót is nyertek. A győzelem örömét a császáriak s a kuruczok egyaránt meglövették; Bercsényi pedig Kassán Te Deumot mondatott annak örömére, hogy a romhányi csata következtében Érsekújvárral helyreállt az összeköttetés.[45]

45 Rákóczi eml. 267—270. Beniczky, 229—230. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1891. 275—6. Bercsényi Klementhez. Fiedler, 80. Saussure levelei, 243—4. D. Veress G. verses krónikája Thalynál, Adalékok, II. 351—355. Archivum Rákóczianum III. 9—10., 25., 551—2. Tört. Tár, 1883. 375—6., 388. Wagner, Hist. Josephi, 393. Die Feldzüge des Prinzen Eugens, XII. 483. s köv. ll. (hozzá az azonévi hadjárat térképe.) Turóczi Ungariája (537.), Pethő krónikájának folytatója (II. 88.) vadkerti csatáról beszél s az utóbbi különösen Schneeknecht cs ezredes vitézségét emeli ki. Kolinovics Rákóczi kitűnő győzelmének nevezi a romhányit s Károlyi is azt írja 1710 január 28-ikán (Teleki-lt. Földváry-oszt. F. LXXV. nro 140.), hogy Isten megszégyenité s futásra kényszerité az ellenséget. «A gyönge elméjű cseléd és szolga miatt a mieinkben is esett kár, de sokkal nagyobb veszedelemmel esett meg az ellenségnek, mintsem a mieinknek.» A csatatért nekem néhai Nagy Iván mutogatta meg, a kinek ős, Nagy János ezredes, szintén ott harczolt.

VI.

TÉLI SZÁLLÁSON.

— 1710. január–márczius. —

LENGYELEK és a svédek a magyarok egy részével együtt a császáriak üldözését sürgették; a fejedelem azonban nem akart mindent koczkáztatni. A hadak pihentetése, az elszéledtek összeszedése s az idegen hadak zsoldjának összegyűjtése végett 1710. január 2-ikán a nógrádi Gutáról a Galga völgyén levezette katonáit Pest vármegyébe s Mácsán és a szomszédos falvakban szállásolta el. Ő maga 24—31. közt szintén a közelben, Aszód mellett, Hévizen szállásolt.[1] Innen szemmel tarthatta Budát, Pestet, Váczot s erőt meríthetett Gyöngyös, Hatvan, Jászberény felől. «Mi is úgy elénekelhetnök a Te Deum laudamust — írta innen Esterházy Antalnak[2] — mint a franczia az elmult nyári harczáért; mert az Isten jóvoltából mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzeteknek nemhogy megfogyott volna, de növekedett a szívok s el sem oszlott; s ha az ellenség megint összevervén magát, reánk akarna jönni, a harczot kerülni nem fogjuk.»

A romhányi csata a nemzetet meggyőzhette, hogy a német ellen *rendes hadsereg nélkül* nem boldogúlhat. Kiegészíteni törekedett tehát rendes ezredeit és pedig — költségkímélésből — olyképp, hogy elbocsássa azokat a mezei hadakat, a melyek harczolni nem tudnak s tanúlni nem akarnak. Szerette volna szaporítani a svéd-lengyel csapatok számát is; de a svédek nagyon megütköztek a magyarok romhányi ok nélkül való megszaladásán. A kedvetlen tisztek vonakodtak mindenféle szolgálattól s elbocsátásukat kérték; csak pénzzel tarthatta vissza

[1] Beniczky, 231.

[2] 1710 január 24. Arch. R. III. 10.

őket.[3] A lengyeleket és a rendes csapatokat Érsekújvár megsegítésére s a Vágon túl való hadműveletek támogatására *Esterházy* Antal hadtestéhez küldvén, ő maga a svédekkel a Tápió-Zagyva közébe, a «Kátákra» ment, vagyis februárius 2-ikán Szentmártonkátán ütötte föl főhadiszállását.[4] Itt akart «fülelni», míg az ellenség valahová, különösen Érsekújvár alá menni nem kényszeríti.[5] Meghagyta Esterházynak, hogy töltse meg az érsekújvári éléstárakat; de a tábornok haditanácsa ott kezdte a dolgot, a hol a fejedelem végezni kívánta[6] s februárius 8-án 1400 hajdúval, ágyúkkal és mozsarakkal a vártól jó két állomásra, a vármegye északi felében levő Tavarnok ellen indúlt. Száz némettől könnyen elfoglalt 500 hordó lisztet, de elég szekere nem lévén, csak egy részét rakathatta fel. Ezt Rivière be is vitette a várba a gyalogsággal, a lovasság azonban Egerszegnél (az első hírek szerint Szőllősnél) csak bajosan vághatta magát keresztül. Ezúttal a lengyelek viselkedtek rosszúl s nagyon megcsappant az a hiúságuk, a mely romhányi vitézségük óta nagyranőtt.[7] *Grudzsinszkij* tábornokkal csak néhányan tették meg kötelességüket.[8] A fejedelem azzal vigasztalódott,[9] hogy «Romhánynál a szegény magyar, most pedig a lengyel vala rossz. Harmadszor mind a kettő jó. Nincs már, mit vessen a szemére egyik a másiknak. De legalább szemben kezdünk lenni az ellenséggel!»

Hogy szepességi hadai felszabadúljanak, hajlandó lett volna a Szepességet mint semleges területet átengedni Jahnus orosz hadtestének olyképp, hogy Lőcsét is megszállja s a császáriakat oda be ne vigye.[10] Azonban *Andrássy* István tábornok Lőcsét már februárius 13-ikán feladta b. *Löffelholtz* György cs. altábornagynak.[11] «Boldog Isten — kiáltott fel Rákóczi ugyanaznap,

3 Január 31. U. o. III. 13.
4 U. o. 13—15. és Beniczky, 231.
5 Februárius 10. Arch. R. III. 19.
6 Ez ellen a fejedelem nagyon kikelt februárius 12. U. o. 21—24.
7 Februárius 12., 16., 20. Arch. R. III. 20., 27—8., 31., 41.
8 Márczius 4. U. o. III. 364.
9 Februárius 20. U. o. 41.
10 Februárius 10. U. o. 19.
11 Részletesen Rákóczi eml. 262—3. Thaly Lőcse ostromáról, Századok, 1872. 596—618. Löffelholtz jelentése: Feldzüge des Prinzen Eugens, XI. 496—8.

a mikor még csak a feladás szándékáról hallott, — mit gondol Andrássy, hogy az ily dicséretesen kezdett dolgot ily gyalázatosan végzi!...»[12] Sohasem tudta meg igazán, mi módon történt a németek bejutása. Gyanította, hogy asszony van a dologban: Andrássy kedvese[13] Ezt gróf Illésházy Miklós udv. kanczellár meg is nevezi. «Szánja meg az Isten, a sok úri familiát földhöz csapá Rákóczi, Bercsényi — írta még azon évben[14] *Korponay* Jánosnénak, Garamszegi Géczy Juliánnának, — de kegyelmed valóban jól szolgála magának Lőcse városának feladásával». Másfélszázad mulva a vár rejtett kis kapujára festve egy integető fehér asszony képét találták. Thaly bizonyította,[15] Jókai regénye közönséges hitté tette, hogy «a lőcsei fehér asszony» a várat valóban meglepetésszerűen juttatta a császáriak kezére. Pedig tulajdonképpen már szükségtelen volt az árulás. Löffelholtz január 25-iki és február 4-iki felszólítására a városi tanács a köznyomorúság következtében a várparancsnokkal együtt február 7-ikén megállapította, 8-ikán a közgyűlésnek s 9-ikén Löffelholtznak bemutatta a feltételeket; ezeknek némi enyhítését 11-ikén Czelder Orbán

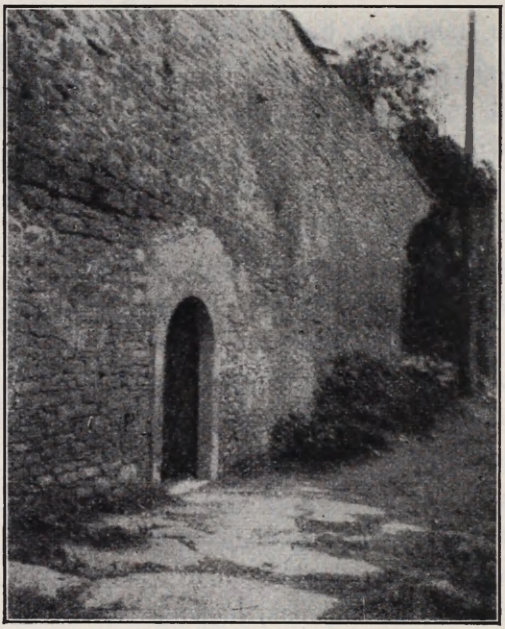

33. A LŐCSEI VÁRFAL BELSŐ, KIS KAPUJA.

12 Február 16. Arch. R. III. 25.

13 Rákóczi emlékiratai, ötödik kiadás, 263.

14 Bécs, 1710 szeptember 2. Közli Thaly a Századokban 1909. 467–8.

15 U. o. 1872. 596–618. és 1909. 419–471.

brigadéros kieszközölvén, a tábornok 13 heti ostrom után 13-ikán ünnepiesen vonult be a városba.[16] A fejedelem csak egy hét mulva értesült Andrássy «szép magaviselete hitetlen koronázatjáról.»[17] Sajnálta, hogy a végső veszedelem bekövetkezte előtt önként vissza nem hítta Andrássyt s úgy nem tett, mint más nemzetek, a melyek a feladást csak bizonyos esetekre korlátolják. Hiszen csak kevés embernek van adománya a vértanúságra; hitetlenné kell tehát lennie, ha nem várhat egyebet halálnál sem az ellenségtől, sem a maga felekezetétől.[18]

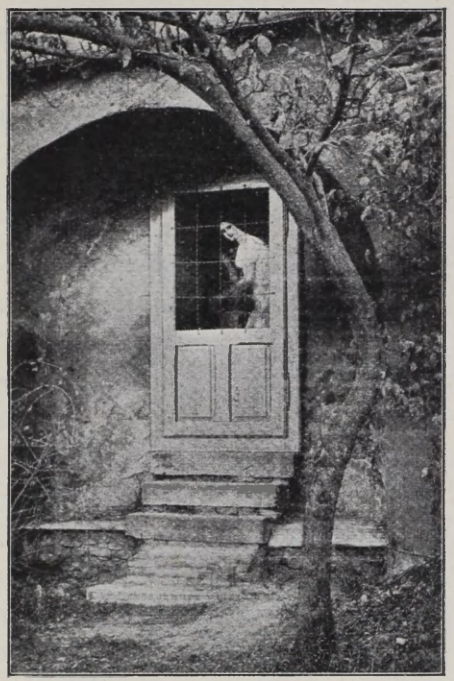

34. A LŐCSEI VÁR BELSŐ, KIS KAPUJA.

Ő maga kevés hadával is készen állt, mert úgy vette észre, hogy Lőcse megvételével az ellenség föltett czélja az üldözés.[19] Mivel Károlyit néhány ezer emberrel már február 9-ikén portyázni küldte,[20] csak harmadfélezer ember maradt mellette. Nem akart bezárkózni Újvárba, hogy többet ne emészszen, mint a mennyi eleséget szerezhetnek a vár számára; de hogy «ne múljék rajta a haza szolgálata»,[21] 19-ikén Kátáról a Szeged táján gyülekező ráczok ellen nyomúlt s remélte, hogy «megfelelhet ő kegyelmöknek» és hírével is megzabolázhatja őket. A Máramaros

16 Hajnóczi Iván, A lőcsei fehér asszony a történelemben. (Közlemények Szepes vármegye multjából. 1909. 26—36.)
17 Február 18. Arch. R. III. 38.
18 Február 22. U. o. III. 48.
19 Február 24. U. o. III. 49.
20 Beniczky, 231.
21 Február 16. Arch. R. III. 27—28.

felől várt 28 zászlóalja lengyelt ugyanakkor Erdélybe akarta küldeni.[22] Három napot töltött Czegléden, hol a kórós, pislogó tűznél majdnem megfagyott.[23] A rácz veszedelmet kisebbnek találta hírénél; az üldözésre elegendőnek vélte Károlyi hadát; negyednap tehát, 23-ikán visszafordúlt Jászberény felé, hogy a köznép a Gömör és a Szepesség felől várt császáriak ellen újból előnyomúlni lássa.[24] Nagy szégyennek tartotta volna, ha az ellenség csakugyan megszállhatná Gyöngyöst s őt talán Egerből is kirekesztené.[25] Pedig saját hadain kívül csak 300 svéd volt vele, a mikor hírét vette, hogy Esztergomnál 16 zászlóalj német jött át a Dunán, hogy a Szepes felől jövőkkel körülvegye. A fejedelem azonban Jászberényt[26] mentsvárnak tekintette a császáriak ellen a *pestis* miatt, «a mely megtisztogatja a szakálltól ezen helységet»; s remélte, Isten a vele valókkal együtt megtartja a jó szellős gunyhókban.[27] Többnyire csak kóróval tüzelhetvén, sokszor fázott és didergett; de nem mondta, a mit ekkor a nagyenyedi tanárok mondtak,[28] hogy édes hazánk fényével és melegével meg nem melegedhetik! Nem kerülte a németet sem s el volt szánva, hogy ha több nem lesz a romhányinál, még egyszer megmérkőzik vele; pedig gondolkodóba ejtette, hogy Heister helyett, hír szerint, Pálffy lesz a császáriak fővezére.[29] Ugyanakkor Heister arról vádolta Pálffyt, hogy akadályozza a békét, mert a háborúban jószágokat szerezhet magának, míg ő nem szerzett.[30] A bécsi magyar urak csak arra kérték a minisztereket, hogy mérsékelt, igazságos, becsületes embert neveztessenek ki. Savoyai Jenő herczeg maga is ezt akarta, hogyha minden föltételnek megfelelőt találhatna.[31] Valóban Pálffyra gondolt, a ki azonban csak félesztendő mulva

22 Arch. R. III. 35. Beniczky, 231.
23 Február 22. Arch. R. III. 47.
24 Február 24. Arch. R. III. 49.
25 Február 25. Károlyihoz. Károlyi-lt.
26 Ez Beniczky rendkívül becses naplójának utolsó adata. (Rákóczi-tár, 232.) A napló többi része elveszett.
27 Február 24. Arch. R. III. 50.
28 Az erdélyi ref. consistoriumhoz márczius 1. Teleki-lt. T. S. Oszt. E. 835.
29 Február 25. U. o. III. 52.
30 Július 26. Arch. R. III. 289.
31 Márczius 6. Tarczali Zsigmond Teleki Sándornak. Teleki-lt. 3491. a 1—116.

A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY.
(A Szépművészeti Múzeum olajfestményéről.)

engedett sürgetésének. Így báró Nehm, gróf Thürheim (Tyrheimb) Ferencz, Cusani őrgróf és báró Steinville közt kellett választania. Márczius 23-ikán a császár Cusanit nevezte ki magyar- és Steinvillet erdélyországi főhadparancsnoknak.[32]

Ezalatt Rákóczi kiadta híres hadiparancsát,[33] mihez tartsa magát mindenki az ütközetek alkalmával. Mert — mondta — «jóllehet önként csaknem minden magyarnak a német ellenségünknél nagyobb bátorságát tapasztaljuk is, mindazonáltal erőnket egyesíteni nem tudván, ellenségünk elől gyakorta zavarral hátrálni kényteleníttetünk». Ő maga «az árnyéktól nem hátrál meg; de láb és kéz nélkül lévén, nehezen motozhat».[34] Érsekújvár körül Esterházy Antalban s főképp Károlyiban bízott. «Adná Isten, sok magyar hitetné el magával a kegyelmed opinióját — írta Károlyinak,[35] — nem látnék annyi sok lesütött fülefarkú embereket *suttogva sétálni, sohajtani*». Útlevelet ígért mindenkinek, a ki menekülni akar tőle; de inkább hitetlenek lesznek, mint hogy kérjenek. Kevésben bízván, nem sokban csalatkozott; s némelyiknek most is csak szükségből hitt. Maguk a jászok sem nagyon lelkesedtek azért a tervéért, hogy Jászberényben májusig a szolnokihoz hasonló erősséget építsenek, pedig márczius 2-ikán már gyűlést is tartottak ebben az ügyben.[36] Tekintélyét nem emelte előttük, hogy ilyen kevesed magával van közöttük. A fejedelem töprenkedett is, személye iránt «hogyan kormányozza az ország eszét?» Nem volna-e jobb, ha az ellenség szándékainak kitűntéig, valamely értekezlet ürügye alatt, odahagyná a tábort és csak azután, a lankadó elmék megújítására jönne megint a hadak közé?[37] Azonban mégis itt

32 Márczius 26. U. o. Tarczali május 6. levele szerint (u. o.) Steinville jámbor, emberséges úri ember. Gyűlöli a hazugokat, szereti az őszintéket; nem ajándékért, félelemből vagy az első benyomás hatása alatt, hanem tárgyiasan, okszerűen kormányoz és igazságosan igazgat. A hazának is atyja, új Veterani lesz, a ki mindent jóra fordít és segít a kihágásokon. Csak maguk az urak el ne rontsák jó szándékát!

33 Februárius 25. Károlyi-lt. és Hadtört. Közl. 1892. 274—7.

34 Februárius 26. Arch. R. III. 53.

35 Februárius 27. Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

36 Márczius 2. Arch. R. III. 55.

37 Márczius 3. Arch. R. III. 56.

maradt, hogy maga sürgesse a várak, különösen Újvár ellátására szükséges eleség összeszedését és Szolnok, s ha lehet, Jászberény sánczainak megépítését. Már Károlyi is elhitte neki, hogy a vár a mezőt oltalmazza, a mező a várat; mert nem rabló, hanem lassan előbbvetődő ellenséggel van dolgunk. Erősségekkel kell tartóztatnunk a mezei erőt![38] Márczius 7-ikén át is szaladt Szolnokra a munkálatok megtekintése végett, s úgy találta, hogy Le Maire a várat 500 emberrel két hónap alatt átalakíthatja.[39] Estére már megint Jászberényben volt, melynek templomába Károlyi Sándor behordatott 4000 kila életet azon ürügy alatt, hogy az a hadsereg élelmezésére kell, holott Érsekújvár megsegítésére szánta. A fejedelem örömére ez a munka minden zaj és nehézség nélkül folyt.[40] Ezen fölbuzdúlva, máshol sem engedte meg, hogy a hatalmasabbak kivonják magukat a hadsereg ellátásának terhei alól. Hazájáért — úgymond[41] — ennyit szenvedvén, néhány emberért sem teszi koczkára a hazát, melynek a szövetkezés alkalmával mindenöket felajánlták. Szép és rendes igazsággal, mód- és rendtartásokkal nyolcz esztendő alatt semmire sem mehetvén: az olyanokkal, kik a szövetségtől titkon elszakadtak, mert a hazát értékökkel és javaikkal nem segítették, ezentúl úgy fog bánni, mint hitszegőkkel, hazája, vére, nemzete árúlóival. Fösvénységök elárúlja öket, hogy csak azért dugdossák pénzöket, mert a haza ellenségeinek hízelkedve, ezeknek járma alatt majd kényökre akarnak élni, a mikor a fejedelem és mások nem a bujdosáshoz hasonló élethez, de a hazáért való vérontáshoz, és nemcsak javaik, de életök elhagyásához is készülnek. Azelőtt is hamisan mondták, de most már csakugyan nem mondhatja senki, hogy a haza pénzét pompára akarja költeni. Azt a fényt sem a maga büszkeségéért, hanem hazája dicsőségéért fejtette ki; de már lemondott róla s társaival boldogabb és elégedettebb, mint azelőtt. Ellenben a magukat kímélők, fösvények, haszonlesők

38 Márczius 5. U. o. 59.
39 Márczius 8. U. o. 60.
40 U. o. és Rákóczi eml. 272.
41 Márczius 8. Arch. R. III. 61–64.

nem hazafiak s minden árulónál nagyobbak, ha fáradságainkat, vérontásainkat, nyomorúságainkat tovább is haszontalanokká akarják tenni. A haza megtéríti annak idején mindenkinek a költségét. Ha a haza boldogúl, senki sem károsodik; ha elvesz, a jószága is utána megy. Igazlelkű hazafi elhiszi, hogy ha hazánk szabad marad, az ő pénze is megtérül; ha a szabadság elvesz, jószágát hazája veszedelmével megtartani nem kívánja. Ebeczky István, a ki hadi tiszt is (tábornok), bujdosó is, mindjárt 5000 forintot ígért a hadi alapra; ha erejökhöz képpest mások is követik, valóban jól indúlt munka lesz belőle.[42]

Azonban régen nem bosszankodott annyit, mint márczius 12-ikén, mikor *Esterházy* Antal arról értesítette, hogy Érsekújvár nemhogy négy, de egy hónapra sincs ellátva eleséggel. Folytonos mulatozásai, dinomdánomjai, a táncz, a farsang és más gyermekségek a várba édesgették a lovastiszteket. A tábornok ezeket is a vár éléstárából élelmezte s a hiányt a környék zsarolásával pótolta.[43] A népet a lengyelek szintén irtózatosan sanyargatták; még a papokat is korbácscsal kergették ki templomaikból, lakásaikból. A végképpen elkeseredett szegény nép bosszúért kiáltott s jövetelöknek puszta hírére falustól elfutott.[44] A hol a *rendes* hadak is így garázdálkodtak, valóban nehéz volt a nemzetet újabb rendes hadak fölállítására buzdítani. Zagojszkij és báró Soltik ezredesek izgatására a lengyelek már harczolni sem akartak; de a fejedelem megmutatta, hogy «minden kakas úr a maga szemétdombján»; s 13-ikán megfenyegette a főbbeket, hogy körülvéteti és elfogatja a nyakasát; mert «jobb ezen *most* átesni, mint hamvában hagyni a tüzet».[45] Mindamellett hajlandó volt elfogadni *Prazsmovszkij*nak azt az ajánlatát, hogy 80 zászlóalj lengyellel (közte négy század dragonyossal) csatlakozik hozzá. A lengyel úrról azt hallotta, hogy tékozló, nyugtalan,

42 Az országos alapra vonatkozó becses terv a mellékletekkel Bercsényinél márczius 7-ikén. Arch. R. VI. 463–497.

43 Márczius 12. Arch. R. III. 64. Rákóczi eml. 272.

44 Márczius 4. Arch. R. III. 364–6.

45 Márczius 12., 13. U. o. III. 65., 68.

korhely, a ki már is 500 hordó bort kíván magának; mindamellett nagy segítség lenne Erdélyben, hol őt a szászoknak kellene eltartaniok.[46] Bercsényi azonban nem találta Prazsmovszkijt megbízhatónak s így a dolog abba maradt. Pár nap mulva a zsoldjában álló lengyeleket is Csongrádra küldte «bőjtölni», mert a jász falukat már kiélték.[47] A lengyelek különben is megtagadták, hogy Érsekújvárba eleséget szállítsanak, mert azt nemesekhez illetlennek tartották. A fejedelem megmutatta, hogy nem az. Márczius 29-ikén Károlyit az érsekújvári parancsnokká kinevezett Nagyszeghy Gáborral együtt[48] válogatott hadakkal előre küldte Gödöllőre, hová 22-ikén ő is követte az eleséggel. Először is maga vett egy zsákot a nyereg kápája elé, mire azután hajdúi, udvari emberei, sőt az idegen hadak is követték a példát. Midőn már megindult s a mezőben várta a rakodó hadat, megérkezett Pálóczi Horváth György főhadipénztárnok azzal a francziával, ki részére *V. Fülöp* spanyol királytól az *aranygyapjas rendet* hozta. A fejedelem azonban ezért nem tért vissza. Csak elhült Károlyi serege a zsákos sereg jöttén s hogy azt maga a fejedelem vezette. Másnap Károlyiék vitték tovább a zsákokat Újvár felé, a fejedelem pedig visszajött Jászberénybe, hogy átvegye a spanyol kitüntetést.[49]

35. V. FÜLÖP SPANYOL KIRÁLY FIATAL KORÁRAN

46 Márczius 18. és 28. Arch. R. III. 73., 84.
47 Márczius 19. U. o. III. 74.
48 U. o. III. 212.
49 Márczius 24. U. o. III. 73—74.

Tournon gróf két esztendővel azelőtt tudatta XIV. Lajossal, hogy a fejedelem bírni óhajtja a spanyol aranygyapjas-rend nyaklánczát,[50] sőt 1708 április 29-ikén már meg is köszönte a a királynak, hogy ez ügyben megígérte közbenjárását.[51] *Torcy* külügyminiszter a nyaklánczot azonnal át is akarta adni Vetésynek,[52] de valóban csak a 12.000 tallér díj[53] lefizetése után adta át.[54] «A mióta született az a bárány — tréfálkozott a fejedelem,[55] — ha mind nőtt volna, már kossá is változott volna.» Valóban, azzá változott, mert a kért nyaklánczot helyett a nagy toisont kapta, a mihez később[56] a rendszalag megküldését is kérte. Az aranygyapjat, melyet utóbb fia, József is megkapott,[57] mint két nagyhatalmasság udvariasságának a jelét, szorult helyzetében bizonyos elégtétel gyanánt fogadhatta. De kitüntetés helyett politikai beavatkozást várt tőlük. Különben is kevéssel azelőtt értesült,[58] hogy XIV. Lajos hajlandó felajánlani közbenjárását a czár és a svéd király közt, mit oly régen sürgetett s konstantinápolyi követté nevezte ki Des Alleurst, magyarországi be nem vallott követét.[59] Rákóczi nem igen szerette «a tunya filozófust»,[60] a ki, öreg ember létére, szívesebben tartózkodott Munkácson, mint a táborban. Levélben udvariasan búcsúzott el tőle s gondoskodott, hogy bátorságosan jusson el Moldvába.[61] Ott nem akarták a svéd királyhoz bocsátani, de a fejedelem tudta, hogy ha meghal sem megy máshova, úgy rajongott XII. Károlyért;[62] egyébiránt úgy hitte, akárhova megy, nem változik meg a szelleme s nem folytatja az ügyeket, ha azok magukban nem folynak.[63] Des Alleurs kívánságához képpest most az óvatos *Le Maire* hadmérnökkari dandárnokot akarta XIV. Lajoshoz küldeni. «Már úgy is keveset fogunk építeni» jegyezte meg

50 Rákóczi, Des Alleurshöz 1708 április 29. Fiedler, II. 482–3.
51 1708 április 29. U. o. II. 485.
52 1708 június 8. Arch. R. II. 277.
53 1708 július 16. U. o. II. 410.
54 1709 márczius 9. U. o. II. 452.
55 1710 márczius 13. U. o. III. 67.
56 1711 június 18. Fiedler, I. 356.
57 Rákóczi József végrendelete 1738 november 7. Tört. Tár, 1890. 418.
58 1710. február 28. Arch. R. III. 33.
59 Február 24. Arch. R. III. 51.
60 Február 28. U. o. III. 33.
61 Feb. 24. Arch. für öst. Gesch. XLIV. 496.
62 Márczius 14. Arch. R. III. 76–77.
63 Április 20. U. o. III. 104.

borongva.[64] Kassa erődítését Rivière-re bízván, őt márczius 15-ikén útnak bocsátotta a czárnak a fejedelemhez intézett levelével, mely szerint szövetséget köt XIV. Lajossal s megsegíti Rákóczit, ha XIV. Lajos megígéri, hogy nélkűle nem köti meg az általános békét. *Jahnus* orosz tábornok Le Mairet útnak engedte ugyan, de a magával vitt sürgönyökről titkon jelentést tett a bécsi udvarnak, melynek később nyiltan is szolgálatába állt. Az osztrákok azután Lengyelországban tömérdek koholt másolatban terjesztették el Rákóczinak állítólag elfogott leveleit, s azok alapján elhitetni akarták a czárral, hogy Rákóczi és XIV. Lajos a szultánt a svéd király érdekében ellene háborúra izgatják[65] Jahnus tábornok különben ekkor még udvariasnak mutatkozott. Rákócziné nála találkozott báró Wilczek lengyelországi császári követtel, hogy meggyőződjék, a császár valóban kívánja-e és a czár megígérte-e kiadatását. Megnyugtatták, hogy a császár nem ellenzi ilyvói lakását, de rossz néven veszi, hogy ura táborába gyűjti és küldi a lengyeleket.[66]

VII.

A LENGYEL SZÖKEVÉNYEK ÉS A CZÁR.

— 1710. márczius 25.—május 30. —

Jászberényből a fejedelem márczius 25-ikén főhadiszállását Jászkisérre tette át a takarmány hiánya s a pestis miatt és mivel Szolnok építése miatt messzebbre nem mehetett.[1] Aznap már ott elmélkedett, miért kívánja a porta, hogy titkos megbizottat küldjön hozzá. Azért-e, mert legyőzetését látva, igazán pártfogása alá akarja venni; azért-e, hogy a németek előtt, igéreteire hivatkozva, ezekkel a czárt is fenyegesse, és a békére hajlandóbbá tegye; vagy azért, hogy a svéd király titkos átbocsátását

64 Februárius 24. U. o. III. 51.
65 Rákóczi eml. 269—270.
66 Márczius 24. Arch. R. III. 77.
1 Márcz. 18., 24., 25. Arch. R. III. 73., 76., 78.

kívánja tőle? Utasította Pápay Jánost, hogy semmiféle újabb igéretet ne tegyen, mert ha területe gyarapodását akarja a török, a háborúban többet elfoglalhat Egernél s a többinél; ha pedig háborút nem akar, rajtuk úgy sem segíthet; a svéd király átbocsátása ügyében pedig magának tartotta fenn a határozatot.[2] Egyébiránt úgy összezavarodtak Európa dolgai és akkora a zűrzavar, hogy közelítnie kell a békességnek.[3] S ha nem közelít is, — a hogy éppen 34-ik születésnapján mondta[4] — neki nincs sem ideje, sem módja, de lelkiösmerete sem vezérelheti reá, hogy értetlenek és fösvények kiabálásai miatt hazánk ennyi vérrel festett ügyét elveszítse.

Esterházy Antal április 2-ikán Jászkisérre érkezett másfélezerre leolvadt elcsigázott hadával, melyet a Tiszaháton pihentetett meg. A tábornagy örömest teljesítette volna a fejedelem kívánságát, hogy megint a Dunántúlra menjen, de a svédek és hajdúk nélkül még sem akart átmenni. Nem akarta elhinni, hogy a fejedelemnek nincs 700-nál több svédje, hajdúja pedig egyáltalán nincs. A fejedelem nem biztathatta idegen hadakkal, hogy sokat ne kérjen; de a rideg valót sem mondhatta meg, hogy gyöngeségének híre ne menjen. Más tábornagyot nem küldhetett át, hogy Esterházyt meg ne sértse; a hirtelenharagú Béri Balogh Ádámot pedig, a ki a Dunántúl maradt, nem tarthatta alkalmas vezérnek.[5] Mégis bízott a jövendőben. Csak füve legyen s tudja, hányadán van a mellette lévőkkel: meghurczolja még ezen a nyáron német uramat![6]

Esterházyt a táborban hagyva, április 4-én végre teljesítette orvosai folytonos kérését s könnyű szerrel átment Egerbe, hogy legalább hatszori fürdéssel szabadúljon téli hurutjától s apróbb bajaitól.[7] Eltörpültek azok a politikaiak mellett. Egerbe érkezése napján — talán Telekesy püspök tanácsára — azonnal írt a sachsen-zeitzi herczegnek, mint esztergomi primásnak és

2 Márczius 25. U. o. 78—80.
3 Márczius 28. U. o. III. 84.
4 Márczius 27. U. o. III. 219,
5 Április 3., 4. Arch. R. III. 87—88.
6 Márczius 28. U. o. III. 84.
7 Április 4. U. o. III. 88.

személyes találkozót kért tőle, hogy a fegyvernyugvás ügyét megbeszélje vele, az áldásos békének, a haza nyugalmának helyreállítását előkészítse, s az egyháziak aggodalmait is eloszlassa.[8] Egyúttal a hágai előzetes béketárgyalásokra Brennert küldte a franczia, Klementet az angol és a hollandiai miniszterek mellé, mert óhajtotta, hogy a magyarokat belefoglalják az általános békébe; de úgy, hogy az ünnepies békét a szövetséges rendek a császárral *itthon* kössék meg, a hogy azt Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György tették. A francziák békeajánlatai nem elégítették ki. Gyanakodott, azért hallgatnak a magyarokról, hogy kénytelen hadakozásukkal segítsék az unokáját, V. Fülöp spanyol királyt s az orosz barátságot is azért keresik. De mit érnek el vele, ha az egyetemes béke meglesz?[9] Hiszen az a baj, hogy, ha viszi, a császár viszi véghez a békességet, nem a franczia.[10]

Április 8-ikán már abbahagyta fürdőzését s visszaindúlt a táborba. Útközben Hevesen találkozott *Potockij* kijevi palatinussal, a kinek megmondta, hogy a lengyeleket mint önkénteseket nem tarthatja maga mellett, hanem fölesketésöket követeli. Egy gunyhóban javában tárgyaltak 9-ikén, mikor a lengyelek Kecskemét felől valami marháktól vagy darvaktól mint ellenségtől megijedve,[11] zászlóstól betoppantak s elhalmozták panaszaikkal. A palatinus alig tudta őket lecsillapítani. A fejedelem azonnal összekürtöltette a lengyeleket s kihirdette, hogy a rendes katonáktól hűségesküt követel. A kik maradni nem akarnak, azokat orosz útlevéllel elbocsátja, de Németországba nem engedi őket; pedig hajlandók lettek volna megesküdni, hogy nem harczolnak ellene.[12] «Kutyaságukra» senki sem adott okot; hiszen volt pénzük, de még a szolga is bort követelt a néptől. Ha máskép-

8 Ápr. 4. Arch. für öst. Gesch XLIV. 497-8.

9 Ápr. 7. U. o. III. 90—93. Brennert a XIV. Lajoshoz, Torcyhoz, a porosz királyhoz és a hágai franczia meghatalmazottakhoz szóló levelekkel csak 16-ikán és 17-én látta el. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 498—500.

10 Április 23. Arch. R. III. 102.

11 Toldi Szerelme II. részében Szalárdi nyomán Arany János is leír egy jelenetet, a törökök Szalonta alól hogyan szaladtak meg a darvaktól.

12 Április 11. Arch. R. III. 93.

pen nem megy, rájuk zúdítatja a föld népét: verjék agyon őket, hogy mások is tanúljanak.[13] 12-ikén már Jászkiséren kapta a palatinus értesítését, hogy a tisztek elbocsátásukat kérik, ha kívánságát vissza nem vonja. A fejedelem azonban másnap Esterházy Antal útján újból követelte az esküt és kijelentette, hogy a vonakodókat elbocsátja, vagy pénzen megváltja fegyvereiket, ruháikat, lovaikat.[14] Erre a tisztek nagy része beadta lemondását, mi nem történt zsibongás nélkül; a fejedelem pedig azonnal intézkedett, hogy útlevél nélkül egy lengyelt se bocsássanak ki az országból, s ha kell, népfölkeléssel akadályozzák meg kijutásukat.[15] A rendes had a lovas gránátos századon és 24 darabonton kívül megmaradt szolgálatában, de maga a palatinus és a sztaroszta a hevesi Sarudról még 13-a első perczében Ónod felé szökött két ezredével, hogy Benderig, XII. Károly menedékhelyéig átvágják magukat «minden poklokon keresztül».

A fejedelem, ki az oroszok előtt kezeskedett érte, azonnal megparancsolta Vay Ábrahám máramarosi főispánnak, hogy lázítsa föl ellenök a népet, mint ellenséggel bánjék velök s a palatinust és a sztarosztát rabúl vigye valamely várba. «Uram-Jsten, — fakadt ki[16] — akaszd kezembe az átkozott pendelyes nemzetséget!» Hű franczia ezredét maga is üldözésökre indította, az ott maradt lengyel drabantokat pedig bezáratta és lefegyverezte, azokat pedig, a kik hűségére fölesküdtek, beosztotta Zay ezredébe, a melyet Charrièrenek adott. Ezt a «gaznépet» többé nem akarta maga mellett tartani, de a nyáron már hajlandó volt Moldovából *Grudzsinszkij* tábornokot 7000 lengyellel, svéddel, kozákkal visszafogadni.[17] Most egyelőre beérte azzal, hogy az oda nem való elemektől megtisztította a rendes hadakat, azokat egészen használhatókká tette, a haszon-

13 Április 3. U. o. III. 87.
14 Április 12. U. o. III. 94.
15 Április 13. U. o. III. 95.
16 Április 14. U. o. III. 97.
17 Április 16., 18., június 24. U. o. 100., 101., 123—4., 234—5. Des Alleurs Perában május 15. (Svéd kir. lt. Sect. Gall.) csodálkozott, hogy Potockijnak el kellett hagynia az országot; ő minden telhető módon mérsékelte Rákóczit, a ki tudja, hogy XII. Károly svéd király elégtételt ad Potockijnak.

talan tiszteket reformálta. Ha erre előbb talált volna módot, többet szolgálhatott volna hazájának; de önkéntes hada lévén, inkább hírével, mint erejével tartóztatta az ellenséget.[18]

Nagypénteken passió gyanánt olvasta a táborból érkezett híreket;[19] husvét első napján (április 20.) megírta parancsát a füveltetés módjáról[20] s harmadnap, 22-ikén, az éhség miatt pusztuló lovakat fűre vezette a szegi pusztán, mely Jászkisér és Törökszentmiklós közt középütt, Nagykürütől 3—4 kilométerre feküdt. Táborától délre tutajokból hidat veretett a Tiszán, hogy visszavonúlhasson, ha a császáriak a szécsényi, vadkerti s esetleg a rozsnyai lovassággal megtámadnák; a mi könnyen megtörténhetett volna, mert már csak 2—3 menetre álltak egymástól.[21] Mindössze Charrière új összevont ezredének 800, Esterházy Antalnak 700, a karabélyosoknak 400 emberéből és Sőtérnek s a jászoknak csapataiból állt egész serege. Könnyen megcsinálhatta tehát a horoskopust, mi vár reá, mikor hallotta, hogy az országgyűlés elégületlenül oszlott szét, mivel a nádor a békét ellenezte.[22] Most biztosnak érezte magát a füvellő táborban s az áradó Tiszában látta legtermészetesebb szövetségesét, mert így sem az ellenség nem bánthatja őt, sem ő az ellenséget; de az időre és a sorsra bízta, mi lesz azután, mert el sem gondolhatta.[23] Hiszen már az öreg Telekesy püspök is az ő engedelmével mentegetődzött a pápánál kuruczkodása miatt;[24] az erdélyi bújdosó rendeket nyugalomra és letett hitökre kellett intenie.[25] De «biztató pátensül» mindnyájoknak csak a Szentírás egész históriáját adhatta, melyből átláthatják, az isteni bölcseség miként vezeti a benne bízókat s a szerencse közé hogyan vet változásokat is, majd kétségbe ejtvén, majd reménységgel fölemelvén az emberi elmét. Ha nem vagyunk is az Istennek választott népe, benne való egyenes bizodalmunkkal azzá lehetünk.

18 Április 18. U. o. III. 101., 238.
19 Április 18. U. o. III. 238.
20 Április 20. Arch. R. III. 240—1.
21 Rákóczi eml. 277. Arch. R. III. 236., 404.
22 Április 20. Arch. R. III. 103.
23 Április 23. U. o. III. 104.
24 Április 25. U. o. III. 105.
25 Április 29. U. o. III. 243—253.

Nem azért írta ezt a lelki vígasztalást, mintha nem volnának egyéb fölbátorító eszközei; hanem mert az Istenben való bizalom a legállandóbb. Ő maga életét, fáradságát nem kímélve munkálkodik hadaival, hogy fegyverrel biztosítsa az ország dicsőséges szabadságát.[26] Hogy Máramarosban gyűlést tarthasson az erdélyiekkel s az orosz béke ügyében a palatinusnéval értekezzék, Munkácsra, vagy Ungvárra akart menni, annyival inkább, mert a császáriak is megkezdték a füveltetést s így körülbelül hat hétre természetes fegyvernyugvás következett be.[27]

Május elsején a hadiesztendőt Krasznahorka hős védőjének, *Andrássy* Györgynek megdícsérésével kezdte,[28] de nem akarta azzal folytatni, hogy Bercsényivel maga is egy «szarkafészek»-nek, Szepesvárának fölmentésére siessen; mert a világ, mely amúgyis gyalázza, bolondnak mondaná, ha egy ilyen várért azt is elvesztené, a mije van s mindent egy koczkára vetne.[29] Károlyival, ki a tiszántúli hadakkal csatlakozott hozzá, május 4-ikén Hevesen találkozott. Az erdélyi főtábornok egy hónap alatt derekas munkát végzett. Eleséggel már márczius 31-ikén megsegítette Érsekujvárt s annak parancsnokává beiktatta Nagyszeghy Gábort. De nyiltan megmondta a fejedelemnek, hogy «ha a német tavaly úgy elpusztította volna e tájat, mint most a mieink, itt most berdót kiáltana; kitől, hacsak felséged onnan alól nem succurrál, az idén az Isten óvhatja». De majdnem fontosabbnak tartotta a Dunántúl megsegítését, mire folyton sürgette a fejedelmet.[30] A dolog megbeszélése végett a fejedelem magával vitte Munkács felé, hová azért ment, hogy báró *Urbich*hal, a czárnak Nagymihályra érkezett követével találkozzék. A tábor parancsnokságát május 5-ikén a hevesi Átányból kelt levelével[31] *Esterházy* Antalra bízta. «Véletlen» utazása miatt azzal

26 U. o. III. 251—2.

27 Május 2. U. o. III. 106. és Rákóczi eml. 277.

28 Május 1. Századok, 1874. 262.

29 Május 4. Arch. R. III. 107—8.

30 Károlyi S. érsekujvári leveleskönyve márczius 2—április 25. (11 levél.) Károlyi-lt.

31 Arch R. III. 253—7. Török András udv. almaréchalt ugyanakkor szintén ellátta utasításokkal. U. o. 257—9.

nyugtatta meg, hogy a legnagyobb gyorsasággal tér vissza, de annyi utasítást adott neki, mintha ebben a gyorsaságban maga sem bíznék. Abból nem is lett semmi, hogy Zétényben már 7-ikén találkozzék b. Urbich orosz követtel; azonban nem rövidíthette útját a Bodrogközön át, mert ott a pestis már nagyon

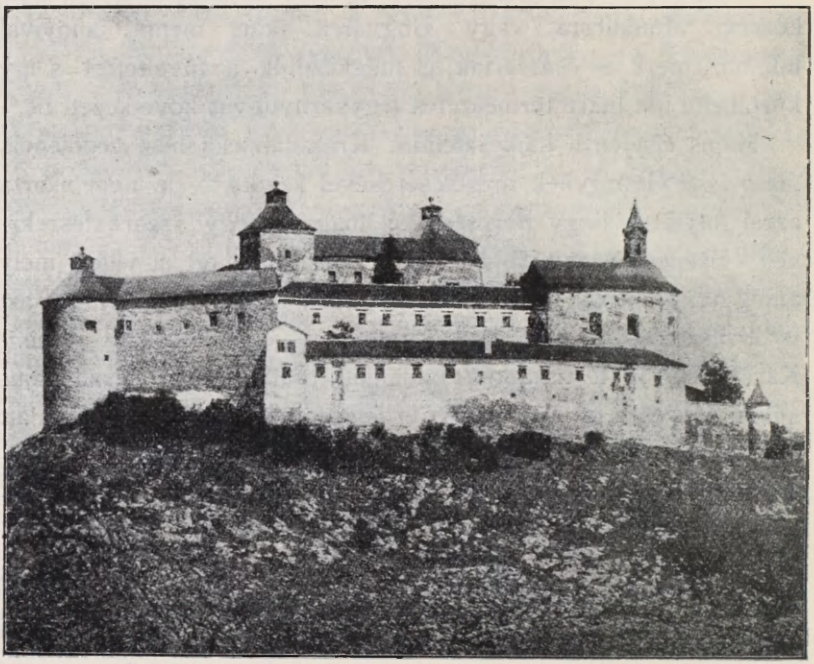

36. KRASZNAHORKA

elterjedt, hanem Ónodnak[32] Szerencs felé került, a hol harmadfél napig (május 6—8.) tartózkodott.[33] Füzérradványban is másfél napot (május 8—9.) kellett késlekednie,[34] már a találkozás helyének kijelölése végett is. Május 10-ikét és 11-ikét — éppen mint egy esztendeje — Pazdicson töltötte,[35] sőt a kitűzött találkozót meg is toldta, mert a követet csak 15-ikén bocsátotta útjára.

32 U. o. III. 259.
33 U. o. III. 421.
34 Innen kelt levelei: u. o. 421—2., 428. és Független Magyarország, 1907 márczius 15., 96. l.
35 Arch. R. III. 259—261.

A tárgyalások sikerével meg volt elégedve.[36] *Urbich*, ki a czártól akkor tért vissza a bécsi udvarhoz, biztosította őt a czár folytonos őszinte jóindúlatáról s arról az óhajtásáról, hogy mielőtt elhatározó lépést tenne a magyarok érdekében, követe személyesen győződjék meg a nemzeti ügy állásáról. A fejedelem Urbich útján azt izente Bécsbe,[37] hogy ők nem idegenkednek a béketárgyalásoktól s készek követeket küldeni az országgyűlésre, de ezeknél a tárgyalásoknál az angolok és hollandusok közbenjárását is megkívánják. A fejedelem 16-ikán Munkácsra utazott.[38] Ott kapta Urbich köszönőlevelét, melyben a követ maga is múlatott rajta, hogy őt Pompeiushoz hasonlították;[39] s ott találta *Tarlo* Szaniszló grófot, Szaniszló lengyel király udvarnagyát, a ki most már hajlandóbb volt kegyelmet kérni a czártól, mint Benderbe, XII. Károlyhoz utazni. Ő hozta azt a kalandos hírt, hogy Ágost lengyel király Sapieha herczeg útján külön békét ajánlott XII. Károlynak s kész sereget adni neki a czár ellen. Ezt a fejedelem azonnal tudatta Urbichchal és Golovkin főkanczellárral.[40]

A czárhoz Munkácsról «minden eddiginél fontosabb és titkosabb» megbízással[41] küldte franczia titkárát, *Herbée*t és Kamenszky Pétronius munkácsi g. kath. püspököt. Biztosította a czárt, hogy ragaszkodik a varsói szerződéshez. XII. Károlyhoz Benderbe csupán XIV. Lajos közbenjárásának fölajánlására küldte egyik emberét. A kijevi palatinust csak szükségből fogadta szolgálatába s nem tehet róla, hogy az megszökött tőle; de ez a 600 vagy 1000 ember sem árthat a czárnak, a többi menekültet pedig amúgy is beosztotta saját seregébe. Köszöni, hogy bécsi követét, báró Urbichot, ügyük pártolására utasította. Tőle tudta meg, hogy ajánlatait elutasította a bécsi kormány, mely a magyar nemzet leigázására, sőt kiirtására törekszik. Az Ausztriai Ház engesztelhetetlen gyűlöletével szemben a czárnak meg kell tar-

36 Május 18. U. o. III. 108.
37 Július 29. U. o. III. 293–4.
38 Május 18. U. o. III. 108.
39 Május 24. U. o. III. 109.
40 Május 24-ikén Archiv für östreichische Gesch. XLIV. 500–502. V. ö. Arch. R. III. kötet, III. l.
41 Május 30-ikán kelt utasítása Fiedlernél, I. 175–182. Kivonatban Szalay, Rákóczi bujd. 4–7. és Tárczy, Nagy Péter, 67.

tania a magyarokkal kötött szerződését. Az osztrákok a czárt különben is háborúba akarják bonyolítani a törökkel, s nem engedik meg, hogy foglalásokat tegyen a Balkán-félszigeten. Ha azonban Magyar- és Erdélyországok szabadok, örömest csatlakoznak a czárhoz, hogy megszerezzék neki Konstantinápoly trónját. Ezt egy emlékiratban már korábban kifejtette előtte; s imént figyelmeztette, miért nem bízhatik Ágost lengyel királyban, ki legjobban félhet a czár hatalmától. Elösmeri, hogy a czár nem indíthat háborút a császár ellen, míg a svédekkel be nem fejezte háborúját. De XII. Károly már elfogadta XIV. Lajos közbenjárását s belenyugodott, hogy Rákóczi követei is résztvegyenek a békéltető értekezleten. A franczia királyon kívül Anglia, Hollandia, Poroszország és Hannovera is megigérte, hogy az általános béketárgyalás idején az erdélyi fejedelemségnek s Magyarország ősi szabadságának helyreállítására törekesznek, de tudják, hogy ezt az Ausztriai Ház ellenezni fogja.[42]

Nem fogják gátolni a czárt, hogy a magyarok javára beavatkozzék. Ha nem lépne is föl a császár ellen, legalább ne hagyja el a magyarokat. A svéd király átvonúlása megakadályozásának ürügye alatt küldjön 3—4000 főnyi őrséget a munkácsi várba. Vegye oltalmába a hozzá menekülőket. Eszközölje ki, hogy híveinél a fejedelem Lengyelországon át bántatlanúl vonúlhasson *Ukrajnába* s a czári fenhatóság fentartásával az ott alapítandó *magyar gyarmatokat* bízza Rákóczi kormányára. Buzdítsa miniszterei, hogy vásárolják meg a menekülő magyarok javait; pl. Mencsikov herczeg 200,000 tallérért megvehetné Rákóczi örökös uradalmait a tokajival együtt. Munkácsot az orosz őrség megtartaná Rákóczi számára, hogy bármikor visszatérhessen. Ezzel a czár nem avatkozik Magyarország ügyeibe s

[42] A fejedelem május 29-ikén annyi külföldi levelet kapott, hogy azok áradatában titkára, Krucsai István «már haldoklik is». (Arch. R. III. 112.) Klementtől pl. ekkor kapta meg a Fiedlernél II. 95—104. közlött leveleket, a melyek ebben a felfogásában megerősíthették. Egyébiránt Klementet csak nagyreményű tanulónak tartotta. (Bonae spei adolescens. Arch. R. III. 114.) Hozzá június 8-ikán intézett levelét Fiedler (II. 106—8.) hibásan közli július 8-iki kelettel.

nem sérti a császárral szövetséges Anglia és Hollandia érzékenységét, mert a munkácsi herczegség a Rákóczi-nemzetség örökös tulajdona. Söt nem támadja vele a császárt sem, mert csupán a herczegség semlegességét és Rákóczi személyes szabadságát biztosítja vele. A Munkácscsal való közlekedést a Rákóczi erdélyi fejedelemségéhez tartozó Máramarosvármegye orosz megszállásával lehetne biztosítani. A czár jelentse ki a császárnak, hogy a megszálló orosz hadak semlegesek maradnak, ha a császár nem háborgatja Rákóczit a Munkácshoz tartozó Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár birtokában. A megszálló sereget ez a négy vármegye élelmezné, de maga a czár fizetné. Az orosz tábornok Rákóczi alatt áll, a ki azonban nem parancsolhatja meg neki a császár megtámadását. Rákóczi magyar katonái is orosz vezérlet alatt állanak, de az oroszok csak addig maradnak a munkácsi herczegségben, míg Rákóczi a czár segítségével visszamehet az erdélyi fejedelemségbe. A mint az orosz hadak bevonulnak, Rákóczinak egész hada egyesül a czár seregével. A bevonulás nem jelenti a nyílt ellenségeskedés megkezdését a császár és szövetségesei ellen; csak az igazságos békére való törekvést tanúsítja. Az Ukrajnába kivándorolni akarók számára a lengyel királytól útlevelek kieszközlését kéri.

37. GRÓF MENCSIKOV SÁNDOR.

Valóban, európai szempontok vezették a munkácsi várban, melynek erősítését ez idő alatt be is fejezte, hogy európai tényezővé tegye. De itt kifejtett politikájának támogatását a terűlete épségére vigyázó kimerült nemzettől alig remélhette.

VIII.

A DUNA-TISZA KÖZÉBEN.

— 1710. június—július. —

Munkácson a fejedelmet főképpen a külügyek tartóztatták. Ezek elhanyagolásával nem akart Debreczen felé «sétálni» addig, míg a dunántúli beütésre szánt hadak össze nem gyűlnek. «A Dunántúl való expeditióra — úgymond[1] — nemcsak az kell, hogy *indúlj*», hanem hogy maga menjen elsőbben Szolnokhoz; onnan jövetele hírével valamely mozdúlatot tegyen egyik irányban, a másikban pedig keresztűlszöktesse a hadat. «Pedig ahhoz sok história kell», míg elrendezi, ki hova és mennyi emberrel menjen; különben csak bosszúság lesz a vége. Ebből pedig Munkácson is kijutott a része. Május 31-ikétől június 2-ikáig többször tanácskozott az erdélyi szenátorokkal, a kik közűl csak hatan jelentek meg. Az utolsó ülésen, Barcsay Mihálynak egy felszólalása után, kemény leczkét adott nekik, hanem azért este megitták az áldomást Vay Ádámnál. Ők másnap mentek Husztra[2] s 6-ikán Károlyi Sándor is eltávozott.[3] Bercsényi csak 9-ikén este[4] és nem valami szívesen jött, mert a pestis már a fejedelem udvarát is megkörnyékezte.

Munkács városában és a szomszédságban is haltak az emberek; s a fejedelem mellett még orvos sem volt, mert dr. Langot Bercsényihez küldte. A pestisben elhúnyt Gyürky Pál tábornokot azzal siratta el, hogy nem lehetett egyéb sorsa, mert kételkedett ügyünk boldogúlásában; desperált, azért nem juthatott az igéret földjére.[5] Kerti és egyéb épületeit jó rendben hagyván,[6] június 12-ikén Huszt felé indúlt, hová az erdélyi

1 Május 29. Károlyi-lt.
2 Teleki naplója, 261—2.
3 Június 7. Arch. R. III. 119.
4 Arch. R. VI. 521.
5 Június 7. U. o. II. 119.
6 Június 11. Károlyihoz. Károlyi-lt.

tanácsurakat és nemeseket újból egybegyüjtötte. Mindent megtett fölbátorításukra; de — mint maga bevallja — csak meglehetős sikertelen és határozatlan intézkedéseket állapíthatott meg.[7] Az alföld máramarosi széle felé egyrészt azért került, hogy az ellenség ne gyanítsa a szegi táborba való visszatérését, vagy éppen dunántúli terveit, melyeknek végrehajtását Károlyitól várta. Június 18-án érkezett Károlyihoz *Olcsvára*,[8] hol egy kellemes hetet töltött. «Úgy kiráztuk csizmánkból a port — írta *Fogarassy* főpohárnok,[9] — hogy semmi kanbajúszú ember nem ér velünk.» Mulatság nélkül Károlyi sohasem is eresztette tovább vendégeit, de a fejedelmet most más ügyek is tartóztatták Olcsván. Már 21-ikén szerette volna megszemlélni a Kállónál összevont hadakat,[10] de ezek a reméltnél lassabban gyülekeztek.

Aznap hagyta meg Pápay János konstantinápolyi követnek,[11] hogy jöjjön vissza azonnal s kitérő feleletet adjon, ha ennek és az orosz követ magyarországi látogatásának okát kérdezik tőle. Mert zárva lévén előtte a kapu, ezentúl ott kell zörgetnie, a hol felnyitják. Az indulásra kitüzött harmadik határidőben pedig, 24-ikén, *Dániel* Péter Moldvából azzal a hírrel érkezett, hogy *Gruzsinszkij* hétezer lengyellel — köztük a szököttekkel — megint szolgálatába akar állni; Horváth György, a ki kényszerítve lett labancz, ezredével együtt átszökött a Székelyföldről Moldvába s Rákóczi parancsait várja. A fejedelem tehát sietve visszaküldte Dánielt, hogy a csíki szoroson hozza be a lengyeleket, magyarokat. Ezt Perényi László által megizente *Jahnus* orosz tábornoknak s általa Ágost királynak is, hogy a lengyelek visszafogadásán meg ne ütközzenek.[12]

Hinni merte, hogy Erdély s a Dunántúl felől még egyszer közreszoríthatja a németet s «árvíz módjára» elboríthatja az országot. Esterházy Antal hadai már különben is nagyon türel-

7 Rákóczi eml. 277.
8 Június 18. Arch. R. III. 272.
9 Június 23. Tört. Tár, 1883. 381.
10 Arch. R. III. 272.
11 U. o. III. 273—5.
12 Rákóczi Bercsényinek Ócsváról, június 24. U. o. III. 122—5. Bercsényi válasza június 27. U. o. VI. 536.

metlenül várták a szegi táborba, tehát 25-ikén folytatta útját. Azonban 27-ikén szerencsésen megérkezvén a kálló-semjéni táborba, levelében keserű gúnynyal vigasztalta Bercsényit, hogy ez a had már nem az ellenségre, hanem a pestisben kornyadozó cselédjéhez kivánkozik; különben is bottal, erővel hajtották ide, kivált Sennyei és Krucsay ezredeit. Bagossy ezrede csak 200 emberből áll. Ilyen körülmények közt írta meg válaszát báró Urbichnak,[13] a ki az örökös királyság elfogadását, vagy a lengyel királylyal való személyes találkozást, a háború folytatását s a nemzeti királyság helyreállítását ajánlotta.

A fejedelem kijelentette, hogy meglátogatná *Ágost*ot, ha azt az ország helyzete megengedné. Ágost miniszterei ez idő szerint gyöngíteni szeretnék Magyarországot, mert azt hiszik, hogy ha a királyfi a császár leányát elveszi, a Habsburgház fiúágának kihaltával a császári trónt s vele a *gyönge* Magyarország trónját is megszerzi. Ezzel szemben bizonyos, hogy az *erős* Magyarország szabadon választana királyt. Azonban nem valószínű, hogy a birodalom olyan császárt választszon, a ki, mint választófejedelem s lengyel király, hatalmas lévén, szabadságát fenyegetné. Pártoskodás támadna, a mi újabb európai háborúra vezetne. A választók egy része a porosz király körül csoportosúlna, ki Cseh- és Morvaországon kívül a megbántott Magyarország támogatására is számíthatna. A franczia király bizonyára a most elnyomott bajor választót akarná a császári trónra ültetni. Báró Urbichnak, a ki a magyar koronát Ágost királynak szánta, a fejedelem azt felelte,[14] hogy a felajánlás joga nem az övé, hanem a rendeké. Nem hiszi, hogy ez tetszenék a czárnak, a ki nem akarhatja, hogy a császári, a lengyel és a magyar koronákat az osztrák örökös tartományokkal együtt Ágost

13 Hibás olvasás lehet, hogy ez a válasz Kállóból 27 helyett 21-ikéről van keltezve (közli Arch. R. III. 120—122.), mert a fejedelem határozottan írja (u. o. III. 125.), hogy csak 27-ikén érkezett Kálló-Semjénbe, mely Nagykállónak szomszédja. Bercsényi is 24-ikén sürgette a választ (u. o. VI. 529.) s akkor küldte át Urbichnak Golovkinhoz 18-ikán írt levelét. (U. o. VI. 532—4.)

14 Július 1. Károlyihoz. Károlyi-lt. és július 19. Arch. R. III. 448.

király nyerje meg s ekként a római birodalom szomszédja legyen az övének. A magyarok százados tapasztalatokból tudják, mit jelent a hatalmas idegen király, kinek örökös tartományaival szomszédosok. Ágost császári trónra jutásának ő más, könnyebb, de mégis férfias elhatározást kívánó útját ösmeri, a mire nézve még a császár életében kellene tisztába jönni. Egyébiránt nem

38. ALEXEJ CZÁREVICS.

tudja, miért akarná a czár a magyar koronát inkább Ágost királynak, mint saját fiának *Alexej*nek megszerezni, holott a magyar koronának birtoka Kelet trónjához az első lépés. Ha a föladat nagysága az érdekelt hatalmak elhatározását nem gyöngítené, megkérdeztetve sokat mondhatna mindezekről. Mindenesetre kívánatos, hogy a moszkvai udvar már valamire elhatározza magát s miniszterei ne tétovázzanak örökösen, hanem, érett tanácskozások után, határozottan munkához lássanak.

Fejében európai tervekkel, keze alatt azonban csak egy maréknyi haddal kelt át június végén a Tisza ballai hajóhídján. Károlyit hadastúl lesben hagyta Törökszentmiklósnál, ő maga pedig a szegi táborba ment, hova két hónapi távollét után a kápolnási mezőn át[15] július elsején érkezett vissza.[16] Károlyi egy féltarisznya törökországi levelet küldött oda utána, a miből «egy tarisznya semmit tanúlt». Hihetetlennek tartotta, hogy a német most Erdélybe indúljon, s ezért nem akarta elhagyni a dunántúli átkelést, a melyre akár ma megindúlna.[17] Már Munkácsról[18] megírta a Dunántúlra kívánkozó Esterházynak, hogy ha megúnták magukat és a lovuk olyan ficzkándozó: előttük a nyitott helyen táborozó megszakadozott ellenség,-portyázzanak ellene; de egy dunántúli hadjárathoz alaposan kell készülni. A mikor azután — tervéről nem tudva — Esterházy engedelmet kért hogy 12 napra Egerbe mehessen, először június 18-ikán, majd, már személyesen, július 5-ikén, örömest teljesítette kérését.[19]

Gyönyörű leczkét adott neki a hazafias önzetlenségről, mikor mindjárt elmenetele után, Török András udvari kapitány útján, írásban terjesztette elő családja és jószágai érdekében követeléseit. Önmagát, ki családjával és javaival nem gondol, nagyzás nélkül állíthatta oda követendő példának. Rangjukhoz méltóan nem élhetnek a táborban, mikor a nyomorúság közönséges; ő sem azért nyomorgott egész télen szalmás kunyhókban, most is nem azért jár-kel 2—3 szekérkével, mintha megunta volna korábbi kényelmét, hanem mert példát akar adni a szegénység kímélésére. Méltóságukat nem külső pompával, hanem a haza szolgálatával bizonyíthatják be legjobban. Szolgák, vele együtt, mindannyian, a kik csak kötelességöket és hivatalukat teljesítik. Nem bérért, fizetésért, haszonért kell a hazának szol-

[15] Július 3. Károlyi-lt.
[16] Július 2., 3. Arch. R. III. 126–7.
[17] Június 2. U. o. 116.
[18] Rákóczi eml. 278. Levelei június 18. és július 7. Arch. R. III. 129., 273. és kelet nélkül a Károlyi-lt.-ban.
[19] Esterházy Antalhoz Szegről, július 6. U. o. III. 275–9.

gálni. Ebből a válaszból[20] láthatta Esterházy, hogy a szövetség nem «sokfejü szörny», mint nevezte, hanem van valódi vezére, a ki most a nála erélyesebbnek és eszélyesebbnek tartott Károlyira bízta a tervezett dunántúli hadjárat vezetését.[21] Ő maga mindjárt azután, hogy Károlyi átkel a Dunán, nagy kanyarúlattal akart Érsekújvár segítségére menni, a mi — számítása szerint[22] — legalább öt hétbe kerűlne. Már 5-ikén szeretett volna indulni, de Hatvan felől csupán másnap érkeztek meg Esterházy dunántúli hadai s így Szegen csak 7-ikén fuvathatta meg a készülőt, hogy Szolnokon egyesüljön Károlyi hadaival.[23] Remélte, hogy a Tisza vonalát a szolnoki, szarvasi és nádudvari sánczokból távollétében is megvédhetik a ráczok ellen. E végből július 8-án már Szolnokon intézkedett a sánczok építése ügyében.[24] Nagyon bántotta, hogy a szolnoki várat a helyőrségre s az épületekre nézve egyaránt rossz állapotban találta; Charrière ezredét tehát a várban hagyta, hogy a málhát őrizze s a munkát is folytassa.[25] A Károlyi buzgóságából a nép lelkes közreműködésével szerzett hajókat azután kocsikra rakatta, hogy a pesti síkságon keresztül szállítsa és a Csepelszigettől mindjárt délre kösse át a Dunát. Tizedikén indúlva, négy napi erős menettel, perzselő melegben tette meg az útat odáig s július 13-ikán Tas és Szalkszentmárton közt ütött tábort.[26]

Itt nevezte ki *Palocsay* György tábornokot a dunántúli hadak főparancsnokává, Gyarmathy Ádámot, Szép Pétert és Véghelyi Andrást pedig alezredeseknek.[27] Palocsay parancsnoksága alatt állottak, a vitéz Béri *Balogh* Ádám brigadéroson kívül, az öreg

20 Rákóczi eml. 278. A fejedelem csak Szolnokról, július 9. tudatta Esterházyval, hogy, mivel föltételeit nem teljesítheti, mást (de nem nevezte meg, kit) küld a Dunántúlra. Arch. R. III. 280.

21 Július 2. Arch. R. III. 127.

22 U. o. 126.

23 Július 7. U. o. 130.

24 Arch. R. III. 437—442. Tehát a másoló hibája, hogy Fiedler (II. 106.) a fejedelem június 8-iki levelét e napról Munkácsról keltezve közli.

25 Július 9. Arch. R. III. 280.

26 Júl. 13. a tassi táborból ír. U. o. 442. s júl. 29. levele szerint egyenesen oda ment. (U. o. 294.) Emlékiratai szerint (278.) Szentmártonkátánál — helyesebben Szalkszentmártonnál — érte el a Dunát. 16-ikán valóban onnan írt Bercsényinek. Arch. R. III. 130-3.

27 Arch. R. III. 442.

Borbély Gáspár, Sándor Ferencz, Terstyánszky István és Pethő György ezredesek. A fejedelem a szentmártoni mezőn maradt, hol kis sátrába becsurgott az eső. Tréfásan intette Károlyit, hogy ha a sajkások kenyeret kérnek, ne vasgolyót küldjön nekik; de komolyan intette: «költözzetek, lelkeim, mert minden óránk drága».[28] Mindamellett beletelt két nap, míg a csak 1500 főnyi lovas hadosztály Szalkszentmárton és Tass közt a pentelei oldalra, a budai császári sajkások folytonos tüzelése közt, átkelhetett. Július 15-ikén este, a költözés befejeztekor, a budai sajkások megtámadták a Palocsay gondatlanságából a túlsóparton hagyott kurucz sajkákat, mire Palocsay sortűzzel felelt «s vesztegette a port». A mikor az innenső parton Károlyi megfúvatta a felülőt, a labancz sajkások gyorsan átkeltek, de a dragonyosok elől elmenekültek,[29] Palocsayék pedig — a maguk sajkáit megsemmisítvén — neki indúltak a bizonytalan vállalatnak. Az ottlevő hadakkal 3000-re növekedtek, de a császáriaktól lefegyverzett népre nem számíthattak.[30] A fejedelem a szentmártoni táborból Károlyit Dömsöd felé küldte, hogy föllármázza az ellenséget, de azalatt Imsódnál Paks felé átszállítsa a Dunán a dunántúli hadak elmaradt részét.[31] Ő maga csekély seregével 16-ikán Kunszentmiklósra s másnap Sarlósárára ment át; pedig eredeti terve szerint odább északon, Ócsán akarta megvárni a hírét, Palocsay átmenetele okozott-e változást az ellenség magatartásában. De itt is a puszta szélén levén, a császáriak esetleges jövetelét már messziről megláthatta s a mellett a Duna mellékéről s Pest elejéről élvén, «oly földet emésztett, a honnan magukat úgy sem segíthették».[32] Hadd legyen az ellenségnek is, neki is szabad mezeje; váljék el, kit bocsát az Isten egymás

[28] Július 15. Károlyi-lt.

[29] Július 16. Arch. R. III. 131. V. ö. Rákóczi július 15. levelével. Károlyi-lt.

[30] Rákóczi eml. 278—279. Ellenben július 29. nagy bizalommal irt a népről, mely örömmel várta s óhajtotta hadai átmenetét. Arch. R. III. 294.

[31] Július 25. U. o. III. 137.

[32] Ebben tévedett, mert Pestvármegye «igaz hazafiúi jóindulatból és szabad akarata szerint» már július 7-ikén 6000, s külön a nemesi fölkelésért 1000 forintot ajánlott neki a haza szükségleteire. Rákóczi levele július 22. U. o. III. 456.

kezére?[33] A békességben úgy sem bízhatnak; hiszen Urbich orosz követ a bécsi miniszteréknek azt a jóakaratú tanácsát közölte vele, hogy írjon levelet a császárnak, a ki ebben az esetben alkalmasint visszavonja örökös száműzetését és visszaadja elkobzott jószágait. Ahhoz ugyan ne bízzék — felelt a fejedelem,[34] — hogy ő a maga vagy a szövetség nevében kegyelmet kérjen és béketárgyalás nélkül csak a császár jóindulatában reménykedjék. «Legyen azért tovább is Isten vezérlője ügyünknek!» Sarlósáráról világosította föl *Esterházy* Antalt,[35] hogy a dunántúli vállalatot azért kellett nélküle és gyorsan végrehajtania, mert az ellenség most várta azt legkevésbbé. Rosszalta, hogy magát főtábornoknak nevezi s ezzel az ő vezérlő fejedelmi tekintélyét sérti. Sajnálná, ha kivonná magát a haza szolgálata alól, de nem tehet róla. Ő eleget tett hivatalának, mely leginkább abban áll, hogy ezen ügynek a hazától választott feje lévén, annak tagjait úgy kormányozza, a mint legjobbnak s legillendőbbnek látja.

Július 18—22-ike közt Tatárszentgyörgyön, tehát még mindig Pest és Kecskemét között táborozott.[36] Itt hallotta, hogy *Pálffy* keményen kezdte ostromolni Érsekujvárt, a kuruczok legnagyobb erősségét. Ő maga hátban akarta fenyegetni Heistert s Bercsényit is intette, hogy ne kerülgesse a pestist, hanem vonúljon délfelé Szerencsnek Szolnokig. Az ő hadában is voltak betegek, de azokat kicsapták a pusztába s kuruczainak «már a pestis helyett a rossz víz rágja a hasát».[37]

Máriássy Ádám ezredének roncsaival, ötven karabélyossal és a betegekkel 24-ikén este neki indúlt a pusztának s 25-ike első perczeiben szerencsésen megérkezett Szolnokra. Az emberek nem tudták mire vélni, hogy az ágyban serkentgetik őket.[38] Ott találta *Esterházy* Antalt is, a ki leveleiben engesztelhetet-

33 Július 18. U. o. III. 131.
34 U. o. 132. V. ö. július 27., 29. U. o. III. 142., 294.
35 Július 17. U. o. III. 283—5.
36 Arch. R. III. 133., 444—456.
37 Rákóczi Bercsényihez, július 19. U. o. III. 134—5.
38 Július 25. U. o. III. 137., 285.

lennek mutatkozott, de most, a szóbeli felvilágosítások után, egészen a régi lett. A fejedelem azért sietett ennyire, hogy Érsekujvár fölmentése végett Viard németjeit a nógrádi hegyekből mielőbb kiverje. E végből Borsod vármegyének augusztus 8-ikára nemesi fölkelést hirdetett[39] s másnap maga is Miskolcz felé akart indúlni.[40] Azonban várnia kell, míg mezítlábos katonái számára a csizmák Kecskemétről megérkeznek, a mi a határidőnél három nappal később történt meg. Azalatt megszemlélte a vár építésének munkálatait s főparancsnokká *Csajági* János brigadérost, parancsnokká pedig *Szentmiklósi* János ezredest rendelte.[41] Itt hallotta[42] dunántúli seregének első hírét, Heisternek békés hajlandóságát s báró *Nehm* cs. tábornoknak a császár előtt tett kijelentését, hogy az Aranybullán kívül jó lesz megadni a magyaroknak minden szabadságát; mert míg egy férfiú s egy tehén lesz Magyarországban, a hadakozásnak vége nem szakad.

A fejedelem fölsóhajtott. Az ellenség többre becsüli erejöket, mint önmaguk. Pest is most hódolt meg. S az ő tábornokai, főtisztjei, Bercsényivel az élükön, a pestis miatt megbódultak, bujdosnak, katonáik pedig követik a példájukat; mert talán a szolgálati szabályzat követeli, ha a generális így cselekszik. Hogy lelket verjen beléjök, maroknyi seregével július 27-ikén megindúlt Szolnokról; délben, a Tisza jobbpartját kerülgetve, Sülyre,[43] estefelé pedig Sarudra érkezett.[44] Ekként egy nap alatt keresztül ment Heves vármegyén s hatvan kilométert tett meg. Kevesebbet, mint szerette volna, mert Poroszlóig akart jutni, tíz kilométerrel odább; de csak 30-ikán ment át, hogy ott helyezze el podgyászát és a betegeket, kik mozgásában akadályozták.[45]

39 Július 25. U. o. III. 456–8. Fenyegetése ugyanaznap u. o. III. 138–9.

40 U. o. III. 137., 463.

41 Július 26–27. U. o. III. 290., 465.

42 Július 25–26. U. o. III. 285., 289.

43 Július 27. Arch. R. III. 291., 466.

44 U. o. III. 140., 466. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 503. (De a Sar név tévesen van kiegészítve Sarosra Sarud helyett.)

45 Július 26. Arch. R. III. 463.

Roppant munkaerejét itt is megmutatta; mert útközben, vagy a szállásra éppen megérkezve is hosszas diplomácziai leveleket s mindenféle rendeleteket írt. De attól, a mit látott, elszorult a szíve. «A *pestis* irtózatosan pusztítja az országot» írta Szieniavszkának, a mint Sarudra megérkezett.[46] Hanem azért, ahogy portai követeinek mondta,[47] most kell elválnia, saját személye veszedelmével is, miként szolgálhat hazájának, a mely ezen Isten ostora következtében végső veszedelemre jutott.

IX.

A PESTIS.

RÁKÓCZI már 1704 november 11-ikén hallotta, hogy Lengyelországban, kivált Ilyvó körül, a pestis elhatalmasodott s «a maga döglelő természete szerint terhes nyavalyát s halált szerezne». Figyelmeztette az országot, hogy «Isten ő szent felsége hagyott s adott eszközöket, melyekkel a nyavalyáknak eltávoztatására s orvoslására élhessünk». Első segítségül eltiltotta a határszélen lakókat a lengyelekkel való érintkezéstől, a lengyeleket pedig a bejöveteltől mindaddig, míg a betegség meg nem szűnik. Máramarosnak és a szomszéd határszéli vármegyéknek tehát szigorúan meghagyta a kereskedők s mások járás-kelésének megakadályozását, hogy a nemes ország többi részét is biztosíthassa azon ragadós betegség ellen.[1] Egy esztendő múlva[2] újból meghagyta a fejedelem Máramarosnak, hogy mivel a pestis Lengyelországban nagy mértékben uralkodik, a határokat elzárassa s az átkelő helyeket bevágassa, hogy senki se jöhessen be. A hozzáérkező leveleket a határszélen őrködő tisztek a huszti főparancsnokhoz küldjék, de a

46 Archiv für öst. Gesch. XLIV. 504.
47 Július 29. Arch. R. III. 295.
1 Tört. Tár, 1908. 584–5.
2 1705 november 20. U. o. 589. De ehhez nem kívánta meg a nemesség személyes fölkelését. U. o. 589.

levélhordókat be ne bocsássák. 1706 január 9-ikén újból nyugtalanító híreket hallott a lengyelországi pestisről,[3] de csak 1708 tavaszán kezdték rebesgetni, hogy a pestis a császáriak között magában az országban is jelentkezik.[4] Ha ez a hír valósúlna, a fejedelem szerint ütött a németek órája. «Bezzeg, nagy bajtól mentene meg az Isten, ha a többi közzé is elterjesztené ezen ostorának súlyát»! — írta 1708 június 17-ikén.[5] De meghagyta Károlyi tábornagynak, vigyáztasson a pestisre. A ki gyanús helyről jön, azt, szokás szerint, negyvennapi veszteglésre szorítsa, kivált a császáriaktól megszabadúlt kurucz rabokat, a kik közül néhányan már hozzá is eljutottak.[6] Azonban ne gondoljon a pestissel, hanem ha lehet, ostromolja meg Aradot; «*nem árt a pestis a magyarnak!*»[7] Palocsay György nemsokára[8] valóban azt jelentette Károlyinak, hogy a sarkadi hajdúk más kuruczokkal együtt szerencsésen elfogták az aradi ráczok híres ezredesét, Tekeliját. «A pestistől nem kell tartani, — tette hozzá — jól megfüstölték a górében.» Néhány hónap múlva azonban a pestis miatt a sarkadi hajdúk már erősen megfogytak s a fejedelem mindenütt megdöbbenve tapasztalta, hogy a pestis nagyon is árt a magyarnak.

A temesközi török földről és az aradi végekről egy leány a «nagy halált» valami csomaggal Csongrádba is behurczolta.[9] A baj rohamosan terjedett; július 2-ikán már Heves vármegye déli részében, Poroszló és Átány helységekben pusztított; «mely Isten látogató ostorától valóban tarthatunk», — búslakodott a fejedelem.[10] Budát és Székesfejérvárt maguk a császáriak is elzárták, mert ott már a pestis szedte áldozatait. A járvány *Heister* császári altábornagy működését is gátolta.[11] Rabutin

3 Arch. R. I. 467.

4 A péterváradi parancsnok értesítése szerint Karlóczát valóban minden oldalon elzárták, mert ott járvány ütött ki. Medows Harleynak, 1708 máj. 16. Simonyi, III. 377.

5 Arch. R. II. 279.

6 1708 június 30. U. o. II. 285.

7 1708 augusztus 22. U. o. II. 304.

8 1708 augusztus 13. Márki, Sarkad tört. 57—59.

9 Rákóczi eml. 260—1.

10 Arch. R. II. 497.

11 1709 július 20. Medows Boyle miniszternek. Simonyi, III. 449.

hiába vágatta be a Havasalföld, Moldva felé vezető útakat, hiába őríztette a szorosokat. Moldvából gyergyói czigányok hordták be a bajt; egy segesvári szűcs, a ki Gyergyóban vadbőröket vásárolt, átragasztotta Segesvárra és Rabutinnak ott álló ezredére, s pár hét múlva már országszerte haltak az emberek, kivált a gyermekek. A megmaradottak ettek, ittak, házasodtak s a templomnak feléje sem néztek; pedig a gubernium meghagyta, hogy vasárnap se ne egyenek, se ne igyanak, míg háromszor nem voltak a templomban. Miért mennének oda? — mondták a papoknak; — eleget sírtak, imádkoztak, Isten még sem könyörült meg rajtuk; hát ha 2—3 nap alatt úgyis meg kell halniok, legalább vígan haljanak.[12]

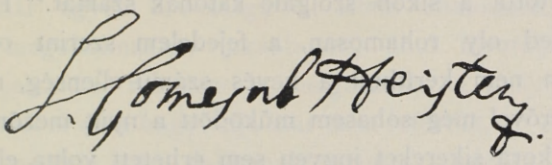

39. GRÓF HEISTER NEVALAIRASA.

A fejedelem már augusztus 8-ikán óvatosságra intette Bottyán hadait. Meghagyta, hogy a pestises helyeket mindenütt kerüljék; inkább a pusztákon vonúljanak keresztül s falvakban ne tartózkodjanak.[13]

Őszfelé a pestisről már bizonyos megadással írta, hogy megvannak: legyen velök, ahogy az Isten akarja és legjobbnak tartja. Isten úgy megerősítette szívét, eszét, hogy Theodori parum interest, humane an sublime putrescat: Theodorus keveset törődik vele, emberi vagy mennyei módon rothad-e el.[14] Sőt megint bízni kezdett, mikor azt hallotta, hogy a pestis, mely «már régen grasszál a Maros mellett», az erdélyi német hadat pusztítja.[15] Elérkezett a baj Debreczenbe is; de Isten keze mindenütt meg-

12 Cserei, Hist. 429—432. nagyon élénken rajzolja a pestises idők nyomorúságait. Medgyesen 1708 október 3. már pestis uralkodott. Trauschenfels, Deutsche Fundgruben, 375. V. ö. Tarcsafalvi egykorú Enchiridionját (kézirat a kolozsvári unit. könyvtárában).

13 Arch. R. IX. 711.

14 1709 szeptember 20. Arch. R. II. 549.

15 1709 szeptember 23. U. o. II. 551.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

védett bennünket s a mi sebet ütött rajtunk, meg is gyógyítja. Nem fél tőle s Bercsenyit is biztatta, hogy éppen a pestis ad időt a kuruczok erejének összeszedésére. Bár híre futna, hogy a Szepességben és a városokban is van pestis![16] Már az osztrákok is védekeztek ellene. József császár az örökös tartományoknak meghagyta,[17] hogy Magyarország határai felé, a pestis terjedése ellen, magyarúl tudó albiztosokat alkalmazzanak. A veszedelem azonban nemcsak a császáriakat tizedelte, hanem a kuruczokat is. Serkén már október végén belekapott a Károlyi hadába, de «kipálinkázták».[18] «A pestis, a pestis! — sóhajtott Bercsényi.[19] — Csak pestis ne volna!»

A várakban megfogyott a gyalogság; ennek pótlása pedig megapasztotta a síkon szolgáló katonák számát.[20] Ha a pestis nem terjed oly rohamosan, a fejedelem szerint országunkat hatalmába nem kerítheti a kevés számú ellenség, mely olyan csekély erővel még sohasem működött a nyilt mezőn s a pestis nélkül akkora sikereket ingyen sem érhetett volna el.[21] Csak az vígasztalta, hogy a pestis ugyan naponkint gyarapodott, de az esztendő végéig a vitézlő rendnek még keveset ártott.[22]

A veszedelem délről észak felé terjedt; s karácsony felé Hrabóczról maga is Homonnára költözött előle.[23] A téli hónapokban a pestis mintha veszített volna erejéből; de márczius felé 1710-ben újra kezdődött s a fejedelemnek Jászberényt is e miatt kellett odahagynia.[24] Mindent elkövetett hadai jó és pontos élelmezésére, mert úgy tudta, hogy «a pestis is hamarabb árt az éhező gyomornak».[25] Saját szavai szerint irtóztató szánakodó bánogatással értette a pestis terjedését;[26] hiszen június 7-ike óta már fejedelmi székhelye, Munkács körül is haltak az

16 1709 szeptember 27. U. o. II. 554.
17 Kaprinai, Edicta publica varii argumenti. I. kötet. 7 lapra terjedő német kiáltvány. (A budapesti egyet. könyvtárban.)
18 Bercsényi november 8. Arch. R. VI. 392.
19 1709 november 9. U. o. VI. 400.
20 Rákóczi önéletr. 191.
21 1709 deczember 10. Arch. R. II. 586.
22 1709 deczember 15. Arch. R. II. 594.
23 1709 deczember 19. Rákóczi-tár, I. 225.
24 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.
25 Márczius 14. U. o. III. 69.
26 Június 4. U. o. III. 117.

emberek. Elegendő orvos nem lévén, a kinek a feje fájni kezdett, mindjárt halálra szánták, lemondtak róla.[27] Írni sem akart többé a pestis kegyetlenségéről, a mely őket még a pusztán is megborzasztotta. Nem tudott tanácsot adni, mit tegyenek; hanem «Deus misereatur nostri!» «Isten könyörüljön rajtunk!»[28] Saját táborán meg is könyörült; mert mindenütt ott táborozott, a hol kevesebb volt a nép, ritkábbak a falvak; napjában 8—10 haldokló katonát «kicsapott» a seregből s így «Isten jóvoltából magában kitisztúlt a pusztában».[29] Szánakozott a pestis elől bujdosó Bercsényin, halálnál is keservesebb sorsán; mert, Seneca szerint, a halál félelme a halálnál magánál is keservesebb. «Akárhova szalad, magával hordozza a pestist. Természet szerint szólván is, nincs már egyéb orvossága az isteni oltalomnál, a mely mindenütt megoltalmazza: inkább ott, ahol hívatalja szerint kívántatik jelenléte, mintsem lappangásában, a melylyel bizonyára magától el nem hagyhatja már ezen infectiót.»[30] A fővezér, Bercsényi, valóban nagy galibának tartotta a pestist. Őszintén megvallotta, hogy irtózik még szólni is emberrel. Terebesen 500-nál, ungvári uradalmában 1000-nél többen haltak meg benne;[31] Eperjesen naponkint 35—40-en is.[32] Cselédei, kivált belső cselédei, majd mindennap fogytak. Palkója megtömte a vezér pipáját, inni adott neki s azután hirtelen rosszúl lett; elment, hogy ott ne haljon meg. Pohárnoka, csuhadárja, inniadói mind megbetegedtek. «Se tálam, se ruhám — panaszkodott a gróf[33] — s még a ki nagyobb: *pipám sem maradt.*» Kassán három nap alatt száz hajdúnál több halt meg s Berthóti tábornok megírta, hogy Kassán egy hét alatt könnyen megolvashatja a népet.[34] A jobbmódúak Eger városából is elmenekültek s a Hernád-Tisza közében a Bársonyos-szigeten sátrak alatt kerülte

27 Június 7. U. o. III. 119.
28 Július 16. U. o. III. 132.
29 1710 július 19. Arch. R. III. 135.
30 Július 27. U. o. III. 141.
31 Július 30. U. o. VI. 540.
32 Július 12. U. o. VI. 553.
33 Rákóczinak Barkónál, július 21. U. o. VI. 561.
34 U. o. 562. Október 5-ikén meg is olvasták. U. o. III. 177.

a bajt. A fejedelem az udvar betegei számára visszatartotta a népszerű dr. Langot, de gondoskodott, hogy Munkácsról ők is kaphassanak orvosságot.[35]

Ő maga a pestis ellen nem ösmert jobb orvosságot az isteni kegyelemben való bizalomnál;[36] azonban az orvosi és a rendőri felügyeletet éppenséggel nem hanyagolta el. Helybenhagyta Kassa pestis-szabályzatát, de pénz helyett fogsággal kívánta büntetni azokat az értetleneket és a pestistől nem félőket, a kik

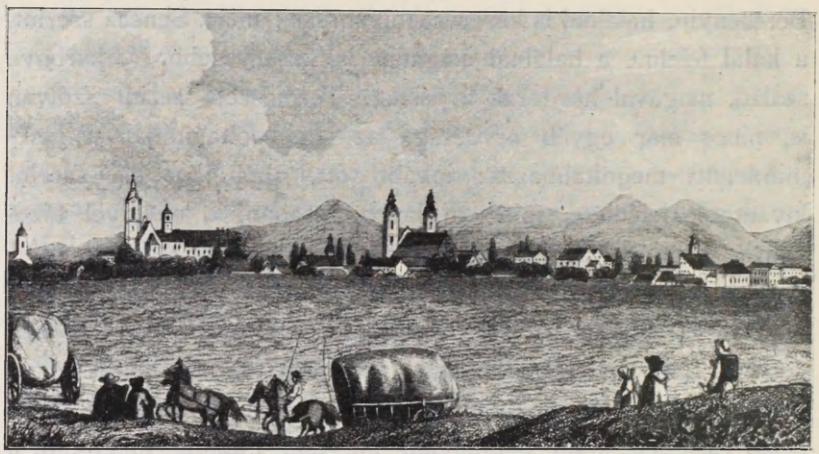

40. GYÖNGYÖS.

járásukkal, kelésökkel a pestist elhurczolhatják, mi nemcsak a városoknak, hanem a vitézlő rendnek s következésképpen a haza szolgálatának is nagy hátramaradására és csonkúlására lenne.[37] A selmeczbányai veszedelem hírére a körmöczbányaiak mindjárt *kórházat* rendeztek be s azt orvosokkal, gyógyszerekkel látták el. Más városok is követték a példát.

1710 nyarán Zemplén, Abaúj, Sáros, Bereg, Ugocsa vármegyékben a pestis iszonyúan uralkodott; Bercsényi hadai annyira megfogytak a betegség és a hazaoszlás következtében,

35 Barkóczi Krisztina 1710 szeptember 23. Éble, Károlyi Ferencz, I. 64.

36 Július 26. U. o. III. 288.

37 Július 16. U. o. III. 443.

hogy az ellenséget valamire való erővel nem támadhatták.[38] Husztról, Kassáról, Ecsedről kihalt a helyőrség s a fejedelem úgy látta, hogy halál ellen nincs orvosság. Isten ítélete ellen nincs tanács. A ki meghal, csak el kell azt temetni![39] Nem hitte, ha nem tapasztalta volna, hogy hadának egy része a pestis és a bódulás miatt semmivé lett.[40] A ragály nagy elterjedése miatt «a tisztább aërből» nem küldhetett hadakat másfelé. «Míglen ezen ítélete meg nem szűnik s jókedvének sugara rajtunk felderül: úgy látjuk, nem a mint a szükség kívánná, hanem a mint a lehetőség engedi, úgy kell a dolgoknak folyniok.»[41]

Trompler János késmárki helyettes bíró megrázóan írta le a járvány pusztítását.[42] «Hová lett nemes polgárod? Hová került aranyos ifjúságod? Hol vagytok ti derék ifjak, hajadonok? Mily siralmas a te állapotod, kedves Késmárk városom!» Kétezernél több késmárki halt meg pestisben; Gyöngyösön is annyian, hogy

«Reggel két sorjában városnak hosszára
Házak alatt rakva a koporsó vala;
Tizenkét óráig azt temették vala:
Két órakor annyit még kivittek vala.»
«S Hernádon pestisben elhalt a föld népe.
Búzája kinn veszett, marha vesztegette.
A megholt embert is nincs, a ki temesse...
Itt meg nem szállottam: nincsen ember benne!»[43]

Egerben már július elején kezdtek halni pestisben, pedig oda sokan menekültek előle. Károlyi Sándorné sokáig habozott, elmenjen-e oda, «mivel az olyan népes helyen nagyobb szokott lenni a dögleletesség. A mit itten (Ócsán) kerülni akarnék, ott még nagyobba beleesnem félhető».[44] Augusztus 2-ikán mégis

38 1710 július 29. Arch. R. III. 295. V. ö. Tört. Tár, 1883. 383., 540.

39 Szeptember 11. U. o. III. 161., 163.

40 Augusztus 13. U. o. III. 149.

41 Augusztus 20. U. o. III. 498.

42 Bruckner, Késmárk műemlékei, 14—15. Szárazon, de nagyon tanulságosan ír a nagyszebeni pestisről Irthell János (Trauschenfels, D. Fundgruben, 377—8).

43 Dálnoki Veress Gerzson verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 362., 365.

44 Károlyiné Barkóczi Krisztina levele 1710 július 17. (Károlyi-lt.) V. ö. Takáts, Barkóczy Krisztina, 154—155.

elment 97-ed magával,[45] de szomorúan írta csakhamar,[46] hogy majd senki sem gyógyul meg a bajból. Az ifjú Tóbiás sem ijedt meg jobban a haltól, mint ő pestistől, hogy egészen elnyeli. Később a Hernád és Tisza közt levő Bársonyos-szigetre menekült, hol sok úri család ütött sátrat; panaszkodott, hogy dr. Langot az udvar nem ereszti hozzájok, mert az udvar fele pestises. Az orvosságot messziről, Munkácsról kellett hozatniok.[47] De a bécsi udvar is rettegett, mert a szomszéd országokban a pestis annyira uralkodott, mintha Isten el akarná törleni az

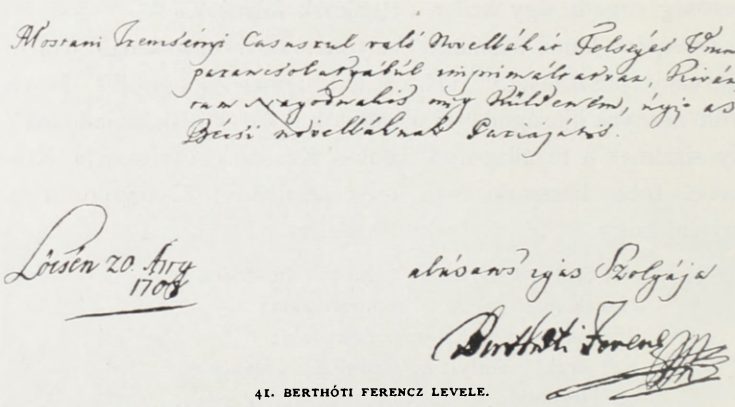

41. BERTHÓTI FERENCZ LEVELE.

emberi nemet. Mikor az emberek Győrben is halni kezdtek, az udvar elzáratta a határokat. «Jaj Bécsnek, a mely népes, ha Isten rajta nem könyörül!»[48] Kolozsvárt, Enyedet a járvány nagyon megrontotta, Szebenből pedig az állami tisztviselők s a magyar nemesek elmenekültek. A katonaság ott (mint Munkácson) a falakon barakokban, vagy a fellegvárban tanyázott, a polgárok pedig a falvakba menekültek, s benn csak egy közbiztonsági bizottságot hagytak. A szebeniek közül pár hónap alatt így is 451-en pusztultak el.[49]

45 A jegyzék a Károlyi-levéltárban.

46 1710 augusztus 15. Éble, Károlyi Ferencz, I. 63. Takáts, 155.

47 Szeptember 23. Éble, u. o. 64.

48 Szeptember 28. Tarczali Zsigmond Teleki Sándorhoz. Teleki-lt. 3491. 9.

49 Han 1712-re szóló szebeni Kalenderének krónikai följegyzései közt.

A kurucz vezérek közűl pestisben haltak meg *Berthóti Ferencz*, Buday István, Gyürky Pál tábornokok, Bagossy Pál és Szalay Pál brigadérosok. A fejedelem életére Langenthali *Lang* Ambrus és *Hencziday* doktorok vigyáztak.[50] Bercsényi szerint «többet tud kettőnél» Francesco *Paruzzi* olasz doktor,[51] a ki 1710 június 30-ikáig 37 olyan beteget gyógyított meg, a kiről a többiek lemondtak. Orvossága széltében bevált.[52] «Nyel-

42. A GYÖNGYÖSI RÁKÓCZI-HÁZ.

ték» azonban dr. Lang liktáriumát és tinktúráját is; flastroma szintén felfakasztotta némelyeknek pestises gugáját, vagyis kelevényét.[53] Paruzzi orvosságát Lang is rendelte.[54] Bercsényi utóbb még Ilyvóból (Lembergből) is küldte a Paruzzitól kívánt orvosságokat, a mik itthon Borbély János gyógyszertárából már kifogytak.[55] Hiszen Munkácson már — a fejedelem szerint[56] — maguk a gyógyszerészek is pestisesek voltak; ölték az embert

50 Tört. Tár, 1883. 386.
51 1709 szeptember 9. Arch. R. VI. 323.
52 Arch. R. VI. 540. Rendesen Párisi Ferencznek hítták.
53 1710 július 21. U. o. 562.
54 1710 augusztus 10. U. o. 599.
55 Tört. Tár, 1883. 391.
56 1710 június 4. Arch. R. III. 117.

vomitóriummal és purgáczióval. Ő maga saját jóféle ó-boraival gyógyította a betegeket.[57]

Erdélyben a gubernium halálos büntetés alatt tiltotta a halottaknak való harangozást, prédikálást, pompás temetést, szabad közlekedést. A ki nem engedelmeskedett, irgalom nélkül lelőtték, vagy felakasztották. A pestis az 1710. esztendőben ott már csakugyan szünni kezdett, minek következtében »az özvegyek igen kezdének házasodni, úgyannyira, hogy egy héten 3—4 lakodalmak esnek némely faluban.« De elszaporodtak a »lovas tolvajok« is, a kik »Rákóczi Ferencz katonáinak hirdették magukat« s a pestis helyett most már ők pusztították a németeket.[58]

Utóbb tett hivatalos becslés szerint[59] *a pestis Magyar- és Erdélyországban 410,000 embert ragadott el;* maga a szabadságharcz 85,000 életbe került. A fejedelem hitte, hogy ha a jövendőmondó *Flisco* szerint csakugyan olyan helyzetben vagyunk, mint a zsidók az egyiptomi futáskor s a hitetlenség miatt a világ vége közelgett: az isteni fölség, a ki bölcsességénél fogva nem változtatja meg a természet folyását, ugyanezt a sorsot rendelte a zsidóknál nagyobb nyomorúságra jutott magyar nemzetnek. És ha a zsidók közül senki sem látta meg az ígéret földjét, a ki az isteni ígéretben kételkedett, itt is olyan lesz a sorsa annak, a ki ügye igazságában habozván, szerencséjének elérését nem reméli. Rákóczi nem hitte, hogy az Istent kísértette és vétkezett, mikor hivatalának teljesítésében önmagát nem kímélte: hisz ebben az isteni rendelésnek tett eleget. S egyedül ennek tulajdonította, hogy a mellette levőkkel egészséges maradt.[60]

57 Tört. Tár, 1883. 398.

58 Breve enchiridion Johannis Tarcsafalvi 1599—1735. Kézirat a kolozsvári unitárius gymnasium könyvtárában 24—25. l.

59 Katona, Hist. Crit. xxxvii. 661.

60 1710 július 26. Arch. R. iii. 288.

X.

RÁKÓCZI UTOLSÓ NYARALÁSA SZERENCSEN.

— 1710. augusztus 2.—október 5. —

UGUSZTUS elsején a fejedelem Charrière ezredével [1] Poroszlóról Bábolnán keresztül [2] Ónodig nyomúlt [3] s egy nap alatt tette meg leromlott lovasságával a Borsod vármegyén átvezető útat. Ott is mindenütt sarkában volt legnagyobb ellensége, a pestis; azonban nem az elől menekült, nem is jószágait megtekinteni jött erre a tájékra, hanem hogy táborát szaporítsa s a dolgokat rendbe szedje.[4] Portai követeinek is, Pápai Jánosnak és Horváth Ferenczcznek, innen adott új megbízólevelet a fényes portához [5] és Szerencsről, hova másnap érkezett,[6] Pápai Gáspárnak az új nándorfehérvári basához.[7] Szerencsre tulajdonképpen azzal a szándékkal jött, hogy a háborút tovább húzhassa, s az Alföldön fentartsa magát Károlyi lovasságával. Hatvan felől ennek kellett Érsekújvárra is eleséget szállítania s biztosítnia arrafelé az összeköttetést. Stampának Ecsed és Nagykároly várait kellett építenie, de hihetetlenül kevés munkaerőt kapott hozzá; utasításokkal nem látták el s a mellett folytonosan kisebbítették tehetségét.[9] Szolnok és Eger sakkban tarthatta az ellenséget mindaddig, míg Le Maire meghozhatja XIV. Lajostól a már félesztendeje várt választ.[10] Azonban elmondhatta, hogy új világra jött Szerencsre; mert még azt sem tudhatta meg, ki hol van azok közül, kiknek Bercsényi parancsára Andrássy Pál alatt Monokon kellett táborba gyüle-

1 Arch. R. III. 143.
2 U. o. III. 472.
3 U. o. III. 473—4.
4 U. o. III. 475., 478.
5 U. o. III. 474.
6 U. o. III. 475—6.
7 Augusztus 3. U. o. III. 476—7.
8 Károlyi levele Nagyszeghyhez augusztus 1. Károlyi-lt.
9 Augusztus 21. Stampa Károlyihoz. Károlyi-lt.
10 Rákóczi eml. 279.

kezniök. Andrássy nem kapta meg a parancsot; kapitányai 30—40 fönyi «katonácskával» a réteken elszórva hevertek. Ezen a tájékon csak a tiszántúli hadakra számíthatott, de az erdélyi németek azokat is akármikor megtámadhatták.[11] Pontos értesüléseket *Bercsényi*től sem szerezhetett, a ki a hozzá már két hete[12] megjött *Brenner* és *Klement* követek társaságában 5-ikén érkezett látogatására.[13] Klement szóbeli jelentése szerint az angolok és a hollandusok a magyar ügyet egyelőre nem vehetik be az általános béke alapföltételei közé; de később, a végtárgyalásnál okvetetlenül beveszik. Helybenhagyták, hogy a fejedelem lépéseket tett a czárnál s hajlandók elfogadni annak közbenjárását; a mellett azonban Hamelnek is meghagyták, ajánlja föl újból a szövetségesek közbenjárását a császárnál, mert szeretnék, ha a magyar béke megelőzné az általános békét. A berlini udvarban gyülölik az osztrákokat; gróf *Wartenberg* miniszter és *Raby* berlini angol követ a magyarok iránt kiváló jóakarattal viseltetik stb.[14] Legkalandosabb volt *Talaba* izenete,[15] mely szerint *Péter czár* férjhez adja bátyjának, V. Alexejevics Iván czárnak ifjabb árváját Frigyes Vilmos kurlandi herczeghez, az idősebbet pedig, Katalint, Rákóczi fiának, Józsefnek szánta. Kieszközölné a császártól, hogy szabadon bocsássa Józsefet s átengedje neki az erdélyi fejedelemséget. *Anna Ivanovnát* a kurlandi herczeg csakhamar özvegyen hagyta, de Kurland, sőt — húsz esztendő mulva — a czári korona is az özvegyé lett. Kurland abban az időben független herczegség volt, a melyért Orosz-, Lengyel- és Poroszországok vetekedtek. Péter czár hasonló sorsot szánhatott Erdélynek is, a melyet unokahúga házasságával akart Oroszország érdekeihez fűzni. De a fejedelem nem foglalkozott ezzel a tervvel s Katalin Ivanovnából mecklenburgi herczegnő lett. A fejedelem maga írt a czárnak, és csak

11 Augusztus 5. Arch. R. III. 145—6.

12 Július 22. Aszalay szerint azon ügyekeznek, hogy Bercsényi táborából urunkhoz leverekedhessenek. (Károlyi-lt.)

13 U. o. VI. 597—8.

14 Klement jelentése Fiedler, II. 109—122. V. ö. Arch. R. VI. 591.

15 Bercsényi erről még július 22-ikén írt a fejedelemnek Barkónál, Archiv R. VI. 571., 583.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
(Az aradi Kölcsei-egyesület gyüjteményében őrzött régi festményről.)

arra kért engedelmet, hogy beteges követe, Nedeczky helyett másikat küldhessen.[16] A bécsi angol követ, *Palmes*, különben is éppen akkor[17] figyelmeztette a berlini angol követet, lord *Rabyt*, hogy Rákóczi most sem békűl más föltételek alatt, mint öt esztendővel ezelőtt.

Szerencsről a vizek áradása miatt csak augusztus 9-ikén alig 2—300 emberrel indúlt a borsodi fölkelők megszemlélésére.[18] Este már köztük volt a nemesbikki táborban a Tisza mellett. Az ellenséget Miskolcz, Putnok vagy Rimaszombat felől várta magára, Bercsényit tehát, kitől még Szerencsen elbúcsúzott, Hernádnémeti és Bölcs közé rendelte.[19] «A haza mostani szükségei oly szorosak, melyek halasztást nem szenvednek», írta a szomszédos Pusztabükkről a pestvármegyei alispánnak;[20] s Parasztkérről meghagyta,[21] hogy Károlyi csak a hadjáratban résztvevő erdélyi bujdosók családjáról gondoskodjék. 12-ikén már kissé közelebb nyomúlt a várt ellenséghez és Nagycsécsnél, a Sajó mellett ütött tábort.[22] Négy napig maradt itten[23] s még azután is a környéken tartózkodott, Sajószegeden,[24] Körömben[25] és a mohi pusztán.[26] Főudvarmesterének, Ottlyknak, szinte mosolyogva írta, hogy ne aggódjék, hogyan láthatja el Szerencsen, a mely ide csak két mértföld. Hiszen azt a kényelmet, a melylyel itten él, ottan mindennap megtalálhatja; azért tehát csak tisztíttassa ki a várat és a házakat.[27] Szent István-napján megszemlélte Somogyi, Géczy és Ocskay Sándor hadait s Károlyi táborába, Esterházyt pedig a lovasokkal a vesztverési németre küldte. Másnap már egész udvarának készülőt veretett, de csak harmadnap indúlhatott; mert «úgy tapasztalta, hogy némelyeknek mind a lelkök, mind az eszök meggugásodott».[28]

16 Augusztus 10. Arch. R. III. 304—5.
17 Augusztus 9. Fiedler, II. 123.
18 Arch. R. III. 489.
19 U. o. III. 148—9.
20 Augusztus 10. U. o. III. 492.
21 Aug. 10. U. o. III. 493. V. ö. III. 300.
22 Arch. R. III. 494—6.
23 U. o. III. 149—150., 522—3.
24 Augusztus 17. U. o. III. 496—7.
25 Augusztus 19. U. o. III. 150.
26 Augusztus 20—21. U. o. III. 305—6., 497—8., 523—5.
27 Augusztus 21. U. o. 524—5.
28 U. o. 151., 306.

A míg a pestis, Isten ítélete meg nem szűnik s Isten jókedvének sugara rájok föl nem derül, a dolgoknak — mint látta — úgy kell folyniok, a hogy lehet.[29] 22-ikén tehát már ismét Szerencsen volt:[30] őrízte a bagázsiát a sántákkal[31] hat hétig, október 5-ikéig.[32] Itten hallotta, hogy *Esterházy* Antal nem boldogúlt Viard ellen Vesztverésnél, Andrássy Györgyöt nem menthette föl Krasznahorkán; s *Beleznay* János brigadéros idehozta eléje Ordódy György brigadérost, Érsekújvár parancsnokát, kit az őrség gyanúba vett, hogy az ostromló Heisterrel levelez.[33] Nagyszeghy, az új parancsnok, augusztus 17-ikén tizennégynapi fegyverszünetet kötött Pálffyval, ki Heistert az ostromban felváltotta s ha 31-ikéig föl nem mentenék, a vár föladását is megigérte. «Noha általlátott és várt dolgoknak nem oly nehéz szokott lenni a története», a fejedelem mégis könnyebb szívvel fogadta volna, ha inkább szükség, mint árúltatás okozza Újvár vesztét.

A hír vétele után egész nap törte a fejét, mit tegyen, de végre is Károlyit kérte meg, hogy harmadszor se múlaszsza el Újvár megsegítését; mert ő maga, ha azonnal indúlhatna is, táborával nem érkeznék segítségökre. *Esterházy* Antalt is csak 24-ikén indíthatta előre, mert ezredének megszemlélésekor kitűnt, hogy csupán 50—60 embere van jelen.[34] Károlyinak később bizalmasan meg is írta, hogy Isten csodálatos munkája nélkül Újvárt nem segíthetik meg.[35] Egyéb hadait a Dunántúl s itt a Tisza mellett kellett foglalkoztatnia; több ezrede a pestis következtében nagyon megfogyott; Huszton, Kassán, Ecseden az őrség jóformán kihalt; az erdélyieket tehát megint nem biztathatta, hogy a Moldva felől várt lengyelekkel segítségökre megy. Tudta, hogy kevéssel sokfelé nem kapdoshatván, az erdélyi hadjárat halasztása bántja a gyönge és csavargó elméket. De ennél

29 U. o. 498.
30 U. o. 535.
31 U. o, 151.
32 Innen írt levelei: Arch. R. III. 499—521., 525—544.; Tört. Tár, 1882. 163.; 1883. 384—6., 400.; 1901. 411.; Archiv für öst. Gesch. XLIV. 504—7.; Fiedler, I. 174—5., 339. II. 122., 126—131.
33 Rákóczi eml. 280—1.
34 Augusztus 23. Károlyi-lt.
35 Szerencsről, szeptember 11. Arch. R. III. 162.

nagyobb rossznak tartotta, ha gyönge erővel kezdene a dolgokhoz és a nagyreménységű hadművelet szaladással végződnék. Szentül hitte mostan is még, hogy akárhogy és akármikor, fegyverét az Isten boldogítni fogja. Lássa mindenki, *most* hogyan keresi akkori jutalmát! Keservesen esett hallania azokat a rágalmakat, hogy Erdélyhez való kötelességéről megfeledkezett, holott a szerencsétlenség következtében kell tűrnie és várnia. Igaz, hogy ősei Erdélyből oltalmazták meg Magyarországot; de ők nyugodtan bírták Erdélyt, míg a mostani zaklatott időben a maga erejével nem küzdheti ki mind a két ország boldogúlását. Erdélyt nem lehet fölszabadítani most, mikor Magyarországot is oltalmazni kell. Ahhoz külső erő kellene; de azt nem győzik várni és csak tanácsot adnak a fölszabadításra, nem pénzt és katonaságot. Sajnálta, hogy a havasalföldiek nem akarják ügyöket összekapcsolni a magyarokéval. Látszik, hogy nem gondolkoznak saját jövendőjükről, hazájuk sorsának biztosításáról. Haboznak és nem akarnak olyan vízbe ugrani, a melynek fenekét nem látják; de míg csak a partról nézik a vizet s el nem tökélik magukat átúszására, állapotuk jobbrafordulását nem remélhetik.[36]

Egyideig a csatatérről fontosabb hírek nem érkeztek; de a fejedelmet a pestis és a köznyomor terjedéséről szóló tudósítások nagyon elkeserítették. «Boldogtalan és minden könyörületre méltó hazája» érdekében augusztus 30-ikán külön írt az angol királynénak,[37] a porosz királynak[38] és a hollandi rendeknek[39] s Klementet újból kiküldte hozzájok. Emlékeztette a hollandusokat, hogy a magyarok elnyomatása hasonló az ő II. Fülöpkorabeli elnyomatásukhoz; s ők mégis segítik ellenök azt az uralkodóházat, a melynek igáját elviselhetetlennek tartották! Gyorsan előkeresett levéltári adatokkal[40] igazolta, hogy elődei, az erdélyi fejedelmek, akkor őszinte jóakarattal viseltettek a

36 Rákóczi Dániel Péterhez szeptember 8. Arch. R. III. 159—160.

37 Pray, Epist. Procerum, III. 525. Fiedler, II. 126—128.

38 Fiedler, II. 122—123.

39 U. o. II. 128—130. Tört. Tár 1882. 163.

40 Kőrössy Györgyhöz, augusztus 30. Arch. R. III. 530.

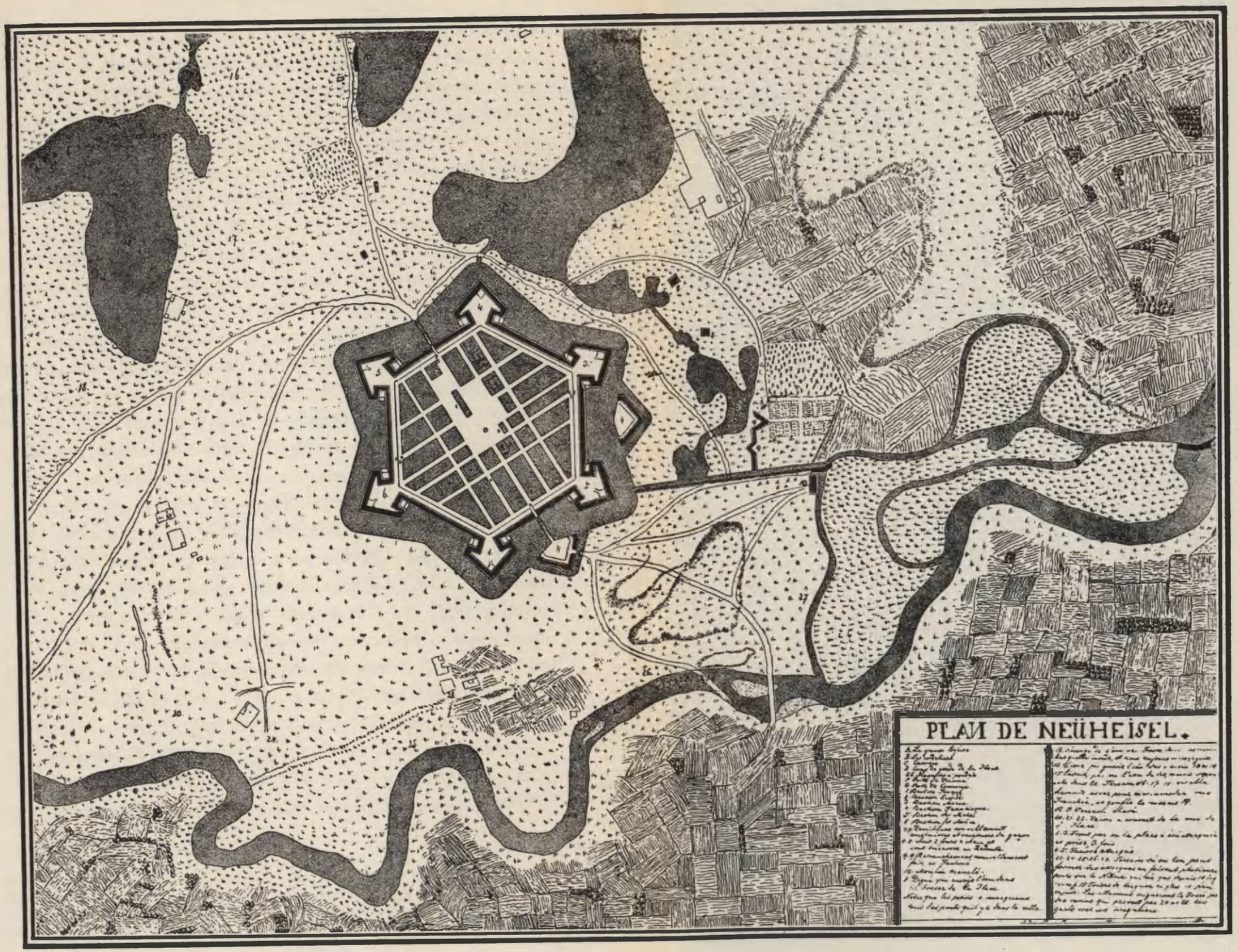

ÉRSEKUJVÁR KATONAI TÉRKÉPE 1710-BŐL.

németalföldi köztársaság iránt. Most, mivel egy monarchia s egy kormány sem olyan erős, hogy idővel meg ne rendűlhetne, őket kéri, segítsék elő a méltányos béke megkötését s ne engedjék meg, hogy az Ausztriai Ház az ő magyar hitsorsosaiknak holtteste fölött űlje meg diadalát. Harmadfél hét mulva megérkezett hozzá franczia követe, *Vetésy*, XIV. Lajosnak sajátkezű levelével. A király *rokonának* szólította s értesítette őt, hogy a július 4-ikén Le Maire által benyujtott emlékiratát mind a kettőjökre nézve fontosnak és hasznosnak tartja s a tett indítványokat helyesli, elfogadja, megadja.[41] Más szóval kész a czárhoz haladék nélkül követet küldeni s vele szerződésre lépni, az orosz-svéd béke érdekében közbenjárni, viszont a franczia-osztrák-spanyol béke előkészítésére a czár közbenjárását elfogadni. Rajta lesz, hogy a czár a fejedelmet és a szövetkezett magyar rendeket, mint szövetségeseit, pártfogása alá vegye s a varsói szerződés értelmében minden lehető és valóságos segítségben részesítse; hasonlóképpen kéri támogatni a bajor választót is.[42]

A fejedelem örömmel és megelégedéssel fogadta az elhatározást. Bercsényivel és Vetésyvel Szerencsen jól megfontolta az európai fontosságú feladatot s mindazokat a nehézségeket, a melyek annak valósítása elé gördűlhetnének. Ezeket pontokba foglalták, hogy pontonkint is oszlathassák el a czár aggodalmait.[43] A fejedelem már szeptember 23-ikán megírta a czárhoz rendkívüli követnek küldött *Vetésy* megbízólevelét,[44] 27-ikén azonban a franczia követséget is rábízta s rövid utasítással látta el.[45] Vetésynek a franczia rendkívüli követtel, *Baluze*zel egyetértve kellett eljárnia. Vetésy külön levélben azonnal figyelmeztette *Torcy* külügyminisztert,[46] hogy a kurucz gyalogságot a pestis megsemmisítette, a császáriak pedig mindenütt hatalmasabbak;

41 Július 25. Fiedler, I. 173. Szalay, Rákóczi bujd. 10.

42 A király resolutiója Vetésy előadásában július 25-ikéről Fiedlernél, I. 195—6. Említi Rákóczi, Eml. 281.

43 Közli Fiedler, I. 197—201.

44 Fiedler, I. 175. Arch. R. III. 166.

45 Fiedler, I. 339—340.

46 Szeptember 23. U. o. I. 174. Szalay, II.

mivel pedig a czár segítségére csak hónapok mulva számíthatnak, a fejedelem kénytelen a császár szövetségeseihez fordúlni, a kik a bécsi udvar előtt készek hathatósan támogatni ajánlatait. Mivel tehát a muszka segítség kieszközléséig időnyerés végett alkudoznia kell, a kormány ne vegye őt gyanúba, akármit hall eljárásáról. A fejedelem becsületszavát adja, hogy nem akar egyezkedni, csak ellenségeinek kijátszásával időt nyerni.

A mikor *Vetésy* szeptember végén Varsóba, vagy inkább a mellette levő Villanovba a czárhoz utazott, a fejedelem már tudta, hogy Érsekújvárt *Nagyszeghy* szeptember 24-ikén[47] — egy hónappal később, mint az ostromló Pálffy remélte[48] — tisztességes föltételek mellett föladta. Meglepte a hír, mert még a föladás napján is bízott a vár fölmentésében[49] s hitte, hogy a császári tüzérség ellen még sokáig lehetett volna tartani.[50] Azonban a Keppich testvérek és Topoltschan Lázár érsekújvári zsidó kereskedők éppen tüzérségének alezredesét, *Rottenstein* Ferenczet vesztegették meg s az ő árulásuk következtében kellett a várat feladni,[51] mielőtt Károlyi újból megsegíthette volna. «A megholtakat föl nem támaszthatom, az élőkből jókat nem csinálhatok» mondta a fejedelem a hír hallatára. Megvételét nem a hadiszerek hiányának, az éhségnek s más effélének tulajdonította, hanem az erőnek és annak, hogy hadainknak Isten nem adta meg a hazáért való vértanúhalál ajándékát.[52] Azzal vígasztalódott, hogy ottan az ellenség annyi időt vesztvén, Szolnokot s a többi erősséget az idén nem féltheti tőle, mert

47 «Die glückliche Eroberung des ungarischen Hauptvestung Neuhäusel» szerint 23-án. Apponyi, Hungarica, II. 352.

48 Pálffy Nagyszeghyhez augusztus 27. «A mi egyszer emberséges emberek közt elvégeztetett fide christiana et verbo honesto, azt citra praejudicium nem lehet változtatni . . . Már most magyar módon kötve hiszem komámat». Teleki-lt., Földváry-oszt. LXXV. 23. sz. Szeptember 15-én Pongrácz Károlyihoz még sok bizalommal írt a vár megmaradásáról. (Károlyi-lt.)

49 Szeptember 24. Arch. R. III. 167.

50 Rákóczi eml. 281.

51 Takáts Sándor, Érsekújvár árulói. Századok, 1904. 698—701. Kiegészíti ezt Kara Győző (Rákóczi árulói, Aradi Közlöny, 1904., 239. sz.) a Keppich-testvérek részére Bécsben 1715 márczius 30-ikán kiadott kiváltságlevél ösmertetésével. Keppichék kémszolgálataik fejében jogot nyertek, hogy mindenütt szabadon kereskedhessenek.

52 Október 1. Szalay, Rákóczi bujd. 12. Arch. R. III. 170.

jól el vannak látva s a közelgő tél nem kedvez az ostromnak.[53] Azonban elvesztvén a várat, a melyet sok százezer forint költséggel Magyarország legnagyobb erősségévé tett,[54] elvesztette egyúttal hadműködésének legbiztosabb alapját s vele Nyugat-Magyarországot. Ugyanakkor az erdélyi németek Steinville alatt egészen Szatmárig és Nagyváradig portyáztak, minek következ-

44. NAGYVÁRAD.

tében Károlyit a Tisza középső szakaszának védelmére rendelte vissza s maga is csatlakozni készült hozzá. Nemcsak a dragonyosok szökdöstek már, hanem a kuruczok is hazaszéledeztek, hogy az előnyomuló ellenség elől családjaikat mentsék.[55]

A fejedelem bátran elmondhatta,[56] hogy mindent elkövetett, a mi tőle telhetett; s ha ezt még Károlyi sem hagyja is mosoly

53 Archiv. R. III. 167. Rákóczi emlékiratai, 282.

54 Cserei, 447. «Így szokott járni — teszi hozzá az öreg labancz — a ki a maga bolond tanácsán indúl meg s magánál nagyobb erő ellen akar viaskodni».

55 Rákóczi eml. 282.

56 Október 1. Arch. R. III. 170—1.

nélkül, tudja, hogy számolnia kell Isten előtt. Hitére állította, hogy a rézpénz értékének elvesztése, tehát *évek óta tudta,* hogy *a maguk erejével* nem boldogúlhatnak; azért vetette reménységét *külső segítségbe.* Bátran bízik benne, hogy Isten így segíti meg; mert tudja, hogy csodát nem tesz értök, természet szerint pedig — csoda nélkül — más útja nincs boldogúlásuknak. Ezt neki csak olyan nehéz várnia, mint akárki másnak; de «valamint a drágaságban ámbár nehéz megvárni az aratást, de azzal csakugyan nem érhetik szaporábban a búza: úgy bizonyára azt sem közelíthetem én, minekelőtte az ideje el nem érkezik. Ehhez pedig miért s micsoda reménységem vagyon, mi haszna mondanom, mivel *kevesen hiszik*».

Ellenség, pestis, éhség, sáska, köznyomor ellen még mindig lehetett volna küzdeni, ha mindenkiben Rákóczi erős hite él s ha a helyett, hogy az egész országra szétosztják erejöket, úgy, a miként. már Rákóczi gyermekkorában történt s a hogy a czár előtt a vezérlő fejedelem kifejtette, az inség bilincseit kerülő magyarság megint az egy Munkács várába szorúl szabadságával, vagy pedig több várból védelmezi azt. Azért kötötte mostan is a lelkére *Szentiványi* János brigadérosnak, hogy egyesztendei eleséggel lássa el Szepesvárát, s hogy e végből a jog szerint Magyarországhoz tartozó tizenhárom szepesi várost is megadóztassa.[57] A két Esterházyval Szerencsen megbeszélvén a a haza állapotát, arra az elhatározásra jutott, hogy megmaradásuk egyetlen módja: elhagyni a mezőt s a várakba zárkózni. A mennyire lehet, még a lovasságot is helyőrségekbe kell beosztani és pl. Egerből is katonavárost, huszárvárat csinálni. Beérné vele, ha mindenkit csak májusig kötelezhetne az erősség tartására; mert fejök fennállásáig úgy sem kötelezhetné őket.[58]

A látogatására jött *Bercsényi*t Szerencsről hazaküldte Ungvárra, hogy készüljön Lengyelországba, hol a czár teljeshatalmú

57 Október 1. Arch. R. III. 172—3.

58 Október 3. U. o. 173—5., 176.

megbízottjával, Dolgoruckij herczeggel kellett találkoznia. Voltaképp, saját bevallása szerint,[59] azért távolította el, mert olyan hadjáratról gondolkodott, a melyben a főtábornok nagyon terhére lett volna «tétovázó szelleme, gyakori betegeskedése és más egyéb alkalmatlanságai s a miatt, hogy nagyobb fáradalmakat úgy sem viselhetett volna el». Maga mellett egyidő óta *Károlyi* Sándort tartotta most már gondviselésszerű férfiúnak. «Istennek — szólt[60] — abból is nagy kegyelmét tapasztalhatjuk rajtunk, hogy mindkettőnket hazánk legszorgosabb szolgálatjára rendelt. Kövessük azért hivatalunkat és cselekedjünk a mit lehet.» Megerősödött abban a hitében, hogy az ember esze nem a fejében, hanem a szívében van. Azért írta,[61] hogy *kettejökre száll minden dolog.*

Nevenapján kedélyesen írta neki,[62] hogy a Ferencz-poharat rossz borban nem akarja megadni, s ha németnek nem jó a bora, magyarnak éppen szégyenlené ajándékozni. Csak úgy bánik azért vele, mint Bercsényivel, a ki ha megszereti valamely béna lovát, ő nem adja; hanem ha elviszi, nem bánja. Károlyit a szüretre különben is magához hítta, mikor alkalmatlan szerencsi lakásáról október 5-ikén délután átköltözött a biztosabb Sárospatakra. Szerencset többé sohasem látta. Esterházy Antalnak, kit az ongai táborban hagyott, megparancsolta, hogy másnap küldje utána udvarát a nemes ifjakkal és a franczia gránátos svadronnyal.[63]

Csak megértse hada a kuruczköltő buzdítását:[64]

«Rákóczi Ferenczczel, Bercsényi Miklóssal
Fordulj ellenségedre!
Hazádnak romlásán, ennyi pusztulásán
Gerjedj a vitézségre!»

59 Rákóczi eml. 282.
60 Április 11. Arch. R. III. 232.
61 November 3. U. o. 190.
62 Október 4. Károlyi-lt.
63 Október 5. Arch. R. 178.
64 Thaly, Tanulmányok, 390.

XI.

A VÉG KEZDETE.

— 1710. október 5.—deczember 5. —

Nagyszeghy Gábor Sárospatakra vezette az érsekújvári őrséget, a melynek új beosztásáról és alkalmazásáról a fejedelem maga gondoskodott. Nagyszeghyvel a történtek után is annyira meg volt elégedve, hogy Munkácsra akarta küldeni parancsnoknak. A kassai őrséget is az érsekújvárinak módjára rendezte be s Kassa és Eperjes élére gróf *Esterházy* Dánielt állította.[1] A külső ügyek megbeszélése végett október 11-én csekély kísérettel átlovagolt *Bercsényi*hez Ungvárra, a hol két napot töltött.[2] Nagyon örült, hogy *Vetésy* szóbeli jelentéseit *Brenner* szeptember 19-iki tudósításai s a versaillesi hírek megerősítették. Úgy vette észre, hogy a franczia és az orosz udvaroknak tetszik az orosz-svéd béke terve, a török pedig nem akar háborút; ha tehát Baluze késett is, hasznosnak találta, hogy előre hírt adtak az orosz udvarnak.[3] Vetésyt, Klementet, Brennert újabb megbízásokkal akarta ellátni, gróf Tarlo lengyel főudvarnagyot pedig Benderbe küldte s írt XII. Károlynak, kinek újból készségét ajánlotta föl ebben az ügyben.[4] Bercsényivel együtt mégis azt hitte, hogy Isten csodatevő hatalmán kívül elégtelen a maguk ereje.[5] Október 13-ikán reggel már haza indult;[6] s megérkezve hallotta, hogy *Viard* már Miskolcznál áll. Károlyival tehát, a ki 16-ikán fölkereste, alaposan megbeszélte a honvédelem dolgát. Károlyi magával hozta az erdélyi bujdosók-

1 1710 október 9. Arch. R. III. 178—9. Ideiglenes utasítása u. o. 180—2.

2 Október 11. Károlyi-lt. Október 14. Arch. R. III. 183.

3 Bercsényi Brennerhez október 14. U. o. VIII. 298.

4 Október 13. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 507. Említi Bercsényi másnap. Arch. R. VIII. 299.

5 Bercsényi Brennerhez október 14. Arch. R. VIII. 299.

6 Október 13. Károlyi-lt.

nak október 7-iki előterjesztését is, a melyben azt kérték, hogy mivel a fejedelem országgyűlést nem tarthat, a Partiumra a tavalyi huszti országgyűlésen 18,800 rajnai forintban kivetett közterhet állapítsa meg még egy esztendőre, mert különben a hadakat nem ruházhatják.[7] A fejedelem kénytelen volt belemenni az exlexbe.

Ekkor mutatta be Károlyi a jászok hazafias ajánlatát is, a melylyel a jász ezred fentartására, 5000 r. frt. fizetésére s a gabona és hús szállítására, stb., hazájokhoz, nemzetökhöz, fejedelmökhöz való igaz hazafiúi kötelességöknél és szeretetöknél fogva nemes fölbuzdulással vállalkoztak.[8]

Károlyi Patakról 17-ikén a hajdúvárosok felé távozott, a fejedelem pedig ugyanaz nap[9] *örökre* odahagyta ősei szép pataki várkastélyát, pedig csak rövidebb látogatásra készült. Távollétében Patakot az udvari lovassággal gróf *Esterházy* Antalnak kellett őríznie, kinek erősen meghagyta, jól vigyázzon, hogy Viard meg ne lepje.[10] Mert előre látta, hogy a németek nem hevertetik nagyobb erejöket, melylyel a kuruczok már különben sem mertek szembeszállni. Valóban, mindenki menekült. A fejedelem szíve sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint a Pataktól Ungvárig tett másfélnapi útban.[11] A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, a melyeken az alsómagyarországi (dunántúli) és a végvidéki nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyezve bizonyítgatták a fejedelem előtt, hogy uraik hűségesen ragaszkodnak hozzá. Szállásért, eleségért könyörögtek. Hidegtől félig megdermedt csecsemők sírtak mindenütt a kocsikban, a melyek a fagyos sárban alig mozogtak, vagy éppen elakadtak, összetörtek.

7 Barcsay a fejedelemhez október 7. Károlyi-lt.

8 A Dózsa melletti táborban október 5. Károlyi-lt. Egyébiránt november 20-ikáig a tiszántúli kerület, hova Bereget is számították, 21.800 frt helyett csak 4573-at szállított be. Rákóczi november 20-iki levele. Károlyi-lt.

9 A fejedelem (Eml .282.) rosszúl emlékezett, hogy ez novemberben történt.

10 Esterházy október 21. levele szerint Viard még mindig a Boldva vize mellett áll Alsóvadásztól mintegy félmértföldnyire. (Károlyi-lt.)

11 Leírja u. o. 282—3.

Állapotuk nagyon meghatotta a fejedelmet. Mindent megtett értök, a mit tehetett; de pillanatnyi nyomorúságaikon is csak részben segíthetett, jövőjüket pedig nem biztosíthatta. Mégsem hagyta el erős hite. «Most is azt hiszem — írta Ungvárra érkezése napján,[12] — hogy a hitetlenek fegyvere által az igaz Isten nem fogja megengedni igaz ügyünk lenyomattatását. És az, a ki annak kegyelmében kételkedik, arra nem méltó.» Erős hitét újabb próbára tette Szolnok megszállásának, majd bevételének a híre. «Többet csodálkoznám — írta Károlyihoz,[13] — ha már másoknak példáján másszor is nem láttam volna, mit teszen az Istentől elhagyatott ember és mely csodálatosan keresi az Isten keze azokat, a kik czégéres vétkek, s legkivált a kevélység és gyilkosság által magukra húzzák.» Megijedt fejöknek, Csajági ebségének tulajdonította, hogy Szolnokot Cusaninak október 20-ikán valóban feladták.[14]

Ezzel a császáriaknak szabad lett az útjok Erdély felé s most már remélték, hogy félesztendő alatt leverhetik a magyarokat. A következés megmutatta, hogy helyesen számítottak. «Szegény magyarok! — sóhajtott *Palmes* bécsi angol követ,[15] a ki kormánya nevében ismételten előterjesztést tett érdekökben az udvarnál.[16] — Megérdemlik a részvétet s én a szabadságot annyira szeretem, hogy mindent elkövetek érdekökben; de szerény véleményem szerint hiában reménykednek, hogy ezzel az udvarral tárgyalhatnak.» *Urbich* bécsi orosz követ ugyan felbíztatta Rákóczit, hogy a czár segítségével megkapja Erdélyt vagy az annak megfelelő területet, de, a bécsi miniszterek szerint, a czár megnyugtatta őket, hogy esze ágában sincs ellenökre tenni valamit, csak a jó szomszédság fejében ajánlja fel közbenjárását. Rossz értesülésökben bízva, a szerencsétlen magyarok nem tudják magukat mire elhatározni, miközben a császáriak

12 Október 18. Arch. R. III. 186.

13 Október 20. Károlyi-lt.

14 Október 22., 24. Károlyi-lt. Esterházy Antal levele Károlyihoz október 21. U. o. A pusztára hallatszott lövések szerinte a Te Deum laudamust jelentik. Szalay, Rákóczi bujd. 12. V. ö. november 3. Arch. R. III. 188. Wagner, Vita Josephi, 400.

15 November 8. Fiedler, II. 124.

16 Október 4., 11. U. o. II. 123.

előrenyomúlnak. Az angol követ szerint már talán a kegyelem kérésével is elkéstek. Patakról *Ottlyk* főudvarmester még Szolnok bevétele előtt Munkácsra küldte *Kerczel* András udvari biztost, hogy «egyengesse az Úr útját, mint Szent János».[17] Mikor a fejedelem 24-ikén Ungvárról Bercsényivel átment Munkácsra,[18] már ott találta udvara többi részét hintaival s málháival együtt.[19]

Másnap onnan indította *Bercsényit* Skolje felé Sieniavszkához; «ha tudnám, hogy rosszat nem okozna — írta keserűen,[20] — fölszentelném bajúszomat, fölvenném még a plundrát és kevesedmagammal hamarább véghez vinném a dolgot». Mert «úgy vette észre,[21] hogy emberei teljességgel elaludtak». Klementnek, poroszországi ügyvivőjének írt újabb utasításaiban is elösmerte,[22] hogy a szerencse mind jobban elfordúl tőlük. Ők őszintén akarják a kibékülést, a melynek elmulasztása miatt a felelősség Ausztriát terheli. Helyzetöket a porosz király előtt ne titkolja; de figyelmeztesse, hogy a török segítségtől azért tartózkodtak, mert bíztak a hollandusoknak, különösen az angol királynőnek igéretében, hogy befoglalják őket az általános békébe; s bíznak a czárban, kinek jóakarata nem okozhat nyugtalanságot a szövetségeseknek. A fejedelem politikáját a nyugodt lelkiösmeret támogatja. Október vége felé, Bercsényi hívására, maga is *átrándúlt Lengyelországba «egy bizonyos konferenczia végett»*. Ennek megállapodásait, részvevőit és helyét nem ösmerjük; de alkalmasint Skoljeban, Sieniavszkijéknál állapodtak meg abban, hogy a czárhoz és a lengyel királyhoz Bercsényi mielőbb elmenjen s tárgyaljon Baluze-zel is, kinek az az elve, hogy a szeretet az énen kezdődik.

A fejedelem még visszasietett Munkácsra, de november 2-ikán már Ungváron termett.[23] Ott várta meg a beteg Bercsényit s

17 Október 13. Tört. Tár, 1883. 396.

18 Október 24. Ungvárról írta Károlyinak, hogy éppen odaindúl. Károlyi-lt.

19 Rákóczi eml. 283.

20 Károlyi-lt. és Szalay, Rákóczi bujd. 12.

21 Október 22. Arch. R. III. 188.

22 Október 23. Fiedler, II. 131. Tört. Tár, 1882. 163.

23 November 2., 3. Károlyi-lt. és Arch. R. III. 188.

odarendelte Károlyit,[24] a kit figyelmeztetett,[25] hogy Pozsonyba hiába küldenének békekövetet, onnan ijesztő hírnél egyebet nem várhatnak; boldogulásunk Északtól függ. De a Nyugattól sem szakadhatott el. Klement azzal vígasztalta *Torcyt*, hogy Érsekújvár feladásával a fejedelem nem vesztette el bátorságát[26] s ez igaz volt; de annál inkább elvesztették fejöket a kuruczok. Szentpéteri, Sőtér, Kókai, Charrière együtt voltak «tévelygő juhok módjára» s katonáikkal nem egyszer megesett, hogy egymást labanczoknak nézték s vágták. A mindennel rakott földön mindnyájan éhség miatt panaszkodtak, még Esterházyék is Sárospatakon; holott a mennyien voltak, az egy Szerencs is eltarthatta volna őket. Perényi Miklós egri parancsnok levelei végső kétségbeesésről tanúskodtak.[27] *Béri Balogh* Ádámot, a ki Palocsay megbetegedése után hónapig még a Bakonyba szorúlva is dicsőségesen harczolt, október 29-ikén a császáriak legyőzték s elfogták Vörösmarton, Mohácstól délre, a hol a Dunán átkelni akart.[28] A vitéz brigadéros, a népdalok hőse még az eszéki börtönben, bilincsei közt is megmondta, hogy sem élve, sem halva nem szakíthatják ki lelkéből Rákóczit; s boldognak vallotta magát, hogy még két nappal előbb is levágott mindenkit, a ki a labanczokhoz átállást emlegette.[29]

Ekkor érte az országot az a nagy meglepetés, hogy a király végre valahára magyar embert állított hadainak élére.

Gróf *Pálffy* János 1710. november 10-ikén mint a magyarországi hadak teljes hatalmú főparancsnoka érkezett Pestre. Másnap onnan intette báró Perényi Miklós egri várparancsnokot, hogy ne folytassa Rákóczi mellett való keménykedését és megátalkodását, hanem adja fel a várat és esküdjék hűséget törvény és természet szerint való királyának.[30] 14-ikén megintette

24 November 3. Károlyi-lt.
25 Nov. 5. Rákóczi bujd. 13. Arch. III. 190.
26 Deczember 10. Fiedler, II. 186.
27 November 3. Arch. R. III. 190. Szalay, Rákóczi bujd. 13.
28 November 11. Szalay, 15. Deczember 12. Arch. R. III. 205. Rónai Horváth, Hadi Krónika, 382–3. Wagner, Vita Josephi, 402–3. Thaly az Ország Tükrében, 1865. 11. sz.
29 Wagner, id. h. 404.
30 Pálffy Perényihez nov. 11. Károlyi-lt.

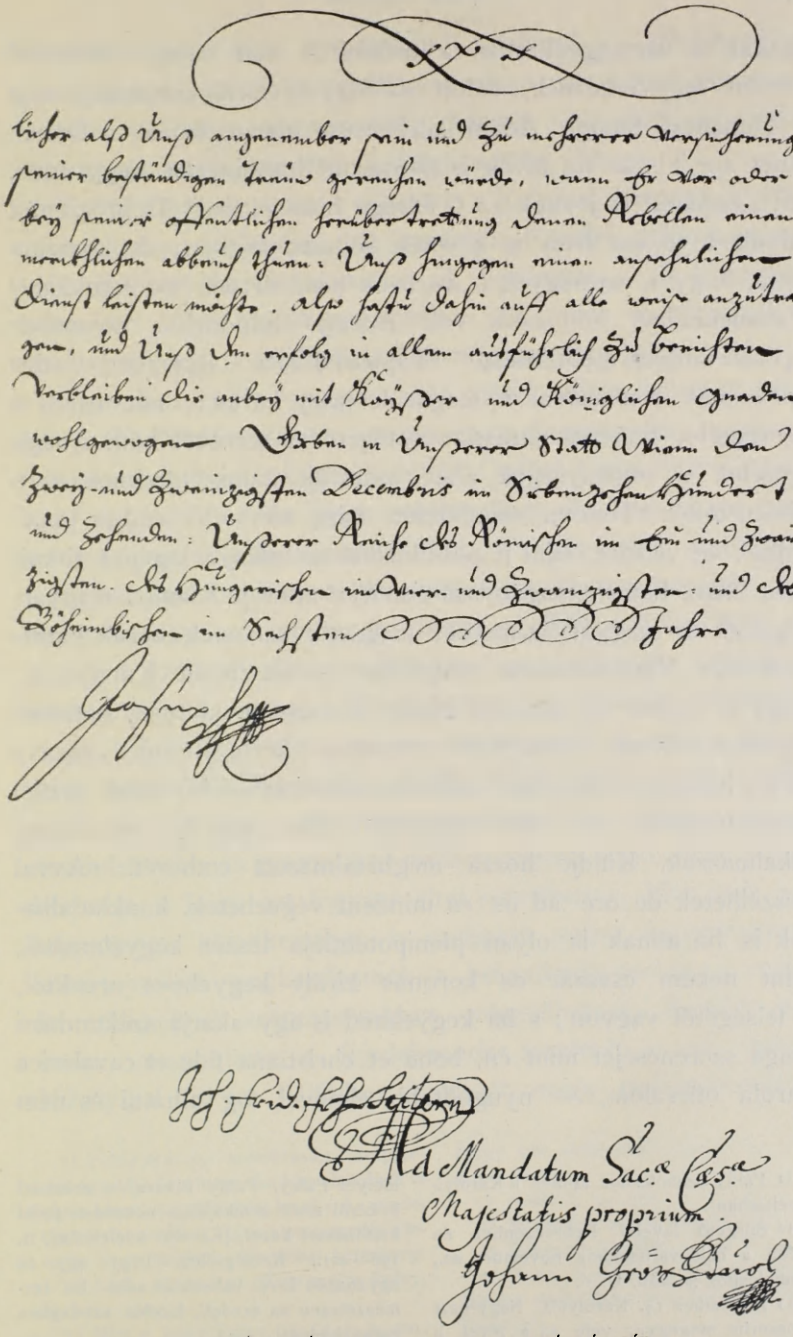

45. A GR. PÁLFFY JÁNOSNAK ADOTT MEGHATALMAZÁS ZÁRADÉKA.

azokat a vármegyéket is, a melyek a mai napig is Rákóczi mellett fegyverkeznek, holott «a fegyverviselő kuruczság, már a Dunántúl Balogh Ádám kézbeesése után egészen, a Dunán innét s a Tiszán túl levők is naponkint harminczan, negyvenen, sőt zászlóstúl is jönnek az ő felsége hívségére».[31] Debreczentől mindjárt 50,000 frtot is követelt hódolat fejében; de bosszantotta, hogy a vármegyék s városok nem siettek hódolatukkal.[32] Valamennyinél fontosabb volt *Károlyi* Sándorhoz november 14-ikén intézett atyai intése.[33] «Tapasztalhatta — úgymond — édes hazánknak romlásával s magának nagy kárával, mit teszen a kecsegtető, emberek elméjét vesztegető és szíveket hódító nagy igéretek s reménységek alatt összefújt hamis híreknek az ő kimenetelök. Tudom, mindezeket mint okos úri ember penetrálja; de viszont, mint jó politikusnak dolmánya ingének titkait nem tudja, hanem magányosan síratja, mint jó hazafia, magyarságának és magyar hazánknak megestét szívének belső kamarájában.» Vígasztalására szolgálhat és tetszhetik Károlyinak, hogy a császár és koronás király őt nevezte ki teljes hatalmú főparancsnoknak. Válogatott szavakban kérte, térjen vissza a király hűségére; becsülete meglesz, jószágai, úri hivatalai, tisztjei megmaradnak s ha más állapotban akar szolgálni, becsülettel alkalmazzák. Küldje hozzá meghatalmazott emberét. «Avval beszélhetek de ore ad os és mindent végezhetek, konkludálhatok is, ha annak is olyan plenipotentiája lészen kegyelmedtől, mint nekem császár és koronás király kegyelmes urunktól, ő felségétől vagyon; s ha kegyelmed is úgy akarja szekundálni maga szerencséjét mint én, bona et christiana fide et cavalerica parola offerálom, — nyugodtabb elmével fog alhatni és nem

[31] Pálffy Szabolcshoz 14-ikén a Károlyi-levéltárban.

[32] Sürgető levelei Debreczenhez és külön a hajdúvárosokhoz november 20., Szabolcshoz 30-ikán. U. o.

[33] November 14. Károlyi-lt. Nagyrészt szószerint megegyez vele az a levél, a melyet Pulay, Pálffy titkára, a szatmári békéről szóló munkájában november 17-iki keltezéssel közöl. (Károlyi önéletírása, II. 198—201.) Kétségtelen, hogy egy és ugyanazon levél változatát adta. Én természetesen az eredeti, hiteles szöveghez ragaszkodom.

fog átkot fejére édes gyermekeitől várhatni . . . Si bonum et verum civem patriae se profitetur: vegye ezen atyai intésemet; consulat et patriae et sibi bene. Ferrum dum calet, ad cudendum valet: addig kell ütni a vasat, a míg meleg.»

Ebből kitetszik, hogy Pálffy nem a Rákóczi, hanem a Károlyi teljes hatalmú emberével, de nemcsak Károlyi, hanem a haza érdekeiről is akart tárgyalni.[34] A fejedelem, a ki Ungvárról november 10-ikén Munkácsra költözött át, 15-ikén «konfuzióval teljes dolgaik» megbeszélésére különben is magához hítta Károlyit;[35] a ki azonban Pálffy levelével nem ment menten hozzá,[36] és az aznap Munkácsra szintén megérkezett Bercsényihez,[37] mert a fejedelemnek egy hét múlva ismételnie kellett a meghívást. Egyébiránt olyan «villámlás» jutott eszébe, hogy jó volna, ha Károlyi a rácz hadifoglyok szabadúlásának ürügye alatt találkoznék Pálffyval; előbb azonban keresse föl őt Munkácson, mert személyesen egy óra alatt többet végezhetnek szóval, mint egy hét alatt írásban.[38] Dobronyig kocsit is küldött eléje, hogy gyorsabban járjon; így a találkozás már 25-ike táján megtörtént. A fejedelem úgy tudta, hogy Pálffy ezalatt Ónodig nyomúlt. Arra kérte tehát Károlyit, ki Pálffyt közelebbről ismerte, figyelmeztesse őt, hogy «dicsőségére válnék, ha a magyar háborút örvendetesebb és gyorsabban czélhoz vezető eszközökkel fejezné be, mint a hogy azt fegyver által remélhetni». Már csak a tél szigorúsága következtében is czélszerű volna fegyverszünetet kötni; ezalatt megkezdhetnék a békealkudozásokat, a melyek az eddigieknél szerencsésebben végződhetnek. Károlyi megírván, megmutatta a fejedelemnek levelét,[39] s azt Baranyi Mihálylyal titkon Pálffyhoz küldte,[40] maga pedig visszament

34 Pulay (Károlyi önéletírása, II. 200.) szerint úgy áll a levélben: «ha kigyelmednek is olyan plenipotentiája talál lenni.» Az eredetiben: «ha annak is olyan plenipotentiája leszen kegyelmedtől.» Ez óriási különbség.

35 Arch. R. III. 191. Erre czéloz Pulay, id. h. II. 197.

36 Mint a hogy Pulay írja id. h. II. 201. Hogy már előbb akart menni, azt a 198. lapon említi.

37 Arch. R. III. 191.

38 November 23. Károlyi-lt.

39 Rákóczi eml. 284—5.

40 Pulay, Károlyinál, II. 208. Baranyi Mihályt említi Komáromy deczember 4-ikén. Károlyi-lt.

a táborba. Azt az írást, a miről akkor beszélgettek, t. i. a bővebb követi utasítást, a fejedelem csak 29-ikén, levélben küldte meg neki.[41]

Időközben maga ügyelt Munkács éléstárainak megtöltésére. Valóban, ilyen kicsiségekkel is neki magának kellett vesződnie. Színek alá hordatta a zsákokat, szétosztotta a szekereket, a kirendelt hajdúkkal melyik hozza be a tűzi és az épületfát, melyik a szénát, szalmát. Már az első napokban berakatott 12,000 köböl élést s gondolkodott a még hiányzó zab, árpa és szalma szállításáról, a miben különösen Biharvármegye akadékoskodott. De a fejedelem megmondta, hogy inkább saját lakóházaiba is gabonát rakat, de szorít helyet az élelemnek; hiszen a Munkács városában nem szűnő pestis miatt ő maga úgyis kénytelen lesz az új sáncz valamelyik kunyhójába költözködni.[42] A sáncz barakjai alig fogadhatták be a menekülőket. Csatavesztés után érkezett hozzá *Esterházy* Antal is.[43] Viard egyik tábornoka, *Laucken,* Tokaj elfoglalása után, november 10-ikén reggel 8—9 közt Liszkánál Esterházy mezei hadát meglepte s egy kis puskázás után visszanyomta. Charrière két-három ezreddel nem tudta feltartóztatni, de legalább fedezte a visszavonulást s így hátán hozta az ellenséget Patakra. Esterházy a nemes ifjakkal átkelt Kispatakra s a sarkában levő ellenség elől felszedette a Bodrog hídját. Mindössze 80—90 ember esett el, s Esterházy Ujlak és Nagymihály felé vonúlt vissza.[44] Sárospatakot elvesztvén, a fejedelem legalább Eger várát akarta megmenteni s Palocsay Györgynek parancsot adott, hogy Nánásról lovas és gyalog hadaival és «bizonyos számú mostan érkezett arnótságokkal oda siessen».[45] Pálffy éppen Palocsay fölhívása napján, 11-ikén szólította megadásra Perényi Miklós egri parancs-

41 Munkácsról, november 29. Arch. R. III. 203.

42 November 22. Arch. R. III. 195.

43 November 18. Károlyi-lt.

44 Rákóczi eml. 283. Esterházy levele a fejedelemhez november 10. Károlyi-lt. Pálffy november 24-iki kiáltványa 400-ra teszi az elesettek számát. U. o.

45 Palocsay pátense a városokhoz és falvakhoz november 11. U. o.

nokot,[46] s a tagadó feleletre 22-ikén megkezdte a vár bombázását. «Eleitől fogvást mindenkor tapasztaltátok — írta akkor a környéken lakó falusiakhoz,[47] — hogy Rákóczinak és hozzátartozandóinak hitegetése csak vakítás volt; mert törökkel, tatárral, muszkával, svékussal, lengyellel s tudja Isten, minemű nemzetekkel rémítette a köznépet; eddig bizony Indiából is elérkezhetett volna; de kitetszik, hogy minden dolga tökéletlenség. A töröknek császár és koronás királyunkkal békessége van; bizony, az arnótot föltámadni nem engedi; azért se ezt, sem pedig több ilyen hazugságait magatokkal el ne hitessétek.» Rákóczi, Bercsényi, Károlyi — Pálffynak a tiszántúliakhoz intézett kiáltványa szerint[48] — Lengyelország szélére veszik magukat, követőik pedig felesen elállnak tőlük s gazdálkodni kezdenek. Mindamellett nem térnek vissza a király hűségére, nem jelentkeznek eskütételre, hanem újabb alkalomra várnak. Ha módjuk lenne benne, újból fegyvert fognának a kurucz ellenség mellett törvény és természet szerint való királyuk ellen. Pálffy kegyelmet hirdetett a megtérő tiszántúliaknak, de német, magyar és rácz hadakkal fenyegette a késlekedőket.

A fejedelem tudta, hogy a már is két lábnyi hóban s az eleség fogyatékossága miatt az ellenség sem mozoghat könnyen. De ragaszkodott ahhoz a tervéhez, hogy lovasságát egy hadtestbe vonván össze, még egyszer átkel a Tiszán «az áldott Nyírségbe», elvágja az ellenséget minden eleségtől s a népet újból föllelkesíti. S hogy ezt megteheti, abban a pillanatban is hitte, mikor húsz katona sem volt mellette s mikor a menekülők «sáska-tábora», a helyett, hogy a csatatérre követné, 17-ikén az ő rákosi majorját is fölverte, asztagait csépelte és «orra előtt» fosztogatott.[49]

Mindenre elszánt embereket akart maga körül látni; szerette volna tehát «lerázni nyakáról» a feleséges tábornokokat, a kik

46 Perényi jelentése november 24. a fejedelemhez. Károlyi-lt.

47 Palocsay emlitett elfogott pátensére irva november 24. U. o.

48 Pálffy pátense Pestről, november 24. Károlyi-lt.

49 Rákóczi Károlyihoz november 12. U. o.

csak magukról és családjukról gondoskodtak. Gróf *Forgách* Simon tábornagyot tehát november 16-ikán szabadon bocsátotta munkácsi fogságából.[50] József király hűségére úgy sem térhetvén vissza, megengedte neki, hogy feleségével, fiával, régi szolgáival, paripáival, hintaival, társzekereivel, családi okirataival és ékszereivel kiköltözhessék Lengyelországba. Forgách azonban még januáriusban is vele maradt.[51] Hasonló engedelmet adott gróf *Esterházy* Antalnénak, ki cselédeivel Szent István napja óta a régi bástyakertben lakott.[52] Csáky Mihály, Petrőczy István, Teleki Mihály, Hellenbach, Radvánszky, Keczer, a Peré-

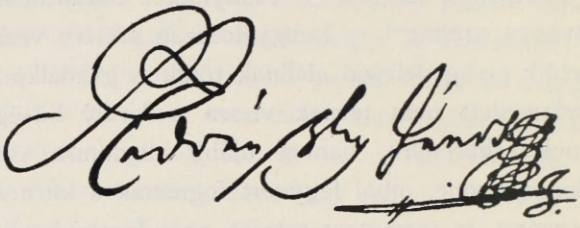

46. RADVÁNSZKY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

nyiek stb., még idején kibújdostak.[53] Nem helyeselte *Palocsay* Györgynek «szerelemtől indíttatott veszedelmes szándékát», hogy t. i. álruhában menjen be jegyeséhez, gróf Forgách Juliánnához, Bottyán özvegyéhez.[54] Szentpétery brigadérost, Kókai és Sőtér ezredeseket, a kiket mindenféle kéréseikkel 22-ikén fogadott, azonnal visszaküldte a táborba.[55] Az egrieknek is megizente,[56] hogy ne féljenek oly nagyon az ellenség bombáitól; ahogy a

50 Rákóczi eml. 284. Ezt a tábornagy folyamodására tette. Thaly, Tanulm. 256.

51 Károlyiné 1711 jan. 9. Károlyi-lt.

52 Arch. R. III. 524. A fejedelem november 18. írja, hogy Antal úr is Munkácsra érkezett. Károlyi-lt. Neki deczember 16-ikán nem adott engedelmet a kibujdosásra. Arch. R. III. 324. Emlékiratában tehát (284. l.) tévedt, hogy Forgáchcsal egyidőben engedte kimenni.

53 Thaly, id. h. 256.

54 November 22. Arch. R. III. 197–7. November 18-iki levelében félt, hogy megbóditja Palocsay szívét a szeretet. Ha parasztruhában bemegy Egerbe, rajta veszthet, az ellenség elfoghatja, s úgy bánhatik vele, mint Barbéziers franczia tábornokkal, a ki Bajorországba parasztköntösben akarván menni, elfogták s mint kémet majdnem fölakasztották. «Azért, hacsak meglehet, jobb csendesebb időt várni a szeretetre.» (Károlyi-lt.)

55 Arch. R. III. 194.

56 U. o. III. 196.

tapló sem fog tüzet minden aczélütés után, a város sem gyúl ki minden lövésre. Látja,[57] jobb szeretné Perényi, ha — mint Kisvárdát — a várat tökkel bombáznák, nem olyan vastag cserepü vasfazekakkal. Attól pedig eltiltotta, hogy Pálffytól fegyverszünetet kérjen. Kassa parancsnokát, *Esterházy* Dánielt, új részletes utasításokkal látta el s Varannó és Parnó közt a lengyelországi összeköttetések fentartására három ezreddel *Ebeczky* István brigadérost és Sztárára Charrièret rendelte.[58] A Bodrogközt Sennyei Ferencz brigadérosnak, a Tisza középső szakaszát Károlyinak kell vala védenie.[59] Azonban a hadak egy részének föladata nem is annyira a harczolás volt, mint az adóhátralék behajtása.

A császáriak közt híre terjedt, hogy a fejedelem országgyűlést tartott Ecseden, s téli beszállásolással fenyegették Debreczen városát, mivel erről nem értesítette a váradi parancsnokot.[60] Pedig a fejedelem állandóan Munkácson tartózkodott, a hol Bercsényi száztagú követségének fölszereléséről és arról gondoskodott, hogy a lengyelországi követség költségeit részben a jaraszlói uradalom bérletéből fedezze.[61] Megírta a megbízólevelet Bercsényi számára II. Ágost lengyel királyhoz és november 20-ikán útnak indította Bercsényit és kíséretét. A kíséretben volt dr. *Lang* is, a fejedelem udvari orvosa, mert a főtábornok nagybetegen indúlt el a lengyel-orosz követségre. «Ha meg nem halok, semmit sem múlasztok el» írta a fejedelemhez november 21-ikén. Még aznap átkelt a Vereczkei-hágón s késő éjszaka pihent meg az első lengyel faluban.[62] Sohasem látta többé hazáját, a melynek történetébe mindörökre beírta a nevét. Százkilenczvenhat esztendő múlva mint halott tért vissza Magyarországba.

57 November 29. Arch. R. III. 203.

58 November 20. U. o. III. 308., 312—3.

59 U. o. III. 311.

60 Komáromy György Károlyihoz november 25. Károlyi-lt.

61 Nov. 16., 18. Arch. R. III. 546., 548.

62 Bercsényi a fejedelemhez november 21., 22. U. o. VI. 611—2. Rosszúl emlékezett tehát a fejedelem (Eml. 284.), hogy 26-ikán kelt át a határon. Szalay (Rákóczi bujd. 13.) még jobban tévedt, hogy ez október 26. történt volna.

Miközben Bercsényi az északi hatalmak segítségét kereste, a magára maradt fejedelem nyugodt megfontolás tárgyává tette, egy teljes hatalmú magyar császári főparancsnoktól mi jót remélhet a nemzet kibékítése, igazságos kívánságainak teljesítése tekintetében. Gondolatait írásba foglalta vagy foglaltatta «*Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése*» címmel s azt november 29-ikén elküldte Károlyinak, hogy Pálffyhoz írandó levelében ne tegyen róla említést, de valamely alakban, mint névtelen röpiratot közölje vele s küldötte is annak szellemében beszéljen Pálffyval.[63]

Az elmélkedés szerint [64] Isten a nemzetet mindenkor megszabadította ellenségeitől. A német igája ellen sokszor feltámasztotta, hogy ezzel is élénkebbé tegye a nemzetnek a szabadság iránt való állhatatos szeretetét; de mivel a nemzetnek egy része mindig hű maradt a némethez, ez sohasem tekinthette a hazát fegyverrel meghódított országnak. A nemzet a szabadságot mostani vezére alatt közelítette meg legjobban. Egy idő óta sorsa hanyatlani, reménysége hűlni látszik; de a homályban is feltűnik a boldogulás útja. Ime, Isten az ellenség fegyverének kormányát egy magyar ember kezébe adta olyankor, a mikor az idegenek már a nemzet végromlására törekedtek. Meg kell vizsgálniok, mi jó következhetik ebből a nemzetre? Minden magyar tudja, hogy a Habsburgház a magyart örökös jobbágyává akarja tenni. Házasságok kötésével kezdte, címek, jószágok osztogatásával, csalárdsággal, üldözéssel, kegyetlenséggel folytatta. Szabadsága kincsét: a szabad királyválasztást és az arany bullát vérpadok állításával, ijesztgetésekkel vette el. Most is azt hitte, a nemzetet fegyverrel hódíthatja meg. Csalódását a régieknél is nagyobb kegyetlenségekkel bosszúlja meg. Már is fölállított Pozsonyban egy törvényszéket, melyben mindenki igazolni tartozik, miért nem tért vissza a hűségre mindjárt a kegyelem első kihirdetésekor? A neoacquisticum jogát tehát, a

63 Arch. R. III. 203.
64 Közölve u. o. 198—202. és Károlyi önéletírása, II. 209—217.

melyet azelőtt csak a töröktől visszahódított területekre korlátolt, most az egész országra kiterjeszti s kérdésessé teszi mindenkinek a vagyonát. És a nemzeti hadjárat tisztjeit ki menti meg a hóhér kezétől?

A mostani császári fővezér igaz magyar, a ki hitét megtartja; de meddig tartják meg őt s utódja teljesíti-e igéretét? Hiszen Caprarának Munkács föladásakor tett igéreteit Caraffa sem teljesítette, Caraffa igéreteit pedig Kollonics semmisítette meg. A bécsi udvar a fegyver letétele s az örökös királyság fentartása mellett arra törekszik, hogy az országot a fegyver jogán vesse birodalma alá és azt — maholnap a fiúágon kihalván — leányaival német kézre juttassa, vagy legalább, a mos-

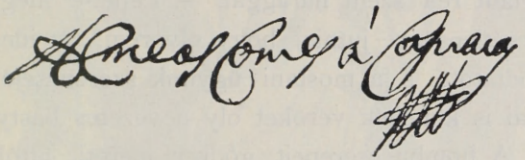

47. GRÓF CAPRARA NÉVALÁÍRÁSA.

tani császár halála után, öcscse (Károly spanyol pártkirály) távollétében kegyetlen minisztereinek kormányára bízza. Tudják, kik azok a császárpárti igaz magyarok, kik a pozsonyi országgyűlés együttartásával s más módon fáradoznak a nemzet megmentésén; de a bécsiek csak azért nem űzik szét az országgyűlést, hogy fegyvereik győzedelmével az újonnan építendő mészárszékek közt pecsételhessék meg azokat a törvényczikkelyeket, a melyek nemzetünket örökösen végső rabságra és az Ausztriai Ház, sőt Isten tudja micsoda német fejedelem kezealá juttatják. *Ennek a hadakozásnak tehát csak ünnepies békekötéssel szabad végződnie;* s igaz magyarnak, jó kereszténynek rajta kell lennie, hogy a hadakozást az általános békességig vagy a mostani császár haláláig elnyújtsák. Ezzel nem akarják veszedelembe ejteni a nagy dologra kiszemelt Pálffyt s oly nagy úri személytől nem kívánnak hitetlenséget, árulást. De mivel bizonyos, hogy nemzete veszedelmére nem kötelezte le magát,

saját indúlatjából kell módokat keresnie a kibontakozásra. Be kell látnia, hogy szegényt és gazdagot nem haszonlesés, kincsgyűjtés bir a kénytelen hadakozás folytatására, vagy éppen a bújdosásra, hanem a közel jövendő. Hiszen a külföldi segítség épp olyan változást okozhat, mint a fiút nem remélhető császár halála. Akkor legalább ne mondhassák, hogy az egész nemzet egyetértett abban, a mit egy megijesztett kisebbségtől kicsikarnak.

Ezt az elmélkedést, a mely átlátszó tisztaságban mutatja *Rákóczi politikáját*, valósággal kiegészíti és megmagyarázza a fejedelemnek az a levele, a melyet ugyanaznap az Eger vára sorsán aggódó báró *Perényi* Miklóshoz intézett.[65] «Boldog Isten! — riadt reá szent haraggal. — Lehet-e még hazánknak oly szerencsétlenségre jutnia, hogy oly régi, az idegen nemzet által letapodtatott, s a mostani ügyünk szerencséjével fölemelt familiájú fiai is kíméljék véröket oly nevezetes bástyái oltalmazásától?!» A bomba cserepeit, gödreit méreti; attól fél, olyan mélyen mennek a földbe, hogy az egri patkányokat és egereket megölik? Mert idáig még egy bolthajtást sem törtek be s nem öltek meg oly sok embert, hogy feladásra kellene gondolni. Tudja, hogy 1704-ben Zinzendorf is a vízhiányt említette a feladás okául; de ha a császár tudta volna, mennyi vize volt s mely ok nélkül kapitulált, bizonyára felakasztatta volna. Pálffy nem hozathat Budáról annyi ágyút, a mennyi ellen Eger magát nem oltalmazhatná; s a mennyit egy téli rövid nap lelő, Perényi kétannyit újraépíthet éjszaka. Vegye hát észre magát; gondolja meg, hogy ha idegen vagy magyar had meg nem segítheti is, hite és magyarsága szerint köteles a vár megtartására, oltalmazására mindaddig, a míg lehet. De reménysége lehet mind a kettőhöz, tehát még inkább kell teljesítenie kötelességét. Ha teljesíti, hiába fenyegeti Pálffy a hadi törvénynyel. Csak a német törvényt húzhatja rá, a mely igazságtalan kegyetlenségekből és

[65] November 29. Arch. R. III. 313–317.

48. EGER.

szabadosan uralkodó akaratból szokott állani. Nemcsak Perényit, hanem az egész nemzetet ilyen törvény alá akarják vetni. Jobb volna hát, ha vitézeivel együtt Magyarország bástyája oltalmában magát dicsőséges halálra szánná el. Ha Eger várát feladja, Isten előtt kell számolnia a hazának abból következő romlásáért.

Azonban Isten nem erősítette meg, a hogy Rákóczi kérte, Perényi habozó szívét, hazánk boldogulásában meghűlt reménységét. Már másnap feladta a várat. 20,000 zsák gabona, 20,000 zsák liszt és tömérdek hadiszer került az osztrákok kezére, kik most még könnyebben folytathatták a háborút. S akarták is folytatni mindazok a bécsiek, a kiknek érdekében állt, hogy fegyverrel győzzék le a magyarokat s megszerezzék elkobzott javaikat. A bécsi angol követ csodálkozott, hogy a magyarok még sem sietnek elfogadni a bécsi udvar kedvező feltételeit.[66] A fejedelem arra az álhírre, hogy Erdélyből a botfalvi hágón át 3000 császári tört Máramarosra,[67] Munkácsról deczember 5-kén Károlyi táborába indúlt.[68] Ott kellett eldőlnie, folytassák-e a háborút, vagy békét kössenek. Sokat egyikben sem bízhattak.

66 Palmes deczember 10., 13. Fiedler, II. 124–5.

67 Deczember 3. Károlyi-lt. «Ez, ha igaz, valóban nagy rossz» irta a fejedelem. Ez az a hír, a melyet 4-iki levelében említ, de a melyet Bercsényihez ugyanaznap írt levelében (Arch. R. VI. 624.) s 12-ikén bővebben is (U. o. III. 205.) ő maga megczáfolt.

68 Útiterve deczember 3. és 4. U. o. 204. A november 30. és deczember 3. közti időről Rákóczitól nem ösmerek levelet. Emlékirata (285. l.) és önéletrajza (193. l.) szerint ez idő alatt kiment Lengyelországba, Skoliera és Drohobiczára. Ezt megerősíteni látszik, hogy deczember 2–7. közt a szorgalmas tudósító, Bercsényi sem írt hozzá levelet Skoliéból. Négy nap azonban tüzes, váltott lovakkal is túlságosan rövid idő arra, hogy ezt a kirándulást a fejedelem megtehette volna, s Munkácson néhány napig még pihenve is, deczember 5-ikén induljon a táborba. Skoliéba pedig nem vihette eléje Károlyi Pálffy válaszát, mert Pálffy a neki tulajdonított válaszhoz hasonlót csak deczember 17-ikén izent, Károlyi pedig ezekben a napokban állandóan Kisvárdán tartózkodott. A fejedelem ezt a kirándulást csak a következő 1711. év elején, januáriusban tette meg; elbeszélése tehát akkorra tartozik.

XII.

RÁKÓCZI, KÁROLYI, PALFFY.

— 1710 deczember. —

DECZEMBER 5-én este érkezett a fejedelem a beregi Vámosatyára[1] s másnap ott hallotta és onnan értesítette Bercsényit és Károlyit, hogy *Perényi* föladta Eger várát.[2] Beregvármegyéből délfelé a Tisza bácsaranyosi révén kelt át Szabolcsba, hol Károlyinak előre küldött székelyei vártak reá.[3] Éjszakai szállásra és pár napi tartózkodásra Kisvárdára kísérték, a melyről egy hete tréfálkozva írta, hogy tökkel bombázták.[4] Házigazdája *Károlyi* volt, a ki már előbb [5] figyelmeztette feleségét, hogy «Várdában a bor igen is elkel, kivált ha én is, urunk is itt lehetünk».[6] Másnap a fejedelem onnan küldte báró *Vojnovics*ot II. Ágost királyhoz, hogy az ott levő Brennerrel együtt tegyen neki előterjesztést az ország szorongatott helyzetéről.[7] Mondja meg, hogy a császár a béke igazságos föltételeit félredobva, a nemzetet halálra keresi; de ő tábornokaival és tisztjeivel együtt inkább kibujdosik, mint hogy igába hajtsa a fejét. Némelyek a Thökölynek kijelölt kisázsiai gyarmatokba, mások Moldvába

1 Levele Esterházy Antalhoz. Arch. R. III. 317—9.

2 Deczember 6. Károlyi-lt. A Bercsényihez írt levelet 12-ikén említi. Arch. R. III. 264. Rákóczi szerint (Eml. 286.) az odamenekült kanonokok vesztegették meg Réthey Ferencz alkapitányt a feladásra; ennek részleteiről Perényi jelentése alapján bőven ír deczember 12-iki levelében. Arch. R. III. 205—7.

3 Legalább így rendelte 4-ikén U. o. 204.

4 November 29. U. o. 203.

5 November 30. Károlyi-lt.

6 Alkalmasint ott volt Károlyiné is, ki Szentmártonból november 23. ezt írta urának: «Ezután is én sem a fejedelem resolutiójától várok, hanem a kegyelmedétől, édesem; a mikor a' meglesz, én is tudom magamat alkalmaztatni. A mi pedig illeti urunkkal való dolgot, ha az én nevemnek kell benne forgani, követet nem küldök, hanem mikor kegyelmed maga részéről resolválja, magam megyek. Tudom, nem lesz oly messze, hogy fel ne találhassam; s ha szóval alkalmatlan leszek is instantiánknak megbeszélésére, írásba tétetem s úgy is beadom; ha felel, én is felelek, a mit tudok». (Károlyi-lt.)

7 Vojnovics utasítása deczember 7-ikéről. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 508—510.

vagy Oláhországba akarnak kibujdosni, de legszívesebben nem a töröknek, hanem neki és a czárnak szeretnék felajánlani szolgálataikat. Kéri tehát, tudassa, mennyi magyart s mi módon fogadna be hadseregébe s küldjön valakit, a ki ebben az ügyben velök tárgyaljon. Ha ajánlatukat visszautasítja, a törökök a kibujdosókat kétségkívül a svédek erejének növelésére alkalmaznák. De a király tudtára adhatja a bécsi udvarnak, hogy az igáját kerülő magyarok mégis szívesebben katonásodnak a vele barátságban élő lengyelek, mint az ellenséges törökök hadában. A követ ne titkolja a király előtt, hogy az ellenség mindenütt ura a harczmezőknek, de a várakban még tarthatják magukat. Ha kérdi, mondja meg, hogy az annyiszor fölajánlott békét azért utasítják vissza, mert a császár mindig megtagadta a béke biztosítását s egy nem elég szabad és nem független országgyűlés elé utasította a sérelemnek orvoslását; a javaikra áhítozó minisztérium most is inkább leigázni, mint megbékíteni akarja a nemzetet. Ha azt kérdi, Rákóczi és Bercsényi miként akarnak gondoskodni a maguk biztonságáról, mondja meg, csak annyit tud, hogy Bercsényi föladata az orosz-svéd béke előmozdítása, s hogy a fejedelem, mint lengyel .honosított és jaraszlói földesúr, valószínűleg a király pártfogása alá kíván helyezkedni; de tudja, hogy készebb Munkács várába zárkózni s azt végső kimerülésig védelmezni, mint kibujdosni.

Pálffy éppen ekkor küldte Kisvárdára *Baranyi* Mihályt azzal a parancscsal, hogy Károlyi válaszát is megvigye neki. «Úgy látom — írta Komáromi Csipkés György bihari alispán és debreczeni bíró[8] — Isten fogja szekundálni excellentiád (Károlyi) szándékát és ő excellentiájában (Pálffyban) is megforr a magyar vér». A fejedelem beleegyezésével adott válaszszal deczember 11-ikén maga *Komáromi* indúlt Pestre Pálffyhoz.[9] Károlyi kije-

8 Deczember 7. Károlyi-t.

9 Rákóczi eml. 285. A Kisvárdán 1710. deczember 9-én kelt levél szövege Pulaynál (Károlyi önéletírása, II. 201—205.) Komáromy deczember 21-ikén azzal indúlt, hogy bízik jó Istene kegyelmében, a kinek hatalmában van minden felsőség szíve s odahajtja, a hová akarja. (Károlyi-lt.)

lentette, hogy nem mások hitegető biztatására, hanem hazánk törvényeinek oltalmazására fogott fegyvert; s nem tudja, a szövetséghez letett hite megszegésével hogyan vethetné meg hazánk igaz ügyének Isten által való oltalmazását; hiszen állhatatlanságával inkább büntetést, mint tiszteletet és becsületet érdemelne. Nem akar ő maga bátorságban lenni, mikor nemzete gyászosan nyomorog; de biztosítja Pálffyt, hogy fáradhatatlanul közreműködik hazánk óhajtott békessége érdekében. Egyik részen sincs magyar, ki azt nem óhajtaná; s kétségtelen, hogy a császár és miniszterei sem gyönyörködnek a keresztény vér ontásában.

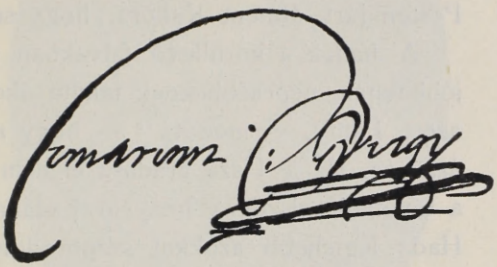

49. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

A Komárominak adott utasítás szerint[10] figyelmeztetni kellett Pálffyt, hogy a fejedelem elhatározása most is az, a mit Urbich útján terjesztett az udvar elé. A közönséges békét, mint a fejedelem meg is mondta, országgyűlésen, valamennyi vármegye követeinek jelenlétében kell kötni. Mivel nem tudhatta, kik vesznek részt a pozsonyi országgyűlésen és nélkülök mit határoznak ottan, természetes, hogy nem kötelezhette magát előre a végzések elfogadására. A gyönge és öreg Esterházy Pál nádor erélyében sem bízhatott. Ha Pálffy a Tiszántúl megtámadásával fenyegetőznék, a követ mondja meg neki, hogy úgy hiszik, nem az egész német hadsereg jön ellenök, annak egy részével szemben pedig bíznak Istenben, a ki ugyan sokszor megalázta, de most megint, bátorsággal töltötte el őket. A fejedelem ideérkeztével a vitézlő rend nagy kedve növekedett s mintegy megújúlt. Pálffy tudhatja Heister és Veterani példájából is, hogy

10 Pulaynál, u. o. II. 205—8. Egészen ezen utasítás szellemében írt Károlyi Pálffynak is egy terjedelmes levelet, a mely különben — kelet nélkül — Rákóczi 1711 február 21-iki leveléhez van ragasztva. (Károlyi-lt.)

nehezen nyert méltóságát könnyen elveszthetí. De ha legyőzné, széjjelverné is az egész kurucz hadat, azzal nem érne véget a támadás és nem biztosítaná vele a császár dolgait; mert az igaz magyarok nem teszik le fegyveröket, nem bujdosnak ki, hanem hazájokért, az árvákért, özvegyekért az erősségekben várják Isten kegyelmének teljesedését. Komárominak a november 29-iki névtelen röpíratot is Pálffy kezébe kellett juttatnia.

Idáig a fejedelemnek meg volt az a vígasztalása, hogy *Pálffy* hódolatra intő parancsának a Tiszán túl «alig valaki vagy éppen senki sem engedelmeskedett».[11] Mialatt tehát Komáromi Pesten járt, átment Kállóra, hogy seregét rendezze, bátorítsa.

A hadak a körüllevő falvakban szállásoltak s a fejedelem jobbaknak, népesebbeknek találta öket, mint hitte. «Úgy jöhet azért Pálffy, — mondta[12] — hogy *még egyszer szemébe nézhetünk*». Ha a Tisza áradása el nem rontaná a titkos gázlókat, a távolabb elszórva henyélő hadakat is meglátogatni készült. Hada legfeljebb azokkal szaporodott, kik a feladott várakból kivonúlva, hitöket megtartották s hozzájöttek; pl. 12-ikén Perényi száz hajdúval. «Nehezebb volt egyedül kezdenünk — vélte Skoljeban Bercsényi;[13] — most is rásegít Isten, csak odavezéreljen!» Örült, hogy a fejedelem lement a hadak közé és jót várt tőle. A külső ügyeket sem tartotta reménytelennek. Igaz, hogy nehéz a jó várása veszély között; de több jót várhatunk jól indúlva, mint megrekedve. Minden reménységnek csak az vetne véget, ha ő szerencsétlenül végezné követségét, vagy csak hitelt is adnának otthon ilyen hírnek.[14] A fejedelem is intette Esterházy Dánielt,[15] ki Máriássy Dánielt küldte hozzá, hogy ne bizalmatlankodjék a kassai polgárokban. Mi következnék hazánkban, ha a bizalmatlanságra vezető okokat a fejede-

11 Ebergényi cs. altábornagy intőlevelei Szatmárhoz, Szabolcshoz, Debreczenhez november 30. Kecskemétről. Károlyi-lt., három példányban.

12 Deczember 12. Arch. R. III. 204—7.

13 Deczember 8. U. o. VI. 624.

14 Deczember 10. U. o. VI. 626.

15 Deczember 16. U. o. III. 322. Rivière tűzérezredes ugyanakkor Esterházy akarata ellenére jött a fejedelemhez, a ki azonban megnyugtatta, hogy visszatérni készül. U. o. 323.

lem is oly hathatósan venné szívére, ahogy a látszat ösztönzi; s mi lenne, ha a hazáért nem volna kész bármely halálra feláldozni személyét? «Az idétlen kiköltözés a hazából — írta ugyanakkor a másik Esterházynak,[16] — csak az ellenségnek fog szívet nevelni, a hűségünkben levőknek pedig elméjöket bódítja.» Nem hitte, hogy ha ő megengedné is, hazájához való szeretete és sokszor megmutatott hűsége megengedné neki, hogy hirtelen és ok nélkül kiköltözzék Lengyelországba; holott óránkint várhatja, hogy újból alkalmazza.

50. HERCZEG ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

Negyednap mulva a fejedelem Károlyival Baktán értesült Pálffy szóbeli üzenetéről,[17] mely szerint az elkezdett dolgokat Pálffy *a fejedelemmel is kívánja közölni.* Szeretné, ha az erdélyi fejedelemséget szóba se hozná és az alkudozásokhoz ne kívánja se az országgyűlés összehívását, se a fegyvernyugvás[18]

16 Deczember 16. U. o. 324.

17 Pálffy levele 17-ikén kelt (Pulay—Károlyi, 217.) s Pulay szerint a fejedelem (u. o. 218.) a baktai kúriában, Károlyi jelenlétében hallgatta meg Komáromy jelentését. Károlyi még 23-ikán is Baktán volt (u. o. 219.), ellenben a fejedelem 19-ikén már nem lehetett ott, mert Károlyi levelet írt hozzá. (L. Rákóczi deczember 23-iki levelét, Arch. R. III. 207.) Károlyiné Olcsván, deczember 22-ikén d. u. 3 órakor urához írt levelében (Károlyi-lt.) még azt hitte, hogy a fejedelem Baktán van, mert ezt kérdezi: «Valjon, édesem, nem fogja-e bánni a fejedelem, hogy volanter látja a pecsétjét, mert az okos ember azt csak megösmeri, ha mesterséggel ragasztjuk is le; hát még az én ragasztásomat?!» A fejedelem azonban akkor már Munkácson volt, Komáromy fogadtatása tehát Baktán legkésőbb 19-ikén történhetett; akkorra a 17-iki levéllel Komáromy váltott lovakon elérkezhetett Pestről.

18 A deczember 17-iki levélhez adott szóbeli üzenetben (Pulay–Károlyi, II. 218.) amnystitium áll armistitium helyett.

megadását, mert a bécsi kormány a tárgyalásokat és a fegyvernyugvást is nehezen fogja megengedni. Javasolja továbbá, hogy a fejedelem írjon alázatos levelet a császárhoz és legyen meggyőződve, hogy mind magának, mind követőinek kegyelmet nyer s még jószágaikat is visszakapják. Ne bízzék külső hatalmasságok segítségében és hitegetésében, mert azokban megcsalatkozik. Ha valamit akar, ne késlekedjék, mert a császár hadai megindúlnak; és ha ezeket kevesli, titokban megmondhatja, hogy küldhetnek ellene 40,000 németet is.[19] Komárominak arra a megjegyzésére, hogy a császár nagyon beteg, azt felelte, «Itt vagyon Carolus». «De nem hagyja el Hispániát érettünk!» ellenkezett Komáromi. «Mind a kettőt birhatja és gubernálhatja» felelte Pálffy, kinek belső embereitől azt is hallotta, hogy Ágost lengyel király meghalt volna.[20]

Károlyi terjedelmes emlékirattal[21] fordúlt a fejedelemhez, a kit a Bethlen Gábor s a maguk korabeli helyzetnek sok tekintetben hasonló voltára figyelmeztetett. Mint akkor, most is *békével* kell befejezni a küzdelmet. Fejtegette, hogy *nem lehet reményünk külső segítséghez.* A békét Pálffynak *mostani* ajánlata alapján kell keresniök. Hiszen bizonyosak már benne, hogy a maguk erejével nem boldogúlhatnak. A fejedelem tehát *alázza meg magát,* hogy úgy ne járjon, mint az egyiptomi király, a ki Jeremiás próféta intésére nem alázkodott meg Nabukadonozor előtt s elveszett. Irjon a császárnak az ajánlott módon, de írja meg a külföldi hatalmasságoknak is, hogy ezt *nem őszintén* teszi, hanem csak hogy összeszedhesse magát. A hatalmasságok tudni fogják, hogy csak a keresztény vér ontásának eltávoztatása végett alázta meg magát s a béke nem rajta, hanem a bécsi udvaron múlt. Országgyűlést ebben az ügyben nem tarthatnak, mivel a szövetkezett rendek részint meghódoltak, részint

19 Pulay—Károlyi, II. 218. Komáromy deczember 29-iki levele. Károlyi-lt.

20 Komáromy, deczember 29. U. o.

21 Károlyinak ez a nehezen olvasható kiadatlan emlékirata (Károlyi lt.) nevezetes adalék a tárgyalások történetéhez, Károlyi felfogásához és magatartásának igazságos megítéléséhez

bujdosnak. A fejedelem levelét Károlyi, ha zálogot adnak érte, maga viszi föl Bécsbe. Mihelyt ott a nemzet kárát tapasztalja, kész inkább halált szenvedni, mint folytatni a dolgot. Ha őszinteséggel találkozik, minden külső, belső dolgokat összevetve, igaz jelentéseket fog küldeni. «Ha követhető, kövessük; ha nem, mutassuk meg, hogy nemcsak pompához tudtunk, hanem az alázatosságot is megismertük és végbevittük. Ha most nem boldogulunk is, per humilitatem sub onere crescit palma nostra

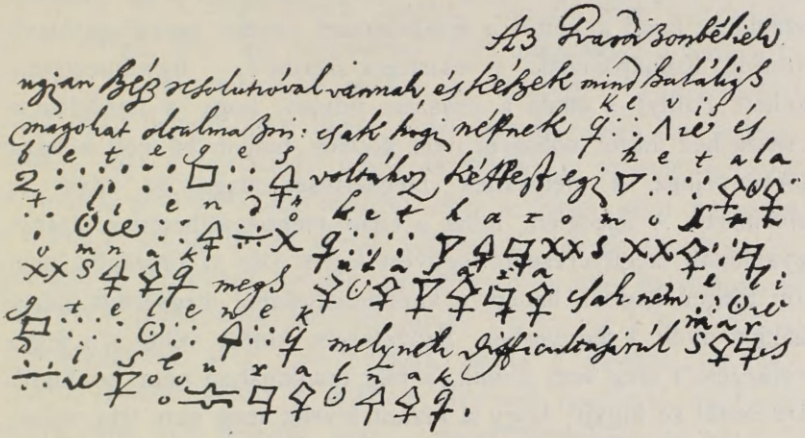

51. PONGRÁCZ JÁNOS KIÁVISOS LEVELE (1710. SZEPT 15)

(alázatosság következtében a teher alatt megnő a pálmánk) s jó végét várhatjuk».

A fejedelem deczember 19-ikén elvált Károlyitól és 22-ikén már Munkácson volt,[22] hol az ünnepeket a legnagyobb dologban akarta tölteni. Jövetele hírére csillapodtak a kedélyek, a melyeket Bártfa és Eperjes elvesztése fölzaklatott. Mindamellett úgy látta, még a férfiak is irtózva hallják, hogy Munkács várában akar elzárkózni s onnan néz a vihar elé. A többnyire lovas katonák sehogysem szerették a várat; de a fejedelem sem szeretett elállni föltett szándékától.[23] 23-ikán délután kocsit küldött *Károlyi* elé,[24] a ki reggel még Baktáról kérte Pálffyt, hogy

22 Arch. R. III. 207.

23 Deczember 23. U. o. 208.

24 Rövid levelét odaczímezte. (Károlyi-lt.)

legyen egy kis türelemmel, mert ez a nehéz és veszedelmes dolog nemcsak őt illeti.[25] Csak néhány órát tölthettek együtt, de mégis elég időt arra, hogy az egyre válságosabb helyzetet, a Pálffynak adandó feleletet, a fejedelem lengyelországi útjára szükséges intézkedéseket s a katonaságnak teendő javaslatot megbeszéljék; mert «jobb nekik is, nekünk is tudni, ki mit akar?»[26]

A fejedelem magában töltötte az ünnepeket, *az utolsó karácsonyt Munkács várában;* Károlyi pedig hazasietett Kisvárdába. Ott írta meg feleletét Pálffy[27] s honvédelmi tervezetét Rákóczi számára: mind a kettőt a fejedelemmel történt megállapodások szerint. Komárominak — utasítása szerint[28] — figyelmeztetnie kellett Pálffyt s általa a császári udvart, hogy a fejedelem a császárhoz hittel sohasem volt köteles, hanem hű volt a haza törvényeihez, a melyeknek megsértését maga az udvar is elösmerte. A fejedelem tehát a haza megbecsülhetetlen aranygyapjának megnyeréseért fegyvert fogott; de az országba nem jött idegen haddal, hanem a kimondhatatlanúl megsértett hazafiakkal nyúlt a fegyverhez. Szövetséget kötött velük s a fegyverkezéstől meg sem szűnik, a míg munkájában nem boldogúl. De senki se higyje, hogy a kívánt levelet meg nem írta volna, vagy a császár kegyelmét nem remélné; hiszen személyesen is jól ismeri ő felségét. Pálffy gondolja meg, hogy ők nem alaptalanúl bíznak külső hatalmakban. Nemcsak ígérték azok a segítséget, hanem remélik is, hogy mellénk állanak s az Ausztriai Házat már a maguk érdekében is megtámadják. Mint magyar ember tehát Pálffy is inkább arra gondoljon, hogy a közügyeket békés úton, országgyűlésen intézzék el. Igy a császárnak nem kell külön tárgyalnia a fejedelemmel vagy a szövetkezett rendekkel. Letett hitéhez és esküjéhez képpest hirdessen a császár országgyűlést, béküljön ki a nemzettel s biztosítsa azt szabad-

[25] Deczember 23. Károlyi, II. 219.
[26] Deczember 26. Arch. R. III. 209.
[27] Deczember 26. Károlyi, II. 220.
[28] Deczember 26. Károlyi önéletírása, II. 221—8. Komáromi azonban ezt 29-ikén még aligha kapta meg Debreczenben, mert megkérdezte, a régi utasításhoz ragaszkodjék-e, vagy újat kap? (Károlyi-lt.)

ságainak, régi jó törvényeinek, szokásainak megtartásában. Többet ér ez, mintha negyven ezredet kellene behoznia s fizetnie. Máskülönben, mint igaz magyar, Pálffy sem kívánhatja, hogy igazságosaknak ösmert jó reményeikről lemondjanak. A fejedelem jól tudja, hogy vele, mint egyes emberrel, senki sem tárgyalna.

De ő nem magánszemély, mert mindazok, kiknek a mostani állapotokhoz közük van, közakarattal választották erdélyi fejedelemnek és a szövetkezett magyar rendek hadi vezérének. Ez a jellege épp úgy megmarad, mint megmaradt a Szaniszló királyé. Ha ki kellene is mennie az országból, a keresztény világ már ösmeri igaz ügyét s azt semmi esetre sem hagyja abba. Tudja a fejedelem, hogy az udvar, a savoyai herczeg tanácsára, a fölkelés lecsendítése után a török ellen készül s a törököt addig is az orosz háborúval akarja elfoglalni és gyöngíteni. Tervének minden igaz magyar örülne, ha bízhatnék törvényes szabadságai megtartásában. De ha ezt a biztosítékot az országgyűlés meg nem adhatja, akkor a törökök leverése után a császár velök is érezteti fegyvere hatalmát. Pálffyval együtt rajta kell lenniök, hogy a haza törvényeit és boldogságát biztosítsák s minden magánérdeket félre tegyenek. A fejedelemnek az a legkedvesebb ügyekezete, hogy országunkat boldoggá és szabaddá tegyük, mivel a béke örökké össze van kötve a szabadsággal. Mivel mindnyájan ösmerik a külügyeket, ne kívánja Pálffy, hogy biztos és csalhatatlan reményüket rossz reménynyel cseréljék el. A mi pedig önmagát illeti, ha Komáromi követségének nem lesz sikere, inkább a Pálffyé, mint másé legyen, Károlyinak minden jószága, míg Isten vezérléséből a szövetkezett igaz magyarok fegyvere boldogúlni fog.

Ennek elősegítésére Károlyi egész tervezetet terjesztett a fejedelem elé.[29] Figyelmeztette, hogy ha a Dunántúlt s Érsek-

[29] Projectum C. Alex. Karollyi Ppi transilv. Rákóczy submissum cum notationibus per eundem Principem adnexis. Kelet nélkül, a Károlyi-levéltárban. Az itt említett utolsó vár deczember 10-én esett el, a minek hire most érkezett a fejedelemhez.

újvárral a Vágon túlt, a sárospataki zavar miatt pedig Jászót, Krasznahorkát, Egert, Eperjest olyan könnyen elveszthették, mennyivel inkább tarthatnak most az egyesült ellenségtől, mely már a Tiszáig előrenyomúlt s Erdély felől is fenyegeti őket. Idején kell tehát gondoskodniok a maguk és hazájuk sorsáról, igaz ügyök boldogúlásáról. Hiszen ha az országnak ebből a szegletéből is széjjeloszolnak hadaik, fegyveröknek végső romlása következhetik s a még kezükön levő várak őrségei is kétségbe esnek. Mocskolják őket, hogy ha nem hitegetnének, hazudoznának, segítségök idáig Indiából is elérkezhetett volna; de nem gondolják meg, mit tesz pénz nélkül, ellenséges földeken keresztül, messzelevő országokkal érintkezni. Csalhatatlan segítségökben bízva, a fejedelem kötelezi magát az egész vitézlő rend előtt, hogy tulajdon személyében bevonúl Munkács várába s azokkal együtt, kik igaz hittel vannak ügyökhöz és a szövetséghez, csalhatatlan segítségöket ottan várja meg. A kik hazájok mellett szenvedni nem akarnak s inkább kibujdosnak, mint hogy hittel örökös jobbágyságra kötelezzék magukat, azokról még az ellenség támadásából származható zavarok előtt gondoskodik.

Szomszéd uralkodóknál szerez nekik tisztességes alkalmazást mindaddig, míg a szövetség fejei a külső országokból ígért segítséget kihozhatják s igaz ügyöket újból kezdhetik. Hiszen tudja a vitézlő rend, porba tapodott igaz ügyöket Isten mily kicsiny szikra által emelte föl s dicsőségesen tündöklővé nem a mások, hanem a maguk nemzeti fegyvere következtében tette. Hanyatlásukat hadi tudatlanságuknak, a szükséges hadi eszközök hiányának s annak tulajdoníthatják, hogy a külföldi uralkodóknak máshol kellett hadakozniok. De bátortalanságról, szívünk elvesztéséről ne vádoljuk magunkat s ne essünk kétségbe. Csekély kezdetű ügyökben Isten fölbátorította és egy szövetségbe vezérelte őket; csodálatosan megbüntette a hitszegőket; s ha egy morzsa szikrából így elősegítette, továbbra is megszenteli munkájokat. Ebben sokan kételkednek, hitetlenkednek, a felfuvalkodott ellenség pedig már teljesen elnyomottaknak tartja őket.

Isten azonban megadja a kívánt boldogságot s oltalmával vígasztalja azokat is, a kik már az ellenség nyakába vetették magukat.[30]

Ehhez képpest a fejedelem megparancsolta, hogy a nemzetünknek többé nem használható Aranyosmedgyest, Károlyt, Sólyomkőt, Szentjobbot, Sarkadot[31] az őrség odahagyja, s egy része Munkácsra, a másik Ecsedbe vonúljon. Mivel a mezei had meg nem maradhat, ezen várak egy részét föl kell égetni, hogy az ellenség oda be ne fészkelhesse magát. A vitézlő rend, mely a Munkácsba vagy Ecsedbe való zárkózásra vagy kibujdosásra s ideiglenes idegen szolgálatra kötelezi magát, töltse meg a munkácsi és az ecsedi éléstárakat. A külföldre készülők Máramarosban várakozzanak, de portyázzanak és a hazában maradjanak, a míg csak lehet. A részletes rendelkezések sorában érdekes az az intézkedés, hogy a máramarosi sót még ostromzár esetében is Munkácsra kell vinni; mert a császáriak, régi szokás szerint, megint megdrágítják s így a szegény emberek titokban is odajönnek utána.

A vitézlő rend ne higyje, hogy mind a hárman (Rákóczi, Bercsényi, Károlyi) elhagyják. Károlyi biztosította a fejedelmet, hogy rajta semmi sem múlik s hite szerint mindent megtesz, a mit tud.

Mindezekről különben személyesen akart szólni a fejedelemmel. «De az idő ellenség s az ellenség nem piszmog.» Azért írt levélben. «Nincs nehezebb, mint ha felségedtől kellenék elválnom; de mindezt Istenre kell hagynom és a mi hasznosabb követnem.» «Én tőlem el nem szakad kegyelmed — felelte a fejedelem[32] — mert in illo casu, ha kevéssel is, de jöjjön erre kegyelmed: hadd beszélhessünk ezek felől.» Tervezetét jóváhagyta; s Munkácson szívesen fogadta feleségét, gyermekeit, a kik Szilveszter napján érkeztek hozzá.[33] Károlyi nemcsak atyai oltalmába ajánlotta, hanem kezébe is adta családját s ezzel teljesen

30 A tervezetnek ez az első része valódi szónoki mű s hihető, hogy azt a baktai hadai szemlén (melyről Pulay emlékezik, Károlyinál, II. 218.) a fejedelem el is mondta.

31 Báró Löwenburg ezt deczember 2-ikán szólította megadásra. Károlyi-lt.

32 A projectum 6. oldalának lapszéli jegyzete.

33 Deczember 31. Arch. R. III. 211.

meggyőzte arról, hogy a tárgyalásokat s távollétében az ország ügyeit is hűségesen vezeti. 28-ikán, a külső ügyek megbeszélése végett, őt magát is magához hítta.[34] Másnap Kassára megírta a kassai polgároknak,[35] hogy kiváltságaikat a haza szolgálata fejében kapták s azokra az időkre s a körülményekre hivatkozva, nem bújhatnak ki a haza szolgálata alól. Jó példát adott nekik Esterházy Dániel várparancsnok, a ki újból fölesküdött a szövetségre; és segítségökre ment Esterházy Antal dunántúli ezrede. A dunántúli bujdosók ajkán pedig fölcsendült a legújabb kurucz nóta:[36]

Talán az idő megfordul,
Katonacsillag megújúl;
Mink is indúlunk azontúl...
Urak leszünk még Dunántúl!

XIII.

A LENGYELORSZÁGI KIRÁNDULÁS.

— 1711 január. —

VAY ÁDÁM az udvar nevében magyar földön utoljára kívánt boldog újesztendőt a fejedelemnek, a ki viszont ezen új esztendőben írt első levelével Károlyinak kívánt hazánk szolgálatára új erőt és szerencsét.[1] De az újesztendő rosszúl kezdődött. Csicsva várát *Barkóczy* éppen aznap adta fel, s a császáriak már Terebesnél,[2] másfelől pedig — a Bodrogközből minden hadat kiszorítván — Dobronynál álltak; és az ungmegyei Dubrinics (most Bercsényifalva) felől jóformán csak *Charrière* fedezte Munkácsot.[3] A fejedelemnek még az udvarába menekült úri asszonyokat is vígasztalnia kellett. Károlyiné 50

34 Levele Munkácsról, deczember 28. Arch. R. III. 209.
35 Deczember 29. U. o. III. 325—7.
36 Thaly, Adalékok, II. 315.

1 1711 január 1. Károlyi-lt.
2 Palocsay január 2. U. o. Rákóczi január 6. Arch. R. III. 557.
3 Rákóczi január 1. Károlyi-lt.

mértföldnyi keserves útjáról megérkezvén, éppen újesztendő napjára kért tőle kihallgattatást.[4] A fejedelem megnyugtatta, hogy a menekűléssel nem kell oly nagyon sietnie; de maradnia is bajos volt, mert a magával hozott sok holmi számára még csak egy vermet sem vájtak, egy színt sem csináltak. A hogy 3-ikán a fejedelem mondta neki, egy vermet ő maga kezdett ásatni, szépen haladtak is vele, de egyheti lebzselés után a munkások megszöktek; most azonban újabb parancsolatot adott ki. «Felséges urunkkal lévén — írta Károlyiné[5] — én valóban elmerültem a confidentiában, mert mástól végére nem mehetvén, mindeneket magától kellett tudakoznom; s egész szívvel mutatta magát nagy maga-ajánlásával.» Felajánlotta szentmiklósi kastélyát, vagy hogy Hidegpatakán át gondoskodik Lengyelországba menetéléről.[6] Odáig anyja, Koháry Judit is hajlandó volt elmenni; de tovább nem.[7] Mivel Ilyvóba nem mehettek a pestis miatt, az olcsóbb Moldvába akartak kibujdosni. A fejedelem tanácsára elbocsátotta nagyszámú cselédségök s a mesteremberek egy részét, mert a fejedelem megígérte, hogy gondoskodik róla.[8] Moldvai útjáról lebeszélte már csak azért is, hogy a czár megígérte pártfogását s azt nem jó megvetni, máshova menni; de még 7-ikén sem eresztette Skolje felé, mert *Szieniavszkijné* megizente, hogy a svéd király a törökökkel és a tatárokkal már Lengyelországra tört.[9] A fejedelemtől Károlyiné egyenesen megkérdezte, menjen-e vagy maradjon? «Ha fél, menjen; ha nem fél, maradjon», volt a felelet. Pedig *Keczer* Sándor, a kit szálláscsinálni küldött a szomszéd Szentmiklósra, sánta létére is elszaladt, mikor Kassa felől ágyúzást hallott.[10] 8-ikán a fejedelem újból meglátogatta Károlyinét s anyját. «Úgy látom, egész szívvel vagyon hozzánk — írta

4 Károlyiné 1710 deczember 31. U. o.
5 Károlyiné január 4. Károlyi-lt.
6 Rákóczi deczember 28. Arch. R. III. 209.
7 Koháry Judit Károlyihoz deczember 31. Károlyi-lt.
8 Károlyiné január 5. U. o.
9 U. ő 7-ikén. U. o.
10 Rákóczi Károlyihoz január 6. Károlyi-lt. (Ez az Arch. R. III. 558. lapján félbenmaradt levél folytatása.)

Károlyiné,[11] — s örömest kíván kedvezni; még asszonyomanyám orvoslásáról is gondoskodik. Érdemem felett politizál. Azért, édes lelkem, én már egészlen urunk (a fejedelem) dispositiojától várok.»

Lengyelországban azonnal elterjedt a fejedelem bemenetelének a híre s feltűnést egyáltalán nem okozott; de Bercsényi követségét a haza állapotáról érkezett tudósítások mindenesetre gyöngítették.[12] Mindamellett, *Dolgoruckij* herczeg Jaraszlóban (november 20—21.) szívesen fogadta Bercsényit.[13] Képtelen hírnek tartotta, hogy a magyarok a törökökhöz csatlakozzanak, bizonyosnak a franczia-orosz szövetséget, tehát fölöslegesnek, hogy a bujdosók számára már most földet hasítsanak ki az orosz birodalomban.[14] A fejedelem úgy hitte, meg lehetnek elégedve Dolgoruckij feleletével; mégis sürgette Bercsényit, hogy keresse föl a czárt. A török-orosz háborút, a melyről már széltében beszéltek, rettentő bizonytalannak, télben éppen lehetetlennek mondta; hiszen a török méz, rizskása, vaj nélkül nem hadakozhatik. Lovasságának legnagyobb része ázsiai, a kinek a dér

52. DOLGORUCKIJ SERGIUS HERCZEG.

[11] Károlyiné január 9. Károlyi-lt.
[12] Bercsényi 1710 deczember 10., 20. Arch. R. VI. 627., 630.
[13] U. o. VI. 628—633., 635—649.
[14] Bercsényi a fejedelemhez Skoljéról, deczember 28. U. o. VI. 654.

hamar megcsípi az orrát, ha télen a diák legyek nem bántanák is.[15]

Vízkereszt napján *Esterházy* Antal is Munkácsra érkezvén, a fejedelem vele, *Vay*val s a kegyeibe visszafogadott *Forgách* Simonnal tárgyalhatott a politikai és katonai helyzetről. Szívesen fogadta *Sachsen-Zeitz* herczegnek, a primásnak a békéltető levelét. Láthatta, hogy a kath. papság *XI. Kelemen* intőlevele után sem tagadja meg hazafiságát, mint a hogy ő maga is hitte,[16] hanem a megegyezést keresi. Franczia nyelven biztosította tehát a primást, hogy nem mulasztja el a legkisebb dolgot sem, a melylyel hazája dolgait jó végre hozhatja.[17] Ezt a levelet Komáromi már 7-ikén este átadta Pálffynak,[18] ki seregét a Tiszántúl lecsöndesítésére vezette. Nádudvartól Szoboszlóig, előnyomulás közben, megbeszélhette vele a dolgot.[19] Átvette a császár levelét, a melyben deczember 22-ikén Károlyinak kegyelmet igér, ha hűségére visszatér.[20] Pálffy megizente, hogy a fejedelem a primással, de mégis inkább vele közölje kívánságait, mert ennek az ügynek folytatását reábízták. Javasolja, írjon a császárnak; de levele tartalmáról értesítse őt is, hogy szolgálhasson neki. Ha a fejedelem nem akar hozzájönni, küldjön kezesség mellett valakit Pálffyhoz, a ki többet fog tenni a primásnál. Országgyűlésről, béketárgyalásról, frigyről ne gondolkozzék, mert abból semmi sem lesz, hanem akkor hadjárattal döntik el a dolgot. A császár nem adhatja vissza mindenkinek, különösen a főbbeknek javait, mint a fejedelem kívánja; hiszen nem maradhatnak alábbvaló állapotban a hívek, a kiknek jószágait úgy elpusztították, hogy soknak hajléka sem maradt. Ne általánosságban, hanem névszerint sorolja föl, kiket ért követői alatt. Alázza meg magát, alázatosan írjon levelet a császárhoz; kérjen kegyelmet mind magára, mind

15 Szójáték a musca (légy) és muszka elnevezésre.

16 Rákóczi eml. 287.

17 Január 6. Károlyihoz. Károlyi-lt. V. ö. Pulay—Károlyi, II. 228.

18 Pálffy jan. 7. Károlyi II. 231. 9-én Károlyi is írja, hogy átküldte a fejedelemnek a primás részére szóló levelét. U. o. II. 237.

19 Komáromy január 8. U. o. 229.

20 Közli Thaly a Századokban, 1887. 465.; Pulay—Károlyi, II. 231—3. s töredékét Horánszky: Bacsányi és kora, 20.

jószágaira nézve. Mondja meg, hogy ezt a pusztulást nem rossz végre, hanem a haza javára követte el s kérje, hogy az elpusztult hazát a császár vígasztalja meg régi szabadságaiban, tartsa meg törvényeiben. Ha ezt teszi, ő felsége kegyelmét megnyeri. Egyes emberekkel ne törődjék; folyamodjanak azok is külön s visszanyerhetik jószágaikat. Míg ideje van, igazán fogjon a dologhoz, mert a halogatás nem vezet jóra. A kuruczok feleségeitől izenjék meg uraiknak, hogy jöjjenek haza, mert különben jószágaikat fölprédálják. Ha pedig ők maguk prédálnak, kénytelen lesz a ráczokat is behozni a Tiszántúlra.[21]

A fejedelem már vízkereszt napján s másnap, harmadnap értesítette Károlyit, hogy néhány napra átrándúl Skoljéba, Lengyelországba tanácskozás végett.[22] Lengyelországi útját nem halaszthatja, akár lesz lárma a dologból, akár nem; mert ha végére nem jár a dolognak, ott is kevés biztonságot remélhetnek.[23] *Szieniavszkijné* ugyanis megküldte neki *Des Alleurs* levelét és szóval is megizente, hogy a török háborút izent az orosznak, minek következtében a lengyelek — a tatárok betörésétől tartva — már is menekülni kezdenek. Igy Károlyinét s a többieket egyelőre nem engedheti be oda, de ő maga, ha csak két órára is, kimegy Skoljéba, hova az «asszony» Dolgoruckij herczeget is várja. Azalatt Károlyinak jó volna valahol Ungvár körül tartózkodnia.[24] Egyébiránt *Pálffy,* úgy látszik, beéri egyelőre a Tiszántúl hódoltatásával; csak tapogatva jár-kel; Máramaros felé, vagy Tokajon át Eperjesre fordúlni mostan még nem-igen bátorkodik, mert azt hiszi, a valóságnál nagyobb a kuruczok serege. Károlyinak még az erdélyi németek kijövetele előtt kellene megütköznie vele; azután már késő lesz, ha közreszorítják őt, vagy éppen egyesülnek egymással. Pálffy a Berettyó, majd a Kraszna mentén haladva törekszik erre az egyesülésre s esze ágában sincs, hogy — fenyegetését beváltva —

21 Pulay—Károlyi, II. 233—6.
22 Január 8. Arch. R. III. 561.
23 Január 7. Károlyi-lt.
24 Január 7. r. 7 órakor. U. o.

a délibb Sarkad ostromával «piszmogjon».[25] Károlyi ne vegye be magát Erdélybe, hol a nép aligha csatlakozik hozzá, hanem, ha meg nem ütközhetik az ellenséggel, inkább hagyja oda a Tiszántúlt s időnyerés végett a Tiszáninnen vonja össze minden, erejét. A fejedelemnek személyesen kell meggyőződnie arról, hogy ha az orosz a török háború miatt elvonúl Lengyelország határairól, ők kire és mire számíthatnak, mivel az orosztól ebben az esetben segítséget egyhamar nem remélhetnek. Szeretné rábírni őket, hogy lepjék meg a törököket, törjenek Moldvára s ezzel erőszakolják ki a békét. Bizonyos lehet Károlyi abban, hogy *visszajön Lengyelországból;* szedje össze tehát Hallert a nemes ifjakkal Váriból, Esterházy Antalt Beregszászról s ne engedje meg, hogy őt elvágják Munkácstól. Az egyesített hadat nyugtassa meg, hogy kimenetelén nincs oka megbotránkoznia, mert éppen a segítség dolgában jár. *Kun* István ezredest, ki hosszas betegségében nem haszontalanúl volt a fejedelem mellett, ismét alkalmazza seregében, hogy hazáját szolgálhassa.[26]

Január 9-ikén tehát, a mely nap Károlyi időhaladékot kért Pálffytól,[27] a fejedelem igen csekély kísérettel megindúlt Munkácsról, de a rossz útak miatt csak vasárnap, 11-ikén késő este érkezhetett meg Skoljera.[28] Szerencsére azonnal megtudta, hogy az orosz-török háború kiütéséről, a lengyelek menekűléséről szóló lárma lecsöndesedett. Igaz, hogy háziasszonya, Szieniavszkijné is éppen azért jött ide, hogy elkezdje a költözködést s Bercsényinek is ajánlotta, hogy, a török háború bizonyos lévén, a védettebb Ilyvóra vitesse holmiját.[29] Másnap Ber-

25 Pálffy már deczember 14-ikén feladásra szólította a sarkadiakat, mert váruk a megvett várakhoz képpest csak tolvajok barlangja; s ha egyszer odaviteti az ágyúkat, többé nem kapitulálnak velök, hanem azután a hogy lehet, alkalmazzák magukat. Haszontalanúl hivatkoznak Rákóczinak letett hitökre, mert többel tartoznak törvény és természet szerint való királyuknak. Rákóczinak nincsenek többé hadai sem a Dunántúl, sem a Tiszán innen és túl. Vakító biztatásainak ne higyjenek stb. (Károlyi-lt.)

26 Január 8. Arch. R. III. 561—4.

27 Pulay—Károlyi, II. 237.

28 Rákóczi Károlyihoz Skoljéról január 14. Károlyi-lt. Emlékirataiban (285—6.) kirándulását hibásan teszi 1710 deczemberére.

29 Bercsényi január 6. Arch. R. VI. 661.

csényi bő tudósításai[30] szintén megnyugtatták, hogy a háborút a törökök még nem izenték meg és az orosz követet csak azért fogták meg, mert bizonyos rabok visszaadását megtagadta. Dolgoruckij Jaraszlóból már is azt izente a fejedelemnek, hogy ne zárkózzék be Munkács várába, mert a ki az egész világot akarja nézni, ne kösse be a szemét. A czárnak is megírta, hogy ha nem jön Lengyelországba, félti a lengyeleket; mire Bercsényi megjegyezte, hogy ha a czár csakugyan jön, a magyaroknak is sietniök kell, hogy ne veszszenek el, a kik még szolgálhatnak. A fejedelmet előkészítette arra, hogy Dolgoruckij, Galiczin s a többi orosz urak a czár tudta nélkül egyáltalán nem nyilatkoznak arról, adhatnak-e őrséget Munkácsra, orosz szolgálatba fogadják-e a magyar hadakat stb. Szerencséjök újjulását a magyarok, a hogy a fejedelem is mondta, a czár jövetelétől várhatják. Egyébiránt Dolgoruckij már 10-ikén készneknyilatkozott a fejedelem elé menni Skoljéig, vagy akár Magyarországba is átrándúlni; de mégis jobb volna, ha Lengyelországban, Drohobiczán találkoznék vele és Szieniavszkijnéval. A találkozás idejét 19-ikére tűzték ki; de Dolgoruckij már 14-ikén kiküldte lovait, dragonyosait az állomásokra, hogy harmad-, vagy negyednap megindúlhasson. Galiczin is csatlakozni óhajtott. «Olyan nagy embernek — úgymond — hírét hallani is kívánatos; annyival inkább személyét látni, ösmerni és szolgálni.» Dolgoruckij azonban némely részletbe nem akarta beavatni s így a herczeg otthon maradt.[31] Ő maga még az orosz urak javorovi értekezletét is elmulasztotta, sőt a cujaviai püspök és Szieniavszkij is oda készülődtek; ellenben Rákócziné semmiképpen sem vágyott Skoljéra, hogy ne találkozzék vetélytársával, a palatinusnéval.[32]

A hazai hírek a fejedelmet türelmetlenné tették. A hogy Vay 12-ikén írta, Ungvár felől ágyúszók hallatszottak Mun-

[30] Január 7—12. U. o. VI. 664—676.
[31] Bercsényi január 14. Arch. R. VI. 677—680.
[32] U. ő 15. és 17. U. o. 680—684.

kácsra.[33] Meghagyta tehát Károlyinak, hogy ha Munkácsra megy, mindenképpen segítse Vayt az őrség rendbeszedésében, de feleségét idő előtt ne engedje bizonytalan útra kelni. Vigyáznia kell, mert a fagy nemcsak a kuruczok útját javítja meg, hanem az ellenségét is. Minden otthoni dolgát Károlyi hűséges szeretetére bízta mindaddig, míg, dolgait elvégezve, innen hazamehet.[34] Erre pedig Károlyi újból sürgette. Pálffynak 12-ikén megírta, hogy legjobban szeretne személyesen menni a császár elé, a ki mindenkor el lehet nélküle, akár kegyelmez meg neki, akár nem; de a fejedelem tudta s engedelme nélkül nem járhat el sem ebben, sem egyebekben. Pálffy megizente, hogy apró támadásokkal — Nyuzó módjára — ne háborgassák őt. Elég mezőnk van a harczolásra, próbáljuk meg vitézül egymást, vagdalkozzunk meg: megválik, kinek adja Isten. De mégis egyheti fegyvernyugvást engedett, hogy azalatt Károlyi kellő fedezettel hozzá jöhessen.[35] A fejedelem kijelentette, hogy ő maga Skoljéból hiába indúlna azonnal, a határidőre nem érkeznék meg s választ sem adhatna. Nem hagyhatja abba itteni dolgait, melyektől hazánk szerencséje függ. Ha tehát lehet, hosszabbíttassa meg a fegyvernyugvást, vagy engedjen szabad folyást a dolgoknak, mivel különben nem cselekedhetünk. Pálffy bizonyosan a fegyver letételét kívánja; de erre nézve Károlyi már ösmeri nézetét. A drohobiczai értekezlet előtt különben sem adhat választ a béke ügyében.[36]

18-ikán estefelé fogadta *Teleki* Mihályt, a ki az erdélyi bujdosók hojatini értekezletének megbízásából jött hozzá, hogy sorsukat megtudja. A fejedelem másfél óráig tárgyalt vele. Igérte kegyesen, hogy Lengyelországban kevés költséggel ellehetnek; ha

33 Ebeczky Ungvárról csak január 26-ikán írta, hogy az ellenség addig nem mutatkozott, hanem aznap trombitás által kívánta a várat; «de hiszen nem bolondúltunk meg, hogy Ungvárt vagy kérelemre, vagy ijesztésre feladnánk». A kurucz lovas hadak azonban onnan Munkács felé szivárogtak, azt gondolván, hogy itt hirtelen berekesztik őket. (Károlyi-lt.)

34 Rákóczi Károlyihoz január 16. Arch. R. III. 564—5.

35 Pulay—Károlyi, II. 238—248.

36 Károlyihoz Skoljéról, január 17. Arch. R. III. 566—7.

pedig az orosz segítséget ad, viszatérhetnek Erdélybe is. Holnap átmegy Drohobiczára, a hol három orosz herczeggel tárgyal a segítség, foglyok és bujdosók dolgában. Az orosz pártfogást biztosra vette; azonban szállást a bujdosóknak nem ígérhetett. «Szép és jó szók voltak, — sóhajtott Teleki[37] — de valent nihil.» Másnap (19-ikén) jókor reggel Szieniavszkijné saját fogatán indúlt a fejedelemmel Drohobiczára. A fejedelem arra számított, hogy ha, ígéretök szerint, ott találja az orosz herczegeket, az értekezlet gyors befejeztével azonnal hazaindúlhat s 24-ikén már otthon lehet, Munkácson. Isten csodálatos munkájának tulajdonította dolgai folyását, mert az urak csak 21-ikén este érkezhettek meg. Másnap és harmadnap elvégezték minden dolgukat.[38] A fejedelem meggyőződhetett, mennyiben bízhatik azokban a reményekben, a melyekkel Bercsényi kecsegtette. Dolgoruckij őszintén megvallotta neki, hogy ura — a mint tudja — őszinte hajlandósággal viseltetik iránta s kész a franczia királylyal szerződésre lépni. Ellenben *Des Alleurs* marquis, mióta portai követ lett, folytonosan sürgeti a szultánt, hogy a svéd király érdekében háborút üzenjen a czárnak. A török valóban hadi készületeket tesz, hogy tavaszszal a háborút megkezdje. Ha megkezdi, Dolgoruckij biztosíthatja Rákóczit, hogy a czár nem segíti meg a császár ellen. A czár különben útban van Lengyelország felé s így a fejedelem személyesen nyerhet tőle felvilágosítást.[39] Tárgyalásuknak többi része titokban maradt. A fejedelem sohasem fedezte azt föl az emberek előtt; a mint később vallomásaiban írta,[40] csak Isten előtt nem titkolja szégyenét. Hiszen megérdemelte csapásait, a melyekkel nyomorgatta. Tanácstalanúl,

37 Teleki naplója, 284. Hidegpatakáról már 16-ikán át akart menni Skoljéra, de a Lengyelországból hazatérő Hadadi Mihály máramarosi jószággondviselő azt mondta neki, hiában fárad, mert a fejedelem Munkácsra visszatért. Azonban Ó-Hojatinban, hova Teleki ebédre ment Thoroczkay Istvánhoz, Ilosvai Ábrahám, ki éppen Skoljéról jött, megnyugtatta, hogy a fejedelem 4—5 napig még ott lesz; 17-én tehát elindúlt s másnap Skoljén egy Jelen nevű vendégszerető zsidóhoz szállt. Este Forgách Simonnét is meglátogatta s harmadnap indúlt haza. (U. o. 283—4. l.)

38 Rákóczi Károlyihoz Drohobiczáról január 25. Károlyi-lt.

39 Rákóczi eml. 285.

40 Önéletrajz, 193.

mindenfelől szorongatva, alávetette magát akaratának és nyugodt lélekkel tűrte az idő méltatlanságait. Dolgoruckij már 23-ikán hazaindúlt; Bercsényi, a ki még beszélgetett kissé a fejedelemmel, Konyuskánál érte utól. A félig meggémberedett, duzzogó herczeg egészen fölvidúlt, mikor meghallotta, hogy Drohobiczára már megérkeztek az agarak, a miket a fejedelem ígért neki. Most már sajnálta, hogy nem maradt kissé; de mindjárt küldött is embereket elhozatalukra. Türelmesebb és őszintébb vadász volt, mint államférfiú; de innen is biztatta a fejedelmet, hogy míg ki nem tavaszodik, ne essék kétségbe.[41]

A fejedelem *Szieniavszkijné*val 24-ikén indúlt haza, de a rettentő fergeteg és hófúvások miatt kénytelen volt visszatérni Drohobiczára. Másnap még onnan írt Károlyinak,[42] hogy a mint a dolgok állanak, jó ugyan vontatni a dolgokat, de ő neki nem szükséges találkoznia Pálffyval. Lengyelországban az asszonyok biztonságban lehetnek, mert a porta a tatárok beütését megtiltotta s különben is 30.000 orosz jön errefelé. Remélte, hogy a muszka segítségével is véghez vihetik azt a békességet, a melyet Károlyi Pálffynál keres. Ha otthon is olyan a tél, mint itten, akkor a hadi mozdúlatokat nem ellenzi; de ne Erdély felé fordúljanak, honnan szaporodást nem remélhetnek, hanem inkább a Duna-Tisza köze vagy az Ipoly völgye felé. Ő is odasiet, a hová legtanácsosabb mennie.

A fejedelem 26-ikán érkezett Skoljéba s Károlyival, ki másnap jött, őszinte, becsületes lélekkel közölte az ügyek reménytelen állását. Keveset bízott a külföldi segítségben, a melyben sokszor csalatkozott. De hitt a franczia királyban, hogy az ő kizárásukkal nem köti meg az általános békét. A gertruydenbergi béketárgyalások (1710 márczius—július) ebben a tekintetben sem kecsegtették sok jóval, sőt az előfeltételek egyenesen veszedelmesek voltak. Segítséget csak a czártól várhat; s ha ez meglesz, Károlyinénak s másoknak sem kell kibujdosniok

41 Bercsényi január 24. Arch. R. VI. 684.
42 Január 25. Károlyi-lt.

Lengyelországba.[43] Károlyi elmondta, hogy időközben kétszer is járt Munkácson. Első ízben Vay és Sennyei tanácsára Hadházon kereste föl Pálffyt, a ki nagynehezen beleegyezett, hogy Vaján, Kisvárdán vagy Olcsván személyesen találkozzék a fejedelemmel. A császár kegyelemlevelét visszaadta neki, mert csak akkor fogadhatja el, ha a nemzet és királya kibékűlnek, mit a *fejedelemmel együtt* kész előmozdítani. Meg kellett ígérnie, hogy akár jön a fejedelem, akár nem, ő maga öt nap múlva személyesen hozza meg a választ. 23-ikán azonban Munkácsról még egyheti halasztást kért, mert a fejedelmet nem találta ottan. Pálffy csodálatosnak tartotta, hogy nem várta meg a fejedelem, a kinek nevében jött s hogy a császárt így orránál fogva hurczolják; de, mint igaz magyar, a kívánt halasztást megadta olyképp, hogy a találkozáson a fejedelem is megjelenjék; mert tovább — Isten úgy segélje! — nem vár.[44] Pálffy különben is azzal hízelgett magának, hogy a fejedelemmel egy óra alatt többet végezhet, mint másokkal napokig tartó konferencziákon. Hiszen a császár, ki a fejedelem és a nemzet iránt igen jó indúlattal viseltetik, *teljes hatalmat* adott neki a béke megkötésére.[45]

«Ha a fogyatkozás csak az én megalázkodásomon áll — felelte volna a fejedelem — jól tudom én, ki legyen Rákóczi és kicsoda egy felséges császár. Azért hadait meg ne indítsa, sőt ha megengedi, édes hazájáért s nemzetéért kész Bécsbe is menni s ő felsége előtt magát megalázván, lábaihoz borúlni. Indúljunk!»

Még 27-ikén este együtt indúltak haza Skoljéból. Az éjszaka nagyon sötét volt; a roppant nagy hópelyhek csak úgy ömlöttek s a hideg szél szemökbe csapta a havat.[46] Károlyi elmondta neki, hogy a nép hite és Pálffy beszéde szerint a béke meglehetne, mihelyt pár szót váltana a fejedelem Pálffyval s levelet írna a császárnak. Minden ember ezt tanácsolja. Azt mondják,

43 Rákóczi önéletr. 205. Károlyi 1722. évi emlékirata. Károlyi-lt.

44 Károlyi—Pulay, II. 251. Ezt a mozzanatot Károlyi vádlásában Horánszky (Bacsányi és kora, 20.) mellőzi.

45 Károlyi—Pulay, II. 257.

46 Rákóczi eml. 286. Önéletrajz, 194.

a fejedelem sokszor megesküdött, hogy hazájáért kész föláldozni magát; remélik, hogy ezt meg is teszi és a hazáért megalázkodik. Nem vonakodott tehát. A mint 28-án délután Munkácsra érkeztek, az ott levőkkel (Vay, Sennyey, Forgách) azonnal értekezletet tartottak s meghányták-vetették a dolgot.[47] Még aznap előre küldték Károlyit, hogy magával vigye Pálffynak a biztosító levelet, hasonlót kérjen a maga számára s előkészítse Vaján vagy Apátiban a találkozást.[48] A fejedelem — Pálffyhoz írt levele szerint[49] — imádta Istenét, hogy ennyi hadakozás után is magyar magyarral, hazájok boldogúlásáról konferálhatnak.

XIV.

LEVÉL A CSÁSZÁRHOZ.

— 1711 január 30.—február 3. —

A FEJEDELEM «nagy lármára» jött haza. Sarkad[1] és Murány vitéz kuruczai végre is kénytelenek voltak kapitulálni, de a sarkadiak nagy része Ecsedre vonult, hogy «jó kegyelmes urát» tovább szolgálja. Ungvár és Kassa hallani sem akart a feladásról; de az ungváriak közül Ebeczky Ádám ezredével együtt labancz lett.[2] Ocskay Sándor, Semsey András, Ráttky György vigyázatlan hadait a császáriak az ungi Zaricsó (a mostani Drugetfalva) környékén szétugrasztották, s Pongrácz Jánost százötvenedmagával vitéz küzdelem után elfogták. *Hartleben* cs. tábornok két ezreddel járt az ungvári Krajnákon, *Steinville* hárommal indult Máramaros, *Pálffy* pedig Kálló felé;

47 Pulay—Károlyi, II. 257. Ez februáriusra teszi a megérkezés idejét, de Rákóczinak Munkácson már január 29-ikén keltek levelei. Arch. R. III. 568. Szalay, Rákóczi bujd. 25.

48 Január 29. a fejedelem határozottan írja, hogy tegnap küldte előre Károlyit (Arch. R. III. 569.) Másik levelében is (Pulay—Károlyi, II. 25.) 29-ikén úgy ír Károlyiról, mint a ki előre ment.

49 Január 29. U. o. 25.

1 A január 11-iki sarkadi capitulatio Márkinál, Sarkad tört. 60—63. Károlyi Komáromyhoz 12-én, Pulay—Károlyi, II. 243—4., 247.

2 Ebeczky István levele jan. 30. Károlyi-lt.

ha Munkácson egyesülhetnek, a kuruczokat Lengyelországig űzték volna.[3] «Elitélheti kegyelmed gyönyörűségemet — írta a fejedelem Bercsényinek.[4] — Ha Károlyi (az alkudozásokkal és hadi mozdúlatai hírével) Pálffyt nem tartóztatja, ezen sokféle réműlés közt vége lett volna dolgainknak.»

A fejedelem január 30-ikán útnak indúlt Munkácsról, hogy Pálffyval találkozzék.[5]

Magyar emberrel volt ugyan dolga, — írta később a fejedelem[6] — de olyannal, a ki szívvel, lélekkel a németekhez szított. Hitelt kellett adnia szavainak és bíznia bennök, pedig ezek sikerét a németek meghiusíthatták, mert megszokták, hogy a magyaroknak tett igéreteiket különféle szín és ürűgy alatt kijátszszák. Másrészt azonban sarkalta a szükség és az önszeretetnek ama dicsősége, melynél fogva bűnnek tartotta volna, hogy hazáját végső szükségében cserben hagyja. Sejtette, hogy kevés haszon, de annál több kár származhatik ebből; mégsem akarta kitenni magát annak a vádnak, hogy mikor az ország égető szüksége parancsolta, személyét nem akarta kitenni az inkább képzelt, mint valódi veszedelemnek. Hiszen az ajánlat egyszerű visszautasítása .esetében azt lehetett volna mondani, hogy elszalasztotta a békekötésre kínálkozó jó alkalmat. Az az elégtétel, a melylyel önmagának tartozott, legyőzött minden okot.

Elindúlása pillanatában megírta Károlyinak, hogy kész elmenni akár Vajára, akár Apátiba, de szívesebben mégis az utóbbi helyen, Károlyi házában találkoznék Pálffyval. Be fogja bizonyítani előtte őszinteségét s megmutatja, hogy mind a csapatnak, mind nemzetének, mind a tábornagynak szolgálni és használni kíván.[7] Az éjszakát alkalmasint a beregi Jándon töltötte;[8] mely a Tisza és Szamos összefolyásánál, Apátihoz

3 Jan. 29. és febr. 6. Arch. R. III. 569., 571.

4 Január 29. U. o. 569.

5 U. o. másnapra, de u. a. nap kelt másik levelében 30-ikára teszi indulását. Szalay, Rákóczi bujd. 25.

6 Rákóczi önéletr. 194.

7 Január 30. d. e. 10½ órakor, a hely említése nélkül. Károlyi-lt.

8 Odakészült 29-ikén. Levele Munkácsról, január 29. Arch. R. III. 569.

nagyon közel és Kisvárdához, Vajához is csak egy hajtásra feküdt. Úgy tervezte, hogy meghallgatja Pálffyt, megírja a levelet a császárnak, de mivel egymaga nem határozhat, a kieszközlendő fegyverszünet alatt gyülésre hívja a szövetkezetnek Beregbe szorult tagjait s eléjök terjeszti a békefeltételeket. Tudta, hogy elfogadják azokat is, a kegyelmet is, mert mindenki óhajtja a békét.[9]

Pálffy ide küldte hozzá kezesnek gróf *Montecuccoli* Herkules tábornokot, ellenben Károlyit maga mellett tartotta. Abban

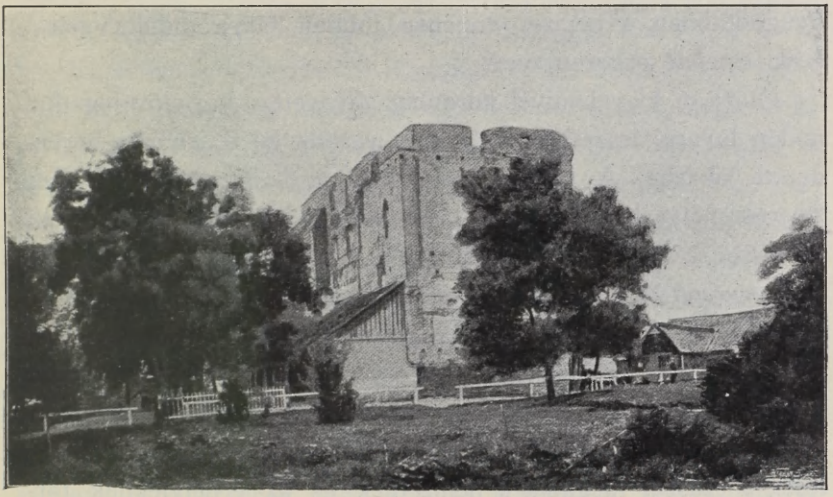

53. KISVÁRDA ROMJAI.

egyeztek meg, hogy egyforma kisérettel fognak jönni Vajára, s kiséretök a kastélytól egyforma távolságban állapodik meg.[10]

A fejedelem 31-ikén reggel Kisvárdának kerülve indult útra, hogy Kisvárdán hadiszemlét tartson megmaradt lovassága felett. Örömmel tapasztalta, hogy a béke reményében s a fegyerszünet kedvezése következtében 12.000 vitéze, tehát oly haderő gyült egybe, a melylyel még mindig kezdhetett valamit. Beszédet intézett harczban megedzett hűséges katonáihoz. Elmondta,

9 Január 29. U. o.
10 Rákóczi eml. 286. s önéletr. 194. Pulay—Károlyi, II. 256.

hogy őt a haza szeretete és a béke őszinte óhajtása Vajára vezeti. Pálffy tábornagygyal tanácskozik ott, a ki József császár nevében a nemzet minden szabadságának helyreállítását ígéri. Ösmeri azokat a veszedelmeket, a mik lépése következtében támadhatnak. De odamenetelével világosan bebizonyítja, hogy minden tőle telhetőt megtesz a nemzet nyugalmának visszaszerzésére. Ha azonban czélt nem érhet, itt az idő, hogy *inkább dicső halállal haljanak meg, mintsem német járomba hajtsák nyakukat.* Megparancsolta, hogy a hadi főtisztek Apátiban, Károlyi kastélyában várakozzanak visszajövetelére,[11] s most már sokkal nyugodtabban, a nemzet erejében jobban bízva indúlt Vajára, hova estefelé érkezett meg.

Pálffy, a ki valamivel korábban érkezett, a ház előtt fogadta, midőn lováról leszállott, s ő maga vezette be a számára berendezett lakásba. Az épület másik szárnyában a tábornagy és kisérete helyezkedett el, majd megjelent a fejedelemnél föltálalt vacsorán, a melyen *Vay* Ádámon, a házigazdán kívül *Károlyi, Montecuccoli* és *Croix* tábornokok is résztvettek. A társalgás a legnagyobb fesztelenséggel, minden kényszeredettség nélkül folyt. A mikor az urak félrevonúltak, Pálffy biztosította a fejedelmet a császár szíves hajlamairól és sürgette, írjon hozzá mielőbb levelet, a melyben uralkodónak elösmeri. Ha ezt megteszi, a császár megadja a nemzetnek és az erdélyieknek törvényes szabadságait, a még fegyverben állókat pedig általános kegyelemben részesíti. A mi saját személyét illeti, az erdélyi fejedelemséget kivéve, nincs olyan becsület, méltóság, kedvezés, vagyon, a mit nem remélhetne. Kérte, fontolja meg komolyan ügyeinek állapotát. Ha elmúlasztja azt az alkalmat, hogy a háborút olyan szerződéssel fejezze be, a mely a nemzet törvényeit és szabadságát biztosítja, kétségtelen, hogy erővel, fegyverrel fogják elnyomni a fölkelést; akkor pedig a császár minisztériuma könnyen találhat ürűgyet, hogy

[11] Rákóczi eml. 289.

összes törvényeinket éppen úgy eltörölje, mint alig kilenczven esztendővel ezelőtt a csehekét is eltörölte a prágai (fehérhegyi) ütközet után.[12]

A fejedelem az udvar szándékait nem tartotta elég őszinteknek. A mikor Pálffy arra czélzott, a fölkelők mennyiben érdemelnek büntetést, úgy találta,[13] hogy, Pálffy titkos gondolatai szerint is, a németet csak telhetetlensége gátolja bosszújában. Meg is kérdezte Pálffytól, hogy ha a császár őszintén kívánja a békességet, miért nem hirdeti ki törvényes igazságaink megadását? Miért kívánja, hogy kegyelemképpen fogadják az igazságot? Apja vétkét fedezni akarván, miért erőlteti őket arra, hogy a fölkelők ismerjék el magukat vétkeseknek?[14] A béke iránt való őszinteség hiánya eléggé kitűnik abból, hogy neki és udvari embereinek megígérvén összes javaik visszaadását, a vezéreket el akarják szakítani a szövetkezett rendektől s már a békekötés előtt kívánják az erősségek és a várak átadását.[15] Ő azonban a tárgyalások megnyiltával csupán *az egész nemzetet* illető dolgokat fog követelni; de követeléseit csak a szenátussal és a szövetkezett rendekkel való tanácskozás után terjesztheti elő. A két testület összehívására idő s fegyverszünet kell; de biztosítja Pálffyt, hogy beszélgetésöknek egész anyagát a rendek elé terjeszti s a mit azok saját érdekökkel megegyezőknek találnak és elfogadnak, mint vezérlő fejedelmök helybenhagyja és megerősíti. A mi azonban *saját személyét* illeti, a tett igéretekből neki semmi sem kell; mert jól tudja, hogy a császári miniszterek úgy sem engedik meg a szerződés végrehajtását; és jöhet idő, mikor *hazaárulónak tartanák azért, hogy saját javát a nemzet érdekénél többre becsülte.* Hajlandó ugyan a császárhoz illendő levelet írni s azt három nap múlva el is küldi; de tudja, hogy választ sem kap reá. Pálffy megnyugtatta s nem erő-

12 Majdnem szó szerint Rákóczinál, Eml. 289—290.

13 1711 márczius 14. Arch. R. III. 599—600.

14 A beszélgetésnek ez a része Rákóczi április 23-iki levelében, Arch. R. III. 633.

15 Klementnek Javoróról, május 12. U. o. III. 655.

szakolta tovább a dolgot, hanem a lefolyt hadjárat egyes eseményeire terelte át a beszélgetést.[16]

Késő éjtszaka váltak el egymástól. A fejedelem még nem térhetett pihenni, mert *Károlyi* és *Vay* bementek hozzá, hogy az eredményről értesüljenek. Károlyi attól tartva, hogy az elkezdett munka abban marad, a fejedelmet emlékeztette multkor tett békés nyilatkozatára s rábeszélte, hogy a császárnak szóló levelet még az éjtszaka megírja s reggel Pálffynak is megmutassa. Ha Pálffynak tetszik, jó; ha pedig nem, az ártatlan vérontásért s a következhető veszedelmekért öt nem okozhatják. A fejedelem csakugyan elkészítette a levél vázlatát s másnap reggel felolvasta *Pálffy*, *Montecuccoli* és *Croix* jelenlétében, hogy a szöveget együtt állapítsák meg.[17] Pálffynak csak az aranybulla záradékának megemlítése ellen volt kifogása.[18] Szóba jött,[19] hogy ezt a levelet majd Károlyi maga vigye föl Bécsbe s addig Montecuccoli maradjon kezesnek a fejedelemnél, ki újból kijelentette,[20] hogy hitét el nem hagyja s a fegyvert le nem teheti azok nélkül, a kikhez eskü köti s a kiket szintén eskü köt ő hozzá. A levelet különben Olcsváról teljesen készen küldi át s ott a béke föltételeiről is tanácskozni fog velök. Ezzel egyszerre távoztak el Vajáról mind a ketten: a fejedelem Olcsva-Apátiba, Pálffy Nagykállóba.[21]

Apátiban várakoztak a fejedelemre és Károlyira azok a főtisztek, a kiknek hadtestei fölött Kisvárdán tegnap szemlét tartott. Beszámolt nekik Pálffyval tegnap folytatott beszélgetéséről. Megjegyezte, hogy véleménye szerint a tábornagy úgy beszélt, a mint belső meggyőződése sugalta; de a bécsi udvar

16 Rákóczi eml. 290—1. Önéletr. 194. Saussure, 246.

17 Pulay—Károlyi, II. 258. Pálffy február 17-ikén azt írta Ebergényi Lászlónak (Szalay, 35.), hogy a herczeg igen is elolvasta előtte, de úgy tapasztalta, hogy később másképpen stilizálta. Egyébiránt minden szót és czikkelyt nem tudhat az ember s nem tarthatja emlékezetében.

18 »Csak András királyról való emlékezetet reprobálta volt«, írja maga Rákóczi Pálffyhoz Salánkról, február 11. Pulay—Károlyi, II. 292.

19 Rákóczi Károlyihoz márczius 14. Arch. R. III. 508—9.

20 Említi a február 11-iki levelében. Pulay—Károly, II. 292.

21 U. o. II. 258. Rákóczi eml. 291.

másképp gondolkodik. Tudja, hogy sikertelen lesz az a levél, a mit a császárnak akar írni; de se a nemzet, se magános ember ne vethesse szemére valamikor, hogy elszalasztotta az alkalmat hazája békéjének helyreállítására. Figyelmeztette őket arra is, hogy az ország határain állnak s nincs hova visszavonúlniok; tehát közös erőfeszítéssel kell gondoskodniok családjaik és hozzátartozóik megmentéséről.[22] Mindenki nyilván tudja, — folytatta [23] — fegyverkezésök kezdetétől fogva milyen szeretettel viseltetett nemzete s így mindnyájok iránt. Életét is tökéletesen elszánta s mindenkor kész volt feláldozni megnyomorodott hazánkért, a melyet személye magánérdekeinek keresése nélkül szívesen szolgált. Kötelességét most is maga előtt viselte, pedig a császár hadainak minden oldalról való előnyomúlása miatt az országból majdnem kiszorították s az Ausztriai Ház őt már azelőtt is elítélvén fölségsértés miatt, önmaga bátorságos megmaradásáról eddig is gondoskodnia s biztos helyre vonúlnia kellett volna. Mindamellett kötelessége érzetében nem válhatott el tőlük s nem törődve a történhető szerencsétlenségekkel, velök maradt az országban. Vaján való megjelenése, a mely nyilt veszedelemmel fenyegette, irántuk való igaz, állandó szeretetének bizonysága. Annál is nagyobbat mond. Ot és Károlyit, fegyverkezésök hanyatlásának idején, a császár életökről és jószágaikról biztosította. Rajta volt teljes tehetségével, hogy ebben a jóban ők is részesüljenek; de megvallja, hogy némelyiknek megkegyelmezését a császár nehéznek találja. De hogy az arra méltók annál hathatósabban és nyertesebben alkalmaztassák a maguk dolgait, az Istenre kéri őket, hogy végső határozatának kimondásáig el ne hagyják, külön kegyelmet senki se fogadjon el, hanem azt a kevés időt megvárják s ennek a jónak elnyerésében egybefogjanak, egyetértsenek. Dolguknak, sorsuknak ilyen alkalmazkodásán senki se ütközzék meg. Idegen nemzetnek segítségül való kihozása módjában áll, tudna tenni róla s foly-

[22] Rákóczi eml. 291.

[23] Beszéde szó szerint Pulay—Károlyinál, II. 259—262.

tathatná ezt a hadakozást, ha kedve volna hozzá. Országát azonban nem akarja hosszas fegyverkezéssel kimeríteni, mindnyájoknak még nagyobb bajt szerezni. Sokat szólhatna erről, de elhallgatja a többit s egyedül azt az egyet jelenti ki, hogy ha az Ausztriai Ház kegyelméből való benmaradása most és a jövendőben való boldogságának akadálya volna, tüstént, vagy kegyelmének megnyerése után is *kész mindenét idehagyni és az országból csak egy pálczával is kimenni.* Tapasztalta, hogy Károlyit Pálffyval folytatott tárgyalásai és kétszeri találkozásuk miatt sokan gyanúba fogták. Kijelenti, hogy a mit tett, Károlyi az ő akaratából és parancsolatából tette, mert maga és az ország részéről ennél üdvösségesebb útat nem ösmert. Nem tudja, hogy őt magát mivel gyanúsítják. Mindenkor bízott bennök, gondolván, hogy benne is bíznak. A mit végezhet, kárukra nem válik. Őszinteségében senki se kételkedjék. Kedvökért, hogy azzal is használjon nekik, most is elszánta magát a császár előtt mindenképpen való megalázkodásra. «Ha azonban balítélettel vagytok felőlem, — végezte beszédét, melynek elmondása közben nem egyszer könyezett, — íme, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem akármit: lelketekre hagyom magamat.»

A tiszteket nagyon megnyugtatta, hogy a fejedelem értekezésbe bocsátkozott Pálffyval s most megint erősebben bíztak benne. Egy értelemmel arra kérték, hogy a császárhoz szóló levéllel magát Károlyit küldje Bécsbe, s helyette kezesnek Montecuccoli grófot kívánja maga mellé, mire Pálffy már a vajai találkozáson késznek mutatkozott. A fejedelem udvarias levelet írt Pálffynak;[24] örült, hogy barátságos ösmeretséget köthetett vele és sajnálta, hogy el kellett válniok. Adott szavához híven, őszintesége jeléül, elküldte hozzá a császárhoz intézett levelének másolatát, de azt maga a császár számára méltó alakban nem állíthatta ki, mert itt nincsen ahhoz

[24] Február 1. Pulay—Károlyi, II. 266—7.

való papirosa és pecsétviasza. Szavát adja, hogy mielőbb kiállíttatja s átadja Károlyinak, kinek azt — megállapodásukhoz képpest — Bécsbe kell vinnie. Míg odajár, a fegyverszünetet megtartja, de kéri, hogy arra az időre küldje hozzá gróf Montecuccolit. Hadait Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyébe vonja vissza s minden kihágást meggátol.

Február 2-ikán a fejedelem, a dolgokban látszólag teljesen megnyugodva, indult Károlyival Munkácsra, hol azonnal kihírdette a fegyverszünetet.[25] Este 7 órakor már megkapta Pálffy levelét, mely szemrehányást tett neki, hogy csak az időt vontatja, semmis ürügy miatt nem küldte el a császárnak szánt levelet s így nem lehet bízni. «Ha kegyelmed őszinteséget kíván tőlem, én is hasonlót kívánok kegyelmedtől» válaszolta felindultan;[26] de kiállíttatta a császárhoz szóló levelet s 8 órakor hadsegéde, Máriássy Ádám már útban is volt vele Debreczen felé.[27]

A császárt figyelmeztette, hogy a hétéves háború s a rendek szövetsége a nemzet megsértődését jelentette. Most azonban, mikor a vármegyék nagy része visszatért a király hűségére, a fejedelem úgy érzi, hogy bosszúállásának, megátalkodottságának tudnák be, ha nem keresné az óhajtott szent békesség visszatérésének a módját, a honfivér ontásának megállítását, a haza utolsó pusztulásának eltávoztatását. Ennek elérésére — néhány béketárgyalás után — alig találhat helyesebb útat, mint ha a király kegyelmességéhez folyamodik. Emlékezhetik reá a király, kinek udvarában számos esztendőt töltött, hogy kegyelmességén kívül egyebet nem keresett. Alattomos, titkos ellenségeinek üldözése következtében fogságba vettetvén, a tömlöczben hagyott levelében elmondta, miért kellett menekülnie. Abban s a bör-

[25] Rákóczi eml. 291. Pulay—Károlyi, II. 267., 273.

[26] Olcsváról, 1711. február 1. U. o. II. 266—7.

[27] Munkácson február 3. kelt levél Praynál, Epist. Procerum, III. 538. Némi bővítéssel szó szerint egyezik ezzel Rákóczinak Salánkon február 11-ikén kelt levele, a melyet Károlyi—Pulay közöl, II. 278—282. Világos, hogy Rákóczi csak az elsőt zárhatta Pálffyhoz mostan írt levelébe. (U. o. 278., 286.)

tönből korábban is írt folyamodásában csak azt az egyet kívánta, hogy a haza törvényei szerint lássanak fölötte igazságot. Szökésre nem azért gondolt, mert letaposott rab volt, hanem mivel az ország törvényeivel ellenkező ítéletre hítták. A mikor azután kétesztendei bujdosása közben értesült a törvénytelen ítéletről, szabadulását csak a nemzettől és az ország lakosaitól remélhette, kinek szabadságait az ő személyében sértették. Hazájába jövetelét nem külső hadakkal, hanem csupán az igazsággal támogatta; s manifesztumában saját és hazája sérelmeiről nem írt egyebet, mint a mit azóta a pozsonyi országgyűlés is a király elé terjesztett.

Érezte azokat az egész nemzet; és mivel a közromlás egyességet szokott okozni, fegyvert fogtak az ország törvényei és szokásai mellett, a melyekre a király atyja is megesküdött. A mint a fegyver csattogásai közt észrevette, hogy az egész ország egyetért vele, a szécsényi országgyűlésen minden hatalmát visszaadta az országnak s magát a rendek akarata alá vetette. Akkor őt egyenlő szóval az összeszövetkezett magyarság vezérlő fejedelmének választották s megesküdtek kölcsönösen, hogy a fegyverek szerencsétlen folyamata közt is megoltalmazzák a közügyet. Esküjének, kötelességének eleget tenni ügyekezett, de tartozott is vele.

«Ha azért a felhozott okok — végezte levelét — fölséged szemei előtt igazaknak láttatnak, fölségednek *igazságát*, különben pedig *atyai kegyelmes voltát* kérjük, hogy mi is mindnyájan, a kik eddig fegyvert viselni kényszeríttettünk, *országunk törvényeinek és szabadságainak* (kik fölséged esküvésével is megerősíttettenek), *úgy jószágainknak is adatásával is mind Magyarországban s mind Erdélyben élhessünk.* Indítsa erre fölségedet az igazság és a kegyelmesség, a kik a királyok székeinek istápjai. Vigye reá a jövendő dolgok általlátása és az országnak következő romlása, háborúk támadása, ezerféle romlások, a melyeknek következésétől én magamat az én levelem által megmenteni kívánom. A midőn ezen levelemmel fölséged igaz-

ságát és kegyelmességét tovább is kérvén kérem, maradok fölséged alázatos szolgája, Rákóczi Ferencz.»

Pálffy ezt a levelet Debreczenből már másnap este külön futárral küldte Bécsbe, de megírta a fejedelemnek is,[28] Károlyinak is,[29] hogy azt talán át sem adják a császárnak, mert a fejedelem azt a czímet sem adja meg neki, a mit nagy uralkodók is megadnak; a mellett még mostan is vitatja fölkelése jogosságát s a maga és Károlyi megkegyelmezése helyett mindnyájukét kéri. Úgy hitte, még mindig kicserélhetnék azt egy megfelelőbb, alázatosabban stilizált levéllel. Mert bizony nem tapasztalta, hogy — úgy, a mint Károlyi írja — a fejedelem semmit sem akar az ő meghallgatása nélkül elkövetni.

A fejedelem valóban nem Pálffyra, hanem szívére hallgatott akkor, a mikor azt a levelet megírta. A stilus curialissal keveset törődött. Boldog Isten! — mondta válaszában[30] — csak nem hiteti el vele Pálffy, hogy néhány szó újabb vérontások és hadakozások oka lehet? Helytelen kifejezéseken és czímeken csak ott akadhatnak fel, a hol mind a két fél megrövidíthetné egymást. Galamb és sas ezt nem teheti. Egy pápát, egy császárt valami hibás czím nem kisebbíthet; azért mondják, hogy a sas nem fog legyeket. Előhozhatja a politikából tanúlt leczkéjét s a jól ösmert czímeket újra írt levelében megadhatja. De azt már éppen Pálffytól tanúlta, hogy az emberséges ember lelkét Istennek, vérét és életét urának, becsületét pedig magának szokta tartani. Magát tehát nem ösmeri el és nem tartja rebellisnek. Nem tehet róla, ha az udvar annak tartja. De hogy ők, a kiket fegyverfogásra lelkiösmeretök kényszerített, magukról azt mondják, a mit az udvar mond, arra Pálffy János feleljen meg a Feldmarschallnak. Csak magáról sem beszélhet a levélben, mert hitét meg nem szegi s a vele szövetkezettek nélkül a fegyvert le nem teszi. Tulajdonképpen azt írta, a mit Pálffynak

[28] Februárius 5. Pulay—Károlyi, II. 283—6. Pray, Epist. Proc. III. 543. Szalay, Rákóczi bujdosása, 30. V. ö. u. o. 35.

[29] Februárius 5. Pulay, II. 286—9.

[30] Februárius 11. Pulay—Károlyi, II. 289—292. Pray, Epist. Proc. III. 546.

már Vaján felolvasott. Nem színes, hanem szíves békességet kíván ebben a hazában; de látja, hogy «ebben mi a víz folyása ellen iparkodunk. Legyen mindenben Isten akaratja . . .» A fegyvert addig függőben tartja, míg Pálffy annak felkötésére nem kényszeríti.

XV.

BÚCSÚ A HAZÁTÓL.

— 1711 február 22. —

 TÉL DÜHÖNGÖTT és olyan roppant hó borította a földet, hogy még a lovas is alig térhetett le a járt útakról. A bujdosók faluról-falura összetorlódott parasztszekereken költözködtek s a hegyek, mocsarak rejtekeiben keresték a megélhetés módját és a biztonságot. A katona saját családja megmentéséről s ellátásáról gondoskodván, odahagyta zászlait. A fejedelem folytonosan hallotta a népnek, a bujdosóknak annyira szánalmas panaszát. A szigorú hidegtől kényszerítve, a félmeztelen katonák elhagyták állomásaikat. Az egyik fegyverét, a másik lovát vesztette el, zsoldját pedig egyik sem kapta. Jogos panaszokkal járultak a fejedelem elé. Szolgálataikat nem a hűség és jóakarat, hanem a lehetőség akadályozta.[1]

A fejedelem ilyennek találta helyzetét. A nyomorúság és az izgalom viharai közt hánykódott s mégis bízott emberi eszközökben, a maga okosságában. Esküje, becsülete, dicsvágya ösztönözte, hogy ne mondjon le az erdélyi fejedelemségről; pedig tudta, hogy e miatt a száműzetés nyomorúságai várakoznak reá. Kevés reménye lehetett, hogy az általános európai béke visszaadja fejedelemségét. Ezzel ugyan a franczia király ismételve biztatta, de tudta, hogy megromlott hadaival a császárt nem kényszerítheti reá. A török háború minden pillanatban

1 Rákóczi önéletr. 192. Szomorú képet fest az Ungvárba szorult ungmegyei nemességnek február 8-iki folyamodása is. (Károlyi-lt.)

kitörhetett s így a czárban sem bízhatott teljesen. A császáriak örökös birtokai visszaadását, személye szabadságának biztosítását igérték. De becsületét vesztette volna, ha mindezért megtagadja nemzetét, mely iránta való szeretetének, ragaszkodásának, bizalmának annyi jelét adta. S az annyiszor megszegett királyi szót elfogadhatja-e biztosítékúl a magyar törvények megtartására? Ha elfogadja, jégre épít, mely elolvadhat. A nemzet megutálta, megátkozta volna, ha saját biztonsága kedvéért beleegyezik a népnek józan észszel előrelátható nyomorúságába. Nagylelkűségtől, dicsőségtől ösztönöztetve, arra gondolt, hogy Munkács várába zárkózik s ha az oroszok föl nem mentik, hőshalált hal ottan, mint azok, a kiket a költők s világtörténetírók dicsőítenek. Majd arra gondolt, hogy a lovasság élére áll, bejárja, bebarangolja a tiszántúli pusztákat, örökösen nyugtalanítja, halálra fárasztja, télen sem hagyja pihenni az ellenség hadát.

De azután észrevette, hogy a veszedelmek és a halál keresése nem dicsőségét jelentené, hanem kétségbeesését árúlná el. Életét éppen hazája, fejedelemsége érdekében kell kímélnie, megmentenie. Megdönthetetlen igazság gyanánt állt előtte, hogy ha fogságba jut vagy meghal, vége a nemzet ügyének, reményének. Nincsen olyan könnyen vége, ha kibujdosik. Barátai, hívei maguk mondták, hogy vele marad a nép szeretete mindvégig; emlékét szívökben mindörökre megőrzik.[2]

Nagy lelkének háborgásában ime a népdal alaphangja,[3] a mely a két haza szeretetéről oly meghatóan biztosítja! Mikor rég elment, visszaóhajtják; mikor rég meghalt, visszasóhajtják. Haló porából is föltámasztanák, összeszednék porhanyó csontjait. Mert nem hal meg, ki milliókra költi dús élte kincsét. Lerázza, a mi benne földi s éltető eszmévé finomúl, mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik. Hozzá tekint fel az utód s óhajt, remél, hisz és imádkozik.[4]

2 Rákóczi önéletrajza, 195—6.
3 Szövege az 1. kötet előszavában, 6.
4 Arany, Széchenyi emlékezete.

Kétszáz esztendő tapasztalatai bizonyítják, hogy Rákóczi nem ámította magát és nemzetét a rendeltetésébe vetett hittel. Ha oly sokban csalódott is, abban az egyben csakugyan nem tévedett, hogy kibujdosása *élő tiltakozás* lesz minden jogfeladás ellen. Neve fegyverre és szabadságra hívó szózat marad, melyet nehéz időkben az ország minden népe meghall.[5]

A császáriak nemcsak Pálffy, hanem Urbich útján is keresték a kibékülést. Ez kedvezőbb lehetett a nemzetre, ha a czár valóban közbelép. Moszkvában februárius 6-ikán a czár *Vetésyt*, a ki, Rákóczi eszközlésére, a franczia király közbenjárását ajánlotta fel, csak azért nem fogadta nyiltan, mert a portát főképpen *Des Alleurs* franczia követ izgatta fel a háború megízenésére; de a másik szobában hallgatta, mikor emlékiratát[6] gróf *Golovkin* fő- és *Saphiroff* alkanczellároknak átnyujtotta. Ebben Vetésy vagy inkább Rákóczi két módra utalt, a melylyel a czár a császár legkisebb sérelme nélkül valósíthatja a varsói szerződésben ígért oltalmat. Először, ha a svéd király hazatérésének megakadályozására hadakat küld be s ezzel Magyarország javát megtartja a fejedelemnek. Másodszor, ha a lengyelországi szűk termés ürügye alatt hadait Magyarországba rendeli téli szállásra, s teljes semlegességben tartja ott, míg a fejedelem érdekében nyiltan fölléphet. A fejedelem éppen a kihallgatás napján írta,[7] hogy nemzetének nagy szerencséjét remélhetné, ha a villámlás gyanánt járó *czárral találkozhatnék*. Minden órában készen állt tehát, hogy a czár közeledésének legkisebb hírére Lengyelországba indúlhasson; sőt előbb is hajlandó bemenni, hogy el ne szalaszsza. «Csodálatos az Isten a maga munkáiban — mondta, mikor Ágost király halála hírét is újból rebesgették. — A dolgok olyanformán látszanak alakúlni, hogy ezekből a rút ábrázatú dolgokból nagy jó fog kijönni részünkre.» Azonnal ki is megy, ha Salánkra februárius 13-ikára értekezletet nem hirdetett volna

5 Rákóczi eml. 79.
6 Közli Fiedler, I. 191—194. Szalay, Rákóczi bujd. 31—32.
7 Februárius 6. Arch. R. III. 570.

azoknak a magyar és erdélyi szenátoroknak, «a kik még ezen a tájon fetrengenek».[8] Meghallgatásuk nélkül, erős alkotmányos érzületénél fogva, nem akart ilyen fontos lépést tenni. 10-ikén már ott volt, az ugocsai erdők közé rejtett *Salánkon*, Munkácstól 22—23 kilométerre. Még aznap kiadta a munkácsi vár védelmére vonatkozó terjedelmes és nagyértékű utasításait,[9] melyekben «hazánk legdrágább kincsét», Munkácsot, *Vay* Ádám főparancsnoknak hitéhez, hazájához, és hozzá való szeretetére, kötelességére bízta. Valóban megtett mindent, hogy — mint édesanyja idejében — Munkács még egyszer a magyar szabadság mentsvára legyen. Később azonban, Isten bebizonyította neki a zsoltáros versének[10] igazságát, hogy ha az Úr nem őrzi a várat, hiában vigyáznak, a kik őrzik.[11]

Nem hitte, hogy soká maradhasson *Salánkon*.[12] A tél nyomorúságai és az útak rosszasága miatt Sennyei kanczellár és a szenátorok többnyire csak ő utána érkeztek meg. Egy részök, engedelmével, már is átment Lengyelországba, mások pedig a táborban vagy otthon voltak elfoglalva. Pedig határozatuktól függött, Munkácsba zárkózzék-e, vagy a segítség sürgetésére maga menjen-e át Lengyelországba.[13] A dolog sürgőssége miatt a megjelentekkel már 11-ikén közölte a császárhoz írt levelét.[14] Mindnyájan helyeselvén, lemásoltatta s elküldte Károlyinak, hogy rendeltetése helyére juttassa. Nem remélte tőle a fegyverszünet meghosszabbítását. Minapi levele már fölment Bécsbe s útban lehet a válasz, mely Pálffyt vagy a tárgyalások, vagy a háború folytatására utasítja. A salánki urak[15] attól tartottak, hogy a

8 Pulay—Károlyi, II. 282. Az összehívást április 5-ikén azzal magyarázta, hogy a bécsi udvar «ítélete« a megzavart kedélyeket s önmagát tőrbe és veszedelembe ejteni akarta s így a nehézségek elhárításáról tanácskozni kellett. Arch. R. III. 612.

9 Közli Arch. R. III. 572—590.

10 A 127. zsoltár 2. verse.

11 Rákóczi önéletr. 197.

12 Károlyihoz február 10. Károlyi-lt.

13 Önéletr. 197.

14 Kelt Salánkon, február 11. Közli Pulay—Károlyi, II. 278—282.

15 Magyar szenátorok: Esterházy Antal, Csáky Simon, Sennyei István, Vay Ábrahám; erdélyiek: Barcsay Mihály s Ábrahám, Teleki Mihály, Arelt János, később Thoroczkay István, Teleki Pál, Kemény Simon. (Teleki naplója, 287.)

fejedelemnek, ha Bécsből levele talál jönni, mindent félben kell hagynia.[16]

A fejedelem mindennap maga elnökölt a magyarokkal és az erdélyiekkel külön vagy együtt tartott üléseken. Február 14-ikén könyes szemekkel[17] tárta föl előttük az egész helyzetet. Emlékezniök kell — úgymond[18] — azokra az időkre és azokra a határozatokra, a melyek a fegyverforgatás után Szécsényben az ország minden lakosának szívét egyesítették. A rendek őt választották a szövetség vezérévé s megeskették, hogy az ország törvényeit és a szövetség végzéseit teljes épségökben megtartja, a szöv. rendeket el nem hagyja s fegyverét le nem teszi, míg az ország szabadságait s régi törvényeit helyre nem állítják. Az erre következő nagyszombati alkudozásokon kívánataikat a fejedelem és a szenátus együtt állapították meg; s mikor ezeket német ellenségeik visszautasították, újból fegyverre szólította a nemzetet. Azon teljes tanácsülésnek végzéseit most nem tárgyaltatná a csonka tanács előtt, ha az idő mostani aggodalmai és a hazának végső romlásba sietö ügyei nem sürgetné, hogy kötelességéhez képpest nyilvánosságra hozza eddig magától tett intézkedéseit. Azoknak látbavetése, megfontolása után az ő óhajtásuk, véleményök és tanácsuk után akar eljárni a szöv. rendek javára. A magyarokhoz méltatlan, utálatos várfeladások után a neki bátorodott ellenséges lovasság a mostani szorult helyzetbe juttatta őket. Személyesen akart ellenállani s átkelt a Tiszán. A sereg száma és hangulata megnyugtatta; szembeszállhattak volna ellenségeikkel, de a körülmények következtében sokáig csoportban nem maradhattak s könnyebb ellátás végett a falvakban sem lehetett őket szétosztani. A katonák gyakran szétrebbentek, hogy bujdosó családjaikról gondoskodjanak. Zsákmány és új hírek reményében portyázásra még csak elmennének, de a

[16] Károlyihoz február 11. és 12. Károlyi-lt.

[17] Teleki naplója, 287. Pálffy gúnyolódása február 17. Szalay, 35.

[18] A beszéd szövege az önéletrajz (197—199.), az emlékiratok (292—4.) Teleki naplója (287. l.) és Saussure (247. l.) egybevetésével.

harcztól lovaik rosszaságának vagy saját ruhátlanságuknak ürügye alatt kitérnek, vagy elszöknek. A mezei hadtól tehát legfeljebb tavaszszal várhatnak valamit, mikor a bujdosó családoknak a Tisza mocsarai, a Szamos lápjai s Máramaros hegységei több biztonságot nyujtván, a katonák jobb kedvvel zaklathatják az ellenséget.

Odáig azonban még három hónap van; s előbb az orosz segedelemről sem lehetnek biztosak. Hogy addig nyugalomban éljenek, Károlyinak engedelmet adott a fegyverszünet tárgyalására. Őt magát is ezek az okok bírták rá, hogy Pálffyval találkozzék és hogy a császárnak levelet írjon. Semmiképpen sem akarta, hogy Pálffyval szemben igazságtalanúl járjon el s a nemzetnek is meg akarta mutatni, hogy semmi sincs a világon, a mit érte meg nem tenne. A szenátust pedig azért hítta össze, hogy ha levele következtében a császár valóban alkudozni akarna velök, a tennivalókra nézve véleményöket kikérje. Fontolóra kell venniök, hogy majdnem végső veszedelemre jutván, az érsekújvári tanácsülésben 1706-ban megállapított és Nagyszombatban előterjesztett békepontokból engedhetnek-e, vagy esküjöknél és szövetségöknél fogva feltétlenül ragaszkodjanak-e hozzájok s megvárják a czár segítségét?

Munkács és Kassa bátor védelme módot nyujt arra, hogy megvárják ezt a segítséget. A czár napról-napra megjöhet Lengyelországba. Mondják meg, mit tartanak jobbnak: azt-e, hogy eléje menjen s értekezzék vele, vagy hogy a fegyverszünet lejártával Munkácsba zárkózzék?

A fejedelem had nélkül jött ide, a szenátorok tehát igazán félelem nélkül nyilatkozhattak. S egy sem akadt köztük, a ki hajlandó lett volna a dicsőségök napjaiban összeállított békepontokból valamit engedni.[19] Kimondták, hogy szövetkezésök czélja, oklevele s esküjök ellene mond minden békének és egyezkedésnek, a melyet a nagyszombati pontok sérelmével

19 Rákóczi eml. 292. Senki sem mondott ellen, csak néhányan tétováztak — mondja önéletrajzában, 199. l.

kötnének. Azért, hogy az események ide fejlődtek, a fejedelmet nem hibáztatják, mert elhárítására az övénél s az emberinél nagyobb hatalom kellett volna. Arról azonban mindnyájan felelni tartoznak Isten előtt, egyetértenek-e a lelkiösmeretbe vágó gonosz dolgokban. A közügyet, a kiváltságokat, az ország törvényeit és szabadságait erőszakkal eltiporni a fejedelem és a szenátus önkéntes hozzájárulással nem engedhetik. Hasonlíthatatlanúl hasznosabb és illőbb, ha a fejedelem kimegy Lengyelországba és, a hadviselésről le nem mondva, személyét az isteni gondviselésre bízza, mint ha bezárkózik egy várba, tétlenül marad, vagy, a szövetség megsértésével, a hitszegés és a hazaárúlás bűnébe esik.

A fejedelem azután az *erdélyi szenátus* teljes ülésébe ment át. Előadta, hogy élénk emlékezetében tartja, sohasem felejti el a vásárhelyi beiktatásakor eléje szabott föltételeket. Azok között arra is kötelezték őt, hogy az erdélyi rendek beleegyezése nélkül sohase mondjon le fejedelemségéről s ne is tárgyaljon róla. Nyilt mezőn, emelkedett helyen, a rendek jelenlétében, Isten színe előtt, Krisztus keresztjére és az evangeliumra őszintén fogadta, hogy a föltételeket megtartja. Ezek után nincs bátorsága azt kérdezni, fejedelemségével szemben mi a kötelessége; csak azt kérdezi, módjukban áll-e elhárítani azt a végső romlást, melylyel a hazát az ellenséges hadak fenyegetik s remélik-e, hogy a háború folytatásával visszaszerezhetik? Magyar- és Erdélyországok rendeit kölcsönösen kötelezi a szövetség, a melyet itt is, ott is nyilvános végzésekben és törvényczikkelyekben erősítettek meg. Az ügyek jelen állapotában közös a romlásuk, de az a kötelességök is, hogy szembe szálljanak a végső veszedelemmel. Neki nemcsak a fegyverben állókról, hanem a bujdosókról s az ország minden lakosának jólétéről is kell gondoskodnia. Elmondta tehát, Károlyival együtt mit tett megmentésökre. Pálffy biztosította őt, hogy, erdélyi fejedelemségének elösmerésén kívül, minden kívánságát teljesíti. Határozzanak tehát arra nézve, lehet-e az ellenséggel s milyen föltételek alatt

lehet tárgyalni a békéről. Az ő személyével, megválasztása tényével ne törődjenek. Nem akar szerencsétlenségöknek oka lenni, ügyeik kiegyenlítésében gátúl szolgálni. Ha magukra és a rendekre nézve jobbnak, hasznosabbnak látják, oldozzák föl esküje s ő is feloldozza mindnyájukat hűségesküjök alól. Visszaadja a választásról szóló oklevelét, hogy ezzel is előmozdítsa a fejedelemség nyugalmát, boldogságát. Hiszen legfőbb óhajtása, hogy többi szabadságuk megtartásával menekedjenek azoktól a bajoktól, a mik fejedelemségének megtartása következtében szakadhatnak reájok.

A mélyen meghatott szenátorok megköszönték nagylelkűségét, atyai jóindúlatát; de egy szívvel és lélekkel, minden habozás nélkül kijelentették, hogy a fejedelmet a rendek választották meg, nekik tehát nincs joguk, de hajlandóságuk sincs arra, hogy a rendeknek tett esküje alól fölmentsék. Távol állanak minden efféle gondolattól. Arra kérik, azért esedeznek, hagyjon fel mindörökre lemondása szándékával; legyen rajta, hogy méltóságát minden úton-módon megtartsa. A míg a maguk, feleségeik, gyermekeik megélhetésének reménye megmarad, örömest osztoznak a fejedelem sorsában. Törhetetlen hűséggel, ragaszkodással követik idegen földekre, tengerekre; csak arra kérik, hogy ott, a hol semmi segítséget nem remélhetnek, végső inségre jutni ne engedje őket és családjaikat. Már pedig a fejedelem is inkább idegen országba menjen, mint hogy a czár bizonytalan segítségére számítva, egy várba zárkózzék s mindenféle veszedelemnek tegye ki életét, melylyel a hazának tartozik. Kérték parancsait, mit tegyenek.

A tanácsurak salánki felbuzdúlása a magyar történelem legszebb jelenetei közé tartozik. Rákóczi körül annyi ember sem volt, mint mikor nyolcz esztendővel azelőtt zászlót bontott a Vereczkei-hágón. S a hét tanácsúr épp olyan szentül fogadta Rákóczinak, mint a hét vezér valaha Árpádnak: a hova sorsod vezet, oda követünk; a míg nemzetséged él, abból legyen a nemzet vezére, fejedelme! Rákóczi valóban megtelt a szabadság

szent lelkének erejével. «Sebesen zúgó szélnek zendülésével», a maga meggyőződésének egész erejével töltötte el mindenkor a házat, a melyben űlnek vala. A hol maga megjelent és szólt, mindnyájan egy akarattal valának együtt, mint az apostolok pünkösd napján, a kik tudták, hogy nagy szenvedések, megpróbáltatások várakoznak reájok. Ezt a salánkiak is tudták; és tudta a nép is, mely Rákóczi kesergőjében[20] évek mulva is dalolta, hogy a fejedelem kibujdosását magyarjai, vitézei javalták:

«Tanácsoljuk felségednek, meg se is vesse:
Aranyait, ezüstjeit rúdakba veresse,
Rakassa fel, vitesse el,
Hordassa el és menjen el,
Merre szeme lát.»

De a fejedelem nemcsak magáról gondoskodott, sőt éppen a maga aranyaival, ezüstjeivel törődött legkevesebbet. A mikor érezte, hogy «minden szempillantásban rá kongatják indúlása óráját», a bujdosók és hadak közt osztotta ki ecsedi uradalma termését s jobbágyai közt a marhákat. Február 16-ikán menedék- és útleveleket ígért a magyar és erdélyi uraknak, a mit csak Thoroczkay István ellenzett. Megvígasztalta a fejedelem őket a czár és a porosz király jóakaratával is, de világosabb kijelentéseket nem tett. Az urak nem tartották szükségesnek, hogy a fejedelem külön utasításokkal lássa el Károlyit; hiszen ha a bécsi udvar őszintén akarja a békét, akkor meghosszabbítja a fegyverszünetet s Károlyi értesítheti a fejedelmet mindenről; ha pedig nem hosszabbítja meg, nincs mire várnia. Minden esetben jobb és állandóbb békességet várhatnak az orosz közbenjárásától, mint Pálffy hitegetésétől; jobb tehát, ha a fejedelem a czár fölvilágosítására siet, mint ha itthon arról vitatkoznak, a császárt clementissimusnak vagy benignissimusnak szólítsák-e?[21]

[20] Thaly, Adalékok, II. 316–320. Az első két versszak és a harmadiknak első két sora csak a salánki gyűlésre vonatkozhatik.

[21] Február 18. Arch. R. 592.

A magyar urak már 15-ikén, az erdélyiek pedig másnap mind elbúcsúztak a fejedelemtől, a ki általános szavakban bíztatta őket, hogy gondoskodni fog megmaradásukról, különösen ha az orosz czár pártfogásához akarnak folyamodni. Az öregebb *Thoroczkay* István tábornok ellenezte a dolgot, de követte a fejedelmet s másfél esztendő mulva számüzetésben halt meg; azonban *Teleki* Pál és *Kemény* Simon kilenczedmagával aláírta az «albát.» Az aláírás voltaképpen arra kellett, hogy a fejedelem a czárral, esetleg a porosz királylyal, a rendek külön fel-

45. SZTANISZLAV.

hatalmazása alapján tárgyaljon; ebben a dologban azonban a fejedelem világosan nem nyilatkozott. Nem ösmerte szándékát világosan ez adat följegyzője, *Teleki* Mihály sem, a ki ez nap elbúcsúzván, a fejedelemtől, Vay Ábrahámnál megebédelt, azután szánra ült s *Arelt* János erdélyi tanácsúrral (a beszterczei bíróval), Kemény Simonnal és Teleki Pállal Dolhára hajtatott.[22] Huszton a fejedelem úgy maradt, mint az ágon ülő madár.[23] 17-ikére várta házigazdáját, Károlyit,[24] a ki azonban «bőjtre

[22] Februárius 15. Károlyihoz, Károlyi-lt. és Teleki naplója, 287.

[23] Februárius 15. Károlyi-lt.

[24] A hogy Munkácsról eznap irta urának Károlyiné, Salánkon «mindenek jól mentek végbe annyi néphez képpest; részünkről kevés kárral, a falunak elég terh, de az idő úgy hozta». Károlyi-lt.

halasztotta az újmódi farsangot». Nem várhatta meg, mert hamvazó szerdán, 18-ikán egy külföldről jövő hír «megfúvá a felülőt» s Rákóczi «indúlt, hova hazája szolgálatja — késedelmet nem engedve — ösztönözte».[25]

Károlyinak meghagyta, hogy folytassa az alkudozásokat, s értesítse őt mindenről. Ha kiszorítanák az országból, a hadakkal Lengyelországba, Sztaniszlav felé menjen, ne Moldvaországba; mert nagy ellenmondásnak látszanék, hogy a fejedelem a czárral tárgyal, serege pedig ennek ellenségeihez, a svédhez, vagy a törökhöz menekül. Ezzel őt nagy veszedelembe ejthetné. Vayt magával viszi, «mert idegen országon is legnagyobb kincs a hű szolga»; helyette *Sennyei* István védelmezze Munkácsot. Lengyelországba ezentúl senki se mehessen ki.

Legdrágább kincsét: édes hazáját, Munkácsot, abban levő mindenét Károlyi lelkére, hitére kötötte, bízta. Remélte, hogy, Munkácson is tett fogadásához képpest, a nemzet boldogúlása nélkül nem békül és őt el nem hagyja. E nélkül különben sem engedi békülni őket a szövetségre tett hitök, melylyel lelköket és maradékaikat sub nota perditionis in patriam kötötték le édes hazájoknak. Távollétében tehát vezérelje és kormányozza a hadakozást a mint legjobban lehet. Ő maga bujdosások és nyomorúságok közt keresi a nemzet boldogúlását, a melyben hisz; és a czárral találkozván, világosan megírja, miben bízzanak. Hazájáért magát tízszer is megalázza, de arra bizony nem lép a szövetkezett rendek nevében, hogy édes hazáját nagyobb rabságra vesse annál is, a melyben találta s a melyből kiszabadítani kívánta. Vezérelje tehát Károlyi az ő igaz szándékát, a mitől senki sem szakíthatja el.[26]

Hamvazó szerda nagy részét már Munkácson töltötte. A vár főparancsnokságát Vay helyett, a kit magával akart vinni, *Sennyei* kanczellárra bízta s kivette őt Károlyi hatósága alól. Az alsó vár parancsnokává palotásainak ezredesét, *Szentiványi*

[25] Február 18. Arch. R. III. 591.
[26] Február 18. Arch. R. III. 591—4. Pulay—Károlyi, II. 293—297.

Jánost tette. A vár jól el volt látva őrséggel, ágyúkkal, élelemmel; erejében Károlyi is annyira bízott, hogy feleségét — a fejedelem tanácsára és ennek visszatértéig — ezekben a válságos napokban is ott hagyta. Munkács maradt a fölkelők kincsesháza. A fejedelem tudniillik *nem vitte magával* aranyait, ezüstjeit, a hogy a kurucz nóta szerette volna, hanem a munkácsi pénzverőháznak adta át, hogy pénzzé verjék s a szabadságharcz költségeire fordítsák.[27] A mikor délután elszánkázott Munkácsról, maga sem hitte, hogy nem látja többé a magyar szabadság utolsó fellegvárát, hol édes anyja vezette be a vitézség iskolájába. Este már Szentmiklósról intézkedett, hogy «szegény társai», a nemes ifjak, *Haller* Gábor vezetése alatt[28] Károlyihoz csatlakozzanak és «ha valamely indúlása talál lenni a fegyvernek, szolgálják hazájokat, a míg lehet».[29] Pénteken, februárius 20-ikán Pudpolóczon,[30] a mai Vezérszálláson át ment Alsó-Vereczkére s onnan intézett nyilt levelet a szövetkezett rendekhez.[31] Kijelentette, hogy fegyverrel vagy békével ügyekezett biztosítani a szabadságot. Minden útat megpróbált s fegyverszünetet is kötött, hogy a végső eszközöket se múlaszsza el. Mielőtt azonban a felséges császár határozatát megkapná, vezérlő fejedelmi kötelességéhez és a mostani állapotokhoz képpest, a külső hatalmakkal szintén kell érintkeznie. A dolgokat úgy folytatja és kormányozza, hogy, ha lehet, jó békességet kössön, ha nem, külső segítséggel folytassa hadakozását. Elhatározta

[27] Rákóczi eml. 294.

[28] Haller Gábor éppen ekkor rándúlt át Munkácsra, hogy Károlyinét Klára kezéért ostromolja. Az anya kijelentette, hogy ura fog határozni; a fejedelem Károlyira bízta, hogy maga mellé vegye, vagy utána küldje. Magával a fejedelem csak nyolcz nemes ifjút vitt. (Károlyiné levele febr. 17. Károlyi-lt.) Károlyiné már 13-án búsúlt, hogy Haller úgy elszakad tőlük: ki tudja, láthatni-e esztendőkig is? (Levele u. o. febr. 13.)

[29] Februárius 18. Károlyi-lt.

[30] Bercsényi Postpolusnak írja. Arch. R. VI. 695.

[31] Februárius 20. U. o. Nagyon eltérő fogalmazásban Pulay—Károlyi, II. 299—301. és Szalay, Rákóczi bujd. 39—40. «Ő felsége kegyelmes parancsolatjából ezen állhatatosságra és excellentiád (Károlyi) dispositiojától in absentia suae serenitatis de toto dependentiára adhortáló» pátenst Aszalay titkár Zavadkáról februárius 22-ikén 15 példányban küldte el Károlyinak. (Károlyi-lt.) Innen magyarázható a szöveg eltérése. A fejedelem később úgy találta (Önéletr. 291.), hogy levelét kelleténél talán bővebb tartalommal írta és szerkesztette meg.

tehát, hogy *személyesen keresi föl a külső hatalmasságokat.* Távollétében a kormányt Károlyi tábornagyra bízta. Mindenkit a szövetség iránt való hűségre buzdít. Dolgaink hanyatlása és az ő szükséges kimenetele, vagy az ellenség kecsegtető ajánlatai miatt elpártolásra, hitszegésre senkise tántorodjék el. A szomszéd országokba ne bujdossanak ki, mert csak Károlyi útlevelével remélhetnek maguknak ottan biztonságot. Az ő visszatéréséig maradjanak csoportban Károlyi rendelkezése, a vitézek pedig saját ezredeseik parancsnoksága alatt. Biztosítja őket, hogy ha a fegyverszünet felbomlanék s Károlyival hazánkból kiszorúlnának is, a külföldön teljes biztonságot, sőt szükség esetében katonai szolgálatot találnak mindaddig, míg várt boldogúlásukat békességgel vagy jó külső segítségökkel kieszközölheti.

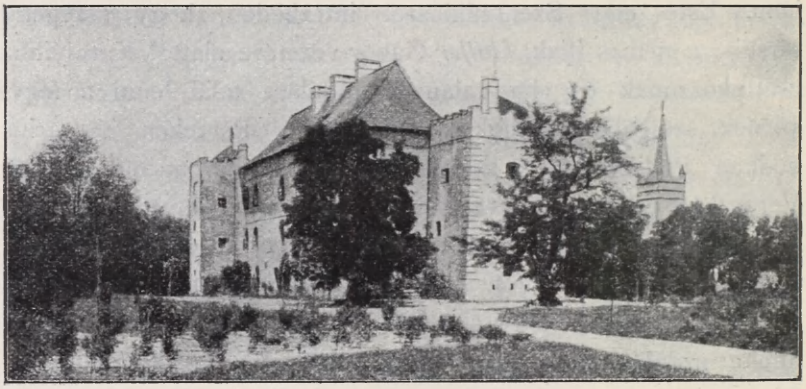

55. A VAJAI VÁRKASTÉLY.

Nem kecsegtette őket hiú reményekkel.

Frigyes porosz király másnap (február 21-ikén) kiadta pátensét, melynél fogva szeretett rokonának és barátjának, Rákóczi római birodalmi herczegnek, hitvesének és a sorsukban osztozkodni akaróknak együtt és fejenként *Poroszországban védelmet biztosított.* Ezt az elnyomottak és a szerencsétlenek iránt való veleszületett jóságán kívül az emberiség jogalapján tette, leg-

kivált pedig azon különös hajlamánál fogva, melylyel a fejedelem, a magyar nemzet s a magyar protestánsok iránt viseltetett. Megengedte, hogy vallásukat Poroszországban szabadon gyakorolják, jószágokat vegyenek, béreljenek s általában véve mindenkor és örökre élhessenek országa szabadságaival és kiváltságaival. Arról pedig a fejedelem még 19-ikén értesült, hogy a czár sietteti Bercsényinek hozzá való menetelét, s Dolgoruckij bizonyosnak tartja az orosz-franczia szövetséget.[32]

Károlyira várakozva, a fejedelem a tervezettnél tovább maradt Alsóvereczkén. «Csak elhült bele», hogy Károlyi visszatért, mert postai alkalmatosságával nem remélte utólérni. Mielőtt tehát kimenne édes hazája határából, februárius 21-ikén délben igaz atyafiságos szeretettől indított szívvel levélben búcsúzott el tőle. *Kezére adta hazája belső dolgainak terhét;* de hitére fogadta, hogy a haza boldogúlásáért ő is összetesz éjet és napot.[33] *Aratásra,* s ha lehet, előbb is, többed magával jön vissza, mint a mennyivel kimegy. Azután átment a szomszédos Zavadkára[34] s Istennek ajánlván a nemzetet és önmagát, sok szolga- és udvari nép kíséretében *elhagyta a hazát.* Este megállott még egyszer a vereczkei hágón; s a tót népdal szerint:[35]

«A mikor Rákóczi szép Magyarországtól
Búcsúzott, búcsúzott, búcsúzott —
Erre az országra, erre az országra
Visszanézegetett, visszanézegetett...»

32 Fiedler, II. 145—6. Szalay, 41—42. A porosz követ pár nappal előbb különben is csatlakozni akart Palmers bécsi angol követhez, ki Rákóczinak békére buzdító levelet akart írni; de Palmers kijelentette, hogy ez ügyben — utasítása szerint — csak a hollandi követtel járhat el, a császár pedig, kivel ez iránt Savoyai Jenő hg és Wratislaw gróf beszéltek, nem helyeselte ily levél elküldését, mert Rákóczi azt hihetné, hogy Anglia és Hollandia még érdeklődnek iránta. Azonban Palmers még egy hét múlva is hitte, hogy Peterboroughnak megengedik az intőlevél írását és azt, hogy egész komolyan megírja neki az ügyek állását. (Palmers levelei februárius 18., 21., 28. Simonyi, III. 485—8.)

33 Februárius 21. Pulay—Károlyi, II. 298. Nem egyezik szóról-szóra a fejedelemnek a Károlyi-levéltárban levő sajátkezű levelével.

34 Februárius 22-ikén Aszalay titkárnak még ottan kelt egy levele. (Károlyi-lt.)

35 Thaly, Adalékok, II. 397.

Kedves czigánya megsiratta: «Mégy, mégy, fölséges fejedelem . . . Itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!» s elhúzta még egyszer a nótáját: «Jaj, régi szép magyar nép, az ellenség téged miképp szaggat és tép!...»[36] De a mely felől a csillag jár, a szél zúg, a felhő repül: Rákóczi arra vette útját. «Ha minden elmarad, Isten el nem marad!» Reá bízta magát.[37] «Országából elbujdosott a jó fejedelem»;[38] elment országából, drága, kedves, jó hazájából, eddig való hajlékából.

«Mutass Jézus kies földet,
Lakásomra adj jó helyet,
Ez életben csöndességet —
Jövendőben üdvösséget!»[39]

[36] U. o. 216.
[37] Őszi harmat után... U. o. 311.
[38] U. o. 318.
[39] U. o. 322.

56. I. FRIGYES POROSZ KIRÁLY ÉRME.

TIZENEGYEDIK KÖNYV

LENGYELORSZÁGBAN

57. A JARASZLÓI RÉGI KASTÉLY.

I.

RÁKÓCZI ÉS KÁROLYI UTOLSÓ TALÁLKOZÁSA.

— 1711 március 26—28. —

A FEJEDELEM 1711 február 21-ikén azon az úton ment ki a hazából, a melyen nyolcz esztendővel azelőtt bejött a szabadságháború megkezdésére. Lelkiösmerete, lelkiállapota most is olyan volt, mint akkor. Saját bevallása szerint[1] mint bűnös magánember jött be s mint bűnös fejedelem távozott. Aggasztotta, búsította az országnak, híveinek sorsa, nyomorúsága; de lelkiösmerete nem vádolta. Az ország elhagyása, a számkivetés nem szomorította annyira, mint az, hogy a bujdosók megélhetését nem biztosíthatja. Minden bujdosó megmutatta hűségét, ragaszkodását. Követték, parancsait várták. S ő azzal vádolta önmagát, hogy érzelmöket nem viszonozhatja, tartozó nemeslelkűségét nem bizonyíthatja be. A bujdosók, a kik vele mentek, a ritka hűség, szeretet, jóindulat mintaképei voltak. Vigasztalására szolgált, hogy méltónak tartják ilyen áldozat hozatalára. Meg-

[1] Önéletrajz, 201—2.

mondta nekik ott, a határon, hogy aggódik jövendőjük miatt, mert illő eltartásukat vagyoni helyzete nem engedi meg. Nem tanácsolhatta nekik, hogy visszatérjenek s megszegjék köteles esküjöket; de ígéretekkel sem csalogathatta, hogy vele jöjjenek a biztos nyomorúságba. Az ország érdekében állónak tartotta, hogy kövessék, számukkal növeljék tekintélyét és a czárt ezzel segítségadásra ösztönözzék. Őszintén biztosította őket jóindúlatáról, részvétéről s hogy megélhetésöket, szolgálatba fogadásukat remélhetik. Senkinek sem mondott többet, mint a mennyit magában gondolt. Senkinek sem ajánlta a visszatérést, de senkit sem tartott vissza a bujdosástól. Megmondta, hogy senki sem sérti meg azzal, hogy visszatér.

De úgy érezték, hogy «mindnyájoknak el kell menni».

A fejedelem csak pár napot töltött Skoljén.[2] Február 27-ikén Sztaroszelóba érkezett,[3] a hol a nagy hetmannal, *Szieniavszkij* Ádámmal és *Dolgoruckij* herczeggel kívánt találkozni. Szieniavszij a tatárok beütésének híre és sok minden egyéb baj miatt csak márczius elsején érkezhetett oda; ugyanaznap, a melyen Munkácsról Szentiványi János utánaküldte Károlyi levelét.[4] A fejedelem nagyon sajnálta, hogy kijövetele előtt Károlyival nem beszélhetett személyesen; most tehát — Szieniavszkij meghallgatásával — levélben válaszolt neki. Figyelmeztette, hogy a *hazában* nem köthetnek jó békességet; megalázkodásuk csak felfuvalkodottá teszi a németet. Ellenben bizonyos, hogy a czár a kurucz hadakat szolgálatukba fogadja s bejövetelöket Szieniavszkij sem ellenzi. Nem adhatnának tehát számot a világ előtt s hitök ellen tennének, ha egyszerűen hitelt adnának a németeknek. A magyar békesség dolgát csak a czár viheti végbe, a ki Rigából különben is magához hívatta Vetésyt. Ő maga is a béke gyorsítására megy a czárhoz, mert törvényes szabadságaik és jószágaik helyreállítását közbenjárásától várja. Megírhatja tehát Pálffynak, hogy útja nem jelenti a tárgyalások

[2] 1711 febr. 23. Arch. R. III. 706—7.
[3] Márczius 3. U.-o. 594.
[4] Szentiványi Károlyihoz február 28. Károlyi-lt.

58. LENGYELORSZÁG TÉRKÉPE.

megszakítását. Ha a fegyverszünet megint fölbomlanék, Károlyi jöjjön be hadastúl; de nem futva, hanem csoportosan és lobogó zászlókkal, a hogy segélyhadhoz illik. Mint a czár bevallott szövetségesei, Törökországba úgy sem menekülhetnének. Ne irtózzék ettől az országtól, a hol megbecsűlik, alkalmazzák s az Ukrajnára csapdosó tatárok ellen mindjárt foglalkoztatják is hadait. Pálffy és Ebergényi már is szószegőknek mutatkoztak, szótartásra tehát ők sem kötelesek; ha ezentúl mégis őszintéknek látszanának, ellenkezőt az ő részéről sem tapasztalnak, de hazája érdekében kezdett dolgait sem hagyja abban.[5]

A fejedelem még nem tudta, hogy a czár nem fogadta s végre is elutasította követét, mert meggyőződött a franczia király rosszakaratáról.[6] Ujból meghagyta Vaynak,[7] hogy adja át a munkácsi parancsnokságot Sennyeinek s jöjjön ki hozzá; közjogi és történelmi nagy ösmereteire, úgy látszik, a czárral való tárgyalásokban számított. «Így nem jó lesz», — írta Károlyiné ugyanakkor Munkácsról[8] — «Vay uram igen megbetegedett s a másik (Szentiványi) sem nyúlhat semmihez». Vay betegen is útnak indúlt,[9] de már nem találta Sztaroszelóban a fejedelmet, a ki *Dolgoruckij*ra hiábaṅ várakozván, a czár elé ment.

A hirtelen olvadás és az útak felfakadása miatt márczius 9-ikén Ilyvóban (Lembergben) kellett várakoznia. Úgy hallotta, hogy a czár csakhamar megérkezik. Bécsi hírei szerint Anglia új külön követe, lord *Peterborough*, utasítása szerint, minden módon békére ösztönzi az udvart.[10] Hát még ha azt is tudja, hogy a lord aggódik a fejedelem miatt, mert becsaphatják a

5 Márczius 3. Arch. R. III. 594—8.

6 Vetésy levele Moszkvából februárius 26. Fiedler, I. 201—213. Szalay, Rákóczi bujdosása, 43—44.

7 Márczius 3. Arch. R. III. 709.

8 Márczius 3. Károlyi-lt.

9 Károlyiné márczius 6-i levele szerint (u.-o.) 4-én, Szathmári Király Ádám naplója szerint (Rákóczi-tár, I. 235.) még februárius 29-én. A naplóiró legelső adata már azért is tévedés, mert 1711 nem volt szökőév.

10 Rákóczi Károlyihoz márczius 9. Károlyi-lt. A lordot ez ügyben a császár már februárius 25-én fogadta. Palmes levele Fiedlernél, II. 148. Februárius 28-án Peterborough is biztosítja lord Rabyt (u.-o. II. 151.) hogy szívén viseli a magyar ügyet, amelyért mindent megtesz. (De elkésett vele, mint Palmerston 1849-ben).

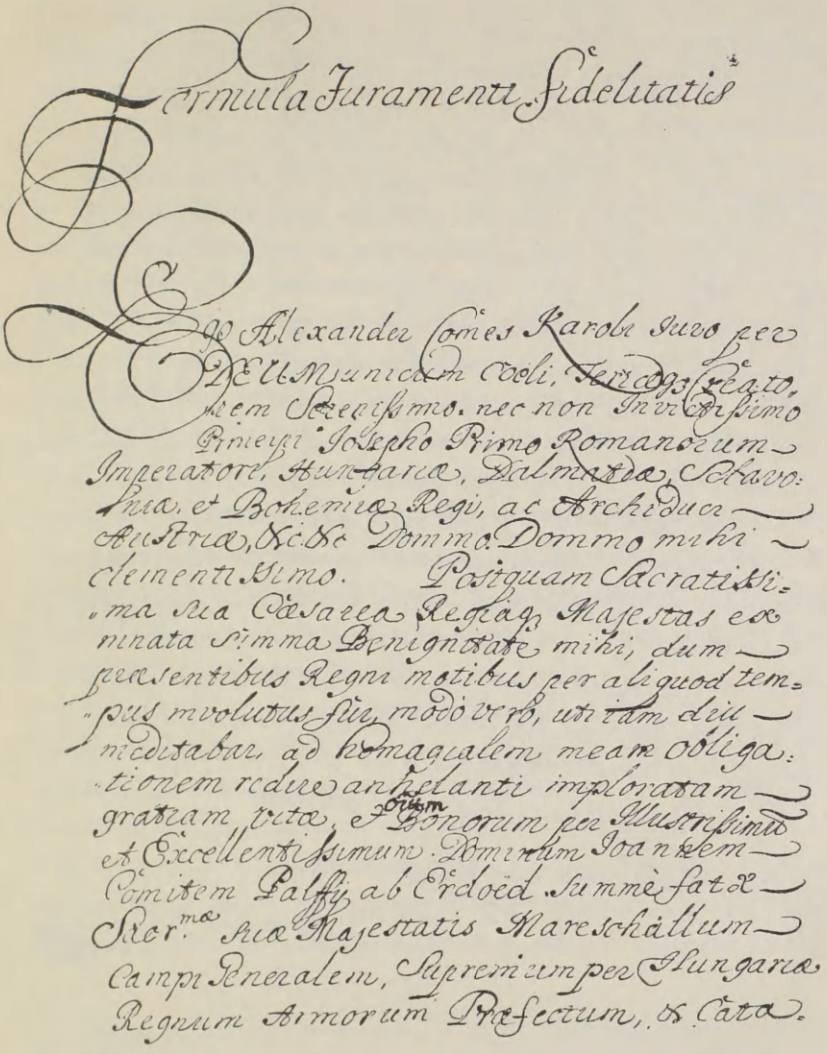

Formula Juramenti fidelitatis

Ego Alexander Comes Karoli Juro per
DEUM unicum Coeli, Terraeq; Creato-
rem Serenissimo, nec non Invictissimo
Principi Josepho Primo Romanorum
Imperatori, Hungariae, Dalmatiae, Sclavo-
niae, et Bohemiae Regi, ac Archiduci
Austriae, &c. &c. Dommo Dommo mihi
clementissimo. Postquam Sacratissi-
ma sua Caesarea Regiaq; Majestas ex
innata Summa Benignitate mihi, dum
praesentibus Regni motibus per aliquod tem-
pus involutus fui, modo vero, uti iam diu
meditabar, ad homagialem meam obliga-
tionem redire anhelanti imploratam
gratiam vitae, et Bonorum per Illustrissimum
et Excellentissimum Dominum Joannem
Comitem Palffy ab Erdoëd summè fatae
Sacr.mae suae Majestatis Mareschallum
Campi Generalem, Supremum per Hungariae
Regnum Armorum Praefectum, &c. Cata-

GR. KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGESKÜJE.

phractorum Tribunum, mediante Cæsarea Re-
giaq Plenipotentia mihi impertita fuit, quod
Eidem Sac.mæ Suæ Cæs.æ Regiaq Majestati
imposterum ex Seria et Sincera præteritorum
pœnitentia non tantùm, uti omnes Vasallos,
Subditos et humillimos Servos decet, depositis
armis, rejectis, abjuratisq omni alia contra-
ria obligatione, contraventione vel in
adversum agentium Studijs, aut quavis ad-
hærentia, velim et debeam esse fidelis,
Sed etiam omnibus viribus ejusdem Incre-
menta, Utilitatem, Cæsaream Regiamq
Authoritatem, Regniq quietem per me ac
meos Subjectos vel addictos promovere, et
tueri, ac simul omnia damna avertere,
demum verò oĩa ea verbô et opere agere,
ac præstare, quæ homagiali meo obli-
gammi, & fidelitati incumbunt; Ita me
Deus, per hæc Sacra Evangelia, & sine macu-
la Concepta Virgo, ac Mater Dei Maria
nec non omnes Sancti adjuvent.

Ita Confirmo ut supra

Alexander Zarolyi

béketárgyalásokkal! Mivel Károlyi — a lord szerint — nagyon sürgeti a békét, a fejedelmet óvatosságra kellene inteni, mert az udvar sem embert, sem levelet nem enged küldeni hozzá. Ő tehát azt szeretné, hogy lord *Raby*, Anglia berlini követe, külön futár útján figyelmeztesse őt.[11] Ausztria egyik szövetségesének ilyen nyilatkozata után talán mégsem lehet szeszélynek tekinteni, hogy a fejedelem nem hitt a császáriak ajánlataiban s erősebb biztosítékokat keresett. Mindamellett «hazája dolgait és szíves kormányzását újonan is Károlyi tapasztalt hűségére és dexteritására (ügyességére) bízta.[12] Egyúttal azonban meghagyta neki, és a nevében intézkedő *Biró* Kristóf ezredesnek, hogy a fejedelem vagy *Bercsényi* útlevelével járókat átbocsássa Lengyelországba. Károlyi tilalma főképpen az erdélyieket bántotta.[13] «Gyönyörűséges szép becsület és példás nyolczesztendős kuruczkodásunknak úri remuneratiója (jutalma)!» fakadt ki *Teleki* Mihály, a ki e «becstelenség» miatt indulatosan írt a fejedelemnek, de az erdélyi urakat nem vehette rá, hogy közösen hasonló módon írjanak. «A magyarországi rendek csoportosan lettek s lesznek labanczok, de előbb az erdélyieket kell ostorozni» — zsörtölődött tovább. «Gyalázatos állapot az, ki fejedelemsége alatt vágta a fát.»[14]

Időközben Pálffy meghívására *Károlyi* elment Debreczenbe, a hol márczius 14-én «mikor még nagyon csekély vagy semmi remény sem mutatkozott a békesség megkötésére, hogy legalább a támadt bizalmatlanságok megszűnnek — saját emlékirata szerint[15] — a teljes hatalmú megbízottak előtt «*teljes készséggel letette hűségesküjét az Ausztriai Ház iránt.* Magát szorosan lekötötte, hogy ha a többiek az akkor tárgyalt békességet nem

[11] Február 28. Fiedler, Aktenstücke, II. 151—2.

[12] U.-o.

[13] U.-o. és márczius 10-i levele Teleki naplójában, 291. l.

[14] Teleki naplójegyzetei márczius 6., 7., 10., 17-ről, 288—291. l.

[15] Károlyi S. folyamodása III. Károlyhoz, a cs. és kir. közös pénzügyi levéltárban. Horanszky, Bacsányi János és kora 14., 20. Az esküminta szövegét közli Thaly, Századok, 1887. 466. Pálffy már márczius 26-án említi Károlyinak a császárhoz tartozó hűségét. Pulay, II. 316.

fogadnák el, ő a jóságos Isten segítségével kész azoknak egész katonaságát a felséges Ausztriai Ház hűségére és engedelmességére visszatéríteni s minden támadt mozgalmat lecsillapítani».[16]

Pálffy a fejedelemnek is megírta, hogy a császár nem idegenkedik a teljes kegyelemtől, élete és jószága meghagyásától, de tegye le a fegyvert, bocsássa el hadait, adassa át Kassát, Munkácsot, Ungvárt, Husztot, Kővárt és a többi várat. Szolgáival együtt, Munkácsot kivéve, bátran lakhatik a hazában, ha a legrövidebb idő alatt hűséget esküszik; a mint ez megtörténik, a dolognak nem tárgyalással, hanem ő felsége kegyelmével kell végződnie. Fiainak visszaadatását is az udvartól kell kérnie. Főbb hívei csak külön-külön kérhetnek kegyelmet; a közvitézek a fegyver és az eskü letétele után otthon gazdálkodhatnak; a császár szolgálatára nem kényszerítik őket. A hazatérő emigránsokat jószágaik haszonbéréből fogják eltartani. A császár az ország törvényeit, szabadságait, szokásait megtartja s megengedi, hogy mostani kegyelmének törvénybeiktatását kérjék tőle. De a kiszabott 3—4 hét elteltével senki sem számolhat kegyelemre.[17]

Mintha a távolba látott volna, a fejedelem ugyanaznap — Sztaroszelóról — írta Károlyinak,[18] hogy nem kellett volna Pálffyhoz mennie; ő ugyan saját személyét is rá merné bízni, de csak úgy, ha nem volnának felebbvalói. Törvényes szabadságuk megnyerése nélkül nem tehetik le fegyveröket; az erdélyieknek adott hite is kötelezi; pedig mindez fontosabb jószágaik visszaadásánál. *Locher* Károly császári biztos kiküldetése azt mutatja, hogy Károlyival csak a haditanács ítéletét közlik s a fegyverrel legyőzötteknek így hirdetik ki a kegyelmet. Ha így van és a fegyverszünetet nem hosszabbítják meg,

16 Acsády szerint (Mill. történelem, VII. 669.) Károlyi «mint józanúl gondolkodó, a tényleges viszonyokkal számoló reálpolitikus meghajolt a kényszerűség előtt» De, nem is két hét mulva, a fejedelem születésnapján, lengyel földön a szövetségre tett esküjét ismételte, május elsején pedig ezt a március 14-it. (Thaly a Századokban, 1887. 466.) A «reális politika» valóban sajátságos helyzetekbe sodorta!

17 Pálffy levele s utasítása március 14. Károlyi-Pulay, II. 309—314. Szalay, 47—48.

18 Március 14. Archivum Rákóczianum III. 598—601.

inkább tegyék meg kötelességöket, de ne vessék alá magukat egy törvénytelen kormányszék (a haditanács) erőszakos ítéletének. A bécsiek rágalmaival szemben majd megmagyarázzák a külhatalmaknak, mi okból kell folytatniok a háborút. Károlyinak eléje megy Skoljéba, hogy gyorsabban találkozzanak s megmutassa, hogy távozásával nem akarja gátolni a jó békességet. Ennek formális tárgyalására — a szövetség megkérdezése nélkül — ő sem Károlyinak, sem másnak nem adhat meghatalmazást.

Márczius iduszán *Károlyi* értesítette a hadakat, hogy Pálffyval a fegyverszünetet három hétre meghosszabbította;[19] 22-ikén már Munkácsról tudósította a cs. fővezért, hogy még aznap a fejedelem elé indúl[20] s tudatja vele a császár határozatát.[21] 26-ikán érkezett Sztrijbe, hol *Vay* Adám a várban 2—3 szobát kitisztíttatott a Sztarószelóból szintén megérkezett fejedelem számára.[22] Jelen voltak *Forgách, Esterházy* Antal és *Vay* Ádám is.[23]

Másnap, születésenapján, Rákóczi a tanácsban behatóan foglalkozott a békeföltételekkel.

A fejedelem és az urak a pontozatokat nagyon általánosoknak, határozatlanoknak találták s már csak azért sem bíztak bennök, mert sokat igértek.[24] *Károlyi* megvallotta, hogy *Sennyei* kanczellárral egyetemben nem érti, mit jelent az a pont, mely szerint minden főbb kurucz személyesen köteles kérni kegyelmet. A fejedelem megmagyarázta neki, hogy ez az országgyűlés kijátszását, a hitegetést jelenti. Mindamellett egyhangúlag elhatározták, hogy nem szakítják meg egyszerűen a tárgyalásokat;[25] de a fejedelem magyarázatokat kért és külön

19 Teleki naplója márczius 22, 292. l.

20 Károlyi-Pulay, II. 315—6.

21 Teleki naplója márczius 23-ról, 292. l.

22 Arch. R. III. 603. A vár leírása Sz. Király Ádámnál, Rákóczi-tár, I. 238.

23 Rákóczi (Eml. 295.) Bercsényit is említi; de akkor márczius 28-i levelében (Arch. R. III. 603.) fölösleges lett volna őt a gyűlés lefolyásáról értesítnie. Bercsényi márczius 22—28. közt Ilyvóban volt. (U.-o. VI. 697—730.)

24 Rákóczi önéletr. 203.

25 A fejedelem Bercsényihez, márczius 28. Arch. R. III. 603.

felvilágosítással felelt a velök közölt pontokra.[26] Kijelentette, hogy a császárhoz ő nem a maga és udvara, hanem az egész szövetkezett Magyarország nevében fordúlt kérelemmel. Így tehát a várakat sem tőle, hanem az egész szövetségtől kell kérni. Gyanús volna, ha az udvar a közdolgok tárgyalásában ezt kétségbe vonná. Világosabban kell kifejezni a főbb kuruczok megkegyelmezése dolgát is és a kegyelemből az erdélyieket s az országon kívül levőket sem lehet kirekeszteni. Mindezt csak az összehívott egész magyarság megkérdezésével lehet elintézni.

Mivel a fegyverszünet április 11-ikén lejárna, Károlyi 9-ikére akarta egybehívatni a magyar és az erdélyi urakat, de ez sem Pálffynak,[27] sem Rákóczinak nem tetszett. Az urak tehát a gyűlést április 27-ikén *Huszton* kívánták megtartani; de a fejedelem «még nem álmodott felőle», bemegy-e rá, vagy sem. Gerhardot vagy Rádayt akarta Pálffyhoz küldeni a felvilágosítással, de meg volt győződve, hogy «kard-ki-kard!» lesz a dologból. Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyékbe akarta összevonni hadai nagy részét; bízott az erősségekben s nem sokat törődött vele, hogy Pálffy néhány «dibdáb regimentecske» kegyelemkérésével kérkedik.[28]

Károlyi 28-ikán, a búcsúzáskor, biztosította a fejedelmet hűségéről. A fejedelem megnyugodott adott hitében, a melynél «mostani elválásakor sem adhatott többet». Még egyszer figyelmeztette, hogy szándékain nem változtat. Erősítse meg az Isten Károlyi szivét is és adja szent kegyelmét, hogy beváltsa ígéreteit s ne kelljen csalódnia neki, ki — mások tanácsaival szemben — reá bízta hazája minden dolgát.[29]

Károlyi másnap már Skoljén innen találkozott Teleki Mihálylyal, kit beavatott a sztriji megállapodásokba;[30] de a

26 Dilucidatioja Károlyi-Pulaynál, II. 319—321. Rákóczi önéletr. 203. A felvilágosítás a vezérlőfejedelmi titkos pecséttel volt ellátva.

27 Márczius 26. Károlyi-Pulay, II. 316.

28 Rákóczi Bercsényihez, márczius 28. Arch. R. III. 603—4.

29 Márczius 31-i levelében hivatkozik reá. U.-o. III. 607.

30 Márczius 29. Teleki naplója, 293.

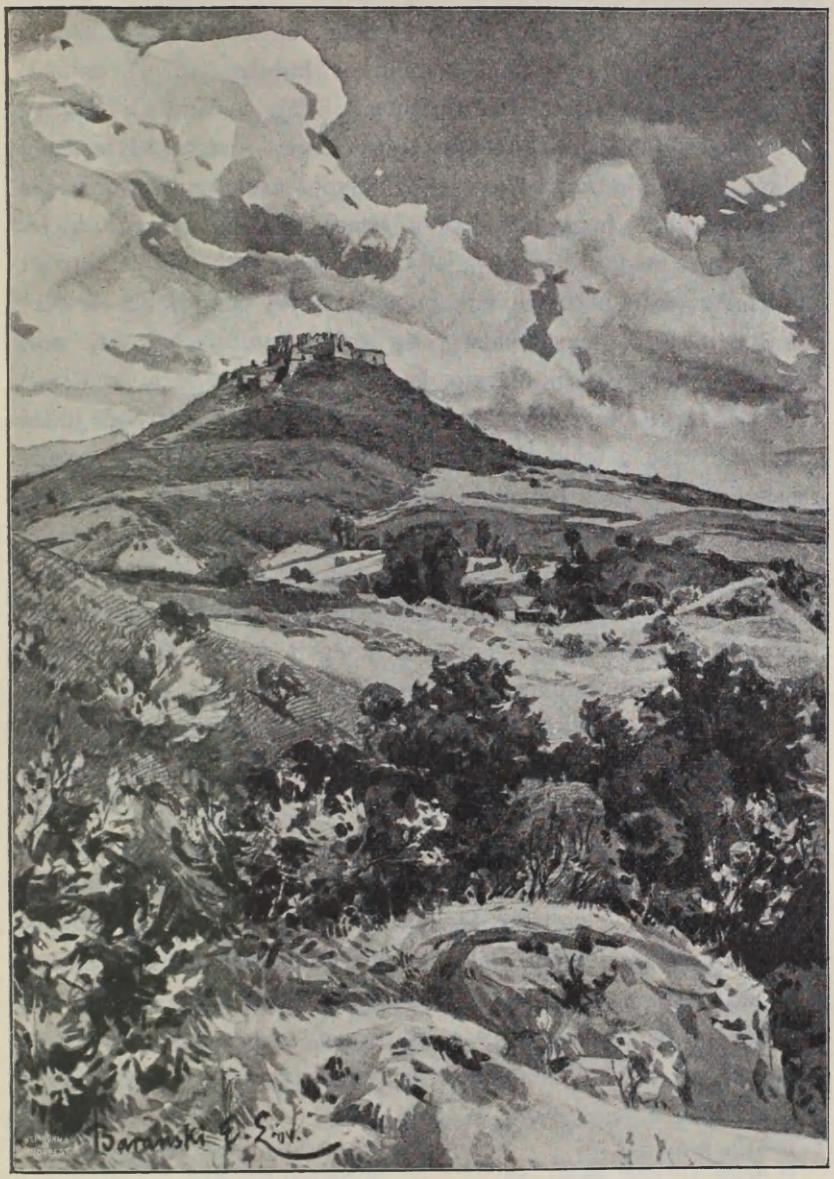

59. HUSZT VÁRA.

hazába érkezve, Zavadkán még aznap gondolkodóba ejtette Pálffynak egy levele.[31] Telekinek nem tetszett Károlyi magatartása. A fejedelmet, kinek a multkor indulatosan írt, most[32] hazafias felbuzdulással kérte, hogy Vay Ádámmal, Pápay Jánossal együtt jöjjön ki a huszti gyűlésre s maga folytassa a dolgát, mert *akadhat valaki*, a ki nélküle cselekszik. Bercsényi is úgy találta,[33] hogy Károlyit a bécsi ígéretek nagyon kielégítik, sőt ő maga Bécsből talán még szigorúbb *ítéletet* hozott volna. Azonban néhányuknak menekülésével nem lehet lemondani a haza és a szabadság ügyéről. *Kapituláczió az, nem békesség;* nem is kapituláczió, hanem *megadás életre, halálra.*[34] Nyárs, kerék, akasztófa követi. A kardját eldobó Péterből Judás lesz! Kövesse a fejedelem Dolgoruckij tanácsát: inkább tartóztassa le Károlyit s helyébe mást[35] küldjön ki, hogy hada ne vesztegeljen. A tábornokok Sztrijben is Károlyi elfogatását tanácsolták; de a fejedelem erre nem talált józan okot s a háború folytatására nézve sem látta hasznosnak.[36] Károlyi nagyon jól tudta, Lengyelországban, «nyilt ellenségei» közt, milyen veszedelemben forgott, mikor «az Ausztriai Ház iránt érzett tiszta lelkesedésből életét és vérét feláldozva», a föltételeket maga vitte a fejedelemhez; de ő is tiltakozott azon föltevés ellen, hogy ezt magánérdekből tette.[37]

A fejedelem azzal nyugtatta meg Bercsényit,[38] hogy az embereknek szívét csak az isteni bölcseség vizsgálhatja; de gyönyörű intőlevelet írt *Károlyi*nak,[39] a ki Zavadkáról néhány jó szóval ajánlotta, hogy Pálffy kívánságához képpest biztosítékul adja át Kassa várát, mert a nélkül is odacseppenhetnek. Hát *neki* azért kelljen olyan istentelenséget cselekednie s magára vállalnia azt a bűnt, a *hazaárulást*, a melyet *ők* követnének el

31 Arch. R. III. 605.

32 Április 4. Teleki naplója, 294.

33 Márczius 28. Arch. R. VI. 698—700.

34 Nemhogy fegyver alatt, de zsidónak is szégyen volna így kapitulálni — tette hozzá április elsején. U. o. VI. 705.

35 Esterházy Antalt vagy Forgáchot.

36 Rákóczi eml. 295.

37 Folyamodása III. Károlyhoz. Horánszky, 14.

38 Márczius 30. Arch. R. III. 604.

39 Márczius 31. U. o. III. 605—607.

Kassa megszállásával? Hiszen itt volt az imént Károlyi is, mikor oly világosan megfelelt a föltételekre. Ijesztgetik, hogy ha ragaszkodik hozzájuk, elhagyják s talán a külföldi segítségben is csalódik.

«Mely ha mind úgy történnék is» — folytatta a fejedelem — «mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiösmerettel Istenbe vetni reménységemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. *Ez oly végső resolutióm, a melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémben habozást okozzon*». Az igaz ember odamegy, a hova végzete hívja. Őt, a ki nem félt a nyomorúságok félelmétől, *száműzetésbe* hívta ugyanakkor, mikor Bécsben mindenki hitte, hogy elfogadja a kínált kegyelmet.

II.

A MAGYAR SZÖVETSÉG BOMLÁSA.

— 1711 április. —

Az oroszok ilyvói értekezletéről az a hír szivárgott ki, hogy az oroszok megszállják a Duna vonalát; Bécsből pedig az a hír hallatszott, hogy Tökölit Pálffy azért fogatta el, mert a ráczok is az oroszokhoz akarnak csatlakozni. A fejedelem remélte, hogy az udvarnak ilyen kettős veszedelme következtében a béke meglehet júniusig.[1] Bécsben azonban a török követet várták[2] s félni lehetett, hogy a szultán a Moldovába menekült erdélyieket kiadja a császárnak.[3] Thalmann konstantinápolyi cs. követ különben is azt híresztelte, hogy Rákóczi a két oláh vajda országán keresztül a menekültek bevonásával akar csatlakozni a czárhoz. «Hihető» — gúnyolódott a fejedelem — «*Thalmann*

[1] Rákóczi Bercsényihez Sztrijből, márczius 30. Arch. R. III. 604—5. Ezzel szemben Bercsényi levele Ilyvóból, április 1. U. o. VI. 706.

[2] Április 1. Cserei Mihály gr. Teleki Sándorhoz, Teleki-lt. T. S. O. C. 779.

[3] Rákóczi márczius 30., április 2. Arch. R. III. 606., 607.

geographiájában úgy van felvéve az országok konstitucziója». A moldovai menekülteket sietett nyilt levélben megnyugtatni,[4] hogy az átvonuló orosz hadak pártfogása alá helyezi őket s az oroszok mellé magyar polgári biztost rendel.

Azonban Lengyelországban saját élete és szabadsága felől sem volt teljesen biztos. *Szieniavszkij* április 2-ikán közölte Bercsényivel Ágost király levelét, melyben — a bécsi udvar nagy fölháborodása miatt — megkérdezte, hol tartózkodik a fejedelem s a császárt elösmerte-e már királynak? Ő maga különben nem ellenzi itt tartózkodását, de tudni szeretné, hogy ha már volt a czárnál, milyen fogadtatásban részesült. Az első kérdésre Bercsényi azt felelte, hogy Rákóczi el is ösmerte a császárt, nem is; olyanformán, mint Szieniavszkijék, mikor Szaniszló királylyal akartak tárgyalni. A másodikra azt mondta, hogy a fejedelem a czárhoz jött s a királynak inkább a czárra, mint a császárra kell vigyáznia.[5]

Pálffy azonban szemrehányást tett Károlyinak, hogy nem hozta magával Rákóczit, a kinek hűségesküje nélkül a kiegyezés nem történhetik meg. Különben sem illik, hogy *egy római imperátor* egy fejedelem után járjon és elhatározására várakozzék. Ha Rákóczi őszintén kívánja a király kegyelmét s nemzete javát akarja, halogatás nélkül kapva kellene kapnia az ajánlaton. Ne szabjon föltételeket; a függő kérdéseket majd rendes úton is elintézhetik. Ha Debreczenbe nem akar jönni, a fejedelem máshol is leteheti a hűségesküt. Ne kösse magát ahhoz, hogy Munkácson lakjék; hiszen ha az udvar csakugyan álnok, ott hamarább törbe ejtheti; többet ér vele, ha az országban szabadon lakhatik. Fiait megkapja, mihelyt hűséget esküszik. Ez és Kassa feladása után a nemzetnek minden igazságos kívánsága teljesedik. Jöjjön tehát haza azonnal.[6] Károlyi megnyugtatni törekedett Pálffyt,[7] bejövetelre bírni Rákóczit.

4 Április 2. U. o. 608—610.

5 Április 3. Arch. R. VI. 711—2.

6 Károlyi-Pulay, II. 323—5. Resolutiójának teljes szövege április 4-ről Jakab Eleknél, Kolozsvár tört. Okl. II. 477—9.

7 U. o. II. 325—330.

A fejedelem útban kapta levelét, mert április 7-ikén Sztrijből Sztaroszelóba ment át, hogy az Ilyvó felé közeledő czárral találkozzék. *Vetésy* Königsbergből azzal ijesztgette,[8] hogy a Francziaországra haragvó czár elfogatja; hiszen részegségében multkor saját fiát is majdnem fölakasztatta. Reszket a fejedelemért, ki a wienerneustadti fogságból kiszabadúlta óta nagyobb veszedelemben nem forgott. De a fejedelem ennél is nagyobb veszedelemnek tartotta volna, ha a császáriak kezébe kerül. Csupán hazaszeretete őrízte meg attól, hogy rosszat ne gondoljon *Károlyi*ról, ki barátságát és őszinteségét azzal sértette meg, hogy *Pálffy* levelében és izenetében őszinteséget lát, az övében azzal ellenkezőt. Legjobban' sérti, hogy hazája és a szövetség nevében kívánja bemenetelét, holott annak idején a többivel együtt azt követelte, hogy ne zárkózzék be Munkácsba, ne koczkáztassa személyét. És éppen akkor menjen be, mikor talán csak pár nap választja el, hogy teljesedjék a czárba vetett reménye? S jó lelkiösmerettel ki mondhatja róla, hogy ő hagyja el a hazát, ki ide éppen a régi szabadság eszközeinek megnyerésére jött? Nem azok hagyták-e el, kiknek az ellenség csalárd hitegetései következtében eszökbe sem jut már, mi az a hajdani szabadság, csak megmaradjon jószáguk, életök? Ki szakad el a szövetségtől: az-e, a ki annyi ezer ember véréhez méltó békét kíván, vagy az, a ki félelemből s talán más okból igába hajtja a fejét? Károlyi lelke adjon számot a magyarok kiontott és kiontandó véréről; de nem Pálffynak vagy egy császárnak, hanem annak, a ki előtt nincs titok. Az bírálja meg, ki milyen fentartásokkal, kikötésekkel, megszorításokkal tett hitet, hol volt az igaz szövetség, ki mivel tartozik vagy tartozott Istennek és urának? Majd kiviláglik ott, a fény, a pompa tartóztatja-e a békétől, vagy a hamis hit elkerülése, a törvénynek és az igazságnak az a megtartása, a melyet, rabságában, vérével is mert kérni; hát hogy ne merne most, szabadságában?

[8] Szalay, 50—51. Fiedler, I. 213—215.

Igaz barátságát, nemzetéhez kötött lelkét, szívét Isten ítéletére bízza. De Károlyi gondolja meg, nyolcz esztendő alatt adhatott-e neki rosszabb tanácsot mint most, mikor azért kívánja az ő és helyettese, s tanácsosai bemenetelét, hogy mások kövessék el azt a rosszat, a melyet különben egymagának kellene elkövetnie. Isten talán nem engedi meg, hogy a földig tapadt nemzetet saját vére tegye világ csúfjává s megvilágosítja Károlyit szent lelkével.

Felháborodás nélkül, igaz barátsággal, de keresztény szeretetből szánakodva írta meg Károlyihoz ezt a *sztaroszelói* megkapó levelét,[9] mely egyszerre *két külön pártra* szakította az idáig egységes szövetséges rendeket. A szakadás tulajdonképpen húsvétkor (április 5.) a szatmári gyűlésen történt meg, a melyre Károlyi hítta össze a tiszteket és bujdosó magyarokat, hogy lengyelországi útjáról s a fejedelem akaratáról beszámoljon.[10] Abban állapodtak meg, hogy a föltételeket elfogadhatóknak tartják s ezt a fejedelemmel is tudatják. Hogy teljesen fő nélkül ne maradjanak, nem magát Károlyit küldték hozzá, hanem *Csajági* János brigadérost, *Bulyovszky* Dániel udv. számvevőt és *Cserei* János alezredest. Megbízták őket, fejezzék ki hálájukat, hogy a béke tárgyalását elkezdette. A császáriak első ajánlatain vele együtt ők is megbotránkoztak, a homályban tusakodva tétováztak s már-már a legvégsőre szánták el magukat, mikor a mai napon Pálffy világosabb, elfogadhatóbb pontozatokat terjesztett eléjök.[11] Kétségeik most is vannak; de mit tegyenek? Istenre kérik a fejedelmet, jöjjön haza. Vegye szívére mindnyájuknak, a mellette fegyverben maradt néhány hű embernek nyomorúságát. Könyörüljön az özvegyeken, árvákon, bujdosókon. Gondolja meg, hányan széledtek el, mennyien szenvednek bút, gondot, éhségét, szomjúságot, mindenféle nyomo-

9 Április 9. Arch. R. III. 615–620.

10 Károlyi-Pulay, II. 335. Károlyi levele április 6. Pray, Epist. Proc. III. 556–7. Szalay, 51–53.

11 Ezek a pontok Károlyi-Pulaynál, II. 338–345. V. ö. Arch. R. VI. 716.

rúságot? A koldulásra jutott lakosság égbekiáltó sóhajtásokkal szemléli országunk utolsó pusztulását. Jöjjön közéjök, mozdítsa elő az ország lecsöndesítését. Az ellenséggel nem szállhatnak szembe, külső segítségben nem bízhatnak, a muszka-, török-, svéd háború végét meg nem várhatják. Azzal pedig, hogy a czár szolgálatába állnak, nem érik el szövetségök czélját. Ennek a czélnak teljesítését most a császár ígéri, mert nemcsak életöket, jószágukat hagyja meg, hanem törvényeik és szabadságaik megtartását is ajánlja.

Tanácsosabb a *bizonyoshoz*, mint a bizonytalanhoz ragaszkodni, a hazában és *jószágaikban* megmaradni, mint mindent koczkáztatni. Jöjjön tehát vissza a fejedelem s hozza el azokat is, a kik inkább a maguk, mint a közjó érdekében bujdosnak. Ha azonban nem jönne s a többiek sem jönnek haza, kegyesen oldja és mentse fel őket esküjök alól, melyet neki mint vezérlő fejedelemnek tettek. Fáradhatatlan, gyors munkálkodásáért, igaz ügyekezeteiért, maga erőtlenítéséért, személyének, jószágainak veszedelembe való ejtéséért s rájuk kiterjesztett kegyelmességeiért minden körülmény közt alázatos és illendő köszönetet mondanak. A rendek utasítását ápr. 7-én a sereg nevében Szentpétery Imre, Vay László, Jósika Dániel s Nyuzó Mihály brigadérosok és még néhány ezredes írta alá.[12] Bercsényit is megkérték, hogy ha a fejedelem nem jöhetne, mint helytartó ő jöjjön ki, hogy legyen elüljárójuk.

A máramarosi Verchovinán Barcsai Ábrahám szállásán összegyűlt hetven erdélyi nemes és szenátor április 11-ikén erre a hírre a maga részéről *Rhédei* Lászlót és *Kemény* Simont választotta meg követeknek, a kik másnap már be is indúltak a fejedelemhez.[13]

[12] Közli Károlyi-Pulay, II. 350—6. A helyzet bizonytalanságát jellemzi, hogy a Szatmárban tanyázó torda- és aranyosszéki bujdosók április 8-án Barcsay Mihálytól tudakolták, boldogtalan sorsuk mi karban van, indúlhatnak-e édes hazájuk felé, Pálffytól jött-e útlevél s ha jött, az összes bujdosókra szól-e? (Az Erdélyi Nemz. Múzeum Kemény-gyüjteményében).

[13] Teleki naplója, 295—6.

«Mit várhattunk volna azoktól — kérdezte a fejedelem,[14] — a kik hitökről meg nem emlékezvén, maguk is ily gyalázatos rabságra, vérök, hazájuk árúltatására adják s adták magukat?»

A huszti országgyűlés megnyitása idejét Szieniavszkijék *kukizói* kastélyában akarta megvárni.[15] Április közepén itt fogadta a szatmári hadigyűlés követeit. «Elítélhető — írta Bercsényi[16] — micsoda keserűségére esett ő felségének, kivált Károlyitól, ezeket szenvedni reménytelenül.« Véletlenebb dolgot, saját nyilatkozata szerint, a fejedelem sem hallott idáig. A követek gyöngédebben szóltak hozzá, mint a levél szólott; de a fejedelem így sem titkolhatta keserűségét. Atyai szívvel köszönte meg, hogy a szövetséghez és az ő személyéhez ragaszkodva, igazlelkű szándékkal kívánják bebizonyítani hűségöket, mikor őt is megkérdezik. De «világosságra hozta hamisságát azoknak, a kiknek Isten és hazájok iránt adott hite istentelenségre fordúlt». Kijelentette, hogy kimegy és végez, ha Pálffy a fegyverszünetet meghosszabbítja, s a Husztra kitűzött gyűlést más napon biztonságban megtarthatják. A követek útján is intette Károlyit és társait, jobbat várjanak a czárral való találkozásától s Anglia újabban erősen megindított közbenjárásától. Ilyen veszedelembe könnyelműen ne ragadtassák magukat.[17] Erre a követek igen erősen és sírva ajánlkoztak. Ha akkor a fejedelem személyesen megy a szatmári hadak közé, ékesszólásának és meggyőződésének erejével megtörhette volna a békepárt minden erőlködését. De, a czárral való találkozás küszöbén, április 18-ikán, csak egy «mennydörgős manifesztumot»[18] küldött haza: oly hathatós írást, hogy —

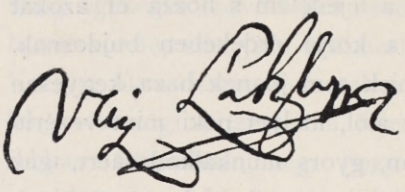

60. VAY LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

14 Április 17. Arch. R. III. 620.
15 Rákóczi önéletr. 203.
16 Arch. R. VI. 717.
17 Beszédének tartalma Bercsényinél, Arch. R. VI. 717.
18 Rákóczi eml. 297.

Bercsényi szerint — még a magyar követ is, nem hogy a magyar szívet meg nem indítaná.[19]

Lángoló szavakban tiltakozott az ellen, hogy idejövetelével különválasztotta volna személyét a haza ügyétől. Hiszen kedve ellenére, a rendek akaratából, magának Károlyinak is tanácsából jött ki, hogy biztos helyről intézze a béke vagy a háború sorsát. A császár békeföltételei inkább eltemetni, mint békességre vezetni látszottak a szabadságot, melyet a nemzet másfélszázadon át s most is nyolcz esztendeig annyi ezer lélek vérével oltalmazott. Ítélet volt az, nem kiegyezés; még sem írtózott meg képtelenségétől, hanem fölvilágositó nyilatkozatot tett, kész volt országgyűlés elé vinni a dolgot s Károlyin kívül Rádayt is Pálffyhoz küldte. Hogyan merték tehát kétségbevonni, hogy kimegy közéjök? Hiszen már wienerneustadti fogságában készebb lett volna halált szenvedni, mint nemzetét megtagadni!

Tudják, hogy fogságából a magyar nemzet fölszabadítására menekült meg; bátran és tökéletes elszántsággal jött haza és édes nemzete kebelére hajtotta a fejét. Most is nagy örömmel jönne be, ha ez javára válnék igaz ügyöknek. De az ellenség nem békekötésre, országgyűlésre, hanem az ítélet meghallgatására, örökös rabságra hívja. Eltűnnék a szabadságnak emlékezete is, ha a nemzet belefeküdnék a hamisság koporsójába, a melyet istentelenül a maguk felekezete készített. Károlyi az ő hírével, de nem a rendelt czélra tartott gyűlést s azon a szövetség megsértésével főnökké tette magát, az országgyűlés elé tartozó föltételeket jóknak és kívánatosaknak nyilvánította s a fejedelemtől nyert hitelét és tekintélyét a haza veszedelmére fordította. Eszét vette a tisztek egy részének, megédesítette a honvesztő pontozatok rejtett mérgét, hogy a tisztek hitét, lelkét, életét, utódait, vérét, nemzetét veszedelmes hálóba kerítse és csalárd végső munkáját egy csomóba köthesse. Hamis sípjának

19 Arch. R. VI. 717.

hangján vakmerőn előtte is kinyilvánította, hogy ennél többet senki sem kíván, nem is kívánhat; s nem is a kitűzött gyűlésre, hanem, mint a vak madarat, lépre csalogatja haza.

Égre kiált a haza szabadságáért elesett vitézek vére, az özvegyek, árvák keserves siralma; és Isten meghallgatja az ártatlanokat, kik majdan az egyiptomi rabságnál kegyetlenebb szenvedések alatt panaszkodnak és átkozódnak. Bosszút kiáltanak azok ellen, a kik a magyar fegyver nemesi ékességének letételével koldús- és jobbágy-pálczával támogatják halálnál keservesebb életöket. Az ő szívét Brutus példája bántja legjobban: hogy a kinek becsületét, tekintetét maga terjesztette, vétkeit födözte, hitelét növelte, a kit belső, titkos barátságába fogadott, szeretetét, lelkét közölte vele, — abban nemcsak személye, de hazája veszedelmének munkálóját is kell szemlélnie. De él az igaz Isten: megmutatja igazságát példás ostorával, a mint Ocskaynál, Bezerédjnél is megmutatta; pedig az ő istentelenségöktől a Károlyié csak annyiban különbözik, a mennyiben nagyobb veszedelmet hoz hazánkra.

Nem az elkeseredés, hanem a valóság íratja vele, hogy azok a pontok csalárdságok; hiszen Pálffy azzal is csak ámítja őket, hogy teljes hatalma van. Ennyi fegyveres vitéz, ennyi úr, sőt egy egész ország és annak örökös ügye (mert hiszen a labancz magyarnak is itt a szabadsága, nem ott) ilyen gyalázatos pontok alapján legyen örökös rabszolga s fegyverét, hitét letegye, mielőtt életének s reménységének valóságát láthatja? Pálffy csak hadi kapitulácziót köthet velök, nem országos békét, mert csupán a haditanácstól van felhatalmazása. Tetszik a magyaroknak Pálffy magyarúl szóló sípja; de ha magyar is Pálffy, nem parancsol Bécsnek. A német parancsol neki, nem ő a németnek; sőt maga is németül szolgál a németnek s végre magyarúl vallja meg, hogy — nem tehet róla. Ha azon kezdjük, hogy Kassát feladjuk s hűséget esküszünk, előbb a szövetséget s a haza szabadságát öljük meg, hogy később beszéliünk róla, mi kell a halálra.

Azután, lelkiösmeretének könnyebbülésére, nyitott szemekkel, igaz lélekkel vizsgálta végig a pontozatokat. Joggal kérdezi, hogy ha bolond tanácsokból indúlt véteknek ösmerné el hadakozását, ki volna nála a haza és szabadság nagyobb gyilkosa? Szövetségüket a császár is elösmerte, pártütésnek tehát most sem nevezheti; s jószágai kedvéért a fejedelem sem tagadja meg tisztjét, becsületét, hazája igaz ügyét. Hitét, lelkét Istennek, becsületét a világnak, életét, mindezekkel együtt, a hazának szenteli. Inkább külső hatalmasságok védelme alatt, mint a hóval fedett vesszőszál várja be tavaszi újúlását, mint hogy ily gyalázatosan eltemesse magát s örökre elkárhoztassa a lelkét. Az úri és a nemesi rendeknek, hadi tiszteknek különben is csak odavetve ígérnek *kegyelmet*. Mennyi alkalom marad tehát a bosszúállásra s hány embert keresnek halálra! A császár békében fog uralkodni, de a volt kuruczoknak senki sem hagy békét. Jeruzsálem siralmánál keservesebb lesz a szegény árvák, özvegyek siralma, még a levéltől is rettegő bujkálás, a sok akasztófa, kerék irtózatos képe. A mostan szépen fénylő békességet zokogó átok követi. Akkor fognak majd a hazáért való szenvedés, a dicső halál után sohajtozni, a mikor már sem élni, sem halni nem lehet. A mi pedig *a jószágok visszaadását* illeti, ne keressen senki nagyobb szentséget Bécsben, mint az evangéliumban. Ott azt olvassuk, hogy a gazda a korán s későn jött kapásoknak egyaránt fizetett, de a későn jötteknek csakugyan nem adott többet, mint az elsőknek. A mit pedig Pálffy kapitulációja ebben a tekintetben adhat, azt az országgyűlési száműzetések, törvényes pörök, miniszteri rendeletek elronthatják.

Még csak gondolni is keserves a közvitézeknek ígért kegyelemre. A kik odahagyták jobbágyi nyomorúságukat, fegyverök letételével menjenek vissza robotolni azoknak az uraknak, a kikkel mint katonák sokszor szembenálltak! Menjenek azoknak zaklatása alá, a kiket zaklattak; azoknak pálczája alá, a kiket bosszantottak! Tűrjék azok sanyargatását, jószága, vére kisajtolását, a kikkel vitézi fegyvereikkel szoktak szembeszállni! Fegyver

helyett botot, nyomorúlt koldúspálczát, ostort vegyenek a kezökbe! Lovukat ne ekébe fogva, hanem a német fuvarban rontsák! Szitkot, bosszúálló mocskolódást, ütést, verést, csúfolást, kínzást szó nélkül szenvedjenek; s ha türelmöket vesztve, vagy vitézi emlékeiket fölújítva szólnak, lázadásnak vegyék minden szavukat, sőt azt is, ha megállnak! Miért kívánják, hogy letegyék fegyveröket, holott a háborút nem a fegyver, hanem a fegyverkezés teszi? Miért? Azért, hogy fegyverrel legyőzöttek, rabok módjára bánjanak velök!

Magyar fejedelem így talán sohasem szólt a magyar néphez. Mi történhetik még mostan is, ha nem levélben, hanem élőszavának ellenállhatatlan erejével ott a hadak közt kérdezi meg: «Ellepheti-e a Tiszán túl való földet az a német, a ki még Debreczen utczáit sem lepi el? Nem ad-e szállást minden bokor? Nem remélhető-e holnap, a mit a mai nap nem adott?»

És mi történik, ha ott szemtűl-szemben kérdezi meg őket, tűrik-e, hogy bűnösöknek mondják az elesetteket, koldulásra juttassák özvegyeiket, árváikat? Hát ez a jutalma a hazáért és szabadságért vért ontó dicsőségnek? Ez az értelme szövetségöknek, a magyar nemzet régi törvényeinek? Így kell az özvegyekért, árvákért hadakozni? Hacsak egy csepp magyar vér van is a testökben, ezért az igaz ügyért nem kellene-e ezt is kiontaniok? Hiszen nem magyar, még csak nem is ember, a kinek szívét az özvegyek és árvák siralma meg nem hatja!

Az országon kívűl lakóknak és az erdélyieknek ügye is mutatja, hogy ezt a kérdést nem Pálffy hézagos felhatalmazása, hanem országgyűlési határozat alapján kell megoldani. Miért gyanúsítják tehát, ha erre hivatkozik? És mily alapon meri Károlyi a rendeket már három-négy nap mulva összehívni s a megjelenésre őt is felszólítani? Isten és a világ előtt kijelenti, hogy nincs része ebben a reménytelen s megfoghatatlan istentelenségben s a békességet nem kereste a szövetség sérelmével. Igaz, hogy írt a császárnak, mert a hazáért meghalni, tehát megalázkodni is kész; de a haza szabadságát kérte tőle s többi

mondanivalóját Károlyi szóbeli követségére bízta. Károlyi követsége azonban elmaradt s most csak kegyelmet ígérnek, a szabadság megígérésére pedig egy pontot is sokalnak. Csak mellesleg szólnak róla.

Ily körülmények közt fegyverök letétele nem a béke, hanem a rabság jele volna. Szövetségök czélját csak országgyűlésen érhetik el; de hogy azon megjelenhessék, most már nemcsak Pálffytól, hanem — «Istenem, mire jutánk!» — saját híveitől is biztosítékot kell követelnie; mert nem tudja, azon a szatmári gyűlésen élete és hite ellen nem forraltak-e valamit. Istenre esküszik, hogy a mint a rendek kívánságára jött ki Lengyelországba, holott készebb volt hazájáért a vitézi halálra, — úgy be is megy s teljesíti vezérlő hivatalát, hites kötelességét, igaz hazafiságát s akár holnap megköti a békét, mert minden háborúnak ez a vége. De csak jó béke megkötésére vállalkozik. Ezt a mostanit éppen azért nem kötheti meg, mert ez *nem békesség, hanem fegyver által való meggyőzetés*, «melyet a nemes vér, mint halálnál is nehezebb dolgot nem szenvedhet».[20]

Károlyit külön levélben intette.[21] Remélte, hogy Rádai bemenetele s az április harmadiki levelére adott válasza valami fordúlatot okoznak munkájában, melylyel most szívét epeszti és keseríti. Lelki üdvösségére kényszerítette, hogy ne siesse el szegény nemzetünk dolgát, ügyét a maga és családja holtig való gyalázatára. Mert sohasem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el a tábornoktól, hanem a tábornok a fejedelemtől. Pálffyval a Rádainak adott utasítások szellemében ügyekezzék megbékülni. Ha véleményénél többre becsüli Pálffy hitegetését, szálljon a polgárok kiontott és kiontandó vére reá és fiaira! Ennél többet nem válaszolhat, mert szívét a keserűség s az igaz, de megcsalatott barátság fojtogatja.

20 Az április 18-án kelt egész levél Károlyi önéletírásában, II. 367—394. Másolata a Teleki-levéltárban.

21 Április 19. U. o. 394—5.

III.

A SZATMÁRI BÉKE.

— 1711. május 1. —

Idővel a fejedelem úgy találta,[1] hogy kukizói levelének megírásakor inkább hallgatott emberi tanácsra, mint a mennyire Isten békés szelleméhez ragaszkodott. Az első pillanatban nem is érzett olyan felindulást Károlyi ellen, mert a történteket az idő nyomorúságainak, bajainak, a vitézség hanyatlásával járó csüggedésnek tulajdonította, nem Károlyi hűtlenségének, álnokságának. Igaz barátságukra gondolva, mentségeket keresett számára, de hívei fölháborították ellene. Legjobban felindult az ellen, hogy nem várta meg a huszti gyűlést s az ellenség szemeláttára, Szatmárt tanácskozott a békéről. Hitszegést, hazaárulást, hűtlenséget látott a pontozatok könnyelmű elfogadásában. Hívei fejét követelték, de törvényes eljárásra, és ítéletre mód nem kínálkozott. Azt beszélték, hogy a fejedelem levelének felolvasása után a beavatottak zavart támasztanak a huszti gyűlésen és Károlyit felkonczolják, ezer darabra vágják, feleségét Munkácson megölik, fiát ágyúból kilövik.[2] *Cserei* János, Károlyi egyik követe, maga is az elégületlenek közé állott s előre sietett Munkácsra, hogy a katonaságot mindenütt Károlyi ellen izgassa.[3] A fejedelem azonban nem akart egy második ónodi jelenetet. Ettől, saját szavai szerint,[4] nem lelkiösmerete, hanem barátsága: a szelidség, részvét, szeretet tartotta vissza. Nem hajlott Károlyi személyes ellenségeinek ingerlésére; de sejtette, hogy igazságuk van, a fegyverletételt csak így lehet megakadályozni s ily körülmények közt a fejedelem, a közjó védelmezője, nem kegyelmezhet saját fiának sem.

1 Rákóczi önéletr. 204—5.
2 Károlyi III. Károlyhoz, Horánszky, 14.
3 Rárolyi-Pulay, II. 366.
4 Önéletr. 205.

A hadi követekkel együtt *Rádayt* is beküldte az országba; pedig *Bulyovszky* titkon azt jelentette neki, hogy Ráday «Pálffy úrnak ezer arany igérete felől kérte volna ő kegyelmét». A fejedelem említést sem tett neki erről a gyanusításról, mely «még nem a mostani időt kívánja». Csak *Aszalay* udv. titkár figyelmeztette rá, a ki biztosította a fejedelem nagy bizalmáról. Uruk és nemzetök érdekében fényes sikert kívánt mostani munkájához.[5] A Rádaynak adott utasítás szerint a kukizói manifesztumot a gyülésben csak abban az esetben kell fölolvasni, ha Károlyi és a hadak nem akarnának várakozni a fejedelemre, s nem állanának el szándékuktól.[6] *Sennyeinek* is csak a végső esetben kell azt felolvasnia a munkácsi őrség előtt, a melytől elvárja, hogy, ha kell, az ungváriak dicsőséges példája szerint annál bátrabban és elszántabban keménykednek, mentül irtózatosabb a hitetlenségnek ez a példája.[7] Sennyei azonban, a parancs vétele után, megírta Károlyinak,[8] hogy ha a fejedelem ki nem jön Husztra, *nélküle* kell határozniok, béke legyen-e vagy háború. O, sok aggodalma közt is, a béketárgyalást ajánlja. A fejedelem akadályoztatása miatt nem mulaszthatják el törvényeik és szabadságaik helyreállítását. Ezzel nem bántják meg a fejedelmet, mert nemcsak ő tett, hanem ők is esküt tettek a szabadság kimunkálására. Minden országnak, minden népnek megvan az a joga, hogy ha az elüljáró fejek helyes okokból elmaradnak, a jelenlevők az egész nép nevében határozzanak, kivált ilyen végső veszedelemben. Azt hiszi, a fejedelem maga is neheztelne, ha a tárgyalásokra kínálkozó alkalmas időt elmúlasztanák. A külső segítség miatt sincs ok a halogatásra, mert az oroszok győzedelme kétséges; de ha bizonyos volna is: törvényeik és szabadságaik megadása után milyen lelkiismerettel fognának fegyvert? Ha a fejedelem kijön s marad idő a tárgyalásra, Isten ne adja, hogy nélküle tárgyaljanak; a fejedelem jelenlétében kötött béke állandóbb lenne, s a fejedelem méltó-

5 Aszalay Rádayhoz ápr. 23. Károlyi-lt.
6 Rádayhoz ápr. 18. Arch. R. III. 621–3.
7 Sennyeihez április 18. U. o. 623–4.
8 Ápr. 22. Károlyi-Pulay, II. 360–365.

sága mindenkor fenmarad. De Károlyi megmondhatja Pálffynak, hogy a szövetség a fejedelem távollétében is kész a békére s a császár iránt való hűségesküre.

Időközben *Károlyi* biztosította a táborában szolgáló szegénylegényeket, hogy *legalább benne* nem csalatkoznak, mert teljesíti az ország igéreteit, segít a helyzetökön. Mihelyt leteszik az esküt és a fegyvert, saját uradalmaiban 18 különböző hely közt enged nekik választást, a hol megtelepedjenek és leszálljanak.[9] De a fejedelem levelét s Ráday útján való izenetét vévén, a fejedelmet is sietett megengesztelni. Április 15-én «meghorpadva és megütközve» lóhalálában küldött hozzá, «igen-igen követte történt vétkeiről». Újra kérte, jöjjön ki, különösen ha már végezett a czárral, s úgy szóljon hozzájuk, a hogy akar, mert *minden kívánságát kész teljesíteni.*[10]

A fejedelem azonban semmiképpen sem tudta megbocsátani, hogy a Husztra hirdetett gyűlést egy héttel előbb Nagykárolyban (helyesebben Szatmárt), biztos terület helyett az ellenség torkában akarja megtartani s ott magát és híveit szövetkezett rendeknek nevezi. Nagyon fontos politikai elhatározások idején nyakra-főre nem mehetett le a megkérdezése nélkül máshova áttett gyűlésre.[11] «Ugyancsak sok a mi sok! — fakadt ki Károlyi előtt *Ebergényi* cs. tábornok[12] — mert ilyenformán soha vége a dolognak nem lenne.» Megnyerhetnék, de így elrontják az ország szabadságát. Nem ösmeri a méltóságos fejedelmet, de csak szólhatna vele vagy legalább Károlyival, megmondaná, miért siessenek hova-hamarébb istenesen átesni ezen a dolgon. Igaz vér levén benne, arra inti őket sub rosa, hogy Pálffynak most hozzájuk küldött utolsó izenetén ne sokat rágódjanak, újabb kifogást, kétséget, halasztást stb. ne emlegessenek, hanem higyjenek nekik, mert míg ők, magyarok vezetik a tárgyalást, hihetnek. Ha sokat piszkálódnak, minden füstbe megy s a

9 Április 12. Teleki-lt. Földvári-osztály, LXXV. 139. mmm. sz.

10 Bercsényi levele. Arch. R. VI. 717–8.

11 Levelei Rádayhoz és Károlyihoz április 23. Arch. R. III. 632–4.

12 Debreczen, április 17. Károlyi-lt.

mostanihoz hasonlót egy magyar se várjon. Győzze meg erről a fejedelmet is. Ha nekik nem hisznek, a bécsi diplomának se higyjenek. Ennél többet úgy sem kapnak; ha pedig *János* (Pálffy) csalódik, akkor azután jó éjszakát! «Hitemre — végzi — elrontja magát az a jó fejedelem; in tali casu talán én sem szolgálhatok annyit, mint most, mert azután a szegény magyarnak sem lehet hinni s méltán is. Ferrum dum calet, cudendum est. (Addig verd a vasat, a míg tüzes.) Bár szóval deklarálhatnám a fejedelemnek s neked is; azonban lássátok!»

Károlyi ily körülmények közt már harmadnap 19-én összegyűjtötte a rendeket. Szerette volna a szövetségeseket *a vezérlő fejedelem jelenlétével* vagy vígasztaló kegyes rendeletével megnyugtatni. Kesereg a lelke az ingyen sem remélt akadályon, mely visszatartotta; de vigasztalja, hogy senki sincs, a ki jelenlétét nem óhajtaná és kívánná. Nem hall ugyan semmi bizonyosat róla, de *nem hiheti, hogy mindnyájuk vígaszára ki ne jöjjön az önmaga által kitűzött határidőre.* A fegyverszünet meghosszabbítása bizonytalan. Hogy tehát a fejedelem eljöveteléig se gyöngítsék a nemzeti ügyet, melyért nyolcz esztendő óta annyi vért ontottak, a dolog megkönnyítése és időnyerés végett összegyüjtötte a szövetkezett rendeket. Nem hiszi, hogy ezért megróhatják. Addig is, míg a fejedelem lejöveteléről vagy akaratáról bizonyosat érthetnek, ezt a szép gyülekezetet tájékoztatni kívánta eddigi munkásságáról. Hat pontban bőven előadván a novembertől áprilisig történteket, bemutatta a fejedelemnek nála levő leveleit, a melyek szerint igaz hazafisága és a szövetségre tett hite szerint folytatta hazája és fejedelme nemzeti ügyét, ámbár *nem volt sem megbízó levele, sem teljes hatalma.* Ha fáradozásaiban szántszándékkal vagy tudatlanságból vétett, íme, jelen van, és készen áll, hogy nyolcz esztendeig Isten karjain hordozott *életének egy órában a nemzet kezé vessen véget;* sőt ezt hálaadással fogadja.[13]

13 Salutatio Comitis Alexandri Károlyi ad status et ordines confoederatos, in regno et patria sua ad permanendum semet resolutos. (A czím későbbi, a kézirat több része egészen a Károlyié. A Károlyi-levéltárban.)

A tizenkét pont meghallgatása után az urak kijelentették,[14] hogy *mindnyájan* készek elfogadni a császár kegyelmét.[15] Mivel pedig a külföldön tartózkodó fejedelem nem ösmerheti eléggé a mostani belviszonyokat, a gyülést ugyan Huszton is meg lehet kezdeni, de a fejedelmet meg kell kérni, hogy a tárgyalások gyorsítása végett jöjjön át velök Szatmárra. Bizonyosak a fejedelem kijövetelében, de gyorsabb eljárás végett már most folytathatják a tárgyalásokat; s ha nem jelenhetnék meg, nélküle is határozhatnak.

A fejedelem képtelenségnek tartotta, hogy Károlyi, ha bűnét megbánó Péter lett volna is belőle, a hadak élén megmaradjon; a Tiszántúlra tehát *Esterházy* Antalt s az ő bemeneteléig *Ebeczki* Istvánt, Máramarosba *Vay* Ádámot, Erdélybe *Teleki* Mihályt akarta beküldeni vezérnek. Vaynak egy ezred élén kellett volna Salánkra mennie s az odarendelt Károlyinak kijelentenie, hogy bűnbánó levele óta a fejedelem ismét bízik benne, de hazánk kormányát egyedül az ő kezén nem hagyhatja, mert a sereg bizalmát elvesztette. Őt tehát magához rendeli s ha ellenszegűlne, erővel hozatja Sztrijbe. Ő maga nem megy be a huszti gyülésre, mert a fegyverszünet nem hosszabbíttatván meg, ott sem ő, sem a gyülés nem tanácskozhatnék szabadon; de kellő biztosítékok mellett kész a béketárgyalások folytatására. A tárgyalások elsietése és a hadak csüggedése miatt Károlyit tette felelőssé, a ki cselekedeteit sem Isten, sem a világ, sem a fejedelem előtt nem szépítheti és nem fedezheti. *Vay*-nak a hadak főparancsnokságát azonnal át kellett volna vennie s megfenyítnie mindazokat, a kik a helyőrségekben gyanusak. Ha Károlyi nyiltan elpártolt, a kukizói manifesztum kihirdetését és terjesztését gátolja meg s biztosítsa híveit, hogy a czárral való találkozása után közéjök megy. De ha a fegyver-

[14] Memoriale ex parte confoederatorum hungarorum et puncta, quibus pacis conditiones exponunt, cum replica Alex. Károlyi. (Károlyi-levéltár.)

[15] Károlyi szerint barátai és jóakarói csillapították le az életére törőket. Horánszky, 14. Vele tehát nem tették meg, a mit részben ő tett az ónodi gyűlésen.

szünet felbomlása következtében a hadak az országban nem maradhatnának, a máramarosi hágókon át hozza be őket a Swicza völgyén lefelé Boléchowba, a mely Sztrijtől délre esik. Charrière lehet a kalauza és hadibiztosa Stanislawow és Halics táján; csak jó rendet és fegyelmet tartson.[16] Ha pedig kérdezik, miért műveli ezt, feleljen az evangélium (Márk, XI. 3.) szavaival: «azért, mert az Úr szükölködik e nélkül.»

Az *oldalconfoederatiónak*, a hogy Rákóczi nevezte[17] Károlyi pártütését,[18] valóban nemcsak katonai forradalomtól félve kellett

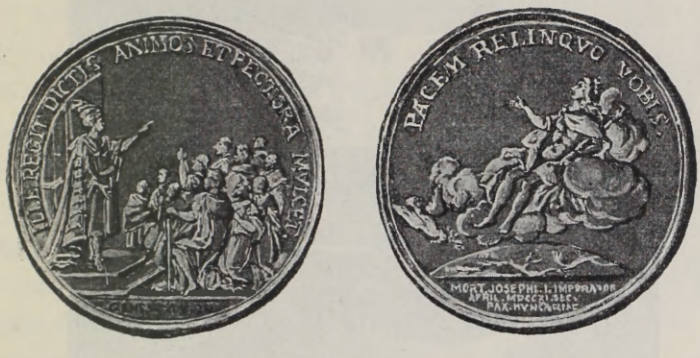

61. AZ I. JÓZSEF HALÁLÁRA VERT ÉREM.

sietnie. Lipót császár özvegye, Eleonóra Magdolna Terézia, április 18-án tudatta a magyar és erdélyi kormányszékekkel, hogy egyik fia, *I. József császár meghalt* s másik fia, *III. Károly* spanyol király beérkeztéig az örökös országok és tartományok kormányát ő veszi át. Ezt a hírt titkolni kellett a hadak előtt,[19] mert József halálával az örökös királyság, a kuruczok régi felfogása szerint, mindenképpen megszünik s így az Ausztriai Házzal nincs okuk tárgyalni. Mielőtt a spanyol örökösödési háború bevégződnék, egy magyar örökösödési háború kitörését nem lehetett megengedni.

16 Rákóczi Vayhoz április 21. Arch. R. III. 626–632.

17 Arch. R. III. 628.

18 Rákóczi önéletr. 211.

19 Kivált a kassai capitulatio érdekében. Károlyi-Pulay, II. 400.

Kassát Ebergényi már április 27-én feladásra bírta; a hatalmas vár eleste után minden ellenállás lehetetlennek látszott. Az «oldalconfoederatio» vezetője, Károlyi Sándor, hadiszemle ürügye alatt mindenünnen *Szatmárra* gyüjtötte a hadakat[20] s a huszti gyülést oda tette át. Kassa átadása napján, egy értekezleten megkérdezte a tiszteket és urakat, a már szinten elérkezett

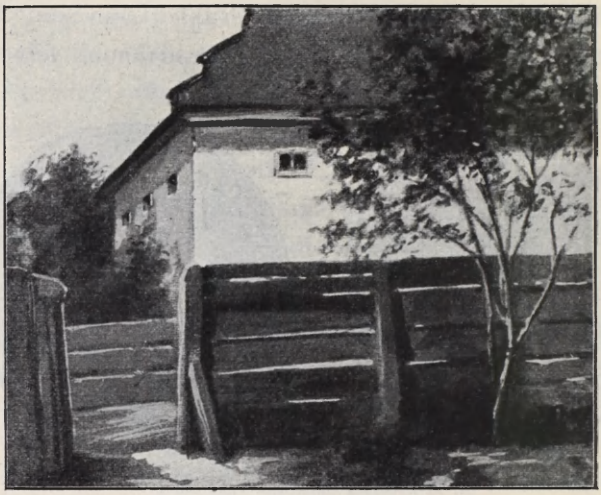

62. A SZATMÁRI GYŰLÉS HELYE.

erdélyieket,[21] akarják-e a gyülést megtartani a fejedelem nélkül is és nincs-e kifogásuk az ellen, hogy a gyülést ne Huszton, hanem itten tartsák meg? Az urak mindakét kérdésre helyeslésel feleltek, mire átmentek a református templomba[22], hol Károlyi a kuruczok *utolsó csonka országgyülését* azonnal megnyitotta.

Könyek közt jelentette ki, hogy a szövetség s mindnyájuk vezérlő fejedelmének és — magát oda nem számítva — a 24 tanácsosnak székét üresen látja. Helyettök ő egymaga jelent

20 Rákóczi Brennerhez, május 12. Arch. R. III. 655.

21 Teleki naplója, 300.

22 U. o., 301. és Dálnoki Veres G. verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 368–9. Szaniszló szerint ez azelőtt prófont-ház volt. Tört. Tár, 1891. 294. Alapfalait 1909-ben megtalálták.

meg s fölveti azt a kérdést, lehet és kell-e a fejedelem távollétében a rendek nevében a békéről tanácskozniok és határozniok? Ösmertette egyrészt a béke föltételeit, másrészt a háború folytatásának segédeszközeit. De a rendek egyhangúlag a béketárgyalások folytatását kívánták s Károlyit választották meg elnöknek. *Ráday* Pálnak csak mint magánembernek adtak jogot a szólásra, mert a fejedelem őt nem hozzájok, hanem Pálffyhoz küldte. A kanczellár figyelmeztette őket, hogy a fejedelem kérésére az angolok és a hollandok *Peterborough* lord által Bécsben a magyarokkal való békét sürgetik. Az országgyűlést összehívó levelekben a fejedelem a maga megjelenését a fegyverszünet meghosszabbításának esetére igérte; maradását tehát nem magyarázhatják balra. Pálffy teljes hatalmához kétség fér, mert sok dolgot tart fenn a császári kegyelem számára; az özvegyek és árvák jogainak megrövidítése pedig örökre rajtuk hagyja a kuruczok vagy pártosok nevét és gyalázatát. Javasolja tehát, hogy a fejedelem kijövetelének lehetővé tételére Pálffytól a fegyverszünet és határidő meghosszabbitását kérjék. A rendek ezt helyeselték s a fejedelem és az ő nevökben való tárgyalások folytatására Károlyit választván elnöknek, a béketárgyalások okiratait helybenhagyták.

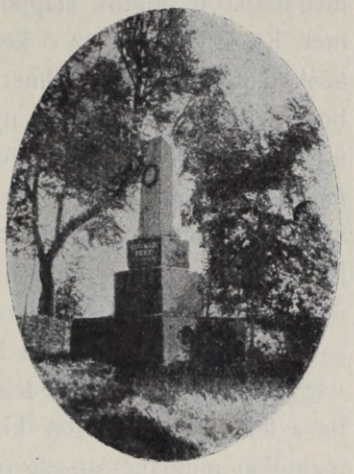

63. A SZATMÁRI BÉKE EMLÉKOSZLOPA.

A szomorú határozatok hírével *Cserei* János a maga jószántából azonnal kiindult Lengyelországba, a fejedelemhez. Nem akart tanuja, vagy éppen részese lenni annak, hogy ezrede hűséget esküszik a császárnak. *Graeven* cs. tábornok a fiatal *Rabutin* és számos császári tiszt társaságában már a gyülés megnyitása napján megkezdte s másnap, harmadnap is folytatta

a kurucz katonaság felesketését. Az esküt a katonák minden ezredben szakaszonként tették le s az immár császári ezredek azután három üdvlövést tettek. A császári tisztek együtt vígadtak a kurucz tisztekkel a béke örömére.[23] De valóban alig lehetett érteni, miért kellett a békéről még csak most tanácskozó «országgyűlést» ilyen bevégzett tények elé állítani?[24]

28-án Károlyi elnök kérdésére újból kijelentették, hogy a megállapított pontok alapján készek elfogadni a császár kegyelmét. És ugyancsak az ő kérdésére kimondták, hogy száműzik azokat, a kik a kegyelmet el nem fogadják s a közjót és a békességet titkon vagy nyiltan háborgatni akarják. Károlyi intette is őket, hogy mivel a kegyelemmel a dolog be van fejezve, ártalmas levelezésektől, hütelenségtől mindenki a törvényes büntetés terhe alatt tartózkodjék. Az ország nevében köszönetet mondtak Pálffynak a béke és a nemzet érdekében tett szorgalmas és fáradhatatlan munkásságáért. A béke pontozatainak hiteles példányait Károlyi tartsa magánál három hétig, vagyis addig, míg a fejedelem kijöhet s azokat szétküldheti; de ha a fejedelem nem jön ki, Károlyi maga küldje szét. A pontozatokat mindakét ország-rendjei aláírják. Megköszönték Károlyi buzgó fáradozásait s alázatosan megkérték a fejedelmet, hogy «nemzetének szeretetéről viseltetvén», jöjjön ki három hét alatt s engedje kijönni azokat is, kik a kegyelmet elfogadni hajlandók.

Április 29-én, *Károlyi* vezetése alatt, tizenhattagú követséget küldtek Pálffyhoz, hogy 56 pontot terjeszszenek eléje s a fejedelemhez írt behívó levelöket is közöljék vele. Pálffy azonban meg sem várta jövetelöket, hanem *Locher* Károlyt és *Graeven* vezérőrnagyot küldte át Szatmárra, hogy még ma végezzenek.

23 Dálnoki Veres G. verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 369. Teleki naplója, 301. Mindakettő április 27-re teszi az eskületétel kezdetét. A neueröffn. histor. Bildersaal (Nürnberg, 1740. VII. 440—1.) április 23-ról mondja, hogy Károlyi nyilt mezőn 10.000 emberrel és 149 zászlóval meghódolt III. Károlynak, de csak 29-én jegyezte alá a békét.

24 Különben a szatmári gyülés már 27-én megengedte a leszerelést. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1891. 294.

Clementissimam itaque hanc Sacrissimae Caesar. Regiaeque Mtis Dni Dni Nostri Clementissimi medio praescriptor. Plenipotentiarior. Suor. Regno huic Hungariae, Partibus Principatuique Transvaniae ac eorundem Universis Statibus, Ordinibus, Civibus, Superioris item aeque ac inferioris conditionis Militibus, Nationibus, Procolis, imo et ipsis Rusticis benigne resolutam Generalem amnistialem Gratiam, benignaque Pacificationis Puncta Nos quoque infrascripti nomine totius Communitatis absente adhuc etiam Saprafato Duce hactenus nostro et Principe omni cum demissione et humilitate recognoscentes eandem uti jam pridem magno desiderio expectata amplecimur eidemque Suae Mtis Sacrissimae debitum nostrum homagium secundum annexam Juramenti Formulam humilrme deponimus, nihil dubitantes, quin Sua Mtas Sacratissima quoque permissas benignas Resolutiones sic rati habitura, iisdemque in omnibus Clausulis et Articulis Satisfactura; Karáll 1 Maji 1711.

Formula Juramenti

Ego N. juro per Deum Unum, Omnipotentem, Coeli Terraeque Creatorem. postquam Sacratissa Caesar. Regiaque Majestas ex Superabundanti Clementia amnistialem Vitae et Bonor. Gratiam, vi Plenipotentiae Illmo ac Excellmo Dno Johanni Comiti Palffi ab Erdöce ejusdem Generali Camp. Marschallo per Regnum Hungariae Supremo Armor. Praefecto, Croatiae Bano, Cataphractor. Tribuno concessae per jam dudum emanatas et publicatas Declarationes, propter hosce praeteritos motus largita et impertita sit, nec o Regni

Hungariae

A SZATMÁRI BÉKE OKIRATÁNAK ZÁRADÉKA.

Hungariae ac Transylvaniae Jura, Legos et Libertatis tam in Politicis et Provincialibus, gram et Ecclesiasticis receptas Religionum negotiis, per se suosque Successores Sancte conservanda promiserit, imo suam Confirmationalem quoque ratificationem obtulerit, Ne proinde in posterum et semper usque ad ultimum Vitae Spiritum eidem Sacratissimae Caesar Regiaeque Maiestati ejusdemque in Regno legitimo Successori futurum fore fidum ac fidelem, nec quidquam contra debitum homagialis Vinculi obligamen, directe vel indirecte, alieno vel proprio motu et conatu in contrarium committur, sed ea omnia rite ac probe acturum et prestitur, re et opere, quae homagiali devotioni obedientiae et servitio agenda et praestanda incumbunt et incumbent, Ita juro spondeo, et me Sancte et inviolabili fide obligo per Sacro Sancta Evangelia, uti me Deus Trinus et Unus quoque adjuvet.

Ex parte Statuum Regni Ung.

Alexander Garolyi

Ex parte Statuum Transylvaniae

Bartzay Mikolay

Pesthy Mikolay

Michael Teleki

Caspar de Pelsoczy

Emericus de Re

Emericus Bent Peter

Abrahamus Barcsi

Ladislaus Vay

Stephanus Josika

Az utolsó nehézségeket elhárítván, a rendek valóban elfogadták, május elsején pedig aláírták a békességnek mind a tíz pontját.

Az első pontban «Rákóczi Ferencz *uram*» életének és jószágainak (a helyőrségekhez tartozók kivételével) kegyelmet és szolgáival, udvarával az országban való maradásra engedel-

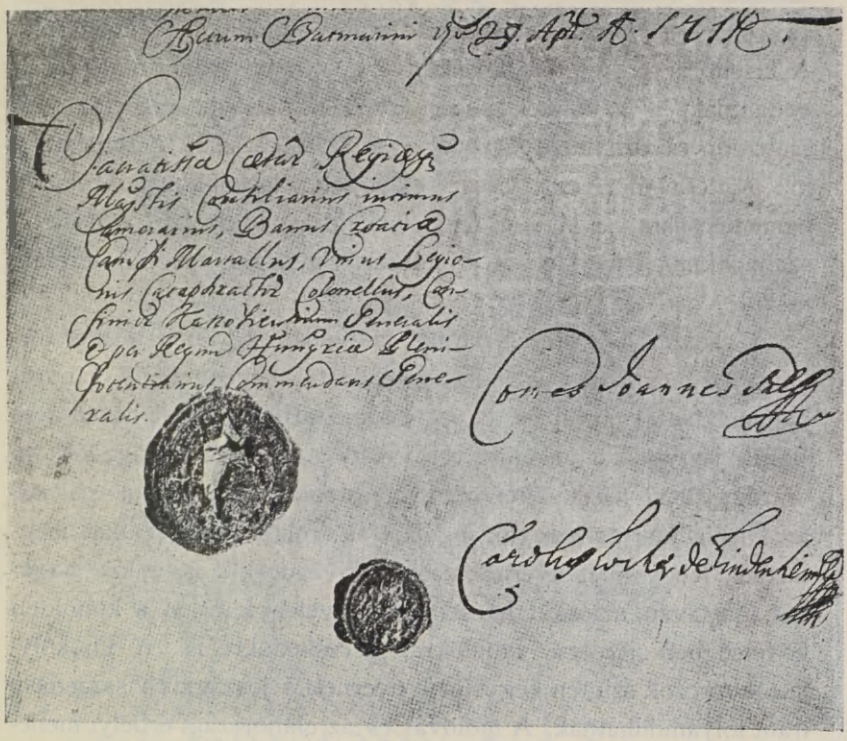

64. PÁLFFY RESOLUTIÓJA ÁPRILIS 29-ÉN.

met nyer, ha t. i. azt elfogadja és három hét alatt a hűségesküt leteszi. Ez idő alatt a parancsnokokat tartozik arra utasítani, hogy várait a császári katonaságnak átadják. A fejedelem magánváraiban a császár saját költségén tart őrséget. Ha a fejedelemnek jobban tetszik, az eskü letétele után Lengyelországban is maradhat, csak tartózkodjék köteles hűsége megsértésétől. Igaz hűsége esetén az udvar nem tagadja meg fiai visszaadását sem.

Ugyanezen idő alatt kegyelmet kapnak Rákóczinak magyar- és erdélyországi úri, papi, fő és nemesi hívei is, kik időközben mások kezére jutott jószágaikat is visszanyerik. Jószágukat akkor sem vesztik el, ha a parasztság az adót nem fizethetné. Fegyvert tovább is viselhetnek, csak ne ellenségeskedjenek. A neo-acquistica commissio elé nem kerülnek s fölségsértést jelentene az eperjesi vértörvényszéktől való aggodalom emlegetése. A kisebbrangú vitézek fölesküdvén, otthon nyugodtan gazdálkodhatnak, a külföldiek pedig (svédek, olaszok, németek stb.) szabadon távozhatnak, kivéve a szökött császári katonákat, a kik büntetlenül térnek vissza elhagyott zászlajukhoz. Azokat a nemnemeseket, a kiket a fejedelem fölszabadított, a császár is szabadoknak ismeri el, de a földesurak jogainak további sérelme nélkül.

A császár és koronás király a vallás ügyében hozott törvényeket megtartja s a vallás gyakorlatát megengedi. A háborúban meghaltak árvái és özvegyei megtartják idegen kézre nem került jószágaikat; eladott vagy eladományozott jószágaikért az országgyűlés fogja őket megvígasztalni. A fejedelem pártján levő árva fiúk és leányok jogaikat és örökösödési jogaikat megtartják. Kegyelmet nyernek azok a kivándorlók is, a kik magukat igazolván, az esküt leteszik. A kegyelem kiterjed a külföldön követségben járókra, tanulókra, kereskedőkre is. A Thökölyféle kuruczok szintén kegyelmet nyernek s jószágaik visszaadása iránt folyamodhatnak. A moldvai és az oláhországi erdélyi menekültek gróf Steinville tábornok előtt jelentkezzenek. Az erdélyi urak a háború előtt viselt méltóságaikat csak külön folyamodás után nyerhetik vissza. Erdély törvényes kormányzata érdekében a biztosok előterjesztést tesznek az udvarnál. A jászok, kunok és hajdúvárosok sérelmei dolgában az országgyűlés intézkedik. A hadifoglyok kegyelmet nyernek. A béketárgyalások kezdete óta esett károkat kölcsönösen megtérítik.

A kételkedés és hitetlenség eltávoztatása végett ezt az okiratot, mely kegyelmet ad a fejedelemnek s minden követő-

jének, az udvarnál való megerősítése után megküldik Magyarország és Erdély minden vármegyéjének.

A császár és koronás király megtartja Magyar- és Erdélyország minden törvényét és kiváltságait s nem engedi meg, hogy kegyelme vetekedésekre, pörökre, gyalázkodásokra, sértésekre adjon alkalmat; sőt ezeket keményen tiltja is. A többi sérelem orvoslását vagy a nemzet boldogulására és becsületére hasznos dolgokat a jövő országgyűlésen szabadon kérhetik és sürgethetik. A császár atyai indúlatában sem lesz fogyatkozás, de reméli, hogy a törvényes szabadságaikkal élő magyarok és erdélyiek sem engednek egy nemzetnek sem a királyukhoz való hűségben. Reméli azt is, hogy ha a fejedelem a kitűzött határidőre vissza nem jönne, a kegyelmet el nem fogadná, s a hűségesküt maga vagy felhatalmazottja útján le nem tenné, akkor a pártján levő urak és rendek elhagyják a fejedelmet, a császár hűségében megmaradnak, a haza csendjére vigyáznak, Rákóczi fondorlatainak és ügyekezeteinek helyet nem adnak. Megengedik, hogy a fejedelem helyettes útján is letehesse az esküt, elfogadja a kegyelmet s keményen megparancsolja az erősségek föladását, sőt ezt a kitűzött határidőn túl is megtehesse. Visszajövetelére királyi szó alatt teljes biztonságot adnak.

A béke oklevelét[25] a kuruczok közül 44-en írták alá; Károlyin kívül, egyebek közt, *Teleki* Mihály és *Gyulai* István grófok is, a kiket hűségök miatt a fejedelem csak egy hete dícsért meg. Amazt megbízta, hogy ha Károlyi elszakadna a szövetségtől, azonnal vegye át az erdélyi hadak parancsnokságát; emezt pedig magasztalta, hogy nem jött ki hozzá az erdélyi hadak kétségbeesett határozatával, hanem visszatért hozzájok s a csüggedőket föllelkesítette.[26]

[25] Szövege Hist. des Révolutions, II. 446–457. Katona, XXXVII. 642–657. Károlyi-Pulaynál II. 425–437.; javításokkal Szilágyi Istvánnál, M. Tört. Tár, XVII. 213–242. Az esküminta Károlyi-Pulaynál 423–4. Hist. des Rév. II. 457–8.

[26] Rákóczi pátensei Telekihez és Gyulaihoz ápr. 23. Arch. R. III. 635–8. Gyulainak (az Erdélyi Muzeumban levő eredeti, de itt nem közlött levélzáradékban) megigérte, hogy, ha a fegyverszünet tovább tart, kimegy hozzájok, «hűségtekben bízván.«

Időközben Graeven tábornok a *kismajtényi* mezőn folytatta a kurucz ezredek fölesketését. Van abban valami megható, hogy ezrede tisztjeivel *Kun* István ezekben a legszomorúbb napokban bizonyítványt állíttat ki magának, hogy két esztendő óta felséges fejedelmök, Rákóczi Ferencz szolgálatát gondviselésével és vezényletével teljes tehetsége szerint mily igazán és híven ügyekezett véghezvinni.[27] Április 30-án már Pálffy János is kiment közéjük: megszemlélte a magyarországi és erdélyi úri fő- és nemesrendeket, mire elkezdődött a leszerelés, a zászlók és dobok levétele. Meghagyták azonban, hogy mindenki ezredében maradjon, mert másnap lesz az *ünnepies elbocsátás.*[28]

Május elsején még egyszer és utoljára megszólaltak a kuruczok tárogatói, melyek máskor Rákóczi szállásán jelentették a hadiesztendő kezdetét. Most tőle messze, messze hirdették, hogy a mit nyolcz esztendővel azelőtt 300 ember is elég volt elkezdeni, azt 12.000 ember[29] csak így tudja befejezni. Pálffy, Locher s a német tisztek nem hiában csodálkoztak, mennyi magyar áll előttük.[30] A kuruczok 160 nagyobb és majdnem 300 kisebb zászló alatt teljes fegyverzetben sorakoztak. Károlyi a császári meghatalmazottak előtt tisztelgésre vezényelte őket, azután beszédet intézett hozzájuk. Megköszönte a császár királyi kegyelmét s a meghatalmazottak igaz keresztényi közbenjárását, éjjelnappal tett fáradhatatlan munkásságát, a régen kivánt szent békesség végbevitelét. Azután az előírt esküt hangosan letette s megfogadta, hogy ő felségének és örököseinek ezentúl mindenkor igaz híve lesz. Az esküt ő is, a többiek is nemcsak azért tették le, mert a mostani háborúra nézve a koronás király teljes kegyelmet igért fejöknek és jószáguknak, hanem azért is, mert Magyar- és Erdélyország politikai és egyházi törvényeit és

27 Április 29. Teleki-lt. Földváry-oszt. LXXV. 139. sss. sz.

28 Április 30. Teleki naplója, 301.

29 Maga Pulay szerint is legalább ennyi kurucz volt Majtényben. Károlyi, II. 422.

30 D. Veress verse Thalynál, Adalékok, II. 369.

szabadságait szentül megtartani és irásban is biztosítani fogadta. *Ezért* esküdtek meg, hogy ezentúl utolsó csepp vérökig igaz hívei lesznek a királynak és utódainak, hozzájok tartozó kötelességök ellen sem titkon, sem nyilván, sem önként, sem *mások* ingerléséből semmit sem cselekesznek, hanem szóval és cselekedettel azt teszik, a mi alázatos és hű kötelességökhöz illik.

Károlyi esküje után megszólaltak a hadi muzsikák, meglengették a megtépett, véres kurucz zászlókat, háromszoros

65. A MAJTÉNYI ZÁSZLÓLETÉTEL.

sortüzet adtak s tábori misés Te Deumot tartottak. Mialatt átvették a béke oklevelének nyomtatott példányait és útleveleiket, egy-egy császári dragonyos állt a földbe vert kurucz lobogók mellé, hogy összeszedjék és Debreczenbe vigyék.

Pálffy ezalatt Károlyival beszélgetett. Megköszönte, hogy a magyarok hittek az ő szavának s megfogadta, hogy áll a szavának, megtartatja a békepontokat. *Domahidy* László útján felszólította a hadakat, hogy maradjanak meg a császár szolgálatában, de erről a katonák nagy része hallani sem akart. Kard-

jaikat, könnyebb fegyvereiket megtartva, zárt sorokban, apróbb csapatokban vonúltak el különféle irányokban. Azután búcsút vettek egymástól és «kiki a maga hazájába vette útját». Károlyi pedig a meghatalmazottakkal belovagolt nagykárolyi várába, a hol a béke oklevelét hitelesítették s a haditiszteket megvendégelték.[31] A székely kurucz verse szerint

«Így múlék el tőlünk ez a Miska-világ!
Ha lehet, már lábom többször reá nem hág,
Mert elüté tőlünk, mit reméltünk, az ág...
Német, magyar kardja több embert le nem vág!»

Azonban tizennegyedfél század mulva, mikor a kardokat újra köszörülni kezdték, a magyar szabadság legnagyobb költője elsírta legszentebb könyeit a majtényi síkon, a szent csata terén, hol a szabadságért harczoltak, «míg az árva szabadság haldokló kezéből undok árulás ki nem csavarta a fegyvert.» Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek a hősök, kik a hazáért vívtak.

«Tavaszi délután, verőfényes idő,
Az égen kis fehér felhők uszdogálnak...
Hattyúsereg tán e felhőcsoport, vagy a
Hősök szellemei, kik itt elhalának?»

Csend volt a költő körül. Tünődött s nem ment tovább, míg «nem végzé, a mit kelle: elmondta legszörnyűbb átkát.» Csend van a történetíró körül is; de tűnődés nélkül végzi, a mit kell: elmondja a tiszta igazságot, mely csak kiegyezőket ösmer, nem árulókat.

31 Károlyi-Pulay, II. 422–4. Május 2. Pálffy jelentése, Arneth, Eug. v. Savoyen II. 483. és Szalay, 63. Tiepolo velenczei követ jelentése május 9. Deutsche Revue, 1907. 239. Veress Gerzson krónikája Thalynál, Adalékok, II. 369–371. Histor. Bildersaal, VII. 441–2. (Innen vettük a zászlós hódolat hibás képét). Mühlwert-Gärtner a Feldzüge des Pr. Eugens XIII. kötetében, 421–447. l. Horváth, Magyarorsz. tört. VI. 615–632. Wagner, Hist. Josephi, 420–422. Mill. Magyar Nemz. Tört. VII. 673–680. Szaniszló Zs. naplója. Tört. Tár, 1891. 292–5. Teleki naplója, 300–302. Hőke, A majtényi fegyverletétel történetéhez. Vasárn. Ujság, 1877. 41. sz.

IV.

REÁLIS ÉS IDEÁLIS POLITIKA.

Károlyi május utolsó napján, Szentháromság vasárnapján a szatmári néppel körmenetben ment Gencs felé, a lyukashalmi kápolnához, a melyet a karlóczai béke örömére építtetett.[1] Most a szatmári békéért adott hálát a Szentháromság-egyistennek.[2]

A mint Károlyi Sándor utóbb a királynak jelentette, a fölkelőket *a vezetők és a fők akaratának ellenére,* igérete szerint, ő vezette vissza a császári ház hűségére, s a fölvett fegyverekből kivetkőztette. Az egész országot és nemzetet a császári ház békés kormánya alá adta önmagával együtt, sőt ugyanazokat az eskü letételére kötelezte.[3] A *saját személyére* nézve tett bőséges ajánlatokat és kegyelmet nem foglaltatta be a békekötésbe, pedig ezt, mint teljes meghatalmazott, nagyobb biztonság okáért tehette volna.[4] Csak Rákóczi javainak visszaadását tétette külön pontba; a magáét a többiekre vonatkozó pontba olvasztotta be. A labancz Cserei szerint[5] a béke után sok jószágot kapván, olyan gazdag és nagyjószágú magyar nincs most az egész Magyarországban; használt neki, hogy rebellis volt. Ez azonban elsietett vád. Tizenegy esztendő mulva Károlyi elösmerte, hogy művét a király s a haza megelégedésére fejezvén be, nem lehet oka a panaszra. A kamara sokat akadékoskodott, de a király tizenhárom rendelettel örökre lekötelezte öt és családját. «Istennek áldása legyen rajta s tartsa fenn a világ végéig győzedelmesen!» Hálát adott az Istennek, hogy a király s a nemzet közt a bizalmatlanságot eloszlatta. Tűzben

1 1722. évi emlékiráta. Károlyi-lt.

2 A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve 1904., 162. A kápolna történetét megírta Éble Gábor. (Budapest, 1910.)

3 Folyamodása III. Károlyhoz. Horánszky, 14.

4 U. o. 16.

5 Hist. 458.

született, tűzben növekedett, tűzben élt. Kénytelen volt tűzbe jönni, mikor hazánk veszedelme s a királynak is számtalan milliónyi kára következett az *adózás* és *gazdálkodás* hibás rendszeréből. De lecsillapította nemzetét azonnal, a mint sérelmeik orvoslását remélhette. Pálffyra hivatkozott, hogy e közben a maga hasznát és a felajánlt kegyelmeket mellőzte.[6]

Károlyi valóban nem ajándékban kapta, hanem *vásárolta* a jószágokat, még pedig elég nehezen és drágán; 50.000 (és nem 100.000) forint értékű birtokot csak olyképp igértek neki, hogy azt a férfiág kihaltával a családnak készpénzen kell megváltania. *Politikai* szolgálataival *vagyonosodása* nem függ egybe szorosan.[7] Ellenben igaz, hogy a szatmári magyar rendek megkeresésére a visszatérítés kétségtelen reményében *saját pénzéből* kétezer aranyat fizetett ki tiszteletdíjúl Pálffy Jánosnak, ezer aranyat Lochernek, százat-százat Pulay és Recron hadititkároknak, a főhadsegédnek s más tiszteknek szintén százat.[8] Háromezer háromszáz aranyának s egyéb költségeinek, a miket a *rendek megbízásából* tett, a megigért 50.000 forintból kellett visszatérűlnie.

Ahogy feleségének május 11-ikén írta, meghalt a császár, de mégis él. Halála nem változtat a kötött egyességen. Isten kegyelmességéből csendesség s nem bizonytalanság a sorsuk. Szánakoznak azokon, a kik élnek s meghaltak, sőt örököseiknek is a torkát kívánják metszeni. Ha a fejedelem kijött volna,

6 Emlékirata 1722-ből. Károlyi-lt. Erre nézve meggyőző adatokat közölt Éble különböző tanulmányokban s Takáts Sándor Barkóczy Krisztina életrajzában. (Budapest, 1910.)

7 Károlyi folyamodása 1711 julius 16-án III. Károlyhoz, kit ezen sérelme orvoslására kért. (Horánszky, 18—20.) A maga és fia, Ferencz, birtokszerzéseinek történetét Éble Gábor pontos levéltári adatok alapján írta meg. «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza» cz. nagy tanulmányában (Budapest, 1898.) megczáfolta azt a vádat, hogy Rákóczi ecsedi uradalmát Károlyi S. adományban kapta volna. Nem is élt, mikor fia becsáron megvette; sőt fia sem élt már, mikor — hosszas igényperek lebonyolítása után — a megvásárolt uradadalomra az adománylevelet kiállították.

8 Károlyi titkárának, Varasdi Istvánnak, bizonyítványa 1711 máj. 12. (Károlyi-lt. 1711. 145. sz.) Pulay (Károlyinál, II. 500—1.) meleg szavakban védi Pálffy önzetlenségét. Ebergényi Károlyitól néhány szekér sót kapott ajándékba. Ebergényi levele május 23-ról a Károlyi-ltban, 141. sz.

Munkács a császár életében sem látott volna németet, még kevésbbé a császár halálával. De a határidő idestova lejár, a fejedelem istenes fordulatának nincs jele, sőt újabb bonyodalmak mutatkoznak. Munkács megszállásától idáig is csak ő tartóztatta a németeket,[9] nem a császár halála, vagy az új császár, Károly elé való vonulás. Kérte feleségét, jöjjön ki a várból, ha eresztik. Ne gondoljon vele, ha mindenét elveszik is. *Neki nincs köze se kuruczhoz, se labanczhoz. Igaz magyar lévén, azokkal forgatja a törvényt.* Törvény szerint való királynéját becsüli s gondolkozik hatalmas királyáról, a ki más hatalmasok ellen is megtarthassa a törvényt s a nemzetet. A kik valamit koholnak, Isten ítéletét veszik, melyben némelyik már torkig úszik.[10]

Károlyi tehát *konzervativ magyar politikára* szánta el magát s egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. Hasonló végletek közt Sennyeiék sem tehettek egyebet s Munkácson 10-én a semlegességhez hasonló nyilatkozatot intéztek Pálffyhoz. De a kedves öreg *Ebergényi* cs. tábornok talán nemcsak tőlük, hanem uraöcscsétől, Károlyitól is megkérdezhette volna, hogy ha se kuruczok, se szövetkezettek, se labanczok: «hát mi az ördögök lesznek végtére belőlük?»[11] A szatmári békében Károlyinak az alkotmány biztosítása helyett általános igéretekkel kellett beérnie. A romokból csupán nemzetének *gazdasági* érdekeit remélte megmenteni. És ahhoz képpest, hogy a karlóczai és a szatmári béke közt az ország milyen gazdasági válságon ment keresztül s különösen az utolsó esztendőkben a háború, inség, pestis következtében a köznyomorúság milyen mérhetetlen lett: Károlyi valóban sokat tett a teljes *anyagi tönkrejutás* elhárítására. A földbirtokos és a földmíves osztályt, mondhatni az egész akkori nemzetet, csak a mérsékelt béke árán remélte

9 Ezzel szemben Ebergényi császári tábornok május 23-án azt írja, hogy «bár fogadá vala szódat, lelkem, a János úr (Pálffy), mikor Döbröczönből in flagranti akarál Munkácshoz küldeni; akkor nem konstálván előttük a halál, nálunk volna most Munkács». Károlyi-lt. 1711. 141. sz.

10 Károlyi-lt. xx. 155. cs. Közli Éble a Századokban, 1904. 703—704.

11 Ebergényi Károlyihoz, május 23. Károlyi-lt. 1711., 141. sz.

megtartani a jövendő nagy feladatok számára. Mint majdnem félezer esztendeje a nemesség az aranybullában és jó száz esztendeje Bocskay a bécsi békében, egyenesen a királylyal s kezében ő is fegyverrel, de kicsorbúlt fegyverrel egyezkedett. A föltételeket nem szabhatta meg, de legalább módosította, enyhítette. A kállói értekezleten már ezekben a napokban mindent elkövetett, hogy a tiszamelléki volt haditiszteket, közrendet a vármegyék ne háborgassák, hanem ahogy visszajöttek, békében hagyják s a föltételeket teljesítsék.[12] «Azért semmi *privatumot* sem érdemelhetek, sem kívánhatok — mondta évek mulva is.[13] — Egyebet nem kívánok, hanem hogy Istenemnek adhassak hálát, hogy homagialis hitemnek és hűségemnek eleget tehettem s mind ő felsége s mind az ország java az Istennek vezérléséből sublata omni diffidentia (minden bizalmatlanság megszüntetésével) végbement.»

Az uradalmaiknak nyugodalmas művelésére vágyó nemesek olyas hálát éreztek iránta, mint őseik kétszáz esztendővel azelőtt Szapolyai János iránt, a ki a békeszerzés pillanatában szintén jobban ügyelt a nemzet gazdasági, mint általános politikai érdekeire. Károlyi · koporsójánál — 32 esztendő mulva — elmondották,[14] hogy csendes és hosszas békességet szerzett és hirdetett egész hazánkban nemzetének, melyhez hasonlót hazánk krónikáiban ritkán olvasunk. «Csodálatos Károlyi Sándornak minden tette és cselekedete — szólt fiához Arad vármegye ünnepi szónoka.[15] — Mindezt, mint a haza legkedvesebb atyja, letett hitének és hűségének megmutatására, a királyi kincstár gyarapítására, azután az egész Magyarországnak is legnagyobb javára és hasznára szüntelenül és a legnagyobb lelkesedéssel tanusította.» A nemesség tehát a harminczéves politikai béke

[12] Ebergényi Károlyihoz május 19. Károlyi-lt. 1711. 140. sz.

[13] Károlyi emlékirata 1722-ből. Károlyi-lt.

[14] Pater Modestus: Világbíró Nagy Sándor, azaz... Károlyi Sándor... országlása és boldog halála. Századok, 1905. 341.

[15] 1744 szeptember 22-én, Grassalkovics főispán beiktatásakor. Megyei jegyzőkönyv, I. kötet, 331—2. L. Márki: Károlyi életéhez. Tört. és Rég. Értesítő, 1886.

után is különösen a *gazdasági* érdekek megoltalmazása miatt tartotta őt hálás emlékezetben.

Azonban jogos volt az a másik felfogás is, mely a hadiszerencse elpártolásával sem tartotta a *szabadságot* puszta jelszónak. Ezt a felfogást továbbra is *Rákóczi* és *Bercsényi* képviselték.

Ki Istenben bízik, meg nem csalatkozik — sóhajtott a fejedelem, mikor május 10-ikén levelében *örökre búcsút mondott Károlyi*nak.[16] A történelem azóta, hogy ez a szegény nemzet kijött Scythiából, az Istenben való bizalmat a mostaninál sohasem igazolta jobban. Isten leginkább éppen a nyolczesztendős háború végén könyörült meg a nemzeten. Egyfelől hálátlanságot, bizalmatlanságot mutatott édes nemzete önmagával és szabadon választott vezérlő fejedelmével szemben; másfelől azonban Isten megáldotta a fejedelmet állhatatos szívvel és *megérnie engedte hazája törvényes szabadságának virradó napját.* Magának az Istennek kegyelme semmisíti meg mindazt, a mit Károlyinak s a szövetkezett rendek veletartó tagjainak elhamarkodása végső romlást hozhattak volna a nemzetre.

Ezt a nagy változást a fejedelem gondolkozásában és érzelmeiben *I. József halálának a híre* okozta. Az *új helyzet* nem találta készületlenül. Szerencsétlen körülmények közt távozott az országból, de úgy hitte, hogy most valóban visszatért Magyarország önrendelkezésének, *királyválasztásának* a joga. A czár fegyveres vagy békés beavatkozása mellett ezt nemcsak Ausztriával, hanem Európával is elösmertetheti.

Ilyvóban az orosz és a lengyel urak biztatták, hogy nem hagyják el Magyarország ügyét. «Lelkem tisztaságával örvendez szívem azon, — írta titkára, Aszalay,[17] — hogy a mely látogatását és kísértetét bocsátotta Isten reánk, azokból való kiszabadításának ajtaját már is nyitni kezdette. Bizonyos bizodalmat öntött ezek által belénk azon jó végnek hamar-időn elérésében,

[16] Május 10. Arch. R. III. 649–651.

[17] Április 23. Aszalay Ferencz Ráday Pálhoz. Károlyi-lt.

a melyre óhajtozva vágyódtunk.» *Péter czár* tudatta a fejedelemmel, hogy arra az alapra áll, a melyen a magyar haza boldogulásának reménységét kívánja építeni. Nem akarta őt a távol, Volhyniában levő Luck városába fárasztani, hol megromlott egészsége miatt pihennie kellett;[18] hanem *Javorówba* tűzte ki a találkozást, melyre ő Luckból, Rákóczi pedig Ilyvóból április 24-ikén el is indúlt.[19]

A fejedelem úgy tervezte, hogy ott incognito találkozik a czárral, azután késedelem nélkül lemegy Strijbe s ha meghosszabbítják a fegyverszünetet, Magyarországba utazik.[20] Ha felbomlanék is a fegyverszünet, hitte, hogy «nem lesz úgy, a mint *némelyek* gondolják, hanem a mint ő remélte».[21] A fejedelem Verbinán, majd — Javorów szomszédságában — Zaluzén két hétnél tovább várakozott a czárra. Onnan már 26-ikán megírta Golovkin grófnak és Safirownak, mennyire örül, hogy a czár erre a tájra érkezik. Mivel találkozni óhajt vele, addig marad itt, míg a czár jónak látja.[22] Úgy gondolkozott, hogy *a császár halála következtében a németekkel többé egyáltalán nem tárgyalhat.* A császár helytartója a birodalomban most már *Ágost király*, a ki szövetségese a czárnak s így támogatni is kell azt a szövetséggel összefüggő ügyekben, tehát a magyar kérdésben is.[23] Nem azért jött ide, hogy a czárt a törökök ellen segítse, hanem hogy biztosabb helyen várja meg dolgai boldogulását.[24] Éppen a majtényi napon készítette el levelét, a melyben a czár fölszólítaná a nádort és a primást,[25] hogy a *királyválasztás* jogát, mely *I. József halálával* helyreállt, a nemzet számára megoltalmazzák, a keresztény vér ontását a czár, az angol királyné s a hollandi rendek közbenjárásával meggátolják és a

18 Rákóczi Vayhoz április 22-én. Arch. R. III. 330.

19 Javorów Ilyvóhoz nyugatfelé csak 40 km-re van. Igen érdekesen írja le Sz. Király Ádám, Rákóczi-tár, I. 243—4.

20 Április 22. Vayhoz. Arch. R. III. 631.

21 Április 23. Károlyihoz. U. o. 634.

22 Április 26. U. o. III. 638—9.

23 Április 29. Horváth Ferenczhez. U. o. III. 640.

24 Ugyanakkor Pápay Gáspárhoz. U. o. 641. Csúzi Jakabhoz u. o. 643.

25 A czár nevében írandó levelek tervezete május 1. U. o. 644—5.

nyugalmat tisztjökhöz képest helyreállítsák. A huszti várparancsnokot eltiltotta a Károlyinak való engedelmességtől s megjegyezte, hogy ha nyilt valaha út szabadságunk visszahozására, most a császár halálával teljes reménységünk felvirradt. Ezzel kecsegtette Sennyeit, Szentiványit s általuk a munkácsiakat is.[26] A nemzetnek nem lévén királya, a hadakozásnak — úgy hitte[27] — szünetelnie kell mindaddig, míg a törvényeket valaki újból meg nem bántja. Mindaddig, *míg királyuk nem lesz*, ő azt a *jégen épült békét* meg nem erősíti és senkinek sem adja át várát, jószágát. *Magyarországban most nincs ellenség*. Isten a császár véletlen halálával csodálatosan maga csinált békességet. Károlyinak is megírta, hogy a császár halálával megszűnt a hadakozás oka s ő a hazában senkit sem tart ellenségnek mindaddig, míg valaki hazánk törvénye és szabadsága ellen nem fordúl. De megrótta, hogy nem járt el a törvények értelmében, a midőn jövendőbeli törvényes királyunknak másokkal együtt *már most* letette a hitet. Ezt az esküt, a maga törvényes helyén és idejében, a *törvény* az összes szövetkezett rendeknek meghagyja és senki sem ellenzi. Eleinktől reánk maradt szabadságunk és törvényünk, a melynek megtartására s helyreállítására szövetkeztünk, ekként egyesítette nemzetünket. Véget vetett az egyenetlenségnek s megtompította fegyverünk élét, a melyre szükség lett volna az elnyomók ellen való védelemben. Szóval, a míg újabb elnyomást nem tapasztal, csöndesnek tartja az országot; azért őmaga Munkácsot és Husztot, Bercsényi pedig Ungvárt sajátjának tekinti s meghagyja, hogy váraik három hétig ne ellenségeskedjenek. Reméli, hogy őt sem háborgatják addig törvényes jószágaiban, míg Isten *törvényes* királyt adván az országnak, *hadaival együtt szabad és törvényes országgyűlésen leteheti a hűségesküt*. Erdélyi fejedelemségéről is a törvényesen összehivandó országgyűlésnek kell törvényesen határoznia. Ilyen országgyűlésre a maga helyén és idején örömmel bízza szemé-

[26] Május 1. három levele: Archiv. R. III. 645—6.

[27] Május 10-ikén Sennyeihez. U. o. III. 647—9.

lyét és annak örömmel ad számot cselekedeteiről, hogy békesség legyen a jóakaratú emberekkel.[28]

A mi történt, nem tulajdonította[29] az egész nemzetnek; s hitte, hogy jóra fordíthat mindent, ha megmaradt kevés népe állandó marad. Az idő sokat kiderít s ki fog tűnni, hogy nem mindenki érdemel szitkot, a kit szidnak.[30] De ezt önmagára, immár a kisebbség vezérére értette, nem Károlyira, a «dicsőséges» békéltetőre.[31]

*Károlyi*hoz meglepő nyugodtsággal írt leveléből még «kikelhetett volna az engesztelődés pálmája»; *Pálffy*nak is megírta, hogy a királyi szék megüresedése következtében az egész nemzetnek egyet kell értenie.[32] Ugyanakkor azonban *Európához* akart fordúlni, hogy bebizonyítsa, Európának is mennyire érdekében áll, hogy Magyarország végkép megszabaduljon az Ausztriai Ház uralkodásától. Május 13-ikán pedig nyílt levélben tiltakozott Károlyi *illetlen* béketárgyalása, az ellenséggel való *titkos* egyetértése és *hitetlen elpártolása*, valamint azon váratlan nagy boldogtalanság ellen, hogy a szatmári összejövetelen a német szövetség tagjai az ellenség hízelkedő kegyelmére s a békesség némely mézesmadzagos föltételeire vezérlő fejedelmök nélkül hanyatt-homlok rohannak, pedig az angolok és a hollandok a bécsi udvart most már a nemzet igazságos követeléseinek megadására ösztönzik. Isten azonban jóra fordította a szatmári gyülekezet hibáját, mert *a meghalt császárnak letett hit alól felszabadítja* és nemzeti ügyök újabb keresésére jogosítja őket. Térjenek tehát vissza a szövetségbe és Munkács alatt várjanak reá. Örökre elfeledi szatmári hirtelenkedésöket, ha *Esterházy* Antal vezérlete alatt újra összegyűlnek; mert akárki lesz a királyuk, maguknak ezzel semmit sem ártanak, a nemzeti ügy boldogulását pedig elősegítik.[33] Bercsényi azonnal a szenátus

[28] Május 10. Arch. R. III. 649–651.
[29] Május 11. U. o. III. 652.
[30] Május 11. Vayhoz. U. o. 653.
[31] Május 13. U. o. 658. Pátense u. o. 661.
[32] Május 12. Klementhez. U.-o. 656.
[33] Május 13. Arch. R. III. 662–5. Ugyanakkor egy másik pátensben Esterházyt nevezte ki parancsnoknak a «csalárd» Károlyi helyett. U. o. 661–2. A részére adott utasítás 657–660.

összehívását s az ország ügyeinek megbeszélését kívánta, mert meghalt az, a ki ellen a szövetség s a nemzeti hadsereg küzdött s a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre.[34] A bujdosók tehát a legszigorúbb legitimitás alapjára álltak.

V.

A HÁRMAS TALÁLKOZÁS.

— 1711. május. —

KÁROLY választott római császár *Thalmann* Mihály követet 1711 április 21-én utasította, hogy mivel a nyugalom Magyarországban teljesen helyreállt, szólítsa fel a portát, ne fogadja be a Lengyelországban kóborló rebellis Rákóczit, Bercsényit, Esterházy Antalt, Forgáchot, Vay Ádámot s a többi rossz rablót, a kiket ő mint esküszegőket, istenteleneket, hűtleneket, becsteleneket számkivetett. Bízik a porta ösmeretes igazságszeretetében és méltányosságában, hogy oltalmat, védelmet nem ad nekik s a belgrádi és temesvári basákat, a moldva- és az oláhországi vajdákat is utasítja, hogy üldözzék, elfogják és — ha ki nem adhatják — mészárolják le őket.[1]

Míg a bécsi udvar azon melegében így értelmezte a szatmári békét, a fejedelem május 10-e óta[2] Javorów közelében Szobieszkij Konstantinus herczeg *zaluzei* kastélyában[3] várakozott a czárra. Már 5—6 hét előtt[4] gondoskodott róla, hogy szállását munkácsi veres, török, aranynyal átszőtt s más kárpitokkal, atlaszokkal, függönyökkel, párduczbőrökkel stb. fejedelmi módon földiszítsék s kihozatta konstantinápolyi ebédlősátrát is.

34 Projecta Bercsényiana Forgáchnak Przemyslben május 19. kelt megjegyzéseivel és Bercsényinek Javorówban másnap adott válaszával. (Erdélyi Nemz. Muzeum, Kemény-gyűjt.)

1 Hurmuzaki, Documente, VI. 127.

2 Arch. R. III. 647.

3 Király Ádám naplója, Rákóczi-tár. I. 237. Rákóczinál Zaluza vagy Saloscze néven.

4 Márczius 22. Arch. R. III. 710.

Tokaji bort is rendelt oda a szerencsés tárgyalások áldomásának megivására.[5]

Péter czár Javorówba érkezvén, május 10-ikén a fejedelem is átment udvara, a szenátorok és az urak kíséretében a szomszédos Zaluze (Salovce) faluba, hogy valahára találkozzék vele. Ötödfél esztendei elszakítás után Zaluzében látta viszont feleségét is, a kiről Königsmarck Auróra országában oly szívesen beszélgettek mindenféle rosszat; pedig *Wilczek* Vilmos gr. orosz császári követnek inkább az volt ellene a kifogása, hogy lengyel önkénteseket és zsoldosokat küldött ura segítségére. A házaspár most udvariasan, de szeretet nélkül viselkedett egymás iránt. A fejedelem tűrhetetlennek tartotta a kettejök kedélye, erkölcse, életmódja közt levő nagy különbséget: feleségének komolysággal váltakozó könnyelműségét, pazarlásba átcsapó nagylelkűségét, rendetlen költekezését, szokatlan életmódját, a környezetében élő nők besugásait, pletykáit. Megvallja, hogy gyakran összepereltek, vitatkoztak, kellemetlenkedtek. És ott állt kettejök közt *Szieniavszka,* a ki inkább politikai, mint valódi szerelemmel bilincselte le a fejedelmet. S a két asszony most abban vetekedett, a czárt melyik nyerje meg jobban Rákóczinak, a kit az ő szerelmöknél jobban érdekelt az elhagyott szegény haza boldogulása.[6]

Rákóczi még mindig hitte, hogy a czár győzedelmes seregével Bécs kapui mögé szoríthatná a németeket. Megostromolván a székvárost, a császárt olyan békére kényszeríthetné, a milyet a franczia király és a czár akarnak.[7] Most ide várta *Bezenval* báró lengyelországi franczia követet is, a kinek a czár és a fejedelem közt már négy éve kötött szövetség végrehajtásáról kell vala gondoskodnia. Azonban a török-orosz háború

5 Április 22. U. o. III. 631.

6 Önéletr. 209. l. szerint önzés fűzte hazájához, világi és buja szerelméhez, kivánság a világ hiábavalóságaihoz és pompáihoz. Busította a fejedelemségnek, a hazának elvesztése, de még inkább a háziszükség, mivel szemben csak az vigasztalta, hogy a közjót a magánérdek fölé helyezte s azért nem tartott meg kincseket.

7 Rákóczi eml. 299.

KANTEMIR DEMETER, MOLDVAI VAJDA.

küszöbén Bezenval maga helyett *Baluzet* küldte, a lengyel származású diplomatát, a kinek már nyolcz év előtti első küldetése is nyugtalanságot keltett a császár szövetségesei közt.[8] Most is a legnyomatékosabban kellett sürgetnie a czárt, hogy a magyarokat a császár ellen segítse, s hogy — ha az északi háborút békével hajlandó befejezni — arra bírja, hogy az elnyomott népeknek az Ausztriai Ház ellen állandó segítséget igérjen. Mikor április közepén Moszkvába érkezett, küldetésében többé nem bízott, mert a czár megindúlt már Törökország ellen. A czár kijelentette, hogy szívesen veszi, ha a király kibékíti Törökor-

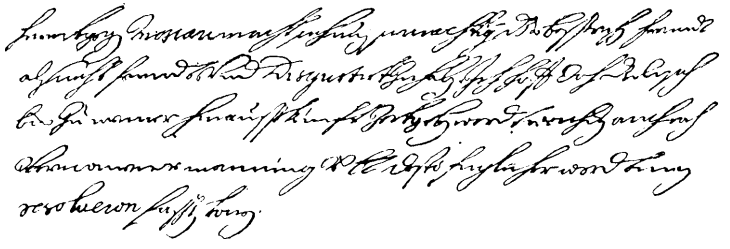

66. RÉSZLET III. KÁROLY SPANYOL KIRÁLYNAK SAVOYAI JENŐHÖZ INTÉZETT LEVELÉBŐL.

országgal, de Svédországgal szemben szabadon akarja rendezni az északi ügyeket. Ilyen tervért Baluze nem vállalhatta el a felelősséget s engedelmet kért, hogy megvárhassa, milyen feleletet hoz *Wolkow*, a czárnak Fontainebleauba küldött követe.[9] De maga a czár is kész volt érdekeit szorosabban egyeztetni Franczia-ország érdekeivel,[10] a mi nem történhetett meg Magyarország érdekeinek fölkarolása nélkül. Baluzenek Javorówba jövetele tehát nagy várakozást keltett Rákócziban, de csakhamar nagy csalódást is okozott.

Bécsben az év elején még féltek attól, hogy a császár, a czár és a szultán közt törésre kerül a sor;[11] most már csak

8 Guichen, Pierre le Grand, 45—50.
9 Guichen, 59—61.
10 A czár egyik tisztjének emlékirata 1710 márcziusából; u. o. 129—145.
11 Palmes 1711 január 7. Simonyi, III. 471.

annyit tartottak lehetőnek, hogy Rákóczi és Esterházy 4000 emberrel a czárhoz csatlakozik: ez pedig egy kialvó tűznek csupán a füstje![12] De Bercsényi már öt hónapja hirdette,[13] hogy jobb, ha a jövő reményében a czár mellett marad, mint hogy elveszszen s tüzét se oltsa hazánknak, mint Curtius oltá. Eljött tehát Javorówba Bercsényi is és magával hozta *Golovkin* és *Safirow* felhívására készített emlékiratát, melyben kifejtette, a czár mit tehetne a magyarokért.[14] Hiszen *Golovkin* már megmondta Bercsényinek, hogy ha Baluze küldetésében bízhatnának, a czár *magyar* királyt adhatna a magyaroknak.[15] Erről azonban kevés szó eshetett azután, hogy a czár május 12-ikén Javorówba érkezvén *Safirow*tól megtudta «Károlyi kázusát»: a szatmári békét. Most már sajnálta, hogy meg nem előzte. Azonban *Ropp* brigadérost mint biztost rendelte ki a bejövő magyar hadak kihozatalára.[16] *Flemming*, az osztrák-barát lengyel főúr is úgy vélekedett, hogy a béke megvan, ha a szövetség feje nélkül kötötték is meg, mert hiszen *a többség határoz;* s talán csak félig nyugodott meg abban, hogy a szenátorok közül Károlyi csak egymaga volt ott, míg itt a fejedelem mellett most is nyolczan vannak. *Flemming*et nem volt könnyű meggyőzni, pedig erre Ágost király megnyerése miatt volt szükség; azért a fejedelem és a fejedelemasszony is igyekezett hatni reá.[17]

A szatmári béke hírének első hatása alatt történhetett, hogy a nagy hetman, *Szieniavszkij*, nem hítta meg Rákóczit a czár tiszteletére adott ebédre, mert attól tartott, hogy politikai tekintetben kellemetlen volna jelenléte a czárra nézve; Dolgoruckij tábornok azonban gondoskodott róla, hogy a meghívás elmenjen.[18] A czár külön kihallgatáson is fogadta a fejedelmet a javorówi vár kertjében. Tisztelettel bánt vele s néhány magyar-

[12] Klement, május 27. U. o. III. 494.
[13] 1711 január 6. Arch. R. VI. 666.
[14] Arch. R. VI. 720.
[15] Bercsényi javorówi levele kelet nélkül. U. o. 719.
[16] U. ő u. o. 721—2. Rákóczi május 13. U. o. III. 660.
[17] Bercsényi u. o. VI. 722—4.
[18] Bercsényi Rákóczinak, kelet nélkül. Arch. R. VI. 721.

ral együtt meghítta azokra a tanácskozásokra is, a melyeket hol a kanczellárnál, hol a lengyelországi orosz követnél a czár jelenlétében tartottak.[19] A fejedelmet nagyon meglepte, mikor Dolgoruckijnál eléje adták, hogy a kihallgatáson *Baluze* egészen más tervvel állt elő, mint a milyenről ő szólott s a czárnak a franczia király részéről nem szövetséget, hanem csak a török béke ügyében való közbenjárást ajánlott. Másnap a fejedelem kérdőre vonta *Baluz*et, a ki kijelentette, hogy ezt *Bezenval* utasítására tette. A fejedelmet kínosan érintette a dolog, mert politikai hitelét és megbízhatóságát fenyegette. Másnap nagyon kevés bizalommal ment a czár elé. Megvallotta előtte, hogy csalódott a francziák őszinteségében s most hazája érdekében a török-orosz háború kitörésének megakasztását tartja legsürgősebbnek. Ösmeri a portai viszonyokat, melyeket a háború kezdete óta ott levő emberei mindenkor figyelemmel kísértek; előterjesztette tehát javaslatát, mely szerint nagyon könnyen változnék a helyzet, ha tetemes összeget bocsátana rendelkezésére, hogy a diván tagjait megvesztegesse. A czár elfogadta a tervet, s azonnal kiállította a váltókat, a melyekkel azután, terjedelmes utasítás kíséretében, *Pápay* Jánost küldték Konstantinápolyba. Hogy Kantemir moldvai vajda, a czár szövetségese, ne gyanakodjék, az útlevelet nem a czár, hanem a

67. GRÓF FLEMMING JOACHIM FRIGYES.

19 Rákóczi önéletr. 207—8.

fejedelem állította ki,[20] minek következtében csakhamar ez a kiküldetés is meghiusult.[21]

A fejedelem különben nagyon meg volt elégedve a tanácskozások menetelével. Saját vallomása szerint[22] mindent kedvező, rózsás színben látott; a czárnak róla való véleménye, iránta tanúsított barátsága a legszebb reményekre jogosította. Lengyelországnak mindenfelől egybegyűlő főurai is nagy kitüntetéssel, lelkesedéssel fogadták. A vendégeskedések, lakomák, tánczmulatságok pár pillanatra feledtették vele, hogy voltaképpen száműzött és hazátlan fejedelem. Az ötödik napon azonban, május 17-ikén, 22-ikére összehítta a közelében levő kilencz szenátort,[23] hogy előterjesztést tegyen a czárral bőségesen tartott tanácskozásokról, melyektől «nemzetök boldogulását csalhatatlanúl várhatják».[24] Mert ha egyedül maradna is, azt Isten után mások pártfogása következtében reméli. Nemzete gyöngesége, óránkint hanyatló sorsa szomorítja, de a maga itteni fáradságos munkája vígasztalja. Emberi mód szerint nem tehet többet, mint a menynyit tesz; de okos gazda le nem aratja a búzát, míg meg nem érik s nem erőltetheti, hogy idejének előtte érjen meg. De hát a kétfejű sasnak egyik feje meghalván, égni fog a melle![25] Ha újra kezdi, nem parasztokkal és otthonülőkkel kezdi a háborút s rendre akasztatja, a ki hazamegy Munkácsról. Nagy gyöngeség és hálátlanság volna, ha az egész nemzetből nem akadna annyi magyar, a mennyi kimeneteléig, még négy hónapig, megvédelmezhetné Munkácsot.[26] Ha törvény értelmében az országból csakugyan kiviszik az idegen katonaságot, *örömmel megy a törvényesen összehívandó országgyűlésre.* Megmutatja, hogy nemzetét el nem hagyta, s eddig sem törekedett romlására, hadakozás által való emésztésére. Érdek nélkül fáradozott s fárado-

20 Június 2. Archiv R. III. 681–82. Megbízólevele XII. Károlyhoz. U. o. 683–84.

21 Rákóczi önéletrajza 210., Emlékirata 299–300.

22 Önéletr. 208.

23 Esterházy, Forgách, a két Csáky, Galambos, Vay, Soós, Petrőczy, Rádai.

24 Arch. R. III. 665.

25 Szentiványihoz, május 17. U. o. III. 665–8.

26 Sennyeihez május 17. U. o. 668–9.

zik állandó boldogsága megteremtésén s nem gondol azzal a keserűséggel, a melyet a nemzet önmagához és hozzá való állhatatlanságával éppen akkor okoz, mikor az összes európai körülmények szerint is háború vagy béke következtében egyaránt csalhatatlanúl remélheti boldogulását. Ne rontsa meg a munkácsiak elméjét a kevés ideig tartó szorongatás; mások példájára ne legyenek hűtelenek. Bízzanak Isten után fejedelmök hitében, a hazához és hozzájok való szeretetében, kötelességében; mert lelkiösmerete ellen nem kívánja veszedelmüket s nem írná mindezeket, ha valóságukat nem látná. Elméjök, szívök legyen olyan erős, a milyen az övé![27]

A meghívott szenátorok már 19-ikén együtt voltak Zaluzén s 29-ikéig folytonosan tanácskoztak a fejedelem jelenlétében.[28] A gyűlésnek kétségkívül az volt az álláspontja, mint magának Rákóczinak: csendben maradni, míg meg nem tudják, a bécsiek országgyűlésen, vagy a nélkül akarják-e királynak elösmertetni Károly herczeget? Mert ha nem ad ki választási oklevelet s nem teszi le a hitet, nemzetök rabságával nem fogadhatják el királynak. Kevés jót várhattak, mert az özvegy királyné a szatmári békét *meghódolásnak* nevezte, azt most sem erősítette meg, hadait Munkács megszállására küldte s Pálffyt Rákóczinak s híveinek üldözésére utasította. Már pedig a fejedelem úgy hitte, hogy szövetségeseinek rábeszélésére Károly Barcellonában marad spanyol királynak, mert V. Károly lemondása óta az az elv, hogy spanyol király ne viselhesse a német-római császári koronát. A királyválasztásig tehát ő is, a gyűlés is biztosítani kívánta Munkács megmaradását.[29] Kegyelmet hirdetett mindazoknak, a kik *Pelargus* János kapitány vezetése alatt visszatérnek elhagyott zászlaik alá.[30] Pálffyt pedig a fejedelem figyelmeztette,[31] hogy törvénytelenül hozott *száműzetésök* már annálfogva is semmis,

27 Sennyeihez május 20. U. o. 671—2.
28 Sz. Király naplója, 237.
29 Rákóczi Sennyeihez május 26. Arch. R. III. 673—4.
30 Rákóczi Sennyei Istvánhoz, május 27. U. o. 675—6.
31 Zaluzéról május 28. írt levelében. U. o. 676—7.

mert a császár az országgyűlés befejezése és a törvény szentesítése előtt meghalt; az országgyűlésen pedig előbb az új királynak kell hitet tennie és csak azután várhatja azt a rendektől. A kormányt külön követ útján kívánta biztosítani, hogy mindnyájan hajlandók a békére s törvényes módon az eskü letételére. A kurucz hadakat, a moldvai bujdosókat s az erdélyi rendeket ehhez képest újból várakozásra és nyugalomra intette.[32]

A békét azonban *Eleonóra Magdolna Terézia*, Magyarország koronás királynéja, Bécsben május 26-ikán megerősítette.[33] Négy hét mulva, július 20-án Barcellonában, mint Magyarország koro-

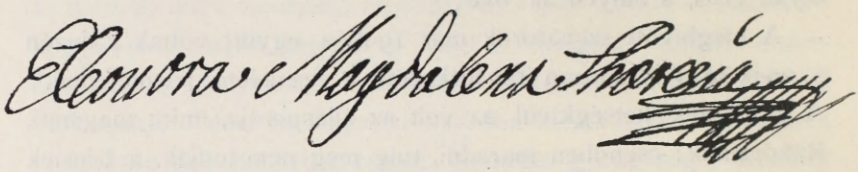

68. ELEONÓRA MAGDOLNA ALÁÍRÁSA.

nájának örököse fia, III. Károly is kiadta a megerősítést, de hónapokig várt közzétételével. Anyja határozottan kiemelte, hogy idősb fia, I. József, Pálffyt és Lochert a méltóságos *Rákóczi* Ferencz fejedelemmel s követőivel és kísérőivel (sectatoribus et asseclis universis) való egyezkedéssel bízta meg, s az egyezséget Pálffy azoknak egy részével (cum ipsis partibus) kötötte meg.[34] A másik rész azonban Bécs helyett Javorów felé tekintett, a hol *Dolgoruckij* herczeg május 31-ikén fényes ebédet adott a czár, a czárné s Rákóczi fejedelem tiszteletére. Az orosz miniszterek, tábornokok, herczegek és tisztek az orosz-magyar barátságra ürítették poharaikat.[35]

32 Négy levele május végéről u. o. III. 678–680., 682–3.

33 Az Erdélyi Nemz. Muzeumban, Teleki-levéltárban, a kolozsvári unit. kollégiumban, Sándor Imre gyűjteményében levő hiteles és a Károlyi-Pulaynál (II. 446–468.) kiadott példányokat használtam.

34 Ez a békeoklevél gyöngeségének egyik oka. A másik az, hogy a magyar törvények értelmében a király távollétében a nádor a helyettes. A nádor követelte is ezt az ősi jogát, a melyet nem semmisíthetett meg Károlynak az az intézkedése, hogy május 4-én anyját nevezte ki helyettesnek.

35 Sz. Király naplója, 237.

A czár már is elösmerte Károly örökösödését,[36] de sajnálkozott, hogy Rákóczit franczia szövetségese cserben hagyta. Hollandi követét fogja küldeni a francziákhoz, *Ágost* királylyal pedig maga beszél a magyarok érdekében. *Safirov* szintén megigérte a magyaroknak, hogy ügyökben olyan igazán és öszintén jár el, mintha maga is magyar volna. Hiszen mindent remélhetnének, ha igaznak bizonyúl Forgách Simon híre, hogy Károly spanyol király meghalt.[37] Június 4-ikén, Úrnapján, *Bercsényi* mindezekről részletes jelentést tett a fejedelemnek, ki Zaluzeról, a czár pedig Javorówról még ez nap megindúlt, hogy *Jaraszlóban* (Jaroslauban) Ágost királylyal találkozzanak. A czár és a király este már találkoztak is. A fejedelem a várostól keletre 7 kilométerre levő *Wysocka* faluban, saját házában (azelőtt *Szobieszkij* János király kastélyában) szállott meg, de másnap tíz órakor bement Jaraszlóba s mind a két uralkodónál tisztelgett.[38]

Június 6-ikán[39] Jaraszlóban *Szieniavszkij* nagyhetman fényes ebédet adott az orosz czár és czárné, a lengyel király és fia s a magyar vezérlő fejedelem és felesége tiszteletére. Radziwill herczegen és Bercsényin kívül a lengyel palatinusok, tábornokok és sztaroszták ültek egy asztalnál az uralkodókkal; más három asztalnál egyéb úri rendek foglaltak helyet. A jókedvet fokozta, hogy ez nap keresztelték meg Szieniavszkijék tizenhárom esztendős leányát. Ebéd után éjfélig tánczoltak s mindenki a maga hintaján ment haza; de a fejedelem Vayval Bercsényi jaraszlói szállásán pihente ki a nap fáradalmait. Másnap, hetedikén, ott kereste föl *Radziwill* herczeg, *Denhoff* lithvániai tábornok s több lengyel úr, herczegnő és palatinus-asszony, a kik *Hopfgartner* s más tábornokok nézeteit is közölték vele. A lengyel király összegyűjtötte a szenátust, hogy a fenyegető török háborúról s

36 Levele Eleonóra császárnéhoz május 23. Lünig, Literae procerum, III. 1075–6. Katona, XXXVII. 686–7.

37 Bercsényi Rákóczihoz 1711 június 3. Arch. R. VII. 3–4.

38 Sz. Király naplója, 237–8.

39 U. o. 238. Rákóczi (Önéletr. 214.) tévesen teszi az ünnepet Szent Péter és Pál napjára; nem a czár nevenapját ülték akkor, hanem a házikisasszony — keresztelőjét.

a lengyel-orosz szövetségről tárgyaljon vele. A magyarok ügyében a király s a köztársaság magukra vállalták a közbenjárást. Kieszközölni akarták, hogy az összehívandó szabad országgyűlésig az ellenségeskedést abbahagyják s a magyarok Lengyelországból szabadon bírhassák magyarországi javaikat, de minden körülmény közt menedéket találjanak a köztársaságban.[40] Ágost király nagyon nyájas volt Rákóczi és felesége iránt, mit a fejedelmi pár annak tulajdonított, hogy a császári koronára vágyik s így a magyarok jóindulatát keresi. Rákóczit arra kérte, hasson a czárra, hogy Lengyelország határán várja be a törökök támadását; de a fejedelemnek jobban tetszett az a terv, hogy a czár a sáskától elpusztított Moldván és Havasalföldön átsietve, megelőzze és egyenesen az Aldunánál fogadja az ellenséget.[41]

69. HOPFGARTNER GYÖRGY, LENGYEL VEZÉRŐRNAGY.

A fejedelem meg volt elégedve a tárgyalások sikerével, holott a franczia követség egyáltalán nem támogatta. A czár elfogadta a franczia király közbenjárását a Svédországgal és a törökökkel való békére nézve; megigérte, hogy ezen béke megkötése után viszont ő is közbenjár a franczia királynak a császárral és

40 Rákóczi június 10. és 13. Archiv R. III. 685., 686.

41 Rákóczi önéletr. 214. Sz. Király naplója 238.

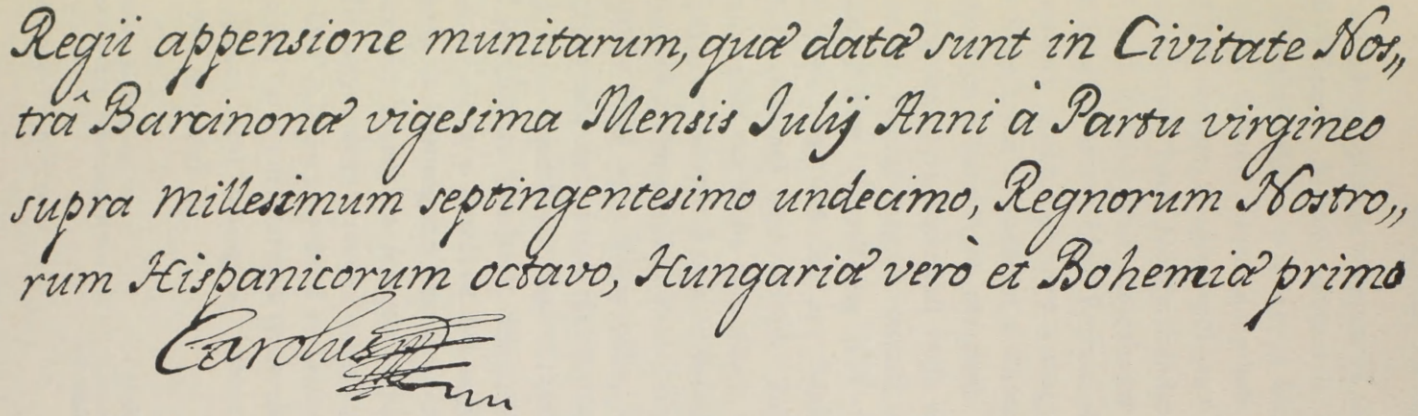

A SZATMÁRI BÉKE MEGERŐSÍTÉSE 1711. JÚLIUS 20-ÁN.

(Közzétéve 1712. márczius 30.)

a szövetségesekkel való kibékítésében, szerződéskötés végett követet küld XIV. Lajoshoz, Rákóczi ügyét pedig fegyveresen fogja támogatni. A lengyel király tudatta vele, hogy szoros barátságra akar lépni XIV. Lajossal s bizonyos föltételek alatt visszavonja hadait Németalföldről; a török-orosz béke megkötése után mint a czár és a dán király szövetségese kész az általános békét fegyveres erővel is kierőszakolni; e végből egy sereggel ő a német-római birodalomban, a czár pedig Magyarországban foglalna állást; sőt *szabad választás esetében kész elfogadni Magyarország koronáját is.*[42]

A fejedelem ezek után június 8-ikán megnyugodva tért haza wysockai kuriájába. Harmadnap[43] a czár és a lengyel király szövetségre léptek egymással. Péter czár már 11-ikén[44] megindúlt a csatatérre, Moldva felé, hol 120.000 ember várt reá. A fejedelem jókor reggel utána vágtatott, Jaroszlótól 15 km-re elérte s a mámorából fölébredt czárt addig hítta, míg a czárnéval együtt csakugyan betért hozzá ebédre Wysockára. A czári párt, a két minisztert és száz főnyi kíséretöket fényesen megvendégelte. A gárdisták edényekbe töltögették a jó bort, a mit már meginni nem tudtak. Úti szekerein és lovain azután a czári párt a két miniszterrel együtt egészen a Skło folyó révéig követte és szerencse-kívánatokkal bocsátotta útjára.[45] A czár — a hogy Rákóczi írta[46] — azzal az eltökéléssel távozott, hogy saját előnyeinek föláldozásával is kész békét kötni, csak egész erejével és személyesen is megsegíthesse Magyarországot és a fejedelmet.

42 Rákóczi Fiervillehez jún. 18. Fiedler, 1. 356—9. Szalay, Rákóczi, 72—74. A mikor, éppen akkortájban, Compiègneben Vetésy a bajor választó előtt szóba hozta az ő megkoronáztatása tervét, a választó, elég hidegen, csak annyit felelt, hogy a szövetséges rendek kiegyezése után erről szó sem lehet. (Fiedler, 1. 228.) Jaraszlóban azonban máskép látták a helyzetet, mint Compiègneben, vagy a hogy még Kaiserlingk is látta Szentpétervárról 1710 július 21. írt jelentésében. Droysen, Friedrich 1. 349.

43 Orosz naptár szerint május 30.

44 A fejedelem június 13. levele szerint «tegnapelőtt» (Arch. R. III. 686.), önéletrajza szerint a Péter és Pál apostolok ünnepét követő napon (214. l.); Sz. Király Ádám naplója (238. l.) szerint 15-én.

45 Rákóczi önéletr. 214., Sz. Király naplója 238.

46 Június 18. Fiervillehez. Fiedler, 1. 359.

Másnap, 12-ikén, a jaraszlói gazda, *Ágost* király is megindult Szászország felé. Bercsényi szerint, a ki Klobusován érte utól, még sohasem látták ilyen jókedvűnek. Annyit ivott, hogy alig tudták hintajába tenni. Bercsényit is berozsólisozta, de minden jót is igért a magyaroknak.[47] Rákóczi pedig megírta[48] Sennyeinek és a munkácsiaknak, hogy mind a czárral, mind a lengyel királylyal szerencsésen elvégezte az ügyeket.

VI.

MINDENBEN CSALÓDVA.

— 1711 június 25.—augusztus 29. —

Wysockán a fejedelem *Szobieszkij* János király egykori kastélyában gyönyörű park közepén lakott. Az épület egyemeletes faház volt, svájczi modorban. Néhány terme kívül-belül apró, négyszögletű, festett tégelyekkel virág- és egyéb alakokra volt kirakva. A külső falakon levő tégelyeket már többnyire leszedték, de belül majdnem mindenütt meghagyták. Minden ilyen tégely egy-egy Tympfbe (a pénzverőről nevezett tizenkét polturás ezüstpénzbe) került. A fejedelem azonban rozogának találta ezt a házat s alapjából újra akarta építtetni. A jaraszlói apáczákat meg is kérte, hogy a Szan folyó mellett levő téglaégetőjüket a munkálatok idejére átengedjék, jószágkormányzóját pedig, Missuna Mihályt, megbízta, hogy június 24-ikéig téglavetőkről, anyagról, gerendákról, szalmáról stb. gondoskodjék.[1] Az új ház körül is megmaradt volna a régi szép kert, a melyben oszlopok alakjára nevelt fenyők, magas élősövények váltakoztak czitrom-, narancs-, gránátalma- és egyéb fákkal, szép virágokkal. A park közelében folyt a Szan vize, mely «nem

47 Bercsényi Rákóczihoz jún. 14. Arch. R. VII. 4—5.

48 Június 13. U. o. III. 686.

1 Június 19. Archiv R. III. 722—3 Júliusban újabb utasítása Petrianszkij Jakabhoz. U. o. III. 725—6.

kisebb a Bodrog vizénél» s éppen itt torkollott bele a Szkłoval egyesült Wisznia. A czár elmenetele után néhány napig *Bercsényi*, *Esterházy* Antal és *Forgách* Simon grófok feleségeikkel még ezen a kedves helyen maradtak a fejedelem kúriájában.[2] A fejedelem ezekben a zajos napokban[3] hagyta meg Thoroczkay János ezredesnek, hogy Károlyi Sándornak és más pártosoknak kezénél levő értéktárgyait szolgáltassa ki gróf Mikes Mihály és Petki Dávid részére; *Hartl* Ferencz alezredest pedig, felesége udvarmesterét, utasította,[4] hogy a magyar hadak felfogadására rendelt *Ropp* orosz brigadérost a Zavadka felől érkező hadaknak, különösen a karabélyos ezrednek fölfogadására és kifizetésére sürgesse, mert naponkint várja híveinek kijövetelét.

A mikor *Vay*val magára maradt, a fejedelmen erőt vett a keserűség. Ahogy *Fiervilleen*ek, XIV. Lajos követének írta,[5] a franczia udvar egy idő óta úgy bánik vele, mint a kiszopott narancscsal, melynek héját elvetik. Lengyelországba jövetele s a császár halála óta szóba sem állnak vele; olybá veszik, mint a ki eljátszotta szerepét s nem törődnek a magyar háborúval. Egyáltalán nem támogatták a Péter czárral való alkudozásokban, a melyekhez pedig az ő kívánságukra fogott. Úgy látszik, azért adtak Vetésynek olyan fontos megbizatást, hogy körükből eltávolítsák s őt, a fejedelmet, nagy remények csalóka fényével a háború folytatására buzdítsák. Legalább gondoskodjanak hívei eltartásáról, a míg a küszöbön álló nagy dolgok eldőlnek; hiszen ösmerhetik önzetlenségét s hazaszeretetét. Vetésyt is utasította,[6] hogy menjen azonnal a franczia udvarhoz és sürgesse, hogy Fiervillet ugyanolyan czímmel és jelleggel küldjék hozzá, mint azelőtt Des Alleurst; egyúttal az aranygyapjasrend nyakláncának (collier) és a hozzátartozó ékszereknek megküldését is sürgette. Ezekre nem hiúságból, hanem tekintélyének emelése végett volt szüksége.

[2] Sz. Király naplója, 238–9.
[3] In curia nostra Viszocska, június 14. Arch. R. III. 689.
[4] Június 19. U. o. III. 689–690.
[5] Június 18. Fiedler, I. 356–9.
[6] Június 18. U. o. 356.

A könnyen mozgó *Vetésy* akkor már június 12-ike óta Párisban volt s *Torcy* külügyminiszter útján kérte XIV. Lajost, hogy Károly főherczeget ne ösmerje el Magyarország királyának, míg az Ausztriai Házat a tróntól megfosztó ónodi végzést egy másik teljesen szabad és törvényes országgyűlés vissza nem vonja. Biztosította a minisztert, hogy a részedett (trompé) *Károlyi* hibás eljárása nem akadályozhatja a magyarországi háború újrakezdését, csak pénzt adjanak a fejedelemnek. Torcy türelmesen végighallgatta hosszú előterjesztését, de nagyon óvatosan felelgetett s nem hogy a kihallgatás kieszközlésével, de még azzal sem biztatta Vetésyt, hogy átadja a királyhoz intézett emlékiratát.[7]

A fejedelemnek azonban ezekben a napokban már semmije sem volt Magyarországban az egyetlenegy Munkácson kívül, a mely május 20-ika óta folytonosan daczolt *Löffelholz* altábornagy seregével. Munkácsot a fejedelem újabban is rettenthetetlen védelemre buzdította, de a palotások ezredese, *Szentiványi* János alparancsnok, úgy találta, hogy most már hiában várnak tőle segítséget s így élete nyilt veszedelmével titkos összeköttetésbe lépett a császáriakkal.[8] *Károlyi*nak *Sennyei*hez intézett levele is[9] megtette a hatást. Ebben megnyugtatta a kanczellár-tábornokot, hogy a császárné őrségének befogadása nem jelenti a fejedelem várának és jószágának elvételét; a fejedelem a császári őrség közt is nyugodtan lakhatik; kár is, hogy, mint igaz magyar, a császár halálának hírére azonnal be nem jött. Hiszen maga hirdette, hogy ezzel minden ellenségeskedés megszűnt az országban. A fejedelem azonban nem ért egyet az országgal, koronás királynéja előtt fejét meghajtani nem akarja, a békét el nem fogadja, védőháborúra szánja el magát és Sennyeiéket is ellen-

7 Vetésy jelentése és emlékirata június 20-ról. Fiedler, I. 226—233.

8 1721 január 15. kelt bárói oklevele szerint Forgách-levéltár a M. Nemz. Muzeumban, fasc. XXI. nro 982. (régi jelzés). Károlyi-Pulay szerint (II. 472.) Rákóczi levele nem jutott be, ezen oklevél szerint azonban bejutott a várba.

9 Kelt Kassán, június 11. Közli Pulay, II. 472—481.

állásra utasítja. Ily körülmények közt a tábornagynak fegyveresen kell eljárnia a béke ellenségeivel szemben. Munkács azonban Lengyelország felé végvár s a fejedelem és Sennyei a törvények értelmében abba királyi őrséget tartoznak befogadni. Sennyei hűséget esküdött a fejedelemnek, a fejedelem az országnak; Sennyei tehát inkább az országnak engedelmeskedjék; ezzel minden egyébnél jobban biztosítja a fejedelem megkegyelmezését is. A fejedelem bizalmatlanságának a jele, hogy az egyetlen-egy Munkácsban kurucz őrséget akar tartani. De benne sem bíznak, ha a királyi őrséget be nem fogadja. Őszintébbeknek tartják őt és őket, ha Munkácsot átadják s vidékét nem teszik ki pusztulásnak. A mit ember csinált, azt az ember el is ronthatja s a királyné a béke megerősítésekor különben is több kegyelmet adott, mint remélhették.

Sennyei június 15-ikén valóban késznek nyilatkozott a vár föladására.[10] Pálffy, a ki akkor még Kassán állott, 18-ikán módosításokkal elfogadta az őrség föltételeit, melyek a szatmári békéhez való csatlakozást jelentették, de a fejedelemmel külön nem foglalkoztak.[11] Június 24-ikén a 4000 gyalogból és 500 lovasból álló őrség letette a hűségesküt, de nem a fegyvert Pálffy tábornagy kezébe s ágyúk dörgése, puskák ropogása, dobok és trombiták harsogása közt tartották meg a Te Deumot, utána pedig az áldomást.[12]

Munkács átadása következtében — magának III. Károly spanyol királynak nyilatkozata szerint[13] — az egész országban helyreállt a nyugalom s a még hamuban levő szikrákat is eloltották.

Tíz nap múlva a fejedelem a *wysocki* kastélyban hagyta feleségét, ő maga pedig Vay és mások kíséretében megindúlt Ilyvóra, a hová Javorówon és Janówon keresztül harmadnap meg is érkezett. Szieniavszkijék külvárosi házában nagyon kedves

10 Levele Károlyi-Pulaynál, II. 482–3.
11 U. o. 484–9.
12 U. o. I. 99., II. 481.
13 Levele Pálffyhoz Barcellonából július 31. U. o. 504–5. De Pálffyt «ezen gonoszság teljes kiirtására» buzdította.

fogadtatásra talált; egyszer Szieniavszkijék, máskor Visnieveszkij herczegék adtak a tiszteletére fényes ebédet és egy városi úr is meghítta a kertjébe.[14] A fejedelem a zajos ünneplések közt is talált időt, hogy Klementnek s más követeinek s általuk a külhatalmaknak is megmagyarázza,[15] miért nem fogadhatja el a szatmári békekötést. Az ország jogai és szabadságai megsértésének nevezte, hogy a nádor valamennyi vármegyében Magyarország királyának hirdette ki Károly főherczeget, holott a kihir-

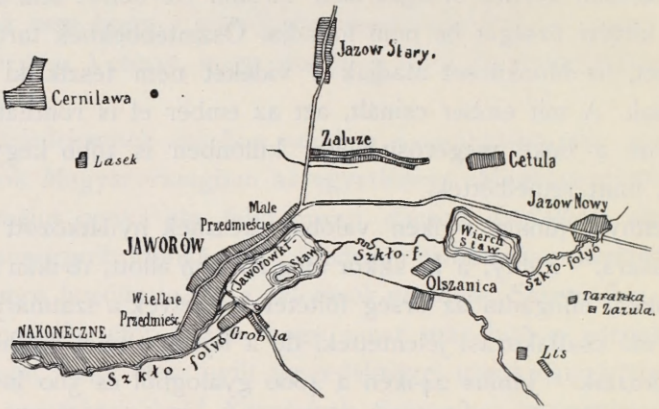

70. JAWOROV ÉS ZALUZE KÖRNYÉKE

detés az országgyűlésre tartozik s az eljárást maga az 1687: II. t.-cz. is szabályozza. Tudassák tehát a hatalmakkal, hogy ő az országgyűlésen kívül, eskü letétele nélkül kihirdetett királyt el nem ösmeri, mert a magyar szabadságot mindennél jobban sértené, ha a nemzet lemondana arról a jogáról, hogy királyainak föltételeket szabjon s őket azokra megeskesse. Azonban kellő biztosíték mellett személyesen jelenik meg vagy képviselteti magát a hirdetendő szabad országgyűlésen s királyúl ösmeri el azt, a kit az országgyűlés királynak ösmer el és megkoronáz.

Július 3-ikán ebédután a fejedelem Bercsényivel Janówon keresztül indult vissza *Javorówra*, a hova másnap érkezett meg. Három

14 Sz. Király naplója, 239. A város leírása u. o. 239–240.

15 Klementhez június 27. Fiedler, II. 185–8. Szalay, 79–81.

hetet töltött ottan. A török-orosz csatatérről hírek még nem érkeztek, a politikában szélcsend uralkodott, csak a fejedelem szőtte egyre terveit. Ezek közé tartozott, hogy *Magyarországot a szent római birodalommal. kellene egyesíteni*,[16] mit a birodalmi fejedelmek alkalmasint szívesen fogadnának. Magyar államférfiak már korábban is foglalkoztak ehhez hasonló tervvel. Utóbb olyan államférfiak, mint *Strafford* (a korábbi Raby) és *Robinson* lordok valóban megfontolásra méltónak tartották, hogy Magyarország a német birodalom keretében belül mint alkotmányos választókirályság maradjon fenn.[17]

A hosszú várakozás ideje alatt a fejedelem a vár kétemeletes fapalotájában mint valami nyaralóban élt. A hely fekvésével meg lehetett elégedve. A várat vízzel telt mély árkok vették körül; az alatta levő hatalmas tavon egy ötkövű malom zakatolt. A park czédrus- és hársfáit versaillesi-módra nyesték s a sugarak módjára szétágazó árnyas utakat ilyen fák szegték be. Helyenként szökőkútak, vízimesterségek, madárröpdetők, halastavak voltak; a park kellő közepén pedig fürdőház ólomkáddal és zuhanynyal.[18] A fejedelem ebben a gyönyörű, de kissé elhagyatott kertben egyszerű szórakozások, fürdés, séta, olvasás közt töltötte idejét. Mindennap misét hallgatott s megállapított időben káplánjával, *Fray* Józseffel együtt buzgón imádkozott Szűz Máriához. Mióta feleségével találkozott, *Szieniavszkij*néval csak az udvariasság határai közt beszélt. Az asszony, a ki egynapi járóföldre lakott tőle, gyakran hítta magához. Meg is látogatta, mert politikai okokból nem mondhatott le barátságáról s nem akarhatta, hogy a szerelmet gyülölet kövesse. Parányi kocsiján nekiment a legnagyobb vízáradásnak is, hogy fölkeresse és szinte gyönyörködött benne, hogy az asszony ezt a régi vonzalomnak tartotta, az emberek pedig az igazi lovagiasság és vakmerőség jelének tekintették.[19] Magános kirán-

[16] Július 6-ról kelt levelét csak Vetésynek Londonban szeptember 18án írt levele hivatkozásából ismerjük. Fiedler, II. 211.

[17] U. o. 218. és Szalay, 123.

[18] Sz. Király naplója, 243—4.

[19] Rákóczi önéletr. 222—3.

dulásai valóban vakmerők voltak, mert Dzikówról, Szieniavszkijék birtokáról Bercsényi éppen most értesítette, hogy a bécsi udvar *Szandeczkij*nek (Lubomirszkij herczegnek) s *Ribinszkij*nek — a grófságon s tábornokságon kívül — fejenként 200.000 forintot ígért, ha Rákóczit és Bercsényit elteszik láb alól. Ribinszkij azonban nem vállalkozott erre a hitványságra s megmutatta a leveleket Szieniavszkának, ez pedig Bercsényinek.[20] Szieniavszkij olyan ürügy alatt, hogy újonczozni akar, egy kapitány alatt a Kasunow-ezredből 60 embert rendelt a fejedelem mellé Javorówba. Testőrségnek azért nem nevezte, mert a király és a tanács nyiltan védelmébe vette a fejedelmet s a király nagyban fogadkozott, hogy erről a védelemről nem mond le a német kedvéért.[21] Azonban Szieniavszkij jobban szerette volna, ha Rákóczi Podoliában, a Bug mellett, *Medsibosh* (Medzibuz) várában, Esterházy Antal pedig attól délnyugatra, *Satanów*ban (Satono) vonúl meg, a mely most éppen Ausztria (Galiczia) és Oroszország határán fekszik. Medsiboshban kétesztendei termés van fölhalmozva a csűrökben, a lovaknak, barmoknak elég a legelőjük, a pusztákon annyi szénát csinálhatnak, a mennyi csak kell. A jószág nagy s a vár, a melyet *Dessio* éppen most erősített meg, elegendő védelmet ad. Fölajánlotta a brzezáni várat is, hol tíz évvel azelőtt egyszer már menedéket talált, de megjegyezte, hogy szálláson kívül egyebet ottan nem adhat.[22]

Pálffy János megbízásából ezalatt gr. *Wallis* cs. tábornok és egri várparancsnok is bement Lengyelországba és nagy igéreteket tett a visszatérő bujdosóknak, a miben gr. *Wilczek* osztrák követ buzgón támogatta. *Rivière* tüzérezredes, magyar felesége után epekedve, július közepén valóban késznek is nyilatkozott, hogy a franczia seregben viselt alezredesi rangjával a császári seregben vállaljon szolgálatot.[23] Másokkal nem nagyon boldogúlt;

[20] Július 12. és 14. Arch. R. VII. 6., 8.
[21] Július 14. U. o. 7.
[22] U. o. 8—9.
[23] Bercsényi július 17. U. o. 10.

de Forgách Simon máris hajlandóságot mutatott, hogy Medsibosh helyett Gács várában lakjék.[24] 13-ikán *Ghyczey* Zsigmond lovászmester, *Ghyczey* Gábor és *Komáromy* János bejárók, *Szentpétery* András, *Beniczky* Farkas és *Fáy* András nemesinasok, egy hét mulva pedig — édesanyja halálának hírére — *Kandó* Zsigmond írnok is elbúcsúzott a fejedelemtől s hazamentek Magyarországba.[25] Wallis, ki máskülönben is sikerrel járt, *Hartl* János Erazmusnak, a cs. kapitányból lett kurucz ezredesnek, 4000 aranyat igért, ha Bercsényit megöli; Savoyai Jenő herczeg azonban undorodva utasította el ezt a tervet,[26] *Dupont* azonban, Rákóczi franczia tolmácsa és udvari sebésze, ezt a tervet idején fölfedezte a fejedelemnek s két más osztrák kémet is leleplezett.[27] Pedig Hartl hűségtől áradozó leveleket írogatott a fejedelemhez, a ki most is megbízta, hogy a Charrière-ezred szökevényeinek összeszedésére *Ropp* orosz brigadérostól biztost kérjen maga mellé.[28] Drohobyczán Ropp éppen ezekben a napokban tartott szemlét a Lengyelországba jött magyarok felett.[29] Köztük volt Szatmári *Király* Ádám, a ki pár nap múlva, július 19-én, udvari bejárónak esküdött fel Javorówon s azután ötödfél esztendeig naplót vezetett a fejedelem tetteiről. Elsősorban az ő feljegyzéseinek köszön-

71. GRÓF WILCZEK HENRIK VILMOS.

24 Július 19. U. o. II.
25 Sz. Király naplója, 240.
26 Levelét említette Thaly a képviselőház 1903 márczius 27-én tartott ülésében.
27 Július 31. Arch. R. VII. 11—12.
28 Július 14. U. o. III. 690—1.
29 Sz. Király naplója, Rákóczi-tár, I. 240.

hetjük, hogy biztosan tudjuk, Lengyel- és Francziaországban hol és mikor járt a fejedelem, hogyan élt s milyen nevezetesebb személyekkel találkozott.

A nagy árvizek miatt Rákóczinak késnie kellett a wysocki és jaraszlói kirándulással, pedig már 16-ikára várták. Nem beszélhetett tehát *Miozczinskij* lengyel kincstárnokkal sem, a magyar határokon álló lengyel hadak új parancsnokával, hanem csak

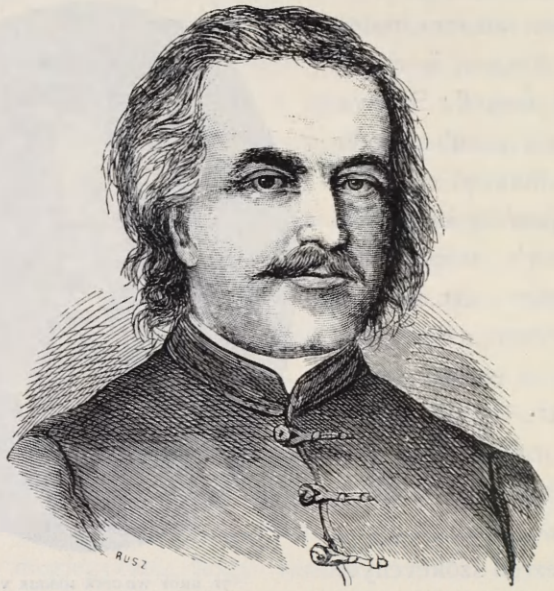

72. SZATHMÁRI KIRÁLY ÁDÁM.

levélben kérte meg,[30] hogy az ő vagy a Bercsényi útlevele nélkül egy kuruczot se engedjen visszatérni Magyarországba s ebben az ügyben főhadsegéde, *Székelyhidy* Mihály meghallgatásával járjon el. Július 24-ikén néhányad magával Javorówról Jaraszlóra indúlt. Az éjszakát saját falujában, Surówon töltötte s másnap, a 3—4 kilométer szélességre kiáradt Szan vizén keresztül, nyolczadmagával két egymás mellé kötött csolnakon

30 Július 21. Arch. R. III. 691—2.

ment be Jaraszlóra. A veszedelmes útat még aznap visszafelé is megtette. Surówon meghálván, már reggel otthon volt Javorówon.[31]

Vetésy leveléből[32] ottan értesült, *Torcy* külügyminiszter június 20-ikán milyen ridegen nyilatkozott ügyéről. Egyenesen kijelentette, hogy XIV. Lajos nem segíti tovább, mert maga is békülni akar; Rákóczi pedig, a ki uralkodóból alattvaló lett, olyan most már, mint az a püspök, a ki molnárságot vállalt. A fejedelem azonnal[33] tiltakozott az alattvalóságnak gondolata ellen is. «A mi történt — mondta — a Károlyi műve, a ki hűtelenül élt a reáruházott hatalommal.» Elösmerte, hogy nincsen már hada; az oroszok habozása miatt még Charrière 800 embere is eloszlott. A velejött tábornokok és más bujdosók inséget szenvednek. Ha van a francziákban őszinteség, segítenek rajtuk s módot adnak, hogy újra kezdjék a háborút. Hála Istennek, még övé a nemzet szíve és hajlandósága; s a kuruczok le nem tették volna fegyveröket, ha Károlyi el nem hiteti velök, hogy ezt ő parancsolja. Ha úgy jön a sora, az egész nép engedelmeskedni fog neki. Megmondhatja Párisban, hogy kész ugyan föláldozni magát a magyar hazáért s ernyedetlenül előmozdítja a király érdekeit, de csak akkor fog az új munkához, ha a király előbb szerződést köt vele, mint Erdély fejedelmével. Ebben az esetben ő maga állna a sereg élére; mert ha Bercsényi vagy más vezetné, a zavar újra kezdődnék. Moldvából az orosz sereg födözete alatt benyomúl Erdélybe s elfoglalja annak fejedelemségét; onnan, egyenesen tőle függő idegen hadak élén, megint fegyverre szólítja a magyarokat. Jobb móddal folytathatja a háborút, mert összeforr a sereggel s nem kell annyi kíméletet tanusítania, mint mikor külföldi segítsége nem volt. Ha Bezenválra vagy másra bízzák a szerződés megkötését, két hónapig még Lengyel- vagy inkább Oroszországban marad; de ha nem akarnak szerződni vele, tudni szeretné, miként fogadnák a franczia

[31] Sz. Király naplója 241.

[32] Július 12. Fiedler, I. 234—5. Szalay, 83—84.

[33] Július 29. Fiedler, I. 359—363. Szalay, 86—90. Ez egyúttal felelet Vetésynek jún. 20. és 22. kelt jelentésére. (Szalay, 76—77.)

udvarnál, mert itt Ribinszkij és Lubomirszkij herczeg miatt élete sem biztos és már jaraszlói uradalmát is kénytelen zálogba vetni.

A másik rossz hír sem váratott magára. 31-ikén este újból útnak indúlt és Surówon át augusztus 2-ikán érkezett Jaraszlóba, hol az apáczák klastroma közelében szállt meg. *Golovkin* kanczellár födözet alatt küldte oda *Pápay* Jánost, kit a czár szövetségese, a moldvai vajda előtt, június 25-ikén hazugnak és csalónak nyilvánított, mert azt mondta a vajdának, hogy a fejedelem a czár tudtával küldte őt a portára. Igazat mondott; de sehogy sem politikus őszinteségével a vajdát éppen akkor idegeníthette volna el a czártól, mikor ennek moldvai földön kellett meggátolnia a törökök előnyomulását. A fejedelem is szemrehányást tett Pápaynak, hogy vigyázatlanúl megsemmisítette reményét, a melyet az oroszok és törökök kibékítéséhez fűzött.[34] Azonnal értesítette Golovkint, sőt magát a czárt is,[35] hogy Pápayt elfogatta. Megkérdezte, milyen elégtételt adjon, de egyúttal mentegette követét. A czárhoz külön megbízatással küldte *Ebeczky* Sámuelt. Akkor már tudta, hogy július 12-ikén a czár békét kötött a törökökkel; de még nem ösmerte a béke súlyos előzményeit és föltételeit, a mikről a czár később személyesen és igen őszintén beszélt neki.[36] Mostan mint győzedelmes békekötőt üdvözölte s diadalt kívánt minden ellenségével szemben. Öröme annál nagyobb, mert a törökkel megbékülvén, a czár mostan már megmutatja hozzá s a magyar nemzethez való kegyelmét, helyreállíthatja Magyarország szabadságát. Bizalmukat, reményüket, Isten után, beléje vetik.

Másnap hajnalban a fejedelem titkosan odahagyta Jaraszlót, de nem Wysocka, vagyis délkelet, hanem észak felé; mert szomszédos wysocki uradalma erdejében két század magyarországi német had leselkedett reá, hogy elfogja. Csakhamar elért a

34 Rákóczi önéletr. 230., eml. 300.

35 Augusztus 4. Arch. R. III. 692–8.

36 Péter czár eddigi életirói nem vették figyelembe Rákóczinak erről a hadjáratról való elbeszélését (Önéletr. 231–3.), a mely magának a czárnak előadásán alapszik és sok téves adatot megigazít. Fontosak Safirow német titkárának Ebeczky levelében foglalt közlései is augusztus 20-áról (Arch. R. VII. 17–18), a miket a fejedelemmel közölt.

RÁKÓCZINÉ.
Az Aradi Kölcsey-Egyesület gyüjteményében őrzött régi festményről.

Szieniavszkijak ősi helyére, Sieniawára, mely a Szan jobb partján, Jaraszlótól tizenöt kilométerre van. A palatinusné gazdatisztje is elkísérte s gondoskodott ellátásáról. A fejedelem a nap fáradalmait a füge- és más ritka fákkal ékes kert árnyában pihente ki. 6-ikán negyvenöt kilométert tettek meg kelet felé *Olyeszyce*ig, hol megint Szieniavszkijék árkokkal és szép kerttel körülvett, várszerű udvarházában szálltak meg. Másnap ötven kilométernyi út után a *magierówi* (magyaroskai) vendégfogadóban kaptak éjjeli szállást. Reggel a fejedelem szentmise után újra megindult és Zólkiewen (Solyquán) át késő este érkezett *Kukizów*ra, mely Ilyvóhoz északkelet felé 40 kilométerre van. Három nap alatt 170 kilométer útat tett meg; jól esett tehát utána pár napi foglyázás és madarászat.[37] Itt, Szieniavszkijék félig kész udvarházában, várakozott a czárra, kinek vereségéről csak most hallott biztos híreket. A ránézve szomorú valóságról maga is meggyőződött, mikor augusztus 21-ikén 7—8 kilométerre eléje ment a czárnak *Dzidziłów*ba (Dedilowba), hová hatalmas szövetségese egy kis éhes csapattal érkezett meg. Meghítta őt Dolgoruckij herczeggel, Golovkin kanczellárral s több tiszttel együtt «egy korty» tokaji borra. A czár néhány óráig jókedvűen borozgatott, beszélgetett vele. Rákóczi az ő bizalmas közlései alapján jegyezte föl az orosz sereg július 8—12-iki szerencsétlenségének történetét.[38]

Vége volt a török-orosz háborúnak, de az orosz-franczia szövetségbe s Magyarország megsegítésébe vetett hitnek is. A czár újra meghítta a fejedelmet s bujdosótársait *Ukrajná*ba, a Kijewtől délre eső területre. Negyven esztendő mulva a neki szánt telep déli szomszédságában, a régi magyar Lebediában, csakugyan letelepedtek magyarországi szerb elégületlenek;[39] de Rákóczi nem akart ennyire elzárkózni a magyar hazától, a melynek szabadságáért minden pillanatban kész volt síkra szál-

37 Sz. Király naplója, 241—2.
38 Rákóczi önéletr. 233.
39 Ennek a története Kiss Miklóstól Erzsébet czárnő szerb telepítései. (Marosvásárhely, 1909.) Magának a területnek leirása u. o. 44—56.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

lani. Közelebb akart lenni a franczia-német csatatérhez, a hol még nem dőlt el a küzdelem.[40] A franczia királytól még mindig remélte, hogy belefoglalja az általános békébe. *Torcy*nak ugyan nem nagyon állott a kegyében. Ez a külügyminiszter azt hitte róla, hogy nagyobb a szerencséje, mint a képessége; hogy ha szerencséjével élni tudott volna, az Ausztriai Háznak most egy talpalattnyi földje sem volna Magyarországban; de hát Rákóczi telhetetlen papzsák[41] létére minden pénzét fényűzésre költötte s pénzt adni neki annyi volna, mint azt szántszándékkal elvesztegetni.[42] A király maga azonban augusztus 4-ikén biztosította Vetésyt, hogy Rákóczit továbbra is pártolja. Most már Torcy is csak a mostoha körülményeket emlegette, mint a segítség akadályait. Legtöbbet talán az angoloknak és a hollandusoknak a császárral kötött szövetsége fölbomlásától várhatnak.[43] A fejedelem valóban attól és a császár-választás eshetőségeitől remélte ügye fordulatát. Azért szánta rá magát, hogy nem vándorol ki Ukrajnába, hanem elkíséri a czárt *Elbing*be, Danczka közelébe s ha minden törik-szakad, onnan Franciaországba megy. A czár megigérte, hogy a Visztulán odáig egy hajót bocsát rendelkezésére. Azután szállására ment és csak másnap folytatta útját Zólkiew felé.

A vendéglátás után a fejedelem Kukizówra tért vissza s harmadnap, augusztus 23-ikán indult Bercsényivel és egész udvarával Péter czár után. Zólkiew várában[44] Szieniavszkával együtt 24-ikén részt vett azon a lakomán, a melyet *Szobieszkij* Konstantinus királyi herczeg, Wielkie-Oczyban pedig másnap a russiai palatinus adott a czári pár és kíséretök számára. Rákóczi Szurówon vált el Szieniavszkától, ki bement Jaraszlóra, mire a közeli Wysockáról a fejedelemasszony még az este (augusztus 25) meglátogatta urát, de csak rövid ideig maradt nála.[45] Kétségen kívül hűtelennek tartotta, mivel most is annyi

40 Rákóczi önéletr. 234.

41 Panier percé, lyukas zseb.

42 Vetésy Fontainebleauból július 29. Fiedler, 1. 236—7. Szalay, 90—92.

43 Vetésy augusztus 6. Fiedler, 241—3. Szalay, 95—97.

44 Leírja Sz. király, 243.

45 U. o.

időt töltött egy másik asszony társaságában. A fejedelem mindennap bejárt Jaraszlóba a czárhoz és gondoskodott hajója fölszereléséről. Kibékült feleségével és huszonnegyed magával augusztus 29-ikén hajóra szállt, hogy a czárt elkísérje s a Baltitenger mellett keresse hazája boldogságát. Felesége követni akarta, de elájúlt, mikor elolvasta azt a levelet, a melyben arra kérte, hogy maradjon, mert reméli, hogy nemsokára visszajöhet.[46] Maradt tehát. *Férj és feleség többé sohasem látták egymást.* S a boldogtalan Mária Amália Saroltának a rettenetes bizonytalanságban csak az az egy vígasztalása volt, hogy ura most már Szieniavszkától is örökre elszakadt.[47]

VII.

PÉTER CZÁR TÁRSASÁGÁBAN.

— 1711. augusztus 29.—november 18. —

PÉTER czár tizenegy hajóval indult augusztus 29-én délután 2 órakor a Visztulán lefelé. Az egyik hajón Rákóczi ült huszonnégy udvari emberével, szolgájával. «Isten vezérelje szerencsénkre fölségedet — köszöntötte őt Bercsényi[1] — s láthassam is hamar hazánk dicsőségével!» *Vay*, *Aszalay* már elkésve érkeztek Wysockára, hogy láthassák, de megmaradtak hűségében. Ellenben *Ráday* Pál, *Hellenbach* János, *Keczer* Sándor, *Nedeczky* Sándor, *Sréter* János és *Lányi* Pál Jaraszlón Nagyboldogasszony napján értekezletet tartottak; kijelentették, hogy elfogadják a szatmári békét s bemennek a hazába. Levélben melegen búcsúztak el a fejedelemtől, kinek jó emlékezetét mindenütt magukkal hordozzák s kívánják, hogy nemzeti ügyünk boldogulásával Isten hozza vissza édes hazájába.[2] *Bercsényi,*

46 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 1. Arch. R. VII. 26.

47 Rákóczi önéletr. 234.

1 Augusztus 29. Arch. R. VII. 21.

2 Augusztus 15. Szalay, Rákóczi bujdosása, 153—4.

Esterházy Antal, *Forgách* Simon, *Csáky* Mihály, *Charrière* (ki legtovább tartotta együtt ezredét), sőt maga a *fejedelemasszony* is *Rönne, Ropp, Seremetjew* s más orosz tábornokoktól várták

73. BÁRÓ RÖNNE KÁROLY OROSZ TÁBORNOK.

ellátásukat. *Rönne* Károly különösen nagy magyarbarátnak mutatkozott; magyar ruhát akart csináltatni magának, magyar lovat, nyerget, czafrangot vásárolni;[3] de a következések megmutatták, hogy jó szónál egyebet alig adhatott. A bujdosók

[3] Bercsényi november 10. Arch. R. VII. 54.

I. KATALIN CZÁRNŐ.

barátkozni kezdtek azzal a gondolattal, hogy kivándoroljanak Ukrajnába; a maradók közül a fejedelemasszony 4—6 udvari embert kívánt a maga nagyobb biztonságára. Ilyvóban vagy Szászországban szeretett volna meghúzódni, hogy urának a tárgyalásoknál használhasson. Sokan mentek volna a fejedelemmel, de olyanformán jártak, mint *Ebeczky*, a kinek nem volt mentéje, erszénye, semmije. Később mégis követte. A lengyelek mindnyájukat szidták, mert «ezek az átkozott magyarok gyujtottak gyertyát a muszkáknak».[4]

A lengyelországi magyar emigránsok középpontja *Jaraszló* lett. Ottan élt *Rákócziné* Ostrogi Janusius herczegnek a főtér egyik sarkán levő palotájában, udvarnépe pedig a főtér más emeletes házaiban. Egy esztendő mulva elköltözött onnan, de sokan, mint *Krucsay* István, *Jávorka* Ádám, *Bercsényi* Miklósné, *Kajdacsy* Péterné mindhalálig, sőt holtan is ott maradtak. Temetkezőhelyök, a Szent-János-templom, elpusztult;[5] sírjuk fölött sétakert van. Kő, czímer, fölirat nem emlékeztet azokra, a kik szenvedéseikkel Jaraszlót, a bujdosók egyik telepét, a magyarok szent helyei sorába emelték. Rákóczit végzete másfelé, messzebbre sodorta. «A merre tenger zúg, a merre a szél jár, csillag lehanyatlik: ott nyugszik meg ő már.»[6] Most azonban még, a hatalmas czár hajóján a népdallal[7] nem mondhatta el, hogy árva országa sorsának javulását, sötét felhői közt ég bosszúállását mindhiában várja. Hiszen éppen az a reménység vitte előre, hogy ezek a sötét felhők felszakadnak s «Isten ad hazánk felett tiszta, fénylő kék eget!»

A czár hajóraja az első nap csak 15 kilométer utat tett a Szan vizén s az utasok az éjszakát Sieniawa mellett a parton töltötték.[8] Másnap tovább indultak. A czár és a fejedelem tár-

4 U. ő augusztus 29. és szeptember 1. U. o. VII. 21—27.

5 Thaly, Jaroslawi kutatások, Századok, 1888. 597—610. Magasházy László, A magyarok sirboltjaiban. Budapesti Hirlap, 1910., 19. sz.

6 Régi kurucz népballada. Közli Thaly, Tanulmányok, 408—9.

7 Rákóczi búcsúdala u. o. 409. Rozsnyai Híradó, 1875. 14. sz. Gy. D. naplójából.

8 Sz. Király naplója, 244.

szekerei a szárazföldön kísérték vagy inkább követték a rajt. Lezajsk (Lezanczko), Kreszów (Cresova), Ulanow mellett elevezve, augusztus 30-án este Princelojnál kötöttek ki. 31-én érintették Rozwadówot (Rozadovát), látták a sandomierzi tornyokat s késő éjszaka a Szan torkolatán túl *Zawichost* (Zajequoszt) falunál a Visztula partján pihentek meg. Ez a falu ma már orosz terület. Szeptember elsején Koczurig jutottak. Másodikán délben *Lubomirszkij* herczeg nagy vendégséggel várta a czárt, kinek egy futár hírül hozta, hogy a szultán a békét megerősítette s XII. Károlyt Benderből kiutasította. Lubomirszkij a muzsikusokat a czár hajójára vitte s a jó hír örömére nagy mulatságot és vendégséget csaptak, még tánczoltak is a hajón. A fejedelem csöndesen nézte, a vert vezér milyen vígan vonúl hazafelé. Sokat nem szeretett a czárban, de csüggedni nem tudó természetét valóban szerette, mert csüggedni ő sem tudott. Késő este azután a czár partra tette Lubomirszkijt a muzsikusokkal együtt, de a hajósoknak, kik aznap 82 km. útat eveztek, csak Strunzace mellett engedett pihenést. A hajók parancsnokai orosz kapitányok, hajómesterei a vidéket ösmerő lakosok voltak. A czár jól fölszerelt, könnyű hajója járt elől s a többinek ez után kellett igazodnia. Naponkint csak 60—80 kilométer útat tehettek, mert a tömérdek fatörzs és homokzátony néha órákig tartó késedelmet okozott s miattuk és a sziklák miatt nem egyszer voltak kitéve a megfeneklés vagy a hajótörés veszedelmének. Szeptember 3-án egy helyütt a part és a hatalmas fatorlasz közt csak csolnakokon kelhettek át. A fejedelem hajójának kormányába egy erősebb ág úgy belecsapódott, hogy kilökte irányából s elrekesztette vele a szűk nyílást. A víz sodra a többi hajót egyenesen neki hajtotta. «Az árboczokra keresztben erősített vitorlák kötelei összekuszálódtak a kötelekkel, — írja maga a fejedelem[9] — rúdjaik húzták az árboczot, a hosszú gerendákból készült kormányok egymással összeütköztek. A fedélzetek, rudak

9 Önéletr. 235—236. A sok baj jellemzése Sz. Király naplójában, 247.

recsegése az ide-oda futkosó hajósok közt szörnyű lármát okozott. Némelyek a közelgő hajókat evezőikkel akarták feltartani; mások kötelekkel akarták kifogni az elszabadúlt kormányrudakat.» A fejedelem a veszedelem torkában sem veszítette el fiatalos jókedvét s bátorságát. Hajójáról átugrott a beléjök ütközött másik hajóba s tele palaczkjából egy-egy kortytyal kínálta meg a kétségbeesett hajósokat. Erre azután azok is megemberelték magukat; a hajlékony faágakat elhárították az útból, az elromlott kormányrúdakat hamarosan megigazították s a szoroson lék és törés nélkül vezették át hajóikat. Ennyi baj közt a lengyelek könnyen elhitték, hogy veszedelem érte: barátja, *Visnyoveczkij* Mihály herczeg, elfogta őt.[10] Azonban a czár és a fejedelem hajói most már vígan siklottak tovább *Varsó* felé, a melynek falai alatt éppen naplementekor kötöttek ki. A czár és a fejedelem, *Denhoff* tábornok s más lengyel és orosz urak társaságában, *Radziwill* herczeghez mentek vacsorára, de éjtszaka visszatértek a kőfal alatt álló hajóikra. Szeptember 4-ét és 5-ét a fejedelem Varsóban töltötte, hol egyszer már menedéket talált mint bujdosó[11] s hol követei útján — most négyéve — mint fejedelem kötött szövetséget a czárral. Ennek a szövetségnek negyedik évfordulóján biztosította párisi ügyvivőjét, Vetésyt, hogy érdekeit csak az orosz akarja támogatni; a mire képes is, ha kímélettel bánnak vele. Idáig azonban a francziák elhanyagolták; XIV. Lajos miniszterei vakságukban saját uruk javát sem tekintették; velök tehát nem haladhatott egy úton. Ő maga már születésénél fogva sem követhet el méltatlan dolgot. Soha, semmiféle körülmény közt sem tehet alávalóságot s igazi föladatától semmi sem térítheti el.[12]

Szeptember 5-én a czári párt, a fejedelemmel s a lengyel és az orosz urakkal együtt, *Radziwill* herczeg látta szívesen kül-

10 Szeptember 11. Arch. R. VII. 28. Varsói levelében Rákóczi megnyugtatta Bercsényit, hogy baj nélkül jutott át a veszedelmeken. Hivatkozik reá Bercsényi, 1711. szeptember 29. U. o. VII. 33.

11 Márki, Rákóczi, I. 210—217.

12 Szeptember 4. Fiedler, I. 363—64. Szalay, 109—111.

városi kastélyában, melynek a Visztulára néző széles folyosóján ebéd után tánczoltak is. *Denhoff* lithvániai tábornoknál folytatták a mulatságot és csak késő éjtszaka tértek vissza hajóikra. Másnap reggel a fejedelem — kétségkívűl egykori házigazdáinak, a lazaristáknak templomában — misét hallgatott s a czár hajórajával délben indult Thorn felé. Aznap csak Jabloniczéig jutottak; 7-én Nowy-Dwornál elhaladtak a Narew (az egyesült Bug és Csernivoda) torkolata előtt s Peczieloig, 8-án Raszlavszkáig (Włocławek?) haladtak. 9-én a Drewrencz torkolatánál búcsút mondtak a tulajdonképpeni Lengyelországnak s néhány negyed óra mulva a porosz-lengyel *Thorn*ban, Copernicus szülővárosában kötöttek ki. Egyelőre véget ért a tizenkét napi fárasztó víziút, melynek unalmait a czár a hajón folytonos mulatozásokkal oszlatta el. Most is, a mint kiszállt, a fejedelmet az orosz és a lengyel urakkal együtt azonnal magával vitte egy vendéglőbe s az út befejezését késő estig borozással, lakmározással, tánczczal ünnepelte meg. A fejedelem a maga állásához méltatlannak tartotta ezt a korcsmai mulatozást, de nem utasíthatta vissza, mert a legnagyobb mértékben rászorúlt a czár jóindulatára.[13]

Ágost lengyel király tábornagya szeptember 11-én a czárt és a bujdosó fejedelmet fényesen megvendégelte. A társaságban jelen voltak *Dolgoruckij* Feodorovics Jakab herczeg, *Golovkin* miniszter, *Kurakin* herczeg, *Gesoff* orosz és *Ribinsky* lengyel tábornokok. Maga a czár harmadnap Golovkinnal, *Kurakin*nal és Gesoffal Karlsbadba indúlt egészségének helyreállítása végett, de feleségét Thornban hagyta. *Katalin*nal a czár titkosan már négy esztendeje megesküdött, s most foglalkozott azzal a gondolattal, hogy házasságukat nyilvánosan is megáldassa. A czárnő az úton és itt mindenkor tiszteletet, érdeklődést és nagy figyelmet tanúsított a daliás fejedelem iránt. Rákóczi attól tartott, hogy a rendkívűl gyanakodó természetű oroszok a férj távol-

13 Rákóczi Önéletr. 237. Sz. Király 246—7. Thorn leírása u. o. 249—250.

létében hírbe hozzák vele, minek következtében nemzete s önmaga elveszíthetné a czár barátságát. Ettől már különben sem remélt sokat, mert tudta, hogy Karlsbadban a czár találkozni fog *György Lajos* hannoveri választóval (a későbbi I. György angol királylyal), a Habsburgház legjobb barátjával, a minek következtében a magyarok iránt alkalmasint meghidegül. A mint tehát a czárnak előre jelentette, maga is útra készült Danczkába s onnan — titkosan — Berlinbe, hogy a porosz királylyal értekezzék, s Berlinből a londoni udvar elé terjesztett kérelmét is hathatósabban támogassa. Egyrészt Magyarországnak a német birodalomhoz csatolásáról, s a magyar bujdosóknak Poroszországba való befogadásáról, másrészt pedig az angol-holland közbenjárás kieszközléséről, az angoloknak s az oroszoknak ez ügyben való együttes eljárásáról, Erdélynek Rákóczi részére való visszaadásáról s a magyaroknak az általános békébe foglaltatásáról lehetett volna szó.[14] Kétségtelen, hogy tervének egy részét a czárral is közölte. Ugylátszik, szóba jött, hogy el is kísérje. Bercsényi nem csodálta,[15] hogy nem ment vele, de mégis szerette volna, hogy

74 GYÖRGY LAJOS VÁLASZTOFEJEDELEM, UTÓBB I. GYÖRGY ANGOL KIRÁLY.

14 Fiedler, II. 225. Szalay, 125–6.

15 Szeptember 29. Arch. R. VII. 37.

még hivatlanúl is jelen legyen az összejövetelen, mert nem remélte, hogy annak idején a franczia király meghívja. A fejedelem különben úgy gondolkozott,[16] hogy ha ő, a czár, ilyen körülmények közt nem ment volna fürdőbe; mire Bercsényi megjegyezte, hogy csak hadd mosakodjék, mert megmocskolta a török s ha már tisztúlni akar, máshol mosdjék, ne otthon.

A fejedelem ezután még harmadfél hetet töltött Thornban, hogy magyar ruhái helyett franczia öltözeteket készíttessen s útra egyébként is elkészüljön.[17] Ez idő alatt akarva, nem akarva, többször találkozott a czárnéval, a kit sokan tartottak szépnek, de nem találták elég műveltnek. Az erős, nagy, vidám asszony a fejedelmet sok tekintetben Szieniavszkijnéra emlékeztette, de tudta róla, hogy igazán szereti az urát, kit ebben a háborúban megmentett. Bercsényi mégis többet várt a fejedelemnek a czárnéval való találkozásától, mint a czár ottlététől. Hitte, hogy a czárné sokat segítene rajta, ha úgy merne, mint akarna cselekedni; de «valamely okból» csak keveset tud tenni, sőt szólni is. A fővezér szerint Rákóczinak ez a thorni maradása többet érhet, mint ha kétszáz minisztert avatna be terveibe, mert családi körben a feleség szép csöndesen sokat véghez vihet.[18]

A czárné tiszteletére szeptember 20-án *Dolgoruckij* herczeg, 24-én pedig a fejedelem, s az ő tiszteletökre 27-én maga a czárné adott vendégséget. Mind a három helyen késő estig tánczoltak s a czárnénál a fejedelemnek különösen jókedve volt. Azonban, ahogy a mulatságból szállására tért, azonnal franczia ruhába öltözött s éjjel tíz órakor elbúcsúzott *Perényi* Farkas udvarmestertől s a czárné udvarában hagyott tizenöt emberétől. Kiment a Visztula hajóállomására,[19] de valami okból napokig kellett ottan várnia; mert még másnap,[20] sőt 30-án is,[21] Thornból írt Bercsényinek és tudatta vele, hogy a porosz királyhoz készül. «Adjon Isten szerencsés útat a brandenburgushoz fölségednek — válaszolt

16 Rákóczi önéletr. 237.
17 Sz. Király naplója, 248.
18 Bercsényi okt. 10. Arch. R. VII. 45.
19 Sz. Király naplója, 248.
20 Arch. R. VII. 43.
21 U. o. 39.

barátja;[22] — de ha drága a piacza, semmi sem olcsó; mert a jó szobát, jó szót ingyen, olcsón nem adja. Megvallom, nem hiszem, valaki kiimádkozhasson bennünket, hacsak ki nem vághat!»

Végre október elsején a fejedelem megindúlhatott *Danczka*[23] felé. Álnév alatt, mint orosz tiszt utazott. Több napi útja után Danczkába «nem minden nehézség, kérdezősködés és vizsgálat után» bocsátották be.[24]

Bezenval báró franczia követ nagyon szívesen fogadta s inkognitóját megőrizte. A derék svájczinak becsületessége, vendégszeretete, okossága, figyelmessége nagyon megtetszett a fejedelemnek, a kit a követ minden tőle telhető dologban tisztelettel, gondosan és leleményes módon támogatott.[25] Valóban «más esze» lett, mert a svédnek tehetetlensége miatt most már az orosz czárnak és szövetségeseinek barátságát kereste.[26] Bercsényi nem csodálta, hogy a fejedelem eleinte nem talált egyebet a dicséretnél Bezenvalban, de hozzátette, hogy majd megválik, milyen ember, ha tenni kell. Hiszen, ha valaha uralkodott, most csakugyan végzetesség uralkodik a világon; de éppen október 10-i leveléből látta,[27] hogy a svédekhez hajló Bezenvalt csak a fejedelem tartja az oroszok barátjának. Fierville szerint a czár melegen fölszólalt a magyarok érdekében, de ha Sziléziát megszállaná is, a magyarokat csak utoljára használná föl a bécsi udvarral szemben. Talán bízhatnak benne; de «a ki a tavaszi sóskán hízni akar, ki kell annak telelnie, ha csak szalmán is!»[28]

A fejedelem a telet valóban itt akarta tölteni Danczkában, mely a lengyel király védelme alatt, a franczia királylyal pedig barátságban állt, s így a bécsi udvar cselvetéseitől nem kellett tartania. Olvashatta a város történetében,[29] hogy Danczka jóformán

[22] U. o. 41.

[23] Így nevezték a magyarok Danzigot lengyel Gdansk nevéről. (Latinúl Rákócziék Gedanumnak írták.)

[24] Rákóczi önéletr. 237—8.

[25] U. o.

[26] Bercsényi okt. 10. Arch. R. VII. 43.

[27] Október 26. U. o. VII. 46.

[28] Bercsényi, október 26. U. o. 47—8.

[29] Curicke, Der Stadt Danzig historische Beschreibung, 1687. Lásd Grisebach, Danzig, 71. l. Ennél régibb a város magyar leírása Szepsi Csombor Márton 1620. évi Europica Varietásában.

centruma és középpontja olyan királyi és birodalmi kereskedő városoknak, mint Wilde, Lübeck, Stockholm, Krakó, Lublin, Lipcse, Boroszló, a melyek mind körülbelül 80 mérföldre vannak tőle, mintha az Isten ezt a várost arra rendelte volna, hogy a kényelmére való dolgokat minden helyről beszerezhesse. Rákóczi is innen akarta megfigyelni az európai eseményeket, különösen a háború és a császárválasztás eshetőségeit. Előbb azonban, mint Sárosi gróf, a porosz királylyal szeretett volna találkozni. Útlevelét szeptember 22-ről meg is kapta, de azzal a bizalmas értesítéssel együtt, hogy látogatása kellemetlen helyzetbe sodorhatná a királyt, mert mostan már kétségtelen, hogy Károly főherczeg Spanyolországból mielőbb visszatér s akkor megválasztják császárnak. Valószínű, hogy a bécsi udvar gátolta meg Rákóczinak karlsbadi és berlini útját. Kéz alatt ugyanis figyelmeztette a czárt, hogy Karlsbadba ne vigye magával Rákóczit, mert ezt elfogatja; a porosz királytól pedig elvárta, hogy nem fogadja be a lázadót, ki most is franczia kézben van. A fejedelem maradt tehát s hogy nagy udvart ne kelljen tartania, *Sárosi gróf* neve alatt élt tovább Danczkában.[30]

Érdekelte ennek a Hansa-városnak, a Föld egyik legnagyobb gabona-piaczának vidám társadalma. Világi foglalkozásokkal, üdüléssel, felejtkezéssel szórakozott; de nem annyira az Artus-udvarban találkozó patricziusoknak, mint a lengyel főuraknak társaságát és baráti összejöveteleit kereste föl. A zajosabb mulatságokban nem vett részt, de az élettől egyáltalán nem zárkózott el. Nemcsak új barátságokat kötött, hanem új szerelmi viszonyt is, a mit önéletrajzában bevall, de egyébként nem nyilatkozik róla.[31] Könnyed életmódjával talán csak azt akarta elhitetni a világgal, hogy megúnta a politikát; pedig egy pillanatra sem felejtkezett meg föladatairól. Már október 16-án

[30] Jablonsky levele Klementhez Berlinből, október 31. Fiedler, II. 229—231. Szalay, 151—3. Rákóczi önéletr. 238. Mörlin bécsi jelentése október 10. Tört. Tár, 1882. 171. Vetésy november 6. Fiedler, I. 254. Szalay, 158.

[31] Rákóczi önéletr. 239. «A kis Fanichen»-ről Fiedler, II. 494.

Thornba küldte orvosát, dr. *Lang*ot, a czárnéhoz és intézkedett, hogy ott maradt emberei a podgyászszal együtt, a czár visszaérkezésének hírére, azonnal elinduljanak Elbing felé, a mi 20-án meg is történt.[32] Kevés jót várt az elbingi találkozótól[33]

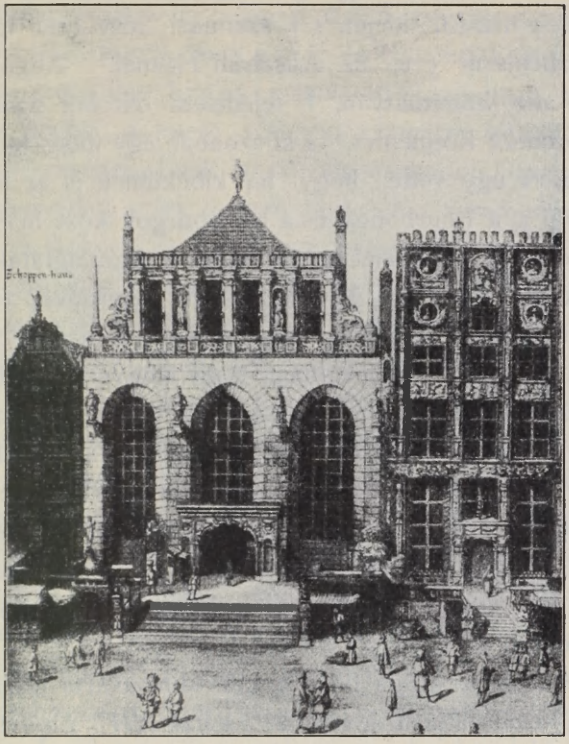

75. AZ «ARTUS-UDVAR» DANZIGBAN.

s mostan már Bercsényinek kellett őt biztatnia, hogy szívéből a czárt ne száműzze. Hiszen, ha ezt teszi és másképpen keresi boldogulását, a viszonyok kényszeríteni fogják, hogy Párisba menjen; onnan pedig bajosan várhatják meg visszatérését.[34] Pedig Vetésy már megírta a fejedelemnek, hogy havidíját a

32 Bercsényi november 2. Arch. R. VII. 52. Sz. Király naplója, 250.
33 Október 24. és 30. levelét említi Bercsényi, Arch. R. VII. 57—59.
34 Bercsényi november 16. U. o. 61.

francziák ötvenezer livre-ről húszezerre akarják leszállítani, közepes kegydíjnál aligha adnak többet s ha maga nem megy a királyhoz, a béke-kongresszuson szóba sem hozzák erdélyi fejedelemségét.[35] *Strafford* és *Robinson* lordok figyelmeztették Londonban Klementet, hogy Rákóczi állása most már egészen más, mint a háború idején s a szatmári béke után igen bajos volna közbenjárni érte az Ausztriai Háznál.[36] Angolországra komolyan alig számíthatván, a fejedelem október 23-án visszahítta Londonból Klementet,[37] a ki azonban egy ideig még helyén maradt; mert úgy vélte, hogy ha kibékülnek is az angolok a francziákkal s a Bourbonok és a Habsburgok közt helyreállítják is az egyensúlyt, Magyarország komoly megnyugtatására nem gondolnak, hogy örökös elégületlenségét akármikor felhasználhassák Ausztria túlságos hatalma ellen. S a német birodalom fejedelmeinek sem áll érdekökben, hogy Magyarországból kizárják Rákóczit, mert különben a császár korlátlan hatalomra tenne szert a római birodalomban.[38] Még mindig hitelre talált Bécsben, hogy Rákóczi tavaszszal 30.000 emberrel törhet be Magyarországba.[39] «A pillanatok drágák», figyelmeztette őt Vetésy Párisból; mert ha Marlborough megbukik s a hollandoknak nem kell a kongresszus, az angol királyné magában Londonban békül ki ellenségeivel.[40]

A fejedelem a drága pillanatokat nem akarta elszalasztani; október 31-én sajátkezű levélben[41] kérte *XIV. Lajost*, gondoskodjék, hogy az általános béke megadja, a mit várnia kell tőle; akkor ő is több és hathatósabb jelét adhatja ragaszkodásának. Éreztesse a király a magyar nemzettel s a Föld minden népével, hogy állhatatosan oltalmazza azokat, a kik magukat az ő szolgálatára s ügyei előmozdítására szentelték. Igy Rákóczi pél-

35 Október 15. Szalay, 134–5. Október 23. Fiedler, I. 251.

36 Okt. 16. U. o. 136. Fiedler, II. 221.

37 Szalay, 188. Fiedler, II. 241.

38 Október 27. Klement Londonból Rákóczihoz. Fiedler, II. 223–5.

39 U. ő október 20. U.-o. II. 222.

40 Október 28. U. o. I. 252. Az angol-magyar viszonyok megítélésére nagyon becses Klement október 30-i londoni levele u. o. II. 225–9. Szalay, 144–8.

41 Fiedler, I. 256.

dájának mindörökre lesznek követői. Hasonló szellemben írt *V. Fülöp* spanyol királynak és *Torcy* külügyminiszternek is és külön levélben fejezte ki részvétét XIV. Lajos iránt fia, a dauphin halála alkalmából.[42] November 9-én[43] pedig átment *Elbingbe*, hogy ottan várja meg a czárt.

Ez a látogatás nagyon aggasztotta a bécsi udvart, mely éppen ekkortájban kapta meg a czár és Rákóczi közt 1707-ben kötött varsói szerződés hiteles másolatát. Legjobban bántotta ennek az a pontja, a mely Rákóczi számára biztosította az erdélyi fejedelemséget. Csak azzal vigasztalódott, hogy a czár vereséget szenvedett s így semmit sem tehet a szövetség érdekében.[44] Erről Rákóczi is csakhamar meggyőződött.

Nem történt meg, a mitől Bercsényi tartott: a fejedelem nem szalasztotta el a czárt, a ki 1711. november 11-én bevonult Elbingbe; de Rákóczi 13-án már megvallotta neki, hogy, bizony, a karlsbadi fürdő nem használt minden nyavalya ellen.[45] Sok jelből észrevette, hogy a czár megváltozott iránta. Kerülte a vele való találkozást, beszélgetést; előterjesztéseit kelletlenül hallgatta meg s hideg udvariasságon kívül egyéb figyelmet nem tanúsított iránta. Annyit mégis megtett, hogy meghítta magához Szentpétervárra. A fejedelem, kinek az orosz szokások egyébként sem tetszettek, lemondott erről a szerencséről, mert többet remélt párisi útjától.[46] *Vay*nak, *Bercsényi*nek már azelőtt is többször mondta, hogy nem bízik az orosz segítségben; csak azért jött ide, hogy semmit se mulaszszon el s közelebb legyen más királyokhoz. Csalódott abban a reményében is, hogy a czár itten fog találkozni szövetségeseivel; ez a fejedelmi értekezlet végképpen elmaradt, sőt vele sem tartotta meg a tanácskozást.

42 U. o. I. 256–8. Szalay, 149–151.

43 Arch. R. VII. 66. 9-én még Danczkából kérte Torcyt, hogy az összes pénzt Danczkába küldesse. (Fiedler, I. 259. Szalaynál a 183. lapon sajtóhibából áll 8-a.) Téved tehát Sz. Király Ádám, ki szerint (Naplója, 255.) 6-án vonult be Elbingbe. Ez csak 9-én este vagy 10-én történhetett. Sz. Király különben csak 14-én követte oda s így nem úgy beszél, mint szemtanú.

44 Mörlin bécsi porosz követ jelentései november 4., 25. Tört. Tár, 1882. 171–2.

45 Arch. R. VII. 41.

46 Rákóczi önéletr. 239.

A fejedelem azt látta minden cselekedetéből, hogy a legkisebbet sem teszi meg érte. Ezt nem rosszakaratának, hanem a vele született lustaságnak és miniszterei éretlenségének rótta föl. Hiszen, ha eszök lett volna, nem töltik az időt hajókázással akkor, mikor Európában az egyetemes békét tárgyalják. A czár nem ösmerte föl helyzetét; azért olyan határozatlan, habozó és félénk.[47] Különben megfogadta volna azt a tanácsát, hogy ezt a telet Elbingben töltse, mert a török újból háborút fog izenni; de a czár ezzel a nagyon bevált jövendöléssel sem törődött.[48] A török béke bizonytalansága, az angolok békés hajlama, Kurakin franczia-országi kiküldetése, Ágost király iránt való bizalmatlansága megzavarta, nem tudott mit mondani; tanácstalanúl állván, időt akart nyerni.

76. I. KATALIN CZÁRNŐ

Szerencsére Katalin czárné is ott volt s megigérte, hogy kezébe veszi a dolgot, nem felejtkezik el a magyarokról s megtudja, ura voltaképpen mit akar velök.[49] A czárné Elbingben is többször találkozott a daliás fejedelemmel, a kinek sorsa meghatotta.

November 15-én az elbingi orosz parancsnok ebédet adott a czári pár, Rákóczi, Golovkin főkanczellár, Dolgoruckij

47 Rákóczi Vayhoz az elbingi találkozásról deczember 11. Szalay, 214—5. Arch. R. III. 698—9.

48 Rákóczi az elbingi napokról Bercsényihez 1712 január 22-ikén Szalay, 291.

49 Erről Rákóczi november 21. írt valamit Bercsényinek, Arch. R. VII. 70.

herczeg, Bruce Jakáb orosz tábornok és sok orosz tábornok, herczeg és tiszt tiszteletére. Ágyúk és taraczkok durrogása közt a lakoma három órahosszat tartott. Este még zajosabban mulattak. A czárné ugyanis férjhez adta egyik szobalányát s a lakodalomra a déli vendégeken s a porosz és lengyel követeken kívül a városi úrinők egy részét is meghítta. Egészen tizenegy óráig tánczoltak; azután a menyasszonyt lefektették s hazaoszlottak. Harmadnap a czárné megint egy másik szobalánya lakodalmát ülte s a fényes társaság ezúttal délután két órától este nyolczig evett, ivott és tánczolt. Mint a multkor, a czári pár vezetése alatt most is mindenki szövétneket fogott, hogy az utczán keresztül a menyasszonyt a harmadik házhoz kísérjék s lefektessék. Másnap a fejedelem is résztvett azon a villásreggelin, a melyet a parancsnok adott a czár tiszteletére. Semmit sem evett s nem tudott mulatni a «nemes bolond társaság» tréfáin. Asztalbontás után szállására sietett, de tíz órakor Rákóczi már hintóba ült, hogy a hajóállomásra kísérje a czári párt. A nagy uralkodó az ágyúk háromszoros üdvlövése közt szállt hajóra, hogy hazavitorlázzon új fővárosába, Szentpétervárra,[50] és — Bercsényi szerint[51] — valósággal elszökjék saját tudatlansága, vagy — Rákóczi elől. «Látom — írta Bercsényi[52] — Elbingben egészen elvégezte fölséged vele a dolgát, annyira, hogy már onnan semmit sem remélhetni; mert magától nem hull az átkozott éretlen noszpolya.» «Szaggatni kell, nem rázni», felelte a fejedelem.[53] Azután sem hanyagolta el összeköttetéseit a czárral; de már csak az újabb török-orosz háborútól remélt valami változást. A Moszkvába kívánkozó Bercsényinek ugyanakkor nyiltan megírta, hogy jobban bízik a francziában, mint az oroszban és semmiesetre sem akar kíséretével együtt Szibériába jutni.

50 Sz. Király naplója, 253—4.
51 Deczember 6. Arch. R. VII. 70.
52 Deczember 26. U. o. 79.
53 1712 január 16. Szalay, 280.

VIII.

DANCZKÁBAN.

— 1711 november 19.—deczember 31. —

A FEJEDELEM november 19-ikén értesítette udvari hadnagyát, *Perényi* Imrét, hogy dolgai könnyebb folytatása végett kevesedmagával megint Danczkán fog lakni. Azt akarta tehát, hogy udvara, mely Elbing és a Frische Haff közt szállásolt, közelebb jöjjön Danczkához. Egyelőre, a czár intézkedéséhez képpest, természetben kapják a lakást s maguk és lovaik számára az eleséget, azokat kivéve, a kik idáig is szálláspénzt húztak. Csak akkor mozdúljanak Danczkához közelebb, porosz területre, ha ez ügyeket az orosz brigadéros mellett levő franczia Mikóval *(Micaud?)* elintézték. Addig Danczkába *Schmitt* Endre bankárhoz és kereskedőhöz küldjék leveleit. A Königsbergből várt *Székelyhidy* hadsegéd is egyenesen odajöjjön. Intette Perényit, hogy Dolgoruckij herczegnél tisztelegjen, a kihágásokat ne tűrje, a gránátosok számára olcsó pejlovakat kerestessen, istállóit, szekereit a mesteremberekkel igazíttassa meg, a költségeket pedig *Fogarasi* István komornyik fizesse ki.[1] Perényi, Fogarasi és Beniczky Gáspár titkár Elbing külvárosában, Braun porosz helytartó és intendáns szomszédságában és védelme alatt maradtak szolgáikkal.[2] Maga a fejedelem még aznap reggel visszaindúlt Danczkába, hová — a Nogat és a Visztula deltája miatt csak nagy kerülővel, Marienburgon és Dirschaun keresztül — harmadnap érkezett meg külvárosi lakásába, miről azonnal[3] értesítette *Bercsényit*. Úgy volt, hogy Bercsényi maga is «Muszkaország felé tartja a lova száját»; de ezen levél következtében igazat adott *Esterházy* Antalnak, a ki inkább türelemmel várta ügyök boldogúlását, «mintsem annyi földre, hazájától eles-

[1] 1711 november 19. Perényi-lt. a M. N. Múzeumban.
[2] Braun bizonyítványa részökre 1712 február 27. U. o.
[3] November 21. Archiv R. VII. 69—70.

vén, távozzék s utolsó veszedelemre adja magát».[4] Bercsényi Bržezanban élt feleségével és 106 emberével, 150 lovával; de udvara évi 18,000 forint szükségletét már alig tudta előteremteni.[5] *Esterházy* Antalnak *Stadniczkij* palatinus ajánlott föl lakást; *Forgách* Simon Samoklenskben ezüstöt evett, aranyos tüzet, czafrangot és aranyos szerszámokat ivott, de már közel ahhoz,

77. DANZIGNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

hogy forgácsot rágjon.[6] A nemes úrfiak készek voltak orosz szolgálatba állni, Moszkvába is elmenni, ha a fejedelem másképpen nem rendelkezik velök.[7] *Charrière*nek ötszáz magyarral és ráczczal Szentpétervárra, Mencsikoff herczeghez kellett volna mennie, de egyelőre *Rönne* tábornok mellett hagyták őket.[8]

A fejedelem kissé megint jobban vígasztalhatta őket azóta, hogy XIV. Lajos ötvenezer livret rendelt kifizetni a hátralékos

4 Esterházy Forgáchhoz Łaskiból, november 16. Forgách-lt. a Magyar Nemzeti Múzeumban.

5 Arch. R. VII. 96.

6 Szalay, 186.

7 Arch. R. VII. 70. Szalay, 211.

8 Szalay, 173–4.

összegből[9] s *Bezenvalt* biztosította, hogy a fejedelemről nem felejtkezik meg. A fejedelem mostan már, november 24-ikén, újraéledő bizalommal, hosszú emlékiratban köszönte meg a király jóakaratát.[10] A mint a háború kezdetén, most annak a végén is megmondta, hogy nem tér vissza hazájába, míg annak sza badságait helyreállítva, személyét és hazáját eléggé biztosítva

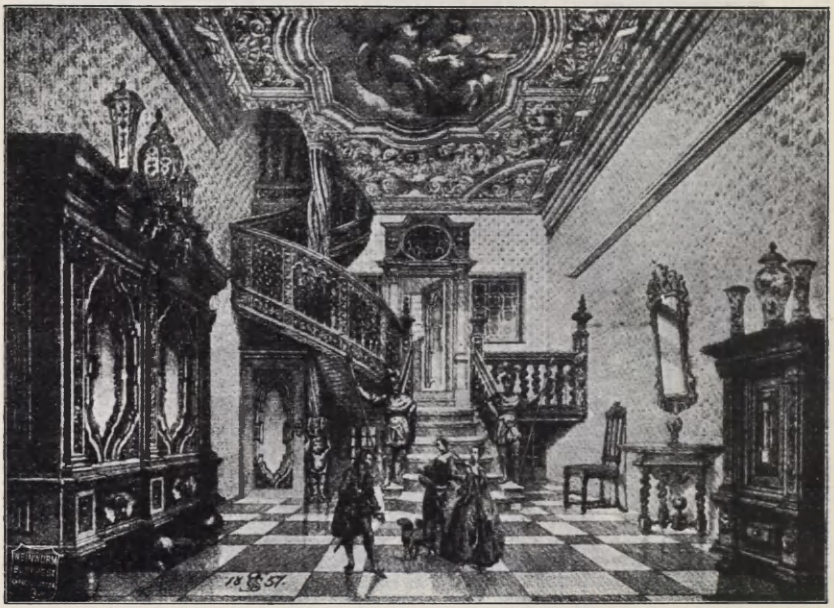

78. DANZIGI LAKÁS BELSEJE.

nem látja. Hazája és az uralkodóház érdekeit egyeztetni lehetne, ha Erdély Rákóczi örökös fejedelemsége alatt Magyarországnak és a magyar királyoknak olyan hűbéres országa lenne, mint a választófejedelemségek a császárnak és a birodalomnak. A Habsburgok megnyugtatására kimondhatnák, hogy erdélyi fejedelem sohasem lehet magyar király; de a trónralépő *Károly* főherczegnek törvényesen kell trónra lépnie s uralkodnia. Ha az egyetemes békealkudozások meghiúsúlnak, tudnia kell, akar-e

9 Szalay, 159.

10 U. o. 175—182. Fiedler, II. 486—490.

élni a király azokkal a módokkal, a mikkel a háborút a kilencz év előttinél sikeresebben kezdhetné újra? Azóta sokat tapasztalt; a nemzetet, annak hozzá való ragaszkodását, bizalmát jobban ösmeri, a mi nem csekély mértékben mozdítaná elő a sikert. Óhajtaná, hogy *Bezenval* teljes fölhatalmazást nyerjen a vele való szövetség megkötésére, s hogy a sereg vezetésére a király

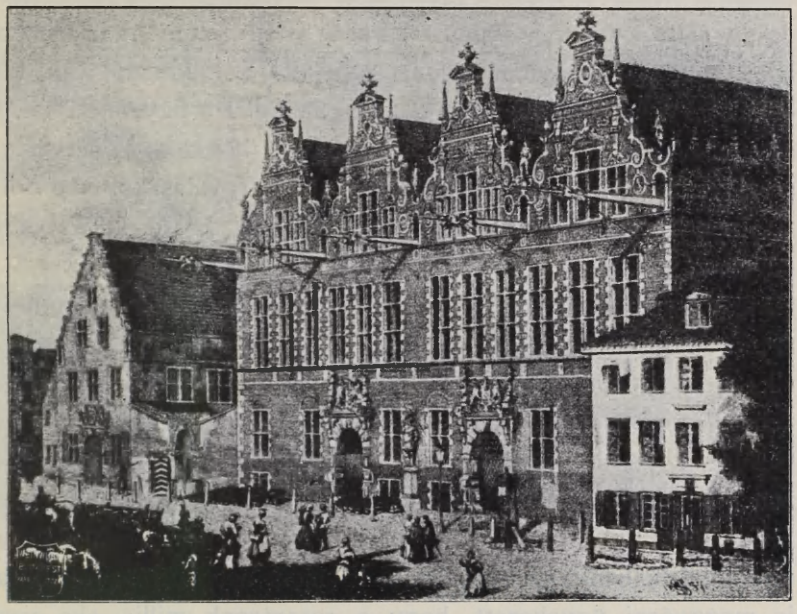

79. A DANZIGI HADISZERTÁR.

egy tábornokot nevezzen ki, a ki csak a fejedelemnek legyen alárendelve. Így a főurak nem versengenének az elsőségért. Ösmerve a nemzeti tisztek erős és gyönge oldalait, az új háborút egészen másképp kezdenék. A toborzott külföldieket *segédhadaknak* neveznék, a melyeket a király küld Rákóczi mellé Erdély visszaszerzésére. A fölkelő népből magyar tábornok vezetése alatt *magyar hadsereget* alakítanának s jobban fegyelmezhetnék, mint mikor idegen hadakra nem támaszkodhattak.

Vetésy éppen aznap kérte, hogy jöjjön Párisba, mint a bajor fejedelem, s ügyét maga sürgesse, mert *Torcy* már is fölösleges-

nek tartja, hogy az utrechti béketárgyalásokon képviseltesse magát. Erdélyt ugyan nélküle is szóba hozza ottan, de csak azért, hogy a császárt jobb föltételekre bírja.[11] A fejedelem azonban úgy találta, hogy a tüzes Vetésy mindent egyszerre akarna s megírta neki, hogy mostan nem megy, s a telet Danczkában tölti.[12] Pedig Párisban valóban csodálkoztak távolmaradásán s jövetelre Vetésyn kívül, a ki sértődve ajánlta föl lemondását, *Ráttky* György franczia ezredes is sürgette.[13] A fejedelem Klementnek, a ki nyomatékosan javasolta a császárral való kibékülését[14] s a londoni osztrákellenes hangulatra figyelmeztette,[15] november 28-ikán határozottan megírta,[16] hogy minden czélzatával és igényével az egyetemes béke tárgyalásakor lép föl. Azok, a kik szerint hazájának árt, ha nem békül ki a bécsi udvarral, gondolják meg, hogy ha ő minden nélkül (tout térne vissza Magyarországba s meghódolásával helyeselné mindazt, a mi ott a törvényeknek és szabadságoknak ellenére történik: a jövőben, mikor védőre lesz szükség, semmi hasznát sem vehetnék. Nem mehet és nem akar visszamenni másképp, mint hazája oltalmára és a maga biztosságának érzetében. Mivel azonban nincsen fejedelemsége,.vagy ezzel fölérő vagyona, reményét Franciaországba veti, a mely megigérte, hogy követei az utrechti békében mellette szólnak. Klement azonban őt továbbra is meggyőzni ügyekezett, hogy a császárnak millió oka van kiegyezni vele, minek megkönnyítésére már be is adta a királynéhoz intézett emlékiratát.[17] Ugyanakkor a fejedelem nevében, de ennek utasítása nélkül, Vetésy is beadott XIV. Lajoshoz és a dauphinhoz egy emlékiratot,[18] a melyben tiltakozott az ellen, hogy Rákóczit lázadó alattvalónak s ne a franczia király szövet-

[11] November 24. Fiedler, I. 258–9.

[12] November 25. U. o. I. 364–5.

[13] November 26. Szalay, 185–6.

[14] Október 30. Fiedler, II. 225–9. Szalay, 144–148.

[15] November 10. és 27. Fiedler, II. 231–3., 241–4. Szalay, 160–1., 188–191.

[16] Fiedler, II. 244–5. Szalay, 191–2.

[17] Deczember 1. Fiedler, I. 245–7. Szalay, 193–5.

[18] Deczember 1. Fiedler, I. 260–4. Szalay, 200–207. Brenner hevesen támadta Vetésy eljárását. Szalay, 198., 208. Vetésy deczember 6-án értesítette Rákóczit, hogy beadta emlékiratát (Szalay, 209.), de azt csak 10-én küldte meg. (U. o. 213.)

ségesének tekintsék. A fejedelem készebb a leggyászosabb számkivetésben meghalni, mint lemondani fejedelmi méltóságáról, a melyet egy szabad nemzet egyhangú szavazata adott neki. A kongresszuson tehát erdélyi fejedelemségének helyreállítását s a szövetkezett rendek vagyonának, rangjainak, tisztségeinek visszaadatását kéri. A bujdosók is ezt óhajtották, de segítséget inkább az országgyűléstől reméltek. A krakói császári követ

80. DANZIG.

megmondta nekik, hogy a császárhoz kell folyamodniok, mert ellene vétettek.

Deczember elsején a fejedelem éppen ebédnél ült, mikor Elbingben hagyott udvari emberei tizenegy lóval megérkeztek hozzá. Ezóta *Máriássy* Ádám, *Ilosvay* János és László, *Kálnoki* Mihály, Szathmári *Király* Ádám, *Török* Zsigmond, *Olasz* Márton stb. állandóan környezetében voltak s hogy magyar ruhájukkal feltűnést ne keltsenek, egymásután fölvették a német libériát.[19] «A plundrában» maga a fejedelem is csak gróf *Saaros* volt s leveleit is erre a névre czímeztette.[20] Uj költségvetést

[19] Sz. Király naplója, 255., 257.

[20] Deczember 19. Szalay, 223.

készíttetett udvara számára s mindenkinek adott, a mit adhatott; de «száz oka» volt,[21] hogy ügyei jelen állásában a költekezéstől óvakodjék. Ezt követeivel szemben alig tehette. Nehéz helyzetében is Londonban való maradásra intette *Klement*et, míg Utrechtbe indúlhat, a mi a reméltnél hamarább történt meg.[22] *Forgách* Simonnak ezer tallért küldött; mert «a czafrang és aranyos szerszám-tinktura megárthat egészségének.» *Esterházy* Antalnak, *Csáky* Mihálynak szintén ezer-ezer forintot igért, csak arra kérte őket, hogy erejét meghaladó módon ne költekezzenek, mert mindent a magáéból ad.[23] Kijev felé készülő udvarának maradást parancsolt. A gavallérok (nemes ifjak) csöndesen maradtak, de Vaynak is megmondták, hogy a fejedelem különös parancsa nélkül sehova sem mennek.[24] Bercsényi azt szerette volna, ha a fejedelemmel együtt mindnyájan Oroszországban kereshetnének biztosabb megélhetést; de *Benkovics* András ez ügyben hiában járt a fejedelemnél, a ki azt javasolta,[25] hogy egyenek, ha nincsen is mit enniök, békével lakjanak, ha nem maradhatnak is . . .

A türelemhez olyan hűséges emberek kellettek, mint a szegény *nemes ifjak*, a kiknek már a csizmájok is szakadozni kezdett, porcziójukból is levontak naponta egy polturát, Krucsaynak mégis megfogadták, hogy akármilyen inségbe jussanak, és ha mindenöket eladják is: a fejedelem híre és parancsolata nélkül egy sem távozik el Rákóczi hűségéről. Ha látják, hogy semmiképpen sem élhetnek meg: a maguk költségén küldenek követet hozzá, hogy parancsolatát vegyék; s ha a fejedelem úgy látja jobbnak, mentse föl őket kötelességök alól, mert semmit sem tesznek, a mi a fejedelem akaratával ellenkeznék.[26]

Szemébe szökhetett a köny Rákóczinak, mikor a nyomorúságot választották azok a fiatalok, kiket tárt karokkal vártak

[21] Deczember 9. U. o. 213. Fiedler, II. 247—8.

[22] Deczember 19. Fiedler, II. 249—250. Szalay, 221—2.

[23] Deczember 19. Szalay, 221—3.

[24] Deczember 20. U. o. 224. Arch. R. VII. 75—8.

[25] Deczember 26. U. o. VII. 80—1.

[26] Krucsay Rákóczihoz, 1711 deczember 23. Szalay, 225—228.

otthon a kényelmes ősi kúriákban. És megilletődve olvashatta tovább a levélből, hogy otthon az urak hallgatnak, a közrendek nagyon elégedetlenek, nem igen szabadkoznának újabb fölkeléstől. A haza dolga még most tűrhető; de ki tudja, milyen lesz idővel! Rákócziról mindenütt csak jót beszélnek, Bercsényiről rosszat. A fejedelem követhette volna Vetésy tanácsát, hogy csak magáról s erdélyi fejedelemségéről gondoskodjék; hiszen *Torcy* külügyminiszter deczember 23-ikán kijelentette, hogy *már nincsenek magyar szövetkezett rendek, nincs magyar köztársaság*, — a fejedelmet s a mellette levő magyarokat nem lehet szövetséges rendeknek tekinteni.[27] De másképp gondolkozott egy hét múlva, mert az angol parlament beleegyezett, hogy Anglia a Bourbonok spanyol királyságának elfogadása alapján indítson béketárgyalásokat.[28] Továbbra is számolt Rákóczival, a kinek olyképpen kellett részt vennie a politikai vásárban, mint karácsony napján Danczka belvárosában, a hol szintén nem magának, hanem a társaságában levő hölgyeknek: a kulmi palatinusnénak, s a korona-maréchalnénak vett egyet-mást.[29] Ennek a rettenetes 1711. esztendőnek a végén úgy érezte magát, mint lakóhelye, Danczka városa, a melynek a vihar éppen akkor egyszerre százhúsz tengeri kereskedő hajóját tette tönkre.[30] A bajok őt is mindenfelől s napról-napra jobban szorongatták.[31] Az újesztendővel ugyan virradni látta a bujdosók szerencséjét, de az az egy sugár olyan homályból tört elő, hogy kételkedett benne, fölvirrad-e egészen vagy sem. Akármint legyen, erősen hitte, hogy «valamint a szélvésztől hányatott hajó odamegyen, a hol világosságot lát: kormányunkat nekünk is kétségkívül arra kell tartanunk, a merre villámlik a szerencse».[32]

27 Szalay, 229—230.

28 U. o. 240. Fiedlernél (II. 271—2.) november 27-i hibás kelettel.

29 Sz. Király naplója, 255—6.

30 U. o. 256.

31 Önéletrajz, 240.

32 1712 január 22. Szalay, Rákóczi bujdosása, 290.

IX.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÉS A BUJDOSÓK.

— 1712. —

Olyanformán köszönthette a fejedelmet a megfogyatkozott danczkai udvar 1712. újesztendő napján, mint *Bercsényi*[1] hogy vezesse Isten keserves bujdosó sorsukból mindnyájukat az ígéret földjére, kedves hazájukba, Rákóczi nevének dicsőséges emlékezetére; vagy — a hogy *Klement* óhajtotta[2] — koronázza Isten a fejedelem hősies állhatatosságát dicsőséges, tisztességes békével. A fejedelem bízott is ebben; hiszen az angol minisztérium azt felelte Klementnek, hogy a királyné pártolni fogja a czárt, a ki az erdélyi fejedelemség helyreállítására törekszik.[3] A fejedelem intette is fiatal követét,[4] a ki időközben Londonból Hágába ment át, hogy a kongresszuson kezökre járjon a franczia követeknek, a kiknek megérkezése jobb szellemet teremthet a magyar kérdésben.

A lapok mind nyugtalanítóbb híreket közöltek, hogy Rákóczi új fölkelésre készül, sőt hogy franczia pénzen fogadott hadaival néhány császári ezredet már meg is szalasztott.[5] *Forgách* Simon, *Esterházy* Antal, *Csáky* Mihály valóban foglalkoztak azzal a tervvel, hogy Törökországban szedett hadakkal betörjenek, ha úgy akarja a fejedelem, a kinek terveit azonban zavarni nem akarnák.[6] Bercsényi is hitte,[7] hogy ha a török kísérettel Magyarországon át hazatérő XII. Károlyhoz csatlakoznak, újra kezdhetik a dolgot. Kurucz tisztek már is ajánlkoztak a vállalatra.[8] De a bécsi udvar bizalmasa, *Ribinszky* tábornok, ki a fejedelmet

1 Arch. R. VII. 85. Szalay, 253.
2 Szalay, 253.
3 U. o. 248.
4 Január 2. Fiedler, II. 258.
5 Szalay, 272.
6 Arch. R. VII. 110.
7 U. o. 114.
8 U. o. 119—121.

Elbingben s most Danczkában többször meglátogatta, az udvarnak alig jelenthetett egyebet annál, hogy Rákóczi a bajor követtel beszélt, a franczia követ pedig, vagy a kulmi palatinus, a kulmi püspök, az *ország kincstartója*, a meávi sztarosztáné, és a

81. GR. OSSOLINSKY MIKSA LENGYEL KINCSTARTÓ.

sztaroszta-ebédre hítta, majd pedig ezeket ő vendégelte meg, miközben a fiatalok tánczrakerekedtek. A fejedelem nagyon jól tudta, hogy megfigyelik. Széltében jártak Danczkában a császár kémei; vendégségekben együtt, egy asztalnál evett, ivott velök, még sem félt, mert azelőtt sem tartott e féléktől. Nem ijeszthették meg a névtelen levelekkel sem. Úgy hitte, ha ilyesmit

idején meg nem szokik, Szibériába kell készülnie.[9] Álnév alatt élt, de tudták: kicsoda, s nem élhetett egyszerűen. A külvárosnak egyik előkelő patricius házában lakott. A belvárosban előkelő urak és hölgyek társaságában látták, s a mi a polgároknak jobban tetszett, olyankor is, mikor maga vásárolt hintót, porczellán csészéket vagy egyéb szükséges dolgokat. Még mindig *valaki* volt az, a ki a franczia és bajor követeket, a kulmi püspököt és palatinust, a korona maréchalját, az olivai apátot, az ország kincstartóját, a meávi sztarosztákat fogadhatta s magát is tisztelettel, szívesen fogadták mindenütt.

Danczkai barátjaitól is hallotta, mennyire örültek a bécsiek, mikor *Károly* spanyol király, egy hónap óta a német-római birodalom koronás császára, január 25-én[10] bevonult hozzájuk. Sokan remélték, hogy a törvényesen összehívott országgyűlésen Rákóczi is megjelenik s leteszi a hűségesküt. Azonban az összehívás éppen az 1687: II. t.-cz. alapján történt, a melyet a fejedelem sohasem ismert el. A lapok tehát hiába remélték, hogy híveivel együtt alkalmazkodni fog az új királyhoz, a ki az ország szabadságait helyreállítani és megújítani szándékozik.[11]

Az új király a béke oklevelét, a melyet a kanczellária tartott vissza, márczius 30-ikán megerősítette.[12] Az annak ellenére elmarasztalt vagy befogott kuruczok ellen a további eljárást s a megtérők háborgatását eltiltotta. Április 15-én a szent koronát hazaküldte Pozsonyba, hol személynöke öt nap mulva megnyitotta az országgyűlést.[13] Május 7-ikén a szatmári béke megerősítése is leérkezett. Most már senki sem kételkedett, hogy kiadja a hitlevelet, megkoronáztatja magát, orvosolja a sérelmeket, alkotmányosan uralkodik. Az országgyűlésen az egykori kuruczok közül ott voltak *Károlyi, Ráday, Hellenbach, Lányi, Spáczai, Komáromy, Bay Ferencz* stb., de a kurucz-

9 Január 16. Szalay, 281.
10 Spangár, M. Krónika, 90.
11 Arch. R. VII. 117.
12 Erd. Múzeum; Mike, Egyveleg, VII.
13 Főforrás Lányi Pál naplója. Tört. Tár, 1903. 395–413; 1904. 1–34. V. ö. A M. Nemzet Története, VIII. 18–31.

szellemből csak keveset hoztak magukkal. Talán ez a kevés sugallta a hitlevél negyedik pontját, mely szerint Károly halálával a királyválasztás joga visszaszáll a nemzetre, holott a horvátok márczius 9-én már elismerték a leányág örökösödése jogát. Bercsényi szerint[14] ezt nem a törvény szeretteténél, hanem egyéb okoknál fogva hagyták máskorra. Május 22-ikén megkoronázták az első örökös királyt,[15] kinek uralkodása alatt — a primás ünnepi beszéde szerint — valamennyi tévelygő megtérésével csak az apostoli kath. hit fog uralkodni. A hír-

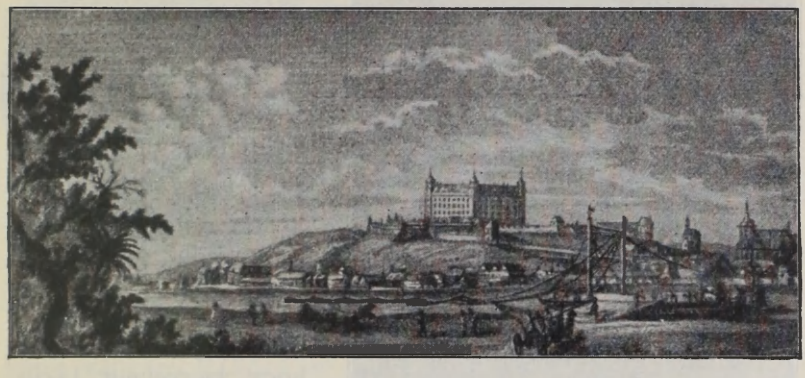

82. POZSONY.

lapok szerint Rákóczi nyomtatott nyilatkozatban tiltakozott a koronázás ellen, a mit az utrechti diplomaták egy része helyeselt, a másik azonban ezt fölöslegesnek tartotta, mivel a fejedelmet s társait a király meghítta az országgyűlésre.[16] A fejedelem azonban kijelentette, hogy nem adott be tiltakozást és nem is ad be addig, míg nem értesül róla, mit végeztek az országgyűlésen.[17]

Egy nappal a koronázás előtt híre futott, hogy *Rákóczi hazajön*, mert kibékült a császárral s jelen akar lenni a koro-

14 Arch. R. VII. 187. Egyébiránt a nádor július 15-én bejelentette a rendeknek, hogy a titkos tanács foglalkozik a leányág örökösödése kérdésével. Lányi naplója; Tört. Tár, 1904. 28.

15 Schwandtner, Script. Rerum Hung. II. 518—525.

16 Klement, június 7. Fiedler, II. 356.

17 Rákóczi levelei június 11., 18. U. o. II. 363., 367.

názáson. Néhány svadrony díszes lovasság már eléje is ment, hogy ünnepiesen kísérjék be Pozsonyba. Rákóczi jövetelét Pálffy János sem tartotta lehetetlennek, mert a lengyel király közbenjárt érdekében.[18] A hír egyideig a koronázás után is megmaradt;[19] s ennek a jobbak már azért is örültek, mert hazajövetele annak a bizonysága lenne, hogy a külső hatalmak vették pártfogásukba őt s a nemzetet. Az országgyűlés, hír szerint, azért marad együtt, hogy Rákóczi érkezésével az országot jobb és állandóbb rendbe hozzák s egyúttal az ifjú királynét is megkoronázzák. «Nagy az Isten munkája!» sóhajtott fel Károlyi,[20] a ki úgy tapasztalta, hogy az udvar nagyon szeretné, ha Rákóczi kegyelmet kérne, mert akkor nemcsak neki, hanem minden bujdosónak megkegyelmezne.[21] Károlyi annyira sürgette ezt a kegyelmet, hogy annak következtében már megint kurucznak tartották s azt hitték, levelezést folytat Rákóczival.[22] «Bizonyos lengyelországi kinyilatkoztatott korrespondenciák miatt» az immár hűséges *Radvánszky* János is veszedelemtől tartott.[23] *Pálffy* ugyan megnyugtatta,[24] hogy a miatt ne aggódjék, *Géczy* Zsigmond

83. III. KÁROLY MAGYAR DÍSZBEN.

18 Századok, 1909. 460.

19 A bécsi lapok terjesztették legjobban; a bristoli püspök kérdésére Klement azt felelte, hogy nem hiszi, míg Utrechtben nem döntenek. Fiedler, II. 374.

20 Június 25. Századok, 1905. 336.

21 Június 27. U. o.

22 Károlyiné szeptember 6. és Károlyi szeptember 28. U. o.

23 Radvánszky Pálffyhoz, augusztus 15. Századok, 1875. 91.

24 Augusztus 18. U. o.

ezredes azonban Lengyelországba menekült,[25] leányát pedig, Juliánnát, *Korponay* Jánosnét elfogták. Azzal vádolták, hogy Rákóczinak és Bercsényinek Magyarországba írt leveleit terjesztette. A szép asszony utóbb a győri kiküldött bíróság előtt azt vallotta, hogy május 13-án füleki házánál, majd a gömörosgyáni erdőségben, csakugyan találkozott Lengyelországból hazatért bujdosókkal,[26] akik közül, Forgách Simon megbízásából, *Pelargus*

84. III. KÁROLY KORONÁZÁSI ÉRME.

János kapitány Rákóczi és Bercsényi leveleit adta át neki, hogy azokat a király hűségére visszatért gr. Esterházy Dániel, Ráday Pál, Sennyei Pál, Sréter János, Ebeczky István, Telekesi Török István és mások kezébe juttassa.[27] A fejedelem kijelentette, hogy ő Károlyi meghódolása óta Magyarországba senkinek sem írt levelet, mert bajba keverni senkit sem akart. Senkinek sem küldött rendeletet a mostani magyar kormány háborgatására;

25 Pálffy levele szeptember 9. U. o. 1909. 470.

26 Liptóban már 1711 október 6. és 1712 október 24. felolvasták Pálffy tábornagy levelét, a melyben a hegyek közt rejtőző rablókra, különösen a Turóczban lappangó kóbor magyarokra vigyázatot rendel. (Liptómegyei jegyzőkönyv 1711. 72., 1712. 127. l.) 1713 márczius 16. Liptóban halálra is ítélték Jánosság vagy Janusik György rablóvezért, a ki azelőtt kurucz volt, s bár labancz lett, Bicsé várába zárták, honnan kiszabadúlván, Uhorcsik Tamással rablóbandát alakított. (A tót ítélet az 1713. évi jegyzőkönyvben, számozatlan lapokkal). Még a rablókat is politikai izgatóknak tekintették!

27 Thaly a Századokban 1873. 112.; 1909. 460—3. Marczali a M. Nemz. Történetében, VIII. 150—2.

sőt azoknak az uraknak és nemeseknek sem felel, akik visszatérni kívánnak a hazába és javaikat visszaszerezni óhajtják.[28]

A vallás ügyét akkor azért tárgyalták az országgyűlésen hevesebben,[29] mert a protestánsok azt hitték, hogy az utrechti kongresszuson európai kérdéssé tehetik. A mint azonban a kongresszust elnapolták, nem bíztak többé sem ebben, sem Rákóczi hazajövetelében. Még bizonyosan gondoltak reá, mikor a fölségsértésről szóló javaslatban[30] megtiltották, hogy ítélethozatal előtt lefoglalják s elharácsolják a fölségsértők vagyonát, vagy hogy idegenek bíráskodjanak fölöttük. De a már megtörtént elkobzásokat mostani állapotukban hagyták[31] s az újszerzeményi bizottság ügyét is rendezték.[32] Sőt július 30-án készen volt már az a törvényjavaslat is,[33] mely szerint *Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot, Esterházy Antalt és Vay Ádámot rebelliseknek nyilvánították*, s mivel a meghatározott hat héten belül nem jelentkeztek, a kegyelemből végképpen kizárták és száműzték. «Isten és nem a nemesek kegyelmébe vetettük reménységünket», írta Bercsényi a fejedelemnek, mikor értesült a dologról.[34] Az országgyűlés azonban nem tett eleget a bécsi miniszteri tanács június 22-iki kívánságának, mely szerint az amnesztia és a száműzetés ügyét külön törvényczikkelyekben kellett elintéznie,[35] mert utóbb mind a kettőt egybe foglalta.[36]

Későn érkezett tehát a porosz udvar közbenjárása. E szerint Rákóczi és pártja teljes kegyelmet kapna s a fejedelem még a kiskorúsága idején lefoglalt javakat is visszanyerné. Sáros helyett Máramarost, Husztot és Boczkót, valamint a Zrínyi-, Frangepán-, sőt esetleg a Thököly-féle javakat adnák neki Ecsed, Bénye, Lednicz, Tolcsva örökös javaival együtt. Megtartaná czímeit, uralkodó

28 September 4. Fiedler, II. 403.

29 Bőven Thury Etele, Adatok az 1712. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásához.

30 1715 : VII. t.-cz.

31 1715 : IX. t.-cz.

32 1715 : X. t.-cz.

33 Wilczek július 30. levelének kivonata Arch. R. VII. 195. Lányi július 28-ról és 30-ról csak annyit ír, hogy ülés volt. Tört. Tár, 1904. 34.

34 Ilyvóról, augusztus 17. Arch. R. VII. 195.

35 Szilágyi, M. Nemz. Tört. VIII. 88.

36 1715 : XLIX. t.-cz.

5. KÁROLYI SÁNDOR GRÓFI CZIMERE.

birodalmi gróffá tennék s megengednék, hogy — ha biztonsága követeli — Magyarországon kívül lakjék. *Bartholdy* porosz és *Lintolo* holland követeknek *Seylern* miniszter azt felelte, hogy annyit kér, mintha győző s nem hódoló volna. *Az uralkodóház neki köszönheti a spanyol királyság elvesztését* s ismeri konstantinápolyi és utrechti legújabb működését is. Nemcsak nem teljesítheti tehát kívánságait, hanem az országgyűlés még számkivetésbe is küldi.[37]

Károlyi is hiában sürgette most már a *Rákóczi javait* biztosító szatmári béke törvénybeiktatását. Öt magát a király csakhamar grófságra emelte.

Augusztus 2-án különben az országgyűlés tárgyalásai megszakadtak, mert a rendek, a pestis terjedése miatt, hazaoszlottak. Kevesen sajnálták, mert nagy tervek, nagy gondolatok nélkül foglalkozott az ország rendbehozása és újjászervezése föladatával. Mindamellett a szatmári béke megerősítésének, az országgyűlés kihirdetésének s a koronázás megtörténtének híre némileg megbontotta az emigráczió sorait.

Bercsényi megírta, hogy még koldúlva sem szakadnak el a fejedelemtől.[38] Rákóczi azonban kénytelen volt elbocsátani a cselédeit, a kik oly híven követték és csak néhányat tartott meg maga mellett. Május 12-én először *Perényi* Farkas, János, László, *Szunyog* György és *Ilosvay* László, harmadnap pedig *Perényi* Imre búcsúzott el tőle és szolgáikat is magukkal vitték. Nagyon érzékenyen váltak el egymástól. «Atyjuk voltam — írta a fejedelem,[39] — sokan közülök udvaromban növekedtek föl. Birtokaikat, ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek. S én minden költség, minden viszontszolgálat nélkül, a visszatérés és az elveszett jószágba való visszahelyezés biztos reménye nélkül voltam kénytelen elbocsátani őket a Magyarországtól messzire fekvő partok mellől!» Azonban nem akarta, hogy oly

37 Századok, 1898. 590—592.
38 1712 május 8. U. o. VII. 137.
39 Önéletrajz, 240.

fiatalon elszalaszszák a kegyelmet, a melyet mostan még megnyerhettek. Nem tehetett róla, hogy velök szemben nem teljesíthette kötelességét; de ilyen helyzetbe juttatták azok, a kik ígéretekkel biztatták.

Saját magáról, feleségéről s a főbbekről is csak ereje végső megfeszítésével tudott gondoskodni. Nem tudta, feleségének Ilyvón, vagy attól északra: Zolkiewon volna-e jobb és biztosabb lakása.[40] Mivel nem akarta a nemes családok romlását, elbocsátotta azt a hatvan *nemes ifjút* is, a kik törhetetlenül követték Lengyelországba s a kiket idáig járaszlói uradalmának jövedelméből Ilyvó környékén tartogatott. Április 30-án jött a keserves parancsolat s *Vay* Ádám május 12-én hajtotta végre. «De én temetést több sírással véghez menni nem láttam, mint ezt» — írta Vay a fejedelemhez.[41] — Talán kettőt kivéve, az ifjak inkább eladták volna egyik lovukat és elbocsátották volna szolgájukat, csakhogy az így megtakarított pénzen még egy ideig maradhattak volna a fejedelem szolgálatában. *Vay*, a szigorú utasításhoz képest, mégis «elbocsátotta szegényeket, oly megkeseredett szívvel, mint ki anyját, atyját siratja. Pedig *Mikó*, *Morócz*, *Joó* János, *Zay* Zsigmond s mások «talán lakájságot is készebbek volnának viselni, mint a fejedelemtől megválni». Egyszerre nem is látott Vay annyi síró embert. Krucsay szintén bánatosan beszélte el Bercsényinek,[42] az udvar milyen rettenetes panaszkodással, keserűséggel ment el. Senki sem akart hazatérni a hazába. Vay is csak sírt, nem vehetett magának tanácsot.[43] A török hajlandó volt befogadni a bújdosókat, Bercsényinek s feleségének már küldött is menedéklevelet;[44] de nem kívánkoztak sem oda, sem Oroszországba, melytől éppen a fejedelem levelei[45] vették el kedvöket. Lengyelországban sem sokat bíztak azóta, mióta híre futott,[46] hogy Szieniavszkijék a császár párt-

40 Arch. R. VII. 130., 131.

41 Thaly Mikes Törökországi Leveleinek (1906. évi díszkiadás) bevezetésében, XXVII.

42 Május 16. Arch. R. VII. 142.

43 U. o. és 152.

44 Május 20. U. o. VII. 145.

45 Május 7., 14. Említve u. o. 146., 149.

46 Május 25. U. o. 150. Június 1. U. o. 155. (Bercsényi levelei).

jára álltak. Danczkára sem kívánkozhattak, mert — talán *Mencsikov* hatása következtében — már annak a környékén sem látták szívesen Rákóczi embereit.[47] *Szobieszkij* Konstantinus herczeg csodálkozott, hogy a fejedelem éppen most bocsátja el udvarát, mikor hír szerint küszöbön áll az osztrák-török háború.[48] Május 21-én *Dolgoruckij* herczeget a franczia követ kiséretében meglátogatván, nemcsak az orosz csapatok szabatos sortűzében,[49] hanem abban a hitben is gyönyörködött, hogy az osztrák-orosz szövetséget még nem köttötték meg.[50] 24-én a fejedelem, másnap a kulmi palatinus vendégelte meg *Dolgoruckij* herczeget és az orosz tiszteket;[51] de olyanformán, mintha búcsúznának az orosz-magyar barátságtól.

A fejedelem most már *II. Ágost*nak ajánlotta a nemes ifjakat s testőreit, a ki csakugyan szolgálatába fogadta a bújdosókat s 1716-ig mint magyar gárdistákat tartotta őket szolgálatában.

«Sohasem állok el fölséged és így az ügy mellől, ha utolsó állapotra kell is jutnom» — írta követjelentésében *Pápay*.[52] — Udvari kapitánya *Vay* Ádám feleségével és udvarmestere, *Sibrik* Miklós,[53] valamint *Dávid* Zsigmond, *Baranyay*,[54] *Joó* János, *Szilvásy* Boldizsár *most* jött hozzá Danczkába. Az ifjú *Nagy* Zsigmond Máramarosból kibujdosott eléje, megnézni, jön-e már, mert már nem győzik várni. Rettenetes hírek szállingóztak. Klobusiczkyt, Keczert elfogták, Ottlyknak orrát, fülét levágták s őt magát Spielbergbe küldték; Bercsényi udvarmesterét fölnégyelték, *Egerváry* Józsefet fölakasztották, *Ocskay* Sándort egy császári tiszt párbajban megölte, *Csajági* Jánost megmérgezték, *Czelder* Orbánt, a ki *Pongrácz* Jánossal együtt egy kis hajdúcsapat élén betört, Igló és Dobsina közt tizedmagával, s utóbb Pongráczot is elfogták. Halálra kínozták, fölnégyelték s holttestüket Kassa

47 Rákóczi május 14. levele nyomán Bercsényi május 25. U. o. 150—1.
48 U. o. 152—3., 159.
49 Sz. Király naplója, 261.
50 Arch. R. VII. 153.
51 Sz. Király naplója, 261.
52 Augusztus 3. U. o. 192.
53 Július 21. Sz. Király naplója, 261.
54 Július 26. U. o 262. A Baranyaiak közől öt kuruczot ismerünk.

III. KÁROLY.

négy kapuja előtt kerekes póznára szegezték; Czelder levágott fejét pedig az egyik bástya ormára tűzték ki, hogy később a bitófa tövében temessék el.

«Halálos némaság borítja fátyolát a honi határra». Odakint Járaszló körül a szegény, lerongyollott nemes ifjak a régi kurucz nótával vigasztalhatták magukat: «Mit búsúlsz, kenyeres, midőn semmid sincsen?» Hamarább kifogytak az erszényből, mint a reménységből.[55] A franczia a sok jó szó mellé már pénzt is küldhetett volna.[56] Ha kért a fejedelem, nem hitte el, hogy nincs pénze; inkább hitte, ha nem kért; sőt azt hitte, azért nem kér, mert van neki![57] *Tropeti* olasz theatinus prépost biztatására Bercsényi, ily körülmények közt, a varsói nunciusnak írt, hogy őt a bújdosók érdekében a pápa közbenjárásának kieszközlésére kérje; a mi, a fejedelem szerint, «igazán csak egy puskalövés volt».[59] Ő már július végén megírta Bercsényinek,[60] hogy *kimegy Francziaországba*, mert olyan kevés pénzt küldtek, hogy nem tudja segíteni a bújdosókat.

A nemes ifjaknak az a része, a mely márcziustól fogva Skolieban szállásolt, megúnta a nyomorúságot s novemberben a három Perényi (Imre, László és János), Szunyogh György, Ilosvay László, Székelyhidy Mihály, ifj. Sibrik Miklós, Henter István és Zsigmond, Bernáth István kegyelmet kért.[61] Más ifjakat és öregeket a fejedelem úgyszólván szállászcsinálóknak küldött előre Párisba; így *Bercsényi* Lászlót, *Letenyei* Pált, *Dávid* Zsigmondot, az egyik *Baranyayt*, *Ilosvay* Jánost, *Sibrik* Miklóst, dr. *Langot*, *D'Absacot* stb.[62] Még tavaszszal intézkedett,[63] hogy Krucsay Danczkára hozza vagy küldje levéltárát. Valószínű, hogy ezt július 21-én *Vay* Ádám hozta magával;[64] legalább a

55 Október 13. U. o.

56 Bercsényi a fejedelemhez, július 27. Arch. R. VII. 178.

57 U. o. 188.

58 Június 29. U. o. 167.

59 Július 20., augusztus 10., szeptember 8. U. o. 176–7., 193., 204.

60 Július 30., augusztus 6., 13. U. o. 197.

61 Exulentium in Polonia instantia ad imperatorem. Másolata a Károlyi-levéltárban.

62 Sz. Király naplója, 261–2.

63 Május 20. Arch. R. III. 740.

64 Sz. Király naplója, 261.

fejedelem reá bízta annak őrzését s máshova szállításáról csak négy esztendő múlva, 1716. október 19-én intézkedett,[65] mikor Danczkát az ellenség fenyegette. Mányokyval lefestette Vayt és feleségét, báró Zay Annát. Ez a kedves, nagyműveltségű házaspár elviselhetővé tette hazátlansága napjait. Kétségtelen, hogy az akkori magyar közjog legkitűnőbb ismerője, *Vay*, hűséges tanácsadója volt nemcsak a bújdosók ügyeinek intézésében, hanem abban is, hogy az utrechti kongresszus figyelmét a magyar kérdésre terelje.

X.

AZ UTRECHTI KONGRESSZUS ÉS RÁKÓCZI.

— 1712. —

Rákóczi egy perczre sem tévesztette szem elől azt a lázas munkát, a melylyel az európai hatalmak az *utrechti* kongresszusra készülődtek.[1] Követe, *Klement*, már befejezte emlékiratát,[2] melyben a hatalmakat arra figyelmeztette, hogy európai érdek Magyarország teljes megnyugtatása; önkényes kormányzattal háborúra ingerlik, de őszintén kibékítve Ausztriát erősebbé teheti a nélkül, hogy a szabadságot s az európai egyensúlyt veszélyeztetné. Klement útján a fejedelem a szövetséges angoloknak és hollandoknak is megizente,[3] hogy ha most kell alkut kezdenie a császárral, értsék meg, hogy viszont nekik és a császárnak is most kell alkuba bocsátkozniok ő vele; mert ha újból kitör a háború, a vele s a magyarokkal való kibékülés elmúlasztása esetén meglátják, a császár megtarthatja-e igéreteit?[4] A berlini udvarral egy névtelen jóakarójának (föltevés szerint

65 Századok, 1898. 594.

1 A kongresszus története: Feldzüge des Pr. Eugens, XIV., 19—29. Hist. du congrès et de la paix d'Utrecht (Utrecht, 1716.) Histor. Bildersaal, VII. 620—643. stb.

2 Január 15. Szalay, 270—1.

3 Január 16. U. o. 284—5. Fiedler, II. 264—5.

4 Vetésy deczember 30-i és január 15-i levelei. Szalay, 241—244., 278—9.

önmagának) a levelét közölte.[5] A névtelennek tetszett, hogy a fejedelem még bukása után is megtartotta lelke erejét. Ez azt mutatja, hogy van mire támaszkodnia. De mégis jó volna, ha becsületének, érdekének, biztonságának megfelelő módon kibékülne a császárral. Becsülete megköveteli, hogy ne mondjon le Erdélyről, honnan Magyarország jogaira vigyázhat; de az új császárral szemben engedhetne követeléseiből. Kívánhatja az erdélyi fejedelmi czímet, de csak holta napjáig. Érdeke, hogy javait visszakapja. Biztonsága kívánatossá teszi, hogy ezeket pl. *Radzivill* hg. lithvániai uradalmaival cserélje el. Természetes, hogy a kiegyezés Rákóczi párthíveire is kiterjedne. A császár ekként nagyon megerősödnék a francziával szemben; a porosz király pedig megszerezné azt a dicsőséget, hogy Európát kibékítené; Lithvániában Rákóczi is támogatná politikáját. De a porosz miniszterek a király érdekében állónak gondolták, hogy ezt a javaslatot ne terjeszszék a bécsi udvar elé, miben utóbb Rákóczi is megnyugodott.

Brenner (karácsony óta Vetésy utódja) Párisban, *Klement* Hágában, *Mányoky* Mihály (nem a festő) Berlinben[6] jól megfigyelték Európa politikai áramlatait; de a fejedelem, kitől utasításaikat várták, már nem volt abban a helyzetben, hogy iktatókönyvet vezessen levelezéseiről[7] s így bizonyos ellenmondások elkerülhetetlenek voltak. A fejedelmek közül *V. Fülöp* spanyol király volt az első, a ki «rokonát, a hatalmas fejedelmet» Madridból már januárius 16-ikán biztosította, hogy követeit a kongresszuson kívánságai támogatására utasította.[8] Ellenben a fejedelem a czártól választ sem remélt a levelére.[9]

Minden figyelmét Nyugatra kellett fordítnia. Januárius 16-ikán *Jenő savoyai herczeg* Londonba érkezett,[10] hol nagyszerűen fogadták, de teljesedett Vetésy kívánsága, hogy «Isten csúffá

5 Januárius 15. Kivonatban Kvacsalánál a Századokban, 1898. 585—6.

6 Szalay 284. Manuki néven.

7 U. o. 279. Arch. R. VII. 93.

8 Fiedler, II. 265.

9 Szalay, 291.

10 Jenő hg. VI. Károlyhoz. Feldzüge des Pr. Eugens. 14. kötet. Suppl 9. Londonból januárius 19., — márczius 23. írt 48 levelében (U. o. —89.) Rákóczi szóba sem jött.

tegye ármánykodását.»[11] Ebben bízhattak is, mert az osztrák-barát Marlborough-minisztérium éppen akkor engedte át helyét a békére hajló Bolingbroke-minisztériumnak. Mindamellett a fejedelem nagyon hidegnek találta a magyar-barát Thomas *Raby*-nak (most már *Strafford* grófjának) azt a nyilatkozatát, hogy Rákóczinak, a mély belátású embernek, nincs szüksége az ő tanácsára, külön egyezkedjék-e a császárral, vagy bevárja a kongresszus határozatát.[12] Hiszen ügye iránt érdeklődnie kellene mindenkinek, a kit aggaszt a Habsburg-ház erősödése és szívén viseli Európa békéjét.[13] Klement éppen Rákóczi levelének írása napján (január 27-én) érkezett Utrechtbe s másnap *Strafford* grófja John *Robinson* bristoli püspökkel együtt biztosította, hogy ők, mint angol meghatalmazottak, mindent elkövetnek a fejedelem érdekében. Hozzátette, hogy, angol felfogás szerint, Rákóczi ügye az északi államok béketárgyalására tartozik; de ha a franczia követek Utrechtben szóba hoznák is, csak a császári követek megérkezése után foglalkozhatnak vele. A kongresszus megnyitása napján, január 29-ikén *D'Huxelles* marquis franczia tábornagy, meghatalmazott társának, *Ménager*nak jelenlétében hidegen jelentette ki, hogy Rákóczi biztosáról, *Brenner*ről semmit sem tudnak; de hallották, hogy *Vetésy* a protestánsok érdekeinek képviselésére el akar jönni a kongresszusra; mire Klement megjegyezte, hogy a fejedelem csak Brenner jelenlétét kívánja. *D'Huxelles* azzal fejezte be a beszélgetést, hogy még nem hozhatják, de majd szóba hozzák Rákóczi ügyét; a miből sejteni lehetett, hogy erre nézve nincsenek utasításaik.[14]

A fejedelem azonban úgy tudta,[15] hogy *erdélyi fejedelemsége helyreállításának* sürgetésére igenis van utasításuk. Ennél egye-

[11] Január 22. Szalay, 297. Bonnet londoni porosz követ levele Klementhez U. o. 301.

[12] U. o. 263. Fiedler, II. 259.

[13] Rákóczi Klementhez január 27. Fiedler, II. 267—9.

[14] Klement Rákóczihoz január 29. Fiedler, II. 269—271.

[15] Fiedler, II. 272. Megerősitette ezt február 2-án maga Klement is, kinek Polignac abbé, az egyik meghatalmazott, azt mondta, hogy Rákóczira nézve a gertruydenburgi harmadévi konferenczia megállapodásait kell követniök. Igaz, hogy ezek Rákóczinak nem tetszettek. (Rákóczi önéletr. 204.)

bet nem is kíván, mert a magyar szövetkezett rendek sérelmei megszűntek József császár halála és annak következtében, hogy a bécsi udvar azokat a legközelebbi országgyűlésen orvosolni igérte. Anglia egyébként sem érdeklődik a szatmári béke óta történtek iránt. Azzal, hogy csupán erdélyi fejedelemségének s korábbi javainak és méltóságainak visszaadását kéri a kongreszszustól, többet használ a szövetkezett rendek szabadságának, mint a bécsi udvarnak az országgyűlésre vonatkozó igérete. De tiltakozik azon híresztelések ellen, mintha még mindig szövetségben állna Francziaországgal s Magyarországban új fölkelésre gondolna.

86. JOHN ROBINSON. BRISTOLI ÉRSEK.

A fejedelem az angol és a franczia követek megérkezése óta *Utrecht*ből türelmetlenül várta a híreket.[16] A magyar kérdés belevonásával a hatalmak nem akarták megnehezíteni az amúgyis bajos kibontakozást s legfeljebb a protestánsok érdekében akartak tenni valamit. Klement és Vetésy hiaban magyarázgatták, hogy a magyarok és a protestánsok szabadsága Erdély helyreállításától függ. *Heinsius* szerint Rákóczinak és a vallásnak ügye két különböző dolog és Rákóczi nem is álmodozhatik Erdélyről.[17] Hiszen a bécsi udvar a szatmári béke oklevelének a külső udvarokhoz küldött példányaiban Rákóczit nem is nevezte fejedelemnek, mint az eredetiben, hanem csak Ferencz úrnak, Rákóczi fejedelem

[16] Klementhez február 6. U.-o. 277. [17] U.-o. 281.

fiának; a szatmári béke különben is megsemmisítette erdélyi fejedelemmé történt megválasztását.[18]

Ügye hideg fogadtatását a fejedelem eleinte annak tulajdonította, hogy Klement nemcsak az angolokkal és a hollandokkal, hanem a franciákkal is érintkezett;[19] felhatalmazta, hogy *Brenner* tájékoztatása alapján ezeknek is megadja a szükséges felvilágosításokat.

Lintelo hollandi követ[20] legjobbnak tartotta volna, ha a fejedelem elfogadja a szatmári békét, a míg nem késő. Ne támaszkodjék Franciaországra, mely, szokás szerint, cserben hagyja szövetségeseit. Az osztrák ház idestova kihal s akkor a független Magyar- és Erdélyország kétségkívül volt fejedelmét választja meg királynak. Rákóczinak erre már most kellene készülnie azzal, hogy javai visszaszerzéséről, fiai neveltetéséről gondoskodjék.

A hollandoknál *Rechteren* is megőrízte iránta s a magyar protestánsok iránt a nagyszombati alkudozások óta sokszor megmutatott jóindúlatát. *Strafford, Metternich, Polignac, Ruzini*[21] — más három ország meghatalmazottjai — szintén sok szépet tudtak mondani, ha ügyesen kibújtak is a kötelező nyilatkozatok elől.[22] A fejedelmet azonban nagyon bántotta, hogy az erdélyi fejedelemség ügyét egészen különválasztják a vallástól, holott a lelkiösmeret szabadságát csak a nemzeti jogaiban és szabadságaiban szilárd állam őrízheti meg. Erre az erdélyi fejedelemség föladása után nem volna mód. A császár egészen anyjára, ez

18 Erre Metternich figyelmeztette Klementet. Klement levele februárius 26. U. o. 297.

19 Februárius 15. U. o. 282—3. Brennerrel az amsterdami Cossart Izsák és a rotterdami Jean Cossart útján kellett leveleznie Klementnek, kinek a fejedelem Gnaden névre írt.

20 Márczius 8. és 12. Századok, 1898. 586—7.

21 Ruzini velenczei követ még Bécsből ismerte Rákóczit s elődjeivel — Tiepolóval és Vittor Zaneval szemben — jóindulatot tanusított a magyarok iránt. (Fiedler, II. 350.) Ez Rákóczinak nagyon jólesett. Június 8-án figyelmeztette őt, hogy ha Ausztria megszerzi Nápolyt, az Adriai-tenger ura lesz és fenyegetni fogja Velencze hatalmát, kivált ha megalapítja önkényuralmát Magyarországban, a mi pedig megtörténik, ha Erdélyt alatta hagyják. Fiedler, II. 357.

22 Klement utrechti jelentései márczius 5., 8. U. o. II. 302—7. Ezeket a fejedelem csak 19-én kapta meg és 26-án felelt rájok. U. o. 315., 316—7.

pedig a jezsuitákra hallgat. Neki hiában tanácsolják, hogy lemondjon Erdélyről. A törvényesen megválasztott és beiktatott erdélyi fejedelem sohasem mondhat le a választók engedelme nélkül; a rendek pedig e végből szabad országgyülést nem tarthatnak, míg a bitorlónak katonái köztük vannak. Szavazatukhoz teljes szabadság kell.

Rendkívül érdekes emlékirata[23] valósággal szájába adta Klementnek, mivel bizonyítsa erdélyi fejedelemségének és követeléseinek jogosságát, de azt a csalódást is, a melybe a nemzetet a szatmári béke ejtette. Egyébiránt az ő eljárása mindig különbözött attól, a mit ellenségei híreszteltek róla.[24] Hogyan érthették volna meg Utrechtben, ha Berlinből Jablonszky *Lintelo* útján még most is izengetett neki,[25] hogy ne törődjék a francziákkal és a szövetségesekkel, hanem béküljön ki a császárral, a hogy lehet; mert ha ezt most elszalasztja, többé sohasem teheti meg. Welderen szerint pedig Utrecht nem holland város, hanem az egész világ szent helye:[26] ott nem Hollandia, hanem *a világ akarata* szerint döntenek.

A fejedelem gondolatai nem kalandoztak ilyen messzire. Erdélyt akarta s éppen most jelent meg Klement emlékirata,[27] mely ehhez való jogát oly alaposan bizonyította, hogy — egy porosz diplomata szerint[28] — támogatására csak — a hadsereg hiányzik. Klement különben nem hiában emlékeztette Rákóczit a téli királyra, a kit apósán, az angol királyon kívül, Franciaország és Hollandia is biztatott, mégis száműzetésben halt meg.[29] Brenner azonban április 14-ikén a franczia udvar elé terjesztette a fejedelem kívánságait, a melyeket az utrechti kongresszuson a franczia biztosoknak kellett volna előadniok.[30] Ebben tiltakozott a Habsburgoknak minden törvénysértése ellen. Erdélyi fejede-

23 Márczius 12. U. o. 308—312.

24 Márczius 26. U. o. 317.

25 Márczius 26. U. o. 318.

26 Márczius 27. U. o. 319.

27 Márczius 27. U. o. 319. Klement junius 7-i levele szerint a könyvet vásárolják; az első példányt a pápa követe, Passionne gróf vette meg. U. o. 356.

28 Jablonszky, április 9. U. o. 332.

29 Április 9. U. o. II. 334.

30 Közli Fiedler, Aktenstücke, II. 336—340.

87. UTRECHT.

lemsége helyreállítását kérte, Erdélynek osztrák kézben hagyását a kereszténység érdekeivel ellenkezőnek mondta, Erdély kiürítését, a várak, tűzérség, levéltárak, — Arad, Nagyvárad s a Részek átengedését és saját jószágainak, még Thököly idejében elkobzott kincseinek visszaadatását vagy kára pótlását követelte. Két nap mulva[31] megengedte Klementnek, hogy Erdély jogait védelmező jeles röpíratát közrebocsássa; ellenben Brenner előbbi előterjesztésének kinyomatását nem látta idején valónak. Francziaország csak akkor pártolhatja őt igazán, ha kibékült Angliával, a mely erre napról napra hajlandóbbnak mutatkozik. Strafford szerint, ha Francziaország Rákóczi mellé áll, ez megtöri néhány szövetséges féltékenységét s azt a hidegséget, a melylyel Rákóczi reménykedését idáig képtelenségnek tartották. Azok a szövetségesek és birodalmi fejedelmek, a kik az Ausztriai Ház szolgái, ennek rabszolgájává teszik a német birodalmat is, pedig a franczia háborúval éppen azt akarták kikerülni. A fejedelem törhetetlenül hitte, hogy Francziaországnak mindent el kell követnie az ő lábra állítása és biztonsága érdekében, csak kellő óvatossággal és okossággal járjanak el; különösen a vallás kérdésében, a melyet a szécsényi határozatok alapján kell megoldani. Az ott megalkotott vallásszabadságot Erdély megtartása biztosítja, mert az erdélyi fejedelmet erre a törvénybe fölvett esküje kötelezi. Az utrechti kongresszus, úgy hitte, most már világosan láthat az ő ügyében.

Dolgait nem akarta erőszakolni; mert remélte, hogy jóakarói azokat a maga idejében hozzák szőnyegre és sohasem választják el a vallás kérdésétől.[32] Nem sürgette ügye elővételét, mert hitte, hogy arra a franczia király maga utasítja követeit.[33] A kongresszusnak nyilvános ülései április 23-ika óta nem voltak, de június elsején a protestáns biztosoknak *Robinson* püspöknél tartott értekezlete egyesegyedül a magyar protestánsok dol-

31 Április 16. U. o. II. 340—1.
32 Április 23. U. o. II. 345.
33 Április 30. U. o. II. 346—7.

gával foglalkozott. A többség abban állapodott meg, hogy azt Francziaország és Rákóczi ügyeitől függetlenül kell tárgyalni, s beérte annyival, hogy a császárt *Sinzendorf* útján az 1647. évi állapotok helyreállítására intette.[34] *Savoyai* Jenő herczeg Londonból éppen Utrechten át sietett a harcztérre s június 8-ikán Quesnoy ostromával kezdte meg a háborút.[35] Erre az angol királyné azzal felelt, hogy tíz nap mulva a parlament elé terjesztette a békejavaslatokat, Rákóczi pedig, mint erdélyi fejedelem, az utrechti kongresszusra teljeshatalmú biztosoknak nevezte ki *Brenner* Domokost és *Klement* Mihályt.[36] A békekongresszust tartotta a legalkalmasabb helynek, hogy tiltakozzék az Ausztriai Háznak Magyarországban a multban elkövetett s a jövőben elkövethető törvénysértései ellen.[37]

Az utrechti urakat szívesen hagyta bizonytalanságban Lengyel- és Törökországhoz való viszonya iránt. Csupán sejteni engedte, hogy ezt jó volna komolyan megfontolniok, ha szívökön viselik Európa békéjét. Az utrechtiek azonban nem igen osztoztak *Robinson*nak, a bristoli püspöknek felfogásában,[38] ki helyeselte, hogy a császárt Magyarország szabadságainak helyreállítására kell felszólítani s hogy valóban nem lehet a vallás ügyét különválasztani a Rákócziétól, a melyet szintén bele kellene foglalni az általános békébe. De a fejedelem nem engedte meg Klementnek, hogy — *Strafford* kívánsága szerint — az erdélyi ügyekben Angliába utazzék; mert ügye egészen Francziaországtól függ s ha az elhanyagolja, a többi hatalom jóakaratával semmire sem megy.[39] *Polignac* és *D'Huxelles* megint minden lehetőt igértek Rákóczinak, de talán a harmadik, *Ménager,* volt a legőszintébb, a ki el sem olvasta az erdélyi kérdésben Versaillesba küldött emlékiratot.[40] Ellenben *Ilgen* porosz miniszter

34 Június 4. U. o. 355.

35 Erről szól a Feldzüge XIV. kötetének nagy része.

36 Június 11. U. o. 357—8. Ez ügyben aznap külön leveleket intézett D'Huxelles, Polignac és Ménager franczia biztosokhoz, Klementhez és Brennerhez. U. o. II. 359—364.

37 U. o. II. 362.

38 Június 17. Fiedler, II. 365—6.

39 Június 18. U. o. 367.

40 Június 24. Fiedler, II. 370.

88 GRÓF SINZENDORF FÜLÖP

az utrechti porosz megbizottakat, Rákóczi ügyének titkos pártolására utasította,[41] Jablonszky szuperintendens pedig Olivában vagy Danczkában július 23-ika táján találkozott a fejedelemmel, ki az előterjesztett hét magánjogi pontot el is fogadta.[42]

A fejedelem bámulatosnak találta, hogy a szövetségesek nem ügyelnek az Ausztriai Ház gyarapodására és a béke tervezgetésében csak mostani birtokát veszik tekintetbe. Ha azonban Franciaország olyan békét nyer, melyben az angolok előmozdítják Rákóczi ügyét, az olasz fejedelmek is szóba hozzák a maguk helyzetét. Szívesen fogadják az erdélyi fejedelemség helyreállitását, mely a császárság féltékenységét felkölti s a magyar protestánsokat védelmezi. Talán csak így kerülhetik el, hogy a Habsburgok meg ne újítsák Svájcz iránt táplált régi, de századok óta megszűnt követeléseiket.[43] A velenczei követ valóban czélzást tett a franczia és az angol biztosok előtt, hogy köztársaságának érdekében állna, ha Rákóczinak kedvezne; de színtelen feleletökből arról győződött meg, hogy nem érdeklődnek eléggé a fejedelem iránt.[44] Pedig ezt *Polignac* bíbornok éppen akkor biztosította, hogy nyugalma iránt senki sem érdeklődik őszintébben, mint ő; királyának utasításai is oly határozottak, hogy mindent megtesz szolgálatára. Különben is mindig élénken érdeklődött sorsa iránt, bár csak nevét ismeri és szép tetteit, melyek és ügyének igazsága jobb sorsot érdemelnének.[45] A fejedelem bízott benne s abban, hogy Francziaország és Anglia külön békéje használni fog neki;[46] de nem használt az a hír, a mit már nemcsak a lapok, hanem az utrechti császári biztosok is terjesztettek felőle, hogy kibékül a császárral.[47] Ezzel s a velenczei követ bizalmas közlésével szemben a franczia biztosokat ügye melegebb fölkarolására kérte. Meg akarta győzni a velenczeit arról, hogy XIV. Lajos ugyan — természetesen —

41 Június 25. Századok, 1898. 588.
42 U. o. 589—590.
43 Június 29. Fiedler, Aktenstücke, II. 371.
44 Július 5. U. o. II. 373.
45 Július 5. U. o. II. 374.
46 Július 9. U. o. II. 375.
47 Július 12. Fiedler, II. 375.

nem az ő érdekében hadakozik, de mindenesetre teljesíti adott szavát, visszahelyezi fejedelemségébe, öröklött javaiba s bizonyára szívesen veszi, ha ebben a kongresszuson a velenczei köztársaság is támogatja. A béke értelmében a Habsburgok, úgy látszik, visszakapják Nápolyt; de ha elvesztik Erdélyt, ez Velenczének többet ér, mint magának Francziaországnak. Hiszen ha az Ausztriai Ház megtartja Erdélyt, most, amikor Horvátországban már elösmerték a leányág örökösödését, a hódítás jogával úgy megzabolázza Magyarországot, hogy ez sohasem szabadúl meg uralkodásától. Ennek következtében a nápolyi királyság segítségével hatalmába keríti az Adriai-tengert, megzavarja a velenczeiek levantei kereskedését, olyanformán, mint Anglia megzavarta a hollandokét Gibraltar és Port Mahon megszállásával. Ellenben a független Erdély a Habsburgok ellen védő- és daczszövetséget kötne vele, a melyhez idővel a felszabadúló Magyarország is csatlakoznék.[48]

89. GRÓF METTERNICH ERNŐ.

Utrechtben neki tulajdonították De la *Vergne* gróf tervét is, hogy franczia pénzen fizetett poroszok, góthaiak és mecklenburgiak verjék ki Pommerániából az oroszokat és a szászokat, Szaniszlót a lengyel trónra ültessék, Ágostot a góthai házzal szemben elégtétel-adásra szorítsák, a császárt háborgassák s azzal ijesztgessék, hogy Rákóczit visszakísérik Magyarországba.[49]

[48] Július 16. U. o. 377—9.

[49] Július 16. Fiedler, II. 380.

ügyet a windsori nagy tanácsban szóba hozza; de csak 15-ikén mondta meg neki, hogy Rákóczi visszahelyezését a királyné nem kérheti egyenesen a császártól. Azt tanácsolta, emlékiratban kérje a királynét, hogy ennek s egyéb érdekeinek előmozdítása végett a francziákkal való együttes eljárásra utasítsa utrechti biztosait. Klement azonban ettől csak úgy remélt valamit, ha siker esetére Rákóczi ötvenezer tallért igér *Bolingbroke*-nak.[62] Emlékiratát[63] azonnal benyujtotta a királynénak, de már oly időben, mikor a londoni svéd követtől maga is tudta,[64] hogy a fejedelem megindúlt Páris felé. A hír igaz volt. Rákóczi november 9-ikén búcsút mondott Danczkának, hol tizennegyedfél hónapig lakott s odahagyta Lengyelországot, mely a bujdosónak első ízben 19, most másodízben 21 hónapon át adott menedéket.

62 November 1., 4., 8., 11., 15., 18., 22., 25., deczember 4. U. o. 420–6., 428–9.

63 U. o. 427–8.

64 November 25. U. o. 427.

90. ANGLIA CZÍMERE.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

FRANCZIAORSZÁGBAN.

91. A VERSAILLESI KIRÁLYI PALOTA

I.

A TENGEREN.

— 1712 november 9.—deczember 8. —

BERCSÉNYI aggódott, hogy a császáriak Danczkán a fejedelmet veszedelembe ejtik. Kérte, hogy kivált éjszaka vigyázzon magára.[1] Attól is félt, hogy a város a sok sürgetésre mégis csak kiadja a császárnak.[2] Még sem siethetett a jó tanácscsal, mikor Brenner arra sürgette a fejedelmet, hogy menjen be Francziaországba.[3] Ilyesmire biztatta, úgy látszik, *De la Verne* is (a földrajzi regények írójának őse), a ki jóval nagyobb igéreteket tett neki, mint *Bezenval* franczia követ.[4] *Pápay* sem hozott egyebet Konstantinápolyból néhány jó szónál. A nagyvezír megkérdezte: ellensége-e Rákóczi a németnek. «Volt is, lesz is örökké», esküdözött Pápay. Megíratták vele az athnámét, de a császáriak és az angolok miatt másnap már hazaküldték. A «magyar királyt, a ki elszaladt, s most valahol a tenger mellett van, közel a svéd király országához», a benderi dervis módjára senki sem bíztatta, hogy nagy dolog vár

1 1712 június 29. Arch. R. VII. 171.
2 Július 6. U. o. 173.
3 Augusztus 3. U. o. 188.
4 U. o. 186—9.

reá: a mikor majd XII. Károlylyal együtt vezeti a törökök előhadát![5]

Azonban a lengyel udvar már értesítette a fejedelmet, hogy személye biztonságáról Danczkában tovább nem kezeskedhetik; s ha az utrechti béke ott éri, talán el sem engedik Franczia-országba. Franczia hajók, XIV. Lajos tilalma következtében, nem látogatták a Balti-tengert, különösen a danczkai kikötőt; a szövetséges hollandok pedig aligha szállították volna el. Anglia azonban akkor már elszakadt a szövetségtől s Anna királyné, a ki nagy tisztelettel nyilatkozott Rákócziról,[6] éppen akkor Danczkába is küldött követet. A követ megelőzte a fejedelem kérését s a legnagyobb készséggel maga ajánlotta, hogy angol hajón tegye meg az útat. Azonnal írt a londoni udvarnak, szabad útlevelet eszközölt ki, a Szent György vászonszállító kereskedelmi hajó[7] kapitányának pedig meghagyta, hogy útra készüljön s a fejedelem biztonságáról gondoskodjék. A kapitány figyelmeztette, hogy a novemberi heves szelek miatt a hajózás a Balti- és az Északi-tengeren nagyon veszedelmes, de a kiadatástól tartó fejedelemnek sem volt veszteni való ideje. 8—10 emberét különféle ürügyek alatt már november 7-én[8] a hajóra küldte, ő maga azonban *Kisfaludy* Boldizsár, *Mikes* Kelemen és Szatmári *Király* Ádám, társaságában megszokott életmódját folytatva, lakásán várta, mikor jelentik a vitorlák kifeszítésére alkalmas szelet. November 9-ikén jelentették. *Vay* Ádám, *Kéry* Ádám s más, a titokba beavatott barátai kíséretében tehát oly ürügy alatt ment a tengerpartra, hogy ottan fog vacsorálni. Ott azonban elbúcsúzott barátaitól, a kik sírva hallgatták utolsó intelmeit.[9]

5 Pápay jelentése u. o. 179—183. és 190—192. Követségéről az akkori lapok is írtak, a miért a bécsi udvar nagyon boszszús volt Rákóczira. U. o. 200.

6 Klement deczember 4. Fiedler, II. 428.

7 A hajót november 10. levelében Rákóczi St. Georgenak nevezi (Fiedler, II. 618.), Boyer (The history of the reign of Queen Anne; London, 1713., XI. 397. Idézi Kropf a Századokban, 1898. 750.) Georgenak nevezi. Vászonszállító keresk. hajónak Rákóczi mondja, Önéletr. 245.

8 Boyer szerint (u. o.) ekkor szállt volna ő maga is hajóra; de ez az időpont csak szolgáinak beszállítására vonatkozhatik.

9 Rákóczi levele Passyból 1713 márczius 13. Erdélyi Múzeum, Kemény-gyűjt.

A három ifjúval együtt csolnakra ült és szerencsésen eljutott a *Szent György-hajóra.* Az elfogatástól többé nem kellett félnie, mert mostantól fogva angol védelem alatt állott.

A hajóról utasította főudvarmesterét, Vayt,[10] hívja össze ott maradt udvarát s magyarázza meg, hogy nem hagyja el és szolgálatában meg is tartja őket, a míg lehet, de elbocsátja, a ki távozni akar. *Vay* Kéryvel és Fogarassyval írassa össze s Török Zsigától vegye át és raktározza be saját és a vele ment bujdosók holmiját. Leveleinél drágább kincse nem lévén, azokat pater Kéry, a franczia követtel egyetértve, tűz és betörés ellen biztos helyen tegye zár alá. A gránátos őr maradjon meg szállása előtt. Párisba a szokott úton küldjék leveleit, de kis csomagokban, «mivel drágán kell fizetni a leveleket». Pater Kéry szükség esetében zálogba vetheti itt hagyott ezüstneműit és drágaköves kardjait, hogy a személyzetet Vay fizethesse. Hátas és hintós lovait ne adják el, kivéve két feketét, de Vay azok helyett barna pejlovakat vegyen s használja valamennyit. Adja el a Csendest is, de helyében tartsa meg Ilosvay János nagyobbik pejlovát. Az Elbingen körül levőkről szokott módon gondoskodjék. Főudvarmesteri tekintélyét őrizze meg, de Kéry tanácsára is hallgasson.

Így rendelkezvén, november 10-ikén hajnalban a várva-várt szél lengedezni kezdett, de a shipper (hajókapitány) még nem érkezett meg. «A világon a legjobb szelünk van — írta a fedélzetről most már mint *Sárosy gróf* Bezenvalnak,[11] — de úgy himbálózunk a horgonyon, mint valami hintán.» A tengeri betegséget még nem kapta meg, de gyanította, hogy nem kerüli el. Barátait *Bezenval* útján biztosította, hogy szeretettel, tisztelettel emlékezik rájuk.[12]

10 Kelet nélkül a fejedelem kezeírása. U. o. négy folio-oldalon (1712 november 9. alá osztva).

11 November 10. Fiedler, II. 492., 618.

12 Hullba érkezve, kérte (deczember 9.) Bezenvalt, mentse ki őt a mervi sztaroszta és felesége előtt, hogy nem mehet el hozzájuk Mervbe, a «kis Faniche»-t pedig nyugtassa meg, hogy majd biztosabb alkalommal ír neki, de azért nem feledkezik meg róla. (Fiedler, II. 494.) A kis Fanicheról, Rákóczi danczkai életének talán megédesítőjéről, sajnos, nem tudunk többet.

Végre megérkezett a shipper s a matrózok a horgonyok fölszedéséhez láttak. Ekkor azonban az egyik horgony vastag kötele elszakadt s felhúzása háromnapi munkát adott.[13] Ez a nem remélt veszteglés Rákóczinak könnyen vesztét okozhatta volna, mert útrakelésének, mondhatni menekülésének a híre a városban akkor már elterjedt. Utazása czélját — írta egy német ujság — könnyű kitalálni. Francziaország bizonyosan aranyhegyeket ígér neki, de gyanítani lehet, hogy visszahelyezése miatt az utrechti békében nem igen fog erősködni. Azonban összeköttetései miatt mindig veszedelmes marad az osztrák minisztériumra nézve s nem lehet tudni, hogy — ha a szövetségesek Francziaországot lélegzeni engedik és cselszövéseit a töröknél buzgón és erősen folytatja — magyar részről meg micsoda új háború támadhat? Az osztrák ügynökök fenyegetőztek is,[14] hogy *IV. Frigyes* dán király a kapott értesítés következtében a Sundban Rákóczit letartóztatja és kiadja a császárnak. A hajóskapitányt is figyelmeztették, hogy a fejedelem és bujdosótársai elszállításával bajba keveredhetik. A derék kapitányt ezzel csak a munka gyorsítására ösztönözték.

Tizenharmadikán végre felhúzták a horgonyokat, miben a fejedelem is segített a matrózoknak,[15] mert a kedvezőtlen szelek egész homoktorlaszt fújtak a hajó köré s azt féloldalra dűtötték. Tíz óra tájban olyan vihar támadt, hogy a hullámok keresztül csaptak a hajó orrán s a vizet alig tudták kiszivatytyúzni. Ilyen nyomorúságosan töltötték az éjszakát. Másnap, 14-ikén, megkísérelték az elindúlást, de a szembefúvó szél miatt nem boldogúltak s így éjjelre ismét horgonyt vetettek. 15-ikén reggel kedvező szél támadt s ekkor el is jutottak a Putziger Nährung helai hegyfokáig, de ott a szél megint elállt s egynapi veszteglésre kényszerítette őket. Végre 16-ikán hajnal előtt két órával kedvező széllel megindúltak s valahára a nyílt tengeren,

13 Rákóczi önéletr. 242—3. Király naplója, 262.

14 Europäische Fama, 1712. CXXXVII. 389.

15 A munkáról többes számban beszél.

de a sok homokpad és a szélcsend miatt két nap és egy éjjel még mindig csak óvatosan folytathatták útjokat.

Harmadnap[16] zivataros éjszaka következett. A fedélzetre jéghideg zápor ömlött, a hajó orrába becsapó hullámok a Szent Györgyöt elmerüléssel, a szelek a *Bornholm-sziget* partjához való csapással fenyegették. Mindenkinek, a fejedelemnek is részt kellett vennie a vitorlák köteleinek elvágásában, hogy a végső veszedelemből szabadúljanak, a mi végre sikerült is.[17] November 20-ikán napkeltekor jókedvvel és duzzadó vitorlákkal haladtak el a dánok nagy és szép szigete, *Bornholm* mellett. Innen, egy napig az é. szélesség 55. fokát követve, 21-ikén éjjel 2 órakor a *Möens*[18] *Klint* hegyhez, Möen dán sziget közelébe jutottak.

A veszedelmes helyről északfelé azonnal tovább vitorláztak. Reggel 8 óra tájban elhaladtak a svéd *Faltersbo*[19] irányában a Köge-öböl bejáratánál állomásozó huszonöt dán hadihajó, egy óra tájban a Sund-szorosban pedig *Kjöbenhaven* (Koppenhága) előtt. Az öt mértföldnyi utat tehát öt óra alatt tették meg. Érdeklődéssel, de — letartóztatástól tartva — aggodalommal is szemlélték a dán király falakkal kerített erős és kellemes fekvésű fővárosát, a melyet csak keskeny tenger választ el Svédországtól.[20] Néhány óra mulva elvitorláztak az «igen erős» svéd

16 A hajó rendes körülmények közt egy óra alatt tett meg egy mérföldet s így Helatól Rönneig legalább is 40 órára volt szükség.

17 Rákóczi (Önéletr. 243—4.) és nov. 21. Bezenvalhoz intézett levelében (Fiedler, II. 492.) az útnak ezt a részét elevenen írja le, de csak a Sundnál folytatja. A hézagot Sz. Király naplója egészíti ki, 262. l.

18 Sz. Király naplójában (262. l.) hibás olvasással Mocus.

19 Rákóczi Bezenvalhoz intézett levelében Faltibannak írja. (Fiedler, II. 493.) Faltersbo Svédországnak legdélnyugatibb része.

20 Sz. Király szerint a tenger a két ország közt csak 3 angol mfd, vagyis $4^1/_8$ km. Úgy látszik, a mi legtermészetesebb is hogy a Drogden-csatornán át haladtak s ennek keleti partját, Saltholm szigetét, már Svédországhoz számította; mert különben Kjöbenhaven és a svéd lundi part közt 30 km. széles. Sz. Király meghatározásai pontatlanok; pl. a svéd Landskronát is Kjöbenhavennel szembenfekvőnek mondja, holott attól északkeletre, 28 km-re van. Megközelitette volna a távolságot, ha 3 angol mfd helyett ugyanannyi magyar vagy német mfdet mond; pl. a Kjöbenhaven és Hoven sziget közt levő távolságot 3 mfdnek írja s ezt német mfdekben meg is közeliti.

Landskrona előtt, majd a kis *Hven* szigetben gyönyörködtek.[21] Későn este *Helsingör*nél érkeztek a Sund északi kapujához. Itt horgonyt vetettek, mert a dán király ősidőktől fogva (1857-ig) Helsingörben szedetett vámot a hajóktól.[22] Akkor is valami százötven kereskedelmi hajó horgonyzott a kikötőben. A dán vámtisztek érkezésekor Rákóczi és hívei levonúltak a hajó belsejébe, hogy beszédbe ne eredjenek velök s valamiképpen le ne tartóztassák őket. A tisztek azonban ösmerték a kapitányt. Beérték azzal a nyilatkozatával, hogy idegenek nincsenek a hajón s ezzel engedelmet adtak a vitorlák felvonására. A kapitány azonban a másnapot még ott töltötte, hogy megfizesse a vámot, útlevelet váltson s két hétre való eleséget szerezzen be. Rákóczi a hajón maradt s nem tekintette meg a várost és a várat, a pompásan épült *Kronborg*ot, hol könnyen kézbe eshetett volna.

Eddigi útját a fejedelem hosszúnak és unalmasnak találta; a sok vihar és eső miatt senkinek sem tanácsolta, hogy tél idején tegye meg ezt az utat. A tengeri betegség még sem bántotta s tréfálózott egyik utitársával, Boule-lal (Boylaye?), a ki minduntalan adózott a tengernek. A mikor egyebet nem tehetett, aludt, mert kedve szerint még csak nem is sakkozhatott.[23] November 23-ika első perczeiben holdvilágos éjszaka indúltak meg; de csakhamar sűrű köd és sötétség ereszkedett reájuk. A kapitány aggódott, mert a Sund itt a legkeskenyebb[24] és nagyon zátonyos. Mindamellett folytatta útját s reggel 8 órakor már elhaladtak a svéd *Kullen*-hegyfok előtt.[25] Ennél a kősziklánál mindenkinek fél tallért kell adnia, különben belemártogatják a tengerbe. A Kullens-Fyr sziklán éjjel-nappal máglya égett, hogy a hajók neki ne vágódjanak a veszedelmes partnak. Sz. Király szerint itt kezdődik az oczeán; pedig még csak a

21 Sz. Király érdekesen mondja el (263. l.), az angol királyné hogyan akarta megszerezni, hogy ott erősséget és tárházat építtessen.

22 Der Sundzoll und der Welthandel. Leipzig, 1854.

23 November 21. Bord de St. George. Fiedler, II. 618. Boulenak írja.

24 Sz. Király úgy gondolja (263. l.), hogy csak egy angol mfd; a valóságban 3979 méter.

25 Rákóczi (244. l.) Kholnak, Sz. Király (263. l.) Caulnak íria.

*Kattegat*ban jártak. A mint északfelé közeledtek, a Skagerrak felől fúvó szél egyre erősödött és nagy zivatar készülődött, mi elől valamely fjordba akartak menekülni. A fjordok éppen Lasö-szigettel szemben, a svéd partokon[26] kezdődnek. A hogy a fejedelem is észrevette, kényelmes és biztos menedéket nyújtanak a hajóknak, ha a nyílásuk előtt levő sziklák és szigetek

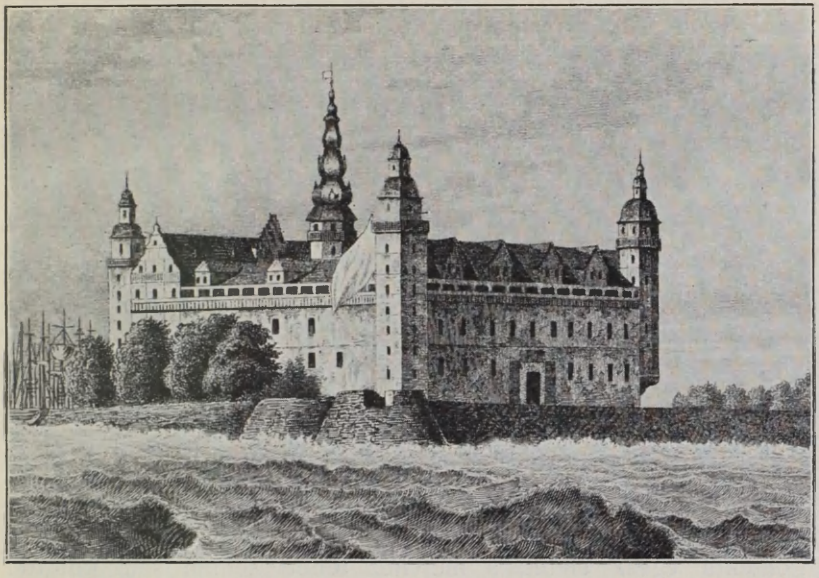

92. KRONBORG.

útvesztője közt egyszer bejuthattak. A partihajósok nélkül meg sem közelíthetők, mert csak azok ösmerik a járást. A mint tehát *Göteborg*ot, Svédországnak egyik legnagyobb gyár- és kereskedővárosát elhagyták, azonnal a *Sälö-fjord*[27] felé fordúltak. Jeladással segítségül hítták a lakosokat, a kik — a szokott kikötői fogadtatás után — a sziklák girbe-görbe útjain csakugyan biztos révbe, kétségtelenül a *marstrandi* kikötőbe kalaúzolták őket.[28]

26 Rákóczi tévedésből (244. l.) norvég partokat ir s a fjordot Sundnak nevezi.

27 Rákóczi szerint (Önéletrajz, 245. l.) Czelli-Sund.

28 Sz. Király mondja (264. l.), hogy Göteborghoz két mfdre egy szigetbe. Marstrand enyhe őszi levegőjéről s fürdőjéről most is híres.

Két napig vesztegeltek a fjordban, de legalább kitértek a szörnyű zivatar elől, a mely megérkezésök estéjén azonnal kitört s egész éjjel, sőt 25-ikén is egész nap dühöngött. Végre november 26-ikán a zivatar elült s kedvező széllel délelőtt 10 órakor folytathatták útjokat. Teljes 24 órába került, míg — körülbelül azon az úton, a melyet most a kábel jelöl — Marstrand vidékéről eljutottak Jydland legészakkeletibb fokához, *Skagen-Rev*-hez. Azonban alig vágtak neki a *Skagerrak*nak, 27-ikén d. u. 2 órakor irtózatos vihar támadt, mely visszafelé sodorta őket. Egyik vitorlát a másik után bevonták, a kormányt kötelekkel megerősítették, holmijokat összecsomagolták s azután Istenre bízták magukat és hajójukat. Alsó házukba — ahogy Sz. Király Ádám nevezi hajószobájukat, a cajutteot, — néha úgy ömlött be a víz, mintha hordóból töltötték volna. Harminczhat óra mulva, 29-ikén virradóra egy órakor, a vihar végre enyhült, de a szél még mindig tánczoltatta a hajót valahol a jydlandi zátonyos partok közelében. Az ágyán fekvő fejedelem hallotta a kapitány megjegyzését, hogy ha a szél még néhány órahosszat tart, okvetetlenül hajótörést szenvednek.

A fejedelem, a ki nem tudott úszni, készen állt a halálra, de a végső veszedelem híre éppenséggel nem rémítette el. Végiggondolta egész életét, a melyhez többé semmi sem kötötte. Elkészítette síriratát, a melynek a hőshöz és a törhetetlen lelkű emberhez méltónak kellett lennie. Úgy tervezte, hogy ezt az utolsó gondolatát felírja ónlapra, a melyet nyakába akaszt, hogy ha majdan ráakadnak, tudják, kicsoda. Az álom azonban elnyomta a kicsinyhitűek közt, a kik féltek. Mire deczember elsején fölébredt, alig érezte a hajó rengését s hallotta a matrózok vidám zaját, a mint a vitorlákat megint kifeszítik. Előhívott szolgája jelentette, hogy a heves szélre csend támadt, majd kellemes szellő, mely azonban szembe fúj velök. Mivel így Anglia felé nem mehetnek, a kapitány *Norvégia* felé tartott, hogy ott kenyeret és sört vegyen be hajójára. Nem ösmerte a szaggatott partokat, a beléjök vágódott fjordokat; azonban, gyönge szellőtől

hajtott vitorlákkal, kénytelen volt kikötőt keresni. Ekkor végre deczember 2-ikán, megérkezett a várva-várt kedvező szél, a melyet mindnyájan kitörő örömmel fogadtak s most már egyenesen az angol partok felé fordulhattak.

Harmadikán reggel, mikor az idő megint esőre állt, a hajó fedélzetén mélázó fejedelem észrevette, hogy messziről egy hajó kifeszített vitorlákkal irányt változtatott s most velök egy irány-

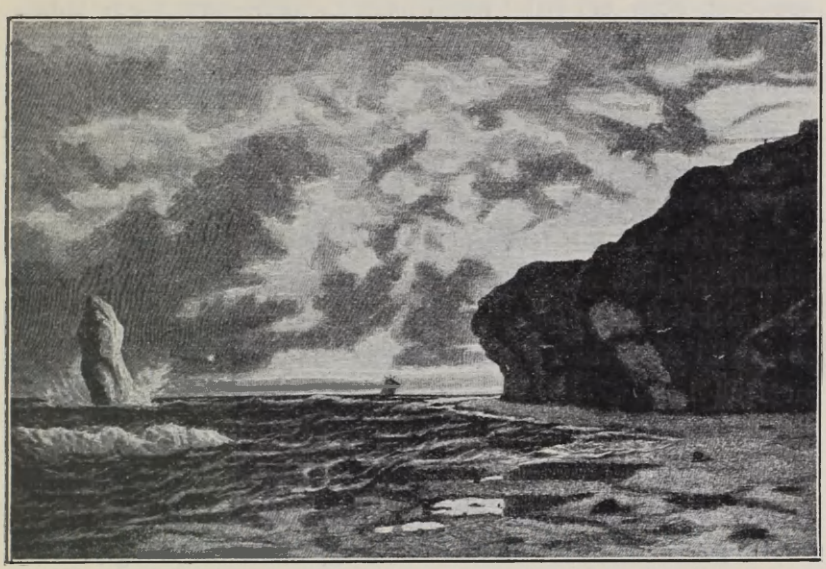

93. JYDLANDI PARTRÉSZLET.

ban halad. A kapitány nem törődött a dologgal, de a fejedelem, már csak időtöltésből is, messzelátóján tovább is figyelemmel kísérte s egy óra mulva észrevette, hogy a hajó szembefordul velök. A kapitány kettős vitorlaerővel elmenekülhetett volna, de csak akkor ismerte föl a veszedelmet, mikor az idegen hajó orráról ágyúlövéssel a vitorlák bevonására s arra szólították fel, hogy csolnakon azonnal hozzájuk menjen. Eleintén azt hitték, hogy a hajó Hollandiából, Rákóczi elfogatására jött. A kapitány inkább svéd kalózhajónak tartotta. De találgatásokra s készülődésekre nem maradt idő, mert az idegen hajó, újabb ágyújellel,

ismételte parancsát s kapitánya szócsövön átkiáltott, hogy ha szót nem fogadnak, harmincz ágyúját ellenök fordítja. Már pedig egyetlenegy ágyúlövés is elég lett volna a drága vászonrakomány megsemmisítésére, a védtelen hajó elsülyesztésére. Értékesebb tárgyaikat tehát hamarjában a hajónak egyik zugában rejtették el s a kapitány azután átcsolnakázott a hajóhoz.

A fejedelem, a ki nem félt a hajótöréstől, most komolyan aggódott, hogy elfogják; hamarosan az ágyra dőlt tehát, abban a föltevésben, hogy ha betegnek tetteti magát, a kalózok nem törődnek vele. A kapitánynyal visszatérő idegen tiszttől csakhamar megtudták, hogy támadójuk franczia hadihajó, mely hollandi hajókra leselkedik; s meggyőződvén róla, hogy ők angolok, engedelmet adott útjok folytatására. Jó kedvvel vágtak tehát neki az Északi-tengernek s ötödikén hajnalban már megpillantották Britannia partjait. A kapitány azonban ekkor hirtelen délre (balra) fordúlt, mert azt hitte, hogy a november 20—29-iki zivatarban eltévesztette az irányt s most Edinburghba jut Hull helyett. Az irányváltoztatás következtében majdnem zátonyra, úgy látszik, a Dogger Riffre jutott; de éppen a homokpadok közelléte figyelmeztette, hogy helyes úton jár. Másnap, hatodikán, a fejedelem, Bercsényire gondolva, megitta a Szent Miklós-poharát, mikor messziről megpillantották Anglia első hegyfokát, a *Cap Flamborough Head*et, a melyet ő Fieldboroughnak[29] nevezett. Megmutatták neki azt az irányt is, a melyben, ettől északnyugatra, Newcastle esik.[30] Deczember 7-ikén a *Humber*-folyam torkolata előtt a hulli, helyesebben a *Spurn Head*-foknál vetettek horgonyt. Beszélték, hogy ott a tengerben egy elsülyedt város romjai vannak, a mik miatt a fokot esthomályban veszedelmes megkerülni. A kapitány tehát megvárta a hold feljöttét s a kissé erősebb szelet és csak akkor evezett be a fok nyugati oldalán levő kikötőbe. Ha a másnapi vihar az első horgonyhelyen, a nyilt tengeren éri hajójukat, visszaveri

[29] Ilyen nevű hegyfok nincs.

[30] Önéletrajzából (249.) úgy tűnik ki, hogy ez Fieldborough és a Humber közt fekszik, holott tájékán sem járhattak.

azt Norvégia felé, a hogy több hajóval megtörtént; s a hajótöröttek közt talán őket is emlegették volna.[31]

A fejedelem baj nélkül állotta ki az utat. A tengeri betegség a matrózokat is örökösen kínozta, de őt nem bántotta. Egészségének nem ártott sem a besózott hús, sem a fekete kétszersült. Tréfálkozva nyugtatta meg Bezenvalt és danczkai barátjait, hogy ezután sem kíván (mint halott) nagy csomagként szerepelni s nem akarja, hogy a tengeri kutyák (delfinek) megegyék. Minden szenvedését elfelejtette, mikor meglátta a földet, Anglia földjét.[32]

II.

ANGLIÁBAN.

— 1712 deczember 8.—1713 január 13. —

UTBAEJTETTE a fejedelem *Bezenval* tanácsára Angliát is. Mielőtt Franciaországba utazott volna, Londonban, XIV. Lajos óhajtásához képpest, tisztelkedni akart Anna királynénál, hogy ügyét személyesen ajánlja pártfogásába s annak részleteivel megösmertesse. A király megbízta londoni követét, hogy a magyar ügyet mindenképpen előmozdítsa.[1] Úgy tudta, hogy a minisztérium elődjei hibájának tulajdonítja Magyarország bukását s kívánatosnak tartja a fejedelem és az ország kielégítését, a háború és a bizalmatlanság okainak teljes kiirtását.[2] Már egy esztendeje megírta,[3] hogy ha az angol és a franczia udvar kiegyezik, a mi pedig tulajdonképpen megtörtént, az angol minisztérium bizonyára buzgóbban támogat mindent, a mit Franciaország az ő ügyében javasol. Ebben a reményben Bercsényi már akkor sem bízott, de a fejedelem valóban mulasz-

31 Rákóczi tengeri útjának leírása az Önéletrajzban 242—9. Sz. Király naplójában, 262—4. és Saussure Törökorsz. Leveleiben, 252. Legbővebben és legérdekesebben maga a fejedelem írta le.

32 Rákóczi Bezenvalhoz deczember 9. Fiedler II. 493—4.

1 Eur. Fama, 1713. CXXXIX. 568.

2 Szalay, Rákóczi bujd. 121—2.

3 U. o. 192.

tást követett volna el, ha nem keres alkalmat, hogy *Anna* királynénak megköszönje eddigi jóindulatát s azt a most olyan nagyon kétes jövendőre is kérje.

Azonban már a hulli kikötőben csalódás érte. Nem volt szabad partra lépnie. A Szent-György hajónak — szabály sze-

94. BOLINGBROKE.

rint — negyven napig kellett vesztegelnie, mert Lengyelországból jött, hol a pestis még nem szűnt meg. Egy továbbutazó angol, Mr. *Scott*, megnyugtatta, hogy intézkedni fognak útja folytatásáról.[4] Rákóczi tehát azonnal írt *Bolingbroke* viscountnak,[5] a külügyi államtitkárnak, hogy számára e végből más

4 Rákóczi Bezenvalhoz deczember 9. Fiedler, II. 493—4.

5 Henry St. John 1712 július 7-én lett Bolingbroke viscountja; Rákóczi tehát rosszul emlékezett, hogy még nem volt az.

hajót eszközöljön ki a királynétól s remélte, hogy hat nap alatt kedvező választ kap.[6] »*John Bull*« azonban másképpen gondolkozott,[7] mert, a megbukott whigpárt nagy bosszúságára, — folytatta ennek a művét. Rákóczi megérkezése előtt alig egy héttel *Anna* királyné nagy tisztelettel beszélt *Bolingbroke* előtt a fejedelemről s késznek nyilatkozott arra, hogy segítse őt magánjavainak visszaszerzésében, ha ezt a kongresszuson Franczia-ország javasolja s ha a fejedelem eláll Erdély követelésétől. Akkor már a lapok is hirdették, hogy a fejedelem hajóra szállt s Anglián keresztül Francziaországba készül. *Bolingbroke* erről, saját állítása szerint, még nem tudott bizonyosat, de azt tanácsolta Klementnek, hogy keljen át Francziaországba, hogy *Brenner*-rel együtt határozott választ eszközöljön ki Rákóczi támogatása s eltartása érdekében s a kívánt határozattal térjen vissza Angliába, ha a fejedelem csakugyan odajön, a mi különben nem történhetik franczia segítség nélkül.[8] Klement deczember 5-én Londonból valóban elindúlt Dunkerquen át Párisba, de levelet hagyott hátra számára, a melyben a helyzetről s különösen arról is tájékoztatta, hogy a miniszter gyűlöli az oroszokat és a lengyeleket, de szereti a svédeket.

Valószínű, hogy ezzel együtt más levelek is várták a fejedelmet a hulli kikötőben, hol, vagy inkább a Humber folyamon, deczember 8-án a várostól hét angol mértföldre[9] (Stone Creek és Stallingborough közt) vetettek horgonyt.[10] Másnap a fejedelem a hajó fedélzetéről írt *Bezenval* franczia követnek. Angol hírek szerint tizedikén 8—10 szolgájával partra szállt volna, hogy ott Hull közelében, Mr. *Washington* házában töltse a vesztegzár idejét.[11] Washington György, ki családja nevének fényt, amerikai

6 Fiedler, II. 493.

7 John Bullról újabban Histor. Zeitschrift, 100. kötet, 248—9. l. és Kacziány, Swift és kora, 85. l.

8 Klement Rákóczihoz deczember 4. Fiedler, II. 428—9.

9 Sz. Király, 264.

10 Fiedler, II. 618.

11 Boyer, The history of the reign of Queen Anne, XI. 397. Századok, 1898. 750. A Washingtonoknak Fred. W. Ragg által fölfedezett családfájából (közli Ticknor Caroline, Washington's Surprising Ancestor, Harper's Weekly, LII. 1908., 2669. sz.) a két Washingtonnak családi összeköttetése nem derül ki.

hazájának szabadságot adott, még csak húsz esztendő mulva: az oczeánon túl, Virginiában született meg; de van valami megható abban a híresztelésben, a mely a szabadharczoknak két szent nevét öntudatlanúl olyképpen fűzte egyűvé, hogy Rákóczi Washington őseinek telkén lépett volna először Anglia szabad földjére. Azonban egy pillanatra sem hagyta el a vizet. A megrongált Szent-György hajó egy hétig lebegett a víz közepén és csak deczember 16-án hajnalban kötött ki a part mellé. A szigorú vesztegzár következtében egyáltalán nem engedték őket a szárazföldre.[12]

Egy nap azonban, deczember 24-én, a kíváncsiság mégis rávitte Rákóczit, hogy megtekintse *Hull* városát. Mikes, Kisfaludy és Király kíséretében szép csöndes időben vitorlás csolnakba űlt, hogy a dagály s kedvező szél segítségével a város alá evezzen. De alig tették meg a fele útját, beállott az apály s nagy szél kerekedett, a mi a matrózoknak kemény munkát adott. A hullámok keresztűlcsaptak és majd felfordították a sajkát, melyből néha alig bírták kilapátolni a vizet. De a fejedelem fiatalos jókedve az aggódó matrózokra is átragadt; szembeszálltak a felborulás veszedelmével s nemsokára a molóhoz érkeztek, a hol már teljes biztonságban érezték magukat. A bujdosó fejedelem jövetelének hírére a nép összefutott a partokon, hogy lássa a szabadság hősét, a ki nyolcz esztendeig daczolt a császárral és szövetségeseivel s hírével betöltötte a világot. A nők szembetünő érdeklődéssel nézték a daliás férfiút, a ki udvariasan és enyelegve viszonozta üdvözléseiket. Egyszerre váratlanúl megjelent előtte a városi hatóság hajója is, az ő vitorlása mellé állt s a polgármester latin beszéddel üdvözölte őt. A fejedelem szintén latinúl válaszolt, de tulajdonképpen nem tartotta helyénvalónak a megtiszteltetést, a mely egyszerű kirándulás közben érte. A városnak akkor még huszadrésznyi lakossága sem volt, mint most, a mikor 262.000 ember él benne;

[12] Sz. Király, 265.

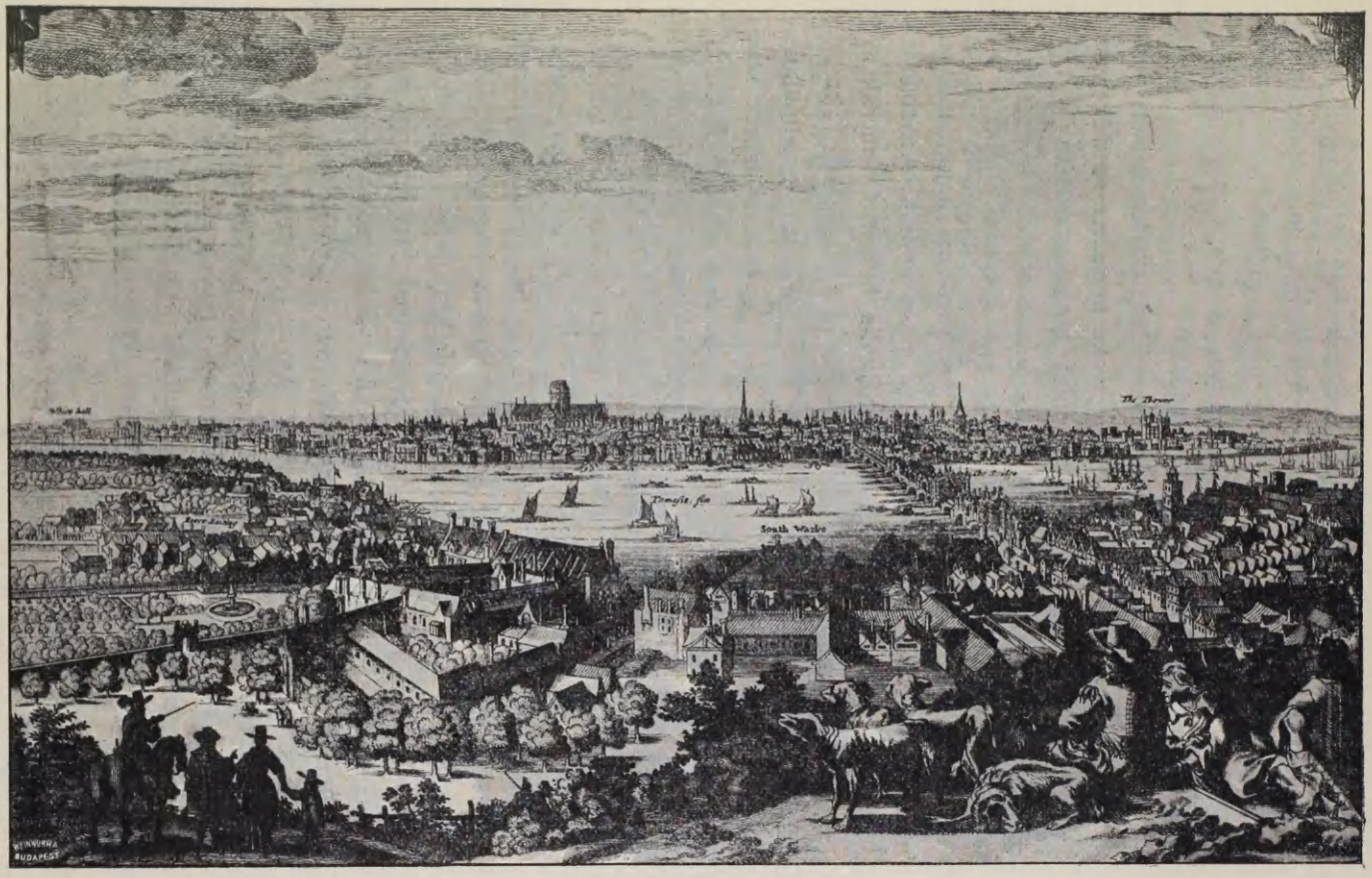

95. LONDON LÁTKÉPE.

de kereskedése s ipara miatt Angliának már akkor egyik legélénkebb helye volt, a melyet érdemes lett volna bővebben szemügyre venni. Azonban az ünnepies fogadtatás után a fejedelem, a kedvező szelet felhasználva, a nép lelkes tüntetése közt, visszatért a Szent-György hajóra.[13]

A hulliek már csak azért is szívesen látták a fejedelmet, mert Anna királyné parancsa és Bolingbroke miniszter rendelkezése értelmében nekik kellett hajót adniok továbbutazására s így valami szolgálatot tehettek hírneves vendégöknek. Úgy szólván karácsonyi ajándékúl küldtek eléje egy teljesen fölszerelt, de árúkkal csak színleg megrakott kereskedelmi hajót, melyre kíséretével karácsony másodnapján át is szállott. Azonban a zord téli szelek miatt megint várakoznia kellett s nemcsak az 1713. újesztendőt, hanem a vízkeresztet is a Humberen töltötte.

1713 január 7-én délben kedvező szelekkel megindúltak, de olyan lassan haladtak előre, hogy még este öt órakor sem érték el a nyílt tengert. Horgonyt vetettek tehát és kedvező szelekre várakozva, még három napot időztek a Humberen, alig két kilométerre a tengertől. Erős próbára tette mindez a fejedelem türelmét, mert éppen az indulás pillanatában tartotta vissza Franciaországtól, a melynek látására évek óta vágyakozott. Végre január 10-én délután egy órakor odahagyhatták a Humbert, a melyen egy hónapnál tovább vesztegeltek. Elhaladtak a *Wash-öböl* előtt, másnap délben pedig megtették a *Yarmouth* s a Cross és Corton Sand közt levő utat is, mely zátonyai és homokpadjai miatt olyan veszedelmes. Örültek tehát, mikor túl voltak Anglia leghíresebb heringfogó helyén. Egyébiránt a fejedelem gyönyörködött Anglia partjaiban, melyeket bájosaknak talált. Figyelmét lebilincselték a kereskedő-hajók, a melyek oly nagy számban közlekedtek, s elnézegette a delfineket, vagyis a tengeri disznókat,[14] a mikből a hajósok veszedelmet jósoltak. 12-én elhaladtak a Themse torkolata és öble előtt, de

[13] Rákóczi Önéletr. 249—250.

[14] A két nevet már Miskolczi egynek mondta 1702-ben megjelent Jeles Vadkertje 540. lapján.

csak vágyó pillantásokat vethettek *London* felé. *Torcy* franczia külügyminiszter szerint Rákóczinak ott személyesen kellett volna felszólalnia a bécsi udvar ellen; s a mennyiben Angliának is érdekében áll a fejedelem visszahelyezése, ügyét szívesen ajánlaná az angol miniszterek figyelmébe. Hajlandó volt rendszeres tárgyalást is kezdeni a királynéval s remélte, hogy ez a fejedelem-

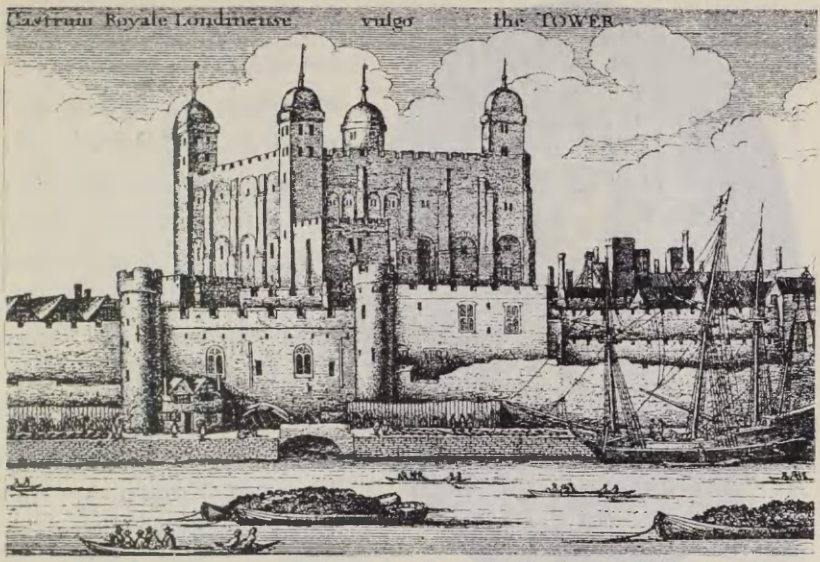

96. A TOWER LONDONBAN.

nek javára és tisztességére válik. Egyúttal utrechti biztosait is új utasításokkal kívánta ellátni.[15] Egyszer már Angliában lévén, valóban szükséges lett volna[16] értekeznie a miniszterekkel, hogy elutazása után egyik a másikra ne hárítson oly ügyet, a mit együtt jól elintézhettek volna.

Azonban — a mint *Gautier* abbé beszélte utóbb Klementnek — a londoni császári követ tiltakozott Rákóczi fogadtatása ellen; kifejezte reményét a kincstárnok előtt, hogy Anglia nem pártolja tovább a rebelliseket, mire *Oxford* lord miniszter (Har-

15 Klement jelentése Párisból január 7. Fiedler, II. 432.
16 U. o. január 17. U. o. 433.

ley Róbert) szavát is adta, hogy nem elegyednek ebbe a dologba. A királyné is így határozott, mire Bollingbroke államtitkár ugyanakkor, mikor ezt a hajót Rákóczi rendelkezésére bocsátotta, megkérte a fejedelmet, hogy politikai okokból *ne látogassa meg Londont.*[17] Sőt a bujdosók — mintha a delfinekhez fűzött jóslatok teljesednének — a nagy szél miatt *Dunkerque*nél sem köthettek ki. Pedig, parancsa szerint, pénzzel és kocsival ott várakozott Rákóczira egykori testőrezredese, *D'Absac.*[18] Sőt Párisból *Klement* és *Brenner* is odautaztak, hogy tájékoztassák, ügye hogyan áll a franczia udvarnál; mert szóval sok olyat mondhattak, a miket írásba nem foglalhattak.[19] Rákócziék 12-én este már látták is a dunkerquei tornyokat, de nem köthettek ki, mert a szél erősödvén, a kapitány nem merte az éjszakát a nem-igen ösmert partokon tölteni. Tovább hajózott *Calais* felé, de annak is csak tornyait láthatták s ugyanazon okokból nem kötöttek ki. A hajó kicsiny volt, csak tíz fáradt legény dolgozott rajta s a majdnem üres hajót a vihar könnyen a parthoz csapta volna. Tovább vitorláztak tehát s a kapitány a fejedelemmel együtt tanumálnyozta a térképet, hogy a franczia partok mentén eligazodjanak. A Doveri úton átmenve, Calais és Dieppe közt virradtak meg.

97. HARLEY RÓBERT, OXFORDI GRÓF, FŐKINCSTÁRNOK.

[17] Klement jelentése Londonból jan. 23. Fiedler, II. 434.
[18] Rákóczi, Önéletr. 252. Klement Charrièret említi. Fiedler, II. 434.
[19] Klement január 7. Párisból, 17-én Dunkerqueből. Fiedler, II. 432—3.

Dieppe közelében egy halászbárkára akadtak, a mely jó pénzért vállalkozott reá, hogy bevezeti hajójukat a kikötőbe. Adott jelökre a franczia révhajósok is eléjök jöttek, de figyelmeztették őket, hogy apály közeledvén, minden vitorlájukat ki kell feszítniök s egész erejükkel dolgozniok, ha be akarnak jutni. Egyik franczia a hajó orrához, másik a kormány közelébe állt, hogy az angol matrózokat a fordulatokra, veszedelmekre figyel-

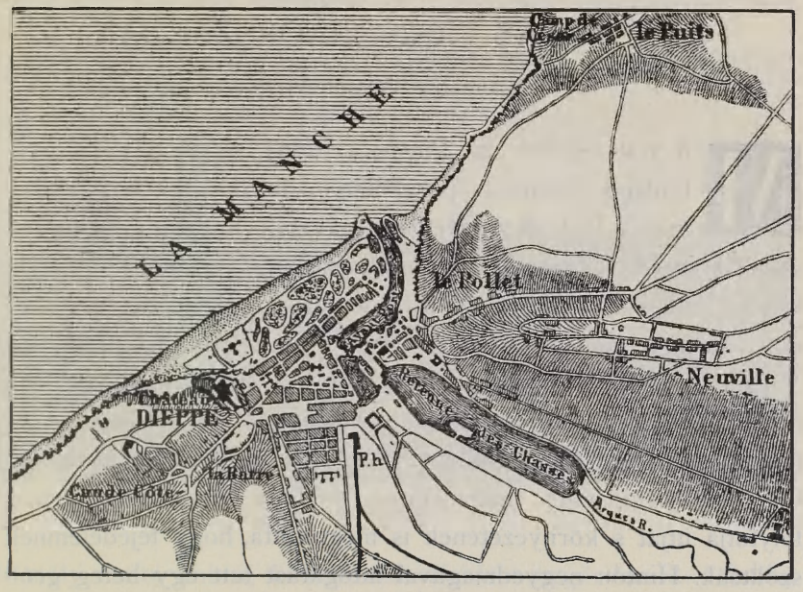

98. A DIEPPEI KIKÖTŐ ÉS KÖRNYÉKE.

meztessék. Azonban nem értettek egymás nyelvén s mikor a szűk bejárathoz értek, a kormányos hibás mozdulatot tett, minek következtében a szél teljes erővel a hatalmas molóhoz sodorta őket. A veszedelem láttára a franczia révészek kiugráltak csolnakaikba, a parton állók pedig rőzséket hajigáltak a moló elé, hogy az odavágódás erejét mérsékeljék. Mindenki hajótöréstől félt. Azonban a teljes erővel rohanó hajó orra alig egy sing, vagy talán csak három ujj távolságban hirtelen elcsavarodott a molótól s egyenesen beszaladt a város mellett folyó Arques folyóba, vagy inkább annak külső kikötőjébe (Avant-Port).

Az összefutott nép köteleket hajigált be a hajoba s ugy vontatta fel őket a folyóvizen. A város kőfalától egy puskalövésre álltak meg. A várparancsnok tisztelettel fogadta a fejedelmet, a ki délután egy órakor lépett először franczia földre, a melyért olyan régen epedett.[20]

III.

FOGADTATÁS FRANCZIAORSZÁGBAN.

— 1713 január 13.—április 27. —

Még nem heverte ki *Dieppe* az 1694. és 1709. évi angol-holland bombázás pusztításait; de éppen a haza védelmében kiállott szenvedések okozták, hogy a lakosok oly szívesen fogadták egy más haza szabadságának védőjét, *Rákóczit*, a kinek elszállásolásáról a háromszázados vár parancsnoka gondoskodott. Másnap, január 14-én reggel, a fejedelem a hatalmas *St.-Jacques* templomban hálát adott az Istennek megszabadulásáért s azért, hogy franczia földre vezérelte. Azután a városi hatóság üdvözlését és tisztelgését fogadta. A figyelem jólesett Rákóczinak, de elhatározta, hogy, magánember módjára, mint *Sárosy gróf* folytatja útját s környezetének is megtiltotta, hogy fejedelemnek szólítsák. Hintón negyedmagával látogatást tett egy beteg grófnál, a kitől azonnal továbbindult *Rouen* felé, hova Sz. Király Ádám ötödmagával tíz óra tájban külön kocsin követte. Királyék gyorsabban jártak; ők már harmadnap, 15-én éjjel beérkeztek *Rouenba*, hová a fejedelem csak 16-án d. e. 11 órakor hajtatott be s társaival együtt a Hôtel de Parisba szállt.

Rouenban, mint Normandia fővárosában maga a kormányzó, Charles-François-Frédéric *Luxembourg* herczeg tábornagy, sokkal ünnepiesebben fogadta, mint Rákóczi óhajtotta volna.[1] A kor-

20 A hull-dieppei út leírása Rákóczinál, Önéletrajz, 252—4., Sz. Király naplója a Rákóczi-táborban, 1. 265—7.

1 Rákóczi önéletrajz, 254. Sz. Király naplója, 267. A jelenlevővel szemben St. Simon (Mémoires, IX. 407.) azt mondja,

mányzó abból a Luxembourg-házból származott, mely Németországnak öt császárt és Magyarországnak — Zsigmond személyében — egy királyt adott. Párisi lakását azonnal fölajánlotta «a magyar elégületlenek szeretett főnökének», egyúttal szóba hozta előtte a fogadtatás részleteit.[2] Ha a fejedelem oly hiú, mint a milyennek sokan tartották, most valóban ünnepeltethette volna magát. Azonban kijelentette, hogy ösmeretlenül akar élni Franciaországban és csak olyan fogadtatást óhajt,

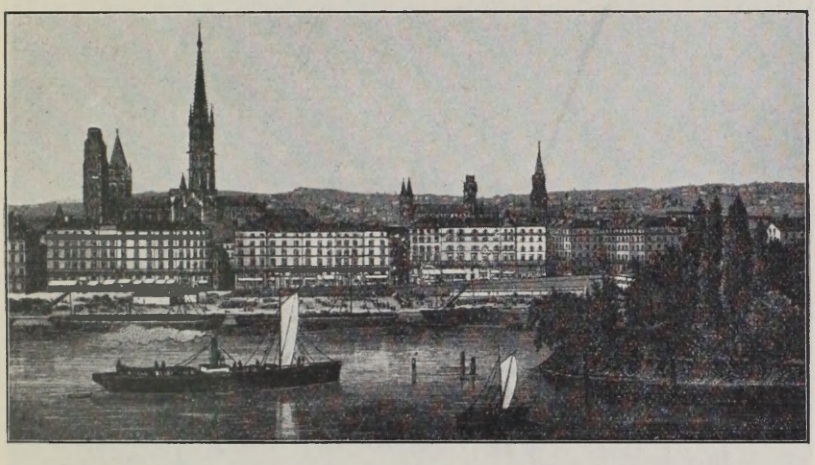

99. A ROUENI QUAI DE PARIS.

a mely méltó ahhoz, ki az itt-tartózkodást megérdemelte.[3] Addig különben sem indúlhatott, míg podgyásza meg nem érkezik;[4] de lábfájása amúgy is maradásra kényszerítette.[5] 19-én átköltözött az *intendáns* házába, s ettől fogva egymást érték a vendégeskedések, mulatságok. A roueni előkelő körök nagyon szeretetreméltóan fogadták a bujdosó fejedelmet, a kinek regényes élete meghatotta, daliás alakja vonzotta őket. Reggel félórahosszat

hogy Luxembourg úr öt ünnepiesség nélkül, de nagyon megkülönböztetett udvariassággal fogadta, elszállásolta, mulattatta. St. Simon rokonszenvesen ösmerteti a Rákócziak és Rákóczi Ferencz történetét u. o. 406—415. l.

2 St. Simon, IX. 407. és Journal du marquis de Dangeau, XIV. 332. Voltaire, Louis XIV. 351.

3 Dangeau, XIV. 325.

4 U. o. XIV. 332.

5 Rákóczi, 254. Király, 267.

imádkozott, azután olvasgatott, majd ebéd idejéig férfiakkal társalkodott. Az ebédnél — mint maga mondja[6] — barátnői foglalták el «s így nem volt hiány sem az ízlésben, sem a látásban». Ebéd után rendesen játszottak, kártyáztak egészen estig, a mikor színházba mentek. Előadás után otthon pazar vacsora következett, s a pamlag körül, a melyre lehevert, rendesen igen

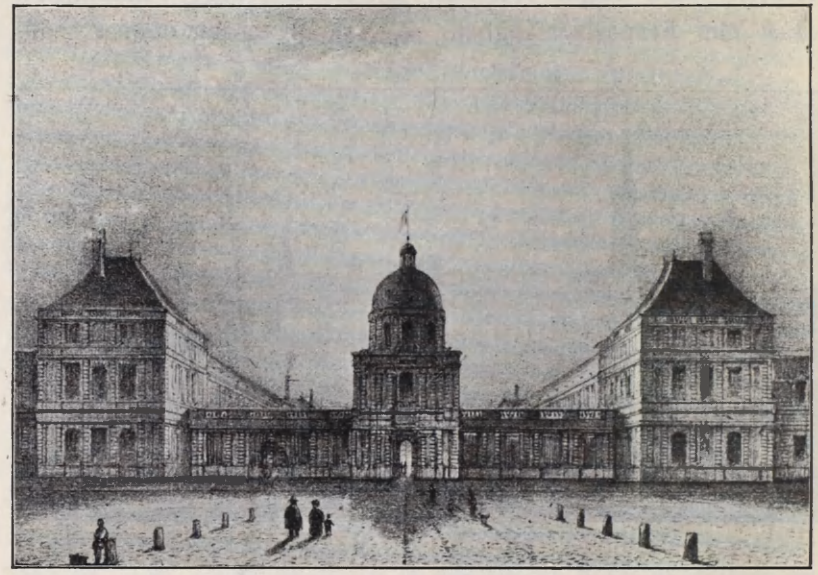

100. A «PALAIS DU LUXEMBOURG» PARISBAN.

sok férfi és nő figyelt szellemes és érdekes elbeszéléseire. A mémoireok és a finom társalgások hazájában szívesen hallgatták az olyan embert, a kinek élete valóságos regény volt. Rákóczit nagyon megszerették s többnyire csak éjféltájban távoztak el tőle. «Ha jól meggondolom, igazi színészélet volt ez az enyém — írta később.[7] — Játszottam a kereszténytyt a papokkal, a katonát a katonákkal, a politikust a politikusokkal szemben; tettem a szépet, bókoltam és udvaroltam a nőknek; és a kik nekem tetszeni akartak, azoknak érzelmeit viszonozni óhajtottam.»

6 Önéletrajz, 254.

7 Önéletrajz, 254—5.

Bizonyos, hogy már bemutatkozáskor otthon volt a franczia szalonéletben. Nem tagadta, hogy az első pillanatokban igazán tetszett neki ez az élet, a mely elkábította; de előre lehetett látni, hogy tartósan le nem kötheti, ki nem elégítheti.

Rákóczit Párisba már 1713 január 18-ára[8] várták, de csak tíz nap mulva érkezhetett meg oda; pedig sietett, hogy a király-

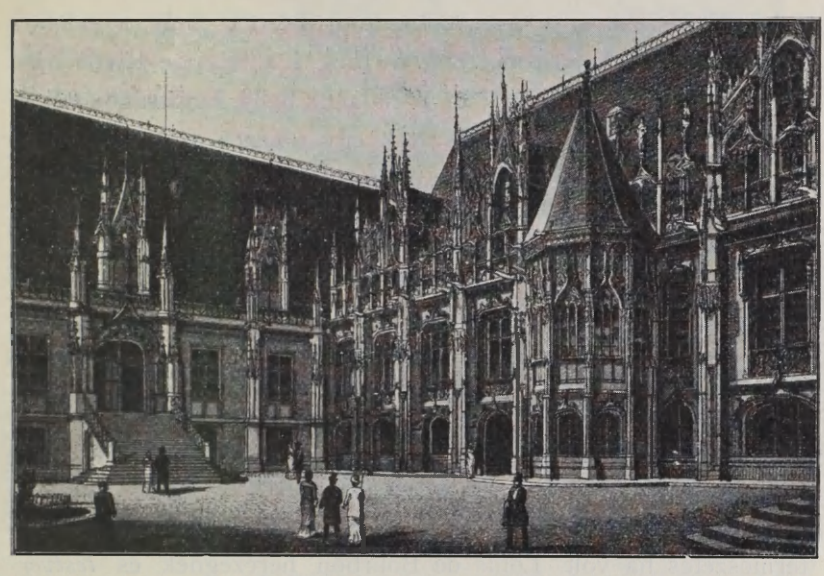

101. ROUEN: NORMANDIA PARLAMENTJE.

nál mielőbb tisztelegjen. *Sz. Király* Ádámot negyedmagával 23-án előre küldte[9] s másnap[10] odahagyta a kedves Rouent, hol annyi gond és bánat után először volt jókedve.

A rossz utak miatt csak lassan haladhatott előre; meg is pihent bankárjánál, Jean-Baptiste *Hélissant*nál, ki Páristól alig egy mérföldre lakott. Alkalmasint átvette tőle az aranygyapjas rendhez tartozó gyémántokat, a melyeknek őrizetére őt már

8 Dangeau, XIV. 325.

9 Sz. Király, 267.

10 U. o. jan. 28. indult volna; de Rákóczi maga mondja (Önéletr. 254.), hogy (jan. 16. delétől számítva) nyolczadnapig maradt Rouenban; a mi megfelel Dangeau (XIV. 332.) és az Europäische Fama (1713. CXXXIX. 675.) azon adatának, hogy 28-án érkezett Párisba. A beérkezés napját Király Ádám kipontozza, mert maga sem volt biztos benne.

több mint egy esztendeje megkérte.[11] A franczia kormány Danczkába rendesen Hélissant útján küldte el Rákóczinak az esedékes segélyösszeget[12] s a bankár bizonyosan most is bocsátott rendelkezésére annyit, hogy illően jelenhessék meg Párisban és az udvarnál.

Ötnapi utazás után a fejedelem januáriás 28-án, szombaton érkezett Párisba.[13] A városnak akkor még csak százezer lakosa volt s jóformán arra a területre szorítkozott, mely a mostani St. Michel és Sébastopol boulevardok s a Rue de Rivoli ágai közé esik. Ezek mellé, a mai körfalakon belül, barátságos falvak sorakoztak. Azonban ezrek várták egy nemzet szabadsághősét, kinek érkezéséről a lapok útján és az előkészületekből értesültek. Rákóczit a király nevében *Torcy* külügyminiszter üdvözölte, mikor Luxembourg herczeg fogatán kijelölt lakása a Soissons-palota elé érkezett.[14]

A Hôtel de Soissont Medici Katalin királyné számára 1572-ben Jean Bullant építette. 1604-ben Soissons grófja (Charles Bourbon herczeg) vette meg s azóta Soissons-palotának (hôtelnek) hítták. 1625 óta a Soissonsok és a savoyai Carignanok osztozkodtak rajta. 1692-ben Carignan herczeg halálával az egész palota a Soissonsoké lett. Louis-Henri — az utolsó soissonsi gróf — természetes fia volt Louis de Bourbon herczegnek és *testvérbátyja Jenő savoyai herczegnek, a császári fővezérnek.* Húgai 1694-ben be is költöztek a palotába, a gróf pedig kilépett a máltai lovagrendből s 1694 október 7-ikén Luxembourg herczegnek, Rákóczi roueni barátjának húgát vette el. A gróf 1703-ban mint Neufchâtel herczege hunyt el, de Luxembourg herczeg az özvegygyel és a két árvafiúval továbbra is megmaradt szállásán, melyet Sz.-Király Ádám ezért mondott Luxembourg-palotának.

A fejedelemnek a király azt a lakosztályt rendeztette be, a

[11] 1711. deczember 4. Szalay, Rákóczi bujd., 243—4. Vetésy a gyémántokat deczember 7-ére igérte átadni, de az esztendő végéig sem adta át.

[12] 1712. január 14. U. o. 269.

[13] Szilágyi, Rákóczi Párisban. Vértanúk, 397.

[14] Ez a palota 1572-ben a Des Deux Ecus, du Four, de Grenelle és Coquillière (magyarosan: Két tallér, Sütőház, Gabonás

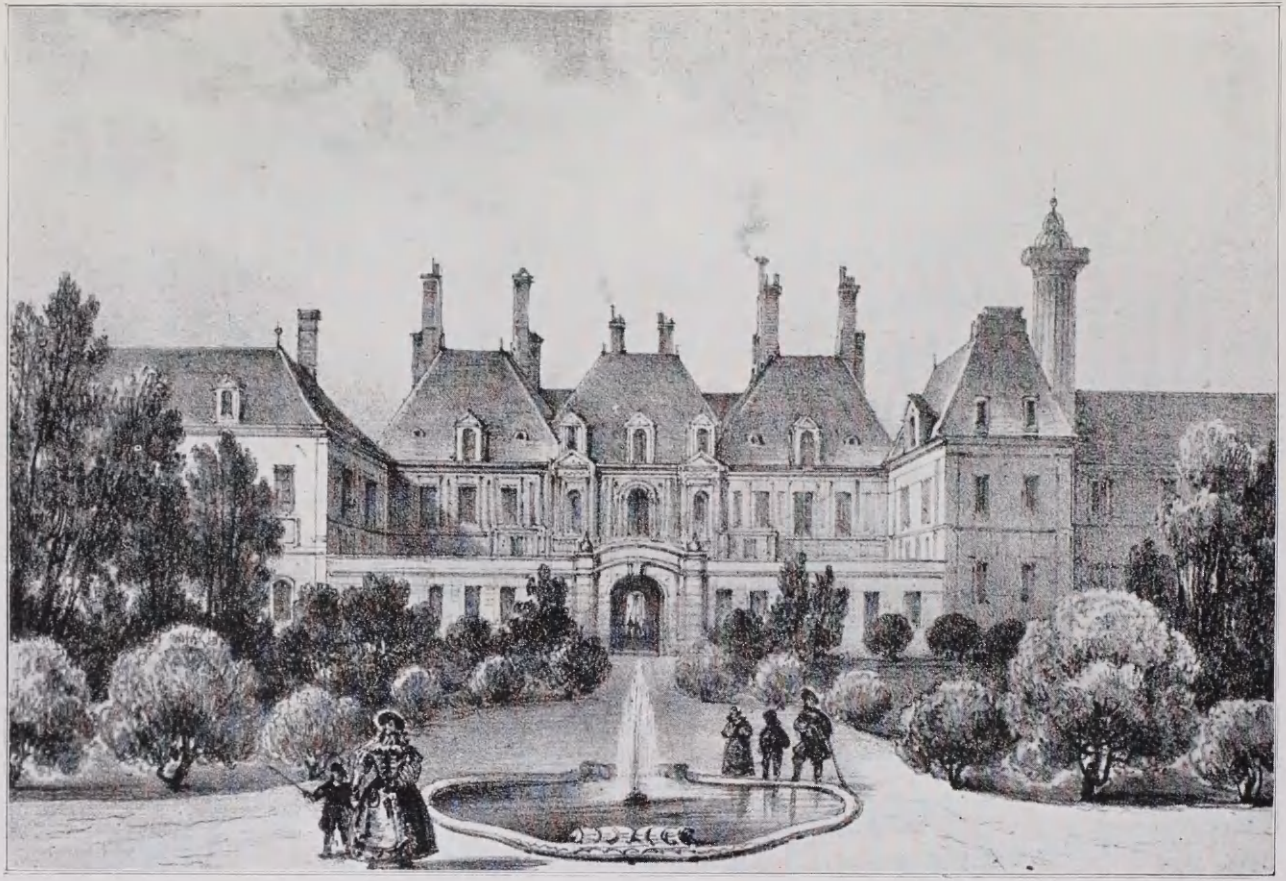

A »HÔTEL DE SOISSONS« PÁRISBAN.

melyikben Nemours herczegné (Marie d'Orléans-Longueville), az utolsó Soissons gróf örökbefogadója, mindhalálig (1707-ig) lakott.[15] A berendezést magának *Torcy* miniszternek kellett felülvizsgálnia.[16] Egyébiránt a palotában harmincz család szállásolt s voltak kiadó szobák is, a melyekben néha gonosztevők húzódtak meg; s játékhelyiségek, a melyeket, a rendőrség tilalmával nem törődve, Savoyai Jenő herczeg húgai adtak ki. Volt hatóságilag

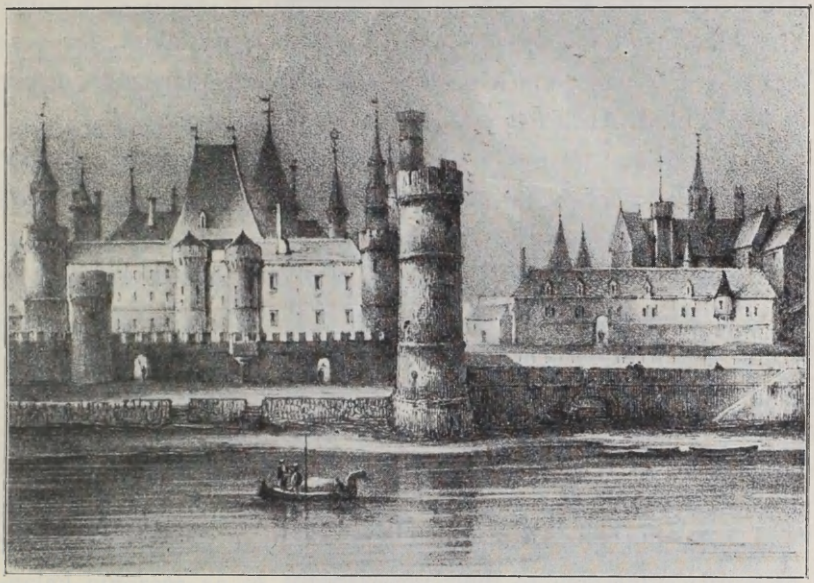

102. A LOUVRE RÉGI ÉPÜLETE.

engedélyezett roulette-terme is, a földszinten pedig egy jámbor gombkötő s egy parókacsináló nyitott boltot.[17]

A *Soissons-palotát* 1748-ban lerontották és csak Medici Katalin harmincz méter magas dór oszlopát hagyták meg, a melynek belsejében csigalépcső vezetett föl a csillagászati észlelőhöz.

és Kagylós) utczák közt épült. Története Nodiernél, Paris historique, II. (számozatlan két lapon) és Boislislenek St. Simon mémoirejaihoz tett jegyzeteiben (II. 225—7., 278.). Sz. Király Ádám (268. l.) azért nevezi Luxembourg szállásának, mert Louis Henri soissonsi grófa herczeg húgát vette el, a ki 1703-ban özvegyen maradván, a herczeggel együtt ebben a palotában szállásolt.

15 Sz. Király, 268.

16 Europ. Fama, 1713. CXXXIX. 568.

17 U. o.

A többi helyet a gabonacsarnok (Halle aux Blés) foglalja el, mely mostani alakját 1811-ben nyerte. Keleti szomszédságában vannak a központi vásárcsarnokok (Halles centrales) és csak néhány lépés tőle a Louvre palotája. Rákóczi szállása tehát a város közepén, nagyon forgalmas helyen volt. Nem valószínű, hogy csekély kiséretét[18] máshol, vagy éppen a Szajna túlsó partján, a Szépművészetek iskolájának déli részén huzódó Rue Jacob egyik házában, a *Hôtel du Pérou*ban[19] szállásolták volna el.[20] Ott, már hosszabb idő óta, *Breuner* prépost lakott, Rákóczi egykori ügyvivője, kinek s talán még néhány odahuzódó menekültnek, pl. D'Absacnak szállását a fejedelem fizette.[21]

A fejedelmet megérkezése napján *Torcy* miniszter, a nagy Colbert fia, a király nevében a Colbert-palotában a legudvariasabban megvendégelte.[22]

A fejedelem általa jelenthette a királynak megérkezését[23] és köszönetét a neki nyujtott menedékért.

A király néhány nap mulva az idegen követek bevezetőjét, *Breteuil* bárót s a hadügyminisztert, *Voisint* küldte hozzá, hogy versaillesi fogadtatását megbeszéljék. Az előkelő idegent más urak is szívesen fölkeresték[24] s ezeknek látogatását viszonozni kellett. De már ekkor föltette magában, hogy csak annyit költ, a mennyit a király kegydíjához képpest költhet; állása méltóságát megőrzi; a kicsapongó ifjak társaságától és az asszonyi kalandoktól óvakodik; a herczegekkel és főurakkal csak tekintélyének

18 Boislisle St. Simonnál, v. 75—76.

19 Ösmeretes, hogy 8—10 szolgával és három úrral indúlt el.

20 Henri Masson szerint (Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 14.) itt valóban volt egy ilyen nevű hôtel. A Louvreból most a Pont des Artson át lehet jutni a Rue de Seinebe, a melyből északnyugatfelé (jobbra) a Rue Jacob nyilik. Csakhogy egy 1814. évi térképen még ez útczának a R. de Seine és Rue des Augustins (most Bona-parte) közt levő részét Rue du Colombiernek nevezték s így ez igen rövid utcza lett volna.

21 Volna némi értelme ez elkülönítésnek, ha a Soissonsok egyik háza a Rue du Colombierben s nem R. du Vieux Colombierben állott volna; de ez még odább délre esik.

22 Pontchartrain párisi rendőrfőnök szerint (1713 április 20.) a hôtelt valóban az erdélyi fejedelem foglalta le magának. Mouton, id. h. 15.

23 Eur. Fama, CXL. 675.

24 Ekkor írhatta a királyhoz azt a levelét, a melyre 1724 márczius 3. is hivatkozik. Fiedler, II. 533.

megfelelő módon barátkozik. Udvarias akart lenni, de könnyelműség s komoly, de nagyképűség nélkül, úgy, a mint fejedelem vagy gróf gyanánt jelenik meg; sőt tudta, hogy a király előtt az udvaronczok álarczát is viselnie kell.

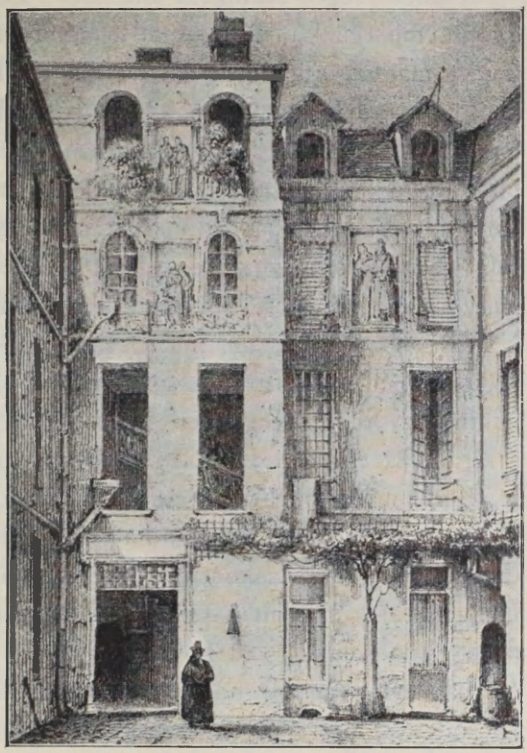

103. A «HÔTEL COLBERT»
(Torcy külügyminiszter párisi palotája).

A mikor — saját mondásaként[25] — a franczia színpadra lépett, február 12-én délután négy órakor ilyen gondolatok közt űlt saját hintajába, hogy Versaillesba menjen, a király elé. Versaillesban *Dangeau* marquis, a svájczi testőrök parancsnoka fogadta. A marquis ekkor már hetvenöt esztendős volt. Szívesen látta a fejedelmet, mert sógorságban állt apósával, Károly hessen-rheinfelsi herczeggel, a kinek felesége az ő második feleségének, Mária Zsófiának húga volt. A mint a bretagnei küldöttség fogadtatása véget ért, reggel 9 órakor *Breteuil* báró, vagy — a mi méltóságosabban hangzik — François Victor le Tonellier de Breteuil báró, Fontenay-Trésigny őrgrófja, a király kis elfogadótermébe azon a titkos lépcsőn vezette föl, a melyet az ismeretlenül maradni kívánó fejedelmek

[25] Rákóczi önéletr. 257. A M. T. Akadémia latin szövegű kiadásában (224—5.) ennél az adatnál valami elmaradt.

szoktak használni. A lépcső legfelső fokán *Torcy* külügyminiszter várta és bekísérte a fejedelmet, ki előtt a terem ajtajának mindkét szárnyát föltárták.

Rákóczi végre szemközt állt *XIV. Lajos*sal, kit kora legnagyobb emberének tartott s a kit tizenharmadfél esztendeje ő maga kért a magyar szabadság megvédésére. Tisztelettel, de röviden köszöntötte a királyt s megköszönte, de kérte is további pártfogását.[26] A napkirály jóságosan, nyájasan válaszolt neki s biztosította jóindúlatáról. A fejedelem a rövid kihallgatásról nagyon elégedetten távozott s ezt nem titkolta Dangeauék előtt sem. Dangeau marquisné testestül-lelkestül német maradt s nagyon ragaszkodott rokonságához, a kik közé, a sardiniai király s Condé és az ifjú Carignan herczegek is tartoztak. Rákóczi nem volt vér szerinti rokona, de oly szívesen látta, mintha az volna. Kegyében állott *Maintenon* asszonynak, tehát a királynak és az udvarnak is. Dangeau, a ki a nagyvilágban s az udvar legelőkelőbb köreiben forgolódott, nagyra volt feleségének a rokonságával. Mind a ketten elhatározták, hogy teljes erővel támogatják Rákóczit, a ki senkit sem ösmert itten s most egészen rájuk bízta magát. Azonnal megszerették hírneves sógorukat, a ki semmit sem követelt, nagyon szerényen viselkedett és csak arra vágyott, hogy békességben éljen az egész világgal. Dicsőítették ezért olyan országban, melyben mindenkinek erős kivánságai voltak és azért százszorta több elismerésben, kitüntetésben részesítették.[27]

Dangeauné annyit beszélt rokonáról Madame *Maintenon*nak, hogy ez a királyi fogadtatás után 11 órakor maga is látni kívánta a fejedelmet. Bemutatta őt *Maine* herczegnek is, a király természetes fiának. Más vérbeli herczegek és herczegnék szintén fogadták a fejedelmet, délben pedig *Torcy* külügyminiszter nagyszerű lakomát rendezett tiszteletére. A vendégek mindjárt első alkalommal igen szellemesnek s az ösmeretekben nagyon jár-

[26] Önéletr. 256.

[27] Beszédét 1724 márczius 3. mellékelte gr. Morvillenek küldött emlékiratához. (Fiedler, II. 533.) Sajnos, nem maradt reánk.

tasnak találták őt. Tetszett a szép szál, de nem túlságosan magas, jól megtermett, de nem kövér, izmos és arányos növésű ember. *Saint-Simon* herczeg szerint[28] igen nemes, majdnem parancsoló a tekintete, de a legkisebb durvaság nélkül. Arczát kellemesnek, de egészen tatárosnak találták. Meglepte őket okos, szerény, óvatos magaviselete. Szellemét nem tartották éppen szikrázónak, de elösmerték, hogy jól, értelmesen beszél és cselekszik. Mindenkivel szemben igen udvarias, de az illetőnek egyéniségéhez mérten. Nagyon könnyedén társalgott, de — a mi ritkaság — igen méltóságosan is, a miben nem volt sem hiúság, sem keresettség. Nem sokat beszélt, de a társalgásban résztvett. Nagyon jól tudta előadni a mit látott, tapasztalt; de magáról sohasem beszélt. Abban a hírben állt, hogy igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű; rendkívül bátor, de amellett istenfélő, kegyes, a mit azonban se nem fitogtatott, se nem takargatott. Első látásra megnyert mindenkit. Mikor azután meghallották, hogy a Marlyba kisétáló király is kedvezően nyilatkozott róla, a becsülés, figyelem, barátság, jóindulat általános lett iránta. A versaillesi udvarban *Sárosy gróf* ezentúl teljesen otthon érezhette magát.[29]

A fejedelem némileg megnyugodva tért vissza Párisba, hol még öt napot töltött a Soissons-palotában; azután februárius 18-án kiköltözött egy *Challios* nevű faluba, mely azóta beolvadt Párisba s itt egy *Carmélin* nevű embernél fogadott szállást. Azonban konyhája már 21-én kigyúladt s egész fedélzete leégett; minek következtében márczius 9-én átköltözött a Versailleshoz közelebb eső *Passy*ba. Ezt a helységet az előkelő világ magas és egészséges fekvése s a boulognei erdő szomszédsága miatt szerette. Akkor még állott királyi várkastélya. Most már ez a helység is beolvadt Párisba, melynek tizenhatodik arrondissementjában (tehát a város nyugati részén), a Trocaderót a boulognei erdővel összekötő Rue de Passy mellékén fekszik. Rákóczi új házi-

[28] St. Simon, IX. 413—4.

[29] St. Simon, IX. 414—5.

gazdája *D'Orseau*'[30] volt, a kit hat esztendő mulva elfogtak, mert résztvett a Maine herczeg érdekében szőtt összeesküvésben.[31] Házát a fejedelem nagyon kedvesnek, előnyös fekvésűnek, jól bútorozottnak találta. A boulognei erdő jóformán odatartozott kertjéhez, Rákóczi tehát könnyen részt vehetett a király minden vadászatában. Akármikor berándulhatott Párisba is; de elhatározta, hogy a várost hetenkint csak kétszer keresi föl.[32]

104. SHREWSBURY KÁROLY HERCZEG.

Márczius iduszán a fejedelem kihajtatott Versaillesbe s két éjszakát töltött *Dangeauék*nál,[33] a kik nyílt házat tartottak, jó ebédeket adtak, igen előkelően éltek, válogatott társaságokat fogadtak. Lassankint Rákóczit is bevezették a legjobb társaságokba;[34] a mi annyira sikerült, hogy a fejedelem rövid idő mulva igen sok előkelő ismeretségre tett szert. *Polignac* bíbornok, ki Utrechtből utána tíz nappal érkezett Versaillesba,[35] márczius 24-én egyszerre vendégelte meg *Shrewsbury* herczeg angol követtel,[36] ki Rákóczi előtt két héttel (januárius 13-án) majdnem diadalmenetben vonult be Párisba. Shrewsbury hosszú idők óta Angliának első követe lévén Franciaországban, rendkívüli fénynyel jelent meg. Párisnak és Versaillesnak legtöbbször emlegetett vendégei ezen a tavaszon *Shrewsbury* és *Rákóczi*

30 Rákóczi, 256—7. Dangeau, XIV. 342. Sz. Király, 268.

31 Rákóczi márczius 9. Dorsonak írja. Fiedler, II. 494.

32 Saint Simon, Mémoires, XVI. 211.

33 Rákóczi id. levele.

34 Sz. Király naplója, Rákóczi-tár, I. kötet, 268.

35 St. Simon, IX. 420.

36 Eur. Fama, CXLIII. 909.

voltak. A két név együvé kerülése annál fontosabb, mert a francziák egyszerre nagy barátjai lettek az angoloknak s tőlük várták az utrechti békealkudozásoknak jó végét.[37]

Harminczhetedik születésnapját a fejedelem Versaillesban ünnepelte. Ezúttal értesült arról, hogy XIV. Lajos király a párisi városháza (hôtel de ville) terhére márczius 24-én 600.000 livret (200.000 tallért) utalt ki neki olyképp, hogy abból havonkint

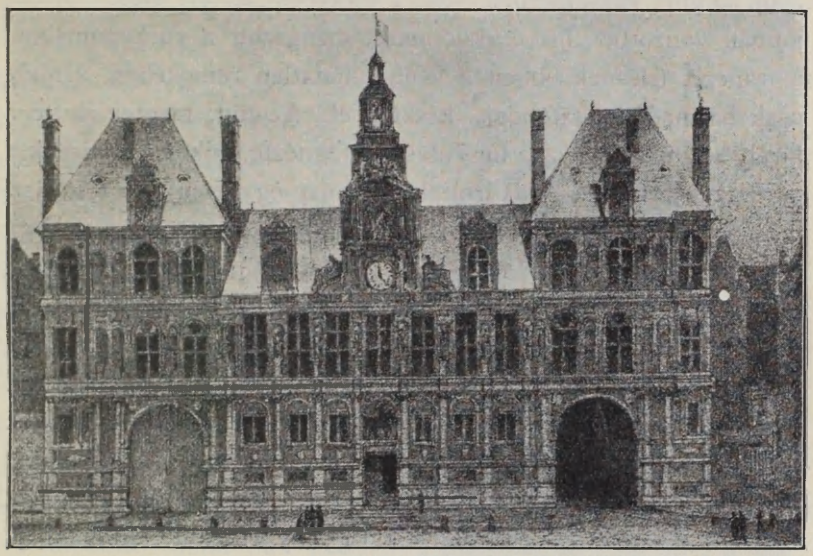

105. A HÔTEL DE VILLE PÁRISBAN.

6000 livret (2000 tallért), az eddiginél tehát jóval kevesebbet kapjon. A király azonban kieszközölte, hogy a spanyol királytól, mint az aranygyapjas rend tagja, évenkint 30.000 livret húzzon.[38] Versaillesban a fejedelem ezúttal *Bontemps* főkomornyikhoz szállt, a ki házi ügyekben a király legbizalmasabb embere volt s így sokat tehetett a folyamodók érdekében.[39] A Dangeauéknál elköltött ebéd után Rákóczi végignézte azt a hadiszemlét, melyet egészen új egyenruhába bujtatott franczia és svájczi háziezrede

37 U. o. CXLI. 761—2.
38 St. Simon, IX. 413.
39 Életrajza St. Simonnál Boislisletől VIII. 46.

fölött maga a király tartott. Másnap a fejedelem *Villeroi* herczeg tábornagynál ebédelt, a kinek ramilliesi vesztesége (1706) az ő sorsára is nagy befolyást gyakorolt. Asztal mellett vagy vadászaton azután is találkoztak[40] s kétségtelen, hogy hadjárataikról beszélgettek, a mi a 22 esztendővel fiatalabb Rákóczi taktikai ösmereteit sokban gyarapította.

Háromnapi tartózkodás után hazament Passyba, de április 2-án megint Versaillesban volt, a melynek udvari élete[41] mindjobban vonzotta. Tíz órakor misét hallgatott a várkápolnában, a franczia ízlésnek ebben a felülmúlhatatlan remekében, a mely csak harmadfél esztendeje készült el. Azután megtekintette a király 400 paripáját, s a lóiskolában megnézte, mikor a lovászok a paripákat jártatták, gyakorolták. Két nap egymásután a fölovászmester (grand écuyer), Louis *d'Armagnac* gróf, vagy, a hogy általánosan hítták, a Monsieur le Grand asztalánál ebédelt. A gróf nyílt házat tartott, a hol éjjel-nappal kártyáztak; pedig oly neves emberek voltak ott, mint Villeroi tábornagy, Polignac bíbornok, Shrewsbury herczeg angol követ és olasz felesége stb.

Április 3-án a fejedelem először látta a két *Trianon*t, melyek közül a nagyobbat a király Maintenon asszony s a kisebbiket Dubarry grófné kedvéért építtette. A szebbnél-szebb kertekben, szökőkutakban, műtárgyakban sokat gyönyörködött. Harmadnap, 5-én, megnézte a versaillesi park fontainejait s egyéb vízműveit, a miket az ott sétáló *XIV. Lajos* kedvéért most működésbe hoztak. A király ezúttal rövid kihallgatáson fogadta a fejedelmet, a ki megköszönte jóságát és a neki kiutalt összeget, de egyúttal ügyei állásáról is jelentést tett. Ezt *Dangeau* őrgróf írja,[42] a kihez most jókedvvel ment ebédelni s azután hazahajtatott Passyba.[43]

Április 13-án megint Versaillesban volt, hogy ott végezze

40 Sz. Király 19 ilyen esetet sorol fel, 268–352.

41 Erről a magyar irodalomban, St. Simon emlékíratai alapján, Haraszti Gyula bő tanulmányt közölt a Budapesti Szemle cv. (1901.) kötetében «Főúri élet Versaillesban» czímmel.

42 Dangeau, Journal, xiv. 379.

43 Sz. Király naplója a Rákóczi-tárban, i. 269.

nagyheti és husvéti ájtatosságait. Éppen nagycsütörtök lévén, végignézte, a király maga mint mossa és csókolja meg az apostoloknak felöltöztetett gyermekek lábát. A király minden gyermeknek tizenhárom tál ételt, tizenhárom korsó bort, tizenhárom tallért adott; s az ételeket, italokat a kis dauphin (XV. Lajos), az orléansi herczeg, Condé herczeg stb. hordták fel. Nagypénteken és nagyszombaton a fejedelem a királyi kápolnában ájtatoskodott; tanúja volt annak a jelenetnek, a mikor a templomból kijövő király ősi szokás szerint rendre megérintette a térdelő gugásokat. «A király tapogat meg, de az Isten gyógyít meg» — mondta mind a hatszáz gugás betegnek, a ki keze érintésétől várta gyógyulását; s mindeniket megajándékozta.

106. DU MAINE HERCZEGNÉ.

Szabad idejét a fejedelem a király kis képtára és drágaköves gyüjteménye megtekintésével töltötte. Husvét első napján *Torcy* külügyminiszternél, másodnapján *Du Maine* herczegnénél, s harmadnapján *Gramont* herczegnél ebédelt, azután másfél hétre hazament Passyba.[44] Ott, falusi magányában, megint a szegény

44 Sz. Király, 270.

bujdosókra gondolt, a kik éheznek, a míg őt Versaillesban egyik lakomából a másikba hívják. XIV. Lajostól levélben kért segítséget számukra.[45] Könnyekre fakasztaná — úgymond — ügyeinek szomorú helyzete, ha a hit elvei s életének különböző viszontagságai meg nem tanították volna, hogy imádja az isteni gondviselést, a melynek útjai megfoghatatlanok. Ez mérsékli bánatát, a mennyiben ezt az emberi gyarlóság megengedi. Azonban az esküjével járó kötelességek arra kényszerítik, hogy föltárja szívét a király előtt s elmondjon néhány dolgot, a mi a király igaz, jólelkét bizonyára megilleti. Elmondta tehát, hogy a rendek részben a király igéreteiben bízva alkották meg a szövetséget, az interregnumot is azért mondották ki, s ő is ezért vigasztalta híveit, hogy a király belefoglalja őket a békébe.

Igaz, hogy a király nem kötött velök nyilt-szövetséget; de bizonyára tesz értök annyit, mint azon fejedelmekért, a kiknek évjáradékot igért. Adja Isten, hogy újból megmutathassa hozzávaló rendíthetetlen ragaszkodását. Igy is kéri, hogy az általános béke megkötésekor legyen gondja rá és száműzött híveire s folytassa azt a pénzbeli segítséget, a melyet *Bezenval* útján igért. Kéri, adjon határozott összeget, hogy inségök miatt ellenségeik ki ne nevessék. Hagyja meg tehát a Danczkában havi 20.000 livreben megszabott segítséget, hogy nyomorgó bajtársait gyámolíthassa.[46]

Legjobban ez a levél magyarázza meg, a fejedelemnek miért kellett oly szorosan csatlakoznia *XIV. Lajos*hoz és udvarához. Egy politikai jós[47] ebben az esztendőben meg is kérdezte, miért nem térnek vissza a magyarok mindannyian a császár és király hűségére? S «Apollo» — a császárral kötendő békére gondolva — Claudius Mamertinussal azt felelte: «Azért, mert az okosságnak nincsenek határai»: NVLLAS RECEPIT PRVDENTIA METAS.

45 Április 27. Fiedler, II. 495—8. Horváth, VI. 651—3.

46 A fejedelemnek a danczkai bujdosókhoz Passyból márczius 13. írt levele az Erdélyi N. Múzeumban. (Kemény-gyüjt.)

47 Mercurius et Apollo apud tripodem.

IV.

AZ UDVARBAN.

— 1713. április—junius. —

SÁROSY gróf, vagy Ragotzi herczeg, ahogy fölváltva nevezték, április 29-én járt először *Marly*ban. Azontúl gyakran fölkereste ezt a gyönyörű parkot, «a hol minden édes barátságot lehelt.»[1] Szabad idejét ott, vagy a versaillesi és a trianoni kertekben, Le Nôtre nagyszerű alkotásaiban töltötte. Titkára, Sz. *Király* Ádám, napról-napra följegyezte, mi újat és szépet láttak egyik másik helyen.[2] A franczia lapok is figyelemmel kísérték minden mozdulatát s megírták, hogy tudománya miatt Párisban a tudósok előtt nagy tekintélyben áll;[3] elég meglepetés azok számára, a kik magyar nemzetével együtt barbárnak gondolták. A fejedelem ritkán jutott ahhoz a szerencséhez, hogy a kertek, gyüjtemények, ritkaságok fárasztó, de mindig tanúlságos megtekintése után magányosan költse el ebédjét. Dangeauékról nem is szólva, a legelőkelőbb családok hítták vendégségbe magukhoz. Összesen 71 herczeg, marquis, gróf, tábornagy, tábornok stb. ösmerőse nevét tudjuk.[4] Ebben a nagyrészt eladósodott főuri környezetben mindenkit érdekelt az az ember, ki valódi nábob gyanánt élhetne köztük, ha óriási vagyonát föl nem áldozza egy itten alig érthető eszményért, hazája szabadságáért. De tudták, hogy ezt a szabadságot Franciaország királyának dicsőségében bízva kereste; ennek a dicsőségnek pedig mindnyájan részesei tudtak vagy akartak lenni. A kissé fösvény *D'Antin* herczeg is, a király kedvesének, Montespan asszonynak a fia, május 17-én

1 Rákóczi önéletr. 261.
2 Sz. Király, 270—2.
3 Fama, CXLIII. 909.
4 Ezt a Dangeau, St. Simon, Sz. Király Ádám s mások nyomán összeállított jegyzéket a jellemzésekkel együtt, térszűke miatt, a Századok 1911. évi folyamában kívánom közölni.

éppen azért látta vendégül, hogy a király egyenes parancsára bemutassa neki Marly minden nevezetességét. A Rákóczi tiszteletére adott ebéden *Noailles* herczeg, *Dangeau* marquis, *Polignac* bíbornok, de *Livry* herczeg, s *Villeroi* tábornagy is résztvettek. Ebéd után nagy sétát tettek a parkban, miközben »*véletlenül*« találkoztak a királylyal, a kit nem vártak ide. *XIV. Lajos* folyton szívesen beszélt a fejedelemmel,[5] a kit ezentúl gyakran lehetett látni a Marlyban sétáló király társaságában, majd vadászatain.[6] A fejedelem májusban már a király három hadiszemléjén is résztvett és gyönyörködött a világ legszebb katonaságában.[7] Valami keserű humor jele, hogy egy ilyen napon délig a szálláson maradt, «mivel egy *majmot* akart megnézni, ki is férfi- és asszonyköntösbe volt felöltöztetve, mindenféle *hadi exercitiumot* és más egyéb mesterségeket csinált».

107. D'ANTIN LAJOS ANTAL HERCZEG.

Április 11-én a francziák, angolok, hollandok, poroszok, portugálok és savoyaiak megkötötték az *utrechti békét*. Erről XIV. Lajos és a versaillesi udvar, vele tehát Rákóczi is, már 14-én értesült; de a király csak egy hónap múlva erősítette meg s Párisban május 22-én hirdettette ki. Ezen az ünnepen[8] — a Saint-Antoine-külvárosban — Rákóczi és a bajor választó is megjelentek s hír szerint mind a kettejöknek nagyon jó kedvök volt s még

5 Dangeau, XIV. 404. Sz. Király, 272. l., nem említi a király ottlétét.

6 Május 10., 12., 13. Sz. Király, 271—2.

7 Május 13. U. o. 272.

8 Leírja u. o. 272. St. Simon, x. 3. Eur. Fama, 1713. CXLV. 23—28.

az éjszakai tánczmulatságon is résztvettek.[9] A király meghívásából ott voltak a Marlyban május 25-én az udvar jelenlétében rendezett békeünnepen is.[10]

Az utrechti béke[11] csalódást okozott mind a két fejedelemnek, mert velök egyáltalában nem foglalkozott. Még csak abban bízhattak, hogy XIV. Lajos folytatta a háborút a császárral s

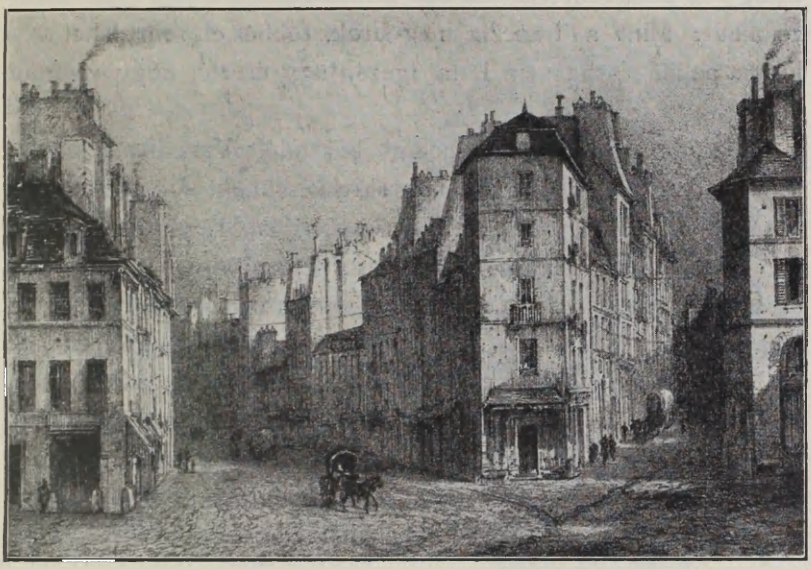

108. A ST. ANTOINE-KÜLVÁROS TORKOLATA.

hogy mindkettejokkel kitüntető módon bánt. Május 29-ére együtt hítta meg őket Marlyba, a hol nagy szarvasvadászatot rendezett. A király ezen a napon többször beszélgetett «Sárosy gróffal», sőt díszebédet is adott a tiszteletére.[12] A bajor választó ezen nem vett részt, de vadásztársai, a herczegek és tábornagyok megjelentek. Ebéd után a király lovakat ajándékozott Rákóczinak,

9 Eur. Fama, id. h. 25.

10 Dangeau, XIV. 409.

11 Szövege u. o. CXLIV. 981—1018. és CXLVI. 175—184. Hitelesen Dumont, Corps universel diplomatique du droit des gens, VIII. 329—353.

12 Lehet, hogy Rákóczi ezen a napon adta át emlékiratát, a melyben kifejtette, mi részt vett abban a háborúban, mely «Isten akarata szerint többet használt Franczia- és Spanyolországnak, mint neki». (Fiedler, II. 533.)

de oly szín alatt, mintha azokat a bajor választó, az egykori magyar királyjelölt küldené.[13] Ezt a szokatlan kitüntetést senki sem irigyelte a bujdosótól, sőt, a király példájára, most már a főurak is versenyezve hítták őt vadászataikra. Szívesen ment, hogy természetes hajlandóságát kövesse és szórakozzék. Vadászatai miatt Páris élvezeteiről is lemondott; hiszen az udvarban amúgy is résztvehetett minden mulatságban, a mit csak elképzelhetett. Mint a franczia nagyurak, többé el sem lehetett a király nélkül; s ha nem látta, igazán úgy érezte, hogy valamije hiányzik.[14]

A pünkösdi ünnepekre megint berándúlt Versaillesbe, hol a rambouilleti híres szarvasvadászatokra készültek. A vadászatokat Louis-Alexandre de Bourbon, a *toulousei gróf* rendezte, a király törvényesített fia, Rákóczinak ezentúl legkedvesebb vadásztársa és barátja. A herczeget rendkívül megszerette; barátságukat megerősítette a szokásaik és hajlamaik közösségéből fakadó együttérzés. A gróf nem volt rabja semmiféle szenvedélynek, hevesen semmire sem vágyott. A fejedelem csodálatosnak találta szelidségét és becsületességét; tisztelte komoly itélőképessége és rendes, munkaszerető életmódja, jótékonysága és a miatt, hogy senkinek sem akart ártani. Apja, a király s az udvar is ezért szerette.[15]

Rambouillet Versaillestől délnyugatra van. Óriási kastélya remek parknak, Le Nôtre alkotásának közepén fekszik. Néhány esztendővel azelőtt a toulousei gróf vásárolta meg, a kastélyt kibővítette s úgy rendbehozta, hogy a királyt is fogadhatta benne. Udvara előkelőség és finomság dolgában testvérének, Du Maine herczegnek sceauxi udvarával vetekedett. Még jobban növekedett uradalmának értéke, mikor a végképpen eladósodott Dampierre lovagtól, Bourbon herczeg főlovászmesterétől, sok más földdel együtt megvásárolta a szomszédos saint-lugeri (légeri) erdőséget. Ez a sokszoros irtás és rendezgetés után is majdnem

[13] Dangeau Journal, XIV. 411. Sz. Károly naplója, 273.

[14] Rákóczi önéletr. 257—8.

[15] U. o. 260—1.

13.000 hektárra terjed. Szarvas, vaddisznó, nyúl, fogoly, fáczán, vadkacsa vonzotta oda a vadászat, madarászat, agarászat barátait. Rákóczi 1713. junius 11-től 1716. november 28-ig negyedfél esztendő alatt összesen 158 vadásznapot töltött itt, néha csupán a toulousei gróffal.[16] Most az első alkalommal, sőt azután is sokszor, fényes társaság gyült egybe. Így *Tallard* herczeg tábornagy, a kit a höchstädti csatában elfogtak; *D'Estrées* herczeg tábornagy, a malagai s touloni hős; Jean *Duras* herczeg, a tábornagy kisebbik fia; *Sully* herczeg, kövér létére korának legjobb tánczosa; *Roucy* gróf, de Lorge tábornagy unokaöcscse, a ki résztvett a höchstädti és több más csatában; *Dangeau* marquis és fia, *Courcillon* marquis, a ki Ramilliesnél megsebesült, Malplaquetnál pedig elvesztette egyik lábát; a vitéz brigadéros azóta fél-lábbal kormányozta Touraint.

109. BOURBON LAJOS ÁGOST, DU MAINE HERCZEGE.

Másodízben 24-én reggel Rákóczi *Du Maine* herczeggel, a király fiával, egyik legjobb barátjával ment a rambouilleti vadászatokra,[17] a melyeken ezúttal az egész héten át[18] maga a király is résztvett. A június 28-iki vadászaton a fejedelem olyan vadászruhát viselt, a milyet csak a király különös beleegyezésével volt szabad hordani. *Dangeau* s mások figyelmeztették erre, mire fölkérte Dangeaut, mentse ki tájékozatlansága miatt. A király azonban kijelentette, hogy nincs kifogása a ruha ellen, sőt tetszik is neki az ízlése. Mikor a fejedelem az első lövést elhibázta,

16 Sz. Király I. 273—381. naplójegyzetei nyomán.

17 Dangeau, XIV. 431.

18 Június 26—30. Sz. Király, 274.

az udvari illemszabályok értelmében bocsánatot kért a királytól. «Uram — felelt ez, — nagyon örvendek, hogy kiséretemben *olyan* ember van, mint ön.»[19] Ösmerve vadászszenvedélyét s két fiával: Du Maine herczeggel s különösen a toulousei gróffal kötött barátságát, Rambouilletben *vadászkastélyt* ajándékozott neki.[20] Minden este szólt a zene s az előkelő hölgyek, a kik napközben «amazonok módjára lovakon vadásztak»,[21] kitüntették a magyar leventét.

A kedvesemlékű rambouilleti első vadászat július 2-án a király elutazásával ért véget. Rákóczi csak harmadnap tért haza Passyba, hová jóformán csak politikai levelezésének elintézésére ment, vagy vendégeket fogadott, mint pl. Gramont herczegnét. Párisban ismételve megtekintette a Louvre festőakadémiáját, s Versaillesben nagy szakértelemmel nézegette az öreg orleansi herczegné (Liselotte) érmeit és régi köveit, kameáit.[22] *Marly*ban annál szívesebben tartózkodott, mert július 13-án a király ottan gyönyörűen berendezett szobát bocsátott rendelkezésére;[23] olyan kegy, a milyenre a legősibb franczia uraknak egy része hiába vágyakozott.

Egészen udvari ember volt már. Reggel 8 órától tízig a királylyal vagy Franciaország tábornagyaival (a toulousei grófon kívül D'Estrée, Lauzun, Noailles, Tallard, Tessé, Tingry, Villeroi stb.), a herczegekkel s udvari méltóságokkal beszélgetett, többnyire öregebb urakkal, a kiknek szokásait, modorát, társalgását kellemeseknek találta.[24] Valóban, ezeket a vén aristokratákat, a kik annyira kedvében jártak a királynak, s fölkelésénél, lefekvésénél komornyikteendőket végeztek, a szolgaiságtól megóvta a művelt modor bája, a szellem méltósága, az ékes beszéd művészete, a faj szellemes könnyedsége, a nők befolyása.[25] A főurak körül csak úgy hemzsegtek saját szolgáik

19 Dangeau, XIV. 432.
20 U. o. 434.
21 Sz. Király, 274.
22 Mme Élisabeth levele július 16.
23 Dangeau, XIV. 443.
24 Rákóczi önéletr. 260.
25 Crozals Harasztinál, Budapesti Szemle, CV. 229.

s ők a király öltöztetésében, vetkeztetésében, az «ordre du lever et du coucher» megtartásában gyönyörködtek. Igazi kegy volt, ki nyer jogot, hogy megjelenjen a király fölkelésénél, lefekvésénél: a grandes entréesben, vagy az első és a második bevonulásban (premières entrées, entrées de la chambre). Rákóczi a bíbornokokkal, érsekekkel, herczegekkel, pairekkel, tábornagyokkal, kormányzókkal együtt ebben a harmadik bevonulásban vett részt, rendesen 9 órakor.[26] Tiz órakor ő is elkísérte a királyt misére, melyet XIV. Lajos sohasem mulasztott el. A versaillesi királyi kápolnában tehát nem egyszer hallhatta kora leghíresebb egyházi szónokait: Bourdaloue jezsuitát, Massillont, Soanent; és gyönyörködött a kitűnő egyházi zenekarban. Az orléansi herczeg az egész mise alatt föl sem tekintett könyvéből; de az nem imakönyv volt, hanem Rabelais regénye, a Gargantua et Pantagruel. Rákóczi megvallja, hogy ő is inkább a király kedvéért, mint isteni félelemből ment a kápolnába.[27]

II0. NOAILLES ADORJÁN MÓRICZ HERCZEG.

Mise végeztével Rákóczi betért a palotában lakó egyik vagy másik barátjának szobájába, mert magának ott nem volt szállása.

[26] Sz. Király Ádám 1713 november elsejétől 1715 augusztus 21-ig ötvenhét esetet jegyez föl, hogy a fejedelem Versaillesban (Marlyban csupán kétszer) rendesen 9 órakor, jelen volt a király fölkelésénél. (Rákóczi-tár, I. 288—359.) A szertartásról l. Lacour-Gayet czikkét Lavisse-Rambaudnál, Hist. Géneral, VI. 197—9. s még inkább ennek is forrását, St. Simont. Rákóczi önéletrajza a király életének utolsó éveire nézve az udvarról rendkivül érdekes és becses adatokat szolgáltat, 257—285. l.

[27] Önéletr. 260.

Ezek a szobák rendesen aprók és sötétek voltak; a herczegeknek, tábornagyoknak is 1—2 szűk helyiséggel kellett beérniök, mivel a palotában körűlbelűl ötezer embernek kellett elférnie.[28] A fejedelem többnyire azoknak társaságát kereste föl, a kikkel katonai vagy politikai ügyekről, máskor pedig természettudományi kérdésekről beszélhetett.[29] A pompás ebédet azután vagy mások társaságában, vagy valamely barátjánál költötte el; titkára, Szatmári Király Ádám, pontosan följegyezte, kiknél. Néha, asztalbontás után, Rákóczi elkísérte a királyt, ki ezt nagyon jó néven vette.[30] Máskor a királyi herczegnőket látogatta meg, vagy pedig estig kártyázott. Egyszer, a kihallgatások után[31] a király maga is megnézte a roulette-et, a melyben, *Berry* herczegnővel s másokkal együtt, Rákóczi is résztvett; azonban úgy találták, hogy a fejedelem ehhez a játékhoz nem igen ért. A királyi palotában a Mars-, Mercure- s Apollon-teremben egymást érték a kártyaasztalok, a melyek mellett ugyancsak folyt a játék: a lansquenet, reversi, bête, hombre, basette, portique, hoc, brelan, grande et petit prime.[32] *Dangeau* marquis különösen nagy játékos volt; egyszer a Monsieurtől (az orléansi herczegtől) százezer tallért nyert. Rambouilletben Rákóczi jelenlétében is tettek a lansquenetben egyetlenegy kártyára 300 vagy több duplaaranyat.[33] Vacsora után is akárhányszor folytatták a kártyázást, sakkozást, billiárdozást.[34] Rákóczi nagyban nem játszhatott, de barátjaival, s a nőkkel, inkább időtöltésből, mint nyereségvágyból vagy szenvedélyből, el-elkártyázott.[35] Ez is költséges lehetett, mert hiszen Molière Fösvényében már megmondta Fruzsina Harpagonnak, hogy manap kevés asszony irtózik a kártyától; ösmer egyet, a ki az idén 20.000 frankot vesztett el a kártyán. Maintenon asszony szerint még a becsületüket is eladták, hogy

28 Haraszti, id. h. 233—5.
29 Rákóczi önéletr. 260.
30 1713 október 15. Dangeau Journal, XV. 14.
31 1713 július 26. U. o. XIV. 452.
32 St. Simon, XVII. 135. Lavisse-Rambaud, VI. 202.
33 Sz. Király, 335.
34 U. o. 262., 315., 316., 342.
35 Önéletr. 259., 260., 262., 265., 303.

kártyázhassanak; Montespan asszonyról, Du Maine herczegnek és a toulousei grófnak hat év előtt elhunyt anyjáról, beszélték, hogy egyetlenegy éjszaka öt millió livret nyert. Fiai, Rákóczi barátai, szintén szenvedelmes kártyások voltak.

Nem egy herczeg vagy herczegné tartott Párisban játéktermet, úgynevezett akadémiát, a melynek korlátolt vagy teljes

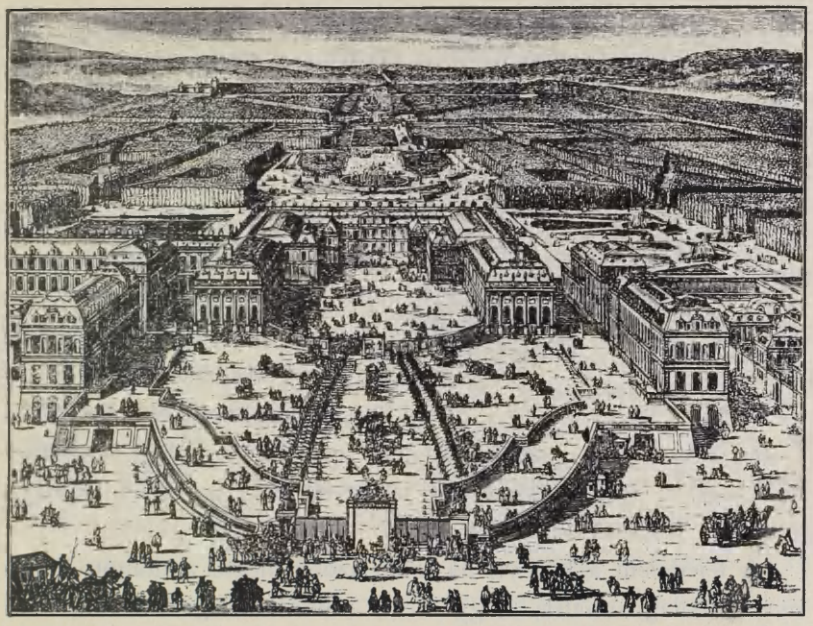

III. A VERSAILLESI PALOTA.

nyilvánossága volt. A magyarok rue jacobi szállásán a *hôtel de Pérou*ban is volt egy. *Bizoton* rendőrbiztos már április 18-án jelentette *Pontchartrain* (Jérome Phélippeaux) gróf miniszternek, Páris rendőrfőnökének, hogy ott *Péan*, az erdélyi fejedelem hadsegéde, (?) lansquenet-játékszobákat tart nyitva. Állítása szerint maga Pontchartrain mondta Rákóczi herczegnek, hogy lakosztályában játékot rendezhet, s a hadsegéd írt is a rendőrfőnöknek, a melyben a türelmi rendelet írásbeli megerősítését kérte. Marc-René *d'Argenson* marquis bíró (maitre des requêtes)

tiltott játék miatt el is marasztalta Péant és d'Absacot. A király azonban[36] felfüggesztette az itélet végrehajtását, mert ezek az urak az erdélyi fejedelem kíséretéhez tartoznak s a házat, a hol játékhelyet tartanak, valóban a fejedelem foglalta le magának. Egyébiránt a király helyeselte azt a szigorúságot, a melylyel nemcsak a tiltott pharaont és basettet, hanem minden más — Párisban akadémiának hívott — kártyajátékot is üldöznek. A hôtel du Pérouban büntetés terhe alatt eltiltotta a játék folytatását, mire nemcsak fölhatalmazást nem adott, hanem azt teljesen megszüntetni rendelte. Ezt a szigorúságot azonban nagyon sok más esetben kellett volna alkalmaznia, mert Párisban a legelőkelőbb urak is tartottak ilyen játékbarlangokat. Április 23-án *Brenner* prépost azt felelte, hogy egy ilyennek berendezésére maga a fejedelem hatalmazta föl nemeseit, mivel pénze nincs és másképpen nem tudja eltartani őket. Pontchartrain erre szemrehányást tett *Torcy* külügyminiszternek, hogy a dolgot a királynak jelentette és d'Argenson számára a király rendeletét kieszközölte.[37]

112 XIV. LAJOS PENZEI I

A fejedelem a királyt, ha talán szóba hozta a dolgot, könnyen fölvilágosíthatta, hogy Péan nevü hadsegéde nincs, nem is volt. Nevével csak takaróztak idegen tisztjei, kik Brenner és d'Absac szállásán, a hôtel du Pérouban, azt a legújabb párisi akadémiát rögtönözték. A perui ház kártyabarlangjáról azontúl nincsen is szó[38] sem az egykorú lapokban, sem a korról szóló emlékiratokban. Maga Rákóczi Párisban, naplóírója szerint,[39] csak egyetlenegyszer kártyázott, akkor is *D'Elbeuf* herczegnőnél;

36 Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 15—16. (Bibliothèque du vieux Paris) a franczia külügyminisztérium levéltárának adatai nyomán. (Fonds Hongrie et Transylvanie).

37 Mouton, 17.

38 Mouton (u. o.) semmivel sem bizonyítja, hogy a játékot ottan folytatták volna.

39 1714 februárius 28. Sz. Király, 303.

saját lakásán szintén csak egyszer, de akkor sem Párisban, hanem Clagnyban brelánozott.[40] Amott *Brenner* is résztvett a játékban; de a kormányt nem zaklatta volna pénzért annyiszor,[41] ha «akadémiája» a perui házban már fennáll és jól jövedelmez. Annyi bizonyos, hogy visszaélt a bizalommal, mikor, első próbálkozásánál, a fejedelem beleegyezésére hivatkozott. Ez oly nyilvánvaló volt, hogy a királynak Rákóczi iránt érzett tisztelete és jóakarata éppen az ellene emelt vád idejében nyilatkozott meg legjobban, s udvarában a fejedelemnek csak barátai és tisztelői voltak.[42]

Azonban a fejedelem is tudta, hogy a szükséget és a nyomorúságot okoskodással enyhíteni nem lehet s ha ezekhez még méltatlanság is járul, a nyavalya tűrhetetlen lesz. Danczkáról is csak veszekedés, nyomorúság hírét hallotta; pedig lelkére mondta, hogy Nimródtól fogva nem volt fejedelem, a ki szívében jobban elösmerte volna valakinek hűségét, mint ő a *Vay*ét, a ki egykor vele együtt szánta az erdélyieket, kik átkozták a fejedelmet, mert nem segíthetett rajtuk. S most Vay sem hiszi el, hogy csakugyan nem segíthet! Pedig a fejedelem táplálódik ugyan, de nem táplálhat. Neki azt mondják:

113. XIV. LAJOS PENZEI. II.

40 1714 április 8. U. o. 309.

41 Mouton, 17.

42 Mouton maga is a Rákóczi nevével űzött visszaélésekről beszél. A vád képtelenségéről l. Thaly, a Hôtel de Tr. Párisban (Az Ujság, 1906. 321. sz.) Návay Aladár, a Hôtel de Tr. (Budapesti Hirlap, 1907., 119. sz.) Június, Az erdélyi palota Párisban. (U. o. 1907., 254. sz.) A Pesti Napló (A kuruczok Párisban 1906. 312. és a francziaorsz. Rákóczi-okmányok, 314. sz.) elfogadja az adatokat és szemrehányást tesz a magyar íróknak, hogy még Rákóczi párisi lakását is külföldi tudós találta meg. Rákóczi azonban Párisban nem ott lakott, a hol Mouton mondta, hanem a Soissons-palotában, a melyben lakosztályt maga a király rendeztetett be számára. Onnan már 1713 februárius 18-án kiköltözött Challiosba s ha hosszabb időre berándult Párisba, Dangeau, Courcillon, Vaudemont, Gramont, Tessé házában felváltva szállt meg. Brennert, ki akkor a Hôtel de Transylvanieban lakott, Sz.Király följegyzései szerint (321.l.) csak egyetlenegyszer, 1716 július 28-án látogatta meg.

nem adhatnak, mert nincs. Nem hiszi; de ha ő mond másnak hasonlót, azt sem hiszik. Pedig erővel nem vehet, nem teremthet. *Kéry* nem adhat a danczkaiaknak, míg *Krucsay* nem küld pénzt; s Krucsay nem küldhet, míg *Szieniavszkijné* nem fizet. Saját feleségének is csak úgy juttathat valamit, ha danczkai holmiját eladhatják. Azért Isten legyen mindazok bírája, a kik őt mások megbántása miatt átkozzák. Elviseli, mert mindez az Úr akaratja...[43]

114. BOURBON LAJOS ARMAND, CONTI HERCZEGE.

Június 7-én a lengyelországi bújdosó magyarok egyenesen a királyhoz folyamodtak segítségért,[44] sőt személyesen akartak Párisba jönni, hogy könyörületre indítsák. Csupán annyit értek el, hogy a király június 22-én csakugyan kiutalta azt a havi 6000 livrenyi segítséget, a mit már korábban megigért, a mit azonban Rákóczi, április 27-én beadott kérésében, már akkor elégtelennek mondott. *Torcy* miniszter világosan kijelentette, hogy Bercsényiék hiába jönnek Párisba, míg Franciaország ki nem békül a császárral. A király a békealkudozások alkalmával mindent megtesz érdekökben. A bécsi udvartól kegyelmet kér személyökre és javaikra nézve; ha pedig ezt el nem éri, gondoskodik ellátásukról.[45] Nagyon rosszúl tudták tehát a császáriak, hogy a fejedelem évdíját a király

43 Rákóczi Vayhoz június 3. (Sajátkezű levele az Erdélyi N. Múzeumban, Kemény-gyűjt.)

44 Bercsényi, Forgách, Esterházy Antal, Csáki Mihály, Gerhard György, Pápay János, Ebeczky Sámuel, a többiek nevében is. Fiedler, II. 619.

45 Horváth, VI. 654.

havi 50.000 livre-re emelte föl; mert *Desmarets* pénzügyi főellenőrnek nem évi, hanem egyszersmindenkorra 600.000 livrenyi összeg biztosításáról kellett gondoskodnia. A fejedelem megvallotta, nem hitte volna, hogy ennyire jussanak a dolgok és hogy minden szó, minden beszéd, hír, hirtelenség stb. ennyire menjen és terjedjen. Akármilyen kevéssel kecsegtetik is a franczia udvarban, türelemmel kellett fogadnia, de élőszóval és levelekben eleget sürgette a bujdosók megsértésének a dolgát. Néha halálosan szenvedett a kétség és bizonytalanság miatt. Mi lesz ezután, az az Isten titka. Lehet, hogy jobbra fordul a sorsuk, mert XIV. Lajos király elhatározta a háború folytatását, de a fejedelem inkább a rosszra volt elkészülve és vontatni akarta az időt: inkább *tűrhető* nyomorúsággal, mint sokkal biztatván híveit. Tudta, hogy ezt lanyhaságnak tartják, balúl s hirtelenkedve ítélik meg. Isten azonban majd megszánja szenvedéseit, ha ez a szent akaratja.[46]

Rákócziról elösmerték a császári érzelmű lapok is, hogy *Rákóczi*, a kiről az eddigi béketárgyalások nem gondoskodtak, folyton sürgeti az udvart segítségért, pártfogásért; de hozzátették, hogy e közben múlat s miatta akármi történhetik a magyarokkal. Ezzel sehogysem egyezett az a hírök, hogy Rákóczi személyesen akart résztvenni a császár ellen folytatott háborúban. Mikor ugyanis *Bourbon* és *Conti* herczegek június végén a felsőrajnai táborba készültek, hogy ott mint önkéntesek vegyenek részt Landau ostromában, a királyt Rákóczi is megkérte, hogy barátjaival mehessen. A király nem engedte oda: a császáriak gyanítása szerint azért, hogy Magyarországban új fölkelés élére állíthassa.[47] Alkalomra várakozva, magánál tartotta. Marlyban tett családias sétáin mindig maga mellett akarta látni.[48] A fejedelem kísérte is szorgalmasan a nyilvános sétákon s a király csak nagyon ritkán nem szólította meg. Gyakran fogadta magánszobájában is, de a fejedelem mindig megőrízte beszélgetésök titkát.[49]

46 Június 3. Erdélyi N. Muzeum.
47 Fama, CXLVII. 254—5.
48 Rákóczi önéletr. 257.
49 St. Simon, IX. 414.

V.

UDVARI VADÁSZATOK.

— 1713 május 10.—1714 márczius 23. —

MÁJUS tizedikétől augusztus 28-áig s november nagyobb részében Rákóczi igen gyakran tartózkodott Marlyban. Résztvett a király szarvasvadászatain s az udvarnak legtöbb mulatságában. Marlyba a király csak válogatott társaságot hítt meg; komoly, erkölcsös, méltóságos urakat és asszonyokat, a kikhez a fiatalabb és legbájosabb nők csatlakoztak férjeikkel. Idegenek, külföldiek csupán egyenes meghívásra jelenhettek meg. Csak a legszükségesebb cselédeket tartották maguk mellett; hintókról, lovakról tudni sem akartak. Gyalog követték az öreg királyt, a ki többnyire tolószéken ülve sétált a kertben. A mikor visszavonult belső termeibe, az úri társaság az épület közepén álló roppant nagy terembe húzódott, hol semmi sem hiányzott a test és lélek felüdítésére. Legközönségesebb szobai szórakozás a kártyázás volt. A terem közepén óriási roulette-asztal állt, a melyet hármas gyűrűben vett körül az érdeklődők sokasága. Mások sakkoztak vagy billardoztak este tízig, a király estebédjéig, mikor az udvari emberek szétoszoltak lakmározni, kártyázni, aludni vagy sétálni. Nők és férfiak csak nagyobb társaságban sétálhattak; a külön turbékoló párokra megbízottak figyeltek, hogy elejét vegyék a botrányoknak. «A mennyiben lehetett» — tette hozzá Rákóczi.

Névszerint ösmerjük azt a harminczhárom herczegnőt s más főrangú hölgyet, a kikkel leggyakrabban találkozott.[1] Lehetetlen, hogy olyan kiváló szépségek, mint *Berry* herczegné, a két *Bourbon-Condé*-leány (Louise-Élisabeth, ki éppen akkor lett Conti

[1] Térszűke miatt Rákóczi barátnőinek jellemzését is máshol fogom közölni. Rákóczi szerelmének lélektanilag is nagyon érdekes rajza az Önéletrajz 258—264. lapján van

herczeg felesége és Mademoiselle de Charolais), Courcillon marquisné, Broglie herczegné, La Feuillade herczeg neje, De Gesvres marquisné vagy De Tourbes kisasszony hidegen hagyták volna. Maga mondja, hogy nagyon szerelmes természetű volt, de irtózott a szemérmetlenektől. Tiszta szerelemre, meghitt, komoly, igaz barátságra vágyott; pedig úgy tudta, hogy ilyesmi nem igen tetszik a nőknek. Nem vágyakozott kaland után, de valóban megdobbant a szíve, valahányszor eszményképét látta. Megihlette, jobbá, nyugodtabbá tette minden pillantása. Rendkívül jólesett neki, ha hallotta édes beszédét. Nyugtalankodott, ha távol volt; s ha előtte állt, félt hozzá szólani, hogy valamiképpen meg ne bántsa. Elnézte hosszasan, szótalanul; és sóhajtva gondolt rá, hogy reménytelen az a szerelem, a melynek lángja napról-napra erősebben lobogott szívében.

115. LA FEUILLADE HERCZEG.

Legfőbb vágya, óhajtása, hogy kedvére, tetszésére tegyen; legfőbb aggodalma, hogy valamivel megsértheti. Tiszta szerelmet érzett iránta.

Ugyanakkor azonban egy másik nő hasonló érzelmet támasztott benne. Tudta, hogy ezzel hihetetlent mond az érzékies embereknek, a kik közül a legtöbb nem hisz a tiszta szerelemben. Ő maga valóságos szerencsének tartotta, hogy egyszerre két eszménykép lebegett előtte, mert esze és szíve így egyensúlyban maradhatott. Maga sem tudta, a kettő közül melyiket szereti jobban. Az egyik azért gyúlasztotta szerelemre, mert

művelt, kellemes, élénk és mindenben csodálatosan kedves volt; a mellett arcza, termete szép. A másiknak gondolkodása, szilárd jelleme, csöndes magaviselete, erkölcsössége, természete, okossága jobban egyezett az ő jellemével, szépségre nézve pedig a másikkal vetekedett. Az egyik, úgy látszott, jobban vonzódik hozzá; nyájassága némi reménynyel biztatta, de másoknak is igyekezett tetszeni. Őszintébben tisztelte a másikat, a ki komo-

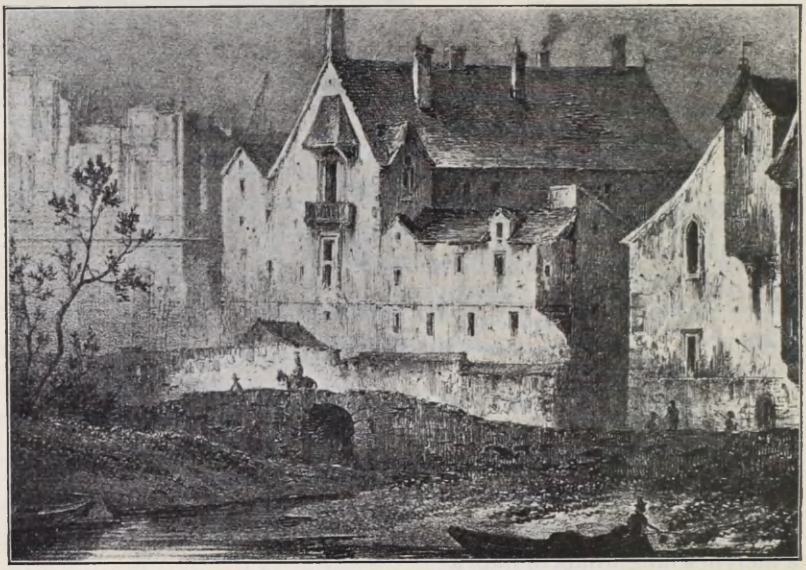

116. A «HÔTEL DE PETIT BOURBON» PÁRISBAN.

lyabban vette és senkivel sem kaczérkodott. Amaz azt akarta, hogy bámulják, vadászatokon milyen csodálatos bájjal űli meg a lovat; emez szívesebben látta otthon, a hol csöndesen elkártyázhattak. Az egyik elég hiú volt arra, hogy teljes hódolatot követeljen tőle s fiatalabbak udvarlását is elfogadta, hogy féltékenységet keltsen benne; a másiknál ügyelnie kellett magára, hogy hódolat a komolyságát meg ne bántsa.

Megvolt az a gyönyörűsége, hogy a kettővel gyakran találkozott, beszélgetett. Elég alkalma nyilt rá, hogy megfigyelje jellemöket, érzületöket és csak azután akart nyilatkozni. Arra

vágyott, hogy a ki meghallgatja, csak őt szeresse. Balassa Bálinttal azon fohászkodott, hogy bírhatatlan vágyra Isten szíveiket ne gyulaszsza. De hiában titkolta szerelmét: azt a két nő, sőt az udvar is észrevette. Az öreg herczegnék s az udvaronczok mentűl inkább találgatták, melyiket szereti jobban, a két nő annál féltékenyebb lett egymásra; az egyik, mert igazán szerette; a másik mert meg akarta mutatni, hogy ő a szeretetreméltóbb. Mindez érzésök világának és vonzalmuknak különbözéséből következett.

Rákóczi sohasem nevezte meg, kikre gondolt. A vidámabbat nem oly könnyű megnevezni. Talán *Courcillonné* volt. A komolyabb azonban bizonyosan az ifjú *Conti herczegné*.[2]

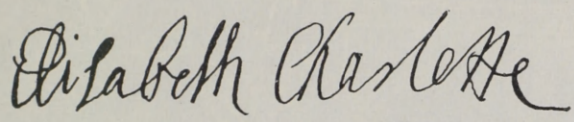

117. ELISABETH CHARLOTTE NÉVALÁÍRÁSA

»Senki sem csinosabb, kedvesebb, mint az ifjú *Conti herczegné* — mondta az öreg orléansi herczegné.[3] — Jól tudja, hogy szeretem, tehát semmit sem vesz tőlem rossz néven, mert tudja, hogy nem akarom sérteni, csak évődöm vele. A szegény Rákóczi fejedelem is jól tudta, hogy a herczegné kellemes volt, de jóképe mellett sem tetszett neki. Rákóczi nagy, jól megtermett úr, a kinek jó ábrázata van, de arcza nem csínos, ha nem is csúnya. Nem is öreg, most 44 éves.«[4]

Rákóczi néha azon a ponton állt, hogy megvallja szerelmét; de uralkodott magán s eszményképei annál inkább gyötörték.[5] Nagyon bántotta, hogy az egyik egészen a bizalmasság legszélsőbb határáig engedett magához tolakodó ifjakat, míg őt a

2 Erre czéloz St. Simon is, IX. 415. Rákóczi csak annyit mond (Önéletr. 268.), hogy egy Bourbon herczegnőt szeretett. Sz. Király (331. l.) meg is nevezi Continé fejedelemasszonyt, kit a fejedelem minden nő közül legtöbbet látogatott.

3 1718 szep. 4. St. Cloud. Menzel, Briefe der Prinzessin Elisabeth Charlotte, 330—1.

4 Ez tévedés; 1718-ban csak 42 éves volt és már öt esztendeje ismerték egymást.

5 Önéletrajz, 262.

tisztelet és nagyrabecsülés tartózkodóvá tette. Azóta inkább a másikkal foglalkozott. Augusztus 4-én *Charolais* grófnén kívül már a négyhetes menyecske, *Conti herczegné* is résztvett a marlyi vaddisznó-vadászatokon.[6]

Mikor a királynak nem volt vadászó napja, a fejedelem egyik-másik királyi herczeggel és más urakkal kirándult Ram-

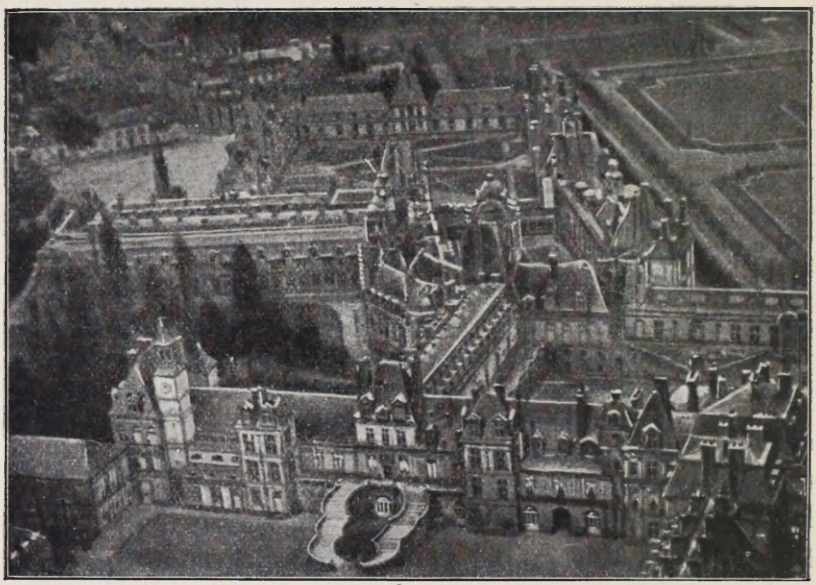

118. FONTAINEBLEAU MADÁRTÁVLATI KÉPE.

bouilletbe, vagy a boulognei erdőbe, máskor pedig Párisban, Sceauxban tett látogatást. Mindenütt zajos társaságban élt. De a politikai dolgokat sem hanyagolta el. *Charrière* és *Brenner* Marlyba is kijöttek hozzá jelentést tenni.[7] Augusztus 30-án rájok bízta, hogy podgyászát Párison keresztül elküldjék *Fontainebleauba.* A hat szép fekete lovat önmaga vásárolta meg és Sz. Király Ádámmal előre küldte; de ő maga, Dangeau marquis hintaján, a királylyal egyidőben, szeptember elsején érkezett oda.[8]

6 Sz. Király, 277.
7 U. o. 277.
8 U. o. 280. Sz. Királyék aznap Sceaux-ból (Vill Sioi) két hajtással érkeztek meg.

A fejedelemnek *Fontainebleauban* külön lakása volt: eleinte a városban, majd magában a várban, hol — mint a szeptember 9-én érkezett bajor választónak — maga a király rendeztette be szállását.[9] De csak kevés időt tölthetett otthon, mert a király már másnap elkezdte a parforce-vadászatokat, a melyek előírt rendben, a szokott pompával mentek végbe. A halali (a kegyelemdöfés megadása) után az elfogott szarvast az egész

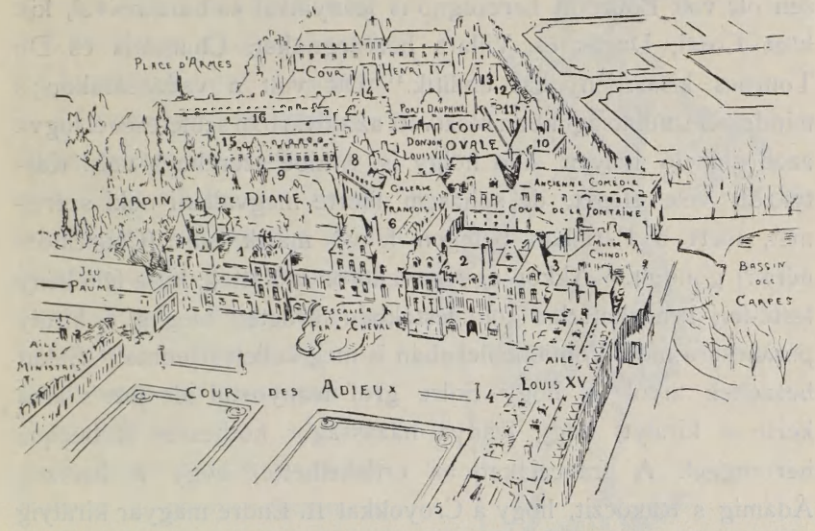

119. FONTAINEBLEAU MADÁRTÁVLATI KÉPE.
(A szemben levő kép magyarázata.)

udvar jelenlétében harmincz szövétnek lobogása és harmincz vadászkürt harsogása mellett nyúzták meg s a kutyákkal megetették, mire a fényes társaság zöldgallyasan, kürtszó mellett tért haza. Majdnem minden este színielőadás volt: komédia, a hogy az ottlevő Sz. Király Ádám írta. Teljes fényét kifejtette az udvar a király sétakocsizásai alkalmával is. Az urak és hölgyek részben fogatokon, részben lóháton kísérték őt. Egy ilyen sétálás közben a Szajna vizén halászatot rendeztek karakatona

Sz. Király, 282. Rákóczi önéletr. 263. V. ö. St. Simon, x. 75.

nevű madarakkal. «Kikkel nem illik élni» — mondta már kétszáz esztendővel azelőtt a magyar író [10] — ezekről az örvösgalamb nagyságú fekete madarakról.

A hétköznapok a király és herczegek szakadatlan vadászatai közt teltek. Vasár- és ünnepnapokon mise után Rákóczi rendesen csak a toulousei gróffal puskázgatott s a pihenés idejét kedvesen töltötte a gróf vadászházikójában, a *Château de la Rivière*ben, mely a Szajna bűbájos partjain emelkedett. Rendesen ott volt Bourbon herczegnő is leányaival és barátnőivel, kik közt Conti, Duras és Villars herczegnőket, Charolais és De Tourbes kisasszonyokat említik.[11] Ott volt a vadászatokon s mindenféle mulatságokban résztvett az udvarban születésénél fogva azon előkelő helyen álló hölgy is, a kibe szerelmes volt. Kártyázott vele eleget, de sohasem merte megvallani neki szerelmét, mert a Párisban betegen fekvő másik nőre (Courcillonnéra?) gondolt.[12] Akkor egy gavalléron múlattak, kit a féltékeny festő-férj lemoshatatlan zöld festékben fürdetett meg s a király parancsára most Fontainebleauban is meg kellett jelennie.[13] Sokat beszéltek arról is, hogy Solre gróf leányostúl ide jött s arra kérte a királyt, hogy leánya házasságot köthessen Robecque herczeggel. A francziákat az érdekelhette, hogy a herczeg Ádámig s Rákóczit, hogy a Croyokkal II. Endre magyar királyig vitte föl a családfáját.[14] Árpádnak egy másik ivadékával, a bajor választóval, ezúttal többször találkozott; a király a bajort szeptember 26-án,[15] őt pedig október 10-én kihallgatáson fogadta s nagyon megnyugtatta.[16] Az is emelte tekintélyét, hogy Spanyolországba küldött követe, *D'Absac* marquis ezredes, szeptember 16-án azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a király mint hatalmas és előkelő fejedelem követét fogadta, a fejedelem számára

[10] A Jordán-codex. Idézi M. Nyelvt. Szótár, II. 139. Hanák képes természetrajza (322. l.) a Carbo cormoranust, vagy Corvus Marinust nevezi kára katonájának. Ez a nagyon ügyes halászmadár a Duna és Tisza partjain sem volt ritka.

[11] Sz. Király, 285.

[12] Rákóczi önéletr. 263.

[13] Sz. Király, 284—5.

[14] St. Simon, x. 75—86.

[15] U. o. x. 75.

[16] Dangeau, xv. 6.

tízezer tallért és külön levelet küldött, őt magát pedig igen szép gyémánttal ajándékozta meg.[17]

Október 10-én a vadászatok véget értek s az egész udvar odahagyta Fontainebleaut.[18] Rákóczi váltott postalovakon, majd a saját fogatán másnap már Passyban volt, míg a király — D'Antinnál Petitbourgban megpihenvén — csak harmadnap érkezett haza Versaillesba.[19] A fejedelem azonnal átment Párisba ahhoz a nőhöz, a kinek betegsége nyugtalanította s a ki miatt Fontainebleauban és a Rivièreben sem érezhette magát nyugodtnak, elégedettnek. Most alkalmasint annak érezte, mert szüleinek s férjének társaságában a gyönyörű *Courcillonné* meggyógyult, Passyban meglátogatta őt s ebéd után együtt mentek át Versaillesba.[20]

120. FRANCZIA NEMESEMBER XIV. LAJOS KORÁBAN.

A hónap hátralevő részét *Rákóczi* a passyi mezőn, a boulognei erdőben, Rambouilletben, a saint-denisi pusztán vadászatokkal töltötte, de többször berándult Párisba, Versaillesba is. Október 25-én a király igen kedvesen vette, hogy ebéd után való sétájában elkísérte.[21] Összefüggésben állhat ezzel az az adat, hogy november elsejétől fogva Rákóczi is megjelenhetett *a király fölkelésén.*[22] Másnap a király a marlyi vadászatokra ment. A feje-

17 U. o. XIV. 480.

18 Ezekről a napokról részletesen Sz. Király, 280—286.

19 U. o. 287. St. Simon, x. 97.

20 Sz. Király, 287.

21 Dangeau, XV. 14.

22 «Reggel nyolcz órakor ment az fels. király felkelésére.» Sz. Király, 288.

delem csak harmadnap követte s négy hétig maradt vele.[23] Mint mondja, a vadászatok s egyéb mulatságok tették az időszak kellemetlenségét az egész november hónapban türhetővé. A zord időben már vaddisznóra, farkasra is vadásztak; volt nap, hogy a nagy hideg és fagy miatt a király nem is ment ki vadászni. Rákóczi azonban a toulousei gróffal akárhányszor éppen csak ruhát váltott s Marlyból átsietett St.-Germainbe, vagy pedig Rambouilletbe vadászni.[24]

A csatatérről érkezett hírek közül legnevezetesebb volt, hogy Villars tábornagy Freiburgot október 14-én elfoglalta, miről csak november 6-án értesültek Marlyban.[25] Egy nappal azután, hogy a király Marlyból visszaköltözött Versaillesba, november 26-án[26] Villars és Savoyai Jenő herczeg *Rastadt*ban megkezdték a békealkudozásokat. Torcy már féléve kijelentette,[27] hogy a magyar bujdosókról ebben a békében kíván gondoskodni. A fejedelem tehát, ki összeköttetését állandóan fentartotta vele, most mindent elkövetett, hogy őt ígéretének beváltására bírja. Maga is résztvett november 30-án a versaillesi kir. kápolnában Freiburg bevétele örömére tartott Te Deumon.[28] A király éppen most határozta el 60 gyalogzászlóalj és 106 svadrony fölállítását, a mi azt jelentette, hogy vagy a béketárgyalásokat, vagy a háborút akarja nyomatékkal folytatni. Októberben a franczia kormányhoz már amúgy is érkezett egy névtelen emlékirat, a mely azt ajánlotta, hogy Rákóczit sereg élén küldje be Magyarországba.[29] A fejedelem a maga és nemzete kívánságait most nem íratokban, hanem élő szóval sürgette, mire elég alkalma nyilt, mert a miniszterekkel s a befolyásos urakkal naponkint találkozott. *Berry* herczeg, a kitől annyit remélhetett, akkor is Rambouilletben vadászott, mikor (deczember 20-ikán) a király Versaillesban

23 November 3—25. Sz. Király naplója, 288—291.

24 Önéletrajz, 263.

25 Sz. Király, 289. St. Simon, x. 107.

26 Villars, Mémoires, 227. St. Simon szerint (x. 107.) csak 27-én.

27 Horváth, vi. 654. Az Eur. Fama szerint (cliii. 771—3.) Versaillesban 26-án, Párisban 30-án volt a Te Deum, amott az egész udvar jelenlétében.

28 Sz. Király, 291—2.

29 Fiedler, ii. 620.

kihallgatáson fogadta a bajor választót. A választó kedvetlenül tért vissza Párisba, mert többé nem remélte, hogy megkapja Szárdinia királyának a czímét.[30]

Rákóczi csak a karácsonyi ünnepekre hagyta abba a ram-

121. BERRY HERCZEG ESKÜVŐJE.

bouilleti vadászatokat. Az éjféli s a karácsonyi nagy misét a versaillesi kir. kápolnában hallgatta meg. Ünnep másodnapján Courcillonék vendége volt s együtt néztek meg egy új operát.

Egymásután még négyszer bement Párisba, a mi összefüggésben áll lakása megváltoztatásával és ennek új berendezé-

30 St. Simon, x. 114.

sével. Deczember 15-én valószínűleg azért ment át *Clagny*ba, hogy ott a várban új szállása berendezéséről gondoskodjék. Remélte, hogy onnan «több kényelemmel élhet a király jóindulatának és az egész udvar barátságának». Egyelőre ugyan megtartotta passyi szállását is, hol majdnem tíz hónapon át lakott; de 1714 első napja, az újesztendő, a mely olyan kevés jóval kecsegtette, már Clagnyban virradt reá.[31]

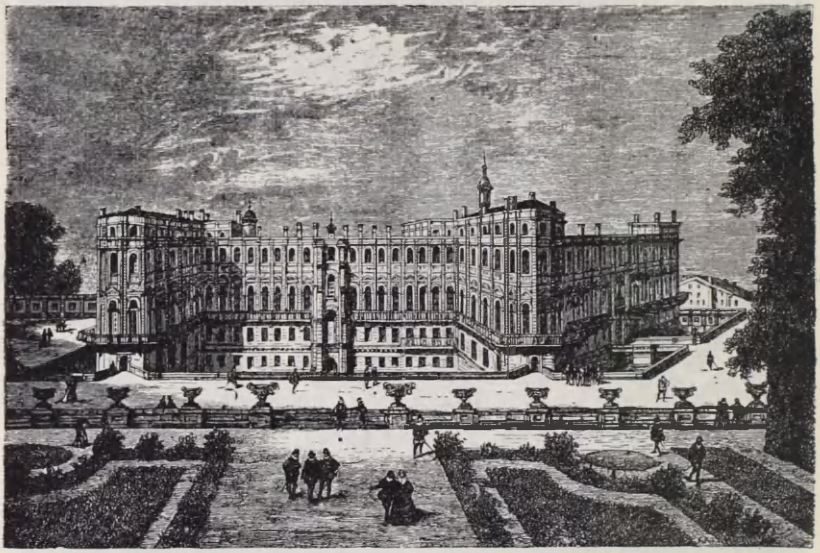

122. A ST.-GERMAINI PALOTA.

Clagny majdnem összefügg Versaillessal. XIV. Lajos gyönyörű palotát építtetett ottan Montespan asszonynak, a ki azt viszont fiuknak, Maine herczegnek ajándékozta a parkkal és vízművekkel együtt. Elmúlt már tizenöt esztendeje, hogy a király ottan járt s együtt sírt Maine herczeggel, ki egyetlenegy fiát elvesztette.[32] A herczegné azután búfelejtésül megnyitotta a palota színpadát, sőt maga is játszott rajta az udvarnak és a

[31] Önéletr., 264. Sz. Király, 294.

[32] Második fiuk (Louis-August de Bourbon, Dombes herczege) 1700-ban született, a harmadik, Louis-Charles (Comte d'Eu) 1701-ben, leányuk, Louis-François, 1707-ben.

városnak.[33] Rákóczit nem a palotának elég zajos élete, hanem *Maine* herczeg barátsága és az udvar közelléte vonzotta ide. Hiszen most már odavissza három óra alatt megjárhatta Versaillest s még időzhetett is ottan. Versaillesból néha csak aludni, ebédelni, ruhát váltani járt haza. Jellemző erre nézve, hogy pl. január 16-án reggel 9 órakor Clagnyban megreggelizvén, átment St.-Germainbe Bourbon herczeggel dámvadat űzni, onnan vissza-

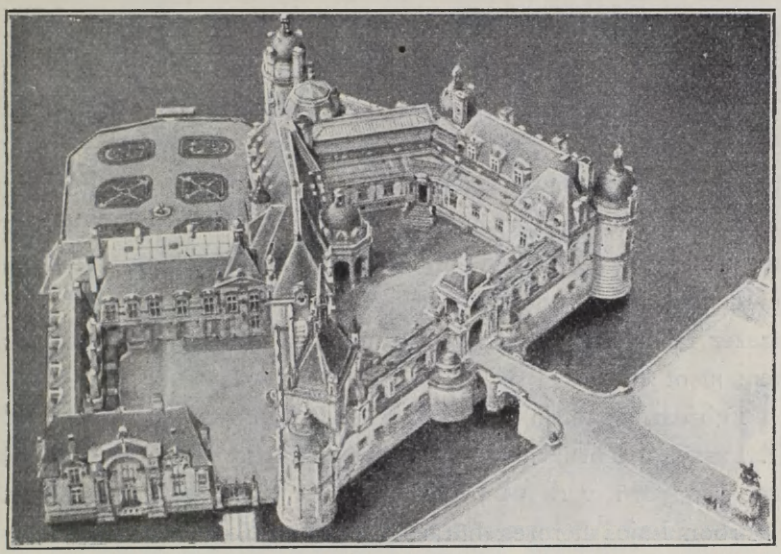

123. CHANTILLY MADÁRTÁVLATBÓL.

jött Clagnyba, átöltözött, átrándult Versaillesba s aludni megint hazatért.[34] St.-Germainben egy másik száműzött, *II. Jakab* angol király özvegye lakott a gyönyörűen fekvő komor várban; de az ismételt vadászat, Bourbon herczeg bálja s a színház kiverte Rákóczi fejéből azt a gondolatot, hogy az ő száműzetése még hosszabb időre terjedhet. Maga is készült rá, hogy új otthonában vendégeket fogadjon. Párisban személyesen beszélt mester-

33 St. Simon, II. 135., IV. 331., V. 374., XII., 82. Piépape, La duchesse du Maine (Páris, 1910.) 22—40., de Rákócziról az egész kötetben hallgat. P. Bonnassieux, Le Château du Clagny, 1881.

34 Sz. Király, 296.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

emberekkel, hogy házát — melynek fekvése ösmeretlen — mielőbb rendbehozzák s ő maga járt tükröket nézni egy kereskedésben,[35] a mi mutatja, hogy barátjait feleségeikkel együtt várta.

Ezen a farsangon az udvarban egyik bál a másikat érte és szívesen tánczolták a Cotillon Hongroist és a Menuet de Transylvaniet, melyről Dessais akkori tánczmester könyve megemlékezik.[36] Január 22—31. közt maga a fejedelem is négy álarczos bálban vett részt: kétszer Berry, egyszer Bourbon herczegnél és egyszer Bourbon herczegnénél. Egy alkalommal szerecsennek öltözött strucztollakkal és drága gyöngyökkel ékesítve s nagyon örült, hogy senki sem ösmerte meg. Két ízben Szatmári *Király* Ádámot is magával vitte, a ki egyszer szárnyas egér, máskor mezei pásztor alakjában jelent meg. Berry herczeg báljára a versaillesiak és párisiak is tolongtak, úgy, hogy alig lehetett mozdúlni. Minden álarczost bebocsátottak s mindennel bőven ellátták; bele is került a herczegnek vagy tízezer tallérjába.[37] A sceauxi tündéries mulatságokra Rákóczi nem ment el.

Februáriusban inkább a *vadászat* gyönyörűségei foglalták el. Passyból február 3-án Ecouen falun át, hol a Bourbonoknak gyönyörű vára van, postakocsival ment *Chantilly*be, hová Bourbon Lajos herczeg hítta. Ez a hely a Nonette mellett, Páristól északra van. Rákóczi elragadóan szépnek találta a Bourbonok várát.[38] A huszonöttagú társaság öt napon át vadászott ottan vaddisznóra, dámvadra, szarvasra, farkasra, sőt tengeri és mezei nyúlra is; hiszen a chantillyi erdők vadakban még mostan is gazdagok. A fejedelem 8-ikán délután 2 órakor indult haza s Ecouenben lovat váltva, a st.-denisi híres apátságon és a párisi Vendôme-téren át késő éjjel érkezett haza Passyba, s másnap Clagnyba.[39] Színházba, lakomákra a farsang hátralevő

35 U. o. 297.

36 Pekár Gyula a Rákóczi-albumban, 59.

37 U. o. 297—9. St. Simon, x. 117. Berry herczegné jó reménységben lévén, nem jelent meg saját bálján, hanem a királylyal külön szobában vacsorázott. St. Simon, x. 117.

38 Önéletrajz, 277.

39 Sz. Király, 299—300.

ARLAUD JAKAB ANTAL.

részében még eljárt; Berry és Bourbon herczegek báljain már nem vett részt, de megjelent Bourbon herczeg st.-germaini vadászatán február 13-án. Ott nagyon megtetszett neki egy házacska az erdő közepén s a tulajdonos ágostonrendiek szuperiórától engedelmet kért, hogy ott öltözhessen át.[40] Talán ekkor jutott eszébe, mennyivel nyugodtabban élhetne egy ilyen remetelakban; de visszament a nagy világba, hol a politikáról mulatságokkal akarták elterelni figyelmét, s még hamvazószerdán is színházba vitték. Annál áhítatosabban hallgatta vasárnap a király kápolnájában a híres jezsuita hitszónokot, Pater *La Ruet*, Berry herczeg gyóntatóját, a ki írt ugyan latin és franczia verseket, vígjátékot is, de főképpen erkölcsi beszédeivel s a romlott közviszonyok ostorozásával tűnt fel.

Harmadnap, február 20-ikán Rákóczi Clagnyból Coigniè-resen[41] ment Rambouilletbe, hol azonnal elkezdődött a vadászat. Az özvegy és a fiatal Bourbon herczegné, Continé és húga, Charolais kisasszony s még három hölgy, amazonnak öltözve űzte a szarvast, rókát, vaddisznót. A férfiak összesen tizennyolczan voltak. Minden este két asztalnál vacsoráltak s utána kártyáztak vagy egyébként szórakoztak. Négy napi kedves időtöltés után[42] ismét hazatértek nagybőjti prédikációt hallgatni s fölvenni hat hétre a violaszínű gyászt a spanyol királynéért, ki 26 esztendős korában február 14-ikén húnyt el.[43]

A fejedelem most többször belátogatott Párisba, hogy en miniature lefestesse magát Jacques-Antoine *Arlaud*nál,[44] a kinek

40 U. o. 301.

41 Sz. Király írásában Konyér, 301.

42 Február 20—23. U.-o. 301—2.

43 U. o. 303. St. Simon, x. 132—3.

44 Sz. Király 303—4. Arlaenak írja. Arlaud Genèveben 1668 május 18. született. Párisban 1688. telepedett le; hamar nevet és megrendelőket szerzett. Az orleánsi herczeg tőle tanult festeni s lakást adott neki st. cloudi kastélyában. Az özvegy orleánsi herczegné is kedvelte. Némi megszakítással 1729-ig tartózkodott Párisban; azután visszatért szülővárosába, hol 1743 május 25. halt meg. Ott, a Musée Rathban van arczképe Largillièretől és saját művei közül Nagy Péter czár, XIV. Lajos, Cromwell, Mme de Cormans d'Astry miniaturejei. Egy-egy önarczképe a párisi Louvreban és a firenzei Uffiziben. Dícsérték Michel Angelo után készített Lédáját is. Thaly Rákóczi-miniaturejei közt tőle való is lehet. (Thieme-Becker, Allg. Lex. der bildenden Künstler, II. 110. Brun, Schweizerisches Künstlerlexikon. I. 49—50.

miniature-festményeit különösen a külföldiek fizették gazdagon.[45] Barátja volt Rigaudnak, Largillièrenek, a kikkel Rákóczit meg is ösmertethette, s mint korának egyik legkitűnőbb miniature-festője, az orléansi herczeg különös pártfogása alatt állt. A fejedelem őt még többször, pl. 38. születésnapján is fölkereste.[46] A képet talán távollevő szép feleségének akarta elküldeni, de egy nő eszményi barátságát a közelben kereste. Márcziusban a st.-germaini vadászatokon, hol a vele vadászni szokott herczegnők majdnem mind megjelentek, az egyiknek, egy fiatal anyának, megvallotta szerelmét. Egy szóval sem ment túl a tisztelet határán. A fiatal asszony nem felelt, de később szüleinek, férjének, sőt Rákóczi legjobb barátainak is panaszkodott. Talán csak azért, hogy diadalát éreztesse a másikkal, ki Rákóczihoz valóban vonzódott. A versaillesi udvarban a valóságos ballépéseket is a bocsánandó bűnök közé számították; Rákóczi eszményies föllobbanását tehát nem tették gúny tárgyává. Kíméletesen elhallgatták az egészet. St.-Simon és Dangeau nem jegyezték föl az esetet s az egészről semmit sem tudnánk, ha ő maga le nem írja.[47]

A mikor titka kipattant, úgy bántotta a dolog, hogy háromnégy napig Clagnyban töltötte a nap nagy részét; kerülte az embereket és csak délutánonkint ment be Versaillesba.[48] Még visszavonultabban élt márczius 13—23-ika közt; mert régi baja, a lábfájás, újból kínozni kezdte. Ez az oka, hogy Clagnyban a szokottnál tovább tartózkodott. A nagybőjt hátralevő napjaiban imádságokat készített, naponkint misét hallgatott házi kápolnájában, a bőjtöt — a melyet egy idő óta elhanyagolt — szigorúan megtartotta, világi elbeszélések és regények helyett pedig a szentírást olvasgatta.[49] Barátai közül sokan meglátogatták; köztük

Füssli, Gesch. und Abbildung der besten Mahler in der Schweiz. I. 201—211. Itt közölt arczképe a berni Rath-múzeumból való.

45 Mariette, Abecedario, Arlaud neve alatt. (Az Archives de l'Art Française 1851—3. évi II. kötetében.)

46 Februárius 27., márczius 1., 27., április 9., május 12. (Sz. Király, 303—4., 307., 309., 312. Egyébiránt csak egyszer nevezi meg s így lehet, hogy másnak is ült.)

47 Önéletrajz, 264.

48 U. o. és Sz. Király, 305—6.

49 Önéletrajz, 264—5. Sz. Király, 306—7

Toulouse gróf is, ki csak imént (márczius 6.) lett a király fővadászmestere, *Tessé* tábornagy, *Courcillon*, *Dangeau* és *Pompadour* stb. A mint ismét lábára állhatott, első útja a királyhoz vezetett, hogy előterjesztést tegyen neki a szegény bujdosók ügyében.

VI.

BÉKE A CSÁSZÁRRAL ÉS A BIRODALOMMAL.

— 1714 márczius 11.—szeptember 12. —

EGY RÉGI udvari ember, alkalmasint *Tessé* tábornagy, ki nagyon jól ismerte XIV. Lajos gondolkodását, már idején meggyőzte jó barátját, Rákóczit, arról, hogy a béke az állam érdekeinek rovására is meglesz, mert a király beleélte magát abba a gondolatba, hogy lelkiösmeretének tartozik vele. Annak idején a ryswicki békét is ennek parancsára kötötte meg. Rákóczi azonban élőszóval, sőt írásban is előterjesztéseket tett azon *mód és eljárás* ellen, a melylyel a király és Torcy a békét megkötni akarták.

A fejedelmet nagyon aggasztotta az osztrák hatalom növekedése és hogy tanácsait ezzel szemben nem veszik figyelembe. Érezte, hogy a politikában csak statisztának tekintik, de mégis érett és beható vizsgálat alá vette Európa közállapotait, hogy lássa, a jövendő okos mérlegelésével, mennyiben remélheti fejedelemsége megtartását.[1] Báró *Hohendorf*, ki még a mult nyáron érkezett Párisba, rajta volt, hogy erről szó se legyen az alkudozásokban s Rákóczi még előbb kibéküljön a császárral. Ezt a franczia udvar is szerette volna. A fejedelem *Dehnhoff* grófnénak, a lengyel király kedvesének el is panaszolta,[2] hogy a miniszterek gyöngék; Franciaország békére vágyik és azt csak a bajor választó pártja ellenzi. A császárral való tisztességes

[1] Rákóczi önéletr. 294—5.
[2] Klement emlékirata VI. Károlyhoz, 1715 szeptember 22. Fiedler, II. 13.

békét az készítené elő legjobban, ha a császár Rákóczinak visszaadná Erdélyt s egy osztrák főherczegnőt feleségül adna egyik fiának.[3]

A mikor a fejedelem látta, hogy a bécsi udvar nem törődik kívánságaival, most már, a bajor választóval egyetemben, mindent elkövetett, hogy megakadályozza a békét, a mely vele törődni nem akart. Tervet készített,[4] hogy Magyarország függetlenségét biztosítsa s a császárt egy liga segítségével Olaszországból kiűzze. Erre a czélra a savoyai herczeg, a pápa, a velenczei köztársaság és az angol királyné szövetkeznének. Beszélt, majd levelezett *Passionei* svájczi pápai nunciussal, a ki még fiatal, heves, erőszakos és tapasztalatlan ember volt[5] s báró *Perron* bíbornok és *Prior* angol követ közbenjárásával kedvező feleletre bírta. Klementnek *Vincenti*vel, a velenczei köztársaság hollandi titkárával kellett összeköttetésbe lépnie. A titkár azt felelte, hogy a köztársaság a liga megalakításától teszi függővé, mit tegyen, mert a mantovai ügy miatt sok oka van neheztelni Ausztriára; akkor majd meglátja, mit tehet Dalmáczia és Horvátország föllázítására. Spanyolországnak szintén késleltetnie kellett volna a békét. Érintkezésbe lépett Rákóczi Lengyel- és Oroszországgal is, sőt Skoliéből *Viski* (Sámuel?) és egy máramarosi úr útján Magyarországba is küldött leveleket.[6]

A rastadti franczia megbízottak ismételten szóba is hozták Rákóczi és Magyarország ügyét, de erről *Savoyai Jenő* hallani

3 Ennyi még hihető a kivonatból, a melynek eredetije nem ösmeretes. Gyanús azonban ennek az a hozzáadása, hogy a tárgyalásokból a bajor választót kizárni óhajtja s a császárral és a lengyel királylyal olyan titkos levelezésbe kíván lépni, a mi visszaszerezheti neki a császár jóindulatát.

4 Fiedler, II. 13.

5 St. Simon XI. 108.

6 Fiedler, II. 13—14. A levelezést Klement folytatta, a ki azonban már lépéseket tett, hogy kegyelem útján Magyarországba visszatérjen. A fejedelem, erről tudva, megtagadta fizetése kiadását s mikor elbocsátását sürgette, elfogatni akarta. Ezt a franczia kormány nem engedte meg, mire Klement Hollandiába menekült s báró Hohendorf útján egy álló esztendeig onnan sürgette megkegyelmezését. Hogy el ne árúlja, Rákóczi ekkor, Torcy kezessége mellett, megígérte fizetése kiadását. Ajánlatát akkor is megújította volna, mikor ő ennek elfogadását visszautasította, pedig Rákóczi arról biztosította, hogy a haza megszabadítása fejében nagy úrrá teszi s közölte vele nagy terveit. (Fiedler, II. 14—15.) Ki hiszi ezt a történtek után?

sem akart.[7] Ez és egyéb okok miatt a tárgyalások februáriusban meg is akadtak; de csak két hétre, mert XIV. Lajos minden áron békét akart. Versaillesban 1714 márczius 11-ikén hallották először, hogy Villars a franczia király és Savoyai Jenő a császár nevében a békét *Rastadt*-ban márczius 7-ikén valósággal megkötötték.[8] A fejedelem akkor maga is Versaillesban volt; de betegen feküdt Clagnyban, mikor márczius 15-ikén Villars személyesen tett jelentést XIV. Lajosnak. «Rastadtban a császár dicső békét kötött», mondta Rákóczi.[9] Olaszországban országokat, tartományokat szerzett, Flandriát megtartotta, a birodalomban mindenható lett s dicsősége korlátlan. Szomorúan jelentette ki,[10] hogy akaratát alávetni az isteni gondviselésnek. Nem remél, de nem is esik kétségbe. «Nincs szerencsétlenség vigasz nélkül; és nincs boldogság csapások nélkül.»

124. LAJOS TOULOUSEI GRÓF, FŐVADÁSZMESTER.

Nem tudta magának megmagyarázni a békekötés valódi okait; hiszen XIV. Lajos erősebb serege előtt Freiburg bevételével az út nyitva állt a birodalom belsejébe. De mikor magánkihallgatáson jelent meg a király előtt, nem tett neki szemrehányást, hogy ígéreteit nem tartotta meg. Tudta, hogy a kedvezőtlen föltételeket csak szorultságában fogadta el. De föl-

7 Arneth, Prinz Eugen, II. 339.

8 Sz. Király, 306. Villars, Mémoires, 232. Eur. Fama, 1714. CLVI. 978—983. (Savoyai Jenő levelei). Az oklevelet (közölve u. o. 103—131.) VI. Károly 1714 márczius 17-én Bécsben, XIV. Lajos 1714 márcz. 23. Versaillesban ratifikálta.

9 Önéletr. 296.

10 Május 18. Simonyi, Londoni Okmánytár, 281.

tárta előtte lengyelországi bujdosó társainak, feleségének és saját magának reménytelen helyzetét s kérte, hogy tett szolgálataik fejében gondoskodjék ellátásukról. A király jóságosan felelt. Mindent megtett érte, a mit lehetett, de nem valósíthatta meg akaratát. Azonban sohasem feledkezik meg róla s hozzátartozóiról.[11]

Másnap a fejedelem St.-Germainben Toulouse gróffal, negyednap Marlyban a királylyal együtt űzte a szarvast s közben is, azután is buzgón hallgatta a nagybőjti szentbeszédeket. Nagypénteken a versaillesi kir. kápolnában végezte ájtatosságát, azután átment a *st.-cyri* kolostorba, hol az apáczák templomában Jeremiás siralmait énekelték. Visszajövet *Brenner* préposttal, *Sibrik* Miklóssal, *Mikes* Kelemennel találkozott. Nagyon szomorú dolgokról beszélhettek; másnap, nagyszombatkor, a fejedelem otthon maradt s húsvét első napján is csak estefelé ment be az udvarba.[12] Ünnep másodnapján lovat vásárolt a közellevő Neuflieuben s hazatérve, Clagnyban *Lubomirszkij* herczeget fogadta.

Harmadikán már a király társaságában rárókkal, kerecsenekkel, ölyvökkel, agarakkal fogdostatta a nyúlakat, fáczánokat s egyéb madarakat, 4-ikén s 7-ikén pedig St.-Germainben, a herczegnők társaságában, a szarvasokat. Ebéd után nem maradt el a berlán sem, a melyben Dangeaunál ezúttal *Ráttky* György ezredes is résztvett, ki egy idő óta gyakrabban fölkereste Rákóczit s követte volna a csatatérre is, ha a rastadti béke hallgatást nem parancsol. Hiszen a király már a birodalmi rendekkel való kiegyezésre, a *badeni* tárgyalásokra is megnevezte biztosait.[13] Április 11-ikén Rákóczi Marlyba követte a királyt, ki a hatheti tartózkodást szarvasvadászatokkal nyitotta meg; s jelen volt, mikor a király — az amazonoknak öltözött herczegnőkkel — szemlét tartott a franczia és a svájczi gyalog testőrségen.

11 Rákóczi önéletr. 294. Levele 1724 márczius 3. Fiedler, II. 533.

12 Sz. Király, 307—8.

13 St. Simon, X. 143—4.

Szokott sétáin a király reggel és délelőtt mindig nagyon szívesen elbeszélgetett Rákóczival, kit mint szenvedélyes vadászt is szeretett. Nagyon jó kereszténynek tartotta s örült, hogy életében senki sem talált gáncsolni valót. A fejedelem hálát adott az Istennek, hogy annyi csalódás után is gondot viselt reá, megtartotta számára a király, az udvar, sőt az egész franczia nemzet barátságát és növelte jó hírét.[14] Ő maga azonban szemrehányást tett magának, hogy Francziaországba jövetelétől fogva három napot sem töltött úgy, a hogy kellett volna; vadászat, mulatság, színjáték, társaság, pazar lakoma mindennapos volt nála. Boldognak mondhatták volna, hiszen oly királyi palotákban és kertekben lakott, a mikhez hasonlókat az ókorban sohasem láttak. Fölösleges pénze sohasem volt, de volt annyi, a mennyi kellett; rangjához képpest tarthatott cselédséget, lovakat; díszes és mindenkinek tetsző ruhákban járt.[15] Kibékült azzal a bájos asszonynyal is, a kit a tavalyi fontainebleaui napok óta a miatt került, mert másokkal egy sorba helyezte. Most egy véletlenül reá eső tekintete és bátorító szava újraélesztették szerelmét.[16] Igy történt, hogy április 25-ike és május 12-ike közt ötször is átkocsizott *Issy*be, özvegy Contiéhoz, a hol a fiatal *Conti herczegné* és ura társaságában néha éjfél után három óráig maradt. El nem mulasztotta volna ezeket a kedves kirándulásokat, pedig a virágfakasztó május elsején oly rosszúl lett, hogy Párisból ki kellett hozatnia régi kedves orvosát, dr. Langot.[17] Orvosságot vett a király is, Berry herczeg pedig nagyon lázas volt s negyedikén hajnalban már meg is halt. Rákóczi a halál hírére Marlyba rendelte a postakocsit, mert azt hitte, hogy az

125. ÖZVEGY CONTINÉ MEDAILLON-ARCZKÉPE.

14 Önéletr. 265–6.
15 U. o. 266–7.
16 U. o. 266.
17 Sz. Király, 310–312.

udvar azonnal átköltözik Versaillesba; de a halottat átvitték Párisba a Tuileriákba, s az élet csak úgy folyt, mintha nem is a trónörökös kiszemelt regense halt volna meg. Az öreg király, miközben unokája ravatalon feküdt, Marlyban folytatta a szarvasvadászatot. Nyolczadikán az udvarral együtt Rákóczi is gyászt öltött hat hónapra, s másnap bement Párisba, hogy szentelt vizet hintsen *Berry* herczeg koporsójára. A király még egy szarvasvadászatot rendezett és csak azután, május 16-ikán költözött vissza Versaillesba. Unokáját a királyi herczegek még az éjtszaka St.-Denisbe kisérték s ravatalra tették.[18]

A szertartás után Rambouilletben 23-ikán a szokott vadászatok újra kezdődtek s minden a rendes kerékvágásban haladt,[19] csak Maintenon asszony szalonjában nem adtak egy ideig hangversenyeket. Sőt a szicziliai és a hollandi követek fogadtatása után, május 30-ikán, a király is visszaköltözött Marlyba, hol három hónapot akart tölteni,[20] de június 11-ikén udvarával átrándult a toulousei grófhoz Rambouilletbe. Még az öreg orléansi herczegné s az orléansi herczeg is vele jöttek, pedig nem nagyon érdeklődtek a vadászatok iránt, a melyekben az ifjú Continé, Charolais kisasszony, St.-Germainné, Rupelmontné stb. megint amazonoknak öltözve vettek részt. A király s vele az udvar és Rákóczi mindennap zenés misét hallgatott a várban. Ebédre, vacsorára mindig három asztalnál terítettek: az egyiknél 19, a másiknál 13, a harmadiknál 14 személyre. A fejedelem Bourbon, Du Maine, Toulouse, Talard stb. társaságában az első asztalnál ült. A király s a hölgyek külön ültek. Vacsora előtt mindig hangverseny volt *Mme Maintenon*-nál, s a király különben is nála töltötte minden szabad idejét. Ebéd és vacsora után, ha vadászni nem mentek, az urak és hölgyek kártyázásban kerestek szórakozást. A vadászatok nem nagyon sikerültek. Egyszer a legyek űzték el a szarvast, máskor az igen nagy szél miatt nem foghatták el.[21] A király már 19-ikén visszatért

[18] St. Simon, x. 185.
[19] Rákóczi, 265.
[20] Sz. Király, 315.
[21] Sz. Király, 314–7.

Marlyba Versailleson át, hol ágyon kívül találta Berry herczegnét, ki negyednapja született leánykáját már el is temettette.[22]

Rákóczi a vadásztársaság egy részével csak a másnapi sikertelen szarvasvadászat után követte a királyt, a ki éppen akkor (június 20-ikán) újból szabályozta évdíját. Két ötöddel lejebb szállította a részére biztosított 600.000 livrenek 25.000 tallérra menő kamatját s évdíját ezen tőke után 24.000 tallérban szabta meg, 10.000 tallérral azonban megtoldotta. A mellett 42.000 livret utalt ki olyképp, hogy ebből 8—8000 livret kapjon Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky, 5000-et Vay, 2000-et Gerhard, 1500-at fejenkint Pápay és Krucsay. A csekély kegydíj még jobban összezsugorodott annak következtében, hogy ezt a 42.000 livret váltóra, Lengyelországban kellett fölvenni, a mi nagy levonásokkal járt. Igy tehát Rákóczi mindössze 100.000 livret kapott a maga s 42.000-et a bujdosók számára.[23] Az újabb csalódás a fejedelemnek rosszúl esett; de azzal vigasztalódott,

126. MADAME MAINTENON.

[22] St. Simon, x. 189—190., 197.

[23] Igy adja a végső összeget Fiedler, II. 620. I. 8. és 9. sz. a. St. Simon is foglalkozik a pensio módosításával és szerinte a király Rákóczira bízta, hogy a 40, helyesebben 42 ezer livret tetszése szerint oszsza szét azon bujdosók közt, kik Magyarországban javaikat elvesztették. (Mémoires, x. 185.) Mouton azt hiszi (L'hôtel de Trans. 17.), hogy áprilisban azért kellett odahagyniok a magyaroknak a párisi Hotel du Pérout, mert Rákóczi nem tudta a bért fizetni s azt az orléansi herczeg utalványára a kincstár fizette ki. Mouton elfelejti, hogy a herczeg a kincstár rovására csak XIV. Lajos halála (1715 szept. 1.) *után* utalványozhatott. Az

hogy a szemlátomást öregedő király többel nem segítheti. Desmarets pénzügyi főellenőr költségvetésében a magyar tétel idáig is nagyon szerényen húzódott meg, de attól lehetett tartani, hogy a király halála után ezt is apasztják, vagy éppen törlik.

Már azelőtt azzal csitította nyomorgó híveit,[24] hogy ha fogyatkozást szenvednek, annak nem lesz oka sem ő, sem *Helissant* vagy *Riché* bankár,[25] hanem az, a ki őt magát is megrövidíti ígéretében. Nem felejtkezett el róluk, de keserűséget mi haszna volna keserűséggel szaporítani s lehetetlen.

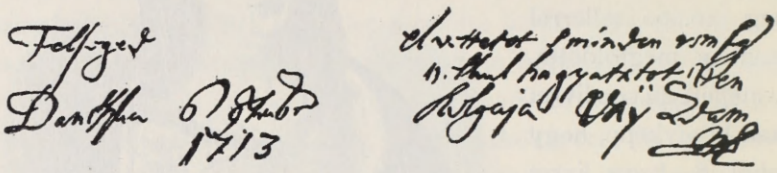

127. VAY ÁDÁM PANASZKODÓ LEVELÉNEK VÉGE.
— 1713. nov. 6. —

ségre senki sem kötelezhető.[26] Vayné már annyira jutott, hogy két aranyos szoknyájából kiégette az aranyfonalakat s azoknak eladásából élt. Vay elkeseredve kérte a fejedelmet, vitesse feleségét, gyermekeit az ország határára, hogy szolgálattal vagy koldulással keressék kenyeröket: őt magát Danczkában majd megeszik a tengeri halak vagy az ebek.[27] A fejedelem hiában mondta, hogy nem segíthet rajtuk, mert a király megfeledkezett ígéreteiről, a mikre pedig eleget emlékeztette s a maga, felesége, bujdosótársai és nemzete nyomorúságát fejtegette előtte. Isten adta, Isten elvette; legyen áldott az Úr neve! A fejedelem és Vay nem egymásért, hanem mindnyájan adott hitök

azonban meglehet, hogy Brenner, Lang, Charrière stb. ekkor költöztek át a H. du Pérouból a Hotel de Transylvanieba.

24 1713 szeptember. Czédula az Erdélyi N. Múzeumban, Kemény-gyüjt.

25 Sz. Király, 231.

26 Levele 1713 október 18. az Erdélyi Nemz. Múzeumban, Kemény-gyüjt.

27 »A felséged levelében felőlem írt periodus szívemet százszor sebhette s penetráló, melyet halállal emésztek meg.» 1713 november 6. U. o.

miatt hagyták el mindenöket s azért szenvednek. Ne egymástól, hanem attól reméljenek tehát, a kitől állhatatosságuknak és hitök megtartásának jutalmát várhatják. Jószágait odahagyta, értékes tárgyait Danczkán a bujdosók javára árultatja; gyermekei ellenségeinek kezében vannak; feleségének s önmagának is csak olyan bizonytalan a kenyere, mint társaié; hogyan segíthetne tehát rajtuk? Lelkök üdvösségén kívül csak azt remélhetik, hogy a verebeknél jobbak lévén, nem hagyja el őket az, a ki mindeneket táplál. Ő maga is tudja, mily nehéz szenvedni . . .[28]

A fejedelem készen állt a teljes visszavonulásra. Mostantól fogva csupán a vadászatokban és Toulouse gróf s néhány jobb ösmerőse látogatásában akart némi szórakozást keresni.[29]

Contiék kedves meghívását követte, mikor két napra kirándult *Isle Adam*ba, hol az özvegy herczegné s a fiatal pár évenkint kétszer, háromszor hét-hét hetet szoktak tölteni. Ez a falu észak felé körülbelül 60 kilométerre van Marlytól és Páristól. Az Oise-folyó balpartján, a Dorne-folyócska torkolatánál fekszik. A nem igen szép, régies kastély a Dorne szigetén épült, s ma már csak egy szép terrasse látható belőle. Az erdő tele volt mindenféle vaddal és madárral s rajta keresztül ma is kellemes sétákat lehet tenni Presles és Montsoult felé. Rákóczi június 26-ikán St.-Germainen és Conflanson át délelőtt 11 órakor érkezett Isle Adamra. Alig ebédeltek meg, a herczegnőkkel együtt lóra kaptak, hogy elfogják a Bourbon herczeg chantillyi erdejéből erre űzött szarvast. Egy óra mulva fölharsant a halali. A szegény állatot az udvar közepén nyúzatták meg és megetették a kutyákkal. Uzsonna után Bourbon herczeg visszatért *Chantilly*be, de társai pár óra hosszat kártyáztak.[30] Vacsora után «egész virradtig tánczoltanak a közrendek, az urak pedig sétáltanak a herczegasszonyokkal», a kik csak reggel 3 órakor feküdtek le.[31] Rákóczi még három napot töltött Isle Adamon, hol igazán a

28 Párisból Vayhoz 1714 febr. 27. U. o.
29 Rákóczi önéletr. 265.
30 Özvegy Continé különösen a cavagnolet — a biribi egy nemét — szerette játszani. De Luynes, Mémoires, II. 261.
31 Sz. Király, 317—8.

paradicsomban érezte magát; többé nem mondhatta, hogy a szerelem nem őt, hanem a többieket boldogítja.[32]

A párisiak szerint Contitól meg lehetett volna kérdezni:

«Nyugodt a te lelked, csöppet sem aggódol,
Hogy feleségednek mindenki meghódol?
Csak te veled daczos, csak reád haragos;
Másokkal szemben jó, édes és aranyos.»[33]

Július hónapban Rákóczi minden héten kétszer is vadászott Rambouilletben, és közben csak kevés időt töltött Clagnyban, Marlyban, Versaillesban, Párisban. Az udvari élet legfontosabb eseményei közé tartozott, hogy Pontchartrain helyett Voysin lett a főkanczellár: Rákóczinak mindketten barátjai; s a másik esemény, hogy Berry herczeget végre — július 16-ikán — csakugyan eltemették St.-Denisben. Egy nappal azelőtt tisztelegtek Clagnyban a fejedelemnél *Szentiványi* János brigadéros, *Gosztonyi* Miklós és *Ghiczey* Zsigmond lovászmester. Törökországból, magyar és tatár ruhában érkeztek meg; de a fejedelem azonnal franczia ruhákat szabatott nekik, a mennyire lehetett, gondoskodott róluk, s Clagnyban tartotta őket maga mellett.[34] Kissé jobban bízhatott jövendőjükben, mikor augusztus 2-ikán a párisi parlament Du Maine herczegnek és Toulouse grófnak örökösödése és a koronához való föltételes jogát elösmerte.[35] A fejedelem másnap már *Dangeau*, *Tessé* és *Matignon* kíséretében hatlovas hintón hajtatott ki Sceauxba, hogy szerencsét kívánjon a herczegnének. Ott találta urát is, a tisztelgőktől körűlvéve. Toulouse grófjának 5-ikén a rambouilleti vadászatokon kívánhatott minden jót. Du Maine herczeg méltóságosan, öcscse, a gróf, szerényen viselkedett; húguk, az orléansi herczegné, olyanformán, mintha már fejükön látná a koronát. Az udvar morgott, Páris és a vidék haragudott, de a parlament csöndesen

32 Önéletrajz, 267.

33 Válópere alkalmából Eur. Fama, 1722., CCLII. 733—736.

34 Sz. Király, 320.

35 Erről St. Simon nagy megbotránkozással ír. x. 240—244. Sz. Király, 321. l. a király fattyainak nevezi a fejedelem barátait.

CONTI HERCZEGNÉ.

teljesítette Maintenon asszony és Du Maine herczeg kívánságát.[36] Du Maine herczegné Sceauxban még fényesebb ünnepélyeket adott, de ura egy darabig kerülte az udvart, a gróf pedig Rákóczival s más barátaival Rambouilletben oly nyugodtan vadászgatott tovább, mintha igazán nem tehetne a dologról.

A király augusztus 11-ikén befejezte az évadot Marlyban s átment Versaillesba. A fejedelem Bourbon herczeg meghívására

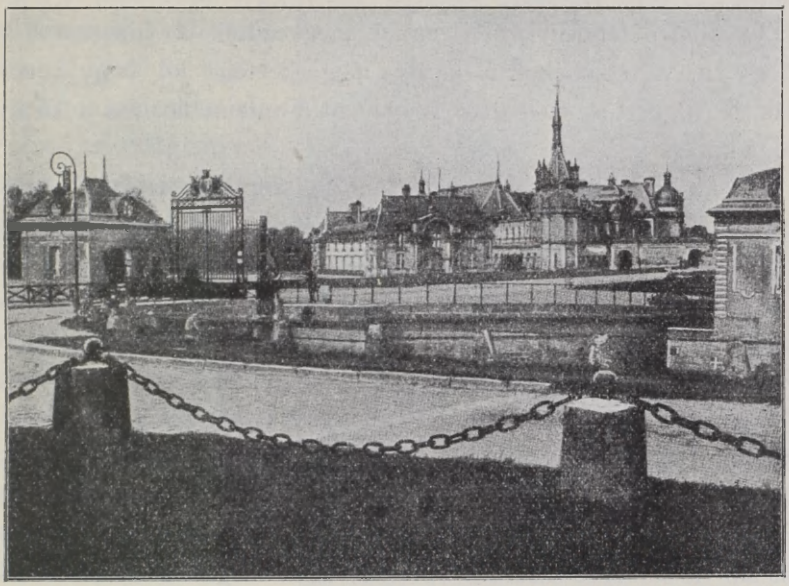

128. A CHANTILLY VÁR LÁTKÉPE.

Chantillybe ment vadászni. Útközben a superior engedelmével *St.-Denis*ben alaposan megtekintette a benedekrendiek kolostorát, a XII. századbeli templomot, az alatta levő sírboltot s az egyházi kincseket, a melyeknek nyomtatott jegyzékét magához vette.[37] Chantillyben másnap délután már azzal a hírrel fogadhatta Toulouse grófot, hogy a délelőtti vadászaton négy farkast ejtettek el. A társaságukban levő tizenöt hölgy is napokon át

36 St. Simon, x. 215–7.

37 Sz. Király, 323.

résztvett a vaddisznó-, farkas- és szarvasvadászatokon. *Conti herczegné* nem jött el s Rákóczi esténkint anyjával és húgával kártyázgatott. Egy nappal hamarább is hazatért, mint a társaság többi része.[38]

Lovait Sz. *Király* Ádámmal, fogatát *Sibrik* Miklóssal előre küldvén, augusztus 27-én ő maga is megérkezett *Fontainebleau*ba, vagy inkább *Château de la Rivière*be, a hol Toulouse gróf vendége volt. Néhány ösmerős herczeggel (Bourbon, Duras, D'O stb.) s tábornokkal azonnal megkezdték a vadászatokat, hogy a vadászebeket a király megérkeztéig jól begyakorolják.[39] Augusztus 30-ikán ő is bement Fontainebleauba a király fogadtatására.

A király megírta végrendeletét, de szeptember elsején nyugodtan kezdte meg a vadászatot, a melyre, foglyokat puskázni, Rákóczi is elkísérte; elkezdődtek a rivière-i kedves kirándulások is, a melyeken az özvegy Bourbonné, Continé és Charolais kisasszony huszonhét férfiú társaságában vettek részt. Az sem zavarta őket, hogy Duras herczeget egy vadászat után tört karral vitték be a vadászkastély udvarába, vagy hogy Vaucressonban a királyfiak nevelője, Beauvilliers herczeg, meghalt. A fejedelem egy vadászatról sem maradt el, de ebédre való meghívást csak nagyon ritkán fogadott el. Mindig a fontainebleaui várban levő szállásán ebédelt; néha meghítta *Tessé* tábornagyot, *D'Evreux* grófot, *D'O* marquist, *Dangeaunét*, *Courcillonnét*, *Courcillont* stb. Nem élt tehát visszavonúltan s látogatásokat is fogadott lakásán; pl. Ágost Frigyes, a szász választófejedelem, *Ágost* lengyel király fia (utóbb maga is lengyel király) október 6-ikán meglátogatta; olyan figyelem, a mi nem jutott eszébe a bajor fejedelemnek, kivel csak a vadászatokon találkozott kétszer-háromszor. Egy alkalommal, október elsején, mikor éppen a királylyal ment szarvast vadászni, lova fel-

[38] U. o. 323—4.

[39] Rákóczi önéletr. 266. Rákóczi 27-én, a király 30-án érkezett, tehát nem egy hét mulva, mint Rákóczi u. o. mondja; de csakugyan annyi idejök maradt vadászgyakorlatokra.

bukott.[40] Az első meglepetésben azt hitték, hogy fején nagyon megsebesült;[41] de szerencsére jóformán semmi számbavehető sérülést nem szenvedett. Mindamellett egy napig feküdnie kellett s ez idő alatt sokan látogatták, vagy tudakozódtak utána. Másnap már megjelent a király fölkelésén s harmadnap vadászatán is. Ezekben a vadászatokban s a rivière-i társaságban inkább vigasztalását, mint örömét találta.

129. DU MAINE HERCZEG.

Leverte az a hír, a melyet még szeptember 12-ikén hallott, hogy *Badenben* a király szeptember 7-én a német birodalommal s így utolsó ellenségével is békére lépett.[42] A béke örömére a király a fontainebleaui nagy csatorna mellett sétahangversenyt rendezett. Jelen volt maga *Villars* is, a ki a békét megkötötte. A bajor választó néhány hölgygyel vígan gondolázott a csatornán; visszakapta teljesen az országát s ha nem lehetett is szárdiniai király, belőle vagy

40 «A ló megesett» Sz. Király szerint, 329. Dangeau szerint (XV. 253.) ő esett le a lóról.

41 Dangeau u. o.

42 A béke oklevele: Eur. Fama, 1714. 609–616., 824–864.

fiából miért ne lehetne német-római császár? De ki adhatna számot *Rákóczi* érzelmeiről, mikor a víg zenét hallotta, s egy eléggé megalázott udvar örömét látta? Az egész örökösödési háború, a melyben olyan nagy részt vett, nem olyan játék-e, mint az előtte elsülő rakéták sistergése, fénye, csillagszórása, pukkanása?[43]

VII.

VÁGYAKOZÁS MÁS ÉLETRE.

— 1714. szeptember—1715. április. —

Hírt hoztak német lapok 1714 őszén, hogy Magyarországban újabb összeesküvést fedeztek föl. Rákóczi egykori tisztjei közül 36-ot csendben egymás után elfogtak és a kassai tömlöczbe csuktak. Köztük volt *Czelder* Orbán és *Pongrácz* János. Amaz a gyalogság, emez a lovasság parancsnoka lett volna.[1] Az elfogottakat Kassán kínozták s ugyanakkor gyorsan lejáratták a szép Korponay Jánosnénak felségárulási pörét is. Az agyongyötört szép asszonyt Győrött és *Czelder* Orbán brigadérost Kassán alkalmasint egy és ugyanazon napon: szeptember 25-én végezték ki.[2] *Pongrácz* szintén börtönbe került; a kínzások enyhítése reményében katholikus lett, de így sem kímélték és októberben már meghalt a tortura következtében. A halott fejét levágták, s testét fölnégyelték, hogy «a hozzá hasonló ficzkókban félelmet gerjeszszenek».[3] Mindezzel alkalmasint összefügg *Esterházy* Dánielnek Nagyczenken váratlanul történt halála.[4] Az országgyűlés, a melynek újabb ülésszakaszát a királyné megkoronázására s új nádorválasztásra híttak össze,

43 A fontainebleaui napokról 1714 augusztus 27—október 24. Sz. Király, 326—331. St. Simon, x. 312—319.

1 Eur. Fama, 1714. CLXII. 508—9.

2 Thaly a Századokban 1873. 109—113. 1909. 465—7.

3 Eur. Fama, 1715. CLXXVIII. 741—2.

4 Esterházy A. tábori könyve, XVI.

GRÓF PALFFY (V.) MIKLÓS.

szó nélkül hagyta a történteket,[5] sőt a szatmári béke beczikkelyezésének ellenségei újabb hadjáratot indítottak az általános amnesztia ellen. Pálffy, az új nádor, ez ügyben ötször, Károlyi háromszor ment föl a királyhoz. III. Károly tenyerébe csapott Károlyinak s úgy biztosította, hogy királyi szavának egyetlenegy pontját sem engedi megmásítani. Egy heti lárma után tehát a rendek sem ellenezték többé, hogy szóról-szóra törvénybe iktassák a szatmári békét.[6] Még sem iktatták be.

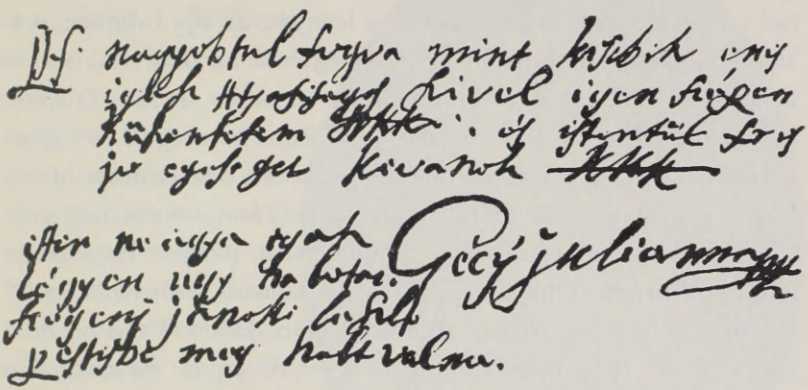

130. KORPONAINÉ, GÉCZI JULIÁNNA KEZEIRÁSA.

Ezek a szomorú hírek csak fokozták Rákóczi vágyát, hogy a magányba vonúljon. Október 19-én annak a hölgynek, a kit szeretett, az ifjú Conti herczegnének[7] az az ötlete támadt, hogy esteli ájtatosságukat a karmelitáknak alig 3—4 kilométerre levő kolostorában végezzék. Bourbon herczeg és a herczegnők kiséretében mentek oda. A templomba az esteli könyörgés után léptek be. A kitett oltáriszentség előtt Rákóczi térdre borúlt, s buzgó imádságában úgy elmerült, hogy észre sem vette társai távozását. A mint utánuk ment, dícsérte és magasztalta a

5 A szeptember 12.—október 29-i országgyűlési naplóban (a Magyar Nemz. Múzeum Forgách-levéltárában) semmi sincs a kuruczokról.

6 Károlyi önéletleírása, 1. 107.

7 Rákóczi, önéletr. 268. és Sz. Király naplója, 331. Ennek a két adatnak egybevetése a legfontosabb adatok közé tartozik.

karmelitákat, a kik szent és nyugodalmas életet élnek. Kinevették, mikor azt mondta, hogy ő is szeretne és tudna úgy élni. Tréfálkoztak, enyelegtek, gúnyolódtak vele, hogy térdre borúlva oly buzgón és hosszasan imádkozott. De nem zaklatták tovább, mikor azt felelte, hogy ha az alattvalónak így kell tennie királya előtt, a teremtmény hogyan tehetne másképp teremtője előtt?[8]

Negyednap múlva, szeptember 23-án a fontainebleaui királynapok véget értek. A fejedelem, a ki Sibriket a hintóval és podgyászszal előre küldte Versaillesba, a Szajna valvinsi révéhez[9] kísérte özvegy Bourbonnét s leányát, az ifjú Continét, a ki áldott állapota miatt hajón akarta megtenni az útat. Rákóczi is a hajón maradt. Aznap Petitbourgig mentek, a hol D'Antin herczeg vendégei voltak. Berry és Orléans herczegek özvegyeivel másnap[10] este a király[11] hintóban érkezett oda Fontainebleauból, a melyet soha sem látott többé. A hely annyi embernek szűk lévén, Rákóczi az éjszakát a Szajna tulsó partján Bayeuxben töltötte *Harlay* Achilnál, a párisi parlament első elnökénél.[12] Kocsiját onnan Sz. *Király* Ádámmal előre küldte Párisba, de ő maga 25-én ebéd után Continé és ennek anyja társaságában hajón folytatta útját. Négy órakor megérkezvén, a herczegnők palotájukba mentek, ő pedig Versaillesba hajtatott, hogy jelen legyen a király megérkezésénél.

Egy hét mulva, november 2-án, a király Marlyba költözött át, hová Rákóczi Tessé tábornagygyal és Pompadour marquisval a maga hintaján követte. A vadászatok ott a szokott módon folytak; november 15-én már *Berry* herczegnő is részt vett bennök a bajor választóval együtt. «Az egész úri és asszonyi rend jelen volt lóháton és kocsin», s tizenöt hintón kergették a szarvast. Deczember elsején az udvar visszaköltözött Versaillesba, mire elkezdődtek a rambouilleti vadászatok, melyeken Rákóczin kívül

8 Rákóczi önéletr. 268.

9 Fontainebleautól északkeletre.

10 Sz. Király, ki részletesebben szól erről (331—2.), 24-ét, St. Simon (x. 326.) 23-át mondja a megérkezés idejének.

11 Kedvéért az udvarias háziur kivágatta azt a gesztenyefasort, mely kilátását elvette.

12 Sz. Király, 332.

a bajor választó, az az özvegy és az ifjú *Bourbonné*, *St.-Germainné* és *Charolois* k. a. is részt vettek, összesen ötvenen. Egyik este a lansquenetet oly nagyban játszották, hogy egy kártyára 300, vagy több louisd'ort is föltettek. A fényes társaság deczember 7-én szétoszlott s másnap *Rákóczi* a versaillesi plébániatemplomban meggyónt és megáldozott. Advent idején rendesen hallgatta a király jelenlétében mondott szentbeszédeket és gyakrabban imádkozott, elmélkedett.[13] Legkedvesebb szórakozása a vadászat maradt. A zajosabb társaságokat, ha lehetett, kerülte, de mikor soros volt, a király fölkelésén pontosan megjelent. Még a karácsonyi ünnepeket is magában töltötte Clagnyban; csak ünnepek után ment be Párisba. Hét jó napot töltött Courcillonéknál, néhány látogatást tett a városban s az Operában megnézte Telemaqueot. Fénelon, kinek regénye adott eszmét a dalműnek, másfél hét mulva már elhunyt.

131. AZ ORLÉANSI HERCZEG FELESÉGE.

Rákóczi otthon töltötte az újesztendőt, (1715.) csak este ment be Versaillesba. Ötödikén kezdődtek a chantillyi nagy vadászatok, a melyeken hetvenedmagával vett részt, mint a fiatal *Bourbon* herczeg és felesége vendége. A fényes társaságban a

13 Önéletrajz, 268. Sz. Király, 336.

bajor választó, Toulouse gróf s az özvegy Bourbon herczegné is részt vett gyermekeivel, «Charolois úrfival és kisasszonynyal». Sőt eljött a fiatal orléansi herczegné is, a kinek három héttel azelőtt született leánykája. Nappal vadásztak, éjszaka színi előadásokban gyönyörködtek és kártyáztak. Közben még a házigazda gyógyszerészének lakodalmát is megülték. A mulatságot csak özvegy Bourbon herczegné rosszulléte és elutazása zavarta. Egy hét múlva mindenki hazament. Az udvarias fejedelem útközben Párisban meglátogatta a beteg herczegnőt s Courcillonékat, de fölhasználta az alkalmat, hogy megnézze egy festőnek két nagy képét is. Január 14-ike óta megint pontosan bejárt Versaillesba a király fölkelésére, s a mellett majdnem mindennapos volt Villeroi tábornagynál és Dangeaunál, kikkel a szász választófejedelem asztalánál is találkozott. Ő maga Clagnyban Dangeauékat, Courcillonékat, Villeroi herczeget, D'Elbeuf herczegnét s a magyarok közül Rátky György ezredest, Dessőffy Bálintot, Letenyeit látta szívesen.

Az udvari élet különben Versailleshoz kötötte. Valamikor szeretett volna a Szentlélek-rendhez (L'ordre da Saint Esprit) tartozni, a melyet 1607 óta külföldiek is elnyerhettek; de csak mint érdeklődő nézhette azt a körmenetet, a melyet XIV. Lajos király, mint a rend nagymestere, a rendhez tartozó fejedelmekkel és herczegekkel február 2-án, a rend ünnepén tartott. Később azonban, úgy látszik, a király fölvette a rendbe, vagy — ahogy Rákóczi keserűen tréfálkozott [14] — «segédpénzei hátralékát egy rosszúl szabott köntössel fizette ki.» Február 19-én már a bajor és a szász választókkal hivatalosan vett részt *Mehemet Riza bég perzsa követ* szemkáprázlató, fényes fogadtatásán. A királyon csillogó gyémántokat $11^1/_2$ millió forintra becsülték.[15] Milyen kívánt alkalom *Montesquieu*nek, immár a bordeauxi parlament tanácsosának, hogy Üzbek és az ő Rikája

14 Rákóczi végrendelete 1732-ből. Rákóczi eml. 311.

15 Sz. Király, 345—6. St. Simon, XI. 88—92. Eur. Fama, 1715. CLXX. 125—7. Eur. Fama, 1715. CLXVIII. 1027—1041. Bildersaal, VIII. 139—143.

perzsa leveleiben [16] kicsúfolja ezt a gazdagsággal kérkedő koldusállamot, a mely tele van ellentétekkel. Rákóczi élete is ilyen ellentétekből állott ki. A kihallgatás után azonnal Rambouilletbe ment vadászni Toulouse gróffal és Bourbon herczeggel; 21-én pedig elkezdődtek Marlyban a királynapok, a melyekből most sem vonhatta ki magát. Rambouilletben vadászott márczius 6-án is, a mikor a nagybőjt kezdődött. Megúnva ezt a zajos életet, Tessé tábornagygyal, kihez «Isten a szeretet fölbonthatatlan kötelékével fűzte», ettől a naptól kezdve az egész nagybőjt alatt csak főzelékkel élt, s az ebédre való sürű meghívásokat, a mennyire lehetett, visszautasította.

132. MEHEMET RIZA BÉG, PERZSA KÖVET.

A magányos életet már fiatal korában szerette. Később a körülmények is sürgették, hogy azt keresse. A bajor választó most, márczius 22-ikén, mikor elbúcsúzott a királytól, ettől félmillió livret kapott, hogy adósságait kifizesse s illően vonúljon be visszanyert országába. Ellenben ő nagyon rendetlenül kapta meg évdíját. Az ígért összegnek csak felével, a bújdosók részére megajánlott 90,000 livre helyett 20,000-rel kellett beérnie. Ennyit fizetett ki *Van der Hulst* bankár. Ebből Bercsényi, Forgách, Esterházy 8—8000, Csáky Mihály 6000, Vay 5000, Gerhardt 2000, Pápay és Krucsay fejenkint 1500 livret kapott. A hiányt

16 Lettres persannes. Páris, 1721.

a magáéból pótólta.[17] Már büszkesége, állásának, nevének tekintélye sem engedte meg, hogy az udvar árnyékában inségre és szegénységre jusson. A királyt nagyon szerette és még mindig nagyon bízott benne; de nem akarta, hogy halála után koldúsbotra juttassák s e miatt ellenségei és a bécsiek kicsúfolják.

Valamelyik hű magyarjával egy kolostorba akart vonúlni. Eleinte az ágostonrendieknek st. germain-en-layei kis kolostorára gondolt, a hol egy kis szobája volt, hogy a *Bourbon* herczeggel ott gyakran tartott vadászatokon átöltözhessék. Ez a hely nagyon tetszett neki, mert magányosan állott; de nem volt vize s így állandó lakásra nem tartotta alkalmasnak. Csak *Tessé*nek s néhány legbizalmasabb barátjának vallotta meg a magányos élet után való vágyakozását. Az a két út, a melyet *Vaudemont* herczeg meghívására Tessé társaságában ismételve[18] tett, hogy részt vegyen a saint-severi vadászatokon,[19] egyúttal a remetelak keresésével állt összefüggésben. Ott, Páristól északra, talán mégis azért nem akart letelepedni, hogy igen messze ne legyen az udvartól, a mely végső szükségében mégis segíthette. Második útjából visszajövet tehát április 15-én ahhoz közelebb nézett egy udvarházat, 27-én pedig a Szajna balpartján haladó fontainebleaui úton *Grosbois*ba hajtatott. Tulajdonképpen nem is falu volt az, hanem a Brunoy község határában épült Yerres falunak a templom mögött levő része, a Kamaldoli-útcza, vagy inkább lombos út, mely kivezet Boissy-Saint-Léger erdőségeibe. Park közepén ott van az a XVI. századbeli kis vadászkastély, a hova vonzotta szíve, mely valahol mostan is ott porladozik a parkban.[20]

Erre a helyre, még tavaly, csodálatosan lett figyelmes. Mikor ugyanis Clagnyban éppen kocsira akart ülni, hogy Marlyba

17 Februárius 15. Vayhoz; Erdélyi Nemz. Múzeum, Kemény-gyüjt.

18 Márczius 25—30. és április 8—13.

19 Saint Sever voltaképpen Rouen külvárosa. Páristól való távolságát Sz. Király (márczius 25., 348. l.) elég pontosan teszi 14 mfdre.

20 Raoul Chélard szép és lelkes czikkei a Budapesti Hirlapban 1904 június 3. és 1906 október 6.

menjen a király vadászatára, a vár lépcsőjén ülő remete folyamodást nyújtott feléje. A remetében egy volt franczia tűzérkapitányára ösmert, a ki a háború végeztével Flandriában, majd Francziaországban egy kis kolostorba vonúlt. A kolostor leégése után arra kérte a fejedelmet, ajánlja őt felvételre a kamaldoliak grosboisi szerzetébe. A fejedelem, kinek ajánlatára valóban fölvették, azóta többször tudakozódott róla és a kolostorról. Rákóczi egyszer már (1708.) a Zobor-hegyén lakó kamaldoliakat is meglátogatta s istenes életök annyira meghatotta őt, hogy azonnal ezer forintot adott két remete eltartására és két remetelak építésére.[21] Őszintén mondhatta tehát, hogy ösmerte és becsülte őket. Grosboisba küldött egy ösmeretlen magyar embert, hogy a legnagyobb titokban ellátást és szobát kérjen az atyák-

133. A SZENTLÉLEK-REND NAGYMESTERÉNEK PALÁSTJA.
(A párisi «Musée de Cluny»-ban.)

[21] Arch. R. VI. 6.

tól, mert szokásuknak és rendtartásuknak mindenben hódolva, három napig akar maradni náluk. Az engedélyt megnyerve, egyetlenegy cselédjével, mintha csak vadászni menne, április 17-én valóban odahajtatott és csak huszadikán késő este érkezett vissza Clagnyba.[22] A nagyhét legszomorúbb napjait tehát a legnagyobb ájtatosságban töltötte. Húsvét első napján (április 21.) Sz. Király Ádám útján üdvözölte *Conti herczegnét*, a kinek az ő születésnapján, márczius 27-ikén, fia született. A kis *La Marche* herczeg azonban csakhamar eljátszotta kisded játékait: két esztendő múlva már «elvitte magával a szülék vidámságát, elvitte a legszebb remények gazdag bimbaját».

Maga a fejedelem húsvét első napján a lever (fölkelés) alkalmával szokás szerint üdvözölte XIV. Lajost, a ki barátságosan és jóakarattal kérdezősködött, hol volt az utolsó napokban. Azt felelte, hogy Párisból jött, mert útja csakugyan Párison vezetett keresztül. A királyt ez a válasz nem elégítette ki. Csodálatosnak tartotta, hogy éppen a nagyhéten látogatta meg ezt a várost, a melyet nem szeret s kérdezte, mit csinált ott. A fejedelem nem akarta őt megtéveszteni; füléhez hajolt tehát s megsúgta, hol járt. A király nem faggatta tovább. De később megmondta Rákóczi jobb barátainak. A szállascsináló magyar ember is kifecsegte, hogy a fejedelem már házat is bérelt Grosboisban s így a féltve őrzött titok kipattant. Barátai sokat zaklatták kérdezősködéseikkel s mindenki a maga ízlése és felfogása szerint nyilatkozott róla. Különösnek főképpen azt találták, hogy egyszerre lemondott a kártyázásról és minden nyerekedő játékról. Talán azért is, hogy nyerni ne engedjék, midőn szorult helyzetét látják. A királyt, a kit atyja gyanánt szeretett, nem akarta megsérteni teljes visszavonúlással; elhatározta tehát, hogy a tavaszt közelében tölti s részt vesz a vadászatokban. Nem tudott lemondani arról az örömről sem, hogy lássa azt a bájos nőt, a kit szeretett. De megfogadta, hogy a nagyobb ünnepeket

[22] Önéletr. 270.

megelőző napokat s a telet mindenesetre a magányban tölti, a gyónást, áldozást többé el nem hanyagolja s éjszakai nyugodalmát is megszakítja, hogy Istent dícsérje és imádja.

Az ő segítségével akart más emberré alakúlni.[23]

VIII.

XIV. LAJOS HALÁLA.

— 1715 szeptember 1. —

MÁJUS elsején a király egy hónapra kiköltözött Marlyba, *Toulouse* gróf pedig a Bourbon herczegnével Langres fölvidékére, a bourbonne-les-bainsi hévvizekbe ment.[1] Harmadnap mise előtt, délelőtt kilenczkor, a királynak és az uraknak, kivált a hölgyeknek, Jacques *Cassini* hírneves csillagvizsgáló az observatorium messzelátóinak fölhasználásával magyarázgatta a beállott napfogyatkozást.[2] Rákóczi, az előadás meghallgatása után, azonnal Rambouilletbe ment s másnap egy szarvaslábat mutatott be a Napkirálynak, a ki ilyesminek jobban örült, mint a napfogyatkozásnak. A távollevő Toulouse helyett Rákóczit most többnyire *Villeroi* tábornagy, a sénarti erdőségek vadászkapitánya vitte ki vadászni. Ezen a hatalmas erdőségen a meluni út vezet keresztül s a régi királyoknak tulajdonképpen ez volt legkedvesebb vadászterületök; vadászkutyáikat is itt gyakorolták be. Grosbois ebbe a területbe esvén, Rákóczi a kíváncsiakat azzal elégítette ki, hogy vadász-gyakorlatok kedvéért bérelte ki magának azt a házat, a melyet egy királyi tanácsos,

134. A PARISI OBSERVATORIUM ALAPITÁSI EMLÉKÉRME.

[23] Rákóczi önéletrajza, 268—272. Sz. Király, 350. l.

[1] Rákóczi, 272. Sz. Király, 352.

[2] Sz. Király naplója május 3-ról, 352. St. Simon, XI. 125. Fama, 1715. CLXXII. 318.

a remete-életet megunva, üresen hagyott. Most saját tervrajzai szerint akarta azt a házat lakhatóvá tenni és berendezni, hogy a pünkösdöt már ott tölthesse.[3] Előbb azonban látni akarta «azt a nőt, kit oly kedvesnek talált». Tudta, hogy még nem bírna neki ellenállani. Nem bízott magában, de kereste az alkalmat, hogy meglátogassa őt Marlytól körülbelül egy órajárásra fekvő falusi lakásában.[4] Május 27-ikén azzal az erős elhatározással ment hozzá, hogy szíve titkát sohasem fedezi föl előtte; hiszen már amúgy is ösmerte életét, a melyről nem egyszer kellett beszélnie.[5] Tőle hazatérve, május 31-ikén teljesen átvette grosboisi házát, ott ebédelt s már vendége is érkezett: Louis *Harlay*, a ki kevéssel ezelőtt lett paui intendáns. Másnap egyenesen Versaillesba ment, hová aznap az udvar is visszatért. Négy napot egymásután D'Antin herczeggel és feleségével töltött Párisban, Petitbourgban és Senartban, június 8-ikán pedig — Tessé ebédje után — hatlovas hintón hajtatott Grosboisba, hogy ott töltse pünkösd három napját (június 9—11.)[6]

Nagyon megszerette a *kamaldoliakat* és — saját vallomása szerint[7] — tetszett neki szent egyszerűségtől fénylő életök. Társalgásukban nem talált ridegséget, kicsinyeskedést, szenvedelmet; de annál több egyszerűséget, alázatosságot, lelkinyugodalmat. Csodálta egykori könnyelmű, sőt nagyon bűnös testőrét, a ki éjjelenkint most rendre fölébresztette a testvéreket, hogy imádkozzanak. S meggondolta, hogy ha mint fejedelem is kereste a magányt, most mi készthetné annak elhagyására? A közügy gondja nem; hiszen száműzött! Állásának kötelességei sem; hiszen ilyenek többé nincsenek. A családi gondok sem; hiszen azokról innen, a királyi udvartól elvonulva is gondoskodhatik.

Június 12-ikén visszatért Versaillesba s még aznap követte

3 Rákóczi (271—2.) bérletről, Sz. Király (353.) házvételről beszél.

4 Rákóczi, 273. Sz. Király a falut (353. Jajnak írja; talán Laye (St. Germain-en-Laye).

5 Önéletr. 263., 273.

6 Sz. Király naplójegyzetei június 1—8-ról Rákóczi-tár I., 353.

7 Önéletr. 271.

a királyt Marlyba, az utolsó nyaralásra. Elég zajos napok következtek. Saint-Georges,[8] Saint-Prie,[9] Saint Germain[10] erdőségei is sorra kerültek s elegen voltak, a kik Rákóczi figyelmét inkább ezekre a szentekre akarták terelni. Hítták s el is ment ezekre a helyekre és a sénarti, chantillyi, trappesi vadászatokra;[11] mert előre megmondta, hogy a vadászattal nem hagy fel. Megjelent a király sétáin, szemléin, nyilvános kihallgatásain is, de szabad idejét Marlyban főképpen *politikai könyvek* olvasásával töltötte. Kerülte az adomázgató, pletykázó, botrányokat szellőztető társaságokat, a mikben azelőtt éjfélig is fenmaradt. Tíz órakor, a királyi vacsora kezdetekor, már rendesen lefeküdt. Elmaradása miatt barátai, barátnői most ő reá tettek megjegyzéseket s találgatták zárkozottsága okát. Rákóczi nem törődött a mendemondákkal, mivel szemtől-szemben mindenki a régi tisztelettel és udvariassággal beszélt vele. Egyetlen társas szórakozása a billárdozás volt, a mi nagyobb költséggel nem járt. Az élvezetek elhagyását megkönnyítette az üdv fontosságáról való könyvecske (De Importentia Salutis), a melyet a kamaldoliak pater

135. BILLIARDJÁTÉK XIV. LAJOS KORÁBAN.

8 Sz. Királynál Sorsi, 352.
9 U. o. 354.
10 U. o. 356.
11 Sz. Király, 357–9.

majorja adott neki s mely a világias életmód veszedelmeire figyelmeztette.[12] Minden héten gyónt; a papnak elmondta a nagy világban folytatott életét s meghallgatta tanácsait. Alázatában Úrnapján (június 20.) nem a plébánia-templomba ment, mint a király és az udvar, hanem a király kápolnájába, hol kevesebben voltak. Így nem is láthatta, hogy a király elesett, mikor térdreborult.[13]

Rákóczinak fájt látnia a királyt, a ki három napi betegsége után szokása ellenére lovászmesterének, Louis *Armagnac* grófnak karjaira támaszkodva sétált ki, de mindjárt tolókocsiba ült s úgy intézkedett a Rómából éppen akkor szállított szobrok elhelyezése és fölállítása iránt. Elkísérte ezen útján is, mert atyja helyett atyjának tartotta. Féltette az orvosoktól, kik mindenféle orvosságokkal kínozták, gyöngítették. Annál jobban örült, mikor látta, hogy pár nap mulva megint lóra ül, vadászik, hadiszemlét tart. Mindazáltal a marlyi voyaget (útat) megszakították s már 10-ikén befejezték; egyrészt, hogy a király a versaillesi palotában teljes fejedelmi fényében adhasson búcsúkihallgatást a perzsa követségnek,[14] másrészt, hogy gyorsan készülődjenek, mert a király Fontainebleauban hosszabb időt akart tölteni.[15] Az orléansi herczeg azonban már is teljesen megállapodott arra nézve, hogyan szervezze a regensséget, ha az angolok megnyerik fogadásukat és a király szeptemberre meghal.[16] Mások pedig türelmetlenkedtek, hogy, a király titkolt betegsége miatt, szokott mulatságaiknak nem élhetnek.[17]

Rákóczi jelen volt a király utolsó nyilvános szereplésén, a *perzsa követek* búcsúkihallgatásán, augusztus 13-ikán.[18] A fejedelem aznap délután *Tessé*vel Chantillyba utazott, *Bourbon* herczeg vadászataira. Azt tervezte, hogy onnan átrándúl *Conti*

12 Fraknói ezt kereste, de nem találta meg. (Fraknói, Rákóczi vallásos élete, 20.)

13 Önéletrajz, 273–6.

14 Augusztus 10. Sz. Király, 358. Rákóczi, 276.

15 Rákóczi, 276.

16 St. Simon, XI. 241–376.

17 Rákóczi, 276.

18 U. o. Sz. Király, 358. St. Simon, XI. 384.

herczeghez is, az oly kedvesemlékű Isle Adamba, majd pedig *Toulouse* gróffal Fontainebleauba megy, hogy, a király megérkezése előtt egy héttel, vadászgyakorlatokat tartsanak. 17-ikén azonban megbízható értesítést kapott, hogy a király súlyosan megbetegedett. Azonnal visszatért tehát s másnap már meg-

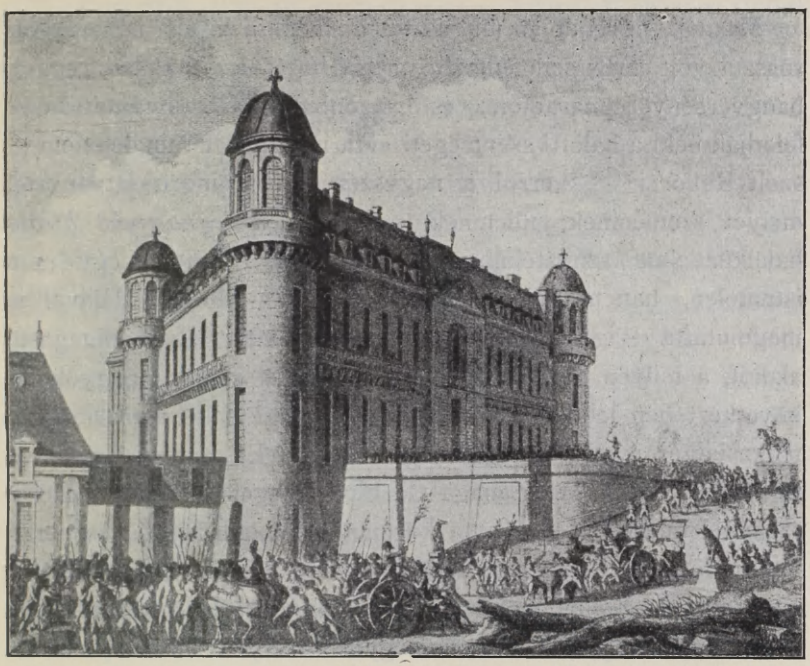

136. A CHANTILLY VÁR.

jelent a király fölkelésénél. A király megkérdezte, miért szakította félbe a chantillyi vadászatokat. A fejedelem kitérő feleletet adott, de a király maga panaszkodott neki, hogy rosszúl van. Ebédnél — *Toulouse* gróf asztalánál — látta, hogy a király éhes, de szilárd ételt nem tud lenyelni; az «eszelős vén főorvos» (Guy *Fagon*) mégis a legtüzesebb borokkal itatja, hogy gyomrát rendbehozza és fölmelegítse.[19] Ennek a kínlódásnak másnap is

19 Rákóczi 277. St. Simon, xi. 389.

szemtanúja volt. A király parancsot adott fiának, *Toulouse* grófnak, hogy vadászni menjen; ment tehát. A fejedelem is hozzászegődött s öt napon át a szokott módon vadásztak; sőt egy ízben a király leánya (özvegy Bourbonné) s unokája (Charolois kisasszony) is résztvett a mulatságban. A szarvast a versaillesi lóusztatóban fogták el.[20]

Másnap, nevenapján (augusztus 25-ikén), a király már nagyon rosszúl volt, még sem engedte meg, hogy a szokásos reggeli hangverseny elmaradjon; este azonban maga kívánta, hogy feladják neki a halotti szentséget. «Mit mondjak, Uram, Istenem — szólt Rákóczi[21] — erről a nagyszerű és szomorú látványról, melyet szememnek, fülemnek, eszemnek *a legnagyobb király* halálküzdelme színjátékában mutattál meg! Láttam egy nem istentelen, hanem valóban istenfélő és — ahogy halálával is megmutatta — igazán keresztény királyt. Láttam olyan kimagasló alakot, a milyen a Libanon czédrusa, mely megőrlött gyökerei következtében ledőlni készűl, mikor a világi méltóságok libanoni magaslatán már 76 esztendőt töltött.» Ez az *első* jelenet. A *másodikban* a király maga elé hivatta egész családját, száraz szemmel búcsúzott el tőle, a kormányzás feladatairól nyugodtan intézkedett, s végrendeletének záradékát megírta, vagy *Voysin* kanczellárnak tollba mondta. A *harmadikban* fejöket vesztették a rendkívűl nagyszámban összegyűlt urak, a kiket — kevés kivétellel — születni látott s a kiket fölnevelt, jótéteményekkel elhalmozott, fiainak tartott. A *negyedik* jelenetben az egyik sír, a másik nevet; az egyik fondorlatokon töri a fejét, a másik az éppen most tett végrendelet megmásításáról gondolkozik. Az *ötödik* jelenetben a ragyogó épületek, termek, a bájos kertek, a vár tágas udvarai megtelnek aggódó néppel, a mely szomorú, elfojtott hangon közli egymással a király állapotáról kiszivárgó híreket. Az ötesztendős dauphin a herczegek és herczegnők

[20] Önéletr. 277. Sz. Király, 359.
[21] Önéletr. 278.

kíséretében jön fogadni dédapja áldását; sírva távozik s a közönséget is könnyekre fakasztja.

Elevenebb, színesebb és megkapóbb leírás ez, mint a Saint-Simoné, a mely jobban érdeklődik a cselszövők, mint a haldokló iránt! Rákóczi megborzadt, midőn sorban fölkereste a királyi ház herczegeit, herczegnőit, kik vele mind barátságban álltak s tapasztalta, milyen hálátlanok a király iránt, a kit ő atyja gyanánt tisztelt. A nap legnagyobb részét a király lakószobáinak közelében, *Pompadour* marquisnál töltötte, a hol legjobb barátai óráról-órára értesítették a király állapotáról s az udvar forrongásáról. Orvosa, dr. *Lang*, a kit szintén meghíttak a királynál tartott orvosi tanácskozásra, lesújtó bírálatot mondott dr. *Fagon* s a többi orvos tudatlanságáról, elfogultságáról. Másnap (26-ikán) már a lábát akarták levágni a királynak, hogy az üszög (gangraena) terjedését megakadályozzák. A király azt felelte, hogy mégis csak inkább ép testtel megy a másvilágra; háromszor vett be dr. *Lang* orvosságából s jobban érezte magát; de a többi orvos ekkor újabb pancsokkal súlyosította helyzetét. Másnap az orvosi tanácskozáson elösmerték, hogy dr. Langnak jó az orvossága; de kijelentették, hogy az övék még jobb, tehát ezt alkalmazzák. Olyan nagy sikerrel, hogy beadása után a király halálát várták s már sokan el is költöztek a palotából.

A fejedelem nem bírta tovább nézni a haldoklónak rettenetes, de férfias küzdelmeit s azt a tülekedést, a mit öröksége miatt már is folytatnak. Sok olyat tudott, a mi a herczegek és főurak titkos tanácskozásain történt és sok olyat, a mit a halált bátran fogadó király mondott. Sajnos, másokra bízta «a rá nem tartozó» dolgok elmondását. Saint-Simon el is mondta azt nagy részletességgel; de nem azzal a lángoló szeretettel és tisztelettel, a mely Rákóczi mélyen érző lelkét eltöltötte. Másfél évtized előtt sorsát Isten után a franczia királynak kezébe tette le és bízni tudott benne végső leheletéig, mikor már mindenben csalódott s veszteni valója többé alig lehetett. Rossz anyagi viszonyok közt élt s még nagyobb ínségtől tartott; mert tudta, hogy az

új király trónraléptével a kincstár nem telik meg. De megindultságának, szomorúságának igazibb oka volt ennél, hogy menthetetlennek látta azt az uralkodót, a kit nemcsak *a világ legnagyobb politikusának*, hanem az ő *második atyjának* is tartott. Augusztus 28-ikán, éppen Szent Ágoston napján, azt hallotta, hogy a király már a delet sem éri meg. Egy valet de chambre s egy inas kíséretében tehát hazahajtatott Clagnyba s onnan még aznap Groisboisba, hogy magányában imádkozzék jótevője lelkiüdvösségéért. Talán az egyetlen volt egész Francziaországban, ki erre szívből gondolt. S valóban csodálatos jelenség a szabadságnak ez a hőse, ki fejét alázattal hajtotta a templom hideg kövére, hogy imádkozzék azért a királyért, a kit alattvalói a szabadság elnyomójának, zsarnoknak tartottak.

Rákóczi nagyon jól ösmerte ezt az ellentétet. Az önálló Magyarországért folytatott küzdelemben politikai eszményképe *XIV. Lajos* volt. Francziaországban töltött három esztendeje alatt a királylyal, a miniszterekkel, az összes intéző körökkel, magával a franczia néppel is megösmerkedvén, a király iránt való tisztelete lelkesedéssé fokozódott. XIV. Lajost olyan királynak találta, a milyen csak képzeletében élt. Úgy tapasztalta, hogy jámbor, jóságos, igazságos, okos, barátságos, komoly, nagylelkű, a kinek ítélőképessége rendkívüli s bölcscsé inkább tapasztalatai, mint tudományos ösmeretei tették. Hosszú uralma alatt országa ujjászületett, vagy legalább is átalakult, még pedig egészen akarata szerint. Két kitünő fejedelmi tulajdonság rendkívül kifejlett benne: a megkülönböztető és az emlékező tehetség. Rákóczi maga is tanúskodott róla, hogy testőrezredének régebben szolgáló tisztjeit és közlegényeit nevök és emlékezetes tetteik szerint ösmerte. Intézkedéseihez, rendtartásához szigorúan ragaszkodott. Mindenben úgy tett, ahogy Rákóczi szeretett volna tenni. Családjának minden tagjával éreztette atyai tekintélyét. Az udvarában élő öreg főuraknak barátja, minisztereinek ura volt. Sok óra hosszat dolgozott velük s meghallgatta előterjesztéseiket, de mindig maga döntött. Rákóczi, a ki nagyon jól ösmerte a király

körül levő nőket, de ösmerte a nép ellenkező felfogását is, avatatlan és felületes bírálatnak tartotta azt az állítást, hogy az asszonyok tanácsaira hallgatott, sőt — élete utolsó éveiben — csakis ezekre hallgatott volna. A közigazgatás zavartalan menetelét — szerinte — a király azzal biztosította, hogy a hivatalokat,

137. A PÁRISI NOTRE-DAME.

tisztségeket örökölhetőkké tette s így az apák munkáját a fiúk folytathatták. Hatóság, nép, katonaság, önként és szeretettel hajolt meg a király hatalma előtt.

Csakhamar tapasztalta, hogy *nem* hajolt meg s hogy ítéletében olykor nemcsak a néppel nem járt egy úton, hanem a történelemmel sem, a melyre az utolsó szó kimondását bízta. De az ő saját élettörténetét ez a lelkes és nagyon figyelemre

méltó jellemzés teszi érthetőbbé. Ebben az élettörténetben is várni kell az utolsó szó kimondásával, helytelenül választotta-e meg politikai eszményképét, mikor az önálló Magyarország kormányzására vállalkozott. Végre sem szabad feledni, hogy Magyarország kuruczai — okkal vagy ok nélkül — félszázad óta XIV. Lajostól várták a szabadságot, s hogy XIV. Lajos halála után Francziaországtól többé sohasem várhatták.

Saját nyilatkozata szerint[22] a király megédesítette keserű állapotát. Az udvarában töltött időt kedvesebbnek tartotta, mint magát a trónt, a melyről Isten leszállította. Azt hitte, mindent elvesztett, mikor haldokolni látta «ezt a nagy királyt». A haldoklásról *Toulouse* gróf mindennap értesítette a grosboisi remetét s augusztus 29-ikén kérte is, hogy jöjjön vissza, mert a marseillei orvosságtól jobban lett. A fejedelem oda is rendelte kocsiját Grosboisba, de azonnal még arra a hírre sem jött be, hogy *XIV. Lajos* vasárnap, szeptember elsején délelőtt egynegyed kilenczkor meghalt, három nappal hetvenhetedik születésnapja előtt.[23]

A fejedelem harmadnap ment Versaillesba, hogy szentelt vizet hintsen a koporsóra s kifejezze részvételét az orléansi herczeg, mint régens előtt. A mint maga mondja,[24] kereste a czédrus helyét, a melyet ledőlni látott, de nem találta. Néhány nap előtt, a mikor távozott, a versaillesi palotának minden zuga tele volt kesergőkkel. Akkor a titokban örvendezők is szomorúságot mutattak. Most a szomorkodók is vidámak akartak lenni, mert örvendezni kellett az új kis királynak, *XV. Lajos*nak és a *régens*nek. Mindenki a régens kegyét kereste, s a király végrendeletét szidta. Azt hitte, álmodik: mesélnek és félrebeszélnek előtte, mikor ma egészen mást mondanak, mint tegnap. A király alig húnyta be szemét, a herczegek máris egyesültek, hogy

[22] Morvillehez 1724 márczius 3. Fiedler. II. 533.

[23] A király utolsó napjairól: Rákóczi önéletrajza, 277—285. Sz. Király Ádám naplója, 359—363. St. Simon, Mémoires, XI. 394—6., 437—457. Europ. Fama, 1715. CLXXIV. 550—558., CLXXVI. 603—637. stb.

[24] Önéletr. 280., 285.

végrendeletét megváltoztassák. Másodikán, mikor azt a parlamentben fölolvasták, az orléansi herczeg izgatottan jegyezte meg, hogy vagy a végrendelet hamis, vagy pedig megcsalta őt a király. A parlament valóban őt ismerte el egyedüli kormányzónak. A regens mellé — Rákóczi szerint — azok a fiatalabb urak sorakoztak, a kik az öreg király életében bűnös és erkölcstelen életök miatt meghuzódtak. Az öreg király barátai vagy az árral úsztak, vagy elhagyták az udvart, mely három nap alatt úgy megváltozott, hogy alig ösmert reá.

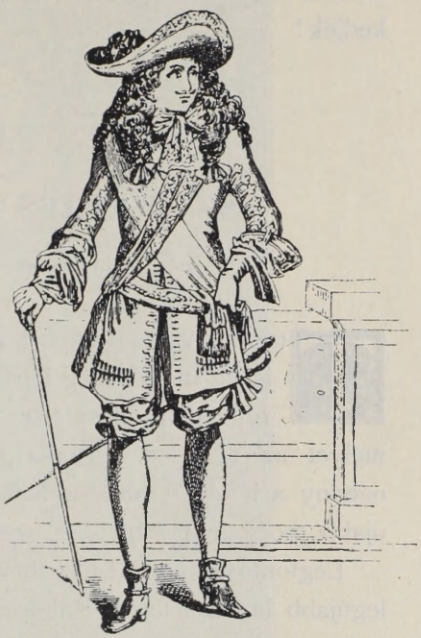

138. KIRÁLYI TESTŐR XIV. LAJOS UDVARÁBAN.

Megutálta a szolgahadnak ezt a nyílt hálátlanságát, de barátai rábeszélésére és régi jó barátságánál fogva mégis elhatározta, hogy tisztelegni fog az orléansi herczegnél. A tolakodók közt csak nehezen törhetett magának útat a herczeghez, a ki, a mint észrevette, azonnal eléje sietett. A fejedelem meghatottan fejezte ki részvételét, de szívből üdvözölte új méltóságában. A herczeg szokott szívességével fogadta s a maga és az új király jóindulatáról biztosította. Gyásznak nyoma sem volt a teremben. Azon nem csodálkozott, hogy a regens legjobb barátai jókedvet, vidámságot mutattak; de nagyon bosszantotta az a vén roué, a ki egyidős volt a királylyal, mindenét neki köszönhette s most, mikor jótevője ravatalon feküdt, nevetett, enyelgett és bókolt. L'homme, qui rit! Undorral fordult el tőle, hamarosan búcsút vett a herczegtől és közös barátaiktól. A királyi herczegeknél és herczegnőknél is sietve tette meg a köteles látogatá-

sokat; gyorsan megebédelt, kiszakította magát ebből a háládatlan világból, a hozzá annyira méltatlan környezetből s elmenekült a magányba, Grosboisba, a hol nincsen működny és erőltetett nevetés. Kerülte a képmutatókat s nem ment el szeptember 9-ikén XIV. Lajos temetésére.[25] Aznap talán ő, a magyar volt az egyetlen, a ki, senkitől sem látva, hallva, szívéből fohászkodott, hogy a francziák Napkirályának örök világosság fényeskedjék!

IX.

SZÁMŰZETÉS ÉS REMETESÉG.

— 1715 június 10.—1716 márczius 27. —

TIZENNEGYEDIK LAJOS nagy betegségének és halálának idejében tudták meg Párisban, hogy III. Károly 1715 június 10-ikén szentesítette azt a 136 törvényczikkelyt, a melyet az 1712—5. évi országgyűlés hozott s a melyek közől néhány a lefolyt szabadságháború megtorlására vagy valamely újabb mozgalom megelőzésére keletkezett.

Legfontosabb a XLIX. törvényczikk. Előrebocsátja, hogy a legújabb lázadás fejeit, Rákóczit és Bercsényit, az országgyűlés a szatmári megegyezés előtt minden rangú és rendű párthíveikkel együtt összesen és egyenkint száműzte. Azonban a király az osztrák fejedelmeknek velök született jóságánál s kegyelmességénél fogva nem tekintette a sok millióra menő kárt. A szívek egyezségét, a béke gyorsabb elérését óhajtva, a szatmári megegyezésben a száműzetés szigorúságát mérsékelte, a kitűzött határidőre visszatérőknek általános bűnbocsánatot, életökre, javukra nézve kegyelmet adott s a neki és híveinek okozott károk feledését kijelentette.

[25] U. o. és Sz. Király, 362–6.

Mivel azonban (2. §.) Rákóczi, Bercsényi s még mások a kitűzött határidőre vissza nem jöttek, sőt a szörnyű felségsértés ki sem mondható bűnében mostanig is makacsul megmaradtak: őket *mint törvényes királyuk és hazájuk nyilvános ellenségeit és*

139. III. KÁROLY.

mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit összesen és egyenként *törvényesen száműzik*, törvényes büntetésök kiszabása végett őket mindenütt *üldözni, elfogni rendelik* s a királyi kincstár részére *összes ingó és ingatlan javaikat elkobozzák.* Velök (3. §.) minden érintkezést fölségsértés büntetésének terhe

alatt egyszerüen és kereken eltiltanak. Azokat ellenben (4. §.), kik a megegyezésben kitüzött határidőig visszatértek, s a hűség esküjét letették, a száműzetés alól fölmentik s őket általános bünbocsánatban részesítik; azonban a hívek (5. §.) a mozgalomban elvesztett ingóságaikat törvényesen visszaszerezhetik. Végre (6. §.) a vármegyék tisztviselőit, az uradalmi tiszttartókat, kamarai jövedelmek és jószágok kezelőit számadásra kötelezik.

Az utóbbi meg is történt, de nem oly kíméletlenül, mint Franciaországban, hol a pénzügyek korábbi bérlőitől az új kormány 225 millió livret elkobzott és 250 gazdag családot koldúsbotra juttatott. Mindez végre is számadásra kötelezett emberekkel történt. De Magyarországban egy fölkelés megbüntetésének ürügye alatt a kincstár egyszerre sohasem gazdagodott annyi ingatlannal, mint most: Rákóczi, Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách, Sibrik, Vay stb. ingatlanainak elkobzása következtében. Ez az eljárás Csehország 1621. évi «lecsöndesítésének» módjára emlékeztetett; de annyival rosszabb volt, hogy az auri sacra fames itt és ezúttal magát a törvénykönyvet használta eszközül. Fölösleges kutatni, az eladóvá tett uradalmakat kik és mennyiért vásárolták meg. Ingyen egyetlenegy új földesúr sem kapott részt az elkobzott javakból és mindegyik megadta a kincstártól követelt vételárt, ha a jószágot — ősi szokás szerint — adományképpen kapta is a királytól.[1] Rákóczi soha, egyetlenegy szóval sem tett nekik szemrehányást, hogy éltek a birtokvásárlás ogával; jobban fájhatott neki, hogy

[1] 1713-ban Pálffy János 100.000 forint ajándékot kapott a munkácsi uradalomból; 1716 május 26. Trautson hg. 150.000 forinton megkapta Sárospatakot és Regéczet; Illésházy 1717-ben a Rákóczi-javakból 100.000 forintot nyert; 1721-ben Ónod részben Sickingené, részben Csáky Zsigmondé lett; 1724-ben b. Altenberg Ottó bérbevette Munkács és Szentmiklós uradalmait; ugyanakkor Mattyasovszky kanczellár örökösei örökösen megvásárolták Ledniczét; 1725-ben Perlas, a spanyol kamara titkára, az odaigért Rákóczi-javak helyett Szlavóniában kapott uradalmat Csáky Zsigmond pedig 16.200 forintért megvette Csetneket; 1727-ben Breuner leányai, 1728-ban pedig Dietrichstein kamarai elnök szerezte meg Diószeget (Biharban); 1728 augusztus 2-ikán a munkácsi és szentmiklósi uradalmakra Schönborn mainzi érsek nyert adományt. Károlyi birtokszerzéseiről már volt szó a 238. lapon. (Marczali a M. Nemzet Történetében, VIII. 92—97.)

az állam még ártatlan fiait, feleségét sem kímélte, s megélhetésökről nem gondoskodott. Nem érhetett föl hozzá a birodalmi lapoknak az a rágalma,[2] hogy két esztendő óta a franczia udvarnál buzgón törekedett elhagyott magyar uradalmai visszaszerzésére és hogy Franczia országban is vásárolhat néhány uradalmat s jól élhet, mert hiszen erre a czélra Magyarországban elég pénzt tett félre. Ha száznegyven esztendő múlva egy szegény ügyvédet is illettek ilyen váddal, hogyan ne tettek volna fel ekkora élelmességet egy nábobról, kinek több jobbágya volt, mint a hány alattvalón egyik-másik fejedelem uralkodott s uradalmai fölértek egy kis országgal. Ha nem látja hazája nyomorúságait, megújúit sebeit, ha nem hallja nemzete panaszait: a Rákócziak öröklött gazdasági képességeivel megsokszorozhatja roppant uradalmai jövedelmét s jóllétben, gazdagságban senkivel sem cserél ezen a világon. De hiszen a szomszéd ország koronája is azért nem kellett neki, hogy kivehesse részét hazája minden nyomorúságából. Maga mondja,[3] de a történelem igazolja, hogy azért lett a szükség, inség áldozata, mert a közügyet a magánügy fölé helyezte s kincseket nem gyüjtött. És hívei utánamondták, a mit Hantz Jakab mondott Bercsényinek:[4] Auch hat mein Fürst zu leiden, so kann ich gedulden ... S a fejedelem most is elmondhatta, mint vagyona első elkobzásakor,[5] hogy milliónyi vagyonából többen gazdagodtak; de hála Istennek, ki elvette tőle az alkalmat, hogy gazdagságával visszaéljen.

Völgyben ült az a gyáva kor, mely úgy ítélt fölötte, és szédelgett, ha ősi saslakára néha-néha föltekintett. Oda, a magas hegy tetejére, csak majdnem két század múlva emelte vissza a ledőlt szobrot, mely olyan méltóságosan nézett alá a bámuló világra. Az 1906: XX. t.-cz. eltörölte az 1715: XLIX. törvényczikknek 2. és 3. §§-ait, de kimondta, hogy ennek az eltörlésnek semminemű magánjogi következményei sincsenek. A király a törvényt

[2] Fama, 1715., CLXXVIII. 741.
[3] Önéletrajz, 209.
[4] Arch. R. VII. 106.
[5] Önéletrajz, 15.

attól áthatva szentesítette,[6] hogy «az elődeire hosszú századokon át súlyosan nehezedett ellentétek és félreértések ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei.»

Maga a fejedelem csak Istennek adott számot tetteiről. A nemzet miatt búsult, aggódott s «Rákóczi kesergője» otthon is megrezegtette a szíveket:

«Német már a vezéretek, . . .
Jaj, be szánlak benneteket!
Isten veletek!»[7]

A magányba vonúlt; nem akarta, hogy a világ mint szegény fejedelmet lássa, a kit Francziaország — annyi igéret után — elhagyott. És Isten az ő végtelen irgalmával — úgymond[8] — annyira kedvezett üdvös tervének, hogy a remeteségben nemcsak nem unatkozott, hanem mindvégig ott maradt volna, ha fejedelmi hivatása és súlyos kötelességei annak elhagyására nem szólítják. A világot elhagyta, mégis benne forgolódott; mert hiszen nem az a maga ura, a ki egymagában él, hanem az, a ki az Istennel van. Jól esett neki a remeteség, a hol nem látja a hálátlanok, rágalmazók, rosszakaratúak tömegét. Tettét többen gúnyolták, mint helyeselték; de ez utóbbiak voltak a komolyabbak, tekintélyesebbek, megfontoltabbak.[9] Olyan jól elzárkozott a világtól, hogy a császáriak egyideig azt sem tudták, hol tartózkodik? A császár és a szultán közt a viszony akkor már feszesebb lett és gyanítani lehetett, hogy a török-velenczei bonyodalom az osztrákok beavatkozását vonja maga után. Azt híresztelték tehát, hogy Rákóczi Marseilleből nagy titokban Konstantinápolyba hajózott s most Nándorfehérváron várja az ügyek fejlődését. Mások ebben kételkedtek, mert legbiztosabbnak tartották Rákóczira nézve, ha továbbra is Francziaországban marad: «a császári és az angol rebellisek eddigi védő országában.» Hiszen a császári fegyverek mostani hatalma mel-

6 1906 október 24. 1906: xx. t.-cz.
7 Thaly, Adalékok, II. 318.
8 Morvillehez, Fiedler, II. 533.
9 Önéletrajz, 286.

lett Magyarországban egy maroknyi fölkelő néppel most úgyis csak «rövid ugrást tehetne». Ő római császári felsége oly helyzetben van, hogy minden ottani ellenségének fejét veheti.[10]

Francziaország, a bujdosók szemében, a számkivetés beczikkelyezése óta az a hely volt, a mely elűzött fejedelmöknek egy-egy pillanatra pihenést adott. Szét voltak szórva Európa minden részében, de mostantól fogva megújították őseiknek a vérszerződésben tett fogadását, hogy követik jó fejedelmöket, a hová sorsa vezeti. Vay Ádám, a ki már megírta végrendeletét,[11] egy pillanatig még a hazatérésre gondolt. Gyötrelmes gondolatait[12] tetézte *attól* való elválása és *annak* boldogtalansága, a kinek vérét s életét fölszentelte vala. Ösmerte és tisztelte azt az isteni hatalmat, a mely megfeddé a tengert, a szelet s azonnal nagy csöndesség lett; és a mely a kánai vizet jókedvre derítő borrá

140. GRÓF VAY ÁDÁMNÉ.

10 Fama, 1715. CLXXVIII. 741.

11 1714 deczember 19. Képes Folyóirat, 1906. II. 496.

12 Kifejti ezeket kelet nélkül a fejedelemhez intézett emlékiratában. Erdélyi Nemz. Múzeum, Kemény-gyűjt. 1715. Hét pontban sorolja fel, hogy «ő felsége a maga fejedelmi csemetéinek igen kicsiny rövidségével» a magáéból mivel jutalmazhatta volna hűségét; mert bizonyosan tudja, hogy, ha boldogúl, fejedelmi házától üresen nem ereszti el.

változtatta át. Egy szempillantásban az ő keserves nyomorúságukat, szükségöket is örömre, boldogságra változtathatja. De ha saját és nemzeti (tagadhatatlanúl tetemes) bűneikért stabit ineluctabile fatum, a két irtóztató szélsőség közől quocunque fata vocent, háza népére nézve az utolsó nagy rosszat (a meghódolással járó hazamenetelt) csak úgy választja, ha a fejedelemnek tetszik. Mert mint azelőtt, úgy mostan is Isten után alázatosan az ő vezetése és igazgatása alá ajánlja magát. Halni, nem élni akar hazájában; de ha más vígasztalást nem remélhet, mit tehet róla! «Ibo, quo fata vocant . . .» «Megyek, hová a sors hí.» De nem ment, s fiának is csak három esztendő múlva engedte meg a hazatérést. Jól tudta, hogy, a fejedelem boldogulása nélkül, nemhogy jószága bírásában volna reménysége, de még élete megmaradásáról sem biztos. Nagy, jó, kegyelmes urára bízta magát egészen.[13]

A fejedelem, a kit hazája számkivetett, önmagát *Grosbois*ba száműzte. Orvosán, dr. *Lang*on kívül, egyelőre csak három bejáróját vitte magával:[14] Szathmári *Király* Ádámot, *Mikes* Kelement és — valószínűleg — *Kisfaludy* Boldizsárt. A többinek megtiltatta, hogy engedelme nélkül hozzájöjjenek; csakhogy ezt az engedelmet jóformán senkitől sem tudta megtagadni. Bujdosótársai a kedves, könnyelmű Párisból is az ő komor, csöndes magányába kívánkoztak. Nem akartak, nem tudtak elszakadni tőle, ő pedig sajnálta elbocsátani őket. Mikessel[15] többen elmondhatták, hogy nem volt egyéb okuk elhagyni hazájukat, mint az, hogy igen szerették a fejedelmet. Szívesebben látták volna, ha állandóan Párisba költözik, hol számukra amúgy is bérelt házat. Óhajtották, hogy ezentúl is minél gyakrabban látogassa

13 U. o. Van ott egy végrendeletszerű tervezete is (folio 16 oldalon), a melyben elmondja, külföldön szerzett tapasztalataiból mit alkalmazna gazdaságában, ha édes hazájába visszatérhetne.

14 Önéletrajz, 279. Juras tábornagy, a ki ezt a vadászkastélyt 1749-ben a kamaldoliaktól bérbe vette, kötelezte magát, hogy olyan jó karban tartja, mint egykor az erdélyi fejedelem. A ház jelenleg a Caron-családé. (Chélard a Budapesti Hirlap 1906. 274. számában.)

15 1738. deczember 15-én Csernavodáról írt levelében.

az udvart, mert így jobban gondoskodhatik róluk s magáról. De *Tessé* tábornagy, a ki már egy hét múlva (szeptember 11-ikén) meglátogatta, nagyon lelkesedett érte, hogy legszebb férfikorá-

141. A «HÔTEL DE TRANSYLVANIE» PÁRISBAN.

ban[16] így lemondott a világról. Maga is odakívánkozott, hogy vele és kamaldoliakkal egy karban végezze lelki gyakorlatait. A fejedelem azonnal egy szobát bocsátott hű barátja rendelkezésére. Többet nem adhatott, mert háza népe már is nagyobb

16 Rákóczi 39 éves volt, Tessé 65.

volt, mint szerette volna. Ezt mégsem bánta, mert bujdosótársainak szigorú erkölcse nagy örömére és vígasztalódására szolgált.

Szeptember 17-ikéig nem mozdult ki remeteségéből; akkor azonban bement Párisba, talán hogy megnyugtassa Párisban maradt híveit. Ezek számára a Hôtel du Pérou helyett akkortájban szemelte ki lakásúl a *Hôtel des Hillerin*t, mely a rue Dauphinetól számítva a Szajna partjának 39. száma alatt a Hôtel Notre-Dame, ez pedig a st. germaini apátság szomszédságában állt. Most a Malaquais-part 9. száma alatt fekszik s egyik szárnya hosszasan benyúlik a rue Bonapartera. Alkalmasint csak egy esztendőre, október elsejétől foglalta le, mert 1716 október elsejétől fogva már más a bérlő. Ettől fogva azonban a palotát Hôtel de Transylvanienak nevezték.[17] Képzelhető-e, hogy a fejedelem, ki Grosboisban bujdosótársai erkölcsösségének örült, itten akár Brennernek, akár másnak engedelmet adott volna, hogy tiltott kártyajátékkal növeljék jövedelmöket? Saint Simon írva hagyta róla, hogy Rákóczi udvara mindig meglehetősen nagy volt s a mi ennek szellemét, költségeit, pontos fizetését illeti, a fejedelem mindig a legkifogástalanabb és legtapintatosabb.[18]

Párisból, Dangeauék ebédje után, a fejedelem 17-ikén meglátogatta *Conti* herczegnét falusi lakásán s úgy ment át Clagnyba, hol szállását egyelőre megtartotta. Szeptember 18-ikán Toulouse gróffal már újra kezdte a *rambouilleti vadászatokat*, melyeket azután minden héten három napon át: csütörtökön vaddisznóra, pénteken szarvasra, szombaton, az oszlás napján, kisebb vadakra folytattak. Örömest vett bennök részt, mert jó barátja volt a grófnak, s a mozgást egészségi szempontok is javasolták. Találkozott régi barátaival, de teljesen is visszavonúlhatott tőlük; mert Rambouilletben mindenki úgy élt, a hogy akart. Az egyik csoport vadászni ment, a másik lakomázott és mulatott, a harmadik a válogatott művekből álló könyvtárban olvas-

17 Részletesen Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 1—21. l.
18 St. Simon, IX. 415.

PÁRIS RÉGI TÉRKÉPE.

gatott. Rákóczi itt sem mulasztotta el reggeli könyörgéseit, vallásos olvasmányait és a misét, a hét többi napját pedig a grosboisi kedves magányában töltötte, vagy a szomszédos senarti erdőben vadászott. Néha azonban egy hétig sem látta Grosboist. Rambouilletbe onnan csak egyszer-másszor ment a rövidebb úton; rendesen azonban Párisnak és Versaillesnak került,

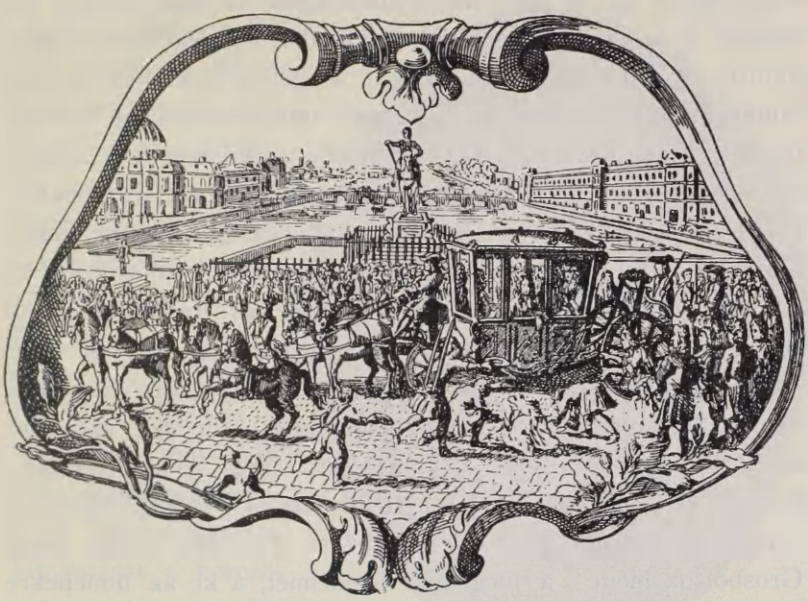

142. A RÉGENS PÁRIS UTCZÁIN.

vagy útba ejtette *St. Maur*t,[19] hogy özvegy Bourbon herczegnét meglátogassa. Rambouilletnél tovább csak ritkán ment; pl. akkor, mikor *Broglie* apátot néhány napra meglátogatta a *vaux- de-cernayi* apátságban, mely oda csak valami 15 kilométerre volt.

Akkor már megint Páris volt az állami és társadalmi élet középpontja, mert a kormányzó orléansi herczeg legszívesebben itt, a Palais Royalban lakott. Rákóczi ismételve tisztelkedett nála,[20]

19 A Marne hatalmas kanyarulatában, Páris délkeleti szomszédságában.
20 Október 13., november 16.

a herczegeknél, Bourbon és Conti özvegy herczegnőknél s elfogadott egy-egy meghívást is. Az éjszakát nem saját párisi bérházában, hanem Tessé lakásán szokta volt tölteni, ki egy teljesen berendezett lakosztályt bocsátott rendelkezésére. A tábornagy néhány hét mulva külön kis házat bérelt magának Grosboisban is, Rákóczi tőszomszédságában; oda gyakran ellátogatott s barátjával együtt gyakran ájtatoskodott. A fiatal *Ilosvay* Jánosnak, a ki champagnei tanulmányútjából nemrégen tért vissza, jobban tetszett volna, ha urát és jótevőjét politikai és katonai tanulmányokba elmélyedve s a párisi udvari körökben forogni látja. Ezt meg is mondta a fejedelemnek, a Párisban való állandó letelepedésre kérte és, mint református, tréfát űzött a kamaldoliak és a fejedelem életrendjéből. A fejedelem egyszer éppen akkor nyitott reá ajtót, mikor egy másik, nagyon vallásos udvari emberével a világi életnek rövidségéről és nyomorúságairól vitatkozott. Beleszólt a vitába és fejtegetéseivel mélyen meghatotta a kételkedőt. Szavainak hatása alatt Ilosvay azonnal a kamaldoliak templomába ment, meghallgatta ott egy szerzetes nyilt gyónását és Saulusból Paulus lett. Még aznap visszatért Párisba, és ott Rákóczi-apródjainak tanítója és káplánja megismertette a katholikus hit lényegével. Pár hét múlva ismét Grosboisba ment s a meglepett fejedelmet, a ki az ünnepekre deczember 21-ikén jött vissza, arra kérte, hogy állandóan ott maradhasson és áttérhessen a kath. hitre. Most viszont a fejedelem állott az ő nyilatkozatának hatása alatt. Karácsony estéjén mélyen megbánta Szieniavszkával éppen tizennégy esztendeje kötött viszonyát;[21] másnap általános bűnvallomást tett s megfogadta, hogy mindennap vezekel érte. Vízkereszt ünnepen pedig (1716. január 6.) jelen volt a kamaldoliak templomában, a mikor *Ilosvay* ünnepélyesen áttért a kath. hitre, a melynek ettől fogva legbuzgóbb követői közé tartozott.[22] Július 14-ikén Noailles párisi érsek-bíbornok már meg is bérmálta őt az érsekség házikápol-

[21] Önéletrajz, 178., 290.

[22] U. o. 288—290. Sz. Király, 369—375.

nájában. Bérmaapja a fejedelem volt, bérmaanyja ..... a fejedelemasszony, a kit egy szegény asszony helyettesített.[23]

Rákóczi, 1716-ra boldog újesztendőt kívánni, január 8-ikán ment be Párisba. Meglátogatta a kis királyt, XV. Lajost, a ki téli szállásra deczember 30-ikán költözött be Vincennesből; és sorra látogatta a királyi herczegeket. Akkor negyedfél napot töltött Párisban, a mely ebben az időben tele volt pletykával *Berry* herczegnéről, ki a királynét adta, az orléansi herczegről, kit az állam ügyei nem érdekeltek jobban, mint a színésznők, vagy Maine herczegékről, a kik most az arzenálban laktak s onnan ügyeltek a maguk érdekeire. Visszamenekült grosboisi remeteségébe s látogatását a herczegeknél és herczegnőknél csak február 11-ikén ismételte. Unta már őket, sőt a vadászatokat is, a melyekben csak derék orvosának, dr. Langnak sürgetésére vett részt. Havonkint kétszer vadászott tehát *Toulouse* gróffal vagy *Bourbon* herczeggel, a ki amannál jobban törődött a politikával. Ez a visszavonúltság javára vált olyan időkben, a mikor Francziaország szemmel látható módon közeledett Ausztriához. Az orléansi régensherczeg, a kit január 22-ikén fölkeresett,

143. NOAILLES LAJOS ANTAL HERCZEG.

[23] Sz. Király, 379.

nagyon szívesen fogadta.[24] A császár párisi követének, *Pentenridter*nek vagy *Benteriderne*k,[25] a ki arra kérte, hogy Rákóczinak ne adjon menedéket, nemsokára azt felelte, hogy erre nincs oka. Rákóczi csöndesen, visszavonúltan lakik Grosboisban a kamaldoliaknál és nem érdeklödik a politika iránt.[26] «Nagyon ájtatosan beszél — írta a régens anyja[27] — de a mellett jókedvű, szívesen nevet és cseveg. A falun, Páristól 5—6 mérföldre lakik a kamaldoli barátoknál, kiknek olyan szigorú a rendjök, mint a karthauziaknak. Mikor a barátoknál van, egészen ezeknek módjára él; éjfélután velök együtt kel fel és együtt imádkozik velök, a mellett gyakran böjtöl. Nem tudom, hogy élete és szerencsétlen sorsa mellett, hogy' lehet olyan vidám. Belsejében azonban gyötrödhetik, mert irtózatosan megváltozott, száraz és sovány lett, holott mikor Francziaországba jött, vastag, erös és friss volt.»

Valóban, mesének tartották sokáig,[28] hogyan élhetett úgy, a hogy élt, mikor az istenség ködébe akart behatolni. Nem Betlehemben, hanem szívében kereste Jézust és Istentől, a szegények atyjától kért vígasztalást,[29] mióta *Szent Ágoston* vallomásait és életrajzát olvasgatta.[30] Saját apródjait is hasznos és kegyes munkák forgatására buzdította. Párisban tanítót és káplánt tartott részökre,[31] s öket mathematikára is taníttatta.[32] Az egyik bujdosó elpanaszolja,[33] hogy idegen helyeken nagy inségbe esett; de rongyos állapotban, gyakran koplalásban is az iskolák porában nyughatatlankodott. A fejedelem rászoktatta öket, hogy franczia müveket olvassanak, a botanikus és az állatkerteket, az observatoriumot, képtárakat, gyárakat látogassák.[34] Mikes Kelemen, Sz. Király Ádám, Kisfaludy Boldizsár,

24 Dangeau, XVI. 306.
25 Fama, 1716. CLXXXIV. 332.
26 Dangeau, XVI. 359.
27 Menzel, Briefe d. Pr. Elisabeth Charlotte, 1718 szeptember 4. 331.
28 Rákóczi önéletr. 291.
29 U. o. 279.
30 U. o. 1.
31 U. o. 289.
32 1715 április 4-én halt meg a mathesist tanító mesterök. Sz. Király, 350.
33 Thaly, Irodalomtörténeti adalékok, II. 385—6.
34 Több példa Sz. Királynál.

báró Zay Zsigmond, Joó János, gróf Bercsényi László, Ilosvay János, Nyitrai Tóth András, Pollereczky Mátyás, Dessewffy Zsigmond, Dávid Zsigmond, Béri Balogh Farkas, Szendrői Török Zsigmond s mások: életök legboldogabb napjai közé számították, mikor Párisból szolgálattételre mehettek Grosboisba a fejedelem mellé. Készen álltak, hogy a miket atyáik véghez nem vihettek, «azokat s azoknál nagyobbakat vigyenek végbe és ő felsége (Rákóczi) szárnyai alatt holtig szolgáljanak».[35] Szolgáltak is, a míg lehetett, neki, azután pedig fogadott hazájuknak, Francziaországnak, hol Bercsényi idők múltán tábornagy, Tóth tábornok, Pollereczky, Dessewffy és Dávid ezredes, Balogh és Török kapitány lett. Megmutatták, hogy a fejedelem nem hagyta őket szabadjára Párisban, hanem gondoskodott eszök és szívok kiműveléséről. *Ráttky* György franczia ezredes és brigadéros, a ki a fejedelmet Clagnyban többször meglátogatta, a hadi, *Brenner* Domokos pedig a politikai tudományokban lehetett a párisi magyar ifjúság vezére. Azonban, Rákóczi későbbi ítélete szerint,[36] Bren-

144. XV. LAJOS.

35 Török András, fia odaküldésekor, Rákóczihoz 1711 szeptember 26. Thaly bevezetése Mikes leveleihez, díszkiadás, xxxi.

36 1723 október 25. Századok, 1870. 3.

nernek tisztán emberi tudománya nem ösmert kegyeletet s a Hôtel de Transylvaniet nemcsak a komoly törekvéseknek, hanem a tiltott játékoknak is megnyitotta. Az «akadémiában» külön játékterem volt, közepén nagy asztallal a fáraózók, s a karzaton kisebb asztalokkal egyéb kártyajátékok számára. Odajárt Antoine *Prévost* is, akkor még könnyelmű, fiatal katona, ki egyik regényében önmagát festi le, mikor a hamisan kártyázó Des Grieux

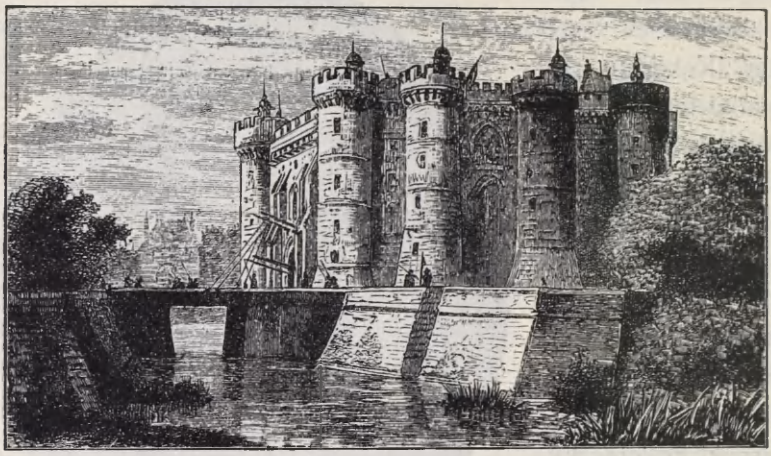

145. A BASTILLE.

lovagról beszél. A hogy mondja, ez a kártyabarlang R . . . . . herczegnek jövedelmezett, a ki akkor Clagniban lakott, Prévost csak regényének s emlékiratainak megjelenése *után* lett Conti herczeg titkára, házi káplánja és családi történetírója. Urától s különösen urnőjétől *csak akkor* tudhatta meg, hogy Rákóczinak nem volt része ezekben az üzelmekben.[37]

Éppen negyvenedik születésnapján, 1716. márczius 27-ikén, megkérte Rákóczi az orléansi herczeget, vegye figyelembe ügyeinek szomorú és elég ösmeretes helyzetét, a minek oka évjáradékának késedelmes fizetése; és tekintse azt a zavart, melybe

37 Prévost, Suite des mémoires et aventures d'un homme de qualitè. (Amsterdam, 7133.) 133. l. Sainte-Beuve ezt (Lescaut Manon elöszavában) Prévost legtermészetesebb, legtisztább, az élethez leghivebb regényének nevezi.

jut, ha a Hôtel de Transylvanieból ki kell költöztetnie s máshova elszállásolnia számos egyént, kik szolgálatot tettek a közügynek. Mégis *elhatározta, hogy kiköltözteti őket;* egyrészt illendőségből, másrészt azért, mert a *régente* (cidevant) *ottan berendezett játék rá nézve nagyon terhes lett.* Minthogy a lakásváltoztatás pénz nélkül nem eshetik meg s hitelezőinek nagy száma őt rendkívül zaklatja, arra kérte a kormányzót, hogy a királyi kincstárt évjáradékának haladéktalan kifizetésére utasítsa. Arra kérte továbbá, hogy teljesítse egyszer már kedvezően fogadott kérését és Brenner abbét, a ki menedéket és honosítást keresett Franciaországban, vegye figyelembe az üresen álló egyházi javadalmak betöltésénél.[38]

Rákóczi még csak félesztendeje bérelte a házat, de a visszaélésről értesülve, már a harmadik hónapban felmondott, mire 1715 deczember 10-ikén a házat tulajdonosa 1716 október elsejétől fogva évi 4000 livreért az orléansi herczeg egyik tisztjének, Geoffray *Sinet*nek és feleségének, Marie-Magdelaine *Michault*-nak adta bérbe.[39] Brenner megtartotta lakását a házban,[40] de kevéssel azután öngyilkosságot kísérelt meg. Vánkosa alatt meztelen kardot találtak, s inasa alig tudta megakadályozni, hogy a Hôtel de Transylvanie ablakából le ne vesse magát.[41] Már a Bastille rabja volt, mikor (1722 tavaszán) öngyilkossága sikerült.[42] Megbüntette magát azért, hogy játékos hírébe keverte azt a nagy embert, a kinek dicsőségét, mint történetíró, először ő hirdette olyan lelkesedéssel.

38 Közli Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 18—19. a franczia külügyminisztérium levéltárából.

39 U. o. 19—20.

40 Életében ez a ház még kétszer cserélt gazdát: 1720 április 20-ikán Conti herczeg és felesége s nagyon rövid idő mulva gróf Fontaine tábornagy, majd, 1723 október 31-ikén, Gramont herczegné vette meg. Méltatlan és alaptalan Moutonnak (18—25. l.) az a föltevése, hogy Sinet és Fontaine tábornagyné csak álvevők, a kik mögött valamely nagyúr, az orléansi herczeg vagy Rákóczi állt, hogy a tiltott játékbarlangot így tartsák fenn.

41 Rákóczi levele 1723 (?) október 25. Fiedler, II. 527—8. Századok, 1870., 3.

42 Rákóczi végrendelete 1732. Rákóczi eml. 310. Az öreg orléansi herczegnő szerint (1721 november 1., Hollandnál, Briefe der Herzogin E. Charlotte, 261.) «az az apát, ki Ragotzy ügyeit itt vezette és pénzeit beszedte, önmagának a torkát elvágta. Százezer tallér volt a keze alatt; jó volna tudni, honnan jött ez a pénz; a kutatás megérdemelné a fáradságot».

X.

RÁKÓCZI ÉS III. AHMED SZULTÁN.

— 1716—1717. —

Régóta gyanította a fejedelem, hogy a török-velenczei háború török-osztrák háborúra vezet; mert a velenczeiek magukra hagyatva nem bírják a küzdelmet s Olaszország megtámadásától tartva, a pápával és az olasz fejedelmekkel együtt a császártól kérnek és kapnak segedelmet. Azonnal utasította Lengyelországban bujdosó hívét, *Pápay* Jánost, hogy Oláhországba menjen oly ürügy alatt, mintha ott megélhetést keresne. Mint magánember találkozzék *Kantakuzenos* János fejedelemmel s figyelmeztesse őt, hogy a törökök rendes hadsereg nélkül nem állhatnak ellen a császáriaknak. Juttassa eszébe, hogy van egy keresztény fejedelem, a ki ösmeretségénél és összeköttetésénél fogva az osztrák hatalom ellenségei közt szövetségesekre találna. Szerezzen tehát magának érdemeket azzal, hogy a szövetség vezetésére a dolog természeténél fogva legalkalmasabb erdélyi fejedelmet a portának mint szövetségest beajánlja. Legjobb volna, ha *Kantakuzenos* magát Pápayt küldené követségbe a portára. Ha küldi, Pápay azonnal értesítse Rákóczit, a ki a királyt ráveszi, hogy kieszközölje a török-erdélyi szövetség megkötését.[1]

Nem elég megbízható adat szerint[2] a törökök akkor már olyan fényes ajánlatokat tettek neki, hogy hajlandó volt átmenni Konstantinápolyba a császár terveinek megakadályozására. Összeköttetésbe akart lépni a magyar és az erdélyi urakkal s rávenni Ágost lengyel királyt, hogy béküljön ki a svédekkel, mi a törökkel is állandó békére vezetne. Nagyobb haszna lenne-belőle, ha

[1] Önéletrajz, 296—7.

[2] Klement Fiedlernél, II. 15.

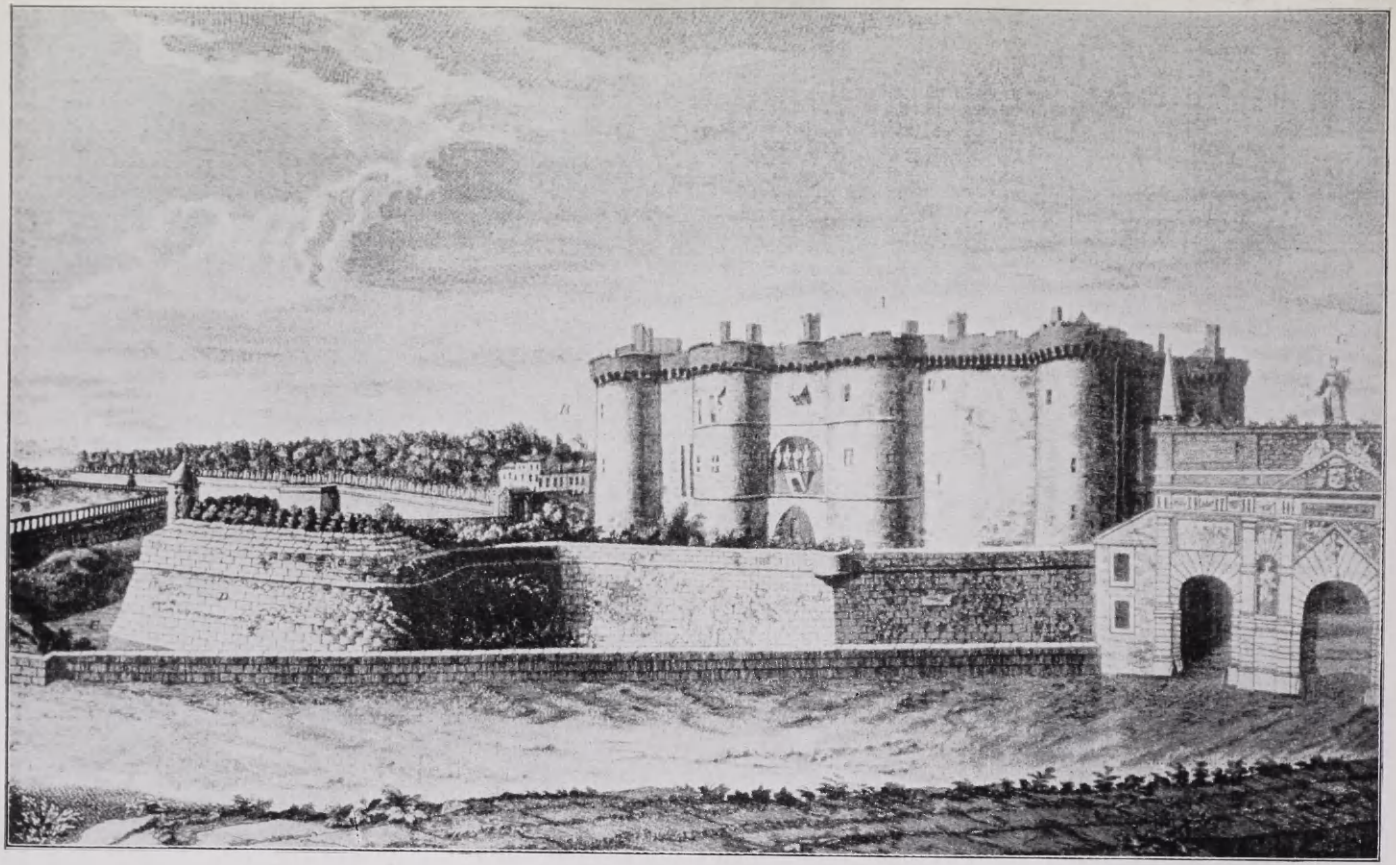

A BASTILLE ÉS KÖRNYÉKE.
(Volkaert metszete után.)

segítené Rákóczit Magyar- és Erdélyország visszaszerzésében; mert eljöhet a napja, hogy ennek következtében magának vagy valamelyik fiának megszerzi a császári koronát, ha t. i. a mostani császár fiúutód nélkül hal meg.

Az öreg király nagyon szerette Rákóczit s a jövendő kormányzó, az orléansi herczeg is mindjobban megszerette anyja befolyása és annak következtében, hogy lángesze és elvei tetszettek neki. Bántotta ugyan, hogy olyan jó barátságban élt Maine herczeggel és Toulouse gróffal, de azt hitte, támogatnia kell Rákóczit, ki Franciaországnak előbb-utóbb nagy hasznára

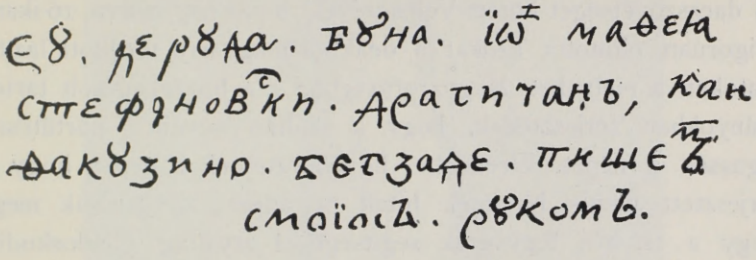

146. KANTAKUZENOS JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

válhatik.[3] A király halála után a fejedelem nemcsak a lapokból, hanem a diplomatáktól is értesült a török ügyek fejlődéséről, nagyszámú barátnőitől pedig a régens herczeg elejtett nyilatkozatairól. Közölte tehát a régenssel legújabb tervét, a melytől a császári hatalom megbénítását remélte, föltéve, hogy a herczeg a törököket s a magyar és az erdélyi elégületleneket az ő érdekében felhasználja.[4]

Vetésy László és *Klement* Jakab siettek fölajánlani szolgálataikat VI. Károly császárnak,[5] hogy megkegyelmezésökre és előmenetelükre a fejedelem terveinek elárulásával szerezzenek érdemeket. A fejedelem *Brenner*rel nélkülök is folytatta diplo-

3 U. o. 16.
4 U. o. 16.
5 Vetésy emlékirata VI. Károlyhoz Fiedlernél, I. 1—14. Klementé 1715 szeptember 22-ről u. o. II. 1—17. Amaz 236, emez 271 okiratot adott át.

mácziai működését, melynek főhibája éppen abban állt, hogy nagyon is sok országra terjedt ki. Őrült, hogy a császár a badeni béke után sem bocsátotta el katonaságát, sőt új ezredeket állított, újonczozott, a Dunán nagyobb hajókat épített, szóval: háborúra készült. *Bercsényi*, *Forgách*, *Esterházy*, *Csáky* grófokat levelekben figyelmeztette az eshetőségekre. Mindamellett egy esztendő mulva is csak annyit tudott Pápayról, hogy valóban elment Bukarestbe; de nem tett előterjesztést Kantakuzenosnak, ki a császárhoz húzott s így Bécsben elárulhatta volna. Magától a régenstől vagy *Torcy* külügyminisztertől azon melegében hallhatta, hogy a császár 1716. április 13-ikán védő- és daczszövetséget kötött Velenczével[6] s pár nap mulva, 16-ikán, szigorúan eltiltotta azokat a deákból magyarra fordított lázító iratokat, a melyeket Magyarországban s a hozzákapcsolt tartományokban terjesztenek, hogy a szultán nevében pártütésre izgassák a népet. Elrendelte, figyelmeztessék a népet, hogy a terjesztett hamis híreknek hitelt ne adjon; nyugtassák meg, hogy a cs. kir. fegyverek segítségével atyailag gondoskodik oltalmukról s meghagyta, hogy az iratokat elkobozzák, szerzőit és terjesztőit kikutassák, elfogassák. Május 22-ikén újabb rendeletben tiltotta a forradalmi gyanús konventikulumokat. *Savoyai* Jenő már is készülődéseket tett, hogy az Adriai-tenger mellékét s a Temesközt, Magyarországnak még leigázott részét, felszabadítsa a törökök uralma alól.[7] A fejedelem nem bánta most már, hogy két nap alatt (április 29—30.) túlesett a fontainebleaui vadászatokon, melyektől azelőtt két hónapot sem sajnált. Akkor járt utoljára Toulouse gróf kedves vadászkastélyában, a Château de la Rivièreben. Most jobban esett Grosbois csöndje, hova Párisból «a levegő frissesége végett» *Brenner* prépostot is kivitte.[8] Együtt dolgoztak az eddigi szabadságharczok történetén, melynek közzétételét a politikában várható fordulat min-

6 Ennek szövege: Katona, Hist. Crit. XXXVIII. 261—269. A szövetség megkötésének érdeme Grimani Péteré.

7 A hadjárat története: Feldzüge des Prinzen Eugen, XV. kötet.

8 1716 július 29. Sz. Király, 379.

den pillanatban alkalmivá tehette; és együtt kísérték figyelemmel a napi eseményeket, s végezték a politikai levelezést.

Az események színhelyéhez közelebb, különösen a Lengyelországban lakó bujdosók már a török-orosz háború első hírére

147. OLÁH NEMESEMBER A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

megmozdultak. *Khalil* basa nagyvezír *Alboér* Ábrahám belgrádi nagykereskedőt, Rákóczi egykori szállítóját bízta meg, kutassa ki, hol vannak Rákóczi és tábornokai. *Pápay* János, *Pápay* Gáspár és *Horváth* Ferencz, Rákóczinak egykori portai követei, akkor Oláhországban tartózkodtak, hol a császárias Kantakuzenost a szomszédos Moldva hoszpodárja, *Maurocordato* Miklós,

ez a nyelveket tudó és sok ismerettel ékeskedő ember[9] váltotta fel a fejedelemségben. *Pápay* János azonnal jelentkezett nála, még pedig nem a maga, hanem a fejedelem nevében, a mivel súlyos hibát követett el. Mindazonáltal az oláh fejedelem, mint Rákóczi követét, szívesen fogadta; megtiszteltetve érezte magát s a kívánt előterjesztést nem a maga, hanem Rákóczi nevében tette meg a nagyvezírnél.[10] *Ali basa* nagyvezír, a ki akkor már Nándorfehérvárnál állt, *Alboér* Mózest (Ábrahám testvérét) azonnal az oláhországi magyar bujdosókhoz küldte s megbízta, hogy ha kell, a lengyelországi magyar tábornokokat is fölkeresse. Megizente, hogy a törökök csapatokkal és pénzzel segítik őket Magyarország visszaszerzésében, csak jöjjenek Törökországba. Utána küldte Oláhországba a lippai *Ahmed* agát is, a csausz basát, a ki azután, tanácskozván a három magyarral, Alboér kiséretében *Damat Mehemed* muhafiz choczimi basához, az oláhországi török katonai parancsnokhoz utasította őket. Egy török történetíró szerint levelet küldött a vajdának, hogy megnyerje a magyar tábornokok szívét a magas birodalom számára.

Pápay magával vitte *Horváthot*, *Csákyt*, *Talabát*,[11] sőt *Ebeczky* Sámuelt is, kit Jassyban[12] talált, Bercsényinek Maurocordato fejedelem meghívására adott válaszával együtt. Pápay kijelentette, hogy tárgyalni csak Rákóczi nevében lehet, Rákóczinak pedig ő a meghatalmazott követe. Meg is mutatta Ebeczkynek azt a meghívó levelet, a melyet a szultán intézett Rákóczihoz; de Ebeczky mindjárt megjegyezte, hogy ilyen dölyfös meghívásra s minden biztosíték nélkül a fejedelem nem fog megmozdulni. Mindamellett Pápay utasítások nélkül is Rákóczi nevében folytatta a tárgyalásokat, melyekre Damat basa, a már ott levő *Esterházy* Antalon kívül, *Bercsényit*, *Forgáchot* és *Csákyt*

9 Rákóczi önéletrajza, 298.

10 Rásid efendi Karácsonnál, Kath. Szemle, 1903. 755.

11 Hurmuzaki, Documente, VI. 152.

12 Nem Viddinben, mint Rákóczi írja, kinek önéletrajzán kívül (298—300. l.) ezen ügyre nézve főforrás Alboer Ábrahámnak 1716 október 7-én Des Alleurshöz intézett levele. (Angyal, Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez, 6., 29—30.) V. ö. Histor. Bildersaal, VIII. 111. Katona, XXXVIII. 292—3.

is meghítta. Eljöttek mind a hárman. Bercsényi nem akarta, hogy az ügyet elhamarkodják és megbántva érezte magát, hogy a fejedelem ily nagy titokba őt nem avatta be. Mindazonáltal nagyon higgadtan és okosan szólt a dologhoz. Különösen azért hibáztatta Pápayt, hogy egyenesen Francziaországba akar menni, holott a francziák a császárral kibékültek és csak árt Rákóczinak, ha ilyen kevés óvatossággal folytatja a dolgot. Pápayban ezzel azt a méltatlan gyanút keltette, hogy Rákóczi helyett ő maga akar a mozgalom élére állani. Azonban Bercsényi és a tábornokok levélben figyelmeztették Ali nagyvezírt, hogy a német hadsereg nagyon erős, tehát igen óvatosan kell kezdenie a támadást. A maguk részéről időt kértek a készülődésre és arra, hogy az ügyek állásáról Rákóczit értesítsék.[13]

Ahmed aga és Alboér ezt a levelet még idején, július 23-ikán, átadták; Ali azonban, saját csillagjósán kívül, senkire, a belgrádi basára sem hallgatván, négy nap mulva átkelt a Száván. Augusztus 2-ikán Karlócza alól, kemény küzdelem után, visszaszorította *Pálffy* János lovasságát, de 5-ikén Pétervárad alatt *Savoyai Jenő* ellen a csatával együtt életét is vesztette.

Az új nagyvezír *Khalil basa* lett, a palotaőrök basája, a kit Rákóczi okos, szelíd, emberséges embernek tartott, nem harczravágyónak s a tanácsadásnál a tanács befogadására alkalmasabb embernek vélt.[14] A nagyvezír azonnal nándorfehérvári táborába hívatta *Pápay* Jánost és a törökül jól tudó *Horváth* Ferenczet. Mind a kettőt, mint Rákóczi követeit, teljes tisztességgel fogadta, pedig megbízó levelet nem mutathattak fel. Sokat tanácskozott velök, a szultán milyen módon hívja be a fejedelmet. Ennek a meghívásnak a körülmények nem kedveztek, mert Savoyai Jenő 44 napi ostrom után október 16-ikán *Mehemed* basától Temesvárt elfoglalta s ekként egész Magyarországot felszabadította a török uralom alól. A nagyvezír már maga

[13] Wolde Alajosnak július 24-i tudósítása szerint Rákóczi Bercsényivel és Forgáchcsal ekkor Ilyvóban volt! Hurmuzaki, VI. 155.

[14] Önéletrajz, 300.

is csak a határok védelmére akart szorítkozni, egyúttal azonban *Bonnac* marquisnak, a konstantinápolyi követnek is írt Rákóczi bejövetele tárgyában,[15] mert a két magyar azzal biztatta, hogy Rákóczi jövetelének hírére a határon minden magyar fölkel s legalább is tízezer ember gyűl zászlai alá. Elfogott német tisztektől különben is azt hallotta, hogy Franczia- és Spanyolországok hadat izennek a császárnak, ha születendő fiát csakugyan spanyol királylyá nevezi ki.[16] *Bonnac* marquis éppen Temesvár feladása napján írta meg XV. Lajos királynak, hogy

148. TEMESVÁR VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRME.

Ahmet agával hosszasan beszélt erről a dologról. A porta fölajánlaná Erdélyt Rákóczinak a szükséges segítséggel együtt;[17] de ő azt felelte, hogy Rákóczi aligha mond le azokról a nagy előnyökről, a miket Franciaországban élvez és nem teszi ki magát olyan rossz bánásmódnak és elhanyagolásnak, a milyenben Thökölynek volt része.[18]

Azonban a nagyvezírrel Nándorfehérvárott megkezdett tanácskozásokat Pápay Drinápolyban azzal fejezte be, hogy a nagyvezír őt egy csausz kíséretében küldi a XV. Lajosnak és Rákóczi-

15 Angyal, 6—7., 31.

16 Az 1716 április 13-án született Lipót valóban Ausztria és Asturia herczege lett, de már november 4. meghalt.

17 Bonnac XV. Lajoshoz 1716 október 16. Angyal, 32.

18 U. ő október 30. Angyal, Adalékok, 33.

nak szóló levéllel. Pápay titkos küldetése ellen, Bonnac szerint,[19] a császáriak semmit sem tehetnek, de a küldetés nem lehet titkos, ha látják, hogy csausz is megy vele. A németek mindent el fognak követni, hogy meghiusítsák a törökök ígéreteit, s Rákóczit a törökökhöz való csatlakozástól s minden merészebb vállalkozástól visszatarthatják, mivel fiai mint kezesek

149. A RÉGI SEVRESI PORCZELLÁNGYÁR.
(Troyon vízfestménye után.)

élnek Bécsben. A csausz francziaországi útja csak kellemetlenséget okozhat XV. Lajosnak.

A fejedelem ezalatt csöndesen élt Grosboisban. Minden hónapban meglátogatta az orléansi herczeget,[20] de ez csak udvariasságszámba ment, mint az özvegy orléansi herczegné meglátogatása is, a melyet a Sèvres közelében levő st-cloudi porczellángyár megtekintésével kötött össze. Az őszszel csak Bourbon herczeg meghívását fogadta el a chantillyi és Toulouse grófét a rambouilleti vadászatokra. Október nagyobb részét, szokott lábbaja miatt, különben is otthon kellett töltenie Grosboisban.[21]

19 Bonnac a királyhoz deczember 24. U. o. 33.
20 Szeptember 22., október 8., november 24. (Sz. Király, 379–380.
21 U. o. 380.

Sehogy sem volt megelégedve azokkal a jelentésekkel, a melyeket *Pápay* tett küldetéséről s meglehetősen önfejű eljárásáról. Ezt október havában határozottan ki is jelentette s egyúttal utasítást küldött neki és *Horváth* Ferencznek, hogy együtt vagy külön miként tárgyaljanak tovább, mint az ő felhatalmazottjai. Mert föltette magában, hogy nem mozdul ki Franciaországból, míg annak rendje-módja szerint egyességet nem köt a törökkel. Pápaynak megparancsolta, hogy addig Drinápolyban ne vegye át a szultán meghívó levelét és fermánját; ha pedig már elindult, térjen vissza. *Bonnac* marquist is megkérte, hogy a szultánnak hozzá küldött követét tartóztassa fel, míg követei egyességet nem kötnek a törökökkel.

Ennek a bölcs óvatosságnak nagy és fontos okai voltak. A fejedelmet nem hiúság vezette, hanem valódi kötelességérzet. Vigyáznia kellett, hogy erdélyi fejedelemségét ne a kereszténység érdekeinek megsértésével szerezze vissza s az orvosság rosszabb ne legyen a betegségnél. A kereszténység érdekei és saját lelkiösmerete nem engedték meg, hogy Erdélyt török hadsereggel hódítsa vissza; a töröktől csak *pénzt* fogadhatott el, hogy azon *önálló keresztény hadsereget* szervezzen. Vigyáznia kellett arra is, hogy a török a visszafoglalandó tartományokból vagy várakból semmit se tartson meg magának s Magyar- és Erdélyországok szabadságait meg ne sértse. Mivel mindehhez sok pénz kellett, magányát nem akarta addig odahagyni, míg önálló eljárásának eszközeit, útját és módját nem biztosította.[22]

Félt a fejedelem, hogy a multak emlékei romlásba viszik és Istenhez fordult, oltalmazza meg minden hiú képzelgéstől, tetszeni akarástól, még a hazaszeretet túlságaitól is; de vezesse a kezét, ha Isten dicsőségével és saját lelke üdvösségével megegyezik. A midőn újra fejedelemséggel kínálták, hálát adott Istennek, hogy fölmentette rangjának kötelességei alól és megengedte, hogy grosboisi csöndes magányában egyedül neki szolgáljon.[23]

[22] Önéletrajz, 302—303.

[23] Önéletrajz, 2—3.

Szent Ágoston vallomásain felbuzdulva, novemberben és deczemberben[24] ő is hozzáfogott vallomásainak megírásához. Úgy hitte, hogy a munka, melyhez fogott, erejét meghaladja, emlékezőtehetsége pedig gyönge annyi mindenféle eseménynek visszaidézésére. Azonban oly gyorsan dolgozott, hogy karácsony táján már az 1700. esztendeig jutott el. Az 1716. év karácsony hetében, a mikor az emberiség újjászületésének emlékét ünnepelte s az emberi természet megújulásának titkát kutatta,[25] saját politikai életének újjászületésére is gondolt. A mikor arról elmélkedett, az emberi természet Ádám által hogyan újult meg, megerősödött az a hite, hogy a multakon okulva kell új feladatokhoz látnia. Elgondolta, hogy Krisztus, kit atyja bölcsesége töltött el, harmincz esztendeig homályban élt, azután pusztában lakott s onnan visszatérve is elutasította magától a világi fejedelemséget, uralmat, hanem rendeltetését követte. Ő szintén követi. Most megint fejedelemsége kormányzására hívják vissza. Nem az élvezetek, nem az uralkodás csábító vágyai vonzzák. A trónra rögös utakon, minden elképzelhető veszedelmen keresztül hívják. Krisztushoz fordul, kövesse-e? A rögös pálya egyenes útra vezeti-e? Őt kéri, ne engedje meg, hogy a veszedelmek előre-látása megzavarja állása kötelességeinek teljesítésében. Engedje remélni akkor is, mikor nincs mit remélnie. Hiszen természetfölötti segedelemre van szüksége, hogy véghezvigye munkáját. Istennek hatalma van csodák tételére s erős hittel hiszi, hogy tesz is csodát, a mikor ki kell jelentenie dicsőségét ama népek előtt, a melyeknek körébe Rákóczit hívják. Az ő erőtelenségében mutassa meg isteni erejét, a melyet segítségül hí, hogy felszabadítsa azt a népet, a melynek élén állott valaha. Tekintsen Isten a nép siralmaira, a szegények, özvegyek sóhajaira. Hallgassa meg a nép kiáltását, derítse föl vakságát.

[24] «A Krisztus születésének ünnepségét megelőző napokban.» U. o., 1.

[25] Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. (Rákóczi önéletrajzában, akad. kiadás, 78–91. Domján fordításában Rákóczi Önéletr. 88–103.) Elhatározásának lélektani magyarázata ez.

Ezalatt Oláhország törökös és kuruczos fejedelmét, Maurocordato Miklóst, a császári csapatok 1716 november 24-ikén magában Bukarestben fogták el s Nagyszebenbe hurczolták; viszont elődjét, a németes, labanczos Kantakuzenos Jánost, a szultán 1717 január 26-ikán Konstantinápolyba vitette és kivégeztette. Utódukat, *Maurocordato* Jánost, mind a ketten elösmerték. Azonban a bujdosó magyarok többé nem tartották tanácsosnak, hogy átutazzanak, vagy éppen hosszasabban tartózkodjanak Oláhországban, hol a határszéli császári katonaság öket könnyen elfoghatja; követték tehát a porta meghívását s egyenesen Törökországba mentek. Erdély császári biztosa és főhadparancsnoka, a mozgalom hírére, november 26-ikán azonnal követelte Rákóczi legfőbb erdélyi híveinek száműzetését; s az erdélyi országgyülés Szebenben 1717 január 28-ikán teljesítette is kívánságát. Zágoni *Mikes* Kelement, Nagyajtai *Cserey* Jánost, Csernátoni *Kálnoky* Mihályt, Tordai *Joó* Jánost, *Pápay* Jánost, *Hajdú*, másképp Makkfalvi *Dósa* Mihályt, Dévai *Csáky* Andrást, kik nemcsak résztvettek Rákóczi fölkelésében, hanem a szatmári béke után is megmaradtak hűtelenségökben s mindmaig visszautasítván a felajánlott cs. kir. kegyelmet, a hazán kívül maradtak, az 1712 márczius 30-ikán kiadott rendelet és a hazai törvények értelmében *felségárulóknak* nyilvánították s mint Károly erdélyi fejedelem lázadó ellenségeit fejök, tisztségök, megyei és székely ősi vagy szerzett ingó és ingatlan vagyonuk elkobzására ítélték.[26] A gubernium megbízta Háromszék tisztjeit, továbbá *Gidófalvy* Gábort és *Bartha* Andrást Mikesnek a kincstárra visszaszállt javai fölbecslésével; de Mikes édes anyjának javait nem engedte lefoglalni.[27] Ennek a törvényczikkelynek eltörléséről a nemzet akkor sem gondoskodott, mikor az 1715:XLIX. törvényczikkelyt az 1906:XX. t.-cz.-ben

[26] Fogalmazványa és egykorú másolata az Erdélyi Nemz. Múzeumban, Kemény-gyüjt., 1717 január 28. Mikes eddigi életrajzai nem említik.

[27] 1716 február 16. U. o. A makkfalvi Dósa-család iratai közt (melyeket Dózsa Endre alispán közölt velem) Dósa Mihály nevét nem találom.

eltörölte; kétségkívül azért nem, mert a két ország egyesülése következtében ennek hatálya amarra is kiterjedt.

Talaba Máté, Esterházy Antal egykori hadsegéde s ösmert diplomata, időközben arra sürgette *Bonnac* konstantinápolyi

150. OLÁH NEMESASSZONY.

franczia követet, hogy *Pápayt* a kikötőben horgonyzó valamelyik franczia hajóval azonnal Franciaországba küldje Rákóczihoz a szultán levelével. A követ őt drinápolyi útja tapasztalataival kívánta kiábrándítani. A magyarok alkalmasint hiában várakoznak Rákóczira, a kinek sok oka van a maradásra s a kit meg is kellene győzni arról, hogy segítségre itten nem számíthat, mert Törökország viszonyai még sohasem voltak

ilyen zavarosak.[28] A nagyvezír azonban január 13-ikán a reiseffendi, a kiaja és a két franczia tolmács: *Fornetti* és *Ponson* jelenlétében megmondta Bonnacnak, hogy a háború folytatására nézve nagyon előnyös volna *Rákóczi* bejövetele; ennélfogva írt is neki s Pápayt egy kapudsi basával küldi hozzá. A követ megjegyezte, hogy hasznos lehet ugyan a szultánra nézve, ha a császár erejének egy részét a magyarok lekötik; de ez az adott helyzetben bajosan fog menni, mert Rákóczi nem alakíthat hadtestet sem itt, sem a császári seregekkel megrakott magyar területen. Ha a porta másképp gondolkozik, ne küldjön Francziaországba kapudsi (ajtónálló) basát, mert ennek az útja elárulja tervét, a melyet Konstantinápolyban *Pápay* már is kifecsegett. Mivel még semmi sincs rendben, nem valószínű, hogy Rákóczi koczkára tegye Bécsben kezesek gyanánt tartott gyermekeinek életét. Hiszen vannak itt más magyarok is, a kik csak olyan hasznos szolgálatokat tehetnek, mint Rákóczi. Könnyebben is elhatározhatják magukat s nem teszik ki a Rákóczi-fiúkat sem a császár bosszújának.[29]

Nem akarta, hogy ennyire zaklassák a fejedelmet olyan emberek, kik a helyzetet nem képesek felfogni. Temesvár, Oláhország a császáriaké, Moldva ingadozik. A bujdosók önmagukat és a törököket ámítják azzal, hogy ha Rákóczi tízezer emberrel jelenik meg a határon, az egész Magyarország fölkél. De a magyaroknak ezt a biztatását nem lehet kiverni a törökök fejéből s most a világnak legegyügyűbb dolga foglalkoztatja a portát. Pápay és Horváth a törökök szája íze szerint úgy kiszínezték Rákóczi jövetelének sikerét, hogy egészen meggyőzték a porta minisztereit. Még Bercsényire, Forgáchra sem bíznak csapatokat Rákóczi érkezése előtt. Pedig nyolcz hónapnál előbb nem lehet számítani Pápay s a kapudsi basa útjának sikerére, holott akkorra már alkalmasint véget ér a háború s el is felejtik a dolgot.[30]

[28] Bonnac a királyhoz 1716 deczember 28. Angyal, 33–34.

[29] U. az 1717 január 23. U. o. 34–35.

[30] U. o., 35–36.

Bercsényi, a ki január 26-ikán[31] érkezett Drinápolyba, *Ibrahim* kajmakámot, a szultán vejét és miniszterét csodálkozásba ejtette a Lengyelországból hozott hírekkel. A svéd király kibékült a dán és porosz királyokkal, de folytatja a háborút a czárral, Lengyelország dolgai pedig zavarosabbak, mint valaha. A hírek egy részét Bonnac is megerősítette, de már másnap találkozott a főtábornokkal. Megmondta a nagyúr miniszterei-nek, hogy eljárásuk nem elég gyakorlati. A fölkelést könnyebben és pontosabban megcsinálhatják Bercsényivel, mint Rákóczival. Bercsényi, a ki nem Rákóczi kiszorítására jött ide, hanem azért, mert a császári miniszterek üldözései miatt Lengyelországban már nem volt biztonságban, a föladat nehézségeit ismerte; már sokat tanácskozott a török miniszterekkel és «sok szelleme lévén», kiábrándította őket Pápaynak s Horváthnak nem egy téves eszméjéből. Rákóczi jövetelében sem hitt s rajta volt, hogy a kapudsi basát visszahíjják, ha még el nem indult.

Bonnac helyesen gyanította,[32] hogy Rákóczi óvatos lesz és bajosan szánja el magát remetesége odahagyására. A franczia királyra nézve sem lehet kellemes, hogy, mikor tiszteletben tartja a császárral kötött rastadti békét, országából egy ember a császár megtámadására siessen. Erre nincs is szükség, mert Bercsényi nélküle is megteszi a magáét, ha cselekedni hagyják s az időt most sem vesztegeti hiában. Egyébiránt a törökök június előtt[33] úgy sem folytathatják a háborút, mert lovaik negyvennapi tavaszi füveltetése előtt nem indulnak, a határok pedig messze vannak. Rákóczi meghívatása a háború folytatását jelentette; de még mindig bizonytalan volt, akar-e jönni Rákóczi s ha akar is, a franczia király megengedi-e jövetelét. A törökök számítanak rá s már 50.000 tallért adtak Bercsényinek hadak fogadására. Attól nem lehet tartani, hogy ha Rákóczi csakugyan elindul, a törökök az ő utazása közben békét kötnek; de Bon-

[31] «Hat napja», irta Bonnac XV. Lajosnak február 3. Angyal, Adalékok Rákóczi bujdosásához, 37.

[32] XV. Lajoshoz márczius 1. Angyal, 40.

[33] Bonnac D'Huxelles tábornagyhoz február 25. U. o. 43.

nac a külügyi tanács elnökét, *d'Huxelles* tábornagyot is úgy tájékoztatta,[34] hogy a háború folytatásához nem szükséges Rákóczi jelenléte. Bercsényi jól, sőt jobban is elvégzi a szükséges dolgokat.[35] D'Huxelles eleinte valóban még azt sem akarta, hogy a régens elfogadja Rákóczi megbizottját. A fejedelem tiltakozott ez ellen s az orléansi herczeg előtt emlékiratban fejtegette, mennyire fáj neki ez a dolog, mely Francziaországnak oly keveset használ, dicsőségének annyira árt. Utóbb a régenst nemcsak Toulouse grófnak, hanem magának d'Huxellesnek jelenlétében tájékoztatta tervéről, a melyet Francziaország érdekeinek és hasznának előmozdítására készített; s ekkor megígérték, hogy *kéz alatt* pártolni fogják.[36]

A kapudsi basák közül a *küccük báhri aga* (kis tengeri aga, vagyis második tengernagy) februárius 24-ikén Pápayval együtt elutazott Rákóczihoz,[37] kinek érkezését a nagyvezír napról-napra várta.[38] Pápay márczius elején Rákóczival a marseillesi kórházból tudatta megérkezését. Ezt a levelet Toulouse grófja juttatta el a fejedelemhez, ki a nagyhetet (márczius 21—27.) grosboisi remeteségében akarta eltölteni. A gróffal havonkint kétszer most is kirándult Rambouilletbe; egyébként, úgy látszott, csak az a gondja, hogy rendbehozza grosboisi kis kertjét és lakását. Kertjének virágai közt, kézi munkáiban, festésben, rajzolásban keresett szórakozást. Néha azon vette észre magát, hogy mindez elvonja a lelki gyakorlatoktól; de legalább is észrevétette vele, hogy nemcsak lelkéről, de testéről, egészségéről is kell gondoskodnia. Kereste az élő hitet, meg lévén győződve, hogy a ki erősen hisz, erősen is akar;[39] de a politikai viszonyok kizavarták csöndes elmélkedéseiből.

Pápaynak Párisba érkezéséről értesülve, meghagyta, hogy ösmeretlenül tartózkodjék Grosbois szomszédságában, hol házat

34 Februárius 25. U. o. 44.

35 Pecquethez februárius 25. U. o. 45.

36 1724 márczius 3. Fiedler, II. 534. Ellenben az óvatos Bonnac nem is felelt Rákóczi két levelére. Angyal, 46.

37 Kath. Szemle, 1903. 757. és Bonnac levele márczius 9. Angyal, 45.

38 Angyal 47. Küldetésöket a svéd királylyal is tudatta. U. o.

39 Önéletrajz, 304—308.

bérelt vendégeinek elszállásolására. *Ilosvayt* küldte hozzá, hogy jövetele okát megtudja s őt titoktartásra intse. Pápay tudatta, hogy nem kapta a fejedelem parancsait, de hozza a szultán és a nagyvezír leveleit s tisztelegni akar előtte a kapudsi basával együtt, hogy határozatát s elutazását siettesse. Márczius 24-ikén, hogy nagyheti ájtatosságának megszakítása saját cselédjei körében se keltsen föltűnést, Rákóczi a szomszédos erdőben fogadta Pápayt, a ki itten ismételve találkozott vele s átnyújtotta *III. Ahmed* szultán aranyos borítékú, aranyos pecsétű, ezüst tokba helyezett levelét. Rákóczinak jól esett ez a kitűntetés, mert egy igazi világbirodalom uralkodója így csak egyenlő rangú uralkodóknak szokott írni s erdélyi fejedelem hasonló kitűntetésben még nem részesült.[40]

151. III. AHMED SZULTAN.

A szultán[41] hivatkozott Rákóczi őseinek igaz és őszinte barátságára, a melylyel a felséges Ottomán-ház iránt viseltettek, hogy meghálálják a magyar nemzet iránt tanusított jóságát, melylyel a német zsarnokság s elnyomatás alól felszabadítani ügyekezett. A porta ezt a jóságot kiterjeszteni akarta rá is, a ki követei útján egyszer-kétszer kérte segítségét, csakhogy akkor

40 Önéletrajz, 308–9.

41 Levelének franczia fordítása Angyalnál, 41–42. Rásid efendi szerint (Kath. Szemle, 1903. 755.) az volt a levél tartalma, hogy a szultán a magyar és az erdélyi királyságot, melyek öröklött országai, de egy idő óta a német nép kezében vannak, magas birodalmából mostan Rákofdsi-oglunak adományozza úgy, ahogy azt a szultán nagy őseinek ideje óta Rákofdsi atyja és elődjei bírták. (III. Ahmed maga 1703-ban lépett trónra).

a porta és a császár közt még nem bomlott fel a béke s a porta nem is akarta azt megszegni, tehát határozott feleletet nem adhatott. A mikor azonban a béke mégis felbomlott, megérkezett Rákóczi ügyvivője és minisztere, *Pápay* Jani, a ki nagy ember a Messiás vallásán levők közt s legyen is boldog a halála. Megismertette a szultánnal az ellenség veszedelmes eljárását, a magyarok elnyomatását s kijelentette, hogy az ellenség megtörésére Rákóczi felajánlja szolgálatait és közreműködését. Pápay Jani többször tanácskozott a nagyvezírrel és főtábornokával, *Khalil* basával, a kinek az Isten adjon örök dicsőséget és gyarapítsa hatalmát. Értekeztek Rákóczinak, Erdélynek és Magyarországnak ügyeiről. A nagyúr elhatározta, hogy ha Rákóczi bejön, csapatokkal és más szükséges dolgokkal megsegíti s készpénzzel fizeti fegyelmezett csapatait, a melyeket a vele szövetséges fejedelmek területén gyüjt. Őt, a magyarokat s az erdélyieket a Bethlen Gábor korabeli kedvezésekben részesíti s arra az esetre, ha a fejedelem megérkezése előtt vagy után a porta béketárgyalásokba bocsátkozik a németekkel, a porta megszabadítja Erdély- és Magyarországot a németek igájától s a békébe foglalja Rákóczit, Erdélyt és Magyarországot. Mivel Rákóczi *egyik* feje Erdély és Magyarország szövetkezett rendjeinek, szükséges, hogy a magas portával együtt törekedjék felszabadítani Erdélyt és Magyarországot a németek uralma alól. Ez országok neki engedelmeskedjenek, s a gonoszokat, a kik elég merészek volnának megverekedni a muzulmán sereggel, megöljék és rabszolgákká tegyék. De a városok és várak lakosait nem viszik rabságra, nem fosztják ki, hanem állapotukban megtartják. Mihelyt Rákóczi az országba érkezik, a fényes portától pénzsegítséget kap. A szultán nem kételkedik, hogy ha a fejedelem természetes jóindulatát, bátorságát, buzgóságát megtartja, a porta jó sikerét láthatja szolgálatainak. Ha Isten úgy akarja, hogy Rákóczi a portára érkezzék, a szultán meghallgatja Magyar- és Erdélyországra vonatkozó kívánságait, sőt ezeket belefoglalja a császárral köthető békébe is; és jelen levele rendjén, vala-

mint Pápay útján biztosítja, hogy a magyar nemzetet védelmébe veszi.

Átadta Pápay *Ibrahim* kajmakám levelét is, a mely szerint a szultán a leghatározottabban ígéri, hogy helyreállítja Magyarország jogait és szabadságait, a lugosi és a karánsebesi bánságok, valamint a temesi grófság területeit az erdélyi fejedelemséghez csatolja, s készpénzben kétmillió ötszázezer tallér segítséget ad. Keresztény foglyokat ajándékoz neki, hogy belőlük rendes hadsereget alakítson, s katonai intézkedéseinek és hadvezetésének önállóságát biztosítja. Kijelenti, hogy az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Magyarország szabadságainak biztosítása nélkül békét nem köt. Mindezt a szultán külön íratban is kijelentette; azonban a latin fordítás olyan hibás és hiányos volt, hogy az ígéreteket ebben az alakban a fejedelem nagyon homályosaknak, értelmüket elcsavarhatóknak találta.[42] Pápay nem tagadta, hogy vannak benne kétértelműségek, de megjegyezte, hogy ez már a módosított és javított szöveg, mely a nagyvezír és az összes miniszterek hozzájárulásával s azzal az őszinte ügyekezettel készült, hogy Rákóczinak minden követelését teljesítsék. A fejedelemnek tehát élnie kell a megtiszteltetéssel és a jó alkalommal. Föl kell szabadítnia hazáját s növelnie is azt a a töröknél maradt terűletekkel. A török nemzet és a szultán belé veti legfőbb reménységét; a minisztérium is egy szívvel, lélekkel óhajtja jövetelét. Feleljen meg a bizalomnak, s éljen az idővel; mert ha késlekedik, a helyzet még ezen a nyáron nagyon megváltozik, akár győz a török, akár vereséget szenved. A törökök pétervárad csatavesztése ne csüggeszsze. Van katonaságuk, ágyújok, mindenféle hadiszerszámuk, pénzök, mert a hosszú béke alatt a szultán mindezekről gondoskodott. A szultán idáig nem vágyakozott keresztény fejedelmek barátságára,

42 Bizonytalanok és általánosak, a mik jóra vagy rosszra fordulhatnak — írta az orléansi herczegnek 1722 május 24-én. (Fiedler, II. 513.) Az okosság — úgymond — azt tanácsolta, hogy ne bízzék bennök; de a kötelesség azt parancsolta, hogy — pusztán a személyét fenyegető veszedelmektől tartva — ne utasítsa vissza.

hadjárataiban egyikkel sem szövetkezett, s egyiket sem hítta magához. Ezt először Rákóczival teszi. Ha tehát ajánlatát visszautasítja, megtörténhetik, hogy a bosszús szultán tatárokat küld a magyarokra, vagy valamelyik tábornokát állítja a magyar hadsereg élére, s azt ülteti Erdély trónjára, a mi rendkívül sokat ártana a hazának, a szövetkezett rendeknek, az erdélyi fejedelemségnek és a nemzetnek.[43]

A fejedelem tudta, hogy Törökországban élő tábornokai sem értenek egyet és viszálykodnak, de hűségökben nem kételkedett s Pápay gyanúsításának hitelt nem adott. Az egész előadásból az ragadta meg legjobban a figyelmét, hogy *Magyar- és Erdélyország megint független lehet,* és szabadságát *önálló hadsereg* biztosíthatja. A szultán mindezt csak általánosságokban ígérte meg, de kijelentette, hogy mihelyt megérkezik, rendes szerződést köt vele s teljesíti Magyarországra és Erdélyre vonatkozó minden kívánságát. Alaposnak találta Pápay aggodalmát, hogy a szultán ily körülmények közt minden levelezést huzavonának és bizalmatlanságnak tekintene.

Visszavonult tehát Grosboisba s még három napot töltött csendes ájtatosságban, elmélkedésben. Titkát egyesegyedül gyóntatójával közölte, a ki megnyugtatta, hogy kötelessége még az ájtatosságnál is előbbre való. Nagyszombat napján tehát, Krisztus feltámadása és saját születése ünnepén, bevitte az *orléansi kormányzó herczeghez* a szultán levelét és mint jó barátjával, zárt ajtók mögött közölte vele annak tartalmát.

A herczeg a latin fordítást gyanúsnak, egyes kifejezéseit, szavait szándékosan homályosaknak, félreérthetőknek találta. Nem tagadta, hogy a fejedelem útja és a török háború hasznos a franciáknak, de még sem ajánlta, hogy ilyen határozatlan és kétséges ígéretek alapján koczkáztassa személyét. Kérte, gondoljon a megelőző esetekre, különösen a svéd király példájára, hogyan bántak vele. Értesült, hogy a törökök már békét kértek

43 Önéletrajz, 309–311.

a császártól. Várja meg legalább a nyár végét. Hiszen ha a törököket tönkreteszik s ő közöttük lesz, megeshetik, hogy a béke kedvéért kiszolgáltatják ellenségeinek. A fejedelem azonban megjegyezte, hogy esküvel fogadta meg fejedelemségének s a vele szövetkezett rendeknek fölszabadítását. Biztonságukról élete koczkáztatásával is kell gondoskodnia, mert sorsa az utolsó válság előtt áll: *akár a németek győznek, akár a törökök*, Magyarországot a tatárpusztítástól csak az ő megjelenése mentheti meg. Idáig nem volt rá eset, hogy a török szultán valamely keresztény fejedelem barátságát keresse. Ausztriát sok más fejedelem gyülöli, mert fél tőle; ha tehát ő a török háború idején önálló hadsereggel támad reá, szívesen szövetkeznek vele. A szultán őket pénzzel is segítheti. Azt hiszi, addig kell a vasat ütni, míg meleg s ilyen jó alkalmat elszalasztani nem szabad. A törököket csak az ő megjelenése tarthatja vissza a béke megkötésétől; ha nem megy, bizonyosan megkötik. A levél szavainak homályossága eloszlik, ha elfogadják azt a szerződést, a melynek pontjait Drinápolyba már elküldte. A tábornokainak tett ígéretek következtében reméli, hogy ezeket a pontokat elfogadják. *Attól nem retten vissza, hogy kiadhatják; pedig tudja, hogy akkor gyalázatosan kivégzik. Nem fél a méregtől, a tenger és a háború viszontagságaitól*, mikre méltóságánál és kötelességénél fogva mindenkor készen áll. Személyesen megy Törökországba, hogy lássa, miben áll a dolog.

152. FÜLÖP ORLÉANSI HERCZEG, RÉGENS.

A régens filozófusnak nevezte őt. Ellenvetéseket tett és csodálkozott elhatározásán. Intette, hogy semmire se vállalkozzék, míg a törökök be nem váltják ígéreteiket; egyébiránt nem bíztatta, de le sem beszélte. Megmondta, hogy *hivatalosan* semmit sem tehet érte; azonban, *mint barátja*, biztosította, hogy, a mennyire lehet, őszintén segíti mindenben, a miben használna lehet.[44]

XI.

BÚCSÚ FRANCZIAORSZÁGTÓL.

— 1717. szeptember 16. —

Az orléansi herczeg nem avatta be a politikai titkokba *Berry* herczegnét, vagy kedveseit, különösen a szép *Parabère* asszonyt, még múlató társait sem, a kiket ő nevezett el rouéknak, kötnivalóknak. Az országot Rákóczi barátai: *La Villière, Villeroi* és *Torcy* meghallgatásával kormányozta;[1] de ezek az urak harcz helyett most már barátságot kerestek az osztrákokkal s így Rákóczinak sem állott érdekében, hogy a herczeget a törökökkel folytatott tárgyalásai minden titkáról értesítse.[2] Istentől kért tanácsot s húsvét napjaiban (márczius 28—29.) magába zárkózva elmélkedett.[3] «A mi jó, becsületes Rákóczi herczegünk — írta az öreg orléansi herczegné[4] — éppenséggel és semmiképpen sem kicsapongó; szorgalmasan, majdnem sokat is imádkozik, s valósággal ájtatosnak mondható. Hogy a törökökhöz megy, nem csoda; mert a császár rosszúl bánik vele, élete ellen tör; a törökök pedig megigérték Rákóczinak, hogy nélküle nem kötnek békét s

44 Rákóczi önéletrajza, 311—313. Levele az orléansi herczeghez. 1722 május 24. Fiedler, II. 513. Emlékeztette «Sárosy gróffal» milyen természetesen és nyiltan beszélt.

1 Vie, journées et conduite personelle de M. le duc d'Orléans. St. Simon, XII. 440—446.

2 Rákóczi önéletr. 314.

3 U. o. 313.

4 Briefe der Elisabeth Charlotte, 152.

visszasegítik fejedelemségébe.» Most már, a nagyvezírrel és a kajmakámmal tanácskozva, Bercsényi is arra buzdította, hogy teljesítse a szultán kívánságát, bízzék becsületszóval erősített igéreteiben, ne vesztegesse az időt a szerződés alakszerű megkötésével, hanem jöjjön be azonnal. A porta oly kitünően gondoskodott róla, hogy bejövetelekor többet ő maga sem kívánhat; meg kell hajolnia a tett intézkedések előtt s köszönetet mondania a portának.

Rákóczit meglepte, hogy Bercsényi ajánlja az elutazást, holott Pápay szerint ezt nem óhajtja, mert a porta támogatásával a vonakodó Rákóczi helyett maga akar Erdély és a Magyar Szövetség fejedelme lenni. Ez nagyon méltatlan vád volt, mert hiszen a magyar szövetkezett rendek főnökei április 10-én újra letették az esküt II. Rákóczi Ferencz, mint a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme iránt, sőt *Esterházy* Antal azonnal be is küldte az országba *Pap* István kapitányt és *Sarmasághy* Ádámot a toborzás megkezdése végett.[5] A fejedelem mindamellett még erősebben elhatározta, hogy nem mozdúl, míg keze közt nincs a szerződés, a melynek kieszközlését *Horváth* Ferenczre, Pápay portai helyettesére bízta. Pápay megérkeztéről s elhatározásáról a portát is értesítette, de megírta, hogy mindakettőjük érdekében csak akkor kel útra, ha a fejedelmek barátságát vagy éppen szövetségét kieszközölheti.[6] A nagyvezír akkor már értesítette a svéd királyt, hogy «barátját, az igen tisztelt Rákóczi fejedelmet» napról napra várja, *Bonnac* pedig *Bezenval* varsói és *De Camprédon* moszkvai követ útján tájékoztatta a lengyel és az orosz diplomáciát.[7]

Azt beszélték, hogy a szultán hadai egyszerre többfelől rontanak Erdélyre. Rákóczi hívei nem a tatárokhoz, hanem egyenesen a törökökhöz csatlakoznának, a betöréskor minden erőszakoskodástól tartózkodnának, mert ők nem a zsarnokság, hanem a magyar szabadság érdekében viselik ezt a háborút. Még a török katonák is magyar ruhát viselnének, hogy az erdélyieket megnyerjék.[8]

5 Hurmuzaki, Documente, VI. 170–2.
6 Önéletrajz. 313–4.
7 Angyal, 46–47.
8 Hurmuzaki, VI. 178–9.

A szultán parancsa szerint *Regeb* basa szeraszkiernek 30,000 törökkel, *Nuradin* tatár szultánnak 10,000 tatárral, s a két oláh vajdának is tekintélyes hadakkal kellett volna betörnie Erdélybe s a fejedelem útját biztosítania.[9]

Rákóczinak még messzebbmenő tervei voltak. Azt a hármasszövetséget, a melyet Francziaország, Anglia és Hollandia kevéssel azelőtt[10] kötött, hogy V. Fülöp spanyol királynak trónrajutását meggátolja, egy franczia-orosz-porosz szövetséggel akarta kiegészíteni s a magyar-kérdésre hasznosabbá tenni. Sokat tárgyalt erről az orléansi herczeggel mint kormányzóval s azt hitte, nem idegenkedik tőle egykori szövetségese sem, *Nagy Péter* czár, a kit akkor vártak Párisba. A czár április 25-én érkezett Calaisba, de sok időt töltött a vidéken. Május 7-én[11] végre Beaumontba ment, hol a király nevében *Tessé* tábornagy fogadta, még az este Párisba kísérte, s azontúl igen gyakran találkozott vele szállásán, a Lesdignières-palotában s máshol. A naplóban,[12] a melyet ott tartózkodásáról a lapok közöltek, Rákócziról nincsen szó; de ösmeretes, hogy pl. május 17-én a czár együtt villásreggelizett Rákóczival, a ki azután kérésére elkísérte Meudonba is, hogy együtt nézzék meg a király lovait, kertjét, parkját.[13] A királyi család tagjainak meglátogatásakor a fejedelem máskor is gyakran értekezett vele,[14] a mi egy kissé idegessé tette gróf *Königsegg* császári követet, ki *Vireck* és *Kniphausen* útján a czár minden lépésére ügyelt. Rákóczi nem is titkolta Kniphausen előtt, hogy a törökök erősen híjják s ő be is megy közéjök.[15] Jól gyanította, hogy a czár nem idegenkedik a szövetségtől; miniszterei: *Safirow*, *Kurakin* és *Tolsztoj* — amazok Rákóczinak régibb ösmerősei — folytonosan tárgyaltak

9 A szultán Maurocordatohoz június 3. Hurmuzaki, Documente, 180. Az egészet Bercsényi tervének tartották. (Rosetti jún. 13., u. o. 183.)

10 Angliával 1716 szeptember 30-án (végképpen november 28-án), Hollandiával 1717 január 14-én.

11 Fama, CCI. 793—5. Rákóczi önéletrajza, 314. Hist. Bildersaal, VIII. 171.

12 Fama CCI. 795—808.

13 St. Simon, XIV. 27.

14 Rákóczi, önéletr. 314. Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 21. Angyal, 53.

15 St. Simon, XIV. 67.

a franczia miniszterekkel, a kiket a fejedelem nem tartott elég őszintéknek. O maga annál őszintébben adta elő terveit a czárnak, a ki azonban azokat veszedelmeseknek és aggasztóknak találta. Ügyekezett lebeszélni barátját az elutazásról, de megigérte, hogy közbenjár a török-béke megkötésénél, ha erre fölszólítják. Francziaország nevében az orléansi herczeg hasonló nyilatkozatot tett. A fejedelem ezek után nem ok nélkül remélte, hogy az erőtelen szatmári béke helyett majdan Orosz-, Francziaés Törökország, valamint szövetségeseik biztosítják Magyarország függetlenségét. Már pedig augusztus 4-én Franczia-, Orosz- és Poroszország, a lezajlott szabadságharczban Magyarország legjobb barátai, a hármasszövetséget valóban megkötötték. Egy *Welez* nevű gazember,[16] ki a fejedelmet Francziaországba követte, ura kegyét elvesztve, fölajánlotta szolgálatait Königseggnek. Megigérte, hogy mindenről értesíti, a mit megtud. Átadta Rákóczinak egy állítólag elfogott levelét, a melyben feleségét tudósítja, hogy Párisban tárgyalásokat folytatott a czárral s ezek a svéd és a lengyel királyokra is kiterjednek. Welez legkönnyebbnek tartotta volna, hogy Rákóczit pápai területen, Avignon vidékén gyilkolják meg, mert a pápai felsőbbségtől nincs mit félni. Hamburgban elfogattak egy *Chavigny* nevű tisztet is, a kit Rákóczi kül-

153. KURAKIN HERCZEG.

16 St. Simon, XIV. 153.

dött Lengyelországba, a kit azonban most a császár nevében kivégeztek.

Törökországban biztosra vették Rákóczi jövetelét, a mire annál jobban számítottak, mert a németek új és nagyszerű hadikészületeket tettek s remélték, meghiúsíthatják azokat a reményeket, a miket a szultán Rákóczi jöveteléhez fűz.[17] A fejedelem egyremásra küldözgette utasításait a törökországi magyarokhoz, de nem a franczia külügyi, hanem a tengerészeti tanács leveleivel, a mi bántotta de Bonnacot, mert így *Horváth* Ferencz előbb értesült az ügy állásáról, a mi a különben is gyanakvó törököket bizalmatlanokká tette vele szemben.[18] A kis király,[19] vagy inkább a franczia kormány, a czár távozása[20] után nagyon veszedelmesnek tartotta volna a portát megtartani abban a hitben, a mit Rákóczi ügyvivői keltettek, hogy Rákóczi puszta megjelenése fölkelést támasztana Magyarországban a császár ellen. A törököknek be kell látniok, hogy csak a maguk erejére támaszkodhatnak, mert ha továbbra is bíznak a magyaroktól keltett hiú reményekben s nem tesznek meg mindent a háború folytatására, olyan békét kell elfogadniok, a milyet a császár ajánl. Egy 20,000 főnyi zsoldos svájczi had felfogadásában épp úgy nem bizhatnak, mint a magyarokban, a kik nem felejthetik el, a szultán milyen keveset törődött velök utolsó küzdelmeikben, s Rákóczi elődjeivel szemben is milyen hibákat követett el.

Két hajón húsz ember kíséretében *Mehemet Bahri* kapudsi basa akkor már Toulonba érkezett.[21] Párisba magánügyekben, mint gabonakereskedő akart menni, mert, negyven esztendeig állván a porta szolgálatában, tudta, hogy kellemetlen volna a franczia kormányra, s ezt összeütközésbe hozná a császárral,

17 Bonnac, június 15. Angyal, 48.

18 Bonnac d'Huxelleshez június 17. Angyal, 48.

19 xv. Lajos és d'Huxelles levelei Bonnachoz július 6-ról. U. o. 48—50.

20 Rákóczi szerint (Önéletrajz, 314.) június elején, mikor a czár Párisból eltávozott; ez azonban csak 20-án történt. V. ö. de Guichen, Pierre le Grand et le premier traité franco-russe. (Kivált 245—282.)

21 Talán ugyanaz a csausz, ki, Dangeau szerint (Journal, xvii. 132.), július 18-án szállt ki Marseilleben s a szultán nevében Erdély «föllázítására» szólította fel. Beszélték (u. o. xvii. 139.), hogy Bercsényi alatt Erdély már föl is kelt.

ha mint a porta követe jelennék meg Rákóczi előtt. A fejedelem, az orléansi herczeggel egyetértve, valóban szerette volna, hogy Toulonban várakozzék Rákóczira, mert Párisba jövetele diplomácziai magyarázatokra, s talán bonyodalmakra adhatna alkalmat.[22] A basa elküldte Rákóczihoz, d'Huxelleshez és Toulouse grófhoz a nagyvezír és a kapudán basa (török tengernagy) leveleit, de *Defiennes* párisi török tolmács útján figyelmeztette a kormányt, hogy szóbeli üzenetet is hozott.[23] Előállt *Alboér* konstantinápolyi nagykereskedő is azzal a követeléssel, hogy a franczia kormánytól megkapja 81,699 livrenyi követelését, a melylyel a Rákóczinak az öreg király megbízásából tett szállítások fejében még tartoztak neki, s a melynek kifizetését, egy ötödrész leütésével, meg is igérték.[24] Ennél is kellemetlenebb volt, hogy *Mehemet Bahri* basa mint a szultán követe akart megjelenni Rákóczinál, a ki azonban — az orléansi herczeggel egyetértve — Pápayt sietve hozzá küldte, hogy Toulonban való maradásra kérje, mit a basa meg is igért. *Horváth* Ferencz ezalatt értesítette urát, hogy a portán elő sem állott követelésével, mert úgyis tudja, hogyha megjön, függőben hagyott kívánságait teljesítik.[25]

A fejedelem bosszúsan intette erre s figyelmeztette, hogy ebben az ügyben a czárral is tárgyalt, mire Horváth csakugyan újból beszélt a török miniszterekkel,[26] s így az okoskodó ember valamennyire jóvá tette múlasztását. Azonban a fejedelem, kinek óvatosságát a francziák is helyeselték,[27] minden részlet elintézésére most már valóban nem várakozhatott. A törökök, kik bizonytalan helyzetökben nem akartak, de nem is tudtak pénzt küldeni a svéd királynak, Rákóczi után még mindig vágyakoztak, ha napról napra kevesebbet bíztak is Magyarország fölkelésében. Bántotta őket Rákóczinak Párisban a czárral folytatott

22 Rákóczi önéletrajza, 314. Pecquet levele Bonnachoz, augusztus 2. Angyal, 52.

23 Mehemet Bahri levele, Angyal, 50—51.

24 Bonnac a királyhoz július 25. U. o. 51—52.

25 Önéletrajz, 314—5.

26 Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 21. Angyal, 53.

27 Bonnac Pecquethez, augusztus 2. U. o. 52.

tárgyalása is, de senki sem hitte, hogy beavatkozásával a czár koczkára tegye a pruthi békességet.[28]

A fejedelem attól tarthatott, hogy a németek folytonos győzedelmei következtében a törökök elcsüggednek s nélküle is megkötik a békét. *Savoyai Jenő* június 18-án már Nándorfehérvárt is ostrom alá vette. Fölmentésére *Khalil* nagyvezír Nis alatt hatalmas sereget vont össze. Akár egyiknek, akár másiknak a győzelme veszedelmes volt Rákóczira nézve. Csöndes magányában a fejedelem Istentől kért tanácsot.[29] A törökök fényes igéretei nem vakították el s kelleténél jobban nem bízott bennök. Nem vágyott fényre, hatalomra, mert a magányt már megszerette. Sejtette, tudta, hogy veszedelmek, csapások várakoznak reá. De mindent jól megfontolva, bűnnek tartotta volna, hogy bizalmatlanságból elálljon kötelessége teljesítésétől és hogy hazájára, Erdélyre zúdítsa a tatár hadakat. Már azelőtt kikötötte, hogy tatárokat a törökök ne küldjenek a Magyarországban álló császáriak ellen. A porta ezt meg is igérte, de mivel a fejedelemre s a magyarok fölkelésére hiában várakozott, csakugyan

154. ALBERONI BIBORNOK.

[28] Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 25. U o. 53.

[29] Lelki küzdelmeiről önmaga fest képet. Önéletrajz, 315.

a tatárok beküldésével kötötte le a császáriak erejének egy részét.[30]

«A törökök őszinte barátja», Rákóczi — *Mehemet* nagyvezír szerint[31] — eközben egyik levelet a másik után írta *Horváth* Ferenczhez, a kit biztosított a porta iránt való barátságáról, buzgóságáról s egyes keresztény fejedelmekkel folytatott tárgyalásairól. Annál inkább nyugtalanította a nagyvezírt, mikor ez a levelezés egyszerre megakadt. Remélte, hogy ebben nincsen része igen tisztelt, igen szeretett, nagy barátjának, a franczia «császárnak», a kinek őszinte és régi barátságát már sok alkalommal tapasztalták. A dolgok rendje Istentől függ s a nagyvezír remélte, hogy Isten segítségével a törökök mindenkor győznek s bosszút állhatnak ellenségeiken. Ezt Rákóczi egy török-spanyol szövetség megkötésével akarta elősegíteni.

Erdélyben elfogott levelekből értesült volna a bécsi udvar, hogy *Alberoni* bibornok, spanyol miniszter, Rákóczival a török-spanyol szövetség megkötéséről tárgyal. A Rómából császári olasz területen át hazatérő spanyol követet a gyanakodó császáriak elfogták, s iratait elkobozták. A sértés megbosszúlására V. Fülöp nyiltan háborúra készült a császár ellen s a Barcellonában a törökök ellen szedett hajóhadat[32] július 5-én a császár nápolyi királysága ellen küldötte.

Rákóczi azt hitte, álmodik, mikor a nagyszerű hadikészületekről hallott. A csodával határosnak tartotta ezt a váratlan változást. Hogy megbizonyodjék róla, azonnal értekezett[33] *Cellamare* (Giudice duc de Giovenazzo Antal) herczeggel, a ki, mint spanyol követ, XIV. Lajos utolsó esztendejében jött a franczia udvarba. Idáig csak a király fölkelésekor, az előszobában találkozott vele, a hol közönyös dolgokról szoktak beszélgetni.[34] Ez a találkozás az Académie des belles lettresben,

30 A tatárok utolsó beütésének történetét Szilágyi István írta meg a Szigeti Albumban, 1860. 284. s köv. ll.

31 Levele Angyalnál, 54—55.

32 Rákóczi (Önéletr. 316.) ennek erejét 20 hajón 13.000 emberre teszi; de csak 8600 ember volt 12 hajón.

33 Rákóczi önéletr. 316.

34 Cellamare Paulucci bíbornokhoz. Fama, 1718. CCXVII. 82.

Dangeau apát úrnál történt; mert a követ — saját állítása szerint[35] — különben sohasem kereste föl a fejedelmet sem lakásán, sem a kamaldoliaknál. Tagadta, hogy egyáltalán politikai dolgokról szólt volna vele s hogy ezt még Párisban is állíthatnák, a hol pedig a követeknek legkisebb mozdulatát is figyelemmel kísérik. Azonban a fejedelem és St. Simon határozottan mondja,[36] hogy föltárta előtte terveit s kérte, tartson fenn számára egy hajót, a melyen nagyobb biztonságban utazhassék Törökországba, mit Cellamare meg is igért. Gróf *Gallas* római császári követ állította,[37] hogy ekkor a Rákóczival és a szultánnal kötendő szövetség tervét is megbeszélték s hogy Rákóczi ennek kész tervét adta oda Cellamarenak.[38] A követnek ez a vádja — írta Cellamare[39] — úgy tűnt föl neki, mintha művészi regényt olvasna, a mit valamely kiváncsi ember a közönség gyönyörködtetésére írt. Egy spanyol közmondás szerint nincs olyan valószínűtlenség,

155. GRÓF GALLAS JÁNOS VENCZEL.

35 U. o. 82—83. V. ö. Dangeau 1718 április 19-i naplóját, XVII. 292.

36 Önéletr. 316. St. Simon, XIV. 150.

37 A pápánál 1718 márczius 16. emelt panaszában, a melyet külön füzetben ki is nyomatott. Fama, CCXVII. 83—85.

38 Hogyan áll a dolog, talán csak akkor derül ki, ha a magyar történelem czéljaira is fölhasználhatjuk Cellamarenak a British múzeumban 8756. sz. a. levő olasz és még kiadatlan emlékiratait (Mémoires de Cellamare), a melyeket tudtommal idáig még csak Bourgeois értékesített legújabb nagy, de a mi viszonyainkkal keveset törődő jeles munkájában. (Le secret du régent et la politique de l'abbé Dubois. Paris, 1909.) A kérdéssel általában véve a következő nevezetesebb munkák foglalkoznak: Rousset, Histoire du Cardinal Alberoni (Spanyolból), 1719.; Bersani, Storia del Card. Alberoni, 1861.; Mazade, Le Card. Alberoni (a Revue des deux Mondesban, 1860 nov. 1. füzet, 183—201.); Papa, Alberoni, 1876.; Professione, Alberoni, két kötetben, 1890—1897. (olaszúl); Vatout, La Conspiration de Cellamare, két kötetben, 1832. stb.

39 Fama, CCXVII. 82. V. ö. St. Simon, XV. 45—46.

a miben valami igaz nem volna; de ebben a teljesen valótlan állitásban a legkisebb valószínűség sincs. Biztosította a bíbornokot, hogy ebben a kényes ügyben semmit sem tett, a miről nem felelhetne. Gallas félrevezette a főherczeget (VI. Károly császárt) és a pápát bosszantó, de gyönge lábon álló tudósításával s *Rákóczi* emlékiratát mondva csinálták. Minthogy semmiféle összeköttetésben sem álltak egymással, hogyan juthatott volna Rákóczi arra a gondolatra, hogy olyan tárgyalásról és szövetségről írjon, a miről Cellamarenak fogalma sem volt? A kik ilyen meséknek hitelt adnak, ezt a levelet s az egész török-szövetséget abban a körben keressék, a mely Olaszország minden vendégfogadójában hasonló koholt levelet köröztetett arról, a szultán hogyan buzdítja a spanyol királyt Sardinia elfoglalására. Gallas grófnak, mielőtt elhamarkodta volna vádját, meg kellett volna tudnia, valóban ösmeri-e ő Rákóczi kincstartóját, bankárját s azt a *Polani* nevű embert, a kit Cellamare pénzzel küldött volna Konstantinápolyba. Tartottak-e valóban értekezleteket, s kik azok az ügyvivők, a kik rendelkezésére pénzt bocsátottak, hogy a tisztek és katonák közt kioszsza, részben pedig hadiszerek és fegyverek bevásárlására fordítsa?

Részrehajlatlanúl vizsgálva a dolgot, lehet-e lelkiösmeretbe vágó kérdést csinálni abból, hogyha államai visszaszerzésében segítenék Rákóczi herczeget, a kit Franciaországban buzgó katholikusnak ösmernek; s ha a spanyol monarchia ádáz ellenségével szemben melléktámadást intéznének a nélkül, hogy a hitetlenekkel szemben a németek győzedelmét gátolnák?

A német lapok azonban úgy találták, hogy Cellamare a Lethe vagyis a Felejtés vizéből ivott, mikor tagadta, hogy V. Fülöp és Alberoni egyetértett a törökökkel és Rákóczival.[40] Valóban nem történhetett a követ tudta nélkül, hogy a fejedelem régi hű emberét, *D'Absac* ezredest újból a spanyol királyhoz küldte s tudatta vele, hogy Törökországba megy.[41] Marseillebe már

40 Fama, 1718. ccxvii. 85.

41 U. o. ccxix. 86.

korábban küldött egy embert *Bruni* ügyvivőhöz, a kit Toulouse gróf ajánlott neki s megbízta, hogy egy hajót szereljen föl részére; de jobban szerette volna, ha spanyol hajón mehet új állomására.

Nagyboldogasszony (augusztus 15.) előtt egy héttel bezárkózott remeteházába, a melyet kertjének egy zugában nemrégen saját kezével épített. Egy hetet háborítatlan ájtatosságban töltött s a magyarok Nagyasszonyának napján tiszta és megmásítha-

156. A GROSBOISI KOLOSTOR ROMJAI.

tatlan elhatározással, kötelességének teljesítésére teljesen készen lépett a kamaldoli atyák elé. A tanácsteremben könnyekig megindúlva köszönte meg nekik, hogy fölvették őt maguk közé; kérte, imádkozzanak érte és hazafias vállalata sikeréért s azt a napot még gyülekezetökben ájtatoskodva töltötte.

Másnap, augusztus 16-án, minden kíséret és podgyász nélkül örökre odahagyta Grosboist, a csöndet, az édes nyugalmat. Párisban is csak legbizalmasabb barátaitól búcsúzott el. Az *orléansi herczeg* azt tanácsolta, hogy útja irányának és czéljának titkolása végett *Tessé* tábornagygyal Normandiába menjen, vagy

legalább mondja, hogy oda megy és úgy kerüljön Marseille felé, hol legalább idő marad a becsomagolásra. Könnyek közt vált el az orléansi herczegtől és jó barátaitól, a kik még egyszer megkísérlették, hogy lebeszéljék a veszedelmes útról; a politikusok azonban bizonyára szívesen látták távozását, mely megmentette őket attól a kellemetlenségtől, hogy kiadatása felől tárgyalniok kelljen a bécsi udvarral. Hiszen az orléansi herczeg maga figyelmeztette, hogy még se menjen Normandia felé, mert a császár titkos kémei törbe ejthetik. Lovászmesterét, *Charrière* ezredest, és másik megbizottját, *L'Hopital* grófot, a hannoveri Stadeban már is elfogták s őt még nagyobb veszedelem érheti.[42] *Dangeau, Tessé, Toulouse* gróf újból lelkére beszéltek. *St. Simon* úgy találta, hogy nagyon kicsiny, tehetségtelen és szellemtelen az az ember, a ki valaha olyan nagy zajt csapott a világban, most pedig egy csausznak hitegetésére hallgatott. Megfoghatatlannak tartotta, hogy annyi vihar után révbe jutva, megint a hullámok kegyelmére bízza magát s azokra hallgat, a kik hajóra szállását sürgetik. A fejedelem azonban hajthatatlan maradt s ment végzete elé. Nem gyaníthatta, hogy St. Simon, a ki túléli őt, még ezerszerte megfoghatatlanabbnak találja, hogy ott Törökországban miképpen maradhat ugyanaz, a ki itten volt s a ki az egyszerűséget szerette, hogyan élhet ott olyan fényben.

157. SAINT-SIMON.

42 St. Simon, XIV. 161.

pompában?[43] Pedig Rákóczi most már harmadszor állt azon a ponton, hogy «itt hagyja a vagyont, keresse a nincsent . . .»

Augusztus 18-án végképpen elbúcsúzott legjobb barátaitól. Másoknak azt mondta, hogy Párisból visszatér grosboisi magányába. Valóban megtette ennek feleútját Choisyig. Az éjszakát s a következő napot ott töltötte barátnőjénél, «az erényeivel és kegyességével tündöklő» *Conti* herczegnénél. Ott tette meg utolsó intézkedéseit és igen sok levelet írt. Azalatt *Pápay* már útban volt Toulon felé, hogy a kapudsi basával útra indulását tudassa s még az ő megérkezése előtt elvitorlázzon. A herczegné s barátai még egy kísérletet tettek, hogy lebeszéljék; de már semmi, a legkedvesebb nő kérése sem tarthatta vissza.

Augusztus 19-én este saját fogatán indult Fontainebleau felé; de ott könnyebb kocsira szállt át s 21-én Lyonba érkezett. Még az éjjel hajóra ült s a Rhôneon folytatta útját Barbentanne[44] faluig, a Durance torkolatáig. Kétszázharmincz kilométernyi vízi út után ott ismét kocsira ült és Choisyból való indulása hatodik napján (augusztus 25.) ügyvivőjének, *Bruni*nak, falusi házában szállott meg, a mely Marseilletől alig egy órajárásra volt. Ez a falu bizonyára *St. Just* volt, a mai Marseille északkeleti részén. Onnan gyakran elmerenghetett a tengeren és nyugodtan végezhette lelkigyakorlatait, mert a házigazdán kívül más nem ösmerte. Misére a *saint-marthei* templomba gyalog járt. Szeptember 3-án néhány párisi barátja leveléből ebben a magányában értesült, hogy Nagyboldogasszony napján a törökök Nándorfehérvár alatt teljes vereséget szenvedtek, de a spanyolok elfoglalták Sardiniát s így megkezdték a háborút a császár ellen. Mivel, podgyászára várakozva, még nem indulhatott, Kisasszony napja előtt három nappal, szeptember 5-én, a Jarret folyócska mentén lement a St. Justtól délre levő karthausi kolostorba, *Les Chartreux*be, hogy ünnepi ájtatosságára s a nagy útra ott készüljön. Meglepte, hogy a gyóntató szerzetes őt fejedelemnek

43 U. o. XIV. 119.

44 Rákóczi (Önéletrajz, 318.) Bourbantnak írja, de kétségtelenül Barbentannet érti.

158. LYON.

szólította, holott álnevet viselt. Kiderült, hogy császári katonatiszt volt s Bécsben gyakran látta, most pedig fölismerte őt. A fejedelem többé nem titkolódzott az atyák előtt, kik a legnagyobb szívességgel segítették mindenben. Ünnepi ájtatossága végeztével csak nehezen bocsátották el s megigérték, hogy imádkoznak érte. És az ő áldásuk kísérte a bujdosót, mikor hajóra szállt, hogy elhagyja Franciaországot.[45]

45 Rákóczi önéletrajza, 317—320. Dangeau, XVII. 151. Histor. Bildersaal, VIII. 217—8.

159 XIV. LAJOS ÉRME.

TIZENHARMADIK KÖNYV

TÖRÖKORSZÁGBAN.

160. TÖRÖK FEJEDELMI SÁTOR.

I.

MARSEILLETŐL DRINÁPOLYIG.

— 1717 szeptember 14.—november 7. —

SÁROSY GRÓF megint helyet adott Rákóczi fejedelemnek.[1] Hajókon, kocsikon érkező negyven cselédét 1717 szeptember 14-én[2] és 15-én[3] hajóra ültette. Csütörtökön, 16-án délelőtt 11 órakor a *Gábor Angyal* (L'Ange Gabriel) nevű hajón megindúlt velök.[4] Ideje volt; mert útikészülődései már sem maradtak titokban és gróf *Königsegg* párisi császári követ kémje, *Welez* nyomán, minden mozdulatáról értesült.[5] Tudta, mikor érkezett Marseillebe, melyik házba szállt, mikor találkozott a török követtel, Toulouse gróf melyik hajót szereltette föl számára. Hallotta, hogy *Bercsényi* László gróf franczia szolgá-

1 Morvillehez. Fiedler, II. 534.

2 Eur. Fama, 1718. CCX. 460. CCXII. 652.

3 Rákóczi önéletr. 319. Mikes Törökorsz. Lev. 1.

4 Rákóczi önéletr. 319. határozottan mondja, hogy ömaga 16-án indult. A hajót 5000 piaszteren a kücsük báhri aga bérelte ki Rásid szerint. Kath. Szemle, 1903., 757.

5 St. Simon, XIV. 161—2.

latának és ezredesi rangjának megtartása mellett követi őt a török hadseregbe. A kém biztosította a császári követet, hogy Rákóczi nem folytatja útját Konstantinápolyba, ha értesül a császáriak győzelméről, hanem visszatér, hogy a neki megígért számtalan jótéteményt élvezze. Az orléansi herczeg pedig tud a fejedelem minden tervéről s így nagyon megfeledkezett a *Penterrieder* volt császári követségi titkárnak adott szaváról.

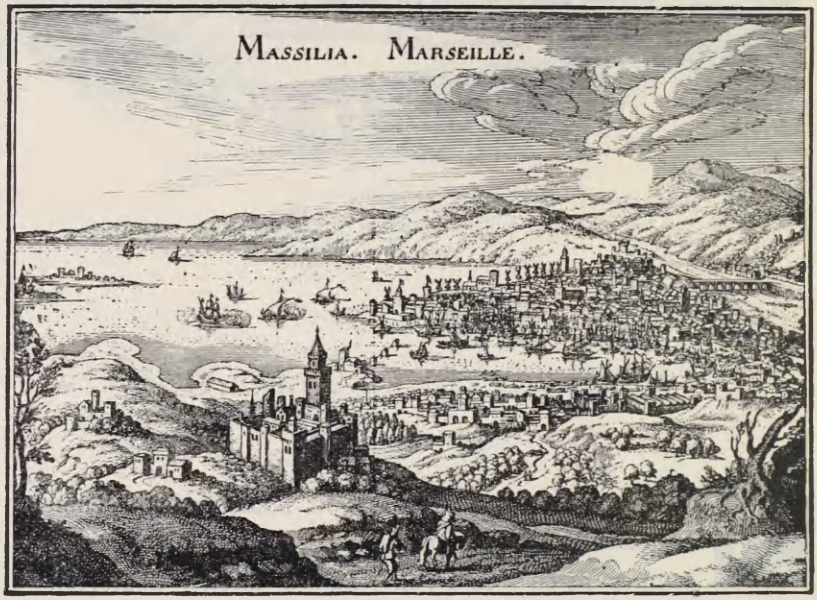

161. MARSEILLE.

A fejedelem, a ki élete legveszedelmesebb útjára indúlt, még szeptember 16-án este megérkezett a *Hyères-szigetekhez* (Ile de Porquerolles, Ile de Port Cros, Ile du Levant), a melyek — Toulontól keletre — a Hyèresi-öböl előtt sorakoznak. A középkori lovagok rendesen innen indúltak a keresztes háborúkba. A Gábor Angyal most a *kapudsi basának* ott várakozó hajója közelében vetett horgonyt. Másnap, 17-ikén,[6] a basa átjött a fejede-

[6] A Fama szerint (ccxii. 652.) 15-én.

lemhez s őt újból ünnepiesen meghítta Törökországba. A fejedelem kijelentette, hogy elmegy, de arra kérte, menjen előre *Pápay* Jánossal s a portát értesítse indulásáról, mert, ügyei teljes rendbehozása végett, neki néhány napig még vesztegelnie kell. A basa Pápayval még aznap délben el is vitorlázott.[7] Rákóczit bántotta, hogy a szultánnak, nagyvezírnek, miniszteréknek szánt ajándékok nem érkeztek meg; azonban üres kézzel nem jelenhetett meg a fényes porta előtt. Fogatára is várakoznia kellett. A kényszerű pihenés alatt *D'Absac* grófot, egykori ezredesét, a spanyol királyhoz küldte követségbe[8] azzal a kérelemmel, küldjön hozzá Törökországba egy teljes hatalmú követet, a kivel a török szerződés megkötése után a *magyar-spanyol szövetséget* megköthesse. Mind a két szerződésben megóvni akarta a kereszténység érdekeit; s mint jó keresztény, most is mindennap eljárt a Hyères-öböl legészakibb részén, *Les Salins* sótelepen levő kápolnába misét hallgatni; de azután vadászgatott is a tájékon.

Végre megérkeztek a várva-várt dolgok és szeptember 17-ikén kedden este ősz kezdetével a *Gábor Angyal* enyhe széllel nekiindult a nyilt Földközi-tengernek. Éjfél előtt nagy szél kerekedett s a matrózok rézsútosan állították a vitorlákat, hogy a vihar az olasz partokhoz ne verje őket. A bujdosók nagy része félt, mikor hajójukat akkora habok emelték föl, mint az erdélyi hegyek, máskor meg mély völgybe sülyedtek le. A vízhegyek — *Mikes* szerint[9] — mégis emberségesek voltak, mert kelleténél többet nem adtak inni. A tengeri betegséget azonban ezúttal is csak a fejedelem kerülte el.[10] A szél szeptember 22-ikén reggel oly közel hajtotta őket Afrikához, hogy partjait szemtől-szemben láthatták. Egyszerre szélcsend állott be, de éjjel megint kitört a vihar. Végre megjött a kedvező szél, a mely nyugat felé hajtotta őket. 24-ikén *Tunisz* előtt haladtak el s látták *Galita*-szigetét, majd *Bizertát* és *Tuniszt*[11] s Rákóczi vágyakozva keres-

7 U. o. és Önéletrajz, 321.
8 Fama, CCXVII. 86.
9 Törökorsz. Levelek, I.
10 Önéletrajz, 321.
11 A Fama (CCXII. 653.) Gaëtét, Bizottet, Tunist ír.

hette szemével *Karthago* helyét. 27-ikén tizenöt kilométernyi távolságban eveztek el Malta-sziget előtt, 29-ikén pedig Görögország déli részén az *Archipelagos* elé jutottak. A Kykládok közt csak óvatosan hatolhattak előre s október 2-ikán, mikor a szél megfordúlt, kénytelenek voltak *Syra* (Syros) sziklás szigetén *Hermupolis*ban kikötni.[12] A fejedelem kiszállt a püspöki székvárosban. Nevenapján, Ferencznapon, a franczia király pártfogása alatt álló kapuczinusok templomában ájtatoskodott s a kolostorban töltötte a napot. Másnap (október 5-ikén) gyönge szellővel indúltak tovább. *Tenos* (Tinos) szomszédos szigete táján a szél akkora lett, hogy kénytelenek voltak *Mykonos* szigetére visszahúzódni. Két álló napig gyönyörködhetett Rákóczi ott a *Dimastos*-hegyben, a hol óriási gránitdarabok mutatják, hogy ott folyt valaha a gigászok harcza. A vihart szélcsend követvén, útjokat csak 8-ikán folytathatták, mikor kedvező szelök támadt.[13]

Október 10-ikén vasárnap este érkeztek meg a Dardanellák útjába, *Gallipoli* városába, egy török helytartó (müteszárif) székhelyére. Abban a városban, a hol a törökök európai története és birodalma kezdődött, a fejedelmet senki sem üdvözölte, mint a török szultán vendégét; mert a kapudsi basa, ki fogadtatása előkészítése végett Pápayval előbb indúlt, lassúbb járatú hajóján csak 10—12 óra múlva érkezett meg.[14] A fejedelem a portának azonnal bejelentette érkezését s aggódva tudakozódott, megérkezett-e *Pápay*. A mint megérkezett, rögtön megparancsolta, hogy néhány órai pihenés mulva Drinápolyba menjen, hová a szultán, a nándorfehérvári veszteség hírére, Szófiából október 9-ikén érkezett meg. Kérnie kellett, hogy a hadiköltségek fedezésére megígért milliókból azonnal küldjenek neki százezer tallért,

12 Dangeau szerint (XVII. 185.) Tessé novemberben levelet kapott Rákóczitól, hogy nagy vihar után Cyprus-szigetére ért. A kisázsiai és sziriai partok előtt álló s útba nem eső Cyprus neve csak tévedésből állhat Syrus helyett.

13 Rákóczi, Önéletrajz, 321—2. Europ. Fama, CCXII. 653—6.

14 Rákóczi, 322. Bonnac levele d'Huxelleshez október 16. és 21. Angyal, 56. A Fama tehát (id. h.) tévesen írta, hogy a kapudsi basa itt várakozott reá.

mert a hajót ezzel a pénzzel azonnal visszabocsátja, hogy számára fegyvereket s más hadiszereket vásároljon. Hírt adott Rákóczi *Bonnac* franczia követnek is, a ki üdvözölte is megjövetele alkalmából, de egyáltalán nem örvendett érkezésének. Kedvezőtleneknek találta a körülményeket s attól félt, hogy teljesen czéltalan jelenlétével zavarokat okoz, mert «nem ez az első eset, hogy áldozatúl esett hiúságának».[15] Egy tatár kán, ki tizenhét hónap óta Gallipoliban élt száműzetésben, még partra

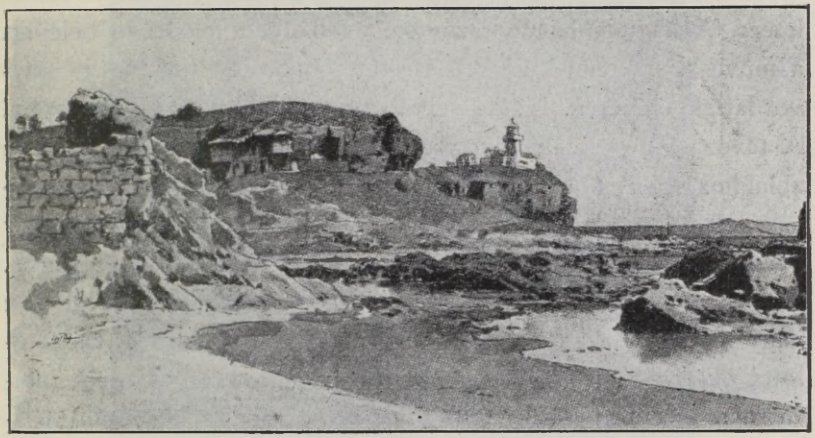

162 GALLIPOLI.

szállta előtt ajándékokat küldött a fejedelemnek, többi közt egy szép nyerges lovat; a fejedelem viszont az ifjú gróf *Bercsényi* Lászlót küldte köszöntésére.[16]

A kapudsi basa csak október 11-ikén délután 3 órakor jött át a Gábor Angyalra, hogy az ünnepies bevonulásnál oldalán legyen. Köszvényes bántalmai miatt a fejedelemnek gyaloghintóba kellett ülnie. Bejárói, szolgái, a kapudsi basa s egy janicsár aga lóháton követték. Mikor a számára fentartott palotába ért, ünnepies kihallgatást adott a kapudsi basának, mint a

15 Bonnac október 21. Angyal, 56. Fama, CCXII. 653.
16 Mikes, 1. Fama, CCXII. 653.

szultán követének s megérkezéséért a Sacré Coeur templomában hálát adott Istennek. A törökök őt a koronás főket megillető tiszteletben részesítették, társait azonban «ebül» szállásolták el.[17]

A fejedelem intézkedett udvartartásának berendezése iránt s a mint köszvényes fájdalmai csillapodtak, meglátogatta a *tatár kánt*, a ki idáig is mindennap küldözgetett hozzá követeket s ajándékokat. A kán mostan kezet szorított a fejedelemmel, kávét, szorbetet s mindenféle jószagú vizet és illatszert hozatott tiszteletére. A kapudsi basa visszavonúlt, mihelyt a fejedelem belépett a művészi szőnyegekkel beborított szobába. A tatárok jó szívvel látták embereit is; de sehogy sem tudtak velök beszélgetni. A távozásnál csak fejbillentéssel üdvözölték egymást. A kán az ablakhoz lépett, hogy a fejedelmet lóra űlni lássa. Eközben megérkezett a szultán küldötte: egy kapi aga hat csauszszal s egy vörös posztós hintóval, a melybe négy fehér ló volt fogva. A négy ló éveinek száma összevéve lehetett vagy nyolczvan s a nagy őszszakállú kocsis egy polgármester komolyságával hajtotta őket. Az aga üdvözölte és — ilyen lovakon — gyors utazásra sürgette a fejedelmet, a kit azonban újra kezdődő köszvényénél az a hír még jobban kínozott, hogy a hajó s udvara költségére csak 4000 tallért hozott. A népnek Ázsia felé való menekülése is kedvetlenítette; hátha még tudja, a mit *Pápay* a kajmakámtól (a nagyvezír helyettesétől) tudott, hogy már alkudoznak is a római császárral s így nincs valami nagy szükségök Rákóczira!? A fejedelem már-már visszatérésre gondolt, de mégis maradásra szánta el magát. Csak annyit fogadott meg, hogy világos szerződés nélkül nem fog semmiféle hadi vagy politikai vállalatba. Másrészt remélte, hogy a maga s más kereszt-

17 U. o. Pater Clément, a Sacré Coeur missio főnöke, Rákóczi emlékezetére hivatkozva indított gyűjtést Magyarországban az 1908 novemberében leégett gallipoli templom fölépítésére Budap. Hirlap, 1909. 300. sz. Rákóczi Cellamarét azonnal értesítette megérkeztéről. (Hurmuzaki, Documente, VI. 205.) Az orléansi öreg hercegnének azonnal megírta, hogy minden másképp történt, mint gondolta. (Fiedler, II.534.)

tény fejedelmek hozzájárulásának megígérésével csakugyan könynyíthet a törökök aggasztó helyzetén s visszatarthatja őket a békétől, melyre, kétesztendei folytonos vereségeik következtében, nagyon hajlottak. Pedig gyanította, hogy a törökök, ha megszorulnak, *az ő kiadatása árán* kötnek békét s hogy ő maga,

163. A KAPI AGA.

Istenen kívül, másban nem bízhatik. A valóságban így gondolkozott az az ember, a kit, a franczia követ szerint, csak dőre hiúság vezetett.

Gallipoliban október 22-ikén, a köszvénynyel nem törődve, *Rákóczi* felült a kajmakámtól kapott szép lóra. Hívei lóháton követték. Elkísérte a kapudsi basa is sok előkelő szolgával és

egy janicsár-csapattal együtt. A merre mentek, a nép mindenütt rendkívüli örömmel fogadta s mezei terméséből mindenféle ajándékokkal kedveskedett Rákóczinak, ki az első nap fáradalmait

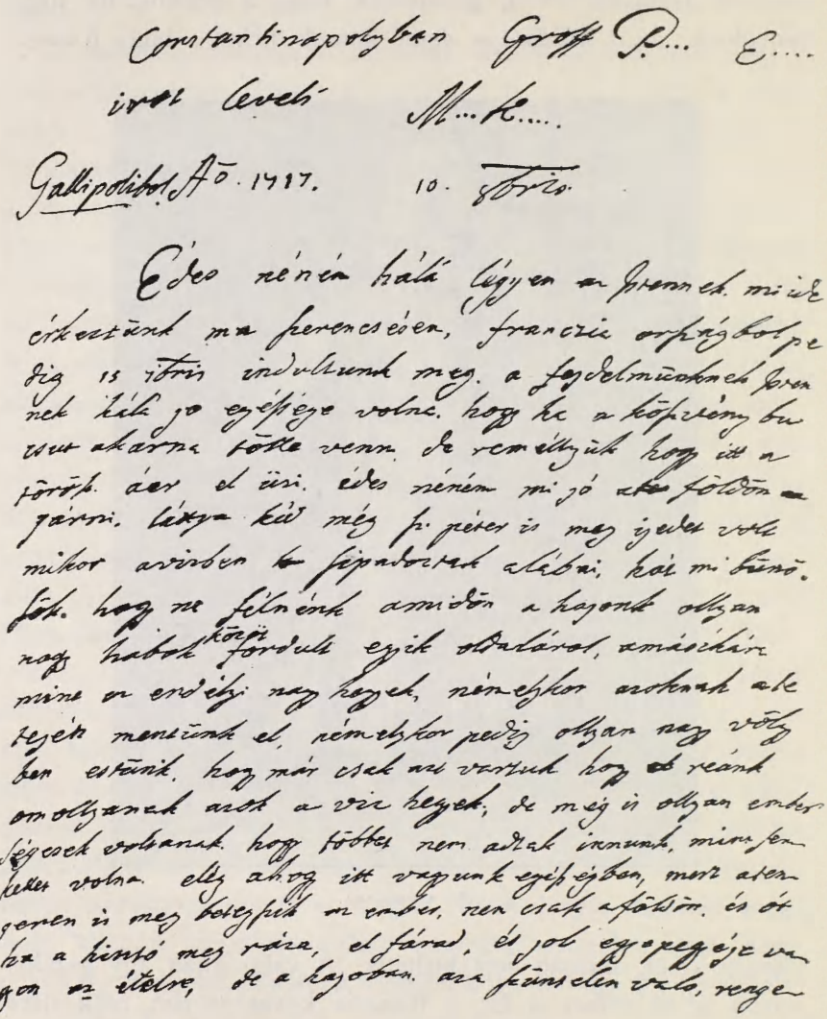

164. MIKES ELSŐ LEVELE GALLIPOLIBÓL.

*Czarak*on pihente ki. Lóháton, de lassan folytatta útját s fájós lába s az állomásokon kapható kényelmetlen vendéglői szállások miatt sokat kellett tűrnie. A kapudsi basa egészen *Uzun-Köprü*ig

kísérte, honnan, a rendelkezések meghallására, előre sietett az alig 60 kilométerre levő Drinápolyba. A míg odajárt, a bujdosók eleget tanakodhattak a fejedelem udvarán levő óriási szőlőtő árnyékában, mi lesz a sorsuk.

A fejedelem, a ki a törökök szokásait és szertartásait nem ösmerte, olyan fogadtatást kívánt, a milyenben János Zsigmond erdélyi fejedelem és választott magyar király részesült a szultánnál. A szultán kijelentette, hogy a kánnak nevezett tatár királynak és a saját véréből való herczegeknek módjára fogadja. Ezt a hírt hozta a kapudsi basa, a ki 27-ikén *Pápay*val és *Huszta* basa vezetése alatt húsz bosztandsival (kert- és palotaőrrel) érkezett hozzá *Kastrides*be, egy Drinápolyhoz két órajárásra fekvő faluba. A fejedelmet a válasz kielégítette, mert remélte, hogy fogadtatásának fénye megnyeri a török nemzet tiszteletét, kielégíti a vele barátságos keresztény fejedelmek várakozását, jó hatást és reményt kelt az erdélyiekben, s megfelel fejedelmi állása fényének és méltóságának. De csakhamar úgy tapasztalta, hogy a követett szertartások alkalmasabbak voltak egy keresztény fejedelem megalázására, mint fölmagasztalására.[18]

Október 28-ikán reggel 9 órakor *Rákóczi* lóra ült. *Sibrik* Miklós udvarmester és Csebi *Pogány* Ádám lovászmester díszmagyarban lovagolt mellette, a nemesek, apródok és tisztek pedig utána. Drinápolytól tíz kilométerre, *Agür-köi* táján várakoztak a fejedelemre a szultán legelőkelőbb udvari és haditisztjei. *Ibrahim* kajmakám (a szultán veje és a nagyvezír helyettese) a tiaját vagyis udvari kapitányt előkelő és válogatott urak élén a szultán és a nagyvezír nevében üdvözölte őt. A lovassági tábornokok közül ott voltak: *Speilar aga*, a vörös és *Szelejktár aga*, a sárga zászlósok parancsnoka. Ott voltak továbbá: *Musszons* janicsár aga, a janicsárok helyettes tábornoka; a nagy tár-

[18] Rákóczi önéletrajza, 324—6. Fama, ccxii. 654—5. Dangeau (xvii. 219.) terjedelménél fogva nem közölte azt a jelentést, a melyet Rákóczi drinápolyi fogadtatásáról kapott.

nokmester az alája rendelt tisztviselőkkel; a szultán lovászai, a kapudsi basa és tisztjei, a csausz basa a bosztandsikkal; a nagy fizetőmester; a szultán sátrainak tábornoka stb. A sátortábornok Drinápolytól 7 kilométerre, a *Mikhál-köprüszü* hídfőnél[19] 15 sátort bocsátott Rákóczi és a bujdosók rendelkezésére. A magyarokat azonnal egy sátorba vezették, hogy megvendégeljék őket. A fejedelmet európai módon terített magas asztal mellé ültették s az asztalnokok száz tál étellel, talán magának a szultán szakácsainak remekléseivel kínálták meg. A kíséretet két törökös asztal mellé, alacsony díványokra ültették. Nyolczvannál több tál ételt hordtak fel, de «alig mártottak egyet a tálba, már vitték»; Mikesék a tömérdek étel mellett is éhen maradtak s ebéd után «igen könnyen ültek lóra». A szultán mindnyájuknak küldött egy-egy lovat, a fejedelemnek pedig egy gyönyörű paripát, a mely pompásan volt fölszerelve s vastag aranyos szőnyeggel leborítva. *Rákóczi* . a janicsárok sorfala közt még aznap (október 28-ikán) pompás bevonulást tartott Drinápolyba. A szultán oly kitüntetéssel fogadta, a milyennél különbet a portán — egy tudósítás szerint[20] — képzelni sem lehet. *Királynak* nevezte és tekintette.[21]

A mikor a palota elé érkeztek, a fejedelmet azonnal a kihallgató terembe s onnan saját lakosztályába vezették. Elhelyezték a bujdosókat is, a kiknek a kajmakám jó vacsorát küldetett. Mostan jól is laktak, mert saját cselédeik szolgáltak fel s akkor vitték ki a tálakat, mikor ők mondták. A fejedelem azonban szűknek, kényelmetlennek találta szállását s már az első napon csalódottnak érezte magát. Másnap különben már mint uralkodó fejedelem fogadta az oláh követet.[22] A hónap utolsó napján felszólí-

[19] Rásid, Kath. Szemle, 1903. 757.

[20] Fama, 1718. ccx. 461.

[21] De a török barátságban nincs ok bízni — tette hozzá a Fama. Ha még oly fényesnek látszik is, állhatatlan és hamar vége szakad. Azért senki sem nagyon vágyakozik reá s talán Rákóczinak is van oka meggondolni, hogy abból a komédiából, a melyet vele úznek, váratlanúl nem lesz-e tragédia. V. ö. Histor. Bildersaal, VIII. 125.

[22] Fama, CCXII. 656—7. Mikes, 3—4. Bonnac, november 14. (Angyal, 57.) Rákóczi kijelentette (325.), hogy nem írja le fogadtatását, mert művében nem a külső, hanem a belső dolgokkal foglalkozik.

totta *Forgách* tábornagyot, hogy a mikor jöhet, jöjjön hozzá; mert «Istennek szent ítélete újonnan egy országba összehozván mindnyájunkat, a kik hazánktól s kötelességünktől viseltetve, szenvedünk: én is szívesen várom azt az időt, hogy *egy helyben*

165. A SZULTÁN SZAKÁCSA.

összegyűlvén, énnekem alkalmatosságom adassék, hogy kegyelmedhez való igaz atyafiságos barátságomat hathatósabban megmutathassam, mint eddig lehetett».[23]

Ha Rákóczi elégedetlenkedett is, egykorú tudósítás szerint,[24] a török történelemben nincs rá eset, hogy keresztény fejedel-

23 Képes Folyóirat, 1903. XXXIV. 626. 24 Fama, id. h. 657—9.

met hasonló fénynyel fogadtak volna. Ez mindenesetre jele annak a nagy és mély tiszteletnek, a melylyel a porta ő iránta viseltetik; de ez a szokatlan tisztelet mégis önzésen alapúlt, mert a törökök nagyon sokat reméltek Rákóczitól. A tudósító nem tudta, a nagy kitüntetés közben a fejedelem nem aggódik-e kissé; mert hiszen a törökök még jobban, csaknem Isten módjára tisztelik szultánjokat s ha úgy jön a sora, nyakát mégis kötéllel díszítik föl. Nem bírta elképzelni, hogy annyi túlzás egyedül Rákóczi személyének szóljon s hihetetlennek találta, hogy olyan tiszteletben tartsák, a milyennel behozták.

Annál inkább feltűnt, hogy Rákóczit a szultán vagy legalább a kajmakám, mindjárt az első napokban nem fogadta; de ezt azzal magyarázták, hogy a miniszterek a legnagyobb bizonytalanságban éltek, lesz-e béke vagy sem?[25] Rákóczi különben is lealázónak tartotta volna magára nézve, hogy ő látogassa meg először a kajmakámot, a kinek gyógyítására azonban szívesen elküldte orvosát, dr. *Lang*ot.[26] Végre a kajmakám értesítette őt, hogy a szultán parancsából tanácskoznia kell vele. Ezt a fejedelem helyes megoldásnak találta, mert látogatása így nem a kajmakámnak, hanem a szultánnak szólt. November 7-ikén[27] tehát fölkereste Ibrahimot, a ki nagy kitüntetéssel fogadta. A fejedelem előadta, hogy a szultán meghívásának azért tett eleget, mert ösmeri állása kötelezettségét s használni akar a portának, melynek ügye összeforrt az övével. Azért szívesen jött, hogy meghallja, mit mond neki a szultán nevében. Ibrahim azt válaszolta, hogy a szultán a közös ellenség ellen akar élni tanácsaival és közreműködésével; ügyét pedig annyira szívén viseli, hogy fejedelemségébe visszahelyezi akár béke, akár háború útján. Szeretné tehát tudni, tavaszszal hajlandó volna-e egy méltóságának megfelelő erős török vagy tatár sereg élére állni s milyen hadműveletet javasol, hogy az intézkedéseket idején megtegyék.

[25] Bonnac november 14. Angyal, 57.
[26] Rákóczi önéletrajza, 326.
[27] Bonnac, november 14. Angyalnál, 57. Mikes, nov 7. Törökorsz. Levelei, 5.

A sokat ígérő beszédre a fejedelem óvatosan válaszolt. Szerencsét kívánt a szultánnak, hogy ügyei jól állanak. Megköszönte, hogy róla olyan hízelgő módon rendelkezett, s méltónak tartja, hogy hadai vezetését átvegye. Jóakaratát azzal kell viszonoznia, hogy ne ragadtassa el magát olyasmire, a miből neki és a szultánnak nagy kára lehetne. Már pedig ő nem ismeri a török és tatár hadak erkölcseit, szokásait, rendjét, nyelvét. Vannak a szultánnak basái, a kik azokat a maguk rendje, módja szerint vezessék. Az eddigi példákból okúlhattak, hogy ellenséggel szembe erőt kell állítani. Ez az erő nem a számban, hanem a rendben és fegyelemben van. Ö neki, a tett ígéretek és biztatások szerint, *külön* hadsereget kell gyűjtenie, összeállítnia és fölszerelnie; mert ha csak annyi ereje lesz, mint másnak, hasznos szolgálatot nem tehet. Ha a török kincstár elegendő pénzt ad, 30,000 főnyi sereget vezethet Magyarországba; s ha Spanyolország is hatalmas hajóhadat küld Nápoly és Milano ellen, Ausztria erejét úgy megosztják, hogy a török könnyen győzelmet arathat.[28] A magyar nemzet jóindúlatában, készségében s Erdély hűségében nem lehet, nem szabad kételkednie; de

166. TORCY KÜLÜGYMINISZTER.

[28] Katona XVIII. 363—4.

a szultán és saját méltósága érdekében sem lehet őket üres szavakkal és biztatásokkal fegyverbe szólítani. Gyönge hadisegítséggel meg sem védelmezhetné őket, mivel a törökök és tatárok a nyári hadjárat befejeztével téli szállásokra mennek, míg a német télen is táborban marad. A szultán hadaival neki szintén vissza kellene vonúlnia, vagy pedig a nemzeti hadseregnél maradnia; csakhogy ez egymaga nem állhat ellen a németeknek, kiknek haragja a nemzetre zúdúlna. Így ő nem a magyarok felszabadúlásának, hanem pusztúlásának eszköze lenne. Föltétlenül ragaszkodik tehát ahhoz, hogy megkapja a *keresztény hadsereg* szervezésére megígért összeget. Kéri, hallgassák meg előterjesztését s a szultán levele értelmében kössenek vele írásos szerződést.

Ibrahim megkérdezte, milyen segítséget nyújthatnak a keresztény fejedelmek s *Rákóczi* hogyan akarja szervezni hadseregét? A fejedelem azt válaszolta, hogy a spanyol király a császár ellen már megkezdte háborúját s több uralkodó magatartása a spanyolok és magyarok sikereitől függ. Azoknak, a kik pénztelenségök miatt vonakodnak a háborútól, a rendelkezésére bocsátandó összegből akarna juttatni segítséget, a többit pedig a háború folytatásával bátorítaná fegyverfogásra. A törökök tehát szakítsák azonnal félbe a kárhozatos béketárgyalásokat s hajtsák végre azokat a megállapodásokat, a mikre vele tanácskozva jutnak.[29]

A fejedelem félre nem érthető, világos tervezetét a kajmakám két órahosszat nagy figyelemmel hallgatta. Búcsúzáskor szép paripával, felesége pedig — a szultán leánya — néhány keszkenővel ajándékozta meg. Ez a barátság nagyon értékes volt; mert — úgymond a kíséretben levő *Mikes*[30] — ha ő olyan közel volna Zágonhoz, mint a kajmakám a nagyvezírséghez, úgy már a határában volna. Azonban még most sem tudták bizonyosan, lesz-e valami abból, a miért idejöttek. Félni lehetett,

[29] Rákóczi önéletrajza, 326—9. [30] Mikes, 5. l.

hogy hadakozásuk füstbe megy, «mert a török örömest megbékélik, ha megverik». A fejedelem, *Toulouse* grófhoz, és *Torcy* miniszterhez intézett leveleiben, félhivatalosan azonnal jelentést tett az orléansi herczegnek. Könnyelműen nem vállalkozott olyan magyar háborúra, a mely a józan észszel és a háború alapelveivel ellenkezett volna. Váratlanúl kemény magatartásával azt koczkáztatta, hogy a porta durván bánik vele; de beváltak alapelvei, a mikre számítását alapította. «Isten kegyelme megőrízte minden veszedelemtől s idővel megszerezte neki a török nemzet tiszteletét, becsülését, bizalmát.»[31]

II.

A MAGYAR-TÖRÖK-SPANYOL SZÖVETSÉG.

— 1717 november 26.—1718 márczius 15. —

RÁKÓCZIT a drinápolyi udvarnál nagyon megbecsülték. Tudták, hogy Magyar- és Erdélyországban nem felejtették el. «Talán hiszik is, — írta egyik lap[1] — hogy ezekben a tartományokban sok az elégedetlen.» Rákóczi képzelőerejének megmutatására ösmertettek egy emlékiratot, a melyet a fejedelem a szultánhoz adott volna be. «Bizonyos, — írta egy osztrák lap[2] — hogy *Rákóczi* és V. *Fülöp* kissé fölemelték a levert kedélyeket. A törökök nagyobb része a mult idők, a másik a politikai okosság alapján számít s a jövendőre gondol.» A háború-párttal szemben áll a békepárt s a hatalmasabb fog felülkerekedni. A törökökről nem igen lehet a politika szabályai szerint ítélni; inkább a tömeg hajlamát kell tekintetbe venni, ez pedig rendesen a legváratlanabb módra hajlik.

A fejedelem maga is elégedetlen volt. A diván tagjaival folytonosan tanácskozott, mit tegyenek a szultán tekintélyének

31 Rákóczi a régenshez 1722 május 24. Fiedler, II. 514.

1 Fama, CCX. 461.

2 U. o. 460—3.

helyreállítására. Úgy találta,[3] hogy a két hadjárat tökéletesen leverte őket; olyan zavar és rettegés vett rajtuk erőt, mintha a német már Konstantinápoly kapuját döngetné. O maga első sorban az udvar irányadó pártjainak megösmerésére törekedett. Hogy megnyugtassa őket, felsorolta a veszteségeik pótlására alkalmas eszközöket; de belátta, hogy a cselszövések és pártoskodások itt erősebbek, mint Európa bármely más udvaránál.

A döntés pillanata közeledett, mikor november 29-ikén *Khalil* basa nagyvezír győztes hadvezért megillető fénynyel vonúlt be Drinápolyba. «Más országokban a királyokat sem fogadják olyan pompával.»[4] Azonnal értekezletre hítta a fejedelmet, de azután mindenféle izengetésekkel, a szerződés ellen való kifogásokkal húzta, halasztotta a kihallgatást. *Bonnac* franczia követ is akadékoskodott, mikor Rákóczi kérte *Fonton* követségi titkárt, hogy, a franczia kormány ígérete alapján, a kihallgatáshoz bocsássák rendelkezésére a követség tolmácsát. Nem akarta a dologba keverni a franczia királyt s azzal mentegetőzött, hogy két tolmácsa a táborban van, a többit a folyó ügyek kötik le; csak olyat küldhetne, a ki nem áll nyiltan Francziaország szolgálatában, s erre a czélra senki sem alkalmasabb egy renegát magyarnál.[5] A kihallgatás ily körülmények közt csak december 17-ikén történt meg. A fejedelem alkalmasint abban a kaftánban jelent meg, a melyet a szultán küldött neki, hogy ne járjon franczia ruhában.[6] A nagyvezír a kíséret minden tagja alá küldött egy-egy lovat, mert csak a fejedelemnek volt három lova. Nagy szertartással és a szultán s nagyvezír éljenzésével fogadták őket.[7]

Khalil és *Rákóczi* teljes két óra hosszat tárgyaltak magányosan. A nagyvezir is azon kezdte, hogy a németnek

3 Cellamarehoz 1717 november 26. irt levelében. Közli a bécsi cs. levéltárból Hurmuzaki, Documente, VI. 205–6. Említi Histor. Bildersaal, VIII. 218.

4 Rákóczi, 329. Mikes, 6–7.

5 Bonnac d'Huxelleshez november 14. Angyal, 58. Ez a renegát magyar kétségtelenül Ibrahim effendi volt.

6 Mikes, deczember 10., 8. l.

7 Mikes, deczember 17., 9. l.

nincs kedve a békekötésre, a várak és Erdély visszaadására. A dolog természetéből folyik tehát, hogy a szultán folytatni akarja a háborút. Ezt Rákóczi bátran tudathatja barátaival s meg kell tennie előkészületeit. Mindamellett a szultán nem sza-

167. A MUFTI.

kíthatja félbe a béketárgyalást, a melyet az angol és holland követek közbenjárásával folytat; de ez nem gátolja a hadi készülődéseket. Egyébiránt a kajmakám szellemében nyilatkozott. A fejedelem kifejtette s újabb okokkal is támogatta, miért káros a béke megkötése; de nem tiltakozott az ellen, hogy a porta hasznos békét kössön. A nagyvezír szívesen hall-

gatta[8] a mufti politikája ellen fölhozott okait s hogy a spanyol király szárdiniai győzedelme a török birodalomnak javára szolgál. Megkérdezte Rákóczit, van-e fölhatalmazása, hogy *a spanyol király nevében* tárgyaljon vele. A fejedelem azt felelte, hogy nincs, de könnyen szerez, ha biztosíthatja ő katholikus felségét, hogy a Nagyúr alkudozni akar vele. A nagyvezír szerint a Nagyúr semmit sem óhajt jobban, mint hogy barátai számát gyarapítsa s ellenségei számát apaszsza. A fejedelem — a béke ügyére visszatérve — nem javasolta, hogy a közbenjárást egyedül a németbarát angolokra és hollandokra bízzák; s a hogy valaha a magyar szabadságharczban: közbenjárásra a franczia, lengyel és porosz királyokat, sőt a czárt is fölkérni javasolta. Ennek elfogadását az első és az utolsó neki már meg is ígérte. A nagyvezírnek tetszett a gondolat. Azonnal mindeniknek megíratta a közbenjárásra kérő leveleket s mindenik udvarhoz követeket rendelt.[9] A fejedelem, a kit egy paripával ajándékozott meg, a mészárosfiúból lett nagyvezírről azt mondta a bujdosóknak, hogy több esze van, mint egy mészárosnak és nemcsak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Megtörte a békepártot; a hadjárat folytatása elhatározott dolog. A diván még nem foglalkozott a részletekkel, de kimondta, hogy tengeren és szárazon egyszerre támad. Az összes basák rendeletet kaptak a készülődésre, a kapudán basa a hajóhad növelésére. A fejedelem megírta *Alberoni*nak, hogy a körülmények sohasem kedveztek ennyire a tervbevett ügynek, s a nagyvezír hajlandó annak tárgyalására. A velenczeiek itt békét akarnak nyerni, a mivel jó szolgálatot tesznek a spanyoloknak. Reméli, hogy ő sem küzd hasztalanúl a béke ellen, s hogy a spanyol király közbenjárásával minden tervök valósulhat.[10] Azonban

[8] Cellamaréhoz írt levele szerint. (Hurmuzaki, VI. 206.) Ez a levél azonban nem kelhetett november 26-án, mert a nagyvezír csak 29-én vonult be és először deczember 17-én fogadta Rákóczit. A levél dátuma, sőt hitelessége ellen szól, hogy önéletrajzában (330. l.) Rákóczi nem említi a spanyol-ügy szóbahozatalát.

[9] Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza, 329—330.

[10] Rákóczi Cellamarehoz, Hurmuzaki, VI. 206.

elég bizonytalan volt a nagyvezír állása, melyre a kajmakám vágyakozott. Ha azt eléri, a békességet megcsinálja; ha pedig megcsinálja, a bujdosók odaülhetnek egy kazal kenyér mellé, mert a míg azt meg nem eszik, Törökországból ki nem mennek.[11]

A fejedelem nem természetben, hanem pénzben követelte a maga és hívei ellátását. Szomorú helyzetével nagyon elégedetlen volt.[12] Az adott segítségből udvarának fizetése, ruházása, sőt mindennapi élelme sem került ki. Sokat gyötrődött a miatt, hogy ekként nyomorogtak azok, a kik sorsának társai lettek. Lengyelországból a magyar urak az ő hívása és akarata nélkül nagyon sok cseléddel jöttek be s a fejedelem méltán aggódott annyi férfiú, nő és gyermek sorsa miatt.[13] A szerződés megkötését is folyton sürgette, de az értekezés idejét haszontalan és nevetséges kérdésekkel, vállvonogatással, halasztgatásokkal töltötték.[14] *Pápayt*, a kit követnek akart elismertetni, a kajmakám többé fogadni sem akarta, s Rákóczinak személyesen vagy egy kapudsi basa útján kellett megtennie előterjesztéseit. *Bercsényi* sem jött Drinápolyba, hogy tanácsaival támogassa őt, hanem Ruscsukba ment a Duna mellé azzal az ürügygyel, hogy felesége beteg,[15] voltaképp azonban azért, hogy más magyar tábornokokkal együtt *Rákóczi parancsa nélkül is* folytassa a toborzást. A fejedelem ezt rosszalta, mert ilyen toborzásról s a hadjáratban való részvételről a szerződés megkötése előtt tudni sem akart. Inkább magát teszi ki veszedelmeknek, mint fejedelemségét és hazáját.[16] A portán különben bíztatták, hogy a közbenjáró angol és holland követeket visszahívják Konstantinápolyba.[17] Karácsonykor viszont ő bíztatta a portát, hogy a czár és a brandenburgi választó (a porosz király) már háborút izent a császárnak, a spanyol király pedig, a kihez ő *D'Absac*ot

11 Mikes, 10.
12 Bonnac xv. Lajoshoz november 26. Angyal, 58.
13 Rákóczi, 331.
14 Rákóczi, 330.
15 Bonnac deczember 14. Angyal, Adalékok, 58.
16 Rákóczi, 331.
17 Bonnac deczember 23. Angyal, 59. (Le Noir értesítése alapján).

küldte, haladéktalanúl követet küld Rákóczihoz, hogy a háborúban való részvétel módozatait megbeszéljék.[18] Ő maga egy megfelelő keresztény sereg fölállítására egymillió ötszázezer tallért követelt.[19] Különben a birodalom főkanczellárjánál (a reisz effendinél), mint egyúttal külügyminiszternél, benyújtott jegyzékeiben többször kijelentette, hogy ha kívánságait nem teljesítik, visszatér Franczia- vagy Spanyolországba.[20] A hajó, a melyen ide jött, a Gábor Angyal, valóban ott várakozott rá a Megarisiöbölben,[21] majd — Trója klasszikus partjaival szemben — Tenedosnál,[22] Priamos dús szigeténél, a mely most «tengeröböl s romlott hitelű állása hajóknak».[23] A hajó hazatérésére a szultánnál való kihallgatása után adott engedelmet.

A *szultán* őt Drinápolyban 1718 január 4-ikén olyan kitüntetéssel fogadta, a mely teljes elégtételt adott neki, sőt éppen túlzásával bántotta büszkeségét.[24] A mikor belépett a divánba, vagyis a tanácsházba, egy másik ajtón a nagyvezír jött be s a szultán rácsos ablaka előtt telepedett le. A szultán egy rostély mögött már a trónon ült s hívei köröskörül mélységes csendben inkább félelemmel, mint szeretettel tekintettek reá. A fejedelem nagy figyelemmel nézte az előtte teljesen új jelenetet. Jöttek a védő és vádló ügyvédek, vagyis az íródeákok, másoldalt pedig a vádlók és vádlottak. A nagyvezír a szultán nevében röviden, mint valami oraculum, mondott ügyükben ítéletet, a melyet azonnal végre is hajtottak.[25] A törvénykezés egy óra mulva véget ért s Rákóczit és kíséretét a szultán nevében megvendégelték. Kis kerek asztalt tettek eléje hatalmas nagy ezüst medenczével, de abrosz, asztalkendő, kés, villa nélkül. Szomszédságában külön asztaloknál ültek a nagyvezír és a kajmakám. A fűszeres ételek hosszú sorát egyenkint tálalták

18 Bonnac deczember 26. U. o. 59.
19 Bonnac a királyhoz, 1718 januarius 10. U. o. 59.
20 Bonnac, 1718 januar 10. Angyal, 59.
21 Önéletrajz, 330.
22 Bonnac, deczember 23. Angyal, 59.
23 Vergilius, Aeneis, II. 23.
24 Bonnac, januarius 15. Angyal, 60. Ezt a fogadtatás részletei alig igazolják.
25 Rákóczi, 332.

fel; de az ebéd alig tartott félóra hosszat.[26] Asztalbontás után a nagyvezír levélben tudatta a szultánnal, hogy a fejedelem kihallgatást kér tőle. Hosszúnak látszó idő multán megjött a válasz s a nagyvezír és a kajmakám hosszú folyosókon át a

168. A SZULTÁN ÉS A KIZLÁR AGASSI.

császár kapujához vezették őt. Negyed óra hosszat várakoztak a kapu kinyitására. A megnyitás után két kapudsi basa (ajtónálló) azonnal karonfogta, a mi megtiszteltetés lett volna, de a fejedelemnek sehogy sem tetszett, különösen azért, mert az idegent így kényszerítik, hogy jövet-menet mélyen meghajoljon a szultán előtt.

26 Rákóczi, 332—3. Mikes, 10.

A fejedelem röviden elmondta jövetele okát, czélját s magát a szultán jóindulatába ajánlta. Beszédét a tolmács lefordítván, a szultán a nagyvezírnek, ez pedig a tolmácsnak adta meg az udvarias választ. A fejedelem ekkor átadta emlékiratát, melyben a keresztények számára szabad vallásgyakorlatot kért. Két eunuch a szultán parancsából és jelenlétében azonnal nyusztos kaftánt adott reá; kinn várakozó társait is felkaftánozták s mindnyájukat visszavezették szállásukra. A fogadtatás következtében minden jót remélhetett, de már kiábrándultnak érezte magát.[27] «Édes néném, ne nevessen kegyed, — írta Mikes — mert ha minket látott volna ked a kaftánban, olyan, mintha annyi egyiptomi király kísérte volna a fejedelmet; csak éppen hogy nem vagyunk olyan feketék.» A szultán a fejedelemnek ajándékozta a paripát, a melyen hazatért, egy buzogánynyal és karddal együtt,[28] s közös érdekükben sajátmaga írt a franczia királynak s más uralkodóknak.[29]

Nagy «czirógatásokban», kedvezésekben azután sem volt hiányosság; de mit ért, ha nem adtak pénzt, s Rákóczit tétlenségre, bizonytalanságra kárhoztatták? Azt beszélték, hogy az egyesített *Moldva-Oláhország kormányzóságával* akarják kielégíteni; de még ez is a háború eshetőségeitől függött.[30] Feles számmal érkeztek hozzá szökevény császári magyar katonák, s a török kormány arra kérte, hogy a többi magyart is elpártolásra és csatlakozásra szólítsa. De ő semmit sem tett a szerződés megkötése előtt, mert sem őket, sem önmagát nem akarta ámítani és kétes ígéretekkel tévedésbe ejteni.[31] Nyugtalanította,

27 Rákóczi, 332—3.

28 Januarius 4., 10—11. l.

29 Bonnac januarius 15. Angyal, 60.

30 Bonnac január 26. U. o. Bonnac május 20. Hurmuzaki, VI. 254. Urechiă (Reaţiunile Franciei cu Romania sub Ludovicu XIV., XV. şi XVI. az Atheneul 1883—4. évi Conferenţe Publiceiben, 113—114. l.) azt hiszi, hogy Francziaország politikája 1718-ban teljesen megváltozott; az udvar, magába térve, a két oláh fejedelemséget megmenteni akarta az osztrák kétfejű sas körmeitől s az új állam (Erdély s a két oláh fejedelemség) megalapítására Rákóczit jelölte ki, miben Spanyolország is egyetértett vele. Bonnac könnyen megegyezett Mauracordatoval s a tervnek (Rákóczi hoszpodárságának) az oláh urakat is megnyerni törekedett.

31 Rákóczi önéletrajza, 333.

hogy eddigi fő pártfogója, Franciaország, gróf *Stanhope* ösztönzésére, hír szerint belép a négyes szövetségbe, a melynek többi három tagja Németország, Anglia és Hollandia volna. Február 11-ikén délelőtt tehát fölkereste *Fonton* franczia követségi tolmácsot, hogy feleljen nem kíváncsiságból, hanem a franczia király érdekében tett kérdésére.[32]

169. GRÓF STANHOPPE JAKAB.

Bonnac félig-meddig már valóban elveszett embernek tartotta Rákóczit. A törökök nem küldik el, de csak úgy tárgyalnak vele, mint a kire még szükségök *lehet*. Nagyon elcsüggedtek azok a franczia tisztek, kik buzgalommal ajánlták föl neki szolgálataikat. A fejedelem nem gondoskodhatik ellátásukról, a mi a franczia követet nem csekély zavarba hozta.[33] A köszvényes fejedelem, a hogy ő tudta,[34] néhány napja már el is küldte *Pápay*t a czárhoz, hogy tőle kérjen menedéket. De ki gondolt erre, mikor márczius iduszán Rákóczi mint uralkodó fogadta a spanyol király követét?

32 Fonton, február 12. Angyal, 66—68. Bonnacnak a királyhoz február 15-én tett jelentése (u. o. 60—66.) Rákóczi nevének említése nélkül is eléggé tájékoztat az ügyek állásáról. Bonnac nem sürgette a török-osztrák békét, de a módozatokra nézve másképp gondolkozott.

33 Bonnac d'Huxelleshez február 15. Hurmuzaki, VI. 249.

34 U. o. u.-ahhoz márczius 12. U. o.

V. Fülöp a mult nyáron szívesen látta Rákóczi követét, gróf *D'Absac* Antal ezredest. Elhatározta, hogy pártolni fogja a magyarországi fölkelést s bő utasításokkal a franczia *Boissimène* ezredest küldte hozzá követségbe, hogy megtudja, miképpen állanak ügyei és mire számíthat.[35] Boissimène 1717 november 30-ikán *D'Absac* gróffal együtt utazott el Madridból. Január nagy részét Marseilleben töltötte. *Alberoni* bíbornok január 24-ikén gondoskodott továbbutazásáról. Megbízta,[36] mondja meg Rákóczinak, hogy ha megfelel a róla táplált fenkölt véleménynek, számíthat a királyra. Mondja meg, hogy a folyó hó 20-ikán hajón 2000 lovast és 2000 gyalogost indítottak útnak Barcellonából Szárdinia felé s február közepéig ezt a számot 15,000-re növelik; nemsokára pedig 30,000 emberrel, 124 ágyúval és 30 hadihajóval fognak támadni. Biztosíthatja a fejedelmet, hogy Spanyol- és Franciaországok, valamint Szicziliа szövetkeznek egymással, a hollandok pedig nemcsak semlegesek maradnak, hanem valószínűleg meg is támadják a császárt. De a fejedelem kérje meg a portát annak kijelentésére, hogy nem bántja a keresztény vallást és csak azért harczol, hogy biztosítsa határait, *visszaadja Magyarországnak a nemzeti királyválasztás jogát, Erdélynek pedig törvényes fejedelmét.* A velenczei háború megszüntetésére ajánlja fel a spanyol király közbenjárását és kezességét. Biztosíthatja a fejedelmet, hogy helyreállítják Európa egyensúlyát, a mi csak úgy lehetséges, ha Olaszországban egyetlen egy német sem marad. Spanyolország mindent megtesz a fejedelem javára és közös érdekeik előmozdítására; semmit sem tárgyalnak addig, míg vele nem közlik. A spanyol király szava szent s a király inkább elveszti koronáját, mint hitét megszegje. Madridból január 14-ikén Párisba is érkezett egy futár *Cellamare* herczeghez, a ki azonnal kiment Grosboisba, a kamaldoliaknál lakó *Kisfaludy* Boldizsárhoz és *Bren-*

35 St. Simon, XIV. 245. A követ neve Boissimènes, Boischimène, Boissemeine és Boissimieux változatban is előfordul.

36 Hurmuzaki, Documente, VI. 207–8.

ner apáthoz, kik Rákóczi pénzét kezelték. Felszólította őket, hogy a toborzott tiszteket és a vásárolt fegyvereket azonnal Rákóczihoz küldjék Konstantinápolyba. Oda ment Marseilleből Alberoninak egy meghitt embere is, *Don Giuseppe*, Rákóczinak egy testőrkapitányával együtt, hogy a fejedelem elé vezesse *Boissimènet*,[37] a ki február 18-ikán csakugyan megérkezett Gallipoliba. Megjövetele alkalmából a fejedelem nevében egy előkelő magyar üdvözölte.

D'Absac gróf azonnal előre sietett, hogy eljárásáról urának jelentést tegyen. A fejedelem ekkor egy fiatal bejáróját küldte eléje két portai útlevéllel és három csauszszal *Malgará*ba, mely a Kuru-dagh északi oldalán fekszik. Nekik kellett a követ számára előfogatokat szerezniök és őt egész útján kísérniök, fedezniök. Márczius 12-ikén, mikor a követ már 20—22 kilométerre volt Drinápolytól, a Szent Lajos-rendnek egyik lovagját küldte üdvözletére s felajánlta neki azt a szállást, a melyben azelőtt saját hívei laktak. Márczius iduszán *Pogány* fölovászmester vezette hozzá a követet. Négy lovas csausz és a kapudsi basa néhány szolgája nyitotta meg a menetet. Két vörösbe öltözött lovász drágán fölszerelt ajándéklovat vezetett a követ előtt, a ki lóháton, egy nemesnek és valamennyi szolgájának kíséretében, egy díszbe öltözött janicsár-ezred sorfala közt haladt a fejedelem palotája felé. A palota bejáratánál, a lépcső alján, a fejedelemnek valamennyi nemes ifja fogadta, a lépcső felső fokánál pedig *Sibrik* udvarmester az egész udvarral. Végigvezették a folyosón, a hol a kapudsi basa, az oda basa és a fejedelem testőrségének parancsnoka köszöntötte. Az apródok, a komornyikok, a svájcziak és az inasok két sorban álltak a kihallgatóterem ajtaja előtt.

A fejedelem a követ belépésekor fölkelt támlás székéről, levette süvegét, azután az emelvényre ment, a mely a teremnek majdnem felét elfoglalta. A követ eléje lépett, háromszor mélyen

37 Mindezt a Histor. Bildersaal (VIII. 218.) eredeti levelekre hivatkozva írja; de Cellamare utóbb ezeket a leveleket is koholtaknak mondta. (Fama, CCXVII. 86—87.)

meghajolt, s átnyújtotta a spanyol király levelét. Biztosította őt a király teljes és őszinte barátságáról s arról, hogy támogatja igazságos törekvéseiben, az ausztriai főherczeg által bitorolt tartományai visszavételében. A király a főherczegi házzal nem köt addig békét, míg az igen nagy osztrák hatalom vissza nem tér az egész Európa nyugalmára szükséges egyensúly határai közé s míg a fejedelem meg nem kapja elődeinek államait, vagy legalább el nem fogadja a főherczegnek ebben a közös ügyben teendő javaslatát. Átnyújtott egy levelet *Alberoni* bíbornoktól is, a ki megparancsolta a követnek, hogy a fejedelmet teljes alázatáról biztosítsa s tudassa vele, hogy a legközelebbi hadjáratban a király csapatai vitézül küzdenek Olaszországban s felszabadítják azt azon iga alól, mely alá az osztrák főherczeg — a semlegességi szerződéssel nem törődve — juttatni akarja. A bíbornok reméli, hogy ezen fontos oldaltámadás és a szultán segítsége következtében a fejedelem könnyebben jut ismét országaihoz. Iránta tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetik. A követnek is örömet okoz, hogy ura, a király, ily nagy fejedelemhez küldte őt. Szabadságot vesz magának, hogy mély tiszteletéről biztosítsa. Mindent elkövet, a mi érdekében áll s a mi tetszésének és a király akaratának megfelel.[38]

A fejedelem azt válaszolta, hogy már első ízben is, mikor Magyarországban fegyvert fogott, ezt abban a reményben tette, hogy valamit tehet ő katholikus felsége (a spanyol király) trónjának megszilárdítására s arra, hogy Olaszországot az osztrák főherczeg elviselhetetlen igájától megszabadítsa. Munkáját, életét és vérét ezentúl sem kíméli a király szolgálatában. A követtel azután még igen kegyesen beszélgetett. Elolvasta a királynak spanyolúl s a bíbornoknak olaszúl írt levelét. Azután a követ

[38] A Fama (1718. CCXVII. 88—90.) szó szerint közli Boissimène beszédét; a fejedelem (Önéletrajz, 334.) azt emeli ki, a mi ebben nincs meg, hogy ha a porta szerződésben biztosítja a fejedelemnek a keresztény vallással megegyező kívánságait, ő is szerződésben lép vele hadi szövetségre. Mikes (12. l.) annyit ír, hogy a király igen sokat igért s mindenekben segíteni fogja őket.

három mély meghajlással elbúcsúzott tőle s ugyanolyan szertartással és kísérettel távozott, a milyennel jött. Az udvaron igen pazarúl feldíszített lovat a fölovászmester, a fejedelem nevében, neki ajándékozta. Délután a fejedelem magánkihallgatáson fogadta a követet, kit másnap Törökországnak majdnem valamennyi nagyja üdvözölt;[39] ellenben az angol és a holland követek nagyon megütköztek rajta, hogy a spanyol király nyilvános követet küld olyan fejedelemhez, a kinek nincs sem országa, sem hadserege.[40]

170. V. FÜLÖP SPANYOL KIRÁLY.
(Van Loo festménye után.)

«Melyik politikus az, — kérdezte *Rákóczi*[41] — a ki nem hitte volna, hogy a spanyol követ jövetele az én ügyemre nézve a legnagyobb nyereség és hogy a szerződés megkötését siettetni fogja? Ez volt idejövetelemnek nem megvetendő gyümölcse; olyan dolog, *a milyet a török birodalomban sohasem hallottak és reméltek.*»

«A pártatlan világ fog arról ítélni, — felelte egy akkori hírlapíró[42] — hogy a spanyol miniszter tudatlansága hihető-e. A szentséges pápától kapott bíborát *Alberoni* egy fenhéjázó főpap cselével és rosszakaratával nem szennyezheti be.» Sőt gyanította, hogy a spanyolok olaszországi támadásában s Rákóczival való szövetkezésében a pápának is van némi része.

39 Fama, CCXVII. 86—91.
40 Bonnac d'Huxelleshez, június 24. Hurmuzaki, VI. 256.
41 Önéletrajz, 334.
42 Fama, CCXVII. 91.

III.

DRINÁPOLYBAN.

— 1718 április—július. —

Két héttel a spanyol követ fogadtatása után a nagyvezír megmondta Rákóczinak, hogy a szultán békét fog kötni. Megkérdezte, az ő meghatalmazottjaik képviseljék-e erdélyi fejedelemsége ügyét, vagy másképpen gondoskodik róla? A fejedelem az elsőt kérte, de — mint *Fonton* franczia tolmácsnak mondta — a békealku megakadályozására törekszik; mert nem járja, hogy az az angolok és a hollandok közbenjárásával történik, holott a szultán erre a franczia királyt már előbb felszólította. *Bonnac*, a ki oly ridegen viselkedett,[1] megköszönte Rákóczinak a francziákba helyezett bizalmát, de kijelentette, hogy annak nem felelhet meg. Hiszen a török miniszterek *a franczia király közbenjárását* a nélkül kérték, hogy a másik két hatalom közreműködéséről lemondtak volna, a békét tehát halogatni akarják. A *spanyol követ* különben is oly állapotokban találta itt a dolgokat, hogy bizonyára nem képes teljesíteni királya parancsait, és szeretne azonnal hazatérni. Rákóczi útján kéri is a portát, hogy hazamehessen, ha nem teljesítik a Rákóczinak tett ígéreteket.

Bonnac, mint Boissimènenek mondta, nem hitte, hogy a fejedelem ide jöjjön, *a bizonytalanságok országába* s azt sem várta, hogy a spanyol király nyilvános követet küldjön hozzá. Utasítása sincs ebben az ügyben; de ha már itt van, tartson ki mindvégig és se őt, se Rákóczit ne hagyja magára a béketárgyalások idején.[2] Hiba volt, hogy ide jöttek, de még nagyobb hiba volna, ha a béke megkötése előtt távoznának. Megtörténhetik, hogy éppen Rákóczi vagy Boissimène távozása után kelet-

[1] Rákóczi panasza ellene 1724 márczius 3. Fiedler, II. 534—5.

[2] Bonnac XV. Lajoshoz április 1. Hurmuzaki, VI. 249—250.

kezik olyan helyzet, a melynek — itt maradva — hasznát vehették volna.[3]

Rákóczinak a török miniszterek előtt tett kijelentése szerint a régens-herczeg neki távozásakor szavát adta, hogy a török ügyben elfogadja a közbenjárást. *Bonnac* remélte, hogy ez nem történt olyan határozottan, mert a jelen körülmények közt ilyen biztosítás nem volna szükséges és hasznos.[4]

Egyébiránt a *török-spanyol-magyar szövetség* fordulatot adhatott volna a török-német háborúnak. A török külügyminiszter április elején szívesen fogadta Rákóczi ajánlatát, hogy a Velenczével, a császár egyik szövetségesével kötendő külön békéhez kieszközli a spanyol király közbenjárását s hogy Velencze addig is semlegesen viselkedjék a hadjáratban. Megigérte, hogy a szultán maga is ír a királynak levelet, a melyet *Boissimène* külön futárral küldene Madridba. Maga a fejedelem azt követelte, hogy érdekei képviselete végett *nyilvános követet* küldhessen a békekongresszusra. A franczia követ nem bízott benne, hogy ez a kívánsága teljesedjék; sőt abban sem, hogy a fösvény nagyvezírtől megkapja a működéséhez szükséges pénzt.[5] Végre is azt ajánlták neki, hogy álljon egy tízezer főnyi hadtest élére, a mely azonban a nagyvezírtől függjön. Ez az ajánlat zavarba hozta a spanyol követet, mert Madridban azt hitték, hogy Rákóczi a nagyvezírtől független, külön sereget fog vezetni. A spanyol udvar nem tarthatna követet olyan fejedelemnél, a ki tulajdonképpen egy *török tábornok* kötelességét végzi. A franczia követ szintén úgy találta, hogy a hadjárat idején fölösleges volna Rákóczi mellett maradnia s azt tanácsolta, hogy a hadjárat kezdetén valamely ürügy alatt ne mozduljon ki Drinápolyból. Ő maga a személyes érintkezésben úgy viselkedik Rákóczival, mint a hogy Bercsényivel szemben viselkedett. Egyébiránt minden lehetőt megtesz érte, a spanyol követtel szemben pedig

3 Bonnac d'Huxelleshez április 1. U. o. 250—1.
4 Bonnac d'Huxellesnek 1718 április 9. s a királynak ápr. 22. Hurmuzaki, VI. 252.
5 Bonnac a királynak április 13. Angyal, 68.

ügyel a két korona közt levő jó viszonyra. A követ azt mondta neki, hogy a spanyol király 10,000 embert ígért Rákóczinak, a porta pedig meghagyta a Dardanellák s más kikötők parancsnokainak, hogy a legénységet hozó spanyol hajókat befogadják.[6]

Bonnac nagyon húzódozott a drinápolyi költséges és mégis haszontalan utazás gondolatától, mert gyanította, hogy a törökök úgyis megkötik a lehetetlennek látszó békét; ebben pedig az ő közreműködésére is számítanak, mert szentül hiszik, hogy az orléansi herczeg valóban megígérte a közbenjárást.[7] *Alberoni*, *Boissimène* és *Rákóczi* folyton hirdetik, ő pedig nem tudja határozottan megczáfolni a franczia és spanyol királyok közt levő szövetséget, minek az lehet a vége, hogy a császáriak mérsékelni fogják követeléseiket s a törökök megkötik a békét.[8]

Nagyon nyugtalanította ez Rákóczit is, a ki a török államférfiak kapzsiságának, lustaságának, gyávaságának tulajdonította a béketárgyalások erőltetését s azt, hogy az angol és a holland követeket már fel is kérték az alkudozások helyének kikeresésére. Őt nagyon biztatták, hogy elvesztett birtokai és fejedelemsége visszaadása nélkül nem kötnek békét,[9] de nem bántak vele olyan fejedelmi módon, mint a hogy két hónapja fogadták. Ellátására havonkint csak 2000 tallért adtak, s *Bercsényi*t, a többi magyar tábornokkal együtt, igen nagy nyomorúságban hagyták. Kitértek minden komolyabb tárgyalás elől.[10] Nem is válaszoltak a fejedelemnek, a ki búcsújegyzéket intézett hozzájok, mert Franczia-országba visszatérni készült s megjövendölte veszedelmöket, romlásukat, ha reá nem hallgatnak. Izgatottan, türelmetlenül várta a külföldi keresztény fejedelmek válaszát és, meghívásra, gyakran fölkereste a nagyvezírt, a ki még mindig a régi képtelen ajánlatokkal zaklatta: Álljon 30,000 albánnak, vagy még nagyobb számú töröknek, tatárnak élére, a nagyvezír főparancsnoksága

6 Bonnac xv. Lajos királynak április 22. Angyal, 68–69.

7 Bonnac Pecquetnek április 21. Angyal, Adalékok, 69.

8 Bonnac d'Huxelleshez ápr. 24. U. o. 70.

9 Önéletrajz, 334.

10 Bonnac xv. Lajoshoz május 20. Angyal, 70.

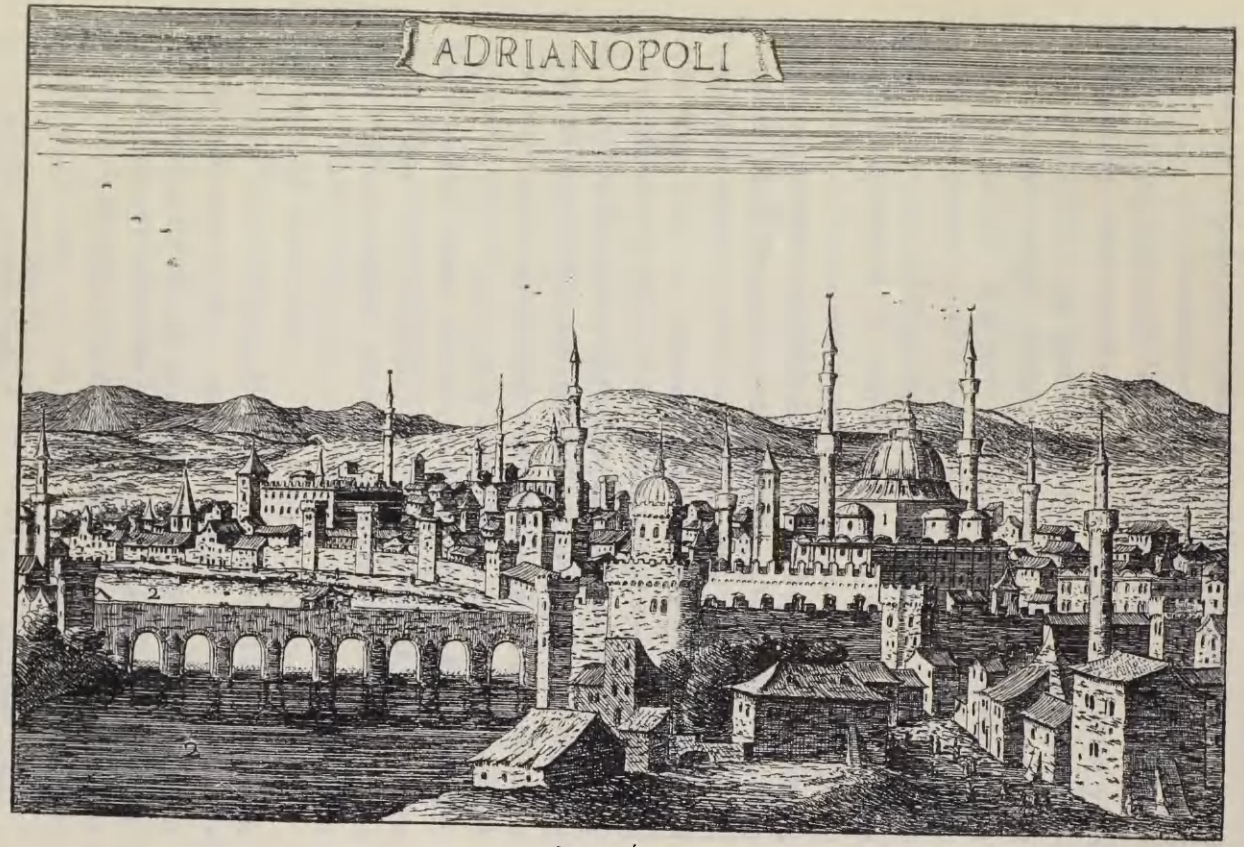

171 DRINÁPOLY.

alatt hadakozzék, vagy külön törjön be erdélyi fejedelemségébe. Pedig tudták, hogy fegyelmezett, *önálló hadsereget* követel s efféle hazarontó portyázásokra nem vállalkozik.

Khalil nagyvezír már kivonult a Drinápoly alatt levő táborba, hogy onnan egyenesen a hadjáratba indúljon, mikor április 17-én húsvét első napján délelőtt Rákóczit még egyszer magához hítta tanácskozásra. A fejedelem újból előadta, hogy követe útján a spanyol király milyen ajánlatokat tett neki. Elmondta, hogy *Alberoni* bíbornok levele és a követ szóbeli értesítése szerint Spanyolország lázasan készül a háborúra. Ideje, hogy a bizonytalan béke helyett a jövendő háborúról ők is komolyan beszéljenek. A nagyvezír megígérte, hogy a miniszterek meghatalmazottakat küldenek ki a fejedelem megbízottjaival való tárgyalásra; levélben jelenti ki, hogy elfogadják a spanyol király közbenjárását a velenczei béke megkötése iránt s Velencze ellen a hajóhaddal addig sem intéznek támadást. A szép ígéreteket azonban mélységes hallgatás követte,[11] a mit a német-franczia-angol-holland *négyesszövetség* réme elég érthetővé tett. Előkelő és nagyrabecsült *száműzöttnek* s nem hatalmas szövetségesnek tekintették Rákóczit, a kinek megvalósítható ígéretet nem tehetnek.[12] Még zárkózottabbak voltak május 9-ike után, a mikor a magyarok Drinápolyban ablakaikból szánakozva nézték, miként viszik számüzetésbe az eddigi nagyvezírt, *Khalil* basát és aggodalommal, milyen fényesen vonúl be sátrába *Ibrahim* kajmakám, az új nagyvezír.[13]

«Mi is itt ülünk, a míg lehet — búslakodott Mikes;[14] — mert csaknem bizonyos, hogy már hadakozást nem kell várni és a békességet is maga mellé ülteti... Az új nagyvezír elméje nagy, de nem hadakozásra.» *Rákóczit* egy portai jóakarója most már arra intette, hogy távozzék a birodalomból, mert megeshetik, hogy a béke kedvéért kiszolgáltatják a császárnak.[15]

[11] Önéletrajz, 334—5.
[12] Histor. Bildersaal, VIII. 126.
[13] Mikes, 14.
[14] U. o. április 27-ről, 13.
[15] Histor. Bildersaal, VIII. 126.

Különben az új nagyvezír már május 12-én fogadta a spanyol követet és a fejedelmet. Délután három órakor mindketten lóháton érkeztek a nagyvezír első sátorához. Már félórahosszat voltak benn, mikor a nagyvezír *Fonton*t hívatta. A nagyvezír szokott helyén ült, oldalán pedig *Rákóczi* ugyanolyan dohányzó szófán, *Boissimène* pedig olyan tábori széken, a milyenre a követeket szokták ültetni. A nagyvezír, a mint mondta, tudta, hogy a király a követet Rákóczihoz küldte; Rákóczi itt külön *magyar hadtestet* alkot körülbelül 20,000 emberrel s ha kell, többet is kap. *Boissimène* megjegyezte, hogy királya ugyan nem adott neki megbízó levelet a portához, melylyel elődei sohasem álltak összeköttetésben; de kifejezheti előtte jó kívánságait. Hiszen közös ellenségök a császár, a ki ellen a király 70,000 embert állít talpra, hogy elvegye tőle Szárdiniát s Olaszországnak a spanyol koronához tartozó részeit. Csak a törököktől kér segítséget és szívesen jár közbe, hogy a szultán kibéküljön a velenczeiekkel. Kéri, bocsásson ki a szultán egy manifesztumot, hogy nem a keresztények ellen hadakozik, hanem csak elvesztett területeit, *Magyarország régi szabadságait és Rákóczi erdélyi fejedelemségét* akarja visszaszerezni. A nagyvezírnek tetszett a dolog s a velenczei béke, a melyet azonban a velenczeieknek kell kérniök; kijelentette, hogy a szultán a spanyol királynak levelet ír, a melyben a keresztény fejedelmeket megnyugtathatja. Szorbettel és illatszerekkel kínálták meg *Rákóczit*, a ki azután, a spanyol követ kíséretében, a jövetelnél megtartott rend szerint tért haza.[16]

A spanyol követet a fogadtatás nem elégítette ki. *Bonnac* marquisnak, a ki az új nagyvezír üdvözletére május 15-én Drinápolyba érkezett, két nap mulva már panaszkodott, hogy a törökök keveset törődnek vele s javaslatait csak Rákóczi útján teheti meg. *Montaigue* angol követ sem viszonozta Boissimène üdvözletét, Bonnac azonban megadta neki a követeket megillető

16 Fonton jelentése május 13. Hurmuzaki, VI. 252—3.

tiszteletet.[17] Reá 19-én a nagyvezír figyelmét is felhítta. Elmondta, hogy a franciák a *háború érdekében* engedték ide jönni Rákóczit s ha nyíltan nem harczolhatnak is a császár ellen, előmozdították a spanyol király olaszországi támadását, mely a császárt arra kényszeríti, hogy hadai egy részét Magyarországból oda rendelje. A spanyol király semmit sem kíván Törökországtól, sőt 70,000 katonáján és 40 hadihajóján kívül még ő maga szerel föl 20,000 embert, hogy azt és az itt alakuló keresztény hadat *Rákóczi* vezesse. A spanyol király a nagyvezírtől csak annyit kér, jelentse ki egy manifesztumban, hogy a keresztény államokat megtámadni nem fogja, hanem *beéri Belgrád és Temesvár visszafoglalásával, Magyarország régi szabadságainak helyreállításával s Rákóczinak az erdélyi fejedelemségbe való visszahelyezésével.* A nagyvezír Törökország erejére hivatkozott s biztosította a követet, hogy békét csak előnyös feltételek mellett köt. A követ, a kit szorbettel kínált meg, megkérte *Fornetti*t, sugja meg a nagyvezírnek, hogy nem érti, azelőtt miért buzgólkodott annyira *Rákóczi* érdekében. *Ibrahim* csak annyit felelt, hogy Rákócziról s egyebekről a tolmácsok jelenlétében nem beszélhet; szabadabban cseveghetnek, ha éjjel meglátogatja őt lakásán.

Bonnac zavarban volt, hogyan tegyen eleget Rákóczinak, a ki — szerinte — mostani szomorú állapotában is többet gondol a fejedelmi szertartásokkal, mint egyebekkel. Megizente neki, hogy megérkezett, szeretné látni, de ezt a mostani körülmények közt nem teheti *nyiltan*, sem a király, sem a fejedelem érdekében. Mivel azonban tudja, mennyire tiszteli őt a király, a kinek hasznosan szolgálhat, itt tartózkodása alatt mindent elkövet érdekében. Ez az izenet Rákóczit felizgatta. Rosszakaratnak tulajdonította, hogy nem akarja őt látni s *D'Absac* útján küldött levélben[18] figyelmeztette, hogy az udvaroknál bevett szokásokhoz kell alkalmazkodnia, már csak azért is, hogy a törökök előtt botránytot s ellenségeinek örömet ne okozzon *a köteles első láto-*

[17] Bonnac d'Huxelleshez május 10. U. o. 254.
[18] Kelet nélkül Hurmuzaki, VI. 254—5.

gatás elmulasztásával. A követ engedett s látogatását a fejedelem «csodálatos méltósággal» fogadván, egyszerre jó barátja lett, minden gyanúját elfelejtette.[19] Bizalmasan közölte vele a nagyvezír igéretét, hogy idején tudtára adja, ha a császáriak követe-

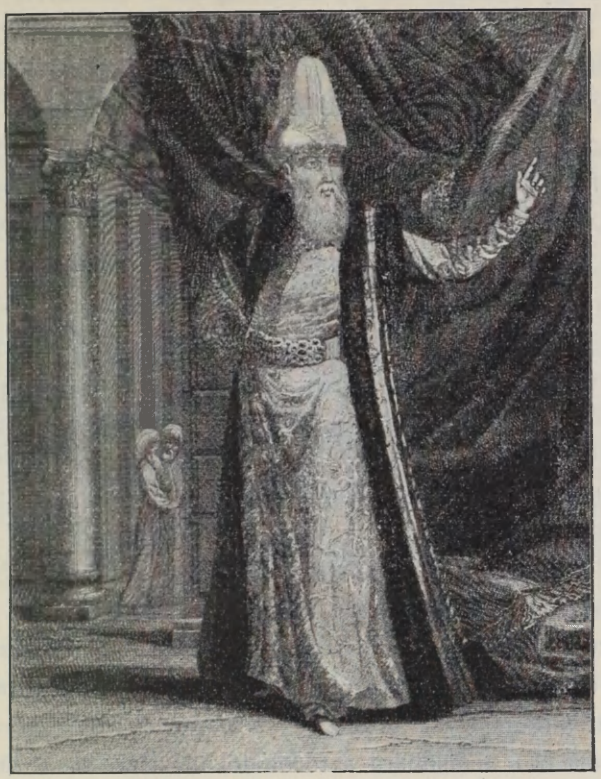

172. TÖRÖK NAGYVEZÍR.

lőzései következtében távoznia kell. *Bonnac* azt ajánlotta, hogy ez esetben *Szárdiniában kérjen szállást* a spanyol királytól. A fejedelem azt is mondta, hogy ha Erdélyt meg nem kaphatja, *a töröktől Moldva- és Oláhország fejedelemségét szeretné megkapni*, mert onnan egy nap Erdélybe is visszatérhetne. *Bonnac*

19 Bonnac d'Huxelleshez május 20. U. o. 254.

ennek a valósítását nagyon nehéznek találta, de magára vállalta, hogy szól a miniszteréknek; csak független uralkodást ne emlegessen, mert azt felelhetik, hogy azokkal az országokkal tetszésök szerint rendelkeznek. Egyébiránt Rákóczi még most is bízott benne, hogy a magyarok és az erdélyiek a császárral szemben melléje állanának.[20]

Május 21-én a nagyvezír újból magához kérette Rákóczit és a spanyol követet, a ki mellé *Bonnac* adott tolmácsot. A vezír udvariasan beszélt a követtel, meghallgatta előterjesztését, kedvesen fogadta Rákóczi szerencsekívánatait, de egyiknek sem adott határozott választ.[21] Mindamellett Rákóczi, a franczia udvarban elterjedt hírek szerint, a melyeknek forrása Bonnac lehetett, azzal «dicsekedett» volna,[22] hogy őt a spanyol király arra sürgeti, hagyja oda a porta és a miniszterek tudtával Törökországot, s vegye át a császáriak ellen induló *spanyol hadak főparancsnokságát.* Ezt azzal akarta valószínűbbé tenni, hogy Boissimènehez külön futár jött ilyen javaslattal; el akarta hitetni a portával, hogy állandó összeköttetésben áll a madridi udvarral, mely futárokat küldöz hozzá. *Mongaillard* franczia tiszt, a kinek nagy jövendőt ígért, önként ajánlkozott, hogy elviszi levelét *Alberoni* bíbornokhoz. *Rákóczi* elfogadta ajánlatát, s a tiszt elutazott; de sohasem tért vissza Konstantinápolyba, hanem a spanyol király szolgálatába állt. Igy beszélték ezt a párisi udvarban.

Rákóczihoz nemsokára a török főkanczellár ment látogatóba s újra sürgette, szálljon táborba a nagyvezírrel, a szerződés tervezetét pedig vele közölje, mert teljes hatalma van a tárgyalásra.[23] A fejedelem szívesebben tárgyalt volna külön meghatalmazottal, de parancsára *Sibrik* Miklós udvarmester és *Horváth* Ferencz portai ügyvivő a pontozatokat így is föltette. A fő-

20 Bonnac május 20. Hurmuzaki, Documente, VI. 256.

21 Bonnac XV. Lajoshoz május 20. Angyal, 70—75. Fontannak Rákóczi és Boissimène kihallgatásáról a levélhez csatolt jelentése nincs közölve.

22 St. Simon, XV. 233.

23 Rákóczi önéletr. 336.

kanczellár, azoknak elolvasása után, kijelentette, hogy könnyen megegyezhetnek. A szultántól néhány nap múlva visszatérve, tudatta, hogy *a szultán békét köt, de követelni fogja Rákóczi erdélyi fejedelemségének helyreállítását.* A szerződés pontjait mindamellett átadta a nagyvezírnek, a ki azonban azt kívánja, legyen készen, hogy ha békét nem köthetnek, a csatatérre kövesse.

A fejedelem erről tudni sem akart. Mint a franczia követnek is megmondta,[24] az *egész Európát* érdeklő tervezet végrehajtá-

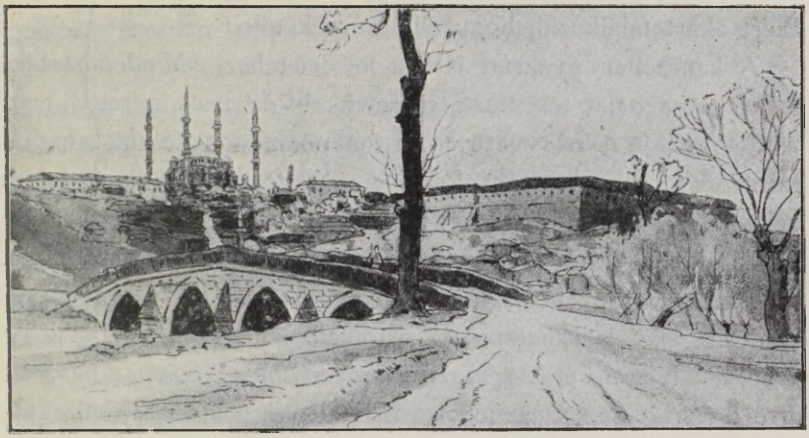

173. DRINÁPOLY.

sára jött ide, *követeléseit tehát nem mérsékelheti.* Ha idején nem kötik meg vele a szerződést, a mit a szultán meghívó levele értelmében követelhet, inkább visszamegy a kamaldoliakhoz Grosboisba. Nem béketárgyalás, hanem hadviselés végett hítták ide. Nem válnék becsületére, ha mint könyörgő vagy alárendelt tiszt követné a tábort. A közbenjárását kérő uralkodók tudta nélkül nem akar foglalkozni a békével s a jelen körülmények közt különben sem nézhetne a németek szeme közé. *A békekötés nem adhatja vissza az ő fejedelemségét;* arra kérte tehát a török urakat, hogy a tárgyalásoknál szóba se hozzák a nevét.[25] A bécsi

[24] Bonnac május 20. Angyal, 75.

[25] Bonnac szerint (Hurmuzaki, VI. 256.) kérte a nagyvezírt, hogy idején figyelmeztesse, ha mennie kell, mit meg is igért.

udvar annyira gyűlöli őt, hogy jobb, ha még a tárgyalások megkezdése előtt eltávozik a birodalomból; a porta legalább szemébe mondhatná Bécsnek, hogy azért távozott, mert dicstelen követeléseket el nem fogad. Kérte a kormányt, gondoskodjék elutazásáról s Konstantinápolyban adjon neki tisztességes szállást addig, míg hajót kap az elutazásra. Addig eldőlhet a béketárgyalás sorsa; ha pedig háború lesz, nagyobb tisztességére válik, hogy megkötött szerződéssel térjen vissza, mint az, hogy a békekötés után számkivetésbe menjen. A nagyvezírrel már csak azért akart találkozni, hogy elbúcsúzzék tőle.[26]

A kanczellár gyakran járt a fejedelemhez. «Minden zsebét, kebelét, csalmáját tele hozta igéretekkel; de csak ígérettel, nem valósággal.»[27] A nagyvezír, a ki feltűnő módon készült a hadjáratra, már szóba sem állt *Rákóczi* megbízottjaival s alárendeltjei vállvonogatva bíztatták őket egyik napról a másikra, mikor kapnak választ. A fejedelemnek majdnem emberfölötti erőre volt szüksége, hogy megőrizze nyugalmát. Annyi baj, kétség és veszedelem közt is állhatatos és rendületlen maradt. Tudta, hogy a bécsi udvar *az ő és társai kiadatását* fogja kívánni s hadával erre a portát kényszerítheti is. Szívtelenségnek, sőt hitébe ütköző dolognak tartotta, hogy egymaga titkosan elmeneküljön, a magyar urakat pedig feleségeikkel, gyermekeikkel, cselédjeikkel együtt kitegye a *kiadatás* veszedelmének. Elhatározta tehát, hogy semmit sem tesz a porta tudta nélkül, még ha nem tanácskoznék is vele a nagyvezír a hadjáratba indulása előtt.[28]

Pünkösd napján, június 5-én, a nagyvezír *Fornetti* főtolmács és a beosztott kapudsi basa útján Rákóczit igazán az utolsó pillanatban hítta magához értekezletre, mert másnap már indúlni akart, hogy a hadjáratot megkezdje. Megmondta a fejedelemnek, hogy idestova békét kötnek, s így mostan már nem felelne meg sem az ő, sem a porta érdekeinek, hogy a hadsereggel menjen; de kérte, hogy elutazását se hamarkodja el. Talán semmi sem

[26] Önéletrajz, 336—8.
[27] Mikes junius 6., 15. l.
[28] Rákóczi lelkiállapotának szép rajza: Önéletrajz, 338—9.

lesz a békéből, mert hiszen ő sem azért kezd hadjáratot, hogy törvényeket szabasson magának. Ha az alkudozások megszakadnak, kéri, jöjjön a táborba; de ne mint az ő alárendeltje, hanem *mint a porta barátja*, a kinek tanácsát szívesen meghallgatják. A fejedelem ezt megígérte, de azt kívánta, hogy *Konstantinápoly környékén szállásolja el* és szekereket bocsásson rendelkezésére, hogy, ha mégis meglesz a béke, idején távozhasson.[29]

Kívánságát június 8-án *Bonnac* terjesztette újból a nagyvezír elé,[30] a ki nem ellenezte, hogy *Rákóczi* akkor távozzék Drinápolyból, a mikor akar. Onnan azonban csak Konstantinápolyba mehet, a hol *Perában, Galatában vagy a csatorna mellett fog lakni;* sétálhat, vadászhat a mennyi tetszik s húsz esztendeig is ott maradhat. A szultán meghagyja mostani tartásdíját, vagyis *kétezer tallért ad neki havonkint.* A nagyvezír azonban jobb szeretné, hogy vele menjen a hadjáratba s tanácsokkal lássa el. De a fejedelem kárpótlásúl évi $2^1/_2$ millió tallért kívánt olyképp, hogy egy millió piasztert azonnal kifizessenek. «Hát méltányos ajánlat ez a mostani körülmények közt? — fakadt ki a nagyvezír.[31] — Minek neki annyi pénz, mikor csak nyolczvan embere van?» A követ megjegyezte, hogy ezt a kívánatot a birodalomnak tett hasznos szolgálatokhoz mérte; de ha az lehetetlen, beéri azzal is, hogy oly tisztességgel bocsássák el, mint a hogy fogadták.

A nagyvezír azt is kijelentette, hogy most, mikor a béke megkötése foglalkoztatja, a spanyol királynak nem írhat levelet. Megszűnt tehát Rákóczinak az az aggodalma, hogy a spanyol követet ennek a levélnek elküldésével akarják eltávolítani oldala mellől. A követ azonban csakhamar még sértőbb körülmények közt távozott. *Gallas* gróf császári követ ugyanis a római pápánál márczius 16-án panaszt emelt *Alberoni* bíbornok ellen, a ki *Cellamare* és *Boissimène* útján a törökökkel és Rákóczival tárgyalt. Rákóczi külön levélben tájékoztatta a pápát a helyzetről.[32]

29 Rákóczi, 339—340.

30 Bonnac xv. Lajoshoz június 8. Angyal, 75—76.

31 Bonnac xv. Lajoshoz június 8. Hurmuzaki, vi. 255.

32 Fiedler, ii. 535.

Azonban a bíbornok már márczius 29-én feleletre vonta Cellamarét, a ki, hogy a bíbornokot fedezze, a vádat hamisnak nyilvánította s levelét a hírlapokban közölte. A bíbornok erre, királyi visszahívó-levél küldése nélkül, egyszerűen hazaparancsolta *Boissimène*t. Bonnac szerint[33] ugyan hasznos szolgálatot tett urának azzal, hogy valakit küldött Rákóczi mellé; de ha jobban ismeri a fejedelmet, vagy azt, a kinek a megbízatást adta, elkerülhette volna a fölösleges lármát és azokat a zavarokat, a miket a császáriaknak ellene Rómában emelt vádjai okoztak.

A követ azonnal megkezdte útikészületeit s egy karaván-nal, biztos fedezet alatt, június 20-án akart Konstantinápolyba indúlni.

A kajmakám, egy kapudsi basa útján, meglepetve kérdezte a fejedelemtől, mi igaz a hírből. A még jobban meglepett és megsértett fejedelem csak azt felelhette, hogy a spanyol követet, ha menni akar, nem tarthatja vissza.[34] A követtől sohasem tudta meg visszahívatása okát, csak gyanította, hogy a spanyol királyt megrémítette az angoloknak és franciáknak a spanyolok ellen a császárral — hír szerint — már megkötött szövetsége: azért szakít vele s a törökökkel. Később szemrehányást tett Rákóczi önmagának, hogy egy politikai titkot, a melyről jobb lett volna hallgatnia, *Boissimène*nek tartózkodás nélkül elbeszélt. Nem gondolta, hogy a követ meggondolatlan kérdésére adott őszinte felelete olyan bajba keveri. Úgy hitte, az csak az egyik féllel szemben volt titok, de megmondhatja annak, a kit illet és a kinek javára válik. Később is gyakran kérdezte önmagától, vétett-e ezzel, vagy a természet törvényét követte.[35] Sértette, hogy a követ, ki ünnepiesen köszöntött be hozzá, nyiltan el sem búcsúzhatik tőle; s aggasztotta, hogy a törökök, a kik annyit reméltek a spanyol szövetségtől, ennek meghiusúlta következtében őt kiadják az osztrákoknak, a spanyol követet pedig letar-

33 Bonnac d'Huxelleshez június 24. Hurmuzaki, VI. 256.

34 D'Absac Bonnachoz június 15. Angyal, 76. Boissimène ugyanahhoz június 16. U. o. 77.

35 Önéletrajz, 380., 414.

tóztatják. Érezte, hogy felelős.[36] Figyelmeztette a kajmakámot, hogy a követ szabad ember s mivel itt többé nincs dolga, oda mehet, a hová tetszik; pedig méltán sérthette, hogy *Alberoni* sem a hozzá, sem a követhez írt levelében nem említette az ő nevét, mintha annak idejében nem is hozzá küldte volna.

Június 16-án a kajmakám élesen hangoztatta, hogy Boissimène, mint Rákóczihoz küldött követ, az illendőséghez képpest *csak Rákóczival együtt* utazhatik Konstantinápolyba, hol, mint idegen fejedelemhez és nem a szultánhoz küldött miniszter, a porta engedelme nélkül nem tartózkodhatik; a nagyvezír engedelme nélkül különben sem ereszthetí el.[37] A követ kijelentette, hogy nem várakozhatik a fejedelemre, ki bizonytalan helyzetében nem tudhatja, mehet-e vagy sem. A fejedelem nem menekülve jött ide, mint a svéd király, hanem szabadon, s a spanyol király őt is szabad jövetel és menetel reményében küldte *hozzá*, nem pedig a törökhöz. A fejedelem azt felelte, hogy minden lehetőt megtesz érdekében, de ilyen népség közt egyikök sincs biztonságban. Szemére vetette különben, hogy a király szakítani akar vele. A követ megjegyezte, hogy királya érzelmeiről nem adhat számot, de elutazása használhat a fejedelemnek. Másnap a fejedelem megizente neki, hogy mivel királya részéről úgy sincs mondani valója, elutazása ügyében *Sibrik* udvarmesterrel vagy *D'Absac*kal értekezzék s töle ne búcsúz-

174. ALBERONI GYULA BÍBORNOK.
(Az «Eur. Fama» után.)

36 Ezt Boissimène is ráhárította. Angyal, Adalékok. 78.

37 Boissimène Bonnachoz június 17. Angyal, 78. Önéletrajz, 341.

zék el. Boissimène megjegyezte, hogy ha nem tárgyalhat is többé a király nevében, spanyol követi jellegét azért nem vesztette el. Ha a fejedelem meg nem védheti, mint született franczia és a Szent-Lajos-rend lovagja, a franczia követ oltalmához fordúl. Talán nem követ többé az erdélyi fejedelemnél, de még mindig tiszteletbeli alattvalója a franczia királynak.[38] *Bonnac* kijelentette, hogy mindez a világ legegyszerűbb dolga; de Boissimène nehéz helyzetbe hozta Rákóczit azzal, hogy utazását annyira elhíresztelte s hevesen lépett föl; egyébiránt biztos lehet benne, hogy a fejedelem a maga nagy okosságával rendbe hozza a dolgot, a mint tekintélye és valódi érdekei követelik.[39] Ez meg is történt.

A fejedelem megizente a kajmakámnak, hogy a spanyol király azért hítta vissza követét, hogy róla és a porta béketerveiről hírt halljon; de alkalmasint visszaküldi, ha szükségesnek látja. Ő nem tarthatja vissza s útját nem késleltetheti; ez a portára nézve is veszedelmes volna, ha a spanyol király csakugyan kibékűl a császárral. Kéri tehát, hogy a követet méltóságának megillető díszszel engedjék távozni. Ezt nem is ellenezte a nagyvezír, kihez a kajmakám fordúlt; de fölkérte, hogy ő maga ne távozzék, mert a békéből aligha lesz valami.[40] A követtel ugyan eléggé éreztette, hogy nem számít többé a spanyol segítségre, de a megsértett *Rákóczi* kívánságát teljesítette. Egy hónap mulva *Boissimène*t tisztelettel szállíttatta el a Dardanellák régi várába, hogy onnan hazahajózzék. Így a dolog símábban végződött, mint azt a Rákóczin ejtett sérelem s a követ hevessége és okvetetlenkedése következtében várni lehetett. A fejedelem hideg búcsúlevelet írt a spanyol követnek, de egy sort sem küldött *Alberoni*nak, a kinek magaviselete olyan nagy zavart okozott.[41]

Arról, hogy egykori diplomatája, *Klement*, ügyesen koholt levelekkel ugyanakkor Porosz-, Lengyel- és Szászországot a

38 Boissimène Bonnachoz, június 17. Angyal, 78—80.

39 Bonnac jún. 21. U. o. 80—81. Június 24-én élesen fakadt ki Rákóczi és az egész követküldés ellen. Hurmuzaki, VI. 256—7.

40 Rákóczi önéletrajza, 341—2.

41 Bonnac levelei XV. Lajoshoz és d'Huxelleshez, július 23. Angyal, Adalékok, 81—82.

császárral majdnem háborúba keverte[42] s így tulajdonképpen az ő ügyét szolgálta, a fejedelemnek alig volt értesülése. Ezek a fondorkodások, melyek Klementet két esztendő mulva vérpadra juttatták, különben is csak az esztendő végén pattantak ki. Abban a tekintetben mindenesetre tanulságosak, hogy ha a minisztereiktől és hadaiktól körülvett uralkodók oly súlyos politikai hibákat követhettek el s egy csalónak három ország is felűlt, nem lehet könnyedén ítélni Rákócziról, a ki mindenkitől elhagyatva, két nagyhatalom csalóka ajánlataival szemben olyan óvatosnak, olyan messzire látó diplomatának bizonyúlt. A hazáért mindent koczkáztatott, de a hazát semmiképpen sem tette koczkára.

IV.

BŐJÜKDERÉBEN.

— 1718. augusztus—szeptember. —

Hónapokkal azelőtt megírta már a fejedelem, hogy Törökország nem bírja sokáig a háborút, a melyet egy *Jenő főherczeg* vezet és, Spanyolország kivételével, egész Európa rokonszenve kísér.[1] Akkor sem remélt, a mikor *Ibrahim* nagyvezír, mint valami Herkules, tollasan, fegyveresen indult meg a hadakkal: «mert ez csak komédia: már régen járnak a békesség után».[2] S ha oly nagyon járnak, két kongresszust szeretett volna; egyet Lengyelország határain, hogy a czár, a franczia, lengyel és porosz királyok csináljanak békét a törökkel; egy másikat pedig Versaillesban, hogy Ausztria túlságos növekedése ellen védekezzenek. Tulajdonképpen mindakettőt Franciaország magatartása hiusította meg.[3] Az orléansi herczeg a fejedelemnek ez ügyben és egyéb kívánságai iránt írt levelét

42 Weber Klementről, Aus vier Jahrhunderten. Droysen, Friedrich Wilhelm I., 1. 229—247. Szalay László Klementről, Századok, 1870. 102—114., 168—185.; 1871. 587—8.

1 Rákóczi Gualteriohoz, Magyar Tört. Eml. Okm. v. 292.

2 Mikes június 6., 15. l.

3 Rákóczi gróf Morvillehoz 1724. márczius 3. Fiedler, II. 535—6.

még válaszra sem méltatta.[4] Féltékenykedett Spanyolországra, mely a hajóhaddal Szicilia ellen készült, hogy onnan egész Olaszországot felszabadítsa az idegen uralom alól. A császárnak nagyon érdekében állt, hogy *Pozserovácznál* a békealku mielőbb véget érjen. Június 25-ikén Magyarország képviselőit (báró *Sándor* Gáspárt és *Antolics* Jánost) is kizárta onnan, hogy a tárgyalást késlekedésök miatt ne kelljen halogatni.[5] Akkor már különben is húsz napja folytak a tanácskozások. A császári biztosok (gr. *Virmond* táborszernagy s *Thalmann* és *Fleischmann* haditanácsosok) már az első ülésen, június 5-ikén követelték *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Forgách*, *Csáky*, *Vay* és *Esterházy* kiadatását, hogy a császár kellően megbüntesse őket. A kongresszus, a melyen Velencze, Anglia és Hollandia követei is megjelentek, tizenöt napon át függőben tartotta ezt a kérdést, a melyet a török megbízottak *(Ibrahim* szilihdár, *Mohammed* effendi és *Maurocordato* oláh vajda) a nagyvezír elé terjesztettek. A nagyvezír pedig kijelentette, hogy készebb megszakítani a tárgyalást, mint hogy elfogadjon olyan határozatot, a mely sérelmes a porta meghívott vendégére nézve és ellenkezik a vallás törvényeivel.[6] Pozserováczon tehát a porta megbízottjai megmondták, hogy *Rákofdsi-oglu* a magas birodalom vendége és nem hogy bilincsekbe verve, de még tisztességes alakban sem adják őt ellenségének kezébe. Ilyen becstelenséget semmi áron sem fognak elkövetni.[7]

Olyan nemes szavak, a miket a magyar nemzet sohasem feledhet el.[8] Mikor azután híre jött, hogy a spanyolok 35,000 emberrel kötöttek ki Sziciliában s már Messzinát ostromolják, a császári követek nem erősködtek többé s Rákóczi és társai egyelőre megszabadúltak a legnagyobb veszedelemtől, a kiadatástól. Egyébiránt a tárgyalást oly titokban tartották, hogy a

4 Mikes, 16. l.

5 Feldzüge des Pr. Eugen, XVII. 337. A békeoklevélben szó sincs róluk.

6 Rákóczi önéletrajza, 342.

7 Rásid efendi. Kath. Szemle, 1903. 758.

8 Tessének Rákóczi méltán írhatta, hogy a szultán kitüntető módon bánik vele. Dangeau, XVII. 469.

fejedelem akkor még semmiről sem értesült biztosan. Meg volt győződve, hogy Ausztria elbizottságát a spanyol támadás alábbszállítván, a törökök jó békét köthetnek. Ezt azonban már belső politikai viszályaik s a kormány helyzetének bizonytalansága miatt sem remélhették.[9] A tárgyalásokat most már a meglevő állapotok, az *uti possidetis* alapján folytatták, s július 22-ikén a békét húsz pontban 24 esztendőre meg is kötötték.[10] Ennek XIV. pontja (a karlóczai béke 9. pontjának megfelelő módon) kölcsönösen eltiltja a rossz emberek, lázadó vagy elégedetlen alatt-

175. A POZSEROVÁCZI BÉKE EMLÉKÉRME.

valók befogadását; a XV. pont szerint pedig, «hogy a határok csendje és az alattvalók nyugalma semmiképpen se zavartassék meg: *Rákóczi, Bercsényi, Esterházy* Antal, *Forgách, Vay* Ádám, *Csáky* Mihály és más magyarok, kik a felséges római császárnak (!) tartozó engedelmességtől elpártoltak és a háború idején ottomán területéken kerestek menedéket, az ottomán császárság területén tetszés szerint, de a végektől és a határoktól távol eső helyeken nyerjenek és kapjanak szállást; feleségeik azonban akadály nélkül követhessék férjeiket és velök a kijelölt kerületben tartózkodhassanak».[11]

9 U. o. 342—4.

10 Szövege Dumontnál, VIII., I. r. 520—528. Katona, XXXVIII. 371—392. Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reichs, IV. 161. s köv. l.

11 Katona, XXXVIII. 385.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

A szultán már előbb egészen másképpen intézkedett. A hedsra 1130. évében Redseb hó 15. napján (1718 június 13-ikán) meghagyta, hogy «Rákóczi király» és udvari népe, valamint a magyar tábornokok számára *magában Konstantinápolyban* a tenger partján keressenek alkalmas lakásokat. Azonban két hét múlva a számukra kijelölt épületek leégtek s «mivel a tűzvész miatt most igen nehéz Isztámbulban lakást találni», július 3-ikán a szultán megparancsolta, hogy Rákóczinak és kíséretének *Szárijeri*ben és *Böjükderé*ben rendezzenek be elegendő számú és egymáshoz közel eső lakásokat.[12] A fejedelem, kivel a szultán csak augusztus elején tudatta akaratát, csöndes intésnek vette ezt, hogy a birodalmat elhagyja; a kajmakámtól tehát e czélra ujból lovakat, szekereket kért. Megnyugtatták, hogy mindenről gondoskodtak s legfőbb óhajtásuk, hogy kitűzze indulása napját. Augusztus 16-ikára tűzte ki, de a nehezebb podgyászokat s az építő mestereket már tíz nappal előbb elküldte. Mikor azonban a nagyvezírhez szóló útlevelet kért ügyvivője, *Horváth* számára, a kajmakám megizente, hogy majd csak akkor ad, ha elhagyja Drinápolyt s intette, hogy ne keressen ürügyet útja halogatására. A fejedelem augusztus 13-ikán fölindúlva izente vissza, hogy idáig sem tartotta magát a porta hívatlan vendégének s nem tudta, hogy a portának olyan sürgős az ő utazása, a melyet különben ő már két hónappal korábban, a nagyvezír elutazása előtt siettetett. Most már tudja, mit akar a porta; s ezért becstelenségnek tartaná, ha csak egy órával is tovább maradna és terhére lenne. Ebben a pillanatban is szívesen menne, de mivel kocsikról még mindig nem gondoskodtak, három napig várakoznia kell. Három nap múlva néhány lovas cselédjével azonnal elhagyja a várost s inkább a szomszédos erdőben várja meg többi cselédjét, mint hogy kelletlenül legyen a városban.

[12] Karácson Imre, Rákóczi lakása Konstantinápolyban. Századok, 1910. 402—5. l. A szultánnak a szerájban meglevő két rendeletével czáfolja Saussurenek (I. 254.) azt az állítását, hogy Rákóczi valaha Konstantinápolyban és pedig éppen az erdélyi házban lakott volna. Saussure állítását más adatok sem igazolják.

A kajmakám a kapudsi útján azzal mentegetődzött, hogy ő a porta kedves és meghívott vendégét nem akarta kiüzni a városból, csak attól tartott, hogy a nagyvezír neki tulajdonítja a halogatást, mivel már jelentette, hogy minden készen áll az utazásra. A fejedelmet — kívánságára — meg is kérte a porta nevében, hogy három napig még maradjon.[13]

A bujdosók tehát csomagoltak. Könnyen ment: hiszen néha tíznek a holmija sem töltött meg egy szekeret. Mikes vagyona elfért egy szekérnek a negyedrészére. Ötven magyarnak mindössze is csak öt lova volt; a kajmakám mindegyik alá adatott lovat vagy öszvért a császári istállókból. Így azután — éppen Grosbois elhagyásának évfordúlóján, augusztus 16-ikán reggel, napkelte előtt — Rákóczi *Forgách* Simonnal s ötvenedmagával *odahagyta Drinápolyt,* a hol néhány nap híjján[14] tizenegy hónapot töltött.

Rendesen éjjel utaztak, s a rendkívűl meleg nappalokat sátrak alatt töltötték. Negyednap eléje jött az építőmester, a kit a kijelölt szállások megvizsgálása végett előre küldött. Leverő jelentését azonnal közölte drinápolyi ügyvivőjével, hogy a minisztereket rábírja a legszükségesebb javítások megtételére. Nem tudta még, a békekötés hogyan intézkedett róla; de ilyen mostoha bánásmód után jót nem várhatott. Szomorúan folytatta útját *Böjükdere* felé, a hol laknia kellett. Társai nagy lemondással viselték sorsukat s a fejedelem bátorító, vígasztaló szavait csöndesen hallgatták. A kapudsi basa, a kit a kajmakámhoz akart küldeni, hogy jobb szállást és kíméletesebb eljárást kérjen, nem teljesítette kívánságát, a mi Rákócziban azt a gyanút keltette, hogy őt és társait a bécsi udvar kedvéért tulajdonképpen *száműzetésbe küldik.* A kapudsi sürgette utazását, hogy a szultán lovait s drága áron fogadott szekereit máshova küldhesse. Ezt talán csak a velök jött francziák nem bánták volna,

[13] Rákóczi önéletrajza, 343—5.

[14] 1717 szeptember 28. 1718 augusztus 16. A 346. lapon csak tévedésből állhat augusztus 13.

a kik most először ültek lóháton, s a bús magyarokat is megnevettették, hogyan megviselte őket a hosszú utazás és hogyan várták az állomásokat. A tizedik állomás augusztus 23-ikán *Konstantinápoly* alatt volt, a tizenegyedik és utolsó másnap Böjükdere, a hol lakniok kellett.[15]

Böjükdere s a vele északfelé egybeépült *Szárijeri* három patak közt a Kabatas-dagh lejtőségein a Boszporus legnyugatibb középső öble mellett az ázsiai partokkal szemben épült. Gyönyörű tekintet nyílik onnan a tengerre, Ázsiára és Therapiára. Csöndes időben a tenger csodálatosan átlátszó; s egy hálóvonásra félmillió szkombrét is foghatnak benne. Az ősz igen szép s deczemberig is eltart. A poirász (boreas, északi szél) néha kellemetlen, de a lodosz (déli szél) nagyon kedvez a hajózásnak.[16] Százhúsz esztendő múlva egy bujdosó magyar[17] megdícsérte a két meredek hegy oldalain épült városnak ékes palotáit és mezei lakásait, villáit. Azonban Rákóczi bujdosói egyetlen ép házat sem találtak a városban s inkább *a déli rétségen* ütötték fel sátraikat. Ezen a helyen idáig is többnyire száműzöttek laktak. A fejedelem számára kijelölt ház tárva, nyitva állt, s elpusztúltak az ablakai, ajtói, padozata, lépcsője. Rákóczi értesítette a vele jött kapudsit, hogy a házat *saját költségén* állíttatja helyre; hozzon tehát építőmestert Konstantinápolyból, hogy a helyreállítás dolgát és költségeit megbeszélje vele. Remélte, a török mester költségvetése meggyőzi a nagyvezírt, hogy csakugyan romba küldte lakni. Az építő ki is jött a kincstartó kíséretében s egy kis vizsgálat után elhitetni akarták vele, hogy a ház lakható, hamarosan kijavítható s így beköltözhetik. A fejedelem bosszankodva válaszolta, hogy az bizony nem embereknek, hanem fecskéknek való lakás; s addig sátrak alatt marad, míg a nagyvezír jobb szállást nem ad. Már lóra is pattant, mikor

[15] Rákóczi, 346—7. Mikes 17.

[16] Moltke gróf levele Böjükderéből 1836. november 30. (Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei.)

[17] Szemere, Utazás Keleten, 1. 73. 1830 augusztusában Széchenyi is töltött néhány napot a Konstantinápolynál jobb levegőjű városban.

eléje jött a derék öreg *bostandsi basa*, a szultán palotáinak és kertjeinek főfelügyelője. Kijelentette, hogy a szultán kedves vendégének mindenben szolgálni kíván. A fejedelem megköszönte szívességét, de kilovagolt a szép kis rétre, hol társai rombadőlt

176. SZULAK BASI, A SZULTÁN KAPITÁNYA.

épületek közt, sátrak alatt tanyáztak s ugyancsak óvakodtak a skorpióktól.

A bostandsi basa csakhamar utána izent, hogy küldjön melléje valakit, a kivel együtt alkalmas házat választhasson számára. A fejedelem teljesítette kívánságát, de másnap, 25-ikén, a kajmakám tudtára adta, hogy a nagyvezírtől kijelölt helyen kell laknia, hacsak át nem költözik az ázsiai *Nikomédiá*ba, a hol

Thököly lakott. Rákóczi keserűen válaszolt. Nem hitte volna, hogy száműzzék azért, mert eleget tett a szultán nagyon ünnepies meghívásának; de ha ez a parancs, az erőszaknak nem állhat ellen. Az öreg bostandsi basa azonban most már maga jött látogatására s olyan szívesen, barátságosan ajánlotta fel jó szolgálatait, hogy megint csak melléje adta udvarmesterét, *Sibrik*et, vegyék sorra még egyszer a falu házait. De a sok rom között most sem találtak szállást s a fejedelem megizente a nagyvezírnek, hogy kénytelen sátrak alatt maradni.[18]

Innen egy-egy három lapátos hajón, Mikes és mások, könnyen berándúlhattak Konstantinápolyba, mely csak három órajárásnyira volt; vagy látogatást tettek a szomszéd faluban, *Therapiá*ban, hol több követ nyaralt s Bonnacnak is háza volt. Bonnac azonban három hét alatt sem ért rá meglátogatni Rákóczit, vagy inkább tőle várta a látogatást. «Abból pedig semmi sem lesz, — mondta *Mikes*[19] — mert urunk tudja, mi illendő.» A fejedelem már csak azért sem mehetett, mert *Bonnac* nem akarta megadni neki a fejedelem czímet. A többiek szívesen fölkeresték Bonnac nyaralóját, hol a rendkívül kedves és jó háziasszony szívesen látta, vígasztalta őket. *Mikes* szerint olyan ez az asszony, mint egy darab nádméz, mint a jóféle gyöngy a többi gyöngy között.[20] Ura magaviseletét az a levél magyarázza meg, a melyet *XV. Lajos* király szeptember 9-ikén írt hozzá.[21] A király elhitte, hogy nagyon kellemetlen a Rákóczi helyzete; de a most (augusztus 2-ikán) kötött londoni szerződésben *a négyes szövetségben*[22] megígérte, hogy eltávolítja országából mindazokat az egyéneket, a kiket valamelyik szerződő állam lázadónak nyilvánított. *Nem adhatja meg tehát Rákóczinak jövőre azt a menedéket*, a melyet idáig élvezett államában. A nélkül, hogy ezt a nyilatkozatot az ő nevében megtenné, figyelmeztesse őt

18 Rákóczi, 348—9.

19 Mikes Törökországi Levelei, szeptember 15., 18. l.

20 Mikes, 18.

21 Közli Angyal, 82.

22 Rákóczi nyilatkozata erről: Önéletrajz, 341—2. és 1722. május 24-én Fiedlernél, II. 514—5.

erre a kötelezettségre, kivált ha észreveszi, hogy visszakívánkozik Francziaországba; de enyhítse azzal, hogy remélheti a viszonyok változását. Értesse meg vele, hogy a katholikus (spanyol) király most háborút folytat a császárral; s nemcsak reá,

177. XV. LAJOS.

de különösen a két herczegre (Rákóczi fiaira) nézve is biztosabb, ha nem csatlakoznak egyik vagy másik félhez. Igy nem volna lehetetlen, hogy a császár, a ki mindenkor hajlandó volt kedvezően gondoskodni róluk, a békekötés alkalmával belenyugszik, hogy a spanyolokhoz mehessenek, a kik *Rákóczi* személyéhez és érdekeihez vannak fűzve. A király követének bölcseségére bízza, hogy Rákóczit figyelmeztesse mindezekre s lebeszélje a visszatérés gondolatáról.

Ekként tehát *Francziaország is száműzte a fejedelmet.* Összefüggött ez azzal az összeesküvéssel, a melyet barátai: *Maine* herczege és Polignac herczeg *Cellamare* spanyol követtel szőttek, hogy az orléansi régens herczeget elfogják, Spanyolországba vigyék s franczia régenssé a spanyol királyt, helyettesévé pedig Maine herczegét kiáltsák ki. Majdnem ugyanakkor történt, hogy a császári követ sürgetésére *Lengyelország is kiutasította a fejedelemnét,* mivel urával, Rákóczival, a családi levelezést meg nem szakította. «Sok nyomorral látogattál meg, Istenem — írta a fejedelem[23] — s látogatni meg nem szűnsz.» Keserves volt a franczia üzenet, aggasztó feleségének helyzete, a melyen nem segíthetett s kétségbeejtő a jövő, ha a spanyolok is kibékűlnek a császárral; mert a törökök, kik őt csak arra tartogatták, hogy az európai háborúban valamiképpen fölhasználják, azután kényökkedvök szerint bánhatnak vele. De a bajok csak megerősítették a lelkét,[24] kivált mikor meghallotta, hogy *a törökök nem adják ki őt a császáriaknak.* A béke pontjait azonban még ekkor sem ösmerte; nem tudta, nem hoztak-e róla valami titkos határozatot Pozserováczban s így jobbnak tartotta, hogy Böjükderében csöndesen várakozzék.

A mint Böjükderében valahogyan elhelyezkedett, üdvözöltette *Ibrahim* nagyvezírt, de nem kért kihallgatást, hogy vissza ne utasítsák. A nagyvezírt *Lohmann,* a lengyel király török tolmácsa, Drinápolyban értesítette, hogy ura megbízásából Rákóczit is kell üdvözölnie. A fejedelem vágyva-vágyott vele találkozni, de jobbnak látta, hogy ezt se sürgesse. Lohmannak Pápayval még Choczimban folytatott beszélgetéséből azt következtette, hogy a bécsi udvar a törökök szilárd magatartásán s a spanyol és egy fenyegető északi háború veszedelmén kívül[25] a lengyel király tanácsa következtében állott el kiadatása követelésétől. Mielőtt erről megbizonyosodhatott volna, megnézte *Therapiá*ban

23 Rákóczi önéletrajza, 354.

24 U. o. 354—5.

25 Ebből sejteni lehet, hogy Rákóczi tudott Klement politikai cselszövéséről, mely majdnem háborúba sodorta Porosz-, Szász- és Lengyelországot.

RÁKÓCZINÉ.

(Dörre T. rajza a kassai múzeum festményéről.)

a kajmakámtól felajánlott lakást, de azt lakhatatlannak találta. Megizente, hogy a két rossz közt választani nem tud és nem akar. Hozzanak rendbe valamely házat s belemegy; a nagyvezír megérkeztekor így legalább nem mondhatják, hogy kényelmetlen szállásának ő maga az oka. A nagyvezír megkorholta a kajmakámot; a szálláscsinálást a derék bostandsi basára bízta és szeptember 22-ikén «a bujdosó izraeliták a sátrak alól végre házakba szálltak»: beköltöztek Jeniköibe.[26]

V.

JENIKÖIBEN.

— 1718 szeptember 22.—1719 február 25. —

THERAPIÁNAK tulajdonképpen déli folytatása a jeniköi villatelep s délfelé összefügg Szteniával, melynek jó öblében egy szép kis festett hajó három erős török evezővel mint a nyil vihette őket Konstantinápolyba. A bosztandsi basa elég kényelmes házakat jelölt ki a fejedelemnek és kíséretének, a melyből Böjükderében sokan megbetegedtek, ketten pedig meg is haltak. *Mikes* háza éppen a tenger partján feküdt; ajtajából egyenesen a csolnákba léphetett. Dicsekedett vele, hogy olyan szép házban lakik, mint egy főispán, pedig szűcs volt a gazdája; igaz, hogy a nagyvezír szűcse. Kevés holmijával félóra alatt mindenki beköltözhetett a maga szállására. Asztal, szék csak a fejedelem házában volt. Mire való lett volna nekik, bujdosóknak, a bútor, a kik ma itt, holnap másutt vannak! És hátha még visszaviszi őket az Archipelagusban várakozó hajó Franciaországba . . .[1]

[26] Mikes, 19. Rákóczi, 349. A szerájban megvan a kőmíves számlája Rákóczi házának kijavításáról. Századok, 1910. 404.

[1] Mikes, 19.

Mikes egy kis széken írogatta végtelenül kedves és rendkívül megható leveleit[2] s október 19-ikén a fejedelem is megkezdte *vallomásai* írásának folytatását[3] attól az időtől fogva, a mikor Hullbe érkezett. November 9-ikén áttért *törökországi útja leírására*[4] s oly gyorsan haladt, hogy újesztendő napján[5] már majdnem naplószerűen folytathatta elmélkedéseit.

Október 21-ikén kíséretével a konstantinápolyi kapu elé lovagolt s egy kertből, mint egyszerű érdeklődő, titkon nézte végig *III. Ahmed* szultán a hadjáratból, vagy inkább a békekötésből visszatérve, hogyan vonúl be a fővárosba.[6] A fény s a gőg hivalkodása inkább megvetést, mint vágyat keltett benne. Többre becsülte ennél a maga keresztjét és nyomorúságát. Szívében is ott volt az az érzés, a mi Petőfit később dalra fakasztotta: boldogtalan volt egész életében, csak az vígasztalta, hogy meg nem érdemelte. A *hit* mentette meg abban a küzdelemben, a melyet a dicsvágy és a kétségbeesés tágas határai közt folytatott.[7]

Alig tért haza, váratlanúl lepte meg a kapudsi basának az a jelentése, hogy a hazatért nagyvezír addig egy külföldi követ üdvözletét sem fogadja, míg vele nem találkozik; s már másnap látni szeretné akár nyilvános, akár magánkihallgatáson. A fejedelem megköszönte barátságát; azonban kijelentette, hogy díszes fogadtatás külföldieket illet: ő, mint barátja, fény nélkül, csekély kísérettel, *magánkihallgatáson* akar eléje járúlni. Másnap három csolnakon «repült» *Konstantinápoly* kikötőjébe. Csauszok vártak reá, hogy a nagyvezír lovain vigyék be őt és hat udvari emberét. Mindez nagyobb fénynyel és feltűnéssel történt, mint óhajtotta.

A nagyvezír, a szokott szertartások és üdvözlések után nem titkolta előtte, mint a porta barátja és beavatott embere előtt,

2 U. o. 19.
3 Önéletrajz, 249.
4 U. o. 302.
5 U. o. 361.
6 Rákóczi, 350. Mikes a 20. lapon érdekesen írta le a bevonúlást.
7 Önéletrajz, 355. «Tégy velem szent akaratod szerint.»

hogy a szultán csak kényszerűségből kötött békét. Nem volt elegendő hadi fölszerelése és katonasága, pedig a spanyolok támadásától jót remélhetett. Rákóczinak azonban a szultán nagy barátja maradt, s a németek tolakodó kívánságát nem teljesítette, mert őt mindig kedves vendégének tekinti. A fejedelem ezt megköszönte. Belátja, hogy a békekötés után a fényes portának nem igen használhat; de reméli, hogy a nagyvezír gondoskodni fog róla békében és háborúban egyaránt. Azután hosszasan beszélgettek az európai dolgokról s kérdésére a nagyvezír kijelentette, hogy a lengyel király tolmácsával találkozhatik. A fejedelem biztosította, hogy még nem beszélt s örül, hogy csak ezen fogadtatás után beszélhet vele. Biztosan tudja, hogy a bécsi udvar fél attól a határozottságtól, a melylyel a porta őt pártfogásába vette s most a lengyel király közbenjárása mellett akar vele kibékülni. Azonban szeretné erre nézve a nagyvezír barátságos tanácsát hallani. Ibrahim észrevette, hogy azt akarja megtudni, személyére történt-e valami titkos megállapodás; tehát semmiképpen sem válaszolt egyenesen. Azt mondta, jobb, ha figyelemmel kíséri, mi lesz az *északi háború* vége. A fejedelem ezt bizonytalannak tartotta s megjegyezte, hogy a lengyel király küldöttjét nem bocsáthatja el válasz nélkül. A nagyvezír óvatosan annyit mondott, hogy a porta mindig becsüli Rákóczit s ha fejedelemsége helyreállítására nem vehette is rá a németeket, kész békességben közbenjárni, hogy annak *legalább egy részét* visszaadják. A fejedelem figyelmeztette, hogy nincs szó öröklött uradalmairól, a melyeket neki már sokszor felajánlottak. Letett hitéhez képpest *követeli, de nem kéri Erdélyt s annak megosztását sem fogadhatná el.* De mivel most már ösmeri a porta felfogását, a maga ügyét a barátságos keresztény uralkodók útján ogja szorgalmazni.[8]

Ezzel ért végett a másfélórai kihallgatás, mely megmutatta, hogy a politikai világ még mindig számolt vele. Pár nap mulva

[8] Önéletrajz, 356—8.

Lohmann, a lengyel küldött, levélben értesítette, hogy csak úgy keresheti föl, ha Rákóczi újabb kérésére megengedik, hogy hozzámehessen. A fejedelem bosszankodva felelte, hogy ezt a nagyvezír már megengedte s föl sem teheti, hogy visszatartson tőle valakit, mert ő a portának nem alattvalója, nem foglya, hanem vendége. Lohmann tudja, mi a megbízatása s mikor hajtsa végre; az ő dolga csak az, hogy ha jön, kihallgassa. Csak úgy fogadja, ha el van látva királyi meghatalmazással; de figyelmeztesse, hogy előterjesztései dolgában a porta megkérdezése nélkül nem határozhat. A küldött erre fölkereste, királya üdvözletét s baráti köszöntését átadta, de politikai nyilatkozatot hosszas beszélgetése alatt nem tett. Magyar-, Török- és Francziaország száműzöttjét bántotta a csalódás, de nem faggatta a követet; megköszönte királya jóindúlatát s elbocsátotta.

Valószínű, hogy a küldött azért nem tette meg a várt nyilatkozatot, mert *Klement* szélhámossága akkor már kiderült[9] s az északi háború veszedelme megszűnt. Másik nagy, de nem váratlan csalódása az volt, hogy, *Toulouse gróf* levele szerint, valóban nem szabad visszatérnie Francziaországba. Ezt a franczia királynak a császárral kötött szövetsége kívánja így. A régens azonban továbbra is barátja marad s azt tanácsolja, hogy *Spanyolországba menjen,* hol a megígért franczia évdíjat pontosan megkapja.[10] Azonban mire ez a levél Jeniköibe érkezett, a régens elfogatta *Cellamare*t és *Boissimène*t; Maine herczeget Doullensbe, feleségét Dijonba, *Polignac* bíbornokot egy flandriai kolostorba, Pompadourt, Saint-Geniezt a Bastilleba csukatta, másokat pedig száműzött, mert deczember 8-ikán kiderült, hogy Francziaországot spanyol uralom alá akarták juttatni.[11] Boissimènet ki is végezték, a miért Rákóczi önmagát vádolta, mert egy (kétségkívül az összeesküvésre vonatkozó) politikai titkot mondott el neki.[12]

9 A Fama (1719. ccxxi. 392—5.) Klement János Mihályt Rákóczi volt kabinettitkárának nevezi.

10 Rákóczi önéletrajza, 359—360.

11 Geffroy, Sur les prétentions de Philippe V. a la couronne de France, az Alberonira vonatkozó életrajzok, valamint St. Simon stb., legújabban pedig Piépape (La duchesse du Maine, 1910.) 144—211. l.

12 Önéletrajz, 414.

Franczia barátjai közől sokan részesek voltak az összeesküvésben, de a toulousei gróf nem támogatta bátyja nagyravágyó törekvéseit.[13] Hű maradt s kétségkívűl Rákóczit is védelmezte olyan gyanúsítások ellen, mintha egyetértett volna a frondeur-ködökkel. Erre nagy szükség volt, mert *Rákóczi* több levelet írt az orléansi herczegnek, hogy megakadályozza a francziáknak a spanyolok ellen a császárral való szövetséget.[14] Aznap, a melyen Anglia háborút izent Spanyolországnak, *V. Fülöp* pedig az

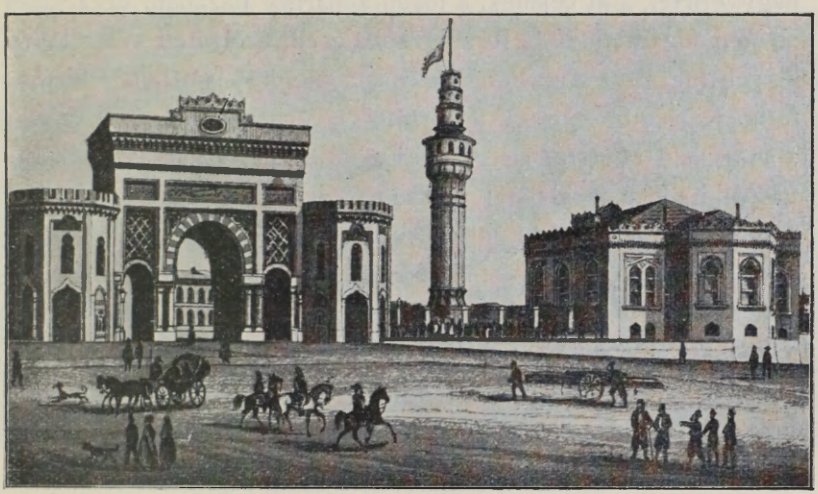

178. A SZERASZKIERAT KAPUJA ÉS TORNYA.

orléansi herczeg ellen fölkelésre szólította a francziákat, a fejedelem egész áhítattal végezte karácsonyi ájtatosságait.

Minden másképpen történt, a hogy idejöttekor remélte. Az ígéretekből semmi sem valósúlt meg. Legjobban sajnálta, hogy elzárták előle a grosboisi kellemes magányhoz vezető utat. Hónapról-hónapra a «hitetlenektől» kellett kenyeret kérnie. Még cselédeit sem tudta illendően eltartani. Többé a keresztény fejedelmekben sem bízhatott. Boissimène visszahívatása óta a spanyol király még jelét sem adta érdeklődésének. Európában egy talp-

13 St. Simon, XVI. 158–9. 14 Önéletrajz, 360.

alattnyi földre sem számíthatott, a melyen a bécsi udvar üldözései elől biztosnak érezhette volna magát. Karácsony elmultával mégis visszatért lelkének nyugalma.[15] «Mert szegénynek drága kincs a hit: tűrni és lemondni megtanít.» Őt azonban csak tűrni tanította meg; lemondani sohasem.

Mostan már közelében volt *Bercsényi* Miklós is, a ki családostúl deczember 15-ikén érkezett Konstantinápolyba.[16] Összefügghet érkezésével, hogy a fejedelem találkozni óhajtott *Ibrahim* nagyvezírrel, a ki vejének, a főkanczellárnak házában, deczember 29-ikén fogadta is őt.[17] Ibrahim sokáig elbeszélgetett vele; kérte, legyen meggyőződve barátságáról, a melyről ismételten biztosította. Kijelentette, hogy a portától elvárhatja, el is kell várnia a megfelelő taïnt (pénzsegélyt). Említette, hogy a császárt észak felől új háború fenyegeti; de, mint őszinte ember, bizonyos hírek nélkül nem akarja őt reményekkel kecsegtetni. Jól tenné, ha az európai ügyekről alapos és hiteles értesüléseket szerezne s barátjait, a keresztény fejedelmeket is megnyugtatná a porta szándéka felől. Első sorban az oroszokat, a kiket az angolok háborúra ingerelnek a törökök ellen. A németeknek mindenesetre tetszenék, ha az *oroszok* másfelé volnának elfoglalva, mert így békét élvezhetnének s orosz-támadástól sem tarthatnának. A fejedelem elösmerte a nagyvezír éleslátását. Ígéretei nem adtak az eddiginél több reményt, de legalább jóakarat jelei voltak s így ennek a viszontagságos 1718. esztendőnek némi megnyugvással mondhatott búcsút.

Udvara 1719. újesztendő napján beszéddel üdvözölte őt. Aznap a fejedelem még kilovagolt, gyalog is sétálgatott; másnap azonban a köszvény újból gyötörni kezdte. Mikes szerint[18] azt nem igazán mondják, hogy gazdagot keres a köszvény, mert «úgy a mi urunkra rá sem nézett volna». Szomorúságot hozott a fejedelem házába *feleségének* a levele is, a mely három hónapi

[15] Önéletrajz, 360—1.
[16] Mikes, 21—22.
[17] U. o. 22. Rákóczi az önéletrajzban (361—362.) 1719 elejére teszi a találkozást.
[18] Mikes, 23.

késedelemmel jutott el oda. A fejedelemasszony idáig Varsóban tartózkodott és ura az eddiginél jobban segítette Törökországból; annyit azonban nem adhatott, hogy csak valamennyire is rangjához méltóan éljen és az adósságoktól megmentse. Mindamellett októberben a király és a tanács a császári követ felszólították őt, *hagyja el Lengyelországot.* Ezt a fejedelemasszony meg is ígérte; mikor azonban azzal ijesztgették, hogy a király katonaságot küld elfogatására és Szászországba viteti, Varsó

179. A GALATAI ST.-BENOÎT-TEMPLOM ÉS KÖRNYÉKE.

külvárosának, Prágának egy apácza-klastromába menekült. Onnan írt urának gyöngéd levelet, a melyben elpanaszolta üldöztetését s a megélhetés nagy nehézségeit. A fejedelem, egyéb segítség hiányában, a török kormányhoz fordult. Emlékíratban kérte a nagyvezírt, hogy ha már a szultán oly fényes ígéretekkel hítta magához s annyi tisztességben részesítette, necsak őt, hanem feleségét is oltalmazza meg az üldöztetések ellen. Hiszen a császár éppen azért követelte a fejedelemasszony kiutasítását, mert levelezést folytat urával s így fenyegeti a szultán és a császár közt kötött békét, holott senki sem bizonyíthatja be, hogy levelezésök árthatott volna a békének. Kérte, a lengyel követ útján figyelmeztesse *Ágost* királyt, hogy egy barátságos fejedelem

feleségével nem illik így bánnia s a szomszédság és a barátság nevében kérje, ne háborgassák többé. Ezenfelül ötezer tallér segítséget kért részére.

A nagyvezír néhány nap mulva egy kapudsit küldött hozzá, hogy a körülményekről bővebben tájékozódjék s a királyhoz írandó levél és a követutasítás dolgában írott javaslatot tegyen. Meg is tette; de a halogatás láttára egy hónap mulva megsürgette az ügy elintézését. A nagyvezír azonban azt válaszolta, hogy *Rákóczi* jobban ismeri Európa külügyeinek állását. Tudja, hogy küszöbön áll a háború s így el sem küldhetik azt a követet éppen akkor, mikor napról-napra várják a császár és a czár követeit, kik ezt bizalmatlanúl néznék. A szultán ugyan nem mond le a követküldésről, de azt alkalmasabb időre halasztja, őt pedig biztosítja barátságáról, nagyrabecsüléséről. Kérésének második részéről, az ötezer tallérról, szót sem ejtett s így a fejedelem kénytelen volt a maga háztartásának megszorításával küldeni egy kis pénzt, a mi azonban távolról sem volt elegendő a szükségletek födözésére. A fejedelmet nemcsak az bántotta, hogy felesége őt kötelessége elmúlasztásával vádolhatja, hanem az is, hogy ennyire csalódott *Ágost* királyban és a lengyel urakban, a kiket barátainak hitt. Aggódott és szomorkodott, de el nem csüggedett.[19]

Időközben, január 23-ikán,[20] viszonozta *Bercsényiék* látogatását. A még mindig szép asszony örömében azt sem tudta, mit csináljon és ha meri, talán meg is tánczoltatja, mint valaha Kassán vagy Ungvárt a híres Miklós-napokon. A jókedv, mosolygás visszavarázsolta *Ráthonyi* Jánosnénak, a görgényi hős özvegyének szépségét is[21] és vonzóbbá tette *Kajdacsy* Péter ezredes

19 Önéletrajz, 362—5.

20 Mikes, 24.

21 «Az óbesterné szép asszony volt — írta Mikes u. o. — főképpen a midőn legelőször láttam gyermekkoromban, akkor görgényi kommendáns volt az ura.» Ráthonyi 1706—8. volt görgényi parancsnok, a mikor Mikes csak 16—18 éves lévén, közel állt a gyermekkorhoz. Az özvegyet és gyermekeit Rákóczi vette pártfogásába. Thaly (Rákóczi-emlékek, 97—8.) és Miklós Ferencz (Irodalomtört. Közl. 1904. 304—5.) szerint az óbesterné a rodostói anyakönyvekben gyakran említett Elisabeth Spax, igazi nevén alkalmasint Paksy Erzsébet lett volna. De Görgénynek nem volt Paksy nevű

özvegyének az arczát. Két kedves leány is volt a társaságban: az egyik *Talaba* Máténak, a diplomatának szép mátkája, a másik *Kőszeghy* Zsuzsika,[22] a kinek «igen fösvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág». Mikes ekkor látta először és mindjárt megszerette; de sohasem lehetett az övé.

Maga a fejedelem februárius 25-ikén[23] Konstantinápolyba, a jezsuiták galatai Szent-Benedek-templomába zarándokolt. Ki tudja, mit érzett, mikor leborúlt a Boldogságos Szűz oltára előtt, hol — a sírkő felirata szerint — az ő férfias lelkű édesanyja, nemének és századának büszkesége, *Zrínyi Ilona,* 1703 óta pihent? Talán már ekkor számot vetett azzal a gondolattal, hogy «testét édesanyja mellé minden világi pompa nélkül nyugosztassák».[24] Ez a templom, a melyet romjaiból XIV. Lajos állíttatott helyre, franczia védelem alatt állt s ő, a történtek után is, az alatt akart maradni. A gyászmise után, melyre már 1716-ban tett alapítványt,[25] az *angorai érsek*nek, a konstantinápolyi patriarchaság apostoli helytartójának, átadta azt az értekezését, a melyet az emberi természetnek Ádám által lett megújítása titkáról még Francziaországban írt.[26] A becsületes, egyszerű és szentéletű férfiút arra kérte, hogy bírálja meg és javítsa ki tanulmányait, mely miatt őt néhányan jansenistának tartották. Megjegyezte, hogy művét nem a nyilvánosság elé szánta. Az érsek elolvasta, de még egy domonkos- és egy ferenczrendi olasz theológussal is közölte kéziratát. A szerzetesek kíméletlen bírálat kíséretében

parancsnoka, Paksy nevű kurucz ezredes sehol sem szerepel az Archivum Rákóczianumban, a Paksyak nem is voltak grófok s így nem is lehet az gróf P . . . E . . ., a kihez Mikes írta leveleit. Spatzné pedig nem volt özvegy, mert ura még 1735-ben is gyógyította a fejedelmet. Ha a P. E. név nem költött, Radáknét, gróf Pekri Erzsébetet lehetne a betük alatt sejteni; de Radák nem volt görgényi parancsnok.

22 Családjáról Thaly, Rákóczi-emlékek, 102—111.

23 A fejedelem (Önéletrajz, 365.) ezt mondja édes anyja halála napjának; a sírkő szerint februárius 18-a.

24 Levele Ali nagyvezírhez 1732-ben. Emlékiratai, 321.

25 Thaly, Rákóczi-emlékek, 149.

26 Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. (Önéletrajz, akad. kiadás, 78—91.; Domján fordításában a magyar önéletrajzban, 88—103.)

küldték vissza a «vallástalan» munkát, a melyet az érsek a nikápolyi püspök társaságában adott vissza írójának. A két főpap távozása után a fejedelem megütődve látta, hogy bírálói minden sorának értelmét elferdítették, megcsonkították, kitörölték. Eretnek és hamis tanításnak bélyegezték, mert a XVI. századbeli *De Bay*[27] és a németalföldi *Jansen* Kornél nyomán haladt, holott ezeknek tanítását a pápa az Unigenitus bullában éppen Rákóczi franciaországi tartózkodásának ideje alatt kárhoztatta. A fejedelem külön tanulmányban akart válaszolni bírálóinak; de, indulatai csillapultával, elhatározta, hogy inkább élőszóval, beszélgetés közben adja meg a kívánt magyarázatokat és felvilágosításokat. Meg volt győződve, hogy az egyháznak már is sokat ártott a betűkhöz való ragaszkodás és hogy sem a tudákosság, sem a kérkedő hazudozás nem homályosíthatják el annyira az igazságot, hogy azt a hívők fel ne találnák szíveikben.[28]

180. A GALATAI TORONY.

[27] Linsenmann, Michael Bajus und die Grundlegung des Jansenismus. Tübingen, 1867.
[28] Önéletrajz, 365–7.

VI.

TRÓN VAGY BILINCS.

— 1719 április—szeptember. —

THEOLOGIAI elmélkedései közt Rákóczi egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy erdélyi fejedelemségének, hazája szabadságának visszaszerzésére kell törekednie.[1] Erőt merített reá Constantius Veratius hírneves röpiratából, a melyet bizonyára elővett, a mikor meghallotta, hogy annak halhatatlan szerzője, a legbölcsebb magyar, báró *Vay Ádám*, Danczkában január 31-ikén elhunyt.[2] Vay világos közjogi fejtegetései — mint hitte — végre is meggyőzik Európa fejedelmeit, hogy czéljaiban segítniök kell Rákóczit, ki a maga boldogulását azelőtt sem a török-német béke fölbontásával kereste. Hír szerint, *Görz* svéd miniszter ügyes politikája következtében, Péter czár kibékült XII. Károly svéd királylyal s most vele s a porosz királylyal, a spanyol király érdekében, a császár megtámadására készül. A törökök erre az eshetőségre kezdtek ismét foglalkozni Rákóczival,[3] a ki azonban most már nem óhajtotta a három máshitű uralkodó pártfogását, mert támadásuk sok bajt hozhatna Magyarországra. Jobbnak tartotta, hogy előbb azok tegyenek neki ajánlatot. A nagyvezírt ilyen reménykedések közt váratlanul érte az a hír, hogy XII. Károlyt Fredrikshall norvég vár ostroma közben 1718 deczember 11-ikén meggyilkolták. Rákóczi azonban úgy vélte, hogy ez nem változtat az ő dolgán. *Máriássy* Ádámot, lovas testőrségének volt ezredesét, már azelőtt bő utasítással indította a czárhoz, hogy rávegye, küldene a portához követet, ki a császár ellenében

1 Önéletrajz, 367.

2 Sírfelirata Petrovaynál, A Vayak és az Ibrányiak. (Turul, 1910., 74. l.) Holttestét a magyar nemzet küldöttei Danzigban 1906 június 18-án átvették s 20-án Vaján hazai földbe temették. Legméltóbb emléke iratainak összegyűjtése és kiadása volna.

3 Bonnac szerint (febr. 9.) a nagyvezír jól bánik vele, de bizonyára sohasem engedi eltávozni a császárságból. Angyal, 83.

teljes hatalommal kösse meg a török szövetséget. A szultánnak tetszett a gondolat s Máriássy útját minden módon megkönnyítette; azonban a határszéli basák, kellő utasítás hiányában, annyira késleltették, hogy a rendes időnél csak két hónappal később érkezett az orosz határra. Azonban akkor már útban volt a czár követe, *Daskow* Elek, a ki körülbelül két hét mulva érkezett Benderbe.[4]

E közben a nagyvezír a fejedelmet is meghítta arra az ünnepségre, a melyet április 15-ikén Konstantinápolyban *a szultán tiszteletére* rendezett. Rákóczi és kísérete, egy csausz kalauzolása mellett, a főváros szélén, egy dombról nézte a mulatság kezdetét. A réten sátrak álltak a szultán s a méltóságos urak számára. Lófuttatás, czéllövés, birkózás után a nagyvezír fényesen megvendégelte s megajándékozta a szultánt és az urakat; a szultánnak három gyönyörű leányt, ékszereket és paripákat adott. A magyarok azonban nem vállalkoztak arra, hogy reggeltől estig nyeregben ülve, étlen, szomjan gyönyörködjenek mindezekben. A fejedelem már félóra múlva megunta a dolgot; hazalovagolt kíséretével ebédre, de megizente a nagyvezírnek, hogy köszöni szépen, nagyon jól mulatott.[5]

Jobban érdekelte *Daskow* orosz követnek a fővárosba való bevonulása május 2-ikán. Közhit szerint a követ azért jött, hogy Rákóczit kikérje, s a czárhoz kísérje, a ki *a lengyel trónra akarja ültetni*. A fejedelem el volt rá készülve, hogy e helyett inkább *erdélyi fejedelemsége visszaadását* fogja sürgetni. Daskow azonban az első napokban nem tisztelgett nála, mi a fejedelmet nagyon bántotta, mert a törökök ebben a késlekedésben nem láthatták a czárnak azt a barátságát és jóindulatát, melyről évek óta többször beszélt nekik. Úgy vélte, hogy a bizalmatlan czár előbb a török miniszterekkel akart tisztába jönni s náluk puhatolózott, hogy meglepetések ne érjék. De a fejedelem attól tartott, hogy a csalódott törökök visszaküldik, mint Lohmannt,

4 Rákóczi, 367—8.

5 Mikes, 25—26.

a lengyel király küldöttjét. Méltóságával sem egyezett volna, hogy előbb ő kérdezősködjék Daskownál. Meghagyta tehát *Bercsényi*nek, hogy, mint régi ösmerőse, üdvözölje s valamiképpen hozza szóba őt is. A nagyvezírt szintén kérte, ne siettesse Daskow hazatérését, mert az óvatosság és a tárgyalások halogatása orosz szokás. Bercsényinek azonban a követ csak annyit mondott, hogy, megbizatása szerint, a fejedelmet is biztosítnia kell a czár barátságáról. A nagyvezírnél történt kihallgatása után titkára útján valóban bejelentette megérkezését Rákóczinál, a ki a hű és kellően tájékozott *Le Bon* franczia százados küldte hozzá, hogy jövetelének a czélját megtudja. A követ udvariassággal ütötte el a feleletet s titkárja útján másnap küldött levelében is csak általánosságban biztosította a czár barátságáról. A fejedelem azt felelte, hogy ez ugyan hízelgő rá nézve, de kevés a czár ügyei iránt tanusított jóindulatához képpest. Ennek újabb jelét akarja adni a nagyvezírrel legközelebb való tanácskozásában; tehát izenje meg, miben lehetne hasznára. A követ erre a titkár útján arra kérte, tudja meg a nagyvezírtől, megújítják-e a pruthi békekötést s adnak-e kárpótlást a tatárok legutóbbi betöréseiért; egyúttal beszélje rá, hogy ne gátolja a béke megerősítését s a konstantinápolyi állandó orosz követség fölállítását. Ez a kívánság majdnem úgy megrémítette a portát, mint a május 25-iki földindúlás, a melytől Bercsényiné ijedt meg legjobban.[6]

Aznap, a melyen a szultán fogadta, Bercsényi is fölkereste *Daskow*ot, a ki megvallotta neki, hogy utasítása értelmében a porta előtt nem hozhatja szóba a czárnak a császár és a lengyel király ellen való ellenséges szándékait; *Bercsényi* azonban meggyőzte arról, hogy ezt utasításainak ellenére is meg kell tennie s világosabban beszélnie. Most már Rákóczi is nyugodtabban mehetett abba a Jeniköivel szomszédos kertbe, a hol a nagyvezír találkozót adott neki. Eleinte közömbös dolgokról

[6] Mikes, 26.

beszélgettek. Fekete kávé után az udvari emberek visszavonulván, Rákóczi fölemlítette, hogy az orosz követ régen megjött s urától hozzá is van megbízatása. A nagyvezír megjegyezte, hogy látta a követet és megbízó levelét, de ez későbbi utasításokra hivatkozik s így nem tudja, mit akar. *Rákóczi* hozzátette,

181. KONSTANTINÁPOLY A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

hogy a követet csak emlékeztetni akarja azokra az ígéretekre, a miket a czár neki tett, ha háborút indítana a császár ellen. A nagyvezír nyomban kijelentette, hogy ilyen háború esetében szavának áll. A békekötés miatt ugyan *nyiltan* nem adhat segítséget és sereget, de *titkon* pénzzel és minden egyébbel szívesen segítené Rákóczit.

A fejedelem csak arra kérte, hogy úgy ne bánjanak vele, mint a multkor, midőn a porta, a császáriak izgatására, háborút

izent a czárnak, a ki vele és a franczia királylyal már-már szövetséget kötött a császár ellen. Természetes, hogy a czár most óvatosan puhatolózik, nem éri-e hasonló meglepetés; de megnyugodnék, s török háborútól nem tartva, erősen készülődnék, ha a porta mindenekelőtt megerősítené a pruthi békét s kölcsönösen elintéznék az időközben okozott sérelmeket. Erre ajánlatot sem a szultán, sem a czár nem tehet, de — ha a nagyvezírnek tetszik — ő maga tesz ajánlatot a czárnak, a ki követének kétségkívül megadja a kívánt utasítást. A nagyvezír nyomban felhatalmazta a levél megírására. Kijelentette, hogy ők, mint Francziaországgal tették, készek állandó békét kötni Oroszországgal, melynek legkisebb részére sem vágynak, Kijevet pedig még ajándékban sem fogadnák el.

Rákóczi örült ennek a készségnek; de mégis sürgette, hogy a porta a békekötésben biztosítsa a konstantinápolyi *állandó orosz követség* szervezését, mert egy ilyen követség könnyebben lecsöndesíthetné a támadásra, háborúra mindenkor kész kozák és tatár szomszédokat. A nagyvezír szabadkozott, hogy ez nem tőle függ. A népben gyökeret vert az a hit, hogy veszedelmes volna az állandó orosz követség, mert a czárral egy hiten levő görögök államlomlasztó munkáját mindenesetre támogatná. Ő, a maga részéről, nemcsak az orosz, hanem a spanyol követség fölállításától sem idegenkedik; Daskownak pedig megmondja, hogy a porta szívesen venné, ha valamire vállalkoznék Rákóczi érdekében, ki nagyon bízik a czár barátságában.

Barátságosan váltak el egymástól. Rákóczi örült, hogy ezt az ügyet természetes mederbe terelte s tájékozás végett levélben értesítette a beszélgetés részleteiről *Daskow*ot. A követ néhány nap mulva föl is kereste őt, s nagyon udvarias volt vele szemben, de mindig csak nagy általánosságokban nyilatkozott. A fejedelem úgy vette észre, hogy mostan még nincs felhatalmazása tárgyalásokra; csak a háborús gondolatok eloszlatására küldték ide s titkosabb utasításokat csak ezután kap. Az eddigiekből különben meggyőződhetett, hogy a törökök meg-

tartják a békét és jó néven veszik, ha a czár háborút izen a császárnak.[7]

Mindez akkortájban történt, a mikor június 18-ikán ellátogatott Rákóczihoz az a két előzött *georgiai* fejedelem is, a ki most a szultántól kérte visszahelyezését. Udvari embereik, cselédeik rongyosak voltak s fejedelemségöknél Mikes szívesebben elvállalta volna a brassai bíróságot.[8] Ellenben Rákócziról már a franczia követ is megírta XV. Lajosnak,[9] hogy a czár *Moszkvában akar neki menedéket adni.* Daskow gyakran értekezett a porta első tolmácsával s többet akart a pruthi béke egyszerű megerősítésénél: háborúra készülődött Lengyelország és a császár ellen s figyelmeztette a portát, hogy az ő érdekeinek is ártana, ha II. Ágost örökössé tenné a lengyel királyságot s fia, a szász választófejedelem követné a trónon. A franczia követ szerint[10] Rákóczi mindent elkövet, hogy beavatkozásra bírja a törököket, de még idáig kevés sikerrel. A fejedelem, a kivel beszélgetett, úgy képzeli, hogy *Livland* az a szikla, a melynél Észak minden dolga hajótörést szenved. Veszedelmes volna a békét akaró északi fejedelmekre nézve, ha ezt a tartományt átengednék egy harmadiknak; s ha *Livland* nem volna az osztozkodás tárgya, a békét könnyen megköthetnék. A fejedelem azt állította, hogy *a czár fölajánlotta neki Livland kormányát;* de ő ezzel nem érheti be. Bizalmaskodását azzal egészítette ki, hogy a tárgy fontosságára levélben szeretné fölhívni a franczia s általa a svéd és lengyel királyok, valamint a czár figyelmét. A követ azzal tért ki ezen kívánsága elől, hogy hiszen itt van az orosz követ, a ki nagyon kedvező utasításokat kapott Rákóczira nézve; egyszerűbb tehát, ha vele beszél. «Mialatt Rákóczi herczeg — írta *Dubois* abbénak[11] — dicsvágyát ilyen kevéssé alapos reményekkel kecsegteti és táplálja, nem számol vele eléggé, hogy a törökök kezében van.» Ezek pedig, mint a

7 Rákóczi önéletrajza, 370—5. Fiedler, Aktenstücke, II. 536.

8 Mikes, 26—27.

9 Június 25. Angyal, 83.

10 Július 15. Duboishoz. U. o. 83—4.

11 Július 15. U. o. 84.

nagyvezír aznapi beszédéből is kitűnik, nem engedik távozni országukból, pedig most igazán nincs rá okuk, hogy visszatartsák. Július 21-ikén *De Bonnac* a nagyvezírnek is megmondta,[12] hogy ha a czár csakugyan magához hívja Rákóczit, akkor bizonyosan háborút akar indítani a lengyel király ellen. Hiszen már a poltavai csata és Szaniszló király távozása után

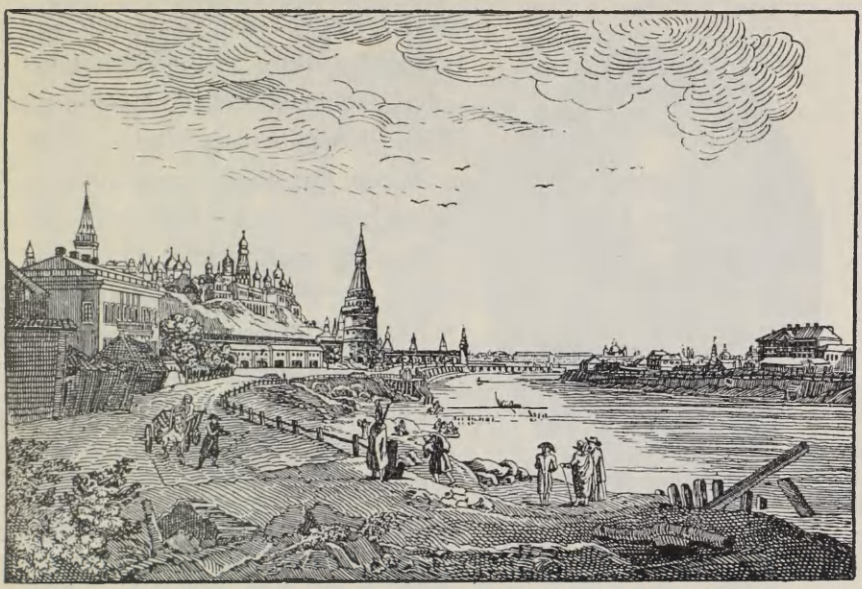

182. A MOSZKVAI KREML.

is Rákóczit szerette volna megválasztatni *lengyel királynak*. Ha háborút kezd Ágost királylyal, követni fogja XII. Károly példáját s *versenytársul Rákóczit állítja vele szembe*, a mi megtörténik, ha őt távozni engedik Törökországból. A nagyvezír a kérdés elől kitért. Szerinte Rákóczi nem panaszkodhatik bánásmódjuk ellen; s azoknak a fejedelmeknek, kik a porta védelme alatt állnak, nincs okuk más hatalmak pártfogása alá kívánkozniok. A porta békénél egyebet nem akar.

[12] Július 21. XV. Lajoshoz. U. o. 84–5.

Akkor már VI. Károly császár bő utasításaival ellátva,[13] gróf *Virmond* Hugó Döme császári követ útban volt Konstantinápoly felé.[14] Parakin és Rasan közt június 15-ikén találkozott a Bécsbe utazó török követtel, *Ibrahim* basa rumeliai béggel, a kivel a pozserováczi békeoklevél aláírt példányait kicserélték. A franczia követ beavatkozása következtében történhetett, hogy *Bercsényinek* ki kellett költözködnie most már Perából, mert a császári követ nem akart vele egy városban lakni. A bujdosók tehát július 16-ikán, kettő kivételével, mind Jeniköibe szorultak s valószínűnek tartották, hogy innen is szétugratják őket. Bercsényi különben is csak addig akart maradni, míg therapiai szállását rendbehozzák.[15] Augusztus 9-ikén[16] *Virmond* a legnagyobb fénynyel vonult a szultán elé s ő volt az első császári nagykövet, ki osztrák köpenyben jelenhetett meg a nagyúr és a nagyvezír előtt.[17] A fejedelem tudta, hogy az ő államférfiúi működését a legnagyobb figyelemmel kell kísérnie s meg kell tennie vele szemben kötelességét. Hiszen úgy hallotta, gyülölettől, bosszútól, kereszténynyhez illetlen szenvedélytől elvakítva fog föllépni ellene a portánál.[18]

183. DUBOIS ABBÉ.

Azonban nem a császári követ, hanem a napról napra jobban terjedő *pestis* miatt határozta el, hogy levegőt változtat s átmegy nyaralni a Bosporus túlsó, ázsiai partjára. A porta

13 Május 6. Hurmuzaki, VI. 262—3.

14 Követségét leírja Drieschius: Historia magnae legationis caesareae. Bécs, 1721. 8r. 749 oldalon

15 Mikes, 28.

16 U. o. 29. Drieschius, id. m. III. 14. Rákóczi önéletrajza (387. l.) szerint is 11.-e előtt, a Histor. Bildersaal szerint (VIII. 557—8.) 14-én érkezett meg.

17 Beszéde Drieschiusnál, Hist. magnae legationis, III. 115.

18 Önéletrajz, 387.

184. KONSTANTINÁPOLY.

kincstartójától kölcsönkért sátrait tehát augusztus 11-ikén Therapiával szemben, *Beikoz* és *Jaliköi* falvaktól északra, a bithyniai *Szelviburun*nál, vagyis a *Cyprus-foknál* ütötte fel.[19] «Minket már úgy tekintsen keed, mint *ázsiai magyarokat*», enyelgett Mikes a nénjével. Sátraik szép helyen, a tenger partján álltak. Végignézhettek a Bosporus gyönyörű csatornáján, jól hallhatták a Fekete-tenger zúgását, láthatták az oda menő «rettentő nagy sajkákat». Ez a csatorna egy ágyúlövés széles, alig 40 kilométer hosszú s két nagy tengert köt össze. Más nemzet csodát csinálna belőle, kétfelől városokat, kastélyokat, házakat építene; de az európai oldalon csak Jeniköi, ez az igen rút város a legkülönb, az ázsiai oldal pedig majdnem mindenütt puszta. Nagy kár ilyen szép és kies helyeket pusztán hagyni; de Mikesék csakugyan nem építhették be.[20] A fejedelem áthozatta lovait is, mert gyakran akart vadászni.

Ezen a szép helyen értesült arról, hogy megérkezett *Daskow*hoz a czár futárja, a ki hírül hozta, hogy ha a czár *Ulrika Eleonóra* svéd királynéval békét köthet, védelmébe veszi Rákóczit s háborút indít a császár ellen, ki ellene az angol és a lengyel királyokkal szövetkezett. A futár szerint a pápa, a bajor s a kölni választók, valamint Frigyes hessen-kasseli fejedelem (a svéd királyné ura) támogatná a czárt a császárral szemben. A czár a porosz udvarral is szövetkezni akar s egész hajóhadával együtt átmegy Svédországba, hogy a királynét békekötésre kényszerítse. *Daskow* ennek következtében sietve kért kihallgatást Rákóczinál, a ki őt szeptember 7-ikén sátrában fogadta is és megvendégelte.

A mit hallott, igazolta politikai éleslátását, de maga a terv nem tetszett neki. Attól tartott, hogy egy török háború mindent elrontana. Ha a porta a hadjáratban a szövetségesek segítségével győzne, Magyarország és Erdély sorsa csak annyiban változnék, hogy a németek igájából megint a törökök járma alá

19 Önéletrajz, 387.

20 Mikes, 30.

kerülne. Ha pedig nem győz, a császár szabná meg a béke föltételeit, a szövetségeseket a pápával együtt szintén részleges békére kényszerítené, a magyarok pedig (mivel a török miatt elpusztult országot a czár és a fejedelem hadai meg nem szállhatnák), a török igától félve, inkább a németekhez csatlakoznának. Jobb tehát, ha a töröktől csak pénzben fogadnak el segítséget; így a magyarok és a szerbek is szívesebben vesznek részt a támadásban. A követ mindezt helyeselte s megkérte Rákóczit, hogy ebben a szellemben még az ő kihallgatása előtt szóljon a nagyvezírrel.[21]

Azonban az orosz követ kihallgatása nagyon elhúzódott s már arról is beszéltek, hogy a törökök Daskowot, Virmond sürgetésére, elfogták volna. *Rákóczi* türelmetlenül figyelmeztette a nagyvezírt, hogy a németek barátságát az orosz czár jóindúlatánál többre nem becsülheti; orosz szempontból sürgős, török szempontból ajánlatos a követ kihallgatása.[22] *Mikes* dicséretesnek tartotta a nagyvezírben,[23] hogy *külügyekben gyakran kér tanácsot a fejedelemtől* s azt beveszi és követi, mert nagy eszét megismerte. Most — tanácsát megelőzve — csakugyan magához hívatta *Daskow*ot s nagyszerűen és barátságosan fogadta. Fölszólította, beszélje meg Rákóczival, hogyan lehetne őt támogatni a császár nyílt megtámadása nélkül; mert a porta a fejedelem érdekében mindent megtesz, a mit tehet. Ellenkezik ugyan a pruthi békével, hogy a czár megszállja Lengyelországot; de a porta nem veszi tudomásúl, hogy ott orosz hadak vannak. A fogadtatás miatt gyanakodó császári követet a tolmács útján azzal akarta megnyugtatni, hogy csak a tatároknál levő foglyok kiadásáról s más kisebb ügyekről volt szó. A franczia követ *D'Absac* ezredessel, a kit hasznavehetősége és hűsége miatt nagyon dícsért,[24] bővebb tudósítással látta el *Dubois* abbét; a királynak pedig megírta,[25] hogy a török miniszterek nem bán-

21 Önéletrajz, 387—9.
22 Önéletrajz, 389.
23 Mikes, 29.
24 Duboisnak szeptember 16. Angyal, 85—6.
25 Szeptember 20. U. o. 86.

ják ugyan, ha a czár a császár ellen támad, de Rákóczit, a ki nyiltan bizalmas összeköttetésben áll a czár követével, *nem engedik Moszkvába utazni.* Ezt magától a nagyvezírtől hallotta. A nagyvezírt *Stanyan* az angol király nevében nem mint a császár, hanem mint a porta barátja óvta az oroszok ajánlataitól; mert a czár olyan szín alatt, hogy más hatalmak ellen gyüjt hadat, Törökországot akarja megtámadni, téli szállásra vezetett katonaságával Lengyelországot leigázni, *Rákóczit lengyel királylyá tenni* s Törökország ellen őt is felhasználni. A nagyvezír csöndesen csak annyit felelt, hogy nem tudja, mi lakik a czár szívében, de készületlenül őt nem találja. Rákócziról pedig már beszélt a császári követtel. S a követ akadékoskodásaira erősebb hangon válaszolta, hogy lesz-e török-orosz háború, egészen a czár és a szultán dolga, melyhez egy *harmadiknak* nincs szava.[26]

Virmond ezek után nyugtalanúl kereste az alkalmat, hogy a nagyvezírrel újból beszélhessen, mert Bécsből utasításokat kapott, hogy újból sürgesse az Ausztriai Ház ellenségeinek, *Rákóczinak és társainak kiadatását.* A nagyvezír ismételte gyakran hangoztatott kijelentését, hogy *Rákóczi* a porta vendége s a porta lelkiismerete, becsülete, törvénye tiltja ilyesminek elkövetését; kérte tehát, álljon el effélének kívánásától. *Virmond* azonban erősködött, hogy Bécs nem tarthatja a porta barátságát őszintének, s a két birodalom közt nem lehet addig jó szomszédság, míg a császár ellenségei török földön vannak. Azért, a kölcsönös bizalom megszilárdítása érdekében, azt tanácsolja, hogy legalább *távolítsák el Rákóczit a főváros közeléből.* Küldjék olyan távoleső vidékre és tartsák olyan szoros őrizet alatt, hogy senkivel se levelezhessen; mert Rákóczi mind a két birodalomnak ellensége. Nagyobb nyomaték végett bemutatta *Savoyai Jenő* herczegnek, a haditanács elnökének, a császár parancsára írt levelét s a választófejedelmeknek egy folyamo-

[26] Önéletrajz, 390.

dását, azzal a hozzáadással, hogy a porta meghatalmazottjai egy jegyzékben ezt már a pozserovácziz béke megkötésekor megígérték.

A nagyvezír felháborodva, nemesen válaszolt. *Rákóczi a császár meghívott vendége és a porta védelme alatt áll. Biztonságban van, ha ellenség volna is. Nincs olyan bokor, mely, ha lehet, a menedéket kereső madarat nem védené. Hát hogyne védené meg ekkora birodalom?* A pozserovácziz ígéretről nem tud, pedig az ő utasítása nélkül semmit sem ígérhettek; azonban felvilágosítást és magyarázatot fog kérni az ittlevő császári másodkövettől. *Virmond* még ezek után is sürgette a választ, mert ideküldetésének fő czélja Rákóczi eltávolítása volt. A nagyvezír a kihallgatást azzal a száraz kijelentéssel fejezte be, hogy a követ végezze a maga kötelességét; majd ő is elvégzi a magáét.[27]

Másnap a nagyvezír a pozserovácziz török meghatalmazottat[28] szigorúan kérdőre vonta, tettek-e külön ígéretet Rákóczi ügyében? Ez oklevelekkel bizonyította be, hogy nem határoztak róla egyebet, mint a mennyit a békepontokba foglaltak. Virmond már a békekötés *után* kért engedelmet, hogy ebben az ügyben Konstantinápolyba jöhessen és új előterjesztéseket tehessen; ezt azzal adták meg, hogy a porta azt fogja tenni, a mit a törvény és becsület megenged. A nagyvezír megparancsolta tehát, hogy menjen a császári követhez; jelentse ki, hogy ajánlatainak rosszra magyarázása miatt sértve érzi magát és szólítsa fel, hogy álljon el hasonló kérelmektől. *Virmond* azonban sem erre, sem újabb izenetekre nem állott el. Végre is be kellett érnie azzal a keleti virágos nyelven adott általános kijelentéssel, hogy a barátság jogai nem erősebbek, mint a fennálló törvények.

A fejedelem csak néhány nap mulva értesült róla, hogy Isten olyan lelkierőt öntött a nagyvezírbe, a milyet a keresztény fejedelmekben nem talált. Meghatotta, hogy a szamaritánus gyakorolta vele azt a jót, a melyet a pap és a levita meg-

27 Önéletrajz, 390—1. Levele 1724. márczius 3. Fiedler, II. 536.

28 A török meghatalmazott Ibrahim szilihdár, Mahommed effendi és Maurocordato vajda volt.

tagadott tőle. De a politikában nem keresett érzelmeket. Azt hitte, a törökök csak azért pártolják a bécsiekkel szemben, mert remélik, hogy hasznát vehetik a német-orosz háborúban, minek következtében Magyar- és Erdélyország elszakadhat a törököket is fenyegető császárságtól. Attól tarthatott tehát, hogy ha reményökben csalódnak s a czár nem indít háborút a császár ellen, a császári követ újra előáll követeléseivel s elér annyit, hogy őt a fővárostól messze eső vidékre küldik. Ilyen helyzetbe jutott. Egyedűl Isten bátoríthatta sorsának viszontagságaiban, a melyek mindinkább növekedtek és a viharos tenger hullámainak módjára dagadtak. Hányták-vetették csolnakát; s Rákóczi még nem ösmerte a kikötőt, a hol fejét lehajthatja.[29]

VII.

BUJDOSÁS A BUJDOSÁSBAN.

— 1719 október—1720 április. —

Svédországon júliusban az orosz hadak pusztító fergeteg gyanánt vonúltak végig s a svéd királyné újból alkudozni kényszerűlt Aland szigetén. *Daskow* ezt megizente Rákóczinak s közölte vele a czár rövid levelét, a melyben meghagyta a követnek, hogy tudja meg a porta végső szándékát, állandó békét akar- s belenyugszik-e, hogy az orosz hadak Lengyelországon átvonúljanak. Meghagyta, hogy *mindenben Rákóczi megkérdezésével és tanácsa szerint járjon el.* A fejedelmet, ki *Máriássy* útján tett előterjesztéseire is választ várt, mindez nem elégítette ki. Azt tanácsolta Daskownak, hogy tartsa titokban a czár levelét, mert még nincs felhatalmazása a béke tárgyalására. A porta könnyen gyanakodhatnék a czár őszintesége iránt, hiszen a német és az angol követek már is azzal

[29] Önéletrajz, 392., 399.

vádolták, hogy csak időt akar nyerni. Ha pedig ilyen nyers modorban beszélnek vele, a porta elhiszi, hogy a czár nem meri megtámadni a németet, mert csalódott a svéd békében s fél az angol királytól; azért a török békét is új meg új kérdésekkel halogatja. Az alandi békealku valóban nem sikerült. *Rákóczi* jobbnak tartotta volna, ha a követ azt jelenti a nagyvezírnek, hogy a czár a hajókkal szerencsésen visszatért Szentpétervárra s hogy — tekintettel az angol király ellenséges állásfoglalására — újabb utasításokat küld, a mi időbe kerül. *Daskow* azonban megjegyezte, hogy olyan ura van, a ki leütteti a fejét, ha parancsát nem teljesíti kellőképpen; futárok küldözgetésével tehát nem vesztegeti az időt. A fejedelem ezután nem ellenezte, hogy a czár föltételeit közölje a nagyvezírrel; sőt azokat írásba is foglalta, hogy a dolgot a nagyvezír eszejárásához alkalmazkodva adhassa elő. A követ azonban, tolmácsa útján, a porta tolmácsával a pontokat nagyon ridegen közölte, minek következtében, kihallgatás helyett, azt a váratlan figyelmeztetést kapta, hogy készüljön a hazautazásra. A mikor a szultán elé bocsátják, majd megkapja a választ, mely a kölcsönös bizalmat megerősíti.

A követ sietett megkérdezni a fejedelmet, hazamenjen-e, vagy itt maradjon; mert akár egyiket teszi, akár a másikat, itt vagy otthon veszedelem vár reá. Jó tanácsot adni bajos volt, mert már is kitűnt, hogy a czár előterjesztései homlokegyenest ellenkeztek azzal a reménynyel, a melyet irántuk Rákóczi keltett a portán; pedig ezen a reményen alapult az egész diplomácziai érintkezés és a követ kedvező fogadtatása. Rákóczi legjobbnak tartotta, ha a követ a porta megbízhatatlan tolmácsának elmozdítását követeli s a nagyvezírt azokra a levelekre emlékezteti, a melyeket a czárnak az ő meghagyásából írt; mert ha most ezekkel ellenkező tudósítással tér haza, a czár neki tulajdonítja, hogy a porta minden ok nélkül hirtelen megváltozott, a miért fejét leütteti. Ilyen magatartás után a czár és a vele tartó fejedelmek megváltoztatják haditervüket; hiszen ezek a követ hazaküldésében a törökök háborús szándékát látják az oroszok ellen

s így mindenképpen kibékülnek a császárral. Mivel ez nem lehet a porta czélja, Daskow nem megy el innen addig, míg, jelentése alapján, a czár vissza nem hívja. A portára hárítja a felelősséget, ha követi méltóságán sérelem esnék.[1]

Daskow megfogadta a jó tanácsot s ebben a szellemben kemény jegyzéket küldött a portához, mire a birodalmi kanczellár barátságosan válaszolt.[2] Rákóczi emberösmeretének és diplomácziai ügyességének tehát része volt benne, hogy a törökök az oroszokkal nem szakították meg a diplomácziai összeköttetéseket s hogy *Daskow*nak végre — igaz, hogy nagy pénzáldozatokkal s egy teljes esztendő mulva, 1720 november 5-ikén — a pruthi helyett sikerült megkötnie az *örök békét*.

Időközben vége felé járt a *beikozi* (magyarosan is elég találóan békósi) nyaralás. A fejedelem szokott módon vadászattal szórakozott, olvasgatott, társalkodott. *Forgách* Simonnak egyszer azt fejtegette, milyen buzgósággal kell áldozni. A tábornagy elnevette magát; mert — szólt mentegetődzve — eszébe jutott, hogy a minap áldozni akarván, mikor a pap hozzáközelített, arra gondolt, hogy a rajta levő casula milyen jó volna — czafragnak. Az is megesett Forgáchon, hogy míg a legény csolnakot keresett, a melyen átevezhessen Therapiára, hol áldozni akart, unalmában pipára gyujtott s már csak a csolnakban jutott eszébe, hogy áldozás előtt nem szabad dohányozni; visszatért tehát a táborba, hol egész nap nevettek ájtatos dohányzásán; de a fejedelem bizonyára szeliden megfeddette. *Mikes* nem tudta, a császári követ miért üldözi ezeket a szegény bujdosó magyarokat, a kik itt a tengerparton sóhajtozással csak dohányoznak. Akármely napon visszamennének ők Francziaországba, de a franczia udvar egyenesen még nem válaszolt a fejedelemnek, holott az orléansi herczeg jó barátja volna, ennek az anyja pedig úgy szereti, mint a fiát. De olyan a fejedelmek barátsága, atyafisága, mint a nádszál . . . A bujdosókat a cyprusfoki tanyáról

[1] Rákóczi önéletrajza, 399—402. [2] U. o. 409—410.

október 7-ikén egy felhőszakadás sátraikkal együtt majdnem elvitte; 9-ikén ebéd után tehát összeszedték sátorfáikat és vacsorájukat már az európai oldalon, Jeniköiben költötték el. Táborukból — Mikes tréfálkozása szerint — nem az ellenség, hanem a sok eső elől jöttek el, a melyet nem űzhettek el, pedig két generális is volt velök.[3]

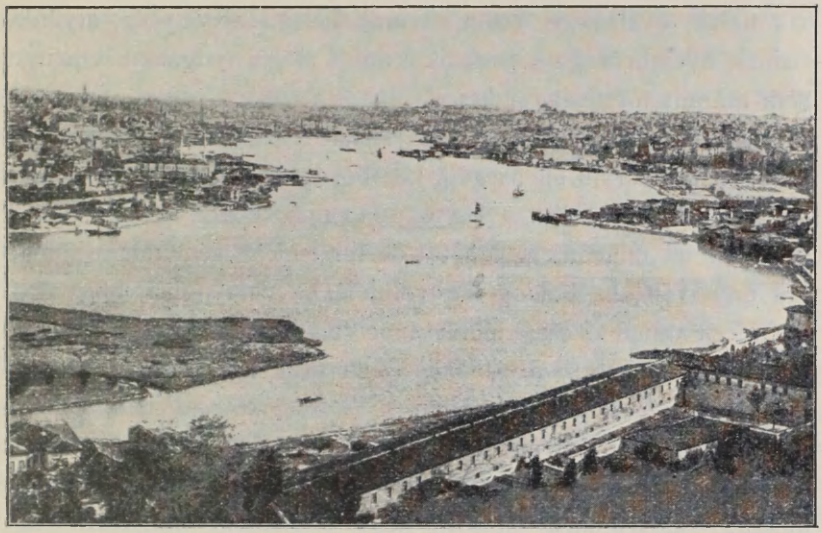

185. A BOSZPORUSZ LÁTKÉPE.

Karácsony éjszakáján, a mikor szokott ájtatosságát Lukács evangéliumában elmerülve végezte, a fejedelemből kitört a keserűség. «A fájdalom kenyeréből — írta[4] — íme, mennyi baj alatt roskadozunk! Szomorúsággal telnek napjaink. Ellenségeink ennyivel sem érik be; üldöznek bennünket és életünkre törnek. Mit mondjak uram, pásztorom, a juhokról, kiket egykor őrizetemre bíztál s most béresek kezébe adtál?» Értök hányszor tette s milyen szívesen tenné most is koczkára életét; de megvallja, nem volt jó pásztoruk. Azért viselik most az igát és ide-

3 Mikes, 31—33.

4 Önéletrajz, 108—109.

gen uralkodik rajtuk. «Meddig dühöng felettünk, uram, jogos bosszúállásod? Mikor könyörülsz rajtunk s mindenkorra elvesztjük-e örökségünket, a mely után számkivetve sóhajtozunk?! ...» «Tekints, uram, állapotunkra, külső, belső nyomorúságunkra, szükségeinkre! Láthatod, hogy, legelőinktől távol, idegen legelőket kell keresnünk. Az ellenség üldöz bennünket s nincs nyugalma lelkeinknek. Idegenek ragadták el örökségünket, elárvúltak fiaink, gyalázatos lett a nevünk. Inség, szegénység, atyánkfiainak nyomorúsága nehezedik reánk s még a nyugalom reménye sem maradt meg számunkra.»

Az esztendőt is azzal a sóhajtással végezte:[5] «Testvéreimet szabadítsd ki, uram, ellenségeik kezéből és a vasigából a te hatalmas kezed erejével!...» És az 1720 újesztendőt azzal kezdte,[6] hogy elmult minden, még a történetek emléke sem maradt meg. Mit érne vele, ha boldog lett volna is, ha nem tudná, hogy épp ilyen lesz abban az esztendőbe, a melyben, éppen belép? Mivel *a multból semmi sem maradt meg*, már csak a jövendőben remélhet s nem veszti el önbizalmát.

Végképpen eltűnt az orosz-német háború reménye; a spanyol-franczia-német háború vége felé járt s Alberoni megbukott. Valószínűnek látszott, hogy a császár Magyarország határain hadsereget von össze s annak élén követeli a portától a bujdosók kiadatását. A fejedelem az orléansi herczegtől újra engedelmet kért, hogy visszatérhessen Franciaországba, mert a spanyolok legyőzetésével a franczia-német szövetség önmagától megszűnik. Vágyakozott a grosboisi magányba ebből a környezetből. Isten itt megőrízte a pestistől s gondoskodott mindennapi kenyeréről, de versengés, nagyivás, kishitűség terjedett el a bujdosók közt s közülük ketten török szolgálatba állván, mohammedánok lettek. Ő maga *könyvei* közé temetkezett, de bevallja, hogy szórakozott volt. Sokat írt, különösen vallás-erkölcsi elmélkedéseket; ideje egy részét festésre, képfaragásra

5 U. o. 110.

6 U. o. 111—115.

fordította s ilyenkor teljesen beleélte magát a munkába. Még imádkozásra is csak erős akarattal szakított magának időt. Megunta ezt az életet s arra kérte az Istent, csak őt sujtsa, ostorozza: kímélje híveit.[7]

Márczius 3-ikán a janicsár aga nagy ünnepséggel küldött neki ajándékba sok szép virágot és mindenféle gyümölcsöt. A kuruczok megmosolyogták az asszonyoknak való ajándékot; de búslakodtak másnap, mikor a nagyvezír magához hívatta *Horváth* Ferenczet és tudtára adta, hogy Jeniköinél jobb és alkalmasabb helyet ad a bujdosó magyaroknak. A fejedelem, mint igaz keresztény, csöndes elmével fogadta ezt az izenetet és a változás nem változtatta meg gondolkodását. Pedig nem tudhatta, nem Anatoliába vagy az Archipelagus valamelyik szigetére száműzik-e?[8] Mikes szerint[9] elmondhatta volna Dáviddal: Miglen magasztaltatik föl ellenségem én rajtam?[10] és: Pirúljanak meg mindazok, a kik az én nyomorúságaimon örülnek.[11] De, Krisztus tanítását követve, áldást kért üldözőire.[12] Nem a portának tulajdonította ezt a változást, hanem Virmondnak, ki ártalmukra törekszik.

Márczius 25-ikén kirándult a Szimplega-szokhoz (a Cianei-sziklákhoz), *Pompeius oszlopához*, a mely a Boszporus és a Feketetenger határán, egy nagy kősziklán emelkedik. A kaikból kilépve, kíséretével fölment a meredek sziklán romladozó oszlop tövéig. És talán eszébe jutott Lucanusból Pompeius, ki Pharsalia alól futva is arra biztatta híveit, hogy erősen tartsák magukat. Abban a csatában ő nem bukott el egészen. Szerencséje nincs úgy megalázva, hogy ne bírná fölemelni a fejét s a romlást ne tudná elhárítani. Tetteinek híre egymaga is megvédelmezi, mert a népek kedvelik a nevét. Nem akarja, hogy honától a halálban egy egész földrész válaszsza el, barbár hant nehezüljön rá s egy kis koporsó dicstelenül fedje . . .[13]

7 Rákóczi, önéletr. 428–432.
8 Saussure, 255.
9 Mikes, 35.
10 13. zsoltár, 35. vers (latinúl).
11 6. zsoltár, 11. vers.
12 Mikes (35. l.) szavai nem szóvirágok; l. Rákóczi önéletrajzát, 395., hol megbocsát üldözőinek.
13 Lucanus, Pharsalia. VIII. 265–274., 393–395.

Akkor már tudta, hogy a török kormány *Rodostó*ba fogja küldeni, hová a szállászcsinálókat útnak is indították. Mikes erre a hírre azzal vígasztalódott,[14] hogy szép dolog, ha az embernek minden gazdagsága csak egy ágy, egy kis láda és egy asztal; de hát «a kik bujdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamijök?» Kettejüknek, hármajuknak, a kik mindenkor vele vannak, többjük is lehetne; de a fejedelem csak annak ad, a ki kér; az erdélyi ember pedig nem az adományért szolgál, hanem a becsületért s azt sem veszi fel, ha egy kis hálátlansággal fizetnek...

Most ilyen elszánt emberekre volt szüksége a fejedelemnek. Jeniköiben szomorúan telt el a negyvennegyedik születésnapja. Életének újabb fordulópontján — ki tudja, hányadszor — fontolóra vette sorsát. Feleségétől, gyermekeitől megfosztották. Azóta, hogy feleségével még csak nem is levelezhet, inségét annyira sem enyhítheti, mint idáig. És csak az Isten tudja, ellenségei miként nevelik fiait. Oly keveset tud róluk, mintha nem is élnének. Világosítsa fel Isten és erősítse meg feleségét, hogy békén tűrje nyomorúságait; őrködjék fiai felett, hogy elvégezhessék azt a munkát, a melyre születtek...[15] Tudta már, hogy távoznia kell innen, mielőtt a császári követ elhagyná a fővárost. A nagyvezír eleinte ellenállt; hiszen közelből jobban vigyázhat a bujdosókra! Az orosz követ is tiltakozott az eltávolítás ellen, a melynek ügyét *Ibrahim* nagyvezír végre is az ulemák elé terjesztette.[16] «Rákóczi képmutató és hitetlen — írta volna *Virmond* az ulemák elé került iratában.[17] — A köztünk és a magas birodalom közt lefolyt háború az ő nyugtalankodása és képmutatása következtében ütött ki. Kezünkbe kerültek azok a levelei, melyeket a pétervárади ütközetben elesett *Ali* basa szerdárnak (fővezérnek) írogatott. Azt mondta bennök, hogy a

14 Mikes, 35—36.

15 Önéletrajz 427—8.

16 Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte. IV. 201., 230.

17 Rásid efendi a Tárikhban. Ösmerteti Karácsony, Kath. Szemle, 1903. 758—9. Karácsonytól reméljük a Rákóczira vonatkozó török források megismertetését.

német most igen elgyöngült és tízezer katona fölszerelésére sincs ereje; ilyen kedvező alkalom sohasem lesz. Mindezt pedig a maga gonosz szándékának előmozdítása végett írta s így a háborút az ő nyugtalankodása okozta.»

186. A JANICSÁR AGA.

Április 2-ikán *Virmond* cs. követ ünnepiesen elbúcsúzott a szultántól.[18] A nagyvezír nem akarta, hogy úgy tűnjék fel a dolog, mintha a császári követ sürgetésének engedne s erőszakkal akarná eltávolítani Rákóczit; rávette tehát a fejedelmet, hogy *maga kérje* máshová telepítését.[19] Április 15-én a fejedelem

18 Drieschius, IV. 530.
19 Bonnac a királyhoz április 14. Angyal, 86.

búcsúzni ment a nagyvezírhez. Szóba hozta, hogy Rodosto talán mégis messze van s hogy jobb szeretne a portához közelebb lenni. *Ibrahim* azt mondta, hogy ha Rodosto kissé messze van is, alkalmas hely. Különben nincs is olyan messze; hiszen az itten megfőzött rizskását melegen vihetik oda. Mivel már ekkor emlegették a versaillesi békekongresszust, a fejedelem arra kérte a nagyvezírt, küldjön oda Törökország érdekében követet; mert sok keresztény fejedelem nyugtalankodik a császár nagyhatalma miatt s a török követ megjelenése nyilatkozatra bátorítaná őket. A nagyvezír nemcsak ezt ígérte meg, hanem azt is, hogy kipuhatolja, miként gondolkozik *Dubois* bíbornok Rákóczi erdélyi fejedelemségének visszaszerzése dolgában. Aztán megajándékozta egy szép török puskával. Nagy barátságban váltak el egymástól.[20]

Másnap *Jeniköi*ben «megütötték a dobot, fujták a készülőt». Azok a hajók, a melyek a fejedelem embereit és podgyászát vették föl, már 16-ikán megindúltak Rodosto felé. A fejedelem, *Forgách* Simon, *Mikes*, *Lang*, *Sibrik* s néhány cseléd még maradt. Készen várta a fejedelmet az a gálya, vagy vízihintó, a melyet maga a szultán küldött utána, «a mi igen nagy méltóságára esett a fejedelemnek». Ezt a gályát 26 pár lapát vonta; mindenik lapátnál 3—4 rab, összesen 220 ember dolgozott; azonkívül száz fegyveres levente vagy hajdú volt a hajón a császár kapudsi basájának és egy csorbadsinak parancsnoksága alatt. *Bercsényi*ért külön nagy hajó ment Therapiába. Április 16-ikán[21] reggel 7 órakor a fejedelem és kísérete beszállt a hajóba. Megdördültek az ágyúk; a horgonyokat felvonták, a hajó megindúlt.

A mint Konstantinápoly és Iszküdar közt elérték a Marmaratenger torkolatát, szembe fordúlt velök a szél, minek következtében közelebb maradtak az ázsiai (bithyniai) partokhoz és dél-

[20] Mikes, 36. Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 536. V. ö. Drieschius, IV. 571.

[21] Rásid efendi (Karácsonynál, Kath. Szemle, 1903. 759.) a hedsra 1032. esztendeje Dsemádi-ül-ákhír hónapjának 8. napját, azaz április 18-át, de Mikes ismételve (36., 37.) 16-át említi.

keletnek, a *Kizil-Adalar* (Herczegszigetek) felé tartottak. *Forgách* erre nyugtalankodni kezdett és magyarázgatni kezdte a fejedelemnek, hogy nem Rodostóba viszik őket, hanem az Izmidiöbölbe s onnan Nikomédiába, a hová Thökölyt száműzték. A fejedelem csitította, hogy ezeknél a szigeteknél csak jobb szelekre várakoznak. Nem félt, hogy Nikomédiába vigyék, mert nem adott rá okot a portának, hogy akaratja ellen vitesse máshová. De Forgách csak akkor nyugodott meg, mikor délelőtt 11 órakor a szigeteknél (alkalmasint *Chalki* és *Prinkipo* közt) horgonyt vetettek. Demonesi, ahogy ezeket a szigeteket gyüjtő nevükön hívják, kilencz termékeny kis szigetből áll és a gazdag konstantinápolyiaknak már akkor is sok nyaralójuk volt ottan. Ebéd után Bercsényi és kísérete is megérkezett.

187. GRÓF VIRMOND.

Körülbelül harmincz órát vesztegeltek itten s így alig hihető, hogy a fejedelem valamelyik szigetre ki nem rándult volna vadászat végett.

Talán ő is látta, mint kis másfélszázad mulva egy másik magyar szabadságháború száműzöttje, Szemere, hogy csattogó énekléssel miként száll el fölöttük a vándordarvaknak V betüje. A lég vándorainak útja keresztezte az övét. «Mi a föld bujdosói vagyunk — mondhatta volna ő is Szemerével, — ők a lég hajósai; ők észak, mi nyugat felé sietünk.» És Tenedos

közelében neki is eszébe juthatott Vergilius verse, milyen híres, milyen gazdag volt az a sziget Priamus korában, míg most csak öböl és a hajóknak veszedelmes állomása.

Végre 17-ikén este 6 órakor tovább indulhattak. A kedvező szél úgy dagasztotta vitorláikat, hogy a szegény rabszolgák pihenhettek. Északnyugatnak tartva, április 18-ikán reggel 8 órakor *Eregli*, vagyis Heraklea (a régi Perinthos) jó és biztos kikötőjében vetettek horgonyt. Eregli már a rodostói szandsák-basasághoz tartozott. A fejedelemnek elég ideje maradt, hogy megszemlélje az amphitheatrum romjait és vadászgasson, mert a kapudsi basa előre ment Rodostóba szállást csinálni és csak az ő izenete után indulhattak. 21-ikén megjött a tudósítás, hogy minden rendben van. Április 24-ikén tehát, szerdán, Szent György napján, reggel öt órakor megindultak. Újra megcsörrentek az evező rabszolgák lánczai. «Nem szeretnének megszabadulni?» — kérdezte *Mikes* két magyar rabtól, a kik már húsz esztendeje voltak a hajón. «Miért mennénk mi már Magyarországba? — sóhajtott az egyik. Feleségünk, gyermekünk talán már meg is halt: ott is miből élnénk? Itt ételt adnak, és — *megszoktuk már ezt a nyomorúságot!*» Tizenegy órakor abbahagyták az evezést. *Horgonyt vetettek Rodostó előtt.* A török urak és főtisztek tisztelettel fogadták a partralépő fejedelmet s nagy fénynyel kísérték be a városba.[22] S a bujdosóknak, a kik követték, eszökbe jutott, mit mondtak a rabok, kik a szabadságharcz vezérét idáig hozták. «Miért mennénk mi már Magyarországba? Itt ételt adnak. Majd megszokjuk ezt a nyomorúságot . . .» *Virmond* április 27-ikén nyugodtan indulhatott vissza Bécsbe.[23]

[22] Mikes levele április 24., 37—38. l. A Histor. Bildersaal szerint (VIII. 894—5.) a szultán Rákóczit kitiltotta Konstantinápolyból, a czár nem fogadta be s így Ázsiába kellett vonúlnia. Ezt a «hiteles» tudósítást 1727-ben írták. Nagyon jellemző tájékozatlanság.

[23] Histor. Bildersaal, VIII. 558.

VIII.

A RODOSTÓI ÉLET KEZDETE.

— 1719—1720. —

RODOSTÓ a Máramara-tenger legnépesebb városa volt 15—20.000 lakossal. A népesség egyik fele török; a másik örmény, görög, spanyol zsidó. A várost a tengeren érkező nagyon kiesnek, sőt bájosnak találja; a bujdosók is olyannak találták. Tetszett nekik az elég nagy és elég szép város, mely a tengerpartig lenyuló kies hegyoldalon fekszik. Sekély kikötője szeles időkben nem biztos; hajók tehát nem igen keresték föl, csak sajkák, bárkák, evezősek. A lakosok Konstantinápoly felé gabonával és gyümölcscsel kereskedtek. Városuk fő nevezetessége az elég szép és nagy mecset, a mely mellett még 2—3 kisebb és 2—3 keresztény templom volt; továbbá a jól fölszerelt bezisztán, vagyis bazár.[1] A fejedelemnek sehol sem adhattak jobb lakóhelyet.[2] Mindenkit kényelmesen szállásoltak el. A város nyugati szélén, az örmény-negyedben, valami nyolczvanan, összesen 30 házban laktak[3] s kertje majdnem minden háznak volt. Házbéröket a porta fizette s lakásaikat szépen rendbe hozatta. A házból kilépve, mindjárt a jól művelt szántóföldön, szőlős- és veteményeskertek közt, a szabadban voltak. Annyi ott a szőlőhegy, hogy otthon «egy egész vármegye beérhetné vele». Májusban sok gyapotot vetnek s októberben szedik. A termelés az asszonyok dolga, a kereskedés a férfiaké.[4] Az állami (vakuf) földekből a szultán a várostól délre, a tenger partján, *Panados* és *Kumbas* halászfalvakig terjedő legjobb földeket és réteket örökjoggal, külön fermánban adományozta a magyaroknak. 1799-ben ugyan a bujdosók közül az utolsó, a százhúsz esztendős *Horváth* István is

[1] Saussure, 196.
[2] Mikes, 38—39.
[3] Saussure, 255.
[4] Mikes, 39—40.

meghalt, de a török kormány mindmaig a magyarok birtokának tekinti azt a területet s még csak bérbe sem adja.[5]

A várost az innen Gallipoli felé húzódó hegyláncról a törökök *Tekirdagh*nak nevezik. A tengerparttal egyirányban hosszú főutczája van, a melynek legkeletibb, örmény részét a szultán szintén a bujdosóknak adta. A belső, baloldali házsorban a fejedelem és főbb emberei, a külső, jobboldali sorban az udvari emberek és cselédek telepedtek le s házaikat örökjoggal kapták.[6]

Rákóczi szállásához a főbejárat a tenger felől szolgált. Egy aga parancsnoksága alatt ott, a főkapunál állt a harmincz főnyi janicsár díszőrség. A fejedelem részére több házat tartottak fenn, s összekötő folyosókkal látták el, hogy egyikből a másikba ne kelljen az udvaron vagy az utczán át mennie. Kápolnája, ebédlőpalotája, fogadótermei, dolgozó- és hálószobái már is rendben voltak, de csak esztendők mulva nyerték azt a művészi díszt, a mely két század mulva a kegyeletes magyar látogatókat annyira elragadta.[7] Évek hosszú során át a fejedelem nagy tudással, ízléssel és áldozattal díszíttette lakosztályát, hol élnie, halnia kellett; de első sorban házi kápolnáját rendeztette be a Boldogságos Szűznek, Magyarország Védőasszonyának tiszteletére.

Megérkezése után egy hónappal már mindenki szorosan megtartotta a házirendet, a kolostori életmódot.[8]

Reggel félhatkor a főkapunál megütötték a dobot, hogy a cselédek fölkeljenek és hat órára készen legyenek. Hat órakor, a második dobszóra, a fejedelem is fölkelt, felöltözködött, a kápolnába sietett és misét hallgatott. Mise után az ebédlőházba ment, a hol társaságban kávézott és dohányzott. Háromnegyed nyolczkor elsőt doboltak misére, nyolcz órakor másodikat, egy kis idő mulva harmadikat. A fejedelem ájtatosan hallgatta meg a misét. Azután lakóházába tért, írt, olvasott vagy festegetett

5 Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban 55—56.

6 U. o. 25.

7 U. o. 24—39. Szádeczky, Századok, 1904. 619—633.

8 Erről Mikes, 40—41.

s a bujdosók is oda mehettek, a hová akartak. Féltizenkettőkor megint összedobolták őket ebédre, a mely pontban tizenkettőkor kezdődött. Ilyenkor azután «törvényt tettek a tyúkokra», vagy elmondták a napi eseményeket.

Ebéd után félháromkor a fejedelem visszavonult a kápolnába imádkozni s ott maradt három óráig, mire megint munkához

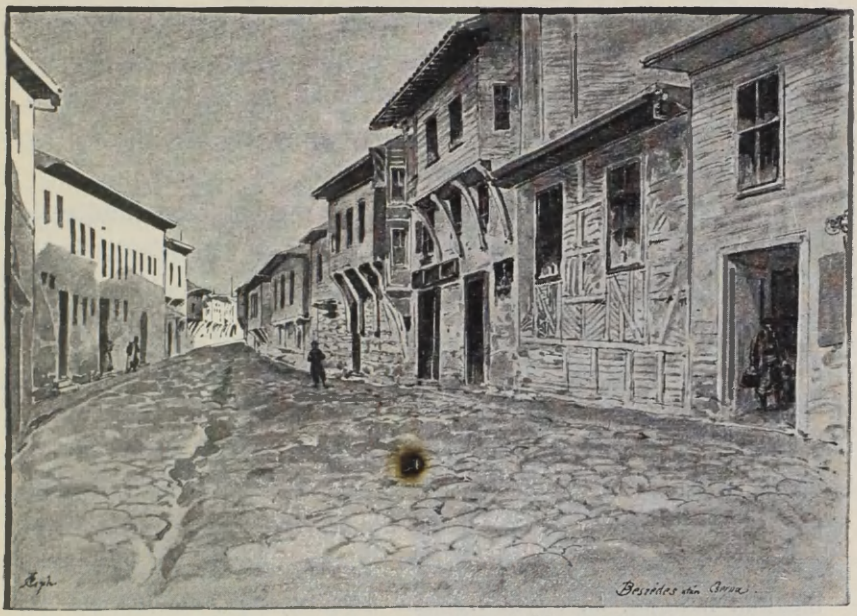

188. MAGYAROK UTCZÁJA RODOSTÓBAN.

látott. Háromnegyed ötkor elsőt doboltak esteli imádságra, ötkor másodikat s egy kevés idő mulva harmadikat. A kápolnából visszatérve, az udvari emberek szétoszlottak. Félhétkor már megint vacsorára doboltak. Az estebéd nagyon rövid ideig tartott. Nyolcz órakor a fejedelem már levetkezett, de nem feküdt le azonnal s már éjfél után két órakor fölkelt ájtatoskodni és dolgozni, de csak hatkor öltözött fel. Így ment ez napról-napra, még mikor a fejedelem gyöngélkedett is. *Mikes* nem tartotta kicsiny dolognak, hogy félhatkor fölkeljen, de azért

hatkor mindig pontosan jelen volt a fejedelem öltöztetésénél, hogy urának kedvében járjon.

A fejedelem egyébként nem korlátozta udvari embereinek mulatságát, időtöltését. Ő maga minden héten kétszer kilovagolt, estig társaival fogolyra vagy nyúlra vadászott, de a legtöbb időt *íróasztalánál* töltötte. A bujdosók nem jártak látogatóba, mert az örmény asszonyok futottak előlük, szűcsöket, szabókat s más mesterembereket pedig nem tartottak magukhoz méltóknak. A törökök vendégszeretetét nagyon unalmasnak találták. Legszívesebben még a távolabb, a török negyedben lakó Bercsényiékhez mentek ebédre vagy vacsorára; de a fejedelem akkor is rendesen otthon maradt.

Ez idő szerint meg lehetett elégedve a törökök bánásmódjával, a minek talán csak az volt a czélja, hogy ne kedvetlenítsék el, mert a császárral szemben minden pillanatban szükség lehet reá. Ő azonban megint szabadulásra gondolt, mikor Rodostóban meghallotta, hogy a spanyolok *Hágában* február 17-ikén csatlakoztak a négyes szövetséghez és kibékültek a császárral. A béke értelmében a császárnak és a spanyol királynak az országon kívül levő alattvalói visszatérhetnek hazájukba, vagy legalább is visszanyerhetik vagyonukat. Rákóczi ezt a pontot magára nézve kedvezőnek tartotta.[9] Június 10-én az újraéledő bizalom hangján írt egyik franczia barátnéjának, alkalmasint az öreg orléansi herczegnének.[10] Az öreg herczegné akkortájban arról értesült, hogy a szultán letette a nagyvezírt, a muftit megfojtatta, a háborút a császárral újra kezdi, és hadserege élére Rákóczit állítja; holott gyaur még sohasem állt a török had élén s nem is hiszik, hogy úgy legyen.[11]

Fontosabb ennél, hogy *Le Bon* ezredest, ki már négy éve állt szolgálatában, Rákóczi Párison át *V. Fülöphöz* küldte azzal a kérelemmel, karolja fel ügyét a *cambrayi kongresszuson*,

9 Morvillehoz. Fiedler, II. 537.
10 Fiedler, II. 620.
11 Dangeau, XVII. 469.

eszközölje ki visszatérését, vagy legalább azt, hogy fiai visszakapják magyarországi javaikat. Kérése támogatására régi ösmerősét, *Trémoïlle* cambrayi érseket is megkérte, a mit De Bonnac mindjárt ellensúlyozni törekedett.[12] A követ különben sem találta volna már életben Trémoïllet, a kongresszuson pedig a szakácsoknak több dolguk akadt, mint a meghatalmazottaknak.[13] Mindazonáltal maga a régens, *Toulouse* gróf közbenjárására, *Dubois* jelenlétében fogadta *Le Bont*, a kinek azután a bíbornok megígérte, hogy útlevelet ad neki Madridba s a franczia követ útján mindenképpen támogatja Rákóczi kívánságát, mert hiszen ez a legkevesebb, a mit Franczia országnak tennie kell érte. Azonban a bíbornok — Rákóczi szerint[14] — valószínűleg csak annyiban ajánlta őt a madridi udvarnál, a mennyiben a franczia követnek ki kellett jelentenie, hogy a fejedelem derék, ájtatos ember. Méltó a király kegyelmére, mivel a nagyúr birodalmában tartózkodván, valamikor még használhat a spanyoloknak. «Azt hiszem — szólt a fejedelem — ki kellett ábrándulnom a lakonikus ajánlatból, a mely olyanforma volt, mintha valamely szegény koldus javára tennék.»

189. TREMOÏLLE JÓZSEF BÍBORNOK.

Le Bon ekkor Párisban maradt, hol a Luxembourg-palota kis kapujához közel, a d'Enfer-utczában lakott s a franczia és

12 Szeptember 28. Angyal, 87.
13 St. Simon, XVII. 162.
14 Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 537—8.

spanyol ügyekben mindhalálig hűséges ügyvivője volt a fejedelemnek.[15]

Augusztus második felében a bujdosók négy napra fölkeresték a Rodostóhoz 30 kilométerre levő *jedzsikőji* fürdőt. Hűseltek a harmincz méter átmérőjű sárvízben más kétszáz emberrel együtt s melegítve itták a zavaros, sós vizet. A fejedelem csak nevette, hogyan «vendégeskednek». Különösen *Forgách* Simon sajátságos kúráján mulatott; de maga nem használta a fürdőt és a forrást, hanem a Tekirdagh tövében vadászattal töltötte az időt. Rodostóba hazatérve is minden héten kétszer vadászni ment; azt nem mulasztotta el, «ha szinte varrótűeső volna is».[16] Színesebb lett a rodostói élet, mikor szeptemberben gróf *Bercsényi* László megérkezett, hogy franczia huszárezrede számára Moldvában és Havasalföldön magyar huszárokat szedjen.[17] Erre a czélra XV. Lajos 20,000 livret bocsátott rendelkezésére.[18]

A bujdosók novemberben már tudták, hogy útjokat a cambrayi kongresszuson is bevágták. A svédek kibékültek a poroszokkal, a dánokkal és az angolokkal; Daskownak is sikerült megkötnie a török-orosz békét.[19] A hogy a dolgok ekkortájban folytak Európában, a bujdosók legkisebb sugarát sem láthatták szabadulásuknak. «Még csak a reménységet is ládába kell zárni.»[20] Hiában mulattak *Kajdacsynén*,[21] a ki 1721 első napján Bercsényinek azzal kívánt boldog újesztendőt, hogy Isten azt csak otthon engedje eltölteni. De nem mondta meg a módját, hogyan lehessen az, ha nem mehet haza.

Az újesztendő a fejedelemre új gonddal virradt. Ekkor tudta meg, hogy *Law* párisi bankja megbukott s az ő pénzének nagy része is odaveszett. Még Franciaországban volt, mikor John *Law* a régens jóváhagyásával 1716 május 3-ikán 6 millió livre

15 Kont a Revue Hongrieben, 1910. 187.
16 Mikes, 42—44.
17 U. o. 44.
18 Le Blanc és D'Evreux gróf levelei július 5. Hurmuzaki, VI. 302—3.
19 A béketárgyalások Hurmuzakinál, VI. 341—346.
20 Mikes, 43.
21 Kajdacsy Péter ezredes felesége. U. o. 45.

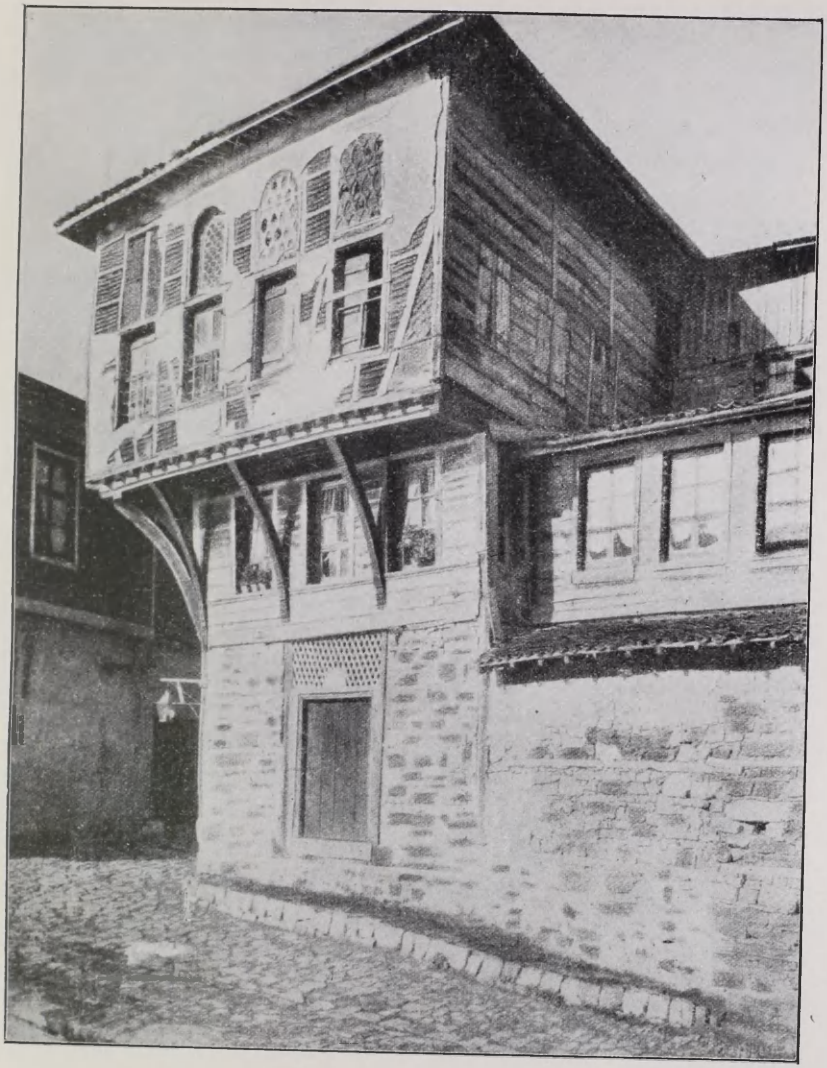

RÁKÓCZI RODOSTÓI HÁZA.

alaptőkével bankot alapított. A kormány a bankjegyeket egy esztendő mulva már az adópénztáraknál is elfogadta. Óriási mértékben emelkedett a bizalom, mikor a bank a Mississippi mellékén levő aranybányák kiaknázására kereskedelmi társaságot alapított. Mindamellett Rákóczit nem kapta el a pénznek mostan egész erővel kitört láza. A mikor Párisba érkezett, a királylyal szemben fönnálló 600,000 livre követelését a párisi városházára szóló kötvényekben ügyekezett biztosítani s 82,000 livre-re szólót Sárosy gróf neve alatt jegyeztetett be. *Brenner* prépost elhitette vele, hogy az ilyen szerződéseket mások neve alatt szokták kötni; s mivel a kamatokat is abc-rendben fizetik, jobb, ha a szerződést nem a maga *François*, hanem az ő *Dominique* nevére íratja át. A fejedelem ezt megtette; azonban visszautasította Brenner ajánlatait, hogy tőkepénzét a rendkívül emelkedő bankrészvényekbe fektesse be s aranypénzét többszörös értékű papirospénzzel cserélje be. Egyáltalán nem akarta vagyonát az eszes, de könnyelmű Brennerre bízni. A mint tehát Törökországba indult, az útjára kapott kétesztendei kamatelőleg fejében kötvényeit *Toulouse gróf* kincstárnokánál tette le, azonban nem intézkedett, hogy két esztendő mulva a kötvényeket kinek adják ki? Mielőtt tehát elrendelte volna, hogy azokat bankára, Jean-Baptiste *Hélissant* vegye át, kézrekerítette Brenner, a kinek nevén álltak. Időközben Law bankja állami jelleget

190. LAW JÁNOS.

nyert. A régens elrendelte, hogy a kötvényeket részvényekért kell beváltani s megengedte újabb 300,000 részvény kibocsájtását.

Brenner azt hitte, egyszerre milliomossá teheti urát, ha a kötvényeken részvényeket vásárol. Vásárolt is, de ugyanakkor, a mikor az orléansi herczeg, rosszat sejtve, jó áron eladta a maga részvényeit. A fejedelem nagyon felindúlt Brenner eljárásán s megkérte a régenst, hogy elfogassa és a Bastilleba zárassa. Úgy történt; de a régens biztosai a papirosokat hiány nélkül megtalálták Brennernél s átadták azokat Maine herczeg és Toulouse gróf jóbarátjának, Claude-Gabriel *d'O* marquisnak, a kit Rákóczi az ügy rendezésére fölkért. Teljesen elkésett. 1720 október 10-ikén a bank két milliárd livre adóssággal megbukott s a fejedelem úgyszólván *minden pénzét elvesztette.* Hiában kérte a franczia kormányt, hogy a részvényeket cseréljék vissza a párisi városháza kötvényeivel. Az orléansi herczeg udvariasan válaszolt s a fejedelemnek már ez is jól esett. «A sors csodálatosan bánik velem — írta a régensnek;[22] — meglátogat kellemetlen dolgokkal, de vigasztalást küld királyi fenséged jóindulatában.» Sorsa olyan kemény, hogy leírásával nem is alkalmatlankodik. Nagyon messze van és azt sem tudja, hogyan állanak ügyei, különösen most, mikor *Brenner* hűtlensége és sikkasztása következtében mindene veszendőbe megy. Arra kérte, bízza ügyeinek rendezését *Toulouse* grófra. Ha meggondolatlanságnak látszik is, kérte, cselekedjék úgy, a hogy a grófnak írta. Ha Isten másképpen rendelkezett róla, bizony bölcsebbnek kell lennie, mint elutazásakor; hiszen *tízannyi baj érte,* mint a mennyire idejöttekor gondolt. Arra kéri az Istent, sugallja neki azt, hogy tegyen érte valamit; mert a legjobbnak tartja, hogy karjai közé vesse magát.

Toulouse gróf csakugyan eladatta Rákóczi részvényeit, a hogy lehetett. *Brenner* maga elég jóhiszeműen járt el; pl. a

[22] Augusztus 31. Fiedler, II. 500—1. Másnap De Bonnacnak is írt. U. o. 621.

Sárosy néven levő kötvényeket nem adta el, s ezeket mégis visszautasították, mert a király vagy inkább a régens rendeletére minden kötvényt részvénynyel kellett volna becserélni; a Brenner nevén levők pedig azért vesztek el, mert részvényeket vettek rajtuk. A fejedelem oly sok tönkrement család közt annyiban még jól is járt, hogy 82,000 livre kötvénye fejében 6000 livre életjáradékot kapott. Csupán 100,000 livre évdíját nem bántották, a melyet XIV. Lajos rendelt neki; mert a külföldi fejedelmeknek adott subsidiumok csak azon fejedelmek elhunytával szabadulnak fel.[23]

191. HOLLANDI GUNYKÉP LAW BUKÁSÁRÓL.

A rodostói udvar jövedelme amúgy is megcsappant. *Virmond* császári követ, hogy Rákóczinak ne legyen pénze izgatásokra, a portától a *taïn* (subsidium) leszállítását követelte, s *Ibrahim* nagyvezír nem mert ellenkezni. A havi 2000 piaszter segítséget pár hét alatt leszállította 1500-ra, majd ezerre, s most tavaszszal végre is 1500 piaszterben állapodott meg, vagyis napi 65 piaszter helyett 50-et adott.[24] A fejedelem ez ellen nagyon találóan és méltóságosan tiltakozott, mire a nagyvezír, külön ajándékképpen, három erszény pénzt küldött neki azzal a bizta-

[23] Rákóczi levele 1723. október 25. Századok, 1870. 3. Végrendelete 1732 október 27. Rákóczi eml. 309—311.

[24] Bonnac jelentése, 1721 márczius 22. Angyal, 87—88. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 254.

tással, hogy időnkint hasonló módon segítenek rajta. Ilyen körülmények közt *Rákóczi* nem bánta volna, ha többen is fölcsapnak *Bercsényi* László katonái közé. Támogatta is ügyét a török miniszteréknél, de elutasították, mert nem válnék a nagyúr dicsőségére, ha vendégei más uralkodónál keresnének szolgálatot. Pedig Rákóczi és társai erre nem gondoltak, a névtelen hősökkel pedig ki törődött volna?[25] A reisz efendi nem elle-

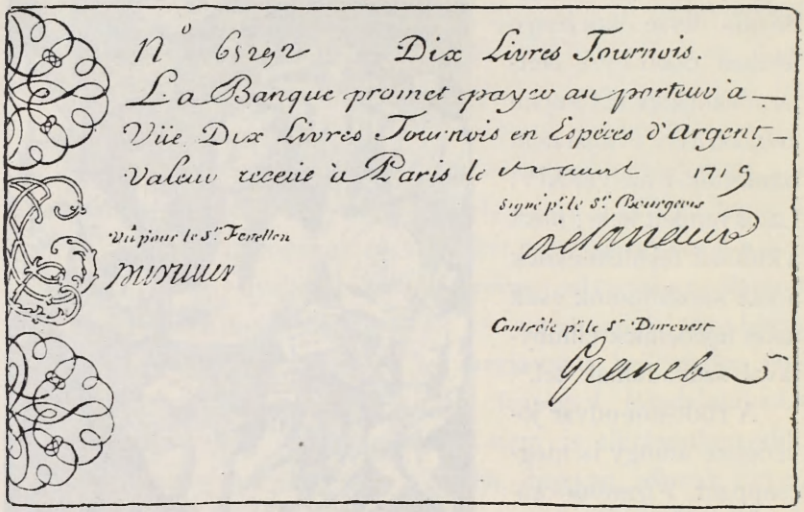

192. LAW BANKJEGYE.

nezte, hogy ezeket összegyüjtsék a Dardanellák váraiban s közülök márciusban százat, júliusban pedig magával Bercsényi Lászlóval még háromszázat útnak is indítottak; de csak a fele volt magyar.[26] Velök ment a kis *Esterházy* Bálint-József,[27] egyetlen fia Antal úrnak, a ki néhány hónapja szintén csatlakozott a rodostói száműzöttekhez. Antal úr szép, fiatal lengyel asszonyt hozott magával, a ki szerette a mulatságot. «Nekünk — Mikes szerint — ilyen kell az unalmas Rodostóra.» Ellenben *Forgách* Simon a nyáron otthagyta őket. «Nekem úgy tetszik — szólt

25 Angyal, 88.
26 U. o. és Mikes, 46.
27 Mémoires du Comte Valentin Esterházy, VII. l.

megint Mikes, — hogy illendőbb lett volna a többivel itt szenvedni, mivel semmi rövidsége nem volt. De kiki a maga kádjáról dézsmál.»[28] A kegyelmet kereste,[29] 1730-ban mégis lengyelországi száműzetésben halt meg. *Bonnac* is megírta a fejedelemnek,[30] hogy hiszen csak olyan jól ismeri az európai viszonyokat, mint ő s így tudhatja, hogy Európának egyetlen egy helyén sincs nagyobb biztonságban, mint a török birodalomban.

Augusztusban a fejedelem a bujdosókkal megint pár napot töltött a *jedzsikői* fürdőben, majd kirándult egy valamivel távolabb lakó török úrhoz, a ki meghítta igen jó vadászterületére. Ott látta először, hogyan halásznak bivalyokkal. Tudniillik vagy húsz bivalyt hajtottak be a tóba, fölkeverték velök a tó vizét s azután a sárból az emberek kézzel fogdosták ki a halakat. Csak két napig maradhattak ott, mert a sok eső miatt ki sem bújhattak a sátrak alól. A basához tett kirándulás és a taïn leszállítása adhatott okot arra a sületlen mendemondára, a mit német lapok ebben az időben a fejedelem kegyvesztettségéről írtak.[31]

A fejedelem azonban szeptember 9-ikén[32] már megint «otthon» volt Rodostóban, a melynek belső életével, lakosainak szokásai-

28 Mikes, 46.

29 Thaly, Adalékok, 267.

30 1721 márczius 22. Angyal, 89.

31 «Az Ausztriai Ház nyugtalan esküdt ellenségei — írta a Fama (1721. CCXLVIII. 746—7) — Rákóczi, Bercsényi s más hozzájok hasonlók még török területen vannak. Rákócziról azt mondják, hogy elvesztette a nagy szultán kegyét. Ennek a történetét így beszélik el. Rákóczi a szerailban tisztelegni akart a nagyszultánnál. Az őrség megtiltotta neki a bemenetelt, de Rákóczi azt kivont karddal akarta kierőszakolni. Ekkor egy tiszt ugrott eléje s tudatta vele, hogy a nagyszultán parancsa értelmében őt többé nem szabad a szerailba bocsátani. Rákóczi egy basához, jóbarátjához menekült, ki azzal a szomorú hirrel tért vissza hozzá, hogy az udvar nagyon elégedetlen vele, mert fegyvert ragadt az őrség ellen, a mely csak a parancsot teljesítette. Megszünteti tehát a segélypénzt, a melyet idáig a szultántól kapott s meghagyják, hogy három nap alatt a török területről is távozzék. Ez a hir Rákóczit a legnagyobb zavarba hozta; azonnal az orosz követhez fordult s tőle akarta megtudni, Oroszország nem fogadná-e oltalmába? Mivel azonban kétértelmű feleletet kapott, hir szerint egész csendben elutazott Konstantinápolyból. Szállásán egy czédulát hagyott, a melyben fenyegetőzik. Módjában lesz — úgymond, — hogy annak idején, adott alkalommal, nyomatékosan megtorolja az ottomán porta hálátlanságát. Így beszélik el ezt a komédiát, a melyet némelyek csak szemfényvesztésnek tartanak s biztosan tudni vélik, hogy Rákóczi Oláhországban van a török udvar tudtával s azon dolgozik, hogy Magyarországban újból pártot szerezzen magának.»

32 Mikes, 46—47.

val a bujdosók már apróra megismerkedtek.[33] Arra az idétlen hírlapi czikkre mintha csak válasz volna Mikes költeménye:

«Lakunk partján a tengernek,
Töltjük napját életünknek.
Annak gyakran nagy zúgását
Halljuk s látjuk hánykodását.
Abban nagy halak játszanak,
S örömükben ugrándoznak.
De a parton a kik laknak,
Szomorúan sóhajtoznak:
Régen napot jönni látjuk
A tengerből s azt sóhajtjuk . . .
. . . Minden tetszik bujdosónak
Hazáján kívül soványnak . . .»

IX.

«NAGYSZERŰ ÁLMOK.»

— 1721—1722. —

EGY ÍZBEN Rákóczi nagyszerű álmoknak nevezte azokat a gondolatokat, a melyek Európa ügyeinek szemlélése közben foglalkoztatták. Rodostóban tudta meg igazán, hogy az élet álom; de álomra mindig abban a hitben hajtotta a fejét, hogy ébredéskor erős munka vár reá.[1] Azt hitte, ebben a munkában a franczia udvarnál most már *feleségе is* segítheti. A fejedelemasszony odahagyta Varsót s október 4-ikén Meaux-ból, Bossuet egykori püspöki városából jelentette *Dubois* érseknek, miniszternek és bíbornoknak, hogy Franciaországba érkezett s az oda 45 kilométerre levő Párisban fog letelepedni.[2] 9-ikén *Béthune* marquisné már megkérdezte az öreg orléansi herczegnét, a fejedelemasszonyt mikor fogadja. Az öreg asszony nagyon haragudott, minek jött ide. Az ő tanácsára történhetett, hogy Rákócziné a *Chasse-Midi* párisi apáczakolostorba húzódott vissza.[3]

33 Leírja u. ő, 47—50.

1 1723 január 22. Fiedler, II. 523.

2 U. o. II. 621., 19. sz.

3 A Chasse-Midi (az orléansi herczegné szerint Chesmidy vagy Chasmidy)-utcza, a mai rue du Cherche-Midi, Páris 16. arrondissementjában fekszik s most a Boulevard du Mont Parnasseról északkeleti irányban a Croix Rougehoz és innen a Du Four-utczán át a Boulevard de St. Germainre vezet. Korábban csak északi felét nevezték Cherche-Midinek. Házainak történetét megírta Fromageot a Bulletin du VI-e arrondissement 1910 januáriusi füzete számára. (Charles de la Roncière úr szíves értesítése Párisból, 1909 november 10.)

«Adja Isten, hogy ez megtérését jelentse» — sóhajtott Liselotte.[4] Később hallotta,[5] hogy mikor bevezették szobájába, megdöbbenve állt meg. «Meglátjátok — szólt cselédeihez — innen nem költözöm ki élve. Ezt a szobát láttam én varsói álmomban, mikor álmomban megmérgeztek.» Olyan sejtelem, a mely csakhamar valósúlt.

Rákóczinak egyelőre csak azokkal a párisi hírekkel kellett beérnie, a mit októberben *Mehemet* effendi török követ hozott.[6] Ezek nagyon érdekelték volna, mert arra kérte az effendit, hogy az ő érdekében is beszéljen *Dubois*val; Mehemet azonban oly csekély jóindulatot tanúsított a fejedelem iránt, hogy jobbnak látta elhagyni az egészet; azt pedig nem ajánlhatta, hogy visszahívják Francziaországba, mert ez a porta szándékaival ellenkezett.[7] Csak annyit jelentett Párisban, hogy a szultán megengedte a szentsír temploma kápolnájának kijavítását. Ezzel kapcsolatban a fejedelem emlékíratot adott be a nagyvezírhez[8] és kifejtette, hogy ha a porta a *dulcignoi viszály* következtében háborúba keverednék Velenczével, megint csak úgy járna, mint a legutóbbi hadjáratban, mert a császár újból beleavatkoznék. Várakozzék tehát addig, míg szert tehet szövetségesekre. Tanácsának nagy része volt abban, hogy a háború elmaradt. November közepén viszont *De Bonna*hoz küldött egy emlékíratot azzal a kérelemmel, hogy azt *Dubois* bíbornokkal közölje s rábírja, hogy a keleti keresztények védelméről jobban gondoskodjék. A követ megírta a fejedelemnek, hogy nem tartaná illőnek, ha ebben az ügyben a portánál bármily lépést tenne. Mivel azonban mégis tehetett s a követ félszeg helyzetbe juthatott volna, ha a nagyvezír ez ügyben kérdést intéz hozzá, deczember 14-ikén az emlékíratot elküldte Duboisnak.

A fejedelem szerint a követ dicsőséget szerzett a *jeruzsálemi templom* ügyében a római szentszéknél s a portánál elért siker-

4 Deczember 13. Briefe der Pr. El. Charl. Hollandnál, 295. (A fejedelemné idáig egy hôtelben lakott gróf Schliebennel s fiatal gyóntatójával, Le Roux abbéval.)

5 1722. febr. 19., 21. U. o. 330., 332–3.

6 Bonnac a királyhoz 1721 október 20. Angyal, 89–90.

7 U. o. 18.

8 Bonnac október 28. U. o. 90. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 257.

rel. Ebből látszik, hogy a porta nagyra becsüli a franczia király hatalmát s így újabb engedményekre is hajlandó lehet; mert a császári hatalom növekedésével szemben a franczia barátságra szüksége van. A nagyvezír, mint utolsó találkozásakor neki mondta, jogosan aggódik a pozserováczi békének a császári kereskedelemre és tengerészetre vonatkozó pontja miatt. Ha a keresztények veszedelme és Olaszország romlása nem járna vele, Franciaország kölcsön adhatná a portának az afrikai hajókat, hogy azokkal rontsa le a császárnak nápolyi fölszereléseit. A miniszter nem szegezheti szemeit mereven a jelenre, hanem időnkint a jövőre is kell tekintenie. Szomorúan szemléljük ebben az országban szent vallásunk állapotát. A vallás, melyet a király pártfogása alatt teljesen szabadnak mondanak, sokkal jobban fejlődhetnék, ha a szent congregatio jobban lelkesednék érte s ha a görögök és az örmények szelleméhez jobban alkalmazkodnék. A jezsuitákat és franczia kapuczinusokat kivéve, a szerzetesek mind olaszok és nem dolgoznak az Úr szőllejében. Politikai szempontból emelné a franczia király dicsőségét és jámbor hírét, ha a *franczia misszió* elfoglalná az összes perai és galatai missziókat s az apostoli vikáriust a király jelölné ki, a mi nem jelentene szakítást Rómával. Rómának mindenesetre tetszenék, ha franczia pártfogás alatt a görög egyházat egyesíteni lehetne a rómaival. A követ azonban fanyaron jegyezte meg, hogy a konstantinápolyi három olasz plébános helyébe a pápa bizonyára nem enged be franczíákat; s nagyon kétséges, hogy a visszavonúlt dominikánus *Gallani* helyébe is kinevezi-e a pápa apostoli vikáriusnak a szintén dominikánus, de franczia *d'Ussont*. Dubois agyonhallgatta Rákóczi emlékiratát.[9] Pedig a fejedelem «nyerget is tett a lovára».[10]

Miközben a válaszra hiába várakozott, 1722 első napjaiban Rákóczi elküldte titkárát de Bonnachoz s elpanaszolta, hogy a törö-

9 Az emlékirat és Bonnac kísérő levele deczember 14-ről Angyalnál, 91—94. Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 537.

10 U. o. II. 358.

kök nem gondoskodnak róla tisztességesen. Már elvesztette azt a reményét, hogy megváltozik a kormány s vele az ő helyzete. Néhány barátja biztatja, hagyja oda Törökországot, mert Franczia-országban szívesen fogadják s e végből egy franczia keres-

193. TÖRÖKORSZÁGI KERESZTÉNY KERESKEDŐ.

kedelmi hajót küldenének elszállítására. Azonban elmenetele két dologtól függ. Kéri a követet, tájékozódjék a nagyvezírnél, hogyan fogadnák a nagyúr államaiból való eltávozását. Magyarázza meg neki, hogy Rákóczi Franczia- vagy Spanyolországban a portának sokat használhat; ennek következtében eszközölje ki segélypénze fölemelését valamely rendkívüli segélylyel együtt. A követ az első kérést nagyon kényesnek tartotta, de remélte,

hogy a második teljesedhetik, mert hiszen a lapok is írták, hogy ügynöke (Brenner) elsikkasztotta pénzét s így az eddiginél nagyobb segítségre szorúl. A fejedelem másodszor is elküldte titkárát Bonnachoz. Hivatkozott a hírlapokra, melyek szerint Franczia-, Spanyol- és néhány más ország a császártól elvenni akarják Nápolyt és Szicziliát s ezzel a két királysággal kárpótolják *Stuart* Jakab angol trónkövetelőt. Mivel ennek következtében a török-német béke szilárdabb lett (mert ilyen körülmények közt a császáriak nem támadhatják meg Törökországot), barátjai Nyugat-Európába hívják, hogy tervökben ottan segítse őket. A dolgot nem akarja elsietni; de mindenesetre jó volna, ha az események színteréhez közelebb folytathatná levelezéseit. Ugyanakkor eleget tehetne fogadalmának is, hogy *elzarándokoljon Jeruzsálembe.* A nagyvezír kijelentette, hogy ő semmi bizonyosat nem tud a hatalmak tervéről, de ha igaz is, akkor sem tanácsolná Rákóczinak, hogy a török birodalmat elhagyja, vagy a főváros közeléből eltávozzék; mert némelyek ezt arra magyaráznák, hogy a török elégedetlen a békével s türelmetlenül lesi az alkalmat, hogy visszaszerezze a mit elvesztett. Azt azonban tapasztalatból tudják, hogy szükséges lekötniök a császár erejét valamely oldaltámadással; ha tehát ennek ideje eljön, a maguk és *Rákóczi* érdekében szükséges szemmel tartaniok Magyar- és Erdélyországot. Biztosítja tehát, hogy ha a császárt Franczia- és Spanyolország bármily ürügy alatt megtámadnák, a török sereg késedelem nélkül támogatná őket.

A követ ezek után nagyon aggódott, hogy a fejedelem titokban elutazik azon a kereskedelmi hajón, a mely Franciaországból az ő rendeletére már meg is érkezett a konstantinápolyi kikötőbe. A porta gyanúba foghatná, hogy ő szöktette meg. A kereskedővel tehát, a kinek neve alatt küldték a hajót, azonnal szállítási ügyletet kötött s így a hajót elvonta rendeltetésétől.[11] Egyébiránt tudhatta volna, hogy *Rákóczi*, ha elhagyja, csak

[11] Bonnac du Boishoz 1722. február 26. Angyal, 94—96.

nyiltan hagyja el a török birodalmat. Túl volt már a koczkáztatások és a kalandok korán. Ezt bizonyítja *Dubois* bíbornokhoz februárius 24-ikén intézett *emlékirata* is,[12] a melyről bevallja, hogy naiv és őszinte bizalommal, de elszigetelt helyzetében *az európai viszonyoknak kellő ismerete nélkül* írta. Maga mondja, hogy Törökország az egyetlen hatalom, a mely megvédelmezi őt azoknak bosszúja elől, kik nem annyira személye, mint *örökölött vagyona miatt* törnek reá. Azonban a néhai franczia király még dédapját megtisztelte a szövetséggel, tehát semmi sem csökkentheti azt a lelkesedést, a melylyel háza viseltetik Franczia-ország iránt. Türelemmel viseli sorsát s aláveti magát a gondviselés akaratának; bármi éri, vakon bízik benne.

Emlékirata inkább politikai szemlébe, mint egy miniszter asztalára való tanulmány; azonban akadémikus jellegű fejtegetéseihez a maga politikai szempontjából is mélyreható következtetéseket fűzött. Elmondja, hogy a négyes szövetség nem érheti el czélját: Európa békéjének és nyugalmának biztosítását; Spanyolország nem járúlhatott hozzá őszintén, s a cambrayi kongresszus maig sem tudott határozni. A spanyol és franczia királyi házakban történt eljegyzések megváltoztatják a tengelyt, a mely körűl a gépezetnek forognia kell s a két országot ismét egymásra utalja. Mikor — Richelieu és Mazzarini idejében — Spanyolország és a császárság az Ausztriai Ház alatt egyesült, Franczia-országnak mind a kettővel szemben kellett állnia s messze földön — Svédországban, Erdélyben — keresnie szövetségeseket. Erdélynek köszönhette, hogy a császár erejét megoszthatta. Franczia-ország hadserege, ipara, kereskedelme, művészete, jóléte felvirágzott; de azonnal hanyatlani kezdett, a mint szövetségeseit elhanyagolta. Az ország népessége fogyott, ipara, kereskedelme, külföldi befolyás alá került s a hadsereg, a melyet (hogy szövetségesekre ne legyen szükség) 600,000 főre növeltek, a földmíveléstől a népet elvonta s tönkretette. A bajok eláradtak,

[12] Közli Fiedler, II. 502—512.

mint a patakok, s *papirosgátakkal* nem védekezhettek ellenök. A mellett, akármily nagy volt a franczia hadsereg, I. Lipót elfoglalhatta volna Spanyolországot, ha ebben a magyarok fölkelése nem akadályozza. A fejedelmek és miniszterek azóta is ki vannak téve csalódásoknak, ha Mazzarininek nem hiszik el, hogy a jó barátban már a jövendő ellenséget sejthetik. Nemcsak a jelennel, hanem a jövendővel is kell törődni.

Francziaországnak békére van szüksége, hogy kereskedelmét, pénzügyeit rendezhesse; de saját érdekén kívül a szövetségeseket is feláldozná, ha egy eshető háborúban támadás helyett *védelemre* szorítkoznék. A spanyol-franczia dinasztikus házasságok következtében a két monarchia egy család, egy nép s mind a kettőnek egy az érdeke; de harmadiknak Sardiniát kell bevenniök a szövetségbe. Meg lehet bocsátani, ha Olaszország államainak felosztásakor a négyes szövetség nem gondolt a spanyol-franczia dinasztikus házasságokra. Képzelhetetlen, hogy a császár, a ki akkor Szicziliát kapta, Don Carlos infánst megtűrje Firenzében és Parmában. Nyiltan vagy leplezve hűbéresévé teszi; vagy régi szokása szerint, *Macchiavelli*t követve, fölingerli a gyöngébbet, hogy ürügye legyen megrohanni. *Don Carlos*t a sardiniai király egymaga nem mentheti meg, Spanyolország hajóhada pedig s Francziaország hadserege későn érkezhetik segítségére. Azonban Francziaországot a császár ellenében másrészt a *levantei kereskedelem* ügye késztetheti háborúra. A hollandok és az angolok már is érzik az ostendei császári kereskedelmi társaság versenyét. A császárnak csak 3—4 esztendei nyugalomra van szüksége, hogy a francziák a Bécsben fölállítandó levantei társaságról beszélhessenek.

Csalódnak, a kik azt hiszik, hogy az Ausztriai Ház bukása előestéjén áll. Az összes tünetek arra vallanak, hogy e Ház *fiúságának kihalása esetében* a birodalmi választók osztatlanúl adják a hatalmat annak, a ki a *császár leányát* (Mária Teréziát) elveszi. S ha egyes kis királyok nem ösmerik el vezetőjüknek, Francziaország kitérhet-e a viszály elől? A választók egy nap

azt mondhatják, hogy Elsasst a császárság alkotmányának ellenére kapta meg s azt akkor az Ausztriai Ház örököse sereg élén követelheti vissza, hogy családi birtokká tegye. Magyar- és

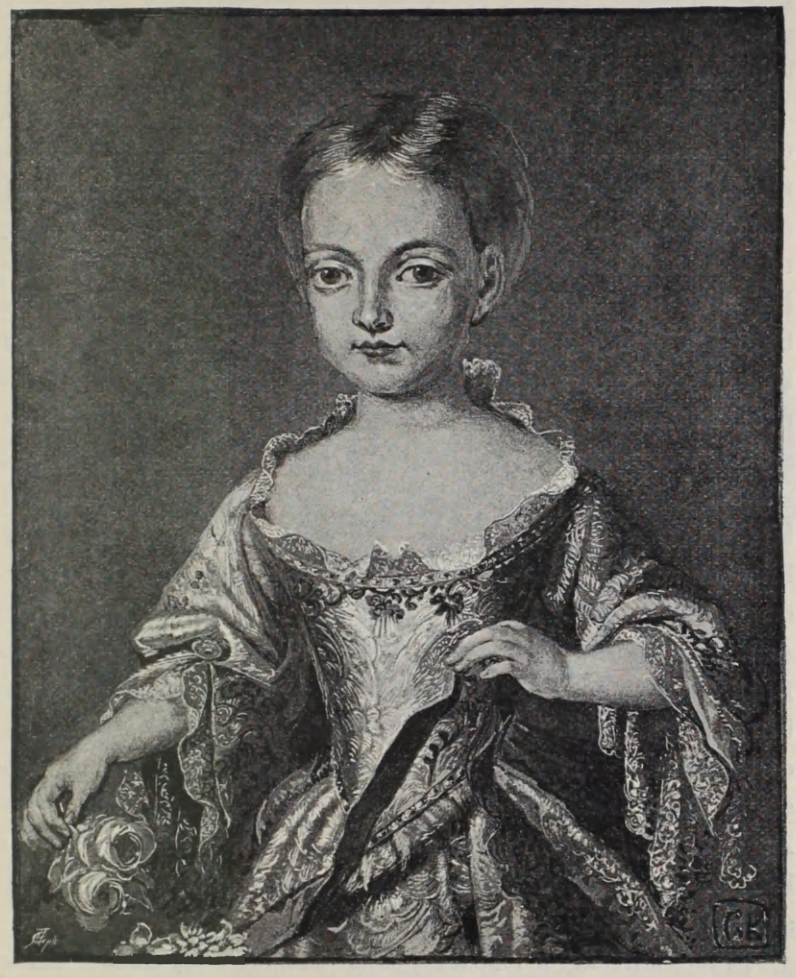

194. MÁRIA TERÉZIA GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

Csehország azonban azonnal fölkelne és elszakadna, ha az utód a császár örökjogánál fogva követelné. Az Ausztriai Ház több oknál fogva koczkáztatja ezeket az országokat; de a mostani császár Magyarországgal szemben elődeinél *jobb kormányzati*

rendszert követ. Adományokkal fűzi magához a papokat, neme seket, főurakat. Mindenben sokkal jobban kedvez nekik. Csapatai közt tökéletes fegyelmet tart. Házának fiúágon való kihalása esetében biztosította a királyválasztás szabadságát. Ezek után nyugodt lehet, hogy az urak nem választanak az ő Háza érdekeivel ellenkező módon.

A viszonyok másképpen is háborúba sodorhatják Franciaországot. Hiszen a császár most is spanyol királynak nevezteti magát, grandokat és aranygyapjas vitézeket nevez ki, a mi azt mutatja, hogy számít a spanyol monarchia egy részére. A nagy távolságokban levő dolgok fölismerésére messzelátó szükséges. Hogy Franciaország a bekövetkezhető eseményekkel szemben biztosítsa önmagát, tudnia kell, mostan miben áll az Ausztriai Ház ereje. Igen szépen fejtegeti *Rákóczi*, hogy a földrajzi viszonyok és a belső, rendezett állapotok miként emelik vagy gyöngítik egy-egy állam erejét. A török hódítás korában a határok eltolódása pl. Magyarországot, a kereszténység védőbástyáját, kiszolgáltatta az osztrákoknak, kik ellen most sincs biztosítva. Ellenben az Ausztriai Ház monarchiája Magyar-, Cseh- és Morvaországgal, valamint Sziléziával kiegészítve, földrajzi helyzeténél és belső viszonyainál fogva, erős lett. Az egymás közt egyenetlenkedő birodalmi fejedelmek fedezik Franciaországgal szemben s pénzért mindig ellátják katonasággal. A monarchia népes és termékeny. Gyárakat alapítanak benne s kereskedelme erősödik. Nem lehet tudni, erejében bízva, egynap mit tehet. Azonban erején kívül gyöngeségét is szemügyre kell venni s a ki Ausztriát támadni akarja, tudnia kell, *régebben* hol és milyen sikerrel támadták.

Franciaország a Habsburgokkal szemben leginkább akkor szállhatott szembe, mikor az erdélyi fejedelmek — Bethlentől az emlékirat szerzőjéig — szövetségesei voltak. Ezek a fejedelmek oly nagy monarchiával szemben nem voltak elég hatalmasak; de támadásuk veszedelmes volt, mert rövid idő alatt Bécs kapuja előtt, Morvaországban és Sziléziában portyáztak s

ezeknek népeit fölkelésre szólították. Az uralkodóházat olyan válság elé állították, hogy az örökös tartományok védelme végett hadait vissza kellett hívnia Olaszországból s a Rajna mellől és lemondania Spanyolországról. Hír szerint a franczia király Sziczilia és Nápoly királyságokat Szent György lovagjának *(III. Stuart Jakab* spanyol trónkövetelőnek) akarja adni, a mi által veszélyezteti György Ágost walesi herczeg trónörökösödési igényeit. Mantovát és Padovát elvenni s Ausztriát meggyöngíteni, saját uralmát pedig a Földközi-tengeren biztosítani törekszik. Olasz szövetségesein Franczia- és Spanyolország, a czár és az erdélyi fejedelem megnyerésével segíthet. A czár Párisban már hajlandónak mutatkozott a föllépésre. Csapatainak átvonulását a lengyelek akarva sem akadályozhatnák meg. S ha igaz, hogy Nápolyt és Szicziliát a császár Stuart Jakabnak engedi át, úgy a császár az elől sem térhetne ki, hogy *Erdélyt Rákóczinak adja vissza.* Ha a cambray-i kongresszus másképp gondolkodik is, világos, hogy jobb volna, ha a császár Erdélyt kényszerítő eszközök nélkül adná vissza. Halála után, mikor nemcsak Magyarország, de Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia is elszakad házától, Erdélyt úgyis helyre kell állítani. Sem a fejedelmek, sem minisztereik nem teljesítik kötelességöket, ha csak a saját maguk

195. GYÖRGY ÁGOST WALESI HERCZEG.

nyugalmáról gondoskodnak. Ha egyszer elismerik az erdélyi fejedelem követelésének igazságos voltát, semmi sem könnyebb, mint a maga helyén és idején rámutatni a helyreállítás eszközeire. Itt azonban ő oly szomorú helyzetben van, hogy előterjesztéseire hat hónapnál hamarabb választ sem remélhet.

A kik, mint *Dubois*, a fejedelmet nem ismerték személyesen, könnyen napirendre tértek javaslatai fölött; de jobb ismerősei azok közé számították, a kik mindenkor készek a legnagyobb feladatokra. Május 24-ikén Rákóczi azért fordult *újabb emlékirattal*[13] az orléansi herczeghez. Érezte, hogy a *négyes szövetség* az európai reakczió kútforrása. Szerinte, ha a cambray-i kongresszus is mindjárt kezdetben hozzájárúl, a császári követek nem találtak volna Cambrayban elég magas paripát, hanem legalább is tevehátról beszélnek a többi hatalmassággal. Így azonban *Windischgrätz* császári követ szertartás nélkül vonúlt be s a bécsi minisztertanács előszedi udvari szótárából a legélesebb jelzőket, hogy a franczia kormányzót tárgyalásainak méltányos és őszinte voltáról biztosítsa.

A fejedelem — az orléansi herczeghez beadott emlékíratában — kifejtette, hogy Franczia ország igazi érdekei Magyarországban vannak, nem Ausztriában. Ő maga jobban szeretné életét abban a homályban végezni, a melyben a gondviselés oly régóta tartja. A háború elveinek és saját lelkiösmeretének ellenére nem akart zavarokat támasztani hazájában. Nem akart meggyújtani olyan szalmát, melynek tüze kelleténél tovább terjedhetne. Tudja, hogy a porta akarja is, bírja is őt segíteni, sőt nyilt háborút kezdene érdekében, ha Franczia- és Spanyolországok segítenék, hogy a császárt rászorítsák a négyes szövetségben a toscanai örökség iránt fölvállalt kötelezettsége teljesítésére.[14] Ez ugyan tetszetős, de nem használna sem Franczia-

[13] Közli Fiedler, II. 513—520.

[14] A quadrupple-alliance II. részének 5. pontja értelmében Toscana, Parma és Piacenza birod. hűbérek, de, hogy ha megürűlnek, v. Fülöp spanyol királynak második (a parmai herczegnővel kötött házasságából született) fia s annak utódai öröklik.

országnak, sem Rákóczinak. Mert a törökök nem hajlandók a fejedelmet a megígért keresztény hadtest élére állítani, saját katonáik pedig keresztény vezérnek és tiszteknek nem engedelmeskednének. Különben is csak nyaranta szolgálnak, télire hazamennek családjaikhoz. Ezt akkor is megtennék, ha egész esztendőre fogadná fel őket; hazaszökdösnének s hol találna annyi embert, a ki visszahajtaná őket a táborba? De meg télen se mondanának le a nyáron megszokott zsákmányról. Portyázásaikkal, dúlásaikkal elpusztítanák erdélyi fejedelemségét és szegény hazáját. Még óriásibb akadály, hogy a nagyúr és miniszterei a visszahódított Magyar- és Erdélyországot a török birodalomhoz akarnák csatolni. Ezt nem vallják be, de győzelem esetén megtennék; s ha vonakodnának is, a diadalaira büszke katonaság rákényszerítené őket. Hiszen a közönséges törökök Magyarországról mint hazájukról és apai örökségükről beszélnek, mert ennek a földje s népe valaha nekik adózott s a várak őrségei köztük voltak felosztva. Ez történnék, ha a törökök győznének; s ha vesztenének, ez két-három hadjáratba kerülne.

Nem mozdúlt volna ki franciaországi magányából, ha a törökök valóban beérik annyival, hogy pénzt és fegyelmezett keresztény hadtestet adnak a magyarországi fölkelésre. De mivel mellékes czélzatokat vett észre s látta, hogy *felelős vezért* nem ismernek, abbahagyta a dolgot s ennek okát nemrég a nagyvezírnek is mondta.

Szeretné, ha Franczia- és Spanyolország csak nyugodtan néznék azt a darabot, a melyet a czárral ő játszanék Magyarország színpadán. Ebben a töröknek csupán annyi szerepe volna, hogy Rákóczit pénzzel segítse, tavaszszal kitűzze a lófarkas lobogót s kiszellőztesse, de a Drinápoly körül levő tábori pavillonokat őszszel megint becsukja. Csak haragos Jupiternek mutatkozzék, a ki kezében tartja mennykövét, de nem sujt vele. A törökök azt szeretnék, hogy ennek a tervnek és a török érdekeknek ő nyerje meg a czárt; de Rákóczi többet várt az orléansi herczeg diplomácziai lépéseitől. Hiszen a czár a dicsőséges

nystädti béke után is folytatja fegyverkezéseit s úgy látszik, a császár ellen készül. Ha Francziaország még barátságban él Angliával, iparkodjanak rávenni a czárt, hogy elsímítsa a *holsteini* és a *mecklenburgi* ügyet. A czárt mind a két herczeghez rokoni kötelékek fűzték; lánya a holsteini, unokahuga, Anna, a mecklenburgi herczeghez ment férjhez. Ezen a réven mind a kettőnek ügyeibe beleavatkozott, s uralmát az Elbéig és a Balti-tenger déli részéig akarta kiterjeszteni. Bécsben csalódva, mind a két herczeg hozzá folyamodott; amaz, hogy visszanyerje, emez, hogy a császár ítéletével szemben megtartsa uralmát. *Rákóczi* nem szerette volna, ha miattok a czár olyan háborúba fog, mely egyedül a császárnak használhatna. Jól tudta, hogy a bécsi udvar szívesen fogad el segítséget a birodalmi herczegektől és örülne neki, ha Mecklenburgban háborúra kerülne a dolog. Ott úgyis a hannoveri és a szövetséges csapatok csinálnának rendet, mialatt a császári csapatok csöndesen maradnának Olaszországban. Mecklenburgba szárazföldi úton a czár csapatai csak Lengyel- és Poroszországon keresztül vonúlhatnának, mi nagyon költséges, de bajos is, mert útközben fegyverhelyekre nem számíthatnak. Tengeren át a hajók évente csak négy hónapon át (?) közlekedhetnek. Ha az oroszok egyszerre vizen és szárazföldön törnének Mecklenburgra, ezt a terméketlen kis tartományt csakhamar kiélnék és ellenséggé tennék. Ha a czár elfoglalja ezt és Holsteint, bizonyára őrséget hagyna benne, seregét pedig hajókon hazahozná. De ezt a játékot évenkint újra kellene kezdenie, a mi az egész világot nyugtalanítaná és csak a zavaroktól távol álló császárnak használna.

Ennél többet érne, ha az orléansi herczeg rábeszélné a czárt, hogy *Rákóczi visszahelyezése végett* a szultánnal szövetkezzék. Ezzel a czár Németországban is czélját érné. A császárt olyan helyzetbe sodorná, a milyenben XIV. Lajos volt a gertruydenburgi tárgyalások alatt; vagyis kényszeríteni lehetne mindenre. Megadna mindent, a mit tőle a holsteini és a mecklenburgi herczegek részére követel.

A czárnak a magyar háborúból nagy haszna volna. Az egész lakosság melléje állna. Az ország termékeny és gazdag. Oroszországgal Ukrajnán és Podoljián keresztül az összeköttetés könnyű; mert nem áll útban egy hatalom sem, a lengyelek pedig sohasem értenek annyira egyet, hogy a czár átkelését vitássá tehetnék. Tízezer emberrel Magyarországban többet tehet, mint másutt nyolczvanezerrel, s három nyáron át ütközet nélkül is békére kényszerítheti a császárt. A magyar nemzet ugyanis bizonyára oly erősen szorongatná a császári csapatokat, hogy azoknak téli szállásokra az osztrák örökös tartományokba, Cseh és Morvaországba kellene vonúlniok; mert a magyar várak nem elég nagyok erős helyőrségek befogadására. A hadjáratban a császáriak kénytelenek volnának megosztani erejöket. A török miatt Belgrád előtt tekintélyes hadtestet tartanának; de ezt a szerbek olyképp vennék körűl, mint Spanyolországban néhányszor a hegyivadászok (miquelets) tették a franczíákkal. Évenkint betegség és inség miatt is sokan elvesznének. A szerbek ugyan a mult szabadságharczban a császárhoz csatlakoztak, de azóta halálos ellenségei lettek. Rákóczinak; mióta Törökországban van, gyakran felajánlották szolgálataikat. Mihelyt hallanák, hogy jönnek a muszkák, a kik szintén görög-keletiek, úgy fogadnák öket, mint a szabaditásukra érkezett Messiást.

196. I. FRIGYES VILMOS POROSZ KIRÁLY.

Franczia- és Spanyolországok az első esztendei hadjáratot csak nyugodtan szemlélnék, de bizonytalanságban tartanák a császárt. Fegyverkeznének, Olaszország, Németalföld és Elsass határain csapatmozgalmakkal tüntetnének s ekként meggátolnák a birodalmi fejedelmeket, hogy csapataikat a császár rendelkezésére bocsássák. Majd, a czárral megállapodva, fölajánlanák közbenjárásukat s azon fél ellen nyilatkoznának, a melyik azt el nem fogadná. Képzelni sem lehet, hogy a bécsi udvar ellenszegűlne; sőt az ajánlatot segélyforrásnak tekintené s föltétlenül résztvenne olyan kongresszuson, a melynek egyik föladata *az Ausztriai Ház örökösödési jogának szabályozása* volna. A mecklenburgi s a holsteini herczegek is ezen a kongresszuson nyernének elégtételt.

Rákóczi könnyűnek találta tervét. A gépezet működésbe hozatalára elegendőnek tartotta, hogy — időnyerés végett — vontassák a *cambrai-i* tárgyalásokat. Késznek nyilatkozott, hogy a czárnál, a franczia követtel egyetértve, előmozdítsa az ügyet. Figyelmeztette e végből az orléansi herczeget, hogy a czár és miniszterei mennyire szeretik a magyar bort. Annak idején Mencsikov ezt tőle is szívesen fogadta. Jó volna, ha erre a czélra Franczia- és Spanyolországok két-háromszázezer tallért áldoznának. Udvarias ajándékokat maga a czárné is elfogad. Ha a két ország helyesli eszméjét, Rákóczi *Franczia országba menne*, hogy tervét részletesebben kifejtse. Onnan átmenne *Spanyolországba*, sőt — ha kell — *a czár udvarába is*. A porta már megmondta, hogy akaratának ellenére nem tartja őt vissza. A nagyvezír tudja, hogy komoly tervei vannak és így szívesen beleegyeznék utazásába. A hannoveri miniszterek mindig császári érzelműek voltak, titkot pedig nem tartanak; azonban fejedelmök *I. György Lajos*, mint egyúttal Anglia királya, hasznot látna a dologból s így nem kerűlne nagy fáradságába, hogy a hannoveri miniszterek nélkűl kezdjen tárgyalást.

Az orléansi herczeghez intézett emlékiratában a fejedelem még szeretett volna kiterjeszkedni azokra az okokra is, a mik

a czárt egy németországi háborúba késztethetnék; mert ily háborúba a császárt is belebonyolítaná s magyar vállalatát is végrehajtaná. Párisban a czárral folytatott beszélgetése erre sok reményt nyújt neki. A czár akkor sokban helyeselte javaslatait; mivel azonban még hadakozott a svédekkel, azt válaszolta, hogy egyszerre nem akar két nyúlat kergetni. De bármit remélhetett is, Rákóczi semmire sem akart vállalkozni addig, míg az orléansi herczeg elhatározását nem ismeri. Eléggé lehangolta, hogy ezt hat hónapnál előbb nem tudhatja meg.

Nem csüggesztethette, hogy a czár Németország északi partjain keres föladatokat, mert remélte, hogy, éppen ennek következtében, előbb-utóbb ellensége lesz VI. Károlynak, ki amúgy sem akarta őt elismerni császárnak. Azt hitte, Németországban már első lépése is annyi nehézségbe ütközik, hogy tekintetét önkéntelenül Magyarországra fordítja. De a fejedelem nem hiában mentegetőzött a régens előtt, ha terve idejét múlta. Elismerte, hogy Rodostóban nem tájékozódhatik Európa dolgaira nézve. Péter czár valóban nem állította élére a mecklenburgi és a holsteini herczegek ügyét. Elestek tehát az ehhez fűzött tervezgetések is és így a régensnek sem tetszett az a terv, a melytől Rákóczi Francziaországnak is hasznát és dicsőségét remélte. A régens nem kívánta odautazását sem, a mire pedig Rákóczi segitséget kért tőle; mert «helyzetének alacsonysága és megaláztatása ahhoz a mindennapi kenyérhez köti, a melyet Isten azoknak kezéből nyújt, a kikhez hajlandóság s édes gyöngéd barátság semmiképpen sem fűzi». «Azonban — tette hozzá, mintha enyhíteni akarná nyilatkozatát — a hála arra kötelezi, hogy csodálja a törökök magaviseletét.»

Fejtegetéseit azonban félbeszakította, mert észrevette, hogy egy nagy monarchia kormányzójának ír s különben is észrevette, hogy a barátság heve tollát, mely olyan őszintén fejezte ki szivének őszinteségét.

Ez a memorandum egymaga is elegendő volna, hogy irodalomtörténetünk Rákóczival, mint politikai iróval foglalkozzék.

X.

SZOMORÚ NAPOK.

— 1722. —

Le Roux abbé, lazarista szerzetes, márczius huszadika táján hírül hozta a fejedelemnek, hogy a fejedelemasszony Párisba érkezett. Az abbé egyszer már Lengyelországból is hozott üzenetet úrnőjétől s járt Perzsiában is, a melyet a czár most készült megtámadni. A konstantinápolyi császári követség tehát gyanakodott, hogy mostan is fontosabb küldetésben jár s a franczia kormány üzenetét hozza.[1] Ez azonban nem valószínű. Az abbé alkalmasint csak a fejedelemasszonyról s néhány párisi ösmerőséről beszélt a fejedelemnek; pl. *Conti* herczegnéről, ki most válik az urától;[2] *Maine* herczegről, kivel az orléansi herczeg és Dubois már kibékült, de a király még nem fogadta;[3] *Toulouse* grófról, ki a fejedelem anyagi ügyeit rendezi; *Tessé* tábornagyról, a ki a grangei kamaldoliakhoz kivánkozik[4] stb. Az abbé azután ott is maradt a rodostói udvarban s a fejedelem házi papja lett.

Alig négy hét mulva, április 15-én újabb, de szomorú hír érkezett Párisból. Nem kellett többé kérdezni:

«Búbánatos szőke asszony, kékszemű,
Meddig lesz még a te sorsod keserű?»

Vaskaliczkája nem csillogott, ragyogott, mert már nem volt aranyos,[5] mint Bécsben. A telet Rákócziné udvarhölgyével, *Landenberg* kisasszonynyal a legnagyobb visszavonúltságban töltötte a párisi Chasse-Midi apáczakolostorban. Csak néha-

1 Bonnac Duboishoz márczius 19. Angyal, 96—97.

2 Bővebben: Fama, CCLVI. 268—271., 733—6.

3 U.-o. 736—742.

4 Mémoires et lettres du maréchal de Tessé, II. 349.

5 Arany: Rákócziné.

napján látogatott el unokanénjéhez, a kedves öreg *orléansi herczegnéhez*, a ki annyi szeretettel tudta megbocsátani gyöngeségeit. Még februárius 11-én is nála volt; 17-én friss jó egészségben kihúzatta egy fogát, hogy másikat tétessen helyette, de az ejtett seb következtében lázt kapott s orvosság, három érvágás sem segített rajta. Másnap este hét órakor az erős, termetes asszony meghalt élete negyvenkettedik évében.[6] 20-án a kolostor templomában temették el.[7] Nénje tizenkét napig gyászolta,[8] s a szomorú hírről 26-án értesítette a hessen-rheinfelsi herczeget és Rákóczit, a kit fia gyanánt szeretett.[9]

A fejedelem őszintén megsiratta a feleségét, a ki miatta volt olyan szerencsétlen. Boldogságuk nagyon rövid ideig tartott; tizenegy esztendeje nem is látták egymást. A fejedelem sohasem felejtkezett meg háztartása ellátásáról, de nagyon bántotta, hogy ennek a kötelességének a bujdosásban nem igen tudott megfelelni s a fényűzéshez szokott asszony szükséget szenvedett.[10] Az utolsó levélcsomagot, a melyet márczius 15-én küldött, felesége halála következtében felbontatlanul és — a pestis miatt — eczetbe mártva, megfüstölve kapta vissza.[11] Fiai is szegényesen éltek Bécsben. Anyjukért csak úgy öltheték gyászruhát, hogy gróf *Bonneval* tábornok adta kölcsön a szükséges összeget.[12] Ellenben Rodostóban a fejedelem mindenkinek fekete ruhát csináltatott. «A micsoda állapotban vagyunk — írta Mikes,[13] bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász, ha szinte senki haláláért nem viselnők is . . . .» A fejedelem addig nem akarta elhagyni a pestises várost, míg feleségéért a gyászmiséket el nem mondatja s emlékezetét vallásos módon meg nem üli.[14] Le Roux gyászmiséje alatt csöndesen olvashatta azt az imádságot, melyet

6 St. Simon, XVIII. 440—1. Briefe der Herz. Elis. Charl. 1722 februárius 19., 21. Hollandnál, 328., 332—3.

7 Februárius 21. U.-o. 332.

8 Februárius 28. U.-o. 338.

9 U.-o. 335. Márczius 21. levele szerint többet nem ir róla. U.-o. 352.

10 Mikes, 50. Acsády, Die Ehe Fr. Rákóczi's II. Pester Lloyd, 1906. 263.

11 Rákóczi Fiedlernél, II. 526.

12 Saussure, 257.

13 Mikes, 52. (június 24.)

14 Rákóczi Fiedlernél, Aktenstücke, II. 259.

önmaga írt:[15] «Szenvedni vagy meghalni akart, Istenem, a te kedves lányod, kinek szivét a szeretet nyila járta át .... Urának élete szenvedés volt, szenvedésének vége a halál, halála megdicsőülés. Szenvedni és meghalni tehát azért akart, hogy egyesüljön szerelmesével.»

A halál angyala a rodostói bujdosókat utolsó menedékhelyükön is fölkereste. Április óta a pestis a városban mindjobban terjedt. *Bercsényi* derék jezsuita alamizsnása és öt-hat cselédje csakhamar elhúnyt. A szeretet azt sugallta a fejedelemnek, hogy a török negyedből az egészségesebb örmény negyedbe hívja és saját lakásába fogadja be jó barátját és családját; pedig már orvosa, dr. *Lang* is nagyon beteg volt és csak bajosan épült fel. A fejedelemnek két cselédje is megkapta, de kilábolta a pestist, mely a nyáron már annyira dühöngött, hogy egynap néha százötven halottat is temettek. A fejedelem ablakai alatt minduntalan elvittek egy-egy halottat. Rákóczi maga is mosolygott, mikor az öreg Bercsényiné szentelt vízzel gyógyítgatott egy daganatot, melyet a pestis jelének tartott, de még az asszonyoknak is szégyelte megmutatni. Máskülönben júniusban még mindenki jól érezte magát az udvarban, mikor a fejedelem egyrészt maroknyi népe egészségének megtartása végett, másrészt, hogy a bujdosók le ne szokjanak végképpen a hadiéletről, parancsot adott a táborozás megkezdésére.[16]

Június 22-én tehát a bujdosók Rodostótól két óra járásra egy nyomorúlt falu, *Böjük-álli* mellett egy szépen fekvő magaslaton ütötték fel sátraikat. *Bercsényiék* magában a faluban, egy rozoga udvar-házban rendezkedtek be, *Esterházyék* pedig egy rodostói réten táboroztak. «A bujodosó magyaroknak — mondta *Mikes*[17] — a bujdosásban is bujdosniok kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az Isten bujdosó fiához.» Három nap mulva a fejedelem czukrásza, reggel megfőzvén a kávét a fejedelemnek, ebéd után

[15] Egy keresztény fejedelem áhításai. Önéletrajz. 544.)
[16] Rákóczi levele 1723 (?) október, Fiedler, II. 529. Mikes, 52.
[17] Mikes, 52.

pestisben váratlanúl megbetegedett és harmad nap (június 27-én) a konyhától tíz lépésnyire éppen akkor halt meg, mikor az ebédet a fejedelemnek beadták.[18] A bajt a környezetében levők is megkapták s a konyhamester két fia csakhamar szintén meghalt. Az egyszerre fellépő betegség terjedése a fejedelmet nem rémítette meg. Az a szeretet, a melylyel hívei iránt viseltetett, nem engedte, hogy elhagyja a betegeket és kis csapatát. Csak azt tiltotta, hogy — az ápolókat kivéve — az egészségesek a betegekkel érintkezzenek. Példája a betegeket is megnyugtatta; visszanyerték a gyógyulásba vetett hitöket, a melyet a szenvedők többnyire elvesztenek, s egymásután meggyógyúltak.[19] A nevetés ugyan kiment a divatból,[20] de augusztusban már nem volt beteg a bujdosók közt.

Augusztus 6-án, az Úr színe változása napján, gróf *Esterházy* Antal tábornagy, ki misét hallgatni minden vasárnap és ünnepen kijött a táborba, jó egészségben ebédelt meg a fejedelemnél. Ebédután fájlalta a fejét, de haza lovagolt a rodostói rétre. Az aggódó fejedelem másnap kiküldte hozzá orvosát. *Dr. Lang* a tábornagyot eszmélet nélkül találta, s bár magához térítette, mellette maradt. 9-én személyesen jelentette a fejedelemnek, hogy a tábornagy nem pestisben, hanem forrólázban szenved s ha a válságos negyednapot kiállja, gyógyulását reméli.[21] Azonban a válság végzetes lett.[22] *Esterházyné* tizedikén, vasárnap, mindenkitől elhagyatva, egy szolga és egy kis lány kiséretében gyalog tette meg a tizenöt kilométeres útat, hogy a fejedelemnek zokogva jelentse ura halálát. A fejedelem illő kísérettel küldte vissza s gondoskodott a tábornagy eltemetéséről, a melyben kíséretével kétségtelenül ő maga is részt vett. A rodostói kis görög templomban, a Szent Szűznek, a vizek királynéjának egyházában,[23] *Esterházy* nyitotta meg a bujdosó urak temetkezéseinek a sorát.

18 Rákóczi id. levele, 530. Mikes, 53.
19 Rákóczi id. h.
20 Mikes, 53.
21 Rákóczi id. levele, 530.
22 Mikes szerint harmadnap, tehát 9-én; de Esterházy síremléke és Rákóczi levele szerint a halál 10-ikén (vasárnap) történt.
23 Leírja Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban, 43—51.

Sírirata szerint «kemény katonasága jól megérdemelt jutalmának elvételére a seregek ura, a földi királyok királya magához szólította.» *Esterházy Bálint József*, kit a fejedelem kevéssel azelőtt ajánlott szolgálattételre a királyi család némely tagjának figyelmébe,[24] diszes síremléket állított apjának, a kinek katonai erényei azonban unokájában, Bálint franczia tábornokban éledtek újra.[25]

A java korában, élete 46. évében levő, kövér, vidám tábornagy váratlan halála s a vele járó elég aggasztó körülmények a fejedelmet is élete utolsó perczére emlékeztették. *Végrendeletet* akart csinálni. De alig gondolt reá, mivel tartozik bujdosó társainak, észrevette, hogy kötelességének nem tud eleget tenni. Hiszen az, amit a török kormánytól kap, csak a napi kiadásokra elegendő; s félnie kellett, hogy a szél elröpíti Francziaországban levő papirosait (kötvényeit), a miből egész vagyona áll. Szegénységének s annak érezte, hogy társairól nem gondoskodhatik, nagyon megrontotta kedélyhangúlatát.[26]

Fenmaradt az a *végrendelete*,[27] a melyet fiaihoz intézett s utóbb két kötet politikai végrendeletté bővített ki. Ezen a világon — szerinte — mindenki csak utazó s ennek meggondolása adott neki nyugalmat, hogy félelem és türelmetlenség nélkül várja kínos útja végét. Lehet, hogy ez közelebb van, mint elég erős és edzett természeténél fogva hiheti; s ő még *szeretne is élni*. Isten úgy akarta, hogy fiai neki köszönjék születésöket, de úgy intézkedett, hogy atyjuk és anyjuk segítsége nélkül érjenek férfikort. Az egyiket csak bölcsőjében, a másikat pedig sohasem láthatta és csak annyit tudott róla, hogy megszületett. A természet mégis beleoltotta azt az érzést, hogy gondoskodjék róluk, szeresse öket; s akármily messze vannak töle, mégis maga előtt látja, pedig talán csak egy boldogabb világban láthatja fiait. A *szeretet* azt az erős vigasztalást adja, hogy mindennap a kö-

24 Rákóczi levele 1723 október. Fiedler, II. 530.

25 Mémoires du Cte Valentin Esterházy. Paris, 1905.

26 Rákóczi id. levele. Fiedler, II. 530.

27 A párisi nemzeti könyvtár kéziratából közli Horn Emil, François Rákóczi II., 431—434.

nyörület istene, minden vígasztalás atyja előtt járnak s reá bízzák földi és örök életöket. Hogy tehát kereszténvyiesen élhessenek, *elmélkedéseket* ír számukra, a miknek elveit követve, eljuthatnak abba az országba, a melyet Isten a benne hívők és az

197. ESTERHÁZY BÁLINT JÓZSEF ÉS FIA, BÁLINT.

őt követők számára készített. Édes anyjuk már előre ment oda és Isten bizonyára irgalmas volt iránta; leghasznosabb és legméltóbb vágyuk az legyen, hogy majdan ott találkozzanak mindnyájan. Adjon az Isten erős hitet nekik, hogy ennél melegebben semmit se óhajtsanak. Az a vágyuk, hogy atyjukat még e világon lássák, a sok ezer veszedelem miatt aligha teljesül; de megláthatják Isten színe előtt.

Ha meggondolják, Isten milyen irgalmas irántuk, látni fogják az ő csodálatos tetteit. Egyszer majd olvasni fogják *atyjuk saját irataiból*, mit tett érette Isten s akkor bizony boldogtalanok lesznek, ha Istent nem szeretik. *Felejtsék el születésök minden*

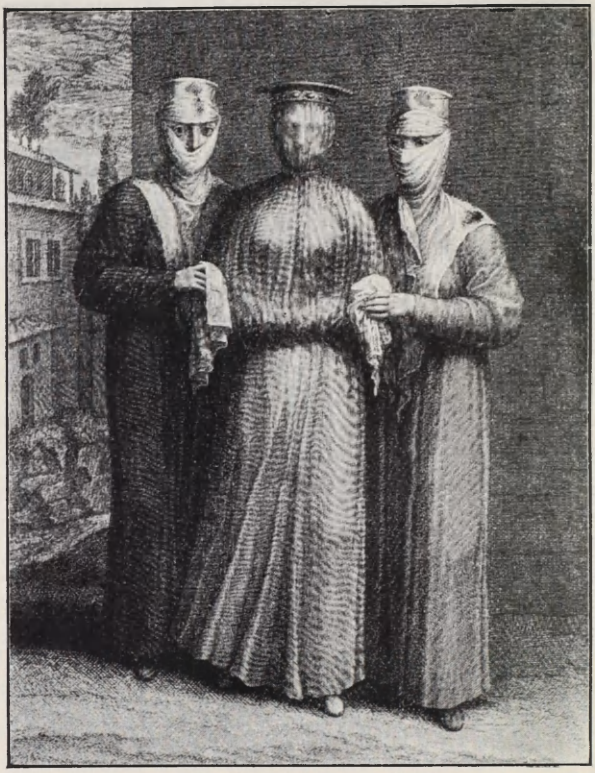

198. ÖRMÉNY MENYASSZONY.

előnyét és csak arra gondoljanak, hogy keresztények és az Isten fiai; hiszen ez egyen kívül a halál minden egyebet elvehet tőlük. Nagyon megeshetik, hogy *atyjuk megvetésére* tanítják őket; ezt megbocsátja nekik, csak mennyei atyjukat dicsőítsék. Nem bánja, ha azt mondják is, hogy Istennek köszönnek mindent, neki pedig semmivel sem tartoznak. Ne panaszkodjanak sorsuk miatt, hanem türelemmel, megnyugvással viseljék el mennyei atyjuk

akaratát; mint a maga sorsát, az övékét is Istenre bízza, aki megvédi fiait a gazdagság, nagyság, urálkodás hiú vágya ellen.

Atyjuknak hozzájuk ez az *első és talán utolsó szava.* Anyjuk már megszűnt szólani, de bizonyára könyörögni fog érettök. Adja Isten, hogy megértsék azokat az atyai intelmeket, a miket isteni sugallatra könyvbe foglal. Ennél és atyai áldásánál egyebet úgy sem adhat nekik . . . .

Hiszen a bujdosóknak még meglevő kevés vagyonkájuk is pusztult. Augusztusban a *böjük-alli* táborban meggyúladt *Sibrik* főudvarmester kétezertalléros sátora s egy negyedóra alatt elhamvadt. «Nem lehetett szebb égést látni, mint az volt; mert a sátor sokféle színű matériákkal lévén felczifrázva, a láng is mindenféle színt mutatott.»[28] Az unalmas tábori életben különben nemcsak testöknek, hanem lelköknek épségét is megőrízték. de óvatosságból mindaddig maradtak, míg a hideg szél végre is behajtotta őket «kaliczkájukba», Rodostóba. A pestis ottan — egyelőre — megszűnt, de elkészültek rá, hogy télen is kitörhet, mert Konstantinápolyban folytonosan uralkodik s a lakosok nem törődnek vele.[29] Ennél nagyobb pestisre a rodostóiak sem emlékeztek.[30] A fejedelem, — a hogy maga írta[31] — a várost mostan egészen másnak találta, mint mikor elhagyta.

Rodostóba visszatérve, azonnal válaszolt[32] az öreg *orléansi herczegné* május 6-iki levelére s még a rodostói örmény lakodalmak

[28] Mikes, 54.

[29] Rákóczi levele Fiedler, II. 531.

[30] Mikes, 55.

[31] 1723 január 22. Fiedler, II. 523—4. Azt hiszem, az öreg orléansi herczegné az Altesse Royale, a kinek ír; mert mondja, hogy a rheimsi koronázáson (október 25.) a lorrainei herczegnővel (leányával) részt vett, már pedig itt a királyi vérbeli herczegnők közöl csak ők ketten jelentek meg (St. Simon, XIX. 82. Hist. Bildersaal, VIII. 626—7.), mert a természetes herczegnők nem vehettek részt. Conti herczeg ugyan a királylyal egy kocsiban ment a koronázásra, de válni akaró feleségét a port-royali kolostorba belebbezték (Fama, CCLXXI. 644.). Rákóczi a levél írásakor még nem tudhatta, hogy az öreg orléansi herczegnő deczember 8-án már meghalt.

[32] Közli Fiedler, II. 525—532., részben Szalay a Századokban, 1870. 2—3. Mindketten 1723 október 25-re teszik, majd Fiedler (II. 532.), önmagát kijavítva, egy szerűen oktoberre teszi a keltezést. A hónap helyes, de a levél 1722-ben kelt, mint ezt a felsorolt események mutatják, a melyeket mint abban az esztendőben, tehát 1722-ben történteket említ. Az a névtelen franczia herczegnő, a kihez írt, nem is Conti her-

és tánczok leirásával is mulattatta nénjét. A herczegné közbenjárásának tulajdonította, hogy az orléansi herczeg, a ki ösmeri jellemét, ismét kedvezően nyilatkozott róla s nem ad hitelt a róla terjesztett rossz híreknek. Erre nézve *Toulouse gróf* is megnyugtatta. Anyagi ügyeinek rendezése, értékpapirosainak megmentése körül mindketten annyi érdeklődést tanúsítottak, hogy ebben a gondviselés kedvezését látta, s hitte, hogy most már valóban visszatérhet Francziaországba. *Brenner* prépost, a ki hibás, vagy éppen hűtlen pénzkezelésével vagyonából kiforgatta, ennek az esztendőnek tavaszán öngyilkos lett. A nemeslelkű fejedelem nagyon találóan és alaposan jellemezte őt, s megbocsátott neki; de ilyen kárt szenvedvén, ő sem volna ember, ha vissza nem kívánkoznék olyan országba, a melyet ezer ok tett rá nézve kívánatosabbá Törökországnál, hol ezer nélkülözés közt él. A bécsi udvart bizonyára a gyűlölet vezette, mikor azt követelte, hogy Francziaország őt ne fogadja vissza. Most azonban Francziaország kibékült Spanyolországgal, a mely csatlakozott a négyes szövetségeshez; s a bécsi udvar többé nem kívánhatja, hogy most, a háború bevégzése után is kirekeszszék őt Francziaországból, hová különben sem hívja más, mint a *kamaldoliak* remeteségének a csendje.[33] Kész szavát adni, hogy az orléansi herczegtől csupán a kamaldoliakhoz való visszatérés megengedését kéri. Önként megfogadná, hogy sohasem megy Párisba; de ki követelhetné, hogy a herczegnőhöz néha-néha el ne menjen St. Cloudba? Adja Isten, hogy megszabaduljon emberi gyarlóságaitól s ne vágyakozzék többé Francziaországba . . . . .

czegné volt, mint Szalay gyanítja (id. h., 2.), hanem az öreg orléansi herczegné. Ezt bizonyítja, hogy üdvözli levelében őt unokái, Mademoiselle de Valois orléansi herczegnőnek a modenai herczeggel (St. Simon, XVII. 10—11.) és Mademoiselle de Beaujolaisnak Don Carlos spanyol infanshoz való férjhezmenetele alkalmából; továbbá hogy egy orléansi herczeg nyilatkozatát az ő leveléhez csatolva kapja; hogy szeretné őt meglátogatni St. Cloudban (a hol lakott és nemsokára meg is halt); hogy részvételét nyilvánítja a családjában történt bajok, bánatok miatt, de örömét is, mivel Isten megtartotta őt egész királyi családjával együtt stb.

33 A remeteségbe való visszatérésének vágya, úgy látszik, még élénkebb lett azóta, hogy 1723-ban az elbocsátott Le Roux helyett udvari papja a kamaldoli Damofili lett.

Mégis nagyon kegyetlennek találná sorsát, ha a császár tovább is üldözné őt s megfosztaná attól a vígasztól, hogy abban a keresztény országban éljen. Ha a császártól függne a sorsa, bizonyosan elvinnék őt *Ázsia szélére*, hogy kitegyék a mindennapi kenyerét megadó holdas császárság minden viszontagságának. Most attól fél, hogy két fiát, a kik *méltatlanok születésökre*, váratlanúl megházasítják. Elképzel ugyan valami *kiegyezést* a bécsi udvarral, de azt veszedelmesnek tartaná magára nézve itt Törökországban; s ez is növeli vágyát, hogy Franciaországba menjen. Nem kutatja a jövendőt; de attól tart, hogy a jelen hamarább elcsavarja fejét, ha hite és az Isten akaratában való megnyugvása le nem csöndesítenék.

Fájdalmas arra gondolnia, hogy talán nem is lakhatik másutt, mint *Spanyolországban*. Ott ugyan kastélyt építhetne magának, de arra már nincs pénze, hogy benne meg is éljen. Tapasztalatból tudja, hogy az orléansi herczeg a királyi kincstárból őt nem segítheti, a fiatal király kiadásai pedig inkább növekednek, mint fogynak. Azért tehát a spanyol királynak némi segítségét kellene elfogadnia, hogy — a mi itten képtelenség — államának valamelyik zugában nyugodtan éljen. Bocsánatot kért a herczegnőtől, hogy ilyen szerénytelenül, nyiltan és naivúl beszél vele; de nem vádolja magát azért, hogy *úgy beszél, a hogy gondolkozik*. Különben is fölbátorítja jósága, melylyel minden dolga iránt érdeklődik. Szerencsétlen emberi természeténél fogva ír ilyen nyugtalanúl; de a magára erőltetett nyugalom egykedvűségének, nemtörődésnek a jele volna. Érzéketlen volna, mint egy darab kő, ha nem érdeklődnék mások és a világ bajai iránt, a miket szerető szive mindennap észrevesz. *Szakálla* napról-napra növekedik. Ez az egyetlen jósága, a mi satnya testében még bízik, de ez is a *föld felé* terjed. Az ilyen nagy szakáll Törökországban tiszteletreméltó; másutt nevetséges, vagy legalább is szokatlan.

Levelét egy korszakalkotó politikai eseménynek, a *pragmatica sanctio* elfogadásának fölemlítésével végezte. Az erdélyi ország-

gyűlés az 1722. márczius 30-án s a magyar országgyűlés június 27-én tett indítványra törvénybe iktatta a Habsburg-család leányágának örökösödését, ez utóbbi helyen éppen egy volt kurucznak, *Szluha* Ferenczneк az indítványára. «Meg vagyok győződve — írta Rákóczi a herczegnének,[34] — gondolt rám királyi fenséged, mikor olvasta, mi történt a magyar országgyűlésen.» Ha az egész világ oda figyelne, hamar észrevenné, milyen felelősség terheli azokat, a kik másokat akaratukkal és meggyőződésükkel ellenkező beszédekre kényszerítenek. A dolgok különben nem mennének olyan könnyen és símán. Azonban «csodálatos az Isten gondviselése mindezekben. Akár tetszenek nekem, akár nem,

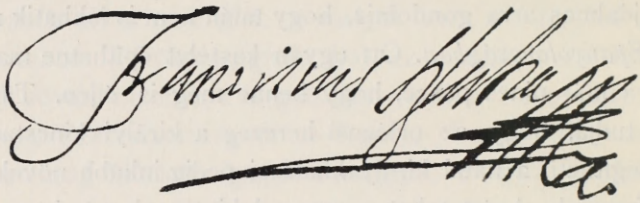

199. SZLUHA FERENCZ ALÁÍRÁSA.

Isten az ő határozataiban nem csalódik s minden az ő dicsőségére válik, mert az ember határoz, de az Isten végez.» Ez vígasztalja, ebben bízik legerősebben. Aláveti magát a legfelsőbb akaratnak és attól kéri, bocsássa meg gyöngeségeit. Adjon Isten több vígasztalást az új esztendőre, a mihez boldogságot azért kíván egy évnegyeddel hamarább, mert sorai (a melyeket *Tessé* tábornagy leveleivel küldött) csak deczember vége felé érkezhetnek Párisba.

Az évnegyed elmúlt s a fejedelem türelmetlenül, de hiában leste ablakából a franczia hajókat, meghozzák-e a választ. Csak ez vígasztalná ebben a helyzetében, a melyből nem tudja: mikor szabadúl, vagy mindenkitől elfelejtve, mikor temetik el benne. Mert szomorú tapasztalatból tudja, hogy a szellemi és a testi

34 Fiedler, II. 532.

halálon kívül van még egy: *a politikai halál.* Azonban Európa ügyei nagyszerű álmokban ringatják őt s remélnie engedik, hogy valaha még teheti nála tiszteletét s visszatérhet francziaországi magányába. Tudja, hogy a herczegné október 25-én a lorraini herczegnővel (leányával) együtt részt vett Rheimsban *XV. Lajos* megkoronázásán és gyönyörködött minden nagyszerűségben, a mit csak előadni lehet a világ színpadán. Azonban a mit a herczegné ottan látott, csak részben különbözik attól, a mit ő egy rodostói lakodalomnál tapasztal. Látványosság dolgában Európa legnagyobb királya koronázásánál az ellentétek csak oly szeszélyesek, mint valami görög menyegzőnél. A természetet az ellentétek tartják fenn s azok semmisítik meg. Napjainkat az élet eseményeinek folytonos változásai közt töltjük. Mi lehetne nagyobb boldogság annál, hogy éljünk az idővel, de úgy, hogy ez meg ne rontsa kedvünket és szívünk ne törődjék a *múlttal?* A szellemi munkásság és a magány többet ér a világi életnél. Elég szemrehányást tesz magának, hogy gyarló indulatai következtében még sem keresi föl az édes nyugalmat, a melyre vágyik. Olyan ő ezen a világon, mint a szelekkel küzködő hajós. Az idők forgataga az örökkévalóság felé ragadja s nem saját ereje viszi oda. Őmaga rest és hideg arra, hogy a boldog örökkévalóságra vágyakozzék. Pedig *semmije sincs ezen a világon,* a mi itt maraszsza. Nem használhat többé annak, a kinek használni akart s kétszeresen boldogtalan, mert önmagára nézve is fölösleges. Mégis úgy veszi észre, hogy *inkább akar élni, mint meghalni.* Isten nem akarja, hogy még ezen a világon bűnhődjék s ő veszedelmesnek tartaná, hogy világi boldogságot kívánjon magának. Elkeserítik a fejedelmek és a bíbornokok, a kik leveleire nem is felelnek; de ennél jobban megvígasztalja Isten és az érte imádkozó herczegné.[35] Azonban a herczegné akkor már, deczember tizedike óta, ott feküdt a saint-denisi sírboltban; s Rákóczinak Istenen kívül nem maradt más vígasztalása ....

35 Rákóczi levele 1723 január 22. Fiedler, II. 522—525.

XI.

POLITIKAI HALDOKLÁS.

— 1723—1725. —

Rákóczi a pragmatica sanctio lényegének törvénybe iktatása óta foglalkozni kezdett a *politikai halál* gondolatával.[1] VI. Károly császárt azonban *Jenő* savoyai herczeg 1723 márczius 13-ikán a koronatanácsban ingerülten figyelmeztette, hogy az elbizakodott magyarok, kik már annyiszor fellázadtak az Ausztriai Ház ellen, a pragmatica sanctiót csak kényszerűségből, a Ház nagy hatalma előtt meghajolva fogadták el. Egyben-másban, jutalmul, lehet ugyan kedvezni nekik, de mindig óvatosnak kell velök szemben lenni.[2] Természetes tehát, hogy a bécsi udvar a rodostói bujdosókat tovább is szemmeltartotta.

Rodostóban egyhangúan, nem ritkán szomorúan teltek a napok. Pestisben elhúnyt franczia cselédei helyett a fejedelem az Egei-tenger görög szigeteiről, vagyis a Bahr-i-szefid vilájetiből (a Fehér-tenger vilájetjéből) néhány török ráját fogadott fel. A rodostói adószedő nemcsak ezektől követelte az adót, hanem szokatlanúl *Rákóczi* magyar és franczia cselédeitől is. *Pápay* Gáspár konstantinápolyi ügyvivő (kapu-kethuda) ez ellen fölszólalt, mire a szultán 1723 április 23-ikán fermánt adott ki s megtiltotta, hogy Rákóczi *király* magyar és franczia cselédeitől adót szedjenek.[3] Februáriusban meghalt a fejedelem másik portai residense, *Horváth* Ferencz, a ki mindig jókedvű volt, pedig negyvenhárom esztendőt töltött hazátlanúl.[4] Annál jobban félt *Bercsényiné* (gróf Csáky Krisztina), hogy hamarább meglátja a

1 1723 jan. 22. levele. Fiedler, II. 522. Közli Karácson Imre a szeráj levéltárából. Századok, 1910. 230—1.
2 Horváth, VII. 142.
3 Az 1135. év Sában hónap 18. napján.
4 Mikes, 56.

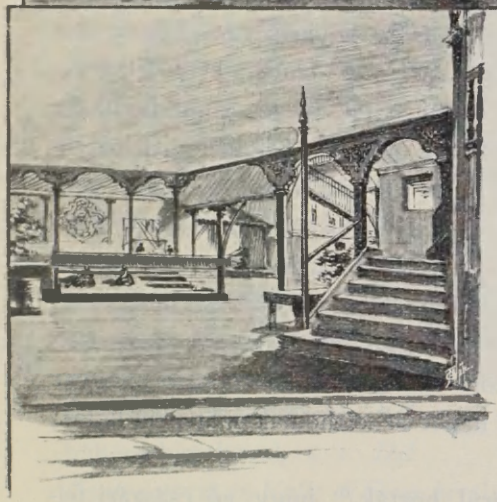

200. BERCSENYI RODOSTOI HÁZA ÉS UDVARA.

mennyországot, mint Magyarországot. Április 25. már haldoklott. A fejedelem ottan ült ágya mellett és szép csöndesen beszélgetett vele. A nagyasszony még akart valamit mondani, de néhány szó kiejtése után halálküzdelem nélkül kimúlt. Csak azután költötték fel urát, a ki délutáni álmát aludta s most megkönyezte jóval idősebb feleségét.[5] Másnap a nagyasszonyt koporsóba tették, titokban Konstantinápolyba vitték s a jezsuiták Saint-Benoît-templomában Zrínyi Ilona sírjával szemben temették el. Sírfölírata szerint[6] a szellem, természet és szerencse minden ajándékában részesült és, száműzetve, azt a helyet tartotta hazájának, a hol, mint hitte, vele van Isten és az ura. Félesztendő mulva, október 17-ikén,

5 Mikes, 56–57.

6 Thaly, Rákóczi-emlékek, 155–157.

Bercsényi a fiatal, szép *Kőrösy* Zsuzsikát vette el feleségül.[7] Szegény *Mikes*, szomorúan látta, hogy «más kézre kerül a madár», a kit ő szeretett volna mindörökre a szívébe zárni. Két hónapig nem is ment Bercsényiékhez, a kiknél idáig, Zsuzsika kedvéért, mindennapos volt. Azonban a fejedelem, a kit november közepe óta a köszvény gyötört, egy kissé jobban lévén, deczember 19-ikén magával vitte őt látogatóba s mosolyogva hallgatta, mikor a menyecske megpirongatta lánykori udvarlóját, hogy oly sokáig nem nézett feléje.[8]

Mikes éppen akkortájban kapott levelet az édes anyjától, hogy kegyelmet szerez neki, jöjjön haza; mert a fejedelem is halandó ember lévén, holta után mire jut abban az idegen országban? És a mint elolvasta édes anyja sorait, Mikes nem hitte el többé a bujdosóknak, hogy az ember el is felejtheti hazáját. De a haza eszméjét abban a dicsőséges emberben látta megtestesítve, a kinek szolgálatára fiatalságát, jövendőjét, pályáját, vagyonát, mindenét föláldozta. És a ki ennél ezerszerte többet áldozott, hogy elveiből a kényelmes élet miatt semmit se kelljen megtagadnia. «Itt mi már úgy vagyunk — tette hozzá csöndes megnyugvással[9] — mintha mindenkor itt laktunk volna és . . . mintha mindenkor itt kellene laknunk.» A független Magyarország eszméje akkor valóban csak Rodostó magyar utczáját éltette. A lenyugvó napot az otthoniak már nem látták, de bíztak fölkelésében.

A német lapok pedig hírül hozták,[10] hogy «ő császári felsége veleszületett jóságánál fogva a szerencsétlen *Rákóczi* herczeg két fiának nem tudja be annyira atyjuk bűnét, hogy őket a miatt legmagasabb gondoskodására és kegyelmére méltatlanoknak tartsa». Prágában, hol gróf *Kuenburg* érsek nagy fénynyel koronázta meg cseh királynak, még az ünnepség napjaiban 1723 julius 3-ikán kelt adományleveleivel mind a kettőt szicziliai

7 Mikes, 57—59.
8 U.-o. 60.
9 Mikes, 60.
10 Fama, 1724. CCLXXII. 694.

földesurakká tette, de *családi nevöket megváltoztatta.*[11] József az Abruzzókban szabad nemesi hűbérekké és őrgrófsággá tette *Romanucciót*, a mely azelőtt *De Brando* Fülöpé volt és *Muscianót*, a mely *De Sancto Paolo* Hannibalról *Romanuccio* Alfonzra, ennek halálával pedig a kincstárra szállt. «Egregius dominus Josephus Ragozzi» Terra di Lavoro kincstári jövedelmeinek terhére ezenfelül 3500 scudi évi járadékot kapott, de törvényes örököseivel együtt ezentúl a *Marchio di Romanuccio* nevet és rangot kellett viselnie. Ragozzi Györgyöt «születésének kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságai miatt» a király felette ajánlatosnak tartotta. Már gyermekkorától fogva házának gyámságába s pártfogásába vette; most pedig hűséges magaviselete, engedelmessége és jóakarata következtében kegyelmességét magára vonván, őt a kincstárnak két hűbéresbirtokával, t. i. *Del Contrasto*val és *Valle di Giunchi*val, továbbá 2500 scudi évjáradékkal ajándékozta meg; s neki és örököseinek a *Conte di Giunchi* nevet és rangot ajándékozta, hogy kényelmesen és méltóan élhessenek. József akkor huszonhárom esztendős volt, György huszonkettő. Biztos kísérettel azonnal Nápolyba kellett utazniok, a hol az alkirály őket kitüntetésekkel fogadta s Györgyöt augusztus 13-ikán, bátyját pedig másnap be is iktatták mint új földesurakat. Alig néztek körül a Nápolytól északra, az Abruzzó-tartomány-

201. GRÓF KUENBURG FERDINÁND PRÁGAI ÉRSEK.

11 Az oklevelek kivonata Thalynál, Turul, 1884. 93. és Horváthnál, VII. 93.

ban eldugott uradalmaikban, azonnal vissza kellett térniök Bécsbe.[12]

Német lapok hírei szerint[13] «atyjuk, ki még most is a nagy szultán kegyelméből él, a mint mondják, rossz néven vette, hogy herczegei a császári udvarban találnak ellátást. Fenyegetőzött volna, hogy egy török hajóhaddal elhozatja fiait Szicziliából[14] s őket hűtlenségök és engedetlenségök miatt megbünteti. Azonban — tette hozzá a hírlapíró — bízunk benne, hogy nem haragszik olyan nagyon s belenyugszik, hogy megszabadúl gyermekei eltartásának terhétől olyan időben, mikor önmagáról is csak nehezen gondoskodhatik». A fejedelem bizonyára értesült arról, hogy fiai letették a nevét s elfogadták a császár adományát, de tudta, hogy kényszerűségből cselekedték s a Rákóczi nevet egy tenger sem moshatja le róluk.

Más híreket is hallott, pedig a télen a hajók a nagy szelek miatt ritkán jártak.[15] Politikai tekintetben legjobban érdekelte *Dubois* bíbornok, majd (1723 deczember 2.) az *orléansi herczeg* halálának[16] és annak a híre, hogy helyette *Bourbon herczeg* lett az első miniszter, Charles *Morville* gróf pedig a külügyi államtitkár. A herczeghez kedves vadászemlékek fűzték, a grófot pedig *Tessé* és *d'O* marquis úgy festették le előtte, mint a ki lelkesedik Francziaország dicsőségéért és érdekeiért. Részvétét sietett kifejezni a régens fia, Lajos orléansi herczeg előtt, azonban örült, hogy Francziaország külügyei élén azt a férfiút látja, ki hisz olyan eszményben, a miben ő sohasem vesztette el a hitét.[17]

12 Az 1724-i Fama szerint (CCLXXII. 694.) «ő felsége e két úrnak Szicilia és Nápoly királyságokból 13.000 forint évi jövedelmet utalt ki, melyből az idősebb 7000, az ifjabb 6000 forintot fog élvezni azzal a kikötéssel, hogy a Rákóczi-nevet letegyék s az idősebbet ő felségéről marchese di Santo Carlonak, a fiatalabbat az uralkodó császárnéról marchese di Santa Elisabetának nevezzék és írják».

13 Fama, CCLXXII. 695.

14 Jókai szó szerint veszi a Szicilia elnevezést és Györgyöt «Rákóczi fia» cz. regényében az Etna alá vezeti, hogy beültesse a contrastói uradalomba. Ez azonban a többivel együtt «egy más planétán» volt: t. i. Közép-Olaszországban, az Abruzzókban.

15 Mikes, 61.

16 1724 márczius 3-i Rodostón kelt és Morvillehez intézett levelében már néhainak nevezi. Fiedler, II. 534.

17 U.-o. 533. Hozzá intézett egész emlékírata 532–542. l.

Morville — Dubois szerint[18] — csupa édesség és okosság volt; a mellett szellemes, a ki a szépirodalmat szereti s valaha még a franczia akadémia tagja is lehet. A fejedelem 1724 márczius 3-ikán hosszú *emlékiratban* tárta föl előtte Francziaországhoz való viszonyát. Azon a mathematikai alapelven kezdte, hogy a természetes helyzetéből kimozdított, egyensúlyából kizavart test ingadozik; mi arra figyelmezteti, hogy egy trónjától elmozdított fejedelem sem tudja méltóságát megtartani a nélkül, hogy minden pillanatban hibás lépést ne tegyen. Ő maga jobban szeret *Sárosy grófként* szerepelni, mióta mint fejedelem másoknak alkalmatlan lett. Csalódásai mellett is mélységes tisztelettel emlékezett meg *XIV. Lajosról*, de már az imént meghalt *orléansi herczegről* csak kímélettel, *De Bonnacról* pedig élesen. Néhány oldalon nagyon világosan vázolta franczia- és törökországi száműzetése alatt politikai helyzetét s azokat a nagy terveket, a mikben igazán európai szempontok vezették.[19] Pedig nem titkolhatta szegénységét, mert egész Európa olyan fejedelemnek ösmerte, a kit Francziaország eleinte fölbíztatott, azután pedig elhagyott. Élete Isten jósága nélkül elviselhetetlen lett volna. De nem a maga szegénysége bántotta, hanem a vele bujdosó magyar urak nyomorgása.

202. LAJOS ORLÉANSI HERCZEG, A RÉGENS FIA.

[18] Levele Bourgeoisnál, Le Secret du Régent, 1. 290.

[19] Végtelen kár, hogy az emlékiratához csatolt tíz mémoire és levél közöl, melyek a franczia külügyminisztérium levéltárában lappanghatnak, csak 2—3 maradt meg.

Elmondta *Morville*nak, hogyan bánt Francziaország vele, a bujdosóval, — személyében hányszor és hányféle módon homályosította el a maga dicsőségét. Csüggedten várja most már nyomorúlt élete végét, mert bajai egyedül így múlhatnak el. Mindazoknak örömére, a kik újra meg újra figyelmeztették, el kell ismernie, hogy *Francziaország kórháza azoknak a fejedelmeknek, a kiket szerencsétlenekké tett.* Tudna vigasztalódni, ha szenvedése javára válnék Francziaországnak, melyet miatta talán meg is rágalmaznak. Őt nem a játék, fényűzés, rendetlenség hozta ebbe a nyomorúlt helyzetbe. Kevesebbel Francziaországnak egyetlen egy pártfogolt fejedelme sem érte be, követeléseiben egyik sem volt szerényebb, az államot jobban egyik sem kímélte. Pedig két fiára is kell gondolnia.

Francziaország miniszterelnöke, *Bourbon herczeg*, olyan hősöktől származik, a kik mindenkor nagy lelkesedéssel csüggtek Francziaország dicsőségén. De Francziaország dicsősége a fejedelem állapotának javítását is megkívánja s a herczeg, a ki annyi jelét adta barátságának, talán módot is nyujt arra, hogy *idehagyja ezt a birodalmat*, hol nem használhat sem a franczióknak, sem önmagának. Francziaországba szeretne menni, ha egyebek közt a porta arról biztosítaná, hogy védelmezni fogja az ittmaradó bujdosókat és szükség esetében őt is visszafogadja. Francziaországban olyan bánásmódot kér, mint a milyenben a multkor volt része. A réginél is nagyobb örömmel térne vissza *remeteségébe*, a honnan mintegy lőtávolból figyelhetné meg, a jelen körülmények közt mit remélhet magára nézve a cambrai-i kongresszustól. Erre nézve *Le Bon*t a régenshez szóló utasításokkal látta el. Nem tudja, sürgős-e a dolog, a kongresszus még nem ért-e véget? Vaknak érzi magát Európa mostani helyzetével szemben; de azt hiszi, a császár nem robbantaná szét a kongresszust csak azért, mert Spanyol- és Francziaország visszaállítani akarnák őt a fejedelemségbe, a melyben egykor elösmerték. Az utrechti és a rastadti békében ő ellene semmit sem tettek; jog szerint tehát most ki sem zárhatják a négyes szövet-

ség 8. pontjából az erdélyi fejedelemségére, a maga és bujdosó társai öröklött javaira nézve. A császár követei ugyan nevének hallatára nagy lármát csapnának, de nem hagyják abba a tárgyalást, melyen két korona tesz ilyen hozzáméltó javaslatot.

*Le Bon*t arra nézve is kioktatta, hogyan nyerje meg a tervnek az angol és a holland követeket, a kik jól tudhatják, hogy Erdélyt már protestáns érdekekből is el kellene szakítani a császárságtól. A magyar protestánsok saját fejedelmök védelme alatt mindenesetre jobban élvezhetnék törvényes jogaikat. Azt valóban nem tudja, hogy a császárt miként lehetne *Erdély visszaadására* kényszeríteni; azonban a visszaadás javaslása mégis dicsőségére válnék a királynak s könnyebben kapnák vissza öröklött birtokaikat gyermekei és a vele kibujdosottak számára. Erdélyhez való jogát ebben az esetben nem bolygatná; a gőgös bécsi udvar amúgy sem ösmerné el. Ha pedig ennyi kérés után is arra volna kárhoztatva, hogy Rodostón fejezze be napjait, utolsó kedvezésképpen legalább azt kéri, hogy rendesen fizessék segélypénzét s biztosítsák a párisi városházára szóló kötvényeit. Vessenek véget bizonytalan helyzetének, a mely kegyetlenebb a halálnál. Most *Bourbon* herczeg kezébe tette le a sorsát; határozatát úgy fogadja, mint az isteni gondviselés ren-

203. BOURBON LAJOS HENRIK, CONDÉ HERCZEGE.

delkezését s ebben megnyugodva várja szomorú élete végét. A mit érte tesznek, Franciaországért s annak dicsőségéért teszik.

Miközben a válaszra várakozott, Németországban csodálatos hírek terjedtek el róla. Beszélték,[20] hogy a szultán őt *oláhországi hospodárrá* teszi, ő pedig állandóan 3000 lovast tart a szultán szolgálatára. Már a bécsi udvarnak is megizenték, hogy ha őt és utódait elösmeri a hospodárságban, magyarországi javaikról lemondanak. Más hírek szerint a porta az *Alinzam Poitiram* herczeg vezetése alatt fellázadt *arabok* ellen akarta küldeni; ő azonban gyöngélkedés ürűgye alatt kitért a megbízatás alól s így a fölkelést egy basának kellett levernie. A fejedelem, a kit így szerepeltettek, valóban nagy tervekkel foglalkozott. Meg akarta akadályozni, hogy a törökök beavatkozzanak az oroszperzsa háborúba s e végből tervet készített, hogy az oroszok és a törökök egymás közt feloszszák a Kaukázust. Mikor (1723 szeptember 12.) a perzsák és az oroszok kibékültek egymással, ezt a tervet nagyjából a franczia követ is magáévá tette s közbenjárását felajánlván, a kaukázusi és perzsiai határokat Orosz- és Törökország az 1724 junius 12-iki szerződésben Rákóczi javaslatának figyelembe vételével állapították meg.[21]

Pár nap mulva, 1724 junius 26-ikán, a fejedelem a bujdosókkal Rodostó közelében sátrak alá ment lakni és csak julius 18-ikán tért vissza a városba, hol házaira ez idő alatt Mikes viselt gondot.[22] Augusztus 16-ikán vadászni ment egy Rodostótól majdnem hetven kilométer távolságban levő helyre. Megint Mikest hagyta otthon házőrzőnek, a ki azután elég pajkos adomákkal múlattatta a szintén otthon maradt Zsuzsikát, Bercsényinét, s nem bánta, hogy nem kell foglyokra vadásznia.[23] A fejedelem csak két hét múlva tért haza. Nagyon egyszerűen,

20 Histor. Bildersaal, IX. 826.

21 Brückner, Peter der Grosse, 481—2. Angyal, Adalékok, 21.

22 Mikes, 64—66. Július 19-i levelének keltezésében hiba lehet, mert már ekkor ir Lajos spanyol király haláláról, a mi pedig augusztus 31-én történt, mire ismét apja, V. Fülöp lett a király.

szigorúan meghatározott munkakörben élt tovább. «A nagy vigasságban csak sohajtunk — írta *Mikes*[24] — és olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk búnkban.» A munkára «elég jó» példát adott a fejedelem, a ki szorgalmasan dolgo-

204. A KONSTANTINÁPOLYI GÖRÖG PATRIÁRKA.

zott politikai végrendeletén s azt csak egyszer-másszor szakította félbe. Például november 18-ikán, mikor *a konstantinápolyi érsek* érkezett látogatására s néhány napot nála töltött.[25] Majdnem karácsonyig szép, nyárias idők jártak; még deczemberben is zivatarok voltak villámlással és mennydörgéssel.[26] Az eszten-

[23] Mikes, 66—67.
[24] Mikes, 70.
[25] U.-o. 70—71.
[26] U.-o. 72—73.

dőt abban a megnyugvásban végezték be, hogy sehol sem segítik úgy a bujdosókat, mint Törökországban. Ez a nemzet nem olyan irtóztató, mint a híre, a magyarokat pedig minden más népnél jobban szereti.[27]

Az 1725. újesztendő gyászszal kezdődött. Január 14-ikén meghalt Konstantinápolyban Langenthali dr. *Lang* Ambrus, a fejedelem udvari orvosa és tanácsosa. Síremléke szerint, melyet a hálás fejedelem készíttetett, «kitűnő férfiú, a vegytannak és a természet titkainak igen pontos kutatója, ki evang. vallása iránt a legnagyobb lelkesedéssel s mindenki iránt a legnagyobb emberszeretettel viseltetett, miért is fejedelme és mindenki nagyon kedvelte. Minden betegséget ösmert, azt az egyet kivéve, a melyben elhúnyt.»[28] A bujdosók holtában is követték tanácsát, s hogy egészségökre jobban vigyázhassanak, a fejedelem parancsára május 22-ikén, kissé kelletlenül is, kiköltöztek a sátrak alá.[29] A városban követett házirendet a fejedelem a táborban is szigorúan megkövetelte.[30] Irtak, olvastak, vitatkoztak; pl. a selyemhernyótenyésztésről, a melylyel hazájok iparát óhajtották föllendíteni; vagy a gyermeknevelésről, a melyet otthon annyira elhanyagolnak.[31] Junius elsején visszamentek a városba, de 11-ikén már ismét a sátrak alá költözködtek. «Itt kell a vászon alatt perkelődni, és úgy süt a nap itt minket, valamint a koldús lábát sütik a tűznél.»[32]

A kétszeres táborozásnak oka az lehetett, hogy a fejedelem alaposan kijavíttatta rodostói házait, közölük többet kívül-belül feldíszített, vagy éppen újra építtetett, szebbé, kényelmesebbé, otthonosabbá tett,[33] s a templomot vagy inkább kápolnát, hol annyi időt töltött, szépen rendbehozatta.[34] Diadalívhez hasonló kaput emeltetett palotái bejáratához s két szép függőhíd kötötte

27 U.-o. 74.

28 Rákóczi emlékiratai, 335.

29 Mikes, 77.

30 Mikes, 78—79.

31 Mikes 1725 április 21., május 23., június 11. U.-o. 75—81.

32 U.-o. 81.

33 Saussure, 326.

34 Moroni, Dizzionario di erudizione storico-ecclesiastica. XVII., 109. A fejedelem rodostói lakásának részletes és kész leírását, térszűke miatt, mellőznöm kellett.

össze palotáit. Két gyönyörű kertje lenyúlt egészen a tengerig, a melynek mentén szép fasor vezetett a *magyarok kútjához*, a madsar cseszméhez. Mostantól fogva több esztendeig tartott építkezése, a melynek dísze romjaiban is meglepi az utazót.[35] Nagyszerű alkotásai tanusítják, hogy Rodostót most már csakugyan végső állomásnak tekintette. Péter czár halála (február 8.) hírén kívül erre figyelmeztette az a levél is, a melyet éppen Nagyboldogasszony napján kapott Francziaországból. E szerint a király újra megadta 60,000 livrenyi évjáradékát, de többet az állam zilált pénzügyei miatt nem adhatott.[36] A fejedelem, ki szeptember 6-ikán visszaköltözött a városba,[37] 10-ikén azt felelte,[38] hogy a királynak ugyan szívesen fölajánlaná minden vagyonát, megmaradt utolsó obolusát is, de éppen az Olaszországból jövő hírek sem engedik, hogy minden követeléséről lemondjon. Remélte, hogy *Bourbon herczeg*, a ki iránta idáig is jóakaratot tanusított, őt az elsők sorában fogja kielégíteni. A császár konstantinápolyi követe még azt a csekély kedvezést is sokalta; panaszkodott Francesco *Gritti* velenczei követnek, hogy *Andrezel* franczia követ a portán mindent megtesz Rákócziért, a ki amúgy is igen nagy tiszteletben áll a nagyvezír előtt.[39]

A fejedelem azonban «hol szomorúan, hol kedvetlenül» töltötte tovább idejét «megunt kedves városában», hol «az az Isten viselt reájok gondot, a ki a hazájokban levőket élteti».

«Sohajtás könnyíti a nyomorúltakat,
Nagyon engeszteli szomorúságukat.[40]

A szomorúság még nagyobb lett, mikor *Bercsényi* Miklós halálosan megbetegedett. A fejedelem szeptember 23-ikától fogva gyakran meglátogatta barátját;[41] «mindenkor mellette volt és

35 Thaly, Rákóczi-eml. 29., 60—61.
36 Fiedler, II. 542.
37 Mikes, 82.
38 Morvillehez. Fiedler, II. 542.
39 Gritti 1725 november 13. Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 241.
40 Mikes, 82—83.
41 U.-o. 84., 86.

hozzája való barátságát holtig megmutatta». Egykori főtábornoka a rettenetes kínok közt is megőrízte nyugalmát. Ájtatosan fölvette a halotti szentségeket, azután pipára gyujtott, még kissé beszélgetett s november 6-ikán reggel két órakor *a fejedelem karjai közt lehelte ki a szabadságért égő nemes lelkét.*[42]

«Elvette sok szenvedésének jutalmát — mondta *Mikes;* — és nem szükséges szánni; hanem azokat kell szánni, a kiket árváúl hagyott itt, idegen országban.» A görög templomban, az érseki trónszék előtt temették el, mert Konstantinápolyba vala mely okból nem vihették el. Sírfelírata szerint, a melyet alkalmasint maga a fejedelem szerzett,[43] «czímeinél fogva híres, érdemeit tekintve dicsőséges és most egy maréknyi föld fedi a száműzöttet. Ebből tanúld meg, utazó, hogy, az emberi viszontagságok föltétele szerint, a száműzetésben senkinek sincs állandó és örökös vagyona. Hogyan kell élni az ég számára, életében példás jámborságával, a száműzetésben nemes megnyugvással, a betegségben hosszas türelemmel, a halálban rövid, de bátor küzdelemmel nemes példát adott az utódoknak. Menj, utazó, s ne feledkezzél meg a jámborúl elhúnytról; gondold meg, hogy ezekkel a fegyverekkel vívta ki az eget». A fejedelem alapítványt tett, hogy barátjának, a szabadság halhatatlan hősének emlékére, a görög templomban évenkint gyászmiséket mondjanak.[44] Mondhatott misét *Gallani* sophiai római katholikus érsek is, a ki a görög papok vádjai s a török kormány üldözései elől deczemberben a fejedelemhez menekült s bujdosásában a bujdosótól kért segítséget.[45] Honnan tudhatta volna a fejedelem, hogy az érsek a császáriak zsoldjában áll és csak kémkedni jött hozzá?[46] Volt rá ideje, mert félesztendeig maradt nála.

42 U.-o. 87.
43 Thaly, Rákóczi-emlékek, 45—46. Rákóczi emlékiratai, 332.
44 Thaly, id. m. 46.
45 Mikes, 90.
46 Angyal, 24.

XII.

«MUNKÁK ÉS NAPOK.»

— 1725 1727. —

Rodostói magányában a fejedelem, kivált Péter czár halála után, megszokta azt a gondolatot, hogy fejedelemségét, hazája szabadságát ő maga többé vissza nem szerezheti; de remélte, hogy fiai több szerencsével folytatják s meg is oldják kettős feladatát. Hiszen Isten szíveikbe öntötte szeretetének hatalmát s az életben követniök kell atyjuk tanítását, mely abban áll, hogy a hatalom csak olyan termése az üdvözítő tanításának, mint a gyümölcs a fának. 1725 január 15-én fejezte be fiai számára írt *politikai végrendeletének*[1] első részét s alkalmasint még abban az esztendőben[2] elkészült a másodikkal is. Sokan kétségbe vonják, hogy ezt a munkát ő maga írta;[3] de bizonyítani csak annyit lehet, hogy könyve nem egészen eredeti alakjában maradt reánk.

Szeme előtt Szent Istvánnak Imre herczeghez intézett intelmei lebegtek.[4] Ő is fiait akarta tájékoztatni a politikai hatalomról s a polgári életnek és a keresztény műveltségnek alapelveiről.

Figyelmeztette azokat, kik tudományos munkában, vagy a stílus szépségeiben gyönyörködnek, hogy ne olvassák művét, mely Európának egyik félreeső zugában, tudósoktól, bölcsektől, könyvektől elzárt helyen készült. Őt ugyan semmi sem emlékeztette arra, hogy apa, de mégis mint apa és fejedelem akart hatni gyermekeire, hogy ha az isteni gondviselés határo-

[1] Testament politique et moral. Hága, 1751. 8r. 509 lapon. Scheurleer kiadása.

[2] Az első részt 1722—25. írta.

[3] Pl. Annales Camaldulienses, VIII. 652. Azonban Ballagi szerint (Pallas Lex. XIV. 386.) a párisi Bibliothèque Nationale eredeti kéziratán ez a régi jegyzet áll: Ouvrage du Prince Ragotski, paraphé de sa propre main. Maga Saussure 1735 augusztus 13-án írt levelében (273. l.) éppen a Traité sur la politesse-t (az udvariasságról szóló könyvet) tartotta Rákóczi legjobb és kinyomatásra érdemes munkájának. Tehát két egykorú följegyzés igazolja, hogy a végrendeletet Rákóczi írta.

[4] Le is fordította francziára.

zatából engedelmeskedniök vagy parancsolniok kell, azt keresztényi módon tegyék. Iratában a józan észt s nem a különböző írók felfogását követte, de katholikus szellemben. Ne féljenek az uralkodók: nem akarja lerontani törvényes hatalmukat, nem hirdeti a lázadást és a függetlenséget. A tudósok és theológusok se latolgassák aggodalmasan egyes állításait. Gyönyörűen fejtegette azután a józan ész hatalmát, mely alatt magát az Istent értette s nagy tudással tárgyalta az erkölcsi és a vallási, az isteni és az emberi törvények egymáshoz való viszonyát, a végrehajtó és az uralkodói hatalmat, a fegyveren és a szereteten alapuló hatalom eredetét. Megrajzolta a keresztény fejedelem eszményképét s vázolta a fejedelem és a nép közt való viszonyt, melyet a népfölség elvére alapított. Csak ezután tért át a polgári élet és a keresztény műveltség alapelveire.[5]

Bizonyosnak tartotta, hogy, a természet törvényei szerint, a tudósok is csak a szeretet alapján dönthetik el, mi jobb: az örökös vagy a választó királyság-e, vagy éppen a köztársaság? Azokkal a fejedelmekkel szemben, a kik népeiket nem szeretik, meggyőződése szerint örökre érvényes II. András aranybullájának záradéka, hogy a törvénysértő király ellen alattvalói a felségsértés bűne nélkül felkelhetnek.

Politikai végrendeletében tehát fiaira a fejedelem csöndes filozófiával is azt a politikát hagyta, a melyik őt fiatal kora felbuzdulása következtében Rodostóba vezette. «Dicsőségetekre válik, — szólt hozzájuk, — hogy olyan nemzethez tartoztok, a melynek első királya *a szabadságot a szeretet valódi törvényére alapította* s meghagyta, hogy országában a szeretet hatalma uralkodjék. Bocsássatok meg azoknak, a kik nem tudják, mit beszélnek, mikor ezt a nemzetet a lázadó gyűlöletes nevével illetik. Az ilyenek nem tudják, hogy szeretni kell a közjót, testvéreinket, önmagunkat, gyermekeinket, utódainkat, a törvények megtartását. Olvasni fogjátok hazátok történetében az apátoknak

5 Rákóczi politikai végrendeletéről a M. Történelmi Társulatban 1910 márczius 17-én tartott felolvasásomat itt, térszüke miatt, nem közölhetem.

adott jelzőket; de vígasztalódjatok: Isten másképpen ítél mint az ember. Megbocsátja azoknak gyarlóságát, a kik nem követték lelkiösmeretöket, hanem Isten és emberek előtt hazudoztak. Az igazság egy nap megjelenik az egész földön s eljön az élők és a halottak rettenetes ítélete. Ez a nagy és valódi vígasztalás megnyugtatja azoknak lelkiösmeretét, a kiket a rágalom befeke-

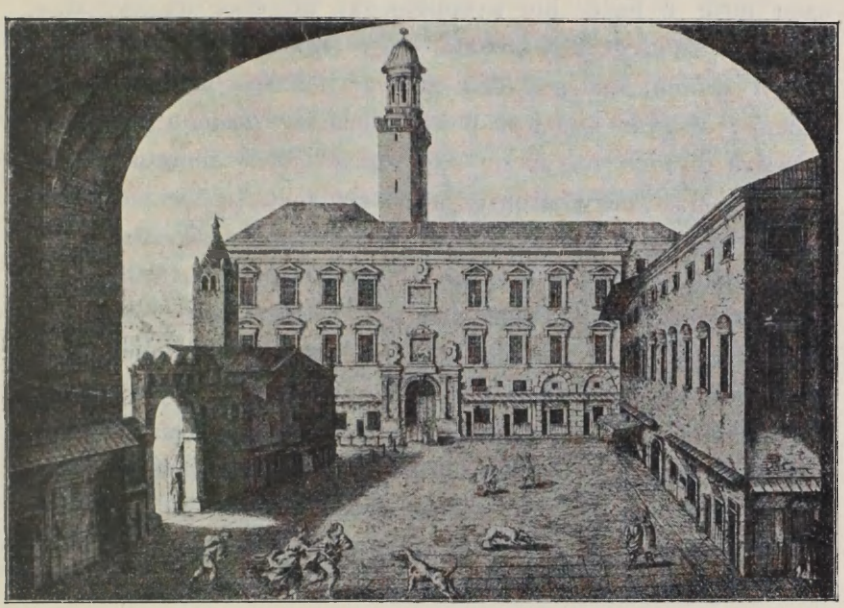

205. A PADOVAI EGYETEM.

tített. Én pedig — szólt végezetül — *dicsőségemet találom abban, ki arra lelkesített, hogy a törvényes szabadságért hazaszeretetből, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedjem...*»

Ennek a politikai végrendeletnek megírását alkalomszerűvé tette, hogy kisebb fia, *György*, 1725 őszén odahagyta Bécset, november 27-én beiratkozott a padovai egyetemre joghallgatónak, majd, 1726 elején, elment farsangolni Velenczébe, s onnan azután, alkalmasint a velenczei franczia követ segítségével, kimenekült Franciaországba.[6] A fejedelem tehát újabb buzga-

[6] Saussure, 258.

lommal írta tovább politikai végrendeletét, még pedig franciául, mert azt hitte, hogy fiai így mégis csak tudnak, ellenben oly járatlanok a magyarban, mint ő volt, mikor Németországban (Ausztriában) nevelték. Könyvét pedig azért akarta kinyomatni, hogy könnyebben olvashassák fiai, a kiknek szánta[7] és kiknek politikai hivatását a világ előtt igazolni akarta. Mialatt Mikes azon törte a fejét, hol nyomassa ki nénjéhez írt leveleit, a fejedelem szükségesnek tartotta, hogy *végre Törökországnak is legyen sajtója,* melynek egy magyar fölkelés idején hasznát vehesse. Magyar születésű portai tolmácsa, *Ibrahim effendi,*[8] a lángeszű Ibrahim nagyvezír segítségével föl is állította az első török nyomdát, mely három év mulva már teljes erővel működött.

A fejedelem, ki mindenesetre részes ebben a sikerben, 1726 május 25-ike óta ismét Rodostó mellett táborozott. «Csak tengődünk, lengődünk, mint szegény bujdosók — írta Mikes másnap. — Az urunknak az mégis mulatság, hogy a mezőn lakunk; mert az unalom itt igen bő és a szegény urunk itt csak egynéhányunkkal maradott.» Gallani sophiai érsek, a ki deczemberben hozzámenekült, most már tovább akart bujdosni Ragusába, mert a fejedelem s mások sem tudták kieszközölni, hogy visszatérhessen méltóságába. *Bercsényi özvegye* Lengyelországba készült, de imádója, *Mikes,* csak itt akart maradni; mert nem tartotta, a mit Forgách, hogy a hűség csak a kutyához illik.[9] A bujdosók soha sem láttak idegent sátraikban. Egyik nap olyan, mint a másik; csakhogy az egyik melegebb, a másik szellősebb. Sütkéreztek a verőfényben s hallgatták a rodostói kakasok kukorékolását. Az egész Európa békességben élt, csak ők laktak sátrak alatt.[10]

Július elején bementek a városba, de 27-én visszamenekültek sátraik alá, mert Rodostóban megint kiütött a *pestis.*[11] A fejedelem maga látta, a mint ajtónállóját a betegség megtámadta s a kü-

7 Testament politique, 2.

8 Mikes, 96. Szemere is tudja (Utazás keleten, I. 254.), hogy Ibrahim Bakmadzsi magyar volt.

9 Mikes, 97—101.

10 Június 16. U. o. 98—99.

11 U. o. 100.

szöbön megölte. Másnap valamennyi cselédje lázas volt; ő ezt a pestis jelének tartotta, mások csak hideglelésnek gondolták. A sok cseléd közt alig akadt egy, a ki a fejedelemnek szolgálhatott volna. A jó tűz mellett a szakácsok reszketve főztek. A fejedelmet magát is a harmadnapos hideg gyötörte, minek következtében elgyöngült és lefogyott. Nem félt a haláltól.[12] «Kereszténvyibb módon gondolkozik, mint mi — írta *Mikes*,[13] — mert készületeiből kilátszik, hogy *örömest megyen, ha Isten kiszólítja a világból.*» A mint tehát a hideg elhagyta és ő szeptember 16-án visszaköltözött a városba, azonnal *végrendeletet* csinált. «Szívtelenség lett volna — szólt,[14] — hogy ne érezze, milyen szerencsétlen sorsban hagyta volna gyermekeit s mindazokat, kik hozzácsatlakoztak.»

Augusztus végén meghalt a fejedelem első titkára, a derék *Mullot abbé,* a kit három esztendővel azelőtt D'O marquis ajánlatára fogadott szolgálatába.[15] Meghalt *Cachaud* (Cachodus) Jakab jezsuita atya is, kit Rodostóban mindenkor szívesen látott, mert Izmidben valaha édesanyjának udvari papja és gyóntatója volt. Azt természetesen nem tudhatta, hogy *Dirling* konstantinápolyi cs. követ zsoldjában állt s mindenről gyorsan és részletesen beszámolt, a mit a fejedelemtől vagy a bujdosóktól megtudott.[16] Ez a haláleset Dirlinget annál jobban bántotta, mert a konstantinápolyi franczia követ, vicomte *D'Andrezel* megbízásából szeptemberben báró *Vigouroux* volt orosz ezredes Rodostóba érkezett[17] s azóta többször megfordult Rodostó és Konstantinápoly közt. A bujdosók gyanakodva fogadták a franciát. «Mindenkivel azt akarja elhitetni, hogy mindent tud és mindent látott — dohogott Mikes.[18] — Ha huszat szól, tizenkilencz szava hazugság. Már itt némelylyel elhitette, hogy aranyat tud csinálni. A mint

12 Rákóczi D'O marquishoz 1726. nov. 29. Fiedler, II. 545.

13 Mikes 101—2.

14 Id. levele, Fiedler, II. 545.

15 Rákóczi D'O-hoz 1726 november 29. Fiedler, II. 546.

16 Dirling 1727 márczius 12-ikén, Saussure, 53

17 U. o. Mikes, 102. Thaly a Turulban, 1908. 11—14. Vigouroux leveleit Thaly hagyatékából a nemz. muzeum őrzi.

18 102. l.

látom, megakad itt közöttünk; mert az ilyen sokbeszédű, síknyelvű *sehonnain* itt igen kapnak.»

Ebben a vádban nemcsak szemrehányás volt, hanem igazság is. Mert a fejedelem most elhunyt régi hű titkára helyett félesztendő mulva *Bohn* Pál Vilmos dán származású német hadmérnökkapitányt fogadta maga mellé, a kiről megint nem tudhatta, hogy *Dirling* cs. követet titkos tudósításokkal látja el.[19] Ezekre pedig megint szükség volt most, mikor a fejedelem ismét bízni kezdett,[20] hogy Isten nem hagyja el Francziaországot örökre s újból fölvirágoztatja *Fleury* André Herkules bíbornok miniszterségе alatt. Szívesen üdvözölte volna az új miniszterelnököt, de nem akarta ellentétbe hozni azzal a nyilatkozattal, a melyet a király tett küldöttje, *Le Bon* ezredes előtt. Nagyon sértették *Morville* külügyminiszternek ezen nyilatkozathoz fűzött megjegyzései. Hogyan mondhatta Morville, hogy *XIV. Lajos* az utrechti béke óta nem írt a fejedelemnek s hogyan mondhatta mellékesnek *Le Bon* előterjesztésében azt, hogy a spanyol udvar, a mely pedig jó viszonyban él a bécsivel, Rákóczit erdélyi fejedelemnek ismeri el és altesse serenissime gyanánt bánik vele? Hiszen az ilyen elismerés egyszer s mindenkorra szól; s ha *Morville* mást mond, akkor őt Francziaország soha sem ismerte el annak, holott XIV. Lajos minden levelében így nevezte. Azonban már minden elveszett, a mit a nagy király tett érte. *Morville* arra kérte, hogy nyugodjék meg a dologban. De megnyugodhatik-e, mikor széttépik, kétségbe vonják fejedelemségét, a császár lázadó alattvalói közé sorozzák; tehát elveszik mindenét, húzzák-halasztják segélypénze kifizetését, az évjáradéknak csak felét adják meg s a mellett bezárják előtte Francziaország kapuit? Úgy tesznek, mintha fölbérelték volna őket, hogy Rákóczit a bécsi udvar előtt maga megadására kényszerítsék. Bizonyos, hogy *megunták,*

19 Dirling levele, Saussure, 53. Bohn 1696-ban Bornholm szigetén született.

20 1726 november 29-i levele D'O marquishoz. Fiedler, II. 543–548. Jellemző levél, már azon nyilatkozat miatt is, hogy Francziaországban D'O marquis (Toulouse gróf egykori nevelője) az egyetlen, a ki előtt Rákóczi teljesen kiöntheti szívét.

nem törődnek vele. Kímélik a bécsi udvart s örülnének, ha ezzel kibékülne. Ezért ösztönzik engedékenységre.

*Fleury*től mindenesetre szerette volna megtudni, mire számíthatna a *spanyol királynál.* Egészen *V. Fülöpre* akarta magát bízni: tegyen vele, a mit akar, mert már egyáltalán nincs biztos jövedelme, hogy tengődhessék viszontagságos életének még hátralevő napjaiban; hiszen már a törökök sem várnak tőle semmit. Idestova kénytelen kiszolgáltatni magát a császárnak, mondhatni az akasztófának. A franczia kormányra nézve kétségkívül kívánatos volna, ha ő meghódolna a császárnak, mert akkor többé semmivel sem tartoznék a fejedelemnek. De mostan még tartozik s ha pörre kerül a dolog, a fejedelem könnyen kimutathatja, hogy a párisi városházára betáblázott tőkéjét a franczia kincstar elvette s őt vagyonától megfosztotta. Azonban semmit sem akart tenni a legkeresztényibb király ellen, mert hitte, hogy újra szívébe fogadja őt. Isten a bizonysága, hogy csak a legnagyobb szükség kényszeríthetné olyan elhatározásra, a melyben maga sem ösmerne magára. Valóban, soha sem gondolta, hogy így vélekedjenek róla. Mivel tíz év óta semmiféle kérését nem hallgatták meg, most hogyan engednék meg, hogy Spanyolországba Franciaországon keresztül mehessen, hacsak éppen a bécsi

206. FLEURY ANDRE HERKULES BIBORNOK

udvarnak nem akarnak vele szívességet tenni? *Toulose gróf* kétségtelenül megérti, miért jutott erre a különösnek látszó gondolatra s *Fleury*t nyilatkozatra bírhatja.

Tapasztalatból tudta, hogy az ő érdekében a franczia udvar soha sem járna közbe a bécsinél; ha tehát Törökországban teljesen sorsára hagyná s végső inségre jutni engedné, már csak a spanyol király közbenjárásában bízhatott, mivel a spanyolok éppen most egyezkednek a császárral. Arra kérte tehát *D'O* marquist, képzelje magát az ő rettenetes helyzetébe, a melyben többé nem ösmer önmagára. Ha az alkalmatlankodás ellenkezik is természetével, sürgesse meg Fleuryt ebben az ügyben és győzze meg arról, hogy kívánsága nem ellenkezik a keresztény politikával, mely nem ismeri a tettetést. Intézkedett, hogy *Hélissant*, ha a hátralékokból kaphat valamit a kincstártól, egész esztendei fizetést előlegezzen *Le Bon*nak, a kit Spanyolországba küldött; helyébe Francziaországba más ügyvivőt szemelt ki. *Le Bon*nak a spanyol királyi párnál nyíltan a spanyol és német korona közt való kiegyezést, titokban azonban azt is kellene sürgetnie, hogy a spanyol király állást foglaljon Rákóczi és a császár kiegyezése ügyében.

Fleury bíbornok a Morvillehoz küldött emlékiratból és egyebekből könnyen meggyőződhetik, hogy a fejedelem nagyon távol áll azoktól a zavargásoktól, a melyeket a bécsi udvar neki tulajdonít.[21] Mindössze annyi történt, hogy mikor a császári ezredeket az ország különböző részeiben szétosztották, ebben a horvátországi lovasok a szerb nép szabadságának sérelmét látván, mintegy nyolczezeren táborba szálltak. Megfogadták, hogy, ha kell, fegyverrel is megvédik népök kiváltságait; azonban, a császár engedékenysége következtében, hamarosan lecsillapodtak.[22] Magának Rákóczinak a legfőbb vágya volt, hogy visszatérhessen *grosboisi* magányába, a melyből a négyes szövetség megkötése

[21] Fiedler, Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's, II. 547.

[22] Katona, XXXVIII. 593. Arról is beszéltek, hogy a nyáron Csíkba négy zászlóalja török ütött volna be. Vass László naplói. MHH. XXXV. 532., 535.

előtt zavarták ki. Látta, hogy Európának egy hatalmassága sem kívánja a háborút, de a politikai bizalmatlanság következtében mégis valamennyi fegyverkezik. Nem bizalmatlan a gondviselés iránt, de vétkeznék, ha koldúlna, mielőtt lelkiösmeretesen mindent meg nem tenne, hogy azt elkerülje. S ha másképpen nem tehetne, *még a császárral is kiegyeznék;* mert Isten a megmondhatója, hány szegény magyar nem viselné a turbánt, ha kétségbeejtő helyzetökben tőle nem kapnának egy darab kenyeret. Több megtért protestáns él már körülötte és pedig példásan; *Rodostót* tehát, ha kötelessége másfelé szólítaná, *nem hagyná el kevesebb sajnálkozással, mint annak idején grosboisi magányát,* melybe oly szívesen térne vissza. De nem megy csak azért, hogy elég népes háztartása gondjaitól szabadúljon. Istent arra kéri, hogy hatalmas minisztereivel és embereivel megadassa mindennapi kenyerét. Politikai gépezetében ez a fődolog... Isten mentsen, hogy csak egy csepp vér is omoljon trónja helyreállításáért s azért, hogy népét fölszabadítsa a mostani kormányzat alól, a mire pedig hivatást érez magában. De ha Isten akaratából Európában a háború tüze újra föllángol, föláldozza magát, megszabadítja népét a nyilvánvaló bitorlástól és *Szent László példáját követi.* Ez az ő theológiája, a melyet alávet *Fleury* bíbornok bölcseségének; egyébként pedig ezentúl is Isten akaratára bízza magát.[23]

Az 1726. esztendőt a fejedelem mégis azzal a *költeménynyel* végezhette, a mit a vasmegyei hagyomány neki tulajdonít.[24] A világ sok búval árasztotta el, elbágyasztotta, elfárasztotta szívét. Árvánhagyta, gonddal kínozta, majdnem koporsóba szállította. Élete siralmas; nincs helyén a szíve, nincs földi reménysége. Gyötrődik, búsúl, gyakorta könyezik. Nincs, a ki vigyázzon a bujdosóknak árva fejére, életére. Istenre bízza tehát magát: az el nem hagyja, meg nem alázza, nem szégyeníti meg. Reménysége

23 Fiedler, II. 547–8. Ezzel a rendkívül becses oklevéllel végződik Fiedler 'jeles oklevéltára, az Aktenstücke.

24 Közli Thaly, Adalékok, II. 407–410.

táplálja, hogy még öröm száll szívére, a búbánat mostan már elkerüli; mert minden csak Istenen áll, a ki megalázhatja, de föl is magasztalhatja, bánatát eltávolíthatja. Istenben bízik, nem emberi erőben; s a ki Istenben bízik, meg nem csalatkozik, míg az ember ezerszer is megcsalja jó reménységében. Nincs egy hajaszála sem, melyre Isten gondot nem viselne. Kéri tehát, tekintsen reá, ne adjon fejére több bút; jajszavára, siralmára nyissa meg előtte az eget!

Az 1727. esztendő sem tette vígabbá *a bujdosó Rákóczi énekét.*[25] «Járok gyászruhában én a bujdosásban... Fényes napja, ragyogó csillaga örömimnek ködde1 van bevonva. Régen voltam fényes, minden előtt híres és nagy, becsületes, tisztességes, híres, nevezetes.»

Az év elején a gyöngélkedő[26] fejedelem nemcsak gondolatait, de leveleit is rendbe szedte, miként hűséges *Mikes* Kelemenje, a ki azonban azt tanácsolta «nénjének», hogy dobja tűzbe az ő «törökországi leveleit».[27] Pedig borostyánlevelek azok, a mik a rodostói remete fejét mindörökre ékesíteni fogják. Szépségökből nem von le, hogy a levelekbe szőtt történetek és leírások egy részét Ricaut, Bayle, Brantôme, Boisteau, Bandello, Guillet-Laurent, Scudéry-Sagredo s mások könyveiből vette.[28] Ez a jegyzék mindenesetre bizonyítja, hogy a bujdosók szorgalmasan olvasgattak s az irodalmi újdonságokat is meghozatták maguknak. *Mikes* csakhamar meg is unta, hogy a fejedelem kedvéért «reggeltől fogva estig csak a könyvet túrogassák».[29] A fejedelemnek magának is szép kézikönyvtára volt. Politikai végrendeletén meglátszik, hogy buzgón olvasta *Calmet* Histoire de l'ancien et du nouveau testamentját, a melynek első kötete, *Fleury* Kolozs bíbornok költségén képekkel és térképekkel gazdagon ellátva, 1719-ben jelent meg; s mikor 27 kötetben teljes lett, a

[25] Thaly, Adalékok, II. 412—415.
[26] 1727 január 7-én kilelte a hideg.
[27] Mikes, 104.
[28] Király György, a Törökországi Levelek forrásaihoz. Philol. Közlöny, 1909. 257—277., 334—345. Dézsi, Mikes fordításairól, 8r. 20 lap.
[29] Mikes, 112.

drága munkát a fejedelem a galatai St. Benoît-egyháznak ajándékozta.[30]

«Mi csak csendességben élünk: töltjük, húzzuk, vonjuk az időt — panaszkodott *Mikes*.[31] — Minden mulatság előttünk fut. De ugyan miért is keresné a mulatság a bujdosókat, mikor másokat is talál?!» A mulatságra nézve — mint máskor zsörtölődik[32] — mindegy nekik, akár május, akár deczember: otthon ülnek és télen nyáron egy szokást tartanak. Nem ösmert *olyan klastromot*, melyben a rendet úgy megtartanák, mint a fejedelem udvarában. Mikesnek volt egy kis kutyája; már az is tudta a rendet. Mikor doboltak s Mikes misére ment, rá sem nézett a gazdájára; de mihelyt ebédre doboltak, azonnal felugrott és hozzá ment. Ha a fejedelemhez vagy a templomba készült, hívásra sem követte gazdáját, mert tudta, hogy arra a két helyre nincs szabadsága. *Dolfin* Dániel velenczei követ szerint is[33] Rákóczi és kétszáz (?) magyarja komoly, vezeklő életet folytatott Rodostóban s a porta 40.000

207. FLEURY KOLOZS BÍBORNOK, XV. LAJOS GYÓNTATÓJA.

30 Thaly a Századokban, 1890. 8—9.
31 1727 márczius 15., 106.
32 Május 7, 108—9.
33 1727 április 27. Malagola (ki éppen ezen kötet nyomtatása közben hunyt el), a Deutsche Revueben, 1907, 241—2.

piaszteréből és Francziaország tiszteletdíjából éldegéltek. A franczia szerette volna a fejedelmet kibékíteni a császárral, de Dolfin nem vállalkozott közbenjárásra. Derű ritkán hatolt be a rodostói kolostorba; s a fejedelemnek az is csalódást okozott.[34]

XIII.

APAI GONDOK.

— 1727—1729. —

A FEJEDELEM 1727 április elején értesült, hogy kisebbik fia, *Rákóczi* György, Párisból Rodostóba indult.[1] Nagyban készülődött fogadtatására, sőt a lakodalomra is; mert a Héttoronyban tavaly megfojtott *Rakovicza* Mihály moldvai hoszpodár fiatal özvegyével akarta összeházasítani[2] s talán Moldva fejedelmévé tenni. Azonban ezt a méltóságot *Ghica* Gergely nyerte el. A tervezgetésekkel összefüggött, hogy Rákóczi a Párisba küldött b. *Vigouroux* angliai útját egyelőre nem siettette,[3] ellenben Lengyelországba és Choczimba sürgős leveleket küldött.[4] Az ifjabb báró Vigouroux és hat más ember kíséretében *György herczeg* egy franczia tartaneon (a Földközi-tengeren használatos bárkán) már június 15-én[5] megérkezett Rodostóba. Atyja csókokkal, nagy örömmel fogadta 26 esztendős fiát, a kit

34 Június 11-én egy zsidó jelentkezett a fejedelemnél s arra kérte, hogy keresztteltesse meg. Radalovics János és Damofili udvari papok azonnal oktatni kezdték a legényt, a ki 13-án valóban kikeresztelkedett. Keresztapja, a fejedelem, könyezett örömében. A szertartás után az újkeresztény elmondta, hogy most már nem maradhat meg rokonai közt, nem kereskedhetik otthon, tehát egy kis segítséget kér, hogy megélhessen. A fejedelem száz tallért ajándékozott neki. Másnap azután hiába kerestette. A legény, a ki már többször megkeresztelkedett, társaival együtt elvitorlázott Konstantinápolyba. «Így csala meg minket az asinus zsidaja, — vagyis inkább magát.» Mikes, 110—111.

1 Dirling az udv. haditanácshoz 1727. április 16. Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban, 54.

2 U. ő, május 3. U. o. 55.

3 U. o.

4 U. o. (Dirling, június 9.)

5 Mikes, 111. Dirling július 6-i levele szerint 17-én, július 7-i levele szerint «e napokban». (Thaly, Rákóczi-eml. 55.)

még sohasem látott.[6] «Másnak — *Mikes* szerint — nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiukhoz; azért atyának kell lenni.» A szép, eszes, értelmes ifjú a bujdosóknak is tetszett; de csakhamar észrevették, hogy természetes adományait «a tudomány föl nem ékesítette, a jó neveltetés föl nem czifrázta». Bécsben rajta voltak, hogy nevelésben ne részesüljön s még írni is csak nagyjából tanítsák meg. A «nádszál már vastagodni kezdett, nehezebben hajolt»; apja a találkozás első örömei után mégis elkezdte hajlítását, nevelését. Politikai szerepet szánt annak az ifjúnak, kinek herczegi rangját maga a franczia király is elösmerte.[7] Rajta volt, hogy a nagyvezírnek is bemutassa.[8]

Kedvéért újra kezdte a *vadászatokat* is, a melyeket egy esztendő óta elhanyagolt. «Sok veres bóbitás fogolynak kellett meghalni, sok portyázó, verdigályos nyúlat fogtak el rabúl.» A fiatal herczeg vadászhatott annyit, a mennyit akart. Atyja azt hitte, hogy ezzel a szórakozással be is éri; de egyebekben neki is alkalmazkodnia kellett a rodostói élet rideg szabályaihoz, járnia «a baráttánczot». A százhétesztendős örmény patriarcha helyett, a kit atyja nagy tisztelettel fogadott, szívesebben forgolódott volna — Mikessel együtt — tizenhét esztendős lányok társaságában; azonban «itt tilalmas dolog az asszonyokra nézni». Asszony csak nagy nehezen jelenhetett meg az udvarban s a fejedelem lassankint a nőgyűlölő hírébe jutott.[9] «Az asszony itt olyan gyümölcs, a melyet sohasem visznek az asztalhoz.» György herczeg a *jedzsiköji* fürdőben augusztusban látott ugyan asszonyokat, lányokat, de azok «felkendőzik magukat sárral és olyanok, mint az ijesztők sárosan, de nem másként: ott meg lehet látni húsz Sárosit és annyi Sárosinét egyszersmind». A fejedelem

6 Dolfin augusztus 2-i levele szerint atyja ugyan szeretettel fogadta, de, úgy látszik, nem tetszett neki, hogy Bécsből a császár engedelme nélkül távozott el s ott ma sem tudják, hosszabb tartózkodásra jött-e ide, vagy azért, hogy visszatérjen. (Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 242.)

7 Dirling, Thaly, Rákóczi-csal. 55.

8 U. o., július 7.

9 Mikes, 111—2.

maga vitte ki beteges fiát «az orvosságos forráshoz», a melyben «Sárossy» György gróf Mikessel többször fürdött is. Három nap alatt megivott vagy negyven ejtel ásványvizet; de Mikes úgy találta, hogy nem beteg az ifjú herczeg, csak a megszokott víg élet után vágyakozik. A fürdőből azonban Szent István napján Rodostóra mentek vissza s pár nap mulva három mérföldde l távolabb szálltak táborba. Pedig a fejedelem ezt is egyedül azért rendelte így, hogy fiát mulattassa.[10] Csak november elején tértek vissza, a mikor az eső behajtotta őket; különben a kedvesen duzzogó Mikes szerint talán az egész telet sátor alatt töltötték volna.[11] Az építőmesterek, ácsok, festők ezalatt nyugodtan dolgozhattak a fejedelem házaiban.

A fejedelem eközben nemcsak maga foglalkozott fia nevelésével, hanem *tanítókat* is rendelt melléje. Erre mutat, hogy *Mikes* Kelemen mindig a herczeggel volt s hogy az udvartartásban feltűnik két, idáig ösmeretlen alak: *Kiss* István és *György* (alkalmasint *Kovách* György) deák.[12] Amaz udvari műveltségre és politikára tanította,[13] emez fölolvasója és íródeákja volt. György deák másolta le[14] azt a Magyar Filozófiát, a melyet *Kiss* István jó erdélyi magyar nyelven, sok tekintetben Rákóczi Testament politique-jának s a fejedelem társalgásának szellemében és bizonyára a fiatal herczeg számára írt. S milyen fölséges gondolatokra tanította benne! A magános jónak keresete a közjónak romlása. Ha elveszett hazád, elveszett hajód. Állj hazád mellett, hogy vele együtt el ne essél...

10 Mikes, 113—4.

11 U. o. 114.

12 Gordiák. Thaly, Rákóczi-eml. 72.

13 Thaly azt gyanította, hogy Kiss István Pápay János oldalán az udvari kanczellária tisztviselője volt, de csak annyi biztosat tudott róla, hogy 1730-ban már készen volt magyar filozófiája s 1741-ben még élt. (Alexander: Magyar filozófia Rodostóban. Budapesti Hirlap, 1906. 296. sz. 30. l.) «Rákóczi-emlékek Törökországban» cz. művében az ott lakó 58 udvari ember közt (69—72. l.) nem említi. Bohnnak Párisban a Bastilleban 1734 november 17-én tett vallatásából tudjuk, hogy Kiss 50 éves volt (tehát 1684 táján született), Kovách pedig (a kit vele egy sorban említ s a kit ezért talán egynek vehetünk György deákkal) 30 éves volt. Több esztendeig szolgáltak Rákóczinál, a ki azonban megengedte, hogy tisztséget vállaljanak Ráttky franczia huszárezredében. (Kont a Revue de Hongrieban, 1910., 183.)

14 1730-ban. Alexander, id. h.

TÖRÖK LAKADALMI MENET KONSTANTINÁPOLYBAN

Erős nemzeti érzést akart szívébe oltani, a mikor figyelmeztette, hogy főnixmadarak az országok; szegény a főnix, de meg nem hal, mert holteleven hamvából új főnix támad . . . Az udvari dicsőség fényes rabság, de hazafias kötelesség is. «Megérdemli a fejedelem — szólt, mikor saját száműzött urára gondolt, — hogy övé légy inkább, mint a magadé. *Ha magadé vagy, egyé vagy; ha fejedelmedé vagy, mindenkié vagy.*» De saját értékére figyelmezteti, mikor arra tanítja, hogy «dicsőségesebb magától

208. RÁKÓCZI PAROSI ÉS NAXOSI FEJEDELEMSÉGE.

fényeskedni, mint csak eleitől vett fényesség sugaraival élni. Az érdemes jó erkölcs az egyedül igaz nemesség. *Tudatlan*, kinek minden tudománya mások pennájában, *nemtelen*, kinek minden nemessége *mástól* vagyon. Szebb dolog embernek érdeme után nemesedni, mint úgy csak születni». *Kiss* István könyve mögött, mint első ismertetője írja,[15] feltűnik a rodostói élet középpontja: a fejedelem; és az a nagy ügy, mely benne testet ölt: a nemzet szabadsága és függetlensége.

Rodostóban a bujdosók nagyon csöndesen éltek, a bécsi udvarban mégis nyugtalanító hírek keltek szárnyra a filozófus

15 Alexander, id. h. 31.

fejedelemről és fiáról. A velenczei követ már 1727 augusztus 27-én azt ujságolta, hogy valami 3500, nagyobbrészt *angol kalóz* Madagaskár szigetéről kincsekkel megrakott tizenhat hajón az Égei-tengerben a Kykladokban, *Naxos* és *Paros* szigetén akarnak letelepedni. Megigérték, hogy ottan, *mint Rákóczi fejedelem alattvalói,* elösmerik a török fenhatóságot s hüségök és engedelmességök jeléül a portának átengedik kincseik negyedrészét. A konstantinápolyi franczia követ, hír szerint, pártolta ezt a tervet, a császári követ azonban nagyon felháborodott ellene. A velenczei bailót (követet) is figyelmeztette, milyen csapás volna a köztársaságra, ha az Adriai-tenger szomszédságában ilyen veszedelmes kalózok telepednének le. Igy történt, hogy a nagyvezír, a kinek a terv eleinte tetszett, jóváhagyását megtagadta s megtiltotta, hogy a dologról tovább beszéljenek.[16]

Bohn titkár a fejedelem íróasztalán talált levelek közül egynéhányat hamarosan szintén lemásolt megbízója, *Dirling* cs. követ részére. Igy azt, a melyiket a fejedelem az öregebb *Vigouroux*nak és azt, a melyiket *Szieniavszkij*né a fejedelemnek írt.[17] A herczegné tavaly (1726 február 18.) vesztette el férjét, a lengyel hadsereg nagyvezérét,[18] Rákóczi és a magyar ügy jó barátját; de ő maga Choczimon át tovább is folytatta levelezését a fejedelemmel. Ezt a bécsi udvar annál veszedelmesebbnek találta, mert, a kém tudósítása szerint, újabban Magyar- és Erdélyországokba saját kezével írt leveleket küldözött, *Vigouroux* pedig, a fejedelem franczia ügyvivője, legújabban Hágában és Aachenben járt.[19] A konstantinápolyi császári követségen siettek is megszerezni a fejedelem s Vigouroux levelezésének a kulcsát. Bohn útján megtudták, hogy György makoviczai herczeg már elkívánkozik Rodostóból, pedig apja éppen most élénk levelezést folytat Lengyelország felé, mert Györgyöt egy előkelő

16 A május 9., augusztus 4., 27. velenczei sürgönyöket kiegészitik az október 4. és deczember 10. kelt levelek. Malagolánál, Deutsche Revue, 1907, 242.

17 Dirling 1728 szeptember 15. Thaly id. m. 55—56.

18 Századok, 1888. 599.

19 Dirling, szeptember 17. Thalynál, 56.

lengyel hölgygyel, alkalmasint *Dönhoff* gróf özvegyével, akarná összeházasítani.[20] Mindent el is követett, hogy fia maga is odamehessen ház-tűznézőbe, de a nagyvezír — bizonyosan *Dirling* közbelépésére — megtagadta a Lengyelországba szóló útlevelet.[21] Azt a velenczeiek is tudták,[22] hogy az eleven természetű György herczeg nem szereti atyja komoly udvarát; Mikessel együtt[23] szívesen hagyta volna másokra (a fejedelemre) a litánia-csinálást, «a mely mind haszontalan, mind pedig a mértéken felül való». György alig érkezett meg, máris visszavágyott Franciaországba, a mit azonban *Fleury* bíbornok eleinte semmiképp sem akart megengedni, hogy kellemetlenségei ne legyenek a bécsi udvarral; mert «a fiatal herczeg nyughatatlan lelkű; egészen más, mint a bátyja, József, a ki Bécsben lakik s híven engedelmeskedik a császárnak».[24]

A fejedelem azonban az idősebb *Vigouroux* után a fiatalabbat is Párisba küldte, hogy *György* visszatérhessen Franciaországba, ott neveltetése hiányait pótolja s különösen katonai tanulmányokat végezzen. A hadmérnökségre akarta taníttatni s *Bohn*t, mint hadmérnököt, jelölte ki útitársának. Bohn titokban azonnal megkérdezte a császári követet, elfogadja-e a megbizatást, vagy pedig valamely ürügy alatt kibujják alóla? A követ jobbnak tartotta, hogy vele menjen, de mindenünnen pontos jelentést küldjön róla.[25] Márczius iduszán azonban (1728.) az ifjabb Vigouroux Párisból azzal a hírrel érkezett Rodostóba, hogy atyja Marseilleben várja György herczeget s a fejedelem rendeleteit.[26] Azok pedig nem késtek. Márczius 23-án[27] éjfélkor a makoviczai herczeg elbúcsúzott atyjától, ki nehezen vált meg tőle, mert nagyon szerette. György nem Bohnnak, hanem a Lengyelországból nem régen érkezett *Genévier* franczia drago-

20 U. o. 56.

21 Dirling, május 7. U. o. 57.

22 Dolfin, 1727 deczember 10. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 242.

23 Mikes, 116.

24 Dolfin, id. h. 242.

25 Dirling, 1728 február 20. Thaly, Rákóczi-emlékek, 57.

26 U. ő. márczius 16. U. o.

27 Mikes, 119. Dirlingnél május 7-én (Thaly, Rákóczi-emlékek 57), tollhibából állhat április 23.

nyos kapitánynak és szolgáinak kíséretében, málhákkal jól megrakodva, azonnal elvitorlázott. A mint a császáriak hitték, Franczia-országba csak azért megy, hogy onnan Svájczon keresztül mégis Lengyelországba utazzék.[28] «Kívánjunk neki szerencsés útat és hogy hazáját megláthassa» — mondta Mikes, de borongva kérdezte azután: «Hát mi?» A herczeg nem hibás, hogy még Rodostóban sem tanúlt meg magyarúl. Hiszen németek nevelték, a kik még a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarúl megtanúlja. Franczia-országban azonban sokat tanulhat, mert az jó iskola. Nem olyan, mint Törökország, a hol az egész világon legjobban lehet unatkozni. Nem lehet ösmeretséget kötni, házakhoz, családokhoz járni.

TRAITÉ
DE LA
PARESSE,
OU
L'ART
DE BIEN EMPLOYER LE TEMPS
EN TOUTES SORTES DE CONDITIONS.
QUATRIÉME EDITION.
Revuë, corrigée, & considerablement augmentée.

A PARIS, rue Saint Jacques.

Chez { JEAN-FRANÇOIS JOSSE, à la Couronne d'épines, & à la Fleur de Lys d'or.
ET
CHARLES-JEAN-BAPTISTE DELESPINE, Imprimeur ordinaire du Roi, à la Victoire, & au Palmier.

M. D. CC. XLIII.
Avec Approbation, & Privilege du Roi.

209. MIKES «AZ IDŐ JÓL ELTÖLTÉSÉNEK MÓDJA» CZ. FORDÍTÁSÁNAK EREDETIJE.

«Hogy pedig mindenki úgy töltse az időt, mint a mi urunk — írta *Mikes*[29] — arra az *Isten ajándéka* kívántatik. Mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt. Ebéd után pedig, a ki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember. Vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene ennie kenyerét. Öt mindenki csodálja; ő pedig neveti az olyat, a ki panaszolkodik, hogy elúnja magát. Ritka, édes néném, a ki úgy tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy mondjam,

28 Dirling, május 7. U. o. 57—58.

29 1728 márczius 24. Mikes, 119.

az időt magához alkalmaztatni. A fia azt úgy végbe nem vihetvén, jól tette, hogy elment . . .»

De mióta elment, az élet még egyhangúbb lett Rodostóban. «Hogy e világon levő zarándokságukat el ne felejtsék», szeptember 9-én táborozni mentek egy három mérföldre levő török falu (alkalmasint *Böjük-álli)* mellé. Egy hónapig sem maradhattak, mert a fejedelem köszvényes lábai megint dagadozni kezdtek s így október 2-án visszatértek «édes-keserű laktuk helyére».[30] Még a francia követséggel is megakadt az összeköttetés, mert a derék vicomte *D'Andrezel* meghalt s utódja, marquis Louis-Saveur de *Villeneuve,* csak november 12-én érkezett meg Konstantinápolyba, oly utasításokkal, melyek Rákóczi támogatására egyáltalán nem vonatkoztak.[31]

Ebben a politikai szélcsendben *Le Bon* május 29-én emlékiratban kérte XV. Lajost, hogy a *soissonsi kongresszuson* vegye pártfogásába Rákóczi ügyét. Visszament egészen a westphaleni békéig, hogy kimutassa Rákóczinak Erdélyre való jogait s fölemlítette, hogy a császáriak Rákóczi fiait kegyetlenül fosztották volna meg az utódok reményétől, ha ezt egy jámbor püspök meg nem akadályozza.[32]

A bujdosók csöndesen mentek át az 1729. esztendőbe. Csak tavasz felé kezdték megint hinni, hogy egyszer már talán az ő csillaguk is feljön, mert április 7-én délután egy órától négyig csillagot láttak ragyogni az égbolton. Pár nap mulva *a rodostói görög érsek* nagy pompával, négy más püspök társaságában, de gyalog ment a fejedelem látogatására.[33] Kevéssel azután Konstantinápolyban 12,000 más házzal együtt leégett, az *erdélyi ház* is, a melyben utoljára Rákóczi követei képviselték Erdélyt, vagy inkább annak önállása eszméjét.[34] A fejedelem ekkortájban tudta meg, hogy a bécsi udvar megint szóba hozta a Török-

30 Mikes, 119.

1 Vandal, Une amdassade française en Orient, 68—79. Villeneuve augusztus 11-i utasításai. U. o. 72—75. Andrezel leveleit Thaly lemásoltatta, de már nem adhatta ki.

32 Kont a Revue de Hongrieban, 1910. 187—8.

33 Mikes, 120—1.

34 Saussure, 40. Hist. Bildersaal, IX. 1420. Az Erdel szeráji Balat városrész-

országban neki nyujtott menedéket. Egy basa ugyanis, ki 1728 novemberében a selyemzsinór elől Triestbe menekült, *Jenő* savoyai herczeg útján a bécsi udvar pártfogását kérte, de levelét a bécsi török követ elfogta s a basa kiadatását követelte. A bécsi udvar (a mely kémet tartott Rodostóban Rákóczi leveleinek lemásolására) tiltakozott a levéltitok szentségének megsértése ellen s kijelentette, hogy a basától nem tagadhat meg olyan védelmet, a milyenben a szultán a lázadó Rákóczit állandóan részesíti.[35] Pedig a fejedelem most már határozottan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy, ha nem is a maga jövendőjét, de fiai s a bujdosók megélhetését a császárral való kiegyezésben biztosítsa.

Az öregebb *Vigouroux* bárót és dr. *Bachstrom*ot e végből 1729-ben Drezdába küldte a lengyel királyhoz. Nem élt többé az a nagyeszű, lelkes asszony, a ki ügyét a lengyel királynál valaha oly buzgón védelmezte. *Szieniavszkij Ádámné*, Lubomirszkij Erzsébet herczegné, Oleszycében márczius 22-én elhúnyt s már el is temették Bržezánban,[36] hol valaha menedéket adott a fejedelemnek. Vigouroux senkire sem számíthatott a lengyelszász udvarban, mikor a fejedelem szeptember 5-i levele értelmében arra kérte *II. Ágost* királyt, bírja rá a császárt, hogy Rákóczit, a míg él, ösmerje el erdélyi fejedelemnek. Fiának, *Józsefnek* munkácsi herczegnek, adja oda a *burgaui* herczegséget és a *nellenburgi* grófságot, a melyek évenkint kétszázezer tallért jövedelmeznek. Kegyelmezzen meg valamennyi bujdosónak s adja vissza javaikat, vagy térítse meg káraikat. Rákóczi Lengyelországba menne lakni s ha a király szükségesnek tartja, levelet ír a császárnak, hogy ellene semmit sem tesz ezentúl. A lengyel király kezeskednék, hogy a császár és Rákóczi kölcsönösen megtartják igéreteiket. *Vigouroux* hozzátette, hogy a törökök távozni engednék a fejedelmet, ha megizenné nekik, hogy szüksége van

ben, a Madsarlar jokusu (Magyarok feljárója) nevű nagyon meredek, keskeny utcza felső végén, a Molla Aski mecset tere közelében állt. A tűz emlékét a tér iskoláján emléktábla örökíti. Századok 1910. 402—3.

35 Hist. Bildersaal, IX. 93.

36 Századok, 1888. 600.

rá s hajót küldene utána. Sőt Rákóczi a lengyel királynak hűséget is esküdnék, s ha lengyelországi uradalmába nem eresztenék vissza, csöndesen élne Szászországban vagy Hamburgban.[37]

210. RÁKÓCZI JÓZSEF ARCZKÉPE.

Vigouroux élőszóval is előadta, hogy a fejedelmi czím elösmerése a császárnak nem kerülne földjébe, Rákóczi tehát nem is esküdnék neki hűséget. Figyelmeztette az udvart, hogy a

37 Arneth, Prinz Eugen, III. 267. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 203. Horn, François Rákóczi, 405—6. Horváth, VII. 180. Szilágyi, Magyar nemzet tört. VIII. 170—1.

bujdosókkal császári tábornokok s más előkelő tisztek is összeköttetésben állnak; megtörténhetnék tehát, hogy a fejedelem halála után, a támaszukat vesztő bujdosók, ezekben bízva, háborúra izgatnák a szultánt, vagy pedig mindnyájan mohammedánokká lesznek. A tatár kán máris buzdítja őt, hogy vele szövetkezzék s moldvai székelyek, krimi ó-németek élén keresztény hadsereggel törjön be Magyarországba.

Ágost király és szász minisztere, gróf *Manteuffel* Ernő Kristóf, a követnek nem adtak elutasító választ, mert Magyarország legteljesebb megnyugtatását éppen a császár érdekében óhajtották. Hiszen ha a francziák Olaszországban megint megtámadják a császárt, ki az oroszszal együtt állandóan fenyegeti Törökországot, ez bizonyára fegyvert ragad ellene és ebben az esetben nagyon is számolni kell a köztük élő Rákóczival; annyival inkább, mert a bujdosók könnyen elhitethetik, hogy *Magyarország a török pártfogás mellett még állam maradhat, de az osztrák uralom alatt csak tartomány lehet.* A király és minisztere 316-od magukkal éppen abban az időtájban viszonozták Potsdamban és Berlinben a porosz király drezdai látogatását.[38] Értékes lehetett á két udvar barátsága, mert a takarékos porosz király csak tűzijátékra ötvenezer tallért áldozott; Vigouroux tehát semmiképpen sem mulaszthatta el, hogy Drezdából Berlint is fölkeresse. Ottan is sikerrel járt, mert gróf *Seckendorf* Frigyes berlini császári követ, Frigyes Vilmos porosz király kívánságára, Wackenbarth-Salmur gróf bécsi porosz követ útján 1729 november 4-én fölkérte *Jenő* savoyai herczeget, *eszközölje ki Rákóczi kívánságainak teljesítését*, ha azt akarja, hogy Rákóczi lemondjon bizonytalan terveiről. A herczeg azonban november 16 án azt felelte[39] a szász követnek, hogy Rákóczit nem az indította erre a lépésre, mintha a szívén viselné, hogy száműzött társait megtartsa a keresztény vallásban. Az udvar egész bizonyosan tudja, mert kezei közé jutott Rákóczi terve,

[38] Leirja Hist. Bildersaal, IX. 155—171. [39] Horn, 407.

hogy mostan is Magyarország föllázításán töri a fejét s, a mint írja, egy hónap alatt fölkelésre is bírja. Ösmerik fondorlatait, színlelő ravaszságát. Lelkében még mindig mélyen gyökerezik a lázadás szelleme. Egyáltalán nem remélhetni tehát, hogy békességesebben viselkedjék, mint idáig, ha megengednék neki, hogy a császár örökös tartományainak közelében lakjék. Deczember 7-én, *Seckendorf* útján, a porosz királynak is megírta, hogy az udvar nem tudja elgondolni, a császár örökös tartományai és az egész kereszténység miért volnának nagyobb biztonságban, ha Rákóczi visszatérne. Hiszen nem párthíveinek vallása, hanem a miatt teszi ezt a lépést, hogy, hajlott korának daczára, *feleségül vehesse Jablonovszka Konstantina herczegnőt.* Már pedig, ha ez a szándéka sikerülne, az eddiginél is jobban lehetne tartani tőle; mert köztudomás szerint most sem akaratán, hanem erőtelenségén múlik, hogy újabb zavarokat támasszon; mit könnyebben megtehetne, ha Törökországon kívül lakik. Azon pedig csodálkozott a herczeg, *Seckendorf*, mint értelmes miniszter és tábornok, hogyan hiheti el Vigourouxnak, hogy a bujdosókkal császári tábornokok és más tisztek is összeköttetésben állnak. *Jenő herczeg* ezt az egészet mesének tartja, mert jól ismeri a tábornokokat; érett megfontolás után sem gyanakodhatik egyikre sem. Mindezek után deczember 10-én kijelentette, hogy a császár nem fogadhatja el a porosz király közbenjárását és semmiről sem akar tudni. *A császár sohasem alkudozhatik lázadóval* és annak kérelmét csak úgy veheti figyelembe, ha egyenesen *ő maga* folyamodik hozzá. Ehhez elsősorban az kívántatnék, hogy *Rákóczi a multakat őszintén megbánja s örökös urától és királyától föltétel nélkül kérjen kegyelmet.* A császárnak méltóságán alul áll, hogy tárgyaljon egy oly *végtelen gonosztettekkel bemocskolt lázadóval.*[40] Magát Vigourouxt pedig csupán a lengyel királyra való tekintetből nem fogatták el.

40 Arneth, III. 268—69. és 570. Horn, 407—408. Horváth, VII. 181—82. A Magyar Nemzet Tört. VIII. 172.

Ezek után szó sem lehetett többé közeledésről. Az udvar a maga érdekeit követte, nem a nemzet érzületét. Pedig egy esztendő óta megint hangzott «Pannonia siralma»:[41]

«Szegény Magyarország, bánatát újítja,
Könnyező szemeit siralomra nyitja,
Fejét lecsüggesztvén, könnyeit árasztja . . .»

Az udvar *Dirling*et visszahítta Konstantinápolyból, de a helyébe küldött *Thalmann* továbbra is meghagyta Bohnt rodostói «bizalmas» levelezőnek;[42] mert ha otthon az volt a jelszó, hogy «ne higyj, magyar, a németnek», Bécsben meg az volt, hogy «ne higyj, német, a magyarnak!». Azonban egyik német most mégis hihetett volna a másiknak: a bécsi a drezdainak, berlininek, a kiknek békülésre intő szózata éppen a maga idejében érkezett. Hiszen a német-török háború minden pillanatban kitörhetett. Erre alkalmat adhatott gróf *Bonneval* Sándor tábornok terve. A gróf, egy limousini nemes család tagja, gróf Tourville alatt a franczia tengerészetnél kezdte, majd, Catinat és Vendôme tábornagyok alatt, a szárazföldi seregnél folytatta katonai pályáját 1706-ig, midőn harminczegy esztendős korában, a megsértett Maintenon asszony üldözései elől menekülve, osztrák szolgálatba állt s a Provenceban, a Dauphinéban, Torino alatt s Malplaquetnál hazája ellen harczolt. Nemcsak katonai tehetségeivel tűnt ki, hanem élénk szelleme, olvasottsága, jó társalgása, ékesszólása következtében is; a franciák azonban tékozlónak, örökösen pénzzavarral küzködőnek, nagy csalónak s becstelen és lelkiösmeretlen embernek ösmerték. Átpártolása miatt XIV. Lajos in effigie fel is akasztatta s Bonneval, mint már császári tábornok, pár év múlva hiában tett kísérletet, hogy kegyelmet kapjon s hazájába visszatérhessen.[43] A rajta Ausztriában esett sérelem

41 Thaly, Adalékok, II. 417—420.

42 Thaly, Rákóczi-emlékek, 58.

43 St. Simon, Mémoires, IV. 408—9. és XIII. 198—9. Bonneval önéletrajza (Mémoires du Comte de Bonneval. London, 1737. Két kötetben, 8r. 192. és 184. lap) 1675-től 1729-ig terjed; ennek folytatása a Nouveaux mémoires (London, 1737. 8r. 269.

következtében[44] a tábornok az osztrákokat is odahagyta; török szolgálatba akart állani s Travnikból[45] a nagyvezírnek s *Villeneuve* konstantinápolyi franczia követnek 1729 június 29-én nagyszabású javaslatokat küldött. Ezeknek az a lényege, hogy

211. GRÓF BONNEVAL SÁNDOR.

azt a sérelmet, a mely rajta Bécsben esett, a császár ellen indítandó magánháborúval akarja megbosszúlni s e végből török szolgálatba lép. Ha elveheti a császártól Magyarországot, mely hadseregének melegágya és visszaszoríthatja örökös tartomá-

lap), mely már Rákócziról is tartalmaz néhány adatot. Az Anecdotes Venetiennes et turques, ou nouveaux mémoires du comte Bonneval (Két kötetben. Frankfurt, 1740. 8r. 218. és 216. lap.) voltaképp De Mirone regényes és meg nem bízható korrajza. Bonnevalról lásd még: Vandal, Une ambassade, 116—146.

44 Bonneval emlékiratainak egész második kötete ezzel (voltaképp a spanyol királynéról terjesztett rágalommal) foglalkozik.

45 1731-ben már ottani szandsákbasa volt 2000 arany fizetéssel és 2000 tallér kegydíjjal. Legalább így írja a Histor. Bildersaal, IX. 1429.

nyaiba, ezzel nagy szolgálatot tenne a franczia királynak. Levelét[46] a portai tolmács augusztus 18-ikán mutatta be *Villeneuve*nek,[47] a ki *Ibrahim* nagyvezírnek egyelőre csak annyit tanácsolt, hogy vigyázzanak Bonnevalra Sarajevóban, bánjanak vele jól; maga pedig utasításokat kért Versaillesból. Onnan azonban azt a választ kapta,[48] hogy utasításain nem módosítanak, Bonnevallal pedig *nyiltan* ne érintkezzék, hogy gyanút ne keltsen Bécsben.

Deczember 19-ikén, a követhez intézett második levelében, *Bonneval* azt írta a követnek, hogy összeköttetésbe lépne *Rákóczi*val arra az esetre, ha kiütne a német háború, melyet a törökök, ha okosak, arra az időre halasztanak, mikor a császár szakítani fog Francziaországgal. A nagy szultán, erre az időre számítva, a mennyiben teheti, áldozza fel Moldva- és Oláhországok adójövedelmét. A két terjedelmes és termékeny tartományt vegye el mostani fejedelmeiktől s az egész adót engedje át *Bonneval*nak és *Rákóczi* fejedelemnek, hogy abból hadtestet állítsanak fel, a melyet a béke idején jól begyakoroljanak. II. Ágost király halálának esetében a francziák jelöltjének, Leszczinszkij Szaniszló királynak támogatására ez a sereg Felső-Magyarországon vagy Erdélyen át Lengyelországba nyomúlna s ott a császár ellen igen hasznosan működhetnék.[49]

Azonban *Ibrahim* nagyvezírnek, vagy inkább *Mehemet* basa kiajának, annyira nem tetszett az egész terv s annyira kedveztek a császáriaknak, hogy a fejedelemtől még eddigi évdíjának is csaknem a felét levonták. A fejedelem, hogy fiát, Györgyöt és a bujdosókat jobban segíthesse, eladta lovait és vadászati fölszereléseit.[50] Lemondott tehát egyetlen úri kedvteléséről is, a mely a száműzetés idején valamennyire szórakoztatta; de növekedő szegénységében sem mondott le a maga és családja küldetésébe vetett hitéről.

46 Közli Vandal, Une ambassade, 134–5.
47 U. o. 134.
48 Október 15. U. o. 137–8.
49 Hurmuzaki, Documente, Suppl. I. 469. Angyal, 25. Horn, II. 402. Urechiă, Relatiunele Franciei cu Romania. (Conferenți Publice 1883–4. 116–7.) Vandal, 142.
50 Saussure, 326.

XIV.
RÁKÓCZI IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

— 1730. —

RODOSTÓBAN a fejedelem csöndesen, a legnagyobb visszavonúltságban várta, mikor szabadulhat onnan, vagy mikor üt a cselekvés órája. Mióta vadászparipáit eladta, csak ritkán mozdult ki, hogy friss levegőt szívjon. Rendesen a palotája előtt levő elég szép kertekbe ment sétálni. Gyönyörködött, hogyan fejlődnek a fák, a miket ő maga ültettetett s milyen szépek a virágágyak, a melyeket tervei szerint készítettek. Olykor billiárdozott egyik-másik belső emberével, kik közűl *Sibrik* Miklós már annyira megnyugodott ittmaradásukban, hogy családi leveleit a konstantinápolyi (pérai) páter trinitáriusoknál helyezte el.[1] A fejedelem, a mennyire tőle telt, minden bujdosónak életét kellemessé akarta tenni. Nekik és magának elefántcsontból vagy fából igen csinos tárgyakat esztergályozott. Naponkint 3—4 órát töltött íróasztala mellett s többnyire latin vagy franczia nyelven tanulmányokat írogatott. Néha rajzolgatott, miben nagy tökéletességre vitte. Szabad idejét olvasással, imádkozással, beszélgetéssel töltötte.[2]

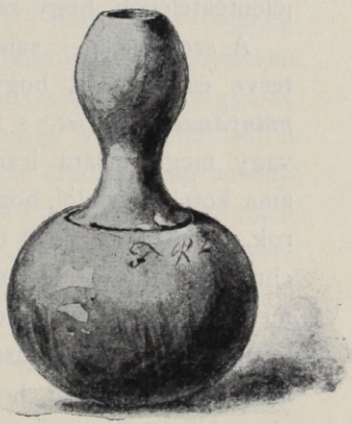

212. RÁKÓCZI ESZTERGÁLYOZOTT SÓTARTÓJA.

Átnézte, kijavította, módosította Franczia- és Törökországban írt műveit: a fölkelések történetét, emlékiratait, vallomásait, imádságait és politikai végrendeletét.

1 Ráttky levelei 1729 június 6., deczember 6-án, a Sibrik-levéltárban. (Nemzeti Múzeum.)

2 Saussure, 257., 327.

A fölkelések története (Histoire des révolutions de Hongrie) tulajdonképpen *társas munka,* melyet a fejedelem *Brenner* Domokossal együtt készített. Jean *Neaulme* hágai könyvkiadó már 1739-ben megjegyezte,[3] hogy *névtelen* szerzője kétségtelenül magyar ember, mert semmiképpen sem valószínű, hogy idegen és külföldi olyan jártas legyen a magyar nemzet kiváltságaiban, jogaiban, szokásaiban. Föltevését azzal is támogatta, hogy a mű stílusa tiszta ugyan, de nem mindenütt elég francziás. Rodostói magányában a franczia átdolgozást bizonyosan átnézte Louis *Bechon,* Louis *Molitard,* majd *Saussure,*[4] a mi maga is mutatja a fejedelem rendkívüli gondosságát és lelkiismeretességét. Mindamellett a mű első és, csodálatosképpen, mindmaig utolsó kiadója panaszkodott, hogy nem talált a tulajdonnevek írásában teljes következetességet és egyformaságot s ő sem kapott senkit sem, a ki a többnyire magyar és elég nagyszámú nevek helyes kiírásában segítette volna. Azonban a különbségek, szerinte is, oly jelentéktelenek, hogy zavart nem okozhatnak.

A szerzőnek — saját bevezető szavai szerint — az volt a terve és feladata, hogy megírja *Magyarország törvényes kormányának eszméjét*[5] s napvilágra hozza az annak felforgatására vagy megtartására irányuló törekvéseket. Nem menekülhetett ama kötelesség elől, hogy elmondja, honnan származtak a magyarok, kik haditetteikről úgy elhíresedtek. Királyaik uralkodásának chronológiai ismertetését is adta. Mert — szerinte — a fejedelmek életének ez a története sok világosságot vet kormányzatuk természetére, uralkodásuk idejére, eszökre, egyéni tehetségeikre. Meg akarta mutatni, hogy béke és bőség volt az olyan királyok alatt, kik hűségesen megtették kötelességöket és együttéreztek népeikkel. Ilyen boldog időkben majdnem mindenkor győzede-

3 Az előszóban. A kézirat most gróf Apponyi Sándor tulajdona, hova egy párisi antiquariustól vásárlás útján került.

4 Saussure, 200—1.

5 A könyv czíme is: «Histoire des révolutions de Hongrie, ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement». Megjelent Hágában 1739-ben egyszerre egy negyedrétű 2 és egy kisnyolczadrétű 6 kötetes kiadásban, Rákóczi arczképével. Amott a II., emitt az V—VI. kötetben van Rákóczi emlékirata a szabadságharczról.

lem követte a fejedelmek és alattvalóik egyetértését, összetartását; kiterjedt birodalmuknak a határa, megtartották, sőt bővítették is hódításaikat, megalázták, hatalmuk alá vetették összes ellenségeiket. A magyarok minden más nép közül kitűnnek a szabadságért égő szeretetökkel, és mindig mereven ellene állottak dicsvágyó királyaiknak, kik esküjöket megszegték, zsarnokok lettek és tetszésöknek, szeszélyöknek akarták föláldozni személyes szabadságukat és jólétöket. Ezek a viszontagságok elég gyakoriak a magyarok történetében s nemcsak érdekesek, hanem tanulságosak is. A fejedelem jogosan remélte, hogy a történelemnek s különösen az Ausztriai Ház ellen való fölkelések elbeszélésének minden részlete kellemesen kielégíti az olvasó várakozását és kíváncsiságát.

A mű ehhez képpest hat könyvre oszlik. Az első megismerteti a magyarok eredetét, különböző neveit, a királyság alapítását s az erre következő fél ezredévet egészen 1526-ig. A második az I. Ferdinánd trónralépésétől IV. Ferdinánd haláláig terjedő időszakot, a harmadik pedig I. Lipótnak eseményekben minden eddiginél gazdagabb uralkodása első felét tárgyalja. A negyedik elbeszéli az örökös királyság megalapításától a karlóczai béke megkötéséig történteket, az ötödik pedig azt fejtegeti, hogyan bántak a magyarokkal I. Lipót és miniszterei a karlóczai béke megkötése után 1703-ig? Mindezt nagyon egyenlően megírt (a 4-r. kiadásban 30—30 lapra terjedő) fejezetekben. Ellenben aránytalanúl hosszú[6] a hatodik könyv, mely, latinúl és francziául, a Recrudescunton kezdve 1706 szeptember 15-éig egészen vagy kivonatban közöl 104 oklevelet, a szatmári béke oklevelével s Veratius Constantius röpiratával (Remarques apologetiques-jével) együtt, hogy teljes világosságba helyezze a fejedelemnek a szabadságharczról szóló emlékiratait.

Az emlékiratok kétségtelen szerzője, már az egykorúak szerint is, maga a fejedelem. «Teljesen bizonyos ez — írta Saus-

[6] A 4-r. kiadásban a 164—504. oldalon.

sure.[7] Nemsokára azután, hogy szolgálatába álltam, néhány becsúszott helyesírási és irályhiba kijavítására átadta nekem a kéziratot.» «Csak pár lapot kell olvasni belőle, — szólt a mű első kiadója, *Neaulme*[8] — hogy eredetiségéről meggyőződjünk.» Gondja volt rá, hogy «úgy adja, *egy szó változtatása nélkül*, a hogy a szerző kezéből kikerült; mert meggyőződése szerint a jóízlésü emberek szivesebben fogadják úgy, mint a stílus simítgatásával.» Már szó volt róla,[9] hogy vázlata nagy részét még Magyarországban elkészíttette, sőt, oroszra fordítva, Dialogus czímen 1709-ben a czárnak is elküldte.[10] Istennek, az Örök Igazságnak ajánlván művét, botorságnak tartotta volna, hogy a történteket más színben tüntesse föl. Az igazságon kívül egyebet nem akart írni; s úgy írt, hogy őt önmaga ellen is védenie kell a historikusnak. Hiszen mindannak, a mit tett, legnagyobb részét saját siralmas gonosz vágyainak, emberi gyarlóságainak, hiúságának, kevélységének, önzésének, meggondolatlanságának, ügyetlenségének, sőt undokságának tudta be; s nem szívesen írta le mindazokat, a mikért véres könyeket kellene sírnia. Nem dicsekszik «vétkes büszkesége» művével; nem keres, a világi fejedelmek módjára, az utókorban emléket vagy halhatatlan nevet. Ilyen «gyalázatos indítóokok» valóban nem vezérelték s a puszta igazságnál egyébre nem törekedett. Szíve belsejét tárja föl, mikor elmondja külső cselekedeteit, hogy megismerjék tettei okait s tetteit magukat. Ezt pedig megtehette olyan ember, a ki nem törődött az emberek ítéletével, nem hajhászta a népszerűséget s a hol kellett, szembeszállt a közfelfogással.

A dolog természeténél fogva, ő maga áll az események középpontjában; de ezt az előnyét nem becsüli többre annál a nézőpontnál, a melyről az utazó tekinti a körülötte levő földrajzi tényeket. Bizonyára szivesebben időzött a fölkelés első éveinél, a mikor előtte a jövendő tündérkert gyanánt állt, mint

7 Törökországi levelei, 201.

8 A Histoire des révolutions elószavában.

9 II. kötet, 441., 461. l.

10 Fiedler, Archiv für österr. Gesch. XLIV. 492.

a későbbieknél, mikor «a tömkelegbe lépvén, észrevette gyászos tévedését». Leírásai eleinte színesebbek, vonzóbbak; később fanyarabban, kedvetlenebbül beszél. Nem a remények, de nem is a csalódások pillanatnyi hatása alatt, hanem két évtized mulva, forrásaitól, levéltárától, a szereplők legnagyobb részétől

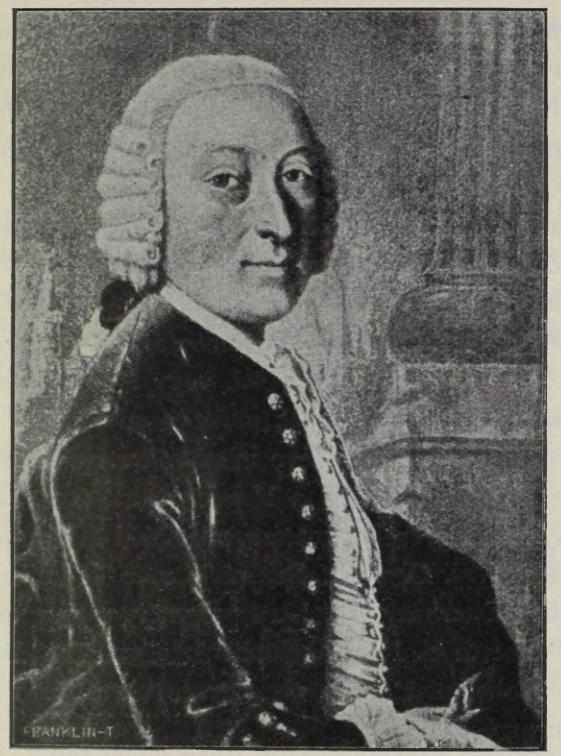

213. DE SAUSSURE CZÉZÁR.

távol, idegen országban, az Istenben és a történtekben való megnyugvást keresve írt. Vele szemben alig lehet szigorúbb kritikát alkalmazni, mint a milyet ő alkalmazott önmagával szemben.

Emlékiratának nagy *jelességei* közé tartozik a tiszta igazságra, elfogúlatlanságra való törekvés, az események okainak nyomozása, a tanúlságok levonása, a szebbnél szebb ítéletek,

az általában véve nagyon találó jellemzések, a becses taktikai megjegyzések, az igazán jellemző földrajzi leírások s a kitűnő helyzetrajzok. Például, mint történelmi essay, külön is irodalomtörténeti nevezetességre tarthat számot az ország közviszonyainak ismertetése 1704 elejéről.[11] Azonban *hibái, fogyatkozásai* sem csekélyek. Gyakran téved egyes adatokban.[12] Előadásának hézagai közé tartozik, hogy a keresztneveket ritkán írta ki, vagy eltévesztette, s a vezetékneveknél különböző helyesírást követett. Néha a valóban fontos eseményeket is elhallgatta s pl. Károlyi, Bottyán, Balogh Ádám egyes haditetteiről megfeledkezett.[13] Chronológiája néhol hibás. Ritkábbak *földrajzi* botlásai; pl. hogy a zarándi Kaján-szorost összetéveszti a Vaskapuval, Zólyomot és Beszterczebányát fölcseréli s a vihnyei fürdőt Selmecz helyett Körmöczbánya mellé helyezi. Akaratlanúl is méltatlan, mikor egész általánosságban mondja, hogy a brigadérosok nem tudtak vezényelni, vagy a mikor Kuckländert együgyűnek jellemzi, Bottyánnak nevét sem említi a dunántúli hadjáratban, melylyel pedig neve mindörökre egybeforrt s megbélyegzi b. Révay Gáspárt, a ki pedig nem ágyúlövés nélkül adta fel Nyitrát. Egyeseket sötéten, a későbbi események hatása alatt jellemzett; pl. Ocskayt, Bezerédjt már kezdetben elítélte, sőt egy ízben Esterházy Antal bátorságát is csak a multra való tekintetből ismerte el. Néhol különben megvallotta, hogy emlékezete cserbenhagyta, főképp oly eseményekre nézve, a melyekben neki nem volt része.

Mindamellett művét, *Katona* István ideje óta, a magyar s a külföldi történetírók kellő kritikával szívesen idézték, a magyar közönség pedig szeretettel olvasta.

A vallomások könyve (Confessio peccatoris) részben megelőzte, részben követte az emlékiratokat, a melyeket tehát *idő-*

11 A Thaly Kálmán-féle ötödik magyar kiadásban a 63—80. lapon.

12 Ezeket s a többieket könyvem megfelelő helyein megigazítottam.

13 Ezekre nézve l. Thaly jegyzeteit, Rákóczi emlékirataihoz 60., 84—85., 95. 119., 171., 184—5., 204—5., 230., 234—5., 238—9. l.

rendben ennek a közepére kellene beilleszteni.[14] Ezt azonban tenni nem lehet,[15] mert jellege teljesen más, mint amazoké. A mémoire nyilt beszámolás és önigazolás az emberek számára. A másik azonban a bűnösnek gyónása, vallomása, a melyet írója sohasem akart a közönség elé juttatni.[16] Nem történeti mű, nem életrajz,[17] hiszen ekkor foglalkoznia kellene élete legdicsőségesebb korszakával, a szabadságharcz történetével is. Ezt azonban külön munkában, az emlékiratokban ösmertette. A vallomások behatóan foglalkoznak a politikai történelemmel, de mégsem a világtörténelmi alaknak, hanem — saját mondása szerint — egy bűnösnek lelkiállapotát tárják elénk. Elmélkedéseit csak részben fűzi külső, világi eseményekhez. Alapúl saját lelke világát veszi, azt a belső forrongást, a mely jóra vagy rosszra, nagy tettekre vagy kicsinyességekre, nagyravágyásra vagy Istenben való megnyugvásra késztette. Nincs közéletünknek egyetlen nagysága sem, a kinek lelki élete ilyen világosan és ilyen érthetően állana előttünk. Száraz történeti adatok alapján a legnagyobb ellenmondásokat találhatni a fejedelem életében és tetteiben; ezek az ellenmondások többnyire eltűnnek, vagy enyhülnek, mihelyt ezt a hatalmas lélektani tanulmányt olvassuk. Valóban úgy kell olvasnunk, a hogy ő maga kívánja: a *szellem* és nem az írás fölött elmélkedve. Idején tiltakozott az ellen, hogy szövegét megcsonkítsák, vagy kétséges helyeit rosszra magyarázzák. Hiszen jól tudta, hogy ha már van valami a szívben, azt a toll és a száj hiában titkolná Isten előtt[18] Nem azt akarta, hogy műve vagy gyónása *mások* véleményének, felfogásának ismétlése, másolata legyen, hanem hogy kifejtse és Isten előtt kitárja saját tetteit, belső érzéseit, bűneit. Azért töre-

[14] Erre maga is hivatkozik az emlékiratok elején (a magyar kiadás 19. lapján).

[15] Mint az Önéletrajz 188—9. lapján mondja, ennek a nyolcz évnek történetét itt nem is akarja elbeszélni, még a magánéletére vonatkozót sem; csak a 168—192. lapon jellemzi röviden nyolczesztendei lelki életét.

[16] Csak néhol tesz czélzást esetleges olvasóira; pl. a 437—9. lapon ismételve.

[17] Önéletrajz czímén következetesen ebben a munkában azért idézgettem, mert úgy a latin szöveg akadémiai kiadása, mint Domján Elek magyar fordítása ezen a czímen jelent meg.

[18] Önéletrajz 437.

kedett egyszerűségre és őszinteségre.[19] Istent kérte, segítse visszaemlékezéseiben, mert az ő emlékezőtehetsége fogyatékos; és kérte, emlékeit óvja meg a képzelet játékaitól.[20] Emlékezete kiterjedt mindenre, a mit látott, hallott; sőt ezeknél végtelenül többre is, mert igen sok olyan képzete volt, a mit a multról, jelenről, jövendőről se nem látott, se nem hallott.[21] Gyanította, hogy a képzelet az emlékezet része, vagy megfordítva, az emlékezet jár képzelettel. Az emlékezőtehetségnek ez az ága nem ösmer zabolát és sohasem nyugszik meg.[22] Mindez eléggé mutatja, hogy valóban nem közönséges értelemben vett önéletrajzot, nem történeti munkát, hanem lélektani megfigyeléseken alapuló erkölcsi elmélkedéseket, lelki életrajzot akart írni. A Szentírás, Szent Ágoston, Aquinoi Szent Tamás, Szent Anzelm, Szent Bernát, Kempis Tamás és más aszketikus (erkölcsépítő) írók egyes tételein elgondolkozva, vetette magát szigorú vizsgálat alá.[23]

Egy ösmertetője szerint[24] úgy járt el, mint a zeneszerző, ki mástól kölcsönzött vezérmotivum alapján, saját teremtő géniusza tárházában talált anyagból építi föl új alkotását. Eredetiségét érezve, úgy vélte, hogy a kik az ő könyvéből olvasnak Istenről és rendeltetésünkről, vagy vele okoskodnak, vagy kinevetik őt, vagy csodálkoznak rajta, de mindenesetre kevesebben lesznek, a kik Isten segítségével fölfogják és követik.[25] Érezte, hogy filozófiai és erkölcsi fejtegetései ellenmondást kelthetnek,[26] s vallomását az emberek majdan sokféleképpen bírálják, ha *történetesen* napvilágot lát; mert a theológia használatos, elfogadott kitételeit, kifejezéseit nem ösmeri és szívének egyszerű beszéde a bírálatoknak elejét nem veheti. De ő nem is az embereket akarta tanítani, hanem saját szívét és tetteit vizsgálni.[27] Elég

19 U. o. 436.
20 U. o. 3., 77., 104.
21 U. o. 455—6.
22 U. o. 433.
23 Karácsonyi a «Katholikus Szemlé»-ben (1903. 637—641.) egybeveti Sz. Ágoston és Rákóczi vallomásait s úgy találja, hogy nagyon különböző lelkek lévén, nem csoda, hogy vallomásaik is szerfölött különböztek.
24 Fraknói, 11. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, 26.
25 Önéletrajz, 408.
26 U. o. 418.
27 U. o. 435—6.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
(Eredetije a Tört. Arczképcsarnokban.)

eseményről írhatott volna, de csak saját ügyeiről akart beszámolni;[28] mégsem a maga dicsőségére[29] s nem történetet,[30] nem is a világ fiainak s nem az élvezetek hajhászóinak írt.[31] Mert művének feladata nem a külső, hanem a belső dolgok leírása volt.[32] Mindezt — a hogy megjegyezte — mesének tartják valamikor azok, kik a világ szellemében olvassák[33] és sajátságosnak vélhetik, hogy Isten oktatását és tollbamondását követve, *egyéni felfogását feláldozza.*[34] Ez azonban nem történt az eredetiség rovására. Gondolatai sokszor magasabban szárnyaltak, mint azok az elmélkedések, a melyeket különböző íróktól olvasott.[35] Mindössze csak két (az isteni gondviselés útjairól s az isteni malasztnak az emberi akaratra gyakorolt hatásáról szóló) *hittudományi* értekezés van vallomásaiban. Néhol *filozófiai* fejtegetésekbe bocsátkozott; de művének ennél nagyobb érdeme, hogy saját személyes körülményeinek *lélektani* magyarázataival tette érthetőkké politikai törekvéseit, nemzeti vágyakozásait.

A születésétől 1703-ig terjedő első könyvet, a melyre már emlékiratai elején hivatkozik, Francziaországban 1716—7-ben írta; a másodikat, a melyben elmélkedéseit az 1703—17. év eseményeihez fűzi, 1718 február 21 — november 9-ike közt készítette; a harmadikat 1718 november 9-ikén kezdte, majdnem naplószerűen folytatta s 1719 deczember 31-ikén fejezte be. Az egész kéziratot halála után hívei Rodostóból küldték megőrzés végett Grosboisba s ma már nem lehet tudni, ő maga, vagy a könyvet beköttető szerzetes, Pater *Carbonnier* tévedett-e, mikor az 1719 végén írt elmélkedéseket mindjárt az 1717 márczius 27-ikén befejezett sorozat után tette. A munkának más chronológiai fogyatkozásai is vannak; pl. a fejedelem már arra sem emlékezett, hogy atyja nem 40, hanem csak 31 éves volt, mikor meghalt. Azonban mint egyetemes *történelmi forrás* is

[28] U. o. 81.
[29] U. o. 283.
[30] U. o. 170.
[31] U. o. 145.
[32] U. o. 325.
[33] U. o. 291.
[34] U. o. 436.
[35] U. o. 436.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

sok tekintetben elsőrangú; mert pl. a hussi csata (1711 július 8—9.) s a pruthi béke leírását magának Péter czárnak elbeszélései nyomán adta; a franczia udvari élet, XIV. Lajos halála, vagy a portai viszonyok leírását pedig a kornak egyetlen történetírója sem mellőzheti.

Könyvét nem szánta a nyilvánosságnak, de több helyéből látható, hogy mégis számított az olvasókra, vagy talán csak azokra, a kik Grosboisban fognak hozzáhasonlóan vezekelni. A kamaldoliaknál különben nemcsak a szóbeli, hanem az írásbeli nyilt gyónás is szokásos volt s ő nem akart elszakadni attól a helytől, hol önmagát s az emberi lelket oly alaposan megfigyelte és megösmerte. Műve 1735—1792 közt a grosboisi kamaldoliak könyvtárában volt letéve, hol 1746-ban *Carbonnier* kamaldoli atya rendezte.[36] Onnan, a kolostorok eltörlésekor, a párisi nemzeti könyvtárba került,[37] honnan Grisza Ágost lemásolván, a M. T. Akadémia 1876-ban latin nyelven közrebocsátotta. Magyarúl 1903-ban csaknem teljesen *Domján* Elek[38] és, rövidebben átdolgozva, *Kajlós* Imre adta ki.[39]

A fejedelem ehhez a kéziratához csatolta «*Aspirationes Principis Christiani*» (Egy keresztény fejedelem áhitásai) czímű munkáját, a melyet alkalmasint Louis *Bechon*nal másoltatott le, de minden egyes oldalon saját nevének kezdőbetűjével hitelesített.[40] Műve, legalább annak nagyobb része, még Grosboisban készült s Rodostóban most csak az utolsó simítást adta meg neki. Latinúl írta, de francziára is lefordította. «Uram-Istenem, — kezdődik az ágyból való fölkelésre írt imádság — a ki nem az én érdemem miatt, hanem csupán a te irgalmasságodból méltóztattál megtenni engemet ezen a földön a te képviselőddé: add,

36 Thaly az Önéletrajz akad. kiadása elöszavában, VI—VII. és Századok, 1876. 316. l.

37 Most is ott őrzik «13628. fonds St. Germain des Pres latin» jegy alatt, Rákóczinak hozzákötött más munkáival együtt, k. 4-r. 1111 lapon.

38 II. Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza. Miskolcz, 1903. 8-r. 439 lap.

39 II. Rákóczi Ferencz vallomásaiból. Budapest, év nélkül. Két füzet (a Magyar Könyvtárban). 16-r. 80 és 79 lap.

40 Akad. Önéletrajz, VI—VII. l. Az egész ott a 381—589. oldalon.

hogy méltó legyek a te törvényeidhez a szentségben, az igazságban és a könyörületben, és hogy ezen a napon oly tökéletesen hajtsam végre a te munkádat, a hogyan te kívánod tőlem.» Ezt követték a mosdáskor, öltözéskor, az udvari nép, majd a trón megpillantásakor, a templomba-menetelkor, az odabelépéskor s az onnan visszatéréskor mondandó imádságok. A tanács kezdetén és végén, ebéd elején és végén, minden munka kezdetén, vadászatkor, nyilvános ünnepségen, lefekvéskor külön imádságokat mondott. A hiúság, kevélység, fösvénység, harag, torkosság, pazarlás, mogorvaság, látás, hallás, szaglás kísértései közt Istenhez fohászkodott. «Uram, segíts, hogy semmit se tegyek nélkűled — szólt, midőn haragját gerjedezni érezte. — Mert erős a lelkem, de gyönge a testem: felizgatja, felgyujtja az emberi szenvedelem. Adj kezembe féket, hogy megzabolázzam. Ember ingerelt haragra és türelmetlenségre; de, Uram, a ki nem okozod, hanem inkább elhárítod a bajokat, a te kezedből várom a *türelem* fegyverét. Kérlek, csillapítsd le indúlataimat s add meg azt a kegyelmet, hogy szeretettel büntessek és könyörűljek. Legfőbb bíró, a ki bíróvá tettél a földön, emelj engem önmagam fölé, hogy jobban tudjak megkülönböztetni és ítélni; hogy megfenyítsem az ellened vétőket, de kíméljem, a kik ellenem vétettek és megbocsássak nekik.» Betegségében, szárazság idején, társalgás közben is az Istenhez fordúlt.

Tábori könyörgéseit hazájára gondolva írta. A tábor szemlélésekor, megindúlásakor, bejárásakor, a katonaság csatarendbe állításakor, az ellenség láttára, sortűzadásakor, a győzelem kivívásakor, a csata elvesztésekor, a holttestek megpillantásakor Istenhez fordúlt. Távol legyen tőle minden emberi öröm és dicsvágy; mert hogyan örűlhetne, mikor annyi rokona, annyi rábízott embere elesett, annyi ezer lélek elveszett, nyájából annyi bárány odalett? Nem ennek, hanem csak annak örűl, hogy teljesedett Isten szent akarata, népét megszabadította mostani ellenségeitől. Bárcsak úgy élnének Isten kegyelmével, hogy ne kelljen újból bűnhődniök!

A könyörgések legnagyobb része a szent áldozás előtt és után való harminczkét elmélkedésből áll. Alapelve, hogy mivel az ember önmagában véve semmi, szeretnie kell azt a lényt, a ki minden más létezőnek lényegét magában egyesíti. És imádságos könyvét azzal a megható, mert nagyon igaz vallomással végzi, hogy mindenkor Istenhez fordúl a maga nyomorúságával, a melyről sohasem feledkezhetik meg; hiszen senki máshoz nem folyamodhatik, s mástól nem kérheti, a mije nincs.

Politikai végrendeletét (Testament politique), a melyet öt esztendővel ezelőtt készített,[41] szintén most rendezhette lemásolás, vagy éppen sajtó alá. Valószínű, hogy ennek a munkának a hatalomról szóló része lényegében megfelel annak az értekezésnek, a melyet «*De potestate*» czímmel Párisban még 1714-ben írt és barátjának, *Jablonovski* János russiai palatinusnak ajánlott,[42] melyet azonban a végrendeletben csak latinból francziára átdolgozva használhatott. Ezt csak a latin kéziratnak és a nyomtatott franczia szövegnek összehasonlítása után lehetne megmondani; de az a valóság, hogy ezzel a kérdéssel 1714—1726-ig irodalmilag foglalkozott, egymaga is mutatja azt a lelkiösmeretességet és alaposságot, a melylyel dolgozott.

Összes műveit sajtó alá *Bechon, Molitard, Mikes, Kiss* és utóbb *Saussure* — mondhatni, a rodostói akadémia — közreműködésével ő maga akarta előkészíteni. Másfél század mulva a M. T. Akadémia tett kísérletet, hogy összes műveit kiadja,[43] de csak a kéziratban heverők közől adhatott ki egy kötetet. Így a dicsőséges fejedelmet, Magyarországnak egyik legnagyobb gondolkodóját, a haza még mindig nem láthatja azon a magaslaton, mely mint *írót* is megilleti.

41 L. e könyvben, III. 607—9. l.

42 Varsóban a Krasinszkiy grófok könyvtárában Romer Flóris 1874-ben találta meg a fejedelemnek ezt a kéziratát. Századok, 1874, 591.

43 1875-ben ezt a «Mémoires sur la guerre de Hongrie» kinyomatásával kezdte meg, de a 214 lapnyi füzetből csupán húsz példányt vontak le, a többi szedést megsemmisitették. Szinnyei, Magyar Írók, XI. 473.

XV.

OTTHON ÉS A BUJDOSÁSBAN.

— 1730—1732. —

A BÉCSI kálvárián levő feszület 1729 június 15-ikén «Németország felől csodálatosan Magyarországra fordúlt». «Kinek adja Isten jó végét», mondta *Károlyi* Sándor a hír hallatára.[1] Otthon a rendek országgyűlést tartottak, melynek ötven végzését a király november 20-ikán szentesítette. Élete hátralevő tizenegy esztendejében többé össze sem hítta a rendeket, kik számára «folytonos imáikkal Istentől az életerős öregség késő éveiig tartó viruló életet s a távol örökösökre és utódokra átszármazó legszerencsésebb kormányzást kértek.»[2] Engedtek mindenben, a miben lehetett, «csak azzal az ő felsége hazánk ellen lött indulatja engeszteltessék».[3] Így történt, hogy a vallásügyeket teljesen kikapcsolták az országgyűlés feladatai közül s azt a király elintézésére bízták. A király pedig *Jenő* savoyai herczeg elnöklete alatt egy osztrákokból álló bizottságot küldött ki s annak munkálatai alapján olyképpen rendelkezett,[4] hogy elkeserítette vele a protestánsokat, s a katholikusokat sem elégítette ki.

1729 szeptember 29-ikén az országgyűlés tárgyalásaival és törvényeivel elégedetlen magyaroknak követei már Rodostóban jártak s otthon elegen akadtak, a kik *várták a fejedelmet.* A kormány elfogatta a rodostói Joó János kanczelláriai lajstromozónak valamely rokonát, *Joó* János birtokost, *Barta* Mihály fornosi lakost, Rákóczi egykori zászlótartóját, az engesztelhetetlen kuruczot és az ifjú *Darcsi* György fornosi birtokost, mert Joónak

1 Károlyi önéletírása, 1. 332.
2 Az 1729. törvények előszava, 2. §.
3 Károlyi, 1. 339.
4 Rendelete csak később, 1731 márczius 21. jelent meg. Főbb pontjait ösmerteti Horváth, VII. 166—8.

naphegyi szőllejében «összeesküvést forraltak a király ellen». Mindnyájokat a munkácsi várba csukták.[5] A nyáron *Torday* István Abaújvármegyében gróf *Károlyi* Sándor nevében toborzott katonaságot, mely ügyben a vármegye azonnal vizsgálatot indított, maga Károlyi pedig a helytartótanácshoz jelentést és tiltakozást adott be.[6] A nép, mint utóbb is egy ízben,[7] azt hitte, hogy felbuzdúlt benne a régi kurucz vér, és Rákóczi számára szedi a hadakat. Magáról a fejedelemről még a rodostói kém, *Bohn* is csak jelentéktelen híreket közölhetett Thalmann cs. követtel; a fejedelem bizalma különben is megingott Bohn iránt, a ki most már attól félt, hogy fölfedezik árulását, a mi azonban csak évek múlva történt meg.[8] A sevillai szerződésben (1729 november 9.) Franczia-, Spanyol- és Angolországok, két hét múlva pedig Hollandia is szövetkeztek egymással a kereskedelmök érdekeit fenyegető Ausztria ellen s 1730-ban a háború kitörése elég bizonyosnak látszott. Mindenki természetesnek tarthatta, hogy a mely pillanatban Francziaország állást foglal Ausztria ellen, számításba veszi Rákóczit; XV. Lajos apósa, Leszcsinszkij Szaniszló, máris összeköttetésbe lépett vele, hogy, a lengyel trón várható megüresedése esetében, királyságának visszaszerzése végett hasznát vegye Ausztria ellen.[9]

Az ősz kezdete elsöpörte az Ausztriával szemben óvatos török kormányt, mely Európában mindenképpen békét akart, hogy helyreállítsa tekintélyét Ázsiában, melyet egyrészt az oroszok térfoglalása, másrészt a perzsákkal folytatott szerencsétlen háború fenyegetett. *III. Ahmed* szultán maga akarta átvenni az ázsiai hadsereg fővezérletét. Azonban szeptember 28-ikán Konstantinápolyban kitört a forradalom, melyet két egyszerű janicsár: *Kalil Padrona* és *Muszlu* vezetett.[10] Harmadnap a nép haragja

5 A Magyar Nemzet Tört. VIII. 171. Lehóczky, Bereg vármegye tört. I. 242—3.

6 Károlyi naplója, 1730 június 29., július 3., 4. Önéletírás, I. 369.

7 Márki, Peró lázadása 16., 18.

8 Saussure, 58.

9 Horváth, VII. 184—5.

10 A Nouveaux mémoires du Comte de Bonneval (London, 1737., 53.) szerint a janicsárok azért lázadtak fel, mert Magyar- és Erdélyországban néhány helyet kellett volna megerősíteniök.

következtében vesznie kellett *Ibrahim* nagyvezírnek s négy más miniszternek, mire október 2-ikán maga a szultán is lemondott unokaöcscse, *I. Mahmud* javára.[11]

A volt szultán és nagyvezíre nem közönyös nevek hazánk történetében. Magyarország a pozserováczi békében az ő idejökben

214. TÖRÖK NŐ A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

szabadúlt föl teljesen a török uralom alól. Ehhez e békeszerződéshez kényszerűségből ragaszkodtak ugyan, de a német-római császár hatalmának gyöngítésére ezentúl is készen álltak. Rákóczit egy újabb veszedelmes háború hírére sem adták ki, de távozni sem

[11] Mikes, 121–123. Bildersaal, IX. 1422–26. Hammer-Purgstall, III. 425–432. Vandal, 147–181.

engedték, hogy azokkal a nagy eszmékkel, a miket képviselt, és helyzetével, a mely a török barátságra utalta, a császárt örökös aggodalomban tarthassák.

A bujdosók úgy gondolták, hogy a konstantinápolyi forradalom következtében Rodostóban is lehet zenebona és zsákmányolás; éjjelenkint tehát őrködtek, vigyáztak. «De itt — *Mikes* szerint [12] — minden oly csendességben volt, mintha csak álom lett volna a rebellió.» Csodálták azt a nagy rendet, a melyet a törökök még a fölkelésben is megőríztek. Könnyen fölverhették volna a gazdag görög, örmény kereskedők boltjait, rámehettek volna a császár kincstartójára; azonban a tárház, a hol mindenkinek fizetni szoktak, a bujdosóknak is épp úgy nyitva állt, mint azelőtt.

Az új szultán november 25-ikén elnyomta a nyakára nőtt forradalmat és kivégeztette annak vezéreit, a két hatalmas janicsárt,[13] és ezután azonnal megadta Rákóczi teljes évdíját, a melyet 1729 előtt élvezett.[14] A volt császár leánya, *Ibrahim* nagyvezír özvegye, 1731 márcziusában még egy kisérletet tett az arnótok és a janicsárok fellázítására s a hatalom visszaszerzésére, a miért azonban őt vízbe, a lázadást pedig vérbe fojtották.[15] A szultán megfogadta nagyvezírének azt a tanácsát, hogy vezíreit soká uralkodni ne hagyja. Letette őt és 1731 szeptember 19-ikén Rodostón át már a harmadik nagyvezír, *Topál (Sánta, Topa) Ozmán* basa, a francziák nagy barátja ment Konstantinápolyba, hogy rendkívül fontos hivatalát elfoglalja.[16]

A kormányban tapasztalt gyors változások a bujdosókat kevés jóval bíztatták. Soruk is egyre ritkult. *Forgách* Simon a lengyelországi Zolkiewben (Zulkwán), a hol nyomorgása miatt ezer talléron családi levéltárát is elzálogosította, még a múlt esztendőben elhúnyt. «Már ex magnatibus senki sincs — írta

12 Mikes, 123.

13 Igen érdekesen írja le Mikes november 27-ikén, u. o. 124—5.

14 Saussure, 256., 326.

15 Mikes, 1731 márczius 25., 126. l.

16 «De az esze nem Sánta, mert nagyeszűnek mondják.» Mikes, 1731 szeptember 20., 128—9. Vandal, 168—171.

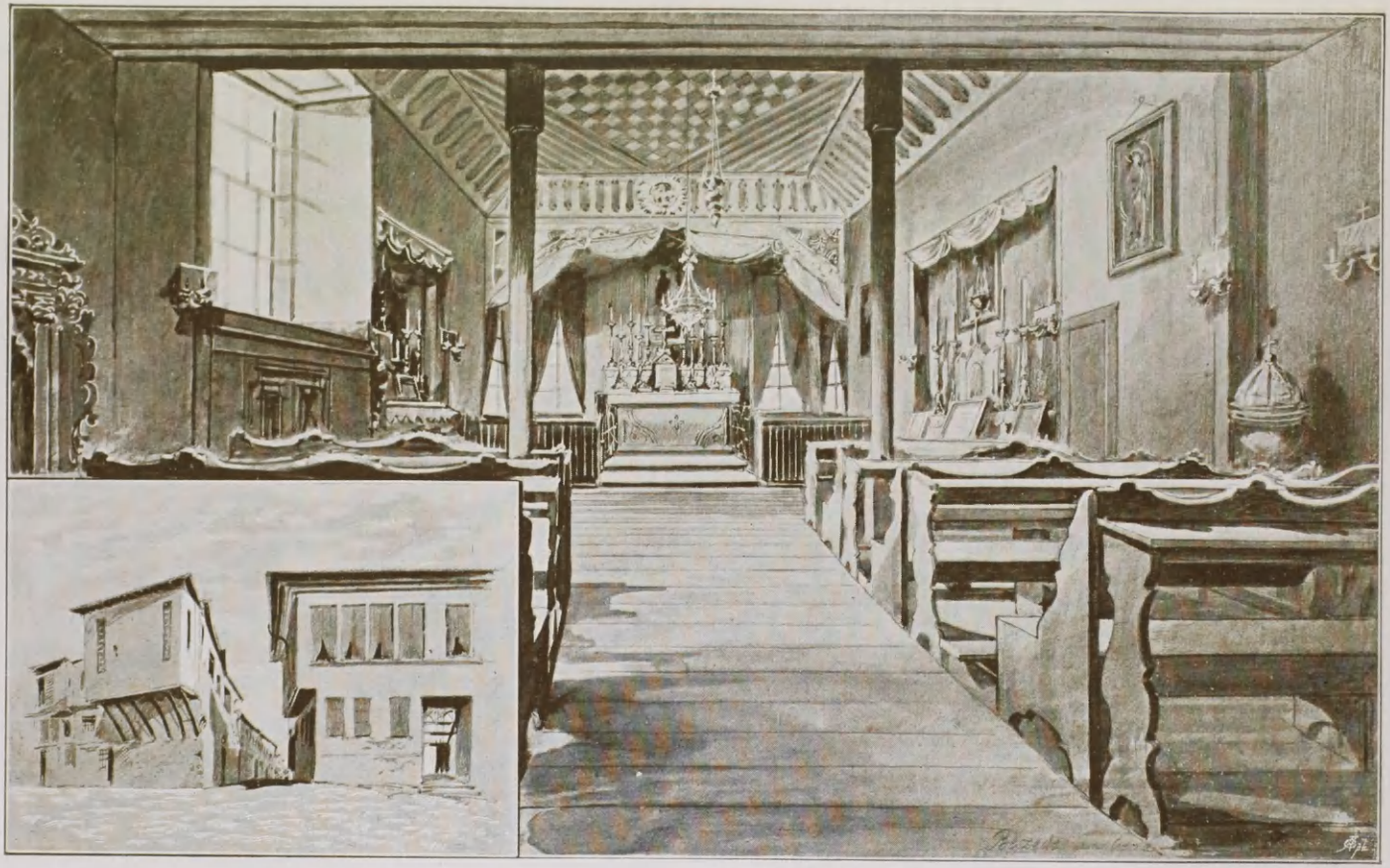

RÁKÓCZI RODOSTÓI KÁPOLNÁJA.

fia,[17] — hanem méltóságos gróf *Csáki* Mihály úr, a ki is nem kontentáltatván fejedelem Rákóczi testamentumával, mivel csak a francziát szereti, Konstantinápolyba transferálta magát; *Zay* Zsigmond sem kontentáltatik, de ugyancsak még a fejedelem mellett vagyon. Én pedig ide, Lengyelországba jövék. Ex praenobilibus vannak a fejedelem mellett *Sibrik* Miklós, *Ilosvay* János, *Máriássy* Ádám, *Mikes* Kelemen, *Kapy* Gáspár. Adta volna Isten, *soha Rákóczi, se Bercsényi ne született volna. Hazánkat elpusztították, minket koldúsbotra juttatának.* Bezzeg, a fejedelemnek jól van dolga; mert Magyarországban sem volt a kuruczvilág előtt annyi jövedelme, mint most a franczia királytól és török császártól. Bezzeg, nem ád a szegény magyarnak: *verje meg az Isten!*» A könnyelmű fiatal embernek csak az a mentsége, hogy ezt a levelet olyan emberhez írta, a kitől mindjárt meg is kérdezte, hogyan nyerhetne kegyelmet a császártól?

A lengyelországi menekültek sorsán és az ott küszöbön álló változások miatt aggódva, az onnan visszatérő ifjabb *Vigouroux* helyébe a fejedelem *Bohnt* akarta Lengyelországba küldeni, hogy érdekeit megvédje.[18] Nem jól választotta meg emberét, mert ezt a bécsi udvari haditanács elnöke, mint a császár érdekeinek hű képviselőjét, dícsérte.[19] A fejedelem, szerencsére, vissza is parancsolta őt, talán arra a hírre, hogy Drinápolyon át egy lengyel tábornok megy hozzá.[20] Bohn attól tartott, hogy a fejedelem nyomára jött kémkedésének és szolgálatai jutalmául a császártól már most őrnagyságot kért a hadmérnökségnél;[21] hiszen máshol mindenütt hasznosabban szolgálhatna a császárnak, mint Rodostóban! De a fejedelem és a konstantinápolyi követség egyaránt szükségesnek tartotta őt, mivel otthon volt a katonai tudomá-

[17] 1731 október 11. Varsóból gróf Révay Péterhez. Forgách-levéltár, a Nemzeti Múzeumban. (Másolat.) Zay elégedetlenségét Chauveline levele is (1734 november 13.) igazolja. Közli Kont, Revue de Hongrie, 1910. 45.

[18] Thalmann 1731 augusztus 31. Thaly, Saussure törökországi leveleihez írt életrajzában. 58—59.

[19] Szeptember 19. U. o.

[20] Október 5. U. o.

[21] Deczember 18. U. o. 59—69.

nyok minden ágában s nagyjából a politikai ügyekben is. Állítólag Rákóczi első titkára és kegyeltje, Louis *Bechon* is csak a tavaszig akart maradni Rodostóban, mert a portától nem kapott biztató választ a rábízott dologra nézve. *Rákóczi* tudniillik arra kérte a szultánt, engedné meg, hogy Moldva- és Oláhországban, Erdély határán, földeket vehessen bérbe, de olyan kiváltsággal, hogy akármi változás történnék a portán vagy a két fejedelemségben, nekik semmitől se kelljen tartaniok s első megállapodásukat meg ne másítsák. A porta azt felelte, hogy a fejedelemségeket nem veheti el; urai birtokaiknak mindaddig, míg a fejedelmek megfelelnek kötelességeiknek; nem volna igazságos, hogy másoknak kiváltságokat és jogokat osztogasson ebben az országban a fejedelmek tudta és beleegyezése nélkül. Ha azonban ezeknek nincs kifogásuk ellene, a porta sem vonakodik teljesíteni kérését.

A fejedelmek hozzájárulásának kikérése végett a fejedelem azonnal írt Oláhországban levő küldöttjének, *Vigouroux*nak s remélte, hogy újesztendeig kedvező feleletet kap. Hír szerint a fejedelem kamarása, *Mikes* Kelemen, a határon szintén földet akart bérelni, hogy azután elvehesse Bercsényinek Lengyelországban élő özvegyét, *Kőrössy* Zsuzsikát. A bérlet politikai czélja az volna, hogy a fejedelem, mint valami gyarmatba, oda gyűjtse össze a magyar elégületleneket, a kik a fölkelésre mindenkor készen álljanak. Velök, vagy még ő előttük menne oda egy *Batthyány* nevű magyar, a ki néhány hónapja kijött Rodostóba s a fejedelem évdíjat ad neki, mert testvérétől, az erdélyi kormányzóság irnokától, jó értesüléseket szerezhet az erdélyi ügyekről. «Ilyen itt az élet és a tervezgetés azóta, hogy *Don Carlos* bevezetése nem nyugtalanítja a kedélyeket — szólt Bohn;[22] — most már nem bíznak benne, hogy az ő örökösödése valamely változást okozhatna.» Ezzel arra czélzott, hogy Don Carlos infanst a spanyolok és az angolok a négyes szövetség ötödik

[22] 1731 deczember 27. Hurmuzaki, Documente, VI. 499–501. U. ő, Fragmente, v. 15–16. Angyal, 26. Pethő, M. Krónika folytatása II. 104–5.

pontja értelmében közös erővel helyezték be Parma, Piacenza és Toscana valóságos birtokába, a mi azonban a bécsi udvar előleges beleegyezésével történt.[23]

Mikes szerint[24] a bujdosók oly nagy csendes nyugalomban éltek, hogy úgy tetszik, mintha másutt mindenki meghalt volna, csak ők élnének; pedig, jól meggondolva a dolgot: mások élnek, *csak ők alusznak*. «De van-e egyéb dolga a bujdosónak?» Azonban a bizalmatlanság, kételkedés, fekete irígység is velök bujdosott, «mintha ők sem maradhattak volna meg az országban». Sok bujdosót eltemettek már, de az irígység csak megmaradt; az egyenetlenség is egészséges és nem vénül. «Talán ugyanezek temetik el a bujdosókat, hacsak a jó Isten el nem veszi közőlük őket.» A bujdosóknak testvériesebben kellene élniök, mint az otthoniaknak; de ennek az ellenkezőjét tapasztalták Rodostóban. Az ájtatos fejedelem hiába fáradozott, hogy a viszálykodásokat megszüntesse. «De a mit a halál végbe nem vihet, hogy vinné ő azt végbe?» Mikes szerint égetni valók. Hiszen egy a sorsuk, az állapotuk. Egyik is odahagyta jószágát, a másik is. Tisztségeket, jószágokat Rodostóban nem osztogatnak. Az északi meg a déli szelet mindegyik egyformán kapja. Csak abban különböznek, hogy az egyiknek az egészsége jobb, a másik többet ehetik, ihatik, a harmadik tovább sétálhat a tengerparton, mert jobb lába van. Kevés foglalatosságuk következtében unatkoznak, sőt egymást is megúnják s már nem szeretik egymást látni. Minden bajnak oka az *unalom*.

Ilyen hangulatban érte őket az 1732. esztendő, a mely azonban csakhamar nagy dolgokkal kecsegtette mindnyájukat. *Villeneuve* mindenképpen meg akarta győzni lelkes barátját, *Topál Ozmán* nagyvezírt, hogy az osztrák elnyomás miatt nekibúsult magyarok s a Mazeppa kivégzése miatt bosszús kozákok főbbjeit *Ausztria és Oroszország ellen* kellene ingerelni s háborúra bírni.[25] Azonban aggasztotta, hogy a török hadsereg, kiképzés

[23] Hist. Bildersaal, IX. 1124—5, 1129—33.
[24] 1731 deczember 24., 129—131.
[25] Villeneuve Montihoz 1732 márczius 9. Vandal, 173.

tekintetében, annyira elmaradt ellenségei mögött. Ekkor lett figyelmes a nagyvezír *Bonneval*ra, ki emlékíratot adott be a török hadsereg ujjászervezéséről,[26] minek valósítására teljesen alkalmasnak is találta. Villeneuve helyeslésével[27] Ozmán Konstantinápolyba hívatta Bonnevalt s ünnepiesen, nagy tisztességgel fogadta a tábornokot, ki időközben, *Ahmed* néven, amúgy is mohammedánus lett. A reábízott tűzércsapatot rövid idő alatt nagyszerűen kiképezte; de Ozmánt, ki már benne látta a megtorló háború vezérét, a vén kizláraga (az eunuchok főnöke) csakhamar megbuktatta. A magyarok sajnálták, mert a németeknek ellensége, nekik pedig jótevőjük volt. A viszonyokat jellemzi, hogy utódjai közt Bonneval is szóba jött.[28] Emlegetése bizonyítja, hogy Rákóczira vonatkozó terveit a török kormány elég figyelemre méltóknak találta. Mint boszniai szandsákbasa, maga mellé hítta Bohnt, a ki már most az osztrák követségtől kért tanácsot, oda menjen-e, vagy Franciaországba, hová a fejedelem akarta küldeni, hogy *György* makoviczai herczeg számára az udvartól egy külön ezred fölállítását eszközölje ki.[29] Bohn, a kit VI. Károly császár őrnagygyá nevezett ki, küldetését

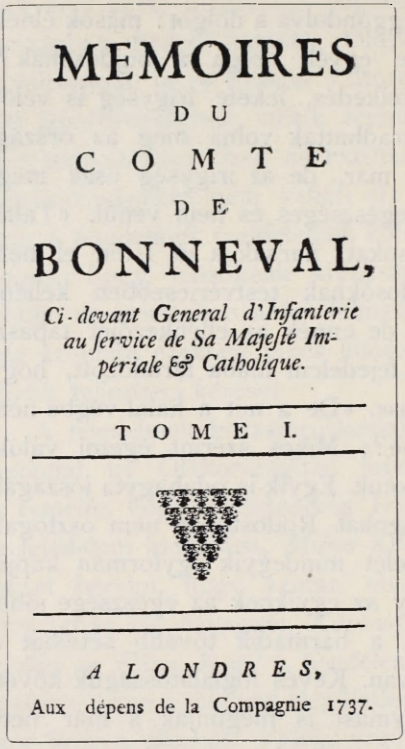
MEMOIRES
DU
COMTE
DE
BONNEVAL,
Ci-devant General d'Infanterie au ſervice de Sa Majeſté Impériale & Catholique.
TOME I.
A LONDRES,
Aux dépens de la Compagnie 1737.

215. BONNEVAL EMLÉKIRATAINAK CZIMLAPJA.

26 Közli Nouveaux memoires du comte de Bonneval, 64—91.

27 U. ő. Chauvelinhez június 2. U. o.

28 Mikes, 1732 márczius 14., 131. l.

29 Thalmann, 1732 márczius 8. Saussure, 60.

még a nyáron is bizonyosnak tartotta.[30] Útjából azonban egyelőre semmi sem lett s a követ hiában törte a fejét, hogy ha Bohnnak Rodostóból távoznia kell, tudósítónak megnyerheti-e Rákóczi konstantinápolyi török tolmácsát, a magyar *Ibrahim* effendit, az első török nyomda alapítóját.[31]

A hazából érkezett hírek közül a fejedelmet legjobban érdekelhette, hogy egykori ellenfele, gróf *Pálffy* János nádor, 1732 februárius 20-ikán meghalt, mire az önkényuralom levetette alkotmányos álarczát. *III. Károly,* törvény ellenére, vejét, *Ferencz* lorraini herczeget nevezte ki Magyarországban királyi s Erdélyben fejedelmi helytartónak. Mit remélhetett még Rákóczi, ha mindez «egész nemzetünknek vigasztalására» történt?[32]

XVI.

RÁKÓCZI VÉGRENDELETE.

— 1732. október 27. —

APESTIS, a mely az egész török birodalomban pusztított, 1732 őszén a fejedelem udvarából is elragadott egynéhányat.[1] A fejedelem, mint hasonló veszedelemben máskor is tette,[2] október 27-ikén elkészítette *végrendeletét,*[3] hogy gyermekei és hívei jövendőjéről valamiképpen gondoskodjék.

Az oklevél élén felsorolta czímeit,[4] a melyeket Istentől részint

30 Április 21., július 10. U. o.

31 Szeptember 24. U. o. 61.

32 Károlyi Önéletírása, II. 53.

1 Thalmann, 1732 szeptember 24. Saussure, 283.

2 Latin nyelvű végrendeletét nem ösmerjük, de a mostaniban a fejedelem hivatkozik reá. (Emlékiratai, 307, 321.) Saussure szerint (238. l.) annak csak codicillus-jellege volt. Néhány ékszerről, pl. egy ismétlőóráról (Mikes számára), egy arany keresztről, gyűrűről stb. s néhány egyéb tárgyról hagyakozott benne főbb tisztjei részére.

3 Közli a Hist. des révolutions, továbbá Testament politique et moral du prince Rákóczi, I. 48—67. Magyarúl Thaly, Rákóczi emlékirataiban, 305—319.

4 Ferencz, Isten kegyelméből Erdélyországnak keresztény fejedelme, Rákóczi fejedelem, a római szent birodalom fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek grófja, munkácsi és makoviczai herczeg, Sárosvármegye örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Szerencs, Lednicze, Somlyó, Ecsed és Ónod örökös ura stb.

egy szabad nemzet választása, részint születése következtében kapott; de nem dicsekedett velök, mert pornak, hamunak vallotta magát. Sőt hálátlannak is Isten iránt, mert sokáig nem élt kegyelmeivel, testi, lelki javaival, a mikkel pedig bőségesen elárasztotta. Csak később tért hozzá, ki vágyat oltott belé, hogy élete hátralévő részében lelke üdvösségét keresse. Hálát ad mostan Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget s mindazt,

216. JAROSZLÓ.

a mit a világ javaknak nevez; meglátogatta mindennemű szomorúsággal, üldözéssel, gyaláztatással, rágalommal, a miket a világ nagy embereitől szenvedett. De főképp azért ad hálát, mert beleoltotta azt az erős kötelesség-érzetet, a melynél fogva elhagyta a csöndes és nyugodalmas élet édességeit s eljött ebbe az országba, mely lelkületével és természetes büszkeségével annyira ellenkezik. Ezzel alkalmat szolgáltatott, hogy büszkeségét legyőzze, lemondjon az emberi elme hiú számításairól, a véges ész tanácsairól, a földi hatalmakba vetett hitéről s ne bízzék másban, mint a gondviselésben, Isten akaratában és csak azt akarja, a mit az Isten akar.

Egyik könyvében, a Vallomásokban, elmondta, miben tapasztalta Isten irgalmát s nem titkolta, hogy ezzel szemben hálátlan volt. Érzi lelkének háborgását most, midőn még el sem öregedve, testben, lélekben meg nem gyöngülve, azért tesz végrendeletet, mert jól ismeri állapota romlandóságát, a ragadós betegségek veszedelmeit, különösen pedig kötelességét, a melynek elmulasztásától leginkább retteg.

217. A JARCSZLÓI SZŰZ-MÁRIA-TEMPLOM.

Tudja, hogy a legönkényesebb, leghatalmasabb fejedelmek sem biztosíthatják végső akaratuk végrehajtását. A végrendeletek hitelességét és érvényét minden nemzet törvényekben állapította meg; de ő olyan országban és olyan helyzetben él, hogy egyiknek sem veheti hasznát. Latin nyelvű régibb végrendelete végrehajtását olyanokra bízta, a kik, úgy látszik, szeretik őt s hozzá mindig hűségesek voltak s pontosan teljesítik mindazt, a mit itten levő javaira nézve elrendelt. Ezúttal tehát csak a dicső emlékezetű *XIV. Lajos* szerződéseiben, kiváltságaiban, kegyleveleiben biztosított igényeiről rendelkezik. Ha ezeket, az igazság rovására, nem teljesítik, a hitetlenek közt magukra maradnak mindazok,

a kiket saját gyermekei gyanánt szeret; saját gyermekei pedig tengődni fognak és sorsukon semmiképpen sem segíthet. Istenhez fordúl, mert az embereket éveken át hiába kérte; de azt hiszi, egyedűl politikai okok tartották vissza őket, hogy egyébként tanusított barátságuk szerint cselekedjenek. Az emberek csak végrehajtották Isten ítéletét, mikor nem engedték őt visszatérni a keresztény országokba. Mégis szereti őket és megbocsát azoknak, kik legjobban üldözték és rágalmazták; hiszen nem tudták, mit cselekszenek!

Semmit sem hozott magával erre a világra, semmit sem visz el belőle. Különben is hiába rendelkeznék, mert szándékainak foganatosítására nincs törvényes módja. Gyermekeiért és szeretteiért mégis mindent megtesz, a mit tehet; mert fájdalommal hagyná el őket ilyen állapotokban, ha nem bíznék benne, hogy Isten gondját viseli annyi árvának. A mit tehát Franciaországgal szemben igazságosan követelhet, arról mint meglevő és valóságos vagyonról rendelkezik.

Ehhez képpest a *jaroszlói uradalom felét,* a melyet számára Lengyelországban *XIV. Lajos* vásárolt meg, fiának, *György* makoviczai herczegnek hagyja s kéri *XV. Lajost,* hogy fiát, pör esetében, lengyelországi követe útján segítse. A *párisi városháza* 600.000 livre értékű kötvényeinek beváltása után mindössze 82.000 livre tőkéje maradt; az ez után kapott 6000 livre évjáradékot szintén György herczegre hagyta. Fentartja jogát a *XV. Lajos* kegylevele alapján neki járó 100.000 s a bujdosókat illető 40.000 livre évjáradékhoz, mert ez az adomány nem annyira egyéni akaraton és szereteten, mint inkább szerződésen alapúl s így, mint elvállalt kötelezettség, Franciaország államadósságához tartozik. Egyik művében, Vallomásaiban, elmondta fegyverfogásának okait, melyekből kitűnik, hogy nem ennek a szerződésnek alapján viselt háborút, de nem is folytathatta azt XIV. Lajosnak írásban és követei útján tett biztosításai nélkűl. Bízva tehát *XV. Lajos*ban, hogy eleget tesz XIV. Lajos elvállalt kötelességének, az őt személyesen illető összegből körülbelül százezer

livret egyházi czélokra[5] és udvari embereinek,[6] a magyarországi főurak és tisztek nyugdíjára rendelt összegből pedig 42.000 livret négy főembernek hagyományozott.[7] A mit *XV. Lajos* ezen felül mint adósságot még fizetne, azt fiának, *György*nek adja, de oly kikötéssel, hogy törvényes adósságait kifizesse, noha nem hiszi, hogy bárkinek is tartoznék. Lehet ugyan, hogy a szabadságharcz idejéből egyes tisztek követelni fogják hátralevő zsoldjuk kifizetését, de ő csak a néhai franczia királytól a megnevezettek részére adott segélypénzek kifizetésére köteles. A hadiszükségletekre szállított árúkat is az ország pénztárából kellene kifizetni, azonban ennek tőkéi elvesztek. Az elfogatása előtt csinált adósságok pedig jószágainak mostani tulajdonosait terhelik.

Mivel kihalt minden család (a Rákóczi, Zrínyi, Báthory, Frangepán, Lorántffy, Gerendy familia), a melyből származik, *nincs egyetlenegy közel rokona sem,* a kitől támogatást remélhetne XV. Lajosnál. A király csak gyönge gyermekkorában látta őt s így aligha emlékezik reá. Azonban a királyi herczegek és herczegnők, a kik barátságukkal érdemei fölött kitüntették, feljogosítják arra, hogy utolsó lehelletéig bízzék bennök. Nagylelkűségöktől várja, hogy fiai és a többiek érdekében a királyt végrendelete végrehajtására kérjék. Nagy Lajos méltó utóda, *XV. Lajos,* azzal mutatja meg legjobban elődjétől öröklött érzelmeit, ha teljesíti ezt az utolsó, alázatos kérését. Szeretteté-

5 A jezsuiták archipelágusi és szárazföldi vándor-missióira ezer, a grosboisi kamaldoli atyáknak 5000 livret.

6 10—10,000 livret kapott szeretett udvarmestere, Sibrik, és szeretett főkamarása, Mikes; 5000-et szeretett fő udvari papja, Radalovics és 2000-et káplánja, Damofili; 6000-et az, ki az aranygyapjas rend jelvényeit visszaviszi Spanyolországba. Nemes testőrsége főkapitányának, Louis Molitardnak 3000 s minden kegyeleves nemes testőrnek fejenként 2000 livret. Keresztfiának, Kajdacsy Ferenczcnek, és Louis Bechon udv. osztálytitkárnak egyenként 3000, keresztleányának (Charrières ellenőr leányának) 2000, a komornyikoknak fejenként, valamint Kovács Gergely pohárnoknak, Lázár ajtónállónak, Kőszeghy fegyvertöltőnek, szolgái tisztjének ezerezer, az apródoknak s Parajdy előszobai őrnek fejenkint ötszáz livret hagyott. Libériás és egyéb inasairól, minden szolgájáról, legényéről, szobatisztogatójáról egyesztendei béröknek kifizetésével gondoskodott.

7 Gróf Csáky Mihály altábornagynak 15,000, báró Zay Zsigmondnak, Krucsay szövetségi titkárnak és Máriássy Ádám ezredesnek 8—8000, s Pápay Gáspár alezredesnek 3000 livret.

nek, kegyességének, kegyelmének legnagyobb jelét azzal adja, ha meghallgatja egy elhunytnak a szavát; mert hiszen végrendelete felbontásakor ő már csak por és hamu lesz. Így legalább nem világi tekintetek és nem állami érdekek vezetik, mint a fejedelmek szándékait rendesen; tehát nem is figyelmezteti azokra az okokra, a mik előtte érdekessé tehetnék emlékezetét.

Nem él már akkor az a fejedelem, a ki bölcsőjétől fogva játékszere volt a szerencse legkegyetlenebb változásainak; a kit a legnagyobb gyűlölettel üldöztek, a legiszonyúbban rágalmaztak, kizártak a keresztény fejedelmek birodalmából és annyi esztendő óta a törökök kenyerére szorítottak. De két fiának és társainak kegyelmet, vagy inkább igazságot kér, mert állapotuk az ő halála után még rosszabb lesz. Az összes herczegek és herczegnők, az udvar, sőt minden alattvalója megmondhatja XV. Lajosnak, nagyatyja mily szíves érzelmekkel, megbecsüléssel viseltetett iránta. Sohasem hitte, hogy ezeket a háborúban tett szolgálataival érdemelte volna ki; úgy hiszi, inkább a személyéhez való ragaszkodást akarta viszonozni. Ebben a ragaszkodásban szívének bizonyára több része volt, mint kötelességének vagy helyzetének.

Rákóczi világi szerencséje a nagy uralkodó életével lealkonyúlt; de, szerencséjére, ugyanakkor megismerte, hogy tőle ilyen ragaszkodást egyedül a teremtő érdemel. Isten irgalma megerősítette ebben a gondolatban s elvezette a magányba, majd erre a helyre kalaúzolta, hogy megtegye, a mire a bujdosót ottan tanította. Megvált a világ minden gyönyörétől; lemondott minden hiú gondolatról. Élete végén egyetlen érzése: a *szeretet* azok iránt, a kiket oly szánalomra méltó helyzetben hagy itt, hacsak a király nem teljesíti utolsó kérését. Kéri, Jézus kiontott vérére kényszeríti, szánja meg állapotukat; s ő, ha elnyeri az örök boldogságot, szűntelenül könyörög szerencsés uralkodásáért.

Régi barátságának és bizalmának megmutatása végett *Bourbon* herczeget, *Charolois* grófot, *Du Maine* herczeget és *Toulouse grófot*

kérte föl végrendelete végrehajtására. Ezzel talán mostani lealázott állapotában sem vét az őket megillető tisztelet és illendőség ellen. Sőt nagylelkű barátságuk emléke arra is bátorítja, hogy kegyeibe ajánlja neveltjét, Louis *Molitard* franczia nemest, valamint franczia komornyikjait és szolgáit, a kiket szolgálatukban alkalmazhatnának; mert ő nem tudja biztosítani hátralevő napjaikat s kellően nem jutalmazhatja meg hűségöket.

Teljesítvén ekként kötelességét, Isten kezébe ajánlotta lelkét: vegye vissza, a mikor neki tetszik és fogadja be örök hajlékába. Kijelentette, hogy a római kath. hitben született s abban is akar meghalni. Hiszi mindazt, a mit a kath. hit tanít és ő is kárhoztatja, a mit ez kárhoztat. Óhajtja, hogy az egyház szentségeit halálos ágyán majdan méltóan és teljes öntudattal vehesse magához. Állhatatosságot kér Istentől, hogy az ő kegyelmében haljon meg s utolsó lehelletével is tanusítsa Isten iránt való szeretetét.

A fejedelem *a franczia követhez* és a nagyvezírhez előre megírta leveleit, a melyeket halála esetében kellett átadni. A követet arra kérte,[8] hogy kanczellárját *Nagy* Dávid kereskedő s egy más kereskedő kíséretében, a halál hírének vétele után, azonnal küldje Rodostóba az ingóságok fölbecsülésére; mert azt akarja, hogy mindenkor hű főtisztjeit, a kik rendeletét bizonyára pontosan végrehajtják, senkise gyanusítsa és ne rágalmazza. Minden szolgáját atyai módon szeretvén, egyedül az ő sorsukon aggódnék, ha nem bíznék a gondviselésben. Kéri a követet, oly különböző nemzetbeli udvari emberei számára eszközölje ki a franczia király pártfogását és szerezzen nekik biztonságot, szabadságot, hogy követhessék intézkedéseit, a miket annak idején a franczia követ kanczellárja fog velök közölni. Végrendeletének nincsen meg minden alaki kelléke; de nincsenek rokonai sem, a kik ellene mondhatnának; szegény gyermekei pedig boldogtalanúl cselekednének, ha azt megbolygatni vagy

[8] Levele: Testament politique, 1. 70—72. Rákóczi emlékiratai, 321—3.

perelni akarnák. Ő maga rettegés nélkül néz az irgalmasság utolsó perczei elé.

A nagyvezírhez azért írt,[9] mert a győzhetetlen császár iránt való hálája ösztönözte, hogy búcsúvétel nélkül ki ne menjen ebből a világból. Kérte, tolmácsolja majdan a szultánnak háláját. Mindenkor Isten megfoghatatlan bölcsesége rendeletének tulajdonította, hogy ebbe a fényes birodalomba jött, még pedig oly időben, mikor annak dolgai, a szerencsétlen hadakozások következtében, a legnagyobb változások közt forogtak. Élete utolsó órájában elmondhatja, hogy Istenbe vetett bizalmában és a porta pártfogásában nem csalódott. Személyét a porta becsületben tartotta, kevésszámú híveivel együtt eltartotta, ellenségei gonosz szándékától megoltalmazta. Arcza pirulása nélkül múlik ki ebből a világból; mert lelkiösmerete nem vádolja, hogy valakit a legkisebb dologban is megbántott. Mindig a porta javára törekedett. Csöndes nyugalomban készült élete utolsó órájára, melytől egyedül várhatta, hogy nyomorúságaitól megszabadúl. Hitének törvénye azt parancsolja, hogy Istent mindenekfölött, felebarátjait pedig mint önmagát szeresse. Elmondhatja, hogy a gondviselésére bízottakat, a. kik szolgálatára voltak rendelve, fiai gyanánt szerette s végrendeletében mindenét szétosztotta köztük. De nem szégyelli megvallani, hogy szűkös állapotában a melléje rendelt török tisztek megjutalmazására semmit sem hagyhatott. Ha tehát a győzhetetlen császár valamennyire érdemesnek tartja őt, kéri, hogy ezek, különösen pedig hű tolmácsa, *Ibrahim* effendi iránt, mutassa meg kegyelmét. Isten áldja meg jóságáért. Végre kéri, engedje meg a szultán, hogy kevésszámú hívei, ezek *a pásztor nélkül maradó juhok*, teljesítvén végrendeletét, holttestét *néhai édesanyja hamvai mellé* minden világi pompa nélkül temessék el, ők maguk pedig bátran mehessenek más országokba, vagy, a kinek úgy tetszik, ebben a birodalomban maradhasson.

9 Levele: Rákóczi emlékiratai, 319–321, s Mikes, 153–4.

XVII.

AZ UTOLSÓ HÁBORÚS TERVEK.

— 1733—1735. —

Az 1733. esztendő első napjaiban a fejedelem *Bohn*t Párisba akarta küldeni,[1] mert a kétszínű emberrel, ki *Villeneuve* bizalmát is megnyerte, fontos diplomácziai kérdést akart előkészíteni. A küldetésből ezúttal sem lett semmi; de valóban végzetes tévedés, hogy Rákóczi és Villeneuve egyaránt olyanra bízták titkaikat, ki azokat a császár és a czár követeinek azonnal bemondta, a mit, természetesen, egyikök sem gyanított. Viszont Rákóczi is néhány titkos jellegű politikai hírt hallhatott *Saussure* Czézártól, a ki, mint titkár, gróf *Kinnoul* konstantinápolyi angol követ szolgálatában állt. Saussure Konstantinápolyban megösmerkedett báró *Zay* Zsigmonddal, a ki a sok korhelykedés miatt beteges barátját üdülés és pihenés czéljából meghítta magához Rodostóba. Saussure februárius elejétől márczius közepéig hat kellemes hetet töltött barátjánál, vagy inkább Rákóczi udvarában. Úgy találta, hogy «a fejedelemnek elég szép udvartartása van, mely számos szolgából, több nemesből, tisztből s néhány magyar főúrból áll, kik fejedelmi uruk sorsában osztoznak».[2]

A mikor, márczius idusa táján, szárazföldi úton egy karaván nal hazafelé indúlt, az *osztrák-franczia háborút* már mindenki bizonyosnak tartotta Rodostóban. Még az ő ottlétekor, márczius 4-ikén hallották, hogy februárius elsején *Erős Ágost* lengyel királyból «a lélek kiment s a halál benne maradott».[3] A császár és Oroszország Varsóban nem akartak «franczia helytartót» s

[1] Thalmann 1732 januárius 2. Saussure, 61.
[2] Saussure 1733 márczius 26. Saussure Törökországi Levelei, 196.
[3] Mikes, 133.

így a franczia király apósának és pártoltjának, *Leszczinszkij* Szaniszlónak jelöltetése ellen és *III. Ágost* megválasztása mellett nyilatkoztak. *Monti* varsói és *Villeneuve* konstantinápolyi franczia követek már május 23-ikán utasítást kaptak, hogy Szaniszló érdekében járjanak el.

Villeneuve az oroszok ellen először is a tatárokat akarta feltüzelni. A konzulinál nagyobb hatalommal tehát a tatár kánhoz követet akart küldeni, ki egyúttal katonai kérdésekben is tanácsokat adjon. Rodostóban élt egy ideig s a Bercsényi-huszárok közé fölcsapva is többször ellátogatott oda Nyitrai *Tóth* András (francziásan Tott, vagy Tottandrez) őrnagy, sőt alkalmasint feleséget is onnan vett magának.[4] Champignyben éppen ekkor született egyetlen fia, a későbbi tábornok és a Szuezi-csatorna tervezője, kit atyja, Rákóczi tiszteletére, Ferencznek kereszteltetett.[5] *Tóth* András ezen a nyáron megint Rodostóban és Konstantinápolyban járt s onnan, kormánya megbízásából, Magyarországba akart menni, hogy a Bercsényi-huszárezred számára legényeket szedjen. *Villeneuve* saját felelősségére megváltoztatta feladatát, módosította útitervét s követségbe küldte a tatár kánhoz. Tóthnak a kán megígérte, hogy két sereget állít fel: egyet Ukrajna határán, egy másikat odább keletre és a Kaukázus felé. Sőt Tóth meg is szemlélte és lelkesítette a fölállított hadakat, a melyeknek hópénzét a franczia kincstár fizette. Augusztusban már mind a két sereg készen állt a harczra.[6]

«Mi itt csak fülelünk és várjuk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is foghatnánk valamit», jegyezte meg *Mikes* az innenonnan érkező hírek hallatára.[7] Csakhogy «a szegénynek a szeren-

4 Thaly: A Szuezi-csatorna magyar tervezője. Egyetértés, 1888. 95. sz. Jankó János a Földr. Közleményekben, 1889. 330—1.

5 Ez a Tóth Ferencz azzal kezdi «Mémoires du Baron de Tóth» czímmel a törökökről és a tatárokról írt könyvét (Mastricht, 1785. Öt kis kötet), hogy ő 1756 április elején indult vissza Konstantinápolyból Párisba (I. 1), atyja pedig gróf Csáky karjai és honfitársai közt Rodostóban 1757-ben hunyt el. (II. 1.) Egyéb magyar vonatkozás nincsen emlékirataiban, melyekben különben is az 1775 május 21-étől vele történteket beszéli el.

6 Villeneuve jelentései Chauvelin külügyi államtitkárhoz 1733 július 4., augusztus 1., 23. Vandal, 197.

7 Szeptember 15., 134. l.

cséje is szegény.» Varsó mellett, a vólai síkságon a lengyelek (szept. 12-ikén) egyhangúlag királynak választották *Szaniszlót,* de Rodostóba majdnem egyszerre érkezett ennek hírével az oroszok benyomulásának a híre. *Ali nagyvezír* tehát hidegen fogadta Villeneuvet, és csak azután kezdett érdeklődni, mikor

218. SZANISZLÓ LENGYEL KIRÁLY.

*Bonneval*t, ki Topal Ozmán bukása óta minden befolyását elvesztette, s a magyar bujdosókon kívül másokkal alig érintkezett, *Said effendi* megösmertette vele. Ettől fogva a lengyel ügyekben Bonnevalra hallgatott. Mély benyomást tett reá, sőt a szultánra is emlékirata, melyben kifejtette, miért kell a szultánnak háborút indítania[8] s a török hadsereg diadalát hogyan lehet biztosítani.[9] Bonneval akkor már többször találkozott

8 Nouveaux mémoires du comte de Bonneval. (London, 1737.) 238—247.
9 U. o. 247—267.

Rákóczival s együtt vitatták meg, hogyan vegyék rá a szultánt a háborúra. Rákóczi azért óhajtotta a háborút, hogy visszaszerezze az erdélyi fejedelemséget s Bonneval, hogy bosszút álljon a bécsi udvari tanácson, mely hitelt adott rágalmazóinak.[10] Az emlékiratokon meglátszik, hogy az eszmék s adatok egy része a fejedelemtől származik.

Bonneval kifejtette, hogy az Ausztriai Ház, mely annyi ideig zavarta Európa nyugalmát, biztosan hanyatlik. VI. Károlynak nincs fiúörököse s ha ő maga abban a korban van is, hogy még lehet, mégis olyan intézkedéseket tesz, mint a ki biztos róla, hogy nem lesz. Azonban intézkedései nem válhatnak be. Szeretné, hogy legidősebb leányának ura, a lotharingiai herczeg, kövesse őt Ausztriában, Magyar-, Cseh- és Erdélyországban, sőt Flandriában is. A német fejedelmek, kik a császárságra igényt tarthatnak, nem szívesen látják ezt a rendelkezést, különösen József császár vejei.[11] Azért tehát megnyerni, vagy — ha ellenkeznek — méltóságuktól megfosztani törekesznek őket. Most, a mikor tudják, hogy ez a Ház kihal, minden német fejedelem új támaszt keres magának. Csak lanyhán gyámolítanák a császárt, a kinek 30—40.000 oroszt kellene segítségül hívnia s végre is kénytelen volna lemondani államai egy részéről. Lehetetlen, hogy Németország, a mely sok jogának és kiváltságának elvesztése miatt panaszkodik, az alkalmat föl ne használja ezeknek visszaszerzésére. Új császárával együtt keveset törődnék Magyar- és Erdélyország elvesztésével.

A háború Magyarország földjén folynék és pedig, minden jelenség szerint, szerencsésen. A népes és harczokban megedzett hadak biztosítják a sikert. A körülmények századok óta nem kedveztek ennyire; ha most elszalasztják, sohasem térnek vissza.

Bonneval meg volt győződve, hogy ha követik tanácsát, *Magyarország gazdát cserél.* Részletes tervében tehát arra buz-

[10] U. o. 235—6.

[11] Károly Albert bajor fejedelem és III. Ágost lengyel király, szász választófejedelem.

TÁNCZOLÓ DERVISEK A PERAI TEMPLOMBAN.

ditotta a portát, hogy hadseregét a keresztények módjára szervezze. A magyarok és az erdélyiek azonnal csatlakoznak, mihelyt a szultán manifesztumban kijelenti, hogy nem akarja őket alattvalókká tenni, hanem egyedül régi szabadságukat és kormányukat akarja helyreállítani. Mindezt *Bonneval* megbeszélte *Rákóczi*val s néhány megbízott bujdosó magyarral. Úgy hitték, a dolog most már egészen a nagyvezírtől függ, kinek Oroszország és Ausztria ellen minden erejének végső megfeszítésével kell készülődnie.[12] Azonban októberben, mikor a francziák hadat izentek a császárnak, az oroszok a nagyvezírnek 425.000 tallért ajándékoztak azzal az egyetlen föltétellel, hogy a lengyel ügyekben a porta az esztendő végéig *semleges* maradjon. Az is maradt, de, a francziákra számítva, mégis egész csöndben készülődött.[13]

«Mindezért nagy hadakozást várjunk — írta *Mikes* az év vége felé.[14] — Mi hasznunk lesz benne, Isten tudja. Mi csak remélünk, csak remélünk mindaddig, míg meg nem halunk. Az olasz példabeszéd azt mondja, hogy a ki csak reménységgel él, az ispotályban hal meg. Ha ispotályban nem is, talán Rodostón...»

A karácsonyt már együtt ünnepelték *Saussure* Czézárral, a ki az angol követségnél november 13-ikán[15] felmondta a szolgálatot, és hazakészült Francziaországba; előbb azonban búcsút akart venni rodostói barátaitól. Ezek nagyon szívesen fogadták s rábeszélték, hogy maradjon náluk s mint udvari nemes, álljon a fejedelem szolgálatába. A fejedelem már ösmerte s megszerette a művelt, fiatal[16] svájczit. Egyik titkára olvasásra odaadta neki a magyarországi fölkelések történetének és emlékiratainak kéziratát,[17] a mely olyan hatást tett reá, hogy azonnal lemondott útitervéről s a fejedelem szolgálatába állt.

12 Bonneval, Nouveaux mémoires, 261—8. Ligne hg., Mémoire sur Bonneval, 168. Vandal, Une ambassade, 202—7.

13 Vandal, 207—9.

14 1733 deczember 4., 138. l.

15 Saussure, 199.

16 Saussure, 1705 június 12-én Lausanneban született, s húsz esztendős korában hagyta oda szülőföldjét. Saussure, 28.

17 Saussure, 200—201.

Csupán annyi időt kért, hogy Pérában (Konstantinápolyban) rendezhesse ügyeit s megígérte, hogy a lehető leggyorsabban visszatér.

Lelkesedve olvassa a kéziratot, a melyből bőséges és szellemes jegyzeteket tett. Január 29-ikén még Pérában lakott,[18] márczius 13-ikán már Rodostóban;[19] s egy ösmerőse számára ezen a két helyen ösmertette a kéziratot, egy nemzet szabadságharczának történetét, a mely elragadta. Hát még azok a magyarázatok, a mikkel a fejedelem kísérte s az 1711-ben megszakadt kéziratot élőszóval egészítette ki!

A fejedelmet azonban a politika az irodalomnál is jobban érdekelte. A francziák és a szárdok Olaszországban a császár ellen már októberben megkezdték a háborút. Az oroszok megválasztatták lengyel királynak *III. Ágost*ot; Szaniszló tehát, ki Danczkán töltötte a telet, a bujdosók szerint valóban elvesztheti Lengyelországot, de remélték, hogy a császárnak viszont Olaszországból kell kiköltöznie. «Hát nekünk vagyon-e most ideje, hogy várjunk valamit? — tűnődött *Mikes*.[20] — A szegény urunk, a mit a pennájával tehet, el nem múlatja. Eleget is ír mindenfelé. Mert mi olyanok vagyunk, mint az evangéliumbeli beteg, a ki harmincz esztendeig volt a tó mellett, várván, hogy valaki belevesse, a midőn az angyal felzavarta. Mi is ezt várjuk, hogy valaki valamely zűrzavart csináljon; mert mi magunkkal jótehetetlenek vagyunk. Az Isten elhozza még a mi óránkat is: ha most nem, másszor.» »Mindezekből nekünk mi hasznunk lesz? — kérdezte az újabb háborús hírekre.[21] — Talán csak semmi. Még a mi óránk nem jött el; — addig csak baráttánczot kell járni.» Hiszen kormányától *Villeneuve* is csak annak kijelentésére nyert fölhatalmazást,[22] hogy «a király nem feledkezik meg a nagyúr érdekeiről, mikor Európa nyugalmának megőrzéséről lesz szó.»

[18] U. o. 227.
[19] U. o. 258.
[20] 1734 február 15., 139. l.
[21] Mikes, Törökországi Levelei, márcz. 15., 140 l.
[22] Január 23. Vandal, 215, 224.

A fejedelem, hogy jobban lásson ebben a dologban, februárius 28-ikán újból rendelkezett, hogy *Bohn* Párisba utazzék. A franczia követ útlevelet szerzett Bohnnak, az osztrák pedig márczius 5-ikén kezébe adta alezredesi kinevezését 100 zechino útiköltséggel együtt. Thalmann annak megtudását bízta rá, hajlandó-e a franczia udvar segítni Rákóczit, ha ez be akarna törni Magyarországba; teljesíti-e azt a kívánságát, hogy e végből Franczia-ország 30—40.000 francziát küldjön melléje Istriába? Mert Rákóczi kellő biztosíték nélkül tudni sem akar a betörésről.[23] A fejedelem ezer tallér jutalommal kecsegtette őt s Bourbon és Du Maine herczegek s Toulouse gróf pártfogásába ajánlta. Bonneval, a franczia miniszteriek való bemutatás végett, rábízta a portához beadott emlékirata másolatát, melyben kifejti, hogy európai, de különösen angol érdekből kell Törökország területét biztosítani s Oroszország növekedését gátolni.[24] Bohn azonban *Neplief* orosz követnek is megígérte, hogy titkos jegyekkel tudósításokat küld Golovkin hágai orosz követnek s a franczia követtől szintén vitt magával leveleket Párisba, hova márczius 20-ikán indúlt el s ott a seine-útczai Hôtel d'Espagneba szállt.[25] Thalmann hamarosan nem talált más kémet helyette Rodostóba, pedig kettővel is alkudozott.[26]

Lengyelország koronájának sorsa csakhamar eldőlt. Az oroszok és a szászok körúlvették Szaniszló király menedékét, Danczkát, melynek megmaradásában a rodostóiak sehogysem bíztak.[27] De az ő készülődéseikről is aggasztó hírek terjedtek el Bécsben. Báró *Apor* Péter szerint[28] Moldvában magyarok gyülekeznek, a kik okvetetlenül be akarnak törni Erdélybe. Bukarest környékén egy *Gyulay* nevű magyar szedi a hadakat; mikor támad velök, nem bizonyos, de sokáig nem késlekedik. Moldvából új sereg közeledik a határok felé s a vajda vigyázatra intette a lakoso-

23 Kont, Les dernières années de Fr. Rákóczi. Revue de Hongrie, 1910. v. 40—42. Thaly, Rákóczi-emlékek, 63.

24 Vandal, 217.

25 Kont, 40. Thaly, id. h. 63—64.

26 Április 9. Thaly, u. o. 64.

27 Mikes, június 16., 142.

28 1734 május 17. Hurmuzaki, VI. 514.

kat. Ha csak tatárok volnának, nem félnének tőle és szembe szállanának velök; de mivel magyarok, a kikhez *Nagy* János Francziaországból éppen most érkezett meg parancsolatokkal, a csekély számú császári hadakkal a székely határokat nem igen lehet megvédelmezni. Apor nem bízott a maga századában és Altorja alól Brassó felé akart visszahúzódni; azonban attól félt, hogy ebben az esetben a nép mozgolódni kezd, mert máris azt híresztelik, hogy a francziák megverték a császáriakat. Pár nap múlva[29] az udvari haditanács arról értesült, hogy néhány ezer tatár Choczimnál áll; föltette ugyan, hogy csak a török határok biztosítására vannak ott,[30] de aggasztónak találta, hogy egyes rosszérzelmű magyarok, mint *Gyulay* és *Nagy* János, Oláhországban és Moldvában hadakat szednek s így a legfelsőbb császári szolgálat kárával igen könnyen nyugtalanságot, károkat okozhatnak. Meghagyta tehát gróf *Wallis* hadparancsnoknak,[31] barátságosan figyelmeztesse a két vajdát, hogy a jó szomszédságot zavartatni ne engedjék, mert mindez a pozserováczi békével ellenkezik. Ha azonban a tatárok és a hűtlen magyarok betörnének, *Wallis* az ottlévő hadakkal verje őket vissza, mert több csapatot nem küldhetnek az erdélyi határok fedezésére.

Egyes oláhországi martalóczok már azelőtt be-becsaptak az Olton túl lévő császári Kis-Oláhországba (a hajdani Szörényi bánságba), minek következtében *Ghica* Demeter oláh vajdát *Thalmann* intézkedésre kérte,[32] mert különben a császári és az erdélyi kormány a portán panaszt emel ellene. A vajda azzal mentegetőzött,[33] hogy a határsértések kölcsönösek s ha ő a császári sereg szökevényeit csakugyan pártolná, már egy-két ezredet állíthatott volna fel ilyen szökevényekből.

29 Május 22. U. o. 515.

30 Márczius 23-án gr. Wallis is ezzel nyugtatta meg a székelyeket. Szádeczky, Székely Oklevéltár, VII. 374—5.

31 Június 5. Hurmuzaki, v. 515. Chauvelin, 1734 november 13-án értesítette Villeneuve-öt (Revue de Hongrie, 1910., 45.), hogy »röviddel ezelőtt (Bohn szerint) ¿Rákóczi fejedelem Choczimba küldött néhány hozzá ragaszkodó tisztet, hogy onnan Magyarországba menjenek. Ezek közül az egyik Máriássy ezredes, a másik Gankó (Jankó: Nagy János ?) nevezetű«.

32 Hurmazaki, Documente, június 25. U. o. 516.

33 Július. U. o. 517.

A főkormányszék azonnal intézkedett a határok eltorlaszolásáról s a katonakötelezettek és a tisztségre alkalmas nemesek összeírásáról,[34] de már abban a reményben, hogy ellenséges támadástól nincs mit tartani. Mindamellett ezek az adatok is bizonyítják, hogy egy keletről jövő támadás a nép magatartása miatt is aggasztotta a császáriakat. A fejedelem azonban távol állott minden ilyen elhamarkodott vállalattól, és szövetségesek nélkül semmit sem akart kezdeni.

219. MIKES KELEMEN ARCZKÉPE.

Rodostóban július 27-ikén már tudták,[35] hogy Danczka 2-ikán megadta magát, de *Szaniszló* harmadmagával megmenekült. «Az való, hogy elhagyván Lengyelországot, a királyságot is elhagyta.» Vigasztalóbb hírek érkeztek Olaszországból. Ott «nem igen jól folytak a császár dolgai». «Már Milanóban sem kiáltanak berdót.» «Vendégeskednek, mert sok császármadarat öltek ott meg.» «Irtóztató nagy dolgok mennek végbe ezen a mi keserves lakóhelyünkön — írta Mikes.[36] — Mi csöndesen aluszunk, másutt meg erővel fektetik le arra a hosszú álomra az embereket.» A franczia *Saussure* nem értette a száműzött magyarnak búslakodását. Igen jól érezte magát Rodostóban, pedig a fejedelemnek udvari nemesein és tisztjein kívül nem volt más társasága. Maguk között szórakozva is elég kellemesen töltötték

34 Június 10—11. Szádeczky, Székely Oklevéltár, VII. 375—6.

35 Mikes, 143.

36 Július 27., 143. l.

idejöket. Gyakran jártak ki vadászni s a francziát a sok vad közől leginkább a reznek (otis tetrax, outarde campêtière) érdekelte, ez a fáczán nagyságú madár, melynek húsát igen finomnak találta. Túzokot is gyakran lőttek. Egy túzokot a fejedelem föl is nevelt s úgy magához szoktatta, hogy ha hítta, odajött hozzá s a kezéből evett. Szerette az egész udvar s ő is tudni látszott, hogy «a fejedelem az ő ura épp úgy, mint minekünk is».[37]

«A fejedelem környezeté»-ben nagy érdeklődést keltett egy-egy nyugatról érkezett levél, a mely híreket hozott az európai háborúról.[38] *Szaniszló* Königsbergbe, a porosz király védelme alá menekült s ügyét még éppen nem tartotta elveszettnek. *Bonneval* most állt hatalmának, befolyásának tetőpontján.[39] S a bujdosók tőle várták, hogy a portát beavatkozásra és az ő ügyük felkarolására ösztönzi. Még a holland és az angol követek is kedvében jártak s *Villeneuve* egyenes összeköttetésbe lépett vele; mert Bonnevalt többé nem hazaárúló franczián és nem hitehagyott kereszténynek, hanem muzulmánnak és befolyásos államférfiúnak tekintette.[40] Az új basa összeköttetésben állt valamennyi odamenekült bujdosóval, száműzöttel; velök együtt hányta-vetette meg a portához intézett emlékiratait. Nem gondolta meg, hogy ezek közt akadhatnak, a kik titkait jó pénzért az osztrák vagy az orosz követségnek elárúlhatják. Augusztus végén a nagyvezír, Villeneuve és Bonneval már abban állapodtak meg, hogy a törökök a perzsa háborút még ebben az évben bevégzik, Szaniszló királyt magukhoz hívják s tavaszszal a nagyvezír és Bonneval őt az egész ázsiai hadsereg élén viszik vissza Lengyelországba.[41]

A magyar menekültek velök mentek volna. Hiszen *Ilosvay* János, *Máriássy* Ádám, *Krucsay* István, *Jávorka* Ádám, *Dudássy* Gábor s mások még mindig ottan éltek Jaroszlóban s másutt.[42]

37 Saussure, július 24. 259—260.
38 U. o. 259.
39 Vandal, 228—9.
40 Július 28. U. o. 230.
41 Augusztus 31. U. o. 233—4.
42 Jellemzi őket Thaly a Századokban, 1888. 313—8. és Magasházy László, Budapesti Hirlap, 1910., 19. sz.

Az egykori kuruczok mint gyalogok szolgáltak a lengyel hadseregben s könnyen összeköttetésbe léphettek az otthoni magyarokkal és szerbekkel, kiknek egy része amúgy is nyugtalankodott. Több magyar főúr és nemes megizente *Rákóczi*nak, hogy nem felejtették el: mindvégig hűségesen ragaszkodnak hozzá s várvavárják, mikor bizonyíthatják be ezt tettel és cselekedettel.[43] Szegedinácz *Péró* pécskei határőrvidéki kapitányt szállásmestere, *Matulay* Pál, az egykori kurucz, eleget figyelmeztette, hogy a nagy adók nemcsak a szerbeket, hanem a magyarokat is nyomják, a mi ellen tenni kellene valamit. A nép különben is *egyre várta az öreg Rákóczit* s tőle remélte szabadulását. Híre futott, hogy a nyáron szegénylegények jártak *Károlyi* Sándornál s megkérték, állna még egyszer az élökre. A tábornagy nem hallgatott rájok, mégis bíztak benne. Mikor egyszer — 1734 július 4-ikén — a békésmegyei Szentandráson keresztül utazott, csak sebes hajtással menekülhetett kezeik közől; s mikor az őszszel engedelmet kapott, hogy ezredét öt századdal növelje,[44] azt hitték, Rákóczinak szedi a hadat.[45] Hiszen minduntalan együtt látták *Halász* Péterrel, a volt kurucz ezredessel, a kiről valaha, 1708-ban, a fejedelem maga írta Károlyinak, hogy megérdemli előmozdítását. Ugyanakkor Péró *Sebestyén* János és *Szilasy* István szentandrási lakosok jelenlétében megesküdött, hogy mihelyt a magyarok felülnek és kuruczok lesznek, ráczaival melléjök áll s megvédi öket utolsó csepp vére hullatásáig. Mikor pedig arra figyelmeztették, hogy a nép Rákóczi ideje óta nem bizik a ráczokban, megígérte, hogy ő maga kezdi a támadást.

A két magyar mindjárt kurucz ezredesnek ösmerte el Pérót s rábízták a szervezést és a vezetést. Elhatározták Péróval együtt, hogy koldus ruhában *követet küldenek az öreg Rákóczi*hoz; értesítik, hogy a magyarok és a ráczok közös erővel kel-

43 Saussure, 281.

44 Károlyi önéletirása, II. 143.

45 Kanczelláriai levéltár ad Nr. 59. Orig. Ref. Márki, Péró lázadása, 15—16. Károlyi 1734 január 8-án kapott engedelmet, hogy magyar lovasezredet állítson fel s azt május 29-én már a királyi párnak is bemutatta. Károlyi önéletirása, II. 107., 123.

nek föl s behíjják, hogy fejök és fejedelmök legyen.[46] Szeptember végén *Villeneuve* megizente a fejedelemnek, hogy fia, *József* munkácsi herczeg, Bécsből megszökött és Velenczébe érkezett.[47] A herczeg azonnal megírta apjának, hogy mihelyt teheti, meglátogatja, előbb azonban Rómába s onnan *Don Carlos* nápolyi király udvarába megy, hogy Károly császártól nyert birtokaira új adományt nyerjen tőle.[48] «Az apja pedig igen várja, — írta *Mikes*,[49] a ki úgy találta, hogy elsőben mégis ide kellett volna jönnie; — de csak nehezebb az atyai és anyai szeretet a fiúi szeretetnél.» Rodostóban úgy is nagy volt az öröm, hogy *már egy Rákóczi sincs a császár keze alatt.* Igaz, hogy hárman háromfelé voltak: *Ferencz Rodostóban, József Velenczében, György Párisban.* De a fejedelem azon volt, hogy mostan már maga köré gyűjtse és nagy feladataikra előkészítse fiait.

Versaillesből is jó hírek érkeztek. Leveleiben Bohn eldicsekedett, hogy átadta a *Bourbon herczeg, Du Maine herczeg és Toulouse gróf* részére küldött leveleket s Rákóczi és a török nagykövet kedvéért őt nemcsak a vérbeli herczegek fogadták, hanem Jean *Maurepas* gróf és Louis *Chauvelin* miniszterek is[50] gyakran tanácskoztak vele a keleti ügyekről s a franczia-német háború eshetőségeiről, miről Bohn a fejedelmet *is* értesítette.

Szeptemberben azonban a *nagyvezír* tudatta Rákóczival, hogy *Villeneuve* franczia követtel nem bír tisztába jönni. Egy esztendő óta folytonosan sopánkodik, hogy az oroszok Lengyelországban terjeszkednek. A nagyvezír megjegyezte, hogy a porta kész szövetkezni kiverésökre a franczia udvarral, csak teljes hatalma legyen Villeneuve-nek az alkudozásokra; a követ egy idő mulva azt állította, hogy kapott is ilyen felhatalmazást, de titkos írással s ezt nem akarta megmutatni. «Ki látta, hogy így intézzék az ügyeket?»[51]

46 Márki, Péró, 16.
47 Október 12. Mikes, 144. Saussure, 268., 338.
48 Saussure, 339.
49 Mikes, 144.
50 Saussure, 271.
51 Rákóczi Le Bonhoz 1735 január 20. Kontnál, Revue de Hongrie, 1910., 190.

N°. I. HALLAS PETER, Collonel d'un Corps de Nobleſſe Hongroiſe, au ſervice de la Reine de Hongrie, &c. &c. &c.

HALLAS PETER, Collonel van een Corps Hongariſche Edellieden, in dienſt van Haere Majeſteyt de Koninginne van Hongaryen, &c. &c. &c.

220. HALÁSZ PETER.

A fejedelem becsületesnek, de korlátoltnak tartotta Villeneuve-t, a kinek nincsenek diplomácziai értesülései s beéri az ujságokkal, vagy azokkal a hírekkel, a miket más követektől hall.[52] Nem remélte, hogy egy bíbornok, Fleury, XV. Lajosnak a kereszténység ellenségével, a törökkel való szövetkezést ajánlhassa;[53] nem is támogatta tehát Bonnevalnak és Rákóczinak erre való törekvéseit s már jóformán szóba sem állt velök. A nagyvezír levele következtében azonban a fejedelem *Pápayt* október 12-ikén beküldte a portára,[54] mely most már hajlandóbb lehetett a háborúra, mert a császár a két Sziczilia elvesztésével fizette meg, hogy Szaniszlót megfosztotta a lengyel koronától. Deczember 2-ikán *Saussuret* is beküldte a fővárosba némely ügyének megsürgetése végett, s magával vitte *Gresset* atyát, a levantei jezsuita misszió főnökét, ki két hétig a fejedelem vendége volt.[55] Útközben összeütköztek egy másik hajóval, a mely elmerült. A károsult török gazda a megérkezés után azonnal pörbe fogta a görög kormányost, a kit csak a fejedelem közbenjárása mentett meg a nagyobb büntetéstől. *Kinnoul* angol nagykövet Saussuret azonnal magához hívatta, igen jól fogadta s deczember 16-ikán *Villeneuve* franczia és *Calkoen* hollandi nagykövetek jelenlétében is szívességekkel halmozta el. Ez a figyelem nem elbocsátott titkárának, hanem *Rákóczi* küldöttének szólt s bosszanthatta a császári nagykövetet.

A franczia, holland és kölni lapok, melyeket Rákóczi elég rendesen kapott, akkor már telekürtölték Európát a szultán háborús készülődéseivel. A franczia nagykövet valóban mindent elkövetett Rákóczival és Bonnevallal együtt, hogy háborúba keverje az oroszokkal és az osztrákokkal. *Ali* basa nagyvezír előtt bizonyítgatták, hogy az oroszok megszegték a pruthi békét, mert sereget küldtek Lengyelországba, s meggátolták a békében biztosított szabad királyválasztást. A császárt viszont

52 U. o. 189—190.
53 Vandal, Une ambassade, 213.
54 Mikes, 144.
55 Saussure, deczember 15-én, 260—264. l., nagyon érdekesen írja le viszontagságos útjokat.

azzal vádolták, hogy csak az alkalmat lesi, mikor szegje meg a pozserováczi békét, s bizonyára azonnal támad is, mihelyt a francziákkal most végezhet. Jobb volna tehát, ha a porta már most fölhasználná elfoglaltságát s visszaszerezné Belgrádot, Temesvárt az elvesztett területekkel együtt. *Le Bon*[56] meg nyugtatni törekedett Chauvelin külügyminisztert, hogy Rákóczi mióta Törökországban él, *sohasem akarta török fegyverrel fölszabadítani Magyarországot* s a portánál sohasem gátolta

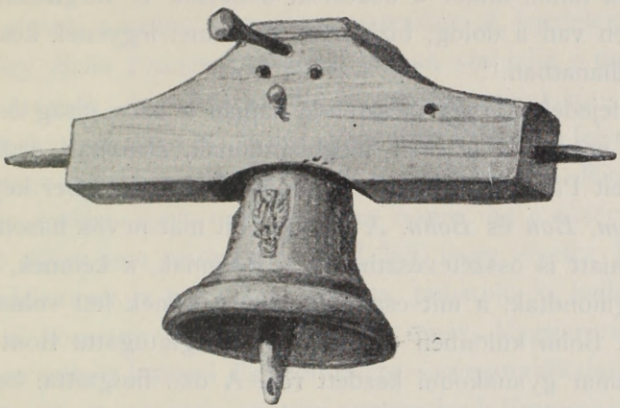

221. A RODOSTÓI TEMPLOM KIS HARANGJA.

Francziaország terveit. Csak szítni akarja a féltékenységet a törökök és az oroszok közt. A háborúnál jobban szeretné, ha a porta figyelőhadtestet küldene a határokra s ekként sakkban tartván az oroszokat, megakadályozná őket, hogy a császárt Magyarország védelmében segítsék. Azonban, közhit szerint,[57] *Ali*t a császár, a czárné ajándékokkal, az angolok és a hollandok pedig erősségekkel (argumentumokkal) akarták semlegességre bírni. Ali basa, az akkori török birodalom legnagyobb politikusa, mint finom diplomata, fogékonynak mutatkozott minden iránt, nagyon kedves és udvarias volt mindenkivel szemben, biztatásokban, ígéretekben nem fukarkodott, de valamennyit

56 Levele 1734 október 28. Kontnál, Revue de Hongrie, 1910, 188.
57 Péra, deczember 17. Saussure, 260–7.

függőben tartotta. Olyanformán, mint Péró otthon a magyarokat.

Mialatt a fejedelem karácsonykor Rodostóban csöndesen végezte szokott ájtatosságait, a sarkadi hajdúk, kik mindvégig harczoltak érte, *Szűcs* István, *Domján* Miklós, *Tokay* György, *Kovács* János, *Szőcs* András tamáskodva hallgatták a szentandrásiak biztatását, hogy már most *Péró* rácz kapitány lesz a *Rákóczi vezére,* ő kezdi újból a *kurucz világot.* Csak akkor kezdtek hinni, mikor a békésiek, doboziak is megizenték, hogy rendben van a dolog, bízhatnak Péróban: legyenek készen minden pillanatban.[58]

A fejedelem 1735 újesztendő napján a bécsi újság deczember elsejei számából értesült megbízottjának, *Bohn*nak árulásáról.[59] Érdekeit Párisban a múlt esztendőben három ember képviselte: *Faberon, Bon* és *Bohn.* A két utóbbit már nevök hasonló hangzása miatt is összetéveszthették s Bohnnak, a kémnek, olyasmit is megmondtak, a mit csak Bonnak, a hűnek lett volna szabad tudnia. Bohn különben öt-hat ízben meglátogatta Bont is, a ki csakhamar gyanakodni kezdett reá. A dán fitogtatta, hogy csak a st.-germaini apátság könyvtára iránt érdeklődik; de *Fleury*nél s más miniszteréknél tett látogatásai után rendesen nagyobb levélcsomagokat küldött Hága, mint Rodostó felé, hová különösen az elégedetlen *Zay* Zsigmondnak, *Gresset* atyának, s *Bechon* titkárnak irogatott.[60] Bon figyelmeztetésére *Chauvelin* külügyminiszter a postán szemmel tartotta levelezését, minek hírére *Bohn* október 28-ikán *Waldegrave* lord angol követ palotájába, onnan pedig 31-ikén *Heyen* holland követségi intendánshoz menekült a Bourbon-utczába. November 2-ikán René *Hérault*

58 Márki, Péró lázadása, 17.

59 Rákóczi levele 1735 január 20. Kont a Revue de Hongrieban, 1910. 191. Amikor tehát Villeneuve aláiratlan levélben intette, hogy ezt titokban tartsa, válaszában jogosan gunyolódhatott, hogy túlságosan aligha rejtegethetnek olyan dolgot, amelyről egy német ujság már nyiltan, s a név említése nélkül a hollandi lapok, különösen a Mercurius, már novemberben irtak. U. o. 197.

60 Kont, Revue de Hongrie, 1910. 45—46. (Chauvelin levele Villeneuvehöz. 1734 november 13.)

rendőrfőnök elfogatta, s november 6-ikán a Bastillenak abba a szobájába csukatta, a honnan a savoyai herczeggel s a spanyol királylyal hazája ellen összeesküvő *Biron* tábornagy 1602 július 31-én a vérpadra lépett. Különben jól bántak vele, félig-meddig hadi fogolynak tekintették, de három ízben alaposan kihallgatták.[61]

Rákóczi — a fogoly szerint — főképpen csak a lengyelországi ügyekkel s azzal törődik, hogyan térhetne vissza Magyarországba. Erre vonatkozó terveibe Bonnevalt is beavatta, összeköttetésök azonban lassankint megszűnt. A fejedelem nem tudta, hogy *Bohn* Francziaországnál jobban szolgálja a császárt és Anna czárnőt; de — bár mindig jó volt vele szemben, — titkosabb dolgokat sohasem bízott reá. Most sem annyira a fejedelem, mint a maga érdekében jött Francziaországba, de a fejedelem 600 tallér évdíjat ígért neki arra az esetre, ha a tűzérségnél megfelelő állást nem találna. Párisból hét vagy nyolcz levelet írt a fejedelemnek, a ki csak arra kérte, puhatolja ki, hajlandó-e a franczia kormány Istriába s onnan ővele Magyarországba 30—40.000 embert küldeni. Egyébiránt 10—12 esztendő alatt meggyőződött róla, hogy Rákóczi nem nagyon bízik Francziaországban. Többet vár Angliától; mert Francziaország nem váltotta be ígéreteit, *Fleury* bíbornok pedig nem tartozik személyes barátai közé. Ha a háború kitörne, Rákóczi a francziák mellé állana, azután azonban inkább Angliától remélné erdélyi trónja visszaszerzését. Egy angol-franczia háború esetében Rákóczi nem nyilatkoznék Francziaország ellen, mert segítséget csak ettől vagy a portától várhat; azt pedig tudja, hogy a béke megkötése után Anglia mindenesetre kedvezne neki az erdélyi protestánsok miatt, a kiknek megígérte, hogy mindig őrködik jogaik és kiváltságaik felett, a miket a császár folytonosan boly-

[61] A Bastille, a rendőrfőnökség és a külügyminiszterium levéltáraiban levő tanúvallatások, elfogatási parancsok s egyéb, ezekkel összefüggő iratok (Kontnál a Revue de Hongrieban, 1910. 40—46. és 183—203.) sok tekintetben helyreigazítják Saussurenek (171—3., 270—273. és 330—332.) ez ügyre vonatkozó későbbi följegyzéseit.

gat. Nem igaz, mintha Rákóczi megbízta volna, hogy *Thalmann* császári követtel alkudozzék. Thalmanntól hallotta, hogy a császár inkább félhet *Bonneval*tól, mint Rákóczitól, a ki — a mennyire tudja — a lengyel kérdésben inkább Szaniszló király felé hajlott. Egyszer a fejedelem állítólag megbízta, kérje meg a konstantinápolyi érseket, puhatolózzék Thalmann-nál, nem kapna-e egy herczegséget Sziléziában, vagy valahol Németországban, ha Magyarországban nem izgatna többé a császár ellen? Az érsek azt felelte, hogy ő minden katholikusnak atyja lévén, nem fordulhat egyenesen a követhez, de majd beszél ennek a gyóntatójával. Másnap megizente, hogy, jobban megfontolva a dolgot, a

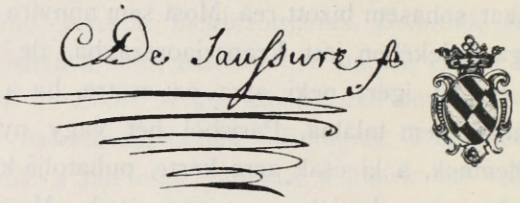

222. DE SAUSSURE NÉVALÁIRÁSA ÉS CZIMERE.

gyóntatónak sem szól, mert ez annyi volna, mintha magának Thalmann-nak szólna, ő pedig nem akar beleavatkozni ebbe az ügybe; mire Rákóczi megírta, hogy hagyja abba az egészet, mert fölösleges a falra borsót hányni.[62]

A fejedelmet *Bohn* árulásánál is jobban sértették *Chauvelin* gyanusításai, melyek ellenkeztek őszinteségével, egész gondolkodásával, magával a józan észszel is. Józan észszel gátolhatta volna-e ő a portát abban, hogy háborút indítson az oroszok ellen, kik a német-franczia háború esetében 30.000 emberrel ajánlkoztak Magyarország védelmére? Ezt sem teljesíthették volna, ha a török viszont őket támadja meg. S ha a fejedelem semmit sem akarna is tenni, óhajthatja-e, hogy hazája, háza és gyermekei érdekeinek ellenére a szász választó, a császár teremtménye, meg-

[62] Kontnál, Revue de Hongrie, 1910., 186.

erősödjék Lengyelország trónján? 1735 január 20-ikán megbízta *Bont*,[63] nyugtassa meg a minisztert, hogy Francziaország javát éppen úgy szívén viseli, mint a magáét. Egyébiránt különösnek tartotta, hogy néha azt hiszik, semmi hasznát sem vehetik, máskor pedig elég erősnek vélik, hogy a franczia király tervei ellen dolgozzék. *Bohn*nak a párisi útra sem adott semmiféle politikai megbízatást; nem is bízhatott olyan emberben, ki nyolcz esztendeig kifogástalanúl szolgálta ugyan, de többször kérte elbocsáttatását, a mivel jelét adta, hogy nem ragaszkodik hozzá igazán. Eltávozása után is csak közömbös leveleket írt hozzá; meg akarta ugyan bízni, hogy *Szaniszló* királyhoz menjen, de elfogták, mielőtt levelét megkaphatta volna. Az isteni gondviselés tehát úgy hozta magával, hogy ez az ember ne ártson neki annyit, a mennyit árthatott volna. Hiszen *Bonneval* tervéről, a horvátországi támadásról is beszélt vele, s Bohn Grosboisban a főpecsétőrrel s másokkal titkosan értekezett is ebben az ügyben. A fejedelem megbízta Bont, hogy Szaniszló király ügyében *Quesnel*hez, tőkéi kezelőjéhez,[64] Bohn czímére küldött levelét visszatartsa. Mivel a franczia király többé nem akar élni buzgó szolgálataival, jogosan támogathatná a porta politikáját. Ezt bizonyos fokig meg is teszi, mert a török kormány, melynek jóvoltából él, a legnagyobb bizalommal viseltetik iránta.[65]

Bohnhoz, a Bastille foglyához, Chauvelin engedelmével, maga is intézett hat kérdést, a mikre a fogoly április 23-ikán reggel (tehát a fejedelem halála után 15 nappal) felelt *Hérault* rendőrfőnöknek. A fejedelemasszonynyal Bohn Varsóban 1717-ben ösmerkedett meg; gyakran ebédelt nála, vagy Bohn egyik rokonánál. Két esztendeig tartó moszkvai útja után is találkozott vele s így a fejedelem előtt néhányszor hivatkozhatott ösmeretségére. A fejedelemasszony társaságából senki sem küldte őt Rodostóba, hogy Rákóczi közelébe férkőzzék. Határozottan emlékezik, hogy

63 Revue de Hongrie, 1910. 188–9.
64 Quesnel deczember 24-én jelentette Rákóczi Józsefnek Bohn elfogatását.
65 U. o. 190–1.

senkinek sem másolta le azt a titkos írásmódot, a melyet maga a fejedelem talált ki. A bécsi *Heffenstock*kal azonban valóban közölte Rákóczi szándékát, hogy 25—30.000 francziával Isztria partjairól Magyarországba törjön. Újabb leveleit Rákóczi felelet nélkül hagyta s *Heffenstock* sem válaszolt, mert a bécsi udvar nem tulajdonított fontosságot a dolognak. Rákóczi 1727-ben neki mondta tollba az angol és a holland ügyben adott utasításokat, de ezekből most már semmire sem emlékezett. Akkor azt sem tudta, hogy azok *Vigouroux* számára készültek s el sem árúlta, mert akkor még nem állt összeköttetésben a császáriakkal.[66] A fejedelem házában senkivel sem állott bizalmas lábon, a titkok fölfedezésében senki sem segítette. Nem tudja, de nem is hiszi, hogy a fejedelem udvarában és szolgálatában állók közül valaki levelezett volna a bécsi udvarral. Rodostóból elutazta után csak a fejedelem, *Bechon* és *Máriássy* ezredes írtak neki Konstantinápolyba. A kis *Hérmite* Antal apród és húga szintén nem tudtak a németekkel való cselszövéseiről.[67]

Bohn 1735 november 6-tól 1738 augusztus 29-ig maradt a Bastille foglya.[68] Árúlása, Fleury és Villeneuve ridegsége, valamint Chauvelin elhidegülése következtében a fejedelem nem remélte többé, hogy a francziák segítsék tervezett magyarországi támadását. Különösen fájt neki *Chauvelin*nek az a vádja, mely szerint a portán ő akadályozta meg a francziák tervét, hogy a törökök háborút izenjenek az oroszoknak. Ezt rágalomnak nyilvánította s később Chauvelin is inkább *Bonneval*t hibáztatta.[69] Rákóczi a franczia kormánytól több bizalmat kért maga iránt. *Villeneuve* nem kutatta, jobban bízik-e a londoni udvarban, mint a párisiban, de természetesnek találta, hogy odafordúl, a honnan többet remélhet.[70] A fejedelem azonban mindvégig hiában

66 Ez nem igaz, mert Dirling 1727 márczius 12-i jegyzéke szerint (Thaly, Saussure, 53.) már a császár zsoldjában állt.

67 Kont a Revue de Hongrie-ben, 1910. 192—3.

68 Az erre vonatkozó iratokat közli Kont u. o. 201—3.

69 U. o. 197.

70 1735 márczius 15. Revue de Hongrie, 1910., 198.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

kérte őt, hogy igaz képet adjon Francziaország iránt való buzgóságáról s eloszlassa azt a rossz benyomást, a melyet Versaillesben az ellene legutóbb emelt vádak keltettek.[71] Februáriusban a franczia kormány előtt részletesen kifejtette nézeteit az osztrák és orosz háborúról s *Villeneuve* helyett harcziasabb követet kért küldeni Konstantinápolyba.[72]

Pápay működésével sem lehetett megelégedve. A porta ugyan nem tagadta meg határozottan, hogy visszamehessen Francziaországba; de hozzátette, hogy ezt mostan még nem javallja, mert nincs itt az ideje. Nem tudták bizonyosan, ki gátolta meg, de bíztak benne, hogy Isten még ezt a csalódást is javukra fordíthatja. «Ezt most lelki szemmel nézzük, — mondta *Mikes*[73] — de még jövendőben testi szemmel is meg fogják látni; mert ugyanis hát ha a békességet oly hamar meg akarjuk csinálni, mint a mely hamar elkezdték a hadakozást, akkor ott (Francziaországban) mit csinálnánk? Visszafogadnának-e a fészkünkbe, vagy sem?» *Savoyai Jenő* herczeg, a ki a mult esztendőben harminczkettedik és ez életben utolsó hadjáratát a háromszoros erővel szemben sikertelenül fejezte be, azt javasolta a császárnak, hogy mentől előbb békét kössön. A magára hagyott Ausztria sem mérkőzhetik meg a francziák, spanyolok, szárdok hadaival; Törökország támadását pedig csak az egyetlen egy nagyvezír ellenzi, mert Villeneuve és Bonneval a többi minisztert már megnyerte a háborúnak.[74] De a békekötésnél Franczia- vagy Spanyolország törődnének-e a magyar bujdosókkal? Annyi csalódás után ezek a földi hatalmak közől már csak a törökben bíztak. «Ide az Isten olyan nép közé hozott, — vígasztalódott Mikes[75] — a ki a másokkal való jótéteményt követi és az ő kezök által bőségesen táplál minket, a kiért hálaadással kell lenni a kézhez is.»

71 Márczius 24. U. o.

72 Kont (U. o. 190.) megigérte az emlékirat közlését.

73 1735. január 16., 146. l.

74 Arneth, Prinz Eugen, III. 448.

75 Január, 16., 146. l.

XVIII.

A FEJEDELEM HALÁLA.

— 1735 április 8. —

A BUJDOSÓK helyzete annyiban javult, hogy janicsáraga (a janicsárok főparancsnoka) *Abdullah* lett, a ki sok esztendeig volt Rodostóban csorbádsi (janicsárezredes). Ez is mutatja, hogy a porta a bujdosó fejedelem díszőrségének parancsnokságát nagyon előkelő állásnak tartotta. Az új parancsnok a fejedelemre hálával, tisztelettel gondolt, a minek új méltóságában azonnal jelét adta: 1735 márczius 11-ikén szép paripával ajándékozta meg. Rákóczi azonban többé nem ült lóra. Napról-napra fogyott ereje és jókedve, mely a bujdosóknak igazán éltető s melegítő napsugara volt.

Márczius elején gyönyörű, tavaszias idők jártak; a május maga sem lehetett szebb. De már az udvariak is észrevették, hogy urukat valami titkos bánat emészti és hogy jókedvét csak erőlteti. A jól megtermett, sőt kövérségre hajló ember teste, arcza észrevehetően soványodni kezdett. Bágyadtságát, szomorúságát, levertségét titkolta. Vidámságot mutatott, mint azelőtt. Tréfálkozott és csalódását, bánatát, baját senkivel sem közölte; de a szomszéd szobában háló belső szolgája észre vette, hogy valami nagy gond gyötörheti. Éjjelenkint nyugtalanúl és keveset aludt és gyakorta mélyen sóhajtott, a mit odáig sohasem tett. Hívei találgatták, belső baj, szomorúság vagy mind a kettő okozza-e mindezt; de bizony nem csodálták, hogy a meggyujtott gyertya fogyni kezd. Csak igen erős természetében bíztak. A ki másokon már régen nem uralkodhatott, önmagán mindenkor uralkodott. Mostan is a szabadban töltötte ideje egy részét s maga is segített munkásainak a kerti munkákban s egy kertiház építésében. Időközben szívesen társalkodott vendégével, a jezsuiták szuperiorával, «a ki is olyan papi ember, hogy az időt nem vesztik el

vele». Mindez kissé szórakoztatta. «De a mi állapotunk olyan, — búslakodott *Mikes*[1] — hogy csak kell valami vigasztalást keresnünk. Noha nem kellene, ha jó keresztény volnék, mert mindent az Isten akaratjára kell hagyni. De mikor erősen szeretünk valakit, akkor a *látható* elfelejteti velünk a *láthatatlant.*»

223. I. MAHMUD SZULTÁN.

Márczius 23-ikán a bujdosók aggódva vették észre, hogy a fejedelem bágyadt, nem eszik úgy mint rendesen és természetes arczszíne sincs meg, halvány. Mivel azonban nem panaszkodott, remélték, hogy változása majd csak elmúlik.[2] Estefelé azonban nem titkolhatta többé, hogy beteg. A mikor nyolcz órakor vetkezni kezdett, a jelenlevő *Mikes*től megkérdezte, nem fázik-e?

[1] Márczius 12., 147.

[2] Saussure, 268., 272.

Hű kamarása azt felelte, hogy az idő elég meleg: ő nem fázik. «De én nagyon fázom», válaszolta a fejedelem, mert akkor már a hideg borzongatta. Mikes abban a hitben, hogy ez csak a tavasz kezdetével járó változás, megvárta, míg a fejedelem lefekszik s azután hazament szállására. Nemsokára azzal a hírrel jöttek hozzá, hogy a fejedelem hányt; ezt Mikes csak gyomorrontásnak tulajdonította s otthon maradt. Másnap azonban, 24-ikén reggel hat órakor, szokás szerint megjelenvén a fejedelemnél, megdöbbent, a mikor észrevette, hogy urának máskor piros arcza most egészen sárga, «valamintha sáfránynyal megkenték volna». Valószínű, hogy *sárgaságos tüdőgyúladásban* (Pneumonia biliosa) szenvedett.[3]

A fejedelemnek idáig, az időnkint föllépő köszvényt kivéve, csak múló testi bajai voltak. *A negyednapos hideg* serdülő ifjú korában, 1694-ben gyötörte ugyan,[4] de azután 1708-ig nem háborgatta;[5] *a harmadnapos hideg* azonban Rodostóban 1727—8-ban annyira elővette s úgy elgyöngítette, hogy akkor végrendeletet is csinált.[6] A *hurutot, főfájást, forróságot, náthát* számba sem vette,[7] egyszer-másszor különben is csak tábori életében bajoskodott velük. Szegeden a rossz víz miatt 1704-ben *typhus*-féléje volt s akkor életét is féltették.[8] Egyszer említik,[9] hogy a sok nyughatatlanság «alterátussá» tette. Mindezek ellen herbathea, fahéjvíz, érvágás, fürdőzés, vagy dr. Langnak valamely egyszerű orvossága rendesen segített. Még gyomrát is ritkán rontotta el s ebben a tekintetben annyira rendben volt,

3 Mikes, márczius 25., 148. l. A bonczolásnál a borbélyok nem csodálkoztak a fejedelem halálán, mert «gyomra és vére tele volt sárral; az egész teste tele volt sárral». (U. o. április 16., 149. l.) Győry Tibor, ki a Természettudományi Közlönyben (1906. 670—9.) a fejedelem és bujdosótársai betegségeiről és halálárúl írt, csupán a kórtörténeti adatokat közli egykorú följegyzésekből, melyekből azonban szerinte és más, általam megkérdezett jeles orvosok szerint, kétségtelen diagnózist megállapítani nem lehet. Purjesz Zsigmond a Pneumonia biliosát tartja legvalószínűbbnek.

4 Thaly, Rákóczi ifj. 227.

5 Rákóczi-tár, I. 163—4. Tört. Tár, 1882. 748—9.

6 Mikes, 102., 105.

7 Arch. R. II. 363—5. III. 88.

8 MHH. XXVII. 226. Simonyi, I. 453. Rákóczi eml. 99—100.

9 1709-ben. Beniczky Gáspár naplója Rákóczi-tár, I. 206.

hogy két hosszas tengeri útján a tengeri betegség is elkerülte. A tábori élet viszontagságai közt kapta meg a *köszvényt,* mely 1713 óta minden esztendőben egy-két heti pihenésre kárhoztatta, mert lábai felpüffedtek és bennök szaggató fájdalmakat érzett.[10] Hűlésből származhatott *nyakfájása* is, mely 1715-ben egyszer nagyon megkínozta, de a vadászatban nem gátolta.[11]

Szervezete általában véve egészséges volt s az utóbbi hét esztendőben *Mikes* semmi baját sem tapasztalta; annál jobban megrémítette őt és társait, hogy most egyszerre oly nagy változást vettek rajta észre. A fejedelem, ki sohasem hagyta el magát, most is erősebb akart lenni a betegségnél, a mely megtámadta. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (márczius 25-ikén) felöltözött, átment a kápolnába s a nagymisét meghallgatta.[12] Bizonyára elmondta azt az imádságot, a melyet áhításai könyvébe önmaga írt, a betegek számára:[13]

«Igazságos vagy, Uram, és igazságos a te ítéleted, hogy, az első ember bűne miatt kiszabott méltó büntetéshez képpest, noha irgalmad a bűnt eltörölte, igazságod szerint ezt a büntetést méred a bűnösnek testére. Engedd, hogy a ki értem szenvedtél, most én szenvedjek miattad; mert a mikor örömest vetem alá magamat rendeletednek, remélni merem, hogy érted szenvedek. Erősíts meg, Uram, hitemben, hogy higyjem és megértsem, mit érdemlek, mert akkor belátom, mily könnyűk szenvedéseim. Az emberek mennyi és hányféle kínnak teszik ki magukat a fejedelmekért s mennyit szenvednek miattuk! Ki vagyok én, hogy teremtő Istenemért és uramért elszenvedni vonakodjam olyanokat, a miket egyik ember a másikért eltűrni dicsőségnek tart? A hús érzékeinél fogva vétkeztem; mi volna igazságosabb annál, hogy a bűnösnek eszközei legyenek a büntetés eszközei s hogy a miből a gyönyör fakadt, a bánat is abból támadjon? Felajánlom neked, Uram, a fájdalmakat, a miket szenvedek, mert ezek is a te ajándékaid. Föl sem ajánlhatnám neked, ha nem te bocsá-

10 L. e könyv több helyét.
11 Rákóczi-tár, I. 368.
12 Mikes, 148.
13 Önéletrajz, akad. kiadás, 404—7.

tottad volna reám; de ha ezen ajándékodat nem tetézted volna a türelem ajándékával, nem volna méltó hozzád az én áldozatom. Fogadd el azért, Jézusom s add, hogy a te szenvedésedet valamennyire megközelítse az enyém. Engedd meg, hogy a mit szenvedek, szomorúságnak ne látszassék...»

S mialatt a fejedelem Istenhez fordult, hívei is kérték az Istent, hogy «*tartsa meg ezt a nagy embert, a kit az ellenségei is nagynak tartanak*».[14]

A templomból hazatérve, nagyon bágyadtnak érezte magát, de a legkisebb fájdalomról sem panaszkodott. *Ötvenkilenczedik születésnapján*, márczius 27-ikén, hívei a szokottnál is melegebben, de szorongó szívvel kívántak neki boldogságot, jobb egészséget. Kérve kérték, kímélje magát, mert még mostan is dolgozgatott, esztergályozott. Naponkint megjelent a templomban, s ebédjét hívei társaságában fogyasztotta el, pedig már többször fájlalta gyomrát és szíve fájását sem titkolhatta. Sohasem panaszkodott. Nagybőjt ideje lévén, még a bőjtölésről sem akart lemondani, a mire pedig nemcsak orvosa, de első káplánja (egyúttal tábori papja és gyóntatója, Radalovics) is hiában kérte. Orvosságot bevenni, ágyba feküdni, húst enni vonakodott, s így gyöngesége növekedett, ellenálló ereje fogyott. Április elsején a hideg erősen kilelte s úgy elbágyasztotta, hogy harmadnap, virágvasárnapján, már nem mehetett a kápolnába, hanem a szomszéd házból hallgatta a misét. A szentelt barkát, a melyet a pap odavitt neki, térden állva fogadta, de megjegyezte, hogy több ágat már aligha vehet el.[15]

Hétfőn, április 4-ikén, kissé jobban lett; másnap még a dohányzást is megkívánta. A házirendet mindenben megtartotta, s nem engedte meg, hogy ő miatta mások is elmúlaszszanak valamit. Alig állt a lábán, mégis egészséges ember módjára akart élni. A megszokott órában felöltözködött, ebédelt, lefeküdt. Szerdán, 6-ikán délután, már annyira erőt vett rajta a gyönge-

[14] Mikes, 148.

[15] Mikes, 149. Saussure, 268—9.

ség, hogy minduntalan elszunnyadt. Mikes néhányszor megkérdezte, hogy' van? «Jól vagyok, semmi fájdalmat sem érzek» — felelte ismételten.[16] A szokottnál most az egyszer korábban feküdt le s igen rosszúl aludt. Április 7-ikén reggel állapota rosszabbra fordulván, hívei többé nem titkolták előtte, hogy élete veszedelemben forog. Azonnal elhivatta a papot, és meggyónt.[17] «Oh üdvözítőm, lelkem orvosa, — fohászkodott[18] — milyen bonyolúlt a betegség, a melyben szenvedek! Milyen gyöngeség, a mit egészségnek neveznek! Milyen sötétség, a mit világosságnak vélnek! Milyen halandóság, a mit életnek hínak! Hozzád jövök tehát, hogy magamhoz vegyelek s kérjem, kívánjam, vágyódjam és törekedjem teljesíteni, a mit az Atyaisten akar, ki Téged az én megváltásomra küldött.» És igen nagy buzgósággal megáldozott.[19]

Egy kis idő mulva behívatta *Sibrik* Miklós udvarmestert, *Mikes* Kelemen kamarást, *Bechon* Lajos első titkárt s néhány udvari nemesét és tisztjét.[20] Tudatta velök, hogy 1732-ben végrendeletet írt; megmondta, hová tette, s előkerestette, fölolvastatta.[21] Kijelentette, hogy annak néhány tételét meg kell változtatnia, kivált elsőszülött fiára, *Józsefʼ* herczegre nézve, a ki akkor még Bécsben, a császáriak kezében volt s így nem intézkedhetett róla. Gondoskodni akart azokról is, pl. Saussureról, a kik azóta léptek a szolgálatába.

A gyónás és a végrendelet fölolvasása a fejedelmet annyira kimerítette, hogy a kívánt záradékot nem készíthette el azonnal, hívei jelenlétében. Pihenni akart s azzal a nyájas kérelemmel küldte el őket, hogy másnap reggel nyolcz órakor jöjjenek be, mert akkor teszi meg a változtatásokat.[22] Estefelé már nagyon

16 Mikes, 149.

17 Saussure, 269.

18 Egy ker. fejedelem áhításai, 530.

19 Mikes, 149.

20 Saussure szerint (269) 2—3 urat.

21 U. o. Mikes szerint (149. l.) a testamentumot csak április 9-én nyitották föl. A dolog úgy történhetett, hogy 7-én csupán néhány, tanúnak meghívott úr előtt olvasták fel, kik, mivel a záradék elkészítésére már nem maradt idő, azt 9-én hivatalosan újra felbontották és az összes bujdosók előtt felolvasták. — Ezen végrendelet tartalmát l. Márki, Rákóczi, III. 653—659. ll.

22 Saussure, 269.

elgyöngült. Ketten is fogták a karját, mikor székéből fölkelt; de maga ment be hálószobájába. Az ágyban még beszélgetett velök, de csak nagyon nehezen értették meg, mit akar.[23]

A szegény bujdosók odakinn rettenetes bizonytalanságban virrasztottak.[24] Éjféltájban, mikor már minden reményök eltűnt, mindnyájan odagyülekeztek ágya mellé. Oly kevesen voltak már: gróf *Csáky* Mihály tábornok, báró *Zay* Zsigmond, *Sibrik* Miklós, *Krucsay* István (?), *Pápay* János és Gáspár, *Mikes* Kelemen, *Ilosvay* János, *Jávorka* Ádám, *Kajdacsy* Ferencz, *Joó* János, *Kőszeghy* János (?), és az idegenek közül Jean Jacques *Charrières*, Louis *Bechon*, a két *Vigouroux* (?), Louis *Molitard*, Césare *Saussure*. Két óra tájban a pap, *Radalovics* János, szeliden megkérdezte, fölveszi-e az utolsó kenetet? A fejével bólintott, hogy igen. Maradhatott-e szem szárazon, mikor a lelkész megadta neki az utolsó vigasztalást és szép szavakban vigasztalta? Maga a fejedelem is könnyezett.[25]

Istennek ajánlotta nagy lelkét s pár percz mulva csöndesen elszunnyadt. Hívei lélekzetöket visszafojtva figyeltek reá; könybe lábadt szemekkel nézték jóságos arczát. *Reggel három órakor* észrevették, hogy szemei fölnyílnak, fölakadnak. Ebből tudták meg, hogy átment az örök valóságba. Mikes szerint úgy halt meg, mint egy gyermek; ágyban, párnák közt, nem a csatatéren, de mégis akként, a hogy bujdosása első esztendejében óhajtotta:[26] *hőshöz, törhetetlen lélekhez illően.*

Ez történt *1735 április 8-án*,[27] *nagypénteken*, a keresztény világnak amúgy is legszomorúbb napján. Az öreg kuruczok, a kik idáig uralkodtak magukon, most már hangosan zokogtak uruknak, vezérlőfejedelmöknek, Magyarország reménységének elmúlásán. Azóta is mennyi könyet fakasztott már az a gyönyörű levél, a magyar irodalomban ösmert legmeghatóbb gyász-

[23] Mikes, 149.

[24] Szépen rajzolja ezt a helyzetet Herczeg Ferencz «A bujdosók» czímű drámai költeményében, amelyet 1906-ban az ország minden nagyobb szinpadán előadtak.

[25] Mikes, 149. Saussure, 269.

[26] Önéletrajz, 246.

[27] Mikes, 149., Saussure, 328. Az utóbbi a 269. lapon csak vétségből írhatott 9-ét. A fejedelem sírkövén is április 8-a áll.

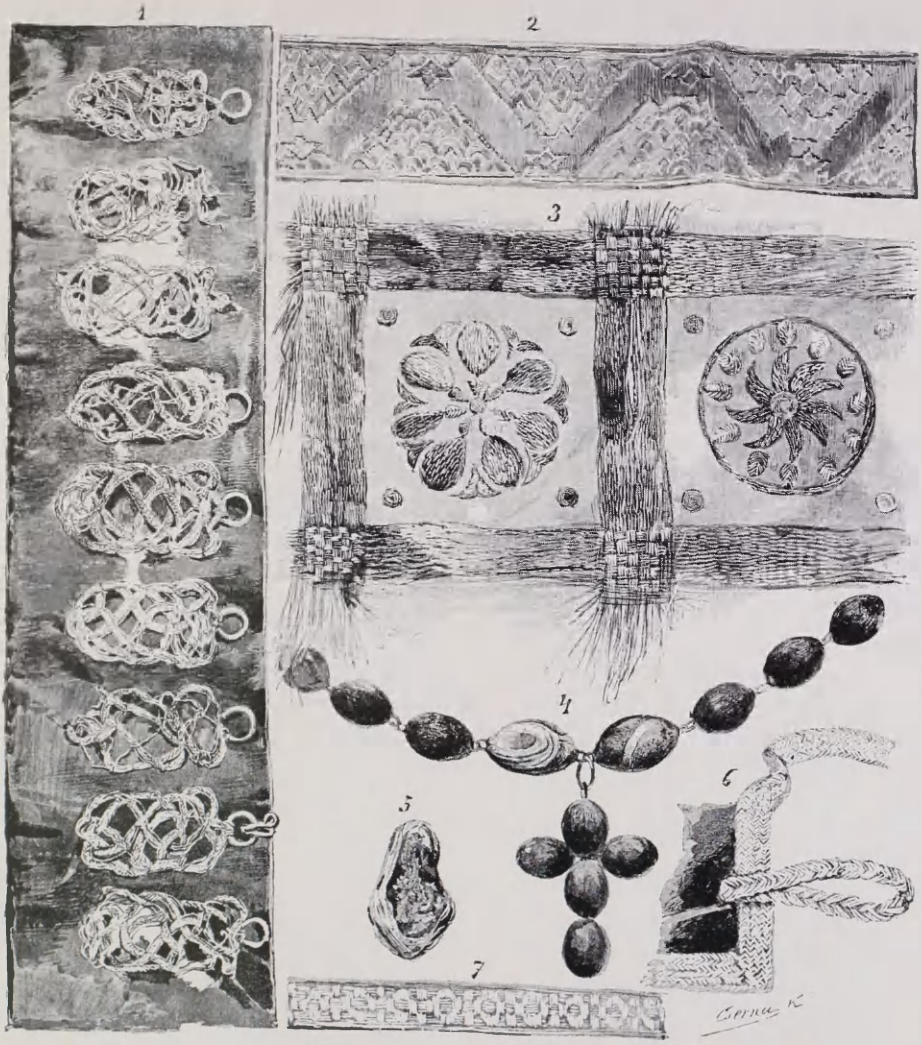

RÁKÓCZI SIRJÁBAN TALÁLT RUHA- ÉS ÉKSZERMARADVÁNYOK.

jelentés, a melyet *Mikes* írt, fájdalmuk első legkeservesebb óráiban. «A mitől tartottunk, — írta[28] — abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra tett bennünket és kivette ma közölünk *a mi édes urunkat és apánkat* három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, *mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálukat kell siratnunk.* Az Isten mára halasztotta halálát urunknak, azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, a ki ma meghalt érettünk. A micsoda életet élt és a micsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: Ma velem lészsz a paradicsomban!... Hullassuk bőséggel könyeinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őt az Isten annyi szenvedés után a mennyei lakodalomba vitte, a hol a gyönyörűségnek és az örömnek poharából itatja; hanem minmagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt mi-közöttünk, még csak a legalábbvalón is.»

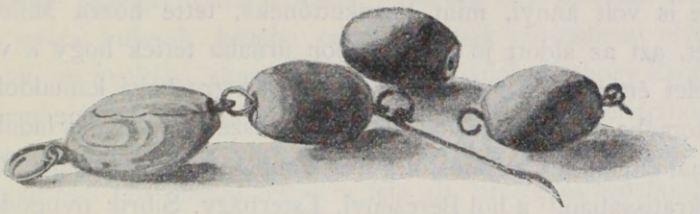

224. TÖREDÉK RÁKÓCZI OLVASÓJÁBÓL.
(A Kassai Múzeumban.)

«Olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül...» sóhajtoztak a rodostói magyarok, mikor nagyszombat napján, április 9-ikén összegyűltek, hogy nagy könyhullatások közt hallgassák végig megdicsőült fejedelmök végrendeletét.[29] Ennek eredeti példányával *Molitard* udvari nemest azonnal[30] Konstantinápolyba

[28] Mikes, 148.
[29] Mikes, április 16., 149. Saussure, 335.
[30] Saussure szerint, 334. l., «néhány órával a fejedelem halála után», de ez csak másnap, a végrendelet kihirdetése után történhetett.

küldték, hogy átadja azt s a még 1732-ben írt leveleket[31] a nagyvezírnek és a franczia követnek; s egyúttal megkérje a nagyvezírt, hogy a fejedelmet édesanyja, Zrínyi Ilona mellé temethessék.

Az orvosok («a borbélyok»[32]) mindjárt ezután felbontották a holttestet, hogy bebalzsamozzák, mert temetlenül kellett maradnia mindaddig, a míg Konstantinápolyba át nem vihetik. Az orvosok szerint nem lehet csodálkozni a fejedelem halálán, mert gyomra, vére, tele volt epesárral. Koponyáját egyik fülehegyétől a másikig keresztülfürészelték s a gerezdes nyíláson keresztül agyvelejét kiszedték.[33] Az agyvelőt teljesen egészségesnek s annyinak találták, a mennyi két embernek szokott lenni. »Esze is volt annyi, mint tizenkettőnek», tette hozzá Mikes.[34] Szívét, azt az áldott jó szívet, külön úrnába tették hogy a végrendelet értelmében majdan elküldhessék a grosboisi kamaldoliak templomába; a bonczolásnál eltávolított részeket pedig egy ládában azonnal eltemették a rodostói görög templomban, a Panajia Revmatokratissában,[35] a hol Bercsényi, Esterházy, Sibrik nyugodott.

A föltámadás ünnepe máskor még a bujdosók szívébe is reményt öntött; de ezen a mostani ünnepen «Fejedelmünk, hajh! Vezérünk, hajh! Magyartok gyászban ül...» Csöndesen, könyeiket nem titkolva készültek a temetésre. Ünnep első napján *Thalmann* császári követ «a legnagyobb sietséggel» annál örömestebb jelentette[36] a haditanácsnak, hogy «folyó hó 8-ikán nagypénteken Rákóczi Rodostóban hirtelen halállal (gähen Todtes) meghalt; s mivel vele a császári háznak egy, különösen a jelen körülmények közt nagy és veszedelmes ellensége állt odébb az útból, legalázatosabb kötelességének tartotta, hogy ezt a halálesetet a legkisebb időveszteség nélkül jelentse a herczeg ő excellentiájának és kegyelmességének». A mint megjegyezte, alig hunyta le szemét Rákóczi, máris azt beszélték, hogy helyébe

31 Tartalmuk e kötetben 659—660, III. l.

32 Villeneuve Chauvelinnek április 22. Revue de Hongrie, 1910. 198—9.

33 Thaly, Rákóczi-emlékek, 224.

34 Április 16., 149.

35 U. o. Thaly (Rákóczi-emlékek, 51. ennek a sírnak helyét nem találta megjelölve.

36 Thalmann jelentése, április 10. Bécsi cs. levéltár. Turcica, 1735 április—június.

öregebb fia fog ide érkezni, sőt már útban is van; de úgy tudja, hogy a porta most nem a legszívesebben fogadná. Azonban a porta miniszterei Villeneuve dragománjától meghatottan értesültek a fejedelem haláláról. Kijelentették,[37] hogy emlékezetét mindig kegyeletesen megőrzik ebben a császárságban s gondoskodni fognak a szolgálatában állókról.

Ezalatt a bujdosók czedrusfa koporsóba tették a fejedelmet. Felöltöztették a spanyol aranygyapjasrend egyenruhájába,[38] piros bársony fehér selyemmel bélelt arany paszomántokkal, arany csattokkal ékes kabátba, aranycsattos piros selyemnadrágba; vörös harisnyákat, czipőket húztak a lábára, aranynyal hímzett bársony süveget tettek a fejére.[39] Kardot nem kötöttek oldalára, de imára kulcsolt kezébe édes anyjának jeruzsálemi olvasóját adták, és nyakába akasztották nagyanyjának, Báthory Zsófiának talizmánját, a czenstochowi Boldogságos Szűz koronájából való követ, melyre Mária volt kimetszve a kis Jézussal. Czédrusfa forgácscsal telt párnát tettek a feje alá, arany- és ezüstszálakkal hímzett selyemfátyol szemfödéllel takarták le[40] és koporsóját igen gazdagon ékesített ravatalra tették egy nagy és szép teremben.[41] Eltelvén a húsvéti ünnepek három napja, április 13-ikán mindenkit odabocsátottak, hogy lássa a nagy halottat. Harmincz török is látta egyszerre. Jól ismerték, még sem hitték el, hogy meghalt «a magyar király»; azt híresztelték Rodostóban, hogy titkon elment s helyette más valakit öltöztettek föl. «Bár igazat mondanának!» — sóhajtott Mikes.[42]

Három napig a papok, praesente corpore, mindennap gyászmiséket mondtak. Három nap mulva, április 15-ikén, éppen édes anyjának, Zrínyi Ilonának nevenapján, koporsóba zárták a fejedelmet. Nagy zokogások közt vállaikra emelték, azután

37 Villeneuve jelentése április 22. Revue de Hongrie 1910., 199.

38 Saussure, 336.

39 Thaly, Rákóczi-eml. 224—7. A spanyol aranygyapjasoknak nem volt köpenyegök.

40 Thaly, u. o. 225—6.

41 Saussure, 336.

42 Törökorsz. Levelei, 150.

nyilvános szertartások közt kivitték a palotától nem messzire levő Belvedere-kioszk alá, egy bolthajtásos mély üregbe, a melyet a temetés után bezártak és befalaztak.[43]

Azt hitték, a míg élnek, ők maguk lesznek elmúlásának emlékei; s ha meghalnak, senki sem lép porainak közelébe. Némán borúltak le szent sírjára; csak szívök dobogása beszélt: nézzen le rájok a napfényes egekből, a magas föllegekből! Emlékezzék meg róluk, ne hagyja el őket, a kiket úgy szeretett, mint édes gyermekeit. Együtt viaskodtak a csatákban, együtt tűrtek a bujdosásban. Azért küzdöttek, a miért ő harczolt; s itt halnak meg, a hol ő meghalt. Vele voltak az életben, vele lesznek a halálban, majdan a magas menyországban is. Hazáért küzdöttek, haza nélkül halnak meg. Idegen hantokra hajtják le fejöket, de megnyugosznak rajta: az Úr így akarta.[44]

S így borúltak le sírjánál, de nem nyugodtak meg olyan könnyen, a kik másfél század mulva a hazából Rodostóba zarándokoltak.

«Messze Borsitól Rodostó, — ott kezdéd, itt végezéd;
S Borsi és Rodostó hálás könnyet ont emlékedért.
És neved dicsőségétől fénylik honn a magyar ég
És e part és e kék tenger szinte azt ragyogja még.
Küldd a délkelet szellőin, küldd hozzánk szent lelkedet:
Népem én példát mutattam, küzdj, mint én küzdék veled!
Küzdj bátran, híven, kitartón; áldozz, mint én áldozék,
S vértanúk porából üdvöt kelt hazádra a nagy ég!»[45]

43 Saussure, 336. Ezzel szemben a konstantinápolyi császári nagykövet még ápr. 30-án is azt ujságolta a haditanácsnak, hogy Rákóczit még nem temették el, mert «egyes hívei a jezsuiták konstantinápolyi templomába akarják eltemetés végett átvinni; de ebbe a porta mai napig nem akar beleegyezni s még ezután akarja eldönteni azt is, mit tegyen az ott maradt rebellisekkel», akik a fiatal Rákóczit várják. (Thalmann levele, bécsi cs. lt. Turcica, 1735. április—június.)

44 Bujdosók siralma. Thaly, Kuruczvilág, 149—152.

45 Rodostón, 1888 október 7-ikén. U. o. 161—166.

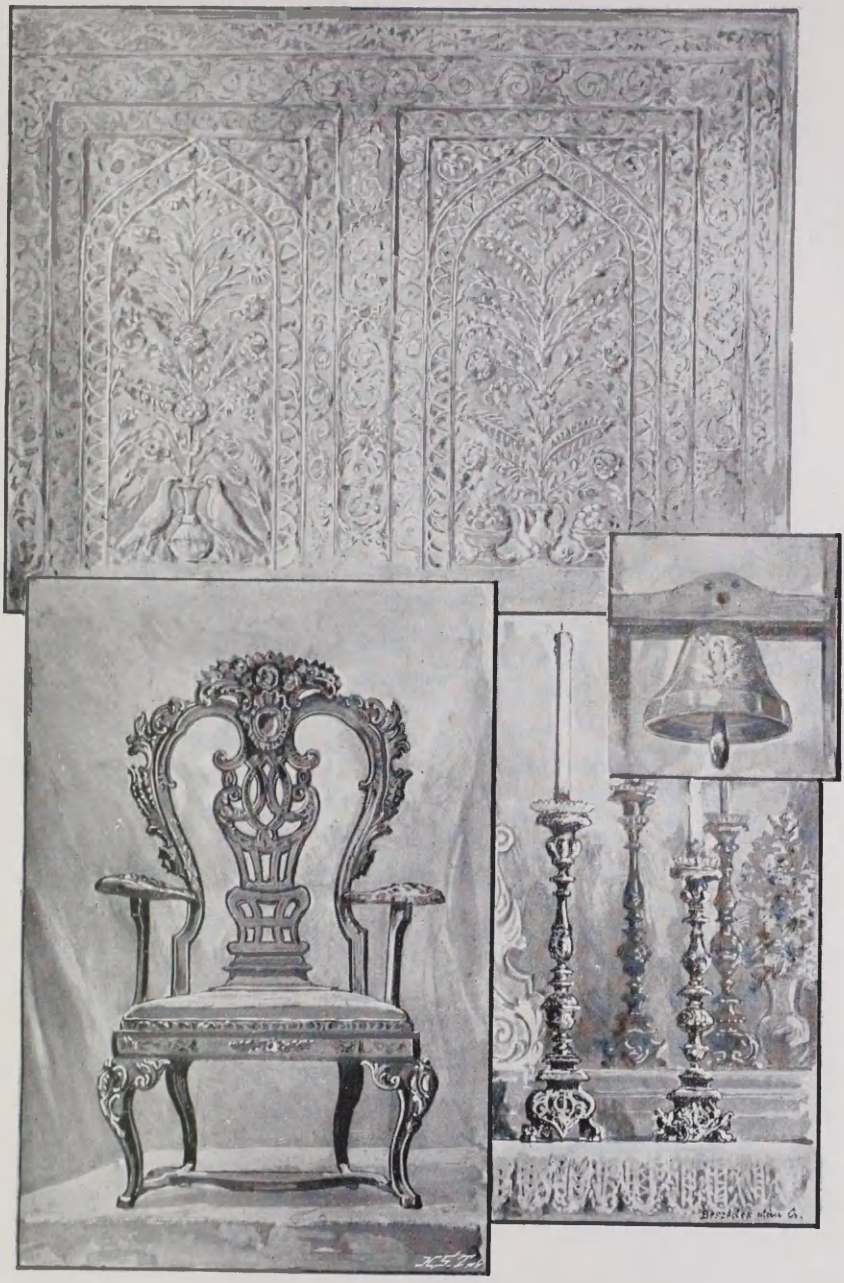

RÁKÓCZI-EREKLYÉK AZ EMIGRATIÓBÓL.

XIX.

A BUJDOSÓK ÉS AZ UTOLSÓ RÁKÓCZIAK.

— 1735—1780. —

RÁKÓCZIT szerette Magyarország, óhajtotta Erdélyország; szánta, bánta, még a gyermekök is visszakívánta. A mikor elment, magyarjai visszasóhajtották; a mikor meghalt, visszasiratták. Haló porából is feltámasztanák és összeszednék porhanyó csontjait.

Lehet-e szebb halotti beszéd annál, a mit a nép a még élő fejedelemről készített? A kinek sírja körül legenda képződik, sohasem hal meg egészen. A fejedelem halálában nemcsak a rodostói törökök nem hittek, hanem az otthoni magyarok sem, a kik hazavárták. Az elégedetlenek szentandrási gyűlése, a rodostói temetés után tizenkét nappal, április 27-ikén, már fegyverre hítta a népet. Hiszen «a mit régtől fogvást várt a szegény magyar, már Isten a sok özvegyek s árvák könyörgését meghallgatta, mert *igaz kurucz világ van és mi is igaz kuruczok vagyunk*».[1] Péró, *mint Rákóczi tábornoka*, magyar pátensben tudatta az alföldiekkel, hogy a ráczok és a magyarok fölkeltek. Mindenkit halálbüntetés terhe alatt kötelezett fegyverfogásra. A fölkelők esküt tettek, hogy *hívei lesznek Rákóczinak,* harczolnak a haza és a vallás szabadságáért, megvédik az özvegyeket és az árvákat és ellene állnak a császárnak.[2] Mint kegyelmes uruk ő felségének (Rákóczinak) igaz renden levő vitézei — ahogy mondták, — Rákóczi parancsolatjából készen álltak, hogy véröket ontsák nemzetök és Istenök dicsőségéért.[3] Május 9-ikén

[1] Orsz. lt. kanczell. oszt. ad Nr. 293. Lit. Priv. Márki, Péró lázadása, 33.

[2] U. o. 36—37.

[3] Közli K. Papp, Az 1735. évi zendülés tört. 43—44. Mogyoróssy, Gyula hajdan és most, 240—1. Márki, id. h. 40—41.

azonban Erdőhegynél már csatát vesztettek s néhány hét mulva magyarok és ráczok a budai csonkatoronyban «vasakat viselvén, hordoztak lánczokat, lábukon hordoztak nagy vaskarikákat, nagy bánatban fújták a magyar nótákat».[4]

«Rendszerint mennélinkább távozik az ember a keserűséget okozó októl, — írta ugyanekkor *Mikes*[5] — a keserűségnek súlya annyivalinkább könnyebbedik és az idő lassankint mindent elfelejtet velünk. És mennél távolabb legyen az ember valamitől, annál kisebbnek tetszik. De itt nem úgy van; mert úgy tetszik, hogy *nevekedik és nem kisebbedik az urunk után való keserűségünk*. Mert hovátovább jobban észreveszszük, hogy *micsoda atyánkat vesztettük el* és hogy *micsoda pásztorunk hagyott el*. De a mi jó Istenünknek ha egyik kezében a vessző, a másikában a vigasztalás.» Április közepén a porta Rodostóba küldte *Ibrahim* effendit, Rákóczi egykori török tolmácsát, hogy a rodostói bujdosók helyzetéről tájékozódjék.[6] A fejedelem búcsúleveleit és végrendeletét, a melyet *Molitard* vitt Konstantinápolyba, ő fordította törökre azzal a levéllel együtt, a melyben a bujdosók jelentést tettek uruk haláláról. A nagyvezír a halál hírére nagyon elszomorodott, mert a fejedelem iránt mindenkor igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetett; s búcsúlevelének elolvasásakor úgy elérzékenyült, hogy nem fojthatta el könnyeit.[7] Azonnal teljesítette is a bujdosók kérését s meghagyta, hogy a kasznadár (főkincstartó) naponkint húsz tallért adjon a fejedelem udvarának eltartására mindaddig, míg a fejedelem nagyobbik fia, *József* herczeg, Rodostóba érkezik.[8] Most azonban Ibrahim mindenekelőtt megkérdezte gróf *Csáky* Mihály altábornagytól s az ideiglenesen vezetése alatt álló bujdosóktól, kívánják-e József herczeg jövetelét? Egy szívvel és lélekkel kívánták. Ibrahim azután a taïn dolgában értekezett *Sibrik*

4 Thaly, Adalékok II. 426.

5 Május 17, 150.

6 Mikes, id. h. Villeneuve levele, április 22. Revue de Hongrie, 1910. 199.

7 Saussure, 334—5.

8 U. o. 335. Rákóczi Józsefre nézve l. H. E. S. egykorú könyvét, Joseph Ragoczy, mely a fejedelem történetét is elbeszéli. (54—59.)

Miklós udvarmesterrel, kire most a háztartásnak egész dolga nehezedett. Naponkint csak tíz tallért ajánlott fel olyképp, hogy azt azok a magyarok kapják, kik a fejedelemnek szolgáltak. Ezt azonban Sibrik és Mikes így nem fogadták el, mert igazságtalannak tartották volna, hogy a fejedelem körül levő sok régi idegen szolga semmit se kapjon. Abban állapodtak meg, hogy magyarok és idegenek arányosan részesedjenek ebben a napi tíz tallérban mindaddig, míg a herczeg megérkeztével állapotuk javúlni fog.[9] Szólhattak-e másképpen, mikor még ott pihent köztük a fejedelem, a felebaráti szeretet és keresztény önzetlenség apostola? Pedig Mikest bántotta, hogy annyi idegen volt a fejedelem körül s éppen ezen szép elhatározás napján öltözött megint magyar ruhába a franczia köntös helyett, a melyben huszonkét esztendeig kellett járnia.

A fejedelem valóban szegényül halt meg, a mi vagyonának összeírásakor világosan kitűnt. Féltősebb ingóságait huszonnégy ládába csomagolták, hogy, ha engedelmet kapnak reá, Konstantinápolyba vigyék. Az első ládában *franczia levelek és jegyzőkönyvek* voltak, a másodikban *a fejedelem munkái,* a harmadikban *Magyarországra vonatkozó iratok,* a negyedikben *a szultán fermánja más török írásokkal együtt.*[10] A többi húsz ládába a fejedelem ezüstnemüit, ékszereit, fegyvereit, ruháit, szőnyegeit, lószerszámait rakták el. Ezeknek hiteles leltára ránk maradt,[11] de később Konstantinápolyban a mérhetetlen becsű iratok és egyéb értéktárgyak elkallódtak.[12] Legtöbbet értek[13] ezüst asztalneműi; «de másutt egy kalmárnak is több ezüstműve vagyon». Ládabeli portékája igen kevés, köves portékája pedig mindössze két gyémántos gyűrű, melyek közől az egyiket Mikesre hagyta. Ládabeli portékára, vagy ékszerre a száműzetésben sohasem is

9 Mikes, 150.

10 Saussure, 345.

11 U. o. 344—355. l., a franczia követségen 1736. márczius 20—21-én fölvett proces verbal de verificationban. Ezt a leltárt Bonneval megkeresésére François Belin, Villeneuve követ titkára készítette.

12 Thaly történelmi bevezetése Mikes Leveleihez, xxxiv.

13 Mikes, 154.

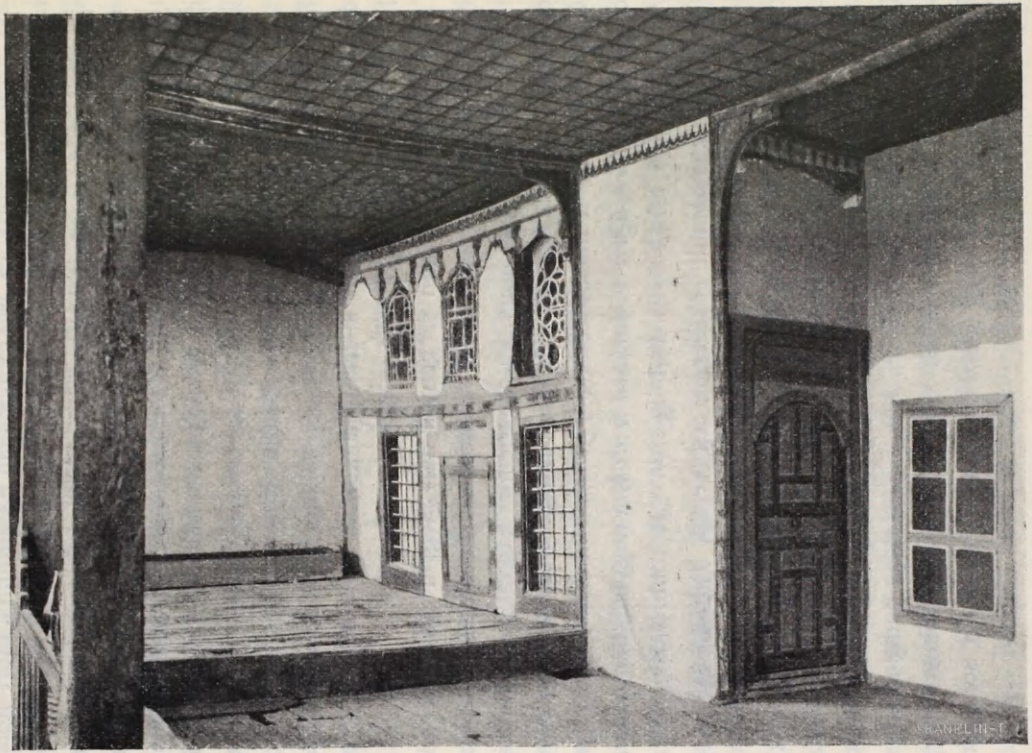

225. FÜLKE RÁKÓCZI RODOSTÓI HÁZÁBAN

költött, mert mindig csak föltétlenül szükséges holmikat vásárolt. Két zsebórája közől az egyiket Sibrik, a másikat Mikes kapta. Csak két értékesebb lószerszáma, de elég házieszköze volt, mert örökké azt csináltatta. Pénze azonban éppenséggel alig maradt. Mikes mindössze 6—7 aranyat talált tentatartója ládájában, a bizottság pedig[14] $14^1/_2$ zechinót (alig 100 livret) s halálakor minden kincse ötszáz tallérból állott.[15] Ezen eleget csodálkoztak, a kik tudták, hogy naponkint 60—70 tallért kapott a portától, a mi 21.900—25.550 tallér jövedelemnek felelt meg. Mindez azonban a hogy jött, el is ment; mert sok embert tartott és mindenkit jól fizetett;[16] sokat költött építkezésekre, legfőképpen pedig az istentiszteletre, a kápolnára, mely «harmadik és leghasznosabb költsége volt».[17]

Rákóczi fiát, *Józsefet* makoviczai herczeget, ki Franczia- vagy Spanyolországban akart letelepedni, június 12-ikén *Bonneval* is figyelmeztette hivatására. «Emlékeztetem Önt, — írta[18] — hogy a hazát cserélő nagy házbeliek úgy járnak, mint a vén fák, a melyeket egyik földről a másikra visznek át. Sohasem lesznek többé olyan szép zöldek, s olyan életrevalók, hogy az erdő díszére váljanak. Elcsenevészesednek, gyökereik elszáradnak s levéltől, gyümölcstől megfosztva, csak a törzsük marad meg. Hasonlóképpen, akármilyen nagy állásba jut Ön Franczia- vagy Spanyolországban, mégsem lesz egyéb soha, mint méltóságos alattvaló, a helyett, hogy dicsőséges emlékű atyjának, a fejedelemnek útját követve, s az Önre nézve — szerintem — kedvező körülményekkel élve, visszaszerezze házának egykori államait és javait, független legyen. Ez az én szememben sokkal dicsőbb és jobb annál, hogy Ön a Föld első uralkodójának alattvalója legyen, vagy akármilyen ezzel járó kényelmet, kitüntetést és czímet élvezzen.»

Maguk a bujdosók június 26-ikán a fejedelem végrendeletének végrehajtására fölkért franczia herczegekhez fordúl-

[14] November, 15, 155.
[15] Saussure, 349.
[16] 2—4—600 tallér fejenként. Mikes, 151.
[17] Mikes haszontalan költségeket is említ; november 15., 155.
[18] Vandal, Une Ambassade, 317.

tak.[19] Kérték, teljesítsék a végrendeletet, a mi a boldogúlt fejedelem iránt érzett barátságuknak és becsülésöknek úgyis utolsó jele. Nagylelkűségökben bízva remélték, hogy szívökre veszik az elhunyt fejedelem bizalmának utolsó és megható jelét; megindulnak az ő árva s idegen földön fejétől megfosztott családjuk siralmas állapotán. Rábírják tehát *XV. Lajos* királyt, hogy meghallgasson olyan kérést, a melyet végrendeletében hozzá olyan fejedelem intéz, ki koronája érdekeihez mindvégig ragaszkodott s a kit nagyatyja, XIV. Lajos, szíves hajlandóságával tisztelt meg. A vérökben levő nagylelkűségnek és nemesszívűségnek ezzel adják legszebb jelét.

Külön írtak *Toulouse* grófnak,[20] mert ösmerték jóságát, kiváló nagylelkűségét, a fejedelem iránt tanusított becsülését, szívbeli bizodalmát, barátságát. Nyiltan beléje helyezték legfőbb reményöket, hogy utolsó jelét adva a fejedelem iránt való barátságának, a fejedelem gyermekeit és udvari népét, kiket a boldogúlt oly szívrehatóan ajánlt jóindúlatába, pártolni s a végrendelet teljesedését előmozdítani fogja.

A bujdosók, a kik idáig hiában kérték a portát, hogy a fejedelmet, végrendelete értelmében, Konstantinápolyban nyugvó édes anyja mellé temethessék, most éppen az ingóságok biztosításának ürügye alatt, a valóságban pedig a végrendelet végrehajtása végett arra kértek és kaptak is engedelmet, hogy a fejedelem ezüstneműit és egyéb asztali edényeit, szereit, továbbá bútorait és féltősebb ingóságait Konstantinápolynak valamely tűzálló tárházába vihessék, hogy a Törökországban olyan gyakori tűzi veszedelmek ellen biztosíthassák. A porta, a mely — *Ibrahim* effendi tájékoztatása után kétségkívül nagyon jól tudta, hogy miről van szó,[21] — azt is megengedte, hogy ezeket a málhákat meg ne vizsgálják se a vámon, se egyebütt.[22]

19 Testament politique du Pr. Rákóczi, I. 67—69. Rákóczi eml. 323—4.

20 Testament, I. 69—70. Rákóczi eml. 69—70.

21 Mikes szerint (150. l.) egyenesen megengedte a Konstantinápolyba való átvitelt.

22 Saussure, 336—7.

A bujdosók, a kik a dolgot a galatai jezsuitákkal eleve megbeszélték, július elején 22 egyforma alakú és nagyságú ládát csináltattak a fejedelem holmijai számára; az egyikbe azonban elrejtették a fejedelem koporsóját, a melyet a rodostói ideiglenes sírból nagy titokban kiemeltek. Valamennyit *Romisi* kapitánynak külön erre a czélra kibérelt nagy hajóra tévén,[23] július 4-ikén *Mikes* felügyelete alatt[24] Konstantinápolyba küldték. A fejedelem tehát, a ki 1720. április 24-ikén még mindig bizalommal lépett Rodostóba, egy ládába zárva, mint három hónapja porladozó halott hagyta el a kies helyen fekvő, szépnek tetsző várost, hol egyhúzamban legtovább, tizenöt végtelen esztendeig lakott.

Mikes a rejtelmes szállítmánynyal július 6-ikán érkezett Konstantinápolyba, hol a jezsuiták rendházához legközelebb eső kikötőben vetett horgonyt. Onnan a D jelzésű ládát Saussure és mások felügyelete alatt azonnal a jezsuitákhoz, a betűkkel jelzett többi tizenhat ládát *Magy* Dávid nevű franczianak galatai tárházába, a számokkal jelzett négy ládát pedig a franczia követség kanczelláriájába vitette. Ott kellett maradniok mindaddig, míg eldől, megérkezik-e Rodostóba Rákóczi József, vagy utána küldjék-e az egészet Franciaországba.[25]

Ezek a ládák felbontatlanúl hevertek 1736. márczius 20-ikáig, mikor a franczia követségen felbontották és hivatalos jegyzéket vettek föl róluk,[26] ellenben a D jelzésű ládát a jezsuiták éjnek idején, a legnagyobb titok leple alatt, azonnal felbontották. Kivették belőle s felnyitották a koporsót, hogy a testet meglássák. Sírt azon a helyen ástak, hová — több mint 32 esztendeje — a fejedelem édes anyját, *Zrínyi* Ilonát temették. A dicső asszonynak már csak alabástrom-fehér koponyáját s néhány csontját találták meg; azért eleinte arra gondoltak, hogy földi maradványait fia koporsójába teszik.[27] De mégis ragaszkodtak a feje-

[23] U. o. 337. Thalmann olasz levele 1735 deczember 10. Antonio Maturi naxosi érsekhez (1736 februárius 5-i jelentéséhez mellékelve.) Bécsi udv. lt. Turcica, 1736 januárius—április.

[24] Mikes, 150.

[25] Thalmann id. levele a naxosi érsekhez.

[26] Saussure, 345—370.

[27] Így is írja a jelen nem levő Mikes, 150. Ezzel szemben Thaly, Rákóczi-eml., 216—7.

delem végrendeletéhez, és rendbe hozván Zrínyi Ilona sírját, a dicsőséges fiút dicső anyja mellé temették el: a déli hajó szentélyében, Szűz Mária oltárától jobbra.[28]

Másnap reggel a jezsuiták csöndesen miséztek a Boldogságos Szűz oltáránál s a hideg márványra leboruló ájtatoskodók nem gyanították, hogy szentebb a föld, mióta a nagy ember benne nyugszik; «szentebb a multak ezredévi lapja, mióta ez a nagy név hozzá tartozik». A török népnek, sőt az osztrák kémeknek sem tűnt fel a dolog, mert mindenki az ázsiai csatatérre figyelt. Akkor tudták meg, hogy Nadir sah, kivel már Anna czárnő is szövetkezett, Arpadsainál június 15-ikén megverte a százezer főnyi török hadat s maga Abdullah-Köprili szeraszkier is elesett. Ez a hír éppen most buktatta meg a nagyvezírt. Mikes tehát és kísérete, a mily csendben és feltűnés nélkül jöttek, éppen olyan csendben és feltűnés nélkül hajózhattak haza Rodostóba.

Július 17-én érkeztek meg «a szomorúságnak helyére, a hol is minden szomorúságra gerjeszt». Akárhova fordúltak, mindenütt azokat a helyeket látták, a hol uruk lakott, járt és beszélt velök: most pedig azokat a helyeket pusztán találták és azok a puszta helyek keserűséggel töltötték be szíveiket. «Elhagyattunk jó atyánktól és könnyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkat...»[29]

Sibrik Miklós udvarmester, a ki «jó és balsorsban állhatatosan követte urának állhatatlan sorsát»,[30] öt esztendei betegeskedés után 1735. október 6-ikán a halálban is utánament szeretett fejedelmének.[31] Ettől fogva a háztartás gondja egészen *Mikes* Kelemen vállaira nehezedett; pedig «a kitől se adományt, se büntetést nem várnak, ott az engedelmesség sem egész; mert

[28] Mikes, 150. Saussure, 337. Thaly, Rákóczi hamvairól, Pesti Napló, 1862. 42. U. ő, Rákóczi és a többi magyar bujdosók sirjai Stambulban, u. o. 1862, 87. Ipolyi, Kubinyi és Henszlmann jelentése a konstantinápolyi és az athéni utról, Akad. Ért. 1862. Thaly, II. Rákóczi Ferencz hamvairól a Rákóczi-emlékekben, 187—233. Erődi Béla, Rákóczi és Zrínyi Ilona sírja. Vasárnapi Ujság, 1876. 4. sz. Rákóczi Ferencz sírjáról. (Hölgyfutár, 1862. 19., 20. sz.)

[29] Mikes, július 18., 150—1.

[30] Sírirata Thalynál, Rákóczi-emlékek, 47.

[31] 1735 október 8. Mikes 152.

az embereket vagy a haszonkeresés, vagy a félelem vezérli, — ritkán a szeretet és becsület». Minden pillanatban várták Józsefet, a fiatal fejedelmet, a ki iránt atyja nagy reménységet táplált s a ki Mikesnek most szép, vigasztaló és bátorító levelet írt. Mikes föltette magában, hogy úgy adja kezébe minden jószágát, a hogy atyja hagyta; de ő sem bízott benne sokat, a többi sem; mert nem ösmerték, nem tudták, milyen a természete.[32] Újabb levelében már Bonneval grófra bízta ügyei vezetését. «Szegény urunk — sóhajtott Mikes[33] — ha ezt láthatná, keserves szemekkel nézné fiának ezt a cselekedetét, hogy inkább bízza egy idegenre gondját és jószágát, mintsem olyanokra, kik gyermekségöktől szolgálták az apját.» De azzal vígasztalódott, hogy őket nem ismeri, Bonnevalt azonban még Bécsből ismeri; ő pedig legalább megszabadúl a gondtól, a felelősségtől, az emberekkel való bajoskodástól. Mert bizony eleget bántották, szidták a miatt, hogy ki nem osztogatja nekik a fejedelem jószágát s azt gondolták, hogy azt magának tartogatja.[34]

Akkor pedig már (1736. január 15.) Rodostóban is kihirdették, hogy háború lesz az oroszszal; május havában a boncsokos zászlókat, a háború biztos jeleit is kitűzték Konstantinápolyban. Képzelni sem lehetett, hogy az ő új gazdájuk, Bonneval, ki már elkészült a török hadsereg új szervezetével, ebben a háborúban ne számoljon rájuk és a fiatal fejedelemre. A háborúra, oktalan támadásával, az orosz éppen akkor adott okot, mikor szövetségesének, Ausztriának, dicső vezére, Savoyai Jenő herczeg elhunyt. A császár a farsangon adta férjhez a leányát, Mária Teréziát, Károly lorraini herczeghez és nagyon örült volna, ha a pragmatica sanctio értelmében szép csöndben biztosíthatja uralkodásuk jogát. Most tehát az ellenséges feleket mindenképpen ki akarta békíteni, s a portát rávenni, hogy be ne fogadja Rákóczi Józsefet, a kire nem terjed ki a pozserováczi békében

32 1735 november 15. U. o. 154.
33 1736 január 18. U. o. 155.
34 Mikes, 1736 május 15., 156.

Rákóczira és társaira nézve kijelölt európai menedékhely joga. Ki is fejezte reményét, hogy hamis az a hir, mintha a porta Rákóczi Ferencz helyett fiát akarná Rodostóba hozatni, vagy éppen, apja módjára, kitüntetésekkel is fogadni.[35]

A mikor az idősebb báró *Vigouroux* az öreg fejedelem halála hírével Marseillebe érkezett,[36] a franczia udvar rendeletére azonnal Párisba indult; de Lyonból már visszatért, mert ezalatt Rákóczi József herczeg Marseillebe érkezett s tárgyalni óhajtott vele. A herczeg szeptember 8-ikán emlékiratot adott át neki, hogy azt a fényes porta elé terjeszsze. A portát biztosította, hogy mindenkor szívesen követi dicsőséges emlékezetű édes atyjának, Erdély fejedelmének alapelveit és magatartását; s figyelmeztette, hogy apja is kevés néppel kezdte, de azután kilencz esztendeig százezernél több emberrel folytatta a németek ellen háborúját; s ha a bécsi udvar meg nem nyeri néhány tábornokát s a pestis nem pusztítja katonaságát, kivívja Magyarország szabadságát s Erdély önállóságát. A portának most is érdekében áll, hogy ebben a két országban erős bástyát állítson a nagyravágyó Ausztriai Ház túlságos hatalma ellen. Már a néhai fejedelem megmutatta a portának, milyen javára válnék, ha az ellenséget saját területén támadná meg, seregét az eleség-szállítástól elvágná s a szövetkezett magyar rendek seregére támaszkodnék. Minthogy a helyzet ma is ugyanaz, tizennégy pontban fejtette ki a magyarok fölkelésének és csatlakozásának föltételeit.[37]

A herczeg Vigouroux-t Marseilleből azonnal visszaküldte Konstantinápolyba, hogy a nagyvezírrel — mostan már Sziliktár agával[38] — értekezzék, őmaga pedig Párisba utazott, hogy ott várja meg, mit izen a porta.[39]

35 Thalmann jelentése 1736 február 5. Bécsi cs. udv. lt. Turcica, 1736 jan.—ápr.

36 Ugyanazon jelentés mellett Thalmann olasz levele a naxosi érsekhez 1735 deczember 10.

37 Olasz szöveggel a torinoi államlevéltárból közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 401—4. Elesik tehát Szilágyi Sándor (Vértanúk a magyar történetből, 418) vádjainak egy része, hogy József herczeg igen megfontolatlan ember volt, aki nem tartá meg atyja lobogójának jelszavait. A jelszavak megmaradtak, de bizonyos, hogy a herczeg gyönge volt azoknak megvalósítására.

38 Mikes, 1736 január 18., 155.

39 Thalmann id. levele a naxosi érsekhez.

A bujdosók az egész nyáron sóhajtozva várták, annyival inkább, mert a herczeg minden levelében írta, hogy jön.[40] Úgy hitték, öcscsét is magával hozza; de deczember 5-ikén este csak egymaga érkezett Rodostóba. Hajóját Gallipolinál hagyva, kocsin jött, vendégfogadóba szállt és csak az odahívott Mikest fogadta. Másnap haragosan utazott el Konstantinápolyba.[41] Izgatottságának egyik oka, a politikai bizonytalanságon kívül, az lehetett, hogy feleségét, Marie *de la Constancière*t, a kit az év elején vett el, áldott állapotban hagyta Párisban, s mialatt a török fővárosban járt, leányuk, *Josephe-Charlotte*, deczember 11-ikén meg is született.[42] Atyjáról és nagyanyjáról így nevezték a szegény kis herczegnőt, a ki atyját sohasem láthatta. Rákóczi József Konstantinápolyból már deczember 17-ikén visszatért Rodostóba a nélkül, hogy a szultán vagy a nagyvezír fogadta volna. Még nem volt bizonyos, lesz-e háború a császárral; meghagyták tehát, hogy Rodostóban várakozzék.[43] Ott a bujdosók csakhamar észrevették, hogy az alma igen messze esett a fájától. Az ifjú fejedelmet vigasztalásukra várták, de szomorúságukra jött. Apja szép udvari rendtartását, a melyhez annyi éven át mindhalálig ragaszkodott, már harmadnap felforgatta s abból a fejedelemhez és kereszténhez annyira illő rendtartásból kevés idő mulva «csak egy foltocska sem maradt meg».[44] «Csak ebből elítélheti mindenki — panaszkodott Mikes[45] — mit remélhetünk, kivált mi, a kik *olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, a kinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott.* Most pedig mind ellenkezőt látunk . . . Úgyannyira, hogy harmincz esztendőtől fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három hónap. *Most sóhajtjuk leginkább a mi meghalt urunkat;* mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget . . . Az volna kívánatos dolog, hogy az atyja nyomdokát követné.»

40 Mikes, augusztus 15., 156—7.
41 Mikes, deczember 6., 157.
42 Thaly a Turulban, 1884. 95.
43 Mikes, 1737 január 1., 158.
44 U. o. 1737 márczius 8., 138.
45 U. o., 158—9.

Csakhamar elösmerték, hogy sok szép tehetsége, szép esze van, de nem tanúlt eleget; indúlatain nem tud uralkodni, azt pedig éppen nem tudja, «mi legyen a nemzetéhez való szeretet», mert a nemzetével sohasem társalkodott.[46] Atyja nevének és Erdély függetlenségének varázsa mégis csak hozzáfüzte őket. Mikor tehát 1737. júliusában a császár nagy erővel kezdte meg

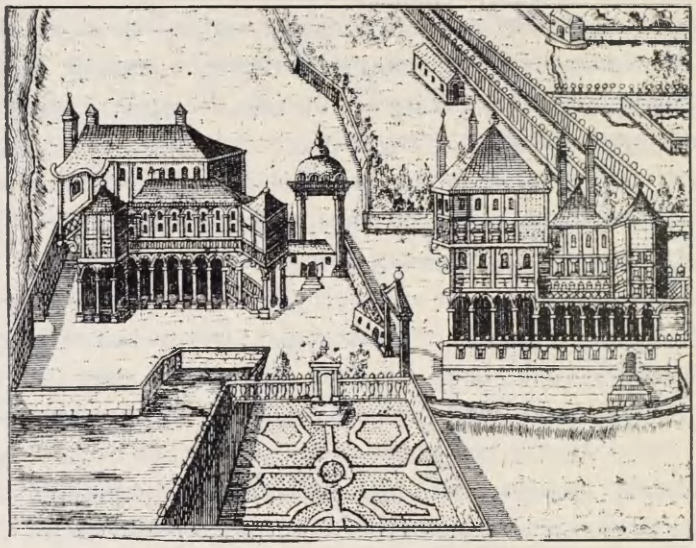

226. KANTEMIR DEMETER KONSTANTINÁPOLYI PALOTÁJA.

a háborút, nem igen bánták, hogy a porta magához hívatta az ifjú fejedelmet. «Szegény fejedelem — tünődött Mikes[47] — ha most élne, mit gondolna és mit csinálna? Mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kívánja a portának a némettel való hadakozását, mert irtózik a törökkel való hadakozástól és inkább szereti itt halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek Erdélyben.» József herczeg azonban megmondta Mikesnek,[48] hogy nem hal meg itten, mint az apja; szeptember 15-ikén kevesedmagával hirtelen odahagyta Rodostót és 20-ikán

46 Mikes, 1737 július 20., 159.
47 1737 szeptember 13., 160.
48 Mikes konstantinápolyi levele, szeptember 21., 160.

Csákyval, Mikessel együtt bevonúlt Konstantinápolyba, hol talán a száműzetésben elhúnyt Kantemir Demeter moldvai vajdának lefoglalt konstantinápolyi palotájában szállásolták el s a szultánnak szívesen látott vendége volt. Lovakat adtak alájuk és felkaftányozták mindnyájokat. «Elkezdték a komédiát, mert itt azt gondolják, hogy mentül nagyobb becsületet tesznek nekik, a német annál inkább megijed».[49] A szultán deczember 3-ikán azzal a kijelentéssel fogadta a herczeget, hogy «az apád én hozzám sok ideig hűséggel volt; gondolom, hogy te is fogod azt követni».[50]

József herczeg, a ki most négy hónapot töltött a török fővárosban, ezt az időt felhasználta, hogy síremléket állíttasson édes atyjának. Fehér márványból faragtatta, a család czímerével ékesíttette és ezzel a latin felirattal[51] láttatta el:

«Itt nyugszik II. Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből Erdélyország választott fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ura. Életének tizenkettedik évében elszakíttatván, az isteni gondviselés csodálatos rendelése szerint börtönökön, számüzetéseken, és az élet különböző veszedelmein keresztül vezettetve, itten nyugvó anyjának a halál visszaadta. A nyugalmat, mit életében nem ösmert, az Úrban feltalálta az Üdv 1735. esztendejében, április 8-ikán, 59 éves korában.»

A síremlék fölállításakor József herczeg már elhatározta, hogy ha a küszöbön álló hadjáratban elesnék, őt magát is édes atyja mellé temessék. 1738. január 25-ikén Mehemet ünnepiesen átadta neki s átvette tőle a 20-ikán aláírt szövetséglevelet, melynek értelmében őt előre is Erdély fejedelmének s Magyarország vezérlő fejedelmének, esetleg királyának ösmeri el, vele védő- és daczszövetséget köt, háború esetén önmagát 80.000, Erdélyt ellenben 20.000 és Magyarországot 100.000 katona ki-

49 Mikes, 1737 október 11., 161.

50 Mikes, deczember 3., 163. A fogadtatás részletei Villeneuvenél, 1738 február 4. Vandal, Une Ambassade, 318.

51 Közli Thaly Rákóczi emlékiratainak függelékében, 331. Ezt a sírkövet a bujdosók sírköveivel együtt az ország 1906-ban hazahozatta.

állítására kötelezi, a két ország barátságát és védelmét biztosítja, de a valaha török kézben volt várakat magának követeli. Ha pedig Rákóczi nem mehetne be Magyarországba, Rodostóban társaival együtt olyan ellátást és védelmet kap, mint édes atyja, de onnan más országba is szabadon elköltözhetik.[52]

A szövetséglevél is kegyelettel szólt II. Rákóczi Ferenczről,[53] a ki azonban azt sohasem írta volna alá, ha a porta még úgy fogadkozott is, hogy semmit sem óhajt inkább, mint Magyar- és Erdélyország jogainak és szabadságának biztosítását, s a német bitorlás megtörését. Fia azonban a bujdosókkal már január 27-ikén megindúlt Konstantinápolyból a hadjáratra[54] s másnap fegyverre szólította a nemzetet. Kijelentette, hogy atyja nyomdokain fog haladni. Elmondta, mennyi méltatlanságot, rövidséget, inséget szenvedett a császár miatt, a kit pedig tisztelt. A portától, a mely igen szívesen látta, nem fogadta el a fejedelemséget, hanem a rendekre bízza a szabad választást. Segítségével is csak addig él, míg magyar hadsereg élére állhat, s reméli is, hogy ennek élén visszaküzdi ősi jószágait és az ország szabadságát.[55] Februárius 18-ikán már Csernavodába érkezett, honnan Mikest Bukarestbe küldte a vajda köszöntésére. Márczius 27-ikén, a néhai fejedelem 62. születésnapján, Csernavodából átmentek Vidinbe, a Duna mellé, mert a porta azt hitte, hogy ha odaérkeznek (a mi április 6-ikán történt), az egész Magyarország és Erdély lóra ül s hozzájuk megy. «Talán így le-

52 A 11 pontú szövetséglevelet a stambuli török császári kincstárból közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 405—414. Szó sem volt benne 40,000 piaszter hűberadó fizetéséről, amint Laugier után Hammer (IV. 341. és VII. 615.), sőt Szilágyi (Vértanuk, 421.) és Marczali is (Szilágyi, M. Nemz. Tört. VIII. 187.) állítja.

53 Tört. Tár, 1890. 341.

54 A háború leírása: Schmettau, Mémoires secrets de la guerre de Hongrie 1737—8 (Frankfurt, 1772. Ösmertette Salamon Ferencz: Az 1737. évi szerb hadiáratról, Budapesti Szemle, 1877.) Omer effendi: Die Kriege in Bosnien, 1737—9. Tupetz Sybelnél, Histor. Zeitschrift, 1878. XL. kötet, 1—51. l. Keralie, Hist. du guerre des Russes et des imperiaux contre les Turcs. (Paris, 1777.) Hammer, Gesch. des osm. Reiches, IV. Zinkeisen, Gesch. des osm. Reiches, V. Katona, XXXVIII. 757—838. Bonneval, Mémoires sur la guerre des Turcs. Mikes törökországi Levelei. Vandal, Une ambassade française, 294—450. lap. Thurchányi, Az 1738. török hadjárat és Rákóczi József (Délmagyarorsz. Értesitő, 1906.)

55 Szilágyi, Vértanúk, 423.

hetne, ha az öreg urunk élne — írta Mikes.[56] — De most, hogy hozzánk jöjjön valaki, Isten ne adja....» Még három hónap mulva is ott adott hálát az Istennek, hogy nem jött hozzájuk egy valamire való magyar sem.[57] Erdélyben ugyan Lobkowitz hg. katonai parancsnok márczius 20-ikán a szuperintendensen és *Borosnyay* Zsigmond nagyenyedi tanáron kívül hat mágnást is elfogatott, de ezek tisztázták magukat azon gyanú alól, hogy követet küldtek volna Máriásy Ádámhoz és onnan Rákóczihoz.[58] Május 6-án a király pártütőnek nyilvánította Rákóczi Józsefet, a ki «atyja vétkének példájával meg nem emlékezett maga becsületéről és hűségéről,» magát «szemtelen dicsekedéssel» erdélyi fejedelemnek és magyarországi herczegnek nevezte s atyjának olyan czímeivel él, a melyeket az 1703. április 30-iki ítélet és az 1715: XLIX. t.-cz. már eltörölt. Őt tehát számkivetésre és halálra méltónak jelenti ki s 10,000 forintot ad annak, a ki élve kézbe adja, 6000-et, a ki megöli.[59] XV. Lajos értesülése szerint XII. Kelemen pápa is exkommunikálta a herczeget,[60] a mi szeptember 5-ikén meg is történt.[61]

A beregvármegyei oroszok mégis szívszakadva várták Rákóczit; de nem a fiatalt, hanem az öreget, kinek halálát még mostan, három esztendő mulva sem tudták. *Konova* András zavadkai pap nyíltan bíztatta őket, hogy Rákóczi nemsokára visszajön. A mikor a pálnapi búcsún a vereczkei pap felszólította a népet, hogy imádkozzék VI. Károly császárért s kérje az Istent, segítse meg a törökök ellen, azt felelgették: «Minek imádkozzunk mi a császárért, a ki mindenféle adóval, fizetéssel, közmunkával, más terhekkel zaklat és nyomorgat bennünket, még a sóval sem enged kereskedni s nagy harminczadot szedet minden után a mit behozunk, vagy kiviszünk? *Inkább imádkozzunk*

56 1738 április 7., 165.

57 Július 9, 167. Különben még a manifestumot sem terjeszthették eléggé. Vandal, Une Ambassade, 331.

58 Marczali, VIII. 188. Szilágyi, 425.

59 Lakos Lajos közlése. Pesti Hirlap, 1906. október 28.

60 Mémoires du duc de Luynes, 1738. szeptember 22-ről. II. 249.

61 Mercurius (budai hírlap) 1738. 86., 87. sz.

a mi régi jó urunkért, Rákócziért, hogy mielőbb visszatérjen hozzánk a maga személyében.» Az *uklinai* (most aklosi) oroszok is megmondták papjaiknak magában a templomban, hogy nem imádkoznak a császárért. Jobb volt nekik Rákóczi alatt. Akkor 12 forintot fizettek adóba, most harminczat is fizetnek. Még a török alatt is jobb dolguk volt mint most. Akkor egy hatökrös gazda csak 12 dénárt adózott. *Rákóczi jó atyjuk volt; szeretnék, ha visszatérne.* «Könnyű a papoknak imádkozni — mondták a kisábránkaiak is: — ők minden tehertől mentesek.» Olyan egyszerű emberek mint *Pirohovics* Demeter a vereczkei kovácsműhelyben, vagy a szintén vereczkei *Malinics* Mihály, együgyűségökben is nevezetes tanúi a nép hangulatának, mikor nem a császárért, hanem Rákócziért akarnak imádkozni. A császár-király augusztus 29-ikén az egykori kuruczezredest, báró *Szentiványi* János beregi főispánt bízta meg a vizsgálattal, de annak az eredményét nem ösmerjük.[62]

Időközben, júliusban, *V. Fülöp* spanyol király Rákóczi Józsefnek adta atyja aranygyapjas rendjét,[63] *Jegen,* az új nagyvezír pedig május 13-ikán Villeneuve előtt még fogadkozott, hogy Erdély visszaszerzése nélkül nem köt békét.[35] Azonban augusztus 26-ikán megérkezett utasítása, hogy Rákóczi Erdélyről ne gondolkozzék, hanem Temesvár felé támadjon.[65] «Már most bízvást elmondhatjuk — írta Mikes pár nap múlva,[66] — hogy vége vagyon a komédiának: a vezér minden czeremónia nélkül felada rajtunk . . . Ezután a fejedelem sem fogja mondani szokása szerint, hogy nagyobb becsülettel vagyon hozzám a porta, mint az atyámhoz volt.»

Betegen, megalázva indúlt október 6-ikán téli szállásra. A hajón Csáky Mihály, Mikes, Zay Zsigmond, Ilosvay, Pápay, Pázmándy s az olasz D'Arti kísérték. Mikes nagyot sóhajtott, mikor Drinápolynál meglátta az Olt torkolatát; hiszen olyan édes

62 Lehóczky a Századokban, 1867. 280—1.
63 Mém. du duc de Luynes, II. 249.
64 Szilágyi, Vértanúk, 424.
65 Mikes, 169.
66 Szeptember 1., 170.

BOROSNYAI NAGY ZSIGMOND.

házából folyt ki, a honnét 31 esztendőtől fogvást van kirekesztve.[67] Ruszcsukban hosszasabban megpihenvén, október 19-ikén érkeztek vissza Csernavodába s november 10-én megint fő nélkül maradtak. *Rákóczi József herczeg hosszas szenvedés után meghalt 38 esztendős korában.* Végrendeletében[68] meghagyta, hogy apja mellé temessék. Bizony, «ha az atyja neveltethette volna, mind más természetű lett volna», hangzott Mikes búcsúztatója; mert hiszen «esze szép volt, szíve jó: de a haragról soha meg nem intették.»[69] Apja felől elmondhatta, a mit egy régi nagy emberről mondtak, hogy ha született, bár soha meg ne halt volna; a fia felől pedig, hogy ha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit nem vesztett volna rajta. Mert, szegénynyel, a vezér gyermek módjára bánt, pedig már a negyvenesztendő felé járt . . .[70]

Az ideiglenes temetés után a bujdosók váltig kérték a portát, hogy a herczeget apja mellé tehessék örök nyugalomra; hónapok mulva, 1739. május 14-ikén azt a parancsolatot kapták, hogy ott, Csernavodán temessék el, a mi 31-ikén meg is történt.

Ezalatt a bujdosók nagy bizonytalanságban éltek Csernavodán. «A mennyien maradtak, már egy szilvafának árnyékában is elfértek.» Isten az egész nemzetnek példát adott rajtuk; és «boldogok azok, kik az országgal együtt tartanak és füstből hasonló okok miatt el nem hagyják nemzetüket és örökségöket.» Azonban maga Mikes is érezte, hogy hiába minden intelme: mások is fogják még őket követni s nem beszélnek irtózattal az ő hosszas bujdosásaikról. Ők sem tanúltak másokon, mások sem tanúlnak rajtuk; mert mindenkor egyféle okok vezették, vezetik és fogják vezetni az embereket olyan állapotra, a milyenben most ők voltak. Ő neki magának hazája elhagyására nem volt más oka annál, hogy igen szerette az öreg fejedelmet.»[71]

67 1738 október 14., 172.

68 Kelt november 7-én. Közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 414—419. Érdemes összehasonlitani atyjáéval.

69 November 10., 173.

70 1739 június 4., 176.

71 Mikes, 1738 deczember 15., 1739 június 1., 174—5.

Törökországban már két Rákóczit temettek el. «A harmadikat Isten éltesse: az nem eszik török kenyeret». Bátyja halálának hírét György Párisban hallotta, de alaptalannak tartotta,[72] Rodostóban pedig hiában kérdezősködött, mert Csáky, Pápay, Mikes, Zay egy esztendeig Oláhországban bujdostak, Pápay meg is halt Bukarestben és a többiek csak 1740 június 21-ikén érkeztek vissza Rodostóba. III. Károly október 2-ikán aláírta a törökkel kötött belgrádi békét, de már 20-ikán elhunyt és «az Ausztriai Ház elfogyott a férfiágról».[73] «Vagyon több négyszáz esztendejénél, hogy a császári korona ki nem ment az Ausztriai Házból, a mely Háznak most lett vége».[74] A magyarok azonban az 1723 : I. és II. t.-czikkely értelmében 1741 június 25-ikén megkoronázták leányát, Mária Teréziát s ellenségeivel szemben szeptember 11-ikén életöket és véröket ajánlották érte. Mikesék Rodostóban ezekre a hírekre csöndesen várták halálukat, mert ezzel «tartoznak meghálálni a királynénak hazájukból való kirekesztésöket...»[75]

Rákóczi Györgyöt velök és hazájával szemben *Villeneuve* marquis, a volt portai követ figyelmeztette kötelességére. A herczeg 1742 április 23-ikán el is indult Konstantinápolyba,[76] de alkalmasint meg sem érkezett oda, mert Törökországi Leveleiben Mikes semmit sem tud róla. Nem tud arról sem, hogy 1751-ben a magyarországi elégületlenek vele és velök tárgyaltak volna,[77] pedig beszélték, hogy akkor egy beütés alkalmával elfogták és Munkácsba zárták, hol szökésközben a vár tetejéről lezuhant és szörnyet halt.[78] György herczeg azonban szép csendesen élt Párisban, hol éppen akkor vesztette el feleségét, Béthune marquis leányát; s mikor 1753-ban kitört *Pethő, Törő* és *Bujdosó* alföldi zendülése, a melyet éppen az ő izgatásának

72 Saussure, 340.

73 Mikes Rodostóból, 1740 november 19., 186.

74 U. o. deczember 27.

75 1741 szeptember 15., 190.

76 A bécsi udvar a pápához 1742 május 24. Századok, 1868., 586.

77 Heves vármegye itélete, 1754 márczius 30. Századok, 1870. 36., 38., 40.

78 Kazinczy, Magyar Pantheon, 366.

tulajdonítottak,[79] a kényelmes, kövér herczeg Pinthereau de Bois l' Isle kisasszonynyal nyugodtan élt Páris mellett, La Chapelle Saint Denisben; pontosan elvégezte imádságát, pontosan elköltötte a XV. Lajostól kapott 20.000 livre évdíjat és épp oly pontosan megivott naponkint 10—12 palaczk bort. Ilyen ember nem alkalmas arra, hogy politikai vállalatokat tulajdonítsanak neki, vagy éppen *Saint Germain gróf*fal, a XVIII. századnak egyik legélénkebb és egyik legeszesebb kalandorával azonosítsák.[80] Ez a St. Germain gróf még 1774 után is élt, ellenben György herczeg már 1756 június 17-ikén elhunyt,[81] s *fiúágon sírba vitte a Rákócziak fejedelmi családját.*[82]

Rákóczi Juliánna, Ferencz nénje, már 1717-ben elhunyt s dédunokájával, Aspremont Máriával, Erdődy György grófnéval, a magyar Aspremontok is kihaltak.

A fejedelmi ház és György egyetlen leánya, *Josephe-Charlotte*, a Sarlós Boldogasszonyról nevezett párisi apáczaklastromban (Cloître de la Visitation St. Marieban) mint ájtatos apácza negyvenhárom és fél éves korában 1780 július 3-ikán[83] s a Habsburg-ház egyetlen leánya, Mária Terézia magyar királyné 1780 november 29-ikén hunyt el. A Rákócziak fejedelmi s a Habsburgok császári és királyi háza tehát egy- és ugyanazon esztendőben, 1780-ban fejezte be történelmi küldetését, mely őket olyan élesen állította szembe.

Lassankint a szegény bujdosók is megtértek Istenhez és fejedelmökhöz. Férfiak és nők, nagyok és kicsinyek, a kiket a

79 Maga Thaly is, Századok, 1870. 38—39. és Turul, 1884. 94. Különben u. o. 95. l., maga említi, hogy szélhámosak is bitorolták a Rákóczi és Bercsényi nevet.

80 Ezt teszi Hesekiel s mások nyomán Falk Rikárd a Budapesti Hirlapban (az év és szám a nálam kivágva meglevő tárczában nincs följegyezve) Rákóczi fiáról irt czikkelyében; megczáfolta mindezt Thaly a Turul 1905. II. füzetében (a Rákóczi-ház magvaszakadtáról irt tanulmányában s ennek nyomán Junius a Budapesti Hirlapban, 1905., 214. sz. («Az utolsó Rákócziak.») Ujabban Sir Philip Lascelles Wraxall és Mrs. Cooper-Oakly levéltári adatok alapon állitják, hogy St. Germain gróf mégis Rákóczi György volt.

81 Thaly a Turulban, 1884. 94.

82 Második felesége, Marguerite Susanne Pinthereau de Bois l'Isle Cléryben 1768. deczember 23-án hunyt el. U. o. 1884., 95—96.

83 U. o. 95.

Rákóczi-név varázsa mindvégig a külföldön tartott, megérdemlik, hogy nevök odakerüljön a fejedelem dicső neve mellé. Ime, a külföld halottai:[84]

Bercsényi Miklós grófné (Kőszeghy Zsuzsánna) meghalt Jaraszlóban, 1750 márczius 21-ikén.[85]

Charrière Jakab ezredes 1774 július 1-én és leánya, Mária 1798 februárius 12-ikén.

Csáky Mihály tábornok 1757 deczember 7-ikén.

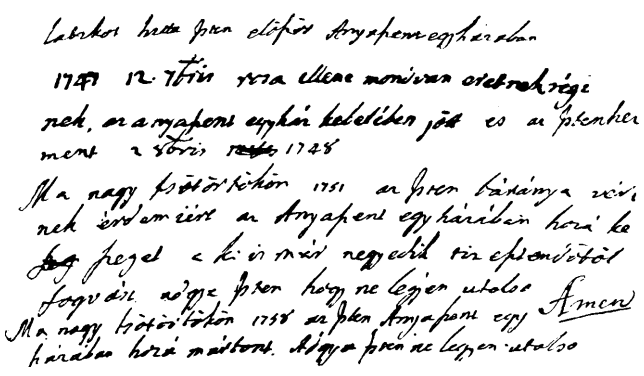

227. MIKES FÖLJEGYZÉSEI BUJDOSÓ TÁRSAIRÓL.
(A «Ker. gondolatok» cz. kéziratában.)

Dettrich Boldizsárné (Judit) 1756 október 18-ikán és ura, Dettrich Boldizsár, 1762 márczius 5-ikén.

Erdélyi Simon 1761 márczius 5-ikén.

Esterházy Bálint-József gróf, franczia brigadéros, Dieburgban, 1743.; fia Bálint-Miklós franczia tábornok Grodekban, 1805 július 23-ikán.

Györök Márton 1780 márczius 3-ikán.

Győry László 1767 október 18-ikán.

84 Betűrendbe szedve főképpen Thaly közlései nyomán (Rákóczi-emlékek, 74—82. és Jaroslawi kutatások a Századokban, 1888. 598—603.) Ahol helynév nincs, Rodostó értendő.

85 Bercsényi László a ki (l. Luynes, Mémoires, II. 45.) még Rákóczi József életében, 1738 februárius 24. lett franczia tábornagy, 1759-ben Mária Teréziától kegyelmet nyert, de ő is a külföld halottja.

Horváth István százhúsz éves korában 1799 szeptember 12-ikén és özvegye 1801 április 27-ikén.

Jávorka Ádám ezredes Jaroszlóban, 1747 augusztus 19-ikén.

Kajdacsy Péterné ugyanott, 1757 július 8-ikán.

Katinkay Illés 1763 november 11-ikén; özvegye 1765 augusztus 30-ikán; fiúk József 1768 szeptember 28-ikán.

Kovács (Kállai) Mihály 1762 június 6-ikán.

Kőszeghy József (Jánosnak 15 éves fia) 1745 január 10-ikén; nénje, Mária, 1746 deczember 16-ikán; testvérök, Ferencz, 1771 november 9-ikén.

Krucsay István, udvari titkár Jaroszlóban 1747 április 4-ikén.

Kutasy István 1780 július 12-ikén.

Laczkó László 1745 április 26-ikán.

Lazy István 1746 február 27-ikén.

Magyar Ferencz 1752 július 28-ikán.

Maloviczky Antal 1744 október 23-ikán.

Mikes Kelemen 1761 október 2-ikán.

Mosinszky Jakab gimnáziumi tanuló Jaroszlóban 1756 január 6-ikán.

Orsula Ferencz 1759 szeptember 19-ikén.

Pápay János Bukarestben 1740 május havában.

Pázmándy Péter ezredes 1742 augusztus 5-ikén.

Rósa Miklós 1748 október 2-ikán.

Sibrik Miklós, udvarmester 1735 október havában.

Spatz Erzsébet 1758 szeptember 19-ikén.

Szaniszlay György 1768 július 16-ikán.

Szátmári István 1752 november 22-ikén és András 1772 deczember 24-ikén.

Tóth András, franczia brigadéros 1757 szeptember 9-ikén.

Vay Ádámné (Zay Anna) Danczkában hunyt el. Halálos ágyán megátkozta unokáit, kik a császár hűségére állanának vagy pápistákká lennének.

Vitális Krisztina 1755 november 13-ikán és Katalin 1765 június 22-ikén.

Zay Zsigmond báró, Csáky halála óta a rodostói bujdosók feje, 1758 október 22-ikén.[86]

A mikor Zay is elhunyt, Mikes szomorúan jegyezte meg,[87] hogy már most nem mondhatja, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; neki kell kimennie az áldozatra, mert, a kik ebbe az országba az öreg Rákóczival jöttek, azok már mind pihenni tértek. Ő maradt egyedül a bujdosók közül.

Egyedül hallgatta tenger mormolását, tenger habja felett futószél zúgását: egyedül, egyedül a bujdosók közül nagy Törökországban ... hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó Rákóczi nagy lelke az eget csapkodó tenger haragjában![88]

És az a nagy lélek bizony ott lebegett.

Három esztendő múlva Mikes is elérte a jó halált, az üdvösséget: megszűnt a kéréstől, a bűntől, a bujdosástól, a telhetetlen kívánságtól. 1762-ben a bujdosók rodostói telepe hivatalosan feloszlott,[89] de többen, a kik ott családot alapítottak, nem tudtak megválni «gyermek-reményök s bánatuk tanyájától». Ezek közül a század vége magával ragadta Rákóczi fiának utolsó magyar követőjét is: a százhúsz esztendős Horváth Istvánt. De az új század Rodostónak «a honszabadság martírjai halálával megszentelt földje minden porszemét termékenynyé tette honszeretetben».[90] *Kemál* bej, a törökök nagy költője, a ki azon a földön született, a melyen Rákóczi meghalt, megjövendölte, hogy «el kell jönnie annak az időnek, mikor a *hazaszeretet* lesz minden népnek a legfőbb vallása». Az a hazaszeretet, a melyről Rákóczi nemcsak mondta,[91] de életével és halálával be is bizonyította, hogy attól nem választhatja el sem a félelem, sem az erősség, sem a szegénység...

86 Mikes, 223. A rodostói anyakönyv nem említi. Zay András ezredes, aki Rákóczit elkisérte Törökországba, amnestiát kapván, 1734-ben otthon, nyitrakovarczi jószágán halt meg.

87 1758 deczember 20., 223.

88 Lévai József költeménye Mikesről.

89 Kultsár István Mikes Levelei első (1794.) kiadásának előszavában.

90 Kossuth szavai Aradról.

91 A sárospataki országgyűlésen 1708. deczember 17-én. Rákóczi-tár, I., 176—7.

BEFEJEZÉS.

Rákóczi lelke száztizenhárom esztendővel a földi halál után kitört az égből, s Kossuth akkor épp úgy leborúlt a nemzet nagysága előtt, mint valaha a fejedelem. A fegyverfogás feladata mindakét esetben egy: a Magyarországnak szánt tartományi szerep visszautasítása; de a küzdelem 1703-ban a nyilt, 1848-ban a leplezett absolutismus ellen indúlt meg. 1703-ban az országgyűlés már tizenhat éve szünetelt, 1848-ban együtt volt. 1703-ban a magyarság érintetlenül találta a personalis uniót, melyet 1687-ben, az örökös királyság fölállításakor, az országgyűlés egyáltalán nem szabályozott; 1848-ban a pragmatica sanctioból folyó viszonyok tisztázására törekedett. Amott az uralkodó a nemzetnek a küzdelem hevében igért önálló igazgatást és hadsereget; emitt, a pénzügyeket is odaértve, mindezt éppen a küzdelem hevében tagadta meg. Az uralkodót mindakét esetben az imperialismus és absolutismus, a magyarságot pedig a nemzeti állam és az alkotmány eszméje vezette. Erdély különállását 1704-ben s unióját 1848-ban éppen a magyar nemzeti állam és az alkotmány biztosítása követelte. Viszont a bécsi kormány mindakét esetben katonai Hinterlandokból dolgozott ez eszme ellen s a nemzetiségeket zúdította reá. A nemzet sohasem a király *személye,* hanem *politikai rendszere* ellen küzdött. Rákóczi személyes barátja, Kossuth pedig első dicsőítője volt annak az uralkodónak, kit utóbb a tróntól megfosztott. Mindakettőt azzal vádolták, hogy maguk akarnak királyok lenni; pedig őszinte ügyekezettel kerestek királyt a megüresedett trónra s az orosz szövetség megvalósítása azon múlt, hogy Rákóczi a neki felajánlott lengyel koronát visszautasította.

A monarchikus államformához tehát egyik sem nyúlt. Rákóczi lengyel, Kossuth franczia minta szerint vezette az ideiglenes kormányt. Rákóczi birodalmi herczeg, erdélyi fejedelem, az ország leggazdagabb főura, katona, — Kossuth ügyvéd, hirlapíró,

vagyontalan polgár; mindakettő ősnemes, a tollnak és szónak mestere, a nemzet lelkesedésének tüzes élesztője. Rákóczi lelke Kossuthba, Széchenyi Pálé Széchenyi Istvánba, Telekesyé Lonovicsba, Vetési Lászlóé Szalay Lászlóba, Rádai Pálé Csányiba, Klobusiczkyé Duschekba, Bottyáné Bémbe, Károlyié Görgeibe, Mikes Kelemené Ihász Dánielbe látszott átszállani. Van valami hasonlatosság József ifjabb király és István nádor, Kollonich és Metternich, Rabutin és Windischgrätz, Heister és Haynau közt is. De társtalanúl áll Bercsényi, sőt az 1711. évi Pállffy is 1849-ben. Ez az oka, hogy akkor a *rendiség* Majtényból zökkenés nélkül folytathatta útját, míg a *demokráczia* Világos alol Arad alá jutott.

Mindakét szabadságharcz az európai bonyodalmakban bízott; de míg Rákóczit a francziák valamivel mégis csak segítették s más hatalmak is némi jóakaratot tanusítottak iránta, Kossuthtal csak az osztrák követek útján akartak érintkezni. Az oroszok 1707-ben a magyarokkal szövetkeztek Ausztria ellen, 1849-ben az osztrákokkal Magyarország ellen, pedig Péter czárt is bántotta, hogy lengyelek szolgálnak a kuruczok közt. Rákóczival maga a bécsi kormány kezdte az alkudozást, már a háború közben (1708.) helyreállította s 1711-ben külön békében biztosította a magyar alkotmányt; Kossuthtal szóba sem állt s ajánlataira a márcziusi összbirodalmi alkotmánynyal felelt. Rákóczit hadakozó félnek ösmerte el, a kivel alkudozott; Kossuthot lázadónak tekintette, a kivel nem alkudozhatik. Rákóczi három millió magyarja 116.000 katonát állított talpra, Kossuth ötannyi népe csak 150.000-et. Amazok nyolcz, emezek csak egy esztendeig bírták a küzdelmet. Rákóczi a küzdelem hevében is talált alkalmat, hogy Magyarországnak necsak politikai, hanem gazdasági önállóságát s nemzeti müveltségét is fejleszsze; Kossuthnak nem maradt ideje, hogy nagy terveit ezen a téren megvalósítsa. A kurucz még dalaiban is fogadkozott, hogy «meghalok én *ma* magyar nemzetemért». A fölszabadított jobbágy várta, mikor izen Kossuth *még egyszer*, mert akkor «mind-

nyájunknak el *kell* menni». Nem voltak oly szilaj dalai, mint a kurucznak; a Rákóczi-induló hangjai mellett rohant a csatába. A kuruczok és a honvédek névtelen félistenei egyaránt dicsőségesen küzdöttek, de a honvédek arattak nagyobb, fényesebb diadalokat.

A küzdelem végén mindakét népvezér az oroszokhoz fordult s Rákóczi visszavonta a Károlyinak, Kossuth a Görgeinek adott felhatalmazást. Rákóczi nem fogadta el a kegyelmet, Kossuthot meg sem kínálták vele. A szatmári békére országgyűlés, a világosi fegyverletételre katonai önkényuralom következett. A bujdosó Rákóczit Angliában és Francziaországban, Kossuthot ezen felül Amerikában is, a nép mindenütt lelkesedéssel fogadta; azonban maga a diplomáczia nem a magyar függetlenség helyreállítására, hanem csak Ausztria ijesztésére tartogatta, hitegette őket. Észrevette ezt Rákóczi a grosboisi, Kossuth a collegnoi remeteségben; de Rákóczi Rodostóban, Kossuth Torinoban, száműzetésök utolsó állomásain is, megmaradtak a függetlenségi nyilatkozat alapján. Élénk politikai munkásságot fejtettek ki az emigráczióban. A csalódás keservei közt Rákóczi Szent Ágoston philosophiájában, Kossuth a természettudományokban keresett enyhülést. Bujdosó társaik kimondhatatlan szeretettel, tisztelettel vették körül őket, de Rákóczi híveiben több volt a kitartás; vele éltek, vele haltak.

A két vezér koporsóban, de diadalmenetben tért haza. Kossuth azonnal, de háromezer koszorúja közt egy sokat keresett cipruság nélkül. Rákóczi 171 esztendő múlva, a vármegyék harmincz-három esztendei sürgetése után, de Kossuthnál egy ciprusággal gazdagabban. 1904. április 20-iḳán *I. Ferencz* József király önként utasította a kormányt, hogy II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállításáról gondoskodjék. Mert — úgymond — «hála legyen érte az isteni gondviselésnek, azok az ellentétek és félreértések, a melyek súlyosan nehezedtek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei... Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mind-

nyáján a mögöttünk álló borús korszakra, s *király és nemzet egyesült kegyelete keresheti föl mindazok emlékezetét, a kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben*».

A király valóban szentesítette az 1906: XX. törvényczikket, mely eltörölte a II. Rákóczi Ferencz emlékét meggyalázó 1715: XLIX. t.-cz. 2. és 3. §§-ait s meghagyta, hogy Rákóczit és bujdosótársait országos ünnepséggel temessék el a kassai székesegyházba, Thököly Imrét pedig a késmárki ágostai hitvallású evangelikus egyház templomába.

És II. Rákóczi Ferencz 1906. október 29. óta ott nyugszik Kassán édes anyjával, fiával, Bercsényivel, Bercsényinével, Sibrikkel együtt a székesegyház sírboltjában.

Nyugovóra tért azóta *Thaly* Kálmán is, a ki megírta történetoket, haló porukból feltámasztotta őket, összeszedte porhanyó csontjaikat. Neki ajánlanom ezt a könyvet annyit jelent, mint a magyarság szívébe vésnem Petőfi szavait:

«Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk,
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk, majd sírva fakadunk, —
Majd, ha eljön győzedelmünk napja,
A *szabadság* dicső ünnepe,
Így kiált föl millióknak ajka:
A ki kezdte, az végezte be!»

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

TÖREDÉK TELEKI MIHÁLY LEVELÉBOL.

(24. lap.)

Felseges Fejedelem | jó K*egy*elmes Vram!

Mind az Tömösvári ugy az Landor Fejervari meg lött ess Veghez ment | expeditionkhoz tartozo dolgokat, remeltem eddig irásban Papai | Janus Vram Felsegednek al*azat*osan repræsenthalta; Ugy az utan | ő K*egy*elme el jövetelitül fogva mik mentenek veghez Felseged ne- | künk adott k*egy*elmes instructioja szerint igy irtam le es Felse- | gednek al*azat*osan ez szerint repræsentalom. |

Trigesima Martÿ. Papai Janos Vram Zarand Vár*me*gyei Vice Ispán | Ribitsei Laszlo Ura*m*mal együt el indult igen titkossan Tömös Varul | illyen dispositioval ess Potestassal hogy valamely bizonyos | hellyen Aba közönsegess köntösben öltözven, mint valami | Görög kereskedö Sigrayt Ribitsei Vr*am* Hajduival együtt kesír- | tesse Solyomkőig olly szinnel tavozván ell Tömösvárrul | az velünk valo Cselédek közülis hogy Fatsadon az le tött | Abakat perlustrallya, es mivel egy nehany Bal benne el veszet | azokat investigallja mi formában vesztenek ell mivel a Felseges | Fejedelem Papai Janus Vr*am*ra nem kevesse neheztell azon | Abak irant.

2.

BERTHÓTY FERENCZ LEVELE. 1708. AUG. 20.

(120. lap.)

Mostani Trencsényi Cásusrul való Novellákat Felséges Vrunk | parancsolatyából imprimaltatvan, kiván- | tam Nagyságodnakis meg küldenem, úgy az Bécsi novelláknak Pariajátis. |

Lőcsén 20. Aug: | 1708.

alázatos igaz Szolgája
Berthoti Ferencz m. p.

3.

A PÁLFFYNAK ADOTT MEGHATALMAZÁS ZÁRADÉKA.

(139. lap.)

licher als Unsz angenember sein und zu mehrerer versicherung | seiner beständigen Treüe gereichen würde, wann Er vor oder | bey seiner offentlichen herübertrettung denen Rebellen einen | mercklichen abbruch thun: Unsz hingegen einen ansehnlichen | Dienst leisten möchte. Also hastu dahin auff alle weise anzutra- | gen, und Unsz den erfolg in allem ausführlich zu berichten | Verbleiben dir anbeÿ mit Kaÿszer*lichen* und königlichen Gnaden | wohlgewogen. Geben in Unszerer Statt Wienn den | Zweÿ- und Zwanzigsten Decembris im Siebenzehen Hundert | und Zehenden: Vnszerer Reiche des Römischen in Ein und Zwan- | zigsten: des Hungarischen im Vier- und Zwanzigsten- und des | Böheimbischen in Sechsten Jahre. | Joseph. mp. | Joh*ann* Fried*rich* Freïh*err* Seilern. | Ad mandatum Sacræ Caes*areæ* | Majestatis proprium. | Johann Grov Buol m. p.

4.

PONGRÁCZ JÁNOS FEJEDELMI TITKÁR KLÁVISOS LEVELE.

1710. SZEPT. 15.

(157. lap.)

Az Gvardizonbéliek | ugjan szép resolutióval vannak, és készek mind haláligh | magokat oltalmazni: csak hogj népnek *kevis* és | *beteges* voltához képpest egj *het ala-* | *t liendő ket harom ostr-* | *omnak* megh álására csak nem *eli-* | *gtelenek* melynek difficultásirúl *ma*ris | *discuralnak.*

5.

KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGI ESKÜJE.

(204. lap.)

Formula Juramenti Fidelitatis.

Ego Alexander Comes Karoli juro per | DEUM unicum coëli, Terræque Creato- | rem Serenissimo, nec non invictissimo | Principi Josepho Primo

Romanorum | Imperatori, Hungariæ, Dalmatiæ, Sclavo- | niæ, *et* Bohemiæ Regi, ac Archiduci | Austriæ *etc. etc.* Domino, Domino mihi | clementissimo, Postquam Sacratissi- | ma sua Cæsarea Regiaq*ue* Majestas ex | innata summa Benignitate mihi, dum | præsentibus Regni motibus per aliquod tem- | pus involutus fui, modo verò, uti iam diu | meditabar, ad homagialem meam obliga- | tionem redire anhelanti imploratam | gratiam vitæ *et* o*mn*ium Bonorum per Illustrissimu*m* | et Excellentissimum Dominum Joannem | Comitem Palffy ab Erdœd summè fatæ Sac*ratissi*mæ suæ Majestatis Mareschallum | campi Generalem, Supremum per Hungariæ | Regnum Armorum Præfectum, *et* Cata- || phractorum Tribunum, mediante caesarea Re- | giæq*ue* Plenipotentia mihi impertita fuit, quod | Eidem Sac*ratissi*mæ suæ Cæs*areæ* Regiæq*ue* Majestati | imposterum ex seria et sincera præteritorum | pœnitentia non tantùm, uti omnes Vasallos, | subditos *et* humillimos servos decet, depositis | armis, rejectis abjuratisq*ue* omnia alia contra- | ria obligatione, contraventione, vel in | adversum agentium studijs, aut quavis ad- | hærentia, velim et debeam esse fidelis, sed etiam omnibus viribus ejusdem increm- | menta, utilitatem, Cæsaream Regiamq*ue* | Authoritatem, Regniq*ue* quietem per me ac | meos subjectos vel addictos promovere, et | tueri, ac simul omnia damna avertere, | demum verò o*mni*a ea verbò *et* opere agere, | ac præstare, quæ homagiali meo obli- | gamini, *et* fidelitati incumbunt; Ita me | Deus, per hæc sacra Evangelia, *et* sine macu- | la concepta Virgo, ac Mater DEI | Maria | nec non omnes Sancti adjuvent.

Ita Confirmo ut supra | Alexander Karolyi m. p.

6.

PÁLFFY RESOLUTIÓJÁNAK ALÁÍRÁSA 1711. ÁPR. 29-IKÉN.

(231. lap.)

Actum Szatmarini die 29. Apr*ilis* anni 1711.

Sacratiss*imæ* Cæsar*eae* Regiæq*ue* | Maje*stat*is Consiliarius intimus | Camerarius, Banus Croatiæ | Campi Marsallus, Vnius Legio- | nis Cataphractor*um* Colonellus, Confinior*um* Kassoviensium Generalis | *et* per Regnu*m* Hungariae Pleni- | potentiarius Commendans Gene- | ralis. Comes Joannes Pallfy m. p. (P. H.) | Carolus Locher de Lindenheim m. p. (P. H.)

7.

A SZATMÁRI BÉKEOKMÁNY ZÁRADÉKA.

(232. lap.)

Clementissima*m* itaq*ue* hanc Sac*r*atiss*im*æ Cæsar*eae* Regiæq*ue* M*aiesta*tis | Dom*in*i Dom*in*i nostri clementissimi medio præscriptor*um* | Plenipotentiarior*um* suor*um* regno huic Hung*ar*iæ, parti- | bus principatuiq*ue* Tran*silva*niæ ac eorundem vniver- | sis statibus, ordinibus, civibus, superioris item æque | ac inferioris conditionis militibus, nationibus, in- | colis, imo *et* ipsis rusticis benigne resolutam ge- | neralem amnistialem gratia*m*, benignaq*ue* pacifi- | ca*ti*onis puncta nos qvoq*ue* infrascripti nomine totius | communitatis absente adhuc etiam suprafato duce | hactenus nostro *et* principe omni cum demissione *et* humilitate recognoscentes eandem uti jam pri- | dem magno desiderio expectata*m* amplectimur eidemq*ue* | Suæ M*aiesta*tis Sac*r*atiss*im*æ debitu*m* nostrum homagium | secundu*m* annexam iuramenti formulam humillime | deponimus, nihil dubitantes, quin Sua M*aies*ttas *(igy)* | Sacratissima quoq*ue* p*rae*missas benignas resolutiones sit | rati habitura, iisdemq*ue* in omnibus clausulis *et* ar- | ticulis satisfactura, Károlly 1 Maji A*nn*i 1711.

Formula iuramenti.

Ego N. juro per Deum vivum, omnipotentem, coeli terræq*ue* crea- | torem. Postquam Sacratiss*im*a Cæs*ar*ea Regiaq*ue* Maj*e*stas ex super- | abundanti clementia amnistialem vitæ *et* bonor*um* grati- | am, vi plenipotentiæ il*lustris-si*mo ac excell*en*tiss*im*o dom*in*o Iohanni | Comiti Palffi ab Erdöd ejusdem generali Campi Mars- | challo per regnu*m* Hung*ar*iæ supremo armor*um* præfecto, | Croatiæ bano, cataphractor*um* tribuno concessæ per jam | dudum emanatas *et* publicatas declarationes, propter | hosce p*rae*teritos motus largita *et* impertita sit, nec*non* regni || Hungariæ ac Transylvaniæ iura, leges et libertates | tam in politicis *et* provincialibus, qvam *et* ecclesiasti- | cis receptar*um* religionu*m* negotiis, per se suosq*ue* successores | sancte conservanda promiserit, imo suam confirmationa- | lem qvoq*ue* ratificationem obtulerit, me proinde in po- | sterum *et* semper usq*ue* ad ultimu*m* vitæ spiritu*m* eidem Sacra- | tiss*im*æ Cæsar*eae* Regiæq*ue* M*aiesta*ti ejusdemq*ue* in regno legitimo | successori futurum fore fidum ac fidelem, nec qvidqva*m* | contra debitu*m* homagialis vinculi obligamen, directe vel | indirecte, alieno vel pro-

prio motu *et* conatu in contra- | rium com*m*issur*um*, sed ea omnia vite ac probe acturum | *et* praestitur*um* re *et* opere, qvæ homagiali devotioni obe- | dientiæ *et* servitio agenda et præ- | standa incumbunt *et* in- | cumbent, ita juro spondeo, *et* me sancte et inviolabili | fide obligo per sacrosancta Evangelia, uti me Deus | trinus *et* vnus qvoq*ue* adjuvet. |

Ex parte statuum r*e*gni U*ngariae:* | Alexander Karolyi m. p. (P. H.) | Pereny Miklos m. p. (P. H.) | Caspar*us* de Reva m. p. (P. H.) | Emericus de Re*va* m. p. (P. H.) | Emeric*us* Szent Péter*i* (P. H.) | Ladislaus Vay (P. H.) | Ex parte Statuu*m* Trans*ilvani*æ domini: | Bartzaj Mihal (P. H.) | *Comes* Michael Teleki (P. H.) | Abrahamus Barcsai (P. H.) | Stephanus Josika m. p. (P. H.)

8.

RÉSZLET III. KÁROLY SPANYOL KIRÁLYNAK SAVOYAI JENŐHÖZ INTÉZETT LEVELÉBŐL.

(247. lap.)

herentgegen Moscau macht sich nun so machtig dass es besser ihn freindt | als nicht freindt vnd disgustirt zu haben Ich hoff doch dass die sach | bis zu meiner Hinauskunft Zeit geben wirdt wo ich den auch nach | vernommener mainung von *Euer Liebden* desto fuglicher werdt meine resolucion fassen könen.

9.

III. KÁROLYNAK A SZATMÁRI BÉKÉT ELFOGADÓ OKLEVELE ZÁRADÉKA. 1711. JÚL. 20.

(256. lap.)

. . . Regii appensione munitarum, quæ datæ sunt in Civitate Nos- | trâ Barcinonæ vigesima Mensis Julij Anni à Partu virgineo | supra millesimum septingentesimo undecimo, Regnorum Nostro- | rum Hispanicorum octavo, Hungariæ verò et Bohemiæ primo | Carolus m. p.

10.

VAY ÁDÁM PANASZKODÓ LEVELÉNEK VÉGE. (1713. NOV. 6.)

(390. lap.)

Felseged elvettetet s minden remenseg | nelkül hagyatatot ven | szolgaja Vay Adam m. p. | Danczka 6. 9vembr*is* | 1713.

11.

KORPONAYNÉ, GÉCZY JULIÁNNA LEVELE.

(397. lap.)

P. S. [Postscriptum.] nagyobtul fogva mint kisebbik enis igen Atyafiságos szivel igen szépen köszöntetem *Kegyelmeteket:* és istentül fris jo egeseget kivánok *Kegyelmeteknek.* |

isten ne agya igaz | légyen ugy halotam | szegény jánoki lászlo | pestisbe meg holt volna. | Gecý julianna m. p.

12.

MIKES ELSŐ LEVELE GALLIPOLIBÓL. 1717. OKT. 10.

(476. lap.)

Constantinapolyban Groff P.... E.... | irot leveli M... K... | *Gallipolibol.* Anno. 1717. 10. 8 bris. |

Édes néném hálá légyen az Istennek. mi ide | érkeztünk ma szerencsésen franczia országbol pe | dig 13 7bris indultunk meg. a fejedelmünknek Isten | nek hálá jo egéssége volna. hogy ha a köszvény bu | csut akarna tölle venni. de reméllyük hogy itt a | török áer el üzi. édes néném mi jó a földön | járni, láttya kéd még sz. péter is meg ijedet volt | mikor avizben sipadoztak alábai, hát mi bünö- | sök. hogy ne felnénk amidön a hajonk ollyan | nagy habok közöt fordult egyik oldaláról amásikára | mint az erdélyi nagy hegyek, némelykor azoknak a te | tején mentünk el, némelykor pedig ollyan nagy völgy | ben estünk, hogy már csak azt vartuk hogy reánk | omollyanak azok a viz hegyek; de még is ollyan ember | ségesek voltanak hogy többet nem adtak innunk, mint sem | kellet volna. elég ahogy itt vagyunk egésségben, mert aten | geren is meg betegszik az ember, nem csak aföldön, és ót | ha a hintó meg ráza, el fárad, és job egyepegyéje va | gyon az ételre, de a hajoban aza szüntelen valo ren[getés, hánykodás a föt el bódittya.]

13.

MIKES JEGYZETEI BUJDOSÓ TÁRSAIRÓL A «KERESZTÉNYI GONDOLATOK» CZ. KÉZIRATÁBAN.

(712. lap.)

Latzkot hitta Isten először Anyaszentegyházában.

1747. 12 7bris rosa ellene mondvan eretnekségi | nek, az anyaszent egyház kebelében jött és az Istenhez | ment 2 8bris 1748.

Ma nagy tsötörtökön 1751. Isten bárányа véri | nek érdemiért az Anya szent egyházában hozá keszeget a ki is már negyedik tiz esztendötöl | fogvást adgya Isten hogy ne légyen utolso Amen

Ma nagy tsötörtökön 1758 az Isten Anyaszent egy | házában hozá mártont. Adgya Isten ne legyen utolso.

TARTALOM.

TIZEDIK KÖNYV.

A HON VÉDELME MUNKÁCSBÓL.

I. Munkácson. 1709 január 1—május 2. *(3—25.)* II. A külföld és a magyar kérdés. 1709 május 2—jul. 29. *(26—42.)* III. A haza atyja — a haza ellensége. 1709 július 23—október 12. *(42—58.)* IV. A huszti gyűlés és a lengyel hadak. 1709 szeptember—deczember. *(58—68.)* V. Az utolsó támadó hadjárat. 1710 januáriusában. *(69—83.)* VI. Téli szálláson. 1710 január—márczius. *(84—94.)* VII. A lengyel szökevények és a czár. 1710 márczius 25—május 30. *(94—103.)* VIII. A Duna—Tisza közében. 1710 június—július. *(104—113.)* IX. A pestis. *(113—122.)* X. Rákóczi utolsó nyaralása Szerencsen. 1710 augusztus 2—október 5. *(123—133.)* XI. A vég kezdete. 1710 október 5—deczember 5. *(134—150.)* XII. Rákóczi, Károlyi, Pálffy. 1710 deczember. *(151—162.)* XIII. A lengyelországi kirándulás, 1711 január. *(162—173.)* XIV. Levél a császárhoz. 1711 január 30—február 3. *(173—184.)* XV. Búcsú a hazától. 1711 február 22. *(184—198.)*

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

LENGYELORSZÁGBAN.

I. Rákóczi és Károlyi utolsó találkozása. 1711 márczius 26—28. *(201—211.)* II. A magyar szövetség bomlása. 1711 április. *(211—222.)* III. A szatmári béke. 1711 május 1. *(222—236.)* IV. Reális és ideális politika. *(237—245.)* V. A hármas találkozás. 1711 május. *(245—256.)* VI. Mindenben csalódva. 1711 június 25—augusztus 20. *(256—269.)* VII. Péter czár társaságában. 1711 augusztus 29 — november 18. *(269—283.)* VIII. Danczkában. 1711 november 19—deczember 31. *(284—291.)* IX. Az országgyűlés és a bujdosók. 1712 *(292—304.)* X. Az utrechti kongresszus és Rákóczi. 1712. *(304—318.)*

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

FRANCZIAORSZÁGBAN.

I. A tengeren. 1712 november 9—decz. 8. *(321—331.)* II. Angliában. 1712 deczember 8—1713 január 13. *(331—340.)* III. Fogadtatás Francziaországban. 1713 január 13—április 27. *(340—354.)* IV. Az udvarban. 1713 április—június. *(355—367.)* V. Udvari vadászatok. 1713 május 10—1714. márczius 23. *(368—383.)* VI. Béke a császárral és a birodalommal. 1714 márczius 11—szeptember 12. *(383—396.)* VII. Vágyakozás más életre. 1714 szept.—1715 április. *(396—405.)* VIII. XVI. Lajos halála. 1715. szeptember 1. *(405—416.)* IX. Száműzetés és remeteség. *(416—431.)* X. Rákóczi és III. Ahmed szultán. 1716—1717. *(432—452.)* XI. Búcsú Francziaországtól. 1717 szeptember 16. *(452—466.)*

TIZENHARMADIK KÖNYV.

TÖRÖKORSZÁGBAN.

I. Marseilletől Drinápolyig. 1717 szeptember 14—november 7. *(469—483.)* II. A magyar-török-spanyol szövetség. 1717 november 26—1718 márczius 15. *(483—495.)* III. Drinápolyban. 1718 április—július. *(496—511.)* IV. Bőjukderében. 1718 augusztus—szeptember. *(511—521.)* V. Jenikőiben. 1718 szeptember 22—1719 február 25. *(521—530.)* VI. Trón vagy bilincs. 1719 április—szeptember. *(531—544.)* VII. Bujdosás a bujdosásban. 1719 október—1720. április. *(544—554.)* VIII. A rodostói élet kezdete. 1719—1720. *(555—566.)* IX. «Nagyszerű álmok.» 1721—1722. *(566—582.)* X. Szomorú napok. 1722. *(582—593.)* XI. Politikai haldoklás. 1723—1725. *(594—606.)* XII. «Munkák és napok.» 1725—1727. *(607—618.)* XIII. Apai gondok. 1727—1729. *(618—632.)* XIV. Rákóczi irodalmi munkássága. 1730. *(633—644.)* XV. Otthon és bujdosásban. 1730—1732. *645—653.)* XVI. Rákóczi végrendelete. 1732. október 27. *(653—660.)* XVII. Az utolsó háborus tervek. 1733—1735. *(661—681.)* XVIII. A fejedelem halála. 1735. április 8. *(682—692.)* XIX. A bujdosók és az utolsó Rákócziak. 1735—1780. *(693—714.)* Befejezés. *(715—718.)*

KÉPEK.

Önálló képek:

	Lap
1. II. Rákóczi Ferencz. (A M. Tört. Arczképcsarnak eredeti olajfestményéről.)	1
2. Bottyán János. Dörre Tivadar eredeti rajza	36
3. A malplaqueti ütközet. (1709. szept. 11.)	52
4. Bottyán János emléktáblája Gyöngyösön	64
5. A romhányi csatatér. Dörre Tivadar eredeti rajza	80
6. A lőcsei fehér asszony. (A Szépmüv. Múzeum olajfestményéről.)	88
7. Érsekujvár katonai térképe 1710-ből	128
8. Gróf Károlyi Sándor hűségi esküje	204
9. A szatmári békeokmány záradéka	232
10. Kantemir Demeter moldvai vajda	248
11. III. Károlynak a szatmári békét elfogadó oklevele záradéka (1711. jul. 20.)	256
12. Rákócziné. (Az Aradi Kölcsey-Egyesület olajfestményéről.)	268
13. I. Katalin czárnő	272
14. III. Károly. (A M. Tört. Arczképcsarnok olajfestményéről.)	304
15. A «Hôtel de Soissons» Párisban	344
16. Arlaud Jakab Antal	380
17. Conti herczegné	392
18. Gróf Pálffy (V.) Miklós. (A M. Tört. Arczképcsarnok olajfestményéről.)	396
19. A régi Páris térképe	424
20. A Bastille és környéke (Volkaert metszete után)	432
21. Rákócziné. Dörre Tivadar rajza a Kassai Múzeum olajfestményéről	520
22. Rákóczi rodostói háza	560
23. Török lakodalmi menet Konstantinápolyban	620
24. II. Rákóczi Ferencz. (Eredetije a M. Tört. Arczképcsarnokban)	640
25. Rákóczi rodostói kápolnája	648
26. Táncoló dervisek a perai templomban	664
27. II. Rákóczi Ferencz	680
28. Rákóczi sírjában talált ruha- és ékszermaradványok	688
29. Rákóczi-ereklyék az emigrátióból	692
30. Borosnyai Nagy Zsigmond	708

Szövegbe nyomott képek:

		Lap
1.	Címlap. Dörre Tivadar rajza	VII
2.	A munkácsi vár. Dörre Tivadar rajza	3
3.	Lord Raby Tamás, utóbb Stafford grófja	7
4.	Béri Balogh Ádám kardja	8
5.	Ungvár	13
6.	Nógrád vára	14
7.	A beregszentmiklósi Rákóczi kastély délnyugatról nézve	16
8.	A Lenoble-féle Rákóczi-életrajz címlapja	20
9.	Brenner Domokos névaláírása	22
10.	Töredék Teleki Mihály leveléből	24
11.	Sréter János névaláírása	27
12.	A sárospataki vár	29
13.	Nándorfejérvár	32
14.	A hágai «Lovagok háza»	34
15.	A liptói sánczok 1709-ben	39
16.	Golcz orosz tábornagy	40
17.	Golcz tábornagy névaláírása	41
18.	Gróf Illésházy Miklós magyar főkanczellár	43
19.	A bethlenszentmiklósi kastély	45
20.	A liptói próba után épült redoute	46
21.	Elpusztult vavrisói futósáncz	49
22.	Budai császári ágyutelep	50
23.	Péter czár. (Wolkow I. T. képe után)	55
24.	A huszti Rákóczi-ház	61
25.	A huszti vár a Rákóczi-házzal	63
26.	Gróf Czeharzewicze Tarlo	67
27.	Rakovicza Mihály pecsétje	70
28.	Lubomirskij herczeg névaláírása	70
29.	Maurocordato di Scarlati János Miklós	72
30.	Kray Jakab sírkápolnája Késmárkon	73
31.	Ocskay László lefejeztetése	76
32.	Kurucz harczos	81
33.	A lőcsei vár belső hátsó kapuja	86
34.	A lőcsei vár kapuja	87
35.	V. Fülöp spanyol király fiatal korában	92
36.	Krasznahorka	100
37.	Gróf Mencsikov Sándor	103
38.	Alexej czárevics	107
39.	Gróf Heister névaláírása	115
40.	Gyöngyös	118
41.	Berthóty Ferencz levele	120
42.	A gyöngyösi Rákóczi-ház	121
43.	II. Rákóczi Ferencz. (Az aradi Kölcsey-Egyesület régi festményéről.)	125
44.	Nagyvárad	131
45.	A Gróf Pálffy Jánosnak adott meghatalmazás záradéka	139
46.	Radvánszky János névaláírása	144
47.	Gróf Caprara Aeneás névaláírása	147
48.	Eger	149
49.	Komáromi Csipkés György névaláírása	153
50.	Herczeg Esterházy Pál nádor	155
51.	Pongrácz János klávisos levele (1710. szept. 15.)	157
52.	Dolgoruckij Sergius herczeg	164
53.	Kisvárda romjai	175
54.	Sztaniszlav	193
55.	A vajai kastély	196
56.	I. Frigyes porosz király érme	198
57.	A jaroszlói régi kastély	201
58.	Lengyelország térképe	203
59.	Huszt vára	209
60.	Vay László névaláírása	216
61.	Az I. József halálára vert érem	227
62.	A szatmári gyűlés helye	228
63.	A szatmári béke emlékoszlopa	229
64.	Pálffy resolutiójának záradéka április 29-én	231
65.	A majtényi zászlóletétel	234
66.	Részlet III. Károly spanyol királynak Savoyai Jenőhöz intézett leveléből	247
67.	Gróf Flemming Joachim Frigyes	249
68.	Eleonora Magdolna névaláírása	252
69.	Hopfgartner György lengyel vezérőrnagy	254
70.	Jawarov környéke	260
71.	Gróf Wilczek Henrik Vilmos	263
72.	Szathmári Király Ádám	264
73.	Báró Rönne orosz tábornok	270
74.	György Lajos választófejedelem utóbb I. György angol király	275
75.	Az Artus-udvar Danzigban	279
76.	I. Katalin czárnő	282
77.	Danzig és környékének térképe	285
78.	Danzigi lakás belseje	286
79.	A danzigi hadi szertár	287

		Lap
80.	Danzig	289
81.	Gr. Ossolinszky Miksa lengyel kincstartó	293
82.	Pozsony	295
83.	III. Károly magyar díszben	296
84.	III. Károly koronázási érme	297
85.	Károlyi Sándor grófi czímere	299
86.	Robinson János bristoli érsek	307
87.	Utrecht	310
88.	Gróf Sinzendorf Fülöp	312
89.	Gróf Metternich Ernő	315
90.	Anglia czímere	318
91.	A versaillesi királyi palota	321
92.	Kronborg	327
93.	Jydlandi partrészlet	329
94.	Bolingbroke	332
95.	London látképe	334
96.	A Tower Londonban	337
97.	Harley Róbert oxfordi gróf, főkincstárnok	338
98.	A dieppei kikötő és környéke	339
99.	A roueni Quai de Paris	341
100.	A Palais du Luxembourg Párisban	342
101.	Rouen: Normandia parlamentje	343
102.	A Louvre régi épülete	345
103.	A «Hotel Colbert» (Torcy külügyminiszter párisi palotája)	347
104.	Shrewbury Károly herczeg	350
105.	A régi városháza Párisban	351
106.	Du Maine herczegné	353
107.	D'Antin Lajos Antal herczeg	356
108.	A St. Antoine külváros torkolata	357
109.	Bourbon Lajos Ágost, Du Maine herczeg	359
110.	Noailles Adorján Móricz herczeg	361
111.	A versaillesi királyi palota	363
112.	XIV. Lajos pénzei I.	364
113.	XIV. Lajos pénzei II.	365
114.	Bourbon Lajos Armand, Conti herczege	366
115.	La Feuillade herczeg	369
116.	A «Hotel de Petit Bourbon» Párisban	370
117.	Elisabeth Charlotte névaláírása	371
118.	Fontainebleau madártávlati képe I.	372
119.	Fontainebleau madártávlati képe II. A szemközti kép magyarázata	373
120.	Franczia nemesember XIV. Lajos korában	375
121.	Berry herczeg esküvője	377
122.	A St-Germaini palota	378
123.	Chantilly madártávlatból	379
124.	Lajos toulousei gróf, Franczia-ország tengernagyja	385
125.	Özv. Continé medaillon-arczképe	387
126.	Mme Maintenon	389
127.	Vay Adám panaszkodó levelének vége (1713. nov. 6.)	390
128.	A Chantilly vár látképe	393
129.	Du Maine herczeg	395
130.	Korponayné, Géczy Juliánna kezeirása	397
131.	Az orleansi herczeg felesége	399
132.	Mehemet Riza bég, persa követ	401
133.	A Szentlélek-rend nagymesterének palástja	403
134.	A párisi observatorium alapításának emlékérme	405
135.	Billiárdjáték XIV. Lajos korában	407
136.	A Chantilly vár	409
137.	A párisi Notre-Dame	413
138.	Királyi testőr XIV. Lajos udvarában	415
139.	III. Károly	417
140.	Gróf Vay Ádámné	421
141.	A «Hotel de Transylvanie» Párisban	423
142.	A régens Páris utczáin	425
143.	Noailles Lajos Antal herczeg	427
144.	XV. Lajos	429
145.	A Bastille	430
146.	Kantakuzenos János névaláírása	433
147.	Oláh nemes ember a XVIII. század elején	435
148.	Temesvár visszavételének emlékérme	438
149.	A régi sèvresi porczellángyár	439
150.	Oláh nemesasszony	443
151.	III. Ahmed szultán	447
152.	Fülöp orleansi herczeg, régens	451
153.	Kurakin herczeg	455
154.	Alberoni bibornok	458
155.	Gróf Gallas János Venczel	460
156.	A grosboisi kolostor romja	462
157.	Saint-Simon	463
158.	Lyon	465
159.	XIV. Lajos érme	466
160.	Török fejedelmi sátor	469
161.	Marseille	470
162.	Gallipoli	473
163.	A kapi aga	475
164.	Mikes első levele Gallipoliból	476
165.	A szultán szakácsa	479
166.	Torcy külügyminiszter	481

		Lap
167.	A mufti	485
168.	A szultán és a kizlar agassi	489
169.	Gróf Stanhope Jakab	491
170.	V. Fülöp spanyol király	495
171.	Drinápoly	499
172.	Török nagyvezir	503
173.	Drinápoly	505
174.	Alberoni Gyula bibornok. («Az Eur. Fama» után)	509
175.	A pozserovácz béke emlékérme	513
176.	Szulak basi, a szultán kapitánya	517
177.	XV. Lajos lovas szobra	519
178.	A szeraskierat kapuja és tornya	525
179.	A galatai St.-Benoît-templom és környéke	527
180.	A galatai torony	530
181.	Konstantinápoly a XVIII. század elején	534
182.	A moszkvai Kreml	537
183.	Dubois abbé	538
184.	Konstantinápoly	539
185.	A Boszporusz látképe	547
186.	A janicsár aga	551
187.	Gróf Virmond	553
188.	A magyarok utczája Rodostóban	557
189.	Tremoïle József bibornok	559
190.	Law János	561
191.	Hollandi gunykép Law bukásáról	563
192.	Law bankjegye	564
193.	Törökországi keresztény kereskedő	569
194.	Mária Terézia gyermekkori arczképe	573
195.	György Ágost walesi herczeg	575
196.	I. Frigyes Vilmos porosz király	579
197.	Esterházy Bálint József és fia Bálint	587
198.	Örmény menyasszony	588
199.	Szluha Ferencz névaláírása	592
200.	Bercsényi rodostói háza és udvara	595
201.	Gróf Kuenburg Ferdinánd prágai érsek	597
202.	Lajos orleansi herczeg, a regens fia	599
203.	Bourbon Lajos Henrik, Condé herczege	601
204.	A konstantinápolyi görög patriárka	603
205.	A páduai egyetem	609
206.	Fleury André Herkules bibornok	613
207.	Fleury Kolos bibornok XV. Lajos gyóntatója	617
208.	Rákóczi parosi és naxosi fejedelemsége	621
209.	Mikes «Az idő jól eltöltésének módja» cz. fordításának eredetije	624
210.	Rákóczi József	627
211.	Gróf Bonneval Sándor	631
212.	Rákóczi esztergályozott sótartója (A Kassai Múzeumban)	633
213.	De Saussure arczképe	637
214.	Török nő a XVIII. század elején	647
215.	Bonneval emlékiratainak czímlapja	652
216.	Jaroszló	654
217.	A jaroszlói Szűz-Mária-templom	655
218.	Szaniszló lengyel király	663
219.	Mikes Kelemen	669
220.	Halász Péter	673
221.	A rodostói templom kis harangja (A Kassai Múzeumban)	675
222.	De Saussure névaláírása és czímere	678
223.	I. Mahmud szultán	683
224.	Töredék Rákóczi olvasójából	689
225.	Fülke Rákóczi rodostói házában	696
226.	Kantemir Demeter konstantinápolyi palotája	704
227.	Mikes feljegyzései bujdosó társairól. (A «Ker. Gondolatok» cz. kéziratában.)	712

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz arczképe. Czimkép. A Történelmi Képcsarnok olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Bottyán János arczképe. (36. l.) Dörre Tivadar festőművész eredeti rajza.

A malplaqueti ütközet. (1709. szept. 11.) (52. l.) Egykorú metszet után.

Bottyán János emléktáblája Gyöngyösön (64. l.) Eredeti fénykép után.

A romhányi csatatér. (A berczely-romhányi útról Vadkert felé.) (80. l.) Dörre Tivadar eredeti rajza.

A lőcsei fehér asszony. (88. l.) A Szépművészeti Múzeum olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele dr. Kammerer Ernő szives engedélyéből.

Érsekújvár katonai térképe 1710-ből. (128. l.) De la Rivière hadmérnök ezredes egykorú rajz után. Eredetije a gr. Károlyi-levéltárban.

Gróf Károlyi Sándor hűségesküje. (204. l.) A Magyar Nemz. Muzeum levéltárában levő eredetiről. (Olv. lásd 720. lapon.)

A szatmári békeokmány záradéka. (232. l.) A bécsi titkos levéltárban lévő eredetiről. (Olv. lásd 722. l.)

Kantemir Demeter moldvai vajda. (248. l.) Kantemirnek «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745.» cz. művéből.

III. Károlynak a szatmári békét elfogadó oklevele záradéka (1711. júl. 20.) (256. l.) A bécsi állami levéltárban lévő eredetiről. (Olv. l.. 723. l.)

Rákócziné arczképe. (268. l.) Az aradi Kölcsey-egyesület gyüjteményében, a hová a Dániel-család ajándékából került.

I. Katalin czárnő. (273. l.) a szentpétervári téli palota eredeti olajfestménye után készült metszetről.

III. Károly (304. l.) A Tört. Képcsarnok eredeti olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

A Hôtel de Soissons Párisban (344. l.) Regnier festménye után Champin kőnyomata a Ch. Nodier-féle «Paris Historique» (Paris-Strassburg 1838/9).

Arlaud Jakab Antal arczképe (380. l.) Largillière a genfi Musée Rathban őrzött festményéről eredeti fényképfelvétel után. L. róla 381. l. 44. sz. jegyzetét.

Conti herczegné (392. l.) Az Europäische Fama CCLXXVII. füzetének czimképe után. Aláírása: *Louise Elisabeth de Bourbon Condé, Princesse de Conty.*

Gróf Pálffy (V.) Miklós nádor (1657—1732.) arczképe (396. l.) a Tört. Képcsarnok olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

Páris térképe (424. l.) Egykorú térkép után.

A Bastille és környéke (432. l.) Volkaert metszete után.

Rákócziné arczképe (520. l.) Dörre Tivadar rajza a Kassai Múzeum festményéről, dr. Varjú Elemér muz. igazgató szives engedélyéből.

Török lakodalmi menet Konstantinápolyban (620. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant fixées sur les tableaux peints d'après nature en 1707. et 1708. Paris 1714.» czimű művéből vétetett.

II. Rákóczi Ferencz (640. l.). A Tört. Képcsarnok festményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

Rákóczi rodostói kápolnája (648. l.) Beszédes vázlata után Cserna Károly rajza.

Táncoló dervisek a perai templomban (664. l.) Le Hay fentebb idézett művéből.

II. Rákóczi Ferencz. (680. l.) Kupeczky olajfestménye után, mely egykor gróf Keglevich István tulajdona volt. L. Angyal: Thököly Imre II. köt. 274. l.

Ereklyék Rákóczi koporsójából (688. l.). A bold. Thaly Kálmán birtokában volt eredetiekről Cserna Károly rajza.

Borosnyai Nagy Zsigmond arczképe (708. l.) Szász József 1826. évi aquarellje után. Aláírása: Sigism: Nagy de N.-Borosnyo | S: S. The: Doct: P: et Profes: O. Nat. Aꝯ 1704. I. Mart.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A Czimlapot (VII. l.) Dörre Tivadar tanár és festőművész rajzolta.

A munkácsi vár alsó udvara (3. l.) Dörre Tivadar rajza.

Lord Raby Tamás, utóbb Stafford grófja (7. l.) a «Die Europäische Fama» CLIV. füzetének czimképe.

Béri Balogh Ádám kardját (8. l.) XIV. Lajos ajándékozta Rákóczinak, a ki viszont 1708-ban B. Balogh kuruczezredest tüntette ki vele. Bővebb leírását l. Szendrei J. Magyar hadtörténelmi emlékek. Bpest 1896. 791—3. l.

Ungvár (13. l.) ujabb reproductio után.

Nógrád vára (14. l.) Kubinyi és Vahot «Magyarország és Erdély képekben» cz. kiadványa III. köt. 55. lapjáról.

A beregszentmiklósi Rákóczi kastély délnyugatról nézve (16. l.) Tribusz Gusztáv főerdész fényképfelvétele után.

A sárospataki vár (29. l.) Dörre Tivadar rajza.

Nándorfejérvár (32. l.) közelkorú metszetről.

A hágai «Lovagok háza» (34. l.) újabb fényképfelvétel után.

A liptói sánczok 1709-ben (39. l.) Rivière egykorú felvétele s Lastyák Sándor főerdész újabb helyszinrajza alapján.

Golcz orosz tábornok (40. l.) a «Die Europäische Fama» XCVIII. füzetéből.

Gróf Illésházy Miklós magyar főkanczellár (43. l.). Egykorú olajfestmény a Tört. Képcsarnokban.

A bethlenszentmiklósi kastély (45. l.) eredeti fényképről készült.

A liptói próba után épült redoute (46. l.), *Az elpusztult vavrisói futósáncz* (49. l.), *A budai császari ágyutelep* (50. l.) eredeti fényképekről készültek.

Péter czár (55. l.) Wolkow I. J. képe után.

A huszti Rákóczi-ház (61. l.) Brózik huszti szolgabiró fényképfelvételéről.

Czeharzewicze Tarlo gróf (67. l.) és *Maurocordato di Scarlati János Miklós* (72. l.) a «Die Europäische Fama» CCII. és CCLXIII. füzetéből.

Ocskay László lefejeztetése (76. l.) a «Histor. Bilder Saal» VII. kötete 438. lapja után. Aláírása: «Oczkay wird von den Rebellen enthauptet.»

Kurucz harczos (81. l.). Az eredeti rajz (áll. Rugendas műve) Ernst Lajos gyüjteményében.

A lőcsei vár belső hátsó kis kapuja (86. l.) Dr. Gyalui Farkas amateur-fényképfelvétele után.

V. Fülöp spanyol király fiatal korában (92. l.) és *Gróf Mencsikov Sándor* (103. l.) a «Die Europäische Fama» XLII. és XXXVI. füzeteiből valók.

Alexej czárevics (107. l.) Dinglinger G. F. eredeti email-festményéről készü metszet után.

Gyöngyös (118. l.) Medve Imre) rajzá és Fuchsthaller A. metszete után.

A gyöngyösi Rákóczi-ház (121. l.) eredeti fénykép után.

Nagyvárad (131. l.) Richter Aurél rajza a Burckhard von Birkenstein: «Ertz-Herzogliche Handgriffe» cz. művében közölt metszet után.

Herczeg Eszterházy Pál nádor (155. l.) a «Die Europäische Fama» CXXVII. füzetéből.

Dolgoruckij Sergius herczeg (164. l.). U. o. CCLIII. f.

Kisvárda romjai (175. l.), *Staniszlav* (193. l.), *A vajai kastély* (196. l.), *A jaroszlói régi kastély* (201. l.), újabb reproductio után.

Lengyelország térképe (203. l.) Széchy K. «Zrinyi Miklós» cz. műve III. köt. 301. lapján jelent meg először.

Huszt vára (209. l.) Baranski E. László eredeti rajza.

Az I. József halálára vert érem (227. l.) a M. N. Muzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

A szatmári gyülés helye (228. l.) az úgynev. prófuntház, újabb reproductio után.

A szatmári béke emlékoszlopa (229. l.) újabb eredeti fényképfelvételről.

A kismajtényi zászlóletétel (234. l.) a «Hist. Bilder Saal« VII. köt. 440. lapjáról.

Gróf Flemming Joachim Frigyes (249. l.), *Hopfgartner György lengyel vezérőrnagy* (254. l.), *Gróf Wilczek Henrik Vilmos* (263. l.), *Báró Rönne orosz tábornok* (270. l.), *György Lajos* választófejedelem (275. l.) arczképei a «Die Europäische Fama» CCLXIX., CCLXXIX., CVI., CXXVIII., CLXI. füzeteiből.

Az Artus-udvar Danzigban (279. l.), *Danzigi lakás belseje* (286. l.), *A Danzigi hadi szertár* (287. l.) újabb reproductiók után készültek.

I. Katalin czárnő (282. l.) a «Die Europäische Fama» CCXXX. füzetéből.

Danzig (289. l.) Merian 1645. évben megjelent rézmetszetéről.

Gróf Ossolinszky Miksa lengyel kincstartó (293. l.) a «Die Europäische Fama» CLXII. füzetéből.

Pozsony (295. l.) közelkorú metszetről.

III. Károly magyar díszben (296. l.). Az Országos Képtár egykorú metszete után.

III. Károly koronázási érme (297. l.). A M. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti ezüst példányáról.

Károlyi Sándor grófi czimere (299. l.). A családi levéltár eredeti okleveléről.

Robinson János, bristoli érsek (307. l.) a «Die Europäische Fama» CLIII. füzetéből.

Utrecht (310. l.) az «Arcadie Hollandaise» cz. mű cz. rézmetszetéről.

Gróf Sinzendorf Fülöp (312. l.) Rigaud festménye után Müller G. A. metszete. Cserna K. másolata.

Gróf Metternich Ernő (315. l.) a «Die Europäische Fama» CL. füzetéből.

A versaillesi királyi palota (321. l.) Rigaud festménye után készült metszetről..

Henry St. John, viscount Bolingbroke (320. l.) Rigaudnak a londoni National Portrait Galleryben őrzött olajfestménye után.

London látképe (334. l.). Régi metszet után.

A Tower Londonban (337. l.) Hollar Venczel rézmetszete után.

Harley Róbert oxfordi gróf, főkincstárnok (338. l.) a «Die Europäische Fama» CLVI. füzetéből.

A roueni Quai de Paris (341. l.) és *Normandia parlamentje* (343. l.) fényképfelvétel után.

A Palais du Luxembourg Párisban (342. l.), *A Louvre régi épülete* (345. l.), *A Hôtel Colbert* (Torcy külügyminiszter palotája) (347. l.), *A régi városháza Párisban* (351. l.), *A St. Antoine-külváros torkolata* (357. l.), *A Hôtel de petit Bourbon Párisban* (370. l.), a «Paris Historique» cz. kiadványból.

Shrewbury Károly herczeg (350. l.), *D'Antin Lajos Antal herczeg* (356. l.), *Bourbon Lajos Ágost, Du Maine herczeg* (359. l.), *Noailles Adorján Móricz herczeg* (361. l.) a «Die Europäische Fama» CLXIX., CCLXXIII., CV., LII. füzeteiből.

Du Maine herczegné (353. l.), *Berry herczeg eskövője* (377. l.), *Özv. Continé medaillon*

arczképe (387. l.), *Du Maine herczeg* (395. l.), *A régens Páris utczáin* (425. l.), *Saint-Simon* (463. l.), *XIV. Lajos érme* (466. l.). Az eredeti metszetek a párisi «Cabinet des Estampes»-ben.

XIV. Lajos pénzei I. II. (364., 365. l.) újabb reproductiók után.

Bourbon Lajos Armand, Conti herczege (366. l.), *La Feuillade herczeg* (369. l.) a «Die Europäische Fama» CLXII., XXXVII. füzeteiből.

Fontainebleau madártávlati képe I. II. (371—2. l.) újabb felvétel után.

Franczia nemes ember XIV. Lajos korában (375. l.), *A st-germaini palota* (378. l.) újabb metszetekről.

Chantilly madártávlatból (369. l.) újabb fényképfelvétel után.

Lajos toulousei gróf, Francziaország tengernagya (385. l.) a «Die Europäische Fama» XXXVIII. füzetében közölt metszet után.

Mme Maintenon (389. l.) újabb metszet után.

A Chantilly vár látképe (393. l.) újabb fényképfelvétel után.

Az orleansi herczeg felesége (399. l.), *Mehemet Riza bég perzsa követ* (401. l.) a «Die Europäische Fama» CCLVI. és CLXXIX. füzetében közölt metszetekről.

A Szentlélek-rend nagymesterének palástja (403. l.). A párisi «Musée de Cluny»-ban őrzött palást újabb fényképe után.

A párisi observatorium alapításának emlékérme (405. l.), *a Párisi Notre-Dame* (413. l.), *Királyi testőr XIV. Lajos udvarában* (415. l.) újabb reproductiók után.

Billiardjáték XIV. Lajos korában (407. l.) Sollerer rajza után Cl. Kohl könyomata.

A Chantilly vár (409. l.) Prieur rajza után Berthault metszete.

III. Károly (417. l.) A «POLITICA | AUSTRIACA | IN | IMPERATORIBUS | AUSTRIACIS, | Eorumque Virtutibus adumbrata, | AC IN | Augustissimo Cæsare, | CAROLO VI. | Vivô omnium Compendiô, | Absoluta. | . . . Quas . . . | *Publice propugnandas suscepit* | Prænob. ac Eruditus Dom. FRANCISCUS JOSEPHUS GYMNICH, | . . . AUTORE AC PRÆSIDE, | R. P. GERARDO HILLEPRAND, è Soc. JESU, | . . | *Anno M. DCC. XVII. Mense — — Die* | Viennæ ex Typographia Casarea Imperiali Aulica. |» cz. mű 176. lapján jelent meg az eredeti metszet, köv. aláírással: *AUSTRIACÆ Jus omne Domus qui colligis; OMNES* | *Te quoque VIRTUTES CÆSAR HABERE probas.* |

Gróf Vay Adámné (421. l.). Az eredeti olajfestmény a Tört. Képcsarnokban.

Noailles Lajos Antal herczeg (427. l.), *XV. Lajos* (429. l.) a «Die Europäische Fama» CLXVIII., CCLXI. füzetéből.

A Bastille (430. l.) újabb metszet után.

Oláh nemes ember a XVIII. század elején (435. l.) Le Hay: «Recueil de cent estampes . . . Paris 1714.» cz. művéből.

Temesvár visszavételének emlékérme (438. l.), a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

A régi sèvresi porczellángyár (439. l.) Troyon vízfestménye után.

Oláh nemesasszony (443. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes» cz. művéből.

III. Ahmed szultán (447. l.), *Fülöp orleansi herczeg, régens* (451. l.), *Kurakin Boris herczeg* (455. l.) arczképei a «Die Europäische Fama» CXXI.. CLXXVI., CCXIV., füzeteiből.

Alberoni bibornok arczképe (458. l.) Basch G. P. metszete után.

Gróf Gallas János Venczel (460. l.) a «Die Europ. Fama» CCIV. füzetéből.

A grosboisi kolostor romjai (462. l.) Baransky E. László rajza.

Lyon (465. l.) régi metszet után.

Török fejedelmi sátor (469. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs.» Hamburg 1745. cz. művéből.

Marseille (470. l.) Merian rézmetszete után: Topographia Galliae XII. Pars. 1661.

A kapi aga (475. l.), *A szultán szakácsa* (479. l.), *A mufti* (485. l.), *A szultán és a Kizlar agassi* (489. l.), *Török nagyvezir* (503. l.), *Szulak basi, a szultán kapitánya* (517. l.), *A janicsár aga* (551. l.), *Törökországi keresztény kereskedő* (569. l.), *Örmény menyasszony*

(588. l.), *A konstantinápolyi görög patriárka* (603. l.), *Török nő* (647. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes Paris 1714.» cz. művéből valók.

Torcy külügyminiszter (481. l.) a «Merkwürdiges Leben | des Grafen | von Bonneval, | ... Constantinopel, 1738. | » cz. nyomtatvány 94. lapjáról.

Gróf Stanhoppe Jakab (491. l.) a «Die Europäische Fama» CLXVII. füzetéből.

V. Fülöp spanyol király (495. l.) Van Loo festménye után Schmidt G. F. és Wille J. G. metszete.

Drinápoly (499. l.), egykorú metszet Rossi «Teatro»-jából.

Alberoni Gyula bibornok (509. l.) az «Europäische Fama» CCXXIII. füzetéből (Valószinüen képzeleti arczkép.)

A pozserováczi béke emlékérme (513. l.) a M. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

XV. Lajos szobra (519. l.) Bouchardon után.

A szeraskierat kapuja és tornya (525. l.), *A galatai St-Benoit-templom és környéke* (527. l.), *A galatai torony* (530. l.), *A Boszporusz látképe* (547. l.) újabb fényképfelvétel után.

Konstantinápoly a XVIII. század elején (534. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745.» cz. művéből.

Dubois abbé (538. l.) Rigaud festménye után készült (C. Roy-féle) metszetről.

Konstantinápoly (539. l.) régi metszet után.

Gróf Virmond (553. l.) egykorú metszet után.

A magyarok utczája Rodostóban (557. l.) Beszédes Kálmán vázlata után rajzolta Cserna Károly.

Tremoïlle József bibornok (559. l.), *Law János* (561. l.) a «Die Europäische Fama» CLXXXVIII. és CCXXXII. füzeteiből.

Hollandi gúnykép Law bukásáról (563. l.) egykorú metszet után.

Mária Terézia gyermekkori arczképe (573. l.). Egykorú olajfestmény Ő Felsége birtokában.

György Ágost walesi herczeg (575. l.) a «Die Europ. Fama» CLXIII. füzetéből.

Esterházy Bálint József és fia Bálint (587. l.). Az eredeti miniature-festmény Bezerédj Pál birtokában.

Bercsényi rodostói háza és udvara (595. l.) Beszédes Kálmán vázlata után Cserna K. rajza.

Gróf Kuenburg Ferdinánd prágai érsek (597. l.), *Lajos orleansi herczeg, a regens fia* (599. l.), *Bourbon Lajos Henrik, Condé herczege* (601. l.) a «Die Europäische Fama» CCXXIV., CXCIV., CCLXXXVII. füzeteiből.

A páduai egyetem (609. l.). Egy XVII. századi rézmetszetről.

Fleury André Herkules bibornok (613. l.) a «Die Europäische Fama CCLXXXVIII. füzetéből.

Fleury Kolozs bibornok, XV. Lajos gyóntatója (617. l.) Rigaudnak a Szépművészeti Múzeumban őrzött olajfestményéről.

Rákóczi József (627. l.) egykorú metszet után, a Szépművészeti Múzeum gyüjteményének 3779. sz. példányáról.

Gróf Bonneval Sándor (631. l.). A fent idézett «Merckw. Leben des Gr. Bonneval» cz. mű czimképe.

Rákóczi esztergályozott sótartója (633. l.). A Kassai Múzeumban lévő eredetiről, melyet állitólag Szathmári Király Á. őrzött meg, Dörre Tivadar rajzolta.

De Saussure César arczképe (637. l.) De Saussure emlékiratainak Thaly-féle kiadása czímképe után.

Jaroszló (654. l.), *A jaroszlói Szüz-Mária-templom* (655. l.) újabb felvételek után.

Szaniszló lengyel király (663. l.) Van Loo L. M. olajfestménye után Larmessin N. rézmetszete.

Mikes Kelemen (669. l.) 1711. évi kép után Cserna rajzolta s Thaly Kálmán közölte a «Rákóczi-emlékek Törökországban». 2. kiad., Budapest, 1893. 94. l.

Halász Péter (673. l.) Marczali H. «Mária Terézia» cz. műve 105. lapjáról.

A rodostói templom kis harangja (675. l.). A Kassai Múzeumban őrzött eredetiről Dörre Tivadar rajzolta.

Fülke Rákóczi rodostói házában (696. l.). A Franklin-Társulat «Képes Folyóirat»-a XXI. 1906. évfolyamából.

Kantemir Demeter konstantinápolyi palotája (704. l.) Kantemir D. «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745. cz. művéből.

Mikes feljegyzései bujdosótársairól (712. l.) «Keresztényi Gondolatok» cz. kézirati művének egyik üresen hagyott lapján bejegyezve.

NÉVALÁÍRÁSOK, KÉZIRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Brenner Domokos (22. l.), *Sréter János* (27. l.), *Golcz tábornagy* (41. l.), *Lubomirskij herczeg* (70. l.), *gróf Heister* (115. l.), *gr. Caprara Aeneás* (147. l.), *Komáromi Csipkés György* (153. l.), *Vay László* (216. l.), *Eleonora Magdolna* aláírása (1711. máj. 26-án kelt oklevéléről) (252. l.), *Elisabeth Charlotte* névaláírása (1712. márcz. 19-én kelt leveléről) (371. l.), *Szluha Ferencz* (592. l.) névaláírása az Országos Levéltár, M. Nemzeti Múzeum levéltára okleveleiről valók.

Töredék Teleki Mihály leveléből (24. l.) a marosvásárhelyi gr. Teleki-levéltár eredeti levele után készült. Olv. l. Hasonmások szövege 719. sz. a.

Berthóty Ferencz levele (1708. aug. 20.) (120. l.) Olv. l. Hasonmás. szöv. 719. l.

A gróf Pálffy Jánosnak adott meghatalmazás záradéka (139. l.). Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában. Olv. Hasonmás. szöv. 720. sz. a.

Radvánszky János névaláírása (153. l.). Eredetije a B. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában. B. Radvánszky Kálmán szives közvetítésével.

Pongrácz János klárisos levele (1710. szept. 15.) (157. l.). Olv. l. Hasonmások szöv. 720. sz a.

Pálffy resolutiójának záradéka 1711. ápr. 29-én (281. l.). Eredetije a bécsi állami levéltárban. Olv. l. Hasonmások szöv .721. sz. a.

Részlet III. Károly spanyol királynak Savoyai Jenőhöz intézett leveléből. (247. l.) Az «Unterrichtsbehelfe zur Handschriftenkunde (Wien 1889.)» cz. műből való. Olv. l. Hasonmások szövege 723. sz. a.

Vay Adám panaszkodó levelének vége. (1713. nov. 6.) (390. l.). Olv. l. Hasonmások szöv. 723. sz. a.

Korponayné, Géczy Juliánna kezeirasa (397. l.) Pater Szmith piarista Schavnikról 1710. okt. 24-én kelt levele belsejében. Görgey-levéltár. M. N. Muz. Olv. Hasonmások szövege 724. sz. a.

Kantakuzenus János névaláírása (433. l.) egy 1719. okt. 3-án kelt oklevélről. Hurmuzaki, Documenti VI. 267. E szerint latin fordítása: «Ego de bono stemate Joannes Matheus Stefanovski Dragicsan Kantachusinus Comes scribo mea manu.»

Mikes első levele Gallipoliból (1717. okt. 10.) (476. l.) Az eredeti az egri érseki lyceumi könyvtár tulajdona. Olv. l. Hasonmások szövege 724. sz. a.

De Saussure névaláírása és pecsétje (678. l.) De Saussure emlékiratainak Thaly-féle kiadásából.

Mikes bejegyzése bujdosó társairól a «Keresztényi gondolatok» cz. kéziratába (712. l.). Eredetije a M. N. Múzeum kézirattárában. Olv. l. Hasonmások szöv. 725. sz. a.

A clichék id. Weinwurm Antal műintézetében készültek.

Igazítás. A II. kötet 477. lapján a 201. számú kép aláírása helyett ez olvasandó: «*A Zichy-czímer*» U. o. az 569. lapon levő 241. kép aláírása lesz: *Berlin főtere a XVIII. században.*